

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

СЕРІЯ: "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ", СЕРІЯ: "ПРАВО", СЕРІЯ: "ЕКОНОМІКА",
СЕРІЯ: "ПЕДАГОГІКА", СЕРІЯ: "ПСИХОЛОГІЯ", СЕРІЯ: "МЕДИЦИНА"

Підготовлено у співпраці з
Українською школою
архетипіки

Випуск 5(47)
2024

Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління

Асоціація науковців України

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 5(47) 2024

Київ—2024

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

Association of Scientists of Ukraine

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

Scientific Perspectives

*(Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics",
Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*

Issue № 5(47) 2024

Kiev—2024

ISSN (print) 2708-7530

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47))

Наукові перспективи: журнал. 2024. № 5(47) 2024. С.1784

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 р. № 1188 журналу присвоєно категорію "Б" із галузей науки: державне управління, право та економіка

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 27.05.2024, № 11/5-24)

Випуск підготовлений у партнерстві з Українською школою архітектури та містить публікації учасників Міжнародного теоретико-методологічного семінару пам'яті Олега Амосова та XII Міжнародного конкурсу молодих науковців пам'яті Ольги Балакіревої за спільною темою: «Архітектура і публічне управління: система та механізми повоєнного миру й безпеки в умовах постмодерного світу»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24436-14376Р від 09.06.2020 р.

Журнал видається за підтримки Міжнародного економічного інституту (Есеніце, Чехія) та КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м.Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної

бази даних Research Bible.

Головний редактор:

**Жукова Ірина
Віталіївна**

кандидат наук з державного управління, доцент, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», директор Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Лауреат премії Президента України для молодих вчених, Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим, Лауреат премії імені Івана Франка у галузі інформаційної діяльності, Лауреат Всеукраїнської премії «Інновація в освіті — 2018», м. Київ, Україна

Заступники Головного редактора:

Янчук Артем Олександрович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, Заступник керівника Апарата Верховної Ради України (Київ, Україна);

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, професор, Дійсний член Академії будівництва України, професор кафедри архітектури і просторового планування Національного авіаційного університету (Київ, Україна). Заслужений будівельник України, Почесний працівник будівництва та архітектури, державний службовець 3 рангу (Київ, Україна);

Даций Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна);

Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна).

Редакційна колегія:

Романенко Євген Олександрович — доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних сил України, президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна);

Арошидзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Державного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Ахметова Лайла Сейсембековна — доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан);

Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Балахтар Катерина Сергіївна — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна);

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Вашека Тетяна Володимирівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Вовк Вікторія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Сташиця в П'їлі (м. П'їла, Польща);

Вдовіна Олена Олександрівна — кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна);

Гбур Зоряна Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна);

Долгова Олена Миколаївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Гвожджєвич Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща);

Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гудзенко Ганна Володимирівна — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гечбаія Бадрі Нодаровіч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія);

Дєгтяр Андрій Олегович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського, Заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна);

Дєгтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна);

Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна);

Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кобець Дмитро Леонітович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна);

Коляденко Ніна Володимирівна — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна);

Лігоцький Анатолій Олександрович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна);

Лич (Назарук) Оксана Миколаївна — доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна);

Мідельський Сергій Людвигович — професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан);

Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща);

Мовмига Наталія Євгенівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки праці та навколишнього середовища Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна);

Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна) ;

Нікульчев Микола Олександрович — доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна);

Недбалек Карел — доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату, MBA, адвокат (Чехія) ;

Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна) ;

Носирєв Олександр Олександрович — кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна) ;

Орел Марія Григорівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна) ;

Пархоменко-Кучевіч Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Перестюк Інга Миколаївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна) ;

Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна);

П'янківська Людмила Володимирівна – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення, Державний науково-дослідний інститут МВС України (Київ, Україна);

Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна) ;

Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна) ;

Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ;

Стовба Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії (Херсон, Україна);

Тимошенко Наталія Юрївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна);

Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна) ;

Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна) ;

Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна) ;

Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна) ;

Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна) ;

Шоповалова Алла Миколаївна - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (Київ, Україна) ;

Якимчук Аліна Юрївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна) ;

Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна).

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Архетипіка і публічне управління»

Omelyanenko V.A. <i>INSTITUTIONAL STRATEGIES OF SAFETY-ORIENTED MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF COMMUNITIES (ARCHETYPES METHODOLOGY)</i>	24
Афонін Е.А., Мартинов А.Ю. <i>ВІЙНА І ДИНАМІКА СОЦІСТАЛЬНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ ЯК ІНДИКАТОРИ ЕКВІФІНАЛЬНОСТІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ СВІДОМОГО І НЕСВІДОМОГО УКРАЇНЦІВ</i>	38
Гавкалова Н.Л., Гордієнко Л.Ю. <i>СИСТЕМА ТА МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)</i>	63
Голованова Н.В. <i>ВНУТРІШНІЙ МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЛЮДИНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПОЛІТИКУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИРУ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)</i>	79
Гончарук Н.Т., Шапран І.М. <i>ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ</i>	107
Козаков В.М. <i>АРХЕТИПОВИЙ АНАЛІЗ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНІЗМУ</i>	121
Мамонтова Е.В. <i>СПІВПРАЦЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: АРХЕТИПНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАЛАГОДЖЕННЯ ВІДКРИТОГО КОНСТРУКТИВНОГО ДІАЛОГУ</i>	135
Марченко В.Ю. <i>АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ</i>	150

Мещеряков В.В., Семенець-Орлова І.А. <i>СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА ТА НАЦІЯ ЯК ГРОМАДЯНСЬКА СПІЛЬНОТА: ПРОБЛЕМИ ВОЄННОГО ТА ПОВОЄННОГО БУТТЯ В УКРАЇНІ У ПРИЗМІ АРХЕТИПНОГО АНАЛІЗУ</i>	163
Надрага В.М. <i>ЗВ'ЯЗОК АРХЕТИПІКИ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ЗМІНИ З ЧАСОМ</i>	174
Олійник Н.В. <i>ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД</i>	187
Омельяненко О.М. <i>БЕЗПЕКА ТА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ РОЗВИТКУ ГРОМАД В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ (АРХЕТИПНА МЕТОДОЛОГІЯ)</i>	210
Плахтій Т.О. <i>СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВГОТРИВАЛОГО ПОВОЄННОГО МИРУ Й БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНОГО СВІТУ (АРХЕТИПОВИЙ ПІДХІД)</i>	228
Солнишкіна А.А. <i>ПРАКТИКИ МЕДІАЦІЇ ТА РОЗБУДОВИ МИРУ В КРАЇНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВІЙНИ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД</i>	248
Федотова Т.А. <i>АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО МИРУ</i>	263
Шульга О.В. <i>АРХЕТИПІКА ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: СИСТЕМА ТА МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОГО МИРУ Й БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНОГО СВІТУ</i>	274
Юшин С.О. <i>АРХЕТИПІКА РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИНКТУ САМОЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ШЛЯХОМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЇЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	283

СЕРІЯ «Державне управління»

Антипенко І.В. <i>КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ</i>	297
--	-----

- Антипенко І.В.** 309
ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
- Білик О.І., Лапіда О.Б., Комарницький Р.Я.** 320
ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ОРЕНДНИХ ТА ЛІЗИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ
- Блинда Ю.О., Зуб Л.Ю.** 333
АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ГНУЧКИХ МЕТОДОЛОГІЙ AGILE В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ
- Богданенко А.І.** 342
ХРИСТІЯНСЬКА КОМУНІКАЦІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ В НАУЦІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
- Богданова В.О.** 356
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН
- Василенко Н.В.** 367
УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: МЕХАНІЗМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
- Вовжиняк М.В.** 375
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ
- Євсюкова О.В.** 391
ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
- Єрмоленко О.О., Осьмірко І.В., Лозинська Т.М.** 403
ПИТАННЯ КОМУНІКАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В АДМІНІСТРАТИВНИХ СИСТЕМАХ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
- Іванова Г.Т.** 413
ІСТОРІЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ АТОМНОЇ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ: ВІД БУДІВНИЦТВА ДО ОКУПАЦІЇ
- Кальниш Ю.Г., Матвєєва М.П., Лукияник Р.В.** 423
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕСАХ: ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

- Козловець М.А.** 433
РЕАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИМ КОМПЛЕКСОМ УКРАЇНИ
- Корчинська О.О., Недошитко А.А.** 446
ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ
- Матвєєнко І.В.** 457
НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВПЛИВІВ
- Можарівський Я.А.** 468
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ
- Паркулаб Т.І., Федорак В.В.** 481
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ
- Плещов Іванов Микола** 491
ЛІДЕРСТВО В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ: КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ КЕРІВНИКІВ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ
- Приймак П.Я., Бира І.Р.** 503
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ У ПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, НА ВОЄННОМУ ДОСВІДІ УКРАЇНИ
- Рєпін Д.А.** 515
КРИПТОВАЛЮТА ЯК ДЖЕРЕЛО НАПОВНЕННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ
- Рижиков В.С., Бурдюг О.В.** 531
АСПЕКТИ СУЧАСНОГО УПРАВЛІННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИМИ УНІВЕРСИТЕТАМИ В ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ НАУКИ У СВІТОВИЙ НАУКОВИЙ ПРОСТІР ТА СИСТЕМУ МІЖНАРОДНОГО НАУКОВОГО І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
- Рущенко Є.В.** 542
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГРОМАД В СТРУКТУРУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Стеців І.С. <i>ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ІНДИКАТОРІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ</i>	549
Супрунова І.В., Захарченко В.П. <i>ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ</i>	562
Урікова О.М., Дригинич В.В. <i>ЕЛЕКТРОННІ ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ PROZORRO: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ</i>	573
Федорів С.І. <i>КУЛЬТУРНІ ТА КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ: ГЕНЕЗА ПОНЯТЬ</i>	585
Шліхтенко Л.А. <i>МОДЕЛЬ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ</i>	595
Штанцель С.Е. <i>СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ</i>	607
Шулепа Л.М. <i>РОЛЬ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ КЕРІВНИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕСІ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ</i>	620
СЕРІЯ «Економіка»	
Ареф'єва О.В. <i>КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ</i>	630
Баріда Н.П. <i>ОЦІНКА ВАРТОСТІ ЗАСТАВИ У ПЕРЕДАЧІ ESG-ФАКТОРІВ НА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ БАНКУ</i>	641
Білоус Ю.Б., Русин-Гриник Р.Р., Федорчак О.Є. <i>ХАРАКТЕРИСТИКА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЕМ МІЖНАРОДНИХ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ ПІДПРИЄМСТВ</i>	651

- Бутковська В.В.** 667
ГРАНТОВІ ПРОГРАМИ ПІДТРИМКИ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТА ЕФЕКТИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ
- Волошин Є.О.** 678
СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У КОНДИТЕРСЬКІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ЦІНОВИХ КОЛИВАНЬ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ
- Гудима Л.О.** 690
ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ МІЖ КАТЕГОРІЯМИ «БУДІВЕЛЬНА ГАЛУЗЬ», «БУДІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ», «БУДІВНИЦТВО» ТА «КАПІТАЛЬНЕ БУДІВНИЦТВО»
- Дорош О.І., Клепець В.О., Нога О.В.** 702
СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ
- Дрозюк В.І., Рябець О.М., Дроздова В.А.** 713
ВПЛИВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА АДМІНІСТРУВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ
- Клевчik Л.Л., Гарник О.А., Павлюк С.І.** 726
ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ТА СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР
- Кондрат О.Б.** 741
КЛЮЧОВІ ВЕКТОРИ ВПЛИВУ ЦИФРОВИХ ІННОВАЦІЙ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ БІЗНЕС-ОДИНИЦЬ
- Корж Н.В., Горбань Д.А.** 755
МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ МОТИВАЦІЇ ТАЛАНТІВ В ЗАБЕЗПЕЧЕНІ РЕЗЕЛЬСНТНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ
- Корогодова О.О., Щур К.О., Черненко Н.О.** 768
ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТНК НА ОСНОВІ ІНДУСТРІЇ 4.0 ТА ЛОГІСТИКИ 4.0
- Костенко Ю.О., Безуглова І.В., Жукова Ю.М.** 779
ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

- Котелевська Я.В.** 792
МОДЕЛІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЛАДИ: СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД
- Кравець І.М., Камінна О.В., Кубіна А.П.** 804
БЕЗРОБІТТЯ ТА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМИ РЕГУЛЮВАННЯ
- Кузенко Н.В.** 816
ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В ОПЛАТІ ПРАЦІ В КОНОМІЦІ КРАЇН ЄС
- Левковська Л.В., Бойко В.В.** 832
МАКРОЕКОНОМІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПАРАМЕТРІВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ
- Моторнюк У.І., Байдалка В.В., Каргашев В.О.** 843
СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ
- Науменко М.А.** 855
ЕФЕКТИВНЕ ЗАСТОСУВАННЯ КЛАСИЧНИХ АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ПРИ ПРИЙНЯТТІ АДАПТИВНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ
- Некрасова Л.А., Таха Мохамед Халед** 876
ДОСЛІДЖЕННЯ НАСЛІДКІВ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЧАСТИНИ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ НА УМОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ
- Непокупна Т.А., Шуканова А.А., Вішнікіна Л.П., Єрмаков В.В.** 886
ВПЛИВ ГЕОГРАФІЧНОГО ЗАЗНАЧЕННЯ НА РОЗВИТОК ГАСТРОТУРИЗМУ
- Новаковська І.О., Іванченко В.А., Іщенко Н.Ф.** 899
ІНТЕГРОВАНІ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ
- Олініченко К.С., Рябченко В.О., Сурова П.О.** 911
УДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В СИСТЕМІ МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВА
- Орлова О.М., Повторева С.М.** 925
ВПЛИВ ТЕХНІКИ НА ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

- Приходько І.П., Чепець О.Г., Юрченко С.В.** 936
ВПЛИВ РОЛІ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА НА ЙОГО СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ
- Романчук Л.А., Щитов Д.М., Мормуль М.Ф.** 945
РЕЙТИНГ ПРИВАБЛИВОСТІ КРАЇН ЗА ІНДЕКСОМ «ЯКОСТІ ЖИТТЯ»: УКРАЇНА ТА НІМЕЧЧИНА
- Савків У.С., Лесик М.В., Любченко О.В.** 973
УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ
- Семененко Ю.С.** 983
КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ
- Чернишов О.Ю., Побережна З.М., Школенко О.Б.** 997
АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДПРИЄМСТВ-СПОЖИВАЧІВ КРЕДИТНИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ
- Шевчук А.А.** 1011
СТРАТЕГІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС ПРОЦЕСАМИ :ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА УРЯДОВА СТРАТЕГІЯ 2027
- СЕРІЯ «Право»**
- Biliuha A.D.** 1026
FACTORS BEHIND THE ENTRY OF THE DONBAS YOUTH INTO DPR AND LPR TERRORIST ORGANIZATIONS
- Анісімова О.А., Байда А.О.** 1042
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЯКІ ВИХОДЯТЬ ЗА МЕЖІ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ ВУМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Антонюк П.Є., Бажан В.Д., Пясковський В.В.** 1054
МОЖЛИВОСТІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ
- Виноградова А.І.** 1068
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» В КОНТЕКСТІ ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЬОГО ДО ДІТЕЙ

- Висоцький Д.Є.** 1079
ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ
- Волинець В.В.** 1094
ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ
- Воронячків О.О.** 1105
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОЯВІВ МОБІНГУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ
- Гапонов О.О.** 1115
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ВОДНИМ ТРАНСПОРТОМ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ
- Гусаров К.В., Митчик Д.Р., Кайданович І.М.** 1124
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ РІВНОСТІ ТА РІВНОПРАВНОСТІ СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ
- Дідух Я.П., Баран С.І., Кравченко О.В., Куземко А.А., Мойсієнко І.І., Полянська К.В., Ходосовцев О.Є.** 1139
ЕКОЦИД В УКРАЇНСЬКОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КРИТЕРІЇ
- Добрянська Н.В., Бортняк К.В.** 1154
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ
- Здорик Д.В.** 1163
ЗАСОБИ ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ОФІЦЕРОМ ГРОМАДИ
- Івашенко О.А.** 1179
ОКРЕМІ АСПЕКТИ КОНСТРУЮВАННЯ САНКЦІЇ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН
- Киргізова В.С., Білоусов Є.М.** 1190
ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)
- Кирилюк Д.В.** 1198
СУДОВА ПРАКТИКА В СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ САНКЦІЙ В КОНТЕКСТІ ВІДПОВІДНОСТІ ДЕЯКИМ ПОЛОЖЕННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Кириченко О.В. <i>КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ФУТБОЛЬНИМИ ВБОЛІВАЛЬНИКАМИ</i>	1210
Ковтун М.С., Бисьмак А.І., Самчук Я.М. <i>ОСОБЛИВОСТІ ДЕКЛАРУВАННЯ У ПЕРІОД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	1220
Кокешко Ф.І., Семикін Я.О. <i>СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КРАЇНАХ ЄС</i>	1233
Комарницький Д.С. <i>АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ» ТА «ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»</i>	1243
Контаровська М. <i>АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ У ВІДПОВІДНОСТІ МІЖНАРОДНИМ ВИМОГАМ І СТАНДАРТАМ</i>	1253
Король М.О. <i>ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБОРОНИ КОЛЕКТИВНОГО ВИСЛАННЯ</i>	1267
Лісова Т.В. <i>ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА КАНАДИ ЩОДО НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ЗЕМЕЛЬНИХ СЕРВІТУТІВ</i>	1281
Ляшик М.В., Сайфетдінова А.С. <i>ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВОДІЇВ ЛЕГКОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ</i>	1292
Матвійчук О.В., Риженко І.М. <i>ДОСВІД СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ</i>	1302
Нестеренко М.Д. <i>СУБ'ЄКТИ ПРАВА ЗВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАЯВОЮ ПРО СКАСУВАННЯ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ</i>	1314

- Опацький Р.М.,** 1329
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ПРЕДСТАВНИКІВ СПІЛЬНОТИ ЛГБТ
- Павленко Т.А., Попов В.В.** 1338
ЩОДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ПРИ ПОРУШЕННІ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ ТА ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ
- Пономаренко Є.О., Байда А.О.** 1349
ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК НАЙВИЩА МІРА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В РОЗРІЗІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ
- Саєнко Н.С.** 1359
ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ВПРОВАДЖЕННІ ПРОГРАМ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА РОБОЧОМУ МІСЦІ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ
- Тарканій В.П.** 1368
ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ
- Тімохіна Т.О., Ісаєв А.М.** 1374
ВИЗНАННЯ АКТИВІВ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ, ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ
- Фомін П.В.** 1384
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЩОДО БОРОТЬБИ З ДИСКРИМІНАЦІЄЮ В МЕЖАХ ООН
- Фоміна Л.О.** 1393
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ВОДУ НА УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ
- Шимоня К.В., Байда А.О.** 1404
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗМІНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

СЕРІЯ «Психологія»

- Березинець Т.Ю.** 1420
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ І АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

- Бондаревич С.М., Мартиненко І.А.** 1430
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ ФАХІВЦЯМИ МОРЕГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ВІЙНИ
- Бортняк В.А.** 1443
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ
- Гарець Н.О.** 1454
ПРОБЛЕМА ТРАВМИ СВІДКА В СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
- Дякуненко А.С., Прогасов Ю.М.** 1462
ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ У СТУДЕНТІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Іващенко М.В., Власенко Ю.К.** 1475
ВПЛИВ РОЛІ ПІДТРИМКИ ВІД РОДИНИ, ДРУЗІВ, ТЕРАПЕВТІВ ТА СПІЛЬНОТИ У ПРОЦЕСІ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ
- Караджи О.С.** 1486
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ЇХ ВОЄННОГО ДОСВІДУ
- Карпов М.О.** 1500
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ БУХГАЛТЕРА
- Католик Г.В., Вачко Л.М.** 1512
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЗАХИСНИХ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКИ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ В СТАНІ ДОВГОТРИВАЛОГО СТРЕСУ
- Кернас А.В., Перчеклій Г.С.** 1524
ДІАГНОСТИКА СТРЕСОСТІЙКОСТІ У РОБІТНИКІВ МОРЕГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ
- Корнієнко В.В., Охромій Г.В., Завадська А.О., Мироненко А.О.** 1539
ХАРАКТЕРИСТИКА ПУСКОВИХ ТА ПІДТРИМУЮЧИХ МЕХАНІЗМІВ ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ТА КОМПЕНСАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПРИ НЕВРОТИЧНИХ ДЕПРЕСІЯХ

- Лазаревська О.М.** 1556
*АСПЕКТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ВИЯВЛЕННЯ МУЗИЧНОГО
СМАКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ*
- Лич О.М., Ічанська О.М., Гірчук О.В.** 1572
*РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРІВ У
ПСИХОЛОГІЧНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ*
- Манілов І.Ф.** 1585
*НЕАДАПТИВНЕ МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО КОРЕКЦІЯ У ЮНАКІВ ТА
ПІДЛІТКІВ*
- Матейко Н.М., Чумаченко О.Ю., Березяк К.М., Марциняк-Дорош О.М.** 1599
*ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК ПОТЕНЦІАЛ ПОДОЛАННЯ СКЛАДНИХ
ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН*
- Нагула О.Л., Ніколаєв Л.О., Савич Ж.В.** 1610
*ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФАСИЛІТАТИВНОГО ПІДХОДУ В РОБОТІ
ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ*
- Нечай В.О.** 1623
ПСИХОЛОГІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ТА КИШКОВО-МОЗКОВА ВІСЬ
- Охромій Г.В., Білан А.А.** 1632
*РОЛЬ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ПСИХОЛОГІЧНІЙ
ПРАКТИЦІ ПСИХОЛОГА*
- Помиткін Е.О.** 1644
*ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ ДОСКОНАЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ В
КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ
В. СОЛОВЙОВА ТА М. ГРОТА*
- Присяжнюк Б.В.** 1653
*ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ
СФЕРИ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ*
- Радько О.В., Приходько Д.П.** 1664
КЕРУВАННЯ СТРЕСАМИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ
- Репетій С.Т.** 1676
*ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ
АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ С. КІПЛІНГА ТА М. ГРОТА*

- Романів В.П.** 1686
ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА
- Руденко О.В., Чижма Д.М.** 1697
ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ
- Титаренко О.Ю.** 1708
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ
- Усик К.М.** 1717
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ
- Хроленко С.О.** 1727
РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ФІНАНСИСТА: АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВПЛИВУ КОЛЕКТИВУ
- Шиліна А.А., Гончарова Я.І.** 1735
СПЕЦИФІКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
- Шпортун О.М.** 1744
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ
- Щербакова І.М.** 1763
ПСИХОЛОГІЯ СТРЕСУ ТА СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ У ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ: ОГЛЯД ЗАКОРДОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Ласінська Т.А.** 1776
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ КРИТИЦІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ: СТРАТЕГІЇ ТА ПІДХОДИ

Шановні колеги!

Вийшов № 5(47) 2024 журналу категорії Б із державного управління, права, економіки та психології «Наукові перспективи».

Примітною рисою чергового номеру видання є те, що він підготовлений у партнерстві з Українською школою архетипіки та містить публікації учасників Міжнародного теоретико-методологічного семінару пам'яті Олега Амосова та XII Міжнародного конкурсу молодих науковців пам'яті Ольги Балакіревої за спільною темою: «Архетипіка і публічне управління: система та механізми повоєнного миру й безпеки в умовах постмодерного світу».

Видавнича група «Наукові перспективи» пишається, що продовжує спільно з авторитетною науковою спільнотою працювати над здійсненням наукової, освітньої та методичної співпраці, спрямованої на об'єднання науково-практичного, освітнього, методичного та організаційного потенціалів у межах реалізації діяльності.

Бажаю творчих успіхів та нових наукових здобутків!

З повагою,

**головний редактор,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління,
доцент**

Ірина Жукова

Шановні автори, читачі!

Вітаю вас із виходом чергового номера фахового журналу “Наукові перспективи” і з тим, що разом ми пройшли такий довгий шлях, публікуючи цікаві й, головне, корисні статті.

Як уже стало доброю традицією, цей спеціалізований номер журналу містить публікації учасників Міжнародного теоретико-методологічного семінару пам’яті Олега Амосова та XII Міжнародного конкурсу молодих науковців пам’яті Ольги Балакіревої за спільною темою: «Архетипіка і публічне

управління: система та механізми повоєнного миру й безпеки в умовах постмодерного світу».

У спеціалізованому номері журналу розглянуті питання відображення державно-управлінського, економічного, юридичного та соціологічного забезпечень регулювання суспільних процесів з точки зору теорії архетипів.

Актуальність вивчення зміни архетипів розвитку соціально-політичних настроїв також у тому, що вони концентрують у собі і визначають творчі (або руйнівні) сили суспільства. Саме тому необхідний постійний науковий аналіз зміни соціальних, масових настроїв з метою прогнозування та цілеспрямованого формування цих настроїв і масової свідомості загалом, а також попередження руйнівних соціально-психологічних виявів у системі державного управління.

Приємного і корисного вам проведення часу з улюбленим виданням!

З повагою,

**полковник Генерального штабу Збройних Сил України,
доктор наук з державного управління,
професор,
Заслужений юрист України**

Романенко Є.О.

Шановні колеги!

Щиро хочу вас привітати з проведеною науковою роботою у надзвичайно складних умовах від часу вторгнення Росії у вашу прекрасну країну.

Маю радість і честь привітати цією листівкою авторів публікацій травневого номера фахового журналу "Наукові перспективи" та одночасно учасників форуму УША ТМС-2024 - XV Міжнародного теоретико-методологічного семінару пам'яті Олега Амосова та XII Міжнародного конкурсу молодих науковців пам'яті Ольги Балакіревої.

За декілька місяців до початку війни ми були разом у Сорбонні та в Університеті Поля Валері в Монпельє на захоплюючих семінарах про архетипи та уяву. Парадоксально, що напад, який ви переживаєте, ще більше нас зближив, незважаючи на те, що відтоді ми не зустрічалися особисто. Це те, що можна назвати, за Жільбером Дюраном та Мішелем Маффесолі, «силою уяви».

В багатьох аспектах це вимір, створений з афектів, символів, архетипів та емоцій, що формує, понад і поза фізичною територією, наше середовище, наш екзистенційний пейзаж. Ми таким чином разом, і, як казали сюрреалісти, а зокрема Андре Бретон, ця уява – це все, що прагне «стати реальним». Ви маєте велику заслугу в тому, що продовжуєте думати вільно, без жодної цензури, з єдиною метою – «думати і розуміти». Немає нічого кращого, з усіма емоціями і пристрастями, залученими в цей благородний і щедрий процес, щоб поетично населяти світ, за інтуїцією Фрідріха Гельдерліна, яку відновив Мартін Гайдеггер. Я знаю, все це може здаватися дуже абстрактним, коли ви у стані війни, а ми у Франції або Італії живемо легко нашою щоденністю.

Однак наші країни знали часи вторгнень і страждань у минулому. Ми навчилися, під час цих сумних нагод, що у цих ранах і шрамах можна відродитися як квіти. Це саме та «квітка» партизана з емблематичної пісні італійського опору проти нацистського фашизму: «Bella ciao»! Без сумніву, ми живемо – і ви, зокрема, – на зараженій планеті, як сказала почесна професорка Донна Гаравей. Я впевнений, що разом ми зможемо продовжувати сіяти і збирати квіти в цьому зараженому світі. Квіти думки, свободи і дружби. Вдалого семінару, успішної дослідницької та письменницької роботи і, сподіваюся, до зустрічі у Києві, де я мрію вас відвідати.

Слава Україні!

З дружніми вітаннями,

**Відповідальний за міжнародні зв'язки Департаменту соціології
Факультету наук про людину і суспільство**

Вінченцо Суска

Дорогі друзі, шановні колеги, поважні автори тематичних розвідок з архетипіки публічного управління, опублікованих у п'ятому випуску цьогорічного фахового журналу «Наукові перспективи»!

Радий вітати вас від імені Української школи архетипіки та оргкомітету П'ятнадцятого міжнародного теоретико-методологічного семінару пам'яті Олега Амосова і XII Міжнародного конкурсу молодих науковців за темою: «Архетипіка і публічне управління: система та механізми повоєнного миру й безпеки в умовах постмодерного світу», що пройде 26 червня 2024 року у франко-українському онлайн форматі.

Ваші цьогорічні публікації, як і публікації попередніх двох років війни, свідчать у незламність віри українців у перемогу добра над злом, свободи над рабством, творчого порядку над руйнівною силою війни. Ця віра повною мірою стверджується даними моніторингових досліджень Української школи архетипіки (1992-2024), досліджується і розкривається у багаточисельних Ваших наукових розвідках. Вже сьогодні вона виявляє сповненість енергією повоєнної відбудови України її славного майбутнього для прийдешніх поколінь українців.

Вже сьогодні більшість з вас по-новому дивляться на проблеми сучасного державотворення, публічного управління та державної політики. Одна з ключових рис нової – пост воєнної соціальної реальності, що йде на зміну колишньому тоталітарному радянському світу, пов'язана з психологією людей, «яка частіше, ніж це прийнято вважати, – як стверджує француз Серж Московічі, – лежить в основі соціально-матеріального світу речей, який, власне, й спричинив зіткнення старого і нового світів. І друга значима риса народжуваного повоєнного українського ментального простору пов'язана з актуалізацією нашого національного ідентитету, що його випестувало історичне минуле спільноти, усвідомлення його провідного, особливого начала, що дедалі вагомніше впливатиме на наше сьогодення.

В ході франко-українського форуму УША, що відбудеться 26 червня в режимі онлайн, ми спробуємо торкнутися глибинної (архетипної) природи війни та безпекової проблематики повоєнного миру, розібратися з непростими механізмами миру та безпеки в новому – постмодерному світі, а головне – запропонувати бачення безпекового спільного, ефективного і успішного нашого розвитку.

Хочу висловити кожному і кожній з вас, дорогі друзі-архетипісти, свою вдячність та високу повагу за створення потужного неповторного і дуже важливого для нашого постмодерного майбутнього інтелектуального осередку, за високі наукові досягнення, за неоціненний внесок у розвиток Української школи архетипіки. Зичу Вам міцного здоров'я та наснаги в академічній діяльності, нових творчих здобутків, плідних дискусій, успішних досліджень та світових досягнень.

Все буде Україна!

З повагою,

**Співзасновник і науковий керівник
Української школи архетипіки**

Едуард Афонін

ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 5(47) 2024

СЕРІЯ «Публічне управління та архетипіка»

UDC 330.341.1:159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-24-37](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-24-37)

Omelyanenko Vitaliy Anatoliyovych DrSc. (Economics), Professor, Professor of Business Economics and Administration Department, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 72 Romenska Str., Sumy, 40002, Ukraine, Senior Research Fellow, Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2 Marii Kapnist St., Kyiv, tel.: (095) 167-59-52, <http://orcid.org/0000-0003-0713-1444>

INSTITUTIONAL STRATEGIES OF SAFETY-ORIENTED MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF COMMUNITIES (ARCHETYPES METHODOLOGY)

Abstract. Striving for sustainable and innovative development is a challenge of modern society, contributing to economic growth, improving the quality of life and increasing sustainability. As technology evolves at a rapid pace, managing risk and ensuring the security of innovation becomes increasingly critical. Institutional strategies focus on deep archetypes to shape the governance of security-oriented innovation development, offering frameworks for governance, risk assessment and policy implementation.

Communities around the world are increasingly embracing innovation as a tool to drive economic growth, improve quality of life and increase resilience in the face of global challenges. The significance of this research lies in its ability to contribute to the development of archetypal sustainable strategies that will help societies overcome the complexities of modern innovation. As the world faces challenges such as climate change, public health crises and economic inequalities, the need for effective security management based on innovation is becoming increasingly urgent. The study highlights how institutions can work together to create a safer, more sustainable and fairer future through responsible innovation.

Archetypes reflect deep patterns of behavior, values and aspirations of people that may be characteristic of a certain community. This helps to develop innovative

solutions that meet the real needs and desires of local residents. Addressing archetypes can help communities develop and maintain their unique cultural, historical and social identities. This, in turn, can help engage community members in innovative initiatives and support their long-term success. Innovations that take community archetypes into account often have a better chance of being sustainable and long-term.

Focusing on the intersection of security and innovation, the research will uncover mechanisms and approaches that can enhance the effectiveness of institutional strategies in risk management. Through a comprehensive analysis of existing models and frameworks, as well as case studies and real-life examples, the study offers practical recommendations for policymakers, industry leaders and other stakeholders involved in innovation management.

Keywords: archetypes, innovations, communities, strategies, security.

Омельяненко Віталій Анатолійович доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та адміністрування, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, вул. Роменська 87, м. Суми, 40002, старший науковий співробітник, Інститут економіки промисловості НАН України, вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, тел.: (095) 167-59-52, <http://orcid.org/0000-0003-0713-1444>

ІНСТИТУЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ БЕЗПЕКОВО ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ГРОМАД (АРХЕТИПНА МЕТОДОЛОГІЯ)

Анотація. Прагнення до сталого та інноваційного розвитку є викликом сучасного суспільства, сприяючи економічному зростанню, покращенню якості життя та підвищенню стійкості. По мірі того як технології розвиваються швидкими темпами, управління ризиками та забезпечення безпеки інновацій стає все більш критичним. Інституційні стратегії зосереджуються на глибинних архетипах, щоб формувати управління інноваційним розвитком з орієнтацією на безпеку, пропонуючи рамки для управління, оцінки ризиків та впровадження політики.

Громади по всьому світу дедалі більше приймають інновації як інструмент для стимулювання економічного зростання, покращення якості життя та підвищення стійкості перед обличчям глобальних викликів. Значущість цього дослідження полягає в його здатності сприяти розробці архетипних сталих стратегій, які допоможуть суспільствам долати складності сучасних інновацій. Оскільки світ стикається з такими викликами, як зміна клімату, криза системи громадського здоров'я та економічні нерівності,

потреба в ефективному управлінні безпекою на основі інновацій стає все більш актуальним. Дослідження висвітлює, як інституції можуть працювати разом, щоб створити безпечніше, стійкіше та більш справедливе майбутнє через відповідальні інновації.

Архетипи відображають глибинні моделі поведінки, цінностей та прагнень людей, що можуть бути характерними для певної громади. Це допомагає розробляти інноваційні рішення, які відповідають реальним потребам та бажанням місцевих жителів. Звернення до архетипів може допомогти громадам розвивати і підтримувати свою унікальну культурну, історичну та соціальну ідентичність. Це, у свою чергу, може сприяти залученню членів громади до інноваційних ініціатив та підтримувати їх довгостроковий успіх. Інновації, які враховують архетипи громади, часто мають більший шанс бути стійкими та довгостроковими.

Зосереджуючись на перетині безпеки та інновацій, дослідження розкриє механізми та підходи, які можуть посилити ефективність інституційних стратегій в управлінні ризиками. Завдяки комплексному аналізу існуючих моделей і рамок, а також вивченню тематичних досліджень і реальних прикладів, в дослідженні запропоновано практичні рекомендації для політиків, лідерів галузі та інших зацікавлених сторін, залучених до управління інноваціями.

Ключові слова: архетипи, інновації, громади, стратегії, безпека.

Introduction. The pursuit of sustainable and innovative development is a hallmark of modern society, driving economic growth, improving quality of life, and fostering resilience. As technology continues to advance at an unprecedented pace, managing the risks and ensuring the safety of innovation becomes increasingly crucial. Institutional strategies play a pivotal role in shaping the safety-oriented management of innovative development by providing a framework for governance, risk assessment, and policy implementation.

The significance of this research lies in its potential to contribute to the development of effective and sustainable strategies that can help societies navigate the complexities of modern innovation. As the world faces challenges such as climate change, public health crises, and economic disparities, the need for robust safety-oriented management of innovation becomes more pressing. This research will provide insights into how institutions can work together to create a safer, more resilient, and more equitable future through responsible innovation.

By focusing on the intersection of safety and innovation, this research will shed light on the mechanisms and approaches that can enhance the effectiveness of institutional strategies in managing the risks associated with emerging technologies and practices. Through a comprehensive analysis of existing models and

frameworks, as well as the examination of case studies and real-world examples, this study aims to offer practical recommendations for policymakers, industry leaders, and other stakeholders involved in the governance of innovation.

Literature review provides an overview of the key points and contributions from the sources cited. Aghion et al. [1] present a nuanced perspective on the relationship between competition and innovation, proposing an inverted-U relationship. Their analysis reveals that competition can drive innovation up to a point, after which excessive competition may hinder it. Benner [2] discusses pitfalls in system safety analysis during a 1997 conference. Although details are limited, it is evident that careful analysis in system safety is essential for robust outcomes. Biloshkurska et al. [3] contribute to the literature on innovation development priorities, focusing on integrated assessment methodologies. Their research sheds light on effective strategies to guide innovation efforts. Blinc, Zidansček, and Šlaus [4] address sustainable development and its implications for global security. Their work emphasizes the need for an integrated approach to energy management and sustainability. Buzan and Hansen [5] explore the evolution of international security studies, offering insights into how security concepts and practices have transformed over time. This comprehensive study provides a historical context for modern security issues.

Cockerill [6] highlights the role of the Department of Defense in promoting sustainability as a national security concern. The study outlines strategies to align defense efforts with sustainability goals. Dalevska et al. [7] propose a model for estimating social and economic indicators of sustainable development. This model is crucial for policymakers aiming to measure and enhance sustainability.

De Neve and Sachs [8] conduct a global analysis of the synergies and trade-offs between the Sustainable Development Goals (SDGs) and human well-being. Their findings offer valuable insights into regional differences and challenges. Dobni [9] emphasizes the importance of achieving synergy between strategy and innovation for value creation. This study underscores the need for organizations to align their strategic and innovative efforts.

Dupont [10] examines the security landscape in the context of networked societies, discussing the challenges and opportunities that arise in the age of networks. Ebo [11] investigates the role of security sector reform in sustainable development, presenting an overview of donor policy trends and challenges.

Fitz-Gerald [12] discusses the security-development nexus and its implications for joined-up government. This work highlights the need for cohesive strategies across different sectors. Folke et al. [13] explore social-ecological resilience and biosphere-based sustainability science. This study provides a holistic perspective on sustainability and its connection to ecosystem health.

Fu et al. [14] unravel the complexity of achieving the 17 SDGs, highlighting the interconnectedness and challenges of pursuing sustainable development.

Granit et al. [15] integrate sustainable development and security, offering analytical approaches and examples from different regions. Hargrave and Van De Ven [16] propose a collective action model of institutional innovation, emphasizing the collaborative nature of innovation processes. Harmon, Stevens, and Swim [17] explore the intersections of finance, technology transfer, and national security, providing preliminary insights into these interconnected domains.

Hartman [18] presents an overview of sustainability and national security, discussing the strategic importance of sustainability in security planning. Hearne, Alcorn, and Goran [19] examine sustainable security and fragile states, providing guidance on managing security challenges in vulnerable regions.

Overall, these sources contribute to a comprehensive understanding of the interplay between sustainability, innovation, and security across various domains. Researchers and policymakers can benefit from the insights provided by these works to inform their strategies and initiatives.

This research aims to explore the various institutional strategies that can be employed to balance the pursuit of innovation with the imperative to maintain safety and stability. By examining the roles of different institutions—such as government agencies, regulatory bodies, and industry groups—in guiding and overseeing innovative activities, this study seeks to identify best practices for managing risks while promoting innovation.

Main material. The Global Innovation Index 2015 analyzed the relationship between the creation of knowledge, innovation and the promotion of regional and national competitiveness based on smart specialization. The main steps that the country needs to take in order to develop an appropriate smart-specialization strategy based on the main principles of the strategy in the field of innovation were proposed.

Special attention is paid to the application of the Quadruple Helix concept. This concept expands the Triple Helix paradigm, focusing on the fact that, along with science, industry and the state, society also plays a key role in the innovation process, often becoming the end user of innovations, and therefore significantly influences the creation of knowledge and supply technologies and the implementation of the user function. Therefore, we see that technologies and their base are also closely related to security and sustainable development through various mechanisms. In his research, the acquirer emphasizes the fact that in the Quintuple Helix and the International Helix model proposed by him (which additionally reflects the factors of globalization of innovation), the innovation system is a self-organized system where there is a set of resources necessary for the development of innovative companies, and ties between the participants of the innovation process are harmonized.

The conducted analysis showed that in modern conditions, the conceptual development of security and sustainable development problems with the selection

of development priorities is quite incomplete and is in an uncertain state. This is due to the problems of studying technological interdependence, the asymmetry of the development of countries, the insufficient search for ways of generating (determining) the optimal ratio of national development priorities and the most effective ways of integration into the international division of labor on an innovative basis. In addition, it was determined that the aspect of "smart" implementation of the results of a comparative analysis of world experience, which should take into account the peculiarities of the national innovation system, is important.

As the main methodology for the research of priorities in the conditions of Ukraine, it is proposed to consider: 1) inter-industry connections as tools of technology analysis; 2) the concept of "policy deployment" (the concept of Hoshin Kanri) as a systematic approach that ensures the integrated development of high-tech products and related processes. This approach is very important for the creation of integrated national innovation systems, which, as stated in the research of the acquirer on the example of intersectoral intercluster cooperation, are an important component of innovation policy.

Also, in the context of developing innovation policy, it is necessary to consider the relationship between autonomy and competitiveness of the innovation system. For a more accurate understanding of this aspect, we can consider the example of telecommunications equipment, the development of which, in particular, is a factor in the digitalization of innovation processes.

Operators of data transmission networks, which provide a full range of modern multimedia communication services for society as well as for government and military institutions, build their networks exclusively using equipment from companies such as Cisco (USA), Siemens (Germany) or Huawei (China). . The presence of stationary communication centers using modern digital communications and a large number of equipment from foreign companies NEC (Japan) and Juniper (USA) do not ensure national information and technological security. This can lead to the loss of control over national information and telecommunication networks, which in turn leads to serious consequences for the economy, the reduction of defense capabilities to critically dangerous levels and possible serious restrictions on national interests. Understanding this, the US State Department banned the use of equipment from the Chinese firms Huawei and ZTE, which was recognized as a kind of "cyber weapon" that poses a threat to national security, in state communication networks. As a result, all developed countries are trying to prevent the presence of foreign telecommunications equipment in their networks. In the USA, the entire telecommunications network is based only on national elements, and in the leading EU countries, the share of non-residents in the networks is less than 10%.

In Ukraine, more than 90% of telecommunication equipment is supplied by foreign manufacturers. This is due to the fact that since the beginning of the 90s of

the XX century. the domestic market was actually closed (the factor of the institutional factor of the evolution of innovative development was considered in chapter 4 using the example of instrument manufacturing) for domestic manufacturers, and practically no budgetary funds were allocated for the development of the life cycle of modern telecommunications equipment. This industry is still not in the public interest, despite the current situation in the country. It should be noted that not all leading countries have their own missiles, planes, etc., but all of them have a modern communication industry and invest in its development.

This example clearly shows the importance of just one type of technology for development security. Without diminishing the importance of the armed forces, it is quite clear that security issues are increasingly moving into the economic and social spheres ("soft power"), but the technological field takes a priority place in the most important areas of sustainable development (for example, the impact of digitalization on education, employment and information space).

In the case of practical implementation of the specified scheme, it is advisable to consider global trends. In particular, during the last two decades, there has been an active transition from "technological self-reliance" to "technological interdependence", which is spreading even in military-oriented R&D. Therefore, it is important to note that the growth of interdependence in the key areas of NTP does not exclude the existence of an independent innovation system. Therefore, it is necessary to consider the strategic dimension of development security as a process of long-term monitoring of the evolution of economic and non-economic aspects of the market and identification of potential markets with their opportunities and threats.

Based on the understanding that the fundamental basis of the national system "sustainable development - security" is a highly effective national innovation system, including an effective system of technological forecasting of the factors of its development, it is worth emphasizing the systemic threats to the technological development of Ukraine, which have an institutional and evolutionary basis. Among them, let's pay attention to "traps of technological backwardness", "technological borrowing", "coordination trap" and others. They are the consequences of a command economy and corrupt bureaucratic capitalism characterized by rent-oriented behavior.

In order to analyze the possibilities of using the potential of the international environment to eliminate the technological gap between Ukraine and the leading countries, institutional and evolutionary mechanisms should focus on the improvement and development of national critical technologies.

From the point of view of sustainable development, it is important that for the protection of sensitive technology systems (sensitive technology systems) in their extended sense from the point of view of sustainable development, it is necessary to

use 15–20% of systems from the list of critical technologies (for Ukraine, it covers special electronics, medicine, defense, security, energy-saving technologies). All these areas, in our opinion, can be successfully developed within the framework of interdisciplinary innovation networks, which have a wide range of technology transfer effects.

Implementation of this task in Ukraine is complicated by problems of public management in the field of forecasting, international technological cooperation and technology transfer.

To solve the tasks of choosing technological priorities, it is worth considering the main conclusions of the "three horizons" model proposed by McKinsey experts, adapting them to the tasks of developing an innovation policy:

- Horizon 1 provides continuous innovation for the existing system and the main existing benefits;
- Horizon 2 expands existing systems to work with new goals;
- Horizon 3 involves creating new strengths to take advantage of breakthrough ideas or counter new threats.

Appropriate management approaches must be used at each horizon. According to McKinsey, a system to remain competitive in the long run needs to allocate resources across all three horizons.

It is worth noting that the initial version of this model assumes the time limits of each horizon. However, the modern pace of modern innovation processes makes it possible to implement the tasks of Horizon 3 within the time limits of Horizon 1. For Ukraine, the opinion of experts about the potential of Horizon 3 is also important, in which breakthroughs are mainly made not by leaders, but by new market participants.

Therefore, the action plan for ensuring the development of the "sustainable development - security" system through innovation with the help of an institutional-evolutionary strategy must contain a number of stages, during the implementation of which information is disseminated from the higher level management to lower levels and other economic agents, and then it is summarized several times through hierarchical management structure according to the following scheme:

- 1) analysis of the main challenges;
- 2) choosing strategic areas of development and supporting strategic changes;
- 3) approval of the operational management strategy;
- 4) management based on the developed policy;
- 5) policy deployment and implementation of the chosen strategy.

According to this scheme, the first step is to identify security threats (vulnerabilities) with subsequent projection on the innovative system for the next stages of analysis.

The second step of the analysis of priorities involves the application of the

Pareto principle "20 by 80", according to which 20% of all selected priorities should be selected, the analysis and optimization of which should be made a priority (they can both provide up to 80% of the results and be the cause of up to 80% threats). To solve this problem in practice, it is proposed to use the following priority criteria: priority importance, priority issues, possibility and cost of state changes in priority.

The importance of a priority is a criterion that characterizes the degree of its contribution to the achievement of strategic SDGs. To optimize the innovation policy, the most important (or critical) priority should be selected first, since its improvement will provide the greatest result for sustainable development.

The second criterion used to select priorities is the level of difficulty. If the priority is important, but at the same time its indicators are at a fairly good level, there is no reason to engage in its optimization. The classic definition of the problem in the context of this study can be formulated as "the gap between aspirations and reality". In other words, a priority with a problematic state is characterized by the difference between the desired and current indicators of its effectiveness and should be formed on the basis of a situational analysis in accordance with the specifics of the industry and the impact on other areas.

When solving the tasks of choosing priorities, one should take into account the high level of dynamism, the emergence of numerous difficult-to-forecast trends in innovative development, which determine the expediency of using other approaches to choosing priorities within the limits of innovation policy, which can be implemented through institutional and innovative design.

Based on this, we offer the following methodical approach to the development and implementation of innovation policy:

- analysis of strengths and weaknesses, threats and opportunities of the competitiveness of the country and the technological sector to ensure security;
- definition of general development priorities and target function;
- specifying the criteria for selecting priorities based on the creation of a map of inter-industry connections;
- definition of a set of available support tools;
- determination of the necessary costs for the use of each tool (required budget and possible indirect social costs), as well as benefits from the use of the tool (social benefits – direct and indirect income, cross-sectoral effects, etc.);
- determining the effectiveness of each tool and possible synergies (multiplier effects) in optimal conditions of use;
- planning of available resources (including future opportunities for obtaining additional income);
- selection of the optimal set of tools, maximization of the objective function for a given level of financing or minimization of costs, subject to the achievement of goals;

- evaluation of the effectiveness of policy implementation and course adjustment.

When using a methodical approach to the development and implementation of innovation policy, it is necessary to take into account the role of both traditional industries that generate income (domestic sales and exports) for investing in new technologies, and the influence of long-term factors - innovative ones, in particular within the limits of various types important for sustainable development of innovations.

The National Security and Defense Council of Ukraine has defined the main directions of the latest and breakthrough technologies that will have a decisive impact on the socio-economic development of the world and the provision of national, collective security and defense during the next 20 years:

- big data and advanced analytics (Big Data and Advanced Analytics, BDAA);
- artificial intelligence (Artificial Intelligence, AI);
- autonomy technologies (in particular robotics, Autonomy);
- quantum technologies (Quantum Technologies, QT);
- space technologies (Space Technologies);
- hypersonic technologies (Hypersonics);
- biotechnologies and human enhancement technologies (Bio & Human Enhancement Technologies, BHET);
- novel materials and manufacturing (Novel Materials and Manufacturing, NMM).

The practical implementation of institutional and evolutionary strategies in the development of innovative policy in Ukraine is complicated by the lack of unity of understanding of the goals, priorities and ways of advancing the interests of the state both on the national and international dimensions. A significant obstacle to the implementation of an effective innovation policy is also the fact that short-term business interests quite often prevail over strategic national interests. It is also important that in the case of deepening globalization of innovation processes, the national systems of countries that are not part of global technological chains begin to degrade. Because of this, there is a need to focus innovation policy on not simply defining a list of innovation priorities, but on maximizing their synergistic effects. At the same time, most researchers mainly consider only separate structural elements of Ukraine's national security (resource and energy security, financial and socio-economic security, innovation and technological security, food security, foreign economic security, etc.). The lack of a single integrated vision of the systemic content of innovation policy and the definition of its vectors both in the scientific discourse and in the legal framework creates a number of contradictions and inaccuracies, which in itself is a threat due to the problems of coordinating target indicators and dispersing resource provision.

In the acquirer's research, based on the analysis of world experience, it has been proven that priorities should be set in such a way that the alternatives of economic development, namely the inertial scenario (development of traditional industries and domestic demand) and the progressive scenario (development of innovative industries and high-tech demand), should not be opposed. This approach is based on the understanding that the economic system of the country is a set of different technological systems - from advanced to already mastered or even "fading". At the same time, the growth of the overall efficiency of the economy is not the result of the development of the latest system, it can be achieved thanks to innovative processes (chains) in traditional industries, for example, innovative development of the agro-industrial complex based on the expansion of the use of biotechnology. Therefore, the systematic development and support of "traditional" productions that generate current income are no less important for the national economy. It should also be noted that the service sector and industries not related to physical production in developed countries are based on a strong industrial base. Therefore, the task of optimizing the strategy of innovative development in conditions of limited resources follows from this.

Archetypes play a pivotal role in shaping innovation policy by providing a framework for understanding the collective mindset and values of a community. These shared patterns of behavior and thought influence how individuals and organizations approach problem-solving, decision-making, and the adoption of new technologies. By incorporating archetypes into innovation policy, policymakers can create an environment that aligns with the cultural and social dynamics of the community, fostering acceptance and participation.

One key aspect of archetypes in innovation policy is their ability to guide the direction of research and development efforts. By tapping into the shared values and aspirations of a community, policymakers can prioritize projects that resonate with the collective identity, thereby increasing the likelihood of public support and successful implementation. This approach also encourages the exploration of innovative solutions that are grounded in the community's heritage and experiences.

Furthermore, archetypes can help bridge the gap between traditional practices and modern technologies. By recognizing and respecting the cultural narratives that shape a community, innovation policy can facilitate the integration of new ideas without causing disruption or resistance. This cultural sensitivity can enhance the legitimacy of innovation initiatives and ensure they are perceived as beneficial and respectful of local traditions.

Archetypes also play a role in fostering collaboration and partnerships. When innovation policy is aligned with the shared values and archetypal narratives of a community, it becomes easier to build trust and cooperation among stakeholders. This collaboration can lead to the co-creation of innovative solutions that address the unique challenges and opportunities of the region.

Moreover, archetypes can provide a sense of continuity and stability in times of change. As communities navigate the complexities of innovation, the presence of familiar archetypes can offer a sense of reassurance and connection to the past. This can be particularly important in regions undergoing rapid technological transformation, where maintaining a sense of identity and belonging is crucial.

In conclusion, archetypes play a multifaceted role in innovation policy, guiding research priorities, bridging cultural divides, fostering collaboration, and providing stability. By understanding and incorporating archetypal narratives, policymakers can design innovation strategies that are not only effective but also resonate with the collective consciousness of the community. This approach can ultimately lead to more sustainable and inclusive innovation practices that benefit society as a whole.

Conclusions. Communities around the world are increasingly embracing innovation as a means to drive economic growth, improve quality of life, and foster resilience in the face of rapidly changing global challenges. As communities navigate the complexities of modern technological advancements, they must also ensure that innovative development aligns with safety and sustainability standards. Institutional strategies play a critical role in this process by providing a framework for governance, risk assessment, and policy implementation that prioritizes the safety and well-being of communities.

This research explores the various institutional strategies that can be employed to manage innovative development in a safety-oriented manner within communities. By examining the roles of local government agencies, regulatory bodies, industry groups, and community organizations, the study seeks to identify best practices for managing risks while promoting innovation that is inclusive and beneficial for all members of the community.

Ultimately, the goal is to empower communities to embrace innovation in a manner that upholds safety, equity, and sustainability, ensuring that the benefits of technological advancements are shared widely and contribute to the long-term well-being of all community members.

References:

1. Aghion, P., Bloom, N., Blundell, R., Griffith, R., Howitt, P. (2005). Competition and innovation: An inverted-U relationship. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 120. № 2, 701–728.
2. Benner, L. (1997). System safety analysis pitfalls. *Proceedings of the 15th International System Safety Conference* (Washington, DC, 13–17 August 1997). Washington.
3. Biloshkurska, N., Harnyk, O., Biloshkurskyi, M., Liannoi, M., Kudrina, O., Omelyanenko, V. (2019). Methodological bases of innovation development priorities integrated assessment. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 10 (01), 1231–1240.
4. Blinc, R., Zidansček, A., Šlaus, I. (2007). Sustainable development and global security. *Energy*, Vol. 32. Iss. 6, 883–890.
5. Buzan, B., Hansen, L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge [U.K.]: Cambridge University Press.

6. Cockerill, K. (2012). The Department of Defense offers a Strong Offense for Promoting Sustainability. *Sustainability and National Security* / J. Hartman, K. Butts, B. Bankus, S. Carney (Eds.). Center for Strategic Leadership United States Army War College Carlisle, Pennsylvania, 57–84.
7. Dalevska, N., Khobta, V., Kwilinski, A., Kravchenko, S. (2019). A model for estimating social and economic indicators of sustainable development. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, vol. 6, iss. 4, 1839–1860.
8. De Neve, J.E., Sachs, J.D. (2020). The SDGs and human well-being: a global analysis of synergies, trade-offs, and regional differences. *Scientific Reports*, 10. 15113. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-020-71916-9>
9. Dobni, C. (2010). Brooke. Achieving synergy between strategy and innovation: The key to value creation. *International Journal of Business Science & Applied Management*, Vol. 5. Iss. 1, 48–58.
10. Dupont, B. (2004). Security in the age of networks. *Policing & Society*, Vol. 14. Iss. 1, 76–91.
11. Ebo, A. (2007). The role of security sector reform in sustainable development: donor policy trends and challenges. *Conflict, Security & Development*, Vol. 7. Iss. 1, 27–60. DOI: 10.1080/14678800601176485
12. Fitz-Gerald, A. (2006). Addressing the Security-Development Nexus: Implications for Joined-Up Government. *New Interfaces between Security and Development. Changing Concepts and Approaches* / Klingebiel S. (Ed.) Bonn: Dt. Inst. Fr Entwicklungs politik, 107–126.
13. Folke, C., Biggs, R., Norström, A.V., Reyers, B., Rockström, J. (2016). Social-ecological resilience and biosphere-based sustainability science. *Ecology and Society*, Vol. 21. Iss. 3. Art. 41. DOI: <https://doi.org/10.5751/ES-08748-210341>
14. Fu, B., Wang, S., Zhang, J., Hou, Z., Li, J. (2019). Unravelling the complexity in achieving the 17 sustainable-development goals. *National Science Review*, 6, 386–388. DOI: <https://doi.org/10.1093/nsr/nwz038>
15. Granit, J. et al. (2015). Integrating sustainable development and security: An analytical approach with examples from the Middle East and North Africa, the Arctic and Central Asia. Stockholm Environment Institute, 2015–14.
16. Hargrave, T. J., Van De Ven, A. H. (2006). A collective action model of institutional innovation. *Academy of Management Review*, Vol. 31. Iss. 4, 864–888.
17. Harmon, J. D., Stevens, J. H., Swim, L. B. (1991). Finance, technology transfer and national security: a preliminary survey. *Journal of Technology Transfer*, Vol. 16. Iss. 3, 38–42. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02371306>
18. Hartman, J. (2012). Sustainability and National Security. *Sustainability and National Security* / Hartman J., Butts K., Bankus B., Carney S. (Eds.). Center for Strategic Leadership United States Army War College Carlisle. Pennsylvania.
19. Hearne, S., Alcorn, J., Goran, W. (2012). Sustainable Security and Fragile States. *Sustainability and National Security* / Hartman J., Butts K., Bankus B., Carney S. (Eds.). Center for Strategic Leadership United States Army War College Carlisle. Pennsylvania.

Литература:

1. Aghion P., Bloom N., Blundell R., Griffith R., Howitt P. Competition and innovation: An inverted-U relationship. *The Quarterly Journal of Economics*. 2005. Vol. 120. № 2. P. 701–728.
2. Benner L. System safety analysis pitfalls. *Proceedings of the 15th International System Safety Conference* (Washington, DC, 13–17 August 1997). Washington, 1997. P. 393.
3. Biloshkurska N., Harnyk O., Biloshkurskyi M., Liannoi M., Kudrina O., Omelyanenko V. Methodological bases of innovation development priorities integrated assessment. *International Journal of Civil Engineering and Technology*. 2019. № 10 (01). P. 1231–1240.

4. Blinc R., Zidansček A., Šlaus I. Sustainable development and global security. *Energy*. 2007. Vol. 32. Iss. 6. P. 883–890.
5. Buzan B., Hansen L. *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge [U.K.]: Cambridge University Press, 2009. 384 p.
6. Cockerill K. The Department of Defense offers a Strong Offense for Promoting Sustainability. *Sustainability and National Security* / J. Hartman, K. Butts, B. Bankus, S. Carney (Eds.). Center for Strategic Leadership United States Army War College Carlisle, Pennsylvania. 2012. P. 57–84.
7. Dalevska N., Khobta V., Kwilinski A., Kravchenko S. A model for estimating social and economic indicators of sustainable development. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2019. vol. 6, iss. 4. pp. 1839–1860.
8. De Neve J.E., Sachs J.D. The SDGs and human well-being: a global analysis of synergies, trade-offs, and regional differences. *Scientific Reports*. 2020. № 10. 15113. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-020-71916-9>
9. Dobni C. Brooke. Achieving synergy between strategy and innovation: The key to value creation. *International Journal of Business Science & Applied Management*. 2010. Vol. 5. Iss. 1. P. 48–58.
10. Dupont B. Security in the age of networks. *Policing & Society*. 2004. Vol. 14. Iss. 1. P. 76–91.
11. Ebo A. The role of security sector reform in sustainable development: donor policy trends and challenges. *Conflict, Security & Development*. 2007. Vol. 7. Iss. 1. P. 27–60. DOI: 10.1080/14678800601176485
12. Fitz-Gerald A. Addressing the Security-Development Nexus: Implications for Joined-Up Government. *New Interfaces between Security and Development. Changing Concepts and Approaches* / Klingebiel S. (Ed.) Bonn: Dt. Inst. Fr. Entwicklungs politik, 2006. P. 107–126.
13. Folke C., Biggs R., Norström A.V., Reyers B., Rockström J. Social-ecological resilience and biosphere-based sustainability science. *Ecology and Society*. 2016. Vol. 21. Iss. 3. Art. 41. DOI: <https://doi.org/10.5751/ES-08748-210341>
14. Fu B., Wang S., Zhang J., Hou Z., Li J. Unravelling the complexity in achieving the 17 sustainable-development goals. *National Science Review*. 2019. № 6. P. 386–388. DOI: <https://doi.org/10.1093/nsr/nwz038>
15. Granit J. et al. Integrating sustainable development and security: An analytical approach with examples from the Middle East and North Africa, the Arctic and Central Asia. Stockholm Environment Institute. 2015. Working Paper № 2015–14.
16. Hargrave T. J., Van De Ven A. H. A collective action model of institutional innovation. *Academy of Management Review*. 2006. Vol. 31. Iss. 4. P. 864–888.
17. Harmon J. D., Stevens J. H., Swim L. B. Finance, technology transfer and national security: a preliminary survey. *Journal of Technology Transfer*. 1991. Vol. 16. Iss. 3. P. 38–42. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02371306>
18. Hartman J. Sustainability and National Security. *Sustainability and National Security* / Hartman J., Butts K., Bankus B., Carney S. (Eds.). Center for Strategic Leadership United States Army War College Carlisle. Pennsylvania, 2012. P. 1–28.
19. Hearne S., Alcorn J., Goran W. Sustainable Security and Fragile States. *Sustainability and National Security* / Hartman J., Butts K., Bankus B., Carney S. (Eds.). Center for Strategic Leadership United States Army War College Carlisle. Pennsylvania. 2012. P. 85–126.

УДК 316.3/4“364”

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-38-62](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-38-62)

Афонін Едуард Андрійович доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут публічної служби та державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (067) 244-46059, <https://orcid.org/0000-0002-7493-6907>

Мартинов Андрій Юрійович доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України, Інститут історії України НАН України, вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, тел.: (098) 407-79-12, <https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

ВІЙНА І ДИНАМІКА СОЦІТАЛЬНИХ¹ ЗМІН В УКРАЇНІ ЯК ІНДИКАТОРИ ЕКВІФІНАЛЬНОСТІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЦІЛІСНОСТІ СВІДОМОГО І НЕСВІДОМОГО УКРАЇНЦІВ

Анотація. У статті досліджуються теоретичні аспекти війни та аналізується динаміка соціетальних змін в Україні як індикаторів еквіфінальності та відновлення цілісності свідомого і несвідомого начал українців. Нинішня – постмодерна війна зсовує пласти часу як воюючих суспільств, так і оточуючого соціального середовища. Вона змінює природу соціальних інститутів як обмежувальних рамок взаємовідносин між людьми, соціальні норми, корегує ієрархію цінностей, перемішує та гібридує соціальні ролі. Внаслідок цього змінюється психосоціальний тип людини. Соціетальні процеси можна емпірично спостерігати як у передвоєнний, так і воєнний та повоєнний часи. Це зумовлює предметні можливості і межі часових рамок моніторингу, що його започаткували автори з застосуванням психодіагностичних методик «Колірних уподобань» і «БАД», спрямованих на контроль динаміки соціетальних процесів в Україні (1992-2023). *Мета* статті полягає у підтвердженні авторської гіпотези, що війна і соціетальна динаміка

¹ «Соціетальне» (англ. societal) – одне із засадничих понять соціології, що з'явилося у соціологічній теорії на початку ХХ ст.; введено у науковий обіг соціологом Єльського університету Вільямом Самнером у його монографії «Народні звичаї» [1] для виокремлення закономірностей певної колективної або групової діяльності індивідів. Прагнучи побудувати цілісну теорію соціетальної еволюції його учень Альберт Келлер використовує це поняття для соціологічного аналізу організаційних аспектів життєдіяльності суспільства [2]. Талкотт Парсонс в роботі «Система сучасних суспільств» (1971) застосовує поняття «соціетальне», характеризуючи процеси, які відбуваються в суспільстві в цілому, а поняття «соціальне» – до соціальних явищ та процесів. Належний макроскопічний, інтегральний та динамічний культурно-соціетальний комплекс уявляє соціальну систему Питирим Сорокін [3].

стають індикаторами еквіфінальності та відновлення цілісності свідомого і несвідомого начал українців. *Наукова новизна* статті обумовлюється використанням концепту універсального епохального циклу як аналітичного конструкту для описання динаміки соціетальних властивостей українського суспільства за умов трансформаційних змін і російсько-української війни як еквіфінального моменту суспільної трансформації. Проаналізовані чотири фази розгортання циклу (дві нормативні та дві перехідні): еволюція – революція – коеволюція – інволюція. У *висновках* зазначається, що змінний характер політичних стратегій під час суспільно-трансформаційних процесів і набуття суспільством нових – дзеркально протилежних попередній модерній добі в Україні соціетальних характеристик, детермінуються глибокими нелінійними процесами психосоціальних змін, які зазнають під час війни інтенсифікації, еквіфінальності й завершеності в цілому «психологічного визрівання» суспільної свідомості й цілісності її свідомого і несвідомого начал. Внаслідок цих процесів на зміну колишньому психотипу «українця-ірраціонала» приходить психотип «українця-раціонала», який стає базовим підґрунтям для набуття в подальшому сталості всіх суспільних інститутів – політики, економіки, культури.

Ключові слова: війна, індикатори, колективне несвідоме, психосоціальні зміни, соціальні інститути, соціетальні властивості, суспільна свідомість, Україна.

Afonin Eduard Andriyovych Doctor of sociological sciences, Professor, Professor of the Public Policy Department, Educational and Scientific Institute of Public Service and Public Administration of Taras Shevchenko Kyiv National University, St. Akademika Romodanova, 12/2, Kyiv, 04050, tel.: (067) 244-46-59, <https://orcid.org/0000-0002-7493-6907>

Martynov Andriy Yuriyovych, Doctor of historical sciences, Professor, Leading researcher of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, St. 4 Hrushevskogo, Kyiv, 01001, tel.: (098) 407-79-12, <https://orcid.org/0000-0002-9802-5980>

WAR AND DYNAMICS OF SOCIETAL CHANGES IN UKRAINE AS INDICATORS OF EQUIFINALITY AND RESTORATION OF THE INTEGRITY OF THE CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS PRINCIPLES OF UKRAINIANS

Abstract. This article explores the theoretical aspects of war and analyzes the dynamics of societal changes in Ukraine as indicators of equifinality and restoration

of the conscious and unconscious integrity of Ukrainians. The current postmodern war reshapes the fabric of time for both warring societies and the surrounding social environment. It alters the nature of social institutions as constraining frameworks of human interaction, social norms, and value hierarchies, blending and hybridizing social roles. Consequently, the psychosocial type of individuals changes. Societal processes can be empirically observed both in pre-war and wartime periods, as well as in the post-war era. This necessitates the substantive possibilities and boundaries of monitoring time frames, which the authors initiated using psychodiagnostic techniques such as “Color Preferences” and “BAD” aimed at controlling the dynamics of societal processes in Ukraine (1992-2023). The aim of the article is to confirm the authors’ hypothesis that war and societal dynamics serve as indicators of equifinality and restoration of the conscious and unconscious integrity of Ukrainians. The scientific novelty of the article lies in the use of the concept of the universal epochal cycle as an analytical construct to describe the dynamics of societal properties of Ukrainian society amidst transformational changes and the Russian-Ukrainian war as an equifinal moment of societal transformation. Four phases of the cycle’s deployment (two normative and two transitional) are analyzed: evolution – revolution – coevolution – involution. The conclusions indicate that the variable nature of political strategies during socio-transformational processes and the acquisition of new, diametrically opposite societal characteristics by society to the previous modern era in Ukraine are determined by profound nonlinear processes of psychosocial change intensified during war, equifinality, and completion of overall “psychological maturation” of societal consciousness and the integrity of its conscious and unconscious elements. As a result of these processes, the previous psychotype of the “Ukrainian-irrational” is replaced by the psychotype of the “Ukrainian-rational”, which becomes the foundational basis for the future stability of all societal institutions – politics, economics, and culture.

Keywords: war, indicators, collective unconscious, psychosocial changes, social institutions, societal properties, social consciousness, Ukraine.

Постановка проблеми. Нинішня російсько-українська війна відбувається в контексті суспільно-трансформаційних процесів, що їх переживають країни пострадянського простору після розвалу СРСР. Тож, цілком є логічним розглянути війну як еквифінальний момент суспільної трансформації, яка максимально ускладнює функціонування та розвиток суспільної системи кожної з пострадянських країн як цілісності у єдності всіх її структурних компонентів, інтегральними маркерами стану яких є соціетальні (психо-соціальні) властивості в їх природній двоїстості колективного свідомого і колективного несвідомого, що динамічно змінюються.

Актуальність дослідження. Говорячи мовою теорії соціального аналізу француза П'єра Бурдьє габітус війни поєднує минуле, теперішнє і майбутнє, породжуючи стійкі у часі і просторі нові соціальні практики. Натомість смерть, яку несе війна, пов'язана не тільки з людськими втратами і масштабними руйнуваннями. Вона руйнує ідеал позитивізму з його незмінними для соціальної статистики і динаміки «порядком» і «прогресом», залишаючи своїм незмінним «соціальним продуктом» – всеосяжну ненависть. Остання на своєму шляху до «некроекономіки» руйнує економічну функцію суспільства – спроможність до адаптації, викривлює політичну функцію – ціле досягання. Політика перетворюється на своєрідну біополітику, в якій ініціатива війни належить політикам, правова функція інтеграції перетворюється з підміни «сили права» на «правом сили». Культурна функція соціальних інститутів (відтворення зразків – патернів) змінюється на спрощені обмежувальні рамки взаємовідносин між людьми, в яких розмиваються соціальні норми і цінності, перемішуються і гібридизуються соціальні ролі. Внаслідок супутнього масового психоневрозу, як зазначає швейцарець Карл Юнг, інтенсифікується процес індивідуації і змінюється психотип людини. Ці соціетальні процеси емпірично спостерігаються як у передвоєнний, так і у воєнний та повоєнний періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія осмислення модерної війни бере початок від класичної праці 1948 р. Ганса Моргентау «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу та мир», в якій автор ввів поняття інтересу, висловленого в термінах влади, що вимагає раціональної політики. Елементами могутності він визначає особливості географічного становища, наявність природних ресурсів, демографічні характеристики, рівень індустріалізації, військовий потенціал, особливості національного характеру, стан моралі нації, якість державного управління та дипломатії. Серед європейських класиків політичного реалізму особливе місце належить науковій спадщині Раймонда Арона, який 1965 р. видав працю «Мир і війна між націями». В ній автор зазначає, що стратегічні рішення приймаються в форматі однієї з парадигм: політичного реалізму (коли сила і є право), або лібералізму (коли віра в мир без війни та в те, що демократії між собою не воюють), або ідеалізму (коли добро нібито завжди перемагає зло), або конструктивізму (коли спроможність ведення війни і визначає здатність зберегти себе в історії).

На нашу думку, війна близька до Юнгіанського архетипу тіні, коли приховане (чи то архетипи індивідуального, на яких зосереджував свою увагу Зигмунд Фройд, чи то архетипи колективного несвідомого – поняття, введеного в обіг Карлом Юнгом) стає дедалі впливовішим. За Юнгом «існує стільки архетипів, скільки у житті існує типових ситуацій» [5, с. 72]. Війна де-

персоналізує ворога. Тривалий конфлікт повертає невластиву постмодерну жорстокість, пафосну героїку смерті та соціальну архаїку. Свідомість завжди інтенційна, вона спрямована на об'єкти, або передбачає їх. Дослідники Дуглас Норт, Джон Волліс і Баррі Вайнгест у монографії «Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії» пишуть, що суспільства, які зіштовхуються з проблемою насильства, вирішують її по-різному. Природні держави обмежують насильство шляхом політичного маніпулювання економікою. Це формує привілейовані класи, які обмежують застосування насильства певними авторитетами. Проте це сповільнює як політичний, так і економічний розвиток держави. Сучасні держави створюють відкритий доступ до економічних і політичних організацій, сприяючи економічній і політичній конкуренції. Автори класифікували три типи природних держав: нетривкі, базові та зрілі. У природній державі найважливішою з усіх організацій є сітка відносин у панівній коаліції. У нетривких природних державах держава ледве здатна вижити, коли стикається із внутрішнім або зовнішнім насильством. У таких державах не тільки війна – продовження політики іншими засобами, а й економіка – таке саме її продовження. В організаціях нетривкої природної держави домінують патрон-клієнтські мережі. На відміну від нетривких природних держав, базові природні держави підтримують тривалу і стабільну організаційну структуру держави. Публічні інститути забезпечують наступність лідерів, наступність еліт, визначення розмірів податків і данин та поділ воєнної здобичі. Тривалого існування досягають тільки організації, напряму пов'язані з державою. Безстрокова організація має власну ідентичність, яка не залежить від ідентичності її індивідуальних членів. Нарешті третій тип це зріла природна держава, де повинна вже з'явитися певна форма верховенства закону для організацій. Д. Норт зазначає, що наприклад, Римська імперія впродовж 400 років свого існування рухалася вперед і назад на шкалі суспільної організації між базовою та зрілою природною державою [6, с. 71]. Зрештою, суттю природної держави є персональні взаємини та персоналізація влади.

Натомість суспільства відкритого доступу не мають засобів для легкої маніпуляції інтересами. Високопосадовці охочі створювати ренти як засіб закріплення своїх позицій та блокування можливостей для опонентів. Найскладнішою пороговою умовою для природної держави є досягнення консолідованого контролю над збройними силами. Тому держави, які перебувають на порозі, можуть провалити сам перехід до відкритого доступу та знову скотитися до стану природної держави. У природних державах і порядках відкритого доступу завжди точиться боротьба за контроль між протиборчими угрупованнями. Проте відмінність між природною державою і порядком відкритого доступу полягає в ціні поразки.

У згаданій монографії зазначається, що «більшість суспільств сучасного світу залишаються природними державами. Лише невелика їх частина перебуває на порозі становлення сучасного суспільства відкритого доступу (25 країн і 15% світового населення живуть у суспільствах відкритого доступу; решта 175 країн і 85% населення живуть у природних державах), яке характеризується економічною та політичною конкуренцією, вільним доступом до організацій, високим рівнем матеріального добробуту та широкодоступними громадянськими правами» [6, с. 13]. Наприклад, «модель відкритого доступу характеризується: політичним і економічним розвитком, заможним і активним громадянським суспільством із великою кількістю організацій, великим і централізованим державним апаратом, поширеністю безособових соціальних зв'язків, базованих на верховенстві закону, захищеності прав власності, справедливості та рівності, - усе це передбачає однакове ставлення до всіх. Модель обмеженого доступу характеризується: повільним зростанням економіки та вразливістю до викликів, політичними системами, у яких бракує загальної згоди між керованими, відносно невеликою кількістю організацій, меншим і більш централізованим державним апаратом, засиллям соціальних зв'язків, побудованих на персональній основі, зокрема, привілеїв та соціальних ієрархій, непослідовним застосуванням законів, незахищеністю права власності та поширеністю думки про те, що не всі індивіди народжені рівними» [6, с. 31-32]. Пороговими умовами для підтримання порядку відкритого доступу є верховенство закону для еліт, безстрокові організації суспільного і приватного характеру для еліт, консолідований політичний контроль над збройними силами. Британія, Франція і США здійснили перехід до суспільств відкритого доступу в період 1800-1880 років [6, с. 48]. Суспільства живуть у різному історичному часі і «сучасності» не тільки внаслідок неоднакових «початкових точок» відліку часу. У християн це Різдво Христове, а у мусульман це Хіджра Пророка Мухаммеда, у японців час вступу на престол чергового імператора. Головна причина такої асинхронності полягає у нерівномірності соціально-економічного і культурно-політичного розвитку різних суспільств і тим паче державних утворень.

Мета статті полягає у висвітленні еквіфінальності змін соціетальних характеристик українського суспільства, що емпірично визначається результатами моніторингу трансформаційних процесів, починаючи з 1992 року.

Виклад основного матеріалу.

Феномен війни та її архетипіка

Війна підносить і руйнує режими та імперії, іноді розвиває науку і техніку, змінює соціальну та політичну структуру суспільства. Європейці

хотіли ефективніше воювати і для цього у XVII-XVIII століттях створили сильні централізовані держави. Тож цілком виправдано зазначимо, що сильні централізовані національні держави з організованою бюрократією це є продукт багатовікових війн. Навіть у мирний час підготовка до війни – пошук потрібних грошей і ресурсів – вимагають від держави значного контролю над суспільством. Війна це велике колективне переживання. Під час в'єтнамської війни американський уряд програв битву за громадську думку тому що новини і газети переконали загал у несправедливості й ганебності цієї війни. Ідеї починають чинити дію, коли вони проникли в царину несвідомого. «Будь-який індивід буде мотивований спершу стріляти, а потім розбиратися, якщо вважатиме, що інші не дотримуватимуться правил і не утримаються від застосування насильства щодо нього» [6, с. 37].

Війна порушує фундаментальні питання про те, що означає бути людиною, про сутність людської спільноти. Війна це не аберація, а відсутність миру. Війна змінює ієрархію цінностей. Вона відкриває двері в одне майбутнє та зачиняє в інше. Війна породжується не тільки зіткненням інтересів, а й жадобою, некомпетентністю і корумпованістю еліт. Ціна війни це втрачені людські життя та змарновані ресурси. Вона продукує жорстокість, непередбачуваність, хаос. Війна як супервізор легалізує вбивство, але водночас вимагає великого альтруїзму. Війна робить життя бідним, безпросвітним, тупим і коротким. Moda, їжа, розваги, мандрівки заради війни підпадають під контроль. Часто найжорстокіші війни це війни ідеологічні релігійні та політичні, адже небесне царство й земний рай виправдовують будь-які вчинки заради їхнього здобуття, навіть, якщо йдеться про вбивства людей. Громадянські війни часто набувають характеру й жорстокості хрестового походу, бо стосуються природи суспільства. Кожна сторона прагне легітимності й домінування в колись спільному просторі. Громадянська війна загострює чвари і незгоди, які виникли в мирний час і робить їх системними.

Глобальні конфлікти XX століття породили тотальну війну, націоналізм розпалив пристрасть до неї, а промислова революція забезпечила інструменти, солдатів і підтримку населення. Тотальна війна XXI століття зробила цивільних складником війни, хочуть вони того, чи ні. Розмила відмінності між військовими і цивільними, які існували до того впродовж століть.

З початком XX століття не тільки природничі науки, а й соціальні зазнали революційних зрушень, що їх стимулювали процеси «великої депресії». В науковий оберт уривається термін «архетип». З цього часу він розглядається як першоджерело, своєрідний код розвитку культурних та соціальних моделей, моделей колективного мислення, які опосередковано впливають на діяльність соціальних суб'єктів. Автор нововведення швейцарець Карл Юнг вважав, що «історичний фактор властивий всім

архетипам». Різні архетипи впливають на ментальність, тобто історично обумовлену специфіку мислення народів, країн, локальних цивілізацій. На цій основі формуються соціально-психологічні маркери, які слугують народам надійним підґрунтям для їх самоідентифікації, – спільні символи, історичні міфи і соціальні ідеали, – все, що відрізняє «нас» від «інших». Зрештою, архетипи впливають на інституційні структурні суспільства і, власне, на соціальних суб'єктів, їх політичне життя, політичну культуру населення.

Різним культурам потрібні герої, які є архетипом воїна. Щоб зробити з людини воїна, спочатку треба розірвати його зв'язки з громадянським суспільством. Носія військової форми означає перехід з одного світу в інший. Що буде з суспільством, якщо всі добрі в'ють всіх поганих? Буде суспільство вбивць. Війна не лише злочин, а й кармічне покарання за раніше скоєні злочини.

Архетипи не зникають разом із людьми під руїнами системи, яка зникає внаслідок розрухи війни. Масовий страх веде до колективного конформізму. Здатність колективної свідомості адекватно сприймати нову інформацію обмежена. З іншого боку, колективна свідомість має велику здатність забувати. Метою воєнної пропаганди є заміна раціональних аргументів у публічній сфері ірраціональними страхами і пристрастями.

Архетипи війни найкраще ототожнюються з грецькою міфологією. Герої Троянської війни: Ахіллес, Аякс, Одисей. Боги першого покоління: Хаос, Гея (Земля), Уран (Небо). Танатос (Смерть), Ерос (Любов). Арес (син Зевса і Гери) у римлян Марс бог війни, «Троянський кінь» є архетип воєнної хитрості. «Сізіфова праця» є архетипом марних зусиль, спрямованих на превентивну дипломатію та уникнення війн [7, с. 178].

Архетип воїна виявляється для чоловіка найглибшою формою участю в житті суспільства. Архетип жертви порушення законності і порядку. Лібертаріанство стає сумішшю абстрактного (формального) права – популістського і консервативного активізму.

Найбільш дієвим форматом осмислення впливу війн на соціальну організацію може бути парадигма соціальної синергетики, яка досліджує загальні закономірності соціальної самоорганізації, тобто взаємовідносин між соціальним порядком та соціальним хаосом. Стан порядку визначається як гармонія певних елементів, між якими склались стабільні відносини, котрі повторюються в просторі та часі.

Натомість хаос є множиною елементів, між якими відсутні усталені відносини, що повторюються. Оскільки самоорганізація за визначенням є певним якісним та структурним перетворенням якоїсь об'єктивної реальності, тому синергетика може розглядатись як різновид теорій розвитку. Хаос є синонімом війни.

Слід зазначити, що синергетика розглядає історію як процес самоорганізації людської спільноти в часі та просторі. Відповідно до синергетичної концепції саморозвитку світу утворення все більш складних структур різної природи відбувається за єдиним (універсальним) механізмом. На першій стадії надлишок «вільної енергії» приводить термодинамічну систему у стан відсутності рівноваги. Внаслідок цього загальна поведінка системи стає нелінійною та важко прогнозованою. На наступному етапі система внаслідок дії різних факторів врешті робить вибір подальшого напрямку свого розвитку, внаслідок чого вона переходить у більш складний стабільний стан. Отож, пройшовши етап нестабільності та непередбачуваності (точку біфуркації), система набуває нових якостей та повертається до нових чинників свого розвитку.

У ситуації максимуму внутрішньої нерівноваги соціум вступає у біфуркацію, тобто таку фазу розвитку, якій властиве зникнення попередньої системної якості. Вибір системою певного шляху в точці біфуркації залежить від дії флуктуації (випадковості), яка в історії реалізується через діяльність конкретних людей. Врешті діяльність історичних особистостей з одного боку, та інтереси широких соціальних класів іншого, визначають «меню» реалізації різних альтернатив в історії.

Особливо актуальними синергетичні підходи є для дослідження перехідних соціально-історичних епох, адже предмет синергетики становлять нестабільні (динамічні) системи. Саме такою системою можна вважати історію, яка проходить крізь низку певних базових станів у вигляді історичних епох, які виділяються при розгляді діахронного часового аспекту, або цивілізацій при синхронному просторовому аналізі системи. На думку прихильників синергетики, зазначена парадигма сприяє перетворенню історії з переважно описової на теоретичну науку. Крім того, знаходиться спільна мова для представників гуманітарних та природничих дисциплін.

Треба також зазначити, що на противагу класичному, некласичне трактування історії особливий наголос робить на випадковості, що уявляється як основна характеристика історичного буття. Врешті саме це обумовлює невизначеність історії. При цьому творча роль хаосу, або відповідно хаотичних, бурхливих, смутних часів у історії стає не менш важливою, ніж раціоналізовані епохи соціально-історичного порядку.

Отже, хаос описується синергетикою як творча сила, спроможна породжувати новий порядок. Крім того, на відміну від дарвінівської еволюційної теорії, яка в редукції фіксується на рівні конкуренції та боротьби за виживання, синергетична теорія соціального розвитку визначається вибором із багатьох недійсних елементів (саме вони в потенції складають дисипативну структуру), який здійснюється не лише з допомогою конкуренції,

а й у кооперації. Тому синергетична сутність розвитку соціальної реальності не зводиться ні до одностороннього збільшення порядку (за версією Огюста Конта), ні до однобічного ступеня зростання хаосу (свободи за Гербертом Спенсером). Натомість розвиток дисипативної структури полягає в зростанні ступеня синтезу порядку та хаосу, що обумовлено устремлінням системи до максимально можливої стабільності. А максимальна стабільність дисипативної структури може бути досягнута коли зникне різниця між порядком та хаосом.

Отже, соціальна синергетика розглядає процес розвитку як закономірну та неодноразову зміну порядку та хаосу і навпаки. Зокрема, синтез хаосу та порядку в перехідні епохи створює своєрідну дисипативну структуру. Зазначені структури можуть об'єднуватись у різній послідовності і за різними правилами внаслідок чого можуть виникати залежно від соціокультурної специфіки ієрархічні системи різного типу. Тож, формою існування етосу війни є біфуркація.

При цьому біфуркація розглядається як диференціація старої якості на кінцеву множину певних потенційно нових якостей. В біфуркаційному стані система схильна забувати минуле. Внаслідок цього досягається такий стан системи, коли вона вже не може повернутись у жодний із попередніх станів. Загалом, завдяки такому розвитку формується певний тезаурус як множина можливих дисипативних структур, які виникають потенційно у надрах актуально існуючої структури як результат відповідної біфуркації. У точці біфуркації випадковість, малі флуктуації можуть суттєво вплинути на долю певних суб'єктів. У ролі детектора, який обирає з тезаурусу певну біфуркаційну структуру, і тим самим перетворює її з можливої на дійсну, виступає внутрішня взаємодія елементів соціальної системи. Після біфуркації існує чимало можливих структур, у форматі яких надалі розвиватиметься система. Спрогнозувати, який варіант реалізується неможна. На визначення ситуації в цілому перепадає випадковий вплив, флуктуації зовнішнього середовища.

Треба підкреслити, що синергетика визнає потрійний смисл нелінійного характеру зв'язку дії з причиною, що має суттєве значення і для циклічної моделі соціально-історичного розвитку. По-перше, наголошується на стохастичності дії (не лінійність першого порядку), по-друге, виявляється диспропорційність (не лінійність другого порядку), по-третє, реактивність (зворотний зв'язок як не лінійність третього порядку). Причому не лінійність другого порядку створює суперечливі причини та наслідки, а не лінійність третього порядку формує умови селекції для самих факторів відбору.

Нелінійна динаміка дає можливість визначити поріг, за яким якісні та інші характеристики певної системи суттєво змінюються. Отже, біфуркація є

роздвоєнням певних процесів, які досягають визначеної критичної величини, після якої однозначна залежність між минулим і майбутнім станами системи, умовно кажучи, втрачається. При цьому діє принцип дискретності часово-просторового континууму, коли в точках біфуркації утворюються передумови для виникнення якісно нових станів.

Історія, таким чином, виходить за межі класичного раціоналізму і не піддається об'єктивації, існуючи у власному, тільки їй властивому часово-просторовому континуумі. Лінійність історії трансформується у не лінійність, яка в свою чергу обумовлює потребу в циклічних підходах до аналізу соціально-історичного розвитку. Водночас зберігається раціональний стрижень у вигляді певних історичних закономірностей, які час від часу розхитуються припущенням можливого не передбачуваного перебігу подій. Завдяки цьому історія розглядається не в її завершеності, а в процесі становлення та розвитку, до того ж, схоже, з певним забарвленням релятивізму (загальним вектором руху історії, спрямованим від майбутнього до минулого).

В цілому, можна сказати, синергетика історії поєднує класичну соціальну теорію й інституціоналізм, відкриває світ «квантовій» природі історичного розвитку та адекватній саме цій формі системного розвитку. Крім того, синергетика дає можливість пояснити феномен емерджентності як виникнення нової системи, властивості якої не можна звести до суми властивостей її компонентів, а розвиток суспільства як емерджентний процес консолідації дій різних соціальних агентів. Врешті синергетична модель історії, на нашу думку, допомагає уникати міражів ідеологем кінцевої мети історії та невиправданих спроб до побудов замкнених циклів соціально-історичного розвитку, на які страждав діалектичний матеріалізм. Тож, *не спіраль, а квант подібна форма руху соціальною матерією і соціальний релятивізм стають релевантними інструментами сучасного соціально-історичного аналізу.*

При цьому кожна сфера суспільного життя (підсистема суспільства) мають свою відносно автономну логіку та ритм розгортання циклів, що їх об'єднує великий життєвий цикл, з яким вони перебувають у складній ієрархії. Останній ми назвали «універсальним епохальним циклом» [8], розуміючи під предикатом «універсальний» те, що цей цикл поширюється на всі сфери соціального буття. З певними припущеннями і соціокультурними відмінностями його можна розглянути як загальний соціальний концепт, що пронизує людську історію всіх часів і всіх народів.

Важливо також зазначити, що німецький історіософ Освальд Шпенглер свого часу в роботі «Сутінки Європи» (1918-1922) обґрунтував ідею культур уривізації як організму з притаманними йому властивостями і стадіями росту, в основі яких лежать закономірності, характерні розвитку особистості.

Тому цілком не випадково, що в нашій роботі ми застосовуємо в якості базової уяву про психосоціальну структуру особистості, отриману нами в Україні емпірично (1992) з використанням авторської діагностичної «методики колірних уподобань» (1987) [8, с. 242-251], яку, власне, й застосовуємо до психосоціального аналізу суспільства. Ця – психосоціальна структура суспільного розвитку складається з 10 суспільно-історичних періодів (epoch), котрі попарно утворюють 5 різновеликих циклів розвитку суспільства: від першого – найбільшого до чотирьох менших. Зокрема, йде ться про суспільно-іст оричні епохи: Грецької і Римської античності і (1-й – найбільший цикл), Відродження і Просвітництва (2-й цикл), Модерн і Постмодерн (3-й цикл) та ще 4 історичних періоди, що складають 2 наступних найкоротші соціальних цикли.

Словом, авторська модель розвитку суспільства є щось на кшталт дзеркально спрямованої в часі від майбутнього до минулого циклічної моделі психосоціального розвитку особистості (див.: малюнок).

Джерело: Афонін, Е. (2024). Онтогенез розвитку особистості: теоретична уява, психосоціальний аналіз та авторські психодіагностичні методики. URL: <https://youtu.be/-Bhi956jnLs>

Циклічна модель «універсального епохального циклу»

Вперше ідея «універсального епохального циклу» була оприлюднена 1996 р. в науковому журналі «Віче» за назвою «Розвиток України: макросоціальний підхід». Вона стала своєрідним авторським внеском у дискусії в Україні початку 90-х щодо природи суспільних трансформацій. Сьогодні це вже доволі розвинений теоретичний конструкт, але все з тою ж базовою структурою (революція-інволюція-кoeволюція-еволюція) яка суттєво відрізняється від найуживанішого у соціальних науках (революція-еволюція).

При цьому певним інноваційним елементом авторської конструкції універсального епохального циклу є нинішній перехідний стан суспільств, що трансформуються, який є подібним до феномену революція і тому його можна назвати «як революція». Хоча багато хто такі феномени називають «кольоровими революціями»: «Оксамитова революція» в Чехословаччині (1989) і в Україні (2000), «Революція на граніті» в Україні (1990), «Бульдозерна революція» в Сербії (2000), «Революція троянд» в Грузії (2003), «Помаранчева революція» в Україні (2004). На справді ж, з нашої точки зору, всі різноманітні «кольорові революції» відрізняються від відомих нам класичних революцій тим, що в них відбувається радикальна зміна соцієтальної (психосоціальної природи) суспільства. В наслідок цього змінюються самосвідомість людини (колективний соціальний суб'єкт «Ми» витісняється домінуванням індивідуального суб'єкта «Я») і ціннісні пріоритети в суспільстві (колективні і групові соціальні цінності витісняються індивідуальними). Зазнає сутнісних змін суспільна економіка й технологічний уклад суспільства тощо. В цілому, можна сказати, що нині актуальна перехідна фаза коеволюції є механізмом «внутрішньої» (психосоціальної) зміни суспільної системи в той час, як її контроверза – перехідна фаза революції змінює «зовнішні» (соціально-інституційні) форми суспільної системи. Класична революція немов би узагальнює результати розвитку суспільства протягом всього епохального циклу і відкриває новий напрям її розвитку.

В авторському концепті універсального епохального циклу коеволюція є фазовим переходом або «поворотною точкою» (біфуркацією) від нормативного періоду інволюції (з її статичною за своєю природою соціальною нормою) до динамічно зумовленого нормативного періоду еволюції. Свою назву (кoeволюція) цей перехідний стан отримав через народження в ньому нового психосоціального типу – «раціонала» або «самодостатньої» людини, яка, власне, й актуалізує потребу у механізмах спів розвитку подібних собі раціоналів, котрі приходять на заміну їх попередникам доби інволюції психосоціальним типам – «ірраціоналам». За цих обставин зміна нормативів соціальної поведінки, інституційних механізмів, а також

напрямок соціального процесу в цілому стають щось на кшталт дзеркальних, доповнюваних до їх докризових попередників. Цей перехід реалізується в межах єдиного суспільного циклу і тому змін зазнають бінарні за своєю природою психосоціальні якості суспільства та загальні вектори суспільного руху (інволюція – згортання соціальної системи суспільства змінюється на еволюцію – розвиток).

Індикатором коеволюційного стану суспільства, як ми вже підкреслили вище, є вихід на історичну арену самодостатньої людини-«раціонала», яка з застосуванням психологічних механізмів інтуїції спричинює справжній вибух нових ідей і соціальних практик, що стають основою інноваційної активності соціального життя. Внаслідок цього порядок починає переважати над хаосом. Нових інституційних форм набуває політична система суспільства, економічний порядок трансформується в напрямку розширення свободи економічної діяльності. У соціокультурній сфері колишня офіційна символіка модерну зазнає утиску з боку контркультури постмодерну. З'являються нові теми для смислотворчості, в яку активно включаються і тим оновлюються суб'єкти-«ірраціонали». Закладається новий ідеологічний фундамент для наступних поколінь, які виступають не менш важливим суб'єктом соціальних змін. Ще іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гасет наголошував, що ротація поколінь є важливим історичним механізмом, який впливає на зміну фаз циклу.

Революційні, інволюційні, коеволюційні та еволюційні фази універсального епохального циклу і в цілому модель розвитку суспільної системи найповніше представлена нами в монографії «Соціальні цикли» [8]. Тут же лише зауважимо щодо розмаїття ритміки соціальної історії, в якій особистісний цикл розвитку розгортається і регулюється через зміну поколінь і тісно пов'язаний з реалізацією соціальних інтересів.

Щоправда, в різні періоди суспільного розвитку зміст соціальних інтересів для особи різниться. Так, якщо в інволюційному періоді універсального епохального циклу базовим (домінуючим) для особи виступає загальний суспільний інтерес – як усвідомлена і прийнята нею суспільна позиція, то в коеволюційному (перехідному) стані розвитку суспільства і тим більше під час наступного періоду еволюції відправною точкою соціальної активності стає вже конкретний – особистісний інтерес, який в режимі компліментарності чи конфліктності взаємодіє з іншими соціальними інтересами та визначає напрямок подальшого суспільно-історичного розвитку. Саме тому особистісні цикли, на нашу думку, є важливими соціальними агентами змін у перехідні історичні епохи.

Водночас підкреслимо, що національно-державний цикл є більш тривалим, ніж особистісний, але менш тривалим за цивілізаційний цикл, який є чимось більшим за суму всіх існуючих на певний час національно-державних

циклів. Його ритм залежить від багатьох національно-державних утворень, які входять до соціокультурного ареалу певної цивілізації. Микола Данилевський, Освальд Шпенглер, Питирим Сорокін, Арнольд Тойнбі досліджували саме цей феномен цивілізаційної циклічності. З точки зору великих історичних циклів епіцентром цивілізаційного процесу спочатку був Схід, потім Захід. Натомість на межі ХХІ ст. основний вектор глобального соціально-історичного розвитку, здається, знову повертається на Схід.

Отже, зазначимо, що для нашої моделі соціальна синергетика перетворюється на науку про стани систем, які перебувають у нестійкій рівновазі, котра у нашому тлумаченні циклічного розвитку є властивою зараз коеволюції. Причому на цьому перехідному етапі розвитку кількість реальних альтернативних сценаріїв завжди обмежена. Так, якщо події внаслідок актуалізації визначеного кола причин увійшли в одну з можливих фаз універсального епохального циклу, то система загалом більш-менш усталено змінюється саме в напрямку цього тимчасово (з огляду на логіку всього циклу) кінцевого стану.

Наступному за перехідним станом коеволюції йде відносно внормований період еволюції, для якого властивим є розвиток наступних загальносистемних процесів в просторі та часі: ускладнення соціальної структури та суттєве зростання інноваційної активності соціальних агентів. Історичною ознакою еволюційного періоду суспільства є набуття ним нових психосоціальних ознак, що їх несе народжений під час коеволюції новий психосоціальний тип суб'єкта – людини-«раціонала», яка є наслідком розкріпачення індивіда, посилення предметно-когнітивного компоненту її психіки та діяльності, інноваційного характеру розвитку суспільства в цілому.

На нашу думку, загалом у рамках циклічної парадигми слід відмовитись від стереотипів лінійного розвитку, адже ритм соціального життя є завжди нерівномірним. Інверсія може розглядатись навіть як певний форс-мажор, коли пануючим є психологічний стан, коли воля є, сила є, але сили волі немає.

З цієї точки зору питання загальної тривалості циклу та хронологічних меж його окремих періодів пов'язано з проблемою внутрішньої структури циклу та з'ясуванням механізмів переходу від однієї фази універсального епохального циклу до іншої. Причини, які можуть впливати на історичний час розгортання різних типів циклів є комплексними. Наприклад, різною може бути не лише тривалість цілих циклів, а й їх окремих періодів.

Причому інверсія, як правило, властива перехідним (революційним і коеволюційним) станам універсального епохального циклу. Врешті тривалість циклу в цілому залежить від того, якої складності історичні завдання вирішуються в певний час. Слід наголосити також, що кожний з окремих періодів чи станів циклу, так би мовити, автоматично не закінчується, поки ці

завдання повністю не відпрацьовані перехід до нового етапу циклу не відбувається. Навпаки, можливим є повернення попереднього етапу – щось на кшталт ходіння по колу з метою «повторення невивчених уроків історії». Ключовою у цьому контексті є ідея Льва Виготського – «найближчої зони розвитку», досягнення та функціональне освоєння якої є метою певної фази циклу. Тому цикл внаслідок дії різних причин може бути незавершеним або перерваним.

Під дією зазначених вище причин може порушуватись ритм розгортання циклу, що дає нам підстави вести мову про дихотомію особистісного, суспільного (національного-державного) та цивілізаційного циклів. Загалом соціальний механізм зміни фаз циклу є комплексним системним феноменом, який гармонійно поєднує психологічні, соціокультурні, соціально-економічні та соціально-політичні причини. Наприклад, зростання продуктивності певних технологій пов'язане з переходом від екстенсивної індустріальної економіки до інтенсивної постіндустріальної економіки, а це, в свою чергу, породжує комплекс екологічних проблем, які тиснуть на соціальні відносини. Одночасно в цих умовах актуалізується новий механізм ідентифікації людей (соціальний модус ідентичності змінюється на соціетальний). Посилюється когнітивна складова мислення, механічна форма солідарності змінюється на органічну тощо. Підсумково в означеній – еволюційній фазі розвитку суспільства об'єктивно визрівають передумови для чергової фази революції, демографічного вибуху і настання нового циклу.

Таким чином, загальні уявлення нової циклічної парадигми історичного процесу в контексті соціальної синергетики, на нашу думку, полягають у розумінні принципової відмінності самої природи розгортання соціальних циклів. На відміну від циклів, які мають місце в неживій природі і, як правило, є симетричними, повторюваність історичних епох асиметрична. Симетричні цикли відповідають моделі маятника, натомість ритм соціальних циклів є асинхронним. Крім того, іншою є природа зворотних – інверсійних процесів, а також уявлення про кінцеву фазу суспільного розвитку, яку в природничих циклах пов'язують з повторенням початкової фази циклу.

По-суті всі природні процеси циклічні, в тому числі рух розвитку цивілізації або окремого суспільства в просторі і часі, зміна форм або умов їхнього існування, незалежно від того, йдеться про цикли, що стосуються конкретних сфер суспільного життя (політики, економіки, культури), або про розвиток суспільних ознак, що знаходяться в основі цих феноменів. Отже, принцип асиметрії циклів у достатній мірі не враховувався в попередніх концепціях циклічного розвитку. Натомість цей принцип є одним із ключових для концептуальних підходів синергетики.

Водночас виявлені та зазначені концептуальні аналогії у підходах соціальної синергетики та моделі універсального епохального циклу до проблем соціально-історичного розвитку, які особливо властиві для перехідних (трансформаційних) станів, роблять можливими подальші дослідження, зокрема, спрямовані на уточнення термінологічного апарату, який використовується у побудові міждисциплінарних моделей, та верифікацію гіпотези взаємовпливу синергетичних та циклічних підходів до аналізу перехідних історичних епох з використанням відповідного соціального та історичного матеріалу.

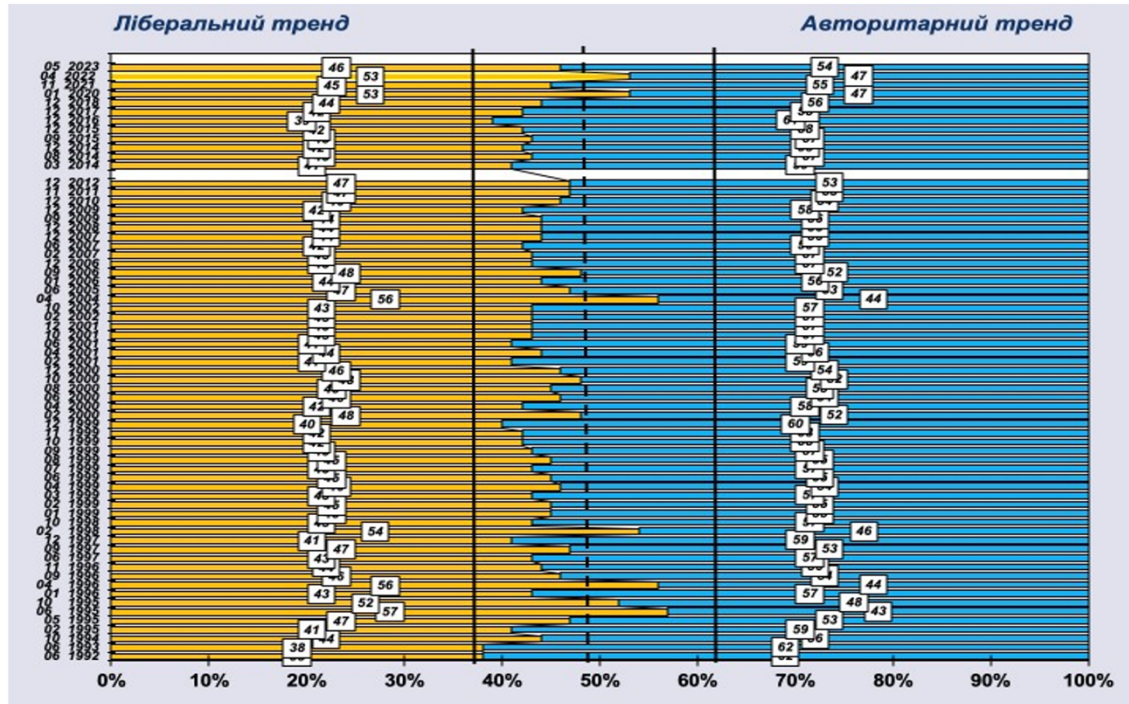
Методика та результати авторських досліджень. Розпад політичної системи колишнього СРСР наче снігова куля стимулював розвал всіх її підсистем – політики, економіки, культури. Причому не тільки колишньої радянської імперії, а й новоутворених незалежних держав, в тому числі України. Щойно отримавши суверенітет українська суспільно-гуманітарна наука та її представники, включились у пошук нових – адекватних постмодерній сучасності методологій і методів досліджень. Першими з таких спроб стали для Інституту соціології НАН України теорія катастроф і синергетика, що їх ініціював 1992 року у формі серії семінарів для соціологів з пізнання природи суспільно-трансформаційних процесів в Україні професор Штутгартського університету Вольфганг Вайдліх. Продовжуючи запал цих ініціатив автори статті започаткували 1992 року власні моніторингові дослідження соціетальних (психосоціальних) змін в Україні.

Методичну основу перших кроків авторського моніторингу склала проєктивна психодіагностична *«Методика «колірних уподобань»* (автор – Едуард Афонін, 1987) [9, с. 242-251], яка уможливила:

- вперше в світовій практиці *вимірювання* коду культури української спільноти як інтегрального показника всіх можливих її якісних ознак (62:38); того ж року були виміряні коди культур білорусі (37:63) та росії (56:44), а вже 2022 року – код культури Австрії (48:52);
- *виявлення* до трансформаційної психосоціальної структури (або структури вікових когорт) суспільств вищезазначених країн;
- *здійснення* загального контролю за флуктуаційною динамікою коду культури під час трансформаційного процесу перехідної доби суспільного розвитку.

Діаграма. Динаміка змін коду культури України, 1992-2023

UpProSchool.com

Джерело: Афонін, Е. (2024). Онтогенез розвитку особистості: теоретична уява, психосоціальний аналіз та авторські психодіагностичні методики. URL: <https://youtu.be/-Bhi956jnLs>

Аналіз отриманих і представлених на діаграмі даних свідчить, що системна трансформація в Україні бере початок від 1994 року, який співпадає з першою каденцією другого Президента України Леоніда Кучми (1994-2004). Саме з цього – 1994 року ми спостерігаємо флуктуаційну динаміку змін коду української культури. Під час цієї динаміки суспільна система зазнала неодноразові «ситуативні прориви» в нові умови її життєдіяльності, в яких діяли, але ще мало усвідомлювалися нові – постмодерні імперативи соціального порядку.

Йдеться, зокрема про 1995, 1996, 1998, 2004, 2013 (в нашому дослідженні пропущений), 2020, 2022 та прогностично очікуємо 2024 роки. Серед них:

– «Конституційна криза» (1995-1996) – актуалізація проблеми розподілу повноважень між гілками влади, яка, зрештою, призвела до прийняття консенсусом комуністів і націоналістів в парламенті нової Конституції України (1996);

– «Спікеріада» (1998) – понад двомісячна неспроможність депутатів України обрати Голову Верховної Ради України, яка ще раз підтвердила

політикам необхідність орієнтації на механізм консенсусу у прийнятті загально важливих рішень;

– «*Помаранчева революція*» (2004) – заявка про народження в національних акціях соціального протесту громадянина як ключового суб'єкта влади в Україні;

– «*Майдан гідності*» (2013-2014) – масові соціальні протести на підтримку стратегічного курсу України на Європейську інтеграцію, її невідворотну орієнтацію на нові – постмодерні умови суспільного життя;

– «*Місцеві вибори в Україні*» (2020) – волевиявлення українців на підтримку впроваджуваної системи організації місцевого самоврядування в Україні; засвоєння нових – європейських виборчих процедур, адже «інститут виборів сам собою ще не гарантує демократії» [6, с. 35].

– «*Українське диво*» (2022, 2024) – народне протистояння України агресивним планам росії на бліцкриг та окупацію країни.

Певним розвитком інструментальних можливостей моніторингу соціетальних (психосоціальних) властивостей Українського суспільства стала розробка та впровадження **Особистісного опитувальника БАД** (автори – *Леонід Бурлачук, Едуард Афонін, Олена Донченко*) [9, 251-266], спрямованого на діагностику шести взаємопов'язаних між собою психосоціальних характеристик суспільства (бінарних юнгівських шкал-опозицій), середньо-зважена яких відображає стан сформованості в суспільній свідомості модусів соціальної (для людини-іраціонала доби Модерну) або соціетальної (для людини-раціонала доби Постмодерна) ідентичностей; кожна з цих психосоціальних характеристик являє своєрідний історичний результат того, що не один раз повторювалося як у поведінці однієї людини, так і в долі цілого народу.

Зокрема, це такі шкали, як:

– *екстраверсія / інтроверсія: психічна установка на світосприйняття* – спрямованість психіки людини на рефлексію зовнішньої, об'єктно-матеріальної сутності предметів і речей (матеріалістичної картини світу), або, навпаки, – на внутрішню, суб'єктно-ідеалістичну сутність предметів і речей (ідеалістичної картини світу);

– *емоційність / прагматичність*: визначає ментально-якісні характеристики людської психіки, зорієнтовані на соціально значущу (моральну) поведінку або на утилітарні цінності (матеріальну користь, економічну ефективність тощо);

– *іраціональність / раціональність*: спосіб прийняття рішень – як оціночно-вольовий акт, або як наслідок розумного розрахунку);

– *інтуїтивність / сенсорність*: особливості інформаційної взаємодії людини з зовнішнім світом – з використанням механізмів інтуїції, або системи органів почуття;

– екстернальність / інтернальність (шкала локус-контроль): схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім (Творцю, державі, партіям, громадським організаціям і рухам) або внутрішнім (індивідуально-особистісним) силам;

– екзекутивність / інтенціональність: гендерна диференціація людини – її психічна налаштованість на реалізацію соціокультурних ролей, традиційно віднесених до жінки (функціонування, відтворення, збереження цілісності) або чоловіка (розвиток – вихід за межі цілого, зв’язок із зовнішнім світом).

Таблиця 1. Динаміка соціетальних - психосоціальних змін в Україні, 2002-2023

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ	УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО																			
	10.2002 №1771	01.2006 №2029	12.2006 №2275	12.2007 №2109	12.2008 №2089	12.2009 №1042	12.2010 №2106	11.2011 №2106	12.2012 №2004	03.2014 №2089	12.2014 №2102	12.2015 №2004	12.2016 №2050	12.2017 №1819	12.2018 №2031	01.2020 №2003	11.2021 №2001	04.2022 №1200	05.2023 №1200	
ЕКСТРАВЕРСИЯ	19.3	32.7	33.4	35.2	38.9	32.3	36.9	34.4	37.0	34.7	35.8	38.6	31.8	37.4	35.9	38.2	35.3	31.5	30.1	
ІНТРОВЕРСИЯ	27.9	17.7	18.6	21.6	20.1	14.4	18.7	17.5	19.7	16.8	18.6	17.5	19.2	22.3	18.8	17.3	16.5	27.0	17.0	
Амбівалентність	52.8	49.6	48.0	43.2	41.0	53.3	44.4	48.1	43.3	48.5	45.6	43.9	49.0	40.3	45.3	44.5	48.2	41.5	52.9	
ЕМОЦІОНАЛЬНІСТЬ	14.6	21.5	23.3	27.2	25.0	13.5	18.8	19.8	19.3	19.7	21.5	21.1	20.3	23.7	21.6	22.5	21.7	21.8	39.7	
ПРАГМАТИЧНІСТЬ	20.8	12.5	13.5	9.8	10.9	9.5	14.0	15.6	13.5	15.5	15.7	13.1	14.6	13.6	13.2	13.5	13.9	10.2	9.0	
Амбівалентність	64.6	66.0	63.2	63.0	64.1	77.0	67.2	64.6	67.2	64.8	62.8	65.8	65.1	62.7	65.2	64.0	64.4	67.9	51.3	
ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ	12.2	8.9	6.3	8.4	7.9	5.6	6.6	7.2	7.9	9.0	10.7	8.9	8.1	9.8	9.0	7.0	6.2	4.0	6.4	
РАЦІОНАЛЬНІСТЬ	26.4	34.2	37.4	39.4	38.3	34.0	41.0	38.7	41.4	39.5	38.0	39.3	34.1	38.1	36.6	44.1	43.4	36.1	38.2	
Амбівалентність	61.4	56.9	56.3	52.2	53.8	60.4	52.4	54.1	50.7	51.5	51.3	51.8	57.8	52.1	54.4	48.9	50.4	59.8	55.4	
ІНТУЇТИВНІСТЬ	8.1	23.2	26.5	28.5	29.9	18.6	25.0	23.2	25.2	26.9	25.7	26.3	23.3	23.9	24.1	27.6	25.1	39.5	32.9	
СЕНСОРНІСТЬ	12.9	20.6	20.5	21.7	21.0	15.9	20.7	17.6	20.0	17.7	17.9	16.9	19.3	22.2	19.5	17.8	15.7	13.4	20.5	
Амбівалентність	79.1	56.2	53.0	49.8	49.1	65.5	54.3	59.2	54.8	55.4	56.4	56.8	57.2	53.9	56.4	54.6	59.2	47.1	46.6	
ЕКСТЕРНАЛЬНІСТЬ	7.8	22.2	22.9	25.1	26.3	18.7	23.6	17.8	20.8	19.8	19.2	22.8	25.4	23.4	25.4	18.9	21.5	16.0	18.2	
ІНТЕРНАЛЬНІСТЬ	22.5	9.3	9.4	9.5	11.1	6.7	8.5	14.3	11.4	10.6	11.2	8.0	8.3	11.2	8.1	11.0	9.1	14.8	12.5	
Амбівалентність	69.7	68.5	67.7	65.4	62.6	74.6	67.9	67.9	67.8	69.6	69.6	69.2	66.3	65.4	66.5	70.1	69.4	69.2	69.3	
ЕКЗЕКУТИВНІСТЬ	12.1	9.4	9.5	9.8	8.7	6.1	8.4	7.1	7.8	10.9	10.4	8.6	8.4	9.3	8.7	8.0	8.5	10.8	8.6	
ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ	17.4	44.5	46.8	47.8	47.0	42.9	49.3	48.3	51.7	44.6	44.4	46.6	40.9	45.1	44.4	48.2	42.2	45.3	43.9	
Амбівалентність	70.5	46.1	43.7	42.3	44.3	51.0	42.3	44.5	40.5	44.5	45.2	44.8	56.6	45.6	46.9	43.8	49.3	43.9	47.5	

UpProSchool.com

Джерело: Афонін, Е. (2024). Онтогенез розвитку особистості: теоретична уява, психосоціальний аналіз та авторські психодіагностичні методики. URL: <https://youtu.be/Bhi956jnLs>

Отримані і представлені в таблиці 1 і 2 дані свідчать, що під час «Помаранчевої революції» (2004) в Україні вже третина (33,7%) свідомих (тобто володарів соціетального модусу ідентичності) громадян психічно була налаштована на постмодерністську поведінку. На час воєнної агресії вже майже кожен другий українець (46,2%), став психологічно готовим до втілення європейських поведінкових стереотипів. Підґрунтям для цього слугують такі набуті ними психосоціальні властивості, як *інтроверсія*,

прагматичність, раціональність, сенсорність, інтернальність, інтенціональність. І хоча в цілому, починаючи з 2006 року, українське суспільство зазнало патопсихологічного стану і дії шкідливих інверсійних процесів, на тлі яких постали тимчасові тенденції авторитаризму та психологічні прояви нонконформізму, все ж українське суспільство невпинно «психологічно налаштовується на євроінтеграцію». Воєнна агресія з боку росії, особливо її широкомасштабне збройне вторгнення в Україну, стала, як засвідчують отримані дані, найпотужнішим за весь час трансформації фактором психосоціальних змін. Певною мірою цьому сприяє масовий психоневроз, що його спричинює війна, невпинні трансформаційні процеси та погіршення екологічного стану країни. Адже, за думкою Карла Юнга, психоневроз стає джерелом індивідуації людини, коли актуалізується вроджений архетиповий інстинкт до розвитку людини [10].

Таблиця 2. Динаміка процесу ідентифікації в Україні, 2002-2023

(соціальна ідентичність)

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ІДЕНТИЧНОСТІ	UKRAINIAN SOCIETY																						
	10.2002 N=1771	01.2006 N=2029	12.2006 N=2275	12.2007 N=2109	12.2008 N=2099	12.2009 N=1042	12.2010 N=2106	11.2011 N=2106	12.2012 N=2004	03.2014 N=2099	12.2014 N=2102	12.2015 N=2004	12.2016 N=2050	12.2017 N=1819	12.2018 N=1819	01.2020 N=2003	11.2021 N=2001	04.2022 N=1200	05.2023 N=1200				
ПОСТМОДЕРНИЙ МОДУС (соцієтальна ідентичність)	21.3	23.1	24.4	25.0	24.7	20.6	25.4	25.3	26.3	24.1	24.3	23.6	22.7	25.5	23.4	25.3	23.5	24.5	23.5				
МОДЕРНИЙ МОДУС (соціальна ідентичність)	12.4	19.7	20.3	22.4	22.8	15.8	19.9	18.3	19.7	20.2	20.6	21.5	19.6	21.3	20.8	20.4	19.7	20.6	22.7				
ВСЬОГО СФОРМОВАНА ІДЕНТИЧНІСТЬ	33.7	42.8	44.7	47.4	47.5	36.4	45.3	43.6	46.0	44.3	44.9	45.1	42.3	46.8	44.2	45.7	43.2	45.1	46.2				
НЕСФОРМОВАНА ІДЕНТИЧНІСТЬ	66.3	57.2	55.3	52.6	52.5	63.6	54.7	56.4	54.0	55.7	55.1	54.9	57.7	53.3	55.8	54.3	56.8	54.9	53.8				

UpProSchool.com

Джерело: Афонін, Е. (2024). Онтогенез розвитку особистості: теоретична уява, психосоціальний аналіз та авторські психодіагностичні методики. URL: <https://youtu.be/-Bhi956jnLs>

Цілком є підстави зазначити, що звершення російсько-української війни, що виникає в контексті суспільно трансформаційних змін, є не тільки

взаємопов'язаними соціальними явищами, а й еквіфінальним моментом суспільної трансформації.

Висновки.

1. Як свідчать моніторингові дослідження Української школи архетипіки, стратегії, спрямовані на «психологічне визрівання» суспільства, остаточне набуття ним нових соціетальних характеристик під час суспільної трансформації детермінуються в залежності від соціокультурних особливостей цих суспільств двома граничними формами його масової поведінки.

З одного боку, це нонконформізм, інноваційність, протест, які стимулюють у суспільстві соціальну небайдужість, активізм, волонтерство – прояви, що стали помітними з народженням під час «помаранчевої революції» (2004) «самодостатнього» українця і, за прогностичними орієнтирами моніторингу соціетальних (психосоціальних) змін в Україні, характеризуватимуть більшість українців у повоєнну добу.

З іншого боку, це конформізм, ритуалізм, втеча від проблем, які ширять в суспільстві взірці полярно протилежної форми адаптації до нових умов життєдіяльності – байдужість, бездіяльність, пасивність, як масові прояви, що яскраво заявили про себе в росії, особливо під час заключної – еквіфінальної фази трансформаційних процесів, слугують психологічним підґрунтям підтримки агресивної зовнішньої політики цієї країни, яка, зрештою, вилилася 2022 р. у широкомасштабну воєнну агресію росії проти України.

2. Війна, звужує межі демократії, ставлячи свободу слова і демократичну політику на грань виживання «свій-чужий». Вона, як і авторитарні тренди в цілому, постає на тлі інверсійних процесів у суспільстві і на тривалий час стигматизує новонароджені соціетальні характеристики аж впритул до настання міжвоєнного часу (Inter-bellum). При цьому «відкритий доступ в економічній системі не дає політичній системі змоги маніпулювати економічними інтересами і гарантує, що надужиття контролем над армією з боку будь-якої політичної групи призведе до втрати нею влади» [6, с. 43]. Випадок з американським командувачем у роки Корейської війни 1950-1953 рр. генералом Дугласом Мак-Артуром ілюструє значення безособовості та політичного контролю над армією. Мак-Артур домагався автономії у діях та владних повноважень, що спричинило його протистояння з президентом США Гаррі Труменом. Протистояння припинилося, коли Трумен усунув Мак-Артура з посади. Це саме ми бачимо на прикладі з відставкою головнокомандувача Збройних Сил України Валерія Залужного.

3. Війна може стимулювати тривалість колективної соціально-психологічної травми, яка перешкоджає будь-яким позитивним (демократичним) змінам. Натомість вона сприяє відновленню стереотипних практик врегулювання суспільних конфліктів за принципом: один виграв – інший

програв та чекає на реванш, адже в цей час надмірної авторитарності послабляються механізми консенсусу у прийнятті важливих рішень; дисципліна підтримується за рахунок сили і приниження; зроблені владою помилки не визнаються, а їхні причини не аналізуються; слабкі верстви суспільства перманентно перебувають у стані незахищеності від образливих і насильницьких дій влади; з новою силою шириться в суспільстві страх. Водночас міжнародна воєнна конкуренція, з одного боку, заохочує помірність у провадженні в суспільствах політики відкритого доступу, особливо під час інтенсифікації такої конкуренції. Але, з іншого боку, саме успішні ринки (порядком відкритого доступу) забезпечують ресурсну базу, завдяки якій ці суспільства можуть витримати довготривалу міжнародну боротьбу з вороже налаштованими суперниками.

4. Суспільно-трансформаційні процеси, що їх переживає Україна, часткою яких стала російсько-українська війна (2014-2024), яка ще триває, кардинально змінюють весь інституційний порядок в суспільстві, але передусім вони змінюють його психосоціальну структуру.

Порядком прогнозу можна стверджувати, що повоєнну психосоціальну структуру українського суспільства складатимуть наступні три групи психотипів українців:

– *раціонали* – українці з властивими їм модусами соціальної ідентичності, до групи яких на кінець російсько-української війни пристане близько 2/5 (38%) українського загалу; саме цей психотип українця, користуючись механізмами інтуїції, випромінюватиме нові ідеї і практики, що складатимуть основу майбутнього інноваційного розвитку України. Спираючись на культурно-історичну концепцію розвитку людини Л. Виготського, запропоновану Ж. Дюраном класифікацію архетипів колективного несвідомого на два їх різновиди — логос і міфос, а також на результати моніторингових досліджень динаміки змін психосоціальної структури України, можна побудувати цілком узгоджену, несуперечливу й емпірично обґрунтовану культурно-історичну концепцію становлення і розвитку архетипів колективного несвідомого та їхнього впливу на інноваційний компонент суспільного розвитку. Загальні риси цієї концепції автори виклали 22 вересня 2021 року в Сорбонні на міжнародній конференції французької та української наукових шкіл архетипіки, присвяченій 100-річчю з дня народження послідовника Карла Юнга Жільбера Дюрана;

– *іrrраціонали* – українці з властивими їм класичними модусами соціальної ідентичності, загальна кількість яких, скоріш за все, вже набула свого наповнення і складає близько 1/5 (21-22%) українського загалу; є певні підстави вважати, що місією цього психотипа українця стане осмислення масових нововведень еволюційного періоду розвитку країни та творення

нових міфів для наступних – революційних поколінь українців, які стануть творцями і будівничими наступного історичного майбутнього України.

– *амбіверти* – українці з нестійким змістом ідентичності, так би мовити, несформованим або перехідним психотипом від раціонала до ірраціонала і навпаки; загальна кількість таких українців складатиме в цілому близько 2/5 (40%) від українського загалу; цей психотип українця свідомо чи несвідомо єднатиметься до групи українців-раціоналів – лідерів за моделлю поведінки в суспільстві і тим самим посилюватиме загальну властивість нового – постмодерного українського суспільства як раціонального, інноваційного, спроможного до розвитку.

5. В цілому залишається не визначеним час суспільно-трансформаційних процесів на міждержавному рівні – в світ-системі (за визначенням американця І. Валлерстайна), яка нині знаходиться в активній фазі перебудови від колишнього біполярного світу на багатополарний світ. Саме тому останнє десятиліття перманентно постає питання збереження миру і динамічного балансу світ-системи, утримання її від скочування до світової війни. Цей баланс визначається дією багаточисельних чинників, що впливають на світ-системну трансформацію, але найбільш за все збереження миру і подальшого його процвітання залежатиме від характеру світової думки, адекватного розуміння людством його психосоціальної природи і ноосферних процесів.

Тож, підсумовуючи зазначимо, що чим адекватніше ми розуміємо психосоціальну природу людини, суспільства і цивілізації, тим вірогідніше, як сказав би англійський філософ і державний діяч XVII століття Френсіс Бекон, що ми отримаємо шанс на ефективне, пов'язане з миром і процвітанням керування цією – людською природою!

Література:

1. Sumner W. G. Folkways. A study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals. Boston: The Athenæum Press, 1906. 692 p.
2. Keller A. G. Societal Evolution: A Study of the Evolutionary Basis of the Science of Society. New York: The Macmillan Co., 1915. 330 p.
3. Parsons T. The system of modern societies (Foundations of modern sociology series). Prentice Hall, 1971. 152 p.
4. Ручка А. Інтегралістська соціологія Питирима Сорокіна // Соціологічна теорія: традиції та сучасність: навчальний посібник. Київ, 2007. С. 70-176.
5. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме / перекл. з нім. Катерина Котюк; наук. ред. укр. вид, О. Фешовець. Львів : Астролябія, 2013. 588 с.
6. Норт Д. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест ; пер. з англ. Тарас Цимбал. Київ: Наш формат, 2017. 352 с.
7. Гловацька К. Міфи давньої Греції (1991). Київ, Веселка, 1991. 264 с.

8. Афонін Е. А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. Харків: Вид-во «Титул», 2008. 504 с. (Відкрита дослідницька концепція»; вип. № 5).

9. Афонін Е., Мартинов А. Українське диво: від депресії до соціального оптимізму. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 296 с. (Відкрита дослідницька концепція»; вип. № 18).

10. Jung, C. G. (1939). Conscious, unconscious, and individuation. In *The archetypes and the collective unconscious*, CW 9i (pp. 275–289). London: Routledge & Kegan Paul, 1959.

11. Афонін Е., Мартинов А. Архетипи колективного несвідомого як джерело інноваційного розвитку сучасного – постмодерного суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2024, 2, 131-133.

References:

1. Sumner, W. G. (1906). *Folkways. A study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*. Boston: The Athenæum Press.

2. Keller, A. G. (1915). *Societal Evolution: A Study of the Evolutionary Basis of the Science of Society*. New York: The Macmillan Co.

3. Parsons, T. (1971). *The system of modern societies*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall (Foundations of Modern Sociology Series).

4. Ruchka, A. (2007). Integralistska sociologia Pityryma Sorokyna [Integralist sociology of Pitirim Sorokin]. *Sociologichna teoriia: tradytsii ta suchasnist: navchalnyi posibnyk* (pp. 70-176). Kyiv: Instytut sociologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

5. Yung, K.-G. (2013). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unknown]. Lviv: Astroliabia [in Ukrainian].

6. Nort, D., Vollis, D., Vaingest, B. (2017) *Nasylstvo ta suspilni poriadky. Osnovni chynnyky, yaki vplynuly na khid istorii* [Violence and social order. The main factors that influenced the course of history]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

7. Golovatska, K. (1991). *Mify drevnoi Gretsii* [Myths of ancient Greece]. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].

8. Afonin, E. A., Bandurka, O. M., Martynov, A. Yu. (2008). *Sotsialni tsykly: istoryko-sotsiologachyi pidkhid* [Social cycles: historical and sociological approach]. Kharkiv: Tytul [in Ukrainian].

9. Afonin, E., Martynov, A. (2019). *Ukrainske dyvo: vid depresii do socialnogo optymizmu* [Ukrainian miracle: from depression to social optimism]. Kyiv: Kyievo-Mogylianska akademiia. [in Ukrainian].

10. Jung, C. G. (1939). Conscious, unconscious, and individuation. In *The archetypes and the collective unconscious*, CW 9i (pp. 275–289). London: Routledge & Kegan Paul, 1959.

11. Afonin, E., Martynov, A. (2024). Arkhetypy kolektyvnogo nesvidomogo yak dzherelo rozvytku suchasnoho – postmodernogo suspilstva [Archetypes of the collective unconscious as a source of innovative development of modern – postmodern society]. *Sotsiologia: teoriia, metody, maketyng – Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 131-133 [in Ukrainian].

УДК 353:332

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-63-78](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-63-78)

Гавкалова Наталія Леонідівна доктор економічних наук, професор, зав. каф. державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, тел.: (050) 622-61-48, <https://orcid.org/0000-0003-1208-9607>

Гордієнко Лариса Юріївна кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, тел.: (050) 557-18-03, <https://orcid.org/0000-0003-4971-6264>

СИСТЕМА ТА МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Визначено передумови повоєнної трансформації публічного управління, в тому числі на регіональному рівні. Підкреслено, що зміни, які відбуваються у світі, в тому числі в одній з його підсистем – публічному управлінні, вимагають підходу до системи органів публічного управління, в тому числі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, як до динамічних систем, що змінюються в часі. Визначено, що в Україні є необхідність проведення наукових досліджень щодо повоєнної трансформації публічного управління, яка викликана низкою проблем, які, перш за все, стосуються створення науково-методологічного підґрунтя управління трансформаційними процесами, як на загальнодержавному, так і регіональному рівні. Доведено необхідність здійснення повоєнної трансформації публічного управління з урахуванням архетипного підходу. Визначено сутність та зміст трансформаційних змін, в тому числі у сфері публічного управління як на рівні держави, так і регіонів. Проаналізовано полісемію поняття «трансформація». Надано загальну класифікацію трансформацій. Надано визначення поняття «трансформація» на підставі комплексного підходу з урахуванням концепції управління змінами стосовно змін, що здійснюються в будь-якій соціально-економічній системі (державі, регіоні, системі органів публічної влади, установі, організації тощо), у процесі яких змінюється не тільки стан і форма самої системи, але і характер дій та операцій, які відбуваються в ній, тобто здійснюється процес перетворень. Підкреслено, що процес публічного управління слід розглядати як зв'язки між контингентом виборців та державними (регіональними) програмами, розробленими для надання послуг

цим виборцям. Визначено, що формування системи та механізмів повоєнної трансформації публічного управління регіонів має базуватися на концепції управління трансформаційними процесами в соціально-економічних системах з урахуванням архетипного підходу. Зазначено, що в процесі повоєнної трансформації публічного управління на регіональному рівні слід враховувати проблеми та суперечності, які можуть успадкувати регіони у післявоєнний час.

Ключові слова: архетипний підхід, механізми, повоєнна трансформація, публічне управління, регіональний аспект, система.

Gavkalova Nataliya Leonidivna Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Public Administration, Public Administration and Economic Policy, Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics, tel.: (050) 622-61-48, <https://orcid.org/0000-0003-1208-9607>

Gordiienko Larysa Yuriivna Candidate of economic sciences, associate professor, Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics, tel.: (050) 557-18-03, <https://orcid.org/0000-0003-4971-6264>

SYSTEM AND MECHANISMS OF POST-WAR TRANSFORMATION OF PUBLIC ADMINISTRATION: REGIONAL ASPECT (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. The prerequisites for the post-war transformation of public administration, including at the regional level, are defined. It is emphasized that the changes taking place in the world, including in one of its subsystems - public administration, require an approach to the system of public administration bodies, including executive and local self-government bodies, as dynamic systems that change over time. It was determined that in Ukraine there is a need to conduct scientific research on the post-war transformation of public administration, which is caused by a number of problems, which, first of all, relate the creation of a scientific and methodological basis for the management of transformation processes, both at the national and regional levels. The need for the post-war transformation of public administration, taking into account the archetypal approach, has been proved. The essence and content of transformational changes, including in the field of public administration both at the state and regional levels, have been determined. The polysemy of the term "transformation" is analyzed. A general classification of transformations is given. The definition of the concept of "transformation" is provided based on a comprehensive approach, taking into account the concept of change management in relation to changes that are carried out in any socio-economic

system (state, region, system of public authorities, institution, organization, etc.), in the process of which changes not only the state and form of the system itself, but also the nature of actions and operations that take place in it, that is, the process of transformations is carried out. It is emphasized that the process of public administration should be considered as connections between the contingent of voters and state (regional) programs designed to provide services to these voters. It was determined that the formation of the system and mechanisms of the post-war transformation of the public administration of the regions should be based on the concept of management of transformational processes in socio-economic systems, taking into account the archetypal approach. It is noted that in the process of post-war transformation of public administration at the regional level, problems and contradictions that may be inherited by the regions in the post-war period should be taken into account.

Keywords: archetypal approach, mechanisms, post-war transformation, public administration, regional aspect, system.

Постановка проблеми. Російська агресія, яка набула повномасштабного обсягу з 24 лютого 2022 року, вимусила здійснювати структурні перетворення, трансформації в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, як на національному, так і регіональному рівнях, в тому числі з урахуванням необхідності повоєнної трансформації публічного управління. Відповідно на загальнонаціональному рівні був розроблений План Відновлення України (ПВУ), згідно якому візія Відновлення України: «Сильна європейська країна – магніт для іноземних інвестицій» [1]. План Відновлення України спрямований на прискорення стійкого економічного зростання. В рамках плану визначено перелік Національних програм для досягнення ключових результатів. План розрахований на десять років з розбивкою на два етапи: 2023–2025; 2026–2032. Відповідно ПВУ заплановано 850 проєктів, в тому числі на першому етапі – 580 з фінансуванням більше 350 млрд. дол., на другому – 270 проєктів з фінансуванням більше 400 млрд. дол. Серед національних програм (НП), реалізація яких має забезпечити основи відновлення, в тому числі щодо системи публічного управління, є НП «Основи відновлення: Зміцнення інституційної спроможності» з фінансуванням біля 0,1 млрд. дол. Ця НП включає 65 проєктів, відповідно до яких має здійснюватися повоєнна трансформація публічного управління.

Актуальність дослідження. Зміни, що відбуваються у світі, в тому числі в одній з його підсистем – публічному управлінні, вимагають підходу до системи органів публічного управління, в тому числі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, як до динамічних систем, що змінюються в часі. Для того щоб успішно функціонувати у світі, що змінюється, ця система

як в цілому, так і окремі її складові, мають пристосовуватися до змін, які відбуваються в оточуючому їх середовищі, виявляючи тенденції, що намічаються, і передбачуючи ті перетворення, які необхідно здійснити з метою їх ефективного функціонування.

На сьогодні система публічного управління в цілому та її складова – підсистема органів публічного управління, як і вся країна, знаходяться під впливом російської агресії, що вимагає відповідних трансформацій, в тому числі на інституційному рівні, враховуючи як загальнодержавні, так і регіональні інституції. Це було викликано, тим, що повномасштабне військове вторгнення північних сусідів завдало потужного удару по всіх ланках життєдіяльності українського суспільства, передусім економічної системи нашої держави. Знизилося виробництво основних видів продукції. Зокрема тієї, що становить основу експортного потенціалу України. Так, протягом першого місяця війни лише 17% великих підприємств продовжували працювати без будь-яких обмежень. Ще 30% змогли перейти на роботу в он-лайн-режимі. Решта або не працювали зовсім, або призупинили діяльність, якщо не до мирних, то принаймні до спокійніших часів [2]. Станом на початок квітня 2022 року, понад 50% українців втратили роботу. Насамперед це стосувалося працівників великих старопромислових підприємств, розташованих у південно-східному регіоні України [3]. Враховуючи зазначене, уряд в екстреному порядку запровадив низку важливих регуляторних новацій. Вони були покликані зменшити фіскальне навантаження на бізнес та стимулювати розвиток малого підприємництва. Зокрема, було дозволено переходити на третю групу спрощеної системи оподаткування платникам податку із оборотом до 10 млрд грн із необмеженою кількістю працівників [4].

Необхідність проведення наукових досліджень щодо повоєнної трансформації публічного управління в Україні викликана низкою проблем, які, перш за все, стосуються створення науково-методологічного підґрунтя управління трансформаційними процесами, як на загальнодержавному, так і регіональному рівні, визначення систем та механізмів здійснення повоєнної трансформації, усвідомлення її важливої ролі в процесі здійснення публічного управління, в тому числі на регіональному рівні, враховуючи його специфіку й особливості. Повоєнні трансформаційні зміни та процес управління ним и повинні базуватися на архетипах співучасті кожного члена громади. Отже, враховуючи означене вище, можна стверджувати про актуальність і своєчасність питань, пов'язаних з розглядом системи та механізмів повоєнної трансформації публічного управління з урахуванням регіонального аспекту й архетипного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика повоєнної трансформації публічного управління стає на сьогодні вельми перспективним

напрямом трансформаційного менеджменту соціально-економічних систем, предметом дослідження якого є теоретичні положення, системи, механізми, методи та методичні підходи, а також інструментарій управління трансформаціями в умовах глобальних, національних, регіональних та організаційних змін.

Дослідженням трансформаційних процесів в соціально-економічних системах приділено увагу багатьох вчених, серед яких Д. Бабич [5], А. Гальчинський [6], Н. Гражевська [7], Б. Заблоцький [8], М. Кизим, А. Пилипенко, І. Ялдин [9] та інші.

Щодо повоєнної трансформації публічного управління України слід відмітити, що увага більшості фахівців присвячена відновленню країни, здійсненню інституційних змін. Зокрема ця проблематика знайшла висвітлення в працях О. Гетмана [10], Б. Данилишина [11], С. Писаренко [12], а також в праці за результатами Дослідницького проєкту, ініційованому ІСАР “Єднання” та виконаному Київським міжнародним інститутом соціології в рамках проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України», який реалізується ІСАР “Єднання” у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) завдяки щирій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (АМР США) [13].

Питання регіонального повоєнного розвитку знайшли висвітлення в працях таких вчених, як І. Чикаренко, Т. Маматова, О. Чикаренко [14], Д. Бондаренко [15], М. Волосюк [16] й інших.

Розгляду проблем публічного управління з точки зору архетипного підходу присвячені праці Е. Афоніна та представників його наукової школи [17; 18].

Дослідженню окремих питань міжнародного досвіду повоєнної реконструкції присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, які знайшли висвітлення, в тому числі в матеріалах міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) [19]. Разом з тим, незважаючи на значні дослідження міжнародного досвіду здійснення повоєнних трансформаційних змін, в тому числі у сфері публічного управління, а також досвід України щодо перебудови країни та її регіонів під час воєнного стану, актуальність цієї проблеми зростає.

Визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. Незважаючи на вітчизняні наукові публікації в галузі публічного управління, до теперішнього часу немає єдиної думки щодо побудови моделі повоєнної трансформації публічного управління, в тому числу з урахуванням регіонального аспекту на засадах архетипного підходу, що зумовлює доцільність дослідження зазначених питань. У зв'язку з цим виникає також

потреба в формуванні теоретико-методологічної бази розробки системи та механізмів повоєнної трансформації публічного управління як на рівні держави, так і її регіонів, враховуючи архетипи дослідження.

Мета. З огляду на зазначене вище, мета статті – теоретико-методологічне обґрунтування сучасної концепції повоєнної трансформації публічного управління, яка спирається на архетипи прямої демократії.

Досягнення мети зумовило постановку та вирішення наступних завдань: визначення сутності та змісту трансформаційних змін, в тому числі у сфері публічного управління як на рівні держави, так і регіонів ;

здійснити аналіз полісемії поняття «трансформація»;

здійснити загальну класифікацію трансформацій;

обґрунтування розглядати процес публічного управління як зв'язки між контингентом виборців та державними (регіональними) програмами, розробленими для надання послуг цим виборцям;

доведення доцільності формування системи та механізмів повоєнної трансформації публічного управління регіонів на базі концепції управління трансформаційними процесами в соціально-економічних системах з урахуванням архетипного підходу;

обґрунтування необхідності розроблення та впровадження механізмів повоєнної трансформації публічного управління розвитку регіонів, що зокрема, зумовлено тим, що в післявоєнний час гостро набуде питання децентралізації влади в Україні, тому основний центр соціально-економічного розвитку має переміщуватися на регіональний рівень.

Виклад основного матеріалу. У суспільних науках трансформація трактується як процес подолання істотних елементів старого порядку, визначення нових цілей та специфічних засобів досягнення нової якості явища або системи [7, с. 161].

Аналіз засвідчує, що серед науковців немає єдності щодо розуміння сутності процесу трансформації соціально-економічних систем, що підтверджується також думкою, яка висловлена дослідником економічних систем епохи глобальних змін Н. Гражевською, яка зробила висновок, що у найзагальнішому трактуванні цей процес визначається як зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей того чи іншого об'єкта, видозміна соціальних інституцій та структур, що часом супроводжується докорінним оновленням [7, с. 162].

У сучасній літературі трактування терміну "трансформація" часто пов'язують з поняттям "еволюція", використовуючи при цьому два підходи – широкий і вузький (табл. 1).

Таблиця 1

**Співвідношення понять «еволюція» та «трансформація»
за Н. Гражевською [7, с. 163]**

Еволюція	Трансформація
У широкому розумінні	
Процес розвитку природи й суспільства, що відбувається у формі поступових кількісних і стрибкоподібних якісних перетворень, стосується довгострокового періоду. Включає: 1) власне еволюцію як внутрішню цілісну послідовність низки поступових перетворень, що закономірно впливають одна з одної і в сукупності протягом тривалого часу ведуть до набуття об'єктом еволюції стійких, необоротних, нових для нього характерних рис; 2) трансформацію як процес оновлення системи у процесі стрибкоподібних якісних перетворень	Процес перетворень, який поєднує як еволюційну, так і революційну форми розвитку економічної системи. Момент переходу системи до іншої траєкторії розвитку трактується як царина революційних зрушень (революційні трансформації), а процес адаптації системи до нової траєкторії та накопичення факторів, що призведуть до майбутньої катастрофи, визначається процесом її еволюційного розвитку (еволюційні трансформації)
У вузькому розумінні	
Складова трансформаційного процесу, більш-менш поступовий об'єктивний процес конкретно-історичних перетворень, переважно кількісних змін, що передують якісним змінам	Складова еволюційного процесу, короткостроковий процес оновлення системи у процесі стрибкоподібних якісних перетворень

Доцільно також зауважити, що співвідношення понять "еволюція" та "трансформація" є об'єктом постійних суперечок між науковцями, які схильні трактувати ці поняття широко або вузько, внаслідок чого одне з них виступає як частковий прояв іншого, більш загального. Причиною цих дискусій, на нашу думку, є реальна плинність зазначених понять, різноманітність підходів до їх застосування, невизначеність та динамічність межі їхнього тлумачення у співвідношенні з іншими сутностями (табл. 2).

Таблиця 2

Полісемія поняття "трансформація"

Автори	Зміст ідеї / визначення	Переважаючий підхід
1	2	3
В. Бодров	Трансформація економічних систем визначається як перехід від одного типу організації господарчого життя суспільства до іншого, як заміна форм економічної системи відповідно до модернізації або перетворення елементів, що її створюють. Розрізняється внутрішньо- та міжсистемна трансформація економіки	Транзитологічний підхід
О. Новикова, Р.Покотиленко	Трансформація соціально-економічної системи держави повинна передбачати значні системні зміни в економічному, політичному, соціальному і правовому середовищах для підвищення добробуту населення та його захищеності від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз	3 точки зору економічної безпеки
Р. Холл	Перетворення розглядаються як різновид організаційних змін. При цьому організація – це організм, що зароджується, змінюється і вмирає	Екологічний підхід
Кімберлі і Куїнн	Перетворення є великою зміною організаційної стратегії, структури та процесу. До перетворень можуть змусити різні фактори: наприклад, зниження продуктивності, усвідомлення нових можливостей, зміни в законодавстві тощо	Підприємницький підхід
С. Богачев, В. Полуянов	Трансформація підприємства припускає кардинальні зміни системи управління, перетворення її із виконавчого механізму в повноцінну систему управління з необхідними аналітичними, плановими, прогностичними й іншими функціями, що притаманні повноцінній системі, за допомогою методологічної бази, яка формується державою	Державницько-інституціональний підхід
Дж. Г. Бойетт, Дж.Т. Бойетт	Трансформація – це комплекс стрімких, фундаментальних і довгострокових змін, скерованих на всю систему в цілому	Системний підхід
Л. Фопп	Трансформація – це старанно запланована комплексна перебудова підприємства, яка має забезпечити його існування на тривалий строк	Стратегічний підхід
П. Сенге	Трансформація – це або одноразове перетворення, або ж дійсно великі зміни, які досягаються у ході чисто адміністративних програм	Адміністративний підхід
Д. Миллер, П. Фризен	Трансформація – це квантовий скачок на відміну від змін "по частинах", коли раз за разом змінюється тільки один елемент (наприклад, спочатку – стратегія, потім структура, і, нарешті, система), і означає одночасну зміну безлічі організаційних компонентів	Підхід школи конфігурації стратегічного менеджменту
Л. Вінарик, Н. Васильєва	Поняття «трансформація» означає перехід від однієї стадії розвитку в іншу, який супроводжується зміною її структурних і функціональних характеристик	Підхід на підставі розвитку систем

Слід відмітити, що якщо використати комплексний підхід з урахуванням концепції управління змінами, термін "трансформація" доцільно використовувати стосовно змін, що здійснюються в будь-якій соціально-економічній системі (державі, регіоні, системі органів публічної влади, установі, організації тощо), у процесі яких змінюється не тільки стан і форма самої системи, але і характер дій та операцій, які відбуваються в ній, тобто здійснюється процес перетворень.

Важливим етапом дослідження трансформацій, що притаманні соціально-економічним системам, в тому числі публічної сфери, є їх класифікація залежно від певних ознак, наприклад, такі, що використовуються при класифікації систем і процесів, що в них протікають. У табл. 3 надана загальна класифікація трансформацій, яка розроблена на підставі системного уявлення.

Таблиця 3

Загальна класифікація трансформацій

Ознака класифікації	Трансформація
1	2
Природа об'єктів, яким притаманні трансформації	Біологічна, соціальна, економічна, технічна, фізична, інша
Природа процесів, що піддані трансформації	Фізична, економічна, соціальна, управлінська, організаційна, виробнича, політична, інша
Походження трансформації	Об'єктивна (незалежна від людини), суб'єктивна (така, що ініційована людиною)
Ступінь визначеності дії (протікання)	Детермінована (визначена), недетермінована (стохастична)
Причина виникнення відносно до об'єкта (системи), що трансформується	Зовнішня, внутрішня
Реакція на вплив зовнішнього середовища	Адаптивна, неадаптивна
Керованість	Керована, некерована
Період протікання	Довгострокова (понад 5 років), середньострокова (від 3 до 5 років), короткострокова (від 1 року до 3 років), швидкоплинна (до 1 року)
Повнота охоплення об'єктів	Повна, неповна
Кількість включених компонентів	Загальносистемна, часткова
Рівень ієрархії системи, що трансформується	Суперсистемна, системна, підсистемна, елементна
Процедура перетворення	Аналітична, моделююча, ручна, машино-ручна

Для подальшого аналізу важливе значення набирають такі атрибути трансформації: організаційний рівень здійснення трансформації; системність, тобто взаємозв'язок і взаємозалежність всіх частин об'єкта (процесу), що трансформується; складність і глибина трансформації; невизначеність щодо подальших дій; утрудненість виміру результатів трансформаційної трансакції; взаємозв'язок з іншими трансакціями, які здійснюються в тій чи іншій системі; керованість трансформаційних трансакцій, тобто можливість цілеспрямованих впливів на об'єкт (процес), що трансформується.

Відновлення України та її регіонів має відбуватися на науковій основі тобто з урахуванням теоретичних концепцій й накопиченого досвіду. Серед наукових концепцій, які набувають все більшої потреби в практиці публічного управління, враховуючи змінність умов, в яких знаходяться соціально-економічні системи (держава, регіон, систем органів публічної влади, публічна установа, організація тощо), слід виділити концепцію управління трансформаційними процесами в складних соціально-економічних системах, в тому числі з урахуванням системного й архетипного підходів.

З точки зору системного підходу публічне управління слід розглядати як процес впливу відповідних груп суспільства. На рис. 1 схематично показаний процес публічного управління як зв'язки між контингентом виборців та державними (регіональними) програмами, розробленими для надання послуг цим виборцям.

Отже, в демократичних суспільствах процес публічного управління базується на архетипному підході, який враховує різні види зв'язків між людиною і державою, яка розробляє і виконує програми, спрямовані на підвищення добробуту людей. При цьому архетипний підхід до публічного управління передбачає побудову «партнерської» моделі публічного управління, в якій відповідно до думки М. Арпентьєвої «соціальні зв'язки, організаційні мости й сімейні узи є компонентами соціального капіталу, який може відрізнятися за своєю якістю, але в цілому слугує розвитку людей, організацій, суспільства» [21, с. 29].

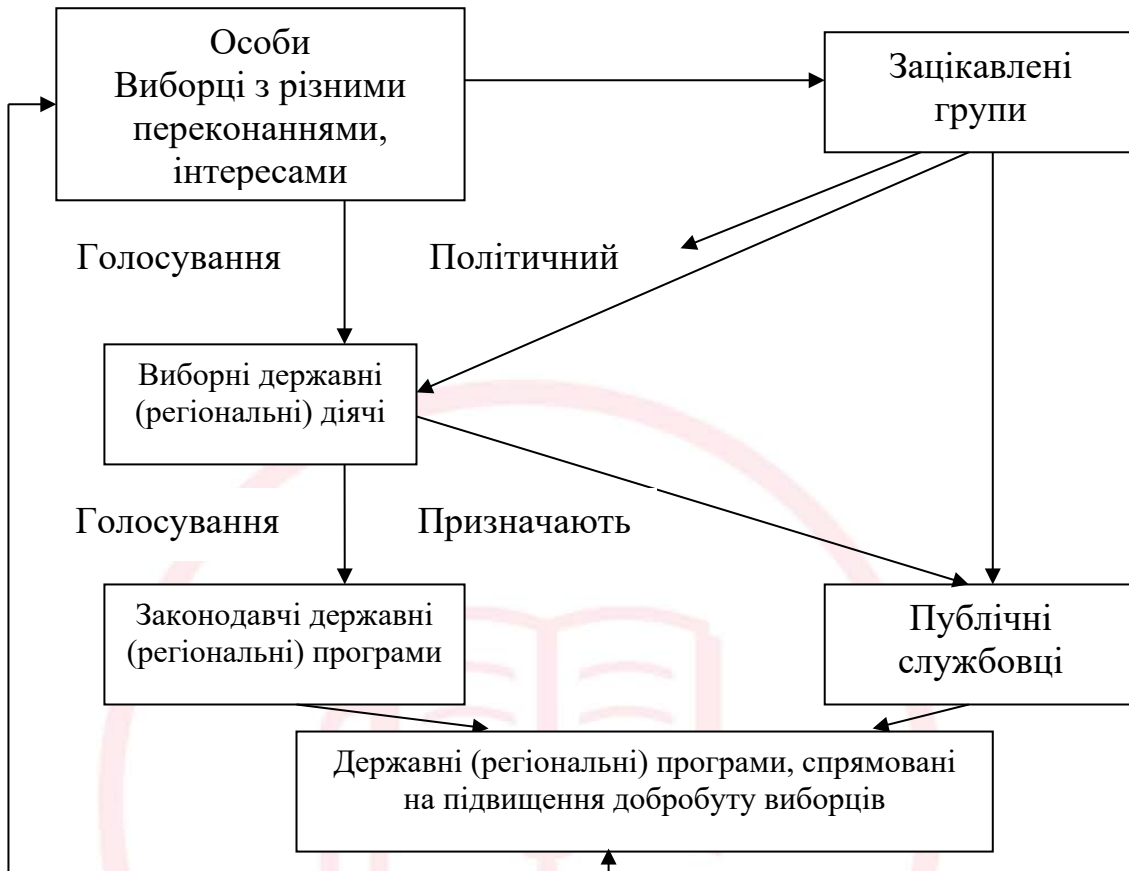

Рис. 1. Процес публічного управління як зв'язки між контингентом виборців та державними (регіональними) програмами, розробленими для надання послуг цим виборцям. Розроблено на підставі [20, с. 231]

Формування системи та механізмів повоєнної трансформації публічного управління регіонів має базуватися на концепції управління трансформаційними процесами в соціально-економічних системах з урахуванням архетипного підходу. При цьому слід враховувати проблеми та суперечності, які можуть успадкувати регіони у післявоєнний час, а саме:

низка взаємопов'язаних проблем регіонального соціально-економічного розвитку, які виникають між продуктивними силами та застарілими формами організації суспільного життя, виробництвом і споживанням;

суперечності між: посиленням традиційної моделі та повномасштабним оновленням регіонів (можлива «псевдомодернізація»); застарілим розміщенням продуктивних сил та їх формуванням у сучасних умовах (у межах адміністративної реформи); інерційною адміністративно-територіального поділу та новими територіями та підприємствами; процесами централізації та децентралізації (необхідність «нової регіоналізації», концепції якої взагалі

відсутні); рівнями розвитку регіонів, про що свідчать коливання значень валового регіонального продукту; тенденціями глобалізації та транскордонного співробітництва.

Територіальні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів існують майже в усіх країнах незалежно від розмірів, економічного потенціалу, державного устрою та політичної системи. Вони мають прояв на всіх рівнях світового господарства. У зв'язку з цим пошук шляхів мінімізації негативних наслідків територіальних нерівномірностей розвитку, розроблення ефективної регіональної політики посідають одне з центральних місць у країнах світу, особливо в країнах із високорозвинутою економікою.

Як правило, поняття «регіон» тлумачать, як складову господарського механізму, а господарський механізм визначається як сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових норм, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони та процеси відтворення. При цьому безпосередньо механізм розглядається як сукупність організаційно-управлінських і економічних методів, форм, прийомів, інструментів і важелів впливу для забезпечення досягнення системи цілей соціально-економічного розвитку [22].

У сучасних умовах стає нагальною проблема розроблення та впровадження механізмів повоєнної трансформації публічного управління розвитку регіонів. Це, зокрема, зумовлено тим, що в післявоєнний час гостро набуде питання децентралізації влади в Україні, тому основний центр соціально-економічного розвитку має переміщуватися на регіональний рівень. У зв'язку з цим на перший план виступає оцінювання стану соціально-економічного розвитку територій. Необхідно з'ясувати, якими ресурсами володіє регіон, і виходячи з цього – які пріоритетні напрями його розвитку, які проблеми має регіон та які шляхи їх вирішення. Також необхідне порівняльне оцінювання розвитку регіонів, з цією метою треба визначити, які регіони забезпечують свій сталий розвиток, а які мають низький рівень економічного розвитку. Отримані відповіді дозволять розробити раціональну державну політику регіонального розвитку, визначити депресивні території, які потребують державної підтримки.

Перелічені вище проблеми вимагають повоєнної трансформацій системи публічного управління як на рівні держави, так і її регіонів задля забезпечення не тільки їх повоєнного відновлення, але і розвитку. При цьому вважаємо за доцільне повоєнну трансформацію здійснювати на підставі архетипного підходу, враховуючи постнекласичну модель (розвитку) суспільства, відповідно до якої, як зауважено в [21] архетипові основи управління глибоко осмислені, виділені продуктивні та негативні аспекти різних моделей, що застосовуються залежно від ситуації та особистісних особливостей спільноти, переживання необмеженості, творчість (інновації) моделей управління

Висновки. Таким чином, враховуючи вищезазначене надало можливість визначити теоретико-методологічні засади щодо формування системи та механізмів повоєнної трансформації публічного управління, враховуючи регіональний аспект та архетипний підхід, а саме:

визначено теоретико-методологічне підґрунтя повоєнної трансформації публічного управління у вітчизняній науці та обґрунтовано використання архетипного підходу з урахуванням розвитку сучасного суспільства;

розглянуто співвідношення понять «еволюція» та «трансформація», при цьому визначено, що ці поняття є об'єктом постійних суперечок між науковцями, які схильні трактувати їх широко або вузько, внаслідок чого одне з них виступає як частковий прояв іншого, більш загального. Причиною цих дискусій, на нашу думку, є реальна плинність зазначених понять, різноманітність підходів до їх застосування, невизначеність та динамічність межі їхнього тлумачення у співвідношенні з іншими сутностями;

розглянуто з точки зору полісемічного аспекту визначення поняття «трансформація» та доведено необхідність застосування комплексного підходу з урахуванням концепції управління змінами щодо терміну "трансформація", а саме цей термін доцільно використовувати стосовно змін, що здійснюються в будь-якій соціально-економічній системі (державі, регіоні, системі органів публічної влади, установі, організації тощо), у процесі яких змінюється не тільки стан і форма самої системи, але і характер дій та операцій, які відбуваються в ній, тобто здійснюється процес перетворень;

запропоновано загальну класифікацію трансформацій, яка підвищить обґрунтованість наукових досліджень в галузі публічного управління, в тому числі з метою повоєнних перетворень як на рівні держави, так і регіонів;

обґрунтовано при здійсненні повоєнної трансформації публічного управління враховувати зв'язки між контингентом виборців та державними (регіональними) програмами, розробленими для надання послуг цим виборцям з використанням архетипного підходу, який враховує різні види зв'язків між людиною і державою, яка розробляє і виконує програми, спрямовані на підвищення добробуту людей;

доведено, що формування системи та механізмів повоєнної трансформації публічного управління регіонів має базуватися на концепції управління трансформаційними процесами в соціально-економічних системах з урахуванням архетипного підходу. При цьому слід враховувати проблеми та суперечності, які можуть успадкувати регіони у післявоєнний час.

Література:

1. План Відновлення України : URL: <https://recovery.gov.ua/>.
2. Самаєва Ю. Як працює тил. *Дзеркало тижня*. 2022. 31 березня : URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-pratsjuje-til.html>.

3. Максимов В. Стало відомо, скільки українців втратили роботу через війну. *Today. Ua* : URL: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-yzvestno-skolko-ukrayntsev-poteryaly-rabotu-yz-za-voyny/>.
4. Реун А. Податково-митна реформа 2.0. *Дзеркало тижня* : URL: <https://zn.ua/ukr/business/podatkovovo-mitna-reforma-20.html>.
5. Бабич Д. В. Напрямки трансформації економічних систем і формування умов розвитку. *Вісник ХНУ. Економічна серія: Передвісники економічного розвитку промисловості та залізничного транспорту*. Харків : ХНУ, 2001. № 512. С. 145–150.
6. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. *Методологічні аспекти*. К. : Либідь, 2006. 312 с.
7. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін. К. : Знання, 2008. 431 с.
8. Заблоцький Б. Ф. Перехідна економіка. К. : Видавничий центр "Академія", 2004. 512 с.
9. Кизим М. О., Пилипенко А. А., Ялдин І. В. Управління створенням і розвитком видатної корпорації : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. 208 с.
10. Гетман О. Ключові антикорупційні та інституційні зміни для відновлення України : URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/6/700868/>
11. Данилишин Б. Як забезпечити економічне зростання в умовах війни : URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/3/697664/>
12. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення : URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12514-a-study-of-post-war-recovery-initiatives-2>
13. Писаренко С. Інноваційно-структурна трансформація як основа відбудови національної економіки України. *Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) / ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України*. К., 2023. С. 22 : URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>.
14. Чикаренко І., Маматова Т., Чикаренко О. Стратегічний розвиток територіальних громад у повоєнний період: нові виклики та вимоги. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової*. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. С. 8–11.
15. Бондаренко Д. Корпоративно-кластерний підхід як інструмент активізації процесів відновлення територіальних громад. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової*. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. С. 43–47.
16. Волосюк М. Пріоритети державної регіональної політики України в контексті викликів воєнного стану та повоєнної відбудови. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій і громад в Україні : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, м. Дніпро, 4 травня 2023 р. / за заг. ред. І. А. Чикаренко; Т.В. Маматової*. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. С. 56–58.
17. Афонін Е. А., Гонюкова Л. В., Войтович Р. В. Громадська доля у творенні та здійсненні державної політики. К.: Центр сприяння інституційному розвитку держ. служби, 2006. 160 с.
18. Афонін Е. А., Мартинов А. Ю. Архетипні засади моделювання соціальних процесів. *Публічне урядування*. 2016, № 2 (3). С. 34–47.
19. Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) / ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України. К., 2023.: URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>.

20. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський. К. : Основи. 1998. 854 с.

21. Арпентьєва М. Р. Архетипи й інновації державного управління : *Публічне урядування*: 2016, № 2 (3). С. 21–33.

22. Регіональна політика та механізми її реалізації. / за ред. М. І. Долішнього. Київ : Наукова думка. 2003. 489 с.

References:

1. Plan vidnovlennya Ukrayiny [Ukraine Renewal Plan]. URL: <https://recovery.gov.ua/> [in Ukrainian]

2. Samaeva Yu. (2022) Yak pratsyuє tyl. *Dzerkalo tyzhnya*. 2022. 31 berezhnya [How the rear works] // *Mirror of the week*. 2022. March 31. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/jak-pratsjuje-til.html> [in Ukrainian]

3. Maksymov V. Stalo vidomo, skilky ukrayintsiv vtratyly robotu cherez viynu [It became known how many Ukrainians lost their jobs because of the war] // *Today. Ua* : URL: <https://ukraine.today.ua/ru/stalo-yzvestno-skolko-ukrayntsev-poteryaly-rabotu-yz-za-voyny/> [in Ukrainian]

4. Reun A. Podatkovo-mytna reforma *Dzerkalo tyzhnya* [Tax and customs reform] // *Mirror of the week*: URL: <https://zn.ua/ukr/business/podatkovo-mitna-reforma-20.html>. [in Ukrainian]

5. Babych D. V. (2001) Napryamky transformatsiyi ekonomichnykh system i formuvannya umov rozvytku. [Directions of transformation of economic systems and formation of development conditions]. *Visnyk KHNU. Ekonomichna seriya: Peredvisnyky ekonomichnoho rozvytku promyslovosti ta zaliznychnoho transportu - KHNU Bulletin. Economic series: Forerunners of the economic development of industry and railway transport*. Kharkiv: KhNU. № 512. P. 145–150.

6. Halchynskyy A. (2006) Hlobalni transformatsiyi: kontseptualni alternatyvy. Metodolohichni aspekty. [Global transformations: conceptual alternatives. Methodological aspects]. K. : Lybid. 312 p.

7. Grazhevskaya N. I. (2008) Ekonomichni systemy epokhy hlobalnykh zmin [Economic systems of the era of global changes]. K. : Znannia. 431 p.

8. Zablotskyy B. F. (2004) Perekhidna ekonomika [Transitional economy] K. : Academy Publishing Center. 512 p.

9. Kyzym M. O., Pylypenko A. A., Yaldin I. V. (2007) Upravlinnya stvorenyam i rozvytkom vydatnoyi korporatsiyi : monohrafiya [Management of the creation and development of an outstanding corporation: a monograph]. Kharkiv: VD "INZHEK". 208 p.

10. Hetman O. Klyuchovi antykoruptsiyni ta instytutsiyni zminy dlya vidnovlennya Ukrayiny [Key anti-corruption and institutional changes for the restoration of Ukraine] URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/6/700868/>

11. Danylyshyn B. Yak zabezpechyty ekonomichne zrostannya v umovakh viyny [How to ensure economic growth in conditions of war] URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/6/700868/>

12. Doslidzhennya initsiatyv u sferi povoyennoho vidnovlennya [Study of initiatives in the field of post-war reconstruction] URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12514-a-study-of-post-war-recovery-initiatives-2>

13. Pysarenko S. (2023) Innovatsiyno-strukturna transformatsiya yak osnova vidbudovy natsionalnoyi ekonomiky Ukrayiny [Innovative and structural transformation as a basis for rebuilding the national economy of Ukraine] *Materials of the international scientific and practical conference* (Kyiv, April 27, 2023) / State University of Economics and predicted National Academy of Sciences of Ukraine", Institute of Higher Education of National Academy of Sciences of Ukraine. P. 22 : URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>.

14. Chykarenko I., Mamatova T., Chykarenko O. (2023) Stratehichnyy rozvytok terytorialnykh hromad u povoyenny period: novi vyklyky ta vymohy [Strategic development of territorial communities in the post-war period: new challenges and requirements] *Ensuring sustainability, revitalization and development of territories and communities in Ukraine: scientific and practical materials. conf. for international participation*, Dnipro, May 4, / by general ed. I. A. Chykarenko; T.V. Mamatova Dnipro: NTU "Dnipro Polytechnic". P. 8–11.
15. Bondarenko D. (2023) Korporatyvno-klasternyy pidkhid yak instrument aktyvizatsiyi protsesiv vidnovlennya terytorialnykh hromad [Corporate-cluster approach as a tool for revitalizing territorial community restoration processes] *Ensuring sustainability, revitalization and development of territories and communities in Ukraine: scientific and practical materials. conf. for international participation*, Dnipro, May 4, / by general ed. I. A. Chykarenko; T.V. Mamatova Dnipro: NTU "Dnipro Polytechnic". P. 43–47.
16. Volosyuk M. (2023) Priorityty derzhavnoyi rehionalnoyi polityky Ukrayiny v konteksti vyklykiv voyennoho stanu ta povoyennoyi vidbudovy [Priorities of the state regional policy of Ukraine in the context of the challenges of martial law and post-war reconstruction] *Ensuring sustainability, revitalization and development of territories and communities in Ukraine: scientific and practical materials. conf. for international participation*, Dnipro, May 4, / by general ed. I. A. Chykarenko; T.V. Mamatova Dnipro: NTU "Dnipro Polytechnic". P. 56–58.
17. Afonin E. A., Honyukova L. V., Voytovych R. V. (2006) Hromadska dolya u tvorenni ta zdiysnenni derzhavnoyi polityky [Public fate in the creation and implementation of state policy]. K.: Center for the Promotion of State Institutional Development. services. 160 p.
18. Afonin E. A., Martynov A. Yu. (2016) Arkhetypni zasady modelyuvannya sotsialnykh protsesiv [Archetypal principles of modeling social processes] *Public management*. № 2 (3). P. 34–47.
19. Mizhnarodnyy istorychnyy dosvid povoyennoyi rekonstruktsiyi ekonomiky: uroky dlya Ukrayiny: materialy mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi (Kyiv, 27 kvitnya 2023 r.) [International historical experience of post-war economic reconstruction: lessons for Ukraine: materials of the international scientific and practical conference (Kyiv, April 27, 2023)] DI "Institute of Economics and predicted National Academy of Sciences of Ukraine", Institute of Higher Education of National Academy of Sciences of Ukraine. K., 2023. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>.
20. Stiglitz J. E. (1998) Ekonomika derzhavnoho sektora [Economics of the state sector] / Trans. from English. A. Oliynyk, R. Silskyi. K.: Osnovy. 854 p.
21. Arpentieva M. R. (2016) Arkhetypy i innovatsiyi derzhavnoho upravlinnya [Archetypes and innovations of public administration] *Public management*. № 2 (3). P. 21–33.
22. Rehionalna polityka ta mekhanizmy yiyi realizatsiyi (2003) [Regional policy and mechanisms of its implementation] under the editorship M. I. Dolishnyi. Kyiv: Naukova dumka. 489 p.

УДК 35:316.77:341.1/8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-79-106](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-79-106)

Голованова Наталя Вікторівна кандидат наук з державного управління,
м. Київ, тел.: (097) 946-90-79, <https://orcid.org/0000-0002-6729-2226>

ВНУТРІШНІЙ МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЛЮДИНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПОЛІТИКУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИРУ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Зазначені причини труднощів діалогу (полілогу), який в умовах глобалізації стає вирішальним у інформаційній політиці, зокрема миротворчій політиці. Розглянуто концепції ментального простору людини і його контекстність. Підкреслено зв'язок ментальності зі свідомістю, світоглядом. Наголошено на важливості суб'єктивного досвіду. Описано ідею панпсихізму та його варіації - панексперієнціалізм та панкогнітивізм.

Представлений розвиток концепції ментального простору у ХХІ столітті і вплив на більш детальне розуміння його структури розвитку штучного інтелекту та когнітивного моделювання.

Проаналізовано теорію сприйняття, питання про співвідношення добра і зла в людській природі. Зазначено природність дискусії між вродженими потребами людини у стабільності та бажанням дослідження нового.

Названо особливості поглядів на природу людини зазнали значних змін від епохи модерну до постмодерну і метамодерну.

Описано архетипи згідно з теорією Карла Юнга. Окремо розглянуто питання інтроверсії та екстраверсії.

Представлена теорія героїзму. Визначено домінуючі архетипи в сучасному інтелектуально розвинутому суспільстві, яке складається з різноманітних індивідів і культурних течій. Зазначено, що кожен архетип вносить свій вклад у колективне несвідоме суспільства та відіграє свою роль у формуванні національної ідентичності та культурних цінностей.

Проаналізовано теорію ITMV-shaped (Innovative, Traditional, Maximalist, and Versatile) типів особистості. Підкреслено, що поєднання різних типів та архетипів допомагає суспільству розвиватися збалансовано, враховуючи потреби різних груп населення і відповідаючи на зовнішні та внутрішні виклики.

Зроблено спробу розглянути життя як гру.

Уточнено сутність і складові ментального простору.

Розглянуто різні типи світогляду і зазначено, що світогляд кожної людини унікальний і залежить від багатьох факторів, таких як культура, релігія, освіта, особистий досвід та суспільство.

Розглянуто різні підходи і методологія дослідження ментального простору. Проведено історичний аналіз впливу ментального простору на політику забезпечення миру на прикладах Вестфальського миру, Паризької мирної конференції, Ялтинської конференції, Кубинської ракетної кризи, Підписання мирної угоди в Осло, і зроблено висновок, що прийняття рішень щодо конфліктів і миру залежить від політичних лідерів, обставин та контексту часу, в якому вони приймаються. Детально проаналізовано, як ментальний простір політичних лідерів – їхні переконання, особистий досвід, цінності та емоції – впливає на прийняття рішень щодо конфліктів та миру.

Використано метод комп'ютерного моделювання мовою Python і розроблено узагальнений сценарій забезпечення миру, який враховує психологічні особливості учасників – очільників держав, які воюють, а також учасників перемовин, і проаналізовано вплив різних миротворчих стратегій. При цьому додатково визначено ментальні архетипи головних лідерів сучасного світу. Названо архетипи української ментальності – це архетипи Свободи, Освіти, Цифрової Трансформації, Кордоцентризму, Національної єдності, Євроінтеграції.

Шляхом моделювання запропоновано комп'ютерну модель для симуляції дій та взаємодій агентів (індивідуальних, колективних або державних – Україна, Росія, США, Євросоюз, Китай, Ізраїль, Турція) з метою оцінки їхніх ефектів на систему як ціле, а також на стратегії забезпечення миру.

Запропоновано ключові завдання, які має поставити собі українське суспільство для здобуття перемоги та ефективної участі у миротворчих процесах, як-от: посилення національної єдності, розвиток культури стійкості та відповідальності, освіта та інформаційна прозорість, підтримка та розвиток ментальної гнучкості, підтримка міжнародних зв'язків та євроінтеграція, формування інклюзивного діалогу. Наголошено щодо важливості уваги до думки та голосу аутсайдерів, демократичного проєктування, повернення спроможності громаді, технораціональності замість технооптимізму

Ключові слова: полілог, миротворча політика, ментальність, свідомість, світогляд, контекстність, сприйняття, метамодерн, екстраверсія, інтроверсія, аутсайдери, архетипи, штучний інтелект, комп'ютерне моделювання, свобода, кордоцентризм, національна єдність, євроінтеграція, культура стійкості та відповідальності, ментальна гнучкість, демократичне проєктування.

Holovanova Natalia Viktorivna Ph.D. of sciences in public administration,
Kyiv, tel.: (097) 946-90-79, <https://orcid.org/0000-0002-6729-2226>

INTERNAL MENTAL SPACE OF A PERSON AND ITS IMPACT ON PEACE ENSUREMENT POLICY (ARCHETYPICAL APPROACH)

Abstract. The reasons for the difficulties of dialogue (polylogue), which in the conditions of globalization becomes decisive in information policy, in particular, peacemaking policy, are indicated. The concept of a person's mental space and its context are considered. Attention is focused on the connection of mentality with consciousness and worldview. The importance of subjective experience is emphasized. The idea of panpsychism and its variations - panexperientialism and pancognitivism - are described.

The development of the concept of mental space in the 21st century and its impact on a more detailed understanding of the structure of the development of artificial intelligence and cognitive modeling are presented.

The theory of perception, the question of the ratio of good and evil in human nature is analyzed. The naturalness of the discussion between innate human needs for stability and the desire to explore new things is noted.

Features of views on human nature that underwent significant changes from the era of modern to postmodern and metamodern are named.

Archetypes according to Carl Jung's theory are described. The issues of introversion and extroversion are considered separately.

The theory of heroism is presented. The dominant archetypes in the modern intellectually developed society, which consists of various individuals and cultural currents, are defined. It is noted that each archetype contributes to the collective unconscious of society and plays its role in the formation of national identity and cultural values.

The theory of ITMV-shaped (Innovative, Traditional, Maximalist, and Versatile) personality types is analyzed. It is emphasized that the combination of different types and archetypes helps society develop in a balanced way, taking into account the needs of different population groups and responding to external and internal challenges.

An attempt was made to consider life as a game.

The essence and components of the mental space have been specified.

Different types of worldviews are considered and it is stated that each person's worldview is unique and depends on many factors such as culture, religion, education, personal experience and society.

Different approaches and methodology of mental space research are considered. A historical analysis of the influence of mental space on the politics of peace was carried out using the examples of the Peace of Westphalia, the Paris Peace Conference, the Yalta Conference, the Cuban Missile Crisis, the signing of the Oslo

Peace Agreement, and it was concluded that decision-making regarding conflicts and peace depends on political leaders, circumstances and the context of the time in which they are accepted. It is analyzed in detail how the mental space of political leaders – their beliefs, personal experiences, values and emotions – affects decision-making regarding conflicts and peace.

The method of computer modeling in the Python language was used and a generalized peacekeeping scenario was developed, which takes into account the psychological characteristics of the participants - the heads of the states that are at war, as well as the participants in the negotiations, and the impact of various peacemaking strategies is analyzed. At the same time, the mental archetypes of the main leaders of the modern world are additionally defined. The archetypes of the Ukrainian mentality are named - they are the archetypes of Freedom, Education, Digital Transformation, Cordocentrism, National Unity, and European Integration.

Through simulation, a computer model is proposed for simulating the actions and interactions of agents (individual, collective or state - Ukraine, Russia, the USA, the European Union, China, Israel, Turkey) in order to assess their effects on the system as a whole, as well as on peacekeeping strategies .

The key tasks that Ukrainian society should set itself in order to achieve victory and effective participation in peacekeeping processes are proposed, such as: strengthening of national unity, development of a culture of stability and responsibility, education and information transparency, support and development of mental flexibility, support of international relations and European integration, formation of an inclusive dialogue. The importance of paying attention to the opinion and voice of outsiders, democratic design, returning capacity to the community, techno-rationality instead of techno-optimism is emphasized

Keywords: polylogue, peacemaking policy, mentality, consciousness, worldview, contextuality, perception, metamodern, extroversion, introversion, outsiders, archetypes, artificial intelligence, computer modeling, freedom, cordocentrism, national unity, European integration, culture of stability and responsibility, mental flexibility, democratic design

Постановка проблеми. В умовах глобалізації комунікація, діалог (полілог) інтелектуалів та експертів стають вирішальними у інформаційній політиці держав. Діалог має «понаддержавний» характер, є «понадструктурою» буття, - як частка стихії медіапростору. Діалог і пов'язана з ним тема розуміння є важливими чинниками формування інформаційної політики, зокрема миротворчої політики.

Але бачимо, що більшість спроб спілкуватися стратегічно стикається з проблемою неповного розуміння або повного непорозуміння. Це призводить до напруження, розриву зв'язків, втрати відчуття прекрасного, чутливості,

кохання (1), власного життєвого шляху (2, 3), веде до війн. У деяких своїх роботах автор розглядає такі причини труднощів спілкування, на наш погляд, такі:

- неготовність учасників діалогу до дискусії, нерозвинена традиція дискусії замість бійки та інформаційної війни у сучасному світі, абсолютизація парадигми «свій-чужий» та «гучних» парадигм історико-політичного характеру, неготовність учасників діалогу до дискусії, нерозвинена традиція дискусії замість бійки та інформаційної війни у сучасному світі в цілому;
- засилля маскульту і штампів у прийнятті рішень на рівні держав, мас-медіа, що не створює традиції наукових, понадполітичних і понадпарадигмових підходів, заснованих на людиноцентризмі тощо;
- когнітивні труднощі діалогу в умовах стиснутого часу і умовах турбулентної невизначеності;
- когнітивні проблеми спілкування за допомогою Інтернету і гаджетів, стислість формулювань, суб'єктивне сприйняття слів, «обман» буття у стані «тут-і-тепер»;
- «сперечання культур» індивідів, коли одні і ті самі вислови сприймаються по-різному: грубіше, ніж вони є, або лагідніше, або неточно за змістом;
- проблема епістолярно-віртуального спілкування: учасники спілкування є одне для одного не живими істотами, а медіаОбразами живих людей;
- проблема публічного спілкування (на сцені, у офіційному колі, у телешоу тощо): учасниками такого спілкування промовляється здебільшого не те, що вони сказали би собі чи близькій людині віч-на-віч, а дається певна іміджева «картинка» їхнього «офіційного» ставлення до проблеми чи теми;
- проблема «засмокчування» у спілкуванні, коли людина не може «вийти» з нього, доки цілком не пояснить власну думку, себе, - це налаштовує учасників розмови заздалегідь не підіймати певних тем;
- проблема мови (різне володіння однією мовою, з її неологізмами, запозиченнями та літературним і народним колоритом слів, різні стилі і різне сприйняття слів; погане або ніяке володіння мовою іншого).

У періоди турбулентності у суспільстві посилюється практика двобою – дзеркальна відповідь на чорно-білі кольори і водночас їх першопричина (двобій як парадигма існування модерного і постмодерного людства, коли співіснування пропорційне, на рівних умовах майже неможливе, володарює принцип – хто кого). Зокрема у роки російської агресії 2014-2024 рр. постає питання більш конкретного підходу до відстеження зв'язку ментального простору людини і миротворчими процесами.

Між тим, є різні погляди на людину, людство як таке. Ось один з них: «Людство — це не Вселюдство, тобто це не об'єднання людей і не об'єднання

людських угруповань, не об'єднання держав, не світовий уряд, не ООН, не Давоський форум, не Більдерберзький клуб, не Римський клуб, не права людини, не людський рід, не людський вигляд Homo Sapiens і не всі люди планети Земля.

Людство – це особлива трансцендентна духовна позиція, ноосферна оболонка, де відбувається позачасова та позапросторова бесіда сутностей про сутність, де співбесіднують Будда, Христос, Мухаммед, Машіах, Заратустра, Лао-цзи, Конфуцій, Сократ, Платон, Аристотель, Лейбніц, Декарт, Хайдеггер, Ейнштейн, Шекспір, Гете, Вольтер..., з сучасними істотними мислителями, творцями, духовними особами та бодхісатвами...» (4).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Японсько-американський дослідник Мічіо Кайку у своїй книзі «Гіперпростір» приділяє увагу багатовимірності світу і говорить про багатозв'язні всесвіти, четвертий вимір у мистецтві і матерію як сконденсовану енергію, піддає сумніву антропний принцип буття [5, с. 35, 83-109, 288-293], а також робить висновок-припущення: «Цілком можна припустити, що протягом минулих 5-10 мільярдів років існування нашої галактики в ній неодноразово виникали цивілізації типу 0, але всі вони раніше чи пізніше відкривали елемент 92. Якщо технологічні можливості цивілізації випереджали її соціальний розвиток і в ній існували ворожі нації-держави, то цілком можливо, що ця цивілізація вже давно знищила себе в атомній війні. Якщо ми доживемо до того часу, коли зможемо долетіти до найближчих зірок у нашому секторі галактики, то, можливо, побачимо там жалюгідні залишки численних мертвих цивілізацій, що зводили державні й особисті підрахунки за допомогою ядерної зброї» [5, с. 323]. Чим свідчить про те, що війна, розбрат – найактуальніша проблема людства.

Значний внесок у дослідження теми війни та її причин внесли зокрема Іммануїл Кант («Принципи вічного миру»), Роберт Геддес («Стратегія миру»); Карл фон Клаусвіц («Про війну»), Майкл Корт («Війна у світі сьогодні»), Фрідріх Шелдон («Соціологія війни»), також українські автори Дмитро Кулеба («Війна за реальність. Як перемогти у світі фейків, правд і спільнот»), Георгій Почепцов («Сучасні інформаційні війни», «Когнітивні війни»). Зокрема війну як зіткнення цивілізацій розглядають Стівен Пінкер («Наукове обґрунтування насильства в людській історії»), Едвард Саїд («Орієнталізм») і Семюел П. Хантінгтон («Зіткнення цивілізацій і новий світовий лад»).

Безпрецедентно глибоким дослідженням російської кривавої історії є праця Мирослава Поповича «Червоне століття» [6]. Важливо, що Мирослав Попович спирається на дослідження ментального простору кривавої держави – дослідження питання «зсередини».

Серед науковців, які зробили вагомий внесок у дослідження ментального простору людини:

Михайло Грушевський (уперше почав застосовувати в українській історіографії історично-соціологічний метод, розроблений на межі XIX і XX ст. європейським позитивізмом), Зігмунд Фройд (розробив концепцію психоаналізу, досліджуючи підсвідомість та її вплив на поведінку), Карл Юнг (вивів поняття колективного несвідомого та архетипів), Ноам Хомський (досліджував структуру людської мови та вплив мови на мислення), Деніел Канеман (вивчав когнітивні упередження та процеси прийняття рішень), Іммануїл Кант (досліджував структуру людського розуму та розробив концепції апріорних форм сприйняття), Гілберт Райл (запропонував концепцію «категоричної помилки», критикуючи поділ розуму і тіла), Моріс Мерло-Понті (вивчав феноменологію сприйняття та досвід у просторі), П'єр Бурдьє (досліджував концепції «габітусу» та «поля», які описують, як культурні та соціальні структури формують наш ментальний простір), Мішель Фуко (вивчав вплив владних структур на ментальні процеси та уявлення), Кліффорд Гірц (у галузі культурної антропології досліджував, як культурні практики формують світогляд), Антоніо Дамасіо (відомий дослідженнями впливу емоцій на ментальні процеси та прийняття рішень), Джон Сірл (відомий працями в галузі філософії свідомості та штучного інтелекту). Відомі імена української школи соціології: Едуард Афонін, Євген Головаха, Володимир Паніотто, Валерій Хмелько, ін.

Багато хто з сучасних філософів, які працюють в області філософії свідомості, також розглядають ментальний простір у контексті досліджень свідомості, свідомого досвіду, сприйняття та мислення.

Метою статті є з'ясування сутності внутрішнього ментального простору людини в контексті його впливу на політику забезпечення миру.

Виклад основного матеріалу. У давньогрецькій філософії ідеї про внутрішній світ людини мають глибокі корені. Платон розглядав ідеї як вічні та незмінні сутності у метафізичному просторі, а Аристотель досліджував роль ментальних образів і абстракцій у мисленні.

Введення поняття несвідомого Зігмундом Фройдом (Sigmund Freud) і колективного несвідомого Юнгом значно розширило уявлення про ментальний простір, розуміння його складності і впливу на особистісні процеси та поведінку. Карл Юнг (Carl Gustav Jung) у своїй роботі з архетипами та колективним несвідомим торкався концепції ментальних просторів як сфер впливу колективного несвідомого на індивідуальну психіку.

З розвитком когнітивної науки і появою комп'ютерних аналогій для описання мислення та мозкових процесів, концепція ментального простору стала асоціюватися з ідеями обробки інформації та когнітивної архітектури.

Джайлс Фоконньє (Gilles Fauconnier) та Марк Тернер (Mark Turner) у книзі «Ментальні простори: аспекти смислу» (Mental Spaces: Aspects of

Meaning) [7, с. 13-27] визначають ментальні простори як когнітивні конструкції, які створюються під час мовлення для організації інформації; ці простори допомагають людям розуміти метафори, умовності та абстрактні концепції.

Лев Виготський («Психология развития человека», «Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок») вивчав, як ментальні структури формуються під впливом соціального та культурного середовища.

Жак Лакан (Jacques-Marie-Émile Lacan) працював з поняттям ментального простору, досліджуючи символічне, уявне та реальне в психіці людини як частини її внутрішнього ментального простору.

Джордж Лакофф (George Lakoff) досліджував, як ментальні простори працюють в контексті метафор та абстрактних понять, формуючи людське розуміння реальності.

Завдяки досягненням у галузі нейронаук стало можливим глибше вивчення ментальних процесів і структур. Вчені зараз можуть досліджувати, як мозок кодує, зберігає та відтворює інформацію, що дало новий імпульс для розуміння ментальних просторів.

Сучасні філософи свідомості розглядають питання свідомості, свідомого досвіду, сприйняття та мислення через призму ментального простору. Ось декілька тверджень.

Свідомість може бути ілюзією. Свідомість є продуктом багатьох підсистем мозку, які працюють разом (Деніел Деннетт (Daniel Clement Dennett), «Відсутність свідомості» («Consciousness Explained»). «Модель багатьох черг» Деніела Денетта показує, що свідомий досвід формується з багатьох паралельних процесів, які разом створюють те, що ми сприймаємо як свідомий досвід.

Розуміння ментального простору є критичним для вирішення того, як саме фізичні процеси у мозку породжують суб'єктивний досвід (Девід Чалмерс (David John Chalmers), «Складна проблема свідомості» (The Hard Problem of Consciousness). Девід Чалмерс – яскравий апологет панпсихізму, ідеєю якого є така: «розум є фундаментальною рисою світу, який існує в усьому Всесвіті» [8]. Пов'язана з ідеєю панпсихізму концепція «філософського зомбі». Ідеї панпсихізму зустрічаємо у працях Фалеса, Платона, Спінози, Лейбніца, Вільяма Джеймса, Альфреда Норта Уайтхеда, Бертрана Рассела і Галена Строусона [9, с. 26-29]. Сучасними дослідниками розглядаються дві варіації панпсихізму: панексперієнціалізм — погляд, згідно з яким свідомий досвід є фундаментальним і всюдисущим. Другий — панкогнітивізм — погляд, згідно з яким думка є фундаментальною та всюдисущою. У XIX ст. панпсихізм був однією з панівних філософій розуму на Заході. У XX столітті ця філософія дещо занепала. Інтерес до важкої проблеми свідомості та розробок в галузях

нейронауки, психології та квантової фізики відродили інтерес до панпсихізму у XXI столітті [10]. Прихильником панпсихізму є Гален Стросон (Galen John Strawson). Згідно з його баченням, усі матерії мають свідомість.

Томас Метцингер (Thomas Metzinger) у своїй книзі «Его-тунель» (The Ego Tunnel) розглядає ментальний простір через концепцію самосвідомості та переживання. Він стверджує, що наша ідея про самих себе є «моделлю», створеною мозком, яка об'єднує інформацію з різних систем.

Антоніо Дамасіо (Antonio Damasio) у книзі «Відчуття того, що відбувається» (The Feeling of What Happens) розглядає роль емоцій та почуттів у формуванні свідомого досвіду та ідентичності.

Ментальний простір є гнучким поняттям, яке може мати різні визначення в залежності від дисципліни та контексту.

Сучасні філософи та мислителі розглядають питання ментального простору, зв'язок між ідеологією, несвідомим в контексті впливу на політику та суспільні процеси, підкреслюють складну взаємодію між ментальними уявленнями, ідеологією, владою та політикою. Це Славој Жижек (Slavoj Žižek), Мішель Фуко (Paul-Michel Foucault, досліджував, як дискурси влади та знання формують ментальні структури, які впливають на суспільні процеси; його концепції біовлади та паноптицизму допомагають зрозуміти, як ментальний простір може бути сформований соціальними структурами), Бенджамін Бребант (Benjamin Brabant, у своїй книзі «Стек» (The Stack) він описує, як цифрові інфраструктури впливають на політичні та суспільні процеси, створюючи нові «ментальні» карти світу, Тімоті Снайдер (Timothy David Snyder, досліджує, як формуються колективні ментальні уявлення та наративи, що впливають на політичні процеси), Джорджо Агамбен (досліджує вплив концепції священного і світського на політичні процеси; цікаві його ідеї про «стан винятковості» та біополітику).

У XXI столітті розвиток концепції ментального простору відбувається на тлі значних досягнень у галузі нейронаук, когнітивної психології, штучного інтелекту та інформаційних технологій. Ці зміни дозволяють більш глибоко досліджувати та розуміти механізми ментального простору.

ФМРТ (функціональна магнітно-резонансна томографія) і ПЕТ (позитронно-емісійна томографія), дозволяють вченим візуально спостерігати, як мозок обробляє інформацію і створює ментальні представлення, - це допомагає розкрити, як формуються і використовуються ментальні простори при вирішенні задач, в мовленні та уявленнях.

Теорії ментальних просторів, розроблені Джайлсом Фоконнє та Марком Тернером, продовжують розвиватися. Це допомагає зрозуміти, як ми концептуалізуємо абстрактні та конкретні об'єкти у своїх думках.

Розвиток штучного інтелекту та когнітивного моделювання надає нові можливості для розробки алгоритмів, які можуть наслідувати людське мислення та пам'ять, що дозволяє краще зрозуміти структуру та функціонування ментального простору.

Філософські дослідження ментальних станів, свідомості і дебати про природу свідомості та місце ментального в реальному світі допомагають формувати теоретичні основи для інтерпретації ментальних феноменів.

У сучасних умовах активно використовується теорія сприйняття. Різні теорії, такі як гештальт-психологія, досліджують, як об'єкти сприймаються як цілісні форми замість наборів ізольованих елементів. Концепції такі, як «фігура і фон» та принципи організації сприйняття (близькість, подібність, замкненість), є важливими в цьому контексті.

Дослідження ухвалення рішень фокусуються на тому, як люди вибирають між альтернативними варіантами дій. Теорія очікуваної корисності, наприклад, вивчає, як люди оцінюють потенційні вигоди та ризики, аспекти раціональності, ірраціональності та емоцій у рішеннях. Суттєво впливати на людські судження і вибір можуть евристика та упередження (перевага виживання, ефект якоря, ефект ореолу), коли немає повної інформації. Важливу роль у сприйнятті та ухваленні рішень грають емоції.

Чого більше в людині - добра чи зла?

Питання про співвідношення добра і зла в людській природі є однією з вічних тем, яку вивчали філософи, психологи, соціологи, теологи та митці протягом багатьох століть. Існує кілька поглядів.

Люди здатні як на добрі, так і на злі вчинки, і їх поведінка визначається багатьма факторами, включаючи виховання, суспільний вплив та ситуаційні обставини.

Психолог Філіп Зімбардо в експерименті «Стенфордський тюремний експеримент» показав, що люди можуть швидко піддатися впливу негативних обставин, але водночас здатні на великодушність і співчуття.

Соціологічні дослідження свідчать, що люди здебільшого прагнуть до соціальної гармонії та співпраці, що є основою формування цивілізацій. З іншого боку, етнографічні дослідження, які вивчають насильство та конфлікти в деяких суспільствах, свідчать про глибоко вкорінену здатність до агресії.

Багато релігій визнають присутність як добра, так і зла в людській природі, але вважають, що людина повинна прагнути до добра через моральні принципи, любов до ближнього і служіння суспільству.

Філософи, такі як Жан-Жак Руссо, вважали, що людина народжується доброю, але її псує цивілізація. Інші, як Томас Гоббс, вважали, що людина є природно егоїстичною і схильною до конфліктів. Вільям Шекспір в своїх

трагедіях зображував людську здатність до жорстокості та благородства. Літературні твори на кшталт романів Томаса Манна, Германа Гессе, Джона Апдайка, Роберта Луїса Стівенсона відображають подвійність людської природи.

Отже, людина має потенціал для обох цих крайнощів, і обставини, у яких вона перебуває, можуть схилити її до одного чи іншого.

Для більшої точності аналізу людської природи поставимо питання ще так: що більше притаманне людині - спокій чи свідомі ризики, але щоб ново й цікаво?

Це відкриває дискусію між вродженими потребами стабільності та бажанням дослідження нового. Це дилема є фундаментальною для людської психології та поведінки і включає розгляд біологічних, психологічних та соціокультурних факторів.

Людський мозок є продуктом тривалої еволюції, де дві основні системи — система уникнення болю (обережність, боязнь, безпека) та система досягнення задоволення (допамінова система, яка відповідає за мотивацію до нових вражень і ризиків) — співіснують. Ці системи забезпечують базові механізми для виживання.

Система уникнення болю націлена на забезпечення фізичного та емоційного спокою. Система досягнення задоволення підштовхує до нових вражень, дослідження невідомого та вчинення ризикованих дій.

Люди виявляють різні ступені толерантності до невизначеності та ризику. Це варіюється від особистості до особистості. Деякі особистості мають високий рівень неохобії (любові до нового), тобто природню схильність до новизни та змін, що може виявлятися у бажанні ризикувати. Інші мають вищу потребу у стабільності та перевагу до рутини і відомих ситуацій, що знижує їхню схильність до ризику (неохобія).

Культурні норми та соціальне середовище значно впливають на те, чи буде людина схильна до ризику чи прагнути спокою. У деяких культурах акцент робиться на колективну стабільність та уникнення ризиків, тоді як інші культури вихваляють індивідуалізм та особистісний ризик. Сімейні цінності та освіта також впливають на розвиток особистісних уподобань щодо безпеки та новизни.

Історія та психологія свідчать, що обидві тенденції – спокій чи свідомі ризики – є фундаментальними для людської природи, і їх баланс є ключем до адаптивного та збалансованого способу життя.

Треба визнати, що погляди на природу людини зазнали значних змін від епохи модерну до постмодерну і метамодерну.

Епоха модерна, яка охоплює умовно часовий період з кінця XVIII ст. до середини XX ст., вірить у силу розуму, раціоналізму та наукового методу.

Вітається індивідуалізм, модерн підкреслює важливість особистої свободи, незалежності та автономії, розглядаючи людину як самостійного творця свого життя. Суспільство вірить у прогрес, у поступове покращення і еволюцію людської цивілізації.

Епоха постмодерна, яка охоплює часовий період з середини ХХ ст. до початку ХХІ ст., стоїть на скептицизмі і релятивізмі. Постмодерн ставить під сумнів існування універсальних істин, пропонуючи замість цього плюралізм та відносність істини. Людська природа сприймається як багатошарова та контекстуально залежна. Наявна відмова від загальних історій про прогрес і раціональність, постмодерн критикує ідеї модерну про універсальні істини та великі наративи, які прагнуть пояснити історію та культуру. Людське життя розглядається з іронією. Постмодерністи цінують багатозначність та парадоксальність.

Епоха метамодерна, яка охоплює часовий період: з початку ХХІ ст. до сьогодні, прагне поєднати оптимізм та скептицизм, модернізм та постмодернізм, це синтез обох підходів. Хоча метамодерн визнає складність та невизначеність світу, він втілює бажання відновити надію, автентичність і цінності. Метамодернізм вірить у можливість покращення світу і одночасно усвідомлює його проблеми та парадокси.

Людська природа сьогодні розглядається як складний та різноманітний феномен, здатний до як світлого, так і темного, з постійним балансуванням між надією та скептицизмом.

«Руйнування старих «когнітивних карт», систем орієнтації в суспільному просторі, призводить до кластеризації суспільства за новими, ситуативними протоколами» [11 с. 41].

Як звузати розуміння людської ментальності, щоб підійти ближче до теми побудови миру, створення такого громадянського, людського суспільства, яке може довготривало, а може, й вічно співіснувати у мирі?

Авжеж звернемося до архетипів.

Згідно з теорією Карла Юнга, архетипи — це універсальні, архаїчні символи та образи, що виникають з колективного несвідомого. Розгляд архетипів може допомогти зрозуміти, як внутрішні образи впливають на поведінку та рішення людини, в тому числі в політиці.

Вивчення робіт Карла Юнга, Зігмунда Фрейда, та інших психоаналітиків про несвідоме та його роль у формуванні людської поведінки. Є критично важливим аналіз, як внутрішній психологічний стан лідерів та громад може впливати на міжнародні відносини і стратегії забезпечення миру.

Передусім варті уваги архетипи влади та героїзму, - наприклад, архетипи «Герой» або «Тиран».

Спільні архетипи можуть впливати на національну ідентичність і політичні ідеології.

Вирішальним також є внутрішній ментальний простір відомих політичних лідерів через їхні рішення та поведінку, а також їх вплив на миротворчі процеси. .

Не в останню чергу грають свою роль питання інтроверсії та екстраверсії.

Карл Юнг був першим, хто ввів терміни «інтроверт» та «екстраверт» у психологічну лексику. Екстраверти за Карлом Юнгом – це люди, які орієнтуються на зовнішній світ та зовнішні події. Їхня енергія «випромінюється назовні, і вони часто шукають стимуляцію в соціальних взаємодіях та активностях.

Інтроверти, навпаки, орієнтуються на внутрішній світ, на думки, аналіз і рефлексії. Вони віддають перевагу глибокому осмисленню над зовнішньою активністю.

Юнг вважав, що інтроверсія та екстраверсія – це фундаментальні орієнтації психіки, які впливають на те, як людина взаємодіє зі своїм внутрішнім і зовнішнім світами.

Зігмунд Фройд менше фокусувався на інтроверсії та екстраверсії як окремих типах особистості. Його робота була більше зосереджена на внутрішніх конфліктах, бажаннях і несвідомих мотивах, які впливають на психічне здоров'я людини. Фройдіві теорії про Ід, Его та Суперого досліджують, як внутрішні психологічні сили формують поведінку та особистісні особливості, але не роблять чіткого розподілу на інтровертів і екстравертів.

Юнг вважав, що архетипи формують фундаментальні патерни поведінки та мислення у людській психіці. Інтроверсія і екстраверсія в його розумінні можуть бути відображенням різних архетипічних нахилів, де, наприклад, архетип Героя може бути більш екстравертним, а архетип Мудреця — більш інтровертним.

Цей підхід дозволяє бачити інтроверсію і екстраверсію не просто як особистісні властивості, а як вираз глибших психологічних структур, що впливають на всі аспекти людської діяльності, включаючи способи мислення, взаємодії з іншими людьми та реагування на зовнішній світ.

Тоді задамося питанням – яка теорія героїзму?

Джозеф Кемпбелл у своїй праці «Герой з тисячею облич» розробив концепцію Мономіфу або «Подорожі героя», яка стала відома завдяки аналізу міфологічних історій з різних культур. Згідно з Кемпбеллом, майже всі міфологічні розповіді про героїв слідуєть одному базовому шаблону:

Виклик до пригоди: Герой отримує виклик, який виводить його зі звичайного світу.

Перехід через поріг: Герой залишає знайоме середовище і вступає в незнайомий світ.

Випробування, союзники, вороги: Герой стикається з викликами та знаходить помічників.

Отримання винагороди: Після боротьби з головним ворогом герой отримує нагороду.

Повернення додому: Герой повертається додому, перевозячи здобуті знання та сили.

Цей архетип героя, як стверджує Кемпбелл, символізує внутрішній психологічний розвиток людини.

Архетип Героя є одним з центральних у теорії Карла Юнга. Юнг вважав, що Герой представляє боротьбу за інтеграцію протилежностей у психіці індивіда, включаючи зіткнення свідомого із несвідомим.

Дослідження в області соціальної психології розглядають героїзм через призму героїчних актів у повсякденному житті, таких як акти альтруїзму, відваги

Визначення домінуючого архетипу в сучасному інтелектуально розвинутому суспільстві може бути складним завданням, адже суспільство складається з різноманітних індивідів і культурних течій. Проте, з урахуванням панівних тенденцій у таких суспільствах, можна виокремити декілька архетипів, що відіграють ключову роль:

1. Архетип Мудреця

Мудрець символізує знання, мудрість і пошук істини. Він відображає глибоке розуміння світу і прагнення до навчання та самовдосконалення. У сучасних інтелектуально розвинутих суспільствах, де великий акцент робиться на освіту, наукові дослідження та технологічний прогрес, Мудрець часто виступає як центральна фігура.

2. Архетип Творця

Творець або Митець мотивований потребою створювати щось нове та оригінальне. Він прагне до інновацій та нестандартного мислення. У контексті сучасних технологій Творець є ключовою фігурою у розвитку нових продуктів, дизайну, мистецтві та інших креативних індустріях.

3. Архетип Правителя

Правитель виявляється у стремлінні до організації, контролю та стабільності. В інтелектуально розвинутих суспільствах, де важлива роль приділяється управлінню, правовій системі та структуризації суспільних процесів, Правитель може відігравати домінуючу роль у політиці, бізнесі та адміністрації.

4. Архетип Дослідника

Дослідник прагне до свободи та нових відкриттів, він завжди в пошуку нових ідей, місць, і технологій. Цей архетип є дуже актуальним для сучасного

суспільства, яке характеризується швидкими змінами, постійними інноваціями і глобалізацією.

У сучасних інтелектуально розвинутих суспільствах ці архетипи можуть взаємодіяти і конкурувати, формуючи динамічний культурний та соціальний ландшафт. Наприклад, боротьба між Правителем, який прагне до порядку та контролю, і Дослідником, який прагне до свободи та новизни, може визначати напрями політичного та технологічного розвитку країни.

Кожен архетип вносить свій вклад у колективне несвідоме суспільства та відіграє свою роль у формуванні національної ідентичності та культурних цінностей. Визначення, який з них є превалюючим, може залежати від багатьох факторів, включаючи історичний контекст, суспільні настрої, і економічні умови.

На все це цікаво накладається теорія ITMV-shaped типів особистості.

Теорія ITMV-shaped (Innovative, Traditional, Maximalist, and Versatile) типів особистості—це сучасний підхід до класифікації особистісних характеристик, який можна корисно розглядати в контексті традиційних архетипів Юнга і інших психологічних теорій. Ця теорія поділяє людей на чотири типи, кожен з яких має свої унікальні особливості та підходи до вирішення проблем, міжособистісних взаємодій та самореалізації.

1. Innovative (Інноватор)

Інноватори прагнуть до новизни та креативності. Вони постійно шукають нові ідеї та підходи, не бояться ризикувати та експериментувати. В контексті архетипів, Інноватор близький до Творця (Митеця), який також живиться творчістю та інноваціями.

2. Traditional (Традиціоналіст)

Традиціоналісти цінують порядок, стабільність та звичні підходи. Вони схильні підтримувати існуючі правила та системи і віддають перевагу відповідності культурним нормам. Цей тип нагадує архетип Правителя, котрий прагне до контролю та організації.

3. Maximalist (Максималіст)

Максималісти прагнуть до високих стандартів у всьому, до чого вони мають справу. Вони не задовольняються простими рішеннями або середніми результатами і часто прагнуть до перфекціонізму. Це може відобразити архетип Героя, який завжди намагається досягти великих висот і подолати великі виклики.

4. Versatile (Універсал)

Універсали здатні адаптуватися до різних ситуацій та потреб. Вони гнучкі, вміють добре взаємодіяти з різними типами людей та з легкістю переключаються між різними завданнями. Цей тип можна асоціювати з архетипом Дослідника, який також вирізняється своєю гнучкістю та любов'ю до різноманітності.

Коли ми аналізуємо ITMV-shaped типи особистості в контексті сучасного інтелектуально розвинутого суспільства, можна побачити, як ці типи взаємодіють із ширшими архетипами, що присутні в культурі. Кожен тип вносить свій вклад у колективну динаміку, відповідаючи на специфічні виклики та потреби суспільства.

Інноватори та Творці можуть бути локомотивом технологічного прогресу та культурних новацій.

Традиціоналісти та Правителі забезпечують стабільність і продовження культурних традицій.

Максималісти та Герої надихають на досягнення великих цілей та вирішення складних проблем.

Універсали та Дослідники сприяють адаптації суспільства до змінюваних умов і глобалізаційних процесів.

При цьому роль гри у ментальності особистості є значною і багатогранною. Гра, як феномен, виступає не лише як засіб розваги чи відпочинку, але й як важливий інструмент у розвитку особистості на різних етапах життя. Гра стимулює творче мислення та інноваційність.

Філософськи і психологічно життя часто розглядають як гру з метафоричної точки зору. Життя має свої правила, як і будь-яка гра. Ці правила включають соціальні норми, закони, моральні принципи тощо. Однак, як і в іграх, у житті є велика невизначеність і випадковості, які впливають на наші дії та рішення.

В житті, як і в грі, люди часто встановлюють цілі (особисті, професійні, духовні) і розробляють стратегії для їх досягнення. Ми аналізуємо ситуації, робимо вибір і приймаємо рішення, щоб максимізувати своє благополуччя або успіх. Як і в багатьох іграх, де випадковість (наприклад, кидок кубика) відіграє ключову роль, у житті також існують елементи, що не піддаються контролю (наприклад, природні явища, несподівані події).

Концепція ж війни як гри є більш контроверсійною і потребує обережного підходу.

Насправді у міжнародних відносинах та воєнних стратегіях часто використовується теорія ігор. Вона дозволяє моделювати конфлікти та альянси як ігри з певними правилами, де країни або групи діють як гравці, що намагаються максимізувати свої вигоди.

Хоча теоретично війна може бути представлена як гра, на практиці вона має трагічні наслідки, включаючи втрату життів, страждання людей, руйнацію та гуманітарні кризи. Таке порівняння може здатися недоречним або навіть жорстоким.

При цьому військові планувальники іноді описують свої дії через аналогії з іграми, як-от шахи чи покер, де важливими є стратегія, тактика, блеф та протистояння.

Авжеж реальні наслідки воєнних «ігор» можуть бути далекосяжними і серйозними. Важливо пам'ятати про відповідальність, яка лягає на тих, хто приймає рішення в таких «іграх».

Уточнимо щодо сутності і складових ментального простору. Ментальний простір часто розуміється як сукупність внутрішніх процесів і відчуттів, пов'язаних із мисленням, сприйняттям, пам'яттю та уявою. Таким чином ми говоримо про структуру мислення (тут актуальний аналіз когнітивних структур, що впливають на спосіб сприйняття і тлумачення світу), емоційний стан, ментальні образи, світогляд і переконання, пам'ять та досвід, креативність та уява.

Внутрішній медіапростір людини тісно пов'язаний з її світоглядом. Світогляд – це система переконань, цінностей, ідей та ставлень, через які людина сприймає світ та взаємодіє з ним. Світогляд кожної людини унікальний і залежить від багатьох факторів, таких як культура, релігія, освіта, особистий досвід та суспільство. Ось декілька основних типів світогляду:

Релігійний світогляд базується на вірі в божественні сили, священні тексти та релігійні традиції (християнство, іслам, індуїзм, буддизм, інші релігії).

Науковий світогляд заснований на раціональному мисленні, спостереженнях та експериментах і наголошує на важливості доказів та логіки у пізнанні світу.

Гуманістичний світогляд зосереджується на цінності людського життя, гідності та потенціалі, схиляється до раціональності та етичних принципів.

Скептичний світогляд ставить під сумнів традиційні переконання та великі наративи, вважає, що істина є відносною.

Традиційний світогляд ґрунтується на повазі до традицій, звичаїв та авторитетів минулого, часто пов'язаний із консервативними цінностями.

Ідеалістичний світогляд вірить у вищі ідеали та принципи, що формують моральний компас людини. Ідеалісти вважають, що людство повинне прагнути до вищих цінностей.

Матеріалістичний світогляд ставить у центр матеріальні цінності та розглядає їх як основну мету життя, фокусується на практичних аспектах буття.

Екзистенціальний світогляд акцентує увагу на індивідуальній свободі та відповідальності і вважає, що людина сама створює сенс життя.

Прагматичний світогляд базується на практичності та ефективності рішень і дій і розглядає істину через призму її практичного застосування.

Екологічний світогляд наголошує на важливості гармонії людини з природою і прагне збалансувати технологічний прогрес та природоохоронні цінності.

Світогляд людини може бути комбінацією кількох вищезгаданих підходів, і він може змінюватися протягом життя під впливом нових знань, досвіду та рефлексії.

Для того щоб дослідити, як ментальний простір впливає на політику забезпечення миру, можна застосувати різні підходи: когнітивний та психологічний підхід (сприйняття конфлікту, мотивація та страхи, психологічні реакції), соціально-культурний підхід (соціальні уявлення: медіа та пропаганда), політичний підхід (ідеологія та світогляд, лідерство та дипломатія), антропологічний підхід (антропологія війни), ритуали та символи (міждисциплінарний підхід). Це може бути і комбінація підходів – використання, скажімо, комбінації психологічного, політичного та антропологічного підходів для всебічного розуміння впливу ментального простору на політику (аналіз історичних прикладів, які показують, як ментальні моделі впливали на політику забезпечення миру). Методологією можуть бути опитування та інтерв'ю, аналіз медіа та контенту, історичний аналіз – дослідження прикладів прийняття рішень щодо конфліктів та миру у минулому.

Історичні приклади:

Вестфальський мир (1648), закінчення Тридцятирічної війни та Вісімдесятирічної війни. Мирний договір визнав суверенітет окремих держав у Священній Римській імперії, що призвело до нового порядку в Європі, заснованого на суверенних державах. Мирний договір створив концепцію сучасної суверенної держави та заклав основи сучасної міжнародної системи.

Паризька мирна конференція (1919), закінчення Першої світової війни. Версальський договір наклав жорсткі умови на Німеччину, включаючи репарації, обмеження військової потужності та територіальні втрати. Договір створив нестабільність у Європі, яка частково спричинила Другу світову війну через надмірне покарання Німеччини.

Ялтинська конференція (1945), Друга світова війна добігала кінця. Лідери США, Великобританії та Радянського Союзу вирішили розділити Німеччину та встановили принципи післявоєнного світоустрою. Таке рішення заклало основи для післявоєнної геополітичної структури та початку Холодної війни.

Кубинська ракетна криза (1962), розміщення Радянським Союзом ядерних ракет на Кубі. Через 13 днів напруження лідери США та СРСР досягли домовленості, і ракети були вивезені з Куби в обмін на обіцянку США не вторгтися до Куби та щодо зняття ракет з Туреччини. Домовленість стала одним з небагатьох прикладів успішної дипломатії, коли конфлікт був вирішений шляхом переговорів і зберіг мир.

Підписання мирної угоди в Осло (1993), Ізраїльсько-палестинський конфлікт. Мирна угода між Ізраїлем та Організацією визволення Палестини (ОВП) встановила взаємне визнання та прагнення до мирного співіснування. Незважаючи на невиконання всіх умов, ця угода стала першим важливим кроком на шляху до врегулювання конфлікту.

Ці приклади демонструють, що прийняття рішень щодо конфліктів і миру залежить від політичних лідерів, обставин та контексту часу, в якому вони приймаються.

І тут ми підходимо до теми: як ментальний простір політичних лідерів впливає на якість прийняття рішень. Ментальний простір політичних лідерів – їхні переконання, особистий досвід, цінності та емоції – може значно впливати на прийняття рішень щодо конфліктів та миру. Зокрема:

Вестфальський мир (1648). Лідери: представники європейських держав і релігійних груп. Ментальний простір: Після десятиліть релігійних воєн і руйнівних конфліктів лідери були втомлені війною та прагнули до стабільності. Релігійні переконання багатьох монархів, зокрема протестантів та католиків, спонукали їх до пошуку компромісів для мирного співіснування. Ментальність того часу фокусувалася на пошуку компромісу, що і заклало основи сучасної концепції суверенної держави. Вестфальські договори відображали не лише зміни у військовій та політичній ситуації, а й еволюцію ментальності та ідеологій, які змістилися від релігійної конфронтації до дипломатичної толерантності.

Паризька мирна конференція (1919). Лідери: Вудро Вільсон (США), Жорж Клемансо (Франція), Девід Ллойд Джордж (Велика Британія). Ментальний простір: Перша світова війна сильно вплинула на свідомість політиків. Вільсон прагнув до створення стабільного міжнародного порядку, але ментальність інших лідерів, особливо Клемансо, була сформована потребою покарати Німеччину, що вплинуло на жорсткі умови Версальського договору. Ментальний простір Клемансо, сформований його військовим досвідом і втратами Франції, призвів до висунення суворих умов, що мали на меті ослабити Німеччину і запобігти повторному конфлікту. Ці рішення згодом виявилися контрпродуктивними, оскільки сприяли націоналістичним настроям у Німеччині.

Ялтинська конференція (1945). Лідери: Франклін Д. Рузвельт (США), Вінстон Черчилль (Велика Британія), Йосип Сталін (СРСР). Ментальний простір: Учасники конференції мали різні підходи до повоєнного світоустрою. Черчилль і Рузвельт прагнули до демократичного світового порядку, тоді як Сталін, зважаючи на його тоталітарний світогляд, був зосереджений на поширенні комунізму та зміцненні радянської сфери впливу. приймали рішення, які мали на меті переформатування післявоєнної Європи. Сталін

прагнув створити сферу впливу в Східній Європі. Рузвельт і Черчилль, попри різні підходи до Сталіна, погоджувалися на компроміси, що забезпечували стабільність

Кубинська ракетна криза (1962). Лідери: Джон Ф. Кеннеді (США), Микита Хрущов (СРСР). Ментальний простір: І Кеннеді, і Хрущов були сформовані досвідом холодної війни, де страх ядерної катастрофи та взаємного знищення був поширеним. Обидва лідери зберегли холоднокровність під час кризи та прагнули уникнути ескалації, намагаючись зберегти обличчя перед своїми народами.

Підписання мирної угоди в Осло (1993). Лідери: Ясір Арафат (ОВП), Іцхак Рабін (Ізраїль). Ментальний простір: Обидва лідери були сформовані десятиліттями конфлікту. Угода стала можливою завдяки їхній готовності до компромісу та прагненню до миру. Ментальний простір лідерів, які прагнули до вирішення конфлікту, зіграв ключову роль у прийнятті рішення щодо переговорів.

Ментальний простір політичних лідерів формується контекстом їхнього часу та обставинами, в яких вони живуть. Їхні особисті переконання, світогляд, досвід та характер можуть суттєво впливати на політичні рішення, особливо в ситуаціях конфліктів та миру.

Обговорення життя і війни через призму ігор може допомогти осмислити та проаналізувати складні соціальні взаємодії та конфлікти, але зобов'язує до високого рівня моральної обачності та відповідальності.

Для дослідження впливу внутрішнього ментального простору людини на політику забезпечення миру може бути корисним використання різних моделей програмування та аналітичних підходів.

Можна використати метод комп'ютерного моделювання – наприклад, мовою Python (автор має відповідні сертифікати щодо програмування цією мовою).

Розробимо узагальнений сценарій забезпечення миру, який враховує психологічні особливості учасників – очільників держав, які воюють, а також учасників перемовин, і проаналізуємо вплив різних миротворчих стратегій.

Які ментальні архетипи головних лідерів сучасного світу?

1. Архетип Героя

Герой бореться з перешкодами, долає випробування та працює на благо інших. Він може жертвувати власним благополуччям заради вищих цілей.

Приклад: Володимир Зеленський у контексті його ролі під час війни в Україні може бути сприйнятий як архетип Героя, який веде свій народ проти агресії. Також це українські військові.

2. Архетип Тіні (Тирана)

Тінь включає ті аспекти особистості, які особа чи суспільство ідентифікує як негативні та небажані. У лідерах Тінь може проявлятися через авторитарні схильності або маніпулятивні поведінки.

Приклад: Владімір Путін часто описується через архетип Тіні в контексті його політичного стилю управління та зовнішньої агресії.

3. Архетип Батька

Батько символізує авторитет, контроль, керівництво та захист. Цей архетип стабілізує та порядує, часто виступаючи як моральний компас.

Приклад: Джо Байден може бути асоційований з архетипом Батька, особливо у контексті його досвіду та стилю лідерства, що підкреслює стабільність та досвід. Це може бути і Дональд Трамп.

4. Архетип Великої Матері

Велика Мати асоціюється з плодючістю, гостинністю, турботою та вихованням. Цей архетип пропагує опіку, співчуття та зцілення.

Приклад: Ангела Меркель часто була асоційована з архетипом Великої Матері через її політику відкритих дверей для біженців та її зусилля в європейській політичній арені. Це можуть бути Даля Грібаускайте, а також Мішель Обама, Ліна Костенко, Оксана Забужко

5. Архетип Мудреця

Мудрець шукає істину, знання та просвітлення. Часто відображається через філософський підхід до рішень та використання раціонального мислення.

Приклад: Далай-лама як політичний і духовний лідер Тибету втілює архетип Мудреця, пропагуючи мир та духовне розуміння.

Розуміння цих архетипів може допомогти краще інтерпретувати дії та рішення лідерів, а також передбачити можливі зміни у їхніх політиках. Архетипний аналіз також може виявити несвідомі мотиви та прагнення, які впливають на міжнародні відносини та стратегії забезпечення миру.

Створимо базовий сценарій на Python, де архетипи мають певні характеристики і взаємодіють між собою у вигляді "переговорів". На основі їхніх характеристик буде визначатись результат цих переговорів. Використаємо класи для представлення архетипів і їх взаємодії.

```
class Archetype:
    def __init__(self, name, openness, strategic_ability, emotional_stability, risk_tendency):
        self.name = name
        self.openness = openness # Відкритість до компромісів
        self.strategic_ability = strategic_ability # Стратегічні здібності
        self.emotional_stability = emotional_stability # Емоційна стабільність
        self.risk_tendency = risk_tendency # Схильність до ризику
```

```
def negotiate(self, other):
    # Імітація переговорів на основі властивостей архетипів
```



```
if self.openness + other.openness > 120:  
    result = "Успішні переговори"  
elif self.strategic_ability + other.strategic_ability < 100:  
    result = "Переговори провалились"  
else:  
    result = "Проміжні результати"  
  
print(f"Переговори між {self.name} та {other.name}: {result}")
```

```
# Створення архетипів  
hero = Archetype("Герой", openness=70, strategic_ability=60, emotional_stability=50,  
risk_tendency=80)  
sage = Archetype("Мудрець", openness=80, strategic_ability=90, emotional_stability=70,  
risk_tendency=40)  
tyrant = Archetype("Тиран", openness=30, strategic_ability=50, emotional_stability=30,  
risk_tendency=90)  
altruist = Archetype("Добродій", openness=90, strategic_ability=70,  
emotional_stability=80, risk_tendency=30)  
  
# Проведення переговорів  
hero.negotiate(sage)  
tyrant.negotiate(altruist)
```

Клас Archetype представляє архетип з його основними характеристиками.

Кожен архетип може вступати в "переговори" з іншим архетипом, де результати залежать від їх властивостей.

Приклад демонструє простий механізм визначення результату переговорів на основі певних комбінацій характеристик.

Цей код можна розширити і адаптувати залежно від конкретних потреб сценарію та більш детального моделювання взаємодій (громадянське суспільство, окремо – військові, блогери, біженці, вчені тощо)

Наприклад, можна додати властивостей класу архетипів – зокрема архетипи української ментальності – це архетипи Свободи, Освіти, Цифрової Трансформації, Кордоцентризму, Національної єдності, Євроінтеграції. Відповідно можна розробити архетипи ментальності тиранів.

Також можна шляхом моделювання запропонувати комп'ютерну модель для симуляції дій та взаємодій агентів (індивідуальних, колективних або державних - Україна, Росія, США, Євросоюз, Китай, Ізраїль, Турція) з метою оцінки їхніх ефектів на систему як ціле. А також на стратегії забезпечення миру.

Для створення комп'ютерної моделі, яка симулює дії та взаємодії агентів на міжнародному рівні (наприклад, Україна, Росія, США, Євросоюз, Китай, Ізраїль, Турція), можна використовувати агентне моделювання. Цей підхід

дозволяє детально аналізувати, як рішення одного агента впливають на поведінку інших агентів та на систему в цілому. Ось основні кроки та елементи, які слід врахувати при розробці такої моделі:

1. Кожна країна моделюється як окремий агент з наступними атрибутами:

Ресурси: військові, економічні, технологічні.

Політична стратегія: агресивна, захисна, нейтральна.

Цілі: територіальні претензії, економічне домінування, мирне співіснування.

Відносини з іншими агентами: союзники, вороги, нейтральні стосунки.

2. Правила Взаємодії

Дипломатія: угоди, союзи, конфлікти.

Торгівля: імпорт, експорт, економічні санкції.

Військові дії: оборонні, наступальні операції, миротворчі місії.

Інформаційні впливи: пропаганда, кібератаки.

3. Моделювання Часових Кроків

Кожен крок у моделі відповідає певному часовому періоду (наприклад, один місяць). На кожному кроці агенти оцінюють своє становище та вибирають стратегії на основі своїх атрибутів та взаємодій з іншими агентами.

4. Реалізація в Коді

Нижче наведено приклад базової структури моделі:

```
python
Copy code
from mesa import Agent, Model
from mesa.time import RandomActivation

class Country(Agent):
    def __init__(self, unique_id, model, strategy, resources, goals):
        super().__init__(unique_id, model)
        self.strategy = strategy
        self.resources = resources
        self.goals = goals
        self.relations = {}

    def step(self):
        self.evaluate_situation()

    def evaluate_situation(self):
        # Реалізація логіки оцінки ситуації та вибору дій
        pass

class WorldModel(Model):
    def __init__(self):
```



```
self.schedule = RandomActivation(self)
self.create_agents()

def create_agents(self):
    # Створення агентів
    for i in range(7):
        a = Country(i, self, "defensive", 100, "peace")
        self.schedule.add(a)

def step(self):
    self.schedule.step()

# Запуск моделі
model = WorldModel()
for i in range(100):
    model.step()
5. Аналіз Результатів
```

Аналізуючи результати моделі, можна визначити, які стратегії більш ефективні для забезпечення миру та стабільності, як взаємодії між країнами впливають на міжнародну безпеку, і як потенційні конфлікти можуть бути мінімізовані або вирішені.

Цей підхід дозволяє гнучко моделювати різні міжнародні сценарії та вивчати складні взаємозалежності у глобальній політиці.

У відомій роботі Герберта Кельмана (Herbert C. Kelman) «Conflict Resolution and Reconciliation: A SocialPsychological Perspective on Ending Violent Conflict Between Identity Groups» [12] зустрічаємо такий протокол встановлення миру - такі чутливі, наче адаптовані до метамодерного нового світу «Принципи вічного миру» Іммануїла Канта:

«Я можу визначити п'ять умов, які можуть допомогти групам у конфлікті досягти складний момент перегляду їх ідентичності з метою пристосування до ідентичності іншої я. Можна також розглядати це як показники примирення або кроки в процес примирення.

1. Взаємне визнання національності та людяності іншого, що передбачає прийняття іншого як автентичної нації та включення іншого у власній моральній спільноті.

2. Розвиток спільної моральної основи миру, що дозволяє досягти миру сторонами, які сприймають зміни як такі, що відповідають принципам справедливості та досяжності справедливості.

3. Зіткнення з історією, яке не потребує спільної консенсусної історії, але вимагає визнання правди іншого у власній розповіді.

4. Визнання відповідальності, виражене як символічно, так і матеріально.

5. Встановлення моделей та інституційних механізмів співпраці, в т. ч., різноманітних заходів між людьми, які справді корисні для обох сторін і базується на принципах рівності та взаємності».

На жаль, у випадку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 і продовження бойових дій по цей день інтенсивність конфлікту та висока ступінь ворожнечі роблять такі заходи складними для реалізації в короткостроковій перспективі. В умовах війни взаємне визнання та включення опонента у власну моральну спільноту стає вкрай складним через значні порушення прав людини та міжнародного права. Військові дії, загибель цивільного населення, руйнування інфраструктури, та інші важкі злочини ускладнюють і процес визнання відповідальності. Без міжнародного тиску та чітких доказів вини сторін визнання відповідальності може не відбутися.

А от пункти «Розвиток спільної моральної основи миру» та «Зіткнення з історією» могли б бути використані як довгострокові стратегії для вирішення конфлікту. Однак, їхнє застосування потребує значного часу та зусиль з обох сторін, а також активної участі міжнародних посередників для створення умов, за яких такі стратегії можуть бути ефективними.

В цілому, поки конфлікт активний та рана від війни ще свіжа, складно говорити про втілення більшості з цих пунктів без ретельного мирного процесу та міжнародної підтримки.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Які завдання має поставити українське суспільство собі заради здобуття перемоги – в контексті ментальності та її впливу на миротворчі процеси? Автор вивчав і вивчає наративи війни в Україні на різних територіях і має свідчення різних верств населення як з України, так і з різни куточків світу, це понад 300 свідчень.

Для здобуття перемоги та ефективної участі у миротворчих процесах українське суспільство повинно зосередитися на кількох ключових завданнях, які впливають на ментальність та культурні аспекти. Ці завдання допоможуть формувати резилієнтність, підтримувати національну єдність та сприяти успішній інтеграції України у світову спільноту. Ось основні напрямки:

1. Посилення національної єдності

Українське суспільство має взяти на себе завдання зміцнити внутрішню єдність, незалежно від мовних, релігійних чи регіональних відмінностей. Важливо підтримувати взаєморозуміння та взаємоповагу між різними групами населення.

2. Розвиток культури стійкості та відповідальності

Ментальність стійкості та відповідальності за власне майбутнє є ключовими для побудови ефективної оборони та відновлення країни після конфліктів. Суспільство повинне активно включатися в оборонні ініціативи та участь у волонтерських проектах.

3. Освіта та інформаційна прозорість

Підвищення рівня освіти та обізнаності громадян щодо ключових національних та міжнародних процесів. Забезпечення доступу до об'єктивної інформації та боротьба з дезінформацією та пропагандою.

4. Підтримка та розвиток ментальної гнучкості

Завданням суспільства є також розвиток здатності адаптуватися до змін та гнучко реагувати на виклики. Це означає вирошування відкритості до нових ідей, культурного обміну та інновацій.

5. Відновлення і розвиток інфраструктури

Необхідно зосередитися на відновленні та модернізації інфраструктури країни, що не лише покращить якість життя, але й сприятиме економічному розвитку та поліпшенню міжнародного іміджу України.

6. Підтримка міжнародних зв'язків та євроінтеграція

Зміцнення зв'язків з міжнародними партнерами та активна участь у європейських та трансатлантичних структурах допоможуть Україні краще інтегруватися в глобальні процеси, отримати підтримку та визнання.

7. Формування інклюзивного діалогу

Сприяння внутрішньому діалогу між різними групами населення, залучення до обговорення ключових питань держави, забезпечення голосу меншинам і маргіналізованим групам.

Про важливість уваги до думки та голосу аутсайдерів, демократичне проектування, а також необхідність запровадження уповільнення у житті великих міст, повернення спроможності громаді, технорациональність замість технооптимізму говорить Мікаель Колвілл-Андерсен, який певний час працює в Україні [13, с. 22-24, 44-45, 58-60, 228-231].

Виконання цих завдань дозволить не тільки ефективно протистояти зовнішнім викликам, але й закласти міцний фундамент для майбутнього розвитку та процвітання України. Україна має високий потенціал завдяки героїчному, талановитому, працелюбному, вільному українському народу [14, 15, 16].

Мусимо перевіряти себе – ми всі, управлінці, експерти, науковці, публічні і непублічні особи, усі без винятку:

- а чи людина в центрі нашої уваги?

- відповідно: чи політика, яку проводимо, є людиноцентричною (не маю на увазі тимчасове обмеження прав у зв'язку з війною, а маю на увазі саму стратегію)?

- чи знаємо ми досконало предмет, щодо якого дозволяємо собі надавати консультації, приймати рішення, судити, вчиняти істотні дії? чи маємо **НАДВАЖЛИВИЙ ОСОБИСТИЙ ДОСВІД** за головними напрямками; чи є сенс нас узагалі слухати і йти за кожним із нас у справах?

- чи маємо ми скромність і чи працюємо достатньо над собою, своєю освітою, мораллю і т. ін., відповідно - чи не принижуємо когось або чи не дозволяємо собі взяти більше, ніж гідні того чи маємо потребу?

- узагалі - навіщо ми прийшли у цей світ?.. чи чутливі до нього, до розвитку, до людини як такої?

- нарешті чи опікуємося ми таким наріжним питанням, як встановлення сталого миру на власній землі, в цілому на планеті чи мислимо не далі свого носу, безвідповідально і тупо, байдуже до прийдешнього, до дітей, нащадків?

Література:

1. Stempowsky J. *Eseje dla Kassandry* / Biblioteka WIENZI / Warszawa – 2020. – 348 с.
2. Стрелекі Д. Кафе на краю світу / Харків, «Vivat» – 2022. – 128 с.
3. Стрелекі Д. Повернення до Кафе на краю світу / Харків, «Vivat» – 2021. – 304 с.
4. Новая архитектура человечества / збірник наукових праць / [Електронний ресурс] / Київ, «Інтердрук» - 2021. – 232 с. Режим доступу: https://ffflab.space/wp-content/uploads/2021/04/nach_19.06.2021.pdf
5. Кайку М. Гіперпростір / пер. з англ. Анжели Кам'янець, літопис / Львів – 2019/ - 400 с.
6. Попович М. Червоне століття / Київ, «АртЕк» – 2005. – 890 с.
7. Fauconnier G., Turner M. *Mental Spaces: Aspects of Meaning* [Електронний ресурс] / 1994. - Режим доступу: https://books.google.co.uk/books/about/Mental_Spaces.html?id=eRFL_367VoUC&redir_esc=y
8. Godehard B. *Panpsychism: contemporary perspectives* / New York, NY - 2017. - 365 с.
9. Koch C. *Ubiquitous Minds. Scientific American Mind* / Vol. 25, No. 1 (Dec., 1913), pp. 26-29
10. Goff P. *The Case For Panpsychism. Philosophy Now* / Issue 121 (Aug.-Sept., 2017)
11. Рекомендації та кращі кейси реалізації стратегічних комунікацій умовах війни / Рецензенти: Олександр Сирський та ін. / Національна академія Служби безпеки України / Київ – 2023. – 232 с.
12. Kelman H. *Conflict Resolution and Reconciliation: A SocialPsychological Perspective on Ending Violent Conflict Between Identity Groups. Landscape of Violence* / [Електронний ресурс] / Vol. 1, No 1 (Oct., 2010) / Режим доступу: <https://scholarworks.umass.edu/lov/vol1/iss1/5/>
13. Колвілл-Андерсен М. 45 ідей для українських міст та будь-якого іншого міста світу / Київ – 2023. – 240 с.
14. Афонін Е, Мартинов А. Українське диво. Від депресії до соціального оптимізму / Київ, ВД Києво-Могилянської академії – 2019 – 262 с.
15. Війна 2022 / Львів, «Видавництво Старого Лева», Варшава, «Нова Польща» - 2022. – 438 с.
16. Покатіс В. Незламні / Київ, «yakaboo publishing» - 2023. – 336 с.

References:

1. Stempowsky J. (2020) *Eseje dla Kassandry* / Biblioteka WIENZI, Warszawa, Poland
2. Streleki D. (2022) *Kafe na kraiu svitu* [Cafe at the edge of the world] / Vivat, Kharkiv, Ukraine
3. Streleki D. (2021) *Povernennia do Kafe na kraiu svitu* [Return to Cafe at the End of the World] / Vivat, Kharkiv, Ukraine
4. *Novaia arkhitektura chelovechestva* [The new architecture of humanity] (2021) / Interdruk, Kyiv, available at: https://ffflab.space/wp-content/uploads/2021/04/nach_19.06.2021.pdf
5. Kaiku M. (2019) *Hiperprostir* [Hyperspace] / Lviv, Ukraine
6. Popovych M. (2005) *Chervone stolittia* [Red century] / ArtEk, Kyiv, Ukraine

7. Fauconnier G., Turner M. (1994) *Mental Spaces: Aspects of Meaning* / available at: https://books.google.co.uk/books/about/Mental_Spaces.html?id=eRFL_367VoUC&redir_esc=y
8. Godehard B. (2017) *Panpsychism: contemporary perspectives* / New York, NY
9. Koch C. (2013) *Ubiquitous Minds*. Scientific American Mind / Vol. 25, No. 1
10. Goff P. (2017) *The Case For Panpsychism*. Philosophy Now / Issue 121
11. *Rekomendatsii ta krashchi keisy realizatsii stratehichnykh komunikatsii umovakh viiny* [Recommendations and best cases of implementation of strategic communications in war conditions] (2023) / National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine
12. Kelman H. (2019) *Conflict Resolution and Reconciliation: A Social Psychological Perspective on Ending Violent Conflict Between Identity Groups*. Landscape of Violence / Vol. 1, No 1 / available at: <https://scholarworks.umass.edu/lov/vol1/iss1/5/>
13. Kolvill-Andersen M. (2023) *45 idei dlia ukrainskykh mist ta bud-yakoho inshoho mista svitu* [45 ideas for Ukrainian cities and any other city in the world] / Kyiv, Ukraine
14. Afonin E, Martynov A. (2019) *Ukrainske dyvo. Vid depresii do sotsialnoho optymizmu* [Ukrainian miracle. From depression to social optimism] / VD Kyievo-Mohylianska academia, Kyiv, Ukraine
15. *Viina 2022* (2022) [War 2022] / Vydavnytstvo Staroho Leva, Lviv, Ukraine, Nova Polshcha, Warszawa, Poland
16. Pokatis V. *Nezlamni* (2023) [Unbreakable] / yakaboo publishing, Kyiv, Ukraine

УДК 351:338.486.1(477)»364»

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-107-120](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-107-120)

Гончарук Наталія Трохимівна доктор наук з державного управління, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Навчально-науковий інститут державного управління Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», проспект Дмитра Яворницького, 119, м. Дніпро, 49005, тел.: (067) 633-45-45, <https://orcid.org/0000-0002-2681-6687>

Шапран Інна Миколаївна аспірантка кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Навчально-науковий інститут державного управління Національного технічного університету «Дніпровська політехніка», проспект Дмитра Яворницького, 119, м. Дніпро, 49005, тел.: (097) 266-30-58, <https://orcid.org/0000-0001-7363-7449>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Дослідження присвячено проблемі удосконалення механізмів публічного управління розвитком галузі туризму в умовах воєнного стану та повоєнний період. Обґрунтовано, що розвиток галузі туризму є важливим чинником економічної безпеки та сталого розвитку України, оскільки сприяє збереженню культурної спадщини, додатковому наповненню бюджетів усіх рівнів, створенню нових робочих місць та підвищенню позитивного іміджу країни.

Здійснено аналіз розвитку туристичної галузі в Україні під час війни та передумов її відновлення. Аналіз показав, що нестабільна політична ситуація та умови воєнного стану суттєво підірвали туристичний сектор країни. Руйнування культурної спадщини та пам'яток мистецтва не лише приводять до втрати цінних об'єктів, але також поглиблюють і кризу в туристичній галузі. Документування шкоди туристичним локаціям, заподіяної в результаті війни, є кроком до відновлення цих об'єктів та залучення туристів. Встановлено, що розвиток туристичної галузі, удосконалення механізмів публічного управління галузі туризму в умовах воєнного стану є важливим не лише в економічному аспекті, а й для забезпечення соціальної та політичної стабільності країни. Доведено, що розвиток туризму може стати важливим

інструментом для зміцнення економіки, збереження культурної спадщини та просування України на міжнародному рівні.

Визначено, з позицій архетипного підходу, пріоритетні напрями розвитку туризму в Україні. Обґрунтовано, що туризм може бути розглянутий як один з ключових напрямків структурної перебудови економіки в умовах воєнного стану та повоєнного періоду нашої країни, а формування та реалізація ефективної туристичної політики може сприяти збалансованому розвитку різних секторів економіки, підтримці соціальної стабільності та сталому розвитку країни. Зазначено, що для розвитку галузі туризму в Україні має бути розроблена Стратегія відновлення туристичної сфери України, яка має включати напрями розбудови туристичної інфраструктури, підвищення якості наданих туристичних послуг, розвиток нових туристичних маршрутів та привабливих об'єктів. Ключовими цілями зазначеної Стратегії мають бути збільшення кількості туристів, які відвідують Україну, та підвищення через розвиток туризму рівня валового внутрішнього продукту. Створення сприятливих умов для подальшого розвитку інфраструктури навколо туристичних магнітів, розвиток малого та середнього бізнесу в галузі туризму, вдосконалення кадрового забезпечення галузі, формування потенціалу креативного туризму в сфері місцевого та регіонального розвитку, підвищення обізнаності про туристичні можливості України є також важливими стратегічними напрямами розвитку туризму, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності українського туризму на міжнародному ринку.

Ключові слова: публічне управління, галузь туризму, туризм, розвиток туризму, відновлення туризму, туристична політика, воєнний стан, повоєнний період, культура, культурна спадщина, політична ситуація, пам'ятки мистецтва, туристичні локації, туристичний продукт, креативний туризм, креативні індустрії.

Goncharuk Nataliia Trokhymivna Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Educational and Scientific Institute of Public Administration of the Dnipro University of Technology, Dmytro Yavornytskyi Ave., 119, Dnipro, 49005, tel.: (067) 633-45-45, <https://orcid.org/0000-0002-2681-6687>

Shapran Inna Mykolaivna graduate student of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Educational and Scientific Institute of Public Administration of the National Technical University "Dnipro Polytechnic", Dmytro Yavornytskyi Avenue, 119, Dnipro, 49005, tel.: (097) 266-30-58, <https://orcid.org/0000-0001-7363-7449>

PUBLIC MANAGEMENT OF TOURISM DEVELOPMENT IN MARTIAL LAW AND THE POST-WAR PERIOD AS A FACTOR OF ECONOMIC SECURITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Abstract. The study is devoted to the problem of improving the mechanisms of public administration of the tourism industry development under martial law and in the post-war period. It is substantiated that the development of the tourism industry is an important factor in the economic security and sustainable development of Ukraine, as it contributes to the preservation of cultural heritage, additional revenues to the budgets of all levels, creation of new jobs and enhancement of the country's positive image.

The article analyses the development of the tourism industry in Ukraine during the war and the prerequisites for its recovery. The analysis shows that the unstable political situation and martial law conditions have significantly undermined the country's tourism sector. The destruction of cultural heritage and art monuments not only leads to the loss of valuable objects, but also deepens the crisis in the tourism industry. Documenting the damage to tourist sites caused by the war is a step towards restoring these sites and attracting tourists. It is established that the development of the tourism industry and improvement of the mechanisms of public administration of the tourism industry under martial law are important not only from the economic point of view, but also for ensuring the social and political stability of the country. It is proved that tourism development can become an important tool for strengthening the economy, preserving cultural heritage and promoting Ukraine at the international level.

The priority directions of tourism development in Ukraine are determined from the standpoint of the archetypal approach. It is substantiated that tourism can be considered as one of the key areas of economic restructuring in the conditions of martial law and the post-war period of our country, and the formation and implementation of an effective tourism policy can contribute to the balanced development of various sectors of the economy, maintaining social stability and sustainable development of the country. It is noted that in order to develop the tourism industry in Ukraine, a Strategy for the Restoration of the Tourism Sector of Ukraine should be developed, which should include the development of tourism infrastructure, improvement of the quality of tourist services provided, development of new tourist routes and attractive facilities. The key goals of this Strategy should be to increase the number of tourists visiting Ukraine and to increase the level of gross domestic product through tourism development. Creating favourable conditions for the further development of infrastructure around tourist magnets, developing small and medium-sized businesses in the tourism sector, improving the

industry's human resources, building the potential of creative tourism in local and regional development, and raising awareness of Ukraine's tourism opportunities are also important strategic directions for tourism development that will help to increase the competitiveness of Ukrainian tourism in the international market.

Keywords: public administration, tourism industry, tourism, tourism development, tourism recovery, tourism policy, martial law, post-war period, culture, cultural heritage, political situation, art sights, tourist locations, tourist product, creative tourism, creative industries.

Постановка проблеми. Розвиток галузі туризму як в умовах воєнного стану, так і в повоєнний період є важливим чинником економічної безпеки та сталого розвитку України, дасть можливість зберегти культурну спадщину, додатково наповнити бюджети усіх рівнів, створити нові робочі місця, позитивно вплине на імідж країни в цілому. Сьогодні, в результаті широкомасштабної російської агресії, туристична галузь в Україні стикається з великими викликами. Необхідність вирішення складних завдань у сфері туризму постане і після її припинення. Це потребує удосконалення механізмів публічного управління галузі туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексні дослідження науковців у сфері публічного управління галуззю туризму сформуливали теоретичні основи розвитку туризму в Україні. Так, дослідженням публічного регулювання у галузі туризму присвячено праці таких учених, як А. Гаврилюк, Ю. Занько, Н. Ковальчук, Є. Козловський, Н. Мацкевич, та ін., історичну періодизацію розвитку галузі туризму здійснили Н. Антонюк, В. Абрамович, Т. Сокол та ін., культурологічний підхід є в роботах О. Кручек, О. Лукашевич, В. Смолій та інших. Ключові аспекти інфраструктурної безпеки та сталості в контексті повоєнного відновлення громад досліджували В. Омеляненко, О. Омеляненко, В. Лиштван. Питання щодо формування потенціалу креативного туризму в сфері місцевого та регіонального розвитку проаналізовано Т. Дробахіною. Проте, комплексність проблеми та сучасні гострі глобальні виклики, умови воєнного стану і необхідність розвитку туристичної галузі в повоєнний період з метою забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку держави ставлять перед органами публічної влади нові завдання, які мають вирішуватись в теорії і практиці публічного управління та зумовлюють необхідність здійснення додаткового аналізу розвитку туристичної галузі в Україні з урахуванням обставин сьогодення.

Мета статті - визначення основних напрямів удосконалення механізмів публічного управління розвитком галузі туризму в умовах воєнного стану та повоєнний період як чинника економічної безпеки та сталого розвитку України з позицій архетипного підходу.

Виклад основного матеріалу. Необхідність удосконалення механізмів публічного управління розвитком галузі туризму в умовах воєнного стану та повоєнний період викликана цілою низкою існуючих на даний час проблем та завдань щодо забезпечення сталого розвитку країни та отримання стабільних доходів задля відбудови держави у повоєнний період. Адже туристична сфера є перспективною і являється інструментом економічної та соціальної стабілізації. В умовах воєнного стану туризм може відігравати важливу роль у забезпеченні сталої економіки, оскільки розвиток туристичної сфери може стимулювати зростання зайнятості, сприяти збільшенню доходів населення та зниженню економічних нерівностей. Також слід зазначити, що розвиток туристичної сфери може мати великий вплив на політичні процеси, зокрема на прийняття важливих законів, реалізацію національних проєктів та формування нових інституційних структур. Враховуючи це, туризм може бути розглянутий як один з ключових напрямів структурної перебудови економіки в умовах воєнного конфлікту та повоєнного періоду відновлення нашої країни. Розробка та реалізація ефективної туристичної політики може сприяти збалансованому розвитку різних секторів економіки та підтримці соціальної стабільності. Удосконалення механізмів публічного управління галузі туризму має особливо велике значення в умовах воєнного стану. Саме тому необхідно розробляти і впроваджувати стратегії та програми, спрямовані на підтримку туристичної сфери, а також забезпечувати ефективне управління туристичними ресурсами та інфраструктурою. Розвиток туристичної сфери в умовах воєнного часу має важливе значення не лише в економічному аспекті, але й для забезпечення соціальної та політичної стабільності країни [10].

На думку авторів, заслуговує на увагу дослідження таких науковців, як Сак Т., Більо І., Ткачук Ю. щодо еколого-економічних наслідків війни та їх впливу на туристичну сферу. Погоджуємося, що наявність зруйнованих або пошкоджених туристичних об'єктів суттєво впливає на довкілля, а також, що на розвиток туризму можуть впливати зміни в інфраструктурі [14]. У цьому контексті також заслуговує на увагу думка колективу авторів, що у відновленні громад після війни інфраструктура відіграє критичну роль, а інфраструктура, що заснована на інноваціях, сприяє досягненню соціальних, економічних та екологічних цілей, може збільшити доступність та ефективність послуг, покращити інфраструктуру для сталого господарювання, сприяти збереженню природних ресурсів, розвитку нових секторів та підприємництва, створенню робочих місць та підвищенню якості життя населення [7].

Розвиток туризму неможливий без аналізу впливу війни на психологічний стан туристів та туристичних бізнесів. Такий аналіз передбачає оцінку психологічного впливу конфлікту на туристів, реакцію туристичних

підприємств на кризові ситуації та їхні стратегії виживання [14]. На наш погляд, дане питання слід розглядати з позицій архетипного підходу.

Зазначимо, що архетипи як сила природи виявляються у психічному так, що людина може їх проєктувати на навколишній світ, тобто інших людей, природу. Де б він не з'являвся архетип, йому притаманна потужна спонукальна сила, що завжди йде від несвідомого. Тому з точки зору архетипного підходу кожна людина є носієм потенціалу розвитку, індивідуальних психічних можливостей.

Враховуючи це, підтримуємо думку вчених О. Амосова та Н. Гавкалової [4], що розробка концептуальних засад публічного управління має ґрунтуватися на архетипному підході, основою якого є колективне несвідоме як об'єднуючий фактор різноманітних соціальних інтересів та життєвих стратегій громадян у суспільстві, метою якого є забезпечення соціально-економічного добробуту громадян. Це повною мірою стосується і публічного управління в сфері туризму.

Також приєднуємося до думки Н. Панькова, який, характеризуючи потенціал екотуризму України в умовах війни, акцентує увагу на необхідності розробки стратегій відновлення туристичної сфери після кризи, включаючи заходи підтримки для туристичних підприємств, стимулювання туристичного попиту та інші ініціативи [9].

Україна обрала європейський шлях розвитку, а тому вивчення досвіду країн, які пережили подібні кризи, може бути корисним для вивчення стратегій подолання кризи та відновлення туристичної сфери [3].

Аналіз зазначених вище аспектів розвитку туристичної сфери в умовах війни дозволить зрозуміти складність ситуації та визначити оптимальні стратегії подолання кризи [12].

Слід зазначити, що соціально-економічна та політична стабільність дійсно визначають розвиток туристичної сфери країни. Нестабільна політична ситуація та воєнний конфлікт, які мають місце в Україні, суттєво підірвали туристичний сектор. Руйнування культурної спадщини та пам'яток мистецтва не лише призводять до втрати цінних об'єктів, але також поглиблює кризу в туристичній галузі.

Як показав аналіз, основні наслідки воєнного конфлікту для галузі туризму включають:

- Втрату туристичного потенціалу: руйнування і пошкодження культурних пам'яток, історичних місць та інфраструктури туризму призводять до зменшення привабливості країни для туристів [11].

- зниження туристичного попиту: негативне сприйняття країни у зв'язку з воєнним конфліктом може призвести до зменшення кількості туристів, які обирають Україну для своїх подорожей.

- втрати для туристичного бізнесу: багато туристичних підприємств можуть зазнати фінансових втрат через зменшення туристичного попиту та припинення діяльності через війну [8].

- вплив на міжнародний імідж: руйнування культурних об'єктів та воєнні дії можуть негативно вплинути на міжнародний імідж країни, що може вплинути на сприйняття України, як туристичного напрямку.

- спад інвестицій в туризм: воєнний конфлікт може відлякати інвесторів від туристичних проєктів у зв'язку з ризиком і нестабільною ситуацією в країні. У таких умовах важливо вживати заходи для збереження культурної спадщини та відновлення туристичної інфраструктури, а також розробляти стратегії відновлення туристичної сфери після кризи [13].

Ситуація з війною в Україні вплинула на різні сфери життя країни, включаючи культурну та туристичну сфери. На наш погляд, доцільно при цьому враховувати наступні ключові аспекти:

- втрати культурної спадщини: злочини проти культурної спадщини, які здійснюються російськими військами, є непоправними втратами для України. Це потребує не лише міжнародної уваги, а й активної роботи на внутрішньому рівні для захисту та відновлення цих об'єктів.

- підтримка культурних працівників та проєктів: фонди, як український культурний фонд, стикаються з новими викликами в умовах війни. Фандрейзингові кампанії та інші ініціативи можуть допомогти забезпечити підтримку культурних працівників та проєктів, які спрямовані на підтримку української культури.

- санкції проти Росії: боротьба за культурні санкції проти Росії має на меті ізолювати російську культуру та діячів на міжнародній арені. Це може мати важливе значення для підтримки України та її культурної ідентичності.

- переорієнтація туристичної діяльності: умови воєнного стану примушують туристичні підприємства переосмислити свою діяльність. Частина з них переорієнтовується на волонтерство та підтримку біженців, тоді як інші шукають можливості внутрішнього туризму.

- слід зазначити, що усі ці аспекти вимагають комплексного підходу та активної діяльності на різних рівнях, включаючи державні та громадські ініціативи, щоб забезпечити підтримку культурної та туристичної сфер України в умовах воєнного конфлікту [12].

Ситуація з туризмом в Україні під час війни приводить до змін у стратегіях та підходах до розвитку цієї сфери. Ось деякі ключові аспекти:

- співпраця з закордонними туроператорами: частина українських туристичних агенцій розпочинає співпрацю з закордонними туроператорами для організації туристичних поїздок до інших країн. Це допомагає як підтримати туристичну галузь в Україні, так і надати можливість відпочинку українцям [17].

- переорієнтація готельно-ресторанного бізнесу: ресторанно-готельний бізнес переформатовується для надання підтримки біженцям, волонтерської діяльності та організації харчування для зсу та тимчасово перебуваючих осіб.

- акції та програми підтримки внутрішнього туризму: асоціація готелів та курортів України запускає акції та програми підтримки внутрішнього туризму, спрямовані на привертання уваги українців до своєї країни та підтримку туристичної галузі [11].

- розвиток туристичної інфраструктури: за підтримки державних інституцій розробляються проекти маршрутів пам'яті та відновлюється інфраструктура для показу історичних місць та пам'яток, які стали свідками подій воєнного часу.

- використання технологій для просування: проекти, такі як 360 war.in.ua, використовують технології для створення панорамних фото зі звільнених міст, щоб показати світові, що відбувається в Україні. Усі ці ініціативи спрямовані на збереження та підтримку туристичної галузі в умовах воєнного конфлікту та сприяння відновленню після завершення бойових дій [11].

Ініціатива проекту з показу зруйнованих міст України у 3d форматі не лише дозволяє світові побачити наслідки війни, але й відтворює трагічні події, які сталися під час конфлікту. Це важливий крок у збереженні пам'яті про жертви та руйнування, які спричинила війна. Приєднання України до європейської туристичної комісії (етк) відкриває нові можливості для розвитку туристичної галузі в Україні. Це дозволить Україні активно співпрацювати з іншими країнами Європи у сфері туризму, просувати свої туристичні ресурси на міжнародному рівні та отримувати підтримку для відновлення туристичної інфраструктури після війни [13]. Створення фонду допомоги для відновлення туристичної інфраструктури України є ще одним важливим кроком у підтримці країни. Цей фонд може сприяти відновленню і розвитку туристичних об'єктів, а також залучати інвестиції для створення нових туристичних локацій. У цілому, ці ініціативи спрямовані на підтримку та розвиток туризму в Україні, навіть в умовах воєнного конфлікту. Вони допомагають зберегти культурну спадщину країни, просувати її на міжнародному рівні та підтримувати економіку у важкий період [1].

На жаль, туристична галузь дуже постраждала під час війни в Україні. Ці події спричинили серйозні виклики для туристичного бізнесу, які потребують адаптації та швидких заходів для відновлення. З 24 лютого 2022 року спостерігається припинення подорожей та зменшення попиту на туристичні послуги в усіх регіонах нашої держави. Готелі, ресторани, турагентства та інші суб'єкти туристичної галузі зазнали значних фінансових втрат. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну поглибило кризу в туризмі, збільшивши економічну та політичну нестабільність. Перебої у логістиці та підвищення цін

на нафту також погіршили ситуацію для туристичної галузі. Війна спричинила перерви в подорожах та збільшення невизначеності серед туристів, що призвело до зменшення туристичного потоку, особливо в країнах східної Європи. Незважаючи на ці складнощі, туристична галузь намагається адаптуватися до нових умов і відновити свою діяльність. Бізнеси шукають інноваційні підходи, використовуючи цифрові технології та інші засоби для приваблення клієнтів та збільшення безпеки під час подорожей. Також розробляються нові туристичні маршрути та продукти, які відповідають змінившимся потребам та побажанням туристів. У цих непростих умовах важливою є співпраця між туристичними підприємствами, урядом та міжнародними організаціями для спільного вирішення проблем і підтримки галузі. Тільки таким чином туризм зможе відновити свою динаміку та відновити стабільність.

За даними Всесвітньої туристичної організації, кількість авіарейсів через війну в Україні впала найбільше у таких країнах: Молдова (-69%); Словенія (-42%); Латвія (-38%); Фінляндія (-36%); Чехія (-35%). Потенційні втрати світової туристичної економіки від війни оцінили у 14 млрд доларів. Водночас в Україні надходження від галузі до держбюджету скоротилися у 2022 році на понад 30%. Менше податків у перший рік повномасштабної війни сплатили: турбази, кемпінги, дитячі табори відпочинку (-57%); туристичні оператори (-35%); туристичні агенції (-27%). За даними державного агентства розвитку туризму, приріст надходжень на 46% був лише від діяльності пансіонатів та гуртожитків. Це пов'язано з тим, що у 2022 році їх використовували, як тимчасовий прихисток для переселенців, які змушені були покинути свої домівки через бойові дії. Ці дані ілюструють серйозний вплив війни в Україні на туристичну галузь, який привів до значних втрат та змін у її структурі. Зменшення кількості авіарейсів в перелічених країнах свідчить про те, що війна призвела до зменшення міжнародних подорожей, а це впливає на рівень туристичного руху й економічні показники в цих країнах. Зниження надходжень до держбюджету від галузі туризму в Україні на понад 30% свідчить про серйозний вплив війни на економіку країни. Це може призвести до скорочення фінансування програм та ініціатив у галузі туризму, що може ускладнити відновлення та розвиток сектору. Зменшення податкових надходжень від туристичних підприємств, таких як турбази, кемпінги, дитячі табори відпочинку, туристичні оператори і агентства, показує складну ситуацію, з якою стикаються підприємства у цій галузі через втрату бізнесу та падіння попиту на послуги. Приріст надходжень від діяльності пансіонатів та гуртожитків, які використовувалися як тимчасовий прихисток для переселенців, показує важливість ролі галузі туризму у вирішенні гуманітарних криз та соціальних проблем в умовах війни. У цій складній

ситуації для відновлення та розвитку туристичної галузі необхідна координація дій уряду, підприємств, місцевих громад та міжнародних партнерів для забезпечення стабільності та підтримки туристичного сектору в Україні. У 2023-му році ситуація не стала кращою. У середньому галузь скоротилася на третину у порівнянні до початку 2022-го року: на 29% менше було сплачено податків за перші 3 місяці 23-го року, а також на 34% зменшилась кількість компаній у туристичній галузі.

Туризм в Україні все ж адаптувався до умов війни і поступово перелаштувався на інші формати. Тепер, замість іноземних туристів з ЄС чи близького сходу, у готелях розміщуються закордонні дипломати, громадські активісти, журналісти всіх світових видань та різноманітні волонтери. Скажімо, лише за 2022-й рік в Україну в'їхало майже 2 мільйони іноземців, з яких мільйон — уже під час повномасштабного вторгнення РФ. Поновився частково і внутрішній туризм. Тут найпопулярнішими серед українців стали більш безпечні західні регіони України. Найбільше на відпочинок у 2023 році їхали у Чернівецьку, Львівську та Закарпатську області. Водночас відчутне падіння доходів є на півдні країни — на Одещині, Миколаївщині, Херсонщині. Тобто, приведені факти підтверджують серйозний вплив війни на туристичну галузь України та її економіку загалом. Суттєве зменшення обсягів оподаткування та кількості підприємств у секторі туризму свідчить про складнощі, з якими стикається галузь в умовах конфлікту. Тому, адаптація галузі до нових умов є дуже важливим кроком у відновленні та розвитку туризму в Україні. Перенаправлення уваги на внутрішній туризм, а також приваблення інших категорій відвідувачів, таких як дипломати, журналісти та волонтери, може допомогти підтримати діяльність галузі та зберегти деякий рівень активності. Залучення уваги до безпечних регіонів та внутрішнього туризму також є розумною стратегією, оскільки це може допомогти підтримати попит на туристичні послуги та сприяти розвитку регіональних економік. Незважаючи на складнощі, з якими стикається туристична галузь, ці заходи можуть допомогти відновити її діяльність та сприяти її подальшому розвитку в умовах війни.

За останній час відбулися важливі зміни в попиті та підходах до туризму в умовах війни. Розглянемо деякі ключові аспекти цих тенденцій:

- оздоровчий відпочинок: підвищений попит на оздоровчий відпочинок у санаторіях та подібних закладах відображає бажання туристів віддалитися від військових конфліктів та повітряних тривог, знайти спокій та відновити здоров'я, покращити свій психоемоційний стан.

- особисті тури та тури для сімей: зменшений інтерес до групових турів свідчить про прагнення туристів до більш індивідуальних та контрольованих досвідів. Це може бути пов'язане з бажанням уникнути великих зібрань та зберігати власну безпеку.

- переваги готелів та інфраструктури: забезпеченість основними умовами, такими як світло, вода, зв'язок та укриття, стає пріоритетом для туристів у виборі місця проживання. Це є ключовими факторами для забезпечення комфорту та безпеки під час подорожі.

- гнучкість у бронюванні: збільшений попит на бронювання турів "на завтра" відображає невизначеність та нестабільність у сучасних умовах. Туристи шукають можливостей для спонтанних відпочинкових від'їздів, адаптуючись до непередбачуваних обставин.

- повоєнне відродження галузі: готовність ринку до відродження після війни відображається у розмовах про розвиток та планування майбутніх ініціатив. Важливо розуміти, що реструктуризація туристичної галузі після конфлікту може потребувати нових стратегій та підходів, зокрема щодо екскурсійних маршрутів та розміщення атракцій.

Усі ці тенденції свідчать про необхідність гнучкості та адаптації у туристичній галузі в умовах війни. Швидке реагування на зміни у попиті та відповідне відреагування з боку галузі можуть допомогти зберегти її життєздатність та сприяти відновленню у майбутньому.

На наш погляд, заслуговує на увагу також думка щодо необхідності формування потенціалу креативного туризму в сфері місцевого та регіонального розвитку, оскільки креативний туризм, завдяки своєму близькому зв'язку з територіями та їх місцевими активами, може сприяти запобіганню гомогенізуючим ефектам глобалізації та спектакуляризації суспільства через створення унікальних вражень, що базуються на тріаді «EUA», яка складається з «Залучення» (Engagement), коли досвід захоплює чуття, і користувач занурюється в досвід, дозволяючи користувачу втекти від реальності; «Унікальності» (Uniqueness), коли користувач сприймає, що те, що він переживає, не може бути повторене, тобто є неповторним; та «Аутентичності» (Authenticity), коли воно оригінальне і базується на унікальних особливостях місцевої спадщини. Саме ці три елементи, як стверджує Т. Дробахіна, забезпечують успішний голістичний туристичний досвід, який можуть створювати креативні індустрії та нематеріальна спадщина [Дробахіна, с.259]. Вона також зазначає, що перетин креативних індустрій на основі туризму є неодмінною світовою тенденцією, потенціал якої може бути реалізований для України, де кожен регіон має свої специфічні ремесла, етно-промисли, гастрономічну культуру, і є здатним створювати унікальні продукти для аудиторій на основі досвіду вражень та генерування продуктів нової якості. Погоджуємося, що застосування такого підходу дозволить збільшити інтерес до країни в цілому через призму туристичної привабливості з елементами креативних індустрій кожного окремого регіону [2, с.260].

Отже, враховуючи специфіку туристичної галузі, важливе значення має визначення особливостей механізмів публічного управління, які формуються під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів і є провідником будь-яких управлінських рішень.

Сьогодні, враховуючи сучасний воєнний стан і перспективи подальшого удосконалення механізмів публічного управління галузі туризму у повоєнний період, можливості адаптації європейського досвіду розвитку туризму, важливо прийняти Стратегію відновлення туристичної галузі, в якій має бути визначено основні цілі та завдання, організаційно-правові, фінансові та економічні механізми, механізми кадрового забезпечення та напрями формування й реалізації державної політики в галузі туризму, розробити регіональні та місцеві програми.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження сучасного стану та проблем розвитку галузі туризму дає підстави визначити основні напрями удосконалення механізмів публічного управління галузі туризму у період воєнного стану та повоєнний період в Україні, що відображають важливі аспекти покращення та розвитку туристичної галузі, та запропонувати: на законодавчому рівні більш чітко прописати повноваження окремих суб'єктів, які здійснюють публічне управління сферою туризму, оптимізувати їх систему і структуру; посилити роль місцевого самоврядування, передати низку управлінських функцій в галузі туризму на локальний рівень; здійснити документування шкоди туристичним локаціям, заповдіяної в результаті війни, що є кроком до відновлення цих об'єктів та залучення туристів; розробити стратегію відновлення туристичної сфери України, ключовими цілями якої має бути розбудова туристичної інфраструктури, підвищення якості наданих послуг, розвиток нових туристичних маршрутів та привабливих об'єктів, креативних індустрій кожного окремого регіону, збільшення кількості туристів, які відвідують Україну, підвищення рівня валового внутрішнього продукту через розвиток туризму. Це сприятиме забезпеченню сталого та збалансованого розвитку країни, зростанню рівня економічної безпеки, створенню нових робочих місць у туристичній галузі та суміжних секторах. Участь в програмах кооперації у сфері туризму, чітке визначення на законодавчому рівні повноважень її окремих суб'єктів, використання інноваційних технологій кадрового забезпечення галузі є підґрунтям для підвищення конкурентоспроможності українського туризму на міжнародному ринку. Розвиток туризму може стати важливим інструментом для зміцнення економічної безпеки, збереження культурної спадщини та просування України на міжнародному рівні.

Література:

1. Державне Агентство з розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/news-and-announcements>.
2. Дробахіна Т. Потенціал креативного туризму в сфері місцевого та регіонального розвитку // Збірник наукових праць міжнародної конференції Міжнародного форуму «Безпечна, комфортна та спроможна територіальна громада» – 2023. – Дніпро: Журфонд, 2023. С. 259-261.
3. Загальні втрати економіки, понесені в ході війни. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-infrastrukturi-stanovit-mayzhe-92-mlrd>.
4. Концептуальні засади публічного управління: архетипний підхід/ О. Амосов, Н. Гавкалова // Публічне управління: теорія та практика. - 2015. - Вип. 1 (спец. Вип.). - С. 8 - 12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2015_1%28spets._4
5. Нова сторінка. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html>.
6. Омеляненко В.А. Соціокультурні основи інноваційного розвитку громад: архетипний підхід // Український соціум, 2021, 1 (76). С.30-40.
7. Омеляненко В.А., Омеляненко О.М., Лиштван В.Л. Ключові аспекти інфраструктурної безпеки та сталості в контексті повоєнного відновлення громад (цифровий та бізнес-екосистемний аспект) // Цифрова економіка та економічна безпека 2023-09-25. URL <http://dx.doi.org/10.32782/dees.8-10>
8. Орлова В. Україна, Литва та Польща розпочали працювати над оцифруванням культурної спадщини України. URL: <https://www.unian.ua/society/ukrajina-litva-ta-pol-shcha-rozпочali-pracuvati-nad-ocifruvannyam-kulturnoji-spadshchini-ukrajini-novini-ukrajini-11824371.html>.
9. Паньків Н.С. Характеристика потенціалу екотуризму України в умовах війни // Креативний простір в Україні та світі: колективна монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С.154-162.
10. Плотнікова М.Ф., Якобчук В.П., Ходаківський Є.І., Войтенко А.Б., Колеснікова М.С. Державна політика реалізації туристичного потенціалу України // Інвестиції: практика та досвід. 2022. №3. С.102-112.
11. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну: історичний контекст. URL: <https://uinp.gov.ua/aktualni-temy/povnomasshtabne-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-istorychnyy-kontekst>.
12. Про роботу Українського культурного фонду під час війни: 10-й випуск дайджесту «Хроніки культурного фронту». URL: https://ucf.in.ua/news/16_04_2022.
13. Родак К. Українцям бронюють лише ті готелі, де немає росіян. URL: https://zaxid.net/turizm_pid_chas_viyuni_2022_fakti_vid_turistichnih_firm_lvova_n1542665
14. Сак Т., Більо І., Ткачук Ю. Еколого-економічні наслідки російсько-української війни // Економіка та суспільство. 2022. Вип.38.
15. Тараненко Г.Г. Розвиток туризму в сучасних умовах: реалії та перспективи // Ефективна економіка. 2022. №1. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/16270/1/Taranenko.pdf>
16. Українці створили 3D-тури зруйнованими Бучею, Бородянкою, Ірпенем та іншими містами Київщини. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/425/ukrainci-stvorili-3d-turi>.
17. «Visit Ukraine in the Future»: українські готелі в гарячих точках просять світ про підтримку. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/214/visit-ukraine-in-the-future-ukrainski-goteli-v-garyacix-tockax-prosyat-svit-pro-pidtrimku>.

References:

1. State Agency for Tourism Development. URL: <https://www.tourism.gov.ua/news-and-announcements>.
2. The potential of creative tourism in the field of local and regional development. Collection of scientific papers of the international conference of the International Forum "Safe, comfortable and capable territorial community" - 2023: Zhurnfond, 2023. C. 259-261.
3. Total economic losses incurred during the war. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-infrastrukturi-stanovit-mayzhe-92-mlrd>.
4. Conceptual foundations of public administration: an archetypal approach / O. Amosov, N. Havkalova // Public administration: theory and practice. - 2015. - Issue 1 (special issue). - P. 8 - 12. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2015_1%28spets._4.
5. New page. How the war will change travelling in Ukraine after the victory over the enemy. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html>.
6. Omelianenko V.A. Socio-cultural foundations of innovative community development: an archetypal approach. Ukrainian society, 2021, 1 (76). C.30-40.
7. Omelianenko V.A., Omelianenko O.M., Lyshvan V.L. Key aspects of infrastructural security and sustainability in the context of the post-war recovery of communities (digital and business ecosystem aspects) Digital Economy and Economic Security 2023-09-25. URL <http://dx.doi.org/10.32782/dees.8-10>.
8. Orlova V. Ukraine, Lithuania and Poland started working on the digitisation of the cultural heritage of Ukraine. URL: <https://www.unian.ua/society/ukrajina-litva-ta-pol-shcha-rozpochali-pracyuvati-nad-ocifruvannyam-kulturnoji-spadshchini-ukrajini-novini-ukrajini-11824371.html>.
9. Pankiv N.E. Characteristics of the ecotourism potential of Ukraine in the conditions of war // Creative space in Ukraine and the world: a collective monograph. Kharkiv: SG NTM "New Course", 2022. C.154-162.
10. Plotnikova M.F., Yakobchuk V.P., Khodakivskyi E.I., Voitenko A.B., Kolesnikova M.S. State policy of realisation of the tourist potential of Ukraine // Investments: practice and experience. 2022. №3. C.102-112.
11. Russia's full-scale invasion of Ukraine: historical context. URL: <https://uinp.gov.ua/aktualni-temy/povnomasshtabne-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-istorychnyy-kontekst>.
12. On the work of the Ukrainian Cultural Foundation during the war: 10th issue of the digest "Chronicles of the Cultural Front". URL: https://ucf.in.ua/news/16_04_2022.
13. Rodak K. Ukrainians are booked only in hotels where there are no Russians. URL: https://zaxid.net/turizm_pid_chas_viyni_2022_fakti_vid_turistichnih_firm_lvova_n1542665.
14. Sak T., Bilio I., Tkachuk Y. Ecological and economic consequences of the Russian-Ukrainian war // Economy and Society. 2022. Issue 38.
15. Taranenko G.G. Development of tourism in modern conditions: realities and prospects // Effective economy. 2022. №1.
16. Ukrainians have created 3D tours of the destroyed Bucha, Borodyanka, Irpin and other cities of Kyiv region. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/425/ukrainci-stvorili-3d-turi>.
17. "Visit Ukraine in the Future": Ukrainian hotels in hot spots ask the world for support. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/214/visit-ukraine-in-the-future-ukrainski-goteli-v-garyacix-tockax-prosyat-svit-pro-pidtrimku>.

УДК 351.316.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-121-134](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-121-134)

Козаков Володимир Миколайович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ, 03110, вул. Солом'янська, 7, тел.: (050) 393-12-12, <https://orcid.org/0000-0003-1330-5244>.

АРХЕТИПОВИЙ АНАЛІЗ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Анотація. Виникаючи з природи Модерну, Постмодерн кардинально змінив всю парадигму розвитку людини, її ціннісних пріоритетів та орієнтацій. Постмодерністське сприйняття дійсності проявляється у прагненні до деконструкції, децентралізації, відмові від авторитетів будь-якого рангу, у запереченні норм і традицій раціоналізму.

Технологічні зрушення набирають таких обертів, що поставлять людство перед найважчими випробуваннями: вони дають силу маніпулювати світом всередині нас, змінювати наші особистості, ментальну систему аж до її руйнації. У цьому аспекті все більше набуває значення забезпечення соціальної безпеки громадянина та й суспільства в цілому.

У цьому контексті варто визнати, що сучасний етап постмодерністського розвитку України полягає у трансформаційних змінах достатньо сформованої соціально-ціннісної системи. Звичайно, виникає питання – як зберегти та в той же час дати новий поштовх розвитку гуманістичних, демократичних цінностей у процесі трансформацій за умови зміни самої системи?

Не випадково стратегічною метою будь-якого політичного режиму є прагнення сформулювати систему базових цінностей і зорієнтувати на них більшу частину громадян. Ефективність цього процесу, зрозуміло, залежить від того, у якій “площині” масової свідомості, – мотиваційно-смісловій чи виключно інструментальній, “розмістились” декларовані цінності. Якщо цінності політичного режиму стають мотивами діяльності, - людина буде шукати і обов'язково знайде засоби їх втілення. Якщо ж цінності, що декларуються в інформаційному суспільстві, суперечать цінностям-мотивам, вони будуть лише інструментом для досягнення іншої, можливо, діаметрально протилежної мети.

В зв'язку з цим змінюються і соціокультурні пріоритети в розвитку сучасного українського суспільства. Дедалі з переходом України до постмо-

дерної сучасності більш впливовими на українську суспільну свідомість стають накопичені нею та споріднені з європейською історією, архетипічні коріння уявлень про добро та зло, обов'язок і відповідальність, справедливість і ставлення до смерті, щастя та сенс життя, совість і сором тощо. Відповідно, ці архетипи відтворюють фонд наповнених європейським смислом символи. Оскільки архетип є феноменом людського несвідомого, який проявляється в культурі та релігії, то йому властива певна соціально-історична динаміка, яка має свої закономірності.

Сьогодні Україна перебуває в такому історичному етапі свого розвитку, в якому відродження та гармонійне взаємопроникнення, українські національні архетипи починають поступово проступати й закріплюватися в народній свідомості, думках, діях та вчинках.

Ключові слова: архетипи, соціальні цінності, модернізм, постмодерн, постмодернізм, плюралізм, архетипи індивідуалізму, консерватизму, свобода особистості.

Kozakov Volodymyr Mykolayovych Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Management and Administration, State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, 03110, St. Solomyanska, 7, tel.: (050) 393-12-12, <https://orcid.org/0000-0003-1330-5244>.

ARCHETYPICAL ANALYSIS OF SOCIO-CULTURAL CHANGES IN UKRAINIAN SOCIETY IN THE ERA OF POSTMODERNISM

Abstract. Arising from the nature of Modern, Postmodern has radically changed the entire paradigm of human development, its value priorities and orientations. The postmodern perception of reality is manifested in the desire for deconstruction, decentralization, rejection of authorities of any rank, denial of the norms and traditions of rationalism.

Technological changes are gaining such momentum that they will put humanity in front of the most difficult tests: they give the power to manipulate the world inside us, to change our personalities, mental system until its destruction. In this aspect, ensuring the social security of the citizen and society as a whole is becoming more and more important.

In this context, it is worth recognizing that the current stage of Ukraine's postmodern development consists in transformational changes of a sufficiently formed social value system. Of course, the question arises - how to preserve and at the same time give a new impetus to the development of humanistic, democratic values in the process of transformations under the condition of changing the system itself?

It is no coincidence that the strategic goal of any political regime is the desire to form a system of basic values and to orient the majority of the community to them. The effectiveness of this process, of course, depends on the "plane" of the mass consciousness, motivational-semantic or exclusively instrumental, where the declared values are "placed". If the values of the political regime become motives for activity, a person will look for and will definitely find the means to implement them. If the values declared in the information society contradict the values-motives, they will only be a tool to achieve another, perhaps diametrically opposed, goal.

In connection with this, the socio-cultural priorities in the development of modern Ukrainian society have also changed. With the transition of Ukraine to postmodern modernity, the archetypal roots of ideas about good and evil, duty and responsibility, justice and attitude to death, happiness and the meaning of life, conscience and shame, accumulated by it and related to European history, become more influential on the Ukrainian social consciousness. etc. Accordingly, these archetypes reproduce a fund of symbols filled with European meaning. Since the archetype is a phenomenon of the human unconscious that manifests itself in culture and religion, it is characterized by certain socio-historical dynamics that have their own patterns.

Today, Ukraine is in such a historical stage of its development, in which revival and harmonious interpenetration, Ukrainian national archetypes are gradually beginning to emerge and become established in the people's consciousness, thoughts, actions and deeds.

Keywords: archetypes, social values, modernism, postmodernism, postmodernism, pluralism, archetypes of individualism, conservatism, individual freedom.

Постановка проблеми. Сьогоденний світ, як визначають багато науковців позначається як новий історичний етап розвитку соціуму, і як час інтенсивного прояву суспільних і природних проблем нової якості.

Постмодерністська ситуація була підготовлена характером соціальної практики в ХХ столітті. Перманентні локальні і світові війни, експлуатація, насильство і злидні; розкол світу на протиборчі табори; регіональні та етнічні конфлікти; Чорнобиль і наразі війна з росією - все це і багато іншого показали хиткість і невизначеність людського буття, відсутність тих точок опори, на які можна було б опертися в цьому соціальному світі. В зв'язку з цим змінюються і соціокультурні пріоритети в розвитку сучасного українського суспільства.

За С. Кримським, звернення до архетипів – це особливий методологічний ракурс, в якому завдяки перетворенню минулого у символ твориться смисл майбутнього, що актуально в нових історичних та політичних українських реаліях, коли переосмислюється вся культурна парадигма та ведеться пошук нових шляхів національної ідентифікації[5,с.74-87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постмодернізм як філософський напрям на Заході отримав свій науковий статус, теоретичне та практичне обґрунтування в роботах Ж. Бодріяра, Е. Гідденса, Ф. Джеймсона, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, П. Козловські, Ж. Ф. Ліотара М. Маффесолі та інших.

Дослідження символічної та комунікативної природи архетипів, а також специфіки їх прояву в соціальній та політичній реальності знаходимо в працях К.-Г. Юнга, М. Еліаде, А. Аугустинавічуте, К. Пірсон, М. Марк, С. Кримського, Е. Афоніна, О. Донченко та ін.

Віддаючи належне проведеним дослідженням, зазначимо, що, на сьогодні, недостатнім, на наш погляд є саме архетипічний аналіз соціально-культурного постмодерністському розвитку українського суспільства. Ця проблема стала об'єктом наукового дослідження в статті.

Мета статті. Метою статті є аналіз впливу архетипового фактору формування соціокультурних пріоритетів на постмодерновий розвиток України.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення наступного завдання: розглянути теоретичні підходи до постмодернізму, який змінив всю парадигму архетиповому розвитку людини, її ціннісних пріоритетів та орієнтацій.

Виклад основного матеріалу. Перехід від індустріальної фази розвитку до постіндустріальної (інформаційної), її ще називають епохою постмодерну, пов'язаний із значними змінами у всіх сферах людського існування: матеріальному виробництві, духовному житті, соціальних та міжособистісних відносинах.

Постмодернізм являє собою культуру постіндустріального, інформаційного суспільства, разом з тим він виходить за межі культури і в тій або іншій мірі виявляється у всіх сферах суспільного життя. Термін «постмодерн» ужив одним із перших німецький письменник і філософ Рудольф Панвіц (1881-1969) на початку ХХ століття для позначення кризових явищ у європейській культурі [10].

Становлення епохи постмодерну пов'язують з другою половиною 60-х рр. ХХ ст. Вважають, що саме тоді в економічно розвинутих країнах почався перехід від індустріального (модерного) до постіндустріального (постмодерного) суспільства, спричинений упровадженням сучасних інформаційних (електронних) технологій. Технологічні чинники розвитку починають превалювати над політичними та соціальними.

Тобто, *постмодернізм став провідником нового постіндустріального суспільства, в якому самим цінним товаром стає інформація, а колишні економічні і політичні цінності – влада, гроші, обмін, виробництво - стали піддаватися деконструкції.*

В історико-культурному розвитку людства вирізняються три фази:
Перша фаза – премодерн (або премодерніті) – суспільство традиції, домінування архетипів родового (кланово-сімейного) та ірраціонального (міфу, релігії, почуттів, ініціацій, «табу» та «тотемів»), колективного несвідомого, конфліктів духовного та тілесного).

Друга фаза – модерн (або модерніті), який охоплює певний історичний період, ототожнюється з Новим Часом (Modernity) і характеризується філософським та науковим світоглядом – модернізмом, що символізується творчістю таких мислителів, як: Бекон, Декарт, Ньютон, Гегель, Маркс та ін.

Епоха модерну (європейський Новий час) почалася у XVII ст. зі ствердженням нової віри – віри в автономний розум і прогрес, що призвела до панування природознавства, техніки, промисловості й демократії, а також до процесу секуляризації.

Основною ідеєю цього світогляду був архетипи віри у можливість людського розуму пізнати світ як якесь ціле, як єдину систему. Модернізм у своїх теоретичних побудовах виходить з того, що людині властиве абсолютне знання, яке можна втілити в реальності.

Виступаючи носієм нової моралі, нових цінностей, модернізм пропагував ідеал «нової» людини. Модерна свідомість заперечила позитивістські погляди на людину, і натомість з'явилися ідеї відчуження, самотності, розчарування в житті. У передчутті краху цивілізації людина починає губитися в хаосі буденних випадковостей, втрачає зв'язок зі світом і, врешті, замикається в собі. Вона все далі проникає у потаємні глибини свого ества і там шукає сенс власного існування, шукає себе. Ідеологія модернізму претендувала на володіння єдиною раціональною істиною. Крах модернізму був катастрофою претензії на володіння однозначною раціональною істиною.

Третя фаза – постмодерн бере початок від процесів «Великої депресії», а на пострадянському просторі – від розпаду радянської системи, який призвів до руйнації сформованої колективної соціальної реальності, наслідком чого стала криза соціальної (колективної) ідентичності. Наразі утвердження ліберальних цінностей та ринкової економіки і водночас відродження національної культури й традиційного етносу стали визначальними чинниками суспільного життя.

Прагнення людини віднайти суть своєї індивідуальності притаманне не тільки для епохи модернізму. Потреба самовизначення, самоусвідомлення є визначальною, архетипною рисою людства в цілому. Цей феномен індивідуального начала особистісного центру К.-Г. Юнг назвав архетипом Самості, до пізнання якого веде довгий і складний процес індивідуації.

Виникаючи з природи Модерну, Постмодерн кардинально змінив всю парадигму розвитку людини, її ціннісних пріоритетів та орієнтацій.

Під постмодернізмом розуміється не якась окрема концепція або теорія, а загальне вираження світогляду конкретної епохи, яка власне і зветься «постмодерном». Як правило, прийнято розрізняти ці два поняття – «постмодерн», що буквально означає період, що настає після «модерну»; і «постмодернізм», що означає самосвідомість культури на цьому історичному етапі.

Як відомо, сучасне українське суспільство будується вже не стільки на спільних цінностях, укорінених в життєвому світі, скільки на певній нормативній системі, яка є певним компромісом між інтересами. І навіть основні класичні архетипи сучасного суспільства, такі як свобода, справедливість, солідарність, що стали базовими для сучасної демократії, фактично формальні. За цих нових умов на рівні філософської рефлексії необхідно осмислити ситуацію, що склалася в соціокультурному житті суспільства, здійснити науково-теоретичний аналіз закономірностей і особливостей становлення, функціонування й розвитку системи ціннісних пріоритетів кризового суспільства, з'ясувати можливості взаємодії цінностей та людини у процесі соціалізації [1].

Постмодерністське сприйняття дійсності проявляється у прагненні до деконструкції, децентралізації, відмові від авторитетів будь-якого рангу, у запереченні норм і традицій раціоналізму. У роботах Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Делеза, Р. Рорті та ін. відстоюються цінності свободи у всьому, спонтанній діяльності людини, ігровому началі. Підвищується інтерес до ірраціонального і суб'єктивного, невизначеного, неясних форм. Постмодернізм, плюралістичний за своєю суттю, не боїться руйнування єдності існуючої культури, обґрунтовуючи неминучість трансформації культури у якісно нову форму. Різноманітність сучасних культурологічних, напрямів і концепцій дає уявлення про широту людського світогляду та світорозуміння і є узагальненням історико-культурного досвіду.

Тому якщо відкинути наявні в рамках постмодернізму відмінності, то цілком можна виділити наступні його загальні риси:

– плюралізм або відсутність будь-якого єдиного початку і універсальних передумов; ні в пізнанні, ні в культурі, ні в людському світі немає ніяких інтегруючих ідей, адже будь-яка єдність носить «репресивний» характер і пов'язана з тоталітаризмом і тому будь-яка його форма має бути відкинута; підсумовуючи німецький філософ В. Вельш зазначив, що «...постмодерне суспільство невідворотно плюралістичне і той, хто оминає цей плюралізм був би: в соціології – невігласом, в політиці – диктатором» [3, с. 124].

– відмова від поняття «прогрес» як в знанні, так і в соціальному житті;

– епоха постіндустріального суспільства і народження ознак нового інформаційного суспільства;

- епоха посттоталітарних цивілізацій;
- перехід від принципу «не дозволено», притаманного класичній культурі, до дозвільного, що відповідає настанові «дозволено все, що не заборонено»;
- нездатність людини пізнати і змінити світ і порядок речей; будь-які наші проєкти перетворення дійсності приречені на провал;
- відмова від спроб привести світ в систему, бо він не піддається ніякій систематизації і не вміщається ні в які схеми; події завжди йдуть попереду теорії;
- розпад суб'єкта як центру пізнання та затвердження децентралізації, тобто заперечення центру як такого;
- культ незалежної особистості;

Тобто, проблема співвідношення і взаємозв'язку раціоналізму й ірраціоналізму набуває особливої актуальності в період трансформаційних змін, коли в суспільстві зростає рівень хаосу, виринають нові підходи до реальності, зіштовхуються нові і старі методології. Кожне нове покоління, як правило, впевнене в перевазі над попереднім, вважає себе розумнішим, прогресивнішим, оскільки краще знає світ, причини і наслідки своїх дій. Водночас треба пам'ятати, що на глибоке мислення спроможна лише людина з глибокими почуттями. А той, хто живе, керуючись модерним розумом, універсальним інтелектом, раціональним прагматизмом, навряд чи зможе вказати перспективний шлях до оновлення думки і культури. Якщо людину не розглядати як носія архетипу раціонального й ірраціонального, тоді ми отримаємо або само детерміновану ідею, за якою все заздалегідь передбачене, або звірство, що являє волонтарну «гру суб'єктивного духу» [10, с. 135].

Регулярність людських вчинків, збереження і відтворення рутини спільного життя чудово обходяться сьогодні без дріб'язкового втручання держави. З насущними потребами, які колись вимагали трудомісткого забезпечення загальної згоди за допомогою залякування упереміж з ідеологічною індокриннацією тепер справляється ринок. «Замість нормативного регулювання поведінки обивателя – зваблення споживача; замість насадження ідеології – реклама; замість легітимації влади – прес-центри і прес-бюро... По-друге, всі ми на власному досвіді мали множину приводів, щоб втратити повагу до проєктів досконалого суспільства... Держава втратила авторитет, влада як така, а головне – втратив силу улюблений заклик будь-якої держави з інженерними претензіями: терпіти сьогодні заради щасливого майбутнього... По-третє, сучасну цивілізацію здолали внутрішні суперечки, з якими вона народилась і яких не могла позбутись...» [8].

Так, під приводом боротьби з постмодерною «бездуховністю», маркерами нашого життя стають ще більш «бездуховні» речі: квазіісторична (рекламна)

пам'ять, етнічна і мовна уніфікація, ортодоксальність, гіпертрофія владного дискурсу, глобальний віртуальний контроль, трайбалізм і реваншизм, ідеологічний пафос, відродження етнічного та релігійного фундаменталізму, ультраправого традиціоналізму, тоталітаризму.

На думку М. Маффесолі, у світі відбувається актуалізація архаїзмів, відсунутих на другий план у суспільстві модерну. До таких явищ, що виникли заново, належать, з одного боку, сучасний номадизм, а з іншого, – трайбалізм, пов'язаний з виникненням сучасних племен (спільнот) та їх постмодерною міфологією і логікою.

Яскравим прикладом оригінального поєднання традиційного та нового в сучасних соціальних взаємодіях є концепція неотрайбалізму М. Маффесолі, який виявляє ключові соціальні факти оновленої традиційності в поверненні соціальності в досвід повсякденності, актуалізуючи питання постмодерної ідентичності, мережевої солідарності та актуальної субсидіарності. Неотрайбалізм по суті є відображенням справжньої духовної революції сучасного інформаційного суспільства в аспекті формування нової мережевої соціальності на основі вільного вибору культурних цінностей та пропаганди культурно «близького» способу життя. Племінний міф сучасності ілюструє процеси активізації всього того, що відкриває тварину в людині, а племінне в соціальному [7, р.189]. Нові форми соціальності та акцент на єдиному почутті взаємозв'язку М. Маффесолі знаходить у сфері способів проведення дозвілля, стилі життя, моди, повсякденних ритуалів, екології, музиці, тощо. На культурному рівні зникає поняття загальнолюдської великої й універсальної «гуманістичної моралі», приходять поняття «етики спільноти, групи, колективу», що діє лише в даній системі координат, замінюючи всеосяжну мораль модернізму.

На наш погляд, більшість з тих культурних цінностей, які оголює постмодернізм, ми зможемо знайти в межах архетипових традицій.

Сьогодні Україна перебуває в такому історичному етапі свого розвитку, в якому відродження та гармонійне взаємопроникнення, українські національні архетипи починають поступово проступати й закріплюватися в народній свідомості, думках, діях та вчинках.

Як влучно підкреслив український філософ С. Кримський, ... «архетипи характеризують розвиток соціокультурних явищ, виступають показником фундаментальності результатів соціального прогресу. Адже чим ґрунтовнішим є культурне звернення, тим глибше воно проростає в історичні глибини цивілізації, тим більше людських досягнень залучено до його підготовки та здійснення. Саме тому найвищі досягнення людства укорінені в його історії». Науковець констатує, що розглядаючи архетипи тих чи інших національних культур, ми маємо не якісь «духовні гени», схильності, тенденції, які в різні

епохи характеризуються образами, що можуть різнитися засобами вираження, але структурно утворюють певні прототипи чи можуть бути реконструйовані як прототипи [5, с.286-287].

Постмодерний соціальний лад можна описати такими термінами, як «громади», «комунікація», «етичність», на противагу моралізму це відродження інтересу до всього природного та відчуття такого собі зачарування світом. М. Мафесоли відзначив: «різноманіття та коріння – два слова, що описують постмодернізм».

Дедалі з переходом України до постмодерної сучасності більш впливовими на українську суспільну свідомість стають накопичені нею та споріднені з європейською історією, архетипічні коріння уявлень про добро та зло, обов'язок і відповідальність, справедливість і ставлення до смерті, щастя та сенс життя, совість і сором тощо. Відповідно, ці архетипи відтворюють фонд наповнених європейським смислом символи. Оскільки архетип є феноменом людського несвідомого, який проявляється в культурі та релігії, то йому властива певна соціально-історична динаміка, яка має свої закономірності [9, с.22].

«Індивідуалізм» та «Особистість» стають найсуттєвішою рисою українського буття. Як справедливо зауважив відомий український вчений Е. Афонін, ...«цінності Постмодерну вже більш високого пріоритету надали самовираженню та якості людського життя, ніж економічній ефективності чи безпеці суспільства в цілому; розширення сфери індивідуального вибору та політичної участі громадян стало дієвим фактором зміни статичної соціальної норми на динамічну і, як наслідок, деформувало ієрархічну побудову соціальних інститутів, спричинивши втрату ними своєї колишньої ефективності; на авансцену історії, зрештою, вийшов новий тип соціального суб'єкта – знесилений Колектив (total) поступився місцем Особистості (individual) [12, с. 29-30].

Тяжіння до демократичних, республіканських форм влади та водночас індивідуалізм (який може спричинити егоїзм, амбіційність) стають причиною конфліктів боротьби за владу, виявляються в неспроможності українців утворити міцну державу і забезпечити її незалежність.

В той же час, не можна не погодитися з думкою І. Поліщука, що: «своєрідний український індивідуалізм може бути важливою передумовою для розбудови у незалежній Україні розгалуженого громадянського суспільства, заснованого на ліберальних принципах. Але для цього має здійснитися істотна трансформація змістовної суті самого індивідуалізму, який мусить вийти поза межі побутового рівня й охопити вищий, громадсько-політичний рівень стосунків» [8].

Зрозуміло, ліберальний індивідуалізм є у своїй основі несумісним із принципом інтеграції на основі спільних універсальних цінностей, якої потребує демократична солідарність, а тому зазначена суперечність є логічним результатом соціально - політичного розвитку України. За такого стану ціннісного базису суспільства в Україні не дивно, що виникає і постійно зростає феномен недовіри громадян до влади.

І тут цьому є об'єктивне пояснення. На думку дослідників, однією з причин таких розбіжностей є довготривале перебування у колоніальному становищі. Виявляючи власну неспроможність до суверенного державотворення, українська спільнота закономірно опинялася у залежності від більш згуртованих та потужних сусідів. На жаль, доводиться констатувати, що протягом усієї своєї історії розшматований український народ змушений був більше підкорятися іноземцям, аніж будувати власну державу. Тому для більшості поколінь українців державна влада сприймалася як щось чужинське, інородне.

Недовіра до держави, тобто брак легітимності є ілюстратором заангажованої хвороби ілюзорного розщеплення цінностей політичного та громадянського простору українського суспільства середини 90-х рр. ХХ ст..

Постмодерністська суспільно-політична реальність відкидає такі феномени, як усталена ціннісна орієнтація (політичного лідера, еліти, влади), прагнення досягти кінцевої мети політики. Політичній діяльності постмодерністського типу властиві фрагментарність, гра в гуманізм, активність чи лояльність. За цих умов політика перетворюється на різновид підприємництва, де провокуються події, конфлікти, створюються штучні іміджі лідерів, набуває самодостатнього характеру реклама [4, с.6]. Аналізуючи ці явища, варто згадати думку З. Баумана про втрату цілісності суспільства через ослаблення ідеї національної держави.

В есе «Суперечки про постмодернізм» він зазначає, що: «...всезагальність, універсальність проекту потребує влади з універсальними претензіями... Ерозія та позбавлення державної влади...поглиблюються щодня. Засоби для встановлення та підтримки штучного порядку, що спираються на законодавство та державну монополію, на засоби примусу, лояльність обивателів та нормування їх поведінки, нині не виглядають такими першочерговими й обов'язковими, як на початку фази процесу «осучаснення» (модернізації)... [2].

Ще однією важливою архетиповим фактором є консервативність української ментальності. Але, на нашу думку, не є негативною характеристикою, оскільки в західній традиції існує принципове інше її розуміння. Архетип консерватизму є самостійною системою абсолютних ідей. Він визначається такими універсальними моральними цінностями, як

рівновага, порядок, стриманість, вважає С. Хантінгтон. «Адже людей штовхає до консерватизму шок, викликаний подіями, жахливе відчуття того, що суспільство чи його інститути перестануть існувати» [13].

Окреслені вище тенденції зумовлюють підстави означення постмодернізму як неоконсерватизму, демонструючи модифікації традицій та виявляючи їх плуралістичність.

Засновник теорії українського націотворення І. Лисяк-Рудницький писав, що консерватизм як «стихійна духовна настанова великої частини українського суспільства відіграв значну роль й втілювався у міцному збереженні рідної мови, віри, звичаїв та обрядів, традиційних форм родинного та громадського життя». Ця моральна настанова не заважала українцям бути модерною нацією, яка «...може бути визначена як територіально означена спільнота людей, що поділяють певний варіант культури та яких пов'язує між собою сильне почуття єдності та солідарності» [6, с. 119-125].

Традиційним носієм українського консерватизму було село, яке стихійно зберігало мову, віру, звичаї, традиційні форми родинного та громадського життя.

Розбудовуючи свою державу, українським народом декларуються відродження духовності, християнських цінностей, приватної власності, самосвідомості та культури української нації як важливих моральних настанов в функціонуванні громадянського суспільства.

Архетип особистої свободи є фундаментом волелюбного духу українського народу, спрямовує українців на життя та діяльність за принципом «у кожного своя доля і свій шлях широкий». Він спричиняє неприйняття нав'язаного ззовні авторитету, прагнення відмежуватися від соціуму, а також утворює сподівання на власні сили, здібності та розум, власну ініціативу. Український народ, за всіх обмежень (політичних, державних, національних) прагнув жити за нормами свободи, причому індивідуальної. Творчий індивідуалізм українця – це особиста незалежність і шанування свободи кожної людини як чогось священного і недоторканого. Історичний вірець такого суб'єкта свободи – вільнолюбний козак і саме козаччина в Україні.

Отже, маємо констатувати, що в Україні склалася складна ціннісна картина дійсності. Ще донедавна можна було сказати, що на терезах переважає радянська система цінностей з приматом держави над людиною і її правами, номенклатурним способом формування політичної еліти, бюрократичним стилем управління, ретроградством і ностальгією за минулим. Однак зі здобуттям державної незалежності виникли нові архетипи – цінності: демократія, гідність, свобода, правова держава, дотримання прав людини, конституціоналізм, справедливість та національний патріотизм.

Висновки. Розуміючи Постмодерн як сукупність еkleктичних явищ та тенденцій політичного життя, можна зазначити, що Україна стоїть на певному соціокультурному роздоріжжі. Поява нових соціальних цінностей, притаманних глобалізованому світу, в першу чергу вплинула на виникнення нового статусу особистості, появу нових форм соціальної та політичної організації, способів поведінки індивіда в соціумі та формування нової, більш індивідуалістичної системи цінностей. Політична ж система вказує на властиву Україні амбівалентність політичних ідеалів та цінностей. Адже, з одного боку, прагнення держави інтегруватися в європейське співтовариство вимагає прийняття певної системи цінностей, притаманної глобалізованим країнам, всередині якої можна виокремити: архетипи індивідуального над державним, поліваріантність політичної поведінки, неминучий відхід від національного у бік уніфікованого.

З іншого боку, подолання глибокої системної кризи, яка залишилася у спадок від СРСР та радянської системи цінностей, вимагає формування власної національної ідентичності на базі національної ідеї, пошуку значущих світоглядних орієнтирів та виокремлення таких національних та політичних архетипів як відповідальність, справедливість, гідність тощо.

Для сучасної України найактуальнішою проблемою є реальна політика щодо об'єднання, інтеграції держави, протидії зовнішній загрози суверенітету України. Саме загроза територіальній цілісності України справила консолідуючий вплив на українське суспільство, зумовила формування національних суспільно-політичних цінностей та визначення геополітичного вектору.

Негативним явищем постмодерного поширення політичних цінностей в українському суспільстві стала «апеляція до національних цінностей та колективних інтересів» як предмет політичних технологій. [11, с. 82].

З іншого боку, розквіт національної самосвідомості, усвідомлення власної гідності та зростання рівня політичної освіченості формують сильну громадянську позицію. Позитивними чинниками для формування всього соціокультурного простору України, які ще донедавна носили декларативний характер, є: утвердження національної ідеї, певне подолання ціннісно-ідеологічного розколу еліти і народу України, зростання патріотизму фінансово-промислових і владних груп, однозначний і безповоротний геополітичний вибір України.

Література:

- 1.Афонін Е.А., Мартинов А.Ю. Архетипіка багатополярного світу: від війни до миру. *Український соціум*, 2022, № 2 (81).С. 15-31
- 2.Бауман З. Спор о постмодернизме. Режим доступа: <http://jour.isras.ru/upload/journals/1/articles/106/submission/original/106202-1-SM.pdf>

3. Вельш В. Наш постмодерний модерн./пер.з нім.А.Л. Богачова, М.Д. Култаєвої, Л.А. Ситніченко. Київ,2004. 328 с.
4. Горбатенко В. П. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. *Політичний менеджмент*.2005. № 1. С. 3-13
5. Кримський С. Б. Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності. К. : Наукова думка, 2006. 405 с.
6. Лисяк-Рудницький І. Консерватизм Історичні есе: пер. з англ.: у 2 т. К.: Основи, 1994. Т. 2. С. 119-125.
7. Maffesoli M. Iconologias. Nuestras idolatrias posmoderas. Barsezona, Ediciones Peninsula, 2009. 204 p.
8. Поліщук І. Ментальність українства: політичний аспект. *Людина і політика*. 2002. № 1. С. 86–92.
9. Ременець О.В. Витоки цінностей української культури: Режим доступа://: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/download/7487/8545>
10. Скотний В. Рациональное та ірраціональне в науці й освіті. Київ.Дрогобич: Коло, 2003. 288 с.
11. Сліпець П. П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації. Київ: Знання України, 2009. 251 с.
12. Удосконалення державно-управлінських відносин в умовах трансформації українського суспільства: *монографія* [А. Афонін, Т. В. Бельська, Я. В. Бережний, В.М.Козаков та ін.]; за заг.ред.: В. А. Ребкала, В. А. Шахова. Київ: НАДУ, 2014. 268 с.
13. Hungtinton S. Conservatism as an ideology/ S. Hungtinton // *American Science Review*. 1997. Vol. 51, nr.2. –P. 454-473.

References:

1. Afonin, E. A., Martynov, A. Arkhetypika bahatopolyarnoho svitu: vid viyny do myru. [Archetypes of the multipolar world: from war to peace] *Ukrayins'kyu sotsium -Ukrainian Society*, 2022, No. 2 (81). p. 15-31. [in Ukrainian].
2. Bauman Z. Controversy about postmodernism. Retrieved from: <http://jour.isras.ru/upload/journals/1/articles/106/submission/original/106202-1-SM.pdf>.
3. Velsh V. Nash postmodernyy modern. [Our postmodern modern]/ trans. with him. A.L. Bogachova, M.D. Kul'taeva, L.A. Sytnichenko. Kyiv, 2004. 328 p. [in Ukrainian].
4. Gorbatenko V. P. Postmodern i transformatsiya tsinnisnoyi osnovy lyuds'koho buttya [Postmodernity and the transformation of the value basis of human existence]. *Politychnyy menedzhment.- Political management*. 2005. No. 1. P. 3-13. [in Ukrainian].
5. Krymskyi S. B. Arkhetypy ukrayins'koyi mental'nosti. Problemy teoriyi mental'nosti. [Archetypes of the Ukrainian mentality. Problems of the theory of mentality]. K.: Naukova Dumka, 2006. 405 p. [in Ukrainian].
6. Lysiak-Rudnytskyi I. Konservatyzm Istorychni ese. [Conservatism.Historical essays]: trans. from English: in 2 vols. K.: Osnovy, 1994. Vol. 2, pp. 119-125. [in Ukrainian].
7. Maffesoli M.(2009) Iconologias. Nuestras idolatrias posmoderas. Barsezona, Ediciones Peninsula,. 204 p.
8. Polishchuk I. Mental'nist' ukrayinstva:politychnyy aspekt. [Mentality of Ukraine: political aspect. Lyudyna i polityka.- [Man and politics]. 2002. No. 1. P. 86–92. [in Ukrainian]/
9. Remenets, O. V. Vytoky tsinnostey ukrayins'koyi kul'tury: [Origins of values of Ukrainian culture] Retrieved from <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPK/article/download/7487/8545> [inUkrainian].

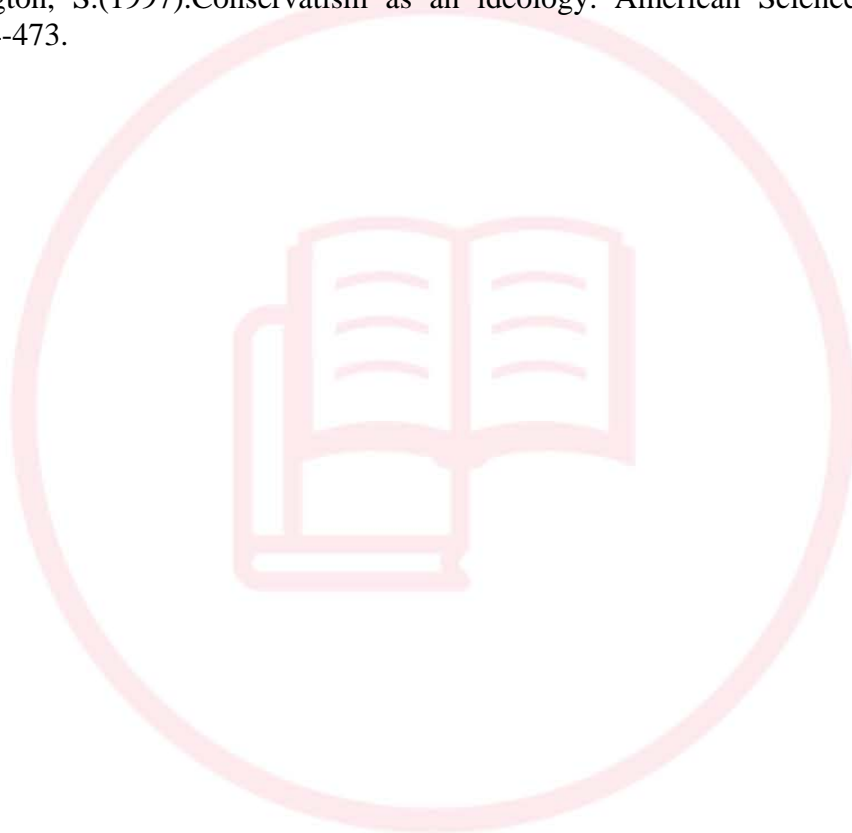

10. Skotnyi V. Ratsional'ne ta irratsional'ne v nauksi y osviti. [Rational and irrational in science and education]. Kyiv. Drohobych: Kolo, 2003. 288 p. [in Ukrainian].

11. Slipets P. P. Politychni tsinnosti: teoriya i metodolohiya piznannya ta realizatsiyi. [Political values: theory and methodology of cognition and implementation.] Kyiv: Knowledge of Ukraine, 2009. 251 p. [in Ukrainian]

12. Udoshkonalennya derzhavno-upravlins'kykh vidnosyn v umovakh transformatsiyi ukrayins'koho suspil'stva. [Improvement of state-management relations in the conditions of transformation of Ukrainian society] monohrafiya - monograph [A. Afonin, T.V. Belska., Ya. V. Berezhny and others] ; in general ed.: V. A. Rebkala, V. A. Shakhova. Kyiv: NASU, 2014. 268 p. [in Ukrainian]/

13. Huntington, S.(1997).Conservatism as an ideology. American Science Review. Vol. 51, nr. 2. P. 454-473.

УДК: 316.3:321.01 (470)+(477)"2014/2024"

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-135-149](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-135-149)

Мамонтова Елла Вікторівна доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23, тел.: (050)336-25-54, <https://orcid.org/0000-0003-2761-8217>

СПІВПРАЦЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ: АРХЕТИПНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО НАЛАГОДЖЕННЯ ВІДКРИТОГО КОНСТРУКТИВНОГО ДІАЛОГУ

Анотація. Ключовою умовою для успішної протидії повномасштабній військовій агресії російської федерації та запорукою здобуття Перемоги є конструктивна взаємодія влади та громадянського суспільства. Мета статті – дослідження специфіки функціонування механізмів взаємодії органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства в умовах воєнного стану та формулювання рекомендації щодо налагодження їх відкритого конструктивного діалогу, зокрема з позицій архетипного аналізу.

Одним із визначальних факторів безпрецедентного протистояння України повномасштабній агресії рф є розвинуте громадянське суспільство.

Визначено зміни у структурі громадянського суспільства України, що були спричинені російською агресією 2022 р., та окреслено проблеми взаємодії влади і громадськості в умовах воєнного стану.

Наголошено, що громадський сектор в умовах війни бере на себе багато функцій держави в ситуації, коли механізми взаємодії громадянського суспільства та влади налагоджені ще не достатньо і носять, переважно, формальний характер.

Доведено, що безпосередні контакти з органами публічної влади мають громадські організації які виконують консультативно-дорадчі (громадські ради, громадська експертиза, участь у розробленні та аналізі проектів нормативно-правових актів тощо) та контрольні функції (Рада громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та інші).

Відзначено, що не зважаючи на певні проблеми, що існують у практиках взаємодії суспільства та влади, у ситуації повномасштабної військової агресії громадянське суспільство України, проявив кращі риси українського національного характеру, виступило партнером держави, сприяючи органам

влади в оперативному вирішенню проблем, які ті не в змозі були вирішити в стислі терміни в умовах воєнного стану.

Показано, що при правильному застосуванні методології архетипного аналізу архетипи можуть розглядатися як невичерпне джерело соціальної енергії. Через її спрямування у конструктивне русло співпраця громадянського суспільства з органами влади стане тим дієвим інструментом, який забезпечить Перемогу України у війні.

Ключові слова: громадянське суспільство, державна влада, органи публічного управління, взаємодія, конструктивний діалог, російсько-українська війна, архетип.

Mamontova Ella Viktorivna Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Political Theories Department, National University 'Odesa Law Academy', Ukraine, 65009, Odessa, Fontanska St, 23, tel.: (050) 336-25-54, <https://orcid.org/0000-0003-2761-8217>

COOPERATION OF CIVIL SOCIETY WITH PUBLIC ADMINISTRATION AUTHORITIES DURING WAR: ARCHETYPICAL RECOMMENDATIONS FOR ESTABLISHING AN OPEN CONSTRUCTIVE DIALOGUE

Abstract. The key condition for successfully countering the full-scale military aggression of the Russian Federation and the key to victory is the constructive interaction of the government and civil society. The purpose of the article is to study the specifics of the functioning of the interaction mechanisms of public administration bodies and civil society institutions in the conditions of martial law and to formulate recommendations for establishing their open constructive dialogue, in particular from the standpoint of archetypal analysis.

One of the determining factors of Ukraine's unprecedented resistance to the full-scale aggression of the Russian Federation is a developed civil society.

The changes in the structure of civil society of Ukraine, which were caused by the Russian aggression of 2022, are determined, and the problems of interaction between the authorities and the public in the conditions of martial law are outlined.

It is emphasized that the public sector in the conditions of war takes over many functions of the state in a situation where the mechanisms of interaction between civil society and the government are not yet sufficiently established and are mostly of a formal nature.

It has been proven that public organizations have direct contacts with public authorities that perform: consultative and advisory functions (public councils, public expertise, participation in the development and analysis of draft legal acts, etc.) and

control functions (the Council of Public Control under the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the National Agency for the Prevention of Corruption and others).

It was noted that, regardless of certain problems that exist in the practices of interaction between society and the government, in a situation of full-scale military aggression, the civil society of Ukraine showed the best features of the Ukrainian national character, acted as a partner of the state, assisting the authorities in the prompt solution of problems that they were not in were able to solve in a short time in the conditions of martial law.

It is shown that with the correct application of the methodology of archetypal analysis, archetypes can be an almost inexhaustible source of social energy. Due to its direction in a constructive direction, the cooperation of civil society with the authorities will become the effective tool that will ensure the Victory of Ukraine in the war.

Keywords: civil society, state power, public administration authorities, interaction, constructive dialogue, russian-ukrainian war, archetype.

Постановка проблеми. Ключовою умовою для успішної протидії повномасштабній військовій агресії російської федерації та запорукою здобуття Перемоги є конструктивна взаємодія влади та громадянського суспільства. В складних умовах екзистенційної війни на виживання українське громадянське суспільство постійно складає іспит на свою зрілість. З перших днів російського вторгнення громадськість активно включилась до волонтерської діяльності, організувала системну допомогу Збройним Силам України, забезпечила прийом внутрішньо переміщених осіб, надавала підтримку всім, хто опинився в складних життєвих обставинах. В цілому, за два роки війни безперервна взаємодія між громадянським суспільством та публічною владою була налагоджена. Втім цілісна струнка система механізмів її забезпечення все ще не сформувалась. Саме тому питання налагодження механізмів взаємодії громадськості та влади потребує ретельного дослідження з метою їх нормативно-організаційного оформлення в умовах воєнного стану. Не менш важливим здається і запит на формування культури відкритого конструктивного діалогу громадянського суспільства та органів публічно управління як запоруки успішної післявоєнної відбудови держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства завжди займала центральне місце у предметному полі наукових розвідок політико-управлінського напрямку. Достатньо з цього приводу згадати імена таких класиків зарубіжної політичної думки, як Г. Алмонд (G. Almond), Р. Арон (R. Aron), Ю. Габермас (Y. Habermas), Ф. фон Хайек (F. von Hayek), Е. Геллнер (E. Gellner),

Р. Дарендорф (R. Dahrendorf), Дж. Кин (J. Keen), К. Поппер (C. Popper), А. Тойнби (A. Toynbee), Г. Шмидт (G. Schmidt) та ін.

Серед вітчизняних вчених наукові підходи щодо методів та форм взаємодії громадянського суспільства та влади, шляхів її ефективного здійснення розвивають: Е. Афонін, В. Горбатенко, В. Бакуменко, В. Бебик, Т. Бутирська, Г. Задорожний, О. Бойко-Бойчук, В. Вакуленко, О. Валевський, М. Василенко, Б. Гаєвський, О. Галацан, В. Голубь, В. Гончарук, А. Колодій, В. Князев, Л. Кормич, Т. Краснопольська, О. Литвиненко, В. Мельниченко, Г. Почепцов, В. Паламарчук, В. Погорілко та ін.

Спираючись на цей ґрунтовний наукових доробок, зазначимо, що необхідність взаємодії зумовлена визнанням сутності влади як такої, потребою забезпечення легітимності влади як підтвердження того, що влада належить народові. «Держава відповідає перед людиною за свою діяльність» (Конституція України, стаття 3), відтак демократичні органи влади зобов'язані звітувати перед громадянами. Поінформованість громадян позначається на їх свідомій участі у державному управлінні в цілому. А дії влади будуть успішними, якщо їх підтримуватиме народ. Поряд з тим, у справі налагодження відкритого конструктивного діалогу влади і громадян варто звертатись не тільки до традиційних підходів з його нормативно-правового, організаційно-адміністративного або публічно-комунікаційного забезпечення, але й використовувати методологічний потенціал інших науково-дослідних напрямків, зокрема соціологічного, культурологічного, політико-психологічного, психоаналітичного тощо.

Мета статті – дослідження специфіки функціонування механізмів взаємодії органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства в умовах воєнного стану та формулювання рекомендації щодо налагодження їх відкритого конструктивного діалогу, зокрема з позицій архетипного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Одним із визначальних факторів безпрецедентного протистояння України повномасштабній агресії РФ, безумовно, є розвинуте громадянське суспільство. У історії свого становлення воно пройшло шлях від квазі-структур радянського зразка до розгалуженої системи неурядових громадських організацій, діяльність яких охоплює переважну більшість сфер суспільного життя.

Тільки «протягом 2016-2020 років кількість інститутів громадянського суспільства суттєво зростає. За даними Державної служби статистики України, відбулося збільшення кількості юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання: громадські організації - на 22149 (з 70321 станом на 1 січня 2016 року до 92470 станом на 1 січня 2021 року), громадські спілки - на 1122 (з 753 до 1875 відповідно), благодійні організації - на 4428 (з 15384 до

19812 відповідно), релігійні організації - на 3390 (з 23261 до 26651 відповідно), творчі спілки (інші професійні організації) - на 38 (з 279 до 317 відповідно), професійні спілки та їх об'єднання - на 2392 (з 26321 до 28713 відповідно), органи самоорганізації населення - на 234 (з 1415 до 1649 відповідно)» [1].

За результатами дослідження «Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги», проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, з 05 по 12 серпня 2022 року «більшість громадян (60%) вважає, що громадські організації потрібні в їхніх містах чи селах (18% - не потрібні), причому це переконання в необхідності громадських організацій доволі стабільне (у 2013 році 58% опитаних вважали, що громадські організації потрібні, 18% - що ні). При цьому, основними видами діяльності, якими в першу чергу повинні займатися громадські організації, громадяни вважають захист соціально вразливих соціальних груп (людей з інвалідністю, багатодітних сімей тощо) - 57% опитаних; контроль за діяльністю влади - 55% (порівняно з 2013 роком значимість зросла на 10%); надання людям юридичної та іншої допомоги в обстоюванні своїх прав (45%); об'єднання людей із спільними інтересами (34%), допомога військовим та волонтерам у збройному конфлікті на Донбасі (31%)» [2].

Як видно з наведених цифр, у суспільстві зростає довіра до громадського сектору та поглиблюються розуміння важливості його місця і ролі у житті соціуму. Однак разом з тим у функціонуванні інститутів громадянського суспільства спостерігались і деякі проблеми. В цілому їх можна класифікувати як фінансові, кадрові, інституційні та проблеми, пов'язані із взаємодією з публічною владою. Мова йде про брак фінансування громадських організацій та складність процедури його здійснення, брак професійних кадрів та недосконалість системи підвищення кваліфікації, відсутність стандартів ведення благодійної діяльності та брак урегульованості у роботі громадських рад та співпраці громадських організацій з владою, брак відкритості та прозорості у взаємодії влади і громадян, прояви корупції тощо.

Усі ці труднощі, безумовно, не сприяли підвищенню рівня залученості громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства. Як доводять дослідження, активну участь у громадській діяльності тривалий час приймала незначна частка громадян України, «причому цей відсоток упродовж 2013-2018 рр. стабільно становить 8-10%» [3, С. 14].

Ситуацію кардинально змінили події 24 лютого 2022 року. Україна опинилась в ситуації екзистенційного випробування. Російська агресія загальмувала розвиток майже всіх сфер людського та соціального буття в Україні, оскільки за два роки війни ми зазнали величезних людських та

матеріальних втрат. На сьогодні російсько-українська війна 2022 р. визнана однією із самих смертоносних в Європі з часів Другої світової війни. За даними ООН, тільки «за період з 24 лютого по 26 грудня 2022р. число загиблих серед цивільного населення України становить 6 884 особи, 10 947 були поранені» [4]. Нажаль, цього року ситуація залишається незмінною, адже в Україні продовжується широкомасштабна війна, і щоденно надходить інформація про нові жертви. Не менш критичними є втрати в промисловій, логістичній, соціально-економічній, екологічній сферах. Ціллю агресора стають пам'ятки культури, знакові та символічні об'єкти архетипового ландшафту українського універсуму, що негативно позначається на психологічному стані населення.

Все це змушує українське суспільство та керівництво країни робити переакцентуацію у виборі внутрішньо- та зовнішньополітичних пріоритетів на користь захисту життя громадян та збереження самої Української державності. У таких умовах об'єктивним стало і зниження темпів та результативності просування України на європейському векторі, і, як наслідок, гальмування впровадження європейських стандартів взаємодії громадянського суспільства і державної влади.

Екзистенційний характер війни, коли Перемога стає не тільки умовою збереження Української державності, але й умовою виживання самої української нації, вимагає від українського політикуму та суспільства максимального фокусування уваги саме на темі війни. Це позначилось на структурі громадянського суспільства України. Перед усім суттєво змінились напрями діяльності громадських організацій. Серед новостворених (після російського вторгнення 2022 р.) неурядових громадських організацій лідирують ті, що ставлять на меті «розв'язання проблем військовослужбовців (допомогу українським військовим та учасникам і ветеранам АТО-ООС); захист прав і потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та громадян, які постраждали від конфлікту та окупації; волонтерську діяльність, зокрема зорієнтованої на надання допомоги цивільному населенню (ВПО, громадянам України, які мешкають у прифронтній зоні - на підконтрольній Україні території Луганської і Донецької областей)» [5, С.37].

Безумовно, діяльність волонтерських та благодійних громадських організацій, спрямована на вирішення соціальних проблем багатьох груп населення, які виникли у зв'язку з розв'язанням повномасштабної війни в Україні, зіграла і продовжує відігравати величезну роль, особливо в умовах обмеженого бюджетного фінансування та неефективності дій держави та органів місцевого самоврядування. Як зазначає В. Гончарук, «така діяльність не призводить до суттєвого впливу на покращення політичної та соціально – економічної ситуації в державі загалом, адже не тільки не стимулює органи

державної влади та органи місцевого самоврядування бути більш ефективними, а й навпаки, дозволяє таким чином переадресувати ІГС вирішення проблемних питань, які мали б вирішувати органи влади» [5, С.37].

Зауваження різке, але, на жаль, об'єктивне. Громадський сектор в умовах війни бере на себе багато функцій держави в ситуації, коли механізми взаємодії громадянського суспільства та влади налагоджені ще не достатньо і носять, переважно, формальний характер.

Безпосередні контакти з органами публічної влади мають громадські організації, що виконують консультативно-дорадчі та контрольні функції. Мова йде про діяльність громадських рад, громадську експертизу, участь у розробленні та аналізі проектів нормативно-правових актів, антикорупційну діяльність, контроль за ефективним використання коштів органами влади та їх посадовими особами тощо.

На даний час в Україні діючим механізмом діалогу публічної влади і інститутів громадянського суспільства виступає Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [6].

Формально комунікацію між громадянським суспільством та органами державної влади забезпечує інститут громадських рад при органах виконавчої влади. В цілому довоєнний досвід їх діяльності, який було накопичено протягом вже достатнього тривалого періоду, свідчить про доцільність їх роботи. До позитивних результатів діяльності громадських рад можна віднести виведення діалогу громадськості та публічної влади на формальний нормативно закріплений рівень; встановлення регулярного режиму цього діалогу; вплив на якість управлінських рішень; забезпечення прозорості та публічності виконавчої влади, її відкритості до громадян. З іншого боку, негативними явищами у діяльності громадських рад є, насамперед, власне порядок формування таких рад, які створювались не за принципом реального представництва, а часто, в кращих традиціях радянської партноменклатури, із застосуванням адміністративного ресурсу, апаратним шляхом. Це спричиняє низьку результативність та формалізований характер роботи громадських рад, відсутність їх реального впливу на прийняття політико-управлінських рішень.

З метою посилення демократичних стандартів діалогової взаємодії громадянського суспільства та публічної влади у 2014 р. було запроваджено інститут рад громадського контролю. Перед усім, мов йде про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, створену» з метою забезпечення прозорості та цивільного контролю за його діяльністю [7]. Однак, не зважаючи до достатні зусилля щодо налагодження

взаємодії громадськості та влади, зокрема у сфері громадського контролю, системна боротьба з корупцією не призвела до відчутних результатів. Це не могло не позначитись на зростанні скептицизму у масовій свідомості громадян щодо формалізованих процедур суспільно-владного діалогу.

Втім відкрита військова агресія російсько федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, здетонувала широку мобілізацію громадянського суспільства на організацію допомоги органам державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні питань оборони держави, а також розв'язуванні проблем громадян, які проживали у населених пунктах, що потрапили в оточення, окупацію, або знаходились у зоні бойових дій. У такий скрутний момент громадянське суспільство стало надійною опорою влади. Діалог розгортався поза вимогами формальних процедур та часових рамок. Представники місцевої влади зверталися до активної частини громадськості за підтримкою, зокрема з проханням мешканців тилкових міст стати волонтерами для внутрішньо переміщених осіб. У цьому зв'язку варто наголосити, що інститути громадянського суспільства виступили здебільшого партнерами держави, сприяючи органам влади в оперативному вирішенню проблем, які ті не в змозі були вирішити в стислі терміни в умовах воєнного стану.

Зі свого боку, влада, розуміючи роль громадської допомоги під час війни, прагнула налагодити конструктивну співпрацю з громадськими організаціями через відкритий діалог. Президент неодноразово закликав українські ЗМІ активніше інформувати суспільство про успіхи Збройних Сил та втрати ворога, а громадян України - підтримати військових. Важливим кроком у посиленні взаємодії влади з громадянським суспільством під час правового режиму воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України став Указ Президента України від 1 березня 2022 року № 86/2022 «Питання Радника – уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровольчими формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки» [8].

У своїй політиці щодо оптимізації механізмів діалогової взаємодії з громадянським суспільством в умовах воєнного стану органи публічного управління України керуються принципами Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, введеної в дію Указом Президента України 27 вересня 2021 р. (Далі – Стратегія). В документі наголошується, що «вагомим чинником реалізації демократичних цінностей, закріплених у положеннях Конституції України, зокрема щодо свободи та особистої недоторканності громадян, свободи слова і думки, свободи вираження поглядів і переконань, свободи світогляду і віросповідання, свободи об'єднання, участі громадян в управлінні державними

справами тощо» [9] є партнерство між державою та громадянським суспільством.

У цьому зв'язку варто нагадати, що згідно Кодексу кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень (2009), «партнерство передбачає спільну відповідальність на кожному етапі процесу прийняття політичних рішень: від встановлення порядку денного, складання проекту і прийняття рішень до реалізації політичних ініціатив» [10, С. 3]. Партнерство визначається як вищий рівень залучення громадянського суспільства у процеси вироблення державної політики.

Ціннісний фундамент Стратегії сформований у відповідності до світових демократичних стандартів. До принципів, на яких вона базується, належать принципи самоврядності громадянського суспільства; рівності можливостей; участі та інклюзивності; партнерства; прозорості та підзвітності; взаємної відповідальності усіх суб'єктів. У Стратегії виділено чотири стратегічних напрями: «1. Забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення. 2. Створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку інститутів громадянського суспільства. 3. Стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України. 4. Створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці» [9].

Не зважаючи на те, що Стратегія розроблялась в 2021 р., коли війна ще не вносила корективи у порядок денний української політики, тим не менш її завдання продовжують втілюватись. Так, у рамках реалізації Стратегії станом на червень 2023 р. «Нацсоцслужбою проведено зустріч з представниками інститутів громадянського суспільства щодо розробки типової місцевої програми розвитку волонтерства. Також розпочато роботу з розробки концепції загальнодержавної програми розвитку волонтерства. Спільно з організаціями, які залучають до своєї діяльності волонтерів, та волонтерами-практиками підготовлено матеріали, що включають питання щодо теоретичних основ волонтерської діяльності в Україні, форм волонтерства та їх організації, волонтерського менеджменту тощо» [11]

Серед практичних кроків у цьому напрямку назвемо декілька. Міністерством молоді та спорту з метою популяризації волонтерської діяльності серед молоді створена Національна волонтерська платформа.

Національна поліція розробила та розповсюдила на офіційних веб-сайтах МВС та Нацполіції рекомендації щодо «запобігання виникненню передумов учинення правопорушень у сфері благодійної та волонтерської діяльності, надання послуг і пільг з метою підтримки міжсекторальної співпраці, спрямованої на запобігання та протидію шахрайству й іншим

зловживанням, а також відповіді на найбільш актуальні проблемні питання у цій сфері» [11].

Реалізація Стратегії знаходиться під постійним спостереженням Уряду країни. На Урядовому порталі відкрито опцію «Громадянське суспільство і влада», яка надає інформацію з нормативно правової бази, що забезпечує взаємодію уряду і громадянського суспільства та містить посилання на кращі практики та рекомендації у сфері демократії участі та механізмах участі громадян у процесі прийняття політико-управлінських рішень.

На порталі присутня інформація щодо реалізації всіх класичних механізмів взаємодії влади і громадськості.

Так, у розділі «Консультації з громадськістю» містяться «Орієнтовні плани консультацій з громадськістю на сайтах органів виконавчої влади» та увесь інформаційний пакет по консультаціям з громадськістю центральних органів виконавчої влади та обласних державних адміністрацій (плани, звіти, повідомлення про обговорення, громадська експертиза, публічне громадське обговорення, вивчення громадської думки). У розділі також містяться щоквартальні інформаційно-аналітичні матеріали щодо результатів проведених консультацій.

Розділ «Громадська експертиза» містить дані по результатам громадської експертизи щодо діяльності окремих структур центральної виконавчої влади. Приміром, на сайті розміщено інформацію щодо громадської експертизи взаємодії Міністерства внутрішніх справ України з громадськістю [12].

На сайті також міститься інформація щодо роботи Ради голів громадських рад при органах виконавчої влади (Положення, плани роботи, склад Ради, протоколи засідань, регламент), а також сторінки громадських рад на сайтах органів виконавчої влади.

Задля підтримки діалогової взаємодії з громадськістю на сайті працюють пряма телефонна лінія, опції «особистий прийом громадян», «звернення громадян», міститься контактна інформація та положення щодо норм доступу до публічної інформації. Надані посилання на телефонні "гарячі лінії" центральних та місцевих органів виконавчої влади.

Отже, сайт «Урядовий портал» повною мірою забезпечує рівень інформування, консультування та діалогу уряду з громадськістю.

Щодо партнерства, цікавою стала ініціатива уряду з проведення інформаційної кампанії «Громадянське суспільство та влада – кращі практики співпраці», яка була започаткована 2020 року Міністерством культури та інформаційної політики України (МКІП) та Секретаріатом Кабінету Міністрів України спільно з проєктом «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства України», який реалізує ICAP Єднання у партнерстві з

Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ). Мета Ініціативи – покращити середовище діяльності громадянського суспільства та зміцнити інституційні спроможності організацій громадянського суспільства для підвищення самозарадності громадського сектору.

Результатом співпраці громадянського суспільства, бізнесу та влади у перший рік війни, зокрема і у рамках вищезгаданої Ініціативи, стала реалізація таких всеукраїнських та міжрегіональних ініціатив, як «Подаруй захиснику берці!», «#BikesForUkraine», «Національна Волонтерська Платформа», «Транспортування мобільних бригад з вакцинації до пацієнтів у важкодоступних населених пунктах в Україні», «Українські освітні хаби в регіонах Західної України», Платформа «#МояВійна», «Курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учасникам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій», Об'єднання волонтерських і державних ініціатив для допомоги цивільному населенню «СпівДія», Інформаційно-гуманітарний проєкт «Родинна історія», «Реагування на надзвичайні ситуації для задоволення основних потреб та потреб захисту постраждалих від конфлікту та переміщених дітей та їхніх сімей в Україні», Хаб у межах програми «Шелтер» Фонду Східна Європа, Програма реімбурсації «Доступні ліки» та чатбот «Спитай Гриця», Курс «Агрочелендж. Твоє майбутнє в агро», «Рухайся більше», «#перемагаєморазом Bratislava Ballet Camp UKRAINE NOW, «Візія майбутнього», «Єдина карта радіаційного фону в Україні», «Позашкільна освіта: розвиток співпраці», «Корупційні ризики вступної кампанії 2022», «Дерегуляція: Спрощення правил оформлення дозволів на викиди забруднюючих речовин», інформаційна кампанія «Не додавай роботи» [13].

Щодо дій державної влади, то важливим кроком у посиленні взаємодії влади з громадянським суспільством під час правового режиму воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України став вже згаданий вище Указ Президента України від 1 березня 2022 року № 86/2022 «Питання Радника – уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровольчими формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки». «Основним завданням Радника - уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровольчими формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки, є налагодження ефективної взаємодії громадян, громадських об'єднань, добровольчих формувань, що утворилися або самоорганізувалися для оборони України та добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки, обороні та захисті держави, зі Збройними Силами України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами» [8].

Серед заходів щодо забезпечення владно-громадської взаємодії під час воєнного стану названо такі: Верховна Рада України продовжила воєнний стан в Україні та прийняла ряд законів і законопроектів; запущено гарячу лінію для консультацій ВПО та безробітним; оновлений перелік громадських приймальень Української Гельсінської спілки з прав людини; Мінцифра запустила гарячу лінію для консультацій щодо виплат для ВПО та допомоги безробітним; оновлено перелік суб'єктів, яким в умовах воєнного стану проводиться державна реєстрація юридичних осіб та ФОП; розширено коло суб'єктів державної реєстрації та видів адміністративних послуг, що надаються на території України, де відсутні бойові дії тощо.

Підсумовуючи вищезазначене можна констатувати, що уряд України діє відповідно до умов воєнного стану. Для підвищення дієвості взаємодії органів публічного управління та громадянського суспільства рекомендовано використовувати інституціональний механізм стимулювання розвитку громадянського суспільства через утворення та активізації роботи консультативно-дорадчих органів.

Однак здебільшого механізми взаємодії держави та громадянського суспільства потребують удосконалення та подальших розвідок у напрямі закріплення принципів участі, довіри, підзвітності, прозорості та незалежності.

Плідним напрямком у реалізації цього завдання може стати звернення до методологічного інструментарію архетипового аналізу. Адже, за ствердженням експертів, архетипи як «першопочаткові структури колективного несвідомого нації, які представлені загальними ідеями, переживаннями, почуттями, сюжетами, образами, що визначають соціокультурні та релігійні традиції етносу» [14, С. 19] є невичерпним джерелом несвідомих імпульсів та почуттів приналежності індивіда до власної території, етносу, нації, громадянства, джерелом формування почуття патріотизму. Під архетипами розуміють «колективно повторювані форми сприйняття і розуміння, що виконують роль організуючого принципу інтеграції колективного несвідомого у сферу соціальної свідомості» [15, С. 324]

Повномасштабна агресія РФ проти України актуалізувала у свідомості українців першообрази Матері, Землі, Долі, Свободи, Батьківщини, Воїна – захисника, Справедливості, та наділила їх новими сенсами. У межах траєкторії «архетип - культура - менталітет» проявилися такі риси національного характеру українців, як кордоцентризм (від установки, що істинну сутність людини зосереджено в серці до поведінкової переваги емоцій та почуттів над мисленням і волею), демократичність, волелюбство, войовничість та козацький дух, впертість, адаптивність, оптимізм, почуття гумору, толерантність, індивідуалізм, анархчність як самодостатність та відстороненість від влади, інтровертованість тощо.

При правильному застосуванні архетипи можуть стати майже невичерпним джерелом соціальної енергії. Через її спрямування у конструктивне русло співпраця громадянського суспільства з органами влади стане тим дієвим інструментом, який забезпечить нашу Перемогу.

Висновки. Підсумовуючи усе вищезазначене можна зробити висновок, що, не зважаючи на певні проблеми, що існують у практиках взаємодії суспільства та влади, у ситуації повномасштабної військової агресії громадянське суспільство України, проявив кращі риси українського національного характеру, виступило партнером держави, сприяючи органам влади в оперативному вирішенню проблем, які ті не в змозі були вирішити в стислі терміни в умовах воєнного стану.

Література:

1. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки : Указ Президента України №487/2021 від 27.09.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>

2. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. Результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, з 05 по 12 серпня 2022 року. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-doderzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

3. Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства, 2020. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2020 році : матеріали. щоріч. доп. / [Корнієвський О., Сидоренко Д., Пеліванова Н. та ін.]; за заг. ред. Ю. Тищенко, Ю. Каплан. – Київ : НІСД, 2021. 116 с.

4. З початку війни в Україні загинули майже 7 тис. цивільних людей — ООН. — *Українська правда*, 28 грудня 2022р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/28/7382634>.

5. Гончарук В. Реалізація механізмів взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства: виклики та перспективи. *Аспекти публічного адміністрування*. Вип. 10 (5). 2022. С.34 – 46.

6. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. №996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#n30> (дата звернення 12.05.2022).

7. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

8. Питання Радника – уповноваженого Президента України з питань взаємодії з громадськими об'єднаннями та добровільними формуваннями, які беруть участь у забезпеченні національної безпеки Указ Президента України від 1 березня 2022 року № 86/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/2022#Text>

9. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки : Указ Президента України №487/2021 від 27.09.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>.

10. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень / Ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 р. CONF/PLE(2009)CODE1.18с.

11. Інформація про виконання у I-II кварталах 2023 року плану заходів з реалізації до 2024 року Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки (розпорядження Кабінету Міністрів від 14.02.2023 р. № 160) URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_spryiannia/info%20stratagy_2023_1-2.pdf

12. Громадська експертиза взаємодії Міністерства внутрішніх справ України з громадськістю: опубліковано 22 січня 2020 року о 12:23 URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/gromadska-ekspertiza-vzayemodiyi-ministerstva-vnutrishnih-sprav-ukrayini-z-gromadskistyuu>

13. Громадянське суспільство, бізнес та влада – кращі практики співпраці. Збірник історій про кращі спільні проекти організацій громадянського суспільства, бізнесу та органів виконавчої влади». 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/ZBIRNYK_ISTORIY_2022.pdf

14. Семергей Н. Історіографічний дискурс про роль архетипів у стабілізації конфліктного розвитку національної ідентичності українців в імперську добу. *Українознавчий альманах*. Вип. 24. 2019. С. 17-21.

15. Семергей Н. В. Архетипи української нації та розвиток ідеї цілісної освіти. Київські філософські студії : матеріали наук. конф., Київ, 16-17 травня 2019 р. / за заг. ред. Р. О. Додонова. К. : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2019. С. 323–325.

References:

1. Pro Natsionalnu stratehiiu spryiannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021 – 2026 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy №487/2021 vid 27.09.2021 r. [On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026: Decree of the President of Ukraine No. 487/2021 dated September 27, 2021.] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193> [in Ukrainian].

2. Dovira do derzhavy: yak zberehty natsionalnu yednist zarady peremohy. Rezultatamy doslidzhennia, provedenoho Fondom «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva, v usikh rehionakh Ukrainy za vyniatkom Krymu ta okupovanykh terytorii Donetskoï ta Luhanskoï oblastei, z 05 po 12 serpnia 2022 roku. [Confidence in the state: how to preserve national unity for the sake of victory. The results of the research conducted by the Foundation "Democratic Initiatives" named after Ilka Kucheriva, in all regions of Ukraine with the exception of Crimea and the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions, from August 5 to 12, 2022.] Retrieved from <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberehti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi> [in Ukrainian].

3. Kliuchovi vyklyky dlia rozvytku hromadianskoho suspilstva, 2020. Stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini u 2020 rotsi : materialy. shchorich. dop.; za zah. red. Yu. Tyshchenko, Yu. Kaplan. [Key challenges for the development of civil society, 2020. State of development of civil society in Ukraine in 2020: materials. every year add; in general ed. Yu. Tyshchenko, Yu. Kaplan] Kyiv : NISD, 2021. 116 s [in Ukrainian].

4. Z pochatku viiny v Ukraini zahynuly maizhe 7 tys. tsyvilnykh liudei — OON. (28/ 12/ 2022)[Almost 7,000 civilians have died in Ukraine since the beginning of the war — UN..] *Ukrainska pravda - Ukrainian Pravda*, December 28, 2022. Retrieved from URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/28/7382634> [in Ukrainian].

5. Honcharuk V. (2022) Realizatsiia mekhanizmiv vzaiemodii orhaniv vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva: vyklyky ta perspektyvy [Implementation of mechanisms of interaction between authorities and institutions of civil society: challenges and prospects]. *Aspekty publichnoho administruvannia. - Aspects of public administration*, 10 (5), 34 – 46 [in Ukrainian].

6. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 2010 r. №99 [On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 3, 2010 No. 99] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#n30> [in Ukrainian].

7. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1698-VII. [About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine dated October 14, 2014 No. 1698-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].

8. Pytannia Radnyka – upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z pytan vzaiemodii z hromadskymy obiednanniamy ta dobrovolchymy formuvanniamy, yaki berut uchast u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 1 bereznia 2022 roku № 86/2022 [Issue of the Advisor - authorized to the President of Ukraine on issues of interaction with public associations and voluntary formations that participate in ensuring national security Decree of the President of Ukraine dated March 1, 2022 No. 86/2022] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/2022#Text> [in Ukrainian].

9. Pro Natsionalnu stratehiiu sprianiia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021 – 2026 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy №487/2021 vid 27.09.2021 r. [On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026: Decree of the President of Ukraine No. 487/2021 dated September 27, 2021.] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>. [in Ukrainian].

10. Kodeks krashchykh praktyk uchasti hromadskosti u protsesi pryiniattia rishen / Ukhvalenyi Konferentsiieiu mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii Rady Yevropy na zasidanni 1 zhovtnia 2009 r. [Code of best practices for public participation in the decision-making process / Adopted by the Conference of International Non-Governmental Organizations of the Council of Europe at its meeting on October 1, 2009]. CONF/PLE(2009)CODE1.18p. [in Ukrainian].

11. Informatsiia pro vykonannya u I-II kvartalakh 2023 roku planu zakhodiv z realizatsii do 2024 roku Natsionalnoi stratehii sprianiia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky (rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv vid 14.02.2023 r. № 160) [Information on the implementation in the I-II quarters of 2023 of the plan of measures for the implementation by 2024 of the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026 (order of the Cabinet of Ministers of February 14, 2023 No. 160)] (n.d.). *kmu.gov.ua*/ Retrieved from URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_sprianiia/info%20stratagy_2023_1-2.pdf [in Ukrainian].

12. Hromadska ekspertyza vzaiemodii Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy z hromadskistiu: opublikovano 22 sichnia 2020 roku o 12:23 [Public examination of the interaction of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with the public: published on January 22, 2020 at 12:23] (n.d.). *kmu.gov.ua*/ Retrieved from URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/gromadska-ekspertiza-vzayemodiyi-ministerstva-vnutrishnih-sprav-ukrayini-z-gromadskistyuu> [in Ukrainian].

13. Hromadianske suspilstvo, biznes ta vlada – krashchi praktyky spivpratsi. (2022) [Civil society, business and government - best practices of cooperation.] Zbirnyk istorii pro krashchi spilni proekty orhanizatsii hromadianskoho suspilstva, biznesu ta orhaniv vykonavchoi vlady. - A collection of stories about the best joint projects of civil society organizations, business and executive authorities." Retrieved from URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/ZBIRNYK_ISTORIY_2022.pdf [in Ukrainian].

14. Semergej N. V. (2019) Istoriohrafichnyi dyskurs pro rol arkhety piv u stabilizatsii konfliktnoho rozvytku natsionalnoi identychnosti ukraintsi v impersku dobu. [Historiographical discourse on the role of archetypes in stabilizing the conflictual development of Ukrainian national identity in the imperial era]. *Ukrainoznavchyi almanakh. - Ukrainian studies almanac. (24)*, 17 -21. [in Ukrainian].

15. Semergej N. V. (2019). Arxetyipy ukrayinskoyi nacyi ta rozvytok ideyi cilisnoyi osvity [Archetypes of the Ukrainian nation and the development of the idea of holistic education]. *Kyyivski filosofski studiyi : materialy nauk. konf., Kyyiv, 16-17 travnya 2019 r. K.: Kyiv: un-t imeni Borysa Grinchenka, S. 323–325* [in Ukrainian].

УДК 342.25

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-150-162](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-150-162)

Марченко Володимир Юрійович аспірант Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування, Національна академія правових наук України, начальник юридичного відділу Комунального підприємства «Салтівське трамвайне депо», 61051, м. Харків, тел.: (067) 601-32-06, <https://orcid.org/0000-0002-3663-6399>.

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Анотація. Дане дослідження присвячене вивченню архетипних засад формування суб'єктного складу муніципально-правової політики на теренах України з давніх часів та до сьогодні, а також формуванню пропозицій щодо доповнення суб'єктного складу муніципально-правової політики в Україні новими суб'єктами. В роботі розглянуто визначення муніципально-правової політики як галузі державної правової політики. Визначено, що на політичну свідомість суб'єктів політики впливають «політичне свідоме» та «політичне несвідоме», надано їх визначення. Зазначено думки зарубіжних та вітчизняних учених щодо архетипів, архетипної методології та їх ролі у розвитку суспільства та держави. Проаналізовано чинне законодавство України щодо місцевого самоврядування в контексті законодавчого закріплення окремих суб'єктів муніципально-правової політики.

Розглянуто етапи формування суб'єктного складу муніципально-правової політики на основі архетипних засад та зазначено притаманні таким етапам суб'єкти муніципально-правової політики: 1) трипільський – народ та старійшини, 2) Київської Русі – віче, князі та призначувані ними особи, міські громади, сільські (сусідські) громади-верви, 3) часи занепаду Київської Русі за татаро-монгольської навали – князі, інші призначувані нижчі посадовці, віче, 4) литовсько-польський період – народ, центральні органи влади, місцеві органи влади, 5) часи Козаччини – народ, гетьмани, старшини та інші посадові особи вищого рангу, козацькі ради, 6) часи Російської та Австро-Угорської імперій – органи центральної державної влади та формальні органи місцевого самоврядування, 7) період УНР – народ, виборні Ради і Управи громад, волостей і земель, за координації рад та управ міністрами УНР, 8) часи Української Радянської Соціалістичної Республіки – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, народ, 9) незалежна Україна з 1991 року –

український народ, Українська держава; органи державної влади; політичні партії; територіальні громади; члени територіальних громад; представницькі органи місцевого самоврядування (місцеві ради), виконавчі органи місцевих рад; сільські, селищні, міські голови, органи самоорганізації населення, депутати місцевих рад, посадови особи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації; асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування; юридичні особи.

Запропоновано внести зміни до чинного законодавства, запровадити нові тимчасові призначувані органи державної влади, які будуть забезпечувати процес відновлення деокупованих територій та функціонувати не більше 5 років, та доповнити перелік суб'єктів муніципально-правової політики в Україні такими тимчасовими органами державної влади.

Ключові слова: архетипи, муніципально-правова політика, суб'єкти муніципально-правової політики, формування суб'єктного складу муніципально-правової політики.

Marchenko Volodymyr Yurievich post-graduate student of Scientific Research Institute of State Building and Local Government, National Academy of Law Sciences of Ukraine, Head of the Legal Department of the Municipal Enterprise «Saltiv Tram Depot», 61051, Kharkov, tel.: (067) 601-32-06, <https://orcid.org/0000-0002-3663-6399>

ARCHETYPICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE SUBJECT COMPOSITION OF MUNICIPAL LEGAL POLICY ON THE TERRITORY OF UKRAINE

Abstract. This research is devoted to the study of the archetypal principles of the formation of the subject composition of municipal legal policy on the territory of Ukraine from ancient times to the present day, as well as the formation of proposals for supplementing the subject composition of municipal legal policy in Ukraine with new subjects. The work considers the definition of municipal legal policy as a branch of state legal policy. It was determined that the political consciousness of political subjects is influenced by the "political conscious" and "political unconscious", their definitions were given. The opinions of foreign and domestic scientists regarding archetypes, archetypal methodology and their role in the development of society and the state are indicated. The current legislation of Ukraine on local self-government is analyzed in the context of the legislative consolidation of certain subjects of municipal legal policy.

The stages of the formation of the subject composition of municipal legal policy based on archetypal principles are considered, and the subjects of municipal

legal policy inherent in such stages are indicated: 1) Trypillian – the people and elders, 2) Kievan Rus – viche, princes and their appointed persons, city communities, rural (neighborly) communities-vervs, 3) the times of the decline of Kievan Rus during the Tatar-Mongol invasion - princes, other appointed lower officials, viche, 4) the Lithuanian-Polish period - the people, central authorities, local authorities, 5) the times of the Cossacks - the people, hetmans, elders and other high-ranking officials, Cossack councils, 6) the times of the Russian and Austro-Hungarian Empires - central state authorities and formal bodies of local self-government, 7) the period of the Ukrainian People's Republic - people, elected councils and administrations of communities, volosts and lands, under the coordination of councils and administrations by the ministers of the Ukrainian People's Republic, 8) times of the Ukrainian Soviet Socialist Republic - state authorities, local self-government bodies, people, 9) independent Ukraine since 1991 - Ukrainian people, the Ukrainian state; public authorities; political parties; territorial communities; members of territorial communities; representative bodies of local self-government (local councils), executive bodies of local councils; village, settlement, city mayors, bodies of self-organization of the population, deputies of local councils, officials of local self-government, enterprises, institutions, organizations; associations and other associations of local self-government bodies; entities.

It is proposed to make changes to the current legislation, to introduce new temporary appointed bodies of state power that will ensure the process of restoration of de-occupied territories and function for no more than 5 years, and to supplement the list of subjects of municipal legal policy in Ukraine with such temporary bodies of state power.

Keywords: archetypes, municipal legal policy, subjects of municipal legal policy, formation of the subject composition of municipal legal policy.

Постановка проблеми. У будь-якому суспільстві приймаються закони, розробляється політика та розподіляються ресурси. Це характерно для всіх держав. Муніципально-правовою політикою є основою для розвитку місцевих органів влади та місцевих відносин у будь-якій державі.

Актуальним залишається питання дослідження процесів формування суб'єктного складу муніципально-правової політики у зв'язку із значними змінами у суспільних відносинах, що відбулися за останні століття. Сучасне постмодерне суспільство розвивається на основі інновацій та інноваційних процесів, а отже і муніципально-правова політика також повинна розвиватися з урахуванням сучасних умов, що склалися у суспільстві. При цьому необхідним є врахування звичаїв та традицій, що склалися на теренах України протягом багатьох років.

Архетипи, як колективне несвідоме українського суспільства, впливають на поведінку людей, зумовлюють їхні дії, визначають стереотипи, вірування, соціальні та правові норми повсякденної життєдіяльності. Тому важливим є дослідження процесів формування суб'єктного складу муніципально-правової політики від стародавніх часів до сьогодні з урахуванням архетипних засад, що історично склалися на теренах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі до висвітлювання архетипів та архетипної методології зверталися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як М. Мафессолі, Ж. Дюран, О. Донченко, Ю. Романенко, Е. Афонін, А. Мартинов та М. Недюха.

Проте, слід зазначити, що наразі відсутні роботи, що присвячені дослідженню архетипних засад формування суб'єктного складу муніципально-правової політики.

Мета статті. З урахуванням архетипних засад, що історично склалися на теренах України, дослідити процеси формування суб'єктного складу муніципально-правової політики від давніх часів та до сьогодні, та на основі проведеного дослідження визначити актуальний суб'єктний склад муніципально-правової політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства, а також зазначити можливі зміни до суб'єктного складу муніципально-правової політики з урахуванням сучасних умов.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі домінує думка, що колективні правила для регуляції індивідуальних відносин працюють до того часу, поки належним чином діє апарат примусу, а також наявний колективний консенсус щодо дотримання правил [16, с. 2]. У той же час відсутність названих передумов призводить до недієвості механізмів, які повинні запобігати порушенням загальновизнаних колективних правил. Яскравим прикладом відсутності колективного консенсусу та дієвого апарату примусу на міжнародному рівні є збройна агресія російської федерації проти України. Наразі ми спостерігаємо формування нової системи міжнародної безпеки із збереженням провідної ролі західних держав [3, с. 1], що також впливає й на розвиток муніципально-правової політики в Україні. Історично сформовані відносини на місцевому рівні переживають значні випробування.

Муніципально-правова політика – це галузь державної правової політики, яка виражається у науково обґрунтованій, цілеспрямованій, планомірній і системній діяльності державних і недержавних структур, що проводиться з метою розвитку та забезпечення функціонування місцевого самоврядування як однієї з основ конституційного ладу. Відповідно муніципально-правова політика охоплює широку сферу відносин на державному, регіональному, та місцевому рівнях з приводу забезпечення функціонування територіальних громад, створюваних ними органів, питань

життєзабезпечення цих суб'єктів, а також забезпечення функціонування органів влади на місцях. Суб'єктний склад муніципально-правової політики залежить як від історичних та архетипних засад розвитку політико-правової сфери суспільних відносин, так і від правового регулювання, що визначає суб'єктний склад відповідних відносин у суспільстві та яке наявне на даному етапі трансформаційних процесів, що відбуваються у суспільстві.

З метою забезпечення стабільності політичної системи та сталості політичних процесів, що відбуваються в державі, в тому числі на місцевому рівні, важливим є створення передумов для зменшення проявів конфронтаційних настроїв у суспільстві, політичних конфліктів та створення підґрунтя для узгодження політичних інтересів учасників політичної діяльності у суспільстві. Основними елементами, що впливають на формування масової політичної свідомості, є: 1) політичне свідоме, що включає в себе політичні системи, політичні програми та партії, концепції розвитку суспільства та ін. Це сукупність свідомих форм в рамках масової свідомості, які відображають політичний устрій та життя суспільства; 2) політичне несвідоме, що включає потреби, інтереси, бажання суспільних мас. Політичне несвідоме поступово трансформується у політичне свідоме та у подальшому сприяє розвитку політичного свідомого, у тому числі і суб'єктів окремих галузей державної правової політики.

Зазначимо, що соціальне становище (середній прошарок чи еліта) та соціальна позиція (ставлення до процесів, що відбуваються у суспільстві) окремих суб'єктів не завжди відповідають одне одному. Належність до певного шаблону соціальної ієрархії автоматично та беззаперечно не визначає «соціальну свідомість». Натомість, на відміну від соціального становища та соціальної позиції людини, які лише опосередковано впливають на історію, архетипи масової свідомості прямо впливають на історичний розвиток суспільства в різних сферах суспільних відносин та розглядаються вченими як «глибинний психосоціальний конструкт інформаційно-енергетичної природи» [8, с. 24]. Архетипи завжди пов'язані один з одним і цей зв'язок є визначальним через те, що кожний окремо взятий архетип є лише мертвою формою без зв'язку із іншими, що ми зможемо спостерігати при аналізі етапів формування суб'єктного складу муніципально-правової політики.

О. Донченко та Ю. Романенко досліджують окремі архетипи колективного несвідомого, на основі яких формувалась, зокрема, й муніципально-правова політика на теренах України. Вони звертають увагу на спорідненість українських архетипів з візантійськими архетипами та налічують одинадцять архетипів, які найбільше впливали на розвиток українського суспільства. Такими архетипами автори визначають: 1) архетип «вічного учня», що характеризує постійну потребу наздоганяти у розвитку інші, більш розвинені,

держави; 2) архетип «героїзованого злочинця»; 3) архетип «домінування уречевленого над процесуальним»; 4) архетип «обрядовості та імітативності»; 5) архетип «вічного повернення»; 6) архетип «анігіляційної рівності»; 7) архетип «ідеалізації старовини»; 8) архетип «тотожності істини та влади»; 9) архетип «марності буття»; 10) архетип «вічної правди»; 11) архетип «звеличення юродивого» [8, с. 170]. Дані архетипи на думку дослідників є основними факторами, які впливали та впливають на всі історичні та соціальні процеси в державі. На нашу думку цей перелік архетипів не є вичерпним та може бути доповнений при виділенні окремих історичних етапів формування суб'єктного складу муніципально-правової політики.

Першим етапом розвитку суб'єктного складу муніципально-правової політики можна назвати часи «Трипільської цивілізації». Найважливіші рішення трипільці приймали на загальних зборах, а організацією внутрішнього життя займалися старійшини [9, с. 248- 249]. Архетипи «особистої свободи», «землі», «матері» були провідними на даному етапі [18; 20], а суб'єктами муніципально-правової політики були як народ, так і вища влада у вигляді старійшин, які вільно обиралися народом. У зв'язку із занепадом місцевого самоврядування після трипільської цивілізації та пануванням кочових племен до часів Київської Русі муніципально-правова політика переживала занепад та була фактично відсутня.

Другим етапом розвитку суб'єктного складу муніципально-правової політики є часи існування Київської Русі. В цей час основним архетипом був архетип «обрядовості». Всі основні питання життєдіяльності громади вирішувались на віче, що мало необмежені повноваження. Іншими суб'єктами муніципально-правової політики за часів Київської Русі були князі та призначувані ними особи, міські громади, які користувались адміністративною, господарською та судовою автономією, а також сільські (сусідські) громади-верви.

Наступним етапом стали часи занепаду Київської Русі за татаро-монгольської навали. Відбулася повна втрата архетипу «особистої свободи» та набуття значення архетипами «марності буття» та «бідності» (захисна реакція від пограбувань та чужинців – люди намагалися всім показати, що вони бідні та розчаровані у житті). Основними суб'єктами тогочасної муніципально-правової політики були князі, які отримували право на правління у татаро-монгольських правителів, інші призначувані нижчі посадовці та віче, яке не мало попередньої широти повноважень. Відбувався занепад місцевого самоврядування та муніципально-правової політики [19, с. 30-31].

Литовсько-польський період, ознаменував собою відродження місцевого самоврядування, муніципально-правової політики та активний розвиток магдебурзького права. Повнота влади перейшла до виборних органів влади,

керованих центром. Було запроваджено місцеве самоврядування, як частину державної влади, а суб'єктами муніципально-правової політики були народ (в меншій мірі), центральні органи влади та місцеві органи влади, які формально хоча й обиралися, але всі їх дії узгоджувалися з центральними органами влади. Фактично була спроба скасувати звичаєві норми з переходом від архетипу «обрядовості» до архетипу «тотожності істини та влади» [7, с. 578].

П'ятим етапом розвитку суб'єктного складу муніципально-правової політики є часи Козаччини. Це був період відродження муніципально-правової політики. Відроджені були й усі архетипи в житті людей («особистої свободи», «матері», «землі» та ін.). Основними суб'єктами муніципально-правової політики у той час були народ, гетьмани, старшини та інші посадові особи вищого рангу, козацькі ради («відгук віче» [4, с. 167]) та самоврядні громади («полкові» або козацькі громади, селянські громади та козацько-селянські громади змішаного типу [14, с. 54]).

За часів Російської та Австро-Угорської імперій органи місцевого самоврядування мали здебільшого формальний характер, адже ключові повноваження зберігалися за органами державної влади. Таким чином, основними суб'єктами муніципально-правової політики того часу були органи центральної державної влади та формальні органи місцевого самоврядування, а народ фактично був усунений від формування та реалізації муніципально-правової політики.

Сьомий етап – період УНР. Розроблений Центральною Радою проект закону «Про владу на місцях і місцеве самоврядування» та Конституція УНР, що закріплювала державний лад на засадах децентралізації (стаття 5 Конституції УНР надавала землям, волостям і громадам права широкого самоврядування) [12], які були прийняті у 20-ті роки ХХ століття, можна вважати основою для подальшого формування сучасного суб'єктного складу муніципально-правової політики. Основними суб'єктами муніципально-правової політики, які передбачалися (хоча ідеї й не було втілено у життя), можна вважати народ, виборні Ради і Управи громад, волостей і земель, за координації рад та управ міністрами УНР, які «тільки контролюють і координують їх діяльність, безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених» [12].

Часи Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) стали переходом до централізованого державного правління, формального існування місцевого самоврядування, яке стало частиною централізованої системи управління та складало найнижчу ланку державної влади. Згідно з Конституцією УРСР 1937 року ради виступали представницько-розпорядними органами державної влади всіх рівнів [14], а в нормах Конституції 1978 р., були закріплені як складові єдиної системи представницьких органів

державної влади України [13]. Відповідно, суб'єктний склад муніципально-правової політики звужився до органів державної влади, у тому числі й система місцевих рад, яка мала удержавлений характер та народу (формальна участь у прийнятті рішень).

Часи незалежності України з 1991 року є сучасним етапом формування суб'єктного складу муніципально-правової політики. Наразі ми живемо в епоху постмодерного суспільства, основою якого є «неповторна одиничність» людини, а також механізм її соціальної ідентичності, яка характеризує самосвідомість індивіда як наслідок ототожнення людиною себе із самою собою у контексті особистої цілісності й неперервності власного розвитку. При цьому така особиста цілісність забезпечується архетипами колективного несвідомого [5, с. 98–99].

Ряд учених здійснювали дослідження архетипів колективного несвідомого та аналізували архетипну методологію в контексті досліджень суперечностей функціонування сучасного суспільства. Так, Е. Афонін і А. Мартинов використовують аналітичний потенціал архетипної методології для аналізу змін свідомості українців та визначення архетипних джерел соціального та інституційного зростання українського суспільства [6]. Автори пропонують та обґрунтовують власне розуміння концепції архетипів, які виступають основою психосоціальних засад постмодерної особистості. Також дослідники простежують зв'язок та послідовність традиційного та постмодерного розуміння сутності архетипів, визначаючи, що: 1) архетипи є основою менталітету, соціокультурних моделей; 2) архетипи відображають історичний досвід суспільства, колективні несвідомі образи, що сформувались в колективному несвідомому протягом тривалого історичного розвитку; 3) архетипи є стереотипами, символами, міфами, на основі яких формується колективна свідомість суспільства [6].

Історичні процеси з виборювання українцями власної державності, які відбувалися на теренах України протягом століть, дозволяють стверджувати, що саме з 1991 року, з набуття Україною незалежності, ми спостерігаємо поступове втілення колективного несвідомого в колективне свідоме. Так само викристалізовується перелік суб'єктів, які беруть участь у проведенні муніципально-правової політики в Україні. У своєму дослідженні М.П. Недюха стверджує, що «національний габітус» набуває ознак етосу (зразка поведінки) та є укоріненим в історії, звичаях і традиціях, менталітеті народу. Державні символи Київської Русі, будучи апробованими історією, постають державними символами модерної суверенної держави. У цьому сенсі визвольні змагання мають розглядатись як етос нації, усталений у часі та просторі процес. М.П. Недюха зазначає, що національна ідентичність українців на сьогодні тісно пов'язана зі спробами самоорганізації на певній

локальній території, місцевістю, природним і культурним ландшафтом, їх сакралізацією та ритуалізацією, укоріненістю у соціальному часі та просторі, буттєвою прив'язкою до місця походження, проживання, що набуває не лише символічного або психологічного значення, але й державотворчого: люди і територія формують державу [15]. Відповідно особливого значення набувають питання проведення виваженої та фахової муніципально-правової політики, яка є тією галуззю державної правової політики, що з'єднує між собою державу та місцеве самоврядування, органи самоорганізації населення та окремих громадян на місцях.

М. Мафессолі зазначає, що сучасна людина може не брати участі у глобальних процесах політичного й економічного життя держави, проте на локальному рівні людина емоційно та діяльнісно пов'язана із найближчим оточенням (спільнотою певної території), «вкорінена в повсякденності». На культурному рівні зникає поняття загальнолюдської великої й універсальної «гуманістичної моралі», приходить поняття «етики спільноти, групи, колективу», що діє лише в даній малій місцевій системі, замінюючи всеосяжну мораль модернізму [2].

Процеси трансформації несвідомого у свідоме, що відбуваються на теренах України, їх легалізація та сприйняття суспільством були і залишаються одним із найважливіших аспектів формування нації та сучасної держави. За висловом Ж. Дюрана дані процеси пов'язуються «з випробуваннями, злетами та падіннями, воскресіннями та спокутою» [1, с. 209].

Наразі право місцевого населення на місцеве самоврядування закріплене як в міжнародних актах, так і в українському законодавстві. У ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування визначено, що головні повноваження та функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом; органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно розв'язувати будь-яке питання, не вилучене зі сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу; повноваження, якими наділяються органи місцевого самоврядування, як правило, мають бути повними і виключними.

Відповідно до ч.1 та 3 ст. 140 Конституції України [11] місцеве самоврядування є правом територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

У ч.2 ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10] зазначено, що «місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст». Відповідно простежується різнорівневність суб'єктного складу муніципально-правових відносин на місцевому рівні: 1) первинний суб'єкт, наділений всією повнотою повноважень місцевого самоврядування – територіальні й об'єднані територіальні громади, що реалізують своє право на місцеве самоврядування як колективний соціально-територіальний суб'єкт, сформований відповідно до системи адміністративно-територіального устрою України; 2) органи первинного представництва територіальних громад – обласні, районні та місцеві ради; 3) інші органи, а також посадові особи місцевого самоврядування, що реалізують власні і делеговані повноваження у сфері місцевого самоврядування; 4) підприємства, організації, установи, громадські організації та інші суб'єкти, що залучені до реалізації муніципально-правової політики. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, на відміну від колективних територіальних суб'єктів (громад), є юридичними особами.

На сьогодні до основних суб'єктів муніципально-правової політики можна віднести: український народ, Українську державу; органи державної влади; політичні партії; територіальні громади; члени територіальних громад; представницькі органи місцевого самоврядування (місцеві ради), виконавчі органи місцевих рад; сільські, селищні, міські голови, органи самоорганізації населення, депутати місцевих рад, посадові особи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації; асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування; юридичні особи.

Вважаємо, що даний перелік суб'єктів муніципально-правової політики може бути доповнений. У зв'язку із необхідністю забезпечення повоєнної відбудови деокупованих територій можна внести зміни до законодавства, взявши за основу іберійську систему місцевого самоврядування, що характерна для Іспанії, Португалії та іспаномовних держав Латинської Америки. Особливістю іберійської системи місцевого самоврядування є те, що на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою присутні як представницькі, так і призначувані органи влади, які органічно інтегровані в систему місцевого самоврядування як очільники виконавчих органів (алькальди, регідори, мери, префекти тощо). Такі посадові особи спочатку обираються народом, а потім затверджуються центральними органами влади з повноваженнями щодо контролю за діяльністю представницького органу в

який було обрано дану особу [17, с. 165]. Подібна система може бути застосована і в Україні на деокупованих територіях, як система перехідного періоду, де поряд з органами місцевого самоврядування працюють тимчасові, призначувані центральною владою органи влади. На нашу думку така система повинна мати чітко визначені строки функціонування та може бути застосована на строк до 5 років з моменту деокупації відповідної території. Таким чином, перелік суб'єктів муніципально-правової політики можна буде доповнити тимчасовими призначуваними центральною владою органами, які забезпечують процес відновлення деокупованих територій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Нами було розглянуто архетипну методологію та засади, визначено етапи формування суб'єктного складу муніципально-правової політики в Україні та названо суб'єкти на кожному з таких етапів. Зазначено, що на сьогодні можна виділити такі суб'єкти муніципально-правової політики: український народ, Українську державу; органи державної влади; політичні партії; територіальні громади; члени територіальних громад; представницькі органи місцевого самоврядування (місцеві ради), виконавчі органи місцевих рад; сільські, селищні, міські голови, органи самоорганізації населення, депутати місцевих рад, посадови особи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації; асоціації та інші об'єднання органів місцевого самоврядування; юридичні особи.

Запропоновано внести зміни до чинного законодавства, запровадити нові тимчасові призначувані центральною владою на строк до 5 років органи, які будуть забезпечувати процес відновлення деокупованих територій та доповнити перелік суб'єктів муніципально-правової політики в Україні такими органами.

Література:

1. Durand G. Introduction à la mythologie. Mythes et sociétés. Paris: Éditions Albin Michel, 1996. 241 p.
2. Maffesoli M. La crise est dans nos têtes. 2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-ua9aJNMSnY> (дата звернення: 28.04.2024)/
3. Yermak A. The global system has failed. Ukraine is showing the world how to build a better one. Time. 2022. <https://time.com/6171833/ukraine-global-system-failed/> (дата звернення: 28.04.2024).
4. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.
5. Афонін Е. Закономірності та особливості Української трансформації. *Стратегічна панорама*. 2015. № 1. С. 94–108.
6. Афонін Е., Мартинов А. Українське диво: від депресії до соціального оптимізму: монографія. Київ: Києво-Могилянська академія, 2019. 294 с.
7. Брущенко Є. Національний підхід при формуванні територіальних громад в контексті зарубіжного досвіду. *Актуальні проблеми європейської інтеграції*. Одеса: Фенікс, 2008. Вип. 3. С. 577–580.

8. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ: Либідь, 2001. 334 с.
9. Дробот І., Смаровайло М. Передумови виникнення місцевого самоврядування. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. ОРІДУ, 2004. Вип. 2 (18). 324 с.
10. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.04.2024).
11. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.04.2024).
12. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення: 28.04.2024).
13. Конституція УРСР від 20 квіт. 1978 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888-09> (дата звернення: 28.04.2024).
14. Конституція УРСР від 30 січ. 1937 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 28.04.2024).
15. Недюха М. Архетипні засади правової ідеології українського суспільства. *Український соціум*. 2022. № 2 (81). с. 76–84.
16. Омельяничук А. Російсько-українська війна. Промежуточні геополітичні висновки. Хвиля. 05.04.2022. URL: <https://hvylya.net/analytics/250281-rossiysko-ukrainskaya-voyna-promezhutochnye-geopoliticheskie-vyvody> (дата звернення: 28.04.2024).
17. Стешенко Т., Шпак Ю. Сучасні моделі місцевого самоврядування. Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації : збірник наукових статей за матеріалами наук.-практ. семінару, 14 жовтня 2016 р. Харків, 2016. С. 162–170.
18. Стражний О. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. Київ : Книга, 2008. 368 с.
19. Швидько Г., Романов В. Державне управління і місцеве самоврядування в Україні: історичний нарис. Київ: Вид-во УАДУ, 1997. Ч. 1. 140 с.
20. Юрій М. Ф. Етногенез та менталітет українського народу. Київ: Таксон, 1997. 237 с.

References:

1. Durand, G. (1996). Introduction to Mythology. Myths and societies. Paris: Editions Albin Michel [in French]
2. Maffesoli, M. (2016). La crise est dans nos têtes. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-ua9aJNMSnY> [in French].
3. Yermak, A. (2022). The global system has failed. Ukraine is showing the world how to build a better one. *Time*. URL: <https://time.com/6171833/ukraine-global-system-failed/> [in English].
4. Antonovych, V. (1991). *Pro kozatski chasy na Ukraini [About the Cossack times in Ukraine]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
5. Afonin, E. (2015). Zakonomirnosti ta osoblyvosti Ukrainskoi transformatsii [Patterns and features of the Ukrainian transformation]. *Stratehichna panorama – Strategic panorama*. 1. 94-108 [in Ukrainian].
6. Afonin, E., Martynov, A. (2019). Ukrainian miracle: from depression to social optimism. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy [in Ukrainian]/

7. Brushchenko, Ye. (2008) Natsionalnyj pidkhid pry formuvanni terytorialnykh hromad v konteksti zarubizhnogho dosvidu [National approach to the formation of territorial communities in the context of foreign experience]. *Aktualni problemy yevropeiskoi intehtratsii – Current issues of European integration*, 3, 577–580 [in Ukrainian].
8. Donchenko, O., Romanenko Yu. (2001). Archetypes of social life and politics (in-depth regulations of psychopolitical everyday life). Kyiv: Lybid [in Ukrainian]
9. Drobot I., Smarovailo M. (2004). Peredumovy vynyknennia mistsevoho samovriaduvannia [Prerequisites for the emergence of local self-government]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. prats – Current problems of public administration: a collection of scientific papers*. Vol. 2 (18), (p. 324). ORIDU [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini» [Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine»]. (1997). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
11. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (1996). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
12. Konstytucia Ukrainoskoi Narodnoi Respubliki (Statut pro derzhavnyj ustrii, prava i vilnosti UNR) [Constitution of the Ukrainian People's Republic (Statute on the State System, Rights and Freedoms of the Ukrainian People's Republic)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> [in Ukrainian].
13. Konstytucia URSR [Constitution of the USSR]. (1978). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/888-09> [in Ukrainian].
14. Konstytucia URSR [Constitution of the USSR]. (1937). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> [in Ukrainian].
15. Nediukha, M. (2022). Archetypic fundamentals of legal ideology of Ukrainian society. *Ukr. Socium*, 2 (81), 76-84 [in Ukrainian].
16. Omelianchuk, A. (2022, April 5). Russian-Ukrainian war. Interim geopolitical conclusions. *Khvyliia*. URL: <https://hvylya.net/analytics/250281-rossiysko-ukrainskaya-voyna-promezhutochnye-geopoliticheskie-vyvody> [in Russian].
17. Steshenko T., Shpak Yu. (2016). Suchasni modeli mistsevoho samovriaduvannia. *Aktualni problemy derzhavnoho budiv-nytstva ta mistsevoho samovriaduvannia v konteksti konstytutsiinoi modernizatsii: a collection of scientific articles based materials of scientific-practical seminar*. (pp. 162-170). Kharkiv [in Ukrainian].
18. Strazhnyi, O. (2008). *Ukrainskyi mentalitet: iliuzii, mify, realnist [Ukrainian mentality: illusions, myths, reality]*. Kyiv: Knyha [in Ukrainian].
19. Shvydko, H., Romanov, V. (1997). *Derzhavne upravlinnia i mistseve samovriaduvannia v Ukraini: istorychnyi narys [Public administration and local self-government in Ukraine: a historical sketch]*. Kyiv: Vyd-vo UADU [in Ukrainian].
20. Juri, M. F. (1997). *Etnohenez ta mentalitet ukrainskoho narodu [Ethnogenesis and mentality of the Ukrainian people]*. Kyiv: Takson.

УДК 351.851:005.332.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-163-173](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-163-173)

Мещеряков Валентин Вікторович студент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Семенець-Орлова Інна Андріївна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, <https://orcid.org/0000-0001-9227-7426>

СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА ТА НАЦІЯ ЯК ГРОМАДЯНСЬКА СПІЛЬНОТА: ПРОБЛЕМИ ВОЄННОГО ТА ПОВОЄННОГО БУТТЯ В УКРАЇНІ У ПРИЗМІ АРХЕТИПНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. Проаналізовано теорію нації як громадянської спільноти та накладено концептуальну схему цього підходу на реалії режиму воєнного стану в Україні. Футуристичний екскурс майбутнього національної держави залишає широке поле для роздумів та досліджень. Актуальним є створення якісно нової постмодерної концепції нації, що допоможе сучасній людині забезпечити своєрідний аксіо-резистент для національної держави. Об'єктом дослідження постає вся сфера національної свідомості крізь призму досліджень сучасних західних теоретиків нації у спектральному аналізі. Предмет дослідження – методологічний інструментарій сучасних концепцій нації. Головний задум – з'ясувати специфіку теоретичного навантаження нових концепцій нації, зіставити означені концептиви з реаліями суспільного розвитку в умовах воєнного стану, сформувані нову теорію розвитку нації-держави, переплетену з підходом громадянського патріотизму. У дослідженні визначено когнітивну цінність та інтелектуальне навантаження теоретичної та праксеологічної сторін сучасних наукових версій нації та націоналізму і евристичного потенціалу, що може дати поштовх побудові нової теорії стратегічного розвитку нації-держави у XXI ст.

Проаналізовано процес породження соціальних смислів на просторі європейської цивілізації. Досліджено тенденції посилення громадянської активності. Визначено характерні ознаки неотрайбів, виходячи із концепції неотрайбалізму М. Маффесолі, відслідковано тенденцію реактуалізації дещо трансформованого необщинного способу життя сучасних племен. Проаналізовано розвиток нових колективних ідентичностей на європейському просторі – націй як громадянських спільнот.

Ключові слова: держава, державне управління, сучасні концепції, нація-держава, архетипна методологія, демократія, дистресовий досвід - стан, при якому людина не в змозі повністю адаптуватися до стресових ситуацій та спричинених ними наслідків і проявляє дезадаптивну поведінку. Це може бути очевидним у наявності явищ невідповідної соціальної взаємодії: як-то агресія, пасивність чи ізоляціонізм, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), учасник бойових дій, ветеран, публічна політика.

Mescheriakov Valentyn Viktorovich student of Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management

Semenets-Orlova Inna Andriivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0000-0001-9227-7426>

SOCIETY, STATE AND NATION AS A CITIZENSHIP COMMUNITY: PROBLEMS OF WAR AND POST-WAR EXISTENCE IN UKRAINE IN THE PRISM OF ARCHETYPAL ANALYSIS

Abstract. The theory of the nation as a civil community is analyzed and the conceptual scheme of this approach is superimposed on the realities of the martial law regime in Ukraine. The futuristic tour of the future of the nation-state leaves a wide field for reflection and research. It is urgent to create a qualitatively new postmodern concept of the nation, which will help the modern man to provide a kind of axio-resistant for the national state. The object of research is the entire sphere of national consciousness through the prism of the research of modern Western theorists of the nation in spectral analysis. The subject of the study is the methodological toolkit of modern concepts of the nation. The main idea is to find out the specifics of the theoretical load of new concepts of the nation, to compare these concepts with the realities of social development in the conditions of martial law, to form a new theory of the development of the nation-state, intertwined with the approach of civic patriotism. The study determined the cognitive value and intellectual load of the theoretical and praxeological sides of modern scientific versions of the nation and nationalism and the heuristic potential, which can give impetus to the construction of a new theory of strategic development of the nation-state in the 21st century.

The process of generation of social meanings in the space of European civilization is analyzed. The trends of increasing civic activity were studied. Characteristic features of neo-tribes are defined, based on the concept of neo-

tribalism by M. Maffesoli, the trend of reactualization of the somewhat transformed neo-communal way of life of modern tribes is traced. The development of new collective identities in the European space - nations as civil communities - is analyzed.

Keywords: state, public administration, modern concepts, nation-state, archetypal methodology, democracy, distress experience, post-traumatic stress disorder (PTSD), combatant, veteran, public policy.

Постановка проблеми. Відчуття приналежності до чогось більшого, ніж ми самі, - це ключ до рівноваги та розвитку у складні часи. Говорити про фундаментальні речі важливо не лише у морально-етичному ключі, але і як про базис для побудови майбутнього, де *розуміння глибинних цінностей є основою стійкого суспільства.*

Пануюча у другій половині ХХ століття глобальна культура, схоже, не спромоглася забезпечити людей колективною вірою, почуттям власної гідності. Національне єднання надає фізичний і психологічний захист, який є суттєво сильнішим етнічного єднання із обіцянками колективної пам'яті після смерті.

Для прихильників політичного реалізму (Г.Моргентау) нація-державна є, була і буде основним елементом та головним рушієм міжнародних відносин. Громадяни починають більше уподібнюватися спільноті, яка здатна до вираження колективного суверенітету; в умовах історичного часу вони – не прості піддані, а носії прав та обов'язків. Виконують вони свої обов'язки не у абстрактному просторі, а глибоко символічному, адже ці обов'язки стають більше пов'язані із готовністю віддати нації своє життя. Простір обов'язків все більше наповнюється сенсами і особливою змістовністю, супроводжуючи факт буття у ролі громадянина беззаперечною честю, славою і шаною. Територіальні кордони країни, у якій проживає нація стають все більш визначеними, кожен сантиметр землі стає найдорожчим і освяченим.

Після двох років повномасштабного вторгнення в українському суспільстві досі є значне число громадян, які не розуміють, чому вони мають піти воювати (попри низку цинічних воєнних злочинів, катування мирного населення, згвалтування дітей, які вчиняють солдати РФ). З посиленням національних уз і появою соціальних можливостей, якими можуть користуватися багато хто, з'являється зміцнене поняття колективної долі і загальних ризиків, а з ними і готовність розподіляти ресурси і відповідальність.

У випадку кейсу усієї Європи, в умовах посилення безпекових викликів, країни-члени актуалізують потребу збереження та зміцнення ідентичності націй. Це викликає до життя ріст національної свідомості народів, значимості національної ідентичності для кожної людини.

Коли неналежно спрацьовує свідоме, його компенсує підсвідоме, що активізується у кризові, нестабільні періоди і є рятівним колом для забезпечення інтеграції в історичний час. Приклад України повчає світ про те, що у випадку загроз національній безпеці важливо контролювати процеси, що попереджують кризу ідентичності. Міцна національна ідентичність - це глиба колективного несвідомого і свідомого, що міцно інтегрує спільноту в буремні часи. В умовах надзвичайних обставин, потрібно правильно ідентифікувати, де "свій", де "чужий". Значна частина ідентифікаційних маркерів знаходиться у колективному несвідомому, що актуалізує теоретичні вчення В.Самнера [14], К.Юнга, М.Маффесолі [9].

Попри проблеми з мобілізацією, підвищеним запитом соціальної справедливості у дискурсі про відстрочку для певної категорії військово-зобов'язаних, Українське військо міцне, постійно поповнюється новими силами, стримує переважні сили ворога. Українське суспільство продовжує активно підтримувати армію і нарощує свою антикрихкість. Важливо, підтримати таку соціальну динаміку і належно розбудовувати потенціал національної стікості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході дослідження було відзначено високий рівень здійсненого аналізу концепцій нації у працях сучасних теоретиків нації та націоналізму - Б.Андерсона [18], Р.Брюейкера, Л.Грінфельд, Е.Гідденса, Е.Гобсбаума, Х.Сетон-Вотсона, Д.Шнапер [25]. Глибокий аналіз проблематики сучасних теорій нації здійснено у працях Д.Шнапер «Спільнота громадян» [25] та Р.Брюейкера «Переобрамлений націоналізм».

Базисом роботи є власні ініціативні аналітичні пошуки, порівняння, кореляції, які є систематизованими і подаються у вибраній формі як аргументації наведених думок, положень, доведенні наукових гіпотез.

Мета - дослідити проблеми воєнного та повоєнного буття в Україні у призмі архетипного аналізу, дати об'єктивний аналіз тенденції посилення національних цінностей в умовах нестабільного довкілля, та із власною творчою ініціативою, сформулювати авторський погляд щодо пошуково-аналітичного аспекту теми роботи, подавши свою наукову версію поєднання «національного» та «громадянського».

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб розв'язувати внутрішні проблеми, українське суспільство, маючи власні інтелектуальні резерви, тривалий час було змушене імпортувати чужий досвід. Це була ситуація прояву дії архетипу «дистресового досвіду» [21], але сьогодні він починає все менш спрацьовувати для українців. Занурення у стрес стає своєрідним джерелом пізнання себе з іншої сторони, розуміння вагомості публічного інтересу, без реалізації якого стає неможливим реалізувати приватний.

Прокидається первісне бажання захисту своєї території, взаємодопомоги для боротьби і виживання. Спільнота набирає більше рис плем'я, що дозволяло бути міцними в умовах мінімальних ресурсів, бути спроможними у кризовому контексті, стояти до кінця за свою землю - найперший маркер території для диференціації «свій»/ «чужий» - самопожертва, самовіддача для публічного інтересу, захист ближнього.

Нації залишаються політичною неодмінністю, адже лише вони в змозі закоринити міждержавний порядок у принципі народного суверенітету й волі народу. Доки глобальний порядок лишатиметься ґрунтованим на балансі конкурентних держав, доти принцип національності лишатиметься єдиною широко визнаною легітимацією і фокусом народної мобілізації.

З точки зору більш сучасної та популярної, є конструктивістська інтерпретація націоналізму, що втілилася у визначенні Бенедиктом Андерсеном націй як уявлених спільнот (imagined communities). У даному підході поняття нація бачиться як соціальний конструкт та уявлена спільнота, члени якого не знають всіх та один одного, але тим не менше розглядають себе як одну спільноту із загальним характером, надіями та долею [18, 35]. У 1991 р. Б. Андерсон визначив «уявні» (але не придумані) спільноти (тут взято на увагу залучення людської уяви для того, щоб зрозуміти й усвідомити спільність членів такої великої групи, якою є нація, уява тут виступає засобом такого усвідомлення)

З посиленням глобалізаційних тенденцій національні системи освіти певний час здавалися застарілими. Вони створювалися для того, щоб навчити національній мові, для передачі національного спадку, укріплення національної ідентичності та уз солідарності серед співвітчизників. Щоб підготувати дітей до життя в глобальному світі, вони повинні відмовитися від кращих своїх досягнень. Насьогодні національна освіта знову стає дорогоцінним каменем в короні нації. Зокрема, питання національно-патріотичного виховання, заглиблення у національну культуру, традиції та історію актуалізовано значною мірою.

«Новітньо-функціоналістське» визначення нації запропонував Натан Глейзер і Деніел Мойніген. Нації — це артефакти людських переконань, лояльностей і почуття солідарності. Ідеальний тип сучасного національного суспільства, який би ґрунтувався на цінностях, принципах та інститутах громадянства у своїй монографії намагалася змодельювати і викласти відомий соціолог Домінік Шнапер. Спільнота громадян характеризується насамперед не тим, що громадянського в ньому більше, ніж етнічного, або ж навпаки, а тим, що принцип трансцендентності етнічного сьогодення конкретного суспільства виходить з принципу громадянськості й обґрунтовує своє право на існування цієї творчої утопії. Узгодження реалій, які Д.Шнапер назвала

етнічними, із принципами та інститутами громадянства неминуча. Принцип громадянства – або ж громадянський принцип – який організовує громадян у спільноту, полягає у спробі вийти за межі визначення окремих історичних спільнот, що утримує людей усередині однієї політичної групи. Основна ідея монографії Д.Шнапер «Спільнота громадян» – надання певних інтелектуальних інструментів для *пояснення логіки ідеї нації*. «Коли в цьому творі ми говоримо, що людина мусить поважати закон, то це є лише спроба довести, що така поведінка вписується у саму логіку функціонування демократичної нації», - стверджує автор [25, с. 24].

Завдання національної держави полягає у встановленні та посиленні національних особливостей, завдяки чому спільнота громадян, що є абстрактним поняттям, стає конкретною реальністю, характерною для цього часу та місця і здатною мобілізувати й об'єднати різні верстви населення.

Як будь-яка політична одиниця, нація визначається своїм суверенітетом, необхідним всередині для інтеграції населення, яке воно об'єднує та ззовні – для самоствердження себе як історичного суб'єкта. Проте головна особливість нації полягає в об'єднанні населення у спільноту громадян, існування якої зумовлює внутрішню та зовнішню політику держави (Д.Шнапер однаково говорить про громадянське, політичне, демократичне суспільство або ж про націю-спільноту громадян).

Як змусити ветеранів в Україні відчувати, що вони повертаються до згуртованого суспільства, за яке варто було битися насамперед? Відповідає Рейчел Єгуді з лікарні у Нью-Йорку, яка зблизька бачила вплив такого антисоціального розколу на травмованих ветеранів. *«Якщо ви хочете зробити суспільство дієвим, то не робіть постійний наголос на відмінностях, натомість акцентуйте на нашій спільній людяності»* [26, С. 104].

Ізраїль - можливо, єдина сучасна країна, яка зберігає достатнє відчуття спільноти, щоб пом'якшити наслідки бойових дій у масовому масштабі. Всупереч десятиліттям періодичної війни, в армії Ізраїлю рівень ПТСР становить лише один відсоток. Дві головні причини цього, можливо, пов'язані з близькістю бойових дій, війна точиться буквально на їхньому порозі, та загальнонаціональною військовою службою. «Більшість людей служила в армії, - сказав доктор Ар'є Шалев, який останні двадцять років присвятив вивченню ПТСР. - Ті, хто повертається із зони бойових дій, знову інтегруються в суспільство, де цей досвід дуже добре розуміють» [26, С. 84].

За словами А. Шалева, що ближче широкий загальний буде до реальних боїв (що більше неоплеменного як інструменту єдності буде у суспільства), то краще кожен розумітиме війну і менше труднощів буде в солдатів, коли вони повернуться додому. Під час Війни Судного дня 1973 року багато ізраїльських солдатів воювали на Голанських висотах, і їхні будинки були фактично за

їхніми спинами. Із 1323 солдатів, поранених у тій війні та направлених на психіатричне обстеження, лише в близько 20 відсотків було діагностовано ПТСР, і менше 2 відсотків зберегли цей діагноз через три десятиліття. Ізраїльтяни отримують благо від того, що автор та етик Остін Дейсі описує як *«колективне суспільне значення»* війни. Воно дає солдатам контекст для їхніх втрат та жертв, які визнаються більшістю суспільства. Це допомагає не підпустити відчуття марності та люті, що можуть виникати у військових у ході війни, яка, здається, не має кінця [26, С. 84-85].

Таке суспільне значення, ймовірно, не створюється шаблонними фразами на кшталт «Дякуємо за Вашу службу». Воно також не створюється вшануванням ветеранів на спортивних змаганнях, дозволом першими йти на посадку в літак або наданням їм незначних знижок у магазинах. Навпаки, ці символічні дії лише поглиблюють прірву між військовими та цивільним населенням, підкреслюючи той факт, що деякі люди служать своїй країні, але переважна більшість - ні. В Ізраїлі, де близько половини населення служить в армії, рефлексорна подяка за службу має так само мало сенсу, як подяка за сплату податків. Це нікому не спадає на думку [26, С. 85].

Велика кількість учасників бойових дій опиняється в ізоляції та депресії. Це стосується навіть тих, хто напряду не стикався з бойовими діями. Інакше кажучи, проблема полягає не так у травмі на полі бою, як у поверненні в суспільство. І ветерани в цьому не самотні. Дослідження в різних частинах світу показують, що відновлення від будь-якої травми після війни дуже залежить від суспільства, до якого належить людина, і що існують типи суспільств, які роблять цей процес відносно легким.

Будь-яка дискусія щодо ветеранів та їхнього спільного досвіду відчуження має в основі припущення, що дуже багато солдатів сумує за війною після її закінчення. Цей тривожний факт повторюється в письмових свідченнях війна за війною, країна за країною, століття за століттям. Хай як незручно про це говорити, схоже, частина бойової травми полягає у відмові від війни. «Уперше в нашому житті... ми перебували в такій племінній ситуації, коли могли допомагати один одному без страху, - розповідав колишній військовослужбовець. Саме відсутність конкуренції, кордонів і всіх тих фальшивих стандартів створила те, що я полюбив в армії» [26, с. 81]. Нещастя часто змушує людей більше залежати одне від одного, і ця близькість може породити певну ностальгію за лихими часами.

Бачення вченими змісту поняття «громадянськість», висока культура громадянськості можна окреслити як «освічений патріотизм». Ю. Хабермас у своїй роботі "Між фактами та нормами" [7] стверджує, що нормативний зміст демократичного громадянства може визначатися без формування особистості в контексті "національної держави". Цей підхід дещо суперечить нашому

прагненню поєднати «патріотизм» та «громадянськість» для їх взаємопосилення, але також має місце у науковому дискурсі. Схожа позиція у теоретика Х. Старкі, який стверджує, що поняття «громадянськість» за своїм змістом завжди мало політичний і юридичний вимір [13]. Ірландська дослідниця М. Крейз стверджує, що хоча основою сучасного громадянства є орієнтація на громадянську відповідальність, саме культурні сили (ціннісне ставлення особистості до держави, країни та її громадян) імпліцитно скріплюють компоненти сучасного громадянства, що лягає в основу новітньої теорії нації як громадянської спільноти [3]. Наша позиція корелює до точки зору дослідниці. Громадянський патріотизм також більшою мірою пов'язаний з відповідальною установкою індивіда поважати та дотримуватися норм суспільного договору,

Висновки. Громадянськість - організуючий принцип спільного життя нації. У її основі - сильні неотрайбалістські прагнення. Нація виступає, в умовах складних політико-військових викликів сучасного світу, новим племенем (неотрайбом) для людини, для якої актуалізується статус громадянина з усім виміром прав та обов'язків.

В умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, можемо констатувати геноцидальні наміри росіян - дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Дві ознаки з цього переліку можна охарактеризувати як «вроджені» (расова, етнічна), дві як набуті, уявні (національна, релігійна). Експерти погоджуються з тим, що геноцид Українського народу здійснюється за національною ознакою – «уявною», в основі якої центробіжними є сильні громадянські почуття українців, виконання обов'язку для захисту єдності країни. Це наразі забезпечує національну стійкість - через міцність ЗСУ та «воєнного» українського суспільства.

На думку вітчизняних вчених, у сучасній Україні громадянський патріотизм є невід'ємним складником культивування відповідальності за єдність країни. Громадянськість, поряд з афективною прихильністю до певної країни, містить набір конкретних раціональних установок щодо активної участі індивіда у забезпеченні загального добробуту, виконання громадянських обов'язків, навіть жертвуючи своїм життям. *Громадянськість включає інші культурні, свідомісні, поведінкові установки, близькі до раціонального, але центробіжні до «уявного», неотрайбалістського, що позначають мотив спільнотності та новітній інструмент спільнотворення в умовах посилення безпекових викликів.*

Громадянськість також виступає ресурсом антикрихкості травмованого суспільства. Такі антрополози, як Х.Корт, І. Гоффман та Ш.Абрамовіц, визначили три чинники, які, схоже, вирішальним чином

впливають на бійців, які на полі бою, у межах свого мікроплем'я, виконували громадянський обов'язок для макроплем'я, і наразі повертаються до цивільного життя. По-перше, згуртоване та егалітарне племінне суспільство дуже добре справляється з пом'якшенням наслідків травми, але за самою своєю природою багато сучасних суспільств є прямо протилежними: ієрархічними та такими, що відчужують. Індивідуалістичне суспільство потерпає від високого рівня депресії та тривоги. І одне, й інше корелює з хронічним ПТСР. По-друге, колишніх учасників бойових дій не слід розглядати як жертв або заохочувати їх сприймати себе жертвами. Можна бути глибоко травмованими, як, наприклад, пожежники через загибель колег та мирних жителів, і, водночас, не розглядатися через призму жертви. Єдина роль, у якій солдатам ніколи не дозволено бачити себе під час бойових дій, - це роль жертви, тому що через пасивність, притаманну жертвам вони можуть загинути. Таке сприйняття у них нівелюється через постійні тренування на військовій службі. Але коли вони повертаються у цивільне життя суспільство не має споглядати їх із співчуттям, а створити всі умови для них бути повноцінними членами суспільства (членом великого племені). Третє, мабуть, найважливіше, що мають відчувати ветерани, - це те, що вони так само потрібні й продуктивні в суспільстві (макронеотрайбу), як і на полі бою (мікротрайбу). Суспільство та держава має повернути їх у середовище громадянськості знову, щоб кожен з них знову став важливою, невід'ємною частиною повсякденного життя спільноти.

Література:

1. Bauman Z. *Intimations of Postmodernity*. L. : Routledge, 1992.
2. Bauman Z. *Liquid modernity*. Malden: Polity Press, 2000.
3. Craith, Nic M. (2004). Culture and citizenship in Europe. Questions for anthropologists [Internet resource]. *Social Anthropology*. 2004. №3. P. 289–300. Mode to access: <http://europe.praguesummerschools.org/files/europe/6euic.pdf>, P. 290.
4. Durand G. *Wyobraznia symboliczna*. Warszawa: Państwowe Wydaw - nictwo Naukowe, 1986.
5. Françoise Daucé et al. Les diversités du patriotisme contemporain, *Critique internationale* 2013/1 (No 58), p. 9-17. DOI 10.3917/criti.058.0009.
6. Geertz C. *Thoughts on Researching Nationalism*. Workshop on Understanding Nationalism. Princeton University Press: Institute for Advanced Studies, 1997
7. Habermas, J. *Between Facts And Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, tr. William Rehg (Cambridge, MA: MIT Press, 1996).
8. Kelman, H. (1997). Nationalism, patriotism, and national identity: Social-psychological dimensions. In D. Bar-Tal & E. Staub (Eds.), *Patriotism In the Life of Individuals and Nations*, pp. 165-189. Chicago: Nelson-Hall, p. 183.
9. Maffesoli M. *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in the Mass Society*. London: SAGE Publications; Thousand Oaks, New Delhi, 1996.
10. *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge, 1992.

11. Reuven. "Unit Morale: From a Theoretical Puzzle to an Empirical Illustration - An Israeli Example." *Journal of Applied Social Psychology* 16, no. 6 (1986): 549-64.
12. Rosaldo R. Cultural Citizenship and Educational Democracy. *Cultural Anthropology*. 1994. Aug. Vol. 9. No. 3. Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future. P. 402–411.
13. Starkey, H. (2002). Democratic citizenship, languages, diversity and human rights. Guide for the development of Language Education Policies in Europe. From Linguistic Diversity to Plurilingual Education. *Language Policy Division Directorate of School, Out-of-School and Higher Education*. Strasbourg: Council of Europe, 2002. 33 pgs.
14. Sumner W. G. Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals [internet Resources]. Ginn, 1906. 692 p. Mode to access : <http://surl.li/txnir>.
15. Terkel, Studs. The Good War. New York: Ballantine, 1985.
16. UNESCO teaching and learning for a sustainable future. http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_b/interact/mod07task03/appendix.htm
17. Volpp L. The Culture of Citizenship. *Theoretical Inquiries in Law*. 2007. July. — Vol. 8. No. 2. P. 571–602. UC Berkeley Public Law Research Paper No. 1015142. Mode to access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1015142.
18. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Пер. з англійської В. Морозов. К.: Критика, 2001. 272 с.
19. Афонін Е. А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз). Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. К.: ПАРАПАН, 2002. 352 с.
20. Гальчинський А. Світ розвертається ліворуч — у бік людини [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-svit-rozvertayetsya-livoruch-u-bik-lyudini-.html/>.
21. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. К. : Либідь, 2001. 334 с.
22. Казарін П. Дикий Захід Східної Європи. Україна, 2021.
23. Мартинов А. Історична соціологія (циклічна парадигма). К. : УАІД «Рада», 2004. 228 с.
24. Семенець-Орлова, І., & Кисельова, Я. (2018). Багатовимірна управлінська сучасність: породження соціальних смислів для нових колективних ідентичностей. *Публічне урядування*, (4 (14), 275-287. <https://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/438>.
25. Шнапер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Пер. з французької Р. Мардера. Харків: Фоліо, 2007. 223 с.
26. Юнгер С. Племя / Пер. з англ. О. Корнюшина. «Наш Формат», Київ 2023.

References:

1. Afonin, E. (2002). Velyka rozтока [Big Flow]. E. A. Afonin, O. M. Bandurka, A. Yu. Martynov. K.: PARAPAN, 2002. 352 s. [in Ukrainian].
2. Anderson, B. (2001). Uiyavleni spilnoty [Imagined communities] K.: Krytyka, 2001. 272 s. [in Ukrainian].
3. Bauman, Z. (1991). *Intimations of Postmodernity*. L. : Routledge.
4. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Malden: Polity Press.
5. Craith, Nic M. (2004). Culture and citizenship in Europe. Questions for anthropologists [Internet resource]. *Social Anthropology*. 2004. №3. P. 289–300. Mode to access: <http://europe.praguesummerschools.org/files/europe/6euc.pdf>, P. 290.

6. Donchenko, O. (2001). Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka: monohrafiia [in Ukrainian]. K. : Lybid, 2001. 334 s.
7. Durand, G. (1986). Wyobraznia symboliczna. Warszawa: Państwowe Wydaw - nictwo Naukowe.
8. Françoise Daucé et al. Les diversités du patriotisme contemporain, Critique internationale 2013/1 (No 58), p. 9-17. DOI 10.3917/crii.058.0009.
9. Geertz, C. (1997). Thoughts on Researching Nationalism. Workshop on Understanding Nationalism. Princeton University Press: Institute for Advanced Studies.
10. Habermas, J. Between Facts And Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy, tr. William Rehg (Cambridge, MA: MIT Press, 1996).
11. Halchynskiy, A. Svit rozvertaietsia livoruch - u bik liudyny [The World Turns Towards Man]. Retrieved: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-svit-rozvertayetsya-livoruch-u-bik-lyudini-.html/>. [in Ukrainian].
12. Kazarin, P. (2021). Dykyi Zakhid Skhidnoi Yevropy [The Wild West of Eastern Europe]. Kharkiv, 2021. [in Ukrainian].
13. Kelman, H. (1997). Nationalism, patriotism, and national identity: Social-psychological dimensions. In D. Bar-Tal & E. Staub (Eds.), *Patriotism In the Life of Individuals and Nations*, pp. 165-189. Chicago: Nelson-Hall, p. 183.
14. Maffesoli, M. (1996). The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in the Mass Society. London: SAGE Publications; Thousand Oaks, New Delhi.
15. Martynov A. (2004). Istorychna sotsiologhiia (tsyklichna parradyhma) [Historical Sociology]. K. : UAID «Rada». 228 s. [in Ukrainian].
16. Nationalism. History (1992). Five Roads to Modernity. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
17. Reuven, Col. (1986). Unit Morale: From a Theoretical Puzzle to an Empirical Illustration - An Israeli Example." *Journal of Applied Social Psychology* 16, no. 6 (1986): 549-64, <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1986.tb01158.x>.
18. Rosaldo, R. (1994). Cultural Citizenship and Educational Democracy. *Cultural Anthropology*. Vol. 9. No. 3. *Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future*. P. 402-411.
19. Semenets-Orlova, I., & Kyselova, Ya. (2018). Bahatovymirna upravlinska suchasnist [Multidimensional Managerial Modernity]. *Publichne uriaduvannia*, (4 (14), 275-287. Retrieved: <https://journals.maup.com.ua/index.php/public-management/article/view/438>. [in Ukrainian].
20. Shnaper, D. (2007). Spilnota hromadian. Pro modernu kontseptsiu natsii [Community of Citizens. About the Modern Concept of the Nation]. Kharkiv : Folio, 2007. 223 s. [in Ukrainian].
21. Starkey, H. (2002). Democratic citizenship, languages, diversity and human rights. Guide for the development of Language Education Policies in Europe. From Linguistic Diversity to Plurilingual Education. *Language Policy Division Directorate of School, Out-of-School and Higher Education*. Strasbourg: Council of Europe, 2002. 33 pgs.
22. Sumner, W. (1906). Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals. Ginn, 692 p. Mode to access: <http://surl.li/txnir>.
23. Terkel, Studs (1985). The Good War. New York: Ballantine.
24. UNESCO teaching and learning for a sustainable future. http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_b/interact/mod07task03/appendix.htm
25. Volpp, L. (2007). The Culture of Citizenship. *Theoretical Inquiries in Law*. Vol. 8. No. 2. P. 571-602. *UC Berkeley Public Law Research Paper* No. 1015142. Mode to access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1015142.
26. Yunher, C. (2023). Plemia [Tribe]. Kyiv. [in Ukrainian].

УДК 94:008]316.356.4:159.923.2(=161.2)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-174-186](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-174-186)

Надрага Василь Миколайович аспірант кафедри публічне управління та адміністрування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, <https://orcid.org/0009-0008-0166-7065>

ЗВ'ЯЗОК АРХЕТИПКИ ТА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ЗМІНИ З ЧАСОМ

Анотація. У цій статті досліджується вплив культурної спадщини та культурних архетипів на формування ідентичності суспільства та його цінностей у сучасному світі. Досліджено сутність термінів «культурна спадщина» та «архетипіка», а також їх взаємозв'язок. Проаналізовано роль культурної спадщини як основи для створення культурних архетипів та їх вплив на культурні та соціальні процеси. Культурна спадщина часто може піддаватись навмисному знищенню або пропаганді під впливом різних рухів та політики, як це робила Росія, для знищення чи спотворення національної ідентичності. Перелічено основні архетипи, які виділяють науковці та архетипні образи та символи, які є важливі для української нації, ключовими з яких є: «Земля», «Світло», «Мати», «Герой», «Храм», «Вода», «Дім». Доведено, що архетипи можуть проявлятися в культурній спадщині по різному та змінюватись від умов в яких перебуває населення. Проаналізовано, як змінювалось ставлення українського народу до культурної спадщини нації в важливі періоди історії Незалежної України. Розглядається роль архетипів у сприйнятті культурної спадщини та наведено основні архетипічні образи, які проявляються в ключових моментах історії України. Наведена позитивна тенденція українців щодо збереження пам'яток культурної спадщини української нації та повернення нації до українських та європейських архетипічних образів. Особливо важливим є період повномасштабного вторгнення Росії в Україну, що об'єднало українську націю в збереженні національної культурної спадщини та відділення від російської культури. Описано важливість збереження культурної спадщини української нації та правильне її трактування для майбутніх поколінь, щоб у подальшому вберегти себе від чергових маніпуляцій історії. Наведені способи, з допомогою яких можна збільшити зацікавленість українців в збереженні та поширенні культурної спадщини. Підкреслюється важливість таких досліджень для розвитку культурної освіти та міжкультурного діалогу.

Ключові слова: культурна спадщина, архетипіка, культурна архетипіка, збереження культурної спадщини, національна ідентичність.

Nadraha Vasyl Mykolayovych Postgraduate student of the Department of Public Management and Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76018, Ivano-Frankivsk, St. Shevchenko, 57, <https://orcid.org/0009-0008-0166-7065>

THE RELATIONSHIP BETWEEN ARCHETYPES AND CULTURAL HERITAGE: EVOLUTION AND CHANGES OVER TIME

Abstract. This article explores the influence of cultural heritage and cultural archetypes on the formation of society's identity and values in the modern world. The essence of the terms "cultural heritage" and "archetypology" and their interrelation are examined. The role of cultural heritage as a basis for creating cultural archetypes and their impact on cultural and social processes is analyzed. Cultural heritage is often subject to deliberate destruction or propaganda under the influence of various movements and policies, as Russia has done, to destroy or distort national identity. The main archetypes identified by scientists and archetypal images and symbols important to the Ukrainian nation are listed, including "Land," "Light," "Mother," "Hero," "Temple," "Water," and "Home." It is proven that archetypes can manifest differently in cultural heritage and change depending on the conditions of the population. The change in the Ukrainian people's attitude toward the cultural heritage of the nation in important periods of Independent Ukraine's history is analyzed. The role of archetypes in the perception of cultural heritage is discussed, and the main archetypal images that emerge in key moments of Ukrainian history are presented. A positive trend among Ukrainians to preserve the cultural heritage of the Ukrainian nation and return to Ukrainian and European archetypal images is noted. The period of Russia's full-scale invasion of Ukraine, which united the Ukrainian nation in preserving national cultural heritage and separating from Russian culture, is particularly important. The importance of preserving the cultural heritage of the Ukrainian nation and interpreting it correctly for future generations is described to protect against future manipulations of history. Methods to increase Ukrainians' interest in preserving and disseminating cultural heritage are provided. The importance of such research for the development of cultural education and intercultural dialogue is emphasized.

Keywords: cultural heritage, archetypology, cultural archetypology, preservation of cultural heritage, national identity.

Постановка проблеми. У сучасному світі культурна спадщина та культурні архетипи є важливими складовими соціокультурного ландшафту, які впливають на формування і розвиток суспільства. Однак, хоча ці концепти вже давно привертають увагу дослідників, існує потреба в більш глибокому розумінні того, які саме культурні архетипи існують в українському суспільстві та як вони впливають на національну ідентичність. Також важливим є дослідження впливу культурної спадщини на формування сучасної ідентичності особливо через призму того, як минулі події та постаті сприймаються у сучасному світі. Необхідним є аналіз динаміки та зміни в культурних архетипах і спадщині з плином часу. Які конкретні архетипи або аспекти культурної спадщини стають більш актуальними в умовах сучасного світу та як ці зміни впливають на національну ідентичність українців?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням культурної спадщини займалися іноземні науковці, такі як: Дункан Лайт та Даніела Думбравеану, Марілена Векко, Томас Нільсон, Крістіна Торелл та інші. Серед українських дослідників були: Усенко О.В., Зверховська В.Ф., Аблялімова-Чийгоз Е.Н., Яшний Д.В., В. О. Горбик, Акуленко В. І., Мазур Т.В., Кот С.І., Галина Денисенко, Олена Денисенко та ін. Карл Юнг був засновником концепції "архетипіки". Далі архетипіку досліджували такі зарубіжні вчені, як: Е. Нойман, Кріс Оберлак, Діана Зітц, Елізабет Буєргі, Аріана де Бремонд, Маргарет Марк, Керол Пірсон та ін. Серед українських дослідників архетипіку досліджували: Є. Афонін, А. Мартиненко, І. Наумець С. Кримський, О. Гордійчук, Н. Лисюк, Н. Лисенко, М. Бригадир, В. Горбик та інші.

Незважаючи на велику кількість дослідників, досі не було розглянуто як сучасні події впливають на ставлення українців до культурної спадщини та як відбувається повернення до українських архетипів.

Метою статті є аналіз впливу культурної спадщини та культурних архетипів на формування національної ідентичності суспільства та їхні зміни з часом.

Виклад основного матеріалу. Згідно Закону України «Про охорону культурної спадщини» [1], культурною спадщиною вважають сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. Тут же законодавство описує об'єкт культурної спадщини, як визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність.

Незважаючи на те, що вперше офіційно про культурну спадщину (культурні цінності) почали говорити у 1954 році на Конвенції ЮНЕСКО в Гаазі, дбати про пам'ятки культурної спадщини почали набагато раніше. В основному це проявлялось в збереженні святих місць, церков, об'єктів пов'язаних з релігією. Одним з перших про це почав говорити італієць Поре Піус II в 1462 році [2]. Пізніше зберігати почали різноманітні пам'ятки, музеї та бібліотеки, як до прикладу у Франції з 1794 по 1830 роки [2] де зазначалось про необхідність збереження старовинних пам'яток, які не представляють нічого, що суперечить принципам рівності та свободи.

Важливо зауважити, що у давніші часи, збереження менших об'єктів культурної спадщини, ґрунтувалось в основному на ідеї колекціонування через уявлення про їхню цінність, рідкість та естетичність.

Уже з XIX століття концепція збереження культурної спадщини стала одним із ключових факторів як для окремих націй, так і для людства загалом. Це призвело до створення музеїв чи установ охорони пам'яток.

Сьогодні, згідно з ЮНЕСКО [3], культурна спадщина включає артефакти, пам'ятники, групу будівель і місць, музеї, які мають різноманітні цінності, включаючи символічне, історичне, художнє, естетичне, етнологічне або антропологічне, наукове та соціальне значення. Вона включає матеріальну спадщину (рухому, нерухому та підводну), нематеріальну культурну спадщину, включену в культурну, та артефакти, об'єкти чи пам'ятки природної спадщини.

Вважається, що культурна спадщина є одним з головних чинників формування національної ідентичності. Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць ICOMOS [4] визначає, що спадщина — це реальність, надбання спільноти, яке може бути передане.

Організація культурної спадщини Ірану також визначає культурну спадщину як ресурси, що залишилися з минулого і розпізнавання яких дає змогу дізнатися про ідентичність і лінію культурної еволюції людини [5].

Дункан Лайт та Даніела Думбравеану також вважають, що аспекти культурної спадщини кожної нації набувають сильного символічного значення, представляючи національні амбіції та ідентичність народу [6].

О. В. Усенко зазначає, що культурна спадщина – це сукупність всіх матеріальних і духовних культурних здобутків суспільства, його історичний досвід, що зберігається в арсеналі громадської пам'яті [7], а В. Ф. Зверховська описує термін «культурна спадщина» як свідомий процес між поколіннями, який накопичує матеріальні та духовні культурні цінності, де наступна епоха приймає те краще, що існувало до неї [8].

Хоча концепція культурної спадщини і сприяє захисту цінностей і об'єктів, вона також часто відіграє негативну роль у відновлених націоналістичних рухах, екстремістських і навіть шовіністичних організаціях. Навмисне

знищення цінностей і об'єктів спадщини, з одного боку, і спотворені, неісторичні чи пропагандистські інтерпретації, з іншого, часто можна знайти в різних частинах світу під впливом різноманітних ідеологій, релігійних чи політичних рухів.

Дуже вдало у своїй роботі «Російська агресія проти України: від моніторингу до концепції захисту культурної спадщини (дорожня карта)», Аблялімова-Чийгоз Е.Н. і Яшний Д.В. [9] зазначають, що повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року є війною не тільки проти української державності, але й проти культурної ідентичності через велику кількість руйнувань об'єктів культурної спадщини.

Росія активно використовувала та використовує культурну спадщину для виправдання своїх імперських завойовницьких цілей, що призвело до масштабної зміни контексту культурної спадщини України, посилення процесів акультурації та насаджування ідеалів, оцінок, цінностей, які служать політичній ідеології зазначених репресивних режимів, створюючи міфи, які розмивали національні кордони та поступово стирали українську культурну ідентичність. Саме таку політику Російська Федерація продовжує насаджувати і зараз на окупованих нею територіях України.

Пітер Стоун, президент Блакитного Щита (The Blue Shield) [10], після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну зазначив, що спадщина є невіддільною частиною ідентичності, приналежності та почуття добробуту людей у всьому світі. Зв'язок спільнот з їхньою спадщиною допомагає будувати безпечні та згуртовані суспільства. І коли цю спадщину пошкоджують або заперечують, це руйнує не лише знання та пам'ять про минуле, але й будівельні блоки миру для майбутнього.

Міжнародний кримінальний суд [11] визнає культурну спадщину, як унікальне і важливе свідчення культури та самобутності народів, а її деградація та знищення є втратою як для постраждалих громад, так і для міжнародної спільноти загалом.

Отже, можемо зробити висновок, що культурна спадщина включає в себе матеріальні та нематеріальні здобутки людства, які несуть певну цінність, є одним з елементів ідентичності, як особистої так і нації. Культурна спадщина несе в собі певну ідею, контекст якої може змінюватись з часом або під впливом інших людей для маніпуляції.

У свою чергу, архетипи — це початкові образи або ідеї, які відіграють певну роль у впливі на поведінку людини.

К. Юнг описує архетипи як символічні формули, які починають функціонувати усюди, де ще не існує свідомих понять [12]. Вони не є уявлювані самі по собі і спливають у людській свідомості в архетипних образах та ідеях.

Е. Нойман також вважала архетипи, як формальні елементи безсвідомого, що з'єднуються з певними ідеями індивідуального досвіду та піддаються свідомій обробці створюючи архетипні образи [13].

У своїх дослідженнях Юнг також дійшов висновку, що окрім індивідуального несвідомого, існує також колективне несвідоме, яке є спільне для всього людства [14]. На думку Юнга архетипи є вродженими, універсальними, неусвідомлюваними й спадковими, а також організують те, як ми переживаємо певні речі. Він припускав, що архетипні образи та ідеї переважно відображаються у сновидіннях та нерідко трапляються в культурі у вигляді символів, що використовуються у живописі, літературі, релігії. Особливо він підкреслював, що існують символи, які характерні для різних культур і часто виявляють певну схожість. Одним з таких спільних символів є мандали. Це малюнок або вишивка, яка зображується в основному в формі кола або диску. В Україні найчастіше вона зображена саме в символах вишивки.

Наумець Ірина вважає, що існують так звані «культурні архетипи», які є результатом наповнення соціокультурним досвідом універсальних архетипів Юнга [15]. Їх специфіка полягає у тому, що вони формуються на засадах геополітичності народу, якому вони належать. Вважається, що існують культурні архетипи, які проявляють себе як символи у міфах, казках, фольклорі, обрядах, традиціях, і є узагальненням досвіду наших предків. На її думку, культурні здобутки (спадщина), які передавались нащадкам також є елементом формування національних архетипів. Український філософ та культуролог С. Б. Кримський також вважав, що архетипи найбільше проявляються у національних культурах [16].

Враховуючи вище написане, можна дійти висновку, що архетипи є універсальними символічними образами, які виражають загальні психологічні аспекти людського досвіду. Вони нерозривно пов'язані з колективною психікою людства і впливають на його сприйняття світу, цінності та поведінку.

Отже, культурна спадщина та архетипіка взаємопов'язані, оскільки обидва концепти відображають глибокі аспекти людського досвіду і взаємодіють для формування та розвитку культури. Архетипи можуть бути відображені у культурній спадщині, яка сприймається і передається поколіннями.

Розрізняють багато архетипічних образів, які можуть виникати в підсвідомості людини. Юнг виділяв такі архетипи як Самість, Тінь, Аніма, Анімус, Персона. Маргарет Марк та Керол Пірсон у своїй книзі «Герой і бунтар» описували архетипи через брендинг, та виділяли 12 архетипів: Творець, Дбайливий, Правитель, Блазень, Славний малий, Коханець, Герой, Бунтар, Маг, Простодушний, Шукач, Мудрець [17].

Ф. Вілрайт вважав, що існують універсальні архетипні символи, що притаманні практично для усього людства, такі як: “небесний батько”, “мати-земля”, “світло”, “кров”, “вісь колеса”, “низ-верх” [18]. Н. О. Лисенко пропонувала додати такі архетипи як “вогонь”, “вода”, “повітря” і “земля”, які вписуються в український контекст [19].

Також різні українські дослідники виділяють різні архетипи української нації. До прикладу, Міщенко М. М. виділяє такі українські архетипи як Дім, Поле, Матір, Світло, Храм, Час [20].

В той же час, О. О. Гордійчук [21] описує такі основні архетипи українського народу як: архетип Землі, архетип особистої свободи, архетип Матері, архетип долі, архетип домінування минулого над майбутнім, архетип бідності, архетип рівності, архетип едукативності та архетип обрядовості. Як бачимо деякі архетипи, які описували вчені є схожими.

Перелічені архетипи та багато інших відображаються в матеріальній та нематеріальній культурній спадщині України. Часто образи митців та їхніх творів несуть різні архетипи. Наприклад, образ Тараса Шевченка несе в собі архетип Творця та борця за свободу. А у своїх творах Шевченко використовував архетипічні образи Матері, Кобзаря, Слави, Долі, Ворогів [22].

Навіть одні і ті самі об’єкти культурної спадщини можуть нести в собі різні архетипи. Унікальна семантика архетипів та художня мова митців, наповнюють образи символами свого часу. Об’єкти спадщини давніх людей, які жили на території сучасної України чи спадщина трипільської культури відображають в собі архетип Землі, оскільки тоді землеробство було важливим видом діяльності.

Об’єкти козацької доби яскраво відбивають самобутність національного розвитку України. В той час йде активна розбудова церков та наукових установ, які несуть в собі архетипи Матері, Світла, Храму [23].

Ставлення до деяких об’єктів культурної спадщини змінювалось також в залежності від умов в яких перебували українці. Будучи під владою Радянського Союзу українцям умисно задавали образи героїв та лідерів в пам’ятках культури. Образи лідерів тоді носили Сталін та Ленін, образи творців – письменники та музиканти Росії, образи героїв – російські герої. Тут більше панували індивідуальні архетипи.

Після проголошення Незалежності України українці почали звертати увагу на пам’ятки героям, які були важливими в історії України, такі як Грушевський, Мазепа, Шевченко та інші важливі діячі. Проголошення Незалежності України розпочало національну ідентифікацію українського суспільства, хоча деякий час ще залишалась спадок Союзу де цінувались спільні пам’ятки чи лідери.

Як вдало зазначають Афонін та Мартинов [24], з плином часу на українську свідомість більше впливають європейські архетипічні уявлення

про добро та зло, обов'язок і відповідальність, справедливість і ставлення до смерті, щастя та сенс життя, совість і сором тощо. Це означає, що українське суспільство є частиною європейського суспільства. Доказом цього є події Революції Гідності де українці показали, що вони хочуть бути частиною європейської спільноти.

Після революції, окрім того, що почались створюватись об'єкти культурної спадщини, які вшановують жертв революції (музеї, скульптури), почали також згадуватись та цінуватись пам'ятки схожих революцій та акцій протесту, які були в Україні. На думку О. Гордійчука [21], Революція Гідності 2013–2014 рр. була яскравим прикладом архетипу особистої свободи. Важливим є також те, що саме після даної революції почалась більше цінуватись спадщина, яка носить в собі національні українські архетипи.

Повномасштабне вторгнення 2022 року вчергове підтвердило важливість культурної спадщини нації. Навмисні вбивства, насильство, постійні обстріли, незаконне вивезення населення, пошкодження житлових та громадських приміщень – усе це є доказом геноциду українського народу. Росія також масово руйнує пам'ятки культурної спадщини. Станом на 25 лютого 2024 року Росія зруйнувала або пошкодила 945 об'єктів культурної спадщини. Агресор знищує спільну національну історичну пам'ять суспільства, вилучає книги, забороняє будь-які джерела інформації, які показують правдиву українську історію.

Після початку повномасштабного вторгнення більшість українців почала відділятися від російського культурного простору. Почали цінуватись давні українські пісні та традиції. Серед пам'яток особливо почали цінуватись постаті та пам'ятки попередніх воєн, повстанців, загиблих у попередніх війнах з Російською Федерацією, братні могили. Більшість цих пам'яток характеризують архетипи Герой, Бунтар, Земля, Вогонь, Світло, Вороги.

Українці більше стали залученими до збереження культурної спадщини. Люди допомагали вивозити архіви, пам'ятки музеїв, або хоча б намагались сховати це в укриттях. Облаштовували захист пам'ятників та культурних споруд. Музеї, театри та інші місця стали прихистом для великої кількості населення.

Важливим є також прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [25]. Прийняття даного закону допоможе очистити суспільний простір країни від російської, імперської та комуністичної тоталітарної спадщини, а саме від пам'яток, які звеличують події та осіб, що пов'язані з реалізацією російської імперської політики, спрямованої на підкорення України. Також завдяки суспільству були зруйновані деякі пам'ятники, які стосувались осіб радянської влади. Це

вчергове доводить, що українці не бажають мати нічого спільного з росіянами і їхньою культурою, та не хочуть бачити російські архетипи в пам'ятках російської спадщини.

Варто зауважити, що всі ці події впливали на те, як світова спільнота ідентифікує українців. Все більше людей інших країн почали відрізняти українців та українську культуру від російського. Доказом цього є історичний центр Одеси, який був визнаний всесвітньою культурною спадщиною ЮНЕСКО незважаючи на постійну пропаганду Росії, що це російське місто.

Дуже важливим сьогодні є втримати та розвинути зацікавленість людей до культурної спадщини України. Все більше українців повинні дізнаватись про різноманітні пам'ятки культурної спадщини та їхню історію. Це можна робити через різноманітні наукові програми та конференції, проведення фестивалів або з допомогою телебачення. Також необхідним є ухвалення правильних законів, які додатково піднімають питання національної ідентичності та зацікавленість до історії. Одним за таких важливих законів було ухвалення 28 листопада 2006 р. Верховною Радою України Закону «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» [26], яким визнано його геноцидом українського народу. Саме після прийняття даного закону більшість населення України та світу дізнались про дану трагедію. За короткий час в Україні і не тільки з'явилося все більше пам'ятників та пам'ятних знаків, які вшановують пам'ять жертв Голодомору.

Культурна спадщина – це важлива частина надбань людства, яка несе в собі різноманітну та багату інформацію про розвиток культури суспільства, та є важливим джерелом досвіду для майбутніх поколінь. Тому, правильне трактування історії культурної спадщини допоможе нести правильні архетипи до народу та вберегтись від маніпулювань та пропаганди.

Висновок. Проаналізовані поняття доводять взаємозв'язок між культурною спадщиною та культурними архетипами. Ми можемо стверджувати, що вони є важливими факторами у формуванні національної ідентичності українського суспільства.

З нашого аналізу видно, що культурні архетипи не лише відображають минулі та сучасні цінності та ідеали, але і впливають на формування нових парадигм і поведінкових стандартів. Культурна спадщина виступає як основа, на якій будується сучасна ідентичність, артикулюється соціальна пам'ять та визначаються цінності суспільства.

Дослідження змін у культурних архетипах та спадщині з плином часу дозволяє краще зрозуміти еволюцію ставлення українського народу до культурної спадщини та зміну в архетипах, які вони несуть. Варто зазначити, що ці зміни наразі є дуже позитивними і вони однозначно впливають на формулювання культурної політики та культурного розвитку українського суспільства.

Також актуалізація архетипів та правильна інтерпретація культурної спадщини сприятиме культурній ідентифікації українського народу, та захистить від перекручувань з боку ворогів. Важливою є творчість сучасних митців, які створюючи наступні об'єкти культурної спадщини будуть наповнювати їх образами та символами сучасної України.

У майбутньому дослідження взаємозв'язку між культурною спадщиною та культурними архетипами може стати джерелом формування національної свідомості і зростання культурного розвитку народу.

Література:

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст.333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
2. J. Jokilehto. References to documents in history «Definition of cultural heritage». 2005. P. 47.
3. UNESCO. Recommendation concerning the protection, at national level, of the cultural and natural heritage, adopted by UNESCO in Paris, 16 November 1972 (§ 1). P. 169. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114044.page=145>
4. ICOMOS. CHARTER FOR THE PRESERVATION OF QUEBEC'S HERITAGE Deschambault Declaration. Canada, French-Speaking Committee, April 1982. P. 7. URL: <https://www.icomos.org/en/support-us/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/192-the-deschambault-charter>
5. Esfandiar Zebardast and Homayoon Nooraie. Investigating the relationship between housing satisfaction and quality of life in the decayed historic areas of Isfahan using path diagram. Indoor and Built Environment Volume 27, Issue 5. P. 645-657.
6. Duncan Light, Daniela Dumbraveanu. Heritage and national identity: Exploring the relationship in Romania. March 1997. International Journal of Heritage Studies 3(1):28-43. DOI:10.1080/13527259708722185
7. Усенко О. В. Державно-правове регулювання відносин у сфері охорони культурної спадщини. Нац. акад. внутр. справ. — К., 2011. — 20 с. — укр. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20111111000280>
8. Зверховська В.Ф. Культурні цінності як об'єкти цивільних прав. Нац. ун-т "Одеська юридична академія". - Одеса, 2015. - 212 с.
9. Аблялімова-Чийгоз Е.Н., Яшний Д.В. Російська агресія проти України: від моніторингу до концепції захисту культурної спадщини (дорожня карта). Київ. 2023р. ст. 22. URL: https://ciss.org.ua/files/site/page_file/tfile0231e2f6414db3a1d890537caba7a175.pdf
10. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.]; за ред. В. Потапенка. – Київ : НІСД, 2023. – 58 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08>
11. The International Criminal Court. Policy on Cultural Heritage (June, 2021). <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20210614-otp-policy-cultural-heritage-eng.pdf>
12. C.G. Jung Man and His Symbols. Mass Market Paperback Published September 1, 1968 by Dell. 415 pages. URL: https://www.goodreads.com/book/show/123632.Man_and_His_Symbols
13. Noelle-Neumann, E. (1993). The spiral of silence: Public opinion – Our social skin (2nd ed.). Chicago, University of Chicago Press.
14. Юнг. К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Переклад видавництва «Астролябія». 2018. С. 608.

15. Наумець І. "Культурний архетип як психокультурна складова менталітету та базовий елемент культурного коду." Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Культура і соціальні комунікації 1 (2009): 109-119.
16. Кримський С. Б. Архетипи української ментальності / С. Б. Кримський // Проблеми теорії ментальності. – К. : Наукова думка, 2006. – 405 с.
17. Margaret Mark, Carol S. Pearson. The Hero and the Outlaw: Building Extraordinary Brands Through the Power of Archetypes. McGraw Hill Professional, 6 лют. 2001 р. - 384 стор.
18. Philip Wheelwright. «Metaphor and Reality». *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Volume 21, Issue 2, Winter 1962, Pages 232–234, <https://doi.org/10.2307/427221>
19. Лисенко, Н. О. Архетип світового дерева в ідіостилі Т.Осьмачки. Вісник ХНУ. Серія: Філологія. – 2009. – № 873, вип. 58. – С. 40–44. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/1779>
20. Міщенко М. М. Українські національні архетипи: від колективного несвідомого до усвідомленої національної ідентичності (до актуальності методології архетипичного аналізу). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філософія. Філософські перипетії. - 2014. - № 1130, Вип. 51. - С. 90-94. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhfFLO_2014_1130_51_13
21. Гордійчук О. О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. - 2018. - Вип. 1. - С. 15-19. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vzduffn_2018_1_5
22. М. Б. Бригадир. Архетипові образи в творах Тарас Шевченка. Психологія і суп-во. - 2014. - 5-6 берез. — С. 90-91. - Спецвипуск: Матер. Міжнар. науково-прак. конф. «Тарас Шевченко і сучасна національна освіта».
23. Історико-культурна спадщина: проблеми дослідження і збереження / Ред. кол.: В. О. Горбик (відп. ред.), О. П. Дорошко, С. І. Кот, О. І. Лугова, С. І. Попович, Т. Г. Сокол, Н. В. Федоренко. НАН України. Інститут історії України; Інститут туризму ФПУ. – К., 1998. – 399 с.
24. Афонін Е.А., Мартинов А.Ю. Архетипіка багатопольярного світу: від війни до миру. Український соціум. 2022. № 2 (81). С.15–31. <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.015>
25. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 73, ст.256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3097-20#Text>
26. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, ст.504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro okhoronu kul'turnoi spadschyny” [Law of Ukraine “On the protection of cultural heritage”] : Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) 2000, № 39, 333. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> [in Ukrainian].
2. J. Jokilehto. References to documents in history «Definition of cultural heritage». 2005. P. 47.
3. UNESCO. Recommendation concerning the protection, at national level, of the cultural and natural heritage, adopted by UNESCO in Paris, 16 November 1972 (§ 1). P. 169. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114044.page=145>

4. ICOMOS. CHARTER FOR THE PRESERVATION OF QUEBEC'S HERITAGE Deschambault Declaration. Canada, French-Speaking Committee, April 1982. P. 7. URL: <https://www.icomos.org/en/support-us/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/192-the-deschambault-charter>
5. Esfandiar Zebardast and Homayoon Nooraie. Investigating the relationship between housing satisfaction and quality of life in the decayed historic areas of Isfahan using path diagram. *Indoor and Built Environment* Volume 27, Issue 5. P. 645-657.
6. Duncan Light, Daniela Dumbraveanu. Heritage and national identity: Exploring the relationship in Romania. March 1997. *International Journal of Heritage Studies* 3(1):28-43. DOI:10.1080/13527259708722185
7. Usenko O. V. "Derzhavno-pravove rehuliuвання vidnosyn u sferi okhorony kul'turnoi spadschyny": avtoref. dys. kand. iuryd. nauk : 12.00.07 / O. V. Usenko ; Nats. akad. vnutr. sprav. [State-legal regulation of relations in the sphere of cultural heritage protection: autoref. thesis Ph.D. law Sciences: 12.00.07 / O. V. Usenko; National Acad. of internal affairs] — K., 2011. — 20 p. — ukr. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/20111111000280> [in Ukrainian].
8. Zverkhovska V.F. "Kul'turni tsinnosti iak ob'iekty tsyvil'nykh prav". [Cultural values as objects of civil rights]. - Odesa, 2015. - 212 s.
9. Ablyalimova-Chiygoz E.N., Yashniy D.V. "Rosijs'ka ahresiia proty Ukrainy: vid monitorynhu do kontseptsii zakhystu kul'turnoi spadschyny (dorozhnia karta)" [Russian aggression against Ukraine: from monitoring to the concept of cultural heritage protection (road map)]. Kyiv. 2023 P. 22. URL: https://ciss.org.ua/files/site/page_file/tfile0231e2f6414db3a1d890537caba7a175.pdf [in Ukrainian].
10. Kul'turna spadschyna ta natsional'na bezpeka : analit. dop. [Cultural heritage and national security: analyst. add.] / [V. Potapenko, Yu. Tyshchenko, Yu. Kaplan, etc.]; under the editorship V. Potapenko. – Kyiv: NISD, 2023. – 58 p. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.08> [in Ukrainian].
11. The International Criminal Court. Policy on Cultural Heritage (June, 2021). <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20210614-otp-policy-cultural-heritage-eng.pdf>
12. C.G. Jung *Man and His Symbols*. Mass Market Paperback Published September 1, 1968 by Dell. 415 pages. URL: https://www.goodreads.com/book/show/123632.Man_and_His_Symbols
13. Noelle-Neumann, E. (1993). *The spiral of silence: Public opinion – Our social skin* (2nd ed.). Chicago, University of Chicago Press.
14. Jung. K. G. *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome*. Pereklad vydavnytstva «Astrolabiia» [Archetypes and the collective unconscious. Translation of "Astrolabia" publishing house]. 2018. P. 608.
15. Naumets, I. " Kul'turnyj arkhetyf iak psykhol'na skladova mentalitetu ta bazovyj element kul'turnoho kodu" [Cultural archetype as a psychocultural component of mentality and a basic element of the cultural code]. *Naukovi zapysky* [Natsional'noho universytetu Ostroz'ka akademiia]. Ser.: Kul'tura i sotsial'ni komunikatsii 1 (2009): 109-119.
16. Krymskyy S. B. *Arkhetypy ukrains'koi mental'nosti* [The Archetypes of Ukrainian Mentality] / S. B. Krymskyy // *Problemy teorii mental'nosti* [The Problems of the Theory of Mentality]. – K. : Naukova dumka, 2006. – 405 s.
17. Margaret Mark, Carol S. Pearson. *The Hero and the Outlaw: Building Extraordinary Brands Through the Power of Archetypes*. McGraw Hill Professional, 6 лют. 2001 р. - 384 стор.
18. Philip Wheelwright. «Metaphor and Reality». *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Volume 21, Issue 2, Winter 1962, Pages 232–234, <https://doi.org/10.2307/427221>

19. Lysenko, N. O. Arkhetyt svitovoho dereva v idiostyli [Archetype of the world tree in the idiostyle] T.Os'machky. Visnyk KhNU. Serii: Filohiia. – 2009. – № 873, ukr. 58. – p. 40–44. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/1779> [in Ukrainian].

20. Mishchenko M. M. Ukrain's'ki natsional'ni arkhetyty: vid kolektyvnoho nesvidomoho do usvidomlenoi natsional'noi identychnosti (do aktual'nosti metodolohii aretypychnoho analizu) [Ukrainian national archetypes: from the collective unconscious to the conscious national identity (to the relevance of the methodology of aretypic analysis)]. Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii : Filosofiia. Filosofs'ki perypetii. - 2014. - № 1130, Vyp. 51. - S. 90-94. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFLO_2014_1130_51_13 [in Ukrainian].

21. Hordiychuk O. O. Arkhetyty ukrains'koi mental'nosti: sotsial'no-filosofs'kyj analiz [Archetypes of the Ukrainian mentality: socio-philosophical analysis]. Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofs'ki nauky. - 2018. - Vyp. 1. - S. 15-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vzduffn_2018_1_5 [in Ukrainian].

22. Brigadier M.B. Arkhetypovi obrazy v tvorakh Taras Shevchenka [Archetypal images in the works of Taras Shevchenko]. Psykhohiia i sup-vo. - 2014. - 5-6 berez. — S. 90-91. - Spetsvyпуск: Mater. Mizhnar. naukovo-prak. konf. «Taras Shevchenko i suchasna natsional'na osvita».

23. Istoryko-kul'turna spadschyna: problemy doslidzhennia i zberezhenia [Historical and cultural heritage: problems of research and preservation]. Ed. col.: V. O. Horbyk (res. editor), O. P. Doroshko, C. I. Kot, O. I. Lugova, C. I. Popovych, T. G. Sokol, H. V. Fedorenko. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy; Instytut turyzmu FPU. – K., 1998. – 399 s.

24. Afonin, E.A., Martynov, A.Yu. (2022). Archetypics of the multipolar world: from war to peace. Ukr. socium – Ukrainian Society, 2 (81), 15-31. <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.015> [in Ukrainian]

25. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy schodo osoblyvostej formuvannia Derzhavnogo reiestru nerukhomykh pam'iatok Ukrainy" [On Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding the Peculiarities of Formation of the State Register of Immovable Monuments of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2023, № 73, st.256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3097-20#Text> [in Ukrainian]

26. Zakon Ukrainy "Pro Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini". [On the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2006, № 50, st.504. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> [in Ukrainian].

УДК 35.08-027.21:316.3/6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-187-209](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-187-209)

Олійник Наталія Вікторівна аспірантка кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, тел.: (095)681-21-48, <https://orcid.org/0000-0002-3447-5122>

ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК КОМПОНЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД

Анотація. Ця стаття присвячена дослідженню впливу цифрових технологій на трансформацію галузі публічного управління в Україні та визначення ролі цифрових компетентностей як компоненту національної безпеки в умовах війни та повоєнної відбудови на основі архетипного підходу. Дослідження наукових публікацій щодо процесу формування та розвитку цифрових компетенцій в органах публічної влади підтвердило проведення ізольованих досліджень окремих аспектів даної проблематики. Стаття розпочинається аналізом сучасного стану розвитку цифрового суспільства в органах публічної влади України та визначенням основних викликів, з якими стикаються державні службовці. Підкреслюється необхідність впровадження нових цифрових компетенцій як стратегічного напрямку для подолання цих викликів. Розглянуті основні напрями розвитку та застосування технологій штучного інтелекту (далі - ШІ) в публічному управлінні. Проаналізовано вплив інформаційних технологій та ШІ на розвиток цифрових компетенцій у сфері публічного управління. Встановлено позитивні та негативні наслідки впровадження ШІ в публічному управлінні. У статті досліджено матеріали зарубіжних та вітчизняних експертів, розглянуто Європейську рамку цифрової компетентності для громадян та Рамку цифрової компетентності для громадян України. Запропоновано авторську Модель архетипів цифрових компетентностей для державних службовців України як інструмент, створений для покращення рівня цифрових компетентностей, допомоги у створенні державної політики та плануванні освітніх ініціатив, спрямованих на підвищення рівня цифрової грамотності та практичного використання засобів і сервісів ІТ-технологій. У статті доведено, що цифрова компетентність є необхідною базовою професійною компетентністю профіля державного службовця та потребує постійного вдосконалення протягом усієї його професійної діяльності та встановлено важливі кроки для забезпечення розвитку цифрових компетентностей публічних службовців.

Ключові слова: цифрові технології, цифрова компетентність, штучний інтелект, органи публічної влади, публічні службовці, кадровий потенціал, архетипи цифрових компетенцій, архетипний підхід.

Oliynyk Natalia Viktorivna postgraduate student of the Department of Public Policy of the Educational and Scientific, Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, tel.: (095)681-21-48, <https://orcid.org/0000-0002-3447-5122>

DIGITAL COMPETENCIES OF PUBLIC SERVANTS AS A COMPONENT OF NATIONAL SECURITY IN TIMES OF WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION: AN ARCHETYPAL APPROACH

Abstract. This article is dedicated to examining the impact of digital technologies on the transformation of the public administration sector in Ukraine and determining the role of digital competencies as a component of national security in times of war and post-war reconstruction based on an archetypal approach. Research into scientific publications on the process of forming and developing digital competencies in public authorities has confirmed the conduct of isolated studies on various aspects of this issue. The article begins with an analysis of the current state of development of the digital society in Ukrainian public authorities and identifying the main challenges faced by civil servants. It emphasizes the necessity of introducing new digital competencies as a strategic direction for overcoming these challenges. The main directions of development and application of artificial intelligence (hereinafter - AI) technologies in public administration are discussed. The impact of information technologies and AI on the development of digital competencies in the field of public administration is analyzed. Both positive and negative consequences of implementing AI in public administration are identified. The article explores materials from foreign and domestic experts, considers the European Framework for Digital Competence for Citizens and the Framework for Digital Competence for Citizens of Ukraine. A Model of Archetypal Digital Competencies for Ukrainian civil servants has been developed as a tool aimed at improving the level of digital competencies, assisting in the creation of state policy and planning educational initiatives aimed at increasing digital literacy and practical use of IT tools and services. The article demonstrates that digital competence is a necessary basic professional competence for a civil servant profile and requires continuous improvement throughout their professional career and important steps have been identified to ensure the development of digital competencies of public servants.

Keywords: digital technologies, digital competency, artificial intelligence, public authorities, public servants, human resources potential, digital competency archetypes, archetypal approach.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку цифрового суспільства ефективність діяльності органів публічної влади значною мірою залежить від цифрової компетентності їхніх працівників, яка стала одним із ключових компонентів стійкості та ефективності публічної служби в умовах війни та повоєнної відбудови.

Осмислення важливості соціального феномена «цифрова компетентність» зумовлена російсько-українською війною, яка надала додаткового імпульсу необхідності дослідження на наукового пошуку нових шляхів і державно-управлінських механізмів щодо адекватного реагування на виклики та загрози національній безпеці України. Він став новітньою тенденцією, оскільки саме життя змушує нас користуватися цифровими технологіями.

Цифрова трансформація, що охопила всі сфери життя суспільства та економіки, веде до суттєвих змін у розвитку кадрового потенціалу публічних службовців. Виникає потреба у засвоєнні ними нових компетенцій, знань та навичок. Цей процес ґрунтується на переході від електронного урядування до цифрового, що стає загальною тенденцією розвитку публічного управління.

Сьогодні цифрові компетентності публічних службовців виступають не просто як важливий елемент професійної кваліфікації, а як критичний компонент національної безпеки. Загальна цифровізація всіх аспектів життя та економіки, викликає глибокі зміни в професійному розвитку державних службовців, вимагаючи від них засвоєння нових умінь, знань та компетенцій.

В період війни зафіксовано значну кількість порушень законодавства: несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електронного зв'язку. Зокрема, за інформацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, в 2023 році збільшилося число та різноманітність кіберзагроз, спрямованих на критичну інфраструктуру, державні органи, персональні дані громадян та інші об'єкти на 62,5% в порівнянні з попереднім роком.[1]

На нашу думку, однією з ключових причин такого стану справ є низький рівень цифрових компетентностей та недостатня обізнаність державних службовців, зокрема у сфері кіберзахисту. Це також вказує на необхідність підвищення рівня цифрових компетентностей, культури та кібергігієни для запобігання кіберзлочинності та вжиття профілактичних заходів на публічній службі.

Існують виклики, пов'язані з недосконалістю заходів запобігання злочинної недбалості, подолання корупції, відсутністю жорсткого кадрового відбору та чіткої організації кадрових процесів державної служби, що вказує на неефективність вжитих державою зусиль у цій сфері.

В умовах інформаційних воєнних конфліктів і пропаганди володіння цифровими навичками може допомогти відрізнити правдиву інформацію від дезінформації, а також допомагати у формуванні об'єктивного світогляду та критичного мислення серед населення.

Зростаюча цифрова економіка створює нові можливості, але також вносить нові виклики і загрози. Поява ШІ призвела до суттєвих змін та виникає необхідність швидкої трансформації публічних службовців в умовах невизначеності. Працівники з відповідними цифровими компетентностями можуть бути більш успішними у сфері цифрового управління, інновацій та конкурентоспроможності, що в свою чергу сприяє економічній стабільності країни.

Сьогодні вирішення цих проблем є надзвичайно важливими, адже здатність держави оперативно й адекватно реагувати на виклики та загрози шляхом впровадження змін та адаптації без шкоди для основних цінностей та інституцій суспільства допоможе зберігати стійкість до агресивних впливів.

Як бачимо, в сучасному контексті, цифрова трансформація відображає зміни у підході до управління країною, її установами, спілкуванням та життям суспільства загалом, що визначає оновлення соціальних структур і сприяє подальшому розвитку людства як в національному, так і в глобальному контексті. Тому важливо приділяти належну увагу цим процесам у теорії та наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері публічного управління показав, що на сьогодні, значна частина вітчизняних наукових публікацій присвячені дослідженню компетентностей державних службовців.

Методологічні засади формування та розвитку компетентностей державних службовців досліджували Н. Артеменко[2], Л. Гогіна [3], С.Зелінський [4], Н. Липовська [5], Т.Недашківська[6], І. Нинюк [7], Н. Новіченко [8], Л. Матвейчук, П. Польовий [9], Н. Сорокіна[10], В. Сороко, Н. Ходорівська, Т. Якименко [11], О. Слюсаренко[12] та ін.

І. Клименко, О. Акімов, Е. Афонін [13] досліджували інформаційно-технологічну зрілість та компетенції державних службовців.

Зазначені дослідження та публікації вказують на важливість інтеграції цифрових технологій у різні сфери суспільного життя, включаючи публічне управління та відображають значний прогрес у розумінні та впровадженні цифрових інструментів у державному управлінні.

Вивченням цифрових компетенцій в органах державної влади займалися К.Копняк [14], В.В.Лола [15], Н.В.Новіченко [16], Н.С. Орлова, Г.В. Шляхіна [17], В.В. Фостікова [18].

Проте в цих дослідженнях зосереджено увагу на аналізі окремих складових процесу формування та розвитку цифрових компетентностей.

С. Квітка, Н. Новіченко, та О. Бардах зосереджують увагу на важливості штучного інтелекту (ШІ) в муніципальному управлінні, визначаючи ключові вектори розвитку.[19] Їхнє дослідження підкреслює потенціал ШІ для оптимізації процесів прийняття рішень та підвищення ефективності муніципальних служб, що є критично важливим для сучасного управління.

Н. Новіченко розглядає рамки взаємозв'язку між цифровими компетентностями громадян та публічних службовців, підкреслюючи необхідність розвитку цих компетенцій для ефективної взаємодії між державою та громадянами в цифрову епоху. Це дослідження вказує на важливість інтеграції. [20]

Л. Матвейчук та П. Польовий акцентують на необхідності розвитку цифрових компетенцій серед публічних службовців, що є критично важливим для ефективної реалізації цифровізації в управлінні та взаємодії з громадянами.[21]

Серед досліджень формування та розвитку цифрової компетентності також заслуговують на увагу публікації, присвячені цифровій грамотності людського капіталу бізнес-структур А. Олешка, Є.Гороховець[22], А. Олешка, А.Усатенко [23], І.Струтинської [24].

Питання цифрової освіти публічних органів України розглядаються в публікаціях С.Е. Зелінського.[25]

Отже, цифрове середовище - це новий світ, який потребує дослідження та нових підходів, а трансформація наукового пізнання стимулює на пошук методів, моделей та варіантів для вдосконалення цифрових компетенцій, які стануть основою наших майбутніх досліджень.

Мета статті - дослідження впливу цифрових технологій на публічне управління в Україні та визначення ролі цифрових компетентностей як компоненту національної безпеки в умовах війни та повоєнної відбудови на основі архетипного підходу

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу наукових статей вітчизняних та зарубіжних авторів показали, що більшість науковців визначають основними компетенціями державних службовців такі ключові компетенції, які охоплюють широкий спектр знань, умінь, навичок, особистісних та ділових якостей, що забезпечують ефективне виконання професійних обов'язків а саме: професійні, комунікативні, аналітичні, етичні, мовні, культурні, навчальні, соціальні та ін. Такі навички, як критичне системне мислення, аналіз інформації, вміння вирішувати проблеми, творчість, робота в команді, вміння спілкуватись та проводити переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, емпатія, участь, повага до різноманітності, враховуються у всіх ключових компетентностях.

Сьогодні набули пріоритетності, інноваційності та особливого значення з точки зору безпекової проблеми саме цифрові компетентності публічних службовців, які в умовах війни стали критичним компонентом національної безпеки України та можуть стати незамінними в процесі повоєнної відбудови.

На основі аналізу наукових праць, нами було встановлено, що цифрова компетентність охоплює такі поняття, як комп'ютерна, інформаційна грамотність та медіаграмотність, комунікація та співпраця в цифровому середовищі, створення цифрового контенту, безпека (включаючи правила використання електронних послуг та розуміння дозволених дій, залежно від класу інформації за рівнем доступу, захист персональних даних у цифровому середовищі та кібербезпеку), розуміння та спроможність втілення стратегій цифрової трансформації, а також розв'язання різнопланових професійних проблем і навчання впродовж життя з використанням цифрових технологій.

Важливо усвідомлювати, що цифрова трансформація пов'язана з подальшим розвитком технологій, переходячи від інформаційно-комунікаційних до цифрових.

Та не слід забувати, що в центрі цих трансформацій знаходиться людина з її персональними, матеріальними і духовними потребами. Адже через вплив трансформаційних процесів формується нова особистість - складна, неповторна, багатозначова сутність, органічно пов'язана з нинішніми суспільними умовами, що штовхають її на шлях інтенсивного безперервного розвитку. Цей фактор потрібно враховувати при підготовці, навчанні та підвищенні кваліфікації публічних службовців, враховуючи рейтинги закладів вищої освіти, які займаються таким навчанням.

В цьому контексті слушною є ідея В. Вернадського: вирішення проблем ноосферного суспільного відтворення має виходити з розуміння того, що людина включена не тільки в соціально-історичний, але й еволюційний (генетичний) глобальний процес.

Тому класичні моделі управління інноваційним розвитком можуть бути не ефективні в умовах постмодерного середовища, де змінюються швидкість та напрямок розвитку. Управління повинно бути гнучким і адаптивним до нових тенденцій та ідей, має сприяти створенню стимулів для творчості та інновацій, визнаючи важливість різноманітності підходів, бути готовим до швидких змін та вдосконалення.

У процесі суспільних трансформацій трансформується й сама природа людської ідентичності.

В епоху постмодерну з'являється новий її різновид - соціетальна ідентичність, яка характеризує індивіда з точки зору його самоідентифікації в контексті зв'язності та безперервності власної зміни протягом життя. [26, с. 267]

Підтвердженням нашої думки стали моніторингові дослідження Української школи архетипіки протягом 2002-2023 років, які продемонстрували кардинальні зміни в психосоціальній структурі українського суспільства. [27]

Ці зміни, що відбуваються на тлі суспільно-трансформаційних процесів на пострадянському просторі, можна чітко простежити за допомогою таблиці 1 «Динаміка соціетальних змін в Україні, 2002-2023».

Табл.1

ДИНАМІКА СОЦІЕТАЛЬНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ , 2002-2023

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ	УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО																							
	01.2002 №1771	01.2006 №2029	12.2006 №2275	12.2007 №2109	12.2008 №2099	12.2009 №1042	12.2010 №2106	11.2011 №2106	12.2012 №2004	03.2014 №2099	12.2014 №2102	12.2015 №2004	12.2016 №2050	12.2017 №1819	12.2018 №2031	01.2020 №2003	11.2021 №2001	04.2022 №1200	05.2023 №1200					
ЕКСТРАВЕРСІЯ	19.3	32.7	33.4	35.2	38.9	32.3	36.9	34.4	37.0	34.7	35.8	38.6	31.8	37.4	35.9	38.2	35.3	31.5	30.1					
ІНТРОВЕРСІЯ	27.9	17.7	18.6	21.6	20.1	14.4	18.7	17.5	19.7	16.8	18.6	17.5	19.2	22.3	18.8	17.3	16.5	27.0	17.0					
Амбівалентність	52.8	49.6	48.0	43.2	41.0	53.3	44.4	48.1	43.3	48.5	45.6	43.9	49.0	40.3	45.3	44.5	48.2	41.5	52.9					
ЕМОЦІОНАЛЬНІСТЬ	14.6	21.5	23.3	27.2	25.0	13.5	18.8	19.8	19.3	19.7	21.5	21.1	20.3	23.7	21.6	22.5	21.7	21.8	39.7					
Амбівалентність	64.6	66.0	63.2	63.0	64.1	77.0	67.2	64.6	67.2	64.8	62.8	65.8	65.1	62.7	65.2	64.0	64.4	67.9	51.3					
ПРАГМАТИЧНІСТЬ	20.8	12.5	13.5	9.8	10.9	9.5	14.0	15.6	13.5	15.5	15.7	13.1	14.6	13.6	13.2	13.5	13.9	10.2	9.0					
Амбівалентність	64.6	66.0	63.2	63.0	64.1	77.0	67.2	64.6	67.2	64.8	62.8	65.8	65.1	62.7	65.2	64.0	64.4	67.9	51.3					
ІРРАЦІОНАЛЬНІСТЬ	12.2	8.9	6.3	8.4	7.9	5.6	6.6	7.2	7.9	9.0	10.7	8.9	8.1	9.8	9.0	7.0	6.2	4.0	6.4					
Амбівалентність	64.6	66.0	63.2	63.0	64.1	77.0	67.2	64.6	67.2	64.8	62.8	65.8	65.1	62.7	65.2	64.0	64.4	67.9	51.3					
РАЦІОНАЛЬНІСТЬ	26.4	34.2	37.4	39.4	38.3	34.0	41.0	38.7	41.4	39.5	38.0	39.3	34.1	38.1	36.6	44.1	43.4	36.1	38.2					
Амбівалентність	61.4	56.9	56.3	52.2	53.8	60.4	52.4	54.1	50.7	51.5	51.3	51.8	57.8	52.1	54.4	48.9	50.4	59.8	55.4					
ІНТУЇТИВНІСТЬ	8.1	23.2	26.5	28.5	29.9	18.6	25.0	23.2	25.2	26.9	25.7	26.3	23.3	23.9	24.1	27.6	25.1	39.5	32.9					
Амбівалентність	61.4	56.9	56.3	52.2	53.8	60.4	52.4	54.1	50.7	51.5	51.3	51.8	57.8	52.1	54.4	48.9	50.4	59.8	55.4					
СЕНСОРНІСТЬ	12.9	20.6	20.5	21.7	21.0	15.9	20.7	17.6	20.0	17.7	17.9	16.9	19.3	22.2	19.5	17.8	15.7	13.4	20.5					
Амбівалентність	79.1	56.2	53.0	49.8	49.1	65.5	54.3	59.2	54.8	55.4	56.4	56.8	57.2	53.9	56.4	54.6	59.2	47.1	46.6					
ЕКСТЕРНАЛЬНІСТЬ	7.8	22.2	22.9	25.1	26.3	18.7	23.6	17.8	20.8	19.8	19.2	22.8	25.4	23.4	25.4	18.9	21.5	16.0	18.2					
Амбівалентність	69.7	68.5	67.7	65.4	62.6	74.6	67.9	67.9	67.8	69.6	69.6	69.2	66.3	65.4	66.5	70.1	69.4	69.2	69.3					
ІНТЕРНАЛЬНІСТЬ	22.5	9.3	9.4	9.5	11.1	6.7	8.5	14.3	11.4	10.6	11.2	8.0	8.3	11.2	8.1	11.0	9.1	14.8	12.5					
Амбівалентність	69.7	68.5	67.7	65.4	62.6	74.6	67.9	67.9	67.8	69.6	69.6	69.2	66.3	65.4	66.5	70.1	69.4	69.2	69.3					
ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ	12.1	9.4	9.5	9.8	8.7	6.1	8.4	7.1	7.8	10.9	10.4	8.6	8.4	9.3	8.7	8.0	8.5	10.8	8.6					
Амбівалентність	17.4	44.5	46.8	47.8	47.0	42.9	49.3	48.3	51.7	44.6	44.4	46.6	40.9	45.1	44.4	48.2	42.2	45.3	43.9					
Амбівалентність	70.5	46.1	43.7	42.3	44.3	51.0	42.3	44.5	40.5	44.5	45.2	44.8	56.6	45.6	46.9	43.8	49.3	43.9	47.5					

Домінуючий в радянській системі психотип «ірраціональної» людини, що характеризувався екстраверсією, емоційністю, ірраціональністю, інтуїтивністю, екстернальністю та ексекутивністю, поступово витісняється новим психотипом - «раціональною» людиною.

«Раціональний» психотип відрізняється інтроверсією, прагматичністю, раціональністю, сенсорністю, інтернальністю та інтенціональністю.

Ці зміни свідчать про глибокі трансформації, що відбуваються в українському суспільстві. Перехід від «ірраціонального» до «раціонального» психотипу може мати значний вплив на різні аспекти життя, такі як політика, економіка, культура та особисті стосунки.

Важливо зазначити, що дані моніторингових досліджень Української школи архетипіки демонструють важливі суспільні зміни в Україні: психологічний чинник набуває ознак системоутворюючого начала. Зміна психологічних факторів стає рушійною силою соціально-інституційних трансформацій та джерелом інновацій, що виникають з глибин колективного несвідомого.

В цьому контексті слушною є думка французького соціолога Ж. Дюрана, який класифікував архетипи колективного несвідомого на два їх різновиди – логос і міфос, що ми є те, що відбувається тут і зараз, а не на ефімерному рівні.[28]

Як бачимо, трансформаційні процеси, які характеризують сучасне суспільство, призводять до формування новітніх соціальних реалій, а також до дезінтеграції традиційних структур та моделей свідомості.

З точки зору рольової концепції особистості (Т.Партсон, М.Вебер, Дж.Мид, М.Кун, Ч.Куля) людина завжди виявляє свої потреби й актуалізує життєві смисли в конкретних соціальних взаємодіях - виступає, як «спеціаліст», «вчений», «батько» тощо. Тобто, людина завжди є носієм певних групових норм, ідеалів, традицій. [13,150]

У сфері публічного управління ключовим аспектом є ефективне управління людськими ресурсами, що визначається як вирішальний та важливий фактор для забезпечення ефективності та успішності діяльності органів публічної влади.

Цифрові технології забезпечують ефективну обробку, аналіз та зберігання великих обсягів даних про персонал, що дозволяє зробити більш обґрунтовані та стратегічні рішення. Інформаційні системи дозволяють автоматизувати багато рутинних процесів, таких як облік робочого часу, оцінка роботи, навчання та розвиток персоналу. Крім того, вони сприяють збільшенню комунікації та співпраці між співробітниками та керівництвом, що сприяє підвищенню продуктивності та задоволеності працівників. Використання інформаційних технологій також дозволяє здійснювати аналіз та прогнозування потреб у персоналі, що допомагає планувати стратегічні ресурси та розвиток організації в майбутньому.

Оскільки процеси стають все більш складними, роль працівників кадрових служб із застосуванням цифрових компетентностей у пошуку, відборі та використанні найкращих талантів стає все більш важливою. [29] Використовуючи технології аналітики, прогнозування та автоматизації, можна розробити алгоритм для прийняття рішень у режимі реального часу на основі наукових даних. Цей процес, базований на обробці великих обсягів даних, сприятиме підвищенню ефективності та продуктивності органу публічної влади. Такий підхід може бути використаний для раціоналізації та обґрунтування автоматизованих рішень у сфері управління персоналом.

Крім того, прогрес у таких технологіях, як онлайн-навчання, когнітивна обчислювальна технологія та штучний інтелект (ШІ), також дозволяє аналізувати великі обсяги даних, щоб вирішувати складні проблеми з персоналом і приймати кращі рішення.

Застосування цифрових технологій може викликати занепокоєння щодо приватності та безпеки особистої інформації державних службовців. Зокрема, органи публічної влади впроваджують цифрові системи моніторингу, цифрові бази даних, які збирають персональні дані співробітників. Це може призвести до стурбованості співробітників через можливість порушення конфіденційності та відчуття постійного спостереження.

Тож основною тенденцією в сфері державного управління є еволюція від електронного до цифрового формату управління. Тому в контексті цифрового переформатування державного управління з'являються нові вимоги до цифрової грамотності державних службовців, оскільки цифрові технології стали невід'ємною частиною сучасного життя, і їх роль у публічній сфері постійно зростає.

Нашу позицію підтверджує прийняття на державному рівні низки стратегій та концепцій, що декларують розвиток цифрових компетентностей.

Зокрема, в Національній економічній Стратегії до 2030 року. [30] ключовим напрямком є створення ефективної цифрової держави, що надає сервіси.

В Стратегії реформування державного управління на 2022–2025 роки підкреслено важливість удосконалення кадрової політики. Згідно з документом, хоча процедура проведення конкурсів на посади державної служби в цілому відповідає європейським стандартам, вона все ще потребує додаткового вдосконалення. Крім того, важливо залучати більш кваліфікованих кандидатів, а також враховувати умови соціального дистанціювання під час процедури відбору. Важливо, що визначені напрями стратегії спрямовані на розвиток кадрового потенціалу державних службовців за умов постійного удосконалення їх цифрових компетентностей. [31]

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства [32] й Концепція розвитку цифрових компетентностей [33] також спрямовані на розвиток цифрових компетентностей та підкреслюють важливість цифрових навичок, необхідних для роботи в органах публічної влади. Мета концепцій полягає в тому, щоб визначити основні напрями та завдання щодо розвитку цифрових навичок та компетентностей, підвищення рівня цифрової грамотності серед населення, зокрема серед працездатних осіб, громадян похилого віку, малозабезпечених сімей, осіб з інвалідністю та інших вразливих груп, в контексті розвитку цифрової економіки.

Реалізація цих стратегій та концепцій, а також прийняття нових законодавчих актів, спрямованих на цифровізацію суспільства та економіки, сприяє позитивним змінам у сфері державного управління.

Зокрема, впровадження електронного урядування через розробку та впровадження єдиної державної електронної платформи «Дія», електронного документообігу в органах державної влади та системи електронної ідентифікації громадян, є прикладом успішної реалізації цифрових компетентностей на державному рівні. Це сприяє покращенню ефективності та прозорості державного управління, що є критично важливим для підтримки стабільності та безпеки в країні під час військових конфліктів.

Цифрова грамотність або компетентність у цифровій сфері вже є однією з ключових навичок сучасних державних службовців. Тож цифрові компетентності і цифрова грамотність в сучасних умовах - це «must have» для кожного публічного службовця. Цифровізація управлінських процесів на державній службі - це інструмент, що сприяє ефективному використанню часу і ресурсів, полегшує надання послуг для громадян, спрощує процедури і підвищує їхню прозорість.

Сьогодні на державній службі вже впроваджено декілька масштабних інформаційно-комунікаційних систем, які кардинально змінили уявлення про управління персоналом в державному секторі. Портал управління знаннями, Єдиний портал вакансій державної служби, Інформаційна система управління людськими ресурсами HRMIS сприяють автоматизації процесів у сфері

управління персоналом, але досі залишається багато системних проблем, які потребують вирішення.

В межах нашого дослідження цифрової компетентності, доречним буде згадати про світовий досвід та експертні напрацювання.

Важливо, що цифрова компетентність була визнана як одна з ключових характеристик Європейського Союзу з 2006 року.

Європейська комісія в 2010 році запропонувала всім інституціям та державам ЄС "Цифровий порядок денний для Європи", як частину Стратегії "Європа 2020". У цих документах визначена настійна потреба в кооперації всіх країн та усіх зацікавлених учасників суспільних процесів, включаючи органи влади різних рівнів, у пріоритетному розвитку сфери освіти та навчання людей в умовах повної цифровізації. Зміни в усьому способі життя європейців спонукали керівні структури ЄС переглянути своє ставлення до людських компетентностей. У 2013 році була створена перша Європейська рамка цифрових компетентностей громадян DigComp (Digital Competence), яка пройшла модифікацію протягом 2016-2017 років. [34, 59]

У 2018 році була затверджена Рамкова програма з оновлення ключових навичок для навчання протягом життя у 21 столітті (ANNEX to the Proposal, 2018). [20,34]

З урахуванням європейських стандартів цифрова компетентність, визначена як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері інформаційно комунікаційних та цифрових технологій, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність із використанням таких технологій. [20,36]

У 2021 році експертами Міністерства цифрової трансформації та інших органів був розроблений опис рамки цифрової компетентності для громадян України на основі європейської концептуально-еталонної моделі цифрових компетентностей для громадян DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens. Ця рамка трохи відрізняється від європейської моделі, містить 4 виміри, 6 сфер, 30 компетентностей та 6 рівнів володіння цифровими навичками, але загалом визначає напрями розвитку цифрових навичок.

Згідно опису Рамки цифрової компетентності громадян, «цифрова компетентність» є комплексною характеристикою особистості, яка поєднує знання, вміння, навички та ставлення щодо використання цифрових технологій для різних сфер життя, таких як спілкування, особистий розвиток, навчання, робота та участь у суспільному житті. Ця компетентність орієнтується на відповідні сфери діяльності та відзначається такими аспектами, як безпека, творчість, критичне мислення, відповідальність та етичне ставлення. [35]

Вона може бути використана як директива для розробки стратегій з розвитку цифрових компетентностей, програм навчання та підвищення кваліфікації з цих питань, а також для розробки програм цифрового розвитку регіонів та громад.

Наразі в Україні не існує окремої рамки цифрової компетентності спеціально для державних службовців. Проте, уряд може використовувати загальні рамки та стандарти з цифрової компетентності, розроблені національними та міжнародними організаціями, як основу для розвитку цифрових навичок серед державних службовців. Такі рамки можуть бути адаптовані до конкретних потреб управління та враховувати специфіку роботи у державних органах.

На законодавчому рівні України досі не передбачено рівень цифрової компетентності на державній службі. Методичні рекомендації для зайняття посад державних службовців для категорій Б і В, затверджені наказом НАДС, в Додатку 2 визначають лише загальні виконавські компетенції, в яких є перелік цифрових компетенцій, розроблених в 2021 році для державних службовців. [36]

Виходячи з рекомендацій Європейської Комісії та її європейських підходів, особливо важливими в сучасних умовах є цифрові компетенції, що включають навички використовувати, фільтрувати, оцінювати, створювати, програмувати та поширювати цифровий контент. Особи повинні вміти керувати та захищати інформацію, вміст, дані та цифрові ідентичності, а також визнавати та ефективно працювати з програмами, пристроями, штучним інтелектом та роботами. [20,35]

Отже, цифрова компетентність, згідно з європейськими стандартами, представляє собою живу суміш знань, навичок, умінь, методів мислення, переконань та особистих якостей в області інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій. Вона визначає здатність особи ефективно взаємодіяти з сучасними технологіями, успішно адаптуватися у суспільстві, виконувати професійні завдання та/або здійснювати навчальну діяльність з використанням цифрових інструментів.

Слід зазначити, що стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ) суттєво впливає на людське сприйняття й взаємодію з навколишнім світом.

Концепція розвитку ШІ у сфері публічного управління України має на меті створення переліку адмінпослуг, рішення за якими ухвалюються автоматично.[37]

Ця технологія володіє значним потенціалом для покращення публічного управління, зокрема в управлінні персоналом, оскільки дозволяє модернізувати кадрові процеси та спростити систему організації кадрових процедур на публічній службі під час пошуку, підбору, конкурсного відбору, адаптації, навчання та оцінювання персоналу, особливо в умовах війни.

Застосування технологій ШІ може стати незамінним помічником державним органам у сфері управління персоналом, особливо під час російсько-української війни. Як елемент національної безпеки ШІ можна використати для залучення талантів і інвестицій, швидкого аналізу відео та фото матеріалів, швидкої цифрової перевірки кандидатів на заміщення вакантних посад (ідентифікації та верифікації осіб), автоматизації рутинних операцій (обробки особистих документів, аналізу, прогнозування та моделювання показників ефективності публічного управління; збору, обробки та перевірки інформації стосовно кандидата на посаду при прийомі на державну службу, створення 3Д моделі портрету кандидата, підготовки на написання проектів листів, наказів, статистичних даних для звітності, промт-інжинірингу та ін).

Проте, впровадження ШІ несе в собі й низку етичних дилем, які потребують ретельного дослідження та обґрунтованих рішень на публічній службі. Зокрема, ШІ може стати проблемою через спотворення реальності, фейкові контенти, шахрайські версії, упередженість та розбіжність даних. Відсутність відповідності між конкретними проблемами, з якими стикаються різні державні інституції, та рішеннями, розробленими на основі ШІ для їх вирішення. ШІ часто розробляється для вирішення специфічних проблем одного органу державної влади, але ці проблеми можуть не мати такої ж серйозності або навіть не існувати в іншому. Таким чином, перенесення технології ШІ з одного контексту в інший може виявитися неефективним, оскільки воно може вирішувати проблему, якої насправді не існує в даному контексті. Наявність адекватної відповідності між проблемою та рішенням є вирішальною для успішного впровадження технологій ШІ в державному управлінні.

В цьому контексті погоджуємося з американським письменником Дугласом Рашкоффом, який критикує ШІ та попереджає про потенційні небезпеки необмеженого його розвитку. Він визначає особливості цифрового світу, як світ, що характеризується відсутністю часу і місця, в якому загострилася проблема вибору, провокує спрощення, масштабність та абстрактність, безособовість, як світ, орієнтований на зв'язок людей, спілкування, прагне до правди (деконструкція міфів, ідей), відкритий для всіх, належить програмістам. [38]

Відсутність нормативної бази, неточні результати, які вводять в оману, ризики особистих даних і приватності, сегрегації та дискримінації при обробці величезних масивів інформації можуть стати значною проблемою на публічній службі, загрозою правам людини чи причиною юридичної відповідальності для користувачів ШІ та розробників.

Тому важливо чітко визначити межі відповідальності людини та ШІ, а також мінімізувати ризики упередженості та дискримінації, пов'язані з цією технологією та її використання в публічному управлінні на законних підставах.

Незважаючи на певні недоліки, є достатньо переваг, які ми можемо отримати, у разі ефективного використання ШІ: для швидкого та ефективного аналізу великих обсягів даних, для автоматизації деяких завдань, які використовувалися вручну за умови розробки відповідної нормативної бази та правил використання в державних органах, оснащеними ШІ.

Як бачимо, розвиток компетентностей у сфері цифрової безпеки є критично важливим для захисту державних інформаційних ресурсів від кібератак, які можуть мати серйозні наслідки для національної безпеки. Освічені в цій сфері державні службовці можуть ефективно запобігати, виявляти та реагувати на кіберзагрози. Цифрові компетенції дозволять державним службовцям розробляти та впроваджувати нові інструменти.

Однак, вважаємо, що через звинувачення в недостатньому дослідженні та потенційному страху перед ШІ не слід зупинятися на шляху його впровадження в публічне управління. ШІ є технологією, яка активно впроваджується у всі сфери життя і має потенціал сприяти ефективності державного управління, зростанню економіки та покращенню життя громадян.

Тому важливим завданням для галузі публічного управління в Україні є оновлення профілю державного службовця та визначення переліку знань, вмінь та навичок у сфері використання цифрових технологій та цифрової етики, якими мають володіти державні службовці.

На нашу думку, вимоги до цифрових компетентностей державних службовців не передбачають, що кожен з них має стати супер програмістом, креативним дизайнером чи фахівцем в ІТ-технологіях. Перш за все, це означає, що кожен з них повинен мати достатню основу, щоб сформувати цілісний, гнучкий, розширюваний та спрямований на цінності та творчість участь профіль, незалежно від того, над чим працює кожен окремий публічний управлінець сьогодні. Адже найкращі приклади електронного управління пов'язані, передусім, зі значними інвестиціями в людей, культуру та якісно розроблені стратегії та чітко поставлені цілі з урахуванням внутрішніх, цифрових, технічних та дизайнерських можливостей.

Відсутність затверджених рамок цифрових компетентностей державних службовців та культурно-історична концепція психосоціального розвитку Е.Афоніна [39, с. 362-363], що ґрунтується на ключових ідеях Сержа Московичі щодо взаємозв'язку між психічним і соціальним[40], ідеях Жільбера Дюрана Зігмунда Фрейда та Карла Юнга про несвідоме та його вплив на психіку та поведінку людини, вплив архетипів колективного несвідомого на соціальний розвиток людини [28], спонукає нас до розробки інноваційної моделі ключових цифрових компетенцій публічних службовців на основі архетипного підходу.

У таблиці 2 наведено авторський опис архетипів цифрових компетентностей працівників державної служби.

Таблиця.2

**Модель архетипів цифрових компетентностей державних
службовців**

П/н	Архетип цифрової компетентності	Опис цифрової компетентності державних службовців
1	2	3
1	Цифровий громадянин	<ul style="list-style-type: none">• Вміння використовувати цифрові технології для доступу до інформації та послуг держави.• Розуміння основ кібербезпеки та захисту персональних даних.• Вміння використовувати соціальні мережі для комунікації з громадянами.
2	Цифровий співробітник	<ul style="list-style-type: none">• Вміння використовувати цифрові інструменти для виконання своїх службових обов'язків.• Розуміння принципів електронного документообігу та електронних послуг.• Вміння використовувати онлайн-платформи для співпраці та спілкування з колегами.
3	Цифровий лідер	<ul style="list-style-type: none">• Вміння використовувати цифрові технології для прийняття рішень та управління ресурсами.• Розуміння трендів розвитку цифрових технологій та їх впливу на публічну службу.• Вміння використовувати цифрові інструменти для стимулювання інновацій та вдосконалення роботи публічної служби.
4	Цифровий новатор	<ul style="list-style-type: none">• Вміння розробляти та впроваджувати нові цифрові рішення.• Розуміння принципів дизайну та розробки цифрових продуктів та послуг.• Вміння використовувати цифрові технології для вирішення складних проблем.
5	Цифровий педагог	<ul style="list-style-type: none">• Вміння використовувати цифрові технології для навчання та розвитку інших людей.• Розуміння принципів онлайн-навчання та використання цифрових інструментів у навчальному процесі.• Вміння розробляти та впроваджувати цифрові навчальні програми.
6	Цифровий дослідник	<ul style="list-style-type: none">• Вміння використовувати цифрові технології для збору та аналізу даних.• Розуміння принципів роботи з великими даними та штучним інтелектом.• Вміння використовувати цифрові інструменти для візуалізації даних та представлення результатів досліджень.

Продовження таблиці 2

1	2	3
7	Цифровий творець	<ul style="list-style-type: none"> • Вміння використовувати цифрові технології для створення контенту. • Розуміння принципів роботи з цифровими інструментами для творчості. • Вміння використовувати цифрові технології для самовираження та спілкування з іншими людьми.
8	Цифровий експерт етикету	<ul style="list-style-type: none"> • Вміння використовувати правила етичної поведінки в цифровому середовищі. • Розуміння принципів та правил цифрового етикету. • Дотримання політики та культури відповідальності та етичної поведінки в публічній службі. • Нерозголошення інформації зокрема персональних даних фізичних\юридичних осіб, конфіденційну та іншу інформацію з обмеженим доступом; • Обмеження поширення інформації, в цифровому просторі, що може завдати шкоди репутації органу публічного управління • Дотримання основних правил кібергігієни (ліцензійне та антивірусне програмне забезпечення, резервне зберігання інформації, надійний пароль).

(авторська розробка)

Використання архетипного підходу в дослідженні дозволяє нам виділити декілька основних архетипів цифрових компетенцій державних службовців, які на нашу думку є необхідними для ефективної роботи на публічній службі в умовах війни та повоєнної відбудови.

Запропонована модель архетипів цифрових компетенцій є лише базовою основою для подальшого розвитку та уточнення. Її можна використовувати як для визначення рівня цифрових компетенцій публічних службовців, так і для розробки програм навчання та розвитку їх цифрових навичок, систематизації та класифікації різних типів цифрових навичок публічних службовців, опису набору компетенцій, необхідних для успішного використання цифрових технологій на публічній службі.

Цей опис компетентностей також може бути використаний при розробці профілю державного службовця, відомчих стандартів відбору, проходження випробувального терміну, атестації, щорічної оцінки, підвищення кваліфікації для державних органів, а також для складання посадових інструкцій для працівників державної служби.

На нашу думку, використання моделі архетипів цифрових компетенцій дозволить зробити процес навчання публічних службовців цифровим компетенціям більш цікавим.

Висновки. Результати проведеного дослідження надають нам підстави встановити важливі кроки для забезпечення розвитку цифрових компетентностей публічних службовців, визначити рівні розвитку цифрових компетенцій державних службовців, що сприятиме національній безпеці в умовах війни й повоєнної відбудови та спрогнозувати рекомендації розвитку цифрових компетенцій в публічних службовців.

По-перше, слід оновити профіль державного службовця та визначити перелік знань, вмінь та навичок у сфері використання цифрових технологій та цифрової етики, якими мають володіти державні службовці

По-друге, важливо оновити та адаптувати програми навчання та підвищення кваліфікації державних службовців, зосередившись на актуальних цифрових навичках, які відповідають сучасним вимогам електронного урядування та цифрової економіки.

По-третє, слід забезпечити доступ до якісних ресурсів для самостійного навчання та професійного розвитку працівникам органів публічної влади.

Створення правового фундаменту, прийняття європейських стандартів та розробка власних програм цифрової освіти українськими органами публічної влади створять надійну основу для успішного розвитку цифрових технологій як національної стратегії, так і на рівні окремих територій України.

Впровадження необхідних цифрових компетентностей державних службовців дозволить підвищити ефективність публічного управління, забезпечити швидке та якісне надання державних послуг громадянам, що в свою чергу сприятиме стабільності та безпеці суспільства. Розвиток цих компетенцій дозволить підвищити стійкість та ефективність державного управління, а також сприяти цифровізації країни та її інтеграції до європейського та світового цифрового простору.

Запропонована нами модель архетипів цифрових компетенцій може також стати цінним інструментом для розуміння та розвитку цифрових навичок державних службовців.

Отже, впровадження нових цифрових компетентностей державних службовців в Україні можливе лише через застосування комплексного підходу, використовуючи систематичну та стратегічну стратегію розвитку сфери застосування інформаційних технологій та впровадження відповідного законодавства.

За таких умов цифрові компетентності не лише підвищать особисту ефективність державних службовців, а й гратимуть важливу роль у забезпеченні національної безпеки у період війни шляхом захисту від кіберзагроз, інформаційної війни та сприяння стабільності та розвитку країни у період повоєнної відбудови.

Література:

1. Статистичний звіт за результатами роботи Системи виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки в 2023 році, <https://scpc.gov.ua/uk/articles/334> (дата звернення: 05.05.2024)
2. Артеменко, Н. Ф. Управління професіоналізацією кадрів державної служби України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.03. Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Д., 2010.
3. Гогіна, Л. Компетенції та компетентності в державній службі України: до проблеми понятійного апарату. Державне управління: теорія та практика: наукове фахове видання Національної академії державного управління при Президентові України, – 2007. Вип. 2. Відновлено з <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/> (дата звернення: 05.05.2024)
4. Зелінський С. Е. Теоретико-методологічні засади комплексного оцінювання державних службовців: монографія. Київ: НАДУ, 2016.
5. Липовська Н. Інтерпретація професійної компетентності фахівців в акмеологічному дискурсі. Теоретичні та прикладні питання державотворення: наукове фахове видання Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України, 2009. Вип. 5. Відновлено з: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_ (дата звернення: 05.05.2024)
6. Недашківська Т. Професійна компетентність та компетенції державного службовця: об'єм термінологічного значення понять. Вісник НАДУ: зб. наук. пр. К. : Вид-во НАДУ, 2008. № 1. С. 73-82
7. Нинюк І. І. Професіоналізм державних службовців: сутність, стан та особливості формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 «Державна служба» НАДУ при Президентові України. К, 2005.
8. Новіченко Н. Цифрові компетентності у системі ключових компетентностей людини для навчання протягом життя: тенденції розвитку в Європі та в Україні. Аспекти публічного управління, 2020. № 8 (1 SI), 54-59
9. Матвейчук Л.О., Польовий П.В. «Цифрова компетентність публічних службовців: Теоретична площина». Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування, 2022. Т. 33 (72) № 2 <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.2/10>
10. Сорокіна, Н. Розвиток екосистеми управління людськими ресурсами державної служби у контексті формування морально-етичної компетентності державних службовців. Аспекти публічного управління, 2023. № 11(1), 20-25. <https://doi.org/10.15421/152303>
11. Сороко В., Ходорівська Н., Якименко Т. Стандарти у сфері управління персоналом: від типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців до профілів компетентності. Вісник НАДУ при Президентові України. К.: Вид-во НАДУ, 2007. № 3. С. 155-168.
12. Слюсаренко О. Структура та компонентний склад, показники і критерії оцінювання професійної компетентності державного службовця як основа його кар'єрного розвитку. Вісник НАДУ : зб. наук. пр. / редкол. : В.Т.Нанівська (голов. ред.) [та ін.]. К. : Вид-во НАДУ. 2006. № 2. С. 123- 132
13. Клименко І.В., Акімов О. О., Афонін Е.А. Сучасні моделі компетенцій державних службовців: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2016. С. 176 с.
14. Копняк К.В., Покиньючерда В.В. Формування цифрової компетентності державних службовців у процесі фахової підготовки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2261> (дата звернення: 06.05.2024).

15. Лола В.В. Цифрові компетентності депутатів місцевих рад та їх роль у формуванні локальної ідентичності об'єднаних територіальних громад. Аспекти публічного управління. Том 8. Спецвипуск. № 1. 2020. С. 87-90.

16. Новіченко Н.В. Цифрові компетентності депутатів місцевих рад в системі компетентностей людини у ХХІ ст. Теоретичні та практичні аспекти формування компетентності депутатів місцевих рад України: монографія / С. М. Серьогін, Є. І. Бородин [та ін.]; за наук. ред. І. В. Шпекторенка. Дніпро: ГРАНІ, 2021. С. 227-230.

17. Орлова Н.С., Шляхтіна Г. В. Цифрові компетентності лідера на державній службі. Інвестиції: практика та досвід. No 9/202. С. 98-102. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/9_2021/16.pdf (дата звернення 05.05.2024).

18. Фостікова В. Сучасні вимоги до цифрових компетентностей державних службовців. Аспекти державного управління. 2020. Т. 8. Спецвип. №1. С. 133-135. URL: <https://doi.org/10.15421/152061> (дата звернення: 06.05.2024).

19. Квітка С., Новіченко Н., Бардах О. Штучний інтелект у муніципальному управлінні: вектори розвитку. Аспекти публічного управління. 2021, 9(4), 85-94. <https://doi.org/10.15421/152140>

20. Новіченко Н. Цифрові компетентності громадян та публічних службовців: рамки взаємозв'язку. Аспекти публічного управління. 2021, 9 (6), 33-38. <https://doi.org/10.15421/152167>

21. Матвейчук Л.О. Польовий П.В. Цифрова компетентність публічних службовців: Теоретична площина. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Механізми публічного управління Том 33 (72) № 2 2022 <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.2/10>

22. Олешко А.А., Гороховець Є.В. Інформаційно-комунікаційні технології та людський розвиток. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2019/4.pdf (дата звернення 07.05.2024).

23. Олешко А.А., Усатенко А.О. Формування та розвиток цифрової компетентності персоналу. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2019/5.pdf (дата звернення 04.05.2024)

24. Струтинська І.В. Цифрова грамотність людського капіталу бізнес-структур. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2019. № 4 (20). С. 93-100.

25. Зелінський С.Е. Цифрова грамотність і цифрова освіта: порядок денний розвитку інформаційного суспільства. Держслужбовець, 2021. №1. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2021/january/issue-1/article-112870.html> (дата звернення: 07.05.2024)

26. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб./ авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голуб, В. М. Козакова. Київ: НАДУ, 2010. С. 265-295.

27. Афонін Е.А. Звіт про результати пошукової НДР «Моніторинг психосоціальних (соціетальних) змін: Україна (1992-2023); Росія (2010-2011), Білорусь (2010-2013), Австрія (2022)»

28. Дюран Ж. Антропологічні структури уявного. Пер. з фр. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2021. С. 568.

29. Руссо, Деніз М. та Ерік Г. Р. Барендс. (2011) HR-практик. *Журнал управління людськими ресурсами* 21: 221–35. URL: [Google Scholar] [CrossRef]

30. Національна економічна Стратегія до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 07.05.2024)

31. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831- р. / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.05.2024)

32. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text> (дата звернення: 06.05.2024)
33. Концепція розвитку цифрових компетентностей, розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 167-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nps/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovih-kompetentnostej-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-167-030321>(дата звернення: 07.05.2024)
34. Костенко, О.В. (2022) Аналіз національних стратегій розвитку штучного інтелекту. Інформація і право 2(41), 58-69
35. Опис Рамки цифрової компетентності для громадян України. Міністерство цифрової трансформації України. 2021. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifra-oprilyudnyueramku-tsifrovoi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/OP%20ЦК.pdf. (дата звернення: 05.05.2024)
36. Методичні рекомендації щодо окремих питань визначення спеціальних вимог до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій "Б" і "В", та підготовки умов проведення конкурсу, Наказ Національного агентства України з питань державної служби 15.01.2021 № 4-21, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004859-21#n6>(дата звернення: 05.05.2024)
37. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>(дата звернення: 05.05.2024)
38. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание/ Пер. с англ. Д. Борисова. — М.: Ультра.Культура, 2003. — С. 368, илл. ISBN 5-98042-012-6
39. Афонін, Е. А., Мартинов, А. Ю. (2021). Культурно-історична концепція функціонування та розвитку архетипів колективного несвідомого в контексті ідей Жільбера Дюрана. Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві. Тези доповідей ІV Конгресу САУ, 28-29 жовтня 2021 р. Харків: соціологічний ф-т Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. С. 362-263.
40. Moskovici S. (1988). La machine a faire des dieux. Paris : Fayard, 1988, 492 p.

References:

1. Statistichnij zvit za rezul'tatami roboti Sistemi vijavlennja vrazlivostej i reaguvannja na kiberincidenti ta kiberataki v 2023 roci [Statistical report on the results of the System for detecting vulnerabilities and responding to cyber incidents and cyber attacks in 2023]. scpc.gov.ua Retrieved from <https://scpc.gov.ua/uk/articles/334> [in Ukrainian].
2. Artemenko, N. F. (2010). Upravlinnja profesionalizacieju kadriv derzhavnoi sluzhbi Ukraïni [Management of professionalization of civil service personnel of Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. D.: Dnipropetr. region. in-t derzh. upr. Nac. akad. derzh. upr. pri Prezidentovi Ukraïni [in Ukrainian].
3. Gogina, L. (2007). Kompetencii ta kompetentnosti v derzhavnij sluzhbi Ukraïni: do problemi ponjatijnogo aparatu [Competences and competences in the civil service of Ukraine: to the problem of the conceptual apparatus]. Derzhavne upravlinnja: teorija ta praktika - Public administration: theory and practice, 2. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/>[in Ukrainian].
4. Zelins'kij, S. E. (2016). Teoretiko-metodologichni zasadi kompleksnogo ocinjuvannja derzhavnih sluzhbovciv [Theoretical and methodological principles of complex evaluation of civil servants]. Kiïv: NADU [in Ukrainian].

5. Lipovs'ka, N. (2009). Interpretacija profesijnoi kompetentnosti fahivciv v akmeologichnomu diskursi [Interpretation of professional competence of specialists in acmeological discourse]. Teoretichni ta prikladni pitannja derzhavotvorennja - Theoretical and applied issues of state formation, 5. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_ [in Ukrainian].
6. Nedashkivs'ka, T. (2008). Profesijna kompetentnist' ta kompetencii derzhavnogo sluzhbovcja: obem terminologichnogo znachennja ponjat' [Professional competence and competencies of a civil servant: the scope of the terminological meaning of concepts]. Visnik NADU - Bulletin of NADU, 1, 73-82 [in Ukrainian].
7. Ninjuk, I. I. (2005). Profesionalizm derzhavnih sluzhbovciv: sutnist', stan ta osoblivosti formuvannja [Professionalism of civil servants: essence, state and peculiarities of formation]. Extended abstract of candidate's thesis. K.: NADU pri Prezidentovi Ukraïni [in Ukrainian].
8. Novichenko, N. (2020). Cifrovi kompetentnosti u sistemi ključovih kompetentnostej ljudini dlja navchannja protjagom zhittja: tendencii rozvitku v Evropi ta v Ukraïni [Digital competences in the system of key human competences for lifelong learning: development trends in Europe and Ukraine]. Aspekti publichnogo upravlinnja - Aspects of public administration, 8 (1 SI), 54-59 [in Ukrainian].
9. Matvejchuk L.O., Pol'ovij P.V. «Cifrova kompetentnist' publichnih sluzhbovciv: Teoretichna ploshhina» [Digital competence of public servants: Theoretical plane]. Vcheni zapiski TNU imeni V.I. Vernads'kogo. Serija: Publichne upravlinnja ta administruvannja - Scientific notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public management and administration, 33 (72), 2 <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.2/10> [in Ukrainian].
10. Sorokina, N. (2023). Rozvitok ekosistemi upravlinnja ljuds'kimi resursami derzhavnoi sluzhbi u konteksti formuvannja moral'no-etichnoi kompetentnosti derzhavnih sluzhbovciv [Development of the human resource management ecosystem of the civil service in the context of the formation of moral and ethical competence of civil servants]. Aspekti publichnogo upravlinnja - Aspects of public administration, 11(1), 20-25. <https://doi.org/10.15421/152303> [in Ukrainian].
11. Soroko, V., Hodorivs'ka, N., Jakimenko, T. (2007). Standarti u sferi upravlinnja personalom: vid tipovih profesijno-kvalifikacijnih harakteristik posad derzhavnih sluzhbovciv do profiliv kompetentnosti [Standards in the field of personnel management: from typical professional and qualification characteristics of civil servant positions to competence profiles]. Visnik NADU pri Prezidentovi Ukraïni - Bulletin of the National Academy of Sciences under the President of Ukraine, 3, 155-168 [in Ukrainian].
12. Sljusarenko, O. (2006). Struktura ta komponentnij sklad, pokazniki i kriterii ocinjuvannja profesijnoi kompetentnosti derzhavnogo sluzhbovcja jak osnova jogo kar'ernogo rozvitku [Structure and component composition, indicators and criteria for evaluating the professional competence of a civil servant as the basis of his career development]. Visnik NADU pri Prezidentovi Ukraïni - Bulletin of the National Academy of Sciences under the President of Ukraine, 2, 123- 132 [in Ukrainian].
13. Klimenko I.V., Akimov O. O., Afonin E.A. Suchasni modeli kompetencij derzhavnih sluzhbovciv [Modern models of competencies of civil servants]. Kiiiv: Centr uchbovoi literaturi, 2016. S. 176 s. [in Ukrainian].
14. Kopnjak, K.V., Pokin'chereda, V.V. (2021). Formuvannja cifrovoi kompetentnosti derzhavnih sluzhbovciv u procesi fahovoï pidgotovki [Formation of digital competence of civil servants in the process of professional training]. Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvitok- Public administration: improvement and development, 10. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2261> [in Ukrainian].

15. Lola, V.V. (2020). Cifrovi kompetentnosti deputativ miscevih rad ta ih rol' u formuvanni lokal'noï identichnosti ob'ednanih teritorial'nih gromad [Digital competences of local council deputies and their role in forming the local identity of united territorial communities]. *Aspekti publichnogo upravlinnja - Aspects of public administration*, 8, 1. 2020, 87-90 [in Ukrainian].
16. Novichenko, N.V. (2021). Cifrovi kompetentnosti deputativ miscevih rad v sistemi kompetentnostej ljudini u HHI st. Teoretichni ta praktichni aspekti formuvannja kompetentnosti deputativ miscevih rad Ukraïni [Digital competences of deputies of local councils in the system of human competences in the 21st century. Theoretical and practical aspects of competence formation of deputies of local councils of Ukraine]. Dnipro: GRANI [in Ukrainian].
17. Orlova, N.S., Shljahtina, G. V. (2021). Cifrovi kompetentnosti lidera na derzhavnij sluzhbi [Digital competencies of a leader in public service]. *Investicii: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 9/202, 98-102. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/9_2021/16.pdf [in Ukrainian].
18. Fostikova, V. (2020). Suchasni vimogi do cifrovih kompetentnostej derzhavnih sluzhbovciv [Modern requirements for digital competencies of civil servants]. *Aspekti derzhavnogo upravlinnja - Aspects of public administration*, 8, 1, 133-135. Retrieved from <https://doi.org/10.15421/152061> [in Ukrainian].
19. Kvitka, S., Novichenko, N., Bardah, O. (2021). Shtuchnij intelekt u municipal'nomu upravlinni: vektori rozvitku [Artificial intelligence in municipal management: vectors of development]. *Aspekti derzhavnogo upravlinnja - Aspects of public administration*, 9(4), 85-94. <https://doi.org/10.15421/152140> [in Ukrainian].
20. Novichenko, N. (2021). Cifrovi kompetentnosti gromadjan ta publichnih sluzhbovciv: ramki vzaemozv'jazku [Digital competences of citizens and public servants: the framework of the relationship]. *Aspekti derzhavnogo upravlinnja - Aspects of public administration* -, 9 (6), 33-38. <https://doi.org/10.15421/152167> [in Ukrainian].
21. Matvejchuk, L.O. Pol'ovij, P.V. (2022). Cifrova kompetentnist' publichnih sluzhbovciv: Teoretichna ploshhina [Digital competence of public servants: Theoretical plane]. *Vcheni zapiski TNU imeni V.I. Vernads'kogo. Serija: Publichne upravlinnja ta administruvannja. Mehanizmi publichnogo upravlinnja - Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public management and administration. Mechanisms of public administration*, 33 (72), 2 2022 <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.2/10> [in Ukrainian].
22. Oleshko, A.A., Gorohovec', Ć.V. (2019). Informacijno-komunikacijni tehnologii ta ljuds'kij rozvitok [Information and communication technologies and human development]. [www.investplan.com.ua](http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2019/4.pdf) Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/16_2019/4.pdf [in Ukrainian].
23. Oleshko, A.A., Usatenko, A.O. (2019). Formuvannja ta rozvitok cifrovoi kompetentnosti personal [Formation and development of digital competence of personnel]. [www.investplan.com.ua](http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2019/5.pdf) Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2019/5.pdf [in Ukrainian].
24. Strutins'ka, I.V. (2019). Cifrova gramotnist' ljuds'kogo kapitalu biznes-struktur [Digital literacy of human capital of business structures]. *Ekonomichnij chasopis Shidnoevropejs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïki - Economic journal of Lesya Ukrainka East European National University*, 4 (20), 93-100 [in Ukrainian].
25. Zelins'kij, S.E. (2021). Cifrova gramotnist' i cifrova osvita: porjadok dennij rozvitku informacijnogo suspil'stva [Digital literacy and digital education: the agenda for the development of the information society]. *Derzhsluzhbovec' - State Civil Service*, 1. Retrieved from <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2021/january/issue-1/article-112870.html> [in Ukrainian].

26. Afonin, E.A. (2010). Ljuds'ka identichnist' ta osoblivosti її vplivu na politiku j derzhavne upravlinnja // *Konceptual'ni zasadi vzaemodii politiki j upravlinnja* [Human identity and peculiarities of its influence on politics and state administration // Conceptual principles of the interaction of politics and administration]. Kiiv: NADU [in Ukrainian].

27. Afonin, E.A. Zvit pro rezultati poshukovoï NDR «Monitoring psihosocial'nih (societal'nih) zmin: Ukraïna (1992-2023); Rosija (2010-2011), Bilorus' (2010-2013), Avstrija (2022)» [A report on the results of the search NDR "Monitoring of psychosocial (societal) changes: Ukraine (1992-2023); Russia (2010-2011), Belarus (2010-2013), Austria (2022)"]. [in Ukrainian].

28. Djuran, Zh. (2021). Antropologichni strukturi ujavnogo [Anthropological structures of the imaginary]. Kiiv: Vidavnichij dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija» [in Ukrainian].

29. Russo, Deniz M. ta Erik G. R. Barends. (2011) HR-praktik. Zhurnal upravlinnja ljuds'kimi resursami - , 21: 221–35 [HR Practitioner. Journal of Human Resource Management 21: 221–35]. Retrieved from [Google Scholar] [CrossRef] [in Ukrainian].

30. Nacional'na ekonomichna Strategija do 2030 roku, zatverdzhena postanovoju Kabinetu Ministriv Ukraïni [National Economic Strategy until 2030, approved by Resolution No. 179 of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

31. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni “Strategija reformuvannja derzhavnogo upravlinnja Ukraïni na 2022–2025 roki”. [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “State Administration Reform Strategy of Ukraine for 2022–2025”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

32. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni “Konceptcija rozvitku cifrovoï ekonomiki ta suspil'stva Ukraïni na 2018–2020 roki” [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Concept of the development of the digital economy and society of Ukraine for 2018–2020”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-r#Text> [in Ukrainian].

33. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni “Konceptcija rozvitku cifrovih kompetentnostej” [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Concept of development of digital competences”]. (n.d). www.kmu.gov.ua Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennja-konceptiyi-rozvitku-cifrovih-kompetentnostej-ta-zatverdzhennja-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-167-030321>[in Ukrainian].

34. Kostenko, O.V. (2022). Analiz nacional'nih strategij rozvitku shtuchnogo intelektu [Analysis of national strategies for the development of artificial intelligence]. Informacija i pravo - Information and Law, 2(41), 58-69 [in Ukrainian].

35. Opis Ramki cifrovoï kompetentnosti dlja gromadjan Ukraïni. Ministerstvo cifrovoï transfermacii Ukraïni. 2021 [Description of the Digital Competence Framework for Ukrainian citizens. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. 2021]. thedigital.gov.ua Retrieved from https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifra-oprilyudnyueramku-tsifrovoi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/OR%20CK.pdf. [in Ukrainian].

36. Nakaz Nacional'nogo agentstva Ukraïni z pitan' derzhavnoï sluzhbi “Metodichni rekomendacii shhodo okremih pitan' viznachennja special'nih vimog do osib, jaki pretendujut' na zajnjattja posad derzhavnoï sluzhbi kategorij "B" I "V", ta pidgotovki umov provedennja konkursu” [The Order of the National Agency of Ukraine on Civil Service “Methodological recommendations on certain issues of determining special requirements for persons applying for civil service positions of categories "B" and "B" and preparing the conditions for holding the competition”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0004859-21#n6>[in Ukrainian].

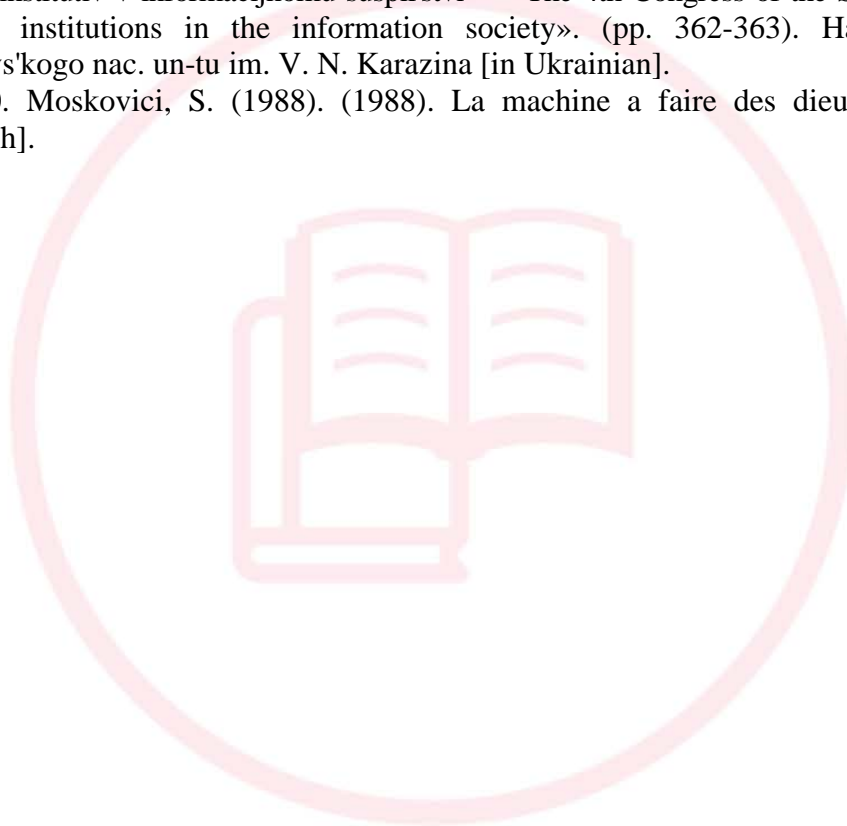

37. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni “Konceptija rozvitku shtuchnogo intelektu v Ukraïni” [The order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine”]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>[in Ukrainian].

38. Rashkoff, D. (2003). Mediavirus. Kak pop-kul'tura tajno vozdejstvuet na vashe soznanie [Media virus. How pop culture secretly affects your consciousness]. M.: Ul'tra.Kul'tura [in Russian].

39. Afonin, E. A., Martinov, A. Ju. (2021). Kul'turno-istorichna koncepcija funkcionuvannja ta rozvitku arhetipiv kolektivnogo nesvidomogo v konteksti idej Zhil'bera Djurana [Cultural-historical concept of the functioning and development of archetypes of the collective unconscious in the context of Gilbert Durand's ideas]. Proceedings from IV Kongres SAU « Transformacija social'nih institutiv v informacijnomu suspil'stvi » – The 4th Congress of the SAU « Transformation of social institutions in the information society». (pp. 362-363). Harkiv: sociologichnij f-t Harkivs'kogo nac. un-tu im. V. N. Karazina [in Ukrainian].

40. Moskovici, S. (1988). (1988). La machine a faire des dieux []. Paris : Fayard [in English].

УДК 332.05:373

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-210-227](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-210-227)

Омельяненко Олена Миколаївна д-р філософії, старший викладач кафедри бізнес-економіки та адміністрування, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87; науковий співробітник, Інститут економіки промисловості НАН України, 03057, м. Київ, вул. Марії Капніст, 2, <http://orcid.org/0000-0001-8993-806X>

БЕЗПЕКА ТА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ РОЗВИТКУ ГРОМАД В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ (АРХЕТИПНА МЕТОДОЛОГІЯ)

Анотація. Резилієнтність громади є ключовою складовою для забезпечення стійкого розвитку та виживання в сучасному світі. Ця концепція виходить за рамки простого виживання і охоплює здатність громад до відновлення та адаптації після кризових ситуацій. З позицій потенціалу резилієнтності розгляд архетипів території є важливим, оскільки дозволяє розуміти глибинні психологічні та культурні зв'язки людей з їх середовищем. Дослідження архетипів території може відкрити нові можливості для підвищення резилієнтності громад, шляхом адаптації середовища до потреб людей та забезпечення збалансованого розвитку на основі унікальних характеристик місцевих спільнот. Мета дослідження полягає у визначенні науково-методичних аспектів забезпечення безпеки та резилієнтності розвитку громад в умовах постмодерну з позицій архетипної методології. Для цілей дослідження локальну резилієнтність територій визначено як здатність конкретних географічних областей (міста, сільські громади, регіони), пристосовуватися до стресових ситуацій, криз та змін у своєму оточенні. Обґрунтовано, що для досягнення резилієнтності територій необхідно враховувати різноманітні аспекти, такі як економічна стійкість, соціальна інтеграція, екологічна збалансованість та ефективність управління кризовими ситуаціями. Відзначено, що постмодерність як соціокультурний феномен має значний вплив на території та локальні спільноти, вносячи різноманітні зміни у їх структуру, функціонування та взаємодію. Визначено, що з точки зору територій важливим є те, що постмодерн передбачає участь громадян у процесах управління та реагування на кризові ситуації. На думку авторів, в умовах постмодерну безпека та резилієнтність розвитку громад набувають нових аспектів та викликів, які вимагають адаптації та інноваційних підходів. В роботі запропоновано відповідний науково-методичний підхід, що ґрунтується на архетипах. Показано, що архетипи важливі в умовах

постмодерну, оскільки вони надають культурний і символічний контекст, що допомагає пояснити складні соціальні, економічні та політичні явища. Узагальнено ряд так набутих архетипів територій, що можуть бути важливими для резильєнтності територій. Обґрунтовано, що безпеку та резильєнтність розвитку громад, а також гнучкість, інновації та співпрацю на різних рівнях та в різних масштабах, можливо об'єднати в концепції самодостатньої громади. Узагальнено основні ознаки самодостатньої громади. Відзначено, що локальна резильєнтність тісно пов'язана з інноваційними спільнотами, оскільки інновації можуть грати ключову роль у підвищенні її рівня. Представлено найпоширеніші архетипи, які можуть бути розвинені в громаді. Прикладний контекст дослідження розглянуто на прикладі інфраструктурної сфери. Також представлено архетипи, що можуть бути використані громадами для забезпечення інфраструктурних послуг.

Ключові слова: резильєнтність, інновації, безпека, територія, громада, інфраструктура, інноваційні спільноти.

Omelianenko Olena Mykolaivna PhD, Senior Lecturer of Department of Business Economics and Administration, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenkj, 40002, Sumy, str. Romenska, 87, Researcher, Institute of Industrial Economics of National Academy of Sciences of Ukraine, 03057, Kyiv, st. Marii Kapnist, 2, <http://orcid.org/0000-0001-8993-806X>

SECURITY AND RESILIENCE OF COMMUNITY DEVELOPMENT IN POSTMODERN CONDITIONS (ARCHETYPICAL METHODOLOGY)

Abstract. Community resilience is a key component to ensure sustainable development and survival in today's world. This concept goes beyond simple survival and encompasses the ability of communities to recover and adapt after crisis situations. From the point of view of the resilience potential, consideration of the archetypes of the territory is important, as it allows us to understand the deep psychological and cultural connections of people with their environment. The study of archetypes of the territory can open up new possibilities for increasing the resilience of communities, by adapting the environment to people's needs and ensuring balanced development based on the unique characteristics of local communities. The purpose of the research is to determine the scientific and methodological aspects of ensuring the security and resilience of community development in postmodern conditions from the standpoint of archetypal methodology. For the purposes of the study, the local resilience of territories is defined as the ability of specific geographical areas (cities, rural communities,

regions) to adapt to stressful situations, crises and changes in their environment. It is substantiated that in order to achieve the resilience of territories, it is necessary to take into account various aspects, such as economic stability, social integration, ecological balance and the effectiveness of crisis management. It is noted that postmodernity as a socio-cultural phenomenon has a significant impact on territories and local communities, introducing various changes in their structure, functioning and interaction. It was determined that from the point of view of the territories, it is important that postmodernism involves the participation of citizens in the processes of management and response to crisis situations. According to the authors, in postmodern conditions, security and resilience of community development acquire new aspects and challenges that require adaptation and innovative approaches. The paper proposes a corresponding scientific and methodological approach based on archetypes. Archetypes are shown to be important in postmodern conditions because they provide a cultural and symbolic context that helps explain complex social, economic, and political phenomena. A number of archetypes of territories acquired in this way, which can be important for the resilience of territories, are summarized. It is substantiated that the security and resilience of community development, as well as flexibility, innovation and cooperation at different levels and at different scales, can be combined in the concept of a self-sufficient community. The main features of a self-sufficient community are summarized. It was noted that local resilience is closely related to innovative communities, as innovation can play a key role in increasing its level. The most common archetypes that can be developed in the community are presented. The applied context of the research is considered on the example of the infrastructure sphere. Archetypes that can be used by communities to provide infrastructure services are also presented.

Keywords: resilience, innovation, security, territory, community, infrastructure, innovative communities,

Постановка проблеми. Громада є основою побудови сильної національної держави. Самодостатня громада, побудована на відповідальності кожного її члена, є основою сильної нації. Саме громаду визначав основою побудови національної української держави митрополит Андрей Шептицький у посланні «Наша державність», відомому широкому загалу під назвою «Як будувати рідну хату». Митрополит говорив, що саме громада є найважливішою первинною і основною ланкою побудови держави. Саме активна діяльність на рівні громади робила українців сильними у всі часи.

Резилієнтність громади є ключовою складовою для забезпечення стійкого розвитку та виживання в сучасному світі. Ця концепція виходить за рамки простого виживання і охоплює здатність громад до відновлення та адаптації після кризових ситуацій. Резилієнтність громади є критично

важливою для її стійкості. Громади з високим рівнем резилієнтності здатні ефективно вирішувати конфлікти, реагувати на виклики та підтримувати своїх членів у складних ситуаціях. Це результиється в покращенні якості життя та зміцненні соціального капіталу громади. Резилієнтність громади має прямий вплив і на її економічну стійкість. Громади, які можуть швидко адаптуватися до змін в економічному середовищі та розвивати різноманітні економічні сектори, менше вразливі до економічних криз і мають більше шансів на процвітання в довгостроковій перспективі. У підсумку, резилієнтність громади виступає як ключовий фактор для їхнього стійкого розвитку та виживання в сучасному світі. Посилення резилієнтності громад через спільність, адаптацію та збереження ресурсів є стратегічно важливим завданням для створення життєздатних і стійких спільнот.

З позицій потенціалу резилієнтності розгляд архетипів території є важливим, оскільки дозволяє розуміти глибинні психологічні та культурні зв'язки людей з їх середовищем. Ці знання допомагають розкрити складні взаємозв'язки між людьми та їх мотивацію, що є ключем до успішного планування та управління міськими та сільськими просторами. Розуміння архетипів території сприяє розвитку більш глибокого та емпатичного управління, що може сприяти формуванню більш гармонійних та стійких спільнот. Дослідження архетипів території може відкрити нові можливості для підвищення резилієнтності громад, шляхом адаптації середовища до потреб людей та забезпечення збалансованого розвитку на основі унікальних характеристик місцевих спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні підходи до безпеки та резильєнтності розвитку громад в умовах постмодерну включають забезпечення гнучкості та адаптивності у реагуванні на різноманітні виклики, а також інтеграцію інноваційних технологій та підходів для ефективного управління ризиками. Важливим є залучення громадян до процесу прийняття рішень і сприяння співпраці між різними стейкхолдерами для створення більш стійких і безпечних громад.

У дослідженні [1] стійкість визначено як здатність системи, суспільства або спільноти, які стикаються з ризиками, підтримувати, сприймати та адаптуватися до них, а також відновлюватися від наслідків ризику ефективним і своєчасним способом, у тому числі шляхом збереження та відновлення своїх фундаментальних структур і функцій

Стійкість спільноти можна розглянути як довготривалу здатність спільноти використовувати наявні ресурси (енергію, зв'язок, транспорт, їжу та інше) для реагування на, витримки й відновлення після негативних ситуацій (наприклад, економічний занепад або глобальні катастрофічні ризики) [2]. Це дозволяє забезпечити адаптацію та зростання спільноти після того, як сталася

біда [3]. Спільноти, що мають стійкість, можуть мінімізувати будь-які наслідки катастрофи, роблячи повернення до нормального життя якомога легшим. Запроваджуючи план стійкості спільноти, спільнота може об'єднатися та подолати будь-яку катастрофу, відновлюючися фізично й економічно [4].

На думку українських експертів, резильєнтність (resilience) – це здатність відновлюватися після організаційних криз у конструктивний спосіб, адаптуватися та розвиватися в змінних умовах середовища. Резильєнтність проявляє себе в часи кризи та постійно змінному середовищі, і лише в такому контексті ми можемо бачити наскільки стійка та чи інша команда, а чи вдалось розвиватись та збільшувати вплив можна зрозуміти лише в ретроспективі [5]. Дослідники [6] розглядають соціально-економічну резильєнтність територіальних громад як «динамічний процес нарощення фінансово-економічного потенціалу, спрямований на забезпечення високого рівня життя, підвищення добробуту, формування конкурентоспроможного місцевого ринку праці, гарантування рівного доступу до соціальних благ і послуг».

Морозюк Н. В. розглядає резилієнтність як «здатність власною діяльністю створювати і відтворювати необхідні соціально-економічні умови для задоволення потреб населення шляхом активізації внутрішніх резервів сільських територій» [7, с. 175]. Молодожен Ю. Б. [8, с. 47] визначає резилієнтність як «властивість соціальної спільноти створювати та підтримувати феномен суспільного життя в межах визначеної території за умов внутрішньої структурно-функціональної організації, здатної взаємодіяти з оточуючим середовищем з метою самозбереження. При цьому основною ознакою самодостатності є те, що з усієї сукупності цільових функцій територіальної громади 2/3 реалізуються виключно самостійно».

Безпека та резильєнтність розвитку громад в умовах постмодерну повинні розглядатися у більш широкому контексті, зокрема з урахуванням архетипів, оскільки вони пропонують глибоке розуміння культурних, соціальних та історичних контекстів, що впливають на поведінку та цінності громад [9; 10]. Залучення архетипів допомагає створити більш цілісні та інклюзивні підходи, які враховують різноманіття людського досвіду та сприяють довгостроковій стійкості громад [11; 12].

Мета статті полягає у визначенні науково-методичних аспектів забезпечення безпеки та резильєнтності розвитку громад в умовах постмодерну з позицій архетипної методології.

Виклад основного матеріалу. Резилієнтність громади є ключовим поняттям в контексті її здатності витримати та адаптуватися до викликів і криз. Резилієнтність громади описує її здатність реагувати на та відновлюватися після стресових ситуацій, криз, природних лих або конфліктів. Це включає

здатність мешканців громади допомагати один одному, швидко відновлювати нормальний режим життя та використовувати ресурси для відновлення. Сталість громади описує її здатність тривати та залишатися стійкою у важких умовах протягом тривалого періоду часу й включає в себе не лише відновлення після криз, а й здатність запобігати та врегулювати конфлікти, будувати стійкі структури та системи управління, які забезпечують стійкість громади навіть у стресових ситуаціях. Отже, резилієнтність громади більше орієнтована на її здатність швидко відновлюватися після кризи, тоді як сталість громади описує її здатність залишатися стійкою та функціонувати ефективно у довгостроковій перспективі, незалежно від зовнішніх тисків або викликів.

Для цілей дослідження локальну резильєнтність територій визначимо як здатність конкретних географічних областей (міста, сільські громади, регіони), пристосовуватися до стресових ситуацій, криз та змін у своєму оточенні. Це означає, що такі території мають можливість ефективно реагувати на загрози та виклики, які можуть виникнути внаслідок природних лих або людської діяльності. Для досягнення локальної резильєнтності територій необхідно враховувати різноманітні аспекти, такі як економічна стійкість, соціальна інтеграція, екологічна збалансованість та ефективність управління кризовими ситуаціями. Це має узагальнюватися у формі планів надзвичайних ситуацій, підвищення рівня освіти та участь громадськості в прийнятті рішень, а також створення стійкої інфраструктури та забезпечення доступу до ресурсів для відновлення після кризи.

Пахненко О. [13] відзначає, що найчастіше серед складових забезпечення резильєнтності громади дослідники зазначають соціальний капітал, економічний розвиток, людський капітал та фізичні ресурси. Експерти програми «Стілка Україна» [14] відзначають, що резильєнтність – це не тільки здатність не нервувати, а здатність використовувати контакти як ресурс. Стійкість суспільства вимірюється залученістю до спільних дій, а не простим існуванням сукупності окремих резильєнтних людей. Значущу роль відіграють соціальна підтримка, колективна ефективність, відчуття сенсу існування громади та спільноти. Усвідомлення, що існують зв'язки, тобто члени громади можуть підтримати один одного, здатні впоратися з наслідками – це теж частина резильєнтності.

Відзначимо, що постмодерність як соціокультурний феномен має значний вплив на території та локальні спільноти, вносячи різноманітні зміни у їх структуру, функціонування та взаємодію.

Умови постмодерну характеризуються збільшеною складністю та непередбачуваністю кризових ситуацій, в результаті чого території повинні бути готові до різноманітних видів загроз, включаючи нестандартні та нові

форми викликів [15]. Умови постмодерну характеризуються швидкими змінами у суспільстві, технологіях, економіці та середовищі. Наприклад, у постмодерному світі цифрові та технологічні інновації стають як причиною, так і засобом вирішення кризових ситуацій. Розвиток цифрових технологій може полегшити моніторинг, прогнозування та реагування на ризики та небезпеки. При цьому це часто супроводжується великим обсягом інформації, що швидко поширюється через соціальні медіа та інші канали, що створює виклики управлінню кризовими ситуаціями та сприяти поширенню дезінформації. Реакція на кризові ситуації повинна бути достатньо швидкою та гнучкою, щоб відповісти на ці змін.

Постмодерність призводить до розмивання меж та ідентичностей на територіях. Традиційні географічні межі втрачають свою важливість, оскільки глобалізація сприяє зростанню міжнаціональних та міжрегіональних зв'язків. Це може призвести до формування глобальних міських регіонів, де взаємодія та обмін між різними локальними спільнотами стає більш інтенсивним.

Постмодерн також змінює менталітет та спосіб життя локальних спільнот. Зростання індивідуалізму та плюралізму цінностей може призвести до виникнення різних підходів до соціальних, економічних та політичних питань на місцевому рівні, а відтак до потенційних конфліктів.

З точки зору територій важливим є те, що постмодерн передбачає активну участь громадян у процесах управління та реагуванні на кризові ситуації. Різні спільноти та стейкхолдери можуть відігравати важливу роль у спільному створенні та реалізації стратегій резиліентності. Таким чином, розуміння та реалізація резиліентності територій умовах постмодерну вимагає урахування цих особливостей та розробки адаптивних та гнучких стратегій, щоб забезпечити стійкість та відновлюваність в умовах зростаючої складності та непередбачуваності.

На нашу думку, в умовах постмодерну безпека та резиліентність розвитку громад набувають нових аспектів та викликів, які вимагають використання інноваційних підходів. Один із таких підходів, на нашу думку, має ґрунтуватися на архетипній методології. Архетипи особливо важливі в умовах постмодерну, оскільки вони надають культурний і символічний контекст, що допомагає пояснити складні соціальні, економічні та політичні явища. Вони також сприяють розумінню глибоких структур колективної свідомості та поведінки, що дозволяє краще орієнтуватися в неоднозначних і динамічних умовах постмодерну, а також ефективно адаптуватися до них.

Архетипи, згідно з концепцією Юнга, є глибинними, формуються на основі колективного несвідомого, відображаючи спільний досвід людства протягом історії. Водночас в умовах постмодерну архетипи можуть і трансформуватись. Нами узагальнено ряд «набутих» архетипів територій, що можуть бути важливими в цьому контексті:

1. «Глобальна громада», що є активним учасником міжнародної співпраці та взаємодії між різними громадами та країнами. Громади, які активно впроваджують глобальний архетип, розвивають мережі співпраці з іншими громадами та міжнародними організаціями для обміну досвідом та ресурсами у сферах безпеки та розвитку.

2. «Інтерконектована громада», що характеризується зростанням зв'язків та взаємозалежності між різними громадами та розвитком механізмів спільного реагування на загрози та кризові ситуації, зокрема через спільне планування та реалізацію проектів з підвищення резиліентності.

3. «Системна громада», що розглядає безпеку та резиліентність як системні проблеми, що потребують комплексних рішень та врахування взаємозв'язків між різними аспектами. Громади, які розвивають системний підхід, здатні ефективно впоратися з складними викликами та кризовими ситуаціями, максимізуючи свою резиліентність.

4. «Страж» – територія, що приділяє особливу увагу забезпеченню безпеки своїх мешканців та інфраструктури, активно розвиває системи захисту, моніторингу та реагування на небезпеки, такі як природні катастрофи, терористичні загрози або кібератаки.

5. «Адаптор» – території, що володіють здатністю швидко адаптуватися до змінних умов та небезпек, що виникають, розвивають механізми та стратегії для ефективного впорядкування змін у середовищі та економіці, забезпечуючи стабільність та безпеку.

Загалом у постмодерному світі безпека та резиліентність розвитку громад вимагають гнучкості, інновацій та співпраці на різних рівнях та в різних масштабах. Ці аспекти, на нашу думку, можливо об'єднати в концепції самодостатньої громади. Дослідники [16] визначають самодостатню територіальну громаду як громаду, яка «має визначену територію, розвинену соціальну інфраструктуру, необхідний кадровий потенціал, матеріальні та фінансові ресурси, достатні для вирішення питань місцевого значення в інтересах жителів громади, виконання власних та делегованих повноважень місцевими органами влади. Самодостатня територіальна громада має бути спроможна в процесі свого функціонування за умови ефективного використання своїх ресурсів не тільки задовольняти поточні потреби, а також створювати умови для подальшого успішного розвитку».

В умовах постмодерну та в контексті резильєнтності самодостатню територіальну громаду можемо визначити як спільноту, що здатна ефективно адаптуватися до сучасних викликів і змін, використовуючи власні ресурси (зокрема соціальний капітал та архетипи), знання та інновації. Така громада розвиває власну економіку, освіту, інфраструктуру та соціальні системи, сприяючи співпраці між членами та взаємодії з іншими громадами. В умовах

резильентності самодостатня громада здатна швидко відновлюватися після кризи, підтримуючи свою соціальну, економічну та екологічну стійкість через залучення громадян, активну участь у плануванні та прийнятті рішень, а також через створення різноманітних можливостей для розвитку та процвітання. На рис. 1 узагальнено основні ознаки самодостатньої громади.

Рис. 1. Ознаки самодостатньої громади
Джерело: узагальнено автором

Самодостатня громада є важливим елементом сталого розвитку та сучасного «відповідального громадянства», оскільки вона дозволяє людям бути активними учасниками свого власного життя та вирішувати проблеми на місцевому рівні. Наприклад, у дослідженні [6] емпіричним шляхом доведено, що громади, які у час воєнного конфлікту виявили структурні зміни у витратах місцевих бюджетів, зокрема збільшивши видатки на соціальний захист місцевих мешканців і ветеранів, змогли забезпечити прийнятний рівень фінансового та матеріального благополуччя населення і розвиток людського потенціалу. Очевидно, що зростання фінансових ресурсів громад сприяло

економічному прогресу території, завдяки збільшенню кількості підприємств і, отже, створенню нових робочих місць, задоволенню потреб представників спільноти, розвитку соціальної інфраструктури. Це в свою чергу сприяло підвищенню загального рівня життя населення, забезпеченню соціальної стабільності і зменшенню соціальної вразливості всіх груп населення, включаючи ветеранів.

Виходячи з попередніх досліджень автора [17; 18], можемо відзначити, що локальна резиліентність тісно пов'язана з інноваційними спільнотами, оскільки інновації можуть грати ключову роль у підвищенні її рівня. Інноваційні спільноти можуть створювати нові технології, методи управління та соціальні практики, які допомагають підвищити здатність територій адаптуватися до змін і викликів.

Наприклад, інновації в сфері будівництва можуть допомогти створити енергоефективні та стійкі до стихійних лих будівлі, що зменшить вразливість територій до кліматичних змін. Технології Інтернету речей (IoT) можуть бути використані для створення «розумних» систем управління містом, що дозволяють ефективніше реагувати на надзвичайні ситуації [19]. Крім технологічних інновацій, інноваційні спільноти можуть працювати й над соціальними інноваціями, такими як розвиток механізмів спільного вирішення проблем, підвищення свідомості про кліматичні зміни та забезпечення доступу до освіти та навчання з питань резиліентності.

Архетипи та локальні спільноти взаємопов'язані через те, що архетипи представляють собою універсальні символи, моделі поведінки та типи персонажів, які пронизують культурні традиції та історію, та які проявляються при функціонуванні спільноти. Локальні архетипи є особливістю культури та способу життя конкретної місцевості, що впливає на її уявлення про розвиток території. Локальні спільноти, в свою чергу, адаптують ці архетипи до своїх цілей (рис. 2).

Рис. 2. Механізм функціонування інноваційних спільнот території
Джерело: складено автором

Таким чином, архетипи слугують культурним містком, що об'єднує різні покоління та членів спільнот, забезпечуючи зв'язок між їх минулим, сучасним та майбутнім. У громаді можуть розвиватися різноманітні архетипи, які відображають різноманітні ролі та характеристики членів спільнот.

Якщо в спільноті існують архетипи лідерів, які мають схильність до співробітництва, емпатії та мобілізації ресурсів у важкі часи, це може сприяти побудові резилієнтності шляхом підтримки взаємодії та координації у спільноті під час кризи. З іншого боку, якщо існують архетипи, які сприймають кризові ситуації як можливість для особистої вигоди або використання інших, це може порушити зусилля спільноти щодо реагування на кризу та підтримки один одного.

Локальні архетипи відіграють важливу роль у побудові резилієнтності, оскільки вони визначають основні характеристики та цінності спільноти. Архетипи, які можуть бути історично обумовлені, культурно зазначені або природним чином виникли у даній групі людей, формують той контекст, у якому спільнота реагує на стресові ситуації та відновлюється після них, зокрема через розвиток інноваційних спільнот (табл. 1).

Таблиця 1.

Архетипи інноваційних спільнот громади

Архетип	Сутність
Лідер	Бере на себе відповідальність за розвиток та спрямування громади, мають вплив на рішення та ведуть інших до досягнення спільних цілей
Ментор	Надає підтримку, поради та навчає інших членів громади, сприяючи їх особистому та професійному розвитку
Інноватор	Генерує ідеї, технології та підходи до вирішення проблем, стимулюючи прогрес та розвиток громади
Співробітник	Активно працює у команді та спільно з іншими членами громади для досягнення спільних цілей
Активіст	Активно виступає за свої переконання та борються за зміни в громаді або суспільстві
Хранитель	Забезпечує збереження та передачу цінних традицій, культурних цінностей та спадщини громади від покоління до покоління
Помічник	Волонтерськи віддає свій час та енергію для надання підтримки іншим членам громади або вирішення їх потреб

Джерело: складено автором

Важливо враховувати, що кожна громада має власні архетипи. Наприклад, в сільській місцевості можуть переважати архетипи, що пов'язані з відчуттям спокою, тоді як в мегаполісах можуть домінувати архетипи, спрямовані на ефективність та швидкість. По-друге, важливо розуміти, яким чином ці архетипи впливають на прийняття рішень та використання ресурсів. Наприклад, у міських середовищах може бути великий попит на громадський транспорт, оскільки мешканці цінують швидкість та зручність. У сільській

місцевості жителі можуть бути більш схильні до використання особистого автомобіля через відсутність альтернатив та потребу в незалежності.

Загалом вплив архетипів на успішність громади може проявлятися в декількох аспектах: створення єдності та ідентичності, формування поведінкових моделей (взаємодія, співпраця та підтримка), стратегічне планування та прийняття рішень, інновації та адаптація. Вплив архетипів на успішність громади є багатовимірним і може сприяти формуванню сильної, згуртованої та процвітаючої громади

В табл. 2 представлені результати оцінювання впливу інноваційних спільнот на розвиток громад, що свідчать про наявність позитивного зв'язку між наявністю архетипів та інноваційних спільнот.

Таблиця 2.

Оцінювання впливу інноваційних спільнот на розвиток громад

База оцінювання	Вибірка	Результативна змінна	Булева факторна змінна	Виявлені архетипи інноваційних спільнот	Результат аналізу
Рейтинг “Кращі 300 громад України” ¹	25	Рейтинговий показник	Наявність інноваційних спільнот	Лідер Ментор Інноватор Активіст Хранитель	Підтверджено наявність зв'язку
ТОП-10 спроможних громад України ²	10	Реверсні дотації			Не підтверджено зв'язок
Фінансові показники територіальних громад ³	50	Доходи загального фонду на одного мешканця			Підтверджено наявність зв'язку
		Видатки загального фонду на одного мешканця			Підтверджено наявність зв'язку
		Капітальні видатки на одного мешканця			Підтверджено наявність зв'язку
		Рівень дотаційності бюджетів			Не підтверджено зв'язок
		Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків			Підтверджено наявність зв'язку

Джерело: складено автором на основі показників:

1) Рейтинг найкращих 300 громад України (2021). <https://snovmr.gov.ua/rejtyng-najkrashhyh-300-gromad-ukrayiny/>

2) ТОП-10 спроможних громад України (2024). <https://www.chesno.org/post/5883/>

3) Аналіз фінансових показників 872 ОТГ у розрізі 24 областей: рейтинг за 2020 рік (2021). <https://decentralization.ua/news/13358>

В якості прикладу розглянемо представлені в матеріалі [20] результати обговорення стратегічного бачення однієї громади, що включають такі тези:

«соціально-орієнтована Громада, яка створює середовище соціального благополуччя для своїх жителів за рахунок ефективного та дієвого управління її ресурсами;

сучасна самодостатня Громада, що розвиває свою інфраструктуру, забезпечує високий культурний та духовний розвиток населення;

комфортна Громада, яка досягла високої якості життя для всіх своїх громадян, які мають сильне почуття гордості і впевненості в майбутньому;

національний та регіональний туристичний центр, популярне місце для відпочинку, оазис для зеленого (сільського) і культурно-пізнавального туризму;

екологічно чиста Громада, яка є затишним куточком Миколаївщини з безліччю садів і виноградників;

територія для розвитку портового та морегосподарського комплексу міжнародного значення;

інноваційна Громада – місце апробації та розвитку сучасних моделей та технологій управління, а також сучасних виробничих технологій».

Як бачимо з наведеного прикладу, бачення про громаду включає як традиційні уявлення, так й інноваційні елементи.

Інфраструктура є сферою, де проявляються архетипи, оскільки вона відображає основні моделі організації та функціонування спільнот. Формування інфраструктури в локальній громаді – це складний, але важливий процес, який може бути здійснений за допомогою спільних зусиль та ресурсів громади. Ці підходи можуть бути комбіновані та адаптовані відповідно до конкретних потреб та контексту конкретної громади. Однак ключовим для успіху буде активна участь громади та співпраця між різними стейкхолдерами.

Гнучкі інфраструктурні послуги – це концепція, що полягає в наданні інфраструктурних рішень, які відповідають на змінні потреби користувачів та змінюються відповідно до контексту та умов. Ця концепція стає все більш важливою в умовах швидкого розвитку технологій, зростання гнучкості в бізнес-моделях та змін в розвитку міст. Коли мова йде про локальні архетипи та самозабезпечення громадами інфраструктурних послуг, це може означати різні моделі організації та постачання послуг, які базуються на потенціалі та

потребах самоорганізації. В табл. 3 наведено архетипи, що можуть бути використані громадами для забезпечення інфраструктурних послуг.

Таблиця 3.

Архетипи локальних спільнот з позицій розвитку інфраструктури

Архетип громади	Сутність	Сфера використання
Співпраця	Учасники об'єднують свої ресурси та зусилля для створення та управління інфраструктурою	Спільне фінансування, планування та обслуговування інфраструктури, такої як енергопостачання, водопостачання або зв'язок
Ініціатива	Ініціативи для розвитку та управління інфраструктурними проектами	Ініціативи з енергоефективності, відновлювальних джерел енергії, водопостачання, відходів тощо
Інновації	Використання новітніх технологій (смарт-системи тощо)	Допомога громадам забезпечити собі інфраструктурні послуги більш ефективно
Краудфандинг	Збір коштів на реалізацію інфраструктурних проєктів	Невеликі місцеві ініціативи, які мають обмежені бюджети
Партнерство	Партнерські угоди з приватним сектором або громадськими організаціями для забезпечення інфраструктурних послуг	Спільне фінансування, розробка та управління проектами

Джерело: складено автором

Ці архетипи допомагають територіям розвивати комплексні підходи до забезпечення безпеки та резиліентності, сприяючи стійкості та стабільності громад в умовах змін та небезпек.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Безпека та резиліентність – це два важливі аспекти життя громад. Працюючи над забезпеченням безпеки і підвищенням резиліентності, громада може зміцнити свою здатність протистояти викликам та розвиватися в ефективний та стійкий суспільний організм. Резиліентність територій означає їх здатність не лише витримувати шоки та стреси, але й адаптуватися та відновлюватися після них, створюючи більш стійке та життєздатне середовище для громадян.

Постмодерність впливає на території шляхом розмивання меж, збільшення мультикультурності, активного використання технологій, змін у менталітеті та зустрічей з новими викликами. Розуміння цих змін є важливим для розвитку більш стійких та життєздатних громад. Запропонований підхід до безпеки та резиліентності розвитку громад в умовах постмодерну включає розпізнавання та використання архетипів для створення гнучких стратегій, що відповідають різноманітним контекстам.

Інноваційні спільноти можуть стати важливими партнерами у зміцненні локальної резилієнтності територій, працюючи над новаторськими рішеннями та практиками, що допомагають забезпечити стійкість територій у змінному світі. Розуміння та врахування локальних архетипів може відігравати важливу роль у формуванні культури резилієнтної спільноти та сприяти її здатності до ефективного реагування на виклики та стресові ситуації. Цей підхід спрямований на забезпечення здатності громад адаптуватися до змін, використовуючи колективну мудрість для досягнення довгострокової стійкості.

Інфраструктура є сферою, де проявляються архетипи, оскільки вона відображає основні моделі організації та функціонування спільнот. Активна участь громади та співпраця між різними стейкхолдерами є ключовими для успішного формування інфраструктури в локальній спільноті.

Література:

1. Holling C. S. Resilience and stability of ecological systems. *Annual Rev. Ecol. System.* 1973. № 4 (1). pp. 1–23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
2. Boshier L., Chmutina K. *Disaster Risk Reduction for the Built Environment.* 2017. № 111 River Street. Hoboken, NJ 07030: John Wiley & Sons. p. 32.
3. Fran H., Susan P. Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology.* 2008. № 41 (1–2). pp. 127–150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>
4. Zarghami S., Kaleji L.K., Abhari M. Resilience analysis of the local communities from a political economy perspective in Zanjan, Iran. *Sci Rep.* 2023. № 13. pp. 19433. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-46838-x>
5. Бордун Н. Уроки резильєнтності від українських громадських організацій. 2023. URL: <https://ua.hive-mind.community/blog/386,uroki-reziljentnosti-vid-ukrayinskix-gromadskix-organizacii>
6. Мульська О., Бараняк І. Послаблення соціальної вразливості територіальних громад Карпатського регіону України в умовах економічнополітичної нестабільності. *Modeling the development of the economic systems.* 2023. № 2. С. 131–137. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-17>
7. Морозюк Н. В. Теоретичні аспекти самодостатності сільських територіальних громад. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.1/173.pdf>
8. Молодожен Ю. Б. Теоретико-методологічні засади визначення самодостатності територіальних громад. URL: <http://mydissert.com/en/catalog/view/386/394/7335.html>
9. Амосов О., Гавкалова Н. Архетипи в діяльності об'єднаних територіальних громад. *Публічне урядування.* 2019. № 3 (18). С. 15–28. <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-18-3-15-28>
10. Марченко В.Ю. Архетипні засади історичного розвитку місцевого самоврядування на теренах України. *Публічне урядування.* 2021. № 1 (26). С. 123–133. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2021-1\(26\)-123-133](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2021-1(26)-123-133)
11. Serohin V., Serohina S., Bodrova I., Hrytsenko H., Omelianenko O. The Potential of Territorial Communities as a Factor of Socio-Environmental Development of Territories. *WSEAS Transactions on Environment and Development.* 2023. Vol. 19. pp. 197–206. <https://doi.org/10.37394/232015.2023.19.17>

12. Омеляненко В.А., Омеляненко О.М. Архетипні основи інституційно-інноваційних проєктів сталого розвитку територій в умовах постмодерну. *Український соціум*. 2022. № 2 (81). С. 59–75.
13. Пахненко О. Сутність та складові резильєнтності громад в контексті covid-19. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-51>
14. Інтерв'ю з Іриною Бруновою-Калісецькою, кандидатом психологічних наук і конфліктологом. *Стойка Україна*. 08.20.2020. URL: <https://resilient-ukraine.org/activities/19>
15. Яковлев М.В., Купка О.В. Метамодерн, пост-постмодерн і світоглядні орієнтири постінформаційного суспільства. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-357-6-16>
16. Люта О. В., Пігуль Н. Г. Самодостатність територіальної громади: її сутність, склад та напрями забезпечення. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4571>
17. Омеляненко О. М., Омеляненко В. А. Розвиток інфраструктури громад на засадах local resource-based підходу. *Вісник економічної науки України*. 2023. № 1 (44). С. 63-69. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.1\(44\).63-69](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.1(44).63-69)
18. Омеляненко В., Омеляненко О., Лиштван В. Ключові аспекти інфраструктурної безпеки та сталості в контексті повоєнного відновлення громад (цифровий та бізнес-екосистемний аспект). *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 8 (08). С. 54-61. <https://doi.org/10.32782/dees.8-10>
19. Маркевич К. Smart-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. Київ: Видавництво «Заповіт», 2021. 400 с.
20. Представники 12-ти сіл надали пропозиції до проєкту Стратегії розвитку Куцурубської об'єднаної «Мега-громади» до 2026 р. URL: <https://www.prostir.ua/?news=predstavnyku-12-ty-sil-nadaly-propozytisiji-do-proektu-stratehiji-rozvytku-kutsurubskoj-objednanoi-terytorialnoji-meha-hromady-do-2026-r>
21. Рейтинг “Кращі 300 громад України”. URL: <https://otg.cn.ua/2021/02/25/news-gromady/rejtyng-krashhi-300-gromad-ukrayiny-chy-var-to-doviryaty/>
22. Омеляненко В., Підоричева І., Омеляненко О. Інфраструктурна складова розвитку інтелектуального капіталу локальних спільнот. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. № 1 (10). С. 38-45. <https://doi.org/10.32782/dees.10-7>
23. Omelyanenko V., Omelianenko O. Infrastructure and service methodology for the development of innovative communities: general idea and example of smart city infrastructure. *Three Seas Economic Journal*. 2023. № 4 (1). pp. 49-57. <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2023-1-6>
24. Омеляненко В., Омеляненко О., Вернидуб М. Наукові засади аналітичного підходу до формування та оцінювання ефективності інноваційної політики в контексті сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-88>
25. Хоптинська К. Базові українські архетипи. Система національних архетипів. *Medium*. 2021. URL: <https://medium.com/khoptynska/bazovi-ukrayinski-arhetipy-c581204900ea>

References:

1. Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Rev. Ecol. System*. 4 (1), 1–23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
2. Boshier, L. Chmutina, K. (2017). *Disaster Risk Reduction for the Built Environment*, 111 River Street. Hoboken, NJ 07030: John Wiley & Sons. p. 32.
3. Fran, H., Susan, P. (2008). Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41 (1–2), 127–150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>

4. Zarghami, S., Kaleji, L.K. & Abhari, M. (2023). Resilience analysis of the local communities from a political economy perspective in Zanzan, Iran. *Sci Rep*, 13, 19433 <https://doi.org/10.1038/s41598-023-46838-x>
5. Bordun, N. (2023). Uroky rezyljentnosti vid ukrainskykh hromadskykh orhanizatsii [Lessons of resilience from Ukrainian public organizations]. Retrieved from: <https://ua.hive-mind.community/blog/386,uroki-reziljentnosti-vid-ukrayinskix-gromadskix-organizacii> [in Ukrainian]
6. Mulska, O., Baraniak, I. (2023). Poslablennia sotsialnoi vrazlyvosti terytorialnykh hromad Karpatskoho rehionu Ukrainy v umovakh ekonomichno-politychnoi nestabilnosti [Alleviation of social vulnerability of territorial communities of the Carpathian region of Ukraine in conditions of economic and political instability]. *Modeling the development of the economic systems*, 2, 131–137. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-17> [in Ukrainian]
7. Moroziuk, N. V. Teoretychni aspekty samodostatnosti silskykh terytorialnykh hromad [Theoretical aspects of self-sufficiency of rural territorial communities]. Retrieved from: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.1/173.pdf> [in Ukrainian]
8. Molodozhen, Yu. B. Teoretyko-metodolohichni zasady vyznachennia samodostatnosti terytorialnykh hromad [Theoretical and methodological principles of determining the self-sufficiency of territorial communities]. Retrieved from: <http://mydisser.com/en/catalog/view/386/394/7335.html> [in Ukrainian]
9. Amosov, O., Havkalova, N. (2019). Arkhetypy v diialnosti obiednanykh terytorialnykh hromad [Archetypes in the activities of united territorial communities]. *Publichne uriaduvannia – Public administration*, 3(18), 15-28. <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-18-3-15-28> [in Ukrainian]
10. Marchenko, V.Yu. (2021). Arkhetypni zasady istorychnoho rozvytku mistsevoho samovriaduvannia na terenakh Ukrainy [Archetypal foundations of the historical development of local self-government on the territory of Ukraine]. *Publichne uriaduvannia – Public administration*, 1 (26), 123-133. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2021-1\(26\)-123-133](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2021-1(26)-123-133) [in Ukrainian]
11. Serohin, V., Serohina, S., Bodrova, I., Hrytsenko, H., & Omelianenko, O. (2023). The Potential of Territorial Communities as a Factor of Socio-Environmental Development of Territories. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 19, 197-206. <https://doi.org/10.37394/232015.2023.19.17>
12. Omelyanenko, V.A., Omelianenko, O.M. (2022). Arkhetypni osnovy instytutsiino-innovatsiinykh proektiv staloho rozvytku terytorii v umovakh postmodernu [Archetypal foundations of institutional and innovative projects of sustainable territorial development in postmodern conditions]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 2 (81), 59–75. [in Ukrainian]
13. Pakhnenko, O. (2022). Sutnist ta skladovi rezyljentnosti hromad v konteksti covid-19 [The essence and components of community resilience in the context of covid-19]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 39. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-51> [in Ukrainian]
14. Interviu z Irynoiu Brunovoio-Kalisetskoiu, kandydatom psykholohichnykh nauk i konfliktolohom [Interview with Iryna Brunova-Kalisetska, candidate of psychological sciences and conflict expert]. *Stiika Ukraina – Standing Ukraine*. 08.20.2020. Retrieved from: <https://resilient-ukraine.org/activities/19> [in Ukrainian]
15. Yakovliev, M.V., Kupka, O.V. Metamodern, post-postmodern i svitohliadni oriientyry postinformatsiinoho suspilstva [Metamodern, post-postmodern and worldview orientations of the post-information society]. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-357-6-16> [in Ukrainian]
16. Liuta, O. V., Pihul, N. H. (2015). Samodostatnist terytorialnoi hromady: yii sutnist, sklad ta napriamy zabezpechennia [Self-sufficiency of the territorial community: its essence, composition and directions of support]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4571> [in Ukrainian]

17. Omelianenko, O. M., Omelianenko, V. A. (2023). Rozvytok infrastruktury hromad na zasadakh local resource-based pidkhotu [Development of community infrastructure based on the local resource-based approach]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of economic science of Ukraine*, 1 (44), 63-69. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.1\(44\).63-69](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2023.1(44).63-69) [in Ukrainian]
18. Omelianenko, V., Omelianenko, O., Lyshtvan, V. (2023). Kliuchovi aspekty infrastrukturalnoi bezpeky ta stalosti v konteksti povoiennoho vidnovlennia hromad (tsyfrovyi ta biznes-ekosystemnyi aspekt) [Key aspects of infrastructure security and sustainability in the context of post-war community recovery (digital and business ecosystem aspect)]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital economy and economic security*, 8 (08), 54-61. <https://doi.org/10.32782/dees.8-10> [in Ukrainian]
19. Markevych, K. (2021). Smart-infrastruktura u stalomu rozvytku mist: svitovy dosvid ta perspektyvy Ukrainy [Smart infrastructure in the sustainable development of cities: world experience and prospects of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo «Zapovit». [in Ukrainian]
20. Predstavnyky 12-ty sil nadaly propozyitsii do proektu Stratehii rozvytku Kutsurubskoi obiednanoi «Meha-hromady» do 2026 r. [Representatives of 12 villages submitted proposals to the project of the Development Strategy of the Kutsurub united "Mega-community" until 2026]. Retrieved from: <https://www.prostir.ua/?news=predstavnyky-12-ty-sil-nadaly-propozytsiji-do-proektu-stratehiji-rozvytku-kutsurubskoji-objednanoi-terytorialnoji-meha-hromady-do-2026-r> [in Ukrainian]
21. Reitynh “Krashchi 300 hromad Ukrainy” [Rating "The best 300 communities of Ukraine"]. Retrieved from: <https://otg.cn.ua/2021/02/25/news-gromady/rejtyng-krashhi-300-gromad-ukrayiny-chy-varto-doviryaty/> [in Ukrainian]
22. Omelianenko, V., Pidorycheva, I., Omelianenko, O. (2024). Infrastrukturalna skladova rozvytku intelektualnogo kapitalu lokalnykh spilnot [Infrastructural component of development of intellectual capital of local communities]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital economy and economic security*, 1 (10), 38-45. <https://doi.org/10.32782/dees.10-7> [in Ukrainian]
23. Omelyanenko, V., Omelianenko, O. (2023). Infrastructure and service methodology for the development of innovative communities: general idea and example of smart city infrastructure. *Three Seas Economic Journal*, 4 (1), 49-57. <https://doi.org/10.30525/2661-5150/2023-1-6>
24. Omelianenko, V., Omelianenko, O., Vernydub, M. (2022). Naukovi zasady analitichnogo pidkhotu do formuvannia ta otsiniuvannia efektyvnosti innovatsiinoi polityky v konteksti staloho rozvytku [Scientific foundations of the analytical approach to the formation and evaluation of the effectiveness of innovation policy in the context of sustainable development]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 42. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-88> [in Ukrainian]
25. Khoptynska K. (2021). Bazovi ukraïnski arkhetypy. Systema natsionalnykh arkhetypiv [Basic Ukrainian archetypes. System of national archetypes]. Medium. Retrieved from: <https://medium.com/khoptynska/bazovi-ukraïnski-arkhetypy-c581204900ea> [in Ukrainian]

УДК 321:65.014

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-228-247](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-228-247)

Плахтій Тарас Олексійович незалежний дослідник, вул. Тракт Глинянський, 36-Б, Львів, 79014, тел.: (050) 317-37-01, <https://orcid.org/0000-0003-1339-7441>

СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВГОТРИВАЛОГО ПОВОЄННОГО МИРУ Й БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНОГО СВІТУ (АРХЕТИПОВИЙ ПІДХІД)

Анотація. Публікація присвячена встановленню стратегії забезпечення довготривалого повоєнного миру і безпеки в умовах постмодерного світу та пошуку способів її реалізації у рамках архетипового підходу. У якості вихідної точки взято основну властивість людства на поточному етапі історичного розвитку – нерівномірний розвиток його частин. Показано, що організаційно-структурний аспект цієї нерівномірності є, у певному сенсі, першопричиною потенційних міждержавних холодних і гарячих конфліктів.

Розглянуто авторитарні і демократичні країни у контексті організаційно-структурного підходу. Показано, що організаційно-структурний аспект нерівномірності розвитку окремих частин людства включає принципову відмінність організаційної структури центральних органів влади демократичних і авторитарних країн, а також принципову відмінність організаційної структури парламентів, політичних партій і корпорацій у складі демократичних країн. Це передбачає різне розташування усіх цих організацій на лінії континууму концентрації влади, яке змінюється у часі.

Проведений аналіз дозволив встановити фактори, які перешкоджають забезпеченню довготривалого повоєнного миру і безпеки в умовах сучасного постмодерного світу: (1) принципова відмінність між організаційними структурами центральних органів управління – парламентів та інших організацій, в першу чергу – політичних партій і корпорацій в демократичних країнах; (2) організаційно-структурна подібність існуючих в демократичних країнах політичних партій і корпорацій з центральними органами управління авторитарних країн; (3) можливість впливу корпорацій, в силу їхньої більшої організаційної складності, на політичні партії, які формують парламенти демократичних країн; (4) різке послаблення потенціалу демократичних країн внаслідок «несподіваної» зміни типу зовнішнього середовища після відкритого прояву агресії зі сторони авторитарних країн.

Встановлення цих факторів дозволило виробити стратегію подолання їхнього впливу, яка полягає в ускладненні політичних партій таким чином, щоб швидкість їхнього ускладнення стала вищою, ніж швидкість укладення усієї соціальної системи взагалі і ніж швидкість ускладнення організаційних суб'єктів бізнесу – корпорацій – зокрема.

Зроблено висновок про те, що для побудови більш складних політичних партій із відповідними зовнішніми – емерджентними властивостями необхідно модифікувати (тобто ускладнити) їхню організаційну структуру, яка, власне, і визначає появу та підтримку цих властивостей впродовж тривалого часу. Представлено етапи аналізу внутрішніх процесів у політичних партіях у рамках архетипового підходу, що дало змогу розробити відповідну змінну організаційну структуру поліструктурних політичних партій нового покоління.

Припущено, що поява таких партій зумовить безперервний зсув центральних органів управління демократичних країн – їхніх парламентів – у сторону посилення демократії, забезпечуючи ефективніший перерозподіл влади серед більшої кількості громадян, і знівелює вплив корпорацій на ці парламенти, синхронізуючи головну мету перших із головною метою других задля забезпечення довготривалого миру і безпеки у світі.

Ключові слова: політичні партії, організаційно-структурний підхід, архетиповий підхід, демократичні країни, авторитарні країни, повоєнний мир і безпека.

Plakhtiy Taras Oleksiyovych independent researcher, Tract Glynianskyi St., 36-B, Lviv, 79014, tel.: (050)317-37-01, <https://orcid.org/0000-0003-1339-7441>

STRATEGY FOR ENSURING LONG-TERM POST-WAR PEACE AND SECURITY IN THE POSTMODERN WORLD (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. The publication is devoted to the establishment of a strategy for ensuring long-term post-war peace and security in the postmodern world and the search for ways to implement it within the framework of the archetypal approach. The main property of humanity at the current stage of historical development - uneven development of its parts - is taken as a starting point. It is shown that the organizational and structural aspect of this unevenness is, in a sense, the root cause of potential interstate cold and hot conflicts.

The article analyzes authoritarian and democratic countries in the context of the organizational and structural approach. It is shown that the organizational and structural aspect of the uneven development of certain parts of humanity includes a

fundamental difference in the organizational structure of the central authorities of democratic and authoritarian countries, as well as a fundamental difference in the organizational structure of parliaments, political parties and corporations within democratic countries. This implies a different location of all these organizations on a continuum of power concentration that changes over time.

The analysis made it possible to identify the factors that impede the maintenance of long-term post-war peace and security in the modern postmodern world: (1) the fundamental difference between the organizational structures of central governing bodies – parliaments and other organizations, primarily political parties and corporations in democratic countries; (2) the organizational and structural similarity of political parties and corporations existing in democratic countries with the central governing bodies of authoritarian countries; (3) the possibility of corporations' influence, due to their greater organizational complexity, on political parties that form the parliaments of democratic countries; (4) a sharp weakening of the potential of democratic countries as a result of an “unexpected” change in the type of external environment after an open manifestation of aggression by authoritarian countries.

The identification of these factors allowed us to develop a strategy for overcoming their influence, which consists in making political parties more complex in such a way that the rate of their complexity becomes higher than the rate of the entire social system in general and the rate of complexity of organizational business entities – corporations in particular.

It is concluded that in order to build more complex political parties with appropriate external – emergent properties, it is necessary to modify (i.e., to complicate) their organizational structure, which, in fact, determines the emergence and maintenance of these properties over time. The article presents the stages of analysis of internal processes in political parties within the framework of the archetypal approach, which made it possible to develop a corresponding variable organizational structure of the new generation of polystructural political parties.

It is assumed that the emergence of such parties will lead to a continuous shift of the central governing bodies of democratic countries – their parliaments – towards strengthening democracy, ensuring more effective redistribution of power among more citizens, and will offset the influence of corporations on these parliaments, synchronizing the main purpose of the former with the main purpose of the latter to ensure long-term peace and security in the world.

Keywords: political parties, organizational-structural approach, archetypal approach, democratic countries, authoritarian countries, post-war peace and security.

Постановка проблеми. Футурологи всього світу намагаються окреслити можливі систему та механізми повоєнного миру й безпеки, що є

надто складним завданням в умовах, коли різні варіанти завершення війни можуть сформувати різні геополітичні реальності.

Тому ми бачимо необхідність встановити стратегію забезпечення довготривалого повоєнного миру і безпеки на системному рівні без прив'язування їх до результатів конкретної поточної російсько-української війни чи результатів вирішення будь-яких інших міжнародних конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовим установчим документом, що постулює актуальні міжнародні правила співіснування, є основоположні принципи міждержавних відносин, що сформульовані у Заключному акті [1] Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1975 р.

Його аналіз здійснили учасники щорічних заходів Української школи архетипіки під час загальної дискусії у 2017 році [2].

В той же час, наприкінці 2023 року в рамках щорічних заходів Української школи архетипіки було проведено онлайн дискусію [3], що стосувалася повоєнної європейської системи безпеки в умовах постмодерного світу.

Система і механізми повоєнного миру також пропонує представлена президентом України Українська формула миру [4], а українське громадянське суспільство запропонувало власне бачення сталого миру у документі «Маніфест сталого миру "Світ після нашої перемоги"» [5].

На нашу думку, у всіх цих документах відсутня відповідь на ключове запитання – чому повоєнний мир буде довготривалим, якщо ми вже пережили кілька циклів формування і посилення західними демократіями своїх власних екзистенційних супротивників і здійснення прямих й непрямих збройних конфліктів з ними в умовах, коли зброя з кожним новим циклом стає все більш смертоносною?

Метою статті є встановлення стратегії забезпечення довготривалого повоєнного миру і безпеки в умовах постмодерного світу.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок сукупної дії різних факторів – історичних, географічних, соціально-культурних, релігійних, ідеологічних тощо – ми можемо констатувати нерівномірний розвиток різних країн і, відповідно, їхніх держав та суспільств. Іншими словами, можна стверджувати, що однією з ключових характеристик сучасної епохи є нерівномірний розвиток різних частин людства. Разом з тим, очевидно, що розрив між рівнями та, головне, швидкістю розвитку цих частин має тенденцію до збільшення. Використаємо це твердження у якості вихідної точки подальшого аналізу і покажемо, що організаційно-структурний аспект цієї нерівномірності є, у певному сенсі, першопричиною потенційних міждержавних холодних і гарячих конфліктів.

З точки зору системного підходу [6], емерджентні властивості будь-яких, в тому числі й соціальних систем визначає їхня структура. З огляду на це, можна припустити, що основними причинами згаданої нерівномірності розвитку є різна соціальна структура різних країн, яка, у свою чергу, сформувалася під впливом згаданих вище факторів. Сам термін «соціальна структура» є надто загальним і тому його аналіз не має суттєвого потенціалу у контексті тематики нашого дослідження. В зв'язку з цим тут і далі ми аналізуватимемо організаційну структуру і взаємостосунки типових організацій в різних країнах, що діють у ключових, на наш погляд, секторах суспільної життєдіяльності – у владному та економічному. Йдеться про центральні органи управління країн, політичні партії та найпотужніші бізнесові компанії – корпорації.

Отже, ми виходимо з того, що ключовими організаціями, які встановлюють правила діяльності, а, тому, визначають таким чином ступінь розвитку всіх інших організацій країни, є **центральні органи управління**. Зазначимо, що тут і далі словосполучення «органи управління» ми будемо вживати для розрізнення владних організацій від організацій інших типів. При цьому, дещо узагальнивши для спрощення, центральними органами управління демократичних країн ми вважатимемо їхні парламенти.

В той же час, організаційну структуру в рамках нашого аналізу ми розглядаємо у контексті її визначення, зробленого відомим вченим у сфері теорії організації Генрі Мінцбергом [7], який відрізняє її від більш простої структурної схеми. Він визначає *організаційну структуру (структурну конфігурацію) як сукупність способів, якими процес колективної діяльності спочатку поділяється на окремі робочі завдання, а потім досягається координація дій з вирішення цих завдань*. Тобто у розумінні цього автора організаційна структура не є статичною структурною схемою, а процесом, який впорядковує певним чином діяльність членів і підрозділів організації.

Зазначимо що процес колективної діяльності членів органів управління передбачає здійснення ними двох основних функцій – прийняття та виконання рішень. У цих рамках процес прийняття рішень включає наступні скоординовані між собою окремі робочі завдання (операції, підпроцеси): вироблення, обговорення, узгодження і ухвалення проєктів рішень, а також їхнє затвердження у якості остаточних рішень.

Отже, можна припустити, що в центральних органах управління країн з різним рівнем розвитку згадана сукупність способів розподілу колективної діяльності на окремі частини і координація дій суттєво відрізняється. При цьому очевидно, що в загальному ця різниця полягає у кількості людей, які задіяні у процесі прийняття рішень.

Це дозволяє припустити, що саме організаційна структура визначає розташування центральних органів управління, інших організацій та будь-якої країни в цілому на **лінії континууму концентрації влади** (схема 1, А). В крайніх точках цього континууму лежать, відповідно, тоталітаризм з концентрацією максимальної повноти влади в руках однієї людини, яка одноосібно приймає усі рішення, та ідеал представницької демократії із максимальним розподілом влади, як можливості брати участь або впливати на процес прийняття рішень, всередині найвищого виборного центрального органу управління – парламенту.

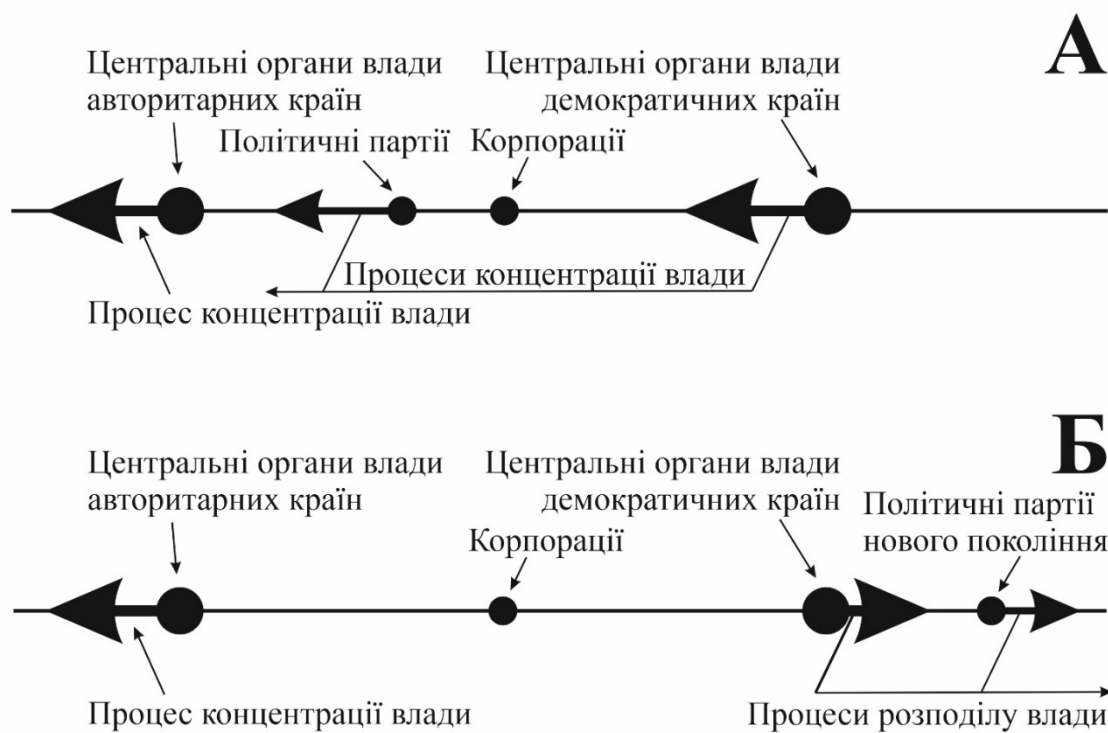

Схема 1. Розміщення на лінії континууму концентрації влади центральних органів управління авторитарних і демократичних країн, а також політичних партій та корпорацій, що функціонують у складі демократичних країн.

Розглянемо структуру авторитарних країн та провідних демократій детальніше, спершись на бачення зсувів організаційної парадигми Дж. Гараєдагі [8], класифікацію організацій якого ми візьмемо у якості ключової для нашого аналізу.

В організаціях з різною структурою реалізовано різні підходи до розподілу всередині них влади. Ієрархічно структуровані центральні органи управління авторитарних країн можна розглядати у рамках класифікації

організацій Дж. Гараєдагі як *системи біологічної моделі з одним розумом* (в особі лідера або малої групи лідерів), *головною метою яких є виживання шляхом росту за рахунок використання для своїх інтересів зовнішнього середовища*, що допомагає досягнути цим системам позитивного метаболізму. А горизонтально структуровані виборні центральні органи управління демократичних країн (їхні парламенти), відповідно, можна розглядати як *мультирозумні системи соціальної моделі, головною метою яких є узгодження інтересів усієї множини внутрішніх цілеспрямованих елементів один з одним* для забезпечення руху в узгодженому напрямку.

Авторитарні країни є ієрархічно структурованими на всіх рівнях, максимальний обсяг влади сконцентровано у руках лідера чи малої групи лідерів, процес концентрації влади має тенденцію до посилення. Ієрархічна структура, як правило, поширюється на всі рівні суспільного життя, у всіх його секторах, в організованих і самоорганізованих спільнотах. Тому такі соціальні системи ми відносимо до систем біологічної моделі з одним розумом, згідно класифікації Дж. Гараєдагі.

На лінії континууму концентрації влади ми розмістимо авторитарні країни ліворуч (схема 1, А), показавши стрілочкою напрямок їхнього зсуву на ній внаслідок перебігу процесу концентрації влади у їхніх центральних органах управління.

Процес концентрації влади у певний момент забезпечує появу можливості у лідерів центральних органів управління авторитарних країн цілеспрямовано формувати і нагнітати образ реального чи віртуального ворога. Це, у свою чергу, стає основним джерелом соціальної енергії, що необхідна як на підтримку функціонування самого авторитарного режиму, так і на здійснення зовнішньої агресії. Тобто генерування агресії та її спрямування лідерами назовні, є стабілізуючим, і тому життєво необхідним фактором виживання і розвитку авторитарних країн.

В період до модерну стримуючим фактором здатності авторитарної країни захоплювати і використовувати для реалізації своїх інтересів зовнішній світ були природні бар'єри, фактор масштабу та повільність процесів обміну управлінською інформацією. В модерну та постмодерну епохи стримуючим фактором стала нездатність базової – ієрархічної структури автократій справлятися з наростаючою складністю внутрішнього і зовнішнього середовищ.

Це, разом із негативною селекцією, що притаманна ієрархіям, зумовлює у поточному історичному періоді низькі темпи економічного зростання і створення та запровадження інновацій в економіку та воєнно-промисловий комплекс (ВПК) таких країн.

А всі спроби створення умов (шляхом запровадження економічної конкуренції) для розвитку економіки та інновацій зумовлюють виникнення і

посилення внутрішнього опору до авторитаризму (внаслідок автоматичної появи політичної конкуренції в умовах конкуренції економічної). В той же час, наростаючі репресії, які використовуються як спосіб нейтралізації цього опору подавляють творчість та ініціативу, що необхідні для розвитку економіки та ВПК. Таким чином, центральні органи управління авторитарних країн, намагаючись зберегти цей тип правління, змушені стримувати їхнє економічне зростання.

Іншими словами, збереження ефективності та результативності ієрархічно структурованих центральних органів управління авторитарних країн вимагає простого зовнішнього і внутрішнього середовищ, що спричинює появу у цих органів життєво необхідного прагнення підтримувати власне суспільство та світ у спрощеному стані – тобто архаїзувати їх. Однак просте зовнішнє середовище не дозволяє забезпечити прискорений розвиток економіки і ВПК.

Тим не менше, надлишок соціальної енергії, який виникає внаслідок формування і нагнітання образу ворога, дозволяє у певній мірі реалізувати головну мету ієрархічно структурованих центральних органів управління авторитарних країн, як систем із одним розумом біологічної моделі, – *виживання шляхом росту за рахунок використання для своїх інтересів зовнішнього середовища і його утримання у спрощеному стані, який необхідний для успішного функціонування ієрархічно структурованих соціальних систем на глобальному рівні.*

Практична реалізація цієї мети розпочинається проявами спрямованої назовні агресії. Очевидно, чим більше сконцентрована влада в одній точці (в руках одного лідера чи малої групи лідерів) тим потенційно агресивнішою є державний орган, політична партія чи бізнесова організація внаслідок можливості з цієї точки формувати і нагнітати образ реального чи віртуального ворога. І навпаки – чим більше розподілена влада, або, іншими словами, чим більше людей приймає участь у процесах вироблення, обговорення, узгодження, ухвалення і прийняття рішень, тим нижчими є ступені агресивності таких організацій, оскільки в цих умовах образ ворога, особливо, віртуального (тобто неіснуючого насправді), доволі складно сформувати і нагнітати.

В той же час, ступінь прояву агресії країни з високою концентрацією влади у руках лідерів її ієрархічно структурованих центральних органів управління залежить від рівня економічного та військового розвитку такої країни у порівнянні з потенційними супротивниками. Ми припускаємо, що **точкою старту** прискореного зростання рівня агресії є точка усвідомлення цими лідерами паритетності власної потужності з потужністю інших країн – її потенційних жертв. Або, іншими словами, такою точкою є точка усвідомлення

лідерами центральних органів управління авторитарних країн можливості успішно і максимально безкарно здійснити агресію проти інших країн.

Базовою структурою **демократичних країн** є гетерархія [9], як *система, утворена різноманітними, одночасно існуючими структурами управління, які перетинаються*. Гетерархія поширена на всіх суспільних рівнях. Вона присутня у всіх секторах життєдіяльності цих країн.

Джерелом соціальної енергії, яка необхідна для підтримки життєдіяльності та функціонування країн, що збудовані на засадах представницької демократії, на нашу думку, є конкуренція (в першу чергу – у політичній та економічній сферах), перехід якої до конфронтації обмежений нормами і правилами, що встановлюють центральні органи управління (парламенти) таких країн.

З огляду на таку роль, парламенти демократичних країн, можна віднести до *мультирозумних систем соціальної моделі, головною метою яких є узгодження інтересів усієї множини внутрішніх цілеспрямованих елементів один з одним* [8] для забезпечення руху в узгодженому напрямку.

На відміну від авторитарних країн, демократичні країни в цілому здатні ефективно і результативно функціонувати у складних внутрішньому і зовнішньому середовищах, що зумовлює їхній прискорений розвиток і процвітання. Це досягається внаслідок докладного розгляду і аналізу значно більшої кількості альтернатив у процесі вироблення і прийняття рішень центральними органами влади демократичних країн, ніж кількість альтернатив, яка доступна центральним органам влади авторитарних країн. Зрозуміло, що розгляд більшої кількості альтернатив забирає значно більше часу, однак в умовах миру і безпеки така перевитрата часу є цілком виправданою і прийнятною.

В той же час, аналіз демократичних країн у рамках запропонованого нами організаційно-структурного підходу дозволив виявити низку їхніх проблем.

Як ми вказали вище, ідеал представницької демократії лежить у протилежній до тоталітаризму крайній точці лінії континууму концентрації влади (схема 1, А), забезпечуючи максимальний розподіл влади (як права і можливості брати участь у процесі вироблення і прийняття рішень) всередині центрального органу управління. Ми тут вжили термін «ідеал представницької демократії» тому, що лише в ідеальному випадку виборний центральний орган управління – парламент складається із політичних партій, які збудовані на засадах ідеальної представницької демократії. Тобто йдеться про ідеальні організації, які мають імунітет до виродження (тобто неформального спрощення фактичної організаційної структури) внаслідок дії закону олігархізації Міхельса [10].

Нагадаємо, що цей закон передбачає невідворотну концентрацію влади у руках членів їхнього керівного ядра при одночасній пасивації партійного загалу. Таким чином, вплив закону олігархізації Міхельса полягає у фактичному звуженні числа тих, хто задіяний у здійсненні процесу прийняття рішень. Тобто в реальних політичних партіях швидше або повільніше, але невідворотно, відбуваються два взаємозв'язані процеси – концентрація влади і пасивація партійного загалу (схема 1, А).

Іншими словами, вплив цього закону призводить до організаційно-структурного спрощення, а отже виродження цих організацій від демократичного внутрішнього устрою до поліолігархії, моноолігархії і, зрештою, до автократії [11].

Отже, організаційна структура політичних партій, будучи цілком демократичною за задумом і за формальною ознакою, що відображено у їхніх статутах, внаслідок дії закону олігархізації Міхельса вироджується у більш прості структури ще на етапі створення цих організацій. Це проявляється у заміні формальних правил і процедур функціонування політичних партій, що передбачені їхніми статутами, на неформальні, які є характерними для ієрархічно структурованих організацій. В першу чергу це стосується правил і процедур вироблення, обговорення, узгодження, ухвалення і затвердження в них рішень [11].

Це зумовлює безперервне віддалення партій на лінії континууму концентрації влади від більш демократичних парламентів у сторону авторитаризму, що, у свою чергу, тягне за собою зсув у цю ж сторону самих парламентів, оскільки вони формуються партіями (схема 1, А). Швидкість такого зсуву парламентів є суттєво меншою, ніж швидкість зсуву політичних партій на лінії континууму концентрації влади внаслідок того, що перші функціонують публічно – на видноті у всього суспільства, а другі є більш камерними організаціями, всі внутрішні процеси у яких є, переважно, закритими і прихованими від широкого загалу.

Окрім політичних партій і парламентів, які після перемоги на виборах формують ці партії, в демократичних країнах необхідно виділити найпотужніші економічні або бізнесові організації – корпорації, які конкурують між собою за ресурси та контроль над ними. Зазначимо, що коли організації перших двох типів намагаються мотивувати суспільство чи партійний загал нематеріальними ідеологічними інструментами, то бізнесові організації використовують у якості основної мотивації матеріальне заохочення та регулюють поведінку своїх працівників зміною його розміру.

Разом з тим, майже у всіх організаціях бізнесу, включно з корпораціями, їхня організаційна структура передбачає наявність центрального органу управління у складі вищих менеджерів, у руках якого сконцентрована вся

внутрішня організаційна влада. У різних корпораціях законодавством різних країн передбачено певну ступінь демократизації їхніх найвищих органів управління, однак, незважаючи на це, з огляду на способи формування цих органів і розподіл влади в їхній середині, корпорації можна розглядати як *системи біологічної моделі з одним розумом* у контексті класифікації Дж. Гараєдагі [11].

Таким чином, розміщення корпорацій на лінії континууму концентрації влади за замовчуванням є більш чи менш зсунуте в сторону авторитаризму у порівнянні з демократичними парламентами (схема 1, А). Тобто з **точки зору концентрації влади корпорації є організаціями одного типу з існуючими в демократичних країнах політичними партіями і центральними органами управління авторитарних країн.**

Оскільки діяльність бізнесових організацій та її результати значно більше залежать від змін у зовнішньому середовищі, ніж діяльність і результати діяльності політичних партій, то організаційна еволюція перших відбувалася значно швидше, ніж еволюція других. Внаслідок цього корпорації стали на порядок складнішими та набули більшу ступінь організованості, ніж політичні партії. В результаті перші безпосередньо впливають на других, а через них – на політичні рішення центральних органів управління – парламентів.

Варто зазначити, що внаслідок природного укладення корпорації набули здатність діяти у зовнішньому середовищі будь-якого типу, створюючи свої підрозділи відразу із відповідною до типу конкретного середовища організаційною структурою. Тобто вони стали здатними швидко і якісно адаптувати свою організаційну структуру до типу зовнішнього середовища. В результаті у них всі ключові рішення виробляються, обговорюються, узгоджуються, ухвалюються і затверджуються малою, зазвичай горизонтально структурованою групою вищих менеджерів, а виконуються відповідно структурованими (як правило – ієрархічно) існуючими або новоствореними підрозділами цих організацій.

В той же час, політичні партії, які з точки зору організаційної структури та її виродження під дією закону олігархізації Міхельса практично не змінилися за останні кілька сотень років, є ефективними і результативними переважно у простому і сталому зовнішньому середовищі. Якщо середовище стає складним і турбулентним, то політичні партії втрачають притаманні їм функції, в першу чергу – свою управлінську функцію стосовно цього середовища.

Отже ми встановили, що **організації трьох розглянутих нами типів у будь-якій демократичній країні у кожен момент часу можуть мати різну фактичну організаційну структуру і, відповідно, місце розташування на лінії континууму концентрації влади, яке змінюється у часі (схема 1, А).**

В той же час, організаційна структура розглянутих типів організацій, у контексті класифікації Дж. Гараєдагі, визначає їхню головну мету, а, отже, і похідні від неї фактичні цілі, принципи та цінності, які формулюють найвищі органи управління цих організацій. Останні стають основою, на яку спираються ці органи у своїй діяльності, яку вони транслюють всередині себе і назовні та, головне, яка визначає вибір цими органами стратегії взаємодії з іншими суб'єктами власної та зовнішньої соціальних систем, а також поведінковий вибір їхніх лідерів та членів.

Виділимо основне, на нашу думку, структурне протиріччя всередині демократичних країн.

Як ми встановили вище, згідно класифікації Дж. Гараєдагі [8], центральні органи управління – парламенти демократичних країн, можна розглядати як *мультирозумні системи соціальної моделі, головною метою яких є узгодження інтересів усієї множини внутрішніх цілеспрямованих елементів один з одним* для забезпечення руху в узгодженому напрямку. А політичні партії, які формують парламенти, і корпорації в цих країнах у рамках тієї ж класифікації можна розглядати як *системи біологічної моделі з одним розумом* (в особі лідера або малої групи лідерів), *головною метою яких є виживання шляхом росту за рахунок використання для своїх інтересів зовнішнього середовища, що допомагає досягнути цим системам позитивного метаболізму.*

Така невідповідність структури ключових організацій зумовлює нестабільність демократичних країн і часто призводить до формалізація роботи їхніх парламентів і, відповідно, імітації демократії. При цьому зростає вплив неформальних процесів у трикутнику корпорації – партії – парламент.

Таким чином в реальних демократичних країнах досягається нестійкий баланс між прагненнями горизонтально структурованих центральних органів управління – парламентів узгодити інтереси всіх організаційних суб'єктів соціальної системи та прагненням всіх інших ієрархічно структурованих організацій (а фактично – лідерів цих організацій, які вже у певній мірі сконцентрували всередині них владу), поширити свій вплив (а отже – і свою структуру) на всю соціальну систему.

При цьому головна мета парламентів може бути реалізована лише у рамках визначених законодавством формальних правил, процесів та процедур, тоді як головна мета ієрархічно структурованих організацій – партій і корпорацій на початкових етапах їхньої експансії здійснюється поволі, непомітно, в рамках неформальних процесів у ручному режимі.

Отже, в реальних демократичних країнах завжди існує загроза їхнього виродження до авторитаризму внаслідок надмірного зростання впливу окремих недемократичних ієрархічно структурованих організацій, в першу

чергу – існуючих політичних партій чи корпорацій, які контролюють ці політичні партії. Ця загроза зумовлена прагненням лідерів таких організацій здобути неформальну і далі формальну абсолютну владу спочатку в країні, а потім – у світі. Втілення цієї загрози на практиці ми можемо спостерігати на прикладі окремих західних країн безпосередньо в наш час.

Одним з ключових факторів, який збільшує або зменшує ймовірність практичної реалізації загрози виродження парламентів демократичних країн, є наявність та впливовість у їхніх суспільствах усталеної століттями, загальноприйнятої і зовнішньої по відношенню до перелічених організацій етики. Зокрема, на думку Вебера [12], в основі західного капіталізму лежить релігійна – протестантська етика. Вона здатна суттєво сповільнити неформальні процеси в політичних партіях і корпораціях, які зумовлюють концентрацію влади у руках їхніх керівних органів.

Разом з тим, горизонтальна структура парламентів демократичних країн відповідає складному і турбулентному зовнішньому середовищу, у якому діють ці країни, лише на стадії мирних взаємовідносин між усіма по різному структурованими країнами на глобальному рівні. У момент, коли одна авторитарна країна або їхня група починають проявляти агресію, зовнішнє середовище, яке було сприятливим для горизонтально структурованих парламентів демократичних країн, різко змінюється – спрощується і стає для них несприятливим. Тобто в таких умовах демократичні країни не можуть бути ефективними і результативними, а, отже, успішними, оскільки їхня організаційна структура не відповідає простому зовнішньому середовищу, яке вимагає ухвалення і реалізації швидких та жорстких рішень.

Очевидно, що парламенти демократичних країн, які формують політичні партії з переважно ліберальною ідеологією (що передбачає мінімальне втручання влади у справи бізнесу), не можуть обмежити діяльність власних корпорацій, які стали транснаціональними, на території інших країн, включаючи авторитарні. Хоча б тому, що ліберальна ідеологія передбачає зменшення впливу держави на економічну діяльність бізнесових організацій.

При цьому, як ми зазначили вище, організаційна структура і, відповідно, головна мета авторитарних країн є практично тотожною із організаційною структурою і головною метою корпорацій – *виживання шляхом росту за рахунок використання для своїх інтересів зовнішнього середовища, що допомагає досягнути цим системам позитивного метаболізму*. Тому вони добре співпрацюють – кожна для реалізації власної головної мети: корпорації розширюються – створюють свої підрозділи в авторитарних країнах і отримують доступ до дешевої сировини та робочої сили, натомість продаючи дороге обладнання, технології і військову продукцію, а центральні органи управління авторитарних країн отримують компенсацію за наданий доступ і,

головне, зростання своєї економічної і військової потужності за рахунок отримання сучасних технологій, купівлі озброєння та розбудови власного ВПК.

Отже, в результаті співпраці авторитарних країн і корпорацій демократичних країн, перші нарощують власну економічну та військову потужність і в певній момент часу починають відверто і прямо реалізовувати свою системну мету, проявляючи агресію як до своїх сусідів з метою їхнього захоплення чи встановлення свого впливу над ними, так і безпосередньо до тих демократичних країн, які намагаються утримати усталений міжнародний порядок і чий корпорації, водночас, опосередковано призвели до цього прояву агресії, забезпечивши зростання економічного і військового потенціалу авторитарних країн.

Таким чином, не обмежена нічим зовнішньоекономічна діяльність частини корпорацій, які сформувалися і розвинулися в умовах демократії, зумовлює економічне і військове посилення авторитарних країн, які у певній точці свого розвитку починають загрожувати демократичним країнам, де й були створені і набрали економічної потужності ці корпорації.

При цьому парламенти демократичних країн до останнього «не бачать» загроз наростання економічного і військового потенціалу авторитарних країн внаслідок впливу на політичні партії, які формують ці парламенти, зі сторони корпорацій, що отримують надприбутки від співпраці з авторитарними країнами. Зазвичай, важелем впливу є ресурси, які виділяють корпорації на проведення недешевих виборчих кампаній політичних партій в демократичних країнах, а компенсацією за ці ресурси є політичні рішення парламентів цих країн, що формуються партіями – переможницями виборів. Політичні рішення, які сприяють отриманню надприбутків корпораціями на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Така «короткозорість» парламентів демократичних країн зберігається до моменту різкої зміни зовнішнього середовища у якому вони діють. Воно, будучи сприятливим для них – тобто складним і турбулентним, раптом, внаслідок прояву агресії однією або групою авторитарних країн, стає простим і турбулентним. Таким, де вони стають неповоротким і неефективними внаслідок природної для них нездатності швидко приймати і втілювати жорсткі рішення без огляду на настрої власного електорату, як це можуть робити центральні органи управління авторитарних країн.

Отже, ми припускаємо, що факторами, які перешкоджають забезпеченню довготривалого повоєнного миру і безпеки в умовах сучасного постмодерного світу, є наступні проблеми демократичних країн:

(1) принципова відмінність між організаційними структурами центральних органів управління – парламентів та інших організацій, в першу

чергу – політичних партій і корпорацій в демократичних країнах, що зумовлює вироблення та реалізацію ними різних стратегій своєї діяльності на глобальному рівні, а також призводить до зсуву на **лінії континууму концентрації влади** цих партій і сформованих ними парламентів в сторону авторитаризму;

(2) організаційно-структурна подібність існуючих в демократичних країнах політичних партій і корпорацій з центральними органами управління авторитарних країн, що зумовлює співпадіння їхньої головної мети і призводить до ефективної співпраці корпорацій з цими органами, в результаті якої перші отримують доступ до дешевої сировини та робочої сили, натомість дорого продаючи обладнання, технології і військову продукцію, а другі – компенсацію за наданий доступ і, головне, зростання своєї економічної і військової потужності за рахунок отримання сучасних технологій, купівлі озброєння та розбудови власного ВПК;

(3) можливість впливу корпорацій, в силу їхньої більшої організаційної складності, на політичні партії, які формують парламенти демократичних країн, що дозволяє цим корпораціям провадити на глобальному рівні самостійну політику за сприяння цих парламентів, що, у свою чергу, зумовлює посилення економічного і військового потенціалу авторитарних країн всупереч стратегічним інтересам у безпеці демократичних країн в умовах легковажно довготривалої «сліпоти» їхніх парламентів;

(4) різке послаблення потенціалу демократичних країн внаслідок «несподіваної» зміни типу зовнішнього середовища після відкритого прояву агресії зі сторони авторитарних країн, у силу низької ефективності і результативності парламентів перших в умовах, які вимагають швидкого прийняття і реалізації жорстких рішень.

Встановлення цих факторів дає змогу перейти до вироблення стратегій подолання їхнього впливу.

Однією з ключових стратегій, яка у певній мірі використовується парламентами демократичних країн, є запровадження антимонопольного законодавства, що, однак, практично не обмежує діяльність корпорацій на глобальному рівні. Ще однією стратегією, яка використовується парламентами демократичних країн, є обмеження строку перебування на найвищих посадах керівників центральних органів влади.

В той же час, традиційні ліві ідеології включають цілий спектр стратегій послаблення впливу корпорацій, реалізація яких, на нашу думку, веде до зменшення ринкової конкуренції, стагнації економіки, виродження і, як наслідок, зсуву парламентів демократичних країн в сторону авторитаризму на лінії континууму концентрації влади і, зрештою, до нівелювання прав і свобод громадян.

Ми припускаємо, що більш перспективною стане стратегія, що ґрунтується на одній з базових теорем кібернетики, яку сформулював Вільям Росс Ешбі, [13]. Ця теорема стверджує, що складність (різноманітність) системи, яка керує, не може бути нижче складності (різноманітності) системи, якою вона керує. Тобто політична партія, яка за своєю природою призначена і прагне після перемоги на виборах успішно керувати усією соціальною системою – країною, очоливши її центральні органи влади, повинна бути влаштована складніше, ніж сама соціальна система. Отже запропонована нами **стратегія полягає в ускладненні політичних партій таким чином, щоб швидкість їхнього ускладнення стала вищою, ніж швидкість укладення усієї соціальної системи взагалі і ніж швидкість ускладнення організаційних суб'єктів бізнесу – корпорацій – зокрема.**

Отже, на нашу думку, лише політичні партії, які стануть на порядок складнішими і більш організованими, що спричинить зсув їхньої позиції на **лінії континууму концентрації влади** в сторону демократії (схема 1.Б) внаслідок випередження за ступенем демократії парламентів власних країн, зможуть подолати вплив створених в цих же країнах корпорацій, одночасно впливаючи на них самих точно так само, як сьогодні більш складні організаційні суб'єкти – корпорації – впливають на простіше влаштовані політичні партії.

Реалізація запропонованої стратегії потребує переходу від використаного нами організаційно-структурного підходу до архетипового підходу. Ланкою, яка сполучає ці обидва приходи, є ситуації взаємодії та їхні контексти, що з однієї сторони, безперервно відтворюються організаційною структурою, а з іншої – активують у несвідомому психіки учасників взаємодії відповідні архетипи, які, у свою чергу, актуалізують відповідні їм цінності і через них визначають поведінковий вибір цих учасників.

Виходячи з цього, в рамках архетипового підходу ми здійснили послідовне вирішення низки взаємозв'язаних міждисциплінарних проблем партійного будівництва. Спочатку ми проаналізували причини та механізми дії закону олігархізації Міхельса, встановивши, що його дія породжена процесами ранжування у групах, інструментами здійснення якого є міжособистісні та міжгрупові конфлікти. Зробили висновок, що для подолання таких конфліктів у партійних підрозділах доведеться змінити перебіг природної, біологічно зумовленої групової динаміки. У рамках архетипового підходу сформували концепцію безконфліктної колективної діяльності великих груп людей та на її основі розробили методику безконфліктної колективної діяльності таких груп, яку випробували, модеруючи понад 150 колективних заходів у групах чисельністю від 10 до 200 осіб в різних середовищах на різну тематику.

Набутий досвід дозволив на основі цієї методики виробити набір організаційно-технологічних інструментів – складових організаційної структури поліструктурних політичних партій нового покоління [11], які, як ми припускаємо, будуть здатними нарощувати свою складність швидше, ніж зростає складність зовнішнього середовища і в яких не діє закон олігархізації Міхельса. Зазначимо, що ці інструменти поєднують у собі механізми представницької, прямої і розподіленої (партисипативної) демократії.

Зрозуміло, що для побудови таких політичних партій у суспільстві повинні сформуватися необхідні передумови. Результати проведених в рамках архетипового підходу моніторингових досліджень Української школи архетипіки (1992-2023 рр.) [14] дозволили *припустити, що суб'єктами соціальної інновації в постмодерному суспільстві ставатиме «раціональний» психотип людини, а каналами її виявлення ставатиме механізм людської інтуїції. Так, якщо до війни, згідно даних цих досліджень, в Україні нараховувалося орієнтовно 24-26% людей-раціоналів або «самодостатніх» українців, то на кінець російсько-української війни прогностична кількість таких українців наблизиться до своєї граничної кількості для української культури (38%).*

На наш погляд, така зміна чисельності самодостатніх людей-раціоналів в Україні і є однією з передумов побудови політичних партій нового покоління із складеною колективною суб'єктністю у складі великих груп.

Отже, для побудови політичних партій із відповідними зовнішніми – емерджентними властивостями необхідно модифікувати їхню організаційну структуру, яка, власне, і визначає появу та підтримку цих властивостей впродовж тривалого часу [11].

Будучи складнішими і більш демократичним за парламенти, тобто перебуваючи на **лінії континууму концентрації влади** правіше від парламентів (схема 1, Б), такі партії зумовлять безперервний зсув цих органів у сторону посилення демократії і відповідно, забезпечать ефективніший перерозподіл влади серед більшої кількості громадян.

Разом з тим, ставши суттєво складнішими за корпорації, такі політичні партії зможуть подолати їхній вплив і, здобувши владу на виборах, зроблять парламенти демократичних країн здатним більш ефективно узгоджувати інтереси і довготривалі стратегії всіх організаційних суб'єктів і громадян цих країн не лише в їхніх межах, а й на глобальному рівні.

Крім того, після набуття більшої адаптивної спроможності внаслідок структурних змін, такі партії, здобувши перемогу на виборах і очоливши парламенти демократичних країн, зможуть залишатися ефективними та результативними у їхньому складі в умовах різкої зміни типу зовнішнього середовища.

Додамо, що збудувати такі партії зможуть лише лідери, які свідомо погодяться розподілити всередині своїх організацій владу не просто на словах, а шляхом запровадження відповідних організаційно-технологічних інструментів, які надійно забезпечать незворотній розподіл цієї влади на практиці [11].

Висновки. Отже першопричиною потенційних міждержавних холодних і гарячих конфліктів є організаційно-структурний аспект нерівномірного розвитку окремих частин людства.

Він включає принципову відмінність організаційної структури центральних органів влади демократичних і авторитарних країн, а також принципову відмінність організаційної структури парламентів, політичних партій і корпорацій у складі демократичних країн. Це зумовлює різне розташування усіх цих організацій на лінії континууму концентрації влади, яке змінюється у часі.

При цьому з точки зору концентрації влади корпорації є організаціями одного типу з існуючими в демократичних країнах політичними партіями і центральними органами управління авторитарних країн.

Проведений аналіз дозволив встановити фактори, які перешкоджають забезпеченню довготривалого повоєнного миру і безпеки в умовах сучасного постмодерного світу:

(1) принципова відмінність між організаційними структурами центральних органів управління – парламентів та інших організацій, в першу чергу – політичних партій і корпорацій в демократичних країнах;

(2) організаційно-структурна подібність існуючих в демократичних країнах політичних партій і корпорацій з центральними органами управління авторитарних країн;

(3) можливість впливу корпорацій, в силу їхньої більшої організаційної складності, на політичні партії, які формують парламенти демократичних країн;

(4) різке послаблення потенціалу демократичних країн внаслідок «несподіваної» зміни типу зовнішнього середовища після відкритого прояву агресії зі сторони авторитарних країн.

Встановлення цих факторів дозволило виробити стратегію подолання їхнього впливу, яка полягає в ускладненні політичних партій таким чином, щоб швидкість їхнього ускладнення стала вищою, ніж швидкість укладення усієї соціальної системи взагалі і ніж швидкість ускладнення організаційних суб'єктів бізнесу – корпорацій – зокрема.

Для побудови більш складних політичних партій із відповідними зовнішніми – емерджентними властивостями необхідно модифікувати (тобто ускладнити) їхню організаційну структуру, яка, власне, і визначає появу та підтримку цих властивостей впродовж тривалого часу.

Розробка змінної організаційної структури поліструктурних політичних партій нового покоління була здійснена нами в результаті аналізу внутрішніх процесів у цих організаціях у рамках архетипового підходу і представлена у низці публікацій.

Поява таких партій зумовить безперервний зсув центральних органів управління демократичних країн – їхніх парламентів – у сторону посилення демократії, забезпечуючи ефективніший перерозподіл влади серед більшої кількості громадян, і знівелює вплив корпорацій на ці парламенти, синхронізуючи головну мету перших із головною метою других задля забезпечення довготривалого миру і безпеки у світі.

Література:

1. Іваненко О. А. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975. Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2010. Вип. 2: Предметно-тематична частина: Д – Й. С. 154–158.
2. Суший О. В., Плахтій Т. О., Афонін Е. А., Архетипіка і публічне управління: стратегії та механізми розв'язання конфліктів у сучасному світі // Український соціум. 2017. № 2 (61). С. 146–157. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/146-157_no-2_vol-61_2017_UKR.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
3. Афонін Е. А., Мартинов А. Ю., Плахтій Т.О. Проектна онлайн-дискусія Української школи архетипіки на тему: “Повоєнна європейська система безпеки за умов постмодерного світу (технологія, дискусія та висновки)” // Український соціум. 2023. № 4 (87). С. 112-130. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/112_130_No-4-87_2023_ukr.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
4. Ukraine's Peace Formula Philosophy. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/53/32af8d644e6cae41791548fc82ae2d8e_1691483767.pdf (дата звернення: 10.05.2024).
5. Маніфест сталого миру "Світ після нашої перемоги". URL: <https://www.oporaua.org/viyna/manifest-stalogo-miru-svit-pislia-nashoyi-peremogi-24555> (дата звернення: 10.05.2024).
6. Чорней Н. Б. Теорія систем і системний аналіз : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 256 с.
7. Минцберг Г. Структура в кулаке: создание эффективной организации. СПб. : Питер, 2004. 512 с.
8. Гараедаги Дж. Системное мышление: как управлять хаосом и сложными процессами. Платформа для моделирования архитектуры бизнеса. Минск : Гревцов Паблішер, 2007. 480 с.
9. Осипов В. А. Понятие «гетерархия»: концептуализация, предметное поле и эвристические возможности в анализе публичной политики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.полит.н. Москва : РУДН, 2018.
10. Michels R. Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy. New York : Free Press, [1911] 1962.
11. Плахтій Т.О. Політичні партії нового покоління: теоретичні й технологічні засади діяльності, порядок створення і розгортання : монографія. Львів : Магнолія 2006, 2023. 736 с.
12. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ : Наш формат, 2018. 216 с.
13. Ashby W. Ross. An Introduction to Cybernetics. London : Chapman & Hall, 1956.
14. Афонін Е. А., Мартинов А. Ю. Архетипи колективного несвідомого як джерело інноваційного розвитку сучасного – постмодерного суспільства // Українська соціологічна думка в пошуках шляхів соціально-економічного розвитку. (2024). Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2.

References:

1. Ivanenko O. A. (2010). *Zakliuchnyi akt Narady z bezpeky i spivrobotnytstva v Yevropi 1975 [The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe 1975]. Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk [Ukraine in International Relations: Encyclopedic Dictionary-Handbook]* (Vol. 2: Predmetno-tematychna chastyna: D – I, pp. 154–158). Kyiv, Ukraine: Institute of History of Ukraine, NASU [in Ukrainian].
2. Sushyi, O. V., Plakhtii, T. O., & Afonin, E. A. (2017). Arkhetyka i publichne upravlinnia: stratehii ta mekhanizmy rozviazannia konfliktiv u suchasnomu sviti [Archetypics and public administration: strategies and mechanisms for conflict resolution in the modern world]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Socium*, 2 (61), pp. 146–157. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/146-157_no-2_vol-61_2017_UKR.pdf [in Ukrainian].
3. Afonin, E. A., Martynov, A. Yu., & Plakhtii, T. O. (2023). Proiektna onlain-dyskusiiia Ukrainskoi shkoly arkhetyky na temu: "Povoienna yevropeiska systema bezpeky za umov postmodernoho svitu (tekhnolohiia, dyskusiiia ta vysnovky)" [Project online discussion of the Ukrainian School of Archetypics on the topic: "Post-war European security system in the conditions of the postmodern world (technology, discussion, and conclusions)"]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Socium*, 4 (87), pp. 112-130. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/112_130_No-4-87_2023_ukr.pdf [in Ukrainian].
4. Ukraine's Peace Formula Philosophy. (n.d.). *president.gov.ua*. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/53/32af8d644e6cae41791548fc82ae2d8e_1691483767.pdf
5. Manifest staloho myru "Svit pislya nashoi peremohy" [Manifesto of Sustainable Peace "The World After Our Victory"]. (n.d.). *oporaua.org*. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/manifest-stalogo-miru-svit-pislya-nashoyi-peremogi-24555> [in Ukrainian].
6. Chorni, N. B. (2005). *Teoriia system i systemnyi analiz [Theory of systems and system analysis: a textbook]*. Kyiv: MAUP.
7. Mintzberg, H. (2004). *Struktura v kulake: sozdanie effektivnoi organizatsii [Structure in fives: Designing effective organizations]*. St. Petersburg: Piter [in Russian].
8. Gharajedaghi, J. (2007). *Sistemnoe myshlenie: kak upravlyat' khaosom i slozhnymi protsessami. Platforma dlya modelirovaniya arkhitektury biznesa [System thinking: Managing Chaos and Complexity: A Platform for Designing Business Architecture]*. Minsk: Grievtsov Publisher [in Russian].
9. Osypov, V. A. (2018). *Poniattia "heterarkhiia": kontseptualizatsiia, predmetne pole i evristychni mozhlyvosti v analizi publichnoi polityky [The concept "heterarchy": conceptualization, subject field and heuristic possibilities in the analysis of public policy]*. Moscow, Russia: RUDN [in Russian].
10. Michels, R. ([1911] 1962). *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York: Free Press.
11. Plakhtiy, T. (2023). *Politychni partii novoho pokolinnia: teoretychni y tekhnolohichni zasady diialnosti, poriadok stvorennia i rozhortannia: monohrafiia [Political Parties of the New Generation: Theoretical and Technological Principles of Their Activity, and the Procedure for Their Establishment and Deployment]*. Lviv: Magnolia 2006 [in Ukrainian].
12. Weber, Max. (2018). *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism]*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
13. Ashby, W. Ross. (1956). *An Introduction to Cybernetics*. London: Chapman & Hall.
14. Afonin, E. A., Martynov, A. Yu. (2024). Arkhetypy kolektyvnoho nesvidomoho yak dzherelo innovatsiinoho rozvytku suchasnoho – postmodernoho suspilstva [Archetypes of the collective unconscious as a source of innovative development of the modern – postmodern society]. *Ukrainska sotsiologichna dumka v poshukakh shliakhiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku – Ukrainian Sociological Thought in Search of Paths for Socio-Economic Development, Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 2 [in Ukrainian].

УДК 316.485:364-782](100+477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-248-262](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-248-262)

Солнишкіна Аліна Анатоліївна доцентка кафедри соціальної роботи факультету медичних технологій діагностики та реабілітації, кандидатка соціологічних наук, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, <https://orcid.org/0000-0002-5369-6350>

ПРАКТИКИ МЕДІАЦІЇ ТА РОЗБУДОВИ МИРУ В КРАЇНАХ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВІЙНИ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД.

Анотація. Наукова стаття аналізує практики вирішення конфліктів та розбудови миру. Авторка статті розглядає теоретичні підходи до визначення понять «Розбудова миру», ідентифікуює структурні компоненти медіаційного процесу.

В процесі дослідження аналізуються принципи, норми та цінності щодо медіації та розбудови миру в країнах, які постраждали від наслідків війни.

Досліджуються інструменти та практики медіації та миробудування, як зарубіжні, так і українські.

Підкреслюється провідна роль громадянського суспільства у процесах миротворення та вирішення конфліктів.

Розглядається досвід таких країн, як Боснія і Герцеговина, Грузія, Україна. Вивчаються реальні кейси цих країн.

Аналізуються соціальні проєкти та ініціативи із вирішення конфліктів, зниження соціальної напруги в громадах, медіаційні практики, заходи із розвитку соціального капіталу, встановлення соціального партнерства та соціального діалогу.

Визначаються переваги та недоліки імплементації практик медіації в післявоєнні країни та роль соціальних акторів та соціальних інститутів у процесі примирення.

Наводяться конкретні приклади ефективних методів застосування медіації та вирішення конфліктів у кризових громадах.

Підкреслюється роль активних громадян та лідерів думок у вирішенні внутрішніх конфліктів у післявоєнних країнах.

Стаття представляє інтегративний підхід та комплексну модель щодо вивчення участі представників громадянського суспільства у відновленні країни та розбудови миру.

Виклики та гострі проблеми посередників під час здійснення медіаційних практик вивчаються в даній науковій публікації.

Роль соціальної згуртованості в громаді зазначається при аналізі практичного досвіду.

Наведено авторський досвід у процесі вирішення конфліктів в українському суспільстві

Ключові слова: медіація, розбудова миру, війна, відновлення, конфлікт, архетипний підхід.

Solnyshkina Alina Anatolyivna candidate of sociological sciences, PhD, Associate Professor of the Chair of social work of the Faculty of medical technologies of Diagnostics and Rehabilitation, Oles Honchar Dnipro National University, <https://orcid.org/0000-0002-5369-6350>

MEDIATION AND PEACEBUILDING PRACTICES IN COUNTRIES, AFFECTED BY WAR: AN ARCHETYPAL APPROACH.

Abstract. The article analyses the practices of conflict resolution and peacebuilding. The author of the article examines theoretical approaches to the definition of "peacebuilding" and identifies the structural components of the mediation process.

The author of the publication analyses the principles, norms, and values of mediation and peacebuilding in countries affected by the consequences of war.

The tools and practices of mediation and peacebuilding, both foreign and Ukrainian, are studied.

The leading role of civil society in peacebuilding and conflict resolution is emphasized.

The experience of such countries as Bosnia and Herzegovina, Georgia, and Ukraine is considered. Real cases from these countries are studied.

Social projects and initiatives to resolve conflicts, reduce social tension in communities, mediation practices, measures to develop social capital, establish social partnership, and social dialogue are analyzed.

The advantages and disadvantages of implementing mediation practices in post-war countries and the role of social actors and social institutions in the reconciliation process are identified.

Specific examples of effective methods of mediation and conflict resolution in crisis communities are provided.

The role of active citizens and opinion leaders in resolving internal conflicts in post-war countries is emphasized.

The article presents an integrative approach and a comprehensive model for studying the participation of civil society representatives in the reconstruction of the country and peacebuilding.

Challenges and actual problems of mediators in the implementation of mediation practices are studied in this scientific publication.

The role of social cohesion in the community is highlighted in the analysis of practical experience.

The author's experience in conflict resolution in Ukrainian society is presented.

Keywords: mediation, peacebuilding, war, recovery, conflict, archetypal approach.

Постановка проблеми. Джон Пол Ледерак в своїй фундаментальній праці «Розбудова миру. Стале примирення в розділених суспільствах» аналізує процеси медіації, вирішення конфліктів на всіх рівнях влади.

Розвиток лідерства та соціальних ініціатив у громадах, мешканці яких постраждали від збройних конфліктів та бойових дій.

Джон Пол Ледерак пропонує інтегровану модель розбудови миру, розробляє систему індикаторів готовості до розбудови миру, вивчає трансформаційні спроможності різних соціальних акторів щодо вирішення конфліктів, динаміку розвитку конфліктів на кризових територіях, створення ресурсних груп тощо.

Всесвітньо відомий спеціаліст із розбудови миру аналізує ролі посередників та ресурси забезпечення порозуміння в громадах, які вражені війною та у повоєнних суспільствах.

Архетипні ролі об'єднувачів, легітиматорів, візіонерів, спеціалістів із розвитку вмінь повинні бути серед фасилітаторів та медіаторів в кризових громадах у повоєнних суспільствах [1, Р.20-25].

Енвер Джуліман в фундаментальній праці «Примирення. Вказівники вздовж успіху» виділяє наступні вимоги щодо вирішення конфліктів на територіях, які були охоплені воєнними конфліктами: врахування спільних інтересів, архетипи правди та справедливості, розбудова концепту довіри із врахуванням інтеграції всіх видів знань.

Ця позиція людини, яка мимоволі стала біженцем в Норвегії та приймала участь в процесах розбудови миру відрізняється від архетипу невідворотних перемовин, які нав'язуються українському суспільству.

Архетипи соціально-емоційного, інструментального, політичного примирення, які є концептами пошуку злагоду безпосередньо всередині повоєнного суспільства, вирішення внутрішніх конфліктів з встановленням справедливості та невідворотності покарання за злочини із залученням у миротворчі процеси таких носіїв примирення, як: релігійних діячів, журналістів, громадських активістів [2].

Авторка статті ставить перед собою дослідницьке завдання щодо вивчення релевантних соціальних практик щодо розбудови миру та медіаційних процесів, діалогів примирення та вивчення переваг та недоліків вже існуючих проєктів, як в зарубіжній, так і вітчизняній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За методологію Світового банку виділяються наступні види постконфліктних ситуацій, за яких можливе примирення та ефективна розбудова миру.

1). *Самодостатнє будівництво миру (Self-enforcing peace building)* – переформатування та трансформація офіційних соціальних інституцій, легітимізація правничих структур.

2). *Посередницька розбудова миру (Mediated peace building)* – в умовах крихких домовленостей та відсутності забезпечення сталого розвитку механізми медіації є ефективними.

3). *Конфліктне миробудування (Conflictual peace building)* – конфліктні наративи та патерни соціальної поведінки тісно вбудовані в повсякденне життя, соціальні відносини людей, офіційну ідеологію, функціонування соціальних інституцій [3, Р.Р.15-20].

Впровадження концепції довіри в миротворчі процеси сприятимуть трансформації соціальних процесів в поствоєнних суспільствах в умовах перехідного правосуддя, відновлення країни та перезапуску соціальних інституцій.

Згідно досліднику Адельману, концепт «Примирення» складається із наступних складових:

1). *Визнання правди* щодо вчиненого насилля та надання можливості почути голоси жертв геноциду та військових конфліктів, створення та впровадження меморіальних практик та створення візії власного майбутнього.

2). *Відновне правосуддя* – імплементація процедур покарання винних у військових злочинах у майбутньому.

3). *Реституція* – створення інституцій для впровадження реформ.

4). *Зцілення та загоєння ран* – практики роботи із психотравмуючими подіями, проєкти із відновлення та реабілітації жертв збройних конфліктів [3, Р.Р.20-23].

Дослідники Рамсботам та Беркович визначають такі складові медіаційного процесу:

А). Сторони конфлікту.

Б). Медіатор.

В). Процес медіації.

Г). Контекст медіації [4, Р.20].

Термін «Розбудова миру» ґрунтується на визнанні необхідності попередження ескалації та загострення конфлікту, припинення насилля та недопущення подібних дій в майбутньому [6, Р.102].

Посібник підтримки посередництва Африканського Союзу при проведенні медіаційних практик наполегливо радить вивчати наступні тренди, які складають оточення наявного конфлікту:

- зростання політично обумовленого насилля;
- підвищення політичної ролі військових;
- маргіналізація та збідніння населення;
- розвиток демократичних процесів в конкретному регіоні;
- збільшення випадків тероризму.

Підхід наскрізної всеохоплюючої медіації полягає у практичній імплементації наступних складових компонентів посередництва при вирішенні конфліктів у країнах, які пережили війну:

- Рівень відносин (дезінтеграція, складнощі інтерпретації, низький рівень комунікації між конфліктуючими сторонами).
- Цінності (різний світогляд, випадки, коли одна ціннісна система суперечить іншій, ціннісний вакуум).
- Структурні аспекти (наявність випадків несправедливості, дискримінації, стигматизації).
- Інтереси (різні потреби).
- Інформаційні проблеми (нестача інформації, дезінформація, різні рівні інтерпретації отриманих даних та оцінки інформації) [5, Р. 27-30].

Мета статті – проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід вирішення конфліктів та соціальні проєкти із розбудови миру в повоєнних країнах.

Завдання статті:

- 1). Вивчити теоретико-методологічні підходи та моделі медіації та розбудови миру в країнах, які зазнали військових конфліктів
- 2). Дослідити можливості імплементації отриманого досвіду для розвитку українського суспільства.
- 3). Виявити інструменти розбудови миру в країнах, які постраждали від бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Вчені виділяють дві категорії миробудування – трансформація відносин та соціальних інституцій.

Одна із груп вирішує структурні соціальні проблеми, друга-стосунки між людьми, вдосконалення відносин між різними етнічними та соціальними групами.

Цікавий досвід у розбудові миру мають Боснія та Герцеговина в площині із співпраці із мистецькими агенціями та соціокультурними організаціями.

Їх внесок у процес миробудування є значним після завершення війни на Балканах.

Арт-терапія із жертвами та особами, які постраждали від бойових дій, мистецькі акції протесту проти війни – все це є елементами мистецько-орієнтованих механізмів розбудови миру.

Мистецтво як засіб реконструкцію повоєнного суспільства є потужним соціальним інструментом.

Роль громадянського суспільства в попередженні конфліктів є визначною.

Крейг Зелайзер в науковій публікації «Роль мистецьких процесів в розбудові миру в Боснії та Герцеговині» наводять приклади збірки есеїв Маріан Лібманн, яка складається із спогадів арт-терапевтів, які працювали із постраждалими від бойових дій та збройних конфліктів.

«Надихаючі історії зі всього світу», що видані Кізом Екскампом також були присвячені ролі мистецьких практик у розбудові повоєнних суспільств та у соціальній реабілітації жертв війни.

Вчений Лумсден фасилітував діалоги між хорватами та мусульманами через обмін надбаннями музичної культури. Оркестри, поетичні та театральні групи, які склалися із представників різних етнічних та релігійних груп проводилися ефективно, хоча мали труднощі із комунікацією.

Партисипативний театр із презентацією своїх життєвих історій різними учасниками повоєнних громад за участю фасилітатора-посередника мали успіх.

Поліетнічні та міжрелігійні хорові колективи стали популярні в великих містах.

Тренінги із елементами мистецьких практик та арт-терапії проводилися із вразливими категоріями населення. [8, Р.Р. 68-69].

Дослідниця Джуліанна Фанк Декард за сприяння та допомоги вчених Мальфлиета та Поллефейта в змістовній монографії «Невидимі віряни за мир: релігія та розбудова миру у післявоєнній Боснії та Герцеговині».

Також дослідники зазначають провідну роль громадянського суспільства у розбудові миру.

Визнання різноманітності, плюралізм думок, активізація населення та залучення до участі у проєктах відбудови країни.

Вплив громадянського суспільства в колишній Югославії був мінімальний та незначний.

Поступове залучення до ініціатив громадянського суспільства релігійних громад, соціальних рухів, професійних спілок, незалежних засобів масової інформації сприяло консолідації післявоєнного суспільства.

Спільний соціальний діалог між соціальними акторами дав змогу ідентифікувати ключові пріоритети розвитку та функціонування, а саме:

- захисту приватного бізнесу;
- моніторинг діяльності влади;
- соціальна адвокація вразливих верств населення;
- розбудова соціального партнерства та суспільного єднання;
- медіаційні практики [7, Р.Р. 20-30].

Використовуючи термін Роберта Патнема, громадянське суспільство стало потужним інструментом інтеграції та розвитку соціального капіталу.

Асоціації гуманітарної допомоги, релігійні організації, НКО соціального спрямування виконували функції соціалізації та соціального забезпечення постраждалих від війни.

Громадянське суспільство в Боснії і Герцеговині грало роль посередника між соціальними акторами та політичним істеблїшментом.

Медіаційні сесії в місті Санський Мост між представниками різних релігійних громад із залученням лідерів цих спільнот мали успіх.

Всі проєкти були спрямовані на впровадження принципів добросусідського життя громади.

Наприклад, в Сараєво і християнські і мусульманські громади розділяють принцип *komšiluk* – принцип родинних зав'язків та общинної допомоги.

Труднощі медіаційних практик та процесу розбудови миру полягала в недовірі збоку людей, а також деформованими відносинами між тими хто виїхав та тими, хто залишився, ненависті до сусідів – зрадників. Травми війни, трагічна пам'ять минулого були важкою перешкодою для встановлення норм мирного післявоєнного часу.

Встановленню миру сприяли культурні традиції та релігійні звичаї. Наприклад, мусульманський принцип *Merhamet* говорить про гостинність, взаємовиручку, благодійність та милосердя.

Дослідники стверджують, що саме принцип *Merhamet* допоміг у вирішенні гострих конфліктних ситуацій. Не зважаючи на біль, на високий рівень напруги та ненависті в післявоєнному суспільстві, є свідчення мусульман про те, що саме принцип *Merhamet* допомагав цілковито не зануритися в озлоблення та відчай.

Принцип *Merhamet* містифікується та ідеалізується в балканських джерелах. Іде дискусія та існують різні боки тлумачення цього конструкту. Від принципу всепрощення, який допоміг вижити і стане корисним в новій мирній реальності до суїцидальної ментальності та прийняття фаталізму, на кшталт «у сербського вояки також є дружина, діти та мати».

Хафіз Бугарі із Сараєво, коментуючи принципи миробудування говорить про недопустимість гніву та злоби.

Поширеною проблемою медіаційних переговорів в громадах було перекладання відповідальності, заперечення провини щодо актів геноциду [7, Р.Р. 170-180].

Також серед труднощів посередник Джозеф Марко зазначає, що конференція із медіаційних процесів в Боснії і Герцеговині зазнала повного фіаско.

Міжнародна спільнота, міжнародні інституції, які її готували не врахували соціальні, культурні, політичні контексти. Отже, політична воля та цінності зовнішніх акторів іноді зовсім не відповідають потребам населення на територіях, вражених війною. [8, Р.Р. 120-125].

Соціально – психологічні проблеми та методи їх подолання в Україні в часи повномасштабного вторгнення мають спільні риси з російсько-грузинською війною.

Магда Лорена Карденас – наукова співробітниця Факультету політичних наук Університету Умео (Швеція) в статті «Дипломатія за принципом «Жінка – жінці» в Грузії: стратегії розбудови миру під час замороженого конфлікту» аналізує стратегії розбудови громад, встановлення соціального діалогу, стратегії вирішення конфліктів у громадах, які вражені військовим конфліктом [9, Р.Р. 388-400].

Соціокультурна дипломатія за принципом «Жінка-жінці» базується на пошуку міжетнічного, міжрелігійного діалогу.

Дипломатія за принципом «Жінка-жінці» є альтернативною стратегією розбудови миру, сприяє інклюзивності, подоланню гендерного дисбалансу та розумінню соціальних аспектів динаміки конфлікту.

Створення платформ для діалогу із залученням професійних фасилітаторів.

Миробудування розглядається як комплексна та довготермінова стратегія та сприяє подоланню нарративів ворожості та соціального виключення.

Створення альтернативних арен для діалогу грають провідну роль в такому підході.

Процеси розбудови миру передбачають залучення широкого кола соціальних акторів в процес вирішення конфліктів та створення антиконфліктних резолюцій.

Теоретико -методологічні підходи розглядають розбудову миру як процес соціальних трансформацій.

Для вирішення затяжних та заморожених конфліктів використовується методологія залучення низових громадянських ініціатив. Іноді такий підхід є передумовою для офіційних переговорів та дипломатії.

Жіночий активізм дозволяє розробити та впровадити нові сценарії та соціальні ініціативи із захисту прав внутрішньо переміщених осіб, сільських жінок, родин, які постраждали від війни.

Ключовим ресурсом для впровадження інструментів даної методології є захист прав, гендерна рівність, покращення якості життя.

Соціальна адаптація та інтеграція жінок із числа внутрішньо переміщених осіб – це важливі компоненти ініціатив жіночих інформаційних та правозахисних центрів в повоєнній Грузії.

Впровадження цінностей діалогу всередині громад, які афектовані військовим конфліктом є провідною соціальною активністю.

Проведення таборів для дітей, вражених війною для соціально-психологічної реабілітації, соціального супроводу є блискучим прикладом об'єднання зусиль представниць різних спільнот, релігійних груп та неурядових організацій.

Залучення жінок до участі в розбудові миру та повоєнних територій зробило значний внесок у розвиток повоєнної Грузії [9, Р.Р. 400-405].

Зустрічі громад дозволяли розробити спільні стратегії вирішення соціальних проблем, які зазвичай таргетувалися як «жіночі соціальні проблеми» (діти, здоров'я, родина) при їх вирішенні застосовувалася підхід, який заснований на соціальній безпеці.

Були створені Жіночі миротворчі мережі, аналітичні жіночі центри із миробудування, платформи діалогу та комунікацій з метою вирішення гострих соціальних проблем повоєнної Грузії.

Стратегії роботи з внутрішньо переміщеними жінками розвивалися від відмови від копінг-стратегій виживання до особистісного розвитку.

Створення Школи для розвитку Жіночого лідерства, які проводили тренінги по аналізу та вирішенню конфліктних ситуацій, навчання технологіям соціальної адвокації та підвищенню організаційної спроможності жіночих громадських організацій та благодійних фондів є потужними соціальними інструментами розбудови миру.

Розширення прав та можливостей жінок в післявоєнній Грузії позитивно вплинули на трансформацію конфліктних наративів.

Представників та представниць громадського суспільства залучали до робочих офіційних груп, офіційних діалогів та переговорів [9, Р.Р.405-407].

Леван Махашвілі в дисертаційній роботі «Управління конфліктами та медіація Європейського Союзу у Грузії та Молдові у 2004 – 2016 роках: оцінювання та обґрунтування ефективності та продуктивності» аналізує провідні інструменти процедур та їх ефективність процедур посередництва.

Підтримка громадянського суспільства та впровадження в практичну діяльність процесів демократизації, пошук спільних позицій, інтересів є ефективними методами.

Прикладом є діяльність The Peace-building Partnership (PbP) – Партнерства із Розбудови миру, яка просує цінності діалогу між організаціями Європейського Союзу та неурядовими організаціями та громадськими активістами. [4, Р.Р. 70-74].

Прикрим фактом є залучення росії як посередника в миротворчі процеси в Молдові та Грузії в період військової анексії.

Перешкоджанням для ефективних переговорів був фактор недовіри ключових соціальних акторів з територій, вражених війною.

Також під час проведення медіаційних практик фіксувалося загострення випадків насилля на вражених війною територіях.

Такі варіанти посередництва є неефективними та суперечать принципам медіації та миробудування.

Отже, серед переваг проєктів та ініціатив із розбудови миру необхідно виділити активну участь громадянського суспільства, серед недоліків, які треба врахувати в подальших миротворчих процесах є постійне втручання держав, які задіяні в актах геноциду та насильства та хаотичне проведення діалогів та медіаційних заходів.

Архетипи посередництва та допомоги у вирішенні конфліктних ситуацій присутні в українському суспільстві та відомі при аналізі законодавства та документальних джерел.

Наприклад, Центр досліджень медіації та діалогу Києво-Могилянської Академії виявив 167 фасилітованих діалогів, які проводилися за участю 66 організацій з 2014 по 2018 роки.

На думку Тетяни Кисельової, професійна спільнота працює в рамках фасилітаційної медіаційної моделі з метою розбудови толерантного та інклюзивного українського суспільства [10, Р.Р. 122-124].

Андрій Кришталь, Тетяна Кисельова та Ольга Котюк в аналітичному звіті «Організації громадянського суспільства в полі діалогу та медіації в Україні: зміни, виклики та тренди після 24 лютого 2022», який було опубліковано в 2023 році за сприяння Данської ради у справах біженців вважають, що соціальне картографування громадських ініціатив, створення банку даних щодо медіаційних та фасилітаційних діалогових сесій, проведення глибоких інтерв'ю є пріоритетними напрямками роботи.

Особливостями роботи в сферах встановлення діалогу та проведення медіаційних зустрічей в громадах є:

- 1). Травмофокусований та травмоінформований підходи щодо роботи із людьми на локальному рівні.
- 2). Криза сімейної медіації в часи війни.
- 3). Неможливість роботи на окупованих територіях.
- 4). Терміни «мир» та миробудування» в українському контексті мають дуже контроверсійне значення, і це зазначалося в рамках архетипного підходу.
- 5). Після повномасштабного вторгнення спостерігається єднання та плідне співробітництво центрів, організацій, які згідно законодавству України мають право та мають кваліфікованих спеціалістів для проведення медіації.

6). Сприяння та розвиток розвитку участі населення в інклюзивному відновленні громад, які постраждали від бойових дій (партисипативний підхід).

7). Фокус не тільки на громадян, які продовжують перебувати в Україні під час повномасштабного вторгнення росії в Україну, але і на тих українців, які перебувають під тимчасовим захистом інших держав.

8). Пріоритет віддається проведенню медіації та фасилітаційних діалогів на звільнених українських територіях [11,Р.Р. 13-15].

Ссенситивною темою є примирення та розбудова країни поруч із мешканцями із інакшими поглядами.

Для вирішення проблем конфліктів та ознайомлення як діючих працівників соціальної сфери, так і для студентів спеціальності «Соціальна робота», авторка наукової статті приймала безпосередню участь в наступних наукових, просвітницьких та громадських і волонтерських заходах.

Ознайомлення із Таблицею 1 дозволить дізнатися про форми роботи із миробудування та впровадження практик медіації.

Таблиця 1.

Авторський досвід участі в миротворчих практиках: форми та методи.

№	Захід	Рік	Цільова аудиторія	Форми роботи
1	Освітня Лабораторія Медіації та розбудови миру	2023- 2024	- Студенти Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара спеціальності «Соціальна робота»; - Студенти Дніпровського індустріального фахового коледжу спеціальності «Соціальна робота» .	-тренінги, лекції; -соціальні літературні лекторії; -розв'язання практичних кейсів, -авторський дослідницький проєкт.
2	Медіація в соціальній роботі: принципи, методи і стандарти	2021	Фахівці соціальної сфери Дніпропетровської та Київської області під час підвищення кваліфікації в Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара	- Практикум з медіації; -Аналіз Закону України «Про медіацію» (2021); -Аналіз Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації) (2016), робота з документами.
3	Ярмарок вакансій для внутрішньо переміщених осіб за сприяння ПРООН	2017	Внутрішньо переміщені особи Дніпра, Павлограда, Нікополя, Кривого Рогу Дніпропетровської області	-Проведення тренінгів адаптації та з проєктного менеджменту.

Метою авторського Проєкту «Освітня лабораторія медіації та розбудови миру» є організація систематичної просвітницької роботи для студентів спеціальності «Соціальна робота» факультету медичних технологій діагностики та реабілітації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Під час проведення проєкту в першому семестрі 2023-2024 р.р. були здійснені наступні заходи:

- 1). Прочитані лекції із історії соціальної роботи в часи Другої світової війни та сучасних військових конфліктів, соціальної роботи в радянські часи.
- 2). Проведені лекції із медіаграмотності та протидії пропаганді.
- 3). Проведений цикл бесід в рамках курсу «Історія соціальної роботи» в рамках постколоніальних соціальних студій за такими напрямками: «Соціальна робота та соціальна політика під час війни», «Розбудова системи соціального захисту в повоєнні часи», читання книжок Енн Еплбаум, Славенки Дракуліч, Джона Пола Ледерака.

Активно обговорювалися кейси із роботи Енвера Джулімана «Примирення» стосовно постконфліктних студій та розбудови балканських країн після війни.

3). Для студентів першого курсу спеціальності «Соціальна робота» організовано та імплементовано творче практичне завдання.

Група РС-23 (студенти першого курсу спеціальності «Соціальна робота») виконала дослідницькі проєкти, які містили вибір історичного місця, архітектурного об'єкта, місця пам'яті, які асоціюються із радянським періодом. Студенти збирали історичні матеріали, брали інтерв'ю у мешканців міст або селищ стосовно спогадів про минуле. Студенти ділилися своєю візією, як вони бачать майбутнє обраного об'єкта для декомунізації під час відбудови повоєнної України.

Захист проєктів довів креативність студентів, які розкривали бачення деяких радянських споруд, як музеї вивчення комунізму тоталітаризму, або центрів, де буде збиратися громада для вирішення питань розбудови.

Отже, проєкт не тільки торкався повоєнної розбудови країни, вирішення конфліктів всередині громад, але і торкався проблем історичної пам'яті та моделювання майбутнього.

Таким чином, просвітництво, проведення навчальних та практичних заходів із залученням кваліфікованих спеціалістів із медіації та розбудови миру має позитивним ефект.

Дана освітня ініціатива з суспільно значущою компонентою був реалізований при активному менторстві з боку громадської організації «Центр Айн Ренд в Україні»

Архетипний мультидисциплінарний підхід до вирішення конфліктів із елементами медіації та фасилітованих діалогів має враховувати особливості менталітету, соціокультурного контексту.

Фасилітаторки та практичні медіаторки Ольга Бершадська та Олеся Іваненко в статті «Медіація в крос-культурній перспективі дають наступні поради та рекомендації при здійсненні професійної діяльності із посередництва та вирішення конфліктів.

1). Врахування згідно підходу нідерландського соціолога Герта Хофстеде наступних факторів: дистанція із владою, колективізм versus індивідуалізм, фемінність чи маскуліність,

2). Модель культурної багатоманітності сприятиме розумінню емоцій, ігноруванню або складному проживанню чутливих та гострих тем.

3). Знання особливостей етнічних, професійних, релігійних груп.

4). Соціокультурні стереотипи можуть стати перешкодою для ефективного вирішення конфліктних ситуацій.

5). Бути обережним із оціночними судженнями.

6). Довіра будується через освітні проекти та ініціативи. [12, Р.Р. 28-31].

Таким чином, українське суспільство має давні традиції ефективного застосування медіаційних практик та впроваджує проекти та ініціативи із розбудови миру.

Висновки. Проаналізовані теоретико-методологічні підходи та рекомендації базуються на принципах конфіденційності, незалежності медіаторів, неприпустимості оціночних суджень.

Залучення мешканців громад, вражених війною до соціальних ініціатив та проектів розбудови миру призведе до встановлення соціального партнерства, зниження конфліктів.

Соціальна адвокація та представництво інтересів вразливих груп населення та їх наснаження та лобіювання їх інтересів сприятимуть зниженню рівня соціальної напруги.

Залучення до процесу розбудови миру лідерів думок, активних громадян, науковців, митців сприятиме підвищенню рівня соціальної згуртованості суспільства.

Україна має досвід проведення діалогів в громадах, які постраждали від бойових дій, практики вирішення конфліктів.

Освітню компоненту у миротворчих практиках та соціальних проектах розбудови миру підкреслювали Джон Пол Ледерак та Енвер Джуліман.

Мистецькі практики під час розбудови миру стануть не тільки інструментом для підвищення рівня життєстійкості та резильєнтності, але і сприятимуть приверненню уваги до гострих проблем війни в Україні.

Розбудова мереж фасилітаторів та медіаторів, які дотримуються законодавства є актуальним в умовах сьогодення.

Література:

1. Lederach, John Paul (1997). *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. United States Institute of Peace Press, 197 p.
2. Enver Juliman presented his book “Reconciliation: Directions along the Way” in Kyiv. Ukrainian Helsinki Human Rights Union, 2018. Retrieved 01.04.2024 from <https://www.helsinki.org.ua/en/articles/enver-juliman-presented-his-book-reconciliation-directions-along-the-way-in-kyiv/>
3. Vibeke Wang, Astri Suhrke, Elling N. Tjønneland (2005). *Governance Interventions in Post-War Situations: Lessons Learned*. Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Right. 28 p.
4. Makhshvili, Levan (2019). *EU Conflict Management and Mediation in Georgia and Moldova in 2004-2016 – Assessing and Explaining the Performance*. PhD Thesis. Institute for European Studies of Tbilisi State University. 217 p. Retrieved 4.04.2024 from https://digitallibrary.tsu.ge/book/2019/october/disertations/makhshvili_levan_disertacia.pdf
5. *African Union mediation support book* (2014). African Centre for the Constructive Resolution of Disputes (ACCORD) and African Union. 193 p. Retrieved 15.04.2024 from <https://www.peaceau.org/uploads/06-au-mediation-support-handbook-2014.pdf>
6. Jakešević, Ružica (2018). Conflict Resolution and Peacebuilding in the Western Balkans - the Role of External Actors. *Teorija in praksa*, 55 (1). p.p. 99-122. Retrieved 22.03.2024 from <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/reševanje-konfliktov-in-izgradnja-miru-na-zahodnem-balkanu-vloga-zunanjih-akterjev.pdf?sfvrsn=0>
7. Julianne Funk (2012). “Invisible” Believers for Peace. Religion and Peacebuilding in Postwar Bosnia-Herzegovina. *Faculteit Sociale Wetenschappen*. 245 p.
8. Zelizer, Craig (2003). The Role of Artistic Processes in Peace-Building in Bosnia – Herzegovina. *Peace and conflict studies*. 10 (3). p.p 61-74
9. Cardenas, M. (2019) Women-to-Women Diplomacy in Georgia: A Peacebuilding Strategy in Frozen Conflict. *Civil Wars*. 21(3). p.p. 385-409
<https://doi.org/10.1080/13698249.2019.1667713>
10. Kyselova, Tetiana (2017). Professional Peacemakers in Ukraine: Mediators and Dialogue Facilitators Before and After 2014. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 3, 117–136
11. Kryshchal Andrii, Kotiuk, Olha, Kyselova, Tetiana (2023). *Civil Society Organizations in the Field of Mediation and Dialogue in Ukraine: Changes, Challenges and Trends after 24 February 2022*. Kyiv, 2023, 30 pages.
12. Bershadska, Olha and Ivanenko, Olesya (2023). Mediation in Cross-Cultural Perspective. Mediation from the Perspective of Ukraine and European Union. *The Mediation. Trade magazine for Conflict Resolution*. 28-31 Retrieved 15.04.2024 from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/220601_The_Mediation_Edition_II_2023_ePaper_230412_201508.pdf

References:

1. Lederach, John Paul (1997). *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. United States Institute of Peace Press, 197 p.
2. Enver Juliman presented his book “Reconciliation: Directions along the Way” in Kyiv. Ukrainian Helsinki Human Rights Union, 2018. Retrieved 01.04.2024 from <https://www.helsinki.org.ua/en/articles/enver-juliman-presented-his-book-reconciliation-directions-along-the-way-in-kyiv/>
3. Vibeke Wang, Astri Suhrke, Elling N. Tjønneland (2005). *Governance Interventions in Post-War Situations: Lessons Learned*. Chr. Michelsen Institute Development Studies and Human Right. 28 p.

4. Makhashvili, Levan (2019). *EU Conflict Management and Mediation in Georgia and Moldova in 2004-2016 – Assessing and Explaining the Performance*. PhD Thesis. Institute for European Studies of Tbilisi State University. 217 p. Retrieved 4.04.2024 from https://digitallibrary.tsu.ge/book/2019/october/disertations/makhashvili_levan_disertacia.pdf
5. *African Union mediation support book* (2014). African Centre for the Constructive Resolution of Disputes (ACCORD) and African Union. 193 p. Retrieved 15.04.2024 from <https://www.peaceau.org/uploads/06-au-mediation-support-handbook-2014.pdf>
6. Jakešević, Ružica (2018). Conflict Resolution and Peacebuilding in the Western Balkans - the Role of External Actors. *Teorija in praksa*, 55 (1). p.p. 99-122. Retrieved 22.03.2024 from <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/reševanje-konfliktov-in-izgradnja-miruna-zahodnem-balkanu-vloga-zunanjih-akterjev.pdf?sfvrsn=0>
7. Julianne Funk (2012). “Invisible” Believers for Peace. Religion and Peacebuilding in Postwar Bosnia-Herzegovina. *Faculteit Sociale Wetenschappen*. 245 p.
8. Zelizer, Craig (2003). The Role of Artistic Processes in Peace-Building in Bosnia – Herzegovina. *Peace and conflict studies*. 10 (3). p.p 61-74
9. Cardenas, M. (2019) Women-to-Women Diplomacy in Georgia: A Peacebuilding Strategy in Frozen Conflict. *Civil Wars*. 21(3). p.p. 385-409
<https://doi.org/10.1080/13698249.2019.1667713>
10. Kyselova, Tetiana (2017). Professional Peacemakers in Ukraine: Mediators and Dialogue Facilitators Before and After 2014. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 3, 117–136
11. Kryshchal Andrii, Kotiuk, Olha, Kyselova, Tetiana (2023). *Civil Society Organizations in the Field of Mediation and Dialogue in Ukraine: Changes, Challenges and Trends after 24 February 2022*. Kyiv, 2023, 30 pages.
12. Bershadaska, Olha and Ivanenko, Olesya (2023). Mediation in Cross-Cultural Perspective. Mediation from the Perspective of Ukraine and European Union. *The Mediation. Trade magazine for Conflict Resolution*. 28-31 Retrieved 15.04.2024 from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/220601_The_Mediation_Edition_II_2023_ePaper_230412_201508.pdf

УДК 316 : 331

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-263-273](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-263-273)

Федотова Тетяна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки та туризму, Донецький національний університет ім. М. Туган-Барановського, вул. Трамвайна, 16, м. Кривий Ріг, 50005, тел.: (050)732-21-02, <https://orcid.org/0000-0002-9529-3429>

АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО МИРУ

Анотація. Розглянуто зміст та трактування поняття «архетип» в різних науках і в ретроспективному зрізі, існуючи підходи до його визначення. В рамках даного дослідження під архетипом вирішено розуміти несвідомий «зразок» (або стратегію) поведінки, що має соціальну природу, як основний елемент, що спрямовує підсвідомі дії людини, а також як можливість або прагнення, інтенція, схильність до певного типу сприйняття, поведінки, дії. Активізація того чи іншого архетипу несвідомої дії здійснюється за допомогою символів у відповідному даному архетипу ситуації і є розкриття сенсу символу, що відбувається як безпосереднє розуміння, впізнавання, очікування сенсу. Все це в повній мірі притаманно та реалізується і у трудовій сфері. Система загальних смислів і значень, що складається в трудовій сфері, колективі, має відношення до психічної та культурної норми дій працівника як індивіда, а також до інтелектуальної норми ментальної активності. З урахуванням специфіки управління трудовим потенціалом дано наступне визначення: архетипи – це певна модель поведінки людини, яка може мати вроджений, універсальний та спадковий характер, а в трудовій сфері ще і придбаний з досвідом та стажем роботи. Визначено, що архетип в сфері управління трудовим потенціалом виступає функціоналом, що забезпечує: переробку інформації на підсвідомому рівні; соціальну адаптацію на рівні розумової дії та оцінки; породження нового сенсу, нового знання, нової інформації, нових навичок; забезпечення вироблення і проектуванням можливої ситуації та стратегії поведінки.

Запропоновано будь-який суб'єкт господарювання представляти у вигляді набору певних архетипів, у загальному структурному розрізі це дві групи: керуючі органи – архетип можна загально іменувати «Центр» («Керівник», «Спеціаліст», «Інженер»), під управлінням яких знаходяться «Технічний виконавець» та «Виконавець». Ця дворівнева система "Керівництво" - "Виконавці" служить базовою моделлю для побудови адаптивного

управління трудовим потенціалом, вона може нагромаджуватися доверху і донизу та структуруватися. Наведено основні риси та функціонали архетипів «Керівник», «Центр», «Виконавець», «Спеціаліст» у дворівневій системі управління трудовим потенціалом. Охарактеризовано архетипіку управління трудовим потенціалом під час Великої вітчизняної війни та її актуальність на сучасному етапі. Визначено, що початок повномасштабного вторгнення привів до певних змін в архетипіці управління трудовим потенціалом, в основному щодо співвідношення і структури архетипів. Запропоновано зміни в архетипному підході для збереження трудового потенціалу країни під час військових дій задля його швидкого відновлення в умовах повоєнного миру.

Ключові слова: трудовий потенціал, трудові ресурси, повоєнний мир, архетипний підхід, управління кадрами, роботодавці, працівники.

Fedotova Tatyana Anatolyivna PhD of Economics, Docent, Associate Professor, Department of Economics and Tourism, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky, St. tram, Kryvyi Rih, 50005, tel.: (050)732-21-02, <https://orcid.org/0000-0002-9529-3429>

AN ARCHETYPICAL APPROACH TO MANAGING LABOR POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF POST-WAR PEACE

Abstract. The content and interpretation of the concept of "archetype" in various sciences and in a retrospective section, existing approaches to its definition, are considered. In the framework of this study, it was decided to understand the archetype as an unconscious "pattern" (or strategy) of behavior that has a social nature, as the main element that directs the subconscious actions of a person, as well as as an opportunity or desire, intention, tendency to a certain type of perception, behavior, actions. The activation of this or that archetype of unconscious action is carried out with the help of symbols in the corresponding given archetype of the situation and is the disclosure of the meaning of the symbol, which occurs as a direct understanding, recognition, expectation of meaning. All this is fully inherent and implemented in the labor sphere. The system of general meanings and values, which is formed in the labor sphere, collective, is related to the mental and cultural norm of actions of the employee as an individual, as well as to the intellectual norm of mental activity. Taking into account the specifics of labor potential management, the following definition is given: archetypes are a certain model of human behavior that can be innate, universal and hereditary, and in the labor field also acquired with experience and seniority. It was determined that the archetype in the field of labor potential management is functional, which ensures: information processing at the subconscious level; social adaptation at the level of mental action and assessment;

generation of new meaning, new knowledge, new information, new skills; ensuring the development and design of a possible situation and behavior strategy.

It is proposed to represent any economic entity in the form of a set of certain archetypes, in general structural terms, these are two groups: governing bodies - the archetype can be generally called the "Center" ("Manager", "Specialist", "Engineer"), under the management of which there are "Technical executor" and "Executive". This two-level system "Management" - "Executives" serves as a basic model for building an adaptive management of labor potential, it can be piled up and down and structured. The main features and functions of the archetypes "Manager", "Center", "Executive", "Specialist" in the two-level system of labor potential management are presented. The archetype of labor potential management during the Great Patriotic War and its relevance at the present stage are characterized. It was determined that the beginning of a full-scale invasion led to certain changes in the archetypes of labor potential management, mainly in relation to the ratio and structure of archetypes. Changes in the archetypal approach to preserving the country's labor potential during hostilities for its rapid recovery in post-war peace are proposed.

Keywords: labor potential, labor resources, postwar peace, archetypal approach, personnel management, employers, employees.

Постановка проблеми. Незважаючи на третій рік повномасштабної війни в Україні поки що не вироблено ефективних напрацьованих практики та досвіду управління в трудовій сфері під час війни. Неконтрольований та величезний відтік кадрів за кордон та у менш безпечні регіони, фізичні втрати трудових ресурсів, мобілізація великої кількості фахівців та значні руйнування робочих місць призвели до змін архетипіки ринку праці. Роботодавці і фахівці змушені адаптуватися, вчитися управляти командою та бізнесом по новому, змінювати архетипні підходи, що склалися раніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно розвитку трудового потенціалу опубліковано багато праць з різних питань та аспектів, в тому числі увага дослідників приділялася і щодо його відродження після закінчення військових дій. Проте практично відсутні дослідницькі роботи, що застосовують архетипний підхід до сфери трудових відносин і ринку праці. Зокрема в збірнику робіт з архетипіки деякі автори розглядають трудову сферу з позиції вирішення конфлікту [1]: Весельська М. (професійна діяльність державних службовців у сфері освіти), Гагарінов О. (система державного управління), Євдокимова Є. (конфлікт між лідером і командою). Група авторів при розгляді архетипу Господаря приділяє також увагу трудовій сфері [2]. Через архетип трудівника Пономаренко Л. розглянуто стан та перспективи розвитку трудових ресурсів в Україні [3]. Новаченко Т. В. дисертаційне

дослідження присвятив архетипному підходу в питанні керівництва в органах державної влади [4]. Щодо повоєнного часу, то такі дослідження поки що взагалі відсутні. На підставі вищевикладеного ще раз підкреслюється актуальність тематики роботи.

Мета статті (постановка завдання). Визначити необхідні зміни в архетипному підході задля збереження трудового потенціалу України в післявоєнний час.

Виклад основного матеріалу. У світі часто у різних сферах діяльності людини оперують поняттям «архетип». Раніше архетипи зустрічалися лише у роботах з філософії та психології. Нині поняття «архетип» зайняв міцні позиції у сучасній науці, використовують багато інтерпретацій цього поняття, залежно від сфери застосування:

- біологія - уявлення про первинний тип;
- інформатика - формалізована і багаторазово використовувана модель деякого поняття;
- мистецтво - первинні образи, оригінали, загальнолюдські символи, що становлять основи фольклору, міфології та самої культури загалом;
- лінгвістика - мовна форма (слово), може бути використане як вихідне подальшого продовження у родинних мовах.

Отже, можна казати, що поняття «архетип» трактується як «первообраз» чи «первинний образ».

Термін архетип запроваджено Карлом-Густавом Юнгом, який вважав всупереч З. Фрейду, що психічна енергія індивіда визначається не інстинктом продовження роду (лібідо), а архетипами колективного несвідомого. В роботах К.Г. Юнга можна виділити два основних шари в несвідомому: особисте несвідоме (досвід життя конкретної людини) та колективне несвідоме (успадковане і універсальне). Саме колективне несвідоме і складається з архетипів. Юнг пише, що у колективному несвідомому «протягом часу було видовбано певні риси, зані архетипи, чи домінанти» [5, с. 242]. Іншими словами, це повторювані моделі досвіду людства.

Архетип - несвідомий «зразок» (або стратегія) поведінки, що має соціальну природу, розглядається в сучасній психології як основний елемент, що спрямовує підсвідомі дії людини. Архетип - це можливість або прагнення, інтенція, схильність до певного типу сприйняття, поведінки, дії. Наприклад, бінарний архетип передбачає смислову гру через опозиції, у якій реалізується підсвідоме прагнення всьому сприйманому дати протилежні оцінки: верх - низ, добре - погано, позитивне - негативне, істина - брехня тощо.

Архетипи - елементи апріорного (потенційного) простору індивідуального розвитку, які найбільш явно наголошують, що і на несвідомому рівні поведінки людина поводить себе завжди «як людина», оскільки має свій

особливий (відмінний від тварин) життєвий простір, що у сучасних тенденціях характеризується як реальність когнітивна (сміслова, розумова, віртуальна). Активізація того чи іншого архетипу несвідомої дії здійснюється за допомогою символів у відповідному даному архетипу ситуації і є розкриття сенсу символу, що відбувається як безпосереднє розуміння, впізнавання, очікування сенсу. Все це в повній мірі притаманно та реалізується і у трудовій сфері.

У книзі «Структура психіки та архетипи» К. Юнг пише: «архетипи є чимось надзвичайно важливим і таким, що надає значну дію, і їм потрібно приділяти найпильнішу увагу» [5, с. 243]. Самі собою архетипи несвідомі, та їх можна усвідомити як архетипічні образи. К. Юнг вважав, що архетипи змушують реалізовувати універсальні моделі сприйняття, мислення та дії.

На сучасному етапі розвитку знак або/та символ запускає несвідоме програвання ситуації на рівні здорового глузду, в основі якого також лежать архетипи. Загальна норма, що викликає необхідність оволодіння складними формами діяльності, виступає реальним соціальним фактором, який формує спрямованість розвитку психічних структур у онтогенезі. Саме в цьому зв'язку З. Фрейд вводить у структуру психіки персоніфіковану абстракцію культурної норми - «над-Я», а Е. Гуссерль - інтерсуб'єктивність у структуру чистої свідомості.

Система загальних смислів і значень, що складається в трудовій сфері, колективі, має відношення до психічної та культурної норми дій працівника як індивіда, а також до інтелектуальної норми ментальної активності.

Отже, архетипи – це певна модель поведінки людини, яка може мати вроджений, універсальний та спадковий характер, а в трудовій сфері ще і придбаний з досвідом та стажем роботи.

Таким чином, архетип в сфері управління трудовим потенціалом виступає функціоналом, що забезпечує:

- переробку інформації на підсвідомому рівні;
- соціальну адаптацію на рівні розумової дії та оцінки;
- породження нового сенсу, нового знання, нової інформації, нових навичок;
- забезпечення вироблення і проектуванням можливої ситуації та стратегії поведінки.

Архетип - одна із складових ментальної активності, оскільки вона має відношення до безпосереднього розуміння та безпосереднього розгортання сенсу знаку або контексту ситуації.

Кількість архетипів величезна, до того ж вони можуть поєднуватися або кооперуватися. один з одним. В рамках нашого дослідження найбільший інтерес представляє розвиток теорії К. Юнга в рамках концепції системних архетипів, яка поширилася наприкінці ХХ століття.

Дана концепція застосовувалася до розуміння основних процесів у постіндустріальному інформаційному суспільстві. У концепції виділено системні архетипи - свого роду графи, вершини яких представляють події, зв'язки між якими позначені дугами. Архетипи в процесі управління трудовим потенціалом виступають в якості своєрідних ієрогліфів, створюючи специфічну мову спілкування управлінців і виконавців. Коли управлінець повністю оволодіває цією мовою, то він в змозі збирати, впорядковувати, обробляти та аналізувати значно більше інформації за одиницю часу. Отже, можна стверджувати, що архетипи тісно пов'язані з розподілом праці.

Будь-який суб'єкт господарювання може бути представлений у вигляді набору певних архетипів, у загальному структурному розрізі це дві групи: керуючі органи – архетип можна загально іменувати «Центр» («Керівник», «Спеціаліст», «Інженер»), під управлінням яких знаходяться «Технічний виконавець» та «Виконавець». Ця дворівнева система "Керівництво" - "Виконавці" (рис. 1) служить базовою моделлю для побудови адаптивного управління трудовим потенціалом. Вона може нагромаджуватися доверху і донизу та структуруватися.

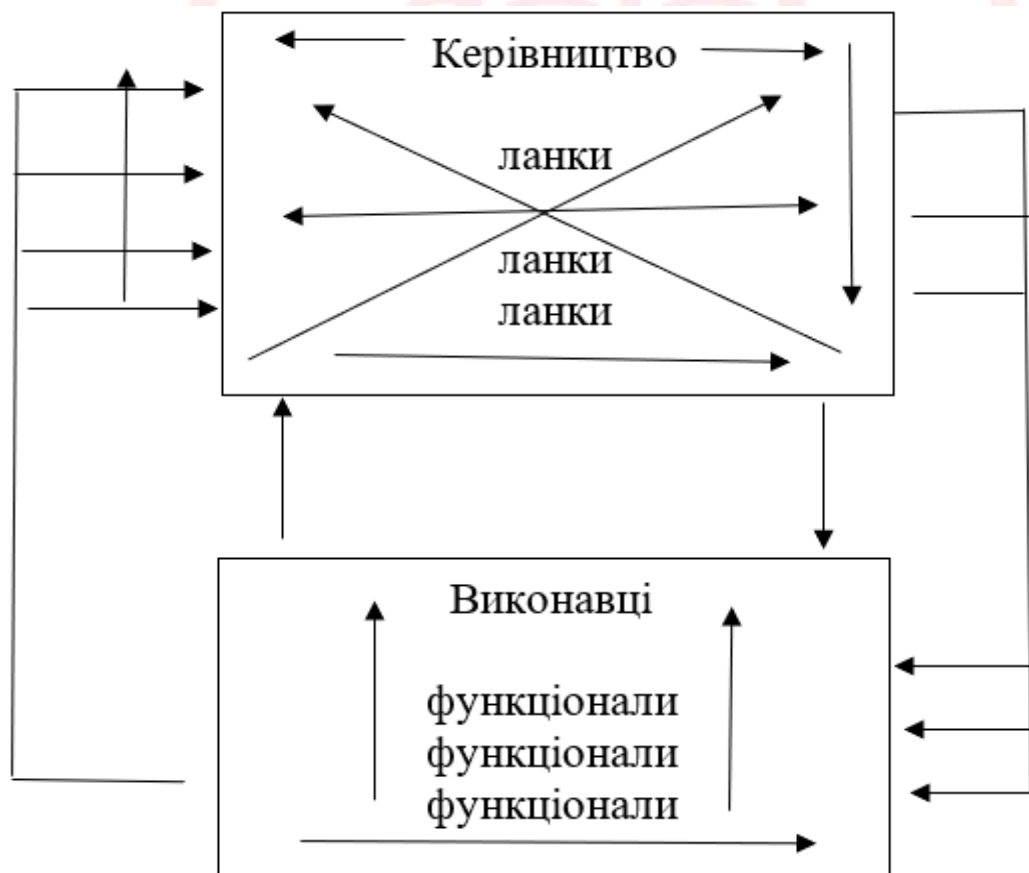

Рис. 1. Дворівнева система управління трудовим потенціалом – архетипи "Керівництво" - "Виконавці"
[Розроблено та побудовано автором]

В складі трудових ресурсів класифікація здійснюється в залежності від того, які функції управління та виробничі функції здійснюються. Працівник, потрапляючи на мікрорівні до певної позиції, повинен відповідати посадовим вимогам та очікуванням оточення навколо цієї позиції.

Фахівці, які очолюють суб'єкти господарювання, визначаються як архетип «Центр». Працівники, які здійснюють конкретні роботи, позначаються архетипом «Виконавець». Центр може керувати кількома виконавцями, які отримують і виконують ці впливи.

Функціонал архетипу «Керівник» можна охарактеризувати наступними рисами:

- адаптивне прогнозування стану суб'єкта господарювання і формування стратегії розвитку і планів діяльності;
- розпорядження коштами, ресурсами, засобами і майном (матеріальними, трудовими та фінансовими);
- планування, контроль, оцінка, стимулювання діяльності «Виконавця» та аналіз його звітів;
- аналіз діяльності, оцінка виконання планів та стратегій розвитку.

Над даним архетипом можна ще виокремити архетип «Господар» (або «Власник») - той, хто має у володінні всі засоби і кошти, розпоряджається всіма питаннями та може виконувати всі функції.

Архетипи «Господар/власник» та «Керівник» відрізняються за ознакою права майнової власності та розпорядження суб'єктом господарювання.

В дворівневій структурі управління трудовим потенціалом можна виокремити проміжну ланку – фахівець, який не має права розпоряджатися ресурсами, розробляти стратегії розвитку та розпорядчі документи, але є керівником відносно виконавця, він безпосередньо планує та контролює діяльність «Виконавця» – це архетип «Спеціаліст» (рис. 2).

Архетип "Спеціаліст" контролює використання ресурсів, виконання планів та стратегій, роботу виконавця та стимулює "Виконавця", він не планує і не розподіляє ресурси, лише звітує про всі ці процеси, узагальнюючи аналітичні дані від виконавців за структурними підрозділами, а також зіставляючи фактичні результати з плановими. Має повноваження для притягнення до відповідальності працівників за порушення технологічної чи трудової дисципліни.

У «Виконавця» відсутні функції розподілу ресурсів, контролю та планування. Функція адаптивного прогнозування виконується не самостійно, а за допомогою «Спеціаліст» або «Керівник». Усі зазначені архетипи спрямовані на управління «Виконавцем» на підставі свого функціоналу.

Початок повномасштабного вторгнення привів до певних змін в архетипі управління трудовим потенціалом, в основному щодо співвідношення і структури архетипів. Зокрема, мало місце скорочення архетипу «Виконавець» - на деякі професії і посади зараз відчувається значний дефіцит

кадрів, особливо ті, що споконвічно вважалися чоловічими. Часто через нестачу кадрів або економію коштів в складних умовах ведення бізнесу відбувається суміщення архетипів «Спеціаліст» - «Виконавець» або «Керівник» - «Спеціаліст».

Звісно в умовах повоєнного миру теж будуть відбуватися певні зміни в архетипному підході до управління трудовим потенціалом в Україні. Так можна прогнозувати, що поступово буде вирівнюватися трансформоване скорочення архетипу «Виконавець», адже вже зараз відбувається перенавчання жінок чоловічим професіям та їх працевлаштування на «чоловічі посади», відбудеться повернення частини трудових ресурсів із-за кордону. Відносно суміщення архетипів «Спеціаліст» - «Виконавець» або «Керівник» - «Спеціаліст», то за нашими прогнозами дана тенденція буде продовжуватися, адже післявоєнні умови будуть теж мати складний характер, що вимагатиме жорсткої економії на ресурсах і не має гарантій, що країна буде отримувати достатньо допомоги на відновлення економіки та підтримку бізнесу, адже за ці роки вже країни трохи «втомилися» від допомоги та відійшли від даної тематики.

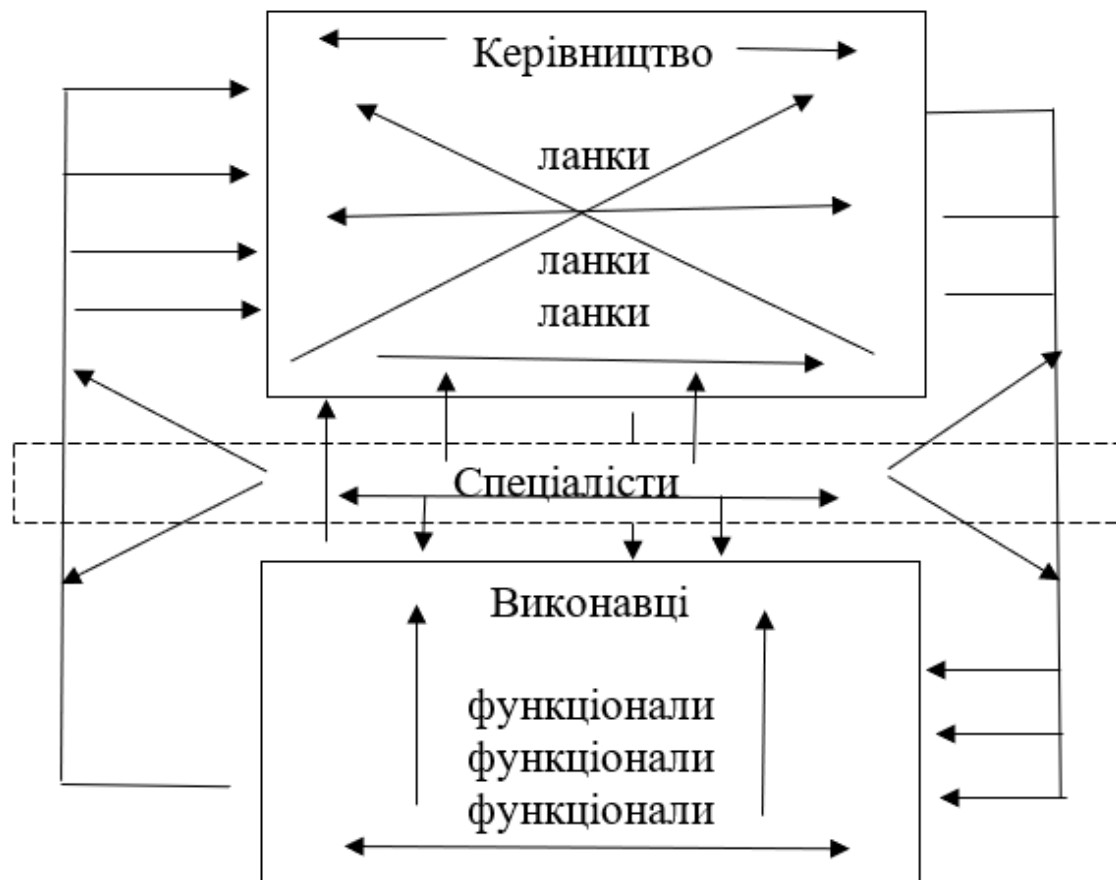

Рис. 2. Архетип «Спеціаліст» як проміжна ланка у дворівневій системі управління трудовим потенціалом
[Розроблено та побудовано автором]

У ході рефлексії досвіду, відображеного в архетипах, суб'єктивна реальність набуває зв'язку з історично обумовленими смислами. На основі їхньої взаємодії формується схильність до традиційного типу ставлення до реальності. Актуальний професійний досвід, який набувається в змінених умовах, більшою мірою відповідає за формування сучасних уявлень про реальність. Тим самим розширюється простір реальності в умовах військових дій. Як у досвіді колишніх поколінь проглядаються передумови сучасних поведінкових практик, і у сучасних контекстах відтворюються традиційні смисли і поведінкові установки, підхоплені і застосовувані за умов, здавалося б, далеких тих, у яких вони були вироблені. Аналогічним - перехресним чином вибудовуються і установки на адаптацію. Адаптація не зводиться до традиції, оскільки об'єктом пристосування суб'єктів трудових відносин виступає різний набір - від традиційного до сучасного, від консервативного до ліберального, скоригований на обставини воєнного часу. Через це у післявоєнний період вже будуть існувати змінені архетипи - архетипний підхід буде обумовлений раціональними міркуваннями (необґрунтовано високою ціною ризику змін, відсутністю «подушки безпеки», складними умовами реалізації, які раніше не існували, та ін.). У свою чергу, відданість традиційним смислам не зводиться до архаїчності і не скасовує експерименти із сучасними способами їх реалізації.

Архетипіка зберігає досвід управління трудовим потенціалом під час Великої вітчизняної війни. Але з тих пір багато відбулося змін і деякі традиції та заходи вже неактуальні в умовах сьогодення, кардинально змінено менталітет та склад архетипів, інший рівень трудових відносин. Як під час тієї війни, так і в післявоєнній відбудові в 1950-х роках, застосовувалися архетипи, які не властиві сучасній війні. Багато в чому це пояснюється іншими, більш жорстокими та обмежувальними регламентуючими заходами, закріпленими на законодавчому рівні. Завдяки застосованій жорсткій регламентації в сфері використання трудового потенціалу вдалося дуже швидко досягнути післявоєнного поновлення економіки. Так, промислове виробництво СРСР на довоєнний рівень вийшло вже у 1948 році, сільське господарство - у 1950 році. У 1950 році СРСР за обсягом ВВП вийшов на друге у світі місце, після США.

В сфері управління трудовим потенціалом зокрема до цих заходів можна віднести наступні:

- виробничий героїзм народу (трудові почини, понадурочна робота, мобілізація всіх трудових ресурсів як у перед робочому віці, так і у після робочому);
- раціоналізаторський рух;
- унікальні методи підвищення ефективності та продуктивності праці;
- підвищення загальноосвітнього та професійного рівня інженерних та робочих кадрів;

- мобілізаційний характер економіки, концентрація фінансових та трудових ресурсів на пріоритетні галузі;
- високий рівень морально-духовних стимулів праці;
- репарації, отримані з Німеччини та від її союзників;
- безплатна праця військовополонених, інтернованих цивільних осіб та радянських ув'язнених загальною чисельністю в кілька мільйонів осіб.

Головним фактором, що в ті часи був інший архетип «Воїна»-«Захисника»-«Визволителя» та «Працівника»-«Трудівника».

В умовах сьогодення інше відношення до військових подій в країні, інші архетипи воїнів та працівників, інша законодавча база, інші можливості та прагнення (наприклад, т. зв. «ухилянти», можливість переїзду за кордон на роботу, якої не було в ті часи, можливість переїзду за кордон для проживання та з отриманням допомоги), наявність фахівців зі статусом ВПО, які замість праці отримують виплату допомоги, відсутність трудової повинності та ін.

Висновки. Отже для збереження трудового потенціалу країни під час військових дій задля його швидкого відновлення в умовах повоєнного миру необхідні певні зміни в архетипіці як роботодавців, так і працівників. Необхідні заходи щодо зміни режиму роботи, збереження мотивації, перепрофілюванню, перепідготовки кадрів, організації праці та ін. Пропонуються такі, що мають певний ефект в даний час, так би мовити певний «військовий» режим роботи:

- Запровадження 12-годинного робочого дня замість 8-годинного. Адже під час повітряної тривоги працівники багатьох підприємств, особливо тих, що знаходяться на високому рівні вразливості для ворожих атак, йдуть до бомбосховища. Через це виходить рваний графік роботи та неповна робоча зміна, що не дозволяє впоратися зі плановими завданнями.

- Збереження 100 % окладу робочому персоналу та 80% – адміністративному, що можливо завдяки впровадженню першого заходу.

- В умовах відсутності повного завантаження на місяць запровадження робочих днів у вихідні. Тобто оперативне реагування на перериви через тривоги - на ситуацію, що склалася, треба реагувати максимально швидко;

- Створення умов для працівників, які виїхали з міста мешкання та можуть працювати лише дистанційно. Тут у нагоді став досвід роботи те вже наявні певні організаційні схеми, що налагоджені під час пандемії COVID-19.

- Заповнення вакансій за рахунок перерозподілу наявних кадрів задля збереження трудового потенціалу суб'єкта господарювання на період повоєнного миру та забезпечення повної зайнятості.

- Підтримання можливостей збереження робочого місця до повоєнного миру - оформлення оплачуваної відпустки або відпустки за свій рахунок, продовження відпустки по догляду за дитиною, перехід на неоплачувану

відпустку, зміна професії/посади, що дають змогу працювати дистанційно. Обговорення можливостей працевлаштування на попереднє робоче місце при звільненні для тих, хто планує повернутися.

Література:

1. Архетипіка і публічне управління: стратегії та механізми розв'язання конфліктів у сучасному світі : зб. наук. пр. переможців і кращих авторів П'ятого міжнар. конкурсу молодих учених; 28-30 трав. 2017 р., Київ, Україна / за наук. ред. Е. А. Афоніна, Г. Л. Рябцева. К.: Псіхея, 2017. 128 с.
2. Федорець В. М., Сіданіч І. Л., Ключко О. В. Феноменологія архетипу господаря в українській культурі в контексті застосування компетентнісної парадигми в освіті: етнопедagogічний аспект. Вісник післядипломної освіти. 2023. Випуск 25 (54). С. 317-338.
3. Пономаренко Л. Ментальність українського суспільства та її вплив на сучасні процеси інституціоналізації (архетипний підхід). Публічне урядування. 2020. (1 (21), 266-277.
4. Новаченко Т.В. Становлення та розвиток авторитету керівництва в органах державної влади України (архетипний підхід) : автореф. дис. докт. наук з держ. упр. К., 2014. 36 с.
5. Юнг К. Структура психіки та архетипи. К.: Академічний проект, 2018. 328 с.

References:

1. *Archetypika i publichne upravlinnia: stratehii ta mekhanizmy rozviazannia konfliktiv u suchasnomu sviti* [Archetypes and public administration: strategies and mechanisms of conflict resolution in the modern world] (2017) : zb. nauk. pr. peremozhitsiv i krashchykh avtoriv Piatoho mizhnar. konkursu molodykh uchenykh; za nauk. red. E. A. Afonina, H. L. Riabtseva. Kyiv [in Ukrainian].
2. Fedorets, V. M., Sidanich, I. L., Klochko, O. V. (2023). Fenomenolohiia arkhetypu hospodaria v ukrainskii kulturi v konteksti zastosuvannia kompetentnisnoi paradyhmy v osviti: etnopedagogichnyi aspekt [Phenomenology of the master archetype in Ukrainian culture in the context of the application of the competency paradigm in education: ethnopedagogical aspect]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity Bulletin of postgraduate education*, 25 (54), 317-338 [in Ukrainian].
3. Ponomarenko, L. (2020). Mentalnist ukrainskoho suspilstva ta yii vplyv na suchasni protsesy instytutsionalizatsii (arkhetypnyi pidkhid) [The mentality of Ukrainian society and its influence on modern processes of institutionalization (archetypal approach)]. *Publichne uriaduvannia - Public administration*, (1 (21), 266-277 [in Ukrainian].
4. Novachenko, T.V. (2014). Stanovlennia ta rozvytok avtorytetu kerivnytstva v orhanakh derzhavnoi vlady Ukrainy (arkhetypnyi pidkhid) [The formation and development of leadership authority in the state authorities of Ukraine (archetypal approach)]: *Candidate's thesis..* Kyiv [in Ukrainian].
5. Yunh, K. (2018). *Struktura psyhiky ta arkhetypy* [Psyche structure and archetypes.]. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 351/354(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-274-282](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-274-282)

Шульга Олександра Вячеславівна здобувачка вищої освіти, Київський університет інтелектуальної власності та права, Національний університет «Одеська юридична академія», 02121, м. Київ, Харківське шосе, 210, <https://orcid.org/0009-0006-5147-0477>

АРХЕТИПКА ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: СИСТЕМА ТА МЕХАНІЗМИ ПОВОЄННОГО МИРУ Й БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНОГО СВІТУ

Анотація: У статті досліджено питання післявоєнної миротворчості та безпеки в постмодерному світі в контексті складних зв'язків між архетипними образами та державним управлінням. Здійснено аналіз впливу глибоко вкорінених архетипів, що знаходяться в колективній свідомості, на формування політики, прийняття рішень та ефективність діяльності державних службовців. Підкреслено важливість розуміння архетипних образів для ефективного управління та забезпечення сталого майбутнього з огляду на складні виклики сучасного світу. Наголошено, що світ, що постав на руїнах після Другої світової війни, шукав способи забезпечення тривалого миру та безпеки, ці пошуки призвели до створення складних систем міжнародного права, організацій та установ, спрямованих на запобігання конфліктам і сприяння співпраці між державами. Проте сучасний світ ставить перед нами нові виклики, які вимагають переосмислення існуючих моделей забезпечення миру та безпеки. У цій статті досліджено потенціал архетипів як інструментів державного управління для побудови ефективних післявоєнних систем миру та безпеки в постмодерному світі. Архетипи як наука, що вивчає глибинні структури людської психіки, дають нам змогу зрозуміти універсальні моделі поведінки, цінності та мотивації, що впливають на індивідуальну та колективну поведінку. Застосування прототипного аналізу в державному управлінні відкриває нові можливості для розуміння природи конфліктів, адже архетипний аналіз дозволяє вам розкрити глибинні причини конфлікту, які часто ховаються за політичними, економічними чи ідеологічними гаслами. Виявлення архетипів, що стоять за конфліктом, може призвести до більш ефективних стратегій вирішення та запобігання майбутнім протистоянням. Наголошено, що прототипи мають великий потенціал для підвищення ефективності державного управління у післявоєнних сферах миру та безпеки, що дозволяє краще зрозуміти природу конфліктів, розробити ефективні

стратегії їх вирішення та побудувати стійкі системи безпеки в умовах постмодерного світу. Акцентовано, що застосування архетипного аналізу в державному управлінні відкриває нові можливості для створення мирного та безпечного світу.

Ключові слова: архетипіка, глобалізація, постмодерний світ, медіація, механізми впливу теорії архетипіки, організації, публічне управління.

Shulha Oleksandra Vyacheslavivna obtaining higher education, Kyiv University of Intellectual Property and Law, Odesa Law Academy National University, tel.: (063) 345-84-44, <https://orcid.org/0009-0006-5147-0477>

ARCHETYPY AND PUBLIC ADMINISTRATION: THE SYSTEM AND MECHANISMS OF POST-WAR PEACE AND SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE POST-MODERN WORLD

Abstract. In the article explores the issue of post-war peacekeeping and security in the postmodern world in the context of complex connections between archetypal images and statecraft. An analysis of the impact of deeply rooted archetypes in the collective consciousness on policy formation, decision-making and the effectiveness of civil servants was carried out. The importance of understanding archetypal images for effective management and ensuring a sustainable future in view of the complex challenges of the modern world is emphasized. It is emphasized that the world, left in ruins after the Second World War, searched for ways to ensure lasting peace and security, these searches led to the creation of complex systems of international law, organizations and institutions aimed at preventing conflicts and promoting cooperation between states. However, the modern world presents us with new challenges that require a rethinking of the existing models of ensuring peace and security. This article explores the potential of archetypes as tools of statecraft to build effective postwar peace and security systems in a postmodern world. Archetypes, as a science that studies the deep structures of the human psyche, enable us to understand universal patterns of behavior, values, and motivations that influence individual and collective behavior. The application of prototypical analysis in public administration opens new opportunities for understanding the nature of conflicts, because archetypal analysis allows you to reveal the deep causes of conflict, which are often hidden behind political, economic or ideological slogans. Identifying the archetypes behind the conflict can lead to more effective strategies for resolving and preventing future confrontations. It is emphasized that the prototypes have great potential for increasing the efficiency of state administration in the post-war spheres of peace and security, which allows for a better understanding of the nature of conflicts, the development of effective strategies for

their resolution, and the construction of sustainable security systems in the conditions of the postmodern world. It is emphasized that the application of archetypal analysis in public administration opens up new opportunities for the creation of a peaceful and safe world.

Keywords: archetypal, globalization, postmodern world, mediation, mechanisms of influence of the theory of archetypes, organizations, public administration.

Постановка проблеми. Проблема взаємного впливу архетипіки та публічне управління, як системи та механізму забезпечення повоєнного миру й безпеки в умовах постмодерного світу є дуже важливою для розуміння того, як давні образи та символи впливають на сучасні методи управління та політику безпеки, адже розкриває механізми впливу архетипів на ефективність стратегії відновлення миру та формування безпеки після конфліктів.

Архетипи також можна розглядати як глибинні психологічні структури, які можуть впливати на колективні уявлення про мир, безпеку та управління. Вони можуть бути використані для аналізу та формування політик, що сприяють стабільності та гармонії в післявоєнний період.

У контексті України, для розуміння та аналізу трансформацій, що відбуваються в системі публічного управління, архетипіка може бути використана як хороший інструмент, особливо в умовах цивілізаційних зрушень та суспільних змін. Це включає дослідження архетипних образів, які мають вплив на формування політик, національних символів, управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив архетипів на колективне несвідоме досліджували К. Юнг [1] та Ж.Дюран [2-5]. Особливості архетипіки багатополярного світу ідентифікували Е. Афонін та А. Мартинов [6]. Архетипний підхід до формування концептуальних засад публічного управління обґрунтував О. Амосов [7]. Архетипи соціального життя та політики описали Ю. Романенко та О. Донченко [8]. Архетипову складову лідерства в державному управлінні дослідила Т.Новаченко [9].

Метою статті є здійснити аналіз впливу архетипів на публічне управління у забезпеченні механізмів та системи повоєнного миру й безпеки в постмодерному світі.

Виклад основного матеріалу. Питання популяризації механізмів впливу теорії архетипіки на ефективність публічного управління є багатограним, адже досліджує первісні символи або образи, які існують у колективному несвідомому, вплив архетипів та механізмів на процеси управління суспільством.

Архетипи також можуть впливати на стратегії сталого розвитку, формування національної ідентичності та політичні аспекти публічного управління.

Можна зазначити декілька способів, якими архетипи можуть бути використані у після конфліктному відновленні:

– сприяння ідентичності та єдності [10, с. 172]: архетипи, які символізують єдність та спільні цінності, можуть допомогти відновити відчуття спільної ідентичності серед населення, що постраждало від розділення та конфлікту;

– використання символічних наративів: розповіді, які включають архетипічні теми про героїзм, жертву та відродження, можуть надихати людей на відновлення та відбудову своїх спільнот;

– підтримка примирення: архетипи прощення та відновлення можуть бути використані для заохочення процесів примирення та вирішення конфліктів;

– формування нових символів безпеки: створення нових символів та ритуалів, які відображають мир та стабільність, може допомогти закріпити відчуття безпеки та порядку.

– едукація та тренінги: освітні програми, які включають вивчення архетипів та їх ролі в культурі, можуть сприяти кращому розумінню та управлінню соціальними динаміками.

У контексті публічного управління, вплив на різні аспекти, такі як організації, політика, підходи до влади та управлінські практики може здійснювати постмодернізм. Він спонукає до більш адаптивних, учасницьких та гнучких форм управління, які демонструють всю різноманітність сучасного світу.

Постмодернізм призводить до певних виключень, таких як розмивання меж між публічним та приватним, а також між інтерпретаціями та фактами, що ускладнює процес прийняття рішень у публічному управлінні. Також це впливає на сприйняття авторитету та легітимності управлінських інституцій.

В умовах воєнного стану публічне управління має свої характерні механізми та особливості розвитку, що потребують ідентифікації, дослідження та модернізації задля визначення напрямів і пріоритетів забезпечення ефективності державного управління під час протистояння зовнішній агресії.

Також, щоб вирішити вказане завдання необхідно з повною адекватністю дати оцінку тим інституційним трансформаціям, які сьогодні відбуваються на території України та додатково окреслити коло першочергових змін, у яких має велику потребу система прийняття управлінських рішень та механізм розробки стратегій на регіональному і загальнодержавному рівнях.

Важливість оптимізації процесів управління регіонами та державою зростає в умовах воєнного стану. Це встановлює нові виклики перед системою публічного управління в Україні. Передусім необхідно налагодити ефективну взаємодію між органами місцевого самоврядування, органами державної влади та інститутами громадянського суспільства задля подолання інститу-

ційних проблем, що призупиняють адаптацію країни до умов воєнного стану, а також гальмують економічний розвиток на повоєнному етапі. До таких проблем належать опортуністична поведінка значної частини населення, а також інституційні прогалини в нормативно-правовому забезпеченні адміністративно-територіальної реформи.

Створення сучасної системи стратегічного управління розвитком держави, її громад і регіонів на території України сьогодні також має важливе значення з урахуванням актуальних потреб воєнного часу.

Основними механізмами для розвитку публічного управління, які орієнтовані на підвищення його ефективності шляхом впровадження нової моделі стратегування та ефективних інструментів стратегічного планування є соціальний (включає в себе/містить заходи з трансформації соціальних інститутів задля подолання обмежень, які гальмують розвиток держави), ринковий (стратегічно направлений на підвищення ефективності використання наявних природних, матеріальних, інформаційних і людських ресурсів впроваджуючи відкриту конкуренцію) і фінансовий (налагодження системи фінансування заходів, передбачених у планах розвитку і стратегічних документах громад і територій).

Якщо розглянути публічну політику як процес прийняття рішень, то її можна поділити на дві складові: політична (процес вироблення) і управлінська (управління публічною політикою, процес імплементації).

Треба зазначити декілька прикладів організацій в Україні, які можуть використовувати архетипіку в публічному управлінні:

– державна служба: державні органи та урядові установи можуть користуватися архетипікою для формування культури взаємодії, управлінських та соціальних цінностей.

– місцеве самоврядування: муніципалітети та місцеві органи влади можуть використовувати архетипічні образи для підтримки спільних цілей громади та побудови згуртованого суспільства.

– громадські та неприбуткові організації: організації громадського суспільства можуть використовувати архетипіку для підвищення свідомості громадян та сприяння змінам у суспільстві.

– освітні установи: університети, школи можуть впроваджувати архетипічні концепції для формування корпоративної культури, мотивації студентів та залучення співробітників для спільних цілей.

– інноваційні та дослідницькі центри: організації, що спеціалізуються на розвитку нових технологій та наукових досліджень, можуть використовувати архетипіку для стимулювання творчого мислення та сприяння інноваціям.

Ці організації використовуючи архетипіку можуть зміцнити внутрішню культуру, побудувати ефективну комунікацію та сприяти досягненню стратегічних цілей у публічному управлінні в Україні.

У постмодерному світі, де реалії постійно змінюються, глобалізація змішує культури та традиції, а технології невпинно розвиваються, важливо мати дієві інструменти для управління (табл. 1).

Постмодерний світ також має свої умови, які є складними та різноманітними, вимагаючи нових підходів до забезпечення миру й безпеки в міжнародних відносинах. Залучимо до розгляду механізми, які можуть бути використані для підтримки стабільності та врегулювання конфліктів у сучасному постмодерному світі.

Одним із ключових механізмів, що допомагає забезпечити безпеку і мир є глобальна співпраця і діалог. У світі, де глобалізація відіграє важливу роль, співпраця між країнами та міжнародними організаціями стає критично важливою. Діалог та обговорення спірних питань допомагають зменшити напругу та сприяють вирішенню конфліктів мирним шляхом.

Другий механізм – це міжнародне право та права людини. Дотримання міжнародних стандартів та прав людини створює основу для правової стабільності та взаєморозуміння між країнами.

Третій механізм – це миротворчі операції та медіація. Посередництво між сторонами конфлікту, миротворчі місії та медіатори сприяють вирішенню суперечок та знаходять компроміси.

Таблиця 1

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АРХЕТИПІВ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Напрямок	Характеристика
Культурна пристосованість	дозволяє пристосовувати стратегії управління до культурних особливостей та очікувань суспільства
Символічне лідерство	використання архетипів для формування лідерських образів допомагає створювати сильні зв'язки між керівниками та підлеглими, що збільшує лояльність та сприяє досягненню спільних цілей
Побудова спільних цінностей	архетипи можуть надати допомогу у формуванні спільних цінностей та ідеалів, які об'єднують суспільство та спрямовують його на досягнення спільних завдань
Стимулювання творчого розв'язання проблем	архетипи можуть бути використані для стимулювання творчого мислення та пошуку нестандартних рішень у складних ситуаціях, що властиві постмодерному світові

Джерело: складено на основі досліджень [6;7;8;9;10]

Четвертий механізм – це інноваційні технології у сфері безпеки, такі як кібербезпека, глобальний моніторинг, штучний інтелект допомагають покращити

здатність до виявлення та запобігання потенційним загрозам, забезпечуючи тим самим стійкість систем безпеки.

П'ятий механізм – це участь громадського суспільства. Громадське суспільство може впливати на рішення політичних лідерів.

Останній механізм – це культурна дипломатія та міжкультурний діалог. Цей механізм допомагає зменшити міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, підвищуючи взаєморозуміння та сприяючи гармонійним відносинам між різними культурами.

Прикладом закладу вищої освіти в Україні, що враховував в освітньому процесі базові положення архетипіки була Національна академія управління при Президентіві України (НАДУ), адже Академія спеціалізувалась у підготовці фахівців у галузі державного управління та розробці стратегій ефективного управління в умовах сучасного суспільства з урахуванням усталених архетипів, особливостей публічного управління та механізмів забезпечення миру та безпеки, що в сукупності можуть розвивати інноваційні підходи до розв'язання складних проблем у сучасному світі.

Справу Національної академії продовжила Українська школа архетипіки [11] – науково-громадське об'єднання представників різних галузей науки, які з позицій архетипів колективного несвідомого розглядають актуальні проблеми теорії й історії державного управління, ставлення та розвитку механізмів державного управління й служби в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Щорічні заходи Української школи архетипіки об'єднали зусилля близько двохсот дослідників із п'ятнадцяти країн світу, серед яких Великобританія, Україна, Грузія, Гана, Італія, Німеччина, Лівія, Польща, Сербія, США, Франція, Чехія, Єгипет та інші. Було опубліковано близько 450 наукових статей з проблем публічного управління.

Засновником і науковим керівником Української школи архетипіки є Едуард Андрійович Афонін – український науковець в галузі прикладної соціології, доктор соціологічних наук, професор, академік Української технологічної академії, заслужений діяч науки і техніки України, організатор міждисциплінарних наукових досліджень.

Головним почесним партнером Української школи архетипіки є Мішель Маффесолі, професор Сорбонни, засновник і науковий керівник Паризького Центру досліджень сучасності і повсякденності (фр. *Centre d'études sur l'actuel et le quotidien* (CEAQ)) [12].

Українська школа архетипіки на чолі з Е. Афоніним ініціювала та організувала проведення відкритих лекцій за участю професора Мішеля Маффесолі для тих, хто цікавиться новими парадигмами та архетипними чинниками розвитку суспільства.

Сутність архетипів як спадкових, притаманних етносу, змістових структур колективного несвідомого та особливості його впливу на життєдіяльність суспільства досліджували Е.Дюркгейм, Л.Леві-Брюль, К.Леві-Строс, К.-Г.Юнг, Е.Фромм, Ж.Дюран, М.Маффесолі, Р.Барт як представники Паризького Центру досліджень уявного.

Вагомим є науковий внесок представників Української школи архетипіки – Е.Афоніна, Т.Новаченко, Т.Бельської, О.Донченко, Т.Лозинської, О.Сушій та інших.

З аспектами архетипіки та публічного управління, зокрема у контексті механізмів забезпечення повоєнного миру й безпеки в умовах постмодерного світу також працює Організація Об'єднаних Націй.

Організація Об'єднаних Націй є міжнародною міжурядовою організацією, яка об'єднує 193 країни світу з метою спільного розв'язання глобальних проблем, включаючи формування миру та безпеки у світі. ООН виконує різноманітні функції у галузі миротворення, медіації конфліктів, підтримки стабільності та просування загального узгодження між країнами.

Через свої спеціалізовані органи, такі як Рада Безпеки, Секретаріат, Генеральна Асамблея та різноманітні програми та агенції, Організація Об'єднаних Націй працює над розробленням стратегій та механізмів для забезпечення миру і безпеки у світі, в тому числі в умовах постмодерного світу з його викликами та складнощами.

ООН, використовуючи архетипи та механізми, які є необхідними у сучасному світі для вирішення міжнародних викликів, виступає формує підґрунтя для міжнародного миру й безпеки.

Висновки з проведеного дослідження. У сучасному постмодерному світі, де складність, ризики та виклики значно зростають, архетипіка та публічне управління стають ключовими елементами в забезпеченні повоєнного миру й безпеки. Система механізмів публічного управління в контексті архетипіки дозволяє не лише виявляти та аналізувати складні динаміки конфліктів, але і надавати інноваційні підходи до їх урегулювання. А відтак, в умовах постмодерного світу успішне поєднання архетипіки та публічного управління в системі механізмів забезпечення повоєнного миру й безпеки є критично важливим для створення гармонійних відносин, забезпечення стабільності та підтримки життєво важливих цінностей у сучасному світі.

Література:

1. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія, 2018. 608 с.
2. Durand G. The Implication of the Imaginary and Societies. Current Sociology. 1993. Vol. 41. Issue 2. P. 17–32. <https://doi.org/10.1177/001139293041002004>
3. Durand G. L'Imagination symbolique. Paris: Presses Universitaires de France, 1973. 132 p. 22.

4. Durand G. Figures mythiques et visages del'oeuvre: de la mythocritique ala mythanalyse. Paris: Berg international, 1979. 327 p.
5. Durand G. Les structures anthropologiques de l'imaginaire. Paris: Dunod, 1984. 535 p.
6. Афонін Е.А., Мартинов А.Ю. Архетипіка багатопольярного світу: від війни до миру. Український соціум. 2022. № 2 (81). С.15–31. <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.015>
7. Амосов О. Концептуальні засади публічного управління: архетипний підхід. Публічне управління: теорія та практика. 2015. Вип. 1. С. 8–12.
8. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія. Київ: Либідь, 2001. 334 с
9. Новаченко Т. В.. Архетипова парадигма авторитету керівника в державному управлінні: монографія. Ніжин-Київ: Лисенко М.М., 2013. 320 с.
10. Донченко О. Архетипи – спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності). Психологія особистості. 2011. № 1. С. 170-181.
11. Українська школа архетипіки. URL: <https://usarch.org/#/>.
12. Паризький Центр досліджень сучасності і повсякденності. URL: <http://www.revue-rita.com/rencontres-57/michel-maffesoli.html>.

References:

1. Jung, C.G. (2018). *Arkhetypy i kolektivne nesvidome. [The archetypes and the collective unconscious]*. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
2. Durand, G. (1984). *The Anthropological Structures of the Imaginary*. Paris: Dunod [in French].
3. Durand, G. (1993). The Implication of the Imaginary and Societies. *Current Sociology*, 41, 2, 17-32. <https://doi.org/10.1177/001139293041002004/>.
4. Durand, G. (1973). *The Symbolic Imagination*. Paris: Presses Universitaires de France [in French].
5. Durand, G. (1979). *Mythical figures and faces of the work: from mythocriticism to mythanalysis*. Paris: Berg international [in French].
6. Afonin, E.A., & Martynov, A.Yu. (2019). *Arkhetypika bahatopoliarnoho svitu: vid viiny do myru. Ukrainyskyi sotsium. [Archetype as a source of the innovation process]*. Public Management 3. <https://doi.org/10.32689/2617-2224-2019-18-3-28-42> 9.
7. Amosov O. (2015) *Kontseptualni zasady publicлноho upravlinnia: arkhetypnyi pidkhid. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. [Conceptual principles of public management: an archetypal approach. Public administration: theory and practice]*. 2015. Issue 1. [in Ukrainian].
8. Donchenko, O., & Romanenko, Yu. (2001). *Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka (hlybynni rehuliatyvy psykhopolitychnoho povsiakdennia). [Archetypes of social life and politics (deep regulations of psychopolitical everyday life)]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
9. Novachenko, T.V. (2013). *Arkhetypova paradyhma avtorytetu kerivnyka v derzhavnomu upravlinni. [The archetypal paradigm of the authority of the head in public administration]*. Nizhyn-Kyiv: Lysenko M.M. [in Ukrainian].
10. Donchenko, O., & Romanenko, Yu. (2001). *Arkhetypy – spilne v nashomu zhytti (rozpiznavannia arkhetypiv yak shliakh do unikalnosti). Psykholohiia osobystosti. [Archetypes of social life and politics (deep regulations of psychopolitical everyday life)]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
11. Ukrainian school of archetypes. URL: <https://usarch.org/#/> [in Ukrainian].
12. Centre d'études sur l'actuel et le quotidien (CEAQ) URL: <http://www.revue-rita.com/rencontres-57/michel-maffesoli.html>.

УДК 005.32 ; 35 ; 658.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-283-296](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-283-296)

Юшин Сергій Олександрович доктор економічних наук, професор, пенсіонер, 03127, м. Київ-127; тел.: (093) 603-15-74, <https://orcid.org/0000-0002-9874-4926>

АРХЕТИПІКА РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИНКТУ САМОЗБЕРЕЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ШЛЯХОМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЇЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Цивілізаційний розвиток людства незаперечно довів, що для будь-якої особистості і для будь-якого соціуму питання самозбереження (або ж виживання) в усі часи мали найвищий пріоритет. Це й пояснює необхідність пошуку Україною на даному етапі її державотворення найбільш досконалого національного буттєвого фундаменту самозбереження на засадах архетипіки. Актуальність звернення до архетипіки обумовлена також усвідомленням вичерпаності потенціалу «методу спроб і помилок» забезпечувати перехід на сталий розвиток об'єктів управління при вибуховому зростанні їх складності.

Стародавні філософи проектували державу на десять тисяч людей. Тобто еволюція людства спиралася переважно на архетипіку – колективне несвідоме, яке через міфи та релігії формувало зразки управління та державотворення. У процесі цивілізаційного розвитку розвиток держав перетворився по суті на експеримент з опрацювання різних форм управління та визначення найбільш можливих їх комбінацій з огляду на специфіку конкретного соціуму.

Коливання рівнів централізації і децентралізації управління, обумовлені пошуком оптимальної її складності, враховуючи відміну викликів мирного і воєнного часу, втілювалися у різні рівні ефективності управлінської діяльності. Прискорення науково-інноваційних зрушень етапу четвертої промислової революції обумовило матеріалізацію засобів цифровізації як дієвої передумови синхронізація і конвергенція принципів державного та виробничого управління.

Актуальність матеріального та інтелектуального переозброєння систем управління та виробництва в Україні посилюється воєнним станом, який вкрай активізує пошук оптимальних форм і засобів національного самозбереження.

Світовий досвід мирного часу незаперечно довів, що дієвість заходів у частині національного самозбереження зазвичай обумовлена досконалістю саме кадрової політики, і що у воєнний час кадровий фактор стає вирішальним.

Державна незалежність створила можливість Україні набути унікального досвіду в сфері формування адміністративного і виробничого менеджменту, що дозволило розробити перспективну систему вимог до підвищення компетенції і кваліфікації керівників, практичне втілення якої потребує певного часу і умов.

Ключові слова: архетип, інстинкт, виживання, самозбереження, наука, освіта, інновації, інформатизація, цифровізація, управління, державне, адміністративне, публічне, воєнне і цивільне, кадри, компетенція, кваліфікація.

Yushin Sergey Olexandrovich Doctor of Economic Science, Professor, pensioner, 03127, Kyiv-127, tel.: (093) 603-15-74, <https://orcid.org/0000-0002-9874-4926>

THE ARCHETYPE OF CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS AVOIDANCE BY THE DELINQUENT OF APPLICABLE LEGAL RESPONSIBILITY: CIVIL AND MILITARY ASPECTS

Abstract. The civilizational development of mankind has indisputably proven that for any individual and for any society, issues of self-preservation (or survival) have always had the highest priority. This explains the need for Ukraine, at this stage of its state formation, to search for the most perfect national material foundation of self-preservation on the basis of archetypes. The relevance of the appeal to archetypes is also due to the awareness of the exhaustion of the potential of the "trial and error method" to ensure the transition to the sustainable development of management objects with the explosive growth of their complexity.

Ancient philosophers projected a state for ten thousand people. That is, the evolution of mankind was based mainly on the archetypal – the collective unconscious, which through myths and religions formed patterns of governance and state-building. In the process of civilizational development, the development of states essentially turned into an experiment in working out different forms of management and determining the most possible combinations of them in view of the specifics of a particular society.

Fluctuations in the levels of centralization and decentralization of management, due to the search for its optimal complexity, taking into account the difference between the challenges of peacetime and wartime, were embodied in different levels of management effectiveness. The acceleration of scientific and innovative shifts of the stage of the fourth industrial revolution determined the materialization of digitalization tools as an effective prerequisite for the synchronization and convergence of the principles of state and industrial management.

The urgency of the material and intellectual rearmament of management and production systems in Ukraine is intensified by the state of war, which greatly activates the search for optimal forms and means of national self-preservation. World experience in peacetime has undeniably proven that the effectiveness of measures in terms of national self-preservation is usually due to the perfection of personnel policy, and that in wartime the personnel factor becomes decisive.

State independence created an opportunity for Ukraine to gain unique experience in the field of administrative and production management formation, which made it possible to develop a perspective system of requirements for increasing the competence and qualification of managers, the practical implementation of which requires certain time and conditions.

Keywords: archetype, instinct, survival, self-preservation, science, education, innovation, informatization, digitalization, management, state, administrative, public, military and civil, personnel, competence, qualification.

Постановка проблеми. Платон розробляв принцип збереження в цілості держави через відповідне кадрове її забезпечення: і окрема людина, і держава, мають обирати на керівні посади носіїв високих знань, людей здорових тілом і духом, які здатні розрізняти, що є небезпечне, а що ні [1, с. 119, 233]. Ч. Дарвін розгорнув цей принцип у фундаментальних уявленнях щодо самозбереження чи виживання на основі пристосування (адаптації) та підвищення організації [2, с. 127]. Проте Д. Донцов акцентував увагу на негативах переваги “егоїстичних інстинктів самозбереження частин над інтересами цілості без якої гинуть і ці частини”, і орієнтував розбудову державного ладу “генієм командування” (як “конечна передумова правильного діяння суспільного організму” [3, с. 67, 119].

Конституція України зазначає людину найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Сучасна наука ідентифікує еволюцію людини від *Homo sapiens* (людина розумна) до *Homo sapiens sapiens* (людина розумна розумна). Представникам Римського клубу видається, що шлях людини до статусу “двічі розумної” підвів її до глобальної катастрофи. Невже *Homo* зізнається, що потенціал попередніх рівнів *розуму* вже вичерпаний і до статусу слід додати третій *sapiens*? Тобто, час реанімувати Гермеса Трисмегіста? Чи вводити тернарність (користь, закон, любов) з Артхашастри? Хоча питання не лише в тому, чи готове людство до статусу *sapiens sapiens sapiens*? А й у тому, чи готове воно до гармонізації цих складових шляхом поєднання комунікаційних інструментів *sapiens № 1* (усне знання), *sapiens № 2* (письмове знання) та *sapiens № 3* (штучний інтелект)?

Для К.Г. Юнга *архетипи* – це “моделі поведінки”, ігнорування яких породжує зіткнення між двома фундаментальними інстинктами (збереження

держави та самозбереження) і є джерелом численних конфліктів [4, с. 99, 213]. З огляду на евіалентність архетипів і релігійних догм, нагадаємо біблійні істини: “кожен книжник, навчений про Царство Небесне, подібний до того господаря, що з скарбниці своєї виносить нове та старе”; “не навернетесь, і не станете, як ті діти, не ввійдете в Царство Небесне!” (Від Матвія 13: 52; 18: 3).

Слід зазначити, що у правових актах України аспекти самозбереження, зазвичай, торкалися самозбереження особистості: Стратегія демографічного розвитку (Постанова Кабінету Міністрів України № 879/2006): формування у населення світоглядних принципів свідомого самозбереження як суспільно бажаної етичної норми. Проте зростання ризиків зовнішньої агресії обумовило прийняття “Стратегії воєнної безпеки України” (Указ Президента України № 121/2021) та “Концепції забезпечення національної системи стійкості” (Указ Президента України № 479/2021) з орієнтирами на *збереження* держави через *виживання*, еволюцію і трансформування негативних результатів в позитивні.

Як відомо, державний суверенітет України початково орієнтувався на ліквідацію адміністративно-бюрократичного диктату, який протирічав вимогам самозбереження держави та запровадження системи публічного управління. М.А. Міненко вважав, що державне управління трансформувалось спочатку в публічне адміністрування, а з часом у публічне управління, в основу моделі якого покладено позитивну практику управління приватного сектору [5, с. 15]. Тобто, демократизація і децентралізація відносин мають під собою підставу, на яку вказував Платон: “в кожному із нас можна зустріти ті самі види моральних якостей, які є в державі” [1, с. 125]. Саме *інстинкт самозбереження держави* примушує її трансформуватися в публічне управління. Закони України сфери державного управління початково взагалі не згадували публічне управління. Лише у 2022 р. Закон України “Про адміністративну процедуру” № 2073 до публічної служби відніс служби: державну, дипломатичну, військову, в органах місцевого самоврядування, в поліції. “Концепція забезпечення національної системи стійкості” (Указ Президента України № 479/2021) визнає недостатній рівень укомплектованості кадрами, що суттєво ускладнює рівень комунікації між суб’єктами забезпечення національної стійкості: органами державної влади і місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями тощо.

Отже, дослідження архетипів реалізації *інстинкту самозбереження держави* шляхом забезпечення удосконалення її кадрової політики у сфері публічного управління з урахуванням викликів воєнного періоду – *актуальна наукова та практична завершення якої сприятиме конструктивному вирішенню національних пріоритетів*. Загальна схема дослідження наведена нижче на Рис.

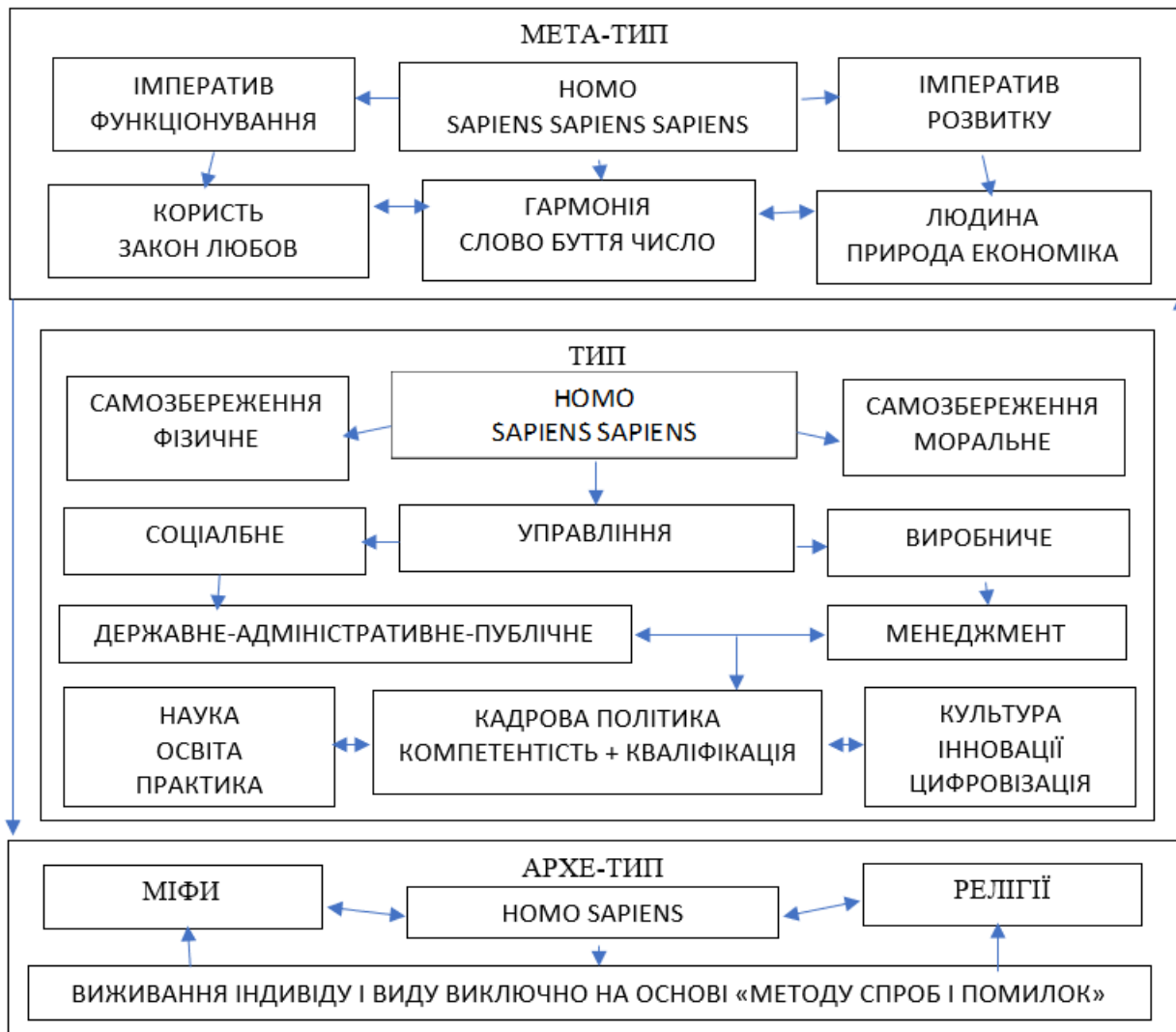

Рис. Схема дослідження архетипіки реалізації інстинкту самозбереження держави шляхом забезпечення удосконалення її кадрової політики у сфері публічного управління

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі структурні аспекти архетипіки самозбереження держави шляхом забезпечення удосконалення її кадрової політики у сфері публічного управління досліджувалися різними авторами. Архетипіку державного управління досліджували Е. Афонін разом з співавторами (Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації), О. Амосов та Н. Гавкалова (Публічне адміністрування: зв'язок з архетипами та пріоритети розвитку), О. Донченко (Раціоналізація архетипу консолідації та злагоди у політичній практиці), І. Клименко (Професійні компетенції державних службовців: архетипний підхід), Т. Новаченко (Імперативи і максими легітимності, авторитету сучасного українського керівника як архетипи державотворення),

В. Ребкало і В. Козаков (Архетипні особливості ціннісного потенціалу державного управління) тощо.

Особливості трансформації державного управління до рівня публічного управління досліджували В. Куйбіда і І. Шпекторенко (Професійна мобільність та проблеми професіоналізації персоналу публічного управління), Н. Сорокіна (Формування морально-етичних основ публічної служби в Україні). С Григор'єва (Еволюція системи професійної підготовки державних службовців) та Р. Сторожев (Механізми забезпечення розвитку лідерства в публічно-управлінській діяльності), О. Лазор (Інституціоналізація публічної самоврядної влади), М. Маланчій (Методологічні засади кадрового менеджменту в Україні).

Мета статті – дослідження теоретико-методологічних і організаційно-правових аспектів архетипіки реалізації *інстинкту самозбереження держави* шляхом забезпечення удосконалення її кадрової політики у сфері публічного управління як фактору ефективного виживання в цивільних і воєнних умовах з врахуванням викликів епохи сталого розвитку, інформатизації і цифровізації.

Виклад основного матеріалу. За Арістотелем: “світ не бажає, щоб ним правили зле” [6, 197]. Концепція переходу УРСР до ринкової економіки (затверджена Верховною Радою УРСР 01.11.1990 р.) визнала за “зле” диктат адміністративно-бюрократичної системи. І.І. Лукінов вважав: розкріпаченню від адміністративно-бюрократичного диктату і створення ефективної ринкової економіки потрібна дієздатна система менеджменту в усій ієрархії державного і господарського управління “знизу до верху з одночасним забезпеченням гарантій гармонійного поєднання інтересів усіх партнерів” [7, с. 6, 373].

Менеджмент у якості професії та кваліфікації в Україні був визнаний в 1991 р. (спільна постанова Мінпраці УРСР, Мінвузу УРСР, Міносвіти УРСР № 58/147/6-44р). У 1992 р. Закон України “Про приватизацію державного майна” № 2163-ХІІ актуалізував підвищення *кваліфікації кадрів менеджменту підприємств*. Питання кадрового менеджменту актуалізовані в Указах Президента України починаючи з 1998 р. (№ 810) й до 2021 р. (№ 121). Професія “менеджер” введена до Класифікатора професій ДК 003:2010 (Розділ 1: Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)). Отже, удосконалення кадрового корпусу менеджменту визнане в Україні її стратегічним пріоритетом, який охоплює усі управлінські сфери та галузі.

В епоху розгортання “суспільства знань” та “інформаційного суспільства”, вважає Дж. Малган, “майже непереборними здаються труднощі, пов’язані з використанням знань, що продукуються у великих бюрократичних структурах, де відомчі та дисциплінарні кордони перешкоджають обміну інформацією, а корпоративна пам’ять вкрай закрита” [8, с. 218]. Саме на реорганізацію застарілих бюрократичних структур, доводить К. Шваб, націлені інформаційні процеси формування засад штучного інтелекту та прийняття рішень [9, с. 171].

У 2007 р. Постановою Верховної Ради України № 1244 був визнаний сам факт нерозвиненості системи інноваційного менеджменту. “Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки” (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р, 2018 р.) вказує, що недостатнє володіння інноваційним та інвестиційним менеджментом, методами управління – реальні перешкоди на шляху до Індустрії 4.0. Прийнята Указом Президента України № 479/2021 “Концепція забезпечення національної системи стійкості” визнає недосконалість системи кризового менеджменту на національному рівні та пропонує відповідні механізми організації і координації подолання її недоліків.

На сьогодні Україна долає важкі часи воєнного стану. Тому є доречним будь-які дослідження узгоджувати з викликами, які обумовлені даним станом. “Стратегія воєнної безпеки України” (Указ Президента України № 121/2021) орієнтує весь український народ на *збереження* держави Україна шляхом *управління ризиками* у сфері воєнної безпеки і *стійкого опору* агресору, який досягається здатністю *системи управління* державою швидко відновлюватися та *адаптуватися* до змін у безпековому середовищі; реалізації Стратегії має сприяти *ефективний менеджмент* у сфері оборони, заснований на *інноваційних рішеннях та сучасних бізнес-практиках*, (де професійний склад сил оборони одночасно мають підтримати вдосконалені *системи кадрового менеджменту*).

Прийнята у 2024 р. “Концепція Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року” (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 141-р) затвердила орієнтири на формування оборонної свідомості та *громадянської стійкості*. Ці орієнтири стали логічним продовженням принципів, викладених вищезгаданою “Концепцією забезпечення національної системи стійкості”, яка *організаційну стійкість* визначає як фактичну здатність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій *адаптуватися* до змін безпекового середовища задля *збереження* функціонування і подальшого розвитку, де *адаптивність* – це здатність системи забезпечувати *виживання*, еволюцію, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, а також застосовувати *інноваційні рішення* у підготовці та перепідготовці кадрів.

Ще Ч. Дарвін розглядав *адаптацію* як одного найдосконалішим чином шляхом безперервного *збереження* всіх особистостей, які мають у своїй будові незначні, *взаємно корисні* ухилення [2, с. 199]. Арістотель згадував вчених, які, “захоплюються метою ... *приспосувати* все в законодавчій системі для здатності громадян *до війни*”. Аналізуючи способи, завдяки яким держава набуває *сталості*, він вказував, що “знаючи руйнівні чинники в

державі, ми повинні знати і про рятівні, завдяки яким у державі панує спокій; протилежні дії виникають із протилежних причин, а *руйнування і збереження – протилежні дії*” [11, с. 145, 199]. За визначенням К. Клаузевіца, *стійкість* (опірність тривалості натиску) потребує більшої міри підтримки розуму, оскільки вона черпає свою силу в планомірності; проникливість розуму радить не витратити до кінця, не ставити останнє на карту, а *зберегти* хоча б стільки, скільки необхідно для впорядкованого відступу, бо мужність аж ніяк не є актом розуму, а представляє точно таке ж почуття, як і страх; останній спрямований на фізичне *самозбереження*, а мужність – на моральне [12, с. 68].

На думку Платона, “якщо ми скеруємо до високих знань і непростих для виконання вправ людей здорових тілом і духом і відповідно їх виховаємо, то ми *збережемо* в цілості державу та її устрій; а якщо будемо скеровувати до того людей, яким це все чуже, то зробимо якраз навпаки” [1, с. 233]. Стосовно кадрових аспектів, К. Клаузевіц зазначає: навіть на нижчих постах ми вимагаємо від *командира*, який прагне висунутись, видатних духовних здібностей і підвищуємо наші вимоги на кожному щаблі; щоб досягти визначних результатів на війні, і на нижчих та на вищих щаблях, потрібен своєрідний *геній*; а щоб довести всю війну чи хоча б великий її відрізок, званий походом, до блискучого кінця, необхідно глибоко вникнути у вищі державні співвідношення; тут стратегія та політика зливаються воєдино, і *полководець* робиться одночасно *державною людиною* [11, с. 276]. По суті, з огляду на тезу К. Клаузевіца, стає актуальною і пропозиція І.І. Лукінова стосовно введення дієздатної системи менеджменту в усій ієрархії державного і господарського управління “знизу доверху” [7, с. 6]. Саме це дозволить подолати горезвісну бюрократичну ієрархію знань, яка стоїть на заваді сталого розвитку цивілізації.

На сьогодні в Україні на державному рівні активно запроваджується новітня система кваліфікаційних та компетентнісних вимог до керівників. Так, Розпорядження Президента України № 513/2021-рп містить 7 груп вимог, які стосуються: 1) лідерства, 2) комунікації та взаємодії; 3) розуміння сфери державної політики, 4) стратегічного бачення; 5) управління змінами, інновації, 6) доброчесності, дотримання етичної поведінки, 7) абстрактного мислення.

Загалом, компетентність – це механізм подолання надмірної складності керованої системи. На думку Арістотеля, “державна – поняття складне; ... як ціле, складається з багатьох частин, достоту так і держава”, через що важливості визначення “числа складників”, без яких є неможливим її існування, з врахуванням влади й підлеглості усіх частин єдиного цілого [10, с. 21, 195].

N. Wiener визначив “кібернетику” як форму управління і зв’язку (control and communication) де спільнота простягається до межі дійсної передачі

інформації (the community extends only so far as there extends an effectual transmission of information), що обумовлює розвиток життя від *простого* до *складного* (from the *simple* to the *complex*) з певним зростанням ефективної кількості суспільної інформації (effective amount of communal information), де група може мати більшу або меншу групову інформацію, ніж її члени (a group may have more group information or less group information than its members) [12, с. 36, 158]. Отже, розвиток держав та індивідів визначає відповідність інформації.

За Платоном, “число і рахунок” – “спільний чинник, яким послуговується будь-яке мистецтво, ... розсудливе діяння і галузь знання, якого кожен має навчатися насамперед” [1, с. 217]. Людство пройшло вельми довгий шлях від примітивних засобів фіксації чисел та їх обчислення до електронно-обчислювальних машин (ЕОМ). Перша ЕОМ (США, ENIAC) запрацювала у 1945 р. Перша ЕОМ у континентальній Європі була створена у Києві у 1950 р. Першим важливим кроком незалежної України у бік інформатизації і цифровізації стало *Розпорядження Президента України № 128/1992 “Про Науково-технічну раду по створенню Ситуаційного центру при Президенті України та Концепцію цього центру”*. Таким чином, суверенна Україна початково усвідомлювала зростання складності управління на етапі переходу від аграрного до індустріального і до сучасного інформаційного суспільства. І.І. Лукінов відповідно радив шукати достовірних відповідей на багато досить складних і гострих питань вітчизняної дійсності, спрямувати та синхронізувати дії в усіх ланках управління і регулювання на подолання дезінтеграційних тенденцій, вільному обранні партнерів інтеграційних взаємозв’язків [7, с. 12, 84]. На думку В.М. Геєця, розвиток вищих форм інтеграції в значній мірі залежить від рівня компетентності відповідальних за інтеграцію керівних осіб (конкурентоспроможність через власні традиційні моральні абсолюти і культурні цінності, синтезовані компетентністю), орієнтованих на солідарність у інформаційному суспільстві, високі стандарти національної інноваційної системи та інвестиційного партнерства [13, с. 64, 595, 641, 723, 746, 819].

Ще у 1994 р. Президент України у доповіді “Про основні засади економічної та соціальної політики” наголосив, що “ми ніколи не зможемо ...змінити на краще стан в економіці, якщо і далі продовжуватиметься лінія на нескінченне некомпетентне втручання в найбільш складний сектор економіки”. У 1998 р. Концепція адміністративної реформи в Україні (Указ Президента України № 810) актуалізувала залучення до державної служби та утримання на ній найбільш компетентних кадрів. Але надалі нічого конкретного у цій сфері не було зроблено. Важливо зрозуміти той факт, що навіть для дітей дошкільного віку держава застосовує вимогу формування

основ життєвої компетентності (Закон України № 2628, 2001 р.). Логічно, що вимога професійної компетентності має стати чільним критерієм відбору керівника. Отже, не дарма Платон вважав, що людськими соціумами повинні керувати найкращі їх представники [1, с. 101]. Для реалізації цієї ідеї в Афінах діяв механізм *докімасії* (δοκιμασία “перевіряти”) – засіб відрізнити найкращих людей від найгірших, відсутність якого для соціуму – фактор великого лиха.

Декларація ООН принципів “Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання в новому тисячолітті” (Женева, 2003 р.) вказує: в інформаційному суспільстві сталому розвитку може найбільшою мірою сприяти вища професійність кадрів та цифрова солідарність на всіх рівнях.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки визнає, що недостатнє володіння інноваційним та інвестиційним менеджментом, методами управління – реальні перешкоди на шляху до партнерства і інтеграції. Це актуалізує утворення спільних компетентних груп з представників цифрових індустрій з використанням положень Розпорядження Президента України № 513/2021-рп і Концепції розвитку цифрових компетентностей (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 167, 2021 р.).

На думку К. Шваба, 4-та промислова революція однаково створює колосальні переваги і колосальні проблеми, де нові партнерства формуються з усвідомлення компаніями важливості нових форм співробітництва; дефіцит компетентних кадрів, а не наявність капіталу, буде стримуючим обмеженням для інновацій, а тому компанії повинні навчитися працювати на основі концепції “talentism” (орієнтація на висококваліфіковані кадри) [7, с. 58, 63].

Підручник з менеджменту містить приклад вибору керівника на основі *кваліфікаційних* ознак (Прийняття групових рішень) і фрагмент з Біблії, де “вибрав Мойсей з усього Ізраїля, здібних людей, і поставив їх начальниками” [14, с. 57]. Отже, “наріжний камінь” *менеджменту – кваліфікація* менеджера.

Платон, моделюючи ідеальну “державу”, де “істинний правитель справді дбає не про власний зиск, а про те, що буде корисне його підлеглим”, де саме “право керувати” передбачає “вивчення мистецтва” та “опанування справи” [1, с. 31, 182], по суті визначав основи *кваліфікації* керівника. І. як висновок, саме система *кваліфікаційного відбору* керівних кадрів репрезентує державу.

У процесі інтегрування економіки України у світове господарство та адаптації організаційних структур управління у відповідності з вимогами ринкової економіки відбулася послідовна дивергенція вітчизняних систем правового і науково-освітнянського забезпечення видів економічної діяльності та професій. Це дало поштовх визнанню Президентом України (Указ № 810/1998) ролі удосконалення системи підготовки, перепідготовки і

підвищення *кваліфікації* державних службовців. У наступних актах Президента України дана орієнтація була доповнена необхідністю суттєвого підвищення *якості* управління. Це було підкріплено введенням в Україні ДСТУ ISO 14001-97 (Environmental management systems – Системи управління навколишнім середовищем) та ДСТУ ISO 9000-2001 (Quality management systems – Системи управління якістю) з їх вимогами *компетентності* та *кваліфікації* персоналу.

Концепція Національної програми інформатизації (Закон України № 75, 1998 р.) визнала факт *невизначеності* правової та фінансово-економічної основи діяльності різних суб'єктів у сфері інформатизації, що гальмувало створення системи підготовки *висококваліфікованих* фахівців з *інформатизації* та перехід на *цифрові* системи. Всесвітня доповідь ЮНЕСКО 2005 р. “До суспільств знання” передбачала узгодження *цифрової солідарності, кваліфікованого менеджменту і сталого розвитку*. Резолюція ГА ООН (70/1). “Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку до 2030 року” ціллю подолання *цифрового розриву* вбачала реалізацію *сталого управління* (sustainably manage).

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р, 2018 р.) вказує, що основна мета *цифровізації* полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні, і що це є можливим коли ідеї, дії, ініціативи і програми, які стосуються цифровізації, будуть *інтегровані*, зокрема, в національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку. Рушійна сила цифрової економіки – людський капітал, тобто знання, таланти, навички, вміння, досвід, інтелект людей, де цифрові навички та *компетенції* – запорука повноцінного її розвитку. Цифрова грамотність повинна бути однією з головних *компетенцій*. Та реальна перешкода на шляху – недостатнє володіння інноваційним та інвестиційним *менеджментом*, а також методами управління.

Зазначимо, що “Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року” (Указ Президента України 2019 року № 722/2019) вказують, що дані Цілі – орієнтир для розроблення проектів прогностичних і програмних документів та нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості вимірів сталого розвитку, але аспекти *менеджменту, кваліфікації і цифровізації*, які є складовими вищезгаданої Резолюції ГА ООН (70/1), конкретно не згадуються.

Закон “Про стимулювання розвитку цифрової економіки” (№ 1667/2021) згадує проектний *менеджмент*. Національна програма інформатизації на 2022-2024 р. (Постанова Верховної Ради України № 2360/2022) зосереджена на інформаційному комплексі *освітнього менеджменту і менеджменту у*

сферах культури та інформаційної політики. Закон № 2926/2023 дає згадку про те, що участь України у програмі Європейського Союзу “Цифрова Європа” (2021-2027) повинна бути узгоджена з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (70/1), яка змістовно визначає порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року.

На думку вчених, для реалізації *сталого розвитку* потрібна причетність усіх країн світу, він має охопити усі рівні *управління*, враховуючи і те, що будь-яка система *менеджменту сталого розвитку* має певні обмеження в комплектуванні *висококваліфікованим* кадровим потенціалом [5, с. 12, 25, 50].

Національна рамка кваліфікацій (Постанова Кабінету Міністрів України № 1341/2011) починаючи з 5-го рівня дозволяє управління роботою інших в професійному або навчальному контексті в умовах, що можуть змінюватися, з 6-го – організацію та нагляд (управління) в контекстах професійної діяльності або навчання в умовах непередбачуваних змін, 7-го – управління складною технічною або професійною діяльністю чи проектами, 8-го – управління робочими або навчальними процесами, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів. Але ці кваліфікаційні вимоги мають бути надалі узгоджені з кваліфікаційними вимогами, які окреслені, наприклад, у розпорядженні Президента України № 513/2021-рп, розпорядженні Кабінету Міністрів України № 154-р (2022 р.) та інших аналогічних державних актах.

Аналіз чинних паспортів спеціальностей наукових теж вказує на слабку гармонійність загальних проблем *менеджменту* і проблем *управління сталим розвитком* (останні згадує спеціальність 03.00.16 – екологія, що без економічної та соціальної складових не має сенсу). Тобто, ці дисципліни слід насичити актуальними аспектами *цифровізації, компетенції та кваліфікації*.

Розроблення стандартів вищої освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України № 600/2017) базується на компетентісному підході і поділяють філософію визначення вимог до фахівця, закладену в основу Болонського процесу та в міжнародному Проекті Європейської Комісії «Гармонізація освітніх структур в Європі» (Tuning Educational Structures in Europe, TUNING), де кваліфікація – визнана уповноваженим суб’єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей, є повною в разі здобуття повного переліку компетентностей відповідного рівня.

Висновки. Наведений вище матеріал дозволяє стверджувати наступне:

* у своєму сучасному державотворенні Україна реалізує свої стратегічні цивілізаційні прагнення, практичне здійснення яких робить невідворотним її звернення до буттєвого фундаменту самозбереження на засадах архетипіки;

* загалом людство усвідомило вичерпаність етапу еволюції у рамках «методу спроб і помилок» і намагається перейти на рейки сталого розвитку, але вибухове зростання складності об’єктів управління стало на його заваді;

- * вихід із лабіринтів бюрократично-адміністративної системи і швидке введення елементів публічного управління одночасно є фактором підвищення ефективності управлінської діяльності, але й набуття нею рис надскладності;
- * синхронізація і конвергенція принципів державного та виробничого управління (адміністрування і менеджменту) обумовила науково-інноваційні зрушення епохального рівня, матеріалізовані системою засобів цифровізації;
- * матеріальне та інтелектуальне переозброєння систем управління та виробництва в Україні також вкрай актуалізується в зв'язку із тією воєнною агресією, де вона виборює своє право на життя протягом останнього періоду;
- * світовий досвід мирного часу незаперечно довів, що дієвість заходів щодо самозбереження зазвичай обумовлена адекватністю кадрової політики викликам часу і обставин, у воєнний час кадровий фактор стає вирішальним;
- * за час державної незалежності Україна набула унікального досвіду, що дозволив розробити перспективну систему вимог до підвищення компетенції і кваліфікації керівників, практичне втілення якої потребує певного часу і умов.

Література:

1. Платон. Держава / Пер. з давньогрец. Д. Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.
2. Дарвін Ч. Походження видів через природний добір або збереження сприятливих порід у боротьбі за виживання / Пер. з англ. Харків: Держвидав, 1936. 674 с.
3. Донцов Дм. Дух нашої давнини. / Мюнхен-Монтреаль., 1951 341 с.
4. Юнг К.Г. Синхроністичність. / Пер с англ. Київ: Ваклер, 1997. 320 с.
5. Міненко М.А. Публічне управління: теорія та методологія: монографія. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 404 с.
6. Арістотель. Метафізика / Пер. з давньогрец. Харків: Фоліо, 2020. 597 с.
7. Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). / К.: ІЕ НАНУ, 1997. 455 с.
8. Малган Дж. Искусство государственной стратегии: мобилизация власти и знания во имя всеобщего блага / Пер. с англ. М. Ин-т Гайдара, 2011. 469 с.
9. Шваб Клаус. Четвертая промышленная революция / Пер. с англ. М.: Форм, 2016. 208 с.
10. Арістотель. Політика / Пер. з давньогрец. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
11. Клаузевіц Карл фон. Про природу війни. / Пер. З нім. Харків: Vivat, 2018. 416 с.
12. Wiener Norbert. Cybernetics or control and communication in the animal and the machine. 2 edition / the M.I.T. PRESS Cambridge, Massachusetts. Fourth Printing, 1985. P. 222.
13. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. К., 2009. 864 с.
14. Мескон М., Альберт М., Хедоурі Ф. Основи менеджменту / Пер. з англ. Вид. "Справа", 1997. 704 с.
15. Управління сталим розвитком : підручник ; за заг. ред. В. П. Беха, М. В. Туленкова ; Київ : Каравела, 2018. 538 с.

References:

1. Platon (2000). *Derzhava [State]*. K.: Osnovi [in Ukrainian].
2. Darvin, Ch. (1936). *Pohodzhennja vidiv cherez prirodnij dobir abo zberezhennja sprijatnih porid u borot'bi za vizhivannja [The origin of species through natural selection or the preservation of favorable breeds in the struggle for survival]*. Harkiv: Derzhvidav [in Ukrainian].
3. Doncov, Dm. (1951). *Duh nashoi' davnini [The spirit of our antiquity]*. Mjunhen-Montreal' [in Ukrainian].
4. Jung, K.G. (1997). *Sinhronistichnost' [Synchronicity]*. Kiiv: Vakler [in Ukrainian].
5. Minenko, M.A. (2014). *Publichne upravlinnja: teorija ta metodologija [Public administration: theory and methodology]*. K. : Kiiv. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
6. Aristotel' (2020). *Metafizika [Metaphysics]*. Harkiv: Folio [in Ukrainian].
7. Lukinov, I.I. (1997). *Ekonomichni transformacii (naprikinci HH storichchja) [Economic transformations (at the end of the 20th century)]*. K.: IE NANU [in Ukrainian].
8. Malgan (2011). *Dzh. Iskusstvo gosudarstvennoj strategii: mobilizacija vlasti i znanija vo imja vseobshhego blaga [The art of state strategy: mobilization of power and knowledge in the name of the common good]*. M. In-t Gajdara [in Russian].
9. Shvab, Klaus (2016). *Chetvertaja promyshlennaja revoljucija [The fourth industrial revolution]*. M.: Form [in Russian].
10. Aristotel' (2000). *Politika [Politics]*. K.: Osnovi [in Ukrainian].
11. Klauzevic, Karl fon. (2018). *Pro prirodu vijn [About the nature of war]*. Harkiv: Vivat [in Ukrainian].
12. Wiener, Norbert (1985). *Cybernetics or control and communication in the animal and the machine*. PRESS Cambridge, Massachusetts. Fourth Printing [in English].
13. Geec', V.M. (2009). *Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenologija vzaemodii ta rozvitku [Society, state, economy: phenomenology of interaction and development]*. K.: NAN Ukraïni; In-t ekon. ta prognozuv [in Ukrainian].
14. Meskon, M., Al'bert, M., Hedouri, F. (1997). *Osnovi menedzhmentu [Fundamentals of management]*. Vid. "Sprava" [in Ukrainian].
15. Beha, V. P. , Tulenkova, M. V. (2018). *Upravlinnja stalim rozvitkom [Management of sustainable development]*. Kiiv : Karavela [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-297-308](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-297-308)

Антипенко Ірина Вікторівна доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, академік, віце-президент Української Технологічної Академії, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, 03110, м. Київ, вулиця Солом'янська, 7, тел.: (044) 249-25-12, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу ролі конституційних прав людини в сучасному світі та визначення викликів і можливостей, що виникають на шляху їх реалізації, в тому числі в сучасній Україні. Автор показує, що проблеми забезпечення та захисту конституційних прав людини в сучасному світі мають велике значення через складний взаємозв'язок між правовою базою та фактичним станом їх захисту в національному контексті. В статті, зокрема, показано, що хоча дискурс щодо прав людини продовжує розвиватися, проте у міжнародній практиці наразі склався певний консенсус щодо сучасного розуміння конституційних прав людини, який полягає в тому, що вони розглядаються як сукупність правових норм, закріплених у національних конституціях та міжнародно-правових документах, які визнають права і свободи людини найвищою соціальною цінністю, забезпечують їх юридичне гарантування та захист від порушень з боку державних інституцій або інших суб'єктів. В роботі доводиться, що хоча конституції можуть гарантувати ці права на папері, значним викликом у цьому відношенні залишається гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, забезпечення того, щоб правові рамки не тільки захищали громадянські права та свободи, але і не порушували їх. Незважаючи на спільні риси багатьох країн світу у прагненні захистити права людини в конституційному полі, підходи та ефективність такого захисту суттєво відрізняються. На ці відмінності впливають історичні, культурні, правові та політичні чинники, а також вплив міжнародних норм і виклики, пов'язані з

глобалізацією та іншими змінами. Проведений аналіз також підкреслює складність гармонізації захисту прав людини в різних правових і соціальних середовищах, але в міжнародній практиці існує стійкий консенсус розглядати конституційні права людини як стійкі об'єкти, що підлягають виключному правовому захисту, навіть в умовах воєнного стану. Хоча сучасна Україна стикається зі значними викликами в реалізації цих прав через триваючу війну та складнощі воєнного стану, існують правові механізми, які забезпечують їх захист відповідно до міжнародних стандартів у цій сфері. Положення Конституції України, які чітко визначають коло прав, що не можуть бути обмежені за будь-яких обставин, конституційна скарга, судовий захист, парламентський контроль та роль міжнародних організацій та судових органів є ключовими у цьому процесі.

Ключові слова: конституційні права людини, сучасний світ, міжнародні стандарти забезпечення прав та свобод людини, конституційно-правове забезпечення, правовий захист, правовий режим воєнного стану

Antypenko Iryna Viktorivna doctor of science in public administration, PhD in Law, academician, vice-president of the Ukrainian Academy of Technology, professor of the Department of public management and administration, State University of Information and Communication Technologies, 03110, Kyiv, Solomyanska St., 7, tel.: (044) 249-25-12, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

CONSTITUTIONAL HUMAN RIGHTS IN MODERN WORLD

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the role of constitutional human rights in modern society and identification of the challenges and opportunities arising on the way to their realization, including in the context of modern Ukraine. The author shows that the problems of ensuring and protecting constitutional human rights in the modern world are of great importance due to the complex relationship between the legal framework and the actual state of their protection in the national context. Although the discourse on human rights continues to evolve, reflecting the dynamic interaction of various cultural and philosophical traditions, a certain consensus has now emerged on the modern understanding of constitutional human rights, which is that they are viewed as a set of legal norms enshrined in national constitutions and international legal instruments which recognize human rights and freedoms as the highest social value, and ensure their legal guarantee and protection against violations by state institutions or other entities.

The author argues that although constitutions may guarantee these rights on paper, a significant challenge in this regard remains the harmonization of national

legislation with international standards, ensuring that the legal framework not only protects civil rights and freedoms but also does not violate them. Despite the common features of many countries in the world in their desire to protect human rights in the constitutional field, the approaches and effectiveness of such protection vary significantly. These differences are influenced by historical, cultural, legal and political factors, as well as the impact of international norms and challenges related to globalization and other changes.

The analysis also highlights the difficulty of harmonizing human rights protection in different legal and social environments, but there is a strong consensus in international practice to consider constitutional human rights as enduring objects subject to exclusive legal protection, even under martial law. Although modern Ukraine faces significant challenges in realizing these rights due to the ongoing war and the complexities of martial law, there are legal mechanisms to ensure that they are protected in accordance with international standards in this area. The constitutional norms that clearly define the range of rights that cannot be restricted under any circumstances, constitutional complaints, judicial protection, parliamentary control, and the role of international organizations and judicial bodies are crucial in this process.

Keywords: constitutional human rights, modern world, international standards for ensuring human rights and freedoms, constitutional and legal support, legal protection, legal regime of martial law

Постановка проблеми. Конституційні права людини є основою для захисту свободи та гідності будь-якої особи в сучасному світі і вважаються основоположними для функціонування демократичного суспільства. Актуальність даної проблематики обумовлена складним взаємозв'язком між правовими рамками та фактичним захистом громадянських свобод і прав людини. Хоча конституційні положення і мають вирішальне значення, але вони не є єдиним визначальним чинником захисту прав людини. Їхнє тлумачення та реалізація є не менш важливими, особливо з огляду на парадоксальний зв'язок між державною владою з її схильністю до упорядкування і контролю суспільного життя та індивідуальними правами людини [9], що свідчить про складність втілення конституційних положень у цій галузі в ефективну правову політику. Крім того, неминучі відхилення від принципів громадянських свобод, наприклад, у воєнний час, ставлять питання про збереження балансу між національною безпекою та особистими свободами громадян, особливо в сучасній Україні, що виживає в екстремальних умовах військової навали Росії.

Таким чином, актуальність проблематики конституційні права людини в сучасному світі полягає в необхідності розуміння багатогранного

взаємозв'язку між конституційними положеннями, правозастосуванням і практичною реалізацією громадянських свобод і прав. Вкрай важливо дослідити, як ці елементи взаємодіють у різних політичних та історичних контекстах, щоб забезпечити ефективний захист прав особистості перед обличчям нових викликів сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конституційні права людини є предметом широкого інтересу як для науковців, так і для практиків, законодавців та інших осіб, що формують державну політику. Вчені-правознавці, фахівці з публічного управління та адміністрування, представники інших суспільних наук підходять до вивчення конституційних прав людини із різних доктринальних і дисциплінарних позицій. Багато вчених, зокрема Д. Даунс [9], Р. Уезерлі [18], вивчають їх у контексті історичного розвитку ліберальної концепції прав і свобод людини західної суспільно-політичної думки. Потужним дослідницьким напрямком є вивчення впливу міжнародних норм у сфері прав людини на формування конституційних положень із забезпечення та захисту цих прав у сучасних національних державах. Дана проблематика є сферою наукового інтересу таких зарубіжних науковців як М. Верстег [16], Д. Фельдман [10], А. К. П. Клюдзе [12], Ф. Радей [14], С. Уолтц [17].

Різні проблеми, пов'язані із інституціоналізацією і правовим забезпеченням конституційних прав людини в Україні і в сучасному світі також є предметом наукових досліджень й українських вчених. Вплив деяких трендових процесів глобалізації на реалізації цих прав в сучасній Україні та інших державах світу вивчають такі дослідники як Л. Амелічева, О. Мартинюк, І. Пирога, К. Карачаєв, В. Мирошніченко [8]. Чимало досліджень, присвячено загальним проблемам забезпечення дотримання прав та свобод людини у конституційно-правовому полі української держави (див. роботи С. Кравчука [3], О. Неліна [4], О. Стратія, О. Меленко [7]) і, зокрема в контексті правового режиму воєнного стану (див, зокрема дослідження В. Панасюк, Ю. Полюк, І. Бута, І. Животовської, П. Синицина [13]).

Незважаючи на значний прогрес, досягнутий у сфері наукового обґрунтування, регулювання та забезпечення дотримання конституційних прав людини, все ще існують прогалини в нашому розумінні того, як ці права тлумачаться і застосовуються в різних національних контекстах і особливо з огляду на реалії сучасної України.

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз ролі конституційних прав людини в сучасному суспільстві та визначення викликів і можливостей, які виникають на шляху їх реалізації, у тому числі в контексті сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція прав людини охоплює три ключові аспекти: будь-яка влада має чітко визначені межі, за які

вона не повинна виходити; кожна особа має свою автономну сферу, недоторканну для будь-яких зовнішніх впливів; кожен індивід має право висунути вагомі претензії проти держави для захисту своїх прав [3, с. 93].

Ліберальна концепція прав людини, глибоко вкорінена в західній правовій традиції з часів таких мислителів, як Джон Локк, робить акцент на індивідуальних свободах, що надають можливості людині розпоряджатися своїм життям на власний розсуд і отримувати певні блага, і т.з. «природних правах» людини, тобто таких, що належать їй від народження, маючи невідчужуваний й невід'ємний характер.

Однак дана концепція не позбавлена певної критики, оскільки вона може нехтувати важливістю соціальних, економічних і культурних прав, які також є фундаментальними для людської гідності та добробуту [17; 18]. Тому дискурс про права людини продовжує розвиватися, відображаючи динамічну взаємодію між різними культурними та філософськими традиціями. Тим не менш щодо сучасного розуміння конституційних прав людини існує певний консенсус, який полягає в тому, що вони розглядаються як сукупність юридичних норм, закріплених в національних конституціях та міжнародних правових документах, що визнають права та свободи людини найвищою соціальною цінністю, зокрема, права на гідне життя на засадах рівності перед законом, забезпечують їх юридичну гарантію, а також державний захист від порушень із боку владних інституцій або інших суб'єктів.

Конституційні права людини є невід'ємною частиною еволюції суспільств та реакції міжнародної спільноти на нові виклики та обставини. Їх розвиток став каталізатором глибоких змін у суспільствах по всьому світу. Спочатку права людини були закріплені в таких документах, як французька Декларація прав людини і громадянина та Конституція США, яка через перші десять поправок, відомих як Білль про права, гарантувала свободи та захист для людей, включаючи свободу особи, недоторканну приватну власність та право на самозахист і опір проти гноблення. Загалом історичні конституційні конвенції Сполучених Штатів та інших демократичних республіках Нового часу демонстрували динаміку розвитку національної ідентичності та роль політичних еліт у формуванні спільних уявлень громадян прав людини, які опосередковано впливають і на їх сучасне конституційне забезпечення в цих країнах [15].

З того часу підхід до розуміння прав людини значно розширився, включивши в себе не лише традиційні громадянські свободи, але й соціально-економічні та культурні права, що відображає зміни в глобальному контексті. Цей зсув перегукується з переходом до промислової революції і не тільки, підкреслюючи необхідність права на працю, освіту, відпочинок, справедливу винагороду та соціальне забезпечення. Наслідки Другої світової війни та

Голокосту, рухи щодо надання прав соціально незахищеним групам населення (наприклад, доіндустріальним народам, що живуть у джунглях Бразилії та Борнео), а також зростаюче усвідомлення антропогенного впливу на навколишнє середовище призвели до посилення уваги до індивідуальних прав людини як фундаментальних складових міжнародного та національного права. Знаковим досягненням у цьому плані стало прийняття Організацією Об'єднаних Націй у 1948 році Загальної декларації прав людини [1], яка закріпила широкий спектр громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав для всіх людей.

Порівняльний аналіз моделей конституційних прав людини в сучасних країнах виявляє як збіги, так і розбіжності в концептуальному осмисленні та конституційному захисті прав людини.

Наприклад, Китай і Південна Африка розробили конституційні механізми захисту прав людини, які відображають їхні унікальні національні умови і особливості. Причому, якщо підхід Південної Африки перебуває під значним впливом західних конституцій, то Китай наголошує на необхідності дотримання обов'язків поряд з основними правами громадян [11].

Важливим чинником, що визначає відмінності в різних країнах світу у цій сфері є багатоманітність підходів до імплементації положень міжнародних договорів з прав людини в конституції національних держав. Деякі міжнародні документи, такі як Конвенція ООН проти катувань (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння та покарання) та Європейська конвенція з прав людини, мають значний вплив незалежно від їх ратифікації, в той час як інші – лише після їх ратифікації, як, наприклад, другий додатковий протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та тринадцятий додатковий протокол до Європейської конвенції з прав людини (обидва скасовують смертну кару), або відповідно до позиції національної правової системи щодо міжнародного права [16].

Зокрема, у дуалістичних правових системах, де норми міжнародного права потребують обов'язкової імплементації для того, щоб вступити в силу, як, наприклад, в Україні, ратифікація міжнародного договору часто спонукає країни до закріплення правових положень, передбачених таким договором на конституційному рівні. На противагу цьому, в країнах з моністичною системою міжнародного права, де норми останнього діють безпосередньо у національному праві, держави, що ратифікували той чи інший договір, є менш схильними до повторювання його положень у своїх конституціях. Іншими словами, моністичні системи характеризуються ефектом заміщення, коли права людини, передбачені міжнародними договорами, замінюються конституційними правами. Подібний ефект заміщення існує в європейській та

міжамериканській регіональній системі прав людини, де договори також діють безпосередньо у внутрішньому національному правовому полі [16].

Наприклад, Закон про права людини 1998 року у Великій Британії включив «конвенційні права» у внутрішнє законодавство, переплітаючи ці індивідуальні права з колективними інтересами і водночас балансує з традиційними конституційними принципами, такими як парламентський суверенітет [10].

Варто також відзначити, що країни, що розвиваються, чи ті, що проходить демократичний транзит, часто схильні закріплювати міжнародні стандарти з прав людини в своїх конституціях саме як відповідь на масштабні порушення у цій сфері в минулому, як, наприклад, у Конституції Гани 1992 року, де положення Загальної декларації прав людини та Африканської хартії прав людини і народів, а також інших міжнародних документів, були закріплені як конституційні положення [12]. В середині таких держав була чи існує опозиція щодо прав людини – ідеологічна чи суто прагматична – з боку потужних лобі: мажоритарних чи галузевих. Цей спротив може призводити до відсутності політичної волі застосовувати або забезпечувати права людини через конституційний механізм. На відміну від цього, тобто на противагу традиціоналістським релігійним чи культурним нормам, міжнародні норми послідовно просувають та підтримують бачення прав людини як окремих осіб, так і груп, незалежно від їх походження та статусу у суспільстві [14].

Незважаючи на прогрес, застосування та дотримання конституційних прав людини стикається з численними проблемами. Суперечності виникають при вивченні історичних і теоретичних основ прав людини. Д. Даунс у зв'язку з цим стверджує, що напруженість між філософськими витоками і політичними реаліями, культурним релятивізмом і універсалізмом, а також амбівалентний зв'язок між державною владою і правами ще більше ускладнюють дискурс [9].

Вплив технологічного прогресу на приватність особи також є постійною темою, що супроводжується закликами до розробки стратегій захисту цих фундаментальних прав в умовах глобалізації. Деякі вчені стверджують, що, наприклад, таке явище як цифровізація кидає виклик традиційним концепціям прав людини, що зумовлює необхідність розробки нових правових механізмів для забезпечення їх захисту та посилення міжнародної співпраці з огляду на різний ступінь прогресу країн у цій сфері [8].

Отож, конституційні положення щодо захисту прав людини існують у різних політичних системах, однак їхнє практичне значення залежить насамперед від тлумачення та імплементації. Це підтверджується і в контексті України, де роль Конституції є ключовою у формуванні відносин між державою та особою, підкреслюючи важливість сталого конституційно-

правового механізму реалізації та захисту прав людини пристосованого як до потреб мирного, так і воєнного часу.

Українська держава від з моменту отримання незалежності демонструвала прагнє узгодити свою правову систему з міжнародним правом для забезпечення захисту прав людини і громадянина, що розглядається як критерій цивілізованості суспільства та свідчення його духовного відродження [3]. Конституція України [2], зокрема статті 3 та 55, визначає права і свободи людини як основоположні для державної політики та зобов'язує державу забезпечити гарантії їх ефективною реалізації. Реалізація прав людини і громадянина в Україні забезпечується наявними судовими та позасудовими засобами захисту.

Зокрема, інститут конституційної скарги, впроваджений Законом України «Про Конституційний Суд України», передбачає право громадян звертатися до Конституційного Суду України (КСУ) із клопотанням щодо конституційності тих нормативних актів чи окремих їх положень, які є підставою для винесення остаточного судового рішення в її справі. На відміну від типових судових рішень про порушення прав, які зазвичай мають індивідуальний характер, рішення КСУ мають загальне значення, позаяк вони не лише стосуються захисту права конкретного заявника, але й створюють прецеденти, що мають юридичні наслідки для всіх осіб, чий права можуть бути порушені відповідними нормативними актами [7, с. 100].

Втім інституціоналізація цього правового механізму в українському правовому полі наразі виступає як ініціатива, що має перспективу у разі його постійної модернізації. Суддям загальної юрисдикції досі бракує розуміння правової сутності конституційних прав та застосування конституційних принципів і цінностей як базових. Це підкреслює необхідність підвищення рівня конституційної обізнаності серед суддів, а також значущість конституційної скарги як інструменту реалізації конституційного верховенства [7, с. 100].

Також в Україні передбачена можливість звернення громадян до Європейського суду з прав людини, чим українці активно користуються: Україна посідає одне із перших місць за зверненнями до цієї інституції [4, с. 7].

Щодо позасудових механізмів забезпечення конституційних прав і свобод людини, то стаття 55 Конституції передбачає право громадян України звертатися до щодо захисту свої прав до міжнародних правозахисних організацій. Ще одним таким механізмом є парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який відповідно до законодавства реалізує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [6].

Водночас реалізація конституційних прав людини в сучасній Україні стикалася і стикається з низкою певних викликів. Головним із них є наразі

повномасштабне російське вторгнення в Україну та запровадження воєнного стану, що ускладнили виконання зобов'язань у сфері прав людини, створивши правову невизначеність і практичні труднощі в моніторингу та забезпеченні дотримання цих прав, особливо на окупованих територіях. Незважаючи на запровадження воєнного стану, в суспільстві існує сильний запит на винятково правовий характер захисту конституційних прав людини. Дослідники визнають, що хоча такі обмеження є допустимими, їх реалізація має відбуватися у руслі суворого дотримання чинних правових положень [13].

Зокрема, часовий період застосування таких обмежень не може перевищувати терміни, протягом якого діє воєнний стан [5]. При цьому відповідно ст. 64 Конституції України права і свободи людини і громадянина, передбачені іншими статтями Конституції, не мають обмежуватись в умовах воєнного стану. Серед них: рівність усіх громадян перед законом, незалежно від статі, етнічного та соціального походження, політичних, релігійних та інших переконань, майнового стану, мовних або іншими ознаками; право на громадянство і зміну громадянства; право на життя на повагу до гідності, свободи та особистої недоторканності; право звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; право на житло, шлюб та рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї; право на захист прав і свобод у суді; право на відшкодування за рахунок держави або органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями органів державної влади; право на професійну правничу допомогу; презумпція невинуватості [2].

Отож, особливий акцент на правовому захисті під час воєнного стану підкреслює динамічний характер конституційних прав людини, які повинні адаптуватися до різних правових і суспільних викликів, зберігаючи при цьому свої основні принципи.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що конституційні права людини – це складна взаємодія правових норм, політичних структур і суспільних цінностей. Хоча конституції можуть гарантувати ці права на папері, справжня міра захисту прав людини полягає в їх ефективному дотриманні та незалежності судової системи. Відомим викликом залишається гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, забезпечення того, щоб правові рамки не тільки захищали громадянські права та свободи, але і не порушували їх. Незважаючи на спільні риси багатьох країн світу у прагненні захистити права людини в конституційному полі, підходи та ефективність такого захисту суттєво різняться. На ці відмінності впливають історичні, культурні, правові та політичні чинники, а також вплив міжнародних норм і виклики, пов'язані з глобалізацією та іншими змінами.

Проведений аналіз також підкреслює складність гармонізації захисту прав людини в різних правових і соціальних середовищах, але в міжнародній практиці існує стійкий консенсус розглядати конституційні права людини як стійкі об'єкти, що підлягають виключному правовому захисту, навіть в умовах воєнного стану. Держава має гарантувати, що будь-які обмеження є обґрунтованими, доцільними та юридично санкціонованими. Хоча сучасна Україна стикається зі значними проблемами в реалізації цих прав через триваючу війну та складнощі воєнного стану, існують правові механізми забезпечення їх відповідно до міжнародних стандартів у цій сфері. Положення Конституції України, які чітко визначають коло прав, що не можуть бути обмежені за будь-яких обставин, конституційна скарга, судовий захист, парламентський контроль та роль міжнародних організацій та судових органів є ключовими у цьому процесі. Водночас викликають питання щодо практичної реалізації цих правових інструментів в умовах правового режиму воєнного стану в Україні, що розглядається автором як перспективний напрям подальших досліджень.

Література:

1. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 14.05.2024);
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#n4239> (дата звернення: 14.05.2024);
3. Кравчук С. Й. Проблемні аспекти захисту конституційних прав людини в Україні та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. № 71. С. 89-94;
4. Нелін О. І. Права людини і громадянина як детермінанта національного державотворення. *Юридична Україна*. 2020. № 7. С. 6-12;
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 14.05.2024);
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr#Text> (дата звернення: 14.05.2024);
7. Стратій О. В., Меленко О. В. Місце конституційної скарги в механізмі захисту прав людини в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 2. С. 97-101;
8. Amelicheva L., Martyniuk O., Pyroha I., Qaracayev S., Myroshnychenko V. Implementation of constitutional human rights and social guarantees of security in the context of digitalization. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10(45). pp. 265-271;
9. Downs D. Civil Liberties and Human Rights. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* / by James D. Wright (Editor). 2nd Edition. Amsterdam : Elsevier, 2015. pp. 674-679;
10. Feldman D. The Human Rights Act 1998 and constitutional principles. *Legal Studies*. 1999. Vol. 19(2). pp. 165-206;
11. He J. The Comparison of Constitutional Protection of Human Rights between China and South Africa. *Asian Social Science*. 2010. Vol. 6, № 6. pp. 50-53

12. Kludze A. K. P. Constitutional Rights and their Relationship with International Human Rights in Ghana. *Israel Law Review*. 2008. Vol. 41(3). pp. 677-702;
13. Panasiuk V., Poliuk Y., But I., Zhyvotovska I., Synytsyn P. Constitutional human rights under martial law: legal realities. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11(54). pp. 76-83;
14. Raday F. Traditionalist Religious and Cultural Challengers – International and Constitutional Human Rights Responses. *Israel Law Review*. 2008. Vol. 41(3). pp. 596-634;
15. Spillman L. «Neither the same Nation Nor Different Nations»: Constitutional Conventions in the United States and Australia. *Comparative Studies in Society and History*. 1996. Vol. 38(1). pp.149-181;
16. Versteeg M. Law versus Norms: The Impact of Human Rights Treaties on Constitutional Rights. Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper. November 22, 2013, № 2014-2. 37 p.;
17. Waltz S. Universalizing Human Rights: The Role of Small States in the Construction of the Universal Declaration of Human Rights. *Human Rights Quarterly*. 2001. Vol. 23, № 1. pp. 44-72;
18. Weatherley R. Human Rights in Western Liberal Thinking. In: *The Discourse of Human Rights in China*. London : Palgrave Macmillan, 1999. pp. 13-36.

References:

1. Mizhnarodnij dokument “Zagal'na deklaracija prav ljudini” [The International document “Universal Declaration of Human Rights”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
2. Zakon “Konstitucija Ukraïni” [The Law “Constitution of Ukraine”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#n4239) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#n4239> [in Ukrainian].
3. Kravchuk, S. J. (2022). Problemni aspekti zahistu konstitucijnih prav ljudini v Ukraïni ta shljahi ih podolannja [Problematic aspects of the protection of constitutional human rights in Ukraine and ways to overcome them]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu. Serija: Pravo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, 71, 89-94 [in Ukrainian].
4. Nelin, O. I. (2020). Prava ljudini i gromadjanina jak determinanta nacional'nogo derzhavotvorennja [Human and citizen rights as a determinant of national state formation]. *Juridichna Ukraïna - Legal Ukraine*, 7, 6-12 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukraïni “Pro pravovij rezhim voennogo stanu” [The Law of Ukraine “On the legal regime of martial law”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukraïni “Pro Upovnovazhenogo Verhovnoï Radi Ukraïni z prav ljudini” [The Law of Ukraine “About the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr#Text> [in Ukrainian].
7. Stratij, O. V., Melenko, O. V. (2024). Misce konstitucijnoï skargi v mehanizmi zahistu prav ljudini v Ukraïni [The place of the constitutional complaint in the mechanism of human rights protection in Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo - Economy. Finances. Right*, 2. S. 97-101 [in Ukrainian].
8. Amelicheva, L., Martyniuk, O., Pyroha, I., Qaracayev, C., Myroshnychenko, V. (2021). Implementation of constitutional human rights and social guarantees of security in the context of digitalization. *Amazonia Investiga*, 10(45), 265-271 [in English].
9. Downs, D. (2015). *Civil Liberties and Human Rights*. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam : Elsevier [in English].

10. Feldman, D. (1999). The Human Rights Act 1998 and constitutional principles. *Legal Studies*, 19(2), 165-206 [in English].
11. He, J. (2010). The Comparison of Constitutional Protection of Human Rights between China and South Africa. *Asian Social Science*, 6, 6, 50-53 [in English].
12. Kludze, A. K. P. (2008). Constitutional Rights and their Relationship with International Human Rights in Ghana. *Israel Law Review*, 41(3), 677-702 [in English].
13. Panasiuk, V., Poliuk, Y., But, I., Zhyvotovska, I., Synytsyn, P. (2022). Constitutional human rights under martial law: legal realities. *Amazonia Investiga.*, 11(54), 76-83 [in English].
14. Raday, F. (2008). Traditionalist Religious and Cultural Challengers – International and Constitutional Human Rights Responses. *Israel Law Review*, 41(3), -634 [in English].
15. Spillman, L. (1996). Neither the same Nation Nor Different Nations»: Constitutional Conventions in the United States and Australia. *Comparative Studies in Society and History*, 38(1), 149-181 [in English].
16. Versteeg, M. (2014). Law versus Norms: The Impact of Human Rights Treaties on Constitutional Rights. *Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper*, 2014-2 [in English].
17. Waltz, S. (2001). Universalizing Human Rights: The Role of Small States in the Construction of the Universal Declaration of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 23, 1, 44-72 [in English].
18. Weatherley, R. (1999). *Human Rights in Western Liberal Thinking. In: The Discourse of Human Rights in China*. London : Palgrave Macmillan [in English].

УДК 351:321

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-309-319](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-309-319)

Антипенко Ірина Вікторівна доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту захисту інформації, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У статті здійснено спробу окреслити та проаналізувати напрями формування та розвитку сучасного публічного управління в умовах глобалізаційних трансформацій.

Акцентовано, що глобалізація – це об'єктивний, багатовимірний процес становлення глобальної єдності людей, заміщення локальних, ізольованих форм і норм життєдіяльності загальносвітовими; формування однаковості, взаємодії та взаємообумовленості різних аспектів життя суспільства в умовах вільного поширення принципів свободи особистості, відкритості та усунення бар'єрів на шляху до встановлення матеріальних, інтелектуальних, духовних, етичних, естетичних та інших цінностей.

Встановлено, що перспективи розвитку управлінської сфери в умовах глобалізаційних трансформацій включають низку напрямів, серед яких ключовими є: інтеграція міжнародного досвіду, запровадження міжнародних стандартів та норм, глобальні виклики та стійкість, диджиталізація та електронне урядування, мережеве управління, соціальні інновації, громадська участь та підтримка громадських ініціатив, сильне громадянське суспільство, підвищення рівня прозорості та підзвітності державних органів, децентралізація та розвиток місцевого самоврядування, забезпечення економічної стійкості та сталого розвитку держави і регіонів, безперервне навчання та професійний розвиток державних службовців, удосконалення механізмів державного управління в цілому, безпека та правопорядок тощо.

Визначено, що окреслені вектори розвитку публічного управління дозволяють ефективніше реагувати на глобалізаційні виклики і можливості та забезпечують створення сучасних адаптивних управлінських систем.

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційні трансформації, публічне управління, вектори (напрями) розвитку публічного управління, міжнародний досвід.

Antipenko Iryna Viktorivna Doctor of Public Administration, Professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Information Protection, State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

VECTORS OF PUBLIC ADMINISTRATION DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION TRANSFORMATIONS

Abstract. The article attempts to outline and analyze the directions of formation and development of modern public administration in the conditions of globalization transformations.

It is emphasized that globalization is an objective, multidimensional process of the formation of the global unity of people, replacing local, isolated forms and norms of life with universal ones; the formation of uniformity, interaction and interdependence of various aspects of social life in the conditions of the free spread of the principles of personal freedom, openness and the elimination of barriers on the way to the establishment of material, intellectual, spiritual, ethical, aesthetic and other values.

It has been established that the prospects for the development of the management sphere in the conditions of globalization transformations include a number of directions, among which the key ones are: integration of international experience, introduction of international standards and norms, global challenges and sustainability, digitalization and electronic government, network management, social innovations, public participation and support public initiatives, strong civil society, increasing the level of transparency and accountability of state bodies, decentralization and development of local self-government, ensuring economic stability and sustainable development of the state and regions, continuous training and professional development of civil servants, improvement of public administration mechanisms in general, security and law and order, etc. .

It was determined that the outlined vectors of the development of public administration allow more effective response to globalization challenges and opportunities and ensure the creation of modern adaptive management systems.

Keywords: globalization, globalization transformations, public administration, vectors (directions) of development of public administration, international experience.

Постановка проблеми. Сьогодні тема глобалізації стала надзвичайно популярною. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, досліджень з глибоким аналізом її змісту та специфіки впливу на сфери

суспільства не так багато, а найбільш фундаментальні сторони цього процесу не позначено досить чітко.

Сучасне розуміння «глобалізації» набуло вираженого політичного, економічного, управлінського, культурного та ін. забарвлення. Одні вважають, що це позитивний, неминучий і незворотній процес, який має ключове значення для розвитку суспільства; інші ставляться до нього з упередженням, вважаючи, що глобалізація призведе до збільшення нерівності між країнами та в їх межах, гальмуватиме соціальний прогрес.

Зважаючи на це, важливим є з'ясування питання напрямів розвитку всіх життєво значимих сфер в умовах активних глобалізаційних трансформацій, у тому числі, розвитку публічного управління як важливої складової суспільних взаємин, без яких неможливе повноцінне функціонування суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема глобалізації на сьогодні знаходиться у полі зору уваги низки вітчизняних та зарубіжних дослідників різних галузей. Питанням сучасних глобалізаційних процесів приділяють увагу ряд вчених і практиків, серед яких С. Бреслін, І. Валлерстайн, Х. Вовчук, Р. Войтович, Д. Гелд, Р. Дарендорф, А. Дугина, Дж. Зенг, Т. Левітт, Дж. Маклін, К. Оме, Р. Робертсон, Ю. Яковець та ін.

Проте попри ґрунтовні студії глобалізаційної проблематики, питання впливу глобалізаційних трансформацій на формування сучасного публічного управління та вектори його розвитку залишається не достатньо дослідженим. З огляду на це, окреслений аспект вимагає змістовного студювання та висвітлення, що й зумовлює актуальність нашої статті.

Мета статті. Окреслити та проаналізувати напрями і перспективи розвитку сучасного публічного управління в глобалізаційних умовах.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація – це об'єктивний, багатовимірний процес становлення глобальної єдності людей, заміщення локальних, ізольованих форм і норм життєдіяльності загальносвітовими; формування однаковості, взаємодії та взаємообумовленості різних аспектів життя суспільства в умовах вільного поширення принципів свободи особистості, відкритості та усунення бар'єрів на шляху до встановлення матеріальних, інтелектуальних, духовних, етичних, естетичних та інших цінностей.

Таке тлумачення концепту глобалізації обумовлюється масштабним багаторівневим, різноспрямованим характером самого явища, його структури та змісту. Сучасні сфери та напрями глобалізації виступають не самі по собі, не фрагментарно та ізольовано один від одного, а у тісному взаємозв'язку, як правило, одновекторно, як єдиний процес.

Саме завдяки таким трансформаційним процесам, що активно відбуваються у структурах світової спільноти, та радикальним перетворенням

сучасних соціально-політичних систем, суспільство стрімко увійшло в новий еволюційний етап, а глобалізаційні трансформації стали факторами, що зумовили формування нової світової системи [8] та нових управлінських процесів у світі.

Зміни, що відбуваються в сучасному світі, дедалі з більшою очевидністю ілюструють взаємозв'язок та взаємозалежність глобалізації та формування нових управлінських принципів і структур, функціонування яких зумовлене активним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Цифрові інновації, поряд з технічними та управлінськими, значно розширюють не тільки можливості розвитку інформаційного обміну, управління державою, надання якісних державних послуг, а й загалом сприяють процесам формування сучасного публічного управління [1, с. 169].

Глобалізаційні трансформації сьогодні значно впливають на аспекти становлення «нової» публічної політики, а перспективи розвитку публічного управління в таких умовах є актуальною темою, що охоплює різні аспекти управління, інтеграції та адаптації до глобальних змін. Серед таких «впливових» засад, які «регулюють» і формують напрями розвитку публічного управління можна окреслити наступні: *інтеграція міжнародного досвіду* – публічне управління в умовах глобалізації потребує інтеграції найкращих міжнародних практик. Це включає участь у міжнародних організаціях, співпрацю з іншими країнами для обміну досвідом. Враховуючи вище зазначене, можемо визначити ще одну важливу складову, яка впливає на розвиток сучасного публічного управління – це *запровадження міжнародних стандартів та норм*, які завдяки глобалізаційним процесам зазнають значного поширення та які довели свою ефективність на міжнародному рівні. Так, організації, які прагнуть міжнародної акредитації або беруть участь у міжнародних проєктах, змушені приводити свої управлінські системи у відповідність до міжнародних норм та стандартів; стають джерелом нових ідей та ресурсів для реформування публічного управління.

Зміцнення міжнародного співробітництва є важливим аспектом у розвитку публічного управління, адже включає участь у глобальних ініціативах та проєктах, співпрацю з міжнародними організаціями та обмін досвідом з іншими країнами. Таке співробітництво сприяє вирішенню глобальних проблем, таких як тероризм, організована злочинність, міграція тощо.

Ще одним вектором формування «нової» публічної політики є власне *глобальні виклики та стійкість*. Адже управління в умовах глобалізації вимагає готовності до швидких змін та глобальних викликів, таких як кліматичні зміни, економічні кризи та пандемії, що передбачає розробку стратегій стійкості, які дозволяють ефективно реагувати на ці виклики, зберігаючи стабільність та функціональність державних інститутів.

Серед ключових напрямів розвитку сучасного публічного управління, на нашу думку, варто виокремити і *диджиталізацію та електронне урядування*. Розвиток цифрових технологій створює нові можливості для підвищення ефективності публічного управління. Електронне урядування включає використання інформаційно-комунікаційних технологій для автоматизації адміністративних процесів, підвищення прозорості, зменшення корупції та покращення доступу громадян до державних послуг. Приклади включають створення онлайн-платформ для взаємодії громадян з урядовими органами, впровадження систем електронного документообігу, розвиток відкритих даних тощо.

Одним з перспективних аспектів розвитку сучасної системи публічного управління, зумовлених глобалізаційними змінами, можна визначити цифрову трансформацію суспільства та усіх суспільних сфер. У межах публічного управління це означає перехід до електронного (цифрового) уряду (e-government), цифровізації державних послуг, використання цифрових даних для прийняття управлінських рішень, забезпечення кібербезпеки державних систем, що безумовно, має значні переваги для формування сталого інформаційного (мережевого) суспільства та його повноцінного розвитку і функціонування [7].

Управління в умовах глобалізації дедалі частіше базується на мережевих структурах (інтернет-структурах, цифрових платформах, віртуальному середовищі тощо), які об'єднують різні організації та зацікавлені сторони. У свою чергу, це дозволяє ефективніше координувати дії та розподіляти ресурси, особливо у відповідь на глобальні виклики. Відтак *мережеве управління* сприяє оптимальній комунікації та координації між урядовими агенціями, міжнародними організаціями, бізнесом та громадянським суспільством.

Враховуючи останнє, розвиток публічного управління повинен передбачати активне залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень. *Соціальні інновації* (партисипативне бюджетування, громадські консультації, ініціативи громадянського суспільства тощо) сприяють більш демократичному та ефективному управлінню. При цьому, важливою частиною процесу є розвиток платформ для *громадської участі* та *підтримка громадських ініціатив*.

Сильне громадянське суспільство є ще однією важливою складовою та партнером у процесі формування й розвитку сучасного публічного управління, оскільки неурядові організації, громадські рухи та пересічні активні громадяни можуть суттєво сприяти прозорості та підзвітності урядових структур, брати активну участь у розробці та реалізації державних політик. Саме тому, важливо створити належні умови для активної участі громадянського суспільства та підтримувати його розвиток.

Сучасні глобалізаційні трансформації вимагають *підвищення рівня прозорості та підзвітності* державних органів, що передбачає впровадження механізмів контролю, які дозволяють громадянам та неурядовим організаціям здійснювати моніторинг діяльності органів публічного управління. Важливим аспектом є також удосконалення законодавства щодо боротьби з корупцією та забезпечення вільного доступу до публічної інформації.

Децентралізація та розвиток місцевого самоврядування є ключовими аспектами ефективного публічного управління. Це включає передачу повноважень та ресурсів на місцевий рівень, що дозволяє більш оперативно реагувати на потреби громад. Сьогодні надзвичайно важливо розвивати місцеві інститути управління, підвищувати їхню компетентність та забезпечувати фінансову стійкість.

З метою конкретизації змісту державного управління на регіональному рівні за умов розвитку ринкових відносин важливо визначити: по-перше, як формується та реалізується сучасне державне (публічне) управління на регіональному рівні; по-друге, на основі яких принципів відбувається взаємодія механізмів управління і самоврядування; по-третє, наскільки доцільним на сьогодні є виокремлення субрегіональних рівнів та яка їх роль у формуванні стратегії сталого розвитку. На основі вирішення наведених завдань можливо оцінити рівень керованості будь-яких підсистем публічного управління. При цьому якісне оновлення механізму державного управління сталим розвитком потребуватиме врахування зовнішніх та внутрішніх факторів раціоналізації державного управління [4].

Як бачимо, публічне управління має бути спрямоване на забезпечення *економічної стійкості та сталого розвитку*. Це, у свою чергу, включає підтримку малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій, розвиток інноваційних секторів економіки та створення нових робочих місць. Економічна політика має бути спрямована на зменшення нерівності та забезпечення високого рівня життя для всіх громадян.

Крім цього, глобалізаційні процеси вимагають нових знань та навичок від самих державних службовців. Необхідно забезпечити *безперервне навчання та професійний розвиток* кадрів, враховуючи нові виклики та вимоги сучасного світу. Програми підвищення кваліфікації мають включати курси з управління проектами, стратегічного планування, міжнародного права, інших актуальних напрямів. У свою чергу, цифрова трансформація публічного управління обумовлює необхідність реформування й модернізації державної служби, пошук і теоретичне обґрунтування шляхів та напрямів розвитку цього важливого соціального інституту [5, с. 11].

Публічна влада та її апарат покликані виконувати на підставі законів, перш за все, суспільно-регуляторні функції – саме в цьому полягає їх головна

місія, яка має забезпечувати стабільне існування держави і суспільства. Тому в динаміці свого розвитку публічна служба має стати запорукою входження українського суспільства у світове співтовариство, побудови своєї ідентичності як повноправної європейської і світової держави. Саме на це має бути зорієнтована діяльність усього управлінського апарату країни, її кадрова політика, спрямована на збереження в умовах глобалізаційних та інтеграційних світових тенденцій власної державності, створення умов стабільності і розвитку власного суспільства [5, с. 19].

На особливу увагу заслуговують і підходи до визначення особливостей функціонування *механізмів державного управління сталим розвитком регіонів* в умовах глобалізації [4], які включають: конструктивний аспект впливу глобалізації, іманентно властивий сучасному глобалізаційному етапу (формування принципів публічного управління, гармонізація правових норм до стандартів урядування Європейського Союзу, розвиток громадянського суспільства), а також деструктивний аспект впливу глобалізації, що виявляється в особливостях функціонування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів в умовах глобальних протиріч, при цьому відбувається декомпозиція структури системи публічного управління та деформуються функціональні зв'язки між суб'єктами управління [4; 6].

Безпека та правопорядок також належать до ключових умов стабільного розвитку. Це включає модернізацію правоохоронних органів, розробку ефективних стратегій боротьби з тероризмом та організованою злочинністю, а також забезпечення захисту прав людини. Тож, важливо впроваджувати нові технології у сфері безпеки та підтримувати міжнародну співпрацю у боротьбі з глобальними загрозами.

Розвиток публічного управління в умовах глобалізаційних трансформацій вимагає всебічного підходу, який охоплює різні сфери суспільного життя. Важливо інтегрувати інноваційні технології, забезпечувати прозорість та підзвітність, сприяти інклюзивності та рівності, підтримувати міжнародне співробітництво та забезпечувати економічну стійкість. Тільки таким чином можна забезпечити ефективно та стійке публічне управління у глобалізованому світі.

Вважаємо, окреслені вище напрямки розвитку публічного управління в сучасних глобалізаційних умовах основними та такими, без яких не можливі повноцінні функціонування та розвиток сучасних публічно-управлінських процесів.

Крім цього, існує низка не менш важливих та обов'язкових векторів розвитку публічного управління в глобалізованому середовищі, які сприяють перспективному формуванню «нової» публічної політики в Україні та світі.

До таких аспектів належить, наприклад, позиція *«інновації у політиці та регулюванні»*. Адже глобалізація вимагає гнучких та інноваційних підходів до

формування політики та регулювання, що включає розробку нових нормативно-правових актів, які враховують швидкі технологічні та соціальні зміни. Ефективне управління знаннями є ключовим фактором успіху в умовах глобалізації. Це включає створення систем для накопичення, обробки та розповсюдження знань всередині державних органів, адже інновації, які базуються на нових знаннях та технологіях, можуть суттєво покращити ефективність публічного управління. Державні органи мають стимулювати дослідження та розробки, а також впроваджувати інноваційні підходи у свою діяльність. Крім того, необхідно впроваджувати регуляторні «пісочниці», які дозволяють тестувати нові підходи та технології в обмежених умовах перед їх масштабним впровадженням.

Ще однією важливою складовою вважаємо опцію *«партнерство між державним та приватним секторами»*, оскільки збільшення складності суспільних проблем вимагає тісної співпраці між державним та приватним секторами. Державно-приватне партнерство може сприяти реалізації масштабних інфраструктурних проєктів, підвищенню ефективності надання послуг, розвитку інновацій (спільне фінансування проєктів, аутсорсинг державних функцій, впровадження спільних інноваційних ініціатив тощо).

Необхідним аспектом розвитку публічного управління є впровадження систем *оцінки та моніторингу ефективності державних програм та політик*. Це дозволяє органам публічного управління та громадськості забезпечити зворотний зв'язок, виявляти проблемні зони та коригувати стратегії на основі реальних даних. Використання сучасних аналітичних інструментів та методів оцінки (Big Data, штучний інтелект та ін.) значно підвищує точність та ефективність моніторингу.

Для успішного управління в умовах глобалізації необхідно активно використовувати методи *прогнозування та стратегічного планування*, що дозволяє передбачити можливі сценарії розвитку подій та розробити адекватні стратегії реагування. Саме використання стратегічних підходів сприяє довгостроковій стійкості та ефективності державних політик.

Глобалізація підкреслює важливість забезпечення *інклюзивності та рівності* в публічному управлінні. Це означає розробку політик, які враховують інтереси всіх соціальних груп, зокрема жінок, меншин, людей з інвалідністю та інших вразливих категорій. Важливо забезпечити рівний доступ до державних послуг, можливостей для участі у прийнятті рішень та соціального захисту.

Саме завдяки глобалізаційним процесам підвищується значення ефективного *управління кризовими ситуаціями*, що вимагає наявності чітких планів дій у випадку надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, епідемії чи економічні кризи. Розробка стратегій кризового менеджменту,

створення резервних фондів та проведення регулярних тренувань допомагають забезпечити готовність до будь-яких непередбачуваних подій. Наприклад, кліматичні зміни, як кризова ситуація, становлять серйозний виклик для публічного управління. Необхідно розробляти та впроваджувати політики, спрямовані на зменшення впливу кліматичних змін та адаптацію до нових умов. Це включає розвиток «зелених» технологій, впровадження екологічних стандартів, створення інфраструктури для зменшення викидів парникових газів та підвищення енергоефективності тощо.

Усі ці аспекти демонструють, що розвиток публічного управління в умовах глобалізаційних трансформацій є комплексним процесом, що вимагає системного підходу, гнучкості та готовності до постійних змін.

Ще одним важливим фактором для розвитку публічного управління є *реформування сфери освіти та охорони здоров'я*. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (дистанційне навчання, електронна реєстрація, штучний інтелект та ін.), як основного інструменту глобалізаційних трансформацій, може суттєво покращити якість та доступність зазначених соціальних послуг. Державні програми мають підтримувати впровадження інновацій та технологій у цих сферах.

Державна підтримка наукових досліджень, як основи для інновацій та розвитку, створення наукових парків, стимулювання співпраці між науковими установами та бізнесом сприяють створенню нових технологій та вирішенню глобальних проблем. Важливо інвестувати в науку та створювати умови для розвитку наукового потенціалу країни.

У контексті глобалізації важливо зберігати та популяризувати і національну культурну спадщину, що передбачає підтримку культурних інститутів, охорону історичних пам'яток, сприяння культурному обміну тощо. Культурна політика має бути спрямована на збереження національної ідентичності та культурного розмаїття. В. Геєць загострює увагу на зростанні ролі соціокультурних чинників публічного управління в сучасних умовах глобалізації, яке тягне за собою зниження дистанції влади та посилення індивідуалізму зі спільною орієнтацією на певну довгостроковість розвитку. Відтак невідповідності в соціокультурних складових модернізації держав у стратегічному вимірі перешкоджають їх інноваційному поступу. Це, на думку автора, актуалізує проблему вдосконалення роботи освітніх та інших соціальних інститутів у напрямі їх стратегічної орієнтованості з метою відтворення необхідних соціокультурних цінностей за прикладом успішних країн світу. Відповідні стратегії мають реалізуватися в межах одного покоління, наслідуватися, бути неперервними і не залежати від політичних уподобань [2, с. 21].

Висновки. Підбиваючи підсумки, підкреслимо, що публічне управління – це складний та багатогранний процес, який вимагає узгоджених

зусиль на всіх рівнях, а глобалізаційні трансформації мають суттєвий вплив на формування та розвиток сучасного публічного управління в різних аспектах. Відповідно до цього, перспективи розвитку управлінської сфери в умовах глобалізаційних трансформацій включають низку напрямів, серед яких ключовими є: інтеграція міжнародного досвіду, запровадження міжнародних стандартів та норм, глобальні виклики та стійкість, диджиталізація та електронне урядування, мережеве управління, соціальні інновації, громадська участь та підтримка громадських ініціатив, сильне громадянське суспільство, підвищення рівня прозорості та підзвітності державних органів, децентралізація та розвиток місцевого самоврядування, забезпечення економічної стійкості та сталого розвитку держави і регіонів, безперервне навчання та професійний розвиток державних службовців, удосконалення механізмів державного управління в цілому, безпека та правопорядок.

Урахування цих аспектів дозволяє ефективніше реагувати на виклики та можливості, які випливають з глобалізаційних процесів, та забезпечує створення сучасних адаптивних систем публічного управління.

Крім окреслених вище векторів, існує низка не менш важливих та обов'язкових аспектів розвитку публічного управління, зумовлених глобалізаційними трансформаціями, які сприяють перспективному формуванню «нової» публічної політики в Україні та світі (інновації у політиці та регулюванні, партнерство між державним та приватним секторами, оцінка та моніторинг ефективності державних програм і політик, прогнозування та стратегічне планування, принципи інклюзивності та рівності у публічному управлінні, управління кризовими ситуаціями, державна підтримка наукових досліджень, сфери освіти та охорони здоров'я, збереження та популяризація національної культурної спадщини тощо).

Література:

1. Антипенко І.В. Вплив глобалізаційних процесів на формування сучасного публічного управління. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 3(3). Т. 1. С. 168–177.
2. Геєць В. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 7–22.
3. Рагімов Ф. Теоретико-методологічні засади функціонування механізмів державного управління сталим розвитком регіонів в умовах глобалізації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 4. С. 122–129.
4. Рагімов Ф.В. Формування сучасної парадигми публічного управління в умовах глобалізації та децентралізації. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. Вип. 2. С. 43–50. DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-2-6>.
5. Серьогін С. Публічна служба в умовах цифрової трансформації: завдання, функції та вектори розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2022. Том 10. № 3. С. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.15421/152215>.
6. Baumgartner S., Quaas M. What is sustainability economics? *Ecological Economics*. 2010. № 69. P. 445–450.

7. Storozhenko L., Ignatenko O., Yaroshovets T., Antypenko I., Vlasenko V. E-democracy in the context of the information society: prospects, challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. № 70. P. 63–77. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6>
8. Wallerstein I. Globalization or the age of transition? A long-term view of the trajectory of the world system. *International Sociology*. 2000. V. 15 (2). P. 251–267.

References:

1. Antipenko, I.V. (2024). Vplyv hlobalizatsiynykh protsesiv na formuvannya suchasnoho publichnoho upravlinnya [The influence of globalization processes on the formation of modern public administration]. *Uspikhy i dosyahnennya u nauksi – Successes and achievements in science*, 3(3), 1, 168–177 [in Ukrainian].
2. Geets, V. (2016). Ekonomika Ukrainy: klyuchovi problemy i perspektyvy [Economy of Ukraine: key problems and prospects]. *Ekonomika i prohnozuvannya – Economics and forecasting*, 1, 7–22 [in Ukrainian].
3. Ragimov, F. (2017). Teoretiko-metodologichni zasady funkcionuvannya mehanizmiv derzhavnogo upravlinnja stalim rozvitkom regioniv v umovah globalizacii [Theoretical and methodological principles of the functioning of mechanisms of state management of sustainable development of regions in the conditions of globalization]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannya – State administration and local self-government*, 4, 122–129 [in Ukrainian].
4. Rahimov, F.V. (2023). Formuvannya suchasnoyi paradyhmy publichnoho upravlinnya v umovakh hlobalizatsiyi ta detsentralizatsiyi [Formation of the modern paradigm of public management in the conditions of globalization and decentralization]. *Tsentral'noukrayins'kyi visnyk prava ta publichnoho upravlinnya – Central Ukrainian Herald of Law and Public Administration*, 2, 43–50. DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-2-6> [in Ukrainian].
5. Seryogin, S. (2022). Publichna sluzhba v umovakh tsyfrovoyi transformatsiyi: zavdannya, funktsiyi ta vektory rozvytku [Public service in conditions of digital transformation: tasks, functions and vectors of development]. *Aspekty publichnoho upravlinny – Aspects of public administration*, 10, 3, 11–20. DOI: <https://doi.org/10.15421/152215> [in Ukrainian].
6. Baumgartner, S., Quaas, M. (2010). What is sustainability economics? *Ecological Economics*, 69, 445–450.
7. Storozhenko, L., Ignatenko, O., Yaroshovets, T., Antypenko, I., Vlasenko, V. (2023). E-democracy in the context of the information society: prospects, challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*, 12(70), 63–77. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6>
8. Wallerstein, I. (2000). Globalization or the age of transition? A long-term view of the trajectory of the world system. *International Sociology*, 15 (2), 251–267.

УДК 338.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-320-332](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-320-332)

Білик Олена Іванівна доктор наук з державного управління, професор, Національний університет «Львівська політехніка», 79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12, тел.: (322) 258-22-83, <https://orcid.org/0000-0002-7110-7257>

Лапіда Олексій Борисович аспірант, Національний університет «Львівська політехніка», 79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12, тел.: (322) 258-22-83, <https://orcid.org/0009-0003-9905-522X>

Комарницький Ростислав Ярославович Національний університет «Львівська політехніка», 79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12, тел.: (322) 258-22-83, <https://orcid.org/0009-0001-7420-9814>

ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ОРЕНДНИХ ТА ЛІЗИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. Систематичні та несистематичні фактори впливають на розвиток економічних відносин в Україні. Особливе значення для орендно-лізингових операцій мають міграційні та безпекові фактори останніх років війни в Україні. Окрім міграції громадян з небезпечних регіонів внаслідок війни з РФ значних обсягів досягнула міграція бізнесу та капіталів. Переміщення бізнесу сприяло розвитку орендних та лізингових операцій. Зростання попиту на орендовані об'єкти за даними статистики Держстату не призвело до зростання цін у відносно безпечних регіонах. Фактори, які призвели до скорочення попиту на оренду, сприяли стабільності цін. На відміну від операцій купівлі-продажу рухомого та нерухомого майна інвестори бізнесу надавали перевагу переміщенню підприємств на засадах оренди та лізингу. Перший рік війни росії проти України витрати на оперативну оренду суб'єктами господарювання загалом скоротилися, однак нерівномірно за видами економічної діяльності. За окремими видами економічної діяльності спостерігався приріст таких витрат, що може свідчити про прагнення мінімізування ризиків війни. Серед суб'єктів, які формують сьгодні попит на ринку орендних та лізингових операцій, знаходимо не лише переміщені у зв'язку із війною бізнеси, але й великий корпоративний бізнес, який прагне таким чином хеджувати ризики. Сталий та рівномірний перерозподіл ресурсів із капітальних інвестицій у сферу орендних та лізингових операцій із майном відкриває нові стимули для розвитку цього

ринку. Одночасно із попитом зростає і пропозиція, адже частина інвесторів перемістила свої інвестиції західніше України. Залишені об'єкти нерухомого та рухомого майна в Україні формують пропозицію на цьому ринку і сприяють відносній стабільності реальних цін. Це вносить суттєві зміни у політику ведення, розширення та оцінки підприємницької діяльності. Суттєвого впливу зазнають інвестиційна та корпоративна політики підприємств, адже у довгостроковій перспективі орендно-лізингові операції порівняно із довгостроковими капітальними інвестиціями знижують ліквідність підприємств та створюють умови для вимивання коштів із бізнесу.

Ключові слова: орендні та лізингові операції, інвестиції, географія бізнесу.

Bilyk Olena Ivanivna Doctor of Public Administration, Professor, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepana Bandery St., Lviv, 79013, Ukraine, tel.: (322) 258-22-83, <https://orcid.org/0000-0002-7110-7257>

Lapida Oleksii Borysovych PhD Student, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepana Bandery St., Lviv, 79013, Ukraine, tel.: (322) 258-22-83, <https://orcid.org/0009-0003-9905-522X>

Komarnytskyi Rostyslav Yaroslavovych PhD Student Lviv Polytechnic National University, 12 Stepana Bandery St., Lviv, 79013, Ukraine, tel.: (322) 258-22-83, <https://orcid.org/0009-0001-7420-9814>

RESEARCH ON FACTORS AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LEASE AND LEASING OPERATIONS IN UKRAINE

Abstract. Systematic and non-systematic factors influence the development of economic relations in Ukraine. Migration and security factors, particularly those stemming from the recent years of war in Ukraine, are of special significance for lease and leasing operations. Apart from the migration of citizens from dangerous regions due to the war with Russia, significant volumes have been reached in the migration of businesses and capital. The relocation of businesses has contributed to the development of lease and leasing operations. Despite the increase in demand for leased objects according to State Statistics data, there has been no corresponding increase in prices in relatively safe regions. Factors that led to a decrease in rental demand have contributed to price stability. Unlike buying and selling operations of movable and immovable property, business investors preferred the relocation of enterprises based on lease and leasing. In the first year of the Russian war against Ukraine, operational lease expenses by economic entities decreased overall, but

unevenly by types of economic activity. Some types of economic activity saw an increase in such expenses, which may indicate a desire to minimize war risks. Among the entities currently shaping the demand in the lease and leasing market, we find not only businesses relocated due to the war but also large corporate businesses seeking to hedge risks in this manner. The sustainable and evenly distributed reallocation of resources from capital investments into the sphere of lease and leasing operations with property opens up new incentives for the development of this market. Simultaneously with the increase in demand, there is also a rise in supply, as some investors have shifted their investments further westward in Ukraine. The remaining real estate and movable property in Ukraine constitute the supply in this market and contribute to relative stability in real prices. This brings significant changes to the conduct, expansion, and evaluation of entrepreneurial activities. Investment and corporate policies of enterprises are significantly impacted, as lease and leasing operations, in the long term, compared to long-term capital investments, decrease the liquidity of enterprises and create conditions for capital outflow from businesses.

Keywords: lease and leasing operations, investments, business geography.

Постановка проблеми. Систематичні фактори, які впливають на розвиток економічних відносин в Україні, включають політичну стабільність, законодавчі зміни та економічну політику держави, міжнародні торгові угоди та співробітництво, зміни в глобальних економічних умовах, таких як зміни в цінах на сировину або зміни валютних курсів тощо. Однак найбільш болючі для економічного життя сьогодні є несистематичні фактори, такі як війна з росією природні катастрофи, геополітичні конфлікти, епідемії та пандемії, інфляція, фінансові кризи, інвестиційні ризики та інші події, які можуть виникати випадково і не пов'язані з загальними тенденціями економічного розвитку.

Не виключення, що для орендно-лізингових операцій в Україні особливе значення можуть мати військові дії та перебіг війни, політична стабільність, законодавство та регуляторна середовище, економічна стабільність, банківська система та фінансовий ринок, геополітична ситуація, попит на об'єкти оренди, технологічний прогрес тощо. Політична ситуація в країні може впливати на інвестиційну клімат та сприйняття ризику іноземними інвесторами. Якість та прозорість правового середовища впливає на захист прав власності, виконання договорів та вирішення спорів, що є ключовими для успішних орендно-лізингових операцій. Стабільність макроекономічних показників, таких як інфляція, обмінний курс та рівень безробіття, може впливати на вартість капіталу та загальну інвестиційну активність. Наявність фінансових інструментів, ліквідних ринків та доступ до фінансування може впливати на доступність фінансування для орендно-лізингових операцій.

Геополітичні конфлікти або напруження можуть створювати нестабільність та невизначеність для бізнесу, що може впливати на рішення щодо оренди та лізингу. Економічний зріст або спад у певних секторах може впливати на попит на об'єкти оренди та лізингу. Швидкий розвиток технологій може призвести до змін у попиті на обладнання та технології, що використовуються в орендно-лізингових операціях.

Безпекові фактори останніх років війни в Україні мають значення для орендно-лізингових операцій у кількох аспектах. Серед них варто виділити ризик втрати або пошкодження майна, адже в умовах конфлікту і війни існує підвищений ризик пошкодження або втрати майна, яке знаходиться в оренді або лізингу. Це може вплинути на рішення щодо вибору місцезнаходження та заходів забезпечення безпеки об'єктів. Підвищення страхових витрат у зв'язку з підвищеним ризиком, пов'язаним з війною або конфліктом, страхові витрати на майно, що знаходиться в оренді або лізингу, можуть збільшитися, що може вплинути на загальні витрати на операції. Недоступність деяких регіонів для бізнесу у зоні військових дій, може бути обмежений доступ до деяких регіонів або об'єктів, що може вплинути на можливість виконання орендно-лізингових угод або на доступність альтернативних об'єктів. Зміни в попиті на об'єкти оренди або лізингу, адже під впливом безпекових факторів попит на певні типи майна для оренди або лізингу може змінюватися. Наприклад, підвищений попит на безпечне майно або обладнання для захисту може вплинути на ринок оренди та лізингу. Отже, безпекові фактори останніх років війни в Україні можуть мати значення для ризиків та можливостей в орендно-лізинговому секторі, вимагаючи уважного аналізу та врахування при прийнятті рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка експертів у сфері оренди та лізингу, аналіз їх публікацій та аналітичних матеріалів показують, що перерозподіл ресурсів із капітальних інвестицій у сферу орендних та лізингових операцій з майном може відкривати нові стимули для розвитку ринку оренди [1, С. 2]. На таку оцінку впливають кілька факторів, які можуть бути важливими:

1. Більша гнучкість фінансових стратегій: Користування орендою або лізингом надає більшу гнучкість у фінансовому плануванні компаній, оскільки не потрібно сплачувати повну вартість активу відразу. Це може стимулювати підприємства до перегляду своїх стратегій і розгляду альтернативних методів отримання необхідного обладнання чи майна.

2. Зменшення витрат на капітальні вкладення. Умови нестабільності на ринку або потреба у швидкому реагуванні можуть змусити компанії шукати способи економії капіталу. Оренда або лізинг можуть бути ефективними альтернативами при зменшенні витрат на капітальні вкладення.

3. Менші ризики володіння майном. За умови війни або геополітичної нестабільності, володіння майном може бути пов'язане зі значними ризиками.

Оренда чи лізинг можуть дозволити компаніям уникнути цих ризиків, перекладаючи їх на орендаря або лізингодавця.

4. Стимулювання ринку відновлення майна. Підвищений попит на оренду може стимулювати ринок відновлення майна, так як компанії можуть шукати нові ресурси для задоволення своїх потреб у виробництві та функціонуванні.

За висновками проаналізованих публікацій [3, С. 2; 4, С.4] перерозподіл ресурсів у сферу орендних та лізингових операцій може створювати нові стимули для розвитку ринку оренди, забезпечуючи більшу гнучкість фінансових стратегій, зменшення витрат на капітальні вкладення, менші ризики володіння та стимулювання ринку відновлення майна.

Мета статті – дослідити на основі наявної статистики рівень падіння та відновлення орендно-лізингових операцій у зв'язку із війною.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать дані статистики міграція громадян з небезпечних регіонів внаслідок війни з РФ може мати декілька важливих впливів на бізнес [5, С. 2]. Зміни в робочій силі та трудових ресурсах через масштабну міграцію може вплинути на доступність робочої сили у певних галузях та регіонах. Відтік робочих сил призводить до нестабільності на ринку праці, змусити компанії переглянути свою стратегію залучення та утримання персоналу. Також, зміни в споживчому попиті через міграцію веде до зміни в споживчому попиті у регіонах прибуття та відходу. Бізнеси можуть змінити свою продуктову або послугову лінійку, щоб відповідати новим потребам та попиту. Окрім цього, зміни в ринкових умовах через масовий відтік населення призводить до змін у ринкових умовах у певних секторах. Наприклад, зменшення чисельності населення у певному регіоні може призвести до скорочення попиту на певні товари та послуги. І нарешті, вплив на інвестиційний клімат через міграцію впливає на інвестиційний клімат у регіонах. Зменшення чисельності населення може призвести до зниження інвестицій та розвитку у відповідному регіоні. Міграція громадян з небезпечних регіонів внаслідок війни може мати різноманітний вплив на бізнес, який варіюється в залежності від конкретних обставин та умов.

Міграція бізнесу та капіталів з небезпечних регіонів внаслідок війни з РФ може мати кілька важливих впливів на бізнес. Безумовно відбуваються зміни в конкурентному середовищі, так як відтік бізнесу з небезпечних регіонів може призвести до змін у конкурентному середовищі для компаній, які залишаються. Це може вплинути на ринкову динаміку, цінову конкуренцію та стратегії розвитку бізнесу. Спостерігаються зміни в інвестиційному кліматі, адже відтік капіталу може призвести до змін у інвестиційному кліматі у небезпечних регіонах. Зменшення обсягів інвестицій може призвести до скорочення економічного зростання та розвитку в цих регіонах. Відчутні зміни у споживчому попиті, адже міграція бізнесу може також призвести до змін у споживчому попиті у відповідних регіонах. Наприклад, зменшення

чисельності населення може призвести до зменшення попиту на товари та послуги, що може вплинути на обсяги продажів та доходи компаній. Прослідковуються зміни в фінансовому стані компаній через відтік капіталу, що може призвести до змін у фінансовому стані компаній, які залишаються у небезпечних регіонах. Це може вплинути на їх здатність до фінансування діяльності, розвитку та інвестицій. Міграція бізнесу та капіталів з небезпечних регіонів може мати серйозний вплив на бізнес у відповідних регіонах, викликаючи зміни в конкурентному середовищі, інвестиційному кліматі, споживчому попиті та фінансовому стані компаній.

Міграція бізнесу та капіталів з небезпечних регіонів внаслідок війни з РФ може мати кілька важливих впливів на орендно-лізингові операції, зокрема через зміни в попиті та пропозиції на орендовані об'єкти. Це може вплинути на цінову динаміку та умови оренди. Оператори ринку спостерігають зміни в ринковій конкуренції через переміщення бізнесу, що може призвести до змін у ринковій конкуренції на ринку оренди та лізингу. Нові учасники можуть конкурувати за об'єкти оренди, що призводить до зміни в умовах та цінах. Зміни в ризиках через відтік бізнесу може призвести до зміни в ризиках для лізингодавців та орендарів. Наприклад, зменшення чисельності бізнесу в регіоні може призвести до збільшення ризику несплати орендної плати або збільшення ризику втрати майна. Міграція бізнесу та капіталів з небезпечних регіонів може мати значний вплив на ринок оренди та лізингу, викликаючи зміни в попиті, пропозиції, ринковій конкуренції, ринкових умовах та ризиках для учасників ринку (рис. 1).

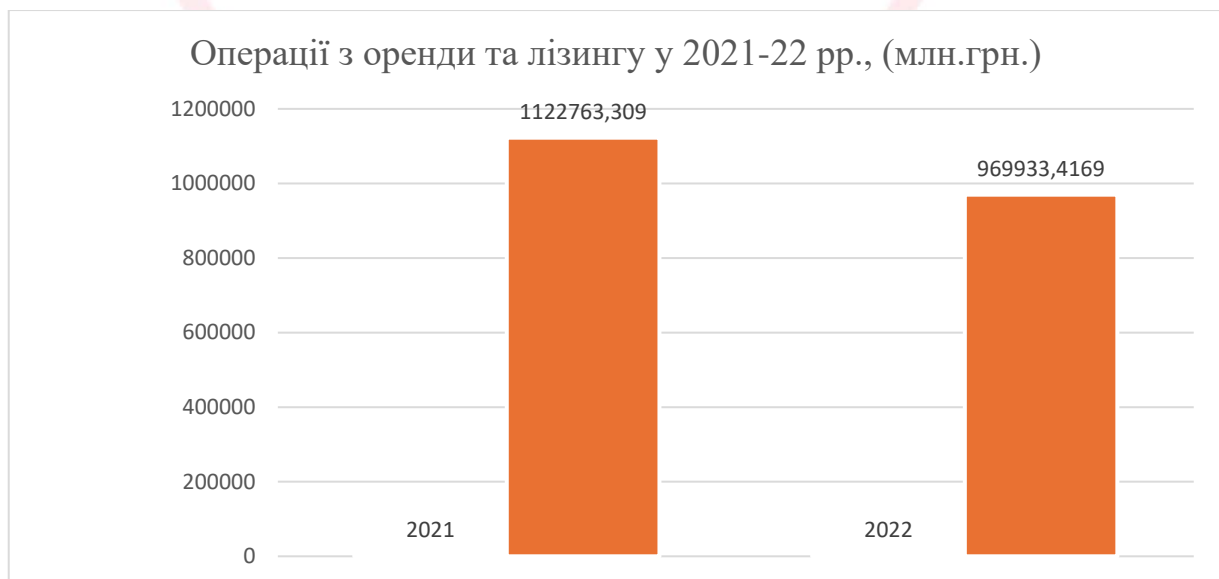

Рис. 1. Динаміка операцій з оренди та лізингу у 2021-22 рр., млн.грн.
Джерело: опрацьовано авторами за даними Державної служби статистики України

Опрацьовані статистичні дані про переміщення бізнесу в Україні внаслідок війни з РФ сприяло розвитку орендних та лізингових операцій окремих регіонах [6, С. 2; 7, С.3]. Цьому сприяло декілька причин, зокрема підвищений попит на орендовані об'єкти через переміщення бізнесу. Підвищення попиту на орендовані об'єкти, такі як офісні приміщення, промислові приміщення, транспортні засоби тощо стимулювало ринок оренди та лізингу. Ще однією з причин стало зростання потреби в гнучких фінансових інструментах, адже умови невизначеності та ризику, пов'язані зі зміною місцезнаходження бізнесу, можуть зробити оренду та лізинг привабливішими альтернативами порівняно з покупкою майна. Бізнеси можуть віддавати перевагу орендним або лізинговим угодам, щоб зменшити фінансові ризики та зберегти ліквідність. Окрім цього стимулювання ринку відновлення майна через переміщення бізнесу може створити попит на орендовані об'єкти в нових регіонах або на ринках, що раніше мали обмежену активність. Це може сприяти відновленню та розвитку ринку оренди та лізингу. Таким чином переміщення бізнесу в Україні внаслідок війни з РФ може стати стимулом для розвитку орендних та лізингових операцій, збільшуючи попит на орендовані об'єкти та стимулюючи ринкову активність. Типи операцій з оренди нерухомого майна практично не змінилися у 2021-22 рр. (рис.2, рис.3, рис. 4, рис. 5).

Зростання попиту на орендовані об'єкти може не завжди призводити до зростання цін у відносно безпечних регіонах України. Аналіз статистики та вивчення думок експертів ринку нерухомості показує, що збільшення пропозиції у відповідь на зростання попиту, наприклад, через будівництво нових приміщень або реконструкцією існуючих відбувається нерівномірно. Проте це може зберегти ринкове балансу між попитом та пропозицією, що утримує ціни на стабільному рівні.

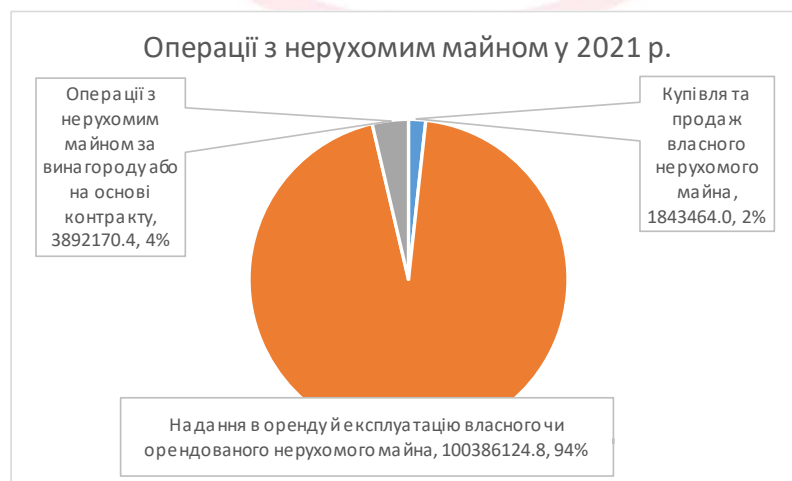

Рис. 2. Типи операцій з нерухомим майном у 2021 р.*

Рис. 3. Типи операцій з нерухомим майном у 2022 р. *

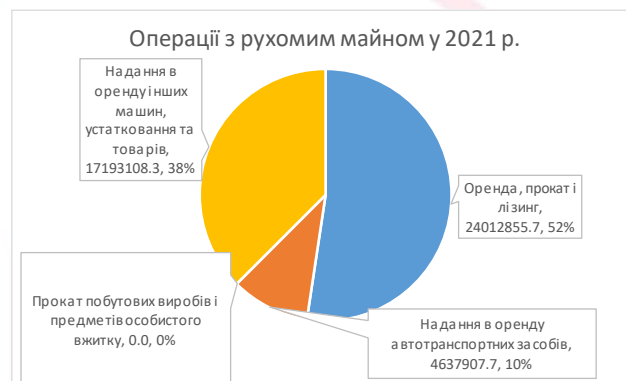

Рис. 4. Типи операцій з рухомим майном у 2021 р. *

Рис. 5. Типи операцій з рухомим майном у 2022 р. *

* Джерело: опрацьовано авторами за даними Державної служби статистики України

Ще одним фактором є конкуренція на ринку, адже збільшення попиту може також підштовхувати до зростання конкуренції серед орендодавців, що може утримувати ціни на низькому рівні. Економічна нестабільність та низька платоспроможність підприємств можуть обмежувати їх здатність платити високі орендні ставки, навіть у разі збільшення попиту. Хоча зростання попиту

може зазвичай призводити до зростання цін, у відносно безпечних регіонах України існують фактори, які можуть утримати ціни на стабільному рівні або обмежити їхній ріст.

Як свідчить статистика у 2021-22 рр. відбулося як зростання так і падіння обсягів операцій з оренди та лізингу залежно від виду економічної діяльності (рис. 6, рис. 7).

Фактори, описані вище, які призвели до скорочення попиту на оренду в Україні, можуть сприяти також стабільності цін на оренду. Однак їх вплив варто проаналізувати стосовно цінової ситуації. Серед них варто відзначити збільшення пропозиції та зменшення попиту в окремих секторах може призвести до збільшення пропозиції орендованих об'єктів на ринку. Якщо кількість доступних об'єктів перевищує кількість потенційних орендарів, це може призвести до зниження або стабілізації цін. Зниження конкуренції, як наслідок війни та зменшення попиту може також зменшити конкуренцію серед орендодавців за потенційних орендарів. Умови меншої конкуренції можуть призвести до стабілізації цін. Через умови економічної нестабільності можуть обмежувати здатність орендарів платити високі орендні ставки, що може утримувати ціни на стабільному рівні. Фактори, що призвели до скорочення попиту на оренду в Україні, можуть впливати на стабільність цін на оренду, сприяючи збереженню або обмеженню їхнього росту.

Рис. 6. Види економічної діяльності, за якими у 2021-22 рр. відбулося падіння обсягів операцій з оренди та лізингу

Джерело: опрацьовано авторами за даними Державної служби статистики України

Війна з РФ в Україні може бути однією з причин, чому інвестори бізнесу надають перевагу переміщенню підприємств на засадах оренди та лізингу, на

відміну від операцій купівлі-продажу рухомого та нерухомого майна. Серед можливих причин для цього експерти часто називають фінансові ризики, адже оренда та лізинг можуть бути менш фінансово ризикованими операціями порівняно з купівлею. Умови невизначеності та ризику, пов'язані з війною, можуть зробити купівлю майна менш привабливою для інвесторів. Суттєво на вибір на користь оренди має ліквідність активів, оскільки умови війни можуть призвести до потреби в швидкому реагуванні та ліквідації активів у випадку несприятливого розвитку подій на фронті. Оренда та лізинг можуть забезпечити більшу гнучкість та менші обмеження в цьому відношенні. Купівля нерухомості веде до підвищення ризиків власності, а умови війни можуть призвести до збільшення ризиків володіння майном, таких як можливість пошкодження або втрати майна в результаті військових дій або політичної нестабільності. Оренда та лізинг можуть зменшити відповідальність за ці ризики для орендарів. Отже, умови війни можуть стимулювати інвесторів бізнесу до надання переваги переміщенню підприємств на засадах оренди та лізингу через їхню більшу фінансову гнучкість, меншу витрату капіталу та менші ризики володіння майном у випадку нестабільної ситуації.

Рис. 7. Види економічної діяльності, за якими у 2021-22 рр. відбулося зростання обсягів операцій з оренди та лізингу

Джерело: опрацьовано авторами за даними Державної служби статистики України

Попит на ринку орендних та лізингових операцій від великого корпоративного бізнесу може бути наслідком прагнення таким чином хеджувати ризики у зв'язку із війною в кількох аспектах:

1. Гнучкість управління активами. Оренда та лізинг дозволяють компаніям користуватися активами без необхідності повного їхнього володіння. Це надає більшу гнучкість управління активами в умовах нестабільності або невизначеності, які часто супроводжують війну.

2. Мінімізація витрат капіталу. При оренді та лізингу великі корпорації можуть уникнути великих витрат капіталу, пов'язаних з придбанням майна. Це особливо актуально в умовах великої економічної нестабільності або зниження платоспроможності.

3. Зменшення ризиків володіння. Оренда та лізинг можуть зменшити ризики володіння активами у разі пошкодження, втрати або знецінення майна через війну або політичну нестабільність.

Отже, великі корпорації можуть надавати перевагу оренді та лізингу у зв'язку з війною як засобу хеджування ризиків, забезпечуючи більшу гнучкість управління активами, зменшення витрат капіталу, зниження ризиків володіння та хеджування валютних ризиків.

Висновки. Залишені об'єкти нерухомого та рухомого майна в Україні як у безпечних так і відносно безпечних регіонах можуть формувати пропозицію на ринку оренди та сприяти відносній стабільності реальних цін. Переміщення частини інвесторів із східних регіонів України може призвести до вивільнення різних об'єктів нерухомості та рухомого майна на ринку оренди. Це збільшує загальну пропозицію, що може утримувати або знижувати ціни. Збереження балансу між попитом і пропозицією, або ж збільшена пропозиція, яка виникає в результаті переміщення інвесторів, може допомогти зберегти баланс між попитом і пропозицією на ринку. Це може сприяти відносній стабільності цін. Зниження конкуренції, або ж збільшена пропозиція також може вплинути на стабільність цін. Умови меншої конкуренції можуть сприяти підтримці цін на стабільному рівні. Зменшення ризиків володіння через полишені об'єкти нерухомості та рухомого майна можуть бути менш піддатливі ризикам, пов'язаним з володінням майном в умовах нестабільності або війни. Це може зробити їх більш привабливими для орендарів. Отже, залишені об'єкти нерухомого та рухомого майна в Україні можуть допомогти збалансувати пропозицію та попит на ринку оренди, а також сприяти відносній стабільності реальних цін.

Інвестиційна та корпоративна політика підприємств може піддаватися суттєвому впливу в контексті вибору між орендно-лізинговими операціями та довгостроковими капітальними інвестиціями. Орендно-лізингові операції можуть стати менш ліквідними порівняно з капітальними інвестиціями, оскільки зазвичай вони вимагають регулярних платежів на протязі тривалості договору. Це може обмежити доступність готівки для інших потреб підприємства та вплинути на його фінансову гнучкість. Орендно-лізингові

операції можуть призвести до збільшення фінансових зобов'язань підприємства на майбутні роки. Це може обмежити здатність підприємства до здійснення інших інвестицій або фінансових операцій у майбутньому. Орендно-лізингові операції можуть стати об'єктом ризику вимивання коштів, особливо якщо вони використовуються для приховування незаконних діяльностей або перекачування грошей. Підприємства повинні бути уважними при укладенні таких угод та вживати відповідних заходів контролю та обліку. Інвестиційна та корпоративна політика підприємств може піддаватися значному впливу при виборі між орендою-лізингом та капітальними інвестиціями через їхній вплив на ліквідність, фінансові зобов'язання та ризику вимивання коштів.

Література:

1. Соловей О. 9 трендів ринку нерухомості, на які варто звернути увагу у 2024 році. – Режим доступу: https://propertytimes.com.ua/trends/9_trendiv_rinku_neruhomosti_na_yaki_varto_zvernuti_uvagu_u_2024_rotsi
2. Бабич Ю. Комерційна нерухомість в Україні: які об'єкти та де вигідно орендувати сьогодні. – Режим доступу: https://realestate.24tv.ua/komertsijna-neruhomist-ukrayini-yaki-obyekti-de-vigidno-orenduvati_n2120500
3. Остапчук О. Що чекає ринок комерційної нерухомості. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/24/702476/>
4. Войчук В. Тенденції ринку комерційної нерухомості в Україні у 2024 році: поступове відновлення та зацікавленість інвесторів. – Режим доступу: <https://banker.ua/uk/projects/tendencii-rinku-komercijnoi-neruhomosti-v-ukraini-u-2024/>
5. Колесніченко О. Офіси, торгові центри, склади. Як змінюються тренди в комерційній нерухомості. Як ринок комерційної нерухомості переживає четверту кризу за останні півтора десятиліття? – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/21/691694/>
6. Дьоміна О. Ринок оренди комерційної нерухомості почав оживати. – Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/2022/07/07/88390977/>
7. Кобзан, С., Поморцева, О., & Штерндок, Е. (2023). Аналіз ситуації на ринку нерухомості України під час військового стану. Тенденції та перспективи. Scientific Collection «InterConf+», (32(151), 696–704. – Режим доступу: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.04.2023.074>

References:

1. Solovey O. (2024) 9 trendiv rynku nerukhomosti, na yaki varto zvernuty uvahu u 2024 rotsi [9 real estate market trends to watch in 2024]. Retrieved from https://propertytimes.com.ua/trends/9_trendiv_rinku_neruhomosti_na_yaki_varto_zvernuti_uvagu_u_2024_rotsi [in Ukrainian].
2. Babych Y. (2022) Komertsijna nerukhomist v Ukraini: yaki obyekty ta de vyhidno orenduvaty sohodni [Commercial Real Estate in Ukraine: Which Properties and Where is it Profitable to Rent Today]. Retrieved from https://realestate.24tv.ua/komertsijna-neruhomist-ukrayini-yaki-obyekti-de-vigidno-orenduvati_n2120500 [in Ukrainian].
3. Ostapchuk O. (2023) Shcho chekaye rynek komertsijnoyi nerukhomosti [What Awaits the Commercial Real Estate Market]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/24/702476/> [in Ukrainian].

4. Voichuk V. (2024) Tendentsiyi rynku komertsyynoyi nerukhomosti v Ukrayini u 2024 rotsi: postupove vidnovlennya ta zatsikavlennist investoriv [Commercial Real Estate Market Trends in Ukraine in 2024: Gradual Recovery and Investor Interest] Retrieved from <https://banker.ua/uk/projects/tendencii-rynku-komercijnoi-neruxomosti-v-ukraini-u-2024/> [in Ukrainian].

5. Kolesnichenko O. (2022) Ofisy, torhovi tsentry, sklady. Yak zminyuyutsya trendy v komertsyyniy nerukhomosti. Yak rynek komertsyynoyi nerukhomosti perezhivaye chetvertu kryzu za ostanni pivtora desyatylittya? [Offices, Shopping Centers, Warehouses. How Trends in Commercial Real Estate are Changing. How is the Commercial Real Estate Market Surviving the Fourth Crisis in the Last One and a Half Decades?]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/09/21/691694/> [in Ukrainian].

6. Dyomina O. (2022) Rynek orendy komertsyynoyi nerukhomosti pochav ozhivaty [The Commercial Real Estate Rental Market is Starting to Revive]. Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/2022/07/07/88390977/> [in Ukrainian].

7. Kobzan, S., Pomortseva, O., & Shterdok, E. (2023). Analiz sytuatsiyi na rynku nerukhomosti Ukrayiny pid chas viys'kovoho stanu. Tendentsiyi ta perspektyvy [Analysis of the Situation in the Ukrainian Real Estate Market During Martial Law: Trends and Prospects]. Retrieved from <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.04.2023.074> [in Ukrainian].

УДК: 35.073

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-333-341](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-333-341)

Блинда Юрій Орестович кандидат економічних наук, доцент, Доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», 79013, м. Львів, вул. С. Бандери, будинок 12, тел.: (032) 258-25-49, <https://orcid.org/0000-0002-9579-9382>

Зуб Любомир Юрійович аспірант, кафедра адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», 79013, м. Львів, вулиця С. Бандери 12, тел.: (098) 032-89-89, <https://orcid.org/0009-0009-1152-5420>.

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ГНУЧКИХ МЕТОДОЛОГІЙ AGILE В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. В умовах глобалізації та швидкого розвитку інформаційних технологій, сучасні уряди стикаються зі зростаючими вимогами до ефективності, прозорості та адаптивності в управлінні державними проектами. Відповіддю на ці виклики може стати впровадження гнучких методологій управління, зокрема Agile, яка вже довела свою ефективність у приватному секторі. Ця стаття досліджує актуальність та перспективи застосування Agile в публічному управлінні в Україні, аналізуючи як глобальний досвід, так і місцеві умови для впровадження цих підходів. Стаття вводить читача в основи гнучких методологій, виокремлюючи ключові принципи Agile та їх відмінності від традиційних водоспадних моделей управління. Значна увага приділяється перевагам використання Agile в умовах публічного сектору, таким як підвищення адаптивності до змінних вимог суспільства та залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Також обговорюються можливості для імплементації Agile в структурі українського уряду, зокрема через навчання державних службовців та адаптацію інституціональних рамок.

У статті висвітлено ряд викликів, з якими може зіткнутися Україна при впровадженні Agile, включаючи інституційний спротив та необхідність значних змін у корпоративній культурі. Розглядаються приклади успішного впровадження гнучких методологій у публічному секторі інших країн, які можуть слугувати орієнтиром для України.

На завершення, пропонуються конкретні рекомендації щодо адаптації Agile в українських умовах. Стаття закликає до подальших досліджень з потенціалу гнучких методологій у державному управлінні, підкреслюючи, що

глибше розуміння та коректне впровадження цих підходів можуть значно підвищити ефективність та відкритість українського уряду перед викликами сучасності.

Ключові слова: Agile методологія, публічне управління, цифрова трансформація, адаптивність управління, гнучкі методи управління, управління проектами, державне управління, Agile Project Management (APM).

Blynda Yuriy Orestovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 79013, Lviv, S. Bandery 12 St., tel.: (032) 258-25-49, <https://orcid.org/0000-0002-9579-9382>

Zub Lyubomyr Yuriyovych Postgraduate Student, Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 79013, Lviv, S. Bandery 12 St., tel.: 098-032-89-89, <https://orcid.org/0009-0009-1152-5420>.

RELEVANCE OF USING AGILE METHODOLOGIES IN PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. In the context of globalization and rapid development of information technologies, modern governments face increasing demands for efficiency, transparency, and adaptability in managing state projects. The implementation of flexible management methodologies, particularly Agile, which has proven its effectiveness in the private sector, could be the answer to these challenges. This article explores the relevance and prospects of applying Agile in public administration in Ukraine, analyzing both global experience and local conditions for the implementation of these approaches.

The article introduces the reader to the basics of flexible methodologies, highlighting the key principles of Agile and their differences from traditional waterfall models of management. Significant attention is paid to the benefits of using Agile in the public sector, such as increasing adaptability to changing societal demands and involving the public in the decision-making process. It also discusses the possibilities for implementing Agile within the structure of the Ukrainian government, particularly through training civil servants and adapting institutional frameworks.

The article highlights a number of challenges that Ukraine may face when implementing Agile, including institutional resistance and the need for significant changes in corporate culture. Examples of successful implementation of flexible methodologies in the public sector of other countries, which can serve as a model for Ukraine, are considered.

In conclusion, specific recommendations for adapting Agile in Ukrainian conditions are proposed. The article calls for further research on the potential of flexible methodologies in public administration, emphasizing that a deeper understanding and proper implementation of these approaches can significantly enhance the efficiency and openness of the Ukrainian government in the face of contemporary challenges.

Keywords: Agile methodology, public administration, digital transformation, management adaptability, flexible management methods, project management, state administration, Agile Project Management (APM).

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до державного управління в умовах глобалізації та швидкоплинних технологічних змін вимагають від урядових інституцій України більшої гнучкості, ефективності та транспарентності. Традиційні підходи до управління проектами, які базуються на водоспадних моделях, часто виявляються неефективними у зв'язку з їх негнучкістю та нездатністю швидко реагувати на змінні умови та потреби суспільства. Це може призводити до затягування проектів, перевитрати ресурсів і загалом зниження довіри громадян до діяльності державних органів.

В контексті цих викликів, застосування гнучких методологій, таких як Agile, що довели свою ефективність у приватному секторі, може стати ключовим інструментом у підвищенні адаптивності та реактивності управлінських структур. Проте, імплементація цих методологій в публічному секторі України супроводжується рядом складнощів, включаючи відсутність кваліфікованих кадрів, які володіють необхідними знаннями та навичками, потребу в значній реорганізації внутрішніх процесів, а також інституційний опір змінам.

Отже, основною проблемою, яку розглядає дана стаття, є дослідження можливостей та бар'єрів впровадження Agile у публічне управління в Україні. Це включає аналіз потенційних переваг цієї методології для українського уряду та розробку практичних рекомендацій, які допоможуть подолати існуючі виклики та оптимізувати процеси державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти імплементації Agile методологій в публічне управління в Україні висвітлюються такими ученими як Г.А. Мішеніна, Д.С. Павленко, М.В. Максимова, та К. Комарова. Основну увагу вони приділяють потребі адаптації управлінських структур до гнучких методів, зміні корпоративної культури, та необхідності розвитку навичок серед державних службовців. Зокрема, акцентується на проблемах інституційного спротиву та на викликах, пов'язаних з переходом від традиційних методів управління до більш гнучких практик. Не менш важливими є дослідження В.Г. Воронкової та тандему О.Ю. Судука і

А.С. Щербакової, які розглядають використання Agile для покращення взаємодії між державою та громадянами та підвищення ефективності команд, відповідно.

Мета статті - дослідження потенціалу застосування гнучких методологій Agile в сфері публічного управління в Україні. Стаття має на меті аналізувати переваги та можливі виклики, які виникають під час імплементації Agile, з акцентом на зміни в управлінських процесах та організаційній культурі. Окрім цього, робота спрямована на визначення шляхів адаптації та інтеграції цих методологій у діяльність державних органів, з метою покращення відкритості, гнучкості та відповідальності управління перед суспільством.

Виклад основного матеріалу. Agile (гнучка методологія) виник як альтернатива традиційним водоспадним методам управління проектами, які, через свою жорсткість і послідовність етапів, часто не в змозі адекватно реагувати на динамічні зміни вимог та умов на ринку. Традиційні методи, будучи високо структурованими і прогнозованими, зазнавали складнощів у випадках, коли початкові вимоги до проекту змінювалися, що є типовим для сучасних швидкоплинних технологічних та бізнес-середовищ.

На відміну від водоспадних методів, де обсяг роботи та вимоги до продукту чітко визначаються на початку проекту і будь-які зміни можуть призвести до значних затримок та додаткових витрат, Agile заснований на принципах ітеративного розвитку та гнучкості. Методологія дозволяє командам працювати в коротких спринтах, які тривають зазвичай від одного до чотирьох тижнів. На кінці кожного спринта команда представляє функціональну версію продукту, яка вже може бути оцінена замовниками та користувачами. Цей циклічний процес не тільки сприяє швидкій адаптації до змін, але й залучає всіх зацікавлених сторін до процесу, що забезпечує глибше розуміння їхніх потреб та більшу відповідність кінцевого продукту реальним вимогам.

Така висока адаптивність та гнучкість Agile стає особливо важливими в умовах сучасних інноваційних технологій. Як зазначає Комарова К. у своїй статті: "На сучасному етапі розвитку інноваційних технологій все більш зростає потреба у пошуку гнучких методів управління у сфері публічного управління. В умовах збільшення кількості і складності проектів, підвищення вимог до їх результатів гнучкі підходи до управління проектами стають необхідним інструментом для досягнення поставлених цілей." [3]. Ця потреба в гнучкості визнається все більшою кількістю організацій, що прагнуть не просто вижити, але й процвітати в умовах непередбачуваного ринкового середовища.

У публічному управлінні використання Agile пропонує значні переваги, які дозволяють державним структурам стати більш гнучкими та адаптивними.

Ця методологія сприяє підвищенню реактивності урядових органів до динамічних змін у суспільстві та політиці, дозволяючи швидко вносити корективи у проекти та програми відповідно до змінюваних потреб громадян.

Завдяки своїй ітеративній природі, Agile сприяє більш тісній взаємодії між усіма учасниками проекту—від урядових службовців до кінцевих бенефіціарів. Це дозволяє не тільки швидше отримувати зворотний зв'язок від зацікавлених сторін, але й відразу вносити необхідні корективи, що значно підвищує якість і актуальність урядових ініціатив. Окрім того, Agile мінімізує ризики, пов'язані з неправильним розумінням потреб спільноти, і забезпечує більш ефективне використання ресурсів.

Як зазначає Максимова М.В., "Agile дозволяє реагувати на зміни замовника та ринку, підтримуючи високий рівень контролю за процесами і забезпечує можливість швидкої адаптації до нових умов без значних фінансових втрат." [2] Це підкреслює значні переваги Agile у контексті управління державними проектами, де часто виникають неочікувані зміни та потреби, які вимагають швидкого реагування.

У результаті впровадження гнучких методів управління, можливо досягти значного скорочення часу та зусиль, необхідних для реалізації урядових проектів, що, у свою чергу, сприяє зменшенню витрат та підвищенню задоволеності громадянами наданими державними послугами. Такий підхід відкриває шлях для створення більш відкритої, транспарентної та відповідальної системи публічного управління, яка може ефективно відповідати на виклики сучасного суспільства.

Імплементация Agile в державних установах України вимагає комплексного підходу та глибоких змін на різних рівнях організації. Один із ключових аспектів — це зміна корпоративної культури, що передбачає перехід від ієрархічних структур до більш горизонтальних і гнучких форм управління. Це дозволяє установам швидше реагувати на зміни та адаптуватися до нових викликів, які постають перед публічним сектором.

Розвиток навичок співробітників є іншою критичною складовою цього процесу. Навчання команд принципам гнучкості та методам Agile, таким як Scrum, Kanban або Lean, забезпечує необхідне розуміння та компетенції для ефективної роботи за новими підходами. Освіта та тренінги повинні охоплювати не тільки базові принципи Agile, а й практичні аспекти їх застосування в реальних умовах державного управління.

Важливим аспектом є також реорганізація процесів управління проектами. Традиційні методи часто зосереджені на довгостроковому плануванні та строгій відповідності до попередньо визначених вимог, що робить їх неефективними у випадку швидких змін. Agile, навпаки, пропонує гнучкість та можливість ітеративного вдосконалення продуктів і послуг у відповідності до поточних потреб і вимог.

Ще одним важливим елементом є створення підтримуючого середовища, де співробітники можуть експериментувати та вчитися на помилках без страху перед санкціями. Це включає в себе зміну оцінювання продуктивності, зменшення бюрократії та надання більшої автономії командам.

Як вказано в дослідженні Судук О. Ю. та Щербакової А. С., "Agile передбачає роботу в невеликих, але згуртованих командах (до дев'яти осіб), в яких учасники тісно співпрацюють та взаємодіють між собою, однак ефективність таких команд залежить від людського фактору і налагодження взаємодії між її учасниками може призвести до проблем в управлінських процесах." [6] Це підкреслює значення правильного підбору учасників та розвитку міжособистісних навичок в рамках Agile команд, що є ключовим для успішного впровадження гнучких методологій у державних установах.

Впровадження Agile в публічному секторі, хоч і обіцяє численні переваги у формі підвищеної гнучкості та ефективності, все ж таки зустрічає ряд значних викликів. Один із основних бар'єрів — це інституційний спротив з боку організацій, які довгий час діяли за усталеними, жорстко регламентованими процесами. Зміна цих процесів вимагає не тільки часу, але й значних зусиль на рівні всієї організації.

Крім того, важливою перешкодою є необхідність значних інвестицій у навчання та розвиток команд, що включає підготовку персоналу до роботи за новими методами управління проектами. Розвиток навичок управління гнучкими проектами вимагає не тільки теоретичних знань, а й практичного досвіду, що може бути дорогим і часомістким процесом.

Для прикладу, як зазначають Судук О. Ю. та Щербакова А. С., "Впровадження Scrum не є дешевим процесом: потрібно сформувати повноцінну команду, що виключно займатиметься розробкою певного продукту; також потрібно враховувати, що протягом кожного спринту необхідно витратити принаймні 8 годин на комунікацію, оскільки Scrum передбачає серію обов'язкових зустрічей тривалістю 1–2 години." [6] Це підкреслює, що для ефективного застосування Scrum, а також інших Agile методологій, організації мають бути готові до значних витрат часу та ресурсів на регулярну взаємодію та координацію між учасниками команди.

Додатково, впровадження Agile в великомасштабні та високоризикові урядові проекти вносить додаткові ризики. Нові методи вимагають ретельного планування та управління ризиками, щоб запобігти потенційним проблемам, які можуть виникнути через відхилення від традиційних методів.

На міжнародному рівні існують численні успішні приклади застосування Agile в управлінні державними проектами, що підтверджують ефективність цієї методології у відповіді на швидкі зміни та потреби суспільства. Естонія є однією з передових країн у цьому контексті, де Agile

методології активно використовуються для розробки електронних урядових сервісів. Цей підхід дозволив країні не лише швидко адаптуватися до нових викликів, але й стати лідером у сфері цифрової трансформації уряду, сприяючи впровадженню інновацій та покращенню обслуговування громадян.

Україна, беручи приклад із міжнародного досвіду, може адаптувати кращі практики Agile, враховуючи специфіку місцевих умов та потреб. Це може включати розробку інституційних механізмів підтримки Agile, таких як створення центрів компетенцій, які б сприяли навчанню держслужбовців та підготовці їх до роботи в нових умовах. Також необхідно розробити правову базу, яка б забезпечувала більшу гнучкість управління проектами та адаптивність до змінних обставин.

В Україні вже є позитивні приклади впровадження Agile-підходів у публічному секторі. Наприклад, управління проектами державних електронних сервісів та реформування деяких державних служб почало включати елементи гнучкої методології для оптимізації робочих процесів та покращення якості обслуговування громадян.

Слід підкреслити, що Agile представляє не єдину методологію, а цілу групу процесів розробки, визначених "Agile Manifesto" [5]. Хоча Agile не пропонує конкретних практик, він акцентує увагу на ключових цінностях та принципах, які можуть бути адаптовані та інтегровані в будь-який проект, незалежно від його масштабу чи специфіки. Ці цінності включають індивідуальний підхід до кожного учасника проекту, гнучкість у прийнятті рішень, постійний зворотній зв'язок від користувачів та прозорість у процесах, що забезпечують більшу ефективність та відповідність кінцевого продукту до реальних потреб користувачів.

В умовах глобалізації та стрімкого розвитку технологій, гнучкість стає ключовим аспектом управління в публічному секторі. Agile, як методологія, що підкреслює швидку адаптацію до змін та тісну співпрацю між усіма учасниками проекту, може відіграти вирішальну роль у трансформації публічного управління в Україні. Застосування Agile обіцяє не тільки підвищити ефективність та прозорість державних інституцій, але й значно покращити відповідність державних послуг потребам громадян, що, в свою чергу, може підвищити довіру населення до уряду та покращити загальну якість управління країною.

Особливо актуальними стають питання цифрової трансформації та використання інноваційних технологій в управлінні. "Суттєвий вплив на активний процес впровадження гнучких методів менеджменту до роботи органів публічної влади матимуть такі сучасні напрямки розвитку державного управління та місцевого самоврядування, як розроблення та реалізація стратегії цифрової трансформації регіонів в умовах децентралізації,

вдосконалення цифрових рішень для підвищення ефективності органів публічної влади, забезпечення електронної взаємодії між національними, регіональними та місцевими реєстрами, розвиток цифрової демократії тощо." [1] Ці ініціативи сприяють створенню інфраструктури, яка може ефективно підтримувати впровадження та розвиток Agile методологій.

Таким чином, враховуючи міжнародний досвід та внутрішні потреби, Україна може використовувати Agile не тільки як інструмент покращення управлінських процесів, але й як засіб реалізації широкомасштабних реформ, спрямованих на створення відкритого, доступного та відповідального уряду.

Висновки. Аналізуючи перспективи впровадження Agile методологій в управління публічним сектором в Україні, можна визначити значний потенціал для підвищення ефективності, гнучкості та відкритості державних інституцій. За допомогою гнучких методів управління можна значно поліпшити реагування на змінні вимоги суспільства, оптимізувати процеси та підвищити задоволеність громадян від урядових послуг, що є основою для зміцнення довіри до уряду.

Враховуючи досвід країн, таких як Естонія, які ефективно інтегрували Agile підходи в публічне управління, Україна має всі шанси на успішне впровадження схожих практик. Основними кроками для досягнення цього є адаптація інституційних механізмів, створення нормативно-правової бази для гнучких методів управління, та розробка комплексних програм навчання для держслужбовців. Враховуючи зазначені перспективи та виклики, рекомендується активно розвивати і впроваджувати гнучкі методи управління у публічному секторі України, що дозволить країні ефективніше реагувати на сучасні виклики та забезпечити більшу відповідність управління до потреб громадян.

Література:

1. Мішеніна Г.А., Павленко Д.С. Особливості та перспективи застосування agile в діяльності органів публічної влади в умовах трансформаційних перетворень системи. Вісник СумДУ. Серія «Економіка». 2020. № 4. DOI: 10.21272/1817-9215.2020.4-16.
2. Максимова М.В. Імплементация принципів agile-методології в публічне управління. Електронне «Державне управління: удосконалення та розвиток». 2021. № 5. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.5.36.
3. Комарова К. Agile-філософія як інструмент використання гнучких підходів в публічному управлінні. Аспекти публічного управління. 2022. Том 8. Спецвипуск в 1. DOI: 10.15421/152043.
4. Воронкова В.Г. Agile-менеджмент (менеджмент 3.0) як основа публічного управління та адміністрування в цифровому суспільстві. Всеукраїнська науково-практична конференція «Публічне управління в системі координат: демократія, децентралізація, місцеве самоврядування». Мелітополь, Україна, 2019. Секція 1, Стор. 38. ISBN 978-617-7566-97-6.
5. Agile-маніфест розробки програмного забезпечення. Manifesto for Agile Software Development [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://agilemanifesto.org/>.

6. Судук О. Ю., Щербакова А. С. Використання принципів agile-менеджменту при експертизі проєктів та управлінні ефективними командами. Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки». 2023. Випуск 2(102).

References:

1. Mishenina, H. A., & Pavlenko, D. S. (2020). Osoblyvosti ta perspektyvy zastosuvannya agile v diialnosti orhaniv publichnoi vlady v umovakh transformatsiinykh peretvoren systemy [Features and prospects of agile application in the activity of public authorities in the context of transformational system changes]. Visnyk SumDU. Seriiia "Ekonomika", (4). DOI: 10.21272/1817-9215.2020.4-16 [in Ukrainian].

2. Maksimova, M. V. (2021). Implementatsiia pryntsyypiv agile-metodolohii v publichne upravlinnia [Implementation of agile methodology principles in public administration]. Elektronne "Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok", (5). DOI: 10.32702/2307-2156-2021.5.36 [in Ukrainian].

3. Komarova, K. (2022). Agile-filosofiiia yak instrument vykorystannia hnuchkykh pidkhodiv v publichnomu upravlinni [Agile philosophy as a tool for using flexible approaches in public administration]. Aspekty publichnoho upravlinnia, 8(Specvypusk B 1). DOI: 10.15421/152043 [in Ukrainian].

4. Voronkova, V. H. (2019). Agile-menedzhment (menedzhment 3.0) yak osnova publichnoho upravlinnia ta administruvannia v tsyfrovoy suspilstvi [Agile management (management 3.0) as the basis of public administration and administration in the digital society]. In Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia «Publichne upravlinnia v systemi koordynat: demokratiia, detsentralizatsiia, mistseve samovriaduvannia» [All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Public Management in the Coordinate System: Democracy Decentralization Local Self-Government"]. Melitopol, Ukraine, Section 1, p. 38. ISBN 978-617-7566-97-6 [in Ukrainian].

5. Manifesto for Agile Software Development. (n.d.). Retrieved from <http://agilemanifesto.org/>

6. Судук, О. Ю., & Shcherbakova, A. S. (2023). Vykorystannia pryntsyypiv agile-menedzhmentu pry ekspertyzi proiektiv ta upravlinni efektyvnymy komandamy [Use of agile management principles in project expertise and management of effective teams]. Visnyk NUVGP. Seriiia "Ekonomichni nauky", 2(102) [in Ukrainian].

УДК 351.82

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-342-355](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-342-355)

Богданенко Анатолій Іванович кандидат наук з державного управління, доктор економічних наук, голова, Український фонд міжнародного молодіжного співробітництва «Лідер», 01024, м. Київ, вул. Велика Васильківська 44, тел.: (044) 467-62-53, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

ХРИСТИЯНСЬКА КОМУНІКАЦІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ В НАУЦІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Представлено результати авторської концептуалізації християнської комунікації як вагомого теоретико-методологічного аспекту життя сучасного українського суспільства. Наведено означення християнської комунікації як передачі християнської віри (катехізація), богослужіння, проповідь, взаємодія з суспільством, державою, вчительство церкви з питань життя людини, державного управління, політики, культури, історії і суспільства. Наведено основні наукові підходи до розуміння змісту основних понять та категорій християнської комунікації, розкрито специфічні риси та особливості методології християнської теології. Доведено, що стабільність й ефективність державного управління України певною мірою залежить від того, наскільки співпадають між собою традиційні духовні християнські та секулярні цінності громадянського суспільства.

З'ясовано стан наукової розробки проблеми християнської комунікації у державно-управлінському дискурсі. Визначено методологію дослідження питань християнської комунікації. Обґрунтовано визначення теоретичних засад підвищення ролі українського православ'я в державотворчих процесах і розкрито нове вирішення науково-теоретичного завдання, що полягає в аналізі християнської комунікації як складової вивчення державним управлінням державно-церковного діалогу.

Запропоновано використання широкого методологічного інструментарію загальнотеоретичних та спеціальних методів дослідження християнської комунікації: системний підхід; метод еклезіологічного моделювання; метод порівняльного релігієзнавства; історичний метод; метод аналізу і синтезу. Також розкрито генезис християнської комунікації за допомогою історичного методу. Метод порівняльного релігієзнавства дав можливість проаналізувати дискурсне поле обраної проблематики. Метод аналізу і синтезу дав можливість визначити ціннісні джерела християнської комунікації та синтезування

концептуальної матриці державно-церковного діалогу України. Використання синергетичного підходу як світоглядного інструментарію пізнання християнської комунікації надало можливості повно і ґрунтовно висвітлити подальші тенденції розвитку християнської теології у напрямі державно-управлінської науки, сформулювати сучасні концептуальні підходи щодо напрямів соціальної і духовної місії українського православ'я. Використання державним управлінням сучасних підходів до релігії (синергетика, аксіологія) є цілком правильним. У зв'язку з цим вивчення християнської комунікації має ґрунтуватися на синергетичному підході, що сприятиме більш повному та ґрунтовному розкриттю сутності та ролі християнства в сучасному світі.

Системний підхід визначає роль українського православ'я у взаємодії державної влади та релігійних інститутів українського суспільства. Визначено характерні риси християнської комунікації, що містять в собі кілька базових понять, які в сукупності розкривають місію православної церкви в сучасному світі.

Ключові слова: теологія, методологія, християнська комунікація, державне управління, українське православ'я, історія, синергетика, релігія, державотворення, аксіологія.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Chairman, Ukrainian Foundation for International Youth Cooperation "Leader", 44, Velyka Vasylkivska St., 01024, Kyiv, tel.: (044) 467-62-53, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

CHRISTIAN COMMUNICATION AND METHODOLOGY OF CHRISTIAN THEOLOGY AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC STUDY IN THE SCIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. The results of the author's conceptualization of Christian communication as an essential theoretical and methodological aspect of the life of modern Ukrainian society are presented. The definition of Christian communication as the transmission of the Christian faith (catechism), worship, preaching, interaction with society, the state, teaching of the church on issues of human life, state administration, politics, culture, history and society is given. The main scientific approaches to understanding the content of the main concepts and categories of Christian communication are presented, and the specific features and peculiarities of the methodology of Christian theology are revealed. It has been proven that the stability and efficiency of the state administration of Ukraine, to a certain extent, depends on the extent to which the traditional spiritual Christian and secular values of civil society coincide.

The state of scientific development of the problem of Christian communication in the state-management discourse is clarified. The methodology for researching issues of Christian communication has been determined. The determination of the theoretical foundations of increasing the role of Ukrainian Orthodoxy in the state-building processes is substantiated, and a new solution to the scientific-theoretical task is revealed, which consists of the analysis of Christian communication as a component of the study of the state-church dialogue by the state administration.

The use of a comprehensive methodological toolkit of general theoretical and unique methods of Christian communication research is proposed: a systematic approach, the method of ecclesiological modelling, the method of comparative religious studies, the historical method, and the method of analysis and synthesis. The genesis of Christian communication is also revealed using historical methods. The method of comparative religious studies made it possible to analyze the discourse field of the chosen issue. The method of analysis and synthesis made it possible to determine the valuable sources of Christian communication and synthesis of the conceptual matrix of the state-church dialogue of Ukraine. The use of a synergistic approach as a worldview toolkit for learning Christian communication provided an opportunity to fully and thoroughly highlight further trends in the development of Christian theology in the direction of public administration science, to formulate modern conceptual approaches regarding the directions of the social and spiritual mission of Ukrainian Orthodoxy. The state administration's use of contemporary approaches to religion (synergy, axiology) is quite correct. In this regard, the study of Christian communication should be based on a synergistic approach, which will contribute to a more complete and thorough disclosure of the essence and role of Christianity in the modern world.

The systemic approach determines the role of Ukrainian Orthodoxy in the interaction of state power and religious institutions in Ukrainian society. It defines the characteristic features of Christian communication, which contain several basic concepts that collectively reveal the mission of the Orthodox Church in the modern world.

Keywords: theology, methodology, Christian communication, state administration, Ukrainian Orthodoxy, history, synergy, religion, state formation, axiology.

Постановка проблеми. Розуміння необхідності розвитку християнської методології, що слугує мовою для філософського, релігійного і державно-управлінського дискурсу, визріває поступово, з утвердженням вагомих досягнень християнської теології в сучасній науці. Наголосимо, що до державотворчих процесів України науковці відносять не лише процес

формування й становлення основних інститутів влади, а також і визначення української ідентичності, окреслення векторів самосвідомості, національних інтересів, духовних стратегій розвитку та ціннісних орієнтирів сучасної політики. І в цих процесах українське православ'я століттями відіграло вагомий роль, допомагаючи українському народу вистояти у часи нелегких історичних випробувань, духовно зміцнюючи українську державу.

На нашу думку, християнська теологія у контексті державного управління – це відповідна сукупність духовних цінностей християнства, богословських думок теологів, релігійних мислителів, духовних ідей, етичних концепцій, релігійних переконань і активних соціальних дій християнських громад (церковних парафій), які суттєво впливають на формування державотворчих процесів України. Християнська теологія (богослов'я) починається з духовної ідеї (релігійної думки, образу, поняття), яка відповідає теологічному слову (логосу) і може торувати шлях у суспільному, державотворчому, особистісному бутті та сучасній державно-управлінській науці.

Швидкі зміни процесів релігійного, духовного, культурного й політичного життя сучасної людини ставлять кожного фахівця з питань державного управління у досить складні умови постійного пошуку методології дослідження багатогранних релігійних процесів України, українського православ'я, зокрема. До того ж для формування та практичного втілення багатьох концепцій державного управління на сучасному етапі потрібні теоретично обґрунтовані та практично апробовані богословські теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою вдосконалення державної політики національної безпеки на засадах концептуалістики державного управління та християнської теології, яка пропонувала інноваційні підходи до вивчення значення релігії в житті сучасного суспільства, варто звернутися до літератури з теології, історії, державного управління, релігієзнавства та комплексу питань дотичних до них. Важливими для даного дослідження є праці таких науковців: В. Бондаренка, В. Бліхара, О. Бухтатого, Р. Дідуха, А. Денисенка, В. Єленського, Ю. Кальниша, Д. Кісова, В. Козакова, А. Колодного, П. Кралюка, Д. Лозової, М. Мариновича, Д. Мартишина, М. Пірен, В. Пасічника, І. Преловської, О. Радченка, Є. Романенка, О. Сагана, А. Смирнова, Ю. Сурміна, Л. Филипович, В. Хромця, Г. Христокіна, І. Чаплай, Ю. Чорноморця, С. Шумила, Г. Щокіна, Р. Щокіна, П. Яроцького.

Зауважимо, що в їхніх працях розкриваються лише окремі аспекти християнської комунікації і наукової методології. Отже необхідне комплексне наукове дослідження, яке б визначило вагоме значення християнської комунікації і теології для державного управління. Незважаючи на постійну й

достатньо системну роботу в цьому напрямі церковних ієрархів, богословів, істориків та викладачів духовних закладів (патріарх Філарет Денисенко, митрополит Епіфаній Думенко, верховний архієпископ Святослав Шевчук, митрополит Олександр Драбинко, митрополит Димитрій Рудюк, архієпископ Сильвестр Стойчев, єпископ Віктор Бедь, архімандрит Кирило Говорун, протоієрей Олександр Трофимлюк, протоієрей Богдан Гулямов, протоієрей Георгій Коваленко, протоієрей Віталій Клос, протоієрей Димитрій Гарчук), відповідних детальних пропозицій щодо удосконалення християнської методології у діалозі з наукою державного управління не було системно описано.

Мета статті - проаналізувати основні засади християнської комунікації та методології християнської теології як предмета наукового вивчення в науці державного управління.

Відповідно до мети статті сформульовані такі **завдання**:

- проаналізувати шляхи християнської теології як теоретичної форми релігійного світогляду;
- з'ясувати духовну роль християнської комунікації у формуванні духовно-моральних ідей українського суспільства;
- окреслити методологічні принципи і сутність християнської методології в державному управлінні;

Виклад основного матеріалу. Проблема методології наукового пізнання останнім часом набуває у християнській теології і державному управлінні особливого значення, а, отже, потребує поглибленого аналізу розширення сфери її наукових досліджень. Останнім часом методологічним аспектам християнської теології в державному управлінні приділяється не виправдано мало уваги. Без дослідження методологічних проблем пізнання неможливо отримати нове знання в сучасній науці. Будь-яке наукове дослідження державного управління має враховувати вимоги загальної методології і особливості християнської теології. Г. Христокін наголошує: «Наслідуючи основні ознаки соціо-гуманітарного знання, теологія виробляє власний унікальний його різновид і посідає особливе місце в системі знань. По-перше, теологія є раціональним дискурсом, що раціоналізує релігійний світогляд, будує релігійну теорію на основі одкровення, віри, досвіду й віровчення. Вона може створювати як наукову, так і ненаукову форму раціональності. По-друге, теологія є соціальним знанням, що виробляється в релігійному соціумі в історичному контексті культури і спрямовується на самоосмислення та самоідентифікацію» [1, с. 383].

На нашу думку, методологія є доволі складним і багатогранним поняттям. Методологія — це вчення, цілісна наукова теорія з певними духовними поняттями й категоріями, світогляд, через призму яких і

здійснюється пізнання сучасного світу [2]. Звідси випливає, що метод — це спосіб пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів та принципів, що регулює практичну та пізнавальну діяльність людини. «Методологія є важливим компонентом дискурсивного теологічного знання» [1, с. 386]. «Необхідність методології виникає в той момент, коли відбувається організація первинного досвіду віри та переживань у певні раціональні структури, без яких теологія неможлива. Теологія виникає як спроба висловити досвід, оформити його в систему вчень, викласти його як організовану раціональністю віру» [1, с. 386].

Відомі українські вчені А. Баскаков та Н. Туленков методи наукового пізнання диференціюють на:

- загальнофілософські;
- загальнонаукові;
- приватнонаукові (методи, які використовує та чи інша наука);
- дисциплінарні та міждисциплінарні (методи, якими користується та чи інша дисципліна, що є складовою науки або галузі, що виникає на стику наук) [2, с. 22-31].

Отже, ознаками справжньої наукової діяльності у державному управлінні є наявність «формальної частини — термінології, категорій та певної цілісності змісту тощо. Важливою ознакою теологічного дискурсу є його методологія. Якщо теологія — це дискурс людини про Бога, то методологія — це способи побудови цього дискурсу, усталені засоби осмислення релігійних ідей і практик, що дозволяють побудувати цілісну систему знань про Бога, людину та світ. Ці способи можуть мати важливу духовно-практичну основу, але за своєю суттю вони мають бути способами теоретичного осмислення» [1, с. 386].

Завдяки обраній нами методології дослідження можна буде отримати достовірні й науково обґрунтовані результати, зробити певні висновки, викласти своє бачення сутності державотворчих процесів України у світлі християнської теології, проаналізувати реальні проблеми оновлення місії українського православ'я та запропонувати напрями конструктивного діалогу церкви і української держави. Успішність місії церкви у формуванні і зміцненні державотворчих процесів України залежить передусім від її теоретичних основ, які розкривають істинну картину реальних процесів церковного життя, відтворюють складний процес відносин церкви, людини, держави і суспільства, а також передбачають можливі наслідки викликів сучасного світу.

За твердженням Д. С. Мартишина і П. В. Бочкова: «Принципи являють собою найбільш загальні правила соціальної діяльності людей. У світській та богословській науці принципи ведуть дослідника шляхом пізнання світу та

соціальної реальності, прокладаючи дорогу пізнавальної діяльності людини. Принципи — це свого роду дороговкази, вектори в напрямку пізнання світу» [3, с. 39]. У процесі пізнання світу принципи орієнтують людину, вказують загальне спрямування руху людини до істини. В цьому сенсі принцип відіграє роль компасу, який вказує туристові аж ніяк не дорогу до табору, а лише напрямок руху. У процесі осягнення світу та людини принцип забезпечує істинність знання. Правильно обраний та науково обґрунтований принцип дає деякі гарантії правильності одержаного знання. Принцип не просто допомагає знайти знання, він шукає його з високим рівнем вірогідності, відтинає неперспективні гілки дерева пізнання.

Державне-управлінське і теологічне дослідження впливу українського православ'я на державотворчі процеси України, завдячуючи сучасному науковому інструментарію, виконує такі методологічні функції:

- окреслює вагомий духовний шлях українського православ'я, на якому досягається певна релігійна мета;
- забезпечує усебічною інформацією про життя православної церкви;
- визначає способи здобуття наукових теологічних знань, що відображають динамічні процеси та явища діалогу Православної церкви України, української держави і громадянського суспільства на сучасному етапі;
- забезпечує та збагачує систематизацію термінів і понять, пов'язаних з питаннями християнської комунікації, місії церкви, і церковної просвіти;
- допомагає введенню нової інформації в арсенал теорії сучасної теологічної науки і державного управління.

Варто перейти до конкретно наукової методології, тобто сукупності ідей або специфічних методів певної науки, які є базовими для вирішення конкретної дослідної проблеми. В основу методологічного забезпечення дослідження покладено комплекс методів, зокрема: аксіологічний метод — для аналізу духовних потреб, що відповідають релігійним прагненням релігійних громад і нормам християнської моралі з метою формування християнської картини світу у сфері християнської комунікації; теоретико-методологічний аналіз — для визначення актуального стану наукових розробок щодо християнської комунікації і державно-церковного діалогу; дефініційний аналіз — вивчення понятійного концепту категорій «комунікація», «діалог», «державотворчі процеси», «місія» та інші. «Таким чином, теологія — своєрідна форма релігійно-філософського, гуманітарного, теоцентричного, універсального, світоглядного, теоретичного і практичного, культурно зумовленого знання, що виникає на основі релігійного одкровення, яке осмислила людина засобами мови і за допомогою спеціальних понять, методів та практик» [1, с. 383].

Процес входження християнської теології до світського освітнього і наукового простору України зумовлює зміну традиційних підходів до вивчення досліджуваних питань з історії теології, політології, державного управління, філософії, соціології, релігієзнавства і певну відмову від використання виключно церковних дисциплін. Необхідно обрати комплексний (міждисциплінарний) підхід до дослідження християнської комунікації, що, на нашу думку, допоможе визначити нові грані існуючих уявлень щодо подальшого удосконалення державно-церковного діалогу в Україні з урахуванням процесів глобалізації та секуляризації. Як додаткові методи в літургійному богослов'ї можуть бути використані різні методи, за допомогою яких можна простежити розвиток теології в історії державного управління. Саме про це пише ректор Київської духовної академії, професор, архієпископ Сильвестр (Стойчев), нагадуючи, що науковцями «можуть бути використані дані й інших наук: історії філософії, церковної історії, біблійних дисциплін, літургійного богослов'я, канонічного права, морального богослов'я» [4, с. 18]. Мова йде про зміст християнської комунікації, що торкається питань дослідження теоретико-методологічних засад державного управління як цілеспрямованого впливу не лише держави на стан і розвиток суспільних процесів сьогодення України, глобального світу, але й релігії.

Без сумніву, що українське православ'я приймає активну участь в процесах державотворення, а саме у демократизації державотворчих процесів і дослідженні духовно-релігійних, соціальних та історичних джерел виникнення діалогу християнства і сучасної європейської держави.

Зовнішні форми християнської комунікації на сучасному етапі змінюються під впливом двох факторів: зовнішніх (процеси глобалізації) та внутрішніх (оновлення парафіяльного буття, побудова нових моделей християнської місії). Ці процеси торкаються всіх напрямів церковного життя українського православ'я і визначають тенденції подальшого діалогу Української держави і її релігійних інститутів у питаннях державотворчих процесів, релігійного плюралізму, національної ідентичності і зміцнення духовних цінностей сучасного суспільства.

Основними засадами християнської комунікації для кожного християнина є:

– активна робота з церковними і світськими ЗМІ, що порушують питання свободи віросповідання, свободи слова, думки, релігійного плюралізму, демократії, гідності людини, захисту духовних цінностей, відродження духовності, моральності, збереження культурно-історичної спадщини, зміцнення громадянського суспільства і патріотизму;

– діалог церкви, церковних ієрархів і християн з органами державної влади будь-яких гілок та рівнів з важливих питань, значущих для церкви,

держави, суспільства і світової демократії, зокрема у зв'язку з опрацюванням відповідних законів, підзаконних актів, розпоряджень і рішень;

– участь релігійних громад в організації спеціальних державних і громадських соціальних програм;

– капеланське служіння, миротворча діяльність, допомога в зонах конфліктів;

– наукова, освітянська, культурна, виховна, патріотична, економічна й політична діяльність на користь церкви, держави і суспільства;

– протидія фанатизму, редукціонізму, етатизму, екстремізму, релігійному фундаменталізму, що становлять небезпеку для сучасної людини і глобального світу.

Трансформація сучасного життя України (війна, геополітика, історія, економіка, ідентичність, політика, державне управління) зумовила переосмислення таких важливих понять, як «комунікація», «ідентичність», «соборність», «плюралізм». Місія українського православ'я в умовах процесів глобалізації передбачає відкритість релігійних громад суспільству, майбутньому глобальному інформаційному світу, а подальший розвиток місійного служіння (церковна проповідь, храмове богослужіння, соціальне служіння) необхідно спрямовувати на подолання замкнутості та надання процесам християнської комунікації творчого характеру, що потребує нової освітньої теологічної моделі спілкування церкви і світу, яка відповідала б глобальним змінам в усіх сферах життя сучасного людства, викликаних інформаційно-комунікаційними технологіями.

Відомо, що з виникненням будь-якої проблеми з'являються і засоби її вирішення, які потрібно вміти побачити державним управлінцям, богословам, релігієзнавцям, викладачам і педагогам. Саме тому важливого значення набуває осмислення якісно нових ознак і смислів християнської комунікації в умовах цивілізаційних змін сучасного світу. Це в свою чергу вимагає підвищення рівня інформатизації християнського служіння священнослужителів, впровадження інформаційно-інноваційних технологій для місії Православної церкви України.

На нашу думку, у дослідженні християнської комунікації державним управлінням має застосовуватися синергетичний підхід, «оскільки він дає можливість зрозуміти, як саме проходить відбір важливої значимої інновації, хто здійснює цей відбір, наскільки можливий прогноз його результату. Синергетика розглядає будь-який розвиток як нелінійний і багатоваріантний» [5, с. 26]. Відомо, що використання синергетичного підходу у дослідженні християнської комунікації насамперед дасть змогу віднести церковне спілкування зі світом до складних соціальних систем суспільства.

З'ясовано стан наукової розробки проблеми християнської комунікації у державно-управлінському дискурсі, розкрито категоріально-понятійний взаємозв'язок понять «комунікація», «місія», «державно-церковний діалог» та багатьох теологічних конструктів християнської теології. Визначено методологію дослідження питань християнської комунікації. Обґрунтовано визначення теоретичних засад підвищення ролі українського православ'я в державотворчих процесах і розкрито нове вирішення науково-теоретичного завдання, що полягає в аналізі християнської комунікації як складової вивчення державним управлінням державно-церковного діалогу.

Детальний і вузькопредметний огляд переваг і недоліків того чи іншого наукового методу [5, с. 9-32], на нашу думку, не є предметом християнської комунікації, тому вважаємо, що за базовий можна прийняти такий перелік загальнонаукових методів:

- системний підхід;
- метод еклезіологічного моделювання;
- метод порівняльного релігієзнавства;
- історичний метод;
- метод аналізу і синтезу.

Використання системного методу в християнській комунікації і державному управлінні зумовлено потребою проаналізувати та узагальнити складні церковно-парафіяльних явища, враховуючі особливості богослужіння, духовного життя і соціальної місії християнства, а також низку понять християнської теології, що впливають на теорію і практику пізнання світу [6]. Таким чином, накопичується значний обсяг наукової інформації в багатьох галузях знань християнської теологічної науки, що потребує комплексності в науці державного управління. Системний підхід передбачає розгляд духовного і соціального життя православної церкви як складного, багатогранного явища [7]. При цьому християнська комунікація, яка знаходиться в безперервному русі, розвитку й динаміці, умовно нами розглядається у межах певної автономії. З позицій системного підходу можна розглядати будь-яку сферу церковного життя. Орієнтація на системний підхід допомагає вивчити сутність самого церковного життя. Застосування цього підходу в контексті державно-управлінської проблематики полягає в тому, що логічним центром дослідження стають засади християнської комунікації у взаємодії з іншими складовими системи християнського життя (єпархія, громада, людина, суспільство, держава). Системний підхід передбачає також врахування викликів сучасного глобального світу, фокусуючи увагу дослідників на реальних проблемах сучасного життя християнина [8; 9; 10; 11].

Метод еклезіологічного моделювання (лат. *modulus* — міра, взірць) — це метод наукового пізнання, який полягає у заміні однієї моделі розвитку

парафії, що вивчається, іншою, за якою визначають або уточнюють характеристики духовного й соціального розвитку релігійної громади. Обов'язкова умова нової еклезіологічної моделі — наявність суттєвих рис справжнього духовного буття, укоріненого у святому письмі, догматиці, канонічному праві, богослужінні і святоотцівській спадщині. Використання цього методу дає змогу спрогнозувати вплив зовнішніх факторів на проблеми подальшого розвитку християнської комунікації, запропонувати ідеальну науково обґрунтовану модель церковного життя і сучасного світу (основні елементи структури церковної парафії, їх взаємозв'язки та елементи розвитку у парадигмі викликів сучасного світу).

Метод порівняльного релігієзнавства призначений для визначення загальних тенденцій, закономірностей і особливостей еклезіологічного розвитку (православ'я, католицизму, протестантизму), що притаманні різним християнським конфесіям. Порівняльно-релігієзнавчий метод потребує застосування спеціальних прийомів дослідження, що визначаються за характером християнської комунікації. Метод порівняльного релігієзнавства забезпечить порівняння положень християнської комунікації українського православ'я із засадами протестантської і католицької теології. Відомо, що нові і накопичені в історії наукові теологічні знання знаходяться в постійній взаємодії. Найкраще і найбільш актуальне з давньої спадщини християнства переходить у нове явище духовного життя сучасного християнства. Інколи забуті старі формулювання теологічної думки знову відроджуються на новій науковій теоретичній основі державного управління, соціології, релігієзнавства. З огляду на це особливого значення набуває вивчення історії християнства, релігієзнавства і соціології.

Історичний підхід дає змогу дослідити розвиток державно-церковних процесів і християнської комунікації у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків духовного розвитку християнства і сучасної держави. Важливо зазначити, що методи збирання емпіричної інформації (вивчення церковних документів) сприятимуть отриманню найбільш достовірної інформації про багатогранне християнське життя у контексті державного управління. Відомо, що вивчення історичних церковних документів є одним із джерел отримання науковцем необхідної інформації щодо предмета дослідження. Науковцям доводиться стикатися з різними документами (концепціями, рішеннями, зверненнями, постановами помісних і архієрейських соборів православної церкви, священного синоду, освітніми програмами, монографіями, підручниками, посібниками), в яких міститься інформація щодо християнської комунікації і ролі українського православ'я в державотворчих процесах України.

Відомо, що методи аналізу і синтезу використовуються державним управлінням в теологічних, історичних, соціологічних і політологічних дослідженнях. У християнській теології вони здобувають специфічне застосування і певні ідейні модифікації. Наприклад: порівняльно-історичний аналіз догматичного віровчення, семантичний аналіз теологічної проблематики, контент-аналіз церковних документів, концептуальний аналіз соціальної думки християнства та ін.

Висновки. Державне управління стоїть на порозі розробки власних підходів до аналізу проблем християнської комунікації в сучасному світі, формуються передумови для зростання плюралізму наукових шкіл у галузі релігієзнавства, політичної теології, соціальної доктрини християнства та християнського соціального богослов'я. Доведено, що християнська комунікація є найважливішим засобом духовної і соціальної інтеграції релігійних громад українського православ'я до процесів українського державотворення.

Емпірична методологія християнської теології (соціальне вчення, політична теологія, публічна теологія) має наочно розкрити всебічну і багаторівневу роль соціально-ціннісних засад сучасного християнства. Теоретичні й практичні питання діалогу релігії та науки доводять, що міждисциплінарні зв'язки виникають на стику релігієзнавства, філософії, культурології і політології.

У цьому напрямі визначається нагальна і актуальна потреба в обґрунтуванні теологічного впливу на державне управління, економіку, культуру і політику. Однак маємо визнати, що роль християнської теології в сучасній науці істотно занижена, навіть в церковному середовищі. І тут виникає певна наукова проблема: як у нових умовах процесів глобалізації забезпечити діалог релігії і науки.

Саме в умовах процесів глобалізації зростає вагомість християнської комунікації українського православ'я щодо створення парадигми осмислення та втілення духовних цінностей в життя українського суспільства. Особливо це стосується духовної і культурно-історичної сфери буття, оскільки культура має безпосередній вплив на політику та економіку суспільства. Саме у пізнанні духовних інтересів людини полягає призначення християнської комунікації.

Отже, дослідження християнської комунікації залежить від здобутків історії християнства, релігієзнавства, філософії, державного управління, соціології, політології, педагогіки і теології. На нашу думку, сучасна державно-управлінська наука значно збагатилася новими світоглядними методами пізнання духовних і соціальних явищ життя сучасного світу. Це обумовлено багатьма чинниками, серед яких і зміна ставлення до релігії, теології, моралі, віри, що відбуваються внаслідок різних глобалізаційних явищ.

Література:

1. Христокін Г. В. *Методологія православної теології*. Київ : «ПП «Фоліант», 2019. 502 с.
2. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. *Методология научного исследования : учеб. пособие / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков. 2-е изд., испр. Киев: МАУП, 2004. 216 с.*
3. Мартишин Д. С., Бочков П. В. *Теоретичні засади соціального служіння Православної Церкви в умовах процесів глобалізації : монографія / Д. С. Мартишин, П. В. Бочков. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 234 с.*
4. Сильвестр (Стойчев), архієпископ. *Догматичне богослов'я: навчальний посібник для духовних семінарій. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2022. 248 с.*
5. Щокін Р. Г. *Організаційно-правові засади публічного адміністрування у сфері освіти : монографія / Р. Г. Щокін. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2018. 448 с.*
6. Гарчук Дмитрій, протоієрей. *Катехитично-педагогічне навчання вірних: організація духовно-просвітницьких бесід у храмі // Міжрегіональна Академія управління персоналом [Електронний ресурс] / URL: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centrita-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/katehitichnopedagogichne-navchannya-virnih-organizaciya-duhovnoprosvitnickih-besid-u-hrami.html> (дата доступу: 12.05.2024).*
7. Гарчук Дмитрій, протоієрей. *Теорія та практика церковно-парафіяльної катехізації в Українській Православній Церкві на сучасному етапі: літургійний аспект : автореф. дис. ... канд. богослов'я / Київська духовна академія. Київ, 2024. 18 с.*
8. Мартишин Д. С. *Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади: монографія. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2019. 514 с.*
9. Мартишин Д. С., Богданенко А. І. *Соціальна присутність християн у сучасному світі. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 72 с.*
10. Богданенко А. І. *Християнська теологія як церковна комунікація / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 80 с.*
11. Богданенко А. І. *Християнська комунікація з сучасним світом / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 48 с.*

References:

1. Khrystokin H. V. (2019). *Metodolohiia pravoslavnoi teolohii [Methodology of Orthodox Theology]. PP "Foliant" – PE "Foliant", 502 p. [in Ukrainian].*
2. Baskakov A. Ya., Tulenkov N. V. (2004). *Metodolohyia nauchnoho yssledovanyia: ucheb. posobyie [Methodology of scientific research: handbook]. MAUP – IAPM, 216 p. [in Ukrainian].*
3. Martyshyn D. S., Bochkov P. V. (2020). *Teoretychni zasady sotsialnoho sluzhinnia Pravoslavnoi Tserkvy v umovakh protsesiv hlobalizatsii: monohrafiia [Theoretical foundations of social service of the Orthodox Church in the conditions of globalization processes: monograph]. Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House, 234 p. [in Ukrainian].*
4. Sylvestr (Stoichev), archbishop. (2022). *Dohmatychne bohoslovia: navchalnyi posibnyk dlia dukhovnykh seminarii [Dogmatic Theology: A Study Guide for Theological Seminaries]. Vydavnychii viddil Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy – Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church, 248 p. [in Ukrainian].*
5. Shchokin R. H. (2018). *Orhanizatsiino-pravovi zasady publichnoho administruvannia u sferi osvity: monohrafiia [Organizational and legal principles of public administration in the sphere of education: monograph]. DP "Vydavnychi dim "Personal" – SE "Personal" Publishing House", 448 p. [in Ukrainian].*

6. Harchuk Dymytrii, archpriest. Katekhitychno-pedahohichne navchannia virnykh: orhanizatsiia dukhovno-prosvitnytskykh besid u khrami [Catechetical and pedagogical training of the faithful: organization of spiritual and enlightening discussions in the temple]. (n.d.). *Mizhrehionalna Akademiia upravlinnia personalom – Interregional Academy of Personnel Management*. Retrieved from: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/katehitichnopedagogichne-navchannya-virnih-organizaciya-duhovnoprosvitnickih-besid-u-hrami.html> [in Ukrainian].

7. Harchuk Dymytrii, archpriest. (2024). Teoriia ta praktyka tserkovno-parafialnoi katekhizatsii v Ukrainiskii Pravoslavnii Tserkvi na suchasnomu etapi: liturhichniy aspekt [Theory and practice of church and parish catechization in the Ukrainian Orthodox Church at the present stage: liturgical aspect]. *Kyivska dukhovna akademiia – Kyiv Theological Academy*, 18 p. [in Ukrainian].

8. Martyshyn D. S. (2019). Sotsialna doktryna pravoslavnoi tserkvy v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady: monohrafiia [Social doctrine of the Orthodox Church in the state-building processes of Ukraine: theoretical and methodological foundations: monograph]. *Vydavnychiy dim “Personal” – “Personal” Publishing House*, 514 p. [in Ukrainian].

9. Martyshyn D. S., Bogdanenko A. I. (2023). Sotsialna prysutnist khrystyian u suchasnomu sviti [Social presence of Christians in the modern world]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 72 p. [in Ukrainian].

10. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2024). Khrystyianska teolohiia yak tserkovna komunikatsiia [Christian theology as church communication]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].

11. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2023). Khrystyianska komunikatsiia z suchasnym svitom [Bogdanenko Christian communication with the modern world]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 48 p. [in Ukrainian].

УДК 327.7:328

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-356-366](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-356-366)

Богданова Валерія Олегівна здобувачка доктора філософії кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Керівник секретаріату, Комітет з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва Верховної Ради України, м. Київ, вул. Садова, 3а. Контакти: тел.: (044) 255-33-31, <https://orcid.org/0009-0009-6639-9601>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Анотація. Стаття аналізує роль та вплив міжнародних парламентських інституцій у сучасному світі, особливо в контексті змін у геополітичній обстановці. Зокрема, розглядаються фактори, що впливають на їхню активність та значення, такі як глобалізація, розвиток інформаційних технологій, зміни у світовій економіці. Автори статті звертають увагу на те, як міжнародні парламентські органи сприяють вирішенню міжнародних конфліктів, підтримці миру та забезпеченню безпеки.

У контексті зростання багатополлярності та зміни геополітичних реалій, вони розглядають роль регіональних парламентських інституцій, таких як Європейський парламент, у забезпеченні стабільності та розвитку регіонів. Також відзначається важливість використання новітніх технологій для поліпшення комунікації та підвищення прозорості роботи міжнародних парламентських органів.

Наголошено на тому, що міжнародні парламентські інституції відіграють все важливішу роль у сучасному світі, що характеризується швидкими геополітичними змінами. Підкреслено, що їх розвиток базується на різних теоретичних підходах, які відображають як класичні, так і новітні концепції міжнародних відносин та глобального управління. У дослідженні розглянуто розвиток міжнародних парламентських інституцій в межах класичних теорій розвитку міжнародних відносин, а саме реалізму, лібералізму та конструктивізму. Окремо, проаналізовано теорії глобального управління та транснаціоналізм розглядають міжнародні парламентські інституції як важливі складові ширшої системи управління та платформи для залучення різних акторів до вирішення глобальних викликів.

В статті запропоновано ряд перспективних напрямків розвитку, включаючи поглиблення співпраці між державами через парламентські

канали, розширення ролі регіональних парламентів у вирішенні глобальних проблем, а також створення механізмів для ефективного взаємодії з громадськістю та громадськими організаціями. У висновках підкреслюється важливість подальшого розвитку та підтримки міжнародних парламентських інституцій для збереження міжнародного миру та безпеки в умовах сучасного світу.

Ключові слова: міжнародні парламентські інституції, геополітичні зміни, теорії розвитку, парламенти, міжнародне співробітництво, глобальне управління.

Bohdanova Valeriya Olehivna postgraduate student of the Department of Parliamentarism of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko Kyiv National University, Head of the Secretariat, Committee on Foreign Policy and Interparliamentary Cooperation of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, St. Sadova, 3a, tel.: (044) 255-33-31, <https://orcid.org/0009-0009-6639-9601>

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL PARLIAMENTARY INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF CURRENT GEOPOLITICAL CHANGES

Abstract. The article analyzes the role and infusion of international parliamentary institutions in the current world, especially in the context of changes in the geopolitical situation. In conclusion, there are factors that influence their activity and significance, such as globalization, the development of information technologies, and changes in the world economy. The authors of the article pay tribute to the fact that international parliamentary bodies manage the rise of international conflicts and promote peace and security.

In the context of increasing polarity and changing geopolitical realities, they consider the role of regional parliamentary institutions, such as the European Parliament, in ensuring the stability and development of regions. It also indicates the importance of using new technologies to improve communication and increase the clarity of work of international parliamentary bodies.

It is agreed that international parliamentary institutions play an increasingly important role in a modern world characterized by rapid geopolitical changes. It is emphasized that their developments are based on various theoretical approaches, both classic and new concepts of international transactions and global governance. The following study examines the development of international parliamentary institutions between classical theories of the development of international relations, and realism, liberalism and constructivism. Okremo, analyzed by the theories of

global governance and transnationalism, international parliamentary institutions are important warehouse systems of broad management and platforms for obtaining various actors to achieve global alnykh vyklikiv.

The article outlines a number of promising directions for development, including the suppression of trade between powers through parliamentary channels, the expanded role of regional parliaments in major global problems, as well as the creation of mechanisms for effective mutual and with hugeness and huge organizations. They emphasize the importance of further development and support of international parliamentary institutions to preserve international peace and security in the minds of the current world.

Keywords: international parliamentary institutions, geopolitical changes, theories of development, parliaments, international cooperation, global governance

Постановка проблеми. Впродовж останніх кількох десятиліть спостерігається значний розвиток і трансформація міжнародних парламентських інституцій, зумовлених сучасними геополітичними змінами. Ці інституції, створені для сприяння міжнародному діалогу, зміцнення демократичних цінностей та вирішення глобальних проблем, нині зіштовхуються з новими викликами. Геополітичні зміни, такі як зростання впливу нових центрів сили, глобалізація, регіональні конфлікти та посилення міжнародної конкуренції, ставлять під питання ефективність і роль міжнародних парламентських інституцій.

Перші важливі кроки на шляху розвитку міжнародних парламентських інституцій були зроблені ще в другій половині ХХ століття. Проте, сучасні умови вимагають переосмислення їхньої функціональності та адаптації до нових реалій. У цьому контексті, такі організації, як Міжпарламентський союз, Парламентська асамблея Ради Європи та інші, повинні переглянути свої підходи і методи роботи для того, щоб залишатися ефективними платформами для міжнародного співробітництва.

Сучасні геополітичні зміни, включаючи зростаючу роль нових економік, зміни в політичних режимах та трансформацію міжнародних відносин, вимагають від міжнародних парламентських інституцій гнучкості та інноваційного підходу. Це означає необхідність оновлення нормативної бази, посилення співпраці з новими геополітичними гравцями, а також вдосконалення механізмів прийняття рішень і моніторингу їх виконання.

Міжнародні парламентські інституції повинні стати більш відкритими до нових ініціатив, спрямованих на вирішення глобальних викликів, таких як зміна клімату, міграційні кризи, боротьба з тероризмом та забезпечення сталого розвитку. Для цього необхідно розробити нові підходи до співпраці, включаючи створення інтегрованих платформ для діалогу та обміну досвідом

між країнами, що мають різний рівень економічного розвитку і політичної стабільності.

Таким чином, питання розвитку міжнародних парламентських інституцій в умовах сучасних геополітичних змін є надзвичайно актуальним. Для досягнення ефективного функціонування цих інституцій необхідно проводити постійний аналіз їх діяльності, враховувати глобальні тенденції та впроваджувати інноваційні методи управління і співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має серйозний науковий доробок дослідниця В.А. Гошовська, яка в своїх дослідженнях зосереджувалася на ролі парламенту в розвитку сучасного парламентаризму в світі та Україні. Вона аналізувала важливі аспекти функціонування парламентської системи, її вплив на політичні процеси та демократичні інституції. Основу її досліджень складає аналіз структури парламенту, його функцій, взаємодії з іншими гілками влади, а також оцінку ефективності парламентської діяльності в контексті демократичного розвитку.

Окремо можемо відмітити напрацювання таких вітчизняних авторів та науковців як О.В. Гаврилюк, В.Г. Ковальчук, І.М. Ставицька, які досліджували міжнародні парламентські організації як фактор взаємовідносин між національними парламентами, їхню сутність та роль у світових відносинах, парламентську дипломатію та міжнародні відносини. Серед зарубіжних науковців можемо назвати: M. Beaulieu, M. Brown, M. Evans, K. Davis, P. Jones, L. Martin, B. Simmons, J. Smith тощо.

Мета статті полягає в аналізі впливу сучасних геополітичних змін на міжнародні парламентські інституції, в розгляді можливостей для підвищення ефективності та ролі міжнародних парламентських інституцій у вирішенні глобальних проблем та забезпеченні стабільності та миру в світі.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, що характеризується швидкими геополітичними змінами, міжнародні парламентські інституції відіграють все більш важливу роль у формуванні глобального порядку денного. Розвиток таких інституцій базується на теоретичних засадах, які відображають як класичні підходи до міжнародних відносин, так і новітні концепції глобального управління. Ця стаття розглядає основні теоретичні засади розвитку міжнародних парламентських інституцій в контексті сучасних геополітичних змін.

Розглянемо теоретичні підходи до вивчення міжнародних парламентських інституцій. Першочергово можемо відмітити класичні теорії міжнародних відносин (реалізм, лібералізм та конструктивізм) [2; 6].

Реалістичний підхід зосереджується на ролі держав як основних акторів міжнародної політики. З точки зору реалізму, міжнародні парламентські інституції можуть розглядатися як арени для взаємодії держав, де вони

відстоюють свої національні інтереси та прагнуть до балансу сил. Умови сучасних геополітичних змін, таких як зміщення влади та впливу до нових центрів сили, підсилюють значення парламентських форумів як майданчиків для дипломатії та обговорення міжнародної безпеки.

В свою чергу ліберальний підхід акцентує увагу на важливості міжнародного співробітництва та інституцій, які сприяють взаємодії між державами. Міжнародні парламентські інституції, з точки зору лібералізму, є ключовими елементами системи глобального управління, що сприяють встановленню норм та правил, зменшенню конфліктів та підвищенню прозорості міжнародних відносин. У сучасних умовах, коли глобальні виклики вимагають колективних відповідей, роль парламентських інституцій зростає [3; 9].

Натомість конструктивістський підхід зосереджується на ролі ідей, цінностей та ідентичностей у формуванні міжнародної політики. Міжнародні парламентські інституції можуть розглядатися як простір, де відбувається обмін ідеями та формування спільних ідентичностей. У сучасному світі, де інформаційні технології та комунікації відіграють важливу роль, парламентські форуми можуть стати важливими майданчиками для обговорення та просування нових глобальних норм та цінностей.

Не можемо оминати новітні теорії глобального управління, до яких відносяться теорія глобального управління та транснаціоналізм.

Глобальне управління розглядає міжнародні парламентські інституції як частину ширшої системи управління, що включає держави, міжнародні організації, громадянське суспільство та приватний сектор. У контексті глобалізації та транснаціональних викликів, таких як зміна клімату, міграція та глобальна безпека, парламентські інституції можуть сприяти координації зусиль різних акторів та забезпеченню підзвітності [1].

Транснаціоналізм акцентує увагу на взаємодії між недержавними акторами та їхній вплив на міжнародні відносини. Міжнародні парламентські інституції, з цієї точки зору, можуть розглядатися як платформи для залучення недержавних акторів, таких як неурядові організації та міжнародні бізнеси, до процесу формування міжнародної політики. Це особливо важливо в умовах, коли держави стикаються з викликами, які вони не можуть ефективно вирішити самостійно [2].

Отже, з аналізу теоретичних підходів до вивчення міжнародних парламентських інституцій випливає, що роль цих інститутів може бути розглянута через різні призми теоретичних концепцій. Вивчення міжнародних парламентських інституцій за різними теоретичними підходами допомагає краще зрозуміти їхню роль у сучасних геополітичних змінах та вплив на міжнародну політику.

Дамо визначення міжнародних парламентських інституцій. Це організації, які об'єднують представників національних парламентів з різних країн з метою обговорення та вирішення міжнародних питань. Їхнє завдання полягає у сприянні співпраці між країнами, вирішенні конфліктів, розв'язанні глобальних проблем, а також у зміцненні принципів демократії, прав людини та розвитку.

Прикладами таких інституцій є:

- Парламентська Асамблея ООН (Генеральна Асамблея) - це головний парламентський орган Організації Об'єднаних Націй, який складається з представників всіх 193 держав-членів. Генеральна Асамблея обговорює та приймає рішення з різних питань міжнародного масштабу, включаючи миротворчі ініціативи, розвиток, права людини та інші;

- Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) - найстаріша міжнародна парламентська організація, що об'єднує представників парламентів 47 країн Європи. ПАРЄ займається питаннями прав людини, демократії та правової допомоги, здійснює моніторинг та обговорення ситуації в країнах-членах;

- Парламентська Асамблея НАТО - орган, що об'єднує представників парламентів країн-членів НАТО. Вона сприяє обговоренню та координації політики в галузі оборони та безпеки, розглядає ключові питання та приймає рішення щодо діяльності альянсу;

- Європейський парламент (Європарламент) - це законодавчий орган Європейського Союзу, в якому засідають представники європейських країн. Європарламент займається ухваленням законів ЄС, контролем над роботою Європейської Комісії та іншими питаннями європейської політики та інші.

В цілому міжнародні парламентські інституції мають довгу та складну історію, яка датується ще з моменту формування Ліги Націй після закінчення Першої світової війни. Ця організація, яка виникла з метою збереження миру й безпеки у світі, вже тоді стала першим спробою створення міжнародного парламентського органу [4: 8: 11].

Після Другої світової війни, з урахуванням важливості збереження миру та сприяння співпраці між країнами, була створена Організація Об'єднаних Націй (ООН). Її основний парламентський орган, Генеральна Асамблея, стала форумом для представників усіх держав-членів, де обговорювалися ключові питання міжнародної політики та безпеки.

Протягом історії міжнародні парламентські органи отримали все більше впливу та розширювали свої функції. Наприклад, Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) та Парламентська Асамблея НАТО стали важливими майданчиками для обговорення питань демократії, прав людини та безпеки у Європі та поза її межами.

У цілому, історія міжнародних парламентських інституцій свідчить про поступове зростання їхнього впливу та значення у розвитку міжнародних відносин та збереженні миру та безпеки у світі, що є надзвичайно важливим аспектом сучасної політичної динаміки. Завдяки розвитку комунікаційних технологій та зростанню світового співробітництва, парламентські органи стають ефективними майданчиками для обговорення глобальних проблем та прийняття колективних рішень [5; 6; 9].

Роль міжнародних парламентських інституцій полягає у сприянні демократичному процесу в прийнятті міжнародних рішень, забезпеченні гласності та відкритості у діалозі між державами, а також у формуванні міжнародних норм та стандартів. Їхня діяльність спрямована на зміцнення правових основ міжнародних відносин, збереження міжнародного миру та безпеки, а також на вирішення глобальних викликів, таких як зміна клімату, торгівля зброєю, тероризм та міграція.

В контексті нашого дослідження розглянемо більш детально вплив сучасних геополітичних змін на міжнародні парламентські інституції.

Сучасні геополітичні зміни включають зростання багатополарності, де нові центри сили (такі як Китай та Індія) набувають все більшого впливу на міжнародній арені. Це створює нові виклики для міжнародних парламентських інституцій, які повинні адаптуватися до нових реалій та забезпечувати ефективну взаємодію між різними акторами. Важливим аспектом є також посилення регіоналізму та розвиток регіональних парламентських інституцій, таких як Європейський парламент та Парламентська асамблея Ради Європи [7].

В той же час, глобалізація та економічна інтеграція продовжують змінювати структуру світової економіки. Міжнародні парламентські інституції відіграють важливу роль у регулюванні глобальних економічних процесів, таких як торгівля, інвестиції та фінансова стабільність. Вони можуть сприяти розробці міжнародних норм та стандартів, які забезпечують справедливі умови для економічної діяльності та запобігають економічним конфліктам.

Розвиток інформаційних технологій та цифровізації змінює спосіб взаємодії між державами та міжнародними інституціями. Міжнародні парламентські інституції можуть використовувати новітні технології для покращення комунікації, прозорості та підзвітності. Вони також можуть відігравати важливу роль у формуванні глобальних правил та норм щодо використання нових технологій, включаючи кібербезпеку та захист даних [2; 6; 9].

Для міжнародних парламентських інституцій важливо розуміти, як сучасні геополітичні зміни впливають на їхню діяльність та як вони можуть адаптуватися до цих нових умов. Одним з ключових завдань є забезпечення

рівноваги між суверенітетом держав-членів та потребами міжнародної співпраці та координації.

Крім того, міжнародні парламентські органи повинні активно працювати над зміцненням своєї ролі в регулюванні глобальних проблем, таких як зміна клімату, міграція та боротьба з тероризмом. Вони можуть стати майданчиком для обговорення та прийняття міжнародних угод та стандартів, які стосуються цих проблем.

Нарешті, важливо, щоб міжнародні парламентські інституції були відкриті до співпраці з іншими акторами міжнародної системи, такими як міжнародні організації, громадянське суспільство та приватний сектор. Спільна робота цих різних суб'єктів може сприяти знаходженню більш ефективних та стійких рішень на міжнародному рівні [3; 8; 13].

Сучасні геополітичні зміни вимагають від міжнародних парламентських інституцій гнучкості, відкритості та здатності до адаптації. Тільки так вони зможуть відігравати свою роль у вирішенні складних міжнародних проблем та сприяти побудові більш стабільного та справедливого світу.

Враховуючи сучасні геополітичні зміни та виклики перед міжнародними парламентськими інституціями, ми виокремили низку перспективних напрямків розвитку, зокрема:

1. Зміцнення регіонального співробітництва. Міжнародні парламентські органи можуть активніше працювати над підтримкою та розвитком регіональних платформ співпраці. Необхідно активізувати обмін досвідом та кращими практиками між регіональними парламентськими органами для вирішення спільних проблем і сприяння мирному врегулюванню конфліктів.

2. Розвиток цифрових технологій для підвищення ефективності. Необхідним є активне впровадження цифрових інструментів та платформ для підвищення комунікації, прозорості та залучення громадськості до роботи міжнародних парламентських інституцій.

3. Підвищення ролі громадянського суспільства. Вважаємо, що для зміцнення легітимності та демократичної природи міжнародних парламентських інституцій необхідно активізувати співпрацю з громадськими організаціями та представниками громадянського суспільства.

4. Зміцнення ролі молоді та жінок. Це включає створення спеціальних програм та ініціатив для залучення молоді та жінок до роботи міжнародних парламентських інституцій, а також забезпечення рівних можливостей для їх участі в прийнятті рішень.

5. Сприяння мирному вирішенню конфліктів. Головна ідея полягає в активізації ролі міжнародних парламентських інституцій у миротворчих процесах та підтримці дипломатичних зусиль для врегулювання конфліктів.

Ці напрямки розвитку та пропозиції можуть допомогти міжнародним парламентським інституціям ефективніше відповідати на сучасні геополітичні виклики та сприяти побудові мирного, стабільного та розвинутого світу.

Висновки. Міжнародні парламентські інституції відіграють все важливішу роль у сучасному світі, що характеризується швидкими геополітичними змінами. Їх розвиток базується на різних теоретичних підходах, які відображають як класичні, так і новітні концепції міжнародних відносин та глобального управління. Реалізм вважає міжнародні парламентські інституції ареною для взаємодії держав, де вони демонструють свою силу та ставлять національні інтереси на перший план. Лібералізм підкреслює важливість співробітництва між державами та розвитку інституцій, що сприяють взаємодії та встановленню правил міжнародних відносин. Конструктивізм вважає міжнародні парламентські інституції простором для формування спільних ідентичностей та обміну ідеями, що визначає подальші напрямки міжнародної політики. Теорії глобального управління та транснаціоналізм розглядають міжнародні парламентські інституції як важливі складові ширшої системи управління та платформи для залучення різних акторів до вирішення глобальних викликів. Вивчення міжнародних парламентських інституцій за різними теоретичними підходами допомагає краще зрозуміти їхню роль у сучасних геополітичних змінах та вплив на міжнародну політику. У сучасних умовах, коли глобальні виклики вимагають колективних відповідей, парламентські інституції можуть сприяти забезпеченню ефективної взаємодії між різними акторами, встановленню міжнародних норм та стандартів, а також забезпеченню підзвітності та прозорості.

Література:

1. Гаврилюк, О.В. Міжнародні парламентські організації як фактор взаємовідносин між національними парламентами.. Київ: Видавництво "Інститут світової політики", 2019. 150 с.
2. Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього : монографія / авт.кол. Л.Г. Комаха, І.В. Алексеєнко, В.А. Гошовська та ін.; за заг.ред. Л.Г. Комаха, І.В. Алексеєнко. К. : ВПЦ «Київський університет», 2022. 976 с.
3. Гошовська В.А. Домінуюча роль парламенту в розвитку сучасного парламентаризму в Україні. Державна служба України: сучасні виклики та перспективи повосенної трансформації : зб. тез щоріч. міжнар. круглого столу (Київ, 17 черв. 2022 р.) : / за заг. ред. Л.Г. Комахи. Київ : навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2022. 230 с., с. 129–131. ULR:
4. Гошовська В.А. Парламентаризм як особлива система публічного управління. Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього : монографія / авт. кол. Л. Г. Комаха, І. В. Алексеєнко, В. А. Гошовська та ін.; за заг. ред. Л. Г. Комахи, І. В. Алексеєнко. К. : ВПЦ «Київський університет», 2022. 976 с., С. 11–57. ULR: <https://ir.library.knu.ua/knurepo/handle/123456789/301>
5. Гошовська В.А. Парламентаризм: підручник. 2-ге вид., допов. й розшир. / В. А. Гошовська [та ін.]. Київ : НАДУ, 2019. 704 с.

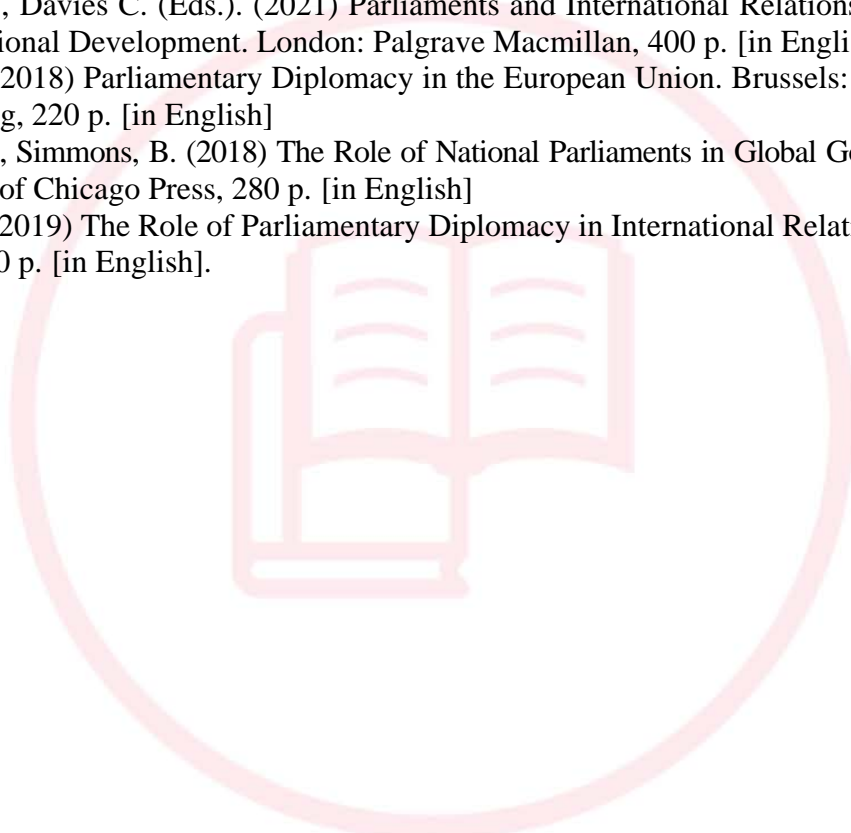
6. Ковальчук В.Г. Міжнародні парламентські організації: сутність та роль у світових відносинах.. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 180 с.
7. Константинов, І.М. Парламентська дипломатія та міжнародні відносини: теорія і практика. Київ: Видавництво "Університетська книга", 2021. 200 с.
8. Ставицька І.М. Парламентська дипломатія в сучасних міжнародних відносинах. Київ: Видавництво "Либідь", 2020. 250 с.
9. Стойко О. М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; «Логос», 2016. 416 с.
10. Beaulieu M. The Role of National Parliaments in European Union Decision-Making. Oxford: Oxford University Press, 2017. 280 p.
11. Brown, M., Wang, L. (Eds.). Parliaments in International Relations: The Changing Nature of Representative Democracy. New York: Cambridge University Press, 2020. 360 p.
12. Evans M., Davies C. (Eds.). Parliaments and International Relations: Theory, Practice, and Institutional Development. London: Palgrave Macmillan, 2021. 400 p.
13. Jones P. Parliamentary Diplomacy in the European Union. Brussels: European Parliament Publishing, 2018. 220 p.
14. Martin, L., Simmons, B. The Role of National Parliaments in Global Governance. Chicago: University of Chicago Press, 2018. 280 p.
15. Smith J. The Role of Parliamentary Diplomacy in International Relations. New York: Routledge, 2019. 320 p.

References:

1. Havryliuk, O.V. (2019). Mizhnarodni parlamentski orhanizatsii yak faktor vzaiemovidnosyn mizh natsionalnymy parlamentamy. [International Parliamentary Organizations as a Factor in Relations between National Parliaments]. Kyiv: Vydavnytstvo "Instytut svitovoi polityky", 150 s. [in Ukrainian].
2. Komakha, L.H., Alekseenko, I.V., Hoshovska, V.A., et al. (2022). Hlobalizatsiini vyklyky: uryaduvannia maibutnoho. [Globalization Challenges: Governance of the Future]. Kyiv: VPC "Kyivskiy Universytet", 976 s. [in Ukrainian].
3. Gošovska V.A. (2022). Dominujucha rol' parlamentu v rozvytku suchasnogo parlamentaryzmu v Ukrayini. [The Dominant Role of Parliament in the Development of Modern Parliamentarism in Ukraine]. In: Komaha L.G. (Ed.), Derzhavna sluzhba Ukrayiny: suchasni vyklyky ta perspektyvy povoyennoyi transformatsiyi: zbirnyk tez shchorich. mizhnar. kruhlogo stolu (Kyiv, 17 cherv. 2022 r.) (pp. 129–131). Kyiv: Navch.-nauk. in-t publ. upr. ta derzh. sluzhby Kyiv. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
4. Gošovska V.A. (2019). Parlamentaryzm: pidruchnyk. [Parliamentarism: Textbook]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
5. Gošovska V.A. (2022). Parlamentaryzm yak osoblyva systema publichnogo upravlinnya. [Parliamentarism as a Special System of Public Administration]. In: Komaha L.G., Alekseenko I.V., Gošovska V.A. et al. (Eds.), Globalizatsiyni vyklyky: urjaduvannya maybutn'ogo: monografiya (pp. 11–57). Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet". [in Ukrainian].
6. Kovalchuk V.H. (2018). Mizhnarodni parlamentski orhanizatsii: sutnist ta rol u svitovykh vidnosynakh. [International Parliamentary Organizations: Essence and Role in World Affairs]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, 2018. 180 p. [in Ukrainian].
7. Konstantynov, I.M. (2021). Parlamentska dyplomatiia ta mizhnarodni vidnosyny: teoriia i praktyka. [Parliamentary Diplomacy and International Relations: Theory and Practice]. Kyiv: Vydavnytstvo "Universytetska knyha", 2021. 200 p. [in Ukrainian].

8. Stavytska I.M. (2020). Parlamentska dyplomatiia v suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh. [Parliamentary Diplomacy in Modern International Relations]. Kyiv: Vydavnytstvo "Lybid", 2020. 250 p. [in Ukrainian]
9. Beaulieu M. (2017) The Role of National Parliaments in European Union Decision-Making. Oxford: Oxford University Press,. 280 p. [in English]
10. Stoiko, O.M. (2016). Transformatsiia politychnykh instytutiv u suchasnykh perekhidnykh suspilstvakh. [Transformation of Political Institutions in Contemporary Transitional Societies]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; "Lohos", 416 s. [in Ukrainian].
11. Brown, M., Wang, L. (Eds.). (2020) Parliaments in International Relations: The Changing Nature of Representative Democracy. New York: Cambridge University Press,. 360 p. [in English]
12. Evans M., Davies C. (Eds.). (2021) Parliaments and International Relations: Theory, Practice, and Institutional Development. London: Palgrave Macmillan, 400 p. [in English]
13. Jones P. (2018) Parliamentary Diplomacy in the European Union. Brussels: European Parliament Publishing, 220 p. [in English]
14. Martin, L., Simmons, B. (2018) The Role of National Parliaments in Global Governance. Chicago: University of Chicago Press, 280 p. [in English]
15. Smith J. (2019) The Role of Parliamentary Diplomacy in International Relations. New York: Routledge, 320 p. [in English].

УДК 35. 074

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-367-374](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-367-374)

Василенко Надія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця, тел.: (067) 431-89-80, <https://orcid.org/0000-0002-1087-4591>

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: МЕХАНІЗМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. У статті розглядається механізм державного управління загальної середньої освіти на регіональному рівні, аналізуються основні напрями вдосконалення державного регулювання розвитку системи освіти шляхом зміни організаційної структури. З'ясовано визначення «регіон». У статті автор окреслює поняття «механізм державного управління» та наводить класифікацію механізмів державного управління. Аналіз наукових джерел свідчить про різне бачення науковцями умов підвищення ефективності державного управління загальною середньою освітою регіону. Водночас, виходячи з необхідності реалізації в Україні системи управління НУШ, впровадження таких механізмів має відбуватися на засадах демократичного врядування з урахуванням потреб ринку праці, розвитку співпраці органів державного управління освітою і наукою регіону, бізнесу та громадянськості за участю закладів освіти. Іншою важливою умовою підвищення ефективності державного управління є налагодження дієвих відносин регіональних органів управління освітою й організацій громадянського суспільства в Україні. Управління розвитком регіональної системи загальної середньої освіти ефективно лише тоді, коли застосування сучасних освітніх технологій, інноваційних методів навчання, становлення відповідних організаційних горизонтальних та вертикальних структур і форм, розроблення нових економічних механізмів. Засобом відстеження ефективності управління освітою регіону має стати дієва система його моніторингу. Автор робить акцент на модернізації регіональної системи освіти та використанні у цьому процесі державної підтримки. На основі аналізу результатів управління системою освіти на регіональному рівні виділений ряд тенденцій, які здійснюють як позитивний так і негативний вплив на результати освітньої діяльності загалом.

Ключові слова: автономія закладу освіти, державне управління освіти, загальна середня освіта, заклади освіти, механізми державного управління,

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 5(47) 2024

модернізація, освітнє середовище, регіональна влада, регіональна система освіти, регіон, регіональний рівень, раціоналізація, трансформація змісту.

Vasylenko Nadiya Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Administration, KZVO "Vinnytsia Academy of Continuing Education", Vinnytsia, tel.: (067) 431-89-80, <https://orcid.org/0000-0002-1087-4591>

MANAGEMENT OF THE COMPREHENSIVE GENERAL SECONDARY EDUCATION SYSTEM: REGIONAL POLICY MECHANISMS

Abstract. The article examines the mechanism of state management of general secondary education at the regional level, analyzes the main directions of improving the state regulation of the development of the education system by changing the organizational structure. The definition of "region" has been clarified. In the article, the author outlines the concept of "mechanism of state management" and provides a classification of mechanisms of state management. The analysis of scientific sources shows that scientists have different visions of the conditions for increasing the effectiveness of state management of general secondary education in the region. At the same time, based on the need to implement the management system of the National Educational Institutions in Ukraine, the implementation of such mechanisms should be carried out on the basis of democratic governance, taking into account the needs of the labor market, the development of cooperation between the state education and science management bodies of the region, business and the public with the participation of educational institutions. Another important condition for increasing the effectiveness of state administration is the establishment of effective relations between regional education management bodies and civil society organizations in Ukraine. Management of the development of the regional system of general secondary education is effective only when application of modern educational technologies, innovative teaching methods, establishment of appropriate organizational horizontal and vertical structures and forms, development of new economic mechanisms. An effective monitoring system should be a means of tracking the effectiveness of the region's education management. The author emphasizes the modernization of the regional education system and the use of state support in this process. Based on the analysis of the results of the management of the education system at the regional level, a number of trends have been identified that have both a positive and a negative impact on the results of educational activities in general.

Keywords: autonomy of the educational institution, state management of education, general secondary education, educational institutions, state management mechanisms, modernization, educational environment, regional government, regional education system, region, regional level, rationalization, content transformation.

Постановка проблеми. Розгляд регіональних особливостей механізму в системі загальної середньої освіти, протиріч, що виникають, процесів, які відбуваються, потребує визначення змісту поняття «регіон», оскільки можна виділяти регіональні особливості роботи освітніх установ на різних рівнях залежно від того, що вкладається в поняття «регіон».

Регіон розглядається як суб'єкт господарювання, що характеризується через економічну цілісність території як господарського комплексу, дія внутрішніх і зовнішніх економічних зв'язків, спільність виконуваних на території економічних, соціальних і суспільно-політичних завдань, можливість ефективного управління територією [3, с.1].

Розуміючи під регіонами великі територіальні комплекси, країни, можна обговорювати міждержавні відмінності загальноосвітніх закладів освіти, які надалі можливості виділити особливості вітчизняній системі загальної середньої освіти загалом.

Досвід управління закладом загальної середньої освіти (ЗЗСО) зазначив, що функціонування регіональної систем освіти необхідно аналізувати, включаючи всі рівні освіти (початкової, базової середньої, профільної).

Практика управління ЗЗСО показала, що традиційний розгляд за рівнями управління (державне, регіональне) не забезпечує комплексного бачення проблем регіоналізації внаслідок втрати міжрівневої взаємодії всіх рівнів освіти.

Під регіональною системою повної загальної середньої освіти ми розуміємо системи, яка реалізує загальноосвітні програми: початкової, базової, профільної рівнів освіти, при цьому ми враховуємо як загальноосвітні заклади, так і структурні підрозділи закладів освіти, які що беруть участь в реалізації базової середньої та профільної освіти, а також органи управління освітою.

Отже, регіональна система повної загальної середньої освіти є складовою частиною вітчизняній системі освіти у рамках регіону, що становить основу забезпечення якості життя населення регіону.

Власне, саме структурні трансформації регіонального ринку праці повинні зумовлювати функціональну напрямленість регіональної освітньої системи, особливо стосовно виконання нею кваліфікаційно-професійної функції. Регіональна система освіти, у свою чергу, має вигляд сукупності

місцевих освітніх систем, що включають освітні заклади середньої освіти, а також розташовані на цій території державні освітні заклади державного і регіонального підпорядкування [10, с. 3-17].

Найчастіше на цих територіях можливе розміщення філій вищих навчальних закладів. У цьому разі в місцеву систему освіти входить саме філія, тоді як сама освітня установа має розглядатися як елемент відповідної регіональної системи загальної середньої освіти, зокрема і профільної освіти відповідно концепції НУШ [4].

Для детальнішого дослідження різних аспектів діяльності системи загальної середньої освіти України в умовах НУШ ми дослідили також багаторегіональну систему управління, що функціонує на основі вертикальних і горизонтальних взаємодій. Наукове обґрунтування особливостей функціонування системи загальної середньої освіти в територіальному аспекті потрібне для адекватного відтворення різноманітності соціо-економічних, природних, національно-культурних умов регіонів України [4].

Тому вертикальні взаємодії ми розглядаємо співвідношення між рівнями системи загальної середньої освіти (закладами освіти відповідних рівнів) і між рівнями управління освітніми закладами (державними, регіональними, місцевими). Горизонтальні взаємодії можливі як у вигляді взаємодій між регіональними системами освіти, так і у вигляді взаємодій між освітніми закладами .

Тому регіональний рівень здійснює: вироблення стратегії розвитку регіональної системи загальної середньої освіти з урахуванням напрямів розвитку системи загальної середньої освіти України; координацію стратегій розвитку місцевих освітніх систем, ухвалення рішень про створення і закриття освітніх установ регіонального рівня та координацію їхньої роботи, сприяння функціонуванню освітніх установ державного рівня [5].

Отже, підвищенню ефективності управління загальною середньою освітою регіону сприяє раціональна організація суб'єктів управління, насамперед підсистеми державних органів, департаментів управлінь освіти, територіальних громад і власних загальноосвітніх закладів освіти.

Як бачимо, що їхнє оптимальне функціонування, відповідність діяльності суб'єктів та об'єктів управління потребам, інтересам суспільства є обов'язковою ознакою соціального ефекту і забезпечує прогресивність, стійкість, здатність бути джерелом і засобом подальшого розвитку. З огляду на це управління загальною середньою освітою регіону має бути стратегічним і лише тоді розглядатися як соціально ефективно й досягнуте завдяки витрачанням ресурсів, адекватних результату.

Оснoву оцінювання ефективності регіональної системи управління становить моніторинг управлінської діяльності органів управління освітою

регіону обласною державною службою освітою. Ми підтримуємо думку науковців, які вважають, що дослідження якості освітніх послуг потребує проведення моніторингу не лише на державному, а й на регіональному рівнях [6; 7].

Моніторинг системи управління загальною середньою освітою регіону повинен включати відстежування:

- стану і тенденцій розвитку кожного закладу середньої освіти регіону;
- стану та тенденцій розвитку системи загальної середньої освіти з аналізом її відповідності цілям державної регіональної політики;
- досягнення цілей розвитку, визначених у стратегіях, програмах, проектах.

Регіональна освітня політика, що також є частиною державної освітньої політики, проводиться місцевими органами державної влади. Вона має бути спрямована як на реалізацію загальнодержавних завдань в освіті на регіональному рівні, так і на створення умов для всебічного обліку в освітній сфері нестандартних, унікальних особливостей регіонів, на перетворення сфери освіти на чинник регіонального соціокультурного розвитку.

Як бачимо, що місцева, освітня політика повинна нині стати ключовим елементом комплексної державної освітньої політики на рівні загальної середньої освіти.

Необхідно підкреслити, що саме на цьому рівні освітня політика у сфері загальної середньої освіти стає гранично конкретною, оскільки до неї належать практично всі загальноосвітні заклади освіти.

Ми прийшли до думки, що саме на місцевому рівні в період переходу до адекватного сучасним ринковим умовам державного економічного механізму в системі загальної середньої освіти повинні формуватися нові економічні відносини в умовах НУШ, забезпечуватися підтримка державою інноваційних програм і проектів, їх розвиток.

Крім того, необхідно враховувати такі аспекти освітньої політики, як національна і громадська освітня політика, що повинна існувати на кожному з розглянутих рівнів. За цих умов кардинально зростає роль регіональних органів управління освітою та регіональної освітньої політики, що проводиться ними. Але, як показує практика, виникає загроза ліквідації єдиного освітнього простору і зростання освітньої нерівності в різних регіонах.

На нашу думку, відповідальність державного рівня управління за загальну середню освіту є найважливішим елементом освітньої політики держави (встановлення державних освітніх стандартів, розмірів оплати праці вчителів тощо).

Водночас загальна середня освіта мусить залишатися прямою турботою місцевої влади, що дозволить повніше задовольнити освітні потреби

населення. Тому потрібне поєднання компетенції та відповідальності державного, регіонального й місцевого рівнів влади в управлінні системою загальної середньої освіти [10, с. 11].

Проблема регіоналізації системи загальної середньої освіти, на нашу думку, полягає у створенні оптимальної системи управління різними рівнями системи загальної середньої освіти та взаємодії між управлінськими підсистемами для забезпечення доступності якісної освіти в регіонах.

Одночасно необхідно забезпечити підвищення ступеня державного управління системою загальної середньої освіти, передавши частину обов'язків з фінансування на регіональний рівень. Завданням регіональних органів управління освітою має стати забезпечення фінансового наповнення державного стандарту освіти. Згідно з теоретичними положеннями міжбюджетних відносин, чим вища значущість, тим на вищий рівень мають бути передані витратні повноваження. Враховуючи важливість освіти для становлення НУШ, можна вважати сьогодні обґрунтованим одержавленням загальної середньої освіти потрібна участь в управлінні загальною середньою освітою регіонального рівня.

Слід враховувати ефект територіальної диференціації, який коротко можна сформулювати так: чим більше відмінності, тим видніше на місцях, як забезпечити надання освітніх послуг населенню. Саме сукупність цих чинників зумовлюють необхідність спільного управління загальною середньою освітою регіональних і місцевих органів влади [8;9].

Звісно ж, регіональні структури управління освітою більшою мірою повинні зосередитися на виробленні та проведенні державної політики у сфері освіти (зараз, наприклад, особливо актуальні питання вирівнювання відмінностей у якості освіти в різних регіонах в умовах НУШ); вдосконаленні освітнього законодавства; розвитку нових механізмів у системі безперервної освіти, стимулювання освіти дорослих; омолодження кадрового складу системи загальної та професійної освіти; стимулювання розвитку наукових педагогічних шкіл та ін.

Видове різноманіття функцій управління дедалі більше має зводиться до моніторингу й оцінки, а не контролю. На часі зібрані на їх основі великі статистичні дані та інформації про впровадження НУШ в початкової та базової середньої школі, які мають знайти раціонального застосування в управлінському процесі [4].

Практика та досвід показують, що суб'єкти управління прагнуть вибудувувати його, не піклуючись про зворотний зв'язок, не беручи до уваги, що цей стиль роботи за швидко мінливих умов має суттєві обмеження. Має врахувати що управління має вибудовуватися за алгоритмом впровадження 9-компонентною формулою освіти концепції НУШ, а нетривалими циклами.

Оцінка моніторингу засвідчила, що на нижчих рівнях переважають поверхневе управління, управління з неповною інформацією на «вході», яке потребує додаткового компетентнісного потенціалу сучасного керівника закладу освіти (алгоритмічну культуру, алгоритмічні знання та уміння їх впроваджувати [1; 2]).

Все вищевикладене вказує на необхідність здійснення в рамках чинного законодавства заходів щодо оптимізації розподілу повноважень за рівнями управління. Йдеться насамперед про посилення відповідальності менеджменту на інституціональному рівні за виконання своїх обов'язків і про одночасне створення механізму захисту цих рівнів від неправомірного втручання згори, від підміни їх діяльності (навіть за умови субсидування частини витрат) суб'єктами управління вищих рівнів.

Висновки. Отже, проблеми управління освітою на регіональному рівні є актуальними й активно вивчаються та досліджуються науковцями й впроваджуються у практику сучасними керівниками.

Враховуючи викладене вище, розвиток управління освітою на регіональному рівні може здійснюватися за умов узгодженого розподілу управлінських функцій для досягнення стратегічної управлінської мети за участю суб'єктів різних структур та ефективного використання можливостей ресурсів зовнішнього і внутрішнього середовища та підготовки керівника закладу освіти.

Наші подальші дослідження зазначеної проблеми будуть присвячені теоретичному обґрунтуванню та розробленню моделі організації управління у сфері освіти на регіональному рівні в умовах децентралізації, визначенню критеріїв оцінки її ефективності та розроблення концепції управління закладом освіти за участю суб'єктів зовнішнього та внутрішнього середовища об'єднаної територіальної громади, що перевірятимуть на практиці заклади освіти в різних регіонах України.

Література:

1. Андрощук А.Г. Освіта у країнах європейської спільноти: структура і управління. Проблеми науки. 2017. № 8. С. 54–60
2. Василенко Н.В. Алгоритмічна компетентність фахівця з публічного управління: алгоритмічні знання, алгоритмічне мислення, алгоритмічна культура. Науковий вісник: Державне управління, 2(2(4)). [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-63-72](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-63-72)
3. Вакарчук І.О. Пріоритетні питання державної політики : тези виступу міністра освіти і науки України І.О. Вакарчука на засіданні Кабінету Міністрів України 23 квітня 2008 р. Освіта. 2008. 23–30 квітня (№ 17). С. 2.
4. Концепція НУШ. Ел. доступ: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізації. Результати. Київ : Грамота, 2011. 448 с.

6. Михайлик І.М. Організаційно-правові засади функціонування системи загальної середньої освіти на регіональному рівні. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/06.pdf>.

7. Протасова Н.Г. Державне управління у сфері освіти : глосарій з дисциплін магістерської програми за спеціальністю «Державне управління в сфері освіти». Київ : НАДУ, 2013. 48 с.

8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

9. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>.

10. Степанов О.П. Пріоритети структурної перебудови на основі інноваційної моделі. Стратегія розвитку України. 2010. № 3–4. С. 3–17.

References:

1. Androshuk, A.G. (2017). Osvita u kraïnah evropejs'koï spil'noti: struktura i upravlinnja [Education in the countries of the European Community: structure and management]. *Problemi nauki - Problems of science*, 8, 54–60 [in Ukrainian].

2. Vasilenko, N.V. (2020). Algoritmichna kompetentnist' fahivcya z publichnogo upravlinnja: algoritmichni znannja, algoritmichne mislennja, algoritmjachna kul'tura [Algorithmic competence of a specialist in public administration: algorithmic knowledge, algorithmic thinking, algorithmic culture]. *Naukovij visnik: Derzhavne upravlinnja - Scientific Bulletin: Public Administration*, 2(2(4)). [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-63-72](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-63-72) [in Ukrainian].

3. Vakarchuk, I.O. (2008). Prioritetni pitannja derzhavnoï politiki [Priority issues of state policy]. *Osvita*, 23–30, 17, 2. [in Ukrainian].

4. Koncepcija NUSH [The concept of NUSH]. *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

5. Kremen', V.G. (2011). *Osvita i nauka v Ukraïni – innovacijni aspekti. Strategija. Realizacii. Rezul'tati* [Education and science in Ukraine - innovative aspects. Strategy. Implementations. The results]. Kiiiv : Gramota [in Ukrainian].

6. Mihajlik, I.M. Organizacijno-pravovi zasadi funkcionuvannja sistemi zagal'noï seredn'oi osviti na regional'nomu rivni [Organizational and legal principles of functioning of the general secondary education system at the regional level]. *www.kbuapa.kharkov.ua* Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/06.pdf>. [in Ukrainian].

7. Protasova, N.G. (2013). *Derzhavne upravlinnja u sferi osviti : glosarij z disciplin magisters'koï programi za special'nistju «Derzhavne upravlinnja v sferi osviti»* [Public administration in the field of education: a glossary of disciplines of the master's program in the specialty "Public administration in the field of education"]. Kiiiv : NADU, 2013. 48 s. [in Ukrainian].

8. Zakon Ukraïni “Pro misceve samovrjaduvannja v Ukraïni” [The Law of Ukraine “On local self-government in Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].

9. Zakon Ukraïni “Pro osvitu” [The Law of Ukraine “On education”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>. [in Ukrainian].

10. Stepanov, O.P. (2010). Prioriteti strukturnoi perebudovi na osnovi innovacijnoi modeli [Priorities of structural restructuring based on the innovative model]. *Strategija rozvitku Ukraïni - Development strategy of Ukraine*, 3–4, 3–17 [in Ukrainian].

УДК 35.088.6:378.14

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-375-390](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-375-390)

Вовжиняк Мар'яна Владиславівна старший викладач, кафедра регіонального та місцевого розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», 79013, м. Львів, вул. Степана Бандери, 12, <https://orcid.org/0000-0001-6526-6262>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Анотація. У статті доведено, що проблематика розвитку інформаційної компетентності публічних службовців є особливо актуальною в контексті імплементації механізмів електронного врядування та розбудови цифрової екосистеми в Україні. Мета статті – схарактеризувати підходи до розуміння поняття інформаційної компетентності публічних службовців та описати найбільш ефективні стратегії її розвитку на основі аналізу зарубіжних наукових досліджень. У процесі дослідження розглянуто підходи до тлумачення поняття інформаційної компетентності публічних службовців. Доведено, що це, по-перше, чинник успішної адаптації до умов сучасності та здійснення реформування державного органу. По-друге, описано інформаційну компетентність публічних службовців як комплексний соціально-психологічний інструментарій, що визначає зміст функціонування особи в цифровому суспільстві. Крім того, під інформаційною компетентністю пропонується розуміти сукупність знань, здібностей, моделей поведінки, які необхідні для використання інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових інструментів для досягнення цілей в особистому й професійному житті. На основі аналізу наукової літератури окреслено структуру інформаційної компетентності публічних службовців та виокремлено конкретні групи навичок та вмінь. Також виокремлено первинний, підвищений та експертний рівні володіння інформаційною компетентністю. Доведено, що розвиток інформаційної компетентності передбачає імплементацію системного підходу до планування, впровадження й оцінки заходів, спрямованих на вдосконалення знань, умінь та навичок публічних службовців для досягнення професійних цілей. Було визначено найбільш ефективні стратегії розвитку інформаційної компетентності публічних службовців, зокрема комплексні програми навчання (воркшопи, семінари, сертифікаційні курси); інтеграція цифрових технологій; підвищення кваліфікації, транснаціональне навчання; мікронавчання. У статті детально проаналізовано особливості використання стратегій розвитку інформаційної компетентності публічних службовців та їх переваги.

Ключові слова: стратегії розвитку компетенцій, ефективність публічного управління, інтеграція цифрових технологій, підвищення кваліфікації, транснаціональне навчання.

Vovzhyniak Mariana Vladyslavivna senior lecturer, Department of Regional and Local Development, Lviv Polytechnic National University, 79013, Lviv, Stepana Bandera Str., 12, <https://orcid.org/0000-0001-6526-6262>

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF DEVELOPMENT OF INFORMATION COMPETENCE AMONG PUBLIC SERVANTS

Abstract. The article proves that the problem of development of information competence of public servants is an important problem in the context of implementation of mechanisms of electronic governance and introduction of digital ecosystem in Ukraine. The aim of the article is to characterize the approaches to interpretation of the notion of information competence of public servants and to describe the most efficient strategies for its development on the basis of the analysis of foreign researches. During the investigation the approaches to interpretation of the notion of information competence of public servants were revealed and it was found that it deals with, firstly, a condition of successful adaptation to modern conditions and realization of reformation of the state organ. Secondly, information competence of public servants was described as a complex set of social and psychological instruments determining the content of functioning of personality in the digital society. Besides, information competence is presented as a combination of knowledge, skills, and models of behaviour which are necessary for using information and communication technologies and other digital instruments to achieve personal and professional goals. On the basis of the analysis of scientific literature we outlined the structure of information competence of public servants and distinguished certain skills and abilities. Also, we explained primary, advanced, and expert level of information competence. It was proved that development of information competence requires the implementation of system-based approach to planning, realization, and evaluation of various measures oriented towards improvement of knowledge, skills, and abilities of public servants. We described the most efficient strategies of development of information competence of public servants, particularly: complex training programs (workshops, seminars, certified courses), integration of digital technologies, advanced training, transnational training, microteaching. The article analyzes the peculiarities of using the above-mentioned strategies and explains their advantages

Keywords: strategies of development of competences, efficiency of public management, integration of digital technologies, advanced training, transnational training.

Постановка проблеми. Цифровізація економіки України, запровадження механізмів електронного урядування та цифрова трансформація публічного адміністрування є основними тенденціями розвитку українського державотворення. Інтернет-технології довели свою ефективність в умовах пандемії COVID-19 та воєнного часу, і сьогодні вони активно впроваджуються в систему публічного управління [1]. Очевидно, що такі зміни вимагають від публічних службовців інноваційних знань, умінь, навичок, постійного самовдосконалення та формування високого рівня інформаційної компетентності, що має забезпечити ефективне функціонування публічної служби, зокрема органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [2]. Варто зазначити, що інформаційна компетентність публічних службовців стає ще більш важливою на період дії правового режиму воєнного стану, оскільки вони повинні орієнтуватися в процесах кризового управління, безпеки та комунікації з громадськістю. В умовах війни працівники державного сектору, зокрема військових адміністрацій, мають аналізувати широкий масив інформації з різних джерел, включаючи звіти розвідки, гуманітарні дані, та слідкувати за їхніми оновленнями [3]. Здатність відрізнити достовірну інформацію від пропаганди є важливою для прийняття своєчасних рішень, які можуть вплинути на безпеку громадян.

Так, інформаційна компетентність має важливе значення для працівників органів публічного управління, оскільки вона передбачає володіння навичками знаходити, оцінювати та ефективно використовувати інформацію, а отже, приймати обґрунтовані рішення й впливати на розробку політик і регламентів діяльності відомства чи організації [4]. Інформаційна компетентність дозволяє публічним службовцям критично оцінювати дані та звіти, гарантуючи, що матеріали базуються на точній і актуальній інформації. Це свідчить про те, що інформаційна компетентність не тільки покращує якість управління, але й сприяє прозорості та підзвітності, оскільки працівники державного сектору можуть обґрунтовувати свої рішення виваженими доказами. В епоху стрімкого технологічного прогресу та необхідності опрацьовувати великі обсяги інформації інформаційна компетентність дозволяє службовцям адаптуватися в динамічному професійному середовищі та активно впроваджувати інновації, підвищуючи свою ефективність і продуктивність [5]. Цифрові навички також необхідні для підтримання ефективної комунікації та командної роботи. Зрештою, інформаційна компетентність у державному секторі сприяє більш ефективному управлінню, а населення отримує кращі державні послуги та актуальну інформацію.

Вивчення міжнародного досвіду підготовки публічних службовців має важливе значення для українських державних органів, оскільки дає цінну інформацію про інноваційні підходи, які успішно імплементовані за кордоном. Досліджуючи, як інші країни готують своїх працівників для державного сектору, українські інституції можуть визначити успішні стратегії, які можна

адаптувати та впровадити в Україні. На додаток, вивчення досвіду зарубіжних країн також допоможе презентувати нові погляди на розв'язання загальних проблем, таких як корупція, неефективність бюрократичного апарату та надання державних послуг, у такий спосіб підвищуючи загальну якість управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку інформаційної компетентності публічних службовців є особливо актуальною в контексті імплементації механізмів електронного урядування та розбудови цифрової екосистеми в Україні. Так, О. Пархомеко-Куцевіл [1] та О. Стрельченко [2] дослідили характеристики публічної служби в Україні та представили результати щодо впровадження цифровізації в цій сфері. Особливу увагу варто приділити дослідженням І. Хомишина [3], у яких розкрито особливості публічної служби в умовах війни. Водночас низка вітчизняних та зарубіжних дослідників визначили процеси формування професійних компетентностей публічних службовців та стратегії їх розвитку (О. Стрельченко [2], К. Копняк, В. Покин'черета [5], С. Нікоу, М. Де Реувер [6], Д. Собота та С. Спіранець [7]).

Інформаційна компетентність публічних службовців була темою наукових розвідок А. Запари, Ю. Легези [4], В. Крамаренко, О. Діденка, Ю. Дем'янюка [8], Дж. Черни та М. Потанчок [9], у яких детально проаналізовано визначення ключових понять досліджуваної проблематики та окреслено компоненти інформаційної компетентності працівників державного сектору. М. Гудсетт [10], Л. Сеїфі, М. Аїяті [11], Дж. Трікса, К. Каспар [12] та А. Лопес [13] детально описали стратегії розвитку інформаційної грамотності публічних службовців та визначили їхні переваги для професійного навчання та запровадження культури навчання впродовж усього життя. Проте проблема розвитку інформаційної компетентності публічних службовців потребує детального аналізу з погляду порівняльного аналізу для вивчення міжнародного досвіду й запровадження найбільш ефективних стратегій у систему професійної підготовки працівників державного сектору в Україні.

Мета статті – схарактеризувати підходи до розуміння поняття інформаційної компетентності публічних службовців та найбільш ефективні стратегії її розвитку на основі аналізу зарубіжних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Концепція «інформаційної компетентності» перебуває в площині значної кількості законодавчих актів багатьох країн світу. Низка директив та нормативних актів Європейського Союзу (далі – ЄС) підкреслюють важливість цифрових та інформаційних компетенцій як частини ширшої системи кібербезпеки та захисту даних. Наприклад, Директива про мережеві та інформаційні системи (EU's Network and Information Systems Security directive) визначає зобов'язання щодо кібербезпеки для операторів основних послуг і постачальників цифрових послуг, підкреслюючи потребу у

кваліфікованому персоналі, який може ефективно керувати інформаційною та цифровою безпекою [14]. Крім того, директиви ЄС щодо безпеки й здоров'я під час роботи встановлюють комплексні стандарти захисту працівників, які передбачають наявність належної підготовки та компетентності в роботі з цифровими інструментами та інформаційними системами [15].

Окремо слід назвати законодавчі акти ЄС, які регулюють формування інформаційної грамотності в громадян. Рамка цифрових компетенцій для громадян (The Digital Competence Framework for Citizens) окреслює понятійно-категоріальний апарат, дотичний до адаптації населення до цифрових трансформацій суспільства, та пояснює стратегії, спрямовані на розвиток цифрових компетенцій, таких як інформаційна грамотність, з метою ефективного використання громадянами цифрових технологій у професійній діяльності, зокрема в публічній службі [16]. Директива 2018/790 про повторне використання інформації в державному секторі (Public Sector Information directive) стосується правил використання інформації в публічній службі та містить вказівки щодо формування інформаційної грамотності публічних службовців [17]. Загальний регламент захисту даних (General Data Protection Regulation), зосереджений переважно на захисті даних, також наголошує на важливості інформаційної безпеки, що є окремим аспектом інформаційної компетентності [18]. План дій щодо цифрової освіти (2021-2027) (Digital Education Action Plan (2021-2027)) спрямований на підвищення цифрових компетенцій здобувачів освіти різних рівнів, а також акселерацію цифрової трансформації в освіті, зокрема в навчанні публічних службовців [19].

У США існує кілька законів та ініціатив, які опосередковано впливають на розвиток інформаційної компетентності. Так, Закон про електронний уряд 2002 року (E-Government Act of 2002) сприяє використанню Інтернету та інших електронних державних послуг, які часто вимагають від працівників державного сектору володіння інформаційною компетентністю для ефективного використання цих технологій [20]. Іншими важливими документами, які окреслюють необхідність формування навичок управління інформацією в публічних службовців є Закон про свободу інформації (Freedom of Information Act) [21], Закон про федеральні документи (Federal Records Act) [22], Стратегія цифрового уряду (Digital Government Strategy) [23], Федеральна ініціатива модернізації електронних документів (Federal Electronic Records Modernization Initiative) [24].

У 2021 році Кабінетом Міністрів України була схвалена Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року, яка є стратегічним документом, спрямованим на підвищення рівня цифрових та інформаційних навичок серед населення та сприяння цифровій трансформації в усіх сферах життя [25]. Окрім того, Концепція розкриває необхідність розвитку цифрової

інфраструктури та її доступності, підтримку цифрової економіки та інновацій, впровадження ефективних заходів для захисту інформаційних систем і персональних даних, впровадження електронного урядування для підвищення ефективності та прозорості державних послуг, а також окреслює важливість підготовки публічних службовців до роботи в умовах цифрової трансформації, включаючи навчання з використання цифрових інструментів та технологій. Очікується, що реалізація цієї концепції забезпечить створення цифрової екосистеми через підвищення цифрових та інформаційних компетенцій для цифрової трансформації та допоможе гармонізувати механізми цифрових перетворень, які діють в Україні, з європейськими стандартами.

Проаналізуємо підходи до тлумачення поняття інформаційної компетентності публічних службовців як умови успішної адаптації до умов сучасності та здійснення реформування державного органу. Так, згідно з поглядами А. Запарі та Ю. Легези, інформаційна компетентність – комплексний соціально-психологічний інструментарій, що визначає зміст функціонування особи в цифровому суспільстві [4]. У широкому контексті інформаційну компетентність тлумачать як вміння знаходити інформацію з різних джерел, осмислювати, опрацьовувати та використовувати її [26], а у вузькому – це комплекс знань, умінь, навичок і способів діяльності у сфері інформаційних технологій, спрямованих на вирішення професійних завдань [8; 26]. Окремі дослідники описують інформаційну компетентність як вміння особистості формулювати свої потреби в отриманні інформації, бути здатним шукати необхідну інформацію серед численних інформаційних ресурсів, обробляти й створювати нову та якісну інформацію, а також працювати з індивідуальними пошуковими системами [27]. Крім того, під інформаційною компетентністю розуміють сукупність знань, здібностей, моделей поведінки, які необхідні для використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) та цифрових інструментів для досягнення цілей в особистому та професійному житті [5].

Зарубіжні науковці наголошують на цілісному підході до інтерпретації інформаційної компетентності та вважають, що вона об'єднує когнітивний, технічний та етичний аспекти [28]. Також інформаційна компетентність стосується не лише здатності знаходити й оцінювати інформацію, але й розуміти її соціокультурний контекст і наслідки повідомлення, що висловлюється [9]. Такий підхід підкреслює важливість критичного мислення та навчання протягом усього життя для орієнтування в складному інформаційному середовищі цифрової епохи [10]. На рисунку 1 представлено означення поняття інформаційної компетентності на основі аналізу наукових праць зарубіжних дослідників.

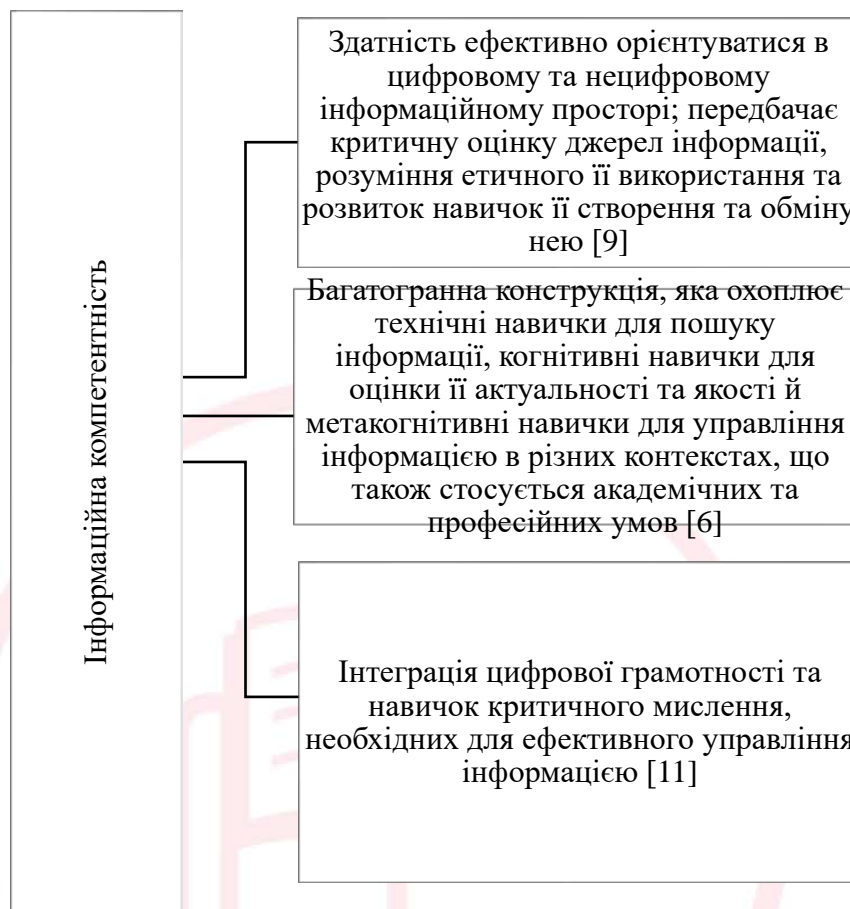

Рис. 1. Поняття інформаційної компетентності
Джерело: власна розробка автора

Аналіз наукової літератури [4; 29] надав нам можливість окреслити структуру інформаційної компетентності публічних службовців та виокремити такі групи навичок та вмінь, як уміння працювати з базами даних та інформаційними реєстрами; уміння виконувати аналітичні завдання, зокрема відбір та обробка інформаційних матеріалів; уміння забезпечувати інформаційну взаємодію в межах професійного середовища, а також безпеку інформації. Водночас хорватські дослідники Д. Собота та С. Спіранець [7] зазначають, що структура інформаційної грамотності працівників державного сектору охоплює такі складові, як інформаційна обізнаність (розуміння того, яка інформація потрібна для виконання професійних завдань); навички пошуку інформації (здатність ефективно знаходити та отримувати доступ до необхідної інформації за допомогою різних інструментів і технологій, таких як бази даних, державні архіви та онлайн-ресурси); оцінка інформації (оцінювання достовірності, точності та актуальності інформації з різних джерел); управління інформацією (ефективне впорядкування, зберігання та пошук інформації, забезпечення доступу до інформації та її використання, а

також ведення документації); етичне та правове розуміння інформації (розуміння етичних і правових наслідків використання інформації, зокрема конфіденційності даних, безпеки, права інтелектуальної власності тощо); комунікативні навички (навички ефективного спілкування та представлення інформації в чіткій, стислій та належній формі, використовуючи відповідні формати й канали); володіння різноманітними ІКТ для збору, обробки та поширення інформації).

Виокремлюють первинний, підвищений та експертний рівні володіння інформаційною компетентністю [4]. Первинний рівень означає, що службовець може застосовувати системи технологічних навичок та інформаційних компетентностей, що дозволяють йому виконувати нескладні завдання. Підвищений рівень передбачає реалізацію здобутих знань та навичок, що спрямовуються на вирішення практичних завдань із застосуванням ІКТ. Експертний рівень володіння інформаційною компетентністю характеризується глибоким знанням та вмінням ефективно використовувати інформацію для прийняття рішень, розв'язання проблем та підтримки професійної діяльності. Такий рівень означає можливість забезпечити взаємодію службовців та інших учасників публічно-управлінських правовідносин для продукування нової інформації та її поширення в межах професійного середовища.

Таким чином, дослідження в галузі формування й розвитку інформаційної компетентності публічних службовців реалізуються за такими напрямками: розвиток цифрової грамотності та знання ІКТ [5; 8; 11]; вдосконалення критичного мислення [10]; розвиток навичок управління даними та організаційних навичок [6]; підготовка до етичного використання інформації [9; 12]; вдосконалення навичок спілкування та презентації інформації [27]; навчання з розробки та впровадження інформаційної політики для забезпечення відповідності та передового досвіду зарубіжних країн [1]; розвиток навичок прийняття рішень, аналітичних навичок та навичок стратегічного планування [10]. Вважаємо, що зосередившись на цих напрямках, публічні службовці можуть підвищити свою інформаційну грамотність, що, своєю чергою, призведе до більш ефективного державного управління та якісного надання послуг населенню.

Розвиток інформаційної компетентності передбачає імплементацію системного підходу до планування, впровадження та оцінки заходів, спрямованих на вдосконалення знань, умінь та навичок публічних службовців для досягнення професійних цілей [6; 12]. Вибір ефективної стратегії розвитку інформаційної компетентності вимагає здійснення аналізу потреб у навчанні та визначення конкретних навичок, які потребують розвитку. Надалі зусилля повинні бути спрямовані на вибір методів навчання (тренінги, семінари, онлайн-курси, наставництво тощо), визначення ресурсів, необхідних для реалізації програм розвитку, впровадження навчальних заходів відповідно до

визначених потреб. Моніторинг та оцінка ефективності стратегій розвитку інформаційної компетентності забезпечує зворотний зв'язок та внесення коректив у програми навчання для покращення їхньої ефективності. Результативна стратегія розвитку інформаційної компетентності публічних службовців дозволяє державним органам та організаціям систематично підвищувати професійний рівень своїх працівників та сприяє виконанню ними завдань, дотичних до управління інформацією.

Вивчення наукових розвідок зарубіжних дослідників дозволило нам виокремити найбільш ефективні стратегії розвитку інформаційної компетентності публічних службовців, до яких належать комплексні програми навчання (воркшопи, семінари, сертифікаційні курси) [13]; інтеграція цифрових технологій [13; 30]; підвищення кваліфікації, зокрема програми наставництва, навчання протягом усього життя [31]; транснаціональне навчання [32]; мікронавчання [31]. У таблиці 1 детально проаналізовано особливості використання стратегій розвитку інформаційної компетентності публічних службовців.

Таблиця 1

Стратегії розвитку інформаційної компетентності публічних службовців

Стратегія	Характеристика	Переваги
1	2	3
Воркшоп	Інтерактивні короткі курси, сфокусовані на розвитку певних навичок.	Коротка тривалість; інтерактивність та спільна робота під час навчання.
Семінар	Експертні презентації та дискусії на основі прослуханої лекції.	Охоплює широкі теми інформаційної грамотності; можливість навчатися в експертів галузі; отримання практичних навичок.
Сертифікований курс	Структурований курс, орієнтований на вивчення конкретної теми.	Поглиблене вивчення проблеми; офіційне визнання курсу сприяє кар'єрному росту та підвищенню мотивації.
Інтеграція цифрових технологій	Використання цифрових інструментів (платформи електронного навчання, онлайн-бази даних, програмного забезпечення для спільної роботи та цифрових бібліотек).	Створення гнучкого навчального середовища; можливість використання мультимедійних елементів та симуляцій; персоналізоване навчання; забезпечення зворотного зв'язку в режимі реального часу; застосування ігрових елементів (вікторини, таблиці лідерів); підвищення мотивації до навчання.

<i>Продовження таблиці 1</i>		
1	2	3
Підвищення кваліфікації	Курс, що включає поглиблений чи спеціалізований зміст, фокусується на складних темах і навичках інформаційної грамотності. Проводиться експертами в галузі або досвідченими фахівцями.	Отримання спеціальних знань та навичок; підвищення рівня аналітичних умінь; професійний розвиток; отримання актуальних знань та адаптація до нових тенденцій професійної діяльності; розвиток інноваційного мислення та впровадження нових підходів і технологій на робочому місці; організаційна ефективність.
Транснаціональне навчання	Залучення учасників із різних країн для впровадження передового досвіду та універсальних стандартів.	Удосконалення іншомовної комунікативної компетентності; узгодження з міжнародними стандартами; міжкультурна співпраця; виконання спільних проєктів.
Мікронавчання	Короткі навчальні заняття, що передбачають вивчення конкретних аспектів інформаційної грамотності. Навчання на основі практики для розвитку навичок у контрольованому середовищі.	Сприяння культурі навчання впродовж усього життя; можливість негайного застосування набутих навичок під час заняття; забезпечення зворотного зв'язку; створення безпечного навчального простору для експериментів та навчання; максимізація навчання за короткий проміжок часу.

Джерело: створено автором на основі [13; 30-32].

Очевидно, що впроваджуючи ці стратегії, органи публічної служби можуть підвищити інформаційну компетентність своїх працівників, що сприятиме вдосконаленню процесу публічного адміністрування, збільшенню ефективності та поліпшенню якості надання державних послуг громадянам.

Висновки. Інформаційна компетентність має важливе значення для працівників органів публічного управління, оскільки вона передбачає володіння навичками знаходити, оцінювати та ефективно використовувати інформацію, а отже, приймати обґрунтовані рішення й впливати на розробку політик і регламентів діяльності відомства чи організації. Не викликає сумніву важливість вивчення міжнародного досвіду підготовки публічних службовців для українських державних органів, оскільки дає цінну інформацію про інноваційні підходи, які успішно імплементовані за кордоном.

Під поняттям інформаційної компетентності публічних службовців треба розуміти комплексний соціально-психологічний інструментарій, що

визначає зміст функціонування особи в цифровому суспільстві, а також уміння особистості формулювати свої потреби в отриманні інформації, здатність шукати необхідну інформацію серед численних інформаційних ресурсів, обробляти й створювати нову та якісну інформацію, а також працювати з індивідуальними пошуковими системами. Зарубіжні науковці справедливо наголошують на цілісному підході до інтерпретації інформаційної компетентності та вважають, що вона об'єднує когнітивний, технічний та етичний аспекти.

Структура інформаційної компетентності публічних службовців передбачає вміння працювати з базами даних та інформаційними реєстрами; вміння виконувати аналітичні завдання, зокрема відбір та обробку інформаційних матеріалів; вміння забезпечувати інформаційну взаємодію в межах професійного середовища, а також безпеку інформації. За іншою класифікацією структура інформаційної грамотності працівників державного сектору охоплює інформаційну обізнаність, навички пошуку інформації, оцінку інформації, управління інформацією, етичне та правове розуміння інформації, комунікативні навички, володіння ІКТ.

Розвиток інформаційної компетентності передбачає імплементацію системного підходу до планування, впровадження та оцінки заходів, спрямованих на вдосконалення знань, умінь та навичок публічних службовців для досягнення професійних цілей. До найбільш ефективних стратегій розвитку інформаційної компетентності публічних службовців належать комплексні програми навчання (воркшопи, семінари, сертифікаційні курси), інтеграція цифрових технологій, підвищення кваліфікації, зокрема програми наставництва, навчання протягом усього життя, транснаціональне навчання, мікронавчання.

Подальші наукові розвідки вбачається доречним спрямувати на аналіз методичних принципів формування інформаційної компетентності публічних службовців та розробку спецкурсу для вдосконалення навичок управління інформацією працівниками державного сектору.

Література:

1. Пархоменко-Куцевіл О.І. Міжнародний досвід впровадження цифровізації в систему публічної служби: досвід для України. *Публічне управління та митне адміністрування. Спецвипуск*. 2022. С. 94–98. URL: <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2022-spec.15> (дата звернення: 20.05.2024).
2. Стрельченко О.Г. Доктринальна характеристика публічної служби в Україні: поняття та класифікація. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1(17). С. 104–111. URL: <https://doi.org/10.33270/01191702.104> (дата звернення: 20.05.2024).
3. Хомишин І.Ю. Публічна служба в умовах війни. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 308–312. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.56> (дата звернення: 20.05.2024).

4. Запара А.Є., Легеза Ю.О. Система інформаційних компетентностей публічних службовців. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 2. С. 32–35. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.5> (дата звернення: 20.05.2024).
5. Копняк К.В., Покинчерета В.В. Формування цифрової компетентності державних службовців у процесі фахової підготовки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 10. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.10.31
6. Nikou S., De Reuver M., Mahboob Kanafi M. Workplace literacy skill – how information and digital literacy affect adoption of digital technology. *Journal of Documentation*. 2022. Vol. 78(7). P. 371–391. URL: <https://doi.org/10.1108/JD-12-2021-0241> (дата звернення: 20.05.2024).
7. Šobota D., Špiranec S. Informed, active, empowered: research into workers' information literacy in the context of rights at work. *Information Research*. 2022. № 27. URL: <https://doi.org/10.47989/irisic2239> (дата звернення: 20.05.2024).
8. Крамаренко В., Діденко О., Дем'янюк Ю. Інформаційна компетентність майбутніх фахівців з навігації й управління суднами як предмет наукових досліджень. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2020. № 23(4). С. 183–198. URL: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v23i4.605> (дата звернення: 20.05.2024).
9. Černý, J., Potančok M. Information literacy in international masters students: A competitive and business intelligence course perspective. *Cogent Education*. 2023. № 10(1). URL: <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2161701> (дата звернення: 20.05.2024).
10. Goodsett M. Assessing the Potential for Critical Thinking Instruction in Information Literacy Online Learning Objects Using Best Practices. *Communications in Information Literacy*. 2020. № 14(2). P. 227–254. URL: <https://doi.org/10.15760/comminfolit.2020.14.2.4> (дата звернення: 20.05.2024).
11. Seifi L., Habibi M., Ayati M. The effect of information literacy instruction on lifelong learning readiness. *IFLA Journal*. 2020. № 46(3). P. 259–270. URL: <https://doi.org/10.1177/0340035220931879> (дата звернення: 20.05.2024).
12. Trixa J., Kaspar K. Information literacy in the digital age: information sources, evaluation strategies, and perceived teaching competences of pre-service teachers. *Frontiers in psychology*. 2024. № 15. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1336436> (дата звернення: 20.05.2024).
13. Lopes A.S., Sargento A., Farto J. Training in Digital Skills – The Perspective of Workers in Public Sector. *Sustainability*. 2023. № 15(13). URL: <https://doi.org/10.3390/su151310577> (дата звернення: 20.05.2024).
14. Directive on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS2 Directive). European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/nis2-directive> (дата звернення: 20.05.2024).
15. European directives on safety and health at work. European Agency for Safety and Health at Work. URL: <https://osha.europa.eu/en/safety-and-health-legislation/european-directives> (дата звернення: 20.05.2024).
16. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens – With new examples of knowledge, skills and attitudes. European Commission. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415> (дата звернення: 20.05.2024).
17. Implementation of the Public Sector Information Directive. European Commission. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/public-sector-information-directive> (дата звернення: 20.05.2024).
18. What is GDPR, the EU's new data protection law? GDPR.EU. URL: <https://gdpr.eu/what-is-gdpr/#:~:text=The%20General%20Data%20Protection%20Regulation,to%20people%20in%20the%20EU> (дата звернення: 20.05.2024).

19. Digital Education Action Plan (2021-2027). European Commission. URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan> (дата звернення: 20.05.2024).
20. E-Government Act of 2002. US Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/opcl/e-government-act-2002> (дата звернення: 20.05.2024).
21. The Freedom of Information Act (FOIA): An Introduction. *Congressional Research Service*. URL: <https://sgp.fas.org/crs/secrecy/IF11450.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).
22. The Federal Records Act. National Archives. URL: <https://www.archives.gov/news/topics/federal-records-act> (дата звернення: 20.05.2024).
23. Digital Government Strategy. US Department of State. URL: <https://www.state.gov/digital-government-strategy/> (дата звернення: 20.05.2024).
24. Federal Electronic Records Modernization Initiative. National Archives. URL: <https://www.archives.gov/records-mgmt/policy/fermi> (дата звернення: 20.05.2024).
25. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 167-р. від 03.03.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-cifrovih-kompetentnostej-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-yiui-realizaciyi-167-030321> (дата звернення: 20.05.2024).
26. Труляев Р.О. Інформаційна компетентність як умова професійної ефективності діяльності соціального педагога у спеціальній школі. *ЛОГОС*. 2021. Вип. 2. С. 51-58. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-29.10.2021.v2.14> (дата звернення: 20.05.2024).
27. Bhinder N.V. Formation of information literacy among future officers at the English lessons. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. Вип. 78. С. 44–47. URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.09> (дата звернення: 20.05.2024).
28. Svensson T., Wilk J., Åman K. G. Information literacy skills and learning gaps – Students' experiences and teachers' perceptions in interdisciplinary environmental science. *The Journal of Academic Librarianship*. 2022. Vol. 48. Issue 1. Article 102465. URL: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2021.102465> (дата звернення: 20.05.2024).
29. Куйбіда В.С., Петров О.М., Федулова Л.І., Андрощук Г.О. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2019. Вип. 1. С. 118–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2019_1_16 (дата звернення: 20.05.2024).
30. Carvalho L.Pd., Poletto T., Ramos C.C., Rodrigues Fd.A., de Carvalho V.D.H., Nepomuceno T.C.C. Predictors of Digital Competence of Public University Employees and the Impact on Innovative Work Behavior. *Administrative Sciences*. 2023. № 13(5). URL: <https://doi.org/10.3390/admsci13050131> (дата звернення: 20.05.2024).
31. van Assen M.F. Training, employee involvement and continuous improvement – the moderating effect of a common improvement method. *Production Planning & Control*. 2021. № 32(2). P. 132–144. URL: <https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1716405> (дата звернення: 20.05.2024).
32. Li J., Pilz M. International transfer of vocational education and training: a literature review. *Journal of Vocational Education & Training*. 2023. № 75(2). P. 185–218. URL: <https://doi.org/10.1080/13636820.2020.1847566> (дата звернення: 20.05.2024).

References:

1. Parkhomenko-Kutsevil, O. I. (2022). Mizharodnyi dosvid vprovadzhennia tsyfrovizatsii v system publichnoi sluzhby: dosvid dlia Ukrainy [International experience of implementation of digitalization within the system of public service: experience for Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, Sneyvunysk – Public management and customs administration, Special issue*, 94–98. <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2022-spec.15> [in Ukrainian].
2. Strelchenko, O. H. (2019). Doktrynalna kharakterystyka publichnoi sluzhby v Ukraini: poniattia ta klasyfikatsiia [Doctrinal characteristics of public service in Ukraine: notions and classification]. *Filosofski ta metodolohichni problem prava – Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 104–111. <https://doi.org/10.33270/01191702.104> [in Ukrainian].
3. Khomyshyn, I. Yu. (2023). Publichna sluzhba v umovakh viiny [Public service in the conditions of war]. *Analitichne porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative law*, 3, 308–312. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.56> [in Ukrainian].
4. Zapara, A. Ye., & Leheza, Yu. O. (2023). Systema informatsiinykh kompetentnosti publichnykh sluzhbovtsiv [System of information competences of public servicemen]. *Dniprovskiy naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific bulletin of public management, psychology and law*, 2, 32–35. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.5> [in Ukrainian].
5. Kopniak, K. V., & Pokynchereda, V. V. (2021). Formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti derzhavnykh sluzhbovtsiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of digital competence of state servants in the process of professional training]. *Derzhavne upravlinnia, udoskonalennia ta rozvytok – Public administration, improvement and development*, 10. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.10.31 [in Ukrainian].
6. Nikou, S., De Reuver, M., & Mahboob Kanafi, M. (2022). Workplace literacy skill – how information and digital literacy affect adoption of digital technology. *Journal of Documentation*, 78(7), 371–391. <https://doi.org/10.1108/JD-12-2021-0241>.
7. Šobota, D., & Špiranec, S. (2022). Informed, active, empowered: research into workers' information literacy in the context of rights at work. *Information Research*, 27. <https://doi.org/10.47989/irisic2239>.
8. Kramarenko, V., Didenko, O., & Demianiuk, Yu (2020). Informatsiina kompetentnist maibutnikh fakhivtsiv z navihatsii i upravlinnia sudnamy yak predmet naukovykh doslidzen [Information competence of future specialists of navigation and management of vessels as a subject of scientific research]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: pedagogical sciences*, 23(4), 183–198. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v23i4.605> [in Ukrainian].
9. Černý, J., & Potančok, M. (2023). Information literacy in international masters students: A competitive and business intelligence course perspective. *Cogent Education*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2161701>.
10. Goodsett, M. (2020). Assessing the Potential for Critical Thinking Instruction in Information Literacy Online Learning Objects Using Best Practices. *Communications in Information Literacy*, 14(2), 227–254. <https://doi.org/10.15760/comminfolit.2020.14.2.4>.
11. Seifi, L., Habibi, M., & Ayati, M. (2020). The effect of information literacy instruction on lifelong learning readiness. *IFLA Journal*, 46(3), 259–270. <https://doi.org/10.1177/0340035220931879>.
12. Trixa, J., & Kaspar, K. (2024). Information literacy in the digital age: information sources, evaluation strategies, and perceived teaching competences of pre-service teachers. *Frontiers in psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1336436>.

13. Lopes, A.S., Sargento, A., & Farto J. (2023). Training in Digital Skills – The Perspective of Workers in Public Sector. *Sustainability*, 15(13). <https://doi.org/10.3390/su151310577>.
14. European Commission (n/a). *Directive on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS2 Directive)*. Retrieved from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/nis2-directive>.
15. European Agency for Safety and Health at Work (n/a). *European directives on safety and health at work*. Retrieved from: <https://osha.europa.eu/en/safety-and-health-legislation/european-directives>.
16. European Commission (n/a). *DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens – With new examples of knowledge, skills and attitudes*. Retrieved from: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415>.
17. European Commission (n/a). *Implementation of the Public Sector Information Directive*. Retrieved from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/public-sector-information-directive>.
18. GDPR.EU. (n/a). *What is GDPR, the EU's new data protection law?* Retrieved from: <https://gdpr.eu/what-is-gdpr/#:~:text=The%20General%20Data%20Protection%20Regulation,to%20people%20in%20the%20EU>.
19. European Commission (n/a). *Digital Education Action Plan (2021-2027)*. Retrieved from: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan>.
20. US Department of Justice (n/a). *E-Government Act of 2002*. Retrieved from: <https://www.justice.gov/opcl/e-government-act-2002>.
21. Congressional Research Service (n/a). *The Freedom of Information Act (FOIA): An Introduction*. Retrieved from: <https://sgp.fas.org/crs/secretcy/IF11450.pdf>.
22. National Archives (n/a). *The Federal Records Act*. Retrieved from: <https://www.archives.gov/news/topics/federal-records-act>.
23. US Department of State (n/a). *Digital Government Strategy*. Retrieved from: <https://www.state.gov/digital-government-strategy>.
24. National Archives (n/a). *Federal Electronic Records Modernization Initiative*. Retrieved from: <https://www.archives.gov/records-mgmt/policy/fermi>.
25. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoykh kompetentnosti ta zatverdzhennia plany zakhodiv z ii realizatsii [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine About the approval of the Concept of development of digital competences and introduction of the plan of measures about its realization] from March 3 2021, No 167-p. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovih-kompetentnostej-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-167-030321> [in Ukrainian].
26. Truliaev, R. O. (2021). Informatsiina kompetentnist yak umova profesiinoi efektyvnosti diialnosti sotsialnoho pedahoha u spetsialnii shkoli [Information competence as a condition for professional efficiency of activity of a social pedagogue at the special school]. *ΛΟΓΟΣ*, 2, 51–58. <https://doi.org/10.36074/logos-29.10.2021.v2.14> [in Ukrainian].
27. Bhinder, N. V. (2020). Formation of information literacy among future officers at the English lessons. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific Bulletin of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*, 78, 44–47. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.09>.
28. Svensson, T., Wilk, J., Åman K. G. (2022). Information literacy skills and learning gaps – Students' experiences and teachers' perceptions in interdisciplinary environmental science. *The Journal of Academic Librarianship*, 48(1), Article 102465. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2021.102465>.

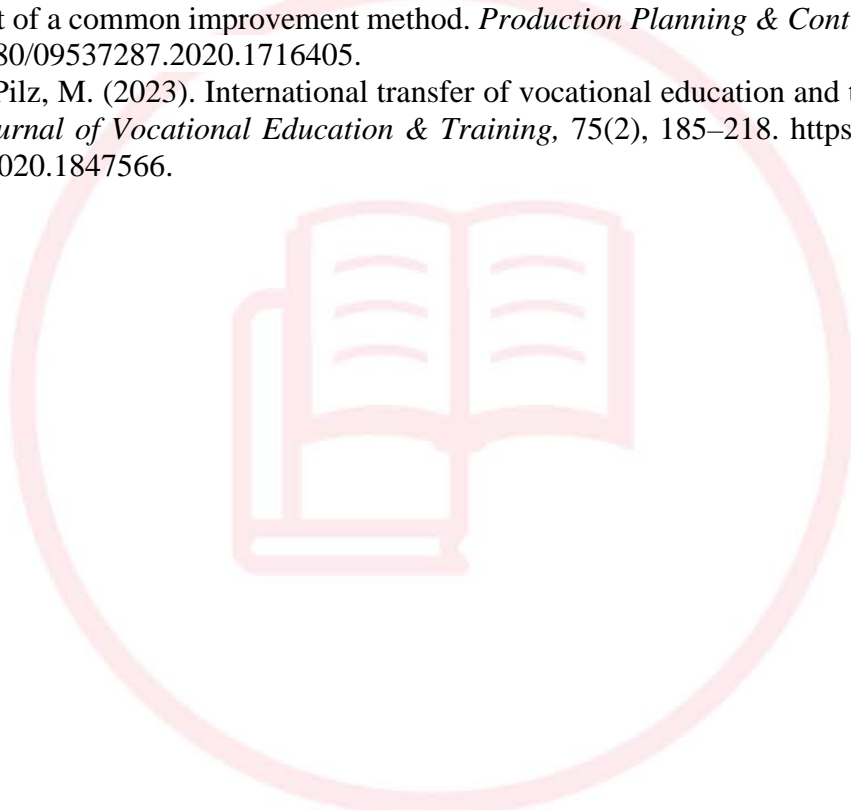

29. Kuibida, V. S., Petrov, O. M., Fedulova, L. I., & Androshchuk, H. O. (2019). Tsyfrovii kompetentsii yak umova formuvannia yakosti liudskoho kapitalu [Digital competences as a condition for formation of quality of human capital]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – Collection of scientific works of the National Academy of State Administration under the President of Ukraine*, 1, 118–123. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2019_1_16 [in Ukrainian].

30. Carvalho, L.Pd., Poletto, T., Ramos, C. C., Rodrigues, Fd.A., Carvalho, V. D. H. de, & Nepomuceno T. C. C. (2023). Predictors of Digital Competence of Public University Employees and the Impact on Innovative Work Behavior. *Administrative Sciences*, 13(5). <https://doi.org/10.3390/admsci13050131>.

31. van Assen, M. F. (2021). Training, employee involvement and continuous improvement – the moderating effect of a common improvement method. *Production Planning & Control*, 32(2), 132-144. DOI:10.1080/09537287.2020.1716405.

32. Li, J., & Pilz, M. (2023). International transfer of vocational education and training: a literature review. *Journal of Vocational Education & Training*, 75(2), 185–218. <https://doi.org/10.1080/13636820.2020.1847566>.

УДК 352:711:311

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-391-402](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-391-402)

Євсюкова Оксана Володимирівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, тел.: (095) 244-17-26, <https://orcid.org/0000-0002-1299-6955>

ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Після закінчення військової агресії рф на території України перед державою постане важливе завдання щодо відновлення міст, які постраждали від російської інтервенції. Процес відбудова міст стане ключовим етапом у відновленні національного благополуччя загалом та сприянні налагодження нормального життя для населення держави. За умов сьогодення важливо трансформувати процес відбудови українських міст на бустер для подальшого розвитку України – якщо підходити до неї комплексно, вміти визначити основні виклики та аналізувати перспективи. Навіть у воєнний час варто здійснювати планування цілей та завдань майбутньої відбудови, враховуючи те, що для пошкоджених міст пріоритетом залишатиметься власне відновлення, а для непошкоджених – подальший розвиток. У даному контексті, варто відмовлятися від застарілих методів планування публічного простору. Необхідно залучати сучасні підходи до відбудови та реконструкції українських міст, що враховують їх історичний спадок, традиції життєдіяльності мешканців, основні потреби місцевого населення. Зазначається, планування повоєнного відновлення України наразі актуалізується з врахуванням таких аспектів, як: визначення (розуміння) викликів, які постають; здійснення аналізу перспектив для майбутньої розробки варіантів стратегій відновлення. Для успішного повоєнного відновлення міст України потрібно розробити і впровадити комплексні стратегії та плани дій, які враховують всі аспекти відновлення, включаючи законодавчі зміни, забезпечення прозорості та публічності процесів, ефективний контроль фінансових потоків та створення системи сталого поведіння з відходами будівництва і знесення. Представлена публікація висвітлює актуальність наукової тематики щодо процесу відбудови української держави в цілому та підкреслює її потенціал як об'єкта для подальших досліджень українських вчених.

Ключові слова: публічне управління, органи публічної влади, євроінтеграція, сталий розвиток регіонів, державна політика щодо відновлення українських міст, відбудова територіальних громад у повоєнний період, відновлення українських міст, міський простір, критична інфраструктура.

Evsyukova Oksana Volodymyrivna Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Department of public administration, management of innovative activities and consulting, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 03041, Kyiv, St. Heroiv Oborony 15. tel.: (095) 244-17-26, <https://orcid.org/0000-0002-1299-6955>

RECONSTRUCTION OF CITIES IN POST-WAR PERIOD IN UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. After the end of the war in Ukraine, the country faces the important task of rebuilding cities that have suffered from Russian military aggression. The process of city reconstruction will be a key step in restoring national well-being overall and promoting the normalization of life for the country's population. It is within our power today to turn city reconstruction into a booster for further development of Ukraine if approached comprehensively, identifying key challenges and analyzing prospects. Even now, during wartime, planning for future reconstruction is underway, where the priority for damaged cities is their own restoration, while for undamaged ones, it is further development. Special attention is given to the possibility of abandoning outdated methods of public space planning and adopting modern approaches that take into account historical heritage and the needs of the local population. It is noted that planning the process of Ukraine's recovery is on the verge of two stages: understanding challenges and analyzing prospects for future development.

For the successful post-war reconstruction of Ukrainian cities, it is necessary to develop and implement comprehensive strategies and action plans that take into account all aspects of reconstruction, including legislative changes, ensuring transparency and publicity of processes, effective control of financial flows and creation of a system of sustainable management of construction and demolition waste. An important component of the successful regeneration of cities is the active participation of the public and the establishment of effective mechanisms of interaction between the authorities, business and the public to jointly solve problems and achieve sustainable development of cities.

The post-war reconstruction of cities in Ukraine requires a comprehensive and systematic approach, which involves the use of European post-war experience, the

cooperation of all interested parties and the effective use of resources to ensure the sustainable development of cities and improve the quality of life of their residents. Only under such conditions will Ukrainian cities become people-centric and barrier-free while preserving their own identity.

This article highlights the relevance of the topic and underscores its potential as a subject for further research by Ukrainian scholars.

Keywords: public administration; public authorities, European integration, sustainable development of regions, state policy regarding the restoration of Ukrainian cities, reconstruction of territorial communities in the post-war period, restoration of Ukrainian cities, urban space, critical infrastructure.

Постановка проблеми. Російська військова агресія щоденно призводить до значних руйнацій в Україні: знищуються: житловий фонд, важливі інфраструктурні об'єкти (енергетичні, дорожні, водного господарства тощо), цілі міста та села, а головне долі мільйонів українців та українок. Зруйновані й плани українських міст щодо їх швидкого стратегічного розвитку, модернізації інфраструктурних об'єктів, покращення якості життя та інших процесів, які спричинені суспільними трансформаціями в сучасному світі. Проте Україна не втрачає оптимізму: навіть під час воєнних дій відбувається планування цілей щодо майбутньої відбудови нашої держави. Для зруйнованих чи частково зруйнованих міст у пріоритеті стає відбудова, для непошкоджених – подальший розвиток. Крім того, відбудова населених пунктів, зокрема міст, може стати хорошим шансом для України відмовитися від неефективних або морально застарілих методів планування публічного простору, які виникли ще в радянські часи або, так чи інакше, збереглися в сучасному контексті. Вказане передбачає втілення інтеграції історичного спадку разом із сучасними реаліями: нагально існуючими потребами людей, особливостями ландшафту, аспектами екологічності та естетики. Відтак, планування повоєнного відновлення України наразі актуалізується з врахуванням таких аспектів, як: визначення (розуміння) викликів, які постають; здійснення аналізу перспектив для майбутньої розробки варіантів стратегій відновлення. Таким чином, вказана тематика є надзвичайно актуальною і все більше стає предметом дослідницької діяльності вітчизняних науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальній тематиці щодо процесу відновлення міст у повоєнний період, виділенню основних викликів для процесу планування повоєнного відновлення України та вивченню перспектив .присвячені наукові праці окремих вітчизняних дослідників, таких як: А. Андрусевич, Н. Андрусевич, Т. Богдан, З. Козак, О. Маркушин, С. Приліпко, С. Романко, Н. Шуляк тощо. Загалом, окремі аспекти зазначеної

тематики є складовою змісту великої кількості державних програм, стратегій, проектів та громадських ініціатив. Проекти та ініціативи з відновлення територіальних громад реалізуються, як мінімум за 27 напрямками. У переважній більшості разом із іншими акторами, які реалізують ці проекти та ініціативи, працюють організації громадянського суспільства. Проте відновлення міст у повоєнний період в Україні, дослідження викликів, пошук і вивчення перспектив цього процесу залишатиметься предметом дослідження багатьох науковців, експертів та державотворців ще досить тривалий час, оскільки пошук балансу між невідкладними потребами та середньо- й довгостроковими цілями розвитку, пріоритизації напрямів відбудови міст набуватиме системного характеру.

Мета статті – діагностування викликів та аналіз перспектив відновлення українських міст у повоєнний період, зокрема виявлення шляхів подолання перешкод для успішного відновлення інфраструктури та соціального середовища.

Виклад основного матеріалу. Відновлення міст у повоєнний період в Україні передбачає виникнення перед державою та суспільством низки складних завдань та викликів, які потребуватимуть невідкладної уваги та комплексних рішень. Після закінчення війни, відновлення інфраструктури та соціального середовища має стати пріоритетним завданням для забезпечення стабільності, розвитку та підтримки життєздатності громадян. Це процес довготривалий, непростий, але цілком реальний. [11]. Відповідно актуальності набуває потреба щодо аналізу можливих викликів та окреслення перспектив, які супроводжують цей процес, а також подолання складнощів в досягненні сталого розвитку територіальних громад.

Як зазначається дослідженні аналітичної команди Київської школи економіки (KSE), станом на січень 2024 р. загальна сума прямої шкоди, завданої інфраструктурі України за два роки війни, наближається до \$155 мільярдів. Ця оцінка включає також збитки, спричинені руйнуванням Каховської гідроелектростанції у червні 2023 р. Найбільше руйнувань міст та сіл зафіксовано у Донецькій, Київській, Луганській, Харківській, Чернігівській та Херсонській областях. Відтак, вже станом на середину 2024 р. мінімально Україні потрібно 105 млрд доларів – для відновлення соціальної, енергетичної та транспортної інфраструктури, підтримки сільського господарства, закупівлі газу та очищення території після війни. У довгостроковій перспективі потрібно ще близько 244 млрд на відновлення секторів економіки [3, 11].

Міста зіштовхнулись з низкою значних викликів, та відтак від прямого впливу воєнних дій, такі проблеми включають:

1. Руйнування критичної інфраструктури (енергетичної, дорожньої, водного господарства). У сфері енергетики руйнування та пошкодження

електростанцій, підстанцій та електромереж призвели до надзвичайних перебоїв у постачанні електроенергії, що має серйозні наслідки для промисловості та життєвого комфорту населення. У сфері дорожнього будівництва, інфраструктура страждає від пошкоджень та руйнування мостів, доріг і автомагістралей. Це призводить до обмеженого доступу до регіонів та ускладнює пересування людей та вантажів, що важливо для економічного відновлення країни. У сфері водного господарства, пошкодження інфраструктури, такої як забруднення водою та руйнування систем водопостачання та забруднення водних джерел, призвели до серйозних проблем з доступністю до питної води та забезпеченням сільськогосподарських потреб [5];

2. Значні руйнування житлового фонду (наслідок бойових дій та регулярних обстрілів щодня збільшується кількість пошкоджених та зруйнованих житлових будинків: станом на січень 2024 р. таких понад 250 тисяч будівель. З них – 222 тисяч приватних будинків, понад 27 тисяч – багатоквартирних та 526 гуртожитків. Прямі збитки від руйнувань цих об'єктів оцінюються у \$58,9 млрд) [4];

3. Руйнування та втрата комунальної інфраструктури (будівельних споруджень, архівів, техніки тощо). З початку повномасштабного російського вторгнення в Україну було пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 160 тисяч одиниць сільгосптехніки, 16 тисяч одиниць комунального транспорту, 3,8 тисячі закладів освіти, 1,8 тисячі закладів культури, 580 адміністративних будівель державного та місцевого управління, 426 лікарень, 348 релігійних установ, 50 ЦНАПів, 48 соціальних центрів, 31 інтернат, 31 торговий центр та інших об'єктів [10].

4. Виїзд мешканців та кадрова міграція (у тому числі освітян, лікарів, управлінців тощо.). Наприкінці січня 2024 р. за кордоном перебували 4,9 млн українських біженців, з яких близько 3,3 млн перетнули західний кордон України, 250 тис виїхали в ЄС через Росію чи Білорусь, а 1,3 млн залишаються в рф. Більшість українців, які перебувають за кордоном, виїхали зі сходу (33,4%) або півдня України (26,9%) [13].

5. Руйнування підприємств (зокрема, станом на початок 2024-го р. зруйновано або пошкоджено 78 малих, середніх та великих приватних підприємств, а також 348 державних підприємств) [12].

6. Релокацію бізнесу.

7. Втрату місцевих податків.

Російська інтервенція повністю або частково зруйнувала значну кількість українських міст, зокрема: Маріуполь, Волноваха, Попасну, Северодонецьк, Ірпінь, Харків та Чернігів. Близько 40 тисяч будинків та об'єктів соціальної інфраструктури потребують термінового відновлення, а збитки вже перевищують 700 млрд доларів США [12].

В інших містах України, що не зазнали значних руйнувань та знаходяться в тилівій частині країни, виникають свої особливі виклики, а саме:

1. Значна кількість внутрішньо переміщених осіб та пов'язані з цим процесом внутрішньої міграції виклики (забезпечення житлом, працевлаштування, інтеграція у громаду, невизначеність щодо їх подальших намірів тощо). Наразі за даними міністерства соціальної політики кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні досягає 4,9 млн осіб. З них – 3,6 млн – особи, які перемістилися (чи повторно перемістилися) після початку повномасштабної війни [1].

2. Ризики нових хвиль переміщень людей взимку з регіонів, де неможливо

буде забезпечити опалення.

3. Обмеження на використання коштів міського бюджету.

4. Регулярні відключення від основних енергетичних мереж та інфраструктури (головним чином, електроенергії).

5. Складнощі у впровадженні довоєнних стратегій та планів розвитку.

6. Відтік кадрів та мешканців за кордон.

7. Призупинення та/або ускладнення реалізації великих довоєнних проектів, включаючи кредитні.

8. Безпекові виклики (щодо функціонування закладів освіти, медицини, громадського транспорту, укриття) [4].

У цих складних умовах українські міста продовжують функціонувати та намагаються надавати всі основні послуги мешканцям, включаючи водопостачання, організацію діяльності громадського транспорту, опалення, управління відходами тощо.

Повоєнне відновлення України має охоплювати сектори та об'єкти на території України, включаючи міста. Водночас план (процес) повоєнного відновлення повинен передбачати перспективи пошуку рішень для вирішення зазначених викликів. На нашу думку, мова має йти про :

1. Законодавчі зміни у формуванні державної політики України щодо повоєнного відновлення міст. Незважаючи на ухвалення окремих змін до деяких Законів України таких як: “Про регулювання містобудівної діяльності” та “Про засади державної регіональної політики”, Указу Президента України “Про створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни” тощо, у майбутньому потрібно створити систему багаторівневого врядування та спеціалізованих інституцій розвитку міст, яка відповідає викликам воєнного часу і післявоєнного відновлення та розвитку. Крім того наразі міста не мають сучасних планів та стратегій розвитку. У цьому контексті, державна підтримка повинна базуватися на адекватному повоєнному плануванні розвитку самих

міст [7,8,9]. Цілком слушним є також пропозиція команди «*Transparent cities/Прозорі міста*» щодо створення установи чи інституції, яка об'єднала б представників виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, архітекторів, урбаністів та активістів. Ця установа має розробляти законодавчі фреймворки, а також візії та концепції відбудови й покращення міського простору. Частково вказані функції виконує Національна рада з відновлення від наслідків війни.

2. Забезпечення публічності та прозорості містобудівної документації та здійснення дозвільно-реєстраційних процедур. Перш за все, вказане означає доступність містобудівної документації для широкої громадськості, включаючи плани розвитку, земельні плани, проекти будівництва та будь-які інші документи, пов'язані з розвитком міста. Ця інформація повинна бути доступна онлайн, на веб-порталах владних органів або інших платформах, що забезпечують відкритий доступ до даних.

3. Крім того, важливо забезпечити проведення публічних консультацій з планування міста та будівництва, де громадяни можуть висловлювати свої думки, ідеї та опозиційні погляди щодо запропонованих проектів. Це дозволить врахувати різноманітні потреби та погляди різних груп населення та забезпечити широку підтримку прийнятих рішень. Залучення громадян до активного обговорення та навіть процесу відбудови є необхідною умовою, адже міста – це не лише конструкт з вулиць і будинків, це люди та ресурс, яким вони наповнюють цей простір. Ключове місце має займати людина з її потребами та вимогами, а не інтереси забудовників. Попередній досвід відбудови та реконструкції показав, що відсутність діалогу з мешканцями навряд чи сприяє створенню таких міст, які є зручними для проживання саме людей.

У здійсненні дозвільно-реєстраційних процедур необхідно дотримуватися прозорих та однакових правил для всіх учасників процесу. Це означає відмову від корупційних практик, шахрайства та будь-яких інших форм недобросовісної поведінки, а також забезпечення чіткості та прозорості у прийнятті рішень щодо надання дозволів та реєстрації будівельних об'єктів.

4. Системний моніторинг та контроль фінансових потоків, спрямованих на відбудову міст у повоєнний період в Україні, який є невід'ємною складовою ефективного управління процесом реконструкції. З урахуванням великої кількості коштів, які вкладуються у відновлення інфраструктури, важливо мати систему контролю, що дозволяє вчасно виявляти та усувати будь-які недоліки або зловживання. Постійний моніторинг забезпечує прозорість та відкритість у використанні фінансових ресурсів, що важливо для збереження довіри громадськості та міжнародних партнерів. Це також допомагає уникнути випадків корупції та недостатньої ефективності використання

коштів. Контроль фінансових потоків включає в себе систему обліку, аудиту та звітності, що дозволяє точно відслідковувати кожен грошовий переказ та його використання. Такий підхід дозволяє оперативно реагувати на будь-які виявлені проблеми та забезпечує ефективне використання фінансових ресурсів для максимального досягнення цілей відновлення міст [2].

5. Запровадження системи сталого поводження з відходами будівництва і знесення, що передбачатиме встановлення нового порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням будівель та споруд внаслідок війни; провести сортування не менше 30% відходів від руйнування на утворених місцях тимчасового зберігання; переробку та утилізація утворених відходів будівництва і знесення [4].

6. Відновлення стану пошкодженого житла і забезпечити компенсацію у разі недоцільності відновлення житла (значні пошкодження, руйнування, тощо). У зв'язку з цим, необхідно розробити систему, яка б забезпечила не лише відновлення житла, але й надавала компенсацію тим особам, чиє житло виявилось неефективним для відновлення. Це включає в себе виплату фінансової компенсації або надання альтернативного житла в рамках програм соціальної підтримки. Така система має передбачати ретельну оцінку пошкодження житла та індивідуальних потреб постраждалих сімей. Крім того, важливо враховувати прозорість та справедливість у розподілі компенсаційних виплат, а також забезпечити доступ до інформації про права та можливості для отримання допомоги. Така система компенсації допоможе забезпечити справедливе та ефективне відновлення житлового фонду в постраждалих районах, сприяючи процесу реінтеграції та відновленню нормального життя для мешканців [2].

7. Забезпечення належного залучення місцевих громад. Ця аксіоматична теза, на жаль, потребує окремого виділення. Місцеві громади, міста – не виконавці плану відновлення, вони мають бути повноцінними суб'єктами та партнерами у повоєнному відновленні міст України. Для забезпечення належного залучення місцевих громад необхідно враховувати наступні аспекти: 1) партнерство і консультації, що передбачають залучення місцевої влади, громадських організацій, бізнесу та інших зацікавлених сторін на етапі планування та розробки стратегій відновлення; 2) участь громадян – створення можливостей для активної участі місцевих жителів у прийнятті рішень щодо відновлення і розвитку їхніх міст; 3) прозорість та відкритість, як забезпечення доступу до інформації про процеси відновлення, фінансові ресурси та прийняття рішень для всіх зацікавлених сторін; 4) капіталізація місцевих ресурсів: використання потенціалу місцевих громад та їхніх ресурсного потенціалу у процесі відновлення, включаючи традиції, знання, робочу силу тощо; 5) створення платформ для діалогу, розвиток взаємодії між місцевими

громадами, органами публічної влади та іншими зацікавленими суб'єктами для спільного вирішення проблем та пошуку оптимальних рішень.

8. Упровадження європейських правил оцінки та практик перевірки стабільності показників будівельної продукції та загалом, використання європейського досвіду щодо реконструкції та відновлення міст. Крім небачених руйнувань, спричинених російським агресором у збройних конфліктах останніх десятиліть, важливість процесу відновлення після війни для України полягає і в тому, що його можна розглядати як ключовий етап у загальному стратегічному плані інтеграції до Європейського Союзу [6]. Багато країн Європи, які пережили війни та конфлікти в минулому столітті, зокрема Польща (Варшава), Голландія (Роттердам), Німеччина (Дрезден), Великобританія (Лондон), Боснія та Герцеговина успішно відновили свої міста, забезпечивши їх сталість і процвітання. Наприклад, деякі країни Європи вдосконалили системи управління відновленням, включаючи ефективне використання ресурсів та залучення місцевих громад до процесу прийняття рішень. Крім того, європейські країни розвинули інноваційні підходи до відновлення інфраструктури та розвитку міст, зокрема застосування новітніх технологій та розробка стратегій сталого розвитку. Причиною всіх вдалих прикладів у Європі можемо назвати такі ключові фактори: 1) добре скоординовані зусилля спеціально створених організацій чи комітетів на місцях; 2) внесок городян; 3) великі інвестиції. Ще одним ключовим елементом є ефективне спілкування між владою, громадськістю та бізнесом, а також наявність чітких стратегій та планів дій. Такий підхід дозволяє ефективно використовувати ресурси, залучати інвестиції та забезпечувати стале і стійке відновлення інфраструктури та життєвого середовища для місцевого населення [5,14]. В цілому необхідно розширювати мережу партнерства з європейськими країнами та містами, що дозволить не тільки використовувати кращі практики зарубіжного досвіду, але й залучати грантову чи гуманітарну допомогу від іноземних муніципалітетів для відновлення постраждалих українських територій.

Висновки. Збройна агресія росії проти України та тимчасова окупація частини її території поглибила розрив у рівнях розвитку регіонів, спричинила руйнування значної кількості міст та сіл, об'єктів критичної інфраструктури, посилила міграційне навантаження регіонів внаслідок вимушеного внутрішнього переміщення населення, підвищила підприємницькі та інвестиційні ризики. Українські міста вже за умов сьогодення стикаються зі значними викликами внаслідок воєнних дій та змін в соціально-економічному середовищі держави. Ці проблеми включають руйнування критичної інфраструктури, житлового фонду, комунальної інфраструктури, а також втрату населення та цінних кадрів. У цих умовах навіть міста, які не зазнали

значних руйнувань під час військової агресії РФ, мають значні проблеми, такі як: облаштування життєдіяльності внутрішньо переміщених осіб, відтік професійних кадрів та знищення (в кращому випадку – релокація) бізнесу, обмеження у використанні коштів міського бюджету тощо.

Для успішного повоєнного відновлення міст України потрібно розробити і впровадити комплексні стратегії та плани дій, які враховують всі аспекти відновлення, включаючи законодавчі зміни, забезпечення прозорості та публічності процесів, ефективний контроль фінансових потоків та створення системи сталого поводження з відходами будівництва і знесення. Важливою складовою успішного відновлення міст є активна участь громадськості та встановлення ефективних механізмів взаємодії між владою, бізнесом та громадськістю для спільного розв'язання проблем та досягнення сталого розвитку міст. Повоєнне відновлення міст в Україні потребує комплексного та системного підходу, що передбачає використання європейського повоєнного досвіду, співпрацю всіх зацікавлених сторін та ефективне використання ресурсів для забезпечення сталого розвитку міст та підвищення якості життя їх мешканців. Лише за таких умов українські міста стануть людиноцентричними та безбар'єрними зі збереженням власної ідентичності.

Література:

1. Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
2. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf
3. Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зростає до майже \$155 млрд — оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/>
4. Повоєнне відновлення міст України: зелена відбудова та зелена трансформація. Ав.кол.: Андрусевич А., Андрусевич Н., Козак З., Романко С. – Аналітичний документ. – Листопад 2022. 43 с.
5. Повоєнне відновлення України. Стати кращими, ніж були. URL: <https://www.ukrainer.net/povoienne-vidnovlennia-ukrainy/>
6. Програма комплексного відновлення допоможе у формуванні системного підходу до відбудови держави. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3821039-kompleksne-vidnovlennia-gromad-ta-regioniv-iz-cogo-pocati.html>
7. “Про засади державної регіональної політики”: Закон України від 1 січ. 2024 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
8. “Про регулювання містобудівної діяльності”: Закон України від 4 січ. 2024 року № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
9. “Про створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни”: Указ Президента України від 21 квіт. 2022 року № 266. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>

10. рф завдала інфраструктурі України збитків на 155 млрд доларів, – Київська школа економіки. URL: <https://rubryka.com/2024/02/12/rf-zavdala-infrastrukturi-ukrayiny-zbytkiv-na-155-mlrd-dolariv-kyyivska-shkola-ekonomiky/>

11. Скільки буде коштувати повоєнне відновлення України: перші оцінки. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/28/infografika/ekonomika/skilky-bude-koshtuvaty-povoynenne-vidnovlennya-ukrayiny-pershi-oczinky>

12. Туди прийшов «руський мир»: які міста України були повністю або частково зруйновані під час війни. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryshov-ruskyj-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnistyu-abo-chastkovo-zrujnovani-vijny#google_vignette

13. Усе менше охочих повертатися. Як змінилися настрої українських біженців. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/03/25/711576/>

14. Чим прислужитися Україні- світовий досвід повоєнної відбудови. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3690887-cim-prisluzitsa-ukraini-svitovij-dosvid-povoennoi-vidbudovi.html>

References:

1. Vnutrishn'o peremishheni osobi [Internally displaced persons]. *www.msp.gov.ua* Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> [in Ukrainian].

2. Doslidzhennja iniciativ u sferi povoennoho vidnovlennja [Study of initiatives in the field of post-war reconstruction]. *ednannia.ua* Retrieved from https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf [in Ukrainian].

3. Zagal'na suma zbitkiv, zavdana infrastrukturi Ukraïni, zrosla do majzhe \$155 mlrd — ocinka KSE Institute stanom na sichen' 2024 roku [The total amount of damage caused to the infrastructure of Ukraine has increased to almost \$155 billion — KSE Institute estimate as of January 2024]. *kse.ua* Retrieved from <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> [in Ukrainian].

4. Andrusevich, A., Andrusevich, N., Kozak, Z., Romanko, S. (2022). *Povoenne vidnovlennja mist Ukraïni: zelena vidbudova ta zelena transformacija* [Post-war reconstruction of Ukrainian cities: green reconstruction and green transformation]. Listopad [in Ukrainian].

5. Povoenne vidnovlennja Ukraïni. Stati krashhimi, nizh buli [Post-war restoration of Ukraine. Become better than you were]. *www.ukrainer.net* from <https://www.ukrainer.net/povoienne-vidnovlennia-ukrayny/> [in Ukrainian].

6. Programa kompleksnogo vidnovlennja dopomozhe u formuvanni sistemnogo pidhodu do vidbudovi derzhavi [The comprehensive recovery program will help in the formation of a systemic approach to the reconstruction of the state]. *www.ukrinform.ua* Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3821039-kompleksne-vidnovlennja-gromad-ta-regioniv-iz-cogo-pocati.html> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukraïni “Pro zasadi derzhavnoï regional'noi politiki” [The Law of Ukraine "On the principles of state regional policy"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukraïni “Pro reguljuvannja mistobudivnoi dijial'nosti” [The Law of Ukraine “On regulation of urban planning activities”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> [in Ukrainian].

9. Ukaz Prezidenta Ukraïni "Pro stvorennja Nacional'noï radi z vidnovlennja Ukraïni vid naslidkiv vijni" [Decree of the President of Ukraine The "On the establishment of the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> [in Ukrainian].

10. rf zavdala infrastrukturi Ukraïni zbitkiv na 155 mlrd dolariv, – Kiïvs'ka shkola ekonomiki [The Russian Federation caused damage to the infrastructure of Ukraine in the amount of 155 billion dollars, - Kyiv School of Economics]. *rubryka.com* Retrieved from <https://rubryka.com/2024/02/12/rf-zavdala-infrastrukturi-ukrayiny-zbytkiv-na-155-mlrd-dolariv-kyivska-shkola-ekonomiky/> [in Ukrainian].

11. Skil'ki bude koshtuvati povoenne vidnovlennja Ukraïni: pershi ocinki [How much will the post-war reconstruction of Ukraine cost: first estimates]. *www.slovoidilo.ua* Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/28/infografika/ekonomika/skilky-bude-koshtuvaty-povoyenne-vidnovlennja-ukrayiny-pershi-oczinky> [in Ukrainian].

12. Tudi priyshov «rus'kij mir»: jaki mista Ukraïni buli povnistju abo chastkovo zrujnovani pid chas vijni ["Russian peace" came there: which cities of Ukraine were completely or partially destroyed during the war.]. *www.slovoidilo.ua* Retrieved from https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryyshov-ruskyj-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnisty-abo-chastkovo-zrujnovani-vijny#google_vignette [in Ukrainian].

13. Use menshe ohochih povertatisja. Jak zminilisja nastroi ukraïns'kih bizhenciv. [Fewer and fewer are willing to return. How the attitudes of Ukrainian refugees have changed]. *www.epravda.com.ua* Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/03/25/711576/> [in Ukrainian].

14. Chim prisluzhitisja Ukraïni- svitovij dosvid povoennoï vidbudovi [How to serve Ukraine - world experience of post-war reconstruction]. *www.ukrinform.ua* Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3690887-cim-prisluzitsa-ukraini-svitovij-dosvid-povoennoi-vidbudovi.html> [in Ukrainian].

УДК 351:001.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-403-412](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-403-412)

Єрмоленко Оксана Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, проспект Науки, 9-А, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-0204, <https://orcid.org/0000-0002-3599-9016>

Осьмірко Інна Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, фінансів і обліку, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, вулиця Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел.: (0572) 681-434, <https://orcid.org/0000-0002-7967-8230>

Лозинська Тамара Миколаївна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3, 36003, моб. тел. (095) 059-44-39, <https://orcid.org/0000-0003-2858-9374>

ПИТАННЯ КОМУНІКАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В АДМІНІСТРАТИВНИХ СИСТЕМАХ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті зроблено аналіз комунікаційних відносин в адміністративній сфері України та досліджено шляхи підвищення їх ефективності в умовах воєнного стану. Авторами надано приклади застосування усталених та сучасних засобів комунікації, які вирішують проблему комунікаційної взаємодії в адміністративній системі шляхом забезпечення безперервності зв'язку. У дослідженні наведені перспективні та ефективні напрями комунікації, засновані на впровадженні цифрових технологій та сервісів, які можуть бути цінними інструментами для електронного урядування. На сьогоднішній день електронне урядування та діджиталізація відіграють значну роль у розвитку всіх сфер життя населення. Зазначено, що швидкість обміну інформацією впливає на прийняття урядових рішень, обізнаність громадськості та якість життя. Обмін інформацією між учасниками комунікативних відносин можна покращити шляхом створення ефективних систем зворотного зв'язку, координації інформаційних потоків, впровадження заходів контролю для формування різних гілок інформаційної взаємодії, запровадження систем збору пропозицій, підготовки інформаційних

матеріалів та застосування новітніх інформаційних технологій йдеться у статті. Автор зосереджує увагу на зворотному зв'язку як формі комунікації та встановлює, що двосторонній обмін інформацією в державному управлінні, хоча й повільніший, ніж односторонній, є більш ефективним для зниження соціальної напруги та підвищення впевненості в правильності інтерпретації повідомлень. Підкреслюється, що за відповідно до правильного використання медіа-каналів комунікація може бути цінним інструментом для заспокоєння кризових явищ, а моделі комунікації з місцевим населенням через соціальні мережі дають змогу розширити можливості для взаємодії в адміністративній сфері. Автори підкреслюють, що використання сучасних комунікаційних інструментів значною мірою залежить від доступності мережі Інтернету та інших ресурсів.

Ключові слова: територіальна громада, публічне управління, комунікаційна політика, комунікаційний процес, суспільство, потенціал, взаємодія, цифрове урядування.

Yermolenko Oksana Oleksandrivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Public Administration and Economic Policy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 9-A Nauky Ave., 9-A, Kharkiv, 61166, tel.: (057) 702-0204, <https://orcid.org/0000-0002-3599-9016>

Osmirko Inna Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Finance and Accounting, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskykh St., Kharkiv, 61002, tel.: (0572) 681 434, <https://orcid.org/0000-0002-7967-8230>

Lozynska Tamara Mykolaivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public Management and Administration, Poltava State Agrarian University, Poltava, Skovorody St., 1/3, <https://orcid.org/0000-0003-2858-9374>, tel.: (095) 059-44-39, <https://orcid.org/0000-0003-2858-9374>

THE ISSUE OF COMMUNICATION RELATIONS IN ADMINISTRATIVE SYSTEMS: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Abstract. The article analyzes communication relations in the administrative sphere of Ukraine and explores ways of increasing their efficiency in the conditions of martial law. The authors provided examples of the use of established and modern means of communication, which solve the problem of communication interaction in the administrative system by ensuring the continuity of communication. The

research shows promising and effective directions of communication based on the implementation of digital technologies and services, which can be valuable tools for e-government. Today, e-government and digitalization play a significant role in the development of all spheres of the population's life. It is noted that the speed of information exchange affects government decision-making, public awareness and quality of life. Information exchange between participants in communicative relations can be improved by creating effective feedback systems, coordinating information flows, implementing control measures to form various branches of information interaction, introducing systems for collecting proposals, preparing informational materials, and using the latest information technologies, the article says. The author focuses on feedback as a form of communication and establishes that two-way exchange of information in public administration, although slower than one-way, is more effective in reducing social tension and increasing confidence in the correct interpretation of messages. It is emphasized that, according to the correct use of media channels, communication can be a valuable tool for calming crisis phenomena, and models of communication with the local population through social networks make it possible to expand opportunities for interaction in the administrative sphere. The authors emphasize that the use of modern communication tools largely depends on the availability of the Internet and other resources.

Keywords: territorial community, public administration, communication policy, communication process, society, potential, interaction, digital governance.

Постановка проблеми. Питання комунікаційних відносин в адміністративних системах дуже активно досліджується в останні роки. Сьогодні науковці вказують на важливість пошуку шляхів підвищення ефективності такої комунікації, оскільки комунікація набуває особливого значення під час криз, а її роль у воєнний час важко переоцінити. Водночас практичним аспектом налагодження ефективних комунікаційних процесів є необхідність адаптації до поточної ситуації та налагодження зворотного зв'язку. У цьому випадку соціальні медіа є важливим каналом комунікації, за допомогою якого можуть бути встановлені відповідні зв'язки між окремими особами та між організаціями. Наразі 3,5 мільярда людей користуються соціальними мережами, і кількість нових користувачів зростає на мільйон щодня. Жодна комунікаційна стратегія не буде повною без соціальних мереж. Неefективні комунікаційні процеси можуть спровокувати подальші кризи. Тому в час, коли саме існування держави знаходиться під загрозою, необхідно мобілізувати всі зусилля для забезпечення ефективної комунікації в адміністративній системі.

Ефективна комунікація між урядом та громадянським суспільством є назвичайно важливим проявом демократичного розвитку країни. Завдяки

комунікації відбувається зворотній зв'язок, коли уряд краще інформує громадян про свою діяльність та дізнається про оцінку цієї діяльності активною частиною населення.

Незаперечним стає факт того, що в Україні наразі утворюється динамічне суспільство, в якому комунікація посідає важливе місце як ключовий елемент суспільного життя. Як наслідок, комунікація відіграє все більш важливу роль у процесі державотворення та в діалозі між державними інституціями та громадянським суспільством. Без комунікації неможлива належна організація державного управління, як форми взаємодії між різними акторами та суб'єктами управління, а також стратегічної комунікації, яка наразі є одним із найефективніших засобів просування міжнародних акторів своїх інтересів. І хоча в науковій думці все ще існують значні розбіжності щодо її трактування, практика використання стратегічної комунікації набирає обертів дуже швидкими темпами.

Мета статті – дослідити проблеми комунікаційної взаємодії в адміністративній системі та сформулювати перспективні напрями розвитку комунікаційних процесів у кризових ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природа комунікації цікавить вітчизняних та зарубіжних науковців. Низка моделей та механізмів комунікації в державному управлінні була розроблена Н. Драгомирецькою, К. Кандагурою та А. Букачі, які працювали над дослідженням комунікативної діяльності в державних установах [1]. Заслугує на увагу трактування комунікативної функції В. Бебика, окремим аспектам комунікації в державному управлінні присвячено праці В. Гошовської [2]. Інші автори успішно досліджують особливості сучасних комунікативних процесів.

Виклад основного матеріалу. Ефективність державного управління на національному, регіональному та місцевому рівнях залежить від низки факторів. Ключовими з них є ефективність управлінських практик, адекватність адміністративних структур та ефективність комунікаційних систем. При цьому всі адміністративні процеси пронизані інформаційно-комунікаційними зв'язками, які впливають на ефективність системи в цілому. Комунікаційна діяльність допомагає вирішити низку завдань, які дають змогу адміністративним суб'єктам (органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування) повноцінно реалізовувати свої управлінські функції та повноваження.

Базовою передумовою розуміння комунікації є те, що державне управління - це діяльність, спеціально побудована як спеціалізована діяльність з соціального управління. Тому комунікаційна діяльність має специфічні характеристики і повинна бути спрямована на побудову міцних суспільних відносин [1]. Основою для формування таких відносин мають стати

налагоджені комунікаційні зв'язки, які дають можливість громадянам впливати на процеси та способи вирішення нагальних проблем, дають можливість швидко та ефективно приймати важливі рішення та реалізовувати їх у всіх сферах свого життя.

Обмін інформацією між учасниками комунікативних відносин можна покращити шляхом налагодження ефективної системи зворотного зв'язку, координації інформаційних потоків, здійснення управлінських дій щодо формування різних гілок інформаційного обміну, розробки системи збору пропозицій, підготовки інформаційних матеріалів та використання новітніх інформаційних технологій.

Зворотний зв'язок – це форма комунікації, при якій одержувач повідомлення інформує відправника про те, як було отримано адресоване йому повідомлення, що дозволяє значно підвищити ефективність інформаційного обміну. Слід зазначити, що двосторонній обмін інформацією, порівняно з одностороннім, в державному управлінні відбувається повільніше, але є більш ефективним у зниженні соціальної напруги та підвищенні впевненості в правильній інтерпретації повідомлень.

Відповідно до такого зв'язку між суб'єктом і об'єктом управління як учасником комунікативного процесу слід вважати координаційним управлінням [2]. Даний метод має значний потенціал для демократизації процесу ділового спілкування у сфері публічного управління. Водночас, відсутність зворотного зв'язку свідчить про те, що система управління не відповідає європейським стандартам і загальним вимогам українців.

Зазначимо, що зворотний зв'язок забезпечується за допомогою електронних засобів комунікації, які мають безпрецедентний розвиток та зростаюче значення, що свідчить про безперервний розвиток інноваційних технологій. Соціальні мережі також стали невід'ємною частиною комунікаційного менеджменту. Зараз вони активно використовуються в державному управлінні.

Інформаційно насичений сучасний світ вимагає поглибленого аналізу такого явища як соціальні медіа – неодмінної ознаки сучасності. Саме тому в останні роки ми спостерігаємо вибух наукового інтелекту завдяки глобальному аналізу соціальних мереж. Вони стають одними із найголовніших знарядь спілкування в сучасному світі. Можливості означеного інструменту вирізняються передусім тим, що соціальні мережі є не тільки сучасною формою масової комунікації чи формою пошуку й вибірки контенту – це нова форма ЗМІ та публічного спілкування, головною рисою якої є інтерактивність. Дієвість застосовування соціальних мереж і можливість подальшого розвитку означеної форми масової комунікації засвідчується її енергійним поєднанням у суцільну систему політичних комунікацій (соціальними мережами

користуються органи влади, політичні партії, масові організації, громадські активісти).

Соціальні мережі в інформаційному суспільстві стають важливим знаряддям, яке масово застосовують державні установи, партії, політичні лідери та представники громадянського суспільства для задоволення своїх інтересів. Сьогодні соціальні мережі проникли практично на всі етапи і аспекти політичної комунікації, включаючи: передвиборчу кампанію, управління державою, вирішення соціально-економічних проблем, через використання соціальних мереж мобілізують і координують політичну діяльність мас, організовують і проводять протести, мітинги, демонстрації, формуючи громадську думку та стаючи місцем громадянського обговорення.

Соціальні медіа створили можливість переміщення від односторонньої комунікації (надання інформації громадськості) до двосторонньої комунікації, включаючи коментування, залучення фоловерів спільноти до діалогу та визнання їхніх відгуків. Гарна можливість прямо відповідати на запитання та коментарі громадськості, допомагає ухилитись від непорозумінь і неправдивої інформації. Отже, чим більш організованою буде ваша присутність у соціальних мережах, тим кращим буде ваш зв'язок із громадськістю. Сьогодні, можливо, немає більш дієвого каналу для виконання комунікаційної стратегії, аніж сучасні соціальні мережі.

Велике охоплення цільових користувачів є однією з найважливіших прерогатив соціальних мереж, адже вони створюють прямий канал комунікації з населенням, дякуючи якому можна не тільки мати більше контролю над подачею фактів та аргументів, але й про себе – можна охопити свою цільову аудиторію більш ефективно, комплексно та енергійніше.

Окрім ведення веб-сайтів, адміністрації та представницькі органи інформують громадськість через низку комунікаційних платформ, мають власні канали та спілкуються з громадськістю на щоденній основі. Використання соціальних мереж на думку авторів є актуальним та мають велику перевагу. Вони можуть дозволити стрімко поширювати матеріали, здійснювати діалог зі спілками та населенням, здійснювати реагування на проблемні питання та легко їх вирішувати. Одночасно, соціальні медіа є способом діалогу. Тож, на відміну від звичних медіа, вони не тільки популяризують інформацію, а й дозволяють здійснювати обмін повідомленнями та отримувати зворотній зв'язок. Всі ці чинники роблять соціальні медіа дієвим інструментом спілкування, а найбільше в кризових ситуаціях. Найважливішими перевагами соціальних медіа (каналу прямої комунікації з громадськістю) стають:

- 1) можливість контролювати подачу фактів і аргументів;
- 2) краще, повніше і швидше охопити цільову аудиторію [6].

Оцінюючи розвиток соціальних мереж та статистику кількості інтернет-користувачів за останні роки, можна з упевненістю сказати, що обидві форми комунікації мають стійку тенденцію до зростання, при загальній тенденції скорочення населення через природні фактори до 2021 та 2022 років, особливо у 2022 році - повномасштабне вторгнення та окупація території. Тому внутрішня міграція та виїзд цивільного населення за межі країни зростатимуть. Тим не менш, серед українців, що залишилися, зростає використання цифрових пристроїв та соціальних мереж як основного засобу комунікації [8].

Агресія сусідніх країн є тригером для пошуку громадянами інформації. Так, майже 77% громадян отримують новини з соціальних мереж, далі йде телебачення (близько 67%) та інтернет (трохи більше 61%) [9]. При цьому більшість людей мають активні акаунти в різних соціальних мережах: 66% в Telegram, 61% в YouTube і 58% в Facebook [9].

З початком повномасштабних військових дій в Україні виникла потреба в інформаційній підтримці, серед іншого, для забезпечення донесення до українського суспільства достовірної інформації. Сьогодні зрозуміло: «Соціальні мережі відіграють значну роль у кризовій комунікації. По-перше, вони відкривають широкі комунікаційні можливості, а по-друге – приховують серйозні ризики і небезпеки, що можуть бути створені кризовими ситуаціями» [4].

Незначне непорозуміння може призвести до повномасштабної кризи. Однак за умови правильного використання медіа-каналів комунікація може бути важливим інструментом для нівелювання кризових ситуацій. Щоб уникнути фейків і паніки, в кожній області були створені телеграм-канали обласних адміністрацій. Кабінет Міністрів України опублікував список з посиланнями [5].

Напруженість у міждержавних відносинах та особливості суспільних трансформацій як на міжнародному рівні, так і всередині України зумовили необхідність підвищення ролі стратегічних комунікацій в адміністративній системі. Як свідчить аудит комунікаційних ресурсів міністерств та відомств, вищезазначені проблеми наразі набувають в Україні все більшої гостроти. Загальна функція стратегічної комунікації відсутня, а більшість функціональних обов'язків фахівців зводяться до тактичних дій. Відсутнє прогнозування та стратегічне планування на основі суспільного запиту. Внутрішня комунікація та співпраця між відомствами відсутня або не налагоджена, а деякі міністерства не намагаються налагодити комунікацію та співпрацю з іншими міністерствами.

Комунікаційними цілями цієї Стратегії є:

сформувані стійку проєвропейську більшість в українському суспільстві та сприяти розумінню державної політики у сфері європейської інтеграції як процесу реформ всередині України, що впливає на життя всіх українців;

підвищити обізнаність громадськості про можливості та перспективи, які відкриває Угода про асоціацію та інші інструменти у сфері взаємного співробітництва;

підвищення обізнаності громадськості щодо європейських цінностей та стандартів у сфері верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод, забезпечення гендерної рівності та подолання дискримінації в усіх її формах і проявах;

протидія дезінформації, спрямованій на дискредитацію відносин України з ЄС та майбутнього членства України в ЄС. [8].

Зазначимо, що стратегічний підхід до розвитку комунікаційних систем, безсумнівно, свідчить про увагу органів державної влади до вдосконалення адміністративної системи, розширення можливостей для участі громадськості, підвищення якості розвитку та прозорості комунікаційного процесу.

Отже, сутність стратегічної комунікації полягає в об'єднанні, координації, активізації та використанні ресурсів і компетенцій державного управління, маркетингу, журналістики, соціології, психології, бізнесу та реклами з урахуванням їхньої специфіки та основних складових. А це передбачає наявність великої кількості суб'єктів стратегічної комунікації, різноспрямовані зв'язки яких утворюють систему.

Прозорість і відкритість органів державного управління є важливими елементами демократизації адміністративної системи. Ефективна комунікація є елементом структури управління демократичної держави в модернізації державних інститутів, сприяючи тим самим зміцненню важливих напрямів діяльності форми правління [5]. Налагодження механізмів комунікації, в умовах воєнного стану, сприяє монолітизації суспільства та вирішує багато стратегічних і тактичних завдань.

Обмін інформацією та розуміння її важливості для учасників комунікаційного процесу значно сприяє розвитку комунікаційної взаємодії. Завдяки використанню мобільних додатків місцеві жителі були поінформовані про актуальні новини, статистичні дані, важливу інформацію щодо підключення до водо-, електро- та газопостачання та інші корисні теми. Така модель комунікації з місцевими жителями через соціальні мережі значно розширила можливості взаємодії в адміністративній сфері, ще більше підвищивши популярність офіційних повідомлень і водночас розширивши їхню читацьку аудиторію [6].

Однак вразливість цієї форми комунікації полягає в тому, що месенджер працює тільки за умови підключення до інтернету. Водночас налагодження неналежної комунікації в соціальних мережах може призвести до загрозливих ситуацій, втрати довіри до певних посадових осіб та падіння авторитету державних інституцій загалом.

Особлива роль соціальних мереж у комунікації, по-перше, відкриває широкий спектр комунікаційних можливостей, а по-друге – приховує ризики та небезпеки, які можуть створити кризові ситуації. Неточні повідомлення і, як наслідок, неправильна інтерпретація контенту, обмеження потоку інформації, неадекватна адаптація громади та користувачів соціальних мереж до інформаційного простору або неправильна тональність спілкування можуть викликати серйозні занепокоєння в суспільстві [8].

Загалом, стратегічна комунікаційна політика держави має бути направлена на вдосконалення обізнаності громадськості, щодо діяльності органів державної влади, особливо в критичні моменти, коли ставиться під сумнів сенс їхнього існування.

Висновки. Таким чином, забезпечення належного рівня державних послуг практично неможливе без зворотного зв'язку з громадянами та соціальних мереж. Це пов'язано з тим, що двосторонній зв'язок дозволяє налагодити адміністративні відносини та соціальний діалог між адміністративними органами та громадянами (споживачами послуг). У довгостроковій перспективі 20% користувачів Інтернету та 26% користувачів соціальних мереж ще не скористалися наявними можливостями цифрової комунікації. Тому успішне використання соціальних медіа може розширити комунікаційні зв'язки в секторі державного управління, дозволивши вивести відносини між суспільством і владою на новий рівень і стати цінним інструментом цифрового врядування в кризові часи.

Успішний розвиток комунікаційної складової системи управління потребує рівномірного та одночасного розвитку всіх її компонентів. Розвиток інформаційної складової, що базується на знаннях, утворення інституційної основи, розроблення стратегічних інституцій, які не лише вирішують нагальні проблеми, а й підтримують сталий розвиток суспільства, орієнтований на майбутнє, формування цифрових ресурсів в частині комунікаційної взаємодії, участь громадян у прийнятті надзвичайно важливих державних рішень.

Література:

1. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО: навч. посіб. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 180 с.
2. Коваленко С. В. Месенджер як альтернативна форма офіційного інформування та оповіщення в громаді. Збірник матеріалів IV Міжнародна науково-практичної конференції «Сучасна парадигма публічного управління» (10–12 листопада 2022 р.). Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2022. С. 958.
3. Драгомирецька Н. М., Кандагура К. С., Букач А. В. Комунікативна діяльність в державному управлінні: навч. посіб. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. 180 с.
4. Комунікації в публічному управлінні: аспекти організаційної культури та ділового спілкування : навч. посіб. / уклад.: Гошовська В. А. та ін. Київ : К.І.С., 2016. 130 с.
5. Кушнір О. В. Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні. URL: <http://goal-int.org/ponyattya-tasutnist-strategichnixkomunikacii-usuchasnomuukrainskomu-derzhavotvorenni/> (дата звернення 20.04.2024).

6. Робота із соціальними мережами. Посібник з питань використання соціальних мереж, розроблений Департаментом преси і публічної інформації Консультативної місії ЄС в Україні. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/wp-content/uploads/2020/09/Working-with-Social-Media-Compendium-UKRAINIAN-AUGUST2020-FOR-PUBLICATION.pdf> (дата звернення 20.04.2024).

7. Ткачова Н. М., Ключник А. В. Нормативно-правове регулювання громадських слухань як форми взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2021. № 22. С. 40-45.

8. Чуприна А. Роль соціальних мереж у кризовій комунікації в умовах війни. URL: <https://blog.liga.net/user/achupryna/article/45924> (дата звернення 20.04.2024).

9. DIGITAL 2023: UKRAINE. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-ukraine/> (дата звернення 20.04.2024).

References:

1. Grebeniuk, M. V. (2017). *Osnovy stratehichnykh komunikatsiy za standartamy NATO [Fundamentals of strategic communications according to NATO]*. Kyiv: NUOU named after Ivan Chernyakhovsky [in Ukrainian].

2. Kovalenko, S. V. (2022). Mesendzher yak al'ternatyvna forma ofitsiynoho informuvannya ta opovishchennya v hromadi [Messenger as an alternative form of official information and notification in the community]. *IV Mizhnar. naukovo-praktychnoi konferentsii «Suchasna paradyhma publichnoho upravlinnia» – Modern paradigm of public management: collection. materials IV International science-practice conference.* (p. 958). Lviv: Ivan Franko National University [in Ukrainian].

3. Dragomiretska, N. M., Kandagur, K. S., & Bukach, A. V. (2017). *Komunikatyvna diyal'nist' v derzhavnomu upravlinni [Communicative activity in public administration]*. Odesa: ORIDU NADU [in Ukrainian].

4. Hoshovska, V. A. (2016) *Komunikatsiyi v publichnomu upravlinni: aspekty orhanizatsiyanoi kul'tury ta dilovoho spilkuvannya [Communications in public administration: aspects of organizational culture and business communication]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

5. Kushnir, O. V. *Ponyattya ta sutnist' stratehichnykh komunikatsiy u suchasnomu ukrayins'komu derzhavotvorenni [The concept and essence of strategic communications in modern Ukrainian state-building]*. Retrieved from <http://goal-int.org/ponyattya-tasutnist-strategichnixkomunikacii-usuchasnomuukrainskomu-derzhavotvorenni/> [in Ukrainian].

6. Robota iz sotsial'nymy merezhamy. Posibnyk z pytan' vykorystannia sotsial'nykh merezh, rozroblenyj Departamentom presy i publichnoi informatsii Konsul'tatyvnoi misii YeS v Ukraini [Work with social networks. Guide on the use of social networks, developed by the Press and Public Information Department of the EU Consultative Mission in Ukraine]. *euam-ukraine.eu*. Retrieved from <https://www.euam-ukraine.eu/wp-content/uploads/2020/09/Working-with-Social-Media-Compendium-UKRAINIAN-AUGUST2020-FOR-PUBLICATION.pdf> [in Ukrainian].

7. Tkacheva, N. M., & Klyuchnyk, A. V. (2021). Normatyvno-pravove rehulyuvannya hromads'kykh slukhan' yak formy vzayemodiyi orhaniv vlady ta instytutiv hromadyans'koho suspil'stva [Normative and legal regulation of public hearings as a form of interaction between authorities and institutions of civil society]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini – Public management and administration in Ukraine*, 22, 40-45 [in Ukrainian].

8. Chupryna, A. *Rol' sotsial'nykh merezh u kryzoviy komunikatsiyi v umovakh viyny [The role of social networks in crisis communication in war conditions]*. Retrieved from <https://blog.liga.net/user/achupryna/article/45924> [in Ukrainian].

9. DIGITAL 2023: UKRAINE. *datareportal.com*. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2023-ukraine/> [in English].

УДК 621.311.22(477.83)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-413-422](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-413-422)

Іванова Гергана Тодорівна аспірантка, ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0008-6986-6837>

ІСТОРІЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ АТОМНОЇ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ: ВІД БУДІВНИЦТВА ДО ОКУПАЦІЇ

Анотація. У статті проаналізовано історію Запорізької атомної електростанції, починаючи з моменту її будівництва і до її окупації у 2022 році. Вже на етапі будівництва були допущені серйозні помилки через швидкість, з якою проводилися роботи на декількох блоках. Це призвело до скорочення термінів та витрат на робочу силу, але зацікавленість у швидкому завершенні проекту відіграла негативну роль у забезпеченні якості виробництва. Як результат цих недоліків - у 1984 році сталася пожежа. Однак не зважаючи на це, станцію запущено в експлуатацію в 1995 році.

ЗАЕС є найбільшою атомною станцією у Європі та однією з 10 найбільших у світі. До повномасштабної війни, станція щорічно генерувала близько 40 млрд кВт-год електроенергії. Нині ЗАЕС окупована російськими бойовиками, що становить величезну загрозу ядерної катастрофи. Захист атомних електростанцій від навмисних або фізичних атак є основним викликом у сфері ядерної енергетики та безпеки. Різні об'єкти, включаючи атомні електростанції, дослідницькі реактори, об'єкти військової інфраструктури, де проводяться роботи з ядерним паливом, заводи зі збагачення урану, підприємства, які виробляють ядерне паливо, а також потенційно уранові шахти, піддаються ризику атак, які можуть призвести до масштабного викиду радіоактивних речовин

Метою статті є поглиблене розуміння історичних аспектів будівництва ЗАЕС та її наслідків, включаючи сучасні події після початку повномасштабної війни. Розуміння цих історичних фактів допомагає краще оцінити поточні ризики та виклики, з якими стикається ЗАЕС під час окупації. Якщо в минулому виникали проблеми з безпекою через недоліки в конструкції, це може зробити станцію ще більш вразливою до актів саботажу під час окупації з 2022 року. Корпуси реакторів ЗАЕС спроектовані та побудовані з урахуванням величезних внутрішніх та зовнішніх навантажень, і мають запас міцності, здатний перевищувати енергію, що можлива в аварійних ситуаціях, таких як витік енергії на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 році.

Проте, важка артилерія, яка знаходиться в районі ЗАЕС, може пробити захисну оболонку реактора та пошкодити її при багаторазових попаданнях у ту ж саму точку. Будівля захисного контуру не розрахована на атаки, такі як ракетна атака "Калібру" або "Точки У".

Ключові слова: історія науки і техніки, Запорізька атомна станція (ЗАЕС), атомна енергетика, енергопостачання, технічний розвиток, міжнародна енергетична безпека, війна, потенційні загрози

Ivanova Gergana Todorivna PhD student, State Institution "G.M. Dobrov Institute for Research of Scientific and Technical Potential and History of Science of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, <https://orcid.org/0009-0008-6986-6837>

A NEW PENSION AGENCY WILL EMERGE IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the history of the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant, from the moment of its construction to its occupation in 2022. Already at the construction stage, serious mistakes were made due to the speed with which work was carried out on several units. This led to a reduction in time and labor costs, but the interest in completing the project quickly played a negative role in ensuring the quality of production. These shortcomings resulted in a fire in 1984. However, despite this, the plant was put into operation in 1995.

ZNPP is the largest nuclear power plant in Europe and one of the 10 largest in the world. Before the full-scale war, the plant generated about 40 billion kWh of electricity annually. Currently, ZNPP is occupied by Russian militants, which poses a huge threat of a nuclear disaster. Protecting nuclear power plants from deliberate or physical attacks is a major challenge in the field of nuclear energy and safety. Various facilities, including nuclear power plants, research reactors, military infrastructure facilities where nuclear fuel is handled, uranium enrichment plants, nuclear fuel production facilities, and potentially uranium mines, are at risk of attacks that could lead to large-scale releases of radioactive substances.

The purpose of this article is to provide an in-depth understanding of the historical aspects of ZNPP construction and its consequences, including current events after the outbreak of a full-scale war. Understanding these historical facts helps to better assess the current risks and challenges faced by ZNPP during the occupation. If there have been safety issues in the past due to design flaws, this could make the plant even more vulnerable to acts of sabotage during the occupation from 2022. ZNPP reactor vessels are designed and built to withstand enormous internal and external loads, and have a safety margin that can exceed the energy available in an emergency, such as the 1986 Chernobyl nuclear power plant meltdown. However,

heavy artillery in the vicinity of the ZNPP can penetrate the containment and damage it if it hits the same point repeatedly. The containment building is not designed to withstand attacks such as a Kalibr or Point U missile attack.

Keywords: Zaporizhzhia Nuclear Power Plant (ZNPP), nuclear energy, energy supply, technical development, international energy security, war, potential threats

Постановка проблеми. Запорізька атомна електростанція (ЗАЕС) завжди привертала увагу своїм величезним внеском у виробництво електроенергії та розвиток енергетичної інфраструктури. Її історія не лише відображає технологічні досягнення, але й нагадує про важливі аспекти управління та безпеки в атомній промисловості. Починаючи з моменту будівництва у 1970-х роках, ЗАЕС виросла в одну з найбільших атомних електростанцій у світі та ключовий компонент енергетичного комплексу України.

Проте, історія будівництва та експлуатації ЗАЕС також містить темні сторони, які можуть вплинути на її сучасний стан. Наприклад, під час будівництва були допущені помилки, що призвели до технічних проблем і навіть аварій. Швидкість виконання робіт та прагнення до швидкого завершення проекту здавалися пріоритетними, але це інколи відбивалося на якості та безпеці. Такі проблеми можуть залишати свій відбиток навіть у сучасний період, особливо в умовах окупації станції.

Після початку повномасштабної війни та окупації, історичний досвід ЗАЕС стає ще більш актуальним. Минулі проблеми та недоліки можуть мати великий вплив на здатність станції впоратися з новими викликами та загрозами. Розуміння цих аспектів стає ключем до ефективного управління та захисту в умовах небезпеки. Тому, вивчення історії ЗАЕС є не лише актуальним, але й необхідним для того, щоб краще розуміти сучасні події та забезпечити безпеку та стійкість у енергетичній сфері.

Мета статті полягає у аналізі історичних аспектів будівництва та експлуатації ЗАЕС, а також її впливу на сучасні події у контексті окупації. Шляхом розкриття мало відомих сторін минулого, включаючи технічні помилки та проблеми управління, виникає необхідність з'ясувати як ці фактори можуть вплинути на поточний стан та здатність ЗАЕС впоратися з новими викликами та загрозами. Це могло б стати основою для захисту енергетичної інфраструктури в умовах ризиків, але наразі це неможливо у зв'язку з окупацією, тим не менш, це підкреслює необхідність подальшого дослідження історичних аспектів ЗАЕС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження історії будівництва та експлуатації ЗАЕС ґрунтуються на аналізі доступних джерел,

серед яких як наукові статті, так і відкриті інтернет-ресурси. Однак відсутність історичних джерел про ЗАЕС є серйозною проблемою. Багато документів, ймовірно, було знищено безпосередньо в архівах ЗАЕС. Тому наявний аналітичний матеріал є лише частковим, але мета цієї статті залишається актуальною. Тим не менш, повномасштабне втручання має найбільш задокументований характер. Завдяки засобам масової інформації, як в Україні, так і за її межами, можна скласти хронологію подій з моменту окупації ЗАЕС. Зокрема, аналіз офіційних заяв НАЕК "Енергоатома", Державної інспекції ядерного регулювання України, Українського Ядерного Товариства тощо, дозволив ретельно розглянути історію будівництва та експлуатації ЗАЕС, а також відобразити сучасні виклики та загрози, з якими стикається ядерна енергетика в умовах геополітичних конфліктів. Такий аналіз є важливим для кращого розуміння важливості безпеки та сталості атомних електростанцій у сучасному світі та виявлення потенціалу для подальшого розвитку цього сектору.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань у роботі використано міждисциплінарну теоретико-методологічну базу, що ґрунтується на сукупності методів як історичної науки, так і суміжних галузей – філософії, соціології, наукознавства та принципів науковості, історизму, об'єктивності, всебічності, системності. У науковому дослідженні застосовано загальнонаукові, спеціально-історичні методи дослідження: історіографічний аналіз і синтез, узагальнення, історико-хронологічний, історико-порівняльний, системно-структурний методи.

Виклад основного матеріалу. Запорізька атомна електростанція – найбільша атомна електростанція в Європі та одна з 10 найбільших у світі. Була побудована в 80-х роках ХХ ст. поблизу міста Енергодар, на південному березі Каховського водосховища на річці Дніпро. Вона експлуатується НАЕК "Енергоатом", яка також управляє Південноукраїнською, Рівненською та Хмельницькою АЕС.

На станції встановлено шість легководних ядерних реакторів ВВЕР–1000 (водно–водяний енергетичний реактор,) під тиском, кожен з яких працює на U^{235} (збагачений уран) і генерує 950 МВт–год, що становить загальну потужність 5,700 МВт–год [8]. Перші п'ять були послідовно введені в експлуатацію між 1985 і 1989 роками, а шостий вже у 1995 році. У 2020 році станція виробила майже половину електроенергії країни, отриманої з атомної енергії, [1] і більше п'ятої частини всієї електроенергії, виробленої в Україні [7]. Поблизу розташована Запорізька теплова електростанція.

Після введення в експлуатацію теплової електростанції. наприкінці 1970–х років було прийнято рішення [НАЕК "Енергоатом", 2015] про будівництво АЕС, яке розпочалося у 1979 році. Керівником будівництва був

призначений Рем Германович Хенох [9]. Це був амбітний проект, побудований за новим методом безперервного будівництва, вперше застосованим на Запорізькій ГРЕС. Він передбачав введення в експлуатацію одного блоку на рік, а це означало, що одночасно потрібно було будувати щонайменше чотири блоки. Крім того, необхідно було створити унікальний серійний зразок енергоблоку з реактором ВВЕР–1000. Радянське керівництво планувало побудувати 200 таких блоків в європейській частині СРСР до 2010 року.

Ключова роль у цьому проекті була відведена ЗАЕС. На будівництві в такому неймовірному темпі працювали щонайменше 10 тисяч людей. Варто зазначити, що такий вид будівництва був досить небезпечним, оскільки похапцем робились помилки (ЧАЕС тому яскравий доказ). Однак, безпека та надійність систематично постає під питання в контексті таких проектів. Зважаючи на історичні прецеденти, аналогічні сценарії та експертну думку, можна зробити висновок про потенційні загрози та ризики, пов'язані із швидким будівництвом атомних електростанцій.

До того ж, до такої стратегії колеги Рема Хеноха ставились доволі скептично. Тим не менш, Хенох зміг знайти прихильників такого серійного методу будівництва і переконати Міністерство енергетики в його необхідності. Йому також вдалося набрати фахівців для будівництва, і люди з усієї країни приїхали працювати на об'єкті [5].

Робота тривала одразу на декількох блоках, що скоротило час будівництва і витрати на робочу силу, але при цьому втрачалась якість виробництва. Яскравим прикладом тому пожежа 1984 року. В цей рік планувалось урочисте відкриття першого блоку. Радянський Союз планував відзначити подію масштабним святкуванням з присвоєнням учасникам будівництва звання Героя Соціалістичної Праці. Але 27 січня сталася пожежа в технічній шахті першого пускового енергоблоку. На щастя, на той момент в реакторі не було ядерного палива, горіло тільки електрообладнання, але вигоріло все на висоту 28 метрів – 700 кілометрів різноманітних кабелів, понад чотири тисячі блоків управління, 41 електродвигун тощо. Причина – вогнетривка поліхлорвінілова ізоляція кабелів. Пожежникам знадобилося 18 годин, щоб взяти пожежу під контроль. Збитки були оцінені в 1,5 млн радянських рублів. Пошкоджене пожежею обладнання було замінено, а роботи на другому блоці продовжилися.

Була порушена кримінальна справа, працювало навіть КДБ, однак теракту не знайшли – причиною біди виявилось самозаймання одного із блоків реле. Керівників – директора ще непрацюючої АЕС Леоніда Прохорова і головного інженера управління будівництва Анатолія Кочергу тихо звільнили. А Рем Германович, напевне, саме з цієї причини не став Героєм Соціалістичної праці.

Пожежа змусила всіх подивитися на атомну енергетику іншими очима. З'явилися кабелі з вогнетривкою оболонкою, проект протипожежного захисту зазнав корінних змін. Почали використовуватися нові матеріали для закриття переходів кабелю через стіни і перекриття.

Перший блок був введений в експлуатацію в грудні 1984 року. За ним з інтервалом в один рік були введені в експлуатацію три інші. У 1989 році був запущений п'ятий блок. Проблеми виникли лише з шостим. Після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році на три роки було введено мораторій на будівництво ядерних об'єктів. Після зняття мораторію будівництво відновилося. У 1995 році 6-й енергоблок було введено в експлуатацію, і ЗАЕС почала працювати на повну потужність [10].

Після запуску шостого енергоблоку Міжнародний інститут фінансів і економічного партнерства (США) відзначив Запорізьку АЕС «Смолоскипом Бірмінгема» – ця нагорода вручається підприємствам за успішне економічне виживання й розвиток в умовах зародження ринкових відносин.

Для підтримання високого рівня професійної підготовки персоналу на ЗАЕС у 1992 р. створено навчально-тренувальний центр, до складу якого входять повномасштабні тренажери – повні аналоги блочних щитів управління першого, третього та п'ятого енергоблоків.

До повномасштабної війни, станція щорічно генерувала близько 40 млрд кВт-год електроенергії, що становить п'яту частину загальнорічного виробництва електроенергії в державі й половину її виробництва на українських атомних станціях. За підсумками роботи у 2000 році Запорізька АЕС визнана однією з трьох найкращих атомних станцій світу, що повністю відповідають вимогам МАГАТЕ.

На Запорізькій АЕС – першій серед атомних станцій України з реакторами типу ВВЕР – було побудоване сухе сховище відпрацьованого ядерного палива. Його технологія базується на зберіганні відпрацьованих паливних збірників у вентильованих бетонних контейнерах, розташованих на майданчику в межах атомної станції. Проектний обсяг сховища – 380 контейнерів, що має забезпечити на найближчі 50 років зберігання відпрацьованих паливних касет, які будуть вилучатися з реакторів протягом усього терміну експлуатації станції.

Оператором усіх чотирьох діючих АЕС України є державне підприємство НАЕК «Енергоатом», яке отримує ядерне паливо за контрактами з компаніями «ТВЕЛ» (РФ) і Westinghouse Electric Sweden (Швеція). «Енергоатом» експлуатує 15 енергоблоків, оснащених водо-водяними енергетичними реакторами загальною встановленою електричною потужністю 13,835 ГВт.

У січні 2021 року відбулася історична подія, коли Запорізька атомна електростанція вперше вийшла на повну проектну потужність, після завершення планового ремонту 5-го енергоблоку та завдяки введенню в експлуатацію лінії електропередачі 750 кВ від ЗАЕС до підстанції «Каховська», що дозволило видати повну потужність станції 6000 МВт в енергосистему України. До введення нової лінії потужність станції мала мережеве обмеження у 5300 МВт [6].

Запорізька АЕС окупована російськими військами з 4 березня 2022 року. Місто-супутник Енергодар також під окупацією. ЗАЕС стала центром триваючої кризи ядерної безпеки, яку світ назвав актом ядерного тероризму. Станція, яка є найбільшою у своєму роді в Європі, зазнала руйнування інфраструктури внаслідок обстрілів та пошкодження ліній електропередач. Потенційна катастрофа може перевищити масштаби попередніх трагедій на атомних електростанціях [2, 3].

Згідно з доповіддю Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ): *"Ситуація в Україні є безпрецедентною"*, - попередив ядерний наглядовий орган ООН. *"Це перший випадок, коли військовий конфлікт стався серед об'єктів великої, усталеної ядерної енергетичної програми"*, - йдеться у звіті [4].

Росія встановила повний контроль над атомною станцією. Корпорація "Росатом" оголосила про апропріацію Запорізької АЕС з метою забезпечення електропостачання на окуповані території. За інформацією з відкритих джерел, на станції постійно перебувають військові, які прямо на території АЕС, всередині машзалів енергоблоків, розмістили свою військову техніку та боєприпаси, перетворивши ядерний об'єкт на військову базу. За даними ГУР Міноборони України повідомляється, що країна-агресор використовує територію ЗАЕС як майданчик для тренування екіпажів FPV-дронів. З 2022 року бойовики створили там школу операторів БПЛА "Архангел". Вони запускають дрони біля 6 реактора, тренувального центру персоналу та ставка-охолоджувача.

Варто згадати, що станція також не має надійного підключення до електромережі, а це створює великий ризик втрати зовнішнього електричного живлення та може призвести до перебоїв у постачанні електроенергії. В 2023 році окупантами було знищено Каховське водосховище, що слугувало надійним джерелом для охолодження енергоблоків.

Працівники Запорізької атомної електростанції перебувають під постійним тиском, їм не дозволяють приносити на роботу фотоапарати та проводять постійні перевірки. Щоб узаконити захоплення станції Росією, співробітники «Росатому» змушують українських працівників ЗАЕС

підписувати документи про її передачу російській компанії під загрозою звільнення.

Враховуючи постійні обстріли з території Росії на Запорізьку атомну електростанцію, існують серйозні ризики виникнення аварійних ситуацій. Хоча корпуси реакторів спроектовані та побудовані з урахуванням величезних внутрішніх та зовнішніх навантажень, і мають запас міцності, здатний перевищувати енергію, що можлива в аварійних ситуаціях, таких як витік енергії на Чорнобильській атомній електростанції у 1986 році. Проте, важка артилерія, яка знаходиться в районі ЗАЕС, може пробити захисну оболонку реактора та пошкодити її при багаторазових попаданнях у ту ж саму точку. Будівля захисного контуру не розрахована на атаки, такі як ракетна атака "Калібру" або "Точки У". Навіть у випадку попадання ракети на відстані 47 метрів від реактора, тиск ударної хвилі перевищить проектні межі захисного контуру, створюючи серйозні загрози безпеці електростанції та її навколишньому середовищу [1].

Незважаючи на рекомендації Міжнародного агентства з атомної енергії про негайне припинення обстрілів на території ЗАЕС та її найближчому оточенні, країна-агресор не дотримується цих рекомендацій.

Висновки. Аналіз історичних аспектів будівництва та експлуатації Запорізької атомної електростанції свідчить про значення розуміння минулого для забезпечення безпеки та сталості атомних електростанцій у сучасному світі. Помилки та недоліки, допущені під час будівництва та експлуатації, можуть мати серйозний вплив на функціонування станції, зокрема в умовах геополітичних конфліктів та окупації.

Особливу увагу слід приділити аналізу технічних помилок та проблем управління, які мали місце під час будівництва ЗАЕС. Швидкість виконання робіт та прагнення до швидкого завершення проекту, без сумніву, мали свої позитивні моменти, проте вони також призвели до компромісів у якості та безпеці. Ці недоліки мають потенціал вплинути на сучасну діяльність ЗАЕС та варто враховуватися у плануванні майбутніх заходів з безпеки.

У світлі повномасштабної війни та окупації, розуміння історичного досвіду ЗАЕС стає надзвичайно актуальним. Попередні помилки та недоліки можуть виявитися критичними у здатності станції впоратися з новими викликами та загрозами. Тому, подальше дослідження історії ЗАЕС, зокрема у контексті її взаємодії з геополітичними процесами, має залишатися пріоритетною задачею для наукової та енергетичної громадськості. Від цього залежить безпека та стійкість енергетичної інфраструктури в умовах постійних змін та загроз.

Література:

1. François Diaz-Maurin. A Ukrainian expert assesses the possible impact of a military attack on the Zaporizhzhia nuclear power plant [Електронний ресурс] / François Diaz-Maurin // Bulletin of the Atomic Scientists. – 2022. – Режим доступу: <https://thebulletin.org/2022/09/a-ukrainian-expert-assesses-the-possible-impact-of-a-military-attack-on-the-zaporizhzhia-nuclear-power-plant/>
2. Grossi R. M. Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine (2nd Summary Report) [Електронний ресурс] / Rafael Mariano Grossi. – 2022. – 52 с. – Режим доступу: https://www.iaea.org/sites/default/files/22/09/ukraine-2ndsummaryreport_sept2022.pdf
3. Grossi R. M. Security Council debates Russian strike on Ukraine nuclear power plant. United Nations News. – Режим доступу: <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113302>
4. Siemaszko C. U.N. Nuclear watchdog calls for a 'security protection zone' around the Russian [Електронний ресурс] / Corky Siemaszko // NBC News. – Режим доступу: <https://www.nbcnews.com/news/world/un-nuclear-watchdog-calls-security-protection-zone-russian-held-zapori-rcna46446>
5. The Zaporizhzhia NPP 1984 fire [Електронний ресурс] // Nuclear Engineering International. – Retrieved from <https://www.neimagazine.com/news/newsthe-zaporizhzhia-npp-1984-fire-10561761>
6. Денькович Я. ЗАЕС вперше в історії вийде на свою проектну потужність у 6000 МВт [Електронний ресурс] / Ярослава Денькович // Wayback Machine. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20210122085648/https://kosatka.media/uk/category/elektroenergiya/news/zaes-vpervyye-v-istorii-vyudet-na-svoyu-proektnyu-moshchnost-v-6-tys-mvt-petr-kotin>
7. Історія ЗАЕС [Електронний ресурс] // Wayback Machine. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20201031035556/https://www.npp.zp.ua/uk/about-us/history>
8. Історія ВП «Запорізька АЕС» [Електронний ресурс] // Енергоатом. – Режим доступу: <https://old.energoatom.com.ua/history-zaes.html>
9. Р. Г. Хенох [Електронний ресурс] // Енергодарський інститут державного та муніципального управління. – Режим доступу: <https://eidmu.zp.ua/institut/rgkhenokh/>
10. Шама О. Як будували ЗАЕС, запускаючи щороку по новому реактору [Електронний ресурс] / Олег Шама // NV України. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yak-buduvali-zaes-zapuskayuchi-shchoroku-po-novomu-reaktoru-vsuperech-byurokratichnim-normam-partaparatu-50336512.html>

References:

1. François Diaz-Maurin. A Ukrainian expert assesses the possible impact of a military attack on the Zaporizhzhia nuclear power plant. Bulletin of the Atomic Scientists. – 2022. – Retrieved from <https://thebulletin.org/2022/09/a-ukrainian-expert-assesses-the-possible-impact-of-a-military-attack-on-the-zaporizhzhia-nuclear-power-plant/>
2. Grossi R. M. Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine (2nd Summary Report). – 2022. – 52 с. – Retrieved from https://www.iaea.org/sites/default/files/22/09/ukraine-2ndsummaryreport_sept2022.pdf
3. Grossi R. M. Security Council debates Russian strike on Ukraine nuclear power plant. United Nations News. Retrieved from <https://news.un.org/en/story/2022/03/1113302>
4. Siemaszko C. U.N. nuclear watchdog calls for a 'security protection zone' around the Russian. NBC News. – Retrieved from <https://www.nbcnews.com/news/world/un-nuclear-watchdog-calls-security-protection-zone-russian-held-zapori-rcna46446>
5. The Zaporizhzhia NPP 1984 fire. Nuclear Engineering International. – Retrieved from <https://www.neimagazine.com/news/newsthe-zaporizhzhia-npp-1984-fire-10561761>

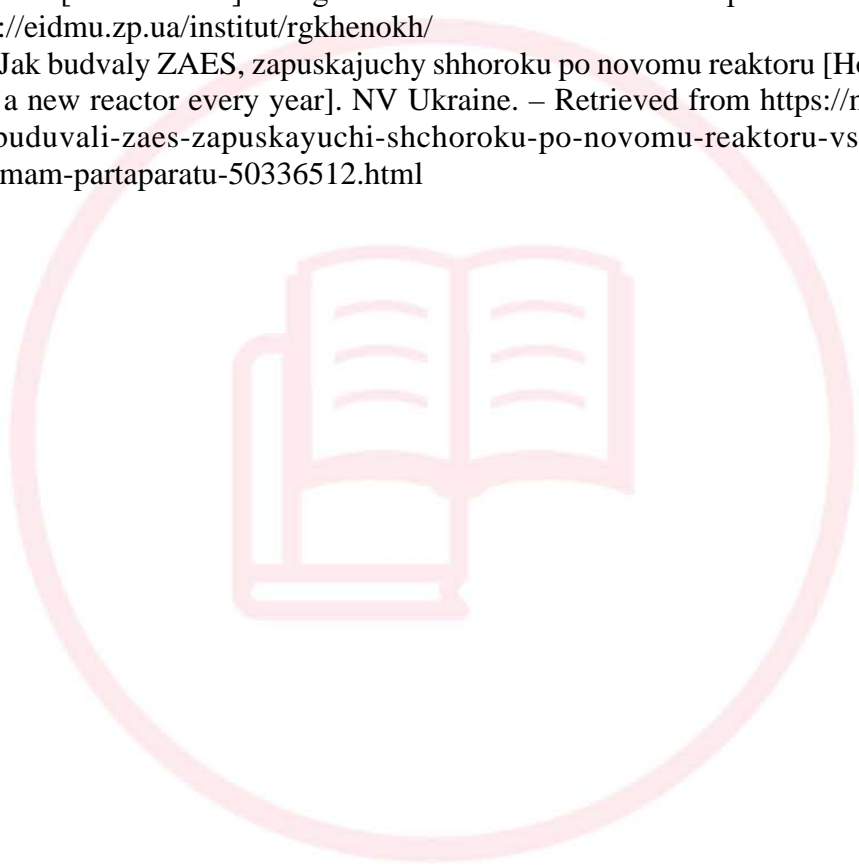
6. Denjkovych Ja. ZAES vpershe v istoriji vyjde na svoju proektnu potuzhnistj u 6000 MVt. [ZNPP will reach its design capacity of 6000 MW for the first time in history]. Wayback Machine. – Retrieved from <https://web.archive.org/web/20210122085648/https://kosatka.media/uk/category/elektroenergiya/news/zaes-vpervye-v-istorii-vyydet-na-svoyu-proektnuyu-moshchnost-v-6-tys-mvt-petr-kotin>

7. Istorija ZAES [History of ZNPP]. Wayback Machine. – Retrieved from <https://web.archive.org/web/20201031035556/https://www.npp.zp.ua/uk/about-us/history>

8. Istorija VP «Zaporizjka AES» [History of Zaporizhzhya NPP]. Energhoatom. – Retrieved from <https://old.energoatom.com.ua/history-zaes.html>

9. R. Gh. Khenokh. [P. G. Henoch]. Energodar Institute of State and Municipal Administration. – Retrieved from <https://eidmu.zp.ua/institut/rgkhenokh/>

10. Shama O. Jak budvaly ZAES, zapuskajuchy shhoroku po novomu reaktoru [How ZNPP was built, launching a new reactor every year]. NV Ukraine. – Retrieved from <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/yak-buduvali-zaes-zapuskayuchi-shchoroku-po-novomu-reaktoru-vsuperech-byurokraticnim-normam-partaparatu-50336512.html>

УДК: 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-423-432](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-423-432)

Кальниш Юрій Григорович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, <https://orcid.org/0000-0001-9185-1094>

Матвєєва Мар'яна Петрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, <https://orcid.org/0000-0002-1046-3557>

Лукияник Руслан Вадимович аспірант, факультет управління і технологій, Державний університет інфраструктури та технологій, <https://orcid.org/0009-0002-7423-7652>

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕСАХ: ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. Вступ. Зі стрімким розвитком науки, технологій, комп'ютерних програм, активно розвивається і цифровізація на глобальному рівні, в результаті чого утворюються цифрові держави.

Сьогодні в Україні, через воєнне вторгнення росії, як ніколи важливою є цифрова трансформація в адміністративних процесах: використання технологій для поліпшення управлінської ефективності, тому що це надає змогу спростити певні операції, покращити управління та вирішити низку проблемних аспектів.

Дослідження міжнародного досвіду у сфері цифровізації надає можливість органам держави України запобігти воєнним загрозам та здійснювати свою діяльність дистанційно, ефективно та результативно. Питання урегулювання цифрової управлінської діяльності є проблемним та актуальним сьогодні, адже розвиток науково-практичного прогресу повинен бути нормативно закріплений на міжнародному та вітчизняному рівні, врахувавши всі ризики та проблемні аспекти.

Мета. Метою статті є теоретичний аналіз цифрової трансформації в адміністративних процесах: використання технологій для поліпшення управлінської ефективності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження та аналізу є міжнародна та національна теоретико-правова база та нормативно-правові акти. Проводивши дослідження, використовуються логічний метод, опис, системний метод, юридичні методи, методи порівняння та структурно-функціональний метод.

Результати. У результаті теоретичного аналізу наведено низка рекомендацій, узагальнень, пропозицій, концепцій до впровадження на основі фундаментальних наукових національних та міжнародних матеріалів.

Перспективи. Теоретичний аналіз цифрової трансформації в адміністративних процесах надає можливість використовувати технології для поліпшення управлінської ефективності та вивчити позитивну практику та застосувати її в реальній діяльності, проаналізувавши іноземні та національні дослідження. Перспективою вважається пропозиція прийняття етичного кодексу, який би урегулював питання які виникають під час спілкування в онлайн середовищі та цифрового кодексу, адже цифровізація сьогодні активно розвивається та потребує узагальнення норм, для ефективної управлінської роботи.

Ключові слова: цифровізація, диджиталізація, послуги, теоретичний аналіз, науковий прогрес, цифрова трансформація, адміністративні процеси, управління, цифрові права, онлайн-середовище, державні органи, воєнний час.

Kalnysh Yurii Hryhorovych Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration, State University information and communication technologies, <https://orcid.org/0000-0001-9185-1094>

Matveyeva Maryana Petrivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-1046-3557>

Lukyianyk Ruslan Vadymovych PhD student, Faculty of Management and Technology, State University of Infrastructure and Technologies, <https://orcid.org/0009-0002-7423-7652>

DIGITAL TRANSFORMATION IN ADMINISTRATIVE PROCESSES: USING TECHNOLOGIES TO IMPROVE MANAGEMENT EFFICIENCY

Abstract. Introduction. With the rapid development of science, technology, and computer programs, digitalization is actively developing at the global level, resulting in the formation of digital states.

Today, in Ukraine, due to the military invasion of Russia, digital transformation in administrative processes is more important than ever: the use of technology to improve management efficiency, because it makes it possible to simplify certain operations, improve management and solve a number of problematic aspects.

The study of international experience in the field of digitalization enables the authorities of the state of Ukraine to prevent military threats and carry out their activities remotely, effectively and efficiently. The issue of regulation of digital management activities is problematic and relevant today, because the development of scientific and practical progress must be normatively fixed at the international and domestic level, taking into account all risks and problematic aspects.

Purpose. The purpose of the article is a theoretical analysis of digital transformation in administrative processes: the use of technologies to improve managerial efficiency.

Materials and methods. The research and analysis materials are the international and national theoretical-legal base and normative-legal acts. When conducting research, logical method, description, system method, legal methods, comparative methods and structural-functional method are used.

Results. As a result of the theoretical analysis, a number of recommendations, generalizations, proposals, concepts for implementation are given, based on fundamental scientific national and international materials.

Discussion. Theoretical analysis of digital transformation in administrative processes provides an opportunity to use technology to improve management efficiency and to study positive practice and apply it in real activity by analyzing foreign and national research. It is considered promising to propose the adoption of a code of ethics that would regulate issues that arise during communication in the online environment and a digital code, because today digitalization is actively developing and requires the generalization of norms for effective management work.

Keywords: digitalization, services, theoretical analysis, scientific progress, digital transformation, administrative processes, control, digital rights, online environment, state bodies, wartime.

Постановка проблеми. Проблемними аспектами, які негативно впливають на управлінську ефективність адміністративних процесів в Україні є воєнні дії та їх наслідки, а також недостатнє нормативне врегулювання управлінських процесів.

Введення цифровізації, комп'ютеризації та взагалі диджиталізації є важливими сьогодні, адже науковий прогрес не стоїть на місці. Через збройні обстріли проблемними умовами можуть бути відсутність зв'язку та світла. Ці питання повинні бути врахованими державними органами в умовах війни.

Актуальним є використання міжнародного досвіду для покращення ефективності роботи управління всередині держави та підвищення кваліфікації публічних службовців, адже, як показує практика, не всі люди обізнані та вміють користуватися інтернет-середовищем та комп'ютерними програмами. І це є нагальною проблемою сьогодення, адже від цього залежить розвиток та функціонування державних структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізовані Загальна декларація прав людини [1], Конституція України [2], Європейська конвенція «Про захист прав та основоположних свобод» [4]. Серед національних вчених проблемні аспекти цифровізації досліджували: В. Бесчастний [3], М. Костицький [3], Н. Бочарова [7], Н. Бондар [8], О. Дуфенюк [12], В. Гутник [11] тощо.

Серед основних іноземних науковців, проаналізовані головні наукові здобутки Т. Альдосеман [6], Д. Розен [13], Ф. Віберт [14], Е. Селеста [9] та Г. Грегоріо [10]. Застосовано логічні методи, метод опису, системний метод, метод порівняння, юридичні методи, структурно-функціональний метод, зустрічається історичний метод тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичний аналіз цифрової трансформації в адміністративних процесах: використання технологій для поліпшення управлінської ефективності. Важливим завданням є наукове дослідження національної та міжнародної теоретичної бази та впровадження ефективних положень у практичну діяльність.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного часу, важливим є використання цифрових технологій адміністративними органами управління для забезпечення комфорту та безпеки населення. Слушно зазначити, що в Україні, більшість державних послуг було б раціональніше реалізовувати онлайн у інтернет-середовищі, але важливим є нормативне врегулювання питання управління, відповідно до національного та міжнародного законодавства.

Постанова Кабінету міністрів України № 887 від 16 листопада 2016 р. «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності Державного агентства з питань електронного урядування» регулює забезпечення політики держави у сфері застосування національних інформаційних електронних ресурсів, урядування в електронному режимі та розвитку взагалі інформаційного суспільства [5].

Варте уваги дослідження вчених І. Макарова, Ю. Пігарієв, Л. Сметаніна, які зазначають, що термінологія електронного урядування та цифрового урядування є різною. Управління цифрове є значно ширшим та включає сервісний напрям для надання послуг [15].

Проаналізувавши наукову літературу, звернувшись до історії, слушно зазначити, що в Україні з 2019 року цифрова трансформація стала однією з головних складових політики держави. З часом почало функціонувати Міністерство цифрової трансформації та інші необхідні органи для регулювання й ефективного функціонування цифровізації та державного управління.

Е. Селеста [9] та Г. Грегоріо [10] аналізують та досліджують розвиток цифрових прав та технологій [10], адже вони постійно покращуються, розвиваються та вдосконалюються [9].

На сьогодні, використання застосунку Дія надає змогу вирішити значну кількість питань в онлайн-режимі та полегшити роботу й управлінських адміністративних органів, і самих громадян, які можуть отримати довідки, сплатити адміністративні штрафи, дізнатися інформацію про судові провадження тощо в онлайн режимі, не виходячи з дому. Це серйозно розвантажує роботу й органів управління, і економить час самих громадян. А в умовах воєнного часу, перехід на онлайн-обслуговування є вкрай важливим та необхідним, як для самих людей, так і для службовців, адже держава є гарантом безпеки для кожного.

Дослідивши міжнародну джерельну базу та наукову літературу, варто зазначити, що деякі країни практикують проведення виборів у режимі онлайн, а саме спеціально створених електронних застосунках. Зазначена процедура, звичайно не створює черги, економить час громадян та полегшує підрахунок голосів. В Україні ж проведення виборів у режимі онлайн, зокрема в застосунку Дія, перебувало лише на стадії обговорення. Вченими та нормотворцями наголошується, що зазначена нововведена процедура може порушувати основну zásadu доступності до виборів, тому що, для прикладу, пенсіонери не завжди мають певні застосунки та взагалі смартфони. Зазначені дії можуть привести до фальсифікації. Це питання потребує дієвого, детального нормативного врегулювання й широкого громадсько-публічного обговорення.

Діють також електронні сервіси у сфері оподаткування, які полегшують адміністрування податків, подачу звітності, сплату податків. Кожен платник податків може створити собі електронний кабінет, через який може отримувати необхідну інформацію та підтримувати комунікацію з державною податковою службою.

Державними органами також надаються електронні онлайн-послуги щодо соціальної допомоги, реєстрації, оформлення ліцензії тощо. Діють електронні сервіси земельного кадастру. Перехід до цифровізації позитивно впливає на свідомість населення, яке комфортно може вирішити нагальні питання та спрощує роботу органів управління.

Учений Г. Демощенко, у своєму дослідженні, аналізує цифровізацію муніципального управління. Він вважає, що розвиток електронного середовища є основною складовою ефективного функціонування взагалі місцевого самоврядування. Науковець наголошує, що для бізнесу процес трансформації до онлайн середовища розвивається дуже швидко, а для місцевого управління це кропіткий та повільний процес. Цифровізація відбувається поступово, тому що державним службовцям необхідно пройти навчання та удосконалити свої навички. На глобальному рівні у світі є величезна практика, щодо переходу до цифрового середовища більш ефективним та простим шляхом [16]. Ця практика повинна бути вивчена, опрацьована та застосована.

Вважаємо також, що необхідним є постійне навчання публічних службовців у галузі диджиталізації та цифровізації, зокрема для покращення їх обізнаності та ефективності роботи органів державного й місцевого управління. Важливим є залучення іноземних фахівців для обміну позитивним досвідом. Необхідним є й підвищення обізнаності населення у сфері цифрової трансформації. Це дасть змогу глобально здійснити цифрову трансформацію в адміністративних процесах та ефективно використовувати технології для поліпшення управлінської ефективності.

Згадуваний вище вчений Г. Демощенко вказує, що трансформація цифрового середовища місцевого самоврядування впроваджується повільно та поступово. Але вчений наголошує, що інвестиції у цифровізацію, шляхом переходу від паперової документації до електронної гарантує захищеність документів та можливість працювати службовцям з будь-якого місця. Жителям територіальних громад гарантуються прозорі та відкриті, швидкі послуги, у будь-який час, адже держава повинна дбати про людські інтереси [16]. Це важливі узагальнення науковця Г. Демощенко, які варті окремої уваги та потребують дослідження в майбутньому.

Проаналізувавши науковий матеріал та дослідження вчених та експертів, вважаємо, що перспективною та необхідною для реалізації в практичній діяльності є пропозиція прийняття етичного кодексу, який би урегулював питання, які виникають під час спілкування в онлайн-середовищі.

М. Костицький, В. Бесчастний, Н. Кушакова-Костицька з групою вчених вносять пропозицію, у своєму дослідженні, щодо етичної кодифікації законодавства в онлайн-середовищі, пояснюючи це тим, що загальне поле інформації удосконалюється дуже швидко, нормотворчість у інших країнах також розвивається, шляхом появи хартій щодо свободи в інтернет-середовищі, кодексів етики, цифрових конституцій тощо [3]. В Україні було б доречно запровадити етичний кодекс. Слушною є думка, що це б урегулювало величезну кількість етичних проблем публічно-управлінських відносин.

Авторською пропозицією є розробка та створення цифрового кодексу, включивши в нього національні та міжнародні норми, адже цифровізація сьогодні активно розвивається та потребує узагальнення норм, для ефективної управлінської роботи.

Авторською науковою позицією є наголошення на важливості узагальнення та офіційному законодавчому, нормативному врегулюванні цифровізації в Україні для покращення роботи органів державного управління. На основі аналізу нормативної бази, наукової літератури доречно узагальнити основні засади цифрової трансформації в адміністративних процесах, у вигляді таблиці, як авторської пропозиції (Табл. 1).

Таблиця 1

Основні засади цифрової трансформації в адміністративних процесах

з/п	Основні засади цифрової трансформації в адміністративних процесах
1	Засади законності
2	Засади гласності та відкритості
3	Засади рівності та демократизму
4	Засади конфіденційності та безпеки
5	Засади взаємної відповідальності держави та людини
6	Засади справедливості та добросовісності
7.	Засади гарантування судового захисту
8.	Засади свободи та гуманізму

*Джерело: авторська пропозиція.

Класифікація потребує детального аналізу й дослідження та може бути удосконалена в майбутньому.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Теоретичний аналіз цифрової трансформації в адміністративних процесах надає можливість використовувати технології для поліпшення управлінської ефективності й вивчити позитивну практику та застосувати її в реальній діяльності, проаналізувавши зарубіжну та національну наукову літературу.

Авторською пропозицією є регулярне навчання публічних службовців у галузі комп'ютерних технологій та інтернет середовища, для покращення їх обізнаності й ефективності роботи органів управління. Важливим є залучення міжнародних фахівців для обміну позитивним досвідом. Необхідним є також підвищення обізнаності населення у сфері цифрової трансформації.

У результаті теоретичного аналізу наведено низку пропозицій, рекомендацій, узагальнень, концепцій до впровадження на основі фундаментальних

наукових національних та міжнародних матеріалів. Перспективою вважається пропозиція прийняття етичного кодексу, який би урегулював питання, які виникають під час спілкування в онлайн-середовищі та цифрового кодексу, адже цифровізація сьогодні активно розвивається і потребує узагальнення норм для ефективної управлінської роботи.

Література:

1. Загальна декларація прав людини. 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Конституція України. 1196. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення 01.05.24)
3. Костицький М.В., Бесчастний В.М., Кушакова-Костицька Н.В. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. 24, 10. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1510/1504>. (дата звернення 01.05.24)
4. Про захист прав та основоположних свобод: Європейська конвенція. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 01.05.24)
5. Постанова КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності Державного агентства з питань електронного урядування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.05.24)
6. Альдосеман, Т.І. На шляху до етично відповідної онлайн-освіти: змінні та стратегії з точки зору педагогів. *Журнал освіти та навчання*. 2020. № 9. 1. С. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.5539/jel.v9n1p79>
7. Бочарова Н.В. Цифровий конституціоналізм у сучасному інформаційному суспільстві *Соціальний калейдоскоп*. 2022. № 2(1), С. 74-84. URL: https://www.researchgate.net/publication/361900715_DIGITAL_CONSTITUTIONALISM_IN_THE_MODERN_INFORMATION_SOCIETY (дата звернення 01.05.24)
8. Бондар Н.А., Міщенко М.С. Свобода як правова цінність: сутність та особливості. *Аналітичне та порівняльне правознавство*. 2023. С. 26-29. URL: [10.24144/2788-6018.2023.05.3](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.3) (дата звернення 01.05.24)
9. Селеста Е. Цифровий конституціоналізм. *Роль біллів про права в Інтернеті*. Абінгдон, Оксон: Рутледж. 2022. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003256908>.
10. Грегоріо Г. Цифровий конституціоналізм у Європі. *Переформатування прав і повноважень в алгоритмічному суспільстві*. Кембридж: №12. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009071215>.
11. Гутник В.В. Проблеми права війни в наукових працях Герша Лаутерпахта. *Філософсько-методологічні проблеми права*. 2021. № 1(21). С. 54-59. DOI: <https://doi.org/10.33270/02212101.54>.
12. Дуфенюк О. Вплив ЄСПЛ на формування наднаціональної та національної парадигми прав людини (український контекст). *Журнал «Ідеологія та політика». Загальноприйняті норми в часи суверенності*. 2021. № 1(17). С. 232-251. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/04/2.4.-ENG.-Dufenyuk-Abstract.pdf> (дата звернення 01.05.24)
13. Розен Д. Вступ: Технологічні зміни та конституційне майбутнє. *Конституція 3.0. Свобода і технологічні зміни*. Brookings Institution Press. 2013. 271 с.

14. Вібер Ф. Створення конституції 21 століття. *Чесна гра в сучасних демократіях. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, Массачусетс, США: Edward Elgar Publishing.* 2018. № 2. 336 с.

15. Макарова І., Пігарев Ю., Сметаніна Л. Цифровізація публічного управління на регіональному та міському рівнях. *Цифровізація державного управління на регіональному та міському рівнях. Актуальні проблеми державного управління.* 2021. Т. 2. № 83.

16. Демощенко Г. Вплив цифрової трансформації на муніципальне управління. *Аспекти державного управління.* 2022. 10. № 1. С. 36-42.

References:

1. General declaration of human rights [General declaration of human rights]. (n.d.). zakon. rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [In Ukrainian].

2. Constitution of Ukraine [Constitution of Ukraine]. (n.d.). zakon. rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [In Ukrainian].

3. Kostytskyi, M.V., Beschastnyi, V.M., Kushakova-Kostytska, N.V. (2022). Digital constitutionalism: a new paradigm and prospects for development in Ukraine [Digital constitutionalism: a new paradigm and prospects for development in Ukraine]. *Philosophical and methodological problems of law – Philosophical and methodological problems of law*, 24, 10. Retrieved from <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1510/1504> [In Ukrainian].

4. On the Protection of Rights and Fundamental Freedoms [On the Protection of Rights and Fundamental Freedoms (European Convention)]. (n.d.). zakon. rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [In Ukrainian].

5. Resolution of the CMU "On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regarding the Activities of the State Agency for Electronic Governance" [Resolution of the CMU "On Amendments to Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regarding the Activities of the State Agency for Electronic Governance"]. (n.d.). zakon. rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-2016-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

6. Aldoseman, T.I. (2020). Towards Ethically Responsive Online Education: Variables and Strategies from Educators' Perspective. *Journal of Education and Learning – Journal of Education and Learning*. (9. 1.), (79–86). Retrieved from <https://doi.org/10.5539/jel.v9n1p79> [In Ukrainian].

7. Bocharova, N.V. (2022). Digital constitutionalism in the modern information society [Digital constitutionalism in the modern information society]. *Sotsialnyi kaleidoskop – Social Kaleidoscope*, 2(1),74-84. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/361900715_DIGITAL_CONSTITUTIONALISM_IN_THE_MODERN_INFORMATION_SOCIETY [In Ukrainian].

8. Bondar, N.A., Mishchenko's, M.S. (2023). Freedom as a legal value: nature and features. [Freedom as a legal value: nature and features]. *Analytical and Comparative Jurisprudence – Analytical and Comparative Jurisprudence*..November. 26-29. Retrieved from 10.24144/2788-6018.2023.05.3 [In Ukrainian].

9. Celeste, E. (2022). Digital Constitutionalism. [Digital Constitutionalism.] *The Role of Internet Bills of Rights – The Role of Internet Bills of Rights*. Abingdon, Oxon: Routledge. Retrieved from <https://doi.org/10.4324/9781003256908> [In Ukrainian].

10. Gregorio, G.De. (2022). Digital Constitutionalism in Europ [Digital Constitutionalism in Europa]. *Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society Reframing – Rights and Powers in the Algorithmic Society*. Cambridge: Cambridge University Press. 12. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/9781009071215> [In English].

11. Gutnik, V.V. (2021). Problems of the Law of War in the Scientific Works of Hersh Lauterpacht. [Problems of the Law of War in the Scientific Works of Hersh Lauterpacht]. *Philosophical and Methodological Problems of Law – Philosophical and Methodological Problems of Law*, 1(21), 54-59. Retrieved from <https://doi.org/10.33270/02212101.54> [In Ukrainian].
12. Dufeniuk, O. (2021). The ECHR impact on the formation of supranational and national Human Rights Paradigm (Ukrainian context) [The ECHR impact on the formation of supranational and national Human Rights Paradigm (Ukrainian context)]. *Ideology and Politics Journal. Universal Norms in a Time of Sovereignism – Ideology and Politics Journal. Universal Norms in a Time of Sovereignism*. (p. 232-251). Issue 1(17). Retrieved from <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/04/2.4.-ENG.-Dufenyuk-Abstract.pdf> [In Ukrainian].
13. Rosen, J. (2013). Introduction: Technological Change and the Constitutional Future. [Introduction: Technological Change and the Constitutional Future]. *Constitution 3.0. Freedom and Technological Change – Constitution 3.0. Freedom and Technological Change* / J. Rosen. Brookings Institution Press. 271 [In English].
14. Vibert, F. (2018). Making a 21st Century Constitution.[Making a 21st Century Constitution]. *Playing Fair in Modern Democracies – Playing Fair in Modern Democracies*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, 2, 336 [In English].
15. Makarova, I., Piharev, Yu., Smetanina, L. (2021). Tsyfrovizatsiia publichnoho upravlinnia na rehionalnomu ta miskomu rivniakh. [Digitization of public administration at the regional and city levels. Actual problems of public administration]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia –Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. T. 2. №. 83 [In Ukrainian].
16. Demoshenko, G. (2022). Impact of Digital Transformation on Municipal Administration. [Impact of Digital Transformation on Municipal Administration]. *Aspects of public administration – Aspects of public administration*, 10, № 1, 36-42 [In Ukrainian].

УДК 378.4(477.411) НУБіП:711.168(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-433-445](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-433-445)

Козловець Микита Анатолійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва, Національний університет біоресурсів і природокористування України, <https://orcid.org/0009-0004-9928-4302>

РЕАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИМ КОМПЛЕКСОМ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено організаційно-правовий механізм забезпечення управління оборонно-промисловим комплексом України шляхом аналізу та узагальнення наукових напрацювань і нормативно-правових актів щодо управління оборонно-промисловим комплексом України.

Проаналізовано та узагальнено актуальні проблеми функціонування оборонно-промислового комплексу України, зокрема з'ясовано, що потребують правового врегулювання відносини, пов'язані з особливостями функціонування оборонно-промислового комплексу в аспекті виконання державної військово-промислової політики України.

Встановлено, що виходячи з повноважень та функцій оборонного та безпекового секторів варто звернути увагу на особливості їхнього управління, які полягають у державній підтримці функціонування суб'єктів господарювання оборонно-промислового комплексу та у значному впливі функціонування оборонно-промислового комплексу на розвиток і функціонування інших галузей життєдіяльності суспільства.

З'ясовано, що державна підтримка у сфері оборонно-промислового комплексу здійснюється шляхом надання суб'єктам господарювання оборонно-промислового комплексу України фінансової, інформаційно-консультаційної підтримки, підтримки розвитку кадрового потенціалу, підтримки здійснення зовнішньоекономічної діяльності, надання державних преференцій та надання інших заходів підтримки, встановлених нормативно-правовими актами України.

На підставі дослідження доведено доцільність удосконалення механізму здійснення державного контролю за функціонуванням оборонно-промислового комплексу та його складових елементів. Доведено, що для удосконалення функціонування оборонно-промислового комплексу необхідним є нормативно-правове врегулювання відносин, пов'язаних з розробленням, виробництвом, експлуатацією, ремонтом, модернізацією озброєння і військової техніки у мирний час та особливий період дії правового режиму воєнного стану.

На науковому рівні досліджено та висвітлено історичні, політичні, організаційні, правові та інші засади формування системи управління оборонно-промисловим (військово-промисловим) комплексом України за період незалежності.

Ключові слова: публічна політика, євроінтеграція, сфера національної безпеки та оборони, оборонно-промисловий комплекс, державне управління.

Kozlovets Mykyta Anatoliyovych recipient of the third (educational and scientific) level of higher education of the department of public administration, management of innovative activities and consulting, National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0004-9928-4302>

IMPLEMENTATION OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE MANAGEMENT OF THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

Abstract. The article examines the organizational and legal mechanism for ensuring the management of the defense-industrial complex of Ukraine by analyzing and summarizing scientific developments and legal acts related to the management of the defense-industrial complex of Ukraine.

The current problems of the functioning of the defense-industrial complex of Ukraine were analyzed and summarized, in particular, it was found that relations related to the peculiarities of the functioning of the defense-industrial complex in the aspect of the implementation of the state military-industrial policy of Ukraine require legal regulation.

It has been established that based on the powers and functions of the defense and security sectors, it is worth paying attention to the peculiarities of their management, which consist in state support for the functioning of economic entities of the defense-industrial complex and in the significant influence of the functioning of the defense-industrial complex on the development and functioning of other areas of life society.

It was found that state support in the field of the defense-industrial complex is carried out by providing economic entities of the defense-industrial complex of Ukraine with financial, informational and consulting support, support for the development of personnel potential, support for the implementation of foreign economic activities, the provision of state preferences and the provision of other support measures, established by normative legal acts of Ukraine.

On the basis of the study, the expediency of improving the mechanism of state control over the functioning of the defense-industrial complex and its constituent elements has been proven. It has been proven that to improve the functioning of the

defense-industrial complex, it is necessary to regulate relations related to the development, production, operation, repair, modernization of weapons and military equipment in peacetime and the special period of the legal regime of martial law.

At the scientific level, the historical, political, organizational, legal and other foundations of the formation of the system of management of the defense-industrial (military-industrial) complex of Ukraine during the period of independence were investigated and highlighted.

Keywords: public policy, European integration, sphere of national security and defense, defense-industrial complex, state administration.

Постановка проблеми. Реалізація організаційно-правового механізму забезпечення управління оборонно-промисловим комплексом України в період правового режиму воєнного стану потребує детального аналізу, оскільки не лише корупція та резонансні обробки в оборонно-промисловому комплексі призвели до серйозних провалів як у зовнішньоекономічній діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу, так і в забезпеченні потреб сил оборони держави. Недосконале нормативно-правове забезпечення та кадровий голод в оборонно-промисловому комплексі став звичайним явищем. Зрозуміло, що жодної системи підготовки висококваліфікованого персоналу для важливих і перспективних галузей, таких як високоточне озброєння, оборонні інформаційні технології, системи кіберозброєнь, роботизовані комплекси, інтелектуальні системи управління тощо, у нашій країні не було й наразі такі системи навчання лише вибудовуються. Витоки кадрового голоду починаються ще з початкових класів школи, закладаються у системі організації освітнього процесу, щоправда, зараз вже почали розуміти, що необхідно з державницьким підходом наполягати на належному викладанні у школах математики, фізики, хімії тощо і все це на ґрунті належного патріотичного виховання.

Широкомасштабне вторгнення рф на територію України, багаторічні воєнні дії з деокупації загарбаних в Україні територій розкрили актуальні системні проблеми управління оборонно-промисловим комплексом України.

На з'ясування механізмів забезпечення управління оборонно-промисловим комплексом України в період правового режиму воєнного стану направлено це дослідження, яке проводиться в межах науково-дослідних тем: «Розроблення науково-практичних рекомендацій щодо механізмів забезпечення стійкості та відновлення територіальних громад в Україні для формування системи належного життєзабезпечення населення» та «Механізми забезпечення функціонування національної системи стійкості» (ДР №0124U001975) кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти забезпечення управління оборонно-промисловим комплексом України досліджені у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, дисертаційна робота А.Ярусевича «Організаційно-правовий статус суб'єктів управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» спрямована на розкриття управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі України [4]. І.Грищенко, аналізуючи Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [2; 5] звертає увагу на високий рівень досягнень у сферах політичного діалогу, національної безпеки та оборони, а також на проблемні питання у сферах, які є наскрізними для управління у будь-якій сфері та стосуються фінансового співробітництва і боротьби з шахрайством та корупцією. Питання управління оборонно-промисловим комплексом досліджені у працях В. Горбуліна [1], О. Сальникова [3] та інших науковців. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, питання публічного управління оборонно-промисловим комплексом України потребують осучаснення та нових підходів.

Мета статті - дослідження організаційно-правового механізму забезпечення управління оборонно-промисловим комплексом України.

В статті передбачається вирішення таких завдань:

- проаналізувати та узагальнити наукові напрацювання і нормативно-правові акти щодо управління оборонно-промисловим комплексом України;
- узагальнити актуальні проблеми функціонування оборонно-промислового комплексу України;
- проаналізувати організаційно-правовий механізм забезпечення функціонування оборонно-промислового комплексу України.

Виклад основного матеріалу. Оборонно-промисловий комплекс України – це сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують, утилізують або ремонтують (здійснюють технічне обслуговування) продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення Сил безпеки і Сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами. Тож управління оборонно-промисловим комплексом – це розгалужена складна система управління, у складі якої знаходиться величезна кількість більш простих систем з властивими саме їм підходами до організації управління.

Системний підхід до розгляду оборонно-промислового комплексу вказує на те, що його варто розглядати як складову державної військово-промислової політики.

Метою державної військово-промислової політики є створення умов для розвитку оборонно-промислового комплексу України з використанням механізмів залучення інвестицій та військово-технічного співробітництва з іноземними державами для виробництва високоефективного озброєння, військової та спеціальної техніки для задоволення потреб Збройних Сил України, інших органів сектору безпеки і оборони, збільшення експортного потенціалу оборонно-промислового комплексу України. Напрями державної військово-промислової політики визначаються у Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України, при цьому, Стратегія є основою для підготовки державних програм, що стосуються оборонно-промислового комплексу України.

У межах дослідження організаційно-правового механізму забезпечення функціонування оборонно-промислового комплексу України доцільно розглянути нормативно-правове забезпечення процесу створення та функціонування оборонно-промислового комплексу України.

Законодавчо оборонно-промисловий комплекс України визначено пріоритетною галуззю, що обумовлено головним завданням – забезпечення оперативних спроможностей сил та засобів сектору безпеки і оборони шляхом постачання нових і модернізації наявних зразків озброєння, військової та спеціальної техніки та їх ремонту. Оборонно-промисловий комплекс відображає матеріальну основу військової міцності України.

Варто відмітити, що наше дослідження охоплює значний період і декілька підходів та етапів формування системи управління оборонно-промисловим комплексом. Так, з 2023 року Україна перейшла на стандарти НАТО, а до цього оборонно-промисловий комплекс України орієнтувався на інші стандарти.

З 2023 року - національні стандартами серії ДСТУ В15 «Система розроблення і поставлення на виробництво озброєння і військової техніки перейменовано на «Систему керування життєвим циклом озброєння і військової техніки» за аналогією відповідних стандартів НАТО.

Характерною особливістю «Системи керування життєвим циклом ОВТ у сукупності з відповідним законодавством (Про нацбезпеку, про оборонні закупівлі та ін.) представляє собою адміністративне управління всіма процесами: від стратегічного оборонного планування, у якому приймають участь Президент України, як Верховний головнокомандувач, ВРУ, РНБОУ, КМУ, ЦОВВ, військові формування та інші державні органи - складові сектору безпеки і оборони держави (державні замовники, які здійснюють оборонні закупівлі), - до суб'єктів господарювання всіх форм власності - виконавців державних контрактів.

На рисунку 1 схематично зображено структуру сектору забезпечення національної безпеки та оборонного сектору.

Рис. 1. Структура сектору забезпечення національної безпеки та оборонного сектору

В Україні Сектор безпеки і оборони складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.

Рис. 2. Структура оборонного сектору

Функції та повноваження складових сектору безпеки і оборони визначаються законодавством України.

Виходячи з повноважень та функцій оборонного та безпекового секторів варто звернути увагу на особливості їхнього управління, які полягають у державній підтримці функціонування суб'єктів господарювання оборонно-промислового комплексу та у значному впливі функціонування оборонно-промислового комплексу на розвиток і функціонування інших галузей життєдіяльності суспільства.

Державна підтримка у сфері оборонно-промислового комплексу здійснюється шляхом надання суб'єктам господарювання оборонно-промислового комплексу України фінансової, інформаційно-консультаційної підтримки, підтримки розвитку кадрового потенціалу, підтримки здійснення зовнішньоекономічної діяльності, надання державних преференцій та надання інших заходів підтримки, встановлених нормативно-правовими актами України.

Як зазначалося вище, оборонно-промисловий комплекс відображає матеріальну основу військової міцності держави через забезпечення спроможностей сил та засобів сектору безпеки та оборони України.

За своєю сутністю і функціональним призначенням озброєння, військова і спеціальна техніка (товари військового призначення - за міжнародною класифікацією експортного контролю) - це сукупність технічних пристроїв та засобів, що застосовується для ураження живої сили противника, його техніки, споруд та інших цілей під час ведення бойових дій.

Враховуючи це, товари військового призначення не перебувають у вільному обігу як в Україні, так і на міжнародних ринках озброєння.

В Україні товари військового призначення (товари оборонного призначення - за визначенням Закону України «Про оборонні закупівлі») розробляються і виготовляються для забезпечення потреб оборони і безпеки держави за державними контрактами з визначеними Кабінетом Міністрів України державними замовниками (центральними органами виконавчої влади та військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів).

Тож, внутрішній ринок озброєння, військової і спеціальної техніки, як такий у класичному розумінні, в Україні відсутній, а порядок їх закупівлі силами оборони і безпеки держави урегульовано Законом України «Про оборонні закупівлі» та цілою низкою нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України.

Розроблення і виготовлення товарів військового призначення на експорт також здійснюється підприємствами під контролем Комісії з військово-технічного співробітництва при РНБОУ та Держекспортконтролю, відповідно до Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами

товарів військового призначення та подвійного використання» шляхом перевірки сертифіката кінцевого споживача.

Кінцевими споживачами товарів військового призначення на міжнародних ринках також можуть бути виключно збройні сили та/або законні військові формування іноземних держав.

Тож головною відмінністю товарів військового призначення від товарів цивільного та/або промислового призначення є те, що вони не розробляються і не виготовляються для задоволення суспільних потреб і, не перебувають у вільному обігу на внутрішніх і зовнішніх ринках.

Кінцевими споживачами такої продукції (товарів) завжди є виключно Сили оборони України та законні військові формування іноземних держав.

Наступною відмінністю товарів військового призначення від товарів цивільного та промислового призначення є те, що порядок їх розроблення, виготовлення, ремонту, обслуговування, модернізації та забезпечення інших стадій життєвого циклу для потреб оборони і безпеки держави регламентовано спочатку (1992 рік) міждержавними (з країнами СНД) військовими стандартами серії ГОСТ В15 «Система розробки и постановки на производство военной техники», які фактично були стандартами колишнього СРСР.

Ініціатором їх використання з метою збереження виробничої і науково-технічної кооперації на пострадянському просторі виступила російська федерація, запропонувавши до підписання відповідну багатосторонню міжурядову угоду.

Характерною особливістю військових стандартів СРСР серії ГОСТ В15 «Система розробки и постановки на производство военной техники» було те, що всі вони мали режим обмеженого доступу (гриф «Секретно» або «Для службового пользования») і у такому статусі на підставі міжурядової угоди з російською федерацією про взаємне збереження державної таємниці були запроваджені в Україні.

Офіційне використання зазначених стандартів в Україні було запроваджене наказом Держстандарту від 11 лютого 1997 р. № 3-ДСК щодо введення в дію Рекомендацій РВ 50-067-97 «Застосування міждержавних стандартів «Системы разработки и постановки на производство военной техники (СРПП ВТ)» в Україні».

Внаслідок такого режиму обмеженого доступу до всієї системи цих стандартів СРСР, комплексне розуміння того, як ця система має функціонувати в умовах України як самостійної держави, мало обмежене коло фахівців.

Іншою особливістю зазначених стандартів було те, що розроблялися вони Держстандартом СРСР і Військово-промисловою комісією при Раді

Міністрів СРСР і були розраховані на державний устрій та систему адміністративного управління військово-промисловим комплексом СРСР. Переважна більшість державних органів – суб'єктів цієї системи в Україні була відсутня. Використання їх на пострадянському просторі потребувало адаптації до системи державного управління кожної держави СНД, що було зроблено тільки російською федерацією, яка з середини 90-х років розробила і запровадила власні стандарти серії ГОСТ РВ 15.

Вперше комплексний підхід до впровадження національної Системи розроблення і поставлення на виробництво озброєння і військової техніки в Україні було здійснено Кабінетом Міністрів України, який розпорядженням від 3 вересня 2008 р. N 1170-р схвалив концепцію проекту Закону України «Про розроблення та поставлення на виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки».

В Концепції визначено, що більшість норм і положень стандартів СРСР ГОСТ В15 не відповідає національному законодавству. Зокрема, стандарти передбачають у сфері розроблення і поставлення на виробництво озброєння і військової техніки певні повноваження Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади та суб'єктів комплексу, регулюють відповідні правові відносини. Водночас згідно з частиною другою статті 120 Конституції України організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України.

Тож, положення вище згаданих стандартів, що регулюють правові відносини та визначають повноваження державних органів, необхідно імплементувати у національне законодавство, визначивши:

1) правовий статус суб'єктів комплексу, особливості приватизації, організації діяльності в особливий період, заходи економічного стимулювання. На сьогодні не врегульовано відносини, пов'язані з особливостями залучення недержавних інвестицій, зокрема іноземних, в розроблення та виробництво озброєння і військової техніки, що серед інших факторів зумовлено специфікою їх призначення та використання. Відповідно до міжнародних зобов'язань України стосовно міжнародних передач товарів військового призначення кінцевими користувачами вітчизняного озброєння і військової техніки на міжнародному ринку можуть бути тільки іноземні держави в особі їх збройних сил або інших військових формувань, тобто залучення іноземних інвестицій в розроблення і виробництво озброєння і військової техніки можливе тільки на рівні керівництва іноземної держави або уповноваженого нею суб'єкта інвестиційної діяльності;

2) види господарської (економічної) діяльності суб'єктів комплексу, а також особливості провадження такої діяльності, зокрема з розроблення та

виробництва озброєння і військової техніки для потреб оборони і національної безпеки та іноземних замовників, технічного обслуговування та авторського нагляду протягом їх експлуатації, ремонту та утилізації.

Потребують правового врегулювання майнові відносини, пов'язані з особливостями функціонального призначення озброєння і військової техніки шляхом встановлення норм, спрямованих на:

- забезпечення захисту інтересів, що стосуються національної безпеки і охорони державного кордону, а також воєнної та науково-технологічної сфери;
- удосконалення механізму здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення;
- забезпечення дотримання Україною міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження засобів доставки зброї масового знищення, обмеження передач звичайних видів озброєння;
- недопущення випадків протизаконного розроблення і виробництва озброєння і військової техніки з метою використання у терористичних та інших протиправних цілях.

Для розв'язання зазначеної проблеми необхідним є нормативно-правове врегулювання відносин, пов'язаних з розробленням, виробництвом, експлуатацією, ремонтом, модернізацією озброєння і військової техніки у мирний час та особливий період.

У цьому контексті варто акцентувати увагу, що Кабінет Міністрів України тричі вносив відповідні законопроекти до Верховної Ради України (реєстр. № № 7520 від 27.12.2010, №2420а від 25.06.2013, № 7389 від 12.12.2017), які, з різних причин, не були прийняті.

Роком пізніше розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 липня 2009 р. № 756 було схвалено Концепцію створення національної системи розроблення та поставлення на виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки та доручено Міноборони разом з Мінпромполітики затвердити план заходів з її реалізації. Нажаль через політичні потрясіння, які відбувалися у той період в державі, а також реформи системи центральних органів виконавчої влади, реалізація Концепції була призупинена.

Разом з тим у 2016 році Рада національної безпеки і оборони України прийняла іншу Концепцію створення національної системи розроблення та поставлення на виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки.

Указом Президента України від 02.08.16 № 323 було введено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони від 20.05.16 «Про заходи з розвитку оборонно-промислового комплексу», пунктом 3 якого передбачено:

«Мінекономрозвитку, Міноборони, Державному космічному агентству та ДК «Укроборонпром»:

– розробити та затвердити до 20.09.16 дорожню карту реформування системи стандартизації та технічного регулювання у сфері розроблення та виробництва продукції оборонного призначення;

– організувати та провести до 30.12.16 роботи щодо аналізу стандартів колишнього СРСР на озброєння і військову техніку з метою встановлення доцільності їх подальшого застосування, перегляду чи скасування, забезпечивши фінансування цих робіт у необхідному обсязі».

Звертає на себе увагу той факт, що виконання цих завдань РНБОУ чомусь доручила виконувати не Кабінетові Міністрів України, а Міноборони, Мінекономрозвитку, Державному космічному агентству та Державному концерну «Укроборонпром».

Водночас, Уряд в особі цих же Міністерств майже 10 років тому, вже проаналізував військові стандарти СРСР серії “В15” і на основі їх аналізу схвалив дорожню карту у вигляді Концепції створення національної системи розроблення та поставлення на виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки.

Тож у державі виникла правова колізія, коли шляхи створення національної системи розроблення і поставлення на виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки визначено двома нормативно-правовими актами:

1) розпорядженням Уряду від 01.07.09 № 756 «Про схвалення Концепції створення національної системи розроблення та поставлення на виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки»;

2) Указом Президента України від 02.08.16 № 323 «Про введення в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони від 20.05.16 «Про заходи з розвитку оборонно-промислового комплексу».

Схоже на те, що проект Рішення РНБОУ готувався поспіхом, без проведення належної фахової та юридичної експертизи. Такої ситуації можна було б і уникнути, достатньо цим ж рішенням РНБОУ запропонувати Уряду скасувати Концепцію, схвалену Урядом.

Однак, цього чомусь не було зроблено. Хотілось би вірити, що тут обійшлося без штатних та позаштатних “радників північного сусіда”, які дуже вміло можуть вносити хаос в систему державного управління в Україні та спрямовувати її розвиток хибними шляхами.

Якщо Урядова Концепція базується на Конституції і законах України та передбачає урегулювання системи, спочатку, на законодавчому рівні, то Концепція (рішення) РНБОУ передбачає урегулювання системи на рівні національних стандартів.

На виконання зазначеного рішення РНБОУ Мінекономрозвитку, Міноборони та Державним космічним агентством було видано спільний наказ «Про затвердження плану заходів («дорожньої карти») щодо реформування системи стандартизації та технічного регулювання у сфері розроблення та виробництва продукції оборонного призначення».

Відповідно до цього плану Національним органом стандартизації було розроблено і введено в дію (з грифом «ДСК») ДСТУ В-П 15.203:2017 «Система розроблення і поставлення на виробництво озброєння та військової техніки. Виконання дослідно-конструкторських робіт зі створення виробів та їхніх складників. Основні положення», на заміну стандарту СРСР ГОСТ В 15.203-79 «Порядок выполнения опытно-конструкторских работ по созданию образцов».

Окремого дослідження потребує питання правомірності надання документу грифу «ДСК», який суттєво звужує доступ до нього широкого загалу середнього і малого бізнесу у якості виконавців та співвиконавців оборонних контрактів, чим штучно звужується конкурентне середовище.

Попередній аналіз ДСТУ В-П 15.203:2017 вказує на те, що він за своєю побудовою, змістом нормативних положень, визначенням термінів, функціями учасників процесу тощо, практично, повністю копіює аналогічний російський стандарт — ГОСТ РВ 15.203-2001 «Порядок выполнения опытно-конструкторских работ по созданию изделий и их составных частей», розроблений «ВНИИСтандарт Госстандарта России», який на відміну від українського, був доступний в мережі Інтернет.

Тож постає питання авторам ДСТУ В-П 15.203:2017, яким є Технічний комітет стандартизації (ТК 176) «Стандартизація продукції оборонного призначення»: чи моделювали вони наслідки прийняття такого рішення для України?

При цьому, Планом пріоритетних дій Уряду на 2024 рік (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2024 № 137-р) Міністерству з питань стратегічних галузей промисловості України поставлено завдання щодо забезпечення розроблення законопроекту про розроблення та виробництво озброєння, військової і спеціальної техніки шляхом створення умов для формування та ефективної реалізації державної політики у сфері розроблення та виробництва озброєння, військової і спеціальної техніки, врегулювання відносин, пов'язаних із провадженням діяльності на всіх стадіях життєвого циклу озброєння, військової і спеціальної техніки.

Прийняття вищезазначеного закону урегулює основні засади і правові відносини з усіма учасниками процесу у сфері розроблення та виробництва озброєння, військової і спеціальної техніки.

Висновки. На підставі проведеного дослідження реалізації нормативно-правового механізму управління оборонно-промисловим комплексом України встановлено, що державне регулювання оборонно-промисловим комплексом потребує нових підходів та осучаснення нормативно-правового забезпечення відповідно до переходу до стандартів НАТО та створення дієвої системи управління оборонно-промисловим комплексом України.

Література:

1. Горбулін В. Створення ДК «Укроборонпром» як початок дієвого ядра ОПК. *Наука і оборона*. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2013_3_6
2. Грищенко І.М. Ключові аспекти реалізації публічної політики в умовах євроінтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*, №8, 2024. С. 201-206. URL : <https://nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3597/3632>
3. Сальнікова О. Ф. Роль оборонно-промислового комплексу в системі національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_4_6
4. Ярусевич А. С. Організаційно-правовий статус суб'єктів управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі : дис. ... доктор філософії. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/93683/1/diss_EP_Yarusevych.pdf
5. Gryshchenko, I., Lazor, O., Oliinyk, V., Lazor, O., & Yunyk, I. (2023). Strategic public policy providers in the context of european integration. *Amazonia Investiga*, 12(64), 175-187. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.17>
6. Пріоритети Уряду. <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/priorytety-uriadu>
7. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2023 рік. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2024/03.2024/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A3%D0%90%20%D0%B7%D0%B0%202023%20%D1%80._UA%20.pdf

References:

1. Gorbulin, V. (2013). Stvorennja DK «Ukroboronprom» jak pochatok dievogo jadra OPK [The creation of DK "Ukroboronprom" as the beginning of an effective core of the defense industry]. *Nauka i oborona - Science and defense*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2013_3_6 [in Ukrainian].
2. Gryshchenko, I.M. (2024). Ključovi aspekti realizacii publichnoï politiki v umovah evrointegracii [Key aspects of the implementation of public policy in the conditions of European integration]. *Investicij: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 8, 201-206. Retrieved from <https://nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/3597/3632> [in Ukrainian].
3. Sal'nikova, O. F. (2014). Rol' oboronno-promislovogo kompleksu v sistemi nacional'noi bezpeki [The role of the defense-industrial complex in the national security system]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvitok - Public administration: improvement and development*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_4_6 [in Ukrainian].
4. Jarusevich, A. S. Organizacijno-pravovij status sub'ektiv upravlinnja ob'ektami derzhavnoï vlasnosti v oboronno-promislovomu kompleksi [Organizational and legal status of entities managing state-owned objects in the defense-industrial complex]. *Doctor's thesis*. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/93683/1/diss_EP_Yarusevych.pdf [in Ukrainian].
5. Gryshchenko, I., Lazor, O., Oliinyk, V., Lazor, O., & Yunyk, I. (2023). Strategic public policy providers in the context of european integration. *Amazonia Investiga*, 12(64), 175-187. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.17> [in English].
6. Prioriteti Urjadu [Government priorities]. www.kmu.gov.ua Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/priorytety-uriadu> [in Ukrainian].
7. Zvit pro vikonannja ugodi pro asociaciju mizh Ukraïnoju ta Evropejs'kim Sojuzom za 2023 rik [Report on the implementation of the association agreement between Ukraine and the European Union for 2023]. www.kmu.gov.ua Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2024/03.2024/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A3%D0%90%20%D0%B7%D0%B0%202023%20%D1%80._UA%20.pdf [in Ukrainian].

УДК 342.056.

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-446-456](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-446-456)

Корчинська Олександра Остапівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вулиця Степана Бандери, 28а, 5 н.к., кім. 2б, Львів, 79000, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0028-1853>

Недошитко Ангеліна Андріївна здобувач вищої освіти кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вулиця Степана Бандери, 12, Львів, 7900, тел.: (098)477-12-91, <https://orcid.org/0000-0001-9874-6182>

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Анотація. Діджиталізація податкових систем стає все більш актуальною темою у багатьох країнах світу. Це не тільки сприяє спрощенню податкових процедур, але й забезпечує більшу прозорість, зменшує рівень корупції та підвищує ефективність збору податків. Україна, яка прагне інтегруватися до світової економіки та підвищити свій рівень та становище в міжнародних рейтингах легкості ведення бізнесу, активно впроваджує цифрові технології у національну податкову систему.

Впровадження цифрових інструментів стало наріжним каменем у прагненні підвищити ефективність податкової системи України. Запровадивши такі цифрові платформи, як електронний кабінет платника податків та інноваційну ініціативу Дія.City, Україна зробила революцію у взаємодії між платниками податків і податковими органами, полегшивши доступ у режимі реального часу до важливої податкової інформації та послуг.

Ці цифрові досягнення значно зменшили адміністративне навантаження як на платників податків, так і на податкових службовців. Автоматизація рутинних завдань, таких як введення та обробка даних, мінімізувала людські помилки та прискорила вирішення податкових питань. Крім того, підвищення прозорості завдяки цифровим інструментам відіграло вирішальну роль у боротьбі з корупцією, забезпечуючи послідовне та справедливе застосування податкового законодавства. Впровадження цифрових технологій також призвело до більш ефективного збору доходів. Завдяки можливостям моніторингу та аналізу даних у режимі реального часу податкові органи

можуть краще виявляти та боротися з ухиленням від сплати податків і шахрайством. Це не лише збільшує державні надходження, але й забезпечує рівні умови для всіх платників податків.

Крім того, доступність і зручність цих цифрових інструментів заохочують до більшої участі компаній і окремих осіб. Завдяки цифровій трансформації платники податків отримали легкий доступ до своїх податкових зобов'язань і прав, сприяючи розвитку культури прозорості та довіри між державою та її громадянами.

Ключові слова: податки, цифровий розвиток, ефективність, прозорість, цифрова держава, діджиталізація.

Korchynska Oleksandra Ostapivna, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University. 28 a, Stepan Bandera St., Lviv, 79000, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0028-1853>

Nedoshytko Anhelina Andriyivna student of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera St., Lviv, 79000, tel.: (098)477-12-91, <https://orcid.org/0000-0003-9874-6182>

INTRODUCTION OF DIGITAL TOOLS AS A KEY ELEMENT OF IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE TAX SYSTEM IN UKRAINE

Abstract. The digitalization of tax systems is becoming an increasingly relevant topic in many countries around the world. It not only helps to simplify tax procedures, but also ensures greater transparency, reduces corruption and increases the efficiency of tax collection. As Ukraine seeks to integrate into the global economy and improve its ranking in international ease of doing business rankings, it is actively implementing digital technologies in its tax system.

The introduction of digital tools has become a cornerstone in the effort to improve the efficiency of Ukraine's tax system. By introducing digital platforms such as the electronic taxpayer account and the innovative Diia.City initiative, Ukraine has revolutionized the interaction between taxpayers and tax authorities by facilitating real-time access to important tax information and services.

These digital advancements have significantly reduced the administrative burden on both taxpayers and tax officials. Automation of routine tasks, such as data entry and processing, has minimized human error and accelerated the resolution of tax issues. In addition, increased transparency through digital tools has played a

crucial role in the fight against corruption by ensuring consistent and fair application of tax laws. The introduction of digital technologies has also led to more efficient revenue collection. With real-time data monitoring and analysis capabilities, tax authorities are better able to detect and combat tax evasion and fraud. This not only increases government revenue, but also ensures a level playing field for all taxpayers.

In addition, the accessibility and convenience of these digital tools encourage greater participation by companies and individuals. Thanks to digital transformation, taxpayers have easy access to their tax obligations and rights, fostering a culture of transparency and trust between the state and its citizens.

Keywords: taxes, digital development, efficiency, transparency, digital state.

Постановка проблеми. Україна, з моменту здобуття незалежності у 1991 році, пережила значні трансформації у всіх сферах державного управління, зокрема і в податковій системі. Первинні спроби створити ефективну податкову систему часто були неузгодженими і неефективними, що призводило до високого податкового навантаження, корупції та розвитку тіньової економіки. Протягом останніх десятиліть уряд України провів серію реформ, спрямованих на удосконалення податкового законодавства, зниження податкових ставок та впровадження цифрових технологій. Незважаючи на певні успіхи, Україна все ще стикається з низкою викликів, таких як корупція, бюрократія, кібербезпека та економічна нестабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансформацій та вдосконалення податкової системи держави, розробка теоретичних та прикладних засад формування та розвитку системи оподаткування завжди висвітлювались в працях науковців та мають доволі ґрунтовні напрацювання.

Серед досліджень в сфері оподаткування варто виділити праці таких науковців: Н. Пришви, Д. Бекерської, Н. Воротіної, О. Музики, І. Заверухи, Л. Савченко, Р. Гаврилюк тощо.

Разом з тим виклики сучасності створюють передумови для подальших досліджень, зокрема в напрямку діджиталізації податкових процесів, що має забезпечити з однієї сторони рівний доступ до податкових ресурсів усіх платників податків, з іншої сторони дозволить працівникам податкових органів працювати більш ефективніше, оскільки пошук, обробка та зберігання інформації матиме автоматизований характер.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз процесу трансформації податкової системи України за часів незалежності, висвітлення основних етапів реформування, досягнень та викликів у сфері інтеграції діджитал формату, його впливу на прозорість, ефективність та зручність для платників податків. Стаття також розглядає перспективи подальшого розвитку

діджиталізації податкової системи України в контексті глобальних тенденцій та сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. З моменту здобуття незалежності у 1991 році Україна пройшла довгий шлях трансформацій у різних сферах державного управління. Однією з ключових сфер, що зазнала суттєвих змін, є податкова система. Реформування податкової системи було необхідним для забезпечення економічного зростання, підтримки бізнесу та інтеграції України у світову економіку.

На початку 90-х років, ставши незалежною державою, Україна стикнулася з необхідністю створення власної податкової системи. У цей період було закладено основи податкового законодавства. Вперше були введені податок на додану вартість (ПДВ) та податок на прибуток підприємств, які стали основними джерелами надходжень до державного бюджету. А також важливим етапом стало створення Державної податкової адміністрації (зараз – Державна податкова служба України – ДПС України), яка взяла на себе функції з адміністрування податків. Однак, цей період характеризувався високим рівнем податкового навантаження, що створювало значні труднощі для бізнесу та сприяло поширенню тіньової економіки [1].

На початку 2000-х років уряд розпочав активні реформи для покращення податкової системи. У 2010 році був ухвалений Податковий кодекс України, який став основою для сучасної податкової системи. Він унормував податкове законодавство, знизив податкові ставки та спростив адміністрування податків. У цей період було знижено ставки на податок на прибуток підприємств та ПДВ, що сприяло розвитку бізнесу. Також відбулося введення спрощеної системи оподаткування для малого та середнього бізнесу, що дозволило значно спростити процедури звітності та зменшити податкове навантаження на підприємців.

Наступним важливим етапом відбувся активний розвиток цифрових технологій у податковій сфері [2]. Україна вже зробила кілька важливих кроків на шляху до діджиталізації своєї податкової системи. Одним із найзначніших досягнень є впровадження електронного кабінету платника податків (ЕКПП), що дозволяє підприємцям і громадянам подавати звітність та сплачувати податки онлайн [3]. ЕКПП забезпечує доступ до інформації про нараховані та сплачені податки, а також дозволяє взаємодіяти з податковими органами в режимі реального часу. Також із запровадженням автоматизації процесів через використання автоматизованих систем для обробки податкових декларацій та контролю за сплатою податків, підвищилася ефективність роботи податкових органів. Не менш важливим аспектом стало запровадження системи електронного адміністрування ПДВ та касових апаратів з онлайн-передачею даних. Це посприяло зменшенню рівня тіньової економіки.

Рис 1. Перелік е-послуг ДПС України

На сайті ДПС України наданий перелік актуальних електронних сервісів (див. рис.1), які націлені на спрощення роботи податкової системи у контексті взаємодії платників податків та держави [4].

Одним із найкращих діджитал інструментів у сфері податків в Україні є електронний кабінет платника податків - це інформаційно-телекомунікаційна платформа, розроблена для того, щоб платники податків та державні органи могли виконувати свої права та обов'язки, передбачені Податковим кодексом України, у цифровому форматі[5]. Це персональне автоматизоване робоче місце для платника податків, доступ до якого можна отримати з будь-якого комп'ютера з підключенням до Інтернету, використовуючи електронний цифровий підпис для ідентифікації та авторизації. Електронний кабінет платника забезпечує можливість взаємодії з податковою службою дистанційно та в режимі реального часу.

Переваги використання електронного кабінету платника [5]:

1. Працює як на персональних комп'ютерах, так і на смарт-пристроях.

2. Послуга є безкоштовною.
3. Система працює 24/7, включаючи святкові та вихідні дні.
4. Значно скорочує час, необхідний для виконання податкових зобов'язань.
5. Не потрібно особисто відвідувати Центри обслуговування платників.
6. Можливість отримувати актуальну інформацію в режимі реального часу.
7. Платформа працює без потреби у встановленні додаткового ПЗ.
8. Можливість отримання певної інформації навіть без електронного цифрового підпису.

Додаток «Моя податкова» - це застосунок для мобільних пристроїв для отримання електронних сервісів податкової служби для громадян, а також сплати податків з використанням платіжних систем[6].

Завдяки додатку платники можуть подати Облікову картку фізичної особи – платника податків, подати Заяву про внесення змін до ДРФО, подати Заяву про включення до Реєстру волонтерів, сплатити грошові зобов'язання з використанням однієї з платіжних систем, отримати інформацію з Реєстру неприбуткових установ та організацій.

Також можна отримати такі дані про [6]:

- адресу реєстрації та фактичне місце проживання;
 - об'єкти оподаткування;
 - обов'язок сплатити суму грошового зобов'язання (ППР);
 - стан розрахунків з бюджетом.
- направлення запиту на отримання відомостей про суми виплачених доходів;
- подання Податкової декларації про майновий стан і доходи (податкова знижка).
 - квитанції;
 - відомості з Державного реєстру фізичних осіб
 - платників податків про суми виплачених доходів та утриманих податків;
 - інформація з ДРФО про джерела/суми нарахованого доходу, утриманого та сплаченого податку та військового збору;
 - листи контролюючого органу.

Додаток доступний як для Android так і для iPhone, та є зручним для користування усім категоріям платників.

Варто звернути увагу на ще один корисний інструмент – загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс Державної податкової служби України [7]. Це інформаційна платформа, створена в межах Електронного Уряду, доступна через будь-яку пошукову систему в інтернеті, що забезпечує можливість одночасного використання як платниками податків, так і праців-

никами структурних підрозділів ДПС, дозволяючи отримувати уніфіковані відповіді у будь-який час та зручний спосіб. База знань у ЗІР містить загальні позиції ДПС щодо застосування податкового законодавства, проте не є офіційними податковими консультаціями і не мають правових наслідків. ЗІР забезпечує суспільство своєчасною, достовірною та повною довідковою інформацією, включаючи ставки податків, глосарії, довідники, податковий календар, зміни в податковому законодавстві та інше.

Не менш важливим та необхідним етапом стало впровадження електронної звітності як пріоритетного напрямку у розвитку партнерських стосунків між органами державної податкової служби та платниками податків.

Також для платників податків на сайті ДПС виокремлено основні моменти заповнення даної звітності (див.рис.2). Зокрема поради як подавати звітність, актуальні нововведення, опис структури пакетів даних, опис інформаційних систем, опис спеціалізованого програмного забезпечення [8].

Електронна звітність

«Спеціалізоване клієнтське програмне забезпечення для формування та подання звітності до "Єдиного вікна подання електронної звітності"»

Платникам податків про електронну звітність

Опис API для формування та направлення повідомлень про відкриття/закриття рахунків

Актуальні нововведення

Електронні сервіси СЕА ПДВ та СЕАРП СЕ

Опис API Інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний кабінет»

Опис форматів структури пакетів даних РРО, який надійшов до ДПС від Національного банку України

Приймання та обробка електронних документів ІТС «Єдине вікно подання електронної звітності»

XSD (визначення схеми XML для стандартного аудиторського файлу SAF-T UA)

Рис.2 Перелік опцій, які описуються у розділі «Електронна звітність» на сайті ДПС України

Окрім цього учасникам податкового процесу надаються такі електронні сервіси [4]:

- Інформація з реєстрів.
- Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг.
- Інформація про бізнес-партнера.

- Сервіс «Пульс» ДПС.
- Контакт – центр.
- Послуги особам- нерезидентам – постачальникам електронних послуг.
- Декларування громадян.
- Реєстри форм електронних документів для фізичних осіб/ юридичних осіб.
- Податкова карта України.
- Інформація про максимальні роздрібні ціни виробників та імпортерів піддакцизованих товарів.
- Перелік угод та необхідних документів.
- Калькулятор для обчислення сум податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та плати за землю з фізичних осіб.
- Дані Єдиного реєстру індивідуальних податкових консультацій.

Проте не лише розвиток інформаційних інструментів вплинули на цифровізацію податкової системи. Дія.City - спеціальний правовий режим для IT-індустрії, запроваджений в Україні з метою стимулювання розвитку технологічного сектору та залучення інвестицій, має значний вплив на цифровий розвиток податкової системи країни [9]. Цей режим пропонує низку податкових, правових та організаційних переваг для компаній, що працюють у сфері інформаційних технологій.

Ця ініціатива не лише сприяла зростанню IT-сектору, але й стимулювала модернізацію та цифровізацію податкового адміністрування, що принесло низку переваг для платників податків та держави.

Впровадження Дія.City стимулювало Державну податкову службу до активнішого використання автоматизованих систем для обробки податкових декларацій та контролю за сплатою податків. Це значно зменшило людський фактор і мінімізувало можливість помилок. Сам режим Дія.City включає в себе розширення доступу до різноманітних електронних сервісів, що дозволяють платникам податків виконувати свої обов'язки дистанційно та в режимі реального часу.

Також вдалося оптимізувати податкові процедури, зокрема впровадження гіг-контрактів створило нову форму трудових відносин, яка вимагає відповідних змін у податковому адмініструванні. Це призвело до розробки нових методів обліку та оподаткування доходів, зокрема для IT-фахівців. А надаючи податкові пільги резидентам Дія.City, держава стимулювала компанії до легалізації доходів та збільшення податкових надходжень, що сприяло стабільності податкової системи.

Як наслідок вдалося зробити податкову систему більш прозорою та зменшити корупцію, оскільки використання електронних документів значно підвищило прозорість податкових операцій. Це зменшило можливість

корупційних дій та сприяло створенню більш прозорого бізнес-середовища [10]. Завдяки інтеграції з системами електронного уряду, платники податків отримали зручний доступ до важливої податкової інформації, що покращило взаємодію між бізнесом та державою.

Це також мало ефект і на економічну ситуацію, зокрема запровадження режиму Дія.City підвищило інвестиційну привабливість України для іноземних інвесторів у сфері ІТ, що сприяло притоку капіталу та розвитку інноваційних проєктів. Завдяки підтримці та стимулюванню ІТ-компаній, в Україні відбувається розвиток ІТ-інфраструктури, що включає не лише технічні аспекти, але й модернізацію податкової системи.

Якщо ж говорити про сучасний етап розвитку податкової системи, то він характеризується подальшим впровадженням інноваційних рішень та адаптацією до світових стандартів, таких як інтеграція із міжнародними стандартами, що полегшує інтеграцію України у глобальну економіку. Або ж податкову діджиталізацію через розширення функціоналу електронних сервісів, використання блокчейн-технологій та штучного інтелекту для підвищення ефективності податкового адміністрування.

Проте попри значні досягнення, Україна все ще стикається з низкою викликів у сфері податкової політики. На першому місці питання корупції та бюрократії. Зокрема подолання корупційних схем та зменшення рівня бюрократії залишаються одними з головних завдань. Наступним не менш важливим та актуальним питанням у наш час є захист даних, тому питання кібербезпеки та захисту даних платників податків набувають все більшої актуальності та потребують вирішення відповідно до міжнародних протоколів захисту. Також значний вплив на податкову систему мають макроекономічні коливання та зовнішні фактори, що впливають на стабільність податкової системи.

Проте існує ряд переваг, які нам відриває цифровізація податкової системи в Україні. Наприклад зменшує можливості для корупції, оскільки всі операції фіксуються в електронній формі. Це сприяє більшому контролю та прозорості у податковій системі. Наступним є зручність для платників податків, оскільки завдяки цифровим інструментам, таким як ЕКПІ, платники податків можуть подавати звітність та сплачувати податки у будь-який час і з будь-якого місця, що значно спрощує процес виконання податкових зобов'язань. І, звісно, автоматизація податкових процесів дозволяє значно скоротити час на обробку податкових декларацій і платежів, що сприяє більш оперативному надходженню коштів до бюджету.

Необхідно розуміти, що для успішної цифровізації податкової системи в Україні важливо продовжувати розвивати інфраструктуру, покращувати кібербезпеку та забезпечувати доступність цифрових послуг для всіх

платників податків. Важливу роль відіграє також міжнародне співробітництво і обмін досвідом з іншими країнами, що вже досягли значних успіхів у цій сфері.

Висновки. Трансформація податкової системи в Україні за часів незалежності є складним та багатогранним процесом. Завдяки впровадженню важливих реформ та цифрових технологій, Україна зробила значний крок вперед у створенні ефективної, прозорої та сучасної податкової системи. Подальший розвиток потребує постійного вдосконалення законодавства, підвищення ефективності роботи податкових органів та адаптації до нових викликів глобальної економіки.

Цифровізація податкової системи в Україні є необхідним кроком на шляху до підвищення ефективності державного управління, прозорості та зручності для платників податків. Попри певні виклики, впровадження сучасних цифрових технологій відкриває широкі перспективи для розвитку податкової системи і економіки країни в цілому. Завдяки цифровізації Україна спромоглася впорядкувати податкові процеси, зменшити адміністративний тягар та підвищити рівень комплаєнсу. Цифрові платформи, такі як електронний кабінет платника податків та ініціатива «Дія.Сіті», докорінно змінили спосіб взаємодії платників податків з податковими органами, надаючи доступ до інформації та послуг у режимі реального часу.

Ці досягнення не лише сприяли спрощенню та прозорості адміністрування податків, а й допомогли боротися з корупцією та підвищити рівень збирання надходжень. Цифрова трансформація податкової системи зробила її більш доступною та зручною для користувачів, заохочуючи до більш активної участі в ній як бізнес, так і фізичних осіб. Крім того, інтеграція сучасних технологій заклала підґрунтя для постійних інновацій та адаптації, гарантуючи, що податкова система України зможе відповідати зростаючим вимогам цифрової економіки.

Загалом, впровадження цифрових інструментів є важливим кроком на шляху до більш ефективної, прозорої та надійної податкової системи в Україні, що сприятиме економічному зростанню та зміцненню довіри між платниками податків та державою.

Література:

1. Хмиз, М. Я., Петков, С., Захар, М., Мазур, Ю., Козяр, Р., Гудима, В., & Проць, І. (2023). Цифровізація податкової системи та податкове регулювання як інструмент боротьби з тіньовою економікою. *Path of Science*, 9(9), 1008-1014.
2. Цюцяк, А. Л., Цюцяк, І. Л., & Цюцяк, В. І. (2023). Цифровізація податкової системи: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Галицький економічний вісник*, 83(4), 48-55.
3. Волот, Р. В., & Гордієнко, А. М. (2015). Впровадження електронної податкової звітності в Україні: переваги та недоліки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, (3 (3)), 313-316.

4. Сайт Державної податкової служби України – [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://tax.gov.ua/>
5. Електронний кабінет платника податків - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://cabinet.tax.gov.ua/>
6. Моя податкова - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/713734.html>
7. Загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс Державної податкової служби України - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zir.tax.gov.ua/>
8. Електронна звітність - [електронне джерело], URL: <https://tax.gov.ua/elektronna-zvitnist/>
9. Дія.City - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://city.diia.gov.ua/>
10. Спеціальний податковий режим Дія.City - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://tr.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-581918.html>

References:

1. Khmyz, M., Petkov, S., Mylyanyk, Z., Mazur, Y., Koziar, R., Hudyma, V., & Prots, I. (2023). *Tsyfrovizatsiya podatkovoyi systemy ta podatkovye rehulyuvannya yak instrument borot'by z tin'ovoyu ekonomikoyu* [Digitalization of the tax system and tax regulation as a tool to combat the shadow economy]. *Path of Science*, 9(9), 1008-1014 [in Ukrainian].
2. Tsyutsiak, A. L., Tsyutsiak, I. L., & Tsyutsiak, V. I. (2023). *Tsyfrovizatsiya podatkovoyi systemy: suchasnyy stan, problemy ta perspektyvy* [Digitalization of the tax system: current state, problems and prospects]. *Galician Economic Herald*, 83(4), 48-551014 [in Ukrainian].
3. Volot, R. V., & Gordienko, A. M. (2015). *Vprovadzhennya elektronnoyi podatkovoyi zvitnosti v Ukrayini: perevahy ta nedoliky* [Implementation of electronic tax reporting in Ukraine: advantages and disadvantages]. *Problems and prospects of economy and management*, (3 (3)), 313-316 [in Ukrainian].
4. Sait Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny [Site of State Tax Service of Ukraine] tax.gov.ua. Retrieved from <https://tax.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Elektronnyy kabinet platnyka podatkov [Electronic taxpayer's account] cabinet.tax.gov.ua. Retrieved from <https://cabinet.tax.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Sait Moya podatkova [My tax office] tax.gov.ua/media-tsentr/novini/713734.html. Retrieved from <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/713734.html> [in Ukrainian].
7. Zahal'nodostupnyy informatsiyno-dovidkovyy resurs Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny [Public information and reference resource of the State Tax Service of Ukraine] zir.tax.gov.ua. Retrieved from <https://zir.tax.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Elektronna zvitnist' [Electronic reporting] - tax.gov.ua/elektronna-zvitnist/. Retrieved from <https://tax.gov.ua/elektronna-zvitnist/> [in Ukrainian].
9. Diia.City [Diia.City] city.diia.gov.ua/. Retrieved from <https://city.diia.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. Spetsial'nyy podatkovyy rezhym Diia.City [Special tax regime Diia.City] [tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-581918.html](https://tr.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-581918.html). Retrieved from <https://tr.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-581918.html> [in Ukrainian].

УДК 351:001.895

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-457-467](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-457-467)

Матвєєнко Ірина Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Навчально-наукового інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», 65092, м. Одеса, вул. Генуезька, 22, тел.: (048) 705-97-00, <https://orcid.org/0000-0002-2567-9668>

НАУКОВО-ПРИКЛАДНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВПЛИВІВ

Анотація. У статті представлено науково-прикладні підходи до визначення та розуміння інновацій в державному і громадському секторі в контексті публічно-управлінських впливів. Встановлено, що в межах теорії управління інноваціями, інновації розглядаються як продукт спільної діяльності/творчості та характеризуються як складний багаторівневий процес. Відзначено, що класифікація типів інновацій в контексті публічно-управлінських впливів досліджується у вимірі процесних інновацій, інноваційних послуг, інновацій в управлінні та концептуальних інновацій. Виявлено, що типи інновацій залежать від їх соціального та нормативного контексту, які визначають фактори впливу та призводить до бажаних змін на всіх рівнях управління. Перетворення у державному секторі, що обумовлені трансформаційними процесами системи державного управління, реформами або кризовими явищами, тісно пов'язані із адміністративним, економічним, технологічним, політичним, соціальним та часовим контекстом. В науково-прикладних дослідженнях зроблено наголос, що процесу запровадження інновацій завжди передують інноваційний розвиток, який містить певний інструментарій впливів (стратегії, заходи, методи, інструменти, технології тощо). У практичному вимірі реалізація раціональної стратегії інноваційного розвитку і визначення пріоритетів для встановлення колективних дій в процесі запровадження інновацій, здебільшого, здійснюється у проєктному вимірі. Зазначено, що концепція інноваційного розвитку заснована на цілях, завданнях, принципах запровадження інновацій в системі публічного управління, а також передбачає визначення напрямів їх реалізації у практичній площині. Наголошено, що раціональна, поведінкова та системна моделі виступають основою запровадження інновацій у державному та громадському секторі, що призводить до політичних, організаційних, соціальних та

системних перетворень. Окреслено напрями запровадження інновацій в контексті публічно-управлінських впливів, де основними з них визначено: формування культури для запровадження інновацій; формування спроможних лідерів відкритих до інновацій; стимулювання інновації в наданні соціальних послуг на основі підходу децентралізації; ініціювання платформи для співпраці всіх зацікавлених сторін при розробці та запровадження інновацій; підтримка та реалізація інноваційних ініціатив у проєктному вимірі тощо.

Ключові слова: інновації, публічно-управлінські впливи, система впливів публічного управління, публічне управління та адміністрування, інновації в державному та громадському секторі, види інновацій.

Matvieienko Iryna Volodymyrovna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Local Self-Government and Territorial Development of the Educational and Scientific Institute of Public Service and Management, National University "Odesa Polytechnic", Genoese St., 22, tel.: (048) 705-97-00, <https://orcid.org/0000-0002-2567-9668>

SCIENTIFIC AND APPLIED APPROACHES TO THE DETERMINATION OF INNOVATIONS IN THE CONTEXT OF PUBLIC ADMINISTRATIVE INFLUENCES

Abstract. The article presents scientific and applied approaches to the definition and understanding of innovations in the state and public sector in the context of public management influences. It was established that within the framework of innovation management theory, innovation is considered as a product of joint activity/creativity and is characterized as a complex multi-level process. It is noted that the classification of types of innovations in the context of public-management influences is investigated in terms of process innovations, innovative services, innovations in management, and conceptual innovations. It was found that the types of innovations depend on their social and regulatory context, which determine the influencing factors and leads to the desired changes at all levels of management. Transformations in the public sector, caused by the transformational processes of the public administration system, reforms or crisis phenomena, are closely related to the administrative, economic, technological, political, social and temporal context. In scientific and applied research, it is emphasized that the process of introducing innovations is always preceded by innovative development, which contains a certain toolkit of influences (strategies, measures, methods, tools, technologies, etc.). In the practical dimension, the implementation of a rational strategy of innovative development and determination of priorities for establishing collective actions in the process of introducing innovations is mostly carried out in

the project dimension. It is noted that the concept of innovative development is based on the goals, objectives, principles of introducing innovations in the public administration system, and also provides for the determination of directions for their implementation in the practical plane. It is emphasized that rational, behavioral and systemic models are the basis for the introduction of innovations in the state and public sector, which leads to political, organizational, social and systemic transformations. The directions for the introduction of innovations in the context of public-management influences are outlined, where the main ones are defined as: the formation of a culture for the introduction of innovations; formation of capable leaders open to innovation; stimulation of innovation in the provision of social services based on the approach of decentralization; initiating a platform for the cooperation of all interested parties in the development and implementation of innovations; support and implementation of innovative initiatives in the project dimension, etc.

Keywords: innovations, public management influences, system of public management influences, public management and administration, innovations in the state and public sector, types of innovations.

Постановка проблеми. Інновації в державному та громадському секторі займають одне із провідних місць на порядку денному у багатьох країнах світу. Інновації в державному секторі необхідні для вирішення масштабних суспільних проблем, наприклад, такими як: боротьба з економічними кризами, боротьба зі старанням населення, протистояння пандеміям або можливостями та загрозами, що пов'язані з впровадженням нових технологій. Таким чином, уряди намагаються вирішити ці проблеми та встановлюють нові форми співпраці з іншими зацікавленими сторонами, такими як органи влади різних рівнів, приватний сектор, громадяни та громадські організації. Інновації трактуються як новий погляд на вирішення старої проблеми, де визначенні шляхи її вирішення можуть носити радикальний характер. Інновацій у громадському секторі, здебільшого, розглядаються в межах концепції «спільних інновацій», яка у практичному вимірі надає можливості вирішити основні проблеми, з якими сьогодні стикається державний сектор. Відмінністю інновацій у громадському секторі є організація належного процесу творчого вирішення проблем, за допомогою якого зацікавлені суб'єкти працюють спільно та відповідально ставляться до вирішення тієї або іншої проблеми, а саме головне здатні розробити і впровадити інноваційні рішення задля вирішення нагальних проблем. Інновацій у державному та громадському секторі в контексті публічно-управлінських впливів, як правило орієнтовані на досягнення бажаних змін, в тому числі в умовах обмежених ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Достатня кількість сучасних наукових та прикладних досліджень присвячена визначенню інновацій в державному та громадському секторі. Аналіз науково-прикладних джерел надав можливість виокремити різноманітні підходи до розуміння інновацій, які тлумачиться як явища та процес. Втім, більшість дослідників розуміють інновацію як розробку та впровадження нових практик, процесів і продуктів, що мають вирішальне значення для підвищення ефективності та результативності державного і громадського сектора в контексті публічно-управлінських впливів [2; 3; 5; 7; 8]. Виокремлюються дослідження, що визначають інновацію як абстрактний процес та пов'язують це із різноманітністю теоретичних моделей, які покладено в основу їх розуміння [5]. Інший підхід вказує на те, що інновацій в публічному управлінні напряму залежать від їх типів та видів, а отже характеризуються різною змістовною складовою та особливостями розробки та застосування [8]. Серед фахівців є думка, що для інновацій притаманний ряд характеристик, оскільки вони спрямованні на вирішення складних проблем, а отже, залежать від адміністративного, політичного, економічного, технологічного, соціального та часового контексту [2]. Є дослідження, які пов'язують інновації з інноваційним розвитком, де визначають, що особливості їх практичного запровадження залежать від концептуальної моделі (раціональна, поведінкова, системна моделі) [3].

Однак, виявлений діапазон науково-прикладних досліджень щодо визначення та розуміння інновацій в державному і громадському секторі, потребує проведення подальших системних розвідок, зокрема, в контексті публічно-управлінських впливів.

Мета статті – проаналізувати основні науково-прикладні підходи до визначення інновацій в контексті публічно-управлінських впливів та представити тенденції їх запровадження у практичному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи ключові моделі та теорії управління інноваціями зарубіжна дослідниця J. Kylliäinen (2018) відзначає, що управління інноваціями - це складний та багаторівневий процес з різними вимірами. У наукових дослідженнях інновація часто розглядається як абстрактна концепція, втім це багатодисциплінарна галузь дослідження, яка має низку різних моделей, теорій і рамок [5]. Поширення інновацій традиційно визначається як процес, за допомогою якого інновація передається через певні канали протягом певного часу між членами соціальної системи. В рамках теорії дифузії головними аспектами, які впливають на розповсюдження нової ідеї чи інновації, є час, комунікація, соціальні системи та впливи [5].

Дослідник E. Righini (2019) наголошує на доцільності інтегрувати основні технологічні інновації, щоб мати можливість забезпечити ефективні,

результативні та адекватні послуги, які відповідають очікуванням з урахуванням впливу цифрових трансформацій в системі публічного управління [7].

Зарубіжні дослідники Н. Vries, V. Bekkers, L. Tummers (2015) на основі огляду наукових джерел класифікували типи інновацій в системі публічного управління, до яких віднесли:

- процесні інновації (адміністративні та технологічні);
- інноваційна послуга;
- інновації в управлінні;
- концептуальні інновації [8].

На думку вище згаданих науковців, при запровадженні кожного типу інновацій в контексті публічно-управлінських впливів у практичному вимірі, виникає ряд перепон, що пов'язано з відсутністю чітко сформованих стратегічних цілей. Такий висновок було зроблено на основі проаналізованих джерел щодо досягнення результатів в процесі реалізації інновацій в державному секторі, зокрема:

- підвищення ефективності - 47 (18%);
- вирішення соціальних проблем - 28 (10%);
- підвищення рівня задоволеності громадян - 19 (7%);
- залучення громадян - 15 (6%);
- залучення приватних партнерів - 6 (2%);
- інші цілі - 19 (7%); цілі не згадуються 92 (35%) [8].

У сучасних наукових розвідках фахівці Е. Cinar, С. Simmsa, Р. Trotta, М. Demircioglu (2024) відзначають, що інновації мають ряд характеристик, оскільки спрямовані на вирішення складних проблем. Це обумовлює виникнення того або іншого типу інновацій, що впливає на загальне розуміння концепції інновацій. Контекст інновацій у державному секторі поєднує соціальну та нормативну складову, які формують передумови впливової функції інновацій. Також зроблено наголос на тому, що фактори впливу інновацій, завжди пов'язані з контекстом національних змін, до яких відносять [2]:

1. Адміністративний контекст, який пов'язаний із структурою державного управління та механізмами центрального, регіонального та місцевого управління. Тут мова йде про централізований або децентралізований підхід до розподілу влади. Так, децентралізовані адміністративні установи є орієнтовані на спільну творчість та є придатними для соціальних та управлінських інновацій. Процеси розробки та запровадження інновацій залежать від механізмів координації та моделі державного управління, де останні концептуалізуються різними способами, такими як парадигми державного управління, моделі реформування державного управління тощо.

2. Економічний та технологічний контекст, пов'язаний із макроекономічними особливостями і технологічними можливостями держави.

3. Політичний контекст відображає особливості процесу прийняття управлінських рішень. Політичні цінності та настанови впливають на процеси вироблення інновацій. Визначальна роль належить сильному лідеру, який формує програму політичних змін, що може сприяти інноваціям. Політична готовність співпрацювати з цими міжнародними інституціями може слугувати сприятливою умовою для запровадження інновацій.

4. Соціальний контекст складається із соціально-демографічних факторів (старіння, зростання або зменшення населення, урбанізація, соціальна нерівність тощо).

5. Часовий контекст тісно пов'язаний із попередніми і характеризується динамічністю. Цей контекст тісно пов'язаний із національним виміром, наприклад, тривалі періоди реформ або певні події (фінансова криза, стихійні лиха та громадські скандали) можуть спровокувати різноманітні інновації [2].

Група дослідників А. Durmanov, N. Kalinin, S. Drobyazko, K. Yanishevskaya, I. Sharovalova (2020) наголошують, що інноваційний розвиток слід розглядати як комплекс стратегій, заходів, методів і підходів в процесі здійснення інноваційної діяльності в контексті публічно-управлінських впливів. При реалізації раціональної стратегії інноваційного розвитку і визначенні пріоритетів інноваційної діяльності доцільним є зосередити увагу на виборі технологій та інноваційних проєктів. Концепція стратегії інноваційного розвитку є складовою загальної концепції розвитку, а отже має містити цілі, завдання, принципи та напрями запровадження інновацій з урахуванням публічно-управлінських впливів. На основі узагальнення наукових розробок та порівнянні моделей управління щодо формулювання стратегії інноваційного розвитку Baumgartner and Ebner (2010) виокремлюють наступні її різновиди [3]:

1. Раціоналістична модель базується на повній обізнаності та свідомій зацікавленості управлінців всіх рівнів в запровадженні та реалізації інноваційних заходів/проєктів з подальшою їх оцінкою, забезпеченням систематичного контролю, формуванням звітності та проведенням коригувальних заходів. Перевагами даної моделі є прозорість процесу прийняття управлінських рішень, їх реалізації, лінійний контроль, створення ефективної системи організаційно-управлінських комунікацій. До недоліків віднесено «розшарування» інновацій, що зумовлене невідповідністю системи стратегічного управління та можливими дефектами системи внутрішнього контролю організації або установи.

2. В основі поведінкової моделі управління покладено формування стратегії інноваційного розвитку, яка включає первинне врахування соціально-психологічних потреб персоналу організації або установи при розробці та реалізації етапів стратегії інноваційного розвитку. У цій моделі можна розглядати організацію/установу як самоорганізовану систему, що передбачає:

1) орієнтир на децентралізацію у прийнятті управлінських рішень на всіх рівнях управління;

2) коефіцієнт концентрації організаційної діяльності на рівні відділів і проєктних груп (за наявності);

3) плюралізм визначення та коригування стратегічних цілей розвитку організації/установи.

3. Системна модель управління стратегіями інноваційного розвитку визначає організацію/установу як «техносоціальну систему», в рамках якої розробка таких стратегій і сама проєктна інновація можуть реалізовуватися не в колі певних умов, а як векторизований процес на основі попереднього аналізу організаційних проблем і пошуку рішень в організації стратегії інноваційного розвитку. Особлива увага приділяється об'єктам стратегії, а не суб'єктам (індивідам).

У Звіті Public Sector Innovation Policy (2020), який демонструє реформаторські ініціативи уряду Республіка Намібія (GRN) представлено особливості запровадження інновацій в державному секторі з урахуванням інтересів всіх зацікавлених сторін [6]. Документ визначає стратегічні пріоритети, які спрямовані на формування суспільства знань до 2030 року. Запровадження інновацій здійснюється на основі системного підходу та передбачає декілька форм, зокрема [6]:

- політичні інновації – розробка та реалізація механізмів для впровадження інноваційних послуг;

- інноваційні послуги – оснащення державних установ відповідними технологіями, які здатні сприяти покращенню надання вже існуючих послуг або введення нових послуг;

- організаційні інновації – передбачають зміни в державних структурах та сприяють підвищенню рівню здійснення управлінської діяльності;

- системні інновації – винайдення нових форм або вдосконалення способів з іншими організаціями

- соціальні інновації – забезпечують інноваційність в процесі надання послуг громадян на основі механізмів зворотного зв'язку.

Стратегічними цілями при запровадженні інновацій в системі публічного управління визначено: формування культури для запровадження інновацій задля досягнення національного розвитку та цілей сталого розвитку; розвиток спроможності державних службовців та установ для участі в створенні умов для запровадження галузевих інновацій, формування політики та управління розвитком; розвиток національної інфраструктури для пошуку та розвитку інновацій; стимулювання виробництва та управління знаннями і дослідженнями щодо надання державних послуг та управління державним сектором; стимулювання інклюзивних та ефективних інновацій в наданні

послуг для населення через узгоджену та скоординовану загальнодержавну політику на основі підходу децентралізації; ініціювання практичних та ефективних платформ для співпраці та участі з приватним сектором, громадянським суспільством і громадянами для запровадження інновацій у державному секторі та надані послуг; забезпечення сталого фінансування для реалізації інноваційної політики; закріплення регіональних, континентальних та міжнародних договорів та декларацій щодо вироблення інновацій у державному секторі [6].

В межах Звіту «Передбачене інноваційне управління: на шляху до нового способу управління у Фінляндії» («Anticipatory innovation governance: Towards a new way of governing in Finland» (2022), який представлений в рамках Проекту Європейського Союзу Програми підтримки структурних реформ і впроваджувався ОЕСР у співпраці з Генеральним директором Європейської Комісії з підтримки реформ (DG REFORM), розкрито особливості запровадження інновацій з урахування існуючих та можливих ризиків [1]. Наголос зроблено на тому, що сьогодні уряди повинні реагувати на виклики, що постійно виникають, оскільки збої через масштабні події та процеси, пов'язані зі зміною клімату, міграцією, пандеміями, геополітичною безпекою тощо, швидко розвиваються та вимагають заходів державної політики. У 2020-2021 роках ОЕСР провела оцінку системи управління у Фінляндії, зокрема зосередившись на активах, передумовах і прогалинах у ширшій системі формування політики та управління державним сектором у Фінляндії, які можуть стати на заваді або допомогти впровадити передбачувані інновації підхід у фінському контексті. У цьому початковому дослідженні визначено шість основних проблемних областей для уряду Фінляндії [1]:

1. подолання розриву впливу стратегічного прогнозування шляхом запровадження інновацій та експериментів;
2. розробка політичних альтернатив, пов'язаних з майбутніми викликами, шляхом систематичного залучення громадян та інших зацікавлених сторін до формування політики, орієнтованої на майбутнє;
3. посилення спроможності державних службовців з урахуванням майбутніх політичних викликів, розширення доступу та досвіду використання інноваційних підходів та інструментів;
4. збереження традиційних державних стратегічних, фінансових, правових механізмів управління;
5. застосування механізмів випереджувального управління задля забезпечення колективного розуміння складних і довгострокових політичних питань і підтримку протягом циклу політики;

б. протидія урядовій ізольованості та створення нових шляхів співпраці для розгляду нових проблем у міжурядовій взаємодії [1].

У Звіті представлено заходи, які є першочерговими в процесі вироблення інновацій: систематизація процесу змін в діяльності уряду для досягнення безперервності довгострокових реформ та формування інституційної пам'яті; розробка нових методів та підходів до управління, планування та реагування на нові проблеми; створення структури для регулярного колективного осмислення, бачення та дослідження альтернатив; тестування нових підходів до розподілу бюджетних ресурсів на нові явища; подальше запровадження регулятивних підходів для підтримки експериментів; розробка цільових програм для керівництва державного сектору, державних службовців, форсайтів та експертів з інновацій мають підтримувати розвиток передбачуваного інноваційного потенціалу; інституціоналізація діалогу та обговорення для зміцнення довіри між громадянами, державними службовцями та політиками, щоб забезпечити більшу взаємодію з невизначеністю; моніторинг використання випереджувальних підходів через Державне аудиторське управління Фінляндії з метою прогнозування, стратегічного керування до інновацій, експериментів і впровадження [1].

При вивченні особливостей запровадження інновацій в системі публічного управління слід закцентувати увагу на досвід Бразилії. В країні існує Конкурс інновацій у державному секторі (ICPS), який реалізується за підтримки Національної школи державного управління (NSPA) та Міністерства економіки, планування, розвитку та управління (MEPDM), цілі якого включають: заохочувати реалізацію інноваційних ініціатив в державному управлінні поширювати інноваційні рішення з метою підвищення спроможності уряду; мотивувати громадськість до процесу розробки та реалізації інновацій на основі спільної участі. На думку дослідників, використання методів стратегічного планування сприяє запровадженню організаційних інновацій в контексті публічно-управлінських впливів [4].

Висновки. Проведений аналіз науково-прикладних досліджень продемонстрував відмінність поглядів серед науковців щодо розуміння інновацій в системі публічного управління. Інновація розуміється як: впровадження нових практик, процесів і продуктів, що мають вирішальне значення для підвищення ефективності та результативності державного і громадського сектора в контексті впливів публічного управління; інновація як загальний процес поступального розвитку; інновація в публічному управлінні залежать від типу та призначенням застосування її на практиці (соціальна інновація, технічна інновація, управлінська інновація, інновація-послуга тощо); інновація повинна враховувати адміністративний, політичний,

економічний, технологічний, соціальний та часовий контекст перетворень; ефективність запровадження інновації пов'язана із концептуальною моделлю змін. Узагальнення наукових поглядів щодо процесу запровадження інновацій надало можливість визначити його як систему впливів публічного управління на основі відповідних методів, технік, технологій та заходів задля здійснення інноваційних перетворень, з урахуванням певних закономірностей і сучасних тенденцій управлінської діяльності.

Подальшими перспективами наукових наробок є проведення систематизованих розвідок щодо запровадження інновацій, зокрема, в контексті системи впливів публічного управління. Доцільним є врахування впливу тенденцій глобалізації на процеси запровадження інновацій в державному та громадському секторі та визначення кращих зарубіжних практик.

Література:

1. Anticipatory innovation governance: Towards a new way of governing in Finland. OPSUI. Published on 15 June 2022. URL: <https://oecd-opsi.org/publications/new-way-of-governing-in-finland/> (дата звернення: 13.05.2024).
2. Cinar E., Simms C., Trotta P., Demircioglu M. Public sector innovation in context: A comparative study of innovation types *Public Management Review*. Vol. 26. Iss. 1. 2024. P. 265-292. URL: <https://doi.org/10.1080/14719037.2022.2080860> (дата звернення: 30.04.2024).
3. Durmanov A., Kalinin N., Drobyazko S., Yanishevskaya K., Shapovalova I. Features of Application of Innovative Development Strategies in International Enterprise. *International Journal of Entrepreneurship*. Vol. 24 Iss. 1S. 2020. URL: <https://www.abacademies.org/articles/features-of-application-of-innovative-development-strategies-in-international-enterprise-9153.html> (дата звернення: 30.04.2024).
4. Herta Camila Fernandes Diógenes Nunes Maia, AHIRAM Brunni Cartaxo de Castro, Cristine Hermann Nodari, Wanderson Fernandes Modesto de Oliveira. Antecedent dimensions in the Brazilian public administration: an analysis of the innovation contest in the public sector. *Revista Gestão e Secretariado (GeSec), São Paulo*. Vol. 12 (1). 2021. P. 26-52. URL: <https://www.revistagesec.org.br/secretariado/article/download/1134/pdf/5013> (дата звернення: 13.04.2024).
5. Kylliäinen J. Key Innovation Management Models and Theories. *Viima: A Hype Innovation Company*. 06 September 2018. URL: <https://www.viima.com/blog/innovation-management-models> (дата звернення: 15.04.2024).
6. Public Sector Innovation Policy. Republic of Namibia. *Office of the Prime Minister*. 2020. 48 p. URL: <https://opm.gov.na/documents/97540/476394/2020++NATIONAL+PUBLIC+SECTOR+INNOVATION.pdf/e23050fd-b697-50d0-e013-c88c45d44ebf> (дата звернення: 16.04.2024).
7. Righini E. New public administration technologies: The future is here. *Doxee*. 30 May 2019. URL: <https://www.doxee.com/blog/digital-marketing/new-public-administration-technologies-the-future-is-here/> (дата звернення: 30.04.2024).
8. Vries H., Bekkers V., Tummers L. Innovation in the Public Sector. *A Systematic Review and Future Research Agenda*. 2015. URL: <https://repub.eur.nl/pub/78470/Innovation-in-the-Public-Sector-A-Systematic-Review-and-Future-Research-Agenda-FINAL.pdf> (дата звернення: 30.04.2024).

References:

1. Anticipatory innovation governance: Towards a new way of governing in Finland, (2022). OPSUI. Retrieved from <https://oecd-opsi.org/publications/new-way-of-governing-in-finland/>
2. Cinar E., Simmsa C., Trotta P., Demircioglu M., (2024). Public sector innovation in context: A comparative study of innovation types Public Management Review. Vol. 26. Iss. 1. P. 265-292. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14719037.2022.2080860>
3. Durmanov A., Kalinin N., Drobyazko S., Yanishevskaya K., Shapovalova I., (2020). Features of Application of Innovative Development Strategies in International Enterprise. International Journal of Entrepreneurship. Vol. 24 Iss. 1S. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/features-of-application-of-innovative-development-strategies-in-international-enterprise-9153.html>
4. Herta Camila Fernandes Diógenes Nunes Maia, AHIRAM BRUNNI CARTAXO DE CASTRO, CRISTINE HERMANN NODARI, WANDERSON FERNANDES MODESTO DE OLIVEIRA, (2021). Antecedent dimensions in the Brazilian public administration: an analysis of the innovation contest in the public sector. Revista Gestão e Secretariado (GeSec), São Paulo. Vol. 12 (1). P. 26-52. Retrieved from <https://www.revistagesec.org.br/secretariado/article/download/1134/pdf/5013>
5. Kylliäinen J., (2018). Key Innovation Management Models and Theories. Viima: A Hype Innovation Company. Retrieved from <https://www.viima.com/blog/innovation-management-models>
6. Public Sector Innovation Policy. Republic of Namibia (2020). Office of the Prime Minister. 48 p. Retrieved from <https://opm.gov.na/documents/97540/476394/2020++NATIONAL+PUBLIC+SECTOR+INNOVATION.pdf/e23050fd-b697-50d0-e013-c88c45d44ebf>
7. Righini E., (2019). New public administration technologies: The future is here. Doxee. Retrieved from <https://www.doxee.com/blog/digital-marketing/new-public-administration-technologies-the-future-is-here/>
8. Vries H., Bekkers V., Tummers L., (2015). Innovation in the Public Sector. A Systematic Review and Future Research Agenda. Retrieved from <https://repub.eur.nl/pub/78470/Innovation-in-the-Public-Sector-A-Systematic-Review-and-Future-Research-Agenda-FINAL.pdf>

УДК 336.14:352.07

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-468-480](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-468-480)

Можарівський Ярослав Анатолійович аспірант, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського; 01042, м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33; тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0009-3884-2629>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

Анотація. Становлення демократії та децентралізація влади в Україні диктують необхідність переорієнтації уваги на місцевий рівень управління та забезпечення спроможності територіальних громад вирішувати внутрішні проблеми та самодостатньо розвиватися. Досягнення сталого розвитку на регіональному та місцевому рівнях стає важливим завданням сьогодення, яке потребує дослідження та розробки наукових підходів і практичних рекомендацій. Аналіз теоретичних аспектів формування спроможних територіальних громад дозволить розкрити ключові принципи, методи та інструменти, необхідні для ефективного публічного управління вітчизняними спільнотами на засадах громадянської участі, партнерства та рівності перед законом.

У статті розглядаються такі аспекти формування спроможних територіальних громад, як економічний (в тому числі фінансовий і ресурсний), соціальний, політичний і культурний. Окреслено приклади залучення місцевої влади до реалізації політики згуртованості та місцевого партнерства шляхом громадських обговорень із мешканцями щодо стратегічного розвитку громади та визначення пріоритетних напрямків діяльності. Зокрема, підкреслено важливість участі стейкхолдерів при прийнятті важливих управлінських рішень. Наведено принципи фінансового забезпечення громад і цільового використання бюджетних коштів, а також аргументовано роль інновацій у формуванні економічної спроможності територій і реалізації соціальних програм.

Проведено аналіз виконання місцевих бюджетів за 2023 рік у розрізі доходної та видаткової частин. Виділено ключові проблеми формування бюджетів територіальних громад. Сформульовані висновки щодо шляхів вдосконалення механізмів управління місцевими ресурсами та сприяння ефективному розвитку громад підкреслюють необхідність подальших наукових розвідок у даному напрямі.

Ключові слова: децентралізація, місцеві бюджети, територіальні громади, бюджетні доходи та видатки, спроможність громад.

Mozharivskiy Yaroslav Anatoliyovych graduate student, Taurida V.I. Vernadsky National University; 01042, Kyiv, John McCain St., 33; tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0009-3884-2629>

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CAPABLE TERRITORIAL COMMUNITIES' FORMATION IN UKRAINE

Abstract. The establishment of democracy and decentralization of power in Ukraine necessitate a shift in focus towards local governance and ensuring the ability of territorial communities to address internal issues and develop self-sufficiency. Achieving sustainable development at the regional and local levels is a critical task today, which requires research and extension of scientific approaches and practical recommendations. The analysis of theoretical aspects of the formation of capable territorial communities will reveal the key principles, methods and tools necessary for effective public management of domestic communities on the basis of civic participation, partnership and equality under the law.

The article considers such aspects of the formation of capable territorial communities as economic (including financial and resource-related), social, political and cultural. It outlines examples of engaging local authorities in implementing cohesion policies and local partnerships through public discussions with residents regarding the community's strategic development and identifying priority areas of activity. The importance of stakeholder participation in making significant management decisions is emphasized. The article also presents principles of financial provision and targeted use of budgetary funds, along with arguing the role of innovation in shaping the economic capacity of territories and implementing social programs.

The analysis of local budgets for 2023 was conducted, focusing on both revenue and expenditure components. Key issues in forming territorial community budgets were identified. Conclusions were drawn regarding ways to improve mechanisms for managing local resources and promoting effective community development, highlighting the need for further scientific research in this direction.

Keywords: decentralization, local budgets, territorial communities, budget revenues and expenditures, community capacity.

Постановка проблеми. Сучасна економіка України вимагає глибокого розуміння процесів формування спроможних територіальних громад для забезпечення повоєнного відновлення, сталого розвитку та ефективного управління ресурсами. Це є актуальним завданням як на регіональному рівні, так і в національному масштабі. Кожна територіальна громада в Україні має унікальні характеристики та потужний потенціал, який може бути викорис-

таний для досягнення високих темпів соціально-економічного зростання. Проте, досягнення цих цілей часто ускладнюється низкою факторів, серед яких недостатня ефективність публічного менеджменту, невідповідність інфраструктури потребам громади, відсутність стабільного фінансового забезпечення та обмежений доступ до інноваційних технологій. Однак, попри ці складнощі, важливо розглядати їх як виклики, які можна подолати за допомогою належного аналізу місцевих запитів, стратегічного планування та формування спроможних територіальних громад в Україні.

Згідно Методики формування спроможних територіальних громад, «спроможні територіальні громади – це територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці» [1].

Спільні зусилля органів місцевого самоврядування є важливим мотиватором у вирішенні регіональних проблем і забезпеченні сталого розвитку територіальних громад, сприяючи взаємодії та обміну досвідом між різними населеними пунктами країни. Таким чином, аналіз теоретичного підґрунтя формування спроможних територіальних громад в Україні стає актуальним завданням сучасної економічної науки та практики управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало наукових дискусій відбувається навколо питань взаємодії територіальних громад з іншими суб'єктами екосистеми, а також шляхів оптимізації управлінських процесів і пошуків джерел ресурсного забезпечення [2; 3; 4]. Деякі автори акцентуються в своїх роботах на значенні спроможних громад для сталого розвитку регіонів і країни в цілому [5; 6]. Інші дослідники звертають увагу на роль децентралізації при зміцненні фінансової самодостатності спільнот [7; 8; 9]. Економічне забезпечення діяльності територіальних громад постає завданням багатьох наукових проєктів, адже забезпечення стабільності власних грошових надходжень визначає здатність громад реалізувати стратегії розвитку та забезпечити належний рівень надання послуг населенню [10; 11]. Чимало авторів вказують на те, що ефективне фінансове управління є ключовим чинником у забезпеченні успішного виконання громадських проєктів і програм [12; 13; 14]. Це означає не лише збільшення бюджету для реалізації різноманітних ініціатив, а й обґрунтований розподіл цих коштів для максимізації соціального та економічного ефектів у громадах. Пріоритетом у зростанні спроможності територіальних громад на місцевому рівні є зміцнення бюджетів територіальних громад через розширення джерел

податкових надходжень, залучення додаткових інвестицій, розвиток підприємницьких структур, створення умов для зайнятості за місцем проживання, легалізацію тіньової економічної діяльності [6].

Н. Ткачук [15], В. Волкова та Н. Волкова [5] розглядають можливості фінансування розвитку територій на прикладі певних громад. Р. Галгаш та ін. [4] наводять характеристику елементів організаційної та економічної ланок системи забезпечення розвитку територіальних громад. Т. Заяць та ін. [6] пропонують стратегічні напрями та інструменти зростання спроможності громад різних типів з урахуванням їхніх відмінностей. Невирішеною частиною загальної проблеми залишається пошук шляхів зміцнення фінансової самодостатності спільнот, перегляд структури фінансування, посилення ролі власних ресурсів і забезпечення більшої автономії територіальних громад у плануванні та реалізації практичних дій, спрямованих на підвищення ефективності місцевого управління та забезпечення стабільного розвитку територій.

Мета статті. Метою статті є викладення теоретичних аспектів формування спроможних територіальних громад в Україні з врахуванням сучасних стратегій управління на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Формування спроможних територіальних громад в Україні – це процес, що охоплює різноманітні аспекти, в тому числі економічні, соціальні, політичні та культурні. Економічний аспект полягає в здатності громади генерувати та ефективно використовувати ресурси для забезпечення свого розвитку та самодостатності. Соціальний аспект включає в себе рівень задоволення потреб жителів у різних послугах, включаючи освіту, охорону здоров'я, соціальні програми та соціальну підтримку незахищених верств населення. Політичний аспект визначає структуру та ефективність системи місцевого управління, а культурний аспект враховує історичні, етично-культурні та ціннісно-орієнтовані особливості громади, що впливають на її розвиток.

Співпраця між громадами є важливим елементом успішного розвитку спільнот. Базуючись на взаємодії та взаємопідтримці, сторони обмінюються досвідом та інформацією, а також спільно приймають стратегічні рішення та реалізують певні проекти та програми. Важливою є роль органів місцевого самоврядування в створенні сприятливих умов для розвитку громад і забезпеченні їхньої самодостатності, а також підтримка активної участі громадян у процесі управління та прийняття рішень, що стосуються їхнього життя та майбутнього. Використання сучасних технологій і новаторських ідей дозволяють підвищувати прозорість і відкритість дій влади перед громадою, а також залучати громадян до активної участі в публічному житті. Цифрові інструменти, такі як електронні платформи для громадського обговорення,

онлайн-консультації та опитування, сприяють покращенню комунікації між громадськістю та органами місцевого самоврядування. Інноваційний підхід також передбачає розвиток навичок і компетенцій управлінського персоналу з метою підвищення ефективності вирішення складних завдань, що стоять перед територіальними громадами.

Звичайно, розгляд основ формування спроможних територіальних громад в Україні визначається не лише концепцією інноваційного управління, але й необхідністю розкриття ключових аспектів, що сприяють ефективному розвитку та самодостатності громад. По-перше, важливо звернутися до аналізу фінансових ресурсів, які впливають на спроможність громад у реалізації стратегій і програм розвитку. Розуміння принципів фінансового забезпечення і використання грошових коштів дозволить визначити можливості та обмеження при формуванні спроможних громад:

1. Прозорість і відкритість фінансових процесів: цей принцип підкріплюється положеннями про доступність інформації для громадськості, включеними до Закону України «Про доступ до публічної інформації».

2. Ефективне планування і управління фінансами: в контексті місцевих бюджетів передбачає розробку реалістичних планів із урахуванням фінансових ресурсів, які виділяються на реалізацію проєктів і програм, а також контроль за видатками та оцінку ефективності витрачання бюджетних коштів.

3. Раціональне використання ресурсів: означає співставність наявних коштів для досягнення стратегічних цілей спільнот із обсягами необхідного фінансування пріоритетних завдань розвитку громад.

4. Фінансова відповідальність: цей принцип є основоположним в адміністративному та фінансовому праві та передбачає обов'язки органів влади щодо чесного та справедливого розподілу бюджетних ресурсів.

По-друге, актуальним завданням теперішнього часу є визначення основних соціально-економічних пріоритетів для органів місцевого самоврядування. Це необхідно для досягнення максимальної ефективності у використанні ресурсів територіальних громад і для координації дій всіх владних інституцій у регіонах, адже відновлення в Україні починається саме з громад. За результатами опитування, 41% керівників громад повідомили, що зараз реалізуються, або заплановані на 2023-2024 роки, проєкти та ініціативи з подолання руйнівного впливу війни в їхніх громадах. Не реалізуються і не заплановані проєкти з відновлення у 55% громад, вагаються з відповіддю 4% опитаних [16, с. 30]. Підтримка фронту та забезпечення відновлення економіки України в найкоротші терміни залишаються наразі головними цілями державної та регіональної політики. А для виконання цих завдань потрібна потужна фінансова база місцевих бюджетів.

Основним джерелом наповнення місцевих бюджетів є податки, які сплачують місцеві підприємства, організації та установи, що функціонують у межах адміністративно-територіальної одиниці. Успішна взаємодія з бізнесом полягає у визначенні оптимального рівня оподаткування, який забезпечить і збільшення надходжень до місцевого бюджету, і успішне функціонування бізнесу на окремій території [7, с. 120]. До бюджетних ресурсів внутрішнього походження, крім надходжень від податків і зборів, належать ще кошти від продажу та оренди об'єктів комунальної власності. До бюджетних надходжень зовнішнього характеру належать міжбюджетні трансферти, кошти з Державного фонду регіонального розвитку на фінансування проєктів територіальних громад, кредитні та інвестиційні ресурси, спонсорські та благодійні внески.

Важливо також зазначити, що ефективне використання бюджетних коштів потребує чіткого фінансового планування, контролю за видатками та оцінки відхилень, щоб забезпечити оптимальне спрямування ресурсів на пріоритетні завдання та проєкти розвитку громад.

Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2023 рік продемонстрував приріст на 25,5% порівняно з мирним 2021 роком. При цьому частка доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України зменшилася з 24,4% у 2022 році до 17,8% у 2023 році, що є найнижчим показником за останні 5 років (див. рис. 1).

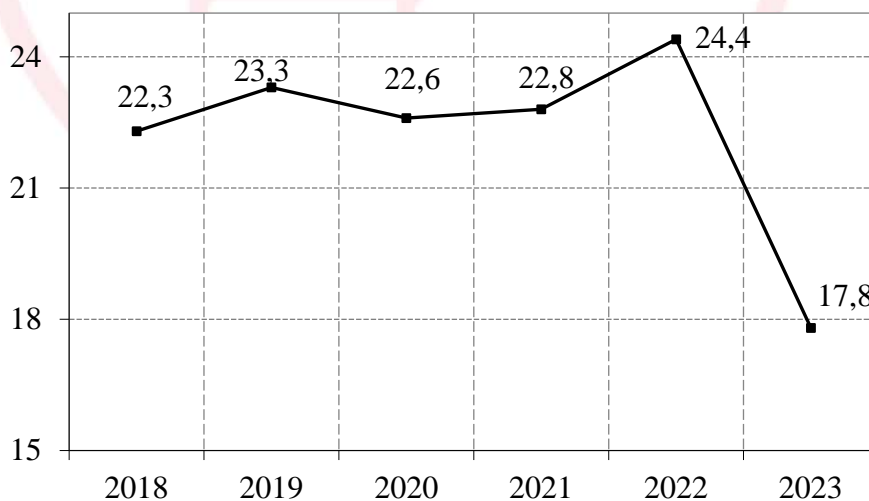

Рис. 1. Коефіцієнт бюджетної децентралізації (за доходами) в 2018-2023 роках, у %

Джерело: складено на основі [17]

В 2023 році до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 441,9 млрд грн, що становить +11,0%

приросту від показника 2022 року. Найбільшу питому вагу в структурі доходів місцевих бюджетів України за 2023 рік мають податкові надходження (див. рис. 2). А серед податкових надходжень найбільшу частку має податок із доходів фізичних осіб (66,6%). Наступними за обсягами податкових надходжень є єдиний податок (12,8%) та майнові податки (10,1%) [17].

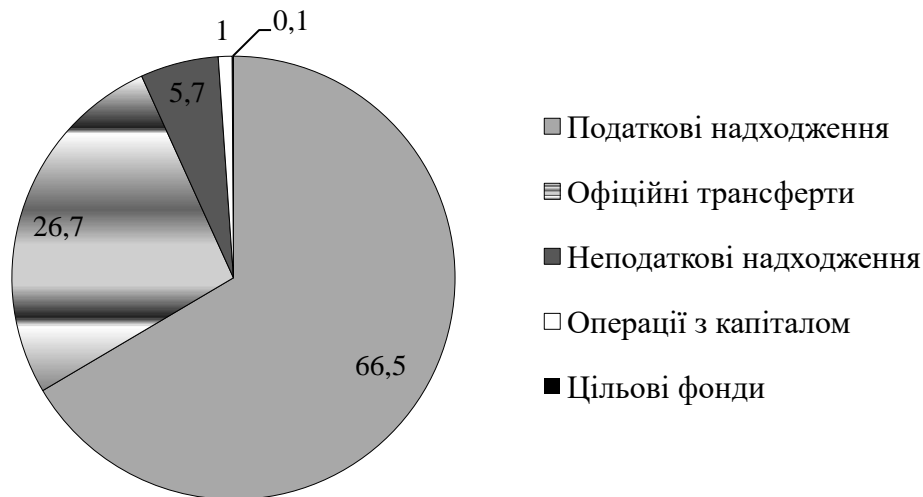

Рис. 2. Структура місцевих бюджетів (за доходами) в 2023 році, у %
Джерело: складено на основі [17]

В умовах децентралізації управління, що пов'язано з передачею значних функцій держави на місцевий рівень, органи місцевого самоврядування можуть відчувати нестачу обсягів власних і закріплених доходів у забезпеченні соціально-економічного розвитку відповідних територій. Тому виникає потреба в застосуванні такого інструмента бюджетного регулювання як трансферти, що на практиці знайшло своє відображення в трансфертному методі формування доходів місцевих бюджетів [15, с. 16]. За 2023 рік місцевим бюджетам України перераховано 183,8 млрд грн міжбюджетних трансфертів, що складає 90% від планового обсягу. У відсотковому виразі трансферти з державного бюджету становили майже 27% від загальних місцевих доходів [17].

Міжбюджетні трансферти можуть бути спрямовані на реалізацію різноманітних проєктів, таких як підтримка малих і середніх підприємств, інвестиційні ініціативи, розвиток туризму, удосконалення транспортної та комунальної інфраструктури, а також удосконалення екологічної ситуації та інші важливі напрямки [18, с. 106]. Високий ступінь вирівнювання може зменшувати мотивацію місцевої влади до розвитку власної податкової бази через зростання обсягів вилучень до державного бюджету з тих надходжень, які отримані органами місцевого самоврядування.

Серед ключових проблем формування доходів місцевих бюджетів України є ті, що пов'язані з ефективністю управління земельними ресурсами та комунальним майном, а також встановленням і справлянням податкових платежів. Зокрема, відсутність у громадах належного обліку земель у розрізі власників/користувачів, цільового призначення та видів діяльності, невикористання чи неналежного використання земель комунальної власності призводить до втрати можливих доходів бюджетів від орендної плати і земельного податку [3, с. 93]. Доцільним є забезпечення індексації нормативної грошової оцінки землі та майна відповідно до індексу споживчих цін за відповідний рік [12, с. 138].

Мають місце спірні питання в фінансуванні діяльності комунальних підприємств, оскільки їм надаються дотації, а фінансовий стан установ не покращується. Інші складнощі включають неефективне використання міжбюджетних трансфертів через виділення субвенційних коштів наприкінці року, нераціональне витрачання бюджетних коштів на розробку проектно-кошторисної документації та експертизи, котрі не просувають будівництво об'єктів [9]. Подальший розвиток системи місцевих фінансів передбачає розширення доступу громад до перерозподілу фінансових ресурсів. Цю можливість можна забезпечити за допомогою механізму діджиталізації, який включає створення інформаційно-комунікаційних систем і платформ. Ці інструменти дозволяють жителям територіальних громад брати участь у формуванні місцевих бюджетів в режимі реального часу та контролювати цільове використання коштів.

Сучасні соціально-економічні та екологічні проблеми в Україні вказують на важливість подальшого приділення уваги публічному управлінню в забезпеченні сталого розвитку та самодостатності територіальних громад [2, с. 219]. Економічна спроможність є невід'ємною частиною спроможності громади і полягає в її здатності фінансувати місцеві заходи та забезпечувати необхідні ресурси для цього. Тож, економічна спроможність територіальної громади охоплює фінансову та ресурсну спроможності. Фінансова спроможність громади складається з двох складових – бюджетної та інвестиційної [11].

Новим підходом в управлінні є залучення місцевої влади до реалізації політики згуртованості [16, с. 57]. Це сприяє об'єднанню зусиль різних рівнів влади, громадських організацій і громадян для досягнення спільних цілей і завдань. Адже, на шляху до забезпечення економічної спроможності громад у воєнних умовах з'явилися нові виклики. Серед них формування дієвої системи моніторингу внутрішньо переміщених осіб та релокованих бізнесів [19, с. 224]. Досліджуючи фінансові можливості територіальної громади на перспективу, важливо враховувати також незадіяні у виробничо-господарський обіг такі ресурси території, як наявність природних ресурсів, корисних копалин, які на

поточний час не використовуються, створення нових підприємницьких структур, розширення сфери послуг населенню та суб'єктам господарювання [20, с. 135].

670,6 млрд грн становила сума видатків місцевих бюджетів України в 2023 році, що становить +35,3% приросту від показника 2022 року [17]. На рис. 3 проілюстровано, що 37% усіх видатків – це видатки на освіту (248 млрд грн). При цьому обсяги фінансування освіти майже вийшли на рівень показника довоєнного 2021 року (лише -0,4%). Тоді як видатки на громадський порядок, безпеку та судову систему зросли за 2 роки більше ніж у 9 разів (16,8 млрд грн). Скорочення в 2022 році видатків на житлово-комунальне господарство на 28% не продовжилося в 2023, і сума зросла на +53%. Найменшу питому вагу – 0,2% – склали видатки на природоохоронну діяльність (1,2 млрд грн). Блок «Інше» рис. 3 також містить позицію «Духовний та фізичний розвиток» (26,7 млрд грн).

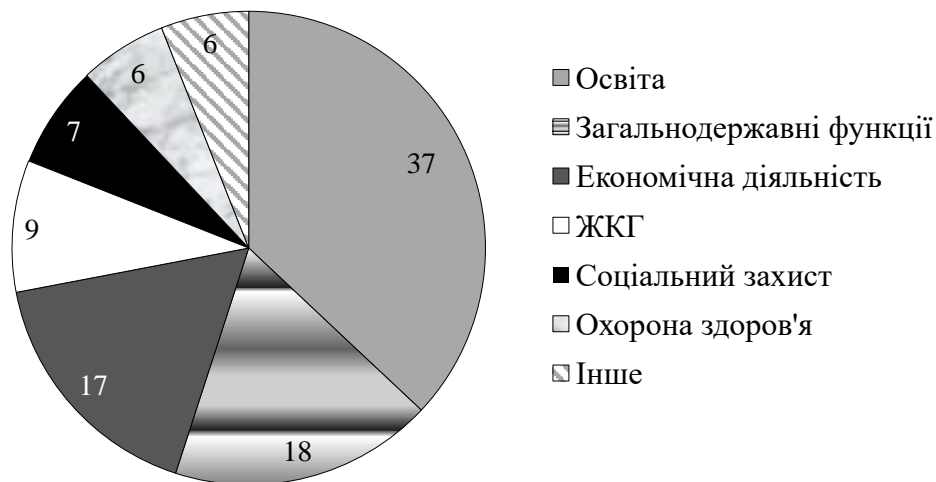

Рис. 3. Структура місцевих бюджетів (за видатками) в 2023 році, у %
Джерело: складено на основі [17]

Оптимізація економічних процесів і виважене вирішення питань фінансової підтримки територіальних громад України дозволять підвищити їхню стабільність і конкурентоспроможність у складних умовах воєнного стану.

Висновки. Підсумовуючи розглянуті теоретичні аспекти формування спроможних територіальних громад в Україні, можна зробити наступні висновки:

1. Успішний розвиток громад потребує комплексного підходу до управління фінансовими ресурсами внутрішнього та зовнішнього походження та забезпечення їх ефективного використання для досягнення стратегічних цілей і цілей повоєнного відновлення України.

2. Децентралізація влади та фінансова децентралізація є ключовими елементами, що генерують ініціативи територіальних громад і створюють сприятливе середовище для їхньої фінансової самостійності.

3. Важливо встановлювати як кількісні, так і якісні цільові орієнтири бюджетного планування та здійснювати контроль за видатковою частиною місцевих бюджетів для запобігання зловживанням і тіншовим операціям [21].

4. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє покращити прозорість та ефективність управління місцевими бюджетами.

5. Впровадження інноваційних підходів у відносини між громадами та органами місцевого самоврядування підвищуватиме результативність співпраці.

6. Сприяння розвитку національної свідомості й громадянської активності розширить перелік дієвих інструментів для залучення стейкхолдерів до прийняття суспільно важливих рішень місцевого рівня.

7. Законність, відповідальність і прозорість у використанні бюджетних коштів є основними принципами публічного менеджменту, які посилять фінансову дисципліну.

8. Стимулювання розвитку місцевих підприємств і релокованих суб'єктів господарювання для зростання податкових надходжень і забезпечення стабільного фінансового стану громад.

9. Зміцнення інвестиційного потенціалу територіальних громад прискорить розвиток соціально-економічної сфери та підвищить якість життя мешканців спільнот, включно з внутрішньо переміщеними особами.

10. Необхідно розглядати спроможність громад у контексті не лише фінансово-економічних показників, але й їхнього соціального та екологічного прогресу.

Література:

1. Методика формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>

2. Котов І.В. Проблеми публічного управління сталим розвитком територіальних громад у контексті кризових ситуацій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 18. С. 216-220. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.18.216>

3. Нема О.С. Зміцнення спроможності територіальних громад: можливості щодо формування доходів бюджету та оптимізації видатків. *Ефективність державного управління*. 2021. Вип. 3/4(68/69): у 2 ч. Ч.1 С. 86-101. URL: <https://doi.org/10.36930/506808>

4. Галгаш Р.А., Семененко І.М., Білоус, Я.Ю., Івченко, Ю.А. Розробка прикладного підходу до організаційно-економічного забезпечення розвитку територіальних громад України. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2023. № 6(276). С. 5-12. URL: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-276-6-5-12>

5. Волкова В.В., Волкова Н.І. Організаційно-економічні засади розвитку місцевих бюджетів в умовах реформування місцевого самоврядування (на прикладі Вінницької міської територіальної громади). *Економіка і організація управління*. 2021. № 4(44). С. 258-167. URL: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.4.14>

6. Заяць Т., Романюк С., Краєвська Г., Дяконенко О., Сова О. Пріоритетні напрями формування спроможних територіальних громад в Україні. *Agricultural and Resource Economics*. 2024. Вип. 10. № 1. С. 135-164. URL: <https://doi.org/10.51599/are.2024.10.01.06>
7. Крайник О., Федорчак О. Фінансування розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 2(43). С. 118-125. URL: <https://doi.org/10.55643/fcapter.2.43.2022.3558>
8. Євтушенко Н.М., Малишко В.В., Городніченко Ю.В. Забезпечення фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Економічний вісник університету*. 2020. Вип. 46. С. 191-199. URL: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-46-191-199>
9. Марценюк О., Гуменна О., Деньдобра Т. Перспективи зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад в умовах децентралізації. *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-50>
10. Сахно Т.А. Економічне забезпечення діяльності об'єднаних територіальних громад. *Бізнес Інформ*. 2020. № 1. С. 135-142. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-1-135-142>
11. Струк Н.П. Особливості забезпечення економічної спроможності територіальних громад України в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. № 7. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-05-01>
12. Рошило В. Фінансова самодостатність об'єднаних територіальних громад: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 30. С. 135-140. URL: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-26>
13. Скорик М., Брухаль В., Горелик Д. Фінансове забезпечення об'єднаних територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. *Молодий вчений*. 2023. № 5(117). С. 174-178. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-5-117-34>
14. Пітюлич М.М., Крупка А.Я., Мінкович В.Т., Чакій О.І. Детермінанти розвитку та їх вплив на фінансову стійкість територіальних громад. *Регіональна економіка*. 2023. № 107(1). С. 34-44. URL: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-4>
15. Ткачук Н.М. Аналіз практичних аспектів формування доходів бюджету територіальної громади міста. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна»*. 2023. Випуск 104. С. 11-20. URL: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2023-104-02>
16. Дослідження ініціатив у сфері повоєнного відновлення. Дослідницький проєкт ICAP «Єднання», червень 2023. URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf
17. Онищук І. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. *Портал «Децентралізація»*. 2024. URL: <https://decentralization.ua/news/17747>
18. Гримак І.Я. Вплив військових дій на спроможність територіальних громад: виклики і загрози. *Наукові перспективи*. 2023. № 12(42). С. 102-113. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12\(42\)-102-113](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12(42)-102-113)
19. Павлович-Сенета Я.П. Адміністративно-правові передумови для економічного розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 222-226. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.42>
20. Гургула Т.В. Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2017. Вип. 1(7). С. 132-136. URL: [https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2017_Issue_1\(7\)_132-136.pdf](https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2017_Issue_1(7)_132-136.pdf)
21. Грицай С. О. Від криптовалюти до віртуальних активів: становлення законодавства України через призму хронологічно-правового аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Вип. 30, № 2. С. 160–193. DOI:10.31359/1993-0909-2023-30-2-160.

References:

1. Metodyka formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad [Methodology for the formation of capable territorial communities]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 214 from 08.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
2. Kotov, I. (2023). Problemy publichnoho upravlinnia stalym rozvytkom terytorialnykh hromad u konteksti kryzovykh sytuatsii [Problems of public management of sustainable development of territorial communities in the context of crisis situation]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 18, 216-220. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.18.216> [in Ukrainian].
3. Niema, O.S. (2021). Zmitsnennia spromozhnosti terytorialnykh hromad: mozhlyvosti shchodo formuvannia dokhodiv biudzhetu ta optymizatsii vydatkiv [Strengthening the capacity of territorial communities: opportunities for revenue budgeting and cost minimization]. *Efficiency of Public Administration*, 3/4(68/69), 86-101. URL: <https://doi.org/10.36930/506808> [in Ukrainian].
4. Halhash, R., Semenenko, I., Bilous, Ya., & Ivchenko, Yu. (2023). Rozrobka prykladnoho pidkhodu do orhanizatsiino-ekonomichnoho zabezpechennia rozvytku terytorialnykh hromad Ukrainy [Development of an applied approach to the organizational and economic support for the development of the Ukraine territorial communities]. *Visnik of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, 6(276), 5-12. URL: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-276-6-5-12> [in Ukrainian].
5. Volkova, V.V., & Volkova, N.I. (2021). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady rozvytku mistsevykh biudzhetyv v umovakh reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia (na prykladi Vinnytskoi miskoi terytorialnoi hromady) [Organizational and economic principles of the development of local budgets in the conditions of local self-government reform (on the example of the Vinnytsia city-territorial community)]. *Ekonomika i organizatsiya upravlinnya*, 4(44), 258-167. URL: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.4.14> [in Ukrainian].
6. Zaiats, T., Romaniuk, S., Kraievska, H., Diakonenko, O., & Sova, O. (2024). Priorityetni napriamy formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad v Ukraini [Priority areas for the formation of capable territorial communities in Ukraine]. *Agricultural and Resource Economics*, 10(1), 135-164. URL: <https://doi.org/10.51599/are.2024.10.01.06> [in Ukrainian].
7. Krainyk, O., & Fedorchak, O. (2022). Finansuvannia rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii [Financing the development of territorial communities in conditions of decentralization]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(43), 118-125. URL: <https://doi.org/10.55643/fcapt.2.43.2022.3558> [in Ukrainian].
8. Yevtushenko, N., Malyshko, V., & Horodnichenko, Yu. (2020). Zabezpechennia finansovoi spromozhnosti obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii [Ensuring the financial probability of the united territorial communities in the conditions of decentralization]. *Economic Bulletin of the University*, 46, 191-199. URL: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2020-46-191-199> [in Ukrainian].
9. Martseniuk, O., Humenna, O., & Dendobra, T. (2023). Perspektyvy zmitsnennia finansovoi samodostatnosti terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii [Prospects for strengthening the financial self-sufficiency of territorial communities under the conditions of decentralization]. *Economy and Society*, 51. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-50> [in Ukrainian].
10. Sakhno, T. (2020). Ekonomichne zabezpechennia diialnosti obiednanykh terytorialnykh hromad [Economic support for the activities of united territorial communities]. *Business Inform*, 1, 135-142. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-1-135-142> [in Ukrainian].
11. Struk, N. (2023). Osoblyvosti zabezpechennia ekonomichnoi spromozhnosti terytorialnykh hromad Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of ensuring the economic capacity of territorial communities of Ukraine under martial law]. *Problems of modern transformations. Series: economics and management*, 7. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-05-01> [in Ukrainian].

12. Roshylo, V. (2020). Finansova samodostatnist obiednanykh terytorialnykh hromad: problemy ta perspektyvy [Financial self-sufficiency of the incorporated territorial societies: problems and prospects]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 30, 135-140. URL: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-30-26> [in Ukrainian].
13. Skoryk, M., Brukhal, V., & Gorelyk, D. (2023). Finansove zabezpechennia obiednanykh terytorialnykh hromad: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Financial support of united territorial communities: problems and solutions]. *Young Scientist*, 5(117), 174-178. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-5-117-34> [in Ukrainian].
14. Pityulych, M., Krupka, A., Minkovych, V., & Chakiy, O. Determinanty rozvytku ta yikh vplyv na finansovu stiikist terytorialnykh hromad [Determinants of development and their impact on the financial resilience of territorial communities]. *Regional Economy*, 107(1), 34-44. URL: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-1-4> [in Ukrainian].
15. Tkachuk, N. (2023). Analiz praktychnykh aspektiv formuvannia dokhodiv biudzhetu terytorialnoi hromady mista [Practical aspects of the analysis of the formation of budget revenues of the territorial community of the city]. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University Economic Series*, 104, 11-20. URL: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2023-104-02> [in Ukrainian].
16. Doslidzhennia initsiatyv u sferi povoiennoho vidnovlennia [Study of initiatives in the field of post-war reconstruction]. Research project of «Yednannia», June 2023. URL: https://ednannia.ua/images/Master_version_UKR_Rebuilding.pdf [in Ukrainian].
17. Onyshchuk, I. Analiz mistsevykh biudzhetyv za 2023 rik [Analysis of local budgets for 2023]. *Portal «Detsentralizatsiia»*. 2024. URL: <https://decentralization.ua/news/17747> [in Ukrainian].
18. Hrymak, I. (2023). Vplyv viiskovykh dii na spromozhnist terytorialnykh hromad: vyklyky i zahrozy [The influence of military actions on the capacity of territorial communities: challenges and threats]. *Scientific perspectives*, 12(42), 102-113. URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12\(42\)-102-113](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-12(42)-102-113) [in Ukrainian].
19. Pavlovych-Seneta, Ja. (2022). Administratyvno-pravovi peredumovy dlia ekonomichnoho rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh voiennoho stanu [Administrative and legal prerequisites for the economic development of united territorial communities under martial law]. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2, 222-226. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.42> [in Ukrainian].
20. Gurgula, T. (2017). Finansove zabezpechennia spromozhnosti terytorialnykh hromad: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Financial support for capacity of local communities: problems and solutions]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Economy series*, 1(7), 132-136. URL: [https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2017_Issue_1\(7\)_132-136.pdf](https://economics-msu.com.ua/web/uploads/pdf/Scientific%20Bulletin%20of%20MSU.%20Series%20Economics_2017_Issue_1(7)_132-136.pdf) [in Ukrainian].
21. Hrytsai S. (2023). Vid kryptovaliuty do virtualnykh aktyviv: stanovlennia zakonodavstva Ukrainy cherez pryzmu khronolohichno-pravovoho analizu [From Cryptocurrency to Virtual Assets: Formation of Ukrainian Legislation through the Prism of Chronological and Legal Analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine]*, 30(2), 160–193. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-2-160>

УДК 36 (656)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-481-490](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-481-490)

Паркулаб Тарас Ігорович аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка 57. тел.: (095) 050-86-85, <https://orcid.org/0009-0004-2690-4566>;

Федорак Володимир Васильович, кандидат історичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту мистецтв, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Української перемоги 34А, <https://orcid.org/0009-0000-6928-170X>.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Анотація. Автором зазначено, що ефективне публічне регулювання є ключовим чинником для забезпечення стабільного та ефективного функціонування транспортної інфраструктури. Транспортна система впливає на розвиток економіки, соціокультурну сферу та екологічну стійкість суспільства. Саме тому дослідження механізмів публічного регулювання у цій сфері має величезне значення. Важливість цього дослідження полягає в тому, щоб забезпечити оптимальне використання транспортної інфраструктури, що є важливим ресурсом для економічного розвитку. Ефективне публічне регулювання транспорту є ключовим для забезпечення безпеки та комфорту громадян. Відправним пунктом для цього є аналіз і вдосконалення механізмів контролю за дотриманням правил та стандартів безпеки, включаючи дорожні правила та умови перевезення пасажирів та вантажів. У зв'язку з екологічними проблемами сучасності, важливо забезпечити регулювання, яке сприяє використанню більш екологічно чистих транспортних засобів та технологій, а також впровадженню стимулюючих заходів для зменшення викидів шкідливих речовин. У контексті дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури України розглядаються різноманітні методики, спрямовані на аналіз, оцінку та покращення функціонування цієї системи. Ці методики включають аналіз нормативно-правового середовища для вивчення законодавства та нормативних актів, економічне моделювання для визначення ефективності використання ресурсів та прогнозування їхнього впливу на розвиток інфраструктури, кількісні методи дослідження для збору та обробки даних та аналізу інтерв'ю та

експертних оцінок. Ці методи дозволяють отримати комплексне уявлення про функціонування механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури України та забезпечують підґрунтя для розробки ефективних стратегій управління цією сферою. Відповідно у контексті сучасних викликів та потреб суспільства, дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури має вирішальне значення для сталого розвитку та підвищення якості життя громадян.

Ключові слова: інфраструктура, транспортна система, державне регулювання, методика, оцінювання, моніторинг, стратегічне планування.

Parkulab Taras Ihorovych postgraduate student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, tel.: (095) 050-86-85, <https://orcid.org/0009-0004-2690-4566>

Fedorak Volodymyr Vasyliovych Candidate of historical sciences, associate professor, director of educational and scientific institute of arts, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 34A Ukrainiska Peremohy St., Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0009-0000-6928-170X>.

METHODOLOGY FOR STUDYING THE MECHANISMS OF PUBLIC REGULATION OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN UKRAINE

Abstract. The author emphasizes that effective public regulation is a key factor in ensuring the stable and efficient functioning of transportation infrastructure. The transportation system impacts economic development, social welfare, and environmental sustainability. Therefore, investigating the mechanisms of public regulation in this field is of immense importance. The significance of this research lies in ensuring optimal utilization of transportation infrastructure, which is a crucial resource for economic development. Effective public transportation regulation is essential for ensuring the safety and comfort of citizens. This involves analyzing and improving mechanisms for enforcing safety rules and standards, including road regulations and conditions for passenger and freight transportation. Given contemporary environmental challenges, it is important to regulate in a way that promotes the use of cleaner transportation methods and technologies, as well as implementing incentivizing measures to reduce harmful emissions. Various methodologies aimed at analyzing, evaluating, and enhancing the functioning of the transportation infrastructure system are considered in the context of investigating mechanisms of public regulation in Ukraine. These methodologies include analyzing the legal environment to study legislation and regulatory acts, economic modeling

to determine resource utilization efficiency and forecast their impact on infrastructure development, quantitative research methods for data collection and analysis, and analyzing interviews and expert assessments. These methodologies provide a comprehensive understanding of the functioning of public regulation mechanisms in Ukrainian transportation infrastructure and provide a basis for developing effective management strategies in this field. Thus, in the context of contemporary challenges and societal needs, researching mechanisms of public regulation in transportation infrastructure is crucial for sustainable development and improving citizens' quality of life.

Keywords: infrastructure, transport system, state regulation, methodology, evaluation, monitoring, strategic planning.

Постановка проблеми. Транспортна інфраструктура в сучасному суспільстві відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування економіки, забезпеченні доступності та рухливості населення та товарів. Значна частина успіху цього сектору залежить від ефективного публічного регулювання.

Сучасний розвиток технологій, зростання глобалізації та постійні зміни в економічному середовищі вимагають постійного аналізу та вдосконалення механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури. Ця проблематика важлива не лише на національному рівні, але і в контексті міжнародного співробітництва, оскільки транспортна система має значний вплив на економічний, соціокультурний та екологічний розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з недоліків у вивченні теми є обмежений обсяг опублікованих досліджень та наукових робіт, у яких представлена окреслена проблематика. Велика частина існуючих досліджень обмежена обсягом або фокусується на конкретних аспектах, таких як транспортні стратегії, фінансування або інновації, не охоплюючи повний спектр методологій аналізу або не враховують різноманітні виміри публічного регулювання транспортної інфраструктури. Крім того, можливість порівняння та аналізу різних методів та підходів до дослідження є обмеженою через відсутність стандартизованих методик або загальноприйнятих показників для оцінки ефективності регулювання в цій галузі. Таким чином, нестача комплексного та системного підходу у дослідженні даної теми ускладнює розуміння та оцінку ефективності механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури України.

Мета статті – дослідження методології дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури України.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури доцільним є визначити

фактори, що здійснюють вплив на функціонування галузі. Серед таких факторів можуть бути економічні аспекти, такі як інвестиції у розвиток інфраструктури, тарифне регулювання та фінансова стійкість транспортних підприємств. Також важливо враховувати соціокультурні чинники, такі як доступність транспортних послуг для різних верств населення, умови праці для персоналу та безпека пасажирів. Крім того, політичні аспекти – діюче законодавство, громадська думка та вплив політичних рішень на галузь, також мають суттєве значення.

Виявлено, що ці фактори створюють ризик для безпеки користувачів та ефективності функціонування транспортної системи, а також негативно впливають на правову систему, знижуючи її ефективність і результативність. Серед таких факторів можна виділити інституційні аспекти, пов'язані з діяльністю суб'єктів публічного регулювання транспорту, а також функціонуванням самої держави. Зазначені фактори не лише різноманітні, але й суперечливі: від відсутності законодавчих актів (стандартів у сфері безпеки руху), до застарілості правових документів, спрямованих на забезпечення безпеки користувачів та розвиток інфраструктури.

Особливого значення набувають особливості проблематики функціонування транспортної інфраструктури України як об'єкту публічного регулювання, що дозволили ідентифікувати фактори, що становлять значну загрозу для цієї сфери. З метою ефективного вдосконалення нормативно-правових документів обґрунтовано методологічні принципи побудови системи публічного регулювання транспортної інфраструктури в контексті забезпечення сталого розвитку.

Необхідно зазначити, що теоретично і методологічно дослідження публічного регулювання транспортної системи повинне базуватися на певних науково-технічних та економічних принципах, насамперед на принципі поєднання економічних і соціокультурних цілей. Цей принцип означає, що транспортна галузь функціонує не тільки і не стільки на економічному рівні, але й несе значне соціокультурне навантаження. З економічної точки зору не вигідно утримувати, наприклад, залізничну станцію в маленькому містечку, але і з соціокультурної точки зору, закриття такої станції призведе до відокремлення мешканців цього містечка від національного суспільства, неминучої стагнації та занепаду населеного пункту. Тому врахування економічних заходів з регулювання транспортної галузі повинні поєднуватися із заходами з підтримки соціокультурних рівноваги в суспільстві та задоволення соціокультурних потреб, у тому числі потреби в доступному транспортному сполученні. Іншим є принцип поєднання індикативності та директивності, який враховує особливості перехідних економік з точки зору періодичних проявів кризових явищ і нестабільності співіснування елементів різноманітних систем управління.

Іншим важливим принципом є принцип програмно-цільового управління, доцільність якого ґрунтується на необхідності розробки та реалізації програм макроекономічного розвитку з метою регулювання та прогнозування найважливіших пропорцій розвитку транспортної системи країни [3, с. 209].

Програмно-цільове управління передбачає створення чітких цілей і завдань для розвитку транспортної інфраструктури, а також розробку механізмів їх досягнення та контролю за виконанням. Це дозволяє забезпечити системний та цілеспрямований підхід до управління галуззю, що сприяє ефективному використанню ресурсів, підвищенню якості та доступності транспортних послуг, а також забезпеченню сталого розвитку економіки країни. Реалізація програмно-цільового управління у сфері транспорту є ключовим елементом стратегічного планування та розвитку галузі, оскільки дозволяє адаптувати транспортну систему до потреб сучасного суспільства та гарантувати її конкурентоспроможність у міжнародному контексті.

У процесі дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури України, науковці можуть провести інвентаризацію та оцінку існуючого стану транспортної мережі. Цей аналіз охоплює різні види транспорту та інфраструктури, такі як дороги, мости, тунелі, залізниці, порти, аеропорти та інші. Також розглядають транспортні потоки та розподіл транспортних засобів, що допомагає зрозуміти, як використовується інфраструктура та які можливості існують для її оптимізації. Крім того, важливим етапом є аналіз витрат на транспортні операції, який дозволяє оцінити ефективність використання ресурсів та визначити можливі шляхи їхньої економії. Ці дані є ключовими для розробки стратегій управління та прийняття рішень з метою покращення функціонування транспортної інфраструктури та забезпечення її сталого розвитку.

У процесі визначення потреб у розвитку транспортної мережі можуть бути використані різноманітні методи та підходи. Наприклад, для оцінки потреб у розвитку та модернізації застосовуватися аналіз динаміки виробництва та індустріального розвитку. Цей аналіз дозволяє прогнозувати зростання виробництва товарів і послуг, що може впливати на обсяги транспортних потоків і вимагати розширення транспортної інфраструктури. Крім того, для оцінки потреб у розвитку транспортної мережі можуть використовуватися моделювання різних сценаріїв зростання вантажопотоків. Це дозволяє прогнозувати можливі зміни в обсягах перевезень та розвивати стратегії розвитку транспортної інфраструктури, які відповідають цим змінам.

У контексті дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури України можуть бути використані різноманітні методи, які допоможуть зрозуміти, оцінити та покращити функціонування цієї системи.

Аналіз нормативно-правового середовища в контексті транспортної інфраструктури відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування галузі та її відповідності вимогам сучасності. Цей аналіз дозволяє не лише оцінити діючі нормативно-правові акти, що регулюють діяльність у сфері транспорту, але й виявити прогалини та неузгодженості, які можуть стати перешкодою для оптимального розвитку та функціонування галузі. Додатково, аналіз нормативно-правового середовища дозволяє оцінити масштаб охоплення поточних аспектів функціонування транспортної інфраструктури. Це допомагає з'ясувати, які аспекти регулювання потребують уваги та вдосконалення, а також визначити, які нові норми можуть бути впроваджені для покращення управління та безпеки в галузі. Крім того, під час аналізу можна виявити потребу у гармонізації національного законодавства з європейськими та міжнародними стандартами у сфері транспорту. Це стає особливо актуальним у контексті інтеграції до європейського простору та підвищення міжнародного партнерства. Адаптація та вдосконалення законодавства може сприяти підвищенню рівня безпеки, якості та ефективності транспортної інфраструктури, що є ключовими аспектами сталого розвитку країни.

Використання економічного моделювання у контексті дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури відіграє ключову роль у забезпеченні оптимального використання ресурсів та формуванні стратегій для подальшого розвитку галузі. Цей метод не лише дозволяє оцінити ефективність використання ресурсів у транспортній сфері, але й сприяє формуванню комплексної оцінки впливу різних регуляторних заходів на економіку країни.

Завдяки економічному моделюванню доцільно аналізувати різні сценарії впровадження регуляторних заходів та їхній вплив на фінансовий стан транспортної галузі. Це допомагає управлінцям та регулювальним органам приймати обґрунтовані рішення щодо розподілу ресурсів та визначення пріоритетів у розвитку інфраструктури. Крім того, економічне моделювання дозволяє проводити прогнозування впливу різних заходів на майбутній розвиток транспортної інфраструктури. Це допомагає уникнути негативних наслідків неправильних рішень та забезпечити сталість і розвиток галузі відповідно до стратегічних цілей розвитку країни. Такий підхід є важливим інструментом для формування ефективної політики управління транспортною інфраструктурою, спрямованої на підвищення якості та конкурентоспроможності транспортного сектору.

Методи статистичного аналізу в контексті дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури є незамінним інструментом для збору, обробки та аналізу великого обсягу даних. Ці методи

дозволяють дослідникам зробити комплексну оцінку різних аспектів функціонування транспортної системи та визначити ключові тенденції та закономірності.

За допомогою статистичного аналізу можна провести детальне вивчення різних показників, таких як обсяги перевезень, динаміка розвитку транспортних потоків, розподіл вантажів за різними напрямками та інші параметри, які є важливими для оцінки ефективності і розвитку транспортної інфраструктури. Крім того, методи статистичного аналізу дозволяють виявити закономірності та зв'язки між різними факторами, що впливають на розвиток транспортної галузі, такі як економічні, соціокультурні, технологічні та інші аспекти. Це допомагає зрозуміти складні взаємозв'язки у сфері транспорту та визначити оптимальні стратегії управління і розвитку інфраструктури.

Зазначимо, що застосування методів статистичного аналізу є важливим етапом в дослідженні механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури, що дозволяє отримати об'єктивні дані та інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Аналіз інтерв'ю та експертних оцінок є ще одним важливим етапом в дослідженні механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури. Цей підхід передбачає здійснення консультування з експертами-практиками у галузі транспорту та врахування їхньої професійної думки щодо ефективності та необхідності впровадження різних регуляторних заходів.

Експертне консультування дозволяє залучити до дослідження людей, які мають значний досвід у сфері транспортної інфраструктури та публічного управління. Їхні знання та практичний досвід можуть надати цінну інформацію щодо реального стану речей у галузі, а також стосовно ефективності різних заходів та стратегій регулювання.

Під час проведення інтерв'ю та збору експертних оцінок, дослідники можуть висвітлити різні аспекти діяльності та проблеми, з якими стикаються учасники транспортного ринку та представники публічних установ. Це може включати оцінку ефективності поточних регуляторних заходів, виявлення проблемних ситуацій та потреб у подальшому вдосконаленні механізмів управління та регулювання транспортною інфраструктурою.

Отже, аналіз інтерв'ю та експертних оцінок доповнює методологію дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури, надаючи можливість отримати інсайти та рекомендації від осіб з практичним досвідом у галузі, що може бути важливим для формулювання ефективних стратегій управління та розвитку транспортної системи.

Оцінка ефективності транспортного вузла або системи може проводитися з використанням різних показників. Наприклад, це може включати

пропускну спроможність, тобто максимальну кількість транспортних засобів, яку може обслуговувати певна ділянка або споруда протягом певного часу. Іншим важливим показником є швидкість перевезень, яка впливає на час доставки вантажів або пасажирів і може відображати загальну продуктивність системи. Додатково, рівень використання потужностей, який вказує на ефективність використання існуючих ресурсів та інфраструктури, є також важливим показником для оцінки ефективності транспортного вузла чи системи [9, р. 3402].

Одним з ключових індексів оцінки механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури є Індекс ефективності логістики (LPI). Цей індекс є інтерактивним інструментом бенчмаркінгу. Він покликаний допомогти країнам визначити виклики, з якими вони стикаються в торговельній логістиці, виявити слабкі місця та розробити шляхи вдосконалення. Індикатор розраховується кожні два роки (шкала від 1 до 5, де «5» – найвище значення, а «1» – найнижче) [4]. Індикатор оцінює країни за 6 вимірами: ефективність митного / прикордонного оформлення; якість торговельної та транспортної інфраструктури; легкість організації перевезень за конкурентними цінами; компетентність та якість логістичних послуг; простежуваність вантажів; частота отримання відправлень одержувачами.

Індекс ефективності логістики враховує різні аспекти транспортної системи, включаючи якість інфраструктури, ефективність митних процедур, якість послуг логістики та інші фактори, що впливають на потік товарів через транспортну мережу. Підвищення показників цього індексу може свідчити про поліпшення управління транспортною інфраструктурою та сприяти підвищенню конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку.

Аналіз Індексу ефективності логістики надає можливість порівнювати досягнення в галузі логістики з іншими країнами та визначати стратегії для підвищення їхнього рівня ефективності. Це дозволяє урядам та організаціям зосередитися на конкретних аспектах управління транспортною системою та впроваджувати необхідні заходи для покращення ситуації.

Використання комплексного підходу до дослідження механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури України є надзвичайно важливим для отримання повної та об'єктивної картини її функціонування. Цей підхід передбачає використання різних методів та інструментів дослідження, які доповнюють один одного та дозволяють охопити широкий спектр аспектів та визначити ключові проблеми та можливості для подальшого вдосконалення. Комбінування аналізу нормативно-правового середовища з економічним моделюванням дозволяє визначити, які законодавчі акти регулюють транспортну інфраструктуру, та визначити їхній вплив на економіку країни. Також методи статистичного аналізу можуть

використовуватися для обробки великого обсягу даних та виявлення статистичних закономірностей у функціонуванні інфраструктури. Поєднання аналізу інтерв'ю та експертних оцінок з вивченням прогнозних моделей дозволяє залучити до дослідження експертів з практичним досвідом у галузі та врахувати їхню думку щодо перспектив розвитку та необхідних змін у регулюванні. Такий підхід забезпечує широкий огляд усіх аспектів проблеми та може стати основою для розробки комплексних стратегій управління транспортною інфраструктурою України.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що було здійснено аналіз методології, що застосовується для вивчення механізмів публічного регулювання транспортної інфраструктури України. Виявлено, що для досягнення повного розуміння та об'єктивної оцінки ефективності цих механізмів потрібний інтегрований підхід, що передбачає використання різноманітних методів та інструментів аналізу. Такий підхід дозволяє здійснити глибоке дослідження та надати обґрунтовану оцінку функціонування транспортної інфраструктури з урахуванням всіх аспектів її регулювання.

Література:

1. Боднарчук І. В., Кісь С. Я. Управління транспортною інфраструктурою промислового підприємства: теоретико-методичний підхід. *Modern Economics*, 2023, № 40. С. 15–22.
2. Бурик М. М. Аналіз діяльності суб'єктів управління в сфері розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*, 2020, № 15–16. С. 168–172.
3. Жебелев І. І. Державне регулювання транспортної галузі: сучасні підходи. *Вісник ХНТУ*, 2023, №1 (84). С. 206–212.
4. Калюжна Н. Г., Шеремет А. С. Логістична система України: актуальні проблеми та пріоритети відновлення. *БІЗНЕСІНФОРМ*, 2022, №4. С. 90–96.
5. Кузяк В. Управління логістичними процесами в Україні: проблеми та шляхи розв'язання в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, 2023, №55. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2833/2756>
6. Стройко Т. В. Логістична інфраструктура як ефективний інструмент управління підприємством. *Ефективна економіка*, 2011, №9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=684>
7. Трушкіна Н. В. Організаційні форми партнерства та співробітництва Польщі та України у сфері транспортної логістики в умовах війни. *REICST*, 2022. С. 30–42.
8. Чабанов А. М. Поняття та змістовне наповнення транспортної безпеки в державно-управлінському вимірі. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2023, №(3 (27)). С. 68–77.
9. Karupiah K., Sankaranarayanan B., Ali S. M. Exploring key enablers of sustainable transportation in small-and medium-sized manufacturing enterprises. *Kybernetes*, 2022, Vol. 51, №11. P. 3394–3418.

References:

1. Bodnarchuk, I. V., Kis, S. Ya. (2023) Upravlinnia transportnoiu infrastrukturoiu promysloвого pidpriemstva: teoretyko-metodychnyi pidkhid [Management of transport infrastructure of an industrial enterprise: a theoretical and methodological approach]. *Modern Economics*, 40, 15–22. [in Ukrainian].
2. Buryk, M. M. (2020) Analiz diialnosti subiektiv upravlinnia v sferi rozvytku dorozhno-transportnoi infrastruktury v Ukraini [Analysis of the activities of management entities in the field of road transport infrastructure development in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 15–16, 168–172. [in Ukrainian].
3. Zhebelev, I. I. (2023) Derzhavne rehuliuвання transportnoi haluzi: suchasni pidkhody [State regulation of the transport industry: modern approaches]. *Visnyk KhNTU*, 1 (84), 206–212. [in Ukrainian].
4. Kaliuzhna, N. H., Sheremet, A. S. (2022) Lohistychna systema Ukrainy: aktualni problemy ta priorityty vidnovlennia [Logistics system of Ukraine: current problems and priorities for recovery]. *BIZNESINFORM*, 4, 90–96. [in Ukrainian].
5. Kuziak, V. (2023) Upravlinnia lohistychnymy protsesamy v Ukraini: problemy ta shliakhy rozviazannia v umovakh voiennoho stanu [Management of logistics processes in Ukraine: problems and solutions under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 55. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2833/2756> [in Ukrainian].
6. Stroiko, T. V. (2011) Lohistychna infrastruktura yak efektyvnyi instrument upravlinnia pidpriemstvom [Logistics infrastructure as an effective tool for enterprise management]. *Efektyvna ekonomika*, 9. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=684> [in Ukrainian].
7. Trushkina, N. V. (2022) Orhanizatsiini formy partnerstva ta spivrobitnytstva Polshchi ta Ukrainy u sferi transportnoi lohistyky v umovakh viiny [Organisational forms of partnership and cooperation between Poland and Ukraine in the field of transport logistics in wartime]. *REICST*, 30–42. [in Ukrainian].
8. Chabanov, A. M. (2023) Poniattia ta zmistovne napovnennia transportnoi bezpeky v derzhavno-upravlinskomu vymiri [The concept and content of transport security in the state and administrative dimension]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*, 3 (27), 68–77. [in Ukrainian].
9. Karuppiyah, K., Sankaranarayanan, B., Ali, S. M. (2022) Exploring key enablers of sustainable transportation in small-and medium-sized manufacturing enterprises. *Kybernetes*, 51, 11, 3394–3418. [in English]

УДК 65.012.123:351.8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-491-502](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-491-502)

Плещов Іванов Микола аспірант, Університет бібліотекознавства та інформаційних технологій, Софія, Болгарія, <https://orcid.org/0009-0005-6339-4013>

ЛІДЕРСТВО В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ: КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ КЕРІВНИКІВ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ

Анотація. Лідерство в публічному секторі є критичною та значущою темою, враховуючи складні виклики, з якими стикаються керівники урядових органів у сучасному світі. У цьому дослідженні проведено аналіз ключових компетенцій, необхідних для ефективного управління в державному секторі, а також визначено основні виклики, які стоять перед керівниками. Проблема полягає у важливій ролі урядових органів у забезпеченні стабільності, розвитку та безпеки суспільства, для чого потрібні компетентні та кваліфіковані лідери, здатні відповідати на сучасні виклики. Метою цього дослідження є визначення ключових компетенцій для керівників урядових органів та аналіз викликів, які вони зустрічають у своїй діяльності, особливо в контексті сучасних геополітичних та соціально-економічних тенденцій. Об'єктом дослідження виступають керівники урядових органів різних рівнів, а предметом – їхні лідерські компетенції та виклики управління. У ході дослідження використовувалися методи аналізу літературних джерел, включаючи наукові статті, монографії та звіти, щоб отримати цілісне уявлення про природу лідерства в публічному секторі. Додатково проведено емпіричні дослідження, включаючи аналіз анкетувань та інтерв'ю з керівниками урядових органів, що дозволило отримати практичні висновки та рекомендації. Визначено основні завдання дослідження, зокрема: визначення ключових компетенцій для керівників урядових органів, аналіз викликів та перешкод, що впливають на їхню роботу, та розробка практичних рекомендацій для підвищення ефективності лідерства в публічному секторі. У висновках статті надано рекомендації щодо практичного впровадження результатів дослідження, зокрема щодо організації тренінгів та семінарів з розвитку лідерських навичок, вдосконалення системи навчання та підготовки кадрів урядових органів, а також забезпечення підтримки та мотивації для керівників у виконанні їхніх обов'язків. Надані рекомендації спрямовані на забезпечення високої якості управління в урядових органах та підвищення їхнього внеску в розвиток суспільства.

Ключові слова лідерство в публічному секторі, керівництво урядовими органами, стратегічне мислення, глобалізація та її вплив на урядові органи, співпраця зі стейкхолдерами, бюрократія, технологічні зміни у публічному секторі.

Pleshtov Nikolay Ivanov PhD student, University of library studies and information technologies, Sofia, Bulgaria, <https://orcid.org/0009-0005-6339-4013>

PUBLIC SECTOR LEADERSHIP: KEY COMPETENCIES AND CHALLENGES FOR GOVERNMENT HEADS

Abstract. Public sector leadership is a critical and significant topic given the complex challenges facing government leaders in today's world. This study analyzes the key competencies required for effective management in the public sector and identifies the main challenges facing managers. The challenge lies in the important role of government bodies in ensuring the stability, development and security of society, which requires competent and qualified leaders capable of responding to modern challenges. The purpose of this study is to identify key competencies for heads of government bodies and analyze the challenges they face in their activities, especially in the context of current geopolitical and socio-economic trends. Heads of government bodies at various levels are the object of research, and the subject is their leadership competencies and management challenges. The research used methods of analysis of literary sources, including scientific articles, monographs and reports, to obtain a holistic view of the nature of leadership in the public sector. In addition, empirical research was conducted, including the analysis of questionnaires and interviews with heads of government bodies, which allowed to obtain practical conclusions and recommendations. The main tasks of the research are defined, in particular: identification of key competencies for heads of government bodies, analysis of challenges and obstacles affecting their work, and development of practical recommendations for increasing the effectiveness of leadership in the public sector. The conclusions of the article provide recommendations on the practical implementation of the research results, in particular on the organization of trainings and seminars on the development of leadership skills, improvement of the system of education and training of personnel of government bodies, as well as providing support and motivation for managers in the performance of their duties. The provided recommendations are aimed at ensuring the high quality of management in government bodies and increasing their contribution to the development of society.

Keywords leadership in the public sector, leadership of government bodies, strategic thinking, globalization and its impact on government bodies, cooperation with stakeholders, bureaucracy, technological changes in the public sector.

Постановка проблеми. Лідерство в публічному секторі постає як надзвичайно важлива і складна проблема, особливо в умовах сучасних глобальних та регіональних викликів. Зокрема, військова агресія російської федерації проти України створює нові складності для керівників урядових органів, що змушує їх швидко адаптуватися до динамічних змін, зберігаючи ефективність управління та підтримуючи стабільність суспільства. У сучасному світі, де глобалізація, технологічний прогрес, екологічні кризи та пандемії, такі як COVID-19, формують нові реалії, керівники публічного сектору повинні володіти не тільки традиційними навичками управління, але й специфічними компетенціями, включаючи кризовий менеджмент, стратегічне мислення в умовах невизначеності, комунікаційні навички для роботи з різними зацікавленими сторонами та етичне лідерство. Сучасні тенденції вимагають від керівників урядових органів здатності до інновацій, швидкої реакції на зовнішні загрози та ефективного використання обмежених ресурсів. Гіпотези цього дослідження включають припущення, що розвиток ключових компетенцій, таких як здатність до стратегічного планування, управління конфліктами та ефективна комунікація, значно підвищує ефективність управління в публічному секторі в умовах кризи. Статистичні дані свідчать про те, що в умовах війни понад 70% керівників урядових органів України відзначають значне підвищення вимог до їх професійної компетентності та стресостійкості. Дослідження, проведене у 2023 році, показало, що лише 45% керівників вважають себе достатньо підготовленими до управління в умовах війни, що вказує на необхідність додаткових тренінгів та освітніх програм для підвищення їхньої кваліфікації. Таким чином, постає нагальна потреба у вдосконаленні системи підготовки керівників публічного сектору, зокрема, шляхом запровадження спеціалізованих навчальних програм, що враховують сучасні виклики та тенденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел з питань лідерства в публічному секторі виявляє різноманітні підходи та дослідження, що відображають складність та багатогранність цієї теми. Літературні джерела вказують на те, що успішне керівництво в урядових органах вимагає не лише відповідних професійних навичок, але й розвинутих лідерських якостей, таких як вміння мотивувати команду, приймати стратегічні рішення та працювати в умовах невизначеності та кризових ситуацій. Дослідження також підкреслюють важливість адаптивності та гнучкості керівників публічного сектору, зокрема відзначаючи потребу у

систематичному навчанні та професійному розвитку для підтримки їхньої ефективності та успіху. Зокрема, цю тематику досліджували Ліпенцев А., Романюк О., Іоффе М.І., Чумакова Г. В., Пасічнюк В. В., Підлісна Т. В., Кондратенко Н. О., Марсі Р.Т., Мау Т.А., Бріллантес А., Перанте-Каліна Л., Ашок М., Аль Баді Аль Дагері М.С.М., Мадан Р., Дзанду М.Д., Франкен Е., Пліммер Г., Бренья Бонсу А., Аппія К.О., Гійма П., Овусу-Афрії Р., Гнанкоб Р.І., Ансонг А., Іссау К. [1-12] та інші.

Загалом, літературний аналіз демонструє багатогранність та складність проблеми лідерства в публічному секторі, викликаючи необхідність подальших досліджень та розвитку стратегій для покращення якості управління в цій сфері.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є аналіз ключових компетенцій та викликів, з якими стикаються керівники публічного сектору у сучасних умовах, зокрема в умовах повномасштабної військової агресії російської федерації проти України.

Задачі статті:

1. Розглянути сучасні тенденції та виклики, що впливають на лідерство в публічному секторі, зокрема у контексті військової агресії.
2. Проаналізувати ключові компетенції, які необхідні для керівників публічного сектору для ефективного керівництва в умовах кризових ситуацій.
3. Визначити основні виклики та перешкоди, з якими стикаються керівники публічного сектору у реалізації своїх обов'язків в умовах війни.
4. Запропонувати конкретні стратегії та методи для розвитку та підвищення лідерських компетенцій керівників публічного сектору у кризових умовах.
5. Сформулювати практичні рекомендації для вдосконалення управлінської практики та підвищення рівня готовності урядових структур до надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції та виклики, що впливають на лідерство в публічному секторі, особливо яскраво проявляються у контексті військової агресії російської федерації проти України. Ця ситуація створює безпрецедентні умови для керівників урядових органів, які змушені діяти в умовах постійної загрози, нестабільності та невизначеності. Одним із ключових викликів є необхідність швидкого прийняття рішень та адаптація до нових обставин, що потребує високого рівня стратегічного мислення та здатності до кризового менеджменту. Військова агресія також підкреслює важливість ефективного управління ресурсами, оскільки обмежені фінансові, людські та матеріальні ресурси повинні використовуватися максимально раціонально для забезпечення стійкості та функціональності державних інституцій [1].

Крім того, сучасні технологічні тенденції, такі як цифровізація та автоматизація, стають як викликами, так і можливостями для керівників публічного сектору. З одного боку, впровадження нових технологій може покращити ефективність управління та надання послуг населенню. З іншого боку, воєнний конфлікт підсилює кіберзагрози, що вимагає від керівників урядових органів глибокого розуміння кібербезпеки та готовності до протидії цим загрозам. Наприклад, атаки на інформаційні системи можуть паралізувати роботу критично важливих державних служб, що підкреслює необхідність розробки і впровадження надійних заходів кіберзахисту.

Військова агресія також впливає на соціальну структуру та демографічні зміни, що створює додаткові виклики для керівників публічного сектору. Вимушені міграції населення, внутрішньо переміщені особи, а також соціальні та економічні труднощі, спричинені війною, потребують від урядових лідерів особливих навичок у сфері соціального забезпечення та гуманітарної допомоги. Це вимагає від них не тільки професійної компетентності, але й високого рівня емпатії та здатності до комунікації з постраждалими групами населення, щоб ефективно вирішувати їхні проблеми та сприяти соціальній стабільності [2].

Не менш важливим є етичне лідерство, особливо в умовах військових конфліктів, коли керівники повинні демонструвати моральні принципи та забезпечувати підзвітність у своїй діяльності. Високі етичні стандарти є критично важливими для підтримки довіри громадськості до державних інституцій, особливо у періоди кризи. Етичне лідерство допомагає запобігти корупції та забезпечити справедливий розподіл ресурсів, що є особливо важливим у воєнний час [3].

Таким чином, сучасні тенденції та виклики, зокрема у контексті військової агресії, вимагають від керівників публічного сектору комплексного підходу до лідерства, що включає стратегічне мислення, ефективне управління ресурсами, розуміння сучасних технологій та кібербезпеки, соціальну відповідальність та етичність. Ці аспекти є критично важливими для забезпечення стабільності та ефективного функціонування державних інституцій у сучасних умовах.

Умови кризових ситуацій, такі як військова агресія, природні катастрофи або економічні кризи, вимагають від керівників публічного сектору особливих компетенцій для забезпечення ефективного управління. У таблиці представлено аналіз ключових компетенцій, необхідних для керівників публічного сектору, з метою забезпечення їхньої готовності до ефективного керівництва в умовах кризових ситуацій.

Таблиця 1

**Ключові компетенції для керівників публічного сектору у
кризових ситуаціях ***

Компетенція	Опис	Переваги	Недоліки
Стратегічне мислення	здатність розробляти довгострокові стратегії та плани дій для подолання криз.	- чітке бачення майбутнього; - виважене прийняття рішень.	- може вимагати значного часу на розробку; - потребує постійного оновлення даних та аналітики.
Ефективне керівництво	уміння організувати та мотивувати команду для досягнення спільних цілей.	- підвищення продуктивності; - покращення командної роботи.	- високий рівень стресу у керівника; - необхідність постійної підтримки морального духу команди.
Кризове управління	здатність швидко та ефективно реагувати на надзвичайні ситуації.	- швидке вирішення проблем; - мінімізація негативних наслідків.	- ризик помилок через швидке прийняття рішень; - високі вимоги до ресурсів та підготовки.
Комунікаційні навички	уміння ефективно передавати інформацію та вести діалог з громадськістю та співробітниками.	- зменшення паніки; - підвищення довіри до урядових структур.	- ризик дезінформації; - необхідність постійного тренування та вдосконалення навичок.
Співпраця та координація	уміння взаємодіяти з іншими урядовими та недержавними організаціями.	- покращення координації дій; - ефективне використання ресурсів.	- можливість конфліктів інтересів; - складність у координації великої кількості учасників.
Розвиток емоційного інтелекту	здатність розуміти та керувати власними емоціями та емоціями інших людей.	- покращення міжособистісних відносин; - зниження рівня стресу.	- потребує тривалого часу для розвитку; - необхідність спеціалізованих тренінгів та програм.

*Джерело: узагальнено автором на основі [4-5]

Аналіз ключових компетенцій для керівників публічного сектору в умовах кризових ситуацій вказує на необхідність всебічного розвитку стратегічного мислення, ефективного керівництва, кризового управління, комунікаційних навичок, співпраці та координації, а також емоційного інтелекту. Ці компетенції забезпечують можливість прийняття зважених рішень, ефективного управління командою та ресурсами, зниження рівня стресу серед співробітників та підтримання високого рівня довіри з боку громадськості.

Основні виклики та перешкоди, з якими стикаються керівники публічного сектору у реалізації своїх обов'язків в умовах війни, охоплюють широкий спектр проблем, що потребують комплексного підходу до їх вирішення. По-перше, найбільш значущим викликом є забезпечення безперервності управлінських процесів та надання публічних послуг у умовах постійної загрози. Військові дії можуть призводити до руйнування інфраструктури, збоїв у комунікаціях та логістичних ланцюгах, що ускладнює організацію роботи урядових органів. Керівники повинні оперативно знаходити альтернативні способи забезпечення функціонування державних структур, включаючи використання мобільних офісів, дистанційного управління та інших інноваційних підходів.

По-друге, в умовах війни різко зростає навантаження на керівників через необхідність управління великими обсягами інформації та координації дій з іншими державними і міжнародними організаціями. Висока швидкість прийняття рішень в умовах обмеженого часу і недостатньої інформації стає критично важливою, що вимагає від керівників вміння швидко аналізувати ситуацію, оцінювати ризики та приймати обґрунтовані рішення. Зокрема, війна між Україною та Росією підкреслює необхідність тісної співпраці між різними рівнями урядових структур, міжнародними партнерами та гуманітарними організаціями для ефективного реагування на кризові ситуації [6].

Третім суттєвим викликом є управління обмеженими ресурсами в умовах зростаючих потреб. Війна значно посилює фінансовий тиск на державу, оскільки значна частина ресурсів перенаправляється на оборону та гуманітарну допомогу. Керівники публічного сектору повинні знаходити баланс між задоволенням нагальних потреб населення та стратегічними інвестиціями у відновлення та розвиток. Це включає ефективний розподіл фінансових, матеріальних та людських ресурсів, а також пошук додаткових джерел фінансування, зокрема міжнародної допомоги.

Ще одним важливим викликом є підтримка морального та психологічного стану співробітників урядових органів та населення в цілому. Війна приносить значний стрес та психологічне навантаження, що може впливати на ефективність роботи та прийняття рішень. Керівники повинні впроваджувати програми психологічної підтримки, організовувати тренінги з управління стресом та створювати умови для підтримання високого морального духу серед співробітників [7].

Нарешті, викликом залишається забезпечення прозорості та підзвітності в управлінні, особливо у критичних умовах, коли ризик корупції та зловживань зростає. Високі етичні стандарти та чітка підзвітність є основою для збереження довіри громадськості до державних інституцій. Керівники повинні забезпечувати прозорість прийняття рішень, залучати громадськість до контролю за використанням ресурсів та активно комунікувати з населенням щодо поточних заходів та стратегій уряду [8].

Таким чином, керівники публічного сектору в умовах війни стикаються з численними викликами та перешкодами, що потребують високого рівня професійної компетенції, гнучкості та здатності до інновацій. Вирішення цих проблем є критично важливим для забезпечення стабільності, ефективності та стійкості державних інституцій в умовах кризових ситуацій.

У кризових умовах, зокрема в контексті війни, керівники публічного сектору стикаються з великими викликами, які вимагають від них високого рівня лідерства та управлінських навичок. Для успішного керівництва в таких умовах необхідні конкретні стратегії та методи, спрямовані на розвиток та підвищення лідерських компетенцій. У таблиці пропонується розглянути різні стратегії та методи з їхніми перевагами та недоліками для керівників публічного сектору у кризових умовах.

Таблиця 2

Стратегії та методи розвитку лідерських компетенцій у кризових

умовах

Стратегія/ Метод	Опис	Переваги	Недоліки
Кризовий тренінг	Проведення спеціалізованих навчальних курсів та тренінгів з кризового управління, які допомагають керівникам розвинути необхідні навички та стратегії для ефективного реагування на кризові ситуації.	Забезпечує практичний досвід управління кризовими ситуаціями.	Може бути витратним за часом та ресурсами.
Менторство	Створення програми менторства, яка дозволить молодим керівникам отримувати підтримку та поради від досвідчених лідерів публічного сектору.	Надає можливість отримувати поради та відповіді на практичні питання.	Може бути складно знайти відповідного наставника.
Розвиток стратегічного мислення	Здійснення практичних вправ та тренінгів для розвитку здатності до стратегічного мислення та аналізу ситуації у керівників публічного сектору.	Допомагає забезпечити напрямок дій в умовах невизначеності.	Вимагає часу та зосередженості для розвитку.
Командний розвиток	Робота над формуванням та розвитком ефективної команди, здатної працювати в кризових умовах.	Забезпечує спроможність команди працювати разом та досягати спільних цілей.	Вимагає інвестування часу та ресурсів у розвиток команди.

*Джерело: узагальнено автором на основі [9-10]

Розвиток лідерських компетенцій для керівників публічного сектору у кризових умовах є критично важливим для ефективного управління та забезпечення стабільності та безпеки. Різні стратегії та методи, такі як кризовий тренінг, менторство, розвиток стратегічного мислення та командний розвиток, можуть допомогти керівникам публічного сектору розвинути необхідні навички та забезпечити успішні результати в умовах кризи. Важливо враховувати як плюси, так і мінуси кожної стратегії чи методу, а також вибрати ті, які найкраще відповідають конкретним потребам та можливостям керівника та його організації.

Для вдосконалення управлінської практики та підвищення рівня готовності урядових структур до надзвичайних ситуацій можна запропонувати низку практичних рекомендацій. По-перше, важливо регулярно проводити тренування та симуляції кризових ситуацій для перевірки готовності персоналу та оцінки ефективності планів дій. Це допоможе ідентифікувати слабкі місця в системі управління кризовими ситуаціями та вчасно виправляти їх.

Другим важливим аспектом є підвищення рівня обізнаності та освіти персоналу у сфері кризового менеджменту та безпеки. Організація навчальних програм, семінарів та тренінгів є ефективними методами для забезпечення розуміння принципів та практичних навичок управління кризовими ситуаціями серед персоналу. Важливо також забезпечити належну комунікацію та співпрацю між різними урядовими структурами, а також з міжнародними та громадськими організаціями, для забезпечення координації дій та обміну інформацією під час кризових ситуацій [11].

Крім того, важливо створити механізми для систематичного аналізу та оцінки ризиків, що можуть виникнути у надзвичайних ситуаціях, а також для розробки стратегій їх запобігання та мінімізації наслідків. Це може включати створення спеціалізованих аналітичних підрозділів, регулярний моніторинг соціально-політичної ситуації та проведення ретельного аналізу потенційних загроз.

Важливо враховувати гуманітарні аспекти та психологічний комфорт персоналу під час кризових ситуацій. Надання психологічної підтримки та створення умов для психологічного відновлення після стресових ситуацій може значно підвищити ефективність управління надзвичайними ситуаціями та допомогти забезпечити стабільність та безпеку [12].

Отже, розвиток практики управління та підвищення готовності урядових структур до надзвичайних ситуацій може бути досягнутий за допомогою систематичного підходу, що включає тренування та симуляції, освіту та навчання, аналіз ризиків та співпрацю, а також забезпечення психологічної підтримки персоналу.

Висновки. Висновки до статті підкреслюють критичну важливість розвитку лідерських компетенцій для ефективного управління в сучасних умовах. Дослідження показало, що керівники публічного сектору повинні володіти широким спектром навичок, включаючи стратегічне мислення, кризовий менеджмент, ефективну комунікацію та етичне лідерство. Ці компетенції є ключовими для адаптації до швидко змінюваних умов, особливо в контексті таких викликів, як війна, глобалізація та технологічний прогрес.

Водночас, керівники стикаються з численними перешкодами, такими як обмежені ресурси, високий рівень стресу, та необхідність прийняття рішень у умовах невизначеності. Для подолання цих викликів рекомендується впровадження систематичних навчальних програм, тренінгів та менторських ініціатив, які сприяють розвитку лідерських якостей. Крім того, важливим є постійне оновлення та вдосконалення планів дій у надзвичайних ситуаціях, що допоможе забезпечити стабільність та ефективність управління в кризових умовах. Таким чином, розвиток лідерських компетенцій є невід'ємною складовою успішного управління в публічному секторі, що сприяє зміцненню державних інституцій та покращенню якості надання публічних послуг.

Література:

1. Ліпенцев А., Романюк О. Теоретичні та концептуальні підходи до досліджень аспектів лідерства в органах публічної влади. *Ефективність державного управління*, 2023. (67), 9–29. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.67.2021.240235> (дата звернення 13.05.2024).
2. Marcy R.T. Reflections on gaps in public sector leadership development theory. *International Journal of Public Leadership*. 2023. Vol. 19 No. 4, pp. 261-275. <https://doi.org/10.1108/IJPL-02-2023-0009> (дата звернення 13.05.2024).
3. Mau T.A. Enhancing leadership capacity in the public sector: branding as an employer of choice. *International Journal of Public Leadership*. 2019. Vol. 15 No. 3, pp. 155-169. <https://doi.org/10.1108/IJPL-05-2019-0019> (дата звернення 13.05.2024).
4. Brillantes A., Perante-Calina L. Leadership and Public Sector Reform in the Philippines. Berman, E. and Prasojo, E. (Ed.) *Leadership and Public Sector Reform in Asia (Public Policy and Governance, Vol. 30)*, Emerald Publishing Limited, Leeds, 2018. pp. 151-178. <https://doi.org/10.1108/S2053-769720180000030007> (дата звернення 13.05.2024).
5. Іоффе М.І. Сучасні виклики лідерства в державному управлінні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Том 35 (74) № 1 2024. с.6-10. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/02> (дата звернення 13.05.2024).
6. Ashok M., Al Badi Al Dhaheri M.S.M., Madan R., Dzandu M.D. "How to counter organisational inertia to enable knowledge management practices adoption in public sector organisations", *Journal of Knowledge Management*. 2021. Vol. 25 No. 9, pp. 2245-2273. <https://doi.org/10.1108/JKM-09-2020-0700> (дата звернення 13.05.2024).
7. Чумакова Г. В., Пасічнюк В. В. Лідерство в кризових умовах: публічне управління під час воєнного стану. *Успіхи і досягнення у науці* 2024. № 1(1). с. 212-225. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-1\(1\)-212-225](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-1(1)-212-225) (дата звернення 13.05.2024).
8. Franken E., Plimmer G. Mediocre and harmful public sector leadership. *International Journal of Public Leadership*. 2019. Vol. 15 No. 4, pp. 274-286. <https://doi.org/10.1108/IJPL-09-2019-0058> (дата звернення 13.05.2024).

9. Brenya Bonsu A., Appiah K.O., Gyimah P., Owusu-Afriyie R. Public sector accountability: do leadership practices, integrity and internal control systems matter. *IIM Ranchi Journal of Management Studies*. 2023. Vol. 2 No. 1, pp. 4-15. <https://doi.org/10.1108/IRJMS-02-2022-0010> (дата звернення 13.05.2024).
10. Gnankob R.I., Ansong A., Issau K. Servant leadership and organisational citizenship behaviour: the role of public service motivation and length of time spent with the leader. *International Journal of Public Sector Management*. 2022. Vol. 35 No. 2, pp. 236-253. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-04-2021-0108> (дата звернення 13.05.2024).
11. Підлісна Т. В. Сучасні підходи до розвитку лідерства в органах публічної влади. *Право та державне управління*. 2021. № 2 с.158-164. <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.2.24> (дата звернення 13.05.2024).
12. Кондратенко Н. О. Тенденції розвитку інноваційних лідерів у публічному управлінні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3(31). с.227-237. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-227-237](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-227-237) (дата звернення 13.05.2024).

References:

1. Lipentsev, A., Romanyuk, O. (2023). Teoretychni ta kontseptual'ni pidkhody do doslidzhen' aspektiv liderstva v orhanakh publichnoyi vlady [Theoretical and conceptual approaches to research aspects of leadership in public authorities]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya / Effectiveness of public administration*, (67), 9–29. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.67.2021.240235> [in Ukrainian]
2. Marcy, R.T. (2023), "Reflections on gaps in public sector leadership development theory", *International Journal of Public Leadership*, Vol. 19 No. 4, pp. 261-275. <https://doi.org/10.1108/IJPL-02-2023-0009> [in English]
3. Mau, T.A. (2019), "Enhancing leadership capacity in the public sector: branding as an employer of choice", *International Journal of Public Leadership*, Vol. 15 No. 3, pp. 155-169. <https://doi.org/10.1108/IJPL-05-2019-0019> [in English]
4. Brillantes, A. and Perante-Calina, L. (2018), "Leadership and Public Sector Reform in the Philippines", Berman, E. and Prasojo, E. (Ed.) *Leadership and Public Sector Reform in Asia (Public Policy and Governance, Vol. 30)*, Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 151-178. <https://doi.org/10.1108/S2053-769720180000030007> [in English]
5. Ioffe M.I. Suchasni vyklyky liderstva v derzhavnomu upravlinni [Contemporary leadership challenges in public administration]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya / Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi. Series: Public management and administration*. Tom 35 (74) № 1 2024. s.6-10. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/02> [in Ukrainian]
6. Ashok, M., Al Badi Al Dhaheri, M.S.M., Madan, R. and Dzandu, M.D. (2021), "How to counter organisational inertia to enable knowledge management practices adoption in public sector organisations", *Journal of Knowledge Management*, Vol. 25 No. 9, pp. 2245-2273. <https://doi.org/10.1108/JKM-09-2020-0700> [in English]
7. Chumakova H. V., Pasichnyuk V. V. Liderstvo v kryzovykh umovakh: publichne upravlinnya pid chas voyennoho stanu [Leadership in crisis conditions: public management during martial law]. *Uspikhy i dosyahnennya u nautsi / Successes and achievements in science* № 1(1) (2024) s. 212-225. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-1\(1\)-212-225](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-1(1)-212-225) [in Ukrainian]
8. Franken, E. and Plimmer, G. (2019), "Mediocre and harmful public sector leadership", *International Journal of Public Leadership*, Vol. 15 No. 4, pp. 274-286. <https://doi.org/10.1108/IJPL-09-2019-0058> [in English]

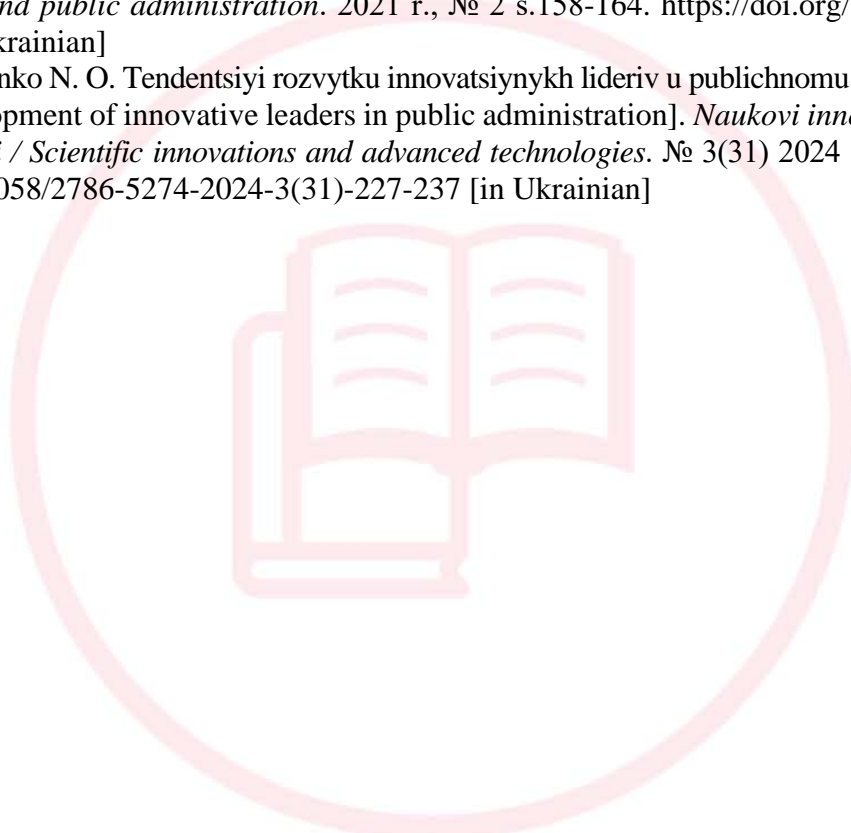

9. Brenya Bonsu, A., Appiah, K.O., Gyimah, P. and Owusu-Afriyie, R. (2023), "Public sector accountability: do leadership practices, integrity and internal control systems matter?", *IIM Ranchi Journal of Management Studies*, Vol. 2 No. 1, pp. 4-15. <https://doi.org/10.1108/IRJMS-02-2022-0010> [in English]

10. Gnankob, R.I., Ansong, A. and Issau, K. (2022), "Servant leadership and organisational citizenship behaviour: the role of public service motivation and length of time spent with the leader", *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 35 No. 2, pp. 236-253. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-04-2021-0108> [in English]

11. Pidlisna T. V. Suchasni pidkhody do rozvytku liderstva v orhanakh publichnoyi vlady [Modern approaches to the development of leadership in public authorities]. *Pravo ta derzhavne upravlinnya / Law and public administration*. 2021 r., № 2 s.158-164. <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.2.24> [in Ukrainian]

12. Kondratenko N. O. Tendentsiyi rozvytku innovatsiynykh lideriv u publichnomu upravlinni [Trends in the development of innovative leaders in public administration]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi / Scientific innovations and advanced technologies*. № 3(31) 2024 s.227-237. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-227-237](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-227-237) [in Ukrainian]

УДК 351.865:005.8:355.01(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-503-514](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-503-514)

Приймак Петро Ярославович аспірант кафедри Адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», 79013, м. Львів. вул. Степана Бандери, 12, <https://orcid.org/0009-0001-5760-9496>

Бира Ігор Романович аспірант кафедри Адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», 79013, м. Львів. вул. Степана Бандери, 12, <https://orcid.org/0009-0008-3545-9934>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ У ПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУЦІЙ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ, НА ВОЄННОМУ ДОСВІДІ УКРАЇНИ

Анотація. У цій статті розглядається трансформація підходів до управління проектами в інституціях публічного управління, зосереджуючись на використанні воєнного досвіду України як джерела цінних знань та стратегічних висновків. Починаючи з унікального контексту воєнних операцій, стаття пропонує вдосконалені стратегії та методики управління проектами, які можуть бути успішно застосовані в інших сферах діяльності публічних інститутів. Проведено аналіз принципів планування та реалізації проектів, управління ризиками та комунікацією зі зацікавленими сторонами. Окрім того, звертається увага на важливість взаємодії з громадськістю та бізнесом у процесі управління проектами в публічних інституціях, щоб забезпечити прозорість, відкритість та залучення широкого спектру зацікавлених сторін. На основі цього аналізу надаються конкретні практичні рекомендації для підвищення ефективності та прозорості управління проектами в публічних інституціях.

Окрема увага приділяється аналізу впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на управління проектами. Розглядають такі аспекти, як політичні зміни, фінансові обмеження, соціокультурні та екологічні фактори, а також внутрішні фактори, такі як корпоративна культура та структура організації.

На основі цього аналізу надаються конкретні практичні рекомендації для підвищення ефективності та прозорості управління проектами в публічних інституціях. Окрема увага приділяється аналізу впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на управління проектами, зокрема адаптивним стратегіям управління та врахуванню мобільності державних службовців. Розглядають такі аспекти, як політичні зміни, фінансові обмеження,

соціокультурні та екологічні фактори, а також внутрішні фактори, такі як корпоративна культура та структура організації.

Ця стаття важлива для розвитку сучасного підходу до управління проектами на рівні державних органів та інших публічних установ з урахуванням воєнного досвіду України та важливості партнерства з громадськістю та бізнесом для досягнення стратегічних цілей та успішної реалізації проектів.

Ключові слова: проектна діяльність, інституції публічного управління, трансформація, адаптивність, воєнний досвід, стратегічне планування, партнерство, мобільність, безпека.

Petro Pryimak Yaroslavovich Postgraduate Student, Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 79013, Lviv. St. Stepan Bandera, 12, <https://orcid.org/0009-0001-5760-9496>

Byra Ihor Romanovych, Postgraduate Student, Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 79013, Lviv. St. Stepan Bandera, 12, <https://orcid.org/0009-0008-3545-9934>

TRANSFORMATION OF APPROACHES IN THE PROJECT ACTIVITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION INSTITUTIONS, BASED ON THE MILITARY EXPERIENCE OF UKRAINE

Abstract. This article examines the transformation of project management approaches in public administration institutions, focusing on the use of Ukraine's military experience as a source of valuable knowledge and strategic insights. Starting from the unique context of military operations, the article offers improved project management strategies and techniques that can be successfully applied in other areas of public institutions. An analysis of the principles of project planning and implementation, risk management and communication with interested parties was carried out. In addition, attention is drawn to the importance of interaction with the public and business in the process of project management in public institutions to ensure transparency, openness and involvement of a wide range of stakeholders. On the basis on this analysis, specific practical recommendations are provided for increasing the efficiency and transparency of project management in public institutions.

Particular attention is paid to the analysis of the influence of internal and external factors on project management. Aspects such as political changes, financial constraints, socio-cultural and environmental factors, as well as internal factors such as corporate culture and organizational structure are considered.

Based on this analysis, specific practical recommendations are provided for increasing the efficiency and transparency of project management in public institutions. Particular attention is paid to the analysis of the influence of internal and external factors on project management, in particular adaptive management strategies and considering the mobility of civil servants. Aspects such as political changes, financial constraints, socio-cultural and environmental factors, as well as internal factors such as corporate culture and organizational structure are considered.

This article is important for the development of a modern approach to project management at the level of state bodies and other public institutions, considering the military experience of Ukraine and the importance of partnership with the public and business to achieve strategic goals and successful implementation of projects.

Keywords: project activity, public administration institutions, transformation, adaptability, military experience, strategic planning, partnership, mobility, security.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві інституції публічного управління в Україні зіткнулися з рядом складних викликів та проблем у сфері проектної діяльності. Попри значні зусилля та ресурси, виділені на реалізацію проектів, часто спостерігається недосягнення поставлених цілей та неефективне використання ресурсів. Ці проблеми породжують низку наслідків, серед яких втрата довіри громадськості, втрата ресурсів та недосягнення соціальних та економічних результатів. Для подолання цих труднощів необхідно провести глибокий аналіз причин та виявити шляхи вдосконалення проектної діяльності в інституціях публічного управління.

Однією з основних причин неефективності управління проектами є відсутність чіткої стратегії та планування на державному рівні. Проекти часто запускаються без чіткого визначення мети, обґрунтування стратегії та визначення показників успіху. Це призводить до неефективного використання ресурсів та низької ефективності у досягненні поставлених цілей.

Україна, крім традиційних викликів, стикається з унікальними проблемами через проведення військових операцій на своїй території. Війна в Україні стала додатковим фактором, який впливає на управління проектами в інституціях публічного управління. Під час воєнних дій виникають додаткові складнощі, такі як втрати людських життів, пошкодження інфраструктури та втрата виробничих можливостей. Це ставить під загрозу не лише здатність країни досягати стратегічних цілей через проекти, але й її загальну стабільність та безпеку.

Протягом останніх років Україна відчула необхідність впровадження реформ в управлінні проектами, щоб врахувати особливості воєнного конфлікту та його вплив на соціально-економічний розвиток країни.

Військовий досвід України став джерелом цінних уроків та висновків, які можуть бути використані для удосконалення управління проектами в інституціях публічного управління.

Однак, попри ці виклики, інституції публічного управління України продовжують стикатися з недоліками в управлінні проектами. Необхідно систематично аналізувати ці проблеми та впроваджувати нові стратегії та підходи для забезпечення ефективного управління проектами в умовах війни та соціально-економічних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В статті розглядаються трансформаційні підходи до управління проектами в інституціях публічного управління на основі воєнного досвіду України. Для підтвердження досліджень опираємось на останні дослідження та публікації в галузі управління проектами, комбінуючи їх з власним досвідом у даному секторі.

Стаття базується на раніше проведених дослідженнях, що висвітлюють ефективність використання військового досвіду у цивільному секторі в сфері управління проектами. Акцент на тому, які концепції та методики розвинені у воєнному середовищі, можуть бути успішно адаптовані та застосовані в інших галузях.

Одним із головних внесків статті є виділення невирішених раніше частин загальної проблеми - використання військового досвіду як джерела стратегічних висновків та знань у сфері управління проектами в публічному секторі. Розкриваються можливості цього підходу та пропонуються конкретні практичні рекомендації для його реалізації.

В цілому, стаття є важливим внеском у розвитку підходів та формування нових критеріїв до управлінської діяльності в публічному секторі, а також відкриває нові перспективи для використання військового досвіду як джерела знань у трансформації управління проектами в інституціях публічного управління.

Мета статті - Полягає у систематичному аналізі та висвітленні можливостей застосування воєнного досвіду України у сфері управління проектами в публічних інституціях. Надання конкретних інструментів та стратегій для оптимізації підходів до управління проектами з метою досягнення стратегічних цілей, забезпечення транспарентності та підвищення рівня взаємодії з громадськістю та бізнесом.

Виклад основного матеріалу. Проектна діяльність в інституціях публічного управління визнана ключовим інструментом для досягнення стратегічних цілей та розвитку суспільства[5]. Проте, незважаючи на значний обсяг ресурсів, які виділяються на реалізацію проектів у цій сфері, часто виникають труднощі з досягненням поставлених цілей та недоліки в управлінні проектами[3]. Однак воєнний досвід України може стати цінним

джерелом вивчення та використання для оптимізації проектної діяльності у сфері публічного управління.

Інституції Публічного управління відіграють важливу роль у сучасному суспільстві, забезпечуючи реалізацію політики, послуг та програм, спрямованих на задоволення потреб громадян, розвиток економіки та забезпечення соціальної стабільності[9]. Проектна діяльність стала невід'ємною складовою управлінського процесу в зазначеному секторі, оскільки вона дозволяє ефективно впроваджувати нові ініціативи, вирішувати складні завдання та досягати стратегічних цілей.

Проектна діяльність в цій сфері охоплює широкий спектр ініціатив та проектів, що включають в себе реформування адміністративних процесів, впровадження нових технологій управління, розвиток інфраструктури та послуг, а також співпрацю з громадськістю та міжнародними організаціями[2]. Проектна діяльність дозволяє забезпечити ефективне управління ресурсами, вирішувати проблеми та виконувати завдання в умовах обмежених бюджетних та часових ресурсів.

Основні аспекти проектної діяльності в публічному управлінні включають планування та оцінку проектів, управління ресурсами, моніторинг та оцінку результатів, а також забезпечення комунікації та співпраці з зацікавленими сторонами[4]. Крім того, важливим елементом є розробка стратегій та політик, спрямованих на покращення якості та ефективності управлінських процесів у цьому ж напрямку. Втому числі варто звернути увагу на якість управлінських процесів де важливу роль відіграють компетенції державних службовців і ці компетенції мають швидко набуватись зважаючи на зміни в законодавстві, стандартах і решті частин їхньої професійної діяльності. Тому важливо згадати про таке поняття як мобільність освіти державних службовців [16, 17]. Оскільки зміни в законодавстві можуть вводити нові вимоги щодо кваліфікацій та навичок, необхідних для державних службовців, особливо у зв'язку з управлінням проектами в умовах воєнного конфлікту. Це може вимагати швидкого оновлення навчальних програм та підготовки кадрів. Законодавчі зміни можуть також впливати на процедури та політики управління проектами в державних установах. Це може вимагати швидкого навчання державних службовців щодо нових процедур та вимог. Швидкі зміни в законодавстві також можуть створювати необхідність для державних службовців швидко адаптуватися до нових вимог та стандартів. Це може включати не лише зміни у навчальних програмах, але і у перегляді процесів роботи та управління проектами. Зміни в законодавстві підкреслюють важливість постійного навчання та самовдосконалення для державних службовців. Це може вимагати від них постійного оновлення своїх знань та навичок, щоб відповідати новим вимогам. Часто у державних

установах відсутні навчальні програми, спрямовані на підвищення навичок управління проектами. Це може бути викликом для службовців, які прагнуть навчитися новим методам та стратегіям управління проектами. Мобільність освіти важлива дуже у час де зміни швидкі, постійні і місцями кардинальні.

Також пропоную провести дослідження розвитку підходів у проектній діяльності в публічному управлінні, зокрема на прикладі поєднання практики Європейського союзу та воєнного досвіду України, це має велике значення для розуміння та покращення управлінських процесів у цих організаціях[1].

Публічні інституції в Україні активно впроваджують проекти різного масштабу та спрямування, щоб вирішувати соціальні, економічні та політичні виклики[10]. Проте, відзначаються проблеми управління проектами, такі як недостатнє стратегічне планування, нечітке визначення цілей, відсутність ефективного моніторингу та оцінки результатів. Зараз ми спостерігаємо намагання України всіма методами налагоджувати Державно приватне партнерство і це надзвичайно важливий крок для забезпечення розвитку в умовах війни і велика відповідальність в ефективному та якісному використанні наявних ресурсів[12-14].

Одним з прикладів того що держава намагається комунікувати і оптимізувати свою співпрацю з громадськістю та бізнесом може бути платформа «Дія», яка була запущена урядом України для покращення комунікації з громадськістю та надання послуг онлайн. Ця платформа дозволяє громадянам взаємодіяти з урядовими органами, подавати заявки та отримувати послуги онлайн, а також спостерігати за процесами влади та брати участь у прийнятті рішень через відкриті обговорення та громадські консультації. Це є прикладом того, як Україна використовує ІТ-технології для підвищення ефективності в управлінні та взаємодії з громадськістю, також можемо використати ряд прикладів із закордонного досвіду таких як :

- Gov.uk (Велика Британія). Це веб-портал британського уряду, що надає доступ до інформації про роботу уряду, послуг та програм. Громадяни можуть знаходити інформацію про права та обов'язки, подавати заявки на отримання документів та послуг, а також звертатися до урядових органів за допомогою онлайн-форм.
- Estonian e-Residency (Естонія). Ця ініціатива дозволяє громадянам з усього світу стати е-резидентами Естонії, що надає їм можливість використовувати цифрові послуги цієї країни, включаючи можливість створення та реєстрації підприємств онлайн.
- Singapore Government Technology Stack (Сінгапур). Це ініціатива уряду Сінгапуру, спрямована на розвиток та впровадження інноваційних технологій для поліпшення ефективності управління та надання громадських послуг.

- GovTech (США). Урядова технологічна компанія Сполучених Штатів, що розробляє та впроваджує інноваційні технології для поліпшення управління та надання громадських послуг.

Згідно опису бачення можна сформувані наступні пропозиції щодо певних змін в проектній діяльності Інституцій публічного управління в Україні.

Спеціалізовані органи публічного управління повинні розробити адаптивну стратегію управління проектами, яка враховуватиме вплив воєнного конфлікту на соціально-економічний розвиток країни[8, 10]. Ця стратегія повинна включати механізми швидкого реагування на зміни в умовах війни та ефективного розподілу ресурсів для відновлення пошкоджених об'єктів інфраструктури та забезпечення безпеки громадян.

Адаптивна стратегія управління проектами у контексті воєнного конфлікту вимагає гнучкого та оперативного підходу до управління ресурсами, діями та стратегіями.

Ця стратегія має включати механізми для оперативного виявлення та аналізу змін у воєнному середовищі та їх впливу на проекти[1]. Це дозволить приймати швидкі та обґрунтовані рішення з мінімальними втратами часу.

Гнучке планування та ресурсозабезпечення передбачає можливість змінювати плани та розподіл ресурсів у відповідь на зміни в умовах воєнного конфлікту. Це означає здатність швидко переключатися між пріоритетами та використовувати ресурси максимально ефективно.

Стратегія повинна включати заходи для забезпечення безпеки учасників проектів та громадян в умовах воєнного конфлікту [2]. Це може включати в себе зміцнення систем безпеки, впровадження процедур евакуації та захисту, а також співпрацю з військовими та правоохоронними органами.

Адаптивна стратегія має передбачати можливість реагування на непередбачені обставини та події. Це вимагає розробку альтернативних планів дій та стратегій, які можуть бути використані у випадку несподіваних подій або загроз.

Важливим аспектом адаптивної стратегії є співпраця та комунікація з усіма зацікавленими сторонами, включаючи владні органи, місцеві громади, бізнес-структури та міжнародні партнери. Це допоможе забезпечити координацію дій та обмін необхідною інформацією для успішної реалізації проектів під час воєнного конфлікту.

Важливо проводити навчання та підвищення кваліфікації управлінського персоналу в сфері управління проектами в умовах воєнного конфлікту. Це допоможе забезпечити високий рівень професійної компетентності та ефективну роботу з управління проектами в умовах нестабільності та непередбачуваності.

Управління проектами в умовах воєнного конфлікту вимагає від управлінців уміння швидко адаптуватися до непередбачуваних обставин,

приймати важливі рішення та керувати змінами. Навчання з управління кризовими ситуаціями допоможе управлінцям ефективно реагувати на виклики, які виникають під час воєнного конфлікту. Часто виникатимуть суперечки та конфлікти між учасниками проекту. Підвищення кваліфікації у цьому напрямку допоможе управлінцям ефективно вирішувати конфлікти та забезпечувати співпрацю між усіма сторонами.

Управління проектами в умовах воєнного конфлікту потребує високого рівня комунікації з усіма зацікавленими сторонами. Навчання комунікаційним та переговорним навичкам допоможе управлінцям ефективно спілкуватися та вирішувати конфлікти в умовах стресу та непередбачуваності.

Воєнний конфлікт створює значні ризики для проектів, включаючи ризики безпеки, фінансові ризики та інші. Підвищення кваліфікації у цьому напрямку допоможе управлінцям ідентифікувати, оцінювати та керувати ризиками ефективно, мінімізуючи їх вплив на реалізацію проектів.

Підвищення кваліфікації управлінського персоналу також передбачає оволодіння новітніми інструментами та технологіями управління проектами, які дозволять ефективно виконувати завдання в умовах воєнного конфлікту та забезпечувати досягнення стратегічних цілей[6].

Пропонується розробити систему моніторингу та оцінки результатів управління проектами в умовах воєнного конфлікту. Це дозволить ефективно визначати досягнення поставлених цілей, вчасно виявляти проблеми та недоліки, а також коригувати стратегії управління проектами для досягнення кращих результатів.

Розробка системи моніторингу та оцінки результатів управління проектами в умовах воєнного конфлікту є критичною для забезпечення успішності та ефективності проектної діяльності. Основні аспекти цієї системи включають.

Система моніторингу повинна включати в себе чітко визначені ключові показники успішності проектів, які відображають ступінь досягнення поставлених цілей. Ці показники можуть включати в себе фінансові, соціальні, економічні та безпекові аспекти.

Для ефективного моніторингу результатів необхідно розробити систему збору та аналізу даних, яка забезпечить отримання достовірної інформації про стан виконання проектів. Це може включати в себе використання різних джерел інформації, таких як звіти, опитування, моніторингові звіти тощо.

Система моніторингу повинна дозволяти вчасно виявляти проблеми та недоліки в реалізації проектів, що дозволить управлінцям оперативно реагувати та приймати необхідні корекційні заходи[7].

На основі отриманих даних система моніторингу повинна давати можливість управлінцям коригувати стратегії управління проектами для

досягнення кращих результатів. Це може включати в себе перегляд цілей, зміну планів дій, перерозподіл ресурсів тощо[1].

Важливим аспектом системи моніторингу є забезпечення відкритості та прозорості в обміні інформацією про результати проектів. Це сприятиме впевненості громадськості та зацікавлених сторін у досягненні поставлених цілей та покращенні результатів[3].

Важливо встановити ефективну взаємодію з міжнародними партнерами та експертами з метою обміну досвідом та кращої практики в управлінні проектами в умовах воєнного конфлікту. Це допоможе використати доступні ресурси та знання для вирішення актуальних проблем.

Розвиток співпраці з міжнародними партнерами та експертами в сфері управління проектами в умовах воєнного конфлікту є ключовим для успішної реалізації проектів і досягнення їхніх цілей.

Взаємодія з міжнародними партнерами та експертами відкриває можливості для обміну досвідом та кращими практиками управління проектами[8]. Інші країни можуть мати унікальний досвід у роботі зі складними ситуаціями, а також успішні стратегії вирішення проблем в умовах воєнного конфлікту, які можна адаптувати для власних потреб.

Міжнародні партнери можуть надавати доступ до необхідних ресурсів, які можуть бути важливими для успішної реалізації проектів в умовах воєнного конфлікту. Це може включати в себе фінансову підтримку, технічну експертизу, технологічні засоби та інші ресурси.

Щодо міжнародного досвіду пропонується участь у міжнародних форумах, конференціях та ініціативах з управління проектами дозволяє отримати доступ до найновіших тенденцій та передового досвіду в цій галузі. Такі заходи можуть стати платформою для спільної роботи з міжнародними партнерами та експертами, обміну ідеями та розробки спільних стратегій.

Співпраця з міжнародними партнерами може сприяти отриманню підтримки та легітимізації проектів в очах міжнародної спільноти. Це може бути особливо важливим у воєнних конфліктах, де міжнародне визнання може допомогти залучити додаткові ресурси та підтримку.

Важливу роль в проектній діяльності відіграє автоматизації та оптимізації процесів управління проектами. Тут на допомогу приходять ІТ-технології[5, 4]. Вони дозволяють збирати, аналізувати та використовувати дані ефективніше, забезпечуючи швидкий доступ до інформації та підвищуючи рівень продуктивності. Впровадження цифрових платформ для управління проектами дозволить підвищити ефективність комунікації між учасниками проекту, відстежувати прогрес в реальному часі та управляти ресурсами ефективніше. Дозволяють забезпечити продуктивну дистанційну

роботу та взаємодію між командами у разі обмежених можливостей для особистих зустрічей через воєнний конфлікт.

Також щоб можна було безпечно використовувати ІТ технології необхідно передбачати застосування відповідних заходів кібербезпеки цей момент є дуже важливим для захисту інформації та інфраструктури в умовах воєнного конфлікту, а також для запобігання кібератак та витоку даних.

Висновки. У контексті воєнного конфлікту важливість адаптивної стратегії управління проектами є беззаперечною, проте успішність її реалізації значно збільшується за участі міжнародних партнерів. Міжнародна співпраця надає доступ до додаткових ресурсів, експертизи та кращих практик, що сприяє успішній реалізації проектів у складних умовах.

Також важливим моментом є застосування інноваційних підходів у навчанні держслужбовців, що є важливими для забезпечення мобільності в умовах швидких змін, спровокованих воєнним конфліктом. Це дозволяє державним установам ефективно реагувати на виклики та змінювати стратегії в умовах кризи.

Варто звернути увагу що використання інформаційних технологій стає невід'ємною складовою успішного управління проектами в умовах воєнного конфлікту. Цифрові платформи дозволяють ефективно збирати, аналізувати та використовувати дані, підвищуючи швидкість та точність у прийнятті рішень.

Крім того, консолідація аналітики по проектах дозволяє здійснювати системний підхід до моніторингу та управління проектами, що сприяє вчасному виявленню проблем та прийняттю коригувальних заходів.

У зв'язку зі складністю ситуації в умовах війни, забезпечення кібербезпеки є надзвичайно важливим. Використання ІТ-технологій потребує вдосконалення заходів захисту від кіберзагроз та забезпечення конфіденційності та цілісності даних.

Інноваційні методології з управління проектами вводять нові підходи, ідеї та критерії, що дозволяють ефективно вирішувати складні завдання в умовах нестабільності. Постійна готовність до впровадження нових практик та підходів дозволяє досягати кращих результатів у виконанні проектів в умовах воєнного конфлікту.

Таким чином, успішна реалізація проектів в умовах воєнного конфлікту потребує комплексного підходу, що об'єднує адаптивну стратегію управління проектами, міжнародну співпрацю, використання інформаційних технологій, консолідацію аналітики та інноваційні методології управління проектами. Тільки взаємодія цих факторів може забезпечити успішне вирішення завдань та досягнення стратегічних цілей в умовах воєнного конфлікту та забезпечити безпечні та ефективні методи співпраці між державою та приватним сектором і громадськістю зокрема.

Література:

1. Kloppenborg, T. J. (2019). *Contemporary Project Management: Organize, Plan, Perform*. Cengage Learning.
2. Schwalbe, K. (2020). *Information Technology Project Management*. Cengage Learning.
3. Kerzner, H., & Belack, C. (2019). *Project management metrics, KPIs, and dashboards: A guide to measuring and monitoring project performance*. John Wiley & Sons.
4. Marchewka, J. T. (2019). *Information technology project management*. John Wiley & Sons.
5. Heagney, J. (2016). *Fundamentals of project management*. American Management Association.
6. Schwalbe, K. (2021). *An Introduction to Project Management*. Cengage Learning.
7. Gardiner, P. D., & Stewart, R. A. (2020). *Project Management: Process, Technology, and Practice*. Pearson Australia.
8. Crawford, L., & Pollack, J. (2014). *How to manage complex programs: High-Impact Techniques for Handling Project Workflow, Deliverables, and Teams*. Amacom.
9. Maylor, H., Turner, N., & Murray-Webster, R. (2017). *Project management: A multi-perspective leadership framework*. Routledge.
10. Mulcahy, R. (2018). *PMP Exam Prep: Accelerated Learning to Pass the Project Management Professional (PMP) Exam*. Rmc Pubns Inc.
11. Гузик І., Кобилкін Д. Особливості планування та реалізації проектів в умовах воєнного стану 2023.
12. В Україні посилили гарантії для бізнесу у рамках державно-приватного партнерства/Міністерство економіки України. URL: [https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=29e47fc8-cf80-48ea-9999-81ee31fff725&title=Vukraini PosililiGarantiiDliaBiznesu](https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=29e47fc8-cf80-48ea-9999-81ee31fff725&title=Vukraini%20posililiGarantiiDliaBiznesu);
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних із післявоєнною перебудовою економіки України : Проект Закону від 01.07.2022 р. № 7508. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39902>.
14. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо реалізації проектів на умовах державно-приватного партнерства: Проект Закону від 15.06.2020 р. № 3655. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69139.
15. Про затвердження Порядку спрямування коштів на підготовку проектів державно-приватного партнерства та виконання довгострокових зобов'язань у рамках державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної власності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 березня 2023 р. № 222. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP230222?from=legislation&hide=true>.
16. Свириденко Д.Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації : [монографія] / Д.Б. Свириденко. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. – 279 с.
17. Шпекторенко І.В. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця / І.В. Шпекторенко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4. – С. 467–472.

References:

1. Kloppenborg, T. J. (2019). *Contemporary Project Management: Organize, Plan, Perform*. Cengage Learning. [in English]
2. Schwalbe, K. (2020). *Information Technology Project Management*. Cengage Learning. [in English]

3. Kerzner, H., & Belack, C. (2019). *Project management metrics, KPIs, and dashboards: A guide to measuring and monitoring project performance*. John Wiley & Sons. [in English]
4. Marchewka, J. T. (2019). *Information technology project management*. John Wiley & Sons. [in English]
5. Heagney, J. (2016). *Fundamentals of project management*. American Management Association. [in English]
6. Schwalbe, K. (2021). *An Introduction to Project Management*. Cengage Learning. [in English]
7. Gardiner, P. D., & Stewart, R. A. (2020). *Project Management: Process, Technology, and Practice*. Pearson Australia. [in English]
8. Crawford, L., & Pollack, J. (2014). *How to manage complex programs: High-Impact Techniques for Handling Project Workflow, Deliverables, and Teams*. Amacom. [in English]
9. Maylor, H., Turner, N., & Murray-Webster, R. (2017). *Project management: A multi-perspective leadership framework*. Routledge. [in English]
10. Mulcahy, R. (2018). *PMP Exam Prep: Accelerated Learning to Pass the Project Management Professional (PMP) Exam*. Rmc Pubns Inc. [in English]
11. Huzik, I., & Kobylkin, D. (2023). Osoblyvosti planuvannia ta realizatsii proektiv v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of project planning and implementation under martial law]. [in Ukrainian]
12. V Ukraini posylyly harantiyi dlya biznesu u ramkakh derzhavno-pryvatnoho partnerstva / Ministerstvo ekonomiky Ukrainy [Ukraine strengthens guarantees for business within the framework of public-private partnership / Ministry of Economy of Ukraine]. [https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=29e47fc8-cf80-48ea-9999-81ee31fff725&title=Vukraini PosyliliGarantiiDliaBiznesu](https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=29e47fc8-cf80-48ea-9999-81ee31fff725&title=Vukraini%20posylili%20garantii%20dlya%20biznesu). [in Ukrainian]
13. Proiekt Zakonu vid 01.07.2022 p. № 7508. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia mekhanizmu zaluchennia pryvatnykh investytsii z vykorystanniam mekhanizmu derzhavno-pryvatnoho partnerstva dlia pryshvydshennia vidnovlennia zruinovanykh viinoyu obiektiv ta budivnytstva novykh obiektiv, poviazanykh iz pisliavoiennoiu perebudivl'iu ekonomiky Ukrainy [On the introduction of amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the mechanism of attracting private investments using the mechanism of public-private partnership to speed up the restoration of objects destroyed by the war and the construction of new objects related to the post-war reconstruction of the economy of Ukraine]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39902>. [in Ukrainian]
14. Proiekt Zakonu vid 15.06.2020 r. № 3655. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo realizatsii proektiv na umovakh derzhavno-pryvatnoho partnerstva [On making changes to the Tax Code of Ukraine regarding the implementation of projects under the terms of public-private partnership]. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69139. [in Ukrainian]
15. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 bereznia 2023 r. № 222. Pro zatverdzhennia Poriadku spriamuvannia koshtiv na pidgotovku proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva ta vykonannia dovhostrokovykh zobov'iazan u ramkakh derzhavno-pryvatnoho partnerstva shchodo obiektiv derzhavnoi vlasnosti [On the approval of the Procedure for the allocation of funds for the preparation of public-private partnership projects and the fulfillment of long-term obligations within the framework of public-private partnership regarding state-owned objects]. <https://ips.ligazakon.net/document/KP230222?from=legislation&hide=true>. [in Ukrainian]
16. Svyrydenko D.B. Akademichna mobilnist: vidpovid na vyklyky hlobalizatsii: [Academic mobility: a response to the challenges of globalization]: NPU im. M.P. Dragomanova, 2014. – 279 s. [in Ukrainian]
17. Shpekhtorenko I.V. Poniattia ta struktura fenomenu profesiinoi mobilnosti derzhavnoho sluzhbovtisia [Concept and structure of the phenomenon of professional mobility of civil servants]. Universitetski naukovy zapysky. – 2007. – № 4. 467–472 s. [in Ukrainian]

УДК 351.336.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-515-530](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-515-530)

Рєпін Даниїл Андрійович аспірант кафедри бізнес-економіки та адміністрування, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка, <https://orcid.org/0009-0007-4657-7605>

КРИПТОВАЛЮТА ЯК ДЖЕРЕЛО НАПОВНЕННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання криптовалюти як джерела наповнення бюджету України. Інтеграція криптовалюти як засобу наповнення бюджету України привернула значну увагу в останні роки, що відображає як інтерес уряду, так і зростаючий ентузіазм серед окремих громадян. Досліджені статистичні дані підкреслюють значний інтерес до розвитку криптовалюти в країні, підкреслюючи її актуальність як потенційного джерела доходу та «економічного двигуна». На тлі повномасштабної війни в Україні, роль криптовалюти у війні стала темою для обговорення, що представляє як можливості, так і виклики для української фінансової системи.

Виявлено механізми її використання для наповнення бюджету, які активно застосовуються в Україні та світі. У статті розглядаються переваги впровадження криптовалюти, зокрема її потенціал для стимулювання економічного зростання, розширення фінансової доступності, протидія тіньовій економіці та підвищення прозорості. Однак також визначено виклики та ризики, пов'язані з криптовалютою, такі як нестабільність ринку, проблеми з безпекою та нормативна неоднозначність.

У статті пропонується ряд заходів і рекомендацій, спрямованих на інтеграцію криптовалюти та забезпечення стабільних надходжень до бюджету України. Серед них – створення чіткої нормативно-правової бази, розвиток технологічної інфраструктури. Вирішуючи ці виклики та впроваджуючи зазначені рекомендації, Україна може успішно розкрити потенціал криптовалюти, мінімізуючи потенційні ризики, та зрештою сприяючи економічному розвитку країни та фінансовій стабільності.

Ключові слова: криптовалюта, бюджет, Україна, оподаткування, регулювання, інновації.

Riepin Daniil Andriyovych PhD student of the Department of Business Economics and Administration, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, <https://orcid.org/0009-0007-4657-7605>

CRYPTOCURRENCY AS A SOURCE OF FILLING THE BUDGET OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to researching the issue of cryptocurrency as a source of filling the budget of Ukraine. The integration of cryptocurrency as a means of filling Ukraine's budget has attracted considerable attention in recent years, reflecting both government interest and growing enthusiasm among individual citizens. The studied statistics highlight the significant interest in the development of cryptocurrency in the country, underscoring its relevance as a potential source of income and an «economic engine». Against the background of the full-scale war in Ukraine, the role of cryptocurrency in the war has become a topic of discussion, presenting both opportunities and challenges for the Ukrainian financial system.

The mechanisms of its use to fill the budget, which are actively used in Ukraine and the world, have been identified. The article examines the benefits of cryptocurrency adoption, including its potential to stimulate economic growth, expand financial access, combat the shadow economy, and increase transparency. However, challenges and risks associated with cryptocurrency, such as market volatility, security issues and regulatory ambiguity, have also been identified.

The article offers a number of measures and recommendations aimed at integrating cryptocurrency and ensuring stable revenues to the budget of Ukraine. Among them is the creation of a clear regulatory and legal framework, the development of technological infrastructure. By addressing these challenges and implementing these recommendations, Ukraine can successfully unlock the potential of cryptocurrency, minimizing potential risks, and ultimately contributing to the country's economic development and financial stability

Keywords: cryptocurrency, budget, Ukraine, taxation, regulation, innovations.

Постановка проблеми. Криптовалюта стала новим фінансовим інструментом, який може революціонізувати традиційні економічні системи. З його децентралізованим характером і зростаючою популярністю, уряди в усьому світі досліджують його наслідки для своєї фіскальної політики та потоків доходів. Україна, як і багато інших країн, стикається з економічними викликами та шукає інноваційні рішення для підвищення прибутку, збільшення надходжень до бюджету та економічної стабільності. Таким чином, дослідження ролі криптовалюти в наповненні бюджету України має важливе значення для розуміння її потенційного впливу на економіку країни.

Україна як країна з економікою, що розвивається, стикається з різними проблемами, включаючи дефіцит бюджету, неефективний збір податків і

залежність від зовнішньої фінансової допомоги, особливо в умовах воєнного стану. Оскільки впровадження криптовалют зростає в усьому світі, зростає інтерес до вивчення їх потенціалу як альтернативного джерела наповнення бюджету. Однак інтеграція криптовалют у традиційну бюджетну систему створює низку проблем і невизначеностей. Відсутність нормативного регулювання, нестабільність ринків криптовалют і потенційні ризики, пов'язані з їх використанням, викликають сумніви щодо їх придатності для бюджетних цілей. Таким чином, постановка проблеми полягає в пошуку можливостей ефективного використання криптовалют для збільшення бюджетних надходжень, одночасно мінімізуючи пов'язані з цим ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом виявляється зростаючий інтерес та розвиток розуміння потенційних переваг та викликів, пов'язаних з питанням криптовалют. Ці концепції були предметом дослідження таких науковців як Джейн Тан та Йонг Тан, Алонсо С., Фернандез М., Дурду М., Патіфіс С., Христова М., Бальбо С., Боелла Г., Кобильник Д.А., Никонова М.Р., Марченко Н.А., Гончаренко Н.І., Овчаренко А.С., Архирейська Н.В., Кучкова О.В.тощо.

Мета статті полягає в аналізі сучасних механізмів використання криптовалюти як джерела наповнення бюджету України, їх доцільності та наслідків. Передбачається вивчення поточного стану впровадження та регулювання криптовалюти в Україні, оцінку потенційних можливостей отримання доходу, які пропонують криптовалюти, та визначення стратегій їх ефективної інтеграції в бюджетну систему країни. Крім того, дослідження має на меті оцінити ризики та проблеми, пов'язані з використанням криптовалюти, і запропонувати заходи щодо інтеграції криптовалюти в державний сектор.

Виклад основного матеріалу. За даними Triple A, приблизно 6,5 млн українців, або 15,72% від загальної кількості населення, володіють криптовалютою [1]. Окрім цього, у 2022 році Україна посіла третє місце в рейтингу Chainalysis Global Crypto Index, піднявшись на одну сходинку порівняно з попереднім роком. У 2023 році ситуація дещо змінилася, проте Україна все одно займає провідні позиції (Табл. 1).

Таблиця 1

Топ-10 за Глобальним індексом впровадження криптовалют за 2023 рік

Країна	Загальний рейтинг індексу	Централізована вартість сервісу	Рейтинг централізованих роздрібних послуг	Рейтинг обсягів біржової торгівлі P2P	Значення DeFi	Роздрібна вартість DeFi
Індія	1	1	1	5	1	1
Нігерія	2	3	2	1	4	4
В'єтнам	3	4	4	2	3	3
США	4	2	8	12	2	2
Україна	5	5	3	11	10	10
Філіппіни	6	6	6	19	7	7
Індонезія	7	13	13	14	5	5
Пакистан	8	7	7	9	20	20
Бразилія	9	9	11	15	11	11
Таїланд	10	8	15	44	6	6

таблиця складена автором на основі використаних джерел: 2;

Даний рейтинг Глобального індексу впровадження криптовалют за 2023 рік надає можливість проаналізувати стан розвитку криптовалютного ринку в різних країнах та зробити висновки щодо України. Україна посідає 5 місце в загальному рейтингу індексу, що свідчить про те, що сфера криптовалют має сталий розвиток. Показник вартості користування централізованими криптовалютними сервісами у країні є порівняно прийнятною, проте не найнижчою у світі. А щодо рейтингу централізованих роздрібних послуг, Україна також посідає третє місце. Це може свідчити про наявність в країні певного рівня розвитку централізованих криптовалютних послуг, які адресують потреби роздрібних користувачів.

Натомість Україна має порівняно високий рейтинг обсягів біржової торгівлі P2P (peer-to-peer), що свідчить про активність криптовалютних операцій між користувачами без посередництва централізованих платіжних систем. А показник розвитку децентралізованих фінансів (DeFi) в Україні також має середнє значення, що може свідчити про рост інтересу до нових фінансових технологій та інновацій з криптовалютами серед українських користувачів.

Загалом, ці дані свідчать про те, що Україна має доволі високий рівень розвитку централізованих криптовалютних сервісів та послуг, що забезпечує доступність та зручність користування ними для українських користувачів, а також дає перспективні передумови для використання криптовалюти як джерела наповнення бюджету України.

Вивчення механізмів наповнення бюджету України за рахунок криптовалюти є важливим для сприяння фінансовій стабільності, стимулювання технологічних інновацій, підвищення глобальної конкурентоспроможності, забезпечення прозорості регулювання, стимулювання економічного зростання та посилення фіскальної прозорості та підзвітності.

Досліджуючи способи та механізми наповнення бюджету за допомогою криптовалюти було виявлено такі, що на разі активно використовуються в Україні, - це криптопожертвування та інвестиційні резерви криптовалюти:

1. Криптопожертвування. Криптовалюта змінила не лише фінансовий світ, але й вплинула на благодійну складову. Великий потенціал криптовалюти у зборі коштів полягає в просоціальності власників криптоактивів, які мають сильне бажання підтримувати свободу, демократію та здатність людей вести мирне особисте та фінансове життя [3, с. 2].

Україна отримала значну частину криптовалют у формі пожертв. Особливо це стало актуальним після початку повномасштабної війни у лютому 2022 року. Велика кількість людей, підприємців, організацій, які підтримують Україну, могли здійснювати пожертви у вигляді криптовалюти, що дозволило збільшити резерви країни.

Станом на 3 березня 2023 року, криптожертви в Україну становлять суму понад 230 мільйонів доларів (Діаграма 1).

Діаграма 1

діаграма складена автором на основі використаних джерел: 4;

Як бачимо, існує широкий спектр сфер, які отримують підтримку через криптопожертвування, від державних програм до благодійних ініціатив. Так,

пожертви на блокчейн проекти вказують на підтримку розвитку технологій та інновацій в Україні, що може сприяти розвитку економіки та створенню нових можливостей. Криптовнески на армію свідчать про важливість забезпечення безпеки країни та підтримку оборонної сфери, особливо в умовах тривалої повномасштабної війни та сталих економічних проблем.

2. Інвестиційні резерви криптовалюти як частина державного чи міського бюджету для прямих інвестицій у криптовалюту. Купуючи та зберігаючи віртуальні активи як частину інвестиційного портфеля, уряди можуть потенційно отримати вигоду від збільшення активів та повернення інвестицій. Вже зараз криптовалюта, а зокрема Bitcoin, стала одним із джерел наповнення бюджету країн світу, що підтверджується даними з Табл. 2.

Таблиця 2

Кількість криптовалюти Bitcoin на рахунках урядів країн світу

Уряд	Bitcoin	Поточна вартість
США	฿ 213,000	\$12,675.36M
Китай	฿ 190,000	\$11,293.30M
Велика Британія	฿ 61,000	\$3,625.74M
Німеччина	฿ 50,000	\$2,971.92M
Україна	฿ 46,351	\$2,754.75M
Сальвадор	฿ 5 702	\$338.91M

таблиця складена автором на основі використаних джерел: 5;

Україна має значні запаси, займаючи п'яте місце у світі за кількістю Bitcoin у власності уряду. За даними, уряд України має кількість Bitcoin, що відповідає близько 2,7 мільярда доларів (станом на травень 2024 року).

Натомість одним з найкращих прикладів інвестування в криптовалюту урядом для збільшення капіталу та відповідно надходжень до бюджету є досвід Сальвадору. Уряд Сальвадору починаючи з 2021 року інвестує частину державних коштів у криптовалюту, а саме Bitcoin. Станом на 2022 рік кількість інвестицій складала 2381 Bitcoin, а станом на 2024 рік складає 5702 Bitcoin, що більше ніж у два рази [5; 6, с. 198-199].

Порівнюючи історичні максимуми за 2022 (\$45 500) та 2024 (\$73 000) рр. [7] прослідковується значне зростання, що дає урядам можливість отримувати прибуток і диверсифікувати резерви, але разом з цим, воно також вимагає розумного управління ризиками, дотримання нормативних вимог і прийняття стратегічних рішень у сфері криптовалют.

Аналізуючи світову практику, нові та інноваційні підходи використання криптовалюти на користь бюджету було виявлено такі механізми: оподаткування, звернення стягнення на віртуальні активи, використання криптовалюти для наповнення місцевих бюджетів.

1. Разом з державним регулюванням з'являються і податки. Оскільки криптовалюта є частиною нової галузі, то і практика стягування податків знаходиться на початковій стадії. За останні роки багато країн світу значно просунулися в регулюванні і змінили оподаткування операцій з криптовалютою. Оподаткування операцій з криптовалютою - це сукупність податків в конкретній «сфері», які стягують з різних операцій, що проводяться юридичними та фізичними особами з криптовалютою.

Податково-Митний департамент Естонської Республіки надав наступні відомості щодо оподаткування криптовалюти: фізична особа має декларувати дохід з операцій з криптовалютою і платити податок на прибуток, що становить 20% [8].

Щодо США, то уряд досить серйозно підійшов до оподаткування криптовалюти. Американська влада заздалегідь зайняла вигідну позицію через залучення до роботи діючих учасників ринку цифрових активів. Так, в середині 2020 року Податкове управління США (IRS) уклало контракт з популярною криптобіржою Coinbase. В рамках домовленостей, розробники торгової платформи надають IRS весь потік операцій для відстеження криптовалютних транзакцій [9].

Відповідно до Chapter 4 Publication 544 IRS від 07.02.2023 ставки податку на криптовалюту залежать як від доходу, так і від тривалості часу, протягом якого особа володіла криптовалютою перед її продажем [10].

Якщо особа володіла нею один рік або менше, вона сплачує податок на короткостроковий прибуток, які дорівнюють податкам на прибуток. А якщо особа володіла ним довше, тоді сплачується податок на довгостроковий прибуток. Згідно Chapter 4 Publication 550 IRS віж 10.03.2022 ставки за приріст капіталу (на довгостроковий прибуток) складають 0%, 15%, 20% та в окремих випадках 25% і 28% [10; 11, с. 8].

Україна наразі не має встановленого механізму оподаткування криптовалюти, що відрізняє її від багатьох країн світу та може стати однією з перешкод у впровадженні ефективної системи регулювання та оподаткування віртуальних активів і як наслідок неможливості її використання для наповнення державного бюджету.

2. Звернення стягнення на криптовалюту або арешт та конфіскація віртуальних активів. Зазначений механізм наповнення бюджету є не таким поширеним як оподаткування, проте – дуже дієвим. Конфіскація віртуальних активів, отриманих в результаті незаконної діяльності, як-от шахрайство, відмивання грошей або кіберзлочинність, і наступна їх реалізація у фіатну валюту дозволяє заповнити бюджетні прогалини, унеможливити подальше використання коштів порушником тощо.

Пафітіс С. розглядав можливість арешту віртуальних активів в Англії та на Кіпрі у зв'язку з великою популярністю криптовалюти, її незаконним використанням, привласненням, відмивання коштів тощо [12].

Натомість, італійський суд висував гіпотезу про неможливість арешту криптовалют через «високий технологічний вміст пристроїв безпеки та неможливість отримання доступу без згоди та співпраці боржника» (Суд Брешиї, Ухвала від 18.07.2018) [13].

Однозначно в цьому також є правда, оскільки не всі зберігають віртуальні активи на криптобіржах або «гарячих» гаманцях, тобто є можливість використання «холодних» гаманців, які вважаються одними із найбільш захищеними [14].

Христова М. розглядала можливість арешту віртуальних активів в Болгарії, та відповідно зазначила, що проблема виконавчого провадження полягає у пошуку та доступі до криптоактивів боржника через їхню анонімність. Неможливо відстежити перекази криптовалюти, а власники гаманців залишаються анонімними, допоки точно не відслідкуються операції конкретної особи. Кредитор або держава може вимагати арешту криптовалюти через виконавця, який блокує доступ до гаманця [15]. Але далі виникає проблема доступу до криптогаманця, якщо боржник добровільно не надасть ключ гаманця.

Для успішного впровадження цього механізму необхідне дієве законодавство, яке визначатиме процедури арешту, конфіскації та реалізації криптовалютних активів. Правові норми повинні бути ретельно розроблені таким чином, щоб забезпечити відповідність міжнародним стандартам та захист прав індивідуальних власників криптовалют.

3. Одним із перспективних та найбільш недооцінених механізмів використання криптовалюти для наповнення бюджетів є використання криптовалюти для наповнення місцевих бюджетів. Як приклад, створення окремих віртуальних активів для міст.

Криптовалюта Citycoin була представлена в 2018 році для використання в норвезькому регіоні Ліберстад. Ліберстад — це автономна область, яка використовує модель розумного міста на основі блокчейну та діє за анархо-капіталістичною ідеологією, окремо від загальної структури управління Норвегії [16].

CommonsHood, інша програма на основі блокчейну, спрямована на підвищення соціально-економічної стійкості та зменшення регіональної нерівності шляхом сприяння фінансовій інклюзивності на місцевому рівні відповідно до цілей сталого розвитку. Ця програма, реалізована в регіоні Торіно в Італії завдяки партнерству між Туринським університетом і муніципалітетом Туріна, працює в мережі Ethereum і пропонує такі функції, як

краудфандинг через цифровий гаманець, використання купонів зі знижкою, обмін токенами між користувачами та банкінг часу [17].

Засновник Ethereum Віталік Бутерін, вважає, що наповнення бюджету міст через випуск власної криптовалюти зробить сплату податків прозорішою. Як приклад він згадав MiamiCoin — міський токен американського міста Маямі. Інший аспект — це цифрові валюти центральних банків (CBDC). За їх допомоги можна зробити прозорішою систему державних закупівель: на аукціонах перемагатимуть ті підрядники, які запропонують найнижчу ціну за послуги. Це мінімізує корупційну складову, оскільки переможець визначатиметься смарт-контрактом [18].

Тобто використання криптовалюти для наповнення місцевих бюджетів може сприяти не лише збільшенню фінансових ресурсів, а й покращенню ефективності та прозорості управління на місцевому рівні. Однак для успішної реалізації цього підходу необхідна відповідна нормативно-правова та технологічна база, яка б дозволила ефективно впроваджувати ці інноваційні рішення.

У зв'язку з підвищеним прагненням держав до регулювання криптовалюти та стрімкими темпами інновацій у цій галузі, індустрія криптовалют прагне налагодити співпрацю з регуляторами для створення нових, більш ефективних правових механізмів. У той час коли традиційні фінанси залишаються дуже непрозорими через відсутність доступу регуляторів до даних про транзакції без прямого запиту у фінансових установах, технологія блокчейн забезпечує неперевершений рівень прозорості [19]. Зазначене дає змогу контролюючим органам вільно та легко переглядати транзакції, що змінює природу дотримання нормативних вимог і моніторингу.

Окрім цього, серед переваг впровадження механізмів наповнення бюджету за допомогою криптовалют варто виділити:

- виведення великої кількості бізнесу із тіні, оскільки бізнес матиме можливість працювати прозоро та сплачувати податки, що в свою чергу призведе до збільшення податкових надходжень до бюджету;

- протидія незаконній діяльності з криптовалютою шляхом законодавчого регулювання діяльності, пов'язаної з обігом криптовалюти. Це означає встановлення відповідних правил та обмежень, які регулюють обіг криптовалют, що дозволить протидіяти порушенням у цій сфері;

- мінімізація проявів корупції, оскільки через відкритий блокчейн кожна транзакція фіксується та перевіряється, що ускладнює можливість незаконного використання коштів;

- використання криптовалюти як інвестиції, тобто навіть зберігання криптовалютних резервів може приносити прибуток у випадку зростання їх вартості на ринку;

– використання криптовалюти як додаткового джерела фінансування як для державного, так і місцевих бюджетів. За рахунок цього можна поповнити бюджет і використовувати кошти для різних потреб, таких як розвиток інфраструктури, соціальні програми тощо;

– стимулювання інновацій, оскільки Україна, маючи значні криптовалютні резерви, може привертати інвесторів, які зацікавлені у розвитку інноваційного простору в країні, зокрема віртуальних активів. Це може стимулювати стартапи, інновації та розвиток криптовалютного ринку, а також сприяти економічному зростанню країни.

Усі ці переваги вказують на потенційно позитивний вплив використання криптовалют задля накопичення бюджету та ефективного управління фінансовими ресурсами. Досягнення зазначених переваг використання криптовалют як інноваційного фінансового інструменту можливе лише за умови їх законодавчого регулювання, включаючи зміни до Податкового кодексу України, що дозволять включити доходи від операцій з криптовалютою до об'єктів оподаткування фізичних та юридичних осіб.

Окрім переваг використання криптовалют як джерела наповнення бюджету, наявні також і низка недоліків та ризиків:

По-перше, волатильність цін на криптовалюти, тобто ціни можуть раптово коливатися через різні фактори, включаючи новини, регулятивні зміни, великі торгові операції тощо, що може створити невизначеність та ризики втрати вартості бюджету в частині накопичень у криптовалюті.

По-друге, криптовалютні рахунки, як і будь-які, можуть бути схильні до кібератак, крадіжок та шахрайства. Недостатній рівень безпеки може призвести до втрати бюджетних коштів та порушення довіри до системи. Окрім цього криптовалюти можуть бути використані для фінансування незаконних операцій, торгівлі товарами, які заборонені для продажу (наприклад, зброєю, наркотичними речовинами), фінансування тероризму та вчинення злочинів у фінансовій сфері. Сприятливі умови для вчинення протиправних дій виникають через анонімність окремих видів криптовалют та їх обмежений контроль [20, с. 119].

Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ) зауважує, що криптовалюта створює нові можливості для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, ухилення від сплати податків, адже криптовалюту важко відстежити та електронні гаманці майже не містять інформації про його власника. А це все у свою чергу становить серйозну небезпеку для законної економічної діяльності, призводить до дестабілізації існуючих фінансових та валютних систем, зниження добробуту населення, знижує наповнення державного бюджету [21].

По-третє, недостатність регулювання окремих складових сфери криптовалюти створює правову невизначеність, ризики неправомірної діяльності, неможливість впливу держави на учасників ринку криптовалют. Разом з цим, найбільший виклик при використанні криптовалют у фінансовій системі країни виникають у зв'язку з її оподаткуванням, оскільки податкова система України на разі неадаптована до нового виду активів, що може призвести до проблем зі збором податків та управління бюджетом.

Все ще існує недовіра до розрахунків криптовалютою через необізнаність із механізмом їх створення, сумнівною походження та невизначеним статусом криптовалюти в Україні [22]. Через цю проблему ускладнюється й інтеграція України до світового фінансового ринку, адже позиція ігнорування існування даного фінансового інструменту спричиняє закритість національної економіки та ускладнення реалізації зовнішньо-економічних зв'язків [23, с. 99].

Проте очевидним є те, що регулювання діяльності, пов'язаної з криптовалютами, і отримання пов'язаних з цим переваг, особливо для збільшення надходжень до державного бюджету, є більш прагматичним підходом порівняно зі збереженням статусу-кво або повною заборонаю криптовалют. Загалом, регулювання криптовалют встановлює баланс між сприянням інноваціям і захистом учасників ринку криптовалют, що дозволяє уряду використовувати переваги нового активу, одночасно зменшуючи ризики та забезпечуючи дотримання правових і регуляторних стандартів.

Враховуючи переваги та недоліки використання криптовалюти як засобу наповнення бюджету України може бути складним, але потенційно вигідним. Тому варто запропонувати заходи, які можна застосовувати для удосконалення використання криптовалюти як джерела наповнення бюджету:

1. Встановлення чітких правових норм та законодавчу базу для використання, торгівлі, ліцензування господарської діяльності та оподаткування криптовалют в Україні [24, с. 238], що забезпечить впевненість як держави, так і учасників ринку, а також стимулюватиме відповідальну та прозору діяльність на ринку криптовалют. Важливим є також розробка нормативно-правової бази для звернення стягнення на криптоактиви як одного з найпоширеніших засобів для тінізації економіки, незаконної діяльності, поширення корупційних проявів тощо.

Архірейська Н. В. та Кучкова О. В. зазначають, що розвиток криптовалюти відбувається в незалежності від дозволів держави на її створення та функціонування, і характеризується відсутністю контролю з боку уряду як в Україні, так і в більшості інших країн. Це означає, що, хоча можна регулювати криптовалютні біржі, як це робиться у США, ліцензувати фонди та інші установи, які працюють з криптовалютами, сама криптовалюта залишається вище юрисдикції та поза контролем [25, с. 412]. Таким чином, пропонується:

–визнання криптовалюти як цифрову (віртуальну) валюту або як засіб обміну (Закон України «Про віртуальні активи», який станом на 04.05.2024 не набрав чинності, визнає віртуальні активи як об’єкт цивільних прав) [26];

–регулювання системи оподаткування операцій з криптовалютами;

–встановлення методики ведення обліку операцій з криптовалютою для сприяння подальшому розвитку підприємств та їхній інтеграції в глобальне економічне середовище.

2. Впровадження чіткої податкової політики, включаючи податки на приріст капіталу, на прибуток від інвестицій у криптовалюту та податки на транзакції з криптовалютою. Важливо впровадити заходи щодо заохочення впровадження криптовалют, починаючи від податкових пільг: зниження ставки оподаткування або відсутності оподаткування на певний період, закінчуючи заохоченням підприємств та окремих осіб приймати криптовалюту як форму оплати товарів і послуг.

3. Розвиток інфраструктури за допомогою блокчейн технологій та використання криптовалют задля розробки інноваційних рішень для державних послуг та управління, для залучення капіталу в місцеві бюджети, для прозорих і ефективних державних операцій, таких як державні закупівлі, системи голосування, державні реєстри тощо. Такого розвитку можна досягти за допомогою державних грантів, субсидій або партнерства з університетами та компаніями приватного сектору для стимулювання інновацій і створення сприятливої екосистеми блокчейн яка забезпечить інтереси державного та приватного сектору економіки.

Впроваджуючи ці заходи, Україна може використовувати потенціал криптовалют для стимулювання економічного зростання та посилення своїх позицій у світовій цифровій економіці. Однак надзвичайно важливо діяти поступово, розглядаючи потенційні ризики, щоб забезпечити довгострокову стабільність, а також успіх таких ініціатив.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що механізми наповнення бюджету за допомогою криптовалют можуть бути дієвими інструментами для збільшення фінансових ресурсів держави. У процесі дослідження було виявлено механізми, які активно використовуються в Україні (криптопожертвування та інвестиційні резерви криптовалюти), і механізми, які використовуються у світі (оподаткування операцій з криптовалютою, звернення стягнення на криптовалюту, використання криптовалюти для наповнення місцевих бюджетів). Кожен із проаналізованих механізмів наповнення бюджету за допомогою криптовалюти надає унікальні можливості для України використовувати потенціал криптовалюти.

Криптовалюта як засіб наповнення та зміцнення бюджету України створює як можливості, серед яких: отримання значної кількості надходжень до бюджету, протидія легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом,

мінімізація корупційних проявів, стимулювання інновацій тощо, так і проблеми: загроза втрати великої кількості коштів через недостатність безпеки, волатильність цін на криптовалюти та недостатність належного правового регулювання.

Тобто, успішна реалізація цих механізмів в Україні вимагає відповідного законодавства, технічних ресурсів з розвитком інфраструктури та ретельного планування з метою забезпечення ефективного та прозорого використання криптовалюти як джерела наповнення бюджету. Впроваджуючи такі інновації, при цьому реалізуючи належну регулятивну функцію, Україна зможе позиціонувати себе як «ключового гравця» цифрової економіки, розкриваючи потенціал технології блокчейн і віртуальних активів на благо держави та суспільства.

Література:

1. Crypto ownership in Ukraine 2022. Triple A. URL: <https://triple-a.io/crypto-ownership-ukraine-2022/>
2. The 2023 Global Crypto Adoption Index. Chainalysis. September 12, 2023. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index/>
3. Jane, & Tan, & Tan, Yong. (2022). Crypto Rewards in Fundraising: Evidence from Crypto Donations to Ukraine. DOI:10.48550/arXiv.2207.07490
4. Crypto donations to Ukraine and Russia: breaking down the numbers. Elliptic. 03 March, 2023. URL: <https://www.elliptic.co/blog/analysis/crypto-donations-to-ukraine-and-russia-breaking-down-the-numbers>
5. Government Bitcoin stats. Bitcointreasuries.net. URL: <https://bitcointreasuries.net/>
6. Nández Alonso, Sergio & Echarte Fernández, Miguel & Sanz-Bas, David & Pérez Rico, Cristina. (2024). El Salvador: an analysis of the monetary integration law and the bitcoin law. Brazilian Journal of Political Economy. 44. 189-209. DOI:10.1590/0101-31572024-3459
7. Bitcoin price. CoinMarketCap. URL: <https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/>
8. Cryptocurrency. Estonian Tax and Customs Board. URL: <https://www.emta.ee/en/private-client/taxes-and-payment/taxable-income/cryptocurrency#transactions>
9. Bitcoin & Crypto Tax Reporting. URL: <https://cryptotax.io/en/>
10. Publication 544 Cat. No. 15074K Sales and Other Dispositions of Assets. For use in preparing 2023 Returns. Department of the Treasury Internal Revenue Service. URL: <https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p544.pdf>
11. Durdu, Muhammet & Üstün, Ümit. (2023). Taxation of Crypto Assets: The Example of U.S. Federal Income Tax. Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul. DOI:10.26650/annales.2024.74.0002
12. Pafitis, Sotiris. (2022). Freezing injunctions over cryptoassets: an overview of common law developments in England and Cyprus. 28. 120-126. URL: https://www.researchgate.net/publication/362236078_Freezing_injunctions_over_cryptoassets_an_overview_of_common_law_developments_in_England_and_Cyprus
13. Bitcoin foreclosure: the Italian Court case and how to manage private keys. URL: <https://en.cryptonotomist.ch/2019/02/18/bitcoin-foreclosure/>
14. Hot vs cold crypto wallet: What's the difference? Coinbase. URL: <https://www.coinbase.com/ru/learn/wallet/hot-vs-cold-crypto-wallet-what-is-the-difference>

15. Maria Hristova. Foreclosure Over Cryptocurrency in Bulgaria. CEE Legal Matters. 17 January 2024. URL: <https://ceelegalmatters.com/bulgaria/25405-foreclosure-over-cryptocurrency-in-bulgaria>

16. Gülen Tokay. Local governments and blockchain technology: how municipalities use effective blockchain technology? Medium. Jul 14, 2023. URL: <https://medium.com/@tokay.gulen/local-governments-and-blockchain-technology-how-municipalities-use-effective-blockchain-technology-aa0373109373>

17. Balbo, S., Boella, G., Busacchi, P., Cordero, A., De Carne, L., Di Caro, D. ve Schifanella, C. (2020). CommonsHood: A Blockchain-Based Wallet App for Local Communities. 2020 IEEE International Conference on Decentralized Applications and Infrastructures (DAPPS) içinde, 139–144. IEEE. <https://doi.org/10.1109/DAPPS49028.2020.00018>.

18. Засновник Ethereum запропонував нове використання криптовалюти. Банкрутство та ліквідація. 25 листопада, 2021. URL: <https://bankruptcy-ua.com/news/18125>

19. Cryptocurrency Regulation: How Governments Regulate Cryptocurrency. Chainalysis. October 26, 2021. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/cryptocurrency-regulation-explained/>

20. Кобильник Д.А., Никонова М.Р. Особливості використання віртуальних активів: фінансово-правовий аспект. Публічне право № 4 (48), 2022. С. 114–124.

21. Співробітники КРАІЛ взяли участь у вебінарі «Дослідження криптовалюти під час фінансового моніторингу». Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ). 27 Липня 2023. URL: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/34059.html>

22. Марченко Н. А. Реалії функціонування криптовалюти на світовому та вітчизняному ринках. Ефективна економіка. 2018. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6320>

23. Гончаренко Н. І. Особливості функціонування світового ринку інформаційних технологій в умовах трансформаційних змін глобального економічного середовища. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 95–97.

24. Овчаренко А.С. Оподаткування операцій із криптовалютами в Україні: сучасний стан та перспективи. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 6. С. 236–239. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/64.pdf

25. Arkhireiska, N. & Kuchkova, O.. (2019). The Mechanism of Function of Cryptocurrency. Business Inform. 2. 407-413. DOI:10.32983/2222-4459-2019-2-407-413

26. Про віртуальні активи: Закон України № 2074-IX від 17.02.2022 (не набрав чинності). Законодавство України, Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>

References:

1. Crypto ownership in Ukraine 2022. Triple A. URL: <https://triple-a.io/crypto-ownership-ukraine-2022/>

2. The 2023 Global Crypto Adoption Index. Chainalysis. September 12, 2023. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/2023-global-crypto-adoption-index/>

3. Jane, & Tan, & Tan, Yong. (2022). Crypto Rewards in Fundraising: Evidence from Crypto Donations to Ukraine. DOI:10.48550/arXiv.2207.07490

4. Crypto donations to Ukraine and Russia: breaking down the numbers. Elliptic. 03 March, 2023. URL: <https://www.elliptic.co/blog/analysis/crypto-donations-to-ukraine-and-russia-breaking-down-the-numbers>

5. Government Bitcoin statistics. Bitcointreasures.net. URL: <https://bitcointreasures.net/>

6. Nández Alonso, Sergio & Echarte Fernández, Miguel & Sanz-Bas, David & Pérez Rico, Cristina. (2024). El Salvador: an analysis of the monetary integration law and the bitcoin law. *Brazilian Journal of Political Economy*. 44. 189-209. DOI:10.1590/0101-31572024-3459
7. Bitcoin price. CoinMarketCap. URL: <https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/>
8. Cryptocurrency. Estonian Tax and Customs Board. URL: <https://www.emta.ee/en/private-client/taxes-and-payment/taxable-income/cryptocurrency#transactions>
9. Bitcoin & Crypto Tax Reporting. URL: <https://cryptotax.io/en/>
10. Publication 544 Cat. No. 15074K Sales and Other Dispositions of Assets. For use in preparing 2023 returns. Department of the Treasury Internal Revenue Service. URL: <https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p544.pdf>
11. Durdu, Muhammet & Üstün, Ümit. (2023). Taxation of Crypto Assets: The Example of U.S. Federal Income Tax. *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*. DOI:10.26650/Annales.2024.74.0002
12. Paphitis, Sotiris. (2022). Freezing injunctions over cryptoassets: an overview of common law developments in England and Cyprus. 28. 120-126. URL: https://www.researchgate.net/publication/362236078_Freezing_injunctions_over_cryptoassets_an_overview_of_common_law_developments_in_England_and_Cyprus
13. Bitcoin foreclosure: the Italian Court case and how to manage private keys. URL: <https://en.cryptonotomist.ch/2019/02/18/bitcoin-foreclosure/>
14. Hot vs cold crypto wallet: What's the difference? Coinbase. URL: <https://www.coinbase.com/ru/learn/wallet/hot-vs-cold-crypto-wallet-what-is-the-difference>
15. Maria Hristova. Foreclosure Over Cryptocurrency in Bulgaria. *CEE Legal Matters*. 17 January 2024. URL: <https://ceelegalmatters.com/bulgaria/25405-foreclosure-over-cryptocurrency-in-bulgaria>
16. Gülen Tokay. Local governments and blockchain technology: how municipalities use effective blockchain technology? *Medium*. Jul 14, 2023. URL: <https://medium.com/@tokay.gulen/local-governments-and-blockchain-technology-how-municipalities-use-effective-blockchain-technology-aa0373109373>
17. Balbo, S., Boella, G., Busacchi, P., Cordero, A., De Carne, L., Di Caro, D. and Schifanella, C. (2020). CommonsHood: A Blockchain-Based Wallet App for Local Communities. In *2020 IEEE International Conference on Decentralized Applications and Infrastructures (DAPPS)*, 139–144. IEEE. <https://doi.org/10.1109/DAPPS49028.2020.00018>.
18. Zasnovnyk Ethereum zaproponuvav nove vykorystannya kryptovalyuty. *Bankrutstvo ta likvidatsiya*. 25 lystopada, 2021. URL: <https://bankruptcy-ua.com/news/18125> [in Ukrainian].
19. Cryptocurrency Regulation: How Governments Regulate Cryptocurrency. *Chainalysis*. October 26, 2021. URL: <https://www.chainalysis.com/blog/cryptocurrency-regulation-explained/>
20. Kobyl'nyk D., Nykonova M. Osoblyvosti vykorystannya virtual'nykh aktyviv: finansovo-pravovyy aspekt. *Publichne pravo* № 4 (48), 2022. S. 114–124. [in Ukrainian].
21. Spivrobotnyky KRAIL vzyaly uchast' u vebinari «Doslidzhennya kryptovalyuty pid chas finansovoho monitorynhu». *Komisiya z rehulyuvannya azartnykh ihor ta loterey (KRAIL)*. 27 Lypnya 2023. URL: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/34059.html> [in Ukrainian].
22. Marchenko N. A. Realiyi funktsionuvannya kryptovalyuty na svitovomu ta vitchyznyanomu ryunkakh. *Efektivna ekonomika*. 2018. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6320> [in Ukrainian].

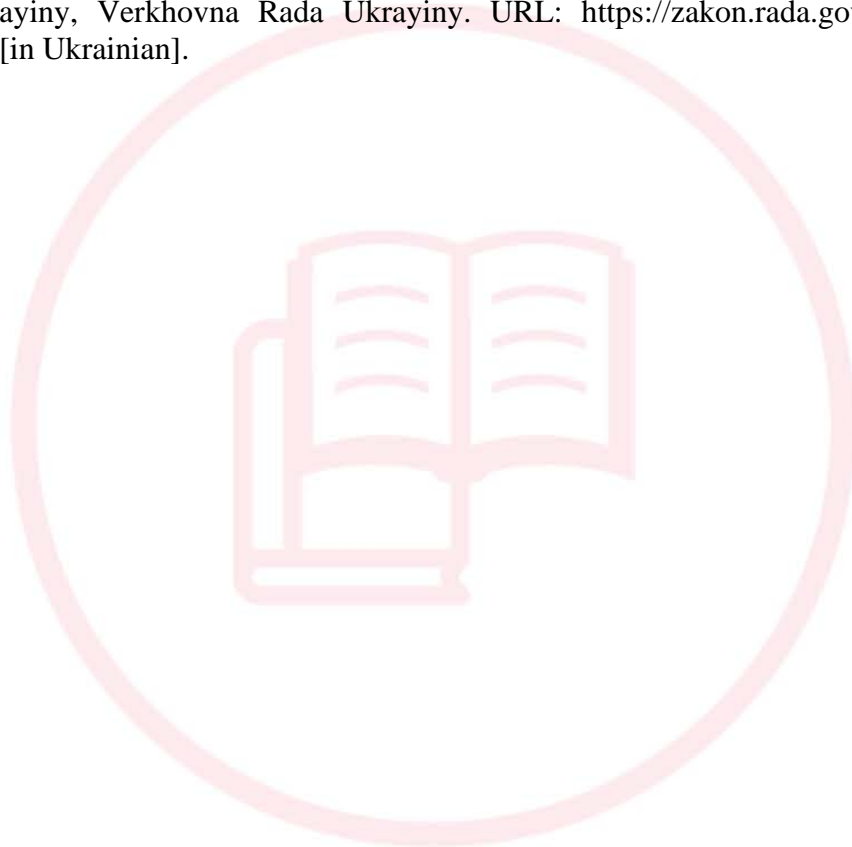

23. Honcharenko N. I. Osoblyvosti funktsionuvannya svitovoho rynku informatsiynykh tekhnolohiy v umovakh transformatsiynykh zmin hlobal'noho ekonomichnoho seredovyscha. Visnyk KHNU imeni V. N. Karazina. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krayinoznavstvo. Turyzm». 2018. № 7. S. 95–97. [in Ukrainian].

24. Ovcharenko A. S. Opodatkuvannya operatsiy iz kryptovalyutamy v Ukrayini: suchasnyy stan ta perspektyvy. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. 2018. № 6. S. 236–239. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/64.pdf [in Ukrainian].

25. Arkhireiska, N. & Kuchkova, O.. (2019). The Mechanism of Function of Cryptocurrency. Business Inform. 2. 407-413. DOI:10.32983/2222-4459-2019-2-407-413

26. Pro virtual'ni aktyvy: Zakon Ukrayiny № 2074-IX vid 17.02.2022 (ne nabrav chynnosti). Zakonodavstvo Ukrayiny, Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 355.378

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-531-541](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-531-541)

Рижиков Вадим Степанович доктор педагогічних наук, професор, Президент ГО «Будинок вчених Кіровоградщини», провідний науковий співробітник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 03189, м. Київ вул. Юлії Здановської, 81, тел.: (044) 521-32-89, <https://orcid.org/0000-0001-7069-7040>

Бурдюг Олег Володимирович науковий співробітник, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-3704-6550>

АСПЕКТИ СУЧАСНОГО УПРАВЛІННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИМИ УНІВЕРСИТЕТАМИ В ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ НАУКИ У СВІТОВИЙ НАУКОВИЙ ПРОСТІР ТА СИСТЕМУ МІЖНАРОДНОГО НАУКОВОГО І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Анотація. Варто зазначити, що наукова діяльність – це діяльність інтелектуально-творчого характеру, що направлена на здобуття та застосування одержаних нових знань.

Ураховуючи світові тенденції у розвитку дослідницьких навчальних закладів та стандарти їх діяльності, варто узагальнити комплексне визначення дослідницького університету як інноваційного вищого навчального закладу з глибокою інтеграцією і розвиненою інфраструктурою наукової, освітньої та інноваційної діяльності, що забезпечує високу якість освіти і наукових досліджень на основі генерування та комерціалізації нових наукових знань. Світовий досвід засвідчує, що для отримання студентами елітної освіти дослідницькому університету необхідно забезпечити:

- проведення власними силами вагомих наукових фундаментальних досліджень і прикладних розробок;
- орієнтацію на сучасні напрями науки, високих технологій та інноваційні сектори в економіці, науці та техніці;
- володіння навиками не тільки отримання нових знань, але й збереження їх і трансферу;

Для практичного значення дослідницьких інститутів в системі наукової роботи Міністерстві оборони України щодо імплементації у міжнародне

науково і науково-технічне співробітництва величезне значення набуває іноземна (англійська) мова, як мова міжнародного спілкування.

Міжнародні науково-технічні зв'язки, які набувають особливого значення в глобалізованому міжнародному науковому обміні, допомагають знайти спільні точки дотику інтересів та об'єднати зусилля в пошуку взаємоприйнятних рішень. Дуже важливу роль у цьому відіграє світове наукове співтовариство, враховуючи особливий, інтернаціональний характер науки.

За Української класифікацією дослідницький університет це - національний вищий навчальний заклад, який має вагомі наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм.

Ключові слова: дослідницький університет, імплементація, міжнародне наукове співробітництво, управління науково-технічною діяльністю, наукові установи Міністерства оборони України.

Ryzhykov Vadym Stepanovych Professor, Doctor of Education, Taras Shevchenko National University of Kyiv, St. Mykhailo Lomonosova, 81, Kyiv, 03680, <https://orcid.org/0000-0001-7069-7040>

Burdyug Oleh Volodymyrovych, Researcher, Taras Shevchenko Kyiv National University Military Institute, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-3704-6550>

ASPECTS OF MODERN MANAGEMENT OF RESEARCH UNIVERSITIES IN THE IMPLEMENTATION OF MILITARY SCIENCE IN THE WORLD SCIENTIFIC SPACE AND THE SYSTEM OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC-TECHNICAL COOPERATION

Abstract. It is worth noting that scientific activity is an activity of an intellectual and creative nature aimed at obtaining and applying new knowledge.

Taking into account the global trends in the development of research educational institutions and the standards of their activity, it is worth summarizing the comprehensive definition of a research university as an innovative higher educational institution with deep integration and a developed infrastructure of scientific, educational and innovative activities that ensures high quality education and scientific research based on generation and commercialization new scientific knowledge. World experience proves that in order for students to receive an elite education, a research university must ensure:

- carrying out significant scientific fundamental research and applied development by own means;
 - focus on modern areas of science, high technologies and innovative sectors in the economy, science and technology;
- mastery of skills not only to acquire new knowledge, but also to preserve it and transfer it;

For the practical importance of research institutes in the system of scientific work of the Ministry of Defense of Ukraine regarding implementation in international scientific and scientific-technical cooperation, a foreign (English) language acquires great importance as the language of international communication.

International scientific and technical ties, which are gaining special importance in the globalized international scientific exchange, help to find common points of contact of interests and join efforts in finding mutually acceptable solutions. The world scientific community plays a very important role in this, given the special, international character of science.

According to the Ukrainian classification, a research university is a national higher educational institution that has significant scientific achievements, conducts research and innovation activities, ensures the integration of education and science with production, participates in the implementation of international projects and programs.

Keywords: research university, implementation, international scientific cooperation, management of scientific and technical activities, scientific institutions of the Ministry of Defense of Ukraine.

Постановка проблеми. Своєрідність поточного моменту в українській військовій науці полягає в особливо гострій необхідності її подальшого розвитку за умови складної ситуації в соціально-економічній сфері пов'язаною з участю України у повномасштабній війні по відсічі агресора рф. Виникає низка внутрішніх проблем військової науки, найважливішими з яких є: невідповідність структури науки та її змісту потребам воєнного стану та безпосередній участі ЗСУ у бойових діях, а саме застосування новітнього озброєння і підготовка військових фахівців за стандартами країн НАТО, як безпосереднє ведення бойових дій так і використання сучасно озброєння. Практичне значення дослідницьких інститутів в системі наукової роботи в МОУ щодо імплементації міжнародного військового наукового і науково-технічного співробітництва у світовий науковий простір виникає проблема необхідності адаптації вітчизняної системи військової науки і освіти до європейського освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню сучасного стану та перспектив розвитку дослідницьких університетів присвятили свої наукові

праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: Пилип Альтбах, Антонюк Л.Л., Аткінсон Р., Василькова Н.В., Зернецька О. В., Ільницький Д.О., Мирончук О.А., Павленко А.Ф., Салмі Джаміль, Тріпсес Джені, Шереметьєва О.Ю., Едвард Е. Сміт та багато ін.

Мета статті – провести науково - обґрунтований аналіз сучасного управління дослідницькими університетами, розкрити процес імплементації військової науки у світовий науковий простір та систему міжнародного наукового і науково-технічного співробітництва з науково-практичної точки зору.

Виклад основного матеріалу. Збройні Сили України в найближчій майбутній перспективі повинні перейти на нові стандарти управлінських процесів, досягнути визначених оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей. Тому важливого значення, в сучасних умовах розвитку ЗСУ, набувають наукові дослідження з пошуку та обґрунтування шляхів підвищення боєздатності військ (сил), удосконалення системи їх підготовки, створення сучасних зразків озброєння та військової техніки, впровадження сучасних стандартів, прийнятих у державах-членах НАТО. Система наукових установ Збройних Сил України відповідає оновленій системі управління Збройних Сил України і здатна якісно виконувати визначені завдання, а науковий потенціал має значні резерви щодо його ефективного використання.

До суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності відносяться: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади, громадські організації які займаються науковою та науково-технічною діяльністю.

Науково-дослідна установа — установа, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основою і становить понад 70 % загального річного обсягу виконаних робіт. Діє на підставі статуту, що затверджується у встановленому порядку. Правовий статус науково-дослідної установи регулюється Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1998, зі змінами і доповненнями 2000) [3].

Ключовою фігурою дослідницького інституту є дослідник, людина яка проводить основну роботу про виробництву специфічного наукового продукту, як основного практичного результату фундаментальних наукових досліджень, науково-практичної виробничої діяльності дослідницького інституту (університету) [2].

Дослідник [2] дослідниця[2] — людина, яка веде дослідження, займається науковими дослідженнями, вивченням, спостереженням, аналізом чого-небудь, сприяє отриманню нових знань [2].

Дослідник займається дослідженням, пошуком знань, використовуючи будь-який систематичний метод (наприклад науковий метод), з метою

встановлення фактів. У вузькому сенсі, дослідник — це людина, яка проводить дослід. Наприклад, аграрні дослідники провадять дослід з вирощування сільськогосподарських культур, виведення нових сортів тощо [1].

Дослідники можуть працювати в наукових, промислових, навчальних, державних або приватних закладах та установах. Також можуть займатися приватними, особистими дослідженнями.

Отже, ураховуючи світові тенденції у розвитку дослідницьких навчальних закладів та стандарти їх діяльності, варто узагальнити комплексне визначення дослідницького університету як інноваційного вищого навчального закладу з глибокою інтеграцією і розвиненою інфраструктурою наукової, освітньої та інноваційної діяльності, що забезпечує високу якість освіти і наукових досліджень на основі генерування та комерціалізації нових наукових знань [1; 5; 9; 10].

Дослідницький університет - національний вищий навчальний заклад, який має вагомні наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм [2].

Інформаційне видання Генерального штаб Збройних Сил України вигляді звіту про наукову і науково-технічну діяльність в Збройних Силах України за 2020 рік надає такі відомості, що науковий потенціал Збройних Сил України на 2020 рік складає 93 доктори та 639 кандидатів наук [7].

Для практичного значення дослідницьких інститутів в системі наукової роботи Міністерстві оборони України щодо імплементації у міжнародне науково і науково-технічне співробітництва величезне значення набуває іноземна (англійська) мова, як мова міжнародного спілкування.

На етапі інтеграції України в європейські економічні, політичні і культурні структури першочергового значення набуває питання підготовки спеціалістів, здатних успішно реалізувати процес співробітництва України з Європою та всім світом. Однією з найважливіших умов розв'язання цього завдання є необхідність озброєння молодих спеціалістів навичками і вміннями професійного спілкування іноземними мовами, передусім ведення ділових усних та писемних переговорів англійською мовою. У зв'язку з цим особливою гостротою набуває питання підвищення якості іншомовної підготовки майбутніх фахівців, їх умінь й навичок міжкультурної комунікації, що є запорукою їхньої конкурентоспроможності на сучасному ринку праці. Лінгвістичною основою набуття студентами іншомовної комунікативної компетенції є оволодіння термінологічною лексикою сфери майбутньої професійної діяльності. Одним із ефективних засобів для досягнення успіху у вивченні спеціальної лексики є використання технологій інтерактивного навчання, що охоплює: рольові та ділові ігри, симуляції, групові дискусії, проекти.

Функції, мета і практичне значення дослідницьких інститутів в імплементації міжнародного наукового і науково-технічного співробітництва у світовий науковий простір української воєнної науки полягає в наступному:

- це можливість встановити способи одержання наукових знань, які відображають процеси та явища;
- визначають шляхи досягнення певної науково-дослідної мети;
- забезпечують всебічність отримання інформації про досліджуваний процес чи явище;
- надають можливість введення нової інформації до фонду теорії науки;
- забезпечують уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- дозволяють створити систему наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичній інструментарій наукового пізнання.

Починаючи від середини ХХ ст. відбувається поєднання, взаємопроникнення понять «дослідницький університет» та «університет світового класу». Сьогодні дослідницькі університети стають рівноправними партнерами бізнесу в інтеграції науки, освіти, виробництва та виконують роль ключового суб'єкта національної інноваційної системи.

Загалом, важливість дослідницьких університетів для тієї чи тієї країни зумовлені такими чинниками:

- дослідницькі університети, відкриваючи та створюючи нові знання, надають освіту майбутнім лідерам;
- дослідницькі університети використовують нові знання для розв'язання важливих проблем суспільства;
- дослідницькі університети здійснюють суттєвий внесок у поліпшення якості життя населення;
- дослідницькі університети створюють нові ідеї та продукти, які можуть змінити світ.

Як зазначає Альтбах «Вища освіта стає все більш інтернаціональною». Він на науковому аналізі доводить, що питання, які стосуються університетів в одній країні, важливі в усьому світі. Існує безліч зв'язків між академічними системами по всьому світу. *Comparative Higher Education* є першою книгою, яка систематично досліджує багато найважливіших наслідків глобалізації вищої освіти. Він досліджує зв'язки між університетами, включно з іноземними студентами та науковцями, вплив західної ідеї вищої освіти на університети в усьому світі, і особливо актуальну важливість американських академічних ідей у всьому світі, а також моделі нерівності між академічними системами [9].

Як приклад дослідницького університету можемо застосувати Оксфордський університет. Стратегічним планом «Дослідницька візія розвитку Оксфорд-

ського університету на 2009—2013 рр.» було передбачено основну увагу приділити науковим дослідженням з усього спектра наук (медицини, соціальних і гуманітарних наук), включаючи підтримку досліджень зі стратегічно важливих напрямів. Широкий діапазон і високий статус основних навчальних дисциплін в університеті являє собою сприятливу платформу для подальшого розвитку міждисциплінарних науково-дослідних ініціатив закладу [10]. Основною метою університету є отримання максимальної вигоди від досліджень шляхом генерування фундаментальних знань, їх оперативна комерціалізація та внесення вагомого вкладу в економічне зростання країни, забезпечення соціальної згуртованості, культурного розвитку і загалом підвищення високої якості життя населення країни.

Як зазначає у своїй науковій праці О.Ю.Шереметьєва, ключовими напрямками дослідницької стратегії Оксфордського університету визначено:

— збереження та залучення дослідників найвищого рівня і з найбільшим потенціалом;

— залучення найкращих студентів для досліджень як на національному, так і міжнародному рівнях;

— забезпечення сприятливих умов для досліджень, за яких учені на кожному етапі своєї кар'єри можуть підвищувати свій матеріальний добробут і фаховий рівень;

— заохочення співробітництва на регіональному, національному і міжнародному рівнях та ефективне партнерство з науково-дослідними установами, різними суб'єктами фінансування (спонсорами і меценатами);

— забезпечення комерціалізації результатів дослідницької діяльності університету;

— надання академічних та адміністративних послуг і засобів, необхідних для сприяння пріоритетним дослідженням і трансферу знань [8].

Сьогодні очевидно є необхідність підтримувати широкі міжнародні зв'язки за допомогою нових спільних програм, використовуючи механізми, які надає Україні статус асоційованої до ЄС держави, а також статус учасника політичних регіональних об'єднань. Необхідним фактором, який дозволить вітчизняним науковим установам залишатися привабливим партнером, має стати осучаснення дослідницької інфраструктури та більш активне залучення вчених до вирішення важливих актуальних наукових проблем. Пріоритетний розвиток нових форм міжнародного науково-технічного співробітництва має стати перспективним шляхом збереження і нарощування вітчизняного наукового потенціалу, активної інтеграції України до європейського і світового наукового простору.

Для розвитку вітчизняної військової теоретичної та прикладної науки та запровадження новітніх технологій у Збройних Силах України замало лише

аккумуляції власних сил, необхідні активні наукові контакти на міжнародному рівні.

Зусилля науковців (наукових працівників) нових установ та знакових підрозділів Міністерства оборони України та Збройних Сил України мають бути спрямовані на збільшення значущості вкладу українських наукових досліджень та їх частки в глобальному науковому просторі, на підтримку здійснення міжнародних стратегічних ініціатив української держави, на розширення залучення наукового співтовариства для розвитку сектора досліджень і розробок в сфері обороноздатності держави, а також на удосконалення організаційних форм участі українських наукових установ в міжнародних наукових обмінах.

Міжнародне науково-технічне співробітництво в контексті глобалізаційних процесів варто і можна розглядати як інструмент забезпечення швидкого переходу української економіки до стабільного, інтенсивного й повномасштабного розвитку [6].

Професор Ольга Василівна Зернецька справедливо зазначає, що комунікація в різних її проявах і масштабах – від міжперсональної до глобальної – буде й надалі рушійною силою розвитку історії XXI ст. [5, с. 340]. Саме тому публікаційна активність у наукових виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз (передусім Web of Science та Scopus), є одним із показників продуктивності вченого, наукової установи, країни в цілому та їхньої залученості в міжнародне співробітництво, а також одним із показників дієвості наукової політики, у тому числі – на державному рівні [4].

За кількістю цитованих публікацій визначають вагомість результатів наукових досліджень, їхню цінність для світової науки. Результати аналізу часто цитованих робіт дають можливість виявляти перспективні напрями наукових досліджень – як вітчизняних, так і світових. Тому маємо підстави стверджувати, що в умовах глобалізації наукові публікації реалізують інтегруючу функцію – сприяють активному входженню національної науки у світове наукове співтовариство.

Наукова сфера є однією з найбільш глобалізованих, й інформація щодо результатів наукових досліджень має бути доступна українським науковцям. Доступ вітчизняних наукових установ до найпопулярніших у науковому світі ресурсів Web of Science та Scopus, які є не просто базами наукових видань і публікацій, а й інформаційними платформами 183 з багатьма додатковими корисними аналітичними сервісами, дозволить підвищити їхні рейтинги та видимість на світовій науковій карті.

Наука є найефективнішою сферою капіталовкладень. У світовій практиці заведено вважати, що прибуток від капіталовкладень у науку є набагато більшим, ніж прибуток у інших галузях економіки. За даними

закордонних спеціалістів, на один долар витрат на науку прибуток на рік становить 4 — 7 доларів і більше. В Україні на 1 грн, що була витрачена на науково-дослідні роботи (далі НДР) та дослідно-конструкторських розробок (далі ДКР), прибуток також є досить великим і становить в середньому 3 — 8 грн.

Проте про ефективність досліджень можна судити лише після їх успішного завершення та впровадження, тобто тоді, коли вони починають давати віддачу для національної економіки. Велику роль відіграє фактор часу. Тому час розроблення прикладних тем, по можливості, повинен бути найкоротшим. Найкращий термін — до трьох років. Для більшості досліджень ймовірність отримання ефекту в економіці перевищує 80 %.

У найзагальнішому випадку під ефектом розуміють результат зіставлення нового стану явища після досягнення продиктованих потребами суб'єкта цілей з якістю його початкового стану. Результатом НДР є досягнення наукового, науково-технічного, економічного, фінансово-економічного, соціального та екологічного ефектів.

Науковий ефект характеризується приростом кількості і якості інформації або суми знань у певній галузі науки.

Науково-технічний ефект пов'язаний з аналогічним приростом науково-технічної інформації і характеризує можливість використання результатів виконаних досліджень в інших НДР і ДКР (дослідно-конструкторські роботи), спрямованих на створення нової продукції або технології [3].

Висновок. Підводячи підсумок щодо імплементації дослідницьких інститутів Міністерства оборони України та Збройних Сил України у світовий науковий простір надає прямого допуску до міжнародного наукового і науково-технічного співробітництва у військовій галузі, що в свій час практично забезпечує:

- проведення власними силами вагомих наукових фундаментальних досліджень і прикладних розробок;
- орієнтацію на сучасні напрями науки, високих технологій та інноваційні сектори в прикладній науці, техніці та озброєнні;
- володіння навиками не тільки отримання нових знань, але й збереження їх і трансферу;
- розбудову масштабної системи підготовки наукових кадрів (ад'юнктура, докторантура та здобувачі вченого ступеня);
- належний професійний рівень наукових працівників, які приймаються на роботу за конкурсом, наявність можливостей для запрошення провідних фахівців із різних країн світу на тимчасову роботу;
- високий рівень інформаційної відкритості та інтеграції в міжнародну систему науки і освіти.

Таким чином, глобалізація інноваційної діяльності та формування глобальних інноваційних мереж приводять до якісної трансформації функцій

та ролі дослідницьких університетів — вони перетворюються на ключових акторів у системі міжнародного трансферу знань і технологій. Для цього ними впроваджуються ефективні моделі створення та управління партнерськими зв'язками з бізнесом, що ґрунтуються на моделі відкритих інновацій; залучаються до співпраці дослідники та викладачі з інших провідних університетів світу, забезпечується генерування знань і технологій, здатних якісно змінити економічне й суспільне життя, вирішити нагальні проблеми бізнесу, держави та суспільства.

Література:

1. Білуха М. Т. *Методологія наукових досліджень: Підручник*. — К.: АБУ, 2002. — 480 с.
2. *Дослідник // Словник української мови : у 20 т.* — К. : Наукова думка, 2010—2022.
3. Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII «Про наукову і науково-технічну діяльність».
4. Зернецька О. В. *Геополітика комунікацій: трансформація функцій і статусів головних акторів у сфері глобального управління комунікацією / О. В. Зернецька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2014. - Вип. 2. - С. 195-216. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_2_15*
5. Зернецька О.В. *Глобальна комунікація: монографія / Ольга Василівна Зернецька – Київ, Наукова думка, 2017. – 350 с.*
6. Мирончук О. А. *Трансформація міжнародного наукового співробітництва в умовах глобалізації // Виклики глобалізації і цивілізаційні цінності збірник наукових праць, 2019. - С. 179 - 188.*
7. *Річник 2020: Інформаційне видання Генерального штабу Збройних Сил України під керівництвом начальника Генерального штабу Збройних Сил України. – К.: 2021. – 178с.*
8. Шереметьєва О.Ю. *Правовий статус та особливості дослідницького університету в сучасних умовах (у контексті Закону України «про вищу освіту») / О.Ю. Шереметьєва // КНЕУ Збірник наукових праць: Правове регулювання економіки, 2014. № 14. – С. 29 – 40.*
9. Philip G. Altbach. *Comparative Higher Education: Knowledge, the University, and Development/ - Boston College., 1998. – 384с.*
10. Rita L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema. "Hilgard's Introduction to Psychology. History, Theory, Research, and Applications", 13th ed., 2000

References:

1. Biluha, M. T. (2002). *Metodologija naukovih doslidzhen' [Methodology of scientific research]*. K.: ABU [in Ukrainian].
2. *Doslidnik // Slovník ukraíns'koj movi [Researcher // Dictionary of the Ukrainian language]*. (vol. 1-20). K. : Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraїni «Pro naukovu i naukovo-tehničnu dijál'nist'» [Law of Ukraine "On scientific and scientific and technical activities"]. [in Ukrainian].
4. Zernec'ka , O. V. (2014). *Geopolitika komunikacij: transformacija funkcij i statusiv golovnih aktoriv u sferi global'nogo upravlinnja komunikacieju [Geopolitics of communications: transformation of the functions and statuses of the main actors in the field of global communication management]. Naukovi zapiski Institutu politichnih i etnonacional'nih doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukraїni - Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Research named after I. F. Kuras NAS of Ukraine, 2, 195-216. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_2_15 [in Ukrainian].*

5. Zernecka, O.V. (2017). *Global'na komunikacija [Global communication]*. Kiiv, Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Mironchuk, O. A. (2019). Transformacija mizhnarodnogo naukovogo spivrobitnictva v umovah globalizacii [Transformation of international scientific cooperation in the conditions of globalization]. *Vikliki globalizacii i civilizacijni cinnosti6 zbirnik naukovih prac' - Challenges of globalization and civilizational values6 collection of scientific papers*, 179 - 188. [in Ukrainian].
7. *Richnik 2020: Informacijne vidannja General'nogo shtabu Zbrojnih Sil Ukraïni pid kerivnictvom nachal'nik General'nogo shtabu Zbrojnih Sil Ukraïni [Yearbook 2020: Information publication of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine under the leadership of the Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine]*. K. [in Ukrainian].
8. Sheremet'eva, O.Ju. (2014). Pravovij status ta osoblivosti doslidnic'kogo universitetu v suchasnih umovah (u konteksti Zakonu Ukraïni «pro vishhu osvitu») [Legal status and features of a research university in modern conditions (in the context of the Law of Ukraine "On Higher Education")]. *KNEU Zbirnik naukovih prac': Pravove reguljuvannja ekonomiki - KNEU Collection of Scientific Papers: Legal Regulation of the Economy*, 14, 29 – 40 [in Ukrainian].
9. Philip, G. (1998). *Altbach. Comparative Higher Education: Knowledge, the University, and Development*. Boston College [in English].
10. Rita, L. Atkinson, Richard C. Atkinson, Edward E. Smith, Daryl J. Bem, Susan Nolen-Hoeksema (2000). *Hilgard's Introduction to Psychology. History, Theory, Research, and Applications* [in English].

УДК 352:338.48

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-542-548](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-542-548)

Рущенко Євген Васильович аспірант кафедри публічного управління, адміністрування та соціальної роботи, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика, 02163, м.Київ, тел.: (096)433-33-32, <https://orcid.org/0009-0005-1315-6180>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГРОМАД В СТРУКТУРУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.

Анотація. Сфера туризму і навколотуристичних сервісів є багатофункціональною та має високу здатність до самоорганізації. Ці її особливості дають можливість для наукових пошуків відповідей стосовно того, чи дійсно сфера туризму в Україні є ефективним інструментом публічного управління розвитком українського суспільства і бізнеса. І, першочергово, в поле об'єктиву потрапляють суспільно-політичні інститути та механізми, які з початку становлення сфери туристичних послуг з моменту проголошення Незалежності України намагалися впливати, регулювати сферу туризму. Зокрема, це такі, як держава, бізнес та ринок.

Доцільно відзначити, що саме взаємовідносини між державою та усіма учасниками та об'єктами сфери туризму є найголовнішими, вони пов'язані з соціально-економічними та адміністративними особливостями такої взаємодії. В умовах сучасного стану українського суспільства, викликів, які перед ним постають, зокрема, глобалізації, надмірного впливу економіки, транснаціональних суб'єктів, відповідно, найбільша відповідальність за розвиток туристичної сфери (й за популяризацію об'єктів, дотичних до цієї сфери) покладається сьогодні на державу, насамперед, йдеться щодо вдосконалення чинного законодавства, яке має забезпечувати надійну нормативно-правову та організаційну основу для сфери туризму та супутніх галузей. Крім того, важливими завдання держави, окрім реалізації законодавчих функцій, регулятивних механізмів, постає також сприяння створенню максимально якісного економічно-бізнесового середовища та формування якісного кадрового ресурсу у цій сфері.

Актуальність теми статті обумовлена положеннями, викладеними в Національній економічній стратегії на період до 2030 року [1], а саме визначенням туризму та креативної індустрії провідними векторами розвитку країни, що на тлі процесів децентралізації державного управління і реформування органів і структур місцевого самоврядування має на увазі

передачу значної частини владних повноважень і контролюючих функцій від державних органів до регіональних і місцевих структур, включаючи і значну частину функціоналу пов'язаного з організацією, впорядкуванням, впровадженням всього спектру послуг у сфері гостинності і туризму.

Ключові слова: туризм, публічне управління, децентралізація, розвиток, реформа.

Rushchenko Ievgen Vasyliovych third (scientific) level graduate student of the Department of public management, administration and social work, State institution Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, tel: (096) 433-33-32, <https://orcid.org/0009-0005-1315-6180>

IMPLEMENTATION OF THE TOURIST POTENTIAL DEVELOPMENT PROCESS OF THE COMMUNITIES TO THE STRUCTURE OF PUBLIC ADMINISTRATION.

Abstract. The field of tourism and aroundtourists services is multifunctional and has a high self-organization ability. These features provide an opportunity for scientific search of answers whether the sphere of tourism in Ukraine is really an effective tool for public management of the development of Ukrainian society and business. And, first and foremost, the focus is on socio-political institutions and mechanisms that have tried to influence and regulate the sphere of tourism since the beginning of the formation of the field of tourism services, from the moment of the declaration of Independence of Ukraine. In particular, these are such as the state, business and the market.

It is appropriate to note that it is the relations between the state and all participants and objects of the tourism sphere that are the most important, they are related to the socio-economic and administrative features of such interaction. In the conditions of the current status of Ukrainian society, the challenges it faces, in particular, globalization, the excessive influence of the economy, transnational entities, respectively, the greatest responsibility for the development of the tourism sphere (and for the popularization of objects related to this sphere) is entrusted today for the state, firstly about improving the current legislation, which should provide a reliable regulatory and organizational basis for the field of tourism and related industries. In addition, important tasks of the state, besides to the implementation of legislative functions and regulatory mechanisms, also appear to be the promotion of the creation of the highest quality economic and business environment and the formation of high-quality personnel resources in this area.

The actuality of the article's topic is due to the provisions set forth in the National Economic Strategy for the period until 2030 [1], namely the definition of

tourism and the hospitality industry as the leading vectors of the country's development, which, against the background of the processes of decentralization of state administration and reform of local self-government authorities and structures, implies the transfer a significant part of the power and control functions from state authorities to regional and local structures, including a significant part of the functionality related to the organization, ordering, implementation of the entire range of services in the field of hospitality and tourism.

Key words: tourism, public administration, decentralization, development, reform.

Постановка проблеми. На даний час структури і підрозділи органів регіонального і місцевого самоврядування, які опікуються питаннями розвитку туризму досить неформалізовані, діяльність органів влади на різних рівнях частіш за все неузгоджена і носить періодичний характер. Більшість функціоналу пов'язаного з популяризацією туристичного продукту, організацією і контролю за впровадженням механізмів у сфері туризму покладена на виконавців, задіяних в інших сферах місцевого самоврядування і не є для них пріоритетною. Важливість формалізації, структурування, документування технологій функціонування органів публічного управління і адміністрування і, як наслідок, розширення економічного і соціального впливу сфери гостинності на життя регіонів і місцевих громад, а також значного впливу всіх процесів під час створення і реалізації туристичних програм і подій на місцях на більш ніж сорок пов'язаних з індустрією туризму інших сфер економіки (транспорт, готельний бізнес, сфера харчування, страхування тощо) набирає свого значення також у світлі кризових явищ в Україні на тлі пандемії 2019-2021 років і широкомасштабного вторгнення з 2022 року, які призвели до значного скорочення виїзного і дали поштовх розвитку внутрішнього туризму.

Стратегія розвитку туризму та курортів, ухвалена Кабміном [2] окреслює чіткі орієнтири і перспективи, які відкриваються у цьому напрямку, визначає механізми, принципи, основні напрямки розвитку туризму в Україні, які мають призвести до зростання туристичного потоку в межах України і, як результат, розвитку туристичного потенціалу і суміжних сфер в регіонах. Зокрема стратегія передбачає:

- кількість іноземних туристів збільшиться в 2,5 рази,
- кількість внутрішніх туристів збільшиться в 5 разів,
- кількість робочих місць в сфері туризму збільшиться в 5 разів,
- наповнення бюджетів усіх рівнів від провадження туристичної діяльності збільшиться в 10 разів,
- кількість суб'єктів туристичної діяльності зросте в 5 разів,

- туристи витратять під час подорожей в Україні до 80 млрд. грн,
- буде створено позитивний імідж України як країни, привабливої для туризму.

З початком повномасштабної війни росії проти України ці показники можуть корегуватись, а їх досягнення може будити відтерміновано, але принципи і пріоритетність реформ у сфері управління мають залишатися незмінними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування, розвитку, впровадження і реформування публічного управління і адміністрування виокреслені в працях багатьох українських і зарубіжних науковців, зокрема таких як В. Авер'янов, В. Бакуменко, С. Біла, О. Борисенко, Н. Гончарук, С. Квітка, О. Коротич, С. Кравченко, Н. Липовська, І. Лопушинський, Т. Маматова, П. Надолішній, Н. Нижник, П. Покатаєв, Л. Прокопенко, І. Чикаренко, Ю. Шаров. Багато хто приділяв також увагу проблемам і перспективам розвитку туристичного напрямку в системі публічного управління, а саме М. Біль, В. Биркович, О. Бойко, М. Борушак, А. Буркарт, О. Василів, М. Веласко, А. Гарсія, В. Дмитренко, М. Земла, М. Хол, В. Кифякб О. Малишев, М. Мальська, Т. Тимошенко, А. Чудновський, О. Шаптала, Е. Щепанський та ін.

Мета статті дослідити, структурувати і визначити основні проблеми і пріоритети процесу імплементації органів керування і контролю туристичної сфери і сфери гостинності в структурі публічного управління на регіональному і місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на актуальність і перспективність напрямку, аналіз наукової літератури, документів виконавчих і законодавчих органів влади засвідчують недостатню і частіш за все поверхову оцінку необхідності і ефективності кардинальних реформ в системі публічного управління такого напрямку як сфера гостинності і надання туристичних послуг. Не спостерігається системний підхід і наукове підґрунтя для впровадження необхідних законів, правил і інструкцій, здатних гарантувати сталий розвиток туризму на рівні регіональних і місцевих громад.

Не меншою проблемою, яка потребує всебічного дослідження і вирішення, вбачається відсутність стратегічного бачення шляхів розвитку туризму на рівні регіонів і громад і імплементації пріоритетних напрямків туристичної сфери взагалі в систему публічного управління на місцевому рівні. Відношення більшості органів місцевого самоврядування до питань туристичної привабливості регіону, якості і необхідності усіх послуг у сфері гостинності залишається другорядним і, як наслідок, не дає поштовху для розробки і впровадження ефективної і довготривалої стратегії розвитку туризму від місцевого, регіонального до державного рівня. Дослідження і аналіз даної сфери має проводитись регулярно і цілеспрямовано, враховуючи

постійні зміни і виклики, які стоять не тільки перед Україною, а і перед усім світом сьогодення.

Ще більшої уваги потребує проблема кадрового забезпечення на місцевому рівні. В більшості випадків усіма сторонами процесу керування і контролю над сферою надання туристичних і супутніх послуг опікуються управлінці з вкрай малим, а частіш за все повністю відсутнім досвідом і навичками в сфері гостинності. Система професійного навчання і перекваліфікації усіх посадовців залишається вкрай недосконалою і слабо розвинутою, що в цій доволі специфічній сфері призводить до довгого періоду інтеграції і адаптації.

Виходячи з вищесказаного вкрай необхідним вбачається зважений підхід до теоретико-методичного обґрунтування базових напрямків реформи публічного управління і адміністрування сфери туризму, а саме:

- Всебічне дослідження і аналіз досвіду інших країн в реформуванні системи управління і контролю за наданням туристичних послуг;
- Виокремлення і структурування основних рис як зарубіжного так і вітчизняного досвіду змін і реформ методів адміністрування;
- Окреслення пріоритетних і важливих кроків реформування публічного управління в туризмі;
- Здійснення аналізу нормативно-правових актів, які забезпечують здійснення і контроль над процесом надання туристичних послуг;
- Розробка і визначення першочергових і подальших дій для оптимізації, врегулювання і впровадження повноцінного і коректного плану управління сферою туризму на регіональному і місцевому рівні;
- Розвиток і вдосконалення системи професійного навчання, перекваліфікації, підвищення рівня знань у діючих представників.

Вивчення і аналіз проблем і перспектив розвитку сфери публічного управління і адміністрування в сфері туризму є відносно новою як для Української наукової спільноти так і для органів управління. Самі поняття туризму і публічного управління не були раніше синхронізовані, почали структуруватися і описуватися тільки після проголошення Україною незалежності в 1991р. Лише нещодавно вони почали набувати цілісного і зрозумілого наповнення і окреслюватися як окрема наукова гілка – Публічне управління і адміністрування в сфері туризму. В останні роки, особливо до початку повномасштабного вторгнення, значно активізувалися наукові дослідження і розробки в сфері туризму і його імплементації в регіональних і місцевих структурах публічного управління. Це обумовлено тим, що сама сфера туризму (як виїзного, так і більш цікавого в умовах сьогодення в Україні внутрішнього) за останні роки стала перспективною і найшвидше прогресуючою у всьому світі. Так за даними статистичного департаменту UNWTO:

- до кінця 2023 року показники туризму відновились на 80-90% від доковідного періоду,
- у 2022 році доходи від міжнародного туризму досягли 1 трлн. доларів,
- відсоткове відношення місцевих подорожей значно виросло по відношенню до міжнародних на тлі економічних, медичних і безпекових побоювань,
- частка туризму (прямого, непрямого і опосередкованого) в світовій економіці становить більше 10% і продовжує зростати.

Тож, переходячи до суті процесу аналізу, вивчення і опису проблеми реформування системи публічного управління в туристичній галузі і більш чіткого розуміння його сутності треба визначити основні складові і структурні розділи цього напрямку, адже сама по собі проблема управління актуалізується тільки при необхідності набуття предметом потреби отримувати таке управління. Основними об'єктами туристичної галузі і сектора гостинності в Україні на даному етапі є музеї, культурні заклади, туристичні локації, місця розміщення (готелі, бази, апартаменти, приватні садиби), транспортні компанії і особи, які надають транспортні послуги, екскурсійно-інформаційні бюро і гіді, страхові компанії, заклади харчування, організації, що надають супутні послуги. Все різноманіття як компаній так і приватних підприємців, задіяних в процесі мають доволі високу здатність до самоорганізації і співпраці, зацікавлені в наданні якісних і затребуваних послуг, але мають при цьому доволі складну і частіш за все малоефективну комунікаційну складову. Саме на цьому етапі взаємодії і загальної організації і також в процесі комплексного менеджменту і просування регіонального і місцевого туристичного продукту ефективна і функціональна структура публічного управління має взяти на себе основні важелі як запуску і сталого розвитку так і контролю процесів. На цьому тлі ефективним рішенням може стати створення регіональних і місцевих туристичних офісів, або підрозділів в структурах місцевого самоврядування і керуючих органах територіальних громад. На даний час не існує законодавчого підґрунтя для створення окремих юридичних організацій, але зарубіжний досвід показує можливість передачі багатьох повноважень у сфері організації і контролю за туристичною діяльністю самоорганізованим громадським спілкам або наглядовим радам при органах місцевого самоврядування.

Така теоретична модель публічного управління туристичним напрямками на регіональному і місцевому рівні в умовах децентралізації має на меті забезпечити ефективний і сталий розвиток туристичної галузі і пов'язаних з нею сфер, залучення всіх зацікавлених як бізнесових так і громадських структур до реалізації і розширення присутності туристичного продукту на певних територіях і, як наслідок, збільшення туристичного потоку і надходжень в регіональні і місцеві бюджети, ріст трудової зайнятості у всіх туристичних і навколотуристичних сферах.

Висновки. Виходячи з того, що Україна декларує шлях євроінтеграції, проблема розвитку і імплементації туризму в структуру публічного управління і адміністрування має вирішуватись шляхом реформування управлінських процесів на всіх рівнях державного і публічного управління, коректним і зваженим розподілом функцій між державними і публічними управлінськими офісами, вдосконаленням і розширенням законодавчого, правового поля і узгодженням його з законодавством і правилами Європейського союзу, не хтуючи в той самий час динамікою і інтенсивним реформуванням сфери в інтересах регіональних і місцевих громад. Основа для цих процесів закладена в Державній стратегії регіонального розвитку на 2012-2027 р.р. [3; 4], в якій «запроваджено нові підходи до державної регіональної політики, а саме: перехід до територіально спрямованої політики розвитку на основі власного потенціалу територій». І саме туризм і пов'язані з ними сфери мають стати одним з пріоритетних рушіїв розвитку економічного і соціального потенціалу регіонів і місцевих громад.

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2019 р №179 Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. {Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 202 від 10.03.2021, № 369 від 21.04.2023};
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017р. №168-р Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року;
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р №695 Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки;
4. Грицай С. О. Цифрова валюта центральних банків: нестандартний методологічний підхід у правовому полі України. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. Вип. 23, № 1. С. 25–34. DOI:10.33270/01222302.25.

References:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2019 r. №179 Pro zatverdzhennya Nacionalinoy ekonomichnoy strategiy na period do 2030 roku. {Iz zminamy, vnesenyimi zgidno z Postanovamy KM №202 vid 10.03.2021, №369 vid 21.04.2023};
2. Razporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.03.2017 r. №168-r Pro shvalennya Strategiy rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku;
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.08.2020 r. №695 Pro zatverdzhennya Derzahnvoy strategiy regionalnogo rozvytku na 2021-2027 roky.
4. Hrytsai S. (2022). Cyfrova valjuta centralnykh bankiv: Nestandardnyj metodologhichnyj pidkhid u pravovomu poli Ukrajin [Digital currency of central banks: A non-standard methodological approach in the legal framework of Ukraine]. Filosofsjski ta metodologhichni problemy prava [Philosophical and methodological problems of law], 23(1), 25–34. <https://doi.org/10.33270/01222302.25>

УДК 346

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-549-561](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-549-561)

Стеців Ірина Семенівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

ОБҐРУНТУВАННЯ ВИБОРУ ІНДИКАТОРІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ

Анотація. У статті обґрунтовано вибір індикаторів ефективності функціонування інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою України. Продовольча безпека, як ключовий аспект національної безпеки, впливає на можливість держави забезпечити не лише фізичне виживання населення, але й соціальну та економічну стабільність. Виявлено, що використовуваний в Україні набір наявних індикаторів ефективності окремих інструментів економічного механізму характеризується відсутністю комплексного системного підходу, що ускладнює процес моніторингу та стратегічного планування відповідно до визначених державних цілей у цій критично важливій сфері. Підбір індикаторів, які забезпечуватимуть моніторинг ефективності інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою здійснено виходячи з конкретних параметрів продовольчої безпеки у розрізі фізичної та економічної доступності продовольства, його якості та безпеки, а також стійкості та адаптивності природних ресурсів. Оптимальний вибір індикаторів обґрунтовано детальним аналізом вимог, нормативних документів та критичних показників, застосовуючи програмно-цільовий підхід, що є суттєвим для забезпечення системного планування та оцінки заходів, спрямованих на підтримку продовольчої безпеки. Сформований набір індикаторів дозволяє систематизувати управлінські процеси, забезпечуючи постійний моніторинг та адекватну реакцію на виклики у сфері продовольчої безпеки.

Запропоновані індикатори забезпечуватимуть можливість моніторингу ефективності інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою виходячи з конкретних параметрів продовольчої безпеки у розрізі її складових, що сприятиме побудові обґрунтованої системи

моніторингу здатної позитивно впливати на рівень продовольчої безпеки країни.

Ключові слова: економічний механізм державного управління, продовольча безпека, моніторинг, інструменти державного управління, індикатори ефективності

Stetsiv Iryna Semenivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

JUSTIFICATION OF THE SELECTION OF EFFICIENCY INDICATORS FOR THE FUNCTIONING OF ECONOMIC MECHANISM TOOLS IN STATE GOVERNANCE OF FOOD SECURITY

Abstract. The article substantiates the selection of efficiency indicators for the economic mechanisms of state governance concerning food security in Ukraine. Food security, as a critical aspect of national security, influences a state's capacity to ensure not only the physical survival of its population but also social and economic stability. Consequently, continuous monitoring of mechanisms that support food security is a critical requirement within the system of state governance, allowing for the development and implementation of national policies and facilitating optimal allocation and control of national resources. The development of a well-substantiated monitoring system is crucial for ensuring effective management. It was identified that the existing set of efficiency indicators for specific economic mechanisms in Ukraine lacks a comprehensive systematic approach, complicating the monitoring and strategic planning processes according to defined state objectives in this crucial area. The selection of indicators for monitoring the effectiveness of economic mechanisms governing food security is based on specific parameters of food security across physical and economic availability, quality and safety of food, as well as the sustainability and adaptability of natural resources. The optimal choice of indicators is substantiated through a detailed analysis of requirements, regulatory documents, and critical metrics, applying a program-targeted approach, which is essential for ensuring systematic planning and evaluation of measures aimed at supporting food security. The established set of indicators allows for the systematization of management processes, ensuring continuous monitoring and an adequate response to challenges in the field of food security.

The proposed indicators will monitor the effectiveness of economic mechanisms governing food security based on specific parameters of food security

components, facilitating the development of a well-founded monitoring system capable of positively impacting the country's food security level.

Keywords: economic mechanism of public administration, food security, monitoring, state governance tools, efficiency indicators.

Постановка проблеми. Продовольча безпека є однією із базових складових національної безпеки будь-якої держави, адже вона критично важлива для забезпечення фізичного виживання громадян та сприяння соціальній та економічній стабільності. Відтак, неперервний моніторинг механізмів, що підтримують продовольчу безпеку, є ключовою вимогою в системі державного управління, що дозволяє розробляти та впроваджувати державні політики, сприяє оптимальному розподілу національних ресурсів контролю їх ефективності. Розробка добре обґрунтованої системи моніторингу має вирішальне значення для забезпечення ефективного управління. Система моніторингу спрямована на покращення роботи економічного механізму державного управління продовольчою безпекою за чотирма основними напрямками: доступність, якість, безпечність продовольства та стійкість природних ресурсів, потребує обґрунтування вибору індикаторів ефективності функціонування інструментів економічного механізму. Використовуваний в Україні наявний набір індикаторів ефективності окремих інструментів економічного механізму характеризується відсутністю комплексного системного підходу, що ускладнює процес моніторингу та стратегічного планування відповідно до визначених державних цілей у цій критично важливій сфері. Така ситуація підкреслює нагальну потребу в удосконаленні підходів до побудови системи моніторингу для підвищення її ефективності та адаптивності у відповідь на виклики сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Інструменти державного управління та окремі індикатори їх ефективності розглянуті у працях вчених А. Бухтіарова, О. Пахненко, І.Белова, С.Свірко, Т.Тарасової, А. Барзиловича, І.Косач, А.Дегтярьова та інших [1; 2, с. 49-64; 3, с. 327-340; 4, с. 41-50], що розглядають підхід до синергії інструментів державної політики, описують державну політику як інструмент державного управління в сфері бюджетної безпеки, досліджують інноваційні інструменти державного регулювання, розглядають програмні інструменти державної політики інноваційно-інвестиційного розвитку, проте, недостатність уваги та системного підходу до впорядкування індикаторів ефективності інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою доводить необхідність в глибшому їх аналізі.

Мета статті – обґрунтування вибору індикаторів ефективності функціонування інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою України.

Виклад основного матеріалу. Підбір індикаторів, які забезпечуватимуть моніторинг ефективності інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою слід здійснювати виходячи з конкретних параметрів продовольчої безпеки у розрізі фізичної та економічної доступності продовольства, його якості та безпеки, а також стійкості та адаптивності природних ресурсів.

Основними завданнями для забезпечення фізичної доступності на сьогодні є збільшення пропозиції продовольства, зниження втрат продовольства, відновлення та розвиток сільськогосподарської інфраструктури та НДДКР, а також зниження політичних і соціальних бар'єрів.

Важливими інструментами, які необхідно задіяти для реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині забезпечення фізичної доступності продовольства через збільшення пропозиції продовольства являються програми субсидіювання, пільгового кредитування, а також оподаткування для суб'єктів господарювання у агропромисловій сфері. Інституційні індикатори рівня фізичної доступності у частині збільшення пропозиції продовольства повинні включати показники, що характеризують: зростання урожайності ключових аграрних культур, зокрема зміну середньої урожайності на одиницю площі по країні або в конкретних регіонах, що отримують субсидії чи інвестиції, обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а також тенденцій росту або спаду в різних сегментах; зростання кількості аграріїв, що користуються податковими пільгами та низьковідсотковими кредитами; рівень технологічного оновлення агропромислового сектору виражений відсотком аграріїв, які інвестували у нові технології та модернізацію обладнання; зміни у структурі імпорту продовольчих товарів, зокрема зниження рівня залежності від імпортованих агропродуктів, тощо.

Щодо зниження втрат продовольства слід виокремити інструменти економічного механізму, що спрямовуються на впровадження сучасних технологій для зберігання та вдосконалення логістичних ланцюгів для зменшення втрат під час транспортування продукції до споживачів. Відповідно до індикаторів, що характеризують зниження втрат продовольства ефективність застосування економічного механізму слід віднести такі ключові показники як: зниження втрат продовольства під час зберігання та транспортування, зокрема зниження частки втрат продуктів на різних етапах ланцюга постачання, від виробництва до споживача; зменшення вартості зберігання та логістики, включаючи оптимізацію витрат на енергію,

обслуговування та ремонт обладнання; зростання ефективності використання ресурсів; збільшення можливих термінів зберігання продукції без втрати якості та поживних властивостей завдяки впровадженню контрольованих сприятливих умов; відсоток зменшення втрат у зерносховищах, які були модернізовані або побудовані з використанням новітніх технологій зберігання; зростання кількості впроваджених нових технологій, таких як холодильні та заморожувальні системи, ізотермічні контейнери, GPS-моніторинг у транспортних засобах; зростання рівня споживчого задоволення завдяки підвищенню якості та свіжості продукції.

Відновлення та розвиток сільськогосподарської інфраструктури та науково-дослідної діяльності у агропромисловості потребує активізації інструментів економічного механізму спрямованих на будівництво та модернізацію сільськогосподарської інфраструктури, включаючи системи зрошення, дороги, та зерносховища, а також програми фінансування досліджень у сфері агротехнологій, селекції нових сортів культур та розвитку біотехнологій. Ефективність застосування економічного механізму державного управління щодо відновлення та розвитку сільськогосподарської інфраструктури та НДДКР слід вимірювати на основі таких інституційних індикаторів як: зростання врожайності культур на одиницю площі, де були впроваджені модернізовані системи зрошення та нові технології обробітку поля; показник зростання площ, обладнаних сучасними зрошувальними системами в результаті інвестицій в інфраструктуру; зростання кількості збудованих або реконструйованих доріг, спрямованих на полегшення логістики у сфері продовольчої безпеки; зростання кількості патентів або нових розробок у сфері агротехнологій, які вийшли з підтримуваних державою науково-дослідних проєктів; зростання кількості впроваджених нових сортів культур, що краще адаптовані до місцевих умов; зниження рівня споживання ресурсів на одиницю продукції завдяки впровадженню біотехнологій та ефективніших методів обробітку.

Щодо формування інструментів економічного механізму спрямованих на зниження політичних і соціальних бар'єрів слід виокремити такі напрями як спрощення та оновлення законодавства для усунення бюрократичних бар'єрів щодо інвестування у сільськогосподарський сектор, а також розробку програм, що спонукають місцеві спільноти до участі в аграрних проєктах та рішеннях, зокрема через кооперацію та партнерства. Для оцінки ефективності економічних інструментів у контексті зниження політичних і соціальних бар'єрів у аграрному секторі слід використовувати таку інституційні індикатори як: скорочення середнього часу та витрат, необхідних для отримання дозволів для відкриття або розширення аграрної діяльності; зростання числа кооперативів та партнерств між фермерами, що сприяють

більшій координації та використанню спільних ресурсів; зростання обсягів приватних та державних інвестицій у сектор, як результат застосування податкових пільг та інших стимулів; зростання рівня задоволеності громад участю в управлінні аграрним сектором; зменшення рівня корупції в аграрному секторі, кількості корупційних випадків та їх вирішення в контексті нового законодавства та управлінських практик; збільшення числа нових малих та середніх аграрних підприємств, що з'явилися як результат підтримки держави та сприятливіших умов ведення бізнесу.

Основними завданнями, що полягають перед урядом для забезпечення економічної доступності на сьогодні є зниження цін на товари продовольчого кошика, зниження частки населення за межею бідності, зростання середнього рівня доходів, а також зростання доступності до с/г фінансових послуг.

Важливими інструментами, які необхідно задіяти для реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині забезпечення економічної доступності продовольства через зниження цін на товари продовольчого кошика є обмеження максимально допустимих цін на критично важливі продукти харчування та надання дотацій сільськогосподарським виробникам для компенсування їх виробничих витрат при зниженні роздрібних цін на продовольство. Інституційні індикатори рівня економічної доступності у частині зниження цін на товари продовольчого кошика повинні включати показники, що характеризують: зниження темпів зростання роздрібних цін на базові продукти харчування, зростання здатності різних соціально-економічних груп населення купувати основні продукти харчування за регульованими цінами; стабільність цін у періоди економічних або сезонних коливань для оцінки ефективності цінового регулювання; зростання кількості сільськогосподарських виробників, котрим виплачені дотації для покриття частини їхніх виробничих витрат.

Щодо інструментів спрямованих на зниження частки населення за межею бідності слід зазначити, що розробка та реалізація програм соціальної підтримки, таких як гарантований мінімальний дохід, пенсії, допомога малозабезпеченим сім'ям, а також запровадження програм харчової допомоги для вразливих груп населення сприятиме підвищенню економічної доступності продовольства. Зростання середнього рівня доходів залежить від загального росту економіки і у час глобальної кризи, пов'язаної з війною, вкрай важко піддається управлінню, але одним з основних інструментів для підвищення середнього рівня доходів населення є стимулювання економічного зростання через створення сприятливих умов для бізнесу, включаючи реформування податкової системи, поліпшення інвестиційного клімату, зниження адміністративних бар'єрів та спрощення процедур реєстрації підприємств. Щодо інституційних індикаторів, що характеризують

забезпечення економічної доступності у частині підвищення добробуту населення ефективність застосування економічного механізму слід вимірювати за допомогою таких ключових показників як: зменшення частки населення, що живе за межею бідності, в результаті реалізації соціальних програм; зростання обсягів гарантованого мінімального доходу та частки охоплення отримувачів фінансової допомоги; зменшення рівня безробіття серед вразливих груп; збільшення середнього доходу населення; зростання середньої зарплати; зростання кількості новостворених робочих місць; зростання купівельної спроможності населення; зростання показників загальної задоволеності життєвими умовами.

Зростання доступності до сільськогосподарських фінансових послуг можливе через інструменти розширення мікрофінансування та пільгового кредитування. Ефективність застосування економічного механізму державного управління в частині доступності до сільськогосподарських фінансових послуг слід вимірювати за такими показниками як: зростання кількості виданих мікрокредитів, виданих малим фермерам та підприємцям у сільському господарстві; зниження в процентних ставках для аграріїв порівняно зі стандартними умовами кредитування; зростання частки пільгових кредитів до загальної кількості кредитів у сільськогосподарському секторі; зростання обсягів виробництва у фермерів, які скористалися пільговим кредитуванням; зростання частки страхових виплат у сільськогосподарському секторі, зниження фінансових ризиків для фермерів через страхування від несприятливих погодних умов та інших факторів; збільшення прямих інвестицій у сільськогосподарський сектор після впровадження програм мікрофінансування та пільгового кредитування.

Основними завданнями, що полягають перед урядом для забезпечення якості та безпечності продовольства на сьогодні є підвищення безпечності харчових продуктів, покращення норм харчування, збільшення дієтичного різноманіття, а також зростання доступності мікроелементів та зростання якості білка.

Важливими інструментами, які необхідно задіяти для реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині забезпечення якості та безпечності продовольства через підвищення безпечності харчових продуктів є економічні стимули для дотримання стандартів, розширення державного регулювання і контролю, підтримка досліджень і розвитку у сфері безпеки харчових продуктів та підвищення обізнаності громадськості. Інституційні індикатори рівня забезпечення якості та безпеки продовольства слід здійснювати використовуючи показники: зростання кількості перевірок виробничих об'єктів харчової промисловості державними інспекторами; зростання частки підприємств, які успішно

пройшли перевірку на відповідність національним та міжнародним стандартам; зростання частки охоплення перевірених підприємств; зростання кількості підприємств, які скористались податковими пільгами, субсидіями або іншими фінансовими ініціативами для поліпшення безпеки продукції; зменшення порушень стандартів безпеки; зростання частки випадків застосування штрафів та санкцій за порушення стандартів серед порушників; зростання кількості проведених досліджень, спрямованих на вдосконалення методів виявлення та усунення небезпечних речовин у продуктах; зменшення кількості випадків виявлення небезпечних речовин у харчових продуктах завдяки новим технологіям та методам контролю; скорочення термінів реагування на кризові ситуації, зокрема часу від виявлення небезпечного продукту до його вилучення з ринку; зростання рівня обізнаності громадськості про стандарти безпеки харчових продуктів та методи їх виробництва.

Ефективне використання економічних інструментів державного управління для покращення норм харчування, передбачає заходи, які включають надання державних грантів та субсидій школам та громадським установам для розробки і реалізації освітніх програм про здорове харчування, включаючи кошти на навчальні матеріали, тренінги для педагогів, проведення спеціалізованих занять і воркшопів, а також запровадження податкових пільг для приватних компаній, які фінансують або підтримують здорові харчові кампанії або освітні проєкти в галузі здорового харчування. Для оцінки ефективності економічного механізму в контексті поліпшення норм харчування через державне регулювання, освіту, фінансові стимули та підтримку приватних ініціатив, слід використовувати наступні ключові показники: зростання кількості шкіл та громадських установ, що отримали гранти або субсидії для реалізації програм здорового харчування; зростання кількості проведених тренінгів та воркшопів для учасників освітнього процесу; зміни в харчових звичках учнів або учасників програм після їх участі в освітніх заходах, зокрема зниження частки шкідливої їжі в добовому раціоні; зростання кількості компаній, які скористалися податковими пільгами для підтримки здорових харчових кампаній або освітніх проєктів; зміни у маркетингових стратегіях компаній та сприйняття брендів споживачами; зростання кількості виробників, які отримали субсидії для покращення маркування продуктів; зростання частки продуктів харчування на ринку, що відповідають високим стандартам інформаційної відкритості; частка компаній, оштрафованих за неправдиву інформацію на маркуванні продуктів у загальній кількості виявлених; зменшення випадків введення в оману споживачів через маркетинг або маркування продуктів; збільшення споживання фруктів, овочів та інших здорових продуктів; зростання

обізнаності громадськості щодо важливості здорового харчування через державні та приватні інформаційні кампанії.

Для впровадження дієвих інструментів економічного механізму державного управління з метою збільшення дієтичного різноманіття, слід застосовувати податкові заходи щодо зменшення податкового тягара, торговельної політики, оптимізації імпорту. Ефективність застосування економічного механізму державного управління щодо збільшення дієтичного різноманіття та підтримки місцевих виробників, слід вимірювати на основі таких інституційних індикаторів як: зростання частки виробництва місцевих та традиційних продуктів; зростання кількості підприємств, що інвестували в новітні агротехнології завдяки податковим кредитам; зменшення обсягу імпортованих товарів, що конкурують з місцевими продуктами; зниження кількості випадків порушення законів, що обмежують використання певних хімічних добавок або пестицидів; зростання якості місцевих продуктів згідно з дослідженнями та аналізами безпеки продукції; зростання обсягів фінансування, залученого до дослідницьких проєктів та освітніх програм для фермерів; зростання обсягів застосування екологічно чистих технологій серед місцевих фермерів.

Забезпечення населення необхідними мікроелементами та якісним білком є одним із ключових аспектів підвищення рівня продовольчої безпеки, відтак важливою є надання державних субсидій фермерам, які вирощують бобові культури та інші високобілкові рослини, а також залучення інвестицій у стартапи, що працюють над розробкою нових технологій виробництва та переробки білкових продуктів, реалізація державних програм, спрямованих на підвищення обізнаності серед споживачів про користь білкових продуктів та їх значення для здоров'я, зокрема у вигляді фінансування інформаційних кампаній, спеціалізованих ярмарків та фестивалів. Для оцінки ефективності економічного механізму, спрямованого на підвищення продовольчої безпеки через забезпечення населення необхідними мікроелементами та якісним білком, слід застосовувати такі ключові показники як: підвищення рівня мікроелементів у сільськогосподарських культурах; зростання кількості нових сортів рослин, розроблених за допомогою селекції та біотехнологій, які містять вищі концентрації заліза, цинку, йоду; зростання частки вживання мікроелементів населенням відповідно до норм, особливо в дефіцитних регіонах; зростання частки виробництва та споживання білкових продуктів; зростання кількості фермерів, які отримали субсидії для вирощування бобових культур та інших високобілкових рослин; зростання частки використання у споживчому раціоні продукції білкових рослин; зростання кількості стартапів, що залучили інвестиції для розробки нових технологій виробництва та переробки білкових продуктів; збільшення асортименту та доступності

вегетаріанських білкових альтернатив на ринку; зростання частки охоплення і впливу інформаційних кампаній про користь білкових продуктів; зміни у сприйнятті та споживчих звичках населення стосовно білкових продуктів після проведення спеціалізованих ярмарків та фестивалів.

Основними завданнями для забезпечення стійкості та адаптивності природних ресурсів на сьогодні є посилення протидії стихійним лихам, зниження демографічного стресу, посилення захисту природних ресурсів, а також зниження продовольчої імпорто-залежності.

Важливими інструментами, які необхідно задіяти для реалізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині забезпечення стійкості та адаптивності природних ресурсів через посилення протидії стихійним лихам є фінансування інфраструктури для зменшення ризиків. Інституційні індикатори рівня стійкості та адаптивності природних ресурсів, що свідчитимуть про ефективність економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині захисту від стихійних лих, слід здійснювати використовуючи показники: зростання кількості новостворених або модернізованих об'єктів, що сприяють контролю водних потоків і зменшують ризики затоплення; зростання кількості аграріїв та власників земель, які скористалися страховими покриттями для захисту від стихійних лих; зниження вартості страхових покриттів після введення субсидій та податкових стимулів; зростання інвестицій в технології та розробки систем раннього попередження та моніторингу стихійних лих; зростання кількості випадків своєчасного попередження та зниження кількості жертв або збитків від стихійних лих; зростання швидкості та охопленні інформування населення через сучасні засоби комунікації в екстрених ситуаціях; зниження часу реакції на стихійні лиха після впровадження нових комунікаційних рішень.

Іншим важливим напрямом є посилення захисту природних ресурсів через фінансові інструменти для захисту біорізноманіття, зокрема цільові гранти та екологічне податкове стимулювання. Для вимірювання ефективності інструментів економічного механізму, які спрямовані на захист природних ресурсів і сприяння біорізноманіттю, слід використовувати такі показники як: зростання кількості проектів, які отримали фінансування для відновлення і збереження біорізноманіття; зменшення використання хімічних добрив і пестицидів серед аграріїв, які скористалися податковими пільгами; покращення стану ґрунтів і водних ресурсів у сільськогосподарських районах через розповсюдження практик органічного землеробства; зростання кількості продуктів, які отримали еко-маркування; зростання кількості споживачів які придбали місцеві і сезонні продуктів з еко-маркуванням; зменшення енерговитрат в логістиці продуктів харчування, зокрема завдяки більш

широкому використанню місцевих продуктів; збільшення обсягів продажів місцевих продуктів; зростання доходів місцевих виробників і загальний розвиток місцевих сільськогосподарських громад.

Розробка та впровадження стандартів та сертифікацій для дотримання методів сталого землекористування, які забезпечують збереження ґрунтів, водних та інших природних ресурсів, а також законодавча підтримка інноваційних технологій через стимулювання використання інноваційних, менш ресурсоемних технологій у сільському господарстві сприятиме законодавчому закріпленню відповідальності сторін. Для вимірювання ефективності інструментів економічного механізму державного управління, спрямованих на підтримку сталого землекористування, інновацій у сільському господарстві та зниження продовольчої імпорто-залежності варто застосовувати показники: зростання кількості введених стандартів і сертифікацій для сталого землекористування, зростання частки сільськогосподарських підприємств, що дотримуються нових стандартів; зростання частки інноваційних технологій, що були законодавчо підтримані та впроваджені у сільське господарство; зростання обсягів виробництва внутрішніх продуктів у відповідь на введення захисного імпортного мита; знижених ставок податку на прибуток для підприємств, які інвестують у модернізацію; зниження частки імпортованих продуктів у загальному обсязі споживання продовольства; зростання продажів місцевих продуктів у відповідь на маркетингові заходи.

Запропоновані індикатори забезпечуватимуть можливість моніторингу ефективності інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою виходячи з конкретних параметрів продовольчої безпеки у розрізі її складових, що сприятиме побудові обґрунтованої системи моніторингу здатної позитивно впливати на рівень продовольчої безпеки країни.

Висновки. Продовольча безпека є однією із базових складових національної безпеки будь-якої держави, адже вона критично важлива для забезпечення фізичного виживання громадян та сприяння соціальній та економічній стабільності. Відтак, неперервний моніторинг механізмів, що підтримують продовольчу безпеку, є ключовою вимогою в системі державного управління, що дозволяє розробляти та впроваджувати державні політики, сприяє оптимальному розподілу національних ресурсів контролю їх ефективності. Розробка добре обґрунтованої системи моніторингу має вирішальне значення для забезпечення ефективного управління. Система моніторингу спрямована на покращення роботи економічного механізму державного управління продовольчою безпекою за чотирма основними напрямками: доступність, якість, безпечність продовольства та стійкість

природних ресурсів, потребує обґрунтування вибору індикаторів ефективності функціонування інструментів економічного механізму. Виявлено, що використовуваний в Україні набір наявних індикаторів ефективності окремих інструментів економічного механізму характеризується відсутністю комплексного системного підходу, що ускладнює процес моніторингу та стратегічного планування відповідно до визначених державних цілей у цій критично важливій сфері. Підбір індикаторів, які забезпечуватимуть моніторинг ефективності інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою здійснено виходячи з конкретних параметрів продовольчої безпеки у розрізі фізичної та економічної доступності продовольства, його якості та безпеки, а також стійкості та адаптивності природних ресурсів. Оптимальний вибір індикаторів обґрунтовано детальним аналізом вимог, нормативних документів та критичних показників, застосовуючи програмно-цільовий підхід, що є суттєвим для забезпечення системного планування та оцінки заходів, спрямованих на підтримку продовольчої безпеки [5]. Сформований набір індикаторів дозволяє систематизувати управлінські процеси, забезпечуючи постійний моніторинг та адекватну реакцію на виклики у сфері продовольчої безпеки.

Запропоновані індикатори забезпечуватимуть можливість моніторингу ефективності інструментів економічного механізму державного управління продовольчою безпекою виходячи з конкретних параметрів продовольчої безпеки у розрізі її складових, що сприятиме побудові обґрунтованої системи моніторингу здатної позитивно впливати на рівень продовольчої безпеки країни.

Література:

1. Бухтіарова А., Пахненко О., Белова І. Управління фінансами, орієнтоване на результат, як підхід до синергії інструментів державної політики. Економіка та суспільство, (28). 2021. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/492>
2. Свірко С.В., Тарасова Т.О. Державна політика як інструмент державного управління в сфері бюджетної безпеки. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2021. Т.1. № 2. С. 49-64. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/2940>
3. Барзилович А. Інноваційні інструменти державного регулювання ринку медичних послуг. Наукові перспективи, (5 (5)). 2020. С. 327-340. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/75/75>
4. Косач І., Дегтярьов А. Програмні інструменти державної політики інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва. Наукові перспективи (8 (14)). 2021. С. 41-50. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/424/426>
5. Грицай С. О. Цифрова валюта центральних банків: нестандартний методологічний підхід у правовому полі України. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. Вип. 23, № 1. С. 25–34. DOI:10.33270/01222302.25.

References:

1. Bukhtiarova, A., Pakhenko, O., & Bielova, I. (2021). Upravlinnia finansamy, oriientovane na rezultat, yak pidkhid do synerhii instrumentiv derzhavnoi polityky [Outcome-oriented financial management as an approach to the synergy of public policy tools]. *Ekonomika ta suspil'stvo* [Economy and Society], vol. (28). Retrieved from: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/492> [in Ukrainian].
2. Svirko, S. V., & Tarasova, T. O. (2021). Derzhavna polityka yak instrument derzhavnoho upravlinnia v sferi biudzhetnoi bezpeky [Public policy as a tool of public administration in the field of budgetary security]. *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky* [Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences], vol. 1(2), pp. 49-64. Retrieved from: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/2940> [in Ukrainian].
3. Barzylowych, A. (2020). Innovatsiini instrumenty derzhavnoho rehuliuвання rynku medychnykh posluh [Innovative tools of state regulation of the medical services market]. *Naukovi perspektyvy* [Scientific Perspectives], vol. 5(5), pp. 327-340. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/75/75> [in Ukrainian].
4. Kosach, I., & Dehtiarov, A. (2021). Prohramni instrumenty derzhavnoi polityky innovatsiino-investytsiinoho rozvytku pidpriumnytstva [Software tools of state policy for innovative-investment development of entrepreneurship]. *Naukovi perspektyvy* [Scientific Perspectives], vol. 8(14), pp. 41-50. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/424/426> [in Ukrainian].
5. Hrytsai S. (2022). Cyfrova valjuta centralnykh bankiv: Nestandardnyj metodologichnyj pidkhid u pravovomu poli Ukrainy [Digital currency of central banks: A non-standard methodological approach in the legal framework of Ukraine]. *Filosofsjki ta metodologichni problemy prava* [Philosophical and methodological problems of law], 23(1), 25–34. <https://doi.org/10.33270/01222302.25>

УДК 351;340

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-562-572](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-562-572)

Супрунова Ірина Валеріївна доктор наук з державного управління, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, вул. Чуднівська, 103, тел.: (067) 708-33-21, <https://orcid.org/0000-0001-5484-6421>

Захарченко Вадим Павлович аспірант, Державний університет «Житомирська політехніка», 10005, м. Житомир, вул. Чуднівська, 103, тел.: +38 (063) 240-49-85, <https://orcid.org/0000-0001-5802-3748>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті охарактеризовано особливості державного регулювання ринку юридичних послуг в умовах європейської інтеграції України. Досліджено ключові аспекти державного регулювання цього ринку та роль державних інституцій у забезпеченні його ефективного функціонування. Розглянуто правові основи, які регулюють діяльність юридичних послуг в Україні, та зміни, що відбуваються у контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Визначено ступінь результативності виконання Угоди про асоціацію у сфері юстиції, свободи, безпеки та прав людини, зокрема в частині адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Проаналізовано вплив імплементації європейських норм на розвиток ринку юридичних послуг, а також на реформування судової системи та правоохоронних органів.

Виокремлено проблемні аспекти та суперечності публічного управління у цій сфері в контексті виконання Угоди про асоціацію. Окрема увага приділена викликам, пов'язаним із забезпеченням прозорості та підзвітності державних інституцій, що регулюють ринок юридичних послуг.

На основі проведеного аналізу визначено напрями трансформації механізмів публічного управління ринку юридичних послуг в умовах європейської інтеграції України. Запропоновано заходи для покращення нормативно-правової бази, підвищення координації між державними інституціями, збільшення фінансування та ресурсів для проведення реформ, а також впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для оптимізації управлінських процесів.

Також акцентовано увагу на необхідності посилення міжнародної співпраці з європейськими партнерами для досягнення вищого рівня інтеграції та відповідності європейським стандартам. У статті надано всебічний огляд поточного стану ринку юридичних послуг в Україні та перспектив його розвитку в умовах європейської інтеграції, окреслено шляхи подолання існуючих викликів та забезпечення сталого прогресу у цій сфері.

Ключові слова: державне регулювання у сфері юстиції, свободи, безпеки та прав людини, європейська інтеграція, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, юридичні послуги.

Suprunova Iryna Valeriivna Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department, National Security, Public Management and Administration, State University «Zhytomyr Polytechnic», 10005, Zhytomyr, St. Chudnivska, 103, tel.: (067) 708-33-21, <https://orcid.org/0000-0001-5484-6421>

Zakharchenko Vadym Pavlovych PhD student, State University «Zhytomyr Polytechnic», 10005, Zhytomyr, St. Chudnivska, 103, tel.: (063) 240-49-85, <https://orcid.org/0000-0001-5802-3748>

TRANSFORMATION OF STATE REGULATION OF THE LEGAL SERVICES MARKET UNDER THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Abstract. The article describes the peculiarities of state regulation of the legal services market in the context of the European integration of Ukraine. The key aspects of state regulation of this market and the role of state institutions in ensuring its effective functioning are studied. The legal bases that regulate the activity of legal services in Ukraine and the changes occurring in the context of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union are considered.

The degree of effectiveness of the implementation of the Association Agreement in the field of justice, freedom, security and human rights was determined, in particular in terms of adapting national legislation to European standards. The influence of the implementation of European norms on the development of the legal services market, as well as on the reform of the judicial system and law enforcement agencies, is analyzed.

Problematic aspects and contradictions of public management in this area are highlighted in the context of the implementation of the Association Agreement. Special attention is paid to challenges related to ensuring transparency and accountability of state institutions that regulate the market of legal services.

On the basis of the conducted analysis, the directions of transformation of the mechanisms of public management of the market of legal services in the conditions of the European integration of Ukraine were determined. Measures are proposed to improve the legal framework, increase coordination between state institutions, increase funding and resources for reforms, as well as the introduction of modern information and communication technologies to optimize management processes.

Attention was also focused on the need to strengthen international cooperation with European partners to achieve a higher level of integration and compliance with European standards. The article provides a comprehensive overview of the current state of the legal services market in Ukraine and the prospects for its development in the context of European integration, outlines ways to overcome existing challenges and ensure sustainable progress in this area.

Keywords: state regulation in the sphere of justice, freedom, security and human rights, European integration, Association Agreement between Ukraine and the EU, legal services.

Постановка проблеми. Станом на сьогодні Україну та ЄС поєднує політичне та економічне партнерство. Європейський Союз зберігає потужний санкційний тиск на російську федерацію через повномасштабне вторгнення на територію України, здійснює фінансову та дипломатичну підтримку нашої держави.

Не зважаючи на повномасштабну війну в сучасних українських умовах практично немає сфер, які б не були охоплені євроінтеграційними процесами. Набувши статусу кандидата на членство в ЄС, Україна пришвидшила ці процеси в 2022 – 2023 роках.

Політична та економічна асоціація та інтеграція України з Європейським Союзом залежить від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних цінностей, а також від прогресу в імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони [4].

Угода про асоціацію – це список реформ, які впроваджуються в нашій державі та є індикатором прогресу в наближенні до стандартів Європейського Союзу у відповідних сферах: політичній, економічній, правовій, екологічній тощо. Тобто, розвиток сфери юстиції, у тому числі впровадження ефективних систем моніторингу та контролю, створення механізмів забезпечення якості юридичних послуг, підвищення прозорості та ефективності управлінських процесів є необхідною передумовою подальшої європейської інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці, пов'язаній з удосконаленням механізмів державного регулювання в Україні, приділяється значна увага дослідників.

Дослідження удосконалення державного регулювання в умовах інтеграційних процесів містяться у працях В. Буткевича, В. Горбуліна, В. Денисова, В. Кременя, В. Литвина, С. Пирожкова, Г. Ситника. Особливості правового режиму органу влади як суб'єкта відносин інтеграційних процесів досліджували Л. Воронова, В. Геєць, О. Оболенський, В. Ребкало, О. Романюк, А. Соколовська та ін. Можна також виділити праці В. Бакуменка, В. Гришка, В. Богдановича, В. Бодрова, М. Мельник, О. Валевського, І. Грицяка, Я. Малика, Г. Немирі, В. Андрійчука, І. Бураківського, В. Василенка, Б. Губського, Л. Губерського, О. Дем'яненка, М. Дудченка, В. Копійки, В. Литвина, В. Новицького, І. Розпутенка, Г. Ситника, В. Ткаченка.

Геєць В. у своїх дослідженнях зосереджується на впливі соціокультурних чинників на публічне управління в умовах глобалізації, а також підкреслює значення довгострокового розвитку, пов'язуючи його з змінами у суспільстві, спричиненими глобалізаційними процесами. Він підкреслює, що сучасні умови вимагають переосмислення традиційних підходів до управління, враховуючи нові соціокультурні реалії.

Гришко В. аналізує проблеми державного управління в Україні, зокрема акцентуючи увагу на дисбалансі діяльності його складових. На його думку, ключовою проблемою є недосконалість існуючих управлінських структур, що призводить до неефективності у вирішенні важливих державних питань. В. Гришко наголошує на необхідності реформування та покращення координації між різними рівнями управління для досягнення стабільного розвитку країни.

Науковий аналіз розвитку управління інтеграційними процесами викладено у працях зарубіжних учених, зокрема З. Бжезинського, Р. Бітема, Ф. Вілсона, Р. Годсона, К. Дойча, Л. Линберга, Д. Мітрані, А. Мисиролли, Г. Монлака, Г. Монтеземоло, Х. Солани, А. Спінеллі, Е. Хааса, Дж. Уейслера, С. Хантингтона, Ф. Хайєка, Р. Хеннінга, Р. Шульца, Х. Янга та інших.

Мета статті - визначення напрямів трансформації механізмів державного регулювання ринку юридичних послуг в умовах європейської інтеграції України.

Викладення основного матеріалу. Євроінтеграція – цивілізаційний вибір України, який у зовнішньополітичних пріоритетах нашої держави посідає особливе місце. Україна, прагнучи отримати членство в Європейському Союзі та підписавши у 2014 році Угоду про асоціацію, а також отримавши в 2022 році статус кандидата на членство в Європейському Союзі, взяла на себе зобов'язання провести реформування всіх сфер суспільної діяльності [4].

Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок Європейського Союзу.

Як невід’ємна частина Європи Україна орієнтується на діючу в провідних європейських країнах модель соціально-економічного розвитку [5, с. 120-121].

Ринок юридичних послуг не відірваний від процесу євроінтеграції, а навпаки – є її невід’ємною складовою частиною.

Юридичні послуги – це не лише не лише послуги із захисту прав та інтересів громадян, юридичних осіб, у тому числі держави, але, у деяких випадках джерело збагачення економіки держави.

Потрібно сказати, що поняття «юридична послуга» є досить широким. Дані послуги можуть надавати як суб’єктами приватного права, наприклад фізичними особами-підприємцями, адвокатами, нотаріусами тощо, так і суб’єктами публічного права, у тому числі органами державної влади та місцевого самоврядування.

Юридичні послуги можуть надаватися як на оплатній так і на безкоштовній основі. За місцем надання дані послуги можуть поділятися на ті, що надаються при представництві у суді, під час кримінального провадження, у органах державної влади та місцевого самоврядування. Критеріїв для класифікації юридичних послуг існує досить багато.

Разом з тим не всі юридичні послуги, що надаються населенню або бізнесу є об’єктом управління з боку держави, у тому числі об’єктом управління у законодавчому плані. Частина юридичних послуг може надаватися лише певними специфічними суб’єктами, діяльність яких, відповідальність та умови отримання відповідного статусу регулюються спеціальними нормативно-правовими актами. Яскравим прикладом є адвокатура та нотаріат та відповідні галузеві нормативно-правові акти, які регулюють їх діяльність – Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Закон України «Про нотаріат» відповідно.

В умовах виконання Україною Угоди про асоціацію ринок юридичних послуг зазнав вагомих позитивних змін: монополізація адвокатури під час представництва в судах, створення і впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, за допомогою якої можна брати участь у судових засіданнях віддалено за допомогою відео зв’язку, а також здійснювати обмін документами з судами в електронному вигляді, перехід з 4-х ланкової системи правосуддя до 3-х ланкової, активне впровадження застосування кваліфікованих електронних підписів під час надання юридичних послуг, створення інституту приватних виконавців тощо.

Позитивними зрушеннями євроінтеграції, які є дотичними до правничої діяльності, можна назвати створення Вищого антикорупційного суду, Служби судової охорони, залучення експертів від громадськості до оцінки роботи суддів та кандидатів на судові посади від Громадської ради доброчесності, запровадження класичного суду присяжних та ін.

Ключовими проблемами залишаються: непослідовність судових реформ, високий рівень корумпованості судової влади та неефективність роботи Вищої ради правосуддя, кадровий голод і високе навантаження на чинних суддів, що ускладнює доступність правосуддя тощо.

Однією із основних проблем європейської інтеграції України та наближення законодавства України до законодавства ЄС є вибірковість та непослідовність проведення реформ.

В. Гришко констатує, що сьогодні в Україні у складі публічного управління ключовим залишається рівень державного управління, основною проблемою якого є дисбаланс діяльності її складових. На думку науковця потрібен комплексний аналіз функціонування систем та структури органів державної влади (цілі, функції, завдання, ресурси, статус). Водночас гнучкість, а не формальний підхід – головний принцип сучасного менеджменту як системно-ситуаційного процесу має діяти і в системі публічного управління [7, с. 84].

Часто система державних органів, кадрові, економічні чи інші можливості не можуть забезпечити належного впровадження нових нормативно-правових актів або реалізації їх положень. Наприклад, ще починаючи з 2017 року у процесуальних кодексах України внесено правові норми про функціонування Єдиного державного реєстру виконавчих документів, однак станом на сьогодні, у 2023 році даний реєстр і досі не запрацював через ряд складнощів пов'язаних із його впровадженням і реалізацією.

Тим не менше, Україна продовжує роботу над усуненням застарілих стандартів і регулювань, гармонізацією національних стандартів і технічних регламентів з європейськими та міжнародними згідно із затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року №1106 Планом заходів щодо реалізації Угоди про асоціацію України з Євросоюзом на 2017-2022 рр., яким передбачено виконання понад 2 тисяч завдань та понад 5 тисяч заходів щодо їх реалізації. Результатами виконання даного плану має стати внесення змін до нормативно-правових актів та розроблення нових з метою наближення законодавства України до права ЄС [2].

У 2020 р. були підбиті важливі підсумки імплементації Угоди про асоціацію Україна – ЄС. Так, за період 2015-2020 рр. створено архітектуру виконання Угоди та його моніторингу, адаптовано значний обсяг європейського законодавства та вибудовано інтенсивний діалог із ЄС на різних рівнях.

Імплементація Угоди про асоціацію України з ЄС передбачає виконання українською стороною майже 8 тис. заходів у рамках понад 2 тис. завдань. Усі вони визначені в інформаційно-аналітичній системі «Пульс Угоди», яку Уряд використовує для моніторингу прогресу виконання зобов'язань України за

Угодою загалом та у 24 сферах (секторах) співробітництва, зокрема у секторі «Юстиція, свобода, безпека, права людини» [8].

Загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію станом на 2020 рік, згідно з даними Звіту про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2015-2020 становив 54%, а загалом у 2020 р. Україна просунулася в реалізації своїх зобов'язань на 10%.

Найбільшого прогресу за весь час виконання Угоди про асоціацію (більше 80%) досягнуто у таких сферах, як: «Політичний діалог, національна безпека та оборона», «Юстиція, свобода, безпека, права людини», «Технічні бар'єри у торгівлі», «Гуманітарна політика», «Державні закупівлі», «Підприємництво» [9].

На рисунку 1 можна побачити прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у секторі «Юстиція, свобода, безпека, права людини» за період 2015 – 2020 років.

Слід також зазначити, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає виконання нашою країною 449 заходів у рамках 100 завдань для сектору «Юстиція, свобода, безпека, права людини», які передбачають прийняття на державному рівні відповідних законодавчих та нормативно правових актів законодавчою та виконавчою гілками влади (рис. 2).

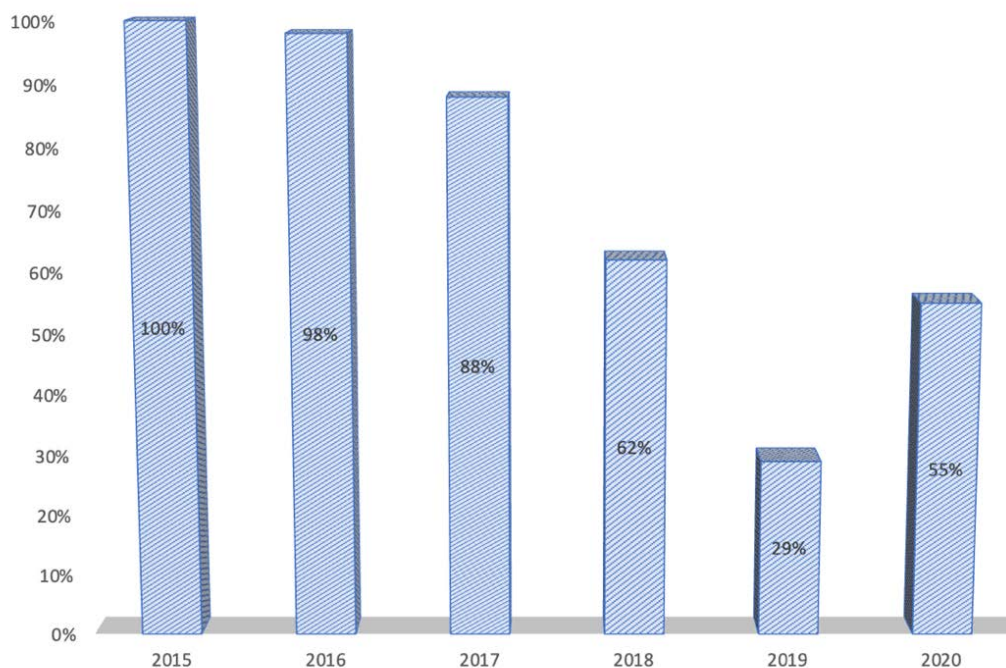

Рис. 1. Загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у секторі «Юстиція, свобода, безпека, права людини» за період 2015 – 2020 рр. Джерело: побудовано автором на підставі [9]

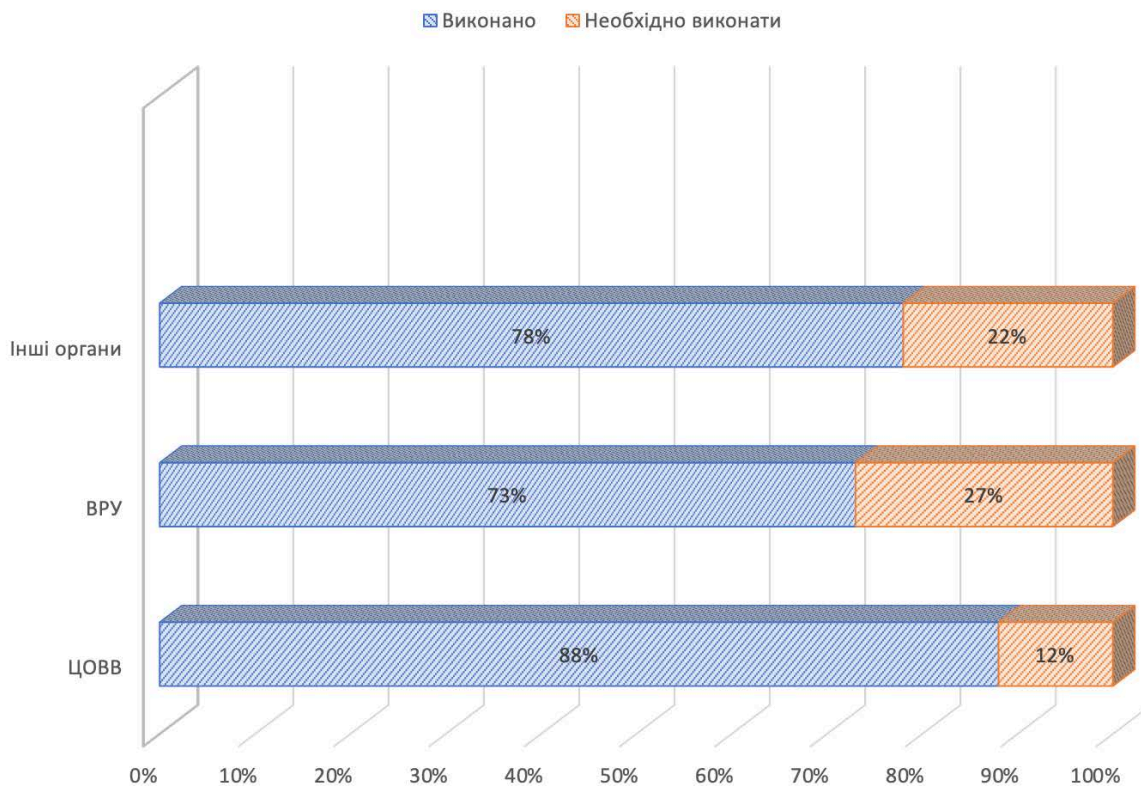

Рис. 2. Прогрес за основними групами виконавців – органами державної влади у секторі «Юстиція, свобода, безпека, права людини» станом на кінець 2020 р. Джерело: побудовано автором на підставі [9]

Отже, можна констатувати, що органи державної влади України в цілому забезпечують повномасштабну імплементацію Угоди про асоціацію на всіх основних рівнях, незважаючи на деякі негативні явища про які йшлося вище, адже загальний прогрес виконання нашої країною Угоди за підсумками 2015-2020 рр. у секторі «Юстиція, свобода, безпека, права людини» склав 85%, в частині завдань, покладених на Верховну Раду України – 73%, на центральні органи виконавчої влади – 88%.

Відповідно до Звіту про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію вже складає 72%, а у сфері юстиції, свободи, безпеки, прав людини – 91%. Тобто, спостерігається позитивна динаміка [3].

Слід зазначити, що В. Геєць вказує на зростання ролі соціокультурних чинників публічного управління в сучасних умовах глобалізації. Невідповідності в соціокультурних складових модернізації держав у стратегічному вимірі перешкоджають їх інноваційному поступу. Це, на думку науковця, актуалізує проблему вдосконалення роботи соціальних інститутів у

напрямку їх стратегічної орієнтованості з метою відтворення необхідних соціокультурних цінностей за прикладом успішних країн світу [6, с. 21].

Разом з тим, В. Е. Шмідт відзначає, що незважаючи на те, що поглиблення європейської інтеграції принесло незліченну користь державам-членам Європейського Союзу, воно також мало деякі непередбачені побічні ефекти для їхніх національних демократій, серед таких: зменшення прямого впливу громадян на політику; виникнення ситуацій, за якої національні уряди опинялися у пастці між виборчими очікуваннями громадян та колективно погодженими правилами і рішеннями ЄС; прийняття більшості важливих рішень на рівні ЄС, аніж на національному рівні тощо [10].

М. Станічкова та М. Пекарчікова вказують, що відповідальна європейська політика має базуватися на двох засадах – раціоналізмі та культивуванні очікувань. Крім того, лідери держав повинні представити реалістичне бачення та підкреслити, що для його реалізації потрібне терпіння. Фундаментальна реформа ЄС, яка очевидно відбудеться, має зосередитися на створенні реалістичних очікувань. Вона не повинна залишатися за закритими дверима брюссельських інституцій та урядових кабінетів, а має бути спільним проектом із баченням позитивних результатів для всього суспільства [11].

Таким чином, загалом можна стверджувати про необхідність пошуку балансу в умовах євроінтеграції та в процесі виконання заходів встановлених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, виділивши такі провідні напрями трансформації державного регулювання ринку юридичних послуг України, які необхідно і надалі здійснювати, а саме: цифровізація; розвиток електронних систем управління; гармонізація із європейськими стандартами, а тому числі адаптація до правових актів Європейського Союзу; впровадження ефективних систем моніторингу та контролю; створення механізмів забезпечення якості та доступності юридичних послуг; розвиток інфраструктури підтримки правової системи; підвищення прозорості та ефективності управлінських процесів; удосконалення професійної підготовки та підвищення компетентності фахівців у сфері права.

Висновки. Слід визнати, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС є основним орієнтиром у впровадженні важливих внутрішніх трансформацій в Україні, у тому числі щодо ринку юридичних послуг та правничої діяльності. Проте досягнення поставленої мети постійно наражається на труднощі та перепони, подолання яких варто починати з формування інституційного забезпечення процесу імплементації положень Угоди, прогнозування наслідків прийнятих управлінських рішень з даного питання та технічної підготовки для роботи з нормативно-правовими актами.

Розвиток відносин з Європейським Союзом у довгостроковій перспективі має залишатися основним пріоритетом зовнішньоекономічної політики

України. Основні зусилля мають спрямовуватися на інтеграцію України у загальноєвропейський простір шляхом розширення доступу українських товарів, послуг на європейські ринки, ліквідацію економічних бар'єрів та гармонізації законодавства у відповідності до стандартів ЄС, а також проведення послідовних та узгоджених реформ шляхом створення тіснішої взаємодії між органами та гілками влади для узгодження їх дій у цьому напрямку.

Таким чином, у подальшому якість та оперативність виконання Угоди про асоціацію підтверджуватиме відданість України незворотнім проєвропейським демократичним реформам та європейським цінностям. Існуючі механізми публічного управління ринку юридичних послуг в умовах європейської інтеграції нашої країни поступово зазнають планомірної трансформації згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. У своїй діяльності органи державної влади мають і надалі фокусуватися на повномасштабному виконанні Угоди про асоціацію та використанні всіх наявних у неї можливостей для поглиблення секторальної інтеграції з ЄС у сфері юстиції, свободи, безпеки та прав людини.

Література:

1. Чорнобай О. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції, 2021. URL: <https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-8-number-129-2021/current-state-and-prospects-ukrainian-european>.
2. Постанова Кабінету міністрів України від 25.10.2017 р. №1106 «План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однією сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-p#Text>.
3. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf.
4. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
5. Макогоненко Ю. Інтеграція України до ЄС: проблеми та перспективи подальшої співпраці. Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи. Львів: ННІПП НУ «Львівська Політехніка», 2017. С. 120-123.
6. Геєць В. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. Економіка і прогнозування, 2016. № 1. С. 7–22.
7. Гришко В. Квадрат ефективності публічного управління. Інвестиції: практика та досвід, 2020. № 17–18. С. 81–84.
8. Пульс Угоди. Моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/current-progress>.
9. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2015-2020 роки. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-ukr-final.pdf>.

10. Vivien Ann Schmidt. (2016). The Impact of European Integration on National Democracies: Democracy at Increasing Risk in the Eurozone Crisis (digital ed.). URL: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-impact-of-european-integration-on-national-democracies-democracy-at-increasing-risk-in-the-eurozone-crisis/>.

11. Staničková, M., Pekarčíková, M. (2022). Analysis of the current integration process: from the past to the future of the European Union (digital ed.). URL: https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2022_1302_PEK.pdf.

References:

1. Chornobai O. (2021). *Suchasnyi stan i perspektyvy ukrainskoi yevrointehratsii [The current state and prospects of Ukrainian European integration]*. [in Ukrainian]. URL: <https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-8-number-129-2021/current-state-and-prospects-ukrainian-european>.

2. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 25.10.2017 r. №1106 «Plan zakhodiv z vykonannya Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniieiu storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-п#Text>.

3. Zvit pro vykonannya Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom za 2022 rik. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf.

4. Uhoda pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

5. Makohonenko Yu. (2017). *Intehratsiia Ukrainy do YeS: problemy ta perespektyvy podalshoi spivpratsi. [Integration of Ukraine into the EU: problems and prospects for further cooperation]*. Pravovi zasady yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy: dosiahnennia ta perspektyvy. Lviv: NNIPP NU «Lvivska Politekhnikha» [in Ukrainian].

6. Heiets V. (2016). *Ekonomika Ukrainy: kliuchovi problemy i perspektyvy [Economy of Ukraine: key problems and prospects]*. Ekonomika i prohnozuvannia [in Ukrainian].

7. Hryshko V. (2020). *Kvadrat efektyvnosti publichnoho upravlinnia [Square of efficiency of public administration]*. Investytsii: praktyka ta dosvid [in Ukrainian].

8. Puls Uhody. Monitorynh realizatsii planu zakhodiv z vykonannya Uhody. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/ua/current-progress>.

9. Zvit pro vykonannya Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom za 2015-2020 roky. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-ukr-final.pdf>.

10. Vivien Ann Schmidt. (2016). The Impact of European Integration on National Democracies: Democracy at Increasing Risk in the Eurozone Crisis (digital ed.). URL: <https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-impact-of-european-integration-on-national-democracies-democracy-at-increasing-risk-in-the-eurozone-crisis/>

11. Staničková, M., Pekarčíková, M. (2022). Analysis of the current integration process: from the past to the future of the European Union (digital ed.). URL: https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2022_1302_PEK.pdf.

УДК 336

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-573-584](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-573-584)

Урікова Оксана Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка», 79000, м. Львів, вул. Митрополита Андрея, 3, тел.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0001-5814-0610>

Дригинич Віра Василівна студентка, Національний університет «Львівська Політехніка», група ФБ-32, м. Львів, тел.: (096)173-15-23

ЕЛЕКТРОННІ ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ PROZORRO: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. Система публічних закупівель в Україні, яка існувала до 2016 року була застарілою, неефективною та значно корумпованою. Тому для того, щоб покращити стан державних замовлень було запроваджено нову систему Prozorro, яка контролює, регулює та надає доступ до інформації про закупівлі всім охочим. Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі»[1] охарактеризовано основні складові досліджуваної теми.

Усі державні підприємства достатньо швидко адаптувалися до змін і ситуація стабілізувалася. Проте за цей час COVID-19 та російсько-українська війна внесли свої корективи в цей процес. Відповідно до ситуації в державі, досліджено стан реалізації електронних закупівельних систем на даний період, визначено вплив зовнішніх чинників на очікувану та поточну вартості закупівель. Досліджено та проілюстровано частку публічних закупівель у структурі ВВП України. Виявлено основні принципи, згідно з яких регулюється закупівельний процес і які дотримуються організаторами, учасниками та регуляторами. Наочно подано етапи здійснення процедури закупівлі через систему Prozorro. Досліджено основні категорії товарів, які у лютому 2024 року закуповувались через систему та їхні вартості.

Також було здійснено аналіз показників електронних публічних закупівель в Україні таких як, очікувана та поточна вартості замовлень. Здійснено порівняльний аналіз цих показників за 2019-2024 роки. Досліджено економію коштів від здійснення публічних замовлень та виявлено кілька підприємств, які здійснили найбільш вигідні закупівлі. Продемонстровано аналіз економії коштів в Україні від здійснення публічних закупівель через систему Prozorro, а зокрема через її електронні майданчики.

Відповідно до аналізу всіх показників та тенденцій починаючи від 24 лютого 2022 року, зауважено про ймовірну недостовірність даних, які стосуються закупівель на потреби оборони. Виявлено основні проблеми електронних публічних закупівель в Україні відповідно до етапів їхнього розвитку та ймовірні причини погіршення стану в деякі періоди.

Згідно зі статистикою, поданою на сайті «Qlik Sense»[2] спрогнозовано значення поточної вартості закупівель на 2024 рік. Відповідно до Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України виявлено низку проблем, які обумовили прийняття цієї стратегії та обґрунтовано і сформовано цілі.

Ключові слова: система Prozorro, поточна вартість закупівель, Антимонопольний комітет, перебіг аукціону, допорогові закупівлі, регулювання закупівельного процесу, корупція в системі Прозорро, стратегія реформування Прозорро.

Urikova Oksana Mykhaylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Lviv Polytechnic National University, 79000, Lviv, St. Metropolitan Andreyka, 3, тел.: (032) 258-21-93, <https://orcid.org/0000-0001-5814-0610>

Dryhnych Vira Vasylivna student, Lviv Polytechnic National University, group FB-32, Lviv, tel.: (096)173-15-23

ELECTRONIC PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE THROUGH THE PROZORRO SYSTEM: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Abstract. The system of public procurement in Ukraine, which existed until 2016, was outdated, ineffective and significantly corrupt. Therefore, in order to improve the state of public orders, a new system, Prozorro, was introduced, which monitors, regulates and provides access to procurement information to anyone. In accordance with the Law of Ukraine "On Public Procurement" [1], the main components of the research topic are characterized.

All state-owned enterprises adapted quickly enough to the changes and the situation stabilized. However, during this time, COVID-19 and the Russian-Ukrainian war made adjustments to this process. In accordance with the situation in the state, the state of implementation of electronic procurement systems for the current period was investigated, the influence of external factors on the expected and current cost of procurement was determined. The share of public procurement in the structure of Ukraine's GDP has been studied and illustrated. The main principles that

govern the procurement process and are followed by organizers, participants and regulators have been identified. The stages of the procurement procedure through the Prozorro system are clearly presented. The main categories of goods that were purchased through the system in February 2024 and their prices were studied.

An analysis of indicators of electronic public procurement in Ukraine, such as the expected and current value of orders, was also carried out. A comparative analysis of these indicators for 2019-2024 was carried out. The cost savings from the implementation of public orders were studied and several enterprises were identified that made the most profitable purchases. An analysis of cost savings in Ukraine from the implementation of public procurement through the Prozorro system, and in particular through its electronic platforms, is demonstrated. According to the analysis of all indicators and trends starting from February 24, 2022, it was noted about the probable inaccuracy of data related to procurement for defense needs. The main problems of electronic public procurement in Ukraine according to the stages of their development and the probable reasons for the deterioration of the state in some periods have been identified.

According to the statistics provided on the website "Qlik Sense"[2], the value of the current cost of purchases for 2024 is predicted. According to the Strategy for reforming the public procurement system for 2024-2026, approved by the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine, a number of problems were identified that led to the adoption of this strategy, and goals were substantiated and formed.

Keywords: Prozorro system, current cost of procurement, Antimonopoly Committee, auction course, below-threshold procurement, regulation of the procurement process, corruption in the system Prozorro, Prozorro reform strategy.

Постановка проблеми. Здійснення публічних закупівель відбувалося протягом всієї незалежності України. Проте завжди існували проблеми нерационального витрачання державних коштів, ефективності системи державних закупівель, ймовірна непрозорість укладання угод, корупцію та інші.

Система електронних публічних закупівель Prozorro, запроваджена в Україні у 2016 році, мала на меті зробити цю сферу більш прозорою, підзвітною та ефективною.

Однак, з моменту впровадження системи минуло кілька років, і важливо оцінити, чи дійсно Prozorro досягла своїх цілей. Існує ряд проблем, які потребують ретельного дослідження: ефективність Prozorro у боротьбі з корупцією, чи дійсно система Prozorro зменшила рівень корупції в публічних закупівлях; вплив Prozorro на економічний розвиток, яким чином система Prozorro впливає на конкуренцію в публічних закупівлях; перспективи розвитку Prozorro, Які ключові напрямки вдосконалення Prozorro визначені в

Стратегії реформування публічних закупівель на 2024-2026 роки, яким чином ці зміни можуть вплинути на ефективність та прозорість публічних закупівель в Україні, Які виклики необхідно подолати для вдосконалення Prozorro.

Важливо зазначити, що дослідження цієї проблеми має ґрунтуватися на наукових методах та об'єктивних даних. Це допоможе зробити висновки, які матимуть практичне значення для вдосконалення системи Prozorro та боротьби з проблемами електронних публічних закупівель.

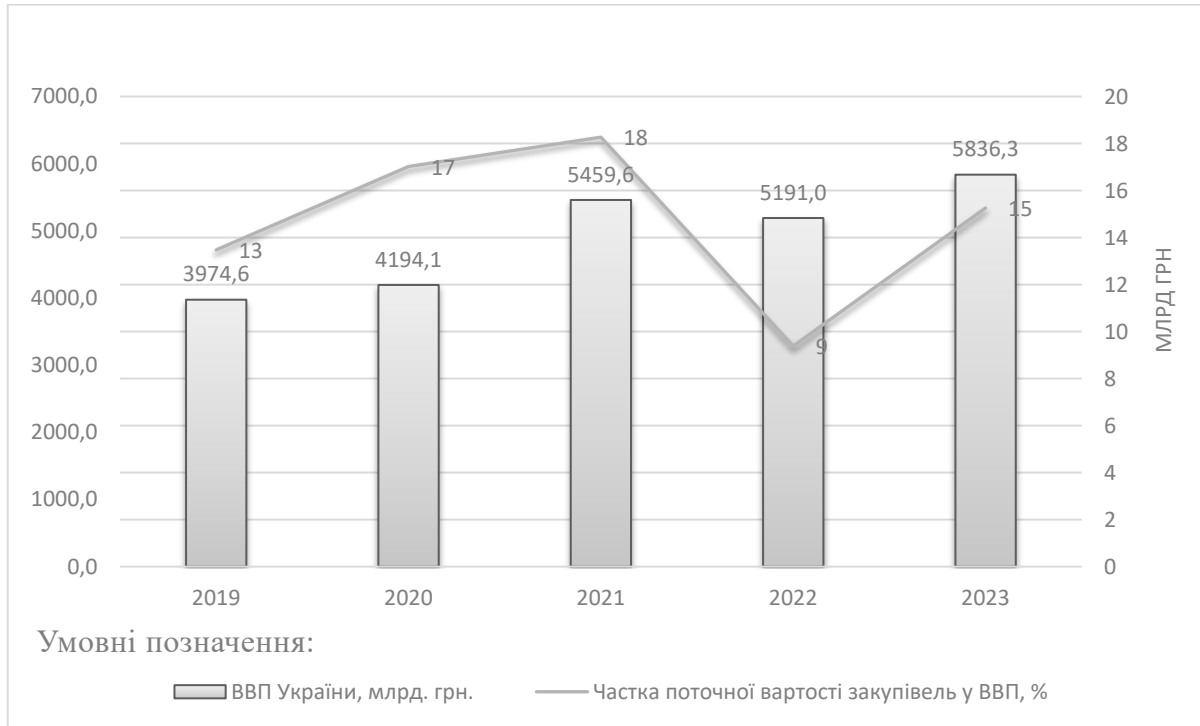
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електронні публічні закупівлі в Україні є досить актуальною темою для дослідження. Дослідження проблем та перспектив розвитку публічних закупівель, а зокрема в періоди COVID-19 та російсько-української війни подано в наукових працях О. Альцивановича[8, с. 194-195], К. Юсової, О. Акімова, Н. Ткаченко, Ф. Ткачика та інших.

Мета статті. Проаналізувати систему електронних публічних закупівель в Україні, дослідити перспективи розвитку системи Prozorro. Визначити роль Prozorro у боротьбі з основними проблемами, зокрема корупцією та визначити цілі електронних публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Система електронних закупівель, яка існувала в Україні до 2016 року, була застарілою, неефективною та достатньо корумпованою. Єдиним нормативно-правовим документом, який регулював правовідносини для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад був Закон України «Про здійснення державних закупівель». Тому завдяки впровадженню нового інституту електронних аукціонів вдалося реорганізувати та оптимізувати цей процес за допомогою системи «Prozorro». Відповідно, був прийнятий новий закон «Про публічні закупівлі[1]».

Електронна система публічних закупівель Prozorro – це онлайн-платформа, де державні та комунальні замовники оголошують тендери на закупівлю товарів, робіт та послуг, а представники бізнесу змагаються на торгах за можливість постачати це державі[11]. На порталі будь-хто може дізнатися повну інформацію про кожну закупівлю: очікувану вартість тендеру, тендерну документацію, учасників тендеру та перебіг аукціону, а також переможця закупівлі та умови договору.

Якщо розглядати публічні закупівлі як використання коштів з бюджету, які надійшли від громадян, то доцільно дослідити частку державних закупівель через систему Prozorro у структурі ВВП України. Чим вищий цей показник, тим ефективніше використання грошей. Загалом, з рисунка 1 бачимо цю динаміку.

*Рис.1 Частка поточної вартості державних закупівель у ВВП протягом 2019-2023 рр., %
Джерело: сформовано автором на основі [2, 12].*

Загалом, протягом 2019-2021 років спостерігаємо динаміку зростання електронних закупівель, як складника ВВП України та з кожним роком протягом цього періоду вплив на ринок як з боку виробництва так і з боку споживання відповідно збільшувався також. Проте в 2022 році публічні закупівлі, як складова ВВП значно впали, що свідчить про їхнє зменшення на певний період, який пов'язаний з російським вторгненням.

Регулювання закупівельного процесу відбувається через дотримання кількох принципів. Принципами здійснення електронних закупівель в Україні є: добросовісна конкуренція серед учасників; максимальна економія, ефективність та пропорційність; відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель; недискримінація учасників та рівне ставлення до них; об'єктивне та неупереджене визначення переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі; запобігання корупційним діям і зловживанням [1].

Процедура публічних закупівель через систему Прозорро передбачає декілька етапів: оголошення закупівлі, період уточнень, подання пропозицій, аукціон, кваліфікація (розкриття та розгляд), визначення переможця та завершення закупівлі[3]. Проте існують деякі відмінності у процедурах допорогових закупівель та відкритих торгів українською та англійською мовами. Також, якщо говорити про учасників процедури закупівель, то це замовники, учасники-бізнеси, постачальники, майданчики та органи контролю[1].

Ще одним аспектом для розгляду є майданчики Прозорро. Майданчик – це частина системи, через яку Замовники та Постачальники працюють та укладають угоди. Всі дії учасників здійснюються через особистий кабінет на електронному майданчику. Загалом їх є 13 і кожен з них має певний рівень акредитації[4, с. 26-29].

Якщо брати до уваги найпопулярніші категорії серед держзамовлень по завершених закупівельних процедурах за лютий 2024 року:

- Фармацевтична продукція була лідером цього місяця, адже в цій категорії була 921 успішно завершена закупівлею;
- Медичні матеріали розташовуються на другому місці, адже вдало закуповувалися 761 раз;
- Нафта і дистилати вийшли в ТОП-3 із 666 завершеною процедурою запиту ціни пропозицій;
- Медичне обладнання та різні вироби медичного призначення закуповувалися 489 раз;
- Системи реєстрації медичної інформації та дослідне обладнання були успішно придбані 392 рази;
- Лікарські засоби для лікування хвороб нервової системи та захворювань органів чуття замикають перелік зі 283 вдало завершеними закупівлями [6].

Розглянемо детальніше електронні публічні закупівлі через систему Прозорро в Україні протягом останніх п'яти років на рисунку 2 (очікувана та поточні вартості закупівель) та на рисунку 3 (кількість укладених тендерів протягом 2019-2014рр).

Рис.2 Показники очікуваної та поточної вартості державних закупівель в системі Прозорро протягом 2019-2024 рр., млрд грн
Джерело: сформовано автором на [2].

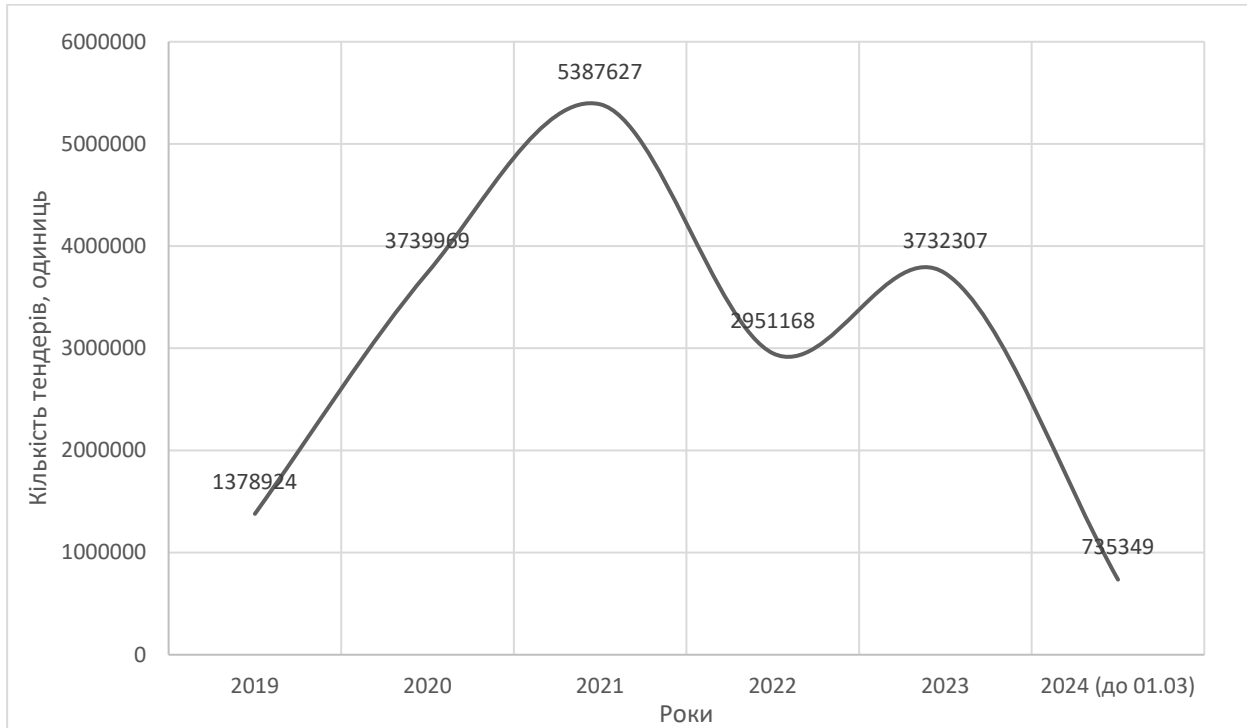

Рис. 3 Кількість укладених тендерів протягом 2019-2024 рр. через систему Прозорро, одиниць
Джерело: сформовано автором на [2].

Варто зазначити, що дані, починаючи з 2022 року, зображені у час повномасштабного вторгнення Росії в Україну. В цей період діють особливі нормативно-правові акти. Згідно з 169 постановою від 28.02.2022 року під час здійснення публічних закупівель замовниками, не всі закупівлі зображують у системи Prozorro задля безпеки інформації. Тобто здійснюються замовлення на оборонні та відновні потреби. Також дана постанова зазнавала багато змін. Публікація тих державних закупівель, які не відображуються зараз – буде здійснена після закінчення воєнного стану.

Як бачимо з рисунків 2 і 3, пік державних закупівель був у 2021 році і це видно як з кількості укладених угод, так і по їхніх вартостях. Проте також видно, що в 2022 році ситуація погіршилася, зважаючи на ситуацію в країні. В 2022 році становище публічних закупівель, починаючи з серпня, по кількостях тендерів знову почало відновлюватися.

Варто розглянути показник економії коштів в електронних публічних закупівлях через систему Прозорро на прикладі деяких закупівель, проведених у лютому 2024 року. Найбільше грошей зекономило АТ «Укрпошта» на офсетному папері, а саме 8 млн грн або 35%. За укладеними договорами ціна пачки цього паперу становить 122,75 грн в той час як в мережі ціни розпочинаються з 200 грн/уп. Ще однією закупівлею, на якій Військова

частина 3078 Нацгвардії України заощадила 14 млн грн у покупці 20 тис пар тактичних навушників. Поточна вартість тендеру становить 50 млн грн на відміну від 64,8 млн грн очікуваної вартості. Також в той період Виконавчий комітет Луцької міськради зекономив 1,5 млн грн або 11% у закупівлі квадрокоптерів Mavic. Поточна вартість одного БПЛА становить 195 тис грн, в той час як очікувана вартість – 200 тис грн.

Як бачимо, економія коштів на прикладі закупівель у лютому 2024 року є значною для економіки України в час війни. В цьому проявляється ефективність конкурентних торгів через систему Прозорро. Загалом, можна визначити економію коштів протягом кількох останніх років в Україні, а також у Львівській області. Показник економії коштів на електронних публічних закупівлях розраховуємо як очікувана вартість тендерів за вирахуванням поточної вартості за відповідний період (в даному випадку – рік). Розглянемо тенденцію на рисунку 4.

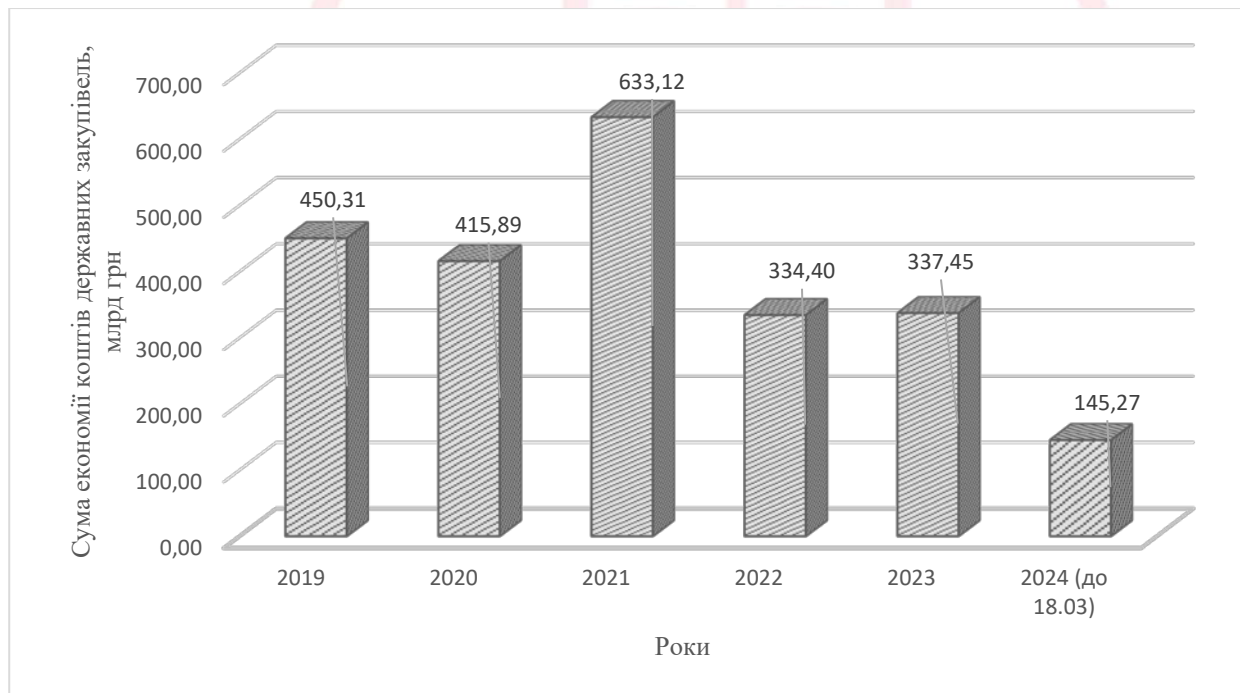

Рис.4 Динаміка економії коштів України від здійснення публічних закупівель через систему Прозорро протягом 2019-2024 рр., млрд грн
Джерело: сформовано автором на основі [2].

Варто зауважити, що порівняння даних за роками відбувається без врахування показника інфляції. Також бачимо, що найбільшої економії сфера публічних закупівель досягла у 2021 році, якраз в той період, коли економіка України вже адаптувалася до становища Covid-19.

Варто зазначити, що система не здатна повністю викоринити корупцію у сфері публічних закупівель чи протистояти необ'єктивному завищенню цінової пропозиції. Проте переведення на електронний процес дає змогу виявити та протидіяти незаконній діяльності, оскільки вся інформація про тендери є загальнодоступною.

Хоч багато хто і вважає, що система держзакупівель Prozorro є ідеально побудованою, проте досі існують схеми обходу та ухилення від закону. Учасники закупівель наживаються та багатіють державним майном і інколи вичислити порушення вкрай важко. Згідно статистичних даних, щорічно втрачається від 10 до 15% частки видатків державного бюджету, що становить від 35 до 50 мільярдів гривень через корупційні зловживання у секторі закупівель. До таких схем належать: змова учасників, ділення лотів на частини (допорогові закупівлі), підняття ціни після підписання договору, фіктивний демпінг, можлива спільна господарська діяльність або ж спільні контакти[6], прописання специфічних умов тендеру.

14 лютого 2024 року після проведення обшуку правоохоронні органи встановили, що ЛМКП «Львівводоканал» уклало угоду з ТОВ «ЕТА» на продаж товарів, а зокрема комплектний перетворювач частот за 1,3 млн грн, хоча ціна закупівлі складала близько 466 тис грн. Також було доведено, що «Львівводоканал» протягом 2022-2023 років без проведення тендеру уклав договори із ТОВ «ЕТА» на понад 25 млн грн[7, с. 64-65]. Цей приклад чітко описує змову учасників.

Насправді, випадків, схожих на цей приклад є досить багато, і держава таким чином втрачає кошти. І тут доцільно розглянути наступний спосіб ухилення від законодавства – допорогові публічні закупівлі. Це придбання замовником товарів, робіт і послуг, вартість яких є меншою за 50 тисяч гривень або суб'єктом підприємницької діяльності, що не є замовником в розумінні Закону України "Про публічні закупівлі", на будь-яку суму. Під час проведення допорогових закупівель створення тендерної документації, застосування кваліфікаційних та інших вимог до Постачальників є необов'язковим. Крім цього, немає чітких вимог до тендерної документації, і Замовник сам вирішує, прикріпляти ці документи до оголошення чи ні [8, с. 193]. Отже, зважаючи на ці твердження можна зрозуміти, що замовники ділять лоти на частини з метою приховати свої закупівлі. Для кращого розуміння перспектив розвитку досліджуваної галузі спрогнозуємо показник очікуваної вартості на 2024 рік за допомогою методу екстраполяції тренду. Для отримання достовірних даних використовую дані попередніх дев'яти років[2], зображую знайдені прогностні значення на рисунку 5.

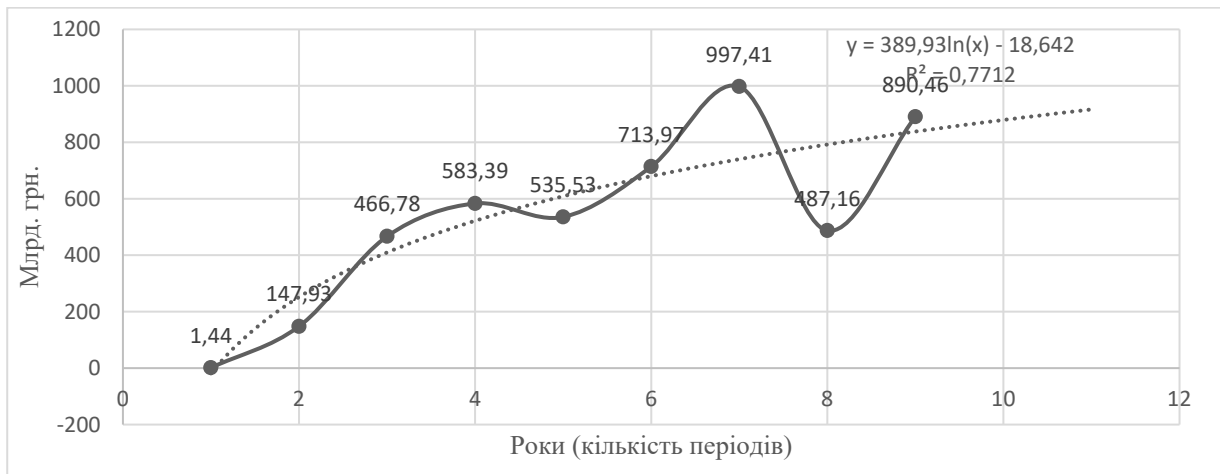

Рис.5 Графічне зображення поточної вартості публічних закупівель в Україні протягом 2015-2023 рр. та прогнозне значення на 2024 рік, млрд грн
Джерело: сформовано автором на [2].

Використовуючи вбудований функціонал програмного забезпечення Excel, прогноую значення поточної вартості публічних закупівель на 2024 рік, яке становить 879.2 млрд грн. Бачимо, що ця сума становить менше ніж у 2021 році, проте, зважаючи на стан в Україні, це доволі оптимальний прогноз.

Згідно зі Стратегією реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України, було виявлено низку проблем, які обумовили прийняття цієї стратегії. Ймовірно, найбільшою проблемою у сфері державних закупівель зараз є російсько-українська війна, яка спричинила уповільнення розвитку цієї галузі. Відповідно стратегія, яка реалізовувалася протягом 2016-2022 років була призупинена після вторгнення і проблема необхідності в подальшій гармонізації законодавства України з директивами ЄС щодо публічних закупівель, що також значною мірою впливає на надання державі статусу кандидата на членство ЄС – залишається відкритою. Крім того, сучасні реалії вимагають умов для ефективної реалізації проектів, пов'язаних з відбудовою України[9].

Загалом стратегія реформування публічних закупівель на 2024-2026 роки включає 7 цілей:

- гармонізація законодавства з директивами ЄС;
- розвиток інституційної структури;
- реалізація проектів відбудови України;
- професіоналізація публічних закупівель;
- розвиток системи Prozorro;

- залучення громадянського суспільства до розвитку сфери;
- міжнародне співробітництво у сфері публічних закупівель [10].

Відповідно від початку 2024 року уже встигли створити функціонал для закупівель за кошти донорів, який дозволяє сконструювати закупівлі з урахуванням їхніх вимог та правил та Мінекономіки затвердило новий професійний стандарт.

Висновки. Запроваджена система електронних публічних закупівель у 2016 році стала значним кроком у боротьбі з корупцією та неефективністю у цій сфері. Завдяки системі вдалося збільшити економію коштів, підвищити прозорість, збільшити конкуренцію. Незважаючи на успіхи, система ProZorro все ще має певні проблеми: корупція, яку вкрай складно повністю викоринити; відсутність обізнаності деяких підприємств; складність. Загалом, система ProZorro – це цінний інструмент для покращення публічних закупівель в Україні. Завдяки вдосконаленню системи та вирішенню наявних проблем, вона може стати ще більш ефективною та прозорою, що сприятиме кращому використанню бюджетних коштів та розвитку української економіки.

Література:

1. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII (у редакції від 23.01.2021). Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
2. Qlik Sense. Статистичний сайт. URL: <https://bi.prozorro.org/sense/app/2595af2b-985f-4771-aa36-2133e1f89df0/sheet/96f116b3-2b05-4eff-b7d7-400ff1231621/state/analysis>
3. ProZorro Інфобокс. Які етапи передбачає Закупівля? URL: <https://infobox.prozorro.org/faq/yaki-etapi-peredbachaye-zakupivlya>.
4. Романенко Є., Щокін Р. Реформування системи державних закупівель в Україні. Публічне урядування. 2016. № 4. С. 25-34.
5. Популярні корупційні схеми в публічних закупівлях. Блог UC.Market. URL: <https://blog.youcontrol.market/populiarni-korupsiini-skhiemi-v-publichnikh-zakupivliakh/>
6. Найуспішніші закупівлі в ProZorro Market: ТОП кейси за лютий 2024 року. Smart Tender. URL: <https://smarttender.biz/blog/view/nayuspishnishi-zakupivli-v-prozorro-market-top-keysi-za-lyutiy-2024-roku/>
7. Альциванович О. В. Міжнародний та європейський досвід уникнення корупційних ризиків під час здійснення публічних закупівель / Альциванович О. В., Цимбаленко Я. Ю. // Аспекти публічного правління. Том 6. № 10, 2018, С. 62–72.
8. Синютка Н.Г., Курило О.Б., Василюк Т.В. ProZorro: виклики для діджиталізації державних видатків в Україні. Молодий вчений. 2021. №1 (89). С.191-195.
9. Стратегія реформування системи публічних закупівель на 2024—2026 роки. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80#Text>
10. Куц А. Закупівлі майбутнього – які вони? Розглядаємо стратегію уряду. Transparency international Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/news/zakupivli-majbutnogo-yaki-vony-rozglyadayemo-strategiyu-uryadu/>
11. ProZorro. Як працює система Прозорро. URL: Про нас | ProZorro.
12. Валовий внутрішній продукт в Україні. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>

References:

1. Zakon Ukraïni “Pro publichni zakupivli” [The Law of Ukraine “On public procurement”]. (n.d). *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/922-19> [in Ukrainian].
2. Qlik Sense. *bi.prozorro.org* Retrieved from <https://bi.prozorro.org/sense/app/2595af2b-985f-4771-aa36-2133e1f89df0/sheet/96f116b3-2b05-4eff-b7d7-400ff1231621/state/analysis> [in English].
3. ProZorro Infoboks. Jaki etapi peredbachae Zakupivlja? [ProZorro Infobox. What are the stages of Procurement?]. *infobox.prozorro.org* Retrieved from <https://infobox.prozorro.org/faq/yaki-etapi-peredbachaye-zakupivlya>. [in English].
4. Romanenko, Є., Shhokin, R. (2016). Reformuvannya sistemi derzhavnih zakupivel' v Ukraïni [Reforming the public procurement system in Ukraine]. *Publichne urjaduvannya - Public administration*, 4, 25-34 [in Ukrainian].
5. Populjarni korupcijnni shemi v publichnih zakupivljah [Popular corruption schemes in public procurement. YC.Market Blog]. *blog.youcontrol.market* Retrieved from <https://blog.youcontrol.market/populiarni-korupsiini-skhiemi-v-publichnikh-zakupivliakh/> [in Ukrainian].
6. Najuspishnishi zakupivli v Prozorro Market: TOP kejsi za ljutij 2024 roku. Smart Tender [The most successful purchases in Prozorro Market: TOP cases for February 2024. Smart Tender]. *smarttender.biz* Retrieved from <https://smarttender.biz/blog/view/nayuspishnishi-zakupivli-v-prozorro-market-top-keysi-za-lyutiy-2024-roku/> [in Ukrainian].
7. Al'civanovich, O. V. (2018). Mizhnarodnij ta evropejs'kij dosvid uniknennja korupcijnih rizikiv pid chas zdijsnennja publichnih zakupivel' [International and European experience of avoiding corruption risks during public procurement]. *Aspekti publichnogo pravlinnja - Aspects of public governance*, 6, 10, 62–72 [in Ukrainian].
8. Sinjutka, N.G., Kurilo, O.B., Vasiljuk, T.V. (2021). ProZorro: vikliki dlja didzhitalizacii derzhavnih vidatkiv v Ukraïni [ProZorro: challenges for digitization of public expenditures in Ukraine]. *Molodij vchenij - A young scientist*, 1 (89), 91-195 [in Ukrainian].
9. Strategija reformuvannya sistemi publichnih zakupivel' na 2024—2026 roki []. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
10. Kuc, A. Zakupivli majbutn'ogo – jaki voni? Rozgljadaemo strategiju urjadu. Transparency international Ukraine [Procurement of the future - what are they? We are considering the government's strategy]. *ti-ukraine.org* Retrieved from <https://ti-ukraine.org/news/zakupivli-majbutnogo-yaki-vony-rozglyadayemo-strategiyu-uryadu/> [in Ukrainian].
11. ProZorro. Jak pracuje sistema Prozorro. URL: Pro nas | ProZorro.
12. Valovij vnutrishnij produkt v Ukraïni. Minfin [ProZorro. How the Prozorro system works]. *index.minfin.com.ua* Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> [in Ukrainian]

УДК 352

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-585-594](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-585-594)

Федорів Святослав Ігорович аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0009-0001-4577-8102>

КУЛЬТУРНІ ТА КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ: ГЕНЕЗА ПОНЯТЬ

Анотація. У статті досліджено еволюцію понять «культурні та креативні індустрії», описано історичний контекст, що сприяв їх становленню, та проаналізовано різницю між "культурними" та "креативними" індустріями.

Протягом останніх десятиліть культурні та креативні індустрії стали відігравати дедалі більшу роль, стимулюючи економічне зростання та розвиток суспільства. Незважаючи на те, що термін "культурні індустрії" з'явився у ХХ столітті, спочатку цей термін мав досить негативне значення, адже все ще піддавалася критиці масове виробництво та стандартизація культурних продуктів. Це могло призводити до гомогенізації культури та втрати її автентичності. Однак поступово набували іншого значення культурні індустрії, відображаючи зростаючу комерціалізацію сфери культури.

Така позиція піддалась істотній критиці через спрощене сприйняття впливу індустріалізації на мистецтво, адже індустріалізація не лише обмежує, але й відкриває нові творчі можливості. У статті виокремлено дослідження проблем ризиків, пов'язаних з інвестуванням у культурні індустрії. Висока вартість створення культурних продуктів, таких як фільми, музика та книги, робить їх інвестиційно небезпечними, адже успіх не гарантований. Це змушує творців та компанії зосереджуватися на "блокбастерах", які гарантують прибуток. Згодом до культурних індустрій почали відносити ті галузі, які займаються виробництвом, розповсюдженням та споживанням символічних текстів, на відміну від «мистецтва» та «дизайну».

Згодом, у зв'язку з розвитком нових технологій та зростанням значення інновацій, виник термін "креативні індустрії". Він підкреслює роль творчості та нових ідей як рушійної сили економічного розвитку. Креативні індустрії охоплюють ширший спектр видів діяльності, ніж культурні, і включають не лише виробництво культурних продуктів, але й дизайн, рекламу, маркетинг, розробку програмного забезпечення та інші сфери.

Було наголошено, що хоч поняття «культурні індустрії» та «креативні індустрії» інколи використовують як синоніми, між ними існує певна різниця. Культурні індустрії традиційно зосереджені на виробництві та розповсюд-

женні культурних продуктів, таких як фільми, музика, книги, твори мистецтва тощо. Креативні індустрії ж ширші за своїм охопленням і включають не лише виробництво, але й розробку нових ідей, інновацій та продуктів, що можуть мати як культурну, так і економічну цінність.

Ключові слова: культурні індустрії, креативні індустрії, творчість, економіка, економічний розвиток, культура, суспільство.

Fedoriv Svyatoslav Ihorovych PhD student of the Department of administrative and financial management of Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0009-0001-4577-8102>

CULTURAL AND CREATIVE INDUSTRIES: GENESIS OF THE CONCEPT

Abstract. In today's world, cultural and creative industries play an increasingly important role in stimulating economic growth and social development. However, the term "cultural industries" appeared in the 20th century, reflecting the growing commercialization of the cultural sphere. The author points out that initially, this term had a rather negative connotation, as some scholars criticized the mass production and standardization of cultural products. They believed this led to the homogenization of culture and the loss of its authenticity. However, cultural industries gradually acquired a different meaning, reflecting the growing commercialization of the cultural sphere.

Such a position has been subjected to significant criticism due to a simplified perception of the impact of industrialization on art, as industrialization not only limits but also opens up new creative possibilities. The author highlights the study of the risks associated with investing in cultural industries. The high cost of creating cultural products, such as movies, music, and books, makes them a risky investment because success is not guaranteed. This forces creators and companies to focus on "blockbusters" that guarantee profits. Later, cultural industries began to include those sectors involved in the production, distribution, and consumption of symbolic texts, as opposed to "art" and "design."

Subsequently, with the development of new technologies and the growing importance of innovation, the term "creative industries" arose. It emphasizes the role of creativity and new ideas as the driving force of economic development. Creative industries cover a wider range of activities than cultural industries and include not only the production of cultural products but also design, advertising, marketing, software development, and other fields.

The author emphasizes that although the concepts of "cultural industries" and "creative industries" are often used interchangeably, there is a certain difference

between them. Cultural industries have traditionally focused on the production and distribution of cultural products such as films, music, books, and works of art. Creative industries are broader in scope and include not only production but also the development of new ideas, innovations, and products that can have both cultural and economic value.

Keywords: cultural industries, creative industries, creativity, economy, economic development, culture, society.

Постановка проблеми. Після етапу індустріалізації та цифровізації термін «культурні індустрії» набуває значення не тільки виготовлення, розповсюдження предметів та послуг культури, але й комерціалізації. У час зміщення акцентів з економіки володіння на економіку спільного використання, культурні індустрії виступають яскравим прикладом, як власність може змінюватись. Відносно нещодавно до терміну «культурні індустрії» приєднався ще й термін «креативні індустрії», що призвело до певної плутанини щодо співвідношення цих понять. Часто креативні індустрії називають культурними індустріями та ототожнюють їх. Проте, між ними все ж таки є певна різниця. Очевидно, відмінності між поняттями «культурні та креативні індустрії» криються не лише в площині семантики, але й у різному теоретичному підґрунті та політичному контексті [1, С. 552].

Креативна економіка вже давно ототожнюється з конкурентноздатною та інноваційною. Креативні індустрії з одного боку фокусуються навколо культурних індустрій, однак це питання є дещо ширшим і передбачає включення в себе широкого кола рішень щодо їх комерціалізації та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням становлення та розвитку культурних та креативних індустрій присвячено праці таких зарубіжних вчених, як: М. Хоркгаймер, Т. Адорно [1], Дж. О'Коннор [2], Н. Гарнхам [3], Д. Гезмондальг [4, 5], Дж. Хокінс [6] та ін. Українські науковці, зокрема Маруховська-Картунова О.О. [7], Подольчак Н. Ю. [8], Мазуренко В. П. [9], Щеглюк С. Д. [10] та ін. акцентують свою увагу лише певною мірою на культурних індустріях, зосереджуючись саме на креативних індустріях як основі креативної економіки. Саме тому важливо дослідити генезис понять «культурні індустрії» та «креативні індустрії». Норман Вірзба вважає великою проблемою той факт, що індустріалізація та комерціалізація змінюють елемент творчості і на якомусь етапі можуть пригнічувати його. Це блокує здатність до креативного мислення, що гальмує формування інновацій. Останні, в свою чергу, провокують економічні цикли, сприяють економічному розвитку [11]. Харле, Массон та Вейл наголошують на тому, що для революції 4.0 для креативних індустрій як ніколи потрібен якісний інноваційний менеджмент [12].

Загалом у науковій літературі досить широкий діапазон дискусійних питань щодо оптимізації креативних індустрій, їх відмінностей від креативних. Саме тому важливо дослідити генезис понять «культурні індустрії» та «креативні індустрії».

Мета статті — дослідження походження термінів "культурні індустрії" та "креативні індустрії", виявлення основних культурних та соціально-економічних факторів, що вплинули на їх становлення.

Виклад основного матеріалу. Важливість культурних та креативних індустрій зумовлена двома основними факторами. По-перше, вони створюють умови для виявлення, розкриття та поширення творчості людей – у всьому її розмаїтті та складності соціальних і культурних значень. Таким чином культурні та креативні індустрії уможливають дослідження життя. По-друге, вони виступають одним із способів накопичення та розподілу ресурсів. Тому і культурні та креативні індустрії цікавлять нас подвійно – культурно та економічно [13, С. 35].

Первинне використання терміну «культурні індустрії» було однозначним і здебільшого принизливим, адже відображало занепокоєння Адорно та Хоркхаймера [1] у зв'язку з розширеною комерціалізацією людської творчості. Макс Хоркхаймер і Теодор В. Адорно були провідними інтелектуалами, пов'язаними з Франкфуртською школою, групою мислителів під впливом марксизму, які критикували різні аспекти сучасного суспільства, включаючи масову культуру та капіталізм.

Хоркхаймер і Адорно стверджують, що сучасні капіталістичні суспільства виробляють і поширюють культурні продукти як товари для масового споживання. Вони описують «культурні індустрії» як систему масового виробництва та розповсюдження культурних товарів, включаючи фільми, музику, літературу та інші форми розваг. Культурна індустрія працює на основі прибуткових мотивів і має на меті стандартизувати культурні продукти, щоб зацікавити якнайширшу аудиторію, що призводить до гомогенізації та комодифікації культури.

Вчені акцентують на тому, що культурна індустрія сприяє стандартизованому та формульованому підходу до культурного виробництва, наголошуючи на знайомому та легко засвоюваному вмісті над оригінальністю та критичним залученням. Ця стандартизація призводить до комерціалізації культури, зводячи художнє вираження до простих товарів для масового споживання. Відтак, культурна індустрія підтримує певну форму масового обману, представляючи спотворений і ілюзорний образ реальності, зміцнюючи домінуючі ідеології та приховуючи основні механізми соціального контролю [1].

Фактично, Адорно заперечує цінність культурних індустрій, адже «в умовах монополії (великих корпорацій) вся масова культура ідентична...

Фільми та радіо більше не претендують на мистецтво. Вони тепер не що інше, як бізнес, як ідеологія для легітимізації сміття, яке вони (монополії) навмисно виробляють» [1, С.95].

В свою чергу французький соціолог Бернар М'єж вважає погляди критиків масової культури (особливо Адорно та Хоркхаймера) щодо впливу індустріалізації на виробництво культурних символів надто спрощеними, а особливо ідеєю про те, що індустріалізація позбавляє митців їхньої творчості, а мистецтво — його критичної функції. М'єж зазначає, що індустріальна технологія, змінюючи та навіть обмежуючи певні форми мистецтва, також відкриває нові творчі шляхи [14, С.1629].

Ніколас Гарнхем, відомий британський медіа-дослідник, у своїх працях значну увагу приділяє темі нарощування капіталу культурними індустріями, зокрема медіа. Проблема полягає у високих ризиках, пов'язаних з інвестуванням у цю сферу, адже навіть за наявності значних промоційних та маркетингових бюджетів, важко передбачити, які саме продукти (фільми, ТВ програми чи книги) або творці (актори, музиканти, письменники) досягнуть успіху. Створення культурних благ є досить затратним, адже будь-який запис, зйомки фільму чи написання книги потребують значних фінансових та часових ресурсів. Відтак, творці та компанії можуть бути змушені зосереджуватися на створенні продуктів, які гарантовано матимуть високий попит і прибуток, фактично вкладаючи гроші у створення «мега-хіта», «блокбастера», доходи від яких перевищать неминучі втрати [3].

Ці ж аргументи знайшли підтримку у Девіда Гесмондгальга, британського соціолога, який також підкреслює залежність культурних індустрій від «великих хітів», щоб компенсувати витрати на невдачі. До того ж, така зосередженість на успіху породжує потребу в повторенні таких елементів, як зіркові актори, жанри, франшизи та ін. Девід Гесмондгальг в праці «Культурні індустрії» відносить до культурних індустрій ті галузі, які пов'язані з виробництвом, розповсюдженням та споживанням символічних текстів. Це дозволяє йому відрізнити цей сектор від «мистецтва», чії продукти, як правило, поодинокі чи обмежені та/або представлені в живих форматах, і від «дизайну», чії продукти мають більше функціональне, а не символічне значення [5].

Кейт Оклі та Джастін О'Коннор виділяють три ключові аспекти культурних індустрій: По-перше, «культурні індустрії» мають перевагу використання слова «культура». Яким би невловимим не був цей термін, він позначає колективний простір, у якому діє певний набір цінностей, які відрізняються від «економічних». По-друге, культурні індустрії — це не лише продуктивне зіставлення культури та економіки, але, зокрема, традиційного мистецько-центричного способу культурного виробництва з масовим

індустріалізованим виробництвом. Зосереджуючись на специфіці масового виробництва культурних товарів, не скасовуючи ні «культуру», ні «індустрію» через їхню протилежність. По-третє, хоча зв'язок між культурою та економікою, або виробництво культури як товару, було вирішальним, це було лише частиною переосмислення ролі культури в сучасному капіталістичному суспільстві [2, С.10].

Нові інформаційні технології та «нова економіка», що виникла в інтернет-просторі та базувалася на інтелекті, а її додана вартість породжувалась ідеями, що перетворювались на інновації, винаходи та авторські права сприяли формуванню нового виду економічної діяльності — креативних індустрій [15]. Включення даного терміну до понятійно-категоріального апарату публічних структур було необхідним і пов'язане із активним розвитком галузей економіки, де «ідея» та «творчий потенціал» стали основою їхньої успішності, а не традиційні ресурси чи об'єкти такі, як «земля», «праця», «капітал» [8].

Вперше на офіційному рівні термін «креативні індустрії» був вжитий урядом Об'єднаного Королівства у 1998 році, коли Департамент культури, медіа та спорту Великобританії опублікував документ Картографування креативних галузей та перейменував культурні індустрії в креативні. *Відповідно до цього документу креативні індустрії – діяльність, що спирається на особисту креативність, майстерність і талант, та мають потенціал до створення багатства і робочих місць.* До креативних індустрій належить 13 креативних сфер економіки – реклама, архітектура, ринок мистецтв та антикваріату, ремесла, дизайн, дизайнерська мода, кіно, інтерактивне програмне забезпечення для дозвілля, музика, виконавське мистецтво, видавнича справа, програмне забезпечення, телебачення та радіо [16].

Політичний консультант та журналіст Джон Хокінс у своїй основоположній праці «Креативна економіка: як люди заробляють гроші на ідеях» (2001) визначає креативні індустрії як «ті сектори, які походять від індивідуальної творчості, навичок і таланту і які мають потенціал для багатства та створення робочих місць завдяки використанню інтелектуальної власності» [6, С.8].

Флорида стверджує, що поки більшість теорій схильні розглядати трансформацію як щось, що трапляється з людьми, насправді найбільших змін зазнає суспільство, адже ми цього прагнемо і рушійною силою таких змін є «піднесення креативності як ключового фактора нашої економіки та суспільства» [17, С.4]. Таким чином, зміна акценту на креативність призвела до створення «нового креативного класу», до якого належать близько 30% усіх працевлаштованих громадян США у сферах науки, інженерії, архітектури,

дизайну, освіти, науки, мистецтва, а також бізнесу та фінансів, права, охорони здоров'я та суміжних галузей.

Ще однією істотною спробою обґрунтувати роль креативних індустрій стало дослідження групи вчених з Австралії. Джон Хартлі та Стюарт Канінгем вважають, що введення терміну «креативні індустрії» є ключовим елементом в культурній політиці та необхідним в культурній освіті. По-перше, це дає можливість вийти за рамки елітарного марнотратства субсидій на мистецтво. По-друге, термін «креативні індустрії» виходить за межі концепції «культурних індустрій», що, на думку вчених, асоціюється зі застарілою мистецьки-орієнтованою формою культурної політики. Навпаки, на їх думку термін «креативні індустрії» відповідає політичному, культурному та технологічному ландшафту глобалізації, новій економіці та інформаційному суспільству [18].

Закон України «Про культуру» дає наступне визначення креативних індустрій: «Креативні індустрії - види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості і робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження» [19]. Види економічної діяльності, які належать до креативних індустрій визначені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 № 265-р «Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій». Цим розпорядженням передбачені 34 види економічної діяльності, серед яких виробництво ювелірних виробів та біжутерії, виробництво музичних інструментів, видавництво книг, газет та журналів, видання комп'ютерних ігор та програмного забезпечення, виробництво, компонування та розповсюдження відеофільмів та телевізійних програм, архітектура, театральна та концертна діяльність та ін. [20]. Очевидно, що при розробці вищезазначених нормативно-правових актів враховано закордонний досвід, адже в основу креативних індустрій законодавець заклав поєднання креативності/ творчості, інновацій та створення доданої вартості і робочих місць.

Однак відкритим залишається питання, наскільки штучний інтелект та цифровізація можуть впливати на креативні індустрії, які правові та регуляторні аспекти потрібні для розвитку цих індустрій та який економічний та соціальний вплив мають культурні та креативні індустрії. Дані питання будуть досліджуватись у наступних працях.

Висновки. Культурні та креативні індустрії є невід'ємною частиною сучасного життя. По-перше, вони створюють умови для виявлення, розкриття та поширення людської творчості, що сприяє особистому і суспільному розвитку. По-друге, ці індустрії є важливими механізмами накопичення та розподілу ресурсів, що забезпечує економічну стабільність та зростання. Загалом, культурні індустрії пройшли шлях від повного обезцінення через

занепокоєння певних науковців щодо комерціалізації творчості до визнання їх економічної та культурної цінності у сучасному капіталістичному суспільстві. Термін "креативні індустрії" з'явився пізніше, щоб підкреслити роль творчості та інновацій у цих секторах, а креативність визнано рушійною силою економічного зростання та розвитку. До креативних індустрій належать ті галузі, де створення продукту або послуги відбувається через креативне/творче вираження з метою створення доданої вартості та робочих місць. Креативні індустрії є однією зі складових, які впливають на формування креативної економіки, однак це питання, як і багато інших потребують окремого дослідження.

Література:

1. Horkheimer, M., Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments*. Translated by Edmund Jephcott. Edited by Gunzelin Schmid Noerr. Stanford University Press.
2. Oakley, K., & O'Connor, J. (2015). *The cultural industries: An introduction*. In K. Oakley & J. O'Connor (Eds.), *The Routledge companion to the cultural industries*. Routledge.
3. Garnham, N. (2001). *Afterword: The cultural commodity and cultural policy*. In S. Selwood (Ed.), *The UK cultural sector*. Policy Studies Institute. pp.445-458.
4. Hesmondhalgh, D.J (2008) *Cultural and Creative Industries*. In: *The SAGE handbook of cultural analysis*. Sage Publications Ltd, pp. 552-569.
5. Hesmondhalgh, D. (2013a) *The Cultural Industries*. London: Sage.
6. Howkins, J. (2013). *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. Penguin Books. 280 p.
7. Маруховська-Картунова О.О. Розвиток сфери культурних та креативних індустрій в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Український мистецтвознавчий дискурс*. Спецвипуск. 2022. С. 28-39. URL: <http://uad-jrnl.nau.in.ua/index.php/uad/article/view/72/65>
8. Подольчак Н.Ю., Левицька Я.В. Поняття та структура креативних індустрій в державному управлінні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. Випуск 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2256>
9. Мазуренко В.П., Копійка Д.В. Національні та глобальні виміри розвитку креативної економіки. *Молодий вчений*. No 8 (60). 2018. С.200-205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_8%281%29__48
10. Щеглюк С. Д. Особливості розвитку креативної індустрії України: перспективні форми просторової організації. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2017. Вип. 6(128). С. 143-150. URL: http://ird.gov.ua/sep/doi/sep2017.06.150_u
11. Wirzba, N. (2021) *Called to Creativity*. In: *This Sacred Life: Humanity's Place in a Wounded World*. Cambridge University Press, pp. 212-254.
12. Harlé, H., Le Masson, P., & Weil, B. (2021). *A model of creative heritage for industry: Designing new rules while preserving the present system of rules*. *Proceedings of the Design Society*, pp.141-150.
13. Banks, M. (2015). *Valuing cultural industries*. In K. Oakley & J. O'Connor (Eds.), *The Routledge companion to the cultural industries*, pp. 17-27.
14. Ryan, J. (1990). *Review on The Capitalisation of Cultural Production*. by Bernard Miede. *American Journal of Sociology*. Vol.95. No.6, pp.1628-1630.

15. The Creative Economy. (2021). Policy Circle. URL: <https://www.thepolicycircle.org/minibrief/the-creative-economy/>
16. Creative Industries Mapping Document. (1998). Department for Culture, Media and Sport (UK). URL: <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-1998>
17. Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
18. Hartley, J. and Cunningham, S. (2002). Creative industries: from blue poles to fat pipes (Case Study 1), *Humanities and Social Sciences Futures*, p.16.
19. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 24. ст.168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
20. Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.04.2019 р. № 265-р. Урядовий кур'єр. 2019. №90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-p#Text>

References:

1. Horkheimer, M., Adorno T.W. (2002). *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments*. Translated by Edmund Jephcott. Edited by Gunzelin Schmid Noerr. Stanford University Press [in English].
2. Oakley, K., & O'Connor, J. (2015). The cultural industries: An introduction. In K. Oakley & J. O'Connor (Eds.), *The Routledge companion to the cultural industries*. Routledge [in English].
3. Garnham, N. (2001). Afterword: The cultural commodity and cultural policy. In S. Selwood (Ed.), *The UK cultural sector*. Policy Studies Institute. pp.445-458 [in English].
4. Hesmondhalgh, D.J (2008) *Cultural and Creative Industries*. In: *The SAGE handbook of cultural analysis*. Sage Publications Ltd, pp. 552-569 [in English].
5. Hesmondhalgh, D. (2013a) *The Cultural Industries*. London: Sage [in English].
6. Howkins, J. (2013). *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*. Penguin Books. 280 p [in English].
7. Marukhovska-Kartunova, O.O. (2022). Rozvytok sfery kulturnykh ta kreatyvnykh industrii v Ukraini v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv [Development of cultural and creative industries in Ukraine in the context of European processes]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs — Ukrainian Art Discourse*, Special Issue, 28-39. Retrieved from <http://uad-jrnل.nau.in.ua/index.php/uad/article/view/72/65> [in Ukrainian].
8. Podolchak, N.Iu., Levytska, Ya.V. (2021). Poniattia ta struktura kreatyvnykh industrii v derzhavnomu upravlinni [The concept and structure of creative industries in public administration]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok — Public administration: improvement and development*, 10. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2256> [in Ukrainian].
9. Mazurenko, V.P., Kopyika, D.V. (2018). Natsionalni ta hlobalni vymiry rozvytku kreatyvnoi ekonomiky [National and global measures of the development of creative economy]. *Molodyi vchenyi — Young Scientist*, 8 (60), 200-205. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_8%281%29__48[in Ukrainian].
10. Sheheliuk, S. D. (2017). Osoblyvosti rozvytku kreatyvnoi industrii Ukrainy: perspektyvni formy prostorovoi orhanizatsii [Features of development of creative industry of Ukraine: perspective forms of spatial organization]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy — Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 6(128), 143-150. Retrieved from http://ird.gov.ua/sep/doi/sep2017.06.150_u [in Ukrainian].
11. Wirzba, N. (2021) *Called to Creativity*. In: *This Sacred Life: Humanity's Place in a Wounded World*. Cambridge University Press, pp. 212-254 [in English].

12. Harlé, H., Le Masson, P., & Weil, B. (2021). A model of creative heritage for industry: Designing new rules while preserving the present system of rules. *Proceedings of the Design Society*, pp.141–150 [in English].
13. Banks, M. (2015). Valuing cultural industries. In K. Oakley & J. O'Connor (Eds.), *The Routledge companion to the cultural industries*, pp. 17-27 [in English].
14. Ryan, J. (1990). Review on The Capitalisation of Cultural Production. by Bernard Miede. *American Journal of Sociology*. Vol.95. No.6, pp.1628-1630 [in English].
15. The Creative Economy. (2021). Policy Circle. Retrieved from <https://www.thepolicycircle.org/minibrief/the-creative-economy/> [in English].
16. Creative Industries Mapping Document. (1998). Department for Culture, Media and Sport (UK). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-1998> [in English].
17. Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books [in English].
18. Hartley, J. and Cunningham, S. (2002). Creative industries: from blue poles to fat pipes (Case Study 1), *Humanities and Social Sciences Futures* [in English].
19. Pro kulturu : Zakon Ukrainy vid 14.12.2010 r. № 2778-VI [Law of Ukraine on culture from December 14 2010 № 2778-VI]. (2011) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, № 24, 168. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> [in Ukrainian].
20. Pro zatverdzhennia vydiv ekonomichnoi diialnosti, yaki nalezhat do kreatyvnykh industrii : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.04.2019 r. № 265-r [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of types of economic activity that belong to creative industries].(2019). *Uriadovyi kurier — Government Courier*, №90. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-p#Text> [in Ukrainian].

УДК 351[37.07:005.2]

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-595-606](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-595-606)

Шліхтенко Лідія Анатоліївна аспірантка кафедри державного управління та адміністрування, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», заступник директора з виховної роботи Комунального закладу «Вінницький ліцей № 6», 21009, м. Вінниця, вул. Стрілецька, 12, тел.: (093)131-10-20, <https://orcid.org/0009-0009-7642-046X>

МОДЕЛЬ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті представлено авторську модель механізмів державного управління в системі загальної середньої освіти. З'ясовано, що створення чіткої моделі механізмів державного управління закладами середньої освіти сьогодні є важливим питанням. Визначено сутність механізмів державного управління в системі загальної середньої освіти, що полягає в їхньому розумінні як системи ієрархічної вертикалі, яка передбачає взаємоузгоджену сукупність управлінських органів та виконавчих засобів, спрямованих на забезпечення динамічного розвитку освітньої галузі суспільства з урахуванням громадсько-державного впливу на регіональному рівні.

До структурної моделі механізмів автор статті відносить: мету, суб'єктів і об'єктів управління, саму структуру (побудову) моделі механізмів, методи, важелі, засоби і способи та фактори впливу, стимули, практичні заходи тощо.

Під час дослідження було вивчено механізми управління в галузі загальної середньої освіти в низці закладів загальної середньої освіти Вінницької територіальної громади. Зокрема, базою експериментального вивчення стали Комунальний заклад Вінницький ліцей № 6, Комунальний заклад Вінницький ліцей № 20, Комунальний заклад Вінницький ліцей № 3, Комунальний заклад Вінницька початкова школа № 5, Комунальний заклад Вінницький ліцей № 29 м. Вінниці.

Метою запропонованої моделі механізмів державного управління в системі закладів загальної середньої освіти (на прикладі Вінницької територіальної громади) є забезпечення високого рівня злагодженого функціонування всіх ланок освітніх закладів означеного рівня.

Об'єктом управління в закладі загальної середньої освіти є освітній та управлінський процес, який здійснюється на засадах співробітництва та партнерства.

Суб'єктами управління визначені: адміністрація навчального закладу, педагогічний колектив, учні, батьки, представники громадськості.

Запропонована модель має на меті оптимізувати невирішені завдання щодо взаємодії державних органів управління з освітніми закладами на регіональному рівні.

Ключові слова: система загальної середньої освіти, механізми державного управління, модель, регіональний рівень.

Shlichenko Lidia Anatoliivna graduate student of the Department of Public Administration and Administration, Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", Deputy Director for Educational Work of the Municipal Institution "Vinnytsia Lyceum № 6", 12 Striletska St., Vinnytsia, 21009, tel.: (093)131-10-20, <https://orcid.org/0009-0009-7642-046X>

MODEL OF STATE ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE GENERAL SECONDARY EDUCATION SYSTEM

Abstract. The article presents the author's model of state management mechanisms in the general secondary education system. It was found that the creation of a clear model of mechanisms of state management of secondary education institutions is an important issue today. The essence of state management mechanisms in the system of general secondary education is determined, which consists in their understanding as a system of a hierarchical vertical, which provides for a mutually coordinated set of management bodies and executive means aimed at ensuring the dynamic development of the educational sector of society, taking into account public-state influence at the regional level.

The author of the article refers to the structural model of mechanisms: the purpose, subjects and objects of management, the very structure (construction) of the model of mechanisms, methods, levers, means and methods and factors of influence, incentives, practical measures, etc.

During the research, management mechanisms in the field of general secondary education in a number of general secondary education institutions of the Vinnytsia territorial community were studied. In particular, the base of the experimental study was Communal Institution Vinnytsia Lyceum No. 6, Communal Institution Vinnytsia Lyceum No. 20, Communal Institution Vinnytsia Lyceum No. 3, Communal Institution Vinnytsia Elementary School No. 5, Communal Institution Vinnytsia Lyceum No. 29 of Vinnytsia.

The purpose of the proposed model of state management mechanisms in the system of general secondary education institutions (on the example of the Vinnytsia territorial community) is to ensure a high level of coordinated functioning of all links of educational institutions of the specified level.

The object of management in the institution of general secondary education is the educational and management process, which is carried out on the basis of cooperation and partnership.

The subjects of management are defined as: the administration of the educational institution, the teaching staff, students, parents, representatives of the public.

The proposed model aims to optimize the unresolved tasks regarding the interaction of state management bodies with educational institutions at the regional level.

Keywords: system of general secondary education, state management mechanisms, model, regional level.

Постановка проблеми. В умовах проведення реформування системи національної освіти особливої актуальності набуває проблема ефективності загальної середньої освіти через удосконалення діючих та запровадження нових механізмів державного управління. Важливим питанням сьогодні є створення чіткої моделі механізмів державного управління закладами середньої освіти. Ми вважаємо, що така модель має ґрунтуватися на розумінні закладу середньої освіти як сфери збагачення в ньому людського капіталу учнів. У рамках системної динаміки стосовно системи закладу загальної середньої освіти механізми державного управління виявляються регуляторами потоків (темпів) системи закладу загальної середньої освіти (підготовка учителів, розроблення контенту закладу загальної середньої освіти, соціально-економічний статус учнів, фінансування), зміна яких регулює рівні системи закладу загальної освіти як «Soft»-системи (тобто якісні інтегральні характеристики людського капіталу випускників і учителів, інфраструктури і навчального середовища, якість контенту, що вноситься у суспільство через заклад загальної середньої освіти). При цьому важливо враховувати, на нашу думку, і державно-громадський механізм управління системою освіти в умовах сучасного реформування освітньої галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси моделювання в освітніх системах широко досліджували такі вчені як В. Бондар, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, І. Жерносек, Л. Калініна, В. Маслов, О. Онаць, О. Пастовенський, О. Тягушева та інші. Науковці детально обґрунтовують власне розуміння та підходи до визначення механізмів управління освітніми закладами.

Зокрема, О. Пастовенський розробив і науково обґрунтував структуру й зміст складників моделі системи управління ЗСО регіону на концептуальних засадах управління за такими модулями: методологічний, теоретичний, структурно-змістовий, функціонально-технологічний та критеріально-оціночний [1, с. 41].

В. Грабовський також досліджував регіональний аспект базової моделі управління загальною середньою освітою, наголошуючи при цьому на важливості державно-громадського механізму державного управління. На його переконання, для організації системи загальної середньої освіти в регіоні (зокрема, районі) необхідно на підставі нормативних документів та наукових джерел, які визначають кількість і нормативний якісний стан закладів освіти, змодельовати системи й підсистеми та їхні структурні компоненти. Для забезпечення управлінської взаємодії моделюється дві системи – цільова та система забезпечення [2, с. 91-93].

Мета статті – полягає в обґрунтуванні авторської моделі механізмів державного управління в системі загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашого дослідження «механізми державного управління в системі загальної середньої освіти» розуміємо як систему ієрархічної вертикалі, яка передбачає взаємоузгоджену сукупність управлінських органів та виконавчих засобів, спрямованих на забезпечення динамічного розвитку освітньої галузі суспільства з урахуванням громадсько-державного впливу на регіональному рівні.

Щоб зрозуміти суть механізмів державного управління в освітній галузі, ми спробували створити власну модель механізмів державного управління в системі загальної середньої освіти. Структурна модель таких механізмів є важливим елементом у розробленні концептуальних засад механізмів державного управління в галузі загальної середньої освіти. До структурної моделі механізмів нами віднесено: мету, суб'єктів і об'єктів управління, саму структуру (побудову) моделі механізмів, методи, важелі, засоби і способи та фактори впливу, стимули, практичні заходи тощо.

Під час дослідження нами було вивчено механізми управління в галузі загальної середньої освіти в низці закладів загальної середньої освіти Вінницької територіальної громади. Зокрема, базою експериментального вивчення стали Комунальний заклад Вінницький ліцей № 6, Комунальний заклад Вінницький ліцей № 20, Комунальний заклад Вінницький ліцей № 3, Комунальний заклад Вінницька початкова школа № 5, Комунальний заклад Вінницький ліцей № 29 м. Вінниці.

Метою запропонованої моделі механізмів державного управління в системі закладів загальної середньої освіти (на прикладі Вінницької територіальної громади) є забезпечення високого рівня злагодженого функціонування всіх ланок освітніх закладів означеного рівня.

Об'єктом управління в закладі загальної середньої освіти є освітній та управлінський процес, який здійснюється на засадах співробітництва та партнерства.

Суб'єктами управління визначені: адміністрація навчального закладу, педагогічний колектив, учні, батьки, представники громадськості.

Важливе місце, на нашу думку, в моделі механізмів державного управління в галузі загальної середньої освіти займають організаційні механізми. За призначенням організаційні механізми управління розвитком системи загальної середньої освіти як складноорганізованою соціальною системою ми поділяємо на: організаційно-інструментальні (форми й методи, технології, методи, важелі, засоби і способи та фактори впливу, стимули, практичні заходи); процесуальні (зміст і структура освітнього процесу, управлінський процес, інноваційний процес тощо). При цьому особлива увага приділялася стимуляції самостійної розумової діяльності (виявлення і засвоєння мислительних дій, придатних для розв'язання певних завдань); стимулюванню дослідницької активності (виявлення реального через знаходження доцільних дій на основі особистісного підходу, дослідження спроб, помилок відомих винахідників); організації пізнавальної активності, управління розумовою діяльністю; формуванню навичок прийняття рішень шляхом використання різноманітних вправ та проведення тренінгів.

Щодо підвищення якості освітнього процесу, то організаційні механізми передбачають: альтернативні форми організації освітнього процесу, безкоштовні гуртки при навчальних закладах, забезпечення навчальних закладів системними адміністраторами, мультимедійним обладнанням, проведення безкоштовних екскурсій по регіону (зокрема, м. Вінниця), в тому числі, навчальних, надання ставок психологів та соціальних педагогів у кожний навчальний заклад; сучасне навчально-методичне забезпечення кабінетів природничих, фізико-математичних дисциплін; електронних бібліотек; системи дистанційного навчання; обладнання сучасних спортивно-оздоровчих комплексів; забезпечення кожного навчального закладу якісним харчуванням, ставками лікаря, медсестри, інструктора з лікувальної фізкультури, диспансеризації учнів на базі навчальних закладів тощо.

Реалізація функціонування організаційних механізмів державного управління в галузі загальної середньої освіти передбачає навчання педагогічних працівників у магістратурі, підвищення кваліфікації шляхом самоосвіти, проведення різноманітних семінарів-тренінгів, конференцій та інших форм формування й розвитку професійної компетентності адміністрації та педагогічних працівників освітнього закладу.

У закладах загальної середньої освіти Вінницької територіальної громади, які взяли участь у нашому експериментальному дослідженні, відбуваються підготовка та підвищення кваліфікації керівників та вчителів освітніх закладів міста Вінниця, використовуються реальні організаційні механізми державного управління формальною та неформальною освітою.

При цьому забезпечується орієнтація на профіль управлінця-лідера, а також розробляються рамки компетенції підвищення лідерського потенціалу вчителів освітніх закладів.

Одним із важливих аспектів у організації освітнього процесу є організація профільного навчання учнів старшої школи. Профільне навчання має на меті диференціацію навчання учнів відповідно до їхніх нахилів і здібностей, професійного самовизначення ще під час навчання у школі, формування у них ключових компетентностей. Вибору учнем профілю навчання у старшій школі мають передувати допрофільна орієнтація та навчання. Нас цікавила позиція керівників ЗЗСО щодо термінів початку допрофільного навчання. Досліджувалися такі питання: початок допрофільного навчання (з 8-го класу – 16,2%; з 5-го класу – 13,1%; з 7-го класу – 9,5%; з 9-го класу – 6,6%; з 6-го класу – 2,6%; 1-4 класи – 0,7 %; інше – 1,1%); форма допрофільного навчання (поглиблене вивчення предметів – 47,7 %; психолого-педагогічна робота з дітьми – 40,6%; курси за вибором – 36%; факультативи – 24 %). Нас цікавила також думка керівників щодо вимог до вчителя профільної школи (поглиблене знання предмета – 71,2%; володіння інноваційними технологіями навчання і виховання – 63,5%; навички організації пізнавальної діяльності школярів – 55,1%; навички організації спецкурсів – 44,2 %).

Керівники (адміністрація) закладів загальної середньої освіти у процесі експериментальної роботи визначали організаційні механізми ефективного управління своїм саморозвитком: уміння керувати собою; встановлювати чіткі власні цілі; необхідність акцентів на постійному особистісному і професійному зростанні; навички раціонально розв'язувати управлінські проблеми демократичним способом; розуміння особливостей управлінської праці; новаторство й здатність до інновацій; здатність впливати на оточення (лідерство); здатність формувати ефективні робочі групи; уміння навчати й розвивати підлеглих; уміння співпрацювати з громадськістю та ін.

Якісне функціонування та розвиток закладів загальної середньої освіти неможливе без фінансово-економічних механізмів, які передбачають, зокрема, створення позитивного іміджу педагогічної праці, підвищення заробітної плати, соціальний захист, підтримка молодих учителів, надання соціального житла, пільг в оплаті комунальних послуг, забезпечення медичного страхування, юридичного захисту, стажування вчителів (у тому числі за кордоном), вибір способів і місця підвищення кваліфікації кожним вчителем і керівником закладу освіти.

Як доводить ефективний досвід керівників (адміністрації) експериментальних шкіл і зарубіжний досвід здійснення фінансово-економічної

діяльності в школах, за економічно-правовим статусом заклад загальної середньої освіти має бути юридичною особою, в якому діє реальна автономія. Академічна автономія передбачає право на самостійне планування роботи, вирішення питань освітнього процесу; організацію науково-дослідної роботи, розроблення авторських освітніх програм або вільний вибір освітніх програм, право вибору методів; шляхів використання власних методик, право вибору підручників та іншого навчально-методичного забезпечення, доступ до інформаційних ресурсів тощо.

Організаційна автономія передбачає право на розроблення проекту статуту закладу, пропозицій щодо змін до статуту, затвердження штатного розпису в межах встановленого фонду заробітної плати, прийняття на роботу та звільнення педагогічних та інших працівників, у тому числі за контрактом.

Фінансова автономія передбачає відповідно до форми власності закладу середньої освіти як юридичної особи вирішувати питання економічної діяльності, публічне формування бюджету та публічне звітування, планування та виконання фінансових планів, самостійне використання всіх видів асигнувань, право закладу на встановлення надбавок та премій працівникам, стипендій учням тощо.

Дослідження стану використання механізмів державного управління в освітній галузі в сучасних умовах набуває особливого значення для випереджального розвитку української держави. Важлива роль тут відводиться не тільки вчителю, керівникові закладу загальної середньої освіти, а й активній участі громадськості. У зв'язку з цим постає питання про готовність керівників закладів загальної середньої освіти до успішного управління школою та забезпечення якості освітніх послуг за умов автономії та реалізації громадсько-державної форми управління. Зокрема, важливою є здатність керівника об'єктивно оцінити стан справ у школі за допомогою певних методик і запропонувати науково обґрунтовані критерії реалізації проектів щодо його покращення. Без участі громадськості та відповідального керівника-лідера неможливо забезпечити реалізацію ефективних громадсько-державних механізмів управління в галузі загальної середньої освіти, що позитивно вплине на підвищення якості освіти в Україні в цілому. Результати опитування директорів (адміністрації) шкіл показали, що ефективними механізмами такого підвищення вони вважають: оновлення механізмів фінансового забезпечення освітньої галузі – 61,4 %; модернізація системи підготовки, перепідготовки та атестації керівників шкіл та педагогічних кадрів – 34,9%; участь України в міжнародних заходах, спрямованих на оцінювання результативності та якості освіти – 32,4%; участь громадськості у плануванні

та діяльності школи, посилення контролю за ефективністю роботи шкіл з боку громадськості – 27,2%; запровадження повної автономії навчальних закладів – 24,6%; науково-методичний супровід профільного навчання – 24,1%.

Щодо ступеня участі громадськості у прийнятті управлінських рішень, яке характеризує демократичний рівень розвитку суспільства, керівники відносять до цієї категорії не тільки батьків та учнів, а й місцеві громади, освітянські асоціації, молодіжні об'єднання, організації, підприємців, органи громадського самоврядування, тощо. На запитання: «До вирішення яких питань залучення громадськості є найактуальнішим?» — керівники відповіли так: пошук додаткових джерел фінансування – 64,4%; виховна робота з дітьми – 52,8%; участь у плануванні роботи закладу – 30,3%; участь у атестації керівника, його заступників, вчителів – 22,6%; вибір навчальних програм і підручників – 16,2%.

Дані опитування підтверджують нашу думку про те, що керівники (адміністрація) ЗЗСО убачають партнера насамперед у батьках, здебільшого у розв'язанні проблем, пов'язаних із фінансуванням школи та вихованням учнів. Керівники розуміють важливість і доцільність залучення громадськості до освітнього процесу, хоча й не надають великого значення такій важливій формі співпраці, як вибір навчальних програм і підручників. Але ми вважаємо, що якби школи мали можливість такого вибору, то не відмовлялися від допомоги громадськості. Аналіз відповідей респондентів свідчить: багато керівників ЗЗСО не готові повною мірою працювати з громадськістю на засадах партнерства, притаманних країнам із розвинутою демократією, що засвідчує їх неготовність до переходу на громадсько-державні засади управління та глибокої модернізації школи.

Це свідчить про те, що необхідно утверджувати в суспільній свідомості нове розуміння поняття якості освіти, бо й надалі враховуються такі її показники: максимальні бали, отримані під час зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), кількість переможців предметних олімпіад і Малої академії наук (МАН) тощо. Але такі показники має лише незначна частина учнів шкільного віку. Потрібно думати про зміну якості масової освіти, яка може й повинна впливати на рівень життя всього суспільства. Позитивні зрушення в цьому питанні ми вбачаємо у реалізації концепції «Нова українська школа».

Щодо децентралізації управління освітою і ЗЗСО важливим виміром громадсько-державного управління є вивчення та виявлення проблем трансформації управління від адміністративно-командного, планово-централізованого до громадсько-державного на засадах демократії на практиці; розмежування функцій управління на різних рівнях, уникнення дублювання

функцій, зменшення обсягів звітності; законодавче закріплення повноважень органів громадського самоврядування різних рівнів; надання реальної автономії ЗЗСО (академічної, економічної та юридичної), підкріпленої належним фінансовим забезпеченням; розроблення, обґрунтування та впровадження у сфері освіти механізмів громадсько-державного управління, які передбачають активну участь самоврядних організаційних структур; делегування повноважень і відповідальності на нижчі рівні управління освітою; зменшення числа ієрархічних органів влади та органів управління освітою.

На нашу думку, не тільки виконання професійних обов'язків безпосередньо в навчальному закладі, але участь керівників ЗЗСО, науково-педагогічних і педагогічних працівників у діяльності громадських професійних організацій є виконанням службових обов'язків щодо підвищення рівнів їхньої професійної компетентності, а не відпочинком чи розвагою. І цю позицію необхідно відстоювати на всіх рівнях.

З метою подолання надлишкової централізації і впровадження автономії в закладі загальної середньої освіти потрібно спочатку навчити керівників. Навчання має бути не разове, а масштабне, системне, як менеджерів освіти. Посада директора школи (а також його заступників, методистів тощо) має ґрунтуватися на магістерській підготовці, її слід ввести до класифікатора професій, забезпечити відповідну оплату праці, самостійність і відповідальність.

Тільки підготовлений керівник зможе здійснювати управління в умовах автономії та звітності як самооцінювання, прозорості та організації на розвиток досягнень кожного учня, у здоровій атмосфері поваги і взаєморозуміння. Розвинена система самооцінювання є правильним шляхом для розвитку і є альтернативою контролю.

Для підвищення громадської свідомості всього суспільства і членів окремо взятих громад щодо необхідності брати участь в управлінні системою освіти і конкретним навчальним закладом потрібні насамперед широка просвітницька кампанія, залучення представників громади до визначення пріоритетів та стратегії розвитку школи та освіти в цілому.

Сьогодні освіта охоплює також традиції, насамперед вимір культури. Тому таким важливим є оволодіння уміннями й готовність об'єднувати навколо себе всю громаду, всіх представників культурно-освітнього оточення, щоб модерність не стала означати амнезію – занепад інтересу до історії та культурних традицій свого народу і всього людства. Завдяки такому об'єднанню, школа може і повинна стати не лише осередком освіти, а й центром охорони культурної спадщини [3, с. 31].

Визначена нами в процесі дослідження й описана вище модель механізмів державного управління в галузі загальної середньої освіти має суттєве значення для практичної реалізації науково-методичного супроводу моделі. Зміст науково-методичного супроводу визначається відповідно до змісту розробленої моделі. До нього відносимо: налагодження внутрішніх позитивних та підтримання зовнішніх сприятливих умов для конструювання та запровадження організаційних механізмів (забезпечення інтеграції цілеспрямованого та опосередкованого впливів соціально-педагогічного оточення); підсилення дії чинників (мотивація та стимулювання); послаблення дії чинників, які перешкоджають процесу конструювання та впровадження запропонованих механізмів; координації й узгодження дій всіх учасників процесу управління і співуправління; створення за рахунок залучених ресурсів науково-інформаційного та матеріально-технічного поля розвитку інноваційного соціокультурного освітнього середовища.

Для цього важливо також застосовувати такі, на нашу думку, функції управління:

професійно-освітню – для членів педагогічного колективу;

діагностичну – для виявлення стану проблем, що виникають в освітньому процесі;

оцінювально-прогностичну – для діагностики рівня професійної компетентності вчителів, рівня активності представників самоврядних громадських структур;

аналітичну – для аналізу наявних можливостей та ризиків;

організаційно-координаційну – для розвитку громадсько-державного управління, дієвості забезпечення умов для високої ефективності механізмів його впровадження;

регулятивно-корекційну – для внесення оперативних змін, рефлексії спільної управлінської діяльності;

контролюючу – для отримання інформації та контролю за діяльністю структур процесу управління.

Ефективність конструювання та запровадження моделі механізмів державного управління в галузі загальної середньої освіти залежить від оптимальності добору методів і прийомів реалізації управлінських функцій.

Пропонуємо узагальнений вигляд моделі механізмів державного управління галузі загальної середньої освіти (рис. 1.).

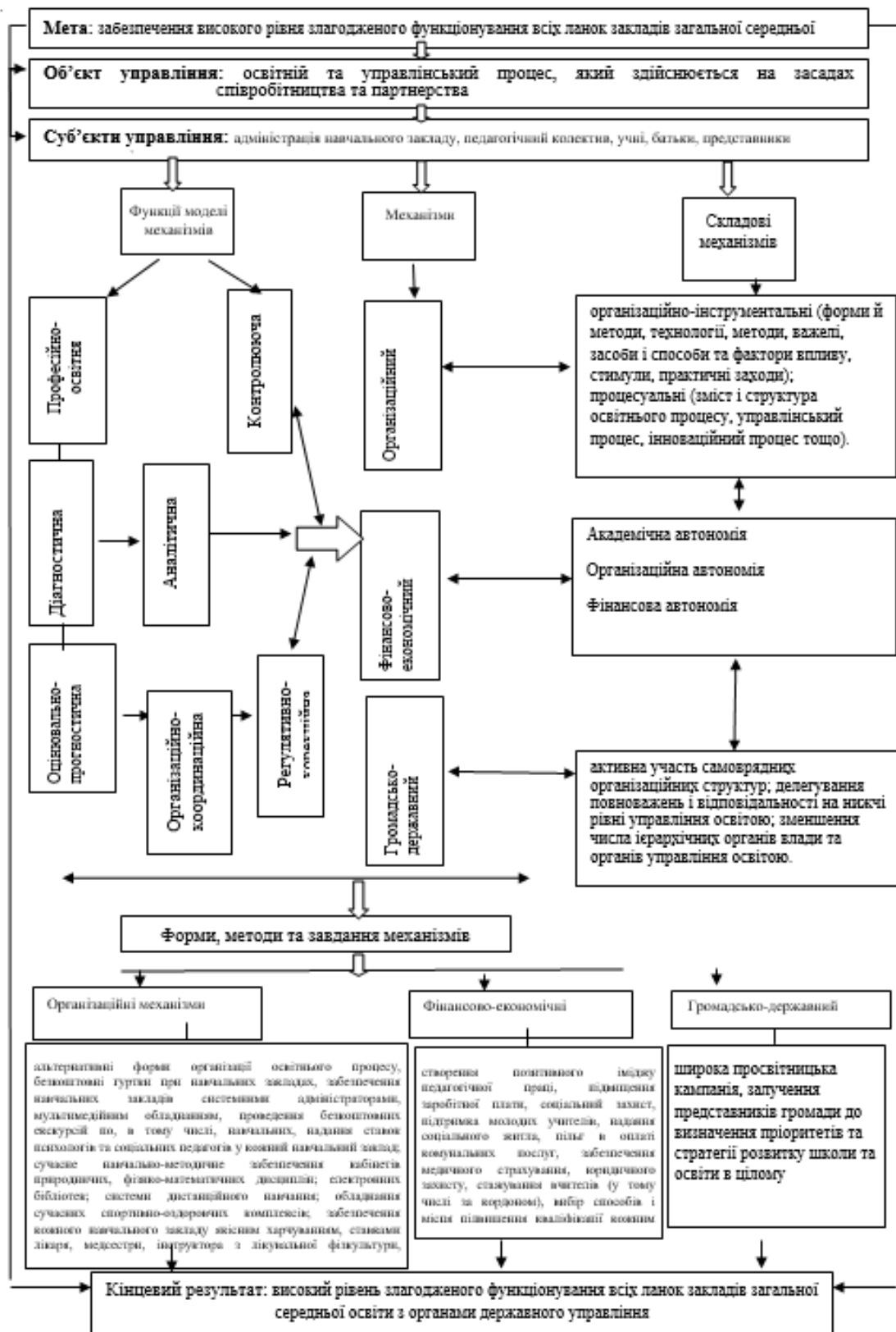

Рис. Модель механізмів державного управління в галузі загальної середньої освіти

Висновки. Таким чином, з огляду на те, що в стратегічних для системи загальної середньої освіти України документах та наукових дослідженнях відсутнє однозначне тлумачення поняття механізмів державного управління, постає нагальна необхідність у розробці чіткої моделі механізмів державного управління в системі загальної середньої освіти з урахуванням низки невирішених питань в системі управління закладами загальної середньої освіти на місцевому (регіональному) рівні. Запропонована нами модель має на меті оптимізувати невирішені завдання щодо взаємодії державних органів управління з освітніми закладами на регіональному рівні.

Література:

1. Пастовенський О. В. Наукові основи громадсько-державного управління загальною середньою освітою в регіоні : моногр. Житомир : ПП. «Рута», 2014. 385 с.
2. Грабовський В. А. Модель державно-громадського управління районною системою загальної середньої освіти з моніторинговим супроводом.. *Вісник НАДУ*. 2004. № 4. С. 355-363.
3. Онаць, О.М. Культура в освітньому демократичному середовищі. *Постметодика*. 2013. № 4 (113). С. 31-37.

References:

1. Pastovens'kyy O. V. (2014). *Naukovi osnovy hromads'ko-derzhavnoho upravlinnya zahal'noyu seredn'oyu osvitoyu v rehioni* [Scientific foundations of public-state management of general secondary education in the region] : monohr. Zhytomyr : PP. «Ruta». 385 s [in Ukrainian].
2. Hrabovs'kyy V. A. (2004). *Model' derzhavno-hromads'koho upravlinnya rayonnoyu systemoyu zahal'noyi seredn'oyi osvity z monitorynhovym suprovodom* [Model of state-public management of the district system of general secondary education with monitoring support]. *Visnyk NADU – Bulletin of NADU*. # 4. S. 355-363 [in Ukrainian].
3. Onats', O.M. (2013). *Kul'tura v osvitn'omu demokratychnomu seredovyshchi* [Culture in an educational democratic environment]. *Postmetodyka - Postmethodology*. # 4 (113). S. 31-37 [in Ukrainian].

УДК: 336.1:351.862

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-607-619](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-607-619)

Штанцель Сергій Едуардович кандидат технічних наук, кафедра публічного адміністрування, ПАТ "Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна академія управління персоналом", 03039, Київ, вул. Фрометівська, 2, <https://orcid.org/0009-0006-8286-1040>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних викликів, що постають перед фінансовою безпекою держави, та розгляду ефективних стратегій для її забезпечення. Автор звертає увагу на важливість фінансової безпеки як невід'ємної складової національної безпеки, особливо в умовах глобалізації та економічної турбулентності.

Одним з основних викликів для фінансової безпеки держави є економічна глобалізація, яка посилює взаємозалежність між країнами, своєю чергою це призводить до зростання ризиків, пов'язаних з коливаннями на світових фінансових ринках, економічними кризами в окремих країнах та іншими зовнішніми факторами. Стаття аналізує вплив глобалізації на фінансову стабільність держави та пропонує відповідні заходи для мінімізації ризиків. Відзначається, що важливим аспектом є внутрішні економічні виклики, такі як корупція, нестабільність банківської системи та неефективне управління державними фінансами. Автор досліджує, як ці фактори підривають фінансову безпеку, та пропонують конкретні стратегії для покращення ситуації, включаючи реформування фінансового сектору та посилення контролю за державними витратами.

Окремо розглядаються питання кібербезпеки, оскільки сучасні технології роблять фінансову систему вразливою до кібератак та шахрайства. У статті аналізуються новітні загрози у сфері кібербезпеки та обговорюються стратегії захисту фінансових інституцій від кібератак, включаючи впровадження сучасних технологій захисту та підвищення обізнаності персоналу.

Стаття також торкається питання міжнародної співпраці у забезпеченні фінансової безпеки. Дослідник підкреслює важливість координації зусиль між державами для ефективної боротьби з фінансовими злочинами, тероризмом та

іншими глобальними загрозами. Пропонуються рекомендації щодо покращення міжнародної співпраці та обміну інформацією.

Розглядаються перспективи та рекомендації щодо покращення фінансової безпеки на державному рівні. Автор підсумовує висновки дослідження, наголошуючи на необхідності інтегрованого підходу до забезпечення фінансової безпеки, який включає економічні, політичні, правові та технологічні заходи. Також підкреслюється важливість постійного моніторингу та адаптації до нових викликів і загроз, щоб забезпечити стабільність та процвітання держави.

Ключові слова: фінансова безпека, економічна глобалізація, внутрішні економічні виклики, державні фінанси, фінансова стабільність, державна політика.

Shtantsel Serhii Eduardovych Candidate of Technical Sciences, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 03039 Kyiv, Frometivska St., 2, <https://orcid.org/0009-0006-8286-1040>

MODERN CHALLENGES AND STRATEGIES FOR ENSURING NATIONAL FINANCIAL SECURITY: AN ANALYSIS OF KEY ASPECTS

Abstract. This article is dedicated to analyzing the modern challenges facing the financial security of a state and examining effective strategies to ensure it. The author highlights the importance of financial security as an integral part of national security, especially in the context of globalization and economic turbulence.

One of the primary challenges to national financial security is economic globalization, which increases interdependence among countries. This, in turn, leads to heightened risks associated with fluctuations in global financial markets, economic crises in individual countries, and other external factors. The article analyzes the impact of globalization on the financial stability of a state and proposes measures to mitigate these risks. It is noted that internal economic challenges, such as corruption, instability of the banking system, and inefficient management of public finances, are also crucial. The author examines how these factors undermine financial security and suggests specific strategies for improvement, including financial sector reform and enhanced oversight of public expenditures.

Issues of cybersecurity are discussed separately, as modern technologies make the financial system vulnerable to cyberattacks and fraud. The article analyzes the latest threats in the field of cybersecurity and discusses strategies for protecting financial institutions from cyberattacks, including the implementation of advanced security technologies and increased staff awareness.

The article also addresses the issue of international cooperation in ensuring financial security. The researcher emphasizes the importance of coordinating efforts between countries to effectively combat financial crimes, terrorism, and other global threats. Recommendations are offered for improving international cooperation and information exchange.

The prospects and recommendations for improving financial security at the national level are considered. The author summarizes the research conclusions, emphasizing the necessity of an integrated approach to ensuring financial security, which includes economic, political, legal, and technological measures. The importance of constant monitoring and adaptation to new challenges and threats is also stressed to ensure the stability and prosperity of the state.

Keywords: financial security, economic globalization, internal economic challenges, public finances, financial stability, state policy.

Постановка проблеми. Фінансова безпека держави є ключовим компонентом національної безпеки, що забезпечує стабільний розвиток економіки, соціальну стабільність та захист від внутрішніх і зовнішніх загроз. Сучасні виклики, що постають перед фінансовою безпекою, охоплюють економічну нестабільність, політичні кризи, глобалізацію, кіберзагрози, екологічні катастрофи та пандемії, відповідно ці фактори мають суттєвий вплив на фінансову систему держави, знижуючи її стійкість та потенціал до економічного зростання [1].

Приміром, економічна нестабільність, яка виражається у високому рівні інфляції або дефляції, значному показнику державного боргу та дефіциті бюджету, а також волатильності валютних курсів та фінансових ринків, є серйозним викликом для фінансової безпеки [2]. Відповідно, такі фактори знижують довіру інвесторів і громадян до фінансової системи, що має можливість призвести до відпливу капіталу, зниження інвестицій та економічного застою. Крім того, економічна нестабільність спричиняє соціальні протести та політичну нестабільність, що ще більше ускладнює фінансове управління державою. Адже політичні кризи також становлять значну загрозу для фінансової безпеки, — конфлікти та корупція послаблюють державні інституції, знижуючи їх здатність ефективно керувати економікою та фінансами [3, с. 771]. Своєю чергою це призводить до нераціонального використання державних ресурсів, зниження ефективності державного управління та зростання боргового навантаження. В результаті, держава стає вразливою до зовнішніх шоків і менш здатною реагувати на економічні виклики.

Варто зауважити, що глобалізація створює додаткові ризики для фінансової безпеки держави. З одного боку, вона сприяє економічному

зростанню та розвитку через залучення інвестицій і розширення міжнародної торгівлі, а з іншого боку, глобалізація підвищує залежність національних економік від світових фінансових ринків, що призводить до швидкого поширення фінансових криз [4]. В умовах глобалізації держави повинні бути готові до управління ризиками, пов'язаними з міжнародною фінансовою нестабільністю та зовнішніми економічними змінами.

Також, відповідно до сучасних тенденцій, — кіберзагрози стають все більш актуальними у сучасному світі. Кіберзлочинці атакують фінансові системи, викрадають конфіденційну інформацію, порушують роботу банків та інших фінансових інститутів, своєю чергою це призводить до значних фінансових втрат, зниження довіри до фінансової системи та економічної нестабільності [5]. Сьогодні, захист від кіберзагроз вимагає значних інвестицій у кібербезпеку, модернізацію технологічної інфраструктури та підвищення обізнаності про кіберзагрози серед населення і бізнесу.

У відповідь на ці виклики необхідно розробляти та впроваджувати стратегії забезпечення фінансової безпеки держави, що містять зміцнення державних інституцій, підвищення прозорості та ефективності державного управління, розвиток системи управління ризиками, посилення кібербезпеки та інвестування у модернізацію технологічної інфраструктури. Важливим є також міжнародне співробітництво у сфері фінансової безпеки, що дозволяє спільно реагувати на глобальні виклики та знижувати їх негативний вплив на національні економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що одними з головних викликів для фінансової безпеки держави є економічна нестабільність та вплив глобалізаційних процесів. Біан К., Брусакова О., Вдовенко Н., Єфремов А., Калініченко О., Лесюк В., Перегуда Ю., Рижкова А., Рязанцева І. відзначають, що високий рівень державного боргу, дефіцит бюджету та валютні коливання створюють значні ризики для економічної стабільності. За даними Світового банку, у багатьох країнах спостерігається зростання боргового навантаження, що обмежує їх здатність інвестувати у розвиток та реагувати на економічні шоки. Крім того, глобалізація, хоч і сприяє економічному зростанню, підвищує залежність національних економік від зовнішніх факторів, але може швидко поширювати фінансові кризи.

Окремо, Забаштанський М., Костишин Ю., Ломонос Р., Ломонос Р., Мазар М., Мунько А., Петрук О., Річардсон Х., Сміт С. виділяють кіберзагрози як один з найактуальніших викликів сучасної фінансової безпеки. Згідно з дослідженнями міжнародних організацій, кількість кібернападів на фінансові установи зростає, що призводить до значних фінансових втрат та підриває довіру до фінансових систем. Наприклад, за даними дослідження компанії

Accenture, фінансовий сектор є одним з найчастіше атакованих кіберзлочинцями, що вимагає від держав і бізнесу значних інвестицій у кібербезпеку. Дослідники наголошують на необхідності впровадження сучасних технологій захисту та підвищення кібергігієни серед працівників фінансових установ.

Стратегії забезпечення фінансової безпеки, згідно з останніми публікаціями, включають як макроекономічні, так і технологічні заходи. Величко З., Волосюк Ю., Вусик Г., Ленда Р., Лікарчук Н., Полторак А., Рибачук В., Таплін Р., Тищенко С., Христенко О. пропонують зосередитися на зміцненні інституційних основ, підвищенні прозорості та ефективності управління державними фінансами, а також розвитку системи управління ризиками. Важливим аспектом є інвестування у модернізацію технологічної інфраструктури та міжнародне співробітництво у сфері фінансової безпеки. Зокрема, Міжнародний валютний фонд рекомендує країнам активніше співпрацювати у розробці спільних підходів до кібербезпеки та обміну інформацією про кіберзагрози, що дозволить підвищити стійкість фінансових систем до сучасних викликів.

Метою статті є визначення сучасних викликів фінансовій безпеці держави та розробка ефективних стратегій для їх подолання.

Виклад основного матеріалу.

Забезпечення фінансової безпеки держави є однією з найважливіших складових національної безпеки та економічного розвитку, адже саме фінансова безпека забезпечує стабільність економічної системи, підтримує довіру до державних інституцій і сприяє сталому економічному зростанню. У сучасному світі, де глобалізація, технологічні інновації та економічна нестабільність постійно змінюють умови функціонування національних економік, питання фінансової безпеки набуває особливого значення.

Одним із ключових аспектів фінансової безпеки є здатність держави ефективно управляти своїми фінансами, включаючи доходи, витрати та боргові зобов'язання [6]. Неправильне управління цими компонентами призводить до дефіциту бюджету, зростання державного боргу та фінансових криз, що своєю чергою підриває економічну стабільність та соціальну згуртованість. Крім того, фінансова безпека залежить від здатності держави захищати свою фінансову систему від внутрішніх та зовнішніх загроз [7, с. 64], зі свого боку це охоплює боротьбу з корупцією, відмивання грошей та фінансові махінації, які можуть підірвати економічну систему зсередини. Тому, вагомими є заходи з протидії зовнішнім загрозам, таким як економічні санкції, торгові війни та кібератаки на фінансову інфраструктуру, а для цього необхідні ефективні правові та регуляторні механізми, а також співпраця з міжнародними організаціями та партнерами.

Приміром, як зауважує, Майкл Мазарр, то сучасні виклики фінансової безпеки пов'язані з глобальними економічними процесами та змінами на міжнародних фінансових ринках, а коливання на ринках капіталу, валютні кризи та зміни в глобальних ланцюгах постачань мають значний вплив на фінансову стабільність окремих держав [8, с. 113]. У цьому контексті важливу роль відіграє здатність держави адаптувати свої економічні політики до змінюваних умов, а також підтримувати стійкість фінансової системи через створення резервів та механізмів швидкого реагування на кризи.

Також, Рут Таплін, відзначила, що забезпечення фінансової безпеки вимагає посилення інституційної спроможності держави, зокрема розвитку фінансових регуляторів та наглядових органів, підвищення прозорості та підзвітності фінансових операцій [9, с. 93]. Ефективні інститути дозволяють здійснювати моніторинг та контроль за фінансовими потоками, що є необхідним для запобігання кризам та забезпечення стійкого економічного розвитку. Важливою складовою цього процесу є підвищення фінансової грамотності населення, що допомагає зміцненню довіри до фінансових інституцій та збільшує ефективність економічної політики.

Відповідно до вище відзначеного, забезпечення фінансової безпеки держави є багатограним процесом, який вимагає комплексного підходу та ефективного управління, — підтримка стабільності національної валюти, контроль за інфляцією, зниження державного боргу та створення резервних фондів для подолання можливих криз. На нашу думку, важливою складовою є розвиток стійкої та прозорої банківської системи, яка сприяє довірі з боку населення та інвесторів, відповідно необхідно впроваджувати стратегії для стимулювання економічного зростання, інвестувати в інфраструктуру, освіту та інновації, що закладає основу для довгострокового економічного розвитку.

Крім того, розумне управління державними фінансами та бюджетом дозволяє забезпечити соціальні програми, які підтримують найбільш вразливі верстви населення, забезпечуючи соціальну стабільність і добробут. Чен Бянь, професор Erasmus University Rotterdam [10], зауважує, що фінансова безпека, охоплює п'ять ключових принципів, які застосовуються до забезпечення фінансової безпеки держави, а саме:

— Peace of Mind, тобто фінансова безпека держави забезпечує стабільність та спокій серед населення й це охоплює контроль над інфляцією, стабільність національної валюти та ефективне управління державним боргом;

— Flexibility and Freedom, тобто фінансово стабільна держава має більше можливостей для маневру в економічній політиці, що дозволяє швидко реагувати на внутрішні та зовнішні економічні виклики, тому це забезпечує більшу свободу в прийнятті рішень, які сприяють розвитку економіки;

— Retirement Planning, — важливим аспектом фінансової безпеки держави є забезпечення надійної пенсійної системи для громадян, але це вимагає стабільного фінансування пенсійних фондів і впровадження ефективних пенсійних реформ;

— Weathering Economic Downturns, тобто держава, яка має сильну фінансову систему, здатна краще справлятися з економічними кризами, — наявність резервних фондів, стійкої банківської системи та ефективних антикризових заходів.

— Building Generational Wealth, — фінансова безпека допомагає створенню та накопиченню багатства, яке передається наступним поколінням, тобто це: інвестиції в освіту, інфраструктуру та інновації, що забезпечують довгостроковий економічний розвиток (Рис 1) [10, с. 49-71].

Рис 1. Принципи фінансової безпеки держави
Джерело [10]

Відповідно, забезпечення фінансової безпеки держави є критично важливим аспектом для її стабільного розвитку та захисту національних інтересів. Дослідники та науковці [10; 11] сформулювали ключові виклики, що стоять перед фінансовою безпекою держави, а саме:

— макроекономічна нестабільність, тобто фінансова безпека залежить від стабільності економічних показників, таких як ВВП, рівень інфляції, зайнятість та платіжний баланс, а значні коливання цих показників можуть підірвати довіру до фінансової системи;

— надмірний державний борг створює ризики для фінансової стабільності, оскільки обслуговування боргу вимагає значних ресурсів, що обмежує можливості для фінансування інших потреб;

— хронічні бюджетні дефіцити призводять до необхідності залучення додаткових запозичень, що збільшує боргове навантаження та знижує довіру інвесторів;

— коливання валютних курсів впливає на платіжний баланс, міжнародні резерви та здатність обслуговувати зовнішні борги;

— високий рівень інфляції знижує купівельну спроможність населення та призводить до соціальних і економічних потрясінь;

— нестабільність у банківському секторі поширюється на всю економіку, викликаючи кредитні кризи та загальну недовіру до фінансових установ;

— корупційні практики підривають ефективність фінансової системи, збільшують витрати держави та знижують інвестиційну привабливість країни;

— зміни на світових ринках, такі як коливання цін на енергоресурси або фінансові кризи в інших країнах, мають серйозні наслідки для фінансової стабільності держави;

— неефективне адміністрування податків і значна тіньова економіка знижують можливості держави щодо фінансування соціальних програм та інвестицій у розвиток;

— політична нестабільність у регіоні або в самій країні призводять до відтоку капіталу, зниження інвестицій та фінансових втрат [10, с. 86-104; 11].

Тому, експерти та аналітики відзначають [12;13;14], що забезпечення фінансової безпеки держави є багатогранним завданням, яке охоплює різні стратегії та заходи, а саме:

1. *Макроекономічна стабільність.* Контроль за інфляцією, тобто забезпечення стабільного рівня цін через ефективну монетарну політику є критичним для фінансової безпеки, що містить контроль за грошовою масою та відсотковими ставками та збалансований бюджет, адже держава повинна прагнути до збалансованого бюджету, уникати надмірного дефіциту та боргу, що вимагає раціонального планування витрат та оптимізації податкових надходжень.

2. *Фінансова регуляція та нагляд.* Ефективне регулювання фінансових ринків запобігає спекулятивним «бульбашкам» і фінансовим кризам, своєю чергою це містить жорсткі вимоги до капіталу, прозорість і звітність та посилення нагляду за банківським сектором, що допомагає знизити ризики банкрутства банків і збереження вкладів громадян.

3. *Антикризові заходи.* Держави повинні мати резервні фонди, які можуть бути використані в разі фінансових криз або інших надзвичайних ситуацій та відповідне антикризове управління, тобто розробка та впровадження антикризових планів і механізмів, що дозволяє швидко реагувати на фінансові потрясіння та зменшувати їх вплив.

4. *Інвестиції в інновації та розвиток.* Стимулювання інновацій та розвитку нових технологій, що сприятиме економічному зростанню та створенню нових робочих місць й розвиток малого та середнього бізнесу, що є важливим для економічної стабільності та диверсифікації економіки.

5. *Ефективне управління державним боргом.* Контроль за рівнем державного боргу, тобто забезпечення стабільного співвідношення боргу до ВВП та запобігання надмірному зростанню боргових зобов'язань та оптимізація умов запозичень, тобто перегляд умов запозичень з метою зниження вартості обслуговування боргу, наприклад, через рефінансування під нижчі відсоткові ставки.

6. *Протидія корупції.* Запобігання корупції у фінансовій сфері, через впровадження антикорупційних заходів, таких як прозорість державних закупівель, електронне урядування, та незалежний контроль.

7. *Міжнародна співпраця.* Співпраця з МВФ, Світовим банком та іншими міжнародними фінансовими організаціями допомагає отримувати експертну допомогу та фінансові ресурси та участь у міжнародних економічних угодах і зонах вільної торгівлі сприяє економічному зростанню та стабільності.

8. *Фінансова грамотність населення.* Підвищення рівня фінансової грамотності населення допомагає громадянам приймати обґрунтовані фінансові рішення і знижувати ризики фінансових втрат [12, с. 380; 13, с. 64-82; 14, с. 21-25].

На нашу думку, забезпечення фінансової безпеки держави вимагає комплексного підходу, що включає як макроекономічну стабільність, так і регуляцію фінансових ринків, антикризові заходи, підвищення конкурентоспроможності економіки, ефективне управління державним боргом, протидію корупції, міжнародну співпрацю та підвищення фінансової грамотності населення, відповідно запропоновані стратегії допомагають забезпечити стійкість фінансової системи та економічний розвиток держави.

В умовах сучасної глобалізованої економіки держави стикаються з різноманітними викликами, які ставлять під сумнів стабільність їх фінансових систем. Відповідно до вище відзначеного, економічна нестабільність, кіберзагрози, екологічні катастрофи та інші фактори створюють серйозні перешкоди для забезпечення фінансової безпеки держави. Відповідно на міжнародному рівні, з метою систематизації та узагальнення статистичних даних, які характеризують сучасні виклики та стратегії забезпечення фінансової безпеки, проведені дослідження, що наведені в таблиці 1 [15], яка містить ключові показники та їх аналіз.

Сучасні виклики	Статистика
Економічна нестабільність	- Середній рівень державного боргу у світі у 2023 році склав близько 97% ВВП (МВФ). - Рівень інфляції у багатьох країнах перевищує 5%, в Аргентині та Туреччині понад 50%.
Кіберзагрози	- Кількість кібернападів на фінансові установи у 2023 році зросла на 17% (Accenture). - Середня вартість одного кібернападу для фінансового сектора становить 5,72 мільйона доларів (IBM).
Екологічні катастрофи та пандемії	- Економічні втрати від природних катастроф у 2023 році склали понад 200 мільярдів доларів (Світовий банк). - Пандемія COVID-19 призвела до зниження світового ВВП на 3,5% у 2020 році (МВФ).
Глобалізація та фінансові ринки	- Обсяг прямих іноземних інвестицій у 2022 році зріс на 22% (ОЕСР). - В умовах глобалізації фінансові кризи швидко поширюються між країнами (МВФ).
Інституційна прозорість та управління	Рівень корупції у державному секторі залишається високим, середній показник CPI на рівні 43 зі 100 (Transparency International).

Відповідно, аналіз статистичних даних щодо сучасних викликів та стратегій забезпечення фінансової безпеки держави підкреслює нагальну необхідність розробки комплексних заходів для підвищення стійкості фінансових систем. Високий рівень державних боргів, що у 2023 році склав близько 97% ВВП, і висхідна інфляція, яка в деяких країнах перевищує 50%, вказують на критичний стан економічної стабільності, який вимагає негайного втручання і розробки стабілізаційних політик.

Кіберзагрози, які спричинили зростання кількості кібернападів на фінансові установи на 17% у 2023 році та призвели до середніх втрат у розмірі 5,72 мільйона доларів за кожний напад, акцентують на важливості інвестицій у кібербезпеку та модернізацію технологічної інфраструктури. Економічні втрати від природних катастроф, що склали понад 200 мільярдів доларів у 2023 році, та вплив пандемії COVID-19, яка знизила світовий ВВП на 3,5% у 2020 році, підкреслюють необхідність розвитку механізмів реагування на глобальні кризи. Тому, для забезпечення фінансової безпеки необхідні інтегровані підходи, що поєднують макроекономічну стабільність, кіберзахист та ефективне управління ризиками.

Висновки. Сучасні виклики, що постають перед фінансовою безпекою держави, вимагають комплексного підходу та новітніх стратегій для їх ефективного вирішення. В умовах глобалізації, економічної нестабільності та технологічних змін, країни стикаються з численними загрозами, включаючи кібератаки, відмивання грошей, корупцію та нестабільність фінансових ринків. Подібні виклики потребують постійного моніторингу та адаптації до нових умов, щоб забезпечити стабільність та безперервність функціонування державних фінансів.

Одним із ключових аспектів забезпечення фінансової безпеки є ефективне управління державним боргом. Зростання боргового навантаження призводить до зниження кредитних рейтингів, що своєю чергою підвищує вартість запозичень та ускладнює обслуговування боргу. Тому важливою є розробка та реалізація стратегії з управління борговими зобов'язаннями, яка включає збалансоване залучення коштів, зменшення витрат на обслуговування боргу та зниження його частки у ВВП. Крім того, значну роль у забезпеченні фінансової безпеки відіграє боротьба з корупцією та тіньовою економікою. Ці явища підривають економічну стабільність, зменшують надходження до державного бюджету та призводять до нерівномірного розподілу національного багатства. Запровадження прозорих процедур, посилення контролю за фінансовими операціями та підвищення відповідальності за фінансові злочини є невіддільними складовими стратегії фінансової безпеки.

Сучасні технологічні загрози, такі як кібератаки, також вимагають спеціальної уваги. Захист фінансової інфраструктури від кіберзлочинності потребує впровадження передових технологій кібербезпеки, постійного оновлення програмного забезпечення та підготовки кадрів, здатних протистояти сучасним кіберзагрозам.

На додаток, стабільність фінансових ринків є важливим чинником фінансової безпеки. Флуктуації на фінансових ринках призводять до криз, які мають глобальні наслідки. Регулювання фінансових ринків, впровадження механізмів раннього попередження про фінансові ризики та посилення контролю за фінансовими інституціями дозволяють мінімізувати ризики та забезпечити стабільність економічної системи.

Отже, забезпечення фінансової безпеки держави вимагає комплексного підходу, що включає ефективне управління державним боргом, боротьбу з корупцією, протидію кібератакам та регулювання фінансових ринків. Лише за умови реалізації цих стратегій можливо досягти високого рівня фінансової безпеки та економічної стабільності, що є необхідною передумовою для сталого розвитку та добробуту держави.

Література:

1. Рижкова А. Роль та місце фінансової безпеки в системі зміцнення економічної безпеки держави. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 3 (67). С. 56-61.
2. Петрук О. М., Костишин Ю.С. Механізм митного контролю в системі забезпечення фінансової безпеки держави. *Accounting & Finance/Oblik i Finansii*. 2020. № 88. С. 93-102.
3. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R., & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
4. Перегуда Ю. А., Вдовенко Н. М. Вплив тіньової і поведінкової економіки на адаптацію фінансових інструментів сталого розвитку та фінансової безпеки держави. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2024. № 40. С. 273-279.
5. Мунько А. Ю. Кібербезпека як складник політики фінансової безпеки держави. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 7. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-7-02-09/2023-7-02-09> (дата звернення: 19.05.2023)
6. Забаштанський М., Ломонос Р., Ломонос Р. Роль державно-приватного партнерства в забезпеченні фінансової безпеки держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 1 (33). С. 114-122.
7. Richardson H. *Economic and Financial Aspects of Social Security: An International Survey*. Routledge. 2024. 270 p.
8. Mazarr M. *Rethinking Risk in National Security: Lessons of the Financial Crisis for Risk Management*. Palgrave Macmillan. 2016. 255 p.
9. Taplin R. *Managing Cyber Risk in the Financial Sector*. Routledge. 2018. 196 p.
10. Bian C. *National Security Review of Foreign Investment: A Comparative Legal Analysis of China, the United States and the European Union*. Routledge. 2021. 272 p.
11. Kalinichenko O., Lesyuk V. Assessment of the Financial Security Level of Ukraine. *Science and innovation*. 2021. № 17.6. P. 3-12.
12. Brusakova O., Yefremov A., Riazantseva I. Implementation of state policy in the field of economic security of the state: administrative and legal aspect. *Journal of law and political sciences (JLPS)*. 2022. Vol. (33), issue. P. 370- 382.
13. Smith S. *A Tale of Two Economies: A New Financial Operating System For the American Economy*. Independently published. 2023. 136 p.
14. Poltorak A., Volosyuk Y., Tyshchenko S., Khrystenko O., Rybachuk V. Development of directions for improving the monitoring of the state economic security under conditions of global instability. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2023. №. 2 (13 (122)). P. 17–27
15. Financial security of the state 2024. Statista. 2024. URL: <https://www.statista.com/search/?q=financial+security+of+the+state&p=1> (дата звернення: 19.05.2023)

References:

1. Ryzhkova, A. (2022). Rol ta mistse finansovoi bezpeky v systemi zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy [The role and place of financial security in the system of strengthening the economic security of the state]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» - Scientific notes of the University "KROK"*, 3(67), 56-61 [in Ukrainian]
2. Petruk, O. M., Kostyshyn, Yu.S. (2020). Mekhanizm mytnoho kontroliu v systemi zabezpechennia finansovoi bezpeky derzhavy [The mechanism of customs control in the system of ensuring the financial security of the state]. *Accounting & Finance - Oblik i Finansii*, 88, 93-102 [in Ukrainian]

3. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*, 41(76), 769-779 [in English]
4. Perekhuda, Yu. A., Vdovenko, N. M. (2024). Vplyv tinovoi i povedinkovoi ekonomiky na adaptatsiiu finansovykh instrumentiv staloho rozvytku ta finansovoi bezpeky derzhavy [The influence of the shadow and behavioral economy on the adaptation of financial instruments of sustainable development and financial security of the state]. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, 40, 273-279 [in Ukrainian]
5. Munko, A. Yu. (2023). Kiberbezpeka yak skladnyk polityky finansovoi bezpeky derzhavy [Cyber security as a component of the state's financial security policy]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia - Problems of modern transformations. Series: Law, Public Administration and Administration*, 7. Retrieved from: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2023-7-02-09/2023-7-02-09> [in Ukrainian]
6. Zabashtanskyi, M., Lomonos, R., Lomonos, R. (2023). Rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva v zabezpechenni finansovoi bezpeky derzhavy [The role of public-private partnership in ensuring the financial security of the state]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia - Problems and prospects of economy and management*, 1(33), 114-122 [in Ukrainian]
7. Richardson, H. (2024). *Economic and Financial Aspects of Social Security: An International Survey*. Routledge, 270 p [in English]
8. Mazarr, M. (2016). *Rethinking Risk in National Security: Lessons of the Financial Crisis for Risk Management*. Palgrave Macmillan, 255 p [in English]
9. Taplin, R. (2018). *Managing Cyber Risk in the Financial Sector*. Routledge, 196 p [in English]
10. Bian, C. (2021). *National Security Review of Foreign Investment: A Comparative Legal Analysis of China, the United States and the European Union*. Routledge, 272 p [in English]
11. Kalinichenko, O., Lesyuk, V. (2021). Assessment of the Financial Security Level of Ukraine. *Science and innovation*, № 17.6. P. 3-12 [in English]
12. Brusakova, O., Yefremov, A., Riazantseva I. (2022). Implementation of state policy in the field of economic security of the state: administrative and legal aspect. *Journal of law and political sciences (JLPS)*, Vol. (33), issue. P. 370- 382 [in English]
13. Smith, S. (2023). *A Tale of Two Economies: A New Financial Operating System For the American Economy*. Independently published, 136 p [in English]
14. Poltorak, A., Volosyuk, Y., Tyshchenko, S., Khrystenko, O., Rybachuk, V. (2023). Development of directions for improving the monitoring of the state economic security under conditions of global instability. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2 (13 (122)), 17–27 [in English]
15. Financial security of the state 2024. (2024). Statista. Retrieved from: <https://www.statista.com/search/?q=financial+security+of+the+state&p=1> [in English]

УДК 35.316.46

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-620-629](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-620-629)

Шулепа Любомир Миколайович аспірант кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу, Інститут права та суспільних відносин, Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», Україна, 02147, м.Київ, бульвар Ігоря Шамо 14, квартира 300, тел.: (067) 394-41-04, <https://orcid.org/0009-0009-4362-5725>

РОЛЬ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ КЕРІВНИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕСІ РЕВІТАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Дана стаття присвячена обґрунтуванню ролі лідерського потенціалу керівника органів державної влади у процесі ревіталізації України.

Актуальність представленої тематики, окреслюється тим, що загарбницька війна, яку росія розпочала проти України у 2014 році та продовжила свій злочин повномасштабною агресією у 2022 р. по теперішній час, спричинила тимчасову окупацію окремих територій України та наносить безпрецедентні людські страждання і руйнування. У ХХІ столітті росією розв'язано першу континентальну війну в Європі, що підірвало систему колективної світової безпеки та призвело до глокалізаційних ускладнень економічної, фінансової, політичної та екологічної ситуацій. Підтверджено розуміння того, що українське суспільство постає перед необхідністю «повернення до життя», як у матеріальному так і духовному смислі.

Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує про те, що студіювання феномену лідерства та лідерського потенціалу відбувається в контексті міждисциплінарного підходу, посідаючи чільне місце у наукових розвідках учених, однак роль лідерського потенціалу керівника органів державної влади у процесі ревіталізації не досліджується.

Доведено, що ревіталізація – це комплексний процес, який стосується екологічної ситуації, архітектури міст, функціональної наповненості, технічної інфраструктури, юридичних, економічних, адміністративних і політичних питань і потребує застосування цілісної системи способів, засобів та технологій. Водночас, у зв'язку соціальними й особистісними перетвореннями, як процесами глибинних внутрішніх змін, лідерський потенціал керівника в органах державної влади набуває особливого значення. Його сучасними характеристиками постають такі: відповідність соціетальній ідентичності, кореляція суспільних цінностей з особистісними цінностями керівника, що визначається моральними пріоритетами в реалізації

особистісної поведінки та відповідністю соціально-психологічних якостей – почуттям емпатії, комунікабельністю, відповідальністю, ініціативністю та стресостійкістю.

Ключові слова: потенціал, лідерський потенціал, ревіталізація, керівник, особистісні та соціальні перетворення, цінності, соціетальна ідентичність.

Shulepa Liubomyr Mykolayovych a post graduate student of the department of international affairs and political consulting, Institute of Law and Public Relations, Open International University of Human Development "Ukraine," Ukraine, 02147 Kyiv, 14 Ihora Shamo Boulevard, apartment 300, tel.: (067) 394-41-04, <https://orcid.org/0009-0009-4362-5725>

ROLE OF LEADERSHIP POTENTIAL OF GOVERNMENT OFFICIAL IN THE REVITALIZATION PROCESS OF UKRAINE

Abstract. This article is dedicated to the substantiation the role of leadership potential of government officials in the revitalization process of Ukraine.

The relevance of the presented topic is outlined by the fact that the aggressive war initiated by Russia against Ukraine in 2014 and continued with full-scale aggression in 2022 till currently has resulted in the temporary occupation of certain territories of Ukraine, causing unprecedented human suffering and destruction. In the 21st century, Russia ignited the first continental war in Europe, undermining the system of collective global security and leading to glocal complex economic, financial, political, and environmental issues. It is acknowledged that Ukrainian society is facing the necessity of "returning to life" both in material and spiritual senses.

An analysis of recent research and publications indicates that the study of leadership phenomena and leadership potential is conducted within the framework of an interdisciplinary approach, occupying a prominent place in scholarly investigations. Nevertheless, the role of leadership potential of government officials in the revitalization process remains unexplored.

It is demonstrated that revitalization is a comprehensive process concerning environmental situations, urban architecture, functional content, technical infrastructure, legal, economic, administrative, and political issues. Hence, this requires the application of an integrated system of methods, means, and technologies. Simultaneously, due to social and personal transformations, such as processes of profound internal changes, the leadership potential of government officials in state institutions assumes special significance. Its contemporary characteristics include alignment with societal identity, correlation of social values

with personal values of the leader, determined by moral priorities in the implementation of personal behavior, and conformity with socio-psychological qualities such as empathy, communicativeness, responsibility, initiative, and resilience to stress.

Keywords: potential, leadership potential, revitalization, leader, personal and social transformations, values, societal identity

Постановка проблеми. Україна, здобувши у 1991 році юридичну незалежність, постала унікальною в своїх можливостях щодо еволюційних перетворень в демократичну європейську країну. Однак реальність виявилася жорсткою – низка руйнівних економічних, фінансових і політичних криз глокалізаційного характеру призвели до викликів та загроз, що поставили на порядок денний існування суверенітету України. Злочине повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну стало кульмінацією загарбницької війни, яку росія розпочала проти України ще у 2014 році.

Отже, у XXI столітті росією розв'язано першу континентальну війну в Європі, що підірвало систему колективної світової безпеки, встановлену після Другої світової війни. Разом із тим, через війну в Україні, економічна ситуація в усьому світі також ускладнюється. У своїх прогнозах на пів року Світовий банк та клуб багатих країн ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку), переглянувши свої попередні оптимістичні погляди на перспективи світової економіки попереджають про її стагфляцію, наголошуючи, що між 2021 і 2024 роками глобальне зростання економіки сповільниться на 2,7% – це більш ніж удвічі більше, ніж у період з 1976 по 1979 рік, коли світ востаннє стикався із стагфляцією); загрозу глобального падіння економіки, зростання цін та діру в бюджеті України тощо [1].

Реальністю постало те, що планета Земля знову зіткнулася з політичним режимом, який прагне силової ревізії кордонів і прямує до неототалітаризму, що через військову агресію, вже приніс українцям немислимі страждання. Війна також нещадно руйнує природу – потерпають рослини і тварини, повітря, вода, земля, будинки, гідроелектростанції, що спричиняє проблему відходів – будівельних військового металобрухту тощо. Великою загрозою постає можливість руйнації атомних електростанцій, що з великою вірогідністю може призвести до ядерної катастрофи. У таких умовах зростає попит на обдарованих особистостей – керівників в органах державної влади, які мислять нестандартно, володіють сильною волею і високою працездатністю, а результати їх управлінської діяльності мають унікальний характер. Усе вищенаведене визначає актуальність і окреслює вибір теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує про те, що вивчення феномену лідерства та лідерського потенціалу посідає чільне місце у наукових

розвідках вітчизняних учених. Зокрема, у сучасному науковому просторі досліджень домінують такі аспекти: *розвиток потенціалу керівника та ефективність його діяльності* (Гурман О. М. Власюк Ю. О., 2023); становлення феномену соціального лідерства у науковому просторі соціальної роботи (Бибик Д., 2021); *співвідношення понять «керівництво» та «лідерство» в управлінні сучасною організацією* (Дегтяр А., М. Бублій, 2020); система принципів розвитку лідерства в публічному управлінні (Сторожев Р., 2020); психолого-педагогічні засади розвитку лідерських якостей учителів в освітньому середовищі початкової школи (Коломієць А., Коломієць Л. 2019); структурні компоненти лідерської компетентності майбутніх бакалаврів з менеджменту (Нестуля С., 2018).

Репрезентований аналіз останніх досліджень вітчизняних науковців щодо феномену лідерського потенціалу дає підстави стверджувати про їх міждисциплінарну різноманітність, разом із тим, констатуємо, що феномен лідерського потенціалу керівника в органах публічної влади в контексті множинних викликів сучасності, зокрема його роль у процесі ревіталізації України не досліджується.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних основ лідерського потенціалу керівника органів публічної влади та визначення його ролі у процесі ревіталізації України в контексті сучасних суспільних перетворень та викликів.

Виклад основного матеріалу. Військова агресія на теренах України спричинила масштабну людську трагедію та руйнування територій, знищення мирних українських міст і сіл, інфраструктури, довкілля тощо. Вочевидь, що українців чекає тернистий шлях ревіталізації (лат. «re – відновлення», «vita – життя») – відновлення минулого, поєднання сьогодення з минулим, повернення до життя [2]. Зауважимо, що поняття «ревіталізація» розуміється нами як повернення до життя, відновлення, що є відгуком на кризовий стан території та одним із елементів політики розвитку та якісних змін. Разом із тим – це комплексний процес, що стосується одночасно екологічної ситуації, архітектури міст, функціональної наповненості, технічної інфраструктури, юридичних, економічних, адміністративних і політичних питань, які цілісно потребують застосування системи способів, засобів та технологій.

Відповідно Указу Президента, від 21 квітня 2022 року № 266/2022, засновано Національну раду з відновлення України від наслідків війни, у якій визначено її ключові завдання та низку інших положень [3]. Водночас, парламентарями створено законодавчу рамку ефективного відновлення України. У цьому контексті започатковано розробку положень законопроекту «Про основні засади відновлення», який планують презентувати вже у квітні 2024 р.

Наголосимо на тому, що процес ревіталізації має відбуватися шляхом безпосередньої активності громадян у тісній взаємодії і підтримці професіоналів управлінців, керівників органів публічної влади які володіють не тільки повноваженнями, а й лідерським потенціалом.

Основи щодо розуміння смислу поняття «потенціал» були закладені ще Аристотелем, який стверджував, що саме потенція постає основою онтологічного розвитку. Етимологія терміну «потенціал» (англ. *potential*, нім. *Potential*) походить від латинського слова «*potentia*», що означає «приховані можливості», наявні сили, міць, запаси, засоби, що можуть бути використані. У тлумачному словнику української мови поняття «потенціал» визначається як «приховані можливості, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов» [4, с. 286]. Наведене вище визначення співвідноситься з наступним тлумачення поняття «потенціал», як наявні можливості, сили, ресурси, засоби, що можуть принципово вплинути на особистісний чи соціальний розвиток, досягнення певної мети [5, с. 181].

Аналізуючи визначення поняття «потенціал» у міждисциплінарному контексті, зауважимо, що його смисли обертаються навколо граней конкретної науки. Так, у психологічних науках поняття «потенціал» трактується як можливість, що, реалізуючись у діяльності, розвивається і залишається потенційною. Водночас, діяльність, що відокремлена від потенціалу є засобом досягнення поставленої мети [6]. Окреслюючи психологічні особливості потенціалу особистості у загальному розумінні дане поняття розглядаються як сукупність сил, ресурсів, можливостей, насамперед внутрішніх, які приховані, однак можуть проявитися за певних умов [7].

У контексті економічної науки, сучасне визначення потенціалу окреслюється як сукупність ресурсів та можливостей, що з розвитком продуктивних сил та економічних відносин можуть бути максимально використаними у процесі вирішення стратегічних завдань [8].

У науці з державного управління М. Орлів наголошує, що основу лідерського потенціалу керівника становлять такі складові: особистісний (біологічний, соціальний, психологічний, духовний), професійний, управлінський, творчий та інноваційний. Водночас, компоненти лідерського потенціалу керівника сфери державного управління окреслюються наступні: установки, цінності, потреби, пріоритети (чіткі особисті цілі, прагнення до самовдосконалення, морально-етичні якості); особистісні та ділові якості (проактивність, умотивованість, самоорганізованість, комунікативність, емоційна стійкість, відповідальність тощо); здібності (творчі здібності, інноваційність, здатність до самоаналізу, адаптивність тощо); професійна та лідерська компетентності (знання, уміння, навички та поведінкові якості, що

забезпечують здатність ефективно виконувати професійну діяльність і функції лідера у сфері державного управління) [9, с. 6].

Таким чином, аналіз доробку науковців гуманітарної сфери щодо визначення поняття «потенціал» та «лідерський потенціал», а також його складових, дозволяє констатувати, що палітра його розуміння у міждисциплінарному контексті є доволі розлогою. Окреслені поняття застосовуються для позначення сукупності психологічних якостей особистості керівника, що співвідносяться з потребами персоналу та партнерів і постають найбільш затребуваними та корисними для вирішення, як функціонування публічної установи, так і можливих проблемних ситуацій.

Іншими словами, у контексті нашого дослідження лідерський потенціал – це складова компетентності, що визначається можливостями окремого керівника, які він використовує у процесі вирішення тих чи інших завдань, комплексу завдань для досягнення загальнозначущих суспільних цілей.

На нашу думку, наведені характеристики співвідносяться з вимогами, що постали у процесі соціальних і особистісних змін, які супроводжуються війною – викликом, який до керівництва української влади усіх рівнів окреслив запит персональної відповідальності.

Як відомо, соціальні й особистісні перетворення є процесом внутрішніх змін, внаслідок яких долається втрата рівноваги, однак досягається новий, більш диференційований, і водночас більш високий рівень впорядкованості і організованості. Окреслені перетворення не характеризуються прямолінійністю. Цьому сприяє феномен невизначеності, множинність варіантів та можливостей подальшого розвитку, необхідність повсякчасного вибору, зокрема й щодо прийняття управлінських рішень. У контексті вищенаведеного, важливою постає думка П. Штомпки, який співвідносить поняття «трансформація» і «репродукція», як зміни чогось, однак репродукція вказує не тільки на зміни, а й на зміни всередині чогось [10, с.40].

На нашу думку окреслені «зміни всередині чогось» – це вироблення нового модусу цінностей та ідентичності, системи стимулів і мотивів у діяльності людини, що стимулює новий світогляд – інтегральне духовне утворення, що спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки.

Відповідно, перед керівництвом органів державної влади, постає запит щодо володіння лідерським потенціалом, оскільки лідерство – це загальна вимога, яка висувається до керівників усіх рівнів, – це не абстракція, а стандарт, який в умовах суспільних змін та викликів має реалізовуватися на практиці. Керівник органу державної влади, що реалізує свій лідерський потенціал, постає суб'єктом соціального розвитку, який веде за собою, переконує, ставить нові, однак досяжні цілі і разом з командою їх досягає, бере на себе ще більшу відповідальність, усвідомлено виконуючи покладені на

нього обов'язки, передбачаючи наслідки своїх вчинків і дій, як у сфері наданих повноважень, так і суспільній сфері.

Отже, будь-яка діяльність керівника в системі публічного управління породжує питання про його моральний вибір як усвідомлене надання переваг тому чи іншому варіантові поведінки особистісних чи суспільних настанов, що базуються на певних моральних цінностях.

Цінності – це все те, що є значущим для особистості та суспільства і схвалюється більшістю людей, відображаючись у їх свідомості у вигляді оціночних суджень. Природним є те, що будь-яке суспільство може сповідувати різні, навіть протилежні цінності, а політична чи економічна сили не становлять основу соціальної інтеграції. Тому, сучасному українському суспільству потрібна «третя сила», яка акумулюється саме в цінностях, які розділяються більшістю суспільства, оскільки у них містяться відповіді на фундаментальні світоглядні проблеми – ким є людина, відносини між нею і природою, визначення як вищої цінності певного виміру часу, якими є ієрархізація видів людської діяльності, сприйняття та оцінка суспільних відносин тощо. Існує множинність наукових підходів щодо розуміння феномену цінностей, що базуються на різних ідеологічних світоглядних позиціях, однак найвищою цінністю постає людина, а досвід конкретного суспільства створює цінності як свій унікальний продукт [11, с. 53].

Отже, цінності завжди є елементом і медіатором соціальної взаємодії людей і соціальних груп, символами консолідації смислової платформи для переговорів, ідейної опори для висування вимог, партнерства тощо.

Новий різновид ідентичності (від лат. «idem» – той самий, тотожний, подібний) – соціетальної ідентичності, що притаманний індивіду сучасного інформаційного суспільства, характеризує його в контексті безперервної власної зміни й ототожнення з самим собою. Цей тип ідентичності постає як інтегральний образ усієї сукупності ролей, доступних індивіду в його особистісному досвіді.

Вважаємо, що особливого значення загальні суспільні цінності та відповідність керівників органів державної влади соціетальній ідентичності, набувають у періоди суспільних перетворень, криз та викликів, коли мають чітко позначатися принципи та орієнтири соціального розвитку, зокрема і процесу ревіталізації. Вочевидь, що для відновлення міст і селищ повоєнної України необхідно використовувати різноманітні матеріальні та нематеріальні інвестиції та цінності. У цьому контексті, лідерський потенціал керівника органів державної влади постає значущою нематеріальною цінністю та інвестицією, що значно розширює можливості ревіталізації, оскільки саме він є потенційним джерелом для вирішення чи пом'якшення можливих соціальних непорозумінь та проблем, що загострили страждання людей від

війни і характеризуються безпрецедентним комплексом множинних проблем. На нашу думку, їх вирішення забезпечується виконанням чинного законодавства, державним та здебільшого інвестиційним фінансуванням та моральними настановами.

Загальновідомо, що моральність – це синтез системи культурних норм, правил, традицій, настроїв, що склалися у суспільстві. Тому дуже важливо, щоб моральність зберігала свою значущість як цінності. У цьому контексті виникає така співвідносність – цінності керівника органів державної влади віддзеркалюючись у його особистісних і професійних якостях, цінуються співробітниками. Відповідно, керівник винагороджується не лише їх визнанням, а і так званім внутрішнім задоволенням – коли відбувається знаходження та утвердження світогляду, цінностей та можливість реалізувати особистісний лідерський потенціал. Це призводить до суспільного уявлення про керівника, як про «ідеал», який здатний реалізувати свою професійність на рівні високих стандартів.

Як відомо, основною моральною нормою якої необхідно дотримуватися у відносинах з людьми – це збереження гідності кожного незалежно від того яку посаду посідає та чи інша людина, які у неї статки тощо. Однак на практиці буває інакше, що призводить до конфліктних ситуацій. Саме в цьому випадку окреслюється роль лідерського потенціалу керівника, оскільки позитивне психологічне середовище в колективі органу державної влади здебільшого визначається саме його морально-ціннісними пріоритетами – особистою поведінкою та реалізацією соціально-психологічних якостей – почуттям емпатії; комунікабельністю; відповідальністю; стресостійкістю; тощо.

Так, почуття емпатії проявляється у здатності до співпереживання, співчуття, вмінню поставити себе на місце іншої людини, є однією з найочікуваніших складових лідерського потенціалу, оскільки характеризує цінності, що проявляються в особистісних якостях керівника органу державної влади. Комунікабельність дозволяє швидко вступати в різні контакти з людьми, знаходити спільну мову, вести дискусії та налагоджувати вільне спілкування з вищим і нижчим керівництвом та взаємодіяти з громадянами.

Відповідальність – це категорія, що відбиває свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей; це гарантія безпеки і психологічного комфорту в органі державної влади. Стресостійкість, як інтеграційна якість особистості керівника органів державної влади, що забезпечує його здатність до збереження та розвитку позитивних міжособистісних відносин, успішної синергетичної самоорганізації, само-реалізації, збереження працездатності, фізичного та духовного здоров'я.

Як бачимо, представлені особистісні якості, які співвідносяться з цінностями керівника, є синтезом доволі складних умов, оскільки їх сутністю

постає необхідність відповідати моральним нормам і правилам поведінки, не відступаючи від них, несучи відповідальність за результати своєї публічно-управлінської діяльності.

Висновки. Таким чином, лідерський потенціал керівника органів державної влади постає нематеріальним інвестиційним активом, який обумовлюється безперервною, наполегливою працею та розвиваються під впливом його світоглядних ідей, ціннісних орієнтирів, відповідності та відчуття «вікна можливостей» щодо його використання, а також готовністю до діалогу та взаємодії з громадянським суспільством.

Це можна пов'язати зі здобуттям соціального визнання, а також з самоповагою, яка корелює з відчуттям особистісної значущості, компетентності, вольових зусиль та оцінкою своєї життєдіяльності, що перетворює цей процес на вчинок, транслуючи зразок для наслідування, забезпечуючи можливість успішного досягнення окреслених цілей у процесі ревіталізації України, зокрема: відбудові історично цінного і побудові та кращого ніж було в масштабах усієї країни та на регіональному рівні; нарощування соціального добробуту, забезпечення гідного рівня життя людей тощо.

Література:

1. Світовий банк попередив про стагфляцію на десятиліття через війну в Україні URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61721874> (дата звернення: 15.03.2024).
2. Словник портал української мови та літератури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%A0%D0%95%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF> (дата звернення: 29.03.2024).
3. Указ Президента від 21 квітня 2022 року № 266/2022 URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (дата звернення: 08.04.2024).
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. 1728 с.
5. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ СЛОВНИК ГАСЕЛ з напрямку «Філософські науки» (філософія, логіка, етика, естетика) / за заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2019. 256 с.
6. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч. посіб.; вид. 3-є, перероб. та доп. Київ, 2008. 272 с.
7. Ситник С.В. Особистісний потенціал як умова професійної взаємодії. Вісник Одеського національного ун-ту імені І. І. Мечнікова. Серія «Психологія». 2012. Т. 17. Вип. 8 (20). С. 168-175.
8. Лисенко А.М., Коряк А.С. Поняття економічного потенціалу та концептуалізація підходів до його трактування. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*, 2020, вип. 5(38) С. 221 – 227
9. Орлів М. С. Розвиток лідерського потенціалу керівника сфери державного управління : навчальний посібник К., 2017. 40 с.

10. Штомпка Пйотр СОЦІОЛОГІЯ. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО, 2020. 800 с.
URL: <https://sociology.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/%D0%9F%D0%B9%D0%BE%D1%82%D1%80-%D0%A8%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BA%D0%B0.pdf>
(дата звернення: 08.04.2024).
11. Новаченко Т. В., Афонін Е. А. Авторитет керівника в публічному управлінні : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2019.168 с.

References:

1. Svitovyi bank poperedyv pro stahfliatsiiu na desiatylittia cherez viinu v Ukraini URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61721874> (data zvernennia: (data zvernennia: 15.03.2024).
2. Slovnyk portal ukrainskoi movy ta literatury. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%A0%D0%95%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF> (data zvernennia: 29.03.2024).
- Ukaz Prezydenta vid 21 kvitnia 2022 roku № 266/2022 URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225> (data zvernennia: 08.04.2024).
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / za red. V. Busel. Kyiv; Irpin: VTF Perun, 2005. 1728 s.
5. VELYKA UKRAINSKA ENTsYKLOPEDIJa. TEMATYChNYI SLOVNYK HASEL z napriamu «Filosofski nauky» (filosofiiia, lohika, etyka, estetyka) / za zah. red. d. i. n., prof. Kyrydon A. M. K. : Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo», 2019. 256 s.
6. Maksymenko S.D. Zahalna psykholohiia: navch. posib.; vyd. 3-ye, pererob. ta dop. Kyiv, 2008. 272 s.
7. Sytnyk S.V. Osobystisnyi potentsial yak umova profesiinoi vzaiemodii. Visnyk Odeskoho natsionalnogo un-tu imeni I. I. Mechnikova. Seriiia «Psykhologhiia». 2012. T. 17. Vyp. 8 (20). S. 168-175.
8. Lysenko A.M., Koriak A.S. Poniattia ekonomichnogo potentsialu ta kontseptualizatsiia pidkhodiv do yoho traktuvannia. Tsentralnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky, 2020, vyp. 5(38) S. 221 – 227
9. Orliv M. S. Rozvytok liderskoho potentsialu kerivnyka sfery derzhavnoho upravlinnia: navchalnyi posibnyk K., 2017. 40 s.
10. Shtompka Piotr SOTSIOLOHIIa. Analiz suspilstva. Lviv: Kolir PRO, 2020. 800 s.
URL: <https://sociology.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/%D0%9F%D0%B9%D0%BE%D1%82%D1%80-%D0%A8%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BA%D0%B0.pdf>
(data zvernennia: 08.04.2024).
11. Novachenko T. V., Afonin E. A. Avtorytet kerivnyka v publichnomu upravlinni : navch. posib. Kyiv : NADU, 2019.168 s.

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

УДК 658.56:656.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-630-640](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-630-640)

Ареф'єва Олена Володимирівна доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту, Національний авіаційний університет, 03058, м.Київ, проспект Любомира Гузара, 1 тел.: (066) 763-74-03, <https://orcid.org/0000-0001-5157-9970>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. Залізничний транспорт відіграє ключову роль у транспортній системі багатьох країн, забезпечуючи перевезення великої кількості пасажирів і вантажів. В умовах зростання конкуренції з боку інших видів транспорту та підвищення вимог споживачів, управління якістю послуг стає критичним фактором для забезпечення конкурентоспроможності та стійкого розвитку підприємств залізничного транспорту. У статті розглядаються основні концептуальні підходи до управління якістю послуг підприємств залізничного транспорту. Управління якістю на основі процесного підходу передбачає розгляд діяльності підприємства як сукупності взаємопов'язаних процесів. Кожен процес має свої вхідні та вихідні параметри, що дозволяє чітко визначити критерії якості та контролювати їх досягнення. Використання процесного, клієнтоорієнтованого, інноваційного та системного підходів дозволяє забезпечити високий рівень обслуговування та задовольнити зростаючі вимоги споживачів. Важливим інструментом у цьому контексті є ISO 9001, що надає стандарти для забезпечення ефективного управління якістю. Проаналізовано сучасні методології та інструменти, які використовуються вітчизняними та зарубіжними підприємствами для забезпечення високого рівня обслуговування. Забезпечення високого рівня задоволеності клієнтів є однією з основних цілей управління якістю. Для цього необхідно систематично збирати та аналізувати зворотний зв'язок від клієнтів, проводити опитування та дослідження ринку. Впровадження CRM-систем дозволяє більш ефективно управляти взаємодією з клієнтами та адаптувати послуги під їх потреби. Представлено результати досліджень, проведених

автором у співпраці з провідними науковцями у цій галузі. Запропоновано нові підходи до вдосконалення системи управління якістю на основі інтеграції інноваційних технологій та врахування специфіки залізничного транспорту. Успішне впровадження розглянутих підходів потребує систематичного підходу та залучення всіх рівнів управління підприємства.

Ключові слова: quality management, railway transport, innovative technologies, methodology, management, quality of services.

Arefieva Olena Volodymyrivna Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management, National Aviation University, 03058, Kyiv, Lyubomyr Huzar Ave., 1, tel.: (066) 763-74-03, <https://orcid.org/0000-0001-5157-9970>

CONCEPTUAL APPROACHES TO SERVICE QUALITY MANAGEMENT OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES

Abstract. Railway transport plays a key role in the transport system of many countries, providing the transportation of a large number of passengers and goods. With increasing competition from other modes of transport and increasing consumer demands, quality management of services becomes a critical factor for ensuring competitiveness and sustainable development of rail transport enterprises. The article examines the main conceptual approaches to the management of the quality of services of railway transport enterprises. Quality management based on a process approach involves consideration of enterprise activities as a set of interrelated processes. Each process has its own input and output parameters, which allows to clearly define quality criteria and monitor their achievement. The use of process, customer-oriented, innovative and system approaches enables to provide a high level of service and meet the growing demands of consumers. An important tool in this context is ISO 9001, which provides standards for ensuring effective quality management. Analysed modern methodologies and tools used by domestic and foreign enterprises to ensure a high level of service. Ensuring a high level of customer satisfaction is one of the main goals of quality management. To do this, it is necessary to systematically collect and analyse feedback from customers, conduct surveys and market research. Implementation of CRM-systems allows you to more effectively manage interaction with customers and adapt services to their needs. The results of research conducted by the author in cooperation with leading scientists in this field are presented. New approaches are proposed to improve the quality management system based on the integration of innovative technologies and taking into account the specifics of rail transport. Successful implementation of the approaches considered requires a systematic approach and involvement of all levels of management of the enterprise.

Keywords: управління якістю, залізничний транспорт, інноваційні технології, методологія, управління, якість послуг.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та зростання конкуренції між різними видами транспорту, підприємства залізничного транспорту стикаються з рядом викликів, що впливають на якість наданих послуг. Однією з головних проблем є необхідність адаптації до швидких технологічних змін та підвищення вимог споживачів. На сьогодні багато підприємств залізничного транспорту стикаються з труднощами у впровадженні сучасних методів управління якістю, що пов'язано з недосконалістю існуючих підходів та недостатньою інтеграцією інноваційних технологій. Виникає потреба у розробці нових концептуальних підходів, які б враховували специфіку діяльності цих підприємств. Управління якістю послуг підприємств залізничного транспорту набуває все більшої важливості в умовах зростаючої конкуренції з боку інших видів транспорту та підвищення вимог споживачів. Ефективне управління якістю є ключовим чинником для забезпечення конкурентоспроможності та стійкого розвитку підприємств у цій галузі. Сучасні підприємства залізничного транспорту активно впроваджують цифрові технології для покращення операційної ефективності та підвищення якості обслуговування. Автоматизація процесів, використання штучного інтелекту для аналізу даних та прогнозування попиту стають важливими складовими управління якістю. Пасажири очікують від залізничного транспорту високого рівня комфорту, безпеки та надійності. Зростає попит на додаткові послуги, такі як безкоштовний Wi-Fi, комфортні місця, якісне харчування та інші сервіси. За даними дослідження McKinsey, 75% пасажирів вважають важливим наявність цифрових послуг під час подорожі залізницею.

Залізничний транспорт все частіше використовується як частина інтегрованих логістичних рішень, що поєднують кілька видів транспорту. Це вимагає вдосконалення систем управління для забезпечення безперебійної взаємодії між різними транспортними системами.

Впровадження інноваційних технологій та автоматизації процесів у підприємствах залізничного транспорту дозволить суттєво підвищити якість послуг та задовольнити зростаючі вимоги споживачів.

Інтеграція клієнтоорієнтованих підходів, зокрема використання CRM-систем, дозволить покращити взаємодію з клієнтами та підвищити їх задоволеність.

Системний підхід до управління якістю, що включає усі аспекти діяльності підприємства (управління персоналом, фінансами, матеріально-технічним забезпеченням), сприятиме підвищенню ефективності та конкурентоспроможності підприємств залізничного транспорту.

За даними Європейської агенції з залізничного транспорту (ERA), у 2023 році залізничний транспорт в ЄС перевіз понад 8 мільярдів пасажирів та 1.5 мільярда тонн вантажів. При цьому, за останні 5 років кількість пасажирів зросла на 12%, що свідчить про зростаючий попит на залізничні перевезення. Проте, за даними опитування, проведеного Європейською комісією, лише 65% пасажирів задоволені рівнем обслуговування на залізниці, що вказує на наявність значного потенціалу для покращення якості послуг.

З огляду на вищезначені тренди та тенденції, виникає необхідність у розробці та впровадженні нових концептуальних підходів до управління якістю послуг підприємств залізничного транспорту, що включає інтеграцію інноваційних технологій, підвищення рівня клієнтоорієнтованості, забезпечення екологічної відповідальності та вдосконалення системного підходу до управління всіма аспектами діяльності підприємства. Подальші дослідження у цій галузі мають на меті розробку практичних рекомендацій щодо впровадження цих підходів для підвищення конкурентоспроможності та задоволення зростаючих вимог споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих напрямів аналізу концептуальних підходів до управління якістю послуг підприємств залізничного транспорту присвячені роботи вчених як Котлер П., Келлер К. Л., Гренроос К., Сміт А. та Вілер Дж. [1–4] та ін. Огляд вітчизняних та зарубіжних літературних джерел свідчить про значний інтерес до проблеми управління якістю послуг у сфері залізничного транспорту. Сучасні дослідження акцентують увагу на важливості впровадження міжнародних стандартів, інноваційних технологій та клієнтоорієнтованих підходів. Існує необхідність подальшого дослідження специфіки українського ринку та розробки адаптованих рішень для підвищення конкурентоспроможності та задоволення потреб споживачів.

Мета статті – є розробка та обґрунтування концептуальних підходів до управління якістю послуг підприємств залізничного транспорту, які б враховували сучасні вимоги та тенденції у сфері транспортних послуг, сприяли підвищенню ефективності та конкурентоспроможності підприємств, а також задовольняли зростаючі очікування споживачів.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних проблем в управлінні якістю на підприємствах залізничного транспорту є неефективність існуючих процесів контролю якості. Багато залізничних компаній все ще використовують застарілі методи контролю, які не дозволяють оперативно виявляти та усувати недоліки в обслуговуванні. Відсутність інтегрованих систем моніторингу та управління призводить до затримок у реагуванні на проблеми та зниження загальної якості послуг. Інша проблема полягає у

недостатньому впровадженні інноваційних технологій. Багато підприємств залізничного транспорту не використовують потенціал сучасних цифрових рішень, таких як Інтернет речей (IoT), великі дані (Big Data) та штучний інтелект (AI), для покращення якості обслуговування. Це обмежує можливості для оптимізації операцій та підвищення ефективності роботи.

Сучасні споживачі мають високі вимоги до якості обслуговування, але багато залізничних компаній не приділяють достатньої уваги клієнтоорієнтованості. Відсутність персоналізованих сервісів, низький рівень взаємодії з пасажирами та недостатня увага до їхніх потреб і очікувань призводять до низької задоволеності клієнтів та втрати лояльності.

Якість послуг залізничного транспорту значною мірою залежить від професіоналізму та компетентності персоналу. Проте, існує проблема недостатньої кваліфікації працівників, особливо в умовах швидкого технологічного розвитку. Відсутність програм навчання та підвищення кваліфікації призводить до низького рівня обслуговування та збільшує ризик помилок.

Стан залізничної інфраструктури в багатьох країнах залишається незадовільним. Застарілі колії, станції та рухомий склад потребують модернізації, що впливає на безпеку та надійність перевезень. Відсутність інвестицій у модернізацію інфраструктури призводить до затримок та збоїв у роботі, що негативно впливає на якість послуг.

Багато процесів на підприємствах залізничного транспорту все ще виконуються вручну, що знижує ефективність та точність виконання операцій. Недостатня автоматизація призводить до помилок, затримок та додаткових витрат, що впливає на загальну якість обслуговування.

Відсутність єдиних стандартів управління якістю на рівні галузі ускладнює забезпечення високого рівня послуг. Компанії використовують різні методики та підходи до контролю якості, що призводить до нерівномірного рівня обслуговування та ускладнює порівняння показників ефективності.

Залізничні підприємства часто стикаються з проблемами управління великим обсягом даних, що генеруються в процесі їхньої діяльності. Відсутність належних систем збору, зберігання та аналізу даних обмежує можливості для прийняття обґрунтованих рішень та оперативного реагування на проблеми.

Залізничні підприємства часто демонструють низьку швидкість адаптації до змін у ринкових умовах та вимогах споживачів. Це пов'язано з консервативністю галузі та відсутністю гнучких управлінських структур. В результаті, компанії не встигають своєчасно впроваджувати нові технології та практики, що знижує їхню конкурентоспроможність.

Багато залізничних компаній не мають ефективних механізмів збору та аналізу зворотного зв'язку від пасажирів, що обмежує можливості для виявлення проблем та вдосконалення послуг. Наявність зворотного зв'язку є ключовим елементом системи управління якістю, що дозволяє постійно вдосконалювати процеси обслуговування.

Недостатнє фінансування залізничних підприємств обмежує їхні можливості для впровадження нових технологій та покращення якості обслуговування. Високі витрати на модернізацію інфраструктури та впровадження інновацій вимагають значних інвестицій, які не завжди доступні.

Бюрократичні процеси та складні процедури часто ускладнюють впровадження змін на залізничних підприємствах. Високий рівень бюрократії призводить до затримок у прийнятті рішень та знижує ефективність управління.

Часті зміни у законодавстві та регуляторних вимогах створюють додаткові труднощі для залізничних підприємств. Нестабільність регуляторного середовища ускладнює довгострокове планування та впровадження стратегічних ініціатив.

Недостатня координація між залізничним транспортом та іншими видами транспорту обмежує можливості для розвитку інтермодальних перевезень, що знижує зручність для пасажирів та ефективність логістичних процесів.

Відсутність ефективної комунікації між різними підрозділами підприємств залізничного транспорту призводить до помилок та затримок у виконанні операцій. Налагодження внутрішньої комунікації є ключовим фактором для забезпечення високої якості послуг.

Існуючі системи управління якістю на підприємствах залізничного транспорту мають ряд серйозних проблем та недоліків, що обмежують їхню ефективність та конкурентоспроможність. Для подолання цих викликів необхідно впроваджувати сучасні технології, підвищувати клієнтоорієнтованість, забезпечувати належне фінансування та створювати єдині стандарти управління якістю. Важливим є також підвищення кваліфікації персоналу та налагодження ефективної комунікації на всіх рівнях організації. Проблеми, що виникають у сфері управління якістю послуг на залізничних підприємствах, мають свої важливі причини та значний вплив на якість наданих послуг. Ось кілька основних факторів, які можуть спричинити ці проблеми та їхній вплив:

1. Неадекватна інфраструктура та технічне обладнання. Застаріле обладнання та інфраструктура можуть призводити до аварій, затримок та незручностей для пасажирів. Недостатнє технічне обслуговування може погіршувати стан поїздів та колій, що впливає на безпеку та комфорт подорожей.

2. Недостатня підготовка персоналу. Відповідальність за якість послуг у великій мірі лежить на персоналі. Недостатній рівень навичок та недостатня підготовка можуть призводити до помилок у виконанні обов'язків та негативно впливати на задоволення клієнтів.

3. Недоліки у системі управління. Недостатність або неефективність систем управління може призводити до хаосу та неспроможності підприємства реагувати на зміни та виправляти проблеми. Відсутність чітких процедур та контролю може зробити неможливим забезпечення стабільної якості послуг.

4. Недостатній зворотний зв'язок з клієнтами. Брак взаємодії та зворотного зв'язку з пасажирями може перешкоджати залізничним підприємствам зрозуміти їхні потреби та очікування, що може призводити до невдалого розвитку та надання послуг, які не відповідають реальним потребам клієнтів.

5. Неадекватне фінансування та ресурси. Недостатність коштів та ресурсів може обмежувати здатність підприємства до вдосконалення та покращення якості послуг. Брак інвестицій у нові технології, обладнання та персонал може призводити до стагнації та втрати конкурентоспроможності.

Перелічені проблеми можуть мати серйозний вплив на якість наданих послуг на залізничних підприємствах, включаючи погіршення безпеки, затримки, незручності для пасажирів та втрату репутації. Для успішного подолання цих проблем необхідно вжити комплексу заходів, що включають в себе модернізацію інфраструктури, підвищення кваліфікації персоналу, впровадження ефективних систем управління та активну взаємодію з клієнтами.

Управління якістю послуг у залізничному транспорті є складною та важливою задачею, яка вимагає вдосконалення і постійного контролю з боку підприємств. Для забезпечення ефективності та задоволення потреб пасажирів і партнерів залізничні компанії використовують різні підходи до управління якістю.

Управління якістю послуг у залізничному транспорті є складною та важливою задачею, яка вимагає вдосконалення і постійного контролю з боку підприємств. Для забезпечення ефективності та задоволення потреб пасажирів і партнерів залізничні компанії використовують різні підходи до управління якістю (рис.1).

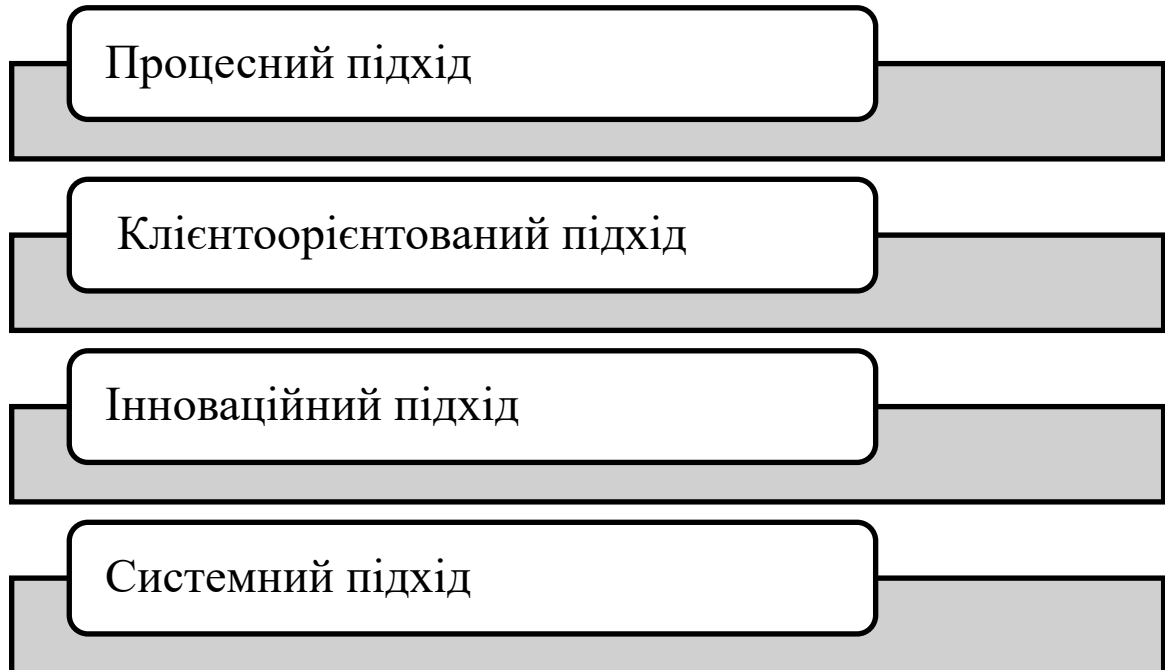

Рис. 1. Підходи до управління якістю послуг залізничного транспорту

Процесний підхід до управління якістю послуг передбачає розгляд усіх дій і операцій як взаємозв'язаних процесів. Основна ідея полягає у визначенні, документуванні та оптимізації кожного процесу з метою забезпечення стабільного і високого рівня якості. Для підприємств залізничного транспорту це означає чітке визначення всіх етапів обслуговування пасажирів, від продажу квитків до обслуговування на борту та управління рухом.

Оптимізація процесів допомагає усунути непотрібні дії, скоротити час виконання операцій і знизити витрати. Впровадження стандартів якості, таких як ISO 9001, сприяє систематизації процесів і підвищенню їх прозорості. Це дозволяє швидко виявляти і усувати недоліки, а також постійно вдосконалювати якість послуг.

Клієнтоорієнтований підхід зосереджується на потребах і очікуваннях пасажирів. Основна мета цього підходу – забезпечити високу задоволеність клієнтів через надання послуг, які відповідають або перевершують їх очікування. Для цього важливо постійно збирати та аналізувати зворотний зв'язок від пасажирів.

Залізничні підприємства можуть використовувати різні інструменти для збору інформації про потреби клієнтів, такі як опитування, соціальні мережі та платформи зворотного зв'язку. На основі отриманих даних компанії можуть адаптувати свої послуги, покращувати умови на борту, пропонувати нові сервіси і знижки, тим самим підвищуючи лояльність пасажирів.

Інноваційний підхід до управління якістю передбачає впровадження новітніх технологій і рішень для покращення обслуговування пасажирів. Це може включати використання автоматизованих систем контролю, цифрових платформ для продажу квитків, систем моніторингу стану інфраструктури і рухомого складу, а також технологій штучного інтелекту для прогнозування та оптимізації операцій.

Одним із прикладів інноваційного підходу є впровадження Інтернету речей (IoT) для моніторингу стану вагонів та колій в режимі реального часу. Це дозволяє швидко реагувати на проблеми, запобігати аваріям і затримкам, тим самим підвищуючи безпеку і надійність перевезень. Інновації також можуть включати розробку мобільних додатків для пасажирів, що дозволяють відстежувати розклад, отримувати інформацію про стан поїздів та інші корисні сервіси.

Системний підхід до управління якістю передбачає розгляд підприємства як цілісної системи, де всі елементи взаємопов'язані і взаємозалежні. Цей підхід акцентує увагу на інтеграції всіх процесів і підсистем в єдину систему управління якістю. Для залізничних підприємств це означає об'єднання всіх аспектів діяльності – від технічного обслуговування і безпеки до обслуговування клієнтів і управління ресурсами.

Системний підхід дозволяє краще розуміти, як зміни в одній частині системи впливають на інші, що сприяє більш ефективному прийняттю рішень і плануванню. Це також дозволяє виявляти проблеми на ранніх стадіях і запобігати їх негативному впливу на якість послуг. Впровадження системного підходу часто супроводжується використанням спеціалізованого програмного забезпечення для управління якістю, що допомагає автоматизувати процеси і підвищити їх ефективність.

Для підвищення якості послуг, конкурентоспроможності та задоволення потреб споживачів у сфері залізничного транспорту рекомендується впроваджувати комплексний підхід, що включає процесний, клієнтоорієнтований, інноваційний та системний підходи. Ось деякі рекомендації щодо впровадження цих підходів:

Визначити та документувати всі основні процеси, що впливають на якість послуг, включаючи продаж квитків, обслуговування пасажирів, технічне обслуговування поїздів та управління рухом.

Розробити стандарти та регламенти для кожного процесу, щоб забезпечити їх стабільне виконання на високому рівні.

Постійно моніторити та аналізувати ефективність процесів, виявляти слабкі місця та впроваджувати заходи для їх покращення.

Інвестувати у модернізацію інфраструктури та технічного обладнання, що забезпечить безпеку та надійність перевезень.

Підвищувати кваліфікацію персоналу через тренінги та навчальні програми, що допоможе забезпечити високий рівень обслуговування пасажирів.

Активно взаємодіяти з клієнтами та залучати їх до процесу вдосконалення послуг, що підвищить їхню задоволеність та лояльність.

Впроваджувати сучасні технології та інноваційні рішення, що дозволить підвищити ефективність операцій та конкурентоспроможність підприємства.

Застосування цих рекомендацій сприятиме підвищенню якості послуг залізничних підприємств, задоволенню потреб пасажирів та зміцненню позицій на ринку.

Висновки. Впровадження процесного, клієнтоорієнтованого, інноваційного та системного підходів до управління якістю послуг у залізничному транспорті дозволяє значно підвищити рівень обслуговування пасажирів. Процесний підхід допомагає систематизувати і оптимізувати всі операції, клієнтоорієнтований підхід сприяє підвищенню задоволеності клієнтів, інноваційний підхід дозволяє впроваджувати сучасні технології, а системний підхід забезпечує інтеграцію всіх процесів і підсистем.

Поєднання цих підходів створює основу для побудови ефективної системи управління якістю, яка здатна швидко адаптуватися до змін ринкових умов і забезпечувати високу надійність і безпеку перевезень. Такий комплексний підхід також сприяє підвищенню конкурентоспроможності залізничних підприємств та їх здатності задовольняти зростаючі потреби пасажирів.

Література:

1. Kotler, P., Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. Pearson.
2. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
3. Grönroos, C. (2007). *Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition*. Wiley.
4. Smith, A., & Wheeler, J. (2002). *Managing the Customer Experience: Turning Customers into Advocates*. Financial Times. Prentice Hall.
5. Lovelock, C., & Wirtz, J. (2016). *Services Marketing: People, Technology, Strategy*. Pearson.
6. Tidd, J., & Bessant, J. (2020). *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change*. Hoboken: Wiley. ISBN: 978-1119713302
7. Drucker, Peter F. (1985). "Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles". New York: Harper & Row. P. 476.
8. ISO 9001:2015 - Quality management systems - Requirements.
9. Allen, P. M. (2001). Knowledge, Ignorance and Learning in Dynamic Economic Systems. In S. Dopfer (Ed.), *Evolutionary Economics: Program and Scope* (pp. 327-360). Springer
10. Dopfer, K., Foster, J., & Potts, J. (2004). Micro-Meso-Macro. *Journal of Evolutionary Economics*, 14(3), 263-279.
11. Lichtenstein, B. B. (2000). Self-Organized Transitions: A Pattern amid the "Chaos" of Transformative Change. *Academy of Management Executive*, 14(4), 128-141.
12. Martin, R., & Sunley, P. (2007). Complexity Thinking and Evolutionary Economic Geography. *Journal of Economic Geography*, 7(5), 573-60

References:

1. Kotler, P., Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. Pearson.
2. Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
3. Grönroos, C. (2007). *Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition*. Wiley.
4. Smith, A., & Wheeler, J. (2002). *Managing the Customer Experience: Turning Customers into Advocates*. Financial Times. Prentice Hall.
5. Lovelock, C., & Wirtz, J. (2016). *Services Marketing: People, Technology, Strategy*. Pearson.
6. Tidd, J., & Bessant, J. (2020). *Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change*. Hoboken: Wiley. ISBN: 978-1119713302
7. Drucker, Peter F. (1985). "Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles". New York: Harper & Row. P. 476.
8. ISO 9001:2015 - Quality management systems - Requirements.
9. Allen, P. M. (2001). Knowledge, Ignorance and Learning in Dynamic Economic Systems. In S. Dopfer (Ed.), *Evolutionary Economics: Program and Scope* (pp. 327-360). Springer
10. Dopfer, K., Foster, J., & Potts, J. (2004). Micro-Meso-Macro. *Journal of Evolutionary Economics*, 14(3), 263-279.
11. Lichtenstein, B. B. (2000). Self-Organized Transitions: A Pattern amid the "Chaos" of Transformative Change. *Academy of Management Executive*, 14(4), 128-141.
12. Martin, R., & Sunley, P. (2007). Complexity Thinking and Evolutionary Economic Geography. *Journal of Economic Geography*, 7(5), 573-60

УДК 336.71

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-641-650](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-641-650)

Баріда Надія Петрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи та страхування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 03057, м. Київ, проспект Берестейський, будинок 54/1, тел.: (044) 456-31-62, <https://orcid.org/0000-0002-0480-5506>

ОЦІНКА ВАРТОСТІ ЗАСТАВИ У ПЕРЕДАЧІ ESG-ФАКТОРІВ НА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ БАНКУ

Анотація. Врахування екологічних, соціальних факторів та факторів корпоративного управління (ESG), а також пов'язаних з ними можливостей та ризиків набуває для фінансових інституцій усе більшої актуальності. Зміна клімату та перехід до вуглецево-нейтральної економіки, ставлять перед банками нові виклики. Адже, екстремальні погодні явища, такі як повені, пожежі можуть мати безпосередній вплив на нерухомість, а отже, і на заставне майно банків. Поступове підвищення середньої температури має тривалий горизонт впливу на банківську діяльність та ризик менеджмент.

Окрім кліматичних цілей, варто виокремити екологічні цілі, соціальні цілі та сприяння належному корпоративному управлінню. Ці категорії сталого розвитку можна узагальнити під аббревіатурою «ESG» (Environmental. Social. Governance.). Для ризик-орієнтованої банківського менеджменту, актуальними є ризики, що виникають внаслідок впровадження ESG-заходів або їх відсутності.

ESG-ризики не є абсолютно новими видами ризиків для банківського менеджменту. Скоріше, їх можна розуміти як рушійні сили відомих категорій ризиків таких як кредитний або ринковий ризики. При їх виявленні та ідентифікації, та – особливо при пошуку способів кількісної оцінки, традиційні методи оцінки стають не дієвими. Адже, регуляторні вимоги та усталені методи аналізу ризиків значною мірою покладаються на історичні дані. В даному випадку, вони придатні лише в дуже обмеженій мірі, як основа для прогнозування того, як ESG-ризики можуть проявитися в майбутньому і перетворитися на фінансові ризики.

Для того, щоб належним чином управляти ESG-ризиками та стати більш стійкими до цих ризиків, банкам необхідно розробити нові підходи.

Наглядові органи та розробники стандартів опублікували відповідні рекомендації на національному, європейському та міжнародному рівнях.

Впровадження ESG-ризиків у систему ризик-менеджменту відкриває нову перспективу взаємовідносин банків і клієнтів: ризики впливають на зацікавлені сторони, а зацікавлені сторони впливають на загальні результати банківської діяльності. Врахування цієї перспективи допоможе по-новому поглянути на інші типи ризиків і змінити їхню роль.

Ключові слова: оцінка вартості застави, ESG-ризиків, екологічні фактори вартості нерухомості, ризик-менеджмент банку.

Barida Nadiia Petrivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Banking and Insurance, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, 03057, Kyiv, 54/1 Beresteysky Ave., tel.: (044) 456-31-62, <https://orcid.org/0000-0002-0480-5506>

ASSESSMENT OF THE VALUE OF COLLATERAL IN THE TRANSFER OF ESG-FACTORS TO THE BANK'S RISK MANAGEMENT

Abstract. Taking into account environmental, social and corporate governance (ESG) factors, as well as the opportunities and risks associated with them, is becoming increasingly important for financial institutions. Climate change and the transition to a carbon-neutral economy pose new challenges for banks. Extreme weather events, such as floods and fires, can have a direct impact on real estate and, consequently, on banks' collateral. A gradual increase in average temperatures has a long horizon of impact on banking operations and risk management.

In addition to climate goals, it is worth highlighting environmental goals, social goals and the promotion of good corporate governance. These categories of sustainable development can be summarised under the acronym 'ESG' (Environmental. Social. Governance.). For risk-oriented banking management, the risks arising from the implementation of ESG measures, or their absence are relevant.

ESG risks are not completely new types of risks for bank management. Rather, they can be understood as driving forces of well-known risk categories such as credit or market risks. In identifying and measuring them, and especially in finding ways to quantify them, traditional valuation methods become ineffective. After all, regulatory requirements and established risk analysis methods rely heavily on historical data. In this case, they are only suitable to a very limited extent as a basis for predicting how ESG risks may manifest themselves in the future and turn into financial risks.

In order to properly manage ESG risks and become more resilient to these risks, banks need to develop new approaches. Supervisors and standard setters have

published relevant recommendations at the national, European and international levels. The integration of ESG risks into the risk management system opens up a new perspective on the relationship between banks and customers: risks affect stakeholders, and stakeholders affect the overall performance of banking activities. Taking this perspective into account will help to take a fresh look at other types of risks and change their role.

Keywords: collateral valuation, ESG risks, environmental factors of real estate value, bank risk management.

Постановка проблеми. Питання ESG все більше формують поточний і майбутній розвиток фінансової сфери. Банки, керуючі активами та корпорації стикаються з численними новими нормативними вимогами, які мають на меті покращити сталість, в тому числі враховуючи фактори ESG при оцінці вартості застави, і створити прозорість, враховуючи соціальні стандарти та фактори корпоративного управління.

У центрі уваги науковців, аналітиків, ризик-менеджменту у найближчій перспективі, є розробка методики та інструментарію оцінки ESG-ризиків та відповідних стрес-тестів. В центрі уваги регулятивних рекомендацій, є оцінка вартості заставного майна із врахуванням факторів ESG.

Актуальним завданням є удосконалення методології оцінки вартості застави, в процесі управління кредитним ризиком, зокрема, іпотечним ризиком, з метою врахування довгострокових стійких аспектів розвитку майна, факторів ESG.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі дослідження ролі застави та заставної вартості насамперед стосується шляхів мінімізації ризиків в процесі банківського кредитування та як інструменту в ризик-менеджменті банку. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження проблеми системи менеджменту кредитного ризику банку досить активно досліджуються. Представниками економічної думки, роботи яких створили міцний фундамент для подальших наукових досліджень у кредитній та фінансовій сфері, є: О.Дзюблюк, І.Краснова, А.Мороз, В.Міщенко, М.Савлук, І.Івасів, І.Охріменко, та ін. Управління ризиками банку є предметом дослідження Л.Примостки, В.Лавренюк, Р.Корнилюк та ін. Питання ролі застави у кредитному процесі та в системі кредитного ризик-менеджменту досліджували: Н. Баріда, В. Гагауз, Д.Гриджук, Di Casola, P., Dieckelmann, D., Grothe, M., Hempell, H., Jarmulska, B., Lang, J. H. & Rusnák, M та інші. Проте, оцінка вартості застави крізь призму врахування ESG-факторів, як чинників сталого ціноутворення, та їх вплив на банківську діяльність, потребують подальшого теоретичного та методичного обґрунтування.

Метою статті є виявлення та обґрунтування факторів ESG в процесі оцінки вартості застави, а також їх вплив на банківську діяльність, зокрема- на

ризика банку. Разом з цим, доцільно виокремити відповідні напрямки удосконалення методології оцінки заставної вартості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміна клімату та перехід до сталої і, зокрема, кліматично нейтральної економіки створюють нові виклики для банківської діяльності. Ризики сталого розвитку, які часто також називають ESG-ризиками, розглядаються з наглядової та регуляторної точок зору. ESG розшифровується як «навколишнє середовище», «соціальне середовище» та «управління», а кліматичні ризики є особливою підкатегорією ризиків категорії «Е».

Під ESG-ризиками розуміють, як ризики, що виникають внаслідок «занадто низького» рівня сталості - наприклад, ризики, пов'язані з погіршенням стану довкілля та зміною клімату, - так і ризики, що виникають внаслідок трансформації у бік більшої сталості, хоча це також пов'язано з економічними можливостями.

Головний напрямок в управлінні ESG-ризиками полягає у визначенні цілей та чітких ініціатив щодо факторів ESG, викладених у бізнес стратегії, їхньому внесенні у стратегію управління ризиками разом із практичним впровадженням за рахунок принципів оцінки ризик-апетиту. Ключовим елементом управління всіма типами ризиків є розробка запобіжних заходів та заходів з попереднього реагування. Доступні банку варіанти управління ESG ризиками, можуть бути різними та мають підбиратися індивідуально. Вони варіюються від встановлення обмежень або визначення критеріїв включення та/або виключення, наприклад, для портфелів, пов'язаних з ESG, до вилучення капіталовкладень із компаній, які не досягають бажаних ESG-ціле. Одним із напрямків управління ESG-ризиками, є оцінка вартості застави, зокрема вимоги і рекомендації щодо оцінки вартості нерухомості, яка передається в банківську іпотеку.

Застава нерухомості відіграє важливу роль у банківському кредитуванні та системі ризик менеджменту. У розвинених економіках фінансові кризи часто починаються із завищення цін на активи, особливо на житлову та комерційну нерухомість, найчастіше причиною цього є низька якість кредитування і надмірне зростання обсягів кредитування високим рівнем боргового навантаження.

Ринки житлової та комерційної нерухомості і пов'язані з ними кредитні ринки, також є важливими для монетарної політики та розширюють можливості каналів монетарної трансмісії, а отже можуть розширити інструментарій монетарного впливу на макроекономічну стабілізацію. Адже, для більшості домогосподарств житло є найбільшим компонентом їхнього добробуту і потенційно впливає на рівень споживання. Більше того, інвестиції в комерційну та житлову нерухомість, є одними з найбільш волатильних елементів сукупного попиту.

Все важливішу роль у стабільності фінансового бізнесу та ефективному управлінні банківськими ризиками, відіграє здатність довгострокового збереження високої ліквідності та достатнього рівня вартості застави, при забезпеченні кредитів.

Враховуючи специфіку банківської діяльності та роль застави в управлінні ризиками, доцільно виокремити такі специфічні особливості оцінки нерухомості як банківської застави:

- оцінка вартості застави як інструменту управління кредитним ризиком здійснюється виходячи із найбільш імовірного варіанта реалізації майна в умовах дефолтної ситуації;
- вартість та ліквідність нерухомості, що передається у заставу має відповідати довгостроковим та стійким аспектам розвитку ринку, адже застava оцінюється сьогодні, а її реалізація проводиться в разі невиконання зобов'язань позичальником у будь-який момент дії довгостроково іпотечного чи кредитного договору;
- банк прагне задовольнити свої вимоги за рахунок вартості заставного майна у якомога стисліші строки, аби мінімізувати можливі втрати через вилучення коштів із банківського обороту, а тому – важливо мати впевненість у тому, що ліквідність і вартість застави - довгострокова.

Фактори ESG (Environmental, Social, Governance) - це екологічні, соціальні та корпоративні фактори управління, які відіграють дедалі більшу роль у визначенні вартості нерухомості. Вони є саме тими довгостроковими стійкими чинниками і враховують вимоги і ризики сталого розвитку нерухомості.

Інтеграція ESG факторів у процеси оцінки ринкової вартості нерухомості та управління іпотечними ризиками стає важливим трендом. Врахування екологічних, соціальних та управлінських аспектів допомагає не тільки підвищити вартість об'єктів нерухомості, але й знизити фінансові та регуляторні ризики. Це сприяє створенню більш стабільного, стійкого та привабливого ринку нерухомості для всіх учасників – від забудовників до інвесторів і кредиторів.

Доцільно виокремити такі фактори, вплив яких важливо проаналізувати і врахувати оцінюючи нерухомість з метою застави.

Наскільки екологічно чисті будівлі: будівлі з енергоефективними характеристиками, стійкими матеріалами та низьким викидом вуглецю, як правило, приваблюють орендарів, які готові платити вищу орендну плату. Крім того, вони можуть мати право на податкові пільги та стимули, що знижує експлуатаційні витрати та підвищує рентабельність [3]. Це сприятиме зниженню кредитного ризику та інших ризиків фінансового бізнесу.

Отож, стандарти і вимоги ESG можуть допомогти пом'якшити ризики, такі як норми щодо зміни клімату або зростання цін на енергоносії. Будівлі,

які не є енергоефективними, можуть знецінитися або навіть стати застарілими в майбутньому, що варто особливо враховувати при визначенні заставної вартості;

Чи відповідає нерухомість зростаючим соціальним стандартам якості життя людини. Наприклад: нерухомість, яка позитивно впливає на навколишню громаду, пропонуючи зручності або стимулюючи соціальну взаємодію, може бути більш привабливою для орендарів і мешканців; Від того, наскільки нерухомість забезпечує різноманіття потреб життя людини та наскільки інклюзивна будівля і сприяє підвищенню здорового способу життя та ефективного робочому середовищу. Такі об'єкти нерухомості можуть бути більш привабливими для покупців та орендарів, що свідчить про стійкість високої вартості та ліквідність нерухомості.

Варто, виокремити також важливість факторів корпоративного управління. Прозорість та підзвітність: інвестори все частіше цінують компанії з надійними практиками корпоративного управління, що може призвести до вищої ринкової вартості активів нерухомості.

Включення ESG факторів у процес оцінки ринкової вартості нерухомості та іпотечних ризиків, є важливим кроком до забезпечення сталого розвитку та фінансової стабільності на ринку нерухомості. ESG фактори, що впливають на ринкову вартість нерухомості, можна згрупувати наступним чином, як наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. ESG-фактори та механізм їх впливу на ринкову вартість (застави) нерухомості

Назва факторів	зміст та механізм впливу на вартість застави
Екологічні фактори (E):	<ul style="list-style-type: none">• Енергоефективність і сталий дизайн: будівлі з високими стандартами енергоефективності та екологічної стійкості зазвичай мають вищу ринкову вартість. Вони можуть мати сертифікати LEED, BREEAM або інші подібні, що підтверджують їх екологічну ефективність.• Зниження експлуатаційних витрат: зелена нерухомість часто вимагає менших витрат на енергію та воду, що робить її привабливішою для інвесторів і орендарів.• Менший екологічний ризик: об'єкти, що дотримуються високих екологічних стандартів, зазвичай менш піддаються ризику регуляторних змін або штрафів за екологічні порушення.
Соціальні фактори (S)	<ul style="list-style-type: none">• Зручність для спільноти: нерухомість, яка сприяє розвитку місцевої спільноти, включаючи наявність зелених зон, дитячих майданчиків, шкіл і медичних закладів, може мати вищу цінність.• Доступність і різноманітність: будівлі, що забезпечують доступність для осіб з обмеженими можливостями та підтримують різноманітність серед орендарів або власників, також можуть бути більш цінними.• Безпека і комфорт: соціальні фактори включають безпеку району, доступ до соціальних послуг та загальний рівень комфорту, що впливає на привабливість нерухомості.

Продовження таблиці 1

Управлінські фактори (G)	<ul style="list-style-type: none">• Прозорість і ефективність управління: нерухомість, управління якою прозоре і ефективне, має більшу привабливість для інвесторів.• Управління ризиками: ефективні управлінські практики включають систему управління ризиками, що знижує ймовірність фінансових та юридичних проблем.• Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ): компанії, які демонструють високий рівень КСВ, можуть приваблювати більше інвесторів та орендарів, покращуючи ринкову вартість своєї нерухомості.
Кліматичні ризики	<ul style="list-style-type: none">• Зміни клімату: об'єкти нерухомості, які розташовані в районах, що схильні до ризику затоплень, землетрусів або інших природних катаклізмів, можуть мати підвищений іпотечний ризик. Будівлі, спроектовані з урахуванням стійкості до кліматичних змін, можуть мати менші ризики.• Зелена іпотека: деякі фінансові установи надають спеціальні умови для іпотечних кредитів на енергоефективні або екологічно чисті будинки, що знижує ризик для кредиторів завдяки покращеній вартості активу і зменшенню витрат на його утримання.
Поліпшення оцінки кредитоспроможності	<ul style="list-style-type: none">• Інтеграція ESG даних: Фінансові установи, які інтегрують ESG дані у свої моделі оцінки кредитоспроможності, можуть краще оцінити довгострокові ризики та потенціал позичальників, що призводить до точніших рішень щодо видачі кредитів.• ESG рейтинги: Використання ESG рейтингів допомагає банкам і інвесторам оцінити ризики та можливості, пов'язані з конкретними активами або позичальниками.
Впливу ESG на динаміку ринку та вартість нерухомості	<ul style="list-style-type: none">• Зростання вартості зелених будівель: у багатьох містах світу, таких як Нью-Йорк, Лондон, Сідней, нерухомість, яка відповідає високим стандартам сталого розвитку, має вищу ринкову вартість порівняно з традиційними будівлями. Наприклад, зелений сертифікат може підвищити ринкову вартість будівлі на 5-10%.• Розвиток інфраструктури: уряди та муніципалітети все частіше вимагають від забудовників врахування ESG факторів у своїх проектах. Це включає будівництво зелених зон, парків, велодоріжок та інших інфраструктурних об'єктів, які сприяють соціальному благополуччю та екологічній стабільності.

Складено автором на основі літературних джерел: [5,6,7]

Отже, імплементація ESG-факторів в практичну оціночну діяльність та врахування при визначенні ринкової вартості нерухомості з метою застави, розширює можливості замовників оцінки та банків, відкриваючи доступ до нових ринків капіталу, адже - інвестори все частіше шукають можливості вкладення коштів у проекти, які враховують ESG фактори. Це може призвести до збільшення доступу до капіталу для компаній, які активно впроваджують

ESG стратегії. Суттєво зросте конкурентоспроможність оціночних компаній, які що активно інтегрують ESG практики, можуть отримати конкурентні переваги на ринку, залучаючи більше клієнтів та інвесторів.

Актуальним завданням є удосконалення та методології оцінки ринкової вартості застави із врахуванням факторів ESG. У національних нормативних актах рекомендується у процесі оцінювання застави визначати **ринкову вартість**, на основі трьох методологічних підходів: дохідного, витратного та порівняльного [1]. При цьому рекомендацій для врахування специфіки оцінки застави банківського кредиту національних стандартах немає.

Виходячи з того, що у разі звернення стягнення на предмет застави банк стикається з процесом його реалізації, треба визначити таку вартість, за якою заставу можна реалізувати з дотриманням інтересів як банку, так і заставника. Оскільки предмет застави є об'єктом ринкових відносин, то, здавалося б, його логічно було б оцінювати, а потім і реалізовувати саме за ринковою вартістю. Зрозуміло, що банк, відшкодовуючи збитки від невиконання боржником своїх зобов'язань, прагне мінімізувати строки реалізації застави, аби уникнути зайвих витрат, оскільки ще нереалізоване майно, — це вилучені кошти із банківського обігу.

Зважаючи на особливості банківської діяльності, закономірно, що неповернені та прострочені кредити спричиняють значні труднощі для банку та його клієнтів. Адже банк — це фінансовий посередник грошового ринку, який здійснює акумуляцію на банківські депозити тимчасово вільних грошових засобів (заощаджень) економічних суб'єктів на умовах повернення, строковості та платності, а потім від свого імені надає залучені кошти в кредит на тих самих умовах і здійснює грошові розрахунки за дорученням своїх клієнтів. Отже, проблемні кредити та нереалізована застava — це вилучення коштів із банківського обороту, яке спричиняє низку фінансових проблем банку, а саме: підвищення рівня банківських ризиків та необхідності підвищеного формування резервів для їх зниження, зростання банківських витрат і збитків, недостатню ліквідність і платоспроможність та ряд інших проблем, що ставлять під загрозу подальшу діяльність банку.

Враховуючи специфіку банківської діяльності та роль застави в управлінні кредитним ризиком, обґрунтовано такі специфічні особливості оцінки банківської застави: оцінка вартості застави як інструменту управління кредитним ризиком здійснюється виходячи з найбільш імовірного варіанта реалізації майна в умовах дефолтної ситуації; застava оцінюється сьогодні, а її реалізація проводиться в разі невиконання зобов'язань позичальником у будь-який момент дії кредитного договору; у разі невиконання боржником зобов'язань за наданим кредитом, банк вимушений реалізувати заставлене майно, навіть якщо немає згоди на це боржника, тобто його реалізація буде

примусовою, тому ціна продажу не може бути ринковою; банк прагне задовольнити свої вимоги за рахунок вартості майна у якомога коротші строки, аби мінімізувати можливі втрати через вилучення коштів із банківського обороту.

Отже, очевидна доцільність визначення заставної вартості як найбільш імовірної грошової суми, яку можна отримати для задоволення вимог банку в результаті реалізації предмета застави. Базовою для розрахунку заставної вартості слід застосовувати ринкову вартість, визначену незалежним оцінювачем та зафіксовану у «Звіті про оцінку майна». Заставну вартість треба визначати виходячи із прогнозованого варіанта звернення стягнення на заставне майно. При цьому заставна вартість розглядається як сума, виручена від продажу предмета застави, за мінусом втрат і збитків, пов'язаних зі зверненням стягнення на предмет застави і його реалізацією. Важливо, особливо в українських реаліях, при обчисленні заставної вартості враховувати ті фактори, які могли б знизити кредитний ризик банків, а саме: спекулятивну складову в ринковій ціні та прогноз імовірної вартості застави на весь період дії кредитної угоди.

Для обчислення заставної вартості пропонується використовувати *функціональну модель заставної вартості*, за базу якої обирається ринкова вартість майна на момент оцінювання, з подальшим прогнозування її можливих змін протягом строку дії кредитного договору та наступного періоду стягнення заборгованості, а також врахування коефіцієнта ризику застави та оцінювання впливу неринкових умов реалізації на вартість продажу майна.

Отже, з вищезазначених передумов узагальнена функціональна модель заставної вартості матиме такий вигляд:

$$CV = F(MV, t, K_L, K_R, C, SCH, \text{ESG-фактори}) \quad [4]$$

де *CV (collateral value)* — заставна вартість; *F* — функція; *MV (market value)* — ринкова вартість об'єкта застави на момент оцінювання; *t* — час; *K_L* — коефіцієнт, що характеризує зміну вартості застави внаслідок неринкових умов реалізації; *K_R* — коефіцієнт ризику застави; *C (cost)* — величина витрат (у грошових одиницях), обумовлених як процедурою звернення стягнення та реалізації, так і властивостями майна; *SCH (schedule)* — передбачуваний графік погашення кредиту. Дану функціональну модель заставної вартості доцільно розширити додатковою змінною, а саме - ESG-факторами.

Висновки. Загалом, здійснюючи оцінку ринкової вартості і аналіз нерухомості базуючись принципах ESG, оцінювач враховує довгострокові та стійкі тенденції ринку. Тоді, результати оцінки нерухомості відобразатимуть зростаючу динаміку орендної плати, зниження експлуатаційних витрат та

витрат на реалізацію застави, підвищення ліквідності, що і сукупності забезпечить доступ до кращого фінансування, через привабливість такої нерухомості і високий ринковий попит.

Важливо зазначити, що вплив ESG на ринкову вартість нерухомості все ще розвивається, і можуть спостерігатися регіональні відмінності. Однак тенденція чітка: ESG стає все більш важливим фактором для інвесторів та забудовників. Тому, оцінювання вартості нерухомості, крізь призму аналізу вартісно-утворюючих факторів базуючись на принципах ESG, сприяє зниженню банківських ризиків та зміцненню макрофінансової стабільності.

Література:

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07. 2001 р. №2658-111. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>. (Дата звернення: 15.05.2024)
2. Баріда, Н.П. Економічний зміст та функції застави в системі банківського кредитування / Н.П. Баріда // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць : № 19. — К. : КНЕУ, 2012. — С. 15–22.
3. Оцінка нерухомості : навч. посіб. / О. І. Драпиковський, І. Б. Іванова, Ю. В. Крумеліс. — Київ: [Тов. СІК ГРУП Україна]. 2015. — 424 с.
4. Міжнародні стандарти оцінки майна 2021.- [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ivsc.org/standards/international-valuation-standards> (Дата звернення: 10.05.2024)
5. TeGova. REVASE: Resources for European Valuation Standards in Europe – October 2021.] – Режим доступу: <https://www.tegova.org/en/> (Дата звернення: 09.05.2024)
6. Basel Committee on Banking Supervision (2010). Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer. Retrieved June 2023, <https://www.bis.org/publ/bcbs187.htm> (Дата звернення: 08.05.2024)
7. Майбутнє оцінки нерухомості (2024) <https://www.rics.org/news-insights/wbef/the-future-of-real-estate-valuations-the-impact-of-esg> (Дата звернення: 18.05.2024)

References:

1. Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 12.07. 2001 r. №2658-111. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>. (Data zvernennia: 15.05.2024)
2. Barida, N.P. Ekonomichnyi zmist ta funksiia zastavy v systemi bankivskoho kredytuvannia / N.P. Barida // Finansy, oblik i audyt : zb. nauk. prats : № 19. — K. : KNEU, 2012. — S. 15–22.
3. Otsinka nerukhomosti : navch. posib. / O. I. Drapikovskyyi, I. B. Ivanova, Yu. V. Krumelis. — Kyiv: [Tov. SIK HRUP Ukraina]. 2015. — 424 s.
4. Mizhnarodni standarty otsinky maina 2021.- [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <https://www.ivsc.org/standards/international-valuation-standards> (Data zvernennia: 10.05.2024)
5. TeGova. REVASE: Resources for European Valuation Standards in Europe – October 2021.] – Rezhym dostupu: <https://www.tegova.org/en/> (Data zvernennia: 09.05.2024)
6. Basel Committee on Banking Supervision (2010). Guidance for national authorities operating the countercyclical capital buffer. Retrieved June 2023, <https://www.bis.org/publ/bcbs187.htm> (Data zvernennia: 08.05.2024)
7. The future of real estate valuation: The impact of ESG. (2024) <https://www.rics.org/news-insights/wbef/the-future-of-real-estate-valuations-the-impact-of-esg> (Data zvernennia: 18.05.2024)

УДК 658.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-651-666](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-651-666)

Білоус Юрій Богданович аспірант кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», 79000, Львів, вул. Митрополита Андрея, 5, 4 -й н.к., кім. 302, тел. (032) 258-22-89, <https://orcid.org/0009-0004-9585-753X>.

Русин-Гриник Роман Романович PhD, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», тел.: (097) 95-17-413, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>.

Федорчак Олексій Євстахійович к.е.н., програміст SMSWords (USA)

ХАРАКТЕРИСТИКА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЕМ МІЖНАРОДНИХ БІЗНЕС-ПРОЄКТІВ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Ідентифікація та аналіз факторів, що впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств, є необхідними та актуальним. Оскільки сучасні підприємства діють в умовах глобалізації, що ускладнює їхні операції через різноманітність ринків, культурних особливостей, регуляторних вимог та економічних умов. Ці чинники створюють складні виклики для управління проектами, що вимагає від менеджерів більш гнучких та адаптивних інструментів управління. Виявлення та аналіз цих факторів допомагають краще розуміти специфіку кожного ринку, що, у свою чергу, дозволяє більш ефективно планувати та реалізовувати міжнародні бізнес-проекти. Нові технології, такі як штучний інтелект, блокчейн та великі дані, відкривають нові можливості для управління проектами, але також створюють нові ризики та виклики. Аналіз факторів, що впливають на розвиток інструментарію, допомагає підприємствам залишатися конкурентоспроможними, інтегруючи новітні технології в процес управління проектами.

У статті доведено, що розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств залежить від багатьох факторів, кожен з яких має суттєвий вплив на ефективність і успішність проектів. Обґрунтовано, що глобалізація, технологічні зміни, економічні, політичні, соціальні, культурні, екологічні, ринкові, організаційні та правові фактори вимагають від підприємств розробки та впровадження адаптивних і гнучких

управлінських стратегій. Аргументовано, що врахування цих факторів дозволяє підприємствам ефективно реагувати на виклики та можливості, які виникають у глобальному бізнес-середовищі, зберігаючи свою конкурентоспроможність і забезпечуючи стабільний розвиток на міжнародних ринках. Загальний аналіз показує, що успішне управління міжнародними проектами можливе завдяки інтегрованому підходу, що включає сучасні технології, глибоке розуміння ринкових та соціокультурних умов, а також забезпечення відповідності правовим вимогам та екологічним стандартам.

Розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств залежить від численних факторів, включаючи глобалізацію, технологічні зміни, економічні, політичні, соціальні, культурні, екологічні, ринкові, організаційні та правові чинники. Кожна група факторів вимагає специфічних підходів та стратегій для ефективного управління проектами у динамічному глобальному середовищі. Врахування цих аспектів дозволяє підприємствам адаптуватися до змін, зберігати конкурентоспроможність та досягати успіху на міжнародних ринках.

Ключові слова: бізнес-проекти, глобалізація, специфічні підходи, конкурентоспроможність, міжнародний бізнес.

Bilous Yuriy Bohdanovych graduate student of the Department of Management and International Entrepreneurship, Lviv Polytechnic National University, 79000, Lviv, St. Metropolitan Andriya, 5, 4th floor, room 302, tel.: (032) 258-22-89, <https://orcid.org/0009-0004-9585-753X>.

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych PhD, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University, tel.: (097) 95-17-413, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>.

Fedorchak Oleksiy Evstakhiovych PhD, Senior Software Engineer SMSWords (USA)

CHARACTERISTICS OF FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF THE PORTFOLIO MANAGEMENT TOOLS OF INTERNATIONAL BUSINESS PROJECTS OF ENTERPRISES

Abstract. Identification and analysis of factors influencing the development of the toolkit for managing the portfolio of international business projects of enterprises are necessary and relevant. As modern enterprises operate in the conditions of globalization, which complicates their operations due to the diversity

of markets, cultural specificities, regulatory requirements, and economic conditions. These factors create complex challenges for project management, requiring managers to employ more flexible and adaptive management tools. Identifying and analyzing these factors help better understand the specifics of each market, which, in turn, allows for more effective planning and implementation of international business projects. New technologies, such as artificial intelligence, blockchain, and big data, open up new opportunities for project management but also create new risks and challenges. Analysis of the factors influencing the development of the toolkit helps enterprises remain competitive by integrating innovative technologies into project management processes.

The article argues that the development of the toolkit for managing the portfolio of international business projects of enterprises depends on many factors, each of which has a significant impact on the effectiveness and success of projects. It is argued that globalization, technological changes, economic, political, social, cultural, environmental, market, organizational, and legal factors require enterprises to develop and implement adaptive and flexible management strategies. It is argued that considering these factors allows enterprises to effectively respond to challenges and opportunities that arise in the global business environment, maintaining their competitiveness and ensuring stable development in international markets. General analysis shows that successful management of international projects is possible through an integrated approach, which includes modern technologies, a deep understanding of market and socio-cultural conditions, as well as compliance with legal requirements and environmental standards.

The development of the toolkit for managing the portfolio of international business projects of enterprises depends on numerous factors, including globalization, technological changes, economic, political, social, cultural, environmental, market, organizational, and legal factors. Each group of factors requires specific approaches and strategies for effective project management in a dynamic global environment. Taking these aspects into account allows enterprises to adapt to changes, maintain competitiveness, and achieve success in international markets.

Keywords: business projects, globalization, specific approaches, competitiveness, international business.

Постановка проблеми. Ідентифікація та аналіз факторів, що впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств, є необхідними з кількох ключових причин. По-перше, сучасні підприємства діють в умовах глобалізації, що ускладнює їхні операції через різноманітність ринків, культурних особливостей, регуляторних вимог та економічних умов. Ці чинники створюють складні виклики для управління

проектами, що вимагає від менеджерів більш гнучких та адаптивних інструментів управління. Виявлення та аналіз цих факторів допомагають краще розуміти специфіку кожного ринку, що, у свою чергу, дозволяє більш ефективно планувати та реалізовувати міжнародні бізнес-проекти. По-друге, технологічний прогрес швидко змінює способи ведення бізнесу. Нові технології, такі як штучний інтелект, блокчейн та великі дані, відкривають нові можливості для управління проектами, але також створюють нові ризики та виклики. Аналіз факторів, що впливають на розвиток інструментарію, допомагає підприємствам залишатися конкурентоспроможними, інтегруючи новітні технології в процес управління проектами. По-третє, підприємства повинні враховувати економічні фактори, які можуть змінюватися в залежності від політичної та соціальної ситуації в різних країнах. Економічна нестабільність, зміни в законодавстві та політичні ризики можуть суттєво впливати на реалізацію міжнародних проектів. Виявлення та аналіз цих факторів дозволяють підприємствам прогнозувати можливі ризики та розробляти стратегії для їх мінімізації. Крім того, соціальні та культурні фактори відіграють важливу роль у міжнародних бізнес-проектах. Розуміння культурних відмінностей та соціальних очікувань допомагає уникнути непорозумінь та конфліктів, що можуть виникати під час реалізації проектів. Це також сприяє кращій комунікації та співпраці між міжнародними командами, що, в свою чергу, підвищує ефективність управління проектами. На завершення, варто зазначити, що ідентифікація та аналіз факторів, що впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств, є критично важливими для успішної реалізації проектів. Це дозволяє підприємствам бути більш адаптивними, ефективними та конкурентоспроможними на глобальному ринку, забезпечуючи стабільний розвиток та зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження та публікації у галузі управління портфелем міжнародних бізнес-проектів акцентують увагу на кількох ключових аспектах. Ці аспекти включають інтеграцію сучасних технологій, гнучкість у адаптації до змін, ефективне управління ризиками та забезпечення стійкості, а також пошук оптимальної класифікації факторів, які впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-процесів підприємств. Вчені, такі як Гривківська О.В., Прокопець О.В., Шевченко А.М., Заревчацька Т.В., Захарін С.В., Коноваленко Н., Петренко І., Шпак І., Данченко О.Б., Лепський В.В., Пуліна Т.В., Фоміних Т.О., Соріна О.О. [1-10], докладають зусиль для вивчення цих питань. Проте, на сьогодні, особливо важливим є визначення класифікаційних ознак за допомогою, яких можна оптимально про класифікувати фактори, пов'язані з вибором інструментарію для управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств.

Мета статті. Метою написання статті є ідентифікація та характеристика факторів, які впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-процесів підприємств.

Виклад основного матеріалу. Виконані дослідження дозволили виділити такий перелік факторів, які впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств:

- глобалізація: розширення ринків, інтернаціоналізація бізнесу, вимоги адаптації до різних культурних та регуляторних середовищ.
- технологічні зміни: розвиток штучного інтелекту, використання великих даних (big data), інтеграція блокчейн-технологій, автоматизація та цифровізація процесів.
- економічні фактори: коливання валютних курсів, зміни в міжнародній торгівлі, економічна нестабільність в окремих регіонах, рівень інфляції та процентні ставки.
- політичні фактори: політична стабільність/нестабільність у країнах діяльності, зміни у законодавстві, торгові бар'єри та митні тарифи, геополітичні ризики.
- соціальні та культурні фактори: культурні відмінності, соціальні очікування та норми, рівень освіти та професійної підготовки працівників, демографічні зміни.
- екологічні фактори: вимоги до екологічної стійкості, зміни клімату, екологічні регуляції та стандарти.
- ринкові фактори: конкурентне середовище, попит та пропозиція на ринках, споживчі вподобання та тренди.
- організаційні фактори: структура управління підприємством, корпоративна культура, наявність компетенцій та кваліфікацій у працівників, рівень інноваційності та готовність до змін.
- правові фактори: міжнародні договори та угоди, інтелектуальна власність, юридичні вимоги та відповідальність.

Ці фактори взаємодіють між собою, створюючи складну систему впливів, яку необхідно враховувати при розробці та вдосконаленні інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств.

Глобалізація є ключовим фактором, що впливає на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Ця група факторів включає розширення ринків, інтернаціоналізацію бізнесу та вимоги адаптації до різних культурних і регуляторних середовищ. Розширення ринків є одним із фундаментальних аспектів глобалізації. Відкриття нових ринків дозволяє підприємствам збільшувати свій обсяг продажів та отримувати доступ до більшої кількості споживачів. Наприклад, компанія Apple активно розширює свою присутність на азійських ринках, зокрема в

Китаї та Індії. У 2021 році виручка Apple в Китаї склала 68 мільярдів доларів, що становить близько 19% загального доходу компанії. Така експансія потребує від підприємства адаптації інструментів управління для врахування специфіки нових ринків, таких як особливості попиту та конкурентного середовища. Інтернаціоналізація бізнесу передбачає розширення операцій підприємства за межі національних кордонів. Це включає створення філій, дочірніх компаній та стратегічних партнерств у різних країнах. Наприклад, компанія Volkswagen має виробничі потужності у понад 20 країнах, включаючи заводи у Бразилії, Китаї та Мексиці. У 2022 році Volkswagen повідомив про продаж понад 9 мільйонів автомобілів у всьому світі, що свідчить про значний рівень інтернаціоналізації. Така діяльність потребує розвитку інструментарію управління, який дозволяє ефективно координувати діяльність у різних географічних регіонах, враховуючи локальні умови та вимоги. Вимоги адаптації до різних культурних та регуляторних середовищ є важливим аспектом успішного управління міжнародними проектами. Культурні відмінності можуть суттєво впливати на сприйняття продукту та поведінку споживачів. Наприклад, компанія McDonald's адаптує своє меню відповідно до місцевих кулінарних традицій. У 2023 році компанія відкрила нові ресторани у Індії, де пропонуються вегетаріанські страви, що враховують культурні та релігійні особливості населення. Крім того, регуляторні вимоги в різних країнах можуть значно відрізнятись. Наприклад, європейські стандарти з екології та безпеки продукції часто є більш жорсткими порівняно з іншими регіонами. У 2022 році компанія Tesla стикнулася з необхідністю адаптації своєї продукції до нових регуляторних вимог у Європі, що вплинуло на строки постачання та виробничі процеси. Глобалізація створює складні виклики та можливості для підприємств, що здійснюють міжнародну діяльність. Розширення ринків, інтернаціоналізація бізнесу та адаптація до культурних і регуляторних середовищ вимагають розвитку спеціалізованих інструментів управління, які забезпечують ефективне виконання міжнародних бізнес-проектів.

Технологічні зміни є критично важливими факторами, що впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Вони включають розвиток штучного інтелекту, використання великих даних, інтеграцію блокчейн-технологій, а також автоматизацію та цифровізацію процесів. Розвиток штучного інтелекту (ШІ) суттєво змінює підходи до управління проектами. Використання алгоритмів машинного навчання дозволяє прогнозувати ризики, оптимізувати ресурси та підвищувати ефективність процесів. Наприклад, компанія IBM використовує свою платформу Watson для аналізу великих обсягів даних та прогнозування результатів проектів. У 2022 році Watson допоміг одній з фінансових компаній

скоротити час на аналіз ризиків на 30%, що значно покращило процес прийняття рішень. Такі можливості ШІ підвищують точність та швидкість виконання завдань у міжнародних проектах. Використання великих даних (Big Data) відкриває нові горизонти для управління проектами. Аналіз великих масивів даних дозволяє виявляти тренди, прогнозувати поведінку споживачів та оптимізувати маркетингові стратегії. Наприклад, компанія Amazon активно використовує великі дані для персоналізації пропозицій та покращення клієнтського досвіду. У 2021 році Amazon повідомив про зростання доходів на 15% завдяки впровадженню алгоритмів аналізу даних. Використання Big Data дозволяє підприємствам краще розуміти ринки та приймати більш обґрунтовані рішення. Інтеграція блокчейн-технологій забезпечує прозорість та безпеку транзакцій у міжнародних проектах. Блокчейн дозволяє створювати незмінні записи про всі операції, що здійснюються в межах проекту. Наприклад, компанія Maersk у співпраці з IBM розробила платформу TradeLens, яка використовує блокчейн для відстеження вантажів у режимі реального часу. У 2023 році понад 50% світових контейнерних перевезень були здійснені з використанням TradeLens, що значно підвищило прозорість і зменшило витрати на логістику. Блокчейн-технології сприяють підвищенню довіри між учасниками міжнародних проектів та знижують ризики шахрайства. Автоматизація та цифровізація процесів дозволяють суттєво підвищити ефективність управління проектами. Використання роботизованих систем та цифрових платформ знижує потребу у ручній праці та мінімізує можливість людських помилок. Наприклад, компанія Siemens впроваджує автоматизацію на своїх виробничих лініях, що дозволяє скоротити час виробництва та знизити витрати. У 2022 році Siemens повідомив про зниження виробничих витрат на 20% завдяки автоматизації. Цифрові платформи, такі як Microsoft Project, дозволяють централізовано керувати всіма аспектами проектів, забезпечуючи кращу координацію та контроль. Таким чином, технологічні зміни значно впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Вони забезпечують підвищення ефективності, прозорості та безпеки управлінських процесів, дозволяючи підприємствам адаптуватися до нових викликів та можливостей глобального ринку.

Економічні фактори є значущими детермінантами, що впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. До таких факторів належать коливання валютних курсів, зміни в міжнародній торгівлі, економічна нестабільність в окремих регіонах, а також рівень інфляції та процентні ставки. Коливання валютних курсів є важливим чинником, який впливає на фінансові результати міжнародних бізнес-проектів. Валютні ризики можуть суттєво змінювати вартість імпортованих та

експортованих товарів, що впливає на прибутковість підприємств. Наприклад, компанія Ford у 2022 році зазнала збитків у розмірі 1,2 мільярда доларів через несприятливі коливання валютних курсів на ринках Європи та Азії. Для мінімізації валютних ризиків підприємства використовують такі інструменти, як хеджування валютних операцій та диверсифікація валютного портфеля, що вимагає розробки спеціалізованих стратегій управління. Зміни в міжнародній торгівлі впливають на доступ до ринків та на конкурентоспроможність підприємств. Торгові війни, зміни в тарифах та квотах можуть створювати бар'єри для міжнародної діяльності. Наприклад, у 2018 році введення США високих мит на сталь та алюміній призвело до значного підвищення витрат для багатьох європейських та азійських виробників. У відповідь, Європейський Союз запровадив митні заходи на американські товари, що ускладнило торгівлю між цими регіонами. Для управління такими ризиками підприємства розробляють адаптивні стратегії, включаючи перенесення виробництва або зміну постачальників. Економічна нестабільність в окремих регіонах створює невизначеність для міжнародних бізнес-проектів. Політичні кризи, соціальні конфлікти та природні катастрофи можуть суттєво впливати на економічну ситуацію в країнах, де реалізуються проекти. Наприклад, криза в Венесуелі, що триває з 2014 року, призвела до значних економічних труднощів для міжнародних компаній, таких як Chevron та Coca-Cola, які змушені були скорочувати свою діяльність в цьому регіоні. Для управління економічними ризиками підприємства використовують інструменти, такі як страхування політичних ризиків та створення резервних фондів. Рівень інфляції та процентні ставки безпосередньо впливають на вартість капіталу та фінансування проектів. Високий рівень інфляції може знижувати купівельну спроможність, що впливає на попит на товари та послуги. Наприклад, у Туреччині в 2021 році рівень інфляції перевищив 20%, що призвело до зниження реальних доходів населення та падіння попиту на автомобілі, що негативно вплинуло на продажі компаній, таких як Toyota та Ford. Високі процентні ставки підвищують вартість запозичень, ускладнюючи фінансування нових проектів. У таких умовах підприємства розробляють стратегії управління фінансами, що включають оптимізацію витрат та залучення альтернативних джерел фінансування. Отже, економічні фактори суттєво впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Вони визначають необхідність розробки гнучких та адаптивних стратегій, що дозволяють підприємствам ефективно реагувати на зміни в економічному середовищі та забезпечувати стійкий розвиток своїх міжнародних проектів.

Політичні фактори мають значний вплив на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Ця група

факторів включає політичну стабільність або нестабільність у країнах діяльності, зміни у законодавстві, торгові бар'єри та митні тарифи, а також геополітичні ризики. Політична стабільність у країнах діяльності є одним з ключових факторів, що визначає успіх міжнародних бізнес-проектів. Стабільне політичне середовище сприяє передбачуваності та зниженню ризиків, пов'язаних з інвестиціями. Наприклад, Німеччина відома своєю політичною стабільністю, що приваблює іноземні інвестиції. У 2022 році обсяг прямих іноземних інвестицій у Німеччину склав 83 мільярди доларів, що свідчить про довіру міжнародних компаній до місцевого політичного клімату. Політична нестабільність, навпаки, може призвести до значних ризиків. Наприклад, політична криза у Венесуелі, що триває з 2014 року, змусила багато міжнародних компаній, таких як PepsiCo та General Motors, скоротити або припинити свою діяльність у цій країні через непередбачувані політичні ризики. Зміни у законодавстві можуть суттєво впливати на операційну діяльність підприємств. Вони можуть включати нові регуляції, податкові зміни, стандарти праці та екологічні вимоги. Наприклад, у 2020 році Європейський Союз запровадив нові регуляції щодо цифрових послуг, які вимагали від технологічних компаній, таких як Google і Facebook, посилення заходів з кібербезпеки та захисту даних користувачів. Це змусило компанії переглянути свої бізнес-моделі та інвестувати значні ресурси у відповідність новим вимогам. Такі зміни вимагають від підприємств розробки гнучких інструментів управління, які дозволяють швидко адаптуватися до нових регуляторних умов. Торгові бар'єри та митні тарифи створюють додаткові виклики для міжнародних бізнес-проектів. Вони можуть підвищувати вартість імпортованих та експортованих товарів, впливаючи на конкурентоспроможність підприємств. Наприклад, у 2018 році США запровадили високі мита на імпорт сталі та алюмінію, що призвело до зростання витрат для багатьох виробників, таких як General Electric та Boeing. У відповідь на це Китай ввів відповідні мита на американські товари, що вплинуло на американські компанії, що працюють на китайському ринку. Для управління цими ризиками підприємства розробляють стратегії диверсифікації постачальників та ринків збуту, а також використовують інструменти митного планування. Геополітичні ризики включають міжнародні конфлікти, санкції та інші форми політичної напруженості, які можуть впливати на бізнес-операції. Наприклад, санкції, запроваджені США та Європейським Союзом проти Росії у 2014 році, суттєво вплинули на діяльність багатьох європейських компаній, таких як BP та Total, що мали значні інвестиції у російську економіку. Геополітичні ризики вимагають від підприємств розробки стратегій управління ризиками, включаючи страхування політичних ризиків та створення механізмів швидкого реагування на надзвичайні ситуації. Політичні фактори суттєво

впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Вони визначають необхідність розробки адаптивних стратегій та механізмів, які дозволяють підприємствам ефективно реагувати на політичні зміни та забезпечувати стабільний розвиток своїх міжнародних проектів у умовах глобальної невизначеності.

Соціальні та культурні фактори відіграють важливу роль у розвитку інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Ця група факторів включає культурні відмінності, соціальні очікування та норми, рівень освіти та професійної підготовки працівників, а також демографічні зміни. Культурні відмінності значною мірою впливають на успіх міжнародних бізнес-проектів. Вони визначають комунікаційні стилі, методи ведення переговорів, управління конфліктами та способи прийняття рішень. Наприклад, компанія McDonald's, працюючи в Індії, адаптувала своє меню відповідно до місцевих кулінарних традицій, пропонуючи вегетаріанські страви. У 2022 році це дозволило McDonald's збільшити свою частку на індійському ринку швидкого харчування на 15%. Для успішного управління міжнародними проектами підприємства розробляють спеціалізовані інструменти, що враховують культурні особливості різних регіонів, включаючи тренінги з міжкультурної комунікації для працівників.

Соціальні очікування та норми визначають поведінку споживачів і впливають на репутацію компанії. Врахування місцевих соціальних норм допомагає уникнути репутаційних ризиків та конфліктів з місцевими спільнотами. Наприклад, компанія Nike стикнулася з критикою у 2021 році через умови праці на фабриках у Південно-Східній Азії. Це призвело до зниження продажів у регіоні на 10%. Для запобігання таким ситуаціям компанії впроваджують політику соціальної відповідальності та розробляють інструменти моніторингу дотримання соціальних стандартів у своїх підрозділах по всьому світу. Рівень освіти та професійної підготовки працівників впливає на якість виконання проектів та інноваційний потенціал підприємств. Висококваліфіковані працівники здатні ефективно впроваджувати нові технології та методики управління. Наприклад, компанія Google активно інвестує у навчання своїх співробітників через програми підвищення кваліфікації та розвитку лідерських навичок. У 2023 році Google повідомив, що інвестиції у навчання працівників дозволили підвищити продуктивність на 12%. Підприємства розробляють інструменти для оцінки та підвищення рівня професійної підготовки працівників, що включає проведення регулярних тренінгів та оцінок компетенцій. Демографічні зміни, такі як старіння населення, міграційні процеси та зміни у структурі домогосподарств, впливають на ринки праці та споживчі уподобання. Наприклад, у Японії, де спостерігається швидке старіння населення, компанія

Panasonic адаптувала свої продукти для задоволення потреб літніх людей, розробивши побутові прилади з функціями, що полегшують їх використання. У 2022 році продажі таких продуктів у Японії зросли на 20%. Управління проектами у контексті демографічних змін потребує використання інструментів аналізу демографічних тенденцій та адаптації бізнес-стратегій відповідно до нових умов. Соціальні та культурні фактори значно впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Врахування культурних відмінностей, соціальних очікувань, рівня освіти працівників та демографічних змін дозволяє підприємствам ефективно адаптуватися до різноманітних умов глобального ринку та забезпечувати успішну реалізацію своїх міжнародних проектів.

Екологічні фактори відіграють вирішальну роль у розвитку інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Ця група факторів включає вимоги до екологічної стійкості, зміни клімату, а також екологічні регуляції та стандарти. Вимоги до екологічної стійкості значно впливають на стратегічні рішення підприємств, змушуючи їх впроваджувати більш стійкі практики у свої операційні процеси. Наприклад, компанія Unilever взяла на себе зобов'язання скоротити викиди парникових газів на 50% до 2030 року. У 2021 році компанія звітувала про скорочення викидів на 32%, що стало результатом впровадження енергоефективних технологій та переходу на відновлювані джерела енергії. Виконання таких зобов'язань вимагає розробки та впровадження спеціалізованих інструментів управління, які дозволяють відстежувати та оцінювати екологічні показники діяльності підприємства. Зміни клімату створюють нові виклики для міжнародних бізнес-проектів, впливаючи на ланцюги постачань, продуктивність та витрати підприємств. Наприклад, у 2020 році через надзвичайно високі температури та пожежі в Австралії компанія BHP Billiton, один з найбільших у світі видобувних гігантів, зіткнулася з перебоями у видобутку ресурсів, що призвело до зниження виробництва на 8%. Для ефективного управління цими ризиками підприємства використовують інструменти моделювання кліматичних сценаріїв та аналізу вразливостей, що дозволяють розробляти стратегії адаптації до змін клімату. Екологічні регуляції та стандарти суттєво впливають на операційну діяльність підприємств, змушуючи їх дотримуватися певних нормативних вимог. Наприклад, у 2018 році Європейський Союз запровадив нові стандарти щодо викидів CO₂ для автомобілів, які вимагали від автовиробників, таких як Volkswagen та BMW, значного зниження викидів до 2021 року. Це змусило компанії інвестувати значні кошти у розробку електромобілів та інших енергоефективних технологій. Для забезпечення відповідності новим регуляціям підприємства впроваджують системи екологічного менеджменту,

що дозволяють ефективно контролювати та звітувати про екологічні аспекти їх діяльності. Екологічні фактори відіграють важливу роль у розвитку інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Врахування вимог до екологічної стійкості, змін клімату та екологічних регуляцій дозволяє підприємствам не лише дотримуватися нормативних вимог, але й підвищувати свою конкурентоспроможність за рахунок впровадження стійких та інноваційних практик.

Ринкові фактори відіграють ключову роль у розвитку інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Ця група факторів включає конкурентне середовище, попит та пропозицію на ринках, а також споживчі вподобання та тренди. Конкурентне середовище суттєво впливає на стратегії та тактики підприємств, змушуючи їх постійно адаптуватися до динаміки ринку. Високий рівень конкуренції вимагає від компаній інноваційних підходів до управління проектами, ефективного використання ресурсів та оптимізації процесів. Наприклад, компанія Samsung активно інвестує у дослідження та розробки, щоб зберегти конкурентоспроможність на ринку мобільних технологій. У 2021 році Samsung витратила 17,5 мільярда доларів на R&D, що дозволило їй утримувати лідерські позиції в інноваціях та випускати продукти, які відповідають найвищим стандартам якості. Для управління таким портфелем проектів необхідні спеціалізовані інструменти, що дозволяють ефективно координувати інноваційні процеси та управляти ризиками, пов'язаними з високою конкуренцією. Попит та пропозиція на ринках визначають комерційний успіх міжнародних бізнес-проектів. Розуміння циклів попиту та пропозиції дозволяє підприємствам краще планувати свої ресурси та вчасно реагувати на зміни ринкових умов. Наприклад, компанія Tesla у 2020 році зіткнулася з різким зростанням попиту на електромобілі, що призвело до необхідності швидкого масштабування виробництва та розширення постачальницьких ланцюгів. Для успішного управління такими змінами компанія використовує сучасні інструменти прогнозування попиту та планування ресурсів, що забезпечує своєчасне реагування на ринкові виклики та можливості. Споживчі вподобання та тренди безпосередньо впливають на розвиток продуктів та послуг підприємств. Сучасні споживачі стають все більш вимогливими до якості, екологічності та інноваційності продуктів. Наприклад, компанія Apple враховує зміни у споживчих вподобаннях, розробляючи свої продукти з урахуванням тенденцій до екологічної відповідальності та енергозбереження. У 2021 році Apple повідомила про досягнення своєї мети щодо використання 100% відновлюваної енергії у всіх своїх об'єктах по всьому світу. Для ефективного управління портфелем проектів, що відповідають сучасним споживчим трендам, підприємства

впроваджують інструменти моніторингу ринку та аналізу споживчих даних, що дозволяє їм своєчасно адаптувати свої стратегії та пропозиції. Ринкові фактори мають вирішальний вплив на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Врахування конкурентного середовища, попиту та пропозиції на ринках, а також споживчих вподобань та трендів дозволяє підприємствам ефективно реагувати на виклики глобального ринку, забезпечуючи стабільний розвиток та конкурентоспроможність своїх міжнародних проектів.

Організаційні фактори суттєво впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Ця група факторів включає структуру управління підприємством, корпоративну культуру, наявність компетенцій та кваліфікацій у працівників, а також рівень інноваційності та готовність до змін. Структура управління підприємством відіграє важливу роль у координації та контролі міжнародних бізнес-проектів. Децентралізована структура управління, яка надає більшу автономію регіональним підрозділам, може забезпечити швидке реагування на локальні виклики та можливості. Наприклад, компанія Procter & Gamble (P&G) використовує матричну структуру управління, яка поєднує функціональні та географічні підрозділи. Це дозволяє P&G ефективно управляти портфелем своїх глобальних брендів, адаптуючи маркетингові стратегії до специфіки різних ринків. У 2022 році такий підхід сприяв зростанню продажів на азійському ринку на 12%. Ефективне управління такою структурою потребує використання інтегрованих систем управління проектами, що забезпечують координацію та обмін інформацією між різними підрозділами. Корпоративна культура визначає цінності, норми та поведінку працівників, що впливає на ефективність реалізації міжнародних бізнес-проектів. Компанії з сильною корпоративною культурою, яка підтримує інновації та співпрацю, здатні більш успішно адаптуватися до змін та впроваджувати нові підходи. Наприклад, компанія Google відома своєю культурою інновацій та відкритості, що сприяє генерації нових ідей та їх швидкій реалізації. У 2021 році Google інвестувала понад 10 мільярдів доларів у розробку нових продуктів та технологій, що стало можливим завдяки підтримці інноваційної культури. Управління таким середовищем вимагає інструментів, які стимулюють творчість та співпрацю серед працівників, таких як внутрішні платформи для обміну ідеями та проектами. Наявність компетенцій та кваліфікацій у працівників є критично важливим для успішної реалізації міжнародних бізнес-проектів. Висококваліфіковані працівники здатні ефективно виконувати складні завдання та впроваджувати передові технології. Наприклад, компанія Microsoft постійно інвестує у навчання та розвиток своїх співробітників через програму Microsoft Learn. У 2022 році понад 1 мільйон працівників пройшли

курси підвищення кваліфікації, що дозволило компанії залишатися лідером у сфері технологічних інновацій. Для управління компетенціями підприємства використовують системи управління навчанням (LMS), які допомагають організовувати та відстежувати процеси навчання та розвитку працівників. Рівень інноваційності та готовність до змін визначають здатність підприємства адаптуватися до динамічних умов ринку та впроваджувати нові підходи. Компанії, які активно впроваджують інновації, можуть швидше реагувати на зміни та залишатися конкурентоспроможними. Наприклад, компанія Tesla відома своєю здатністю до швидких інновацій у галузі електромобілів та відновлюваних джерел енергії. У 2021 році Tesla інвестувала 2,5 мільярда доларів у R&D, що дозволило їй випустити нові моделі автомобілів з покращеними характеристиками. Управління інноваціями вимагає використання інструментів для управління ідеями та проектами, що забезпечують систематизацію та оцінку інноваційних пропозицій. Таким чином, організаційні фактори мають вирішальний вплив на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. Врахування структури управління, корпоративної культури, наявності компетенцій та кваліфікацій у працівників, а також рівня інноваційності та готовності до змін дозволяє підприємствам ефективно управляти своїми проектами та забезпечувати їх успішну реалізацію в умовах глобальної конкуренції.

Правові фактори суттєво впливають на розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств. До цієї групи факторів належать міжнародні договори та угоди, інтелектуальна власність, юридичні вимоги та відповідальність. Міжнародні договори та угоди відіграють важливу роль у регулюванні умов ведення бізнесу між різними країнами. Вони визначають правила торгівлі, інвестицій та взаємодії між підприємствами різних держав. Наприклад, Північноамериканська угода про вільну торгівлю (NAFTA), яка у 2020 році була замінена новою угодою USMCA, суттєво вплинула на умови торгівлі між США, Канадою та Мексикою. Завдяки цій угоді компанія Ford змогла оптимізувати свої виробничі процеси, розміщуючи частину виробництва в Мексиці, що дозволило знизити витрати та підвищити конкурентоспроможність. Управління міжнародними проектами вимагає врахування умов таких угод та адаптації бізнес-стратегій відповідно до їх положень. Інтелектуальна власність є критичним аспектом для підприємств, що займаються інноваціями та розробкою нових продуктів. Захист патентів, торгових марок та авторських прав забезпечує підприємствам можливість отримувати вигоду від своїх інноваційних розробок. Наприклад, компанія Apple активно захищає свої інтелектуальні права, що дозволяє їй зберігати конкурентні переваги. У 2021 році Apple отримала понад 2 500 нових патентів, що підкреслює важливість

інтелектуальної власності для її бізнес-моделі. Для ефективного управління інтелектуальною власністю підприємства використовують спеціалізовані системи, що дозволяють контролювати процес патентування та забезпечувати дотримання прав на інтелектуальну власність. Юридичні вимоги та відповідальність є основними аспектами, що визначають правове середовище, в якому діють міжнародні бізнес-проекти. Вони включають дотримання місцевого законодавства, стандартів безпеки, трудових норм та екологічних регуляцій. Наприклад, у 2015 році компанія Volkswagen стикнулася з серйозними юридичними наслідками через скандал з фальсифікацією даних про викиди (Dieselgate). Це призвело до штрафів на суму понад 30 мільярдів доларів та значних репутаційних втрат. Управління такими ризиками вимагає впровадження систем внутрішнього контролю та аудиту, що дозволяють забезпечити відповідність юридичним вимогам та запобігти порушенням. Правові фактори значною мірою визначають умови та правила ведення міжнародного бізнесу. Міжнародні договори та угоди, інтелектуальна власність, юридичні вимоги та відповідальність є ключовими аспектами, які впливають на розробку та впровадження інструментів управління портфелем міжнародних бізнес-проектів. Врахування цих факторів дозволяє підприємствам забезпечувати юридичну відповідність своєї діяльності, захищати свої інновації та ефективно управляти ризиками у глобальному контексті.

Висновки. Розвиток інструментарію управління портфелем міжнародних бізнес-проектів підприємств залежить від численних факторів, включаючи глобалізацію, технологічні зміни, економічні, політичні, соціальні, культурні, екологічні, ринкові, організаційні та правові чинники. Кожна група факторів вимагає специфічних підходів та стратегій для ефективного управління проектами у динамічному глобальному середовищі. Врахування цих аспектів дозволяє підприємствам адаптуватися до змін, зберігати конкурентоспроможність та досягати успіху на міжнародних ринках.

Література:

1. Гривківська О.В., Прокопець О.В. Дослідження грошових потоків від інвестиційно-фінансової діяльності підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2019. №5. С. 69-73.
2. Шевченко А.М. Довірче управління: ризик та дохідність альтернативних фінансових інструментів. *Інноваційна економіка*. 2019. №6. С. 264-270
3. Заревчацька Т. В. Аналіз руху грошових потоків у процесі управління ефективністю діяльності малих підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. №7-8. С. 141-145.
4. Захарін С.В. Фінансові інструменти управління інвестиційною діяльністю у регіоні. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. №3. С. 102-108.
5. Прокопець О.В. Аналіз інвестиційно-фінансової діяльності підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. №4. С. 93-95.
6. Коноваленко Н. Стимулювання розвитку нових видів фінансування інвестиційної діяльності підприємств у країнах ЄС. *Ринок цінних паперів України*. 2011. №5-6. С. 35-42.

7. Петренко І. Проектні облигації: сутність та особливості застосування для фінансування інвестиційних проектів. *Ринок цінних паперів України*. 2017. №11-12. С. 59-63.
8. Шпак І. Можливості та особливості інвестування коштів на вітчизняному фінансовому ринку. *Фінансовий ринок України*. 2017. №3. С. 30-31.
9. Данченко О. Б., Лепський В. В. Сучасні моделі управління проектами, портфелями проектів та програмами. *Управління розвитком складних систем*. 2017. №29. С. 46-54. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Urss_2017_29_9.
10. Пуліна Т. В., Фоміних Т. О., Соріна О. О. Можливості та перспективи управління проектами на основі методології ISO 21500. *Економічний простір*. 2017. № 122. С. 126-138. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_econ_2017_52_33.

References:

1. Hryvkivs'ka O.V., Prokopets' O.V. (2019). Doslidzhennya hroshovykh potokiv vid investytsiyno-finansovoyi diyal'nosti pidpryyemstv [Study of cash flows from investment and financial activities of enterprises]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*. №5. pp. 69-73.
2. Shevchenko A.M. (2019). Dovichhe upravlinnya: ryzyk ta dokhidnist' al'ternatyvnykh finansovykh instrumentiv [Trust management: risk and return of alternative financial instruments]. *Innovatsiyna ekonomika*. №6. pp. 264-270.
3. Zarevchats'ka T. V. (2018). Analiz rukhu hroshovykh potokiv u protsesi upravlinnya efektyvnisty diyal'nosti malykh pidpryyemstv [Analysis of cash flows in the process of managing the efficiency of small enterprises]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*. №7-8. pp. 141-145.
4. Zakharin S.V. (2017). Finansovi instrumenty upravlinnya investytsiynoyu diyal'nisty u rehioni [Financial instruments for managing investment activities in the region]. *Aktual'ni problemy ekonomiky*. №3. pp. 102-108.
5. Prokopets' O.V. (2016). Analiz investytsiyno-finansovoyi diyal'nosti pidpryyemstv [Analysis of investment and financial activities of enterprises]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*. №4. pp. 93-95.
6. Konovalenko N. (2011). Stymulyuvannya rozvytku novykh vydiv finansuvannya investytsiynoyi diyal'nosti pidpryyemstv u krayinakh YES [Stimulating the development of new types of financing of investment activities of enterprises in EU countries]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrayiny*. №5-6. pp. 35-42.
7. Petrenko I. (2017). Proektni oblihatiysi: sutnist' ta osoblyvosti zastosuvannya dlya finansuvannya investytsiynykh proektiv. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrayiny* [Project bonds: essence and features of application for financing investment projects]. №11-12. pp. 59-63.
8. Shpak I. (2017). Mozhlyvosti ta osoblyvosti investuvannya koshtiv na vitchyznyanomu finansovomu rynku [Possibilities and features of investing funds on the domestic financial market]. *Finansovyy rynek Ukrayiny*. №3. pp. 30-31.
9. Danchenko O. B., Leps'kyu V. V. (2017). Suchasni modeli upravlinnya proektamy, portfelyamy proektiv ta prohramamy [Modern models of project management, project portfolios and programs]. *Upravlinnya rozvytkom skladnykh system*. №29. pp. 46-54. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Urss_2017_29_9 (accessed 10.04. 2024).
10. Pulina T. V., Fominykh T. O., Sorina O. O. (2017). Mozhlyvosti ta perspektyvy upravlinnya proektamy na osnovi metodolohiyi ISO 21500 [Possibilities and prospects of project management based on ISO 21500 methodology]. *Ekonomichnyy prostir*. № 122. pp. 126-138. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_econ_2017_52_33 (accessed 15.04. 2024).

УДК 330.111.66:338.246.027:332.133.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-667-677](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-667-677)

Бутковська Валентина Володимирівна аспірантка кафедри економіки, Національний університет «Одеська політехніка», 65001, м. Одеса, проспект Шевченка, 1, тел.: (093)425-03-91, <https://orcid.org/0000-0002-4233-7934>

ГРАНТОВІ ПРОГРАМИ ПІДТРИМКИ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ТА ЕФЕКТИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті проведено дослідження щодо соціально-економічної ефективності грантових програм підтримки розвитку об'єднаних територіальних громад. Проведено аналіз результатів впровадження грантових програм територіальними громадами країни. Визначено, що світова та європейська практика підтверджує роль реалізації міжнародними організаціями щодо впровадження грантових програм як на рівні країн, так і на рівні окремих секторів економік. Серед державних грантових програм відзначено такі: «Робота» та такі, що надаються Державною службою зайнятості, порталом «Дія.Бізнес», Ukrainian Startup Fund. Активними грантодавцями серед міжнародних організацій є EU4Business, USAID, міжнародний фонд «Відродження», благодійний фонд «Карітас Україна УГКЦ», релігійна місія «Карітас-Спес». Визначено основні напрямки їх підтримки: акселерація та інкубація бізнесу, соціально незахищені категорії населення, об'єднані територіальні громади. Побудовано модель грантової підтримки об'єднаних територіальних громад «Джерела-об'єкти-результати». Джерелами грантової підтримки є держава, благодійні фонди та міжнародні організації; об'єктами – населення, бізнес та підприємництво, територіальні громади, результати проявляються у вигляді економічного, соціального та екологічного ефектів. Економічний ефект визначається у зменшенні витрат на медичні та соціальні послуги, підвищення продуктивності та участі в економіці, покращенні рівня інвестиційної привабливості; соціальний ефект проявляється у покращенні інфраструктури територіальних громад, підвищенні рівня соціальної інтеграції та розвитку громад, покращенні якості надання освітніх послуг; екологічний ефект визначається у покращенні рівня управління відходами, забезпеченні процесів відновлення та збереження біорізноманіття, розвитку відновлюваних джерел енергії та збереження ресурсів.

Ключові слова: соціально-економічний ефект, екологічний ефект, проекти розвитку, грантові програми, розвиток, об'єднані територіальні громади.

Butkovska Valentyna Volodymyrivna PhD Student of the Department of Economics, Odesa Polytechnic National University, 65001, Odesa, Shevchenko ave. 1, tel.: (093)425-03-91, <https://orcid.org/0000-0002-4233-7934>

GRANT PROGRAMS TO SUPPORT PROJECTS FOR THE DEVELOPMENT OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES AND THE EFFECTS OF THEIR IMPLEMENTATION

Abstract. The article conducts a study on the socio-economic efficiency of grant programs to support the development of united territorial communities. The results of implementation of grant programs by territorial communities of the country are analyzed. It is determined that the world and European practice confirms the role of implementation of grant programs by international organizations both at the country level and at the level of individual sectors of economies. Among the state grant programs, the following are noted: “eRobota” and those provided by the State Employment Service, the portal “Diia.Business”, and the Ukrainian Startup Fund. Active grantors among international organizations include EU4Business, USAID, the International Renaissance Foundation, the Caritas Ukraine UGCC Charitable Foundation, and the Caritas-Spes religious mission. The main areas of their support are identified: business acceleration and incubation, socially vulnerable categories of the population, and united territorial communities. A model of grant support for united territorial communities “Sources-objects-results” is built. The sources of grant support are the state, charitable foundations and international organizations; the objects are the population, business and entrepreneurship, territorial communities; the results are manifested in the form of economic, social and environmental effects. The economic effect is defined as a reduction in the cost of medical and social services, increased productivity and participation in the economy, and improved investment attractiveness; the social effect is manifested in the improvement of the infrastructure of territorial communities, increased social integration and community development, and improved quality of educational services; the environmental effect is defined as an improvement in waste management, ensuring the restoration and conservation of biodiversity, development of renewable energy sources, and the preservation of the environment.

Keywords: socio-economic effect, ecological effect, development projects, grant programs, development, united territorial communities.

Постановка проблеми. Сучасні умови життєдіяльності в Україні відзначаються нестабільністю усіх її сфер та всіх рівнів: державного, регіонального та місцевого. Цьому передувала низка несприятливих подій, що почались ще у 2014 році з початком анексії Криму та збройного конфлікту на

сході України, пандемії коронавірусної хвороби, спричиненої SARS-CoV-2. Проте найбільш масштабно вплинуло вторгнення російських військ на територію нашої держави у лютому 2022 року, що викликало низку негативних подій: окупацію багатьох територіальних громад сходу та півдня країни, міграцію населення, погіршення стану економіки, занепад промислового сектору тощо. Все це прямим чином відобразилось на всіх сферах життєдіяльності населення: соціальній, демографічній, економічній, екологічній та ін. Варто відзначити, що в той же час всі вище відзначені події спричинили досить високий рівень підтримки зарубіжних країн та міжнародних організацій як на національному рівні, що проявляється у наданні військової допомоги, гуманітарної, фінансової, так і на регіональному та місцевому у вигляді надання окремих грантових програм міжнародними організаціями громадянам, бізнесу, територіальним громадам.

Зацікавленість у співпраці щодо отримання грантів та участі у грантових програмах щороку зростає. Це пояснюється низкою причин, зокрема і тим, що подібні пропозиції надаються вже не лише міжнародними організаціями, а й державними органами влади. Позитивні приклади впроваджених програм відзначаються як на рівні підприємницької діяльності, так і на рівні об'єднаних територіальних громад та населення. Саме тому це потребує додаткових досліджень у напрямку визначенні соціально-економічних ефектів, які виникають внаслідок їх реалізації. Це стимулюватиме подальший розвиток співпраці, виявить нові її напрямки та забезпечить країні та її громадянам подальші можливості для післявоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти впровадження та реалізації грантових програм відображені в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема таких Єфремов А., Карнаушенко А., Кобеля-Звір М. Щодо їх соціально-економічної ефективності в роботах науковців Марченко О., Сушко Д. висвітлено загальні ефекти. Проте досі не повністю розкрито ефект від впровадження грантових програм об'єднаним територіальним громадам, що в контексті післявоєнного відновлення набуває особливої актуальності для України.

Метою статті є визначення ефектів від реалізації грантових програм підтримки проєктів розвитку об'єднаних територіальних громад. Для досягнення мети дослідження необхідно виконати такі завдання:

- 1) проаналізувати результати реалізації грантових програм територіальними громадами країни;
- 2) визначити можливі ефекти для територіальних громад від впровадження грантових програм;
- 3) сформулювати основні тенденції та перспективи розвитку об'єднаних територіальних громад від впровадження грантових програм.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація світової економіки призводить до посилення ролі громад в економічному розвитку локальних територій та країни [1].

Відповідно до світової та європейської практик, реалізація різноманітних грантових програм та проектів забезпечує розвиток окремих регіонів та бізнесу. Подібні проекти в першу чергу надають фінансову підтримку, проте також відкривають додаткові можливості співпраці та налагодження взаємозв'язків між державами та міжнародними організаціями. Дана співпраця дозволяє досить швидко знаходити додаткові ресурси для реалізації проектів, знаходити нових партнерів, забезпечувати розвиток бізнесу, територіальних громад та регіонів, а також інших сфер життєдіяльності країни.

Варто відзначити, що активно запроваджуються державні грантові програми, зокрема «єРобота» та такі, що надаються Державною службою зайнятості, порталом «Дія.Бізнес», Ukrainian Startup Fund. Всі вони направлені на підтримку підприємців, територіальних громад та соціально вразливих категорій населення. Щодо міжнародних організацій, які вже давно зарекомендували себе як надійних партнерів, відзначимо такі: EU4Business, USAID, міжнародний фонд «Відродження», благодійний фонд «Карітас Україна УГКЦ», релігійна місія «Карітас-Спес» тощо.

У 2022 році в рамках запровадженої Урядом України нової економічної стратегії розвитку – «Національна стратегія розвитку 2030» – яка була розроблена у відповідь на нові виклики, загрози та втрати, що сформували більш складні умови для функціонування бізнесу та населення. С. Онешко, С. Башлай, О. Короленко стверджують, що нова економічна стратегія стала ключовою підтримкою від держави в умовах війни, в основу реалізації якої покладено низку програм, зокрема це: програма мікрогрантів на створення власного бізнесу, програма безповоротних грантів на розвиток переробних підприємств, програма в агросекторі, програма грантів на висадку нових фруктових і ягідних садів, програма ІТ та інші програми [2].

Саме бізнес є рушійною силою економіки країни, створює нові робочі місця, забезпечує наповнення державного бюджету та розвиток територіальних громад в цілому. Тому основна частина грантових програм направлена на інкубацію та акселерацію бізнесу.

Влітку 2022 року Урядом країни було запущено грантову програму «єРобота», основна сфера якої саме малий та середній бізнес, за час дії якої надано вже більше 7,3 млрд грн. Станом на квітень 2024 року грантові кошти вже отримали майже 15 тис підприємців в усіх регіонах країни. Це забезпечило створення тисячі нових компаній та діючих підприємств, які посилюють виробничий потенціал регіонів, нарощують обсяги виробництва та створюють нові робочі місця [3, 4].

Проект «Робота направлена на підтримку бізнесу та стимулювання створення нових робочих місць, що включає декілька грантових програм: програми мікрогрантів на відкриття чи розвиток власного бізнесу, грантів для ветеранів та другого з їх подружжя, грантів на створення й переробних підприємств, закладки саду та виноградарства, тепличного господарства.

Особливо важливими грантові програми є для регіонів, що найбільше постраждали за час ведення повномасштабного вторгнення, проте й досі продовжують працювати в надскладних умовах. В рамках дії грантової програми «Власна справа» підприємцям територіальних громад Харківської області збільшено розмір гранту до 500 тис грн. Кошти можуть бути витрачені на придбання або лізинг обладнання, закупівлю сировини та матеріалів, оренду приміщення. Відповідно до умов, мікрогранти можуть отримати як діючі підприємці, так і люди без досвіду такої діяльності.

У 2023 році Миколаївська міська територіальна громада отримала перемогу у конкурсі грантів від EU4Business – ініціатива, що створена Європейським Союзом з метою – та отримала 50 тис євро на розвиток малого та середнього бізнесу. Отримані кошти місто направило на підтримку бізнесу за рахунок надання більш глибокої консалтингової допомоги, розробку інвестиційних пропозицій, що стосувались відновлення роботи підприємств шляхом залучення прямих іноземних інвестицій [5].

У 2023 році Благодійним фондом «Карітас Україна УГКЦ» в рамках реалізації проєкту «Підтримка захисту осіб з інвалідністю на деокупованих територіях», який фінансується Українським гуманітарним фондом, було запропоновано грантовий конкурс, що направлений на підвищення рівня спроможності місцевих громад надавати соціальні послуги людям з інвалідністю та іншим вразливим категоріям населення. В межах даної програми відзначались такі заходи: створення просторів для здійснення соціальних ініціатив та підтримки дітей та людей з інвалідністю та вразливих груп, освітні заходи, послуги психосоціальної підтримки, покращення умов перебування дітей та людей з інвалідністю, створення інклюзивних майданчиків для відпочинку, інтерактивних ігор, соціалізації дітей з інвалідністю тощо. Реалізація програми проходила на території чотирьох областей – Одеської, Харківської, Запорізької та Миколаївської [6].

Благодійною організацією «Карітас Полтава» було розпочато програму AGRIS «Відновлення засобів для існування в сільській місцевості», яка направлена на підтримку соціально вразливих категорій населення, зокрема пенсіонерів, багатодітних сімей, безробітних працездатних громадян віком старше п'ятдесяти років, внутрішньо переміщених осіб. Гранти надаються у вигляді фінансової допомоги жителям територіальних громад Полтавської області [7].

Ще одним напрямом фінансування ініціатив є переробка відходів та досягнення Цілей Сталого розвитку [8], відповідно до ратифікованих Україною міжнародних угод. Урядова грантова програма для переробних підприємств, яка реалізується через портал «Дія». За час дії програми вже було надано грантових коштів на суму 2,619 млрд грн.

У рамках Програми транскордонного співробітництва Interreg NEXT «Польща-Україна 2021-2027», що стартувала у травні 2023 року, передбачено надання грантової допомоги у розмірі близько 170,3 млн євро. Львівщини є однією із західних областей України, яка реалізує найбільше проєктів – 45% грантових коштів з тих, які отримує країна, направлені саме на Львівську область [9].

Розглянемо більш детально обсяги вже реалізованих грантів за період 2022-2023 рр. (таблиця 1). За підсумками 2022-2023 років більше 10 тис грантів було надано за чотирма основними програмами – «Власна справа», «Новий рівень», «Свій сад, своя теплиця», «Ветеранська програма» – загальною сумою більше 5 млрд грн.

Відповідно до проведеного аналізу вже реалізованих програм, діючих грантових пропозицій та нових, та з урахуванням того, що в Україні досі ведуться бойові дії та діє військовий стан, відзначимо, що дана тенденція буде зберігатися і надалі. Країні потрібна працююча економіка, а її населенню – робочі місця та ресурси, які забезпечать їм їх життєдіяльність, що в подальшому стане визначальним фактором при післявоєнному її відновленню. Це підтверджує тісний взаємозв'язок та силу впливу держави, благодійних фондів і міжнародних організацій у стимулюванні розвитку територіальних громад, бізнесу та підприємництва, а також населення.

Таблиця 1

Реалізовані грантові програми для малого підприємництва в Україні у 2022-2023 рр. [10]

	Кількість грантів	Сума фінансування
Програма «єРобота» (2022-2023 рр.)		
«Власна справа»	9634	2,3 млрд грн
«Новий рівень»	482	2,5 млрд грн
«Свій сад, своя теплиця»	144	631 млн грн
«Ветеранська програма»	132	50 млн грн
Український ветеранський фонд (2023 р.)		
Програма #ВАРТО		183 632 470,80 грн
Програма EU4Business		
	1405	5,01 млн євро

Реалізація грантових програм формує умови для розвитку країни на рівні окремих об'єднаних територіальних громад та груп населення, що проявляється у економічному, соціальному та екологічному ефектах (рисунок 1).

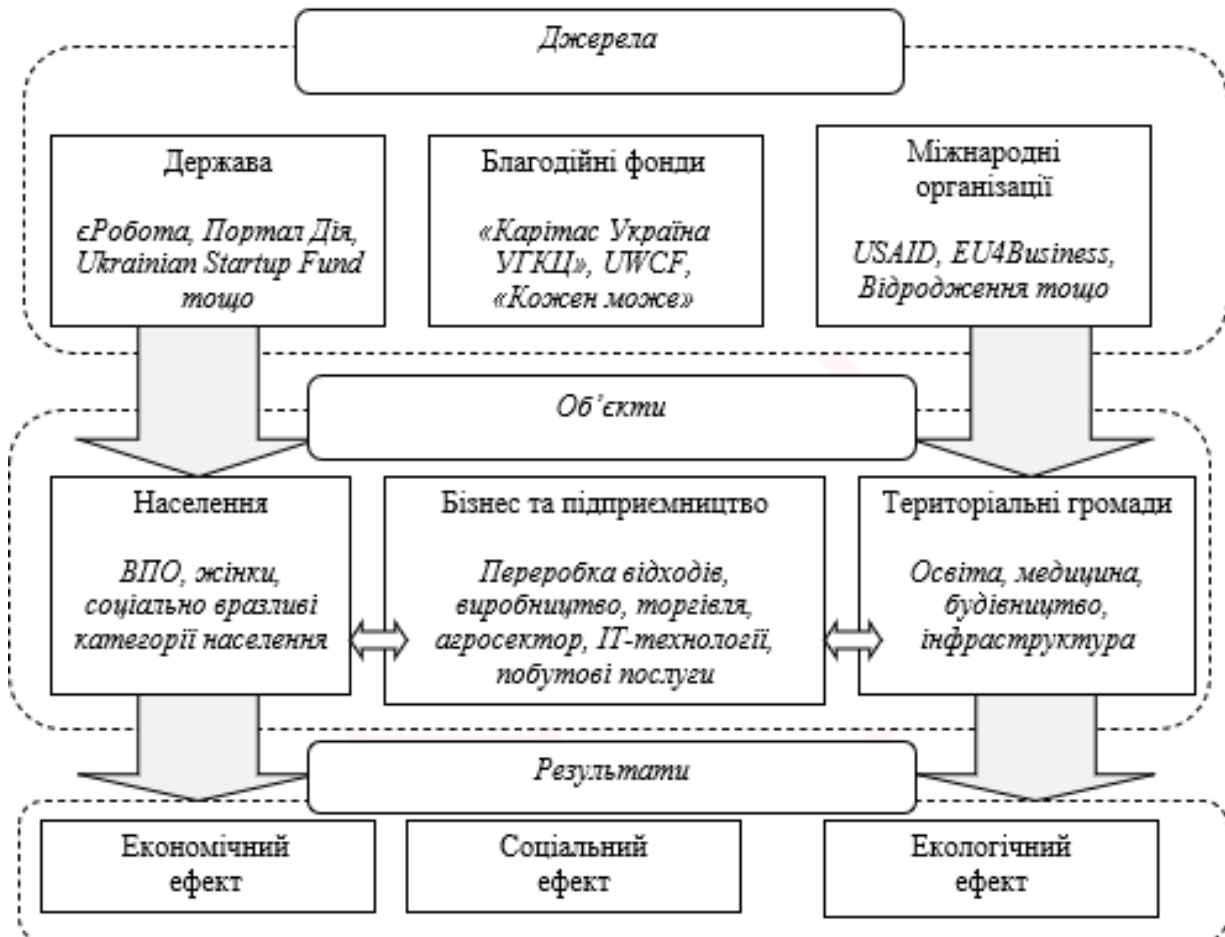

Рис.1 Модель грантової підтримки об'єднаних територіальних громад «Джерела-об'єкти-результати» (джерело: власна розробка)

Відповідно до проведеного аналізу реалізованих грантових програм та моделі «джерела-об'єкти-результат», визначено, що результати співпраці проявляються у формуванні трьох ефектів. Проаналізуємо їх більш детально.

Щодо економічних ефектів у підтримці проєктів для різних категорій громадян, зокрема соціально вразливих та людей з інвалідністю, вони проявляються у таких аспектах:

1) зменшуються витрати на медичні та соціальні послуги, що проявляється у їх спрямованості на підвищення рівня фізичного та психологічного здоров'я людей з інвалідністю; це призводить до зменшення їх потреб в медичних та соціальних послугах у майбутньому та зменшує витрати на систему охорони здоров'я та соціального забезпечення;

2) підвищується продуктивність та участь в економіці, що забезпечує доступ людей з інвалідністю до освіти, різних тренінгів та розвитку навичок; у результаті дані заходи призводять до підвищення їх продуктивності та участі в економіці;

3) покращується рівень інвестиційна привабливість, за рахунок розвитку програм та послуг для людей з інвалідністю створюються нові можливості для бізнесу та стимулюватимуться інвестиції в цей сектор; як наслідок, це сприяє створенню економічному зростанню.

Потенціал розвитку визначається конкурентоспроможністю, яка пов'язана зі створенням привабливого середовища для розвитку бізнесу, вмінням громад залучити й розвинути діяльність тих підприємств, що найкращим чином забезпечать зростання продуктивності праці, створення кращих робочих місць та високу додану вартість [11, 12].

Соціальні ефекти у підтримці проєктів проявляються в аспектах, які впливають не лише на окремі групи населення, а й на розвиток територіальних громад в цілому, зокрема такі:

1) досягається покращення інфраструктури територіальних громад, зокрема за рахунок ремонту та будівництва шкіл, лікарень, громадських закладів, що покращує умови життя населення та ведення бізнесу;

2) підвищується рівень соціальної інтеграції та розвитку громад, зокрема за рахунок розвитку культурних та спортивних програм, підтримки вразливих груп населення, внутрішньопереміщених осіб, сімей з дітьми;

3) покращується якість надання освітніх послуг, за рахунок грантових програм, які направлені на удосконалення інфраструктури, підвищення професійного рівня вчителів та викладачів.

Щодо екологічних ефектів від впровадження грантових програм у підтримці проєктів важливо відзначити їх актуальність відповідно до процесів інтеграції України у міжнародні та європейські організації, ратифікації угод щодо розвитку напрямів енергозаощадження, переробки відходів тощо. Даний тип ефекту проявляється у таких аспектах:

1) покращення рівня управління відходами за рахунок створення системи роздільного збору, переробки та утилізації відходів, що зменшує загальні обсяги відходів та знижує негативний вплив на навколишнє середовище;

2) забезпечуються процеси відновлення та збереження біорізноманіття за рахунок відновлення природних екосистем, збереження різноманіття, створення природних зон та рекреаційних територій, що в цілому сприяє розвитку флори та фауни та поліпшує екологічний баланс;

3) розвиток відновлюваних джерел енергії та збереження ресурсів, що особливо актуально при нестабільно функціонуючій енергосистемі України,

що постраждала внаслідок ракетних обстрілів та потребує відновлення та модернізації діючих.

Таким чином основними перспективами реалізації грантових програм для розвитку об'єднаних територіальних громад, відповідно до тих ефектів, які виникають на трьох рівнях – населення, бізнес, територіальні громади – є такі:

1) на рівні населення підвищується якість життя, за рахунок покращення рівня соціальних послуг (доступна медицина, освіта), формування екологічної свідомості, зокрема створення парків, зелених зон та проєктів озеленення територій, впровадження культурних ініціатив, які направлені на збереження місцевих традицій та підвищенню культурного рівня населення;

2) на рівні бізнесу забезпечується економічний розвиток за рахунок підтримки малого та середнього бізнесу грантами на започаткування бізнесу, розвиток вже діючого, модернізацію обладнання та технологій, формування інфраструктури та розвиток логістичних ланцюгів (будівництво доріг, фінансування логістичних центрів, створення та модернізація індустріальних зон), створення робочих місць та розвиток персоналу шляхом участі у програмах підготовки та перекваліфікації кадрів відповідно потреб ринку праці.

3) на рівні територіальних громад досягається сталий розвиток за рахунок впровадження екологічних проєктів (впровадження проєктів зі збереження довкілля, відновлюваної енергії та утилізації відходів) та енергоефективності (модернізація комунальної інфраструктури для зменшення споживання енергії), підвищується рівень впливу громадських ініціатив та підтримка вразливих груп населення, зокрема для людей з інвалідністю, малозабезпечених сімей та інших вразливих груп.

Висновки. Таким чином провівши аналіз результатів впровадження грантових програм визначено, що через активні бойові дії та складний політичний і економічний стан в Україні є потреба у підтримці населення, бізнесу та територіальних громад. Грантові програми пропонуються державою, благодійними фондами, міжнародними організаціями. Сфера їх реалізації може бути досить різною: інкубація та акселерація бізнесу, підтримка населення, зокрема соціально вразливих категорій громадян та жінок, розвиток інфраструктури об'єднаних територіальних громад. Реалізація грантових програм здатна забезпечити отримання таких ефектів: економічного, соціального та екологічного, що підтверджує зберігання перспектив подальшої співпраці між усіма їх суб'єктами та визначає потребу у додаткових дослідженнях.

Література:

1. Некрасова Л.А. Інституційна роль агенцій субрегіонального розвитку в регулюванні стратегій розвитку підприємств та об'єднаних територіальних громад. *Підприємництво та інновації*. 2019. Вип. 10. С.62-68.

2. Онешко С., Башлай С., Короленко О. Особливості збереження та підтримання економічного потенціалу України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1440>

3. eРобота: понад 7,3 млрд грн інвестувала держава через гранти в розвиток бізнесу. Міністерство економіки України. 2024. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=cb896f9b-6889-41c4-8bc7-204b329a5139&title=Robota-Ponad7-3>

4. Карнаушенко, А., Єфремов, А. Грантові програми та їхня роль у повоєнному відновленні України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2023, №18, 183-195.

5. Підтримка малого та середнього бізнесу. Миколаїв став одним із переможців конкурсу грантів для підприємств. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/396875-pidtrimka-malogo-ta-serednogo-biznesu-mikolaiv-stav-odnim-iz-peremozchiv-konkursu-grantiv-dla-pidpriemstv/>

6. Місцеві громади із 4 областей можуть отримати гранти від Карітасу України на соціальні послуги для людей з інвалідністю. URL: <https://caritas.ua/news-en/misczevi-gromady-iz-4-oblastej-mozhut-otrymaty-granty-vid-karitasu-ukrayiny-na-soczialni-poslugy-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/>

7. Фінансові гранти для покращення економічного стану вразливих категорій населення від Карітас Полтава. URL: <https://zayava.info/finansovi-hranty-dlia-pokrashchennia-ekonomichnoho-stanu-vrazlyvykh-katehorii-naselennia-vid-caritas-poltava/>

8. Некрасова Л.А., Бутковська В.В. Напрями удосконалення організації процесу стратегування розвитку виробничих підприємств України в умовах децентралізації. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2021. №3 (17). С.69-75.

9. Львівщина отримає 15 млн євро грантової допомоги на екологічні проекти. URL: <https://lviv.media/lvivshchyna/87846-lvivshina-otrimaye-15-mln-yevro-na-ekologichni-proyektynajbilshe-sered-oblastej-zahodu-ukrayini/>

10. Кобеля-Звір М.Я. Грантово-кредитні інструменти підтримки бізнесу в умовах війни. *Трансформаційна економіка*. №1 (06), 2024. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-6-5>

11. Осипов В.М., Некрасова Л.А., Граматік Г.П. Методичний підхід до оцінки сталого розвитку територіально-виробничих утворень в умовах реформування місцевого самоврядування. *Підприємництво та інновації*. 2020. Вип. 13. С.74-78.

12. Марченко О.В., Сушко Д.О. Методичні рекомендації щодо участі у грантових програмах та конкурсах. Дніпро : ДДУВС, 2018. 68 с.

References:

1. Nekrasova, L.A. (2019). Instytutsiyna rol' ahentsiy subrehional'noho rozvytku v rehulyuvanni stratehiy rozvytku pidpryyemstv ta ob'yednanykh terytorial'nykh hromad [The institutional role of subregional development agencies in regulating development strategies of enterprises and united territorial communities]. *Entrepreneurship and innovation*, 10, 62-68 [in Ukrainian].

2. Oneshko, S., Bashlai, S., Korolenko, O. (2022). Osoblyvosti zberezheniya ta pidtrymannya ekonomichnoho potentsialu Ukrayiny v umovakh viyny [Peculiarities of preservation and maintenance of the economic potential of Ukraine in the conditions of war]. *Economy and society*, 40 [in Ukrainian].

3. eWork: the state invested more than UAH 7.3 billion through grants in business development. (2024). Ministry of Economy of Ukraine. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=cb896f9b-6889-41c4-8bc7-204b329a5139&title=Robota-Ponad7-3> [in Ukrainian].

4. Karnaushenko, A., Yefremov, A. (2023). Hrantovi prohramy ta yikhnya rol' u povoyennomu vidnovlenni Ukrainy [Grant programs and their role in the post-war reconstruction of Ukraine]. *Taurian Scientific Herald. Series: Economics*, 18, 183-195 [in Ukrainian].

5. Support of small and medium-sized businesses. Mykolaiv became one of the winners of the grant competition for enterprises. URL: <https://suspilne.media/mykolaiv/396875-pidtrimka-malogo-ta-serednogo-biznesu-mikolaiv-stav-odnim-iz-peremozciv-konkursu-grantiv-dla-pidpriemstv> [in Ukrainian].

6. Local communities from 4 regions can receive grants from Caritas of Ukraine for social services for people with disabilities. URL: <https://caritas.ua/news-en/misczevi-gromady-iz-4-oblastej-mozhut-otrymaty-granty-vid-karitasu-ukrayiny-na-soczialni-poslugy-dlya-lyudej-z-invalidnistyu/> [in Ukrainian].

7. Financial grants for improving the economic condition of vulnerable population categories from Caritas Poltava. URL: <https://zayava.info/finansovi-hranty-dlia-pokrashchennia-ekonomichnoho-stanu-vrazlyvykh-katehorii-naselennia-vid-caritas-poltava> [in Ukrainian].

8. Nekrasova, L.A., Butkovska, V.V. (2021). Napryamy udoskonalennya orhanizatsiyi protsesu stratehuvannya rozvytku vyrobnychkh pidpryyemstv Ukrainy v umovakh detsentralizatsiyi [Directions for improving the organization of the process of strategizing the development of production enterprises of Ukraine in conditions of decentralization] *Economic Journal of Odessa Polytechnic University*, 3 (17), 69-75 [in Ukrainian].

9. Lviv Oblast will receive EUR 15 million in grant aid for environmental projects URL: <https://lviv.media/lvivshchyna/87846-lvivshina-otrimaye-15-mln-yevro-na-ekologichni-proyekti-najbilshe-sered-oblastej-zahodu-ukrayini/> [in Ukrainian].

10. Kobelya-Zvir, M.Ya. (2024). Hrantovo-kredytni instrumenty pidtrymky biznesu v umovakh viyny [Grant and credit tools for business support in wartime] *Transformational economy*, 1 (06) URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-6-5> [in Ukrainian].

11. Osypov, V.M., Nekrasova, L.A., Gramatik, H.P. (2020). Metodychnyy pidkhid do otsinky staloho rozvytku terytorial'no-vyrobnychkh utvoren' v umovakh reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya [A methodical approach to the assessment of the sustainable development of territorial and industrial entities in the conditions of local self-government reform]. *Entrepreneurship and innovation*, 13, 74-78 [in Ukrainian].

12. Marchenko, O.V., & Sushko, D.O. (2018). *Metodychni rekomendatsiyi shchodo uchasti u hrantovykh prohramakh ta konkursakh* [Methodological recommendations for participation in grant programs and competitions] Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].

УДК 338.5:664.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-678-689](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-678-689)

Волошин Євгеній Олексійович магістр, Державний торговельно-економічний університет, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19, <https://orcid.org/0009-0002-6106-4297>

СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У КОНДИТЕРСЬКІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ЦІНОВИХ КОЛИВАНЬ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. Дослідження присвячене системній та комплексній дефініції стратегічного управління ризиками в умовах невизначеності та цінових коливань в концепті діяльності в кондитерській сфері. У статті розроблено алгоритм стратегічного управління ризиками підприємства у кондитерській сфері діяльності. Визначено етапність його реалізації, зокрема, ідентифікацію мети ризик-менеджменту, діагностику діяльності підприємства, селекцію стратегічного напрямку ризик-управління та відповідної стратегії з методологією та інструментарієм реалізації, впровадження управлінських рішень, а також оцінювання результативності останніх у аспекті відповідності меті. У дослідженні виокремлено основні стратегії управління ризиками в умовах кризових явищ та невизначеності. Розглянуто теоретико-методичні засади методів управління ризиками в галузі харчової промисловості, визначено пріоритетні та найбільш потенційні з них, а також способи мінімізації чи нівелювання їх наслідкового впливу. Доведено, що ефективна концепція стратегічного управління ризиками у нинішніх соціально-економічних умовах може суттєво впливати на ефективність системи стратегічного управління і розвиток підприємств кондитерської сфери. Досліджено вектори вдосконалення корпоративної стратегії управління ризиками з урахуванням впливу чинників ендогенного та екзогенного середовища з метою селекції оптимальних стратегічних, оперативних та тактичних управлінських рішень. Загальні зусилля запропонованої стратегії повинні, першочергово, забезпечувати контроль та прогнозування з метою попередження кризових проявів. Визначено, що стратегічне управління ризиками повинно бути націлене на формування конкурентних переваг та закріплення результативної стратегічної концепції, що гарантуватиме перспективну життєздатність суб'єкта ринку в умовах невизначеності та цінових коливань. Доведено, що вибір стратегії управлінської парадигми залежить від впливу ключових чинників, зокрема, мети, місії, конкурентоспроможності підприємства, вмотивованості керівництва, кваліфікації працівників.

Ключові слова: стратегія, ризик-менеджмент, управлінська парадигма, кризові явища, цінові ризики.

Voloshyn Yevhenii Oleksiyovych Master Student, State University of Trade and Economics, 02156, Kyiv, Kyoto St., 19, <https://orcid.org/0009-0002-6106-4297>

RISK MANAGEMENT STRATEGIES IN THE CONFECTIONERY INDUSTRY IN THE FACE OF PRICE FLUCTUATIONS AND UNCERTAINTY

Abstract. The study is devoted to a systematic and comprehensive definition of strategic risk management in the context of uncertainty and price fluctuations in the concept of activity in the confectionery industry. The article develops an algorithm for strategic risk management of an enterprise in the confectionery industry. The stages of its implementation are defined, in particular, identification of the purpose of risk management, diagnostics of enterprise activities, selection of the strategic direction of risk management and the corresponding strategy with the methodology and tools for implementation, implementation of management decisions, as well as evaluation of the latter in terms of compliance with the purpose. The study identifies the main risk management strategies in the context of crisis and uncertainty. The theoretical and methodological foundations of risk management methods in the food industry are considered, the priority and most potential ones are identified, as well as ways to minimize or level their consequential impact. It is proved that an effective concept of strategic risk management in the current socio-economic conditions can significantly affect the efficiency of the strategic management system and the development of confectionery enterprises. The vectors of improvement of the corporate risk management strategy are studied, taking into account the influence of factors of the endogenous and exogenous environment, with a view to selecting optimal strategic, operational and tactical management decisions. The overall efforts of the proposed strategy should, first of all, ensure control and forecasting in order to prevent crisis manifestations. It is determined that strategic risk management should be aimed at creating competitive advantages and consolidating an effective strategic concept that will guarantee the long-term viability of a market entity in the face of uncertainty and price fluctuations. It is proved that the choice of strategy of the management paradigm depends on the influence of key factors, in particular, the goal, mission, competitiveness of the enterprise, motivation of management, and qualifications of employees.

Keywords: strategy, risk management, management paradigm, crisis phenomena, price risks.

Постановка проблеми. Глобальні тенденції динаміки процесів функціонування підприємств, у тому числі, кондитерської сфери, а також

масштабні кризові соціально-економічні явища спричинили необхідність формування нових підходів до системи управління ризиками (ризик-менеджменту). Особлива роль в цій системі відводиться стратегічному ризик-менеджменту, згідно з яким управління ризиками повинно здійснюватися на довгострокову перспективу.

Очевидно, що окреслена концепція характеризується рисами дискусійності, адже виникнення ризиків спричинене непередбачуваністю та невизначеністю соціально-економічної обстановки, а також наявністю кризових процесів у суспільстві та конфліктністю умов розвитку підприємства. При цьому, стратегія управління ризиками вимагає не лише довгострокового планування, але й розробки алгоритму короткострокових та оперативних рішень.

Із огляду на приведені передумови, особливої значущості набуває інтенсифікація результативності стратегій управління ризиками.

Чимало науковців приділяють значну увагу проблематиці ризик-менеджменту, його структури та особливостей адаптивного розвитку в кризових умовах (В.М. Гранатуров [1], В.В. Лук'янова, Т.В. Головач [2], І. Приймак [3]). Водночас, складність феномену ризиків та формування стратегії управління ними через постійну їх динаміку та трансформацію в умовах цінових коливань і невизначеності залишається актуальною проблематикою, що вимагає належної наукової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика практичного управління ризиками у сучасну епоху невизначеності та цінової динаміки знайшла відображення у результатах наукових напрацювань низки вчених. Зокрема, в працях А.І. Масло [4] та Н. Ю. Захарова [5] досліджено варіативність інноваційного стратегічного інструментарію в концепті ризик-менеджменту, специфіку системи управління ризиками на підприємстві в аспектах сутності, підходів та методології.

Дослідники М. Кармінська-Белоброва, Н. Шматько [6] аналізують новітню векторність методології формації стратегій управління ризиками в концепті інтеграції у глобальне соціально-економічне середовище. Вченими феномен ризик-менеджменту розглядається як аспект операційного менеджменту. На продовження, В.В. Чорній, Д.Р. Гринчук [7] та D. Settembre-Blundo із співавторами [8] досліджують можливості залучення інноваційних технологічних рішень та штучного інтелекту до управління ризиками, а О. Araz з колегами [9] розглядають цифровий потенціал з позиції перспективного розвитку технологій ризик-менеджменту.

У більшості, науковцями досліджується сутність управління ризиками, види та причини виникнення останніх, методологія управління. Проте практичне стратегічне управління ризиками у концепті харчової промисловості, зокрема, кондитерської сфери, вивчено досить поверхово.

Мета статті (постановка завдання). Метою дослідження обрано пошук шляхів вдосконалення стратегії управління ризиками підприємства кондитерської сфери в умовах цінових коливань та невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Аналітика напрацювань науковців у сфері ризик-менеджменту переконливо засвідчує, що, здебільшого, управління ризиками розглядається як компонента стратегічної управлінської парадигми підприємства, з акцентом на фінансових ризиках. Водночас, інноваційний підхід до стратегічного ризик-менеджменту вимагає на сьогодні позиціонування останнього як окремого функціонального управлінського напрямку.

Інтегровані стратегії управління ризиками в умовах невизначеності передбачають, що управлінський процес повинен ефективно координуватись керівництвом підприємства, при цьому повинні забезпечувати постійність та безперервність управлінського процесу, оперативне реагування на динаміку зовнішнього впливу, синергію всіх стратегічних напрямів діяльності.

Ефективність управління ризиками, значною мірою, залежить від асиміляції різнопланових аспектів сегменту ризику, що можуть потребувати термінового втручання та регулювання. При цьому, першочерговим етапом розроблення ефективної стратегії ризик-менеджменту позиціонується визначення мети управлінської діяльності, що дасть змогу у подальшому достовірно оцінювати її ефективність та результативність, забезпечуючи подальше коректне регулювання та успішну координацію. Необхідним етапом є реалізація діагностики діяльності підприємства, зокрема, кондитерської сфери, задля ідентифікації відхилень від бажаних чи допустимих індикаторів результативності діяльності, а також виокремлення дотичних проблем та викликів. Очевидно, що діагностика слугує інструментом селекції ризик-компонентів системи функціонування ринкового суб'єкту, на яких повинні зосереджуватись основні управлінські дії.

На базі діагностики проводиться визначення всіх потенційних ризиків та їх оцінка, при цьому, результати оцінки зазвичай співставляються із допустимими показниками. На даному етапі може спостерігатись недостатність інформації. У такому випадку на доцільне вбачається пошук додаткових джерел інформації та повторна діагностика діяльності підприємства.

Нівелюючи фактом, чи відповідає рівень ризику допустимому значенню, наступним кроком у формації стратегії ризик-управління позиціонується ідентифікація стратегічного управлінського вектору в аспекті ризиків. При цьому, напрямами стратегії управління можуть слугувати пріоритети превентивного уникнення ризику, попередження чи мінімізації його впливу, чи його розподіл.

Вибір стратегічного напрямку управління ризиками у кондитерській сфері в умовах цінових коливань та невизначеності повинен базуватись на

пріоритетності попередження ризиків. Запобігання ризику має в основі превентивне ухилення від реалізації певних дій чи управлінського рішення, ігнорування певних інвестиційних пропозицій, що характеризуються наявністю дотичних суттєвих ризиків. Також, недоліком окресленого підходу є те, що, уникнення ризику суміжне з прихованими втратами, адже, відмова від реалізації певного ризикового проєкту не дозволяє підприємству використати додаткові можливості підвищення прибутковості. Формат делегування ризику передбачає диференціювання ризику із установами, партнерами чи інституціями, які сприяють і готові розділити ризик. Водночас, повне прийняття ризику доцільне в ситуації, коли останнє володіє значним обсягом ресурсів та доступом до інформації, а умови діяльності передбачувані і контрольовані.

Товаровиробники не володіють достатніми механізмами регулювання динаміки ціноутворення, на формування якого мають значний вплив фундаментальні фактори, у тому числі, компонентність виробництва, рівень споживчих доходів, стан інтенсифікації економіки. Стан невизначеності окреслених факторів сприяє зростанню показників цінової волатильності, суттєво ускладнюючи процеси прогнозування цінової динаміки. Як приклад, ціни на основну сировину кондитерських підприємств в останні періоди сягають історичних максимумів (рис. 1,2). Ф'ючерси на какао-боби підскочили до рекордних понад 10 тисяч доларів за тонну, продовжуючи історичне ралі, яке вже цього року призвело до подвоєння цін і може вплинути на вартість шоколаду.

Рис. 1. Динаміка ціни ф'ючерсу на какао США за останні 15 років

Джерело: <https://ru.investing.com/commodities/us-cocoa-streaming-chart?cid=1186969>

Рис. 2. Динаміка ціни ф'ючерсу на пальмову олію (FCPOc1) за останні 15 років

Джерело: <https://ru.investing.com/commodities/us-cocoa-streaming-chart?cid=1186969>

У зв'язку з викладеним, важливо правильно та своєчасно оцінювати ризики та фонову соціально-економічну ситуацію, в умовах якої підприємство здійснює діяльність, для того, щоби правильно обрати стратегічний напрям управління. Саме визначення стратегічного напрямку управління ризиком слугує основою формування відповідної стратегії. Стратегічне управління ризиками діяльності підприємства у кондитерській сфері в умовах невизначеності та кризових явищ доцільно здійснювати на основі певного алгоритму (рис. 3).

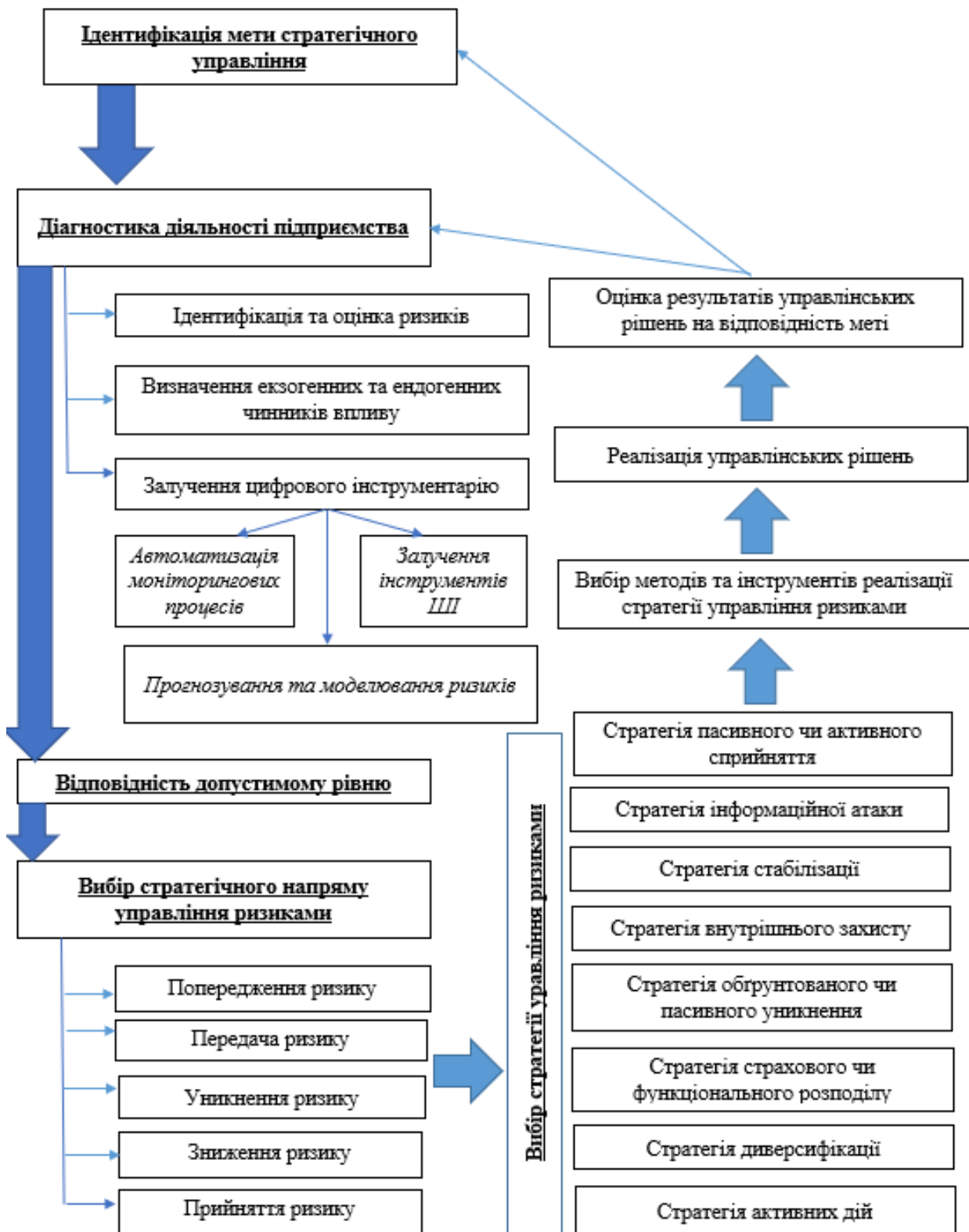

Рис.3. Алгоритм стратегічного управління ризиками підприємства у кондитерській сфері в умовах цінових коливань та невизначеності
Джерело: розроблено автором

Аналізуючи рис.3, необхідно відзначити специфіку кожної із запропонованих стратегій управління ризиками у кондитерській сфері в умовах цінових коливань та невизначеності.

Першочергово, перспективною на сьогодні вбачається стратегія інформаційної атаки. Сутність стратегії полягає в тому, що задля ефективного попередження деструктивної дії ризиків щодо результативності діяльності підприємства необхідно володіти максимально можливим об'ємом інформації. У епоху цифровізації, залучаючи можливості систем збору даних та моделювання ситуативності, підприємству простіше відстежувати динаміку та характер дії факторів впливу. Інформацію, при цьому, доцільно акумулювати як із ендогенних, так і з екзогенних джерел.

Стратегічне управління ризиками в концепті стабілізації вбачається доцільним у випадку її застосування підприємствами, які мають стабільно високі показники ефективності діяльності в ринковому середовищі. Такий підхід вимагає розроблення та впровадження системи постійного багатофакторного моніторингу діяльності задля коректної ідентифікації негативної динаміки та її оперативного коригування.

Селекція стратегічного напрямку управління ризиками у концепті уникнення знаходить вираження у практичних стратегіях обґрунтованого уникнення чи пасивного уникнення. При цьому, перша із них вбачається доцільною до використання у разі, коли ризики суттєво великі, існує значна ймовірність збитковості, а спрогнозувати тенденції розвитку зовнішнього та внутрішнього середовища не вбачається можливим. Також, стратегія обґрунтованого уникнення виправдана у разі, коли обсяги потенційних збитків перевищують ймовірні прибутки, тобто існують обґрунтовані передумови для відмови від прийняття ризику.

Натомість, стратегія пасивного уникнення вбачається доцільною до застосування тоді, коли ринковий суб'єкт за наявності мінімальних сумнівів щодо перспективних результатів управлінського рішення відмовляється від його реалізації, тим самим запобігаючи ризику. Приведена стратегія реалізовується, зазвичай, управлінцями, котрі не схильні до ризику.

Під час селекції стратегічного напрямку розподілу ризику є вибір реалізації стратегії страхового або функціонального розподілу. Остання пріоритетна в тому випадку, якщо диференціація ризику буде реалізована між партнерами, практично у сфері одного функціонального призначення. Така стратегія знаходить вираження на практиці у формації спільних чи колективних підприємницьких утворень.

Стратегія страхового розподілу зумовлює делегування частини відповідальності за ймовірні збитки, дотичні до існуючого ризику, страховим компаніям чи іншим інституційним одиницям, котрі реалізують

страхування відповідальності. При цьому, ефективними інструментами реалізації окресленої стратегії позиціонуються укладання ф'ючерських та опціонних угод, страхування, хеджування.

У разі обрання стратегічним напрямом ризик-управління концепцію їх зниження можна реалізовувати такі стратегії, як стратегія внутрішнього захисту, стратегія диверсифікації та стратегія активних дій.

Стратегія внутрішнього захисту доцільна для впровадження тоді, коли зниження рівня ризику проводитиметься за рахунок використання внутрішніх заходів. Водночас, стратегія диверсифікації базується на зниженні рівня ризику через його розподіл чи диверсифікацію. Стратегія активних дій передбачає єдність активного спрямування всіх управлінських рішень на мінімізацію рівня ризику, із залученням оперативного використання зовнішніх та внутрішніх інструментів.

Вибір стратегічного напрямку ризик-управління в аспекті прийняття знаходить практичне вираження у стратегії пасивного або активного прийняття. Варто зауважити, що стратегія пасивного прийняття ризику передбачає, що управлінські рішення у процесі діяльності підприємства приймаються в незмінному вигляді, у якому були запропоновані, і ніяких потуг для зниження рівня ризику не реалізовується.

Натомість, стратегія активного прийняття ризику вбачається доцільною у разі, коли очевидними є переваги реалізації управлінського рішення, і при цьому можливо з високою точністю спрогнозувати його результативність. У такому випадку, ризик не лише приймається, а значно зростає його величина, що відображається на практиці у збільшенні суми інвестицій та термінів реалізації інвестиційного проекту.

Після кінцевого вибору стратегії ризик-менеджменту відбувається планування інструментарію та методології її практичної реалізації у актуальних соціально-економічних умовах. На основі даного етапу формування стратегії ризик-управління розробляється та приймається остаточне рішення щодо управління ризиками, відбувається процес його безпосередньої реалізації. Необхідно зазначити, що процесу стратегічного управління ризиками повинен піддаватись постійному моніторингу та контролю, задля внесення у разі необхідності відповідних коректив.

Із метою забезпечення результативності стратегічного управління ризик-менеджментом, важливим позиціонується проведення регулярної аналітики ефективності реалізації обраних стратегій та тактики управління ризиками. Результативність піддається характеристиці за параметрами мінімізації ідентифікованих зовнішніх чи внутрішніх небезпек, підвищення конкурентоспроможності підприємства, зниження ступеня впливу ризиків на діяльність компанії.

У разі, якщо за результатами аналітики ідентифікуються певні відхилення від визначених стратегічних і тактичних цілей ризик-менеджменту, необхідним вбачається виявлення причин їх виникнення, після чого доцільно сформувавши комплекс заходів, спрямованих на стабілізацію ситуації і приведення фактичної результативності ризик-управління до планової.

Необхідно відзначити, що окрім системного підходу до управлінської діяльності, ризик-менеджмент вимагає застосування ситуаційного підходу, котрий передбачає обов'язкове зосередження уваги на дії факторів зовнішнього середовища. Такий концептуальний підхід зумовлює оперативну реакцію на динаміку поточної ситуації та селекцію оптимальних методів уникнення або нейтралізації ризиків задля стабілізації ситуації. При цьому, основний акцент на сьогодні повинен сформуватись на аспекті залучення до системи управління ризиками кваліфікованих фахівців, практичний досвід яких дасть змогу мінімізувати фінансові втрати, знизити деструктивний вплив ризиків на діяльність підприємства, підвищити його конкурентоспроможність в умовах цінових коливань та невизначеності.

Висновки. Динаміка зовнішніх та внутрішніх умов, що на сьогодні визначає специфіку діяльності у сфері харчового виробництва, зокрема, у кондитерській галузі, зумовлює необхідність відповідної зміни пріоритетів управлінської парадигми. Невизначеність соціально-економічної ситуації, підвищена потенційна загроза виникнення ризиків вимагають формування адаптивної стратегії управління, яка буде базуватись на гнучких рішеннях задля досягнення пріоритетних цілей діяльності підприємства.

У межах окресленої управлінської системи чільне місце відводиться управлінню ризиками, що дозволяє своєчасно ідентифікувати та оперативно реагувати на існуючі та потенційні загрози діяльності, тим самим зосереджуючи зусилля на підвищенні адаптаційних можливостей підприємства.

Запропонований у дослідженні алгоритм стратегічного управління ризиками має на меті, у довгостроковій перспективі, гарантувати його ефективне функціонування, не зважаючи на стрімку динаміку зовнішніх умов та нестабільність соціально-економічної ситуації. Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання запропонованого алгоритму формування стратегії управління ризиками у діяльності суб'єктів кондитерської сфери, що дозволить формувати управлінську парадигму ризик-менеджменту у довгостроковій перспективі.

Проблематика, порушена у даному дослідженні, вимагає подальшого розвитку і розроблення відповідного механізму оптимізації його структурних елементів.

Література:

1. Гранатуров В.М. Аналіз підприємницьких ризиків: проблеми визначення, класифікації та кількісні оцінки: монографія / за наук. ред. В.М. Гранатурова. Одеса, 2003. 164 с.
2. Лук'янова В.В., Головач Т.В. Економічний ризик: навчальний посібник. Київ: ВЦ "Академія", 2007. 462 с.
3. Приймак І. Управління ризиком втрати фінансової стійкості підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 413–419.
4. Масло А.І. Економічна сутність, класифікація ризиків як об'єкту управління на біржовому товарному ринку [Електронний ресурс] / А.І. Масло // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2016. <http://www.m.nayka.com.ua/?j=efektyvna-ekonomika&s=ua>
5. Захарова Н. Ю. Управління ризиками на підприємстві: сутність, підходи та методи. Бізнес Інформ. 2023. №1. С. 203-209. http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12796/1/business-inform-2023-1_0-pages-203_209.pdf
6. Кармінська-Белоброва М., Шматько Н. Ризик-менеджмент, як аспект операційного менеджменту. Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут"(економічні науки). 2021. №1. С. 36-40.
7. Чорній В. В., Гринчук Д. Р. Застосування ризик-менеджменту в конкурентоспроможності підприємства. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи. 2021. С. 120-121.
8. Settembre-Blundo D., González-Sánchez R., Medina-Salgado S., García-Muiña F. E. Flexibility and resilience in corporate decision making: a new sustainability-based risk management system in uncertain times. *Global Journal of Flexible Systems Management*. 2021. №22(2). Pp. 107-132. <https://doi.org/10.1007/s40171-021-00277-7>
9. Araz O. M., Cho T. M., Olson, D. L., Salman F. S. Data analytics for operational risk management. *Decis. Sci.* 2020. №51(6). Pp. 1316-1319.
10. Динаміка ф'ючерсу. <https://ru.investing.com/commodities/us-cocoa-streaming-chart?cid=1186969>

References:

1. Hranaturov, V.M. (2003). *Analiz pidprijemnytskykh ryzykiv: problemy vyznachennia, klasyfikatsii ta kilykysni otsinky [Analysis of business risks: problems of definition, classification and quantification]*: monohrafiia / za nauk. red. V.M. Hranaturova. Odesa, 164 p. [in Ukrainian]
2. Lukianova, V.V., & Holovach, T.V. (2007). *Ekonomichnyi ryzyk: navchalnyi posibnyk [Economic risk: a study guide]*. Kyiv: VTs "Akademiiia", 462 p. [in Ukrainian]
3. Pryimak, I. (2009). Upravlinnia ryzykom vtraty finansovoi stiikosti pidprijemstva v umovakh nevyznachenostizovnishnoho seredovyshcha [Managing the risk of loss of financial stability of an enterprise in an uncertain environment]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky v Ukraini – Formation of a market economy in Ukraine*, 19, 413–419 [in Ukrainian]
4. Maslo, A.I. (2016). Ekonomichna sutnist, klasyfikatsiia ryzykiv yak obiekту upravlinnia na birzhovomu tovarnomu rynku [Elektronnyi resurs] [Economic essence, classification of risks as an object of management on the exchange commodity market [Electronic resource]]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika» – Electronic scientific professional edition "Effective Economy"*. Retrieved from: <http://www.m.nayka.com.ua/?j=efektyvna-ekonomika&s=ua> [in Ukrainian]

5. Zakharova, N. Yu. (2023). Upravlinnia ryzykamy na pidpriemstvi: sutnist, pidkhody ta metody [Enterprise Risk Management: Essence, Approaches and Methods]. *Biznes Inform*, 1, 203-209. Retrieved from: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12796/1/business-inform-2023-1_0-pages-203_209.pdf [in Ukrainian]
6. Karminska-Bielobrova, M., & Shmatko, N. (2021). Ryzyk-menedzhment, yak aspekt operatsiinoho menedzhmentu [Risk management as an aspect of operational management]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky) – Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economic sciences)*, 1, 36-40. [in Ukrainian]
7. Chornii, V. V., & Hrynychuk, D. R. (2021). Zastosuvannia ryzyk-menedzhmentu v konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Application of risk management in the competitiveness of the enterprise]. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy – Business, innovation, management: problems and prospects*, 120-121. [in Ukrainian]
8. Settembre-Blundo, D., González-Sánchez, R., Medina-Salgado, S., & García-Muiña, F. E. (2021). Flexibility and resilience in corporate decision making: a new sustainability-based risk management system in uncertain times. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 22(2), 107-132. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s40171-021-00277-7> [in English]
9. Araz, O. M., Cho, T. M., Olson, D. L., & Salman, F. S. (2020). Data analytics for operational risk management. *Decis. Sci.*, 51(6), 1316-1319. [in English]
10. Futures dynamics. Retrieved from: <https://ru.investing.com/commodities/us-cocoa-streaming-chart?cid=1186969> [in English]

УДК 330.1:69

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-690-701](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-690-701)

Гудима Лілія Олегівна аспірантка, Національна академія управління,
м. Київ, <https://orcid.org/0009-0007-8327-7011>

ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ МІЖ КАТЕГОРІЯМИ «БУДІВЕЛЬНА ГАЛУЗЬ», «БУДІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ», «БУДІВНИЦТВО» ТА «КАПІТАЛЬНЕ БУДІВНИЦТВО»

Анотація. Актуальність теми статті пов'язана з тим, що у процесі розвитку цивілізації найбільша роль відведена галузі будівництва. Рівень та якість будівель і споруд великою мірою визначає досягнення держави, починаючи від кількох минулих тисячоліть, і до сьогодні. Саме тому, з метою забезпечення безперервного соціально-економічного розвитку країни, особлива увага повинна бути зосереджена на контролі за ефективністю функціонування будівельної галузі. В залежності від ступеня впливу одних галузей на інші відбувається розвиток економіки в цілому. Будівельна галузь здійснює роботи з нового будівництва, реконструкції та розширення виробничих потужностей багатьох галузей, а також використовує результати їх виробничої діяльності. Вона є потужним двигуном розвитку суміжних галузей, малого та середнього бізнесу, є виробником та постачальником основних фондів, створює нові робочі місця, є споживачем продукції багатьох галузей народного господарства. Таким чином, динамічний розвиток будівельної галузі тягне за собою розвиток інших галузей, що чинить позитивний вплив на стан економіки загалом та вирішує велику кількість питань соціально-економічного значення. У статті розглянуто погляди науковців щодо значення будівництва як окремої галузі народного господарства для розвитку економіки країни загалом. У процесі опрацювання наукової літератури з даного питання, було проаналізовано різні підходи вітчизняних вчених до інтерпретації сутності досліджуваних категорій, коротко окреслено їх зміст. Враховуючи точки зору вітчизняних вчених-економістів, у статті з'ясовано та конкретизовано такі поняття, як «будівельна галузь», «будівельна діяльність», «будівництво» та «капітальне будівництво», розкрито їх економічну сутність та проведено чітке розрізнення даних понять. Доведено, що вилучення, або взаємозаміна даних понять негативно позначається на розвитку суспільних відносин між суб'єктами господарської діяльності.

Ключові слова: категорія, будівельна галузь, будівельна діяльність, будівництво, капітальне будівництво.

Hudyma Liliia Olehivna postgraduate student, National Academy of Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0007-8327-7011>

MAIN DIFFERENCES BETWEEN THE CATEGORIES "CONSTRUCTION INDUSTRY", "CONSTRUCTION ACTIVITY", "CONSTRUCTION" AND "CAPITAL CONSTRUCTION"

Abstract. The relevance of the topic of the article is due to the fact that in the process of development of civilization the largest role is assigned to the field of construction. The level and quality of buildings and structures to a large extent determines the state's achievements, starting from several past millennia and up to today. That is why, in order to ensure continuous socio-economic development of the country, special attention should be focused on monitoring the efficiency of the construction industry. Depending on the degree of influence of some industries on others, the development of the economy as a whole takes place. The construction industry carries out work on new construction, reconstruction and expansion of production capacities of many industries, and also uses the results of their production activities. It is a powerful engine for the development of related industries, small and medium-sized businesses, is a producer and supplier of fixed assets, creates new jobs, and is a consumer of products of many branches of the national economy. Thus, the dynamic development of the construction industry entails the development of other industries, which has a positive impact on the state of the economy in general and solves a large number of issues of socio-economic importance. The article examines the views of scientists regarding the importance of construction as a separate branch of the national economy for the development of the country's economy in general. In the process of studying the scientific literature on this issue, different approaches of domestic scientists to the interpretation of the essence of the studied categories were analyzed, and their content was briefly outlined. Taking into account the points of view of domestic economists, the article clarified and specified such concepts as "construction industry", "construction activity", "construction" and "capital construction", revealed their economic essence and made a clear distinction between these concepts. It has been proven that the removal or interchange of these concepts has a negative effect on the development of social relations between subjects of economic activity.

Keywords: category, construction industry, construction activity, construction, capital construction.

Постановка проблеми. Будівельна галузь є однією з найбільш важливих галузей економіки, від якої залежить ефективність всієї господарської системи. Вплив даної галузі господарства на економічну систему країни

можна пояснити наступним чином: завдяки будівництву формується велика кількість робочих місць і споживається продукція багатьох галузей економіки. Економічним ефектом від розвитку будівельної галузі є мультиплікаційний ефект коштів, які вкладені у будівництво. Водночас, будівельна галузь допомагає розвивати малий та середній бізнес, особливо ті підприємства, що займаються ремонтними та оздоблювальними роботами, виробництвом та встановленням вбудованих меблів, тощо. Таким чином, підвищення обсягів будівельної сфери спричиняє економічний розвиток в країні і підтримує вирішення багатьох соціальних проблем. Сучасний стан вітчизняної науки свідчить про існування ряду невирішених задач теоретико-методологічного характеру. За нинішніх умов технологічного прогресу досліджувані поняття розуміються не завжди однозначно, оскільки в навчальній, економічній та спеціальній літературі їх загальноприйняте визначення відсутнє. У більшості наукових праць і нормативних документів визначення «капітального будівництва» ототожнюється з поняттям «будівництво», іноді ці поняття подаються за допомогою категорій «галузь», або «сфера діяльності», тому необхідним є детальне опрацювання та конкретизація даних понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти досліджуваних категорій відображені у працях, В.В. Акімова, І.Л. Брауде, В.І. Дмитренка, В.Г. Євтеєвої, О.О. Квасницької, А.В. Матвійчука, І.М. Миронець, В.Г. Олюхи, Ю.М. Сафонова, О.В. Стукаленко.

Мета статті - відображення «будівельної галузі», «будівельної діяльності», «будівництва» та «капітального будівництва» як економічних категорій, визначення їх основних відмінностей та доцільності вживання кожного з них у теоретичній та практичній економічній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Будівельна галузь – це одна з найважливіших та, безперечно, одна з найбільш масштабних галузей народного господарства, так як вона визначає розвиток аналогічних галузей будівельного комплексу та розвиток соціальної інфраструктури міста.

Як відмічають фахівці з досліджуваної галузі Фісуненко П.А., Орловська Ю.В. та Каховська О.В., «функціонування будівельної галузі визначає розвиток цілих регіонів та держави, бо згідно постулатів економічної теорії, умовою економічного зростання є розширене відтворення, яке неможливо без додаткових інвестицій і будівництва нових виробничих потужностей та об'єктів.» [1].

Наразі будівельний ринок України переживає не найбільш сприятливі часи, що спричиняє зниження інвестиційної привабливості та змушує відмовлятися від проектів ще на передінвестиційному етапі. Будівельна галузь впливає на розвиток багатьох інших галузей, саме тому вкрай важливо створити необхідні умови для її розвитку, а також підвищувати економічні показники галузі [2, с. 50].

На думку науковців Калініченко Л.Л. та Сидорової Ю.Р., «важлива роль, яка відведена будівництву, вимагає ретельного його забезпечення всіма необхідними ресурсами: людськими, матеріальними, енергетичними, інформаційними» [3, с. 66]. Через це, виникає необхідність в оптимальному розвитку взаємопов'язаних галузей і підгалузей, які є обов'язковими учасниками процесу будівництва.

Як вже зазначалося, розвиток будівельної галузі має стимулювати розвиток суміжних галузей, таких як: промисловість будівельних матеріалів та будівельного обладнання, машинобудування, металургія та металообробка, виробництво скла, нафтохімія, деревообробна та фарфоро-фаянсова промисловість, енергетика, транспорт, тощо. Окрім того, будівництво, як жодна інша галузь, є двигуном розвитку малого та середнього підприємництва. Тому розвиток будівельної галузі стовідсотково забезпечує економічне зростання в країні та усунення багатьох соціальних проблем.

Важливість будівельної галузі для економіки вчені Гамалій В.Ф., Романчук С.А. та Ткачук О.В. пояснюють тим, що «капітальне будівництво створює велику кількість робочих місць і споживає продукцію багатьох галузей народного господарства» [4, с. 25].

Провідні вчені-дослідники галузі наголошують на складності суджень стосовно конкурентоспроможності будівельної галузі, при чому аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що в той час, як на регіональному рівні можна спостерігати верховенство будівельних підприємств центральних районів та міст-мільйонерів у зв'язку з їх чималими потужностями та інвестиційною привабливістю, разом з тим, на глобальному рівні будівельна галузь України поступається альтернативним галузям через брак фінансових та організаційних трансформацій.

Не дивлячись на досить масштабний науковий та практичний інтерес до досліджуваної галузі, у науковій літературі комплексний аналіз таких категорій, як «будівництво», «капітальне будівництво», а також «будівельна діяльність» та «будівельна галузь» проведено не достатньо змістовно. Зазвичай поняття «будівельна галузь» ототожнюють з іншими досліджуваними поняттями, при цьому вона застосовуються без визначення категорії, і це дає змогу говорити про єдність поглядів науковців. З цієї причини постає необхідність у дослідженні основних підходів до з'ясування змісту даних дефініцій.

Досліджуючи сутність дефініції «будівельна галузь», науковець Дмитренко В.І., зазначає, що вона може інтерпретуватися в декількох значеннях:

- 1) як самостійна галузь економіки;
- 2) як економіко-правова форма інвестування;

- 3) як процес створення спорудження об'єктів;
- 4) як управлінська діяльність;
- 5) як техніко-економічна категорія.

На початку трансформаційного періоду категорія «будівельна галузь» вживалася як вид діяльності та означала «введення в дію, реконструкцію, розширення, ремонт та технічне переоснащення об'єктів виробничого та невиробничого призначення», до того ж, не мала чітких відмінностей від поняття «будівельна галузь», що призвело до підміни цих понять. На сьогодні будівельна галузь займає одне з головних місць в економіці країни та є комплексом організацій, які визначаються: єдністю економічного призначення продукції, яка виготовляється для здійснення діяльності всіх галузей національної економіки, а також забезпечення соціально-культурних потреб суспільства; однорідністю матеріалів, які використовуються; аналогічною техніко-технологічною базою; своєрідним професійним складом; специфічними умовами праці.

Будівельна галузь як система складається із:

- суб'єктів (елементів)будівельного ринку;
- об'єктів (предметів) ринкових відносин;
- інфраструктури ринку будівельного комплексу;
- ринкового механізму;
- державного контролю, що регулює ринок.

Суб'єкти (елементи) будівельної галузі – це: замовники, інвестори, підрядники, науково-дослідні інститути, проектно-вишукувальні роботи, компанії промисловості будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, компанії будівельного та дорожнього машинобудування, заводи з виробництва технологічного, енергетичного та іншого обладнання, суспільство.

До об'єктів (предметів) будівельної галузі належить: будівельна продукція (будівлі, споруди, об'єкти та їх комплекси, тощо), транспортні засоби, будівельна техніка, енергетичне, технологічне та інше обладнання, вироби, конструкції, будівельні матеріали, робоча сила, капітал, інформація, тощо [5, с. 152].

Будівельна галузь інтегрує в собі діяльність будівельних та спеціалізованих компаній, проектно- та науково-дослідних організацій, підприємств будівельної індустрії у складі будівельних об'єднань, а також фірм, що здійснюють будівельно-монтажні роботи господарським методом. Отже, вживана нині категорія «будівельна галузь» є сукупністю виробництв та організацій, що характеризуються тісними економічними, техніко-технологічними, організаційними зв'язками задля досягнення кінцевої мети –

забезпечення виробництва основних фондів народного господарства. На основі даного підходу до визначення поняття «будівельна галузь» можна зробити висновок про її включення у структуру відповідного виду господарської діяльності, а саме будівельну діяльність [6, с. 415].

На основі дослідження нормативно-правових актів та наукових публікацій можна стверджувати, що будівельна діяльність – це господарська діяльність, що пов'язана з створенням, відновленням, розширенням та покращенням об'єктів виробничого та невиробничого призначення, які відносяться до основних фондів. Будівельна діяльність складають різні види робіт: проєктні, будівельні, монтажні, що пов'язані з будівництвом об'єкта та здійснюються у технологічній послідовності задля вироблення будівельної продукції. Дана категорія відображається через поняття «будівництво». Через це варто звернути увагу на саме сутність поняття «будівництво» [7].

Термін «будівництво» в нормативно-правових актах трактується наступним чином:

1. будівництво – це нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт об'єкта будівництва [8, 9, 10];
2. будівництво – це повний комплекс діяльності щодо спорудження об'єкту [11];
3. будівництво – це будівельні роботи, серед них земляні роботи і спорудження, конструктивні зміни, реставраційні роботи, капітальний і поточний ремонт (куди входять чистка й пофарбування) та знесення усіх видів будинків чи будівель об'єкту, а також цивільне будівництво, монтаж та демонтаж будівель та конструкцій [12];

Спираючись на трактування поняття «будівництво», запропоноване різними джерелами, варто сформулювати узагальнене його визначення.

Будівництво – це процес зведення будівель та споруд, що включає в себе створення нових підприємств, а також реконструкцію, розширення та технічне переоснащення діючих підприємств та інших об'єктів виробництва і невиробничої сфери. Інакше кажучи, «будівництво» – це економічна діяльність, що поєднує в собі планування, прогнозування, проєктування, спорудження об'єктів містобудування, організацію територій, розширення та технічне переозброєння підприємств, окрім того забезпечує спорудження та реконструкцію житлових, виробничих, громадських будівель, створює фундамент для розвитку кожної з галузей народного господарства [13, с. 55].

Отже, можна зробити висновок, що такі категорії, як «будівництво» та «будівельна діяльність» не є тотожними. Будівельна діяльність – це комплекс організаційно-правових засобів, що спрямовані на забезпечення та регулювання роботи проєктних будівельних контролюючих суб'єктів організаційно-правових повноважень задля організації будівництва. Натомість, як уже було

визначено, будівництво – це види робіт, що пов’язані зі зведенням, реконструкцією, відновленням, вдосконаленням об’єктів виробничого та невиробничого призначення.

Розглядаючи дефініції «будівництво» та «капітальне будівництво», варто акцентувати увагу на їх синонімічне використання в сучасних наукових джерелах та чинному законодавстві. В той же час, ряд нормативно-правових актів оперує, насамперед, правовим означенням «будівництва» та всіма з ним пов’язаними процесами.

Через це, деякі вчені-дослідники даної галузі вказують на категорію «капітальне будівництво» як на окрему складову категорії «будівництво», яка поглинається останньою.

Такий погляд підтримує Стукаленко О.В., відмічаючи, що «поняття «капітальне будівництво» значно ширше за поняття «галузь» і конкретніше, ніж «сфера діяльності», але водночас його необхідно розуміти у дещо вузчому значенні, ніж «будівництво» [14].

Науковці Сафонов Ю.М., Євтеєва В.Г. підтримують дану точку зору та акцентують увагу на становленні категорії «будівництво» в різних історичних проміжках часу, її закріпленні в законодавстві, юридичній та економічній літературі, класифікаторах. До того ж автори наполягають на подальшому законодавчому закріпленні поняття «капітальне будівництво» як економічної категорії та частини окремих договірних відносин. У даному контексті «капітальне будівництво» розглядають як: галузь економіки, галузь матеріального виробництва, коло робіт, форму інвестиційної діяльності. Вчені також виокремили деякі специфічні ознаки «капітального будівництва», головною з яких вони вважають випуск продукції певного призначення. Остаточним результатом виробничої діяльності є повністю готові до експлуатації споруди, будівлі та підприємства, що формують основні фонди галузей народного господарства. Слід врахувати, що окрім створення основних фондів, в межах капітального будівництва також поводяться роботи з реконструкції та технічного переоснащення наявних основних фондів підприємств. Тож, у загальному розумінні, однією з функцій «капітального будівництва» є розширене відтворення та швидке відновлення основних фондів в рамках капітальних інвестицій. Серед ознак «капітального будівництва» вчені також назвали: спільність технологічних процесів, наявність професійного складу кадрів, наявність однорідних підприємств, тощо [15].

Термін «капітальне будівництво» набув поширення за радянських часів і дотепер часто вживається і підміняє собою поняття «будівництво» загалом, хоча в СРСР його застосовували здебільшого для підкреслення високої вартості створення об’єкту, тобто необхідності здійснити капітальні

інвестиції. Вперше категорія «капітальне будівництво» згадується у працях класиків марксизму-ленінізму, де мова йшла про великі капітальні вкладення, що потрібні для забезпечення будівельних робіт.

Відмову від терміну «капітальне будівництво» доцільною вважає Миронець І.М., на її думку, даний термін варто використовувати не в його штучно поширеному значенні, а для розрізнення капітальних об'єктів будівництва та тимчасових споруд, у яких відсутнє право власності на нерухоме майно, у тому числі малі архітектурні форми та інші споруди, що не поєднуються фундаментом із землею. Поняття «капітальності» можна задіяти для визначення класу житлових будинків. Класифікація «за капітальністю» передбачаються для житлових будинків із терміном служби 30-150 років в залежності від якості житла та існуючого інженерного обладнання відповідно до Єдиного класифікатора житлових будинків (затверджений наказом Держбуду № 215 від 30.09.1998) [16, с. 19].

Як зазначає Олюха В.Г., у науковій літературі з економіки будівництва здебільшого використовується категорія «капітальне будівництво», і, не зважаючи на різні тлумачення даного поняття, у них спостерігається єдина загальна ознака, яка їх об'єднує - здійснення такої економічної діяльності допомагає у створенні (розширенні, відтворенні) основних фондів народного господарства.

На жаль, у сучасних наукових працях, що присвячені різним аспектам правового регулювання капітального будівництва, чіткі стандарти розділення понять «будівництво» та «капітальне будівництво» відсутні. Проте, у науково-практичних коментарях до ГК можна знайти таке розрізнення. Критеріями розрізнення виступають наступні: обсяги залучення коштів та матеріальних ресурсів, цільове призначення об'єкта будівництва, спосіб здійснення будівництва та інші [17]. Із запропонованих критеріїв варто погодитися з такою ознакою, як соціальні потреби для будівництва об'єктів. Проте, ознаки які переважно належать капітальному виробництву, в окремих випадках можуть бути адаптовані і до загальної сфери будівництва. Приміром, для виконання робіт «капітального будівництва» необхідними є великий обсяг капіталовкладення, спеціальні суб'єкти та техніка, тощо. Такі ознаки можуть бути властивими і будівництву, яке не є капітальним з одного боку, разом з тим, вони не завжди притаманні кожному конкретному випадку здійснення робіт з капітального будівництва, з іншого, а тому, є факультативними [18, с. 14].

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. На сучасному етапі розвитку науки простежується низка проблем, пов'язаних з недосконалістю теоретико-методологічних досліджень. Ефективне регулювання будівельної діяльності потребує розробки вдосконаленої теоретичної бази, так як заміна або вилучення базових понять

відповідної галузі господарювання можуть несприятливо вплинути на розвиток суспільних відносин, що виникають між суб'єктами в процесі ведення господарської діяльності. Спираючись на запропоновані підходи до визначення поняття «будівельна галузь» можемо стверджувати, що вона є складовою будівельної діяльності. У свою чергу, такі поняття, як «будівництво» та «будівельна діяльність» не є синонімічними. Будівельну діяльність формують окремі види робіт, що пов'язуються з будівництвом об'єкта та виконуються у певній технологічній послідовності з метою отримання будівельної продукції. Дану категорію доцільно відобразити через поняття «будівництво», яке означає зведення, реконструкцію, відновлення та вдосконалення об'єктів виробничого та невиробничого призначення. Було проаналізовано та чітко розрізнено терміни «будівництво» та «капітальне будівництво». Категорія «будівництво» вважається більш широкою та універсальною. Натомість поняття «капітальне будівництво» використовують для виділення капітальних і тимчасових споруд та для визначення класу капітальності житлових будинків.

Література:

1. Фісуненко П.А., Орловська Ю.В., Каховська О.В. Моніторинг результатів функціонування будівельних підприємств як базис оцінювання економічної безпеки. *Економіка та суспільство*. 2021. № 30. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/679/652> (дата звернення 05.04.2023).
2. Жовтяк Г.А., Волохова І.В. Стан та перспективи розвитку підприємств будівельної галузі України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер. Економіка і управління*. 2020. Вип. 31 (70). С. 50-55.
3. Калініченко Л.Л., Сидорова Ю.Р. Аналіз тенденцій розвитку будівельної галузі та будівельної продукції України. *Молодий вчений*. 2017. № 4.4 (44.4). С. 64-68.
4. Гамалій В.Ф., Романчук С.А., Ткачук О.В. Прогнозування розвитку національного будівельного ринку в умовах економічної кризи. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. Сер. Економіка та управління національним господарством*. 2013. № 4(24). С. 25-29.
5. Дмитренко В.І. Структура та основні суб'єкти будівельної галузі: безпековий аспект. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. No1(57). С. 147-154.
6. Квасніцька О.О. Сутність будівельної діяльності: теоретичний погляд. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. / за ред. С. В. Ківалов*. Одеса : Юрид. л-ра, 2011. Т. 10. С. 413-423.
7. Ціленко В.А. Будівельна діяльність як об'єкт господарсько-правової політики держави (введення в проблематику). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. *Право*. 2013. № 4 (15). С. 263-270.
8. Закон України Про основи містобудування. № 3038-VI від 17.02.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>.
9. Закон України Про архітектурну діяльність. № 687-XIV від 20.05.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>.

10. Наказ Міністерства фінансів України Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 18 «Будівельні контракти». №205 від 28 квітня 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-01#Text>.
11. Наказ Державного комітету ядерного регулювання України Про затвердження Загальних положень безпеки атомних станцій. № 162 від 19 листопада 2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-08#Text>.
12. Міжнародне законодавство про охорону праці Рекомендація щодо безпеки та гігієни праці у будівництві. № 175 від 20.06.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_094#Text.
13. Неборський Є.А. Загальна характеристика окремих суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері містобудування. *Актуальні проблеми правознавства. Сер. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право*. 2019. №3 (19). С. 54-58.
14. Стукаленко О.В. Теоретичні аспекти визначення дефініцій «будівництво» та «капітальне будівництво». *Підприємництво, господарство і право. Сер. Адміністративне право*. 2016. № 3. С. 103-106.
15. Сафонов Ю.М., Євтуєва В.Г. Капітальне будівництво як економічна категорія. *Економічна теорія та історія економічної думки*. 2014. Вип. I (53). С. 37-45.
16. Миронець І.М. Теоретичні основи адміністративно-правового регулювання у сфері будівництва. *Віче*. 2010. № 2. С. 18-19.
17. Харитонов О.І., Харитонов Є.О., Коссак В.М. Господарський кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. О.І. Харитонової. Харків: Одиссей, 2007. С. 602.
18. Олюха В.Г. Оптимізація капітального будівництва: господарсько-правові проблеми: монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 301 с.

References:

1. Fisunen P.A., Orlovska Yu.V., Kakhovska O.V. (2021) Monitorynh rezul'tativ diyal'nosti budivel'nykh pidpryyemstv yak osnova otsinky ekonomichnoyi bezpeky [Monitoring the results of construction enterprises as a basis for assessing economic security]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, vol.30. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/679/652> (accessed April 5, 2023).
2. Zhovtyak G.A., Volokhova I.V. (2020) Stan ta perspektyvy rozvytku pidpryyemstv budivel'noyi haluzi Ukrayiny [[Semantic and Grammar Categories in Norm and Pathology]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Ser. Ekonomika i upravlinnya - Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Ser. Economics and management*, vol. 31(70), pp. 50-55.
3. Kalinichenko L.L., Sydorova Y.R. (2017) Analiz tendentsiy rozvytku budivel'noyi haluzi ta budivel'noyi produktsiyi Ukrayiny [Analysis of trends in the development of the construction industry and construction products of Ukraine]. *Molodyy vchenyy - A young scientist*, vol. 4.4 (44.4), pp. 64-68.
4. Gamalii V.F., Romanchuk S.A. Tkachuk O.V. (2013) Prohnozuvannya rozvytku natsional'noho budivel'noho rynku v umovakh ekonomichnoyi kryzy [Forecasting the development of the national construction market in the conditions of the economic crisis]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu. Ser. Ekonomika ta upravlinnya natsional'nym hospodarstvom - Bulletin of the Berdyan University of Management and Business. Ser. Economy and management of the national economy*, vol. 4(24), pp. 25-29.
5. Dmytrenko V.I. (2020) Struktura ta osnovni sub'yekty budivel'noyi haluzi: bezpekovyy aspekt [Structure and main subjects of the construction industry: safety aspect]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» - Scientific notes of the "KROK" University*, vol. 1(57), pp. 147-154.

6. Kvasnitska O.O. (2011) Sutnist' budivel'noyi diyal'nosti: teoretychnyy pohlyad [The essence of construction activity: a theoretical view]. In S.V. Kivalov (Eds.). *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya»: zb. nauk. pr. [Scientific works of the National University «Odesa Law Academy»: collection of scientific papers]*. Odesa. (in Ukrainian).
7. Tsilenko V.A. (2013) Budivel'na diyal'nist' yak ob'yekt hospodars'ko-pravovoyi polityky derzhavy (vvedennya v problematyku) [Construction activity as an object of economic and legal policy of the state (introduction to the problem)]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho». Ser. Pravo - Bulletin of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise". Ser. Right*, vol. 4(15), pp. 263-270.
8. Zakon Ukrayiny «Pro osnovy mistobuduvannya»: vid 17 lyutoho 2011 roku, № 3038-VI [Law of Ukraine «On the Basics of Urban Planning» from February 17, 2011, № 3038-VI]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrayiny «Pro arkhitekturnu diyal'nist'»: vid 20 travnya 1999 roku, 687-XIV [Law of Ukraine «On Architectural Activity» from May 20, 1999, № 687-XIV]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text> [in Ukrainian].
10. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Polozhennya (standartu) bukhhalters'koho obliku 18 Budivel'ni kontrakty»: vid 28 kvitnya 2001 roku, № 205 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On the approval of Accounting Regulation (standard) 18 Construction Contracts» from April 28, 2001, №205] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-01#Text> [in Ukrainian].
11. Nakaz Derzhavnogo komitetu yadernoho rehulyuvannya Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Zahal'nykh polozhen' bezpeky atomnykh stantsiy»: vid 19 lystopada 2007 roku, №162 [Order of the State Committee for Nuclear Regulation of Ukraine «On the approval of the General Regulations for the Safety of Nuclear Power Plants» from November 19, 2007, №162]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-08#Text> [in Ukrainian].
12. Mizhnarodne zakonodavstvo «Pro okhoronu pratsi Rekomendatsiya shchodo bezpeky ta hihiyeny pratsi u budivnytstvi»: vid 20 chervnya 1988 roku, №175 [International legislation on labor protection Recommendation «On occupational safety and hygiene in construction» from June 20, 1988, №175]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_094#Text [in Ukrainian].
13. Neborsky E.A. (2019) Zahal'na kharakterystyka okremykh sub'yektiv administratyvno-pravovykh vidnosyn u sferi mistobuduvannya [General characteristics of individual subjects of administrative and legal relations in the field of urban planning]. Aktual'ni problemy pravoznavstva. Ser. Konstytutsiynе pravo. Administratyvne pravo i protses. Finansove pravo. Informatsiynе pravo. Mizhnarodne pravo - Actual problems of jurisprudence. Ser. A constitutional right. Administrative law and process. Finance law. Informational law. International law, vol. 3(19), pp. 54-58.
14. Stukalenko O.V. (2016) Teoretychni aspekty vyznachennya definitsiy «budivnytstvo» ta «kapital'ne budivnytstvo» [Theoretical aspects of the definition of «construction» and «capital construction»]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Ser. Administratyvne pravo - Entrepreneurship, economy and law. Ser. Administrative Law*, vol. 3, pp. 103-106.
15. Safonov Yu.M., Yevteeva V.G. (2014) Kapital'ne budivnytstvo yak ekonomichna katehoriya [Capital construction as an economic category]. *Ekonomichna teoriya ta istoriya ekonomichnoyi dumky - Economic theory and history of economic thought*, vol. 1(53), pp. 37-45.

16. Myronets I.M. (2010) Teoretychni osnovy administratyvno-pravovoho rehulyuvannya u sferi budivnytstva [Theoretical foundations of administrative and legal regulation in the field of construction]. Viche – Viche, vol. 2, pp. 18-19.

17. Kharitonova O.I., Kharitonov E.O., Kossak V.M. (2007) Hospodars'kyy kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyy komentar [Economic Code of Ukraine: a scientific and practical commentary]. In O.I. Kharitonova (Eds.). Kharkiv: Odyssey (in Ukrainian).

18. Olyuha V.G. (2015) Optymizatsiya kapital'noho budivnytstva: hospodars'ko-pravovi problemy: monohrafiya [Optimization of capital construction: economic and legal problems: monograph]. Kyiv: «Tsentr uchbovoyi literatury» (in Ukrainian).

УДК 378.046.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-702-712](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-702-712)

Дорош Олег Ігорович кандидат економічних наук, доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 28-а, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0000-0002-4537-9558>

Клепець Владислав Олександрович аспірант кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 28-а, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0009-0007-7132-3367>

Нога Остап Володимирович аспірант кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 28-а, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0009-0007-1240-1994>

СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в умовах війни. Визначено актуальність дослідження, що полягає в необхідності розуміння та аналізу впливу війни на зовнішньоекономічну діяльність підприємств країни. Адже у зв'язку зі змінами у політичних, економічних та соціальних умовах виникають нові виклики та можливості для підприємств, які потребують ретельного аналізу та стратегічного планування.

Метою статті визначено систематизацію та аналіз особливостей зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в умовах війни з метою розроблення рекомендацій щодо підвищення їх ефективності та стійкості до відповідних негативних впливів. Стаття також зосереджена на визначенні перспектив розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах війни та виявлення можливих шляхів адаптації до нових умов.

Основними методами дослідження є аналіз актуальної наукової літератури, публіцистичних статей, вторинний аналіз статистичних даних щодо тенденцій у зовнішньоекономічній діяльності вітчизняних підприємств до та під час війни, аналіз конкретних випадків підприємств (кейс-стаді), які успішно адаптувалися до умов війни та зберегли або розширили свою

зовнішньоекономічну діяльність, а також сценарний аналіз для розробки різних сценаріїв розвитку ситуації та визначення відповідних стратегій для кожного з них.

У ході аналізування останніх досліджень і публікацій опрацьовано низку публікацій, які сприяють виявленню все нових критеріїв вибору раціональних стратегій, визначенню чинників, які впливають на цей процес. За матеріалами Національного інституту стратегічних досліджень щодо впливу війни на зовнішню торгівлю України зроблено висновки про динаміку ЗЕД українських підприємств під час війни. Розглянуто успішні кейси реалізації адаптивних стратегій підприємств в умовах воєнного стану як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Виокремлено особливості дієвих стратегій та критерії їх гнучкості (адаптивності).

Отримані результати можуть бути корисними для підприємств, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність в умовах війни, а також для дослідників та практиків у сфері міжнародного бізнесу та економіки. Розроблені стратегії та рекомендації сприятимуть підвищенню ефективності та стійкості зовнішньоекономічної діяльності українських підприємств у складних умовах воєнного конфлікту.

Ключові слова: адаптивні стратегії ЗЕД, стійкість бізнесу, успішні кейси, гнучкість та короткостроковість.

Dorosh Oleg Ihorovych PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Foreign Economic and Customs Activities, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 28-a, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0000-0002-4537-9558>

Klepets Vladyslav Oleksandrovych Postgraduate Student of the Department of Foreign Economic and Customs Activities, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera str, 28-a, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0009-0007-7132-3367>

Noha Ostap Volodymyrovych Postgraduate Student of the Department of Foreign Economic and Customs Activities, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera str, 28-a, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0009-0007-1240-1994>

STRATEGIES OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article examines the strategies of foreign economic activity of Ukrainian enterprises in the conditions of war. The relevance of the research is

determined, which consists in the need to understand and analyze the impact of the war on the foreign economic activity of the country's enterprises. After all, in connection with changes in political, economic and social conditions, new challenges and opportunities arise for enterprises that require careful analysis and strategic planning.

The purpose of the article is to systematize and analyze the peculiarities of the foreign economic activity of Ukrainian enterprises in war conditions with the aim of developing recommendations for increasing their efficiency and resistance to the corresponding negative influences. The article is also focused on determining the prospects for the development of foreign economic activity of enterprises in the conditions of war and identifying possible ways of adaptation to new conditions.

The main research methods are the analysis of current scientific literature, journalistic articles, secondary analysis of statistical data on trends in the foreign economic activity of domestic enterprises before and during the war, analysis of specific cases of enterprises (case studies) that successfully adapted to the conditions of the war and preserved or expanded their foreign economic activity, as well as scenario analysis for the development of various scenarios of the development of the situation and the determination of appropriate strategies for each of them.

In the course of analyzing the latest research and publications, a number of publications were developed that contribute to the identification of increasingly new criteria for the selection of rational strategies, the determination of factors that influence this process. According to the materials of the National Institute of Strategic Studies regarding the impact of the war on the foreign trade of Ukraine, conclusions were made about the dynamics of foreign trade of Ukrainian enterprises during the war. Successful cases of the implementation of adaptive strategies of enterprises in the conditions of martial law on both the domestic and foreign markets are considered. Features of effective strategies and criteria for their flexibility (adaptability) are highlighted.

The obtained results can be useful for enterprises carrying out foreign economic activity in war conditions, as well as for researchers and practitioners in the field of international business and economics. The developed strategies and recommendations will contribute to increasing the efficiency and sustainability of the foreign economic activity of Ukrainian enterprises in the difficult conditions of the military conflict.

Keywords: adaptive strategies of economic development, business sustainability, successful cases, flexibility and short-termism.

Постановка проблеми. Вибір стратегій функціонування підприємств в умовах війни в Україні – це складне завдання, оскільки бізнесу важливо не лише вистояти, а й бути успішним та прибутковим. Адже, сплачуючи податки,

реалізуючи соціальні ініціативи, зменшуючи відтік людей за кордон, зберігаючи та створюючи робочі місця, реанімується економіка, забезпечується економічна безпека а, відповідно, і прискорюється перемога України. Присутність українського бізнесу на міжнародному ринку – це ще один важливий чинник для розвитку економіки країни та підвищення конкурентоспроможності її підприємств.

Дослідження стратегій конкурентоспроможності українського бізнесу на закордонних ринках в умовах війни є надзвичайно актуальним і важливим для розвитку економіки України в сучасних умовах. Про це свідчать дослідження стану та потреб українського бізнесу під час війни, проведеного у червні 2022 року Центром розвитку інновацій та національним проектом Дія.Бізнес [9]. Відповідно до результатів цього дослідження близько 50% бізнесу не працювало влітку 2022 року, разом з тим 4,5% респондентів вказали, що знайшли можливість навіть збільшити обороти, порівнюючи з довоєнним періодом. Вже протягом перших трьох місяців відбулася адаптація бізнесу до шоку війни, а також з'явилися стратегії розвитку. Відтак 33,4% респондентів вже адаптувалися на момент опитування та мали відповідні стратегії дій; 50,5% були у процесі обдумування та інтуїтивного управління. Та були й такі (11,1%), що не бачили сенсу в розвитку бізнес-стратегій, бізнес-планів розвитку з урахуванням нових реалій [9].

Актуальність дослідження полягає в необхідності розуміння та аналізу впливу війни на зовнішньоекономічну діяльність підприємств країни. Адже у зв'язку зі змінами у політичних, економічних та соціальних умовах виникають нові виклики та можливості для підприємств, які потребують ретельного аналізу та стратегічного планування.

Метою статті є систематизація та аналіз особливостей зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в умовах війни з метою розроблення рекомендацій щодо підвищення їх ефективності та стійкості до відповідних негативних впливів. Також, стаття спрямована на визначення перспектив розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах війни та виявлення можливих шляхів адаптації до нових умов.

Методи дослідження: для глибокого аналізу проблеми та обґрунтування висновків у статті використовується огляд актуальної наукової літератури, а також публіцистичних статей, вторинний аналіз статистичних даних щодо тенденцій у зовнішньоекономічній діяльності вітчизняних підприємств до та під час війни, аналіз конкретних випадків підприємств (кейс-стаді), які успішно адаптувалися до умов війни та зберегли або розширили свою зовнішньоекономічну діяльність, а також сценарний аналіз для розробки різних сценаріїв розвитку ситуації та визначення відповідних стратегій для кожного з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що війна в Україні триває вже третій рік, неможливо сформуванати єдиного правильного алгоритму ведення бізнесу в таких умовах чи вибору дієвих стратегій ЗЕД для українських підприємств. Разом з тим, є велика кількість напрацювань у цій галузі, які сприяють виявленню все нових критеріїв вибору раціональних стратегій, визначенню чинників, які впливають на цей процес.

Так, Красовська Ю. В., Швець О. Ф. виділяють основні проблеми, обумовлені особливостями ведення бізнесу в умовах воєнного стану, які значно ускладнюють процес здійснення зовнішньоекономічної діяльності [5]:

1. Обмеження у виборі партнерів для здійснення зовнішньоекономічних операцій, спричинені неможливістю подальшої співпраці з низкою підприємств, власники яких є безпосередньо представниками країн-агресорів або мають зв'язок з ними.

2. Втрата контролю над частиною державного кордону, а, відповідно, й митного кордону.

3. Додаткові ризики на території України суттєво скоротили перелік іноземних фірм, які б прагнули продовжити економічну співпрацю.

4. Розширення переліку товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню, з метою посилення захисту національної безпеки України.

5. Скорочення граничних термінів розрахунків за операціями з експорту та імпорту товару.

6. Запровадження низки обмежень на перекази валютних цінностей та коштів.

7. Динамічне (адаптивне) державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, шляхом регулярного введення чи відміни спеціальних правил її ведення щодо тих чи інших товарів або видів діяльності на період воєнного стану з метою захисту національних інтересів.

Окремої уваги сьогодні потребує український агробізнес. Адже, як зазначають Брянська М., Яськів Б., в умовах воєнного стану учасники зовнішньоекономічної діяльності в Україні опинилися в доволі складній ситуації, яка потребує нетрадиційних юридичних варіантів врегулювання договірних спорів в контексті виконання взятих на себе зобов'язань [2].

Перш за все, це застосування форс-мажору. Торгово-промислова палата України засвідчила настання з 24 лютого форс-мажорних обставин у зв'язку з військовою агресією РФ проти України. Тому сторони зовнішньоекономічних договорів, як правило, включають форс-мажорне застереження про воєнний стан до відповідного договору або ж посилення на загальне застереження Міжнародної торговельної палати 2003 року про форс-мажор.

Та все одно, в умовах війни часто виникає потреба у перегляді умов контракту вже у процесі його виконання через неможливість виконати деякі з

них. По-перше, щодо транспортування. Адже, суттєвою проблемою сьогодні є блокада морських портів України, через які здійснювалося майже 90% експорту. По-друге, існують певні обмеження у частині розрахунків іноземною валютою з нерезидентами, як вже було зазначено вище.

На додачу встановлено нульові квоти на вивезення окремих видів сільськогосподарської продукції таких товарів, як жито, овес, гречка та сіль. Також лише після ліцензування дозволено експортувати пшеницю, просо, цукор, живу велику рогату худобу, м'ясо великої рогатої худоби, м'ясо птиці та яйця свійських курей.

Та попри це, як зазначають автори статті, більшість іноземних контрагентів із розумінням ставляться та будуть ставитися до обставин, що склалися, тому правильне ведення переговорів і пошук способів мінімізації ризиків і збитків усіх сторін — запорука успішного вирішення ситуації [2].

Виклад основного матеріалу. За матеріалами Національного інституту стратегічних досліджень щодо впливу війни на зовнішню торгівлю України (за підсумками першого півріччя 2022 р.) можна зробити певні висновки. Відтак, реальні вартісні обсяги скорочення товарообігу України на зовнішніх ринках за підсумками першого півріччя 2022 р. становили 21,3 % порівняно з аналогічним періодом 2021 року. Вищі темпи скорочення фізичних обсягів торгівлі (на 36 %) свідчать про зростання світових цін на провідні товари зовнішньої торгівлі України. Темпи скорочення експорту товарів (на 24 %) перевищують темпи скорочення їх імпорту (на 18,6 %), наслідком чого стало збільшення негативного показника сальдо більш ніж удвічі (з 1,2 до 2,6 млрд дол. США). Суттєво зросла загроза глобальної продовольчої кризи та збільшення світових цін (на 23,3 %) на зернові порівняно з першим півріччям 2021 року через війну в Україні. Більше половини (52,2 %) товарообігу України припадає на країни ЄС, що суттєво посилює їх значення для зовнішньої торгівлі України. Попри це Україна не лише не втратила повністю свою присутність на міжнародних ринках, а й продемонструвала, що її участь у міжнародній торгівлі є запорукою світової продовольчої безпеки [3].

Вже на початку 2023 року можна було спостерігати приклади успішних стратегій розвитку українських підприємств в реаліях війни. Серед них компанія IDS Ukraine – виробник безалкогольних напоїв. Представники підприємства розповіли, що з початку війни компанія отримала велику кількість проблем – тимчасову втрату виробництва через окупацію Херсонської області, логістичні проблеми, паливну кризу, втрату значної частини цільової аудиторії тощо. У перші дні повномасштабної війни виробництво продукції практично зупинилось, проте лише близько тижня знадобилося на швидке переорієнтування бізнес-процесів і відновлення поставок продукції на ринок [4].

Ще одним успішним кейсом є медична лабораторія "Ескулаб", яка також мала проблеми з логістикою, оскільки використовувала імпорتنі реагенти для аналізів. Вантажі довго стояли в чергах на кордоні, тому ланцюжки постачання були оптимізовані і зараз вантажі отримуються майже так само швидко як до війни. Згодом лабораторія була обладнана генераторами та резервним доступом до інтернету. Компанія перейшла з довгострокового планування на короткострокове, крім цього, кожен підрозділ отримав свій антикризовий план [4].

Безперечно в умовах війни структура стратегічних дій щодо покращення конкурентоспроможності на рівні підприємства є дещо іншою. Попри основні етапи стратегічного планування та реалізацію відповідних стратегій, науковці виділяють необхідність розвитку інновацій та інтеграцію технологій, партнерство та альянси; регулярне оцінювання ефективності стратегій і корегування основних індикаторів, а також соціальну відповідальність бізнесу [11]. Важливо розуміти, що усі стратегії повинні бути адаптивними, тобто надзвичайно гнучкими та короткостроковими.

Важливою умовою стратегічного управління за непередбачуваних обставин є розроблення та впровадження ефективних стратегій, які дозволяють підприємствам адаптуватися до мінливого бізнес-середовища. Такі стратегії сфокусовані на покращення заходів безпеки, зниження рівня невизначеності, зменшення фізичних збитків та забезпечення стабільності діяльності підприємств. Для підвищення стійкості бізнесу під час війни в Україні підприємства можуть використовувати наступні стратегічні кроки [8]:

- посилення заходів безпеки для захисту активів компанії, співробітників та клієнтів, при цьому потрібно акцентувати увагу на продуктах і послугах, що сприяють безпеці;
- гнучкі умови роботи працівників, що сприятиме збереженню трудового потенціалу підприємства;
- диверсифікування постачальників, що посилить стійкість бізнесу, надаючи гнучкість та мінімізує наслідки від можливих проблем;
- розширення асортименту продуктів чи послуг, адаптуючи виробництво до умов зменшення попиту, конкретних потреб клієнтів та коливання цін;
- налагодження варіантів співпраці з іншими компаніями, як в Україні, так і за її межами;
- дослідження нових ринків (особливо у сферах з високим експортним потенціалом);
- моніторинг дій конкурентів та їх реакції на ринкові зміни, що дозволить розробити ефективну стратегію відповідного реагування;

— використання інновацій для підвищення ефективності, зменшення залежності від людських ресурсів та оптимізації операцій.

Як варіант адаптації до умов війни вітчизняним підприємствам, окрім релокації, диверсифікування постачальників, зміни ринкової ніші та оптимізації бізнес-процесів, деякі автори пропонують виведення бізнесу на зовнішні ринки [1]. Безперечно, це нові можливості для підприємств, разом з тим, варто зважати на усі вище перелічені обмеження зовнішньоекономічної діяльності. Тут також має значення вид бізнесу, товарів чи послуг, які пропонує організація.

Наявність ефективної стратегії бізнесу має вирішальне значення для забезпечення його виживання, подальшої життєдіяльності, оновлення та розвитку в довгостроковій перспективі [6]. Підсумовуючи, зазначимо, що важливими особливостями адаптивної бізнес-стратегії в умовах війни як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, на думку експертів є [7]:

1) Постійний моніторинг та аналізування подій – усі новини та події є важливими, потрібно постійно отримувати інформацію та використовувати її для створення нових продуктів, коригування поточної маркетингової стратегії чи проведення успішних переговорів.

2) Гнучкість команди та клієнтів – гнучкість стрімко стає суттєвою конкурентною перевагою та головною рисою українського бізнесу сьогодні. Швидке, але підпорядковане стратегічне бачення, переспрямування ресурсів, готовність працювати в складних умовах, вдячність та лояльність клієнтів – запорука успіху в реаліях війни.

3) Готовність створювати нові продукти «сьогодні на завтра» – важливо запускати нові невеликі проекти та швидко визначати, який з них має шанси бути успішним у теперішніх реаліях.

Експерти Київстар.Бізнес пропонують більш детальні стратегії адаптації українських компаній до війни [10]:

1) Новий продукт. Компанія повністю змінює звичну для себе діяльність, запускає нові товари/послуги або переорієнтовує бізнес для нових клієнтів.

2) Нові послуги. Бренд може додати послуги або змінити наявний товар, щоб утримати наявних клієнтів, потреби яких змінилися.

3) Ширша географія. Бізнес зберігає свій основний профіль діяльності, продовжує працювати з наявними клієнтами, але виходить на нові для себе ринки.

Висновки. Отже, використання інструментів стратегії адаптації у процесі здійснення ЗЕД – це здатність бізнесу не лише вистояти, а й зміцнити свої позиції навіть під час повномасштабної війни. Ті умови, які стали шоком для українського бізнесу у перші місяці війни, сьогодні здатні спонукати до формування принципово нових візій та стратегій.

Українська культура, традиції та мистецтво набувають все більшої популярності та визнання в світі, що сприяє популяризації українського бренду. Окрім цього, українські товари та послуги стають все більш конкурентоспроможними на міжнародних ринках, що призводить до підвищення попиту на них. В цілому, українське сьогодні можна вважати модним явищем, яке привертає увагу та зацікавленість як на національному, так і міжнародному рівні. Використання популярності українського у світі може бути важливим елементом при формуванні стратегій зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах війни. Відтак, використання наративів про те, як українські підприємства адаптуються та процвітають навіть в умовах війни може підвищити лояльність споживачів. Використання глобальних мереж для розширення ринків збуту та залучення інвестицій також може мати сприятливий ефект у реалізації адаптивних стратегій ЗЕД. Доречним буде у такій ситуації залучення програм підтримки та розвитку бізнесу від міжнародних організацій, як джерел додаткових ресурсів та можливостей.

У ситуації що склалася важливо використовувати популярність української культури для створення унікальних товарів та послуг, які будуть цікавими для міжнародного ринку. При цьому робити акцент на впровадженні інноваційних та екологічно чистих технологій, що відповідають сучасним тенденціям світового ринку. Включення соціальних проєктів та благодійної діяльності у стратегію компанії для підвищення репутації та залучення міжнародної підтримки, а також поширення історій про успішні українські підприємства та їх внесок у розвиток економіки та суспільства навіть в умовах війни – це важливий елемент адаптивної стратегії ЗЕД підприємств на шляху до успіху. Використання таких підходів може допомогти українським підприємствам не лише вижити в умовах війни, але й зміцнити свої позиції на міжнародному ринку, збільшуючи їх конкурентоспроможність та стійкість.

Література:

1. Білоус С., Бривус А. Адаптація бізнес-стратегії підприємства до умов воєнного конфлікту. *Економіка та суспільство*, (61), 2024. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-106>
2. Брянська М., Яськів Б. Зовнішньоекономічна діяльність в умовах воєнного стану. *Дзеркало тижня*, 2022. URL: <https://zn.ua/ukr/business/vijna-avtomatichno-ne-skasovuje-vikonannja-ranisce-vzjatikh-biznes-zobovjazan.html>
3. Вплив війни на зовнішню торгівлю України (за підсумками першого півріччя 2022 р.). *Національний інститут стратегічних досліджень*, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vplyv-viyny-na-zovnishnyu-torhivlyu-ukrayiny-za-pidsumkamy>
4. Жирій К. Час для роботи: як відновлювався та адаптувався український бізнес за рік війни. *Уніан*, 2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/chas-dlya-roboti-yak-vidnovlyuvavsya-ta-adaptuvavsya-ukrajinskiy-biznes-za-rik-viyni-12154170.html>

5. Красовська Ю. В., Швець О. Ф. Вплив воєнного стану на планування зовнішньо-економічної діяльності підприємства. *Вісник НУВГП, Серія «Економічні науки»*, Вип. 2(98), 2022, 112-120.

6. Ляхович Л.А. Стратегічна поведінка компаній в умовах війни та повоєнного відновлення. *Економічний простір*, № 180, 2022, 139-143. URL: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1126/1085/>

7. Плахній М. Бізнес під час війни: яку стратегію обрати для адаптації та виживання. *MIND*, 2022. URL: <https://mind.ua/openmind/20250825-biznes-pid-chas-vijni-yaku-strategiyu-obrati-dlya-adaptaciyi-ta-vizhivannya>.

8. Пригара О., Ярош-Дмитренко Л. Стратегії адаптації бізнесу в турбулентному ринковому середовищі під час війни в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 2 (223), 2023, 108-114. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2023/223-2/14>

9. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: результати опитування. *Реанімаційний Пакет Реформ*, 2022. URL: <https://rpr.org.ua/news/stan-ta-potreby-biznesu-v-umovakh-viyny-rezultaty-opytuvannya/>

10. Три стратегії адаптації бізнесу до умов війни. *Київстар.Бізнес*, 2022. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/try-strategiyi-adaptaciyi-biznesu-do-umov-vijny>

11. Чигрин О., Бондаренко А. Напрямки розвитку стратегій із підвищення конкурентоспроможності для підприємств в умовах сучасних викликів в Україні. *Економіка та суспільство*, (61), 2024. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-17>

References:

1. Bilous S., Bryvus A. (2024). Adaptatsiia biznes-stratehii pidpriemstva do umov voiennoho konfliktu [Adaptation of the enterprise's business strategy to the conditions of the military conflict]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, (61), Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-106> [in Ukrainian]

2. Brianska M., Yaskyv B. (2022). Zovnishnoekonomichna diialnist v umovakh voiennoho stanu [Foreign economic activity under martial law]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the week*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/business/vijna-avtomatichno-ne-skasovuje-vikonannya-ranishhe-vzjatikh-biznes-zobovjazan.html> [in Ukrainian]

3. Vplyv viiny na zovnishniu torhivliu Ukrainy (za pidsumkamy pershoho pivrichchia 2022 r.) [The impact of the war on Ukraine's foreign trade (based on the results of the first half of 2022)]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – National Institute of Strategic Studies*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vplyv-viyny-na-zovnishnyu-torhivliu-ukrayiny-za-pidsumkamy> [in Ukrainian]

4. Zhyrii K. (2023). Chas dlia roboty: yak vidnovliuvavsia ta adaptuvavsia ukraïnskyi biznes za rik viiny [Time for work: how Ukrainian business recovered and adapted during the war year]. *Unian – Union*. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/finance/chas-dlya-roboty-yak-vidnovlyuvavsya-ta-adaptuvavsya-ukrajinskiy-biznes-za-rik-viyni-12154170.html> [in Ukrainian]

5. Krasovska Yu. V., Shvets O. F. (2022) Vplyv voiennoho stanu na planuvannya zovnishnoekonomichnoi diialnosti pidpriemstva [The influence of the state of war on the planning of the enterprise's foreign economic activity]. *Visnyk NUVHP, Seriiia «Ekonomiczni nauky» – Bulletin of the NUVHP, Series "Economic Sciences"*, 2(98), 112-120 [in Ukrainian]

6. Liakhovych L.A. Stratehichna povedinka kompanii v umovakh viiny ta povoiennoho vidnovlennia [Strategic behavior of companies in the conditions of war and post-war recovery]. Retrieved from <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1126/1085/> [in Ukrainian]

7. Plakhnii M. (2022). Biznes pid chas viiny: yaku stratehiiu obraty dlia adaptatsii ta vyzhyvannia [Business during war: what strategy to choose for adaptation and survival]. *MIND*. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20250825-biznes-pid-chas-vijni-yaku-strategiyu-obrati-dlya-adaptatsiyi-ta-vizhivannya> [in Ukrainian]

8. Pryhara O., Yarosh-Dmytrenko L. (2023). Stratehii adaptatsii biznesu v turbulentnomu rynkovomu seredovyshchi pid chas viiny v Ukraini [Business adaptation strategies in a turbulent market environment during the war in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Economy*, 2 (223), 108-114. Retrieved from <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2023/223-2/14> [in Ukrainian]

9. Stan ta potreby biznesu v umovakh viiny: rezultaty opytuvannia [State and needs of business in war conditions: survey results]. *Reanimatsiyni Paket Reform – Reanimation Package of Reforms*. Retrieved from <https://rpr.org.ua/news/stan-ta-potreby-biznesu-v-umovakh-viiny-rezultaty-opytuvannia/> [in Ukrainian]

10. Try stratehii adaptatsii biznesu do umov viiny [Three strategies for business adaptation to war conditions]. *Kyivstar.Biznes – Kyivstar. Business*. Retrieved from <https://hub.kyivstar.ua/articles/try-strategiyi-adaptatsiyi-biznesu-do-umov-vijny> [in Ukrainian]

11. Chyhryn O., Bondarenko A. (2024). Napriamky rozvytku stratehii iz pidvyshchennia konkurentospromozhnosti dlia pidpriemstv v umovakh suchasnykh vyklykiv v Ukraini [Directions for the development of strategies to increase the competitiveness of enterprises in the conditions of modern challenges in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, (61). Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-17> [in Ukrainian]

УДК 005.92:65.012:342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-713-725](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-713-725)

Дрозюк Владислав Ігорович магістр 2 курсу спеціальності 073 «Менеджмент», Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, тел.: (093) 802-32-05, <https://orcid.org/0009-0001-7374-9544>

Рябець Олександр Михайлович кандидат юридичних наук, магістр 2 курсу спеціальності 073 «Менеджмент», Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, тел.: (063) 072-78-72, <https://orcid.org/0009-0009-3633-1550>

Дроздова Валерія Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і логістики, Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, тел.: (067) 480-54-65, <https://orcid.org/0000-0003-3143-1869>

ВПЛИВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА АДМІНІСТРУВАННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ

Анотація. Сучасні тенденції однозначно вказують нам на те, що розвиток технологій буде невідносно продовжуватись. Через це, як приватний, так і державний сектор по всьому світу намагається цифровізувати свою діяльність та формувати якісно нові послуги на основі поточних цифрових технологій. Не оминула ця тенденція й Україну, свідченням чого слугують збільшення кількості електронних державних послуг та профільних нормативно-правових актів.

Запровадження цифрових технологій у всіх сферах економіки для ефективнішого та якіснішого адміністрування бізнес-процесів потребує належного нормативно-правового врегулювання. Враховуючи це, було детально проаналізовано такі нормативно-правові акти як: Закон України «Про Національну програму інформатизації», Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» та Закон України «Про електронну комерцію». Також, окрім актів, які безпосередньо регулюють сферу цифровізації адміністрування бізнес-процесів та економіки загалом, розглянуто інші нормативно-правові документи, що мають позитивний вплив на цифровізацію, а саме: Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України; Закон України «Про інформацію», Закон України «Про доступ до публічної інформації» та Закон України «Про захист персональних даних».

Детально проаналізувавши зміст наявних актів у сфері цифровізації можна поділити їх на три категорії:

- 1) акти, які містять норми, що сприяють цифровізації;
- 2) акти, які визначають загальні засади процесу цифровізації;
- 3) акти, які регулюють цифровізацію окремого сектору економіки.

Проаналізовано вплив прийнятих законодавчих актів, що спрямовані на цифровізацію, на суб'єктів господарювання, внаслідок чого можна окреслити такі позитивні тенденції:

- зменшення паперового документообігу та надання можливості вести діловодство в електронному форматі;
- посилення прозорості державного сектору економіки;
- спрощення можливості перевірки інформації про контрагентів;
- розширення можливостей споживачів до перевірки добросовісності контрагента та якості його послуг.

Однак, весь масив чинного законодавства не охоплює всі сфери економіки та приватноправових відносин, обмежуючись лише регулюванням окремих сфер і унормуванням загальних засад для подальшої цифровізації адміністрування бізнес-процесів. В результаті без істотних змін законодавства запровадження цифрових технологій у господарську діяльність та цифровізація економіки загалом будуть відбуватись в уповільненому темпі.

Ключові слова: цифровізація, цифрові технології, адміністрування бізнес-процесів, підприємства, законодавство.

Droziuk Vladyslav Ihorovych master's degree, 2nd year, specialty 073 "Management", Odesa National University of Technology, Odesa, tel.: (093) 802-32-05, <https://orcid.org/0009-0001-7374-9544>

Oleksandr Mykhailovych Riabets candidate of legal sciences, master's degree, 2nd year, specialty 073 "Management", Odesa National University of Technology, Odesa, tel.: (063) 072-78-72, <https://orcid.org/0009-0009-3633-1550>

Drozdova Valeriia Anatoliivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Logistics, Odesa National University of Technology, Odessa, tel.: (067) 480-54-65, <https://orcid.org/0000-0003-3143-1869>

THE INFLUENCE OF REGULATORY AND LEGAL SECURITY OF DIGITALIZATION ON THE ADMINISTRATION OF BUSINESS PROCESSES

Abstract. Modern trends clearly indicate to us that the development of technologies will continue unabated. Because of this, both the private and public

sectors around the world are trying to digitize their activities and form qualitatively new services based on current digital technologies. This trend has not escaped Ukraine either, which is evidenced by the increase in the number of electronic government services and relevant legal acts.

The introduction of digital technologies in all spheres of the economy for more effective and higher-quality administration of business processes requires appropriate regulatory and legal regulation. Taking this into account, the following normative legal acts were analyzed in detail: the Law of Ukraine "On the National Informatization Program", the Law of Ukraine "On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine", the Law of Ukraine "On Electronic Identification and Electronic Trust Services" and the Law of Ukraine "On electronic commerce". Also, in addition to the acts that directly regulate the field of digitalization of business process administration and the economy in general, other legal documents that have a positive impact on digitalization were considered, namely: the Constitution of Ukraine, the Economic Procedure Code of Ukraine; Law of Ukraine "On Information", Law of Ukraine "On Access to Public Information" and Law of Ukraine "On Protection of Personal Data".

Having analyzed in detail the content of existing acts in the field of digitization, they can be divided into three categories:

- 1) acts that contain norms that promote digitalization;
- 2) acts that determine the general principles of the digitization process;
- 3) acts regulating digitalization of a separate sector of the economy.

The impact of adopted legislative acts aimed at digitalization on business entities was analyzed, as a result of which the following positive trends can be outlined:

- reduction of paper document circulation and provision of an opportunity to keep records in electronic format;
- strengthening the transparency of the state sector of the economy;
- simplifying the possibility of checking information about counterparties;
- expansion of consumers' opportunities to check the good faith of the counterparty and the quality of its services.

However, the entire body of current legislation does not cover all areas of the economy and private law relations, being limited only to the regulation of certain areas and the normalization of general principles for further digitization of the administration of business processes. As a result, without significant changes in the legislation, the introduction of digital technologies into economic activity and digitalization of the economy in general will take place at a slower pace.

Keywords: digitization, digital technologies, business process administration, enterprises, legislation.

Постановка проблеми. Останнє десятиліття ознаменувалося шаленим розвитком цифрових технологій, в результаті їх впровадження стало не

звичайною примхою, а критичною необхідністю для збереження конкурентоспроможності. Однак, правовий аспект процесу цифровізації досі перебуває на стадії розробки і не відповідає викликам сьогодення. У зв'язку з цим, упорядкувати на нормативному рівні процес цифровізації є вкрай важливою ціллю.

Україна поступово рухається в цьому напрямку, приймаючи відповідне профільне законодавство та вносячи зміни до вже існуючих актів. Результатом цього курсу став запуск додатку «Дія» та створення профільного Міністерства – Міністерство цифрової трансформації України. Всупереч цьому, від спільноти бізнесу та представників громадянського суспільства досі надходять зауваження щодо архаїчності окремих аспектів адміністрування бізнес-процесів.

З огляду на це, розуміння актуального стану законодавчого регулювання процесу цифровізації є необхідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти процесу цифровізації в Україні досліджували українські науковці Бензарь, А.С., Руденко М.В., Пестова О.А., Гудзь О.Є., Вінник О.М., Ткачук Г.О., правове регулювання цифрової економіки знайшло своє відображення у наукових пошуках науковців Петруненко Я.В., Дубняк М.В., Гриценко О.А., Райан Кало, Майкл Фрумкін та Ян Керра.

Питання цифровізації та цифрових перетворень у сфері управління були предметом дослідження таких вчених як Френк Банністер, Регіна Конноллі, Т. І. Биркович, В. І. Биркович, О. С. Кабанець.

Однак, у цих дослідженнях не приділено достатньо уваги правовій площині процесу цифровізації, зокрема правовому забезпеченню імплементації цифрових технологій в приватному та державному секторі економіки, дієвості та актуальності чинних нормативно-правових актів у сфері цифровізації, а також їх вплив на бізнес та ринкові відносини.

Мета статті – дослідження актуального законодавства у сфері цифровізації крізь призму впливу нормативно-правових актів на ефективність адміністрування бізнес-процесів та стабільність ринкових відносин.

Виклад основного матеріалу. Визначення терміну «цифровізація» та «цифрові технології» містяться в чинному Законі України «Про Національну програму інформатизації».

Згідно зі статтею 1 Закону «Цифровізація - процес впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. Цифрова технологія - сукупність систематизованих правових, науково-технічних, організаційних рішень, спрямованих на застосування комп'ютерної та іншої електронно-обчислювальної техніки, програмного забезпечення та інших засобів для зменшення участі користувача інформаційно-комунікаційних систем і засобів інформатизації під час збирання, приймання, обробки, передавання інформації чи трудомісткості виконуваних операцій» [1].

З цього терміну можна встановити, що «цифровою» називають сферу, яка застосовує «цифрові технології»; відповідно «цифровою» економікою є та економіка, яка застосовує «цифрові технології» [2, С. 43].

«Цифрові технології» в даному випадку, фактично, являють собою сукупність технологічних, наукових, правових та організаційних заходів, які сприяють впровадженню сучасних технічних інструментів в будь-яку сферу суспільного життя.

Однак, українське та зарубіжне наукове співтовариство не розробило однозначного універсального підходу до визначення поняття «цифровізація», при цьому існує велика кількість різних інтерпретацій.

Так, Руденко М.В., спробувавши систематизувати наявні наукові інтерпретації, розробив 5 узагальнених підходів до визначення терміну «цифровізація».

Підхід	Визначення
Технологічний	Соціально-економічні зміни, що спричинені широкомасштабним запровадженням та використанням цифрових технологій (створення, збирання, обробка, зберігання, трансформація, обмін даних).
Економічний	Зміна характеру та моделей економічних взаємодій, їх суб'єктно-об'єктного спрямування (трансформація у цифровий бізнес). Створення нових підходів для отримання прибутку; вдосконалення управління виробництвом товарів і послуг; розв'язання актуальних економічних проблем на рівні окремих країн, регіонів, галузей і компаній.
Соціальний	Перехід від застарілих засобів взаємодії до цифрових, де основну роль відіграють обмін, технологіями, інформацією та знаннями, а також люди, здатні брати участь у цьому процесі та керувати ним для покращення життєдіяльності індивідів, суспільства та держави.
Філософський	Перетворення основної парадигми суспільного розвитку (думок, дій, уявлень, поглядів, способів взаємодії) як із навколишнім середовищем, так і між людьми.
Нормативний	Передбачає закріплення ключових термінів цифровізації в кодифікованому акті (Законі)

Таблиця 1. Узагальнені наукові підходи до цифровізації
Джерело: складено на основі [3]

Отже, з огляду на відсутність єдиного наукового підходу до визначення терміну «цифровізація», а також подібність нормативного та технологічного підходу до визначення поняття «цифровізація», доцільніше буде надалі застосовувати визначення зі статті 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації».

Щодо законодавчої бази, яка покликана регулювати процес цифровізації в Україні, до неї входить: Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України; Закони України «Про Національну програму інформатизації», «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про електронну комерцію» та «Про захист персональних даних».

Норми Конституції та процесуальних кодексів в переважній більшості не регулюють питання «цифровізації», попри це окремі норми цих актів все ж сприяють подальшому впровадженню цифрових технологій у сфері економіки та державного управління.

Так, статтею 85 та 116 Конституції України визначено, що «Верховна Рада України затверджує, а Кабінет Міністрів України розробляє і здійснює загальнодержавні програми науково-технічного розвитку України» [4]. Господарський процесуальний кодекс України, окрім норм, які регулюють використання технічних засобів у судовому процесі, має норми, які зобов'язують учасників судового процесу мати електронний кабінет для реєстрації в якому необхідна, зокрема електронна пошта та електронний цифровий підпис.

Сєбто, Конституція України та процесуальні кодекси дають підґрунтя для поширення цифрових технологій у різних сферах соціального життя, особливо економіки, оскільки норма про обов'язковість реєстрації електронного кабінету міститься саме у Господарському процесуальному кодексі України, який встановлює порядок вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності.

Крім того, норма Господарського процесуального кодексу України про обов'язкову реєстрацію в електронному кабінеті вже вплинула на підприємства, наприклад, без реєстрації такого кабінету підприємства не можуть звернутись до суду з позовом, оскільки суд залишить його без руху, а відзиви та інші процесуальні заяви суд залишить без розгляду.

В результаті підприємства, які не мають зареєстрованого електронного кабінету, не можуть стягнути штрафні санкції та інші виплати, передбачені договором через господарські суди, а також в належній формі викласти свої аргументи суду.

Незважаючи на це, підприємства, які мають зареєстрований електронний кабінет, можуть своєчасно відслідковувати наявні судові провадження, оперативно скеровувати до суду свої заяви або клопотання, а також перевіряти певну інформацію щодо своїх опонентів через електронний кабінет [5].

Закон України «Про Національну програму інформатизації», на відміну від згаданих вище Конституції України та Господарського кодексу України, є спеціалізованим актом, тому що визначає механізм для впровадження цифрових технологій у сферу. Попри це, цей Закон має скоріше декларативний характер, так як встановлює основні принципи, якими органи державної влади та місцевого самоврядування мають керуватись задля запровадження цифровізації в Україні.

Не дивлячись на декларативний характер Закону України «Про Національну програму інформатизації», цей Закон, по-перше, посприяв збільшенню кількості та швидкості надання державних послуг для бізнесу, а по-друге, зробив процес закупівель у сфері інформатизації, зокрема процедуру участі в них, більш прозорою та простішою для підприємств [6].

Наступний за списком – Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні». Цей Закон неможливо назвати декларативним, оскільки він встановлює правовий режим функціонування однієї із сфер цифрової економіки, а саме ІТ-сфери.

Так, через прийняття Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» українські ІТ-підприємства отримали цілий ряд переваг, серед них:

- зникла необхідність під час оформлення співпраці з ІТ-спеціалістами проводити спеціальну реєстрацію (наприклад, записувати відомості в трудову книгу) [7];

- підприємство самостійно веде податковий облік та адміністрування, а не кожен працівник окремо, в результаті зменшується загальне податкове навантаження та кількість звітів, які необхідно подати в Державну податкову службу;

- запровадження уніфікованої форми взаємодії з ІТ-спеціалістами з приводу розробки певного програмного забезпечення.

При цьому, вказаний закон прописує правовий режим лише для тих суб'єктів ІТ-сфери, які отримали спеціальних статус - «резидент Дія Сіті», та ігнорує інших суб'єктів економіки та приватно-правових відносин загалом. У зв'язку з чим, назва цього закону не зовсім співвідноситься зі змістовим наповненням.

Закони України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» є взаємопов'язаними, через те що Закон України «Про інформ-

цію» визначає види та правове визначення інформація, зокрема отриманої або створеної на цифровому носії, а Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює процедуру надання, розповсюдження та зберігання інформації, включно з інформацією, яка була створена або отримана з цифрових носіїв. Тобто, один законодавчий акт містить терміни та класифікацію для різного виду інформації, а інший визначає процедуру поширення та зберігання інформації.

Як наслідок впровадження Законів України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» можна вказати те, що наразі всі державні та комунальні підприємства, установи, організації зобов'язані опубліковувати на своїх веб-сайтах та надавати всім заінтересованим особами (особам, які звернулись з відповідним запитом на інформацію):

- інформацію про структуру, принципи формування та розмір заробітної плати, винагород, додаткових благ керівника підприємства, його заступника, осіб, що постійно або тимчасово займають посаду члена виконавчого органу чи входять до складу наглядової ради підприємства;
- інформацію про будь-яке використання підприємством бюджетних коштів.

Це призводить до того, що підприємницька діяльність державних чи комунальних юридичних осіб стає прозорішою для учасників ринкових відносин і надає їм можливість виявляти факти недобросовісної конкуренції з боку державних/комунальних підприємств.

При цьому, Закон України «Про доступ до публічної інформації» регламентує переважно процедуру надання тієї інформації, яка створена або отримання органами державної влади або місцевої інформації, і лише частково стосується інформації, якою володіють суб'єкти підприємництва.

Проаналізувавши зміст Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» можна відмітити, що вони встановлюють загальні засади, порядок та умови використання електронних документів, в тому числі методи зберігання, засвідчення, перевірки та передавання електронних документів, а також надання електронних послуг.

В статті 1 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» зафіксовано, що «електронна послуга - будь-яка послуга з надання певного матеріального чи нематеріального блага на користь іншої особи, яка надається через інформаційно-комунікаційну систему» [8]. Себто, електронною послугою є надання будь-якого матеріально чи нематеріального блага за допомогою цифрових технологій, в даному випадку інформаційно-комунікаційної системи.

На практиці ці Закони легалізують для підприємств можливість обміну документами та ведення звітності у цифровому форматі. Так, податкова звітність та інша статична звітність, запити на отримання податкових консультацій, процесуальні заяви можуть формуватись у електронній формі, без необхідності виготовляти паперові копії [9]. Як наслідок підприємства економлять фінансові ресурси, водночас отримуючи доступний та спрощений документообіг.

Тобто, Закони України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» сприяють суттєвому зменшенню паперового документообігу на підприємствах та подальшому впровадженню бізнесом електронного документообігу на основі актуальних цифрових технологій.

Закон України «Про електронну комерцію», цей документ визначає основні принципи та специфіку здійснення підприємницької діяльності у галузях електронної торгівлі та дистанційного продажу товарів покупцям через здійснення електронних угод за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, в тому числі через маркетплейси та подібні торговельні майданчики у мережі Інтернет.

Вплив Закону України «Про електронну комерцію» на сферу бізнесу полягав у тому що тепер всі суб'єкти підприємництва, які здійснюють торгівлю через електронні торговельні майданчики, зобов'язані при продажі товару публікувати достовірну інформацію про [10]:

- ПІБ фізичної особи-підприємця або повне найменування юридичної особи;
- своє місцезнаходження;
- контактні дані
- дані щодо ліцензії
- інформацію розмір податків, включених у розрахунок вартості товару, роботи, послуги;
- у разі доставки товару - інформація про вартість доставки

У зв'язку з цим, ризик шахрайства через електронні торговельні майданчики знизився, а вірогідність споживачів отримати компенсацію за неякісний товар та притягнути до відповідальності недобросовісних продавців зросла. Відтак рівень довіри споживачів до електронних торговельних майданчиків суттєво зріс, що перейшло у збільшення обсягів прибутку на ринку електронної комерції в Україні [11].

Незважаючи на це, Закон України «Про електронну комерцію» містить недоліки, так Закон не встановлює чітких вимог та процедур щодо захисту особистих даних покупців, яку продавці отримують при здійсненні право-

чиність через маркетплейси, а також має абстрактні норми щодо відповідальності сторін електронної торгівлі [12, С. 284].

Щодо Закону України «Про захист персональних даних», об'єктом регулювання Закону є захист і обробка персональних даних, в тому числі процедура отримання, опрацювання та зберігання персональних даних, що мають електронну форму зберігання. Відповідно до статті 2 Закону України «Про захист персональних даних» «персональні дані - відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована». Такими персональними даними є інформація про освіту особи, її сімейний стан, стан здоров'я та інша інформація, що дозволяє однозначно ідентифікувати фізичну особу.

Важливість Закону України «Про захист персональних даних» полягає в тому що на підприємства, установи, організації покладається обов'язок зберігати та запобігати поширенню персональних даних своїх споживачів, а також працівників. Відтак бізнес, який не опікується захистом наявних персональних даних, в умовах щораз більшої кількості кібератак зменшує довіру до себе та має високу ймовірність отримати колосальні збитки.

Ілюстративним прикладом важливості захисту персональних даних є Корпорація «Sony», яка через низький рівень захищеності свого сервісу «Playstation Network» у 2011 році стала жертвою хакерської атаки. В результаті хакери отримали персональні дані приблизно 77 млн. споживачів, а корпорація «Sony» понесла збитки в розмірі 171 млн. доларів США [13].

Враховуючи це, можна стверджувати, що наявність у законодавстві чіткого механізму обробки персональних даних є надважливим. Всупереч цьому, чинний Закон України «Про захист персональних даних» містить вузьку деталізацію категорії «персональні дані» та спрощені вимоги до зберігання даних у порівнянні з профільними іноземними актами, зокрема General Data Protection Regulation (GDPR).

З цього випливає, що Закон України «Про захист персональних даних», надаючи гарантії споживачам та працівникам підприємств захисту їх даних, не спроможний забезпечити такий рівень захисту, який відповідатиме сучасним безпековим викликам.

На основі викладеного, можна структурувати чинне законодавство у сфері цифровізації таким чином:

Таблиця 2.

Класифікація актів у сфері цифровізації

Акти, які містять норми, що сприяють цифровізації	Акти, які визначають загальні засади процесу цифровізації	Акти, які регулюють цифровізацію окремого сектору економіки
1. Конституція України; 2. Господарський процесуальний кодекс України; 3. Закон України «Про інформацію»; 4. Закон України «Про доступ до публічної інформації»; 5. Закон України «Про захист персональних даних».	1. Закон України «Про Національну програму інформатизації»; 2. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг»; 3. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги».	1. Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні»; 2. Закон України «Про електронну комерцію».

Джерело: складено авторами

З урахування всієї законодавчої бази, яка була проаналізована вище, можна стверджувати, що чинні нормативно-правові акти не забезпечують ефективного та всеосяжного упорядкування процесу цифровізації, а скоріше регулюють розрізнені аспекти цього процесу. Як наслідок ключовим чинником для впровадження цифрових технологій у адміністрування бізнес-процесів та господарську діяльність підприємств є особиста ініціатива, а не сприятливі умови або вимоги ринку.

Висновки. Розбудова та вдосконалення суспільних відносин у цифровому суспільстві першочергово вимагає належного нормативно-правового врегулювання. В Україні цифрова взаємодія органів влади з бізнесом та громадянами встановлена у таких нормативно-правових документах як Закон України «Про Національну програму інформатизації», Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» та «Про електронну комерцію».

Незважаючи на це, згадані вище акти законодавства не забезпечують в достатній мірі цифровізацію адміністрування бізнес-процесів та управління, оскільки регулюють лише окремі складові процесу цифровізації. Так Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» та «Про електронну комерцію» мають дуже вузьку сферу поширення, а саме сфера ІТ та торгівлі на цифрових майданчиках, оминаючи інші сектори економіки України. Інші ж законодавчі акти, зокрема Закон України «Про Національну

програму інформатизації» та Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», містять в переважній більшості декларативні норми та не пропонують суттєвих бонусів чи переваг у разі впровадження цифрових технологій у господарську діяльність.

З огляду на це, доцільно внести зміни у чинне законодавство, яке регулює відносини у сфері цифровізації економіки та управління, додавши більшу кількість норм щодо запровадження цифрових технологій у різні сфери економіки та управління для покращення адміністрування бізнес-процесів. Також, доцільним буде уніфікувати та розширити наявне нормативно-правове забезпечення цифровізації шляхом прийняття єдиного кодифікованого акту.

Якщо ж істотно не змінювати стан законодавчої бази, то суб'єкти господарювання, враховуючи відсутність ефективних механізмів для впровадження цифрових технологій та вузький спектр переваг, не будуть зацікавлені вкладати значні кошти для впровадження передових цифрових технологій. У зв'язку з чим, адаптація цифрових технологій у адміністрування бізнес-процесів та цифровізація всіх сфер економіки ймовірно відбуватиметься не інтенсивним, а інертним методом.

Література:

1. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2807-IX.
2. Ткачук Г.О. «Цифрові» трансформації: взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Т.11, вип. 4. С. 42-50.
3. Руденко М.В. Цифровізація: категоріальні особливості та специфіка трактування. *Економічний форум*. 2021. 1(4), С. 3-13.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 22.05.2024).
5. Чи обов'язково для юридичних осіб мати електронний кабінет суду? URL: <https://splf.ua/uk/publications/chi-obovyazkovo-dlya-yuridichnikh-osib-mati-elektronniy-kabinet-sudu> (дата звернення 22.05.2024).
6. Прийнято Національну програму інформатизації: що це означає для бізнесу. URL: https://biz.ligazakon.net/news/215818_priynyato-natsionalnu-programu-nformatizats-shcho-tse-oznacha-dlya-bznesu (дата звернення 22.05.2024).
7. Великі ІТ-компанії про Дія City через рік після запуску: переваги й недоліки, підтримка команди, кількість гіг-спеціалістів і плани. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/it-companies-about-dia-city-2023/> (дата звернення 22.05.2024).
8. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 31 грудня 2023 року № 2801-IX.
9. Електронні довірчі послуги: крок в цифровий простір ЄС. URL: <https://legalaid.ua/ua/elektronni-dovirchi-poslugy-krok-v-tsyfrovyj-prostir-yes/> (дата звернення 22.05.2024).
10. Електронна комерція в Україні: правила для бізнесу. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/226702_elektronna-komertsyua-v-ukran-pravila-dlya-bznesu (дата звернення 22.05.2024).

11. Як змінилася електронна комерція у 2022 році — дослідження Admitad. URL: <https://eba.com.ua/yak-zminylasya-elektronna-komertsiya-u-2022-rotsi-doslidzhennya-admitad/> (дата звернення 22.05.2024).

12. Петруненко Я.В., Сиротко М.В., Тройніков В.В. Правове регулювання електронної комерції в умовах розвитку цифрової економіки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. вип. 79: ч. 1. С. 278 – 285.

13. PlayStation Network hackers access data of 77 million users. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2011/apr/26/playstation-network-hackers-data> (дата звернення 22.05.2024).

References:

1. Zakon Ukraïni “Pro Nacional’nu programu informatizacii” [The Law of Ukraine “On the National Informatization Program”]. [in Ukrainian].

2. Tkachuk, G.O. (2019). Cifrovi» transformacii: vzaemovz’jazok iz sistemoju ekonomichnoi bezpeki pidpriemstva [“Digital” transformations: relationship with the economic security system of the enterprise]. *Ekonomika harchovoï promislovosti - Economics of the food industry*, 11, 4, 42-50 []. [in Ukrainian].

3. Rudenko, M.V. (2021). Cifrovizacija: kategorial’ni osoblivosti ta specifika traktuvannja [Digitization: categorical features and specificity of interpretation]. *Ekonomichnij forum - Economic Forum*, 1(4), 3-13 [in Ukrainian].

4. Konstitucija Ukraïni [Constitution of Ukraine]. (n.d). zakon5.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> c [in Ukrainian].

5. Chi obov'jazkovo dlja juridichnih osib mati elektronnij kabinet sudu? [Is it mandatory for legal entities to have an electronic court office?]. [in Ukrainian].

6. Prijnjato Nacional’nu programu informatizacii: shho ce oznachae dlja biznesu [The National Informatization Program was adopted: what does it mean for business]. [in Ukrainian].

7. Veliki IT-kompanii pro Diya City cherez rik pislja zapusku: perevagi j nedoliki, pidtrimka komandi, kil’kist’ gig-specialistiv i plani [Large IT companies on Diya City one year after launch: advantages and disadvantages, team support, number of gig specialists and plans]. *dou.ua* Retrieved from <https://dou.ua/lenta/articles/it-companies-about-diia-city-2023/> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukraïni “Pro elektronni dokumenti ta elektronnij dokumentoobig” [The Law of Ukraine “On electronic documents and electronic document flow”]. [in Ukrainian].

9. Elektronni dovirchi poslugi: krok v cifrovij prostir CS [Electronic trust services: a step into the digital space of the EU]. [in Ukrainian].

10. Elektronna komercija v Ukraïni: pravila dlja biznesu [Electronic commerce in Ukraine: rules for business.]. [in Ukrainian].

11. Jak zminilasja elektronna komercija u 2022 roci — doslidzhennja Admitad [How E-Commerce Will Change in 2022 - Admitad Study]. [in Ukrainian].

12. Petrunenko, Ja.V., Sirotko, M.V., Trojnikov, V.V. (2023). Pravove reguljuvannja elektronnoi komer-cii v umovah rozvitku cifrovoi ekonomiki v Ukraïni [Legal regulation of electronic commerce in the context of the development of the digital economy in Ukraine]. *Naukovij visnik Uzhhorods’kogo Nacional’nogo Universitetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 79, 1, 278 – 285 [in Ukrainian].

13. PlayStation Network hackers access data of 77 million users [PlayStation Network hackers access data of 77 million users]. *www.theguardian.com* Retrieved from <https://www.theguardian.com/technology/2011/apr/26/playstation-network-hackers-data> [in Ukrainian].

УДК 330.341.1:334.012.4(100)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-726-740](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-726-740)

Клевчік Леонід Леонідович кандидат економічних наук, асистент, кафедра економічної теорії, менеджменту і адміністрування, економічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 58000, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, <https://orcid.org/0000-0003-3585-544X>

Гарник Олена Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Навчально-науковий інститут економіки та бізнес-освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 2, <http://orcid.org/0000-0003-1079-2569>

Павлюк Сергій Іванович аспірант, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 49044, м. Дніпро, вул. Гоголя, 29, <https://orcid.org/0009-0009-2369-4192>

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ТА СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Анотація. У статті аналізується актуальність оцінки економічної стабільності та стійкості національних економік у контексті глобальних бізнес-структур, що швидко трансформуються. У сучасному світі, де міжнародна торгівля, інвестиції та технологічний прогрес формують економічні процеси, важливо знати, наскільки стабільною є економіка окремої країни, а отже, розуміти, наскільки вона може бути стійкою до змін. Актуальність цього дослідження полягає в необхідності вивчення того, як глобальні бізнес-структури впливають на стабільність національних економік і самі зазнають впливу від них.

Основною метою дослідження є всебічний аналіз показників економічної стабільності та їх взаємозв'язок із загальним контекстом глобальної тенденції розвитку бізнесу. Завдяки емпіричному аналізу та теоретичним засадам у дослідженні розкриваються закономірності, визначаються чинники та виклики, пов'язані з економічною стабільністю в умовах глобалізації.

Результати дослідження свідчать про наявність складних взаємозв'язків між показниками економічної стабільності та глобальними бізнес-структурами. Такі фактори, як торговельна залежність, фінансова взаємозалежність, політичні рамки та технологічні інновації виступають ключовими детермінантами економічної стабільності. Дослідження виявляє відмінності в рівнях стабільності між різними економіками та висвітлює наслідки для глобальних бізнес-операцій.

Висновки, зроблені на підставі здійсненого дослідження, наголошують на багатовимірному характері економічної стабільності та її складному взаємозв'язку з глобальними бізнес-структурами. Отримані дані свідчать про важливість проактивних політичних заходів, міжнародної співпраці та адаптивних стратегій для посилення економічної стійкості у взаємозалежному світі. Дослідження особливо акцентує на важливості інтеграції питань сталого розвитку та цілей справедливого розподілу ресурсів у світову бізнес-практику задля зміцнення довгострокової стабільності.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у вивченні впливу новітніх технологій, таких як блокчейн і штучний інтелект, на економічну стабільність, визначенні ролі наднаціональних організацій в управлінні економічними викликами та аналізі соціально-політичних вимірів економічної стабільності в контексті глобалізації.

Ключові слова: глобалізація економіки, макроекономічна стабільність, фінансова інтеграція, економічне зростання, міжнародна конкурентоспроможність, структурна адаптація, інвестиційна привабливість, екологічна стійкість, ризики зовнішньої торгівлі, інноваційний розвиток.

Klevchik Leonid Leonidovich PhD in Economics, Assistant, Department of Economic Theory, Management and Administration, Faculty of Economics, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 58000, Chernivtsi, St. Kafedralna, 2, <https://orcid.org/0000-0003-3585-544X>

Harnyk Olena Anatolyivna Candidate of Economic Sciences, Associate professor of the department Economics and Social-Behavioral Sciences, Institute of Economics and Business Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 20300, Uman, St. Sadova, 2, <http://orcid.org/0000-0003-1079-2569>

Pavlyuk Serhiy Ivanovich State higher educational institution «Priazov State Technical University», 49044, Dnipro, St. Gogol, 29, <http://orcid.org/0009-0009-2369-4192>

ASSESSMENT OF ECONOMIC RESILIENCE AND STABILITY OF NATIONAL ECONOMIES IN THE CONTEXT OF GLOBAL ENTREPRENEURIAL STRUCTURES

Abstract. This article examines the relevance of assessing the economic stability and resilience of national economies within the context of rapidly evolving global business structures. In the contemporary world, where international trade, investment, and technological progress shape economic processes, it is crucial to understand the stability of an individual country's economy and therefore comprehend its resilience to change. The significance of this research lies in the necessity to explore how global business structures impact the stability of national economies and, in turn, are influenced by them.

The primary aim of the research is to conduct a comprehensive analysis of indicators of economic stability and their correlation with the overall context of the global business development trend. Through empirical analysis and theoretical foundations, the study elucidates patterns, factors, and challenges associated with economic stability in the conditions of globalization.

The research findings indicate the presence of intricate relationships between indicators of economic stability and global business structures. Factors such as trade dependency, financial interdependence, political frameworks, and technological innovations emerge as key determinants of economic stability. The study reveals differences in stability levels among different economies and highlights the implications for global business operations.

The conclusions drawn from this research emphasize the multidimensional nature of economic stability and its complex interplay with global business structures. The obtained data underscore the importance of proactive policy measures, international cooperation, and adaptive strategies to enhance economic resilience in an interdependent world. The study particularly emphasizes the significance of integrating sustainable development issues and equitable resource distribution goals into global business practices to strengthen long-term stability.

Prospects for further scientific research lie in examining the impact of emerging technologies such as blockchain and artificial intelligence on economic stability, exploring the role of supranational organizations in managing economic shocks, and analyzing the socio-political dimensions of economic stability in the context of globalization.

Keywords: economic globalization, macroeconomic stability, financial integration, economic growth, international competitiveness, structural adaptation, investment attractiveness, environmental sustainability, risks of foreign trade, innovative development.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питання оцінки економічної стабільності та стійкості національних економік у контексті глобальних бізнес-структур полягає в його вирішальному впливі на економічну стабільність як на місцевому, так і на міжнародному рівнях. Знання факторів, що впливають на економічну стабільність, є важливим для урядів, політиків, інвесторів та бізнесу, оскільки останні безпосередньо впливають на інвестиційні рішення, торговельні відносини, рівень зайнятості та загальний добробут.

В умовах посиленої взаємодії світових ринків коливання стабільності національних економік можуть мати масштабні наслідки. Наприклад, економічна криза в одній країні може викликати ефект доміно, впливаючи на ланцюги постачань, фінансові ринки та довіру споживачів у всьому світі. З огляду на це, оцінка економічної стабільності не лише допомагає зменшити ризики, але й сприяє сталому зростанню та стійкості перед економічними викликами [1].

Відповідно до того, як компанії розширюють свою діяльність за межі країни, вони починають відчувати на собі вплив різноманітних регуляторних норм, коливання валютних курсів, геополітичні ризики та соціально-економічні виклики. Ґрунтовне вивчення стабільності національних економік має першочергове значення для того, щоб компанії могли ефективно розв'язувати ці проблеми та приймати обґрунтовані стратегічні рішення щодо виходу на ринки, розподілу ресурсів та управління ризиками.

У контексті цих факторів формулювання обраної проблематики полягає в дослідженні факторів, що впливають на економічну стабільність та стабільність національних економік у контексті глобальних бізнес-структур. Це потребує вивчення взаємозв'язку між макроекономічними показниками, державною політикою, інституційними рамками, динамікою міжнародної торгівлі та технологічним прогресом для виявлення ключових детермінант та потенційних вразливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження оцінки економічної стабільності та стійкості національних економік у контексті міжнародних структур бізнесу є одним із важливих наукових напрямів, представники якого постійно вивчають різні аспекти цієї комплексної тематики [2, с. 52].

Сучасні наукові розвідки [3, с. 63] зосереджені на розробці комплексних макроекономічних індикаторів та моделей для оцінки стабільності національних економік. До цих показників належать темпи зростання ВВП, темпи інфляції, рівень безробіття, фіскальний дефіцит і платіжний баланс. Учені наголошують на важливості врахування як традиційних економічних

показників, так і новітніх метрик, таких як нерівність у доходах та екологічна стійкість, при оцінюванні економічної стабільності [3, с. 62; 4, с. 71].

З посиленням глобалізації економіки зростає увага до вивчення взаємозв'язку національних економік у глобальному діловому просторі. Науковці аналізують [5, с. 118], як кризи або проблеми в одній економіці можуть поширюватися через глобальні ланцюги постачань і фінансові ринки, впливаючи на економічну стабільність у всьому світі. Ці дослідження вказують на необхідність для політичних діячів враховувати глобальні зв'язки при здійсненні економічної політики [6, с. 29].

У багатьох дослідженнях [6, с. 26; 7, с. 9] вивчається роль фінансової стабільності в забезпеченні загальної економічної стабільності. Йдеться про аналіз стійкості фінансових установ, ефективність регуляторної бази та вплив динаміки фінансових ринків на економічну стабільність. Останні наукові дослідження спрямовані на вивчення впливу технологічних інновацій, таких як фінтех і криптовалюти, на фінансову стабільність та економіку загалом.

Деякі науковці [8] з'ясовували ефективність різних політичних заходів для підтримання економічної стабільності під час кризи чи невизначеності. Зокрема, оцінювали ефективність інструментів монетарної політики, заходів фіскального стимулювання та структурних реформ для стабілізації національних економік. До того ж тривають дослідження ролі міжнародних інституцій, таких як МВФ та Світовий банк, у сприянні економічній стабільності та координації дій між країнами.

У дослідженнях економічної стабільності набуло популярності поняття сталого розвитку, оскільки науковці [9, с. 18] вивчають довгострокову стійкість національних економік до екологічних, соціальних та геополітичних викликів. Це передбачає оцінку впливу зміни клімату, стихійних лих і геополітичної напруженості на економічну стабільність, а також вивчення стратегій побудови більш стійких економічних систем.

Економічні системи за своєю суттю є складними й схильними до впливу різних факторів невизначеності, що ускладнює точне прогнозування та оцінку стабільності. Науковці продовжують шукати шляхи ефективного врахування комплексності й невизначеності в економічних моделях та індикаторах.

Доступність та якість даних створюють значні перешкоди для оцінки економічної стабільності, особливо в країнах, що розвиваються, та на ринках, що формуються. Удосконалення методологій збору даних та подолання упередженості вимірювань залишаються постійними пріоритетами для науковців.

Досягнення та підтримка економічної стабільності в глобальному масштабі вимагає посилення міжнародної співпраці й удосконалення механізмів управління. Однак виклики, пов'язані з суверенітетом, дисбалансом сил та

геополітичною напруженістю, можуть перешкоджати ефективній координації між країнами.

Економічна стабільність не обов'язково призводить до рівних можливостей для всіх верств суспільства. Постійна нерівність у доходах і соціальна нерівність можуть негативно впливати на соціальну згуртованість і, зрештою, загрожувати економічній стабільності. Розв'язання цих проблем вимагає формування комплексних політичних підходів, які нададуть пріоритет інклюзивному зростанню та соціальному добробуту.

Мета статті – ґрунтовний аналіз показників економічної стабільності та їх взаємозв'язку із загальним контекстом глобальної тенденції розвитку бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Економічна стійкість – це одне з основних понять, що характеризує здатність економіки уникати надмірних коливань ключових макроекономічних показників, таких як зайнятість, інфляція та загальне економічне зростання, протягом тривалого часу. Вона вказує на здатність економіки підтримувати відносно стабільний рівень цін, низький рівень безробіття та стійке економічне зростання, не відчуваючи сильних коливань чи падінь. Досягнення економічної стабільності має важливе значення для зміцнення довіри інвесторів, стимулювання сталого зростання та підвищення загального добробуту населення в державі.

Національна економічна стабільність безпосередньо залежить від загального економічного стану та стійкості країни загалом. Вона охоплює цілий спектр чинників, що виходять за межі макроекономічних показників, а саме: фінансовий стан, торговельний баланс, монетарну політику, політичну стабільність та соціальний розвиток. Національна економічна стабільність вважається основою економічного успіху держави та є предметом особливої зацікавленості з боку урядовців, економістів і міжнародних організацій [10, с. 13].

На економічну стійкість національних економік можуть впливати декілька факторів. Ці фактори взаємопов'язані між собою і можуть бути різними за своїм впливом та значенням у різних країнах та економічних системах. Знання цих факторів є важливим для здійснення ефективної політики та впровадження стратегій, спрямованих на досягнення й підтримку економічної стабільності. До факторів, які впливають на національну економічну стабільність, належать монетарна й фінансова політика; політична стабільність; зовнішня торгівля та обмінний курс; стан фінансового сектору; диференціація доходів та соціальний захист; міжнародні економічні умови; технологічні інновації та зміни; екологічні фактори й залежність від природних ресурсів (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика факторів, які впливають на національну економічну стабільність

Фактори впливу	Їх характеристика
Монетарна політика	Управління грошовою масою й відсотковими ставками центральним банком країни відіграє ключову роль у формуванні економічної стабільності. Центральні банки використовують інструменти монетарної політики, такі як регулювання процентних ставок, операції на відкритому ринку та резервні зобов'язання, щоб контролювати інфляцію, стимулювати економічне зростання та підтримувати фінансову стабільність.
Фіскальна політика	Державні видатки, оподаткування та бюджетна політика значно впливають на економічну стабільність. Виважена фіскальна політика, яка забезпечує збалансованість державних фінансів, уникає надмірного дефіциту чи боргів та ефективно розподіляє ресурси, сприяє економічній стабільності, забезпечуючи довгострокову стійкість та зменшення невизначеності.
Політична стабільність	Політична стабільність та ефективність управління мають визначальне значення для економічної стабільності. Політичні заворушення, корупція або різкі зміни в політиці можуть призвести до дестабілізації економічної діяльності, стримувати інвестиції й підірвати довіру споживачів і бізнесу, що призводить до економічної нестабільності.
Зовнішня торгівля та обмінний курс	Міжнародна торговельна активність та коливання обмінного курсу впливають на економічну стабільність. Дисбаланси в торгівлі, політичні обмеження, протекціоністські заходи та нестабільні обмінні курси впливають на експортну конкурентоспроможність країни, валютні резерви й загальні економічні показники.
Стан фінансового сектору	Стабільність банківського й фінансового сектору має важливе значення для економічної стабільності. Належне банківське регулювання, нагляд та практика управління ризиками допомагають запобігти фінансовим кризам та системним збоєм, які можуть мати далекосяжні наслідки для економіки загалом.
Диференціація доходів та соціальний захист	Нерівність у розподілі доходів і неадекватність систем соціального захисту можуть посилити соціальну напруженість і порушити економічну стабільність. Розв'язання проблеми нерівності доходів та посилення програм соціального захисту може сприяти більш інклюзивному та стійкому економічному зростанню.
Світові економічні умови	Взаємопов'язаний характер глобальної економіки передбачає, що зовнішні потрясіння та економічні події в інших країнах можуть мати вплив на національну економічну стабільність. Такі фактори, як ціни на сировинні товари, міжнародні фінансові ринки та порушення в глобальних ланцюгах постачання, можуть впливати на внутрішні економічні умови.
Технологічні зміни та інновації	Швидкий технологічний прогрес може як посилити, так і порушити економічну стабільність. Впровадження інновацій може сприяти підвищенню продуктивності та економічному зростанню, але також може призвести до скорочення робочих місць і структурних змін, які потребують адаптації.
Залежність від природних ресурсів та екологічні фактори	Держави, які суттєво залежать від певних природних ресурсів, постають перед особливими викликами для економічної стабільності, зокрема через волатильність цін та екологічні ризики. Стале управління ресурсами та пом'якшення наслідків зміни клімату набувають дедалі важливішого значення для довгострокової економічної стабільності.

Джерело: складено авторами на основі [9; 10]

Глобальні підприємницькі структури відіграють важливу роль у формуванні економічної стабільності та впливі на неї у світовому масштабі. До цих структур належать транснаціональні корпорації (ТНК), міжнародні торговельні мережі, ланцюги постачання, фінансові установи та нормативно-правові рамки, які сприяють економічній взаємодії та транскордонним операціям. Знання ролі глобальних підприємницьких структур в економічній стабільності потребує вивчення їхнього впливу на різні аспекти економіки – від торгівлі та інвестиційних потоків до зайнятості й технологічних інновацій [11, с. 248].

Один з основних способів, за допомогою якого глобальні підприємницькі структури сприяють економічній стабільності, – це їхній вплив на міжнародну торгівлю та інвестиції. Транснаціональні корпорації є основними учасниками міжнародної торгівлі, які сприяють обміну товарами, послугами та капіталом між різними країнами. Вкладаючи кошти в іноземні ринки, транснаціональні корпорації сприяють економічній інтеграції та спеціалізації, що призводить до підвищення ефективності й продуктивності у світових виробничих мережах. Такий взаємозв'язок сприяє економічній стабільності, диверсифікуючи ризики та розширюючи ринкові можливості як для бізнесу, так і для споживачів.

Глобальні підприємницькі структури відіграють значну роль у трансфері технологій та поширенні інновацій. ТНК часто передають новітні технології та управлінські практики країнам, що їх обслуговують, стимулюючи місцеві інновації та розбудову потенціалу. Така передача знань і навичок може підвищити конкурентоспроможність вітчизняної промисловості, сприяти індустріалізації та сталому економічному зростанню в довгостроковій перспективі.

У фінансовій сфері глобальні бізнес-структури формують економічну стабільність через вплив на потоки капіталу та фінансові ринки. ТНК здійснюють транскордонні капіталовкладення, прямі іноземні інвестиції (ПІІ) та диверсифікацію портфелів, що дозволяє стабілізувати фінансові ринки та сприяти підвищенню ліквідності. Водночас надмірні потоки капіталу або фінансові спекуляції з боку міжнародних бізнес-структур можуть створювати ризики, зумовлюючи фінансову та економічну нестабільність, як це було під час валютних криз або «бульбашок» на ринку цінних паперів.

Глобальні бізнес-структури мають значний вплив на зайнятість та ринки праці. ТНК є найбільшими роботодавцями в усьому світі, забезпечуючи робочі місця та можливості для мільйонів працівників у різних галузях та регіонах. Надаючи робочі місця та пропонуючи професійну підготовку, ТНК сприяють зниженню рівня бідності та соціальній стабільності, тим самим забезпечуючи економічну стійкість та інклюзивне зростання [12, с. 95].

Глобальні підприємницькі структури впливають на економічну стабільність через свою взаємодію з регуляторними та управлінськими системами.

Поведінка ТНК, особливо в таких сферах, як податкове регулювання, екологічна стійкість та трудові стандарти, може мати вплив на загальне регуляторне середовище та формувати політичну реакцію на національному й міжнародному рівнях. Ефективне регулювання та корпоративне управління мають важливе значення для забезпечення позитивного внеску глобальної бізнес-діяльності в економічну стабільність та суспільний добробут.

Незважаючи на значний позитивний внесок в економічну стабільність, міжнародні бізнес-структури також можуть створювати виклики для останньої. Такі питання, як нерівність доходів, погіршення стану довкілля та монополізація ринків, вимагають особливої уважності та політичного впливу з метою пом'якшення негативних зовнішніх ефектів та сприяння сталому розвитку.

Глобальний світовий бізнес – це складна сучасна система, яка постійно розвивається та змінюється відповідно до економічних, технологічних та геополітичних зрушень. В основі цієї системи – різні бізнес-структури, кожна з яких відіграє важливу роль у функціонуванні світової економіки. Ці структури варіюються від малих підприємств до транснаціональних корпорацій, від традиційного сімейного бізнесу до передових стартапів. Знання цих структур та їхньої взаємодії є важливим для правильного сприйняття складних процесів у світовій економіці [12, с. 93].

Однією з основних бізнес-структур є приватна власність, коли фізична особа є власником і керує бізнесом. Одноосібна власність переважає в малих підприємствах і стартапах через свою простоту і легкість в організації. Безумовно, вона пропонує власнику автономію та гнучкість, але передбачає й необмежену особисту відповідальність за всі борги та зобов'язання бізнесу.

Поширеним видом бізнес-структури є товариства, у яких дві або більше фізичних чи юридичних особи співпрацюють для ведення бізнесу. Партнерства можуть бути повними, коли всі партнери в рівних частках беруть участь як у розподілі прибутків, так і виконанні зобов'язань, або командитними, коли деякі партнери мають обмежену відповідальність. Партнерствам часто надають перевагу з огляду на спільне прийняття рішень та об'єднання ресурсів, хоча вони також несуть ризики, пов'язані з міжособистісними конфліктами та спільними зобов'язаннями.

Зі збільшенням складності та розміру корпорації стають провідними гравцями на світовій бізнес-арені. Корпорації є юридичними особами, відокремленими від своїх власників, що забезпечує обмежений захист акціонерів від відповідальності. Ця структура дозволяє корпораціям залучати капітал від інвесторів і швидко масштабувати свою діяльність. Корпорації існують у різних формах, зокрема, корпорації з обмеженою відповідальністю, корпорації з додатковою відповідальністю та транснаціональні корпорації (ТНК).

Корпорації типу С є найпоширенішим типом і підлягають корпоративному оподаткуванню. Вони не мають обмежень щодо кількості або типу акціонерів, що робить їх ідеальними для великих підприємств. S-корпорації, з іншого боку, оподатковуються подібно до товариств, а прибутки та збитки відображаються в особистих податкових деклараціях акціонерів. Вони кількісно обмежені (до 100 акціонерів) і повинні відповідати певним критеріям щодо власності та структури [13].

Транснаціональні корпорації (ТНК) – це унікальний тип корпорацій, які працюють у багатьох країнах, використовуючи глобальні ринки, природні та трудові ресурси. Вони відіграють важливу роль у формуванні міжнародної торгівлі, інвестицій та економічного розвитку. Створюючи філії, спільні підприємства або стратегічні альянси в різних країнах, ТНК використовують різноманітні ринкові можливості, орієнтуючись при цьому на складні регуляторні та культурні ландшафти.

Крім цих традиційних структур, сучасний діловий світ демонструє активізацію гібридних моделей та інноваційних організаційних форм. Наприклад, соціальні підприємства поєднують отримання прибутку із соціальними чи екологічними місіями, прагнучи створити позитивний вплив поряд із фінансовими прибутками. Підприємства на базі платформ, такі як Uber та Airbnb, змінюють традиційні індустрії, використовуючи технології для полегшення пірингових транзакцій.

Роль цих глобальних бізнес-структур у світовій економіці важко переоцінити. Вони стимулюють інновації, створюють робочі місця, сприяють економічному зростанню та формують потоки товарів, послуг і капіталу через кордони. Проте вони також є об'єктом критики через такі проблеми, як нерівність у доходах, погіршення стану довкілля та неетичні практики. Як наслідок, зростає увага до корпоративної соціальної відповідальності, сталого розвитку та етичного ведення бізнесу, щоб гарантувати, що ці структури роблять позитивний внесок у суспільство, отримуючи при цьому прибутки [14, с. 17].

Глобальні бізнес-структури, від транснаціональних корпорацій до малих підприємств, мають суттєвий вплив на національні економіки, зумовлюючи як переваги останніх, так виклики (табл. 2). Перебуваючи на периферії глобалізації, ці структури сприяють переміщенню товарів, капіталу та послуг через кордони, сприяючи економічній інтеграції та взаємозалежності між країнами. Однак вони також ставлять комплексні завдання перед державними діячами, бізнесом і громадянами.

Таблиця 2

Переваги та виклики, зумовлені глобальними підприємницькими структурами в національних економіках

Переваги	Виклики
Прискорення економічного зростання та розвитку	Втрата внутрішніх робочих місць внаслідок аутсорсингу
Доступ до нових ринків та різноманітної споживчої бази	Ризик економічної залежності від зовнішніх ринків
Підвищення конкурентоспроможності на світових ринках	Вразливість до валютних коливань та валютних ризиків
Трансфер технологій та знань	Культурні конфлікти та регуляторні розбіжності
Ефективний розподіл ресурсів	Загроза місцевим малим та середнім підприємствам
Розширення торговельних та інвестиційних можливостей	Погіршення стану довкілля та експлуатація ресурсів
Доступ до іноземного капіталу та інвестицій	Потенціал для ухилення від сплати податків та регуляторного арбітражу

Джерело: складено авторами на основі [14]

Однією з головних переваг глобальних бізнес-структур є можливість економічного зростання та розвитку. Транснаціональні корпорації відіграють ключову роль у стимулюванні інновацій, створенні робочих місць та підвищенні продуктивності завдяки інвестиціям у дослідження й розробки, інфраструктуру та людський капітал. Використовуючи глобальні ринки, вони можуть отримати доступ до нових споживачів, диверсифікувати потоки доходів і скористатися ефектом масштабу, тим самим підвищуючи свою конкурентоспроможність і прибутковість.

Глобальні бізнес-структури сприяють передачі знань, технологій та передового досвіду через національні кордони, стимулюючи індустріалізацію та розбудову потенціалу в країнах із перехідною економікою. Через прямі іноземні інвестиції, спільні підприємства та стратегічні партнерства транснаціональні корпорації передають досвід, управлінські навички та передові технології місцевим галузям промисловості, підвищуючи їхню продуктивність та глобальну конкурентоспроможність. Цей процес поширення технологій і знань може стати стимулом для сталого розвитку й подолання бідності, сприяючи висхідній мобільності та підвищенню рівня життя в країнах, що їх створюють.

Глобальні бізнес-структури сприяють спеціалізації й підвищенню ефективності виробництва, дозволяючи країнам використовувати свої конкурентні переваги та брати участь у глобальних ланцюгах доданої вартості.

Передаючи на аутсорсинг непрофільні види діяльності та отримуючи ресурси з регіонів із низькими витратами, бізнес може досягти економії коштів та підвищити продуктивність, що в підсумку приносить користь споживачам завдяки зниженню цін та підвищенню доступності. Цей взаємозв'язок сприяє економічній взаємозалежності та співпраці між країнами, зменшуючи геополітичну напруженість і зумовлюючи встановлення більш стабільного й безпечного світового порядку [14, с. 22].

Але, незважаючи на переваги, глобальні бізнес-структури створюють значні виклики для національних економік. Одним із таких викликів є ризик економічної нестабільності та фінансового впливу, що виникає через взаємопов'язані ринки та складні ланцюги постачання. Такі події, як фінансові кризи, геополітичні конфлікти або стихійні лиха в одній частині світу, можуть впливати на інші, руйнуючи торговельні потоки, порушуючи виробничі мережі та дестабілізуючи фінансові ринки. Така підвищена чутливість до зовнішніх впливів наголошує на потребі в надійних стратегіях управління ризиками та нормативно-правовій базі для захисту від системних ризиків і забезпечення економічної стійкості.

Окрім того, глобальні бізнес-структури можуть поглиблювати нерівність у доходах та соціальну нерівність як усередині країн, так і між ними. Створюючи матеріальні блага та можливості для працевлаштування, вони водночас концентрують економічну владу та капітал у кількох осіб, що призводить до нерівності в розподілі доходів та доступі до ресурсів. Транснаціональні корпорації можуть вдаватися до таких практик, як уникнення сплати податків, виведення прибутку з-під оподаткування, експлуатація трудових і природних ресурсів, що негативно позначається на соціальній згуртованості та екологічній стійкості суспільства. Подолання цієї нерівності та сприяння інклюзивному зростанню вимагає злагоджених зусиль із боку держави, бізнесу та громадськості, спрямованих на впровадження політики, що сприяє справедливому розподілу матеріальних благ, соціальному захисту та сталому розвитку [15, с. 99].

До того ж вплив глобальних бізнес-структур може загрожувати національному суверенітету та регуляторній незалежності. Транснаціональні корпорації з їхніми значними ресурсами та глобальним охопленням можуть помітно впливати на уряди та формувати порядок денний державної політики відповідно до своїх корпоративних інтересів. Це явище, яке часто називають регуляторним «захватом» або корпоративним лобіюванням, може негативно впливати на демократичні засади врядування, послаблювати регуляторний нагляд та знижувати довіру громадськості до інституцій. Балансування між імперативами економічної відкритості й регуляторного суверенітету вимагає від політиків дотримання складного балансу між сприянням інвестиціям і

торгівлі та захистом суспільних інтересів і збереженням регуляторної автономії.

Висновки. Таким чином, економічна стабільність та національна економічна стабільність є комплексними поняттями, на які впливають різні чинники. Забезпечення та підтримка економічної стабільності вимагає скоординованих політичних зусиль у багатьох сферах, таких як монетарна та фіскальна політика, реформи управління, інвестиції в людський капітал та інфраструктуру, а також стратегії, спрямовані на подолання глобальних економічних проблем. Шляхом вивчення та врахування цих факторів урядовці можуть посилити стійкість та стабільність національних економічних систем, що, безумовно, сприятиме зростанню добробуту та рівня життя їхніх громадян.

Загалом, роль глобальних підприємницьких структур у формуванні економічної стабільності є багатоаспектною та складною. Ці структури сприяють економічній інтеграції, інноваціям та економічному розвитку, але водночас вони створюють виклики, які необхідно долати за допомогою ефективних механізмів управління й міжнародної співпраці. Використання потенціалу глобальних бізнес-структур та управління пов'язаними з ними ризиками дасть змогу політичним діячам застосувати їхній вплив для сприяння стійкій економічній стабільності та загальному достатку в глобальному світі.

Література:

1. Щупаківський Р. Сучасні виклики глобалізації та актуальність їх державного регулювання в системі забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. Doi: 10.32782/2524-0072/2021-34-97.
2. Добрянський О. Екзогенні детермінанти економічної безпеки країни в умовах глобальної волатильності. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Economics*. 2023. № 29 (57). С. 50–54. Doi: 10.25264/2311-5149-2023-29(57)-50-54.
3. Омеляненко В. А., Красна О. М. Аналітико-стратегічні аспекти системної стійкості інноваційної системи. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 32. С. 61–65.
4. Бойко А. О., Єпіфанов А. О. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування. *Вісник СумДУ. Серія: Економіка*. 2018. № 3. С. 65–75. Doi: 0.21272/1817-9215.2018.3-10.
5. Ільїна А.О. Роль держави в організації інституційних відносин на інвестиційному ринку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. № 14 (1). С. 115–121.
6. Ястремський О. І., Кулик В. В. Волатильність структури фінансових потоків економіки України. *Наукові праці НДФІ*. 2020. № 2. С. 24–34. Doi: 10.33763/npdfi2020.02.024.
7. Цаль-Цалко Ю. Формування економічних індикаторів національної безпеки в умовах цифровізації бізнесу та змін в економіці. *Society and Security*. 2024. № 1 (2). С. 3–13. Doi: 10.26642/sas-2024-1(2)-3-13.
8. Мельниченко С. Г. Аналіз стратегічного менеджменту та його вплив на успішність організацій. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. № 3. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/19/16> (дата звернення: 26.04.2024).

9. Чала В. С. Концептуальна модель зеленої економіки у фреймі глобальних суспільних благ та сталого розвитку. *Підприємництво та інновації*. 2022. № 25. С. 13–20. Doi: 10.32782/2415-3583/25.2.

10. Ульянова Л. П., Чайка Ю. М. Про деякі підходи до аналізу забезпечення умов сталого розвитку української економіки. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2020. № 4. С. 7–15. Doi: 10.32851/2708-0366/2020.4.1.

11. Косарева І. П., Удовика Є. М. Удосконалення системи управління фінансовою стійкістю підприємств. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. № 23. С. 246–251.

12. Погребняк А. Ю., Голуб М., Круш П. Якісний аналіз впливу пандемії COVID-19 в контексті забезпечення прибутковості підприємств. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2020. № 26. С. 90–98.

13. Redko K. Enabling economic empowerment: social enterprise`s role in harnessing the potential of individuals with disabilities. *Věda a perspektivy*. 2024. № 2 (33). Doi: 10.52058/2695-1592-2024-2(33)-26-36.

14. Красовська Г., Стадник В., Михальчук І. Організаційно-структурні умови розвитку потенціалу креативності в системі менеджменту конкурентоспроможності промислових корпорацій. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 3. С. 14–25. Doi: 10.31649/ins.2022.3.14.25.

15. Петришин Л., Мацьків Г., Ксьонжик І. Монетарна політика держави в контексті забезпечення фінансово-економічної стабільності. *Молодий вчений*. 2022. № 11 (111). С. 95–102.

References:

1. Shchupakivskyi, R. (2021). Suchasni vyklyky hlobalizatsii ta aktualnist yikh derzhavnoho rehuliuвання v systemi zabezpechennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky [Contemporary Challenges of Globalization and the Relevance of State Regulation within the Framework of Ensuring the Competitiveness of the National Economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 34. Doi: 10.32782/2524-0072/2021-34-97 [in Ukrainian].

2. Dobrianskyi, O. (2023). Ekzohenni determinanty ekonomichnoi bezpeki kraïny v umovakh hlobalnoi volatylnosti [Exogenous Determinants of Economic Security of the Country in the Conditions of Global Volatility.]. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Economics*, 29 (57), 50–54. Doi: 10.25264/2311-5149-2023-29(57)-50-54 [in Ukrainian].

3. Omelianenko, V. A., & Krasna, O. M. (2018). Analityko-stratehichni aspekty systemnoi stiïkosti innovatsiïnoi systemy [Analytical and Strategic Aspects of Systemic Stability in the Innovation System]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 32, 61–65 [in Ukrainian].

4. Boiko, A. O., & Yepifanov, A. O. (2018). Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist ta napriamy formuvannia [Economic Security of the State: Essence and Directions of Formation]. *Visnyk SumDU. Serii: Ekonomika – Bulletin of Sumy State University. Series: Economics*, 3, 65–75. Doi: 0.21272/1817-9215.2018.3-10 [in Ukrainian].

5. Piina, A. O. (2017). Rol derzhavy v orhanizatsii instytutsiinykh vidnosyn na investytsiynomu rynku [The Role of the State in Organizing Institutional Relations in the Investment Market]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*, 14 (1), 115–121 [in Ukrainian].

6. Yastremskyi, O. I., & Kylyk, V. V. (2020). Volatilnist struktury finansovykh potokiv ekonomiky Ukrainy [Volatility of the Structure of Financial Flows in the Ukrainian Economy]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific Works of the National Research Institute of Finance*, 2, 24–34. Doi: 10.33763/npndfi2020.02.024 [in Ukrainian].

7. Tsal-Tsalko, Yu. (2024). Formuvannia ekonomichnykh indyikatoriv natsionalnoi bezpeky v umovakh tsyfrovizatsii biznesu ta zmin v ekonomitsi [Formation of Economic Indicators of National Security in the Context of Business Digitization and Economic Changes]. *Society and Security*, 1 (2), 3–13. Doi: 10.26642/sas-2024-1(2)-3-13 [in Ukrainian].

8. Melnychenko, S. H. (2024). Analiz stratehichnoho menedzhmentu ta yoho vplyv na uspishnist orhanizatsii [Analysis of Strategic Management and Its Impact on Organizational Success]. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii – Achievements in Economics: Perspectives and Innovations*, 3. Retrieved from <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/19/16> [in Ukrainian].

9. Chala, V. S. (2022). Kontseptualna model zelenoi ekonomiky u freimi hlobalnykh suspilnykh blah ta staloho rozvytku [Conceptual Model of Green Economy within the Framework of Global Public Goods and Sustainable Development]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii – Entrepreneurship and Innovation*, 25, 13–20. Doi: 10.32782/2415-3583/25.2 [in Ukrainian].

10. Ulyanova, L. P., & Chaika, Yu. M. (2020). Pro deiaki pidkhody do analizu zabezpechennia umov staloho rozvytku ukrainskoi ekonomiky [Some Approaches to Analyzing the Provision of Sustainable Development Conditions in the Ukrainian Economy]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: Ekonomika – Tavria Scientific Bulletin. Series: Economics*, 4, 7–15. Doi: 10.32851/2708-0366/2020.4.1 1 [in Ukrainian].

11. Kosarieva, I. P., & Udovyka, Ye. M. (2018). Udoskonalennia systemy upravlinnia finansovoiu stiikistiu pidpriemstv [Improvement of the Financial Stability Management System of Enterprises]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy – Economics and Enterprise Management*, 23, 246–251 [in Ukrainian].

12. Pohrebniak, A. Yu., Holub, M., & Krush, P. (2020). Yakisnyi analiz vplyvu pandemii COVID-19 v konteksti zabezpechennia prybutkovosti pidpriemstv [Qualitative Analysis of the Impact of the COVID-19 Pandemic on Ensuring Enterprise Profitability]. *Suchasni problemy ekonomiky i pidpriemnytstvo – Contemporary Issues in Economics and Entrepreneurship*, 26, 90–98 [in Ukrainian].

13. Redko K. (2024). Enabling economic empowerment: social enterprise`s role in harnessing the potential of individuals with disabilities. *Věda a perspektivy*, 2(33). Doi: 10.52058/2695-1592-2024-2(33)-26-36 [in Ukrainian].

14. Krasovska, H., Stadnyk, V., & Mykhailchuk, I. (2022). Orhanizatsiino-strukturni umovy rozvytku potentsialu kreatyvnosti v systemi menedzhmentu konkurentospromozhnosti promyslovykh korporatsii [Organizational-Structural Conditions for Developing Creativity Potential in the Management System of Industrial Corporations` Competitiveness]. *Innovation and Sustainability*, 3, 14–25. Doi: 10.31649/ins.2022.3.14.25 [in Ukrainian].

15. Petryshyn, L., Matskiv, H., & Ksonzhik, I. (2022). Monetarna polityka derzhavy v konteksti zabezpechennia finansovo-ekonomichnoi stabilnosti [Monetary Policy of the State in Ensuring Financial and Economic Stability]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 11 (111), 95–102 [in Ukrainian].

УДК 658:338.2-334

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-741-754](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-741-754)

Кондрат Олександр Борисович кандидат економічних наук, комерційний директор, ТОВ «АПТТ-ТРЕЙДИНГ ЛТД», вул. Чорновола 20-А, с. Софіївська Борщагівка, Бучанський р-н, 08136, <https://orcid.org/0009-0001-2021-2639>

КЛЮЧОВІ ВЕКТОРИ ВПЛИВУ ЦИФРОВИХ ІННОВАЦІЙ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ БІЗНЕС-ОДИНИЦЬ

Анотація. В умовах стрімкого розвитку технологій та цифрових інновацій, виникає необхідність у швидкій адаптації бізнес-одиниць до нових умов функціонування. Перевагами цифрової трансформації є оптимізація та автоматизація усіх сфер діяльності бізнес-одиниць, забезпечення швидкого доступу до інформації. Мета статті полягає у виокремленні ключових векторів трансформації бізнес-одиниць з позиції застосування цифрових інновацій. З'ясовано, що успіх цифрової трансформації бізнес-одиниць полягає у підтриманні належної конкурентоспроможності, забезпеченні високої якості товарів чи послуг, оперативному фідбеку та постійній взаємодії з клієнтами, успіху у використанні інтернет-маркетингових інструментів, гнучкості у прийнятті оперативних та стратегічних рішень на основі аналізу даних, географічному розширенні діяльності бізнес-одиниць, а, отже, у високій рентабельності та лідерських позиціях компанії на ринку. Виокремлено ключові вектори впливу на трансформацію бізнес-одиниць через призму застосування цифрових інновацій: оптимізація бізнес-процесів шляхом адаптації до переваг цифрової трансформації; використання новітніх технологій для забезпечення ефективної взаємодії з клієнтами шляхом діджиталізації у сферах інтернет-маркетингу та електронної комерції; інноваційний вектор діяльності; аналіз даних. У контексті трансформації бізнес-одиниць розглянуто основні етапи впровадження цифрового реінжинірингу бізнес-процесів та нові цифрові технології, які використовуються у цифровому реінжинірингу. Акцентовано увагу на нових трендах інтернет-маркетингу (віртуальна реальність, розвиток афіліатного маркетингу, оптимізація веб-сайту під голосовий пошук тощо). Наголошено, що з метою популяризації та формування належної культури впровадження цифрових інновацій бізнес-одиницями, необхідне державне втручання та належне законодавче підґрунтя як в середині держави, так і в контексті її синхронізації з міжнародним правом, що окреслює подальші перспективи розвідок у цьому напрямку.

Ключові слова: цифрові інновації, діджиталізація, цифрова трансформація бізнес-одиниць, цифровий реінжиніринг бізнес-процесів, оптимізація, цифрові технології, конкурентоспроможність, стратегічні рішення.

Kondrat Oleksandr Borysovyh Candidate of Economic Sciences, commercial director, APTT-TRADING LTD LLC, St. Chornovola 20-A, p. Sofiiivska Borshchagivka, Buchansky district, 08136, <https://orcid.org/0009-0001-2021-2639>

KEY VECTORS OF INFLUENCE THE DIGITAL INNOVATIONS ON THE BUSINESS UNITS' TRANSFORMATION

Abstract. In the context of the rapid development of technology and digital innovations, there is a need for business units to quickly adapt to new operating conditions. The advantages of digital transformation include the optimization and automation of all business unit activities, providing quick access to information. The aim of the article is to identify the key vectors of business unit transformation from the perspective of applying digital innovations. It has been established that the success of digital transformation of business units lies in maintaining proper competitiveness, ensuring high quality of goods or services, providing prompt feedback and continuous interaction with customers, succeeding in the use of internet marketing tools, and being flexible in making operational and strategic decisions based on data analysis, geographic expansion of business unit activities, and consequently, achieving high profitability and leading market positions.

The key vectors influencing the transformation of business units are identified as follows: optimization of business processes through adaptation to the advantages of digital transformation; the use of the latest technologies to ensure effective customer interaction through digitization in internet marketing and e-commerce; an innovation-driven approach; and data analysis. In the context of business unit transformation, the main stages of implementing digital reengineering of business processes and the new digital technologies used in digital reengineering are considered. The focus is on new internet marketing trends (virtual reality, development of affiliate marketing, website optimization for voice search, etc.). It is noted that for the popularization and formation of a proper culture of implementing digital innovations by business units, government intervention and an appropriate legislative framework are necessary, both within the state and in the context of its synchronization with international law, which outlines further research prospects in this direction.

Keywords: digital innovation, digitalization, digital transformation of the business units, digital reengineering of business processes, optimization, digital technologies, competitiveness, strategic decisions.

Постановка проблеми. Інтенсивне та глибоке проникнення цифрових інновацій в усі сфери економіки, суттєво змінює правила функціонування усіх бізнес-одиниць в Україні. Залежність від цифрових технологій переплітається з усіма виробничими, організаційними та управлінськими процесами, з усіма аспектами взаємодії з клієнтами. Ми вбачаємо прямолінійну залежність між втіленням цифрових інновацій у практику щоденного функціонування бізнес-

одиниць та перевагами від їх реалізації. Тобто, чим більше реалізовано на практиці цифрових інновацій, тим більше переваг та можливостей для бізнесу. Успіх цифрової трансформації бізнес-одиниць полягає у підтриманні належної конкурентоспроможності, забезпеченні високої якості товарів чи наданих послуг, оперативному фідбеку та постійній взаємодії з клієнтами, успіху у використанні інтернет-маркетингових інструментів, гнучкості у прийнятті оперативних та стратегічних рішень на основі аналізу даних, географічному розширенні діяльності бізнес-одиниць, а, отже, у високій рентабельності та лідерських позиціях компанії на ринку.

Суспільство не лише не стоїть осторонь цих змін, але й розвивається одночасно зі змінами в економіці держави. Таким чином, наше дослідження є важливою складовою соціально-економічного розвитку, сприяє розробці стратегій успішної імплементації цифрових ініціатив, відображає світові тенденції у діяльності бізнес-одиниць та активно їх трансформує до особливостей функціонування вітчизняного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало науковців сучасності, зокрема Р. Бугріменко та П. Смірнова [1], В. Дикань та М. Корінь [2], М. Кравченко та В. Салабай [3], О. Асланян [4] та багато інших досліджували різні аспекти впливу розвитку цифрової трансформації на діяльність бізнес-одиниць; інші ж науковці, зокрема Т. Черниш [5], А. Зеркаль [6] тощо, – аналізували підходи та відображали інструменти реалізації інтернет-маркетингу у частині практичної імплементації цифрових ініціатив у діяльність бізнес-одиниць. Важливі предиктивні аналітичні дані та очікування на найближчу перспективу щодо економічної стратегії трансформації бізнес-одиниць [7], стратегії розвитку «Індустрія 4.0» [8], представлених новацій у числі українських стартапів [9], а також дані ґрунтовних звітів вітчизняних та міжнародних аналітичних досліджень [10-15], – слугують інформаційною та аналітичною базою нашого дослідження.

Проблема практичного застосування цифрових інновацій особливо актуальна в умовах сьогодення. Суб'єкти малого та середнього бізнесу стикаються із труднощами при застосуванні цифрових інновацій на практиці, тоді як великий бізнес більш вдало використовує новації діджиталізації та отримує усі переваги від цього процесу. Саме тому вважаємо необхідним детальніше дослідити ключові виклики, з якими стикаються, у першу чергу, суб'єкти малого та середнього бізнесу, а також представники інших бізнес-одиниць при реалізації своєї клієнто-орієнтованої стратегії.

Мета статті – виокремлення ключових векторів трансформації бізнес-одиниць з позиції застосування цифрових інновацій.

Виклад основного матеріалу. В умовах стрімкого розвитку технологій та цифрових інновацій, виникає необхідність у швидкій адаптації бізнес-одиниць до нових умов функціонування. Використання інноваційних технологій вже не є окремою складовою внутрішніх бізнес-процесів чи зовнішньої взаємодії,

а глибоко переплітається з усіма виробничими, організаційними та управлінськими процесами. Оптимізація та автоматизація усіх сфер діяльності бізнес-одиниць, забезпечення швидкого доступу до інформації є важливими характеристиками та перевагами цифрової трансформації, що особливо важливо для малих та середніх підприємств, у яких обмежені фінансові можливості та доступ до інвестування, однак висока потреба у збереженні конкурентних переваг. Саме тому виникає необхідність акцентуалізації на важливості виокремлення ключових векторів впливу цифрових інновацій на трансформацію бізнес-одиниць (Рис.1).

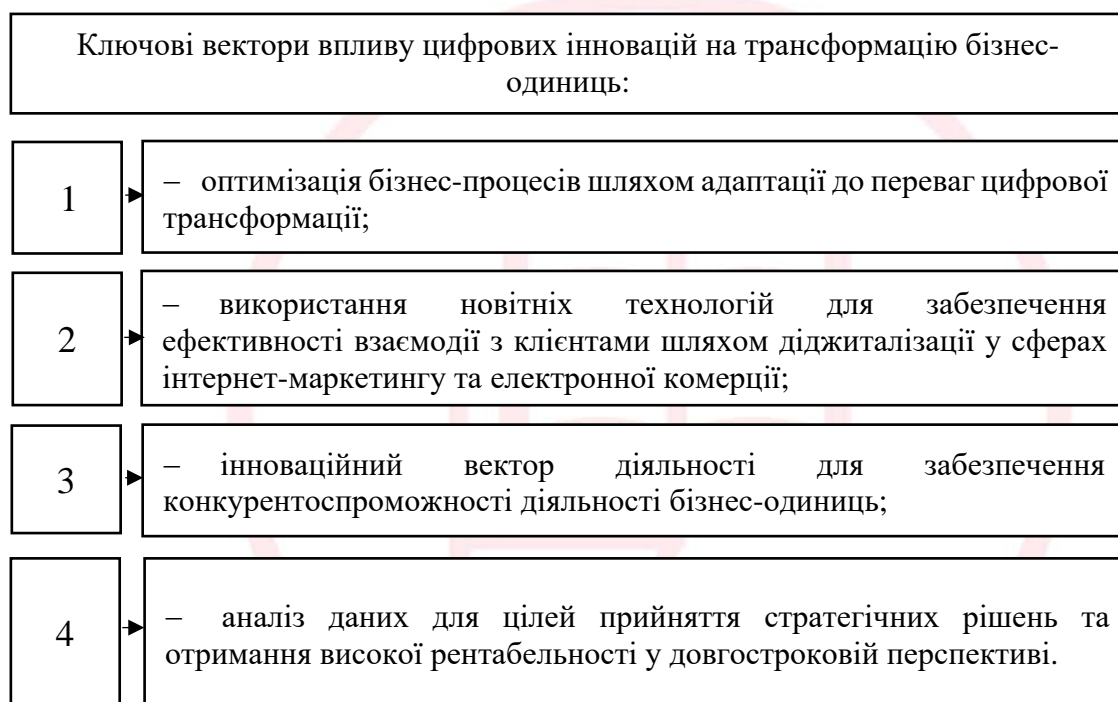

Рис. 1. Ключові вектори впливу на трансформацію бізнес-одиниць через призму застосування цифрових інновацій.

Джерело: авторська розробка.

Розглянемо більш детально кожен із виокремлених нами векторів впливу.

Перший вектор дослідження спрямований на оптимізацію, формалізацію та автоматизацію бізнес-процесів шляхом використання можливостей цифрової трансформації. Вважаємо цей процес цифровим реінжинірингом бізнес-процесів. Звичайне поняття реінжинірингу розглядається у двох аспектах: у виробничому аспекті функціонування бізнес-одиниць реінжиніринг втілюється завдяки переформатуванню бізнес-процесів на основі технологічних інновацій, переозброєння виробничої бази; в управлінсько-організаційному аспекті реінжиніринг направлений на докорінну перебудову системи управління бізнес-одиницями, використання інструментів інформаційно-

комунікативної складової, та як наслідок, досягнення узгодженості й ефективної взаємодії всіх її ланок. Основними методами графічного моделювання бізнес-процесів є нотації UML, ARIS, IDEF та BPMN [2].

Революція цифрових інновацій внесла корективи як у механізми, так і в прийоми процесу реінжинірингу: відбулась його трансформація у цифровий формат. Суттєво змінилися підходи до концепції цифрового реінжинірингу внутрішніх бізнес-процесів. Вона націлена на реалізацію таких аспектів, як цифрова модернізація виробничого потенціалу; ресурсне забезпечення виробництва та збільшення джерел фінансування цифрових інновацій; оптимізація управління інформаційно-комунікативною складовою завдяки мережевим інноваційно-виробничим структурам; трансформація компетенцій персоналу шляхом адаптації до внутрішньої системи цифрової бази знань.

Процес втілення цифрового реінжинірингу в рамках трансформації виробничих процесів бізнес-одиниць (Рис. 2) передбачає можливість докорінної трансформації бізнес-процесів у цифровий формат.

Основні етапи впровадження цифрового реінжинірингу бізнес-процесів:	
1	– розробка стратегії цифрової трансформації виробничого процесу бізнес-одиниць (зокрема виокремлення цілей та методів реалізації обраної стратегії);
2	– оцінка ресурсного-потенціалу щодо обсягів та сфер впровадження цифрового реінжинірингу бізнес-процесів;
3	– моделювання цифрового прототипу діючої моделі функціонування виробничого процесу бізнес-одиниці (аналіз бізнес-процесів, формування набору інструментів, моделювання альтернатив, редизайн та діагностика процесу збору даних й ранжування процесів тощо);
4	– формування внутрішньої інформаційно-комунікативної системи (трансформація компетенцій персоналу шляхом адаптації до внутрішньої системи цифрової бази знань);
5	– трансформаційний перехід до новоствореної цифрової моделі функціонування виробничих процесів бізнес-одиниць, подальший моніторинг її ефективності та внесення коректив до вихідних умов у разі необхідності.

Рис. 2. Основні етапи впровадження цифрового реінжинірингу виробничих процесів у контексті трансформації бізнес-одиниць.

Джерело: сформовано автором на основі [2; 3, С.150].

Як інструменти цифрового реінжинірингу уже не застосовують вищезгадані нотації UML, ARIS, IDEF та BPMN. Натомість в усіх аспектах трансформації бізнес-одиноць, а не лише в цифровому реінжинірингу бізнес-процесів використовують нові цифрові технології:

- класичні (Web3), які орієнтовані на розвиток інтернет-технологій (робототехніка, ERP, MES/APS/APC, SCADA/HMI, автоматизація (АСУ ТП), облік/диспетчеризація, сховище даних, мобільні технології, промислові мережі, хмарні обчислення);

- нові цифрові технології «Індустрія 4.0», які є цифровою трансформацією виробничих процесів бізнес-одиноць (платформи для розвитку сфери «Інтернету речей» (Internet of things, IoT, IIoT), програмні цифрові двійники Digital Twins, робототехніка, 3D друк, m2m-комунікації, генеративний штучний інтелект ШІ (GenAI), технології для кібербезпеки, технології доповненої та віртуальної реальності AR/VR, блокчейн, автоматизація процесів проектування інтерфейсів/документування на базі CASE та «предиктивна аналітика» від BigData, Wearable-технології, дронотехніка) [7; 8].

Трендом 2024 року є промисловий метавсесвіт та GenAI, які започатковують нові тенденції у цифровому ландшафті. Згідно з прогностично-аналітичними очікуваннями, відображеними у дослідженнях компанії Deloitte [11], до 2030 року дохідність метавсесвіту суттєво відрізнятиметься за сегментами. Переважатимуть виробничі сфери: промислово-виробничий метавсесвіт (може сягнути до 100 млрд дол. США), споживчий (до 50 млрд дол. США) та корпоративний сегмент (до 30 млрд дол. США). Аналітики прогнозують у 2030 році зростання ринку програмних цифрових двійників Digital Twins у понад 19 разів (125,7 млрд дол. США) порівняно з 2021 роком (6,5 млрд дол. США). Прогнозоване ж зростання ринку технологій доповненої та віртуальної реальності AR/VR до 2030 року зможе досягти капіталізації 39,6 млрд дол. США при 35% річному темпі зростання [11].

У цьому контексті важливо відзначити виставку цифрових інновацій International Consumer Electronics Show (CES) у Лас-Вегасі (9-12.01.2024 року) [9], де українська делегація представила 12 вітчизняних стартапів. Ці стартапи були попередньо обрані на конкурсі Ukrainian Startup Fund і на виставці продемонстрували новації цифрових бізнес-технологій, які внесуть зміни у створення ланцюгів виробництва бізнес-одиноць з високою доданою вартістю, а також сприятимуть посиленню власних технологічних еко-систем на державному рівні. Варто виокремити 4 із 12 презентованих Україною стартапів, які є доречними у контексті імплементації у рамках цифрового реінжинірингу виробничих процесів бізнес-одиноць:

- стартап FarmFleet (від DroneUA) – online-сервіс, який сприяє оптимізації бізнес-процесів агропідприємств при обприскуванні дронами сільськогосподарських угідь;

– рішення для автоматизації роботи на виробничих складах бізнес-одиниць за допомогою інтелектуальних роботів (від Deus Robotics), яке сприятиме підвищенню ефективності управління робочою силою, а також пропонуватиме вирішення проблем дефіциту робочої сили;

– рішення від InVisionaryBox, яке ґрунтується на використанні технологій доповненої реальності (AR) та завдяки використанню інтерактивних гейміфікованих сценаріїв може посилити увагу клієнтів до певного бренду;

– представлення нового продукту від ShinyClub, – гаджету для робочого стола з генеративним штучним інтелектом (GenAI) для зростання продуктивності роботи віддалених команд тощо [9].

Загалом слід зазначити, що успішна оптимізація бізнес-процесів має ряд переваг: цифрова модернізація виробництва; скорочення виробничого циклу та впровадження у виробничий процес інноваційних зразків товарів; скорочення рівня виробничих витрат з одночасним поглибленням ресурсних джерел наповнення, а відтак й розширення можливостей бізнесу; забезпечення належного рівня кібербезпеки; покращення конкурентного позиціонування на високотехнологічних ринках [2; 3, С.151].

Другий вектор – використання новітніх технологій для забезпечення ефективної взаємодії з клієнтами шляхом діджиталізації у сферах маркетингу та електронної комерції. Активний розвиток електронної комерції спровокований впливом COVID-19. Прогнозується, що він стане довгостроковим її стимулом, оскільки відбувається стійке зростання частки придбання товарів різними online-шляхами (через стаціонарні комп'ютери / ноутбуки, мобільні телефони) завдяки зручності, швидкості та безпечності (Рис. 3).

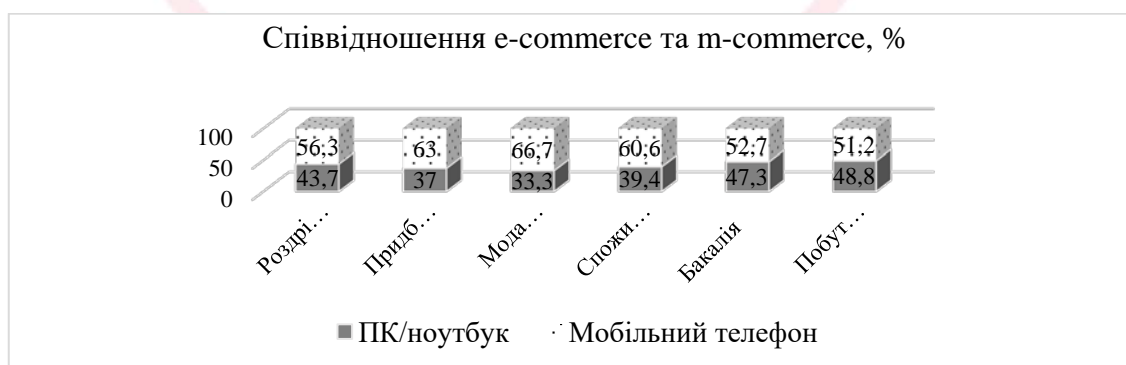

Рис. 3. Відсоткове співвідношення онлайн-придбання товарів e-commerce та m-commerce за видами пристроїв, 2023 р.

Джерело: сформовано автором на основі [6; 13; 14].

Статистичні дані свідчать, що поступово відбувається зміщення акценту у співвідношенні онлайн придбання продукції/товарів із використанням

персональних комп'ютерів/ноутбуків (e-commerce) на придбання через мобільні телефони (m-commerce). Така тенденція простежується за усіма категоріями товарних позицій. Використовуючи переваги m-commerce через адаптовані онлайн сервіси та зростаючу комерціалізацію соціальних мереж, у тому числі через платформи Facebook, Instagram і Pinterest тощо, бізнес-одиниці отримують можливість розширювати свою аудиторію та отримувати додаткові фінансові вигоди від зростаючої тенденції мобільних покупок. Таким чином, відбувається синхронізація соціальних вподобань щодо електронної комерції з вимогою забезпечення цього процесу опорними (твердими) та сервісними (м'якими) цифровими інфраструктурами (Табл.1).

Таблиця 1

Параметри забезпечення широкопasmовим доступом до Інтернету 2020-2030 рр. та цифровою інфраструктурою згідно з баченням Українського інституту майбутнього (UIF)

№ п/п	Рік	2020 р.	2022 р.	2025 р.	2030 р.
1	Швидкість передачі даних, Мбіт/сек. *	30	50	100	1000
2	Забезпечення цифровими інфраструктурами:				
	опорні (тверді) інфраструктури:	сервісна (м'яка) інфраструктура:			
	-забезпечення фіксованою інфраструктурою: магістральні, дистрибуційні та локальні мережі, точки обміну трафіком тощо; -вимоги до мобільної інфраструктури (зв'язок та покриття 3G, 4G, 5G); -радіо-інфраструктурне забезпечення для проєктів «Інтернету речей» (сенсорами, датчиками тощо) та забезпечення широкого значення (передусім належною роздачею Wi-Fi на рівні міст, селищ тощо); -інфраструктура супутникового зв'язку, хмарна або віртуалізовано-обчислювальна інфраструктура; -забезпечення кібербезпеки тощо.	-інфраструктура забезпечення ідентифікації та довіри (citizen ID, Bank ID, mobile ID) та забезпечення відкритих даних; -інфраструктура забезпечення державних послуг (e-government); -інфраструктура забезпечення е-комерції та е-бізнесу (e-contract, e-invoicing, e-logistics); -забезпечення транзакційно-процесингової інфраструктури (онлайн-платежі, інструменти cashless тощо); -промислові цифрові інфраструктури («Індустрія 4.0») тощо.			

Джерело: сформовано автором на основі [7; 8; 10].

Із зростанням забезпеченості цифровими інфраструктурами та зростаючими можливостями широкопasmового доступу до Інтернету, зростає

й необхідність поглибленої оптимізації мобільних гаджетів та подальшої адаптації веб-сайтів, програм та додатків до них для зручності та простоти використання пересічним користувачем. Водночас це є важливою умовою розвитку електронної комерції.

Означені тенденції розвитку цифрових технологічних інновацій та їх вплив на трансформацію бізнес-одиниць вимагають адаптації бізнесу до нових трендів інтернет-маркетингу, зокрема:

– створення юзабіліті або зручних у користуванні веб-сайтів, ведення блогів та сторінок у соціальних мережах, використання методів їх популяризації через механізми SEO-оптимізації (Search Engine Optimization) та SEO-інструменти для підвищення конверсії (перетворення переглядів у придбання). Основними SEO-інструментами, залежно від їх призначення є: аналіз конкурентів (Ahrefs, SEMrush, SimilarWeb SEO-інструменти); технічний аналіз веб-сайту (Google Search Console, SEO SiteCheckup, Sitechecker.pro, Xml-sitemaps); робота з ключовими словами (Google Trends, KeyCollector, Keyword Tool); робота з текстами (оптимізація контенту інструментами Copywritely.com та Copyscape); визначення та перевірка позицій сайту (використання інструментів перевірки позицій за ключовими словами Rankinity); робота з посиланнями (інструменти перевірки сайту та зворотних посилань CheckTrust, Linkchecker); проведення веб-аналітики (Google Analytics та Plerdy); аналіз швидкості завантаження сайту (сервіси аналізу швидкості PageSpeed Insights, Gtmetrix; сервіси для покращення продуктивності веб-сайта WebPageTest);

– віртуальна реальність, створення якісного та цікавого контенту в т. ч. завдяки сервісам Genially, MapMe, а також використанню інструментів генеративного штучного інтелекту для створення унікального контенту, генерації фото та відео-матеріалів (ChatGPT; character.ai; PhotoRoom; YOU; Veed.io; Bard; Poe; Smodin та багато інших) [9].

– оптимізація веб-сайту під голосовий пошук, перевагами якої для бізнесу є: розширення географічної структури користувачів та збільшення трафіку на веб-сайті; можливість оптимізації поведінкових факторів; використання можливостей просування брендovаних товарів завдяки використанню інструментів локального пошуку Google; підвищення конверсії тощо;

– розвиток афіліатного маркетингу (АМ), який реалізується на основі популяризації власної реклами у рамках тематичного партнерства. Цей маркетинговий формат успішно реалізується в практичній діяльності Airbnb, Amazon, ConvertKit та ін. [5, С. 116-123; 6].

Третій вектор – інноваційна діяльність для забезпечення конкурентоспроможності бізнес-одиниць. До конкурентних стратегій за М. Портером відносять переваги у змаганні за собівартість, диференціацію та фокусування.

Використання «стратегії блакитного океану», яку запропонували професори бізнес-школи INSEAD Кім Чан та Рене Моборн, передбачає реалізацію концепції конкурентного лідерства шляхом релокації бізнесу в нову ринкову нішу через впровадження нової продукції/товару/послуги [4, С. 54]. В умовах впливу цифрових інновацій на трансформацію бізнес-одиниць, першочерговим аспектом забезпечення високої конкурентоспроможності є інвестування у цифрові інноваційні технології.

У науковому дослідженні консалтингової компанії The Boston Consulting Group (BCG) «Найбільш інноваційні компанії 2023», пріоритетними новітніми технологіями на базі штучного інтелекту, які стали об'єктом інвестування є: «machine learning» (61%), роботизація та автоматизація бізнес-процесів (46%), «Інтернет речей» (44%), технології blockchain та Web3.0 (29%), нейротехнології та біотехнології (29%), нанотехнології (16%), а також технології на базі квантових обчислень (10%) [12, С. 14-23].

Лідерами рейтингу ТОП-20 (15 позицій) є американські компанії Apple, Tesla, Amazon, Alphabet (Google), Microsoft, Moderna, Pfizer, Johnson & Johnson, SpaceX, NVidia, ExxonMobil, Meta (Facebook), Nike, IBM, 3M. Компанії з КНР (2 позиції) Huawei та BYD Company займають відповідно 8 та 9 місця у рейтингу. Компанія Samsung з Північної Кореї (1 позиція) займає 7 місце. Німецька компанія Siemens (1 позиція) – 10 місце. Завершує рейтинг ТОП 20 індійська компанія Tata Group [12, С. 10].

Лідерів інноваційного рейтингу ТОП-20 від інших представників бізнес-одиниць, які брали участь у дослідженні, відрізняє висока корпоративна культура як запорука зростання бізнесу, схильність до інвестицій у ІІТ-технології та цифрові інновації, у т. ч. шляхом активного пошуку новітніх технологій, стартапів, та їх максимальна адаптація до індивідуальних особливостей бізнесу.

Відповідно до звіту Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO) за підсумками 2023 року Україна у загальному рейтингу інноваційності країн займає 55 місце. ТОП-3 рейтингу посідають Швейцарія – 1 місце, Швеція – 2 місце, США – 3 місце [15].

Вважаємо, що спроба підвищити конкурентоспроможність бізнес-одиниць шляхом впровадження інновацій не лише у виробництво, але й у корпоративну культуру, сприятиме географічному розширенню бізнесу, підвищенню його рентабельності, а отже забезпечить лідерські позиції компанії на ринку.

Четвертий вектор дослідження – аналіз даних для прийняття стратегічних рішень.

Стрімкі темпи зростання згенерованої людьми інформації вимагають створення механізмів управління інформаційним банком даних на користь

бізнес-одиниць з метою збереження їх репутації та зменшення витрат, а відтак відкривають нові можливості для проведення аналізу даних. Вищезначене сприяє розвитку технологій Big Data (Big Data-рішення від КиївстарБізнес, Big Data Scoring від VodafoneБізнес, послуги Datacell від Lifecell та ін.), які з позиції клієнтської бази застосовують великі монополісти ринку [10; 12; 15]. Ці технології сприяють рекламі та пошуку потенційних клієнтів, пропонуючи широкому колу бізнес-одиниць аналітичні рішення, зокрема:

- послуги фінансового скорингу (оцінка ризиків та розрахунки імовірності настання події);
- рішення Антифрод, що базується на використанні набору інструментів на основі Big Data;
- бізнес-аналітику на основі Big Data для цілей автоматизації та управління банками даних у хмарі, допомогу у побудові комплексної аналітики для прийняття організаційно-управлінських рішень у реальному часі;
- оцінку трафіку та здійснення геоаналітики: аналіз трафіку та оцінка зручності локації під відкриття нових бізнес-об'єктів сприяють географічному розширенню мережі магазинів, реалізують механізми коректної комунікації з потенційними клієнтами тощо;
- побудову портрету клієнта з метою створення індивідуальної рекламної стратегії та проведення маркетингових заходів;
- проведення кастомних досліджень та складання аналітичних звітів;
- таргетовані та тригерні розсилки, а також допомогу у формуванні аудиторії для реклами (наприклад, технології Digital Adtech для додаткового таргетингу у рекламному кабінеті Meta при налаштуванні 100+ Big Data-параметрів) тощо.

Таким чином, у ході трансформації бізнес-одиниць на основі цифрових інновацій, технології аналізу даних для прийняття стратегічних рішень (Big Data) є незамінними при аналізі великих обсягів інформації за певними параметрами, оскільки відкривають нові можливості для розвитку та безпеки бізнесу.

Висновки. Дослідження дає підстави зробити висновок, що цифрова трансформація має доленосний вплив на усі сфери функціонування бізнес-одиниць. Вона сприяє оптимізації бізнес-процесів; забезпечує ефективність взаємодії з клієнтами шляхом діджиталізації у сферах інтернет-маркетингу та електронної комерції; забезпечує підтримання високого рівня конкурентоспроможності бізнес-одиниць; формує інноваційний підхід до аналізу даних. Успішна реалізація означених аспектів сприятиме прийняттю ефективних стратегічних рішень, географічному розширенню бізнесу та ефективній взаємодії з наявними та потенційними клієнтами, гарантуватиме високу

рентабельність бізнесу у довгостроковій перспективі і, як наслідок, можливість займати лідерські позиції на ринку.

Вважаємо, що з метою популяризації та формування належної культури впровадження цифрових інновацій у практику життєдіяльності бізнес-одиниць, необхідне державне втручання та належне законодавче підґрунтя як в середині держави, так і в контексті її синхронізації з міжнародним правом, що окреслює подальші перспективи розвідок у цьому напрямку.

Література:

1. Бугріменко Р., Смірнова П. Вплив розвитку цифрової трансформації на діяльність підприємства. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-29> (дата звернення: 11.05.2024).
2. Дикань В., Корінь М. Концепція впровадження цифрового реінжинірингу в діяльність промислових підприємств. *Adaptive Management Theory and Practice Economics*. 2020. Т. 8. № 16. DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-8\(16\)-02](https://doi.org/10.33296/2707-0654-8(16)-02) (дата звернення: 11.05.2024).
3. Кравченко М. О., Салабай В. О. роль цифрових трансформацій бізнес-процесів підприємств. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2023. № 26. С. 148-153. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.26.2023.286988> (дата звернення: 11.05.2024).
4. Aslanian O. Analysis of the impact of innovative activity on the competitiveness of enterprises. *Economic scope*. 2024. No 189. P. 52-57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-9> (date of access: 11.05.2024).
5. Черниш Т. Світові тренди інтернет-маркетингу. *Foreign trade: economics, finance, law*. 2023. Т. 131. № 6, С. 112-127. DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2023\(131\)07](https://doi.org/10.31617/3.2023(131)07) (дата звернення: 11.05.2024).
6. Zerkal A. Innovative approaches and modern trends in digital marketing and e-commerce. *International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*. 2021. No. 3(83). DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-3-9766> (date of access: 11.05.2024).
7. Економічна стратегія України 2030. *Український інститут майбутнього*. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html> (дата звернення: 11.05.2024).
8. Стратегія розвитку «Індустрія 4.0». URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/42:strategia-rozvitku-4-0-v3pdf> (дата звернення: 11.05.2024).
9. CES 2024. Що представляла та чого досягла українська делегація – розповідають у DroneUA – AIN.UA. *AIN.UA*. URL: <https://ain.ua/2024/01/16/ces-2024-ukrayinska-delegacziya/> (дата звернення: 11.05.2024).
10. Цифрова трансформація економіки України в умовах війни. Січень 2024 року. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viyny-sichen-2024> (дата звернення: 11.05.2024).
11. Дослідження «Делойт». «Делойт» в Україні. URL: https://www2.deloitte.com/ua/uk/footerlinks/newsroom/deloitte-research.html?icid=top_deloitte-research (дата звернення: 11.05.2024).
12. Most Innovative Companies 2023. *The Boston Consulting Group*. (2023). URL: <https://web-assets.bcg.com/ce/fd/d7fa78e547a09d2eef5086fbbf79/bcg-most-innovative-companies-2023-reaching-new-heights-in-uncertain-times-may-2023.pdf> (date of access: 11.05.2024).

13. Statistics report on mobile commerce worldwide. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/study/163628/mobile-commerce-worldwide/> (date of access: 11.05.2024).
14. Law J. Mobile traffic dominated, hurting conversion. *Contentsquare*. 2023. URL: <https://contentsquare.com/blog/retail-conversion-rates-insights/> (date of access: 11.05.2024).
15. Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty (2023). URL: <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf> (date of access: 11.05.2024).

References:

1. Buhrimenko, R., & Smirnova, P. (2024). Vplyv rozvytku tsyfrovoy transformatsii na diialnist pidpriemstva [The impact of digital transformation development on business activity]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 59. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-29> [in Ukrainian].
2. Dykan, V., & Korin, M. (2020). Kontsepsiia vprovadzhennia tsyfrovoho reinzhynirynhu v diialnist promyslovykh pidpriemstv [The concept of implementing digital reengineering in the activities of industrial enterprises]. *Adaptive Management Theory and Practice Economics*, 8, 16. Retrieved from [https://doi.org/10.33296/2707-0654-8\(16\)-02](https://doi.org/10.33296/2707-0654-8(16)-02) [in Ukrainian].
3. Kravchenko, M. O., & Salabai, V. O. (2023). Rol tsyfrovoykh transformatsii biznes-protseviv pidpriemstv [The role of digital transformations of business processes of enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy “Kyivskiy politekhnichnyi instytut” – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”*, 26, 148-153. Retrieved from <https://doi.org/10.20535/2307-5651.26.2023.286988> [in Ukrainian].
4. Chernysh, T. (2023). Svitovi trendy internet-marketynhu [Global trends in internet marketing]. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 131, 6, 112-127. Retrieved from [https://doi.org/10.31617/3.2023\(131\)07](https://doi.org/10.31617/3.2023(131)07)
5. Aslanian, O. (2024) Analysis of the impact of innovative activity on the competitiveness of enterprises. *Economic scope*, 189, 52-57. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-9> [in Ukrainian].
6. Zerkal, A. (2021) Innovative approaches and modern trends in digital marketing and e-commerce. *International scientific journal “Internauka”. Series: “Economic Sciences”*, 3, 83. Retrieved from <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-3-9766>.
7. Ekonomichna stratehiia Ukrainy 2030 [Economic strategy of Ukraine 2030]. *Ukrainskyi instytut maibutnoho*. Retrieved from <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> [in Ukrainian].
8. Stratehiia rozvytku “Industriia 4.0” (n.d.). [“Industry 4.0”: development strategy]. *APPAY*. Retrieved from <https://mautic.appau.org.ua/asset/42:strategia-rozvitku-4-0-v3pdf> [in Ukrainian].
9. CES 2024. Shcho predstaviala ta choho dosiahla ukrainska delehatsiia – rozpovidaiut u DroneUA – AIN.UA. (2024). [CES 2024. What the Ukrainian delegation presented and achieved – as reported by DroneUA – AIN.UA]. *AIN.UA*. Retrieved from <https://ain.ua/2024/01/16/ces-2024-ukrayinska-delegacziya/> [in Ukrainian].
10. Tsyfrova transformatsiia ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny (2024). [Digital transformation of Ukraine’s economy in wartime. January 2024]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/tsyfrova-transformatsiya-ekonomiky-ukrayiny-v-umovakh-viiny-sichen-2024> [in Ukrainian].

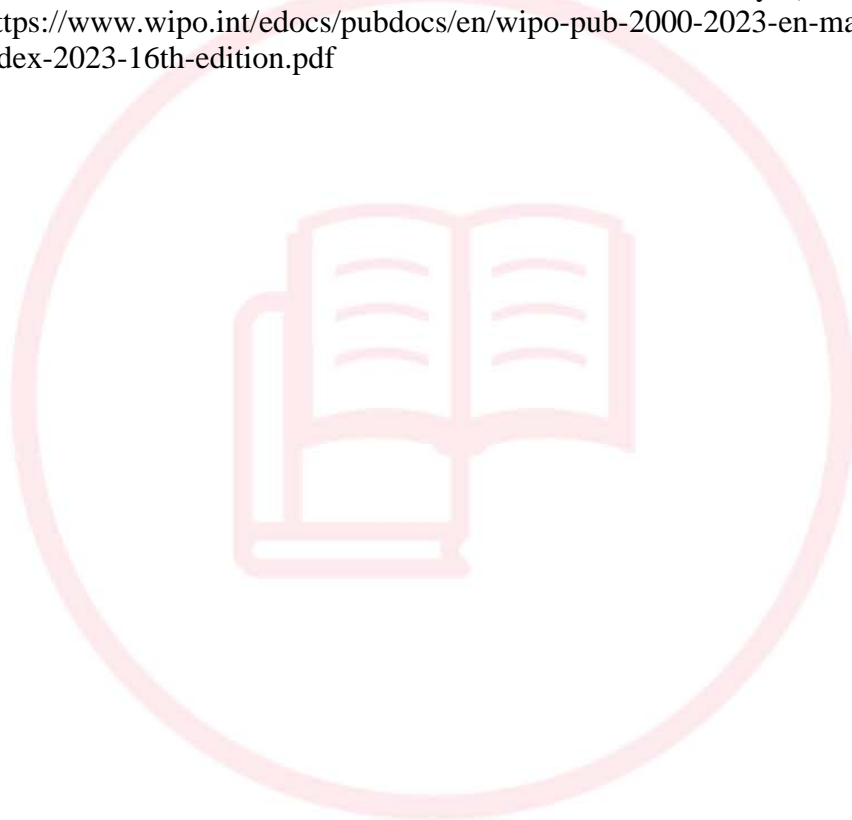
11. Doslidzhennia ‘Deloitte’ [Deloitte research]. *Deloitte in Ukraine*. Retrieved from https://www2.deloitte.com/ua/uk/footerlinks/newsroom/deloitte-research.html?icid=top_deloitte-research [in Ukrainian].

12. Most Innovative Companies 2023. (2023). *The Boston Consulting Group*. Retrieved from <https://web-assets.bcg.com/ce/fd/d7fa78e547a09d2eef5086fbbf79/bcg-most-innovative-companies-2023-reaching-new-heights-in-uncertain-times-may-2023.pdf>

13. Statistics report on mobile commerce worldwide. *Statista*. Retrieved from <https://www.statista.com/study/163628/mobile-commerce-worldwide/>

14. Law, J. (2023). Mobile traffic dominated, hurting conversion. *Contentsquare*. Retrieved from <https://contentsquare.com/blog/retail-conversion-rates-insights/>

15. Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty. (2023). *WIPO*. Retrieved from <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-2000-2023-en-main-report-global-innovation-index-2023-16th-edition.pdf>

УДК: 331.101.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-755-767](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-755-767)

Корж Наталія Володимирівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ, 21050, м.Вінниця, вул.Соборна, 87, тел.: (0432) 55-04-03, <https://orcid.org/0000-0002-4901-3078>

Горбань Денис Андрійович магістр, Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ, 21050, м.Вінниця, вул.Соборна, 87, тел.: (0432) 55-04-03, <https://orcid.org/0009-0008-2157-2100>

МОДЕРНІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ МОТИВАЦІЇ ТАЛАНТІВ В ЗАБЕЗПЕЧЕНІ РЕЗЕЛЬСНТНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. Війна та наслідки пандемії COVID-19 серйозно вплинули на бізнес та його резельснтність. Тому проблема модернізації системи мотивації персоналу сьогодні на часі та мають спрямовуватися не тільки на традиційні методи мотивації, а на нівелювання негативних емоцій та тривожності персоналу, в першу чергу. Адже підвищений рівень стресу та тривожності може негативно позначитися на продуктивності працівників, тому керівництво має шукати способи подолання цих наслідків. Успіх підприємства та його подальший розвиток безпосередньо залежать від мотивації персоналу, рівень якої у кризові часи може врятувати або, навпаки, ускладнити роботу бізнесу. В статті, не применшуючи роль мотивація персоналу в підвищенні ефективності підприємств, зроблено висновок про те, що велика кількість мотиваційних інструментів застаріла через зміну фокусу уваги на інші потреби. Тому важливо вчасно переглянути діючі механізми мотивації, змінити управлінські практики в напрямку задоволення реальних потреб персоналу. Автор розглядає організаційну мотивацію талантів як внутрішній механізм, який під впливом внутрішніх та зовнішніх детермінантів активізує та формує поведінку людини, яка становить цінний унікальний ресурс компанії та спрямовує його на досягнення організаційної ефективності. Цей термін описує внутрішні та зовнішні детермінанти поведінки людей у процесі праці. Розглядаються основні фактори, які впливають на мотивацію працівників після кризових ситуацій, і розробляється перелік мотиваційних інструментів, спрямованих на підвищення продуктивності, створення психологічної злагоженості, зменшення стресу та підвищення довіри до керівництва.

Обґрунтовано, що нові методи стимулювання мають комплексно вирішувати проблему зниження продуктивності роботи, спрямовуючи зусилля на зниження стресу на робочому місці, підвищення довіри до керівництва та зміцнення єдності колективу. Виділено види мотивації, які здатні спонукати лідерів до розвитку: мотивація «стилю життя»; «опортуністична» мотивація; аспірація; трансформаційна мотивація. Кожен наступний тип мотивації охоплює попередні йому парадигми. Просуваючись назовні від мотивації «стилю життя» до «трансформації», зростає відчуття достатку, великодушності

Зроблено висновок, що для підтримки мотивації талановитих людей, організації можуть впроваджувати такі стратегії: постановка цілей і управління ефективністю; наставництво та коучинг; складні проєкти та можливості; прозорі комунікації та зворотній зв'язок; гнучкість і баланс між роботою та особистим життям.

Ключові слова: внутрішня та зовнішня мотивація, таланти, прозорі комунікації, гнучкість, балансування, організаційна відданість

Korzh Nataliia Volodymyrivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Administration, Vinnytsia Trade and Economic Institute of DTEU, 21050, Vinnitsia, St. Soborna, 87, tel.: (0432) 55-04-03, <https://orcid.org/0000-0002-4901-3078>

Horban Denys Andriiovych Master of Economic Sciences, Vinnytsia Trade and Economic Institute of DTEU, <https://orcid.org/ID: 0009-0008-2157-2100>

MODERNIZATION OF THE TALENT MOTIVATION MECHANISM TO ENSURE THE RESILIENCE OF THE ORGANIZATION

Abstract. The war and the consequences of the COVID-19 pandemic have seriously affected business and its resilience. Therefore, the problem of modernizing the personnel motivation system is timely and should be directed not only to traditional methods of motivation, but to the leveling of negative emotions and anxiety of the personnel, first of all. After all, an increased level of stress and anxiety can have a negative effect on the productivity of employees, so the management should look for ways to overcome these consequences. The success of the enterprise and its further development directly depend on the motivation of the personnel, the level of which in times of crisis can save or, on the contrary, complicate the work of the business. The article, without underestimating the role of staff motivation in increasing the efficiency of enterprises, concludes that a large number of motivational tools have become obsolete due to a change in the focus of attention on other needs. Therefore, it is important to review the current motivation mechanisms

in time, to change management practices in the direction of meeting the real needs of the staff. The author considers the organizational motivation of talents as an internal mechanism that, under the influence of internal and external determinants, activates and shapes human behavior, which is a valuable unique resource of the company and directs it to achieve organizational efficiency. This term describes the internal and external determinants of people's behavior in the work process. The main factors that affect the motivation of employees after crisis situations are considered, and a list of motivational tools aimed at increasing productivity, creating psychological coherence, reducing stress and increasing trust in management is developed.

It is justified that new methods of stimulation should comprehensively solve the problem of decreasing work productivity, directing efforts to reduce stress at the workplace, increase trust in management and strengthen team unity. Types of motivation that can encourage leaders to develop are highlighted: «lifestyle» motivation; «opportunistic» motivation; aspiration; transformational motivation. Each subsequent type of motivation encompasses the paradigms preceding it. Moving outward from the motivation of «lifestyle» to «transformation», the feeling of abundance and generosity grows.

It was concluded that to support the motivation of talented people, organizations can implement the following strategies: goal setting and performance management; mentoring and coaching; complex projects and opportunities; transparent communications and feedback; flexibility and work-life balance.

Keywords: internal and external motivation, talents, transparent communications, flexibility, balancing, organizational commitment

Постановка проблеми. Ефективна система управління талантами є провідним фактором для всіх організацій та установ. У царині сучасного розвитку стає очевидним, що підвищення якості послуг і завоювання довіри суспільства неможливі без мотивації співробітників, оцінки їх роботи, чіткого визначення відповідальності та побудови організаційної культури. Кажуть, що ефективність роботи є функцією здібностей, помножених на мотивацію. Щоб підтримувати високу продуктивність і ефективність на робочому місці, важливо, аби працівники були енергійними та мотивованими. Тому надзвичайно важливо виявити та визначити дієві мотиватори на підприємстві, тобто чинники, які мобілізують працівників і додають їм ентузіазму до більш ефективної роботи, і водночас забезпечують їхнє задоволення нею. Фактори мотивації, як інструменти управління, є одним із елементів, що складають систему мотивації працівників.

Сучасні джерела з менеджменту, психології управління доводять необхідність виходу організацій за межі традиційних грошових винагород,

щоб посилити акцент на нематеріальні винагороди та ініціативи щодо визнання. Крім того ці системи мають узгоджуватися з сенсами працівників, підвищувати їх внутрішню мотивацію, організаційну відданість і оптимальне функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мотивації талантів досліджувалися різними науковцями та дослідниками з психології, менеджменту, публічної політики та інших сфер. До числа найвідоміших варто пригадати «Теорію ХУ» Д. МакГрегора, де досліджувалися різні підходи до мотивації працівників, вказуючи на важливість врахування соціальних та психологічних факторів; піраміду потреб А. Маслоу, який розглядав мотивацію як послідовний процес задоволення різних рівнів потреб, включаючи фізіологічні, безпеки, соціальні, поваги та самореалізації; теорію двох факторів Ф. Герцберга; теорію розвитку Е.Десі та ін. З робіт українських авторів щодо проблем мотивації талантів можна відмітити Н. Кулинич, яка досліджує мотивацію та самореалізацію особистості в контексті творчого потенціалу; О. Лазарева, який досліджує процеси самореалізації та мотивації в контексті розвитку особистості. Ці автори та їх дослідження є лише частиною багатогранного досвіду українських психологів у сфері мотивації та розвитку талантів. В контексті менеджменту О.Шульга, О.Жукова, В.Іванова, І.Петренко розглядають управління талантами з точки зору стратегічного управління людськими ресурсами, адаптуючи теоретичні концепції до умов українського бізнесу та культурного середовища. їхні дослідження сприяють розвитку ефективних практик управління талантами в українських організаціях.

Дійсно, програми компенсації та винагороди часто не здатні позитивно мотивувати працівників або сприяти досягненню кращої продуктивності працівників, принаймні частково, тому що підприємствам важко зрозуміти, чого хочуть працівники і чому. Останні дані свідчать про те, що більшість роботодавців мотивують своїх працівників не раціонально, використовуючи прямі зовнішні мотиватори, такі як гроші та призи, як стимули для майбутніх дій, а не як непряму «винагороду», яка передає вдячність і визнання «бажаної» поведінки, яку проявив працівник.

Щоб мотивувати та винагороджувати співробітників оптимально, менеджери повинні отримати краще розуміння типів винагород, які працівники шукають на роботі.

Мета статті Метою статті є виявлення найважливіших мотиваторів на підприємстві, тобто чинників, які мобілізують працівників і додають їм ентузіазму до більш ефективної роботи, і водночас забезпечують їхнє задоволення нею.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні робота все більше сприймається як основа самоідентичності людини, гідна зарплата та, в більшій мірі - сенс життя. Міркування щодо сенсу та грошей можуть бути особливо важливими для найновішого покоління працівників. Члени «покоління міленіалів» і «покоління Z», здається, більше, ніж старші працівники, піклуються про певні нематеріальні винагороди, такі як просування по службі, підвищення кваліфікації, соціальні зв'язки та мета компанії [1]. Подібним чином новітнє покоління працівників прагне працювати там, де вони відчувають, що їхній внесок має значення для клієнтів, колег, колег і керівників. У той же час дослідження показали, що з віком працівники стають більш мотивованими знаходити особистий сенс у своїй роботі [2].

Зважаючи на те, що загальний рівень безробіття в Україні на кінець 2023 р. склав 19% для працівників зі ступенем бакалавра або вище, організації стикаються зі зростаючою конкуренцією за залучення та утримання найкращих талантів. Все більше доказів на основі даних, отриманих такими компаніями, як Netronic, Favbet - обидві мають справу з великими обсягами оголошень про роботу), ілюструють той факт, що пропозиція та опис безготівкових матеріальних і нематеріальних винагород, таких як подорожі, можливості розвитку кар'єри та гнучкість роботи, може забезпечити компаніям з ринковою перевагою при спробі залучити найкращих працівників [3]. Дослідження вакансій свідчить про те, що чим більше переваг роботодавець описав у своїх оголошеннях про роботу, тим вищий відсоток заявок. Ці висновки стосуються різних галузей. Крім того, коли роботодавці детально описували свої переваги, такі як відпустка у зв'язку з сімейними обставинами, у роботодавців швидше складалося враження, що роботодавець піклується про своїх працівників. Це занепокоєння призвело до збільшення кількості заявок, навіть якщо загальна винагорода роботодавців, тобто зарплата плюс виплати, була нижчою, ніж у конкурентів, які пропонували подібний пакет компенсацій, але не надали детального опису свого плану виплат.

Виходячи з цих результатів, стає зрозуміло, що в епоху, коли все більше працівників - молодих і більш досвідчених - шукають сенс, мету та соціальний внесок, здатність організації пропонувати працівникам більше, ніж транзакційні відносини, засновані на грошах і матеріальних винагородах, може відрізнити його від конкурентів. Таким чином, організації повинні зосередитися на чіткому інформуванні про мету та значення матеріальних винагород, які вони пропонують.

Спираючись на ці висновки, працівники прагнуть не тільки грошей; отже, грошові та подібні до них винагороди вже недостатні для мотивації працівників. Навпаки, винагороди мають бути пройняті сенсом, метою,

оцінкою та наміром, щоб уникнути відчуття, що це порожні жести чи звичайні операції. Щоб надати докази цьому аргументові, почнімо з огляду тенденцій розвитку видів винагород для передачі вдячності та визнання досягнень працівника. Дійсно, підприємства повинні допомагати працівникам досягти сенсу та мети в роботі за допомогою всіх типів пропонованих винагород, збільшуючи визнання та вдячність як частину їхньої загальної стратегії винагороди.

Велика кількість досліджень демонструє позитивний зв'язок між грошовими коштами та подібними до них програмами винагороди та продуктивністю [3-6]. Крім того, аналіз польових досліджень показує, що встановлення таких програм може значно вплинути на продуктивність як на індивідуальному, так і на командному рівнях. Наприклад, багато досліджень у сфері послуг і продажів вказують на позитивний зв'язок між грошовими винагородами та продуктивністю співробітників, принаймні з точки зору кількості результатів, на що вказують зростання продаж та якості обслуговування. У виробничому секторі – це зростання рівня продуктивності праці.

Однак ефективність використання матеріальних стимулів ефективніше працює для роботи, яка вимірюється кількісно, аніж та, що заснована на знаннях. До того ж, використання матеріальних стимулів може підірвати внутрішню мотивацію співробітників. Цей феномен називають «мотиваційним зрушенням», або «витіснення». Ці ефекти часто виникають, коли кошти використовуються як прямий стимул для мотивації складної та/або творчої роботи.

Щоб краще зрозуміти цей мотиваційний зсув, теорія самодетермінації (SDT) постулює, що людську мотивацію можна найкраще описати в континуумі, який варіюється від внутрішньої до зовнішньої мотивації [4]. Відповідно до цієї теорії, працівники відчують внутрішню мотивацію, коли відчують, що робота, якою вони займаються, узгоджується з їх ідентичністю, особистими цінностями та цілями. На протилежному кінці мотиваційного спектру зовнішня мотивація описується як така, що походить із зовнішніх джерел, таких як потенційні фінансові прибутки чи інші відчутні винагороди, а також від емоцій, таких як тиск, страх, почуття провини та конкурентна гідність. Співробітники, які надихаються зовнішньою мотивацією розглядають свою роботу як додатковий інструмент у досягненні цієї мети. В цій царині, для нерутинної, творчої роботи це менш продуктивна форма мотивації, до якої роботодавці не повинні прагнути. Проте, відповідно до аргументів SDT, використання фінансових стимулів як мотиваторів із суворими непередбаченими умовами продуктивності та без відповідного визнання може посилити зовнішню мотивацію та послабити внутрішню

мотивацію, оскільки грошові стимули за продуктивність запускають у співробітників транзакційне мислення, зосереджене на швидкості та кількості, а не на задоволенні та якості.

Однак це не означає, що грошові винагороди не можуть допомогти організаціям досягти цілей ефективності. Їх потрібно використовувати таким чином, щоб підтримувати здорові форми мотивації та уникати нездорових. Якщо говорити точніше, то грошові винагороди в поєднанні з іншими видами винагород мають сприяти почуттю визнання, мети та сенсу роботи у співробітників, замість того, щоб використовувати їх у гнітливий, контрольований, транзакційний спосіб, щоб підкреслити непередбачені результати.

Практика показує, що успішні організації усвідомлюючи потенційну ефективність використання інших видів винагород, використовують безготівкові винагороди (наприклад, подорожі, товари, подарункові картки). До змісту програм безготівкових винагород відносять матеріальні винагороди (наприклад, сувенірні подарунки, вихідний час, винагороди за подорожі, винагороди за досвід, обмежені подарункові картки), а також нематеріальні винагороди (наприклад, гнучкий режим роботи, розвиток автономії, навчання навичкам та інші можливості для розвитку, залучення працівників до прийняття рішень, оптимальне робоче середовище та багато іншого).

Вигоди від використання безготівкових винагород можуть бути пов'язані з розвитком розуміння переваг дарування ретельно підібраних подарунків над простим нагородженням співробітників грошовими бонусами та фінансовими призами. Велика кількість досліджень, що постійно зростає, показує, що подарунки (тобто матеріальні негрошові винагороди) за більшості обставин приносять організаціям однакові й часто більші прибутки порівняно з еквівалентними грошовими винагородами [4].

Звичайно, що люди можуть віддавати перевагу матеріальним безготівковим винагородам, оскільки вони знають, що вони витратять готівкову винагороду на щось утилітарне, наприклад, на предмети першої необхідності. Здійснюючи утилітарні покупки за грошову винагороду, такі винагороди можуть стати незабутніми та беземоційними транзакціями. Отже, ці винагороди може бути складніше сприймати як значущі та можуть втратити будь-яку відмітну чи пам'ятну якість. Проте той факт, що певні винагороди мають гедонічний характер, може бути саме тим, що робить ці типи негрошових винагород більш очікуваними, обговорюваними, бажаними і, отже, більш потужними мотиваторами.

Нарешті, матеріальні негрошові винагороди також можуть мати перевагу в тому, що вони більш помітні та/або доступні для спільного використання, ніж грошові винагороди. Для багатьох людей обговорення

грошей, будь то зарплата чи грошова винагорода, залишається незручним, якщо не сказати соціально неприйнятним. З іншого боку, працівники, які отримують винагороди, такі як електроніка, прогулянки чи поїздки, зазвичай відчують себе комфортно, відкрито обговорюючи та насолоджуючись ними з іншими як на роботі, так і поза роботою. Таке піднесення приносить велику користь організації, яка пропонує винагороду, оскільки спонукається велике коло співробітників.

Коли йдеться про винагороду, важливою є емоційна реакція, яку ці винагороди викликають. Багато досліджень показали, що одержувачі будь-якого типу винагород, які сприймаються як щирі, справжні та автентичні, відчують, що їхні роботодавці більше цінуються, що потім перетворюється у взаємність - намір більше працювати для своєї організації. Отже, аби оптимізувати їх ефект, усі винагороди, особливо ті, що застосовуються до складної, нерутинної та/або творчої роботи, повинні використовуватися як символи вдячності для посилення сенсу, мети, і значення. Відчуття вдячності та визнання на робочому місці є настільки життєво важливим, що є не поодинокі випадки добровільного звільнення працівників через їх відсутність з боку роботодавця. Це прикро, і цього можна уникнути. Адже, справжнє «дякую» (з конкретним посиланням на співробітника, якого визнали) від шановного керівника або колеги часто достатньо, щоб спонукати співробітників докладати більше зусиль.

Передача вдячності має реляційний характер: воно вимагає глибокого розуміння складових соціальної взаємодії. Ці знання можуть значно відрізнятись в різних командах і в різних режимах взаємодії - наприклад, від віддалених працівників до особистої взаємодії зі співробітниками в сусідньому офісі. Визнання вимагає розуміння специфіки робочого місця, включаючи контекстуальні та культурні фактори. Воно має бути точним і конкретним, підкреслюючи унікальний внесок одержувача.

Крім того, хоча нематеріальні винагороди є результативними, проте багато досягнень вимагають матеріальної грошової або негрошової винагороди відповідно до рівня зусиль, тому менеджери систематично повинні вивчати широкий спектр винагород, яких прагнуть їхні працівники, визначити, чого хоче кожен окремий працівник, а потім надавати чітко цільові повідомлення та винагороди, які мотивують їх, особливо для тих, хто має «критично важливі» набори навичок.

Вимірювання програм винагороди, як правило, зосереджується на серйозних фінансових наслідках і таких показниках, як продажі, дохід, частка ринку, підвищення лояльності клієнтів і залучення клієнтів [5]. Разом з тим, важливою сферою вимірювання є оцінка нефінансового впливу програм винагороди, тобто: визнання у підвищенні залученості; організаційної

громадянської поведінки, тощо. Тут, в нагоді може стати мережеве програмне забезпечення, щоб безпосередньо спостерігати за тим, чи призводить впровадження програм винагороди до підвищення зв'язності (наприклад, за допомогою аналізу організаційної мережі та/або аналізу активності на однорангових платформах), обміну знаннями (наприклад, шляхом відстеження активності в корпоративних соціальних мережах або інтранетах), обміну ідеями (наприклад, шляхом відстеження друкованих копій чи пропозицій в Інтернеті), визнання однолітків (наприклад, через програмне забезпечення для онлайн-розпізнавання) та обсягу електронного навчання, до якого є доступ (наприклад, через системи управління навчанням). Вивчаючи фінансовий, матеріальний і нефінансовий, нематеріальний вплив програм винагороди, організації можуть продемонструвати віддачу від інвестицій (або ROI) цих програм, інформуючи про рішення щодо подальшого використання або розширення, формуючи ланцюги цінності (рис.1).

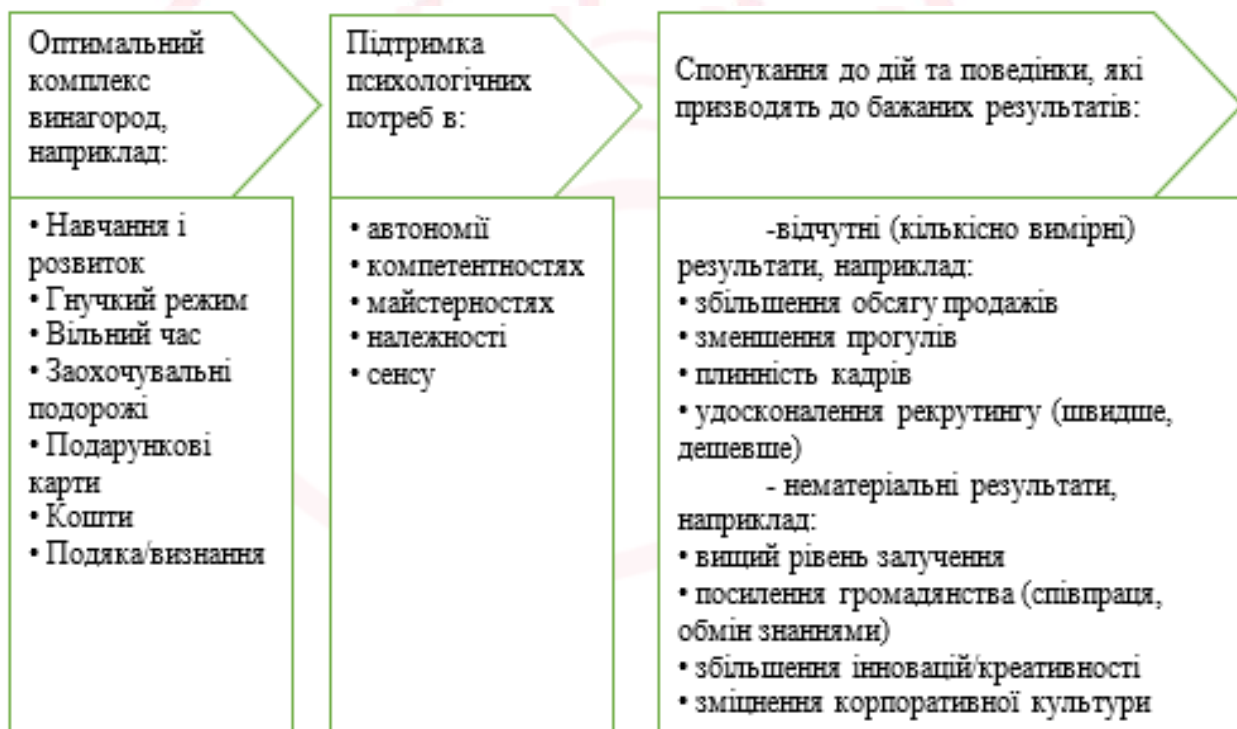

Рис. 1 Ланцюжок цінності винагород

Як видно з рисунку 1, підприємства очікують повернення своїх інвестицій у програми винагороди для працівників. Програми винагороди мають забезпечувати відчутну віддачу, але вони також повинні приносити цінність організації через нематеріальну віддачу, сигналізуючи про поведінку та дії, яким організація бажає віддати пріоритет, наприклад, збільшення інновацій та залучення працівників.

Щоб підтримувати мотивацію талановитих людей, організації можуть впроваджувати такі стратегії:

1. Постановка цілей і управління ефективністю: чітко визначені цілі, а також регулярні відгуки та оцінка ефективності допомагають талановитим людям залишатися зосередженими та мотивованими протягом усього шляху розвитку.

2. Наставництво та коучинг: призначення досвідчених наставників або коучів талановитим особам не лише надає вказівки, але й прищеплює відчуття підтримки та заохочення.

3. Складні проекти та можливості: пропонування складних та інтелектуально стимулюючих проектів дозволяє талановитим людям продемонструвати свої здібності та підживлює їхню мотивацію до успіху.

4. Прозорі комунікації та зворотній зв'язок: відкриті та прозорі канали спілкування сприяють довірі та взаємодії, тоді як регулярний зворотній зв'язок гарантує, що талановиті люди залишаються мотивованими мисленням про розвиток.

5. Гнучкість і баланс між роботою та особистим життям: забезпечення гнучкості в організації роботи та сприяння здоровому балансу між роботою та особистим життям допомагає талановитим людям підтримувати свою мотивацію та уникати виснаження.

З вище викладеного можна зробити висновок, що люди мотивовані принаймні одним із наступних чотирьох видів мотивації:

1) Мотивація «стилю життя» для зростання у лідера призводить до бажання розвиватися настільки, наскільки це покращує їхній спосіб життя. Це може означати досягнення певного рівня доходу, можливість надати певні можливості своїм дітям або можливість робити певні речі в результаті зростання. Мотивація способу життя може призвести до значних амбіцій - особливо залежно від обставин, у яких опинився індивід. Ця мотивація пов'язана з першими двома або трьома рівнями ієрархії потреб Маслоу, включаючи основні потреби та психологічні потреби. Лідери, мотивовані способом життя, як правило, більше зосереджені на собі, або вони можуть бути зосереджені на зовнішніх факторах, які впливають на їхнє життя, але часто не пов'язані глибоко з будь-якою справою чи метою за межами їх власної сфери.

Б) «Опортуністична» мотивація зростання у лідера призводить до бажання зростати, якщо з'являються відповідні можливості. Вони можуть шукати можливості, але мотивація, як правило, на цьому закінчується. Мотивація можливостей часто представляє себе у сфері філософії «управління». Бути хорошим розпорядником своїх ресурсів означає знайти можливості для збільшення наявних у вас «талантів». Чим більше

можливостей використано, тим кращим є керівник. Хоча можуть бути присутні значні амбіції, філософія керівництва може маскувати їх у формі смирення – воно може бути справжнім або вигаданим. Ця мотивація пов'язана з деякими формами психологічної або самоактуалізації в ієрархії Маслоу. Лідери, мотивовані можливостями, як правило, менше внутрішньо зосереджені на собі та менше турбуються про свій спосіб життя, розуміючи, що він подбає про себе сам собою, якщо вони просто докладуть себе з старанністю та шукатимуть правильні можливості.

В) Аспірація. «Прагнення» до зростання у лідера породжує бажання до зростання, пов'язане з справою чи метою. Ці лідери займаються чимось більшим, ніж вони самі, і вони є проповідниками чого б це не було. Бажання можуть виглядати надзвичайно амбіційними, і ці лідери добре вміють згуртувати людей, команди, групи та спільноти для досягнення чи виконання поставленої справи чи місії. Перемога та здорова конкуренція важливі для цих лідерів і можуть бути джерелом самої справи. Ця мотивація пов'язана з потребою в повазі, але частіше пов'язана з самореалізацією в ієрархії Маслоу. Лідери, мотивовані прагненнями, як правило, бачать можливості скрізь і розуміють спосіб життя як турботу про себе — доки вони досягають мети чи місії.

Г) «Трансформаційна» мотивація зростання у лідера створює апетит до зростання, необхідного для створення майбутнього, якого ще немає. Ці лідери здатні сформулювати, як світ стане кращим у результаті виконання їхньої місії, справи та/або мети. Мотивацію трансформації часто описують як «візійну» - принаймні в ретроспективі. Хоча ці лідери також добре вміють згуртувати людей для досягнення спільної мети, сама ціль виражена як мотивована ціллю, або вона розуміється як потреба в досягненні серії великих цілей для завершення трансформації. Ця мотивація починається з самоактуалізації в ієрархії Маслоу і продовжується звідти. Лідери, мотивовані трансформацією, безумовно, амбітні та «цілеспрямовані», але їхні цілі орієнтовані на справу чи мету, що виходить за межі їхніх особистих амбіцій. Вони, як правило, визнають, що спосіб життя подбає про себе, що можливостей багато, і що життя - це серія завдань або цілей, які ведуть до покращення стану буття.

Кожен наступний тип мотивації охоплює попередні йому парадигми. Просуваючись назовні від мотивації «стилю життя» до «трансформації», зростає відчуття достатку, великодушності, тощо. Рух назовні створює прагнення до зростання, яке, як це не парадоксально, стає все більшим і більшим, у той час як самих лідерів стає все менше. Коли ситуація стає важкою, типи «стилю життя» та «можливості» мають тенденцію відступати, затягувати паски, відступати та зменшувати масштаби, щоб відповідати будь-

яким обставинам; типи «прагнення» та «трансформація» мають тенденцію просуватися вперед, просуватися вперед і масштабуватися, щоб переважати будь-які існуючі обставини. Між типами мотивації «можливість» і «прагнення» відбувається перехід від «реактивних» до «креативних» атрибутів лідерства, від принципово «свідомої жертви» до принципово «свідомо наділеного» стилем або способом існування. Можливо, можна сказати, що коли лідери починають працювати над своїми творчими схильностями, їхні причини та мрії стають більш масштабними, а можливості з'являються. І питання способу життя стають дедалі менш занепокоєними.

Хоча подібні моделі за своєю суттю мають недоліки, ці категорії мотивації та ієрархія Коллінза ґрунтуються на чіткому мисленні та надійних даних. Потрібні додаткові дослідження, щоб вивчити конкретні механізми, за допомогою яких різні типи та комбінації мотивації впливають на робочий досвід працівників, а також визначити, які винагороди кого мотивують. Роблячи це, лідери будуть краще підготовлені для сприяння здоров'ю та добробуту всіх своїх співробітників.

Висновки. У прагненні повністю розкрити потенціал талановитих людей відбір є лише першим кроком. Щоб використовувати їхні таланти та утримувати їх на шляху розвитку, мотивація має першорядне значення. Цілі, автономія, визнання, професійне зростання та позитивне робоче середовище є наріжними каменями мотивації. Поєднуючи ці фактори з унікальними потребами талановитих людей, організації можуть культивувати культуру досконалості. Розвиток талантів - це не одноразова подія, а постійний процес. Це вимагає невпинної відданості мотивації, підтримки та розширення можливостей. Завдяки цьому організації можуть надати можливість своїм талановитим людям досягти нових висот і досягти виняткових результатів.

Література:

1. Deci E. L., Ryan R.M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. – Rochester, New York: Plenum Press, 1985. – 375 p.
2. Мартинова Л.Б., Корж Н.В. Стратегічна гнучкість – основа парадигми управління людськими капіталом та лідерства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал.* Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2021. № 20(48). С. 161–165.
3. Безробіття в Україні вдвічі перевищило довоєнні показники. RBK України. – URL. : <https://www.rbc.ua/rus/news/bezrobittya-ukrayini-vdvichi-perevishchilo-1704722831.html>
4. Вакансії за категоріями. Сайт пошуку роботи. – URL. : <https://www.work.ua/jobs/by-company/>
5. Сердюк Л.З., Шамич О.М. Самодетермінація особистості як психологічна основа її самореалізації. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2017. Том VI. Вип. 13. С. 164–173. – URL. : <https://lib.iitta.gov.ua/709101/1/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B%D0%A8.pdf>

6. Thibault Landry A., Schweyer A., Whillans A. Winning the War for Talent: Modern Motivational Methods for Attracting and Retaining Employees. *Compensation & Benefits Review*. 2017. 49(4). 230-246. – URL. : <https://doi.org/10.1177/0886368718808152>

7. Винничук Р.О., Худоба Н.В. Особливості управління талантами в Україні в умовах інтелектуалізації економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 11. Ч. 2. С. 68–71. – URL. : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_11/economic_11_2.pdf

References:

1. Deci E. L., Ryan R.M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior / E. L. Deci, R.M.Ryan.– New York : Plenum Press. [in English]

2. Martynova L.B., Korzh N.V. (2021) Stratehichna hnuchkist – osnova paradyhmy upravlinnia liudskymy kapitalom ta liderstva. [Strategic flexibility – the basis of the human capital management and leadership paradigm]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Ekonomika» : naukovyi zhurnal - Scientific Notes of Ostroh Academy National University, "Economics" Series*, № 20(48), 161–165 [in Ukrainian]

3. Bezrobittia v Ukraini vdvichi perevyschilo dovoienni pokaznyky. RBK Ukrainy [Unemployment in Ukraine doubled its pre-war levels. RBK of Ukraine]. www.rbc.ua. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/bezrobittya-ukrayini-vdvichi-perevishchilo-1704722831.html> [in Ukrainian]

4. Vakansii za katehoriiami. Sait poshuku roboty. [Vacancies by category. Job search site]. www.work.ua Retrieved from <https://www.work.ua/jobs/by-company/> [in Ukrainian]

5. Serdiuk L.Z., Shamykh O.M. (2017). Samodeterminatsiia osobystosti yak psykholohichna osnova yii samorealizatsii/ [Personal self-determination as a psychological basis for personal self-realization]. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy - Actual Problems of Psychology. Scientific Papers of the G.S. Kostiuk Institute of Psychology Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, Tom VI., Vyp. 13. 164–173. [in Ukrainian]

6. Thibault Landry A., Schweyer A., Whillans A. Winning the War for Talent: Modern Motivational Methods for Attracting and Retaining Employees. *Compensation & Benefits Review*. 2017. 49(4). 230-246. – URL. : <https://doi.org/10.1177/0886368718808152> [in English]

7. . Vynnychuk R.O., Khudoba N.V. (2015). Osoblyvosti upravlinnia talantamy v ukraini v umovakh intelektualizatsii ekonomiky [Talent Management features in Ukraine in conditions of economics intellectualization]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Ekonomichni nauky» - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic Sciences»*, Vyp. 11, Ch. 2, 68–71 [in Ukrainian].

УДК 339.92

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-768-778](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-768-778)

Корогодова Олена Олександрівна к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, КПІ ім. Ігоря Сікорського, 03056, м. Київ, проспект Берестейський, 37, тел.: (044)204-98-60, <https://orcid.org/0000-0003-2338-365X>

Щур Катерина Олександрівна студентка ОП Міжнародна економіка, спеціальність 051 Економіка, КПІ ім. Ігоря Сікорського, 03056, м. Київ, проспект Берестейський, 37, тел.: (044)204-98-60, <https://orcid.org/0000-0001-7248-8285>

Черненко Наталя Олександрівна к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, КПІ ім. Ігоря Сікорського, 03056, м. Київ, проспект Берестейський, 37, тел.: (044)204-98-60, <https://orcid.org/0000-0002-7424-7829>

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТНК НА ОСНОВІ ІНДУСТРІЇ 4.0 ТА ЛОГІСТИКИ 4.0

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням визначення ролі технологій Індустрії 4.0 та положень Логістики 4.0 у трансформації міжнародної діяльності транснаціональних компаній. Розглянуто теоретико-методичні основи формування міжнародної діяльності ТНК. Зазначено, що інновації концепцій Індустрії 4.0 та Логістики 4.0 сприяють підвищенню ефективності та конкурентоспроможності структур транснаціонального типу підприємництва. Проаналізовано ключові технології Індустрії 4.0 та наведено їхній вплив на логістику та виробництво. У роботі також висвітлено важливі аспекти міжнародної діяльності транснаціональних корпорацій у контексті глобальної конкурентоспроможності та інноваційного розвитку. Окреслено тенденції розвитку, враховуючи методи оцінки конкурентоспроможності країн у контексті цифрової трансформації. Зазначено, що Логістика 4.0 не тільки підвищує ефективність та швидкість логістичних операцій, але й сприяє гнучкості та адаптивності підприємств у глобальному масштабі, що забезпечує значні конкурентні переваги. Зроблено акцент на тому, що технології Індустрії 4.0 виступають не лише інструментами для оптимізації виробництва, але й катализаторами інноваційних процесів, що вимагає впровадження нових технологічних рішень і зміни корпоративної культури для швидкої адаптації до ринкових змін. Оцінено досягнення ТОП-5 країн, які відбиваються у глобальних рейтингах конкурентоспроможності та

ефективності логістики. Зазначено, що країни з високим рівнем конкурентоспроможності та інноваційним потенціалом, такі як США, Китай та Швейцарія, мають значну кількість ТНК. Окреслено тенденції зростання високотехнологічного експорту, особливо у країнах-лідерах, які активно впроваджують інноваційні технології. Надано характеристику ключових технологій Індустрії 4.0 та їхнього впливу на різні сектори економіки. За допомогою візуалізації у вигляді табличного методу надано дані в динаміці щодо високотехнологічного експорту країн, а також представлено лідерів за кількістю патентів та власники ключових технологій в Індустрії 4.0.

Ключові слова: ТНК, логістика, інтеграційні процеси, Індустрія 4.0, міжнародна діяльність, ризик, страхування.

Korohodova Olena Oleksandrivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 03056, Kyiv, 37 Beresteyskyi Ave., tel.: (044) 204-98-60, <https://orcid.org/0000-0003-2338-365X>

Shchur Kateryna Oleksandrivna Student of the International Economics program, specialty 051 Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 03056, Kyiv, Beresteyskyi Ave., 37, tel.: (044) 204-98-60, <https://orcid.org/0000-0001-7248-8285>

Chernenko Natalya Olekhandrovna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, 03056, Kyiv, 37 Beresteyskyi Ave., tel.: (044) 204-98-60, <https://orcid.org/0000-0002-7424-7829>

TRANSFORMATION OF THE INTERNATIONAL ACTIVITIES OF TNCs ON THE BASIS OF INDUSTRY 4.0 AND LOGISTICS 4.0

Abstract. The article addresses the current issues concerning the role of Industry 4.0 technologies and the principles of Logistics 4.0 in transforming the international activities of transnational companies. The theoretical and methodological foundations of forming the international activities of transnational corporations are considered. It is noted that the innovation of Industry 4.0 and Logistics 4.0 concepts contribute to increasing the efficiency and competitiveness of transnational entrepreneurial structures. Key Industry 4.0 technologies are analyzed, and their impact on logistics and manufacturing is outlined. The work also highlights important aspects of the international activities of transnational corporations in the context of global competitiveness and innovation development.

Trends in development are outlined, taking into account methods of assessing country competitiveness in the context of digital transformation. It is mentioned that Logistics 4.0 not only enhances the efficiency and speed of logistics operations but also promotes the flexibility and adaptability of enterprises on a global scale, providing significant competitive advantages. The emphasis is placed on the fact that Industry 4.0 technologies serve not only as tools for optimizing production but also as catalysts for innovation processes, requiring the implementation of new technological solutions and changes in corporate culture for rapid adaptation to market changes. The achievements of the top five countries reflecting in global competitiveness and logistics efficiency rankings are evaluated. It is noted that countries with high levels of competitiveness and innovation potential, such as the USA, China, and Switzerland, have a significant number of transnational corporations. Trends in the growth of high-tech exports, especially in leading countries actively implementing innovative technologies, are outlined. A characterization of key Industry 4.0 technologies and their impact on various sectors of the economy is provided. Data on high-tech exports of countries over time and leaders in the number of patents and owners of key technologies in Industry 4.0 are presented using visualizations in tabular form.

Keywords: TNC, logistics, integration processes, Industry 4.0, international activity, risk, insurance.

Постановка проблеми. Індустрія 4.0, заснована на застосуванні передових технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання, аналітика великих даних і Інтернет речей, відкриває транснаціональним корпораціям численні можливості для підвищення ефективності їхньої міжнародної економічної діяльності. Зазначені інновації сприяють гнучкості та адаптивності у виробництві, оптимізації логістиці та комунікацій з партнерами, що критично важливо в умовах швидкозмінного глобального ринку. ТНК, як ключові гравці світової економіки, впливають на обсяги та структуру міжнародної торгівлі, а також на інвестиційну привабливість, що вимагає від них не лише технологічної модернізації, але й стратегічної реорганізації для збереження конкурентоспроможності та впливу на економічний розвиток.

Особливо важливою для розвитку ТНК стає концепція Логістики 4.0, де відбувається інтеграція передових технологій в управління ланцюгами постачання, включаючи використання сенсорних пристроїв та IoT для постійного моніторингу вантажів, автоматизацію та роботизацію рутинних завдань, застосування блокчейну для забезпечення прозорості та безпеки транзакцій, а також впровадження засобів доповненої та віртуальної реальності для оптимізації логістичних процесів [1]. Такі технології, як

Інтернет речей, робототехніка, хмарні обчислення і великі дані, відіграли вирішальну роль у формуванні Логістики 4.0 і підвищенні ефективності виробничого ланцюга поставок, зрештою сприяє досягненню цілей сталого розвитку, як зазначають автори: Куреші, К. М., Мевада, Б. Г., Каур, С., Хан, А., Аль-Кахтані, М. М., і Куреші, М. Р. Н. М. [2].

Таким чином, Логістика 4.0 не тільки підвищує ефективність та швидкість логістичних операцій, але й сприяє гнучкості та адаптивності підприємств у глобальному масштабі, що забезпечує значні конкурентні переваги. Технології Індустрії 4.0 виступають не лише інструментами для оптимізації виробництва, але й катализаторами інноваційних процесів, що вимагає впровадження нових технологічних рішень і зміни корпоративної культури для швидкої адаптації до ринкових змін [3; 4]. У світлі зростаючого значення сталого розвитку та соціальної відповідальності, Індустрія 4.0 дозволяє ТНК не тільки оптимізувати продукцію, але й зменшувати негативний вплив на довкілля, активно впроваджуючи принципи сталого розвитку [5]. Це трансформує міжнародну економічну діяльність ТНК, спрямовуючи її на екологічно сталий розвиток і логістику, що стає вирішальним чинником їхньої конкурентної переваги та довгострокового успіху. Отже, однією з важливих проблем є вплив Індустрії 4.0 на трансформацію міжнародної діяльності транснаціональних корпорацій. Впровадження новітніх технологій Індустрії 4.0 і, особливо, Логістики 4.0, змушує ТНК адаптувати свої міжнародні стратегії до нових умов, що породжує як виклики, так і нові можливості. Саме тому дослідження зазначеної тематики є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість дослідників у вивченні питань трансформації міжнародної економічної діяльності ТНК в різних контекстах постійно зростає. Підходи до визначення поняття міжнародна діяльність ТНК, Індустрія 4.0, Логістика 4.0 наведено у роботах багатьох вчених, а саме: Куреші, М. та ін. [2], Шваб, К. [3], Герман, М. та ін. [4], Кордош, М., Войтович, С. [5]. Качур, А. В., Могилко, Д. М. [6], Глінська, В. А. [7], Войтко, С. В. та ін. [8; 9], Екман П. та ін. [10]. Тим не менш, дослідження факторів впливу Індустрії 4.0 та Логістики 4.0 на діяльність транснаціональних компаній, особливо, в економічному контексті, потребує подальшої уваги та уточнення.

Мета статті - визначення теоретико-методичних засад та оцінювання наявних тенденцій щодо впливу Індустрії 4.0 та Логістики 4.0 на трансформацію міжнародної діяльності ТНК.

Виклад основного матеріалу. Логістика 4.0 є необхідною умовою для Industry 4.0, забезпечуючи інтелектуальну мережеву логістичну систему [11]. Індустрія 4.0, в свою чергу, представляє собою концепцію цифрової трансформації виробництва, що ґрунтується на використанні передових технологій, що впливає на міжнародну діяльність транснаціональних

корпорацій в різних аспектах. Одним із ключових індикаторів цієї трансформації є оцінка конкурентоспроможності країн у глобальному масштабі, що дає змогу зрозуміти, яким чином цифрові інновації сприяють економічному розвитку.

Глобальний індекс конкурентоспроможності (GCI), який щорічно публікує Всесвітній економічний форум, відстежує ефективність майже 140 країн за 12 основними принципами конкурентоспроможності, в тому числі, в контексті цифрової трансформації для покращення міжнародної діяльності ТНК. Починаючи з 2018 року, методологія оцінювання показників конкурентоспроможності була змінена у бік більшого впливу положень Індустрії 4.0 [12]. Звіт щодо оцінки Індексу глобальної конкурентоспроможності талантів щорічно публікується INSEAD, Всесвітньою бізнес-школою, у співпраці з Інститутом майбутнього Декарта у партнерстві з Human Capital Leadership Institute. Це унікальний ресурс для тих, хто приймає рішення, щоб зрозуміти глобальну картину конкурентоспроможності талантів і розробити стратегії для стимулювання своєї економіки. У 2023 році лідерами рейтингу із 134 країн зі всіма групами доходів є Швейцарія, Сінгапур, Австралія та Велика Британія, що свідчить про їхню високу ефективність в умовах сучасної економіки [13]. В рейтингу Індексу ефективності логістики (LPI) за 2023 рік у ТОП-5 знаходяться такі країни, як Сінгапур (1 місце), Фінляндія (2 місце), 3 місце в рейтингу ділять 4 країни (Данія, Німеччина, Нідерланди, Швейцарія) [14]. Ці країни демонструють значні успіхи у впровадженні технологій Індустрії 4.0 та досягнень Логістики 4.0, що позитивно впливає на їхню конкурентоспроможність на світовому ринку.

Проте, незалежно від позиції країни в рейтингах GCI та LPI, кількість транснаціональних корпорацій, що діють на її території, може значно варіюватися. Це пояснюється тим, що глобальний індекс конкурентоспроможності зосереджується на макроекономічних факторах, а розміщення ТНК враховує ще податкові пільги, доступ до ринків, наявність кваліфікованої робочої сили та політичну стабільність, а також чисельність населення в країні [8; 15]. Так, в 2023 році США мають найбільшу кількість ТНК – 610, займаючи 10 місце в рейтингу глобальної конкурентоспроможності. Китай, який займає 40-те місце у рейтингу конкурентоспроможності, має також значну кількість ТНК – 302. А Швейцарія, яка займає 1 місце у рейтингу глобальної конкурентоспроможності має 44 транснаціональні компанії [16].

Також важливим є індекс інноваційного розвитку (Global Innovation Index), який відображає умови для розвитку ТНК в умовах Індустрії 4.0 у різних країнах [17]. Розрахунок цього індексу здійснюється шляхом обчислення середнього значення двох показників: вхідні фактори інновацій та інноваційні результати. Лідерами рейтингу є країни, які створили необхідні умови для інноваційної діяльності, що дозволило досягти найкращих

результатів. Швейцарія посіла перше місце з оцінкою 67,6, підтверджуючи свій статус лідера у сфері інновацій. Серед інших провідних країн в цьому рейтингу виявилися Швеція, Сполучені Штати, Об'єднане Королівство та Сінгапур, що також відомі своїми високими показниками в інноваційній сфері та активною підтримкою досліджень і розвитку нових технологій. Україна, хоч і посідає 55-те місце у рейтингу інноваційних країн із оцінкою 32,8, володіє значним потенціалом для покращення свого інноваційного середовища та збільшення своєї конкурентоспроможності [17].

На засадах Індустрії 4.0 міжнародна діяльність транснаціональних корпорацій набуває нових вимірів [9]. Цифрова трансформація виробництва та бізнес-процесів сприяє збільшенню ефективності та конкурентоспроможності ТНК на світовому ринку. Як зазначається у [10], ТНК активно впроваджують цифрові технології для підвищення своєї конкурентоспроможності та ефективності комунікації з клієнтами та партнерами. Високотехнологічний експорт, що включає в себе продукти з високою інтенсивністю науково-дослідних розробок, стає одним із ключових напрямків міжнародної діяльності ТНК в умовах Індустрії 4.0. Відсутність торговельних бар'єрів у цифровому середовищі створює можливості для швидкого розповсюдження інноваційних продуктів та технологій, що сприяє зростанню міжнародної присутності ТНК у високотехнологічних секторах економіки.

Таблиця 1

Високотехнологічний експорт, % експорту промислової продукції

Країна	Рік				
	2018	2019	2020	2021	2022
Австралія	18,13	21,21	21,47	22,39	25,61
Велика Британія	15,74	16,38	15,50	15,38	15,99
Китай	31,55	30,82	31,28	29,96	23,12
Німеччина	15,74	16,38	15,50	15,38	15,99
Сінгапур	51,56	51,81	55,26	54,96	25,01
США	18,47	18,67	19,48	19,89	17,85
Україна	5,42	5,48	5,85	4,51	5,74
Франція	25,92	26,91	23,14	21,92	20,76
Швейцарія	13,32	12,91	12,84	14,23	28,84
Японія	17,27	17,00	18,60	17,98	13,37

Складено авторами на основі: [18]

Аналіз даних, представлених у таблиці 1, демонструє суттєві відмінності у рівнях високотехнологічного експорту серед різних країн. Наприклад, країни, які традиційно відомі своїми інноваційними технологіями, такі як США та Японія, мають відносно високий відсоток високотехнологічного експорту. У більшості досліджуваних країн експорт високотехнологічної продукції протягом досліджуваного періоду демонстрував тенденцію до зростання, особливо у Швейцарії. Це свідчить про зростаючу конкурентоспроможність країн у цій сфері та про їхню активну участь у світовій торгівлі високотехнологічними товарами. Трійкою лідерів за 2022 рік досліджуваних країн стали: Швейцарія (28,84%), Австралія (25,61%) та Сінгапур (25,01%).

У сучасному світі розробка та впровадження інноваційних технологій стають стратегічними факторами для розвитку різних галузей економіки. Аналіз технологічного ландшафту допомагає краще зрозуміти основні тренди та визначити перспективи для подальшого розвитку (див. табл. 2). Таблиця містить детальну інформацію про ключові технології, висвітлюючи країни-лідери за кількістю виданих патентів, найбільших ТНК, що володіють патентами, а також основних користувачів кожної технології.

Таблиця 2

Лідери за кількістю патентів та власники ключових технологій в Індустрії 4.0

Передовий об'єкт Індустрії 4.0	Країни лідерів за кількістю виданих патентів	Найбільші ТНК-власників патентів	Сектор економіки, що є основним користувачем
1	2	3	4
Штучний інтелект	Китай (70847) США (41911) Республіка Корея (16135)	Samsung Group (3066) Ping An Insurance Group (3013) LG Corp. (3240)	Технологічні компанії, медична галузь, фінанси
Інтернет речей	Китай (100958) Республіка Корея (17374) США (13406)	Samsung Group (9035) Qualcomm (2477) State Grid Corporation of China (1552)	Промисловість, сектор домогосподарств, медицина
Великі дані	Китай (62605) Республіка Корея (5302) США (2031)	Corp. Of China (1534) Ping An Insurance Group (1189) Baidu Inc. (468).	Фінанси, маркетинг, медицина
Блокчейн	Китай (29088) США (10591) Кайманові острови (5408)	Advanced New Technology Co. Ltd. (3540) Alibaba Group Holdings (3256) Ant Group Co. Ltd. (2209)	Фінанси, логістика, медицина

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
5G	Китай (15869) Республіка Корея (12646) США (1858)	Samsung Group (11920) Huawei (1000) LG Corp. (744)	Телекомунікації, автопром, медицина
Сонячні панелі	Китай (31361) Республіка Корея (1792) США (1578).	State Grid Corp. Of China (290) Tianjin University (152) Wuxi Tongchun New Energy Tech (139)	Енергетика, будівництво
Біогаз та біомаса	Китай (99328) США (38856) Франція (13713)	Xyleco (3808) BASF SE (2694) Evonik Industry AG (1694)	Енергетика, транспорт, виробництво
Електромобіль	Китай (94124) Республіка Корея (23193) США (19059)	LG Corp (7181) Toyota Group (6945) Motor Group (6817)	Транспорт, електронна комерція, доставка

Складено авторами на основі [19]

Отже, загальна тенденція показує, що компоненти Індустрії 4.0, такі як штучний інтелект, Інтернет речей, великі дані, блокчейн, 5G та інші, стають ключовими факторами трансформації міжнародної діяльності транснаціональних корпорацій. Ці технології впроваджуються у різні галузі економіки, від промисловості та фінансів до медицини та енергетики, що підтримується як інноваціями технологічних гігантів, так і іншими ключовими акторами у відповідних галузях.

Висновки. Наукове дослідження розкриває суттєвий вплив технологій Індустрії 4.0 та досягнень Логістики 4.0 на трансформацію міжнародної діяльності ТНК. Аналізуючи фундаментальні положення економічної теорії та теорії міжнародної економіки, фахові публікації вітчизняних та закордонних авторів, матеріали міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференцій та статистичні звіти, автори дійшли висновку, що зазначені положення є ключовими чинником позитивних інноваційних змін у міжнародній діяльності ТНК. Зазначено, що впровадження технологій Індустрії 4.0 сприяє покращенню конкурентоспроможності країн, що робить їх привабливішими для прямого іноземного інвестування структурами транснаціонального типу підприємництва. Високотехнологічний експорт стає ключовим напрямком діяльності для ТНК у цьому контексті, зокрема для країн, які активно розвивають інновації. Транснаціональні компанії використовують досягнення Індустрії 4.0 для оптимізації бізнес-процесів, що таким чином підвищує рівень

їхньої ефективності та конкурентоспроможності. Зокрема, розвиток Логістики 4.0 створює нові можливості для оптимізації логістичних процесів, співпраці між транснаціональними компаніями та підвищення ефективності глобальної логістичної мережі. Проблема визначення ролі факторів Логістики 4.0 та Індустрії 4.0 як рушійної сили трансформаційного розвитку міжнародної діяльності ТНК є предметом поточного інтересу дослідників. Результати досліджень, що спрямовані на визначення впливу Логістики 4.0 та Індустрії 4.0 на національні економіки країн перебування ТНК, будуть апробовані та опубліковані в майбутніх наукових роботах.

Література:

1. Корогодова О. О., Омелянчук Р. О. (2023) Вплив тенденцій технологічного розвитку Індустрій 1.0-5.0 на міжнародні логістичні процеси. *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні*. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції 2-3 березня 2023 року : збірник наукових праць [Електронний ресурс]. Вінниця: ВНТУ, 2023. С. 121-144.
2. Qureshi, K. M., Mewada, B. G., Kaur, S., Khan, A., Al-Qahtani, M. M., & Qureshi, M. R. N. M. (2024). Investigating industry 4.0 technologies in logistics 4.0 usage towards sustainable manufacturing supply chain. *Heliyon*. DOI 10.1016/j.heliyon.2024.e30661
3. Шваб К. *Четверта промислова революція. Формуючи четверту промислову революцію*. Харків : КСД, 2019.
4. Hermann M., Pentek T., Otto B. *Design Principles for Industry 4.0 Scenarios: A Literature Review*. Working Paper. Technische Universität Dortmund . 2015. No. 1. 16 p
5. Kordos, M., & Vojtovic, S. (2016). Transnational corporations in the global world economic environment. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 230, 150-158. doi: 10.1016/j.sbspro.2016.09.019.
6. Качур, А. В., & Могилко, Д. М. (2018). ТНК та їх роль у сучасних міжнародних економічних відносинах. *Економіка і суспільство*, (19), 55-62.
7. Ілінська, В. А. (2023). *Зміни форм міжнародної інвестиційної діяльності ТНК в умовах глобальних трансформацій* (Doctoral dissertation, Національний авіаційний університет).
8. Транснаціональні корпорації [Електронний ресурс] : навч. посібник / Войтко С. В., Гавриш О. А., Корогодова О. О., Моїсеєнко Т. Є. ; КІП ім. Ігоря Сікорського. Електронні текстові дані (1 файл: 5.71 Мбайт). Київ : НТУУ «КІП», 2016. 210 с. Назва з екрана. URI <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/49845>
9. Демішев, І., & Войтко, С. (2024). Prospects For Attracting Investment In The Development Of Industry 4.0 In Ukraine. *Економіка та суспільство*, (61). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-46>
10. Ekman P., Thilenius P, Thompson S. M., Whitaker J. W. (2020) Digital Transformation of Global Business Processes: The Role of Dual Embeddedness. *Business Process Management Journal*. Vol. 26. No. 2, pp. 570–592. DOI: <https://doi.org/10.1108/BPMJ-02-2019-0080>
11. Logistics 4.0: Interlinking the Supply Chain. The official DHL Freight logistics blog <https://dhl-freight-connections.com/en/business/logistics-4-0-interlinking-the-supply-chain/>
12. GCI 4.0: Global Competitiveness Index 4.0. The official site of Word Bank. <https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WEF+GCI+GCI4>
13. The Global Talent Competitiveness Index 2023. The INSEAD official site. <https://www.insead.edu/system/files/2023-11/gtci-2023-report.pdf>

14. Connecting to Compete 2023. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators. (2023). The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. https://lpi.worldbank.org/sites/default/files/2023-04/LPI_2023_report_with_layout.pdf

15. Корогодова О. О., Глущенко Я. І., Шенгер М. І. (2021) Податковий менеджмент ТНК в умовах Індустрії 4.0 та Next Normality. *Сучасна фінансова політика: проблеми та перспективи: матеріали ІХ всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 8 грудня 2021р.). Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ. 2021. С.170-175.

16. The Global 2000. The Forbes official site. <https://www.forbes.com/lists/global2000/?sh=591a48545ac0>

17. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023). Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty. Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.48220

18. World Bank Open Data <https://data.worldbank.org>

19. Technology And Innovation Report (2023) Opening green windows. Technological opportunities for a low-carbon world. The United Nations official site. https://unctad.org/system/files/official-document/tir2023_en.pdf

References:

1. Korohodova O. O., Omelyanchuk R. O. (2023) Vplyv tendencij texnologichnogo rozvytku Industrij 1.0-5.0 na mizhnarodni logistychni procesy. *Suchasni tendenciyi rozvytku finansovyx ta innovacijno-investyckijnyx procesiv v Ukrayini*. Materialy VI Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferenciyi 2-3 bereznya 2023 roku : zbirnyk naukovykh prac [Elektronnyj resurs]. Vinnyca: VNTU, 2023. P. 121-144.

2. Qureshi, K. M., Mewada, B. G., Kaur, S., Khan, A., Al-Qahtani, M. M., & Qureshi, M. R. N. M. (2024). Investigating industry 4.0 technologies in logistics 4.0 usage towards sustainable manufacturing supply chain. *Heliyon*. DOI 10.1016/j.heliyon.2024.e30661

3. Shvab K. Chetverta promyslova revolyuciya. Formuyuchy chetvertu promyslovu revolyuciyu. Xarkiv : KSD, 2019.

4. Hermann M., Pentek T., Otto B. Design Principles for Industry 4.0 Scenarios: A Literature Review. Working Paper. Technische Universität Dortmund . 2015. No. 1. 16 p

5. Kordos, M., & Vojtkovic, S. (2016). Transnational corporations in the global world economic environment. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 230, 150-158. doi: 10.1016/j.sbspro.2016.09.019.

6. Kachur, A. V., & Mogyloko, D. M. (2018). TNK ta yix rol u suchasnyx mizhnarodnyx ekonomichnyx vidnosyax. *Ekonomika i suspilstvo*, (19), 55-62.

7. Plinska, V. A. (2023). Zminy form mizhnarodnoyi investyckijnoyi diyalnosti TNK v umovax globalnyx transformacij (Doctoral dissertation, Nacionalnyj aviacijnyj universytet).

8. Transnacionalni korporaciyi [Elektronnyj resurs] : navch. posibnyk / Vojtko S. V., Gavrysh O. A., Korogodova O. O., Moiseyenko T. Ye. ; KPI im. Igorya Sikorskogo. Elektronni tekstovi dani (1 fajl: 5.71 Mbajt). Kyiv : NTUU «KPI», 2016. 210 p. Nazva z ekrana. URI <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/49845>

9. Demishev, I., & Vojtko, S. (2024). Prospects For Attracting Investment In The Development Of Industry 4.0 In Ukraine. *Ekonomika ta suspilstvo*, (61). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-46>

10. Ekman P., Thilenius P, Thompson S. M., Whitaker J. W. (2020) Digital Transformation of Global Business Processes: The Role of Dual Embeddedness. *Business Process Management Journal*. Vol. 26. No. 2, pp. 570–592. DOI: <https://doi.org/10.1108/BPMJ-02-2019-0080>

11. Logistics 4.0: Interlinking the Supply Chain. The official DHL Freight logistics blog <https://dhl-freight-connections.com/en/business/logistics-4-0-interlinking-the-supply-chain/>
12. GCI 4.0: Global Competitiveness Index 4.0. The official site of World Bank. <https://prosperitydata360.worldbank.org/en/indicator/WEF+GCI+GCI4>
13. The Global Talent Competitiveness Index 2023. The INSEAD official site. <https://www.insead.edu/system/files/2023-11/gtci-2023-report.pdf>
14. Connecting to Compete 2023. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators. (2023). The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. https://lpi.worldbank.org/sites/default/files/2023-04/LPI_2023_report_with_layout.pdf
15. Korohodova O. O., Hlushchenko Ya. I., Shenger M. I. (2021) Podatkovy`j menedzhment TNK v umovax Industriyi 4.0 ta Next Normality. *Suchasna finansova polity`ka: problemy` ta perspekty`vy`*: materialy` IX vseukrayins`koyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi (m. Ky`yiv, 8 grudnya 2021r.). Ky`yivs`ky`j universy`tet imeni Bory`sa Grinchenka. Ky`yiv. 2021. P.170-175.
16. The Global 2000. The Forbes official site. <https://www.forbes.com/lists/global2000/?sh=591a48545ac0>
17. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023). Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty. Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.48220
18. World Bank Open Data <https://data.worldbank.org>
19. Technology And Innovation Report (2023) Opening green windows. Technological opportunities for a low-carbon world. The United Nations official site. https://unctad.org/system/files/official-document/tir2023_en.pdf

УДК 330.8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-779-791](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-779-791)

Костенко Юрій Олексійович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, <https://orcid.org/0000-0002-7978-8915>

Безуглова Ірина Василівна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та морського права, Херсонська державна морська академія, <https://orcid.org/0000-0001-9796-1980>

Жукова Юлія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, <https://orcid.org/0000-0001-6312-9600>

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. Стаття розглядає економічну теорію у контексті глобалізації та міжнародної торгівлі, висвітлюючи ключові проблеми та перспективи розвитку української економіки. Запроваджується поняття глобалізації та її вплив на економічні процеси, а також аналізуються основні аспекти міжнародної торгівлі. Стаття пропонує низку рекомендацій щодо зміцнення економічної позиції України на світовій арені, включаючи розвиток експортно-орієнтованих галузей, покращення інвестиційного клімату та диверсифікацію торгових партнерів. Наголошується на важливості активної участі країни у глобальних торгових процесах для досягнення сталого та успішного економічного розвитку. Додатково стаття обговорює виклики, з якими стикаються українські компанії в умовах глобалізації, такі як торговельні бар'єри, нестабільність світових ринків та обмежений доступ до фінансових ресурсів. У контексті цих викликів пропонуються конкретні рекомендації, спрямовані на покращення конкурентоспроможності української економіки та розширення її участі у світовій торгівлі. Нарешті, стаття вказує на потенційні напрямки подальших досліджень у цій галузі, як-от аналіз впливу конкретних торгових політик, програм підтримки малого бізнесу та інноваційної активності на економічне зростання країни в умовах глобальної економіки. Більше того, аналізуються тенденції розвитку міжнародної торгівлі у контексті української економіки, включаючи динаміку експорту та імпорту, основні товарні групи, а також особливості торговельних

відносин із ключовими партнерами. У статті також обговорюються фактори, що впливають на експортний потенціал України, такі як інноваційна активність, якість продукції та доступ до нових ринків. Наведений аналіз та рекомендації можуть бути корисними для формування стратегій розвитку експортного сектору та зміцнення міжнародної позиції України в умовах глобалізації.

Ключові слова: глобалізація, міжнародна торгівля, українська економіка, експорт, конкурентоспроможність, інвестиції, торговельні бар'єри, інновації, торговельна політика, міжнародні відносини.

Kostenko Yurii Oleksiiovych Candidate of Engineering Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of account, taxation, Kharkiv National Automobile and Highway University, <https://orcid.org/0000-0002-7978-8915>

Bezuhlova Iryna Vasylivna Candidate of Economic Sciences, associate professor, Head of department of Economic and Maritime Law, Kherson Maritime Academy, <https://orcid.org/0000-0001-9796-1980>

Zhukova Yuliia Mykolaivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economy, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, <https://orcid.org/0000-0001-6312-9600>

ECONOMIC THEORY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND INTERNATIONAL TRADE

Abstract. The article explores economic theory in the context of globalization and international trade, highlighting key issues and prospects for the development of the Ukrainian economy. The concept of globalization and its impact on economic processes is introduced, and the main aspects of international trade are analyzed. The article proposes a series of recommendations for strengthening Ukraine's economic position on the world stage, including the development of export-oriented industries, improvement of the investment climate, and diversification of trading partners. Emphasis is placed on the importance of active participation of the country in global trade processes to achieve sustainable and successful economic development. Additionally, the article discusses the challenges faced by Ukrainian companies in the context of globalization, such as trade barriers, instability of global markets, and limited access to financial resources. In the context of these challenges, specific recommendations are proposed aimed at improving the competitiveness of the Ukrainian economy and expanding its participation in global trade. Furthermore, the article points out potential directions for further research in this area, such as

analyzing the impact of specific trade policies, programs to support small businesses, and innovative activity on the country's economic growth in the context of the global economy. Moreover, trends in the development of international trade in the context of the Ukrainian economy are analyzed, including the dynamics of exports and imports, major commodity groups, and features of trade relations with key partners. Factors influencing Ukraine's export potential, such as innovation activity, product quality, and access to new markets, are also discussed. The analysis and recommendations presented may be useful for shaping strategies for the development of the export sector and strengthening Ukraine's international position in the era of globalization.

Keywords: globalization, international trade, Ukrainian economy, export, competitiveness, investments, trade barriers, innovation, trade policy, international relations.

Постановка проблеми. Концепції економічної теорії в сучасному світі не можуть оминати вплив глобалізації на міжнародну торгівлю. Глобалізація, з її швидким поширенням технологій, інтеграцією ринків та прискореним обміном інформацією, ставить перед собою виклики та можливості для економічної теорії. З одного боку, вона сприяє зростанню міжнародної торгівлі та економічному розвитку багатьох країн, завдяки збільшенню обсягів торгівлі, розширенню ринків та підвищенню ефективності виробництва. Однак, з іншого боку, глобалізація може призвести до збільшення нерівності між країнами та всередині них, посилення конкуренції, втрати робочих місць і навіть криз фінансового характеру. З погляду економічної теорії, глобалізація є складним феноменом, який вимагає ретельного аналізу та розуміння. У контексті міжнародної торгівлі економічна теорія повинна розглядати питання, пов'язані з торговельними політиками, тарифами та квотами, а також із впливом транснаціональних корпорацій на світову економіку. Крім того, важливо враховувати роль інновацій та технологічного прогресу у зміні структури міжнародної торгівлі та створенні нових можливостей для економічного зростання. Таким чином, основна проблема, що стоїть перед економічною теорією в контексті глобалізації та міжнародної торгівлі, полягає у пошуку балансу між стимулюванням економічного розвитку та справедливим розподілом його результатів, а також у розробці політик, що сприяють зростанню торгівлі за збереження стійкості та соціальної справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури присвячений сучасним аспектам міжнародної торгівлі, особливостям її регулювання, впливу глобалізації та іншим важливим питанням, пов'язаним зі світовою економікою. У статтях розглядаються різні аспекти цієї теми, включаючи регіональні особливості, проблеми та перспективи розвитку, а

також вплив нових технологій та криз, таких як пандемія COVID-19. Акіф Р., Шахла, Би., Еміль А., & Мамедова, Ж. [1]. розглядає сучасні тенденції у міжнародній торгівлі та акцентує увагу на актуальних проблемах та викликах. Робота Вавдіюк, Н.С., & Корецька, Н.І. [2] присвячена регіональному аналізу міжнародної торгівлі в Україні, що може запропонувати цінну інформацію про специфіку торгівлі в даному регіоні. Стаття Курцева, О.Ю., & Кощеевої, Д.О. [6] присвячена різним аспектам регулювання міжнародної торгівлі, включаючи види та інструменти регулювання. Ткач, Є., & Nikiforov, P. [9] аналізують взаємодію економічної теорії та політики у сучасних умовах в Україні. Стаття Дугієнко, Н., & Дугієнко, О. [3] фокусується на пріоритетах міжнародної економічної діяльності України у глобальному та регіональному контексті. Стаття Чорного, О. [11] фокусується на міждисциплінарних зв'язках між економічною наукою та теорією систем. Дунська, А.Р., & Локота, А.Г. [4] торкається проблем та перспектив розвитку міжнародної торгівлі через ліцензування в Україні. Кононенко, Л.М., Назарова, Г.П., Шишкіна, Т. [5] аналізують трансформацію міжнародної торгівлі в умовах глобалізації та цифровізації економіки. Пічкурова, З.В. [7] аналізує вплив пандемії COVID-19 на інтелектуалізацію міжнародної торгівлі. Сатир, Л., Кепко, Ст, Стадник, Л.І. [8] розглядають питання економічної безпеки торгових підприємств у контексті організації торгівлі. Хаврилук, І. [10] досліджує динаміку та тенденції розвитку міжнародної торгівлі в Україні. Цей аналіз вказує на широкий спектр тем, що розглядаються в літературі, та на їхню важливість для розуміння сучасних аспектів міжнародної торгівлі, особливо в контексті України.

Мета статті полягає у дослідженні сучасних тенденцій та аспектів міжнародної торгівлі у контексті глобалізації та її впливу на економіку України. Це дозволить більш глибоко зрозуміти процеси, що відбуваються у світовій економіці та визначити оптимальні стратегії розвитку торговельних відносин для України.

Завдання статті:

1. Проаналізувати сучасні тенденції та особливості міжнародної торгівлі в умовах глобалізації.
2. Вивчити вплив глобалізації на економіку України та її міжнародні торговельні відносини.
3. Визначити основні проблеми та виклики, з якими стикаються українські компанії та економіка загалом у контексті міжнародної торгівлі.
4. Розглянути можливості зміцнення економічної позиції України на світовому ринку через розвиток міжнародної торгівлі.
5. Запропонувати рекомендації та стратегії для українських підприємств та уряду щодо оптимізації участі у міжнародній торгівлі та скорочення негативного впливу глобалізації на економіку країни.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації, аналіз сучасних тенденцій міжнародної торгівлі стає вкрай важливим для розуміння динаміки світової економіки, що змінюється. Зростання обсягів торгівлі, зміна структури товарів та послуг, і навіть інтеграція регіональних ринків виступають як основні драйвери цього процесу. Але, крім можливостей, глобалізація також приносить виклики, включаючи збільшення конкуренції, нестабільність фінансових ринків та ризики для економічної безпеки. Усвідомлення цих аспектів потребує комплексного підходу до розробки стратегій управління міжнародною торгівлею для забезпечення сталої та успішної участі країн та підприємств на світовому ринку.

Аналіз сучасних тенденцій та особливостей міжнародної торгівлі в умовах глобалізації потребує врахування кількох ключових аспектів:

Зростання обсягів міжнародної торгівлі. Спостерігається стійке зростання обсягів міжнародної торгівлі, особливо у сферах товарів та послуг. Це зростання пов'язане зі збільшенням міжнародних угод, розвитком технологій та логістики, а також з постійним прагненням країн до розширення свого ринку збуту та пошуку конкурентних переваг.

Зміна структури торгівлі. Глобалізація призводить до зміни структури міжнародної торгівлі. Спостерігається збільшення частки послуг у світовій торгівлі, особливо у сферах туризму, фінансів та інформаційних технологій. Також відбувається диверсифікація товарних потоків та поява нових товарів та послуг на світовому ринку.

Інтеграція регіональних ринків. В умовах глобалізації спостерігається посилення інтеграції регіональних ринків через створення різних торгових блоків, таких як Європейський Союз, Азійсько-тихоокеанський економічне співробітництво (АТЕС) та інші. Це сприяє збільшенню обсягів торгівлі між країнами-учасницями та створенню сприятливих умов для більш ефективного розподілу ресурсів.

Технологічні зміни. Бурхливий розвиток інформаційних технологій та цифровізація економіки значно впливають на міжнародну торгівлю. Це призводить до появи нових форм торгівлі, таких як електронна комерція, та збільшення швидкості та ефективності проведення торгових операцій.

Виклики та ризики. Глобалізація також вносить певні виклики та ризики для міжнародної торгівлі, такі як зростаюча конкуренція, нестабільність фінансових ринків, торговельні суперечки між країнами, а також загрози економічній безпеці, такі як кібератаки та проблеми із захистом інтелектуальної власності.

Вплив політичних та економічних факторів. Політичні події, такі як зміни зовнішньої політики країн або вступ до міжнародних угод, можуть суттєво вплинути на міжнародну торгівлю. Економічні чинники, такі як зміни

в курсах валют або запровадження торгових бар'єрів, також можуть значно впливати на торговельні відносини між країнами.

Стійкий розвиток та міжнародна торгівля. У рамках глобалізації стає все більш важливим забезпечення сталого розвитку під час проведення міжнародної торгівлі. Це включає не тільки економічні аспекти, а й соціальні та екологічні питання, такі як умови праці, захист навколишнього середовища та дотримання прав людини.

Роль міжнародних організацій та інститутів. Міжнародні організації, такі як Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ) та інші, відіграють важливу роль у регулюванні та сприянні міжнародній торгівлі. Їхні політики та програми можуть істотно впливати на умови та правила світової торгівлі.

Розвиток нових торгових партнерств та угод. В умовах глобалізації спостерігається активний розвиток нових торгових партнерств та угод між країнами та регіональними блоками. Це може включати створення зон вільної торгівлі, укладання двосторонніх і багатосторонніх торгових угод, а також інші форми економічного співробітництва.

Інновації та технологічні зміни. Глобалізація стимулює розвиток інновацій та технологічних змін у міжнародній торгівлі. Нові технології, такі як інтернет речей, блокчейн та штучний інтелект, можуть значно вплинути на організацію та ефективність торгових операцій, а також на структуру та напрямки торгівлі.

Ці аспекти доповнюють аналіз сучасних тенденцій та особливостей міжнародної торгівлі в умовах глобалізації, надаючи повніше уявлення про складність та різноманітність факторів, що впливають на цей процес. Аналіз сучасних тенденцій міжнародної торгівлі в контексті глобалізації виявляє зростання обсягів торгівлі та зміну їхньої структури, включаючи збільшення частки послуг та інтеграцію регіональних ринків. Технологічні зміни, такі як цифровізація економіки, відіграють ключову роль в еволюції торгівлі, відкриваючи нові можливості та викликаючи виклики у сфері безпеки та конкурентоспроможності. Політичні та економічні чинники, такі як торговельні суперечки та валютні коливання, також істотно впливають на торговельні відносини між країнами. Стійкий розвиток стає важливим аспектом міжнародної торгівлі, що потребує врахування екологічних, соціальних та економічних аспектів. Розвиток нових торговельних партнерств і угод, і навіть роль міжнародних організацій, спрямоване на забезпечення більш відкритих і ефективних механізмів міжнародної торгівлі в умовах глобалізації.

Вплив глобалізації на економіку України та її міжнародні торговельні відносини є багатограним та має як позитивні, так і негативні аспекти (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Вплив глобалізації на економіку України та її міжнародні торговельні відносини

Позитивні аспекти	Виклики та ризики
Розширення ринків збуту: Глобалізація надає можливість для українських підприємств розширити свій доступ до світових ринків, що сприяє збільшенню обсягів експорту та зростання економіки.	Вразливість до світових ринкових коливань: Економіка України стає більш вразливою до світових економічних криз та фінансових ринкових коливань, що може негативно впливати на її економічну стабільність.
Приплив інвестицій: Глобалізація відкриває доступ до іноземних інвестицій та технологій, що може сприяти модернізації та зростанню конкурентоспроможності українських підприємств.	Ризики торгових воєн та протекціонізму: В умовах посилення конкуренції між країнами можуть виникати торгові суперечки та запровадження торгових бар'єрів, що може обмежити доступ українських товарів на світові ринки.
Збільшення конкурентоспроможності: В умовах глобалізації українські компанії змушені стикатися із конкуренцією з боку закордонних виробників, що може стимулювати їх до підвищення ефективності та якості продукції.	Неоднорідний розподіл вигод: Глобалізація може призвести до збільшення розриву між розвиненими регіонами, що розвиваються, що може посилити соціальні та економічні нерівності в Україні.

Вплив глобалізації на економіку України та її міжнародні торговельні відносини є складним балансом між можливостями для зростання та викликами, що потребують уважного управління та розробки відповідних стратегій. Розглянемо розширений опис позитивних аспектів впливу глобалізації на економіку України та її міжнародні торгові відносини:

1. *Зростання експорту.* Глобалізація дає можливість українським компаніям розширити свій ринок збуту за межами національних кордонів. Це дозволяє збільшити обсяги експорту та урізноманітнити товарну структуру, що сприяє економічному зростанню та диверсифікації української економіки.

2. *Приплив іноземних інвестицій.* Відкритість України до міжнародних інвестицій у результаті глобалізації може стимулювати економічний розвиток. Іноземні інвестори можуть вносити капітал, нові технології та знання, сприяючи модернізації виробничих галузей та підвищенню їх конкурентоспроможності.

3. *Розвиток міжнародного бізнесу.* Участь у міжнародних торговельних відносинах сприяє розвитку українського бізнесу, підвищуючи його міжнародний досвід та конкурентоспроможність. Це може сприяти зростанню якості товарів та послуг, а також ефективності бізнес-процесів.

4. *Технологічний прогрес.* Глобалізація стимулює технологічний прогрес в Україні через обмін знаннями та досвідом із міжнародними партнерами. Це може сприяти впровадженню нових технологій та інновацій у різні сфери економіки, що підвищує ефективність виробництва та конкурентоспроможність країни на світовому ринку.

Доступ до світових ресурсів та ринків: Участь у глобальних ланцюжках постачання та світових ринках дозволяє Україні отримати доступ до різних ресурсів, технологій та знань. Це сприяє більш ефективному використанню ресурсів та розвитку співробітництва з іншими країнами у різних галузях економіки. Глобалізація надає Україні низку можливостей для економічного розвитку та розширення своєї міжнародної присутності, що загалом сприяє підвищенню рівня життя та добробуту населення.

У сучасному світі українські компанії та економіка загалом стикаються з низкою складнощів та викликів у контексті міжнародної торгівлі. Однією з головних проблем є торговельні бар'єри та протекціоністські заходи, запроваджені низкою країн-партнерів, що ускладнює доступ до світових ринків та знижує конкурентоспроможність українських товарів. Крім того, нестійкість світових ринків, мінливість цін на сировину та енергоносії можуть негативно впливати на експортні доходи та торговельний баланс України. Нестача доступу до фінансових ресурсів є також серйозною проблемою, обмежуючи можливості українських компаній для залучення інвестицій та модернізації виробництва. Конкуренція з боку інших країн, які мають більш розвинену інфраструктуру та доступ до технологій, а також низький рівень інноваційної активності в Україні, створюють додаткові перешкоди для експорту та конкуренції на світових ринках. Для подолання цих проблем потрібний комплексний підхід, що включає покращення інвестиційного клімату, розвиток інноваційної сфери, а також ефективне проведення торговельної політики на державному рівні.

Ось основні проблеми та виклики, з якими стикаються українські компанії та економіка загалом у контексті міжнародної торгівлі:

Торгові бар'єри та протекціонізм. Україна стикається з перешкодами у вигляді торгових бар'єрів, таких як запровадження тарифів, квот та інших обмежень з боку деяких країн-партнерів. Це створює перешкоди для експорту українських товарів на світові ринки та може знижувати конкурентоспроможність вітчизняних виробників.

Нестійкість світових ринків. Світові ринки схильні до коливань, що може негативно позначатися на економіці України. Наприклад, зміни цін на енергоносії чи сировину можуть впливати на експортні доходи та торговельний баланс країни.

Недолік доступу до фінансових ресурсів. Українські компанії часто стикаються з обмеженим доступом до фінансування на міжнародних ринках капіталу через низку факторів, включаючи економічну нестабільність та брак довіри з боку інвесторів.

Конкуренція з боку інших країн. Українські компанії змушені конкурувати на світовому ринку з підприємствами з інших країн, які можуть мати переваги у вигляді більш розвиненої інфраструктури, доступу до технологій чи нижчих витрат на виробництво.

Низька інноваційна активність. Відносно низький рівень інновацій та досліджень та розробок в Україні може перешкоджати створенню конкурентоспроможних продуктів та послуг, що робить українські компанії менш привабливими на світових ринках.

Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, включаючи покращення інвестиційного клімату, підвищення якості продукції та послуг, зміцнення фінансової стійкості компаній та прийняття ефективних торгових стратегій на державному рівні.

В умовах глобалізації українська економіка стикається з різноманітними викликами, але також відкриває значні можливості. Розвиток міжнародної торгівлі є ключовим чинником для зміцнення позицій країни на світовому ринку. Здатність України диверсифікувати своїх торгових партнерів та залучати іноземні інвестиції відіграє важливу роль у підвищенні її економічного потенціалу та конкурентоспроможності. Крім того, активна участь у міжнародній торгівлі може стимулювати інноваційну діяльність та розвиток високотехнологічних секторів, що сприяє довгостроковому економічному зростанню та процвітанню країни (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Можливості зміцнення економічної позиції України на світовому ринку через розвиток міжнародної торгівлі

Можливості	Сутність
1	2
Розширення експортного потенціалу	Україна має різноманітні природні ресурси, а також розвинені галузі виробництва, такі як сільське господарство, металургія та ІТ-технології. Розвиток міжнародної торгівлі дозволить зміцнити позиції країни на світовому ринку за допомогою її конкурентних переваг. Експорт українських товарів та послуг до різних країн світу може стати значним джерелом доходів, сприяючи економічному зростанню та збільшенню національного добробуту.
Диверсифікація торгових партнерів	Україна має можливість урізноманітнити своїх торгових партнерів, розширивши географію експорту та імпорту. Розвиток міжнародної торгівлі дозволить зміцнити співпрацю з різними регіонами світу, знижуючи залежність від конкретних ринків та підвищуючи стійкість економіки до зовнішніх впливів. Це також сприяє створенню нових можливостей для експорту українських товарів і послуг на нові ринки, що розвиваються.
Залучення іноземних інвестицій	Розвиток міжнародної торгівлі може залучити більше іноземних інвестицій в українську економіку. Зміцнення економічних зв'язків з іншими країнами відкриває нові можливості для інвесторів, які зацікавлені в участі у перспективних проєктах та розвитку галузей економіки з високим потенціалом зростання. Це сприяє модернізації та диверсифікації української економіки, покращенню її конкурентоспроможності та збільшенню виробничих потужностей.

Продовження таблиці 2

1	2
Стимулювання інновацій та розвиток високотехнологічних секторів	Розвиток міжнародної торгівлі може стимулювати розвиток інноваційних секторів економіки України. Збільшення міжнародних контактів та обмін знаннями із закордонними партнерами сприяє перенесенню технологій та кращих практик, що сприяє модернізації та підвищенню ефективності галузей, таких як ІТ, біотехнології та відновлювана енергетика. Це створює нові можливості для створення високооплачуваних робочих місць та стимулює економічне зростання у довгостроковій перспективі.

У контексті пошуку ефективних стратегій для розвитку української економіки в умовах глобалізації необхідно звернути увагу на низку ключових аспектів. Розгляд цих аспектів дозволить виявити можливості для зміцнення економічної позиції України на світовій арені. З огляду на аналізі, можна назвати вісім рекомендацій, вкладених у досягнення цієї мети. Кожна з них є важливим напрямом діяльності, що сприяє розвитку економіки країни та її успішній участі у глобальних торгових процесах.

1. **Розвиток експортно-орієнтованих галузей.** Українським підприємствам слід активно інвестувати у розвиток галузей із високим експортним потенціалом, таких як сільське господарство, виробництво ІТ-технологій, машинобудування та легка промисловість. Це дозволить збільшити обсяги експорту та урізноманітнити товарну структуру, що зробить українську економіку менш вразливою до коливань на світових ринках.

2. **Поліпшення інвестиційного клімату.** Уряду України слід активно працювати над покращенням інвестиційного клімату в країні, створюючи прозорі правила та стимулюючи приплив іноземних інвестицій. Це може включати скорочення бюрократичних бар'єрів, поліпшення правового захисту інвесторів і забезпечення стабільності податкової та економічної політики.

3. **Диверсифікація торгових партнерів.** Україні слід активно шукати нових торгових партнерів та урізноманітнити географію своїх експортних та імпорتنих зв'язків. Це допоможе знизити залежність від конкретних ринків та зменшити ризики, пов'язані зі змінами в економічній ситуації у певних країнах чи регіонах.

4. **Підвищення якості та конкурентоспроможності продукції.** Українським компаніям слід активно працювати над підвищенням якості своєї продукції та послуг, а також покращенням їх конкурентоспроможності на світовому ринку. Це може включати впровадження нових технологій, підвищення ефективності виробництва та навчання персоналу.

5. **Розвиток торгових інфраструктурних проєктів.** Уряду слід активно розвивати торговельну інфраструктуру країни, включаючи порти,

залізниці, дороги та митні процедури. Це допоможе знизити транспортні витрати та час доставки товарів, що зробить українські товари більш конкурентоспроможними на світових ринках.

6. Підтримка малих та середніх підприємств. Уряд має активно підтримувати розвиток малих та середніх підприємств (МСП), надаючи фінансову підтримку, консультації та навчання. МСП відіграють значну роль в економіці країни, та їх розвиток сприяє диверсифікації економіки та створенню нових робочих місць.

7. Формування адаптивної торгової політики. Україна має розробляти гнучку та адаптивну торговельну політику, яка враховує мінливі умови світової торгівлі. Це може включати пошук нових ринків, реагування на торговельні суперечки та введення заходів захисту національних інтересів у разі потреби.

8. Сприяння розвитку людського капіталу. Уряд та бізнес-спільнота повинні спільно працювати над розвитком людського капіталу в країні, у тому числі через навчання та підготовку фахівців у сферах економіки, торгівлі та міжнародних відносин. Це допоможе українським компаніям ефективніше конкурувати на світовому ринку і пристосовуватися до умов глобальної економіки, що змінюються.

Висновки. Насамкінець, розгляд економічних перспектив України у контексті глобалізації та міжнародної торгівлі підкреслює не лише виклики, а й потенційні можливості для розвитку країни. Важливо усвідомити, що активна участь у світовій економіці вимагає не лише подолання існуючих проблем, а й вжиття конструктивних заходів для використання сильних сторін та покращення конкурентоспроможності. Просування експортно-орієнтованих галузей, покращення інвестиційного клімату, різноманітність торгових партнерів, підвищення якості продукції та інфраструктурних проєктів, підтримка МСП, формування адаптивної торгової політики та розвиток людського капіталу є ключовими аспектами, що визначають майбутнє економічного розвитку України. Ці рекомендації можуть бути основою для розробки стратегій, спрямованих на стійкий та успішний вектор розвитку в умовах глобальної економічної інтеграції.

Для подальших досліджень важливо глибше вивчити вплив конкретних торгових політик та заходів захисту національних інтересів на економічну динаміку України. Також необхідно провести аналіз ефективності програм підтримки малого та середнього бізнесу у контексті міжнародної конкуренції та залучення інвестицій. Дослідження, присвячені взаємозв'язку між інноваційною активністю українських компаній та їх експортним потенціалом також можуть пролити світло на ефективні стратегії стимулювання економічного зростання в умовах глобалізації.

Література:

1. Акіф Г., Шахла Б., Еміль А., Мамедова Ж. Сучасна теорія міжнародної торгівлі, *Економічні науки*. 2023. (4), 67–72. doi:10.32620/cher.2022.4.10
2. Вавдіюк Н.С., Корецька Н.І. Регіональний аналіз міжнародної торгівлі товарами в Україні. *Економічні науки*, 2020. 1, 302–310. doi:10.36910/2707-6296-2020-17(67)-30
3. Дугієнко Н., & Дугієнко О. Пріоритети міжнародної економічної діяльності україни: глобальний та регіональний аспекти. *Економіка та суспільство*. 2021. (29). doi:10.32782/2524-0072/2021-29-9
4. Дунська А.Р., Локота А.Г. Проблеми та перспективи розвитку міжнародної торгівлі ліцензіями в Україні. *Економічний вісник національного технічного університету України: «Київський політехнічний інститут»*. 2015. (12). doi:10.20535/2307-5651.12.2015.44334
5. Кононенко Л.М., Назарова Г.П., Шишкіна Т. Трансформування міжнародної торгівлі в умовах глобалізації і цифровізації економіки. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. doi:10.52058/2786-6025-2022-5(5)-110-121
6. Курцев О.Ю., Кошєєва Д.О. Регулювання міжнародної торгівлі: види та інструменти. *Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2023. 31–36. doi:10.33216/1998-7927-2022-276-6-31-36
7. Пічкурова З.В. Інтелектуалізація міжнародної торгівлі в умовах пандемії COVID-19. *Економіка та суспільство*. 2021. (34). doi:10.32782/2524-0072/2021-34-13
8. Сатир Л., Кепко В., Стадник Л.І. Економічна безпека торговельного підприємства в системі організації торгівлі та комерційної діяльності, *Економіка*. 2023. 75–80. doi:10.32782/dees.4-13
9. Ткач Є., Nikiforov P. Економічна теорія та економічна політика: взаємодія в сучасних умовах України. *Економіка та суспільство*, *Економіка*. 2022. (42). doi:10.32782/2524-0072/2022-42-22
10. Хаврилюк І. Динаміка та тенденції розвитку міжнародної торгівлі в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. (47). doi:10.32782/2524-0072/2023-47-33
11. Чорний О. Економічна наука та теорія систем: міждисциплінарні зв'язки. *Економічний часопис волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. 4(16), 22–27. doi:10.29038/2411-4014-2018-04-22-27

References:

1. Akif, G., Shahla, B., Emil A., & Mamedova, Zh. (2023). Suchasna teoriya mizhnarodnoyi torgivli [Modern theory of international trade]. *Ekonomicni nauki - Economic sciences*, (4), 67–72. doi:10.32620/cher.2022.4.10 [in Ukrainian]
2. Vavdiyuk, N.S., & Korecka, N.I. (2020). Regionalnij analiz mizhnarodnoyi torgivli tovarami v ukrayini [Regional analysis of international trade in goods in Ukraine]. *Ekonomicni nauki - Economic sciences*, 1, 302–310. doi:10.36910/2707-6296-2020-17(67)-30 [in Ukrainian]
3. Dugiyenko, N., & Dugiyenko, O. (2021). Prioriteti mizhnarodnoyi ekonomichnoyi diyalnosti ukrayini: globalnij ta regionalnij aspekti [Priorities of Ukraine's international economic activity: global and regional aspects]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, (29). doi:10.32782/2524-0072/2021-29-9 [in Ukrainian]
4. Dunska, A.R., & Lokota, A.G. (2015). Problemi ta perspektivi rozvitku mizhnarodnoyi torgivli licenziiyami v ukrayini [Problems and prospects of the development of international trade in licenses in Ukraine]. *Ekonomicnij visnik nacional'nogo tehnicnogo universitetu ukraiini "kiivs'kij politehnicnij institut" - Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine: "Kyiv Polytechnic Institute"*, (12). doi:10.20535/2307-5651.12.2015.44334 [in Ukrainian]

5. Kononenko, L.M., Nazarova, G.P., & Shishkina, T. (2022). Transformuvannya mizhnarodnoyi torgivli v umovah globalizaciyi i cifrorizaciyi ekonomiki [Transformation of international trade in the conditions of globalization and digitalization of the economy]. *Nauka i tehnika s'ogodni - Science and technology today*. doi:10.52058/2786-6025-2022-5(5)-110-121 [in Ukrainian]
6. Kurcev, O.Yu., & Kosheyeva, D.O. (2023). Regulyuvannya mizhnarodnoyi torgivli: vidi ta instrumenti [Regulation of international trade: types and tools]. *Visnik shidnoukrains'kogo nacional'nogo universitetu imeni volodimira dala - Bulletin of the Eastern Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl*. 31–36. doi:10.33216/1998-7927-2022-276-6-31-36 [in Ukrainian]
7. Pichkurova, Z.V. (2021). Intelektualizaciya mizhnarodnoyi torgivli v umovah pandemiyi COVID-19 [Intellectualization of international trade in the conditions of the COVID-19 pandemic]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, (34). doi:10.32782/2524-0072/2021-34-13 [in Ukrainian]
8. Satir, L., Kepko, V., & Stadnik, L.I. (2023). Ekonomichna bezpeka torgovelnogo pidpriyemstva v sistemi organizaciyi torgivli ta komercijnoyi diyalnosti [economic security of a trade enterprise in the system of organization of trade and commercial activity]. *Ekonomika – Economics*, 75–80. doi:10.32782/dees.4-13 [in Ukrainian]
9. Tkach, Ye., & Nikiforov, P. (2022). Ekonomichna teoriya ta ekonomichna politika: vzayemodiya v suchasni umovah ukrayini. ekonomika ta suspilstvo [Economic theory and economic policy: interaction in modern conditions of Ukraine. economy and society]. *Ekonomika - Economics*, (42). doi:10.32782/2524-0072/2022-42-22 [in Ukrainian]
10. Havrilyuk, I. (2023). Dinamika ta tendenciyi rozvitku mizhnarodnoyi torgivli v Ukrayini [Dynamics and trends in the development of international trade in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, (47). doi:10.32782/2524-0072/2023-47-33 [in Ukrainian]
11. Chornij, O. (2018). Ekonomichna nauka ta teoriya sistem: mizhdisciplinarni zv'yazki [Economic science and systems theory: interdisciplinary connections]. *Ekonomichnij chasopis volinskogo nacionalnogo universitetu imeni Lesi Ukrayinki - economic journal of Volyn National University named after Lesya Ukrainka*, 4(16), 22–27. doi:10.29038/2411-4014-2018-04-22-27 [in Ukrainian].

УДК 338.244.47:342.25(043.2)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-792-803](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-792-803)

Котелевська Яна Віталіївна аспірантка кафедри економіки та підприємництва, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, викладач кафедри економіки, права та управління бізнесом в Одеському національному економічному університеті, м. Одеса, Преображенська, 8, <https://orcid.org/0009-0000-2948-3550>

МОДЕЛІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЛАДИ: СВІТОВИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

Анотація. Війна в Україні продемонструвала важливість децентралізації для стійкості країни. Децентралізована система управління дозволила Україні продовжувати функціонувати навіть в умовах окупації частини територій.

В статті досліджуються питання децентралізації економічної влади в Україні. Проаналізовано різні моделі децентралізації, їхні переваги та недоліки, а також виклики, які постають перед Україною при впровадженні децентралізованої системи. Автором проведено порівняльний аналіз централізованих та децентралізованих систем управління, враховуючи такі аспекти, як ефективність, інноваційність та рівень участі громадян у процесі прийняття рішень. Додатково, стаття висвітлює важливість децентралізації економічної влади як засобу зближення громадян з урядом та забезпечення більшої відповідальності місцевих органів влади перед своїми жителями. Дослідження висвітлює різноманітність підходів до децентралізації в різних країнах та їхній вплив на стабільність та розвиток економіки. Завдяки цьому детальному аналізу демонструються потенційні шляхи вдосконалення сучасних моделей децентралізації економічної влади з метою досягнення більш стійкого та інклюзивного економічного зростання.

В статті також пропонуються рекомендації щодо розробки та впровадження ефективної моделі децентралізації в Україні. Ці рекомендації ґрунтуються на вивченні досвіду інших країн та враховують особливості України. Загалом, аналіз моделей децентралізації економічної влади в контексті української дійсності допомагає ідентифікувати ключові напрямки реформ та спрямовує зусилля на досягнення більш стабільного, рівного та процвітаючого суспільства.

Децентралізація економічної влади - це складний процес, але він є необхідним для розвитку сильної та стійкої України. Успішне проведення децентралізації допоможе Україні стимулювати економічне зростання,

зменшити регіональні диспропорції, зміцнити демократію та стати більш стійкою до зовнішніх викликів.

Ключові слова: децентралізація, економічна влада, органи місцевого самоврядування, повноваження, модель, реформа, класифікація.

Kotelevska Yana Vitaliivna PhD candidate at the Department of Economics and Entrepreneurship, Odessa I.I. Mechnikov National University, lecturer at the Department of Economics, Law, and Business Management at Odessa National Economic University, Odessa, 8 Preobrazhenska St., <https://orcid.org/0009-0000-2948-3550>

MODELS OF ECONOMIC POWER DECENTRALIZATION: GLOBAL AND DOMESTIC EXPERIENCE

Abstract. The war in Ukraine has highlighted the importance of decentralization for the country's resilience. A decentralized governance system allowed Ukraine to continue functioning even under conditions of occupation of parts of its territory. This article explores the issues of economic power decentralization in Ukraine. It analyzes various models of decentralization, their advantages and disadvantages, as well as the challenges Ukraine faces in implementing a decentralized system. The author conducts a comparative analysis of centralized and decentralized management systems, considering aspects such as efficiency, innovation, and citizen participation in decision-making processes. Additionally, the article highlights the importance of economic power decentralization as a means of bringing citizens closer to the government and ensuring greater accountability of local authorities to their residents. The research sheds light on the diversity of approaches to decentralization in different countries and their impact on economic stability and development. Through this detailed analysis, potential avenues for improving current models of economic power decentralization are identified with the aim of achieving more sustainable and inclusive economic growth.

The article also offers recommendations for developing and implementing an effective decentralization model in Ukraine. These recommendations are based on the study of other countries' experiences and take into account the specificities of Ukraine. Overall, the analysis of models of economic power decentralization in the context of Ukrainian reality helps identify key directions for reforms and directs efforts towards achieving a more stable, equitable, and prosperous society. Decentralization of economic power is a complex process, but it is necessary for the development of a strong and resilient Ukraine. Successful decentralization will help Ukraine stimulate economic growth, reduce regional disparities, strengthen democracy, and become more resilient to external challenges.

Keywords: decentralization, economic power, local self-government bodies, authority, model, reform, classification

Постановка проблеми. Децентралізація економічної влади є одним із ключових факторів розвитку сучасного суспільства. Вона дає можливість регіонам та місцевим громадам самостійно вирішувати питання економічного розвитку, враховуючи їхні особливості та потреби. Успіх процесу децентралізації економічної влади в країні залежить від багатьох факторів, зокрема від обраної моделі. У світовій практиці існує декілька моделей децентралізації економічної влади, які тісно переплітаються із моделями децентралізації органів місцевого самоврядування, і, деколи навіть, беруться за основу при розподілі повноважень в процесі реформування. Проте варто зосередитись саме на децентралізації органів економічної влади, адже тут є свої особливості. Детальний аналіз та порівняння переваг і недоліків моделей децентралізації допоможе у процесі впровадження реформи децентралізації в Україні, враховуючи її специфічні потреби пов'язані із повномасштабним вторгненням та планами повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зарубіжного досвіду впровадження та реалізації реформ децентралізації органів місцевого самоврядування та органів економічної влади присвячені праці вітчизняних науковців: В. Б. Авер'янова, І. Б. Заверухи, Ю. В. Бойка, В.П. Гордієнко, Гладкої Т.І., І. Луніної, В. Базилевич, Роман В., Мельник Я. В. та ін. Серед представників міжнародної спільноти науковців слід згадати Ш. Бланкарта, О.А. Гришанову, В.І. Лексіна, В. Оутса, Ч. Тібу, М. Кетинга, Дж. Скота, П. Джона та інших. Роботи цих вчених розкривають теоретичні аспекти, особливості та проблеми процесу децентралізації, а також її моделі. Проте деякі питання залишаються не вирішеними, що обумовлює необхідність подальших досліджень і вивчення позитивного досвіду децентралізації країн світу саме в цьому напрямку.

Мета статті. Визначення та обґрунтування оптимальної моделі децентралізації економічної влади для України з урахуванням кращих світових практик, геополітичних реалій, потреб регіонів та потреб повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація економічної влади – це процес передачі повноважень з прийняття економічних рішень від центрального уряду до регіональних та місцевих органів влади в процесі управління бюджетними коштами та наявними ресурсами. «Це специфічний метод управління, який є важливим для місцевого самоврядування та економічного розвитку регіонів, метою якого є оптимізація та підвищення ефективності управління суспільно-важливими справами, максимальна реалізація регіона-

льних та місцевих інтересів, а також ефективне використання ресурсів». Децентралізація характеризується особливим підходом до управління з урахуванням різноманітних локальних особливостей і одночасним збереженням єдності в основному [1, с.6].

Загалом, на думку науковців Світового Банку, децентралізація може бути різною - політичною, адміністративною та фінансовою. Політична децентралізація - часткове (на основі принципу субсидіарності) передання політичної та нормотворчої функцій з центрального рівня управління до місцевих рад. В основі цього типу - регулярні демократичні вибори за результатами яких формуються місцеві ради, чітке визначення юрисдикції та розмежування повноважень між різними рівнями управління. Адміністративна децентралізація - передання відповідальності за планування та виконання обов'язків в сфері публічного управління від центрального до регіонального і місцевого рівнів управління. В основі - забезпечення здатності органів місцевого самоврядування приймати та втілювати рішення щодо розвитку територіальних громад. Фінансова децентралізація - спрямована на формування і розвиток інструментарію для забезпечення фінансової самодостатності адміністративно-територіальних формувань базового рівня та задоволення потреб жителів територіальних громад [2].

Децентралізація має різні форми та комбінації у різних країнах, всередині країни і, навіть, в середині окремого сектору. Децентралізація може призвести до більш креативних, інноваційних та ефективних програм, завдяки експериментальному підходу до вирішення проблем і задач на місцевому рівні. Такий процес створює умови для залучення інвестицій, оскільки місцеві уряди можуть розвивати та реалізовувати власні стратегії та проекти, що привертають увагу інвесторів, підвищуючи цим конкурентоспроможність громад. Також вона може зміцнити політичну стабільність та національну єдність, надаючи можливість громадянам краще контролювати державні програми на місцевому рівні [3, с. 8].

Війна в Україні продемонструвала важливість децентралізації для стійкості країни. Децентралізована система управління дозволила Україні продовжувати функціонувати навіть в умовах окупації частини території.

Успіх децентралізації, а саме реальне самоврядування, визначається наявністю достатніх ресурсів та можливістю використовувати їх автономно. Це означає право місцевих органів економічної влади вводити та збирати місцеві податки та збори, отримувати субвенції та дотації від уряду і використовувати їх без надмірного контролю з боку влади вищих рівнів.

Однак, разом із цим, процес децентралізації може супроводжуватись ризиками, які можуть обмежити самодостатність територіальних громад. Серед них варто відзначити: збільшення нерівності соціально-економічного

розвитку громад і територій; посилення макроекономічної нестабільності; ризик виникнення корупційних схем; розсіювання бюджетних ресурсів; посилення ролі місцевих еліт; зниження ефективності управління на національному рівні. Також варто не оминати увагою проблему диспропорцій у економічному розвитку територіальних громад.

Часто органи місцевого самоврядування стикаються з нестачею кваліфікованого персоналу, що ускладнює їхню ефективність, навіть за умов наявності фінансових ресурсів. Так, передача широкого кола повноважень від центральних органів влади, при нестачі ресурсів, як фінансових, так і кадрових, може стати серйозною загрозою. Дуже важливо забезпечити баланс між обсягом повноважень та наявністю відповідних ресурсів, адже за наявності висококваліфікованих кадрів органи місцевої економічної влади мають змогу вирішувати питання місцевого значення без надмірного втручання органів центральної влади.

«У багатьох країнах світу потреба проведення реформи децентралізації була зумовлена різноманітними причинами, від потреби підвищення ефективності державних витрат та розв'язання макроекономічних проблем (Аргентина, Бразилія, Індія, Нігерія) до використання децентралізації як інструменту забезпечення незалежності окремих регіонів з відмінними культурними, етнічними та політичними питаннями. Практика зарубіжних країн показує, що делегування повноважень органам місцевого самоврядування сприяє їхній фінансовій незалежності, підвищує результативність виконання функцій держави, а також сприяє якісному наданню суспільних благ та послуг» [4, с. 64].

Канада, Швеція та Швейцарія для стимулювання і розвитку своїх регіонів використовують фінансову децентралізацію. Цей напрям передбачає передачу більшої фінансової автономії регіонам та місцевим органам влади. Зазвичай це означає передачу частини податків і ресурсів на місцевий рівень, де їх можна витратити більш ефективно та з урахуванням потреб конкретних громад.

Досліджуючи праці вітчизняних та зарубіжних вчених, які працювали над питанням децентралізації органів влади, можна виділити наступні моделі організації місцевого самоврядування, це: англосаксонська модель, континентальна змішана. Проте до цього переліку додають ще іберійську та радянську (Рис. 1). Основним принципом такої класифікації є відносини місцевих органів влади як між собою, так і з владою вищого рівня. Зазначені моделі відрізняються між собою рівнем децентралізації публічної влади, що може бути вищим чи нижчим, і, відповідно, мають свої відмінні принципи створення органів місцевого самоврядування та характеризуються унікальними особливостями у взаємодії між різними гілками влади, в тому числі і при взаємодії з економічною владою на різних рівнях.

Рис. 1. Моделі децентралізації влади
Джерело: [5; 7]

Розглянемо коротко кожен із цих моделей. Почнемо з радянської, хоча, аналізуючи всі критерії, яким має відповідати процес децентралізації, її важко назвати децентралізованою моделлю управління. Цьому підтвердженням є абсолютна ієрархічна підпорядкованість усіх елементів владних структур. Місцеві ради позбавлені будь-якої самостійності в прийнятті рішень, пов'язаних із розподілом та використанням економічних ресурсів. Вибори за такої моделі відбуваються, виключно, на безальтернативній основі. Прикладом такої моделі у світі є Китай, Куба та Північна Корея.

Іберійська модель передбачає, що управління на всіх субнаціональних рівнях здійснюють обрані населенням представницькі органи місцевого самоврядування (ради) та відповідні головні посадові особи місцевого самоврядування (мери, регідори, префекти, алькальди тощо). Ці посадові особи стають головами відповідних рад і їх одночасно затверджують центральні органи державної влади через представників цієї влади в адміністративно-територіальних одиницях. Таким чином відбувається поєднання двох інституцій різного рівня в межах однієї інституції, що легітимізує відповідні посади та прийняті на них рішення як з боку місцевих громад, так і з боку центральних органів державної влади. Така модель децентралізації реалізується в країнах латинської Америки – в Бразилії, Мексиці, Португалії та з певними особливостями в Іспанії [5, с. 156].

Англосаксонська модель децентралізації економічної влади базується на принципах субсидіарності, партнерства та відповідальності. Ці принципи передбачають передачу повноважень з прийняття економічних рішень на найнижчий рівень влади, співпрацю між центральними органами влади, а також відповідальність місцевих органів влади за результати своєї діяльності. В країнах, де застосовується ця модель, діє позитивне регулювання. Це означає, що всі рішення органів місцевого самоврядування визнаються

законом. В іншому випадку дії органів місцевої влади можуть бути визнані судом недійсними. Проте це не виключає ризики надмірної бюрократії, іноді може виникати недостатня координація між центральним урядом та регіональними органами влади, що може призвести до незбалансованого розвитку регіонів. Разом з тим регіони за такої моделі мають фінансову самостійність – мають значні джерела доходів та можуть самостійно розпоряджатися своїми бюджетами. Англосаксонська модель застосовується у Великій Британії, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії [6, с.86].

Континентальна модель децентралізації економічної влади передбачає передачу владних повноважень та ресурсів від центрального уряду до різних регіонів та областей, що створює більш широкий простір для місцевого управління економічними питаннями. Ця модель базується на ідеї створення ефективної та гнучкої системи управління, яка враховує специфіку кожного регіону. Регіональні уряди можуть розвивати свої власні економічні стратегії та плани, враховуючи особливості свого територіального розвитку, при цьому, завдяки ефективній координації, зберігають загальну єдність. Між органами державного та місцевого самоврядування існує певна ієрархія, а посадові особи мають повноваження здійснювати прямий контроль діяльності органів влади на місцях. Таку модель організації влади використовували в Італії, Польщі, Франції, Болгарії, Туреччині.

Змішана модель децентралізації влади поєднує в собі елементи англосаксонської та континентальної моделей. Ця модель характеризується децентралізацією повноважень, виборністю та призначенням місцевих органів влади, а також фінансовою самостійністю регіонів. Регіони мають значні джерела доходів і можуть самостійно розпоряджатися своїми бюджетами. Проте повноваження з прийняття економічних рішень розподілені між центральним урядом, регіональними та місцевими органами влади. Найбільшою перевагою такої моделі є її гнучкість і здатність адаптуватися до мінливих умов. Така модель характерна для Німеччини, Австрії.

З моменту виникнення цієї класифікації пройшло вже багато часу і вже, майже неможливо, знайти хоча б одну з вищеперерахованих моделей, в реальному житті. Кожна модель з часом удосконалювалась та переймала позитивний досвід від сусідньої. Що спричинило виникнення так званої, нової змішаної моделі. Такий формат реалізації децентралізації передбачає об'єднання найкращих практик та впровадження абсолютно унікальної моделі для конкретної країни. Така модель передбачає урахування найважливіших чинників, а саме: історичний досвід, територіальні умови, менталітет населення, соціально-економічні та культурні особливості, політичне становище, ресурсозабезпеченість, стратегії економічного розвитку тощо. Багато чого залежить також від цілей та завдань, які держава покладає на децентралізацію.

Враховуючи вищесказане, виникає потреба у зміні підходу по класифікації моделей. Нова класифікація має бути пов'язана не лише зі ступенем взаємодії центральних та місцевих органів влади, рівнем їх повноважень та відповідальності, а й за іншими критеріями, як, наприклад, показано у Таблиці 1: «Принципи створення нових моделей децентралізації». Це дозволить створити моделі, які будуть враховувати усі особливості конкретної країни, де планується, або вже впроваджується реформи з децентралізації. Ці моделі можуть варіюватися в залежності від конкретних умов та потреб суспільства. Важливо обрати той підхід, який найкраще відповідає контексту та завданням децентралізації.

Таблиця 1

Принципи створення нових моделей децентралізації

Модель	Опис
Субсидіарна	Основний принцип цієї моделі – рішення повинні прийматися на найнижчому рівні. Це означає, що місцеві органи влади отримують більше повноважень, а відповідно, і можливостей розподілу та використання ресурсів на локальному рівні, що дозволяє їм ефективно впливати на розвиток своїх територій. Центральна влада може втручатися лише тоді, коли це необхідно.
Партнерство	Основний принцип – співпраця центральної влади з місцевими органами, громадськістю та приватним сектором для спільного прийняття рішень. Така взаємодія сприяє більш ефективному вирішенню проблем та розвитку територій.
Децентралізація функцій	В основі цієї моделі лежить передача функцій по реалізації та забезпеченню потреб населення в освіті, охороні здоров'я, соціальному захисті, тощо.
Регіональна децентралізація	Синхронне поєднання централізованих та децентралізованих елементів. Суть в тому, що регіони отримують певні повноваження, але при цьому реалізують їх в рамках загальної стратегії країни.

Джерело: складено автором на основі дослідження світового досвіду децентралізації влади.

Децентралізація економічної влади досить складний, довготривалий процес, який потребує ретельного планування, впровадження, та постійного вдосконалення. Метою децентралізації економічної влади є стимулювання економічного зростання, підвищення рівня життя населення, а також зміцнення довіри громадськості до органів влади. Важливо чітко визначити, які повноваження залишаються за центральним урядом, а які передаються на регіональний та місцевий рівні. Разом із передачею повноважень має бути окреслено рівень відповідальності органів місцевої влади, чітке та прозоре звітування про розподіл і використання ресурсів, належне забезпечення

життєдіяльності населених пунктів, розвиток місцевої інфраструктури, надання послуг населенню на належному рівні. Для забезпечення єдності економічної політики держави має бути сформована система координації для усіх рівнів економічної влади.

Класифікація моделей децентралізації економічної влади також відбувається за різними критеріями. Одним із найпоширеніших критеріїв є рівень децентралізації. Відповідно до цього виділяють такі моделі: централізована модель економічної влади, децентралізована та федеративна (Рис. 2). Інший критерій класифікації моделей децентралізації економічної влади – за характером розподілу повноважень між центральним та місцевими органами влади передбачає такі моделі: модель розподілу повноважень за галузями; модель розподілу повноважень за територією; модель розподілу повноважень за функціями. Важливо зазначити, що кожна модель має свої переваги та недоліки. На практиці в більшості країн застосовуються комбіновані моделі децентралізації економічної влади, які включають елементи декількох моделей відразу. На Рисунку 3 зображена схема, яка допомагає розуміти різні підходи до розподілу економічної влади та її вплив на розвиток країни.

Рис. 2. Моделі децентралізації економічної влади
Джерело: сформовано автором.

При побудові ефективної моделі децентралізації економічної влади варто дотримуватись декількох принципів: субсидіарності, відповідальності, прозорості та принципу співпраці. Цей напрямок є недостатньо дослідженим у вітчизняній науці, тому працювати є над чим.

Висновки. Досвід зарубіжних країн свідчить, що децентралізація економічної влади може бути ефективним інструментом розвитку. У країнах з розвинутою економікою, таких як США, Німеччина, Канада, децентралізація використовується вже багато років. У країнах з перехідною економікою, таких як Польща, Угорщина, Чехія, децентралізація є одним із пріоритетів реформ. У кожній із цих країн застосовується своя модель децентралізації влади, яка найкраще підходить та відповідає їх індивідуальним особливостям [13].

Необхідно зазначити, що процес децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування в Україні розпочався ще в 2014 році та триває і досі. Децентралізація економічної влади в Україні відбувається у формі континентальної (громадівської) моделі місцевого самоврядування, переймаючи найкращі практики з досвіду Польщі та Німеччини. Зважаючи на це, Україна має позитивну динаміку формування об'єднаних територіальних громад, а результати бюджетної децентралізації свідчать про перспективи економічного розвитку регіонів. Проте, з початком повномасштабного вторгнення (лютий 2022 року), темпи впровадження реформ значно сповільнились. Першочерговим стало питання захисту та збереження життя населення, територій та бізнесу. Наявність повноважень у місцевих органах влади, завдяки децентралізації, дала можливість швидше та ефективніше реагувати на нові виклики та потреби, що виникали в ході війни.

Звичайно, децентралізація – це не панацея. Вона має й свої недоліки, такі як ризик бюрократизації та нерівномірного розвитку регіонів. Проте війна в Україні чітко продемонструвала, що децентралізована система управління є більш стійкою до зовнішніх загроз. Децентралізація не лише допомогла Україні під час війни, але й може стати ключовим фактором її повоєнного відновлення. Досвід України може стати цінним уроком для інших країн, які прагнуть до зміцнення своєї стійкості.

Література:

1. Гавкалова Н.Л., Гордієнко Л.Ю. Європейські моделі децентралізації управління: досвід для України. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 5-8.
2. What is Decentralization? World Bank. Decentralization Thematic Team. URL: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html.
3. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування. Навчальний посібник для посадових осіб місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування / В. Негода, Дж. Сах, М. Полонський та ін. Київ. ПРООН / МПВСР. 2007. 206 с.
4. Лисенко Ж.П., Олексин А.Г. Проблеми та шляхи удосконалення реформи фінансової децентралізації з урахуванням міжнародного досвіду. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 63-67.

5. Мельник Я. В. Іноземні моделі та досвід децентралізації публічного управління. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). № 3. С. 155-163.
6. Гордієнко В.П., Оніщенко М.Л., Мальонкіна І. С. Зарубіжний досвід децентралізації публічної влади та можливості його трансформації в Україні. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2019. № 3. С. 83-85.
7. Роман В. Д. Моделі децентралізації влади країн Європейського Союзу. *Демократичне врядування*. 2013. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_12_22.
8. Кульбіда В. Децентралізація влади в Україні: проблеми та перспективи. Київ. 2017.
9. Зверяков М.І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. *Економіка України*. 2022. № 8. С. 03-19. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003>
10. Бориславська О.М., Заверуха І.Б., Школик А.М. та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Київ. Центр політико-правових реформ. 2012. 212 с.
11. Завгородній В.А., Романов М.Ю. Децентралізація та федералізація: порівняльний аналіз і можливості впровадження в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 1. С. 16-23.
12. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України №5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> .
13. Грицай С. О. Від криптовалюти до віртуальних активів: становлення законодавства України через призму хронологічно-правового аналізу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Вип. 30, № 2. С. 160–193. DOI:10.31359/1993-0909-2023-30-2-160.

References:

1. Havkalova N.L., Hordiienko L.Yu. (2023). Yevropejs'ki modeli detsentralizatsii upravlinnia: dosvid dlia Ukrainy. [European models of management decentralization: experience for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy - Ukraine economy*. 5. 5-8. [In Ukrainian].
2. What is Decentralization? World Bank. Decentralization Thematic Team. URL: http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/Different_forms.html [In English].
3. Detsentralizatsiia ta efektyvne mistseve samovriaduvannia. [Decentralization and effective local self-government]. (2007). Navchal'nyj posibnyk dlia posadovykh osib mistsevykh ta rehional'nykh orhaniv vlady ta fakhivtsiv z rozvytku mistsevoho samovriaduvannia / V. Nehoda, Dzh. Sakh, M. Polons'kyj ta in. Kyiv. PROON / MPVSR. [In Ukrainian].
4. Lysenko Zh.P., Oleksyn A.H. (2020). Problemy ta shliakhy udoskonalennia reformy finansovoi detsentralizatsii z urakhuvanniam mizhnarodnoho dosvidu. [Problems and ways of improving the reform of financial decentralization taking into account international experience]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Serii: Ekonomika i upravlinnia - Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Economics and management*. 31 (70). 3. 63-67. [In Ukrainian].
5. Mel'nyk Ya. V. (2020) Inozemni modeli ta dosvid detsentralizatsii publichnoho upravlinnia. [Foreign models and experience of decentralization of public administration]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Serii: Ekonomika i upravlinnia - Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Economics and management*. 31 (70). 3. 155-163. [In Ukrainian].
6. Hordiienko V.P., Onischenko M.L., Mal'onkina I. S. (2019) Zarubizhnyj dosvid detsentralizatsii publichnoi vlady ta mozhlyvosti joho transformatsii v Ukraini. [Foreign experience of decentralization of public power and the possibility of its transformation in Ukraine]. *Visnyk SumDU. Serii «Ekonomika» - Bulletin of Sumy State University. «Economy» series*. 3. 83-85. [In Ukrainian].

7. Roman V. D. (2013). Modeli detsentralizatsii vlady krain Yevropejs'koho Soiuzu. [Models of decentralization of the power of the countries of the European Union]. *Demokratychnе vriaduvannia - Democratic governance*. 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_12_22 [In Ukrainian].
8. Kul'bida V. (2017). Detsentralizatsiia vlady v Ukraini: problemy ta perspektyvy. [Decentralization of power in Ukraine: problems and prospects]. Kyiv. [In Ukrainian].
9. Zvieriakov M. I. (2022). Formuvannia modeli ekonomichnoho rozvytku v novykh istorychnykh realiakh. [Decentralization of power in Ukraine: problems and prospects]. *Ekonomika Ukrainy - Ukraine economy*. 8. 03-19. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.003> [In Ukrainian].
10. Boryslavs'ka O.M., Zaverukha I.B., Shkolyk A.M. ta in. (2012). Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid ievropejs'kykh krain ta perspektyvy Ukrainy. [Decentralization of public power: experience of European countries and prospects of Ukraine]. Kyiv. Tsentр polityko-pravovykh reform. [In Ukrainian].
11. Zavhorodnij V.A., Romanov M.Yu. (2015). Detsentralizatsiia ta federalizatsiia: porivnial'nyj analiz i mozhlyvosti vprovadzhennia v Ukraini. [Decentralization and federalization: comparative analysis and possibilities of implementation in Ukraine]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Yurydychni nauky - Bulletin of Zaporizhzhya National University. Legal sciences*. 1. 16-23. [In Ukrainian].
12. Stratehiiа staloho rozvytku «Ukraina – 2020» [Sustainable development strategy «Ukraine – 2020»]: Ukaz Prezydenta Ukrainy №5/2015 vid 12.01.2015 r. [Elektronnyj resurs]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [In Ukrainian].
13. Hrytsai S. (2023). Vid kryptovaliuty do virtualnykh aktyviv: stanovlennia zakonodavstva Ukrainy cherez pryzmu khronolohichno-pravovoho analizu [From Cryptocurrency to Virtual Assets: Formation of Ukrainian Legislation through the Prism of Chronological and Legal Analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine]*, 30(2), 160–193. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-2-160>

УДК 331.5:31

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-804-815](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-804-815)

Кравець Ірина Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцентка кафедри соціального забезпечення, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 29000, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8, тел.:(097) 343-81-81, <https://orcid.org/0000-0002-5543-6958>

Камінна Ольга Вікторівна, здобувачка вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 29000, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8, тел.: (068) 158-11-02

Кубіна Анна Петрівна, здобувачка вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 29000, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8, тел.: (097) 537-76-11

БЕЗРОБІТТЯ ТА РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМИ РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми безробіття в Україні, її причин, наслідків та шляхів подолання. Зазначено, що безробіття є економічним станом, який характеризується відсутністю зайнятості серед працездатного населення у певному часовому проміжку внаслідок недостатнього попиту на працю або відповідних економічних умов, що призводить до неможливості отримати особою оплачувану роботу при наявності бажання і можливостей брати участь у суспільно-корисній діяльності. Наведено причини поширення безробіття, серед яких економічний спад; структурні зміни в економіці під впливом стрімкого зростання цифрового, мережевого сегментів, що висуває нові вимоги до працівника; розвиток глобалізаційних процесів, посилення економічної конкуренції між суб'єктами господарювання, що визначає попит на висококваліфіковану робочу силу; неспроможність економіки створювати нові робочі місця; низька ефективність заходів соціальної політики щодо сприяння працевлаштуванню громадян тощо. Визначено негативні соціальні та економічні наслідки безробіття, такі як зростання злочинності, зниження податкових надходжень та падіння ВВП, погіршення кількісно-якісних характеристик населення, зниження рівня життя населення. Спираючись на статистичні дані та наукові праці, показано динаміку безробіття в Україні протягом 2010-2023 років. Окреслено тенденції безробіття та зайнятості населення у довоєнний та воєнний періоди, а також особливості сучасного ринку праці в Україні.

Визначено роль держави у вирішенні проблеми безробіття та регулюванні ринку праці, яка полягає у забезпеченні ефективної співпраці учасників ринку праці та зацікавлених сторін, економічної та соціальної стабільності, захисті прав працівників і стимулюванні економічного зростання. Запропоновано шляхи подолання проблем безробіття та ринку праці шляхом налагодження тіснішої співпраці держави з роботодавцями у напрямі їх активізації щодо працевлаштування безробітних, сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, залучення інвестицій в економіку, вдосконалення політики зайнятості.

Ключові слова: безробіття, зайнятість, ринок праці, працевлаштування, інвестиції, політика зайнятості.

Kravets Iryna Mykhailivna PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Security, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 29000, Khmelnytskyi, St. Heroiv Maidan, 8, tel.: (097) 343-81-81, <https://orcid.org/0000-0002-5543-6958>

Kaminna Olha Viktorivna student of the specialty 072 Finance, Banking and Insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 29000, Khmelnytskyi, St. Heroiv Maidan, 8, tel.: (068)158-11-02-

Kubina Anna Petrovna student of the specialty 072 Finance, Banking and Insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 29000, Khmelnytskyi, st. Heroiv Maidan, 8, tel.: (097)537-76-11

UNEMPLOYMENT AND LABOR MARKET IN UKRAINE: STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. The article is devoted to the study of the problem of unemployment in Ukraine, its causes, consequences and ways to overcome it. It is noted that unemployment is an economic condition characterized by the absence of employment of the able-bodied population in a certain period of time as a result of insufficient demand for labor or the corresponding economic conditions, which leads to the impossibility of obtaining paid work. work for a person if there is a desire and opportunity to participate in socially useful activities. The reasons for the spread of unemployment are given, including economic recession; structural changes in the economy under the influence of the rapid growth of digital and network segments; strengthening of economic competition between business entities, which determines the demand for highly qualified labor force; insufficient volume of creation of new jobs; low effectiveness of social policy measures to promote employment of citizens, etc.

The negative social and economic consequences of unemployment have been determined, such as an increase in crime, a decrease in tax revenues and a drop in GDP, a deterioration in the quantitative and qualitative characteristics of the

population, and a decrease in the population's standard of living. The dynamics of unemployment in Ukraine during 2010-2023 are shown on the basis of statistical data and scientific works. The trends of unemployment and employment of the population in the pre-war and post-war periods are outlined, as well as the peculiarities of the modern labor market in Ukraine.

The role of the state in solving the problem of unemployment and regulating the labor market, ensuring economic and social stability, protecting the rights of workers and stimulating economic growth is determined. Ways to overcome the problems of unemployment and the labor market by establishing closer cooperation between the state and employers in the direction of their activation regarding the employment of the unemployed, promoting the development of small and medium-sized businesses, attracting investments into the economy, and improving the employment policy are proposed.

Keywords: unemployment, employment, labor market, employment, investment, employment policy.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство стикається зі складними економічними викликами, серед яких безробіття виступає як одна з найактуальніших проблем, адже не лише впливає на економічний розвиток країни, але й позначається на добробуті населення, його соціоментальному самопочутті, суспільній стабільності в цілому. Збільшення кількості безробітних осіб призводить до погіршення соціальних відносин у суспільстві, поглиблення нерівності та диференціації населення, загострення існуючих проблем у всіх сферах життя. Безробіття наносить суспільству значний економічний, соціальний і моральний збиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення проблеми безробіття перебуває в науковому полі зору багатьох провідних вітчизняних та зарубіжних учених, про що свідчать численні наукові праці. Серед вітчизняних дослідників вагомий внесок у розв'язання проблем безробіття, зайнятості, регулювання ринку праці в цілому зробили С. Бандур, І. Бондар, І. Давидова, Д. Богиня, Г. Волинський, В. Геєць, В. Герасимчук, О. Грішнова, С. Дзюба, С. Дорогунцов, С. Кузнецова, Є. Лібанова, Ю. Маршавін, Я. Міклош, С. Мочерний, І. Петрова, В. Скульська, А. Чухно, І. Моцін та інші науковці.

Мета статті. Дослідити стан безробіття в Україні у передвоєнний та воєнний періоди, виявити тенденції та проблеми у регулюванні ринку праці України та намітити шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Проблемою безробіття цікавилися в усі часи. Уже у стародавній греко-римській цивілізації існувало усвідомлення феномену безробіття як соціально-економічного явища. Видатний давньогрецький філософ Аристотель у своєму фундаментальному трактаті "Політика"

характеризував стан безробіття як "стан нікчемності", при якому люди не можуть знайти застосування своїм здібностям і отримати гідну зайнятість відповідно до їхньої освіти та кваліфікації. Його сучасник Платон у праці "Держава" також порушував питання безробіття, пояснюючи його як наслідок нездатності суспільства забезпечити усіх своїх громадян належними робочими місцями, що, на його думку, могло призвести до морального розкладу соціуму.

Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» безробіття розглядається як соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування [1].

В науковій літературі сутність безробіття визначається у різних аспектах. Так, Ткаченко Є. трактує безробіття як соціально-економічне явище, яке є результатом взаємодії економічних, соціальних та політичних факторів, що має негативні наслідки для окремих осіб та суспільства в цілому [2, с. 568-569].

В свою чергу, Грідін О. В. трактує безробіття як соціально-економічне явище, яке характеризується наявністю в суспільстві осіб, які працездатні, активно шукають роботу та готові до працевлаштування, але не можуть знайти її [3, с. 106].

Борищук А. та Семенова К. пояснюють поняття «безробіття» як соціально-економічну проблему, яка має негативні наслідки для окремих осіб та суспільства в цілому, оскільки призводить до зниження рівня життя, погіршення здоров'я, зростання злочинності та соціальної напруженості, а також зниження економічного зростання [4, с. 29-30].

У нашому розумінні безробіття – це економічний стан, який характеризується відсутністю зайнятості серед працездатного населення у певному часовому проміжку внаслідок недостатнього попиту на працю або відповідних економічних умов, що призводить до неможливості отримати особою оплачувану роботу при наявності бажання і можливостей брати участь у суспільно-корисній діяльності. Безробіття пов'язане з неефективністю використання робочої сили у минулому і відсутністю сприятливих економічних умов, які б дали змогу людям застосовувати свої трудові навички у сфері праці за гідну оцінку їх трудового внеску.

Безробіття є складним явищем, викликаним низкою чинників. Нижче наведемо деякі з основних причин безробіття.

Економічний спад або рецесія часто супроводжуються скороченням виробництва та звільнення працівників. Коли підприємства стикаються зі зниженням попиту на свої товари чи послуги, вони змушені скорочувати витрати, зокрема, на робочу силу. Структурні зміни в економіці, такі як автоматизація та технологічний прогрес, призводять до того, що певні професії стають менш затребуваними, а працівники з застарілими навичками стикаються з ризиком втрати роботи.

В сучасній науковій літературі розкривається зміст "Праці 4.0" як платформи, що забезпечує використання ресурсів праці у умовах Четвертою промислової революції, за якої предмети праці, засоби праці, працююча людина набувають нових рис та змісту. Йдеться про новий формат економіки, в якій стрімко зростає цифровий, мережевий сегмент, що висуває нові вимоги до працівника через принципово нові складові світу праці та зайнятості [5, с. 11].

Зростання безробіття можуть спричинити глобалізаційні процеси, переміщення виробництва в країни з дешевшою робочою силою, посилення економічної конкуренції між суб'єктами господарювання, що визначає попит на висококваліфіковану робочу силу, зростання неконкурентоспроможних на ринку груп населення тощо. До того ж, неспроможність економіки створювати нові робочі місця для зростання сукупного попиту на робочу силу, низька ефективність заходів соціальної політики щодо забезпечення зайнятості, сприяння працевлаштуванню різних категорій громадян, є важливими причинами поширення безробіття.

Таке складне соціально-економічне явище як безробіття має як негативні, так і позитивні наслідки. Негативні наслідки безробіття можна поділити на дві категорії: соціальні та економічні (рис. 1)[6, с. 112].

Рис.1 Види негативних наслідків безробіття

Безробіття в сучасному суспільстві породжує негативні соціальні наслідки, такі як зростання соціальної напруженості, схильність до злочинної

діяльності через відсутність легальних способів заробітку, погіршення фізичного та психічного здоров'я населення, посилення соціальної диференціації та нерівності. Воно також призводить до падіння трудової активності через втрату впевненості у власних силах, що створює виклики для ефективного функціонування економіки та стабільності ринку праці, особливо серед вразливих груп населення, таких як молодь, люди з низьким рівнем освіти тощо. Якщо держава не забезпечує належний захист і підтримку безробітних, це може спричинити соціальні заворушення, протести та навіть насильство з їхнього боку. Крім того, безробіття стає викликом для системи охорони здоров'я, оскільки збільшується кількість психічних розладів серед населення через стрес та депресію, погіршення фізичного самопочуття.

Безробіття спричиняє низку економічних викликів, таких як зниження податкових надходжень держави через відсутність сплати безробітними податків на доходи, майно та інших обов'язкових внесків, що змушує уряд збільшувати інші податки або скорочувати витрати на соціальні програми та послуги. Зменшення споживчого попиту від безробітних призводить до падіння ВВП країни через скорочення обсягів виробництва, створюючи негативний ланцюговий ефект для економіки. Безробіття також зумовлює падіння життєвого рівня населення, збільшення бідності та соціальної диференціації внаслідок відсутності доходів від праці у безробітних, що погіршує їхній добробут і якість життя порівняно із зайнятими групами.

Отже, безробіття в Україні є складною проблемою, яка породжує серйозні економічні та соціальні проблеми і потребує комплексного підходу у її вирішенні.

Складний характер економічних, соціальних та політичних зрушень, що впливали на ринок праці, відображає динаміка зареєстрованого безробіття в Україні за період з 2010 по 2023 роки (кількість осіб, що мали статус безробітного на кінець відповідного року) (рис. 2).

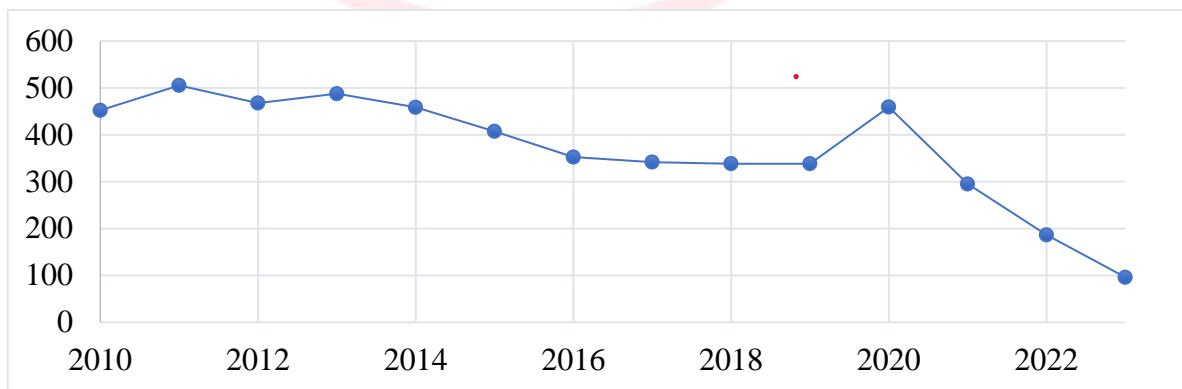

Рис. 2 Кількість зареєстрованих безробітних в Україні з 2010 по 2023 рр., тис. осіб

Джерело: складено авторками на основі даних [7]

Відповідно до інформації Мінфіну, період 2010-2013 рр. характеризувався коливанням показника кількості зареєстрованих безробітних залежно від загальних економічних труднощів. Упродовж 2014-2015 рр. відзначалося різке зростання безробіття, яке було спричинене економічними наслідками Революції Гідності, анексією Криму та конфліктом на сході країни. З 2016 по 2019 роки спостерігалось поступове зниження та стабілізація безробіття в Україні, проте у 2020 році пандемія COVID-19 спричинила стрімке зростання кількості безробітних.

Попри поступове зменшення показників безробіття у 2021-2023 рр. ситуація є неоднозначною. За даними Державної служби зайнятості, станом на 1 січня 2023 р., статус безробітного мали 186,5 тис. осіб за наявності 21,2 тис. одиниць вакансій, що означало навантаження на одне вакантне місце майже дев'яти офіційно зареєстрованих осіб, які перебувають у пошуках роботи. Протягом 2023 року кількість офіційно зареєстрованих безробітних зменшилася, однак важливим є розуміння причин, внаслідок чого це відбулося. Так, держава удосконалює політику щодо регулювання ринку праці через сприяння у працевлаштуванні державною службою зайнятості, яка надає широкий спектр послуг для збалансування попиту та пропозиції робочої сили. Однак на зменшення обсягу безробіття вплинули і інші чинники, зокрема зняття з обліку тих осіб, які мігрували за кордон, які були мобілізовані до лав ЗСУ тощо. Станом на 01.01.2024 року статус безробітного мали 96,1 тис. осіб. Водночас, реальні показники безробіття є вищими, оскільки не охоплюють тих осіб, які не звернулися за послугами до служби зайнятості, а також тих, хто є неформально зайнятими. Загалом, за оцінками Міністерства економіки, на початку 2023 р. чисельність безробітних становила 2,6 млн осіб, а за оцінками НБУ – близько 4,2–4,8 млн осіб [8].

В цілому коливання обсягів безробіття свідчить про вразливість української економіки до зовнішніх та внутрішніх змін, зумовлену складними економічними умовами, війною, яка призводить до втрати робочих місць і переселення населення, а також недостатньою кваліфікацією робочої сили, невідповідністю професійної освіти вимогам ринку праці та недосконалою політикою зайнятості, що вимагає системних змін у регулюванні ринку праці.

Дослідження проблеми безробіття неможливе без розуміння загальних тенденцій зайнятості у довоєнний та воєнний періоди. Так, у 2021 році на ринку праці України спостерігались трансформаційні процеси, які супроводжувались поступовим незначним скороченням зайнятих на діючих підприємствах унаслідок оптимізації чисельності персоналу (рис. 3) [9, с. 27].

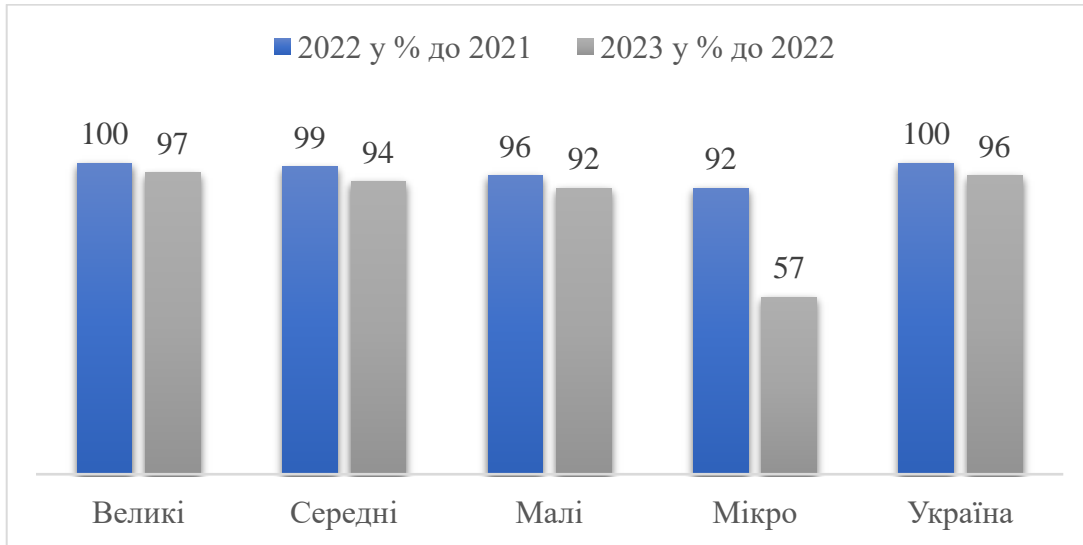

Рис.3 Чисельність працівників за розміром підприємств, % до попереднього року

Цей тренд виявився особливо відчутним у сегментах мікропідприємств, малих та середніх підприємств, де кількість найманих працівників зменшилась на 1%, на відміну від великих підприємств, які зазнали певного зростання зайнятості, що допомогло покрити зменшення в інших сегментах.

У 2022 році ситуація значно погіршилась, і це вже вплинуло на загальну ситуацію в Україні. Більше 5% персоналу було скорочено на підприємствах, які не припинили свою діяльність, і це відбулося у всіх сегментах підприємств, без врахування їхнього розміру. Спостерігалася особливо велика втрата працівників у сегменті мікропідприємств, де кількість найнятих працівників скоротилась на 53%, тоді як сегмент великих підприємств залишався більш стійким і скорочення чисельності працівників тут не перевищило 4%.

З початку повномасштабної війни (станом на початок 2023 року) було скорочено 1 320 тис. (28 % від загальної кількості) працівників середнього, малого та мікробізнесу, 18 % відправлено у відпустку та 22 % зменшено заробітну плату[8].

Основною причиною цього явища було припинення діяльності значної кількості підприємств, а також зменшення зайнятості на підприємствах, що продовжували свою діяльність. Загалом за підсумками 2022 року кількість підприємств в Україні зменшилась на 21,3%. Основна частина цього скорочення припала на Луганську, Донецьку, Запорізьку і Херсонську області. Причинами цього стали погіршення ситуації в зазначених областях, де кількість підприємств продовжувала скорочуватись і в 2023 році. Наприкінці 2022 року в Луганській області кількість діючих підприємств зменшилась на 89%, в Донецькій області – на 72%, в Запорізькій – на 42% і в Херсонській –

на 82%. У інших регіонах відзначалося лише незначне зменшення кількості підприємств, а згодом відновлення роботи частини підприємств, зокрема тих, що були повністю деокуповані [9, с. 27].

Зміни у зайнятості свідчать про серйозні виклики, які виникли у бізнес-середовищі, і вказують на загальні проблеми в економіці, які варто ретельно вивчати та вирішувати для відновлення економіки країни, забезпечення її стабільності та зростання [10].

Загалом, сучасні зміни на ринку праці відображають складну економічну ситуацію, викликану воєнними діями та їхнім впливом на діяльність підприємств та зайнятість в різних регіонах України.

Особливість сучасного стану ринку праці в Україні полягає ще в тому, що на фоні існування проблеми безробіття водночас почала спостерігатись нестача кадрів. Так, станом на 1 січня 2023 року кількість вакансій, зареєстрованих в Державній службі зайнятості, становила 21,2 тис. одиниць, що на 48% менше, ніж на відповідну дату 2022 року (41,0 тис. одиниць). Проте уже станом на 1 грудня 2023 року загальна кількість вакансій, зареєстрованих в Державній службі зайнятості, становила 61,3 тис. одиниць., що майже втричі більше показника на початку 2023 року [11].

Як виявило дослідження ринку праці, проведене Європейською Бізнес Асоціацією (ЕВА), у поточному 2024 році 74% компаній в Україні відчувають дефіцит кадрів. Цей показник значно підвищився порівняно з 2023 роком (55% восени 2023 року). Основними проблемами сьогодні на ринку праці України, на думку бізнесу, є: дефіцит талантів, мобілізація, бажання працювати віддалено, відтік кваліфікованих кадрів за кордон, вигоряння і втома співробітників тощо [12].

Щоб подолати ці труднощі, необхідно впроваджувати довгострокові стратегії, спрямовані на вдосконалення політики зайнятості.

Вважаємо, що у сучасних умовах важливу роль у регулюванні ринку праці у напрямі зниження безробіття та задоволення потреб економіки у робочій силі відіграватиме співпраця держави з роботодавцями на взаємовигідній основі.

Сьогодні потрібна активна участь роботодавців у сприянні задоволення своїх потреб у працівниках шляхом підтримки добробуту працівників через використання нових підходів в оплаті праці та зайнятості, нових форм винагороди (гнучкі графіки роботи, віддалена робота та компенсації навчання працівників тощо), справедливих та безпечних умов праці для всіх працівників. При цьому, при реалізації гнучких підходів до зайнятості необхідно дотримуватись принципів соціального захисту працівників, оскільки на практиці це не завжди спрацьовує [13].

Реаліями сьогодення є необхідність забезпечувати роботодавцями адаптацію ветеранів війни, визнання їх досвіду, потенціалу та лідерських якостей, для чого слід формувати програми для їх підтримки та інтеграції, психологічно-консультаційної допомоги, створювати можливості для підвищення кваліфікацій, адаптації та розвитку технологічних знань на робочому місці, впровадження освітніх заходів для забезпечення психічного добробуту.

Держава у свою чергу повинна сприяти розвитку бізнесу, формуванню позитивного іміджу тих підприємств (незалежно від їх розміру, місця і сфери діяльності), які створюють робочі місця у складний для країни час, дають роботу усім, хто бажає і може працювати, шляхом застосування різних фінансово-кредитних, пільгових, консультаційних, медійних інструментів тощо. Важливим є спрощення бюрократичних процедур, надання фінансової підтримки для стартапів та діючих підприємств.

В цілому необхідні програми стимулювання розвитку стратегічних галузей економіки. Для привернення кваліфікованих працівників у важливі галузі економіки важливо надавати фінансові пільги, гранти для освіти та інші. Уряду потрібно спрямувати зусилля на підтримку населення, зокрема підтримку і реінтеграцію переміщених осіб, надання можливостей для перепідготовки та підвищення кваліфікації з метою використання наявного трудового потенціалу для відновлення економіки країни.

Необхідно посилити взаємодію між системою освіти та ринком праці. Професійна підготовка та перепідготовка кадрів має відбуватися з урахуванням реальних потреб роботодавців та перспектив розвитку галузей економіки з урахуванням зовнішніх та внутрішніх викликів. Варто також заохочувати співпрацю підприємств з навчальними закладами для забезпечення практичної підготовки студентів, формування необхідних компетенцій у майбутніх працівників.

Окрім того, важливо стимулювати інвестиційну активність як вітчизняних, так і іноземних інвесторів для відкриття нових виробництв та підвищення рівня зайнятості в різних галузях економіки.

Таким чином, комплексний механізм регулювання ринку праці України повинен поєднувати соціально-економічний, фінансово-інвестиційний, організаційно-правовий, освітній та психологічний аспекти.

Висновки. Підсумовуючи, слід відмітити, що проблема безробіття в Україні є багатогранною та потребує комплексного підходу до її вирішення. Вона зумовлена як внутрішніми чинниками, такими як недостатній розвиток малого та середнього бізнесу, невідповідність системи освіти потребам ринку праці, так і зовнішніми факторами, включаючи військовий конфлікт, економічні кризи та пандемію COVID-19. Для подолання безробіття необхідно

забезпечити тісну співпрацю між навчальними закладами, роботодавцями та державою, створити сприятливі умови для розвитку підприємництва, залучати інвестиції для відкриття нових виробництв, а також вдосконалювати законодавство та політику зайнятості з урахуванням реалій сучасного ринку праці. Лише комплексні та виважені заходи сприятимуть зниженню рівня безробіття та забезпеченню гідної зайнятості для громадян, подолання наслідків війни в Україні.

Література:

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/244031/242001>
2. Ткаченко Є. Безробіття та проблеми сталого розвитку сільських територій України. *Молодий вчений*. № 9(49). 2017. С. 567–571.
3. Грідін О.В. Особливості організації та ефективного управління процесом праці в сільськогосподарських підприємствах. *Причорноморські економічні студії*. 2021. Вип. 63. С. 105–110.
4. Борищук А., Семенова К. Аналіз рівня безробіття в Україні. *Статистика – інструмент соціально-економічних досліджень*. 2017. Вип. 3. Ч. I. С. 29–34.
5. Колот А.М., Герасименко О.О. Економіка і прогнозування. 2020, № 1. С.7-31
6. Старостенко Г. Г. Національна економіка: навч. посібник. Київ : Ліра-К, 2012. 432 с.
7. Кількість зареєстрованих безробітних. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/>
8. Безробіття в Україні в період повномасштабної війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-viynu>
9. Ринок праці України 2022-2023: стан, тенденції та перспективи. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf
10. Андрейцева І. Ринок праці України: сучасні тенденції. *Економіка та суспільство* (28). 2021. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-4>
11. Ситуація на ринку праці та діяльність державної служби зайнятості у 2022 році. Державна служба зайнятості. URL: <https://dcz.gov.ua/>
12. Більшість бізнесів відчувають дефіцит кадрів в Україні. URL: <https://forbes.ua/news/bilshist-biznesiv-vidchuvayut-defitsit-kadriv-v-ukraini-doslidzhennya-eva-25042024-20785>
13. Петрова, І., Кравченко, І., Лісогор, Л., & Чувардинський, В. . (2021). Гнучкість зайнятості в Україні: переваги та обмеження. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(38), 490–498. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i38.237481>

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro zainiatist naseleennia»: vid 05.07.2012 № 5067-VI. [Law of Ukraine «Pro zainiatist naseleennia» from 05.07.2012 № 5067-VI]. (n.d.). Retrieved from <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/244031/242001> [in Ukrainian].
2. Tkachenko, Ye. (2017). *Bezrobittia ta problemy staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Unemployment and Sustainable Development Challenges in Rural Ukraine]*. *Molodyi vchenyi* [in Ukrainian].
3. Hridin, O.V. (2021). *Osoblyvosti orhanizatsii ta efektyvnoho upravlinnia protsesom pratsi v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Organizational Features and Effective Labor Process Management in Agricultural Enterprises]*. *Prychornomorski ekonomichni studii*. [in Ukrainian].

4. Boryshchuk, A., & Semenova, K. (2017). *Analiz rivnia bezrobittia v Ukraini [Analysis of the Unemployment Rate in Ukraine]*. Statystyka – instrument sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen [in Ukrainian].
5. Kolot, A.M., & Herasymenko, O.O. (2020). *Ekonomika i prohnozuvannia [Economics and Forecasting]* [in Ukrainian].
6. Starostenko, H. H. (2012). *Natsionalna ekonomika [National economy]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
7. *Kilkist zareiestrovanykh bezrobitnykh [Number of registered unemployed individuals]*. *Minfin*. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/>
8. *Bezrobittia v Ukraini v period povnomasshtabnoi viiny [Unemployment in Ukraine during the full-scale war]*. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-viiny>
9. Rynok pratsi Ukrainy 2022-2023: stan, tendentsii ta perspektyvy. [Labor market of Ukraine 2022-2023: state, trends and prospects] Retrieved from: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf
10. Andreitseva, I. (2021) *Rynok pratsi Ukrainy: suchasni tendentsii [The Ukrainian Labor Market: Current Trends]*. *Ekonomika ta suspilstvo* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-4>
11. Sytuatsiia na rynku pratsi ta diialnist derzhavnoi sluzhby zainiatosti u 2022 rotsi. Derzhavna sluzhba zainiatosti. [The situation on the labor market and the activities of the state employment service in 2022. State Employment Service] Retrieved from: <https://dcz.gov.ua/>
12. Bilshist biznesiv vidchuvaiut defitsyt kadriv v Ukraini [Most businesses experience a shortage of personnel in Ukraine]. Retrieved from: <https://forbes.ua/news/bilshist-biznesiv-vidchuvayut-defitsit-kadriv-v-ukraini-doslidzhennya-eva-25042024-20785>
13. Petrova, I., Kravchenko, I., Lisohor, L., & Chuvardynskyi, V. (2021) *Hnuchkist zainiatosti v Ukraini: perevahy ta obmezhennia [Employment Flexibility in Ukraine: Advantages and Limitations]*. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice* [in Ukrainian]. Retrieved from <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i38.237481>

УДК 339.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-816-831](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-816-831)

Кузенко Наталія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного економічного аналізу і фінансів, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, вул. Січових Стрільців 19/304, тел.: (067)731-22-95, <https://orcid.org/0000-0003-4935-8102>

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В ОПЛАТІ ПРАЦІ В КОНОМІЦІ КРАЇН ЄС

Анотація. У статті досліджується проблема гендерної нерівності в економіках Європейського Союзу, зокрема Італії, Іспанії, Португалії, Польщі, Румунії, Нідерландах, Німеччині та Франції. Подолання гендерної нерівності в оплаті праці є важливим завданням для Європейського Союзу, оскільки сприяє не лише соціальній справедливості, а й економічному зростанню та розвитку. Впровадження ефективних політик у цій сфері може суттєво підвищити економічну ефективність та інноваційний потенціал країн ЄС.

Аналіз останніх досліджень щодо питань гендерної нерівності показав, що предмет дослідження є комплексним і пов'язаний, зокрема, з культурними, економічними, політичними та соціальними особливостями країн. Вплив нерівності в оплаті праці на економіку неоднозначний і залежить від структури виробництва та експорту, рівня технологій, державної політики тощо. Проблемою у дослідженні цього питання є труднощі у вимірюванні показників гендерної нерівності в оплаті праці, а також чинників, що впливають на нерівність. Часто статистичні дані є обмеженими. Все це ускладнює проведення кількісного аналізу. Незважаючи на це, існує необхідність пошуку нових підходів до дослідження цієї проблематики.

Аналіз частки зайнятості жінок у досліджуваних країнах виявив, що цей показник у більшості країн постійно зростає, тобто це свідчить про політику підтримки зайнятості жінок у країнах ЄС. Натомість, не виявлено прямого зв'язку між часткою зайнятості жінок і приросту ВВП, що може свідчити про те, що економічне зростання тут визначається іншими чинниками. Жінки мають легкий доступ до ринку праці, а державна політика щодо підтримки зайнятості жінок має позитивний ефект.

Проаналізовано гендерний розрив в оплаті праці по окремих секторах економіки, який залишається доволі значним навіть у найбільш розвинених країнах ЄС. Аналіз показав, що загалом існує стійка позитивна тенденція щодо зменшення цього розриву, проте, в окремих секторах залишається висока

диференціація. Розрив в оплаті праці жінок та чоловіків залежить від того, яка в країні склалася структура економіки; як країна використовує свої порівняльні переваги; на якому технологічному рівні перебуває; яку політику проводить відносно формування людського капіталу та гендерної нерівності загалом.

Ключові слова: гендерна нерівність; індекс гендерного розриву в оплаті праці; економіка ЄС; економічне зростання; структура економіки.

Kuzenko Nataliya Volodymyrivna PhD, Associate Professor of Department of International Economic Analysis and Finance, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine, Sichovykh Strilciv St. 19/304, tel.: (067)731-22-95, <https://orcid.org/0000-0003-4935-8102>

PROBLEM OF GENDER WAGE GAP IN EU COUNTRIES

Abstract. The article examines the problem of gender pay inequality in the economies of the European Union, in particular Italy, Spain, Portugal, Poland, Romania, the Netherlands, Germany and France. Overcoming gender pay inequality is an important task for the European Union, as it contributes not only to social justice but also to economic growth and development. Implementing effective policies in this area can significantly increase the economic efficiency and innovation potential of EU countries.

An analysis of recent research on gender inequality has shown that the subject of investigation is complex and is related, in particular, to the cultural, economic, political and social characteristics of countries. The impact of pay inequality on the economy is controversial and depends on the structure of production and exports, the level of technology, government policy, etc. A challenge in researching this issue is the difficulty in measuring gender pay inequality and the factors that influence it. Statistical data is often limited. All this makes it difficult to conduct quantitative analysis. Nevertheless, there is a need to find new approaches to researching this issue.

The analysis of the share of women's employment in the countries studied revealed that this indicator is constantly growing in most countries, which indicates a policy of supporting women's employment in the EU. However, there is no direct link between the share of women's employment and GDP growth, which may indicate that economic growth is determined by other factors. Women have easy access to the labor market, and government policies to support women's employment have a positive effect.

The article analyzes the gender pay gap in certain sectors of the economy, which remains quite significant even in the most developed EU countries. The

analysis shows that in general there is a steady positive trend towards reducing this gap, however, in some sectors there is still a high differentiation. The gender pay gap depends on the country's economic structure; how the country uses its comparative advantages; the technological level of the country; and the policy it pursues with regard to human capital formation and gender inequality in general.

Keywords: gender inequality; gender pay gap index; EU economy; economic growth; economy structure.

Постановка проблеми. Проблема економічного зростання та ефективності є актуальною для будь-якої економіки. Оскільки праця є одним з чинників економічного зростання, то збільшення кількості та якості трудових ресурсів може підвищити продуктивність економіки. Проте, доступ до ринку праці та її оплата не є однаковими у гендерному розрізі. За даними Світового Банку, світові тенденції демонструють, що жінки заробляють лише 77 центів на кожен 1 долар, що виплачується чоловікам. Розрив у правах зберігається аж до виходу на пенсію. Жінки, як правило, живуть довше за чоловіків, але через те, що вони отримують меншу зарплату під час роботи, беруть відпустку, коли народжують дітей, і виходять на пенсію раніше, вони отримують менші пенсійні виплати і відчувають більшу фінансову незахищеність у похилому віці [1]. Подолання гендерної нерівності може збільшити світовий ВВП. Так, зокрема, згідно зі звітом McKinsey Global Institute, до 2025 року світовий ВВП може зрости на 12 трильйонів доларів завдяки досягненню рівності жінок та чоловіків. Для цього державний, приватний та соціальний сектори повинні діяти, щоб подолати гендерні розриви в суспільстві та кар'єрі [2].

Проблема гендерної нерівності в оплаті праці також є характерною для країн ЄС: існує велика нерівномірність гендерного розриву серед країн. Згідно даних Євростату, у 2022 році валовий погодинний зарібок жінок в середньому був на 12,7 % нижчим, ніж у чоловіків. Найвищий гендерний розрив в оплаті праці був зафіксований в Естонії (21,3 %), а найнижчий - у Люксембурзі (-0,7 %) [3]. Оскільки скорочення гендерної нерівності в оплаті праці може підвищити загальну економічну ефективність, то це питання потребує подальших досліджень та залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему гендерної нерівності в оплаті праці досліджували багато вчених, зокрема, А. Родрігез [4], С. Класен і Ф. Ламанна [5], С. Сегуньйо [6], С. М. Сілва та С. Класен [7], Дж. Г. Аксой, Б. Озджан, Ю. Філіп [8], Дж. Чімінеллі, Г., К. Швелнус та Б. Стадлер [9] та інші.

А. Родрігез [4] дослідив взаємозв'язок між фемінізацією ринку праці - визначеною як відносне збільшення частки жінок на ринку праці та пропозиції жіночої робочої сили, виміряної в годинах, - та економічним зростанням у

п'яти латиноамериканських країнах. Хоча об'єктом дослідження тут є не країни ЄС, але методологічно ця праця є важливою.

Автор розглядає вплив збільшення залучення жінок на ринок праці з точки зору попиту та пропозиції. З однієї сторони, мають місце ефекти на потенційний попит, що, в свою чергу, впливає на економічне зростання. З іншої сторони, умови, за яких жінки виходять на ринок праці та залишаються на ньому, визначають їхній внесок у зростання з боку пропозиції (тобто, з точки зору витрат). Функції пропозиції праці розраховуються з використанням пропозиції в годинах, рівня фемінізації та розрахункової заробітної плати у динамічних функціях економічного зростання. Результати показують, що фемінізація робочої сили має позитивний зв'язок з економічним зростанням, а збільшення пропозиції робочої сили (виміряне в годинах) – ні.

С. Класен і Ф. Ламанна [5] висвітлюють питання гендерної нерівності та її впливу на економічне зростання з точки зору структури економіки. С. Сегуньйо [6] підкреслює, що у напів індустріалізованих країнах різниця у заробітній платі може стати стимулом для інвестицій та експорту.

С. М. Сілва та С. Класен [7] у своєму дослідженні роблять ґрунтовний огляд літератури та розглядають основні теорії, які пов'язують гендерну нерівність з економічним розвитком. Окрім класичних підходів, окрему увагу вчені зосереджують на ролі технологічних змін. У кількох моделях технологічні зміни є чинником, який скорочує гендерні розриви в освіті та пропозиції робочої сили. Новітні технології роблять перевагу чоловіків у фізичній силі все менш актуальною, надаючи жінкам більшу конкурентоздатність на ринку праці. Проте, тут існують винятки: у багатьох країнах із розвиненим сектором науки, техніки та інженерії, як правило, саме чоловіки найбільш задіяні до роботи у цьому секторі.

Також вчені виділяють особливість для країн, що розвиваються: в міру того, як галузі виробництва стають більш капіталомісткими, частка зайнятих жінок у них зменшується. Навіть якщо припустити, що сучасний технологічний прогрес послаблює гендерні розриви, історично технології могли відігравати прямо протилежну роль. Якщо сьогодні технології більше доповнюють розумову працю, то в минулому вони могли більше доповнювати фізичну силу. Проте, для довгострокового зростання має значення, чи глобальні потоки капіталу створюють робочі місця для жінок, чи для чоловіків. Якщо глобалізація створює можливості для працевлаштування для жінок, народжуваність падає, людський капітал накопичується, а обсяг виробництва на душу населення є високим в довготерміновій перспективі. Проте, цей зв'язок не є постійним. Рівень народжуваності, нижчий за коефіцієнт заміщення, зрештою сформує меншу робочу силу в майбутньому,

швидке старіння суспільства та посилення тиску на системи соціального забезпечення.

Дж. Г. Аксой, Б. Озджан, Ю. Філіп [8] досліджують вплив роботизації на поглиблення гендерного розриву в оплаті праці. На прикладі 20 європейських країн автори проаналізували вплив промислових роботів на розрив в оплаті праці жінок і чоловіків. Згідно дослідження, впровадження роботів збільшує заробітки як чоловіків, так і жінок, але водночас збільшує гендерний розрив в оплаті праці. Автори виявили, що 10% збільшення рівня роботизації призводить до збільшення гендерного розриву в оплаті праці на 1,8%. Ці результати отримані в країнах з високим початковим рівнем гендерної нерівності і можуть бути пояснені тим, що чоловіки, які працюють на роботах середньої та високої кваліфікації, отримують непропорційно більшу вигоду від роботизації завдяки ефекту підвищення продуктивності праці.

Дж. Чімінеллі, Г., К. Швелнус та Б. Стадлер [9] аналізують розрив у погодинній оплаті праці між чоловіками і жінками однакової кваліфікації у 25 європейських країнах. Такий розрив в середньому зберігається на рівні близько 15%. Це посилює нерівність та обмежує зростання, не дозволяючи жінкам повністю реалізувати свій потенціал на ринку праці. Автори кількісно визначають основні чинники гендерного розриву в оплаті праці з метою розробки ефективної політики для його скорочення. Результати дослідження свідчать, що в середньому «застрягання на безперспективній посаді», пов'язане з соціальними нормами, гендерними стереотипами та дискримінацією, становить 40% гендерного розриву в оплаті праці, тоді як «стеля можливостей» пов'язана з «покаранням за материнство», становить близько 60%. Значення «стелі можливостей» особливо велике в більшості країн Північної та Західної Європи, тоді як «заліпання на безперспективній посаді» пояснює більшу частину розриву в більшості країн Центральної та Східної Європи. Автори рекомендують більшості країн Північної та Західної Європи визначити пріоритети в політиці, спрямованій на подолання «покарання за материнство», наприклад, подальше заохочення гнучкого графіка та дистанційної роботи, а також підтримка догляду за дітьми з раннього віку. Більшість країн Центральної та Східної Європи, а також Південної Європи, де «фіксована зарплата» є більш важливою, додатково потребують пріоритизації законів про рівну оплату праці та прозорість оплати праці, заходів щодо подолання гендерних стереотипів, конкуренції на товарних ринках, а також підвищення мінімальної заробітної плати там, де вона наразі є низькою.

Отже, можемо підсумувати, що питання гендерної нерівності в оплаті праці є доволі складним та комплексним. Це пов'язано зокрема, культурними,

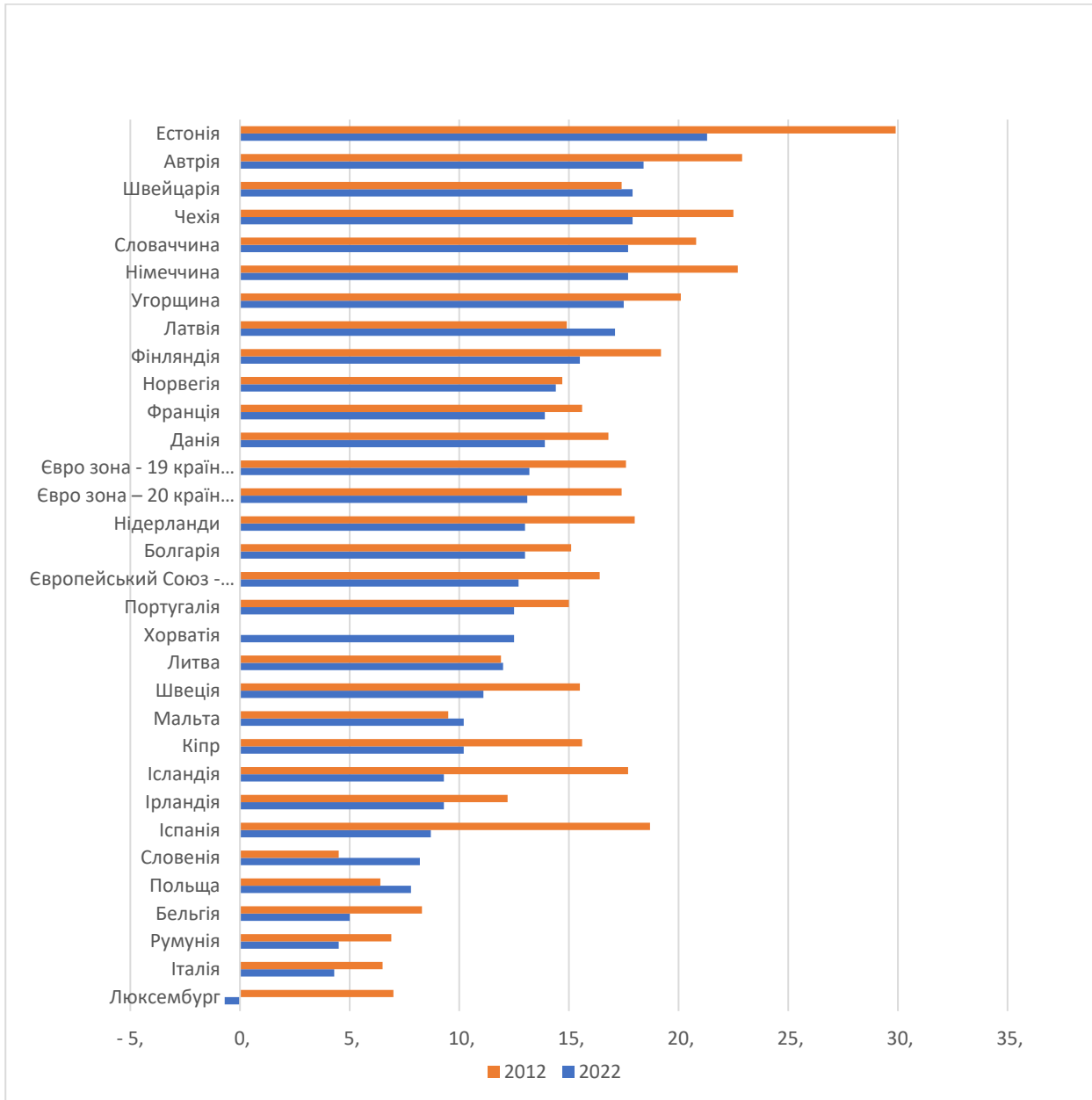
економічними, політичними та соціальними особливостями країн. Вплив нерівності в оплаті праці на економіку неоднозначний. Це залежить від структури економіки, експортоорієнтованості, рівня технологій, державної політики тощо. Ще однією проблемою у дослідженні цього питання є труднощі у вимірюванні показників гендерної нерівності в оплаті праці, а також дослідженні впливу цього показника на економічне зростання та продуктивність. Все вище зазначене свідчить про необхідність пошуку нових підходів до дослідження цієї проблематики.

Мета статті - проаналізувати рівень гендерної нерівності у різних країнах і дослідити вплив нерівності на темпи економічного зростання та добробуту. Гіпотезою дослідження є твердження про те, що чим нижчий ступінь гендерної нерівності, тим вищі темпи економічного зростання та добробуту.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу гендерної нерівності в оплаті праці використовуємо індекс гендерного розриву в оплаті праці. Цей показник відображає різницю середньої валової винагороди чоловіків і жінок, які працюють. Цей показник вважають нескоригованим, оскільки він ґрунтується на зарплаті, що виплачується працівникам до сплати податку на прибуток та соціального страхування. Натомість, скоригований індекс розриву в оплаті праці враховує відмінності у структурі зайнятості, рівні освіти та досвіді роботи [10].

На рис. 1 зображено нескоригований гендерний розрив в оплаті праці, що відображає різницю між середньою погодинною заробітною платою найманих працівників – чоловіків і жінок, у відсотках до середньої погодинної заробітної плати найманих працівників. Вибірка складається з усіх найманих працівників на підприємствах з 10 і більше працівниками за КВЕД-2, агрегованих за групами від В до S (за винятком O), тобто не включає сільське господарство та державне управління та оборону; обов'язкове соціальне забезпечення.

З рис. 1 видно, що показник гендерної нерівності у 2022 році варіюється в межах від – 0,7 до 21,3, що свідчить про те, що в середині ЄС існує значна диференціація між країнами. До того ж, ця диференціація не залежить від розміру країни, рівня її доходів чи року приєднання до ЄС. Для дослідження ми обрали такі країни як Румунія, Польща, Італія, Іспанія, Португалія, Нідерланди, Франція та Німеччина. Так, з обраних для дослідження країн, Італія, Румунія, Польща, Іспанія у 2022 році характеризуються рівнем гендерної нерівності нижче середнього значення по ЄС (значення індексу нижче 12,7). Португалія практично на межі цього умовного поділу. У Нідерландах, Франції, та Німеччині цей показник перевищує середнє значення по ЄС, що свідчить про те, що тут проблема гендерної нерівності є гострішою.

Джерело: складено автором на основі даних [11]

Рис.1. Індекс гендерного розриву в оплаті праці в країнах Європейського Союзу

У більшості країн ЄС спостерігається позитивна динаміка зменшення розриву в оплаті праці у 2022 році порівняно з 2012. Проте, у Польщі, Словенії, Мальті, Литві та Швейцарії цей показник перевищив значення 2012 року, що може свідчити про посилення нерівності (рис.1).

У табл. 1 наведено критерії вибору країн до вибірки. Такі країни як Польща та Румунія є європейськими країнами постсоціалістичного блоку та

характеризуються низьким рівнем гендерного розриву, значною часткою сільського господарства, вищою часткою промисловості (близько 28%) та відносно низькими доходами на душу населення у порівнянні з іншими країнами ЄС, які ввійшли до цієї вибірки. Італія, Іспанія та Португалія є країнами «старої» Європи та характеризуються індексом гендерного розриву нижче середнього показника по ЄС, рівнем доходів вищим, ніж у Польщі та Румунії у 1,5-2 рази, часткою промислового виробництва (близько 20%), переважаючою часткою сфери послуг (понад 64%). Для Нідерландів та Франції характерні показники гендерного розриву вище середнього показника по ЄС, високі доходи на душу населення, нижча частка промислового сектору (близько 17-19%). Проте, частка високотехнологічного експорту для цих країн є найвищою – понад 20%. Німеччина заслуговує окремої уваги, адже тут високий індекс гендерного розриву (17,7%), висока частка промисловості (майже 27%) та висока частка експорту промислової продукції (майже 83%).

Таблиця 1

Критерії поділу країн на групи, дані 2022 р.

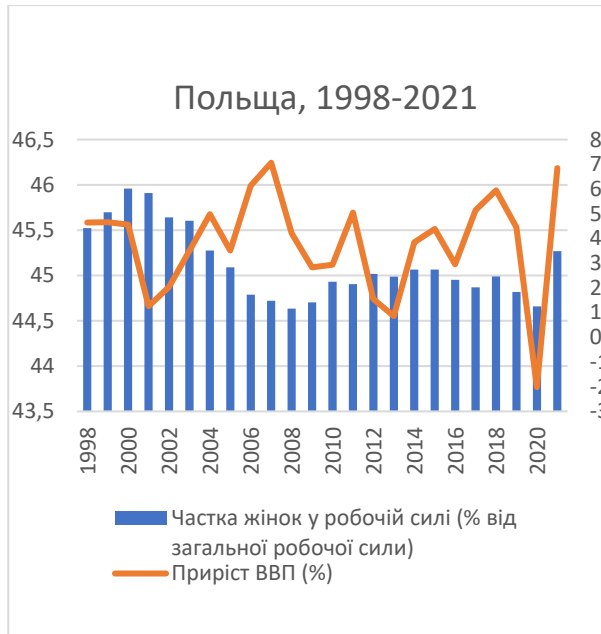
Країна	Гендерний розрив в оплаті праці, %, 2022	ВВП на душу населення (US\$)	Експорт промислової продукції (% від товарного експорту)	Високотехнологічний експорт (% від експорту промислової продукції)	Сільське, лісове та рибне господарство, додана вартість (% від ВВП)	Промисловість (включаючи будівництво), додана вартість (% від ВВП)	Послуги, додана вартість (% від ВВП)
Румунія	4,5	15786,8	74,31	11,61	4,47	28,88	57,61
Польща	7,8	18688	76,59	10,77	2,84	28,09	58,16
Італія	4,3	34776,42	78,51	8,77	1,82	23,82	64,30
Іспанія	8,7	29674,54	63,77	12,41	2,34	20,79	67,9
Португалія	12,5	24515,27	73,73	6,15	1,85	18,62	66,09
Нідерланди	13	57025,01	58,36	20,55	1,5	19,51	68,68
Франція	13,9	40886,25	74,61	20,76	1,91	16,82	70,73
Німеччина	17,7	48717,99	82,84	15,99	0,92	26,9	62,71

Джерело: укладено автором на основі [11; 12]

Згідно нашого припущення, залучення більшої кількості жінок до праці може стати додатковим ресурсом, що збільшить виробництво та обсяг ВВП. Аналіз динаміки економічного зростання та частки жінок у робочій силі (% від усієї робочої сили) дасть змогу оцінити не лише рівень фемінізації в країні, а й характер цієї динаміки та можливості нарощення виробництва. На рисунках 2-9, представлено динаміку ВВП та частки жінок у робочій силі для кожної з досліджуваних країн. У 2021 році частка жінок у робочій силі була найвищою

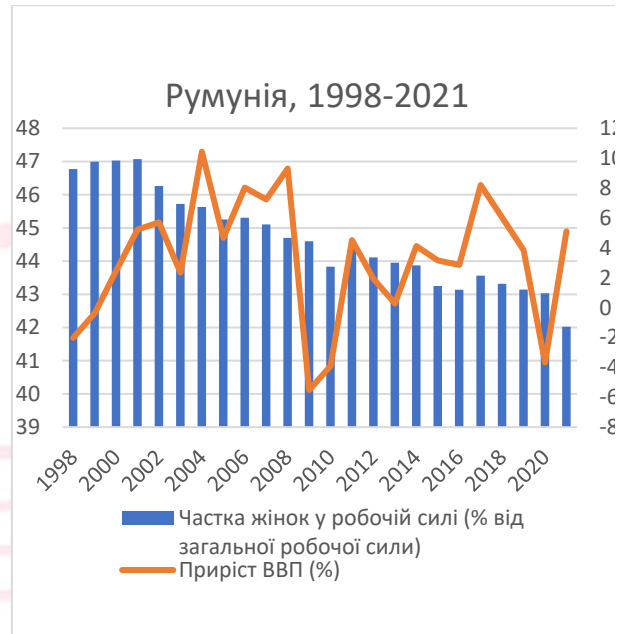

у Португалії (49,7%), Франції (48,8%); дещо нижчі показники в Іспанії (47,1%), Нідерландах (47%) та Німеччині (46,7%). Найнижчими показниками характеризуються Польща (45%), Італія (42,6%) та Румунія (42%).

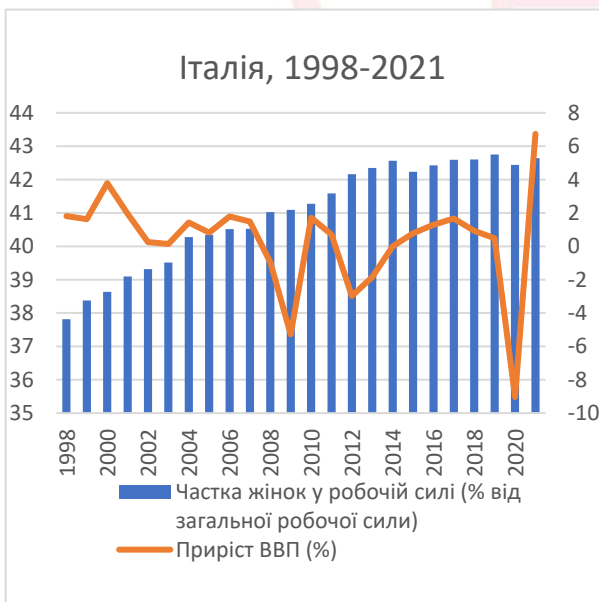
Джерело: укладено автором на основі [12;13]

Рис. 2. Приріст ВВП та частка жінок у робочій силі, Польща, 1998-2021, %

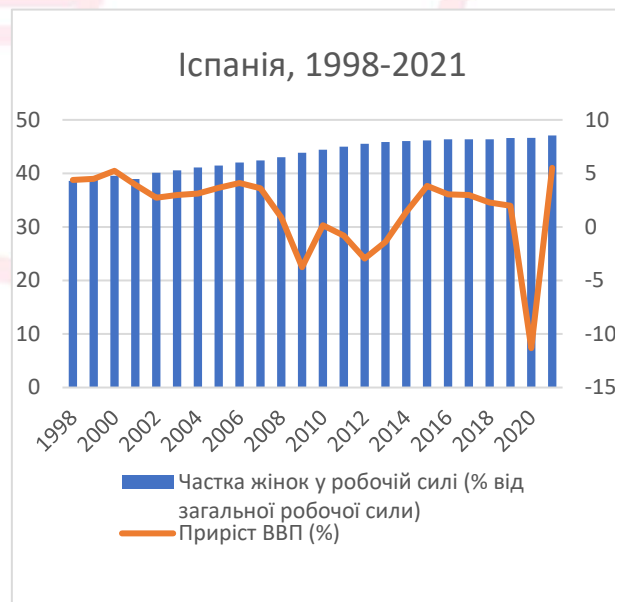
Джерело: укладено автором на основі [12;13]

Рис. 3. Приріст ВВП та частка жінок у робочій силі, Румунія, 1998-2021, %

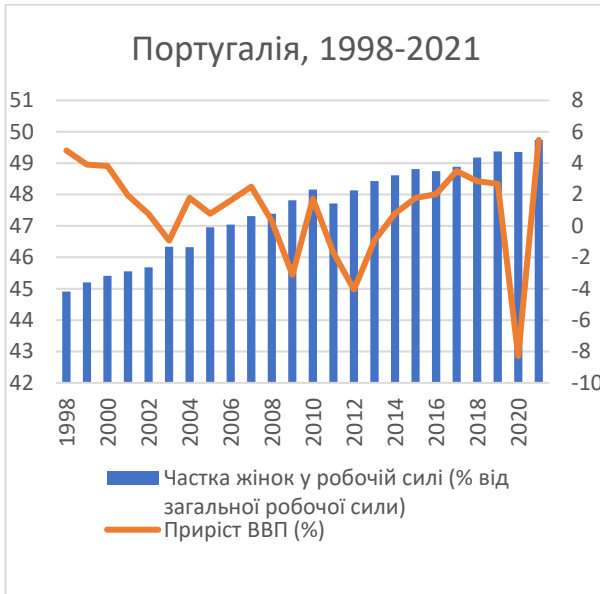
Джерело: укладено автором на основі [12;13]

Рис. 4. Приріст ВВП та частка жінок у робочій силі, Італія, 1998-2021, %

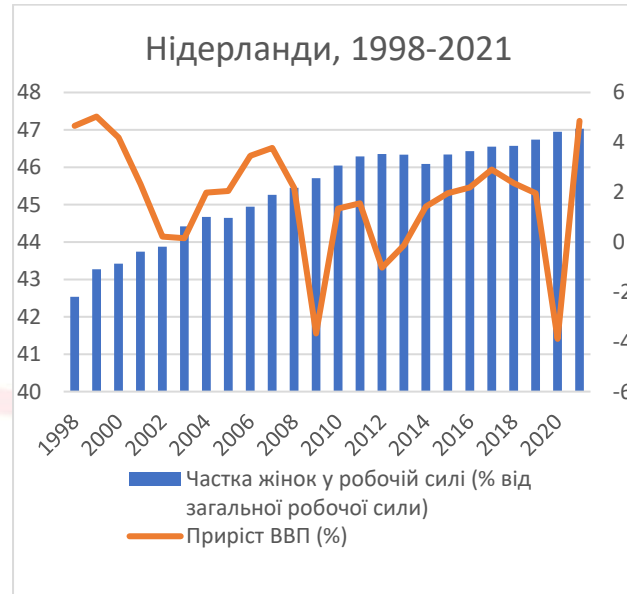

Джерело: укладено автором на основі [12;13]

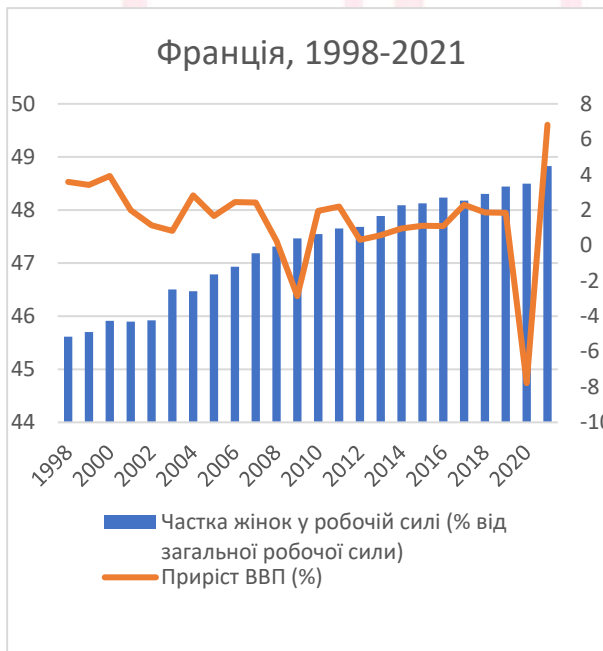
Рис. 5. Приріст ВВП та частка жінок у робочій силі, Іспанія, 1998-2021, %

Джерело: укладено автором на основі [12;13]
Рис.6. Приріст ВВП та частка жінок у робочій силі, Португалія, 1998-2021, %

Джерело: укладено автором на основі [12;13]
Рис.7. Приріст ВВП та частка жінок у робочій силі, Нідерланди, 1998-2021, %

Джерело: укладено автором на основі [12; 13]
Рис.8. Приріст ВВП та частка жінок у робочій силі, Франція, 1998-2021, %

Джерело: укладено автором на основі [12;13]
Рис.9. Приріст ВВП та частка жінок у робочій силі, Німеччина, 1998-2021, %

Також ми бачимо, що динаміка приросту ВВП часто характеризується значними коливаннями, тоді як динаміка частки жінок у робочій силі є умовно стабільною. Це може свідчити про те, що на економічне зростання цих країн

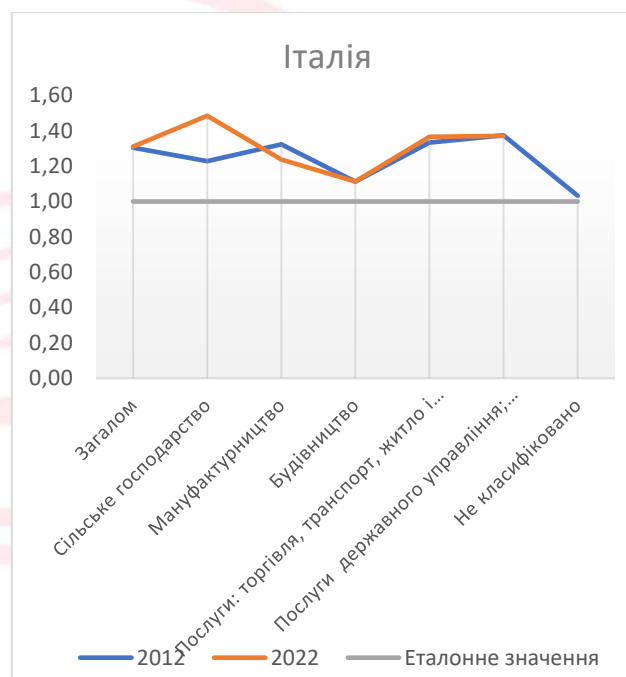
впливають інші чинники. У Польщі та Румунії спостерігається незначне зменшення частки жінок у робочій силі; у всіх інших країнах, цей показник постійно зростає, тобто це свідчить про політику підтримки зайнятості жінок у країнах ЄС.

На основі даних середньомісячної заробітної плати для чоловіків та жінок у різних секторах економіки, виміряної у поточних доларах США для досліджуваних країн ми обчислили відхилення для 2022 року та 2012 (прим. автора: в окремих випадках дані за 2012 рік відсутні, тому замість 2012 року брали доступний для порівняння рік).

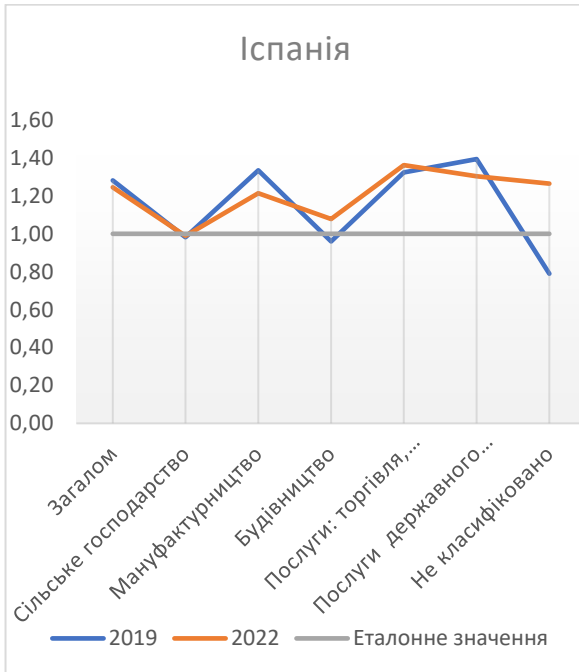
Джерело: розрахунки автора на основі [13]

Рис.10. Відхилення середньомісячної заробітної плати чоловіків та жінок за видами економічної діяльності, Польща, Румунія, 2022 р., дол. США

Джерело: розрахунки автора на основі [13]

Рис.11. Відхилення середньомісячної заробітної плати чоловіків та жінок за видами економічної діяльності, Італія, 2012 та 2022 р., дол. США

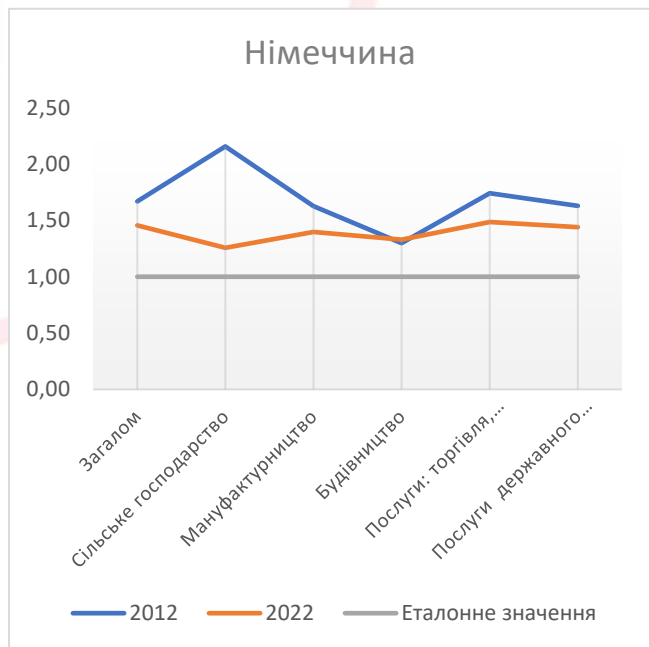
Джерело: розрахунки автора на основі [13]
 Рис.12. Відхилення середньомісячної заробітної плати чоловіків та жінок за видами економічної діяльності, Іспанія, 2019 та 2022 р., дол. США

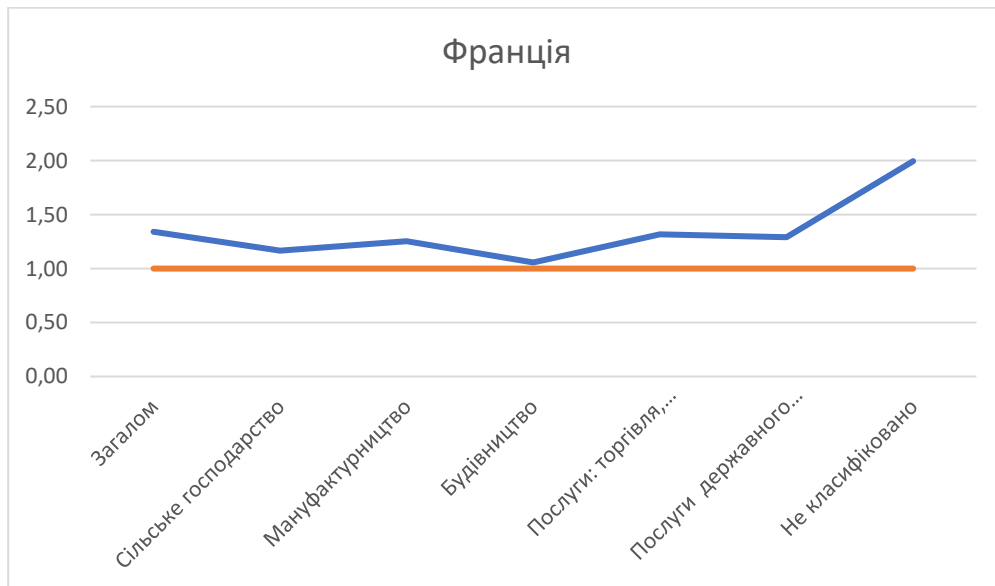
Джерело: розрахунки автора на основі [13]
 Рис.13. Відхилення середньомісячної заробітної плати чоловіків та жінок за видами економічної діяльності, Португалія, 2014 та 2022 р., дол. США

Джерело: розрахунки автора на основі [13]
 Рис.14. Відхилення середньомісячної заробітної плати чоловіків та жінок за видами економічної діяльності, Нідерланди, 2012 та 2022 р., дол. США

Джерело: розрахунки автора на основі [13]
 Рис.15. Відхилення середньомісячної заробітної плати чоловіків та жінок за видами економічної діяльності, Німеччина, 2012 та 2022 р., дол. США

Джерело: розрахунки автора на основі [13]

Рис.16. Відхилення середньомісячної заробітної плати чоловіків та жінок за видами економічної діяльності, Франція, 2022 р., дол. США

Це дає нам розуміння у скільки разів ці показники відхиляються. Еталонним значенням є 1. Якщо показник більший за 1, то це означає, що заробітна плата чоловіків перевищує заробітну плату жінок у стільки разів, що відповідає значенню коефіцієнта. Якщо показник менший за 1, то, навпаки, заробітна плата жінок більша за заробітну плату для чоловіків.

На рис. 10-16 представлено результати обчислень. Для Польщі та Румунії дані доступні за 2022 рік, дані за попередні роки відсутні, тому ми не можемо порівняти та оцінити прогрес цих країн, проте, оскільки загальний індекс нерівності у заробітних платах тут нижчий, порівняно з іншими досліджуваними країнами, то і по галузях ми спостерігаємо значно менші відхилення. Найнижчі відхилення у сфері будівництва та сільського господарства. Тут спостерігається практично рівність.

Щодо Італії, то тут, навпаки, найбільше відхилення у 2022 році спостерігається у сільському господарстві (49%), у порівнянні з 2012 роком різниця у заробітних платах значно збільшилась. У промисловості заробітна плата чоловіків приблизно на 24% перевищує заробітну плату жінок, проте, у порівнянні з 2012 роком цей розрив скоротився на 8%. У Португалії спостерігаються позитивні тенденції зменшення розриву у заробітних платах у всіх секторах у 2022 році. У будівництві заробітна плата жінок перевищує аналогічний показник для чоловіків відносно 2014 року. У сільському господарстві заробітна плата вища на 11%, а у промисловості – на 32%. В Іспанії загальна нерівність у 2022 році також скорочується у порівнянні з 2019 роком (дані за попередні роки відсутні). У сільському господарстві

більше отримують жінки, а у сфері послуг у торгівлі, транспорті, житлі і їжі, бізнес-адмініструванні – чоловіки (на 36% більше).

У Німеччині у 2012 році заробітна плата чоловіків у сільському господарстві перевищувала жіночу більш ніж у 200%; у 2022 році цей розрив скоротився у зараз становить 26%. У сфері послуг заробітні плати чоловіків вищі приблизно на 45-50%, проте у порівнянні з 2012 роком тут також вдалося досягти певного прогресу. Різниця у промисловості становить 40% на користь чоловіків. У Нідерландах найбільші відхилення спостерігаємо у сільському господарстві (79% на користь чоловіків). Найменше відхилення у промисловості (29%). Проте тут також по всіх галузях спостерігаємо скорочення розриву. У Франції доступними є дані за 2022 рік. Найменші відхилення спостерігаються у будівництві, а найбільші – у сфері послуг.

Отже, з проведеного аналізу можемо припустити, що розрив в оплаті праці жінок та чоловіків залежить від того, яка в країні склалася структура економіки; як країна використовує свої порівняльні переваги; на якому технологічному рівні перебуває; яку політику проводить відносно формування людського капіталу та гендерної нерівності загалом.

Висновки. З проведеного аналізу бачимо, що проблема гендерної нерівності в оплаті праці є актуальною і для країн ЄС, адже існує велика нерівномірність гендерного розриву серед країн. Скорочення гендерної нерівності в оплаті праці може підвищити загальну економічну ефективність, а тому країни ЄС намагаються скоротити цей розрив. Питання гендерної нерівності в оплаті праці є доволі складним та комплексним, оскільки існує проблема вимірювання цих показників. Також мають місце ефекти пов'язані з особливостями культури, економічного чи політичного устрою, які теж важко виміряти кількісно. Нерівність в оплаті праці залежить від структури економіки, експортоорієнтованості, рівня технологій, державної політики тощо.

У роботі досліджено такі як Польща, Румунія, Італія, Іспанія, Португалія, Нідерланди, Німеччина, Франція. У країнах з високими доходами нерівність вища, хоча і спостерігається її скорочення протягом останніх років.

Аналіз динаміки залучення жінок до робочої сили та ВВП не показав чіткого взаємозв'язку. Це можна пояснити тим, що, по-перше, для більшості випадків цей показник і так є достатньо високим, тому його вплив не такий значний як у періоди низької залученості; по-друге, вплив цього чинника на економічне зростання є опосередкованим, а не прямим; держави ЄС проводять доволі ефективну політику подолання гендерної нерівності.

Обчислення та аналіз відхилення в оплаті праці по секторах економіки показали, що для більшості досліджуваних країн найменші відхилення демонструє сектор будівництва. Далі кожна з країн має свої особливості, які

залежать від структури економіки та її технологічного рівня. Тобто, попри відносно високу нерівність у секторах економіки, її вплив не визначає суттєво загальну економічну ефективність.

Література:

1. Women, Business, and the Law, 2024 // World Bank. – Available on: <https://wbl.worldbank.org/en/reports>
2. The power of parity: How advancing women’s equality can add \$12 trillion to global growth // McKinsey Global Institute. – Available on: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/how-advancing-womens-equality-can-add-12-trillion-to-global-growth>
3. The gender pay gap situation in the EU // European Commission. Available on: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equal-pay/gender-pay-gap-situation-eu_en
4. Rodriguez A. Economic growth and gender inequality: an analysis of panel data for five Latin American countries // *Cepal Review*, 2018. P: 79-106.
5. Klasen, S. and F. Lamanna. The impact of gender inequality in education and employment on economic growth: new evidence for a panel of countries // *Feminist Economics*, vol. 15, No. 3, 2009.
6. Seguino, S. Gender, distribution, and balance of payments constrained growth in developing countries // *Review of Political Economy*, vol. 22, No. 3. 2010
7. Santos Silva M., Klasen S. Gender inequality as a barrier to economic growth: a review of the theoretical literature // *Review of Economics of the Household*. 2021. Vol. 19, no. 3. P. 581–614. URL: <https://doi.org/10.1007/s11150-020-09535-6>
8. Cevat Giray Aksoy, Berkay Özcan, Julia Philipp. Robots and the gender pay gap in Europe // *European Economic Review*, Volume 134, 2021, 103693, ISSN 0014-2921, <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103693>.
9. Ciminelli, G., C. Schwellnus and B. Stadler. Sticky floors or glass ceilings? The role of human capital, working time flexibility and discrimination in the gender wage gap // OECD Economics Department Working Papers, No. 1668, 2021, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/02ef3235-en>.
10. Global Gender Gap Report 2023(GPGR) // World Economic Forum. – Available on: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/>
11. Gender pay gap in unadjusted form // Eurostat. – Available on: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_05_20/default/table?lang=en&category=t_labour.t_earn
12. World Development Indicators // World Bank. – Available on: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
13. Average monthly earnings of employees by sex and economic activity // ILO/ https://rshiny.ilo.org/dataexplorer47/?lang=en&id=EAR_4MTH_SEX_ECO_CUR_NB_A

References:

1. Women, Business, and the Law, 2024. wbl.worldbank.org Retrieved from <https://wbl.worldbank.org/en/reports> [in English].
2. The power of parity: How advancing women’s equality can add \$12 trillion to global growth. www.mckinsey.com Retrieved from <https://www.mckinsey.com/featured-insights/employment-and-growth/how-advancing-womens-equality-can-add-12-trillion-to-global-growth> [in English].

3. The gender pay gap situation in the EU // European Commission. *commission.europa.eu* Retrieved from https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equal-pay/gender-pay-gap-situation-eu_en [in English].
4. Rodriguez, A. (2018). Economic growth and gender inequality: an analysis of panel data for five Latin American countries. *Cepal Review*, 79-106 [in English].
5. Klasen, S. and F. Lamanna. (2009). The impact of gender inequality in education and employment on economic growth: new evidence for a panel of countries. *Feminist Economics*, 15, 3, 2009. [in English].
6. Seguino, S. (2010). Gender, distribution, and balance of payments constrained growth in developing countries. *Review of Political Economy*, 22, 3, 2010 [in English].
7. Santos, Silva M., Klasen S. (2021). Gender inequality as a barrier to economic growth: a review of the theoretical literature. *Review of Economics of the Household*, 19, 3, 581–614. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s11150-020-09535-6> [in English].
8. Cevat Giray Aksoy, Berkay Özcan, Julia Philipp. (2021). Robots and the gender pay gap in Europe. *European Economic Review*, 134, 2021, 103693. <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2021.103693>. [in English].
9. Ciminelli, G., C. Schwellnus and B. Stadler. (2021). Sticky floors or glass ceilings? The role of human capital, working time flexibility and discrimination in the gender wage gap. *OECD Economics Department Working Papers*, 1668, 2021, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/02ef3235-en>. [in English].
10. Global Gender Gap Report 2023(GPGR). *www.weforum.org* Retrieved from <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/> [in English].
11. Gender pay gap in unadjusted form. *ec.europa.eu* Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_05_20/default/table?lang=en&category=t_labour.t_earn [in English].
12. World Development Indicators. *databank.worldbank.org* Retrieved from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> [in English].
13. Average monthly earnings of employees by sex and economic activity. *rshiny.ilo.org* Retrieved from https://rshiny.ilo.org/dataexplorer47/?lang=en&id=EAR_4MTH_SEX_ECO_CUR_NB_A [in English].

УДК 336.711

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-832-842](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-832-842)

Левковська Людмила Володимирівна доктор економічних наук, професор, завідувач відділу природно-техногенної та екологічної безпеки, Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук України, 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60, тел.: (050)810-00-77, <https://orcid.org/0000-0002-7823-7062>

Бойко Володимир Володимирович кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу природно-техногенної та екологічної безпеки, Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук України, 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60, тел.: (050)583-52-66, <https://orcid.org/0000-0002-6046-5163>

МАКРОЕКОНОМІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПАРАМЕТРІВ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

Анотація. У статті досліджено роль центральних банків в контексті забезпечення стабільності фінансово-економічних процесів. Визначено, що одним із ключових інструментів, який використовується з даною метою, є макроекономічне моделювання параметрів монетарної політики. Доведено, що центральні банки використовують макроекономічні моделі для прогнозування впливу їхніх рішень на різноманітні аспекти економічного розвитку, такі як інфляція, валютний курс, зайнятість та реальний сектор. Підкреслено, що у даний час найбільш поширеними моделями, які застосовуються в регуляторній політиці центральних банків, виступають нові кейнсіанські DSGE-моделі, які базуються на оцінці функції імпульсу-відповіді моделей структурної векторної авторегресії (SVAR). При цьому «базова новокейнсіанська модель DSGE може успішно врахувати наслідки шоку монетарної політики з номінальною та реальною жорсткістю регулювання». Розглянуто особливості використання таких моделей для оцінювання ризиків та прийняти оптимальних рішень з метою досягнення цілей монетарної політики, таких як забезпечення цінової стабільності та повної зайнятості. З'ясовано, що в процесі моделювання параметрів монетарної політики центральні банки враховують широкий спектр факторів, включаючи міжнародні економічні та політичні події, внутрішній стан економічної системи держави, та зовнішній вплив на фінансові ринки. Систематизовано ризики монетарної політики фінансового та реального секторів, що

враховуються в макроекономічних моделях монетарної політики. Зважаючи на те, що одним із ключових завдань монетарної політики центральних банків є управління інфляцією, розглянуто модель Дж. Кокрейна, яка виступає основою для моделювання впливу фіскальної політики на інфляцію, що застосовується центральними банками країн ЄС. Як висновок зазначено, що важливим аспектом макроекономічного моделювання виступає можливість використання моделей для прогнозування інфляційних процесів. Також з огляду на зростання складності моделей, які застосовуються у поточній діяльності центральних банків необхідно відзначити роль інноваційних технологій у макроекономічному моделюванні.

Ключові слова: макроекономічне моделювання, монетарна політика, центральний банк, банківське регулювання, прогнозування, НБУ.

Levkovska Liudmyla Volodymyrivna Doctor of Science in Economics, Professor, Head of Department of Natural-Technogenic and Environmental Safety, Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01032, Kyiv, Shevchenko bulv. 60, tel.: (050) 810-00-77, <https://orcid.org/0000-0002-7823-7062>

Boiko Volodymyr Volodymyrovych PhD in Economics, senior researcher of Department of Natural-Technogenic and Environmental Safety, Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, 01032, Kyiv, Shevchenko bulv. 60, tel.: (050) 583-52-66, <https://orcid.org/0000-0002-6046-5163>

MACROECONOMIC SIMULATION OF MONETARY POLICY PARAMETERS OF CENTRAL BANKS

Abstract. The article examines the role of central banks in the context of ensuring the stability of financial and economic processes. It was determined that one of the key tools used for this purpose is macroeconomic modeling of monetary policy parameters. Central banks have been shown to use macroeconomic models to predict the impact of their decisions on various aspects of economic development, such as inflation, exchange rates, employment and the real sector. The peculiarities of using such models to assess risks and make optimal decisions in order to achieve the goals of monetary policy, such as ensuring price stability and full employment, are considered. It was found that in the process of modeling monetary policy parameters, central banks take into account a wide range of factors, including international economic and political events, the internal state of the state's economic system, and external influence on financial markets. The simulation also uses a

variety of analysis methods, including empirical studies, statistical models, and econometric approaches, to assess the effectiveness of various monetary strategies. Modern approaches to macroeconomic modeling of monetary policy parameters of central banks are studied, taking into account their role in stabilizing the economy and ensuring its sustainable development. The need to take into account the limitations that central banks face during the modeling and implementation of monetary policy in conditions of uncertainty and considerable dynamism of international financial markets is proven. The important role of modern digital and information technologies and innovations in the process of macroeconomic modeling is determined. It has been proven that central banks actively use developments in the field of artificial intelligence, machine learning and big data analysis to improve the forecasting of economic changes and the choice of optimal monetary policy strategies. It was found that such an approach allows them to respond more quickly to risks and changes in the world economy and contributes to a more reliable assessment of the effectiveness of their actions. The objective necessity of improving methods of analysis and application of innovative approaches by central banks for effective management of monetary policy has been proven.

Keywords: macroeconomic modeling, monetary policy, central bank, banking regulation, forecasting, NBU.

Постановка проблеми. Специфіка сучасного економічного середовища, котра полягає у складності та невизначеності перебігу процесів у національній та глобальній економіці, обумовлює ряд труднощів, з яким зіштовхуються центральні банки в процесі планування та реалізації своєї монетарної політики. При цьому одним із ключових та найбільш ефективних інструментів, який вони використовують для досягнення своїх цілей, є макроекономічне моделювання параметрів монетарної політики, на основі якого формується також інструментарій управління та розробляються довгострокові прогнози змін даної сфери.

Втім, незважаючи на загальне поширення процесів моделювання, існує ряд проблем і викликів, які необхідно врахувати та вирішити для вдосконалення існуючих моделей. Це обумовлюється тим, що в динамічних умовах змін на фінансових ринках банки стикаються із зростанням складності прогнозування реальних економічних процесів, оскільки ці процеси досить часто піддаються впливу непередбачуваних факторів, таких як геополітичні ризики або природні катастрофи. Ця невизначеність може призвести до неточності модельних прогнозів та ускладнити прийняття рішень щодо монетарної політики загалом.

Крім того, існують і об'єктивні проблеми, пов'язані з вибором оптимальних параметрів для конкретних моделей монетарної політики.

Забезпечення відповідності параметрів реальним умовам економіки при цьому може бути достатньо складним, особливо у контексті постійних змін ринкового середовища та наявності значної кількості взаємопов'язаних факторів. Також аналітикам необхідно враховувати ризики та обмеження, які виникають при моделюванні макроекономічних процесів. Адже недостатня увага до цих факторів може призвести до неправильних висновків та недооцінки ризиків, що потенційно може негативно вплинути на загальну ефективність монетарної політики.

Як бачимо, зазначені фактори обумовлюють актуальність дослідження та розвитку методів макроекономічного моделювання на засадах впровадження новітніх технологій та інноваційних підходів для забезпечення ефективного управління монетарною політикою центральних банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова проблематика, пов'язана із макроекономічним моделюванням параметрів монетарної політики центральних банків достатньо широко розкрита у сучасній економічній літературі. При цьому ключові дослідження та публікації, що висвітлюють різні аспекти цієї проблематики, орієнтуються .головним чином, на вивчення можливостей центральних банків щодо управління монетарною політикою на основі розроблених моделей.

В даному аспекті варто відзначити дослідження Р. Кларіда, який розглядає важливі аспекти макроекономічного моделювання в рамках Нового Кейнсіанського підходу. При цьому вивчається функціональна роль центральних банків у стабілізації економіки та визначено приклади застосування конкретних моделей для формулювання монетарної політики [8].

Також варто звернути увагу на праці Ю. О. Чалюк, у яких розкриваються теоретичні основи макроекономічного моделювання в контексті монетарної політики. Так, автор розглядає різні моделі та методи аналізу, які використовують центральні банки різних країн, зокрема Китаю, для прийняття рішень щодо встановлення процентних ставок та інших інструментів монетарної політики [3; 4].

У працях М. І. Дзямучича розглядаються різноманітні аспекти інфляційного таргетування як стратегії монетарної політики. Також автор аналізує емпіричні дослідження та моделі, що допомагають визначити оптимальні параметри для цієї стратегії, зокрема, на прикладі регулятивної діяльності Національного Банку України [1; 2].

У дослідженнях Т. О. Шматковської аналізуються критичні аспекти моделювання монетарної політики. Зокрема на основі визначених проблем традиційних підходів до моделювання, пропонується використання моделей Тейлора для визначення оптимальних параметрів політики центральних банків в контексті моделювання параметрів управління бізнесом в національній економіці [5; 6].

Важливо відзначити також дослідження Л. В. Вербівської щодо визначення основних концепцій та моделей у сфері макроекономічного аналізу та моделювання монетарної політики, які базуються на застосуванні нових цифрових та інформаційних технологій у моделюванні економічних процесів [11; 12].

Ці дослідження та публікації становлять лише частину багатогранного поля досліджень макроекономічного моделювання монетарної політики центральних банків. Вони сприяють поглибленню розуміння економічних механізмів та розвитку ефективних стратегій управління економікою.

Мета статті. Метою статті є дослідження методів та підходів до макроекономічного моделювання параметрів монетарної політики центральних банків, що використовуються для прогнозування економічних змін для визначення ключових аспектів, які впливають на ефективність цих моделей та оцінки напрямків їх подальшого розвитку в контексті цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Досвід регуляторної діяльності центральних банків показує, що макроекономічне моделювання параметрів монетарної політики виступає важливим інструментом забезпечення стабільності фінансово-економічних процесів. Для цього банки-регулятори використовують різноманітні моделі, які базуються на статистичних даних динаміки ринків для прогнозування впливу регуляторних заходів на різні сфери національної економіки. Переважно центральні банки використовують макроекономічні моделі для аналізу темпів та причин інфляції, а також формування інструментарію управління нею. Зокрема, для цього досліджується рівень інфляції в контексті таких факторів, як попит та пропозиція грошей, витрати на виробництво у реальному секторі, рівень безробіття та доходи населення, динаміка валютних курсів, а також зовнішні впливи. Формування та реалізація таких моделей пов'язана з головною ціллю більшості центральних банків, якою є цінова стабільність та стійкість національної валюти. Ще одним важливим аспектом моделювання є вивчення впливу монетарної політики на виробництво та зайнятість у національній економіці.

При цьому центральні банки використовують моделі для прогнозування того, як саме їхні дії можуть впливати на рівень економічної активності та створення нових робочих місць. Крім того, моделювання допомагає банкам оцінити ризики та прогнозувати можливі наслідки реалізації різних економічних сценаріїв. Для цього вони здійснюють аналіз можливостей виникнення фінансових криз, деструктивних змін у міжнародних торговельних відносинах, а також інших негативних подій, що можуть відчутно вплинути на національну економіку. Зрештою, центральні банки використовують макроекономічні моделі для формулювання та вдосконалення своїх

стратегій монетарної політики. В даному аспекті вони розробляють різні сценарії дій та оцінюють їхні наслідки так, щоб забезпечити найбільш оптимальне управління грошовим обігом та фінансовою стабільністю за визначених умов.

Загалом діяльність центральних банків у сфері моделювання економічних процесів спрямована на досягнення основних цілей монетарної політики, таких як збереження стабільності цін, підтримка повної зайнятості та забезпечення стійкого економічного зростання. Тому можна стверджувати, що макроекономічне моделювання дає змогу регуляторам банківського ринку приймати обґрунтовані рішення та здійснювати вдосконалення їхньої політики в умовах постійної зміни економічних умов.

Проте, як показала практика, фінансова криза 2008 року та рецесія, що біла її наслідком, виявили суттєві прогалини у застосовуваних підходах до визначення параметрів, на основі яких здійснювалося управління діяльністю фінансового сектору. Зокрема однією з основних проблем в даному аспекті стало те, що макроекономічним моделям, які центральні банки застосовували для оцінки ефективності грошово-кредитної політики, не вистачало аналітичної конкретності для комплексного врахування суттєвих впливів фінансового сектору на національну економіку. Відтак, новітні підходи щодо формування моделей управління монетарною політикою вимагають застосування емпіричних і кількісних методів, які б забезпечували можливість їх поступового вдосконалення на основі дослідження динаміки ринків.

Відповідно, макроекономічні моделі, які в даний час використовуються для регулювання грошово-кредитної політики в основних центральних банках світу, значно змінилися в таких аспектах, як формулювання моделі, методи вирішення, підходи до оцінки та трансляція результатів між центральними банками. Як зазначає В. Доу, «центральні банки розробили багато різних варіантів макроекономічних моделей в надії провести надійний і всебічний аналіз монетарної політики. Ранні моделі включали кількісні макроекономічні моделі, статистичні моделі скороченої форми, структурні векторні авторегресійні моделі та великомасштабні макроеконометричні моделі, гібридну форму, що поєднує довгострокові структурні зв'язки, що впливають із часткової рівноважної обробки теорії і скорочені короткострокові співвідношення з використанням рівнянь з виправленням помилок» [10].

У даний час найбільш поширеними моделями, які застосовуються в регуляторній політиці центральних банків, виступають нові кейнсіанські DSGE-моделі, які базуються на оцінці функції імпульсу-відповіді моделей структурної векторної авторегресії (SVAR). При цьому «базова новокейнсіанська модель DSGE може успішно врахувати наслідки шоку монетарної політики з номінальною та реальною жорсткістю регулювання» [7]. Крім того,

зазначена базова нова кейнсіанська модель DSGE цілком може застосовуватися для відстеження та прогнозування часових рядів в процесі аналізу тенденцій монетарної політики. А ефективність такого підходу підтверджується її поширеністю в багатьох центральних банках розвинутих країн світу, що забезпечило його застосування у багатьох функціонуючих макроекономічних моделях.

Формування макроекономічних моделей у сфері монетарної політики передбачає необхідність врахування ризиків монетарної політики, наслідків яких і прагнуть уникнути центральні банки. При цьому моделювання передбачає оцінку впливу не лише з боку фінансових ринків, але й зі сторони реального сектору (рис. 1).

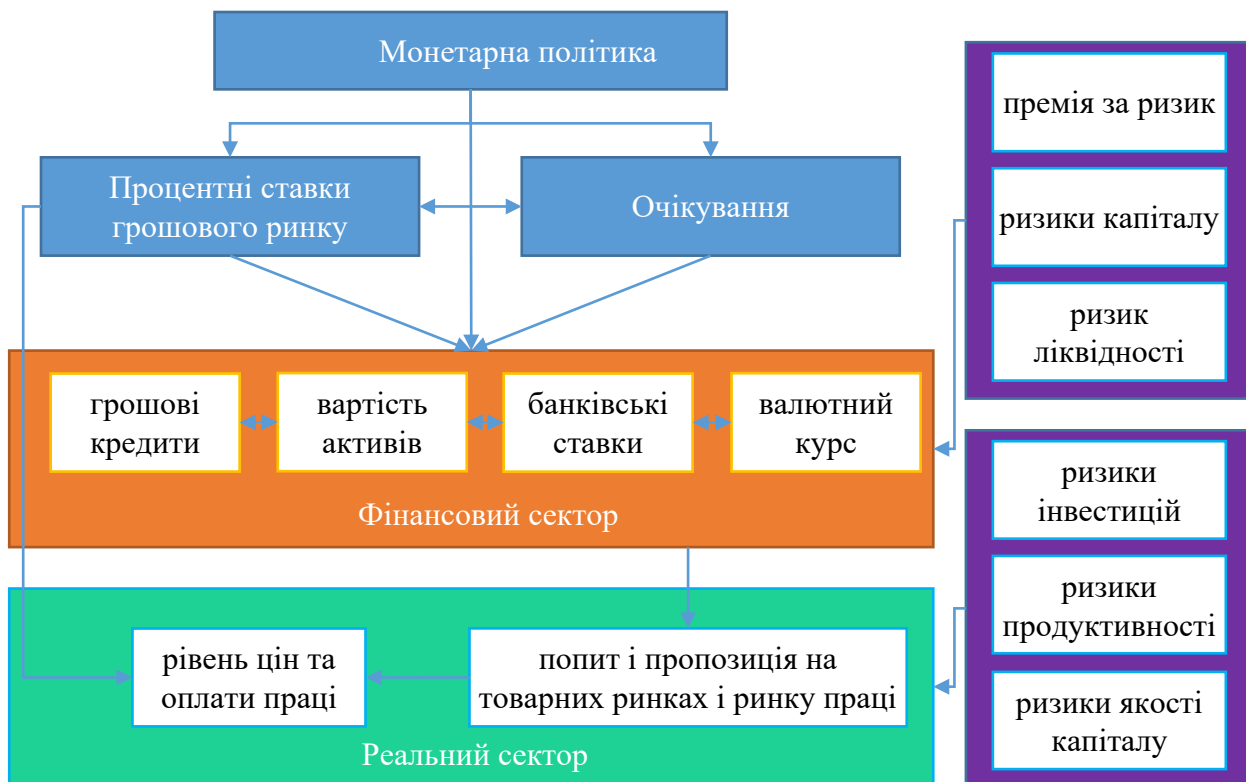

Рис. 1. Ризики монетарної політики фінансового та реального секторів, що враховуються в макроекономічних моделях монетарної політики
Джерело: систематизовано автором на основі [10]

Зважаючи на те, що одним із ключових завдань монетарної політики центральних банків є управління інфляцією, розглянемо модель Дж. Кокрейна, яка виступає основою для моделювання впливу фіскальної політики на інфляцію, що застосовується центральними банками країн ЄС.

Зокрема, згідно даної моделі передбачається гіпотеза, що активна фіскальна політика може забезпечити рівновагу і досягти визначеного рішення

не лише для інфляції, а й рівня цін в національній економіці. При цьому рівновага гнучкої цінової економіки з постійним обсягом виробництва $Y_t = Y_i$ забезпечується державними витратами $G_t = 0$ у кожному періоді. Математично її можна узагальнити за допомогою співвідношення Фішера:

$$1 + i_t = (1 + r)P_{t+1}$$

Відповідно, правило монетарної політики виглядатиме як:

$$1 + i_t = (1 + r)\Phi(P_t)$$

При цьому бюджетне обмеження поточної вартості буде наступним:

$$\frac{B_{t-1}}{P_t} = \sum_{j=0}^{\infty} \frac{T_{t+j}}{(1+r)^j}$$

де i_t – номінальна відсоткова ставка в момент часу t ;

r – постійна реальна відсоткова ставка;

P_t – рівень цін у момент часу t ;

$\Pi_t = P_t / P_{t-1}$ – інфляція;

B_{t-1} – валовий державний борг, який підлягає сплаті у момент часу t ;

T_t – реальні податки в момент часу t .

Таким чином, об'єднавши два останні рівняння, можна одержати модель інфляційної рівноваги:

$$\Pi_{t+1} = \Phi(\Pi_t)$$

При цьому очевидно, що загалом без початкової або кінцевої умови для Π_t монетарна політика сама по собі не визначатиме рівень інфляції, не кажучи вже про рівень цін. Правило Тейлора передбачає локально детерміновану рівновагу у випадках, якщо ми ігноруємо рівноваги з стрімкою динамікою інфляції. Якщо Π' є бажаним оптимальним рівнем інфляції, тоді правило Тейлора буде мати вигляд $\Phi'(\Pi') > 1$. Така рівновага буде надто нестабільною, однак за неї оптимальна інфляція Π' буде зберігатися, оскільки за будь-якого іншого початкового $\Pi_0 \neq \Pi'$ монетарна політика загрожуватиме «підірвати» економіку, створивши вибухову інфляцію [9].

Загалом бачимо, що моделювання монетарної політики потребує формування дієвих моделей за кожним із напрямів її реалізації, що вимагає від

центрального банку застосування підходів, які б дозволили врахувати якомога більшу кількість факторів. На основі такого підходу центральні банки матимуть змогу формувати більш достовірні моделі, які, втім, будуть більш громіздкими і базуватимуться на принципах обробки Великих даних цифрової економіки.

Висновки. Таким чином, приходимо до висновку, що центральні банки за допомогою різноманітних моделей та методів аналізу можуть прогнозувати вплив своїх дій на економічні показники та реалізувати ефективну монетарну політику у рамках регулювання національної економіки. При цьому макроекономічне моделювання допомагає центральним банкам вивчати взаємозв'язки між різними економічними змінними, такими як інфляція, рівень безробіття та виробництво у реальному секторі. Також це дозволяє їм зрозуміти, які саме чинники впливають на економічну активність і щодо яких необхідно приймати відповідні рішення для стабілізації економіки.

Важливим аспектом макроекономічного моделювання в даний час виступає можливість використання моделей для прогнозування різних економічних сценаріїв та оцінки їхніх наслідків, зокрема – у сфері регулювання інфляції. Таке моделювання допомагає центральним банкам формувати свої стратегії відповідно до різних умов та монетарних ризиків, з якими вони можуть зіштовхнутися в процесі регулювання економічних процесів. Також з огляду на зростання складності моделей, які застосовуються у поточній діяльності центрального банку необхідно відзначити роль інноваційних технологій у макроекономічному моделюванні. Адже використання штучного інтелекту, машинного навчання та аналізу великих даних уже зараз дозволяє суттєво покращити достовірність та ефективність моделей, що використовуються центральними банками.

Загалом, макроекономічне моделювання виступає незамінним інструментом для центрального банку у формулюванні та впровадженні монетарної політики. При цьому розуміння економічних взаємозв'язків між окремими факторами та використання передових методів аналізу дозволяють їм ефективно реагувати на динаміку ринків та забезпечувати стабільність фінансово-економічних процесів в національній економіці.

Література

1. Дзямулич М. І. Регулятивна діяльність НБУ в умовах фінансової дестабілізації. *Економічні науки. Серія «Облік та фінанси»*. 2008. №5(20). Ч.1. С. 155-160.
2. Дзямулич М. І., Чиж Н. М. Інфляційне таргетування та можливість його застосування в Україні. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*: 2015. №12(45). Ч. 3. С. 83-88.
3. Чалюк Ю. О. Індексна оцінка соціально-економічної динаміки. Підприємство та інновації. 2023. №29. С. 45-52.

4. Чалюк, Ю. О. Стратегія соціально-економічного прориву КНР. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. №3. С. 127-140.
5. Шматковська Т. О., Коробчук Т. І. Сучасні інформаційні та комунікаційні технології в моделюванні бізнес-процесів. *Економічний форум*. 2023. №3. С. 156–161.
6. Шматковська Т. О., Стащук О. В., Дзямулич М. І. Великі дані та бізнес-моделювання економічних систем. *Ефективна економіка*. 2021. №5.
7. Christiano, L. J, Eichenbaum, M., Evans, C. L. Nominal rigidities and the dynamic effects of a shock to monetary policy. *Journal of Political Economics*. 2005. Vol. 113. Pp. 1-45
8. Clarida, R., Gali, J., Gertler, M. The science of monetary policy: a new Keynesian perspective. *Journal of economic literature*. 1999. Vol. 37(4). Pp. 1661-1707.
9. Cochrane, J. H. Determinacy and identification with Taylor rules. *Journal of Political Economics*. 2011. Vol. 119. Pp. 565-615.
10. Dou, W. W., Lo, A. W., Muley, A., Uhlig, H. Macroeconomic models for monetary policy: A critical review from a finance perspective. *Annual Review of Financial Economics*. 2020. Vol. 12. Pp. 95-140.
11. Verbivska L., Lagodiienko V., Filyppova S., Papaika O., Malin O., Neustroiev Y. Regulatory Policy of the Entrepreneurship Development as a Dominant of Economic Security of the National Economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*. 2022. Vol. 12(5). Pp. 543-552.
12. Verbivska, L., Zhuk, O., Ievsieieva, O., Kuchmiiova, T., Saienko, V. The role of e-commerce in stimulating innovative business development in the conditions of European integration. *Financial and credit activity-problems of theory and practice*, 2023. Vol. 3(50). Pp. 330-340.

References

1. Dziamulych, M. I., & Chyzh, N. M. (2015). Inflatsiine tarhetuvannia ta mozhlyvist yoho zastosuvannia v Ukraini [Inflation targeting and the possibility of its application in Ukraine]. *Ekonomichni nauky. Seriia «Oblik i finansy»*, vol. 12(45), part 3, pp. 83–88 (in Ukrainian).
2. Dziamulych, M. I. (2008). Rehuliatyvna diialnist NBU v umovakh finansovoi destabilizatsii [Regulatory activity of the NBU in conditions of financial destabilization]. *Ekonomichni nauky. Seriia «Oblik i finansy»*, vol. 5(20), part 1, pp. 155–160 (in Ukrainian).
3. Chaliuk, Yu. O. (2023). Indeksna otsinka sotsialno-ekonomichnoi dynamiky [Index assessment of socio-economic dynamics]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, vol. 29, pp. 45–52 (in Ukrainian).
4. Chaliuk, Yu. O. (2021). Stratehiia sotsialno-ekonomichnoho proryvu KNR [Strategy of social and economic breakthrough of the People's Republic of China]. *Kytaieznavchi doslidzhennia*, vol. 3, pp. 127-140 (in Ukrainian).
5. Shmatkovska T. O., & Korobchuk T. I. (2023). Suchasni informatsiini ta komunikatsiini tekhnologii v modeliuvanni biznes-protsesiv [Modern information and communication technologies in modeling business processes]. *Ekonomichni forum*, vol. 3, pp. 156–161 (in Ukrainian).
6. Shmatkovska, T. O., Stashchuk, O. V., & Dziamulych, M. I. (2021). Velyki dani ta bisnes-modeliuvannia ekonomichnykh system [Big data and business modeling of economic systems]. *Efektivna ekonomka*, vol. 5 (in Ukrainian).
7. Christiano, L. J, Eichenbaum, M., Evans, C. L. (2005). Nominal rigidities and the dynamic effects of a shock to monetary policy. *Journal of Political Economics*, vol. 113, pp. 1-45
8. Clarida, R., Gali, J., & Gertler, M. (1999). The science of monetary policy: a new Keynesian perspective. *Journal of economic literature*, vol. 37(4), pp. 1661-1707.
9. Cochrane, J. H. (2011). Determinacy and identification with Taylor rules. *Journal of Political Economics*, vol. 119, pp. 565-615.

10. Dou, W. W., Lo, A. W., Muley, A., & Uhlig, H. (2020). Macroeconomic models for monetary policy: A critical review from a finance perspective. *Annual Review of Financial Economics*, vol. 12, pp. 95-140.

11. Verbivska, L., Lagodiienko, V., Filyppova, S., Papaika, O., Malin, O., & Neustroiev, Y. (2022). Regulatory Policy of the Entrepreneurship Development as a Dominant of Economic Security of the National Economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, vol. 12(5), pp. 543-552.

12. Verbivska, L., Zhuk, O., Ievsieieva, O., Kuchmiiiova, T., & Saienko, V. (2023). The role of e-commerce in stimulating innovative business development in the conditions of European integration. *Financial and credit activity-problems of theory and practice*, vol. 3(50), pp. 330-340.

УДК 338.242:339.92

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-843-854](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-843-854)

Моторнюк Уляна Іванівна кандидат економічних наук, доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 28-а, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0000-0002-8628-3560>

Байдалка Володимир Васильович аспірант кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 28-а, м. Львів, 79013, (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0009-0003-3774-9293>

Карташев Володимир Олегович аспірант кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 28-а, м. Львів, 79013, (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0009-0009-7980-0089>

СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто сучасні виклики та можливості для українських підприємств в умовах «воєнної» євроінтеграції. Проведено комплексний аналіз основних змін у бізнес-середовищі України після підписання Угоди про асоціацію з ЄС та впливу воєнних дій на функціонування підприємств. Визначено ключові виклики, з якими стикаються українські підприємства в умовах поєднання євроінтеграційних процесів та воєнного конфлікту.

Основна частина статті присвячена розробці та обґрунтуванню стратегій підвищення конкурентоспроможності українських підприємств. Зокрема, розглянуто такі аспекти, як адаптація до нових умов воєнного часу, підвищення стійкості ланцюгів постачання, інноваційний розвиток та впровадження сучасних технологій, ефективне фінансове управління, розвиток і підтримка людських ресурсів, а також ефективний маркетинг і управління ризиками. Особлива увага приділена питанням соціальної відповідальності та сталого розвитку підприємств.

На основі аналізу успішних українських компаній, які змогли підвищити свою конкурентоспроможність в умовах євроінтеграції та війни, надано практичні рекомендації для інших підприємств. Описано конкретні заходи та

інновації, впроваджені цими підприємствами, що дозволило їм адаптуватися до нових умов і зміцнити свої позиції на ринку.

Висновки статті підкреслюють важливість комплексного підходу до розробки стратегій підвищення конкурентоспроможності, що включає адаптацію до нових умов, інноваційний розвиток, ефективне фінансове управління та соціальну відповідальність. Ці заходи дозволять українським підприємствам не тільки подолати поточні виклики, але й знайти нові можливості для зростання та процвітання в умовах євроінтеграції та війни.

Ключові слова: бізнес-середовище, стратегії управління, інновації, фінансове управління, людські ресурси, маркетинг, управління ризиками, соціальна відповідальність.

Motorniuk Uliana Ivanivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Foreign Economic and Customs Activities, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 28-a, Lviv, 79013, (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0000-0002-8628-3560>

Baidalka Volodymyr Vasyliovych Postgraduate Student of the Department of Foreign Economic and Customs Activities, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 28-a, Lviv, 79013, (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0009-0003-3774-9293>

Kartashev Volodymyr Olegovych Postgraduate Student of the Department of Foreign Economic and Customs Activities, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 28-a, Lviv, 79013, (032) 258-27-25, <https://orcid.org/0009-0009-7980-0089>

STRATEGIES FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article examines modern challenges and opportunities for Ukrainian enterprises in the conditions of "military" European integration. A comprehensive analysis of the main changes in the business environment of Ukraine after the signing of the Association Agreement with the EU and the impact of military actions on the functioning of enterprises was carried out. The key challenges faced by Ukrainian enterprises in the conditions of a combination of European integration processes and military conflict have been identified.

The purpose of the article is research and analysis of effective approaches and solutions that can contribute to increasing the competitiveness of Ukrainian

enterprises in the conditions of military operations and the integration of Ukraine into the European economic space.

The article uses a comprehensive approach, which includes the analysis of literature and official documents to study the theoretical foundations and normative aspects of European integration and military conditions; system analysis to determine the interrelationships between economic, social and technological aspects of enterprise functioning; case studies for the analysis of successful examples of adaptation of Ukrainian enterprises; modeling and forecasting for the development of possible scenarios for the development of enterprises in the conditions of military European integration.

The main part of the article is devoted to the development and justification of strategies for increasing the competitiveness of Ukrainian enterprises. In particular, such aspects as adaptation to new wartime conditions, increasing the stability of supply chains, innovative development and implementation of modern technologies, effective financial management, development and support of human resources, as well as effective marketing and risk management were considered. Special attention is paid to issues of social responsibility and sustainable development of enterprises.

Based on the analysis of successful Ukrainian companies that were able to increase their competitiveness in the conditions of European integration and war, practical recommendations for other enterprises are provided. Specific measures and innovations implemented by these enterprises are described, which allowed them to adapt to new conditions and strengthen their positions on the market.

The conclusions of the article emphasize the importance of an integrated approach to the development of strategies for increasing competitiveness, which includes adaptation to new conditions, innovative development, effective financial management and social responsibility. These measures will allow Ukrainian enterprises not only to overcome current challenges, but also to find new opportunities for growth and prosperity in the conditions of European integration and war.

Keywords: business environment, management strategies, innovation, financial management, human resources, marketing, risk management, social responsibility.

Постановка проблеми. Після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна розпочала процес інтегрування в європейський економічний простір. Це відкриває великі можливості для українських підприємств, разом з тим, ставлячи перед ними низку викликів. Так, наприклад, вимоги до якості продукції та послуг в ЄС значно вищі, ніж в Україні. Вітчизняним підприємствам необхідно адаптувати свої виробничі процеси та продукцію до європейських стандартів, що вимагає суттєвих змін

у технологіях, управлінні та маркетингу. Дослідження відповідних стратегій підвищення конкурентоспроможності дасть змогу підприємствам краще підготуватися до цих змін і зменшити ризики невідповідності. Окрім цього євроінтеграція вимагає від українських підприємств підвищення рівня менеджменту та розвитку людських ресурсів. Актуальність дослідження обумовлена також необхідністю розробки стратегій, які сприятимуть розвитку персоналу та підвищенню ефективності управління ним.

Інтеграція в європейський ринок відкриває нові можливості для українських підприємств щодо розширення ринків збуту. Проте без ефективних маркетингових стратегій та адаптації продукції до потреб європейських споживачів скористатись цими можливостями важко. Дослідження стратегій підвищення конкурентоспроможності сприятимуть визначенню найефективніших методів для виходу на нові ринки та закріплення позицій на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми конкурентоспроможності підприємств досліджувались великою кількістю зарубіжних науковців (М. Портер, Р. Аткинсон, Д. Аудретш, Р. Боулдуін тощо), а також вітчизняних дослідників, таких як О. Кузьмін, Н. Подольчак [6], Н. Горбаль, Л. Піддубна тощо. Разом з тим, сьогодні є потреба у розвитку цієї теми, зокрема в напрямку євроінтеграційних процесів, а також функціонування підприємств в умовах війни.

Автори Березіна Л. М., Вараксіна О. В Олійник А. С. та Рак А. Г. трактують управління конкурентоспроможністю як комплексну характеристику рівня розвитку підприємства, що виражає здатність порівняно з конкурентами підтримувати та розширювати ринкову частку за рахунок своєчасного реагування на зміни зовнішнього середовища та використанні конкурентних переваг, що відображають ключові сфери діяльності підприємства. Уточнюючи, що стратегія управління конкурентоспроможністю підприємства характеризує план заходів щодо отримання зростаючого прибутку у порівнянні з конкурентами, а ефективна стратегія — дає змогу удосконалити привабливість підприємства для споживачів, зменшити витрати на залучення клієнтів, отримувати високу норму рентабельності від продажів [1].

Як зазначають Вакулєнко Ю. В., Олійник А. С. та Гевленко О. Є., дослідження економічного змісту конкурентоспроможності підприємств говорить про те, що її підвищення в кризових умовах господарювання є доволі складним, але надзвичайно важливим процесом. Для забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності вітчизняні підприємства потребують значних фінансових ресурсів, а також логічних та послідовних управлінських рішень з боку керівництва [3].

Конкурентоспроможність підприємства – це складне багатоаспектне поняття, що характеризує суперництво, боротьбу за досягнення вищих

результатів, отримання конкурентних переваг шляхом ефективного використання всіх наявних ресурсів, виготовлення і реалізацію конкурентоспроможної продукції та отримання прибутку від ведення ефективної господарської діяльності. Саме тому у сучасних ринкових умовах посилення конкуренції, надмірного рівня ризику та невизначеності вітчизняним підприємствам важливо використовувати відповідні стратегічні системи управління конкурентоспроможністю, що сприятиме [3]:

- 1) удосконалення адаптації системи управління на підприємствах;
- 2) збільшення якості управління конкурентоспроможністю;
- 3) підвищення довіри системи управління за умов впливу неконтрольованих факторів;
- 4) використання інваріантності системи до різних типів підприємств;
- 5) мобільність та гнучкість системи управління конкурентоспроможністю тощо.

Досліджуючи конкурентоспроможність підприємства в умовах воєнного стану Бойко В., та Зарічний М. відмічають, що вітчизняні підприємства зіткнулися зі такими структурними проблемами забезпечення їх конкурентоспроможності як погіршення рівня ліквідності, обмеженість джерел формування ресурсної бази, частковою втратою традиційних ринків, руйнацією усталених логістичних ланцюгів постачань сировини і продукції, погіршення платоспроможного попиту населення, обмеженість фондів державної підтримки, посилені ризики макроекономічної нестабільності, дефіцит енергетичних ресурсів та інші [2].

На думку дослідників довоєнного часу, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції полягає у створенні умов, які б сприяли розвитку інноваційно орієнтованих структур; збільшенні коштів на проведення наукових досліджень; впровадженні у виробництво інноваційних продуктів з боку провідних корпорацій; сприяттві активному розвитку і функціонуванню малого інноваційного підприємництва; залученні до створення інноваційної інфраструктури провідних наукових закладів і університетів тощо [9].

Разом з тим, євроінтеграційні процеси сьогодні тривають попри війну, проблеми з фінансуванням важливих проектів через дефіцит бюджетних коштів, логістичні перешкоди розвитку бізнесу, руйнування об'єктів критичної інфраструктури тощо. Тому дослідження стратегій підвищення конкурентоспроможності українських підприємств в умовах євроінтеграції набуває дещо іншого характеру, оскільки є потреба врахувати ті додаткові виклики та перешкоди, які вже зараз виникають на шляху до інтегрування українського бізнесу у європейський економічний простір.

Метою статті є дослідження та аналіз ефективних підходів і рішень, які можуть сприяти підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств в умовах війни та інтеграції України в європейський економічний простір.

Виклад основного матеріалу. Після підписання Україною угоди про асоціацію з ЄС в українському бізнес-середовищі виникла потреба у певних змінах. Перш за все, це гармонізація законодавства – процес що реалізується в кілька етапів. Адже, важливою є адаптація українських законів до вимог ЄС, що сприятиме спрощенню торгівлі з країнами Євросоюзу, а також введення нових правил щодо маркування продукції, якості товарів та послуг, що забезпечить вищий рівень захисту прав споживачів. Необхідність адаптації продукції до технічних стандартів та вимог ЄС вимагає додаткових витрат та часу. Покращення регуляторного середовища та стабілізація економічної ситуації сприятиме збільшенню прямих іноземних інвестицій в українську економіку, проте, непоправний вплив війни на українську економіку дещо гальмують ці процеси. Разом з тим, ЄС надає фінансову та технічну підтримку українським малим та середнім підприємствам, що сприяє їх розвитку та виходу на нові ринки. Помітним є ефект від тренінгів та консультацій для українських підприємців з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності та ефективності [7].

Варто відмітити, що певні важливі зміни каталізуються умовами війни. До прикладу, активніше залучаються інвестиції у розвиток транспортної інфраструктури, що сприяє збільшенню логістичних можливостей та поліпшенню умов для експорту та імпорту. На тлі руйнування об'єктів критичної інфраструктури відбувається модернізація енергетичного сектора, включаючи розвиток відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності.

Євроінтеграція, попри значні можливості для розвитку українських підприємств, також створює численні виклики, які потрібно враховувати при формуванні стратегій підвищення їх конкурентоспроможності:

— Впровадження європейських стандартів вимагає значних інвестицій у модернізацію виробництва, сертифікацію продукції, навчання персоналу та вдосконалення управлінських процесів.

— Довготривалість процесу адаптації та гармонізації ринкових умов може призвести до тимчасових втрат ринкових можливостей.

— Обмеженість фінансових ресурсів для інвестування в модернізацію та розвиток негативно впливає на конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на євrorинку.

— Процедури отримання дозволів, сертифікації та ліцензування можуть бути складними та тривалими, що може знижувати оперативність підприємств.

— Динамічні зміни в законодавстві можуть створювати додаткові труднощі для бізнесу, який змушений постійно адаптуватися до нових вимог.

— Незважаючи на інвестиції, транспортна інфраструктура все ще потребує значного покращення для забезпечення ефективної логістики.

— Велика кількість українських підприємств не мають достатнього доступу до новітніх технологій та інновацій, що обмежує їхню конкурентоспроможність на ринку.

— Високий рівень конкуренції вимагає постійних інвестицій у дослідження та розробки, що може бути складним завданням для малих і середніх підприємств.

— Брак кваліфікованих працівників, особливо у високотехнологічних галузях, може бути серйозною перешкодою для розвитку бізнесу.

— Українські менеджери часто потребують додаткового навчання та розвитку для ефективного управління підприємствами у нових умовах.

— Політична та економічна нестабільність може створювати додаткові ризики для бізнесу, зокрема через непередбачуваність ринкових умов.

— Валютні коливання та інфляція можуть впливати на фінансову стабільність підприємств та їхню здатність планувати довгострокові інвестиції.

В умовах «воєнної» євроінтеграції українські підприємства повинні адаптувати свої стратегії для підвищення конкурентоспроможності до специфічних умов, що виникають внаслідок воєнних дій. Це вимагає комплексного підходу, включаючи оцінювання поточного стану, підвищення стійкості ланцюгів постачання, інноваційний розвиток, фінансове управління, підтримку людських ресурсів, ефективний маркетинг, управління ризиками та забезпечення соціальної відповідальності. Реалізація цих стратегій дозволить підприємствам не лише вижити в складних умовах, але й знайти нові можливості для розвитку та зміцнення своїх позицій на ринку. Розглянемо можливі стратегії підвищення конкурентоспроможності українських підприємств в умовах «воєнної» євроінтеграції [1-9]:

1. Адаптація та впровадження європейських стандартів шляхом використання сучасних технологій та обладнання, проведення відповідної сертифікації продукції, організація навчальних програм для підвищення кваліфікації працівників та забезпечення їх знаннями про нові стандарти та процедури.

2. Розширення ринків збуту шляхом виходу на нові ринки за межами ЄС для зменшення залежності від одного ринку та підвищення стійкості бізнесу, розроблення ефективних маркетингових кампаній для просування продукції

на європейському ринку, включаючи участь у виставках, ярмарках та бізнес-форумах, адаптація продукції до вимог та вподобань споживачів на європейському ринку.

3. Впровадження інновацій та технологічний розвиток за рахунок співпраці з університетами та дослідницькими інститутами для розробки нових продуктів та технологічних рішень, всебічного використання цифрових технологій та автоматизації для підвищення ефективності виробництва та управління.

4. Покращення фінансового стану та залучення інвестицій шляхом активної роботи з потенційними інвесторами, використання програм фінансової підтримки від уряду та міжнародних організацій для розвитку малого та середнього бізнесу, проведення аудиту витрат та впровадження заходів щодо їх оптимізації для підвищення фінансової стійкості.

5. Покращення управлінських навичок та розвитку людських ресурсів через організацію відповідних тренінгів та навчальних програм для менеджерів, розробку ефективних систем мотивації для залучення та утримання висококваліфікованих кадрів, а також використання кращих практик управління з європейського досвіду для покращення внутрішніх процесів та підвищення ефективності роботи.

6. Розвиток сучасних логістичних центрів та покращення транспортної інфраструктури для забезпечення швидкого та ефективного транспортування продукції, використання інформаційних технологій для автоматизації логістичних процесів та управління ланцюгами постачання, партнерство з провідними логістичними компаніями для покращення умов та зниження витрат на транспортування.

7. Управління ризиками та забезпечення стійкості бізнесу шляхом виявлення потенційних ризиків та розроблення стратегій їх мінімізації, проведення фінансового планування та створення резервів для забезпечення стійкості бізнесу в умовах непередбачуваних змін тощо.

На сьогодні є низка успішних прикладів реалізації стратегій підвищення конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції серед українських компаній, які попри війну адаптуються до кризових умов ведення бізнесу та нарощують свою конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Таблиця 1

Успішні приклади реалізації стратегій підвищення конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції серед українських компаній

Стратегія	Компанія	Особливості реалізації
Адаптація до європейських стандартів	ROZETKA	Компанія ROZETKA інвестувала в автоматизовані логістичні центри та впровадила сучасні системи управління запасами, що дало змогу оперативно опрацьовувати замовлення та зменшити час доставки. Окрім цього компанія забезпечила відповідність товарів, що продаються на платформі, європейським стандартам якості та безпеки, що підвищило довіру з боку споживачів.
Розширення ринків збуту	Нова Пошта	Нова Пошта активно розширює свою присутність на міжнародних ринках, зокрема в Європі, відкриваючи нові відділення та впроваджуючи послуги міжнародної доставки. Компанія пропонує інноваційні логістичні рішення, такі як автоматизовані точки видачі та інтеграція з європейськими логістичними системами, що підвищує зручність для клієнтів.
Інновації та технологічний розвиток	Lviv Croissants	Lviv Croissants впровадила сучасні технології у виробничий процес, що дозволяє забезпечити стабільну якість продукції та підвищити ефективність виробництва. Компанія постійно інвестує у науково-дослідні роботи для розробки нових видів продукції, що відповідають сучасним трендам і вподобанням споживачів.
Покращення фінансового стану та залучення інвестицій	Миронівський Хлібопродукт	МХП активно залучає іноземні інвестиції для розвитку своїх проєктів, зокрема через випуск єврооблігацій та співпрацю з міжнародними фінансовими установами. Компанія впровадила високі стандарти фінансової прозорості та звітності, що підвищує довіру з боку інвесторів та полегшує залучення коштів.
Покращення управлінських навичок та розвитку людських ресурсів	АТБ-Маркет	АТБ-Маркет організовує регулярні тренінги та навчальні програми для працівників, що сприяє підвищенню їх кваліфікації та ефективності роботи. Компанія розробила ефективну систему мотивації для залучення та утримання висококваліфікованих кадрів, включаючи бонуси, премії та можливості для кар'єрного росту.
Покращення логістики та транспортної інфраструктури	Інтерпайп	Інтерпайп побудувала сучасні логістичні центри та впровадила автоматизовані системи управління логістикою, що дозволяє знизити витрати на транспортування та підвищити ефективність доставки продукції. Компанія активно співпрацює з провідними логістичними операторами для забезпечення швидкої та надійної доставки своєї продукції на ринки Європи.
Управління ризиками та забезпечення стійкості бізнесу	Українські агропідприємства	Багато українських агропідприємств, таких як Kernel та Astarta, розробили ефективні стратегії управління ризиками, що включають страхування врожаю, диверсифікацію продукції та інвестиції в сучасні агротехнології. Аграрні компанії впровадили системи фінансового планування та створення резервних фондів для забезпечення стійкості бізнесу в умовах непередбачуваних змін, таких як кліматичні ризики або коливання цін на продукцію.

Джерело: сформовано авторами на основі [8]

Впровадження визначених стратегій дозволяє українським компаніям не тільки утримувати свої позиції на європейському ринку, але й активно розвиватися та конкурувати з провідними європейськими підприємствами. Безперечно, основні кроки для інтегрування українського бізнесу в європейський економічний простір мають бути зроблені на державному рівні. Разом з тим, проблеми конкурентоспроможності кожного підприємства в умовах ринкової економіки важливо вирішувати на усіх рівнях. Беручи до уваги успішні практики (див. табл.1) конкретизуємо раніше визначені стратегії ключовими етапами підвищення конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції:

1. Аналізування поточного стану та оцінювання готовності до євроінтеграції шляхом проведення комплексного аудиту підприємства, а також визначення слабких місць та потенційних можливостей, перевірка відповідності продукції та процесів європейським стандартам якості, безпеки та екологічності.

2. Планування модернізації виробничих процесів та впровадження необхідних технологій для відповідності європейським стандартам; впровадження системи сертифікації продукції та виробничих процесів згідно з європейськими вимогами.

3. Фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт; інтеграція нових технологій у виробничі процеси для підвищення ефективності та якості продукції.

4. Проведення досліджень для визначення потенційних ринків збуту в Європі та інших регіонах, розроблення та реалізація маркетингової стратегії для просування продукції на нових ринках, включаючи участь у міжнародних виставках та ярмарках.

5. Організація навчальних програм для працівників та менеджерів з метою підвищення їхньої кваліфікації та ознайомлення з європейськими стандартами, а також впровадження ефективної системи мотивації для залучення та утримання висококваліфікованих кадрів.

6. Впровадження сучасних логістичних систем та технологій для зниження витрат та підвищення ефективності транспортування, співпраця з провідними логістичними операторами для забезпечення швидкої та надійної доставки продукції на ринки Європи.

7. Впровадження системи фінансового планування та управління, включаючи створення резервних фондів та аналіз витрат, активна робота з міжнародними фінансовими установами та інвесторами для залучення додаткових коштів на розвиток бізнесу.

8. Розробка та впровадження стратегій управління ризиками, включаючи страхування, диверсифікацію діяльності та резервні фонди, а також постійний

аналіз та моніторинг ринкових умов для своєчасного реагування на зміни та мінімізації негативних впливів.

Висновки. Сьогодні українські підприємства функціонують в умовах євроінтеграції та воєнного часу. Це вимагає постійної оцінки поточного стану, швидкої адаптації виробничих процесів та готовності до потенційної релокації потужностей. Як в умовах євроінтеграції, так і війни особливо важливою є диверсифікація постачальників та впровадження сучасних технологій управління ланцюгами постачання. Це дає змогу знизити ризики та підвищити надійність поставок. Оптимізація витрат та пошук нових джерел фінансування, включаючи міжнародні гранти та кредити, є необхідними для підтримки фінансової стабільності підприємств. Раціональне фінансове планування допоможе зберегти ресурси та забезпечити стійкий розвиток організацій. Не менш важливим є забезпечення безпеки працівників, надання психологічної підтримки та організація навчальних програм для підвищення кваліфікації. Адже розвиток людських ресурсів сприяє підвищенню продуктивності та якості роботи. Розробка та впровадження планів безперервності бізнесу, а також систематичний аналіз та управління ризиками є ключовими для забезпечення стійкості підприємств в умовах «воєнної» євроінтеграції. Адже важливо розуміти, що чіткі, послідовні та раціональні стратегічні кроки сприяють конкурентоспроможності українських підприємств на європейському ринку. І успішні приклади доводять це.

Література:

1. Березіна Л. М., Вараксіна О. В., Олійник А. С., Рак А. Г. Теоретико-методологічні основи управління конкурентоспроможністю підприємства. *Агросвіт*. 2021. № 21-22. С. 35–42. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/21-22_2021/6.pdf
2. Бойко В., Зарічний М. Інструменти підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, (54). 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-39>
3. Вакуленко Ю. В., Олійник А. С., Гевленко О. Є. Системна характеристика управління конкурентоспроможністю підприємства. *Агросвіт*. 2018. № 18. С. 10–15. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/18_2018/3.pdf
4. Демчук Н.І, Донських А.С., Ясинський В.М. Економічна сутність конкурентоспроможності підприємства та шляхи її підвищення. *Економіка і суспільство*. Випуск # 13 / 2017, 424-427. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/69.pdf
5. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія/Янковий О.Г. та ін. Одеса: Атлант, 2013. 470 с. URL: http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/monografiya_ep_2013.pdf
6. Подольчак Н.Ю. Стратегічний менеджмент: навчальний посібник. 2-е видання. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. 424 с.
7. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. *Національна безпека і оборона*. №1-2, 2022. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf
8. Компанії. *Forbes*, 2024. URL: <https://forbes.ua/company>
9. Yukhimenko V. Competitiveness of Ukrainian economy under european integration. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 87(4). 2016, 9–22. URL: <https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/view/559>

References:

1. Berezina L. M., Varaksina O. V., Oliinyk A. S., Rak A. H. (2021). Teoretyko-metodolohichni osnovy upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriumstva [Theoretical and methodological foundations of enterprise competitiveness management]. *Ahrosvit – Agroworld*. 21-22, 35–42. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/pdf/21-22_2021/6.pdf [in Ukrainian]
2. Boiko V., Zarichnyi M. (2023). Instrumenty pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriumstv v umovakh voiennoho stanu [Tools for increasing the competitiveness of enterprises in the conditions of martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, (54). Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-39> [in Ukrainian]
3. Vakulenko Yu. V., Oliinyk A. S., Hevlenko O. Ye. (2018). Systemna kharakterystyka upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriumstva [System characteristics of enterprise competitiveness management]. *Ahrosvit – Agroworld*, 18, 10–15. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/pdf/18_2018/3.pdf [in Ukrainian]
4. Demchuk N.I, Donskykh A.S., Yasynskyi V.M. (2017). Ekonomichna sutnist konkurentospromozhnosti pidpriumstva ta shliakhy yii pidvyshchennia [The economic essence of the enterprise's competitiveness and ways to increase it]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 13, 424–427. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/69.pdf [in Ukrainian]
5. Yankovyi O.H. (Eds.). (2013). Konkurentospromozhnist pidpriumstva: otsinka rivnia ta napriamy pidvyshchennia [Enterprise competitiveness: assessment of the level and directions for improvement] Odesa: Atlant, 470. Retrieved from: http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/monografiya_ep_2013.pdf [in Ukrainian]
6. Podolchak N.Iu. (2016). Stratehichniy menedzhment [Strategic management]. 2-e vydannia. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 424. [in Ukrainian]
7. Ukraina na shliakhu do YeS: realii i perspektyvy [Ukraine on the way to the EU: realities and prospects]. *Natsionalna bezpeka i oborona – National security and defense*. (2022), 1-2. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf [in Ukrainian]
8. Kompanii [Companies]. *Forbes*. Retrieved from: <https://forbes.ua/company> [in Ukrainian]
9. Yukhimenko B. (2016). Competitiveness of Ukrainian economy under european integration. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 87(4), 9–22. Retrieved from: <https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/article/view/559> [in English]

УДК: 330.4.: 005.93

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-855-875](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-855-875)

Науменко Максим Анатолійович кандидат економічних наук, Заступник директора з питань фінансів, Благодійний фонд "Юкрейніанстугезер", вул. Кулика 48а, Зіньків, тел.: (067) 502-04-86, <https://orcid.org/0009-0006-7590-572X>

ЕФЕКТИВНЕ ЗАСТОСУВАННЯ КЛАСИЧНИХ АЛГОРИТМІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ПРИ ПРИЙНЯТТІ АДАПТИВНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Анотація. Основи використання машинного навчання (особливо класичних методів Data Mining для структурованих невеликих масивів даних) є достатньо повно виченим та дослідженим питанням.

Однак актуальними та не вирішеними питаннями є особливості системного впровадження, оптимального налаштування та ефективного застосування класичних алгоритмів машинного навчання для структурованих та напівструктурованих великих даних при прийнятті рішень з управління підприємством, особливо в умовах мультимодальних кризових явищ.

Саме тому, у цій статті викладено наступні результати досліджень з урахуванням впливу великих структурованих даних та напівструктурованих при прийнятті ефективних та конкурентних рішень з управління підприємством:

- результати виявлення потенційних проблем при налаштуванні та використанні 4х видів машинного навчання (неконтрольованого, контрольованого, слабкого або напівконтрольованого та навчання з підкріпленням);
- розроблено рекомендації та методологія налаштування оптимальних гіперпараметрів та параметрів класичного машинного навчання;
- отримані результати порівняльного дослідження технологій класичного машинного навчання та глибокого навчання.

Можна стверджувати, що в сучасних економічних умовах (глобалізація економіки та одночасна вузька спеціалізація секторів економіки, необхідність врахування при прийнятті рішення величезної кількості інформації з різних джерел, необхідність швидкої реакції, зміни бізнес-політики корпорації у відповідь на швидкі зміни світової кон'юнктури) необхідно ефективно використовувати як класичні методи машинного навчання, так і гібридно-сценарний підхід до їх використання в управлінні сучасним підприємством.

Причому таке гібридно-сценарне їх використання є особливо ефективним в Україні, де прийняття управлінських рішень потребує складного

експертного аналізу, пов'язано значними капітальними інвестиціями, існує багато гілок сценаріїв та вузлів прийняття рішення, існують відкриті ситуації невизначеності, специфічний галузевий ризик.

Ключові слова: управління підприємством, машинне навчання, ефективність та конкурентність, великі дані.

Naumenko Maksym Anatoliyovych PhD in Economics, CFO, Charitable Foundation "Ukrainians Together", Kulyka St.48A, Zinkiv, tel.: (067) 502-04-86, <https://orcid.org/0009-0006-7590-572X>

EFFECTIVE APPLICATION OF CLASSIC MACHINE LEARNING ALGORITHMS WHEN SUPPORTING ADAPTIVE MANAGEMENT DECISIONS

Abstract. The basics of using machine learning, especially classical methods (that is, all methods (except artificial neural networks) for unstructured small data sets) is a sufficiently well-known and researched issue.

However, the specifics of system implementation, optimal configuration and effective application of classic machine learning algorithms for structured big data when making decisions on enterprise management, especially in conditions of multimodal crisis phenomena, are topical and unresolved issues.

That is why, in this article, the following research results are presented, taking into account the influence of large structured data when making effective and competitive decisions on enterprise management:

- the results of identifying potential problems when setting up and using 4 types of machine learning (unsupervised, supervised, weak or semi-supervised and reinforcement learning);
- recommendations and methodology for setting optimal hyperparameters and classical machine learning parameters were developed;
- obtained the results of a comparative study of classical machine learning and deep learning technologies.

It can be argued that in modern economic conditions (globalization of the economy and simultaneous narrow specialization of economic sectors, the need to take into account when making a decision a huge amount of information from various sources, the need for a quick reaction, changes in the business policy of the corporation in response to rapid changes in the world situation) it is necessary to effectively use both classical methods of machine learning and a hybrid-scenario approach to their use in the management of a modern enterprise.

Moreover, such hybrid-scenario use of them is especially effective in Ukraine, where management decision-making requires complex expert analysis, is associated

with significant capital investments, there are many branches of scenarios and decision-making nodes, there are open situations of uncertainty, specific industry risk.

Keywords: enterprise management, machine learning, efficiency and competitiveness, big data.

Постановка проблеми. У роки свого зародження ШІ значною мірою зосереджувався на експертних системах, заснованих на знаннях у вигляді продукційних правил, які вирішували головним чином діагностичні задачі, але і задачі проектного типу (використовуючи заздалегідь вручну зібрані та формалізовані знання/досвід людей-експертів у конкретній предметній області). Однак такий тип інтелектуальних систем мав численні недоліки, в тому числі суб'єктивізм думок експертів, що врешті призвело до того, що вони втратили масову популярність [1-4].

Зі збільшенням масштабу та обсягу даних ці методи були замінені підходом, більш керованим та орієнтованим на об'єктивні дані – МН. МН — це набір алгоритмів і інструментів, які допомагають машинам розуміти приховані закономірності в даних і використовувати структуру та суть цих прихованих закономірностей, що лежить в даних/евристиках, для виконання логічного висновку/передбачення щодо певного конкретного завдання. Наразі є різноманітний діапазон таких методів/алгоритмів, за допомогою яких машини прагнуть зрозуміти ці базові закономірності типу асоціації, послідовності, класифікації, кластеризації, прогнозу регресії, пошуку аномалій в даних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базові положення теорії класичного машинного навчання (для підтримки прийняття управлінських рішень) розкрито в публікаціях таких науковців, як: Lovell Michael C., Charemza Wojciech W. and Deadman Derek F., Fayyad Usama Smyth Padhraic, Piatetsky-Shapiro Gregory, Taipale Kim A, Kantardzic Mehmed, Han Jiawei and Kamber Micheline, Seltzer William, Kamber Micheline and Pei Jian, Olson D. L., Azevedo A. and Santos M. F., Coenen Frans, Lukasz Kurgan and Petr Musilek, Hastie Trevor and Tibshirani Robert and Friedman Jerome тощо.

Однак актуальними та не вирішеними питаннями є особливості системного впровадження, оптимального налаштування та ефективного застосування класичних алгоритмів машинного навчання для структурованих та напівструктурованих великих даних при прийнятті рішень з управління підприємством, особливо в умовах мультимодальних кризових явищ.

Мета статті – дослідження та діагностування можливих проблем при налаштуванні та використанні, умов ефективного використання в розрізі 4х видів машинного навчання (неконтрольованого, контрольованого, слабкого

або напівконтрольованого та навчання з підкріпленням) в умовах великих даних задля ефективного управління підприємством; розробка рекомендацій та методології налаштування гіперпараметрів та параметрів класичного машинного навчання в умовах великих даних задля підвищення конкурентноздатності підприємства.

Виклад основного матеріалу. МН - це набір алгоритмів і інструментів, які допомагають машинам розуміти закономірності в даних і використовувати цю структуру, що лежить в основі, для виконання міркувань щодо певного завдання. Є багато способів, за допомогою яких машини прагнуть зрозуміти ці базові закономірності [5, 6].

МН - це клас методів автоматизованого створення прогнозних моделей на основі даних. Алгоритми машинного навчання перетворюють набір даних в модель. Який алгоритм працює найкраще (контрольований, неконтрольований, класифікація, регресія тощо), залежить від типу розв'язуваної задачі, доступних обчислювальних ресурсів і характеру даних [7-9].

Алгоритми МН можна описати як навчання цільової функції f , яка найкращим чином співвідносить вхідні змінні X і вихідну змінну Y : $Y = f(X)$. Заздалегідь не відомо, що собою представляє функція f . Адже якби було інакше, то використовували б її безпосередньо, а не намагалися навчити за допомогою різних алгоритмів.

Одним із фундаментальних підходів до класифікації машинного навчання є класифікація в розрізі постановки задач навчання по накопиченим прецедентам - евристичним. Цей підхід виділяє такі різні види задач:

- задачі класифікації на M класів, що не перетинаються, класифікація або задачі розпізнавання образів;
- задачі класифікації на M класів, що перетинаються;
- задачі відновлення регресії.

Для вирішення двох найбільш поширених типів задач Data Mining: класифікації та регресії/прогнозування використовується не тільки такі надто класичні (дерева класифікації та дерева регресії) та іноді досить штучні/опосередковані методи Data Mining, як кластерний аналіз (у сценарії слабкого машинного навчання), регресійний аналіз (логістичні рівняння регресії та параметричні рівняння регресії), але і інші методи.

Проте найбільш поширеним завданням в управлінні підприємством, є використання МН для передбачення значень Y для нових значень X . Це називається прогностичним моделюванням, і його мета - зробити якомога більше точне передбачення певного показника.

МН – це підмножина загального ШІ та загальний термін, коли комп'ютери навчаються на основі даних. МН описує перетин інформатики та статистики, де алгоритми використовуються для виконання конкретного

завдання без явного програмування; натомість вони розпізнають шаблони в даних і роблять прогнози, коли надходять нові дані. контрольоване навчання, неконтрольоване навчання та навчання з підкріпленням.

Зрештою, саме спосіб навчання найчастіше використовується для класифікації машинного навчання на великі категорії: контрольоване, неконтрольоване навчання, навчання з підкріпленням і навчання з частковим залученням «вчителя», у кожного з них є свої задачі практичного застосування в реальних умовах і свої відмінні риси та обмеження.

Узагальнено процес МН заснований на наступних кроках:

- 1) попередній аналіз даних та поставленої задачі МН, очищення і підготовка даних для використання відповідним алгоритмом МН,
- 2) вибір алгоритму та налаштування вибір його параметрів;
- 3) завантаження даних і навчання моделі;
- 4) тестування та інтерпретація моделі;
- 5) впровадження і використання моделі для автоматизованого вирішення прогнозних завдань.

Неконтрольоване навчання.

У той час як для навчання під контролем потрібні пари введення-виведення (або дані з мітками), алгоритми навчання без контролю використовують лише вхідні дані (дані без міток). Хоча цей метод навчання менш інтуїтивно зрозумілий, він підходить для вирішення завдань, у яких ми мало або зовсім не уявляємо, як мають виглядати наші результати. Мета — отримати знання та знайти структуру в даних.

Алгоритм неконтрольованого МН обробляє *немарковані* дані, в т.ч. знаходить різні способи представлення складних даних для їх упорядкування або опис їх внутрішньої структури, що спрощує їх інтерпретацію.

У неконтрольованому навчанні може не бути цільової змінної, тобто в тренувальний набір даних не має маркованих даних, що відносяться до певного класу заздалегідь зумовлених даних, тобто «Учитель» (цільова змінна) - відсутня. Алгоритм самостійно визначає кореляції і зв'язку на основі аналізу та інтерпретації всіх доступних даних, і робить на їх основі висновки. Алгоритм намагається будь-яким чином впорядкувати дані і описати їх структуру. Алгоритм спостерігає деяку схожість між групами об'єктів і долучає їх до відповідних кластерів. Деякі об'єкти можуть сильно відрізнитися від всіх кластерів, і таким чином алгоритм передбачає, що ці об'єкти є аномаліями. У міру додавання даних для аналізу росте здатність алгоритму приймати рішення на основі цих даних, а також точність цих рішень.

Маючи в своєму розпорядженні лише деякими довільними даними, іноді алгоритми навчання без вчителя можуть бути здатні виявляти деякі нетривіальні залежності або навіть в деякому роді складні закони.

Методи навчання без учителя вирішують такі завдання:

- кластеризація;
- зниження розмірності;
- пошук правил асоціації (аналіз кошика покупця і т.д.);
- виявлення аномалій даних.

МН без учителя також застосовується як допоміжний інструмент для підготовки наборів даних для подальшого коректного вирішення предикативних завдань алгоритмами машинного навчання з учителем.

Контрольоване машинне навчання.

Контрольоване навчання використовує *відомий/явний* зв'язок між входом і виходом. Ось тут і вступають у гру дані з мітками: мета алгоритму — вчитися на «правильних відповідях» у навчальних даних і використовувати розуміння, щоб робити прогнози, коли отримують нові вхідні дані.

Термін «контрольоване навчання» походить від того факту, що на початку ми надали алгоритму набір даних, у якому були надані «правильні відповіді». Це ключова відмінність навчання без нагляду.

Навчання з «учителем» функціонує тільки на *маркованих* даних і на сьогодні є найбільш розвиненою і застосовною різновидом МН. Щоб реалізувати її на практиці, вам необхідна задача, яка може бути сформульована у вигляді проблеми класифікаційного або регресійного аналізу, а також достатній набір маркованих даних. Навчання з учителем є завданням навчання системи на тренувальному наборі даних, який містить необхідні вхідні і вихідні значення. Алгоритм навчання з «учителем» шляхом ітеративної «підгонки» результатів навчання до тренувального набору даних, проводить пошук найбільш оптимальних параметрів моделі (для подальшого прогнозування можливих відповідей на інших / нових об'єктах / записах). Процес триває до тих пір, поки алгоритм не досягне заданого рівня точності / продуктивності (критерій зупинки).

Алгоритми контрольованого МН поділяються на дві основні групи:

- якщо безліч можливих відповідей є дійсним числом, то це завдання регресії;

- якщо безліч можливих відповідей має обмежену кількість значень, де ці значення є нерегульованими, то це завдання класифікації; в задачах класифікації програма машинного навчання повинна зробити висновок на основі спостережень значень і визначити, до якої категорії відносяться нові спостереження.

Однак варто зазначити, що для вирішення певних класів задач в умовах напівструктурованих даних - традиційні методи МН потребують значних зусиль та ґрунтового людського експертного досвіду/розуміння в конкретній предметній області саме для отримання після ітеративного навчання якісної моделі класифікації або регресії.

Наприклад, для розпізнавання зображень тварин з використанням традиційного контрольованого МН потрібно зробити наступне:

- вручну правильно позначити сотні тисяч зображень тварин
- конфігурувати алгоритм контрольованого МН будувати модель класифікації на цих маркованих зображеннях
- протестувати навчену модель на наборі невідомих зображень
- визначити, чому деякі результати отриманої моделі є неточними.
- відповідно результатам попереднього кроку – розширити/збільшити набір вхідних даних, позначаючи нові зображення, щоб покращити точність моделі.

Саме тому - у контрольованому навчанні точність результатів покращується лише тоді, коли у вас є широкий і досить різноманітний набір даних. Наприклад, алгоритм може точно ідентифікувати чорних котів, але не білих, тому що навчальний набір даних містить більше зображень чорних котів. У такому випадку вам потрібно буде позначити більше зображень білих котів і знову навчити моделі машинного навчання.

Слабко контрольоване машинне навчання.

Навчання з частковим залученням вчителя схоже на навчання з учителем, однак використовує як розмічені, так і розділені дані. Розмічені дані - це, по суті, набори одиниць інформації з приписаними їм мітками (тегами, змінними). У нерозмічену дані таких міток немає. Комбінуючи методи навчання, ці алгоритми можуть навчатися розмічати нерозмічену дані. Тобто навчання з частковим залученням вчителя комбінує обидва підходи, які описані вище. Це відмінна можливість вирішення предикативних завдань на великих наборах фінансових даних. Цей метод дозволяє значно підвищити точність прогнозу.

Слабко контрольоване наачання, яке також називають напівкерованим навчанням, є парадигмою МН, актуальність і помітність якого зросла з появою великих мовних моделей через велику кількість даних, необхідних для їх навчання. Воно характеризується використанням невеликої кількості позначених людиною даних (виключно для дорожчої та трудомісткої парадигми навчання під наглядом), а потім великої кількості не позначених даних (використовуються виключно в парадигмі неконтрольованого навчання). Іншими словами, бажані вихідні значення надаються лише для невеликої підмножини навчальних даних. Решта даних не позначені або неточно позначені.

Технічно це можна розглядати як виконання кластеризації, а потім позначення кластерів позначеними даними, відсуваючи межі прийняття рішень від областей з високою щільністю.

Отримання мічених даних для проблеми навчання часто потребує експертизи кваліфікованої людини-експерта чи їх групи (наприклад, для транскрипції аудіосегменту тощо) або проведення серії фізичних експери-

ментів (наприклад, визначення 3D-структури білка або визначення наявності нафти в певному місці тощо). Таким чином, вартість, пов'язана з процесом маркування, може зробити великі, повністю марковані навчальні набори неможливими, тоді як отримання немаркованих даних є відносно недорогим. У таких ситуаціях саме напівконтрольоване навчання може мати велике практичне значення.

Припущення для напівконтрольованого навчання: для будь-якого використання немаркованих даних має існувати певний зв'язок із основним розподілом даних. Алгоритми напівконтрольованого навчання використовують принаймні одне з наступних припущень:

Припущення безперервності / гладкості. Точки, розташовані близько одна до одної, швидше за все, мають спільну мітку. Це також зазвичай передбачається під час навчання під наглядом і дає перевагу геометрично простим межах рішень. У випадку напівконтрольованого навчання вищезгадане припущення про плавність додатково дає перевагу у виадку побудови меж прийняття рішення в частково маркованих регіонах/областях з низькою щільністю, тому можуть бути вірним результатом навчання, коли кілька точок знаходяться близько одна до одної, але таки в різних класах.

Кластерне припущення: дані, як правило, утворюють окремі кластери, і точки в одному кластері, швидше за все, мають спільну мітку (хоча дані, які мають спільну мітку, можуть поширюватися на кілька кластерів). Це особливий випадок припущення про плавність і дає початок навчанню ознак за допомогою алгоритмів кластеризації.

Припущення різноманітності: в реальності дані, як правило, мають різноманіття набагато менше, ніж в теорії можливий простір значень. У цьому випадку вивчення різноманіття з використанням як позначених, так і не позначених даних може уникнути прокляття розмірності. Тоді навчання може продовжуватися з використанням відстаней і густин, визначених на конкретному датасеті. Припущення різноманіття також є практично корисним, коли багатовимірні дані генеруються деяким процесом, який може бути дуже важко змоделювати безпосередньо виконуючі експерименти, але цю складність допомагає подолати експертне розуміння, що в даній множині вхідних даних при вирішенні конкретної аналітичної задачі – вхідні розмірності мають обмежену кількість ступенів свободи (значень категорії). Наприклад, людський голос контролюється декількома голосовими складками, а зображення різних виразів обличчя – кількома м'язами. У цих випадках краще розглядати відстані та гладкість у природному просторі конкретної генеруючої проблеми, а не у просторі всіх можливих акустичних хвиль чи зображень відповідно.

Навчання з підкріпленням.

Навчання з підкріпленням не схоже на жодне з вищеописаних типів завдань машинного навчання, тому що такий тип *використовується в тих*

завданнях, коли немає ні зумовлених маркованих наборів даних, ні немаркованих наборів даних.

У навчанні з підкріпленням алгоритм (у цьому контексті його також часто називають агентом) навчається методом *проб і помилок*, використовуючи зворотний зв'язок від своїх дій. *Нагороди* та *покарання* діють як сигнали бажаної та небажаної поведінки. Тобто агенти/агенти вчаться на минулому досвіді і змінюють свій підхід, реагуючи на нову ситуацію, намагаючись досягти найкращого можливого результату.

Іншими словами, у навчанні з підкріпленням алгоритм вибирає дію у відповідь на кожну точку даних і з урахуванням результатів попередніх своїх прогнозів (алгоритм навчання отримує сигнал, що сповіщає про успіх, який дає зрозуміти, наскільки вдало було прийнято минуле рішення). На основі цього сигналу алгоритм змінює свою стратегію для досягнення найвищої нагороди.

Тобто, навчання з підкріпленням - тип МН, в рамках якого агенти програмного забезпечення повинні вживати дії в деякому середовищі, щоб максимізувати деяке поняття кумулятивної нагороди.

Навчання з підкріпленням широко використовується для реалізації не генеративного ШІ, тобто цей підхід до МН найбільш поширений у робототехніці, інтернеті речей, в індустрії комп'ютерних ігор без опису правил гри. Перспективним його використання може бути в моделюванні задач теорії ігор.

Основна складність застосування цього підходу до МН полягає в тому, що реальний світ дуже складно змоделювати з необхідною точністю та адекватністю, внаслідок цього навчений ШІ може ідеально виконувати завдання у віртуальному середовищі, але бути практично непридатним в реальних складних, динамічних, стохастичних умовах BIG DATA та ще й під впливом «прокляття» їх розмірності.

Машинне навчання vs глибоке машинне навчання vs штучний інтелект.

Розглянемо такі визначення для розуміння глибокого навчання і машинного навчання і штучного інтелекту.

ШІ - це:

- властивість інтелектуальних систем / алгоритмів виконувати функції, які традиційно вважаються прерогативою людини;
- наука і технологія створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм
- методика і алгоритми, які дозволяють вирішувати складні предикативні завдання на великих наборах даних.

МН - це підмножина штучного інтелекту, яке використовує методи і алгоритми, які дозволяють комп'ютерам використовувати можливості для поліпшення завдань.

Глибоке навчання - це підмножина МН, засноване на штучних нейронних мережах. Процес навчання є глибоким, оскільки структура штучних нейронних

мереж складається з декількох вхідних, вихідних і прихованих шарів. Кожен шар містить одиниці, що перетворюють вхідні дані до відомостей, які наступний шар може використовувати для певної прогнозованої завдання. Через структури штучної нейронної мережі глибоке навчання призначений у визначенні закономірностей в неструктурованих, категоріальних даних великих обсягів. З цієї причини глибоке навчання зараз активно впроваджується в операційному і тактичному менеджменті бізнес-процесів різних галузей (охороні здоров'я, енергетики, фінансах, транспорті).

У наведеній таблиці 1 докладніше наведено порівняння цих двох прийомів.

Таблиця 1.

Порівняння прийомів машинного навчання та глибокого машинного навчання

	Машинне навчання	Глибоке машинне навчання
Підхід до навчання	Ділить процес навчання на більш дрібні кроки. Потім результати кожного кроку об'єднуються в один загальний результат.	Проводить єдиний наскрізний процес навчання на всьому наборі даних в режимі «під ключ».
Процес налаштування ознак та функцій	Потрібно, щоб функції і ознаки були точно визначені і / або створені користувачами.	Автоматичне розпізнавання вхідних ознак, автоматичний пошук високорівневих функцій з даних і генерація нових функцій і / або ознак
Вимоги до обладнання	Може працювати на низькорівневих комп'ютерах. Не потребує великого обсягу обчислювальної потужності.	Залежить від високопродуктивних комп'ютерів. Він по суті виконує велику кількість операцій множення матриць. GPU може ефективно оптимізувати ці операції.
Час виконання задач	Займає порівняно мало часу на навчання, від декількох секунд до декількох годин.	Зазвичай процес навчання займає багато часу, оскільки алгоритм глибокого навчання включає багато рівнів і ітерацій.
Вхідні та вихідні дані	Ці дані повинні бути структурованими, вихідним значенням зазвичай є числове значення, наприклад оцінка або класифікація.	Вхідні і вихідні дані можуть мати кілька форматів, в т.ч. неструктурованих: наприклад текст, зображення або звук.
Обсяг вхідного набору даних	Для створення прогнозів можна використовувати невеликі обсяги даних, але алгоритм навчання може вимагати апріорних критеріїв.	Для створення прогнозів необхідно використовувати великі обсяги навчальних даних.

Конфігурування ефективного Machine learning в умовах Big Data.

МН використовує широкий спектр алгоритмів для трансформації наборів даних в прогнознi моделі. Який алгоритм спрацює краще, залежить від розв'язуваної задачі.

Існує таке поняття, як «No Free Lunch» теорема.

Її суть полягає в тому, що немає такого алгоритму, який був би кращим вибором для конкретного завдання/набору даних, що особливо стосується навчання з учителем.

Наприклад, не можна сказати, що нейронні мережі завжди працюють краще, ніж дерева рішень, і навпаки. На ефективність алгоритмів впливає безліч факторів на кшталт розміру і структури набору даних. Крім того, кожному алгоритму МН притаманний власний стиль індуктивного зсуву.

З цієї причини доводиться пробувати багато різних алгоритмів, перевіряючи ефективність кожного на тестовому наборі даних, і потім вибирати кращий варіант. Само собою, потрібно експериментувати та вибирати серед алгоритмів МН, найкращий для вашої задачі/набору даних. Для конкретної проблеми може бути доречно експериментувати з кількома алгоритмами МН, і найкращий алгоритм обрати та відповідно його налаштувати. Якщо проводити аналогію, то при прибиранні будинку ви, швидше за все, будете використовувати і пиросос, і мітлу або швабру, але ніяк не лопату.

Рекомендації, запропоновані в цій лекції, являють собою загальні правила. Деякі варто пристосувати до конкретної ситуації, а деякі можна порушувати. Не бійтеся використовувати декілька алгоритмів МН одночасно при обробці та аналізі даних.

Вибір ефективного і доречного алгоритму МН залежить від багатьох факторів, включаючи розмір даних, кількість та тип атрибутів (ознак), якість даних, наявність і кількість аномалій в даних, а також розуміння, які відповіді на основі цих даних потрібні бізнесу. Також увагу потрібно приділяти точності, часу на навчання, апріорним параметрам алгоритму, репрезентативності вибірки і багато чому іншому. Тому вибір доречного алгоритму - це складне експертне рішення на основі врахування бізнес-потреб, специфікацій, експериментальної роботи та аналізу доступного часу.

Навіть найдосвідченіші фахівці з аналізу даних не зможуть сказати вам, який алгоритм буде працювати краще, не провівши численні експерименти з різними видами алгоритмів, їх налаштуваннями та різними вибірками даних. Незважаючи на це, є певні загальнометодологічні рекомендації по алгоритмам машинного навчання, які допоможуть знайти ефективний алгоритм, відповідний для ваших конкретних завдань та даних.

Обрання ефективного алгоритму МН залежить головним чином від двох різних аспектів сценарію обробки і аналізу даних:

- Що треба зробити з даними? Зокрема, яким є бізнес-питання, на яке треба відповісти, тип задачі навчання з минулих даних (наприклад, є задача категоріальної класифікації, предикативної регресії, аналізу структури кластерів чи виявлення аномалій?).

- Які вимоги до сценарію обробки і аналізу даних? Зокрема, Яка точність, час навчання, лінійність, кількість параметрів і число функцій, підтримуваних рішенням? Тобто слід враховувати різні супутні вимоги при виборі алгоритму машинного навчання. *Отже, перелік основних груп вимог до ефективного сценарію машинного навчання (а їх деталізація наведена нижче по тексту):*

- Точність
- Час навчання
- Лінійність
- Кількість параметрів
- Кількість та тип цільових функцій

Точність в МН вимірює ефективність моделі у вигляді відношення дійсних результатів до загальної кількості варіантів, тобто відбувається обчислення набору галузевих метрик оцінки точності.

Отримати найбільш можливу точну модель не завжди потрібно. Іноді досить наближеного відповіді в залежності від того, для чого модель використовується. Якщо це справді цей випадок - можливо значно скоротити час обробки, замінивши більш приблизними методами. Приблизні методи також зазвичай дозволяють уникнути надмірного перенавчання.

Існує три сценарії оцінки точності навченої моделі:

- створення оцінок для навчальних даних з метою оцінки моделі
- створення оцінок для моделі, але порівняння цих оцінок з показниками в зарезервованому перевірочному наборі
- порівняння оцінок для двох різних, але пов'язаних моделей з використанням одного набору даних.

Час навчання. В supervised навчальному навчанні позначає використання історичних даних для створення моделі МН, яка дозволяє уникнути помилок. Кількість хвилин або годин, необхідних для навчання моделі, сильно відрізняється для різних алгоритмів. Час навчання часто тісно пов'язане з точністю; один з них зазвичай є завадою іншому.

Крім того, деякі алгоритми більш чутливі до кількості точок даних, ніж інші. Аналітик може вибрати конкретний алгоритм, так як є обмеження по часу, особливо якщо набір даних великий.

Створення і використання моделі МН зазвичай виконується в три етапи:

1. Налаштуйте модель, вибравши певний тип алгоритму, а потім визначивши її оптимальні параметри.

2. Завантажте підготовлений набір даних, сумісний з обраним алгоритмом. Підключіть дані і модель до модулю навчання моделі.

3. Після завершення навчання використовуйте навчену модель з одним з модулів оцінки для створення прогнозів за новими даними.

Лінійність в статистиці і МН означає, що між змінною і константою в наборі даних існує лінійний зв'язок. Наприклад, алгоритми лінійної класифікації припускають, що класи можуть бути розділені прямою лінією (або її наближенням). Лінійність використовується в багатьох класичних алгоритмах МН. Наприклад, алгоритми лінійної регресії припускають, що тренди даних слідуєть прямій лінії. Це припущення підходить лише для деяких проблем, але для інших знижує точність. Незважаючи на їх недоліки, в якості першої стратегії популярні лінійні алгоритми. Зазвичай вони алгоритмічно прості і швидко освоюються. Слід пам'ятати, що використання методу лінійної регресії для даних з нелінійною тенденцією призведе до значно більшої кількості помилок, ніж необхідно.

Кількість параметрів алгоритму МН. Параметри є тими регуляторами, які аналітик обирає при налаштуванні алгоритму МН. Це певні налаштування, що впливають на поведінку алгоритму, наприклад: допустима похибка навчання або число ітерацій, варіанти поведінки алгоритму у разі потрапляння в локальний екстремум тощо. Час навчання і точність алгоритму часто важко балансувати для отримання ідеальних налаштувань алгоритму. Як правило, алгоритми з великою кількістю параметрів займають більше часу для експериментів, щоб знайти ефективну їх комбінацію.

Слід зазначити, що в багатьох applications for ML - доступний окремий Модуль Налаштування Моделі. Мета цього модуля - підібрати оптимальні параметри для алгоритма машинного навчання. Модуль автоматично створює і тестує кілька моделей, використовуючи різні поєднання параметрів. Він порівнює метрики по всіх результатах навчання, щоб знайти гарну комбінацію. Проте час, необхідний для навчання моделі, збільшується експоненціально з числом параметрів. Однак наявність великої кількості параметрів зазвичай означає, що алгоритм має велику гнучкість. І тоді можна досягти дуже хорошої точності навченої моделі, за умови, що можливо знайти правильне поєднання налаштувань параметрів алгоритму МН.

Кількість та тип цільових змінних / функцій. У МН цільова змінна - це змінна, яку треба проаналізувати. Для деяких типів даних і індустрій кількість функцій/цільових змінних може бути порівняно великою у порівнянні з кількістю точок даних. Це часто відбувається з генетичними або текстовими даними.

Велика кількість функцій може загальмувати деякі алгоритми навчання, що робить час навчання дуже довгим. Підтримка векторних комп'ютерів

особливо добре підходить для задач з великою кількістю функцій. З цієї причини вони використовувалися в багатьох додатках для аналізу інформації щодо класифікації текстів і зображень. Для пришвидшення вирішення задач класифікації і регресії для звичайних наборів даних також можна використовувати векторні комп'ютери.

Вибір цільових змінних відбувається в процесі виконання статистичних тестів до вхідних даних з урахуванням заданих вихідних даних. Мета таких тестів полягає в тому, щоб визначити, які стовпці є більш прогнозованими для вихідних даних. в багатьох applications for ML - Модуль вибору компонентів на основі фільтра надає кілька варіантів вибору цільових змінних і включає методи дослідження кореляції, такі, наприклад, як кореляція Пірсона, значення хі-квадрат тощо. Також варто, в разі наявності функціоналу, скористатися сервісом для автоматичного обчислення набору оцінок важливості ознак для конкретного набору даних.

Технологія вилучення та очищення даних (ETL) для машинного навчання. Безпосередньо в Big Data початково «чистих» даних не існує. Щоб бути корисними для МН, дані повинні бути сильно підготовлені та трансформовані. Наприклад, можна:

- Переглянути дані і виключити всі стовпці, в яких багато відсутніх даних.
- Переглянути дані ще раз і вибрати стовпці, які будуть використані для прогнозування. (Якщо цю операцію повторювати цю операцію кілька разів, то можна вибрати різні стовпці.)
- Виключити всі рядки, в яких відсутні дані в останніх шпальтах.
- виправити очевидні помилки і об'єднати еквівалентні значення. Скажімо, GB та Great Britain можуть бути зібрані в одну категорію.
- Виключити рядки з даними, які виходять за межі необхідного діапазону.

Можна зробити ще багато чого, але це буде залежати від конкретного Data Set. Це може займати значний час роботи експерта, але, якщо крок очищення даних в конвеєрі машинного навчання налаштовано, надалі за бажанням його можна буде повторити з використанням тригерів.

Кодування і нормалізація даних для машинного навчання. Щоб використовувати категоріальні текстові дані для машинної класифікації, необхідно перетворити текстові мітки в іншу форму. Існує два режими кодувань.

Перший – це manual нумерація міток, кожне значення текстової мітки замінюється числом. Другий - one-hot кодування, кожне значення текстової мітки перетворюється в стовпець з двійковим значенням (1 або 0). Проте більшість платформ машинного навчання мають функції, які виконують

кодування самостійно. Як правило, кращою є автоматичне one-hot кодування, оскільки manual нумерація міток іноді може заплутати алгоритм МН, змушуючи думати, що коди впорядковані.

Крім того, щоб використовувати числові дані для машинної регресії, дані зазвичай потрібно нормалізувати. Цей процес також часто називають масштабуванням. Без нормалізації при обчисленні евклідових відстаней набори чисел з великими діапазонами можуть почати не виправдано «домінувати», а оптимізація «найкрутішого» спуску може не сходитися. Існує кілька способів нормалізації даних для МН, включаючи мінімаксну нормалізацію, центрування, стандартизацію і масштабування до одиничної довжини.

Ознаки в машинному навчанні - це індивідуальна вимірنا властивість або характеристика спостережуваного явища. Поняття «ознака» пов'язане з поняттям незалежної змінної, яка використовується в статистичних методах, таких як лінійна регресія. Вектори ознак об'єднують всі ознаки одного рядка в числовий вектор.

Основна частина мистецтва ефективного вибору ознак полягає в тому, щоб вибрати мінімальний але достатній набір незалежних змінних, які пояснюють завдання. Якщо дві змінні сильно корельовані, їх необхідно об'єднати в одну або видалити. Деякі перетворення даних, які використовуються для побудови нових ознак або зменшення розмірності їх векторів, прості. Наприклад, віднявши рік народження з року смерті, отримують вік смерті, який є головною незалежною змінною для аналізу смертності і тривалості життя. В інших випадках підготовка ознак може бути не настільки очевидною.

Гіперпараметри для алгоритмів машинного навчання

Самі алгоритми мають змінні, звані гіперпараметрами. Вони називаються гіперпараметрами, тому що, на відміну від параметрів, керують роботою алгоритму, а не визначеними вагами.

Найбільш важливим гіперпараметром часто є швидкість навчання, яка визначає розмір кроку, який використовується при пошуку наступного набору ваг для оптимізації. Якщо швидкість навчання занадто висока, крутий спуск може швидко зійтися на плато або до неоптимального локального екстремума. Якщо швидкість навчання занадто низька, спуск може зупинитися і ніколи повністю не зійтися.

Багато інших поширених гіперпараметрів залежать від використовуваних алгоритмів. Наприклад, більшість алгоритмів МН мають гіперпараметр зупинки, зокрема, такі як максимальне число епох, максимальний час виконання або мінімальне поліпшення від епохи до епохи. Певні алгоритми мають гіперпараметри, які керують формою їх пошуку. Наприклад,

класифікатор випадкового лісу має гіперпараметри для мінімальних вибірок для генерації листа/гілки, максимальної глибини, мінімальних вибірок при розщепленні, мінімальної масової частки для листа тощо. Деякі платформи МН передбачають автоматичне налаштування гіперпараметрів. По суті, системі слід повідомити, які гіперпараметри треба змінити, і, можливо, яку метрику потрібно оптимізувати, і система переглядає ці гіперпараметри стільки запусків, скільки їй буде дозволено (наприклад, Google Cloud hyperparameter tuning витягує відповідну метрику з моделі TensorFlow, тому вам не потрібно її вказувати.)

Є три підходи в автоматичній оптимізації гіперпараметрів: Байєсівська оптимізація, пошук по решітці, еволюційна оптимізація і випадковий пошук. Як правило, найефективнішим підходом виявляється Байєсівська оптимізація.

Можна припустити, що налаштування якомога більшої кількості гіперпараметрів дасть кращий результат. Однак, це може бути дуже дорого/довго. З досвідом приходять розуміння, які гіперпараметри мають найбільше значення для використаних в кожному конкретному випадку/задачі даних і вибраних алгоритмів.

Людський фактор в машинному навчанні

Хоча аналіз даних і обчислювальний аналіз можуть змусити нас думати, що ми отримуємо об'єктивну інформацію, це не так; результати МН не завжди є нейтральними. Зсув результатів, що вноситься людським фактором, впливає не тільки на збір і систематизацію даних, але і на самі алгоритми, які визначають, як МН буде взаємодіяти з цими даними.

Припустимо, є група людей, яка збирає і маркує зображення для МН. Вона отримує завдання зібрати зображення квітів. Якщо більшість людей вибере для цього зображення троянди, комп'ютер не зможе класифікувати як квітку лілію, соняшник або фіалку.

Ще один приклад. В якості навчальних даних в МН використовувалися фотографії вчених. Комп'ютер отримав набір зображень, де в переважній більшості були представлені білі чоловіки. В результаті машина не змогла належним чином класифікувати людей з іншим кольором шкіри і жінок. Недавні дослідження показали, що програми ШІ і МН отримали у спадок расові та гендерні забобони.

Оскільки сьогодні МН все більше задіяно в бізнесі, то не виявлені вчасно упередження можуть стати причиною системних проблем: на основі забобонів програми можуть перешкодити людині отримати кредит, знайти оголошення про високооплачувану роботу або навіть замовити доставку.

У МН людський фактор може негативно вплинути на інших людей, і зараз надзвичайно важливо усвідомлювати це і прагнути до його усунення. Для цього в розробці, тестуванні та аналізі проектів МН повинні бути задіяні

різні люди. Деякі розробники звертаються з проханням про моніторинг і аудит моделей до об'єктивних регулюючих третіх сторін. Інші створюють альтернативні системи, які можуть виявляти в алгоритмах етичні упередження. Боротися з «забобонами» в області МН дуже важливо. Для цього потрібно постійно підвищувати обізнаність про можливі проблеми, пам'ятати про власних неусвідомлених упередженнях і враховувати їх при зборі, підготовці і структуруванні даних.

Автоматизоване машинне навчання

Є тільки один спосіб дізнатися, який алгоритм або ансамбль алгоритмів дасть кращу модель в кожному випадку, - спробувати всі алгоритми та їх комбінації. Але якщо також спробуєте всі можливі варіанти нормалізації даних і варіанти функцій, буде комбінаторний «вибух».

Намагатися все зробити вручну недоцільно, тому постачальники інструментів МН доклали багато зусиль для випуску систем класу AutoML (так зване автоматизоване МН). Кращі з них поєднують в собі настройку параметрів, підбір алгоритмів і нормалізацію даних. Гіперпараметричне налагодження кращої моделі (або моделей) часто виконують на наступних етапах проекту.

Розглянемо детальніше, наприклад, автоматизоване виділення функцій, яке є частиною повного робочого процесу AutoML, який забезпечує оптимізовані моделі. Робочий процес включає три прості кроки, які автоматизують вибір функцій, вибір моделі та налаштування гіперпараметрів. З'явилися нові високорівневі методи автоматичного вилучення ознак із сигналів. Автокодери, вейвлет-розсіювання та глибокі нейронні мережі зазвичай використовуються для виділення ознак і зменшення розмірності даних. Мережі вейвлет-розсіювання автоматизують виділення ознак із низькою дисперсією з реальних часових рядів і даних зображень. Цей підхід створює представлення даних, які мінімізують відмінності всередині класу, зберігаючи можливість розрізнення між класами. Вейвлет-розсіювання добре працює, коли у вас не так багато даних.

Отже, autoML використовується для зменшення взаємодії з людьми та автоматичної обробки всіх завдань для вирішення реальних проблем. Ця функціональність включає весь процес від необроблених даних до остаточної моделі ML. Мета AutoML полягає в тому, щоб запропонувати широкі методи навчання та моделі для неспеціалістів у ML. Не забувайте, хоча AutoML не потребує взаємодії з людиною, це не означає, що вона повністю перевершить її.

Таким чином, самі по собі алгоритми МН - всього лише частина мозаїки машинного навчання. На додаток до вибору алгоритму (вручну або автоматично) потрібно буде мати справу з оптимізаторами, очищенням даних, вибором функцій, нормалізацією і налаштуванням гіперпараметрів алгоритму.

Коли ви виконаєте вищенаведені процедури і потім побудуєте якісну модель, яка буде працювати з вашими даними, прийде час використовувати модель, а потім оновлювати її в міру зміни умов. Однак управління моделями машинного навчання – це сучасна науково-практична проблема і результати її вирішення будуть викладені в майбутніх публікаціях.

Висновки. Роками всі фізичні та юридичні особи генерують, реєструють і зберігають (у базах даних, сховищах і вітринах даних) величезні обсяги різномірної структурованої та напівструктурованої інформації (кількісної, якісної, текстової, гіпертекстової, транзакційної, геоінформаційної, мультимедійної, мета-інформація тощо) щодо всіх аспектів їх ділової, технологічної та управлінської діяльності. Крім того, стрімкий розвиток і поширення Big Data, Web 4.0 і Web 5.0, ІОТ, доповненої реальності, блокчейну в останні роки спричинили додаткове лавиноподібне зростання збережених даних [10].

Ці великі дані містять значний потенціал для пошуку та формалізації прихованих нових закономірностей (знань, закономірностей), які є основою для прийняття оптимальних та ефективних управлінських та технологічних рішень, у тому числі й для підвищення конкурентоздатності підприємства.

З цих шаблонів і закономірностей (після їх верифікації та інтерпретації), в основному, формується корпоративна база знань, у тому числі для експертних систем і класичних систем штучного інтелекту, які повинні стати невід'ємною частиною інноваційної системи управління будь-якої компанії чи підприємства.

У сучасних умовах розвитку світової економіки, а також у зв'язку з появою нових галузей економічної діяльності у сфері інформатизації, застосування інноваційних технологій для підготовки, обробки, аналізу та аналітики надзвичайно великих масивів різномірних даних призводить до отримання користувачами додаткових конкурентних переваг на державному, регіональному, галузевому та корпоративному рівнях управління, що є особливо актуальним у кризовий період [11-14].

Підсумовуючи наступний проміжний підсумок цієї роботи, варто зазначити, що існують десятки класичних алгоритмів машинного навчання, які відрізняються за складністю від лінійної регресії до глибоких нейронних мереж. Донедавна ці класичні підходи з використанням класичного машинного навчання дозволяли досягти прийнятної точності та якості, але в контексті структурованих та напівструктурованих даних в системі управління підприємством.

Вплив великих даних – терміново актуалізував для класичних методів машинного навчання необхідність їх комбінування та спільного послідовного/паралельного використання – у гібридно-сценарному режимі, в тому числі з використанням асемблерних технологій.

Але навіть досвідчений фахівець не скаже, який алгоритм (або їх ансамбль) в якій конфігурації параметрів і варіанті гібридизації буде працювати найбільш ефективно в конкретній предметній області для конкретного завдання [15-18], без комплексу додаткових досліджень, набору експериментів та наступної серії тестів.

Література:

1. Ситник В.Ф., Краснюк М.Т. «Політика управління знаннями нафтогазової компанії як ключовий фактор підвищення її ефективності» // Проблеми формування ринкової економіки: Міжвідомчий науковий збірник. Заснов. у 1992 р. Вип. 10 / Відп. ред. О.О. Беляєв. – К.:КНЕУ, 2002. – 326 с.
2. V. Tuhaienko, S. Krasniuk «Effective application of knowledge management in current crisis conditions» // International scientific journal "Grail of Science", № 16 June, 2022. – P. 348-358.
3. Краснюк М.Т. «Проблеми застосування систем управління корпоративними знаннями та їх таксономія» // Моделювання та інформаційні системи в економіці : Міжвід. наук. зб. заснов. У 1965, vol. 73, p. 256
4. Y. Kulynych, M. Krasnyuk and S. Krasniuk «Knowledge discovery and data mining of structured and unstructured business data: problems and prospects of implementation and adaptation in crisis conditions» // Grail of Science, (12-13), 63–70. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.29.04.2022.006>
5. Krasnyuk, M., Krasniuk, S. «Comparative characteristics of machine learning for predicative financial modelling». Збірник наукових праць ЛОГОС, С. 55-57. <https://doi.org/10.36074/26.06.2020.v1.21>
6. Krasnyuk, M., Tkalenko, A., & Krasniuk, S. «Results of analysis of machine learning practice for training effective model of bankruptcy forecasting in emerging markets». Збірник наукових праць ЛОГОС. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v1.07>
7. Krasnyuk, M., i S. Krasniuk. «Modern practice of machine learning in the aviation transport industry». Збірник наукових праць ЛОГОС, Травень 2021, doi:10.36074/logos-30.04.2021.v1.63.
8. Krasnyuk, M., & Krasniuk, S. «Application of artificial neural networks for reducing dimensions of geological-geophysical data set's for the identification of perspective oil and gas deposits» // Збірник наукових праць ЛОГОС, 18-19. <https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v2.05>
9. Maxim Krasnyuk, Svitlana Krasniuk, Svitlana Goncharenko, Liudmyla Roienko, Vitalina Denysenko, Liubymova Natalia. «Features, problems and prospects of the application of deep machine learning in linguistics» // Bulletin of Science and Education, №11(17), 2023. С. 19-34. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/7746/7791>
10. Krasnyuk, M., Kulynych, Y., Tuhaienko, V., & Krasniuk, S. «E-business and e-commerce technologies as an important factor for economic efficiency and stability in the modern conditions of the digital economy (on the example of oil and gas company)» // Grail of Science. – 2022. – №. 17. –69-81.
11. Maxim Krasnyuk, Illia Krasniuk. «Big data analysis and analytics for marketing and retail» // Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Штучний інтелект у науці та освіті» (AISE) 1-2 березня 2024 року, Київ, Україна.
12. Krasnyuk M.T., Hrashchenko I.S., Kustarovskiy O.D., Krasniuk S.O. «Methodology of effective application of Big Data and Data Mining technologies as an important anti-crisis component of the complex policy of logistic business optimization» // Економічні Горизонти. 2018. №. 3(6). С. 121–136.

13. Maxim Krasnyuk, Svitlana Nevmerzhytska, Tetiana Tsalko. «Processing, analysis & analytics of big data for the innovative management» // *Grail of Science*, №38, April 2024. С. 75-83. <https://www.journal-grail.science/issue38.pdf>

14. Maxim Krasnyuk, Dmytro Elishys. «Perspectives and problems of big data analysis & analytics for effective marketing of tourism industry» // *Science and technology today*, №4 (32) 2024. С. 833-857

15. M. Krasnyuk, S. Goncharenko, S. Krasniuk «Intelligent technologies in hybrid corporate DSS (on the example of Ukraine oil&gas production company)» // Інноваційно-інвестиційний механізм забезпечення конкурентоспроможності країни: колективна монографія / за заг. ред. О. Л. Гальцової. – Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2022. – С. 194-211.

16. Krasnyuk, M., Hrashchenko, I., Goncharenko, S., Krasniuk, S. «Hybrid application of decision trees, fuzzy logic and production rules for supporting investment decision making (on the example of an oil and gas producing company)» // *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 3(3): 278-291. DOI: [https://doi.org/10.46656/access.2022.3.3\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2022.3.3(7))

17. Гращенко І.С., Краснюк М.Т., Краснюк С.О. «Гібридно-сценарне застосування інтелектуальних, орієнтованих на знання технологій, як важливий антикризовий інструмент логістичних компаній в Україні» // *Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2019. Том 30 (69). С. 121 – 129.

18. Краснюк М.Т. «Гібридизація інтелектуальних методів аналізу бізнесових даних (режим виявлення аномалій) як складовий інструмент корпоративного аудиту» // *Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Тернопіль, 10-11 жовт. 2014 р.] / редкол. : З. В. Задорожний, В. А. Дерій, М. Р. Лучко [та ін.] ; гол. ред. З. В. Задорожний. - Тернопіль : ТНЕУ, 2014. - С. 211-212.*

References:

1. Sytnyk V.F., Krasniuk M.T. (2002) *Polityka upravlinia znanniamy naftohazovoi kompanii yak kliuchovy faktor pidvyshchennia yii efektyvnosti* [Oil and gas company's knowledge management policy as a key factor in increasing its efficiency]. *Problemy formuvannia rynkovoї ekonomiky - Problems of the formation of a market economy*, K.:KNEU, vol. 10, 2002. [in Ukrainian].

2. V. Tuhaienko, S. Krasniuk (2022) Effective application of knowledge management in current crisis conditions. *International scientific journal "Grail of Science"*, #16 June, 2022. – pp. 348-358.

3. Krasnyuk M.T. (2006) *Problemy zastosuvannia system upravlinnia korporatyvnymy znanniamy ta yikh taksonomiia* [Problems of applying corporate knowledge management systems and their taxonomy]. *Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi - Modeling and information systems in the economy*, vol. 73, p. 256 [in Ukrainian].

4. Y. Kulynych, M. Krasnyuk and S. Krasniuk. (2022) Knowledge discovery and data mining of structured and unstructured business data: problems and prospects of implementation and adaptation in crisis conditions. *Grail of Science*, (12-13), pp. 63–70. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.29.04.2022.006>

5. Krasnyuk, M., & Krasniuk, S. (2020). Comparative characteristics of machine learning for predicative financial modelling. *Scientific bulletin АΟΓΟΣ*, pp. 55-57. <https://doi.org/10.36074/26.06.2020.v1.21>

6. Krasnyuk, M., Tkalenko, A., & Krasniuk, S. (2021). Results of analysis of machine learning practice for training effective model of bankruptcy forecasting in emerging markets. *Scientific bulletin АΟΓΟΣ*. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v1.07>

7. Krasnyuk, M., & Krasniuk, S. (2021). Modern practice of machine learning in the aviation transport industry. *Scientific bulletin АΟΓΟΣ*, May 2021. <https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v1.63>

8. Krasnyuk, M., & Krasniuk, S. (2020). Application of artificial neural networks for reducing dimensions of geological-geophysical data set's for the identification of perspective oil and gas deposits. *Scientific bulletin АΙΟΓΟΣ*, 18-19. <https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v2.05>
9. Maxim Krasnyuk, Svitlana Krasniuk, Svitlana Goncharenko, Liudmyla Roienko, Vitalina Denysenko, Liubymova Natalia "Features, problems and prospects of the application of deep machine learning in linguistics" // *Bulletin of Science and Education*, №11(17), 2023. 19-34. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/7746/7791>
10. Krasnyuk, M., Kulynych, Y., Tuhaienko, V., & Krasniuk, S. (2022). E-business and e-commerce technologies as an important factor for economic efficiency and stability in the modern conditions of the digital economy (on the example of oil and gas company). *Grail of Science*. – 2022. – №. 17. –69-81.
11. Maxim Krasnyuk, Illia Krasniuk (2024). Big data analysis and analytics for marketing and retail. *Zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Shtuchnyi intelekt u nauksi ta osviti» (AISE) - Collection of theses of the International Scientific Conference "Artificial Intelligence in Science and Education" (AISE)*. - March 1-2, 2024, Kyiv, Ukraine.
12. Krasnyuk M.T., Hrashchenko I.S., Kustarovskiy O.D., Krasniuk S.O. (2018) Methodology of effective application of Big Data and Data Mining technologies as an important anti-crisis component of the complex policy of logistic business optimization. *Economies' Horizons*. 2018. No. 3(6). pp. 121–136
13. Maxim Krasnyuk, Svitlana Nevmerzhytska, Tetiana Tsalko. (2024) Processing, analysis & analytics of big data for the innovative management. *Grail of Science*, #38, April 2024. pp. 75-83. <https://www.journal-grail.science/issue38.pdf>
14. Maxim Krasnyuk, Dmytro Elishys (2024) Perspectives and problems of big data analysis & analytics for effective marketing of tourism industry. *Science and technology today*, №4 (32) 2024. 833-857
15. M. Krasnyuk, S. Goncharenko, S. Krasniuk (2022) Intelktualni tekhnolohii v hibrydnyi korporatyvnyi SPPR (na prykladi Ukrainskoi naftohazovydobuvnoi kompanii) [Intelligent technologies in hybrid corporate DSS (on the example of Ukraine oil&gas production company)] *Innovatsiino-investytsiyni mekhanizm zabezpechennia konkurentospromozhnosti krainy: kolektyvna monohrafiia / za zah. red. O. L. Haltsovoi - Innovation and investment mechanism for ensuring the country's competitiveness: collective monograph / by general ed. O. L. Khultsova*. – Lviv-Torun: League-Pres, 2022. – pp. 194-211. [in Ukrainian].
16. Krasnyuk, M., Hrashchenko, I., Goncharenko, S., Krasniuk, S. (2022) Hybrid application of decision trees, fuzzy logic and production rules for supporting investment decision making (on the example of an oil and gas producing company). *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 3(3): 278-291. DOI: [https://doi.org/10.46656/access.2022.3.3\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2022.3.3(7))
17. Hrashchenko I.S., Krasniuk M.T., Krasniuk S.O. (2019). Hibrydno-stsenarne zastosuvannia intelektualnykh, oriientovanykh na znannia tekhnolohii, yak vazhlyvyi antykryzovyi instrument lohistychnykh kompanii v Ukraini [Hybrid-scenario application of intellectual, knowledge-oriented technologies as an important anti-crisis tool of logistics companies in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho Natsionalnoho Universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia – Scientific notes of Tavri National University named after V. I. Vernadskyi. Series: Economics and management*, 2019. Vol. 30 (69). pp.121 – 129. [in Ukrainian].
18. Krasnyuk, M. (2014). Hibrydyzatsiia intelektualnykh metodiv analizu biznesovykh danykh (rezhym vyjavlennia anomalii) yak skkladovyi instrument korporatyvnoho audytu [Hybridization of intelligent methods of business data analysis (anomaly detection mode) as a standard tool of corporate audit]. *Stan i perspektyvy rozvytku oblikovo-informatsiinoi systemy v Ukraini - Stan i perspektyvy rozvytku oblikovo-informatsiinoi systemy v Ukraini : materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [m. Ternopil, 10-11 zhovt. 2014 r.] - The state and prospects of the development of the accounting and information system in Ukraine: materials of the III International science and practice conf. [m. Ternopil, October 10-11. 2014]*. TNEU, 2014. pp. 211-212. [in Ukrainian].

УДК 339.92(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-876-885](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-876-885)

Некрасова Любов Аркадіївна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Національний університет “Одеська політехніка”, 65001, м. Одеса, проспект Шевченка, 1, тел.: (050) 503-23-93, <https://orcid.org/0000-0002-4305-7547>

Таха Мохамед Халед аспірант кафедри економіки, Національний університет “Одеська політехніка”, 65001, м. Одеса, проспект Шевченка, 1

ДОСЛІДЖЕННЯ НАСЛІДКІВ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЧАСТИНИ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ НА УМОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Впродовж останніх років в Україні широко обговорюються питання наслідків імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Разом з цим, в опублікованих дослідженнях з цієї проблематики відсутній комплексний макроекономічний (економетричний) аналіз наслідків імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Комплексне, системне макроекономічне (економетричне) дослідження наслідків для економіки України процесу впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, було проведене шляхом побудови і аналізу відповідної регресійної моделі. Модель побудовано на річних статистичних даних значень відповідних показників за 2002–2023 роки. Побудована модель зовнішньоторговельного обороту України і ЄС на 95% пояснює його зміну через наступні фактори: співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС; зміна обмінного валютного курсу гривні по відношенню до євро; співвідношення відсоткових ставок в Україні та в Європейському Союзі; співвідношення темпів інфляції в Україні та ЄС. При цьому найбільш значущими змінними виявилися наступні: обмінний валютний курс гривні до євро, а також співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС.

Також виявлено, що динаміка сальдо зовнішньої торгівлі товарами та сальдо зовнішньої торгівлі послугами між Україною та окремими країнами ЄС за 2018 - 2022 роки – має загальну тенденцію до покращення. Цей факт свідчить про ефективність поточного процесу імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Проведений SWOT-аналіз переваг та недоліків для України майбутнього її вступу до ЄС – дозволив сформулювати наступні основні рекомендації для відповідних державних органів: з метою нейтралізації дії слабких сторін і загроз, необхідно першочергову увагу приділяти укріпленню обороноздатності України, а також цілій низці інших важливих політичних, економічних, соціальних, екологічних факторів.

Ключові слова: Угода про асоціацію між Україною та ЄС, регресійна модель, сальдо зовнішньої торгівлі, SWOT-аналіз.

Niekrasova Liubov Arkadiivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics, Odesa Polytechnic National University, 65001, Odesa, Shevchenko Ave. 1, tel.: (050) 503-23-93, <https://orcid.org/0000-0002-4305-7547>

Taha Mohamed Khaled PhD Student of the Department of Economics, Odesa Polytechnic National University, 65001, Odesa, Shevchenko Ave. 1,

STUDY OF THE CONSEQUENCES OF THE IMPLEMENTATION OF THE ECONOMIC PART OF THE ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION ON THE CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISES

Abstract. In recent years, Ukraine has been widely discussing the consequences of the implementation of the economic part of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. At the same time, published studies on this issue lack a comprehensive macroeconomic (econometric) analysis of the consequences of implementing the economic part of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

A comprehensive, systematic macroeconomic (econometric) study of the consequences for the economy of Ukraine of the process of implementing the Association Agreement between Ukraine and the EU was carried out by building and analyzing the appropriate regression model. The model is built on annual statistical data of the values of the relevant indicators for the years 2002 -2023. The model of the foreign trade turnover of Ukraine and the EU, built by us, explains 95% of its change due to the following factors: the ratio of GDP growth rates per capita in Ukraine and in the EU countries; change in the exchange rate of the hryvnia against the euro; the ratio of interest rates in Ukraine and in the European Union; ratio of inflation rates in Ukraine and the EU. At the same time, the following were the most significant variables: the exchange rate of the hryvnia to the euro, as well as the ratio of GDP growth rates per capita in Ukraine and in EU countries.

We also discovered that the dynamics of the balance of foreign trade in goods and the balance of foreign trade in services between Ukraine and individual EU countries for 2018-2022 has a general tendency to improve. This fact testifies to the effectiveness of the current process of implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

The SWOT analysis of advantages and disadvantages for Ukraine in the future of its accession to the EU allowed us to formulate the following main recommendations for the relevant state bodies: in order to neutralize the effects of weaknesses and threats, it is necessary to pay primary attention to strengthening Ukraine's defense capabilities, as well as a number of other important political, economic, social, environmental factors.

Keywords: Association Agreement between Ukraine and the EU, regression model, foreign trade balance, SWOT analysis.

Постановка проблеми. Впродовж останніх 9 років в Україні широко обговорюються питання наслідків імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1], яка вступила в дію 1 листопада 2014 року. На думку більшості дослідників, Україна отримала такі основні вигоди від імплементації цієї Угоди: зниження Європейським Союзом розмірів митних зборів при імпорті з України важливих для вітчизняної економіки товарних груп, що суттєво підвищує ступінь конкурентоспроможності українських товарів на ринку ЄС; посилення захисту прав українських споживачів шляхом перенесення в Україну відповідних європейських норм і стандартів; поступове скасування Україною ввізних мит на більшість товарів, вироблених у ЄС, що дає можливість українцям купувати більш дешеві і більш якісні європейські товари; в Україні стало вигідніше розширювати виробництво товарів згідно європейських стандартів, безпечна продукція не сертифікується взагалі, скасовано більшість раніше діючих ДСТУ і технічних умов; завдяки впровадженню елементів європейського нагляду, поступово зменшуються розміри корупції в економічній сфері України. До основних негативних для економіки України наслідків імплементації даної Угоди більшість вчених і практиків відносять наступні: втрата конкурентоспроможності українського машинобудування та інших високотехнологічних галузей, оскільки вітчизняне виробництво цих галузей не може відповідати всім європейським вимогам та стандартам; вплив найбільш кваліфікованих українських кадрів до країн ЄС; підвищення комунальних тарифів, зростання цін на товари широкого вжитку, енергоносії, зниження реальних доходів населення, підвищення вартості життя в Україні.

Разом з цим, в опублікованих дослідженнях з цієї проблематики відсутній комплексний макроекономічний (економетричний) аналіз наслідків імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі економічні аспекти імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом висвітлюються такими українськими вченими, як В. Бабенко, Д. Бабенко, Я. Білецька, М. Кравченко, М. Криворучко [2], М. Крутко, Є. Кузькін, О. Куклін, Г. Поляк, І. Перезова, Р. Пустовіт, А. Семенець, Д. Тюріна, О. Ярмач [3]. Однак системний, комплексний аналіз наслідків дії економічної частини Угоди на умови розвитку підприємств України в опублікованих дослідженнях досі так і не представлений.

Метою статті є комплексний, системний макроекономічний (економетричний) аналіз наслідків впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС для економіки України.

Виклад основного матеріалу. Комплексне, системне макроекономічне (економетричне) дослідження наслідків для економіки України процесу впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, було проведене шляхом побудови і аналізу відповідної регресійної моделі.

Побудовано модель, яка демонструє залежність зовнішньоторговельного обороту між Україною і ЄС від співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС та від інших найважливіших факторів. Для цього саме цей зовнішньоторговельний оборот було взято за залежну змінну. Незалежними змінними були такі: співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС; обмінний курс гривні по відношенню до євро; сальдо платіжного балансу України, як основний індикатор зовнішньої рівноваги економіки нашої країни; співвідношення відсоткових ставок відповідно в Україні та ЄС; співвідношення темпів інфляції в Україні та ЄС. Модель побудовано на річних статистичних даних значень відповідних показників за 2002-2023 роки [4].

Отримана модель має наступний вигляд (1):

$$\text{Trade} = - 201,134 + 49,17 \text{ GDP-RATIO} + 0,048 \text{ BOP} + 0,31 \text{ INTR} - 6888,4 \text{ EXR} + 7,98 \text{ INFL} (1)$$

$$R^2 = 88\%, F = 179,$$

де: Trade – зовнішньоторговельний оборот між Україною і ЄС;
GDP-RATIO – співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС;

ВОР – сальдо платіжного балансу України;
INTR – співвідношення відсоткових ставок в Україні та ЄС;
EXR – обмінний валютний курс гривні до євро;
INFL – співвідношення темпів інфляції в Україні та ЄС.

Таким чином, побудована модель є адекватною. Вона на 88% описує зміну зовнішньоторговельного обороту між Україною і Європейським Союзом. Коефіцієнт Фішера становить 179, що є значно вищим, ніж його критичне значення. Тобто модель зовнішньоторговельного обороту України і ЄС на 95% пояснює його зміну через наступні фактори: співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС; зміна обмінного валютного курсу гривні по відношенню до євро, сальдо платіжного балансу України, співвідношення відсоткових ставок в Україні та в Європейському Союзі, співвідношення темпів інфляції в Україні та ЄС. При цьому найбільш значущими змінними є: обмінний валютний курс гривні до євро, а також співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС.

Обмінний валютний курс гривні до євро при цьому має зворотну залежність із зовнішньоторговельним оборотом. Тобто зростання курсу гривні (ревальвація гривні) призведе до скорочення обороту торгівлі між Україною і Європейським Союзом. І навпаки – зростання курсу євро (девальвація гривні) матиме своїм наслідком зростання обороту торгівлі між Україною і Європейським Союзом. Таким чином, в умовах майже постійної девальвації гривні протягом 2002-2023 років, впровадження і подальше постійне поглиблення умов вільної торгівлі між Україною та ЄС (поступовий, безперервний процес усунення торгівельних бар'єрів) призводить до суттєвого збільшення експорту України до ЄС, так й до суттєвого збільшення імпорту України з країн ЄС.

Другою найбільш значущою змінною є співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС. Чим меншими є темпи падіння ВВП на душу населення в Україні, тим більшою є купівельна спроможність України, що, в свою чергу, збільшує український імпортно-експортний потенціал та зовнішньоторгівельний оборот України в цілому.

Менш значущими факторами є співвідношення відсоткових ставок і темпів інфляції в Україні та ЄС. При цьому співвідношення відсоткових ставок із зовнішньоторговельним оборотом має прямий зв'язок. Це говорить про те, що зростання співвідношення призводить до зростання обороту зовнішньої торгівлі між Україною і Європейським Союзом. При зростанні співвідношення відбувається або зростання відсоткових ставок в Україні, що збільшує попит на фінансові активи країни, тобто зростає експорт фінансових активів і поліпшується оборот торгівлі; або відбувається скорочення

відсоткових ставок в ЄС, що в свою чергу призводить до пошуку більш вигідних варіантів капіталовкладень (через те, що відсоткова ставка демонструє прибутковість фінансових активів). Співвідношення темпів інфляції в Україні та ЄС має зворотний зв'язок з зовнішньоторговельним оборотом. Такий зв'язок пов'язаний з валютним курсом. При зростанні інфляції в Україні відбувається девальвація гривні. А цей факт, як тільки що було доведено, призводить як до суттєвого збільшення експорту України до ЄС, так й до суттєвого збільшення імпорту України з країн ЄС. Сальдо платіжного балансу України виявилось незначущим чинником.

Для пояснення того, яким чином вплинуло впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на розвиток відповідних торговельно-економічних відносин, було складено таблицю 1, яка відбиває динаміку сальдо зовнішньої торгівлі товарами [5] та сальдо зовнішньої торгівлі послугами [6] між Україною та окремими країнами ЄС за 2018-2022 роки.

Як витікає з таблиці 1, в цілому для України динаміка сальдо зовнішньої торгівлі товарами та сальдо зовнішньої торгівлі послугами між Україною та окремими країнами ЄС за 2018-2022 роки має загальну тенденцію до покращення. Цей факт також свідчить на користь в цілому позитивного впливу на процес розвитку і поточний стан економіки України факту імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Доцільно провести SWOT-аналіз переваг та недоліків для України майбутнього її вступу до ЄС, сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз. Такий аналіз дозволяє оцінити потенціал можливого майбутнього членства України в ЄС та розуміння – чого можна очікувати в майбутньому від цієї регіональної інтеграції. Чотири фактори, за якими проводився SWOT-аналіз (сильні, слабкі сторони, можливості та загрози), є такими:

1) сильні сторони:

- політичні вигоди:
 - гарантія територіальної цілісності та незалежності України;
 - підвищення значущості країни на міжнародній арені;
- економічні вигоди:
 - стабілізована макроекономічна ситуація;
 - додаткове надходження інвестицій в українську економіку;
 - субсидії з фондів ЄС до окремих секторів народного господарства;
 - зняті митні бар'єри для руху товарів;
 - спільна з ЄС антидемпінгова політика;
- соціальні зиски:
 - ефективний захист прав людини;
 - відкриті кордони для вільного пересування населення;
 - підвищення рівня життя населення;

Таблиця 1

Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі товарами та сальдо зовнішньої торгівлі послугами між Україною та окремими країнами ЄС за 2018-2022 роки

Країна ЄС	Сальдо зовнішньої торгівлі товарами, млн. дол.		Сальдо зовнішньої торгівлі послугами, млн. дол.	
	2018 рік	2022 рік	2018 рік	2022 рік
Австрія	-54,7	-14	101,5	137
Бельгія	49,7	-20,2	-53,4	-42,5
Болгарія	254,44	292,97	563	1090,0
Греція	190,3	89,9	-15,1	-7,4
Данія	-25,7	-29,7	110,9	147,2
Естонія	0,211	0,989	18,1	60,1
Іспанія	73,3	26,1	0,055	0,028
Італія	59,5	18,2	-467,3	-338,9
Ірландія	91,1	99,2	56,6	208
Латвія	0,142	0,0782	29,961	-17,826
Люксембург	-75,118	-0,623	-102,62	-47,959
Литва	0,333	1,114	3,7	19,8
Німеччина	-377,5	-202,2	213,6	258
Нідерланди	827,0	1249,9	5,1	16,0
Польща	-384,6	31,8	350,1	477,6
Португалія	0,111	-590,1	6,0	-36,5
Румунія	421,5	96,8	93	125,4
Словенія	-157,2	-212,3	11,2	14,8
Словаччина	112,7	57,7	-74,9	-37,2
Угорщина	-101,8	-120,7	2,7	2,1
Франція	-0,87	-0,31	0,36	0,11
Фінляндія	-245,5	0,835	-1,65	23,6
Хорватія	-11,4	-21,7	-34,2	0,4
Чехія	62,1	-244	30,1	31,4
Швеція	-395,3	-21,9	-33,4	24,9

Джерело: [5], [6].

2) слабкі сторони:

- політичні недоліки:
 - часткова втрата суверенітету;
 - погіршення відносин з пострадянським простором;
 - відсутність єдиного бачення перспектив і напрямів розвитку ЄС;
- економічні недоліки:
 - втрата конкурентоспроможності окремих галузей;
 - труднощі переходу на європейський рівень цін;
 - квоти на окремі товари;

- соціальні недоліки:
 - ускладнений візовий режим з сусідніми країнами пострадянського простору;
- 3) можливості:
 - політичні перспективи:
 - формування демократичної системи політичної влади;
 - стабілізація політичної ситуації в країні;
 - економічні перспективи:
 - підвищення економічної безпеки держави;
 - підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників на основі впровадження стандартів ЄС;
 - прискорений розвиток малого та середнього бізнесу в Україні;
 - успішний розвиток високотехнологічних галузей української економіки;
 - оптимізація структури національної економіки;
 - соціальні перспективи:
 - зниження рівня безробіття;
 - підвищення доходів населення та формування середнього класу;
 - підвищення соціальної захищеності населення та рівня соціального добробуту;
- 4) загрози:
 - політичні загрози:
 - небезпека подальшого залучення України в міжнародні конфлікти, подальша ескалація агресії РФ проти України;
 - дестабілізація внутрішньополітичної ситуації в країні;
 - економічні загрози:
 - поширення негативних економічних явищ в українській національній соціально-економічній системі;
 - хижацьке використання та виснаження природних ресурсів України;
 - банкрутство українських підприємств;
 - переміщення екологічно небезпечних виробництв на територію України;
 - соціальні загрози:
 - збільшення міграційних потоків;
 - посилення демографічної кризи;
 - відтік висококваліфікованих кадрів з України до більш економічно розвинених країн ЄС;
 - старіння нації через вільну еміграцію молоді до країн ЄС.

Висновки. Комплексне, системне макроекономічне (економетричне) дослідження наслідків для економіки України процесу впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС було проведене шляхом побудови і аналізу відповідної регресійної моделі. Побудована і успішно протестована модель зовнішньоторговельного обороту України і ЄС на 95% пояснює його зміну через наступні фактори: співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС; зміна обмінного валютного курсу гривні по відношенню до євро, сальдо платіжного балансу України, співвідношення відсоткових ставок в Україні та в Європейському Союзі, співвідношення темпів інфляції в Україні та ЄС. При цьому найбільш значущими змінними виявилися наступні: обмінний валютний курс гривні до євро, а також співвідношення темпів зростання ВВП на душу населення в Україні та в країнах ЄС. В цілому, для України динаміка сальдо зовнішньої торгівлі товарами та сальдо зовнішньої торгівлі послугами між Україною та окремими країнами ЄС за 2018-2022 роки – має загальну тенденцію до покращення. Цей факт також свідчить на користь поточного процесу імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Проведений SWOT-аналіз переваг та недоліків для України майбутнього її вступу до ЄС – дозволив сформулювати наступні основні рекомендації для відповідних державних органів: з метою нейтралізації дії слабких сторін і загроз, необхідно першочергову увагу приділяти укріпленню обороноздатності України, а також цілій низці інших важливих політичних, економічних, соціальних, екологічних факторів.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 року.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

2. Криворучко М.Ю., Куклін О.В., Пустовійт Р.Ф. Євроінтеграційні виклики України // Бізнес-інформ. №10. 2020, с.14-21.

3. Ярмак О.В., Семенець А.О., Тюріна Д.М., Кузькін Є.Ю. Аналіз розвитку євроінтеграційних процесів в Україні // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. №4(35). 2020, с.495-506.

<https://www.researchgate.net/publication/348114352>

4. World Trade Organization (2024) Anti-dumping Initiations: By Exporter 01/01/1995 — 31/12/2023. Geneva: World Trade Organization. Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/adp_e/AD_InitiationsByExpCty.pdf (accessed 12 May 2024).

5. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/zd/ztt/ztt0224_ue.xls

6. Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами з країнами ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/zd/gsztp_ES/gsztp_ES_u/gsztp_ES_2024.xls

References:

1. Zakon Ukrainy "Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony": vid 16 veresnia 2014 roku, № 1678-VII [Law of Ukraine "Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand" from September 16, 2014, № 1678-VII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
2. Kryvoruchko M. Yu., Kuklin O. V., Pustoviit R. F. (2020). Yevrointehratsiini vyklyky Ukrainy [The European Integration Challenges of Ukraine]. *Biznes-inform – Business Information*, 10, 14-21 [in Ukrainian].
3. Yarmak O., Semenets A., Tiurina D., Kuzkin Ye. (2020). Analiz rozvytku yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini [An Analysis of the European Integration Processes in Ukraine]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii i praktyky – Financial and credit activity problems of theory and practice*, 4(35), 495-506. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/348114352> [in Ukrainian].
4. World Trade Organization (2024) Anti-dumping Initiations: By Exporter 01/01/1995 — 31/12/2023. Geneva: World Trade Organization. Retrieved from: https://www.wto.org/english/tratop_e/adp_e/AD_InitiationsByExpCty.pdf (accessed 12 May 2024).
5. Heohrafichna struktura zovnishnoi torhivli Ukrainy tovaramy. [Geographical Structure of Ukrainian's Foreign Trade in Goods]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/zd/ztt/ztt0224_ue.xls [in Ukrainian].
6. Heohrafichna struktura zovnishnoi torhivli posluhamy z krainamy YeS. [Geographical Structure of Foreign Trade in Services with EU Countries]. (n.d.). ukrstat.gov.ua. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2024/zd/gsztp_ES/gsztp_ES_u/gsztp_ES_2024.xls [in Ukrainian].

УДК 338.48

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-886-898](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-886-898)

Непокупна Тетяна Андріївна кандидат економічних наук, доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, доцент кафедри політекономії, м. Полтава, вул. Остроградського, 2, <https://orcid.org/0000-0002-4688-5954>

Шуканова Анжела Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, Полтавський національний університет імені В. Г. Короленка, завідувач кафедри географії, методики її навчання та туризму, м. Полтава, вул. Остроградського 2, <https://orcid.org/0000-0002-9520-713X>

Вішнікіна Любов Петрівна доктор педагогічних наук, професор, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, професор кафедри географії, методики її навчання та туризму, м. Полтава, вул. Остроградського, 2. <https://orcid.org/0000-0003-0976-5512>

Єрмаков Вячеслав Володимирович кандидат географічних наук, доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, доцент кафедри географії, методики її навчання та туризму, м. Полтава, вул. Остроградського, 2. <https://orcid.org/0000-0003-3997-4788>

ВПЛИВ ГЕОГРАФІЧНОГО ЗАЗНАЧЕННЯ НА РОЗВИТОК ГАСТРОТУРИЗМУ

Анотація. У сучасній українській культурі активізувалася туристична діяльність як як спосіб організації відпочинку та дозвілля, а й як специфічна форма освоєння культурної спадщини інших народів. При чому спочатку ця сфера діяльності розглядалася як організація поїздок та подорожей переважно з метою здобуття освіти, лікування чи відпочинку. З виникненням та розвитком наукових експедицій активізується інтерес до культури інших народів, набувають значущості форми етнокультурного туризму, при цьому найбільший інтерес у туристів викликають такі елементи етнічної культури, як мистецтво, народна творчість, архітектурні та природні об'єкти. До сьогоденних тенденцій, що повною мірою відображають повсякденні процеси людського буття, належать популяризація та зростання інтересу до сфери харчування, оскільки тривалий час повсякденну культуру в основному розглядали в аспекті описових досліджень побуту, зокрема житла, одягу,

організації торгівлі, дозвілля, традиційних звичаїв та норм. Інтерес до їжі як складової повсякденної культури переважно носив у дослідженнях допоміжний характер. На наш погляд, дослідження повсякденної культури харчування дозволять під іншим кутом подивитись різні аспекти життєдіяльності людини, зокрема організацію туристичної діяльності та розвиток такого її виду, як гастрономічний туризм. Розвиток та просування гастрономії, автентичних продуктів та страв належать до значних інструментів ідентифікації, конкурентоспроможності та просування території, тому актуальним є дослідження даного феномену як елементу формування сприятливого іміджу та просування регіональних брендів. Незважаючи на зростаючу популярність та можливість використання гастрономічного туризму та кулінарного бренду у розвитку територій, ступінь теоретичної розробленості цього проблемного поля залишається досить низьким.

Ключові слова: гастрономічний туризм, туристична діяльність, культура харчування.

Nepokupna Tetiana Andriivna PhD in Economics, Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Associate Professor of the Department of Political Economy, Poltava, 2, Ostrogradski St., 36000, <https://orcid.org/0000-0002-4688-5954>

Shukanova Anzhela Anatolyivna PhD of pedagogical sciences, Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Head of the Department of Geography, Methodology of Teaching and Tourism, Poltava, 2, Ostrogradski St., 36000, <https://orcid.org/0000-0002-9520-713X>

Vishnikina Liubov Petrivna doctor of pedagogical sciences, professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, professor of the Department of Geography, Methodology of Teaching and Tourism, Poltava, 2, Ostrogradski St., 36000, <https://orcid.org/0000-0003-0976-5512>

Yermakov Viacheslav Volodymyrovych PhD of geographical sciences, Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Associate Professor of the Department of Geography, Methodology of Teaching and Tourism, Poltava, 2, Ostrogradski St., 36000. <https://orcid.org/0000-0003-3997-4788>

THE INFLUENCE OF GEOGRAPHICAL DESIGNATION ON THE DEVELOPMENT OF GASTRO TOURISM

Abstract. In modern Ukrainian culture, tourism activity has become more active as a way of organizing rest and leisure, but also as a specific form of learning

the cultural heritage of other nations. At the beginning, this field of activity was considered as the organization of trips and travels mainly for the purpose of education, treatment or recreation. With the emergence and development of scientific expeditions, interest in the culture of other peoples is intensified, the form of ethno-cultural tourism is becoming more significant, while such elements of ethnic culture as art, folk art, architectural and natural objects arouse the greatest interest among tourists. Today's trends, which fully reflect the everyday processes of human existence, include the popularization and growing interest in the field of food, since for a long time everyday culture was mainly considered in the aspect of descriptive studies of everyday life, in particular housing, clothing, the organization of trade, leisure, traditional customs and norms. Interest in food as a component of everyday culture was mainly of an auxiliary character in research. In our opinion, the study of everyday food culture will allow us to look at various aspects of human life from a different angle, in particular, the organization of tourist activities and the development of such a type as gastronomic tourism. The development and promotion of gastronomy, authentic products and dishes are among the significant tools of identification, competitiveness and promotion of the territory, therefore the study of this phenomenon as an element of forming a favorable image and promotion of regional brands is relevant. Despite the growing popularity and the possibility of using gastronomic tourism and the culinary brand in the development of territories, the degree of theoretical development of this problem field remains quite low.

Keywords: gastronomic tourism, tourist activity, food culture.

Постановка проблеми. Інтерес до їжі, виражений сьогодні у захопленні «здоровим» харчуванням, дієтами та кулінарними телешоу, пошуком екологічно чистої продукції, прагненням до локалізації («до коріння»), орієнтації на використання ресурсів місцевості, зацікавленості культурними відмінностями, сприяв формуванню нового виду туризму — гастрономічного. Гастрономічний туризм у відповідь на зростаючу цікавість суспільства, маючи на меті пізнавати країни, народи та нації за рахунок вивчення способів споживання, приготування та подачі місцевих страв, знайомства з кулінарними особливостями, звичаями та традиціями харчування, став найпопулярнішим видом подорожей за відносно короткий період існування. Передумовами розвитку гастрономічного туризму можна назвати незадоволеність «звичайними» турами та екскурсіями, що є на ринку, поява модних кулінарних тенденцій, у тому числі дієт, «модних» продуктів, пропаганду натуральних продуктів, зростання важливості сприйняття їжі з точки зору естетики. У силу глобалізації зросла увагу до збереження культурної спадщини та традицій, а також автентичних продуктів місцевого виробництва та страв з них. Вплив модних віянь та розвиток суспільства

«інфлюенсерів» у соціальних мережах також мотивують туристів на подорожі, відвідування ресторанів та пам'яток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всесвітня асоціація гастрономічного туризму (WFTO) виділила кілька ключових факторів, що позитивно та негативно впливають на цей вид туризму. Серед найбільш позитивних факторів, що впливають на гастрономічний туризм, відзначають вільний доступ споживача до інформації про харчові традиції, страви та продукти дестинації, особливу зацікавленість людей, глибоко залучених до цифрових технологій, їжі та напоїв, наявності кулінарних шоу на різних інтернет-платформах та телебаченні. До негативних факторів відносять зосередженість на головному туристському об'єкті гастрономічного туризму — місцевому автентичному кулінарному досвіді, який уніфікується та стає стандартизованим у глобальному масштабі. Крім цього, експерти наголошують на складності підтримки малого бізнесу, уповільненні зростання економіки та перенасиченні ринку їжею та напоями. Перше враження туриста про місцеву кухню, як правило, визначає ставлення до країни загалом. Більше того, прилучення до чужої культури потребує зусиль, оскільки передбачає вивчення мови, політичного устрою та прийняття іншого світогляду, побуту та релігії. У цьому випадку кулінарні досягнення, навпаки, є простим і доступним атрибутом, що впливає на позитивне чи негативне сприйняття країни та дозволяє через щоденні харчові звички досліджувати країну, націю чи етноси.

Метою статті є дослідження ролі географічного зазначення у стимулюванні та розвитку гастротуризму, а також виявлення механізмів, через які географічне зазначення сприяє підвищенню привабливості туристичних дестинацій.

Виклад основного матеріалу. Гастрономічний туризм – новий напрямок розвитку світового туризму, який може бути одним із можливих напрямів збереження та розвитку економіки традиційного господарства, культурної спадщини та фактором сталого розвитку територій. Мета гастрономічних турів – познайомитись з особливостями кухні тієї чи іншої країни. При цьому важливо дізнатися особливості місцевої рецептури, яка століттями вбирала традиції та звичаї місцевих жителів, їх культуру приготування їжі. Гастрономічну подорож називають «палітрою, за допомогою якої турист може намалювати своє уявлення про ту чи іншу країну. Їжа відкриває таємницю духу народу, допомагає зрозуміти його менталітет». Туроператори все частіше наголошують, що люди обирають місця для відпочинку не за кількістю пляжів чи пам'яток історії, а зокрема оцінюючи гастрономічну привабливість країни. Популярними країнами цього напрямку традиційно є європейські держави та азіатські країни, такі як Індія, Таїланд,

Японія, Китай. Гастрономічний тур як послуга – це щось більше, ніж просто подорож, оскільки він є добре продуманим комплексом заходів для дегустації 2 традиційних у певній місцевості страв, а також окремих інгредієнтів, що не зустрічаються більше ніде у світі, що мають особливий смак. Гастрономічні тури зазвичай розраховані на 6-8 днів. Причому до туру може бути включено не лише відвідування найкращих ресторанів, а й участь у технології приготування страв, традиційному святі з культурною програмою, екскурсії на підприємства, а також відвідування кулінарних та винних курсів. Для організації гастрономічного туру слід правильно поставити цілі та завдання, визначити ресурси та можливості тієї чи іншої території. Від цього змінюватиметься концепція розробленого туру, об'єкти показу та форма роботи з туристами на маршруті. По-перше, інтерес організаторів і туристів викликає задана територія, де є харчова сировина для гастрономічного туру. По-друге, увагу туристів може привернути переробку цієї сировини, тобто. технології, що застосовуються на підприємствах із виробництва кінцевого продукту. По-третє, необхідно організувати дегустацію одержаного продукту, яка є однією з найпопулярніших форм роботи з екскурсантами. По-четверте, бажано наявність точки продажу для придбання даного продукту для особистого вживання та як сувенір. Однією з форм роботи є музей при підприємстві або музейний комплекс, що окремо стоїть, розповідає про історію виготовлення продукту, вдосконалення технологій збору та переробки сировини. Плюсом є наявність майданчика з можливістю проведення майстер-класів, дегустацій та тематичних свят. Так як даний вид туризму має спільні риси з іншими видами, гастрономічний туризм може бути частиною комплексного туру або мати деякі ознаки інших видів туризму, за якими можна провести класифікацію: - сільський («зелений») гастрономічний туризм; - Діловий (міський) гастрономічний туризм; – подійний (фестивальний) гастрономічний туризм; – культурно-пізнавальний гастрономічний туризм. Сільський гастрономічний туризм безпосередньо пов'язаний із агротуризмом. Під час таких турів люди перебувають у природному середовищі, пізнають сільську культуру та побут, намагаються ізолюватися від сучасного світу та прагнуть жити, як їхні предки: займаються збиранням, живуть без особливих зручностей, допомагають фермерам займатися сільськогосподарськими роботами та вживають у їжу екологічно чисті продукти. Під час ділових поїздок відвідуються фабрики, цехи на заводах, знамениті підприємства харчування та ресторани ланцюги, проводяться презентації нових брендів та страв, майстеркласи.

В основу економічного, політичного та соціокультурного розвитку будь-якого регіону закладено необхідність аналізу матеріальних та нематеріальних ресурсів. Так, спостерігається зв'язок економіки та культури, у результаті

здійснюється довгостроковий розвиток регіональної соціально-економічної системи. Іншими словами, формується сприятливе соціально-культурне середовище для підтримки потенціалу території, необхідного у пошуку нових факторів виробництва на основі нестандартних підходів, нарощуються темпи економічного зростання регіональної економіки та, зрештою, підвищується якість життя.

Туристська привабливість бренду як найбільш просунутий інструмент зачіпає туристичний потенціал території, різноманітні ресурси та попередній досвід відвідування місцевості. Щодо експорту, то тут можна говорити про затребуваність місцевої продукції за її межами, які одночасно є репрезентативними. До питання про діяльність уряду з погляду формування та просування брендів можна говорити про довіру іноземних громадян та місцевих жителів до рішень, що підтримують мир та безпеку, спрямовані на усунення проблем забруднення навколишнього середовища та бідності. Привабливість культури пов'язана зі сприйняттям культурної спадщини та сучасної культури у різних її проявах (музика, література, мистецтво, кіно тощо). Інвестиційна складова поєднує в собі як внутрішні аспекти (привабливість території для проживання, професійної та освітньої діяльності), так і зовнішні, включаючи економічний та соціальний стан території.

У структурі брендингу територій одну з провідних ролей, на нашу думку, займають культура та спадщина, тому що вони повною мірою відображають життєві цінності, пріоритети, образ повсякденного буття місцевого населення, традиції та звичаї, які дотримуються на території, що дозволяє туристу поринути у атмосферу місця перебування та дізнатися про нього більше. При цьому гастрономія як найважливіший фактор повсякденної культури регіону, що характеризується етнічною своєрідністю, є для тих, хто приїжджає значним атрактивним елементом у формуванні територіальних брендів. Зауважимо, що кулінарні традиції пов'язані з географічним розташуванням, іншими словами, регіони, що мають унікальні природні, культурні та етнокулінарні ресурси, дозволять розробити дійсно ефективний гастрономічний бренд.

Сьогодні багато країн відносять туризм до сфери економіки та культури, наприклад, «закон Грузії визнає туризм та курорти єдиною пріоритетною галуззю національної культури та економіки». У дослідженні Михайлюк туризм характеризується як «історичне, соціально-економічне, культурне явище, що пройшло складний шлях еволюційного розвитку» у кілька етапів:

1) від давнини до початку XIX століття - Пересування (за допомогою примітивних засобів) як досягнення певних цілей (торгівля, освіта, паломництво, розширення кругозору);

2) з середини XIX століття до 1914 року (до Першої світової війни) - поява нових видів транспорту (парохід, паровоз), відкриття перших підприємств туризму (бюро подорожей, готелів, курортів);

3) Перша та Друга світові війни, Велика депресія 30-х років – зародження масового туризму [3, с. 75];

4) після Другої світової війни - активний розвиток масового туризму, формування туристичної індустрії (інститути, продукти, виробничий цикл, методи організації та управління). Туризм на цьому етапі сприймається як засіб відновлення фізичних сил (рекреація). Аналіз теоретичних підходів до концептуалізації гастрономічного туризму продемонстрував практичну відсутність теорій, що визначають сутність цієї культурної форми, актуалізованої у практичній туристичній діяльності з 2000 років XX століття. Так, у 1998 р. з'явився термін «кулінарний туризм», запроваджений вченим кафедри народної культури в університеті Bowling Green (США) Л. Лонгом, який обґрунтував можливість пізнання інших культур через особливості харчування. У 2001 році Ерік Вульф представив інформацію про зростаючий інтерес до винної та кулінарної форм туризму, і з його ініціативи у 2003 році була створена Міжнародна асоціація гастрономічного туризму як «пошуку та насолоди унікальним, незабутнім досвідом у їжі та напоях як на іншому кінці Землі, так і на сусідній вулиці». ключовими залишаються фактори пересування та тимчасового проживання.

У сучасних умовах регіональний розвиток безпосередньо залежить від інвестиційної політики, яка стає пріоритетним стратегічним напрямом щодо привабливості територій. Саме іміджеве позиціонування регіону стає важливим ресурсом з позиції сталого розвитку територій, залучення інвестицій та підприємців, нових мешканців та туристів, що також наголошує на актуальності формування національних та територіальних брендів. Цінність будь-яких територій як об'єкта іміджології та брендингу обумовлена її розташуванням, розподілом та доступністю її ресурсів. Територія того чи іншого регіону зазвичай найкраще підходить для представлення певних товарів та послуг та зовсім не підходить для інших. У першому розділі дисертаційного дослідження вже було представлено трактування поняття «регіон» як область, частина країни або великого простору, що відрізняється від інших сукупністю природних або історично сформованих економіко-географічних умов та національного складу населення.

Незважаючи на актуальність дослідження аспектів бренду та широке використання його як інструменту розвитку різних територій, досі немає єдиного наукового розуміння сутності терміна "бренд" та "бренд місць". Причому розбіжності у визначенні поняття «бренд» настільки значні, що ще Ф. Котлер наводив його визначення. Проте «бренд» і «бренд місць» — два

різні поняття. На нашу думку, поняття «територіальний бренд» і «брендинг території» значно ширше і багатоаспектніше концепту «бренд» [166]. Термін «бренд» був запозичений із корпоративної сфери, і «офіційно» його розшифровують як «назву, термін, знак, символ або будь-яку іншу характеристику, що відрізняє товар чи послугу від інших товарів та послуг». На наш погляд, не можна використовувати таке визначення до територіального брендингу.

Понад те, всередині суб'єктів безліч міст мають привабливі, з погляду потенційного відвідувача чи інвестора, назви. Проте міста чи регіони назвати "брендовими" неможливо. Тим не менш, існують популярні населені пункти, які б успішно займалися територіальним брендингом. Водночас суперечливість питання щодо застосування до територій поняття «бренд» підтверджує один із найуспішніших прикладів — бренд міста Нью-Йорк («I Love New York»). Запущений у 80-х роках логотип став найвідомішим символом цього мегаполісу, і, незважаючи на спроби повторення цієї моделі в інших містах, кожна людина має стійку асоціацію цього логотипу, навіть у сучасній обробці та фірмовому стилі з містом Нью-Йорк. У цьому випадку бренд міста впливає на імідж країни, що збільшує її привабливість на територіальному ринку. Перш ніж звернутися безпосередньо до поняття бренду території, слід врахувати підходи до визначення сутності територіального іміджу, оскільки в сучасному науковому середовищі деякі автори вважають синонімічними поняття «імідж» та «бренд» території, що, на наш погляд, є неправильним. Етимологія слова «імідж» еволюціонує від епохи античності, посилаючись на міфологію, до сучасного вживання різних сферах. Саме слово «імідж» запозичене з англійської «image» і має у перекладі безліч значень у різних галузях життєдіяльності: 1) у загальному сенсі (найчастіше вживання): образ (вид, вигляд, зовнішність), зображення, подоба, уявлення про що- або; 2) реклама: уявний образ; 3) архітектура: копія, портрет, скульптура; 4) бізнес: уявне уявлення, втілення; 5) економіка: престиж, репутація; 6) маркетинг: сприйняття; 7) право: особа, репутація; 8) психологія: конкретний образ, що викликається почуттями; 9) релігія: кумир, скульптурне зображення.

Поняття «культурно-пізнавальний гастрономічний туризм» є досить абстрактним, оскільки в даному випадку йдеться про комбінований тур. Це може бути подорож до країни з багатими кулінарними традиціями, знайомство з її визначними пам'ятками, включаючи й особливості кухні під час обідів з елементами національної кухні. Можна говорити про роль продовольства в туризмі на різних етапах подорожі: - Попереднє відвідування (pre-visit): їжа з регіону споживається вдома, перед поїздкою як проба; – подорожі до місця призначення: під час цієї фази місцеві продукти зустрічаються на шляху до місця призначення, наприклад, у літаках, поїздах, інших точках харчування по

дорозі; – у пункті призначення: це основний етап гастрономічного туру, що складається з дегустації, вивчення кулінарії та досвіду у місці призначення; - Подорожі від місця призначення; – після відвідування (post-visit): цей етап складається зі споживання та кулінарного враження від їжі, після повернення з місця призначення. Кожен кулінарний досвід є спогадом про місце призначення, кожен запах та смак зміцнює та відновлює спогади про поїздку. Їжа та місце зв'язуються між собою, формуючи основу, яка включена в сучасний розвиток економіки вражень, і дає змогу побачити новий варіант використання території чи середовища. Виробники продуктів харчування різними способами використовують інтерес споживачів до їжі, що асоціюється з профілем регіону, де 4 деякі моменти можуть замовчуватися, а на інших, навпаки, робитися акцент. Таким чином, з'являється поняття "бренд території". Брендінг територій – стратегія підвищення конкурентоспроможності міст, областей, регіонів, географічних зон та держав з метою завоювання зовнішніх ринків, залучення інвесторів, туристів, нових мешканців та кваліфікованих мігрантів. Розширене тлумачення гастрономічного бренду передбачає просування території як експортера унікальної високоякісної продукції. Вузьке тлумачення гастрономічного бренду має на увазі пошук особливостей регіональної кухні, які часто виражаються в наявності однієї або декількох місцевих страв, що зустрічаються тільки в даному регіоні або мають особливу автентичність. Компоненти гастрономічного бренду: добре розвинена сфера гастрономії; – енергійна гастрономічна спільнота з традиційними ресторанами та кухарями; – місцеві інгредієнти, що використовуються у традиційній кухні / місцеве ноу-хау у кулінарії; – традиційні продовольчі ринки та харчова промисловість; – гастрономічні фестивалі, нагороди, конкурси; - Повага до навколишнього середовища; - Просування гастрономії в освітні установи. Різні землі та території країн можуть дуже відрізнятися своїми кулінарними традиціями, крім того, на кулінарію впливають кухні сусідніх регіонів. Деякі страви навіть носять назви географічної місцевості: шварцвальдська шинка, нюрнберзькі пряники, сир Едем, Рокфор, краківська ковбаса, орлеанські континьяки, кава по-віденськи, півень у вині по-бургундськи і т. д. Зв'язок географічних назв або тер до початку процесу торгівлі продуктами на ринку і давно використовується для класифікації продуктів. Репутація місцевості може навіть додавати цінність товару.

В даний час їжа стає не просто їжею, а чимось більшим, ніж цінність її поживності. Їжа – один із найстаріших інструментів та найконкретніших культурних проявів, які заявляють про те, хто ми є і до якої групи хочемо ставитися. Культура харчування значуща як така як інструмент розвитку туристського напрямку. Виділяються стереотипні харчові профілі, наголо-

шується на харчових перевагах провідної групи суспільства, цінується ексклюзивність і створюються певні культурні символи того чи іншого місця. Країни, що взяли для себе орієнтиром гастрономічні тури, прагнуть унікальності і борються за позитивні бренди своєї території, переслідуючи комерційні та політичні цілі у вигляді формування регіональної ідентичності ринку. Гастрономічний туризм показав себе досить прибутковою статтею державної економіки, і не випадково за його розвиток взяли навіть ті країни, про гастрономічну культуру яких обивателю раніше нічого не було відомо. Популяризувати національну кухню взялися багато країн Середземномор'я. Причому труднощі у вигляді відсутності чіткого визначення національної кухні не є для них перешкодою. Загальноприйняті бренди деяких країн добре працюють на туристичну індустрію.

Ми вважаємо, що імідж території є набір переконань про територіальні особливості. Ці переконання суб'єктивні та відрізняються залежно від отриманої індивідом інформації, його особистого досвіду та стереотипних уявлень про територію, що склалися в масовій свідомості. У свою чергу, незважаючи на те, що бренд є спочатку економічною категорією, ми підходимо до його визначення з урахуванням нашого дослідження в культурологічному контексті та вважаємо, що територіальний бренд слід розглядати: по-перше, як регіональну ідентичність, системно виражену в яскравих та привабливих ідеях, символах, цінностях, образах та знайшла максимально повне та адекватне відображення в іміджі міста»; по-друге, як сукупність унікальних якостей, що не минають загальнолюдських цінностей, що відображають своєрідність, неповторні оригінальні споживчі характеристики даної території; по-третє, як соціокультурну форму, яка на основі специфічної територіальної ідеї, зумовленої культурно-історичною специфікою, природно-географічним та ресурсним потенціалом сприяє самоідентифікації території, формуючи позитивні образи, які згодом використовуються для популяризації місця та збільшення туристичного потоку. Кожне з цих соціокультурних представлень має смислове значення, що визначає шляхи брендуння території з урахуванням її цілей та завдань, а також тієї аудиторії, на яку буде спрямовано вплив брендом, що формується. Якщо йдеться про таку цільову аудиторію, як туристи, то в основу брендуння необхідно закласти ті культурно-історичні цінності, символи та образи, які найбільше успішно просунуть відповідну форму туризму. Використання механізму брендингу дозволяє територіям досягти певних цілей і є потужним інструментом, що сприяє зміні відносин місцевих жителів, приверненню уваги широкого кола осіб до території з акцентом на економічну та культурну привабливість для інвесторів, туристів та нових мешканців. Дослідження гастрономічних брендів регіонів показало, що практично всі

суб'єкти мають власні гастроробренди, які загалом можна розділити на кілька основних підгруп. З'ясовано, що механізм брендування території є багатоетапним та багатозадачним, дозволяє створити систему просування регіону та за успішної реалізації покращити соціокультурні та економічні відносини та території. У свою чергу, в рамках просування бренду території потрібна робота з її простором, інфраструктурою, культурою та управлінням. Як ресурси та структурні елементи формування та просування гастрономічного бренду було виділено національну та регіональну кухні, визначення яких проаналізовано на чолі першої (причому кухня окремого регіону як гастрономічний бренд території більш виправдана); 87 заходи (особливо такі форми, як фестиваль, майстер-клас та конкурс); підприємства громадського харчування, які використовують унікальні місцеві інгредієнти, фермерські та марикультурні господарства, агропідприємства, промислові підприємства, що пропонують екскурсійні програми (в т.ч. заводи та фабрики з виробництва продуктів харчування). Кухні місцевих корінних жителів як зберігачів культури, звичаїв та традицій споживання та приготування їжі є основним ресурсом розвитку гастрономічного туризму та формування гастрономічних брендів.

Висновки. Дослідження гастрономічної культури дозволило підтвердити основні результати виконаної роботи. Використання поняття «гастрономічна культура» дозволило розглянути термін аспекти культурного значення їжі у процесі соціокультурної взаємодії, і навіть дало можливість описати їжу як культурний феномен і виділити форми її репрезентації. Гастрономічний туризм у структурі повсякденної гастрономічної культури постає як сучасна форма соціокультурної діяльності, метою якого є знайомство з тією чи іншою територією (місто, регіон, країна) за допомогою вивчення культури та традицій харчування населення, дегустації страв із використанням місцевих продуктів, участі у заходах кулінарної спрямованості (ярмарки, фестивалі, майстер-класи) та екскурсійних турах на виробництва. При цьому особливий інтерес викликають процеси приготування та споживання із супутніми ним традиціями та ритуалами. Аналіз сутності гастрономічного туризму дозволяє нам визначити його як соціокультурну та економічну форму, актуалізований у сучасній культурі вид етнокультурного туризму та вид професійної соціокультурної діяльності, що характеризується відвідуванням місцевості з етнокультурним, природним та історичним потенціалом з метою культурно-гастрономічного просвітництва та пізнання репрезентує специфіку етнічної гастрокультури та служить основою для просування територіальних іміджу та бренду. Повсякденна культура харчування виступає при цьому інформаційним кодом, що демонструє повсякденну харчову поведінку, організацію його в приватному житті та

колективних бенкетах, святкових заходах, а також стиль, ритуалізацію та стереотипізацію споживання, соціальні відносини, бажання та потреби індивідуумів та ін. про популярність та затребуваність напряду в сучасному світі. Гастротуризм робить внесок у забезпечення розвитку таких секторів, як транспорт, сфера розміщення, громадське харчування та торгівля, індустрія розваг та атракцій, страхування, банківські та фінансові послуги, послуги зв'язку та інформаційні послуги. Проникнення гастрономічного туризму у відмінні за орієнтацією структури економіки свідчить про динамічності його форм та можливості формування інноваційного туристичного продукту.

Література:

1. Антоненко В. Г. Міжнародний туризм як чинник взаємодії та взаємозбагачення культур. Філософські нариси туризму. / За ред. проф. Пазенка В.С. К., 2005. С. 223-233.
2. Басюк Д.І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. Наукові праці НУХТ. 2012. №45. С.128-132.
3. Басюк Д.І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. Наукові праці НУХТ. 2012. №45. С.128-132.
4. Басюк Д.І., Бадещенкова К.С. Дослідження винного туризму в Україні. Збірник наукових праць «SWORLD». 2014. №1. Т.37. С.48-56. . Бізнес. Схід. URL: <https://bizshid.com/> (дата звернення 20.04.2021 р.).
5. Всесвітня асоціація гастротуризму URL: <https://worldfoodtravel.org/> (дата звернення 29.04.2021 р.).
6. Горпинич Г. Ф., Лукін Б. П., Малолепший С. Б., Максимчук Б. А. Функціональна готовність правоохоронців МВС України до виконання завдань за призначенням У гірських умовах засобами спеціальної фізичної підготовки
7. Корнілова В. В., Корнілова Н. В. Сучасні тенденції розвитку гастрономічного туризму. Ефективна економіка. 2018. № 2. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6112> (дата звернення: 9.05.2021).
8. Макарчук С.А. Етнографія України: навч. посіб. Львів: Світ, 2004. 312 с.
9. Михайлюк О.Л., Хумаров О.А. Перспективи розвитку гастрономічного туризму в Україні. Економічні інновації. 2020. Т. 22, Вип. 2 (75). С. 71-81.
10. Рубіш М. А., Чорій М.В., Зеленська Л. В. Гастрономічний туризм як засіб активізації туристичних дестинацій. Науковий вісник Мукачівського державного університету, 2020. Серія Економіка. Вип. 1(13). С. 61-66.
11. Шикеринець В.В. Передумови розвитку етнотуризму в Карпатському регіоні. Удосконалення механізмів державного управління соціально-економічним розвитком підприємств і галузей. 2012. Вип.221. С.250-261.

References:

1. Antonenko, V. H. (2005), Mizhnarodnyi turyzm yak chynnyk vzaiemodii ta vzaiemozbahachennia kultur. Filososfski narisy turyzmu [International tourism as a factor of interaction and mutual enrichment of cultures], Filososfs'ki narisy turyzmu, pp. 223-233. [in Ukrainian]
2. Basiuk, D.I. (2012), Innovatsiyni rozvytok hastronomichnoho turyzmu v Ukraini [Innovative development of gastronomic tourism in Ukraine], Naukovi pratsi NUKhT, vol. 45, pp. 128-132. [in Ukrainian]

3. Basiuk, D.I. and Badeschenkova, K.S. (2014), Doslidzhennia vynnoho turyzmu v Ukraini [Research of wine tourism in Ukraine], Zbirnyk naukovykh prats' "SWORLD", vol.1, no.37, pp.48-56. [in Ukrainian]
4. Basiuk, D.I. (2012), Innovatsiinyi rozvytok hastronomichnoho turyzmu v Ukraini [Innovative development of gastronomic tourism in Ukraine], Naukovi pratsi NUKhT, vol.45, pp. 128-132. [in Ukrainian]
5. Kornilova, V. V. and Kornilova, N. V. (2018), Suchasni tendentsii rozvytu hastronomichnoho turyzmu [Current trends in the development of gastronomic tourism], Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 2. [in Ukrainian]
6. Makarchuk, S.A. (2004), Etnohrafiia Ukrainy [Ethnography of Ukraine], Svit, L'viv, Ukraine.
7. Mykhajliuk, O.L. and Khumarov, O.A. (2020), "Prospects for the development of gastronomic tourism in Ukraine", Ekonomichni innovatsii, vol. 22, no. 2 (75), pp. 71-81. [in Ukrainian]
8. Horpynych H. F., Lukin B. P., Malolepshyi S. B., Maksymchuk B. A. Funktsionalna hotovnist pravookhorontsiv MVS Ukrainy do vykonannia zavdan za pryznachenniam U hirskykh umovakh zasobamy spetsialnoi fizychnoi pidhotovky [Functional volunteering of law enforcement officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to carry out assigned tasks in mountain conditions by means of special physical training]. [in Ukrainian]
9. Rubish, M. A. Choriij, M.V. and Zelens'ka, L. V. (2020), Hastronomichniy turyzm yak zasib aktyvizatsii turystychnykh destynatsii [Gastronomic tourism as a means of activating tourist destinations], Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnogo universytetu, Serii Ekonomika, vol. 1(13), pp.61-66. [in Ukrainian]
10. Shykerynets', V.V. (2012), Peredumovy rozvytku etnoturyzmu v Karpatskomu rehioni. [Prerequisites for the development of ethnotourism in the Carpathian region], Udoskonalennia mekhanizmiv derzhavnogo upravlinnia sotsial'no-ekonomichnym rozvytkom pidpriemstv i haluzey, vol. 221, pp.250-261. [in Ukrainian]
11. The official site of Business. East. (2021), available at: <https://bizshid.com/> (Accessed 20 April 2021). [in Ukrainian]

УДК 332.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-899-910](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-899-910)

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, професор, чл.-кор. НААН, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Іванченко Вадим Анатолійович кандидат юридичних наук, віце-президент, благодійний фонд «Рідне місто моє», 03189, м. Київ, вул. Ломоносова, 52а, оф. 147, тел.: (044)206-01-30, <https://orcid.org/0009-0000-4620-0268>

Іщенко Наталія Федорівна доктор філософії за спеціальністю «Економіка», доцент, доцент кафедри аерокосмічної геодезії та землеустрою, Національний авіаційний університет, 01001, м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1, тел.: (044) 406-78-95, <http://orcid.org/0000-0002-3745-9742>

ІНТЕГРОВАНІ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Анотація. Сталый розвиток є ключовою концепцією в сучасному світі, що поєднує економічне зростання з необхідністю збереження та відновлення природних ресурсів. Ця інтеграція є критично важливою для забезпечення довгострокового благополуччя людства та збереження екологічного балансу.

Стаття присвячена актуальним питанням забезпечення сталого розвитку в контексті сучасної економіки. Автори проаналізували інтегровані стратегії (вітчизняні та зарубіжні), спрямовані на збалансоване поєднання економічного зростання та збереження природних ресурсів. У статті розглядаються ключові аспекти використання економічних інструментів для забезпечення сталого розвитку, такі як зелена економіка, циркулярна економіка, а також інші підходи до оптимізації використання ресурсів та зменшення відходів.

Інтегровані стратегії, такі як циркулярна економіка Європейського Союзу, показують, як мінімізувати відходи та максимізувати використання ресурсів. Ці підходи демонструють ефективність поєднання економічних та екологічних інтересів, необхідних для сталого розвитку.

Сформовано та обґрунтовано використання структурно-логічної моделі щодо реалізації стратегічної цілі «Забезпечення безпечного довкілля для населення», виконання якої, на переконання авторів, забезпечить збереження природних ресурсів в контексті економічного зростання використовуючи

людський капітал, а політичні та економічні фактори будуть спрямовані на зростання доходів населення та їх стабільність.

Автори також надають практичні рекомендації для уряду, бізнесу та громадськості щодо впровадження інтегрованих стратегій для досягнення сталого розвитку. Це дослідження є важливим доповненням до наукової літератури з питань сталого розвитку та економічної політики.

Ключові слова. Інтегровані стратегії, стале природокористування, відновлення природних ресурсів, економічне зростання, екологічна ефективність, інновації та технологічний процес, економічна стабільність, зелений розвиток, відновлювана енергетика, лісовідновлення, циркулярна економіка.

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, professor., Chlen korespondent NAAN, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 03041, Kyiv, St. Heroyiv Oborony, 15, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Ivanchenko Vadym Anatoliyovych Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Vice president, Charitable Foundation Charity Fund «My Hometown», 03189, Kyiv, St. Lomonosova, 52-a, off. 147, <https://orcid.org/0009-0000-4620-0268>

Ishchenko Nataliia Fedorivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Aerospace Geodesy and Land Management, National Aviation University, 01001, Kyiv, 1 Lubomyr Husar Ave., tel. : (044) 406-78-95, <http://orcid.org/0000-0002-3745-9742>

INTEGRATED STRATEGIES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ECONOMIC GROWTH AND RENEWAL OF NATURAL RESOURCES

Abstract. Sustainable development is a key concept in the modern world, combining economic growth with the necessity of preserving and replenishing natural resources. This integration is critically important for ensuring long-term human well-being and preserving ecological balance. This article addresses current issues of sustainable development within the context of contemporary economics. The authors analyze integrated strategies, both domestic and foreign, aimed at balancing economic growth with the conservation of natural resources. Key aspects of using economic instruments to ensure sustainable development are discussed in the article, such as green economy, circular economy, and other approaches to resource optimization and waste reduction. Integrated strategies, like the circular economy of the European Union, demonstrate how to minimize waste and maximize resource utilization. These approaches demonstrate the effectiveness of combining economic and ecological interests necessary for sustainable development.

The use of a structural-logical model for achieving the strategic goal of "Ensuring a Safe Environment for the Population" is formulated and justified, which, according to the authors, will ensure the preservation of natural resources in the context of economic growth utilizing human capital, while political and economic factors will be directed towards increasing population incomes and their stability.

The authors also provide practical recommendations for governments, businesses, and the public on implementing integrated strategies to achieve sustainable development. This research is an important addition to the scientific literature on sustainable development and economic policy.

Keywords: Integrated strategies, sustainable resource management, natural resource replenishment, economic growth, ecological efficiency, innovation and technological processes, economic stability, green development, renewable energy, forest restoration, circular economy.

Постановка проблеми. Проблема інтегрованих стратегій сталого розвитку полягає в необхідності забезпечення економічного зростання, яке б не лише сприяло підвищенню матеріального благополуччя суспільства, а й було збалансованим з урахуванням відновлення та ефективного використання природних ресурсів. Глобалізація та суспільні трансформації змінили акценти, підвищуючи важливість охорони навколишнього середовища. Збереження екологічної рівноваги та забезпечення сталого використання природних ресурсів стає надзвичайно важливим у зв'язку зі зростанням виробництва та споживання в умовах постійного природокористування. Це ставить перед Україною вимогу вжиття невідкладних заходів. Протягом тривалого періоду економічний зріст країни супроводжувався непропорційним використанням природних ресурсів та низькою увагою до екологічних питань, що заважало досягненню збалансованого та сталого розвитку.

Вирішення вказаних проблем вимагає комплексного підходу до їх розв'язання, що повинно враховувати норми економіки, соціальної справедливості та збереження природи. Інтегровані стратегії мають сприяти створенню таких умов, при яких економічне зростання стає синергетичним з відновленням природних ресурсів, а не їхнім виснаженням. Це включає в себе впровадження ефективних механізмів контролю за використанням ресурсів, заохочення інновацій та розвиток технологій, спрямованих на зменшення впливу на навколишнє середовище, а також розвиток альтернативних джерел енергії та методів виробництва.

Крім того, питання збалансованого розвитку економічного зростання за умови збереження та відновлення природних ресурсів є вкрай складним і актуальним в період воєнного стану країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема економічного зростання ототожнюється масштабами споживання природних ресурсів, їх збереження та відновлення. Економічним питанням зростання та відновлення природних

ресурсів в контексті сталого розвитку присвячено наукові праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема, В. Загорський [1] аналізує «теоретико-методологічні засади досліджень сталого розвитку та соціально-економічні і екологічні проблеми забезпечення сталого розвитку, а також концепції сталого розвитку». Автор дослідження [1] наголошує, що «у контексті сталого розвитку важливо створити механізм для забезпечення стійкості економічної системи, прогнозуючи майбутні зміни та розробляючи заходи для мінімізації негативних соціальних та екологічних наслідків або компенсації цих змін. Основою сталого розвитку є передбачуваність, яка дозволяє керувати системними процесами».

В монографії за ред. М.А. Хвесика [5.] розглянуто «теоретичні основи та прикладні аспекти ефективного використання природно-ресурсного потенціалу України для національного добробуту, екологічної безпеки та подолання бідності. За результатом дослідження [5] запропоновано інноваційну модель управління природними ресурсами як активами національної економіки, з використанням просторового та платформного підходів, публічно-приватного партнерства, полісуб'єктного управління і суверенного фінансування». Автори монографії [5] впевнені, що вказане буде сприяти «збалансуванню інтересів влади, бізнесу та населення та капіталізації природних ресурсів у системі сталого розвитку».

В дослідженні [8] автори обґрунтовують, що нова глобальна екологічна архітектура повинна базуватися на: глобальних цілях сталого розвитку, затверджених ООН; новій кліматичній угоді, яка затверджена в Глазго (Великобританія); а також вуглецевому коригуванні імпорту продукції третіх країн Європейським Союзом з метою досягнення показників вуглецевої нейтральності на європейському континенті.

Анна П. М. Велентурф, Філ Пернелл в статті [11] розглядають циркулярну економіку, позиціоновану як «концепція, орієнтована на технології, яка може принести економічні вигоди, одночасно зменшуючи тиск на навколишнє середовище». Автори пропонують структуру цінностей і набір із десяти принципів для розробки, реалізації та оцінки сталої економіки замкнутого циклу.

Та питання відновлення природних ресурсів загострюється в результаті воєнного вторгнення росії на територію України. Тому планування економічного розвитку та відновлення природних ресурсів набуває постійної актуальності та потребує подальших досліджень.

Мета статті. Розкрити комплексний підхід щодо економічного зростання та відновлення природних ресурсів в контексті сталого розвитку країни в період воєнного періоду та повоєнного відновлення, а також сформулювати напрями економічної стратегії для сприяння виходу на траєкторію довгострокового економічного зростання.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток є ключовою концепцією в сучасному світі, що поєднує економічне зростання з необхідністю збереження

та відновлення природних ресурсів та визначається як розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління, не піддаючи ризику можливість майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Основними компонентами цієї концепції є економічна, екологічна та соціальна стійкість. Слід відзначити, що економічне зростання повинно бути збалансованим з охороною довкілля, а соціальні аспекти розвитку мають включати справедливий розподіл ресурсів і доступ до благ. Ця інтеграція є критично важливою для забезпечення довгострокового благополуччя людства та збереження екологічного балансу.

Одним із основних стратегій для досягнення сталого розвитку є «зелений розвиток». Ця концепція передбачає стимулювання економічного зростання через інвестиції в екологічно чисті технології та інновації. Такі країни, як Німеччина та Китай, уже вкладають мільярди доларів у відновлювальні джерела енергії та технології, що зменшують вплив на природу[3].

Разом з тим, без ефективного вимірювання вкрай складно оцінити ефективність політики, визначити та виміряти потенційно перетворюючу роль концепції «зеленої» економіки. [2]Першим індексом «зеленої» економіки, що на сьогодні є продуктом, на який посилається міжнародна спільнота: політики, міжнародні організації, громадянське суспільство та приватний сектор є GGEI. Він слугує основою для створення індивідуальних систем вимірювання сталості та «зеленості» економік світу (Рис. 1)

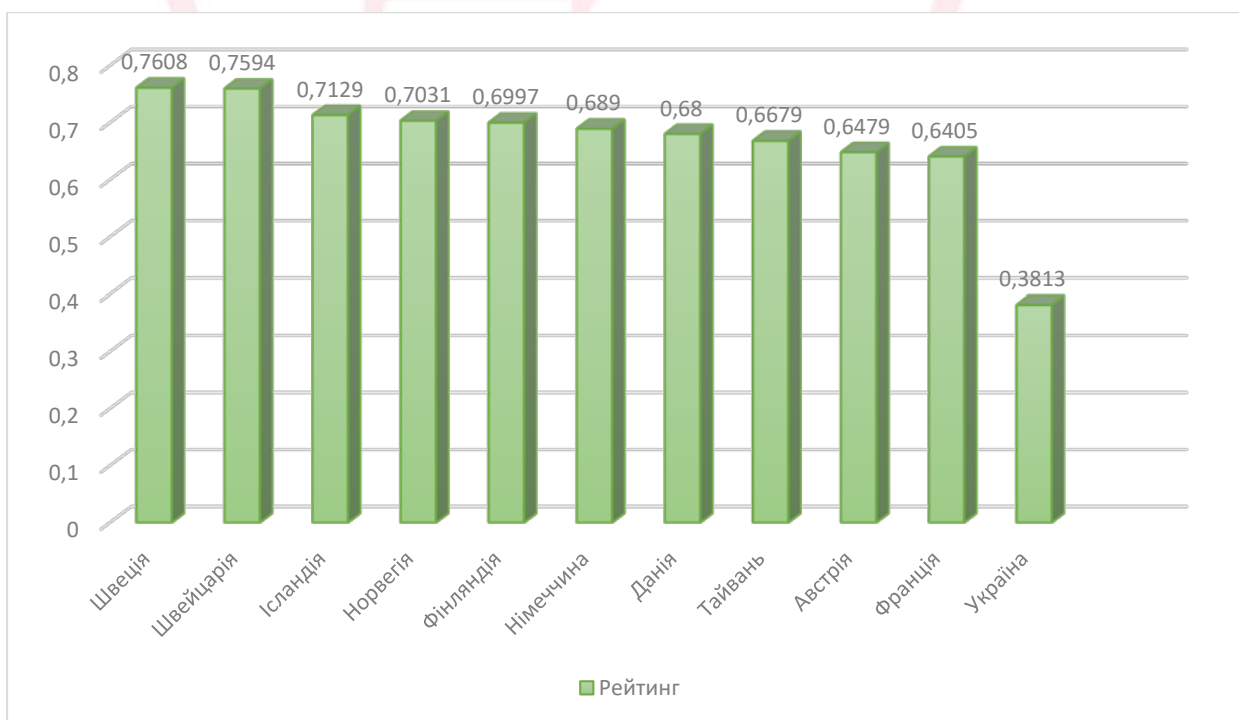

Рис. 1. Глобальний індекс «зеленої» економіки (2018р.) [2]

Аналізуючи світові практики й економічні аспекти зеленої економіки, можемо констатувати, що Україна має необмежений потенціал лідера зелених технологій і сталого розвитку у світі.

Згідно з оцінками Економічного фонду ООН, перехід до сталої економіки може знизити викиди парникових газів на 70%. Зокрема, до країн, що відзначаються високими досягненнями в зменшенні викидів і розвитку вторинної переробки успішно реалізувала концепцію економіки замкненого циклу належать Нідерланди. Ця країна переробляє більш ніж половину пластику, оскільки впровадила ефективні системи сортування й утилізації [3]

Яскравим прикладом зеленої економіки є відновлювана енергетика. Інвестиції в сонячну, вітрову та гідроенергетику сприяють зменшенню викидів парникових газів та створюють нові робочі місця. Так, в Німеччині програма «Energiewende» (енергетичний перехід) спрямована на поступовий відхід від викопного палива до відновлюваних джерел енергії, що не лише сприяє економічному зростанню, але й покращує екологічний стан. У рамках Energiewende Німеччина поступово відмовилася від атомної енергетики у 2023 році і планує вивести з експлуатації всі існуючі вугільні електростанції до 2038 року [11].

Ключовим елементом сталого розвитку є відновлення природних ресурсів, що включає як збереження існуючих екосистем, так і активне відновлення деградованих земель та водних ресурсів. Такі дії можуть включати лісовідновлення, реабілітацію земель, зруйнованих внаслідок промислової діяльності, та очищення забруднених водойм.

Слід зазначити, що інтегровані стратегії сталого розвитку поєднують економічне зростання з відновленням природних ресурсів через комплексні підходи, що враховують взаємозв'язки між різними секторами економіки та екологічними системами. Прикладами таких зв'язків є «циркулярна економіка» - інтегрована стратегія, яка спрямована на мінімізацію відходів і максимізацію використання ресурсів. Вона передбачає замкнутий цикл виробництва, де продукти та матеріали використовуються повторно, переробляються та відновлюються, зменшуючи потребу у видобуванні нових ресурсів. Ця стратегія сприяє економічному зростанню, створюючи нові бізнес-моделі та можливості для інновацій.

В дослідженні [10] пропонують структуру принципів, що об'єднує аспекти, які на думку провідних вчених циркулярної економіки, відповідають трансформаційній структурі для сталого циркулярного суспільства (Табл. 1).

Таблиця 1.

Сутність принципів циркулярної економіки за дослідженнями [10]

	Принцип циркулярної економіки	Сутність принципу
1	Корисні взаємні потоки ресурсів між природою та суспільством	Взаємозворотні потоки матеріалів як витягують із природного капіталу, так і додають до нього цінність, при цьому темпи видобутку ресурсів і повернення в навколишнє середовище нижчі, ніж здатність Землі до регенерації та поглинання.
2	Зменшення та відокремлення використання ресурсів	Сприяння забезпеченню ресурсів, ефективності та дематеріалізації за допомогою управління, яке відокремлює прогрес від нераціонального використання матеріалів.
3	Проектування для циркулярності:	Проектування промислових систем, ланцюгів поставок та системних оцінок для оптимізації запасів і замикання циклів ресурсів, мінімізації видобутку сировини й відходів, підвищення цінності для людей і реінтеграції матеріалів у природні процеси.
4	Циркулярні бізнес-моделі для інтеграції багатовимірної цінності:	Розробка інноваційних бізнес-моделей та управлінських структур для внутрішнього врахування соціальних та екологічних витрат у цінах на матеріали та товари, та стимулювання циклічних практик, що забезпечують більшу ефективність ресурсів, ніж традиційні підходи.
5	Трансформувати споживання	Відхід від споживацтва, керованого виробником, до систем забезпечення, які дозволяють відповідальне, скорочене, орієнтоване на попит використання ресурсів і більше спільного використання, послуг і споживання на основі досвіду.
6	Участь громадян у сталих переходах	Забезпечення ефективної участі громадян у соціальних інноваціях шляхом активного залучення їх ініціатив та пропозицій до формування політики та рішень на всіх рівнях - місцевому, національному та міжнародному.
7	Скоординована участь і багаторівневі зміни	Координація розробки, інтеграції та реалізації стратегій та дій для економіки замкнутого циклу серед усіх учасників суспільства – включаючи уряд, промисловість, громадянський сектор, споживачів і науковців – на всіх рівнях, від локального до глобального, з визначенням ключових точок втручання для максимального використання ресурсів, таких як інвестиції, зміни політики та досвід.
8	Мобілізація різноманітності для розробки різноманітних рішень для економіки замкнутого циклу:	Створення різноманітності підходів та рішень для циркулятивної економіки й культури обміну знаннями з метою створення глобальної бази знань для підтримки локальних впроваджень, забезпечуючи стійкість до невизначеності під час переходу та обережний підхід до потенційно нестійких рішень.
9	Політична економія для багатовимірного процвітання	Інтеграція міцної стійкості у політико-економічні системи, перейшовши від короткострокового зростання ВВП до довгострокового багатовимірного процвітання в екологічному, соціальному та економічному плані.
10	Оцінка цілісної системи	Системний підхід для розуміння проблем та потенціалу запропонованих рішень, спрямованих на запобігання проблемам. Оптимізація використання ресурсів у рамках цінностей сталої циркулярної економіки шляхом безперервного вдосконалення. Застосування оцінки всієї системи за допомогою комплексних показників до, під час і після впровадження практик циклічної економіки.

Європейський Союз активно просуває концепцію циркулярної економіки через різні ініціативи та законодавчі акти. Наприклад, План дій щодо такої економіки [4] включає заходи для підвищення переробки відходів, зменшення використання пластику та стимулювання екодизайну продуктів. Це не лише сприяє зменшенню екологічного впливу, але й створює нові економічні можливості та робочі місця.

Національною економічною стратегією України на період до 2030 року [8], яка затверджена в 2021 (довоєнному) році визначено основні цілі, однією з яких є стратегічна ціль 3 «Забезпечення безпечного довкілля для населення», яка включає:

- контроль за дотриманням природоохоронного законодавства;
- моніторинг стану навколишнього природного середовища;
- збереження природних ресурсів та раціональне природокористування;
- реалізація принципів сталого розвитку та поступовий перехід до «зеленої економіки»[8].

Відповідно до завдань та напрямів вирішення стратегічної цілі сформуємо структурно-логічну схему її реалізації (Рис. 2).

Рис. 2. Структурно-логічна схема реалізації цілі «Забезпечення безпечного довкілля для населення».

Реалізація такої моделі надасть можливість збереженню природних ресурсів, в контексті забезпечення економічного зростання використовуючи людський капітал, а політична та економічна стабільність формуватимуть групу факторів, які нерозривно пов'язані зі зростанням доходів населення. Оскільки за сучасних умов спостерігається тенденція щодо використання екологічно чистих товарів та послуг, а також енерго- та ресурсозберігаючих технологій.

Слід наголосити, що в українських реаліях сталий розвиток неможливий без сталого відновлення країни, основою якого має бути зелене відновлення [9]. Міністерство економіки спільно із Міністерством цифрової трансформації та Офісом з розвитку підприємництва та експорту оприлюднили для обговорення перший драфт «Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року» [7]. Дана Стратегія розробляється у рамках проекту Good Governance Fund «Ревіталізація бізнес-клімату в Україні», який фінансується UK International Development від уряду Великої Британії та має на меті створити сприятливі умови для зростання, розвитку та конкурентоспроможності МСП, що є ключовими елементами економічного розвитку країни. Зокрема, в рамках сталого розвитку МСП:

- стимулювання інновацій та модернізації виробничих процесів.
- сприяння виходу на міжнародні ринки та інтеграції в глобальні ланцюги постачання.
- забезпечення сталого розвитку через впровадження екологічно чистих технологій та практик.

Висновки. Інтегровані стратегії для сталого розвитку є необхідними для забезпечення збалансованого економічного зростання та відновлення природних ресурсів. Використання підходів, таких як зелений розвиток, лісовідновлення та циркулярна економіка, демонструє, як ефективно поєднувати економічні інтереси з екологічними потребами. Для досягнення сталого розвитку важливо продовжувати впроваджувати інновації, співпрацювати на міжнародному рівні, аналізувати можливість застосування результатів дослідження закордонних вчених та залучати всіх стейкхолдерів до активної участі у процесі. Це дозволить забезпечити довгострокове благополуччя для нинішніх та майбутніх поколінь.

Розвиток і спрощення економічної діяльності не можуть здійснюватися шляхом погіршення стану довкілля, що призводить до погіршення здоров'я людей та додаткових витрат на подолання наслідків природних і техногенних катастроф. «Зелене світло» може отримати тільки той економічний розвиток, який гарантує збереження або покращення екологічного стану: використання найкращих фільтрів, безпечна утилізація відходів та відсутність проблем з

довкіллям після завершення діяльності бізнесу. Екологічна рівновага повинна підтримуватись через екологічні стандарти, модернізацію інфраструктури, скорочення промислових викидів, ефективне використання ресурсів, захист лісів і водойм, розвиток заповідного фонду та запобігання негативним наслідкам надзвичайних ситуацій. Для цього необхідно законодавчо закріпити поняття екологічної рівноваги, як це передбачено у статті 16 Конституції України та стратегічних документах до 2030 року.

Реалізація функціонування моделі щодо забезпечення безпечного довкілля для населення хоча і вимагають значних капіталовкладень, але й, відповідно, дає можливість підвищення економічного розвитку країни.

З трьох цілей проекту Плану відновлення України дві мають зелену складову: стійкість (ціль першого етапу), що включає «екологічну стійкість», та відновлення (ціль другого етапу), що включає відновлення природних екосистем. Планування відновлення України від наслідків війни з росією має спиратися на зрозумілу, чітку та комплексну концепцію відновлення. Необхідно визначити, що саме ми розуміємо під відновленням, які етапи чи елементи такого процесу можна або слід виділити, та який взаємозв'язок між відновленням і плануванням майбутнього середньо- та довгострокового розвитку країни.

Література:

1. В. Загорський. Соціальні й екологічні аспекти сталого розвитку економічних систем. Ефективність державного управління. - 2018. № - 2 (55). Ч. 1.- С.13-21.
2. Зелені інвестиції у сталому розвитку: Світовий досвід та український контекст. Аналітична доповідь. 2019. 316 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf
3. Нова екологічна візія України: зелена економіка як двигун інвестиційної привабливості. (2023). URL: https://lb.ua/economics/2023/10/28/581568_nova_ekologichna_v_iziyu_ukraini.html
4. Нова політика ЄС з «циркулярної» економіки: можливості для України. Аналітична записка. ГО «Діксі Груп», - 2020 р. - 16 с. URL: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2020/09/dixi_pb_circular-economy_ukr_full_3.pdf
5. Природно-ресурсний потенціал України: забезпечення добробуту та екологічної безпеки населення: [монографія] / за заг. ред. акад. НААН України, д. е. н., проф. М. А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2021. – 148 с.
6. Проект стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року. Міністерство економіки України. 2024. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?Lang=uk-UA&id>
7. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. Постанова кабінету Міністрів від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
8. О. Рябчин, Д. Кулага. Зелене відновлення України: 2023 керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення. Київ. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-green-recovery-ukr.pdf>.

9. I., Novakovska, N., Medynska, L., Hunko, L., Skrypnyk, V., Samsonova, N., Shevchenko. (2024). Formuvannya ekonomichnoho mekhanizmu pryrodokorystuvannya v umovakh novoyi hlobal'noyi ekolohichnoyi arkhitektoniky. [*Formation of the economic mechanism of nature management in the conditions of new global environmental architectonics*]: materials of the International Conference on Business and Technology (ICBTCAMBRIDGE'2024). April 19-20, 2024. Murray Edwards College, the University of Cambridge, UK
10. V. Holian, N. Medynska, I. Novakovska, N. Shevchenko, D. Kalinichenko. (2024) Fiskal'nyy ta byudzhethnyy aspekty rehulyuvannya povodzhennya z vidkhodamy v Ukrayini [*Fiscal and budgetary dimensions of waste management regulation in Ukraine*]: materials of the International Conference on Business and Technology (ICBTCAMBRIDGE'2024). April 19-20, 2024. Murray Edwards College, the University of Cambridge, UK
11. Anne P.M. Velenturf, Phil Purnell. (2021) Printsipy ustoychivoy ekonomiki zamknutogo tsikla. Ustoychivoye proizvodstvo i potrebleniye [*Principles for a sustainable circular economy. Sustainable Production and Consumption*]. Vol. 27. P.1437-1457. doi.org/10.1016/j.spc.2021.02.018
12. Nediyrrippil prakasan hariramю (2023). Susteynalizm: integrirovannaya sotsial'no-ekonomicheskaya i ekologicheskaya model' dlya resheniya problem ustoychivogo razvitiya i ustoychivosti. [*Sustainability: an integrated socio-economic-environmental model to address sustainable development and sustainability*]. № 15(13). doi:10.3390/su151310682
13. Maija Halonen, Annukka Nayh, Irene Kuhmonen Regional (2022). Perehid do staloho rozvytku cherez bioekonomiku, zasnovanu na lisi? Pohlyady sub'yektiv rozvytku na vidpovidnu polityku, vladu ta spravedlyvist'. Lisova polityka ta ekonomika [*Sustainability transition through forest-based bioeconomy? Development actors' perspectives on related policies, power, and justice*] Forest Policy and Economics .Vol.142, <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2022.102775>

References:

1. V. Zahorskyi. (2018) [Sotsial'ni y ekolohichni aspekty staloho rozvytku ekonomichnykh system. Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya] *Social and ecological aspects of sustainable development of economic systems*. Efficiency of public administration. No. - 2 (55). Part 1.- P.13-21. [in Ukrainian].
2. Zeleni investytsiyi u stalomu rozvytku: Svitovyy dosvid ta ukrayins'kyy kontekst. Analychna dopovid (2019). [Green investments in sustainable development: World experience and the Ukrainian context. Analytical report]. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf.
3. Nova ekolohichna viziya Ukrainy: zelena ekonomika yak dvyhun investytsiynoyi pryvabyvosti. (2023). [New ecological vision of Ukraine: green economy as an engine of investment attractiveness] Retrieved from: https://lb.ua/economics/2023/10/28/581568_nova_ekologichna_viziya_ukraini.html
4. Nova ekolohichna viziya Ukrainy: zelena ekonomika yak dvyhun investytsiynoyi pryvabyvosti. (2023) [New ecological vision of Ukraine: green economy as an engine of investment attractiveness]. Retrieved from: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2020/09/dixi_pb_circular-economy_ukr_full_3.pdf
5. Natural resource potential of Ukraine: ensuring the well-being and ecological safety of the population. (2021) [*Pryrodno-resursnyy potentsial Ukrainy: zabezpechennya dobrobutu ta ekolohichnoyi bezpeky naseleण्या*] monograph / by General ed. Acad. NAAS of Ukraine, Doctor of Economics, Prof. M. A. Khvesyk. -K.: DU IEPSR NAS. 148 p. [in Ukrainian].

6. Proekt stratehiyi vidnovlennya, staloho rozvytku ta tsyfrovoyi transformatsiyi maloho ta seredn'oho pidpryyemnytstva na period do 2027 roku. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy.(2024). [*The draft strategy for the recovery, sustainable development and digital transformation of small and medium-sized enterprises for the period until 2027. Ministry of Economy of Ukraine*]. Retrieved from: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?Lang=uk-UA&id>
7. On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030. (2021) Resolution of the Cabinet of Ministers of March 3, No. 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
8. O. Ryabchyn, D. Kulaga. Ukraine's Green Recovery: 2023 Guidelines and Tools for Decision Makers. (2024). [*Zelene vidnovlennya Ukrainy: 2023 kerivni pryntsyipy ta instrumenty dlya tykh, khto ukhvalyuye rishennya*] Kyiv. Retrieved from: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-green-recovery-ukr.pdf>.
9. I.,Novakovska, N.,Medynska, L., Hunko, L., Skrypnyk, V., Samsonova, N., Shevchenko. (2024). Formuvannya ekonomichnoho mekhanizmu pryrodokorystuvannya v umovakh novoyi hlobal'noyi ekolohichnoyi arkhitektoniky. [*Formation of the economic mechanism of nature management in the conditions of new global environmental architectonics*]:: materials of the International Conference on Business and Technology (ICBTCAMBRIDGE'2024). April 19-20, 2024 . Murray Edwards College, the University of Cambridge, UK
10. V., Holian, N., Medynska, I., Novakovska, N., Shevchenko, D., Kalinichenko. (2024) Fiskal'nyy ta byudzhetnyy aspekty rehulyuvannya povodzhennya z vidkhodamy v Ukraini [*Fiscal and budgetary dimensions of waste management regulation in Ukraine*] : materials of the International Conference on Business and Technology (ICBTCAMBRIDGE'2024). April 19-20, 2024 . Murray Edwards College, the University of Cambridge, UK
11. Anne P.M. Velenturf, Phil Purnell. (2021) Printsipy ustoychivoy ekonomiki zamknutogo tsikla. Ustoychivoye proizvodstvo i potrebleniye [*Principles for a sustainable circular economy. Sustainable Production and Consumption*]. Vol. 27. P.1437-1457. doi.org/10.1016/j.spc.2021.02.018
12. Nediyrrippil prakasan hariramю (2023). Susteynalizm: integrirovannaya sotsial'no-ekonomicheskaya i ekologicheskaya model' dlya resheniya problem ustoychivogo rozvitiya i ustoychivosti. [*Sustainalism: an integrated socio-economic-environmental model to address sustainable development and sustainability*]. № 15(13). doi:10.3390/su151310682
13. Maija Halonen, Annukka Nayh, Irene Kuhmonen Regional (2022). Perekhid do staloho rozvytku cherez bioekonomiku, zasnovanu na lisi? Pohlyady sub'yektiv rozvytku na vidpovidnu polityku, vladu ta spravedlyvist'. Lisova polityka ta ekonomika [*Sustainability transition through forest-based bioeconomy? Development actors' perspectives on related policies, power, and justiceю*] Forest Policy and Economics .Vol.142, <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2022.102775>

УДК 658.8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-911-924](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-911-924)

Олініченко Катерина Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, Державний біотехнологічний університет, 61051, м. Харків, вул. Клочківська 333, <https://orcid.org/0000-0002-0028-7676>

Рябченко Владислав Олександрович студент, Державний біотехнологічний університет, 61051, м. Харків, вул. Клочківська 333

Сурова Поліна Олексіївна студентка, Державний біотехнологічний університет, 61051, м. Харків, вул. Клочківська 333

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В СИСТЕМІ МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Сьогодні спортивна індустрія швидко розвивається і стає не лише місцем для задоволення потреб спортсменів і спортивних клубів, а й привабливою сферою для підприємців. Сучасна спортивна індустрія - це не просто бізнесовий сегмент, де основна мета полягає в задоволенні потреб споживача, але й простір, де важливо утримати споживачів задоволеними. Грамотне використання сучасних маркетингових інструментів дозволяє привернути увагу споживачів та спонукати їх придбати товар або скористатися послугою. Спортивний маркетинг - це досить нова галузь, яку почали активно розвивати лише наприкінці 20-го століття. У Європі це поняття вже існує більше 20 років, а в Україні воно з'явилося лише десять років тому. Через це в нашій країні досі недостатньо кваліфікованих фахівців у цій галузі, і не всі маркетологи мають чітке розуміння того, як ефективно просувати спортивну індустрію. Але українські експерти активно користуються зарубіжним досвідом та найкращими практиками.

Особлива увага приділена значенню спортивного маркетингу як ключового інструменту для просування та продажу спортивних подій і змагань в різних цільових групах, таких як вболівальники-споживачі, ЗМІ, спонсори та інші учасники. Спортивний маркетинг дозволяє створювати ефективні стратегії просування, що спрямовані на залучення уваги та зацікавленості вболівальників-споживачів, які є ключовою аудиторією для будь-якого спортивного заходу. Зазначено, що спортивний маркетинг відіграє

ключову роль у створенні успішних та прибуткових спортивних заходів, привертаючи увагу різних учасників та сприяючи їх успішному розвитку.

Проаналізовано маркетингову діяльність СК «Авангард», з'ясовано що основне спрямуванням йде на дітей, але важливо врахувати значення залучення батьків до процесу відвідування спортивного клубу та вмістити їхні потреби у стратегії бізнесу. Використання «word-of-mouth» або укладення інформації через особисті рекомендації відіграє ключову роль у просуванні СК «Авангард», оскільки воно сприяє привертанню нових клієнтів.

Доведено, проведення різноманітних заходів та рекламних кампаній допомагає збільшити вплив та відомість клубу. Чим більше масштабною буде рекламна кампанія, тим більше людей буде поінформовано про клуб і його послуги. Такий підхід дозволить привертати увагу як батьків, так і дітей, збільшуючи їхню зацікавленість у відвідуванні СК «Авангард».

Зроблено висновки: залучення батьків та ефективного використання «word-of-mouth» разом з проведенням рекламних заходів - ключові стратегії, що допомагають розвивати та просувати спортивний клуб серед цільової аудиторії.

Ключові слова: маркетинг, маркетингова діяльність, маркетинг-мікс, комунікації, комплекс маркетингу.

Olinichenko Kateryna Sergiivna PhD, Sc. Associate Professor, State Biotechnological University, 61051, Kharkov, Klochkovskaya St., 333, <https://orcid.org/0000-0002-0028-7676>

Ryabchenko Vladyslav Oleksandrovykh student, State Biotechnological University, 61051, Kharkov, Klochkovskaya St., 333

Surova Polina Oleksiivna student, State Biotechnological University, 61051, Kharkov, Klochkovskaya Sr., 333

IMPROVEMENT OF COMMUNICATION ELEMENTS IN THE ENTERPRISE MARKETING SYSTEM

Abstract. Today, the sports industry is developing rapidly and is becoming not only a place to meet the needs of athletes and sports clubs, but also an attractive area for entrepreneurs. The modern sports industry is not just a business segment where the main goal is to satisfy consumer needs, but also a space where it is important to keep consumers satisfied. The competent use of modern marketing

tools allows you to attract the attention of consumers and encourage them to buy a product or use a service. Sports marketing is a fairly new industry that began to be actively developed only at the end of the 20th century. In Europe, this concept has existed for more than 20 years, while in Ukraine it appeared only ten years ago. Because of this, our country still lacks qualified specialists in this field, and not all marketers have a clear understanding of how to effectively promote the sports industry. However, Ukrainian experts are actively using foreign experience and best practices.

Particular attention is paid to the importance of sports marketing as a key tool for promoting and selling sports events and competitions to various target groups, such as fans-consumers, media, sponsors and other participants. Sports marketing allows you to create effective promotion strategies aimed at attracting the attention and interest of fans-consumers, who are the key audience for any sporting event.

It is noted that sports marketing plays a key role in creating successful and profitable sports events, attracting the attention of various participants and contributing to their successful development.

The marketing activities of SC Avangard are analyzed, and it is found that the main focus is on children, but it is important to take into account the importance of involving parents in the process of visiting the sports club and to incorporate their needs into the business strategy. The use of «word-of-mouth» or the conclusion of information through personal recommendations plays a key role in the promotion of SC Avangard, as it helps to attract new customers.

It has been proven that holding various events and advertising campaigns helps to increase the club's influence and visibility. The more extensive the advertising campaign, the more people will be informed about the club and its services. Such an approach will attract the attention of both parents and children, increasing their interest in visiting Avangard Sports Complex.

The conclusions are that parental involvement and the effective use of word-of-mouth, along with promotional activities, are key strategies that help develop and promote a sports club among the target audience.

Keywords: marketing, marketing activities, marketing mix, communications, marketing mix.

Постановка проблеми. Спортивна індустрія, на сьогоднішній момент, розвивається величезними темпами і водночас є простором для задоволення потреб не лише спортсменів та спортивних клубів, а й підприємців. Так, сучасна спортивна індустрія є діловий простір, де основна мета підприємців і комерційних організацій полягає у задоволенні широкого кола потреб покупця. Але при цьому мета утримання споживачів також залишається

однією з головних у життєдіяльності будь-якої організації. Саме за рахунок грамотного застосування сучасних маркетингових інструментів стає можливим залучення та спонукання споживача купувати товар або користуватися якоюсь послугою.

Спортивний маркетинг досить нова сфера, яку почали виділяти як окрему сферу маркетингу лише наприкінці 20 століття. У Європі дане поняття з'явилося понад 20 років тому, а в Україні історія маркетингу спорту почалася лише десять років тому. Тому в нашій країні поки не так багато кваліфікованих фахівців у галузі маркетингу спорту і тому не всі маркетингологи мають чітке розуміння, як правильно і ефективно просувати спортивну індустрію. Але водночас вітчизняні експерти активно використовують закордонний досвід та найкращі світові напрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні аспекти та специфіку маркетингової діяльності в індустрії спорту висвітлюються такими українськими ученими як І. Гуль [1], В. Муштай [2], Н. Перхайло [3], Д. Єднак, М. Васірук, Д. Менжега, В. Кармазінова. Однак зростаюча популярність спорту серед населення та збільшення значення ефективного маркетингу для компаній, що діють у сфері спортивної індустрії не достатньо висвітлені в національній та зарубіжній літературі.

Мета статті – дослідити специфіку маркетингової діяльності в спортивній індустрії, проаналізувати маркетингову діяльність спортивного клубу, що прямо і опосередковано надає послуги з просування спорту серед населення, розробити рекомендації щодо вдосконалення його маркетингової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Засновником сучасного спортивного маркетингу вважається Патрік Нейлі, який у 1970-х роках займався пошуком спонсорів для різноманітних спортивних заходів. Спочатку поняття спортивний маркетинг не сприймалося серйозно, адже вважалося, що спорт – некомерційна сфера та закони ринку на неї не поширюються. Але в даний час можна побачити, наскільки популярний і затребуваний спорт, що призводить до збільшення кількості комерційних організацій та формування величезного попиту на товари та послуги спортивної індустрії. «Спортивний маркетинг — це безперервний пошук можливостей комплексного вирішення як безпосередніх, так і непрямих завдань споживачів спорту, компаній, що працюють у спортивній сфері, та інших фізичних осіб та організацій, пов'язаних зі спортом, в умовах мінливого та непередбачуваного середовища, характерного для самого поняття спорт» [4].

Як приклад, можна навести 70-ті роки, коли Патрік Нейлі разом зі своїм компаньйоном Пітером прийшли на ринок колишнього СРСР. Як перший партнер виступила компанія Craft, що працює на ринку молочної продукції та

сирів. Розглянувши ситуацію, бізнесмени вирішили наголосити на здоровому способі життя, з яким у людей асоціюються молоко. Спочатку було вирішено зробити образ компанії, пов'язаний з легкою атлетикою. Так, надалі можна було спостерігати, що така ж емблема була присутня на екіпіруванні спортсменів у багатьох міжнародних змаганнях з легкої атлетики. Починаючи з цього моменту, спорт почав використовуватися як засіб комунікації у різних проявах у різних компаній. Те саме можна сказати про відому сьогодні на весь світ компанію Coca-Cola, яка стала такою багато в чому за рахунок причетності до спорту. Компанія не мала можливості інвестувати кошти з міжнародного бюджету, а отже було неможливо вийти на міжнародну арену. Таким чином було ухвалено рішення інвестувати кошти у такий масовий вид спорту як футбол. Були розроблені різні навчальні матеріали, з використанням таблиць і постерів, які, зрештою, з'явилися більш ніж 36 мовами. Таким чином, компанія Coca-Cola знайшла простий, але при цьому ефективний спосіб впливу та спілкування з молоддю та сім'ями на глобальному рівні.

Отже, можна ще раз підкреслити значущість спортивного маркетингу та визначити його як засіб просування та продажу спортивного змагання вболівальникам-споживачам, ЗМІ, спонсорам та іншим учасникам з використанням маркетингових можливостей. Як основні об'єкти застосування технологій спортивного маркетингу виступають «спортивні змагання» та «спортивні події».

У сфері спортивної галузі можна виокремити різні типи маркетингу:

1. Про маркетинг спорту в цілому (спортсмени, клуби, спортивні події);
2. Маркетинг «через спорт» (просування супутніх або товарів, які ніяк не відносяться до спортивних, наприклад, реклама пива Heineken під час трансляції футбольного матчу або нової моделі автомобіля KIA під час проведення спортивних змагань);
3. Маркетинг «аматорського» спорту (поява величезної кількості фітнес-клубів, тренажерних залів, просування активного способу життя, спортивних розваг, доступних кожному, а також спортивних товарів).

Спортивна індустрія включає в себе різні цільові групи та суб'єкти, які мають велике значення для розвитку та функціонування цієї галузі.

Для наочності нижче представлена табл. 1, де можна побачити учасників індустрії спорту. Кожен із них бере безпосередню чи опосередковану участь у просуванні спорту [2].

Таблиця 1

Цільові групи та суб'єкти у спортивній індустрії

№	Цільова група	Опис цільової групи
1.	Спортсмени	Основна суб'єктивна група в спортивній індустрії. Вони представляють професійний спорт, беруть участь у змаганнях і привертають увагу великої аудиторії
2.	Клуби та команди	Професійні спортивні організації, які організують тренування, змагання та інші спортивні заходи
3.	Спонсори	Компанії або індивіди, які надають фінансову підтримку спортивним подіям, командам або спортсменам в обмін на рекламу свого бренду
4.	Телекомпанії та мовники	Організації, які купують права на трансляцію спортивних подій і транслюють їх для глядачів по всьому світу
5.	Фанати та глядачі	Люди, які слідкують за спортивними подіями, відвідують матчі, підтримують свої улюблені команди та спортсменів
6.	Продавці спортивного спорядження та екіпіровки	Магазини та онлайн-платформи, які продають спортивне спорядження, взуття, одяг та інші товари
7.	Організації та федерації	Національні та міжнародні спортивні організації, які регулюють та координують розвиток спорту на різних рівнях
8.	Тренери та фахівці з підготовки	Люди, які працюють зі спортсменами, надають їм тренування та допомогу в підготовці до змагань
9.	Медіа та журналісти	Професіонали, які пишуть про спортивні події, аналізують матчі та інтерв'юють спортсменів
10.	Туристичні агентства та організатори подій	Компанії, які спеціалізуються на організації спортивних турнірів, змагань та подій для глядачів та учасників

Грамотний фахівець повинен розуміти та вміти аналізувати поведінку та бажання споживача. Насамперед варто зрозуміти, що таке спорт для пересічної людини – бажання чи проста необхідність. Якщо людина катається на лижах не в Києві, а на елітних курортах, одягнена у дороге екіпірування, і живе в окремому будиночку для відпочинку, можна стверджувати, що така людина прагне підкреслити свій соціальний статус. А може, навпаки, він прагне бути здоровим і тримати себе у формі. Для небагатого шару населення, спорт може бути способом самореалізації та підтримання себе у формі. Якщо говорити про професійних спортсменів, то для них спорт потреба. Це їхнє життя, це те, чим вони живуть, це їхня робота. На жаль, найчастіше спорт перетворюється на можливість створити собі якийсь імідж.

Спортивний маркетинг дозволяє вирішувати такі завдання в організації:

- залучити глядача, вболівальника, надати йому можливість спостерігати драматичне видовище, зацікавити у розвитку подій;
- знайти якнайбільше спонсорів, а також зуміти залучити їх і виховати в них лояльність та прихильність клубу, створити асоціативний зв'язок між брендом професійного клубу та брендом виробника;
- вміти вчасно інформувати ЗМІ та провокувати їх прийняти бік клубу чи противників, для отримання власної вигоди, а також залучити певні ЗМІ при феєричних та найважливіших змаганнях;
- витягти зі спортивної події прибуток для спонсора та для клубу;
- контролювати за враженнями глядачів з метою подальшого аналізу купівельної спроможності та їх переваг;
- взаємодіяти з різними культурними організаціями, створюючи ілюзію «ефекту присутності».

Таким чином, спортивний маркетинг може використовуватися різними організаціями для розвитку різних напрямів діяльності. На сьогоднішній момент спорт стає місцем для залучення комерційних організацій з метою отримання вигоди спортсменам та команді загалом. Але так само в спорті існують різні можливості комерційного ефекту, які не залежатимуть від результату матчу або іншого змагання.

Об'єктом нашого дослідження став спортивний клуб «Авангард», що знаходиться у м. Кременчук. Метою діяльності СК «Авангард» є організація процесу оздоровлення дітей та дорослих за деякими напрямками засобами фізичної культури та спорту, активною та цілеспрямованою пропагандою здорового способу життя, а також створення комфортних умов для надання кваліфікованої допомоги у розвитку дітей у галузі спорту.

На даний момент СК «Авангард» функціонує за 6 напрямками для розвитку дітей у галузі спорту: фігурне катання, роликові ковзани, танці, футбол, плавання та ритмопластика для малюків. Для зручності мешканців з усіх районів Кременчука СК «Авангард» веде свою діяльність на території Парку Культури, де розташовується офіс спортивного клубу. СК «Авангард» цінує своїх клієнтів і вибудовує розклад занять, виходячи з можливості не пропускати школу, дитячий садок або залишати час на відпочинок.

СК «Авангард» надає можливість займатися спортом не лише дітям, а й їхнім батькам. Так, у секціях фігурного катання та роликових ковзанів функціонує доросла група, де батьки можуть наочно показати своїм дітям як цікаво та захоплююче займатися спортом незалежно від віку.

З метою залучення більшої кількості клієнтів, уболівальників на матч, збільшення складу спонсорів, а в нашому випадку у пріоритеті стоїть інформування аудиторії про наявність безлічі секцій та цінового асортименту,

а також акційних пропозицій необхідно використовувати комплекс маркетингу. Стратегія розвитку передбачає розробку та реалізацію комплексу заходів щодо розвитку спорту серед вже наявних клієнтів та потенційних, і звичайно, як основне завдання виступає просування та впізнаваність бренду [5].

Для реалізації цього завдання необхідно донести інформацію про діяльність СК «Авангард» як для нових клієнтів, так і не забувати про лояльність до вже наявних, що є комплексною метою, яку можна реалізувати шляхом застосування маркетингу в спортивній індустрії.

Аналізуючи цільову аудиторію СК «Авангард», виходячи з даних на публічній сторінці Instagram, спостерігається переважання людей віком 25-44 року (стадія зрілості). Серед учасників так само присутні люди у віці 16-24 роки (юність), і лише по одному учаснику у віці 12 років та 64 роки. Отримані дані слід враховувати під час складання маркетингового плану та рекомендацій. Переважна більшість молодшої аудиторії змушує застосовувати сучасні та технологічні види просування, як, наприклад, соціальні мережі, а також враховувати фінансові можливості молодих сімей.

Для повного розуміння можливостей клубу та визначення конкурентного середовища слід провести внутрішній аналіз центру за допомогою методу SWOT-аналізу. SWOT-аналіз є інструментом, який можна використовувати в оцінці внутрішніх можливостей спортивного клубу. Для того, щоб бути лідером по відношенню до конкурентів у певній галузі, організації використовують такі засоби:

- низька цінова політика;
- мотивація працівника шляхом надання привабливої винагороди та пільг;
- удосконалення політики просування продукту чи послуги [6].

У табл. 2 представлена SWOT – матриця для оцінки СК «Авангард». Метод дасть компанії можливість вибору дій на основі реальної оцінки своїх сильних та слабких сторін з факторами, що впливають з навколишнього середовища.

Узагальнюючи зібрану інформацію, слід зазначити, що такі фактори, як географічна присутність, доступні ціни та широта вибору секцій, а також напрацьований досвід, дають компанії перевагу перед своїми конкурентами, зокрема у встановленні нових відносин з партнерами.

За результатами SWOT-аналізу можна відзначити наявність позитивних сторін та можливостей для подальшого розвитку центру. При цьому існує можливість запобігти можливим загрозам і слабким сторонам за рахунок забезпечення популярності завдяки реалізації маркетингової політики, а значить і залучення широкого кола клієнтів, не забуваючи про надання якісних послуг, професійних тренерів та зручності графіка.

Таблиця 2

SWOT-аналіз СК «Авангард»

S	W
<ul style="list-style-type: none"> · доступні ціни · різноманітність послуг, що надаються · баланс ціни та якості · зручний розклад · висока кваліфікація тренерів · географічна присутність · можливість займатися різними видами спорту в одному місці 	<ul style="list-style-type: none"> · відсутність системи абонементів · брак тренерів · відсутність масштабної реклами · відсутність єдиного стилю – іміджу
O	T
<ul style="list-style-type: none"> · географічне розширення присутності · зростання попиту на спортивні послуги · зростання добробуту населення 	<ul style="list-style-type: none"> · високий рівень конкурентного оточення · дефіцит майданчиків для проведення спортивних занять · зниження рівня доходів населення внаслідок фінансової кризи · особливість дитячого бізнесу - брак дітей влітку

З аналізу було виявлено можливі галузі поліпшення, які можуть сприяти розвитку фірми та збільшення як ринкових, і фінансових показників.

Враховуючи особливості роботи спортивних центрів, при розробці маркетингових заходів у рамках механізму реагування на умовах ринку спортивних послуг, що змінюються, слід враховувати основні складові концепції «4P». В рамках даної концепції, аналіз маркетингу відбувається виходячи з 4 компонентів: продукт, ціна, розташування та просування.

1. Продукт - «product». Основна діяльність – надання спортивних послуг для широкого кола людей. СК «Авангард» пропонує своїм клієнтам вибір секцій, де кожен може знайти щось для себе певне. Центру властиві виняткові риси, які такі важливі для клієнтів: можливість займатися різними видами спорту в одному місці; широта присутності; зручний розклад.

Для реалізації продуктової стратегії слід враховувати описані вище риси, а також отримані відповіді з проведеного дослідження, де більшість респондентів відповіли про бажання віддати свою дитину у спорт. Отримані відповіді говорять про важливість спорту життя багатьох людей, про його популярності. Кмітливості прагне дати можливість займатися не лише дітям, а й їхнім батькам, дорослим без обмеження вікових рамок.

2. Ціна - «price». Беручи до уваги швидку мінливість ринку та нестабільність економічної ситуації, процес ціноутворення повинен мати

гнучкість, де необхідно постійно спостерігати за ринком і бути готовим змінювати цінову стратегію, цілі та завдання. Формування ціни на спортивні послуги залежить від безлічі факторів: місце розташування секції, якість тренувань, що проводяться, умови оплати та інше. Говорячи про СК «Авангард», можна побачити низькі ціни в порівнянні з їхніми конкурентами. Спортивний клуб прагне пропонувати послугу широкому колу населення, тому дотримується політики доступних цін, але не забуваючи про якість послуг.

У центру відсутня система абонементів на тривалий період (6 місяців, 12 місяців), що є мінусом. Але СК «Авангард» пропонує своїм клієнтам такі способи: абонементи на місяць; можливість оплати одного заняття; перше безкоштовне пробне заняття (не всі секції); індивідуальні заняття з тренером; у разі не приходу на тренування, заняття можна відпрацювати (прийти в інший додатковий час або відвідати іншу секцію).

3. Розташування - «Place». СК «Авангард» займає досить вигідне місце розташування. Головний офіс знаходиться біля центрального парку, де можна знайти керівництво та записатися на заняття. Також СК «Авангард» проводить свої заняття на території льодового палацу Спорту. Як видно, діяльність центру не обмежується одним місцем розташування, і клієнт може вибрати найбільш йому потрібну секцію і час. Всі секції знаходяться в кроковій доступності від широкої транспортної розв'язки, що є однією з конкурентних переваг центру.

Надалі спортивний центр планує розвиватися в інших районах Кременчука, відкривати нові секції та місця для залучення більшої кількості клієнтів, а також надання можливості вести здоровий спосіб життя великому числу людей.

4. Просування - «Promotion». Лояльність клієнтів – базовий пріоритет будь-якої компанії. Саме тому СК «Авангард» було розроблено різноманітні програми для завоювання нової аудиторії та збільшення лояльності у вже існуючої. Такими стратегіями найчастіше є акції щодо залучення числа клієнтів, як наведи друга та отримай знижку, оплата у травні за заняття у вересні та інші. Компанія застосовує крос-маркетинг, подійний маркетинг, реклама у соціальних мережах. Для складання комплексу рекомендацій щодо покращення діяльності СК «Авангард» та створення плану маркетингових активностей слід так само проаналізувати діяльність конкурентів. Аналіз включає розгляд їх відмінних рис і найсильніших сторін. інтегрований маркетинговий споживчий ренеймінг.

Поточна маркетингова діяльність СК «Авангард» не представляє єдиної інтегрованої системи. Управлінська проблема полягає у складанні безлічі різних видів маркетингу в єдину стратегію, що зможе дозволити вивести центр

на новий рівень, дозволить досягти цілісного сприйняття бренду, а також донести інформацію і просувати свою компанію більшій кількості клієнтів.

Насамперед необхідно відзначити важливий вплив проведення заходів для впізнаваності спортивного клубу. Як вдалося з'ясувати, здебільшого саме за рахунок думки друзів і добре налагодженого офіційного сайту, де клієнти шукають інформацію та приймають рішення безпосередньо йде вибір найбільш відповідного для себе спортивного клубу, секції.

Так як офіційний сайт - найзатребуваніший спосіб пошуку інформації, то його розробці варто приділяти особливу увагу. Інформація на сайті завжди повинна бути актуальною: безліч фотографій, новин, розклад занять, відгуки, педагоги та інша корисна інформація. Присутність на сайті інформації для батьків, репости різних статей лише зроблять контент кориснішим та інформативнішим. Застосування поширеного способу пошуку інформації через Google карти, де можна відзначити точку з інформацією про місце роботи спортивного клубу з телефонами, адресами і навіть розмістити фоторепортажі, лише збільшить впізнаваність та популярність центру [7].

Застосування контекстної реклами, як допомога в пошуку у Google (direct і adwords) - створення рекламних оголошень в інтернеті, які формуються під конкретні запити, допоможуть потенційним клієнтам швидко і чітко знайти центр. Крім того, соціальні мережі також надають подібні можливості. Важливо чітко стежити за їхньою ефективністю - чи приносять вони нові контакти, як часто відвідують сторінку, чи необхідно провести якісь зміни. Фінальна мета всього інтернет-просування полягає в тому, щоб про СК «Авангард» в мережі можна було знайти якнайбільше інформації, а також збільшити кількість кліків і переходів, щоб накопичувалася «база» позитивних відгуків про центр і рекомендували приходити саме сюди. Наприклад, Google.adwords у середньому встановлює ціну 0,9 грн. за клік. Враховуючи відвідуваність офіційного сайту СК «Авангард» на день приблизно 200 чоловік, то для збільшення аудиторії в 2 рази, центру потрібно витратити лише 180 грн. на день або 5.400 на місяць. На наш погляд, витрата такої незначної суми може привести велику кількість клієнтів та підвищити впізнаваність самого центру.

Застосування націлювання – чітке визначення профілю нового клієнта з дитиною, також допоможе СК «Авангард» провести ефективну рекламну кампанію. За рахунок застосування такого інструменту як націлення, спортивний клуб зможе залучити саме ту цільову аудиторію, яка найбільше цікавиться питаннями пошуку спортивних секцій для своїх дітей.

Аналізуючи СК «Авангард», враховуючи особливості запровадження бізнесу в індустрії спорту з акцентом більше на дітей, варто відзначити важливість залучення батьків на прихід до спортивного клубу та залучення

дітей у сам процес. Саме спосіб «word-of-mouth», так зване «сарафанне радіо» донесення інформації до потенційних клієнтів відіграє чільну роль у СК «Авангард», за рахунок безлічі різних акцій для друзів. За рахунок застосування цього інструменту комунікації, як, наприклад, гарантуючи певні бонуси клієнту, який приведе свого друга або знайомого до центру, СК «Авангард», приваблює більшу кількість клієнтів. Тут же проведення заходів та рекламних кампаній також зіграє свою роль - чим масштабнішим буде проект, тим більше про нього говоритимуть.

Також варто відзначити необхідність брендovаних атрибутів: банерів, сувенірної продукції, екіпірування тренерів з логотипами та іншої продукції. Аналізуючи конкурентів, даний вид маркетингу було чітко видно у багатьох інших клубів, що допомагає підвищити впізнаваність центру, збільшує його престиж у очах споживачів. За прикладом школи фігурного катання Барнсів лінію атрибутики можна надати на офіційному сайті або дарувати на свята. У СК «Авангард» діє система заохочення дітей наклейками до спеціального щоденника після успішного тренування. Дітям це дуже подобається, часом вони йдуть на заняття виключно з можливості отримати заповітний приз. Але набагато приємніше як дітям, так і дорослим отримати заохочення до щоденника, який буде барвистішим, з логотипом та нагадуваннями про акції. Адже такі акції зі щоденниками свого роду маркетинг, коли інші батьки можуть побачити таку книжечку та зацікавитись, знайти інформацію про спортивний центр.

Кожен захід бажано супроводжувати прес-волом із символікою СК «Авангард». Крім звичної для вже наявних клієнтів друкованої продукції, розташованої в безпосередніх місцях проведення занять, слід дублювати афіші та листівки про заходи та секції по всій території, як, наприклад, центральний парк, де розташована більшість секцій СК «Авангард» та всіх навколишніх зупинках громадського транспорту. Крім того, розповсюдження рекламної продукції через партнерів на взаємовигідних умовах, приносить СК «Авангард» та їхнім партнерам бонуси та знижки, а отже, і збільшується потік клієнтів.

Купівля річного абонементу гарантує присутність клієнтів, а отже, такий вид абонементу слід додати до асортименту, тим більше, що конкуренти вже пропонують такий вид послуги, який має попит. Це не лише полегшить спосіб оплати, додасть опцію у виборі абонементу, а й допоможе мати клієнтів, які розраховують на довгостроковий взаємозв'язок із клубом [8].

За допомогою інтеграції різних інструментів маркетингу можна створити цілісний образ спортивного клубу у свідомості цільової аудиторії та сприяти залученню більшої кількості клієнтів, навіть професійних тренерів та педагогів.

Висновки. Нами запропоновано можливий варіант плану роботи, де буде наведено інструменти маркетингу для підвищення поінформованості про СК «Авангард», залучення потенційної аудиторії, а також збільшення прибутку. Основні тактичні цілі полягають, перш за все, у підвищенні впізнаваності бренду. Способом залучення клієнтів може бути створення брендбуку: єдиний стиль брендovanого одягу, сувенірної продукції з логотипами центру. Необхідно розробити ряд узгоджених за стилем атрибутів: фірмова форма у тренерів, у адміністраторів, брендovanі щоденники для дітей, сумки з логотипом для перенесення форми та одягу - ці та інша сувенірна продукція можуть бути виготовлені та запропоновані як подарунки на свята або ж запропоновані просто для покупки у будь-який час.

Запропонована під час дослідження тактика вдосконалення маркетингової діяльності може призвести до підвищення прибутку спортивного клубу, збільшення кількості клієнтів, поінформованості про клуб. Варто зазначити, що СК «Авангард» є організацією, що дозволяє донести до клієнтів важливість занять спортом, націленим на пропаганду здорового та активного способу життя.

Література:

1. Гуль І., Гриневич Л. Застосування екологічного маркетингу в контексті комерціалізації професійного спорту // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Економіко-соціальні відносини в галузі фізичної культури та сфері обслуговування». Львів: ЛДУФК. 2019. С. 46-47.
2. Муштай В.А., Бересток Б.П. Формування та оцінка ефективної системи управління маркетинговою діяльністю підприємства сфери послуг. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Випуск 2 (19). 2019. С. 183-189.
3. Перхайло Н. Маркетинг організацій сфери спорту: актуальність та цільові аудиторії взаємодії. Матеріали IX Всеукраїнської студентської науково - технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. актуальні питання». URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16415/2/Conf_2016v2_Perkhailo_N-Marketing_organizations_63-64.pdf
4. Самодай В. Актуальні питання щодо впровадження маркетингу у сферу фізичної культури і спорту. Молода спортивна наука України. 2013. Т 4. С. 158-165.
5. Танклевська Н. С., Вибранський В. В. Маркетинг спортивної сфери // Сучасний маркетинг: стратегічне управління та інноваційний розвиток [Текст] : матеріали Міжнар. наук.практ. конф. до 90-річ. заснув. ХНТУСГ/ Харків. нац. техн. ун-т сіл. госп-ва ім. П. Василенка. - Харків : ХНТУСГ, 2020.- С. 31-34.
6. Савицька Н.Л., Афанасьєва О.П. Теоретико-методичні аспекти формування маркетингової політики підприємств на ринку м'яса та м'ясопродуктів. Проблеми економіки. 2015. № 2. С. 172–178. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2015-2_0-pages-172_178.pdf
7. Пахуча Е.В., Бабика В.О. Методичні засади оцінки конкурентоспроможності підприємства як критерію стійкості бізнесу. Ефективна економіка. 2024. №1. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/2909/2945>.
8. Грицай С. О. Від криптовалюти до віртуальних активів: становлення законодавства України через призму хронологічно-правового аналізу. Вісник Національної академії правових наук України. 2023. Вип. 30, № 2. С. 160–193. DOI:10.31359/1993-0909-2023-30-2-160.

References:

1. Gul', I., Gry`nevy`ch, L. (2019) Zastosuvannya ekologichnogo markety`ngu v konteksti komercializatsiyi profesijnogo sportu. *Materialy` II Mizhnarodnoyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi «Economiko-social`ni vidnosy`ny` v galuzi fizy`chnoyi kul`tury` ta sferi obslugovuvannya»* (pp. 46-47). - L`viv: LDUFK [in Ukrainian].
2. Mushtaj, V.A., Berestok, B.P. (2019). Formuvannya ta ocinka efekty`vnoyi sy`stemy` upravlinnya markety`ngovoyu diyal`nistyu pidpry`yemstva sfery` poslug [Formation and assessment of an effective management system for marketing activities of a service sector enterprise]. *Sxidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, 2(19), 183-189 [in Ukrainian].
3. Perxajlo, N. (2016). Markety`ng organizacij sfery` sportu: aktual`nist` ta cil`ovi audy`toriyi vzayemodiyi. *Materialy` IX Vseukrayins`koyi students`koyi naukovo - texnichnoyi konferenciyi «Pry`rodny`chi ta gumanitarni nauky`. aktual`ni py`tannya»*. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16415/2/Conf_2016v2_Perkhailo_N-Marketing_organizations_63-64.pdf [in Ukrainian].
4. Camodaj, V. (2013). Aktual`ni py`tannya shhodo vprovadzhennya markety`ngu u sferu fizy`chnoyi kul`tury` i sportu [Current issues regarding the implementation of marketing in the field of physical culture and sports]. *Moloda sporty`vna nauka Ukrayiny*, 4, 158-165 [in Ukrainian].
5. Tanklevs`ka, N.S., Vy`brans`ky`j, V.V. (2020). Markety`ng sporty`vnoyi sfery`. *Suchasny`j markety`ng: strategichne upravlinnya ta innovacijny`j rozvy`tok: materialy` Mizhnar. nauk.prakt. konf. do 90-rich. zasnov. XNTUSG* (pp. 31-34). Xarkiv: XNTUSG [in Ukrainian].
6. Savy`cz`ka, N.L., Afanas`yeva, O.P. (2015) Teorety`ko-metody`chni aspekty` formuvannya markety`ngovoyi polity`ky` pidpry`yemstv na ry`nku m'yasa ta m'yasoproduktiv [Theoretical and methodological aspects of the formation of the marketing policy of enterprises in the market of meat and meat products]. *Problemy` ekonomiky`*, 2, 172–178 [in Ukrainian].
7. Paxucha, E.V., Baby`ka, V.O. (2024) Metody`chni zasady` ocinky` konkurento-spromozhnosti pidpry`yemstva yak kry`teriyu stijkosti biznesu [Methodological principles of assessing the competitiveness of the enterprise as a criterion of business sustainability]. *Efekty`vna ekonomika*, 1, URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2909/2945> [in Ukrainian].
8. Hrytsai S. (2023). Vid kryptovaliuty do virtualnykh aktyviv: stanovlennia zakonodavstva Ukrainy cherez pryzmu khronolohichno-pravovoho analizu [From Cryptocurrency to Virtual Assets: Formation of Ukrainian Legislation through the Prism of Chronological and Legal Analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine], 30(2), 160–193. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-2-160>

УДК: УДК 338.24:621.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-925-935](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-925-935)

Орлова Олена Миколаївна кандидат економічних наук, професор кафедри менеджменту організацій, економіки та підприємництва, Прикарпатський інститут імені М.Грушевського ПрАТ ВНЗ МАУП, вул. Івасюка, 21, Трускавець, 82200, <https://orcid.org/0000-0002-2145-2319>

Повторева Світлана Михайлівна завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін і фундаментальної підготовки, доктор філософських наук, професор, Прикарпатський інститут імені М.Грушевського ПрАТ ВНЗ МАУП, вул. Івасюка, 21, Трускавець, 82200, <https://orcid.org/0000-0002-3488-3679>

ВПЛИВ ТЕХНІКИ НА ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. В межах сучасних економічних теорій все більше звертається увага на фактор технізації сучасного суспільства. Важливим постає питання, як техніка впливає на відносини власності, виробництво і споживання. Щодо них прийнято оперувати поняттями «вартість», «користь», «вигода», «прибуток», «матеріальні блага» тощо. Проводячи компаративний аналіз міркувань видатних мислителів ХХ століття (Д.Белла, Л.Мамфорда, Г. Маркузе, Ф.Юнгера, Ж.Бодрійяра та ін.), автори статті підкреслюють, що традиційне тлумачення вказаних економічних понять важко застосовне, а іноді і зовсім не адекватне розвитку сучасного технізованого суспільства. Ці поняття сформовані на ґрунті економічного мислення ХІХ століття, в якому недостатньо враховувався фактор техніки. В сучасній економічній думці їх зміст все більше набуває технічного підґрунтя. Автори статті міркують над критичними оцінками марксистської економічної теорії стосовно власності, відносин між власниками і робітничим класом. Внаслідок порівняння ряду позицій з цього приводу в статті робиться висновок про недооцінку К.Марксом ролі техніки в економіці. Відзначається, що, критикуючи положення марксистської теорії про відносини власності в капіталістичному суспільстві, німецький мислитель Ф.Юнгер не завжди послідовний, адже іноді зауважує, що сучасний технічний процес не зводиться до системи економічних відносин, а в інших місцях власних праць допускає застосування традиційних економічних категорій, хоч і зі зміненним змістом, для аналізу сучасного розвитку економічної сфери. В статті розглядається й аналізується схема розвитку економіки, пов'язаної із технічним фактором, Ж.Бодрійяра, схильного розці-

нювати економічний стан сучасного суспільства як симулякр, що ґрунтується на постійному відтворенні задалегідь створеної моделі. В тому ж руслі розвиваються думки Л.Мамфорда. Мислитель намагається спростувати міф машини, тобто хибне уявлення людей (симулякр) про те, що техніка вигідна в економічному сенсі, що її експансії неможливо опиратися, що не можна відсторонити її від життя суспільства чи певним чином применшити її участь у розвитку людства. Автори статті наводять аргументи на користь того, що техніка, хоч і збільшує кількість матеріальних благ, однак за умови свого домінування веде до дегуманізації, обмеження сфер і можливостей саморозкриття людини, все більше перетворюваної на придаток машини. Необхідно зрозуміти, що техніка є породженням індустріальної епохи, її роль у суспільстві не варто перебільшувати. Тотальну владу її над людиною слід зупинити, вивільнити людину від рабства, в якому вона опинилася під керівництвом технічного колективу.

Ключові слова: економічні відносини, власність, виробництво, прибуток, симулякр, технічний колектив.

Orlova Olena Mykolaivna Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Management of Organizations, Economics and Entrepreneurship, Prykarpattia Institute named after M. Hrushevsky PJSC MAUP University, St. Ivasyuka St., 21, Truskavets, 82200, <https://orcid.org/0000-0002-2145-2319>

Povtareva Svitlana Mykhaylivna Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines and Fundamental Training, Doctor of Philosophy, Professor, Prykarpatsky Institute named after M. Hrushevskyi PJSC MAUP Higher Education Institution, Ivasyuka St., 21, Truskavets, 82200, <https://orcid.org/0000-0002-3488-3679>

THE INFLUENCE OF TECHNOLOGY ON THE ECONOMIC RELATIONS OF MODERN SOCIETY

Abstract. Within the framework of modern economic theories, more and more attention is being paid to the mechanization factor of modern society. The question of how technology affects property relations, production and consumption becomes important. Regarding them, it is customary to operate with the concepts of «cost», «benefit», «benefit», «profit», «material goods», etc. Conducting a comparative analysis of the opinions of outstanding thinkers of the 20th century (D. Bell, L. Mumford, F. Junger, J. Baudrillard), the authors of the article emphasize that the traditional interpretation of the specified economic concepts is difficult to apply, and sometimes not at all adequate to the development of modern mechanized

society. These concepts were formed on the basis of economic thinking of the 19th century, which did not sufficiently take into account the factor of technology. In modern economic thought, their content increasingly acquires a technical basis. The authors of the article reflect on critical assessments of Marxist economic theory regarding property, relations between owners and the working class. As a result of comparing a number of positions on this matter, the article concludes that K. Marx underestimated the role of technology in the economy. It is noted that, criticizing the provisions of the Marxist theory about property relations in capitalist society, the German thinker F. Junger is not always consistent, because he sometimes notes that the modern technical process is not reduced to a system of economic relations, and in other places of his works he allows the use of traditional economic categories, albeit with a changed content, for the analysis of the modern development of the economic sphere. The article examines and analyzes the economic development scheme associated with the technical factor of J. Baudrillard, who tends to consider the economic state of modern society as a simulacrum based on the constant reproduction of a pre-created model. L. Mumford's thoughts are developing in the same direction. The thinker tries to disprove the myth of the machine, i.e. the false idea of people (simulacra) that technology is profitable in an economic sense, that its expansion cannot be resisted, that it cannot be removed from the life of society or that its participation in the development of mankind cannot be reduced in a certain way. The authors of the article provide arguments in favor of the fact that technology, although it increases the number of material goods, but under the condition of its dominance leads to dehumanization, limitation of spheres and possibilities of self-disclosure of a person, who is increasingly turned into an appendage of a machine. It is necessary to understand that technology is a product of the industrial age, its role in society should not be exaggerated. Its total power over man should be stopped, man should be freed from the slavery in which he found himself under the leadership of the technical team.

Keywords: economic relations, property, production, profit, simulacrum, technical team.

Економічна думка сучасності все більше намагається осмислити реалії сучасного світу з урахуванням стрімкої технізації. В Україні ставлення фахівців з економіки до цих процесів загалом позитивне. Йдеться про нарощування даного фактору в економіці нашої держави. Підкреслюється, зокрема, що для України технічний і технологічний розвиток є фактором становлення і ефективного розвитку суспільства. Особлива увага науковців з економічної проблематики приділяється інформаційно-комунікаційним технологіям, які оцінюються як найбільш перспективний сектор економіки. Ці технології «впливають на посилення господарських взаємодій в економічній

системі та можуть широко використовуватися як ефективний інструмент технологічних і організаційних новацій у різних галузях економіки» [6, с.914].

Постановка проблеми. В умовах експансії техніки і технології в економічну сферу сучасного суспільства важливим завданням постає визначення напрямів взаємозалежного розвитку економіки і техніки, усвідомлення ролі людини в цих процесах і небезпек неконтрольованого втручання технічного колективу в організацію суспільства, зокрема, в економічні відносини сучасних суспільств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу техніки на економічні процеси постає предметом досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема В.С. Шарпіта і Н.О. Іванченко [6], В.М. Геєць [2], С.О. Радзівської [4], В.В. Гомольської, Я. І. Гнатюк [3], А.В. Ткачової [5], О. О. Шевченка [7], Д. Белл [8], Ж. Бодрійяра [1;9], Ф. Юнгер [10], Г.Маркузе [11], Л. Мамфорда [12] та інших. Однак зростання небезпек, що виникають у зв'язку зі стрімким, неконтрольованим розвитком сучасної техніки, потребують досліджень глибинних, пов'язаних з технікою причин кризових явищ в економічній сфері сучасних суспільств і визначення перспектив розвитку економічної системи сучасного глобалізованого світу, в яку вбудована економіка України. Ці обставини і визначають актуальність обраної теми.

Мета статті – провести компаративний аналіз концепцій представників західної економічної думки з метою дослідження впливу техніки на розвиток глобальної економічної системи, також визначення головних причин кризових явищ, пов'язаних з технікою, в економіці сучасних суспільств.

Виклад основного матеріалу. Для ряду представників західної економічної і філософської думки (Д.Белл, Ж.Бодрійяр, Л. Мамфорд, Г.Маркузе, Ф. Юнгер, та ін.) розвиток сучасної техніки не здається виключно позитивним явищем, сприятливим для економіки [2;4;5;6;7], як для більшості українських дослідників означеного питання. Зарубіжні мислителі аналізують відносини власності і зміни, що відбулися із стрімким поширенням техніки в цій галузі суспільного життя. Також розглядаються змістовні трансформації економічних категорій і понять (вартості, користі, вигоди, прибутку, продуктивних сил тощо) під впливом технічного фактору.

Вказані автори у своїх ґрунтовних працях [1;8;9;10;12] доводять, що основним джерелом змін у відносинах власності постає техніка. Порівнюється ситуація з власністю епохи капіталізму ХІХ ст. і сучасного світу. На думку Ф.Юнгера, між капіталістичним устроєм, що утворився і значний час ґрунтувався на священному праві приватної власності, і технічною спільнотою («технічним колективом», за терміном мислителя), встановлюються все більш ворожі відносини. Агресором у цих відносинах постає технічна спільнота.

Відзначається, що технічний колектив прагне скасувати приватну власність і поступово це здійснює. «Спочатку вона підточується і вихолощується на теоретичному рівні, а згодом спростовується і практично» [10, с.349].

За минулих часів однією з головних засад відносин власності була турбота про те, щоб не порушувалася тяглість спадкоємності після смерті власника. Згодом у ці правові відносини втручається техніка, вона вторгається зі своїми механічними пристроями, поступово роз'єднує власника і власність. Технічний колектив врешті добивається того, щоб власністю можна було розпоряджатися в механічний спосіб, в якому, в строгому розумінні цього слова, вже немає місця власності. Так, один із стовпів капіталістичного господарювання Г. Форд ще за свого життя зрозумів, що машина не може бути основою створення власності. Все більш виразною стає очевидність того, що машина належить не тому, хто її купив чи обслуговує, а широкій громадськості [10, сС347].

Своєрідну оцінку розвитку економічних відносин, використовуючи пов'язані з власністю поняття первинного накопичення, відновлення виробництва, промислового виробництва, дає французький мислитель Ж.Бодрійяр. Застосовуючи популярне нині поняття симулякру, надаючи йому економічного сенсу і пов'язуючи його з технікою, він виділяє певні стадії економічно-промислового розвитку суспільства. Він зазначає, що за минулого етапу капіталізму величезні ресурси енергії, задіяні в техніці, промисловості й економіці, дозволяли досягати лише безконечної репродуктивності, яка є симулякром, тобто більшою мірою уявним і доволі слабким засобом для опанування природою. Наступна стадія капіталістичної доби й економічних відносин – це ера серійно-технічної репродукції, промислової механізації, конвеєру, розширеного виробництва и т. ін.; вона невелика за розмахом, продовжується недовго. За цією стадією слідує ера симулятивних моделей із значно ширшими масштабами. Як тільки мертва праця замінює живу, здійснювану раніше робітниками (що співпадає із завершенням первинного накопичення капіталу), місце серійного виробництва посідають породжуючі моделі, ядра-моделі. Тут відбувається істотне переосмислення економічних понять, усі форми змінюються відтоді, коли їх вже не механічно відновлюють, а від початку замислюють, виходячи з можливості їх відновлення, Це симулякри третього порядку, тобто не підробка оригіналу, як у симулякрах першого порядку, і не чиста серійність подібно до симулякрів другого порядку. Тепер має сенс лише співвіднесення з моделлю, усе виводиться з моделі, здійснюється всупереч власній доцільності. Перед нами сучасна симуляція, згідно з якою основою всього економічного розвитку постає не ринковий закон, а структурний закон цінності. В техніці й економіці саму можливість промислового виробництва слід шукати в генезисі коду і

симулякрів. Кожен новий порядок симулякрів є підкоренням попереднього. Нині увесь порядок виробництва обертається операційною симуляцією. Операційність замінила відносини власності [1; 9].

У західній економічній думці відзначається також ряд інших різниць між капіталізмом минулих часів і сучасним капіталізмом, що характеризується тотальною експансією машин. Головною ознакою машини є функціональність, отже діяльність сучасного капіталіста пов'язана не з володінням засобами виробництва, а з їх функціонуванням (операційністю), він у своїй діяльності вже не може спиратися на власність [10, с.351].

Між капіталізмом ХІХ ст. і нинішнім станом західного суспільства істотними є різниці стосовно взаємин між власниками засобів виробництва і найманими робітниками. Загальним для капіталізму всіх часів є зростання концентрації капіталу і праці, утворення потужних монополій, трестів та синдикатів. У минулому капітал і праця перебували у протистоянні, проте робітник мав можливість захищати свої інтереси. В подальшому гігантські монополії поступово поглинають саму людину, вони, за образом висловлюванням Ф. Юнгера, перетворюються на поліп, щупальці якого проникають усюди, тягнуть соки із людей. Експлуатація робітників підсилюється, і все менше для них можливостей вести ефективну боротьбу за покращення умов їх праці. Зорганізувавшись в єдність, техніка і спільнота стають технічним колективом і досягають небаченої сили, якій робітники вже не можуть успішно протистояти [10 с.352-353]. Тобто все більш досконала і могутня техніка пригнічує людей, позбавляє їх свободи надійніше, ніж в епоху становлення епохи накопичення капіталу.

Ще більш виразно описує стан відносин капіталу і праці Л. Мамфорд. Він зазначає, що машина, хоч і ефективний засіб соціально-економічного розвитку, однак є потворним породженням індустріальної епохи. Перебуваючи у світі машин, зокрема в системі організації праці, людина поступово губиться, втрачає свої людські якості. Людина звикає відчувати себе гвинтиком, маленьким елементом в системі виробництва. Можливості окремої людини стають неймовірно слабшими порівняно з могутністю машин. Якщо ж людина не погоджується стати елементом могутнього механізму, протестує, бунтує, її відсторонюють, знаходять їй заміну. Машина замінює самого Бога, адже той, хто управляє машинами, набуває неймовірної влади. В сучасній технократичній системі людина вимушена відмовлятися від традицій, культурних звичок, всього, що передавали старші покоління. Нове покоління перебуває у непевності – старі цінності відкидаються, а нові ще недостатньо усталені й іноді виглядають жахаюче через свою несумісність з людяністю [12].

Отже, Ж.Бодрійяр і Л.Мамфорд вказують на істотні суперечності, які значною мірою визначають характер економічних відносин, виробництва і

споживання сучасного капіталістичного світу. В системі виробництва, створення речей відбувається безладний неконтрольований процес примноження, подібний, за образом висловом Ж.Бодрійяра, до розростання клітин ракової пухлини. Однак справжній прогрес суспільства, його економічні інтереси мають протилежний характер, вимагають розвитку і нового структурування, які могли би забезпечити виживання і позитивний розвиток усіх галузей суспільної, в тому числі, економічної системи. Це суперечність між застиглістю структури і необхідністю істотних структурних перетворень.

Різницею між капіталізмом минулого і нинішнім є ситуація з кордонами власності. У минулі часи вони вважались непорушними, істотно захищалися юридично. Для сучасної власності немає чітких кордонів. Втрачаючи ці кордони, сучасний капіталіст не може більше претендувати на активну роль власника, він вимушений погодитися на розпад своєї власності. Він вводить у своє виробництво все більшу кількість машин і отже сам здійснює експропріацію своєї власності. В іншому разі він не тільки не може розширювати своє підприємство, збільшувати його об'єми і досягати ефективності, але ризикує втратити все. При цьому розмивання кордонів приватної власності і загроза її втрати мають централізований характер [10, с.350]. На думку Ф. Юнгера, «там, де проти власності виступає машина, вона витісняє цю власність..., адже перше, що здійснила машина, було створення людини, яка не володіє власністю і, більш того, не здатна володіти власністю, людину, в розпорядженні якої немає власності і яка втратила характер власника. На перше місце висувуються ворожі власності уявлення, пов'язані із плановим господарством. Тенденція їх розвитку спрямована в сторону плану, технічна сутність якого одразу ж витіснила зі сцени економічні уявлення ХІХ ст. ... У ході розвитку все виразніше вимальовується конструкція нового типу, ідеально пристосована до умов машинної техніки. Картина технічного колективу починає оволодівати умами» [10, с.325]. Мислитель зауважує, що технічний колектив не пристосований до створення власності, не націлений на цю мету, адже власність суперечить його вольовим установкам і здатностям.

Пов'язаними із відносинами власності є виробництво і споживання. Щодо них прийнято оперувати поняттями «вартість», «користь», «вигода», «прибуток», тощо. Визначати зміст цих економічних понять нині доволі важко, у традиційному розумінні вони не завжди застосовні, а іноді і зовсім не застосовні в умовах сучасного технізованого колективу. Ці поняття, виникнувши на ґрунті економічного мислення, що не враховувало достатньою мірою фактору техніки, все більше наближаються за своїм змістом до технічного значення [10, с.326]. Це питання пов'язується в західній думці із критичними зауваженнями стосовно економічної теорії марксизму,

поширеними в сучасному інтелектуальному просторі. Головним аргументом є те, що класики марксизму недостатньо адекватно оцінили роль техніки у поступі суспільства, невірно визначили її місце в соціально-економічному розвитку цивілізації. Підкреслюється, що марксизм надавав техніці другорядної ролі. Зауважується, що К. Марксу й Ф. Енгельсу не прийшло на думку, що машини як засоби виробництва самі можуть оволодіти людиною. В класиків марксизму немає і натяку на те, що ті ж сили, які зросли при капіталізмі, в умовах експансії техніки можуть постати пануючими [10, с.335-336]. Критики економічної теорії марксизму (Ф. Юнгер, Л. Мамфорд та ін.) натомість схильні надавати техніці домінуючої позиції. На цій підставі висловлюються думки про несумісність традиційних засад економічної теорії з реаліями технічного розвитку сучасного суспільства, оскільки домінування техніки позбавляє сенсу або значно змінює зміст звичних базових категорій економічної науки. Йдеться про категорії, пов'язані із відносинами власності, зокрема, «додаткова вартість», «користь», «вигода», «прибуток», «матеріальні блага» тощо.

Ф. Юнгер вважає марксове розуміння планової економіки застарілим через те, що К. Маркс ставився до машини як до знаряддя, до другорядного елементу економічного устрою суспільства, не враховував у цьому устрої фактор техніки. Оцінка техніки виявилася неправильною. При цьому слід зауважити, що в XIX столітті ще ніхто не розумів сутності машинної техніки та її місця в економічній сфері суспільства. Ф. Юнгер вважає, що жодна економіка не може ґрунтуватися на машинах, отже економічні категорії та поняття техніки важко суміщати. Жодні економічні закони, згідно з якими, за Марксом, розвивається техніка, не поширюються на сучасний стан суспільства. «Не варто говорити про економіку там, – вважає німецький мислитель, – де цілком діють хижацькі методи технічного колективу» [10, с.312]. На його думку, не можна ототожнювати економіку й виробництво, адже технічні методи виробництва аж ніяк не пов'язані із розвитком економічної думки й економічними розрахунками, оскільки за допомогою законів економіки неможливо пояснити і прогнозувати експансію автоматизації в сучасному світі. Використання техніки характеризується марнотратним споживанням, позбавленим прибутку, автоматизована механіка все більше затягує людину в тупик і безвихідь. Машинному капіталізмові чужі економічний розрахунок і процвітання, що були властиві капіталізму XIX ст. Тут йдеться, за Ф. Юнгером, про власну волю машин, яка певний час була прихованою, а в сучасному капіталізмі постала більш виразною, діє відвертіше і агресивніше, по суті, диктує свої правила» [10, с.314–315].

Думки іншого західного мислителя Л. Мамфорда певним чином корелюють з викладеним вище. Він наголошує на тому, що уявлення про

техніку в сучасному суспільстві значною мірою мають міфологічний характер (є міфом машини). Він намагається спростувати ілюзію про те, що техніка дуже вигідна в економічному сенсі, що її в жодному разі не слід відсторонити від життя суспільства. «Уявлення про те, що машина за своєю природою зовсім не може бути вилучена, і водночас, якщо їй не опиратися, кінець кінцем, корисна» [12, с.293] дуже поширене, – зазначає він. Очевидним є факт, що за допомогою техніки збільшується кількість матеріальних благ, однак платою за це постають жахливі техногенні катастрофи, дегуманізація. Людина стає додатком, частиною машини, сфери її діяльності і можливості значно обмежуються, свобода діяльності все більше ущільнюється.

Ф. Юнгер розглядає подає свої міркування щодо понять додаткової вартості і прибутку, важливі для економічного вчення марксизму. Він зауважує, що міркування К. Маркса про додаткову вартість архаїчне, належить до епохи, коли спори між підприємцями і робітниками відбувалися в умовах правової держави, якої нині вже немає. В державі, організованій технічним колективом, питання про додаткову вартість втрачає сенс, в ній робітник не захищений юридичними законами [10, с.329]. В технізованому суспільстві вже немає сенсу говорити і про прибуток. Таке суспільство в своєму існуванні і подальшому розвитку засноване на збитковій роботі, може успішно розвиватися тільки через витрати, які маскуються бурхливим розвитком механіки. Агресія техносфери не дає можливості більшості людей замислитися над тим, як і кому прийдеться розплачуватися за засоби здійснення цього розвитку. Людство охоплене вірою в те, що механіка якимось чином приносить йому користь, і цю віру важко порушити. Такі симулякри дозволяють поборникам безмежного розвитку техніки просувати свої ідеї, адже вони обіцяють людству щастя, справедливість і мир. Ф. Юнгер, як і М. Мамфорд, вважають неадекватними і навіть небезпечними економічні вчення, в межах яких засоби виробництва вважаються такими, що їх можна безмежно розвивати і що це приведе до чудового планового господарства, від якого легко можна отримати все потрібне для благополучного життя. Однак машини не є такими засобами виробництва, їх розвиток не пояснюється економічними теоріями. Їх місце у машинному колективі, який працює збиткове, причому збитки зростають неконтрольовано, стрімко і безперервно [10, с.335].

Висновки Для вітчизняної економічної думки України характерне більшою мірою позитивне ставлення до експансії техніки в організацію суспільства і особистісне життя. Однак реальність дає численні факти техногенних аварій, загибелі чималої кількості людей через техніку, негативний вплив електронних засобів комунікації на психіку і розум молодого покоління тощо. Незважаючи на швидкий і загалом пріоритетний

розвиток техніки в багатьох країнах, є чимало ознак економічної кризи. Тому актуальними постають концепції видатних мислителів ХХ-ХХІ століття Д. Белла, Ж. Бодрійяра, Л. Мамфорда, Ф. Юнгера та інших, у працях яких містяться серйозні застереження щодо тотальної технізації людства в глобальному масштабі. Визнаними класиками економічної думки є німецькі класики минулого К.Маркс і Ф.Енгельс, чиї поняття власності, продуктивних сил, додаткової вартості, прибутку, матеріального виробництва та ін. і нині широко використовуються для аналізу економічних процесів сучасності. Однак численними є критичні оцінки марксистської економічної теорії стосовно власності, відносин між власниками і робітничим класом у західній економічній думці. Її представники не відкидають застосовності економічних категорій минулих економічних учень, пов'язаних з відносинами власності, однак вважають, що в них неадекватно оцінено роль техніки у розвитку суспільства. Істотними є аргументи щодо того, що саме техніка домінує в господарській організації сучасного світу. Однак підкреслюється, що хоч техніка і збільшує кількість матеріальних благ, однак за умови безконтрольного розвитку веде до збитковості виробництва, дегуманізації, обмеження сфер і можливостей саморозкриття людини, її свободи. Люди все більше втрачають функції організатора суспільства, його економічного життя, творця техніки, перетворюються на її обслуговуючий персонал, придаток машини. Західними мислителями спростовується ілюзорне уявлення, що техніка дуже вигідна в економічному сенсі, що її не можна відсторонити чи вилучити із життя суспільства. Доводиться збитковість і марнотратність, що супроводжує розвиток сучасної техніки. Наголошується, що визнання беззаперечної користі машин в економічній та інших сферах сучасного суспільства є міфом, симулякром нашої епохи. Нагальною необхідністю є усвідомлення реальної ролі техніки, небезпек від її агресивної експансії; на часі постало позбавлення тотальної влади її над людиною, вивільнення людей від рабства, в якому вони опинилася під керівництвом технічного колективу. Фіксується істотна суперечність між застиглістю економічної структури і необхідністю істотних структурних перетворень. Натомість справжній прогрес суспільства, його економічні інтереси мають протилежний характер, вимагають нового структурування. Лише тоді можна забезпечити позитивний розвиток усіх галузей суспільства, в тому числі, його економічної системи, і загалом виживання людства.

Література:

1. Бодрійяр Ж. Символічний обмін і смерть. 2012. URL: <https://coollib.com/b/87064-zhan-bodriyyar-simvolicheskiy-obmen-i-smert/read>
2. Геєць В. М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: моногр. К.: Київ. нац. торгово-економ. ун-т, 2008. У 2 ч., Ч. 1. 389 с.

3. Гомольська В. В., Гнатюк Я. І. Актуальні питання формування інформаційної економіки. *Економічні науки, Наукові записки*. 2015. №1 (50). С. 159-166.
4. Радзівська С.О. Глобальні економічні процеси та Україна. *Міжнародна економічна політика*. 2014. С. 80–104.
5. Ткачова А. В. Специфіка і тенденції розвитку інформаційного сектора економіки України. *Ефективна економіка*. 2013. № 10. С. 83-90.
6. Шарпіта В.С. Іванченко Н.О. Особливості розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у сучасних умовах української економіки. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 911–915.
7. Шевченко О. О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії: навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
8. Bell, D. *The Coming of Post-industrial Society: A Venture of Social Forecasting*. New York: Basic Books, 1973, 507 p.
9. Baudrillard, J. *System of Objects*. New York: VERSO, 1996. 205 p.
10. Jüngers, F. G. *Die Perfektion der Technik*. Frankfurt am Main: Klostermann, 1967, 370 p.
11. Marcuse, H. *Industrialisierung und Kapitalismus*. In O. Stammer (Hrsg.), *Max Weber und die Soziologie heute: Verhandlungen des Deutschen Soziologentages in Heidelberg*. Tübingen: Mohr Siebeck. 1964. URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-352701>
12. Mumford, L. *The Myth of The Machine*. 1967. URL: https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.214098/2015.214098.The-Myth_djvu.txt

References:

1. Baudrillard, J. (2012). *Sumvolichnuj obmin I smert [Symbolic exchange and death]*. URL: <https://coollib.com/b/87064-zhan-bodriyyar-simvolicheskiy-obmen-i-smert/read>
2. Gejec V. M. (2008). *Prioritetu nacionalnogo ekonomichnogo rozvutku v konteksti globalizacijnuh vuklukiv: monogr [Priorities of national economic development in the context of globalization challenges]*. K.: Kuiv. nac. torgovo—econom un-t, 2008. P.2., Ch. 1. 389 S.
3. Gomolska V.V., Gnatjuk J.I. (2015). *Aktualni putannja informacijnoi economicu [Current issues of the formation of the information economy]*. *Economichni nauki. Naukovi zapuski*. 2015. №1 (50), 159–166.
4. Radzievska S.O. (2014). *Globalni ekonomichni procesy ta Ukraina [Global economic processes and Ukraine]*. *Miznarodna ekonomichna politika*, 80–104.
5. Tkachova A.V. (2013). *Specifica i tendencii rozvitku informacijnogo sektora economicu Ukrainu [Specificity and development trends of the information sector of the economy of Ukraine]*. *Efektivna economica*. № 10, 83–90.
6. Sharpita V.S., Ivanchenko N.O. (2017). *Osoblivosti rozvytku informacijno-komunikacijnyh tehnologij u suchasnych umovach ukrainskoi economici [Features of the development of information and communication technologies in the modern conditions of the Ukrainian economy]*. *Economica i suspilstvo*. 10, 911–915.
7. Shevchenko O.O. (2012). *Istoria economici ta ekonomichnoji dumky: suchasni ekonomichni teorii [History of economics and economic thought: modern economic theories]*. K.: Centr uchbovoi literatury. 280 s.
8. Bell, D. (1973). *The Coming of Post-industrial Society: A Venture of Social Forecasting*. New York: Basic Books. 507 p.
9. Baudrillard, J. (1996). *System of Objects*. New York: VERSO. 205 p.
10. Jüngers, F. G. (1967). *Die Perfektion der Technik*. Frankfurt am Main: Klostermann. 370 p.
11. Marcuse, H. (1964). *Industrialisierung und Kapitalismus*. In O. Stammer (Hrsg.), *Max Weber und die Soziologie heute: Verhandlungen des 15. Deutschen Soziologentages in Heidelberg*. Tübingen: Mohr Siebeck. URL: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-352701>
12. Mumford, L. (1967). *The Myth of The Machine*. URL: https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.214098/2015.214098.The-Myth_djvu.txt

УДК 657.862.02

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-936-944](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-936-944)

Приходько Ігор Павлович доктор наук з державного управління, професор, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, <https://orcid.org/0000-0001-8630-2568>

Чепець Ольга Григорівна кандидат економічних наук, доцент, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, <https://orcid.org/0000-0001-5541-4145>

Юрченко Сергій Васильович кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічної безпеки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, <https://orcid.org/0000-0001-5148-2626>

ВПЛИВ РОЛІ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА НА ЙОГО СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ

Анотація. Стаття присвячується актуальним питанням впливу ролі облікової політики підприємства на його систему управління. Вибір ролі облікової політики та розширення інформації про споживача вимагає розробки комплексу елементів облікової політики, які сприяють розвитку існуючих і нових методів у підході та організації бухгалтерського обліку та фінансової звітності та сприяють досягненню конкретних корпоративних цілей.

Актуальність даної теми виявляється в тому, що облікова політика є інструментом ведення бухгалтерського обліку в рамках реалізації загальної корпоративної стратегії, забезпечення надійності фінансової звітності та ефективності управлінських рішень.

Про важливість і важність правильного та ефективного вибору облікової політики вказує той факт, що облікова політика, яку використовує підприємство, формується відповідною документацією організаційно-розпорядчого характеру, що має прямий вплив на систему управління підприємства в цілому. Тому діяльність підприємства повинна сприяти планованості та відповідності бухгалтерського обліку з визначенням окремої складової облікової політики для прийняття рішень.

Основним завданням формування облікової політики є вибір найбільш ефективних методів і процедур бухгалтерського обліку, які дозволяють

достовірно відобразити фінансовий стан справ і результати підприємства. Ці методи мають підвищити якість обліково-аналітичної інформації, що надається. Таким кінцевим продуктом застосування політики є створення та представлення фінансової звітності, яка є основою для облікової інформації, що надходить із системи бухгалтерського обліку.

Констатовано, що процедура вибору облікової політики залежить від проведення збору облікових даних, проведення статистичних досліджень та отримання інформації щодо маркетингу. Розробка та аналіз принципів формування та реалізації облікової політики; фактори, що впливають на її вибір; впливають на окремі компоненти аналітичних показників, обсяг виручки та даних на прибуток, а також загальний опис структурної моделі, призначеної для використання особами, які беруть участь у формуванні облікової політики компанії.

Ключові слова: вплив, роль, облікова політика, підприємство, система управління.

Prihodko Ihor Pavlovych Doctor of Science in State Administration, professor, Dnipro State Agrarian University of Economics, <https://orcid.org/0000-0001-8630-2568>

Chepets Olga Hryhorivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Management of Financial and Economic Security, Dnipro State Agrarian and Economic University, <https://orcid.org/0000-0001-5541-4145>

Yurchenko Serhiy Vasylovych PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Accounting, Taxation and Management of Financial and Economic Security, Dnipro State Agrarian and Economic University, <https://orcid.org/0000-0001-5148-2626>

THE INFLUENCE OF THE ROLE OF THE COMPANY'S ACCOUNTING POLICY ON ITS MANAGEMENT SYSTEM

Abstract. The article is devoted to topical issues of the influence of the role of the company's accounting policy on its management system. Choose an accounting policy and expand information about the consumer requires the development of a set of accounting policy elements that contribute to the development of existing and new methods in the approach and organization of accounting and financial reporting and help to achieve specific corporate goals.

The relevance of this topic is revealed in the fact that the accounting policy is a tool of accounting within the framework of the implementation of the overall

corporate strategy, ensuring the reliability of financial reporting and the effectiveness of management decisions.

The importance and importance of the correct and effective choice of accounting policy is indicated by the fact that the accounting policy used by the enterprise is formed by appropriate documentation of an organizational and administrative nature, which has a direct impact on the management system of the enterprise as a whole. Therefore, the activity of the enterprise should contribute to the planning and compliance of accounting with the definition of a separate component of the accounting policy for decision-making.

The main task of forming an accounting policy is the selection of the most effective accounting methods and procedures, which allow you to reliably reflect the financial state of affairs and the results of the enterprise. These methods should improve the quality of accounting and analytical information provided. Such an end product of policy application is the creation and presentation of financial statements, which are the basis for accounting information coming from the accounting system.

It was established that the procedure for choosing an accounting policy depends on the collection of accounting data, statistical research, and obtaining marketing information. Development and analysis of the principles of accounting policy formation and implementation; factors influencing her choice; affect individual components of analytical indicators, the volume of revenue and profit data, as well as a general description of the structural model intended for use by persons involved in the formation of the company's accounting policy.

Keywords: influence, role, accounting policy, enterprise, management system.

Постановка проблеми. Сучасні ринкові умови вимагають не тільки відображення в бухгалтерському процесі обліку господарської діяльності підприємства, а й забезпечення ефективної управлінської діяльності на коректній основі.

Вибір облікової політики та розширення інформації про споживача вимагає розробки комплексу елементів облікової політики, які сприяють розвитку існуючих і нових методів у підході та організації бухгалтерського обліку та фінансової звітності та сприяють досягненню конкретних корпоративних цілей.

Чинне законодавство має забезпечити, що підприємство має право самостійно формувати облікову політику, враховуючи особливості своєї галузі та особливості своєї діяльності. Однак у процесі формування облікової політики є певні особливості та проблеми. Для цього головний бухгалтер та керівник повинні бути компетентними і відповідальними, а також ефективно формувати облікову політику підприємства на належному рівні. Вдало

сформована облікова політика підприємства безпосередньо впливає на його систему управління.

Актуальність даної теми виявляється в тому, що облікова політика є інструментом ведення бухгалтерського обліку в рамках реалізації загальної корпоративної стратегії, забезпечення надійності фінансової звітності та ефективності управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо формування облікової політики вирішувалися у вітчизняній науці дослідників, а саме: С.Голова, В. Леня, В. Гливенко, Ф. Бутинець, П. Безруких, В. Швець, М.Пушкар та ін. інші. Бачення авторів, незважаючи на значні успіхи теорії та практики щодо формування облікової політики, залишають багато невіршених питань щодо впливу ролі облікової політики підприємства на його систему управління. Постійна зміна зовнішніх факторів зумовлює необхідність вдосконалення облікової політики підприємства відповідно до вимог сучасного менеджменту.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Законодавчі акти та введені нові поняття «облікова політика» як сукупність правил, принципів, домовленостей, методів, процедур і форм ведення бухгалтерського обліку, які призначені для складання та подання фінансової звітності. Порядок розробки облікової політики чітко закріплені чинними правовими нормами. Його ефективність залежить від якості облікової інформації, основою якої є сама система бухгалтерського обліку та спосіб її функціонування, що забезпечує ефективність системи управління підприємством щодо його стратегічного розвитку.

Про важливість і важність правильного та ефективного вибору облікової політики вказує той факт, що облікова політика, яку використовує підприємство, формується відповідною документацією організаційно-розпорядчого характеру, що має прямий вплив на систему управління підприємства в цілому. Тому діяльність підприємства повинна сприяти планомірності та відповідності бухгалтерського обліку з визначенням окремої складової облікової політики для прийняття рішень.

Формування цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є навести роз'яснення облікової політики підприємства як порушення її впливу на систему управління та фінансові результати, від чого суттєво залежить здійснення ефективної господарської діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу. Бухгалтерський облік є одним із обов'язків керівництва, потім він надає важливу інформацію, необхідну для прийняття рішень щодо зовнішніх і внутрішніх клієнтів. Ефективна та ефективна організація бухгалтерського обліку на підприємстві починається зі створення політики щодо ведення бухгалтерського обліку.

Основним завданням формування облікової політики є вибір найбільш ефективних методів і процедур бухгалтерського обліку, які дозволяють достовірно відобразити фінансовий стан справ і результати підприємства. Ці методи мають підвищити якість обліково-аналітичної інформації, що надається. Таким кінцевим продуктом застосування політики є створення та представлення фінансової звітності, яка є основою для облікової інформації, що надходить із системи бухгалтерського обліку.

Крім того, облікова політика нарахування є не лише створення та подання звітів, а й отримання точної та повної облікової інформації, яка є важливою для прийняття ефективних рішень. Основною програмою розробки облікової політики є забезпечення високого ступеня ефективності для прийняття рішень щодо управління компанією. Науковці оцінюють ефективність облікової політики щодо суб'єктів та об'єктів системи бухгалтерського обліку. Тобто політика щодо бухгалтерського обліку базується на ступенях його ефективності з точки зору керівництва.

В результаті ми вважаємо, що облікова політика компанії диктує їм наступні обов'язки:

- 1) розробити методи та принципи ведення бухгалтерського обліку з урахуванням їх впливу на визнані витрати або доходи, фінансові результати;
- 2) забезпечити точний облік усіх господарських фактів щодо діяльності та мати достовірну методику розрахунку фінансового результату діяльності підприємства;
- 3) забезпечувати правильне оформлення та подання звітності, надійність даних щодо даних синтетичного та аналітичного обліку.
- 4) забезпечити систему управління точною та повною обліковою інформацією.

Складові облікової політики в Україні є:

1) теоретичні основи бухгалтерського обліку – похідні від загальнонаукових основ бухгалтерського обліку та основні законодавчі акти, що регулюють діяльність у цій сфері; додатково включають основні принципи, порушення яких є основою для відображення в бухгалтерському обліку господарських операцій.

2) методика представляє собою сукупність методів і критеріїв оцінки, які використовуються для оцінки обліку основних засобів і нецінних активів, що знаходяться на зберіганні, зобов'язаннях, грошових знаках, валюті, майні.

3) практика - це безпосередній облік у зазначених сферах шляхом реєстрації в первинних документах та їх обробки; відображення господарських операцій згідно з чинним Планом рахунків; узагальнення інформації в облікових реєстрах обраної форми обліку; організацію внутрішнього контролю та зв'язку з іншими службами суб'єкта господаря [4, с. 89]. Статтею 1 Закону

України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» встановлено, що «облікова політика – це сукупність принципів, методів і процедур, які застосовуються підприємством для формування та подання фінансової звітності». Його основною функцією є поширення достовірної інформації про результати фінансово-господарської діяльності, яка необхідна користувачам фінансової звітності для прийняття відповідних рішень щодо своїх фінансів. У результаті облікової політики слід розглядати як сукупність методів обліку, які застосовуються підприємством при первинному спостереженні, вартісному вимірі, поточному агрегуванні та загальному господарському житті [1].

Досвід країни з розвиненими ринковими відносинами про те, що є з важливих складових загальних основ управління господарською діяльністю компаній, є добре розробленою обліковою політикою.

Облікова політика має значний вплив на філософію управління підприємством протягом тривалого часу, це полегшує облік ідей та аналітичного мислення на підприємстві, дозволяє швидко реагувати на зміни у виробничому процесі та ефективно змінює виробничу систему до умов зовнішнього середовища, це також знижує ризик економічного провалу та конкуренції [4].

Створення політики щодо бухгалтерського обліку є відповідним завданням і передбачає застосування формальних принципів бухгалтерського обліку, підготовку фінансової звітності, вибір методів і процедур обробки інформації щодо бухгалтерського обліку та подання фінансової звітності.

Облікова політика підприємства формується на трьох рівнях.

1) публічний - сукупність процедур, які створюють загальні принципи бухгалтерського обліку в країні шляхом розробки стандартів, правил і положень.

2) регіональний (міждержавний) - сукупність правил, положень і стандартів, які використовуються для організації бухгалтерського обліку в межах колективу країни.

3) локальний (на рівні організації) - набір правил і положень, що стосуються створення методології, методик і методів бухгалтерського обліку в організації. [5].

Основною платіжною обліковою політикою є підвищення ефективності системи управління за рахунок високої якості об'єднаних обліково-аналітичних даних.

Облікова політика підприємства повинна забезпечувати стабільність бухгалтерського обліку, що зумовлює необхідність охоплення всіх сторінок процесу: методичного, технічного та організаційного [3].

Наявність різних класів фінансових інтересів є поштовим для розробки облікової політики. Це підтвердження точне, але недостатнє. Справді, економічні проблеми присутні на кожному етапі розвитку людства, і історія облікової політики як форми обліку залежить від тривалості категорії. З цього випливає, що крім необхідності (наявності економічної вигоди) необхідна наявність інших передумов для розробки облікової політики. Інформація про обраний спосіб організації бухгалтерського обліку на підприємствах у складних, нестандартних ситуаціях, які є постійними, має велике значення для тих, хто використовує фінансову звітність для бізнесу.

За результатами дослідження впливу облікової політики на три основні групи показників, які залежать від її вибору (фінансові показники, база оподаткування та доходів власників; див. нижче), встановлено наявність зворотних залежностей. Наприклад, використання методу FIFO для оцінки запасів і виробничих активів, коли ці активи потім викидаються, додає ставку даних на прибуток, додає фінансовий результат і прибутковість відповідного періоду, але зменшує їх майбутній обсяг, забезпечує характеристики фінансової незалежності, але зменшує показники оборотності. Ситуація ускладнюється відсутністю можливості точного вимірювання щодо звітності користувачів на фінансові зміни податкового статусу суб'єкта господарювання, їх порівняння з економікою податків та іншими фінансовими та нефінансовими факторами.

В умовах ринкової економіки облік будь-якої економічної складової інформації є ширшим, ніж традиційна система бухгалтерського обліку, і забезпечує простий запис економічної інформації. Як результат, процес бухгалтерського обліку в компаніях повинен відповідати загальним принципам і правилам, встановленим законодавством країни щодо регулювання. Наявність цих принципів і правил пояснюється оплатою бухгалтерського обліку в умовах ринкової економіки. Він призначений для створення вичерпних і точних даних про власність і фінансовий стан бізнесу, функціонує як засіб комунікації між окремими особами в бізнесі та є складовою національної системи формування економічних показників, які мають відношення до макросередовища. Усе це можливо лише за допомогою єдиних підходів та єдиних правил ведення бухгалтерського обліку. Розглянуті принципи та правила не є абсолютно універсальними щодо бухгалтерського процесу. Положення про межі прийнятих методів бухгалтерського обліку на підприємстві, ці методи необхідно застосувати, щоб вибрати відповідну процедуру бухгалтерського обліку та розробити обліковий процес.

Висновки. Вибір політики щодо бухгалтерського обліку має базування на моделюванні, основною складовою якого є система обліково-аналітичного забезпечення. Процедура вибору облікової політики проведення збору обліко-

вих даних, проведення статистичних досліджень, отримання інформації щодо маркетингу. Це демонструє нерозривний зв'язок між бухгалтерським обліком і прийняттям управлінських рішень. Крім того, досліджувана інформація змінюється через її аналітичні процеси. Розробка та аналіз принципів формування та реалізації облікової політики; фактори, що впливають на її вибір; вплив окремих компонентів на аналітичні показники, обсяг виручки та даних на прибуток, а також загальний опис структурної моделі, призначеної для використання особами, які беруть участь у формуванні облікової політики компанії. Це підвищити як ефективність процесу, так і кінцевий результат, облікову політику підприємства.

Література:

1. Верига Ю. А. Облікова політика підприємства / Ю. А. Верига – «Центр. Навч. література», Київ. 2015. 312 с.
2. Левченко Н.М. Трансформація облікової та інформаційної політики та гармонізація фінансової звітності, аналіз та аудит у контексті євроінтеграції: монографія / Левченко Н.М. Запоріжжя: Кругозір, 2015. 368 с.
3. Цегельник Н.І. Формування облікової політики підприємства з обліку дебіторської заборгованості в система розрахунків з клієнтами. *Облік і фінанси*. 2020. № 4 (66). С. 77-81.
4. Щирба М.Т., Щирба І.М., Щирба М.М. Облікова політика як інструмент організації управлінський облік на підприємстві. *Економіка і суспільство*. 2021. № 8. С. 830-837.
5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Верховна Рада України. [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 20.04.2024).
6. Лист Міністерства фінансів України «Про облікову політику» від 21.12.2005 № 31-34000-10-5/27793/Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс] URL:http://195.78.68.18/minfin/control/en/publish/article?art_id=58984&cat_id=34931 (дата звернення: 20.04.2024).
7. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 / Мін. Фінанси України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#n13> (дата звернення: 20.04.2024).
8. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку основних засобів, капіталу, Зобов'язання і господарські операції підприємств і організацій: Наказ Мінфіну від України від 30 листопада 1999 р. № 291 / Мінфін України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 20.04.2024).

References:

1. Veryha, Yu. A. (2015). *The accounting policy of the enterprise – Kyiv.: «Center for Educational Literature»* [in Ukrainian].
2. Levchenko, N.M. (2015) *Transformation of accounting and information policy and harmonization of financial reporting, analysis and audit in the context of European integration. Monograph*. Zaporizhzhia: Kruhozir [in Ukrainian].
3. Tsehelnik. N.I. (2020) *Formuvannia oblikovoi polityky pidpriumstva z obliku debitorskoi zaborhovanosti v systema rozrakhunkiv z klientamy* [Formation of accounting policy of the enterprise for accounting of receivables in the system of payments with customers]. *Accounting and Finance*. 4 (66), 77-81 [in Ukrainian].

4. Shchyrba, M.T., & Shchyrba, I.M., & Shchyrba, M.M., (2021). Oblikova polityka yak instrument orhanizatsii upravlinskyi oblik na pidpriumstvi [Accounting policy as a tool for organizing management accounting at the enterprise]. *Economy and society*. 8. 830-837 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: vid 16 lypnia 1999 r. № 996-XIV [Law of Ukraine On Accounting and Financial Reporting in Ukraine of July 16, 1999 № 996-XIV].(1999, July 16) / *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (accessed: 20/04/2024) [in Ukrainian].

6. Lyst Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro oblikovu polityku» vid 21.12.2005 № 31-34000-10-5/27793 [Letter of the Ministry of Finance of Ukraine «On accounting policy» dated 21.12.2005 No. 31- 34000-10-5 / 27793]/ *Ministry of Finance of Ukraine* URL:http://195.78.68.18/minfin/control/en/publish/article?art_id=58984&cat_id=34931 (accessed 20/04/2024) [in Ukrainian].

7. Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriumstv ta orhanizatsii: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30 lystopada 1999 r. № 291[Plan of accounts of accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations: Order of the Ministry of Finance of Ukraine of November 30, 1999 № 291] / *Ministry of Finance of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#n13> (accessed: 20/04/2024) [in Ukrainian].

8. Instruktisiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku osnovnykh zasobiv, kapitalu, Zoboviazannia i hospodarski operatsii pidpriumstv i orhanizatsii: Nakaz Minfinu vid Ukrainy vid 30 lystopada 1999 r. № 291[Instruction on the Application of the Plan of Accounts for the Accounting of Assets, Capital, Liabilities and Economic Transactions of Enterprises and Organizations: Order of the Ministry of Finance o Ukraine dated November 30, 1999 №. 291] / *Ministry of Finance of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (accessed: 20/04/2024) [in Ukrainian].

УДК 351.858:316.774 (477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-945-972](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-945-972)

Романчук Любов Анатоліївна кандидат філологічних наук, замдиректора, ФОП «Дмитро Щитов», 37, пр. Лесі Українки, м. Дніпро, 49101, тел.: (099) 185-21-10, <https://orcid.org/0000-0001-5759-0126>

Щитов Дмитро Миколайович кандидат економічних наук, докторант, Університет митної справи та фінансів, 2/4, вул. Володимира Вернадського, м. Дніпро, 49000, тел.: (099)288-49-41, <https://orcid.org/0000-0003-4306-8016>

Мормуль Микола Федорович кандидат технічних наук, доцент, доцент, Університет митної справи та фінансів, 2/4, вул. Володимира Вернадського, м. Дніпро, 49000, тел.: (098)487-76-86, <https://orcid.org/0000-0002-8036-3236>

РЕЙТИНГ ПРИВАБЛИВОСТІ КРАЇН ЗА ІНДЕКСОМ «ЯКОСТІ ЖИТТЯ»: УКРАЇНА ТА НІМЕЧЧИНА

Анотація. Розглянуто та порівняно існуючі рейтингові системи привабливості країн із зазначенням їх недоліків. Запропоновано та удосконалено власну рейтингову систему із 14 критеріїв «якості та комфорту життя» для пересічних мешканців: 1) інфраструктура, 2) медичні послуги, 3) власне житло, 4) дрібний та середній бізнес, 5) клімат, 6) споживчий кошик, 7) податки та розмір штрафів, 8) екологія, 9) ступінь свободи громадянина, 10) ландшафт, 11) наявність теплого моря, 12) догляд за дитиною, 13) розмір соціальної допомоги, 14) право на інформацію. На прикладі Німеччини та України, використовуючи власний досвід проживання у цих країнах, проведено порівняльний аналіз запропонованих критеріїв якості життя. За допомогою оцінок та «ваг» (величин значущості), наданих якісним та кількісним критеріям залученими до аналізу незалежними експертами, нормалізації (тобто приведення до безрозмірних значень) отриманих величин та складання для України та Німеччини інтегральних критеріїв якості, обчислено ступінь привабливості обраних країн за індексом якості життя. Встановлено, що низька позиція України в рейтингах привабливості країн за абстрагованими показниками не відповідає реальності, а висока позиція Німеччини є надто завищеною. Також показано, що в Україні ведення електронної торгівлі є більш привабливим завдяки нижчим податкам, більшій свободі, кращій якості мобільного зв'язку та швидшій доставці через Інтернет. Внесено пропозиції щодо проведення аналогічного порівняння, за наведеною

у статті рейтинговою системою, степені привабливості (якості, комфорту та зручності) проживання в інших країнах Західної Європи, але обов'язково за умов практичного досвіду, набутого дослідниками протягом тривалого часу проживання в обраних країнах.

Ключові слова: рейтинги, Німеччина, Україна, привабливість країн, експертні оцінки, ваги, згортка, інтегральний критерій, якість життя.

Romanchuk Lyubov Anatolyivna candidate of philological sciences, deputy director, "Dmytro Shchytov" FOP, 37, Lesi Ukrainky Ave., Dnipro, 49101, tel.: (099)185-21-10, <https://orcid.org/0000-0001-5759-0126>

Shchytov Dmytro Mykolayovych candidate of economic sciences, doctoral student, University of Customs and Finance, 2/4, St. Volodymyr Vernadskyi, Dnipro, 49000, tel.: (099) 288-49-41, <https://orcid.org/0000-0003-4306-8016>

Mormul Mykola Fedorovych candidate of technical sciences, associate professor, associate professor, University of Customs and Finance, 2/4, str. Volodymyr Vernadskyi, Dnipro, 49000, tel.: (098) 487-76-86, <https://orcid.org/0000-0002-8036-3236>

ATTRACTIVENESS RATING OF COUNTRIES ACCORDING TO THE "QUALITY OF LIFE" INDEX: UKRAINE AND GERMANY

Abstract. The existing rating systems of the attractiveness of countries are considered and compared, indicating their shortcomings. A proprietary rating system of 14 "quality and comfort of life" criteria for ordinary residents has been proposed and improved: 1) infrastructure, 2) medical services, 3) own housing, 4) small and medium-sized businesses, 5) climate, 6) consumer basket, 7) taxes and the amount of fines, 8) ecology, 9) the degree of freedom of a citizen, 10) landscape, 11) presence of a warm sea, 12) child care, 13) the amount of social assistance, 14) the right to information. On the example of Germany and Ukraine, using our own experience of living in these countries, a comparative analysis of the proposed quality of life criteria was conducted. With the help of assessments and "weights" (values of significance) given to qualitative and quantitative criteria by independent experts involved in the analysis, normalization (i.e. reduction to dimensionless values) of the obtained values and compilation of integral quality criteria for Ukraine and Germany, the degree of attractiveness of the selected countries according to the index was calculated quality of life It was established that the low position of Ukraine in the attractiveness ratings of countries based on abstract indicators does not correspond to reality, and the high position of Germany is overestimated. It is

also shown that conducting e-commerce in Ukraine is more attractive due to lower taxes, greater freedom, better quality of mobile communication and faster delivery via the Internet. Proposals are made to conduct a similar comparison, according to the rating system given in the article, of the degree of attractiveness (quality, comfort and convenience) of living in other countries of Western Europe, but necessarily under the conditions of practical experience gained by researchers during a long time of living in the selected countries.

Keywords: ratings, Germany, Ukraine, attractiveness of countries, expert evaluations, weights of indicators, convolution of criteria, integral criterion, quality of life.

Постановка проблеми. До недавнього часу українці могли порівнювати країни та умови проживання в них лише теоретично, по різноманітним рейтингам, причому країни ЄС зазвичай вигравали в цих порівняннях, і життя в них здавалося комфортнішим та вільнішим. Однак починаючи з 2022 року, коли понад 8 мільйонів українців мігрували до Європи через конфлікт з Росією, більшість з них збагнули, що багато з відомих критеріїв привабливості не відповідають реальності. Ще гірше, що багато важливих аспектів взагалі не було враховано, а ті, які зазначались, або суттєво не впливали на якість життя, або взагалі не мали з нею ніякого зв'язку.

У цій статті ми спробуємо скласти новий рейтинг привабливості країн, враховуючи критерії, які найбільше впливають на якість життя. Ми використовуватимемо наукові дослідження та власний досвід проживання у країнах Європи. Після чого розробимо інтегральний критерій якості, в якому кожен окремий критерій матиме свою вагу, відображаючи його значення. Це дозволить нам отримати більш об'єктивні результати. Також ми враховуватимемо потреби різних груп населення, щоб надати більш точну оцінку обраним критеріям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робіт, присвячених аналізу чи складанню критеріїв привабливості країн, можна перерахувати на пальцях. *О. І. Іващук аналізує позиціонування країн, у тому числі України, у світових рейтингах за ознаками рівня відкритості економіки [1]. К. І. Кириченко аналізує міжнародні рейтинги та індекси, що розробляються провідними міжнародними установами для дослідження напрямків діяльності країн, досліджує ключові положення методик рейтингових оцінок, перелічує релевантні фактори, які виступають складовими інтегрального показника рейтингової оцінки [2]. Автори статті [3] розглядають міжнародний імідж України, сформований на підставі аналізу відкритих даних міжнародних рейтингових вимірів. М. О. Шмагельська у роботі [4], досліджуючи процес створення системи рейтингів, встановлює, що рейтинговий процес має не*

лише методичну складову, але й моральну компоненту. О. Ю. Гребініченко розглядає міжнародні рейтинги держави як фактор зовнішніх інформаційних впливів, наголосивши на необхідності протидіяти деструктивним впливам міжнародних рейтингів і моніторингів на різноманітні рівні політичної системи нашої країни [5]. А. М. Єріна, розглядаючи ключові положення рейтингових методик, пропонує алгоритми згортки об'єктивних (статистичних) і суб'єктивних (оціночних) первинних даних, акцентуючи увагу на банківській системі та бізнес-середовищі, які, на її погляд, найбільш впливають на імідж країни [6]. А. Є. Б. Тихомирова, використовуючи для визначення міжнародного іміджу держави такі інструментальні складники, як економічні, політичні і соціальні характеристики, робить висновок про те, що переважно негативний міжнародний імідж України, який склався у міжнародних рейтингах різного характеру, не дозволяє свідомо трансформувати та конструювати його в бажаному для нас напрямі [7].

В більшості же робіт проблема визначення рейтингу привабливості країни розглядається через призму інвестиційного клімату [8]. Так, у статтях [9], [10] запропоновано зведений рейтинговий показник оцінки сприятливості інвестиційного клімату країн ЄС та України. Н. Шевченко у роботі [11] розглядає механізми оцінки інвестиційної привабливості регіонів, враховуючи фактори, які підлягають формалізації, та прогножуючи (екстраполюючи) фактори, які формалізації не підлягають. Автори роботи [12] виділяють чинники, які впливають на інвестиційну привабливість країн в умовах глобалізації. Тощо.

Рейтинги країн розглядають також за аутсорсинговою привабливістю [13], за індексом конкурентоспроможності (рейтинг країн за цим індексом розраховано у роботі [13]), за індексом зовнішніх і внутрішніх загроз, за рівнем економічної свободи [15], за кількістю талантів, за індексом інновацій, за індексом знань (рівня та якості освіти, ступеня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІТ-сфера), тощо). Як наголошують дослідники, «ті країни, які зробили ставку на освіту, знання та, відповідно, новітні технології, всього за 40 років із найвідсталіших країн світу перетворилися на одних із найбільш конкурентоспроможних країн» [15, с.12]. За цими індексами будується таблиця рейтингів країн [15, с.15].

Проте досліджень, в яких привабливість країн оцінювалася би стосовно пересічних громадян, степені комфорту, свободи (фінансової, правової, інформаційної), цікавості та зручності їх проживання, ми не знайшли.

Мета статті. За мету ми ставимо вирішити наступні питання:

1. Скласти рейтингову систему критеріїв, які визначатимуть ступінь привабливості країн для життя та бізнесу.

2. Проаналізувати запропоновані показники на прикладі двох країн: Німеччини та України.

3. Нормалізувати якісні критерії за допомогою методики експертних оцінок.

4. Визначити і обчислити два інтегральних критерія якості для Німеччини та України.

5. Провести порівняльний аналіз отриманих значень інтегральних критеріїв якості щодо ступеня привабливості Німеччини та України за різними показниками.

6. Внести пропозиції щодо подальшого застосування запропонованої рейтингової системи.

Виклад основного матеріалу.

1. Аналіз існуючих рейтингових систем

Для початку дамо визначення категорії «рейтинг». Англійське «to rate», від якого походить це слово і яке бере початок з латинського «rata» («певна»), означає «оцінювати, приписувати певний клас, розряд». Згідно з цим, рейтинг можна тлумачити як числовий або порядковий показник успішності, важливості, компетентності, значущості або популярності, який відображає важливість або вплив певного об'єкта або явища [17, с.312].

Розрізняють різні типи рейтингів: фільмові, «зіркові», політичні, товарні, споживацькі, спортивні, корпоративні, підприємницькі, літературні, соціологічні тощо. Список об'єктів або явищ з найбільшим рейтингом зазвичай називають «Топ N», де N – кількість об'єктів у списку.

Стосовно застосування цієї дефініції у економічній сфері А. М. Єріна дає таке визначення: «Рейтинг – це багатовимірний інтегральний показник, що узагальнює найбільш значущі властивості складних соціально-економічних явищ, які неможливо виміряти безпосередньо (конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість, якість життя населення тощо). Явища такого типу виявляються певною множиною різного плану ознак-симптомів...» [6, с. 56].

Такого роду рейтинги по відношенню до різних країн почали вживатися починаючи з останнього десятиріччя ХХ віку. У 1990 році економіст Махбуб уль-Хак розробив інтегральний критерій за назвою «Індекс людського розвитку», і з 1993 року його використовує для своїх звітів ООН. Згідно йому, зрілість суспільства відображають чотири показники:

- 1) реальний доход на душу населення;
- 2) тривалість життя (довголіття);
- 3) грамотність населення;
- 4) показник стану зовнішнього середовища [18].

На нашу думку, цього замало. «Зрілість суспільства» далеко не завжди тотожна комфортності, безпеці та зручності проживання в ньому. Тривалість

життя може залежати не стільки від стану та доступності медичних послуг, скільки від інших чинників: гарної екології, генів, легкої та недовгої роботи тощо; показник стану зовнішнього середовища, різний для окремих міст та селищ, в середньому по країні помітно не відрізняється від показника стану інших країн, і теж нічого не доводить. Крім того, він мало впливає на життя та комфорт пересічних громадян. А грамотність населення нині всюди майже однакова, за винятком хіба що країн Азії та Африки.

Інша методологія рейтингу була сформована у 2012 році. В ній наголос робився на «рівень щастя», і вона враховувала 33 показника благополуччя, згруповані у наступні групи [19]:

1. Валовий внутрішній продукт на душу населення.
2. Тривалість здорового життя (healthy life expectancy).
3. Соціальна підтримка (social support).
4. Свобода вибору (freedom to make life choices).
5. Щедрість (generosity) – показник змін/регресу в середньому по країні.
6. Сприйняття корупції (perceptions of corruption).
7. Індекс щастя.

При цьому пункти 4-7 визначаються виключно на основі опитування.

Зазначимо також, що пункт 3) стосується лише безробітних та незаможних, а пункти 4), 5), 6), 7) є не досить об'єктивними, оскільки спираються лише на думку громадян, яка може бути як помилковою (через відсутність прикладу для порівняння, незнання, тощо), так і навмисно неправдивою.

Ще одна методологія для визначення оцінки привабливості країни була заснована у 2013 році компанією Economist Intelligence Unit. Вона враховувала 9 показників якості життя.

1. Здоров'я: очікувана тривалість життя.
2. Сімейне життя: рівень розлучень (на 1 тис. чол.).
3. Громадське життя: яким є рівень відвідуваності церкви або профспілкового членства.
4. Матеріальне благополуччя: ВВП на душу населення.
5. Політична стабільність та безпека.
6. Клімат та географія.
7. Гарантія роботи: рівень безробіття.
8. Політична свобода. Шкала від 1 (повністю вільна) до 7 (невільна).
9. Гендерна рівність [20].

Цей рейтинг теж недосконалий, бо в ньому показники 3), 5), 8) та якоюсь мірою 9) є мало суттєвими для відчуття комфортності життя, до того ж, вони досить розпливчасті за своєю суттю.

Існують й інші рейтингові системи. Приміром, виокремлюється рейтинг туристичної привабливості країн (за кількістю музеїв, пам'яток архітектури та історії, архітектурним плануванням міст, красою і станом будинків, площ та вулиць, якістю та обсягом туристичних послуг, рівнем безпеки та комфорту, рівнем природних красот, екзотичних видовищ, вартістю путівок, тощо), що зазвичай зазначається у проспектах туристичних фірм (перше місце у цьому рейтингу посідає Австралія, потім йдуть Канада, Італія, Швейцарія, Франція, а за показником найбільшої безпеки – Фінляндія, Ісландія та Оман).

Ю. П. Дудка на основі кластерного аналізу розробляє власні класифікації групування країн за показниками індексів (конкурентоспроможності, безпеки, економічної свободи, гуманітарного індексу розвитку, індексу потенціалу міжнародного впливу [15, с.37-41]).

Нас же цікавить привабливість країн для пересічних мешканців, тобто зручність та якість їх життя, можливість зробити кар'єру, купити житло, відкрити та розвинути свій бізнес і т. ін. З цією метою ми запропонували, обґрунтували та проаналізували на прикладі двох країн власну рейтингову систему, в якій залучені зовсім інші показники, ніж у рейтингах туристичної, інвестиційної або аутсорсингової привабливості країн.

2. Рейтингова система критеріїв привабливості країн для пересічних мешканців, запропонована авторами

Ми поставили за мету надати пропозиції щодо системи критеріїв для оцінки якості життя, яка б більше відповідала потребам та уявленням людей. Враховуючи власний досвід проживання у країнах Західної Європи, ми склали більш гуманітарно зорієнтовану рейтингову систему привабливості країн, яка б відображала реальні потреби громадян, а також гостей країни та мігрантів. Здебільшого ці аспекти не були враховані іншими методами оцінки привабливості країн, хоча вони є дуже важливими для конкретних індивідів. Отже, ми пропонуємо наступну рейтингову систему критеріїв для визначення якості, зручності та комфорту життя (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтингова система критеріїв привабливості країн стосовно пересічних мешканців

№ з/п	Критерій	Коментар
1	Інфраструктура	Крокова доступність магазинів, поліклініки, дитячого садку, школи у кожному мікрорайоні міста
2	Медичні послуги	Їх доступність, швидкість надання, вартість, наявність в аптеках ліків
3	Власне житло	Відсоток власників житла, вартість оренди житла
4	Дрібний та середній бізнес	Наявність дрібних пунктів обслуговування: ремонт речей, ларьки, оренда речей тощо
5	Клімат	Середньорічна температура, кількість опадів
6	Споживчий кошик порівняно із середньою зарплатнею	Це зрозуміліше, ніж ВВП на душу населення
7	Податки, штрафи	Розміри, кількість
8	Екологія	Чистота повітря та води, ступінь озеленіння
9	Ступінь свободи громадянина	Права людини на комфорт, особистий простір та безпеку
10	Ландшафт	Естетичний та економіко-господарчий фактор
11	Наявність теплового моря	Оздоровчий та естетичний фактор.
12	Догляд за дитиною	За немовлям, дитиною з обмеженими здібностями тощо
13	Соціальна допомога	Безробітним, незаможним, біженцям, матерям за доглядом за дитиною, тощо
14	Право людини на інформацію	Правдиві новини, супутникове телебачення, соціальні мережі без заборон, тощо.

Зазначимо, що всі наведені чинники не залежать від ступеня правдивості опитуваних людей, оскільки все це можна побачити на власні очі.

3. Порівняльний аналіз критеріїв рейтингу для Німеччини та України

Проаналізуємо вищезазначену рейтингову систему привабливості країн для мешканців для двох країн: Німеччини та України.

1. Інфраструктура. Україна має певну практику, за якою будь-який новий будівельний проєкт повинен мати розроблену інфраструктуру, яка включає необхідні для повсякденного життя заклади, такі як магазини, поліклініки або їх філіали, аптеки, дитячі садки та школи, розташовані неподалік (у крокової доступності) від майбутньої будівлі. У Німеччині такий підхід відсутній, інфраструктура не прив'язана до житлових будинків, тому всі необхідні установи у великих містах розташовані на значній відстані одна від одної, що призводить до багатьох незручностей та витрат часу для мешканців. Однак у невеликих містечках така проблема менш актуальна через те, що більшість закладів розташовані на малих відстанях один від одного.

2. Медичні послуги. У Німеччині швидкість надання медичних послуг добра в приватній медицині, де пацієнти можуть відвідати будь-якого лікаря за 200 євро, але для соціальної медичної допомоги (за страховкою) чекати потрібно від півроку до року. Україна відрізняється від цього, де медичні послуги за страховкою доступні протягом кількох днів, і в аптеках, на відміну від Німеччини, можна купити будь-які ліки не тільки за рецептом, а і у вільному продажі.

3. Власне житло. За даними Eurostat за 2023 рік, у Німеччині власники житла становлять 49 % (за іншими оцінками – 43 %), що є найнижчим показником в Європі після Швейцарії з її 42,2 % власників [21]. Україна, навпаки, має найвищий відсоток власників житла серед європейських країн: 95 % [22]. Німеччина традиційно є країною орендарів. Якщо ж порівняти вартість оренди, то у Німеччині двокімнатна квартира у великих містах коштує 1,5–2 тис. євро в місяць при середньому заробітку 2665 євро (56,28% по мінімуму) [21]. В Україні ціна оренди квартири у великих містах коливається від 10 до 20 тис. грн. (295–590 євро) при середньому заробітку 16836 грн. або 402 євро (59% по мінімуму). Таким чином, це приблизно рівні показники.

4. Дрібний та середній бізнес. В Україні малий та середній бізнес приносить 50-70 % валового внутрішнього продукту в економіку країни, зокрема частка *малого бізнесу* – 16% ВВП [23]. Частка *малого* та середнього бізнесу у сукупному ВВП Німеччини складає 46,7 % [24]. Як бачимо, різниця на перший погляд невелика. Але, як показує практика, відсутність (практично) дрібного ремонту речей, телефонів, ноутбуків, одягу, взуття, відсутність дрібної торгівлі, придорожніх готелів та кав'ярень, тощо свідчать про те, що частка малого бізнесу в Німеччині значно нижча, ніж в Україні.

5. Клімат. Німеччина знаходиться у помірньо-континентальному кліматичному поясі, що приводить до переважання помірного клімату в цілому. Проте на погоду північних районів значний вплив мають Балтійське (або Східне) та Північне моря, через що там восени та взимку постійно дощить [25]. Україна також розташована у помірному тепловому поясі, що робить її клімат в цілому помірньо-континентальним, але без частих дощів. Тут більше сонця, тепла весною, влітку та восени [26].

6. Споживчий кошик. У 2023 році в Україні мінімальний продуктової кошик складався з 297 товарів та послуг і коштував 2587 гривень [27], [28]. У той же час, середній споживчий кошик в Німеччині складався з 475 найменувань і коштував від 1300 до 3200 євро на місяць, залежно від запитів та місця проживання в країні [29]. Але важливо відзначити, що ці числа не говорять про доступність такого кошика для кожного громадянина.

7. Податки і штрафи. У Німеччині податки на бізнес складаються з трьох частин: корпоративний податок – 15%, податок на приріст капіталу

(дивіденди) – 25%; ПДВ – 19% [30]. Усього: 54 %. В Україні податки на бізнес складають єдиний податок у 302,80 грн. в місяць (не більше 10% прожиткового мінімуму для працездатних осіб). Різниця, як бачимо, завелика. Такими же великими у Німеччині є штрафи: 30 – 800 євро за перевищення машинами швидкості, 55 – 500 євро за паркування в недозволеному місці [31]. В Україні – від 10 до 100 євро за такі самі порушення [32].

8. Екологія. В Німеччині повітря настільки насичене киснем, що люди, незвиклі до такої ситуації, часто відчувають сонливість (це може пояснюватися тим, що багато підприємств перенесли свою діяльність у південні країни). Крім того, завдяки очисним спорудам вода в Німеччині може споживатися безпосередньо з крану. Варто відзначити також добрий стан будинків у всіх містах, що пояснюється системою самообслуговування: мешканці не сплачують кошти за утримання житла до спеціалізованих установ, а самі відповідають за догляд за своїм житлом, інакше на них накладаються штрафи. Цей досвід, на нашу думку, варто перейняти Україні.

Відсутність сміттярів у містах і поза ними, як це можна спостерігати в Україні, є також позитивним моментом. Проте стан річок, за джерелами в Німеччині, залишає бажати кращого, і альтернативні джерела енергії, такі як вітряні та сонячні електростанції, які здобули популярність через відмову від атомних станцій, займають значну площу і можуть завдати більше шкоди навколишньому середовищу, ніж енергія, отримана від традиційних електростанцій.

Слід визнати обережне ставлення німців до природи та безпеки диких тварин. Так, для збереження лісів від забруднення, траси в Німеччині та Польщі обгороджені спеціальними зеленими напівпрозорими заборами, які перешкоджають проникненню газів, пилу та шуму від автомобілів і у той же час запобігають виходу диких тварин на дороги. Крім того, у Німеччині побудовано 3 горбатих мости для безпечного пересування звірів з однієї ділянки лісу до протилежної, розділеною автобаном, а у Польщі на кордоні з Україною і кордоном з Німеччиною – понад 10.

Щодо ступеня озеленіння. Німецькі ліси охоплюють площу 11,3 мільйона гектарів, що становить 31,7% їх території, тоді як парки займають 10478 квадратних кілометрів або 0,6% наземної площі. У порівнянні з цим українські ліси займають 10,5 мільйона гектарів або 17,2% території, а парки – 11116 квадратних кілометрів або 1,84% її території [33]. Якщо говорити про українські степи, то вони охоплюють майже 300 тисяч квадратних кілометрів (40%) суцільної етнічної території і 460 тисяч квадратних кілометрів (48%) всіх українських земель. Однак немає даних щодо площі низин та полів в Німеччині. Тому можна припустити, що показники озеленіння обох країн приблизно однакові.

9. Ступінь свободи та безпеки громадянина. У порівнянні з Україною, Німеччина має деякі обмеження в цій сфері. Наприклад:

а) існує норма щодо розміру дачних будинків, також заборонено ночувати в них;

б) заборонено установка супутникових тарілок, кондиціонерів, а також скління балконів;

в) існують обмеження (заборони) щодо висадження фруктових дерев та розбивку городів біля приватних будинків, розташованих у містах. Цей привілей доступний лише фермерам. У населених пунктах Німеччини подвір'я міських будинків оздоблюються лише декоративними рослинами та газонами, а не фруктовими деревами тагородами, як в Україні;

г) у неділю та святкові дні всі продуктові та інші магазини не працюють;

д) у Німеччині є деякі проблеми з наданням послуг, особливо в сферах доставки товарів, їжі та банківських послуг, через що німці віддають перевагу розрахункам за допомогою готівки. Доставка може бути надто повільною, інтернет-зв'язок не завжди надійний, що гальмує розвиток електронної комерції;

е) поштовий сервіс у Німеччині працює повільніше, ніж український, і Німеччина навіть не є членом міжнародного сервісу експрес-доставки EMS;

ж) мобільний зв'язок та Інтернет також відстають за якістю в порівнянні з Україною, що може становити перешкоду для електронних документів та інших онлайн-процедур, а поганий стан онлайн-культури, у тому числі у сфері електронних документів, електронних державних додатків на кшталт української «Дії», призводить до багатьох незручностей при оформленні юридичних актів;

з) на німецьких (як, втім, і польських) дорогах, на відміну від автобанів (головних трас), не виділено жодного місця для тимчасової зупинки транспорту. Доводиться рухатись протягом 2-3 годин, не маючи можливості навіть налагодити навігатор. На українських дорогах можна зупинитися майже будь-де;

і) дуже мало придорожніх готелів, кав'ярень та їдалень (між кордоном Німеччини з Польщею до Гамбургу (до Балтійського моря) розташовано всього 3 закусочні при автозаправках, 4 кав'ярні з досить малим вибором страв, 1 Макдональдс та 1 готель "Gydow" з рестораном; а між Гамбургом та Магдебургом – 2 кав'ярні, понад десяток закусочних при автозаправках і жодного готелю). Для порівняння: у Польщі від Кракова до Німеччини ми знайшли 3 готелі з ресторанами і 2 кав'ярні (а від Будомежа на кордоні з Україною і Краковом – лише 1 Макдональдс). Для порівняння: в Україні на трасі між митницею у селі Грушев та Вінницею (приблизно та ж сама відстань) розміщуються понад 15 різного виду кав'ярень, їдалень та закусочних при автозаправках, та 7 готелів з ресторанами;

ї) в Німеччині, як і у Польщі, на відміну від України, відсутні рятувальні служби. Витягування машин з кюветів, допомога застряглим та інші негаразди покладено на місцевих мешканців, які впораються (принаймні у Польщі) з цим без будь-яких заохочень та навіть виплат за роботу; в Україні для стоку води на трасах використовуються бетонні виїмки, застрягти в яких неможливо;

к) вздовж вузьких міжміських доріг (окрім автобанів) вириті глибокі кювети для стоку води, що у випадку невеликого зсуву транспортного засобу зі шляху призведе до падіння його у кювет. Пояснюється така особистість тим, що дороги будували на піднятому ґрунті і, щоб запобігти накопиченню води у розташованих нижче рівня траси господарствах, вздовж траси і вирили кювети.

10. Ландшафт. В Німеччині ландшафт можна розділити на п'ять основних зон: північнонімецька низовина, середньогірський поріг, південно-західнонімецьке середньогір'я складчастого фундаменту, південнонімецьке передальпійське плоскогір'я і Баварські Альпи [34]. Це відображає різноманіття ландшафтів від низин до гір. Україна також має різноманітний рельєф: близько 70% території займають низовини, 25% – височини і 5% – гори. Ландшафт складається з місцевостей, урочищ і фацій. Серед низинних ландшафтів виділяють підкласи низинних і височинних, а серед гірських – передгірні, низькогірні, середньогірні, високогірні та міжгірно-улоговинні [35].

11. Наявність теплого моря. Південні кордони України омивають Чорне та Азовське моря, а північні береги Німеччини – холодні Балтійське (або Східне) та Північне моря. Отже, за цим критерієм привабливість України значно вища.

12. Термін догляду за дитиною. В Німеччині відпустка за доглядом за немовлям становить 1 рік (в Україні – 3 роки).

13. Соціальна допомога. У Німеччині допомога по безробіттю становить 502 євро в місяць (563 євро для біженців) [36], тоді як в Україні ця сума дорівнює 1500-2500 гривням (32,9-59,83 євро), і то лише для певних категорій [37]. У цьому аспекті Німеччина має значно більш високий рівень соціальної підтримки, особливо для безробітних.

14. Право на інформацію. У Німеччині існують обмеження щодо висвітлення негативних подій у країні, таких як пожежі, вбивства, ДТП, страйки та інші. Також заборонено фіксувати транспортні аварії на телефон чи в глобальних мережах, а на порушників цих правил чекає штраф. Україна не має подібних обмежень і дозволяє вільне висвітлення будь-яких подій у ЗМІ та соціальних мережах.

4. Методика експертних оцінок

Отже, ми отримали багатокритеріальну модель із 14 найбільш суттєвих показників для комплексного та всебічного визначення ступеня привабливості країни. Наступний крок – нормалізувати (тобто звести до безрозмірних величин) якісні та кількісні критерії. Існують різні види шкал [38].

- 1) Шкала порядку (рангова шкала) дозволяє упорядкувати послідовність об'єктів відповідно до зменшення їх значущості, з визначенням рангу кожного об'єкта.
- 2) Бальна шкала відмінностей визначає, наскільки показник одного об'єкта відрізняється від показника іншого.
- 3) Бальна шкала відносин показує, у скільки разів показник одного об'єкта відрізняється від показника іншого.
- 4) Шкала попарного порівняння визначає перевагу одного об'єкта над іншим у кожній парі, дозволяючи експертам зробити вибір на основі порівняння двох об'єктів у кожній конкретній ситуації.
- 5) Вербально-числові шкали становлять шкалу відповідностей словесних оцінок числовим. Найбільш поширеною є шкала Харінгтона (табл. 2).

Таблиця 2

Шкала Харінгтона

№ з/п	Змістовний опис градацій	Числові інтервали
1	Надвисока	0,8 – 1,0
2	Висока	0,63 – 0,8
3	Середня	0,37 – 0,63
4	Низька	0,2 – 0,37
5	Надзвичайно низька	0 – 0,2

Процес формування вербально-числової шкали можна розбити на два етапи: вибір градацій (поділу) шкали та визначення числових значень цих градацій.

Порівняння показників якості системи ґрунтується на певній схемі компромісу. А оскільки локальні критерії якості системи часто мають різні масштаби виміру або належать до різних шкал вимірювання, їх порівняння стає складним або навіть неможливим. Необхідна уніфікація або нормалізація цих критеріїв, тобто зведення їх до одного масштабу виміру, зазвичай до безрозмірних величин.

Далі потрібно урахувати пріоритет або ступінь важливості частинних критеріїв $\bar{\alpha} = (\alpha_1, \dots, \alpha_n)$, за допомогою якого корегується принцип оптимальності і підсилюється чи ослаблюється роль відповідного критерія.

При цьому $\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1$.

Усі ці проблеми мають концептуальний характер, тому при їх вирішенні має брати участь ОПР (особа, що приймає рішення) або експерти.

Групова оцінка експертів обчислюється за формулою:

$$f_{ij} = \sum_{k=1}^p q_k f_{ijk}, \quad (1)$$

де f_{ijk} – оцінка (бал) k -го експерта для оцінки j -го критерію f_j для i -ої альтернативи A_i , $i = \overline{1, m}$; $j = \overline{1, n}$; $k = \overline{1, p}$;

q_k – ваговий коефіцієнт компетентності для k -го експерта [39].

Припустимо для спрощення, що коефіцієнти компетентності кожного експерта однакові:

$$q_k = \frac{1}{p}, \quad (k = \overline{1, p}). \quad (2)$$

Тоді групова оцінка експертів обчислюється за формулою:

$$f_{ij} = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^p f_{ijk}. \quad (3)$$

Розглянемо тепер нормалізацію критеріїв з метою їх зведення до єдиного безрозмірного масштабу виміру (якщо критерії є однорідними – мають однакові одиниці виміру, то їх необов'язково нормалізувати). Припускається, що перші l критеріїв f_j , ($j = \overline{1, l}$) максимізуються, а решта ($n - l$) критеріїв f_j , ($j = \overline{l+1, n}$) мінімізуються. Найчастіше використовують наступні види нормалізації: абсолютну, відносну і природну. Відповідно до принципу максимальної ефективності (критеріальні оцінки альтернатив мають позитивний інгредієнт) нормалізовані критерії визначаються таким чином.

Абсолютна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = f_{ij} - f_j^{\min}, \quad j = \overline{1, l}; \quad f_{ij}^0 = f_j^{\max} - f_{ij}, \quad j = \overline{l+1, n}. \quad (4)$$

Відносна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = \frac{f_{ij}}{f_j^{\max}}, \quad j = \overline{1, l}; \quad f_{ij}^0 = 1 - \frac{f_{ij}}{f_j^{\max}}, \quad j = \overline{l+1, n}. \quad (5)$$

Природна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = \frac{f_{ij} - f_j^{\min}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}}, \quad j = \overline{1, l}; \quad f_{ij}^0 = \frac{f_j^{\max} - f_{ij}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}}, \quad j = \overline{l+1, n}. \quad (6)$$

f_{ij} – значення j -го критерію для i -ї альтернативи, $f_{ij} = f_j(A_i)$; f_j^{\max} , f_j^{\min} , ($j = \overline{1, n}$) – максимальні та мінімальні значення критеріїв для всіх альтернатив:

$$f_j^{\max} = \max_i f_{ij}; \quad f_j^{\min} = \min_i f_{ij}, \quad i = \overline{1, m}; \quad j = \overline{1, n}. \quad (7)$$

Відповідно до принципу мінімальної втрати (критеріальні оцінки альтернатив мають негативний інгредієнт) нормалізовані критерії визначаються наступним чином.

Абсолютна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = f_j^{\max} - f_{ij}, \quad j = \overline{1, l}; \quad f_{ij}^0 = f_{ij} - f_j^{\min}, \quad j = \overline{l+1, n}. \quad (8)$$

Відносна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = 1 - \frac{f_{ij}}{f_j^{\max}}, \quad j = \overline{1, l}; \quad f_{ij}^0 = \frac{f_{ij}}{f_j^{\max}}, \quad j = \overline{l+1, n}. \quad (9)$$

Природна нормалізація:

$$f_{ij}^0 = \frac{f_j^{\max} - f_{ij}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}}, \quad j = \overline{1, l}; \quad f_{ij}^0 = \frac{f_{ij} - f_j^{\min}}{f_j^{\max} - f_j^{\min}}, \quad j = \overline{l+1, n}. \quad (10)$$

Нормалізація за формулами (10) є нормалізацією Севіджа. Абсолютна нормалізація зберігає одиниці вимірювання у критеріїв. Відносна нормалізація має недолік у тому, що суттєво залежить від максимально можливого рівня критеріїв, що визначаються умовами задачі [40, с. 82-84].

Якщо ОПР визначає (суб'єктивно) рівні «ідеальної» якості альтернатив, задаючи фіксовані величини f_j^ϕ , ($j = \overline{1, n}$), то у формулах (5), (9) покладають замість f_j^{\max} значення f_j^ϕ , ($j = \overline{1, n}$). Суттєвим недоліком цього методу нормалізації є складність і суб'єктивність щодо визначення величин f_j^ϕ , ($j = \overline{1, n}$). Це призводить до суб'єктивних нормалізованих оцінок якостей стратегій. Нормалізовані згідно з природною нормалізацією елементи f_{ij}^0 приймають свої значення в проміжку $[0; 1]$ і є безрозмірними, що й зумовлює широке використання їх на практиці.

У нашому випадку $f_i^+ = 10$, $f_i^- = 0$. Тобто, це інтервал оцінювання від 0 до 10. Тоді формула (6) набуде вигляду:

$$\hat{f}_i = \frac{f_i}{10}, \quad i = 1, \dots, n. \quad (11)$$

5. Практична реалізація методики експертних оцінок

Для оцінювання за шкалою Харінгтона критеріїв рейтингової моделі, складеної для Німеччини та України, ми залучили трьох експертів: два – кандидати економічних наук і один – кандидат соціологічних наук. Перший експерт – український біженець, який два роки проживав в Німеччині і потім повернувся до України (його оцінки найбільш незалежні та об'єктивні, найбільше значення він надав інфраструктурі, клімату та ступеню свободи).

Другий – український біженець, що залишається в Німеччині (для нього найбільш важливим був і залишався критерій соціальної допомоги). Третій експерт – німець українського походження, який проживає в Німеччині понад 30 років і має розуміння всіх її нюансів (для нього найважливішим був критерій власного житла, медичних послуг та податків). Обирати німецького експерта сенсу немає, оскільки він, не проживаючи в Україні, не в змозі порівнювати умови проживання в ній зі стандартами Німеччини.

Значення наданих експертами оцінок критеріїв з рейтингової таблиці 1 розташовані в інтервалі від 0 до 10 (десятибальна система). А їх групові значення, розраховані за формулою (3) і нормалізовані за формулою (11), внесено у таблицю 3.

Таблиця 3
Групові експертні нормалізовані оцінки критеріїв

Критерії \ Країна	Інфра-структура	Медпослуги	Власне житло	Дрібний бізнес	Клімат	Споживчий кошик	Податки	Екологія
Німеччина	0,25	0,45	0,51	0,52	0,22	1,00	0,20	1,00
Україна	1,00	0,90	1,00	0,90	1,00	0,58	0,90	0,80

Продовження таблиці 3

Критерії \ Країна	Ступінь свободи	Ландшафт	Наявність теплового моря	Догляд за дитиною	Соціальна допомога	Право на інформацію
Німеччина	0,21	1,00	0,30	0,19	1,00	0,20
Україна	1,00	1,00	1,00	1,00	0,10	0,80

Діаграми, побудовані за таблицею 3 (рис. 1, 2), показують розподіл значень критеріїв: майже рівномірний в Україні і вкрай нерівномірний в Німеччині.

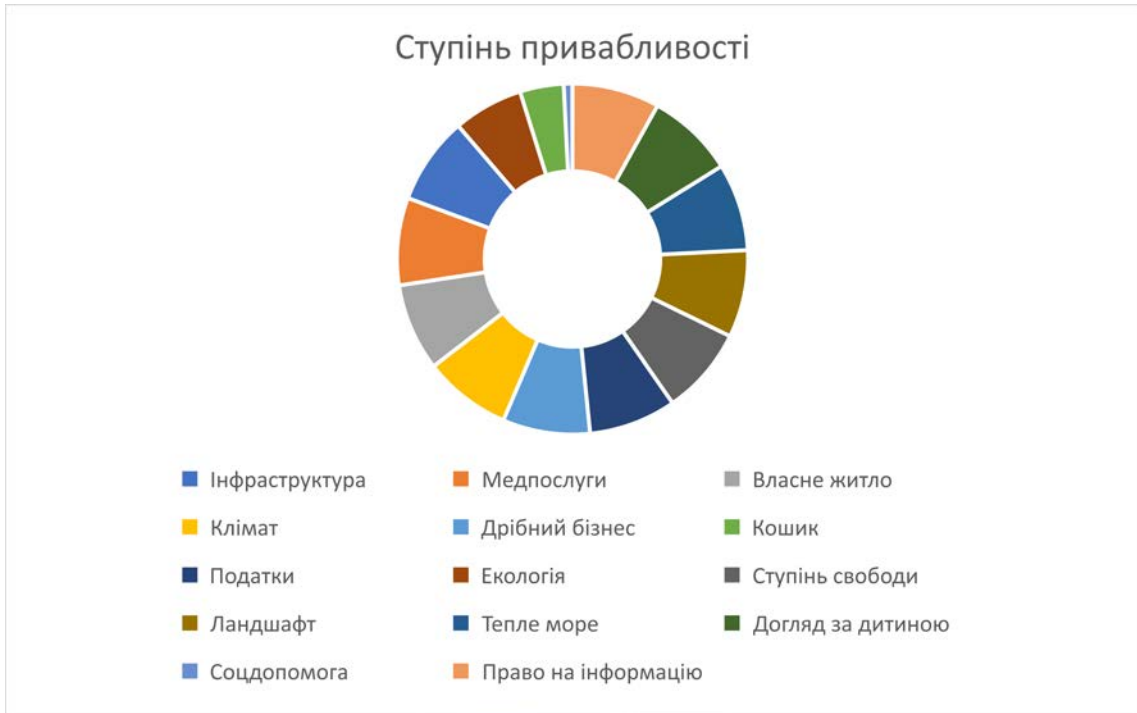

Рис. 1. Привабливість України по критеріях таблиці 1

Рис. 2. Привабливість Німеччини по критеріях таблиці 1

Джерело: авторська розробка.

Слід враховувати, що всі ці критерії мають різну відносну «вагу» (значення, важливість, значущість), яка для кожної людини може бути різною.

Тому необхідно звести отримані оцінки критеріїв для кожної країни до двох інтегральних критеріїв якості, де враховувалися б «ваги» локальних критеріїв, і знайти величину (для різних комбінацій «ваг») отриманих інтегральних критеріїв. Їх значення і виражатимуть ступінь привабливості країни для конкретного індивіда.

6. Багатокритеріальний аналіз альтернатив (теорія)

Розглянемо основні методи згортки критеріїв, вибір яких визначається вибором відповідного принципу оптимальності.

1. Метод рівномірної оптимальності:

$$F(A^*) = \max_i \sum_{j=1}^n f_{ij}^0, \text{ або } F(A^*) = \max_i F_i(A_i), \quad i = \overline{1, m}; \quad F_i = \sum_{j=1}^n f_{ij}^0,$$

де A^* – найкраща альтернатива.

2. Метод справедливого компромісу:

$$F(A^*) = \max_i \prod_{j=1}^n f_{ij}^0 \text{ або } F(A^*) = \max_i F_i(A_i), \quad i = \overline{1, m}; \quad F_i = \prod_{j=1}^n f_{ij}^0.$$

3. Метод вагової згортки критеріїв:

$$F(A^*) = \max_i \sum_{j=1}^n \alpha_j f_{ij}^0 \quad \text{або} \quad F(A^*) = \max_i F_i(A_i); \quad F_i = \sum_{j=1}^n \alpha_j f_{ij}^0,$$

де α_j – вагові коефіцієнти критеріїв ($\sum_{i=1}^n \alpha_j = 1$).

4. Метод ідеальної точки (гарантованого результату або рівномірного стиснення): $F(A^*) = \min_i \max_j [\max_i f_{ij}^0 - f_{ij}^0]$ або $F(A^*) = \min_i \max_j [f_j^{0\max} - f_{ij}^0]$, де $f_j^{0\max} = \max_i f_{ij}^0$.

5. Метод досягання недосяжного результату:

$$F(A^*) = \min_i \sqrt{\sum_{j=1}^n [\max_i f_{ij}^0 - f_{ij}^0]^2} \text{ або}$$
$$F(A^*) = \min_i \sqrt{\sum_{j=1}^n [f_j^{0\max} - f_{ij}^0]^2}, \text{ де } f_j^{0\max} = \max_i f_{ij}^0.$$

Надалі ми для складання та визначення значення інтегрального критерія якості (критерія привабливості країн) застосуємо метод вагової згортки критеріїв.

7. Практична реалізація метода вибору альтернатив

Залучимо обраних експертів до визначення ступеня значущості («ваг») представлених у списку критеріїв привабливості. Власно кажучи, «ваги»

відповідають номеру показника у створеному експертом переліку критеріїв по мірі свого спадання від позиції 14 (найбільша вага) до 1 (найменша вага).

Експерти проставили критеріям наступні ненормовані вагові коефіцієнти (табл. 4).

Таблиця 4
 Ненормовані вагові коефіцієнти критеріїв

№ з/п	Критерії (f_i)	I експерт	II експерт	III експерт
1	Інфраструктура	13	9	11
2	Медичні послуги	12	13	10
3	Власне житло	14	13	12
4	Дрібний бізнес	7	6	6
5	Клімат	11	10	13
6	Споживчий кошик	10	11	14
7	Податки	9	7	8
8	Екологія	6	5	5
9	Ступень свободи	8	8	7
10	Ландшафт	4	3	3
11	Наявність теплового моря	5	4	4
12	Догляд за дитиною	3	2	2
13	Соціальні допомоги	2	14	9
14	Право на інформацію	1	1	1

У нашому випадку: $\alpha_i^0 = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^p \alpha_{ik}^0 = \frac{1}{3} \sum_{k=1}^3 \alpha_{ik}^0$.

α_1^0 (інфраструктура) = $(13 + 9 + 11)/3 = 11$

α_2^0 (медпослуги) = $(12 + 13 + 10)/3 = 11,66$

α_3^0 (власне житло) = $(14 + 13 + 12)/3 = 13$

α_4^0 (бізнес) = $(7 + 6 + 6)/3 = 6,33$

α_5^0 (клімат) = $(11 + 10 + 13)/3 = 11,33$

α_6^0 (споживчий кошик) = $(10 + 11 + 14)/3 = 11,66$

α_7^0 (податки) = $(9 + 7 + 8)/3 = 8,33$

α_8^0 (екологія) = $(6 + 5 + 5)/3 = 5,33$

$$\alpha_9^0 \text{ (ступінь свободи)} = (8 + 8 + 7)/3 = 7,66$$

$$\alpha_{10}^0 \text{ (ландшафт)} = (4 + 3 + 3)/3 = 3,33$$

$$\alpha_{11}^0 \text{ (тепле море)} = (5 + 4 + 4)/3 = 4,33$$

$$\alpha_{12}^0 \text{ (догляд за дитиною)} = (3 + 2 + 2)/3 = 2,33$$

$$\alpha_{13}^0 \text{ (соц. допомога)} = (2 + 14 + 9)/3 = 8,33$$

$$\alpha_{14}^0 \text{ (право на інформацію)} = (1 + 1 + 1)/3 = 1$$

Таким чином, отримуємо 14 середньоекспертних ненормованих вагових коефіцієнтів критеріїв, які представимо у таблиці 5.

Таблиця 5
Середньоекспертні ненормовані вагові коефіцієнти критеріїв

№ з/п	Критерії (f_i)	Ваги критеріїв (α_i^0)
1	Інфраструктура	11
2	Медичні послуги	11,66
3	Власне житло	13
4	Дрібний бізнес	6,33
5	Клімат	11,33
6	Споживчий кошик	11,366
7	Податки	8,33
8	Екологія	5,33
9	Ступінь свободи	7,66
10	Ландшафт	3,33
11	Наявність теплового моря	4,33
12	Догляд за дитиною	2,33
13	Соціальні допомоги	8,33
14	Право на інформацію	1

Нормуючи зазначені експертами групові середньоекспертні вагові коефіцієнти критеріїв, отримаємо нормовані вагові коефіцієнти:

$$\alpha_i = \frac{\alpha_i^0}{\sum_{i=1}^n \alpha_i^0}, \quad i = \overline{1, n}, \quad \left(\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1 \right). \quad (12)$$

У нашому випадку $n = 14$, $\sum_{i=1}^{14} \alpha_i^0 = 105,326$.

Після підрахунків отримуємо такі нормовані вагові коефіцієнти критеріїв (табл. 6).

Таблиця 6
Нормовані вагові коефіцієнти критеріїв

№ з/п	Критерії (f_i)	Ваги критеріїв (α_i)
1	Інфраструктура	0,1044
2	Медичні послуги	0,1107
3	Власне житло	0,1234
4	Дрібний бізнес	0,0601
5	Клімат	0,1075
6	Споживчий кошик	0,1079
7	Податки	0,0791
8	Екологія	0,0539
9	Ступінь свободи	0,0727
10	Ландшафт	0,0316
11	Наявність теплового моря	0,0506
12	Догляд за дитиною	0,0221
13	Соціальні допомоги	0,0791
14	Право на інформацію	0,0095

Інтегральний критерій якості має вигляд: $F = \sum_{i=1}^n \hat{f}_i \cdot \alpha_i$.

У нашому випадку $n = 14$, α_i – ваги критеріїв (табл. 6), а \hat{f}_i – нормалізовані експертні оцінки (табл. 3).

Тоді для Німеччини

$$F_1 = 0,25 \cdot 0,1044 + 0,45 \cdot 0,1107 + 0,51 \cdot 0,1234 + 0,52 \cdot 0,0601 + \\ + 0,22 \cdot 0,1075 + 1 \cdot 0,1079 + 1 \cdot 0,0791 + 1 \cdot 0,0539 + 0,21 \cdot 0,0727 + \\ + 1 \cdot 0,0316 + 0,3 \cdot 0,0506 + 0,19 \cdot 0,0221 + 0,2 \cdot 0,0791 + 0,2 \cdot 0,0095 = 0,5032.$$

А для України:

$$F_2 = 1 \cdot 0,1044 + 0,9 \cdot 0,1107 + 1 \cdot 0,1234 + 0,9 \cdot 0,0601 + 1 \cdot 0,1075 + \\ + 0,58 \cdot 0,1079 + 0,1 \cdot 0,0791 + 0,8 \cdot 0,0539 + 0,8 \cdot 0,0727 + 1 \cdot 0,0316 + \\ + 1 \cdot 0,0506 + 1 \cdot 0,0221 + 0,9 \cdot 0,0791 + 0,8 \cdot 0,0095 = 0,8135.$$

Таким чином, ми отримали більший коефіцієнт привабливості для України у порівнянні з Німеччиною. При виборі інших експертів, два з яких надали перевагу соціальним допомогам (показник, тобто німецький «бал»

якого найбільше відрізняється від українського, хоча цей критерій стосується лише біженців та безробітних) та споживчому кошику, – ми отримали значення інтегральних критеріїв для Німеччини та України 0,5268 і 0,7596 відповідно [40, с.89-92]. Тобто, і в крайньому разі інтегральний критерій якості для України виявився вищим.

З цього випливає, що наведені в різних системах низькі рейтинги України та високі рейтинги Німеччини – 92-й і 16-й відповідно у 2023 році [41] – не відповідають дійсності. Цей висновок вказує на можливу невірогідність рейтингів країн, які часто використовуються для порівняння рівня життя в цих країнах. Такі рейтинги можуть бути складені за критеріями, які не враховують повної картини життя в країні, або можуть бути спрямовані на створення враження про переваги певних країн та закладання «почуття неповноцінності» у свідомість мешканців інших країн. Також можливо, що рейтинги складені з власних перспектив та цінностей, які можуть відрізнятися від інших груп людей. Власний досвід може виявитися значущим у цьому контексті, оскільки він дозволяє оцінити реальний вплив певних факторів на якість життя.

Таким чином, важливо аналізувати рейтинги країн з урахуванням їхнього контексту та можливих обмежень методології, а також довіряти власному досвіду і сприйняттю.

Висновки. Проведене дослідження пропонує більш об'єктивний погляд на ступінь привабливості різних країн для проживання. Аналіз запропонованої нової рейтингової системи критеріїв показує, що позиція України у світових рейтингах не відповідає дійсності через недоліки у системі рейтингування, яка не враховує всіх аспектів благополуччя та комфортності життя.

Для подальшого дослідження цієї проблеми бажано провести аналогічне порівняння з іншими країнами Західної Європи, використовуючи запропоновану рейтингову систему. Однак для досягнення більшої об'єктивності цей аналіз має ґрунтуватися на досвіді проживання дослідників у цих країнах протягом тривалого часу. Такий підхід дозволить забезпечити більш точне уявлення про те, як різні країни відповідають реальним потребам і очікуванням людей, які розглядають їх як потенційні місця для проживання.

Література:

1. Іващук О. І. Позиціонування країн у світових рейтингах за основними ознаками рівня відкритості економіки. *Вісник Хмельницького університету*. 2009. №1. С. 69-75.
2. Кириченко К. І. Міжнародні рейтинги й індекси в системі оцінювання рівня соціальних, економічних і політичних трансформацій в Україні. *Управління розвитком*. 2017. № 1-2. С. 18-25. URL: [file:///D:/загрузки/Uproz_2017_1-2_5%20\(2\).pdf](file:///D:/загрузки/Uproz_2017_1-2_5%20(2).pdf)
3. Котляр К. І., Нагорняк Т. Л. Імідж України у контексті міжнародних рейтингів. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. Василя Стуса*. 2019. Т. 1. № 11. С. 14-19.

4. Шмагельська М. О. Світові рейтинги: особливості формування та впливу на економічне зростання країни. *Міжнародні економічні відносини*. 2021. № 2 (77). С. 14-19.
5. Гребініченко О. Ю. Міжнародні рейтинги держави як фактор зовнішніх інформаційних впливів. *Нова парадигма*. 2008. № 76. С. 151-163.
6. Єріна А. М. Міжнародні рейтинги: статистичні аспекти обчислення та застосування. Частина 1. Індекси економічної свободи та глобальної конкурентоспроможності. *Статистика України*. 2016. № 3. С. 56-62. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1987/1/11.pdf>.
7. Тихомирова Є. Б. Імідж України в контексті міжнародних рейтингів. *Проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*. Київ: КиМУ, 2010. Вип. 1. С. 90-107.
8. Пишмінцева М. Д., Брензович К. С. Інвестиційний клімат країн ЄС: загальна характеристика та риси коронавірусного періоду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 33, част. 3. С. 29-34.
9. Гуткевич С. О., Пулій О. В. Інвестиційна привабливість: сутність, показники і чинники впливу. *Інтелект XXI*. 2019. № 2. С. 88-93.
10. Костирко Л., Серебряк К., Середа О., Зайцева Л. Інвестиційна привабливість України як домінанта залучення прямих іноземних інвестицій з європейського простору: аналіз, оцінка. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 2(43). С. 95–106. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.2.43.2022.3700>.
11. Шевченко Н. І. Фактори, що визначають інвестиційну привабливість держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=63>.
12. Андросова Т. В., Чернишова Л. О., Козуб В. О. Оцінка інвестиційної привабливості країн світу в умовах глобалізації. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: збірник наукових праць / відпов. ред. О. І. Черевко*. Харків: ХДУХТ, 2017. Вип. 2(26). С. 205-216.
13. Щитов Д. М., Романчук Л. А., Мормуль М. Ф., Щитов О. А., Чупілко Т. А. Аутсорсинг ІТ-послуг в Україні. *Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія*. 2022. Том 55, № 3. С. 85-89. URL: <https://itce.vntu.edu.ua/index.php/itce/article/view/909>.
14. Люльов О.В., Пимоненко Т.В., Яскевич А.О. Індекс глобальної конкурентоспроможності: досвід ЕС для України. *Міжнародні відносини. Серія: Економічні науки*. 2018. № 1(15). С. 67-70. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/80546/1/Lyulov_competitiveness.pdf.
15. Дудка Ю. П. Рейтинги України у міжнародних вимірах та їх вплив на економічну безпеку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 4. С.36-41. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2009/11.pdf.
16. Гапак Н. М., Бойко Я. М., Гаврилук М. В. Реалії розвитку економіки знань на сучасному етапі у світовій економіці. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 1(57). С. 12-16. URL: http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2020/57_2020/4.pdf.
17. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: У 2 тт. Т.2. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
18. History of the Human Development Report, 2010. URL: <https://web.archive.org/web/20131104100358/http://hdr.undp.org/en/humandev/reports/>.
19. Helliwell J., Layard R., & Sachs J., Aknin J. D., De Neve L. B., & Wang J.-E. World Happiness Report 2023. New York: Sustainable Development Solutions Network, 2023. URL: <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2023/WHR+23.pdf>.

20. The Economist Intelligence Unit's Quality-of-Life Index. *The Economist*. 2012. URL: http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf.
21. Вознюк М. Життя в Німеччині: майже 60% німців не мають власного житла. Чому так? 2023. URL: <https://mind.ua/publications/20264807-zhittya-v-nimechchini-majzhe-60-nimciv-ne-mayut-vlasnogo-zhitla-chomu-tak>.
22. Власне житло: більшість українців живуть на своїх квадратних метрах (інфографіка). 2020. URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/480368/sobstvennoe-zhile-bolshinstvo-ukraintsev-zhivut-na-svoih-kvadratnyh-metrah-infografika>.
23. Васюта В., Путря А., Пивоваров В. Стан розвитку малого підприємництва в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету: економічні науки*. 2022. Том 1. № 6. С. 160-163.
24. Форми ведення бізнесу в Німеччині у 2024 році. URL: <https://europortal.biz.ua/evropa/nimechchyna/biznes/formy-oformleniya-fyrm-u-hermanyu.html>.
25. Короткий статистичний збірник «Україна та Німеччина». Київ: Державний комітет статистики України; Федеральне статистичне управління Німеччини, 2000. 40 с.
26. Клімат України / За ред. В. М. Липінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. Київ: Вид-во Раєвського, 2003. 343 с.
27. Споживчий кошик українця – 2024. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/vyplaty-kompensaczii-soczialnaya-zashhita/3363-spozhivchij-koshik.html>.
28. Сосовська О. Склад споживчого кошика в Україні. *Інноваційний розвиток та безпека підприємств в умовах неоіндустріального суспільства*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2020. С. 194-196. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19262/1/194-196.pdf>.
29. Транспорт, житло та продукти. Скільки грошей потрібно на життя в Німеччині у 2023 році. *РБК-Україна*. 2023. 28 липня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/transport-zhitlo-i-harchuvannya-skilki-groshey-1690200753.html>.
30. Приходько А. Консультація по податках в Німеччині. 2023. URL: <https://prikhodko.com.ua/poslugu/migracziya-do-yevropy/nimechchyna/konsultacziya-po-podatkah-v-nimechchyni/>.
31. Штрафи у Німеччині: як можуть покарати за перевищення швидкості. *РБК-Україна*. 2024. 12 березня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/shtrafi-nimechchini-k-mozhut-rokarati-perevishchennya-1710184694.html>.
32. Таблиця штрафів за порушення ПДР. *Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП)*. 2021. URL: <https://vodiy.ua/dai/penalty/>.
33. Список країн за площею лісів. https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_площею_лісів.
34. Klima und Landschaften Deutschlands, 2016. URL: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-tema-klimat-i-landsafti-nimeccini-klima-und-landschaften-deutschlands-465963.html>
35. Мельник А. В. Ландшафти України. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-53161>.
36. Arbeitslosengeld 2 – основна підтримка безробітних у Німеччині. URL: <https://europortal.biz.ua/evropa/nimechchyna/roboata/arbeitslosengeld-2.html>.
37. Допомога безробітним у 2024 році: яка мінімальна сума виплат. *РБК-Україна*. 2024. 2 березня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/dopomoga-bezrobitnim-2024-rotsi-kaminimalna-1707919674.html>.

38. Мормуль М. Ф., Щитов Д. М., Щитов О. М., Рудянова Т. М. Аспекти багатокри-теріального вибору управлінських рішень. *SWorld Journal*. 2023. Part 1. № 19. С. 64-76. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/9f7c/1af73b8312b8bb10ca65403f71c3aee032f0.pdf>.

39. Мормуль М. Ф., Щитов О. М., Буланова Н. С. Багатокритеріальний вибір управлінських рішень. *Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць*. Випуск 254: В 6 т. Т. IV. Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. С. 958–970.

40. Романчук Л. А., Щитов Д. М., Мормуль М. Ф. Рейтингова система критеріїв привабливості країн (на прикладі Німеччини та України): порівняльний аналіз. *Modern aspects of science.. Āeská republika: Видавнича група "Наукові перспективи"*. 2024. 43-th volume of the international collective monograph. С. 68-97. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-43.pdf>.

41. Рейтинг найщасливіших країн 2023 року: на якому місці Україна. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/developments/rejting-schastya-za-krainami-u-2024-na-yakomu-misci-ukraina-728133.html>.

References:

1. Ivaschuk O. I. (2009). Pozitsionuvannya krayin u svitovih reytingah za osnovnimi oznakami rivnya vidkритosti ekonomiki [Positioning of countries in world rankings according to the main characteristics of the level of openness of the economy]. *Visnik Hmelnytskogo universitetu – Bulletin of Khmelnytskyi University*, 1, 69-75 [in Ukrainian].

2. Kirichenko K. I. (2017). Mizhnarodni reytingi y indeksy v sistemі otsynuvannya rivnya sotsialnih, ekonomichnih i politichnih transformatsiy v Ukrayini [International ratings and indices in the system of assessing the level of social, economic and political transformations in Ukraine]. *Upravlinnya rozvitkom – Development management*, 1-2, 18-25. URL: [file:///D:/загрузки/Uproz_2017_1-2_5%20\(2\).pdf](file:///D:/загрузки/Uproz_2017_1-2_5%20(2).pdf) [in Ukrainian].

3. Kotlyar K. I., Nagornyak T. L. (2019). Imidzh Ukrayini u konteksti mizhnarodnih reytingiv [The image of Ukraine in the context of international ratings]. *Visnik studentskogo naukovogo tovaristva DonNU imeni Vasilya Stusa – Bulletin of the Student Scientific Society of DonNU named after Vasyl Stus*, Tom 1, 11, 14-19 [in Ukrainian].

4. Shmagelska M. O. (2021). Svitovi reytingi: osoblivosti formuvannya ta vplivu na ekonomichne zrostannya krayini [World rankings: features of formation and influence on the country's economic growth]. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosini – International Economic Relations*, 2 (77), 14-19 [in Ukrainian].

5. Grebinichenko O. Yu. (2008). Mizhnarodni reytingi derzhavi yak faktor zovnishnih informatsiynih vpliviv [International ratings of the state as a factor of external informational influences]. *Nova paradigma – A new paradigm*, 76, 151-163 [in Ukrainian].

6. Erina A. M. (2016). Mizhnarodni reytingi: statistichni aspekti obchislennya ta zastosuvannya. Chastina 1. Indeksi ekonomichnoyi svobody ta globalnoyi konkurentospromozhnosti [International ratings: statistical aspects of calculation and application. Part 1. Indices of economic freedom and global competitiveness.]. *Statistika Ukrayini – Statistics of Ukraine*, 3, 56-62. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1987/1/11.pdf> [in Ukrainian].

7. Tihomirova E. B. (2010). Imidzh Ukrayini v konteksti mizhnarodnih reytingiv [The image of Ukraine in the context of international ratings]. *Problemi mizhnarodnih vidnosin: zbirnik naukovih prats – Problems of international relations: Collection of scientific works*. Kiyiv: KiMU, Vip. 1, 90-107. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/58736/07-Tihomirova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

8. Pishmintseva M. D., Brenzovich K. S. (2020). Investitsiyniy klimat krayin ES: zagalna harakteristika ta risi koronavirusnogo periodu [The investment climate of the EU countries: general characteristics and features of the coronavirus period]. *Naukoviy visnik Uzhgorodskogo natsionalnogo universitetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, Vip. 33, chast. 3, 29-34 [in Ukrainian].
9. Gutkevich S. O., Pulyi O. V. (2019). Investitsiyna privablivist: sutnist, pokazniki i chinniki vplivu [Investment attractiveness: essence, indicators and influencing factors]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI*, 2, 88-93 [in Ukrainian].
10. Kostirko L., Serebryak K., Sereda O., Zaytseva L. (2022) Investitsiyna privablivist Ukrayini yak dominanta zaluchennya pryamih inozemnih investitsiy z Evropeyskogo prostoru: analiz, otsinka [Ukraine's investment attractiveness as a dominant attraction of foreign direct investment from the European space: analysis, evaluation]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(43), 95–106 [in Ukrainian].
11. Shevchenko N. I. (2010). Faktori, scho viznachayut investitsiynu privablivist derzhavi [Factors determining the investment attractiveness of the state]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok – Public administration: improvement and development*, 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=63> [in Ukrainian].
12. Androsova T. V., Chernishova L. O., Kozub V. O. (2017). Otsinka investitsiynoyi privablivosti krayin svitu v umovah globalizatsiyi [Assessment of the investment attractiveness of the countries of the world in the conditions of globalization]. *Ekonomichna strategiya i perspektivi rozvitku sferi torgivli ta poslug: zbirnik naukovih prats – Economic strategy and prospects for the development of trade and services: Collection of scientific works / vidpov. red. O. I. Cherevko*. Harkiv: HDUHT, Vip. 2(26), 205-216 [in Ukrainian].
13. Schytov D. M., Romanchuk L. A., Mormul M. F., Schytov O. A., Chupilko T. A. (2022). Outsorsing IT-poslug v Ukrayini [Outsourcing of IT services in Ukraine]. *Informatsiyeni tehnologiyi ta komp'yuterna inzheneriya – Information technology and computer engineering*, Tom 55, 3, 85-89 [in Ukrainian].
14. Lyulov O.V., Pimonenko T.V., Yaskevich A.O. (2018). Indeks globalnoyi konkurentospromozhnosti: dosvid ES dlya Ukrayini [Global Competitiveness Index: EU experience for Ukraine.]. *Mizhnarodni vidnosini. Seriya: Ekonomichni nauki – International relations. Series: Economic Sciences*, 1(15), 67-70. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/80546/1/Lyulov_competitiveness.pdf [in Ukrainian].
15. Dudka Yu. P. (2009). Reytingi UkraYini u mlzhnarodnih vimIrah ta Yih vpliv na ekonomIchnu bezpeku [Ratings of Ukraine in international dimensions and their impact on economic security]. *Investitsiyi: praktika ta dosvid – Investments: practice and experience*, 4, 36-41. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2009/11.pdf [in Ukrainian].
16. Gapak N. M., Boyko Ya. M., Gavrilyuk M. V. (2020). Realiyi rozvitku ekonomiki znan na suchasnomu etapi u svitovIy ekonomitsi [The realities of the development of the knowledge economy at the current stage in the world economy]. *Biznes-navigator – Business navigator*, 1(57), 12-16. URL: http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2020/57_2020/4.pdf [in Ukrainian].
17. Kovaliv Yu. (2007). Lliteraturoznavcha entsiklopediya [Literary encyclopedia]: U 2 tt. T.2. Kiyiv: VTS «Akademiya», 2007. 624 s. [in Ukrainian].
18. History of the Human Development Report (2010). URL: <https://web.archive.org/web/20131104100358/http://hdr.undp.org/en/humandev/reports/> [in English].

19. Helliwell J., Layard R., & Sachs J., Aknin J. D., De Neve L. B., & Wang J.-E. (2023). World Happiness Report 2023. New York: Sustainable Development Solutions Network. URL: https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2023/WHR_23.pdf [in English].
20. The Economist Intelligence Unit's Quality-of-Life Index (2012). *The Economist*. URL: http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf [in English].
21. Voznyuk M. (2023). Zhittya v Nimechchini: mayzhe 60% nimtsiv ne mayut vlasnogo zhitla. Chomu tak? [Life in Germany: almost 60% of Germans do not own their own home. Why so?]. URL: <https://mind.ua/publications/20264807-zhittya-v-nimechchini-majzhe-60-nimciv-ne-mayut-vlasnogo-zhitla-chomu-tak> [in Ukrainian].
22. Vlasne zhitlo: bilshist ukraintsiv zhivut na svoiyh kvadratnih metrah (infografika) [Own housing: most Ukrainians live on their own square meters (infographic)]. 2020. URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/480368/sobstvennoe-zhile-bolshinstvo-ukraintsev-zhivut-na-svoih-kvadratnyh-metrah-infografika> [in Ukrainian].
23. Vasyuta V., Putrya A., Pivovarov V. (2022). Stan rozvitku malogo pidpriemnitstva v Ukrayini [The state of development of small business in Ukraine]. *Visnik Hmelnytskogo natsionalnogo universitetu: ekonomichni nauki – Bulletin of the Khmelnytskyi National University: Economic Sciences*, 6, tom 1, 160-163 [in Ukrainian].
24. Formi vedennya biznesu v Nimechchini (2024) [Forms of doing business in Germany]. URL: <https://europa.portal.biz.ua/evropa/nimechchyna/biznes/formy-oformleniya-fyrm-u-hermany.html> [in Ukrainian].
25. Korotkiy statistichniy zbirnik «Ukrayina ta Nimechchina» (2000) [Brief statistical collection «Ukraine and Germany»]. Kiyiv: Derzhavniy komitet statistiki Ukrayini; Federalne statistichne upravlinnya Nimechchini, 40 p. [in Ukrainian].
26. Klimat Ukrayini (2003) [Climate of Ukraine] / Za red. V. M. Lipinskogo, V. A. Dyachuka, V. M. Babichenko. Kiyiv: Vid-vo Raevskogo, 343 p. [in Ukrainian].
27. Spozhivchiy koshik ukraintsiya – 2024 [Ukrainian consumer basket – 2024]. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/vyplaty-kompensaczii-soczialnaya-zashhita/3363-spozhivchij-koshik.html> [in Ukrainian].
28. Sosovska O. (2020). Sklad spozhivchogo koshika v Ukrayini [Composition of the consumer basket in Ukraine]. *Innovatsiyniy rozvitok ta bezpeka pidpriemstv v umovah neindustrialnogo suspilstva – Innovative development and security of enterprises in the conditions of a neo-industrial society*. Lutsk: Volinskiy natsionalniy universitet imeni Lesi Ukrayinki, 194-196. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstr_eam/123456789/19262/1/194-196.pdf [in Ukrainian].
29. Transport, zhitlo ta produkti. skilki groshey potribno na zhittya v Nimechchini u 2023 rotsi (2023) [Transport, housing and products. How much money is needed to live in Germany in 2023]. *RBK-Ukrayna – RBC-Ukraine*, 28 lipnya. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/transport-zhitlo-i-harchuvannya-skilki-groshey-1690200753.html> [in Ukrainian].
30. Prihodko A. (2023). Konsultatsiya po podatkah v Nimechchini [Tax consultation in Germany]. URL: <https://prihodko.com.ua/poslugy/migracziya-do-yevropy/nimechchyna/konsultacziya-po-podatkah-v-nimechchyni/> [in Ukrainian].
31. Shtrafi u Nimechchini: yak mozhut pokarati za perevischennya shvidkosti (2024) [Fines in Germany: how speeding can be punished]. *RBK-Ukrayina – RBC-Ukraine*, 12 bereznya. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/shtrafi-nimechchini-k-mozhut-pokarati-perevishchennya-1710184694.html> [in Ukrainian].

32. Tablitsya shtrafiv za porushennya PDR (2021) [Table of fines for traffic violations]. *Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennya (KUpAP)*. URL: <https://vodiy.ua/dai/penalty/> [in Ukrainian].
33. Spisok krayin za ploscheyu lysyv [List of countries by forest area]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_площею_лісів [in Ukrainian].
34. Klima und Landschaften Deutschlands [Climate and landscapes of Germany], 2016. URL: <https://vseosvita.ua/library/prezentacia-tema-klimat-i-landsafti-nimeccini-klima-und-landschaften-deutschlands-465963.html> [auf Deutsch].
35. Melnik A. V. (2016). Landshafti Ukrainy [Landscapes of Ukraine]. *Entsiklopediya Suchasnoyi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Institut entsiklopedichnih doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-53161> [in Ukrainian].
36. Arbeitslosengeld 2 – osnovna pidtrimka bezrobitnih u Nimechchini (2024) [Arbeitslosengeld 2 – basic support for the unemployed in Germany]. URL: <https://europortal.biz.ua/evropa/nimechchyna/roboata/arbeitslosengeld-2.html> [in English].
37. Dopomoga bezrobitnim u 2024 rotsi: yaka minimalna suma viplat [Assistance to the unemployed in 2024: what is the minimum amount of payments]. *RBK-Ukrayina – RBC-Ukraine*, 2024, 2 bereznya. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/dopomoga-bezrobitnim-2024-rotsi-ka-minimalna-1707919674.html> [in Ukrainian].
38. Mormul M. F., Schitov D. M., Schitov O. M., Rudyanova T. M. (2023). Aspekti bagatokriterialnogo viboru upravlinskih rishen [Aspects of multi-criteria selection of management decisions]. *SWorld Journal*, 19, part 1, 64-76 [in Ukrainian].
39. Mormul M. F., Schytov O. M., Bulanova N. S. (2009). Bagatokriterialniy vibir upravlinskih rishen [Multi-criteria managerial choice]. *Ekonomika: problemi teorii ta praktiki: Zbirnik naukovih prats – Economics: problems of theory and practice: Collection of scientific works: Collection of scientific works*, Vipusk 254: V 6 t. T. IV. Dnipropetrovsk: DNU, 958-970 [in Ukrainian].
40. Romanchuk L. A., Schytov D. M., Mormul M. F. (2024). Reytingova sistema kriteriyiv privablivosti krayin (na prikladi Nimechchini ta Ukrainy): porivnyalnyi analiz [Rating system of attractiveness criteria of countries (on the example of Germany and Ukraine): comparative analysis]. *Modern aspects of science*. Česká republika: Vidavnicna grupa “Naukovi perspektivi”, 43-th volume of the international collective monograph, 68-97. URL: <http://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-43.pdf> [in Ukrainian].
41. Reyting nayschaslivishih krayin 2023 roku: na yakomu mistsi Ukrainy [The ranking of the happiest countries in 2023: where is Ukraine?]. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/developments/rejting-schastya-za-krainami-u-2024-na-yakomu-misci-ukraina-728133.html> [in Ukrainian].

УДК 338.108

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-973-982](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-973-982)

Савків Уляна Степанівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (067) 280-18-00, <https://orcid.org/0000-0002-1101-4702>

Лесик Микола Валерійович здобувач за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вулиця Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (097) 492-75-00, <https://orcid.org/0009-0001-8352-1340>

Любченко Олександр Васильович здобувач за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вулиця Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (097) 008-31-04, <https://orcid.org/0009-0003-7053-9431>

УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Війна в Україні створила безпрецедентні стимули для фахівців з управління людськими ресурсами. Вони докладають чимало зусиль, щоб реагувати зміни зовнішнього середовища, яке швидко трансформується. Нове соціально-економічне середовище створило виклики, що зумовлюють менеджерів діяти в умовах перманентної турбулентності, а також забезпечило основу для прогнозування майбутніх подій і планування стратегії внутрішньої адаптації компанії. Фахівці з управління людськими ресурсами стикаються з новими завданнями, пов'язаними з необхідністю працювати в непередбачуваному середовищі.

У статті розглянуто специфіку діяльності працівників компаній, на яких покладено обов'язки з управління людськими ресурсами, в умовах загрози викликаної війною та стрімким розвитком цифрових технологій. Окреслено стратегії адаптації корпоративних процесів управління людськими ресурсами до змін у зовнішньому середовищі. Проаналізовано та оцінено зміни стратегій управління людськими ресурсами в умовах турбулентності, визначено базові та інноваційні тенденції формування кадрового потенціалу підприємств, запропоновано шляхи удосконалення лідерських якостей працівників. Досліджено основні напрями модернізації процесів управління людськими ресурсами підприємств.

Сьогодні загрози спричинені військовими діями та цифрові виклики змінюють вимоги до системи менеджменту, вимагають розробки стратегії адаптації процесів управління людськими ресурсами до змін, що відбуваються в економіці. Дослідження має на меті окреслити стратегії адаптації процесів корпоративного управління людськими ресурсами до змін у зовнішньому середовищі.

Ключові слова: управління людськими ресурсами, криза, антикризовий менеджмент, управлінські рішення, лідерство, цифрові технології..

Savkiv Uliana Stepanivna Candidate of economic Sciences, Docent, Docent of the Department of Management and Marketing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenka St., Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (067) 280-18-00, <https://orcid.org/0000-0002-1101-4702>

Lesyk Mykola Valeriiovych PhD candidate at the third (educational and scientific) level of higher education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (097) 492-75-00, <https://orcid.org/0009-0001-8352-1340>

Liubchenko Oleksandr Vasylovych applicant for the third (educational and scientific) level of higher education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (097) 008-31-04, <https://orcid.org/0009-0003-7053-9431>

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF TURBULENCE AND DIGITALIZATION

Abstract. The war in Ukraine has created unprecedented incentives for human resource professionals. They are working hard to understand the rapidly transforming external environment. The new socio-economic environment has created challenges that force managers to act in conditions of permanent turbulence, and has provided a basis for forecasting future events and planning the company's internal adaptation strategy. Human resource management professionals are facing new challenges related to the need to work in an unpredictable environment.

The article examines the specifics of the activities of employees of companies entrusted with human resource management responsibilities in the context of the threat caused by the war and the rapid development of digital technologies. The strategies for adapting corporate human resource management processes to changes in the external environment are outlined. Changes in human resource management strategies in the context of turbulence are analysed and evaluated, basic and

innovative trends in the formation of human resources potential of enterprises are identified, and ways to improve the leadership skills of employees are proposed. The main directions of modernisation of the processes of human resources management of enterprises are researched.

Today, threats caused by military operations and digital challenges are changing the requirements for the management system, requiring the development of a strategy for adapting human resource management processes to changes in the economy. The study aims to outline strategies for adapting corporate human resource management processes to changes in the external environment.

Keywords: human resource management, crisis, crisis management, management decisions, leadership, digital technologies.

Постановка проблеми. Стрімке поширення інформаційно-комунікаційних пристроїв, оновлення програмного забезпечення, розвиток цифрових та хмарних технологій, а також зміни в соціально-економічному середовищі підприємств, зумовлені війною, призвели до виникнення нових викликів, пов'язаних з управлінням людськими ресурсами.

Розширення цифрового бізнес-середовища дозволяє роботодавцям адаптуватися до роботи в нових умовах. Поряд із традиційною моделлю соціально-трудова відносин стає стандартною практикою використання нових форм зайнятості, переважно дистанційної роботи на основі інформаційно-комунікаційних технологій.

Дистанційна форма трудової діяльності характеризується тим, що працівники використовують сучасні технології мобільного зв'язку та Інтернету для виконання своєї роботи в зручному для них місці і в зручний для них час. Зайнятість таких працівників може бути обмежена тривалістю виконання конкретного завдання або проєкту. Зі зміною зовнішнього економічного середовища змінюється і фокус внутрішньої політики компанії та стратегій управління людськими ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням зазначеної проблематики займалися зарубіжні та вітчизняні науковці. Автори Г. Файоль, Джеймс Д. Муні та А. Райлі розглядали управління людськими ресурсами як процес планування, організації, координації та контролю трудової діяльності працівників [1; 2].

М. Вебер, засновник бюрократичної теорії визначав, що працівники є інструментами для досягнення цілей управління за умови дотримання ними чітких посадових інструкцій, суворих бюрократичних правил і процедур [3].

А. Маслоу, Е. Мейо та Г. Мюнстерберг наголошували на важливості використання психологічних методів та мотиваційних стимулів у вирішенні проблем орієнтації та управління персоналом, приділяючи особливу увагу якісним характеристикам працівників та психологічним факторам [4-6].

Наприкінці 20 століття на зміну існуючій моделі управління людськими ресурсами прийшла нова концепція управління, яка проголосила базовими завданнями досягнення чотирьох основних цілей:

- інтеграція менеджерів нижчого рівня в стратегічні цілі компанії;
- відданість працівників підприємству;
- формування управлінських рішень, які сприяють інвестуванню в трудовий потенціал компанії;
- наявність організаційної структури з функціональною гнучкістю та здатністю до управління інноваціями [7].

Таку модель управління персоналом при якій, працівники розглядаються як інвестиційний ресурс компанії і для ефективного управління ними необхідний комплексний підхід.

Незважаючи на велику кількість різнопланових досліджень, пов'язаних з управлінням людськими ресурсами, ця тема залишається актуальною і залишає простір для інноваційних рішень, оскільки світ праці постійно змінюється, так само як і економічна діяльність компаній, на яку впливають глобальне середовище і технологічні інновації. Стратегії адаптації процесів управління людськими ресурсами до швидких соціально-економічних трансформацій в умовах невизначеності, спричиненої діджиталізацією економіки та війною в Україні потребують ґрунтовних досліджень.

Метою статті є вивчити процеси адаптації корпоративного управління людськими ресурсами до змін у зовнішньому середовищі з метою формування оптимальних підходів до забезпечення ефективного функціонування організацій.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах господарювання загострюється проблема управління людськими ресурсами через ризики, які спричинені війною. Системи управління персоналом, які суб'єкти господарювання застосовували в мирний час, виявились неієвними в умовах війни.

У зв'язку з нестабільною політичною та економічною ситуацією необхідно проводити ретельний моніторинг та адаптацію управлінських стратегій, щоб забезпечити виживання та продуктивність організацій у важких умовах, коли ризики дуже важко ідентифікувати та оцінювати. Це головне завдання ефективного управління людськими ресурсами [7].

В свою чергу посилення конкуренції, стандартизація бізнес-процесів та нестабільність попиту на світових ринках спонукають роботодавців до використання форм зайнятості, які забезпечують економічну ефективність та економію витрат. Основними формами зайнятості, привабливими для роботодавців у цьому контексті, є більш гнучкі та менш захищені з позиції працівників, такі як тимчасова зайнятість або аутстафінг.

Використовуючи різні форми зайнятості, роботодавці мають у своєму розпорядженні широкий спектр інструментів, щоб створити кращі умови для

талановитих та ефективніших працівників та запропонувати привабливіші умови праці для тих, хто має вищі компетентності.

Впровадження інноваційних технологій призводить до скорочення попиту на низько кваліфікованих працівників і збільшення попиту на досвід і навички висококваліфікованих працівників [8].

Наявні цифрові технології, автоматизація та штучний інтелект підвищують продуктивність та ефективність праці, створюючи нові можливості як для працівників, так і для компаній. З іншого боку, вони породжують соціальні ризики, пов'язані з цифровізацією, переважно у сфері праці. З цієї точки зору, цифрова революція призведе до зникнення значної кількості робочих місць і трансформації робочих процесів. Стрімкий розвиток цифровізації є фактором не лише можливостей, а й серйозних загроз для багатьох верств населення.

Навички користувачів, як правило, можуть якісно покращуватись до певного віку, а згодом їхній рівень знижується, як і продуктивність їхньої праці. Зростає нерівність можливостей, що полягає у нерівномірному доступі до новітніх технологій і якісної освіти для бідного або старшого населення.

Людський потенціал залежить від можливостей, зокрема від шансу отримати якісну освіту, вчасну професійну перекваліфікацію у цифровому середовищі. Цей процес спонукає суб'єктів економічних відносин до «технологічних перегонів» з метою утримання лідерських позицій на ринку. Витіснення людини з ринку праці в результаті цифровізації може мати системні наслідки. Сучасний ринок праці – це складна динамічна система, яка піддається впливу інформаційних технологій, що зумовлює зміни в соціально-трудових відносинах [10].

Цифровізація може спричинити загальну поляризацію праці, тобто поділ між стандартною регульованою зайнятістю та нерегульованою зайнятістю на онлайн-платформах. Вона змінює світ праці, соціально-трудові відносини між роботодавцями та працівниками, а війна є каталізатором цих змін.

В таких умовах антикризове управління має бути збалансовим. З одного боку, HR-відділи компаній повинні сформувати "портфель" різних форм зайнятості, з акцентом на гнучкі та інноваційні форми зайнятості, а з іншого боку, фахівці з управління персоналом повинні забезпечити утримання компетентних співробітників і не допустити їх звільнення. Незахищеність та соціальна вразливість в умовах зниження соціальних гарантій через використання нестандартних форм зайнятості може призвести до того, що висококваліфіковані працівники шукатимуть більш стабільну роботу.

Війна в Україні вимагає поєднання добробуту та безпеки працівників. Фахівці з управління персоналом, які інтегрують питання здоров'я та благополуччя у свої робочі плани на індивідуальному та організаційному

рівнях, створюють основу для сталого розвитку підприємства, де працівники почувуються впевнено і можуть діяти творчо в міру своїх здібностей. Іншими словами, людські ресурси в організації розглядаються як інвестиційний ресурс.

Ефективне лідерство набуває все більшого значення в сучасних умовах. Лідери в організаціях здатні згуртувати навколо себе команду та ефективно розподіляти роботу між її членами, беручи до уваги їхні індивідуальні особливості. Вони ефективно розподіляють роботу між членами команди, беручи до уваги індивідуальні компетенції та потенціал кожного працівника.

Завдання лідера в умовах невизначеності полягає в забезпеченні стабільності, враховуючи непередбачувані обставини. Він має володіти здатністю адаптуватися до змін, швидко реагувати на нові умови та шукати інноваційні рішення. Лідеру слід ефективно управляти конфліктами, стресом та несприятливими обставинами, підтримуючи мотивацію та оптимізм у своїй команді. Він повинен виявляти відкритість до нових ідей та готовність до відкритого спілкування з працівниками, спільно шукати шляхи вирішення проблем та досягнення поставлених цілей.

Один із шляхів удосконалення лідерських якостей є систематичне самовдосконалення. Заохочення працівників до самостійного вибору напрямків навчання та прийняття рішень щодо власного розвитку навичок може бути більш вигідним для компаній, ніж відвідування ними навчальних курсів за наказом. Поєднання особистих інтересів працівників, можливостей для розвитку в компанії, застосування на практиці отриманого досвіду та використання набутих навичок при виконанні роботи підвищує рівень інтеграції працівників у компанію, оскільки працівники заохочуються вчитися і робити те, що їм дійсно цікаво. Узгодження інтересів працівників з потребами та стратегічними цілями компанії дозволить підвищити ефективність роботи окремих працівників та конкурентоспроможність компанії в цілому.

Висококваліфіковані працівники здатні виконувати свої функціональні обов'язки, використовуючи сучасну техніку й технології, сьогодні виступають гарантом збереження та нарощування конкурентних позицій підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках.

В умовах кризи успішна діяльність підприємства залежить від низки нових змінних у стратегії управління людськими ресурсами. Управлінці при формуванні внутрішньої кадрової політики підприємства мають орієнтуватися, перш за все, на креативні лідерські якості своїх співробітників, пошук та найм талановитих фахівців, збереження кадрового потенціалу кваліфікованих робітників підприємства та постійне навчання та підвищення кваліфікації своїх працівників.

У сфері управління людськими ресурсами підприємств дедалі більше уваги приділяється здоров'ю та добробуту працівників. Забезпечення благополуччя з урахуванням індивідуальних потреб різних працівників замість застосування уніфікованого підходу стає одним із головних напрямів роботи фахівців із управління людськими ресурсами підприємств у контексті підтримки здоров'я та добробуту працівників. Такий підхід дозволяє співробітникам відволіктися від роботи, відновлюючи сили, емоційну, психологічну, соціальну стабільність, що врешті респт допомагає їм легше адаптуватися до стрес-ситуацій.

Економічні наслідки кризи змушують роботодавців приймати важкі рішення щодо кількості штатних працівників, їх перерозподілу, а також утримання талановитих та перспективних співробітників від звільнення. Тому комплектування штату та його збереження залишається нагальним завданням для кадрових служб. Спеціалісти із управління людськими ресурсами мають чітко орієнтуватися на стратегічну ціль підприємства та при цьому із максимальною гнучкістю реагувати на оперативні потреби.

Можливість використання віддаленої зайнятості спонукає розширити горизонт пошуку працівників, робоча сила необхідної кваліфікації може бути залучена із інших регіонів. Підприємства, що швидко розвиваються, потребують додаткових працівників і можуть використовувати нестандартні форми зайнятості для їх залучення.

Підприємства, які змушені скорочувати свій штат, також можуть звернутися до нестандартних трудових відносин, як то залучення працівників через аутсорсінг, краудсорсінг або використання гнучких форм зайнятості, наприклад, неповної, непостійної тощо. У цьому контексті вкрай важливим вбачається питання пошуку професіоналів необхідної кваліфікації, зокрема через онлайн-ресурси та Інтернет-платформи.

Планування наступництва на підприємствах, які працюють в умовах перманентних викликів, усвідомлюється сьогодні як серйозний напрям удосконалення роботи фахівців із управління людськими ресурсами підприємства. Для заповнення ключових посад на підприємстві, планування наступництва – стратегія управління людськими ресурсами, яка має включати навчання і розвиток співробітників, які володіють навичками, знаннями, якостями, досвідом і бажанням просуватися. Ретельне планування наступництва на підприємствах може знівелювати можливі ризики та управляти змінами при передачі лідерства наступному поколінню, а також при звільненні ключових співробітників. Ефективне планування наступництва підтримує організаційну стабільність та стійкість підприємства, забезпечуючи можливість більш спокійно та м'яко долати кризові ситуації.

Компенсації та пільги завжди були важливою стратегією управління людськими ресурсами, оскільки вони впливають на мотивацію співробітників.

Ці виплати не лише стимулюють працівників до досягнення цілей компанії, але й сприяють підвищенню ефективності організації в цілому. Компенсаційна система, що включає в себе заробітну плату, бонуси, страхові виплати та інші види винагороди, визначається стратегічними цілями організації та ринковими умовами. Правильно структурована система компенсацій може привернути увагу висококваліфікованих працівників або зберегти їх у складі компанії.

Однак, для успішного впровадження компенсаційних та пільгових програм необхідно здійснювати систематичний моніторинг їхньої ефективності та відповідності стратегічним цілям компанії. Тільки таким чином можна забезпечити постійне вдосконалення системи управління людськими ресурсами та конкурентні переваги на ринку праці.

Пільги, пов'язані з умовами праці, включають робочий час і відпустку, розвиток навичок, заходи та подарунки залишаються важливими мотиваційними інструментами в системі корпоративного управління персоналом.

Категорія пільг, що підтримують якісний рівень життя, покриває баланс між роботою та особистим життям, а також включає мобільність зайнятості. Додаткові компенсації та пільги можуть утримати талановитих співробітників та від переходу до іншого роботодавця.

Для ефективного управління людськими ресурсами при використанні пільг та компенсацій важливо розуміти, яким пільгам надають перевагу працівники певного віку. Пенсійні виплати стають тим важливішими, чим старший працівник, а розвиток навичок тим цінніший, чим молодший працівник. Представники всіх поколінь (за виключенням найстарших, для яких пенсійні плани виступають на перше місце) величезне значення надають гнучкій зайнятості, що дає співробітникам можливість вибирати графік робочого часу та/або місце, де вони хочуть працювати.

Організаційна ефективність роботи фахівців з управління персоналом компанії є результатом організаційних заходів, спрямованих на збалансування інтеграції соціальної підтримки працівників у виробниче планування та оптимізацію витрат компанії.

Війна створює ризики для здоров'я, психологічного благополуччя та безпеки працівників, а також спонукає роботодавців до підвищення створює ризики для роботодавців та спонукає їх до прийняття рішень щодо використання дистанційної роботи та нестандартних форм зайнятості.

Висновок. Таким чином, швидке усвідомлення змін зовнішніх умов, спричинених війною, призвело до перегляду існуючих моделей корпоративного управління людськими ресурсами та спонукало HR-відділи та керівників до розробки стратегій адаптації компаній, що працюють в умовах перманентних змін.

У турбулентному соціально-економічному кліматі співробітникам доводиться працювати гнучко і збалансовано. Найкращим варіантом для компаній є поєднання адаптаційних стратегій.

Фундаментальні сфери управління людськими ресурсами, такі як рекрутинг та укомплектування штату, повинні розвиватися з урахуванням можливостей інноваційних та цифрових ресурсів. Такі системи, як оплата праці, пільги, навчання та розвиток, мають бути спрямовані на підтримку індивідуальних здібностей працівників, пошук і залучення талантів, створення умов для їхньої повної самореалізації та відданості справі.

Диверсифікація форм зайнятості, що застосовуються компанією, має сприяти пом'якшенню наслідків кризи, дозволяючи проводити реструктуризацію та скорочення штату, водночас утримуючи важливих та перспективних працівників. Занепокоєння щодо зміни екологічних умов та ризиків, пов'язаних з війною, виводять на перший план питання здоров'я та благополуччя працівників. Розуміння демографічних викликів зосередило увагу на розвитку лідерства та плануванні наступництва в компаніях. Сьогодні світ праці змінюється, а людські ресурси стають ключовим прибутковим інвестиційним ресурсом компаній.

Література:

1. Fayol H. Administration industrielle et générale. Paris. Dunod et Pinat. 1916. 174 p.
2. Mooney J. & Reiley A. Onward Industry!: The Principles of Organization and Their Significance to Modern Industry. New York: Harper & Brothers. 1931. 564 p.
3. Weber M. Die protestantische Ethik und der „Geist“ des Kapitalismus. In: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 21, 1905, S. 1–110.
4. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 1943, Vol. 50 #4, pp. 370–396.
5. Mayo E. The Social Problems Of An Industrial Civilization. Division of Research Graduate School of Business Administration. Harvard University. Boston. 1945. 150 p.
6. Münsterberg G. Psychotechnics, Psychology and Industrial Efficiency, L., 1913.
7. Guest D E. Personnel and HRM: can you tell the difference? Personnel Management, January, 1989. pp. 48–51.
8. Савків У. С., Сидор Г. В. Управління людськими ресурсами в умовах ризиків, спричинених війною в Україні. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Серія: Економіка та управління в нафтогазовій промисловості)*, 2023. 2(28). С. 77 – 84. DOI: 10.31471/2409-0948-2023-2(28)-77-84
9. Гук Л.П. Стандартні та нові форми зайнятості: диверсифікація можливостей в умовах цифровізації та глобалізації. *Бізнес Інформ*. 2021. № 1. С. 224–231. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-224-231>
10. Савків У. С., Сидор Г. В., Тимків А. О. Цифровізація – сучасний вектор розвитку економіки в Україні. Сталій розвиток економіки, суспільства та підприємництва : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Івано-Франківськ, 27–28 квіт. 2023 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 29–31.

References:

1. Fayol H. (1916) Administration industrielle et générale. Paris. Dunod et Pinat. 174 p. [in English].
2. Mooney J. & Reiley A. (1931) The Principles of Organization and Their Significance to Modern Industry. New York: Harper & Brothers. 564 p. [in English].
3. Weber M. (1905). Die protestantische Ethik und der „Geist“ des Kapitalismus. In: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 21, S. 1–110. [in English].
4. Maslow A. H. (1943) A Theory of Human Motivation. Psychological Review, Vol. 50 #4, pp. 370–396. [in English].
5. Mayo E. The Social Problems Of An Industrial Civilization. Division of Research Graduate Scuool of Business Administration. Harvard University. Boston. 1945. 150 p. [in English].
6. Münsterberg G. (1931) Psychotechnics, Psychology and Industrial Efficiency, L., [in English].
7. Guest D E. (1989) Personnel and HRM: can you tell the difference? Personnel Management, January, pp. 48–51. [in English].
8. Savkiv U. S., Sydor H. V. (2023). Upravlinnia liudskymy resursamy v umovakh ryzykiv, sprychynenykh viinoiu v Ukraini. [Human resource management in the context of risks caused by the war in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Ivano-Frankivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu nafty i hazu (Serii: Ekonomika ta upravlinnia v naftohazovii promyslovosti)*. 2(28). С. 77 – 84. [in Ukrainian].
9. Huk L.P. (2021). Standartni ta novi formy zainiatosti: dyversyfikatsiia mozhlyvostei v umovakh tsyfrovizatsii ta hlobalizatsii. [Standard and new forms of employment: diversification of opportunities in the context of digitalisation and globalisation]. *Biznes Inform.* № 1. С. 224–231. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-224-231> [in Ukrainian].
10. Savkiv U. S., Sydor H. V., Tymkiv A. O. (2023). Tsyfrovizatsiia – suchasnyi vektor rozvytku ekonomiky v Ukraini. [Digitalisation is a modern vector of economic development in Ukraine]. *Stalyi rozvytok ekonomiky, suspilstva ta pidpriemnytstva : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, (m. Ivano-Frankivsk, 27–28 kvit. 2023 r.). Ivano-Frankivsk, S. 29–31. [in Ukrainian].

УКД 004.056

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-983-996](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-983-996)

Семененко Юрій Сергійович доктор філософії (PhD), викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики, Західноукраїнський національний університет, 46000, м.Тернопіль, вул.Львівська 11, <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. У сучасному світі цифрових технологій кібербезпека стає однією з найважливіших складових для забезпечення економічної стабільності та розвитку підприємств. Поширення інтернету та збільшення використання інформаційних технологій створюють нові можливості для бізнесу, але одночасно і нові загрози. Кіберзлочини, такі як хакерські атаки, фішинг, шкідливе програмне забезпечення, можуть призвести до значних фінансових втрат, компрометації конфіденційної інформації та порушення бізнес-процесів. Це ставить перед компаніями необхідність у впровадженні ефективних заходів для захисту своїх інформаційних систем та даних.

Прямі фінансові втрати, пов'язані з викраденням коштів або шантажем, можуть бути колосальними, особливо для великих корпорацій. Значні витрати спричиняє відновлення після кібератак, включаючи залучення фахівців, оновлення систем безпеки та відновлення втраченої інформації. Репутаційні ризики також відіграють важливу роль, оскільки кіберінциденти можуть суттєво підірвати довіру клієнтів та партнерів до компанії, що впливає на її ринкову вартість та конкурентоспроможність.

Проаналізовано основні стратегії та методи забезпечення кібербезпеки, зокрема використання сучасних технологічних рішень, таких як антивірусні програми, фаєрволи, системи виявлення та запобігання вторгнень. Особлива увага приділяється процедурним заходам, розробці політик безпеки, регулярним аудиторам та перевіркам систем, а також навчанню та підвищенню обізнаності працівників про кіберзагрози. Важливою складовою є також співпраця з державними органами та міжнародними організаціями, які можуть надати необхідну підтримку у боротьбі з кіберзлочинністю.

Розглядається роль кібербезпеки у захисті критичної інфраструктури, зокрема енергетичних, фінансових та комунікаційних систем, які є основою для функціонування економіки. Захист цих систем від кібератак є пріоритетним завданням для забезпечення національної безпеки та економічної

стабільності. Забезпечення безперервності бізнесу шляхом впровадження надійних заходів кібербезпеки дозволяє компаніям уникнути тривалих простоїв та мінімізувати негативні наслідки атак.

Інновації у сфері інформаційних технологій, впровадження Інтернету речей (IoT), штучного інтелекту та великих даних, створюють нові виклики для кібербезпеки. Баланс між впровадженням нових технологій та забезпеченням їхньої безпеки є важливим аспектом для підтримки економічного росту та стабільності.

Ключові слова: кібербезпека, економічна стабільність, фаєрволи, антивірусні програми, кібератаки.

Semenenko Yurii Serhiyovych PhD, teacher of the Department of Economic Cybernetics and Informatics, West Ukrainian National University, 46000, Ternopil, 11 Lvivska St, <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

CYBER SECURITY AND ITS IMPORTANCE FOR ECONOMIC STABILITY

Abstract. In the modern world of digital technologies, cybersecurity has become one of the most crucial components for ensuring economic stability and business development. The proliferation of the internet and the increased use of information technologies create new opportunities for business but also introduce new threats. Cybercrimes such as hacking, phishing, and malware can lead to significant financial losses, compromise of confidential information, and disruption of business processes. This necessitates the implementation of effective measures to protect companies' information systems and data.

Direct financial losses related to theft or extortion can be colossal, especially for large corporations. Significant costs are incurred during recovery from cyberattacks, including hiring specialists, updating security systems, and restoring lost information. Reputational risks also play an important role, as cyber incidents can severely undermine the trust of customers and partners in the company, impacting its market value and competitiveness.

The main strategies and methods for ensuring cybersecurity are analyzed, including the use of modern technological solutions such as antivirus programs, firewalls, and intrusion detection and prevention systems. Special attention is paid to procedural measures, the development of security policies, regular audits and system checks, as well as the training and awareness-raising of employees about cyber threats. An essential component is also collaboration with government bodies and international organizations that can provide necessary support in combating cybercrime.

The role of cybersecurity in protecting critical infrastructure, particularly energy, financial, and communication systems, which are the backbone of the economy, is examined. Protecting these systems from cyberattacks is a priority task for ensuring national security and economic stability. Ensuring business continuity through the implementation of robust cybersecurity measures allows companies to avoid prolonged downtime and minimize the negative consequences of attacks.

Innovations in the field of information technology, the implementation of the Internet of Things (IoT), artificial intelligence, and big data, create new challenges for cybersecurity. Balancing the implementation of new technologies with ensuring their security is a crucial aspect of maintaining economic growth and stability.

Keywords. Cybersecurity, economic stability, firewalls, antivirus programs, cyberattacks

Постановка проблеми. В умовах зростаючої цифрової трансформації і розвитку інформаційних технологій, кібербезпека стає надзвичайно важливою для забезпечення економічної стабільності підприємств. Зі зростанням обсягів цифрових даних і залежності бізнесу від інформаційних технологій зростають і загрози кібербезпеці. Кібератаки, шкідливе програмне забезпечення та інші форми кіберзлочинності можуть призвести до серйозних фінансових втрат, порушень конфіденційності даних, а також викликати збитки у репутації підприємства. Необхідно дослідити ефективні стратегії та методи забезпечення кібербезпеки, щоб забезпечити стійкість бізнесу в умовах зростаючої кіберзагрози та зберегти економічну стабільність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням питання кібербезпеки, впровадження кібербезпеки та її впливу на безпеку компаній займається велика кількість українських та європейських вчених, таких як Юрій Янкевич, Олександр Березюк, Ірина Васюта, Василь Боднар, Андрій Григоренко, Барт Прінсіпе, Жан-Люк Демі, Ангелос Кераксі, Крістоф Пейл. Проте питання впливу кібербезпеки на економічну стабільність потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні важливості кібербезпеки для забезпечення економічної стабільності та розвитку підприємств у сучасному цифровому світі. Через аналіз кіберзагроз та їхнього впливу на бізнес-процеси та фінансову стійкість компаній проведено ідентифікацію ключових стратегій та методів захисту інформаційних систем і даних.

Виклад основного матеріалу. Кібербезпека відіграє критично важливу роль у сучасному світі, де цифрові технології стали невід'ємною частиною повсякденного життя і економічної діяльності. З розвитком інформаційних технологій, зростанням кількості підключених пристроїв і зростаючим обсягом даних, що передаються через Інтернет, кібербезпека стала ключовим

фактором для забезпечення стабільного функціонування як окремих підприємств, так і економіки в цілому. Відсутність належного рівня захисту може призвести до значних економічних втрат, втрати конфіденційної інформації, а також до серйозних збоїв у роботі бізнесу та критичної інфраструктури.

Кібербезпека є динамічним явищем, оскільки кіберзлочинці постійно знаходять нові слабкі місця в програмному забезпеченні. Глобальний розвиток Інтернету речей (IoT) спричинив поширення кіберзлочинності. Це пов'язано з тим, що дедалі більше пристроїв підключаються до Інтернету, і, як наслідок, кожен із цих пристроїв стає потенційно вразливим до кібератак. Тому обмін інформацією між національними компаніями, установами, організаціями та урядами є особливо важливим. Такий обмін інформацією може допомогти ефективніше виявляти кіберзагрози та обмінюватися набутим досвідом. Багато країн ухвалили законодавство про кібербезпеку. Наприклад, у Європі діє Загальний регламент про захист даних (GDPR), який встановлює вимоги до конфіденційності та захисту даних. У США питання захисту цифрових даних регулюється Законом про обмін інформацією про кібербезпеку (CISA), який регламентує комунікацію між бізнесом та урядом з питань кібербезпеки [1].

Україна активно займається питаннями кібербезпеки з 2016 року, коли було прийнято Стратегію кібербезпеки України, затверджену Указом Президента України № 96 від 15 березня 2016 року. У відповідності до цієї стратегії було ухвалено Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Закон визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, передбачає повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, а також окремих осіб та громадян у цій сфері; встановлює основні засади координації діяльності у сфері кібербезпеки [2].

У сучасному цифровому суспільстві, де велика кількість операцій проводиться онлайн, а критична інфраструктура залежить від інформаційних систем ризики постійно зростають. Кіберзлочинці використовують все більш складні методи атак, що вимагає від організацій постійного оновлення і вдосконалення своїх систем безпеки. Кібербезпека стає невід'ємною складовою стратегічного управління підприємствами, оскільки від її ефективності залежить не лише захист інформаційних ресурсів, але й репутація компанії, довіра клієнтів та партнерів.

Одним із головних аспектів важливості кібербезпеки є захист конфіденційних даних. У сучасному світі дані стали новою валютою, і їхня

втрата або компрометація може мати катастрофічні наслідки для організацій. Кіберзлочинці стараються отримати фінансову інформацію, особисті дані клієнтів, комерційні секрети та інтелектуальну власність, що може призвести до значних фінансових втрат та правових наслідків. Забезпечення конфіденційності даних є основою довіри між бізнесом і його клієнтами, а також важливим елементом конкурентоспроможності на ринку.

Кібербезпека має важливе значення для забезпечення безперервності бізнесу. Кібератаки можуть спричинити серйозні збої в роботі інформаційних систем, що призводить до простоїв, втрати продуктивності та, в окремих випадках, до повного зупинення діяльності підприємства. Це особливо важливо для організацій, що надають критичні послуги, такі як фінансові установи, енергетичні компанії та комунікаційні служби. Надійні заходи кібербезпеки дозволяють мінімізувати ризики простоїв та забезпечити стійкість бізнесу в умовах постійних кіберзагроз.

Кібербезпека також є важливим фактором національної безпеки. Уряди багатьох країн усвідомлюють, що кіберзагрози можуть мати серйозні наслідки для національної безпеки, економічної стабільності та суспільного добробуту. Критична інфраструктура, така як енергетичні системи, водопостачання, транспорт та зв'язок, стає все більш залежною від інформаційних технологій, що робить її вразливою до кібератак. Ефективна кібербезпека є ключовим елементом захисту національної інфраструктури та забезпечення стабільності держави.

Кіберзагрози не мають кордонів, і атаки можуть здійснюватися з будь-якої точки світу. Це вимагає міжнародної співпраці та координації зусиль для ефективної боротьби з кіберзлочинністю. Міжнародні організації, уряди та приватні компанії повинні працювати разом для розробки та впровадження стандартів, політик та заходів, спрямованих на підвищення рівня кібербезпеки на глобальному рівні.

Кібербезпека є надзвичайно важливою складовою сучасного цифрового світу. Вона забезпечує захист конфіденційних даних, безперервність бізнесу, національну безпеку, сприяє інноваціям та економічному зростанню, а також вимагає міжнародної співпраці для ефективної боротьби з кіберзагрозами. Забезпечення високого рівня кібербезпеки є необхідною умовою для стабільного та безпечного розвитку підприємств та суспільства в цілому.

Кібербезпека стикається з різноманітними загрозами, які постійно еволюціонують у відповідь на нові технології та захисні заходи. Розуміння основних типів кіберзагроз є критичним для розробки ефективних стратегій захисту інформаційних систем (рис.1).

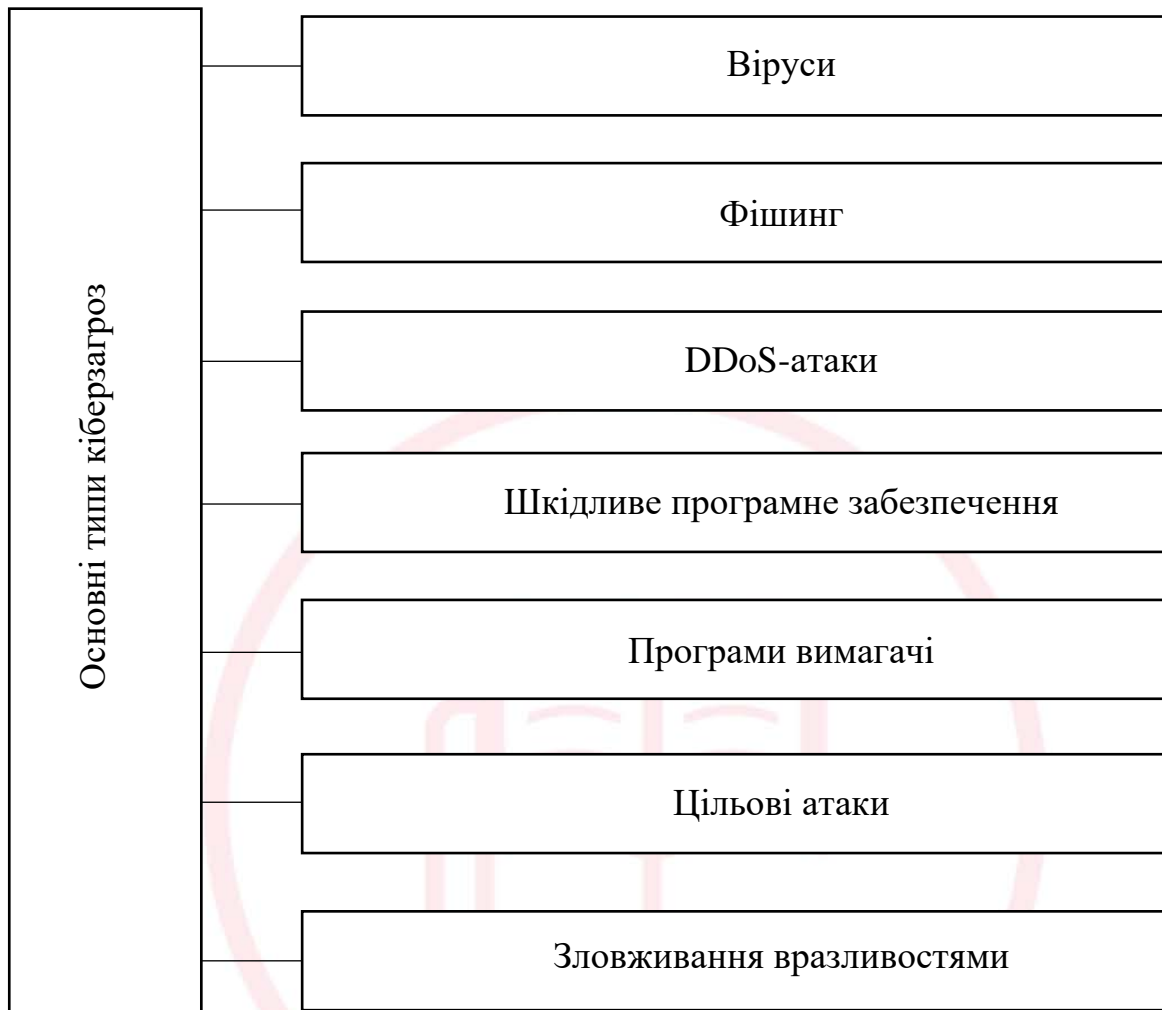

Рис.1. Основні типи кіберзагроз

Віруси є одним з найпоширеніших видів шкідливого програмного забезпечення. Вони здатні самовідтворюватися і поширюватися з одного комп'ютера на інший, часто через заражені файли, програми або електронну пошту. Віруси можуть спричинити значну шкоду, видаляючи або пошкоджуючи файли, знижуючи продуктивність системи або навіть виводячи її з ладу. Вони також можуть використовуватися для крадіжки конфіденційної інформації або надання зловмисникам віддаленого доступу до заражених систем.

Фішинг є ще однією поширеною кіберзагрозою, що передбачає використання соціальної інженерії для обману користувачів з метою отримання конфіденційної інформації, такої як паролі, номери кредитних карток або інші особисті дані. Фішингові атаки зазвичай здійснюються через електронну пошту, повідомлення або веб-сайти, які імітують легітимні

організації. Користувачі, які довіряють таким повідомленням, можуть неспішно розкривати свою особисту інформацію кіберзлочинцям.

DDoS-атаки полягають у перевантаженні цільової системи або мережі масовою кількістю запитів, що робить її недоступною для користувачів. Ці атаки використовують ботнети — мережі заражених пристроїв, які зловмисники контролюють для одночасного надсилання великої кількості запитів до цільової системи. Наслідки DDoS-атак можуть бути серйозними, включаючи втрату доходів через простої, пошкодження репутації та витрати на відновлення нормального функціонування.

Шкідливе програмне забезпечення включає різні типи зловмисного ПЗ, такі як троянські програми, шпигунське ПЗ, віруси та черв'яки. Трояни маскуються під легітимні програми і надають зловмисникам доступ до системи жертви. Шпигунське ПЗ відстежує дії користувача і збирає конфіденційну інформацію без його відома. Черв'яки, на відміну від вірусів, не потребують взаємодії з користувачем для поширення і можуть швидко розмножуватися через мережі.

Програми вимагачі є різновидом шкідливого ПЗ, що блокує доступ до системи або шифрує файли користувача до сплати викупу. Це може мати серйозні наслідки для бізнесу, особливо якщо не існує резервних копій даних або якщо зловмисники не дотримуються обіцянки розблокувати доступ після сплати викупу.

Цільові атаки є складними і тривалими атаками, що здійснюються проти конкретних організацій або осіб з метою крадіжки конфіденційної інформації або заподіяння шкоди. Такі атаки часто фінансуються державами або великими злочинними групами і можуть тривати місяцями або навіть роками, використовуючи різні методи для уникнення виявлення.

Зловживання вразливостями включає використання відомих або невідомих слабких місць у програмному забезпеченні або апаратному забезпеченні для отримання несанкціонованого доступу до системи. Вразливості можуть бути викликані помилками програмування, конфігураційними помилками або відсутністю оновлень безпеки. Використання таких вразливостей може дозволити зловмисникам отримати доступ до конфіденційних даних або контролювати систему.

Всі ці загрози вимагають постійного моніторингу та оновлення систем кібербезпеки, а також підвищення обізнаності користувачів щодо сучасних методів захисту. Тільки комплексний підхід до кібербезпеки, що включає технічні, організаційні та освітні заходи, може забезпечити належний захист інформаційних систем від різноманітних кіберзагроз.

Кіберзлочини можуть спричиняти значні прямі фінансові втрати для компаній, що є одним із найбільш відчутних наслідків таких інцидентів. У

2013 році компанія Target стала жертвою великої кібератаки, під час якої були скомпрометовані дані приблизно 40 мільйонів кредитних і дебетових карток. Цей інцидент коштував компанії понад 200 мільйонів доларів через витрати на юридичні послуги, відшкодування збитків клієнтам і впровадження нових заходів безпеки. Ще один приклад компанія Equifax, яка в 2017 році зазнала втрати даних понад 147 мільйонів клієнтів. Це призвело до витрат у розмірі понад 700 мільйонів доларів, включаючи штрафи, компенсації клієнтам та витрати на посилення захисту даних.

Витрати на відновлення після кіберзлочинів можуть бути величезними і включати різні аспекти відновлення інфраструктури. Компанії змушені витратити значні кошти на залучення фахівців з кібербезпеки для аналізу інциденту, усунення його наслідків і впровадження додаткових заходів захисту. Компанія Sony Pictures після атаки в 2014 році витратила мільйони доларів на відновлення мережі, що включало оновлення програмного забезпечення, заміну апаратного забезпечення та впровадження нових заходів безпеки.

Репутаційні ризики, пов'язані з кіберзлочинами, можуть мати тривалі наслідки для компаній, впливаючи на їх здатність залучати і утримувати клієнтів. Кіберінциденти підривають довіру до компанії, що може призвести до зниження обсягів продажів і втрати лояльності клієнтів. Після витоку даних у Yahoo у 2013-2014 роках, компанія зазнала значних репутаційних втрат, що вплинуло на зниження вартості її активів під час злиття з Verizon. Це також спричинило зменшення кількості користувачів Yahoo Mail і втрату рекламних контрактів.

Кіберзлочини можуть мати істотний вплив на ринкову вартість компаній і акціонерів. Інвестори можуть втратити впевненість у компанії після кібератаки, що призводить до падіння вартості акцій. Після витоку даних у компанії Equifax у 2017 році, її акції впали більш ніж на 30% у перші кілька днів після оголошення про інцидент. Аналогічно, акції компанії Target знизилися на 11% після атаки в 2013 році. У випадку з Sony Pictures, крім прямих фінансових втрат, компанія також зазнала втрат у вартості акцій, що вплинуло на її загальну ринкову капіталізацію.

Технологічні заходи є ключовими компонентами стратегії кібербезпеки будь-якої організації. Вони забезпечують захист інформаційних систем від різноманітних кіберзагроз і допомагають виявляти та реагувати на інциденти безпеки. Одним із основних технологічних заходів є використання антивірусного програмного забезпечення. Антивірусні програми регулярно сканують системи на наявність шкідливих програм, видаляють або ізолюють їх та забезпечують захист від нових загроз шляхом регулярного оновлення вірусних баз даних. Сучасні антивірусні рішення також включають функції

поведінкового аналізу, що дозволяє виявляти невідомі загрози на основі їхньої підозрілої діяльності.

Фаєрволи є ще одним важливим технологічним засобом кібербезпеки. Вони контролюють вхідний та вихідний трафік між внутрішньою мережею організації та зовнішніми мережами, зокрема Інтернетом, на основі заздалегідь визначених правил безпеки. Фаєрволи можуть бути апаратними або програмними, і вони допомагають запобігати несанкціонованому доступу до внутрішніх систем. Вони також забезпечують сегментацію мережі, дозволяючи створювати ізольовані підмережі для різних частин організації, що значно ускладнює проникнення шкідливого програмного забезпечення до критично важливих систем.

Системи виявлення та запобігання вторгнень (IDS/IPS) є наступним рівнем технологічного захисту. IDS здійснюють моніторинг мережевого трафіку та системних дій на предмет підозрілої активності, яка може свідчити про спробу вторгнення. Вони аналізують дані в режимі реального часу і можуть генерувати сповіщення для фахівців з кібербезпеки. IPS, в свою чергу, не лише виявляють загрози, але й автоматично вживають заходів для їх нейтралізації, наприклад, блокують підозрілий трафік або завершують небезпечні процеси. Використання IDS/IPS дозволяє значно зменшити ризики, пов'язані з атаками нульового дня та іншими складними загрозами.

Одним із найсучасніших технологічних заходів є впровадження рішень на основі штучного інтелекту та машинного навчання. Ці технології здатні аналізувати великі обсяги даних і виявляти аномальні закономірності, які можуть вказувати на кіберзагрози. AI та машинне навчання можуть самостійно вдосконалюватися на основі отриманих даних і досвіду, що робить їх надзвичайно ефективними в боротьбі з новими та невідомими загрозами. AI може прогнозувати потенційні атаки, оцінювати їх ймовірність та пропонувати відповідні заходи для запобігання.

Процедурні заходи відіграють важливу роль у забезпеченні кібербезпеки, доповнюючи технологічні рішення та забезпечуючи їх ефективне функціонування. Одним із ключових аспектів процедурних заходів є розробка політик безпеки. Політики безпеки визначають стандарти та правила, яких повинні дотримуватись всі співробітники організації для захисту інформаційних активів. Вони охоплюють різні аспекти, включаючи використання паролів, управління доступом, захист конфіденційних даних та реагування на інциденти безпеки. Добре сформульовані політики безпеки допомагають створити культуру безпеки в організації, підвищуючи обізнаність співробітників про важливість кібербезпеки та їхню відповідальність у цій сфері.

Регулярні аудити та перевірки є ще одним критично важливим процедурним заходом. Вони дозволяють виявляти слабкі місця у системі

безпеки та оцінювати ефективність впроваджених заходів. Аудити можуть включати як внутрішні перевірки, проведені співробітниками компанії, так і зовнішні аудити, виконані незалежними експертами. Такі перевірки допомагають ідентифікувати недоліки в існуючих політиках і процедурах, а також виявляти нові загрози, які можуть виникати через зміну технологічного середовища або розвиток методів атак. Результати аудитів використовуються для вдосконалення політик безпеки та впровадження нових заходів захисту.

Розробка планів реагування на інциденти є ще одним важливим аспектом процедурних заходів. Такі плани повинні включати чіткі інструкції щодо дій у разі виявлення кіберінциденту, зокрема повідомлення про інцидент, його розслідування та відновлення систем. Важливо також проводити регулярні навчання та симуляції для співробітників, щоб вони були готові до швидкої та ефективної реакції на кіберзагрози. Симуляція фішингових атак може допомогти підвищити обізнаність співробітників про методи соціальної інженерії та навчити їх розпізнавати підозрілі повідомлення.

Освіта та навчання персоналу є ключовими елементами комплексної стратегії кібербезпеки будь-якої організації. У сучасному світі, де кіберзлочинці використовують все більш витончені методи атаки, саме людський фактор часто стає найслабшою ланкою в захисті інформаційних систем. Підготовка працівників до розпізнавання кіберзагроз є необхідною умовою для зниження ризику успішного здійснення атак і забезпечення надійного захисту корпоративних даних.

Основним завданням навчання є підвищення обізнаності працівників про різноманітні типи кіберзагроз та методи, які використовують кіберзлочинці. Фішинг є одним із найпоширеніших видів атак, при якому зловмисники намагаються отримати конфіденційну інформацію шляхом обману. Працівники повинні вміти розпізнавати підозрілі електронні листи, посилання та вкладення, щоб не стати жертвами подібних атак. Регулярні тренінги та симуляції фішингових атак сприяють підвищенню пильності працівників і їх здатності правильно реагувати на потенційні загрози.

Навчання також повинно включати практичні навички використання інструментів і технологій, що забезпечують кібербезпеку. Працівники повинні знати, як використовувати антивірусне програмне забезпечення, встановлювати та налаштовувати фаєрволи, користуватися системами багатофакторної аутентифікації. Вміння правильно налаштовувати і використовувати ці інструменти допомагає знизити вразливість систем до атак і підвищити загальний рівень захисту.

Окрему увагу слід приділяти керівному складу організації, оскільки саме вони приймають стратегічні рішення щодо політики кібербезпеки і можуть

впливати на культуру безпеки в компанії. Керівники повинні розуміти важливість кібербезпеки для бізнесу, бути обізнаними про сучасні загрози та методи захисту, а також підтримувати ініціативи з навчання та підвищення обізнаності серед персоналу. Це включає участь у спеціалізованих тренінгах, семінарах та конференціях, де вони можуть обмінюватись досвідом та отримувати нові знання.

Навчання повинно бути безперервним процесом, що враховує постійні зміни у сфері кібербезпеки. Загрози розвиваються і змінюються з часом, тому організації повинні забезпечувати регулярне оновлення знань та навичок своїх працівників. Це можна досягти шляхом проведення періодичних навчальних курсів, вебінарів, онлайн-ових тренінгів та інших освітніх заходів. Безперервний процес навчання гарантує, що працівники завжди будуть готові до нових викликів і зможуть ефективно протистояти сучасним кіберзагрозам.

Захист критичної інфраструктури є невід'ємною складовою стратегії кібербезпеки в сучасному світі, де енергетичні, фінансові та комунікаційні системи відіграють вирішальну роль у функціонуванні економіки та суспільства. Енергетична інфраструктура, включаючи електростанції, мережі передачі та розподілу електроенергії, є життєво важливою для забезпечення неперервного електропостачання населення та підтримки роботи виробничих підприємств. Фінансові системи, такі як банки та фондові ринки, забезпечують проведення фінансових трансакцій та інвестиційної діяльності, яка є основою для функціонування господарства. Комунікаційна інфраструктура, включаючи мережі зв'язку та Інтернет, є критичною для забезпечення сполучення між людьми та підтримки інформаційних потоків.

Значення кібербезпеки для цих систем полягає у тому, що вони стають об'єктом постійного інтересу з боку кіберзлочинців, які можуть спробувати здійснити атаки з метою зриву їхньої роботи або навіть викликати серйозні негативні наслідки для суспільства. Наприклад, зловмисники можуть спробувати захопити контроль над енергетичними системами для спричинення відключень електропостачання на великій території або викликати аварії на електростанціях, що може призвести до серйозних матеріальних збитків та загрози життю. У фінансовому секторі атаки можуть спрямовуватися на крадіжку грошей або конфіденційної інформації клієнтів, що може призвести до фінансових втрат та підірвати довіру до фінансових установ.

Забезпечення безперервності бізнесу є ключовою аспектом успішної діяльності компаній у сучасному цифровому середовищі. Кібербезпека відіграє важливу роль у забезпеченні стійкості та неперервності бізнес-операцій в умовах постійних кіберзагроз. Основна мета заходів з кібербезпеки полягає у запобіганні та мінімізації можливих кібератак, що можуть призвести

до порушень у роботі бізнес-процесів та значних фінансових втрат. Ретельне планування та впровадження стратегій кібербезпеки дозволяють підприємствам реагувати на кіберзагрози швидко та ефективно, забезпечуючи неперервність їхньої діяльності.

Технологічні рішення у сфері кібербезпеки, такі як системи виявлення та запобігання вторгнень, антивірусні програми та фаєрволи, сприяють у виявленні та блокуванні потенційних кібератак на ранніх стадіях. Це дозволяє підприємствам попереджати можливі загрози та уникати серйозних перерв у роботі, зберігаючи стабільність бізнес-процесів.

Впровадження процедурних заходів, таких як розробка та виконання політик безпеки, регулярні аудити та перевірки, сприяє підвищенню готовності підприємств до реагування на кіберзагрози. Освіта та навчання персоналу стосовно кібербезпеки відіграють також важливу роль, забезпечуючи працівникам необхідні знання та навички для розпізнавання та відвернення потенційних кібератак.

Завдяки ефективним заходам з кібербезпеки, підприємства можуть мінімізувати ризики та зберігати нормальну роботу бізнесу навіть у випадках кібератак. Це сприяє підтримці довіри клієнтів, збереженню репутації компанії та забезпеченню стабільності на ринку. Таким чином, кібербезпека є важливим елементом стратегії забезпечення безперервності бізнесу та успішного функціонування підприємств у цифровому віці.

Інновації у сфері інформаційних технологій постійно змінюють спосіб, яким бізнеси працюють та взаємодіють з клієнтами, а також як вони зберігають та обробляють дані. Впровадження таких технологій, як Інтернет речей (IoT), штучний інтелект та аналіз великих даних, принесло безліч переваг, але одночасно збільшило потенційні загрози кібербезпеці.

Баланс між інноваціями та кібербезпекою вимагає уваги до технологічних ризиків та впровадження ефективних заходів безпеки. Впровадження нових технологій повинно супроводжуватися ретельною оцінкою потенційних загроз та розробкою стратегій для їх уникнення чи пом'якшення. Компанії повинні бути готові відповідати на виклики, пов'язані з кібербезпекою, щоб забезпечити захист своїх активів, даних та репутації.

Ключовим аспектом забезпечення безпеки нових технологій є визначення вразливостей та розробка стратегій захисту перед їх впровадженням. Це може включати в себе аудит систем безпеки, розробку політик доступу та захисту даних, а також навчання персоналу щодо кібербезпеки. Важливо також мати механізми для моніторингу та виявлення потенційних загроз, а також швидкого реагування на них.

Нарощування кібербезпеки у відповідь на швидке впровадження нових технологій є ключовим для забезпечення успіху та стійкості компаній у

цифровій епохі. Бізнеси повинні постійно оновлювати та вдосконалювати свої заходи безпеки, щоб відповідати на зростаючі загрози кібербезпеки та забезпечити безперебійну роботу своїх операцій у нових умовах.

Зважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій та їх широке використання в різних сферах економіки, кібербезпека стає ключовим фактором для забезпечення економічної стабільності. Цифрові технології проникають у всі аспекти сучасного бізнесу, від фінансів та торгівлі до виробництва та послуг. Проте разом з розвитком цифрового світу зростає і кількість кіберзагроз, які загрожують безпеці інформаційних систем, даних та інфраструктури.

Спроможність компаній та урядів ефективно захищати себе від кіберзлочинів безпосередньо впливає на їхню економічну стабільність. Кібератаки можуть призвести до серйозних фінансових втрат, порушення нормального функціонування бізнес-процесів, втрати довіри споживачів та інвесторів, а також на порушення економічного порядку в цілому. Високі технологічні ризики можуть вплинути на ефективність роботи компаній, конкурентоспроможність на ринку та загальний економічний клімат.

Однією з основних загроз для економічної стабільності є прямі фінансові втрати, що виникають внаслідок кібератак, такі як крадіжки коштів або шантаж. Крім того, великі витрати на відновлення інформаційних систем та даних після кіберзлочинів можуть значно підірвати бюджет компанії. Репутаційні ризики також можуть мати серйозний вплив на економічну стабільність, оскільки втрата довіри споживачів може відбитися на прибутковості та іміджі компаній.

Забезпечення ефективної кібербезпеки стає необхідною умовою для збереження економічної стабільності в умовах цифрової епохи. Впровадження заходів безпеки, навчання персоналу та співпраця між компаніями та урядовими органами можуть сприяти зменшенню ризиків та забезпечити стабільність економічного середовища.

Висновки. Кібербезпека стає невід'ємною складовою економічної стабільності в умовах сучасного цифрового світу. Швидкий розвиток технологій та поширення інтернету зробили комп'ютерні мережі важливим елементом економічного життя, але разом із цим зросли загрози для безпеки цих мереж та пов'язаних із ними даних.

Успішне функціонування сучасної економіки значною мірою залежить від безпеки цифрового простору. Кіберзлочини, такі як хакерські атаки, фішинг, віруси, можуть спричинити серйозні фінансові втрати, порушити нормальне функціонування підприємств та загрозувати стабільності економічних систем.

Забезпечення ефективної кібербезпеки є важливим завданням для урядів, підприємств та громадян, оскільки вона допомагає запобігти потенційним загрозам та забезпечує надійність економічних процесів. Це включає в себе заходи для захисту інформаційних систем, даних та мереж від несанкціонованого доступу, а також підтримку кібербезпекових стандартів та нормативів.

Кібербезпека є важливим фактором для збереження довіри та стабільності фінансових ринків. Захист фінансових установ та транзакцій від кіберзлочинів є необхідним для збереження довіри відправників та отримувачів коштів, а також для забезпечення стійкості фінансової системи в цілому.

Кібербезпека має вирішальне значення для економічної стабільності, оскільки вона допомагає запобігти загрозам, зберегти довіру громадськості та забезпечити нормальне функціонування економічних процесів. Відповідна увага до кібербезпеки є необхідною для забезпечення успіху та стабільності економіки в цифровому віці.

Література:

1. Ширяєв Д. О. Кібербезпека та сучасний світ. Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. м. Вінниця, 17 травн. 2023 р. Вінниця, 2023. С. 600-602.
2. Михальченко, Г. Г., Снітко, Ю. М., & Іваненко, В. О. (2023). CYBER SECURITY IN THE ECONOMY: PROTECTION AGAINST CYBER THREATS IN A DIGITALIZED WORLD. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (38), 377-384

References

1. Shyryaev D.O. Cybersecurity and the Modern World. Current Issues in Contemporary Science in the Research of Young Scientists, Cadets, and Students: Abstracts of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference. Vinnytsia, May 17, 2023. Vinnytsia, 2023. P. 600-602.
2. Mikhaylchenko, H.H., Snitko, Y.M., & Ivanenko, V.O. (2023). CYBER SECURITY IN THE ECONOMY: PROTECTION AGAINST CYBER THREATS IN A DIGITALIZED WORLD. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (38), 377-384.

УДК 336.71:005.53

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-997-1010](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-997-1010)

Чернишов Олександр Юрійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-технологій, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (095) 565-18-55, <https://orcid.org/0000-0003-0422-2252>

Побережна Заріна Миколаївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та бізнес-технологій, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (093) 702-70-76, <https://orcid.org/0000-0001-6245-038X>

Школенко Оксана Борисівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-технологій, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (066) 169-77-60, <https://orcid.org/0000-0003-2792-1523>

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДПРИЄМСТВ-СПОЖИВАЧІВ КРЕДИТНИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Актуальність дослідження полягає в необхідності розуміння фінансової поведінки споживачів кредитних продуктів на українському ринку фінансових послуг. В умовах зростаючої доступності кредитів та їх впливу на фінансове благополуччя населення, важливо розглядати, які чинники впливають на прийняття фінансових рішень, які уявлення мають споживачі щодо кредитних продуктів, а також які ризики та переваги вони сприймають у контексті кредитування. Дослідження ґрунтується на аналізі психологічних та економічних факторів, що впливають на фінансову поведінку споживачів кредитів. Методологія дослідження включає в себе аналіз психологічних аспектів прийняття рішень, економічні моделі та статистичний аналіз. Для отримання емпіричних даних використовуються дані опитувань та аналіз даних з банківських систем. Результати дослідження дозволяють виявити важливі фактори, які впливають на рішення споживачів щодо кредитування, а також розуміти їхні уявлення про ризики та переваги кредитних продуктів. Зокрема, визначаються психологічні моменти, які можуть впливати на рішення про придбання товарів за кредитом, а також економічні фактори, які сприяють формуванню фінансової поведінки. Отримані висновки можуть бути корисними для банківських установ при формуванні політики кредитування,

розробці маркетингових стратегій та спрямовані на поліпшення фінансової грамотності та відповідальності споживачів. Крім того, дослідження може слугувати основою для подальших досліджень у сфері фінансової поведінки споживачів та розвитку кредитного ринку в Україні. Аналіз фінансової поведінки споживачів кредитних продуктів в Україні має значний практичний вигляд для банківських установ, страхових компаній та інших учасників фінансового ринку. Аналіз факторів, що впливають на прийняття рішень споживачами, дозволить цим компаніям адаптувати свої послуги до потреб та очікувань клієнтів. Крім того, дослідження може допомогти у вдосконаленні програм фінансової грамотності, що спрямовані на підвищення рівня фінансової освіченості серед населення. Отримані дані також можуть послужити основою для подальших досліджень у галузі фінансової поведінки, допомагаючи розкрити нові тенденції та виявити можливості для розвитку фінансового ринку в Україні, отже, формує стратегічне значення для розвитку фінансової системи та забезпечення стабільності фінансового ринку в Україні.

Ключові слова: фінансова поведінка, споживачі, кредитні продукти, фінансова грамотність, ринок фінансових послуг, комунікаційні стратегії, розвиток фінансового ринку.

Chernyshov Oleksandr Yuriiovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Business Technologies, National Aviation University, 1 Lyubomyr Husar Avenue, Kyiv, 03058, tel.: (095) 565-18-55, <https://orcid.org/0000-0003-0422-2252>

Poberezhna Zarina Mykolaivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics and Business Technologies, National Aviation University, 1 Lyubomyr Husar Avenue, Kyiv, 03058, tel.: (093) 702-70-76, <https://orcid.org/0000-0001-6245-038X>

Shkolenko Oksana Borysivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Business Technologies, National Aviation University, 1 Lyubomyr Husar Avenue, Kyiv, 03058, tel.: (066) 169-77-60, <https://orcid.org/0000-0003-2792-1523>

ANALYSIS OF FINANCIAL BEHAVIOR OF BUSINESS-CONSUMER ENTERPRISES OF CREDIT PRODUCTS IN UKRAINE

Abstract. The relevance of the study lies in the necessity to comprehend the financial behavior of consumers of credit products in the Ukrainian financial market. With the increasing accessibility of credits and their influence on the financial well-

being of the population, it is crucial to examine the factors affecting financial decision-making, consumer perceptions regarding credit products, and the risks and benefits they perceive in the context of lending. The research is grounded in the analysis of psychological and economic factors influencing the financial behavior of credit consumers. The methodology of the study includes an analysis of psychological decision-making aspects, economic models, and statistical analysis. Empirical data are obtained through surveys and data analysis from banking systems. The findings of the study reveal significant factors influencing consumers' decisions regarding lending and help understand their perceptions of the risks and benefits of credit products. Specifically, psychological aspects influencing decisions to purchase goods on credit and economic factors contributing to the formation of financial behavior are identified. The conclusions drawn can be valuable for banking institutions in shaping lending policies, developing marketing strategies, and aimed at improving financial literacy and responsibility among consumers. Moreover, the research can serve as a basis for further studies in the field of financial behavior, aiding in uncovering new trends and identifying opportunities for the development of the credit market in Ukraine. The analysis of financial behavior of credit product consumers in Ukraine has significant practical implications for banking institutions, insurance companies, and other participants of the financial market. Analyzing factors influencing consumers' decisions allows these companies to adapt their services to the needs and expectations of clients. Additionally, the research can contribute to enhancing financial literacy programs aimed at increasing the level of financial education among the population. The data obtained can also serve as a basis for further research in the field of financial behavior, helping to uncover new trends and opportunities for the development of the financial market in Ukraine, thus, shaping its strategic importance for the development of the financial system and ensuring stability of the financial market in Ukraine.

Keywords: financial behavior, consumers, credit products, financial literacy, financial services market, communication strategies, financial market development.

Постановка проблеми. У сучасних умовах економічних трансформацій стає зрозумілим, що фінансові послуги для підприємств-споживачів кредитних продуктів мають вирішальне значення. Україна, яка проходить перехідний період, не може уникнути впливу цих процесів. З одного боку, доступність кредитів може стимулювати економічний розвиток та підтримувати підприємництво. З іншого боку, невірне використання кредитних ресурсів може призвести до фінансових труднощів для підприємств та загрози їхньої фінансової стабільності.

Незважаючи на цілком очевидний інтерес до цієї теми, на сьогодні існує обмежена кількість досліджень, присвячених аналізу фінансової

поведінки підприємств-споживачів кредитних продуктів в Україні. Відсутність чітких наукових висновків та рекомендацій у цій сфері перешкоджає фінансовим установам та підприємствам розуміти та ефективно використовувати ці дані для прийняття стратегічних рішень.

Це, в свою чергу, передбачає необхідність проведення дослідження та аналізу фінансової поведінки підприємств-споживачів кредитних продуктів в Україні з метою виявлення основних чинників, що впливають на їхні фінансові рішення, а також ідентифікації потенційних ризиків та можливостей для розробки ефективних стратегій кредитування.

Слід зазначити, велика увага наразі приділяється не лише фінансовим аспектам, але й психологічним та соціальним факторам, що впливають на прийняття рішень підприємствами щодо використання кредитних продуктів. Враховуючи складність фінансового ринку та швидкий темп його змін, проведення такого дослідження є надзвичайно актуальним та важливим для розвитку ефективної стратегії кредитування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі фінансової поведінки підприємств-споживачів кредитних продуктів в Україні відображають широкий спектр питань, пов'язаних з цією проблематикою. Дослідження зосереджені на різних аспектах взаємодії між підприємствами та кредитними продуктами, їх впливі на фінансову стійкість та стратегії розвитку. Качула С.В. провела аналіз факторів, що впливають на прийняття рішень підприємствами щодо користування кредитними продуктами. Дослідження показали, що ключовими чинниками є рівень відсоткової ставки, доступність кредитних ресурсів, тривалість кредиту, а також умови повернення кредитних коштів. Важливим аспектом була також роль фінансової грамотності підприємців у прийнятті рішень про кредитування. Дослідниками Москалюк Г.О. та Ілляшенко П. вивчалися ризики, пов'язані з використанням кредитних продуктів підприємствами. Однією з найбільш поширених проблем є збільшення фінансового тиску внаслідок погіршення умов кредитування або непрогнозованих змін на фінансовому ринку. Дослідження показали, що багато підприємств не завжди враховують ці ризики при прийнятті рішень про взяття кредиту. Науковці Дудинець Л.А. та Салліван А. досліджували стратегії розвитку підприємств через використання кредитних продуктів. Виявлено, що кредитування може стати ефективним інструментом для збільшення оборотних коштів, розширення бізнесу та впровадження інновацій. Проте успішне використання кредитів вимагає від підприємств великої уваги до аналізу ризиків та розробки стратегій управління.

Загалом, наукові праці підтверджують важливість глибокого аналізу фінансової поведінки підприємств-споживачів кредитних продуктів в Україні. Вони надають цінні висновки та рекомендації для фінансових установ та підприємств щодо ефективного використання кредитних ресурсів та зменшення фінансових ризиків. Разом з тим, питання впливу макроекономічних

чинників, використання альтернативних фінансових послуг, а також особливості сегментації ринку у галузі фінансової поведінки підприємств-споживачів кредитних продуктів в Україні залишаються недослідженими та вимагають додаткового аналізу.

Мета статті – проведення аналізу фінансової поведінки підприємств-споживачів кредитних продуктів в Україні з метою виявлення ключових чинників, що впливають на їхні фінансові рішення та стратегії кредитування для визначення поведінки підприємств на фінансовому ринку, виявлення потенційних ризиків та можливості для оптимізації управління фінансами та розвитку бізнесу.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах економічної невизначеності та швидкоплинних змін на ринку, підприємства стикаються з постійною необхідністю залучення додаткових фінансових ресурсів для забезпечення свого сталого розвитку. Одним з ключових інструментів для досягнення цієї мети є кредитні продукти, що надаються фінансовими установами. Фінансова поведінка підприємств-споживачів кредитних продуктів визначається численними факторами, серед яких слід виокремити економічні, психологічні та соціальні аспекти. Дослідження цих чинників дозволяє краще зрозуміти мотивацію підприємств при прийнятті фінансових рішень, а також оцінити їхню готовність до використання кредитних ресурсів.

1. Економічні чинники.

Одним з ключових економічних чинників, що впливають на фінансову поведінку підприємств, є відсоткова ставка за кредитами. Висока відсоткова ставка може стримувати підприємства від залучення кредитних ресурсів, тоді як низька відсоткова ставка, навпаки, стимулює їхнє кредитування. Водночас важливо враховувати не лише номінальну відсоткову ставку, але й ефективну, що включає додаткові витрати, пов'язані з обслуговуванням кредиту.

Іншим важливим економічним чинником є доступність кредитних ресурсів. Підприємства часто стикаються з проблемою недостатньої доступності кредитів, особливо у випадку малих та середніх підприємств. Банківські установи, як правило, надають перевагу великим підприємствам з високим рівнем кредитоспроможності, що обмежує можливості для розвитку малого та середнього бізнесу. Крім того, значну роль відіграють умови повернення кредиту, зокрема, строки кредитування та графік погашення. Підприємства прагнуть отримувати кредити з довгостроковими строками погашення та гнучкими умовами виплати, що дозволяє їм краще планувати свої фінансові потоки та уникати ризику дефолту.

2. Психологічні чинники.

Психологічні чинники також мають великий вплив на фінансову поведінку підприємств. Одним з таких чинників є фінансова грамотність керівництва підприємства. Високий рівень фінансової грамотності сприяє більш усвідомленому прийняттю рішень щодо використання кредитних продуктів, зменшує

ризик неправильного управління фінансовими ресурсами та підвищує ефективність їхнього використання.

Іншим важливим психологічним чинником є ризик-апетит підприємства. Деякі підприємства готові йти на високий ризик задля отримання потенційно великих вигод, тоді як інші обирають більш консервативний підхід і уникають ризикованих фінансових операцій. Ризик-апетит підприємства визначається не лише його фінансовим станом, але й культурними та індивідуальними особливостями керівництва. Також варто враховувати психологічний фактор довіри до фінансових установ. Відсутність довіри до банківської системи може стримувати підприємства від використання кредитних продуктів, навіть якщо економічні умови є сприятливими. Довіра формується на основі минулого досвіду взаємодії з банківськими установами, репутації банків та загального рівня стабільності фінансової системи.

3. Соціальні чинники.

Соціальні чинники, такі як вплив громадської думки та ділового середовища, також впливають на фінансову поведінку підприємств. Підприємства часто орієнтуються на досвід своїх конкурентів та партнерів при прийнятті рішень щодо залучення кредитних ресурсів. Позитивні відгуки про успішний досвід кредитування можуть стимулювати інші підприємства до аналогічних дій, тоді як негативний досвід може мати стримуючий ефект.

Важливим соціальним чинником є також державна політика у сфері підтримки бізнесу та регулювання фінансового ринку. Наявність державних програм підтримки кредитування, зокрема, гарантійних схем та субсидій на відсоткові ставки, може значно підвищити доступність кредитних ресурсів для підприємств та стимулювати їх до активного використання кредитних продуктів [3, с. 44].

Крім того, рівень інформованості підприємств про доступні кредитні продукти та умови їхнього отримання також відіграє важливу роль. Часто підприємства не мають повної інформації про всі можливості, які пропонує фінансовий ринок, що обмежує їхні можливості для ефективного фінансового планування.

Фінансова поведінка підприємств-споживачів кредитних продуктів має значний вплив на Індекс очікуваного матеріального становища (ІОМС), який є важливим показником економічного настрою та очікувань як серед підприємств, так і серед населення. Розглянемо, як саме цей вплив проявляється:

– підвищення доступності кредитів – доступність кредитів для підприємств сприяє їхньому розвитку, розширенню виробництва та підвищенню економічної активності. Це, у свою чергу, позитивно впливає на ІОМС, оскільки підприємства з більшим доступом до фінансування можуть

збільшити свої інвестиції в нові технології, розширити ринки збуту, підвищити заробітні плати своїм працівникам та створити нові робочі місця. Покращення фінансового стану підприємств і підвищення зайнятості сприяють зростанню доходів населення, що відображається у підвищенні очікувань матеріального становища.

– управління фінансовими ризиками – ефективне управління фінансовими ризиками підприємствами через обережне та виважене використання кредитних продуктів зменшує ймовірність фінансових проблем і банкрутств. Стабільні підприємства сприяють економічній стабільності в регіонах, де вони працюють, що позитивно впливає на загальний економічний клімат і покращує ІОМС. Коли підприємства мають достатньо ресурсів для подолання фінансових труднощів, вони можуть продовжувати стабільно працювати, що забезпечує збереження робочих місць та доходів населення [7].

– підвищення фінансової грамотності – розвиток фінансової грамотності серед керівників підприємств сприяє більш ефективному використанню кредитних ресурсів. Підприємства, що краще розуміють фінансові продукти та ризики, можуть приймати більш обґрунтовані рішення щодо кредитування, що призводить до покращення їх фінансової стійкості. Підвищення фінансової грамотності також сприяє більшій впевненості у фінансовому середовищі, що позитивно впливає на ІОМС, оскільки економічні суб'єкти очікують стабільного та передбачуваного розвитку.

– позитивний досвід кредитування – наявність позитивного досвіду використання кредитних продуктів серед підприємств створює сприятливе середовище для зростання економічної активності. Підприємства, що успішно використовують кредити для розвитку та зростання, демонструють приклад іншим суб'єктам господарювання, стимулюючи їх до аналогічних дій. Це створює ланцюговий ефект підвищення економічної активності та поліпшення матеріального становища у широкому масштабі, що також позитивно відображається на ІОМС.

– державна підтримка та стимулювання – державні програми підтримки кредитування, зокрема субсидії на відсоткові ставки та гарантійні схеми, підвищують доступність кредитних ресурсів для підприємств, особливо малих та середніх. Це сприяє розвитку бізнесу та створенню нових робочих місць, що в свою чергу покращує матеріальне становище працівників та населення загалом. Державна підтримка також сприяє підвищенню довіри до фінансової системи та стимулює підприємства до активнішого використання кредитних продуктів, що відображається у зростанні ІОМС [6, с. 179].

На очікуваний індекс матеріального добробуту в Україні за 2024 рік вплинуло кілька ключових факторів, що відображають ширші соціально-

економічні умови в країні. Доповідь про щастя у світі за 2024 рік містить інформацію про різні аспекти добробуту, які можуть бути опосередковано пов'язані з матеріальним добробутом громадян України. У звіті зазначено, що економічні умови, доступ до послуг охорони здоров'я та загальна якість життя зазнали значних змін через триваючу геополітичну напруженість та економічні виклики (рис. 1, 2).

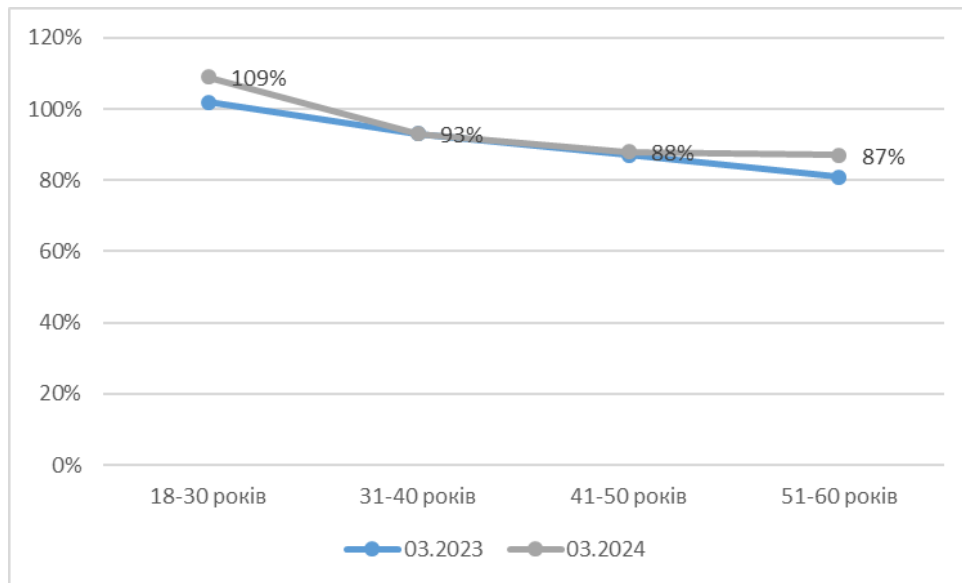

Рис. 1. Індекс очікуваного матеріального становища за віком
Джерело: побудовано автором за даними [8, 9]

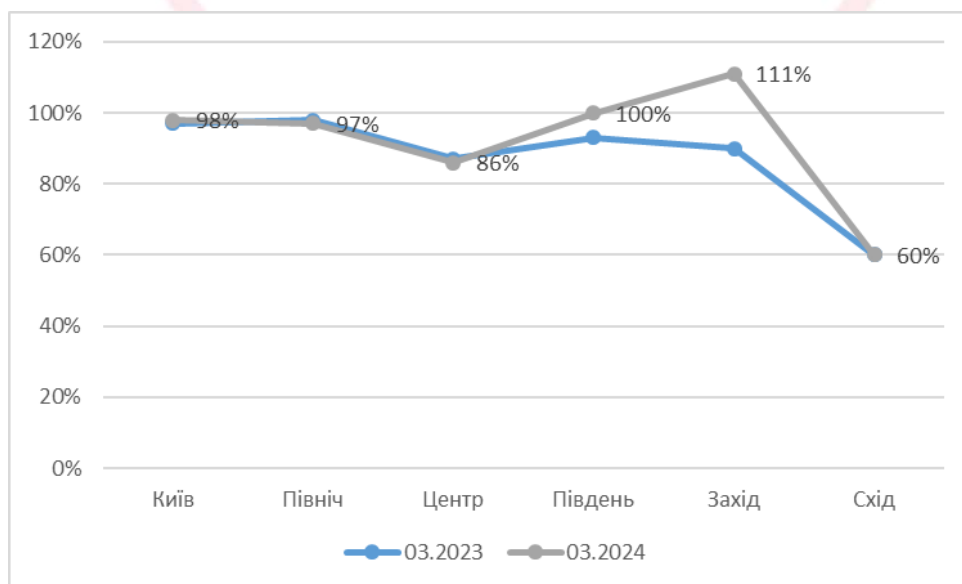

Рис. 2. Індекс очікуваного матеріального становища за територією
Джерело: побудовано автором за даними [8, 9]

Зокрема, на індекс впливають такі фактори, як рівень зайнятості, інфляція та доступність соціальних послуг. Українська економіка зіткнулася зі значними проблемами через війну, включаючи перебої в торгівлі, збільшення військових витрат і переміщення населення. Ці чинники сприяють більш нестабільному економічному середовищу, що, у свою чергу, впливає на матеріальний добробут громадян України. Крім того, стратегія співпраці між Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) та Міністерством охорони здоров'я України наголошує на зусиллях, спрямованих на покращення доступу та якості медичних послуг, які є критично важливими складовими матеріального добробуту. Покращення інфраструктури та послуг охорони здоров'я розглядається як пріоритет для пом'якшення несприятливих наслідків конфлікту для громадського здоров'я. Загалом, незважаючи на те, що в Україні тривають зусилля щодо стабілізації та покращення економічних і соціальних умов, матеріальний добробут її громадян у 2024 році значною мірою залежить від ширшого контексту війни та її економічних наслідків. Ці зусилля мають вирішальне значення для формування матеріального добробуту українців, а міжнародне співробітництво відіграє життєво важливу роль у вирішенні безпосередніх і довгострокових викликів, з якими стикається країна [4, с. 41].

Геополітичні конфлікти, зокрема російська агресія, мали значний вплив на економічну стабільність України. Через військові дії, багато підприємств зупинили або скоротили свою діяльність, що призвело до зниження рівня зайнятості та доходів населення. Відповідно, це відобразилось на матеріальному становищі українців і їх очікуваннях на майбутнє.

В цьому контексті необхідно звернути увагу на джерела фінансування української економіки в 2023-2024 роках:

1. Міжнародна допомога та кредити. Україна активно співпрацювала з міжнародними фінансовими установами, такими як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). Ці установи надавали кредити та фінансову допомогу для підтримки економіки та фінансування інфраструктурних проєктів. У 2023 році Україна отримала значну підтримку від країн Європейського Союзу та США, що включало як фінансову допомогу, так і постачання військової техніки та гуманітарної допомоги.

2. Громадські ініціативи та благодійність. На тлі військового конфлікту, багато міжнародних та локальних благодійних організацій активізували свою діяльність. Вони надавали гуманітарну допомогу, фінансову підтримку родинам переселенців та постраждалим від війни. Громадські ініціативи також зосереджувались на зборі коштів для потреб армії та відбудови зруйнованої інфраструктури.

3. Банківські кредити та фінансові продукти. В умовах економічної нестабільності, багато українців зверталися до банківських установ за

кредитами для підтримки власного бізнесу або особистих потреб. Хоча умови кредитування стали більш жорсткими, все ж банки надавали кредити для підприємств, що сприяло підтримці економічної активності [2, с. 46]. Кредитні програми були розроблені також для фізичних осіб, особливо в умовах, коли необхідні були значні кошти на відновлення житла та інші нагальні потреби (табл. 1).

Таблиця 1

Джерела фінансування, до яких звертались українці в 2023-2024 рр.

СИТУАЦІ НЕСТАЧІ КОШТІВ (ТОП-7) →	Дожити до зарплати	На комунальні послуги	На одяг / взуття	Непередбачувані ситуації	На їжу	На техніку та споживчі товари	На погашення вже відкритих кредитів
	14% ↑	14% ↑	12%	11% ↑	11% ↑	9%	6%
Кредитна картка банку	42%	30%	35%	29%	43%	37%	36%
Позика від знайомих або родичів - безвідсоткова	30%	29%	16%	33%	24%	4%	31%
Позика в ломбарді	10%	7%	7%	8%	6%	4%	15%
Кредити в небанківських кредитних організаціях	9%	3%	1%	15%	6%	8%	25%
Продаж особистого майна	7%	2%	5%	4%	6%	4%	9%
Позика від знайомих або родичів - під відсотки	4%	10%	4%	7%	13%	9%	15%
Позика на роботі - безвідсотковий	4%	4%	1%	7%	5%	1%	12%
Позика на роботі - під відсотки	3%	3%	2%	5%	0%	8%	7%
Спеціально оформлений кредит в банку	2%	3%	6%	5%	3%	9%	7%
Нічого з перерахованого / відклад (ля) що витрату на майбутнє	14%	20%	36%	13%	17%	31%	17%

Джерело: побудовано автором за даними [1]

Фінансова поведінка українців у 2023-2024 роках зазнала значних змін під впливом економічних викликів, зумовлених війною, інфляцією та нестабільністю на ринку праці. Ці фактори зумовили суттєве зростання потреби в кредитуванні, що призвело до підвищення ризиків закредитованості (рис. 3).

Рис. 3. Сегментація ризику закредитованості

Джерело: Аналіз фінансової поведінки Українців у кредитуванні, Презентація в рамках третьої щорічної конференції Access2Finance

Економічні труднощі, викликані війною та економічною нестабільністю, спричинили підвищену залежність від кредитів серед українців. Через зростання цін і зниження реальних доходів, багато громадян були змушені звертатися до кредитних установ для покриття базових потреб, таких як житло, продукти харчування та медичні послуги. Це включало як споживчі кредити, так і кредити на житло та автомобілі. Внаслідок цього збільшився загальний обсяг заборгованості, що підвищило ризики неплатоспроможності населення [10, с. 411].

Зростання попиту на мікрокредити стало помітним явищем у 2023-2024 роках. Оскільки банки посилили вимоги до великих кредитів, українці стали частіше звертатися до мікрофінансових установ. Мікрокредити мали вищі процентні ставки, але були більш доступними. Це дозволило багатьом швидко отримати необхідні кошти, однак призвело до значного збільшення кредитного навантаження на домогосподарства, особливо для тих, хто не міг вчасно повернути ці кошти.

Значну роль у зменшенні ризиків закредитованості відіграли державні програми підтримки. Відчуваючи необхідність стабілізації економіки, уряд запровадив низку пільгових кредитних програм для малого та середнього бізнесу, а також для фізичних осіб. Ці програми включали субсидовані кредити та часткове погашення відсотків, що допомогло багатьом підприємствам та родинам уникнути фінансового краху. Проте, не всі громадяни змогли скористатися цими програмами, що зберігало ризики закредитованості на високому рівні.

Підвищення рівня фінансової грамотності стало важливим фактором у зменшенні ризиків закредитованості. В умовах економічної нестабільності, українці стали більш обережними у своїх фінансових рішеннях. Освітні програми та кампанії з підвищення фінансової обізнаності допомогли багатьом людям уникнути необдуманих рішень щодо кредитування та краще управляти своїми фінансами. Це сприяло зменшенню ризиків надмірного боргового навантаження, хоча проблема все ще залишалася актуальною [5, с. 111].

Інфляція та нестабільність обмінного курсу гривні також вплинули на рішення українців щодо кредитування. Через високу інфляцію, вартість життя зростала, що підвищувало потребу в додаткових фінансових ресурсах. Деякі громадяни обирали кредити у валюті, намагаючись уникнути інфляційних ризиків, що, однак, призвело до додаткових ризиків валютної конверсії. Це ускладнило ситуацію для багатьох позичальників, які стикнулися з непередбаченими витратами через коливання курсу валют.

Закредитованість населення мала також соціальні наслідки. Надмірне кредитне навантаження призводило до підвищення рівня стресу серед населення, погіршення якості життя та зниження споживчої активності. Багато

сімей змушені були обмежувати свої витрати на освіту, медицину та інші важливі потреби, що негативно впливало на їхній добробут.

Висновки. Аналіз фінансової поведінки підприємств-споживачів кредитних продуктів в Україні у 2023-2024 роках виявив складну та динамічну картину, яка відображає вплив як внутрішніх, так і зовнішніх чинників на кредитну активність українського бізнесу. Війна, економічна нестабільність, високий рівень інфляції та коливання валютних курсів суттєво вплинули на фінансові стратегії підприємств, змусивши їх пристосовуватися до нових умов та шукати шляхи для збереження та розвитку своєї діяльності.

Війна на території України створила значні перешкоди для нормальної діяльності підприємств, руйнуючи інфраструктуру та скорочуючи можливості для внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Це змусило багато компаній звернутися до кредитних ресурсів для відновлення діяльності та забезпечення стабільності. Постійні зміни в економічній ситуації, включаючи високу інфляцію та коливання обмінного курсу, підвищили ризики для підприємств. Багато з них зіткнулися з труднощами у плануванні довгострокових фінансових стратегій, що призвело до збільшення попиту на короткострокові кредити.

Підвищений попит на кредити призвів до зростання кредитного навантаження на підприємства. Це збільшило ризики неплатоспроможності, особливо серед тих компаній, які не змогли ефективно управляти своїми фінансовими ресурсами. Багато підприємств, залучаючи кредити у валюті, зіткнулися з додатковими фінансовими труднощами через коливання обмінного курсу. Це підвищило вартість обслуговування боргу та ускладнило фінансове планування.

Збільшення кредитного навантаження та економічні труднощі призвели до скорочення робочих місць та зниження заробітних плат у багатьох підприємствах. Це негативно вплинуло на добробут працівників та соціально-економічну стабільність у країні. Високі ризики та невизначеність обмежили можливості підприємств для інвестування в нові проекти та модернізацію виробничих потужностей. Це знизило темпи економічного зростання та розвитку.

Разом з тим, підприємства мають активно залучати міжнародні інвестиції та фінансові ресурси, що дозволить їм отримати доступ до нових технологій та ринків. Розробка стратегій для управління валютними ризиками допоможе підприємствам зменшити негативний вплив коливань обмінного курсу та забезпечити стабільність своїх фінансових показників.

Література:

1. Доходи і витрати населення України. Київ. 2023. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/dvn/arh_dvn2021_u.html
2. Дудинець Л.А., Голуб Г.Г., Голуб Р.Р. Фінансова поведінка домогосподарств та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. Вип. 2 (136), 2019. С. 42-47.

3. Ілляшенко П. Поведінкові фінанси: інвестиції домогосподарств та прийняття рішень про позички. *Вісник Національного банку України*. № 242, 2017. С. 31–52.
4. Качула С.В. Удосконалення інституційного середовища як умов дієвості державної фінансової політики соціального розвитку в Україні. *Соціальна економіка*. № 56, 2018. С. 37–49.
5. Качула С.В., Лисяк Л.В., Терещенко Т.Є. Фінансова поведінка домогосподарств регіонів України як підгрунтя забезпечення їх стійкості в умовах економічної нестабільності. Науковий погляд: економіка та управління, № 2 (82), 2023. с. 108–115. URL: https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/9379/1/Качула_1_стаття.pdf
6. Комар Ю.М. Теоретико-методологічні основи формування концептуальної атрибутивної моделі творчого управління повноцінним розвитком підприємництва / Ю.М. Комар, О.І. Черниш, О.Ю. Чернишов, В.Ю. Комар // Теорія і практика управління суб'єктами підприємництва: колект. моногр.; за заг. ред. Т.В. Гринько / – Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. С. 171–185.
7. Москалюк Г.О., Галан Л.В., Кононова О.Є. Система управління інноваційною діяльністю підприємств сфери інформаційних технологій. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія: "Економічні науки". №2, 2022. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-2-7900>
8. Салліван А., Ржеутська Л. Як війна вплинула на економіку України. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-vijnavplinula-na-ekonomiku-ukraini/a-63093916>
9. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році. Звіт за результатами дослідження. Вересень, 2021. Київ, Україна. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2021/10/Ukraine_2021_Financial-Literacy-Survey-Report-UA.pdf
10. Червінська Л., Червінська Т., Каліна І., Коваль М., Шуляр Н., Чернишов О. Соціальна відповідальність бізнесу в умовах війни. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(53), 2023. с. 405–416.

References:

1. Dohody i vytraty naseleण्या Ukrayiny (2023). [Incomes and expenses of the population of Ukraine]. Kyiv. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/dvn/arh_dvn2021_u.html [in Ukrainian].
2. Dudynets, L.A., Holub, H.H., Holub, R.R. (2019) Finansova povedinka domohospodarstv ta yii determinanty [Financial behavior of households and its determinants.]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 2 (136), pp. 42–47 [in Ukrainian].
3. Iliashenko, P. (2017) Povedinkovi finansy: investytsii domohospodarstv ta pryiniattia rishen pro pozychky [Behavioral Finance: Household Investment and Borrowing Decision Making]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, vol. 242, pp. 31–52 [in Ukrainian].
4. Kachula, S.V. (2018) Udoskonalennia instytutsiinoho seredovyscha yak umovy diievosti derzhavnoi finansovoi polityky sotsialnoho rozvytku v Ukraini [Improvement of the institutional environment as a condition for the effectiveness of the state financial policy of social development in Ukraine]. *Sotsialna ekonomika*, vol. 56, pp. 37–49 [in Ukrainian].
5. Kachula, S.V., Lysyak, L.V., Tereschenko, T.Ye. (2023) Finansova povedinka domohospodarstv rehioniv ukrainy yak pidhruntia zabezpechennia yikh stiikosti v umovakh ekonomichnoi nestabilnosti [Financial behavior of households in the regions of Ukraine as a basis for ensuring their stability in conditions of economic instability]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, vol. № 2 (82), 2023. pp. 108–115. URL: https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/9379/1/Качула_1_стаття.pdf [in Ukrainian].

6. Komar, Yu.M., Chernysh, O.I., Chernyshov, O.Iu., Komar, V.Iu. (2020). Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia kontseptualnoi atrybutyvnoi modeli tvorchoho upravlinnia povnotsinnym rozvytkom pidpriemnytstva. [Theoretical and methodological foundations of the formation of a conceptual attributive model of creative management of the full development of entrepreneurship.]. *Teoriia i praktyka upravlinnia subiektamy pidpriemnytstva – Theory and practice of management of business entities* (pp. 171-185). Dnipro : Vydavets Bila K.O. Retrieved from https://confcontact.com/2020-kolektyvna-monographiya/kolektyvna_monographiya_2020__maket.pdf#page=171 [in Ukrainian].

7. Moskaliuk, H.O., Halan, L.V., Kononova, O.Ye. (2022). Systema upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu pidpriemstv sfery informatsiinykh tekhnolohii [The system of management of innovative activities of enterprises in the field of information technologies.]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Serii: "Ekonomichni nauky". №2*. Retrieved from <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-2-7900> [in Ukrainian].

8. Sallivan, A., Rzhetska, L. Yak viina vplynula na ekonomiku Ukrainy [How the war affected the economy of Ukraine]. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/ak-vijnavplinula-na-ekonomiku-ukraini/a-63093916> [in Ukrainian].

9. Finansova hramotnist, finansova inkluziia ta finansovyi dobrobut v Ukraini u 2021 rotsi. Zvit za rezultaty doslidzhennia (September, 2021) [Financial literacy, financial inclusion and financial well-being in Ukraine in 2021. Report on the results of the study]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2021/10/Ukraine_2021_Financial-Literacy-Survey-Report-UA.pdf [in Ukrainian].

10. Chervinska, L., Chervinska, T., Kalina, I., Koval, M., Shulyar, N., Chernyshov, O. (2023). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v umovakh viiny [Social responsibility of business in times of war]. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, № 6 (53), p. 405–416 Retrieved from <https://doi.org/10.55643/fcaptive.6.53.2023.4187> [in Ukrainian].

УДК 658. 330

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1011-1025](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1011-1025)

Шевчук Андрій Андрійович кандидат економічних наук ,керівник групи аналітиків, Товариство з обмеженою відповідальністю «ВЕНБЕСТ», Україна , 03062, м. Київ, проспект Перемоги, будинок 90/1, тел.: (093)822-99-63, <https://orcid.org/0009-0009-1201-370X>

СТРАТЕГІЧНІ АЛЬТЕРНАТИВИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС ПРОЦЕСАМИ :ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА УРЯДОВА СТРАТЕГІЯ 2027

Анотація Розвиток бізнесу в умовах сучасних викликів потребує стратегічних альтернатив в системі управління , адже в умовах високих темпів науково-технічного прогресу важливо синхронізувати бізнес процеси з урахуванням прогресивних надбань,зокрема використання штучного інтелекту. В умовах цифрових технологій в стратегічному розвитку необхідно орієнтуватися на розробку, впровадження інновацій, через застосування ШІ в управлінні бізнес процесами щодо використання потенціалу бізнес одиниці .

Мета - дослідження стратегічних альтернатив в управлінні бізнес процесами через використання нових інструментів для підтримки, збереження та розвитку бізнесу в умовах становлення цифрової економіки.

Розглянуто процес розвитку системи управління бізнес процесами в контексті стратегічного розвитку для вибору оптимальної стратегії з урахуванням показників діяльності та з метою виявлення можливостей підвищення результативності на основі сучасних інструментів , зокрема ШІ. Дано характеристику антикризових та стратегій зростання , зацентровано увагу на стратегію підтримки держави щодо збереження та розвитку бізнесу .

Встановлено,що вирішення проблемних питань бізнесу викликаних форс мажорними факторами сучасності потребує комплексного підходу, який оснований на взаємодії програм держави щодо підтримки бізнесу та штучного інтелекту ,що є конкурентною перевагою і сприяє ефективності управління .

У висновку наголошено : важливим для ефективного управління стратегічним розвитком є максимальне збалансування потенціалу бізнес одиниці з ринковими можливостями. Запропоновано введення нової дефініції – інноваційний стратегічний потенціал бізнес одиниці , який базується на активному впровадженні інновацій,зокрема штучного інтелекту для управління бізнес процесами у взаємодії з іншими наявними потенціалами, що сприяє результативності в умовах цифровізації. Вектор подальших досліджень - застосування

цифрових трендів, що сприяє ефективності управління бізнес процесами з використанням інноваційної технології ШІ в умовах цифровізації.

Ключові слова: бізнес процеси, штучний інтелект, управління, стратегія, державна підтримка, потенціал.

Shevchuk Andrii Andriyovych PhD in Economics, head of the analyst group, "VENBEST" Limited Liability Company, 03062, Kyiv, Peremogy Avenue, building 90/1, tel.: (093)822-99-63, <https://orcid.org/0009-0009-1201-370X>

STRATEGIC ALTERNATIVES IN THE BUSINESS PROCESS MANAGEMENT SYSTEM: ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND GOVERNMENT STRATEGY 2027

Abstract. Business development in the conditions of modern challenges requires strategic alternatives in the management system, because in conditions of high rates of scientific and technical progress, it is important to synchronize business processes taking into account progressive assets, in particular, the use of artificial intelligence. In the conditions of digital technologies, in strategic development, it is necessary to focus on the development, implementation of innovations, through the use of AI in the management of business processes regarding the use of the potential of a business unit. The goal is to study strategic alternatives in managing business processes through the use of new tools for maintaining, preserving and developing business in the conditions of the emergence of a digital economy. The process of developing a business process management system in the context of strategic development was considered for choosing the optimal strategy taking into account performance indicators and with the aim of identifying opportunities to improve performance based on modern tools, in particular AI. The characteristics of anti-crisis and growth strategies are given, attention is focused on the strategy of state support for the preservation and development of business. It has been established that solving business problems caused by modern force majeure factors requires a comprehensive approach, which is based on the interaction of state programs for business support and artificial intelligence, which is a competitive advantage and contributes to management efficiency.

The conclusion emphasizes that it is important for effective management of strategic development to maximally balance the potential of a business unit with market opportunities. It is proposed to introduce a new definition - the innovative strategic potential of a business unit, which is based on the active implementation of innovations, in particular, artificial intelligence for managing business processes in interaction with other existing potentials, which contributes to effectiveness in the conditions of digitalization. The vector of further research is the application of

digital trends, which contributes to the efficiency of business process management using innovative AI technology in conditions of digitalization.

Keywords: business processes, artificial intelligence, management, strategy, state support, potential.

Постановка проблеми. Розвиток бізнесу в умовах сучасних викликів потребує стратегічних альтернатив в системі управління, адже в умовах високих темпів науково-технічного прогресу важливо синхронізувати бізнес процеси з урахуванням прогресивних надбань, зокрема штучний інтелект. В умовах цифрових технологій в стратегічному розвитку бізнесу необхідно орієнтуватися на розробку, впровадження інновацій, через застосування ІІІ в управлінні бізнес процесами щодо використання потенціалу бізнес одиниці .

Важливо зауважити ,що в умовах напруженої конкурентної боротьби бізнес може успішно розвиватися завдяки розробці та реалізації довгострокової стратегії розвитку, яка дозволяла б ефективно функціонувати. Тобто розробка стратегії розвитку є надзвичайно важливою для розвитку бізнесу, використовуючи стратегічні альтернативи в управлінні бізнес процесами ,які спрямовано на боротьбу з кризовими явищами і конкурентним тиском у здійсненні бізнес діяльності. Особливо актуальним стає використання сучасних інструментів та їх застосовування в управлінні бізнес процесами, що спрямовано на посилення конкурентних переваг бізнес одиниць у відповідному ринковому сегменті в умовах формування цифрової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Теоретичну і методологічну основу дослідження складають праці вітчизняних і зарубіжних авторів у сфері стратегічного управління та менеджменту організації бізнесу в сучасних умовах. Зокрема, Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З., Морока Д. М. [1], розглядали особливості та визначили пріоритети інноваційного розвитку бізнес структур в сучасних мінливих умовах. Тоді як Грищенко М. Ю. [2] зацентрував увагу дослідження на основні компоненти стратегічного управління бізнесом. Провели дослідження розвитку підприємства через оцінку стратегічних намірів, ризиків та ефективності управління науковці Швиданенко, Г. О., Бойченко, К. С[3]. Тоді як Шелест, П. [4] у своїй науковій праці обґрунтував стратегії розвитку бізнес одиниць, в свою чергу Лазебна І. [5] розглянула модель стратегічного управління підприємством в контексті національної економічної безпеки. Однак варто зауважити ,що незважаючи на значений науковий вклад щодо питань стратегій розвитку бізнесу є потреба вивчення впливу стратегічних альтернатив в управлінні бізнес процесами через використання сучасних інструментів ,зокрема штучний інтелект та урядова стратегія в умовах цифровізації ,що потребує дослідження.

Мета статті дослідження стратегічних альтернатив в управлінні бізнес процесами через використання нових інструментів для підтримки, збереження та розвитку бізнесу в умовах становлення цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу Важливо зазначити, що сучасні мінливі умови ведення бізнесу обумовлені високою динамічністю і нестабільністю зовнішнього середовища, які пов'язано з сучасними викликами в країні, що посилює конкуренцією та спонукає бізнес застосовувати нові технології та інструменти для управління бізнес процесами щодо знаходження найбільш оптимальних векторів стратегічного розвитку. Тому одним з завдань управління є розробка та реалізація стратегії розвитку, що буде ефективною в постійно змінному економічному середовищі, яке можна назвати невизначеним. Важливим для розвитку бізнесу є чітка постановка цілей розвитку, спрямування потенціалу підприємства на кінцевий результат [6]. Тобто для розробки ефективної стратегії менеджери повинні володіти достеменною інформацією про стан зовнішнього і внутрішнього середовища бізнесу. Адаже нові ринкові можливості, які виникають під впливом швидких темпів науково-технічного прогресу розкривають потенціал через використання сучасних інструментів в управлінні бізнес процесами з використанням штучного інтелекту (ШІ) щодо визначення напрямків реалізації для максимального використання ринкових можливостей бізнес одиниць. Для розуміння сутності стратегії важливо дослідити трактування даного поняття з позиції ділових відносин, економіки та менеджменту, так як на сьогодні в науці немає єдиного визначення поняття «стратегія бізнес одиниці».

Проведемо узагальнення підходів вітчизняних і зарубіжних вчених щодо розуміння і трактування поняття стратегія бізнес одиниці (рис.1).

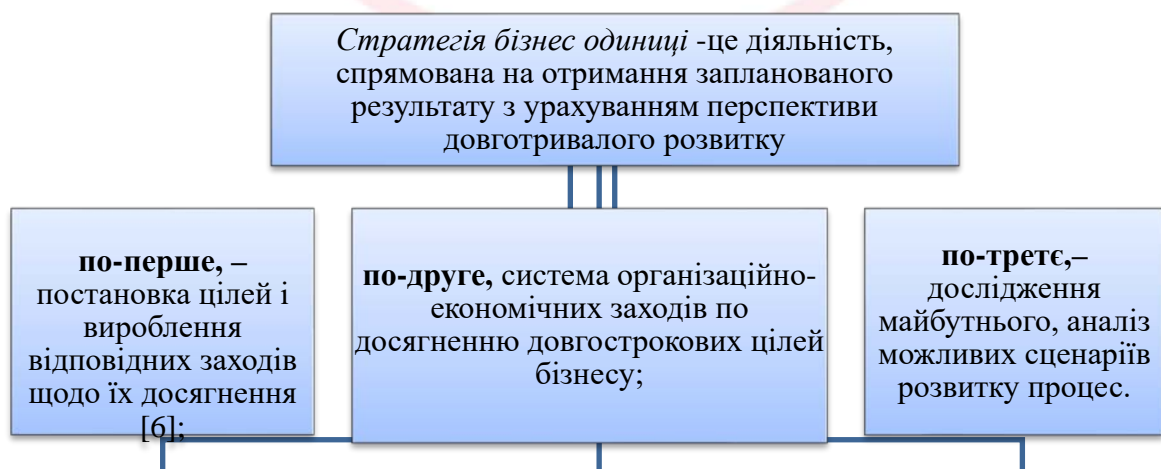

Рис.1. Розуміння і трактування поняття стратегії бізнес одиниці (розроблено автором на основі досліджень)

З'ясовано, що розглянувши різні підходи щодо визначення стратегії варто підкреслити схожість, зокрема - взаємодія групи людей для формулювання і структурування плану дій з постановкою цілей на перспективу та з урахуванням факторів зовнішнього середовища для коригування дій менеджментом.

Передумовами якісного зростання бізнесу є дослідження та корегування внутрішніх і зовнішніх факторів в умовах невизначеності. До зовнішніх умов належить реалізація заходів державної підтримки, де основним внутрішнім ресурсом є розвиток і модернізація системи управління бізнесом [4].

Спираючись на практику управління, можна припустити, що стратегічне управління має важливе значення, адже обмеженість ресурсів в умовах невизначеності для розвитку бізнесу актуалізує стратегічне управління і планування. Стратегічна програма дій створює умови для прогресивного розвитку бізнесу та рентабельності як перспективну, так і короткострокову.

Системи управління бізнес процесами формується в міру зростання бізнесу із врахуванням нестабільності зовнішнього середовища щодо стратегічного менеджменту.

Варто зауважити, що в процесі стратегічного планування необхідно уникати хибного підходу - розробки нових планів на основі коригування попередніх планів. Адже стратегічний розвиток – це нові можливості, сучасні інноваційні цифрові інструменти управління бізнес процесами, зокрема штучного інтелекту та інноваційні зміни напрямків бізнес діяльності.

Розглянемо процес розвитку системи управління бізнес процесами в контексті стратегічного розвитку для вибору оптимальної стратегії з урахуванням дослідження показників діяльності з метою виявлення можливостей подальшого підвищення результативності бізнесу на основі використання сучасних інструментів, зокрема штучного інтелекту (рис.2).

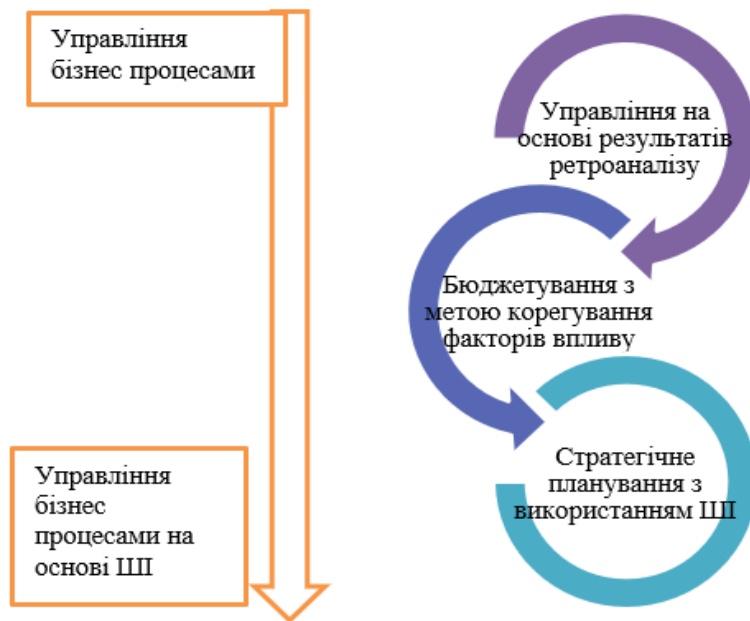

Рис. 2. Розвиток системи управління бізнес процесами з використанням ШІ (розроблено автором на основі досліджень)

Встановлено, що стратегічне управління дає можливість своєчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища через ефективність стратегічних рішень щодо управління бізнес процесів, через використання сучасного інструмента ШІ, що сприятиме стабільності бізнес одиниці.

Розглянемо переваги системи стратегічного менеджменту з використанням сучасних інструментів, а саме штучного інтелекту (рис.3).

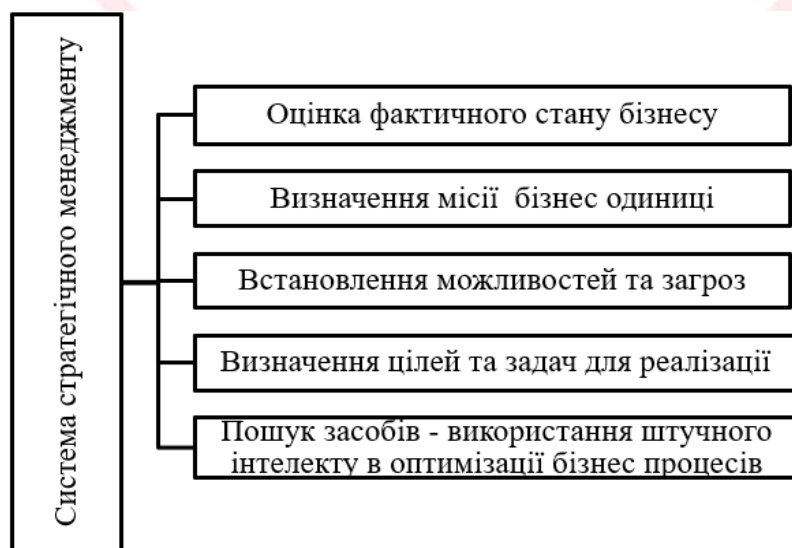

Рис.3. Можливості бізнес одиниць в рамках використання системи стратегічного менеджменту з використанням ШІ (розроблено автором на основі досліджень)

З'ясовано, що стратегія – це усвідомлено обрана поведінка бізнес одиниці по виявленню і використанню ринкових можливостей, щодо використання і розвитку потенціалу, через ефективність управління бізнес процесами з використанням ШІ, що сприятиме досягненню результатів, які впливають на позицію бізнес одиниці на конкурентному ринку. Управління стратегічним розвитком – це пристосування до умов зовнішнього середовища ринку через ефективність управління бізнес процесами. Кризовий стан економіки України в умовах сучасних викликів є наслідком тривалої гібридної війни і актуалізує реалізацію антикризових стратегій, розглянемо їх на основі [4] (табл. 1.)

Таблиця 1.

Характеристика антикризових стратегій

Назва	Сутність
Скорочення витрат (економія)	Фінансування стратегії полягає в системі прогнозування руху грошових потоків, зміні структури боргових зобов'язань і механізмів обсягів продажів організації. Зниження витрат включає в себе: облік, класифікацію та аналіз причин виникнення поточних витрат. Скорочення активів: вилучення, раціоналізація, продаж основних активів. Продаж одного з основних напрямів діяльності. Скорочення витрат.
Поворот	Зміна структури цін. Зміна орієнтації в продукції і споживчому ринку. Пропозиція нового товару. Зміна структури асортименту або скорочення продуктової лінійки.
Вихід	Передача частини інвестицій дочірній компанії або підрозділу компанії.
Ліквідація	Повне припинення діяльності

(розроблено автором на основі досліджень)

- Тобто антикризові стратегії мають позитивні і негативні сторони [7]:
- зміна структури ресурсів для зміни вектора напрямку сфери діяльності;
 - витрати, пов'язані зі звільненням співробітників
 - витрати, пов'язані з ймовірною релокацією бізнесу на захід країни;
 - зміна стратегії та її складових;
 - неможливість використання ліквідованих ресурсів

Важливо, що стратегії зростання будуть актуальними для бізнесу України у післявоєнний період з використанням штучного інтелекту в управлінні бізнес процесами. Доречно виокремити важливу функцію ШІ – систематизація та аналіз великих обсягів даних, які стають інформаційним забезпеченням для прийняття ефективних управлінських рішень щодо реалізації вибраної стратегії розвитку бізнес одиниці. Важливо, що саме штучний інтелект є ефективний сучасний інструмент управління бізнес процесами як нові можливості для персоналізації та покращення обслуговування клієнтів, що сприяє вдосконаленню управління запасами та оптимізації витрат на логістику, що є конкурентною перевагою. Варто зазначити, що саме конкурентні переваги спонукають бізнес до запровадження інноваційних технологій у виробництві, які підвищують якість власної продукції, і як наслідок

збільшення продаж і прибутку. Однак варто зазначити, що для суб'єктів певних видів діяльності в нинішніх умовах війни є можливості реалізації стратегії зростання. Зокрема, це діяльність, пов'язана з ресурсним забезпеченням, а саме: виробництво/ продаж/оренда генераторів, засобів живлення, сонячних/ USB освітлювальних приладів, або виготовлення/продаж військової амуніції та ін.

Розглянемо основні характеристики типових стратегій зростання, які поділяються на три групи (рис.4).

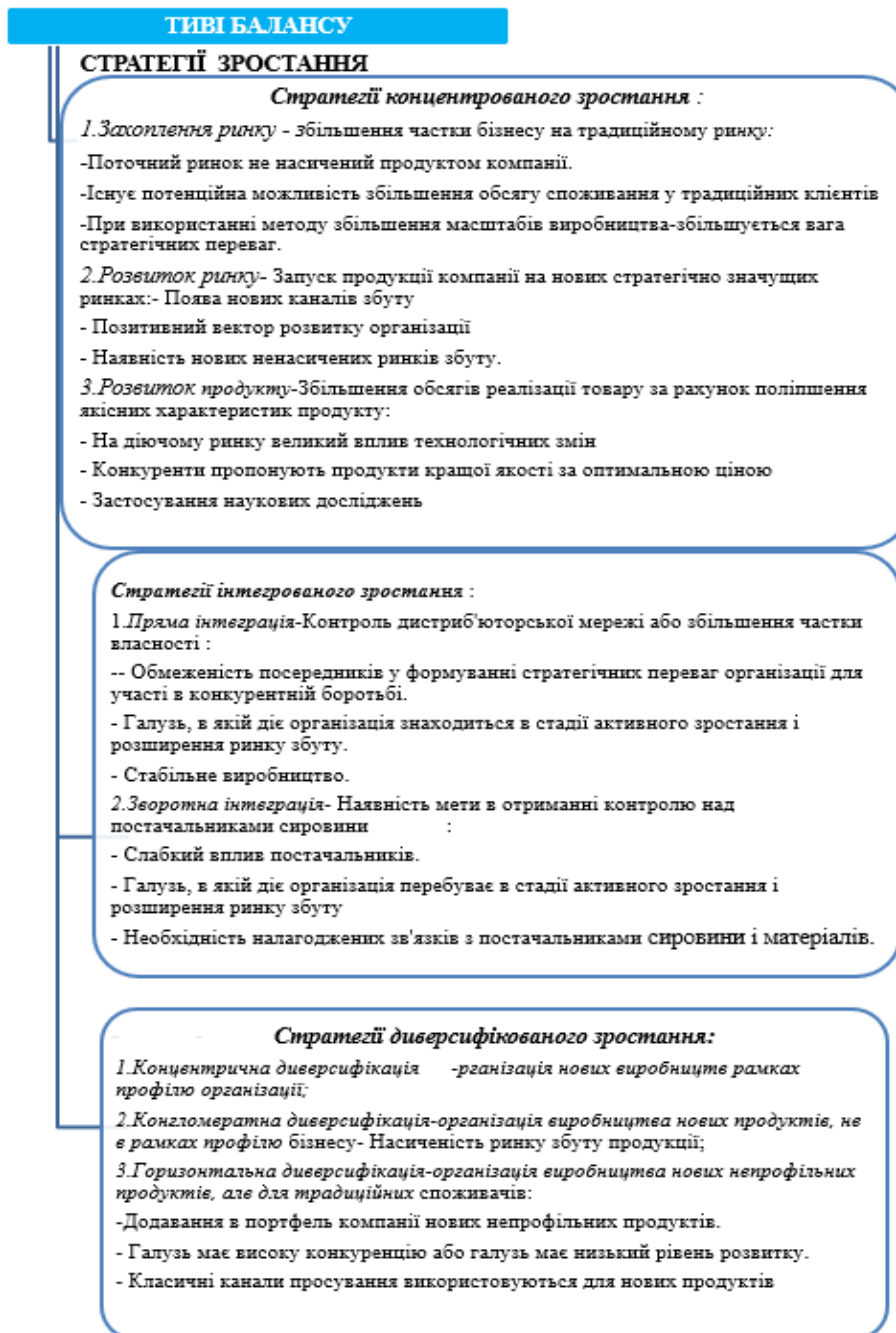

Рис.4. Характеристика типових стратегій зростання бізнесу (розроблено автором на основі досліджень)

З'ясовано, що якщо жодна з антикризових стратегій та стратегій зростання не призводить до бажаного результату застосовується стратегія ліквідації бізнесу через продаж активів компанії для мінімізації втрат. Також існує проміжний варіант стратегії - стратегія підтримки [8].

Важливо зацентрувати дослідження на стратегію підтримки – спрямовану на збереження та стабільності бізнесу, що особливо важливо в умовах воєнного стану. Варто зазначити, що проблеми розвитку бізнесу в умовах невизначеності, а саме фінансування, кваліфіковані кадри, купівельна спроможність та логістика потребують нових підходів вирішення. Необхідно виокремити для їх вирішення такі інструменти як: урядова стратегія та застосування інноваційних технологій, серед яких - ШІ, який активно починає працювати в бізнесі.

Розглянемо запропоновану Урядом стратегію відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року [9]. Доречно зазначити, що дана стратегія розробляється в рамках проекту Good Governance Fund «Ревіталізація бізнес-клімату в Україні», який фінансується UK International Development та впроваджується завдяки Уряду Великої Британії. Важливо, що реалізація даної урядової Стратегії сприятиме цифровій трансформації бізнес-одиниць у європейський ринок та розвитку інноваційного потенціалу через застосування штучного інтелекту. Даний інструмент сприятиме розвитку інноваційних технологій, які задовольнять потреби споживачів та збільшать кількість онлайн-покупців, що призведе до збільшення доходу, і як наслідок отримання потенційного прибутку.

Встановлено, що вирішення проблемних питань бізнесу викликаних форс-мажорними факторами сучасності потребує комплексного підходу, який оснований на взаємодії програм держави щодо підтримки бізнесу та штучного інтелекту, що стає конкурентною перевагою бізнес-одиниць.

Варто зазначити, що у 2023 році для підтримки бізнесу державою видано понад 10 тис. мікро-грантів на суму понад 2,4 млрд. грн. в рамках проекту «Власна справа» та запроваджено програму «Доступні кредити 5-7-9», яка є основним джерелом дешевих кредитів для відновлення та розвитку. Важливо, що для розвитку стабільної економіки в бюджеті на 2024 рік закладено понад 40 млрд. грн. на підтримку українського бізнесу [10].

Важливо, що Уряд України для ефективності економіки визначив нову парадигму підтримки бізнесу, де пріоритетом розвитку стають переробні підприємства, на які у 2024 рік закладено у бюджеті понад 5 млрд. грн., тоді як у 2023 році було видано 600 грантів до 8 млн. грн. кожен [10]. Доречно зазначити, що Уряд передбачає витратити державні кошти на товари внутрішнього виробництва, яке продукує продукцію з доданою вартістю, що стане новою філософією публічних закупівель. Важливо, що держава для

підтримки малого і середнього бізнесу впроваджує програми відновлення та підтримки, а саме доступне кредитування «5-7-9», грантова програма «Робота, розвиток виробництв, стимулювання будівельної галузі через програму «Оселя, залучення інвестицій у реальний сектор, підтримка несировинного експорту [10], що позитивно впливає на розвиток. Стратегія підтримки має низький рівень ризику, тому що орієнтована на поточну продукцію і освоєні ринки.

Доречно зазначити, що стратегічне управління є поданням пропонованої структури в поєднанні із управлінською діяльністю. Зазвичай це спрощена система, яка використовується для стимулювання напряду діяльності бізнесу, сканування середовища, SWOT-аналізу, формулювання стратегії, її реалізації та контролю в світлі реальних життєвих ситуацій. Існують різні типи моделей [11]. Розглянемо моделі стратегічного управління (рис.5).

Рис.5. Моделі стратегічного управління бізнесом
(розроблено автором на основі досліджень)

Варто відзначити, що модель BCG є логічним завершенням дослідження, проведеного експертами Бостонської консалтингової групи, що собівартість одиниць продукції знизилася на 10-30%, що призводить до висновку, що змінні витрати є одним із ключових факторів успіху бізнесу і визначають конкурентну перевагу. Модель BCG орієнтована на грошові потоки або окремі бізнес операції. Розглянемо основні елементи стратегічного менеджменту (рис.6).

*Рис.5. Стратегічний менеджмент та основні елементи
(розроблено автором на основі досліджень)*

Встановлено, що зазначені чотири основні елементи стратегічного менеджменту взаємодіють один з одним. Важливо при розгляді в якості результативного показника прибутку зважати, що зростання обсягу використаних ресурсів може впливати на прибуток як позитивно, так і негативно. З одного боку ресурси виступають в якості витрат, які зменшують прибуток, а з іншого – викликають зростання обсягів випуску продукції. Для визначення залежності між обсягом ресурсів, випуском продукції та прибутком необхідно проаналізувати відпускні ціни [12]. Ефективне управління стратегічним розвитком передбачає максимальне використання ринкових можливостей та збалансування потенціалу бізнесу. В умовах цифрової епохи стратегічний розвиток має орієнтуватися на розробку, впровадження інновацій, цифровізацію, що сприятиме розвитку, використовуючи потенціал бізнес одиниці. З'ясовано, що в сучасній науковій економічній літературі існує визнання важливості інноваційного потенціалу, тоді як економічний потенціал дає повну характеристику бізнес одиниці та включає в себе всі компоненти діяльності. Тобто інноваційний потенціал забезпечує можливість здійснення інноваційного процесу з іншими потенціалами бізнесу [12] через використання ІІІ в умовах цифрових технологій.

Запропоновано введення нової дефініції - інноваційний стратегічний потенціал бізнес одиниці, який базується на активному впровадженні інновацій,

зокрема штучного інтелекту для управління бізнес процесами у взаємодії з іншими наявними потенціалами, що сприяє результативності в умовах цифровізації.

Розглянемо взаємозв'язок інноваційного стратегічного потенціалу бізнес одиниці з іншими наявними потенціалами бізнес одиниці (рис. 7).

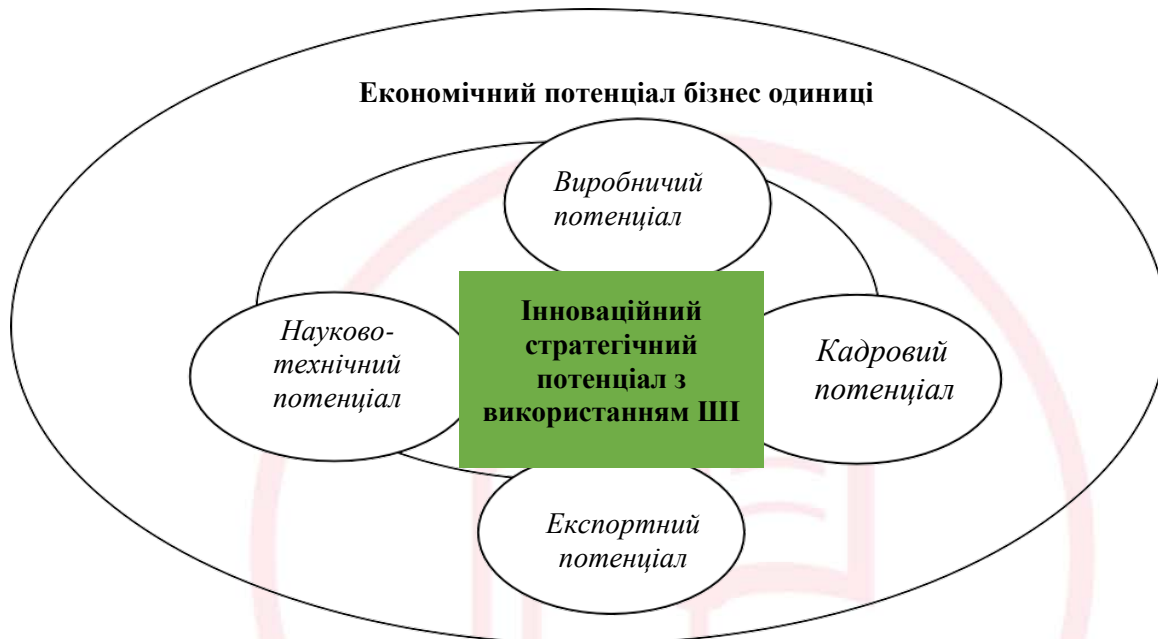

Рис. 7. Взаємозв'язок інноваційного стратегічного потенціалу бізнес одиниці з іншими наявними потенціалами (розроблено автором на основі досліджень)

З'ясовано, що особливої актуальності набуває процес аналізу для оцінки інноваційного стратегічного потенціалу бізнес одиниці та рівня реалізації через пошук способів приросту ресурсів і шляхів прихованих резервів розвитку суб'єкта, що можливо з використанням ШІ в управлінні бізнес процесами.

Доведено, що стратегія розвитку бізнесу – це визначення загального напрямку дій щодо досягнення цілей, зосереджених на поліпшенні показників економічного зростання через ефективність управління бізнес процесами з використанням ШІ, що дозволяє набувати стратегічних конкурентних переваг.

Висновки Встановлено за результатами проведеного дослідження, що вирішення проблем розвитку бізнесу в умовах сучасних викликів потребує стратегічних альтернатив в системі управління бізнес процесами з використанням стратегії державної підтримки і нових інструментів, зокрема ШІ. Важливо, що Урядова стратегія спрямована на створення стійкої економіки з конкурентними перевагами, підвищення якості бізнес-середовища і буде

основою цифрової трансформації в Україні, що сприятиме розвитку управління бізнес процесами з використанням ШІ, і як наслідок зниження витрат на логістику, збільшення обсягу продаж і потенційного прибутку в майбутньому. Тобто для ефективного управління стратегічним розвитком є максимальне збалансування потенціалу бізнес одиниці з ринковими можливостями.

Запропоновано введення нової дефініції - інноваційний стратегічний потенціал бізнес одиниці, який базується на активному впровадженні інновацій, зокрема штучного інтелекту для управління бізнес процесами у взаємодії з іншими наявними потенціалами, що сприяє результативності в умовах цифровізації. З'ясовано за результатами проведеного дослідження, що вирішення проблем бізнесу в умовах сучасних викликів потребує розробки стратегії, враховуючи особливості українського бізнесу через комплексний підхід з використанням нових інструментів та державної стратегії підтримки. Важливо, що держава визначила нову парадигму державної підтримки бізнесу, яка спрямована на переробну галузь, яка сприятиме виробництву продукції з доданою вартістю і даний напрям стане новою філософією публічних закупівель, що збільшить експорт власної продукції, а не сировини. Вектор подальших досліджень - застосування цифрових трендів, що сприятиме ефективності стратегічного управління бізнес процесами, зокрема з використанням ШІ в умовах цифрової трансформації економіки.

Література:

1. Гринько, Т. В., Гвініашвілі, Т. З., Морока, Д. М. Особливості та пріоритети інноваційного розвитку підприємницьких структур в сучасних мінливих умовах. *Економічний простір*. 2021. №175. С. 52-58.
2. Грищенко М. Ю. Основні компоненти стратегічного управління підприємством. *II Міжнародна науково-прак-на конференція молодих вчених і студентів (2022)*. URL: <http://puet.edu.ua/bitstream> (дата звернення: 17.03.2024).
3. Швиданенко Г. О., Бойченко К. С. Розвиток підприємства: стратегічні наміри, ризики та ефективність. *Колективна монографія*. Київ: КНЕУ, 2015, 231 с. (дата звернення: 03.10.2022).
4. Шелест П. Розробка та обґрунтування стратегії розвитку підприємства. *Věda a perspektivy*. 2022. 5 (12). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/download/1569/1567> (дата звернення: 13.10.2022).
5. Лазебна І. Національна економічна безпека: модель стратегічного управління. *Вісник Київського НТЕУ*. 2022. URL: <https://www.google.com/url?> (дата звернення: 07.14.2024)
6. Marshall A. Principles of Economics. London : Macmillan and Co., 1920. 627 p. (Accessed: 05.07.2022).
7. Safefrog Marketing Group. *Safefrog B2B Marketing Mix 2017 Report*. URL: <https://www.safefrog.com/resources/marketing-mix-2017-report>. (Accessed: 28. 10.2022).
8. Малій О. Г. (2022) Фінансовий потенціал підприємства: сутність та підходи до оцінювання. *Креативний простір України та світу : колективна монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс». URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/2022>. (дата звернення: 09.01.24).

9. Урядовий портал: До розробки Стратегії відновлення МСП до 2027 року долучать бізнес, експертів, донорів та регіони. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/do-rozrobky-stratehiiu-vidnovlennia-msp-do-2027-roku-doluchat-biznes-ekspertiv-donoriv-ta-rehiony> (дата звернення:09.04. 24)

10. Урядовий портал. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/my-rozvyvaiemo-mitsnu-ekonomiku-tomu-u-2024-rotsi-na-pidtrymku-ukrainskoho-biznesu-zaklaly-ponad-40-mlrd-hrn-iuliiia-svuydenko> (дата звернення:09.04. 24)

11. Кривов'язюк І. Управлінські інновації в системі рішень сучасного бізнесу. *Економічний форум*. 2022. С.127-134. URL: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-16>(дата звернення:09.04. 24)

12. Гук О. В., Шендерівська Л. П., Мошонько Г. А. Інвестування інноваційної діяльності : навчальний посібник. Київ.КПІ .2022. 186 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle> (дата звернення: 05.14.2024) .

References:

1. Hrynkо, T. V., Hvinіashvili, T. Z., Moroka, D. M. (2021) Osoblyvosti ta priorytety innovatsiinoho rozvytku pidpryiemnytskykh struktur v suchasnykh minlyvykh umovakh. *[Features and priorities of innovative development of business structures in modern changing conditions.] Ekonomichnyi prostir*. №175. S. 52-58.

2. Hryshchenko M. Yu. (2022) Osnovni komponenty stratehichnogo upravlinnia pidpryiemstvom. *[The main components of strategic enterprise management].II Mizhnarodna naukovo-prak-na konferentsiia molodykh vchenykh i studentiv*.URL: <http://puet.edu.ua/bitstream> (data zvernennia: 17.03.2024).

3. Shvydanenko H. O., Boichenko K. S.(2015) Rozvytok pidpryiemstva: stratehichni namiry, ryzyky ta efektyvnist *[Enterprise development: strategic intentions, risks and effectiveness] kolektyvna monohrafiia*. Kyiv: KNEU. 231 с. (data zvernennia: 03.10.2022).

4. Shelest P. (2022) Rozrobka ta obgruntuvannia stratehii rozvytku pidpryiemstva. *[Development and justification of the company's development strategy]. Věda a perspektivy*. 5 (12). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/download/1569/> (data zvernennia: 13.10.2022).

5. Lazebna I. (2022) Natsionalna ekonomichna bezpeka: model stratehichnogo upravlinnia. *[National economic security: a model of strategic management]*. Visnyk Kyivskoho NTEU .URL: <https://www.google.com/url?> (data zvernennia: 07.14.2024)

6. Marshall A. (1920)Principles of Economics. London : *Macmillan and Co*. 627 p. (Accessed: 05.03.2024).

7. Safefrog Marketing Group(2017) *Safefrog B2B Marketing Mix 2017 Report*. URL: <https://www.safefrog.com/resources/marketing-mix-2017-report>. (Accessed: 28. 03.2024).

8. Malii O. H. (2022).Finansovy potentsial pidpryiemstva: sutnist ta pidkhody do otsiniuvannia *[Financial potential of the enterprise: essence and approaches to assessment] Kreatyvnyi prostir Ukrainy ta svitu : kolektyvna monohrafiia*. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs».URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream>.(дата zvernennia: 09.04.24).

9. Uriadovi portal: Do rozrobky Stratehii vidnovlennia MSP do 2027 roku doluchat biznes, ekspertiv, donoriv ta rehiony. *[Businesses, experts, donors, and regions will be involved in the development of the SME Recovery Strategy until 2027]*. URL:<https://www.kmu.gov.ua/news/do-rozrobky-stratehiiu-vidnovlennia-msp-do-2027-roku-doluchat-biznes-ekspertiv-donoriv-ta-rehiony> (data zvernennia:09.04. 24)

10. Uriadovyi portal. URL:[https://www.kmu.gov.ua/news/my-rozvyvaiemo -mitsnu-ekonomiku-tomu-u-2024-rotsi-na-pidtrymku-ukrainskoho -biznesu-zaklaly-ponad-40-mlrd-hrn-iuliiia-svyrydenko](https://www.kmu.gov.ua/news/my-rozvyvaiemo-mitsnu-ekonomiku-tomu-u-2024-rotsi-na-pidtrymku-ukrainskoho-biznesu-zaklaly-ponad-40-mlrd-hrn-iuliiia-svyrydenko) (data zvernennia:09.04. 24)

11. Kryvoviazuk I. (2022)Upravlinski innovatsii v systemi rishen suchasnoho biznesu. [Management innovations in the system of modern business solutions]. *Ekonomichnyi forum*. C.127-134. URL: [https://doi.org/ 10.36910/6775-2308-8559-2022-16](https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-16)(data zvernennia:09.04. 24)

12. Huk O. V., Shenderivska L. P., Mokhonko H. A. (2022) Investuvannia innovatsiinoi diialnosti [Investing in innovative activities]. *navchalnyi posibnyk. Kyiv.KPI* . 186 s. URL: <https://ela.kpi.ua/handle> (data zvernennia: 05.11.2022) .

ISSN (print) 2708-7530
Наукові перспективи № 5(47) 2024

СЕРІЯ «Право»

UDC: 355.425 (477.52./54)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1026-1041](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1026-1041)

Biliuha Andrii Dmytrovych PhD, Senior teacher of Military history of Ukraine Department, Educational and Scientific Military History Institute, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Air Forces Ave., 03063, tel: (093) 089-12-57, <https://orcid.org/0000-0001-9071-4442>.

FACTORS BEHIND THE ENTRY OF THE DONBAS YOUTH INTO DPR AND LPR TERRORIST ORGANIZATIONS

Abstract. The question of attracting young people to the ranks of the militarized units of the so-called Donetsk People's Republic (LPR) and Luhansk People's Republic (DPR) is currently very acute in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war. It permanently rose at the state level in 2014-2022, before the beginning of Russia's invasion of the territory of Ukraine. Currently, the situation developed in such a way that many former 'graduates' of paramilitary units, which operated on the territory of the occupied Donbas for eight years, join the armed forces of the Russian Federation as part of the terrorist organizations of the DPR and LPR.

From 2014 to 2022 the Kremlin occupation administration in the East of Ukraine have conducted permanent ideological work with the youth. Thus, there are no educational institutions in the occupied territories where members of illegal armed formations are not periodically involved in order to hold lectures on the topic of the "civil war in Ukraine" and demonstrate weapons and propagandistic documentaries about "new heroes of the so-called people's republics". Since 2014, the terrorist organizations LPR and DPR managed and supported from the Kremlin are actively recruiting minors who are under the influence of propaganda or who, as a result of coercion, take direct part in hostilities against the Armed Forces of Ukraine.

A high level of misinformation had a negative impact on the process of formation of children and adolescents, given that the vast majority of people in the temporarily occupied territories did not have access to Ukrainian media. In 2014, one of the first steps of the occupation authorities was to shut down Ukrainian

television, and Russian or militant channels began to use the frequencies. A large number of Ukrainian sites, especially such as “Donbas news”, which honestly covered news in the “republics”, were blocked. This means that the population of the temporarily occupied Donbas received information from channels that were completely propagandistic and anti-Ukrainian, while the children studied directly according to the educational programs determined by the Russian Federation.

Despite the importance of the investigated issue and the large number of materials in the mass media and reports of international organizations, there are currently no publications in the domestic and foreign literature covering the investigated topic. This creates prospects for further research and development in this direction.

Keywords: Ukraine, DPR, LPR, youth, socio-psychological processes, psychological reasons, socio-economic reasons, terrorist units, propaganda.

Білюга Андрій Дмитрович доктор філософії, старший викладач кафедри воєнної історії України навчально-наукового інституту воєнної історії, Національний університет оборони України, м. Київ, проспект Повітряних Сил, 03063, <https://orcid.org/0000-0001-9071-4442>

УМОВИ ВСТУПУ МОЛОДІ ДОНБАСУ ДО ЛАВ ТЕРОРИСТИЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДНР ТА ЛНР

Анотація. Питання залучення молоді до мілітаризованих так званих Донецької народної республіки “ДНР” та Луганської народної республіки “ЛНР” сьогодні стоїть дуже гостро в умовах повномасштабної російсько-української війни. Ситуація склалася таким чином, що значна кількість колишніх членів незаконних збройних формувань, які діяли на Донбасі, вступають до лав регулярних збройних сил Російської Федерації.

З 2014 по 2022 роки кремлівська окупаційна адміністрація проводила постійну ідеологічну роботу з молоддю тимчасово окупованих територій Донбасу. На території Донбасу у навчальних закладах регулярно проводилася ідеологічна робота щодо “громадянської війни в Україні”, до якої активно залучали бойовиків терористичних організацій ДНР та ЛНР. Під час цієї роботи молодь знайомили із зразками сучасної зброї та озброєння, демонстрували фільми про так званих “героїв народних республік”. Разом з тим, тривав постійний процес вербування неповнолітніх до майбутньої військової служби в незаконних збройних формуваннях, це відбувалося під впливом російської пропаганди та в умовах інформаційного вакууму.

Негативний вплив на процес формування дітей та підлітків мав високий рівень дезінформації, враховуючи те, що переважна більшість людей

на тимчасово окупованих територіях не мала доступу до українських медіа. У 2014 році першочерговими кроками окупаційної влади стало відключення українського телебачення, а частоти почали використовувати канали Росії чи бойовиків. Велику кількість українських сайтів, особливо таких як “Новини Донбасу”, що чесно висвітлювали новини в “республіках”, заблокували. Це означає, що населення тимчасового окупованого Донбасу отримувало інформацію з каналів, які були фактично пропагандистськими та антиукраїнськими, в той час як діти навчалися безпосередньо за навчальними програмами, яку визначала Російська Федерація.

Не зважаючи на важливість досліджуваної теми та матеріали, які циркулюють у засобах масової інформації, на цей час немає достатньої кількості публікацій, які б повністю висвітлювали питання залучення та участі молоді Донбасу в терористичних організація ДНР та ЛНР.

Ключові слова: Україна, ДНР, ЛНР, молодь, соціально-психологічні процеси, психологічні причини, соціально-економічні чинники, терористичні підрозділи, пропаганда.

Problem Statement. The main problem for the Kremlin after the occupation of Donbass in 2014 became the issue of maximum involvement of the youth of Donbass in the performance of tasks of a militarized nature. Since part of the population of the occupied territories of Donbas still had a pro-Ukrainian position, the Russian authorities focused their efforts on strengthening propaganda and creating a feeling of hatred towards Ukraine. The most vulnerable population category was the youth of Donbas, whose consciousness was easily influenced by Russian information flows and propaganda.

In order to further attract young people to illegal armed formations that operated on the territory of the DPR and LPR, local authorities under the leadership of the Kremlin actively created militarized circles, camps, military competitions, propaganda events, meetings with militants of illegal armed formations. Such measures later produced results, which caused a negative impact on the consciousness of the youth of the temporarily occupied territories of Donbas.

Analysis of recent research and publications. Today, there are many studies on the youth of Donbas in the period 2014-2022. They are based mainly on the reports of the state authorities of Ukraine, official data of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Office of Prosecutor General of Ukraine, statements of the Commissioner for Human Rights of Verkhovna Rada of Ukraine, various non-governmental organizations and mass media information. Important aspects of the militarization of youth in the temporarily occupied territory of Donbas are highlighted by V. Horbulin, O. Pashkova, Y. Vermenych and others.

Aim. To investigate the conditions and factors that prevented the youth of Donbas from joining the terrorist organizations of the DPR and LPR.

Presentation of the main material. In the territories controlled by the Russian occupation administration, children of all ages are one of the main objects of propaganda influence by numerous paramilitary public organizations, illegal armed groups and educational institutions. These entities play a special role in creating a new generation of citizens of the so-called people's republics that are growing on artificially imposed ideas:

Ukraine's "East and West";

hatred of "everything Ukrainian" - language, historical heritage, the idea of a Euro-Atlantic orientation of Ukraine;

the identification of eastern Ukraine with the Russian land, the imposition of the myth of belonging to a single people, which must be protected from the "West", in particular from "western Ukraine".

One cannot deny the forced mobilization measures were applied to the male population of conscription age (in particular, young people) in the territories of the self-proclaimed republics, but a significant number of young people joined the ranks of militants or special preparatory paramilitary units on their own initiative due to various circumstances. It is this set of circumstances that require a thorough study, because they are the basis of the socio-psychological processes of Donbas youth joining the ranks of terrorist units of the DPR and LPR.

With the start of military operations in Donbas in 2014, the population of the occupied region of Donbas (ORDLO is the term applied to collectively to occupied territories of Ukraine) significantly decreased, according to various estimates, by 20-30% [1]. Simultaneously, the population of Donetsk region aged significantly. The reason behind this demographic shift is that a majority of the population that left the war zone during the first years of the anti-terrorist operation were in the young and middle-age groups. Conversely, a large number of young people together with their families remained to live in the territory of the self-proclaimed republics. Some of these youth were voluntarily or forcibly recruited into the ranks of the units of the so-called DPR and LPR, or into youth military groups controlled by them or Russia, which targeted school-age children or recent graduates. As a result of numerous interviews of witnesses, it became clear that the recruitment of children for service in illegal armed formations takes place against the background of inspired romance and heroics about war. The risk group of people exposed to pro-Russian propaganda operating in the Donbass is mostly teenagers - high school students, students of vocational schools, colleges, and local universities. Another reason for voluntarily enlisting with the armed forces of militants is financial disadvantage and the opportunity to "make extra money". Minors are often motivated to commit illegal

acts by their relatives, primarily parents, and mentors such as school teachers, sports coaches, etc.

From the beginning of active resistance to Russian military aggression, the information policy of the Kremlin transformed into a total military disinformation campaign aimed at demonizing the current leadership of Ukraine in the eyes of both the Russian and the global community, utilizing various international political platforms. Special attention is directed toward the ideological training of the younger generation in the occupied territories of eastern Ukraine.

Therefore, the factors that forced young people to join the ranks of militants or paramilitary groups can be conventionally divided into two categories: socio-psychological and economic.

Economic factors of attracting young people to the terrorist organizations DPR and LPR.

The reasons for the first group of factors are obvious, in particular, the total impoverishment of the population in the territory of the ORDLO due to the closure of industrial enterprises, mines, etc. as a result of hostilities. This situation is due to the purposeful policy of damage by the local “authority”, which led to the bankruptcy of some factories.

The most vulnerable socio-demographic group due to the lack of own life experience, characteristic of their age impulsive affective reactions to the challenges of modernity, is the youth. It is this demographic that is most destructively affected by various extremist and terrorist communities. The rapid commercialization of all spheres of social life, the deepening of social and property stratification, and the permanent struggle for material goods led to reprioritization in the attitude of young people to the role of spiritual values in their lives. This is primarily due to economic reasons.

The difficult economic situation minimized the spiritual priorities of the development of society and youth, in particular, to the background. Material categories became the universal equivalent of measurement for moral and ethical values. Achieving a high level of material well-being acquires the status of an overarching goal that can be realized despite any social prohibitions and restrictions. Driven by these circumstances, selfishness, cynicism, aggressiveness, and cruelty against the background of the rapid devaluation of the prestige of education and knowledge in the LPR and DPR, a decrease in the level of legal awareness and a crisis of spiritual values become a kind of anti-cultural justification for the practice of young people entering the irregular formations.

The economic realities of ORDLO do not significantly reduce an individual odds in obtaining gainful employment, which is required to support a comfortable standard of living. For example, in 2016, if Russian sources are to be believed, the

average salary in the so-called DPR was 4,782 rubles (2,287.08 hryvnias), while the average salary in Ukraine at the same time was 4,585 hryvnias [2]. In addition, the official unemployment rate in the DPR in 2016 was within 20%, while the similar rate in Ukraine, according to official statistics, was less than half [3].

In 2020, the situation changed insignificantly, the average salary in the so-called DPR was approximately 10,000 rubles (3,800 hryvnia equivalent), despite the fact that, according to official data, the average salary in the territories controlled by Ukraine at the end of 2020 amounted to 10,542 hryvnias [4], [5].

In addition to the economic realities of life in ORDLO outlined above, it is also worth adding that within the territory of the self-proclaimed republics there is a distribution system for university graduates who studied with budget funds [4]. It provides for the need to work in a specialty apprenticeship for three years. Most of the young people under such a program must go to places within the self-proclaimed republics where there already exists a shortage of workers due to difficult working conditions or extremely low wages.

The above economic prerequisites encourage young adults who live in the territory of the so-called LPR and DPR to seek alternative sources of income. One of the easiest options is joining the ranks of illegal armed groups. Payments for “service”, for example, in 2017 ranged from 15,000 to 120,000 rubles (7,000 to 54,000 hryvnias equivalent) [6].

This is many times higher than the average wage in the self-proclaimed republics. In general, in the period from 2014 to 2022, the overall composition of the militants trended significantly younger personnel. Seeing no other prospects, young people joined the ranks of the National Socialist Workers’ Party, guided by financial motivation.

Socio-psychological factors of attracting young people to the irregular units of DPR and LPR

Socio-psychological factors, in our opinion, to a greater extent than economic or financial ones, determine the reasons why young people join the irregular formations or organizations that prepare young people to join the ranks of terrorist groups. The events of the last two years of the Russian-Ukrainian war clearly indicate that, in addition to the own military activity of illegal armed formations of pro-Russian terrorists and units of the armed forces of the Russian Federation on the line of direct contact and in temporarily occupied territories, the enemy has significantly intensified its efforts in other areas less visible to the naked eye “fronts” of confrontation (especially humanitarian). However, this situation poses no less a threat to the national security of our country in the medium and long term.

Information about the attempts of representatives of the occupation authorities and their accomplices to involve minor citizens of Ukraine in terrorist activities is of the deepest concern. The reliability of this information is confirmed by a number

of different, independent military and civilian sources, both official and unofficial. Examples of these sources include photos uploaded onto public access social media networks, witness stories, publications of Ukrainian and foreign media to data of special services and intelligence reports received by the Armed Forces of Ukraine through closed communication channels.

Until 2015, such cases were rather isolated. However, according to the latest information, criminal, and manipulative work with children and youth in the territories temporarily not controlled by Ukraine is beginning to acquire a massive, purposeful, and systematic character. The most worrying is not even the criminal law aspect (involvement of minors in criminal activity is a crime, responsibility for which is provided for in Article 304 of the Criminal Code of Ukraine; recruiting and using children to participate in military operations is also a war crime according to Article XXVI, Article 2 (a) of Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court), and socio-political: there is a possibility that young people, who for various reasons did not leave the territory controlled by the militants, can join the ranks of the extremist pro-Russian “fifth column” in Ukraine, becoming the “lost generation”.

The main socio-psychological factor that caused young people to join the ranks of terrorist groups of the so-called LPR and DPR is anti-Ukrainian propaganda, which served as a component of the “hybrid” or “information” war. In the conditions of isolation from the Ukrainian media, the youth of Donbas were under the constant pressure of propaganda narratives, used to promote hatred of everything that in any way related to Ukraine.

The main theses of anti-Ukrainian propaganda, which was aimed at young people living in the ORDLO, were the narratives that Ukraine itself carried out regular shelling of the territory of the self-proclaimed republics and that Ukrainians are fighting against the “People of Donbas” (definition, Russian Federation) [7].

The main goal of Russian propaganda was to spread the ideas of the “Russkiy Mir” and, based on this, the formation of a clear image of the enemy in the form of Ukraine. Similarly, the formation of the narrative of an enemy in the form of America or NATO in the eyes of the “deep Russian people” was necessary to start a fight against the militarization of Ukrainian children by Russia.

In the future, this was the basis for the involvement of children and young people in illegal armed groups or “patriotic” organizations, which aimed to prepare underage schoolchildren to join irregular formations. Militarization was the main factor in the implementation of the educational process in the so-called LPR and DPR.

The current increase in attention to Ukrainian youth on the part of Kremlin ideologues and pro-Russian separatists under their control indicates, firstly, the acute shortage of adult local personnel to conduct hostilities and, secondly, Moscow’s

attempts to turn the conflict into a protracted one, since similar actions into public an ideological “time bomb” is actually being planted in the consciousness of the local population. The prerequisites are created for the deepening of the mental and ideological split of Ukrainian society. Russia’s desire is to keep its monopoly influence on the occupied territories at any cost. Establishing ideological control over the Ukrainian youth of the temporarily occupied territories is one of the cornerstones of the implementation of the occupation strategy.

The first information about the direct involvement of pro-Russian gang formations of children in terrorist activities dates back to 2014. This evidence is a propaganda video of 15-year-old Andrii (call sign “Rous”) – “the youngest soldier in Donetsk”, the commander of an illegal armed formation - appeared in the Russian mass media. Later, another story appeared on Russian state TV featuring Andriy Ivakhn, a 10th-grade student of the Mospin secondary school (Donetsk region). Andriy was recruited to serve in the separatist unit “Battalion East” as a “son of the regiment” at the request of his father, a member of this paramilitary formation. From there, similar stories profiling, armed boys and girls begin to appear with increasing regularity. Information that minors are fighting in the ranks of the pro-Russian unit was confirmed by OSCE observers in their report dated May 28, 2015. This document revealed a recording of a minor boy in the military in uniform and with weapons in hand at one of the separatist checkpoints near Makiivka. In view of the stated theses, another socio-psychological factor of attracting young people to the military formation of the terrorist units of the DPR and LPR is the creation in the minds of schoolchildren and students of the image of a defender in the ranks of terrorist organizations as a standard of courage, bravery, heroism that is worth emulating separatist.

Stories with such anti-social behavior are picked up and replicated by mass media and social networks. Such demonstrative hooliganism gradually finds approval in the most socially vulnerable and psychologically unstable strata of the population, including teenagers and young people. This passive acceptance leads to the gradual legalization of violence in the minds of the population, since the high social status of the participants and the broadcast of these incidents in the popular mass media unofficially legitimize such specific forms of social activity. Weak condemnation and sometimes approval from the media and society can be traced in the comments on these stories.

Such coverage of negative acts forms in the minds of young people a provide stable idea about the expediency of violent resolution of any conflicts. This repetitive social reinforcement contributes to the spread and consolidation in the mass consciousness of the idea that violence in its various forms is the most effective method of solving existing social problems and contradictions. Another socio-psychological factor in the involvement of young people in the irregular formation

of the terrorist units of the DPR and LPR is the consolidation of the reputation of “people’s avengers” in the perception of the population for individual participants in armed conflicts, who are trying to restore social justice in such an unconventional way. Manifestations of violence related to encroachment on lives and health, aimed at discrediting the activities of state authorities and their officials, are becoming a common phenomenon in the everyday life of the youth of the DPR and LPR. Thus, extremist forms of social activism, despite their clearly criminal orientation, undergo a process of legalization and adaptation in the minds of people. As a sidenote, the activities of any illegal paramilitary and armed formations are perceived as an accepted alternative to the discredited law enforcement system of the state.

Another socio-psychological factor in the involvement of young people in the terrorist units of the DPR and LPR is systematic military-patriotic education in educational institutions, the consequence of which is the formation in the minds of pupils and students of a stable attitude towards the paramilitary defense of the LPR or DPR (In ORDLO, they activated “military-patriotic education” of youth, 2018).

Work with children and youth in the occupied territories is not limited to military training camps and pseudo-patriotic clubs. This “patriotic education” is reinforced in every facet of life where children and young people are present. In both the DNR and LNR, the tasks are not only militarization, but also the installation and reinforcement of self-identification in children and youth as citizens of the “republics”. Although the approaches to the organization of “patriotic education” have some differences, they are generally similar to both groups. For example, in the occupied territory of the Luhansk region, everything is tied to the “World of Luhansk” movement and the security agencies of the “LPR”. Their activities periodically overlap, but most often the “People’s Militia”, “Ministry of Internal Affairs” and “Ministry of State Security” deal with the “powerful” block of education, and “World of Luhansk Region” everything else. In the “DPR” grouping, the “Donetsk Republic” movement and various “ministries” are most often listed as organizers [8].

Militants of the LPR and DPR terrorist organizations prepared young recruits for the irregular military formations in the temporarily occupied territory. Future terrorists from children and teenagers are brought up, for example, in children’s health camps.

The Russian occupation “authorities” in the temporarily occupied territories and their Russian curators continue to attract young people to “youth paramilitary formations” for “moral and psychological training” for further participation in hostilities in the ranks of the armed forces of the Russian Federation. In addition, for antisocial children and adolescents access to the “People’s Wives” organization is always open.

Service of youth in DPR and LPR irregular military formations

Since the beginning of the invasion of Russian troops in 2014 on the territory of Ukraine, there has been a massive recruitment of children to participate in various armed formations in DPR and LPR.

It is appropriate to distinguish three categories of recruitment of children into armed formations:

- forced recruitment (by armed formations through kidnapping and/or threats, causing other harm to children or members of their families);
- conscription (conscription into the armed forces of the state);
- voluntary participation (dependence on ideological beliefs, such as: earning money, revenge for lost relatives, etc.).

At the same time, it should be noted that sometimes the line between voluntary participation and forced recruitment is not clear enough. Undoubtedly, voluntary participation is only in those cases when the decision is made by the child based on his own convictions. However, in many cases, such beliefs were instilled by adults (teachers, sports team coaches, parents who may be involved in illegal armed groups, and other significant adults). Recruitment often took place through social media and during face-to-face interviews.

As mentioned above, the monitoring results show that children recruited into armed formations in the territories of Donetsk and Luhansk regions, which are not controlled by Ukraine, participate in armed conflicts both directly and indirectly. Children are accepted for service with weapons at checkpoints as fighters or guards. There are many cases of indirect participation: espionage, “rear support” (for example, working in the kitchen).

Three categories of armed formations can be distinguished:

- government troops (regular army);
- irregular armed formations (groups supported by the state);
- non-governmental armed groups.

An example of the militarization of education was the creation of various social and children's and youth organizations. The most famous and popular organization in the so-called DPR and LPR was the “Yunarmiya” organization. According to the official website of “Yunarmiya”, anyone who has reached the age of eight can become a member of this organization [9]. The upper age limit for being in the so-called “patriotic” circle is 18 years.

This organization positions itself as an association of children on a voluntary basis, and its goals and activities are presented as “peaceful”. At the same time, the “Yunarmiya” website contains information about what should be included in the duties of a “youth soldier”:

1. Preparation for service in the ranks of the armed forces of the Russian Federation.

2. Carrying out search activities in a number of detachments engaged in search activities.

3. Caring for the graves of soldiers who were killed during military conflicts [10].

In Russia, Yunarmiya was created in 2016 at the initiative of Russian Federation Minister of Defense S. Shoigu, and already in 2019, the organization began to operate on the territory of ORDLO, and to a greater extent, in the so-called DPR. As arguments that confirm this fact, it is possible to cite the pages created by the “Yunarmiya of the L/DPR” in the Russian social network “Vkontakte” between March and October 2019.

Officially, the first organization was formed in occupied Donetsk on the eve of May 9, 2019 and named “Young Guard – Yunarmiya” (there is no fundamental difference between this organization and, in fact, “Yunarmiya”). At the same time, 77 teenagers joined it almost immediately after its creation [11]. To raise “patriotism” in children in the occupied territories became the same methods as in Russia. The model of the already mentioned Russian “Yunarmiya” is taken as a foundation.

In addition to military training, ideological work was conducted with children and teenagers on the territory of the self-proclaimed republics, within the framework of which the “correct” story about “peace-loving” Russia is presented. Topics included the “Banderivites” from whom Ukraine must be freed and the “people of Donbas”, who “suffered for years from the actions of the Kyiv regime” [11]. In view of this, it can be argued that anti-Ukrainian propaganda was the main driving force that forced teenagers after reaching the age of 18 to join the ranks of the irregular formations after ideological “processing”. As for the participation of “junior soldiers” directly in hostilities, it is quite difficult to give an unequivocal assessment here. Although members of the “Vostok SOS” community recorded on many occasions the presence of children with weapons in areas close to the demarcation line in combat conditions, cases of their direct involvement in hostilities are extremely rare [12].

In addition to the “Young Guard – Yunarmiya”, other youth militarized associations operated in the territory of the so-called LPR and DPR, which were joined mainly by children of teenage age, in particular, the association “Amazonka”, the Military Industrial Complex “Warrior”, the “School of Courage”, “Recruit”, etc. In total, more than 20 clubs of “military and patriotic education” operate in the territory of the self-proclaimed republics [13]. Meetings of some were regularly held on the territory of Russia in the border regions.

In 2014-2022, teenagers who are members of “patriotic” groups were regularly engaged in patrolling, maintenance of military equipment, protection of military facilities, and various intelligence activities is evidence to support involvement of children in the performance of certain combat tasks (to a greater extent, as scouts or adjusters of fire) [14].

A rather important role in promoting the so-called “patriotic” upbringing of children is played by their own parents. Some adults deliberately sent their children to militarized circles and communities, having clearly expressed anti-Ukrainian position, the “militias” of the self-proclaimed republics themselves. Other guardians send their children to “patriotic” organizations with the mindset of “protecting” them and so that their child does become ostracized.

Currently, there is no publicly available clear data on the number of young people who have joined the ranks of terrorist units of the so-called DPR and LPR. It is known that most of the youth were involved in the two main army corps (the first - Donetsk, the second - Luhansk), which included separate Guards motorized rifle brigades, so-called “Cossack” corps, “territorial defense” battalions, etc. According to Russian sources, the number of militants at the beginning of 2021 varied between 28,000 and 34,000 people [15]. It is quite difficult to say what percentage of them were young people, due to the lack of data. As already noted earlier, the age composition of the army of the self-proclaimed republics became younger from 2014 to 2022, which is due to both economic factors and the lack of any life prospects in the so-called LPR and DPR, as well as the ideological work carried out by the Russian Federation to “zombify” the younger generation.

It is known that young people mainly joined the newly created cadet corps, “Cossack” and “Oplat” type units beginning in 2015-2016 [16]. Officially, they and units of the LPR and DPR Armed Forces are called “people’s militia”.

After the creation in the temporarily occupied territories of the children’s and youth organization “Russian Movement of Schoolchildren” (similar to the pioneer organization of the USSR), the processes of recruiting young people became significantly more active. For children of grades 1-11, “statehood lessons” are held, where children are fed propaganda about the “historical birth and formation” of the DPR and LPR, their “state system”, “symbolism”, “awards”, as well as about heroic biographies militants and leaders (while inviting the terrorists themselves to speak). Additionally, they are taught the fictional “Language of the peoples of Donbas”, “Literature of the peoples of Donbas”, “History of the Motherland”, “Lessons of citizenship of Donbas” appeared among the subjects, all of which is based on imported Russian textbooks.

It is known about the creation of another military children's propaganda project - the military-patriotic movement “Yunarmiya” (under the leadership of the federal agency for youth affairs, but directly morphed - with reference to the places of permanent deployment of military units and units, military universities). In light of the above-mentioned trends, it is quite clear that the appearance of this latest Russian “Hitler Youth” in the temporarily occupied territories of Ukraine is only a matter of time.

In 2014-2022, the militants were joined mainly by students of “patriotic” circles, local military lyceums, and other specialized “educational institutions” with

a bias towards military and anti-Ukrainian propaganda training. They educated junior commanders of the combined military ranks - junior officers. Accordingly, their functions included:

- command and control of small units - battalions;
- knowledge of battalion tactics and weapons, etc.

The functions of children who fought on the side of the militants included, as already mentioned above, adjusting fire and carrying out reconnaissance.

In general, teenagers who fight cannot be called volunteers. Children's consciousness was deformed by productions at school in the style of "kill dill", children's magazines with "Papa" in the person of Putin, and Russian television [17].

In addition to the already mentioned stages of militarization, which include "training" in "patriotic" circles, the work of specialized "courage" circles, there is also "fruitful" ideological work on the consciousness of those children whose parents were fighters and died. Such children were and are being worked with separately under the supervision of the Investigative Committee of the Russian Federation. They are brought up as ideological enemies of Ukraine, leveraging the narrative that their parents were "killed by Ukraine".

As for refusals of young people to serve terrorists, it is logical to assume that there have been such cases in eight years. There were instances when those young people who went there with "considerable enthusiasm" refused to serve in the army of the self-proclaimed republics. This mostly happened due to "hazing" on the part of senior fighters and servicemen of the Russian Federation.

On the basis of the information presented, it is possible to formulate "potential candidates" went through on the way to joining the ranks of the fighters of the so-called LPR and DPR:

- patriotic groups;
- cadet corps;
- military departments in the civilian universities (Institutes);
- military camps for children.

The vast majority of young men and women who passed through the irregular military formations of terrorists (and even more so those of them who will try themselves in real combat, subversive, subversive or extremist activities) will most likely never be able to painlessly reintegrate to normal Ukrainian society. After all, they are not just instilled with the Russian identity, which includes the big-power ideology of chauvinism hate Ukraine and everything related to it, they are taught to kill their fellow Ukrainians. Precisely so that the Russian-Ukrainian war does not drag on for generations, it is extremely important to prevent the Russians-led terrorists in Ukraine from seizing control over the consciousness of the youth of the occupied regions and imposing their Ukrainophobic, misanthropic beliefs on them.

Failure to take quick and decisive measures to prevent and counteract the involvement of our minor citizens from the temporarily occupied territories in criminal activities can lead to the criminalization of the youth environment resulting in the expansion of the social base of separatism and terrorism in the state. But until now, there has been no significant public attention to this problem at the state level. Unfortunately, it is worth stating that official work to counter the involvement of young people of ORDLO to the ranks of terrorist units or preparatory associations basically non-existent. For eight years, a whole generation of youth grew up in the territory of the self-proclaimed republics, brought up in the spirit of hatred for Ukraine and everything Ukrainian. This issue was repeatedly covered (and judging by the materials of the Ukrainian mass media, from 2014 to 2022 it was covered from year to year), but no meaningful steps were taken in the direction of implementing counter-propaganda measures or increasing the media literacy of the youth of the occupied part of Donbas.

Conclusions. Thus, the problem of attracting the youth of Donbas to the ranks of the so-called terrorist units of the DPR and LPR is very important today, given the fact that young people from the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions are now part of the Russian Armed Forces as part of brigades formed from militants self-proclaimed republics. These young manipulated Ukrainians are actively involved in hostilities on the side of Russia. The reasons that encouraged young people to join the ranks of militants and join youth “patriotic” organizations during 2014-2022 can be conditionally divided into economic and socio-psychological motivations. Due to the influence of various factors, such as: socio-psychological and economic, the most vulnerable to ideological influence is such a category of the population as youth. It is young people who are actively replenishing a number of extremist and terrorist groups of irregular units in LPR and DPR, whose leaders use and manipulate them for their own purposes. Young people become a focus group for Russian terrorists, because influencing an immature psyche requires less work and is more successful. As a result, the youth of the temporarily occupied territories simply become victims due to their own inability, social and material insecurity. The young generation, by its very nature, age and position in society, has those features and peculiarities of thinking and behavior that, under certain socio-psychological conditions and under purposeful influence, influence the formation of extremist personalities.

Despite a significant number of publications in the Ukrainian and Western mass media on the subject under investigation, there are currently no thorough studies that would shed light on the reasons why the youth of Donbas join the ranks of terrorists, which, accordingly, prompts further. The results of the research would serve as a solid basis for building a competent and comprehensive strategy for the reintegration of the youth of Donbas after the liberation of the territories.

References:

1. Demografiya ORLDO. Ofitsiyni dani (2023). [Demography in ORLDO. Official data (2.23)]. Retrieved from: <https://www.dsnews.ua/static/longread/donbas-ukr/demografiya-ordlo.html> [in Ukrainian].
2. Zarplata v 10 tysyach rubley v DNR ochen' khoroshaya [Salary in 10 thousands rubles is quite good]. Retrieved from: https://www.gazeta.ru/politics/2016/08/09_a_10112825.shtml [in Russian].
3. Minfin. Riven' bezrobittya v Ukrayini v 2016 r [Ministry of finance. Unemployment rate in Ukraine in 2016]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2016/> [in Ukrainian].
4. 3800 i kiyevskiye tseny. Real'nyye zarplaty v Donetske i Luganske [3800 and Kyiv prices. Real salaries in Donetsk and Lugansk]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/30441405.html> [in Russian].
5. Minfin. Serednya misyachna zarplata po rehionakh Ukrayiny v 2020 r. [Ministry of finances. Average monthly salary by region in Ukraine in 2020]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2020/> [in Ukrainian].
6. Yak boyovyky verbuyut' molod' v "LNR" i "DNR": metody, umovy, zarplaty [How militants recruit youth of DPR and LPR: methods, conditions, salaries]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/06/10/7028577/> [in Ukrainian].
7. Zvidky vzyavsyia "narod Donbassa" [Where did people of Donbas come from]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/06/10/7028577/> [in Ukrainian].
8. Chomu vladi neobkhidno rozpochaty borot'bu z militaryzatsiyeyu ukrayins'kykh ditey Rosiyeyu? [Why the authorities need to start work on the militarization of Ukrainian children?]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/08/15/7303808/> [in Ukrainian].
9. Proizvodstvennaya kompaniya vserossiyskogo voyenno-patrioticheskogo obshchestvennogo dvizheniya "Yunarmiya" [Production company of all-Russian military and patriotic public movement Yunarmiya]. Retrieved from: <https://xn--80aqlcq5fm.xn--p1ai/yunarmiya-kak-vstupit> [in Russian].
10. YUNARMIYA Donetskoy Narodnoy Respubliki [Yunarmiya of DPR]. Retrieved from: <https://vk.com/board180860093> [in Russian].
11. V okkupirovannom Donetske sozdayut "Yunarmiyu", takuyu zhe, kak v Rossii [In occupied Donetsk they are creating Yunarmiya such as in Russia]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass--realii/29929232.html> [in Russian].
12. "Hitleruhend" z bantamy. Yak Rosiya militaryzuye ditey v "DNR" ta Krymu y chym tse zahrozhuye [Hitleruhend with bows. How is Russia militarizing all over DNR and Crimea and what does it threaten]. Retrieved from: <https://hromadske.ua/ru/posts/gitleryugend-s-bantami-kak-rossiya-militariziruet-detej-v-ldnr-i-krymu-i-chem-eto-grozit> [in Ukrainian].
13. Pokazuyut' foto, koho potribno vbyvaty, - yak militaryzuyut' ditey v ORDLO, rozpoviv pravozakhysnyk [They show photos of who needs to be killed – how children are militarized in ORLDO]. Retrieved from: <https://kanaldim.tv/pokazyvayut-foto-kogo-nuzhno-ubivat-kak-militariziruyut-detej-v-ordlo-rasskazal-pravozashhitnik/> [in Ukrainian].
14. Zloupotrebleniye patriotizmom [Abuse of patriotism]. Retrieved from: <https://www.dw.com/ru/> [in Russian].
15. Yesli zavtra voyna: kak ustroyena armiya na Donbasse [If there is a war tomorrow: how the army is organized in Donbas]. Retrieved from: <https://www.mk.ru/politics/2021/04/20/esli-zavtra-voyna-kak-ustroyena-armiya-na-donbasse.html> [in Russian].
16. Kak deti voyuyut v gruppirovke "DNR" [How children fight in DPR]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/27832944.html> [in Russian].
17. V ORDLO aktivizirovali "voenno-patrioticheskoye vospitaniye" molodezhi [In ORLDO military and patriotic education of the youth was activated]. Retrieved from: https://zn.ua/UKRAINE/v-orlo-aktivizirovali-voenno-patrioticheskoe-vozpitanie-molodezhi-is-288336_.html [in Russian].

Література:

1. Демографія ОРДЛО. Офіційні дані. (2023). URL: <https://www.dsnews.ua/static/longread/donbas-ukr/demographiya-ordlo.html> (дата звернення: 25.02.2024).
2. Зарплата в 10 тисяч рублей в ДНР очень хорошая. (2016). URL: https://www.gazeta.ru/politics/2016/08/09_a_10112825.shtml (дата звернення: 27.02.2024).
3. Мінфін. Рівень безробіття в Україні в 2016 р. (2016). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2016/> (дата звернення: 28.02.2024).
4. 3800 и киевские цены. Реальные зарплаты в Донецке и Луганске. (2016). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30441405.html> (дата звернення: 01.03.2024).
5. Мінфін. Середня місячна зарплата по регіонах України в 2020 р. (2020). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2020/> (дата звернення: 04.03.2024).
6. Як бойовики вербують молодь в «ЛНР» і «ДНР»: методи, умови, зарплати. (2018). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28848567.html> (дата звернення: 09.03.2024).
7. Звідки взявся “народ Донбасса”. (2014). URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2014/06/10/7028577/> (дата звернення: 11.03.2024).
8. Чому владі необхідно розпочати боротьбу з мілітаризацією українських дітей Росією? (2021). URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/08/15/7303808/> (дата звернення: 15.03.2024).
9. Производственная компания всероссийского военно-патриотического общественного движения “Юнармия”. (2017). URL: <https://xn--80aqlcq5fm.xn--p1ai/yunarmiya-kak-vstupit> (дата звернення: 17.03.2024).
10. ЮНАРМИЯ Донецкой Народной Республики. (2019). URL: <https://vk.com/board180860093> (дата звернення: 19.03.2024).
11. В оккупированном Донецке создают «Юнармию», такую же, как в России (2019). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass--realii/29929232.html> (дата звернення: 22.03.2024).
12. “Гітлер’югенд” із бантами. Як Росія мілітаризує дітей в “ЛДНР” та Криму й чим це загрожує. (2019). URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/gitleryugend-s-bantami-kak-rossiya-militariziruet-detej-v-ldnr-i-krimu-i-chem-eto-grozit> (дата звернення: 28.03.2024).
13. Показують фото, кого потрібно вбивати, - як мілітаризують дітей в ОРДЛО, розповів правозахисник. (2019). URL: <https://kanal.dim.tv/pokazyvayut-foto-kogo-nuzhno-ubivat-kak-militariziruyut-detej-v-ordlo-rasskazal-pravozashhitnik/> (дата звернення: 02.04.2024).
14. Злоупотребление патриотизмом. (2017). URL: <https://www.dw.com/ru/> (дата звернення: 15.04.2024).
15. Если завтра война: как устроена армия на Донбассе. (2021). URL: <https://www.mk.ru/politics/2021/04/20/esli-zavtra-voyna-kak-ustroena-armiya-na-donbasse.html> (дата звернення: 09.04.2024).
16. Как дети воюют в группировке “ДНР”. (2021). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27832944.html> (дата звернення: 12.04.2024).
17. В ОРДЛО активизировали “военно-патриотическое воспитание” молодежи. URL: https://zn.ua/UKRAINE/v-orlo-aktivizirovali-voenno-patrioticheskoe-voospitanie-molodezhi-is-288336_.html (дата звернення: 15.04.2024).

УДК: [343.222:343.541]"364"

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1042-1053](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1042-1053)

Анісімова Олександра Андріївна студентка 10 групи 2 курсу факультету юстиції, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 51024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел: (097) 969-63-76, <https://orcid.org/0009-0003-2181-9058>

Байда Антон Олександрович доцент, кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел: (096) 252-08-19, <https://orcid.org/0000-0002-5532-899X>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЯКІ ВИХОДЯТЬ ЗА МЕЖІ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, стало одним із найбільшнелюдських та шокуючих злочинів у сучасному світі. З початком повномасштабної війни по сьогоднішній день було зареєстровано 274 таких випадки, що розслідуються Офісом Генерального прокурора України. Це насильство стало інструментом терору, контролю та покарання за певні погляди, непокору чи прояв агресії до українців.

У статті досліджується поняття та накладання кримінальної відповідальності за злочин, що посягає на статеву свободу та статеву недоторканість особи в умовах воєнного стану. Проведений аналіз сексуального насильства як найбільш жорстокого татяжкого кримінального правопорушення. Зокрема, було визначено поняття; форми; особливу відповідальність за насильство, вчинене в умовах війни; а також надання першої необхідної допомоги особам, до яких було застосоване нелюдське та жорстоке насильство.

Робиться висновок, що на даному етапі, документування фактів сексуального насильства на сьогоднішній день є складним через численні причини, які визначили Інформаційно-консультативний жіночий центр, коаліція "Справедливість для миру в Донбасі", Українська Гельсінська спілка з прав людини та інші організації. І наразі немає підтвердження щодо точної кількості сексуальних злочинів, вчинених росіянами. Але з другого боку, ми спостерігаємо, що люди починають "викривати ці злочини" і казати про них. І це свідчить про зростання готовності постраждалих висловлювати свої

переживання та давати свідчення. Ця прикра статистика розкриває темні аспекти людської природи і вимагає негайних та ефективних заходів для її подолання. Під час воєнного конфлікту сексуальне насильство вчиняється проти жінок, дітей та навіть чоловіків.

Необхідно відзначити, що наслідки сексуального насильства в умовах війни є дуже серйозними. Постраждалі стикаються з фізичними та психологічними травмами, такими як ушкодження репродуктивної системи, посттравматичні синдроми, депресія, самогубство та інші психічні розлади. У цей важкий період вкрай важливо зібратися та надавати підтримку тим, хто пережив усю цю жорстокість і терор. Це стосується не лише держав та міжнародних організацій, які фіксують усі нелюдські злочини, скоєні агресорами, але й звичайних громадян.

Ключові слова: сексуальне насильство, кримінальна відповідальність, воєнний стан, військове кримінальне правопорушення, статевая недоторканість та свобода.

Anisimova Oleksandra Andriivna student of the 10th group of the 2nd year of the Faculty of Justice, Yaroslav Mudryi National Law University, 51024, Kharkiv, St. Hryhoriya Skovorody, 77, tel.: (097) 969-63-76, <https://orcid.org/0009-0003-2181-9058>

Baida Anton Oleksandrovyh associate professor, candidate of legal sciences, Yaroslav Mudryi National Law University, 61024, Kharkiv, St. Hryhoriya Skovorody, 77, tel.: (096) 252-08-19, <https://orcid.org/0000-0002-5532-899X>

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES WHICH EXCEED THE BOUNDARIES OF SEXUAL FREEDOM AND GENDER INVINCIBILITY OF A PERSON IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Abstract. Conflict-related sexual violence has become one of the most inhumane and shocking crimes in the modern world. Since the beginning of the full-scale war, 274 such cases have been registered and investigated by the Office of the Prosecutor General of Ukraine. This violence has become an instrument of terror, control and punishment for certain views, disobedience or aggression against Ukrainians.

The article examines the concept and imposition of criminal liability for a crime that infringes on sexual freedom and sexual inviolability of a person under martial law. The author analyzes sexual violence as the most brutal and serious criminal offense. In particular, the author defines the concept; forms; special

responsibility for violence committed in wartime; and first aid to persons who have been subjected to inhuman and cruel violence.

It is concluded that at this stage, documenting the facts of sexual violence is currently difficult due to numerous reasons identified by the Women's Information and Consultation Center, the Justice for Peace in Donbas Coalition, the Ukrainian Helsinki Human Rights Union and other organizations. And there is currently no confirmation of the exact number of sexual crimes committed by russians. But on the other hand, we are seeing that people are beginning to "expose these crimes" and talk about them. And it shows the growing willingness of victims to express their experiences and testify. These unfortunate statistics reveal the darker aspects of human nature and require immediate and effective measures to overcome it. During armed conflict, sexual violence is committed against women, children and even men.

It should be noted that the consequences of sexual violence in war are very serious. Victims face physical and psychological trauma, such as damage to the reproductive system, post-traumatic syndromes, depression, suicide and other mental disorders. In this difficult period, it is extremely important to gather strength and provide support to those who have survived all this cruelty and terror. This applies not only to states and international organizations that record all inhuman crimes committed by aggressors, but also to ordinary citizens.

Постановка проблеми. Проблемою, яку відображає викладений матеріал, є поширення сексуального насильства в умовах війни та конфліктів. Зазначається, що війна не лише призводить до загибелі та поранень людей, але й сприяє вчиненню різних форм насильства, зокрема сексуального, що має серйозні фізичні та психологічні наслідки для жертв і свідків. Сексуальне насильство стає серйозною проблемою, особливо в контексті війни, де воєнний конфлікт встановлює свої правила, але не всі їх дотримуються. Внаслідок цього багато людей, зокрема жінки, діти, але й чоловіки, можуть стати жертвами сексуального насильства, що руйнує життя та суспільні зв'язки. Проблема загострюється також через різні форми дискримінації та нерівності між статями, які збільшують вразливість окремих груп до сексуального насильства в умовах конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щоб детально проаналізувати питання, пов'язане із злочинами проти статевої недоторканості та свободи, була звернута увага на Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту, розроблений Вільямом Хейта та Анджеліною Джолі. Згаданий протокол допомагає притягнути винних у скоєнні зґвалтувань і сексуального насильства в умовах конфлікту до відповідальності. А також став важливим інструментом, який з часом буде вдосконалюватися та зміцнюватися, і буде спонукати до

безперервної глобальної уваги, активності та захисту цього дуже важливого питання. Друге не менш важливе джерело, це пам'ятка “Особливості розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту”, в якому змістовно були розкриті аспекти, які становлять основу для визначення кримінальної відповідальності за сексуальне насильство під час воєнного конфлікту.

Мета статті є аналіз та опис правових аспектів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, вказівці на недоліки українського законодавства в цій сфері та необхідності його вдосконалення та гармонізації з міжнародним правом. Також розглядається важливість дослідження сексуального насильства як військового кримінального правопорушення та наголошується на необхідності вжиття ефективних заходів для його подолання та притягнення винних до відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні кожен українець осмислює сутність війни та важливість залишатись людиною у важкі моменти. Новини щоденно передають таку жорстокість, що може здатися, що суспільство ХХІ століття відвернулося від прогресу знову опинилося у часи Середньовіччя. На жаль, війна встановлює свої правила, але не всі їх дотримуються, що призводить до вчинення злочинів.

Повний масштаб вторгнення збройних сил ворога в Україну 24 лютого 2022 року призвів до введення воєнного стану України Указом Президента [1]. Ця війна змінила життя, переконання і ознайомила із новими ситуаціями, що впливає на поведінку людей. Тимчасова окупація України не лише позбавила багато людей їхнього дому, звичного життя, роботи та зв'язків з близькими. Вона також призвела до тисяч загиблих і ставила перед тисячами поранених нові завдання у їхньому подальшому житті. І одним з серйозних викликів для суспільства стало сексуальне насильство в умовах конфлікту [2, с.11].

Потрібно розпочати дослідження саме з аналізу сексуального насильства як військового кримінального правопорушення. Українське законодавство передбачає особливу відповідальність за насильство, яке вчиняється під час війни. Відсутність інших кримінально-правових інструментів для оцінки сексуального насильства означає, що стаття 438 Кримінального кодексу України (далі - КК) “Про порушення законів та звичаїв війни”, а також розділ XX КК Особливої частини КК України

«Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», мають бути використані для цієї мети [3]. Згідно з міжнародним кримінальним правом, згвалтування може бути кваліфіковане як воєнний злочин, злочин проти людства та геноцид. До прикладу, згвалтування, як воєнний злочин, повинно бути кваліфіковане за статтею 438 КК України [4, с. 362-363].

Диспозиція, які закріплена в положенні частин 1 і 2 статті 438 КК України є бланкетною, і відноситься до загальних норм, що регулюють захист осіб від

сексуального насильства у збройних конфліктах, і спираються на міжнароднегуманітарне право, зокрема на Конвенцію про захист цивільного населення під час війни (стаття 27) та Додатковий протокол до Женевських конвенцій (статті 75-77) [5]. Ці міжнародні документи тлумачаться та застосовуються належним чином за допомогою Римського статуту Міжнародного кримінального суду та документом Міжнародного кримінального суду "Елементи злочинів".

Сексуальне насильство представляє собою особливо огидну форму насильства, що включає зґвалтування та будь-які інші напади сексуального характеру, спрямовані проти жінок, дівчат, чоловіків і хлопців. Важливо розуміти, що ця форма насильства може стати проблемою для жінок, чоловіків, дівчат і хлопців. Нерівності між статями, які виникають з історичних причин, а також різні форми дискримінації, з якими стикаються жінки по всьому світу, сприяють тому, що вони частіше стають жертвами сексуального насильства під час конфлікту. Сексуальне насильство по відношенню до дітей є поширеним і може мати деструктивний вплив.

В умовах конфлікту, незалежно від наявності масових звірств, сексуальне насильствочасто вчиняється членами озброєних угруповань проти цивільного населення, яка являє собою частину стратегії досягнення військових цілей. Воно може бути складовою систематичних або поширених нападів на цивільне населення. Сексуальне насильство може використовуватися для послаблення громад і отримання над ними контролю.

У певних обставинах сексуальне насильство може бути класифіковане як злочин згідно з міжнародним правом, зокрема як військовий злочин, злочин проти людяності або акт геноциду, якщо воно має елементи таких категорій злочинів. Ці дії можуть бути розслідовані як на національному так і на міжнародному рівнях. Сексуальне насильство у рамках міжнародного права часто є частиною ширшого спектру порушень проти окремих осіб і громад, який включає як сексуальні, так і несексуальні злочини. У рамках воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, випадки зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть відбуватися разом з іншими жорстокими діями, які є частиною нападу на мирне населення [2, с.16].

Згідно з іншим положенням, а саме статтею 442 КК України "Геноцид", такий злочинохарактеризується як діяння з метою знищення часткового або повного будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи шляхом вбивства її членів або завдання їм серйозних тілесних ушкоджень, створення непристойних умов, спрямованих на фізичне знищення або шляхом

примусового переведення дітей з однієї групи в іншу. За такі дії передбачається покарання у вигляді позбавлення волі від 10 до

15 років або пожиттєве ув'язнення. Дві статті КК України, а саме 442 та 438, які стосуються злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи, не вичерпно регулюють аспекти сексуального насильства, як це вимагають міжнародні норми. Це означає, що поточне національне законодавство не повністю охоплює всі ситуації, пов'язані з порушенням прав та свобод під час збройного конфлікту в Україні, і потребує удосконалення та гармонізації з міжнародним правом [4, с.363-364].

Розібравши поняття сексуального насильства, слід перейти до його форм: *зґвалтування; сексуальне рабство; примушування до зайняття проституцією; примусова вагітність; примусова стерилізація; інші форми сексуального насильства*, подібні за тяжкістю (каліцтво жіночих або чоловічих статевих органів, примусове оголення [6, с.8-10].

Сексуальне насильство може сполучатися з іншими злочинами, такими як катування, викликання тілесних ушкоджень, переслідування та порушення прав людини [7, с. 5-7]. У міжнародній кримінальній практиці, виокремлюють сексуальне насильство у формі катування розглядається як військовий злочин або злочин проти людяності. Проте багато країн включають катування як окремий самостійний злочин у свої кримінальні кодекси, не відносячи його до загальних категорій військових злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду. У таких випадках проведення розслідування та порушення справ за сексуальне насильство у формі катування залежить від визначених елементів цього злочину в національному кримінальному кодексі [2, с. 23]. Зґвалтування та інші випадки насильства, що мають місце під час воєнних конфліктів, вважаються воєнними злочинами і знаходяться під відомчим розслідуванням Міжнародного кримінального суду. Наразі цей суд збирає докази та проводить розслідування злочинів проти людства та воєнних злочинів, що відбулися в Україні.

Всі кримінальні порушення, пов'язані з сексуальним насильством в умовах конфлікту, мають спільні та обов'язкові ознаки, які визначені статтею 438 КК України:

- об'єкт прямого впливу - права та гарантії, які закріплюються в міжнародному гуманітарному праві для захисту життя, здоров'я, фізичної недоторканості та статевої свободи особи;
- потерпілі - можуть бути комбатанти, які припинили свою активну участь у збройному конфлікті та перебувають під владою противника, або цивільні особи, що знаходяться на території, що контролюється однією зі збройних сторін;
- об'єктивна сторона цих правопорушень - може виражатися у вчиненні інших порушень законів і звичаїв війни, які передбачені

міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України;

- ситуація, в якій вчиняється діяння - визначається контекстом міжнародного збройного конфлікту та його зв'язком з таким конфліктом, а також може бути частиною плану чи політики, або виникати під час масштабного вчинення подібних дій;

- суб'єктивна сторона полягає в наявності вини у формі прямого умислу, що означає, що особа свідомо розуміла суспільно небезпечний характер такого діяння, та передбачала можливі суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання;

- правопорушник був ознайомлений з обставинами (його обізнаність), які свідчили про існування збройного конфлікту;

- суб'єктом вчинення кримінальних правопорушень є фізична особа, яка досягла 16-річного віку або більше, і належить до однієї зі сторін збройного конфлікту або вчиняє дії, пов'язані з цим конфліктом, незалежно від її статусу;

- суб'єкт, який видає накази про сексуальне насильство, є особою, яка має "владу", що дозволяє їй наказувати вчинення таких дій. Це може бути військовий начальник або командир.

Основною відмінністю між сексуальним насильством у контексті збройного конфлікту (згідно з частиною 1 статті 438 КК України) та сексуальним насильством загалом (згідно зі статтями 152 та 153 КК України) є його прив'язка до самого конфлікту. У випадку відсутності такої прив'язки відповідне порушення розглядається як злочин, що відбувається в звичайних умовах. Щоб правильно оцінити вчинені акти сексуального насильства як воєнні злочини, що відбулися під час збройного конфлікту, необхідно звернути увагу на наступні аспекти: характер дій (що саме сталося); обставини (в якому контексті ці дії відбулися); механізми відповідальності - як саме було вчинено злочин (яка роль можливого злочинця або військового/цивільного керівництва у скоєнні сексуального насильства) [6, с. 5-7].

Із сьогоденних подій і звітів можна виокремити випадок, де військовослужбовця збройних сил противника підозрюють у вчиненні злочину згідно з частинами 1 та 2 статті 438 КК України. Йому висувається звинувачення у неодноразовому зґвалтуванні дружини чоловіка, якого він вбив, у їхньому будинку у Броварському районі. Зараз цього військовослужбовця розшуковують. Крім того, Бериславська окружна прокуратура розпочала кримінальне провадження за частиною 1 статті 438 КК України через зґвалтування військовослужбовцем неповнолітньої сусідки, яка є внутрішньо переміщеною особою з Херсонщини. І цю інформацію підтвердили під час телефонної розмови з батьками дівчини [8, с. 363].

Стикаючись з такою нечуваною жорстокістю, ви повинні пам'ятати, що це не зійде з рук ворога, усі злочини вже фіксуються на міжнародній та національній арені, і ви можете розраховувати на допомогу. Сьогодні розроблена памятка Євромайдана SOS, яка надає допомогу постраждалим за скоєний воєнний злочин - сексуальне насильство під час війни. Вона містить перелік наступних дій:

1. Забезпечте свою безпеку.

Якщо ви стали жертвою сексуального насильства під час війни, цей злочин використовується як безжалісна військова стратегія і спрямований проти всього суспільства, щоб розрушити опір і соціальні зв'язки. Пам'ятайте, що ви не винні за те, що сталося, і єдине, на що ви могли впливати, це ваше бажання вижити, тому: спробуйте знайти безпечне місце; емоційний і фізичний біль може бути надто важким і не витриманим (не залишайтеся з цим самі, зверніться за допомогою); вам належить право отримати медичну, психологічну та соціальну допомогу, і ви не зобов'язані розповідати про події.

Якщо ви стали свідком сексуального насильства, це також вас визначає як жертву цього злочину. Іноді примус дивитися на сексуальне насильство може бути ще більш травматичним. Особливо, коли людина примушена спостерігати за насильством, спрямованим на дітей, рідних, близьких або беззахисних осіб.

Якщо ви стали довіреною особою для жертви сексуального насильства: допоможіть їй знайти безпечне місце, найперше, відведіть її від місця події; підкресліть, що вона або він не несе вини за те, що сталося; подайте підтримку і висловіть співчуття, перш ніж дотикатися або обіймати, запитайте дозволу; утримуйтеся від запитань, якщо вони поділяються почуттями або реагують дуже емоційно, зберіться з силами; люди, які після сексуального насильства проявляють спокій і відстороненість, потребують особливої уваги (будьте поруч, залишаючи їхню приватність); пропонуйте професійну допомогу (якщо вони не мають сил, зробіть це з них з їхнього дозволу); зберігайте конфіденційність.

Якщо дитина була свідком, або навіть не пережила насильство особисто, але хтось з батьків або опікунів постраждав, і це впливає на самопочуття дитини, то вона також стає жертвою злочину: перенесіть дитину в безпечне місце та надайте їй відчуття захищеності, забезпечивши їй, що ви залишаєтеся поруч; якщо дитина задає питання, відповідайте на них коротко і зрозуміло, не виходячи за межі запитання; знайдіть контакти фахівців, які можуть забезпечити медичну та психологічну допомогу дитині, що постраждала від сексуального насильства, оскільки це потребує спеціалізованої підтримки.

2. Якщо є можливість зафіксувати злочин в поліції, не змінюйте одяг, не відвідуйте душ чи ванну, і не чистіть зуби.

3. Дайте повідомлення про правопорушення. Для цього ви можете зателефонувати: в поліцію чи кол-центр; на національну гарячу лінію із запобігання домашньому насильству; на гарячу лінію Уповноваженого з прав людини; або звернутись до Асоціації жінок-юристок “Юрфем”. А також можна написати на електронну пошту: в офіс генерального прокурора; правозахисну організацію “ЛА Страда-Україна”; і Євромайдан SOS.

4. За можливістю зверніться за медичною допомогою. Якщо не можете отримати медичну допомогу через тимчасову окупацію або бойові дії, можна скористатись медичними рекомендаціями щодо лікування легких травм та запобігання інфекційних захворювань та небажаної вагітності. Нагадуємо, що ці поради слід використовувати лише у випадку неможливості звернутися до лікаря, оскільки тільки лікар може призначити найбільш ефективне лікування.

5. Ви можете розраховувати на психологічну і юридичну допомогу [9, с.2-5].

У випадках насильства щодо жінок, чоловіків, дітей система кримінального правосуддя повинна перевернути увагу з вини на потерпілих на удосконалення процедур збору доказів та провадження справ, а також забезпечити послідовність розслідування, кримінального переслідування та покарання для забезпечення справедливого судового розгляду. Попереднє обговорення між поліцією та прокуратурою, щоб виявити можливі слабкі моменти у доказах і знайти шляхи їх вирішення, може стати основою для законодавчих ініціатив, які сприяють потерпілим повідомляти про насильство та співпрацювати з правоохоронними органами. Сфера кримінального правосуддя повинна також сприяти залученню усіх відповідних урядових та громадянських секторів для надання комплексної допомоги жертвам насильства. Наприклад, служби підтримки можуть взаємодіяти з поліцією та прокуратурою, щоб надати підтримку потерпілим під час збору свідчень та надання відповідної інформації щодо розгляду справи. Держави повинні приймати належні заходи для запобігання, розслідування та покарання актів насильства, незалежно від того, хто здійснив цей злочин [11, с.42-44].

Висновки. Проаналізувавши усі публікації, міжнародний протокол із документування розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту, сексуальне насильство в умовах війни може включати примусове вимагання роздягання, насильственні дії, що можуть включати самопестощі, або погрози сексуального характеру, загалом будь-яке примусове вчинення сексуальних дій або загрози вчинити їх щодо іншої людини. Одним із найсерйозніших

проявів є згвалтування у будь-якій формі. Під час війни особа зі зброєю завжди має більше влади, тому для класифікації згвалтування на війні не обов'язково використовувати безпосередню фізичну силу. Достатньо створення умов, коли відмова від сексу може бути небезпечною для життя або здоров'я, або коли існують підстави вважати, що це може призвести до серйозних негативних наслідків для особи або її близьких.

Отже, через збройне вторгнення ворога в Україну значно збільшилася частота випадків злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості осіб. Україна активно бореться з цими кримінальними правопорушеннями, включаючи відповідні статті Кримінального кодексу, такі як стаття 438 про порушення законів та звичаїв війни та стаття 432 про геноцид. російське військове та політичне керівництво, а також кожен військовослужбовець, причетний до страждань українських жінок, повинні нести кримінальну відповідальність. Важливо розуміти, що відповідальність за сексуальне насильство в умовах конфлікту або війни покладається не лише на винних осіб, але й на воєнне керівництво підрозділу, де вони служили у момент вчинення злочину. Відповідальність керівника за воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності передбачена статтею 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Україна вживає всіх заходів як на міжнародному, так і на національному рівнях для вирішення цих проблем.

Згідно з інформацією від Управління Верховного комісара ООН з прав людини, зафіксовано численні випадки сексуального насильства, які були вчинені російськими військовими в Україні під час збройного конфлікту. У зв'язку з цим Консультативна місія ЄС в Україні (КМЄС) налаштована на надання стратегічних консультацій та підтримки Офісу Генерального прокурора, який активно працює над притягненням винних до відповідальності. Місія розпочала діяльність в Україні у 2014 році, і ми зобов'язані продовжувати підтримувати країну в цей важкий період.

Література:

1. Указ Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” : прийнятий 24 лют. 2022 № 64/2022 // Голос України. -2022. - № 2102-ІХ.
2. Хейг Вільям. Основні стандарти належної практики щодо документування сексуального насильства як злочину згідно міжнародного права: міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту. / Вільям Хейг, Анджеліна Джолі. Перше видання: червень 2014 р. -11 с.
3. Кримінальний Кодекс України: за станом на 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - Офіц. вид. -К. : Парлам. вид-во, 2001. - 131 с.
4. Котяш І. Л. Відповідальність за сексуальне насильство в умовах воєнного стану / І.Л. Котяш //Зібрання: Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. ННІ № 1 Національна академія внутрішніх справ, 2022 р. - С. 362-363.

5. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни: прийнятий 12 серпня 1949 р. № 72/14-612-20689 від 23.02.2023.
6. Особливості розслідування фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту: пам'ятка. [Електронний ресурс] / 2023 р. - 5-7 с. - Режим доступу: <https://mvs.gov.ua/upload/1/5/3/6/6/8/document-20.pdf>
7. Домашнє насильство: підручник / О. Курлат., О. Гузь., М. Андрущенко., О. Миколайчук., О. Плевако // Альянс громадського здоров'я. 2-ге, доповнене видання, 2023 р. - С. 5-7.
8. Відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи в умовах воєнного стану: юридична публікація. [Електронний ресурс] / 2022 р. Режим доступу: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vidpovidalnist-za-zlochynu-proty-statevoyi-svobody-ta-statevoyi-nedorokanosti-osoby-v-umovah-voennogo-stanu/>
9. Воєнний злочин - сексуальне насильство під час війни: пам'ятка Євромайдана SOS. [Електронний ресурс] / 2022 р. - С. 2-5. Режим доступу: <https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/leaflet-p-1.pdf>
10. Хартікайнен Антті. Сексуальне насильство – це воєнний злочин: стаття. / Антті Хартікайнен // Українська правда. Життя. - 2022 р.
11. Скіннідер Ейлін. Ефективне кримінальне переслідування насильства щодо жінок та дівчат підготувала для Управління ООН з наркотиків та злочинності : довідковий посібник. / Ейлін Скіннідер. - Відень, 2017 р. - С. 42-44.

References:

1. Ukaz Prezidenta Ukrainy "Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini" : pryiniaty 24 lyut. 2022 roku № 2102-IX [Decree of the President of Ukraine on the introduction of martial law in Ukraine from February 24 2022, № 2102-IX]. (2022). Holos Ukrainy - Voice of Ukraine, 64 [in Ukrainian].
2. Kheyh Vil'yam., & Dzholi Andzhelina. (2014). Osnovni standarty nalezhnoyi praktyky shchododokumentuvannya seksualnoho nasylystva yak zlochynu z hidno mizhnarodnoho prava: mizhnarodnyy protokol iz dokumentuvannya ta rozsliduvannya seksualnoho nasylystva v umovakh konfliktu [Core standards of good practice for documenting sexual violence as a crime under international law: the international protocol for documenting and investigating sexual violence in conflict settings]. (pp. 11) [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. Kotyash I. L. (2022). Vidpovidalnist za seksualne nasylystvo v umovakh voyennoho stanu [Liability for sexual violence in the conditions of war]. Kyiv: NNI № 1 Natsionalna akademiya vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
5. Zhenevska Konventsiya pro zakhyst tsyvilnoho naseleण्या pid chas viyny [Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War]. (1949, August 12) [in Ukrainian].
6. Osoblyvosti rozsliduvannya faktiv seksualnoho nasylystva v umovakh zbroynoho konfliktu: pamyatka [Peculiarities of the investigation of facts of sexual violence in the conditions of armed conflict: note]. (2023). 5-7. mvs.gov.ua. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/upload/1/5/3/6/6/8/document-20.pdf> [in Ukrainian].
7. O. Kurlat., O. Huz'., M. Andrushchenko., O. Mykolaychuk., & O. Plevako. (2023). Domashnye nasylystvo [Domestic violence]. Alyans hromadskoho zdorovya. (pp. 5-7) [in Ukrainian].

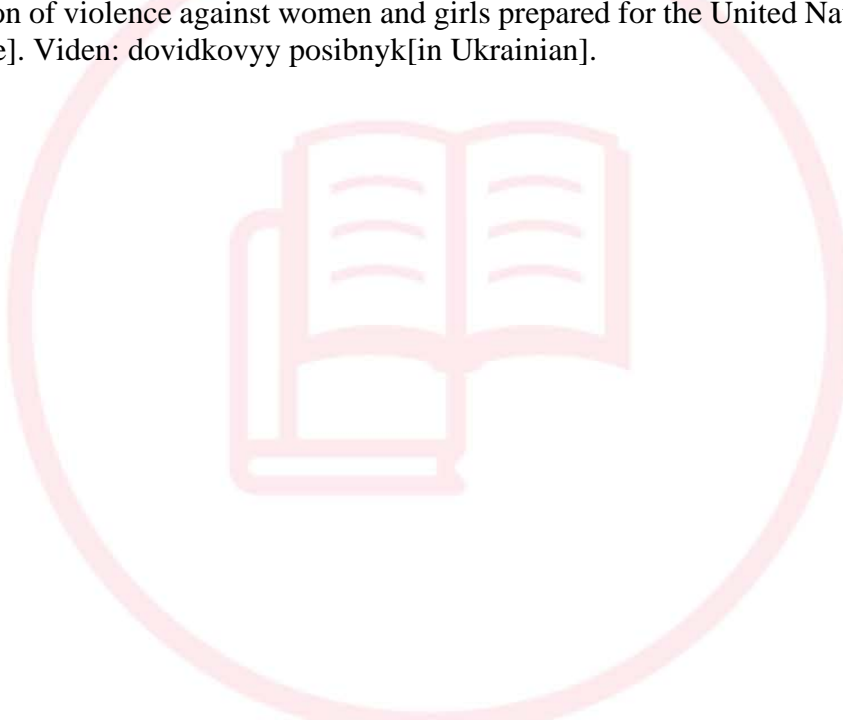

8. Vidpovidalnist za zlochyny proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti osoby v umovakh voyennoho stanu: yurydychna publikatsiya [Liability for crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person under martial law: legal publication]. (2022). legalaid.gov.ua. Retrieved from <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vidpovidalnist-za-zlochyny-proty-statevoyi-svobody-ta-statevoyi-nedorokanosti-osoby-v-umovah-voyennogo-stanu/> [in Ukrainian].

9. Voyenny zlochyn - seksual'ne nasylstvo pid chas viyny: pamyatka Yevromaydana SOS [A war crime - sexual violence during the war: Euromaidan SOS memo]. (2022). (pp.2-5). koda.gov.ua. Retrieved from <https://koda.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/leaflet-p-1.pdf> [in Ukrainian].

10. Khartikaynen Antti. (2022). Seksualne nasylstvo – tse voyenny zlochyn [Sexual violence is a warcrime]. Ukrayins'ka pravda. Zhyttya [in Ukrainian].

11. Skinnider Eyllin. (2017). Efektyvne kryminalne peresliduvannya nasylstva shchodo zhinok ta divchatpidhotuvala dlya Upravlinnya OON z narkotyktiv ta zlochynnosti [Effective prosecution of violence against women and girls prepared for the United Nations Office on Drugs and Crime]. Viden: dovidkovyy posibnyk[in Ukrainian].

УДК 343.148:343.322

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1054-1067](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1054-1067)

Антонюк Поліна Євгенівна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ, 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1, тел.: (044) 246-94-91, <https://orcid.org/0000-0003-1269-6992>

Бажан Василь Дмитрович аспірант, Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 03035, вул. Г. Кірпи, 2А, тел.: (044) 465-79-95

Пяковський Вадим Валерійович кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ, 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 1, тел.: (044) 246-94-91, <https://orcid.org/0000-0001-7954-1018>

МОЖЛИВОСТІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСОБНИЦТВА ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ

Анотація. Пособництво державі-агресору - це особливо тяжкий злочин у сфері основ національної безпеки України. Саме тому розслідування таких кримінальних правопорушень є пріоритетним напрямом діяльності правоохоронних органів. Разом з тим, такі об'єктивні обставини, як вчинення кримінальних протиправних дій на території, тимчасово непідконтрольній державним органам влади, а також неможливість проведення певних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій органами досудового розслідування, - негативно впливають на ефективність розслідування пособництва державі-агресору та обумовлюють дефіцит засобів збирання доказів.

В статті розглядаються особливості розслідування пособництва державі-агресору в аспекті встановлення та оцінки обставин, що підлягають доказуванню, та обмеженої можливості суб'єкта розслідування щодо отримання доказів у визначений Кримінальним процесуальним кодексом України порядок, а також в світлі політики держави щодо належності певних доказів по даній категорії кримінальних правопорушень.

Зазначається, що в таких умовах особливого значення як доступного засобу збирання доказів органами досудового розслідування набуває проведення експертизи, по результатах якої суб'єкт розслідування отримує висновок експерта – процесуальне джерело доказів. Наголошується, що

фактичні дані, які містяться у висновках експертів, є доказами, на які суб'єкт розслідування може спиратися при проведенні інших слідчих (розшукових) та процесуальних дій, а також оперативно-розшукових заходів.

Акцентується увага, що з урахуванням природи інформації про подію правопорушення, яка доступна для пізнання суб'єкту розслідування, і яка існує, в основному, в електронній (цифровій) формі, найбільш актуальним для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, вбачається проведення фототехнічної експертизи фото- та відеоматеріалів. Звертається увага, що сучасні методи фототехнічної експертизи дозволяють вирішити ідентифікаційні завдання, в тому числі по ототожненню особи, навіть за відсутності зображення безпосередньо обличчя особи, а лише таких елементів зовнішності, як частини тіла.

Розглядаються також і можливості інших видів як криміналістичних, так і «некриміналістичних» експертиз щодо встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, в першу чергу, щодо ідентифікації особи, щодо якої є підстави вважати її причетною до пособництва державі-агресору.

Ключові слова: пособництво державі-агресору, збирання доказів, фактичні дані, доказування, проведення експертизи, фототехнічна експертиза, почеркознавча експертиза, товарознавча експертиза.

Antoniuk Polina Yevgenivna Phd in Law, Associate Professor, Professor of Crime Scene Investigation and Forensic Department, National Academy of Internal Affairs, 03035, Kyiv, Solomjanska Square, 1, tel.: (044) 246-94-91, <https://orcid.org/0000-0003-1269-6992>

Bazhan Vasyl Dmytrovych PhD student, Research Institute of Public Law, Kyiv, 03035, St. G. Kirpy, 2A, tel.: (044) 465-79-95

Piaskovsky Vadim Valeriyovych Phd in Law, Professor, Professor of Crime Scene Investigation and Forensic Department, National Academy of Internal Affairs, 03035, Kyiv, Solomjanska Square, 1, tel.: (044) 246-94-91, <https://orcid.org/0000-0001-7954-1018>

POSSIBILITIES OF FORENSIC EXAMINATION DURING THE INVESTIGATION OF ASSISTANCE TO AN AGGRESSOR STATE

Abstract. Assistance to an aggressor state is a particularly grave crime in the sphere of the foundations of Ukraine's national security. That is why the investigation of such criminal offenses is a priority activity of law enforcement

agencies. At the same time, such objective circumstances as the commission of criminal illegal acts in the territory temporarily not under the control of the state authorities, as well as the impossibility of carrying out certain investigative (search) actions and other procedural actions by the pre-trial investigation bodies, negatively affect the effectiveness of the investigation of assistance to the state-the aggressor and cause a shortage of means of gathering evidence.

The article examines the peculiarities of the investigation of assistance to the aggressor state in the aspect of establishing and evaluating the circumstances to be proven and the limited ability of the subject of the investigation to obtain evidence in the order determined by the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as in the light of the state policy regarding the propriety of certain evidence under this categories of criminal offenses.

It is noted that in such conditions, conducting an examination, based on the results of which the subject of the investigation receives an expert's opinion - a procedural source of evidence, becomes of special importance as an available means of gathering evidence by the bodies of the pre-trial investigation. It is emphasized that the factual data contained in the experts' conclusions are evidence on which the subject of the investigation can rely when conducting other investigative (search) and procedural actions, as well as operational and investigative measures.

It is emphasized that, taking into account the nature of the information about the offense event, which is available for the subject of the investigation to know, and which exists, mainly in electronic (digital) form, the most relevant for establishing the circumstances that are important for criminal proceedings, it is considered phototechnical examination of photo and video materials. Attention is drawn to the fact that modern methods of phototechnical examination allow solving identification tasks, including identification of a person, even in the absence of an image of the person's face, but only such elements of appearance as parts of the body.

The possibilities of other types of both forensic and «non-forensic» examinations to establish circumstances that are important for criminal proceedings are also considered, first of all, regarding the identification of a person with regard to whom there are reasons to believe that he is involved in aiding the aggressor state.

Keywords: assistance to the aggressor state, collection of evidence, factual data proof, examination, photo-technical examination, handwriting examination, commodity examination.

Постановка проблеми. Пособництво державі-агресору - умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору, збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки

рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, - це особливо тяжкий злочин у сфері основ національної безпеки України, за який, відповідно до санкції статті 111² Кримінального кодексу України (далі - КК України), передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна або без такого [1].

Як справедливо зазначають дослідники, розслідування таких злочинів ускладнюється, в тому числі тим фактом, що вчиняються вони на тимчасово окупованих територіях України, до яких не мають доступу працівники правоохоронних органів [2]. Крім того, що органи досудового розслідування стикаються з об'єктивними складнощами безпосереднього проведення всіх необхідних слідчих (розшукових) та процесуальних дій з метою встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, - виникає необхідність проведення якомога більшого комплексу процесуальних дій з метою перевірки інформації про факт можливого пособництва, зокрема щодо підтвердження або спростування отриманої інформації про причетність особи до кримінальної протиправної діяльності, а у випадку її підтвердження, - здобуття достатніх доказів вчинення таких злочинів [2].

Так, за даними, оприлюдненими Українською Гельсінською спілкою з прав людини, станом на 05 травня 2023 року, за ст. 111² КК України з моменту набрання чинності нормою (з 23 квітня 2022 року), розслідувалось 465 кримінальних проваджень, з яких 31 направлено до суду (з них 29 в порядку спеціального досудового розслідування). Всього з притягнутих осіб (82) у порядку спеціального досудового розслідування розслідувалось провадження щодо 29 осіб, а щодо 17 осіб провадження були зупинені у зв'язку з розшуком таких осіб [2].

З урахуванням обстановки вчинення пособництва державі-агресору, а також умов розслідування таких злочинів, основними доказами виступають фактичні дані, зафіксовані в електронній (цифровій) формі.

Такі фактичні дані, здебільшого, містяться у матеріалах фотозйомки, звукозапису, відеозапису. Вони можуть знаходитися на технічних носіях інформації, що перебувають у свідків, а також у відкритих та закритих ресурсах мережі Internet, як то [2]:

- веб-сайти та сторінки в соціальних мережах незаконно створених органів влади; відкриті телеграм канали; різноманітні засоби масової інформації, що працюють на тимчасово окупованій території України, та

держави-агресора, що висвітлюють створення окупаційною владою псевдо-органів влади;

– веб-сайти, сторінки в соціальних мережах громадськості (у тому числі окремих фізичних осіб); журналістів, адвокатів, органів державної влади України та місцевого самоврядування, відкриті телеграм канали; різноманітні засоби масової інформації, що фіксують та висвітлюють воєнні злочини та злочини проти основ національної безпеки України, вчинені на тимчасово окупованій території України, а також, що висвітлюють події на тимчасово окупованій території України.

Очевидно, що за таких обставин незамінним засобом органів досудового розслідування для збирання доказів є проведення експертизи [3, 4].

Сучасні можливості судових експертиз дозволяють органам досудового розслідування шляхом залучення спеціальних знань встановити багато обставин, що мають значення для кримінального провадження. Проведення експертиз під час розслідування пособництва державі-агресору значно підвищує ефективність доказування, оскільки в умовах дефіциту доступних засобів збирання доказів забезпечує органи досудового розслідування та суд можливістю отримання належних і допустимих доказів, які містяться у висновках експертів по результатах проведених експертиз, основою для яких виступають наукові (достовірні) знання. При цьому, вважаємо за необхідне наголосити, що «така можливість забезпечується правильним розумінням сутності експертизи та результатів її проведення, усвідомленням природи об'єктів експертизи та можливостями сучасних видів судових експертиз щодо вирішення завдань, що виникають в ході доказування» [4, с. 1045].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. По результатах аналізу оприлюднених досліджень не можна сказати, що вітчизняні дослідники – вчені та практики – недооцінюють роль судової експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень. Навпаки, практично в кожній праці, присвяченій особливостям розслідування тих чи інших кримінальних правопорушень, приділяється належна увага використанню спеціальних знань взагалі та проведенню експертизи зокрема.

Разом з тим, окрему увагу привертають концептуальні дослідження різних аспектів судово-експертної діяльності та судової експертизи в Україні, викладені в працях таких українських вчених: М. Г. Щербаковського [5], Е. Б. Сімакової-Єфремян [6], О. Ф. Дорошенка [7], Н. І. Клименко [8], - які слугують підґрунтям як для наукових дискусій, так і для розробки дієвого інструментарію у вигляді криміналістичних рекомендацій для учасників різних видів судочинства. Зокрема, деякі наші попередні праці присвячені саме рекомендаціям щодо використання експертизи як засобу збирання доказів сторонами кримінального провадження [3, 4].

Мета статті – проаналізувати сучасні можливості судової експертизи для встановлення фактичних даних, пов'язаних з подією правопорушення, під час розслідування пособництва державі-агресору.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) у кримінальному провадженні підлягають доказуванню [9]:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;
- 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

При цьому, слушним вбачається застереження дослідників, що під час розслідування пособництва державі-агресору, як й інших кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, «окрім обставин, визначених ст. 91 КПК України, ... слід також враховувати та з'ясовувати:

- властивості інформації змінюватися на шляху від першоджерела до громадськості та правоохоронних органів;
- можливий наклеп з боку недоброзичливців;
- співпраця, вчинена під безпосереднім впливом фізичного або психологічного примусу, що можуть виключати кримінальну протиправність;
- співпраця, вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження» [2].

Крім вже зазначених факторів, що об'єктивно ускладнюють розслідування пособництва державі-агресору, необхідно наголосити, що суб'єкт розслідування ще й значно обмежений в засобах доказування у зв'язку з наявною державною політикою щодо невизнання документів, виданих окупаційними органами влади держави-агресора, як належного доказу в даній категорії проваджень, на що звертають увагу науковці [10, с. 10].

Незважаючи на окреслені проблемні аспекти, коло обставин, що підлягають доказуванню, чітко визначено в КПК України, а обов'язок доказування покладається, за загальним порядком, на слідчого, прокурора [9, ст. 92].

В таких умовах нерідко проведення експертизи є чи не єдиним доступним суб'єкту розслідування засобом збирання доказів – отримання фактичних даних про обставини кримінального правопорушення, що розслідується. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- б) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» (далі – Закон) судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом. Причому виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [11].

До державних спеціалізованих установ належать [11, ст. 7]:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Як ми вже зазначали раніше, здебільшого органи досудового розслідування мають справу з інформацією, що існує в цифровій (електронній) формі. Правильно зібрана та перенесена на технічні носії така інформація може стати об'єктом різного роду (виду) судових експертиз, в залежності від завдань, які необхідно вирішити.

Фототехнічна експертиза – це криміналістична експертиза, що пов'язана з дослідженням фотозображень та технічних засобів їх виготовлення. У фототехнічній експертизі виділяються два самостійних напрямки (види): дослідження фотографічних зображень та технічних засобів їх отримання; дослідження матеріальної частини фотознімків. На вирішення фототехнічної експертизи можуть виноситися такі питання [12]:

- Чи виготовлені графічні файли за допомогою наданого технічного засобу? (телефон, фотоапарат, відеокамера, сканер, тощо)
- Чи виготовлені графічні файли за допомогою одного і того самого технічного засобу?
- Апарат якого типу (моделі) застосовувався для виготовлення наданих графічних файлів?
- Чи застосовувалось додаткове програмне забезпечення (графічні редактори) при виготовленні наданих графічних файлів?
- Чи присутні на даному графічному файлі, зображенні (фотознімку) ознаки монтажу?
- Чи з наданого графічного файлу виготовлене зображення (фотознімок)?
- Які дата та час виготовлення графічних файлів, дата та час їх редагування?
- Той самий чи інший об'єкт (предмет, приміщення, ділянка місцевості тощо) зафіксовано на графічних файлах, зображеннях (фотознімках, негативах) та відео файлах (відеозаписах), що надані для проведення експертизи?
- Чи не є зображення (фотознімок) репродукцією з іншого видання?
- Чи виготовлені (походять) надані зображення (фотознімки) з одного і того самого первинного зображення?
- Де знаходиться точка зйомки наданого на експертизу фотознімка?
- Які розміри об'єктів, зображених на графічних файлах, зображеннях (фотознімках, негативах) та відеофайлах (відеозаписах)?
- Яке взаємне розташування (відстань) об'єктів, розташованих на графічних файлах, зображеннях (фотознімках, негативах) та відеофайлах (відеозаписах)?
- Яка була швидкість об'єкту (транспортного засобу) на відповідній ділянці місцевості, відповідно до наданих відеофайлів (відеозаписів)?

– Чи можливо встановити, яке зображення було на вицвілому фотознімку?

Отже в ході проведення фототехнічної експертизи можливо ідентифікувати (ототожнити) особу по зображеннях, які містяться в різних відео- фотофайлах, навіть за відсутності на них зображення обличчя цієї особи, а лише за зображеннями тіла чи окремих частин тіла [13, с. 253]. Таким чином, можна встановити, чи одна і та ж сама особа зображена на різних фото- та відеоматеріалах, які знаходяться в матеріалах провадження у зв'язку з розслідуванням пособництва державі-агресору.

Слід зазначити, що подібні ідентифікаційні завдання можна вирішити не лише щодо осіб, зображення яких наявне на фото- чи відеоматеріалах, а й щодо предметів, ділянок місцевості, транспортних засобів тощо. Причому, розроблені методи фототехнічної експертизи дозволяють зробити це навіть щодо таких зображень, на яких лише візуально виявити такі особливості неможливо [14].

Для цього, як зазначає Хомко Б. Р., «з метою повного та неупередженого дослідження ініціатор проведення експертизи повинен попередньо з експертом оглянути відповідний відеоматеріал для окреслення меж дослідження, а саме зазначити проміжок часу відеограми, який буде досліджуватись в процесі проведення експертизи, оскільки тривалість відеограми може бути від кількох секунд до кількох годин, при цьому найбільш інформативний момент події займає лише декілька кадрів відеограми. Після встановлення часового проміжку на стадії призначення судової фототехнічної експертизи поставити на вирішення відповідні питання: Чи можливо збільшити та покращити зображення зафіксованої особи (осіб) на проміжку часу з _ по _ у відеограмі з назвою: «_»?; В що одягнений (ті) та які індивідуалізуючі особливості одягу наявні у зафіксованої особи (осіб) на проміжку часу з _ по _ у відеограмі з назвою: «_»?; Яка марка, модель, номерний знак зафіксованого транспортного засобу на проміжку часу з _ по _ у відеограмі з назвою: «_» та які індивідуалізуючі особливості на ньому наявні?» [14, с. 143]. Отримана в ході проведення фототехнічної експертизи інформація про, наприклад, - марку, модель та номерний знак транспортного засобу, слідів експлуатаційного характеру предметів, одягу, а також особливостей елементів зовнішності особи, - забезпечує можливість слідчого, прокурора щодо здійснення подальших процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів під час розслідування пособництва державі-агресору.

Оскільки одним із способів вчинення пособництва є добровільний збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, то для встановлення вартості таких ресурсів

та активів, а також розміру завданої шкоди матеріального характеру виникає необхідність в проведенні товарознавчої експертизи (машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння). Так, під час розслідування пособництва державі-агресору, на вирішення товарознавчої експертизи можуть бути винесені питання [15]:

Яка вартість об'єктів дослідження на території України (із зазначенням дати, на яку необхідно провести оцінку)?

Яка вартість об'єктів дослідження при перетині митного кордону України (із зазначенням дати, на яку необхідно провести оцінку)?

Яке найменування та призначення товарів?

Чи відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам товару?

Яким підприємством і коли виготовлено товар (за умови наявності маркувальної інформації або відповідних супровідних документів)?

Яким характеристикам відповідає товар згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності?

Який розмір матеріальної шкоди, заподіяної власнику майна внаслідок пошкодження цього майна (при пожежі, залитті тощо)?

Яка ринкова вартість зерна (зернобобових культур) станом на дату укладення контракту (на поточну дату) з урахуванням його якісних показників?

Таким чином, інформація, що міститься у висновках експертів по результатах проведення товарознавчих експертиз, дозволить встановити механізм та обставини вчиненого кримінального правопорушення.

При наявності у слідчого, прокурора документів, в тому числі з рукописними реквізитами, певні фактичні дані можна отримати в ході проведення почеркознавчої та авторознавчої експертизи.

Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису.

Так, на вирішення почеркознавчої експертизи, за умови наявності необхідних зразків, можуть бути поставлені питання [15]: - Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою? - Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою? - Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою? Відповідь може бути надана експертом як в категоричній, так і в ймовірній формах, але, в будь-якому випадку, фактичні

дані у висновку експерта будуть виступати доказами, які наблизять суб'єкта розслідування до встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення та осіб, причетних до його вчинення.

Вирішити питання щодо ототожнення особи автора тексту можливо також в ході проведення авторознавчої експертизи писемного мовлення, яка є різновидом лінгвістичної експертизи (належить до криміналістичних експертиз) [15]. Так, наприклад, експерт в своєму висновку може надати відповіді на питання: Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту? Чи є певна особа автором декількох різних текстів? Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами? Чи складено текст документа особою самостійно або під диктування чи його виконано шляхом переписування? Встановлення таких обставин в ході проведення авторознавчої експертизи дозволить встановити як автора документу, так і наявність умислу в його діях, що є обов'язковою умовою під час розслідування пособництва державі-агресору.

В залежності від особливостей конкретного кримінального провадження, звичайно, може виникати необхідність у проведенні й інших видів експертиз: економічних, комп'ютерно-технічних, технічної експертизи документів тощо.

Як ми вже зазначали раніше, в об'єктивних умовах ускладненої процедури збирання доказів під час розслідування пособництва державі-агресору, будь-які фактичні дані, отримані в процесуальний порядок, зокрема в ході проведення експертизи, є важливими для доказування. Під час використання сучасних можливостей судової експертизи для встановлення таких фактичних даних, на наш погляд, важливо не лише орієнтуватися щодо видів експертиз та завдань, що вирішуються ними, а також розуміти, що один і той самий матеріальний об'єкт може бути носієм різного роду інформації про подію правопорушення, встановити яку можна в ході проведення різних за своїм предметом експертиз. Ефективність отримання такої інформації залежить не лише від компетентності експертів, які проводять дослідження, а, в тому числі, від правильного розуміння сутності експертизи та значущості висновків експертів, грамотної постановки запитань та визначення відповідної послідовності проведення експертиз.

Висновки. Пособництво державі-агресору - це особливо тяжкий злочин у сфері основ національної безпеки України. Ефективне розслідування таких злочинів є пріоритетним напрямом роботи правоохоронних органів. Під час розслідування пособництва державі-агресору збирання доказів ускладнено у зв'язку з об'єктивною неможливістю проведення певних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій органами досудового розслідування. В умовах дефіциту засобів збирання доказів під час розслідування пособництва державі-

агресору особливого значення для встановлення обставин про подію правопорушення набуває проведення експертизи. З урахуванням природи об'єктів, які доступні органам досудового розслідування та містять інформацію про обставини правопорушення, найбільш актуальним та доцільним вбачається проведення фототехнічної, товарознавчої, почеркознавчої та авторознавчої експертиз з метою з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, під час розслідування пособництва державі-агресору.

Література:

1. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Жидков, В. Л. & Жила, О. Б. (2023). Доказування злочинів про колабораційну діяльність: проблемні питання закону. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannia-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/>
3. Антонюк, П. Є. & Пясковський, В. В. (2023). Проведення експертизи за ініціативою адвоката як засіб збирання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал* (8), 403-406. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/93>
4. Антонюк П. Є, Сорока І. В. & Чуприна О. В. Проведення експертизи як засіб збирання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з державним фінансуванням галузі охорони здоров'я. *Наукові перспективи*. 2 (44). 2024. С. 1042 – 1053. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-1042-1053](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-1042-1053)
5. Щербаковський, М. Г. (2015). Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія.
6. Сімакова-Єфремян, Е. Б. (2016). Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 165.
7. Дорошенко, О. Ф. (2007). Судова експертиза як засіб доказування при розгляді цивільних справ щодо порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності. *НДІ ППІП України*.
8. Клименко, Н. І. (2007). Судова експертологія: Курс лекцій. Навчальний посібник. Київ, 528.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Синюк, О. & Луньова, О., за ред. Свиридової, Д. (2023). Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення. Аналітичний звіт. Центр прав людини ZMINA. Київ, 69. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf
11. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
12. Особливості призначення фототехнічної експертизи, дослідження фотозображень та технічних засобів. URL: <https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/09/Рекомендації-фототехнічна.pdf>
13. Хомко, Б. Р. (2020). Можливості фототехнічної експертизи щодо ідентифікації особи в разі відсутності зображення обличчя особи (на прикладі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з виготовленням, розповсюдженням чи збутом порнографічних предметів). *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали V Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.). Ч. 2. С. 253-255.

14. Хомко, Б. Р. (2021). Можливості судової фототехнічної експертизи при розслідуванні злочинів, пов'язаних з використанням вибухонебезпечних матеріалів та вибухових пристроїв. *Особливості розслідування злочинів, пов'язаних з використанням вибухонебезпечних матеріалів: криміналістичні аспекти*: матеріали I-го Міжнародного круглого столу (Україна, Київ, 18 лютого 2021 р.). С. 142-146.

15. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 року № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 roku № 2341-III ["Criminal Code of Ukraine" Law of Ukraine from April, 05, 2001. № 2341-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

2. Zhydkov, V. L. & Zhyla, O. B. (2023). Dokazuvannya zlochyniv pro kolaboratsiynu diialnist: problemni pytannia zakonu [Proving crimes of collaborative activity: problematic issues of the law]. Retrieved from: URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/dokazuvannya-zlochyniv-pro-kolaboratsiynu-diialnist-problemni-pytannia-zakonu/> [In Ukrainian].

3. Antoniuk, P. Ye. & Piaskovskyi, V. V. (2023). Provedennia ekspertyzy za initsiatyvoiu advokata yak zasib zbyrannia dokaziv storonoiu zakhystu u kryminalnomu provadzhenni [Conducting an examination at the initiative of a lawyer as a way of gathering evidence by the defense in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal* (8), 403-406. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/93> [in Ukrainian].

4. Antoniuk P. Ye, Soroka I. V. & Chupryna O. V. Provedennia ekspertyzy yak zasib zbyrannia dokaziv pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z derzhavnym finansuvanniam haluzi okhorony zdorovia [Conducting an examination as a means of gathering evidence during the investigation of criminal offenses related to public funding of the health care industry]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*, 2 (44). 2024. 1042 – 1053. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-1042-1053](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-1042-1053) [in Ukrainian].

5. Shcherbakovskyi, M. H. (2015). Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings: monograph] [in Ukrainian].

6. Simakova-Yefremian, E. B. (2016). Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka: monohrafiia. [Comprehensive forensic research: theory and practice: monograph] Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Doroshenko, O. F. (2007). Sudova ekspertyza yak zasib dokazuvannia pry rozghliadi tsyvilnykh sprav shchodo porushennia prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti [Forensic examination as a way of proof in the consideration of civil cases regarding the violation of rights to intellectual property objects]. *NDI PPIP Ukrainy - Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of Ukraine* [in Ukrainian].

8. Klymenko, N. I. (2007). Sudova ekspertolohiia: Kurs leksii. Navchalnyi posibnyk. [Forensic expertise: Course of lectures. Tutorial] Kyiv [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 roku, No. 4651-VI ["Criminal Procedural Code of Ukraine" Law of Ukraine from April, 13, 2012. No. 4651-VI]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17). Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [In Ukrainian].

10. Syniuk, O. & Lunova, O., za red. Svyrydovoi, D. (2023). Kolaboratsiina diialnist i posobnytstvo derzhavi-ahresoru: praktyka zastosuvannia zakonodavstva ta perspektyvy yoho udoskonalennia. Analitychnyi zvit. Tsentr prav liudyny ZMINA. [Collaborative activity and assistance to the aggressor state: the practice of applying legislation and prospects for its improvement. Analytical report. ZMINA Center for Human Rights]. Retrieved from: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf [in Ukrainian].

11. Pro sudovu ekspertyzu. Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 roku, № 4038-XII [“About forensic examination” Law of Ukraine from February 25, 1994. № 4038-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> [in Ukrainian].

12. Osoblyvosti pryznachennia fototekhnichnoi ekspertyzy, doslidzhennia fotozobrazhen ta tekhnichnykh zasobiv [Peculiarities of the assignment of phototechnical examination, research of photographic images and technical means]. Retrieved from: <https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/09/Рекомендації-фототехнічна.pdf> [in Ukrainian].

13. Khomko, B. R. (2020). Mozhlyvosti fototekhnichnoi ekspertyzy shchodo identyfikatsii osoby v razi vidsutnosti zobrazhennia oblychchia osoby (na prykladi rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z vyhotovlenniam, rozpovsiudzhenniam chy zbutom pornografichnykh predmetiv) [Possibilities of photo-technical examination regarding the identification of a person in the absence of an image of a person’s face (for example, the investigation of criminal offenses related to the production, distribution or sale of pornographic objects)]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: materialy V Mizhnar. nauk.- prakt. konf. - Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension: materials of the V International. science - practice conf.* (pp. 253-255), Kyiv [in Ukrainian].

14. Khomko, B. R. (2021). Mozhlyvosti sudovoi fototekhnichnoi ekspertyzy pry rozsliduvanni zlochyniv, poviazanykh z vykorystanniam vybukhonebezpechnykh materialiv ta vybukhovyykh prystroiv [Possibilities of forensic phototechnical examination in the investigation of crimes related to the use of explosive materials and explosive devices]. *Osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z vykorystanniam vybukhonebezpechnykh materialiv: kryminalistychni aspekty: materialy I-ho Mizhnarodnoho kruhloho stolu - Peculiarities of the investigation of crimes related to the use of explosive materials: forensic aspects: materials of the 1st International Round Table.* (pp. 142-146), Kyiv [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidgotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen. Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08.10.98 roku № 53/5 [“On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies”. Order of the Ministry of Justice of Ukraine from October 08, 98. № 53/5]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].

УДК 343.296(043.3)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1068-1078](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1068-1078)

Виноградова Анна Ігорівна кандидат юридичних наук, асистентка кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 02000, м. Київ, вул. Володимирська, 60, тел.: (044) 239-31-86, <https://orcid.org/0009-0007-3147-0821>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ МЕТОДИКИ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» В КОНТЕКСТІ ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЬОГО ДО ДІТЕЙ

Дитинство – найважливіший період людського життя
Василь Сухомлинський

Анотація. В науковій розвідці зазначається, що методика «Зелена кімната» є інноваційним підходом у системі правосуддя, спрямованим на забезпечення комфортних умов для дітей, які беруть участь у судових процесах як свідки або жертви злочинів. Сучасний підхід до кримінальних процесів за участю дітей має постійно змінюється, оскільки все частіше дії та рішення щодо дітей, які перебувають у конфлікті чи контакті із законом, спрямовані на забезпечення їхніх найкращих інтересів, розвиток і вдосконалення дитячого правосуддя. В силу цього впровадження та удосконалення методики «Зелена кімната» набуває особливої важливості в роботі з дітьми, які потребують особливої уваги та підтримки у психологічно складних та травматичних процесах.

Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення використання методики «зелена кімната» в контексті правосуддя дружнього до дітей; 2) праці вітчизняних авторів, які провадять свої науково-практичні дослідження у царині забезпечення правосуддя дружнього до дітей; захисту прав дітей у кримінальному судочинстві; досліджують вплив стресу на дітей під час судових процесів; розробляють рекомендації для мінімізації психологічних травм у процесі застосування методики «Зелена кімната» в Україні.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики загального поняття методики «зелена кімната», а також визначення наявних актуальних питань в межах досліджуваної проблеми); формалізації, аналізу та синтезу (для розкриття основних актуальних та проблемних питань у сфері

застосування методики «зелена кімната» в контексті правосуддя дружнього до дітей.

Значна увага щодо актуальних проблем виствітлюваної тематики аналізу нормативно-правового забезпечення та функціонування «зеленої кімнати». Автор також акцентує увагу на тому, що проведення допиту в «зеленій кімнаті» є зменшенням повторної травматизації дитини у процесі опитування, як завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню. «Зелена кімната» може також використовуватися для проведення заходів щодо психологічної профілактики та корекції поведінкових відхилень у дітей, виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню дітьми злочинів і правопорушень, а також можливість завчасного виявлення проявів асоціальних відхилень або схильності до аб'юзивної поведінки.

Ключові слова: дитина; кримінальне провадження; принцип найкращих інтересів дитини; міжнародні стандарти; методика «зелена кімната»; правосуддя дружнє до дітей.

Vynogradova Anna Igorivna candidate of legal sciences, assistant professor of the Department of Criminal Procedure and Forensics of the Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko Kyiv National University, 02000, Kyiv, St. Volodymyrska, 60, tel.: (044) 239-31-86, <https://orcid.org/0009-0007-3147-0821>

CURRENT ISSUES OF APPLICATION OF THE "GREEN ROOM" METHODOLOGY IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF CHILD-FRIENDLY JUSTICE

Abstract. The scientific investigation notes that the "Green Room" method is an innovative approach within the justice system aimed at providing comfortable conditions for children participating in judicial processes as witnesses or victims of crimes. The modern approach to criminal proceedings involving children must continuously evolve, as actions and decisions concerning children in conflict or contact with the law increasingly focus on ensuring their best interests, development, and the improvement of child-friendly justice. Consequently, the implementation and enhancement of the "Green Room" method are of particular importance in working with children who need special attention and support in psychologically challenging and traumatic processes.

The research materials include: 1) regulatory and legal support for the use of the "Green Room" method in the context of child-friendly justice; 2) works of domestic authors conducting scientific and practical research in the field of ensuring

child-friendly justice, protecting children's rights in criminal proceedings, studying the impact of stress on children during judicial processes, and developing recommendations to minimize psychological trauma when applying the "Green Room" method in Ukraine.

The following scientific methods were used in the research: theoretical generalization and grouping (to characterize the general concept of the "Green Room" method and identify current relevant issues within the studied problem); formalization, analysis, and synthesis (to disclose the main relevant and problematic issues in the field of applying the "Green Room" method in the context of child-friendly justice).

Significant attention is given to the current issues of the normative and legal support and functioning of the "Green Room." The author also emphasizes that conducting interrogations in the "Green Room" reduces the secondary traumatization of the child during questioning, thanks to special methods, a comfortable atmosphere, and technical equipment. The "Green Room" can also be used for psychological prevention measures and correction of behavioral deviations in children, identifying and eliminating causes and conditions that contribute to the commission of crimes and offenses by children, as well as the early detection of antisocial tendencies or abusive behavior.

Keywords: child; criminal proceedings; best interests of the child principle; international standards; "Green Room" method; child-friendly justice.

Постановка проблеми. В контексті Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [1], для удосконалення системи досудового розслідування та судового розгляду у кримінальних провадженнях за участю дітей постало питання нагальної необхідності забезпечення єдиного підходу до допиту/опитування дітей, незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий), зокрема з використанням такої спеціальної методики, як «Зелена кімната».

Методика «Зелена кімната» є інноваційним підходом у системі правосуддя, спрямованим на забезпечення комфортних умов для дітей, які беруть участь у судових процесах як свідки або жертви злочинів. Впровадження цієї методики в Україні набуває особливого значення в контексті адаптації правосуддя до потреб дітей і захисту їхніх прав.

Цілком очевидно, що сучасний підхід до процесу у справах кримінального провадження за участю дитини постійно має змінюватися. Все частіше дії чи рішення щодо дітей, які є у конфлікті чи у контакті із законом орієнтовані на забезпечення найкращих інтересів дитини, орієнтованих на розвиток та удосконалення правосуддя дружнього до дітей.

У цьому розумінні та з огляду на політичну ситуацію в Україні упродовж останніх двох років, питання застосування в Україні методики «Зелена кімната» набуває все більшого значення у роботі з дітьми, що потребують особливої уваги та ставлення у процесах, що є психологічно травматичними і складними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методика «Зелена кімната» є предметом наукового і професійного інтересу ряду науковців та експертів у галузі права, психології та соціальної роботи. Вагомий внесок у розвиток та застосування цього інституту внесли: А. Філіпішина, яка активно займається питаннями захисту прав дітей, включаючи методику «Зелена кімната»; Т. Тюріна досліджує питання захисту прав дітей у кримінальному судочинстві. Праці науковиці присвячені правовому забезпеченню методики «Зелена кімната» та її ефективному впровадженню у практику судових процесів; Т. Головка досліджує вплив стресу на дітей під час судових процесів та розробляє рекомендації для мінімізації психологічних травм у «Зелених кімнатах»; В. Лавренюк займається дослідженням методики «Зелена кімната», основним професійним напрямком є розробка програм навчання для психологів та соціальних працівників, які працюють з дітьми у таких кімнатах; М. Кушнір здійснила неодноразові наукові розвідки питань правового захисту дітей та правосуддя, дружнього до дітей, результатом яких є наукові праці щодо ефективності «Зеленої кімнати» та її впливу на дитячу психологію; Ю. Шевчук досліджує соціальні аспекти правосуддя, дружнього до дітей, та є автором публікацій на тему застосування методики «Зелена кімната» в Україні, здебільшого роблячи акцент уваги на важливості міждисциплінарного підходу до роботи з дітьми.

Незважаючи на численні наукові праці, питання застосування в Україні методики «Зелена кімната» залишаються вкрай актуальними, потребують постійного дослідження, розвитку та удосконалення, у тому числі з урахуванням міжнародних принципів, щодо правосуддя дружнього дитині.

Метою статті є розкриття актуальних питань застосування сьогодні в Україні методики «Зелена кімната» з урахуванням принципів правосуддя дружнього дитині.

Виклад основного матеріалу. Поняття терміну «Зелена кімната» фахівці (як вчені, так і практики) застосовують для означення не тільки самої методики роботи із дітьми на принципах правосуддя дружнього до дітей, а й в буквальному розумінні як спеціальне приміщення, призначене для роботи із дітьми. Досить часто в спеціальній літературі можна зустріти такі поняття як: «кімната, дружня до дитини» [2], «кризова кімната, дружня до дитини» [3; 4; 5], «кімната, дружня до опитування дітей» [6] та інш.

Як зазначає А. Будзинська, дружня кімната для проведення опитування («зелена кімната») – це спеціально спроектоване і підготовлене приміщення, яке має забезпечувати дитині почуття комфорту, сприяти встановленню контакту з особою, яка здійснює цю процесуальну дію [7, с. 13].

Взагалі, на офіційному рівні термін «зелена кімната» було введено в 2008 році у Методичних рекомендаціях щодо організації та функціонування «зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту, виданих МВС України. Згодом, цей термін ще зустрічався у відомчих актах МВС України.

Разом з тим, можна стверджувати, що на сьогодні в межах національного права і законодавства поняття «зелена кімната» носить дещо оціночне поняття, оскільки у законодавстві не міститься конкретного визначення цього поняття. Утім, міжнародні стандарти, що є джерелом права в Україні, чітко визначають, що: проведення опитувань дитини має відбуватися без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам; проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, має відбуватися у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; проведення опитувань дитини має проводитися особою, спеціально підготовленою для цих цілей; проведення всіх опитувань дитини має проводитися одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; необхідно забезпечити якомога меншу кількість опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; необхідно забезпечити можливість супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [8]. Тобто, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201) визначила основні засади та принципи роботи з дітьми, які є у конфлікті чи у контакті із законом із застосуванням усіх необхідних умов та середовища, що сприяє недопущенню ще більшого травмування дитячої психіки.

Також необхідно вказати, що вкрай важливого значення мають не лише стандарти провадження щодо дитини, яка перебуває у конфлікті із законом, а й провадження за участю дитини - жертви або свідка злочину, враховуючи, що діти є найуразливішою категорією. І, як ми, вважаємо, центральним питанням у цьому напрямку є відповідний правовий супровід (правова процедура) вербального контакту з метою отримання достовірної інформації, що у правовому полі здійснюється через відібрання пояснень та проведення допитів, а у міжнародних стандартах має назву опитування (інтерв'ю).

Отримання інформації від такої категорії опитуваних або допитуваних осіб обов'язково має здійснюватися без психологічного травмування дитини,

з урахуванням особливостей її фізичного та психічного стану, психологічного розвитку, з метою уникнення відповідних несприятливих або психологічно негативних для дитини наслідків у майбутньому.

Саме в такому контексті в уже згадуваній нами раніше Стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року визначено пріоритетними напрямками формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя та впровадження методики «Зелена кімната» [1].

«Зелена кімната» – це спеціально обладнане приміщення у відділках поліції, призначене для допиту неповнолітніх. Вона допомагає дітям відчути затишну, доброзичливу атмосферу, сприяє відкритому/довірливому спілкуванню/діалогу з дорослими. Як засвідчує досвід, діти в таких кімнатах краще йдуть на контакт [9, с. 25]. Крім того, методика «Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом [13, с. 188].

Основна мета та підстави для створення і функціонування «зеленої кімнати» для дітей полягають у соціальному та правовому захисті дітей і виявленні та документуванні злочинної діяльності, спрямованої проти дітей або, що є найгіршим - за участю дітей.

Головною ціллю проведення допиту в «зеленій кімнаті» є зменшення повторної травматизації дитини у процесі опитування, як завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів. Зокрема використання цієї методики є необхідним під час кримінальних проваджень щодо сексуального насильства та експлуатації, а також щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії [10, с. 176, 179].

«Зелена кімната» може також використовуватися для проведення заходів щодо психологічної профілактики та корекції поведінкових відхилень у дітей, виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню дітьми злочинів і правопорушень, а також можливість завчасного виявлення проявів асоціальних відхилень або схильності до аб'юзивної поведінки.

Цінним і важливим у процесі застосування методики «зелена кімната» є напрацювання індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку, особливостей темпераменту і характеру та ступеня розвитку.

Також вкрай позитивним і вагомим фактором у застосуванні методики є можливість співробітників правоохоронних органів запросити до участі у роботі інших вузькопрофільних спеціалістів (логопед, психолог, психіатр, педагог) у разі, якщо буде помічено, що дитина потребує додаткової або іншої фахової допомоги. У разі виявлення факторів, які негативно впливають на

поведінку дитини, фахівцями вносяться пропозиції щодо їх усунення та рекомендації стосовно проведення подальшої профілактичної чи психокорекційної роботи.

З огляду на зазначене, заслуговують на увагу положення Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті 17 листопада 2010 року Комітетом міністрів Ради Європи з тією метою, щоб правосуддя завжди було доброзичливе до дітей, незалежно від того, хто вони і що зробили [14].

У розділі IV «Правосуддя, дружнє до дітей, до, під час та після судового розгляду» Керівних принципів передбачено, що всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні здобувати необхідне міждисциплінарне підготування з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, що адаптовані до них [14, п. 14].

Фахівці, які мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні бути навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці та стадії розвитку, а також з дітьми, які перебувають в умовах особливої вразливості [14, п. 15]. Особливу увагу Керівні принципи приділяють свідченням та заявам дітей. Опитування та збір заяв дітей повинні, скільки це можливо, проводити кваліфіковані фахівці. Всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали свідчення в найсприятливішому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати [14, п. 64].

Як показала практика, діти в таких кімнатах краще ідуть на контакт. Основними завданнями «зелених кімнат» є: а) збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником; б) робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства; в) поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації; г) блокування гострих стресових реакцій у дитини; г) попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень; д) усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності; е) короткотермінова чи довготермінова психокорекція; е) психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей; ж) психологічні консультування з рекорегування взаємовідносин в родині, навчальних закладах, у дитячому колективі; з) попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів; и) допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності, і надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації [11, с.19; 16, с. 10].

Обладнання кімнат, призначених спеціально для проведення опитувань дітей, має відповідати положенням міжнародних та регіональних стандартів з питань правосуддя, дружнього до дитини, зокрема, у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів [14, с.21]. Подібні кімнати для опитування дітей, які постраждали від злочину (наприклад, - сексуального насильства) чи стали свідками злочинів, використовуються в різних країнах: Німеччині, Польщі, Сполучених Штатах Америки, Естонії, Болгарії та ін. В Німеччині, Естонії та Польщі ці кімнати пофарбовані в блакитний колір, але незалежно від кольору ці кімнати ще можуть мати назву – кімнати, дружні до дитини. Наприклад, у м. Тарту (Естонія) така кімната у 2000 році була облаштована в приміщенні служби поліцейських слідчих. Приміщення оформили дитячі психологи та художник Тартуського центру підтримки дітей [16, с. 6].

Є приклади, коли подібні кімнати розташовані в приміщеннях служби у справах дітей. Так, у Болгарії така кімната була відкрита у 2008 році при центрі надання соціальних послуг у місті Пазарджік [16, с. 7].

В Україні показовим прикладом може слугувати кімната, обладнана на базі притулку для дітей служби у справах дітей у м. Києві. Відкриття кімнати стало можливим завдяки проекту «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей», що впроваджувався Українським фондом «Благополуччя дітей» у партнерстві з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту, Київською міською службою у справах дітей, Київським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо за підтримки міжнародної організації «Brot für die Welt» (Німеччина). Приміщення отримало назву «Дружньої кімнати», облаштоване за відповідними європейськими стандартами та рекомендаціями роботи з дітьми. Організація кімнати (окремі приміщення для опитування та для спостереження за дитиною спеціалістами (співробітники кримінальної міліції у справах дітей, суддями та ін.), віденське дзеркало, система комунікації між кімнатами, відео- та аудіозапису опитування, зручні меблі для дітей і дорослих, іграшки) сприяє створенню комфортної та безпечної атмосфери для дитини [12, с. 22-23].

З огляду на вищезазначене, ми усвідомлюємо, що організація вдалої роботи за методикою «зелена кімната» вимагає комплексного підходу, який можливо забезпечити за умови скоординованих дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема: судів, органів прокуратури, підрозділів Національної поліції, органів та установ системи пенітенціарної служби, організацій громадянського суспільства, надавачів соціальних, освітніх, медичних та інших послуг. Така скоординованість дій можлива тільки за умови якісного інформаційного забезпечення органів публічної

влади та підрозділів ювенальної превенції. Також, в контексті зазначеного, на наш погляд доцільно розробити програми підготовки та підвищення кваліфікації фахівців органів ювенальної поліції, інших структурних підрозділів Національної поліції України, психологів, соціальних працівників, експертів та педагогів, скеровані саме на роботу із дітьми в умовах «зеленої кімнати».

Висновки. Впровадження методики «Зелена кімната» в Україні є важливим кроком на шляху до створення правосуддя, дружнього до дітей. Незважаючи на існуючі виклики, позитивний досвід інших країн та перші досягнення в Україні свідчать про значний потенціал цього підходу. Правильна організація та застосування методики «зелена кімната» дає можливість зібрати правдивий доказовий матеріал злочину, не завдаючи шкоди психічному та фізичному здоров'ю дитини, знизити деструктивні прояви психічних розладів (схильність до асоціальної поведінки, психічна неврівноваженість, жорстокість). Робота в сприятливих для дитини умовах допоможе здійснювати профілактичні заходи в мінімально стислі терміни, що пов'язані із необхідністю швидкого й ефективного відновлення оптимального психологічного стану дитини. Позитивним фактором і сприятливим поштовхом для подальшої терапії стане тренування функції уваги, пам'яті, комунікативні якості особистості, виховування вольових здібностей, а також тренування різних форм поведінки, що відповідають особливостям ситуацій, профілактика ситуацій, які є психотравмуючими для дітей, поліпшення психологічного клімату в кризових сім'ях та ін.

Література:

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
2. UNICEF. Child-friendly Spaces for children in contact with the law in Georgia. URL: <https://www.unicef.org/georgia/stories/child-friendly-spaces-children-contact-law-georgia>(дата звернення: 01.05.2024).
3. Використання «Кризової кімнати, дружньої до дитини» Одеського державного університету внутрішніх справ на практиці. URL: <http://oduvvs.edu.ua/news/vikoristannya-krizovoyi-kimnati-druzhnoyi-doditini-odeskogo-derzhavnogo-universitetu-vnutrishnih-sprav-na-praktitsi/> (дата звернення: 03.05.2024).
4. Львівська районна державна адміністрація. На Львівщині обговорили механізми роботи у кризовій кімнаті, дружній до дитини. URL: <https://lviv-rda.gov.ua/na-lvivschyni-obhovoryly-mehanizmu-roboty-ukryzovij-kimnati-druzhnij-do-dytyny/> (дата звернення: 03.09.2024).
5. Офіційний портал Києва. У Дарницькому районі з'явиться «кімната, дружня до опитування дітей», які стали свідками чи постраждали від насильства. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_darnitskomu_rayoni_zyavitsya_kimnata_druzhnya_do_opituvannya_ditey_yaki_stali_svidkami_chi_postrazhdali_vid_nasilstva/ (дата звернення: 20.05.2024).

6. Львівська обласна державна адміністрація. В ОХМАТДИТі запрацювала Кризова кімната, дружня до дитини. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=60789> (дата звернення: 20.05.2024).
7. Будзиньська А. Як опитувати дитину: порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytyny.pdf (дата звернення: 05.07.2021).
8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Конвенція Ради Європи від 25.10.2007 р. : станом на 20 черв. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 20.05.2024).
9. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор та ін. Київ : Агентство «Україна», 2012. 28 с.
10. Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному проваджен. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 3. С. 174–184.
11. Кравченко І.С., Кононець В.П. Застосування методики «Зелена кімната» в діяльності Національної поліції: Методичні рекомендації для проведення занять зі слухачами на базі тренінгового центру «Зелена кімната» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Дніпро: ДДУВС, 2018. 48 с.
12. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. – 114 с.
13. Мороз О. Б., Ковальчук О. В., Хатнюк Ю. А. Довідник ювенального поліцейського. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 388 с.
14. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: 2021. 112 с.
15. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року і пояснювальна записка). Рада Європи, 2013. 96 с.
16. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. – К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 28 с.

References:

1. Rozporjadzh. Kab. Ministriv Ukraini "Pro shvalennja Nacional'noi strategii reformuvannja sistemi justicii shhodo ditej na period do 2023 roku" [The Order. Kab. of Ministers of Ukraine "On the approval of the National Strategy for reforming the justice system for children for the period until 2023"]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-r#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-r#Text> [in Ukrainian].
2. UNICEF. Child-friendly Spaces for children in contact with the law in Georgia []. [www.unicef.org](https://www.unicef.org/georgia/stories/child-friendly-spaces-children-contact-law-georgia) Retrieved from <https://www.unicef.org/georgia/stories/child-friendly-spaces-children-contact-law-georgia> [in English].
3. Viktorstannja «Krizovoï kimnati, druzhn'oi do ditini» Odes'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav na praktici [Use of the "Child-Friendly Crisis Room" of the Odessa State University of Internal Affairs in practice]. [oduvs.edu.ua](http://oduvs.edu.ua/news/vikorstannya-krizovoyi-kimnati-druzhnoyi-doditini-odeskogo-derzhavnogo-universitetu-vnutrishnih-sprav-na-praktitsi/) Retrieved from <http://oduvs.edu.ua/news/vikorstannya-krizovoyi-kimnati-druzhnoyi-doditini-odeskogo-derzhavnogo-universitetu-vnutrishnih-sprav-na-praktitsi/> [in Ukrainian].
4. L'vivs'ka rajonna derzhavna administracija. Na L'vivshhini obgovorili mehanizmi roboti u krizovij kimnati, druzhnij do ditini [Lviv District State Administration. Mechanisms of work in a child-friendly crisis room were discussed in Lviv region]. [lviv-rda.gov.ua](https://lviv-rda.gov.ua/na-lvivshyni-obhovoryly-mehanizmy-roboty-ukryzovij-kimnati-druzhnij-do-dytyny/) Retrieved from <https://lviv-rda.gov.ua/na-lvivshyni-obhovoryly-mehanizmy-roboty-ukryzovij-kimnati-druzhnij-do-dytyny/> [in Ukrainian].

5. Oficijnij portal Kieva. U Darnic'komu rajoni z'javit'sja «kimmnata, druzhnja do opituvannja ditej», jaki stali svidkami chi postrazhdali vid nasil'stva [The official portal of Kyiv. A "room friendly for interviewing children" who have witnessed or suffered from violence will appear in the Darnytsia district]. *kyivcity.gov.ua* Retrieved from https://kyivcity.gov.ua/news/u_darnitskomu_rayoni_zyavitsya_kimmnata_druzhnya_do_opituvannya_ditey_yaki_stali_svidkami_chi_postrazhdali_vid_nasilstva/ [in Ukrainian].

6. L'vivs'ka oblasna derzhavna administracija. V OHMATDITi zapracjuvala Krizova kimmnata, druzhnja do ditini [Lviv Regional State Administration. A child-friendly Crisis Room has been launched in Okhmatdyt]. *loda.gov.ua* Retrieved from <https://loda.gov.ua/news?id=60789> [in Ukrainian].

7. Budzin's'ka A. Jak opituvati ditinu: poradnik dlja fahivciv, jaki berut' uchast' v opituvanni malolitnih svidkiv ta poterpilih [How to interview a child: a guide for specialists involved in interviewing minor witnesses and victims]. *childfund.org.ua* Retrieved from https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytyuny.pdf [in Ukrainian].

8. Konvencija Radi Evropi pro zahist ditej vid seksual'noi ekspluatacii ta seksual'nogo nasil'stva [Council of Europe Convention on the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Violence: Council of Europe Convention]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text [in Ukrainian].

9. Bochkor, N.P. (2012). «Zeleni kimmnati»: rekomendacii do obladnannja [“Green rooms”: recommendations for equipment]. Kiiv : Agentstvo «Ukraïna» [in Ukrainian].

10. Mal'ovana, T.I. (2015). Misce provedennja dopitu ditini, jaka poterpila vid zlochynu u kriminal'nomu provadzhen [Place of interrogation of a child victim of a crime in criminal proceedings]. *Visnik kriminal'nogo sudochinstva - Herald of criminal justice*, 3, 174–184 [in Ukrainian].

11. Kravchenko, I.S., Kononec', V.P. (2018). *Zastosuvannja metodiki «Zelena kimmnata» v dijalnosti Nacional'noi policii* [Application of the "Green Room" methodology in the activities of the National Police]. Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].

12. Puras, D. , Kalashnik, O. , Kochemirovs'ka, O. , Cjuman, O. (2015). *Metodichni rekomendacii shhodo opituvannja ditej, shho stali svidkami ta/abo zhertvami nasil'stva, a takozh vchinili nasil'stvo* [Methodological recommendations for interviewing children who witnessed and/or were victims of violence, as well as committed violence]. K.: FOP KLIMENKO [in Ukrainian].

13. Moroz O. B., Koval'chuk O. V., Hatnjuk Ju. A. *Dovidnik juvenal'nogo policejs'kogo* [Handbook of a juvenile police officer]. L'viv : L'vivs'kij derzhavnij universitet vnutrishnih sprav, 2022. 388 s. [in Ukrainian].

14. Popov, G., Urumova, I., Cjuman, v (2021). *Metodichni rekomendacii shhodo opituvannja ditej u mezhah rozsliduvannja* [Methodological recommendations for interviewing children as part of the investigation]. K. [in Ukrainian].

15. *Kerivni principy Komitetu ministriv Radi Evropi shhodo pravosuddja, druzhn'ogo do ditej (prijnati Komitetom ministriv Radi Evropi 17 listopada 2010 roku i pojasnjuval'na zapiska). Rada Evropi* [Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on November 17, 2010 and explanatory note)] [in Ukrainian].

16.Bochkor, N.P. , Dacenko, O.V. , Levchenko, K.B. (2012). «Zeleni kimmnati»: rekomendacii do obladnannja [“Green rooms”: recommendations for equipment]. K. : TOV «Agentstvo «Ukraïna» [in Ukrainian].

УДК 342.9:58(1-751.3)(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1079-1093](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1079-1093)

Висоцький Дмитро Євгенович кандидат юридичних наук, адвокат, начальник юридичного управління, АТ «Укрзалізниця», м. Київ, вул. Уманська, 8, тел.: (050) 908-29-06, <https://orcid.org/0009-0007-4600-3345>

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Анотація. Стаття присвячена основним проблемам визначення правового статусу таких суб'єктів національної інноваційної системи, як: суб'єкти наукової та науково-технічної діяльності, суб'єкти інноваційної діяльності, органи державної влади та місцевого самоврядування у сфері інноваційної діяльності, Національна академія наук України та національні галузеві академії наук, суб'єкти інноваційної інфраструктури. Детально проаналізовано законодавче визначення наукової установи як суб'єкта наукової та науково-технічної діяльності. Встановлено, що законодавчо невизначеною є така ознака наукової установи, як її основна діяльність. Проаналізовані основні нормативно-правові акти, в яких містяться поняття та ознаки основної діяльності суб'єктів господарювання, на підставі чого зроблено висновок про відсутність в чинному законодавстві єдиного підходу до визначення критеріїв такої діяльності. Запропоновано вдосконалити визначення поняття наукової установи, що міститься в Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» шляхом деталізації таких критеріїв, як обсяг виробленої продукції, виконаних робіт або наданих послуг.

У роботі досліджено особливості правового статусу суб'єктів інноваційної діяльності як одного з видів суб'єктів національної інноваційної системи. Аргументовано необхідність розмежування між собою таких понять, як суб'єкти інноваційної діяльності та учасники інноваційних відносин. Доведено необхідність віднесення до суб'єктів інноваційної діяльності лише суб'єктів господарювання, які безпосередньо провадять в Україні інноваційну діяльність.

Проаналізовано особливості правового статусу та спеціального режиму інноваційної діяльності таких суб'єктів національної інноваційної системи, як наукові та технологічні парки. Обґрунтовано необхідність розмежування функцій та цілей діяльності наукових та технологічних парків. Розроблено пропозиції із вдосконалення законодавства, що визначає особливості правового статусу суб'єктів національної інноваційної системи.

Ключові слова: національна інноваційна система, суб'єкти національної інноваційної системи, наукові установи, основна діяльність, інноваційна діяльність, технологічні парки, наукові парки.

Vysotskyi Dmytro Yevhenovych PhD, advocate, head of the legal department, JSC "Ukrzaliznytsia", Kyiv, St. Umanska, 8, tel.: (050) 908-29-06, <https://orcid.org/0009-0007-4600-3345>

LEGAL STATUS OF NATIONAL SUBJECTS INNOVATION SYSTEM

Abstract. The article is devoted to the main problems of determining the legal status of such subjects of the national innovation system, such as: subjects of scientific and scientific and technical activity, subjects of innovative activity, bodies of state power and local self-government in the field of innovative activity, the National Academy of Sciences of Ukraine and national branch academies of sciences, subjects of innovative infrastructure. The legislative definition of a scientific institution as a subject of scientific and scientific and technical activity is analyzed in detail. It has been established that such a feature of a scientific institution as its main activity is legally undefined. The main regulatory legal acts, which contain concepts and features of the main activity of economic entities, were analyzed, on the basis of which it was concluded that there is no unified approach to determining the criteria of such activity in the current legislation. It is proposed to improve the definition of the concept of a scientific institution contained in the Law of Ukraine "On scientific and scientific and technical activities" by detailing such criteria as the volume of products produced, works performed or services provided.

The paper examines the peculiarities of the legal status of subjects of innovative activity as one of the types of subjects of the national innovation system. The need to distinguish between such concepts as subjects of innovative activity and participants of innovative relations is argued. It has been proved that only business entities that directly carry out innovative activities in Ukraine should be classified as subjects of innovative activity.

Peculiarities of the legal status and special regime of innovative activity of such subjects of the national innovation system as scientific and technological parks are analyzed. The necessity of distinguishing the functions and goals of science and technology parks is substantiated. Proposals for improving the legislation defining the specifics of the legal status of subjects of the national innovation system have been developed.

Keywords: national innovation system, subjects of the national innovation system, scientific institutions, main activity, innovation activity, technological parks, scientific parks.

Постановка проблеми. У сучасному світі якість управління інноваційними процесами стала визначальним фактором конкурентоспроможності національних економік. При цьому якість управління інноваційними процесами має пряму залежність від ефективної організації системи управління інноваційним розвитком на рівні держави.

Дискусія про склад, структуру, функції та суб'єктів національної інноваційної системи України (далі – НІС) має тривалу історію. Стратегічні програми уряду в галузі інноваційного розвитку держави описують основні завдання побудови НІС, при цьому повністю не розкривають механізм управління інноваційним розвитком, не мають детального визначення взаємозв'язків між основними секторами системи. Ці та інші чинники призводять до кризового стану НІС України. Тому питання розвитку національної інноваційної системи України та особливостей правового статусу її суб'єктів потребує всебічного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правового статусу суб'єктів НІС присвячено роботи різних авторів, зокрема, Ю.Є. Атаманової, С. В. Глібка, О. В. Розгон, Ю. В. Георгієвського, А.А. Мазура та інших. Проте більшість досліджень носить суто економічний характер і немає тісної «прив'язки» до чинного національного і зарубіжного законодавства.

Метою статті є дослідження особливостей правового статусу суб'єктів НІС та розробка пропозицій з вдосконалення законодавства, яке визначає права та обов'язки суб'єктів НІС.

Виклад основного матеріалу. Аналіз чинного законодавства дозволяє виділити коло суб'єктів національної інноваційної системи, до якого входять:

1. *Суб'єкти наукової та науково-технічної діяльності.* Відповідно до ст. 4 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації [1].

У господарсько-правовому сенсі представляє певний інтерес правовий статус таких суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності, як наукові установи. Відповідно до пункту 16 частини першої статті 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» наукова (науково-дослідна, науково-технологічна, науково-технічна, науково-практична) установа (далі – наукова установа) – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, утворена в установленому законодавством порядку, для якої наукова та (або) науково-технічна діяльність є основною [1].

Частиною першою статті 7 вказаного закону визначено, що в Україні діють наукові установи державної, комунальної та приватної форм власності, які мають рівні права у здійсненні наукової, науково-технічної та інших видів діяльності. Комунальні наукові установи утворюються у формі комунальних підприємств. Наукова установа діє на підставі статуту (положення) чи іншого установчого документа, що затверджуються в установленому порядку. Наукова установа є юридичною особою та може мати статус неприбуткової організації [1].

Особливості правового статусу державних наукових установ визначені у ст. 8 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність», а саме: Державними науковими установами є наукові установи, засновані на державній власності [1].

Майно, що становить матеріально-технічну базу державної наукової установи, закріплюється за такою установою на основі права оперативного управління або господарського відання відповідно до організаційно-правової форми. Державні комерційні підприємства та казенні підприємства, які відповідно до статті 1 цього Закону належать до наукових установ, звільняються від сплати до державного бюджету частини чистого прибутку (доходу) за результатами своєї фінансово-господарської діяльності та зобов'язані не менш як 50 відсотків чистого прибутку від своєї діяльності спрямовувати на провадження ініціативної наукової і науково-технічної діяльності, фінансування інновацій та розширення власної матеріально-технічної бази. Державні наукові установи, які повністю або частково фінансуються за рахунок державного бюджету, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, можуть зараховувати власні надходження, отримані від плати за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійну допомогу, гранти (включаючи кошти, що надходять від вітчизняних та іноземних замовників для реалізації наукових, науково-технічних та інноваційних проектів) за рішенням вченої ради на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в територіальних органах центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, або на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки, відкриті в установах банків державного сектору. Зазначені доходи, а також відсотки, отримані від розміщення коштів державної наукової установи на вкладних (депозитних) рахунках в установах банків державного сектору, включаються до фінансового плану (кошторису) наукової установи і можуть використовуватися на оплату витрат, пов'язаних із здійсненням та популяризацією наукової діяльності, оплату праці, придбання майна і його обслуговування, капітальне будівництво та ремонт приміщень тощо у межах статутної діяльності наукової установи [1].

Крім цього, відповідно до ст. 11 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» з метою визначення ефективності діяльності наукових установ проводиться їх державна атестація. Для наукових установ державної, комунальної форм власності, а також наукових установ, у статутних капіталах яких є частка, що належить державі, державна атестація проводиться в обов'язковому порядку не менше одного разу на п'ять років, для новоутворених – не пізніше як через три роки після утворення. Для наукових установ інших форм власності державна атестація може бути проведена за ініціативою таких установ [1].

Системний аналіз ст. ст. 1, 7, 8 та 11 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» дозволяє виділити проблемні моменти. Законом встановлені нечіткі критерії «основної наукової або науково-технічної діяльності юридичної особи», які є необхідними для визнання юридичної особи науковою установою. В попередній редакції закону був чітко визначений критерій такої діяльності, а саме 70 % від загального річного обсягу виконуваних робіт. Відповідно до ч. 3 ст. 259 Господарського кодексу України для віднесення суб'єкта господарювання до відповідної категорії обліку визначаються основні, другорядні та допоміжні види господарської діяльності [2]. З метою створення та впровадження сучасної системи національних статистичних класифікацій, згармонізованих із міжнародними, в Україні запроваджено Класифікатор видів економічної діяльності, який затверджено наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 № 457. У розділі 1 вказаного Класифікатору зазначено, що *основний вид економічної діяльності* – це визначальна ознака у формуванні та стратифікації сукупностей статистичних одиниць для проведення державних статистичних спостережень. Органи державної статистики розраховують основний вид економічної діяльності на підставі даних державних статистичних спостережень відповідно до статистичної методології за підсумками діяльності підприємств за рік [3].

Наказом Державної служби статистики України від 14.12.2021 № 305 затверджено Методику визначення основного виду економічної діяльності в Реєстрі статистичних одиниць. Для розрахунку основного виду діяльності (ОВД) статистичних одиниць реєстру статистичних одиниць на основі статистичних даних необхідно мати інформацію про всі види діяльності, які здійснює підприємство протягом року. Розрахунок ОВД підприємства здійснюється за такими показниками за кожним із видів економічної діяльності: обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) (без ПДВ) – показник «реалізація»; валова націнка від перепродажу товарів – показник «валова націнка»; середня кількість працівників – показник «чисельність». Показник «валова націнка» розраховується за формулою [4]:

обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ	-	вартість товарів та послуг, придбаних у звітному році для перепродажу (без ПДВ)	+	[запаси товарів та послуг для перепродажу (без ПДВ) на кінець року	-	запаси товарів та послуг для перепродажу (без ПДВ) на початок року]
---	---	---	---	---	---	---	--	---

Враховуючи, що сфера дії вказаної методики визначення основного виду економічної діяльності обмежена виключно статистичними спостереженнями за показниками господарської діяльності суб'єктів господарювання, її застосування з метою визначення правового статусу наукових установ в розумінні ст. 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» є помилковим та юридично некоректним, оскільки Закон України «Про офіційну статистику» [5] та Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» мають принципово різні цілі, методи та засоби правового регулювання.

Слід зазначити, що за поданням суб'єкта господарювання до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань можуть бути внесені відомості про будь-який вид економічної діяльності, який буде за даними реєстру рахуватися як основний. При цьому, виходячи з положень Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [6], для реєстрації основного виду економічної діяльності від суб'єкта господарювання не вимагається подання реєстратору будь-яких підтверджень відповідності зареєстрованого виду економічної діяльності показникам господарської діяльності суб'єкта господарювання. Відтак, реєстрація основного виду економічної діяльності здійснюється реєстратором виключно, виходячи з побажань заявника реєстраційної дії про визначення того чи іншого виду діяльності основним.

Не дає однозначних відповідей на питання і визначення основної діяльності, яке міститься в Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», який затверджений наказом Міністерства фінансів України 07.02.2013 № 73. Основною діяльністю відповідно до вказаного Положення є операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу [7]. Дохід підприємства – це динамічний показник, який може залежати від різних факторів у відповідний звітний період. Відповідно в залежності від доходу в той чи інший звітний період, юридична особа може відповідати або не відповідати ознакам наукової установи, якщо застосовувати для тлумачення поняття «основна діяльність» дефініцію, що міститься в наведеному стандарті бухгалтерського обліку.

З метою уточнення визначення поняття та критеріїв наукової установи пропонується в її законодавчій дефініції використовувати такий показник, як річний обсяг виробленої продукції, виконаних робіт або наданих послуг, який повинен перевищувати 50 % від загального річного обсягу всієї продукції, робіт та послуг.

2. *Суб'єкти інноваційної діяльності.* Статтею 5 Закону України «Про інноваційну діяльність» визначено, що суб'єктами інноваційної діяльності можуть бути фізичні та (або) юридичні особи України, фізичні та (або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність та (або) залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи залучені кошти у реалізацію в Україні інноваційних проектів [8].

Аналогічний підхід до визначення кола суб'єктів інноваційної діяльності міститься й у проекті Закону України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності». Відповідно до ст. 1 вказаного проекту закону суб'єкти інноваційної діяльності – фізичні та/або юридичні особи, їх об'єднання, які провадять інноваційну діяльність та/або сприяють її розвитку [9].

Стаття 5 Закону України «Про інноваційну діяльність» до суб'єктів інноваційної діяльності відносить як фізичних та юридичних осіб, які безпосередньо здійснюють інноваційну діяльність, так і фізичних та юридичних осіб, які залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні або залучені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів. Таким чином, суб'єктами інноваційної діяльності щодо ст. 4 Закону України «Про інноваційну діяльність» можуть бути не лише суб'єкти господарювання, які здійснюють виробництво інноваційної продукції, а й так звані інноваційні інвестори (наприклад, банки та інші фінансово-кредитні установи, які здійснюють фінансування інноваційних проектів). Отже, законодавцем не розмежовуються поняття «суб'єкт інноваційної діяльності» та «учасник інноваційних відносин».

Зазначений підхід є необґрунтованим, оскільки визначення поняття суб'єкта інноваційної діяльності має як теоретичне, а й велике практичне значення. Так, ч.1 ст. 17 Закону «Про інноваційну діяльність» визначає, що фінансова підтримка інноваційних проектів надається суб'єктам інноваційної діяльності.

Погодження правових норм, що визначають суб'єктний склад інноваційної діяльності з іншими нормами господарського законодавства, вбачається в юридичній диференціації між собою таких понять, як учасники інноваційних відносин та суб'єкти інноваційної діяльності. До останніх необхідно відносити суб'єктів господарювання, які мають право безпосереднього зайняття інноваційною діяльністю. Первинна легалізація суб'єкта інноваційної діяльності має

здійснюватися у вигляді його державної реєстрації як суб'єкта господарювання у відповідному юрисдикційному органі із закріпленням в установчих документах права здійснювати виробництво інноваційної продукції.

3. Органи державної влади та місцевого самоврядування у сфері інноваційної діяльності.

Системний аналіз статей 7 – 10 Закону України «Про інноваційну діяльність» дозволяє визначити коло органів державної влади та місцевого самоврядування, які наділені відповідними повноваженнями у сфері інноваційної діяльності. До них належить: Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні та районні ради, представницькі органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські ради, виконавчі органи місцевого самоврядування, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації. До органів державної влади, наділених певними повноваженнями у сфері інноваційної діяльності, належить також Комісія з організації діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів, яка є постійно діючим органом Кабінету Міністрів України.

4. Національна академія наук України та національні галузеві академії наук

Відповідно до ст. ст. 17, 18 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» Національна академія наук України є вищою науковою самоврядною організацією України. Національна академія наук України заснована на державній власності і є державною організацією, створеною як неприбуткова державна бюджетна установа. Національні галузеві академії наук – Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України – це самоврядні наукові організації, засновані на державній власності, що є державними організаціями, створеними як неприбуткові державні бюджетні установи [1]. Слід зазначити, що зазначені галузеві академії наук не мають статусу органу державної влади, а є державними науковими організаціями, заснованими на державній власності. При цьому до суб'єктів національної інноваційної системи належать далеко не всі вищеперелічені академії. Як було зазначено, інноваційна діяльність – це діяльність, спрямована на створення інноваційного продукту. Аналіз положень ст. 14 та 14 Закону України «Про інноваційну діяльність» дозволяє дійти до висновку, що далеко не всі напрямки наукової та науково-технічної діяльності пов'язані із створенням інноваційного продукту. Віднесення того чи іншого напрямку

наукової діяльності до інноваційного тісно «прив'язане» до об'єктів інтелектуальної власності, які складають основу інноваційного продукту. Перелік таких об'єктів інтелектуальної власності міститься у ст. 14 Закону України «Про інноваційну діяльність». До них належать: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральної мікросхеми, селекційні досягнення і т.д., на які виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) або отримані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або впровадження відкриттів [8].

Враховуючи вищевикладене, можна виділити такі галузі наукової та науково-технічної діяльності, які пов'язані із впровадженням зазначених об'єктів інтелектуальної власності: технічні, фізико-математичні, хімічні, біологічні, геологічні, медичні, фармацевтичні, ветеринарні, сільськогосподарські та військові галузі науки.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, можна зробити висновок, що до суб'єктів національної інноваційної системи, крім Національної академії наук України, належать дві національні галузеві академії наук, а саме: Національна академія аграрних наук України та Національна академія медичних наук України.

5. Суб'єкти інноваційної інфраструктури.

У статті 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» міститься визначення поняття інноваційної інфраструктури. Під інноваційною інфраструктурою розуміється сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні та ін.) [8].

Виходячи з вищевказаного визначення, до суб'єктів інноваційної інфраструктури відносяться:

- комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, які надають фінансову підтримку суб'єктам інноваційної діяльності;
- венчурні інноваційні фонди, інвестиційні та лізингові компанії;
- технологічні парки, інноваційні бізнес-інкубатори, наукові парки;
- Консалтингові, маркетингові, юридичні компанії, що надають різні види послуг суб'єктам інноваційної діяльності;
- навчальні заклади, які проводять спеціалізоване навчання співробітників інноваційних та науково-виробничих підприємств у сфері інноваційної діяльності тощо.

Звертають на себе увагу такі суб'єкти інноваційної інфраструктури, як технологічні та наукові парки.

Відповідно до Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів, затвердженого постановою

Кабінету Міністрів України від 22 травня 1996 р. № 549, інноваційна структура – це юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що створена відповідно до законодавства (вид А), або група юридичних осіб, яка діє на основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників (далі – договір про спільну діяльність) (вид Б), з визначеними галуззю діяльності та типом функціонування, орієнтованим на створення та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції. Учасниками інноваційної структури можуть бути будь-які підприємства, організації та установи незалежно від форм власності (з урахуванням обмежень, встановлених законодавчими актами), зокрема:

- науково-дослідні та проектно-конструкторські організації, які працюють за профілем інноваційної структури;
- навчальні заклади, які працюють за профілем інноваційної структури або спеціалізуються на підготовці та підвищенні кваліфікації фахівців з базових спеціальностей інноваційної структури;
- виробничі підприємства, які впроваджують результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт та винаходів;
- інноваційні фонди, комерційні банки, страхові фірми;
- суб'єкти підприємницької діяльності, що надають юридичні послуги, послуги в галузі науково-технічної експертизи, менеджменту, маркетингу, транспорту, рекламної, видавничої та інформаційної діяльності [10].

Статтею 1 Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» встановлено, що технологічний парк (технопарк) - юридична особа або група юридичних осіб (далі – учасники технологічного парку), що діють відповідно до договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів з метою створення організаційних засад виконання проектів технологічних парків з виробничого впровадження наукоємних розробок, високих технологій та забезпечення промислового випуску конкурентоспроможної на світовому ринку продукції [11].

Аналіз міжнародного досвіду розвитку технопаркових структур дозволяє виділити дві основні моделі їх створення та функціонування: американську та європейську. Європейська модель характеризується високим ступенем державного втручання у процес «вирощування» з урахуванням технопаркових структур малих інноваційних підприємств. Як правило, вона ґрунтується на державних інвестиціях та субсидіях, і націлена головним чином на створення нових робочих місць. Наприклад, у Великобританії частка державного фінансування технопаркових структур становить 62 % від загального обсягу їх фінансування, Нідерланди – 70%, Франції – 74, Німеччини – 78, а Бельгії – майже 100% [12]. Американська модель значно

меншою мірою ґрунтується на державних субсидіях. Основна увага приділяється «включенню» ринкових регуляторів попиту та пропозиції шляхом залучення приватного капіталу в діяльність інноваційних структур технопаркового типу. Саме на цьому принципі ґрунтується все інноваційне законодавство США.

Кожна з цих моделей має свої переваги та недоліки, які можна виявити лише з урахуванням національних особливостей економіки окремо взятої держави. Проте, слід зазначити, що американська модель технопаркової формації стала базовою для багатьох країн Західної Європи, в яких інноваційні структури технопаркового типу з'явилися дещо пізніше (приблизно на 20 років), ніж у США.

Слід зазначити, що діяльність технологічних парків в Україні, створених у формі юридичної особи, не націлена на створення умов для надання відповідної підтримки суб'єктам малого інноваційного підприємництва. Єдиним способом входження у правовий режим їх інноваційної діяльності інших суб'єктів є створення спільного підприємства, мінімальний внесок у статутний фонд якого становить 50 тис. доларів США [11]. Звісно ж, більшість суб'єктів малого інноваційного підприємництва такі умови є неприйнятними. Причиною цього є не лише дефіцит фінансових коштів, які необхідно вносити до статутного фонду спільного підприємства, а й передача частини корпоративних прав до технологічного парку. Винятки становлять лише ті випадки, коли технопарк виступає одним із основних фінансових «донорів» інноваційного проекту, інвестуючи значні матеріальні ресурси до статутного фонду спільного підприємства.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про наукові парки» науковий парк – юридична особа, що створюється у формі господарського товариства, яке повинно мати у складі учасників не менше одного закладу вищої освіти та/або наукової установи [13].

Вищевикладені визначення наукового та технологічного парку дозволяють стверджувати, що розвиток індустрії наукових парків об'єктивно вимагає чіткого розмежування їх функціональних особливостей з технологічними парками та інноваційними структурами іншого типу. При цьому складність такого розмежування полягає в ідентичності основних напрямів діяльності наукових і технологічних парків, до яких належить розробка та виробництво інноваційної продукції. Суміжним є і суб'єктний склад наукових та технологічних парків. До нього входять як науково-дослідні, і навчальні заклади IV рівня акредитації. За суб'єктним складом технологічні та наукові парки відрізняються між собою тим, що в складі будь-якого наукового парку повинна бути наукова установа або вищий навчальний заклад. Для технологічних парків закон такої обов'язкової вимоги не містить.

Незважаючи на це, такі технопарки, як Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона» (м. Київ), «Інститут монокристалів» (м. Харків), «Київська політехніка» (м. Київ) та ін. створені на базі провідних академічних інститутів та вишів. Враховуючи розмитість дефініції поняття наукової установи, формально-юридично будь-яке підприємство приватної форми власності, яке зареєструвало в державному реєстрі юридичних осіб такий вид основної діяльності, як наукові дослідження та не пройшла відповідну атестацію (оскільки відповідно до Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» державна атестація є обов'язковою лише для наукових установ державної або комунальної форми власності) може виступити засновником наукового парку, який в подальшому буде отримувати відповідні митні та правові преференції відповідно до закону. Таке недосконале правове регулювання порядку створення наукових парків створює основу для значних зловживань з боку недобросовісних «засновників» наукових парків, основною метою діяльності може бути необґрунтоване отримання митних пільг для здійснення своєї господарської діяльності, яка фактично не бути ознаки інноваційної.

Певну різницю можна побачити лише в правовому режимі інноваційної діяльності технологічних та наукових парків. Для технологічних парків надаються митні преференції. Певні привілеї для наукових парків передбачаються у ст. 19 Закону України «Про наукові парки», виходячи з якої, у разі реалізації проекту наукового парку, що пройшов державну реєстрацію, звільняються від оподаткування ввезим митом наукове, лабораторне та дослідне обладнання, а також комплектуючі та матеріали, що не виробляються в Україні або виробляються, але не відповідають вимогам проекту наукового парку, відповідно до номенклатури та обсягів, передбачених проектом наукового парку [13].

Привертають увагу деякі особливості режиму майнових прав на технології та об'єкти інтелектуальної власності, створені в ході виконання проектів наукових парків. Відповідно до ч.3 ст. 6 Закону «Про науковий парк «Київська політехніка» науковий парк є власником технологій, створених не лише за рахунок його власних коштів, а й за рахунок коштів державного бюджету за винятком випадків, коли такі технології віднесені до сфери національної безпеки або використовуються у публічних інтересах або а коли державний орган здійснює фінансування їх доведення до стадії промислового використання та реалізації готової продукції в повному обсязі [14]. Аналогічні положення передбачені у ст. 17 Закону «Про наукові парки» [13].

Подальший розвиток та реформування законодавства про наукові та технологічні парки потребує чіткого розуміння цілей та завдань створення вказаних інноваційних структур, розмежування їх функцій та спеціальних правових режимів інноваційної діяльності.

Висновки. Виходячи з аналізу діючого законодавства, до суб'єктів національної інноваційної системи відносяться: суб'єкти наукової та науково-технічної діяльності, суб'єкти інноваційної діяльності, органи державної влади та місцевого самоврядування у сфері інноваційної діяльності, Національна академія наук України та національні галузеві академії наук, суб'єкти інноваційної інфраструктури.

Діюче законодавство нечітко визначає критерії, яким повинні відповідати юридичні особи для отримання правового статусу наукової установи. В цьому сенсі є доцільним викладення визначення наукової установи, що міститься в ст. 1 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» в наступній редакції: *«наукова (науково-дослідна, науково-технологічна, науково-технічна, науково-практична) установа (далі - наукова установа) - юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, утворена в установленому законодавством порядку, для якої наукова та (або) науково-технічна діяльність є основною, а саме, річний обсяг виробленої продукції, виконаних робіт або наданих послуг такою юридичною особою перевищує 50 % від загального річного обсягу всієї продукції, робіт та послуг».*

Враховуючи «розмитість» законодавчого визначення суб'єктів інноваційної діяльності пропонується статтю 5 Закону України «Про інноваційну діяльність» викласти у наступній редакції:

«Стаття 5. Учасники інноваційних відносин

1. Учасниками інноваційних відносин є суб'єкти інноваційної діяльності, органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти інноваційної інфраструктури, а також фізичні чи юридичні особи, які виступають засновниками суб'єктів інноваційної діяльності.

2. Суб'єктами інноваційної діяльності є суб'єкти господарювання, які безпосередньо провадять в Україні інноваційну діяльність».

Подальше реформування законодавства про інноваційну діяльність потребує розмежування цілей та завдань створення і функціонування таких суб'єктів національної інноваційної системи, як технологічні та наукові парки.

Література:

1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 3. Ст. 25.
2. Господарський кодекс України: за станом на 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2003. –192 с.
3. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про затвердження та скасування національних класифікаторів» від 11 жовтня 2010 року № 457. Баланс-Бюджет. 2010. №44.

4. Наказ Державної служби статистики України «Про затвердження Методики визначення основного виду економічної діяльності в Реєстрі статистичних одиниць» від 14 грудня 2021 № 305. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0305832-21>.

5. Закон України «Про офіційну статистику» від 16 серпня 2022 року. Офіційний вісник України. 2022 р. № 73. Ст. 4396.

6. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року. Відомості Верховної Ради України 2003 р. № 31. Ст. 263.

7. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» від 07 лютого 2013 року № 73. Офіційний вісник України. 2013. № 19. Ст. 665.

8. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року. Голос України. 2002. № 144. 9 серп. С. 10-12.

9. Проект Закону України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності». – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/gromadske-obgovorennya-zakonoprojekt-shodo-pidtrimki-ta-rozvitku-innovacijnoi-diyalnosti>.

10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» від 22 травня 1996 р. № 549. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/549-96-p>.

11. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16 липня 1999 року. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 40. Ст. 363.

12. Мазур А.А. Современные инновационные структуры и коммерциализация науки: монография / А.А. Мазур. – Х.: Ин-т монокристаллов НАН Украины и др., 2003. – 351 с.

13. Закон України «Про наукові парки» від 25 червня 2009 року. Відомості Верховної Ради України 2009 р. № 51. Ст. 757.

14. Закон України «Про науковий парк "Київська політехніка"» від 22 грудня 2006 року. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 10. Ст. 86.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro naukovu i naukovo-tehnichnu diialnist vid 26 lystopada 2015 roku [Law of Ukraine on scientific and scientific and technical activity dated November 26, 2015. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. 2016. No. 3. Art. 25. [in Ukrainian].

2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]. (2003, January 16). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

3. Nakaz Dergavnogo komitetu Ukrainy z putan z tehničnogo reguluvannia ta spogivchoi polityky Pro zatverdgenia ta skasuvannia nacionalnyh klasyfikatoriv vid 11 govtnya 2010 roku [Order of the State Committee of Ukraine on Technical Regulation and Consumer Policy on Approval and Cancellation of National Classifiers dated October 11, 2010. No. 457. Balance-Budget. 2010. No. 44 [in Ukrainian].

4. Nakaz Dergavnoui slugby statystyky Pro zatverdgenia Metodyky vyznachennia osnovnogo vydu ekonomichnoi diyalnosti v reestri statysnychnyh odync vid 14 grudnia 2021 [Order of the State Statistics Service of Ukraine on approval of the Methodology for determining the main type of economic activity in the Register of Statistical Units from 12.14.2021 No.305.] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0305832-21> [in Ukrainian].

5. Закон України Про офіційну статистику від 16 серпня 2022 року [Law of Ukraine on Official Statistics dated August 16, 2022. *Oficiynyi visnyk Ukrainy. Official Gazette of Ukraine* . No. 73. 2022. Art. 4396. [in Ukrainian].

6. Закон України Про дergавну реєстрацію урядових осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формуван від 15 травня 2003 року. [Law of Ukraine on state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations dated May 15, 2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. No. 31 . Art. 263. [in Ukrainian].

7. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy Pro zatverdzenia nacionalnogo Pologennia (standartu) buhgalterskogo obliku 1 «Zagalni vymogy do finansovoi zvitnosti» від 07 лютого 2013 року [Order of the Ministry of Finance of Ukraine on approval of the National regulation (standard) of accounting 1 "General requirements for financial reporting" from February 7 , 2013 No. 73. *Oficiynyi visnyk Ukrainy. Official Gazette of Ukraine* . 2013. No. 19 . Art. 665. [in Ukrainian].

8. Закон України Про інноваційну діяльність від 04 лютого 2002 року [Law of Ukraine on innovative activity dated July 4, 2002 *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 144, pp. 10-12 [in Ukrainian].

9. Проект Закону України Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності. [Draft Law of Ukraine on support and development of innovative activities. (n.d.). mon.gov.ua. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/gromadske-obgovorennya-zakonoprojekt-shodo-pidtrimki-ta-rozvitku-innovacijnoi-diyalnosti> [in Ukrainian].

10. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the regulation on the procedure for the creation and operation of technology parks and innovative structures of other types dated May 22, 1996 No. 549 (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/549-96-п>. [in Ukrainian].

11. Закон України Про спеціальні режими інноваційної діяльності технологічних парків від 16 липня 1999 року. [Law of Ukraine on the special regime of innovative activity of technological parks" of July 16, 1999 . *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. 1999 . No. 40 . Art. 363 . [in Ukrainian].

12. Mazur A.A. *Sovremennye innovatsionnye struktury i komercializatsiia nauki* [Modern innovative structures and commercialization of science] Kharkiv: Institute of Monocrystals of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

13. Закон України Про наукові парки від 25 червня 2009 року [Law of Ukraine on science parks dated June 25, 2009. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. 2009. No. 51. Art. 757. [in Ukrainian].

14. Закон України Про науковий парк «Київська політехніка» від 22 грудня 2006 року [Law of Ukraine on the science park «Kyiv polytechnic» dated December 22, 2006. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. 2007. No. 10. Art. 86. [in Ukrainian].

УДК 346.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1094-1104](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1094-1104)

Волинець Віталій Валентинович доктор юридичних наук, професор кафедри готельно-ресторанної справи, Київський університет туризму економіки і права, 02192, м. Київ, вул. Князя Романа Мстиславича, 26, тел.: (066)790-17-18, <https://orcid.org/0009-0003-0714-236X>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. На даний час основна тенденція розвитку суспільства лежить у площині активного залучення глобальної мережі Інтернет до сфери комерційної діяльності. Переважна більшість успішних підприємств, незалежно від їх розміру, провадять підприємницьку діяльність онлайн, що дозволяє їм суттєво збільшити обсяг продажу товарів, підвищити якість обслуговування клієнтів та зменшити витрати. Закономірним є стрімке зростання кількості учасників електронної комерційної діяльності, що вимагає ефективного правового регулювання цієї діяльності, актуалізованого до вимог сучасного цифрового середовища.

У статті визначено тенденції поширення електронної комерції протягом останніх років. Проаналізовано сутність поняття «електронна комерція», простежено ретроспективу його походження та розвитку. Визначено ключові нормативно-правові акти, якими регулюється електронна комерція на міжнародному рівні. Структуровано основні принципи регулювання електронної комерції в Європейському Союзі, узагальнено нормативні документи, які визначають порядок регулювання діяльності суб'єктів в онлайн середовищі. Деталізовано проблеми всебічного охоплення правовим регулюванням відносин сторін в електронній комерційній діяльності. Розглянуто проблему забезпечення конфіденційності даних в електронній комерції, сформовано перелік аспектів, які необхідно враховувати для нівелювання цієї проблеми: загальний регламент захисту даних, наявність політики конфіденційності вебсайту, забезпечення кібербезпеки та кіберстрахування. Досліджено правові проблеми захисту прав споживачів, що є учасниками електронної комерційної діяльності. Обґрунтовано доцільність відповідального ставлення до забезпечення якості продукції, яка реалізується

через онлайн мережу, розглянуто правові наслідки невиконання даної вимоги. Вивчено правові особливості роботи з об'єктами інтелектуальної власності. Виокремлено особливості укладання контрактів між всіма учасниками, залученими до електронної комерційної діяльності.

Ключові слова: онлайн торгівля, правова база, законодавство Європейського Союзу, конфіденційність даних, кібербезпека, кіберстрахування, авторське право, угода про обробку даних.

Volynets Vitalii Valentynovych Doctor of Law, Professor of the Department of Restaurant Service in Hotels, Kyiv University of Tourism, Economics and Law, 02192, Kyiv, St. Knyazya Romana Mstyslavycha, 26, tel.: (066) 790-17-18, <https://orcid.org/0009-0003-0714-236X>

LEGAL ASPECTS OF E-COMMERCE REGULATION: CHALLENGES AND PROSPECTS IN THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. Currently, the main trend in the development of society lies in the active integration of the global Internet into the sphere of commercial activity. The vast majority of successful enterprises, regardless of their size, conduct business online, which significantly increases sales volumes, improves customer service quality, and reduces costs. The rapid growth in the number of participants in e-commerce necessitates effective legal regulation of this activity, aligned with the demands of the modern digital environment.

The article identifies the trends in the spread of e-commerce over recent years. It analyzes the essence of the concept of "e-commerce," tracing its origins and development. Key regulatory acts governing e-commerce at the international level are identified. The main principles of e-commerce regulation in the European Union are structured, summarizing the normative documents that define the regulation of activities of entities in the online environment. The problems of comprehensive legal regulation of the relationships between parties in e-commerce activities are detailed. The issue of ensuring data confidentiality in e-commerce is examined, with a list of aspects necessary to address this problem: the General Data Protection Regulation (GDPR), the presence of a website privacy policy, cybersecurity measures, and cyber insurance. Legal issues regarding the protection of consumer rights, who are participants in e-commerce activities, are investigated. The advisability of responsible attention to ensuring the quality of products sold online is substantiated, and the legal consequences of failing to meet this requirement are considered. Legal features of working with intellectual property objects are studied. The peculiarities of contract conclusion among all participants involved in e-commerce activities are

highlighted. The prospects for further research in this area will be associated with analyzing the shortcomings of legal regulation in the field of e-commerce business activities.

Key words: online trade, legal framework, legislation of the European Union, data privacy, cyber security, cyber insurance, copyright, data processing agreement.

Постановка проблеми. Сучасна світова економіка перебуває під впливом цифрового суспільства, яке сформоване шляхом активного розвитку інноваційних технологій, новітніх засобів комунікації, популяризації глобальної мережі Інтернет. На цьому фоні все більшої популярності набуває електронна комерція, яка охоплює укладання комерційних договорів онлайн за допомогою електронних засобів зв'язку. Вона передбачає, насамперед, просування товарів чи послуг через глобальну мережу Інтернет та розрахунки з використанням електронних платіжних систем. Електронна комерція, яка є частиною веб-економіки, має справу з цифровими даними і є способом отримання прибутку через мережу Інтернет. Крім електронної комерції веб-економіка включає Інтернет-магазини, Інтернет ЗМІ, онлайн рекламу, онлайн розваги тощо.

Враховуючи той факт, що за останні роки індустрія електронної комерції значно зросла, виникла проблема всебічного охоплення правовим регулюванням усіх відносин у даній сфері. Як показують дослідження, створення та ведення успішного бізнесу в електронній комерції пов'язане з неабиякими юридичними складнощами. Для того, щоб компанії відповідали правовим нормам і захищали свої інтереси у цьому висококонкурентному секторі ринку, їх працівники повинні володіти базовими знаннями законодавства з електронної комерції. Вищесказане дає підстави стверджувати про високу актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему нормативно-правового забезпечення електронної комерції на різних етапах її становлення та розвитку міжнародних господарських зв'язків досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, правознавці та фахівці з міжнародних відносин. Вагомий внесок у розвиток тематики дослідження зробили такі науковці: П. Біленчук, Л. Борисова, В. Брижко, О. Вінник, В. Гаєнко, Д. Гудіма, К. Євтушенко, О. Манжура, А. Новицький, Я. Петруненко, М. Сиротко, Л. В. Товкун, В. Тройніков, К. Henderson, M. Reed, R. Sorieul, C. Swindells та ін. Не применшуючи внесок зазначених авторів, вважаємо, що у вітчизняній науковій літературі недостатньо актуальних наукових досліджень з проблем правового регулювання електронної комерції. Тому існує нагальна потреба у

систематизованому вивенні зазначеної проблематики у контексті сучасних умов.

Мета статті – аналіз особливостей правового регулювання електронної комерції в умовах глобальної цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Завдяки цифровізації, яка поширилась на глобальний рівень, міжнародна торгівля в останні роки кардинально змінилась. Під впливом широкого використання мережі Інтернет, обсяги торгівлі зросли до рівня, який важко було б уявити в аналоговому світі. Такі зміни дають можливість малим та середнім підприємствам отримати доступ до нових ринків, а також суттєво розширити межі наявних ринків. Синергія можливостей електронних засобів комунікації з торгівлею об'єднується під поняттям «електронна комерція».

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) трактує електронну комерцію як міжнародний продаж або купівлю товару чи послуги, що здійснюються через комп'ютерні мережі методами, спеціально призначеними для отримання або розміщення замовлень [1].

Аналіз історичної ретроспективи розвитку електронної комерції свідчить, що перші угоди, які підпадають під це поняття, були укладені ще в 70-х роках минулого століття. Для здійснення комерційних торгів студенти Стенфордського університету та Массачусетського технологічного інституту використовували облікові записи військового посередника Agronet.

Система онлайн торгівлі розроблена британцем Майклом Олдрічем. У кінці 70-х років минулого століття він провів модифікацію телевізора через домашню телефонну лінію до комп'ютера, який обробляв операції в реальному часі. Таким чином, було створене комунікативне середовище з функціями обміну повідомленнями, пошуку та поширення інформації.

Звісно, що з того часу принципи організації онлайн торгівлі значно еволюціонували. Системи електронної торгівлі сьогодення надають своїм користувачам можливість пошуку та купівлі товарів, не виходячи з дому. Реальний стрімкий розвиток онлайн продажів відбувся під час пандемії коронавірусної інфекції, коли більшість офлайн магазинів закрилися. У 2020 році понад два мільярди людей купували товари та послуги онлайн. Середній показник інтернет-користувачів, які здійснювали покупки в Інтернеті зріс з 53% у 2019 році до 60% у постковідний період.

Згідно із статистичними даними, онлайн продажі в країнах, які сукупно виробляють орієнтовно ½ світового ВВП, за період 2019 – 2021 роки зросли на 0,9 трлн. дол. та станом на кінець 2021 року сукупно склали 2,9 трлн. дол. На Китай припадає більше половини таких операцій, а на США – близько 30%.

За приблизними оцінками глобальний ринок електронної комерції у 2022 році становив вже понад 5 трлн. дол. Очікується, що у 2025 році цей ринок зросте ще на 24,5% [2].

Враховуючи обсяги операцій та кількість учасників, залучених до електронної комерції, стає очевидною необхідність ефективної системи правового регулювання цієї діяльності.

Розробка первинної правової бази електронної комерційної діяльності на міжнародному рівні розпочалась в рамках комісії ООН з прав міжнародної торгівлі (ЮНІСТРАЛ) з міжнародних актів, які регулюють електронну комерцію (типовий закон про електронну торгівлю). Крім того, до первинної правової бази належать такі нормативні акти [3, С. 179]:

- Конвенція ООН про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах;
- Директива Європейського Союзу (ЄС) «Про електронну комерцію» від 08 червня 2000 року;
- Типовий закон ЮНІСТРАЛ про електронні підписи (2001 р.).

Зазначені нормативні акти носять здебільшого рекомендаційний характер і слугують основою для розробки національного законодавства у сфері регулювання електронної комерції.

На рівні ЄС існує програма е-Європа, яка спрямована на стимулювання активного використання громадянами ЄС інноваційних технологій та формування нового, єдиного наднаціонального законодавства на підпорядкованій території. Електронна комерція в країнах ЄС регулюється такими основними принципами [4]:

- використання новітніх засобів зв'язку;
- інноваційний розвиток бізнесу, інвестиції у дослідження;
- дотримання прав споживачів;
- реалізація принципів внутрішнього ринку щодо забезпечення вільного руху послуг в інформаційному суспільстві.

Ці принципи покладені в основу побудови законодавства ЄС у сфері регулювання електронної комерційної діяльності (Рис. 1).

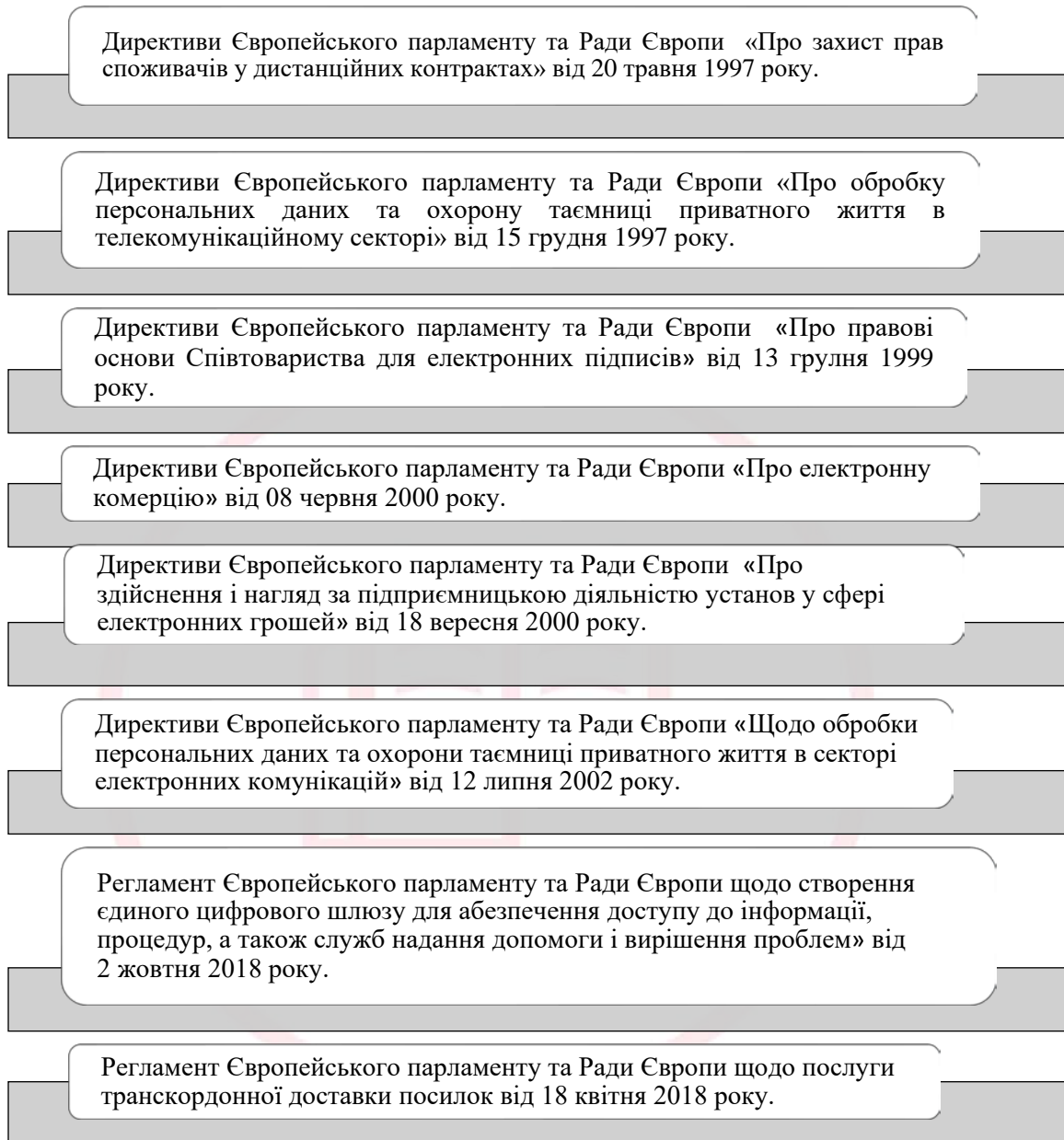

Рис. 1. Законодавство ЄС щодо регулювання електронної комерції
Джерело: розроблено автором на основі [5, С. 411]

Оскільки онлайн-транзакції продовжують стрімко зростати, то ускладнюються юридичні аспекти, покладені в основу електронної комерції, зокрема правові: від конфіденційності даних і захисту споживачів до проблем інтелектуальної власності.

Конфіденційність даних є однією з найактуальніших юридичних проблем електронної комерції, оскільки особиста інформація лежить в основі багатьох

онлайн-операцій. Щоб захистити споживачів уряди багатьох країн запровадили суворі правила конфіденційності даних [6, С. 280].

Прийнятий Європейським Союзом *Загальний регламент захисту даних (GDPR)* має глобальний вплив на всіх учасників бізнесу в сфері електронної комерції, що стикаються з обробкою персональних даних. Відповідність GDPR вимагає отримання чіткої згоди на збір даних, надання суб'єктами даних права доступу до своїх даних та їх видалення, а також впровадження надійних заходів безпеки [7].

Політика конфіденційності веб-сайту електронної комерції – це стислий документ, який пояснює, яким чином веб-сайт збирає, використовує, захищає дані та ділиться особистою інформацією своїх відвідувачів і клієнтів. Він окреслює зобов'язання веб-сайту захищати конфіденційність користувачів і забезпечує прозорість методів обробки даних.

Кібербезпека та витік даних. Підприємства електронної комерції є основними цілями для кібератак. Забезпечення надійних заходів кібербезпеки та готовності до витоку даних має важливе значення для захисту як споживачів, так і бізнесу.

Наявність протоколів кібербезпеки. Впровадження шифрування, брандмауерів і систем виявлення вторгнення допомагає захистити дані клієнтів від кіберзагроз.

Необхідність сповіщення про порушення безпеки даних. У разі витоку даних підприємства електронної комерції повинні негайно повідомляти постраждалих осіб і органи влади. Невиконання цього правила може призвести до великих штрафів і юридичних наслідків.

Використання кіберстрахування. Страхування кібервідповідальності пом'якшує фінансовий вплив витоку даних і кіберінцидентів.

Наріжним каменем законності електронної комерції є **захист прав споживачів**. У різних країнах закони та правила відрізняються, але більшість принципів залишаються незмінними [4].

Прозорість. Підприємства електронної комерції повинні надавати чітку та точну інформацію про свої продукти чи послуги. Це, зокрема, стосується ціноутворення і політики відшкодування.

Безпека платежів. Безпечна обробка платежів має вирішальне значення. Платформи електронної комерції повинні відповідати вимогам стандарту безпеки даних індустрії платіжних карток (PCI DSS) для захисту фінансової інформації споживачів.

Відгуки покупців. Заохочення та управління відгуками клієнтів є двосічним мечем. Компанії не повинні маніпулювати або цензурувати відгуки, оскільки це може призвести до юридичних проблем.

Одне з головних юридичних питань в електронній комерції стосується відповідальності за продукт. Особливо значний ризик, пов'язаний з

потенційною можливістю судових позовів, у підприємств, які закупають продукцію у сторонніх постачальників. Клієнти можуть подати позов до суду на підприємство електронної комерції за виявлені дефекти товарів, особливо, якщо чітко не визначені гарантії та відповідальність. Наприклад, у гучній справі Oberdorf проти Amazon.com Inc. до відповідальності притягнуто Amazon за завдану клієнту шкоду через несправний продукт, проданий на їхній платформі.

Щоб захистити свій бізнес від судових позовів, пов'язаних з відповідальністю за якість продукту, підприємства електронної комерції вдаються до таких заходів [8]:

– *вибір надійних постачальників і товарів*: необхідно обирати визнаних виробників і дистриб'юторів із підтвердженим досвідом безпеки та якості;

– *використання чітких описів продуктів і попереджень*: надання точного та детального опису продукту на сайті підприємства електронної комерції, включаючи інформацію про потенційні проблеми та ризики; забезпечення легкодоступних попереджень та інструкцій щодо використання продуктів;

– *наявність вичерпних положень та умов*: детальний опис політики щодо повернення товарів та відшкодування збитку; визначення обов'язків клієнта, таких як належний догляд за виробом і порядок його використання, а також чіткий наголос на тому, що продавець не несе відповідальності за збитки, спричинені неналежним використанням виробу клієнтом;

– *забезпечення прозорості гарантійної політики*: визначення, на що саме поширюється гарантія, її тривалість, а також будь-які обмеження чи умови; зручна система подання клієнтами претензій (чат-бот, електронна пошта, онлайн платформа чи спеціальна гаряча лінія обслуговування клієнтів);

– *заохочення відгуків клієнтів*, що допоможе підвищити рівень довіри потенційних покупців;

– *відстеження реклаमाцій та оперативне реагування на будь-які заяви щодо повернення товару*: швидкий зв'язок з покупцем, пропозиція заміни або повернення коштів, якщо це необхідно.

Особливо гострими у цифровому світі є **проблеми з інтелектуальною власністю**. Підприємства, які працюють у сфері електронної комерції повинні не порушувати права інтелектуальної власності інших осіб та ефективно захищати власні. Несанкціоноване використання захищених авторським правом матеріалів, таких як зображення, текст або музика, може призвести до судового позову.

У цьому контексті підприємства електронної комерції повинні керуватися Законом України «Про авторське право та суміжні права» від 01.12. 2022 року № 2811-IX і отримувати відповідні ліцензії. Компаніям, що

працюють у цій сфері потрібно переконатися, що їхні торгові марки та логотипи не порушують прав на існуючі торгові марки, а також захищати власні торгові марки для запобігання їх порушення з боку інших.

Платформи електронної комерції піддаються ретельній перевірці на предмет розміщення контрафактних або підроблених продуктів. Для уникнення юридичних проблем вирішальне значення має виявлення та видалення таких товарів.

Ще одним юридичним питанням електронної комерції є навігація в нормативному полі, що передбачає дотримання норм законів і стандартів, які стосуються ліцензування бізнесу, сплати податків, імпорту та експорту товарів.

Підприємства електронної комерції укладають численні контракти з різними зацікавленими сторонами: постачальниками технологій, постачальниками послуг хостингу веб-сайтів, споживачами, співробітниками та ін. Ефективне управління контрактами життєво важливе для забезпечення безперебійної роботи підприємства та дотримання ним норм чинного законодавства. У сфері електронної комерції використовуються певні типи договорів.

Договори купівлі-продажу визначають умови угоди між продавцем і покупцем. Зазвичай вони містять відомості про продукти чи послуги, ціни, способи оплати, доставку, повернення та гарантії.

Угоди про обробку даних (DPA) укладають тоді, коли підприємство електронної комерції діє як контролер даних, а третя сторона здійснює обробку даних (послуги хмарних обчислень, системи обробки платежів, системи управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) або інструменти аналітики та звітності тощо) [9].

Угоди про рівень обслуговування (SLA) використовують, якщо підприємство електронної комерції покладається на сторонніх постачальників послуг для хостингу, хмарних служб або інших важливих функцій. У цих угодах обумовлюють очікуваний рівень і якість обслуговування, показники продуктивності, гарантії безвідмовної роботи та процедури вирішення спорів [9].

Партнерські угоди є звичним явищем для компаній електронної комерції, які співпрацюють із афілійованими маркетологами, партнерами чи впливовими особами для просування своїх продуктів та послуг. Ці контракти визначають умови партнерства, включаючи комісійні ставки, графіки платежів, правила просування товарів та вимоги дотримання угоди.

Угоди про нерозголошення (NDA) часто укладають з третіми сторонами (постачальниками, виробниками або партнерами), щоб захистити конфіденційну інформацію. NDA забороняють розголошувати конфіденційну інформацію неавторизованим сторонам і окреслюють наслідки порушення конфіденційності [7].

Критично важливим для підприємств електронної комерції є створення механізму вирішення спорів. З метою уникнення дорогих судових процесів багато платформ електронної комерції включають у свої контракти положення про арбітраж або посередництво.

Важливого значення набуває наявність електронних підписів, які мають юридичну силу в багатьох юрисдикціях. Впровадження безпечних методів отримання електронних підписів спрощує транзакції, зберігаючи їх законність.

Висновки. Будучи динамічним і процвітаючим бізнесом, водночас сфера електронної комерції стикається із певними юридичними проблемами: від конфіденційності даних, захисту прав споживачів до проблем інтелектуальної власності.

Для забезпечення відповідності правовому полю та захисту своєї репутації підприємства електронної комерції повинні не лише розуміти юридичні складнощі, але й застосовувати найкращі практики. Невиконання цього положення може призвести до фінансових санкцій, дорогих судових спорів, завдати шкоди репутації компанії.

Підприємства електронної комерції повинні регулярно переглядати свою діяльність та адаптуватися до змін у правовому полі. Завдяки цьому вони зможуть впевнено орієнтуватися в юридичних складнощах електронної комерції та зміцнювати довіру клієнтів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаємо в аналізі недоліків правового регулювання господарської діяльності у сфері електронної комерції.

Література:

1. Organization for economic co-operation and Development. 2024. URL: <https://www.oecd.org> (date of access: 08.03.2024).
2. Щербак О. Правове регулювання електронної торгівлі. *Delta International Services*. 2022. URL: <https://disua.com.ua/uk/elektronna-torgivlya-ukrayinska-ta-svitovapraktyka-pravovogo-regulyuvannya/> (дата звернення: 08.03.2024).
3. Товкун Н., Перепелиця М. Правове регулювання електронної комерції та особливості її оподаткування в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 178-182.
4. Menso I. Legal regulation of e-commerce in the European Union. *Часопис Цивілістики*. 2021. № 41. С. 61-65. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.424>.
5. Пашков К. О. Особливості правового регулювання електронної комерційної діяльності у Європейському Союзі. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 409-418.
6. Петруненко Я. В., Сиротко М. В., Тройніков В. В. Правове регулювання електронної комерції в умовах розвитку цифрової економіки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 79 (ч. 1). С. 279-285.
7. Legal Issues in E-Commerce: A Beginner's Guide. *Ironclad*. (n.d.). URL: <https://ironcladapp.com/journal/contract-management/legal-issues-in-e-commerce/> (date of access: 08.03.2024).

8. Reed M. Understanding the Legal Aspects of Setting Up and Running an E-commerce Business. *Lawdit Solicitors*. 2023. URL: <https://lawdit.co.uk/readingroom/legal-aspects-of-setting-up-and-running-an-ecommerce-business> (date of access: 09.03.2024).

9. Legal Regulation for e-commerce. *European Commission*. (n.d.). URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/eu-funding-and-businesses/business-portal/understanding-legislation/legal-regulations-e-commerce_en (date of access: 09.03.2024).

References:

1. Site of Organization for economic co-operation and Development. www.oecd.org. Retrieved from <https://www.oecd.org>.

2. Shcherbak, O. (2022). Pravove rehuliuвання elektronnoi torhivli [Legal regulation of electronic commerce]. *Delta International Services*. Retrieved from <https://disua.com.ua/uk/elektronna-torgivlya-ukrayinska-ta-svitovapraktyka-pravovogo-regulyuvannya/> [in Ukrainian].

3. Tovkun, N., & Perepelytsia, M. (2022). Pravove rehuliuвання elektronnoi komertsii ta osoblyvosti yii opodatkuvannya v Ukraini ta sviti [Legal regulation of electronic commerce and peculiarities of its taxation in Ukraine and the world]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, 178-182 [in Ukrainian].

4. Menso, I. (2021). Legal regulation of e-commerce in the European Union. *Chaconuc Цивілістичному – Journal of Civil Studies*, 41, 61-65. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i41.424> [in Ukrainian].

5. Pashkov, K. O. (2019). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання elektronnoi komertsiiinoi diialnosti u Yevropeiskomu Soiuzi [Features of legal regulation of electronic commercial activities in the European Union]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 4, 409-418 [in Ukrainian].

6. Petrunenko, Ya. V., Syrotko, M. V., & Troinikov, V. V. (2023). Pravove rehuliuвання elektronnoi komertsii v umovakh rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini [Legal regulation of e-commerce in the context of the development of the digital economy in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific bulletin of Uzhgorod National University*, 79 (1), 279-285 [in Ukrainian].

7. Legal Issues in E-Commerce: A Beginner's Guide. (n.d.). *Ironclad*. Retrieved from <https://ironcladapp.com/journal/contract-management/legal-issues-in-e-commerce/>

8. Reed, M. Understanding the Legal Aspects of Setting Up and Running an E-commerce Business (2023). *Lawdit Solicitors*. Retrieved from <https://lawdit.co.uk/readingroom/legal-aspects-of-setting-up-and-running-an-ecommerce-business>

9. Legal Regulation for e-commerce. (n.d.). *European Commission*. Retrieved from https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/eu-funding-and-businesses/business-portal/understanding-legislation/legal-regulations-e-commerce_en

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1105-1114](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1105-1114)

Воронятніков Олександр Олександрович доктор юридичних наук, професор кафедри публічного та міжнародного права, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0002-3761-698X>

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОЯВІВ МОБІНГУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У даній статті досліджуються питання проявів мобінгу в Національній поліції України та заходи щодо його попередження.

Зазначено, що Національна поліція України має складну та розгалужену внутрішню структуру, у тому числі це стосується і різноманіття персоналу, до якого відносяться поліцейські, державні службовці та цивільні особи. Враховуючи значну кількість працівників Національної поліції, різницю у віці, рівні підготовки, статусі та категорії персоналу, невиключені і можливі появи конфліктних ситуацій в колективі, які при детальному аналізі можуть набувати ознак мобінгу (цькування).

Загалом виділяють два види мобінгу – горизонтальний та вертикальний. Горизонтальний мобінг виникає між колегами по роботі. Це може проявлятися у вигляді образливих слів, непристойних жартів та коментарів, небажання ділитися інформацією, висміюванням перед усім колективом, доносами, плітками тощо. Крім вербального цькування також можуть бути випадки свідомого пошкодження особистих речей, псування службових документів чи техніки, та/або кібермобінг.

Жертвою мобінгу може стати будь-яка людина, як молоді фахівці (щойно прийняті на службу/роботу особи, випускники закладів освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських), так і працівники передпенсійного/пенсійного віку.

У випадку, коли ініціатором мобінгу є керівник – цей вид цькування є вертикальним, та інколи називається босінг. Окреслено основні чинники босінгу в поліції: специфічні умови проходження служби/роботи; можливість авторитарного застосування керівником засобів адміністративно-дисциплінарного впливу; чітко вибудована ієрархія підпорядкування та прийняття управлінських рішень; правова вразливість підлеглих; відсутність реальних механізмів захисту їх прав, що робить можливим психологічний тиск на працівників та примушення виконувати робочі обов'язки понаднормово.

Доведено, що в Національній поліції України значну увагу приділяють протидії недопущенню проявам мобінгу. З метою підтримки та оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах психологами проводяться періодичні психологічні опитування, тести та протимобінгові заняття з командно-керівним та особовим складом органів і підрозділів поліції на всіх рівнях.

Ключові слова: мобінг, цькування, протидія насильству, попередження мобінгу, Національна поліція України.

Voroniatnikov Oleksander Oleksandrovych Doctor of Law, Professor of the Department of Public and International Law, Vadym Hetman Kyiv National University of Economics, <https://orcid.org/0000-0002-3761-698X>

PREVENTION OF MOBBING IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Abstract. This article examines the issue of mobbing in the National Police of Ukraine and measures to prevent it.

It is noted that the National Police of Ukraine has a complex and extensive internal structure, including the diversity of personnel, which includes police officers, civil servants and civilians. Taking into account the significant number of National Police employees, the difference in age, level of training, status and category of personnel, conflict situations in the team are not excluded, which, upon detailed analysis, may acquire signs of mobbing (harassment).

In general, there are two types of mobbing - horizontal and vertical. Horizontal mobbing occurs between work colleagues. This can manifest itself in the form of offensive words, obscene jokes and comments, reluctance to share information, ridicule in front of the entire team, denunciations, gossip, etc. In addition to verbal harassment, there may also be cases of deliberate damage to personal belongings, damage to official documents or equipment, and/or cyber mobbing.

Any person can become a victim of mobbing, both young professionals (newly hired persons, graduates of educational institutions with specific training conditions that train police officers), and employees of pre-retirement/retirement age.

In the case when mobbing is initiated by a manager, this type of bullying is vertical, and is sometimes called bossing. The main factors of bossing in the police are outlined: specific conditions of service/work; the possibility of authoritarian use by the manager of means of administrative and disciplinary influence; a clearly structured hierarchy of subordination and management decision-making; legal vulnerability of subordinates; lack of real mechanisms to protect their rights, which

makes it possible to put psychological pressure on employees and force them to perform work duties overtime.

It has been proven that the National Police of Ukraine pay considerable attention to countermeasures to prevent mobbing. In order to maintain and optimize the socio-psychological climate in collectives, psychologists conduct periodic psychological surveys, tests and anti-mobbing classes with the command and control and personnel of police bodies and units at all levels.

Keywords: mobbing, harassment, countering violence, prevention of mobbing, National Police of Ukraine.

Постановка проблеми. Національна поліція України має складну та розгалужену внутрішню структуру, у тому числі це стосується і різноманіття персоналу, який працює в поліції. До числа працівників Національної поліції відносяться поліцейські, державні службовці та цивільний персонал. Діяльність кожної з цих груп працівників регулюється окремими нормативно-правовими документами. Намагання унормувати службову діяльність кожної з цих груп персоналу, враховуючи необхідність дотримання прав людини і громадянина, нерідко призводить до конфліктних ситуацій та непорозумінь всередині колективу.

Мобінг це складе соціальне явище, яке досліджується вже не один десяток років. Прояви мобінгу завжди супроводжуються негативними наслідками не лише для безпосередніх учасників конфлікту, а й для всього колективу, і їх надзвичайно складно подолати. Працівники поліції щодня виконують службові обов'язки із забезпечення публічної безпеки і порядку, охороняють права і свободи людей, протидіють злочинності і проявам насильства, але хто захистить самих поліцейських від внутрішніх конфліктів.

Ураховуючи викладене важливим та актуальним є дослідження питання попередження проявів мобінгу в Національній поліції України, можливих шляхів протидії цьому явищу та формування міцного колективу, здатного протидіяти цькуванню з використанням засобів адміністративного регулювання.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання протидії проявам мобінгу в трудових колективах в своїх наукових роботах досліджували Хайнц Лейман (Leumann Heinz), Гірняк К., Замятіна Н., Качмар О., Корабльова О., Красюк Т., Кравченко О., Марисюк К., Оверчук В., Сімакова С., Стрельченко О., та інші. В роботах зазначених науковців розкриваються загальнотеоретичні питання мобінгу, вплив мобінгу на формування системи управління персоналом, соціально-психологічний вплив мобінгу на трудові відносини тощо. Разом з цим питання проявів мобінгу в Національній поліції України та заходи щодо його попередження детально не досліджувалося.

Метою статті є аналіз адміністративно-правових механізмів попередження проявів мобінгу в органах та підрозділах Національної поліції України; розгляд заходів, спрямованих на виявлення фактів цькування в поліції; надання пропозицій щодо недопущення насильства серед працівників правоохоронної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мобінгом є психологічне, фізичне чи економічне насильство серед учасників трудового процесу, що призводить до приниження людської честі й гідності та створює напружену атмосферу в колективі.

Уперше ввів поняття мобінг у 1978 році для конкретизації позначення форми цькування працівника на робочому місці Хайнц Лейман, шведський академік, який мав науковий ступінь з педагогічної психології та з психіатрії і був професором університету Умео (Швеція). Він виділив 5 характеристик мобінгу: особлива комунікація з особою-жертвою мобінгу; вплив на соціальні контакти людини; псування особистої репутації працівника; псування професійної та ділової репутації працівника; насильство та погрози насильства.

Сьогодні дедалі частіше про мобінг говорять відкрито, цій проблемі присвячуються численні наукові розвідки, статті, дискусії в міжнародних та національних наукових колах. Це явище притаманне не лише приватним компаніям, а й державним установам, і Національна поліція України не є виключенням з правил.

Національна поліція України (поліція) є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

До системи працівників Національної поліції входять такі категорії персоналу:

1. Поліцейські – громадяни України, які склали Присягу поліцейського, проходять службу в поліції і яким присвоєно спеціальне звання поліції. Служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень. Порядок проходження служби в Національній поліції України визначається Законом України «Про Національну поліцію» [1].

2. Державні службовці – громадяни України, які займають посади державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержують заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснюють встановлені для цих посад повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримуються принципів державної служби.

Державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо:

1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів;

2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів;

3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;

4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;

5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням;

6) управління персоналом державних органів;

7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством.

Принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях, визначається Законом України «Про державну службу» [ii].

3. Цивільні особи – всі інші працівники, які обіймають посади не пов'язані із службою в поліції та не виконують функції держави, тобто не є поліцейськими чи державними службовцями. Цивільні працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового або колективного договору з Національною поліцією. Трудові відносини цивільних працівників регламентуються Кодексом законів про працю України [iii].

Ураховуючи значну кількість працівників Національної поліції, різницю у віці, рівні підготовки, статусі та категорії персоналу, невиключені і можливі появи конфліктних ситуацій в колективі, які при детальному аналізі можуть набувати ознак мобінгу (цькування).

Загалом виділяють два види мобінгу – горизонтальний та вертикальний.

Горизонтальний мобінг виникає між колегами по роботі. Це може проявлятися у вигляді образливих слів, непристойних жартів та коментарів, небажання ділитися інформацією, висміюванням перед усім колективом, доносами, плітками тощо. Крім вербального цькування також можуть бути випадки свідомого пошкодження особистих речей, псування службових документів чи техніки, або кібермобінг.

Жертвою мобінгу може стати будь-яка людина, як молоді фахівці (щойно прийняті на службу/роботу особи, випускники закладів освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських), так і працівники передпенсійного/пенсійного віку.

У випадку, коли ініціатором мобінгу є керівник – цей вид цькування є вертикальним, та інколи називається босінг (від англ. Boss – керівник, начальник).

Формами босінгу є:

- вербальна агресія: виявляється відкрито у присутності інших членів колективу. Керівник ставить провокаційні запитання; висуває постійні претензії, сумніви щодо професіоналізму і компетентності підлеглого; безпідставні звинувачення;

- керівник грубо і гордовито перебиває підлеглого; позбавляє права висловлення власної точки зору; виражає постійну незгоду;

- керівник доручає виконання роботи, яка поза межами компетенції підлеглого, або ставить перед ним/нею нереальні терміни виконання;

- соціальна ізоляція людини, яка виявляється в ігноруванні підлеглого; невизнання результатів його/її роботи; оголошення бойкоту; відмова спілкуватися;

- скорочення термінів виконання доручень або навмисна повільність в ухваленні рішень, які стосуються виконаних підлеглим завдань;

- умисне приховування від підлеглого повної і достовірної інформації, необхідної для виконання дорученого завдання. Оскільки без повного інформування підлеглий неправильно виконає своє доручення, це продемонструє його некомпетентність;

- переміщення робочого місця з метою морального гноблення співробітника. Наприклад, це може бути інша кімната, або ж віддалений куток робочого приміщення. При цьому членам колективу забороняється спілкуватися з колегою, допомагати йому у виконанні завдань, давати поради;

- навмисне поширення неправдивої інформації та чуток про підлеглого з метою псування його/її репутації тощо [i^v].

Важливими чинниками босінгу в поліції є специфічні умови проходження служби/роботи; можливість авторитарного застосування керівником

засобів адміністративно-дисциплінарного впливу; чітко вибудована ієрархія підпорядкування та прийняття управлінських рішень; правова вразливість підлеглих; відсутність реальних механізмів захисту їх прав, що робить можливим психологічний тиск на працівників та примушення виконувати робочі обов'язки понаднормово.

Разом з цим варто зазначити, що в Національній поліції України значну увагу приділяють протидії зазначеним явищам і недопущенню проявам мобінгу. Психологами періодично проводяться протимобінгові заняття з командно-керівним та особовим складом органів і підрозділів поліції на всіх рівнях: в центральному органі управління поліції, територіальних (у тому числі міжрегіональних) органах поліції, закладах професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання, державних установах та підприємствах, що належать до системи поліції тощо.

Окрім занять працівники психологічних служб, у відповідності до затвердженого Порядку організації системи психологічного забезпечення [2], з метою підтримки та оптимізації соціально-психологічного клімату в колективах проводять також періодичні психологічні опитування та тести, які за допомогою спеціальних маркерів дають можливість визначити прояви мобінгу та конфліктні ситуації. Серед низки питань психологічних тестів можна виокремити такі:

- Щоранку я із задоволенням йду на роботу;
- Мені подобається працювати у цьому колективі;
- Відчуваю єдність з більшістю колег колективу, мене приймають і поважають;
- Я задоволений тим, як до мене ставиться керівник;
- Трапляється, що хтось з членів колективу може дозволити собі некоректну поведінку відносно мене (підвищення голосу, нецензурну лексику, некомпліментарні, образливі висловлювання щодо мене або результатів моєї діяльності);
- Мені важко відповідати високим вимогам і очікуванням керівника;
- Буває так, що результати моєї діяльності не отримують заслуженої оцінки з боку керівника або оцінюються гірше, ніж я очікував, що відображається на рівні заробітної плати;
- Мої колеги полюбляють жартувати стосовно мене, часто чую насмішки і кепкування на свою адресу, іноді образливі;

². Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#n15>

- Коли хтось з працівників виявляє ініціативу і бере на себе відповідальність за виконання завдання, це сприймається оточуючими як бажання виділитись серед інших, вислужитись перед керівництвом, отримати особливі привілеї;

- За необхідності виконувати завдання, яке побудоване на груповій співпраці, колеги часто висловлюють невдоволеність щодо якості виконання моєї роботи;

- Схоже, що більшість моїх колег не звертає на мене уваги;

- Траплялися випадки, коли колеги насміхались з мене або з моєї поведінки;

- Керівник упереджено до мене ставиться, що виявляється у несправедливому розподілі робочих завдань, чергувань, відпусток, матеріальному стимулюванні;

- Іноді керівник дозволяє собі некоректну поведінку стосовно мене (образливий тон спілкування, невдоволений вираз обличчя, несправедливість, грубість, нецензурні висловлювання тощо);

- Після відпустки, зазвичай я із задоволенням поспішаю до свого колективу, зустрітися з колегами, друзями тощо.

За результатами аналізу даних, отриманих в процесі психологічного опитування різних категорій працівників Національної поліції, а також здійснення моніторингу стану соціально-психологічного клімату в колективах та виявлення чинників, що негативно позначаються на ефективності їх діяльності, оформлюється відповідна довідка та забезпечується корекція внутрішньокорпоративних відносин, надаються рекомендації для підвищення ефективності професійної діяльності колективів; вживаються заходи адміністративно-дисциплінарного впливу щодо усунення проявів мобінгу.

Крім того, з набранням чинності у 2022 році Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» [v], в якому було законодавчо закріплені поняття та ознаки мобінгу, а також відповідальність за вчинення таких діянь, Управлінням запобігання корупції Національної поліції України до структурних підрозділів центрального органу управління поліції, територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів поліції, а також закладів та установ, що належать до сфери управління Національної поліції надіслано лист № 835/47-2-2022 «Про недопущення у підпорядкованих підрозділах мобінгу (цькування)» [vi].

Загалом поліцейські психологи рекомендують, якщо ви стали жертвою мобінгу:

- не поспішайте звільнитися;

- не мовчіть, спробуйте поговорити з колективом, розкажіть про те, чого ви хочете;

- намагайтесь відстоювати свою позицію, відповідайте на зауваження, аргументовано пояснюйте свої вчинки;

- не дозволяйте принижувати себе, якщо ви проаналізували ситуацію і зрозуміли, що вашої провини немає, будьте впевнені у собі. Не знижуйте самооцінки, не закривайтеся;

- спробуйте знайти позитивні риси серед людей, з якими працюєте, або подумайте про те, що, можливо, ви просто необ'єктивно ставитеся до них [vii].

Висновки. Ураховуючи, що колектив Національної поліції налічує десятки тисяч осіб із різних категорій персоналу (поліцейські, державні службовці, цивільний персонал) важливою є постійна робота над формуванням здорової культури спілкування та здійснення моніторингу стану соціально-психологічного клімату. Потрібно встановити правила і норми поведінки, які б поважали індивідуальність кожної людини, її гідність, унікальність та засуджували плітки, інтриги і доноси. Працівники повинні мати можливість без засуджень висловлювати свою точку зору, вільно обговорювати позитивні та негативні службові/робочі моменти. Уникнути мобінгу допоможе також і налагоджений зворотний зв'язок між керівником і підлеглим, якщо керівник не байдужий до того, що відбувається в колективі, готовий адекватно реагувати на критику та вислуховувати підлеглих.

У той же час працівникам потрібно пам'ятати, що відповідно до встановлених законодавчих норм вимоги роботодавця щодо належного виконання працівником трудових обов'язків, зміна робочого місця, посади працівника або розміру оплати праці в порядку, встановленому законодавством, колективним або трудовим договором, не вважаються мобінгом (цькуванням).

Література:

1. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

2. Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII «Про державну службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

3. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

4. На роботу як на каторгу: що таке мобінг на робочому місці? URL: <https://zmist.pl.ua/publications/na-robotu-yak-na-katorgu-shcho-take-mobing-na-robochomu-misci>

5. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.02.2019 № 88 «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із

специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#n15>

6. Закон України від 16.11.2022 № 2759-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text>

7. До уваги поліцейських про мобінг. URL: <https://www.diac.org.ua/do-uvagi-pol-tsejskikh-pro-mob-ng>

8. Мобінг на роботі: що це і яке покарання чекає на кривдників. URL: <https://securitypolice.com.ua/novyny2/mobing-jogo-naslidki-ta-sposobi-protidiji-ta-zapobigannya>

References:

1. Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII «Pro Natsional'nu politsiyu». [Law of Ukraine «On the National Police»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 № 889-VIII «Pro derzhavnu sluzhbu» [Law of Ukraine «On Civil Service»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].

3. Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy [Labor Code of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

4. Na robotu yak na katorhu: shcho take mobinh na robochomu misti? URL: <https://zmist.pl.ua/publications/na-robotu-yak-na-katorgu-shcho-take-mobing-na-robochomu-misci> [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 06.02.2019 № 88 «Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi systemy psykholohichnoho zabezpechennya politseys'kykh, pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoyi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannya, yaki zdiysnyuyut' pidhotovku politseys'kykh». [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «On approval of the Procedure for the organization of the psychological support system for police officers, employees of the National Police of Ukraine and cadets (students) of higher education institutions with specific training conditions that train police officers»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#n15> [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy vid 16.11.2022 № 2759-IX «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zapobihannya ta protydiy mobinhu (ts'kuvannya)» [Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Prevention and Counteraction of Mobbing (bullying)»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> [in Ukrainian].

7. Do uvahy politseys'kykh pro mobinh. URL: <https://www.diac.org.ua/do-uvagi-pol-tsejskikh-pro-mob-ng> [in Ukrainian].

8. Mobinh na roboti: shcho tse i yake pokarannya chekaye na kryvdnykiv. URL: <https://securitypolice.com.ua/novyny2/mobing-jogo-naslidki-ta-sposobi-protidiji-ta-zapobigannya> [in Ukrainian].

УДК 346.7:338.4:339.922(477+4)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1115-1123](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1115-1123)

Гапонов Олександр Олександрович доктор філософії, Генеральний директор, ТОВ «Ексклюзив консалтинг груп», <https://orcid.org/0000-0002-7778-673X>

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ВОДНИМ ТРАНСПОРТОМ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Україна, з нападом російських окупантів на суверену територію, зіткнулася з великими викликами у сфері водного транспорту. Важливість забезпечення стійкості портової інфраструктури стає критичною, адже вона впливає на економіку країни в цілому. Річкові та морські порти продовжують працювати, пристосовуючись до нових реалій безпеки та логістики. Реорганізація маршрутів та графіків руху суден вимагає постійної уваги та оперативних рішень. Надійність комунікацій та обміну інформацією між портами та суднами стає ключовим аспектом для ефективної роботи.

Завдання по підвищенню безпеки на воді включають розмінування акваторій та забезпечення безпечних коридорів для судноплавства. Співпраця з міжнародними партнерами та організаціями допомагає Україні в реалізації цих задач. Військові конвої та ескорт стали звичайним явищем для комерційних суден, що виходять в море. Це забезпечує додатковий захист і водночас впливає на час та вартість доставки товарів. Також відбувається активізація роботи щодо посилення фізичного захисту портових споруд і інфраструктури.

У рамках адаптації до умов воєнного стану, значно змінились правила прийому і відправлення вантажів. Чітке планування та логістика стають ще більш значущими для ефективного руху вантажів через порти. Моніторинг і аналіз потоків дозволяють виявляти і усувати вузькі місця в логістичних ланцюгах. Важливу роль відіграє також забезпечення цілісності та безпеки вантажів від моменту їх прибуття до порту до завантаження на судно.

Також, зросла роль цифрових технологій у управлінні портовою діяльністю та навігацією суден. Інтеграція сучасних систем управління даними допомагає координувати роботу суден та портів більш ефективно. Це включає в себе використання програмного забезпечення для оптимізації маршрутів, автоматизацію документообігу та підвищення рівня безпеки через системи відеоспостереження та дистанційного контролю. Впровадження цифрових новацій стає вирішальним фактором для підтримки безперебійної роботи водного транспорту в умовах війни.

Ключові слова: водний транспорт, військовий стан, безпека судноплавства, портова інфраструктура, логістика, міжнародна співпраця, розмінування акваторій, цифрові технології, оптимізація маршрутів, контроль та моніторинг.

Gaponov Oleksandr Oleksandrovych Doctor of Philosophy, General Director of Exclusive Consulting Group LLC, <https://orcid.org/0000-0002-7778-673X>

FEATURES OF WATER TRANSPORT MANAGEMENT IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MILITARY AGGRESSION

Abstract. Ukraine, facing the invasion of Russian occupiers on its sovereign territory, has encountered significant challenges in the field of water transport. The importance of maintaining the resilience of port infrastructure becomes critical as it affects the economy of the country as a whole. River and sea ports continue to operate, adapting to new realities of safety and logistics. The reorganization of routes and shipping schedules requires constant attention and prompt decisions. The reliability of communications and information exchange between ports and vessels becomes a key aspect of efficient operation.

Tasks to enhance safety on water include mine clearance of waters and ensuring safe corridors for navigation. Collaboration with international partners and organizations helps Ukraine in implementing these tasks. Military convoys and escorts have become commonplace for commercial vessels going to sea. This provides additional protection and at the same time affects the time and cost of delivering goods. There is also an activation of efforts to strengthen the physical protection of port facilities and infrastructure.

As part of adapting to the conditions of martial law, the rules for receiving and dispatching cargoes have significantly changed. Clear planning and logistics become even more significant for the effective movement of goods through ports. Monitoring and analysis of flows help identify and eliminate bottlenecks in logistic chains. Ensuring the integrity and safety of cargoes from the moment they arrive at the port to loading onto the ship also plays an important role.

Furthermore, the role of digital technologies in managing port activities and vessel navigation has increased. The integration of modern data management systems helps coordinate the work of vessels and ports more effectively. This includes the use of software for route optimization, automation of paperwork, and enhancing security through video surveillance and remote control systems. The implementation of digital innovations becomes a decisive factor in supporting uninterrupted water transport operations in wartime conditions.

Keywords: water transport, martial law, navigation safety, port infrastructure, logistics, international cooperation, mine clearance of waters, digital technologies, route optimization, control, and monitoring.

Постановка проблеми. Україна зіткнулася з серйозними викликами у сфері водного транспорту в умовах військового конфлікту, що розгорнувся на її території. Військові дії призвели до необхідності переорганізації маршрутів та методів роботи морських і річкових портів, забезпечення їх безпеки та стабільної функціональності. Захист портових інфраструктур, розмінування акваторій та створення безпечних коридорів для судноплавства стають ключовими завданнями для відновлення та підтримки торгівлі та економічної стабільності. Введення воєнного стану вплинуло на логістичні процеси, вимагаючи від усіх учасників ланцюга постачання високої адаптивності та оперативності. Зазначене вимагає інтеграції новітніх технологій та розробки ефективних стратегій для оптимізації роботи водного транспорту в умовах підвищеної загрози і нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері управління водним транспортом України в умовах військової агресії відображає ряд значних викликів і стратегічних рішень, прийнятих в цьому напрямку. Умови військової агресії змушують переглянути існуючі підходи до управління морськими та річковими портами, оптимізації логістичних ланцюгів і забезпечення безпеки вантажів і персоналу. Основні аспекти включають необхідність розмінування, створення безпечних коридорів для судноплавства та адаптацію портових операцій до умов непередбачуваної зовнішньої загрози. Наукові дослідження В.Г. Коби та В.В. Жихарева акцентують увагу на стратегіях адаптації портів до існуючих умов, оцінюючи як внутрішні так і зовнішні ризики, що впливають на роботу портових споруд. Інші дослідження, такі як праці О.М. Ложачевської і В.Ф. Андресюка, детально розглядають вплив військових дій на логістику та управління персоналом, з особливою увагою звертаються до забезпечення безпеки і оперативності у вирішенні кризових ситуацій. Також, важливим аспектом є використання цифрових технологій та автоматизації у процесах управління водним транспортом. Сучасні системи моніторингу і навігації, такі як згадувані у дослідженнях В.В. Юрчишина і Д.А. Тимохи, стають важливими для оптимізації маршрутів, контролю та управління ризиками. Додатково, праці вітчизняних науковців, включаючи О.Е. Бабину та С.М. Боняра, розкривають питання взаємодії водного транспорту з іншими видами транспорту та інтеграції в загальнонаціональній транспортній системі в умовах кризи, підкреслюючи важливість координованого управління в ситуаціях загрози державній безпеці.

Метою статті є аналіз особливостей управління водним транспортом України під час воєнного конфлікту та визначення ключових стратегій підвищення його ефективності та безпеки. Стаття також прагне виявити оптимальні шляхи адаптації портових інфраструктур до змінених умов з метою забезпечення стабільності та розвитку галузі в умовах кризи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «водний транспорт» та його специфікації, такі як «морський транспорт» та «внутрішній водний транспорт», мають різні підходи до розуміння. Згідно зі ст. 21 Закону України «Про транспорт»[1], морський та річковий транспорт віднесені до транспорту загального користування, але поняття «водний транспорт» як таке не використовується. Така специфікація важлива для розуміння юридичного контексту, оскільки впливає на регулятивну базу та управлінські аспекти у цій сфері.

Міжнародні угоди та конвенції вносять свої корективи в термінологічний аспект. Наприклад, Конвенція ООН з морського права не включає поняття «водний транспорт», але прямо вказує на відмежування змісту між «морським» та «річковим» транспортом[2]. Це спрямоване на більш узагальнене бачення міжнародної спільноти щодо розуміння водного транспорту, що може впливати на міждержавні відносини та регуляції.

В Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом використовуються обидва поняття: «міжнародний морський транспорт» у ст. 135 та «внутрішній водний транспорт» у ст. 136[3]. Це підкреслює гнучкість термінології, яка залежить від контексту документа та специфіки обговорюваних питань. Важливість цього розмежування полягає в правильному застосуванні норм, відповідно до мети та предмета регулювання.

Будапештська конвенція про договір перевезення вантажів внутрішніми водними шляхами вказує на важливість поняття «внутрішній водний транспорт», яке є ключовим для регулювання річкових перевезень у Європі. Прийняття Україною цієї конвенції свідчить про готовність дотримуватися міжнародних стандартів у сфері внутрішнього водного транспорту, що важливо для інтеграції у європейський простір[4].

Науковці визначають поняття водний транспорт як вид транспорту, який перевозить вантажі або пасажирів водними шляхами сполучення, як природним (океани, моря, річки, озера), так і штучним (канали, водосховища). Основним транспортним засобом є судно. Водному транспорту притаманні певні властивості, які мають прояв через основні категорії водного транспорту, наділені певним юридичним статусом. Водний транспорт складається з двох окремих елементів: морського та річкового транспорту[5, с. 238]. При чому морський транспорт - це тип водного транспорту, який включає перевезення вантажів, пасажирів та пошти за допомогою суден через моря та океани. Цей вид транспорту відіграє ключову роль у світовій торгівлі, оскільки дозволяє економічно ефективно перевозити великі обсяги товарів на далекі відстані. Морські транспортні маршрути з'єднують порти різних країн, що забезпечує глобальну торговельну мережу. Основні типи суден, що використовуються в морському транспорті, включають контейнеровози, нафтовози, балкери (судна

для перевезення насипних вантажів), і пасажирські лайнери. Морський транспорт є важливим через його вмістимість, вартісну ефективність та сприяння міжнародній торгівлі, але також ставить перед собою виклики, такі як забезпечення екологічної безпеки та захист від піратства. Водночас, цей вид транспорту вимагає значних інвестицій у портову інфраструктуру та управління морськими шляхами.

Морський транспорт характеризується такими ознаками:

1. забезпечує основні міжнародні торговельні зв'язки, оскільки більшість світової торгівлі здійснюється саме через морські перевезення;
2. судна морського транспорту здатні перевозити значно більші вантажі порівняно з іншими видами транспорту, що включає багатотонні контейнери, масивні сипучі та наливні вантажі;
3. перевезення вантажів морським шляхом є одним із найдешевших методів доставки товарів на довгі відстані, забезпечуючи зниження логістичних витрат;
4. ефективність морського транспорту тісно пов'язана з наявністю розвинутої портової інфраструктури, включаючи обладнання для завантаження, розвантаження, обробки та зберігання вантажів;
5. може спричиняти екологічні проблеми, такі як забруднення морів нафтопродуктами та викиди вуглецю, що вимагає застосування екологічно чистіших технологій та пального;
6. морські перевезення пов'язані з певними ризиками, включаючи піратство, політичні конфлікти у прибережних водах, а також природні катастрофи, які можуть вплинути на безпеку перевезень та цілісність вантажів.

Треба відзначити, що управління морським транспортом України в умовах російської агресії стикається з низкою значних викликів, що впливають на весь спектр морських операцій. Особливо актуальними стають питання безпеки та надійності морських перевезень, особливо в контексті міжнародних домовленостей, таких як угода про зерновий коридор, яка мала на меті забезпечити безпечно експортування зерна через Чорне море попри військові дії[6]. Однак, невиконання агресором умов цих домовленостей призвело до припинення дії зернового коридору, що значно ускладнило логістичні операції та створило додаткові ризики для морського транспорту. Необхідність забезпечення безпеки судноплавства під час військових дій вимагає сьогодні від Кабінету Міністрів України та міжнародних партнерів посилення заходів з моніторингу та захисту морських шляхів, а також розробки нових стратегій обходу загроз і мінімізації ризиків.

Ефективне управління морським транспортом у таких умовах включає кілька напрямків. По-перше, це розробка та впровадження нових безпекових протоколів для портів і суден, включаючи застосування сучасних технологій

спостереження та контролю, що можуть включати супутниковий моніторинг, дрони, та інші засоби для виявлення та нейтралізації потенційних загроз. По-друге, необхідно розробляти плани швидкого реагування на можливі атаки або інші надзвичайні ситуації в морі, що включають евакуацію екіпажів, боротьбу з пожежами та відновлення судноплавства після інцидентів.

З огляду на міжнародний характер морського транспорту, важливим аспектом є також залучення міжнародної спільноти до вирішення проблем, пов'язаних з безпекою та відновленням нормальної роботи морських шляхів. Це може включати як дипломатичні зусилля, так і практичну підтримку, таку як супровід суден військовими кораблями або міжнародні санкції проти країни-агресора.

Річковий транспорт — це вид водного транспорту, який включає перевезення пасажирів, вантажів та інших товарів за допомогою суден по річках, каналах та інших внутрішніх водних шляхах. Цей тип транспорту є важливим засобом для внутрішніх економічних зв'язків, забезпечуючи доступ до віддалених або важкодоступних регіонів, а також з'єднання між різними частинами країни. Річковий транспорт відіграє ключову роль в логістиці, особливо в перевезенні об'ємних і важких вантажів, таких як зерно, вугілля, мінерали, які можуть бути економічно неефективними для перевезення іншими видами транспорту через великі відстані. Цей вид транспорту є економічно вигідним завдяки низьким витратам на перевезення та високій вантажопідйомності.

Треба зазначити, що річковий транспорт є одним із основних компонентів внутрішнього водного транспорту, оскільки обидва поняття взаємопов'язані, але внутрішній водний транспорт є ширшим терміном, так як внутрішній водний транспорт включає всі види перевезень, що здійснюються в межах внутрішніх водойм країни, включно з річками, озерами, каналами та іншими водними шляхами. Річковий транспорт, як ключова складова цього системи, фокусується переважно на перевезеннях по річках та великих водних артеріях, що є частиною цілісної мережі внутрішнього водного транспорту.

Річковий транспорт є важливим для економіки, особливо у регіонах, де інші види транспорту менш доступні або ефективні. Це стосується великих промислових і сільськогосподарських регіонів, де річковий транспорт сприяє розвитку внутрішньої торгівлі та забезпечує доступ до міжнародних ринків через порти.

Розвиток річкового транспорту безпосередньо впливає на стан інфраструктури внутрішніх водних шляхів. Вкладення в розширення та покращення річкових портів, шлюзів, дамб та навігаційних систем підвищує загальну ефективність внутрішнього водного транспорту.

Річковий транспорт, як і інші види внутрішнього водного транспорту, має значний екологічний вплив на водні екосистеми. Проте він вважається більш екологічно чистим порівняно з автомобільним та залізничним транспортом, оскільки виробляє менше викидів CO₂ на тонну перевезеного вантажу.

Таким чином, річковий транспорт є невід'ємною частиною внутрішнього водного транспорту, відіграючи центральну роль у системі перевезень внутрішніми водними шляхами, що сприяє інтеграції внутрішнього ринку та забезпеченню економічного зростання.

На сьогодні в законі України «Про внутрішній водний транспорт» встановлено, що внутрішній водний транспорт - вид транспорту, до якого належать судна, суб'єкти господарювання, що здійснюють та забезпечують перевезення переважно внутрішніми водними шляхами вантажів, пасажирів, багажу і пошти, використовуються для рибогосподарської діяльності, надають інші послуги з використанням суден внутрішнього плавання, забезпечують судноплавство на внутрішніх водних шляхах, утримують об'єкти інфраструктури внутрішніх водних шляхів, здійснюють навігаційно-гідрографічне забезпечення судноплавства[7]. Треба зазначити, що у даному визначенні згадуються «інші послуги», які можуть бути занадто відкритими для інтерпретації. Конкретизація цих послуг могла б допомогти уникнути юридичної невизначеності та зосередити увагу на ключових аспектах, таких як екологічні послуги або спеціалізовані ремонтні роботи. В той же час інтеграція внутрішнього водного транспорту з іншими видами транспортної інфраструктури, такими як залізниця та автомобільні дороги, є ключовим фактором для підвищення ефективності загальної транспортної системи країни, саме це повинно бути враховано як характерна особливість внутрішнього водного транспорту.

Треба підкреслити, що саме інтеграція включає розробку та вдосконалення мульти-модальних терміналів, які забезпечують злиття різних видів транспорту, дозволяє оптимізувати логістику та зменшити час та витрати на перевезення вантажів. Наприклад, створення великих логістичних хабів на ключових водних шляхах, де вантаж може бути легко перевантажений з суден на залізничні вагони або вантажівки. Важливою складовою інтеграції є синхронізація розкладів руху суден, потягів та вантажних автомобілів для забезпечення плавності транспортних потоків. Ефективне планування та управління часом перевезення на кожному етапі логістичного ланцюга може значно знизити затримки та покращити загальну продуктивність системи.

Управління внутрішнім водним транспортом в Україні в умовах російської агресії має свої особливості, оскільки воєнний стан і військові дії впливають на всі аспекти цієї сфери. Особливо важливим є забезпечення

безпеки та адаптація до нових викликів, що включає повну заборону судноплавства на Дніпрі, одній з ключових водних артерій країни. Ця заборона має значний вплив на логістику, транспортування важливих вантажів та регіональну економіку, оскільки Дніпро використовувався для транспортування зерна, вугілля та інших стратегічно важливих матеріалів.

Внаслідок військових дій, управління внутрішнім водним транспортом також вимагає посилення заходів безпеки для захисту інфраструктури та персоналу. Це означає не тільки фізичний захист портів та інших об'єктів інфраструктури, але й впровадження складних процедур моніторингу та контролю для запобігання можливим диверсіям чи атакам.

Одним з важливих аспектів управління є забезпечення координації зусиль для оптимізації використання внутрішніх водних шляхів в інтересах оборонних потреб, а також для підтримки гуманітарних операцій, коли це необхідно.

Також необхідно відзначити, що ситуація вимагає від Кабінету Міністрів України розробки та імплементації нових стратегічних підходів до управління внутрішнім водним транспортом, включаючи розробку альтернативних логістичних маршрутів та методів транспортування для тих видів вантажів, які раніше перевозилися річковим шляхом. Це має включати планування на випадок продовження конфлікту або його ескалації, а також стратегії відновлення водного транспорту після завершення військових дій.

Висновки. Управління водним транспортом в Україні під час військового конфлікту вимагає від відповідних органів здатності швидко адаптуватися до нових реалій та викликів. Повна заборона судноплавства на Дніпрі серйозно ускладнила внутрішні вантажоперевезення, що має великий вплив на економіку країни. Також виявилася критичною проблема з недотриманням міжнародних домовленостей з боку агресора щодо морських коридорів, що вказує на необхідність посилення міжнародної співпраці для захисту морських шляхів. Загалом, забезпечення стабільності та ефективності водного транспорту в умовах військової агресії потребує комплексного підходу, включаючи посилення безпеки, розробку адаптивних логістичних стратегій, і використання сучасних технологій для оптимізації управління транспортними потоками.

Література:

1. Про транспорт. Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр>
2. Конвенція ООН з морського права 1982 р. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>
3. Угода про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011

4. Про ратифікацію Будапештської конвенції про договір перевезення вантажів внутрішніми водними шляхами (КПВВ) від 22.06.2001 р.: Закон України від 17 квітня 2014 р. № 1229-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1229-18>

5. Фердман Г.П. Забезпечення безпеки на водному транспорті України: державно-управлінський аспект. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. Том 31 (70). № 2. С. 236-240

6. Про делегацію Уряду України для участі у багатосторонніх переговорах з підготовки та узгодження проекту Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 626-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2022-%D1%80#Text>

7. Про внутрішній водний транспорт. Закон України від 3 грудня 2020 року № 1054-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20>

Reference:

1. Zakon Ukrainy Pro transport [Law of Ukraine About transport] vid 10 lystopada 1994 r. № 232/94 <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/232/94-vr> [in Ukrainian]

2. Konventsiiia OON z morskoho prava 1982 r. [UN Convention on the Law of the Sea of 1982] Retrieved from <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C> [in Ukrainian]

3. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyim derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27.06.2014 r. [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, dated June 27, 2014] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian]

4. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Budapeshtskoi konventsii pro dohovir perevezennia vantazhiv vnutrishnimy vodnymy shliakhamy (KPVV) vid 22.06.2001 r. [Law of Ukraine On the ratification of the Budapest Convention on the Contract for the Carriage of Goods by Inland Waterways (KPVV) dated June 22, 2001] vid 17 kvitnia 2014 r. № 1229-VII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1229-18> [in Ukrainian]

5. Ferdman, H.P. (2020) Zabezpechennia bezpeky na vodnomu transporti Ukrainy: derzhavno-upravlinskiy aspekt [Ensuring safety on water transport of Ukraine: state-management aspect]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho - Academic notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Seriiia: Derzhavne upravlinnia. T. 31 (70). № 2. S. 236-240 [in Ukrainian]

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro delehatsiiu Uriadu Ukrainy dlia uchasti u bahatostoronnikh perehovorakh z pidhotovky ta uzghodzhennia proektu Initsiatyvy shchodo bezpechnoho transportuvannia zerna ta produktiv kharchuvannia z ukrainskykh portiv [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine About the delegation of the Government of Ukraine to participate in multilateral negotiations on the preparation and coordination of the draft Initiative on the safe transportation of grain and food products from Ukrainian ports] vid 22 lypnia 2022 r. № 626-r <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

7. Zakon Ukrainy Pro vnutrishnii vodnyi transport [Law of Ukraine About inland water transport] vid 3 hrudnia 2020 roku № 1054-IX <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20> [in Ukrainian]

УДК: 347.921-021.23(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1124-1138](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1124-1138)

Гусаров Костянтин Володимирович доктор юридичних наук, професор, кафедра цивільної юстиції та адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел.: (050)514-29-67, <https://orcid.org/0000-0001-8774-259X>

Митчик Дмитро Романович здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 3 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел.: (099) 012-30-11, <https://orcid.org/0009-0003-3299-7191>

Кайданович Ірина Миколаївна здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 3 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел.: (098) 089-40-08, <https://orcid.org/0009-0001-8364-2433>

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПІВ РІВНОСТІ ТА РІВНОПРАВНОСТІ СТОРІН У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті автори досліджують принципи рівності осіб перед законом і судом та рівноправності на конституційно-правовому та цивільному процесуальному рівнях. Авторами встановлено, що чинне законодавство України лише опосередковано врегульовує питання рівноправності, оскільки зазначена категорія врегульована переважно на міжнародному рівні, натомість принцип рівності знайшов своє відображення у національному законодавстві достатньо чітко. Враховуючи законодавчі прогалини, висновки Конституційного Суду України та позиції науковців виявлено різні підходи до розуміння цих засад, внаслідок чого авторами запропоноване їх збалансоване співвідношення, яке знайшло своє підтвердження у положеннях ст. 48 та 49 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України).

На підставі аналізу цих принципів були досліджені випадки правомірного та неправомірного обмеження процесуальних прав сторін у цивільному судочинстві з урахуванням законодавства України у сфері протидії дискримінації. Аналізуючи зазначене, авторами запропоновані концепції процесуальної дискримінації та диференціації як форм неправомірного та правомірного обмеження прав сторін. Досліджуючи відмежування цих

категорій шляхом аналізу практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України виокремлено ознаки, на підставі яких можливо дійти висновку про правомірне (процесуальну диференціацію) чи неправомірне (процесуальну дискримінацію) обмеження прав сторін.

Ґрунтуючись на зробленому теоретичному дослідженні авторами зауважено на існуванні процесуальної дискримінації сторони відповідача, що полягає у ненаданні права на подання клопотань про заміну неналежного відповідача та залучення співвідповідача, оскільки таким правом наділений виключно позивач. Аналізуючи положення ст. 51 ЦПК України з урахуванням висновків Верховного Суду та Європейського суду з прав людини встановлено порушення справедливості судового розгляду і вирішення справ, а також ефективності захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави як завдань цивільного судочинства.

Враховуючи зроблені висновки автори дійшли переконання про порушення принципу рівноправності сторін з огляду на безпідставне ненадання сторони відповідача тих же прав, що має сторона позивача. За результатом дослідження запропоновані зміни до ст. 51 ЦПК України задля усунення виявлених проблем та пошуку балансу між реалізацією принципу рівноправності сторін із іншими засадами цивільного судочинства, що, на переконання авторів, сприятиме ефективній реалізації завдань цивільного судочинства та вирішенню окремих проблем функціонування судової гілки влади.

Ключові слова: принципи цивільного судочинства; цивільне судочинство; рівність; рівноправність; процесуальна дискримінація; обмеження прав; сторони.

Gusarov Kostiantyn Volodimirovich Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Civil Justice and Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine, 61024, Grigoriya Scovorody St., 77, tel.: (050) 514-29-67, <https://orcid.org/0000-0001-8774-259X>

Mytchuk Dmytro Romanovych 3rd year PhD student of the first (bachelor's) level of higher education, Faculty of Prosecution, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine, 61024, Grigoriya Scovorody Str., 77, tel.: (099) 012-30-11, <https://orcid.org/0009-0003-3299-7191>

Kaidanovich Iryna Mykolaivna 3rd year student of the first (bachelor's) level of higher education, Faculty of Prosecution, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine, 61024, Grigoriya Scovorody Str., 77, tel.: (098) 089-40-08, <https://orcid.org/0009-0001-8364-2433>

PROBLEMS OF APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF EQUALITY AND EQUAL RIGHTS OF THE PARTIES IN THE CIVIL PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

Abstract. In the article, the authors examine the principles of equality of persons before the law and the court, and equality at the constitutional-legal and civil procedural levels. The authors established that the current legislation of Ukraine only indirectly regulates the issue of equality, since the specified category is regulated mainly at the international level, instead, the principle of equality is reflected in the national legislation quite clearly. Considering the legislative gaps, conclusions of the Constitutional Court of Ukraine, and the positions of scientists, different approaches to understanding these principles were found, as a result of which the authors proposed their balanced ratio of all of the aforementioned solutions, which was confirmed in the provisions of Art. 48 and 49 of the Civil Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC of Ukraine).

Based on analysis of these principles, the cases of lawful and unlawful limitation of the procedural rights of the parties in civil proceedings were studied by carefully taking into account the legislation of Ukraine in the field of anti-discrimination. By analyzing the cases, the authors present the concepts of procedural discrimination and differentiation as forms of unlawful and lawful restriction of the parties's rights. Studying the delimitation of these categories through the means of analysing the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine's practices, certain features can be highlighted, on the basis of which it is possible to come to a conclusion about lawful (procedural differentiation) and unlawful (procedural discrimination) restrictions of the rights of the parties.

According to the theoretical research, the authors note the existence of procedural discrimination of the defendant's side, which refers to not granting the right to submit motions for the replacement of an improper defendant and the involvement of a co-defendant, since only the plaintiff is entitled to such a right. Analyzing the provisions of Art. 51 of the CPC of Ukraine, considering the conclusions of the Supreme Court and the European Court of Human Rights, a violation of the fairness of judicial proceedings and the resolution of cases was established, as well as the effectiveness of the protection of the violated, unrecognized or contested cases, freedoms and interests of individual persons, rights and interests of legal entities, as well as the State's interests as civil proceedings' tasks.

Taking these conclusions into account, the authors discovered the violation of the principles of equality of the parties that has to do with unjustified neglect of having to grant the defendant the same rights as the plaintiff. Based on the results of

the study, proposed changes to Art. 51 of the CPC of Ukraine in order to eliminate the identified problems and find a balance between the implementation of the principle of equality of the parties with other principles of civil justice, which, according to the authors, will contribute to the effective implementation of the tasks of civil justice and the solution of certain problems of the functioning of the judicial branch of government.

Keywords: principles of civil justice; civil justice; equality; equality; procedural discrimination; limitation of rights; parties.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Однак уявляється, що чинне цивільне процесуальне законодавство містить низку норм, які суперечать завданням цивільного судочинства, зокрема справедливості розгляду справ та ефективності захисту прав/свобод/ інтересів осіб, а також порушує низку інших положень законодавства. Це спостерігається, зокрема, у порушенні засади рівноправності сторін цивільного процесу.

Додатковим аспектом дослідження є створення теоретичної основи для розмежування правомірного та неправомірного обмеження прав учасників справи шляхом, зокрема, вивчення засад рівності перед законом і судом та рівноправності, їх розмежування, створення нових концепцій тощо. Варто зазначити, що усунення зазначених проблем, на наше переконання, сприятиме загальному покращенню цивільного процесуального законодавства та подоланню деяких проблем у сфері функціонування судової гілки влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, що порушені у публікації займалися Н.Д. Гетьманцева, Н.Ю. Голубева, Г.Г. Митрицька, Д.В. Слинько, О.С. Ткачук, Т.А. Цувіна та багато інших вчених. Принципи цивільного процесу стали предметом наукових пошуків, наприклад, В.В. Комарова та В.А. Кройтора [1, с. 109-212; 2]. Нерозривна з цим правосуб'єктність суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин досліджувалась О.В. Колісник [3].

Метою статті є дослідження законодавчого врегулювання рівності та рівноправності як загальноправових та галузевих принципів цивільного процесу, а також аналіз деяких форм порушення основоположних засад судочинства з подальшим пошуком шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Принцип рівності є загальноправовим й охоплює всі сфери суспільних відносин. Так, відповідно до ст. 24 Конституції України (надалі – КУ), визначено, що громадяни є рівними перед законом. Також у ст. 129 Конституції та п. 2 ч. 3 ст. 2 ЦПК України закріплені основні

засади судочинства, серед яких, зокрема, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Варто зазначити, що рівність перед законом і судом є складовим елементом загальноправового принципу верховенства права, що закріплений у ст. 8 КУ, який мають використовувати суди при розгляді справи на підставі положень ч. 1 ст. 10 ЦПК України. Європейська комісія «За демократію через право», характеризуючи рівність перед законом і судом як елемент принципу верховенства права, зазначає: «Рівність перед законом означає, що кожна фізична особа є підпорядкованою тим самим законам, і жодна фізична особа чи група осіб не мають особливих юридичних привілеїв» [5, с. 182].

Поряд із принципом рівності перед законом і судом існує також принцип рівноправності, який прямо передбачений у міжнародно-правових актах, натомість у національних передбачений лише опосередковано. У ст. 1 Конвенції про рівноправність громадян країни та іноземців у галузі відшкодування працівникам під час нещасних випадків № 19 від 08.09.1926 р. зазначено, що кожна сторона має надати громадянам іншої сторони відшкодування «однакові з тими», що передбачені для власних громадян, що є рівноправністю. Тобто, у цьому міжнародному акті під принципом рівноправності розуміють надання тотожних прав різним суб'єктам. Подібна логіка прослідковується під час аналізу інших міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 06.10.1999 р. та Загальної декларації прав людини. Слід звернути увагу, що відповідно до ст. 9 КУ чинні міжнародні договори, ратифіковані Україною, є частиною національного законодавства, внаслідок чого можна дійти висновку, що законодавством України передбачені принципи рівності та рівноправності, однак на законодавчому рівні їх відмінності не врегульовані.

Вивчення рівноправності та його розмежування від принципу рівності проводилося у національній доктрині права. Так, Н.Д. Гетьманцева та Г.Г. Митрицька вказують на те, що рівність та рівноправність схожі, однак не тотожні категорії [7, с. 51]. Як зазначають науковці, рівністю перед законом і судом є однакове правове становище громадян як суб'єктів права, натомість рівноправністю є наділення кожного суб'єкта права рівним обсягом прав і свобод [7, с. 51]. Дещо іншу позицію було висловлено Конституційним Судом України (надалі – КСУ) в абз. 5 п. 2.2. Рішення № 9-рп/2012 від 12.04.2012 р. у справі № 1-10/2012: «Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод» [11]. Тобто, сучасна доктрина права розрізняє принципи рівності та рівноправності, натомість КСУ об'єднав ці принципи в один.

Переходячи до цивільно-процесуального аспекту дослідження варто зазначити, що рівноправність існує в контексті цивільного процесуального законодавства. Слинько Д. В. зазначає, що принцип процесуальної рівноправності є похідним від загальноправового принципу рівності [4, с. 50]. Так, зміст процесуальної рівноправності сторін Т.А. Цувіна пропонує розуміти як надання рівних процесуальних можливостей позивачу та відповідачу щодо представлення своєї позиції у справі [6, с. 174-176].

Намагаючись знайти баланс між доктриною права та висновком КСУ, можна стверджувати, що загальноправовий принцип рівності осіб перед законом і судом та принцип рівноправності, зокрема процесуальної, співвідноситься як загальне і ціле, оскільки принцип рівності передбачає надання особам однакового правового статусу, а принцип рівноправності передбачає надання рівних за обсягом прав цим суб'єктам.

Закріплення та розмежування цих принципів можна прослідкувати у чинному ЦПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 48 ЦПК України, визначено, що сторонами у цивільному процесі є позивач та відповідач, що є вираженням принципу рівності, оскільки особи мають однаковий юридичний статус, тобто є сторонами. Натомість принцип рівноправності закріплений у ч. 1 ст. 49 ЦПК України, який передбачає, що сторони користуються рівними процесуальними правами. Тобто, попри лінгвістичну подібність цих засад, вони є різними, що також знайшло своє підтвердження у ЦПК України.

Провівши дослідження засад рівності та рівноправності можна переходити до аналізу їх порушення. Так, можуть існувати випадки ненадання одній стороні тих прав, що має інша сторона. Слід зауважити на тому, що відмінне ставлення між сторонами не завжди є порушенням засади рівноправності сторін. Так, відповідно до положень п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», зазначено, що дискримінацією є ситуація, коли особа/група осіб зазнають обмежень у визнанні, реалізації або користуванні правами та/або свободами у будь-якій формі на підставі певної ознаки. На наше переконання, положення цього Закону поширюється і на правовідносини між учасниками цивільної справи. З урахуванням зазначеного у згаданому Законі визначення можна сформулювати концепцію «процесуальної дискримінації». Так, дискримінацією в судовому провадженні (процесуальна дискримінація) є ситуація, за якою будь-який учасник справи зазнає обмежень у визнанні, реалізації або користуванні процесуальними правами на підставі будь-якої ознаки (зокрема наявного статусу учасника справи (позивач, відповідач, третя особа та ін.)).

У п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» також зазначається, що не є дискримінацією випадки обмеження, яке має правомірну та об'єктивно обґрунтовану мету, способи

досягнення якої є належними та необхідними. Обмеження, що має правомірну та об'єктивно обґрунтовану мету у науці називають диференціацією. Як приклад диференціації цивільного процесуального законодавства можна навести положення ч. 1 ст. 276 ЦПК України, відповідно до якого подавати клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження може лише позивач. Відповідач, який до постановлення ухвали про відкриття провадження не обізнаний у факті подання позовної заяви, фізично не може подати відповідне клопотання, внаслідок чого надання йому такого права не є необхідним, що обґрунтовано належним чином.

Для більш глибокого дослідження розмежування дискримінації від диференціації варто проаналізувати рішення Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ, Суд), що розкривали питання дискримінації. Наприклад, у рішенні «Willis v. the United Kingdom» Суд зазначив, що дискримінація існує тоді, коли обмеження «не мало будь-якого об'єктивного й розумного обґрунтування» [12]. Натомість у справі «Hoogendijk v. the Netherlands» Судом було встановлено, що не є дискримінацією таке обмеження, що мало «правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [13]. Як можна помітити, у справі «Hoogendijk v. the Netherlands» Європейський суд встановив ті самі ознаки диференціації, що встановлені у чинному законодавстві України, натомість у справі «Willis v. the United Kingdom» Суд запропонував додаткову ознаку «розумності» обмеження прав.

Крім того, доцільним є звернення до рішень КСУ. Так, в абз. 7 п. 4.1. Рішення від 7 липня 2004 року №14-рп/2004 у справі №1-14/2004 КСУ зазначає, що «самі відмінності ... мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими» [10]. Тобто, на переконання КСУ, важливою ознакою диференціації є виправданість та справедливість таких обмежень. Також на вимозі обґрунтованості наполягає Європейська комісія «За демократію через право», яка зазначає: «Будь-який необґрунтований неоднаковий підхід за законом заборонений, і всі особи мають гарантований рівний та ефективний захист від дискримінації за будь-якою ознакою ...» [5, с. 181].

Керуючись зазначеним вище, слід провести розмежування між процесуальною дискримінацією та диференціацією. Так, головним розмежуванням є наявність об'єктивно обґрунтованої мети обмеження прав учасника справи, що характеризується правомірністю, розумністю, виправданістю та справедливістю. Додатково слід звертати увагу на способи досягнення такої мети, оскільки вони повинні бути належними та необхідними, що характеризує пропорційність втручання у права людини. Таким чином, якщо мета обмеження прав учасника цивільної справи не є об'єктивно

обґрунтованою та / або втручання не є пропорційним, можна стверджувати про наявність процесуальної дискримінації щодо такого учасника справи.

Проаналізувавши належним чином теоретичну основу щодо порушення принципів рівності та рівноправності можна переходити до аналізу конкретних випадків їх порушення, спираючись на зазначені вище критерії розмежування процесуальної дискримінації та диференціації.

Відповідно до ч. 1 ст. 51 ЦПК України, встановлено, що суд може залучити у справу співвідповідача на підставі клопотання позивача. З приводу цього у постанові Верховного Суду від 11.10.2023 р. у справі № 562/1733/21 зазначено: «у разі пред'явлення позову до частини відповідачів, суд не вправі зі своєї ініціативи і без згоди позивача залучати інших відповідачів до участі у справі як співвідповідачів та зобов'язується вирішити справу за тим позовом, що пред'явлений, і відносно тих відповідачів, які зазначені в ньому» [16]. Тобто, залучити співвідповідача можливо виключно за ініціативою позивача. У положенні ч. 2 ст. 51 ЦПК України встановлена схожа конструкція, яка дозволяє за клопотанням позивача замінити неналежного відповідача належним, натомість жоден інший учасник справи не має права ініціювати таку заміну.

На наше переконання, зазначені норми ґрунтуються на принципі диспозитивності цивільного судочинства. Відповідно до ч. 1 ст. 13 ЦПК України, визначено, що суд розглядає справи лише за зверненням особи (тобто позивача) у межах заявлених вимог. Розширене тлумачення цього принципу знаходимо у постанові Верховного Суду від 28.02.2024 р. у справі № 627/907/21, де зазначено, що «... суд під час розгляду справи має виходити із складу осіб, які залучені до участі у справі позивачем» [17]. Відповідно, цивільне судочинство ґрунтується на засаді «ініціативності позивача», оскільки саме він визначає особу, до якої подається позовна заява та обсяг вимог до неї. Однак, на наше переконання, таке обмеження прав відповідача є процесуальною дискримінацією та порушенням принципу рівноправності сторін з огляду на наступне.

Задля розв'язання питання об'єктивного обґрунтування зазначеного обмеження прав відповідача як головної ознаки відмежування правомірного обмеження від неправомірного, слід звернутися до норми про завдання цивільного судочинства. Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України, визначено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. На наше переконання, категорію «справедливості» слід тлумачити керуючись Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (надалі –

ЄКПЛ, Конвенція) та практикою ЄСПЛ, оскільки в ч. 4 ст. 10 ЦПК України визначено, що суд при розгляді справи застосовує Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практику ЄСПЛ як джерело права.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 ЄКПЛ, зазначено, що кожен має право на справедливий розгляд його справи судом. Так, керуючись ст. 32 ЄКПЛ, Європейський суд має право тлумачити положення Конвенції, внаслідок чого категорія справедливості судового розгляду достатньо широко розтлумачена у практиці Суду.

Досліджуючи порушення ст. 6 ЄКПЛ, у п. 30 рішення по справі «Krasaka vs. Switzerland» Суд зазначив, що сторони повинні мати право надавати до суду зауваження, які є важливими для неї у справі [14]. Це право буде ефективним за умови, що такі зауваження були належно розглянуті судом [14]. Тобто, ненадання права відповідачу заявляти клопотання про залучення співвідповідача та заміну неналежного відповідача суперечить положенням ст. 6 ЄКПЛ, оскільки такі клопотання є важливим зауваженням для сторони та повинні бути досліджені судом у повному обсязі, однак наразі суд не може розглядати та задовольняти такі клопотання, оскільки відповідач не наділений правом заявляти їх. Додатково слід звернути увагу на положення п. 26 рішення у справі «Гусев проти України», в якому Суд зазначив, що принцип рівності сторін є основоположним компонентом концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні ст. 6 ЄКПЛ [15].

Підтвердження нашого точки зору можна знайти у роботах О.С. Ткачука та Н.Ю. Голубевої, які зазначають, що порушення рівноправності сторін за практикою ЄСПЛ є також ненадання сторонам однакової процесуальної можливості вчиняти певні дії [8, с. 343; 9, с. 6]. Таким чином, згадані нами обмеження прав відповідача порушує вимоги ст. 6 ЄКПЛ, що, на наше переконання, не співвідноситься із належною реалізацією завдань цивільного судочинства та порушує їх.

Також, на наше переконання, зазначене обмеження не сприяє ефективному захисту прав / свобод / інтересів осіб як завдання цивільного судочинства та реалізації інтересів відповідача, оскільки останній має процесуальну зацікавленість у поданні клопотання про залучення співвідповідача та заміну неналежного відповідача.

У першому випадку відповідач зацікавлений у залученні співвідповідача, наприклад, у разі солідарної відповідальності декількох осіб (потенційних відповідачів) перед позивачем, оскільки у такому разі суд буде розподіляти відповідальність солідарно відповідно до кількості відповідачів, що полегшує відповідальність первісного відповідача. Залучення співвідповідачів є позитивним і для позивача, оскільки у такому разі ймовірність повного задоволення заявлених вимог зростає.

Попри зацікавленість позивача, останній може бути необізнаним у кількості належних відповідачів, натомість первісний відповідач може бути цілком обізнаним, однак не може залучити співвідповідачів з огляду на імперативне регулювання цього аспекту в ЦПК України. Варто зазначити, що незалучення позивачем співвідповідачів через необізнаність та/або недбалість закономірно породжує низку питань. Так, у разі солідарної відповідальності відповідача з іншими особами він вимушений ініціювати нове провадження за регресом до особи, яка має нести солідарну відповідальність. Також, можуть виникнути випадки, коли після вирішення справи позивачу стає відомо про ще одного належного відповідача, внаслідок чого ініціюється ще одна справа на підставі тих вже обставин (повністю або частково), що вже були досліджені судом.

Тому, ненадання відповідачу права ініціювати залучення співвідповідача не забезпечує ефективний розгляд та вирішення справи. Проте, якщо право залучити співвідповідача будуть мати дві сторони, ймовірність ефективного вирішення спірних правовідносин в одному провадженні зростає, що також може зменшити кількість справ, внаслідок чого може зменшитися навантаження на судову систему.

У другому випадку неналежний відповідач зацікавлений у тому, щоб якнайшвидше втратити свій процесуально-правовий статус, оскільки його отримання є обтяжливим з огляду на потребу у залучення представника, обов'язку з'являтися у судові засідання, виконувати інші покладені судом обов'язки тощо. Попри це, наразі лише позивач може ініціювати заміну неналежного відповідача внаслідок дії принципу «ініціативності позивача». Як зазначено у постанові Верховного Суду від 11.10.2023 року у справі № 562/1733/21: «Якщо позивач не заявляє клопотання про заміну неналежного відповідача ..., суд повинен відмовляти у задоволенні позову» [16]. На наше переконання, відмова у задоволенні позову не забезпечує ефективність вирішення справи, оскільки спірні правовідносини по суті не були вирішені судом, натомість позивачем було задарма зайнято час суду, який встановив неналежність відповідача. Однак, надавши право відповідачу ініціювати заміну неналежного відповідача, ефективність вирішення справи буде вищою. Так, у випадку обізнаності первісного відповідача про належного відповідача, він ініціює процедуру заміни неналежного відповідача, внаслідок чого подальший судовий процес рухається між належними сторонами, що забезпечує здійснення судом правосуддя. Тобто, надання відповідачу право подавати клопотання про заміну неналежного відповідача можна розцінювати як спосіб захисту інтересів особи, яка дійсно є неналежним відповідачем, та «допомогу» позивачеві спрямувати розгляд справи між належними сторонами.

Таким чином, дії відповідача будуть забезпечувати ефективніше вирішення справи, оскільки у такому випадку вірогідність того, що справа почне рух між належними сторонами зростає, що буде сприяти вирішенню спірних правовідносин по суті. У цьому аспекті варто враховувати, що, як зазначає Ткачук О. С., визначальною функцією судової влади є правосуддя, яке полягає у подоланні невизначеності у суб'єктивних правах та обов'язках [8, с. 41, 60]. Однак, у випадку подання позовної заяви до неналежного відповідача та невиправлення цього з боку позивача, правосуддя не здійснюється, оскільки суд не вирішує справу щодо реальних суб'єктивних прав і обов'язків у спірних правовідносинах, тому що має відмовити у задоволенні позовної заяви з «формальних підстав», оскільки спірні правовідносини, з приводу яких виник спір, не стосуються відповідача. Натомість виправлення такої ситуації сприятиме реалізації функцій судової влади, а надання права відповідачу заявляти клопотання про заміну неналежного відповідача підвищить ймовірність подальшого руху справи між належними сторонами.

З огляду на зазначене вище, ненадання відповідачу права залучати співвідповідача та ініціювати заміну неналежного відповідача не має об'єктивно обґрунтованої мети. Натомість таке обмеження є несправедливим, нерозумним та таким, що порушує положення ЄКПЛ та ЦПК України, тобто протиправним, внаслідок чого таке обмеження є проявом процесуальної дискримінації відповідача та порушення принципу рівноправності сторін.

На наше переконання, це питання слід вирішити комплексно, залишивши принцип «ініціативності позивача» у судовому процесі та поєднати його з правом відповідача залучати співвідповідача та замінити неналежного відповідача. Так, ми пропонуємо викласти положення ч. 1-2 ст. 51 ЦПК України у наступній редакції:

«1. Суд першої інстанції має право за клопотанням сторони до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання залучити до участі у ній співвідповідача.

Перед прийняттям рішення за результатами розгляду клопотання відповідача про залучення співвідповідача суд з'ясовує думку позивача.

2. Якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання за клопотанням сторони замінює первісного відповідача належним відповідачем.»

Таким чином, право заявляти такі клопотання отримає як позивач, так і відповідач, натомість залишиться принцип «ініціативності позивача», що

забезпечуватиме баланс принципів рівноправності та диспозитивності. Запропоновані зміни забезпечать належну реалізацію принципів рівноправності, верховенства права, сприятимуть виконанню завдань цивільного судочинства, а також, можливо, зможуть розв'язати окремі проблеми функціонування судової гілки влади.

Висновки. Сучасна правова система України ґрунтується на загально-правових принципах рівності перед законом і судом та рівноправності. Ці принципи, попри лінгвістичну та змістовну подібність, є різними. Так, рівністю перед законом і судом є однакове правове становище суб'єктів права, а рівноправністю є наділення кожного суб'єкта рівним обсягом прав і свобод. Що важливо, ці засади знайшли своє закріплення у ЦПК України та доктрині цивільного процесу.

У роботі вперше запропонована правова модель «процесуальної дискримінації» та «процесуальної диференціації». Так, процесуальною дискримінацією є ситуація, за якою будь-який учасник справи зазнає обмежень у визнанні, реалізації або користуванні процесуальними правами на підставі будь-якої ознаки (зокрема наявного статусу учасника справи (позивач, відповідач, третя сторона та ін.)). Процесуальною диференціацією є обмеження прав учасника справи, що має правомірну та об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Додатково розкриті питання розмежування процесуальної дискримінації та диференціації з огляду на зміст «об'єктивно обґрунтованої мети», що характеризується правомірністю, розумністю, виправданістю та справедливістю.

Попри досконалість цивільного процесуального законодавства, проаналізовано випадки порушення принципу рівноправності сторін, що полягає в обмеженні прав відповідача заявляти клопотання про залучення співвідповідача та заміни неналежного відповідача. На наше переконання, таке обмеження прав останнього суперечить завданням цивільного судочинства, зокрема у сфері справедливості розгляду справи та ефективності захисту прав/свобод / інтересів осіб.

На підставі зазначеного аналізу запропоновані зміни до ЦПК України щодо надання відповідних прав відповідачу, які крім утвердження на практиці принципу рівноправності сторін забезпечать реалізації принципів рівноправності, верховенства права, сприятимуть виконанню завдань цивільного судочинства.

На наше переконання, теоретична основа цього дослідження сприятиме усуненню порушень загальноправових принципів у цивільному процесуальному законодавстві України, що допоможе покращити національне законодавство у напрямку демократизації, зокрема на шляху Євроінтеграції.

Література:

1. Комаров В.В. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 1352 с.
2. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система проблеми сучасної теорії і практики : монографія / В.А. Кройтор. – Харків : Право, 2020. 672 с.
3. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин : дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / О.В. Колісник. – Харків, 2008. 224 с.
4. Слинко Д.В. Загальні принципи юридичного процесу / Д.В. Слинко // Порівняльно-аналітичне право. – 2019. – Вип. № 1. – С. 49-53.
5. Головатий С.П. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія / С.П. Головатий // Право України. – 2011. – № 10. – С. 154-184.
6. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві : монографія / Т.А. Цувіна. – Харків : Слово, 2015. – 281 с.
7. Гетьманцева Н.Д. Забезпечення рівності прав та можливостей у реалізації людиною своєї здатності до праці / Н.Д. Гетьманцева, Г.Г. Митрицька // Підприємництво, господарство і право. – 2021. – Вип. 5. – С. 49-56.
8. Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія / О.С. Ткачук. – Харків : Право, 2016. – 600 с.
9. Голубєва Н.Ю. Завдання цивільного судочинства: поняття та зміст / Н. Ю. Голубєва // Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 13 груд. 2019 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубєвої. – Одеса : Фенікс, 2019. – С. 4-8.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу): Рішення Конституційного суду України від 07.07.2004 р. № 14-рп/2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу): Рішення Конституційного суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#n2>.
12. The European Court of Human Rights: Case of Willis v. The United Kingdom. Judgment, 11 June 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60499>.
13. The European Court of Human Rights: Case of Hoogendijk v. The Netherlands. Decision, 06 January 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-68064\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\).
14. The European Court of Human Rights: Case of Kraska v. Switzerland. Judgment, 19 April 1993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164533>.
15. Справа «Гусєв проти України» (Заява № 25531/12): Рішення Європейського суду з прав людини від 14.01.2021 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f65#Text.
16. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11.10.2023 р. у справі № 562/1733/21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114187219>.
17. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 28.02.2024 р. у справі № 627/907/21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757558>.

References:

1. Komarov, V.V., Bigun, V.A., Baranova, V.V. et al. (2011). *Kurs tsyvilnoho protsesu [Civil procedure course]*. V.V. Komarov (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Kroitor, V.A. (2020). *Pryntsypy tsyvilnoho sudochynstva ta yikh systema problemy suchasnoi teorii i praktyky [The principles of civil justice and their system are problems of modern theory and practice]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Kolisnyk, O.V. (2008). Sud yak subiekt tsyvilnykh protsesualnykh pravovidnosyn [The court as a subject of civil procedural legal relations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Slynko, D.V. (2019). Zahalni pryntsypy yurydychnoho protsesu [General principles of the legal process]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law, 1*, 49-53 [in Ukrainian].
5. Holovaty, S.P. (2011). Verkhovenstvo prava (pravovladdia): yak yoho tlumachyt Venetsiiska Komisiia [The rule of law: how it is interpreted by the Venice Commission]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 10*, 154-184 [in Ukrainian].
6. Tsvina, T.A. (2015). *Pravo na sud u tsyvilnomu sudochynstvi [The right to a trial in civil proceedings]*. Kharkiv: Word [in Ukrainian].
7. Hetmantseva, N.D., & Mytrytska, H.H. (2021). Zabezpechennia rivnosti prav ta mozhyvosti u realizatsii liudynoiu svoiei zdatnosti do pratsi [Ensuring equality of rights and opportunities in the realization by a person of his ability to work]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law, 5*, 49-56 [in Ukrainian].
8. Tkachuk, O.S. (2016). *Problemy realizatsii sudovoi vlady u tsyvilnomu sudochynstvi [Problems of exercising judicial power in civil proceedings]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Holubieva, N.Iu. (Odesa, December 13, 2019). Zavdannia tsyvilnoho sudochynstva: poniattia ta zmist [Tasks of civil justice: concepts and content]. *Tsyvilne sudochynstvo u svitli sudovoi reformy v Ukraini – Civil justice in the light of judicial reform in Ukraine: Proceedings of the Vseukr. Science and Practice Internet Conference dedicated to the memory of prof. Yu.S. Chervonoy*, Odesa: Phoenix (pp. 4-8) [in Ukrainian].
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 56 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia abzatsu druhoho chastyny pershoi statti 39 Zakonu Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (sprava pro hranychnyi vik kandydata na posadu kerivnyka vyshchoho navchalnoho zakladu): Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 07.07.2004 № 14-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of 56 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the second paragraph of the first part of Art. 39 of the Law of Ukraine "On Higher Education" (the case on the maximum age of a candidate for the position of head of a higher educational institution): Decision of the Constitutional Court of the court of Ukraine dated 07.07.2004 No. 14-рп/2004]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text> [in Ukrainian].
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Troiana Antona Pavlovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 24 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu): Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 12.04.2012 № 9-rp/2012 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of citizen Troyan Anton Pavlovich regarding the official interpretation of the provisions of Article 24 of the Constitution of Ukraine (the case on the equality of parties to the judicial process): Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 04.12.2012 No. 9-рп/2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#n2> [in Ukrainian].

12. The European Court of Human Rights: Case of Willis v. The United Kingdom. Judgment, 11 June 2002. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-60499>.

13. The European Court of Human Rights: Case of Hoogendijk v. The Netherlands. Decision, 06 January 2005. Retrieved from: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-68064\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\).

14. The European Court of Human Rights: Case of Kraska v. Switzerland. Judgment, 19 April 1993. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164533>.

15. Sprava «Husiev proty Ukrainy» (Zaiava № 25531/12): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 14.01.2021 r. [The case "Gusev v. Ukraine" (Application No. 25531/12): Decision of the European Court of Human Rights dated January 14, 2021]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f65#Text [in Ukrainian].

16. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 11.10.2023 r. u spravi № 562/1733/21 [Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court dated 11.10.2023 in Case No. 562/1733/21]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114187219> [in Ukrainian].

17. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 28.02.2024 r. u spravi № 627/907/21 [Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court dated February 28, 2024 in Case No. 627/907/21]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757558> [in Ukrainian].

УДК 341.322.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1139-1153](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1139-1153)

Дідух Яків Петрович професор, доктор біологічних наук, академік НАН України, завідувач відділом геоботаніки та екології Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Інститут еволюційної екології НАН України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5661-3944>

Баран Соломія Іванівна аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка, юрисконсульт, МБО «Екологія-Право-Людина», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0008-6069-4821>

Кравченко Олена Валеріївна директор, провідний юрисконсульт, МБО «Екологія-Право-Людина», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0008-6060-4821>

Куземко Анна Аркадіївна доктор біологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ, член правління Української природоохоронної групи, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9425-2756>

Мойсієнко Іван Іванович доктор біологічних наук, завідувач кафедри ботаніки, Херсонський державний університет, м. Херсон, <https://orcid.org/0000-0002-0689-6392>

Полянська Катерина Валентинівна кандидат географічних наук, еколог першої категорії МБО «Екологія-Право-Людина», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0008-3976-1700>

Ходосовцев Олександр Євгенович професор, доктор біологічних наук, член-кореспондент НАН України, професор кафедри ботаніки, Херсонський державний університет, провідний науковий співробітник Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ, м. Херсон, <https://orcid.org/0000-0002-5906-9876>

ЕКОЦИД В УКРАЇНСЬКОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КРИТЕРІЇ

Анотація. Проблема екоциду як протиправного діяння гостро постає водночас і на національному, і на міжнародному рівні. Вказане зумовлює необхідність додаткових наукових напрацювань у цьому напрямку. Ця стаття висвітлює поняття екоциду як важливу проблему, що становить серйозну

загрозу природним екосистемам та біорізноманіттю. У цій статті формується підхід до визначення поняття екоциду із урахуванням того, що він спричиняє втрату екосистем та їхніх компонентів, які не можуть відновлюватися самостійно, і зумовлює ризики виникнення надзвичайних екологічних ситуацій та негативних процесів. Особливий акцент присвячено втраті біорізноманіття в межах України, що має негативний вплив на стан довкілля та добробут суспільства.

Автори статті відійшли від трактування цього поняття у сучасному Кримінальному кодексі України (ст. 441) і прагнули наблизитися до вимог міжнародного права, розробити чіткі критерії для визначення екоциду, які враховували б різні структурні рівні організації живих систем. При цьому, важливо, аби юридичні терміни використовувалися з урахуванням відповідних екологічних та біологічних сенсів. Автори переконані, що в ході розробки таких критеріїв має застосуватися принцип біотопічного підходу, який може надати більше можливостей для застосування цих критеріїв на практиці. Інтеграція таких критеріїв у законодавство може сприяти підвищенню обізнаності та покращенню екологічної свідомості суспільства, сприяючи таким чином більш ефективному контролю за збереженням навколишнього середовища. Чітко визначені критерії надають рекомендації та основи для класифікації випадків екоциду, що дозволяє правоохоронним органам однозначно ідентифікувати, реєструвати та розслідувати такі порушення.

Стаття висвітлює необхідність застосування чітких критеріїв для ефективного розроблення методик оцінки кримінальних правопорушень проти довкілля. Зосередження зусиль експертів на зборі доказів стосовно екоциду та використання встановлених критеріїв має сприяти виявленню, протидії та запобіганню подібним порушенням. Такий підхід є ключовим для ефективно розробки стратегій та політик збереження природних ресурсів та підтримки сталого розвитку.

Ключові слова: екоцид, критерії, кримінальне правопорушення проти довкілля, шкода, вплив на довкілля, кримінальна відповідальність.

Didukh Yakiv Petrovych Professor, Doctor of Biological Sciences, Head of the Department of Geobotany and Ecology at the M.G. Kholodny, Institute of Botany of the National Academy of Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5661-3944>

Baran Solomiia Ivanivna PhD student at Ivan Franko National University of Lviv, legal consultant, NGO "Environment-People-Law", Lviv, <https://orcid.org/0009-0008-6069-4821>

Kravchenko Olena Valeriivna Director, Senior Legal Consultant, NGO "Environment-People-Law", Lviv, <https://orcid.org/0009-0008-6060-4821>

Kuzemko Anna Arkadiivna Doctor of Biological Sciences, Senior Researcher at the M.G. Kholodny Institute of Botany of the National Academy of Sciences of Ukraine, member of the board, Ukrainian Nature Conservation Group, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9425-2756>

Moysiienko Ivan Ivanovych Doctor of Biological Sciences, Head of the Department of Botany at Kherson State University, Kherson, <https://orcid.org/0000-0002-0689-6392>

Polyanska Kateryna Valentynivna PhD in Geography, First Category Ecologist at NGO "Ecology-Law-Human", Kyiv, <https://orcid.org/0009-0008-3976-1700>

Khodosovtsev Oleksandr Evgenovich Professor at the Department of Botany of Kherson State University, Doctor of Biological Sciences, Senior Researcher at the M.G. Kholodny Institute of Botany of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kherson, <https://orcid.org/0000-0002-5906-9876>

ECOCIDE IN UKRAINIAN AND INTERNATIONAL LEGISLATION: CONCEPT, FEATURES AND CRITERIA

Abstract. The problem of ecocide as an unlawful act arises sharply both at the national and international levels. This necessitates additional scientific research in this direction. This article illuminates the concept of ecocide as a significant issue posing a serious threat to natural ecosystems and biodiversity. A comprehensive approach to defining the concept of ecocide is formulated, taking into account that it results in the loss of ecosystems and their components, which cannot regenerate independently, and entails the risks of extraordinary environmental situations and negative processes. Special attention is devoted to the loss of biodiversity within Ukraine, which adversely affects the environment and the welfare of society.

The authors of the article aimed to develop clear criteria for defining ecocide, which would consider various structural levels of living systems. Importantly, legal terms should be used with regard to relevant ecological and biological senses. The authors are convinced that the development of such criteria should apply the principle of a biotope approach, which can provide more opportunities for the practical application of these criteria. Clearly defined criteria provide recommendations and grounds for classifying cases of ecocide, enabling law enforcement agencies to unequivocally identify, register, and investigate such violations.

The article highlights the necessity of applying clear criteria for the effective development of methodologies for assessing criminal environmental violations. Focusing the efforts of experts on collecting evidence regarding ecocide and using established criteria should contribute to the detection, prevention, and mitigation of such violations. This approach is crucial for the effective development of strategies and policies for preserving natural resources and supporting sustainable development.

Keywords: ecocide, criteria, criminal environmental offense, environmental damage, environmental impact, criminal liability.

Постановка проблеми. Проблеми практичного застосування статті 441 КК України полягає у тому, що склад злочину «Екоцид» включає в себе надто багато оціночних понять, що не знайшли свого відображення ні в чинному Кримінальному кодексі України, ні у правових позиціях Верховного Суду. Зокрема, це стосується застосування понять «масове знищення рослинного або тваринного світу» [1], адже невідомо, на якому етапі пошкодження, згідно із КК України, рослинний чи тваринний світ можна вважати знищеним, а також не відображено кількісного критерію, який би характеризував масовість таких знищень. З точки зору ландшафтної екології важливим для розуміння знищення є досягнення природним комплексом таких катастрофічних станів, після яких ландшафт чи біота може не повернутися до нормального нативного стану. При цьому важливою є оцінка тривалості в часі цих процесів, що викликає дискусії. Подібні питання можна поставити до розуміння терміну «отруєння атмосфери або водних ресурсів» [1]. У який момент діяння, здійснене у формі отруєння, можна вважати закінченим, у якому стані має перебувати, наприклад, водний ресурс, аби вважатись отруєним. Кількісні критерії оцінки отруєння не визначені, а визначаються за наслідками, якщо фіксується загибель організмів, але тоді слід довести, що причиною такої загибелі є саме отруєння. За наявності стількох питань до тексту даної статті КК України та відсутності чітких і загально визнаних відповідей на них у правовій доктрині та практиці, відсутнє усталене розуміння механізмів застосування статті 441 КК України на практиці. Варто наголосити, що нині на законодавчому рівні відсутнє застосовне визначення терміну «екологічна катастрофа» [1]. Частково цей термін дефінійовано Кодексом цивільного захисту України, де вказується, що катастрофа – це велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків [2]. Втім, таке визначення знову ж таки стосується лише поняття “катастрофа” і є дуже загальним і наповненим оціночними судженнями. Системний аналіз українського законодавства дає змогу вказувати, що екологічною катастрофою наш законодавець визнає аварію на Чорнобильській атомній електростанції,

коли умови проживання населення стають неможливими. Таким чином, створений особою, яка вчиняє екоцид, ризик має бути пропорційний наслідкам аварії на ЧАЕС. Втім, і такий підхід є абсолютно залежним від особистих оцінок та поглядів особи, що застосовує норму, що неприпустимо для кримінального права. А, отже, це питання також потребує вирішення. При цьому передбачено кримінальну відповідальність для окремої особи, а не установи чи держави і не визначено розмірів чи механізму компенсації за нанесені збитки.

Якщо ми говоримо про міжнародний рівень, то, безумовно, найбільшою проблемою у цій частині є власне відсутність криміналізації екоциду. Перші кроки до вирішення цієї проблеми вже зроблено. Наприклад, 25 січня 2023 року було прийнято довгоочікувану Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи «Вплив збройних конфліктів на довкілля» (надалі – Резолюція). Значний обсяг уваги у цій Резолюції присвячено екоциду під час війни. У Резолюції, зокрема, йдеться про необхідність кодифікувати поняття «екоцид». Мова йде про кодифікацію водночас і на національному, і на міжнародному рівнях. Відповідно до прийнятого тексту Резолюції, необхідно внести зміни до Римського статуту Міжнародного кримінального суду і включити у його текст екоцид. При цьому, екоцид має виступати окремим видом злочину [9]. Втім, станом на зараз, така криміналізація відсутня. Тож проблема залишається невирішеною. Особливо це питання стає гострим і болючим, якщо вести мову про притягнення до відповідальності на міжнародному рівні осіб, які вже вчинили діяння, що за своєю природою можуть бути кваліфіковані як екоцид. Адже за принципами міжнародного кримінального права їх не можна буде притягнути до відповідальності саме за цей злочин.

Усвідомлюючи нагальність вирішення цієї проблеми, наприкінці 2020 року фонд «STOP ECOCIDE» скликав «Незалежну експертну комісію з правового визначення екоциду» (надалі – Комісія), до складу якої увійшли дванадцять видатних юристів із досвідом в галузі кримінального та екологічного права. Одним із результатів роботи Комісії став позиційний документ фонду «STOP Ecocide» щодо закріплення екоциду як злочину на рівні ЄС. Цим документом пропонується поняття екоциду як злочину на міжнародному рівні [8]. Ми вітаємо такі ініціативи колег і вважаємо їхній доробок вагомим та доречним. Втім, на нашу думку, формулювання, запропоновані Комісією, не зможуть бути ефективно застосовними без розробки чітких критеріїв діяння, яке можна вважати екоцидом не лише з правової точки зору, а й з урахуванням ідей та принципів природничих наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика, дотична до цього дослідження, періодично стає предметом дослідження науковців в Україні.

Висвітлено окремі проблеми, що стосуються екоциду у національному та міжнародному праві та перспективи їхнього вирішення [5, С. 152]. Втім, на нашу думку, перелік описаних проблем і можливих рішень не є повним. Проаналізовано склад злочину «екоцид» та «екоцид під час військових дій» з аргументацією щодо необхідності розмежування цих понять [4, с. 114]. Вважаємо за доцільне дослідити це питання детальніше з метою посилення або спростування наведеної аргументації. Визначено особливості правового регулювання «екоциду», спричиненого діями РФ в Україні та на міжнародному рівні, проаналізовано можливість і реальність відшкодування екологічної шкоди, завданої довкіллю України діями держави-агресорки [7, С. 55]. Втім, на наше переконання, наведені результати дослідження недостатньо враховують екологічні та біологічні аспекти. Проаналізовано можливості та необхідність установа юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо екоциду [12, С. 279]. Переконані, що аргументацію встановлення юрисдикції МКС в цій частині має бути посилено. Визначено поняття та властивості екологічної безпеки для правильного розуміння вказаних суспільних відносин при екоциді [13, С. 398]. Щодо цього питання, на нашу думку, слід внести більше чіткості і конкретики показників, дотичних до екологічної безпеки. Здійснено визначення правової сутності екоциду та його місця в системі злочинів з міжнародного карного права, характеристику міжнародного співробітництва з питань боротьби з екоцидом та його криміналізації на міжнародному рівні [10, С. 83]. На нашу думку, дослідження такої тематики має бути продовжено і здійснено більш комплексно. Досліджено можливості впливу історичного досвіду виплат репарацій за екоцид та геноцид на політику побудови можливих варіантів таких виплат Російської Федерації на користь України [2, С. 12]. Результати такого дослідження взято до уваги у цій статті. Досліджено терміни «екоцид» та «геноцид», їхнє походження, значення, елементів цього складу злочину (проблему визначення суб'єкта злочину), місця в системі злочинів, а також розглянуто вітчизняну та міжнародну практику [11, С. 60]. Втім, очевидно, що ця тематика потребує подальшого вивчення і формулювання більш конкретних висновків та пропозицій. На наше переконання у наявному науковому доробку щодо цієї тематики бракує чітких дефініцій оціночних суджень, що вживаються у контексті екоциду, врахування еколого-біологічних аспектів, тощо, а, отже, тематика поняття, ознак та критеріїв екоциду потребує додаткового вивчення.

Мета статті – окреслення чітких ознак та критеріїв діяння, яке може вважатися екоцидом. Основою для таких ознак та критеріїв є напрацювання у галузях права та природничих наук.

Здійснення такого дослідження включає низку конкретних завдань, спрямованих на аналіз понятійного апарату в галузі екології, біології та

ландшафтознавства, співставлення його з понятійним апаратом у галузі права та розробки критеріїв екоциду.

Виклад основного матеріалу. З метою уникнення застосування оціночних суджень, якими тяжіють визначення поняття екоциду, що вживаються чи пропонуються водночас і на національному, і міжнародному рівні, варто застосувати чіткі критерії, розроблені вченими-природознавцями. Було об'єднано зусилля правознавців та екологів у напрямку формулювання переліку ознак та чітких критеріїв діяння, яке можна вважати екоцидом. Наведені нижче результати дослідження можуть слугувати основою не лише для подальшої наукової дискусії в цій частині, але і як інструмент покращення правозастосування в частині використання статті 441 КК України на практиці.

Пропонуємо трактувати поняття екоцид як таке людське діяння, що призвело до втрати природних екосистем чи їхніх компонентів, які не здатні або втратили здатність до самовідновлення, становить високі ризики загроз, може спричинити надзвичайну екологічну ситуацію, негативні процеси, явища, втрату біорізноманіття в межах України, що негативно впливає на стан довкілля та добробут суспільства.

Ключовими поняттями є оцінка стану та зміни екосистем. Оскільки через зміну зовнішнього середовища останні перебувають у постійному розвитку і не відтворюються до вихідного стану, то ми пропонуємо вживати термін «нативний стан». Цей стан екосистеми характеризується умовами, за яких відбувається розмноження і відновлення типових видів, зберігається структура, самопідтримуючий (природний) розвиток відповідно до екологічних умов існування. Зміна нативного стану визначається таким зовнішнім (антропогенним) впливом, що призводить до втрати біорізноманіття, появи чужорідних видів, зміни ознак, структури, порушення процесів кругообігу речовин та ґрунтоутворення, змін гідрологічного режиму, втрати енергетичних запасів, трофічних зв'язків, внаслідок чого система не здатна до нормального функціонування та відновлення. Такі зміни можуть мати різні масштаби та наслідки і розглядаються як порушення, пошкодження та втрата (знищення).

Порушення (збурення) – це така дія, коли спостерігається зміна ознак, компонентів у екосистемі, але це не впливає на структуру та функціонування останніх і вони зберігають свою цілісність. Порушенням в екосистемі може бути знищення окремих особин виду, наприклад, збір первоцвітів або вибіркова рубка дерев тощо.

Пошкодження характеризуються змінами, які призводять до появи нових ознак, характеристик екосистем, але останні здатні до відновлення. Прикладом пошкоджень можуть бути незаконні рубки масивів лісу, незаконне гідробудівництво (створення гребель та загат), що призводить до зміни

гідрорежиму у долинах річок тощо. Порушення та пошкодження трактуються як екологічний злочин.

Знищення (втрата) характеризуються змінами екосистем чи їхніх компонентів, які призводить до незворотності процесів, нездатності відновлення до нативного стану або вихідної системи господарювання.

Отже, при порушеннях та пошкодженнях відбувається відновлення екосистем до певного стійкого стану, а при знищенні (втратах) екосистема чи її компоненти вже не можуть бути відновлені природним шляхом. Порушення чи пошкодження ми пропонуємо розглядати в провадженнях щодо ознак екологічних злочинів, а знищення (втрати) в провадженнях щодо ознак екоциду.

Якщо мова йде про розмірність, то вона не може вимірюватися квадратними кілометрами, межами зон чи перетином державних кордонів, а залежить від еколого-географічної розмірності біотопу. Як приклад, субтропічні біотопи Південного берега у Криму чи альпійський пояс Карпат займають незначну площу. Перші не є рідкісними для субтропіків Чорноморсько-Середземноморського басейну, другі – для високих гірських масивів Західної Європи. Проте, для нас вони є унікальними, особливими, і Україна несе відповідальність за їхнє збереження на національному рівні. Їхня повна втрата в межах країни може трактуватися як екоцид.

Надзвичайна екологічна ситуація у чинній редакції Закону України “Про зону надзвичайної екологічної ситуації” визначається як надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

При цьому, негативні зміни в навколишньому природному середовищі, відповідно до Закону України “Про зону надзвичайної екологічної ситуації”, це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Період відновлення різних компонентів екосистем має різну тривалість. Атмосфера відновлюється швидко, педо-, літосфера після руйнування не відновлюється. Проміжне положення займає фітосфера (рослинний покрив), яка до того ж є чутливим індикатором стану довкілля і легко діагностується, тому саме на її основі, втраті видового різноманіття ми повинні оцінювати період відновлення. Хоча фітосфера різних типів екосистем має різний період відновлення, але відновлення до зрілого періоду зональної рослинності лісів та степів, повноцінного видового складу, структури популяцій живих

організмів та їх відновлення становить близько 100 років. Для оцінки динаміки стану популяції тварин МСОП використовує критерій 50 років або трьох поколінь тварин (перевага віддається більшому проміжку часу). Тобто довести незворотність процесів в екосистемі, нездатність відновлення до нативного стану практично усіх екосистем, над якими було проведене діяння з ознаками екоциду, особливо тих що мають цінність як на національному та глобальному рівнях, можна буде лише протягом життя чотирьох поколінь.

Якщо спостерігати за екосистемами протягом десятків років для отримання заключення експертів про “відновлення” або “невідновлення”, то відкрите кримінальне провадження через, скажімо, півстоліття може не мати ніякого ані юридичного ані практичного сенсу. Проведення багаторічного моніторингу стану екосистем, для отримання фактичних даних щодо екоциду, зводить нанівець спроби юристів довести кримінальну справу до логічного завершення. Тому між екологічними критеріями оцінки швидкості відновлювальних процесів в екосистемах та отриманням фактичних даних у достатньо короткий проміжок часу для використання їх у судових процесах треба знайти оптимальний варіант.

Розміри (масштабність) втрати. На наш погляд, таким показником є оцінка втрати біорізноманіття, точніше його популяцій, якщо ці популяції повністю зникають з території України. Однак, інколи популяції видів представлені невеликими локалітетами, що займають кілька сотень метрів і легко можуть бути знищені або, як показує досвід, повторно віднайдені навіть через кілька десятків років. Тому про безповоротну втрату біорізноманіття ми можемо говорити лише тоді, коли знищено оселище (біотоп) унікального виду, бо це означає, що цей вид тут вже не зможе відновитися. Тобто цей показник є просторовим й залежить від розмірності втраченого біотопу. Щодо тварин втратою є фізичне знищення популяції до критично низького показника (статус *critically endangered*), що здебільшого відповідає зменшенню на 75-90%. Також у контексті збереження екосистеми важливо оцінювати стан тих популяцій тварин, які є “наріжними каменями” екосистеми (*keystone species*).

Добробут трактується не лише як матеріальне забезпечення, економічне процвітання, успішність, щастя та здоров'я, а ширше, що включає задоволення наукових, естетичних, духовно-культурних, рекреаційно-туристичних потреб, збереження історичної спадщини, тобто повного благополуччя, гармонійних відносин людини і природи.

Визначення екоциду, на наше переконання, тісно пов'язано з чіткими кількісними і якісними критеріями. Нижче подаємо перелік таких критеріїв. Список їхній не є вичерпним, оскільки робота групи науковців та юристів над їхньою розробкою продовжується.

На нашу думку, екоцидом є діяння, яке відповідає щонайменше одному з таких критеріїв:

Критерій 1. При вчиненні діяння повністю зникає (-ють) уся(-і) популяція(-ї) хоча б одного виду біоти, які існували в межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу, або їх залишається менше 20 % особин, що є недостатнім для її(-їхнього) природного відновлення, а моніторинг до 3-х років не підтверджує їхнього відновлення.

Критерій 2. При вчиненні діяння повністю зникають унікальні угруповання біоти (асоціації), які існували в межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу, або залишається не більше 10 % площі їхнього поширення і моніторинг до 3-х років структури ценопопуляцій не підтверджує відновлення знищених угруповань до нативного стану.

Критерій 3. При вчиненні діяння повністю зникають унікальні біотопи, які існували в межах лише цього біогеографічного регіону (рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу) або залишається не більше 10 % їхньої площі і моніторинг до 3-х років складових знищеного біотопу не підтверджує його відновлення до нативного стану.

Критерій 4. При вчиненні діяння знищені цінні біотопи що включені до світової природної спадщини ЮНЕСКО чи до Резолюції 4 Бернської конвенції або на більш ніж 50% їхньої площі знищені структурні елементи і моніторинг до 3-х років знищених складових біотопу не підтверджує їхнього відновлення до нативного стану.

Критерій 5. При вчиненні діяння відбувається знищення біотопів в межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу, від яких 75 % населення, яке отримувало прямі або опосередковані екосистемні послуги до вчинення діяння, після вчинення діяння недоотримує такі послуги.

Критерій 6. При вчиненні діяння відбувається забруднення чи руйнування ландшафту, що нанесло великі екологічні та соціально-господарські збитки і спричинило відселення більше 50 % населення району(ів).

Треба зауважити, що критерій 1 краще використовувати у випадку оцінки популяцій рослин або тварин і, швидше за все, може бути застосований на глобальному рівні. Серед рослин, прикладом критерію 1 можуть бути група перлинних волошок, зокрема ендемічний вид пісків пониззя річки Інгулець волошка Пачоського (*Centaurea paczoskii*), відома лише з двох локалітетів, які розташовані в зоні активних бойових дій у 2022 р. та в зоні підтоплення, спричиненого знищенням Каховського водосховища. Прикладом зі світу тварин може бути популяція ендемічного тритона дунайського (*Triturus dobrogicus*), значна частина якої була викинута потоком води з Каховського водосховища у Чорне море [6, С. 155]. Наприклад, різке зниження чисельності популяцій

ендемичних видів до 10 % веде до високої ймовірності неможливості їхнього природного відновлення. З іншого боку, відновлення популяцій, наприклад деяких орхідних, може відбуватися лише через декілька років. Для таких об'єктів краще не використовувати цей критерій, а застосовувати інші.

Другий критерій можна застосовувати для рослинних угруповань, які включено до Зеленої книги України. Крім того, унікальні задокументовані угруповання, які можуть існувати лише в специфічних умовах, наприклад повне знищення лишайникових угруповань асоціації *Xanthorietum tendraensis* [14, С. 114], яка обмежується в світі лише частиною Білих кучугур Тендрівської коси, буде вважатися екоцидом.

В останні роки вчені усвідомили, що охорона біоти має відбуватися на рівні біотопів. В багатьох країнах Європи, у тому числі і в Україні, розроблені національні класифікації біотопів, які узгоджуються з системою EUNIS (European Nature Information System). Знищення біотопів може бути екоцидом. Досвід практичної роботи на рівні біотопів для вирішення завдань оцінки впливу на довкілля показує значні переваги практичного застосування біотопічної концепції збереження біорізноманіття у порівнянні з видовим структурним рівнем, особливо коли для певних територій біотопи були попередньо закартовані. Це дозволяє оцінити їхні площі та встановити систему моніторингу за їхнім станом. Тому серед запропонованих критеріїв два стосуються біотопів. До критерію 3 з високою ймовірністю може бути застосована експертна оцінка доказів знищення унікального біотопу континентальних кретофільних соснових лісів на Сіверському Дінці [5, С. 117], які лише у 2018 році за пропозицією України були включені до Резолюції 4 Бернської конвенції. Цей критерій може бути найоптимальнішим, тому що він передбачає застосування дистанційних методів моніторингу для встановлення масштабів впливу. Критерій 4 працює для всесвітньої або загальноєвропейської природної спадщини. Як приклад: якщо в усіх букових пралісах Карпатського біосферного заповідника, котрі включено до світової природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», проведуть будь-які санітарні рубки, ця дія буде вважатися екоцидом. Критерій 5 можна застосувати водночас і до природних, і до напівприродних або штучних біотопів. Наприклад, неможливість відвідування природоохоронних та рекреаційних територій в межах степової зони України під час воєнних дій призвели до недоотримання екологічних послуг для майже всього населення, яке ними користувалося. Тобто загальний вплив воєнних дій на біотопи України в цілому і знищення Каховського водосховища зокрема за критерієм 5 є проявом екоциду. Критерій 6 відображає ситуацію, яка виникла в результаті катастрофи Чорнобильської АЕС, масштаби яких мали великі руйнівні наслідки. Саме після катастрофи на Чорнобильській АЕС було відселено майже все населення Поліського та Чорнобильського районів

Київської області. Після територіальної реформи України райони стали значно крупнішими, тому в критерії ми прописали норму відселення яка складає більше ніж половина населення району.

Висновки. Підсумовуючи викладене, ми трактуємо екоцид як таке людське діяння, що призвело до втрати природних екосистем чи їхніх компонентів, які не здатні або втратили здатність до самовідновлення, становить високі ризики загроз, може спричинити надзвичайну екологічну ситуацію, негативні процеси, явища, втрату біорізноманіття в межах України, що негативно впливає на стан довкілля та добробут суспільства, а діяння, що зумовлюють локальні, дрібніші наслідки, доцільно розглядати за іншими статтями КК України, що передбачають кримінальні правопорушення проти довкілля.

Розроблено шість критеріїв екоциду, які враховують різні структурні рівні організації живих систем, а юридичні терміни наповнені відповідними екологічними та біологічними сенсами. Принципи використання біотопічного підходу дають більше можливостей щодо застосування певних критеріїв екоциду на практиці. Застосування наведених критеріїв дозволить експертам запропонувати певні методики для оцінки злочинів проти природи і направити свої зусилля для збору доказів здійснення екоциду.

На нашу думку, хоча обговорення запропонованих нами критеріїв навіть серед авторського колективу, відбувалося в ході гострих дискусій, вони є достатньо обґрунтованими. Разом з тим, цілком можливо, що ширше обговорення запропонованих критеріїв екоциду, із залученням фахівців різного профілю, дозволить ще більш об'єктивізувати та доповнити їх і, відповідно, внести корективи і в запропоноване авторами визначення екоциду.

Окрему подяку за слушні поради під час обговорення цієї статті висловлюємо Гольдіну Павлу Євгеновичу, доктору біологічних наук, провідному науковому співробітнику відділу еволюційної морфології Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : станом на 28 берез. 2024 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам.вид-во, 2001. –192 с.
2. Кодекс цивільного захисту України : станом на 19 квіт. 2024 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам.вид-во, 2012. – с.458
3. Бараненко Д., Русін Р. Військові репарації Російської Федерації Україні за екоцид і геноцид: правові реалії та минулий досвід [Електронний ресурс]/ Д.Бараненко, Р. Русін // Вісник УжНУ. Серія: Право. 2023. Вип. 1, № 76. С. 9–12. Режим доступу: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.1>
4. Борщевська О. М. Публічно-правові та приватно-правові аспекти визначення поняття «екоцид» під час військової агресії [Електронний ресурс]/ О.М. Борщевська // Правова держава. 2023. № 49. С. 113–129. Режим доступу: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276017>

5. Вереша В., Кучинська О., Ковтун О. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання [Електронний ресурс]/ В.Вереша, О. Кучинська, О. Ковтун // Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2023. № 78. С. 152–159. Режим доступу: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/26.pdf>

6. Дідух Я.П. та ін. Оцінка впливу воєнних дій на петрофітні степи Національного природного парку "Кам'янська Січ"/ Я. П. Дідух та ін. //Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду: збірка наукових праць за матеріалами всеукраїнського круглого столу, присвяченого 160-й річниці із дня народження Фрідріха Фальц-Фейна, вченого у галузях акліматизації, тваринництва, рослинництва, заповідної справи, природокористування (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція «Глибокі Балики»,с. Балико-Щучинка) / за ред. В. В. Шаповала. – Чернівці : Друк Арт, 2023. – 256 с. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 32) (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція "Глибокі Балики", с. Балико-Щучинка). Київ: ГО «Українська природоохоронна група»: 120–129.

7. Мойсієнко І.І., та ін. / І.І. Мойсієнко та ін.. //Наслідки російського теракту на Каховській ГЕС для дикої природи// //Традиції заповідної справи, сучасні проблеми збереження та повоєнного відновлення територій природно-заповідного фонду: збірка наукових праць за матеріалами всеукраїнського круглого столу, присвяченого 160-й річниці із дня народження Фрідріха Фальц-Фейна, вченого у галузях акліматизації, тваринництва, рослинництва, заповідної справи, природокористування (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція «Глибокі Балики»,с. Балико-Щучинка) / за ред. В. В. Шаповала. – Чернівці : Друк Арт, 2023. – 256 с. (Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 32) (8 квітня 2023 р., Екологічна дослідницька станція "Глибокі Балики", с. Балико-Щучинка). Київ: ГО «Українська природоохоронна група»: 151–158.

8. Минькович-Слободяник О. Екоцид в Україні, як підстава для відшкодування екологічної шкоди [Електронний ресурс]/ О. Минькович-Слободяник // Наукові перспективи (Naukovi perspektivi). 2023. № 2(32). Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-391-403](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-391-403)

9. Позиційний документ фонду «STOP Ecocide» щодо закріплення екоциду як злочину на рівні ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://epl.org.ua/announces/rozytsijnyj-dokument-fondu-stop-ecocide-shhodo-zakriplennya-ekotsydu-yak-zlochynu-na-rivni-yes/> (дата звернення: 01.05.2024).

10. Прийняття ПАРЄ Резолюції «Вплив збройних конфліктів на довкілля» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://epl.org.ua/announces/pryjnyattya-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbrojnyh-konfliktiv-na-dovkillya/>

11. Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду [Електронний ресурс]/ В.К. Рибачек // Часопис цивілістики. 2022. № 45. С. 82–87. Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.471>

12. Сиводєд І. Розслідування геноциду та екоциду в умовах воєнного часу [Електронний ресурс]/ І. Сиводєд // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки. 2023. № 2 (62). С. 59–64. Режим доступу: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.2.9>

13. Шуміло О. М. Перспективи поширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо справ про екоцид / Шуміло О. М. // Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 29 жовт. 2021 р.) / [редкол.: О.В. Щербанюк та ін.]. Чернівці, 2021. С. 279–282.

14. Яворська В. Г. Проблеми визначення та вдосконалення поняття злочину екоцид в кримінальному праві[Електронний ресурс]/ В.Г. Яворська // Juridical scientific and electronic journal. 2023. № 8. С. 396–398. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/91>

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Code of Civil Protection of Ukraine] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> [in Ukrainian].
3. Baranenko D. & Rusin R. (2023). Viiskovi reparatsii Rosiiskoi Federatsii Ukraini za ekotsyd i henotsyd: pravovi realii ta mynulyi dosvid [Military reparations of the Russian Federation to Ukraine for ecocide and genocide: legal realities and past experience]. *Visnyk UzhNU – Pravo*, 1, 9–12. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.1> [in Ukrainian].
4. Borshchevska O. M. (2011). Publichno-pravovi ta pryvatno-pravovi aspekty vyznachennia poniattia «ekotsyd» pid chas viiskovoi ahresii [Public-law and private-law aspects of defining the concept of "ecocide" during military aggression]. *Pravova derzhava*, 49, 113–129. Retrieved from <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276017> [in Ukrainian].
5. Veresha V., Kuchynska O. & Kovtun O. (2023) Ekotsyd u natsionalnomu ta mizhnarodnomu krymi- nalnomu pravi: suchasni vyklyky ta perspektyvy normatyvno-pravovoho rehuliuвання [Ecocide in national and international criminal law: modern challenges and perspectives of normative and legal regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, 78, 152–159. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/26.pdf> [in Ukrainian].
6. Didukh Ya.P. et al. (2023). Otsinka vplyvu voiennykh dii na petrofitni stepy Natsionalnoho pryrodnoho parku "Kam'ianska Sich" [Assessment of the impact of military operations on the petrophytic steppes of the Kamianska Sich National Nature Park]/ Ya. P. Didukh (Eds.), *Tradysii zapovidnoi spravy, suchasni problemy zberezhenia ta povoiennoho vidnovlennia terytorii pryrodno-zapovidnoho fondu: a collection of scientific works based on the materials of the All-Ukrainian round table dedicated to the 160th anniversary of the birth of Friedrich Falz-Fein, a scientist in the fields of acclimatization, animal husbandry, plant breeding, conservation affairs, nature management (Vols. 32), (pp.120–129). Chernivtsi : Druk Art* [in Ukrainian].
7. Moisiienko I.I., et al. (2023). Naslidky rosiiskoho teraktu na Kakhovskii HES dlia dykoi pryrody [Consequences of the Russian terrorist attack on the Kakhovskaya HPP for wildlife]/ Moisiienko I.I., (Eds.), *Tradysii zapovidnoi spravy, suchasni problemy zberezhenia ta povoiennoho vidnovlennia terytorii pryrodno-zapovidnoho fondu: a collection of scientific works based on the materials of the All-Ukrainian round table dedicated to the 160th anniversary of the birth of Friedrich Falz-Fein, a scientist in the fields of acclimatization, animal husbandry, plant breeding, conservation affairs, nature management (Vols. 32), (pp.151–158). Chernivtsi: Druk Art* [in Ukrainian].
8. Mynkovych-Slobodianskyi O. (2023). Ekotsyd v Ukraini, yak pidstava dlia vidshkoduvannia ekolohichnoi shkody [Ecocide in Ukraine as a basis for compensation for environmental damage]. *Naukovi perspektyvy*, 2(32), 55-56. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-391-403](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-391-403) [in Ukrainian].
9. Pozytsiynyi dokument fondu «STOP Ecocide» shchodo zakriplennia ekotsydu yak zlochynu na rivni YeS [Position document of the "STOP Ecocide" foundation regarding the establishment of ecocide as a crime at the EU level]. (n.d.) *epl.org.ua*. Retrieved from <https://epl.org.ua/announces/pozytsijnyj-dokument-fondu-stop-ecocide-shhodo-zakriplennya-ekotsydu-yak-zlochynu-na-rivni-yes/> [in Ukrainian].
10. Pryiniattia PARIE Rezoliutsii «Vplyv zbroinykh konfliktiv na dovkillia» [PACE Adoption of the Resolution "Impact of Armed Conflicts on the Environment"]. (n.d.) *epl.org.ua*. Retrieved from <https://epl.org.ua/announces/pryjnyattya-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbroinykh-konfliktiv-na-dovkillya/> [in Ukrainian].

11. Rybachek V. K. (2022) Mizhnarodno-pravova rehlamentatsiia zlochynu ekotsydu [International legal regulation of the crime of ecocide]. *Chasopys tsyvilistyky*, 45, 82–87. Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.471> [in Ukrainian].

12. Syvodied I. (2023) Rozsliduvannia henotsydu ta ekotsydu v umovakh voiennoho chasu [Investigating genocide and ecocide in wartime conditions]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom - Yurydychni nauky*, 2 (62), 59–64. Retrieved from: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.2.9> [in Ukrainian].

13. Shumilo O. M. (2021). Perspektyvy poshyrennia yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo sprav pro ekotsyd [Prospects for expanding the jurisdiction of the International Criminal Court in cases of ecocide]. V International science and practice conf.: Modern challenges and actual problems of judicial reform in Ukraine. (pp. 279–282). Chernivtsi [in Ukrainian].

14. Yavorska V. H. (2023) Problemy vyznachennia ta vdoskonalennia poniattia zlochynu ekotsyd v kryminalnomu pravi [Problems of defining and improving the concept of the crime of ecocide in criminal law]. *Juridical scientific and electronic journal*, 8, 396–398. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/91> [in Ukrainian].

УДК 347.144

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1154-1162](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1154-1162)

Добрянська Наталія Валеріївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 01042, м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33, тел.: (097) 909-73-83, <https://orcid.org/0000-0002-6319-0409>

Бортняк Катерина Василівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 01042, м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33, тел.: (067) 900-22-59, <https://orcid.org/0000-0002-2135-3820>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання міжнародних стандартів захисту прав дитини у сучасному світі, оскільки упродовж останніх років гостро стоїть питання забезпечення прав людини загалом. Зазначено, що взявши за основу принцип людиноцентризму, світова спільнота намагається йти шляхом побудови таких механізмів, які дозволять зреалізувати поставлене завдання. У цьому ракурсі особливий пріоритет надається найменш захищеним учасникам правовідносин, якими є діти.

Підкреслено, що нині спостерігається значний поступ у цій царині. Розглядаючи питання прав людини цивілізований світ бере за основу усі права, що стосуються майбутніх поколінь, і особливо акцентує на потребі їх подальшої розробки.

Зроблено висновок, що міжнародне співтовариство упродовж останніх десятиліть доволі активно переймається правами людини загалом, а також формує систему міжнародно-правових норм, які закріплюють і гарантують захист прав і свобод найбільш уразливої і незахищеної категорії – дітей.

Наголошено на вагомому значенні в реалізації захисних функцій у царині прав дитини, яке належить Декларації прав дитини 1959 року та Конвенції про права дитини 1989 року.

Констатовано, що в силу певних вікових, психологічних та інших особливостей сприйняття реальної дійсності у дітей суттєво відрізняється від дорослих. Діти потребують особливого, дбайливого ставлення, яке, на жаль,

не всі можуть отримувати через різні причини. Доволі часто існуючі загрози, ризики та перешкоди руйнують дитячі життя і зумовлюють їх неповноцінний розвиток, що відбивається на майбутньому дорослому житті.

Звернуто увагу на необхідності якнайбільшого врахування позитивного міжнародного досвіду для захисту українських дітей, дитинство яких зруйноване «воєнною машиною» російської федерації, яка нехтуючи усіма правилами ведення війни забрала не тільки дитинство, але й життя багатьох наших дітей.

Ключові слова: дитина, права дитини, міжнародно-правовий захист, міжнародні стандарти, механізм захисту прав дитини, міжнародні організації із захисту прав дитини, міжнародно-правові акти.

Dobryanska Nataliya Valeriivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of state, legal and humanitarian sciences, educational and scientific humanitarian institute, V. I. Vernadsky Tavri National University, 01042, Kyiv, St. John McCain, 33, tel.: (097) 909-73-83, <https://orcid.org/0000-0002-6319-0409>

Bortniak Kateryna Vasylivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of state, legal and humanitarian sciences, educational and scientific humanitarian institute, V. I. Vernadsky Tavri National University, 01042, Kyiv, St. John McCain, 33, tel.: (067)900-22-59, <https://orcid.org/0000-0002-2135-3820>

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN THE MODERN WORLD

Abstract. The article is devoted to the study of the issue of international standards for the protection of children's rights in the modern world, since in recent years the issue of ensuring human rights in general has been acute. It is noted that, based on the principle of people-centrism, the world community is trying to build such mechanisms that will allow the implementation of the task. In this perspective, special priority is given to the least protected participants in legal relations, which are children.

It is emphasized that significant progress is currently being observed in this area. When considering the issue of human rights, the civilized world takes as a basis all the rights related to future generations, and especially emphasizes the need for their further development.

It was concluded that the international community in recent decades has been quite actively concerned with human rights in general, as well as forming a system

of international legal norms that establish and guarantee the protection of the rights and freedoms of the most vulnerable and unprotected category - children.

The importance of the implementation of protective functions in the field of children's rights, which belongs to the 1959 Declaration of the Rights of the Child and the 1989 Convention on the Rights of the Child, is emphasized.

It was established that due to certain age, psychological and other features, children's perception of reality is significantly different from that of adults. Children need a special, caring attitude, which, unfortunately, not everyone can receive due to various reasons. Quite often, existing threats, risks and obstacles destroy children's lives and lead to their inferior development, which affects future adult life.

Attention was drawn to the need to take into account the positive international experience as much as possible to protect Ukrainian children, whose childhood was destroyed by the «war machine» of the Russian Federation, which disregarded all the rules of war and took away not only the childhood, but also the lives of many of our children.

Keywords: child, child rights, international legal protection, international standards, child rights protection mechanism, international organizations for the protection of children's rights, international legal acts.

Постановка проблеми. Необхідно зауважити, що упродовж останніх років гостро стоїть питання забезпечення прав людини. Взнявши за основу принцип людиноцентризму, світова спільнота намагається йти шляхом побудови таких механізмів, які дозволять зреалізувати поставлене завдання. У цьому ракурсі особливий пріоритет надається найменш захищеним учасникам правовідносин, якими є діти. Нині можемо спостерігати значні поступи у цій царині. Розглядаючи питання прав людини цивілізований світ бере за основу усі права, що стосуються майбутніх поколінь, і особливо акцентує на потребі їх подальшої розробки. Отож, проблематика прав дитини нині залишається не лише актуальною, але й своєчасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження прав дитини, особливо у міжнародно-правовому вимірі стали предметом розгляду таких вчених як: Б. Андрусишин, І. Бандурко, С. Бобровник, Н. Бортник, О. Бутько, І. Жаровська, Н. Лесько, О. Ломакіна, А. Нестеренко, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська, Н. Пархоменко, С. Петков, М. Сірант, С. Стеценко, О. Тильчик, Ю. Шемшученко, Л. Ярмол та ін.

Мета статті – проаналізувати міжнародні стандарти захисту прав дитини з погляду сучасного загального розуміння прав людини і її основних свобод.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зауважити, що світове співтовариство давно і активно працює над напрацюванням дієвого та

ефективного захисту прав і свобод дитини, як найменш захищено категорії фізичних осіб. Саме тому усвідомлення міжнародним співтовариством необхідності кодифікації, правової регламентації, інституціоналізації прав дитини, створення та розвитку в міжнародному праві відповідного адекватного механізму реалізації прав дитини спонукало Організацію Об'єднаних Націй до прийняття у 1959 році спеціального документу, присвяченого цілковито правам дитини, а саме Декларації прав дитини. Декларація прав дитини 1959 року [1] закріплює всього 10 коротких декларативних статей, програмних положень, які закликали батьків, всіх осіб, державні органи, місцеву владу й уряди визнати зафіксовані в ній права і свободи дитини та дотримуватися їх. Однією із основних цілей Декларації прав дитини визначено забезпечення «щасливого дитинства». Особливо підкреслено в документі, що «визнаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння» [2]. Декларація прав дитини не мала юридично обов'язкового характеру, була лише рекомендацією, але 10 принципів, які були в ній закріплені, значно вплинули на національні правові системи, формування національних програм, національної політики щодо дитини, визначення та юридичне закріплення статусу дитини, подальшої кодифікації прав і свобод дитини. Декларація призвела до подальшого створення і розвитку інституту захисту прав дитини, а згодом – відповідної підгалузі міжнародного права та галузі права – прав дитини або міжнародного ювенального права, за визначенням всесвітньо відомої британської дослідниці Джералдін Ван Буерн, професора міжнародного права Лондонського університету королеви Марії, однієї із авторів Конвенції про права дитини 1989 року і авторки міжнародно-правового «бестселлера» «Міжнародний право прав дитини» [3], який широко застосовується юристами-практиками.

Усвідомлення співтовариством того факту, що дитина є Особистістю, яка володіє всіма правами і свободами людини, але в силу своєї фізичної та розумової незрілості потребує ще і додаткового піклування з боку держави, суспільства, батьків вимагали вже більш конкретних та дієвих правових заходів, перш за все – прийняття відповідних міжнародно-правових актів, законів і створення відповідних умов та механізмів реалізації на всіх рівнях.

Так, у 1970-х – 1980-х роках розпочалась інтенсивна робота з розробки Конвенції ООН про права дитини. Відзначаючи 20-річчя прийняття Декларації прав дитини, Організація Об'єднаних Націй проголосила 1979 рік Міжнародним роком дитини, в рамках якого було висунуто низку ініціатив, тому числі пропозиція проекту Конвенції з прав дитини, розробленого професором Адамом Лопаткою з Польщі. На 30-річчя прийняття Декларації прав дитини була прийнята Конвенція про права дитини, схвалена резолюцією

44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року [4]. В Преамбулі особливо підкреслено, що Конвенція має глобальне значення для здійснення всього комплексу прав людини, тому що дитина визнавалась, як повноправна людина до досягнення повноліття. На Віденській конференції з прав людини в 1993 році [5] було прийнято рішення домогтися того, щоб до 1995 року Конвенція стала універсальною і обов'язковою для всіх держав. У 1996 році з ініціативи Франції, день прийняття Генеральною Асамблеєю ООН тексту Конвенції, було вирішено щорічно 20 листопада відзначати як День прав дитини.

У 2000 році були прийняті, а в 2002 році набули чинності два факультативних протоколи конвенції, а саме Факультативний протокол про участь дітей у збройних конфліктах [6] і Факультативний протокол про торгівлю дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [7].

У грудні 2011 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Третій факультативний протокол [8], який був відкритий для підписання в 2012 році. Протокол передбачає можливість розгляду Комітетом з прав дитини скарг на порушення Конвенції країнами-учасницями цього протоколу, що стало важливим і дієвим інструментом в механізмі захисту прав дитини. Окрім того варто звернути увагу на факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 20.11.2014 р. [9].

Конвенція з прав дитини 1989 року стала першим основним міжнародно-правовим документом, що містить основні стандарти прав і свобод дитини, який має зобов'язуючий характер. Документ складається з 54 статей, що визначають, закріплюють, регламентують і деталізують статус дитини, індивідуальні, громадянські, політичні, соціальні, економічні права і свободи дитини, як особи віком від народження до 18 років (якщо згідно застосовним законам повноліття не настає раніше), визначає право дитини на розвиток можливостей в умовах, вільних від війни, голоду і нужди, жорстокості, експлуатації та ін.

Таким чином, держави-учасниці Конвенції мають трансформувати своє законодавство, правові системи і створити відповідні механізми реалізації, імплементувати основні права і свободи дитини, закріплені в Конвенції. Тим самим держави створюють умови для забезпечення якнайкращих інтересів дитини, що є основоположним принципом Конвенції з прав дитини 1989 року.

Конвенція також дає визначення поняття «дитина», нормативно закріплює пріоритетність інтересів дітей та зобов'язання держав-учасниць вживати всі наявні можливості і заходи для повної реалізації прав, закріплених у Конвенції. Визначальним є закріплення в Конвенції права на життя, ім'я, громадянство, право знати своїх батьків, права на піклування батьків, право обирати місце проживання.

Конвенція також закріплює права та обов'язки батьків по відношенню до дітей. Важливим є для правосуб'єктності дитини закріплення таких прав, як право на вираження своїх поглядів, право на існування власного майна, на свободу думки, совісті і релігії, асоціацій і мирних зборів, право дитини на інформацію.

Конвенція також визначає і обов'язки держави щодо допомоги батькам і законним опікунам, а також закріплює обов'язок щодо захисту дітей від жорстокого поводження, права дітей-біженців, права дітей на охорону здоров'я, соціальне забезпечення і рівень життя, необхідний для їх розвитку, права дітей на освіту, користування рідною мовою і культурою, сповідання своєї релігії, відпочинок і дозвілля.

Конвенція закріплює відповідальність держави щодо захисту дітей від всіх видів експлуатації, незаконного вживання наркотиків, викрадення і торгівлі дітьми. Конвенція приділяє особливу увагу захисту прав дітей під час збройних конфліктів. Конвенція про права дитини 1989 року закріплює як всі основні, особисті права, так і громадянські та політичні права, а також таку важливу для гідного існування та розвитку категорію прав людини, як соціальні, економічні та культурні права, як в мирний час так і під час збройних конфліктів, в тому числі і в статусі біженців.

Декларація прав дитини 1959 року, Конвенція про права дитини 1989 року ціла низка інших міжнародно-правових універсальних спеціальних актів, направлених на захист прав дитини як в мирний час, так і під час збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, дітей-біженців, внутрішньо переміщених дітей, а також прав дітей при усиновленні, дітей, що знаходяться в конфлікті із законом та інші, які закріплюють основні права дитини і побудовані на різноманітних культурних традиціях та правових системах.

Також, такі визначальні міжнародно-правові акти, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року [10] Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року [11], регіональні європейські акти, такі як Конвенція про захист прав та основних свобод 1950 року [12], Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року [13] і інші складають на сьогодні міжнародні стандарти прав дитини, дотримання яких є гарантією і запорукою збереження та забезпечення життя, гармонічного розвитку кожної дитини.

Як вже зазначалось вище, цілісна, структурована галузь міжнародного ювенального права та інституту міжнародного захисту прав дитини як складової частини прав людини, сформувалася після прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй, де закріплено один із фундаментальних принципів сучасного міжнародного права, принцип поваги до прав і свобод

людини без будь-якої дискримінації. Надалі були розроблені та прийняті низка відповідних міжнародно-правових актів, що мають як юридично обов'язкову силу, так і рекомендаційну є важливими в правотворчому процесі держав щодо забезпечення якнайкращих інтересів дитини.

До вищезазначених міжнародно-правових актів, що складають міжнародні стандарти прав дитини, відносимо не менш важливу Конвенцію про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [14], Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми 2010 р. [15]

Особливо важливим і вкрай актуальним аспектом міжнародного співробітництва держав на всіх рівнях в надважливий момент глобального протистояння стає захист дітей, збереження життя кожної дитини, прав та свобод, умов гармонійного розвитку в безпечному світі, вільному від збройних конфліктів, надзвичайних ситуацій та інших лих, тобто збереження і захист майбутнього людства.

Як зазначено в Конвенції про права дитини 1989 року, «дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності» [16], адже дитина в недалекому майбутньому – доросла людина і повноцінний член суспільства.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати той факт, що міжнародне співтовариство упродовж останніх десятиліть доволі активно переймається правами людини загалом, а також формує систему міжнародно-правових норм, які закріплюють і гарантують захист прав і свобод найбільш уразливої і незахищеної категорії – дітей.

В силу певних вікових, психологічних та інших особливостей сприйняття реальної дійсності у дітей суттєво відрізняється від дорослих. Діти потребують особливого, дбайливого ставлення, яке, на жаль, не всі можуть отримувати через різні причини. Доволі часто існуючі загрози, ризики та перешкоди руйнують дитячі життя і зумовлюють їх неповноцінний розвиток, що відбивається на майбутньому дорослому житті. Сьогодні варто звернути увагу на необхідність якнайбільшого врахування позитивного міжнародного досвіду для захисту українських дітей, дитинство яких зруйноване «воєнною машиною» російської федерації, яка нехтуючи усіма правилами ведення війни забрала не тільки дитинство, але й життя наших дітей.

Література:

1. Задорожній О. В. Загальна декларація прав людини // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т.1 760 с.
2. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=331>

3. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р., Принцип 2. URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=331>
4. Міжнародне право в галузі прав дитини. Ван Б'юрен Джеральдіна. Міжнародне право в галузі прав дитини. Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; Наук. ред. М. О. Баймуратов, АО БАХВА, 2006. 524 с.
5. Конвенція про права дитини схвалена Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
6. Віденська конференція з прав людини в 1993 році. Віденська декларація та Програма дій. URL: <https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action>
7. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 01.01.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
8. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 01.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text
9. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 20.11.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
11. Пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140305__529092
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
13. Європейська конвенція про здійснення прав дітей, прийнята Радою Європи від 25 січня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text
14. Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text
15. Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми, прийняті Резолюцією А/64/434 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй на основі доповіді Третього комітету 24.02.2010 р. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/8776/file>
16. Конвенція про права дитини 1989 року, Преамбула. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

References:

1. Zadorozhnyj, O. V. (2004). *Zagal'na deklaracija prav ljudini // Ukraïns'ka diplomatichna enciklopedija [General Declaration of Human Rights // Ukrainian diplomatic encyclopedia]*. (vol. 1-2). K.: Znannja Ukraïni [in Ukrainian].
2. Deklaracija prav ditini, prijnjata rezoljuciju 1386 (HIV) General'noï Asambleï OON [Declaration of the Rights of the Child, adopted by resolution 1386 (XIV) of the UN General Assembly]. *chl.kiev.ua* Retrieved from <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=331> [in Ukrainian].
3. Deklaracija prav ditini, prijnjata rezoljuciju 1386 (HIV) General'noï Asambleï OON [Declaration of the Rights of the Child, adopted by resolution 1386 (XIV) of the UN General Assembly]. *chl.kiev.ua* Retrieved from <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=331> [in Ukrainian].
4. Krasnokuts'kiy, G. Є. (2006). *Mizhnarodne pravo v galuzi prav ditini. Van B'juren Dzheral'dina. Mizhnarodne pravo v galuzi prav ditini [International law in the field of children's rights. Geraldine Van Buren. International law in the field of children's rights]*. AO BAHVA [in Ukrainian].

5. Конвенція про права дитини швалена Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН [The Convention on the Rights of the Child was approved by Resolution 44/25 of the UN General Assembly]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
6. Віденська конференція з прав людини в 1993 році [The Vienna Conference on Human Rights in 1993]. *www.ohchr.org* Retrieved from <https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/vienna-declaration-and-programme-action> [in Ukrainian].
7. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflicts]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text [in Ukrainian].
8. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on Child Trafficking, Child Prostitution and Child Pornography]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text [in Ukrainian].
9. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлення [Optional protocol to the Convention on the Rights of the Child regarding the notification procedure]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160 [in Ukrainian].
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [International Covenant on Civil and Political Rights]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
11. Пакт про економічні, соціальні та культурні права [Pact on Economic, Social and Cultural Rights]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/140305__529092 [in Ukrainian].
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
13. Європейська конвенція про здійснення прав дітей, прийнята Радою Європи [European Convention on the Implementation of Children's Rights, adopted by the Council of Europe]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text [in Ukrainian].
14. Конвенція МОП № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [ILO Convention No. 182 on the prohibition and immediate measures to eliminate the worst forms of child labor]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text [in Ukrainian].
15. Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми, прийняті Резолюцією A/64/434 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй на основі доповіді Трет'яго комітету [Guidelines on alternative care for children adopted by Resolution A/64/434 of the United Nations General Assembly based on the report of the Third Committee]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/media/8776/file> [in Ukrainian].
16. Конвенція про права дитини 1989 року, Пreamбула [Convention on the Rights of the Child]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

УДК 343.14:351.745.7:343.974

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1163-1178](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1163-1178)

Здорик Дмитро Валерійович ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080, Україна, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27, <https://orcid.org/0009-0009-1335-678X>

ЗАСОБИ ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ОФІЦЕРОМ ГРОМАДИ

Анотація. Становлення та розвиток інституту поліцейського офіцера громади, забезпечення його ефективного функціонування неможливі без використання позитивного досвіду накопиченого Національною поліцією України, запозичення досвіду правоохоронних органів розвинутих демократичних країн, а також без відмови від помилкових практик минулого. Це зумовлює необхідність проведення низки наукових досліджень. На поліцейського офіцера громади, серед іншого, покладено функції з виявлення кримінальних правопорушень. Проте правових інструментів для здійснення цієї функції йому бракує.

Метою даної статті є окреслення засобів виявлення кримінальних правопорушень, якими може послуговуватися у своїй роботі поліцейський офіцер громади, а також у визначення шляхів вдосконалення їх правового регулювання.

Під час дослідження вивчалися нормативно-правові акти, що встановлюють організаційні основи роботи поліцейського офіцера громади, регламентують проведення оперативно-розшукової діяльності. Положення цих актів були проаналізовані у комплексі з практикою використання поліцейськими офіцерами громад негласних методів роботи.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок, про те, що поліцейський офіцер громади має широкі можливості із своєчасного виявлення кримінальних правопорушень. Значна частина цих можливостей не охоплюється його повноваженнями, встановленими законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Насамперед, це методи отримання інформації, що притаманні оперативно-розшуковій діяльності. Їх використання було та залишається звичайною практикою правоохоронців, покликаних дбати про безпеку мешканців конкретних громад та протидіяти злочинності на їх територіях. Зокрема, поліцейські офіцери громади проводять негласні заходи, які не порушують та не обмежують прав людини,

не є втручанням в особисте та сімейне життя. Їх результати використовуються лише в організаційно-тактичних цілях. Такі заходи у теорії оперативно-розшукової діяльності отримали назву пошукових (або оперативно-пошукових). Їх використання поліцейськими офіцерами громади формально є протиправним, але, водночас, суспільно корисним, у першу чергу, для мешканців територіальної громади. Тому, ці заходи потрібно унормувати, як такі, що можуть проводитися поліцейськими офіцерами громади з метою виявлення кримінальних правопорушень.

Ключові слова: поліцейський офіцер громади, виявлення кримінальних правопорушень, оперативно-розшукова діяльність, пошукові заходи, конфіденційне співробітництво.

Zdoryk Dmytro Valeriyovych adjunct Department of Organization of Educational and Scientific Training, Kharkiv National University of Internal Affairs, L. Landau Ave., 27, Kharkiv, 61080, <https://orcid.org/0009-0009-1335-678X>

MEANS OF DETECTING CRIMINAL OFFENSES BY A COMMUNITY POLICE OFFICER

Abstract. The establishment and development of the community police officer institute, ensuring its effective functioning, is impossible without using the positive experience accumulated by the National Police of Ukraine, borrowing the experience of law enforcement agencies of developed democratic countries, as well as without abandoning the erroneous practices of the past. This makes it necessary to conduct a number of scientific studies. Among other things, the community police officer is entrusted with the functions of detecting criminal offenses. However, it lacks legal instruments to perform this function.

The purpose of the article is to outline the means of detecting criminal offenses that can be used by a community police officer in his work, as well as to determine ways to improve their legal regulation.

During the research, normative legal acts which establish the organizational basis of the community police officer's work, and regulate the conduct of operative and investigative activities are studied. The provisions of these acts are analyzed in conjunction with the practice of using covert methods of the work by community police officers.

Based on the results of the research, it is concluded that the community police officer has ample opportunities to detect criminal offenses in a timely manner. A significant part of these opportunities is not covered by its powers, established by laws and secondary regulatory legal acts. First of all, these are methods of obtaining information that are inherent in operational and investigative activities. Their use is

and remains a common practice of law enforcement officers, called to ensure the safety of residents of specific communities and to combat crime in their territories. In particular, community police officers carry out covert measures that do not violate or limit human rights, do not interfere with personal and family life. Their results are used only for organizational and tactical purposes. Such measures in the theory of operative-search activities are called search (or operational-search). Their use by community police officers is formally illegal, but, at the same time, socially beneficial, primarily for the residents of the territorial community. Therefore, these measures should be regulated as such that can be carried out by community police officers in order to detect criminal offenses.

Keywords: community police officer, detection of criminal offenses, operational search activity, search activities, confidential cooperation.

Постановка проблеми. Інститут поліцейських офіцерів громади (ПОГ) є новим для України. Він виник у зв'язку пошуками ефективних та лояльних до громадянського суспільства підходів забезпечення законності і порядку в громадах, необхідністю підняття на новий рівень поліцейського сервісу [1, с. 509]. Становлення та розвиток цього інституту, забезпечення його ефективного функціонування неможливі без використання позитивного досвіду накопиченого Національною поліцією України, запозичення досвіду правоохоронних органів розвинутих демократичних країн, а також без відмови від помилкових практик минулого. Це зумовлює необхідність проведення низки наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні дослідження даного напрямку проводяться переважно у площині визначення концептуальних засад та загальних проблем розбудови інституту поліцейських офіцерів громад, а також їх адміністративно правового статусу. Так, Р. А. Сербин та С. І. Шевченко дослідили зміст та запропонували шляхи вдосконалення правового регулювання діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад [1]. Н. В. Лебедева окреслила концепцію, хід та перспективи реформування підрозділу дільничних офіцерів поліції за проектом «поліцейський офіцер громади» [2]. Дослідження цього напрямку пізніше провів і О. А. Гуцуляк [3]. Е. К. Скиба визначила філософські основи нового підходу до роботи поліцейських офіцерів громади [4]. Н. В. Вітвіцька досліджувала зарубіжний досвід запровадження проектів подібних до програми «Поліцейський офіцер громади» в Україні [5]. Адміністративно-правовий статус поліцейського офіцера громади вивчали О. М. Головков, О. М. Мердова, М. О. Щербина [6; 7] та інші науковці. Водночас проблемам участі поліцейського офіцера громади у запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні сьогодні бракує уваги науковців.

Мета статті полягає у визначенні засобів виявлення кримінальних правопорушень, якими може послуговуватися у своїй роботі поліцейський офіцер громади, а також оцінка цих засобів з юридичних позицій.

Виклад основного матеріалу. Аналіз Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад, затвердженої Наказом МВС від 28 липня 2017 року № 650 (у редакції наказу МВС України від 18 травня 2022 року № 301) (далі – Інструкція) свідчить, що до компетенції зазначених суб'єктів правоохоронної діяльності входить робота з виявлення кримінальних правопорушень.

Так у п. 5 розділу V зазначеного нормативного акту прямо зазначено: «Дільничні офіцери поліції та поліцейські офіцери громади у межах компетенції вживають усіх необхідних заходів із метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень. Припиняють виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення».

Розділ II Інструкції до обов'язків дільничних офіцерів поліції та ПОГ, серед іншого. Відносить: виявлення причин та умов, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень, ужиття у межах компетенції заходів для їх усунення; ужиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, правопорушення.

Аналіз наведених нормативних положень дозволяє дійти висновку, що запобігання кримінальним правопорушенням та їх виявлення є одним з важливих напрямів діяльності поліцейського офіцера громади. Це підтверджується і результатами проведеного нами опитування даних суб'єктів поліцейської діяльності, 87 % з яких висловилися про важливе значення работ ПОГ з виявлення злочинів та запобігання їм.

Проте жоден із законів України не містить поняття виявлення кримінальних правопорушень та не вказує конкретних засобів проведення відповідної роботи. Науковці терміни «виявлення злочинів», «виявлення кримінальних правопорушень» також, здебільшого, вживають без розкриття його змісту. Виняток становлять представники теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД), які виявлення злочинів тлумачать як діяльність з пошуку та фіксації раніше невідомих відомостей про готування до злочину, замах на злочин, учинення закінченого злочину. Цю діяльність вони ототожнюють з початковою стадією ОРД, яку іменують «оперативний пошук», а інструментальними засобами її здійснення вважають «заходи оперативного пошуку» [8–10].

Наукова активність представників теорії ОРД у питаннях змісту, організації і тактики виявлення кримінальних правопорушень не є випадковою. Адже, згідно із ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову

діяльність» виявлення та попередження злочинів є найпершим обов'язком підрозділів, уповноважених на здійснення цієї діяльності. Так, п. 1 ч. 1 даної статті передбачає, що підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані «у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснювати профілактику правопорушень».

Це майже повністю співпадає з наведеними вище функціями ПОГ. З урахуванням того, що у сучасних реаліях оперативні підрозділи не в змозі охопити ефективним оперативними обслуговуванням усі територіальні громади основний тягар з попередження та виявлення кримінальних правопорушень лягає на поліцейських офіцерів громад.

Але на відміну від оперативних підрозділів, ПОГ обмежені у засобах виявлення кримінальних правопорушень. Аналіз Інструкції дозволяє до таких заходів віднести: патрулювання території обслуговування; опитування осіб у випадках, визначених ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію». Цих повноважень явно недостатньо для ефективного виявлення кримінальних правопорушень. Зауважимо також, що за значних навантажень на ПОГ вони фактично не мають часу на здійснення патрулювання, яке до того ж часто виявляється неефективним з огляду на великі площі, що займають територіальні громади.

У оперативних підрозділів таких повноважень набагато більше. Але, і у суб'єктів ОРД також існують проблеми в частині юридичної регламентації засобів виявлення злочинів. Так, аналіз Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дозволив І. Ю. Шеліховській виокремити повноваження оперативних підрозділів, які, серед іншого можуть використовуватися саме для виявлення кримінальних правопорушень. До цих повноважень (заходів) дослідниця слушно відносить: опитування громадян, одержання інформації від фізичних і юридичних осіб (що за змістом є аналогічними процесами), конфіденційне співробітництво, огляд приміщень з дозволу їх власників або мешканців; спостереження за місцем та аудіо, -відеоконтроль місця та кримінальний аналіз. Але при цьому, за результатами аналізу правових норм І. Ю. Шеліховська висноує, що для запобігання наркозлочинам та їх припинення немає законних інструментів, використання наявних інструментів для виявлення цих кримінальних порушень де-юре є незаконним [11]. Це слушне твердження вважаємо таким, що стосується не лише наркозлочинів, а й інших кримінальних правопорушень.

Виправити таке становище неодноразово намагалися законодавці. До Верховної Ради України було подано декілька проектів законів України «Про оперативно-розшукову діяльність» (на заміну чинному), зокрема, у 2016, 2017 та 2019 роках.

Вказаними проектами, серед іншого, запропоновано перелік пошукових (оперативно-пошукових) заходів, під якими розуміють комплекс гласних та негласних дій, метою проведення яких є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність осіб (груп осіб), виявлення, запобігання та припинення кримінальних правопорушень, установлення місцезнаходження розшукуваних осіб, відповідно до чинного законодавства. До їх числа віднесено: оперативну установку; радіотехнічне обстеження; поліграфологічне опитування; розвідувальне опитування; отримання довідок; особистий пошук; оперативне ототожнення осіб, предметів та речовин; визначення ідентифікаційних та технологічних ознак радіоелектронного засобу; радіопошук; оперативне опитування осіб за їх згодою [12].

Ці заходи позиціонувалися законотворцями як такі, що не обмежують права і свободи громадян та можуть проводитися без спеціальних дозволів та погоджень. Ґрунтуючись на цьому, стверджуємо, що окремі з них можуть бути використані для виявлення кримінальних правопорушень поліцейськими офіцерами громади. Проте для цього потрібна повна ясність щодо змісту цих заходів. Саме цього бракує у всіх проектах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». У визначеннях пошукових заходів законотворці вживають терміни, які в подальшому не розшифровують та взагалі не використовують.

Так, особистий пошук розробники останнього з них (2019 р.) визначають як пошуковий захід, що полягає у безпосередньому застосуванні службовою особою оперативного підрозділу прийомів пошуку, розпізнання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, негласного спостереження, оперативної установки й агентурної роботи для запобігання та викриття злочинів, розшуку зниклих осіб, осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, громадян, які пропали безвісти [12].

Інтуїтивно зрозумілим є такі дії як пошук і розпізнання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (йдеться про відшукування та виявлення ознак злочинної діяльності цих осіб). Безумовно, цим у перманентному режимі займаються усі поліцейські, у тому числі поліцейські офіцери громади. Проте термін «негласне спостереження» можна тлумачити по різному (візуальне спостереження за особою річчю або місцем у публічно доступних місцях [13]; конспіративний огляд певного місця [14]; технічне спостереження за електронними комунікаціями [15; 16]) тощо.

Оперативна установка, яку включили до змісту особистого пошуку, визначається розробниками проекту як окремий пошуковий захід, що полягає в діях службової особи оперативного підрозділу, спрямованих на збір інформації про особу, події або факти, які представляють інтерес для правоохоронних органів, шляхом оперативного опитування, ознайомлення з документами, наведення довідок із зашифруванням своєї приналежності до оперативних підрозділів правоохоронних органів, а також аналізу інформації, яка наявна в існуючих базах даних та в ресурсах мережі Інтернет [12]. Природно, що будь-яке зашифрування ПОГ своєї належності до правоохоронних органів є незаконним та неефективним.

До змісту особистого пошуку було включено і агентурну роботу [12], про яку в інших положеннях проекту не йдеться.

Водночас у загаданому проекті до повноважень оперативних підрозділів віднесено також конфіденційне співробітництво, яке відмежоване від негласного. Так під конфіденційним співробітництвом розробники проекту розуміють взаємодію громадян з оперативними підрозділами правоохоронних органів або розвідувальних органів України, яка полягає у наданні ними на засадах добровільності систематичної законспірованої допомоги у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності. Негласне співробітництво визначено як спосіб залучення осіб до вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, спрямований на виявлення або запобігання правопорушенням, отримання інформації про злочини, що готуються або вчинені, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування покарання, безвісно зниклих, оперативного перекриття певних територій, об'єктів або осіб, покращення оперативної обізнаності в інтересах громадян, суспільства, держави [12].

Аналіз даних визначень дозволяє стверджувати, що співробітництво ПОГ з громадянами у вищезазначених форматах є звичайною практикою. Воно жодним чином не оформлюється, оскільки така діяльність не передбачена офіційно, а її оформлення може становити загрозу для конфідентів.

Одночасно зауважимо, що не підтримуємо підхід розробників законопроекту до розмежування негласного та конфіденційного співробітництва. При цьому повністю поділяємо позицію вчених, які під негласним співробітництвом розуміють таємну взаємодію між уповноваженими законом посадовими особами правоохоронних органів та особами, залученими до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності й кримінального провадження. Зазначена взаємодія здійснюється на засадах конспірації: утаємничується не лише її зміст, а й сам факт. Вживання терміна «конфіденційне співробітництво» допустимо в іншому значенні: взаємодія

між уповноваженими законом посадовими особами правоохоронних органів та особами, залученими до виконання завдань правоохоронної діяльності, що здійснюється з утаємниченням змісту інформаційного обміну, але не передбачає обов'язкового втаємничення самого факту такої взаємодії. Конфіденційність є необхідною умовою негласного співробітництва, а негласність не є умовою співробітництва конфіденційного [17]. Отже негласне співробітництво потрібно розглядати як конспіративний різновид співробітництва конфіденційного.

Усі окреслені засоби виявлення кримінальних правопорушень детально розглядалися фахівцями в галузі оперативно-розшукової діяльності та піддавалися їх обґрунтованій критиці [18]. В результаті ґрунтовного вивчення практики та наукового пошуку окремим представникам цієї науки вдалося сформулювати перелік пошукових заходів, який ми вважаємо орієнтиром для розробки законодавчого регулювання пошукової роботи суб'єктів ОРД в тій частині, яка не потребує спеціальних дозволів та погоджень [18]. Більше того, вважаємо можливим і доцільним унормування цих заходів, яких таких, що можуть проводитися поліцейськими офіцерами громади (як за дорученням працівників оперативних підрозділів, так і самостійно).

Зазначені дослідники наполягають на тому, що назви заходів оперативного пошуку мають чітко відображати їхній зміст, аби законодавцю не довелося формулювати їхні визначення, обтяжуючи сприйняття та ускладнюючи юридичну практику). Зокрема, вони вважають, що доцільним буде запровадження в законі такого переліку заходів оперативного пошуку: опитування осіб за їхньою згодою; обстеження публічно доступних об'єктів; обстеження публічно недоступних об'єктів (у разі згоди осіб, у розпорядженні чи користуванні яких вони перебувають); збирання публічно доступної інформації з будь-яких джерел; збирання інформації з обмеженим доступом, що міститься в інформаційних банках даних правоохоронних органів; одержання конфіденційної інформації за згодою осіб, які мають доступ до неї; короткочасне впровадження до криміногенного середовища; візуальне спостереження в публічно доступних місцях (з метою: по-перше, розпізнавання ознак учинення злочину та встановлення даних, що згодом дають змогу ідентифікувати причетних до нього осіб; по-друге, ідентифікувати невідомих осіб, виявлених у процесі інших ОРЗ і негласних слідчих (розшукових) дій); виявлення радіоелектронних засобів у певному місці та визначення їхніх ідентифікаційних та/або технологічних ознак; комплексний аналіз інформації, одержаної під час інших заходів [18].

Аналіз практики засвідчує, що усі ці заходи проводилися і раніше дільничними міліціонерами, дільничними офіцерами поліції, а зараз де-факто проводяться ПОГ. У розрізі цих заходів діяльність оперативних працівників та

ПОГ радикально відрізняються тим, що перші можуть діяти під вигаданими даними, а останні повинні працювати лише в межах свого офіційного статусу.

Так, і оперативний працівник і ПОГ можуть опитувати осіб за їхньою згодою. Проте перший для опитування може використати легенду та несправжні імітаційні засоби, може ввести опитуваних в оману щодо свого місця роботи, роду діяльності (що, відповідно до досліджуваних законопроектів, фактично відповідає проведенню оперативної установки або ж негласного розвідувального опитування [12]).

Другий опитує осіб лише відкрито, як працівник поліції. Проте нічого не заважає йому приховати дійсну мету опитування (або не називаючи її узагалі, або використовуючи вигаданий але правдоподібний привід для проведення опитування). Більше того, у тих випадках, коли небажано аби опитувані знали, що поліція цікавиться тією чи іншою особою (подією, процесом), ПОГ може доручити проведення такого опитування своїм конфідентам. Практика їх використання поліцейськими офіцерами громади є доволі поширеною (але юридично не регламентованою, а тому незаконною).

Обидва види опитування (відкрите та зашифроване) ПОГ може ефективно використовувати в роботі з виявлення кримінальних правопорушень, надаючи перевагу першому чи другому – в залежності від ситуації. Так в ході щоденного спілкування з мешканцями громади ПОГ може відкрито одержати значний масив інформації, необхідної для виконання своїх функцій, у тому числі для попередження та виявлення кримінальних правопорушень.

У тому ж разі коли у ПОГ є обґрунтовані підозри, що потрібну інформацію від нього спробують приховати (з остраху помсти з боку суспільно небезпечних елементів, у зв'язку з відсутністю активної громадянської позиції, з міркувань убезпечення своїх родичів, друзів та знайомих від притягнення до відповідальності або ж з інших мотивів) він може вдаватися до зашифрованого опитування.

Обстеження публічно доступних об'єктів та обстеження публічно недоступних об'єктів (у разі згоди осіб, у розпорядженні чи користуванні яких вони перебувають) також є звичаєвою практикою ПОГ. Фактично це відбувається кожного разу під час патрулювання, під час відвідування масових заходів, під час заходів з попередження домашнього насильства контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами порядку та правил зберігання і використання зброї, спеціальних засобів, вибухових речовин та матеріалів, боєприпасів тощо. У необхідних ситуаціях ПОГ може проводити обстеження, використовуючи зазначені дії лише як приводи, маючи на меті виявлення і викриття непов'язаних з ними кримінальних правопорушень. Так само, як і у випадку з опитуванням, ПОГ може не проводити обстежень особисто, а скористатися для цього послугами своїх конфідентів.

Збирання публічно доступної інформації з будь-яких джерел та її подальший аналіз на теперішній час є одним з дієвих інструментів не лише оперативних підрозділів Національної поліції, а й правоохоронців різних органів та спеціалізацій. Така діяльність отримала різні назви та проводиться на різних рівнях, у тому числі і суб'єктами розвідувального співтовариства України.

Так п. 14 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про розвідку» встановлює повноваження розвідувальних органів «здійснювати спеціальне оброблення інформації з відкритих джерел, інформаційних систем, обліків, реєстрів, баз даних».

Більше того, цей засіб інформаційно-пізнавальної роботи широко використовується не лише правоохоронцями та розвідниками, а й суб'єктами господарської діяльності. Сучасні представники економічної науки оперують поняттям «конкурентна розвідка» та визначають його: по-перше, як пошуково-моніторинговий інструмент маркетингового дослідження, що формує (створює) за рахунок відкритих інформаційних джерел інформаційно-аналітичну базу прийняття управлінських рішень в процесі стратегічного управління інноваційним розвитком підприємства; по-друге, як безперервний процес пошуку та моніторингу інформаційного збурення конкурентного середовища [19].

Так, К. В. Ковтуненко та О. О. Пар'єва оперують поняттям «конкурентна розвідка» та визначають його: по-перше, як пошуково-моніторинговий інструмент маркетингового дослідження, що формує (створює) за рахунок відкритих інформаційних джерел інформаційно-аналітичну базу прийняття управлінських рішень в процесі стратегічного управління інноваційним розвитком підприємства; по-друге, як безперервний процес пошуку та моніторингу інформаційного збурення конкурентного середовища [19].

Якщо йдеться про збирання відомостей з будь-яких відкритих джерел та аналіз публічно доступної інформації саме правоохоронними органами, то потрібно зауважити, що серед повноважень оперативних підрозділів, передбачених ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є так званий «кримінальний аналіз», зміст якого законодавець не розшифровує. Цей зміст розкривають вітчизняні вчені у своїх працях. [20; 21; 22, с. 187–202]. Їх аналіз дозволяє стверджувати, що кримінальний аналіз може розглядатися і як окремих захід, і як напрям або ж вид правоохоронної діяльності. При цьому невід'ємною та основною його складовою є збирання публічно доступної інформації у купі з її аналізом.

Зокрема, кримінальний аналіз визначають як специфічний вид інформаційно-аналітичної діяльності правоохоронних органів, який полягає у перевірці та оцінці інформації, її інтерпретації, встановленні зв'язків між

даними, що отримуються у процесі виявлення, припинення та розслідування злочинів і мають значення для оперативно-розшукової діяльності й кримінального провадження, з метою їх використання правоохоронними органами та судом, подальшого проведення оперативного, тактичного і стратегічного аналізу [23]. Використання кримінального аналізу в організації діяльності поліції сприяє збільшенню проактивного компоненту, заснованого на висновках про аналіз тенденцій та закономірностей, які ідентифікуються в злочинному середовищі [20].

На використанні методів кримінального аналізу заснована як концепція поліцейської діяльності, керованої розвідувальною аналітикою (Intelligence-Led Policing) [23], так і організація окремих операцій, заходів та дій.

Сучасні вітчизняні дослідники вважають перспективним використання зазначеної вище концепції у роботі правоохоронних органів з метою запобігання кримінальним правопорушенням та їх виявлення саме у площині роботи поліції з населенням територіальних громад [24]. При цьому, свої висновки вони підтверджують позитивним зарубіжним досвідом [25].

Вважаємо, що на найбільш елементарному рівні кримінальний аналіз може використовуватися поліцейським офіцером громади як окремий захід, спрямований на виявлення кримінальних правопорушень. Його ефективність буде залежати від рівня фахової підготовки ПОГ та можливостей використання ним сучасного комп'ютерного забезпечення для проведення кримінального аналізу.

Короткочасне впровадження до криміногенного середовища інтуїтивно асоціюється з негласною слідчою (розшуковою) дією, передбаченою ст. 272 КПК України – виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, а також з оперативно-розшуковим заходом з традиційною назвою «оперативне впровадження». Проте це різні за своїм змістом дії.

По-перше, впровадження про яке йдеться здійснюється не до злочинного формування, а до соціального середовища, яке, відповідно до висновків правоохоронців є криміногенним. По-друге, це впровадження є швидкоплинним: від декількох годин.

Природно, що сам ПОГ жодним чином не може здійснювати будь-якого впровадження через свій офіційний, відкритий статус. Проте він може доручити це своїм конфідентам. Так, у тому разі, коли на території громади оселяється група осіб, невідомих місцевим мешканцям (приміром орендують будинок) та не афішують причин й мети приїзду (або ж повідомляють недостовірні відомості про себе), ПОГ повинен мати можливість через своїх конфідентів провести їх опитування, а за необхідності також організувати впровадження своїх негласних співробітників до кола приїжджих. Так само

варто чинити, коли серед місцевих мешканців формуються групи, які несуть у собі потенційну суспільну небезпеку. Це дає змогу попереджати вчинення злочинів та вчасно викривати їх. Особливої актуальності зазначений метод набуває за умов воєнного стану та на деокупованих територіях.

Візуальне спостереження в публічно доступних місцях з метою розпізнавання ознак учинення злочину та встановлення даних, що згодом дають змогу ідентифікувати причетних до нього осіб, ПОГ проводить щоденно у перманентному режимі – відкритій формі. Часто одна його присутність та відкрите спостереження ним за певними подіями, особами ділянками місцевості має профілактичний ефект, запобігає проявам кримінальної активності. І навпаки, за відсутності ПОГ у конкретному місці, особи, схильні до вчинення кримінальних правопорушень можуть виявити ознаки своїх злочинних намірів або безпосередньо вчинити кримінальні правопорушення. У таких випадках, знову ж таки, можуть бути корисними негласні співробітники. На прохання ПОГ вони можуть провести спостереження у тому місці і у той час, коли можуть відбутися певні події кримінального характеру.

Засновані на застосуванні спеціальних технічних засобів пошукові заходи (такі як виявлення радіоелектронних засобів у певному місці та визначення їхніх ідентифікаційних та/або технологічних ознак) сьогодні важко віднести до компетенції ПОГ через їх складність та необхідність наявності у нього відповідної апаратури, спеціальних знань, вмінь та навичок. В теперішній час подібні заходи становлять компетенцію спеціалізованих (оперативно-технічних підрозділів). Але з плином часу та розвитком науково-технічного прогресу не виключено можливість, що зазначена апаратура буде цілком доступною для використання ПОГ.

Як уже зазначалося, переважна більшість з пошукових заходів є звичайною практикою для багатьох ПОГ в їх діяльності з виявлення злочинів. Тому вважаємо, що їх потрібно унормувати які такі, що можуть проводитися ПОГ у разі необхідності. Адже відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Водночас вважаємо, що процес проведення цих заходів та оформлення їх результатів жодним чином не потрібно процесуалізувати. Адже вони використовуються ПОГ винятково для вирішення організаційно-тактичних завдань в процесі діяльності з виявлення кримінальних правопорушень.

Висновки. Поліцейський офіцер громади має широкі можливості із своєчасного виявлення кримінальних правопорушень. Значна частина цих можливостей не охоплюється його повноваженнями, встановленими законами

та підзаконними нормативно-правовими актами. Насамперед, це методи отримання інформації, що притаманні оперативно-розшуковій діяльності. Їх використання було та залишається звичайною практикою правоохоронців, покликаних дбати про безпеку мешканців конкретних громад та протидіяти злочинності на їх територіях. Зокрема, ПОГ проводять негласні заходи, які не порушують та не обмежують прав людини, не є втручанням в особисте та сімейне життя. Їх результати використовуються лише в організаційно-тактичних цілях. Такі заходи у теорії ОРД отримали назву пошукових (або оперативно-пошукових). Їх використання ПОГ формально є протиправним, але, водночас, суспільно корисним, у першу чергу, для мешканців територіальної громади. Тому ці заходи потрібно унормувати, як такі, що можуть проводитися ПОГ з метою виявлення кримінальних правопорушень.

Література:

1. Сербин Р. А., Шевченко С. І. Поліцейська діяльність дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 7. С. 508–510
2. Лебедева Н. Реформування підрозділу дільничних офіцерів поліції за проектом «поліцейський офіцер громади» в Україні. Підприємство, господарство і право. 2020. № 9. С. 137–140
3. Гуцуляк О. А. Щодо становлення інституту «поліцейського офіцера громади» в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. С. 101–106. № 5. 2022 DOI <https://doi.org/10.32782/39221361>
4. Скиба Е. Філософські основи нового підходу до роботи поліцейських офіцерів громади Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 3. С. 85–92
5. Вітвіцька Н. В. Поліцейський офіцер громади в Україні та подібні програми в інших країнах світу. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №7. С. 230–232. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/52>
6. Мердова О. М., Головков О. М. Адміністративно-правовий статус дільничного офіцера поліції та поліцейського офіцера громади. Правовий часопис Донбасу. 2020. № 3 (72) С. 132–144
7. Щербина М. О. Адміністративно-правовий статус поліцейського офіцера громади: аналіз та удосконалення законодавства. Юридична наука 2020. № 4 (106). Том 1. С. 192–199
8. Грібов М. Л., Черняк А. М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 37–51.
9. Албул С. В. Оперативний пошук як організаційно-тактична форма оперативно-розшукової діяльності кримінальної поліції України: поняття та сутність. Scientific bases of solving of the modern tasks : Abstracts of XIX international scientific and practical conference. Frankfurt am Main, Germany, 2020. P. 138–144.
10. Тіхонов С. В., Василичук В. І. Стадії оперативно-розшукової діяльності. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2022. Т. 9–10. С. 37–44. DOI: 10.18523/2617-2607.2022.9-10.37-44
11. Шеліховська І. Ю. Оперативно-розшукова протидія наркозлочинам як предмет прокурорського нагляду. Європейські перспективи. 2024. №2 С. 122–132. DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.18>

12. Про оперативно-розшукову діяльність: проект Закону України · від 02 вересня 2019 № 1229. Офіц. вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua>
13. Dahl J.Y. Chameleoning: A microsociological study of covert physical surveillance. *European Journal of Criminology*, 2022. Vol. 19 (2). P. 220–236. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1477370819896204>
14. Черняк А.М. Оперативний огляд як засіб діяльності оперативних підрозділів. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. №1. С.100–111
15. Pegasus Project: Re-Questioning the Legality of the Cyber-Surveillance Mechanism. *Laws*. 2022. Vol. 11. Issue 6. P. 85. DOI:10.3390/laws11060085.
16. Murray D., Fussey P. Bulk Surveillance in the Digital Age: Rethinking the Human Rights Law Approach to Bulk Monitoring of Communications Data. *Israel Law Review*. 2019. Vol. 52. Issue 1. P. 31–60. DOI:10.1017/S0021223718000304
17. Грібов М. Л., Козаченко О. І. Негласне співробітництво в механізмі забезпечення прав людини: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 352 с.
18. Князев С., Чернявський С., Грібов М. Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 20 (2). С. 8–20. DOI: 10.33270/04202002.8.
19. Ковтуненко К.В., Пар'єва О.О. Конкурентна розвідка: сутність, підходи до визначення, задачі. *Economic journal Odessa polytechnic university*. 2020. 1 (11), С. 120–128. DOI: 10.15276/EJ.01.2020.15
20. Моца В.В. Теоретико-методологічні засади використання кримінального аналізу оперативними підрозділами правоохоронних органів України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. № 73(2) 2022. № С.141–147. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.53>;
21. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.
22. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.
23. Мовчан А.В. Актуальні проблеми впровадження в органах національної поліції України моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою. *Соціально-правові студії*. 2018. Випуск 1. С. 17–22
24. Dzhuzha, O., Siuravchik, V., & Shumeiko, T. Current trends in public involvement in crime prevention policing. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. № 29(1). P. 9-19. DOI: 10.56215/naia-herald/1.2024.09
25. Abaho, A. Rethinking community security in Uganda: Integrating community policing with intelligence-led policing. *African Security Review*. 2023. № 32(4). P. 368-386. DOI:10.1080/10246029.2023.2226115.

References:

1. Serbyn, R. A., & Shevchenko, S. I. (2022). Politseiska diialnist dilnychnykh ofitseriv politsii ta politseyskykh ofitseriv hromad [Police activities of precinct police officers and community police officers]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 508–510 [in Ukrainian].
2. Lebedieva, N. (2020). Reformuvannia pidrozdilu dilnychnykh ofitseriv politsii za proektom «politseyskyi ofitser hromady» v Ukraini [Reforming the division of precinct police officers under the "community police officer" project in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 9, 137–140 [in Ukrainian].

3. Hutsuliak, O. A. (2022). Shchodo stanovlennia instytutu «politseiskoho ofitsera hromady» v Ukraini [Regarding the establishment of the "community police officer" institute in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual problems of domestic jurisprudence*, 5, 101–106. DOI <https://doi.org/10.32782/39221361> [in Ukrainian].
4. Skyba, E. (2023). Filosofski osnovy novoho pidkhodu do roboty politseiskykh ofitseriv hromady [Philosophical foundations of a new approach to the work of community police officers]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 85–92 [in Ukrainian].
5. Vitvitska, N. V. (2022). Politseyskyi ofitser hromady v Ukraini ta podobni prohramy v inshykh krainakh svitu [Community police officer in Ukraine and similar programs in other countries of the world]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, 230–232. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/52> [in Ukrainian].
6. Merdova, O. M., & Holovkov, O. M. (2020). Administratyvno-pravovyi status dilnychnoho ofitsera politsii ta politseiskoho ofitsera hromady [Administrative and legal status of district police officer and community police officer]. *Pravovyi chasopys Donbasu – Legal journal of Donbass*, 3 (72), 132–144 [in Ukrainian].
7. Shcherbyna, M. O. (2020). Administratyvno-pravovyi status politseiskoho ofitsera hromady: analiz ta udoskonalennia zakonodavstva [Administrative and legal status of the community police officer: analysis and improvement of legislation]. *Yurydychna nauka – Legal science*, 4 (106), 1, 192–199 [in Ukrainian].
8. Hribov, M. L., & Cherniak, A. M. (2018). Protydiia zlochynnosti operatyvnymy pidrozdilamy pravookhoronnykh orhaniv: poniattia ta zmist [Combating crime by operational units of law enforcement agencies: concepts and content]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 37–51 [in Ukrainian].
9. Albul, S. V. (2020). Operatyvnyi poshuk yak orhanizatsiino-taktychna forma operatyvno-rozshukovoi diialnosti kryminalnoi politsii Ukrainy: poniattia ta sutnist [Operational search as an organizational and tactical form of operational and investigative activity of the criminal police of Ukraine: concept and essence]. *Scientific bases of solving of the modern tasks : Abstracts of XIX International scientific and practical conference, Frankfurt am Main, Germany*, 138–144 [in Ukrainian].
10. Tikhonov, S. V., & Vasylynychuk, V. I. (2022). Stadii operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Stages of operative and investigative activity]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky – NaUKMA Research Papers. Law*, 9–10, 37–44. DOI: 10.18523/2617-2607.2022.9-10.37-44 [in Ukrainian].
11. Shelikhovska, I. Yu. (2024). Operatyvno-rozshukova protydiia narkozlochynam yak predmet prokurorskoho nahliadu [Operative and investigative counteraction to drug crimes as a subject of prosecutorial supervision]. *Yevropeyski perspektyvy – European Perspectives*, 2, 122–132. DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.18> [in Ukrainian].
12. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist: proekt Zakonu Ukrainy vid 02 veresnia 2019 roku № 1229 [On operative and investigative activities: draft Law of Ukraine from September 2, 2019 No. 1229]. *Ofitsiyni vebsait Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://w1.c1.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Dahl, J. Y. (2022). Chameleonizing: A microsociological study of covert physical surveillance. *European Journal of Criminology*, 19 (2), 220–236. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1477370819896204> [in English].

14. Cherniak, A. M. (2019). Operatyvnyi ohliad yak zasib diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv [Operational review as a means of activity of operational units]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Herald of Criminal Justice*, 1, 100–111 [in Ukrainian].
15. Pegasus Project: Re-Questioning the Legality of the Cyber-Surveillance Mechanism (2022). *Laws*, 11, 6, 85. Doi:10.3390/laws11060085 [in English].
16. Murray, D., & Fussey, P. (2019). Bulk Surveillance in the Digital Age: Rethinking the Human Rights Law Approach to Bulk Monitoring of Communications Data. *Israel Law Review*, 52, 1, 31–60. Doi:10.1017/S0021223718000304 [in English].
17. Hribov, M. L., & Kozachenko, O. I. (2022). Nehlasne spivrobitnytstvo v mekhanizmi zabezpechennia prav liudyny [Tacit cooperation in the human rights mechanism]. *Vinnytsia : TVORY* [in Ukrainian].
18. Kniaziev, S., Cherniavskiy, S., & Hribov, M. (2021). Zakonodavche rehuliuвання operatyvno-rozshukovoi diialnosti: problemy ta shliakhy yikh rozviazannia [Legislative regulation of investigative activities: problems and ways to solve them]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 20 (2), 8–20. DOI: 10.33270/04202002.8 [in Ukrainian].
19. Kovtunencko, K. V., & Parieva, O. O. (2020). Konkurentna rozvidka: sutnist, pidkhody do vyznachennia, zadachi [Competitive intelligence: essence, approaches to definition, tasks]. *Economic journal Odessa polytechnic university*, 1 (11), 120–128. DOI: 10.15276/EJ.01.2020.15 [in Ukrainian].
20. Motsa, V. V. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady vykorystannia kryminalnoho analizu operatyvnymy pidrozdilamy pravoohoronnykh orhaniv Ukrainy [Theoretical and methodological principles of the use of criminal analysis by operational units of law enforcement agencies of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO – Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 73(2), 141–147. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.53> [in Ukrainian].
21. Fedchak, I. A. (2021). Osnovy kryminalnoho analizu [Fundamentals of criminal analysis]. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
22. Pavlenko, S. O. (2022). Osnovy operatyvno-rozshukovoi taktyky [Basics of operational search tactics]. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla» [in Ukrainian].
23. Movchan, A. V. (2018). Aktualni problemy vprovadzhennia v orhanakh natsionalnoi politsii Ukrainy modeli politseiskoi diialnosti, kerovanoi analitykoiu [Actual problems of implementation of the model of police activity guided by analytics in the bodies of the national police of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii – Social and Legal Studios*, 1, 17–22 [in Ukrainian].
24. Dzhuzha, O., Siuravchuk, V., & Shumeiko, T. (2024). Current trends in public involvement in crime prevention policing. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 29 (1), 9–19. doi: 10.56215/naia-herald/1.2024.09 [in English].
25. Abaho, A. (2023). Rethinking community security in Uganda: Integrating community policing with intelligence-led policing. *African Security Review*, 32 (4), 368–386. doi: 10.1080/10246029.2023.2226115 [in English].

УДК: 343.2/7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1179-1189](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1179-1189)

Іващенко Олена Анатоліївна аспірант, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, тел.: (050) 728-19-03, <https://orcid.org/0000-0003-2148-8220>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КОНСТРУЮВАННЯ САНКЦІЇ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням щодо особливостей конструювання санкції за кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних правовідносин. Земля, як складова земельних ресурсів і об'єкт земельних правовідносин - це найперша передумова і природна основа суспільного виробництва, універсальний чинник життєдіяльності людини. Вона стала центром розвитку сучасних земельних відносин, які врегульовані відповідним земельним законодавством. Національні статистичні дані останніх років свідчать про непинне зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері охорони земельних ресурсів. На сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки варто звертати особливу увагу не тільки на мету покарання, а й фокусуватись на цілях його кримінально-правового впливу. Нормативне закріплення земельних відносин стало основним підґрунтям й для виникнення відповідних прав та обов'язків, зокрема щодо охорони земельних ресурсів, відповідних нормативів щодо володіння, користування та розпорядження ними, заборони псування, нецільового та нерационального їх використання та інші. Порухення таких прав та обов'язків призводить до настання юридичної відповідальності, а саме: цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності. В останньому випадку така відповідальність тягне за собою покарання, передбачене у санкції статті, як мірило вини людини. Беручи до уваги ситуацію, що склалась в Україні у сфері земельних правовідносин, надзвичайно актуальним постає питання розроблення та закріплення таких кримінально-правових санкцій за правопорушення у вищезазначеній сфері, які були б найбільш ефективними і доцільними не тільки у протидії кримінальним правопорушенням у сфері земельних правовідносин, а й слугували ще й превентивною мірою цьому суспільно-негативному явищу. Саме тому пріоритетною задачею законодавця є не тільки встановлення вичерпного переліку видів суспільно небезпечних діянь, а й зробити їх співрозмірними та відповідними таким важливим

факторам як тяжкість кримінального правопорушення, особа винного та інші. Тоді наукова обґрунтованість санкцій буде взаємозумовлена соціальними факторам, що вкрай важливо для їх ефективного застосування.

Ключові слова: кримінальні правопорушення; кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних правовідносин; соціальна обумовленість; санкції; пеналізація кримінальних правопорушень; кримінальна відповідальність.

Ivashchenko Olena Anatolyivna Postgraduate Student of Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, tel.: (050) 728-19-03, <https://orcid.org/0000-0003-2148-8220>

SOME ASPECTS OF CONSTRUCTING SANCTIONS FOR CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF PROTECTION OF LAND RELATIONS

Abstract. The article is devoted to topical issues regarding the peculiarities of constructing sanctions for criminal offenses in the field of protection of land relations. National statistics in recent years show a steady increase in the number of criminal offenses in the field of land protection. Land, as a component of land resources and an object of land legal relations, is the very first prerequisite and natural basis of social production, a universal factor of human life. It has become the center of development of modern land relations, which are regulated by the relevant land legislation. At the present stage of development of criminal law science, it is necessary to pay special attention not only to the purpose of punishment, but also to focus on the goals of its criminal law influence. The normative consolidation of land relations has become the main basis for the emergence of relevant rights and obligations, in particular regarding the protection of land resources, relevant standards for their ownership, use and disposal, prohibition of damage, misuse and irrational use, and others. Violation of such rights and obligations leads to legal liability. Namely: civil, administrative, and criminal liability. In the latter case, such liability entails the punishment provided for in the sanction of the article, as a measure of a person's guilt. Taking into account the current situation in Ukraine in the field of land relations, the issue of developing and consolidating such criminal law sanctions for offenses in the above-mentioned area, which would be the most effective and expedient not only in combating criminal offenses in the field of land relations, but also serve as a preventive measure to this socially negative phenomenon, is extremely relevant. That is why the priority task of the legislator is not only to establish an exhaustive list of types of socially dangerous acts, but also to make them proportionate and appropriate to such important factors as the gravity

of the criminal offense, the identity of the perpetrator, and others. Then the scientific validity of sanctions will be interdependent on social factors, which is extremely important for their effective application.

Keywords: criminal offenses; criminal offenses in the field of land relations, social conditionality, sanctions, criminalization of criminal offenses, criminability.

Постановка проблеми. Проблема пеналізації кримінальних правопорушень у сфері охорони земельних правовідносин є нагальною та актуальною у наш час, не дивлячись на те, що в загальному сенсі у Кримінальному Кодексі України, що був прийнятий та набрав чинності у 2001 році було встановлено санкції, що в цілому відповідають сучасному рівню науки кримінального права та задовольняють потреби практики. Разом із тим, ціла низка положень КК України у Розділі 8 Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти довкілля» свідчить про те, що у процесі пеналізації, на жаль, проявились фактори, що порушують принцип «адекватності покарання», зокрема, індивідуалізації покарання, а також притаманні безсистемність, безпідставність та взаємна неузгодженість видів покарань, що передбачені за такі кримінальні правопорушення. З метою подолання вказаних недоліків та недопущення їх появи в майбутньому перед наукою кримінального права наразі стоїть завдання розроблення єдиної загальної теорії пеналізації кримінальних правопорушень, придатної до застосування в санкціях усіх статей Особливої частини КК та розроблення окремих адаптованих під сучасне життя аспектів щодо конструювання таких санкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки все більше науковців приділяють особливу увагу дослідженню питання санкцій у правовій площині, зокрема кримінально-правових санкцій. У наш час земельні правовідносини є однією з основ побудови суспільних відносин, а з ними і ринкових, економічних, соціальних та інших. Тому питання щодо правильного конструювання кримінально-правових санкцій у сфері охорони земельних правовідносин є безумовно тим, що досліджується і повинно досліджуватись науковцями для удосконалення нашої вітчизняної правової системи. В Україні науковцями-правниками, що досліджують вищезазначені питання є: О. Книженко, А.Шульга, О. Горох, М. Корабель, С. Андрусенко, Т. Ковальчук, Р. Мовчан, А. Мірошніченко, В.Носік, О. Олійник, М. Рябченко, С.Рибенко, Н. Цвіркун, Ю.Пономаренко, Н.Гуторова та інші.

Метою статті є дослідження юридичної природи особливостей конструювання окремих видів санкцій за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин.

Завданням статті є вироблення теоретико-практичних, науково-обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні шляхом вдосконалення конструювання санкцій за ці кримінальні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У процесі становлення та розвитку суспільних відносин у державі, між суб'єктами виникають, існують і розвиваються політичні, економічні, соціальні та інші взаємовідносини, серед яких у центрі завжди була земля.

Земля, як складова земельних ресурсів і об'єкт земельних правовідносин - це найперша передумова і природна основа суспільного виробництва, універсальний чинник життєдіяльності людини. Вона стала центром розвитку сучасних земельних відносини, які врегульовані відповідним земельним законодавством.

Основний закон нашої держави (далі-Конституція України) закріплює положення про визнання землі основним національним багатством України, що перебуває під особливою охороною держави.[4] Навіть більше: ухвалюючи Основний Закон, парламентарії визнали за потрібне закріпити й особливий статус землі як об'єкта правовідносин, зазначивши, що право власності на землю гарантується; воно набувається і реалізується виключно відповідно до закону (ч. 2 ст. 14) Що свідчить про виключну важливість цього об'єкту для держави, суспільства та окремого індивіда.

Нормативне закріплення земельних відносин стало основним підґрунтям й для виникнення відповідних прав та обов'язків, зокрема щодо охорони земельних ресурсів, відповідних нормативів щодо володіння, користування та розпорядження ними, заборони псування, нецільового та нераціонального їх використання та інші. Порушення таких прав та обов'язків призводить до настання юридичної відповідальності. а саме: цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальність. В останньому випадку така відповідальність тягне за собою покарання, передбачене у санкції статті, як мірило вини людини.

У будь-якому суспільстві, будь-якій державі, у певний проміжок часу виникає необхідність подолати те чи інше суспільно-негативне явище або процес та обмежити подальше його розповсюдження та масштаби дестабілізуючого впливу. У таких випадках з'являється нагальна потреба у виробленні адекватних та конкретних, а головне дієвих засобів впливу на цей негативний чинник. Дану проблему законодавець вирішує шляхом криміналізації такого дестабілізуючого явища, що набуло значної суспільної небезпеки. Звичайно, один із основних юридичних заходів врегулювання правовідносин в сфері охорони та раціонального використання земельних ресурсів є накладення кримінально-правових санкцій на правопорушника.

Саме санкції є тим правовим важелем врегулювання суспільних відносин, що не тільки здійснює охоронну функцію, а слугує ще й превенцією щодо вчинення нових кримінальних правопорушень

Надважлива роль у побудові якісних та результативних земельних правовідносин, профілактика, та у результаті зменшення кількості вчинених кримінальних правопорушень у сфері земельних правовідносин спонукають науковців-правників до звернення особливої уваги щодо вивчення та вирішення питання щодо правильної побудови санкції за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин. Питанням охорони земельним ресурсів та санкціям за кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних правовідносин приділяли і приділяють увагу у своїх працях такі науковці, як: О. Книженко, А.Шульга, О. Горох, М. Корабель, С. Андрусенко, Т. Ковальчук, Р. Мовчан, А. Мірошніченко, В.Носік, О. Олійник, М. Рябченко, С.Ребенко, Н. Цвіркун, Ю.Пономаренко, Н.Гуторова та інші.

У кримінально-правовій доктрині санкціям завжди приділялася належна увага. Науковці, визначаючи поняття «санкції» незважаючи на різні підходи та методи дослідження, прийшли до загальної дефініції, що під санкцією розуміють переважно частину статті Особливої частини Кримінального кодексу, що визначає вид і розмір покарання за злочин, описаний у диспозиції[5].Таке просте, як вбачається, за своїм розумінням визначення відображає основну суть та призначення санкцій у правовому полі. Як влучно зазначала О.О. Книженко, розробка проблем визначення меж кримінально-правових санкцій має не лише теоретичне, а й важливе практичне (правотворче та правозастосовне) значення, оскільки ефективність покарання та інших заходів кримінально-правового впливу, як правило, знижується через недоліки в конструюванні кримінально-правових санкцій. Від санкцій також залежить широта розсуду у межах судового розгляду, тому питання побудови кримінального закону – питання не лише юридичної техніки, а й кримінальної політики. [3] Тому, для досягнення мети, яку ставить перед собою законодавець, впроваджуючи ту чи іншу санкцію у кримінальний закон, необхідно точна, безальтернативна та правильна побудова санкції відповідної статті згідно із загальними принципами права. До того ж, не можна не погодитись з думкою О.П. Горох про те, що ефективність засобів протидії злочинності значною мірою залежить від потенційних можливостей, закладених у тому числі у кримінально-правовій санкції. [1] Саме тому пріоритетною задачею законодавця є не тільки встановлення вичерпного переліку видів суспільно небезпечних діянь, а й зробити їх співрозмірними та відповідними таким важливим факторам як тяжкість кримінального правопорушення, особа винного та інші. Тоді наукова обґрунтованість санкцій

буде взаємозумовлена соціальними факторами, що вкрай важливо для їх ефективного застосування.

Саме таку задачу і ставить перед собою законодавець при конструюванні кримінально-правових санкцій. Своє формальне вираження діяльність щодо пеналізації кримінальних правопорушень знаходить виключно у законі про кримінальну відповідальність. Цей висновок впливає з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з якою виключно законами України визначаються «діяння, які є злочинами, ... та відповідальність за них», а також ч. 3 ст. 3 ККУ, відповідно до якої «злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Таким чином, формою пеналізації кримінальних правопорушень є кримінально правова законотворчість – прийняття кримінального закону, внесення до нього змін та доповнень.[9] У свою чергу, О. Книженко зазначає, що побудова кримінально-правових санкцій – це діяльність законодавця з конструювання санкції кримінально-правової норми, що полягає у встановленні залежно від суспільної небезпечності діяння видів заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне протиправне діяння. Тобто, встановлення кримінально-правових санкцій – це визначення їх меж. Однак ці межі не зводяться лише до визначення виду та розміру покарання. Вони охоплюють і різні форми прояву кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне протиправне діяння. Варто погодитись із думкою автора і додати те, що правильне конструювання кримінально-правових норм дає вірну індивідуалізацію окремим видам покарання, що у свою чергу надає можливості відповідним державним органам застосовувати правильно санкції за кожне окреме покарання.

На сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки варто звертати особливу увагу не тільки на мету покарання, а й фокусуватись на цілях його кримінально-правового впливу. Звичайно, при закладенні нормативного базису щодо конструювання будь-якої санкції законодавець має спиратись на певний «фундамент», на якому і ґрунтувалась би основна ідея навіть ми застосовуємо той чи інший засіб кримінального впливу, тобто пояснювало б необхідність його застосування у конкретному випадку та при конкретних обставинах. Як таку основу законодавець закладає теоретичні засади встановлення санкцій, закріплені у Загальній частині кримінального права. У свою чергу, привносячи невелику кількість суб'єктивізму, можемо додати, що санкція обов'язково має бути об'єктивною, справедливою, а величина санкції кримінально-правової норми повинна бути пропорційною від реальної суспільної небезпечності того діяння, яке описується в диспозиції, та узгоджуватись з іншими санкціями. Конструювання кримінально-правової

норми має бути синтезом обмежень особистого та майнового характеру осіб, засуджених за скоєння кримінального правопорушення, передбаченого в диспозиції статті/

Погоджуючись із думкою М. Корабель, яка зазначає, що санкція загалом є моделлю виду й обсягу покарання, що є пропорційною суспільній небезпечності кримінального правопорушення, передбаченого чинним Кримінальним кодексом, санкція у свою чергу, розкриває правовий аспект кримінального покарання, вказуючи на його вид та обсяг, виконуючи при цьому роль моделі кримінального покарання, передбаченого за вчинене кримінальне правопорушення [7] Покарання за своїм змістом полягає у передбаченому законом обмеженні певних конституційних прав і свобод засудженого. Залежно від конкретного виду покарання, передбаченого в санкції статті Кримінального кодексу України, таке обмеження може стосуватися окремих особистих, майнових та інших прав і свобод людини та громадянина, передбачених Конституцією України. Саме в певних обмеженнях і виражається така властивість покарання, як кара.

Важливим для дослідження проблем конструювання санкцій за кримінальні правопорушення у сфері охорони та раціонального використання земельних ресурсів буде звернутись до думки О.Гороха, який зазначає, що під санкцією розуміємо переважно частину статті Особливої частини Кримінального кодексу, що визначає вид і розмір покарання за кримінальне правопорушення, описане у диспозиції.[1] Доречним буде доповнити думку автора, що санкція за загальним правилом теоретико-правового конструювання статей Кримінального кодексу України є обов'язковим елементом відповідної статті, яке містить заборону. Саме санкція розкриває весь правовий аспект кримінального покарання у той чи іншій мірі. Тобто, вона повинна індивідуалізувати покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Саме принцип індивідуалізації та диференціації закладається при конструюванні санкцій за кримінальні правопорушення. Варто додати і те, що правильне конструювання кримінально-правових норм дає вірну індивідуалізацію окремим видам покарання, що у свою чергу надає можливості відповідним державним органам застосовувати правильно санкції за кожне окреме кримінальне правопорушення.

Принцип диференціації санкції втілюється на законодавчому рівні й полягає у встановленні в нормах кримінального законодавства форм та меж заходів кримінально-правового впливу і покликан досягти цілей такого впливу та реалізації принципів кримінального права. Принцип індивідуалізації ж у свою чергу, нерозривно пов'язаний з диференціацією заходів кримінально-правового впливу, є її наслідком. Сутність цього принципу полягає в закладенні у конкретну санкцію при конструюванні конкретного заходу

кримінально-правового впливу, який безпосередньо конкретизує зміст відповідної санкції. Як зазначається у літературі, законодавець здійснює диференціацію відповідальності у кримінальному праві двома шляхами – визначаючи систему заходів кримінально-правового впливу та шляхом відображення їх у нормах кримінального закону.[3]

Важливим загальнотеоретичним аспектом є з'ясування із чого саме складається санкція і як саме вона будується. Отже, елементами конструкції кримінально-правової санкції є:

1) суб'єктний склад: санкції застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене у КК України;

2) зміст: санкції визначають обсяг заходів кримінально-правового впливу, які застосовуються до таких осіб.

Треба погодитись з тим, що саме ці складові елементи визначають права та обов'язки не лише особи, яка зазнає кримінально-правового впливу, а й спеціальних органів держави, оскільки визначає межі можливого „втручання” держави у права особи.[3]

Розглянемо особливості конструювання санкцій безпосередньо на прикладі кримінальних правопорушень у сфері охорони земельних ресурсів. Перш за все необхідно звернутись до галузевого закону, що регулює земельні правовідносини -Земельного кодексу України.[2] Так, відповідно до частини 1 ст. 211 Земельного кодексу України(далі-ЗК) громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність за порушення земельного законодавства. За своєю природою кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення і має каральний характер. Вона настає за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодекс України .

Чинний КК України передбачає покарання за такі кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних ресурсів, а саме: приховування або перекручування відомостей про екологічний стан чи захворюваність населення; забруднення або псування земель; незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель; незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах; порушення правил охорони або використання надр; проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля; безгосподарське використання земель, тощо. Ці кримінальні правопорушення ми назвали з огляду на ту шкоду, що завдається саме земельним ресурсам.

Звернемо увагу безпосередньо на санкції за кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних правовідносин. Зокрема, чинний ККУ відзначається наявністю досить розгалуженої системи норм, присвячених

регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері земельних правовідносин. До того ж, як влучно зазначає Р.О. Мовчан, саме ці норми, кореспондуючись з відповідними приписами Конституції України, ця система враховує необхідність кримінально-правової охорони як «власницької» функції, що є покликанням ст. 197-1 КК України, так і «екологічної» функції землі як основного національного багатства, що є прерогативою статей 239, 239-1, 239-2 та 254 КК України. Саме такий синтез і забезпечує дієвість законодавства у сфері охорони земельних правовідносин.[8]

На прикладах вищезазначених статей ККУ ми можемо чітко простежити втілення тих принципів, про які зазначалось вище, що окрім загальних принципів права, які законодавець закладає при конструюванні будь-якої правової норми, враховуючи цінність та особливий статус земельних ресурсів, він використовує спеціальні принципи права, а саме принцип диференціації і індивідуалізації покарання, що і є однією з особливостей при конструюванні такого роду санкцій. Саме втіленням у правову норму принципів індивідуалізації і диференціації законодавець дає те чітке розуміння особливого статусу земельних ресурсів як основного національного багатства нашої країни та хоче підкреслити розгалуженість функцій землі у суспільному житті.

У даних статтях ми також можемо чітко бачити елементи конструкції таких санкцій: суб'єктний склад та зміст. Тобто безпосередньо відстежити на кого розповсюджує свою дію окрема стаття, і пропорційно цьому, які граничні норми санкції визначає законодавець. Звідси простежується використання законодавцем симбіозу чіткого конструювання санкції з огляду на загальні правила побудови кримінально-правової норми та вплетіння у цю конструкцію спеціальних принципів права. Тільки така робота з конструювання дає кримінально-правовій нормі право на її реалізацію у кримінально-правових відносинах.

Висновки. Дослідивши питання особливостей конструювання санкцій за кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних правовідносин, розглянувши як в загальному та і в окремих випадках елементи даних конструкцій та вимоги до вищезазначеної діяльності, відстеживши принципи побудови норми, можна дійти до висновку, що діяльність законодавця з приводу побудови санкцій за кримінальні правопорушення у сфері охорони земельних правовідносин потребує доктринального опрацювання та цілісного, системного і такого, що ґрунтується, зокрема на ретельному опрацюванні положень регулятивного законодавства і матеріалів правозастосовної практики підході. Саме підхід до розв'язання проблеми підвищення ефективності кримінально-правової охорони земельних відносин в Україні є нагальним и потребує ретельної та компетентної діяльності на всіх ланках

законотворчості і правозастосування. Викладене свідчить про те, що питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері земельних відносин у правовій доктрині розкриті недостатньо, а отже, вони потребують подальшого наукового аналізу.

Література:

- 1.Горох О. П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки». 2009. Т. 90. С. 94–98.
- 2.Земельний кодекс України: Закон України від 09.06.2022 р. № 2768-III .
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
- 3.Книженко О.О Дисертація «Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві», Харків 2011
- 4.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- 5.Кримінальне право України :Загальна частина : Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладівосвіти / за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ – Харків : ЮрінкомІнтер – Право, 2004. – С. 44.
- 6.Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III .
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Марія Корабель Стаття Журнал Підприємство, господарств і право «Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми» Харків 2/2020 с. 287-291
- 8.Мовчан Р. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика: монографія.,2020. 1152 с.
- 9.Н. О. Гуторова, Ю. А. Пономаренко, Вісник Асоціації кримінального права України, 2013, № 1(1) УДК 343 «ПЕНАЛІЗАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ЯК НАПРЯМОК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ». с.32-49

References:

1. Gorokh, O. P. (2009). Problemy konstruyvannya sanktsiy specialnyh kriminalno-pravovyh norm [Problems of constructing sanctions of special criminal law norms].*Scientific Papers of NaUKMA. Series "Juridical Sciences"*, Т. 90, 94–98 [in Ukrainian].
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 09.06.2022 No 2768-III].Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
3. Knyzhenko O.O. (2011). Teoretychny zasady vstanovlennya sanktsiy u kriminalnomy pravi [Theoretical Foundations of Sanctions Establishment in Criminal Law"].Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Konstitytsia Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>[in Ukrainian].
5. Bazhanov M.I.,Stashys V.V.,& Tatsiy V.Y. (2004) Kriminalne pravo Ukrainy. Zagalna tchastyna [Criminal Law of Ukraine: General Part: Textbook for Law Students. Special. higher. educational institutions] Kyiv – Kharkiv, P. 44.[in Ukrainian].
6. Kriminalniy Kodeks Ukraine[Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 05.04.2001] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]

7. Maria Korabel(2002) Pravoviy analiz formyvannya sanktciy criminalno-pravovoy normy [Pavovoy Analysis of the Formation of Sanctions of the Criminal Law Norm], *Journal Enterprise, Farms and Law " Kharkiv* , 287-291[in Ukrainian]

8.Movchan R.(2020) Kriminalna vidpovidalnist za zlotciny y sferi zemelnyh vidnosyn: zakonodavstvo,doktrina,praktika [Criminal liability for crimes in the field of land Relations: Legislation, Doctrine, Practice], 1152 [in Russian].

9. N. O. Gutorova, Y. A. Ponomarenko (2013),Penalizatsiya zlochiniv yak napriamom kriminalnoy polityky [PENALIZATION OF CRIMES AS A DIRECTION OF CRIMINAL LAW POLICY"] *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine No. 1(1) UDC 343,32-49.* [in Ukrainian]

УДК 341.123.043

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1190-1197](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1190-1197)

Киргізова Владислава Сергіївна здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел.: (066) 924-12-66, <https://orcid.org/0009-0008-0941-2702>

Білоусов Євген Миколайович професор, доктор юридичних наук, професор кафедри права Європейського Союзу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел.: (050) 325-82-84, <https://orcid.org/0000-0001-7685-2208>

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Анотація. Стаття присвячена питанню реформування Ради Безпеки ООН на сучасному етапі її функціонування. Система колективної безпеки, втілена в Статуті ООН, виявилася недієвою та неефективною в сучасних умовах, а сама Рада Безпеки ООН стала нездатною адекватно і швидко реагувати на ситуації, які пов'язані з підтриманням чи поновленням міжнародного миру і безпеки. Дана проблема об'єктивувала необхідність пошуку шляхів реформування самої Ради Безпеки ООН як головного органу з підтримання міжнародного миру і безпеки в системі ООН в контексті напрацювання міжнародно-правового механізму, норми якого б забезпечили можливість практичної реалізації такої реформи. Зокрема, ефективний механізм реформування Ради Безпеки ООН має включати: по-перше, подолання вето шляхом голосування представників націй з усіх континентів планети – Азії, Африки, Європи, Америки, регіону Тихого океану; по-друге, повна підзвітність Ради Безпеки ООН націям світу шляхом розширення числа учасників Ради безпеки ООН; по-третє, попередження нових агресій через створення дієвих міжнародно-правових механізмів раннього реагування на агресивні дії будь якої країни із запровадженням дієвих санкцій. Результати цієї реформи мають бути спрямовані на створення умов для ефективної діяльності Ради Безпеки ООН з метою забезпечення її здатності виконувати основні функції, покладені на неї державами-членами ООН, на досягнення балансу в можливостях реалізації національних інтересів в сфері національної безпеки і оборони для усіх держав-членів цієї організації. Очікується, що реформа, у разі успішності, позитивно вплине на зміцнення авторитету як Ради

Безпеки ООН, зокрема, так і ООН, як суб'єкта забезпечення міжнародної безпеки, загалом. Проте станом на сьогодні перспектива комплексного реформування ООН є досить дискусійною. Адже для успішного завершення цього процесу потрібна консолідована воля більшості країн світу, а погляди світової спільноти на реформу Ради Безпеки ООН дотепер відзначаються неоднозначністю.

Ключові слова: міжнародна безпека, колективна безпека, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки ООН, право вето, реформування, сучасні виклики та загрози.

Kyrhizova Vladyslava Serhiyivna first (bachelor) level graduate of higher education, National University of Law named after Yaroslav the Wise, 61024, Kharkiv, St. Hryhoriya Skovorody, 77, tel.: (066) 924-12-66, <https://orcid.org/0009-0008-0941-2702>

Bilousov Yevhen Mykolayovych professor, doctor of legal sciences, professor of the Department of Law of the European Union, National University of Law named after Yaroslav the Wise, 61024, Kharkiv, St. Hryhoriya Skovorody, 77, tel.: (050) 325-82-84, <https://orcid.org/0000-0001-7685-220>

FEATURES OF THE UN SECURITY COUNCIL REFORM (PROBLEM STATEMENT)

Abstract. The article is devoted to the issue of reforming the UN Security Council at the current stage of its functioning. The system of collective security embodied in the UN Charter has turned out to be ineffective and ineffective in modern conditions, and the UN Security Council itself has become unable to respond adequately and quickly to situations related to the maintenance or restoration of international peace and security. This problem objectified the need to find ways to reform the UN Security Council itself as the main body for maintaining international peace and security in the UN system in the context of the development of an international legal mechanism, the norms of which would ensure the practical implementation of such a reform. In particular, an effective mechanism for reforming the UN Security Council should include: first, overcoming the veto by voting representatives of nations from all continents of the planet - Asia, Africa, Europe, America, the Pacific Ocean region; secondly, the full accountability of the UN Security Council to the nations of the world by expanding the number of UN Security Council members; thirdly, prevention of new aggressions through the creation of effective international legal mechanisms for early response to aggressive actions of any country with the introduction of effective sanctions. The results of

this reform should be aimed at creating conditions for the effective operation of the UN Security Council in order to ensure its ability to perform the main functions assigned to it by the UN member states, to achieve a balance in the possibilities of realizing national interests in the field of national security and defense for all states members of this organization. It is expected that the reform, if successful, will have a positive effect on strengthening the authority of both the UN Security Council, in particular, and the UN, as a subject of ensuring international security, in general. However, as of today, the prospect of comprehensive reform of the UN is quite debatable. After all, the successful completion of this process requires the consolidated will of the majority of the world's countries, and the world community's views on the reform of the UN Security Council are still marked by ambiguity.

Keywords: international security, collective security, United Nations, UN Security Council, veto right, reforms, modern challenges and threats.

Постановка проблеми. Запорукою глобального самозбереження та розвитку є міжнародна безпека як стан міжнародних відносин, що виключає порушення міжнародного миру і безпеки або створення реальних загроз безпеці світовій спільноті у будь-якій формі. Суб'єктами міжнародної безпеки є міжнародні організації, метою діяльності яких є забезпечення функціонування універсальної та регіональних систем колективної безпеки, однією з яких і є Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН). Сама ООН як універсальна організація характеризується наявністю системи з шести головних органів, серед яких є й Рада Безпеки ООН, яку дослідники справедливо вважають одним з головних органів ООН, на якій статуту цієї організації покладена відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки, обов'язок встановлення будь-якої загрози миру, порушення миру або акту агресії, а також уповноваження на прийняття обов'язкових рішень для їх практичного застосування. В сучасних реаліях Рада Безпеки ООН виявилася нездатною адекватно і швидко реагувати на ситуації які виникають в безпековій сфері і як наслідок - результати її діяльності не забезпечують можливості реалізації головної мети функціонування цього органу, а саме – підтримання міжнародного миру та безпеки.

Така ситуація має наслідком те, що сама система міжнародних відносин руйнується і життєво важливо знайти спосіб забезпечити її належне функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи останні дослідження і публікації, можна зробити загальний висновок про високий рівень наукової розробки міжнародно-правових питань реформування Ради Безпеки ООН на сучасному етапі її функціонування так, окремі аспекти цієї проблематики досліджували: О.Буряченко, О. Гладенко, І. Гладенко, Л. Дорош,

С. Охремчук та ін. В той же час, комплексного дослідження цього питання з позиції права міжнародної безпеки в вітчизняній юридичній науці проведено не було.

Мета статті – проаналізувати особливості реформування Ради Безпеки ООН на сучасному етапі її функціонування.

Виклад основного матеріалу.

По завершенню Другої світової війни задля порятунку прийдешніх поколінь від лих війни союзними державами було прийнято рішення заснувати універсальну міжнародну організацію – ООН. Її створення було відповіддю викликам фашизму, який поставив найсерйозніші проблеми перед людством, головна з яких - збереження миру та безпеки на планеті, що було покладено в основу мотивації для створення в рамках ООН такого органу як Рада Безпеки ООН [1, с. 23].

Свою першу сесію Рада Безпеки ООН провела 17 січня 1946 року, але протягом наступних десятиріч (до 90-х р.р. ХХ ст.) її діяльність носила скоріше характер «протистояння» між державами-гегемонами: США та СРСР та їх відповідними союзниками. Тим не менше, вона санкціонувала військові інтервенції у Корейській війні та кризі Конго та миротворчі місії в Суецькій кризі, Кіпрі та Західній Новій Гвінеї. З розпадом СРСР, ефективність діяльності Ради Безпеки ООН поступово зростає, особливо в частині санкціонування миротворчих місій в Кувейті, Намібії, Камбоджі, Боснії та Герцеговині, Руанді, Сомалі, Судані та Демократичній Республіці Конго.

На початку 1990-х років Рада Безпеки ООН створила, відповідно до глави VII Статуту ООН два міжнародні кримінальні трибунали, один - для колишньої Югославії та один - для Руанди. Перший був створений у 1993 році, у відповідь на широкомасштабні та систематичні вбивства, зґвалтування та «етнічні чистки» в Боснії. Його тимчасова юрисдикція поширювалася на майбутнє, тому, окрім югославських війн початку 1990-х років, трибунал мав юрисдикцію щодо злочинів, скоєних у Косово наприкінці 1990-х років. Другий було створено у 1994 році після завершення геноциду в Руанді. Його тимчасова юрисдикція була обмежена одним роком: з 1 січня по 31 грудня 1994 року [7].

Разом з тим, демонструючи в досліджуваній період досить ефективні результати своєї роботи, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Рада Безпеки не змогла втрутитися та зупинити ескалацію багатьох збройних конфліктів (зокрема, Фолклендську війну (1982 р.), вторгнення в Ірак (2003 р.), громадянську війну у Сирії (2011–2015 рр.), і в такий спосіб продемонструвала неспроможність виконувати свої функції та здійснювати покладені на неї обов'язки щодо гарантування міжнародного миру та безпеки. Це змусило міжнародну спільноту шукати шляхи трансформації цієї міждержавної структури, враховуючи центральне її місце у міжнародній системі безпеки [7, с. 20].

Можна стверджувати, що будучи створеною після Другої світової війни державами-переможницями, Рада Безпеки ООН в умовах сьогодення виявилася неспроможною реагувати на актуальні загрози та виклики міжнародному миру і безпеці, а результати її функціонування не відповідають сучасним геополітичним реаліям. Зокрема, інститут постійного членства Ради Безпеки ООН не враховує наявність нових центрів впливу, які з'явилися після закінчення другої світової війни та які роблять істотний внесок у фінансування ООН та проведення її миротворчих операцій (Японія, Німеччина, Індія тощо). Зрештою і згадані вище збройні конфлікти вказують на неефективність її роботи [7, с. 21].

Слід зазначити, на даний час на рівні наукових досліджень, в експертному середовищі активно обговорюються та пропонуються такі шляхи реформування Ради Безпеки ООН:

- 1) Ухвалення рішень в Раді Безпеки ООН консенсусом усіх членів.
- 2) Добровільна відмова постійних членів Ради Безпеки ООН від використання свого права «вето» у випадках вчинення масових злочинів, до яких зараховано геноцид, злочини проти людства та масштабні військові злочини.
- 3) Дозвіл накладення «вето» у разі, якщо проти рішення одночасно проголосували два або більше постійних члени Ради Безпеки.
- 4) Дозвіл застосування права «вето» виключно щодо питань, передбачених главою VII Статуту ООН («Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії»).
- 5) Введення можливості подолання права «вето» двома третинами голосів складу Ради Безпеки.
- 6) Ліквідація права «вето» [7, с. 22-23].
- 7) Обмеження використання права вето життєво важливими питаннями національної безпеки.
- 8) Вимога згоди кількох держав перед застосуванням права вето [8, с. 32].

Можна стверджувати, що на даний час жодного компромісу у вирішенні питання щодо інструментального наповнення механізму реформування Ради Безпеки ООН не було досягнуто, що об'єктивує проведення подальшої превентивної роботи з пошуку такого компромісу. На нашу думку, ефективний і цілком реальний механізм реформування Ради Безпеки ООН, як одна із засновниць ООН в 1945 році, пропонує Україна. Зокрема, по-перше, йдеться про подолання вето шляхом голосування представників націй з усіх континентів планети – Азії, Африки, Європи, Америки, регіону Тихого океану. Дві третини голосів – це саме та кваліфікована більшість на глобальному рівні, яка зробить резолюцію Генеральної Асамблеї ООН обов'язковою для виконання всіма 193 державами-членами після подолання вето. Другим

кроком у процесі реформування ООН Україна пропонує повну підзвітність Ради Безпеки ООН націям світу. Окрім того, пропонується реалізувати це шляхом розширення числа учасників Радбезу ООН, яких сьогодні лише п'ятнадцять: з них 5 – на постійній основі – Велика Британія, Китай, Росія, США та Франція, та десять членів, що обираються Генеральною Асамблеєю на два роки за географічною ознакою. У цьому зв'язку досить показовою є ситуація, за якої збільшення кількості членів Ради Безпеки ООН з одинадцяти до п'ятнадцяти відбулося в 1965 році за першою поправкою до Статуту ООН. Тобто якщо через двадцять років після початку діяльності ООН в 1945 році її країни-засновниці розширили свою кількість у Раді Безпеки з тодішніх певних міркувань, то наразі - переконливих аргументів для подальшого удосконалення (за допомогою розширення) цього надважливого органу ООН чомусь не вистачає. Третій крок полягає в попередженні нових агресій через створення дієвої системи раннього реагування на агресивні дії будь-якої країни із запровадженням дієвих санкцій [4].

Окрім того, Рада Безпеки ООН, включаючи її постійний склад, має бути розширена з метою забезпечення можливостей регіонального представництва. Ця теза є актуальною, оскільки, за багаторічну історію існування Ради Безпеки ООН відбулися істотні зміни в світі – зокрема країни Азії та Африки, представлені на момент підписання Статуту ООН 12 державами, мають на сьогодні понад 90 країн – членів ООН. Також, після закінчення «холодної війни» відбулися масштабні геополітичні трансформації, припинили своє існування низка федеративних держав (СРСР, Югославія, Чехословаччина), до списку держав-регіональних лідерів приєдналися такі країни, як Індія, Індонезія, Бразилія, Нігерія та ін., а визнані відповідно до Статуту ООН «ворожими державами» Німеччина та Японія відмовилися від агресивної політики та наразі є одними з найвпливовіших країн світу. У цьому зв'язку слід зазначити, що ще у 1993 році було створено робочу групу з реформування Ради Безпеки ООН, яка виокремила п'ять основних позицій проведення реформи, зокрема питання регіонального розподілу місць, однак домовленостей не було досягнуто [3, с. 206].

Висновки. Таким чином можна констатувати, що механізм реформування Ради Безпеки ООН передбачатиме необхідність ревізії положень Статуту ООН з метою його перетворення на визнаного гаранта глобальної та регіональної стабільності. [2, с. 42-43]. При цьому, основним критерієм при реформуванні має стати забезпечення ефективної діяльності та вимог, що висуваються до організації її державами-членами. Рада Безпеки ООН має стати гнучкою та швидкою у своїй реакції та здатною виконувати основні функції, покладені на неї державами-членами в контексті її можливостей ефективно протистояти актуальним загрозам та викликам міжнародному миру і безпеці.

Виконання цього завдання можливе лише за умови напрацювання компромісного варіанту між державами-членами ООН, який передбачав би можливості реалізації консолідованої волі більшості країн світу, дійсно спрямованої на досягнення мети - реформування Ради Безпеки ООН, результатом якого стало б покращення ситуації функціонування системи міжнародної безпеки.

Література:

1. Буряченко О. Криза міжнародної системи безпеки: неспроможність ради безпеки ООН. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Випуск 2(68). С. 22-36.
2. Буряченко О. Реформа Ради Безпеки ООН: хронологія та перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Випуск 33. 2023. С. 35-45.
3. Буряченко О. Російсько-українська війна як переломний момент світового порядку: криза ефективності світової системи безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 48. С. 202-213.
4. Грицяк І. А. Реформування ООН - не забаганка, а вимога часу. 2023. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48194/1/I_Hrytsiak_Reformuvannya_2023_FPMV.pdf
5. Дорош Л., Охремчук С. РБ ООН у сучасних умовах: до проблеми пошуку варіантів реформування. *Humanitarian vision*. 2015. Випуск 1(2). С. 19-26.
6. Єльченко В. ООН і Радбез жодному реформуванню не підлягають. Необхідна нова система колективної безпеки. *Радіо Свобода*, 24 травня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-radbez-oon-veto-nova-systema-bezpeky/32425329.html>.
7. Johnstone I. Revitalising UN Collective Security: A Modest Proposal. *Global Governance and International Cooperation*. Routledge India, 2024. P. 154-174.
8. Kanzafarova I. S., Komarov K. I. To the United Nations Security Council reform. *Вісник ОНУ ім. Мечникова. Правознавство*. Випуск 4(25). С. 28-34.

References:

1. Buryachenko O. (2023). Kryza mizhnarodnoi systemy bezpeky: nespromozhnist Rady Bezpeky OON [The crisis of the international security system: the failure of the UN Security Council]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, vol. 2(68), pp. 22-36 [in Ukrainian].
2. Buryachenko O. (2023). Reforma Rady Bezpeky OON: khronolohiia ta perspektyvy [Reform of the UN Security Council: chronology and perspectives]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova*. vol. 33, pp. 35-45 [in Ukrainian].
3. Buryachenko O. (2023). Rosiisko-ukrainska viina yak perelomnyi moment svitovoho poriadku: kryza efektyvnosti svitovoi systemy bezpeky [The Russian-Ukrainian war as a turning point in the world order: a crisis of the effectiveness of the world security system]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politoloh. studii*. vol.48, pp. 202-213 [in Ukrainian].
4. Hrytsyak I. A. (2023). Reformuvannya OON - ne zabahanka, a vymoha chasu. [Reforming the UN is not a whim, but a demand for time]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48194/1/I_Hrytsiak_Reformuvannya_2023_FPMV.pdf [in Ukrainian].

5. Dorosh L., Okhremchuk S. (2015). RB OON u suchasnykh umovakh: do problemy poshuku variantiv reformuvannia [UN Security Council in modern conditions: to the problem of finding options for reform]. *Humanitarian vision*. vol. 1(2), pp. 19-26 [in Ukrainian].

6. Yelchenko V. (2023). OON i Radbez zhodnomu reformuvanniu ne pidliahaiut. Neobkhidna nova systema kolektyvnoi bezpeky [The UN and the Security Council are not subject to any reform. A new collective security system is needed]. Radio Svoboda. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-radbez-oon-veto-nova-systema-bezpeky/32425329.html>. [in Ukrainian].

7. Johnstone I. Revitalising UN Collective Security: A Modest Proposal. *Global Governance and International Cooperation*. Routledge India, 2024. p. 154-174 [in English].

8. Kanzafarova I. S., Komarov K. I. To the United Nations Security Council reform. *Visnyk ONU im.Mechnykova. Pravoznavstvo*. vol. 4(25), pp.28-34 [in English].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1198-1209](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1198-1209)

Кирилюк Дмитро Володимирович кандидат юридичних наук,
приватний нотаріус, <https://orcid.org/0009-0008-7664-8336>

СУДОВА ПРАКТИКА В СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ САНКЦІЙ В КОНТЕКСТІ ВІДПОВІДНОСТІ ДЕЯКИМ ПОЛОЖЕННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Мета санкцій як примушування особи до припинення дій, що шкодять або можуть зашкодити національним інтересом України, точно орієнтація на можливість вчинення особою певних дій, а також те, що рішення стосовно застосування санкцій на підставі оціночних понять, вимагає окремої уваги до питання відповідності санкційних норм конвенціональним зобов'язанням України в сфері прав людини. В статті розглядаються висновки, що були зроблені Верховним Судом України при розгляді справи, пов'язаних з поданням позовів проти Президента України у зв'язку з виданням відповідних Указів про застосування санкцій. Окрема увага приділяється баченню Верховного суду щодо можливості судового контролю за рішеннями про застосування санкцій й визначено, що вона обмежується перевіркою підстав вважати існування реальної чи потенційної загрози, перевіркою дотримання самої процедури застосування санкцій та оцінкою співвідношення при застосуванні санкцій публічних й приватних інтересів. Докладно розглядається питання про застосування санкцій у вигляді відмови у наданні віз та скасуванні наданих віз резидентам іноземних держав. Вказується на те, що ця санкція може бути об'єднана в одну групу з санкціями у вигляді відмови в наданні або скасуванні дозволу на імміграцію, дії посвідок на постійне чи тимчасове проживання в Україні та примусового повернення або примусового видворення за межі України. Проводиться аналіз відповідності праву на мирне володіння майном санкції у вигляді блокування активів. Вказується на доцільність розглядати дану санкцію на предмет відповідності положенню про право на мирне володіння майном разом з такими санкціями, як стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, запобігання виведенню капіталів за межі України та будь-яких інших санкцій, пов'язаним із обмеженням або позбавленням права власності. На підставі аналізу національного законодавства та висновків ВСУ доводиться, що застосування вказаних санкцій не містить ознак порушення конвенціональних

зобов'язань, взятих на себе Україною у зв'язку з участю у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: санкції, блокування активів, засоби впливу, російська агресія, права людини, право власності

Kyryliuk Dmytro Volodymyrovych candidate of legal sciences, private notary, <https://orcid.org/0009-0008-7664-8336>

JUDICIAL PRACTICE OF THE IMPOSITION OF INDIVIDUAL SANCTIONS IN THE CONTEXT OF COMPLIANCE WITH CERTAIN PROVISIONS OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

Abstract. The purpose of sanctions as a method to deter someone from acting in a way that jeopardizes or could jeopardize the national security of Ukraine; specifically focusing on an individual's potential to carry out certain acts; and the notion that the administration of sanctions based on evaluative ideas necessitates careful consideration of how well sanction regulations align with Ukraine's conventional human rights duties. The article examines the rulings rendered by the Ukrainian Supreme Court in a case involving litigation brought against the President of Ukraine in connection with the issuance of specific decrees on the imposition of sanctions. The Supreme Court's suggestion that decisions on the imposition of sanctions could be subject to judicial control is given special consideration. The study concludes that such potential is limited to assessing the basis for suspecting the existence of a possible or actual threat, verifying the mere adherence to the sanction's imposition process, and evaluating the public/private ratio when imposing sanctions. A thorough consideration is given to the application of sanctions, such as denial of visas or cancellation of visas already issued to foreign citizens. It is indicated that this sanction could be combined with other sanctions to form one group. Such other sanctions include denial to grant or cancellation of an immigration permit, an authorization for permanent or temporary residence in Ukraine, and forced return or compulsory deportation from Ukraine. It was analyzed if asset freezing is an appropriate sanction in light of the right to peaceful possession of property. The article suggests evaluating the suitability of this sanction in relation to the right to peaceful possession of property together with other sanctions such as the government's seizure of persons' and entities' assets, the prohibition of wealth extraction outside Ukraine, and any other sanctions pertaining to the restriction of the right of ownership or dispossession. According to the analysis of the national legislation and the rulings rendered by the Supreme Court of Ukraine, the imposition of the specified sanctions is not indicative of Ukraine's breach of its conventional

obligations as a party to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: sanctions, asset freeze, means of influence, Russian aggression, human rights, property rights

Постановка проблеми. Протидія воєнній агресії російської федерації проти України вимагає об'єднання всіх засобів впливу на агресора. Санкції, як інструмент примушення особи до припинення протиправних дій, є визнаним правовим інструментом в міжнародній практиці, проте досвід України у цієї сфері почав активно формуватись лише з 2014 року, коли був прийнятий Закон України «Про санкції» [1] (далі – Закон про санкції). Таким чином, практика правозастосування в цієї сфері ще перебуває на стадії становлення, так саме, як і судова практика. За даними Державного реєстру санкцій станом на квітень 2024 року РНБО було вчинено 28709 санкційних дій стосовно 10085 підсанкційних фізичних осіб та 7125 підсанкційних юридичних осіб [2]. Кількість судових справ, пов'язаних із застосуванням санкцій також показує позитивну динаміку [3]. Все це стає підставою для формування й судової практики, пов'язаної зі спробами оскарження санкційних дій й рішень з питань застосування санкцій, що дозволяє зробити деякі попередні висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування судової практики є неодмінним наслідком правозастосування. Питання, пов'язані із застосуванням санкцій у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України розглядали в своїх працях О.Баїк, А. Бобровицький, М.Гнатюк, А.Гончарук, Ю.Качур, М.Король, О.Моцик, Д.Рибачок, О.Соколовська, Б.Фещенко, В.Шинкар, Р. Юлдашев, Н.Якимчук та інші. Безпосередньо питанням судової практики в сфері застосування санкцій присвячено дослідження С.О.Короєда, у якому розглядаються способи оскарження санкцій в адміністративному судочинстві [4]. Деякі аспекти практики оскарження рішень РНБО щодо застосування санкцій розглядають Н.Ю. Задирака та І.А. Мацелюх [5]. Водночас питання застосування санкцій також безпосередньо пов'язане з питанням дотримання конвенційних зобов'язань в сфері прав людини, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз судової практики, пов'язаної з оскарженням рішень про застосування санкцій, прийнятих відповідно до Закону України «Про санкції», в контексті обґрунтування відповідності застосування санкцій міжнародно визнаним принципам в сфері прав людини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Закону про санкції, останні визначаються як спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, «що застосовуються з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України,

протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави [1]. Закон про санкції встановлює підстави застосування санкцій, визначає їх види, регулює порядок застосування, скасування санкцій та внесення до них змін, конкретизує підстави, умови та порядок стягнення активів фізичних або юридичних осіб в дохід держави. Аналізуючи практику оскарження рішень РНБО щодо застосування санкцій, Н.Ю.Задирака й І.А.Мацелюх виділяють кілька категорій адміністративних позовів: позови, пов'язані з хибним розумінням з боку РНБО моменту набрання чинності ухвалених рішень; позови, пов'язані порушенням строків ініціювання провадження; позови, пов'язані з порушенням процесуальних вимог та правового захисту. При цьому дослідники наголошують на практичній неможливості оскарження рішень РНБО по суті [5]. Таким чином виникає питання, наскільки застосування санкцій в принципі порушує права й інтереси особи й як воно співвідноситься з визнаними міжнародним правом нормами про можливість обмеження певних прав, насамперед – в сфері прав людини. Слід зауважити, що чинні міжнародні договори, згода на які надана Верховною Радою України, є, відповідно до статті 9 Конституції України, частиною національного законодавства [6]. У 1997 році Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. У лютому 2006 року був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7].

Прикладом обґрунтування відповідності застосування санкцій основним принципам в сфері забезпечення прав людини є постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 року по справі N9901/405/19 [8]. Позивач звернувся з позовом до Президента України (треті особи – РНБО, КМУ) про визнання протиправним та скасування Указу Президента України щодо застосування до нього персональних санкцій у вигляді блокування активів та відмови у наданні та скасуванні візи, а також застосуванні інших заборон в'їзду на територію України. Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач вказував на те, що, на його думку, він не вчинив жодних дій, що могли призвести до застосування санкцій, а саме не вчиняв дій, спрямованих на шкоду національним інтересам України чи таких, що створюють загрозу такої безпеки, або дій, що свідчили б про його відношення до терористичної діяльності. Зокрема, позивач вказував на те, що стороною обвинувачення не було надано доказів стосовно його участі як «міжнародного спостерігача» під час проведення владою РФ референдумів на окупованих територіях Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей. Приймаючи рішення по справі суд розглянув докази протиправної діяльності позивача, що були надані Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України та

Міністерством внутрішніх справ України, а також підтвержені в висновку за результатами правової експертизи, наданому Міністерством юстиції України. Також до уваги було взято поширення позивачем антиукраїнських матеріалів, вчинення дій, спрямованих на розпалювання міжнаціональної ворожнечі та пропаганди війни. Таким чином суд дійшов до висновку, що позивач вчиняв дії, що створювали реальні та потенційні загрози національним інтересам України, її національній безпеці, суверенітету та територіальній цілісності тощо. З застосуванням санкцій у вигляді стягнення активів в дохід держави, блокування активів та повної заборони вчинення правочинів щодо цінних паперів пов'язана справа N991/6606/22, яка також містить низку положень, пов'язаних з обґрунтуванням відповідності застосування санкцій конвенційному принципу пропорційності [9].

Розглядаючи зазначені справи, Верховний Суд України звернув увагу на цілу низку питань, що мають не лише важливе практичне, а й загальнотеоретичне значення й можуть бути покладені в основу відповідних рішень та при формуванні теоретичних положень стосовно застосування Закону України про санкції.

Так, важливим питанням судової практики є **питання про можливість судового контролю за рішеннями про застосування санкцій**. Відзначаючи підстави застосування санкцій, Закон про санкції у статті 3 встановлює, що такими підставами є, серед іншого, «дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенціальні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України» [1]. Верховний Суд України звернув увагу на те, що, коли йдеться про створення реальної чи потенційної загрози, ми маємо справу з оціночними поняттями [8]. Порядок застосування, скасування та внесення змін до санкцій передбачений ст. 5 Закону про санкції й передбачає прийняття рішення щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій Радою національної безпеки та оборони України на підставі пропозицій Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, національним банком України, Службою безпеки України. Заява про застосування санкцій може також бути подана центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції. Само ж рішення про застосування санкцій вводиться в дію Указом Президента України. Виходячи з зазначених положень законодавства, Верховний Суд України прийшов до висновку, що оцінка дій особи, до якої застосовуються санкції, відбувається двічі. Перший раз таку оцінку здійснює РНБО, коли розглядає пропозиції уповноважених органів й приймає рішення про застосування санкцій відповідного рішення. Вдруге оцінка дій особи, щодо

якої застосовуються санкції, здійснюється при прийнятті Президентом України рішення про введення такого рішення в дію й виданні відповідного указу. Щодо ролі суду, то проведення ним повторної перевірки стосовно наявності та достатності підстав для застосування санкцій, то така перевірка не здійснюється. ВСУ окремо підкреслив, що проведення судом такої перевірки може розглядатися як порушення принципу розподілу влади, передбаченого статтею 6 Конституції України [6], а отже у даному питанні можливість судового контролю обмежена. Водночас, на думку ВСУ, до повноважень суду належить перевірка меж дискреції (тобто достатність підстав вважати існування реальної чи потенційної загрози) та дотримання самої процедури застосування санкцій [8]. Причому ще раз звертається увага на те, що санкції, що застосовуються відповідно до Закону про санкції, не є засобом відповідальності і, відповідно, їх застосування не вимагає встановлення складу правопорушення [9]. Пізніше ВСУ вказав також на те, що предметом судового контролю може бути оцінка співвідношення при застосуванні санкцій публічних й приватних інтересів (зокрема – співвідношення державного інтересу і права власності) [10]. Зазначені положення носять загальний характер й мають застосовуватись у всіх випадках розгляду судом справ, пов'язаних з оскарженням застосування санкцій на підставі Закону про санкції.

Щодо застосування санкцій у вигляді надання віз та скасування наданих віз резидентам іноземних держав. Застосування такої санкції передбачене п. 21 ч. 1 статті 4 Закону про санкції. До подібних санкційних заходів може бути віднесено також застосування санкцій, передбачених п. 24-3 ч. 1 статті 4 відмову в наданні або скасуванні дозволу на імміграцію, дії посвідок на постійне чи тимчасове проживання в Україні та п. 24-4 ч. 1 статті 4 примусове повернення або примусове видворення за межі України, тобто фактично всі випадки, коли особі відмовляється у можливості перебування на території України.

Розглядаючи питання про відмову у наданні візи та скасуванні наявної візи, ВСУ вказав на наявність у застосуванні даного засобу санкційного впливу ознак втручання у свободу особи. Водночас дане питання має розглядатися у контексті положень про державний суверенітет, виходячи яких право дозволяти, забороняти або обмежувати перебування на території країни осіб, що не є її громадянами, є суверенним правом кожної держави, що полягає як у встановленні загальних правил стосовно перебування на її території іноземців, так й в можливості встановлення обмежень для певних осіб. Зокрема. правовий статус іноземців та осіб без громадянства, що перебувають на території України, а також порядок їх в'їзду на та виїзду з території України регулюється Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без

громадянства» [11]. Стаття 11 зазначеного Закону містить положення, згідно з яким особі може бути відмовлено у наданні візи, серед іншого, у разі загрози національній безпеці держав. Крім того, стаття 13 цього Закону встановлює підстави для заборони в'їзду іноземців та осіб без громадянства на територію України, у тому числі – в інтересах забезпечення національної безпеки.

Ці положення знаходять відображення у двосторонніх міжнародних угодах. Зокрема у Постанові N9901/405/19 ВСУ послався на Угоду між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль про відмову від візових вимог для осіб, які користуються паспортами громадянина або службовими паспортами України та Держави Ізраїль [12] йдеться про право кожної зі сторін відмовити у в'їзді громадянам держави іншої сторони, яких вона може визнати небажаними, або скоротити строк перебування таких громадян [8]. Таким чином, відмова у наданні та скасуванні візи та застосування інших заборон в'їзду на територію України, хоча й містить ознаки втручання у свободу особи, не може розглядатися окремо від положень про державний суверенітет.

Щодо застосування санкцій у вигляді блокування активів. Закон України про санкції визначає блокування активів як «тимчасове позбавлення права користуватися та розпоряджатися активами, що належать фізичній або юридичній особі, а також активами, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними». Правові проблеми, подібні до тих, що виникають у зв'язку з застосуванням санкцій у вигляді блокування активів, можуть виникати також при застосуванні санкцій у вигляді стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі (п.1-1 ч. 1 ст. 4 Закону про санкції), запобігання виведенню капіталів за межі України (п.4 ч. 1 ст. 4 Закону про санкції) та будь-яких інших санкцій, пов'язаних із обмеженням або позбавленням права власності.

Розглядаючи питання про застосування санкцій у вигляді блокування активів, ВСУ звернувся до аналізу положень Додаткового протоколу від 20 березня 1952 року до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [12]. Так, стаття 1 зазначеного протоколу передбачає право кожної фізичної або юридичної особи мирно володіти своїм майном. Це положення знаходить відображення й в національному законодавстві України, зокрема стаття 41 Конституції України встановлює правило стосовно непорушності права приватної власності [6]. Також на рівні національного законодавства України непорушність права власності встановлюється ч. 1 ст. 321 Цивільного кодексу України [14]. Верховний Суд України прямо вказав на те, що тимчасове обмеження права особи користуватися й розпоряджатися належним їй майном у вигляді блокування активів слід розглядати як

втручання держави у право особи на мирне володіння майном [8]. Водночас він також зауважив, що питання про непорушність права власності, з одного боку, й застосування санкцій у вигляді блокування активів - з іншого, не може розглядатися у відриві від питання про співвідношення публічних інтересів держави й приватних інтересів конкретної особи. Таким чином, ключовим моментом в даному випадку буде питання про пропорційність втручання в право власності.

Як Додатковий протокол від 20 березня 1952 року, так й національне законодавство України, містять положення, які спрямовані на забезпечення дотримання балансу публічних й приватних інтересів при реалізації права власності та допускають, таким чином, певні обмеження останнього.

Розглядаючи питання про можливість обмеження права власності, ВСУ послався на практику Європейського Суду з прав людини, а саме справу від 23 січня 2014 року у справі «East/West Alliance Limited» проти України» (East/West Alliance Limited v. Ukraine, заява № 19336/04), в якій вказувалося на необхідність розглядати конвенційні положення стосовно права власності в трьох аспектах: загального принципу мирного володіння майном; можливості та критеріїв позбавлення права власності та права держави здійснювати контроль за використанням особою майна з дотриманням загальних інтересів.

У статті 1 Додаткового протоколу, разом з загальним правилом про право мирно володіти майном, встановлюються й виключення. Зокрема вказується, що «ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Тобто, як вказує ВСУ, йдеться про відповідність позбавлення майна національному закону; застосування його з легітимною метою та пропорційність втручання. Відповідно ч.2 цієї статті держава має право впроваджувати такі законодавчі акти, що дозволяють здійснювати контроль за використанням майна відповідно до загальних інтересів.

Положення стосовно добросовісного використання особою своєї власності, тобто такого її використання, що не завдає шкоди правам, свободам та гідності громадян та інтересам суспільства, є конституційною нормою. Так саме конституційною нормою є правило стосовно неможливості протиправного позбавлення права власності [6], що допускає, таким чином, таке позбавлення на підставі правових норм, Стаття 321 Цивільного кодексу України також встановлює можливість позбавлення права власності або обмеження у його здійсненні у випадках і в порядку, встановлених законом [14]. Відповідно застосування санкцій у вигляді блокування активів відповідно до Закону про санкції не може розглядатися як порушення права на мирне

володіння майном, оскільки, по-перше, застосування санкційного механізму відбувається в межах здійснення суверенного права України на захист її, таким чином, здійснюється з метою забезпечення національних інтересів і, по-друге, передбачено національним законодавством.

Другою обов'язковою умовою легітимності втручання в право власності є дотримання принципу пропорційності, тобто забезпечення балансу між засобом і метою. У даному випадку оцінка відповідності цьому критерію санкцій, пов'язаних з позбавленням майна, та санкцій, що полягають у блокуванні активів, буде дещо розрізнятися. Так, ВСУ підкреслив, що при застосуванні блокування активів взагалі не йдеться про позбавлення права власності. Особа лише позбавляється на визначений строк можливості реалізації особою права власності на території України, що є пропорційним легітимній меті та не створює для власника надмірного тягаря. До того ж в ситуації по справі 9901/405/19 ВСУ зазначив, що позивач взагалі не вказав про наявність у нього власності на території України, що дає можливість характеризувати рішення про застосування до нього санкцій у вигляді блокування активів як захід превентивного характеру [8]. Щодо стягнення активів в дохід держави, то з цього приводу висловився Вищий антикорупційний суд, зазначивши, по-перше, що такий захід «відповідає невід'ємному праву України на індивідуальну самооборону від збройного нападу (стаття 51 Статуту ООН)», а легітимність мети застосування санкцій у вигляді стягнення активів полягає у тому, що її застосування надає можливість «забезпечити контроль за активами особи, яка несе або може нести потенційну загрозу національним інтересам України» [9]. Таким чином, застосування санкцій відповідно до Закону про санкції не може розглядатись як порушення права на мирне володіння майном.

Висновок. Застосування санкцій є одним з засобів примушення особи до утримання від поведінки, що порушує або може порушити національні інтереси України. Оскільки при застосуванні санкцій не йдеться про встановлення складу правопорушення, а також їх застосування можливо як превентивний захід, виникає зовнішня подібність до порушення таким чином деяких прав і свобод, у тому числі - передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Сьогодні судова практика щодо оскарження застосування санкцій перебуває на стадії формування, проте можна стверджувати, що передбачені Законом України санкції у вигляді відмови у наданні віз та скасуванні наданих віз резидентам іноземних держав та подібних до них санкцій у вигляді відмови в наданні або скасуванні дозволу на імміграцію, дії посвідок на постійне чи тимчасове проживання в Україні та примусового повернення або примусового видворення за межі України, а також застосування санкцій у вигляді блокування активів та подібних до неї

санкцій у вигляді стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, запобігання виведенню капіталів за межі України та будь-яких інших санкцій, пов'язаним із обмеженням або позбавленням права власності, хоча й мають зовнішні ознаки втручання в права особи, але не є такими по суті.

Література:

1. Про санкції: Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 19.04.2024).
2. Державний реєстр санкцій. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/> (дата звернення: 19.04.2024).
3. Рішення в адміністративних справах (ч.7 ст.283-1 Кодексу адміністративного судочинства України). URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/administrative_judgments (дата звернення: 19.04.2024).
4. Короєд С.О. Способи оскарження спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) в адміністративному судочинстві. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 2. 2022. С. 49–53
5. Задирака Н.Ю., Мацелюх, І.А. Практика оскарження рішень РНБО у порядку адміністративного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2024. С. 386–388. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/89.pdf (дата звернення: 19.04.2024).
6. Конституція України від 26 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.04.2024).
7. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 19.04.2024).
8. Постанова Верховного Суду від 13 січ. 2021 р. у справі № 9901/405/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94377744> (дата звернення: 19.04.2024).
9. Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 3 лют. 2023 р. у справі № 991/6606/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108772467> (дата звернення: 19.04.2024).
10. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 2 берез. 2023 р. у справі № 9901/376/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109476276> (дата звернення: 19.04.2024).
11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 верес. 2011 р. № 3773-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 19.04.2024).
12. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль про відмову від візових вимог для осіб, які користуються паспортами громадянина або службовими паспортами України та Держави Ізраїль від 21 липня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376_042#Text (дата звернення: 19.04.2024).
13. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 20 берез. 1952 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/96/f23689n529.pdf> (дата звернення: 19.04.2024).
14. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.04.2024).

References:

1. Pro sanktsii: Zakon Ukrainy vid 14 serp. 2014 r № 1644-VII. [On sanctions: the Law of Ukraine dated August 14 2014 No. 1644-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi reiestr sanktsii [State register of sanctions.]. URL: <https://drs.nsd.gov.ua/> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
3. Rishennia v administratyvnykh spravakh [Decisions in administrative cases] (ch.7 st.283-1 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy). URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/administrative_judgments (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
4. Koroied S.O. Sposoby oskarzhennia spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii) v administratyvnomu sudochynstvi [Methods of challenging special economic and other restrictive measures (sanctions) in administrative proceedings]. *Juris Europensis Scientia*. Vypusk 2. 2022. S. 49–53 [in Ukrainian].
5. Zadyraka N.Iu., Matseliukh, I.A. Praktyka oskarzhennia rishen RNBO u poriadku administratyvnoho sudochynstva [The practice of appealing decisions of the NSDC in the order of administrative proceedings]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 1. 2024. S. 386–388. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/89.pdf (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 26 cherv. 1996 r [Constitution of Ukraine dated June 26 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
7. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine dated February 23 2006 No. 3477-IV]; Zakon Ukrainy vid 23 liut. 2006 r. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13 sich. 2021 r. u spravi № 9901/405/19 [Resolution of the Supreme Court dated January 13 2021 in case No. 9901/405/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94377744> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
9. Postanova Apeliatsiinoi palaty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 3 liut. 2023 r. u spravi № 991/6606/22 [Resolution of the Appeals Chamber of the Higher Anti-Corruption Court dated February 3. 2023 in case No. 991/6606/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108772467> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
10. Rishennia Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 2 berez. 2023 r. u spravi № 9901/376/21 [Decision of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Administrative Court dated March 2. 2023 in case No. 9901/376/21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109476276> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
11. Pro pravovi status inozemtsiv ta osib bez hromadianstva: Zakon Ukrainy vid 22 veres. 2011 r. № 3773-VI [On the legal status of foreigners and stateless persons: Law of Ukraine dated September 22. 2011 No. 3773-VI] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].
12. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Derzhavy Izrail pro vidmovu vid vizovykh vymoh dlia osib, yaki korystuiutsia pasportamy hromadianyna abo sluzhbovymy pasportamy Ukrainy ta Derzhavy Izrail vid 21 lypnia 2010 roku [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the State of Israel on the waiver of visa requirements for persons using citizen passports or service passports of Ukraine and the State of Israel dated July 21, 2010]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376_042#Text (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].

13. Dodatkovyi protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 20 berez. 1952 r [Additional Protocol to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of March 20]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/96/f23689n529.pdf> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].

14. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sich. 2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16 2003]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 19.04.2024). [in Ukrainian].

УДК 343.343.3:796.332.073

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1210-1219](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1210-1219)

Кириченко Олег Вікторович доктор юридичних наук, професор, ректор, професор кафедри права, Дніпровський гуманітарний університет, 49000, м. Дніпро, вул. Василя Сліпака, 35 А, тел.: (098) 134-26-81, <https://orcid.org/0000-0002-2046-9522>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА ХУЛІГАНСТВА, ВЧИНЕНОГО ФУТБОЛЬНИМИ ВБОЛІВАЛЬНИКАМИ

Анотація. В статті з'ясовано зміст та особливості криміналістичної профілактики хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками.

Наголошено, що криміналістична профілактика є необхідною складовою діяльності слідчого під час досудового розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками.

Визначено, що криміналістична профілактика хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, є специфічною діяльністю слідчого, що здійснюється із використанням криміналістичних прийомів та методів під час досудового розслідування даного кримінально протиправного діяння з метою виявлення чинників, які сприяють його вчиненню, та здійснення профілактичного впливу на осіб з числа футбольних вболівальників щодо недопущення вчинення з їх боку хуліганства та інших правопорушень.

Доведено, що об'єктами слідчої профілактики є: поведінка та спосіб життя осіб, відносно якої проводиться індивідуальна профілактика; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; деякі соціально значущі при формуванні та реалізації умислу психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші тривалі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують вчинення кримінально протиправного діяння.

Зазначено, що виявлення слідчим причин та умов, що сприяють вчиненню футбольними вболівальниками хуліганства слугують основою для інших заходів превентивного характеру, що здійснюються суб'єктами запобіжної діяльності.

З'ясовано, що важливу інформацію про чинники, які сприяють вчиненню футбольними вболівальниками хуліганства, можна отримати шляхом проведення слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допиту учасників кримінального провадження).

З метою удосконалення профілактичної діяльності під час досудового розслідування запропоновано у Кримінальному процесуальному кодексі

України закріпити обов'язок слідчого та дізнавача по кожному кримінальному провадженню встановлювати чинники, які сприяють вчиненню конкретного кримінального правопорушення.

Ключові слова: хуліганство, футбольні вболівальники, розслідування, кримінальне провадження, протидія, запобігання, криміналістична профілактика, причини, умови.

Kyrychenko Oleh Viktorovych, Doctor of Law, Professor, Rector, Professor of the Department of Law, Dnipro Humanitarian University, 49000, Dnipro, St. Vasyl Slipak, 35 A, tel. (098)134-26-81, <https://orcid.org/0000-0002-2046-9522>

CRIMINAL PREVENTION OF HOOLINESS COMMITTED BY FOOTBALL FANS

Abstract. The article clarifies the content and features of forensic prevention of hooliganism committed by football fans.

It was emphasized that forensic prevention is a necessary component of the investigator's activity during the pre-trial investigation of hooliganism committed by football fans.

It was determined that the forensic prevention of hooliganism committed by football fans is a specific activity of the investigator, which is carried out using forensic techniques and methods during the pre-trial investigation of this criminal act with the aim of identifying factors that contribute to its commission and exerting preventive influence on persons from among football fans to prevent them from committing hooliganism and other offenses.

It has been proven that the objects of investigative prevention are: the behavior and lifestyle of persons, in respect of which individual prevention is carried out; social elements of their personality that reflect antisocial orientation; some psychophysical characteristics of individuals that are socially significant in the formation and realization of intention; adverse conditions of the environment and way of life surrounding such a person; other long-term circumstances that determine a criminogenic situation and facilitate the commission of a criminally illegal act.

It is noted that the investigators' identification of the reasons and conditions that contribute to hooliganism by football fans serve as the basis for other preventive measures carried out by the subjects of preventive activities.

It was found that important information about the factors that contribute to hooliganism by football fans can be obtained by conducting investigative (research) actions (surveying the scene of the incident, questioning participants in criminal proceedings).

In order to improve preventive activities during pre-trial investigation, it is proposed to enshrine in the Criminal Procedure Code of Ukraine the duty of the

investigator and inquirer in each criminal proceeding to establish factors that contribute to the commission of a specific criminal offense.

Keywords: hooliganism, football fans, investigation, criminal proceedings, counteraction, prevention, forensic prevention, causes, conditions.

Постановка проблеми. Одним із видів кримінальних правопорушень, що впливає на стан правопорядку та викликає обґрунтований страх у населення, є хуліганство, у тому числі й вчинене футбольними вболівальниками. «Футбольне хуліганство» спрямоване на порушення громадського порядку, в результаті чого заподіюється шкода або ставиться під загрозу заподіяння шкоди суспільно корисній діяльності, відпочинку та побуту людей тощо. У зв'язку з цим пріоритетним напрямом протидії цим кримінальним правопорушенням правоохоронними органами є запобігання їм.

Найбільш широким за обсягом і багатогранним за формами здійснення є перша форма запобігання кримінальним правопорушенням – профілактика, тобто діяльність з виявлення та усунення (нейтралізації) причин злочинності та умов, що їм сприяють. Профілактика кримінальних правопорушень у широкому розумінні – це підпорядкована завданням запобігання злочинності як явищу, у вузькому – запобігання конкретним кримінальним правопорушенням з боку окремих осіб [1, с. 201]. При цьому профілактика кримінальних правопорушень не охоплює попередження та припинення кримінально протиправних посягань, які є необхідними ланками у запобіжній діяльності [2, с. 162].

Серед спрямувань профілактичної діяльності, що проводиться правоохоронними органами, виділяють такі основні її види: кримінально-правову, адміністративно-правову, оперативно-розшукову, криміналістичну, кримінологічну профілактику та інші. Визначені види профілактичної діяльності не слід розглядати ізольовано один від одного. При вирішенні завдань профілактики кримінальних правопорушень, вони повинні розглядатися і застосовуватися комплексно, і загалом можуть бути об'єднані в єдиному понятті – «профілактична діяльність правоохоронних органів». Разом з тим кожен з цих видів профілактики кримінальних правопорушень являє собою самостійне спрямування діяльності правоохоронних органів, хоча має свої характерні особливості та відмінності [1, с. 202].

На думку О. В. Сіренко, криміналістична профілактика як частина загальної юридичної профілактики пов'язана з виявленням причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, об'єктів криміналістичного впливу, а також із застосуванням специфічних профілактичних засобів, що ускладнюють вчинення нових кримінальних правопорушень, і із запобіганням чи припиненням злочинної діяльності конкретних осіб [3, с. 156].

Під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень слідчий, окрім встановлення і доказування обставин їх учинення та винних осіб, повинен виконувати профілактичні функції. Тому криміналістична профілактика є необхідною складовою діяльності слідчого під час досудового розслідування хуліганства, вчиненого футболістами вболівальниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розслідування хуліганства, вчиненого футболістами вболівальниками, займалися Н. В. Верлас, М. М. Єфімов, Б. В. Клімов, Н. О. Кононенко, М. О. Ларкін, А. О. Масалітін, О. В. Мельковський, Ю. В. Пирожкова, М. М. Рудика та інші. Однак питання криміналістичної профілактики зазначених кримінальних правопорушень залишилися поза увагою науковців, що зумовлює необхідність дослідження даного питання.

Мета статті – з'ясувати зміст та особливості криміналістичної профілактики хуліганства, вчиненого футболістами вболівальниками.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні криміналістами криміналістична профілактика розглядається як система наукових положень та практичних рекомендацій про закономірності розробки й використання у кримінальному судочинстві технічних засобів, тактичних і методичних прийомів з метою запобігання злочинам, що готуються, та своєчасного виявлення, швидкого й повного розслідування вчинених злочинів, виявлення та усунення в процесі розслідування обставин, що сприяли їх вчиненню [4, с. 74]. Тобто, під час досудового розслідування слідчий повинен виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, у тому числі й «футбольного хуліганства».

Але, як зазначила С. Книженко, сьогодні слідчий при встановленні причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, позбавлений законодавцем будь-якої ініціативи щодо їх усунення. Тому чинне законодавство щодо організаційних основ криміналістичної профілактики, що здійснюється слідчим, недосконале й суперечливе. Поспішність при створенні та введенні в дію Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України) засвідчила, що низка його положень прийняті без урахування досягнень правової науки та сучасних потреб слідчо-судової практики. Тож авторка вважає за необхідне доповнити ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» пунктом 8 «причини та умови, що сприяли вчиненню злочину» [4, с. 77].

Але існує й інша думка з цього приводу про те, що недоцільно передбачати «встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення» у ст. 91 КПК України, як однієї з обставини, яка повинна підлягати доказуванню у кримінальному провадженні. Оскільки

це зобов'язуватиме, в першу чергу, органи досудового розслідування та дізнання не лише виявити та встановити такі причини і умови, а і доказати їх, що не завжди є можливим, зважаючи на певну категорію кримінальних правопорушень чи окремих способів їх вчинення. В подальшому не встановлення цих причин та умов може бути приводом як для затягування розслідування, так і винесення виправдувального вироку судом через їх недоведеність, незважаючи на інші елементи обставин, які були доведені [5, с. 587].

Слід зазначити, що чинники, які обумовлюють вчинення певного виду кримінального правопорушення, вчені-кримінологи чітко поділяють на безпосередні (спеціальні) причини та умови. «Причина у такому вузькому значенні – це вирішальний активний фактор, який з самого початку містить у собі реальну можливість цього наслідку. Умова – відносно пасивний фактор, який впливає на розвиток причинного зв'язку, але не породжує наслідок. Умова відіграє роль каталізатора процесу: без необхідних умов не виникне наслідок» [6, с. 45].

На наш погляд, на законодавчому рівні потребує закріплення обов'язку слідчого та дізнавача по кожному кримінальному провадженню встановлювати чинники, які сприяють вчиненню конкретного кримінального правопорушення. Саме у КПК України ми пропонуємо замість категорій «причини» та «умови» використовувати таку категорію як «чинники». Це обумовлено наступним:

1. У кримінологів виникло питання: чи можна створити перелік обставин, одні з яких завідомо належали до причин, а інші – до умов? Розвиток кримінології показав, що такий перелік скласти неможливо, оскільки в одних випадках причиною стає те, що було умовою, і навпаки. Тому комплекси причин та умов, спільна дія яких породжує наслідок – злочинність, називають факторами (чинниками) [6, с. 45].

2. Встановлення причини може носити декларативний характер, оскільки безпосередньою причиною кримінального правопорушення є сформовані в правопорушника антигромадські погляди і звички, тобто така система мотивів його діяльності, що несумісна з інтересами суспільства; це сформований лад помислів і почуттів, чуждих моральним і правовим нормам [7, с. 136], а встановити їх під час досудового розслідування майже не можливо.

Основною складовою вчинення таких кримінальних правопорушень є насамперед внутрішні детермінанти, пов'язані з особистістю особи злочинця, яким притаманні глибока морально-психологічна деформація, патології психічного стану, дефекти правосвідомості тощо. При цьому слід мати на

увазі, що на формування особи впливає безпосереднє середовище, в якому вона перебуває, соціальні групи (сім'я, друзі тощо), безпосередні умови життя тощо.

Негативний вплив на формування в особі приводу до вчинення хуліганства здійснюють криміногенні ситуації. В умовах високої концентрації населення, збільшення кількості стресових ситуацій і ослаблення традиційних форм соціального контролю – збільшується нервово-психічне навантаження людей, підсилюється в їх відносинах емоційна напруга, розрядка якої нерідко відбувається в конфліктній (у тому числі й у протиправній) формі.

Варто наголосити, що злочини футбольних уболівальників представляють собою різновид групової, насильницької злочинності неповнолітніх та молоді, які були скоєні з урахуванням специфічної футбольної мотивації [8, с. 196].

Футбольні фанати кримінальної спрямованості культивують агресію та насильство. Як зазначив А. Ф. Зелінський, агресивні злочини мають злісний, деструктивний характер та спрямовані на заподіяння потерпілому шкоди. В основі кримінальної агресії – ворожість і жадоба руйнування [6, с. 192].

Першим виявом агресії фанатів є дрібне хуліганство, і лише за підтримки більшої кількості осіб (натовпу) воно переростає у суспільно небезпечні дії (руйнування майна, побиття людей, а інколи – навіть вбивство) [9, с. 204].

Особистості футбольних уболівальників, які вчиняють кримінальні правопорушення, властиві наступні характеристики:

1) постійна демонстрація зневаги до норм загальноприйнятої поведінки (лихослів'я, поява в нетверезому вигляді, приставання до громадян, псування громадського майна і т. д.);

2) слідування негативним звичаям і традиціям фанатської субкультури, що заохочує культивування ворожнечі між угрупованнями фанатів;

3) систематичний прояв, в тому числі і в безконфліктних ситуаціях, злостивості, мстивості, грубості, актів насильницької поведінки;

4) умисне створення конфліктних ситуацій з представниками правоохоронних органів, які забезпечують правопорядок під час проведення футбольних матчів;

5) потенційна готовність до вчинення протиправних дій як до, під час, так і після закінчення футбольних матчів [8, с. 197].

Одним із чинників вчинення хуліганства є вплив «фонових явищ». У зв'язку з цим правоохоронні органи повинні значно посилити роботу з протидії пияцтву і наркоманії, оскільки відомо, що сьогодні це масова форма девіантної поведінки, яка завдає великої шкоди сім'ї, виробництву і суспільству в цілому. Ці негативні явища є своєрідним каталізатором

агресивних кримінальних правопорушень, посилюють їх жорстокість і безмотивованість. Крім того, порушення правил торгівлі спиртними напоями, неналежне реагування і несвоєчасне припинення пияцтва в громадських місцях, у тому числі й під час проведення футбольних матчів, призводять до конфліктів і сварок, що переростають у хуліганські дії.

При встановленні причин та умов вчинення кримінального правопорушення одержується інформація про:

- 1) антигромадську спрямованість особи і ступінь її тривалості;
- 2) сукупність істотних зовнішніх обставин, які справили свій криміногенний вплив на формування даного кримінально протиправного рішення;
- 3) конкретну життєву ситуацію, в якій знаходилася особа перед вчиненням кримінального правопорушення;
- 4) наявність криміногенних рис особи злочинця;
- 5) окремі недоліки у діяльності фізичних та юридичних осіб, які об'єктивно сприяли вчиненню кримінального правопорушення або полегшували настання кримінально протиправного результату [10, с. 113].

Виходячи з цього, об'єктами слідчої профілактики є: поведінка та спосіб життя осіб, відносно якої проводиться індивідуальна профілактика; соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; деякі соціально значущі при формуванні та реалізації умислу психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші тривалі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують вчинення кримінально протиправного діяння.

Виявлення слідчим причин та умов, що сприяють вчиненню футбольними вболівальниками хуліганства слугують основою для інших заходів превентивного характеру, що здійснюються суб'єктами запобіжної діяльності.

Наприклад, одним із суб'єктів запобіжної діяльності є оперативні підрозділи Національної поліції, які у взаємодії зі слідчим або ініціативно здійснюють профілактичні заходи, зокрема: заходи переконання (процес логічного обґрунтування особі думки про відмову від антигромадської поведінки, антисуспільних установок); заходи соціальної допомоги (працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо); заходи обмеження (профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку органів Національної поліції із залученням громадськості); заходи примусу (адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд та інше) [11, с. 92].

Важливу інформацію про чинники, які сприяють вчиненню футбольними вболівальниками хуліганства, можна отримати шляхом проведення слідчих (розшукових) дій.

Оскільки місцями вчинення хуліганських діянь під час футбольних матчів є стадіони; трибуни (сектори) стадіонів; спортивні комплекси; прилеглі території (вулиці, сквери, площі біля стадіонів); місця перегляду спортивно-масових заходів та інші [12, с. 69], то слідчий під час огляду місця події може зафіксувати недостатньо ефективними огороження між секторами, несправність вуличного освітлення на прилеглій території тощо.

Шляхом допиту потерпілих, свідків, підозрюваних та обвинувачених слідчий може здобути відомості, які мають значення як для профілактики кримінальних правопорушень, так й для аналізу особи винних, форми та змісту їх антигромадської установки. Під час допиту встановлюються чинники, які не тільки сприяли вчиненню хуліганства, а й яким чином у майбутньому вони можуть сприяти новим кримінальним правопорушенням. Крім того, під час допиту футбольних вболівальників в якості свідків слідчий може проводити профілактично-роз'яснювальну роботу щодо недопущення вчинення з їх боку хуліганства та інших правопорушень.

Висновки. Криміналістична профілактика є необхідною складовою діяльності слідчого під час досудового розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками.

Криміналістична профілактика хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, є специфічною діяльністю слідчого, що здійснюється із використанням криміналістичних прийомів та методів під час досудового розслідування даного кримінально протиправного діяння з метою виявлення чинників, які сприяють його вчиненню, та здійснення профілактичного впливу на осіб з числа футбольних вболівальників щодо недопущення вчинення з їх боку хуліганства та інших правопорушень.

Виявлення слідчим причин та умов, що сприяють вчиненню футбольними вболівальниками хуліганства слугують основою для інших заходів превентивного характеру, що здійснюються суб'єктами запобіжної діяльності.

Важливу інформацію про чинники, які сприяють вчиненню футбольними вболівальниками хуліганства, можна отримати шляхом проведення слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допиту учасників кримінального провадження).

З метою удосконалення профілактичної діяльності під час досудового розслідування пропонуємо у КПК України закріпити обов'язок слідчого та дізнавача по кожному кримінальному провадженню встановлювати чинники, які сприяють вчиненню конкретного кримінального правопорушення.

Література:

1. Кириченко О. В., Шевченко О. А. Оперативно-розшукова профілактика злочинів як вид діяльності ОВС України. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2009. № 2. С. 199–206.

2. Пазиніч І. І., Кириченко О. В. Актуальні проблеми запобіжної діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України. *Сторіччя розшуку: історія, сучасність, перспективи* : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 24 жовт. 2008 р.). Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 162–163.

3. Сіренко О. В. Теоретичні питання криміналістичної профілактики. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. № 4 (63). 2013. С. 155–160.

4. Книженко С. Криміналістична профілактика злочинів проти правосуддя. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1(39). С. 74–78.

5. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Профілактична діяльність у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 586–590.

6. Зелінський А. Ф. Криминологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.

7. Кириченко О. В. Кримінально-правові та криминологічні аспекти протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадській безпеці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 234 с.

8. Гусак Т. П. Криминологічна характеристика злочинів, скоєних футбольними уболівальниками, та їх попередження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 25. С. 195–198.

9. Данчул О. С. Особливості профілактики адміністративних правопорушень органами Національної поліції під час підготовки та проведення футбольних матчів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. № 4. С. 201–210.

10. Криминологія: Загальна та Особлива частини : підруч. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд ; за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

11. Кириченко О. В. Класифікація заходів оперативно-розшукової профілактики. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матер. наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 91–93.

12. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посіб. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

References:

1. Kyrychenko O. V., Shevchenko O. A. (2009). Operativno-rozshukova profilaktyka zlochyniv yak vyd diyal'nosti OVS Ukrainy [Operative and investigative crime prevention as a type of activity of the Security Service of Ukraine]. *Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute of the Ukrainian Academy of Sciences*. 2. 199–206 [in Ukrainian].

2. Pazynich I. I., Kyrychenko O. V. (2008). Aktual'ni problemy zapobizhnoyi diyal'nosti operativnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy [Actual problems of preventive activity of operational divisions of internal affairs bodies of Ukraine]. *A century of search: history, modernity, prospects* : Mater. International science and practice conf. (Odesa, October 24, 2008). Odesa: Odessa. state University of Internal Affairs of affairs [in Ukrainian].

3. Sirenko O. V. (2013). Teoretychni pytannya kryminalistychnoyi profilaktyky [Theoretical issues of forensic prevention]. *Scientific Bulletin of the National University of the State of Ukraine (economics, law)*. 4 (63). 155–160 [in Ukrainian].

4. Knyzhenko S. (2015). Kryminalistychna profilaktyka zlochyniv proty pravosuddya [Forensic prevention of crimes against justice]. *Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*. 1(39). 74–78 [in Ukrainian].

5. Nikitina-Dudikova G.Yu. (2022). Profilaktychna diyal'nist' u strukturi kryminalistychnoyi metodyky rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti ditey [Preventive activity in the structure of forensic methods of investigation of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of children]. *Legal scientific electronic journal*. 5. 586–590 [in Ukrainian].
6. Zelinsky A. F. (2000). Kryminolohiya [Criminology]. Kharkiv: Rubicon [in Ukrainian].
7. Kyrychenko O. V. (2005). Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni aspekty protydiy zavidomo nepravdyvym povidomlenniam pro zahrozu hromads'kiy bezpetsi [Criminal law and criminological aspects of combating a knowingly false report of a threat to public safety]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Husak T. P. (2014). Kryminolohichna kharakterystyka zlochyniv, skoyenykh futbol'nymy ubolival'nykamy, ta yikh poperedzhennya [Criminological characteristics of crimes committed by football fans and their prevention]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*. 25. 195–198 [in Ukrainian].
9. Danchul O. S. (2017). Osoblyvosti profilaktyky administratyvnykh pravoporushen' orhanamy Natsional'noyi politsiyi pid chas pidhotovky ta provedennya futbol'nykh matchiv [Peculiarities of the prevention of administrative offenses by the National Police during the preparation and holding of football matches]. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*. 4. 201–210 [in Ukrainian].
10. Danshin I. M., Holina V. V., Kalman O. G., Lysodyed O. V. (2003). Kryminolohiya: Zahal'na ta Osoblyva chastyny [Criminology: General and Special parts]. ed. I. M. Danshina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
11. Kyrychenko O. V. (2010). Klasyfikatsiya zakhodiv operatyvno-rozshukovoyi profilaktyky [Classification of measures of operative and investigative prevention]. *Prevention of crimes by subjects of operational and investigative activity : Mater. science and practice conf.* (Kharkiv, December 17, 2010). Kharkiv: Kharkiv. national University of Internal Affairs of affairs [in Ukrainian].
12. Yefimov M. M. (2018). Rozsliduvannya zlochyniv proty hromads'koho poryadku ta moral'nosti [Investigation of crimes against public order and morality]. 2nd ed., add. and processing. Dnipro: Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs [in Ukrainian].

УДК 342.951:351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1220-1232](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1220-1232)

Ковтун Марина Сергіївна кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-4541-2581>

Бисьмак Анастасія Іванівна студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, тел.: (050) 952-29-10, <https://orcid.org/0009-0004-2429-483X>

Самчук Яна Мирославівна студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, тел.: (099) 362-03-05, <https://orcid.org/0009-0007-9338-710X>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕКЛАРУВАННЯ У ПЕРІОД ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено особливості процедури декларування осіб, уповноважених на виконання функції держави або місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Актуальність статті полягає у дослідженні змін до Закону України “Про запобігання корупції”, який регулює питання пов’язані з фінансовим контролем у період воєнного стану в країні. Зокрема, у статті висвітлюються ключові аспекти щодо подання декларацій у вказаний період, зміни термінів декларування, розширення переліку осіб, які повинні подавати декларацію, питання відповідальності декларантів за внесення недостовірної інформації тощо. Також акцентовано увагу на тому, що суб’єкти декларування на тимчасово окупованих територіях, або там, де тривають активні бойові дії мають певні специфічні умови щодо подання декларацій. Акцентується увага на розширенні кола суб’єктів декларування, а саме поширення вимог декларування на медико-соціальних експертних комісій, військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій під час війни, що пов’язано з високим рівнем корупційних ризиків у вказаних суб’єктів. Нові вимоги щодо декларування роблять акцент на важливості відкритості та прозорості у діяльності громадських організацій. Крім того, це надає можливість уряду та суспільству краще контролювати витрати та розподіл ресурсів, що надаються цими структурами.

Акцентується, що зазначення недостовірної інформації у декларації є механізмом приховування незаконного збагачення та інших злочинів особами,

уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Однак, відповідно до законодавства України за такі та інші протиправні дії до декларантів застосовується кримінальна відповідальність.

З метою висвітлення динаміки кількості поданих декларацій суб'єктами декларування, у статті наведено та проаналізовано статистику декларацій, що були подані за роки впровадження фінансового контролю, а саме за звітні періоди 2016-2023 роки.

У висновку наголошується на важливості збереження механізмів електронного декларування для забезпечення прозорості статків державних службовців та запобігання корупції навіть в екстремальних умовах війни.

Ключові слова: декларація особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, суб'єкт декларування, фінансовий контроль, декларування під час воєнного стану, запобігання корупції.

Kovtun Maryna Serhiivna кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-4541-2581>

Bysmak Anastasia Ivanivna student, Yaroslav Mudryi National Law University, group 01-22-13, Kharkiv, tel.: (050) 952-29-10, <https://orcid.org/0009-0004-2429-483X>

Samchuk Yana Myroslavivna student, Yaroslav Mudryi National Law University, group 01-22-13, Kharkiv, tel.: (099) 362-03-05, <https://orcid.org/0009-0007-9338-710X>

FEATURES OF DECLARATION DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the peculiarities of the procedure for declaring persons authorised to perform the functions of the State or local self-government under martial law. The relevance of the article lies in the study of amendments to the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", which regulates issues related to financial control during the period of martial law in the country. In particular, the article highlights the key aspects of filing declarations during the martial law period, changes in the declaration deadlines, expansion of the list of persons who must file a declaration, liability of declarants for entering inaccurate information, etc. For example, it is emphasised that the declaration subjects in the temporarily occupied territories or where active hostilities are ongoing have certain specific conditions for filing declarations. In order to combat the high level of

corruption risks associated with the work of the MSXC commissions during the war, the legislator decided to add them to the declaration subjects. The new declaration requirements emphasise the importance of openness and transparency in the activities of NGOs. In addition, it enables the government and society to better control the expenditures and allocation of resources provided by these structures.

It is emphasised that the indication of false information in the declaration is a mechanism for concealing illicit enrichment and other crimes by persons authorised to perform the functions of the state and local self-government. However, under Ukrainian law, declarants are subject to criminal liability for such and other illegal actions.

With a view to highlighting the dynamics of the number of declarations submitted by the declaring entities, the article presents and analyses the statistics of declarations submitted during the years of implementation of financial control, namely, for the reporting periods 2016-2023.

The conclusion emphasizes the importance of maintaining e-declaration mechanisms to ensure the transparency of civil servants' wealth and prevent corruption even in extreme conditions of war.

Keywords: declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government, the subject of declaration, financial control, declaration during martial law, prevention of corruption.

Постановка проблеми. Унаслідок російської збройної агресії проти України 24 лютого 2022 року указом Президента України Володимира Зеленського № 64/2022 було введено воєнний стан [1].

У зв'язку з введенням воєнного стану було призупинено декларування осіб, уповноважених на виконання функції держави або місцевого самоврядування до кінця воєнного стану. Так, Законом від 08.07.2022 №2381-ІХ "Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану" були внесені зміни до Закону України "Про запобігання корупції", якими, поміж іншого, передбачав, що суб'єкт декларування, що має відповідальний обов'язок, зобов'язаний подати декларацію особи, уповноваженої на виконання функції держави або місцевого самоврядування, кінцевий строк подання якої припадає на період дії воєнного стану, повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, підстави для подання якого виникли у період дії воєнного стану, та повідомлення про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента, підстави для подання якого виникли у період дії воєнного стану, протягом дев'яноста календарних днів з дня припинення чи скасування воєнного стану [2].

Проте відновлення декларування в Україні, навіть в умовах воєнного стану, було важливим завданням для подальшої розбудови демократичної та правової держави, забезпечення ефективної боротьби з корупцією та гарантування прозорості діяльності органів влади. Тож, Верховною Радою України 20 серпня 2023 року був прийнятий Закон № 3384 «Про внесення змін до Закону України “Про запобігання корупції” щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану», який набрав чинності 12 жовтня того ж року та яким було відновлено процедуру декларування [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних інструментів запобігання корупції в Україні присвячено праці В. Б. Аве'рянова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, Б.М. Головкина, М.С. Ковтун, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, О.П. Рябченко, В.О. Спасенко, В.В. Сокурєнка, В.І. Шакуна, С.А. Федчишина та інших. Незважаючи на значну кількість робіт, що були присвячені питанням запобігання і протидії корупції, окремі аспекти застосування фінансового контролю, зокрема особливостей декларування в умовах воєнного стану, потребують поглибленого дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні нововведень та змін у законодавстві стосовно декларування осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування під час дії воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що декларація – це офіційний документ, який подають у електронній формі особи, які виконують функції держави або місцевого самоврядування, в якому зазначають інформацію про свої доходи, майно та інші витрати у певний період часу. Суб'єкт декларування – це особа, яка зобов'язана відповідно до українського законодавства про запобігання корупції, подавати декларацію про своє майно, доходи та витрати.

Згідно із ст. 45 Закону України “Про запобігання корупції” декларантами є особи, що вповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування а також ті, що прирівнюються до них [4]. Визначення переліку суб'єктів декларування можливо шляхом аналізу у нерозривному поєднанні статей 45 та 3 вказаного Закону.

Також треба вказати, що відповідно до ст. 45 Закону України “Про запобігання корупції” в Україні передбачено три види декларацій: щорічна декларація, декларація при звільненні та декларація кандидата на посаду [4]. У щорічній декларації вказується про доходи та майно державних посадових осіб у період, що охоплює попередній рік. Таку декларацію декларанти мають подавати щороку до 1 квітня у вигляді заповнення даних на офіційному вебсайті Національного агентства з питань запобігання корупції. Декларація при звільненні подається суб'єктом декларування, протягом 30 днів з дня

припинення діяльності, що пов'язана з виконанням функцій держави та місцевого самоврядування. У свою чергу особа, що претендує на заняття посад зазначених у п. 1 пп. "а" п. 2 ч. 1 ст. 3 вищезазначеного закону, має подати до призначення або обрання її на посаду, за минулий рік. Однак, для цього виду декларацій передбачені наступні винятки для окремих категорій суб'єктів декларування. Відповідно до ч.3 ст. 45 Закон України "Про запобігання корупції" обрані депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради, сільські, селищні, міські голови мають подати декларацію протягом п'ятнадцяти календарних днів з дня набуття відповідних повноважень [4]. Особи, що увійшли до складу конкурсної чи дисциплінарної комісії, олігархи, у разі включення їх до Реєстру осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті, а також голови та члени медико-соціальних експертних комісій, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій (пп. г п.2 ч.1 ст.3 Закону України "Про запобігання корупції") подають декларації впродовж десяти днів після входження до такої комісії/відповідного Реєстру [4]. Особливий порядок декларування розповсюджується і на претендентів на посаду суддів. Якщо, їх було включено до резерву на зайняття вільних посад місцевого суду, то вони мають подавати декларацію щороку за минулий рік до поки перебуватимуть у резерві.

Окремо хотілося б зупинитися на такій категорії як декларанти, які прирівнюються до осіб, що уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. До вказаної категорії законодавець відносить інших посадових та юридичних осіб публічного права, а саме: члени Ради Національного банку України (окрім Голови Національного банку); персональний склад наглядової ради держбанку, держпідприємства, держорганізації та інші; особи, які представляють громадські об'єднання, наукові та навчальні установи, члени конкурсних та дисциплінарних комісій; впливові особи з великими економічними та політичними ресурсами.

Важливо звернути увагу на нових суб'єктів, що мають подати декларації, які з'явилися із прийняттям Закону №3384, а саме голови та члени лікарсько-консультативних (цей суб'єкт наразі вже виключений з переліку) і медико-соціальних експертних комісій, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій також зобов'язані подавати декларації [3]. Такі зміни пов'язані із високим рівнем корупційних ризиків у ході роботи таких комісій.

У той же час, необхідно звернути увагу на положення Закону України від 21.03.2024 № 3621-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист», який набув чинності 04.05.2024 [5]. Указаний закон вніс зміни до пп.

г п.2 ч.1 ст.3 Закону України «Про запобігання корупції» та передбачає виключення голів та членів лікарсько-консультативних комісій (далі - ЛКК) з числа декларантів. Крім того, "Прикінцеві положення" вказаного закону мають бути доповнені пунктами 2-15 і 2-16, що передбачають звільнення голів та членів ЛКК від обов'язку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за умови що такі особи не перебувають на інших посадах, перебування на яких зумовлює виникнення обов'язку подання декларацій осіб, а також звільнення вказаних суб'єктів від відповідальності за неподання, несвоєчасне подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Варто звернути увагу, що відновлення електронного декларування восени 2023 року супроводжувалося внесенням безліч змін до Закону України "Про запобігання корупції". Ці нововведення, зокрема, стосуються встановлення нових термінів подання декларацій окремих категорій осіб щодо яких здійснюється фінансовий контроль.

Після поновлення декларування для декларантів було визначено два основні строки подання декларацій:

1) до 31 січня 2024 року декларанти були зобов'язані подати:

1. Щорічні декларації (з будь-якою позначкою) за 2021-2022 звітні періоди;

2. Декларацію при звільненні за 2022-2023 роки (якщо обов'язок подання декларації настав до 11.10.2023 включно);

3. Декларацію кандидата на посаду за 2021 та 2022 звітні періоди (якщо кінцевий строк їх подання настав у період з 24.02.2022 по 11.10.2023 включно).

2) з 01 січня по 31 березня 2024 року - щорічну декларацію за 2023 рік.

Проте, ці строки поширюються не на всі категорії декларантів. У першу чергу, особливі умови стосуються таких категорій декларантів як військовослужбовці Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України та інших військових формувань, а також поліцейських поліцій особливого призначення, які під час війни беруть участь у бойових діях. Ці суб'єкти зобов'язані подати декларації не пізніше 90 днів з дня припинення або скасування воєнного стану чи звільнення з військової служби чи служби в поліції.

Декларанти, які входять до складу національних контингентів або національного персоналу яких було направлено до інших країн для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, зобов'язані подати декларації також не пізніше 90 днів після припинення таких повноважень або повернення до місця проходження служби чи роботи.

Такі самі терміни подання декларацій розповсюджується і на таких суб'єктів декларування, як: полонених; інтернованих; тих, які безперервно

перебувають на територіях, на яких ведуться активні бойові дії; на територіях, які є тимчасово окупованими; та на тих осіб, що перебувають на стаціонарному лікуванні чи у відпустці для реабілітації та/або лікування, у зв'язку із пораненням, каліцтвом, контузією, захворюванням. Вони мають задекларувати доходи з дня припинення обставин, що перешкоджали цьому. Так, наприклад, полоненні та інтерновані мають 90 днів на подання декларацій з дня повернення на підконтрольну Україні територію, а ті, хто перебуває на стаціонарному лікуванні з дня його завершення.

Окремо необхідно зупинитися на відомостях, які мають вказуватися у деклараціях, саме в умовах воєнного стану. Наразі встановлено, що не потребують декларування вогнепальна зброя, дрони, засоби індивідуального захисту, спостереження, й інше майно, що було отримано військовослужбовцями під час дії воєнного стану.

Також не потрібно зазначати відомості про об'єкти декларування, якщо вони визначені в порядку встановленому законом знищеними внаслідок бойових дій, спричинених російською збройною агресією проти України. У цьому аспекті важливо зауважити, що ключовим в цьому питанні є саме дотримання встановленого законом порядку реєстрації факту знищення рухомого чи нерухомого майна. До цього моменту таке майно все ж підлягає декларуванню.

Важливим моментом є й те, що період дії воєнного стану і до його припинення чи скасування, НАЗК забезпечує відкритий доступ до Єдиного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в якому вони безпосередньо опубліковуються свої декларації. Проте, під час війни, для забезпечення національної безпеки відкритий доступ не розповсюджується на декларації, подані суб'єктами декларування, перелік яких зазначається у ч. 7-14 ст. 46 Закону України "Про запобігання корупції" [4]. Тобто це положення стосується суб'єктів, що перебувають на окупованій території, військовослужбовців, полонених тощо. Однак, починаючи з дня, наступного дня припинення чи скасування воєнного стану, НАЗК має відкрити доступ до декларацій вищезазначених осіб [3].

В умовах воєнного стану важливо забезпечити суб'єктам декларування можливість вносити певні зміни та виправлення у вже подані декларації. У цьому аспекті, необхідно вказати, що восени 2023 року законодавством було внесено зміни у ч.4 ст. 45 ЗУ "Про запобігання корупції", щодо можливості суб'єкту декларування протягом 30 днів після подання декларацій внести до неї необхідні зміни [4]. Також зазначено, у випадку, якщо суд або Національне агентство визначають, що суб'єкт декларування не подав декларацію вчасно або подав декларацію з неправдивими даними, то він протягом десяти днів має подати декларацію, а також виправлену декларацію з достовірними

відомостями. НАЗК при перевірці декларації має врахувати пояснення декларанта, які він надав у листі та підтверджувальними документами доданими до нього.

Нехтування норм законодавства, що регулюють процес декларування, призводить до різних видів відповідальності декларантів. За невчасно подану декларацію без поважних на те причин, накладається адміністративна відповідальність відповідно до статті 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення [6].

Особа, яка умисно не подала декларацію, несе кримінальну відповідальність згідно 366-3 статті Кримінального кодексу України [7]. Так само, кримінальна відповідальність застосовується й за декларування недостовірної інформації.

Відповідно до ч.1 ст. 366-2 Кримінального кодексу України, завідоме внесення суб'єктом декларування умисно неправдивих даних у декларацію, які відрізняються від дійсних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб тягне за собою кримінальну відповідальність. А за ч.2 цієї статті настає відповідальність якщо дані, що декларуються, відрізняються від дійсних на суму понад 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб [7].

Неправдива інформація в деклараціях зазвичай є інструментом корупціонерів для приховування неправомірно здобутих коштів або ж інших злочинів. Незалежно від походження, будь-яке незаконно здобуте майно чи дохід, яке декларант намагається приховати, свідчить про порушення закону. Хибні відомості суб'єкти декларування зазначають у такий спосіб, як: не зазначення майна, зокрема такого, що знаходиться за кордоном; умисне заниження реальної вартості майна; вказівка, що особі не відома вартість майна або не внесення відомості даних про доходи та майно члена сім'ї декларанта.

Наприклад, одним із способів фальсифікації недостовірної інформації є приховування майна за допомогою фіктивного розірвання шлюбу. Наразі, змінами до Закону України "Про запобігання корупції" така фальсифікація вже унеможливлена, оскільки норми закону встановлюють, що якщо колишній чоловік/дружина проживали з декларантом більше половини звітного періоду, то їх необхідно вказувати в декларації, як особу яка спільно проживає, але не перебуває у шлюбі. Колишній чоловік/дружина не декларуються, якщо після розлучення вони не жили разом і не мали взаємних прав і обов'язків, а також у випадку смерті одного з подружжя [8].

Вважаємо доречним навести статистику поданих декларацій за 2016-2022 роки, а саме:

- за 2016 р. подано більше 554 тисяч декларацій [9];

- за 2017 р. - 636 тисяч декларацій [10];
- за 2018 р. - 622 тисяч декларацій [10];
- за 2019 р. - 909 тисяч декларацій [11];
- за 2020 р. - 792 тисяч декларацій [11];
- за 2021 р. - 744,6 тисяч декларацій [12];
- за 2022 р. - 712,9 тисяч декларацій [11];
- за 2023 р. - 664 тис. декларацій [13].

У цілому у 2024 році за попередні періоди, що припали на час дії воєнного стану було подано 1,3 млн. декларацій (інформація наведена станом на 08 квітня). Варто звернути увагу, що понад половина цих декларацій, а саме 747 тис., була подана добровільно до набрання чинності закону про відновлення декларування 12 жовтня 2023 року: за 2021 рік – 427,2 тис., за 2022 рік – 319,6 тис. Це може свідчити про добросовісність та відповідальне відношення щодо необхідності подання декларацій у більшій частині публічних службовців, про вироблення своєї звички щодо подання декларації [14].

Отже, виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що воєнний стан не став перешкодою для подання антикорупційних декларацій суб'єктами декларування. НАЗК розробило дієвий механізм звітування, а синхронізація реєстрів позбавила необхідності декларантів звертатися до величезної кількості суб'єктів для отримання інформації, що має бути відображена в декларації.

Загалом, можна виділити переваги та недоліки фінансового контролю за особами, які виконують функції держави або місцевого самоврядування. До сильних сторін електронного декларування можна віднести зручність, швидкість, точність та економічність, адже процедура внесення даних до декларацій не займає багато часу, не потребує використання паперу та послуг доставки, а завдяки автоматизованій перевірці їх вмісту ризик помилок при заповненні декларацій значно зменшується. Оскільки дані про дохід та майно суб'єктами декларування вносяться у електронній формі, завдяки чому податкова система є більш прозорою та доступною для громадян України.

Одним із головних недоліків електронного декларування є ймовірність технічного збою системи, що може призвести до затримок або навіть до повного припинення її роботи, не даючи користувачам отримати доступ до декларацій уповноважених осіб на виконання функцій держави та місцевого самоврядування або подати їх. Також важливим недоліком систем електронного декларування є небезпека кібератак. Зловмисники можуть отримати доступ до конфіденційної інформації, включаючи персональні і фінансові дані декларантів, що можуть призвести до крадіжки їх особистих даних, фінансового шахрайства та інших серйозних наслідків [15, с. 89]. Серед

мінусів системи електронного декларування можна виділити і недоступність для певних категорій користувачів. Хоча багато людей без проблем користуються цифровими технологіями, однак інші можуть не мати для цього необхідних навичок або ресурсів. Це стосується людей з обмеженим доступом до технологій та інтернету, а також людей з обмеженими можливостями. Підсумовуючи, можна сказати, що хоча система електронного декларування має свої переваги, однак вона також має і ряд недоліків. Технічні проблеми можуть спричинити затримку роботи у системі та розчарування користувачів, тоді як, ризики безпеки та порушення даних становлять серйозну загрозу для конфіденційної інформації. Крім того, відсутність доступності для деяких людей може створювати перешкоди для рівного доступу до перегляду та ознайомлення з деклараціями державних посадовців.

Висновки. На підставі проведеного дослідження ми дійшли висновку, що в умовах воєнного стану декларування залишається важливим інструментом забезпечення прозорості, протидії корупції, відмиванню коштів, збереження довіри суспільства та підзвітності влади. Впроваджені зміни до законодавства від 20 вересня 2023 року, зокрема, до Закону України “Про запобігання корупції”, дозволили адаптувати процес декларування до воєнних реалій, зберігши його ключові принципи. Отже, основними особливостями декларування у період правового режиму воєнного стану є: - безпосереднє відновлення електронного декларування; - відкриття цілодобового доступу до Єдиного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, окрім декларацій певних категорій декларантів; - включення голови та членів медико-соціальних експертних комісій, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій до переліку суб’єктів декларування; - встановлення нових термінів подання декларацій для військовослужбовців, поліцейських поліції особливого призначення, полонених, інтегрованих, та тих осіб, що перебувають на стаціонарному лікуванні чи знаходяться на територіях, де ведуться активні бойові дії та тимчасово окупованій території.

На нашу думку, обов’язок декларування має бути збережений та посилений, незважаючи на воєнний стан, оскільки саме в такі часи ризики корупції та незаконного збагачення значно зростають через надзвичайні обставини та збільшення обсягів фінансових ресурсів, що спрямовуються на забезпечення оборони та відновлення країни. Уточнена та оновлена процедура антикорупційного декларування, дозволяє запровадити ефективну систему фінансового контролю навіть в умовах воєнного стану.

На завершення слід підкреслити, що відновлення декларування у період воєнного стану не є перешкодою, а навпаки є необхідністю для побудови

незалежної, демократичної, правової держави із прозорою і звітною системою фінансового контролю за особами, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Відповідальне ставлення до декларування не лише сприяє успішному розвитку держави, але й демонструє європейським партнерам нашу готовність дотримуватись спільних стандартів та правил. Декларанти декларуючи свої доходи і майно, не лише виконують обов'язок громадянина, але й роблять свій вагомий внесок у майбутнє України як члена Європейського Союзу.

Література:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 №64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Про внесення змін до Закону України “Про запобігання корупції” щодо особливостей застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану: Закон України від 08.07.2022 №2381-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#Text>
3. Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану: Закон України від 20.09.2023 №3384-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#Text>
4. Про запобігання корупції: Закон України від 30.12.2023 №1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист: Закон України від 21.03.2024 № 3621-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text>
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
7. Кримінальний кодекс України від 28.03.2024 року №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. НАЗК: Розірвання шлюбу не звільняє від декларування майна колишнього чоловіка або дружини: вебсайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/nazk-rozirvannya-shlyubu-ne-zvilnyaye-vid-deklaruvannya-majna-kolyshnogo-cholovika-abo-druzhyny/>
9. Роман Насіров: У 2016 році громадяни задекларували майже 50 млрд грн доходу: вебсайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249074933>
10. У 2018 році громадяни задекларували 73,1 млрд грн доходу, отриманого у 2017 році: вебсайт. URL: <http://surl.li/ssugc>
11. Узагальнення результатів деклараційної кампанії держслужбовців 2021-2022: аналітичний погляд, проблеми, перспективи та на що звернути увагу: вебсайт. URL: <https://dn.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/760076.html>
12. Результати кампанії: НАЗК повідомило, скільки декларацій подали держслужбовці: вебсайт. URL: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/rezultati-kampaniji-nazk-povidomilo-skilki-deklaratsij-podali-derzhsluzhbovtsi.html>
13. Майже 700 тисяч декларацій подано за звітний період 2023 року: вебсайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/mayzhe-700-tysyach-deklaratsiy-podano-za-zvitnyy-period-2023-roku/>

14. Понад 1.3 млн (оновлено 8.04.2024) декларацій подано за 2021 та 2022 роки: результати кампанії декларування. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/mayzhe-1-5-mln-deklaratsiy-podano-za-2021-ta-2022-roky-rezultaty-kampanii-deklaruvannya/>

15. Мостепанюк Л. Декларування недостовірної інформації: аспекти предмета кримінального правопорушення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. №1 (25) С. 86-93.

References:

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022 [Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine" from February 24, 2022, № 64/2022]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii" shchodo osoblyvostei zastosuvannia zakonodavstva u sferi zapobihannia koruptsii v umovakh voiennoho stanu": vid 08.07.2022 №2381-IX [Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On Prevention of Corruption "regarding the peculiarities of the application of legislation in the field of prevention of corruption under martial law" from July 8, 2022, №2381-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2381-20#Text> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy pro vyznachennia poriadku podання deklaratsii osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, v umovakh voiennoho stanu": vid 20.09.2023 №3384-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Determining the Procedure for Submitting Declarations of Persons Authorized to Perform State or Local Self-Government Functions under Martial Law" from September 20, 2023, №3384-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-20#Text> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii" vid 30.12.2023 №1700-VII [Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" from December 30, 2023, №1700-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia prav viiskovosluzhbovtziv ta politseiskykh na sotsialnyi zakhyst": vid 21.03.2024 № 3621-IX [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring the Rights of Servicemen and Police Officers to Social Protection" from March 21, 2024, № 3621-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text> [in Ukrainian].

6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 07.12.1984 roku, № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 7, 1984, № 8073-X]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 28.03.2024 roku, № 2341-III [Criminal Code of Ukraine from March 28, 2024, №2341-III]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

8. NAZK: Rozirvannia shliubu ne zvilniaie vid deklaruvannia maina kolyshnoho cholovika abo druzhyny [NAPC: Divorce does not exempt from declaring property of ex-husband or wife]: vebsait. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/nazk-rozirvannya-shlyubu-ne-zvilnyaye-vid-deklaruvannya-majna-kolyshnogo-cholovika-abo-druzhyny/> [in Ukrainian].

9. Roman Nasirov: U 2016 rotsi hromadiany zadeklaruvaly maizhe 50 mlrd hrn dokhodu [Roman Nasirov: In 2016, citizens declared almost 50 billion UAH of income]: vebsait. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249074933> [in Ukrainian].

10. U 2018 rotsi hromadiany zadeklaruvaly 73,1 mlrd hrn dokhodu, otrymanoho u 2017 rotsi [In 2018, citizens declared 73.1 billion UAH of income received in 2017]: vebsait. URL: <http://surl.li/ssugc> [in Ukrainian].

11. Uzahalennia rezultativ deklaratsiinoi kampanii derzhsluzhbovtiv 2021-2022: analitychnyi pohliad, problemy, perspektyvy ta na shcho zvernuty uvahu [Summarizing the results of the declaration campaign of civil servants 2021-2022: analytical view, problems, prospects and what to look for]: vebsait. URL: <https://dn.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/760076.html> [in Ukrainian].

12. Rezultaty kampanii: NAZK povidomylo, skilky deklaratsii podaly derzhsluzhbovti [Campaign results: NACP reported how many declarations civil servants submitted]: vebsait. URL: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/rezultati-kampaniji-nazk-povidomilo-skilki-deklaratsij-podali-derzhsluzhbovti.html> [in Ukrainian].

13. Maizhe 700 tysiach deklaratsii podano za zvitnyi period 2023 roku [Almost 700 thousand declarations were submitted during the reporting period of 2023]: vebsait. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/mayzhe-700-tysyach-deklaratsiy-podano-za-zvitnyy-period-2023-roku/> [in Ukrainian].

14. Ponad 1.3 mln (onovleno 8.04.2024) deklaratsii podano za 2021 ta 2022 roky: rezultaty kampanii deklaruvannia. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/mayzhe-1-5-mln-deklaratsiy-podano-za-2021-ta-2022-roky-rezultaty-kampanii-deklaruvannia/> [in Ukrainian].

15. Mostepaniu, L. (2023). Deklaruvannia nedostovirnoi informatsii: aspekty predmeta kryminalnoho pravoporushennia [Declaration of false information: aspects of the subject of a criminal offense]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, 1 (25), 86-93 [in Ukrainian].

УДК 35

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1233-1242](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1233-1242)

Кокошко Федір Іванович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права, ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика», тел.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0000-0002-3561-6396>

Семикін Ярослав Олексійович, здобувач вищої освіти, Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, м. Миколаїв, вул. Котельна 2, тел.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0008-9661-7991>

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В КРАЇНАХ ЄС

Анотація. У статті розглянуто ключові елементи актів фінансового законодавства ЄС.

Оглянуто загальні та партикулярні акти фінансово-економічного європейського законодавства. Так, у контексті регулювання фінансового ринку ЄС акцентовано увагу на положеннях Регламент про регулювання фінансових послуг в ЄС 2018 р. (EU Financial Regulation 2018), нормативами котрого врегульовано процедури створення, управління, імплементації та контролю за бюджетом ЄС (EU budget) в умовах розширення внутрішніх та зовнішніх фінансових завдань перед Союзом (внутрішній сталий розвиток пропорційно ЦСР (Цілям сталого розвитку), геополітичний курс — включно із фінансово-економічною допомогою Україні як відповідь на російську неспровоковану військову агресію).

Здійснено профільний огляд та аналіз фінансово-регулятивної документації ЄС, що спрямовує та координує функціонування локальних ринків надання фінансових послуг в умовах діджиталізації та інформаційного розвитку. Зокрема, проаналізовано нормативно-правові акти ЄС у галузі фінансових ринків, як-от Регламент про європейських постачальників послуг краудфандингу для бізнесу 2020/1503/ЄС (European Crowdfunding Service Providers for Business Regulation - 2020/1503/EU) та Директива про інвестиційні компанії 2019/2034/ЄС (Investment Firms Directive (IFD) 2019/2034/EU); здійснено огляд нормативно-правової документації у сфері постторговельних послуг Союзу (EU post-trade services), як-от Директива про фінансову заставу 2002/47/ЄС (Financial Collateral Directive 2002/47/ЄС) та

Регламент відновлення та врегулювання діяльності основних контрагентів 2021/23/ЄС (CCP Recovery and Resolution Regulation - 2021/23/EU); розглянуто специфіку легіслативного контролю та нагляду у сфері банкінгу та банківської діяльності ЄС крізь призму такої нормативної рамки, як Регламент єдиного механізму врегулювання 806/2014/ЄС (Single Resolution Mechanism Regulation (SRM) - 806/2014/EU) та Директива про банківські пруденційні вимоги 2019/878/ЄС (Banking Prudential Requirements Directive (CRD V) - 2019/878/EU).

Опрацьовано способи, механізми та засоби впровадження інновацій у галузі фінансово-законодавчого контролю в ЄС та, зокрема, досліджено специфіку реагування легіслативного апарату ЄС (Єврокомісія, Рада Європи) на поточні виклики економічної регуляції.

Ключові слова : фінансове законодавство, економічне врегулювання, механізми фінансово-законодавчого контролю та нагляду, управління економічними ризиками, фінансово-законодавчі інновації, Європейський Союз (ЄС).

Kokoshko Fedir Ivanovich PhD in History, docent, Associate Professor of the Department of Law, Pylyp Orlyk International Classical University, tel.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0000-0002-3561-6396>

Semikin Yaroslav Oleksiiovych graduate of higher education, Pylyp Orlyk International Classical University, Mykolaiv, St. Kotelna 2, tel.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0008-9661-7991>

STATUS AND TRENDS OF MODERNIZATION OF FINANCIAL LEGISLATION IN EU COUNTRIES

Abstract. The article examines the key elements of EU financial legislation.

General and specific acts of financial and economic European legislation are reviewed. Thus, in the context of the regulation of the EU financial market, attention is focused on the provisions of the Regulation on the Regulation of Financial Services in the EU 2018 (EU Financial Regulation 2018), the regulations of which regulate the procedures for the creation, management, implementation and control of the EU budget (EU budget) in the context of expansion internal and external financial tasks before the Union (internal sustainable development in proportion to the SDGs (Sustainable Development Goals), geopolitical course — including financial and economic assistance to Ukraine as a response to Russia's unprovoked military aggression).

A profile review and analysis of the financial and regulatory documentation of the EU, which directs and coordinates the functioning of local markets for the

provision of financial services in the conditions of digitalization and information development, was carried out. In particular, EU regulatory acts in the field of financial markets were analyzed, such as the European Crowdfunding Service Providers for Business Regulation 2020/1503/EU and the Investment Companies Directive 2019 /2034/EU (Investment Firms Directive (IFD) 2019/2034/EU); a review of regulatory documentation in the field of post-trade services of the Union (EU post-trade services), such as the Financial Collateral Directive 2002/47/EC and the CCP Recovery and Resolution Regulation 2021 /23/EU (CCP Recovery and Resolution Regulation - 2021/23/EU); the specifics of legislative control and supervision in the field of banking and banking activities of the EU are considered through the prism of such a regulatory framework as the Single Resolution Mechanism Regulation 806/2014/EU (Single Resolution Mechanism Regulation (SRM) - 806/2014/EU) and the Directive on banking prudential requirements 2019/878/EU (Banking Prudential Requirements Directive (CRD V) - 2019/878/EU).

The methods, mechanisms and means of introducing innovations in the field of financial and legislative control in the EU were worked out and, in particular, the specifics of the response of the EU legislative apparatus (European Commission, Council of Europe) to the current challenges of economic regulation were studied.

Keywords: financial legislation, economic settlement, mechanisms of financial and legislative control and supervision, economic risk management, financial and legislative innovations, European Union (EU).

Постановка проблеми. Фінансове законодавство виступає інструментом регуляції внутрішніх та зовнішніх економічних ринків конкретної держави (державного об'єднання). За допомогою фінансово-легіслативної діяльності, зокрема, визначаються цілі та завдання бюджетної, податкової та фінансової політики (за кварталними, піврічними та річними розрахунками), механізми функціонування приватних компаній (підприємств) у парадигмі фінансово-економічного кластеру та забезпечення цілей державного розвитку відповідно до ЦСР (Цілей сталого розвитку).

Фінансове законодавство країн-членів ЄС побудовано за спрощеною архітектурою. Як правило, Єврокомісія індивідуально/Єврокомісія та Рада Європи приймають відповідні нормативно-правові документи фінансової регуляції, що набувають загальнообов'язкового характеру для усіх держав-членів Союзу. ЄС, як політико-економічне об'єднання держав-членів, таким чином локалізує та уніфікує державно-фінансову політику та симпліфікує процедуру законодавчої імплементації відповідних положень у сферах фінансових ринків, постторговельних послуг, банкінгу та банківської діяльності та ін. сфер легіслативного нагляду та контролю. Розширення регуляційної бази у фінансовій галузі, в свою чергу, є завданням інституційно-

розпорядчого апарату управління ЄС, що відповідає вимогам та потребам часу (поява ринків фінансової «постторгівлі», що пропонує купівлю товарів та послуг користувачеві он-лайн, та ін.).

Безпосередньо на специфічних особливостях фінансової регуляції на теренах ЄС та потенційних опціях покращення останньої пропонуємо зосередити увагу в основній частині даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням стану, тенденцій поточного функціонування та потенційної регуляційної видозміни ринку фінансових послуг та, відповідно, фінансового законодавства ЄС займалися переважно представники американо-європейської наукової спільноти.

Серед них доцільно виділяти праці М. Гаєнтъенса та П. де Дж. Карабеллезе (ретроспектива та перспектива банківської та фінансової справи в ЄС); Р. Каттеля, Я. Крегеля (специфіка провадження фінансової регуляції в країнах-членах ЄС); Р. Дуді, К. Гюле та П.-Ш. Прадьє (методи та механізми забезпечення фінансового зростання в ЄС за допомогою регуляційних механізмів); Дж. Ло Скіаво (фінансова стабільність та опції забезпечення останньої в ЄС); М. Гаєнтъенса та П. де Дж. Карабеллезе (ідентична вищезазначеній праця, проте доповнена та допрацьована).

Мета статті — визначити, дослідити та проаналізувати стан та тенденції модернізації фінансового законодавства в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Першочергової необхідності для розкриття основних закономірностей стану та тенденцій легіслативного фінансового забезпечення в країнах ЄС набуває означення понятійно-категоріального апарату дослідження.

У наукових напрацюваннях деяких із авторів, зазначених у аналізі останніх досліджень та публікацій, сферальних до тематики стану та модернізації фінансового законодавства в країнах ЄС [1, 2, 3], під поняттям «фінансове законодавство ЄС» пропонується розуміти сукупність відповідного нормативно-правового інструментарію, за допомогою якого здійснюється спрямування, координація та регулювання фінансово-економічних ринків ЄС на загальнодержавному рівні, що, своєю чергою, надалі розповсюджується на локальне законодавство країн-членів Союзу. Застосування фінансового законодавства ЄС передбачає аплікацію на такі економічні кластери правовідносин, як фінансові ринки, інвестиційні ринки, ринки фінансової безпеки, постторговельні ринки, ринки обліку та аудиту компаній, ринок банкінгу та банківської діяльності [2].

Загалом, сучасне європейське фінансове законодавство побудовано за систематизованою структурою. Нормативно-правова регламентація останнього буде розглянута нижче.

Загальносистемне місце у системі фінансового законодавства ЄС в умовах його перепрофілювань та трансформацій посідає Регламент про регулювання фінансових послуг в ЄС 2018 р. (EU Financial Regulation 2018) [4], котрим визначається стилістика застосування принципів і процедур, котрими здійснюється управління ризиками та контроль за здійсненням локального та генерального процесів бюджетування в ЄС. У травні 2022 р. Єврокомісією було запропоновано точкове внесення змін до Регламенту з метою його об'єднання із довгостроковим фінансовим плануванням Союзу на 2021-2027 рр., основами якого визначено бюджетну гласність, прозорість та відкритість відповідно. У рамках ініціативи з гармонізації Регламенту та фінансово-економічних цілей ЄС, водночас, у листопаді 2022 р. Єврокомісією було ухвалено рішення про використання бюджетного резерву Союзу з метою виділення 18 млрд євро фінансової допомоги для України. В свою чергу, змінами до Регламенту від грудня 2022 р. Єврокомісією було запроваджено уніфікований підхід до фінансових видатків та субвенцій, застосування котрого може аплікуватися до будь-яких галузей запозичення (зокрема, фінансові ринки та фінансово-безпекові ринки, а також — ринки інвестиційної безпеки).

Вищезазначений нормативно-правовий акт та його застосування в рамках системи фінансового законодавства ЄС дозволяє здійснити декілька проміжних умовиводів. В першу чергу, положення Регламенту про регулювання фінансових послуг в ЄС 2018 р. (EU Financial Regulation 2018) застосовуються комплексно (до внутрішньої та зовнішньої фінансово-економічної політики Союзу одночасно). Окрім цього, застосування Регламенту кореспондує принципу політико-економічного плюралізму ЄС [3], що своєю чергою кореспондує положенням Розділу VIII (Економічна та монетарна політика) Договору про функціонування ЄС від 2012 р. (Title VIII Economic and Monetary Policy of TFEU 2012) [5].

Проективно від положень Регламенту про регулювання фінансових послуг в ЄС 2018 р. (EU Financial Regulation 2018), відповідно, відбувається формування локальних (партикулярних) фінансово-економічних легіслативних механізмів економічної регуляції в рамках юрисдикції ЄС.

Чільне місце серед даної структурної економічної індикації політики ЄС займає упровадження систем функціонування фінансових ринків Союзу. Джерелами легіслативного забезпечення останнього варто визначати Регламент про європейських постачальників послуг краудфандингу для бізнесу 2020/1503/ЄС (European Crowdfunding Service Providers for Business Regulation - 2020/1503/EU) [6] та Директива про інвестиційні компанії 2019/2034/ЄС (Investment Firms Directive (IFD) 2019/2034/EU) [7]. У рамках даних нормативно-правових актів відбувається загальносоюзна фінансово-

управлінська регламентація-рамкування таких питань державної економічної політики, як допомога інвесторам та підприємствам у користуванні потенціалом краудфандингу, полегшуючи пропозиції власних послуг на території країн-членів ЄС, а також — генералізація діяльності інвестиційних фірм ЄС за принципом пруденційності (спрямуванні діяльності останніх відповідно їхнього розміру, специфіки діяльності та ризикам відповідно).

Так, зазначимо, що Регламентом про європейських постачальників послуг краудфандингу для бізнесу 2020/1503/ЄС (European Crowdfunding Service Providers for Business Regulation - 2020/1503/EU) [6] визначено чіткі правила розкриття фінансової інформації власниками краудфандингових платформ та проектів, сегментовані правила управління та правила управління ризиками для платформ краудфандингу та розширення контрольно-наглядових повноважень державних органів ЄС стосовно законності та правової визначеності функціонування платформ краудфандингу на території Союзу.

В свою чергу, Директива про інвестиційні компанії 2019/2034/ЄС (Investment Firms Directive (IFD) 2019/2034/EU) [7] встановлює правила вимог щодо постійних накладних витрат (FOR), що дорівнює чверті річних постійних накладних витрат фірми; постійні мінімальні вимоги до капіталу (PMR) у розмірі 75 000 євро, 150 000 євро або 750 000 євро, залежно від діяльності інвестиційної компанії, а також — відповідність діяльності інвестиційної компанії факторам ризику (фактор К), що компліюється за сукупністю таких ознак, як ризик для клієнта, ринку та фірми відповідно.

Таким чином, ситуація із регулюванням фінансово-економічних ринків у ЄС на модерному етапі базується на співвідношенні регламентаційного захисту процесу залучення клієнтської бази для компаній (краудфандингу) та захисту інвестиційного клімату (інвестицій) як основоположних чинників економічного розвитку країн-членів Союзу. Генеральне законодавство у вигляді Регламенту про європейських постачальників послуг краудфандингу для бізнесу 2020/1503/ЄС (European Crowdfunding Service Providers for Business Regulation - 2020/1503/EU) та Директиви про інвестиційні компанії 2019/2034/ЄС (Investment Firms Directive (IFD) 2019/2034/EU) виступає джерелом координації специфіки правовідносин B2C (business-to-consumer) та генералізації привабливого інвестиційного клімату як внутрішньолокально, так і з точки зору міжнародного інвестиційного залучення відповідно. Комплексно, даний дуалізм виступає інтеграційним джерелом забезпечення фінансово-економічної безпеки ЄС та амортизаційності економічних активів Союзу як політико-економічного об'єднання.

Наступною кластерно-блоковою категорією фінансово-економічного регулювання на рівні легіслативного спрямування в ЄС варто визначати сферу постторговельних послуг Союзу (post-trade services), що забезпечується

Директивою про фінансову заставу 2002/47/ЄС (Financial Collateral Directive 2002/47/ЄС) [8] та Регламентом відновлення та врегулювання діяльності основних контрагентів 2021/23/ЄС (CCP Recovery and Resolution Regulation - 2021/23/EU) [9] відповідно. Системне призначення даних нормативно-правових актів доцільно розкривати за такими критеріями, як регламентація використання цінних паперів та готівки як застави під час здійснення фінансових операцій та формування ринкової економічної інфраструктури, яка діє як контрагент для обох сторін угоди з фінансовим інструментом.

Серед ключових елементів фінансової регуляції, запропонованих у Директиві про фінансову заставу 2002/47/ЄС (Financial Collateral Directive 2002/47/ЄС) [8], доцільно взяти до уваги опцію скасування багатьох формальних вимог, таких як необхідність реєстрації застави; удосконалення правил примусового виконання (наприклад, якщо позичальник не виконує свої зобов'язання перед кредитором, позикодавець може негайно реалізувати заставу під час або поза процедурою банкрутства); посилення правової визначеності щодо того, який закон застосовується до бездокументарної застави цінних паперів у транскордонних ситуаціях.

В свою чергу, Регламент відновлення та врегулювання діяльності основних контрагентів 2021/23/ЄС (CCP Recovery and Resolution Regulation - 2021/23/EU) [9] було підписано в умовах необхідності врегулювання проблеми зростання контрагентів та генерації ризиків фінансової стабільності фінансових контрагентів відповідно. В рамках відновлення та врегулювання діяльності основних контрагентів також створено проекти регуляторних технічних стандартів, що, зокрема, встановлюють алгоритми санації малих та середніх підприємств (МСП) за фінансово-економічної необхідності.

Сегментація нормативного забезпечення сфери постторговельних послуг в ЄС знаходиться в межах балансування юридичного архаїзму та новелізації. У даному випадку, положення Регламент відновлення та врегулювання діяльності основних контрагентів 2021/23/ЄС (CCP Recovery and Resolution Regulation - 2021/23/EU) органічно доповнюють аспекти нормативного регулювання постторгівлі, започатковані у Регламент відновлення та врегулювання діяльності основних контрагентів 2021/23/ЄС (CCP Recovery and Resolution Regulation - 2021/23/EU).

Заключною категоріально-мережевою складовою тенденцій сегментації та модернізації фінансового законодавства в ЄС необхідно виділити легіслативний контроль та нагляд у сфері банкінгу та банківської діяльності ЄС. Забезпечення останнього здійснюється за допомогою впровадження такої нормативної рамки, як Регламент єдиного механізму врегулювання 806/2014/ЄС (Single Resolution Mechanism Regulation (SRM) - 806/2014/EU) [10] та Директива про банківські пруденційні вимоги 2019/878/ЄС (Banking

Prudential Requirements Directive (CRD V) - 2019/878/EU) [11]. Розглянемо ключові положення зазначених нормативно-правових актів нижче.

Так, Регламент єдиного механізму врегулювання 806/2014/ЄС (Single Resolution Mechanism Regulation (SRM) - 806/2014/EU) [10] першочергово покликаний регулювати питання санації банків у випадку визнання останнього неплатоспроможним (банкрутом) за схемою створення єдиного серед країн ЄС фонду ліквідації (EU resolution fund), що фінансується банківським сектором та, зокрема, Європейським центральним банком (ЕЦБ), Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) та Європейським інвестиційним фондом (EIF). Окрім того, Регламентом встановлено презумпцію забезпечення впорядковане виведення з ладу банків з мінімальним впливом на реальну економіку та державні фінанси країн банківського союзу та керівництво єдиним санаційним фондом фондом ліквідації ЄС (EU resolution fund) та Єдиної ради рішень ЄС (Single Resolution Board EU, SRB).

Водночас, Директивою про банківські пруденційні вимоги 2019/878/ЄС (Banking Prudential Requirements Directive (CRD V) - 2019/878/EU) [11] встановлено алгоритм протидії банків та банкінгу збитковим та неліквідним випадкам кризових фінансових ситуацій. Запровадження даного механізму спрямоване на посилення стійкості банківського сектору ЄС та амортизацію фінансово-економічної діяльності та обсягового клієнтського зростання успішного банкінгу в ЄС. Фінансово-економічна амортизація за даною Директивою, окрім іншого, спрямовується на реалізацію фінансових прав, свобод та інтересів людини та громадянина, що кореспондує загальним принципам демократичного суспільства та публічного управління та адміністрування, встановленим Розділом V (Сфера свободи, безпеки та правосуддя) Договору про функціонування ЄС від 2012 р. (Title V Area of Freedom, Security and Justice) [5].

Висновки. Аналітичне опрацювання поточного стану та імовірно-гіпотетичних тенденцій модернізації фінансового законодавства в ЄС дозволило дійти наступних умовиводів.

По-перше, фінансове законодавство ЄС як термінологічна категорія може розглядатися як сукупність відповідного нормативно-правового інструментарію, за допомогою якого здійснюється спрямування, координація та регулювання фінансово-економічних ринків ЄС на загальнодержавному рівні, що надалі розповсюджується на локальне законодавство країн-членів Союзу.

По-друге, регуляційна складова нормативного регулювання фінансового законодавства в ЄС відзначається системністю. Генеральна складова юридичної координації (Регламент про регулювання фінансових послуг в ЄС 2018 р. (EU Financial Regulation 2018)) доповнюється партикулярно-локальними актами правотворчості (законодавство про фінансові ринки ЄС, нормативна база постторговельних послуг в ЄС та регламентація діяльності

банків/банківської діяльності у ЄС, зазначена вище за текстом даної статті), що у органічній сукупності формують єдину базисну структуру забезпечення фінансово-економічної стабільності Союзу як сталої політико-економічної надбудови (об'єднання держав).

Література:

1. Haentjens, M., Carabellese, P. de G. European Banking and Financial Law. Taylor & Francis, 2015. 280 p.
2. Kregel, J., Tonveronachi, M., Kattel, R. Financial Regulation in the European Union. Taylor & Francis, 2015. 342 p.
3. Goulet, C., Pradier, P.-C., Douady, R. Financial Regulation in the EU : From Resilience to Growth. Springer International Publishing, 2017. 486 p.
4. EurLex. Regulation (EU, Euratom) 2018/1046 of the European Parliament and of the Council of 18 July 2018 on the financial rules applicable to the general budget of the Union, amending Regulations (EU) No 1296/2013, (EU) No 1301/2013, (EU) No 1303/2013, (EU) No 1304/2013, (EU) No 1309/2013, (EU) No 1316/2013, (EU) No 223/2014, (EU) No 283/2014, and Decision No 541/2014/EU and repealing Regulation (EU, Euratom) No 966/2012. EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018R1046>
5. EurLex. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union 2012. EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
6. EurLex. Regulation (EU) 2020/1503 of the European Parliament and of the Council of 7 October 2020 on European crowdfunding service providers for business, and amending Regulation (EU) 2017/1129 and Directive (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance). EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/1503/oj>
7. EurLex. Directive (EU) 2019/2034 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on the prudential supervision of investment firms and amending Directives 2002/87/EC, 2009/65/EC, 2011/61/EU, 2013/36/EU, 2014/59/EU and 2014/65/EU (Text with EEA relevance). EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L2034>
8. EurLex. Directive 2002/47/EC of the European Parliament and of the Council of 6 June 2002 on financial collateral arrangements. EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002L0047>
9. EurLex. Regulation (EU) 2021/23 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a framework for the recovery and resolution of central counterparties and amending Regulations (EU) No 1095/2010, (EU) No 648/2012, (EU) No 600/2014, (EU) No 806/2014 and (EU) 2015/2365 and Directives 2002/47/EC, 2004/25/EC, 2007/36/EC, 2014/59/EU and (EU) 2017/1132 (Text with EEA relevance). EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0023>
10. EurLex. Regulation (EU) No 806/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2014 establishing uniform rules and a uniform procedure for the resolution of credit institutions and certain investment firms in the framework of a Single Resolution Mechanism and a Single Resolution Fund and amending Regulation (EU) No 1093/2010. EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0806>
11. EurLex. Directive (EU) 2019/878 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 amending Directive 2013/36/EU as regards exempted entities, financial holding companies, mixed financial holding companies, remuneration, supervisory measures and powers and capital conservation measures (Text with EEA relevance). EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0878>

References:

1. Haentjens, M., Carabellese, P. de G. European Banking and Financial Law. Taylor & Francis, 2015. 280 p.
2. Kregel, J., Tonveronachi, M., Kattel, R. Financial Regulation in the European Union. Taylor & Francis, 2015. 342 p.
3. Goulet, C., Pradier, P.-C., Douady, R. Financial Regulation in the EU : From Resilience to Growth. Springer International Publishing, 2017. 486 p.
4. EurLex. Regulation (EU, Euratom) 2018/1046 of the European Parliament and of the Council of 18 July 2018 on the financial rules applicable to the general budget of the Union, amending Regulations (EU) No 1296/2013, (EU) No 1301/2013, (EU) No 1303/2013, (EU) No 1304/2013, (EU) No 1309/2013, (EU) No 1316/2013, (EU) No 223/2014, (EU) No 283/2014, and Decision No 541/2014/EU and repealing Regulation (EU, Euratom) No 966/2012. EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018R1046>
5. EurLex. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union 2012. EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
6. EurLex. Regulation (EU) 2020/1503 of the European Parliament and of the Council of 7 October 2020 on European crowdfunding service providers for business, and amending Regulation (EU) 2017/1129 and Directive (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance). EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/1503/oj>
7. EurLex. Directive (EU) 2019/2034 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on the prudential supervision of investment firms and amending Directives 2002/87/EC, 2009/65/EC, 2011/61/EU, 2013/36/EU, 2014/59/EU and 2014/65/EU (Text with EEA relevance). EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L2034>
8. EurLex. Directive 2002/47/EC of the European Parliament and of the Council of 6 June 2002 on financial collateral arrangements. EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002L0047>
9. EurLex. Regulation (EU) 2021/23 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a framework for the recovery and resolution of central counterparties and amending Regulations (EU) No 1095/2010, (EU) No 648/2012, (EU) No 600/2014, (EU) No 806/2014 and (EU) 2015/2365 and Directives 2002/47/EC, 2004/25/EC, 2007/36/EC, 2014/59/EU and (EU) 2017/1132 (Text with EEA relevance). EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R0023>
10. EurLex. Regulation (EU) No 806/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 July 2014 establishing uniform rules and a uniform procedure for the resolution of credit institutions and certain investment firms in the framework of a Single Resolution Mechanism and a Single Resolution Fund and amending Regulation (EU) No 1093/2010. EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0806>
11. EurLex. Directive (EU) 2019/878 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 amending Directive 2013/36/EU as regards exempted entities, financial holding companies, mixed financial holding companies, remuneration, supervisory measures and powers and capital conservation measures (Text with EEA relevance). EurLex official website. Режим доступу : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0878>

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1243-1252](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1243-1252)

Комарницький Денис Сергійович доктор філософії з права, генеральний директор, ТОВ «Центр розвитку економіки і права», <https://orcid.org/0009-0000-6296-8488>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ» ТА «ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»

Анотація. Актуальність адміністративно-правового аналізу співвідношення понять «функція держави» та «функція державного управління» обумовлена необхідністю теоретичного осмислення можливих форм та напрямків удосконалення реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави в сучасних умовах.

Функціями держави є основні напрями або види діяльності держави, які виражають її суть і призначення, роль і місце в суспільстві. Критеріями їх класифікації є суб'єкти, об'єкти, способи, засоби та умови діяльності держави.

Правовою основою здійснення функцій держави в Україні є Конституція, закони та інші нормативно-правові акти, міжнародно-правові акти. Таким законом є Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Відповідно до ст. 85 Конституції України визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики належить до повноважень Верховної Ради України.

Практичне здійснення функцій держави відбувається на підставі засад внутрішньої і зовнішньої політики через реалізацію функцій державного управління.

Зміст державного управління, серед іншого, визначається характером його функцій. Під функцією управління слід розуміти складову, об'єктивно необхідний елемент управлінської діяльності, що характеризується своєю самостійністю та специфічними методами її здійснення зі сторони конкретних суб'єктів управління з метою досягнення певних результатів у сфері управління. Під функціями державного управління необхідно розуміти об'єктивно обумовлені дії, складову частину виконавчо-розпорядчої діяльності органів державного управління (їх посадових осіб), що здійснюються від імені держави з метою реалізації її завдань в економічній, соціально-культурній та в адміністративно-політичній сферах суспільного життя.

Українській державі властиві всі основні функції держави – політична, економічна, соціальна, культурна і екологічна, а також «владні» (законодавча,

виконавча, судова функції тощо). Ефективність здійснення своїх функцій кожною державою залежить від різних внутрішніх (національних) і зовнішніх (міжнародних) чинників.

Ключові слова: держава, функції держави, державне управління, функції державного управління, внутрішня політика, зовнішня політика.

Komarnytskyi Denys Serhiyovych Doctor of Philosophy in Law, General Director, Center for the Development of Economics and Law LLC, <https://orcid.org/0009-0000-6296-8488>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS «STATE FUNCTION» AND «STATE ADMINISTRATION FUNCTION»

Abstract. The relevance of the administrative-legal analysis of the relationship between the concepts of «state function» and «state administration function» is due to the need for a theoretical understanding of possible forms and directions for improving the implementation of the principles of the internal and foreign policy of our state in modern conditions.

State functions are the main directions or types of state activity that express its essence and purpose, role and place in society. The criteria for their classification are subjects, objects, methods, means and conditions of state activity.

The legal basis for the implementation of state functions in Ukraine is the Constitution, laws and other normative legal acts, international legal acts. Such a law is the Law of Ukraine «On the Principles of Internal and Foreign Policy». According to Art. 85 of the Constitution of Ukraine, the determination of the principles of domestic and foreign policy belongs to the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine.

The practical implementation of the functions of the state takes place on the basis of the principles of domestic and foreign policy through the implementation of the functions of state administration.

The content of state administration, among other things, is determined by the nature of its functions. The function of administration should be understood as a component, an objectively necessary element of administration activity, characterized by its independence and specific methods of its implementation by specific administration subjects in order to achieve certain results in the field of administration. Under the functions of state administration, it is necessary to understand objectively determined actions, a component of the executive and administrative activities of state administration bodies (their officials), which are carried out on behalf of the state in order to implement its tasks in the economic, socio-cultural and administrative-political spheres of society life.

The Ukrainian state has all the main functions of the state - political, economic, social, cultural and ecological, as well as «authority» (legislative, executive, judicial functions, etc.). The effectiveness of each state's performance of its functions depends on various internal (national) and external (international) factors.

Keywords: state, functions of the state, state administration, functions of state administration, internal policy, foreign policy.

Постановка проблеми. Актуальність адміністративно-правового аналізу співвідношення понять «функція держави» та «функція державного управління» обумовлена необхідністю теоретичного осмислення можливих форм та напрямків удосконалення реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність понять «функція держави» і «функція державного управління» широко висвітлювалася у працях вітчизняних науковців [1–18]. Однак, зважаючи на необхідність ефективного поєднання здійснення функцій держави та функцій державного управління в сучасних умовах реалізації державної внутрішньої та зовнішньої політики, дослідження співвідношення понять «функція держави» і «функція державного управління» потребує свого подальшого розвитку.

Метою статті є адміністративно-правовий аналіз співвідношення понять «функція держави» і «функція державного управління».

Виклад основного матеріалу. Функціями держави є основні напрями або види діяльності держави, які виражають її суть і призначення, роль і місце в суспільстві. Функції держави мають об'єктивний характер. Кожна держава здійснює, як правило, систему основних функцій. Критеріями їх класифікації є суб'єкти, об'єкти, способи, засоби та умови діяльності держави [19, с. 313].

Так, за суб'єктами розрізняють такі функції держави: загальнодержавні функції, функції суб'єктів федерацій (федеративних держав) та функції окремих типів і форм держав. За об'єктами (сферами) діяльності держави виділяють політичну, соціальну, економічну, культурну, екологічну та інші функції держави. Ці функції, у свою чергу, поділяють на зовнішні та внутрішні. За способами діяльності держави розрізняють законодавчу, виконавчу та судову функції. Їх нерідко називають «владними». До основних функцій держави також належать фінансова та інформаційна функції, програмування та прогнозування, тощо [19, с. 313].

Здійснення функцій держави забезпечується насамперед її організаційним механізмом, який становлять органи державної влади та інші інститути держави (бюджетна, грошова і банківська системи, територія, збройні сили та інші військові формування, тощо) [19, с. 313].

Правовою основою здійснення функцій держави в Україні є Конституція, закони та інші нормативно-правові акти, міжнародно-правові акти.

Відповідно до ст. 85 Конституції України визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики належить до повноважень Верховної Ради України [20].

Засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки і оборони, в економічній, соціальній і гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також засади зовнішньої політики України визначаються Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI. Засади внутрішньої і зовнішньої політики базуються на безумовному додержанні Конституції України, забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод, проголошених Конституцією України, на загально визначених принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України, зміцненні демократичних засад суспільного і державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства [21].

Внутрішня політика ґрунтується на таких принципах: пріоритетність захисту національних інтересів; верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, повага до гідності кожної особи, забезпечення особливого піклування про дитину та реалізації її прав; рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції у сфері економічної діяльності; здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування; забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості; забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян в управлінні державними і суспільними справами; соціальне партнерство та громадянська солідарність [21].

Зовнішня політика ґрунтується на таких принципах: суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загально визначених норм і принципів

міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам [21].

Практичне здійснення функцій держави відбувається на підставі засад внутрішньої і зовнішньої політики через реалізацію функцій державного управління.

Як відомо, зміст державного управління, серед іншого, визначається характером його функцій. Для всебічного та глибокого розкриття змісту державного управління слід скористатися вже зробленими в юридичній науці висновками щодо співвідношення таких понять як «функція управління» та «функція державного управління».

Слід зазначити, що слово «функція» виникло від латинського «functio», що означає «діяльність, виконання, коло обов'язків». Будь-яка управлінська діяльність є діяльністю по реалізації різноманітних за змістом, призначенням, об'ємом функцій управління. В юридичній літературі зроблено вірний висновок про те, що функції управління необхідно розглядати як дії, види, напрямки діяльності суб'єкта управління по відношенню до об'єкта управління [10-18]. Адже саме функції управління знаходяться в основі управлінських зв'язків між суб'єктом та об'єктом управління незалежно від того, яке це управління – соціальне, біологічне чи технічне.

Необхідно звернути увагу на те, що функції управління існують там, де є управлінська діяльність, і вони є її складовою частиною; носять відокремлений, цілеспрямований та самостійний характер; є об'єктивно необхідними при здійсненні процесу управління; здійснюються специфічними методами, характерними для певних суб'єктів управління. Функція управління – це частина управлінської діяльності, що характеризує її зміст. Функції управління є категоріями загального порядку, що не пов'язані із конкретним суб'єктом управлінської діяльності і розкривають зміст управлінської діяльності взагалі [10-18].

Виходячи із цього під функцією управління слід розуміти складову, об'єктивно необхідний елемент управлінської діяльності, що характери-

зується своєю самостійністю та специфічними методами її здійснення зі сторони конкретних суб'єктів управління з метою досягнення певних результатів у сфері управління [22, с. 102].

Якщо вести мову про функції державного управління, то потрібно мати на увазі насамперед те, що вони реалізуються від імені держави, за її дорученням, відповідними органами державного управління, їх посадовими особами. Це функції виконавчо-розпорядчого характеру, що реалізуються в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах діяльності держави. Вони проявляються як у внутрішній, так і у зовнішній діяльності держави.

До функцій, які здійснюються органами державного управління у внутрішній сфері діяльності держави, відносяться функції по управлінню економікою, культурою, охороною здоров'я, соціальним забезпеченням, охороною громадського порядку, тощо. Що стосується зовнішніх функцій, то до них можна віднести функції в галузі зовнішніх економічних зв'язків, зовнішньої політики, оборони країни, тощо. Так, визначені у ст. 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є одними із найважливіших функцій держави.

Слід наголосити, що зміст функцій державного управління визначається завданнями, що стоять перед державою в галузі державного управління у найважливіших сферах суспільного життя. Тому органи державного управління на основі розподілу функцій між ними покликані виконувати функції, що витікають із завдань держави. Для цього держава наділяє їх відповідними повноваженнями, необхідними для успішної реалізації від імені держави покладених на них функцій. Ці повноваження в більшості випадків носять державно-владний характер, так як формуються державою (її органами) і мають правову форму.

Таким чином, для функцій державного управління характерні наступні ознаки:

функції державного управління являють собою складову частину, елемент управлінської діяльності;

вони є частиною державних функцій та здійснюються від імені держави відповідними державними органами (посадовими особами);

функції державного управління носять, як правило, державно-владний характер і закріплюються у правовій формі;

функції, з врахуванням розподілу сфер управлінської діяльності, конкретизуються і розподіляються між різними органами державного управління (їх посадовими особами);

функції показують прямі та зворотні зв'язки між суб'єктами та об'єктами державного управління, розкривають процес їх взаємодії [22, с. 103].

Виходячи із зазначеного слід зробити висновок про те, що під функціями державного управління необхідно розуміти об'єктивно обумовлені дії, складову частину виконавчо-розпорядчої діяльності органів державного управління (їх посадових осіб), що здійснюються від імені держави з метою реалізації її завдань в економічній, соціально-культурній та в адміністративно-політичній сферах суспільного життя [22, с. 103].

Висновки. Функціями держави є основні напрями або види діяльності держави, які виражають її суть і призначення, роль і місце в суспільстві.

Під функціями державного управління необхідно розуміти об'єктивно обумовлені дії, складову частину виконавчо-розпорядчої діяльності органів державного управління (їх посадових осіб), що здійснюються від імені держави з метою реалізації її завдань в економічній, соціально-культурній та в адміністративно-політичній сферах суспільного життя.

Практичне здійснення функцій держави відбувається на підставі засад внутрішньої і зовнішньої політики через реалізацію функцій державного управління.

Українській державі властиві всі основні функції держави – політична, економічна, соціальна, культурна і екологічна, а також «владні» (законодавча, виконавча, судова функції тощо).

Ефективність здійснення своїх функцій кожною державою залежить від різних внутрішніх (національних) і зовнішніх (міжнародних) чинників.

Література:

1. Загальна теорія держави і права : навч. посібник / А. М. Колодій [та ін.] ; ред. В. В. Копейчиков ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Вид. стереотип. К.: Юрінком Інтер, 2001. 320 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник для студ. вищ. навч. закладів]. [2-е вид.]. Харків : Консум, 2005. 656 с.
3. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) [Текст] : навч. посіб. / О. Л. Копиленко [та ін.] ; МОН України. К. : Юрінком Інтер, 2008. 400 с.
4. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
5. Мала енциклопедія теорії держави і права [Текст] / [Бобровник С. В. та ін.] ; за заг. ред. Ю. Л. Бошицького ; НАН України, Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 367 с.
6. Теорія держави і права: підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 2-е вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015 . 468 с.

7. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
8. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
9. Загальна теорія права. Нормативний курс : підруч. для студ.-юристів. За ред. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. К. : Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
10. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади : навч. посібник / [Нижник Н. Р., Дубенко С. Д., Мельниченко В. І. та ін.] ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 164 с.
11. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Факт, 2003. 384 с.
12. Колпаков В. К. Адміністративне право України : [підручник] / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
13. Державне управління : навч. посібник / [Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю.] ; за ред. А. Ф. Мельник. [2-е вид., випр. і доп.]. К. : Знання, 2004. 342 с.
14. Адміністративне право України : підруч. / [Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
15. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / [редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. Т. 1. Загальна частина. К.: Юрид. Думка, 2007. 592 с.
16. Одінцова Г. С. Теорія та історія державного управління : навч. посіб. / [Одінцова Г. С., Дзюндзюк В. Б., Мельтюхова Н. М. та ін.] ; заг. ред. Г. С. Одінцова, О. Ю. Амосова. К. : Професіонал, 2008. 288 с.
17. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
18. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
19. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. Т. 6: Т–Я. 2004. 768 с.
20. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
21. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
22. Омельченко А. В. Адміністративно-правові засади зовнішньоекономічної діяльності в Україні : монографія. К. : КНЕУ, 2011. 309 с.

References:

1. Zahalna teoriia derzhavy i prava : navch. posibnyk [General theory of the state and law: education. Manual] / A. M. Kolodii [ta in.]; red. V. V. Kopieichykov ; Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M.P.Drahomanova - National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova. Vyd. stereotyp. K. : Yurinkom Inter, 2001. 320 s. [in Ukrainian]
2. Skakun, O. F. (2005) Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]: [pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. zakladiv] - [textbook for students. higher education institutions]. [2-e vyd.]. Kharkiv : Konsum, 2005. 656 s. [in Ukrainian]

3. Zahalna teoriia derzhavy i prava (osnovni poniattia, katehorii, pravovi konstruktsii ta naukovi kontseptsii) [General theory of the state and law (basic concepts, categories, legal constructions and scientific concepts)] [Tekst] : navch. posib. / O. L. Kopylenko [ta in.] ; MON Ukrainy. K. : Yurinkom Inter, 2008. 400 c. [in Ukrainian]
4. Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law]: [Pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv] – [Textbook for students of legal higher educational institutions]/ M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in.; Za red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APn Ukrainy M. V. Tsvika, d-ra yuryd. nauk, prof., akad. APn Ukrainy O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2009. 584 s. [in Ukrainian]
5. Mala entsyklopediia teorii derzhavy i prava [Small encyclopedia of the theory of state and law] / [Bobrovnyk S. V. ta in.] ; za zah. red. Yu. L. Boshytskoho ; NAN Ukrainy, Kyiv. un-t prava NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. K. : Vyd-vo Yevrop. un-tu, 2010. 367 s. [in Ukrainian]
6. Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk [Theory of the state and law]/ kol. avt.; ker. avt. kol. kand. yuryd. nauk, prof. Yu.A. Vediernikov. 2-e vyd. pererob. i dop. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav - Dniprop. state University of Internal Affairs matters; Lira LTD, 2015 . 468 s. [in Ukrainian]
7. Teoriia derzhavy ta prava : navch. posib. [Theory of the state and law: teaching. Manual]/ [Ie. V. Bilozorov, V. P. Vlasenko, O. B. Horova, A. M. Zavalnyi, N. V. Zaiats ta in.] ; za zah. red. S. D. Husarieva, O. D. Tykhomyrova. K. : NAVS, Osvita Ukrainy, 2017. 320 s. [in Ukrainian]
8. Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk – [Theory of the state and law: textbook] / [O. M. Bandurka, O. M. Holovko, O. S. Perederii ta in.] ; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof., akad. NAPn Ukrainy O. M. Bandurky ; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2018. 416 s. [in Ukrainian]
9. Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs [General theory of law. Normative course]: pidruch. dlia stud.-yurystiv. Za red. d-ra yuryd. nauk, prof. S. V. Bobrovnyk. K. : Yurinkom Inter - Yurinkom Inter, 2021. 576 s. [in Ukrainian]
10. Public administration in Ukraine: organizational and legal foundations: training. manual [Derzhavne upravlinnia v Ukraini: orhanizatsiino-pravovi zasady : navch. Posibnyk] / [Nizhnyk N.R., Dubenko S.D., Melnychenko V.I. and others] ; in general ed. N. R. Nyzhnyk. K.: Publishing House of the Ukrainian Academy of Sciences, 2002. 164 p. [in Ukrainian]
11. Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky [State administration: problems of administrative and legal theory and practice] / [za zah. red. V. B. Averianova]. K.: Fakt, 2003. 384 s. [in Ukrainian]
12. Kolpakov, V. K. (2003) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: [pidruchnyk] / V. K. Kolpakov, O. V. Kuzmenko. K.: Yurinkom Inter - Yurinkom Inter, 2003. 544 s. [in Ukrainian]
13. Derzhavne upravlinnia : navch. posibnyk [State administration: education. Manual] / [Melnyk A. F., Obolenskyi O. Yu., Vasina A. Yu., Hordiienko L. Yu.] ; za red. A. F. Melnyk. [2-e vyd., vypr. i dop.]. K. : Znannia, 2004. 342 s. [in Ukrainian]
14. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: pidruch. / [Bytiak Yu. P., Harashchuk V. M., Diachenko O. V. ta in.] ; za red. Yu. P. Bytiaka. K. : Yurinkom Inter - Yurinkom Inter, 2006. 544 s. [in Ukrainian]
15. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]. Akademichnyi kurs: pidruchnyk - Academic course: textbook: u 2 t. / [redkol.: V. B. Averianov (holova) ta in.]. T. 1. Zahalna chastyna. K.: Yuryd. Dumka - Law Dumka, 2007. 592 s. [in Ukrainian]

16. Odintsova, G. S. Theory and history of state administration (Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia): teaching manual / [Odintsova G. S., Dzyundzyuk V. B., Meltyukhova N. M. and others]; general ed. G. S. Odintsova, O. Yu. Amosova. K.: Professional, 2008. 288 p. [in Ukrainian]
17. Kurs administratyvnoho prava Ukrainy [Course of administrative law of Ukraine]: pidruchnyk / za red. O. V. Kuzmenko. 3-tie vyd., dopov. Kyiv : Yurinkom Inter - Yurinkom Inter, 2018. 904 s. [in Ukrainian]
18. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Complete course]: pidruchnyk / Halunko V., Dikhtievskiy P., Kuzmenko O., Stetsenko S. ta in. Kherson : OLDI-PLIuS, 2018. 446 s. [in Ukrainian]
19. Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. [Legal encyclopedia: in 6 volumes] / [redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (holova) ta in.]. K.: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana. T. 6: T–Ia. 2004. 768 s. [in Ukrainian]
20. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
21. Zakon Ukrainy Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky [On the principles of domestic and foreign policy: Law of Ukraine] vid 1 lypnia 2010 roku № 2411-VI. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian]
22. Omelchenko, A. V. (2011) Administratyvno-pravovi zasady zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini [Administrative and legal principles of foreign economic activity in Ukraine]: monohrafiia. K. : KNEU, 2011. 309 s. [in Ukrainian]

УДК: 347.91/.95:347.92

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1253-1266](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1253-1266)

Контаровська Мар'яна аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, пл. Солом'янська, 1, тел.: (095) 027-38-53, <https://orcid.org/0009-0002-0151-767X>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ У ВІДПОВІДНОСТІ МІЖНАРОДНИМ ВИМОГАМ І СТАНДАРТАМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню актуальних оптимізації національного законодавства про надання психіатричної допомоги у тому числі і в примусовому порядку у відповідності з міжнародними вимогами та стандартами. Відзначено, що існує базове міжнародне законодавство в цій сфері, а національне законодавство потребує приведення у відповідність із міжнародними стандартами і вимогами.

Здійснений аналіз основних положень міжнародного законодавства і спеціальної літератури, дозволив автору стверджувати, що питання психічного здоров'я людей є актуальним нині і тому, що людство зіштовхнулося з різними стресовими факторами, здатними негативно вплинути на здоров'я людини, і зокрема на психічне здоров'я.

Досліджено також окремі положення національного законодавства в сфері охорони психічного здоров'я, які потребують невідкладної уваги з боку компетентних органів, з метою їх подальшого опрацювання, розробки та запровадження в систему відповідного законодавств, що стосується охорони психічного здоров'я та надання психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Наголошено, що міжнародними актами в пріоритеті є саме поняття «психічне здоров'я», визначення якого має також бути відображено в актах національного законодавства.

Обґрунтовано, що більшість положень національного законодавства, що відтворюють міжнародні стандарти прав людини у цій сфері, мають переважно декларативний характер і не набувають чинності через відсутність впровадження необхідних процедурних норм. Це питання також є нагальним в системі сучасного нормотворення і потребує належного декларування.

В статті підкреслено також, що у міжнародних актах питання презумпції психічного здоров'я – не врегульовано. Виходячи з норм міжнародного права,

стан психічного здоров'я не повинен доводитися. Особа вважається психічно здоровою до тих пір, поки не буде пред'явлено досить фактів, що свідчать про хворобливі зміни її психічного стану.

В силу проведеного дослідження, автор переконаний, що чинне національне законодавство вимагає перегляду основних норм і невідкладного їх узгодження з міжнародними вимогами і стандартами.

Ключові слова: законодавство, міжнародні стандарти і вимоги, психічне здоров'я; надання психіатричної допомоги в примусовому порядку психічне здоров'я, презумпція психічного здоров'я.

Kontarovska Maryana graduate student of the Department of Civil and Legal Disciplines, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, sq. Solomyanska, 1, tel.: (095) 027-38-53, <https://orcid.org/0009-0002-0151-767X>

CURRENT ISSUES OF THE RESEARCH OPTIMIZATION OF THE NATIONAL LEGISLATION ON THE PROVISION OF PSYCHIATRIC AID IN THE FORCED ORDER IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL REQUIREMENTS AND STANDARDS

Abstract. The article is devoted to the study of actual optimization of the national legislation on the provision of psychiatric care, including in a compulsory manner in accordance with international requirements and standards. It is noted that there is basic international legislation in this area, and national legislation needs to be brought into line with international standards and requirements.

The analysis of the main provisions of international legislation and special literature allowed the author to claim that the issue of people's mental health is relevant today and that humanity has encountered various stress factors that can negatively affect human health, and in particular mental health. I.

Separate provisions of the national legislation in the field of mental health care, which require urgent attention from the competent authorities, were also studied, with the aim of their further processing, development and introduction into the system of relevant legislation related to the protection of mental health and the provision of psychiatric assistance in forced of order

It was emphasized that international acts give priority to the very concept of "mental health", the definition of which should also be reflected in acts of national legislation.

It is substantiated that most of the provisions of national legislation, which reproduce international standards of human rights in this area, are mainly declarative in nature and do not enter into force due to the lack of implementation of the necessary procedural norms. This issue is also urgent in the system of modern rule-making and requires proper declaration.

The article also emphasizes that the issue of presumption of mental health is not regulated in international acts. Based on the norms of international law, the state of mental health should not be proven. A person is considered to be mentally healthy until enough facts are presented that indicate painful changes in his mental state.

As a result of the conducted research, the author is convinced that the current national legislation requires a review of the basic norms and their urgent coordination with international requirements and standards.

Keywords: legislation, international standards and requirements, mental health; compulsory provision of psychiatric care mental health, presumption of mental health.

Постановка проблеми. Сучасна українська система охорони психічного здоров'я в цілому успадкувала організаційну структуру, а також стратегії та практики радянської системи - з усіма її перевагами та недоліками. Ця система не зазнала істотних структурних змін після набуття Україною незалежності. Вона залишається переважно сфокусованою на біомедичних підходах, які реалізуються в основному в стаціонарних відділеннях психіатричних та наркологічних закладів охорони здоров'я. Зазначене зумовлює високий рівень інституціоналізації і відповідно - сегрегації та стигматизації осіб, що мають психічні розлади. До осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями, які перебувають у конфлікті із законом, переважно застосовується система покарання, а не реабілітації та ресоціалізації. Недостатня увага приділяється профілактиці, психосоціальним методам, організації охорони психічного здоров'я на рівні первинної медичної допомоги, наданні психотерапевтичної допомоги, реабілітаційним заходам, а також службам охорони психічного здоров'я, які функціонують у територіальних громадах, недостатньо розвинуті амбулаторне раннє втручання на рівні територіальних громад та практика домашнього супроводу. Саме так зазначено в Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року [1].

Крім того, значна частина ініціатив у сфері охорони психічного здоров'я в Україні здійснюється громадськими об'єднаннями за відсутності системного підходу до їх планування і впровадження, а також необхідного контролю щодо їх якості, етичності та безпеки.

Сьогодні, цілком очевидно, що стратегії охорони психічного здоров'я потребують міжгалузевої взаємодії та повинні передбачати певні заходи з урахуванням можливостей багатьох секторів та фахівців різного профілю.

В силу зазначеного, питання оптимізації національного законодавства про надання психіатричної допомоги у тому числі і в примусовому порядку у відповідності з вимогами та стандартами ЄС набуває першочергового значення на сучасному етапі становлення нашої держави та реформування системи охорони здоров'я в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що наукові питання і проблеми у сфері надання фізичній особі психіатричної допомоги у примусовому порядку та питання дотримання її особистих немайнових прав є предметом активних наукових дискусій в юридичній літературі. В числі вітчизняних науковців, які займаються окресленою проблематикою, слід назвати: Арламова О. Ю., Березовську Є. О., Дзеру О. В. Дзеру І. О., Дяченко Л. О., Заїку Ю. О., Корнацького В. М., Кризину Н. П., Кузнецову Н. С., Майданика Р. А., Михальчук В. М., Назаровську К. Б., Отрадноу О. О., Сибірну Р. І., Сибірного А. В., Спіріну І. Д., Хомів О. В. та б. ін.

Частково питання та проблеми оптимізації національного законодавства про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку у відповідності з міжнародними вимогами та стандартами мають місце у працях Глуховського В. В., Карамушки Л. М., Савки С.В., Сенюка Б. П., Чорної В. В., Юрнюк С. В.

Метою статті є дослідження актуальних питань оптимізації національного законодавства про надання психіатричної допомоги у тому числі і в примусовому порядку у відповідності з міжнародними вимогами та стандартами.

Виклад основного матеріалу. За даними ВООЗ, майже 300 мільйонів населення світу пережили тяжкі депресії, із них 76-85% не мають доступу до надання медичної, психологічної, соціальної допомоги, але страшніше те, що кожного року від цього близько 800 тис. осіб здійснюють самогубство на нашій планеті, і частіше - це молодь у віці 16-30 років.

В силу такого становища, ВООЗ постійно розробляє комплексні плани дій для кожної країни окремо щодо надання комплексних, соціальних, інтегрованих послуг в громадах особам, які потребують допомогу. На нашу думку одним із самих вагомих актів у цьому контексті є Комплексний план на 2013-2020 р.р., прийнятий на 66-й Всесвітній Асамблеї (2013 р., Женева). Цей План було розроблено з метою підготовки глобальних та національних дій з питань зміцнення психічного благополуччя населення планети, вирішення проблем, які призвели до збільшення захворювань на психічні розлади і стали тягарем кожної держави, а особливо в країнах з низьким рівнем доходу і може досягти третього місця серед захворювань до 2030 року [2].

Що стосується нашої країни, то статистичні дані також є невтішними. Так, кількість осіб із психічними розладами в Україні досягла 1,2 млн. осіб, із них 700 тисяч осіб мають алкогольну залежність, 70 тисяч - наркотичну залежність. Близько 30% населення України впродовж життя страждають на психічні розлади, а за останні роки під час пандемії COVID-19 і розгорнення на нашій території воєнних дій, їх число зросло ще більше. Смертельні випадки через самогубства впродовж трьох останніх років (2019-2021 р.р.)

поступово зменшились з 1,07% до 0,85%, але при цьому перевищують показники у Європейських країнах і знаходяться у числі перших 25 країн світу. Водночас показники поширеності розладів психіки та поведінки за період 2011-2018 р.р. збільшились на 4,2%. З початку повномасштабного вторгнення РФ, в Україні фіксуються психічні розлади у 90% населення країни [3; 4, с. 265; 5].

На наш погляд, це не просто цифри, це – реальні вказівники існуючої проблеми в державі, що набирає максимально великих обертів і у майбутньому, за відсутності належного професійного втручання, може призвести до вкрай важких наслідків в сфері здоров'я людини і нації.

Згадуваний нами, Комплексний план – не єдиний важливий документ у цій сфері. У 1948 році Уряди держав членів Ради Європи підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. У статтях 1-5 Конвенції задекларовано: поважати права людини/пацієнта, а особливо ставлення до пацієнтів з психічними розладами, право на життя, заборону катування людини/пацієнта або нелюдське ставлення, заборону рабства і примусової праці пацієнтів, прав на свободу та особисту недоторканність пацієнтів в будь-яких умовах. Це актуально на сьогодні стосовно пацієнтів з психічними розладами, які перебувають на стаціонарному лікуванні, а тим паче отримують психіатричну допомогу в примусову порядку [6]. Вагомий внесок в регулювання питань у сфері психічного здоров'я привносить і Рекомендація 818 (1977) про ситуацію з психічними захворюваннями, що прийнята парламентською Асамблеєю Ради Європи на 29-й сесії, 8 жовтня 1977 року і, яка охоплює велику кількість різноманітних профілактичних заходів, що відносяться до психічного здоров'я [7].

Також, в Декларації про права осіб з розумовими відхиленнями, яку проголошено в резолюції 2856 (XXVI) Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1971, переглянутої і ухваленої Генеральною асамблеєю Всесвітньої психіатричної асоціації (далі - ВПА) у Відні 1983 році та відома, як Гавайська декларація Всесвітньої психіатричної асоціації, державам рекомендовано прийняти заходи в національному і міжнародному плані, з тим, щоб Декларація служила загальною основою і керівництвом для захисту прав осіб з розумовим відставанням, які мають права на: належну медичну допомогу та лікування; на освіту та відновлення працездатності; на матеріальне забезпечення і на задовільний рівень життя; на життя в колі своєї сім'ї та приймати участь у різних формах суспільства; на користування послугами опікуна при захисті його особистих інтересів; на захист від експлуатації, зловживань та принизливого поводження [8; 9, с. 67]. Ще один важливий документ - Хартія (положення та погляди) Всесвітньої психіатричної асоціації (далі – ВПА) щодо прав та юридичного захисту психічно хворих. Ця Хартія

також продовжує і доповнює Гавайську декларацію, яка містить основні керівні принципи прав психічно хворих, а саме: особи з психічними розладами мають право на свободу; на лікування як й інші хворі з іншими захворюваннями; вони не повинні бути об'єктом дискримінації через їх захворювання.

Згадувані акти, по суті становлять базове міжнародне законодавство в сфері охорони психічного здоров'я і є вказівниками для розробки національного законодавства в цій області, оскільки в них прямо зазначається, що європейська спільнота усвідомлює, що психічне здоров'я – одна з найважливіших складових людського, соціального і економічного капіталу нації і тому психічне здоров'я слід розглядати як невід'ємний та необхідний компонент соціальної політики в інших галузях.

Задля захисту психічно хворих осіб, Генеральною Асамблеєю ООН у 1992 році була також прийнята резолюція 46/119 «Захист осіб з психічними захворюваннями та покращення психіатричної допомоги» для виключення будь-яких дискримінацій у цих закладах [10]. У Резолюції задекларовано 25 принципів щодо осіб з психічними розладами: вони мають право на здійснення всіх цивільних, політичних, економічних, соціальних і культурних дій, хворі мають право на адвоката, мають право жити і працювати у суспільстві, мають право за бажанням проходити медичний огляд для виявлення у нього психічних розладів або за погодженням родича/опікуна. Лікар зобов'язаний дотримуватись конфіденційності та медичної етики. Хворі мають право на медичну і соціальну допомогу для підтримки здоров'я та соціальної реінтеграції шляхом реабілітації та трудотерапії. За будь-яку працю хворий повинен отримувати грошову винагороду від психіатричного закладу, лікування кожного повинно бути індивідуальним і обговорено з хворим або родичом/опікуном та змінюватися під час лікування при необхідності, лікування повинно бути направлено на збереження та зміцнення автономності особи, медичні препарати повинні бути призначені для терапевтичних або діагностичних цілей, а не для дослідів.

Під час будь-яких процедур він (пацієнт) має право вимагати присутність осіб, які захищають його права, будь-які заходи (прийом ліків, процедури, ізоляція, методи фіксації, електрошокова терапія), які проводили з хворим, повинні бути зафіксовані в історії хвороби. Хворий має право використовувати телефон, читати газети, слухати радіо, дивитися телевізор, за бажанням хворого будь-які його зауваження повинні бути прикріплені в історію хвороби. У психіатричному закладі повинні бути умови для забезпечення безпеки, приватності хворого та повинні перевірятися/інспектуватися з достатньою регулярністю компетентними органами [11, с. 148].

З огляду на зазначене та в контексті досліджуваного питання, вважаємо за необхідне дослідити окремі положення чинного законодавства, що потребують подальшого врегулювання з метою оптимізації національного законодавства про надання психіатричної допомоги і в тому числі в примусовому порядку у відповідності з міжнародними вимогами та стандартами.

І перше, на що хочеться вказати - це неповна відповідність національного законодавства як потребам користувачів, так і міжнародним стандартам. Більшість положень, що відтворюють міжнародні стандарти прав людини у цій сфері, мають переважно декларативний характер і не набувають чинності через відсутність впровадження необхідних процедурних норм.

Одна із основних проблем – відсутність в Україні законодавчого акту, який би включав положення щодо психічного здоров'я як окремої сфери, з преамбулою, принципами, термінологією, посиланням на права людей з психічними розладами. Єдиним спеціалізованим нормативно-правовим актом, що регулює деякі питання надання послуг у сфері психічного здоров'я в Україні на сьогодні є Закон України «Про психіатричну допомогу». У преамбулі Закону № 1489-III зазначено, що Закон визначає правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою виходячи із пріоритету прав і свобод людини і громадянина, встановлює обов'язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового й соціального захисту, навчання осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, здійсненні соціального захисту та навчання осіб, які страждають на психічні розлади [12].

В розумінні категоріальної нормотворчості чинний Закон акцентує увагу на психіатричній допомозі, хоча одночасно з цим регулює та визначає важливі аспекти системи забезпечення психічного здоров'я населення та відносин між суб'єктами, які користуються такими послугами та надають такі послуги, зокрема зараз це здебільшого медичні заклади, де й надається психіатрична допомога [13, с. 30].

В силу цього, можемо вказати на те, що поняття психіатричної допомоги, як зазначено у визначенні ст. 1 Закону, обмежується певними «спеціальними заходами», і тому поняття «психіатричної допомоги» як термінологічного концепту не можна ототожнювати з поняттям «охорони психічного здоров'я», яке є значно ширшим і застосовується у міжнародному правовому полі, проте наразі залишається законодавчо неврегульованим в нашій державі.

Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ), психічне здоров'я визначає як стан благополуччя, за якого людина реалізує власні здібності, може

справлятися зі звичайними стресами життя, може продуктивно та ефективно працювати на допомогу своїй громаді [14].

У документах ВООЗ визначено роль психічного здоров'я в життєдіяльності особистості та соціальних спільнот. Зазначається, що психічне здоров'я є фундаментальною основою для нашої колективної та індивідуальної здатності мислити, переживати емоції та взаємодіяти один з одним, заробляти на життя й насолоджуватися ним. Відповідно, психічне здоров'я розглядається як життєво важлива проблема для індивідів, громад та суспільства у всьому світі. Крім того, психічне здоров'я визначається низкою соціально-економічних, біологічних та екологічних чинників, які впливають на його рівень в будь-який момент часу. Вказується і на те, що погіршення психічного здоров'я пов'язане із швидкими соціальними змінами, стресовими умовами праці, гендерною дискримінацією, соціальною ізоляцією, нездоровим способом життя, погіршенням фізичного здоров'я та порушеннями прав людини [14]. Наголошується також, що психічне здоров'я пов'язане не тільки з хворобою або її відсутністю, а воно стосується добробуту та переживання позитивних емоцій: кожного з нас, нашого життя, роботи, стосунків, фізичного здоров'я та соціального середовища [15, с. 7].

Не відходячи від основних принципів ВООЗ, ми вважаємо за доцільне імплементувати визначення поняття «психічне здоров'я» у вигляді та розумінні Всесвітньої організації до ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу» і задекларувати його у відповідній нормі. Наразі саме визначення поняття не потребує зміни чи адаптації із законодавством України. Важливим кроком буде саме запровадження до чинного законодавства цього поняття, що значно розширить базову основу процесу психіатричної допомоги і у подальшому буде підґрунтям для майбутніх наукових розвідок і, власне, розвитку цієї сфери діяльності.

Психічне здоров'я - це питання громадського здоров'я. Результати наукових досліджень свідчать про тісний зв'язок між соціальними стресорами і станом психічного здоров'я. Люди з більш низьким рівнем освіти, доходу або професійної групи піддаються впливу чинників, що впливають на їх психічне здоров'я. Точні механізми цього впливу залишаються неясними, але можуть мати відношення до щоденного стресу, пов'язаному з життєвими обставинами. Таким чином, скорочення страждань, пов'язаних з психічним здоров'ям, не обмежується біологічним медичним підходом, але також включає стратегії зменшення індивідуальної і соціальної нерівності [16].

Тому, ми переконані, що на сьогодні особливої уваги потребує система охорони психічного здоров'я, яка має бути створена в Україні. Доречно буде згадати Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні, про яку ми зазначали вище. Ця концепція передбачає організацію Міжвідомчої

координації та міжсекторальної співпраці у сфері охорони психічного здоров'я між всіма зацікавленими сторонами - центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами охорони здоров'я різних форм власності, установами соціального захисту населення, громадськими та благодійними організаціями з чітким розподілом їхніх функцій.

На нашу думку, подальше налагодження міжсекторальної взаємодії й співпраці набуває особливо важливого значення і в сфері надання психіатричної допомоги в примусову порядку з огляду на мету Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні: «створення цілісної, ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка функціонує в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечує покращення якості життя та дотримання прав і свобод людини» [1].

Вбачається також, що практичні дії для втілення принципів Концепції передбачають зміну у підходах до організації та надання послуг у галузі охорони психічного здоров'я. Ця зміна буде включати перехід від інституційного (стаціонарного) рівня до організації та надання послуг на амбулаторному рівні, наближаючи їх до місця проживання або навіть надаючи їх вдома. Важливою є і роль сім'ї та підтримки членів сім'ї або співмешканців людини, яка стикається з проблемами психічного здоров'я. Крім того, важливим є залучення організацій у громадах, як державних (соціальні служби, центри надання первинної медичної допомоги та інші), так і недержавних (громадські та благодійні організації), а також активна участь ЗМІ у проведенні заходів щодо популяризації й профілактики психічного здоров'я, зменшення стигматизації та захисту прав людей з проблемами психічного здоров'я. Безумовно, практичні аспекти такого вектору розвитку сучасної системи надання психіатричної допомоги у майбутньому призведуть до позитивних перетворень і напрацювання нових якісних принципів надання відповідної допомоги особам, які потребують цього, тим більше, які пережили наслідки примусового надання такої допомоги. Це буде вагомим кроком до ресоціалізації осіб, яким надавалася психіатрична допомога в примусову порядку та які стикнулися з відповідними проблемами соціальної адаптації після цього.

Досліджуючи матеріали сучасної аналітики [13; 16], не можемо не погодитися також із висновками фахівців стосовно того, що охорона психічного здоров'я — міжгалузеве та міждисциплінарне поняття, що має бути інтегроване в різні сфери діяльності: у медичну допомогу всіх видів та рівнів і громадське здоров'я, у соціальні та освітні послуги, під час проведення судово-слідчих заходів, надання психіатричної допомоги в примусову порядку, виконання покарань тощо. Вона також має бути впроваджена на

робочих місцях, зокрема у процесі надання медичної допомоги, соціальних послуг, освіти та ін.

З огляду на зазначене, окремої уваги потребує і коректне формулювання поняття «особи, які страждають на психічні розлади». Згідно із рекомендаціями Конвенції про права осіб з інвалідністю (далі – КПОІ), його варто вживати в іншому формулюванні: «особи, які хворіють на психічні розлади» або «особи із психічними розладами» [КПОІ]. Слід зазначити, що Закон № 1489-III передбачає презумпцію психічного здоров'я, зазначаючи, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених відповідним законодавством [12].

Варто наголосити, що у міжнародних актах питання презумпції психічного здоров'я – не врегульовано. Виходячи з норм міжнародного права, стан психічного здоров'я не повинен доводитися. Особа вважається психічно здоровою до тих пір, поки не буде пред'явлено досить фактів, що свідчать про хворобливі зміни її психічного стану.

Цікавим з цього приводу є дослідження і висновки Громадянської комісії з прав людини (далі - ГКПЛ). Так, за матеріалами ГКПЛ, якщо з якихось причин людина опинилася на психіатричному обліку, то, згідно презумпції психічного здоров'я, якщо впродовж п'яти років вона не зверталася до психіатра і не відвідувала стаціонар з будь-якими психічними розладами, вона автоматично знімається з психіатричного обліку. ГКПЛ зазначає, що в силу необізнаності, більшість осіб продовжують залишатися в списках «психічно хворих» людей, що в свою чергу є порушенням і протиправною бездіяльністю з боку суб'єктів надання психіатричної допомоги. Пряма відмова про зняття пацієнта з відповідного обліку дає можливість особі захистити свої порушені права в юрисдикційному порядку. При цьому зауважимо, що тут не йде мова про розгляд питання психічного здоров'я людини взагалі. Предметом розгляду справи буде саме неправомірна бездіяльність з боку суб'єкта надання психіатричної допомоги по не зняттю з обліку. Як свідчить аналіз судової практики, проведений ГКПЛ, розгляд справи здійснюється тільки в рамках заявлених позовних вимог, не виходячи за їх межі. Це є достатньою основою, щоб ні стаціонарна, ні амбулаторна експертиза не знадобилися. Позивач не заявляє клопотання про з'ясування свого психічного здоров'я, він заявляє вимогу про зняття з обліку. У свою чергу відповідач-суб'єкт надання психіатричної допомоги, що не заявив самостійних позовних вимог, не має права заявляти клопотання про призначення експертизи. Предметом позову є не встановлення наявності (або відсутності) психічного захворювання, а бездіяльність психіатрів, які повинні були після закінчення відповідного строку, за відсутності звернення особи про

психічні захворювання або психічні розлади, зняти її з такого обліку [17].

Згідно зі ст. 339 чинного цивільного процесуального законодавства України, у випадках, визначених Законом України «Про психіатричну допомогу», заява про госпіталізацію особи у примусовому порядку до закладу психіатричної допомоги, а також заява про продовження такої госпіталізації, повинні бути подані до суду за місцезнаходженням цього закладу. У заяві про проведення психіатричного огляду, про амбулаторну психіатричну допомогу та її продовження, про госпіталізацію до психіатричного закладу та продовження госпіталізації мають бути зазначені підстави, визначені законодавством, для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку. Крім того, до заяви слід додати висновок лікаря-психіатра, а в разі продовження амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізації та її продовження - висновок комісії лікарів-психіатрів та інші відповідні документи.

Таким чином, до моменту визначення чи було достовірно доведено, що особа страждає на психічний розлад, вид і ступені якого можуть бути підставою для примусового тримання цієї особи у психіатричному медичному закладі, суди повинні встановити, чи було таке тримання законним у розумінні підпункту «е» п. 1 ст. 5 ЄКПЛ, зокрема, чи була дотримана процедура, передбачена чинним законодавством України, адже оскільки наслідком недотримання вимог норм матеріального або процесуального права при вирішенні питання про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку може призвести до порушення підпункту «е» п. 1 ст. 5 ЄКПЛ.

Все зазначене вище прямо вказує на декларативний характер і зміст норми ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу».

Висновки. Насамкінець, зазначимо, що наприкінці 2023 року Міністерство охорони здоров'я України уперше з 2000 року затвердило комплексний документ, який визначає порядок надання психіатричної допомоги в стаціонарних умовах та базується на міжнародних стандартах поведінки з людьми, які страждають на психічні розлади, з огляду на пріоритет прав і гідності людини, зазначених у Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року [18].

З огляду на це та беручи до уваги вищевикладене, ми переконані, що дослідження актуальних питань оптимізації національного законодавства про надання психіатричної допомоги у тому числі і в примусовому порядку у відповідності з міжнародними вимогами та стандартами є одним із пріоритетних і край важливих напрямів сучасного наукового дослідження у цій сфері. Цілком очевидно, що чинне національне законодавство вимагає перегляду основних норм і невідкладного їх узгодження з міжнародними вимогами і стандартами.

Література:

1. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p#Text> (дата звернення: 17.05.2024).
2. Комплексний план дій ВООЗ щодо психічного здоров'я на 2013-2020 роки, 2013. Женева, 66-а Всесвітня Асамблея. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/151502>
3. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2023 році : Постанова Каб. Міністрів України від 27.12.2022 р. № 1464 : станом на 4 листоп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1464-2022-p#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Chorna V., Podolian V. Changes in mental health after covid-19 transfer and health care resources. *Scientific journal of polonia university*. 2021. Vol. 43, no. 6. P. 263–268. URL: <https://doi.org/10.23856/4334> (date of access: 18.05.2022).
5. Як зберегти психічне здоров'я під час повномасштабного вторгнення РФ. *Суспільне | Новини*. URL: <https://suspilne.media/443628-cerez-vijnu-psihični-rozładi-maut-90-naselenna-kraїni-intervu-z-profesorom-centru-psihičnogo-zdorova/> (дата звернення: 21.04.2024).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.05.2024).
7. Є. О. Березовська, Н. П. Крижина. Проблеми та перспективи державної політики в міжнародних нормативно-правових актів з питань охорони психічного здоров'я. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 10. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_10_5
8. Декларація про права розумово відсталих осіб. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1971 р. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_119
9. Глуховський В. В. Права пацієнта – права людини в системі охорони здоров'я і медицині.: К. 2004. 216 с.
10. Резолюція 46/119 "Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги" : Резолюція Орг. Об'єдн. Націй від 18.02.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_905#Text (дата звернення: 11.04.2024).
11. Юрнюк С. В., Сенюк Б. П., Савка, С. Д. Права людини у сфері надання психіатричної допомоги . *Вісник проблем біології та медицини*. 2017. Вип. 3(2). С. 148-150.
12. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
13. Аналіз законодавства й політики у сфері психічного здоров'я в Україні. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf>.
14. World Health Organization. «Mental health: strengthening our response». URL.: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-ourresponse>.
15. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. 52 с.
16. Концептуальна записка. Експертний комітет ВПА щодо кризи психічного здоров'я в Україні. Червень 2020. URL: <https://www.gip-global.org/files/ukraine-policy-brief-final-ua.pdf>.
17. Громадянської комісія з прав людини. Презумпція психічного здоров'я. URL: <https://cchr.org.ua/uk/prezumpcija-psihičnogo-zdorov-ja/>
18. Про затвердження Порядку надання психіатричної допомоги в стаціонарних умовах : Наказ МОЗ України від 07.12.2023 р. № 2085. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0122-24#Text> (дата звернення: 25.04.2024).

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017, December 27). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku okhorony psykhhichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku [On the approval of the Concept of Mental Health Care Development in Ukraine for the period until 2030] (Order No. 1018-r). Retrieved May 17, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p#Text> [in Ukrainian].
2. World Health Organization. (2013). Kompleksnyi plan dii VOOZ shchodo psykhhichnoho zdorovia na 2013-2020 roky [Comprehensive Plan of Action on Mental Health 2013-2020]. Zheneva, 66-a Vsesvitnia Asambleia. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/handle/10665/151502> [in Ukrainian].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022, December 27). Deiaki pytannia realizatsii prohramy derzhavnykh harantii medychnoho obsluhovuvannia naseleння u 2023 rotsi [Some issues of implementation of the program of state guarantees of medical care for the population in 2023] (Resolution No. 1464). Retrieved May 10, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1464-2022-p#Text> [in Ukrainian].
4. Chorna, V., & Podolian, V. (2021). Changes in mental health after covid-19 transfer and health care resources [Changes in mental health after covid-19 transfer and health care resources]. *Scientific Journal of Polonia University*, 43(6), 263–268. <https://doi.org/10.23856/4334> [in Ukrainian].
5. Suspilne Novyny. (n.d.). Yak zberehty psykhhichne zdorovia pid chas povnomashtabnoho vtornhennia RF. [How to maintain mental health during a full-scale invasion of the Russian Federation. Public] Retrieved April 21, 2024, from <https://suspilne.media/443628-cerez-vijnu-psiichni-rozradi-maut-90-naseleņa-kraini-intervu-z-profesorom-centru-psiichnogo-zdorova/> [in Ukrainian].
6. Council of Europe. (1950, November 4). Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved August 1, 2021, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
7. Berezovska, Y. O., & Kryzyna, N. P. (2011). Problemy ta perspektyvy derzhavnoi polityky v mizhnarodnykh normatyvno-pravovykh aktiv z pytan okhorony psykhhichnoho zdorovia [Problems and prospects of state policy in international legal acts on mental health care]. *Derzhavne Upravlinnia: Udoslonaennia ta Rozvytok*, 10. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_10_5 [in Ukrainian].
8. United Nations General Assembly. (1971, December 20). Deklaratsia pro prava rozumovo vidstalykh osib [Declaration on the rights of mentally retarded persons]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_119 [in Ukrainian].
9. Hlukhovskyy, V. V. (2004). Prava patsiienta – prava liudyny v systemi okhorony zdorovia i medytsyni [Patient rights – human rights in the health care system and medicine]. Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].
10. United Nations. (1992, February 18). Rezoliutsia 46/119 "Zakhyst osib z psykhhichnymy zakhvoriuvanniamy ta polipshennia psykhiatrychnoi dopomohy" [Resolution 46/119 "Protection of persons with mental illnesses and improvement of psychiatric care"]. Retrieved April 11, 2024, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_905#Text [in Ukrainian].
11. Yurniuk, S. V., Seniuk, B. P., & Savka, S. D. (2017). Prava liudyny u sferi nadannia psykhiatrychnoi dopomohy [Human rights in the field of psychiatric care]. *Visnyk Problem Biologii ta Medytsyny*, 3(2), 148-150. [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2000, February 22). Pro psykhiatrychnu dopomohu [On psychiatric care: Law of Ukraine] (Law No. 1489-III). Retrieved January 1, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukrainian].
13. (n.d.). Analiz zakonodavstva y polityky u sferi psykhychnoho zdorovia v Ukraini. [Analysis of legislation and policy in the field of mental health in Ukraine] Retrieved from <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf> [in Ukrainian].
14. World Health Organization. (n.d.). Mental health: strengthening our response [Mental health: strengthening our response]. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
15. Karamushka, L. M. (2022). Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty : Metod. Rekomendatsii [Mental health of the individual during the war: how to preserve and support it: Method. recommendation]. Kyiv, Ukraine: Instytut psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
16. VPA Expert Committee. (2020, June). Kontseptualna zapyska [Concept note]. Ekspertnyi komitet VPA shchodo kryzy psykhychnoho zdorovia v Ukraini. Retrieved from <https://www.gip-global.org/files/ukraine-policy-brief-final-ua.pdf> [in Ukrainian].
17. Hromadianskoi komisiia z prav liudyny. (n.d.). Prezumptsiia psykhychnoho zdorovia [Presumption of mental health]. Retrieved from <https://cchr.org.ua/uk/prezumpcija-psihihnogo-zdorov-ja/> [in Ukrainian].
18. Ministry of Health of Ukraine. (2023, December 7). Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia psykhiatrychnoi dopomohy v statsionarnykh umovakh [On approval of the Procedure for providing psychiatric care in inpatient conditions] (Order No. 2085). Retrieved April 25, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0122-24#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1267-1280](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1267-1280)

Король Михайло Олексійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративної діяльності, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 29007, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, тел.: (067) 148-65-89, <https://orcid.org/0000-0002-2088-6959>.

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБОРОНИ КОЛЕКТИВНОГО ВИСЛАННЯ

Анотація. У статті досліджується питання дотримання прав людини в контексті заборони колективного вислання, що є важливим положенням міжнародного права та захисту прав людини. Встановлено, що заборона колективного вислання, закріплена у численних міжнародних документах, таких як Протокол №4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція ООН про статус біженців та інші. Зазначена заборона спрямована на захист індивідуальних прав кожної людини, що запобігає масовим висланням без належної правової процедури.

Здійснено аналіз правових норм та прецедентних рішень міжнародних структур, що контролюють заборону колективного вислання. Особлива увага приділена аналізу рішень Європейського суду з прав людини, які конкретизують поняття колективного вислання та окреслюють обов'язки держав щодо захисту прав осіб, які можуть стати жертвами таких дій. Розглянуто практичні аспекти впровадження цих норм у національні законодавства та проаналізовано виклики, з якими стикаються держави у процесі забезпечення дотримання цих міжнародних зобов'язань. Досліджується вплив міграційних криз на посилення ризиків колективного вислання та надаються рекомендації щодо вдосконалення механізмів захисту прав людини у таких ситуаціях. Окрему увагу приділено ролі національних та міжнародних правозахисних організацій у моніторингу та запобіганні випадкам колективного вислання. Підкреслюється важливість індивідуального розгляду кожного випадку вислання з метою забезпечення справедливого та ефективного захисту прав людини, а також необхідність посилення міжнародної співпраці для вирішення цієї проблеми.

Зроблено висновок, що заборона колективного вислання є важливим елементом захисту прав людини, оскільки вона перешкоджає можливим порушенням прав та оберігає людей від ризику переслідування або насильства

у разі їх повернення до країни походження. Тому дотримання прав людини в контексті заборони колективного вислання є надзвичайно важливим для забезпечення справедливості, захисту та безпеки тих, хто потребує міжнародного захисту.

Ключові слова: видворення, заборона, іноземці, колективне вислання, мігранти, міжнародні акти законодавства, міжнародні стандарти, права людини, судова практика.

Korol Mykhailo Oleksiiovych Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative Activities, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, 29007, Khmelnytskyi, Shevchenko St., 46, tel.: (067) 148-65-89, <https://orcid.org/0000-0002-2088-6959>.

HUMAN RIGHTS COMPLIANCE IN THE CONTEXT OF PROHIBITION OF COLLECTIVE EXPULSION

Abstract. The article examines the issue of human rights compliance in the context of the prohibition of collective expulsion, which is an important provision of international law and human rights protection. It is established that the prohibition of collective expulsion is enshrined in numerous international documents, such as Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the UN Convention Relating to the Status of Refugees, and others. This prohibition aims to protect the individual rights of each person, preventing mass expulsions without proper legal procedure.

The article analyzes legal norms and precedential decisions of international bodies that oversee the prohibition of collective expulsion. Special attention is given to the analysis of decisions by the European Court of Human Rights, which clarify the concept of collective expulsion and outline the obligations of states to protect the rights of individuals who may become victims of such actions. Practical aspects of implementing these norms into national legislation are considered, and the challenges faced by states in ensuring compliance with these international obligations are analyzed. The impact of migration crises on the increased risk of collective expulsion is explored, and recommendations are provided to improve mechanisms for protecting human rights in such situations. Special attention is given to the role of national and international human rights organizations in monitoring and preventing cases of collective expulsion. The importance of individually reviewing each expulsion case to ensure fair and effective protection of human rights, as well as the need to strengthen international cooperation to address this issue, is emphasized.

The conclusion is made that the prohibition of collective expulsion is an essential element of human rights protection, as it prevents potential violations of rights and protects people from the risk of persecution or violence upon return to their country of origin. Therefore, ensuring human rights compliance in the context of the prohibition of collective expulsion is crucial for providing justice, protection, and safety for those in need of international protection.

Keywords: expulsion, prohibition, foreigners, collective expulsion, migrants, international legislative acts, international standards, human rights, judicial practice.

Постановка проблеми. Одним із важливих особистих прав людини в сучасному світі є свобода пересування та вільний вибір місця проживання. Це право встановлено низкою основоположних міжнародних актів у галузі прав людини, таких як Загальна декларація прав людини 1948 р. [1], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. [2], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі - ЄКПЛ) [3] та інші. Зазначені документи передбачають, що дані права стосуються як громадян, так і іноземців, які знаходяться на території відповідної держави.

Декларація про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають 1985 р., зазначає, що кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності та робиться акцент на тому, що всі люди рівні перед законом і мають право без будь-якої різниці на рівний захист закону та рівний захист від будь-якої дискримінації та від підбурювання до такої дискримінації. Як наслідок, встановлюється, що захист прав людини і основних свобод, передбачених у міжнародних документах, повинен бути забезпечений також стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають [4]. На важливість врегулювання питання про права такої категорії осіб вказує той факт, що, згідно з інформацією Організації Об'єднаних Націй (UN DESA) загальна кількість міжнародних мігрантів на середину 2020 р. становила 280,6 млн чоловік, що складає 3,6 % від загальної чисельності населення світу. З них від 20 до 30 млн є незаконними мігрантами [5] до яких, відповідно до законодавства країни перебування, може бути застосовано процедуру примусового вислання (видворення). Застосовуючи відповідні процедури держави беруть на себе зобов'язання дотримуватись певних принципів забезпечення прав людини одним з яких є закріплений у ст. 4 Протоколу № 4 до ЄКПЛ принцип заборони колективного вислання іноземців [6]. Поряд з цим Європейський суд захисту прав людини (далі – ЄСПЛ) фіксує ряд заяв де зазначений принцип був порушений, що й зумовлює актуальність зазначеної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень цієї тематики підкреслює важливість впровадження міжнародних стандартів у

національне законодавство та практику діяльності відповідних органів та організацій. Серед вітчизняних дослідників, які звертають увагу на важливість гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами у сфері прав людини можна виділити роботи Л. Дешко, М. Козюбри, Ю. Кравченка, А. Крусян, С. Мінченка, Н. Мішиної, В. Негодченко, Н. Недбайло, В. Погорілка, П. Рабіновича та інших. Окремо слід виділити напрацювання А. Бущенко, М. Буткевича, Є. Захарова, О. Павліченко, Т. Печончик, які наголошують на необхідності дотримання процедурних гарантій та забезпечення прав людини у всіх сферах життя, включаючи міграційну сферу. Незважаючи на виклики в нашій державі є потреба в продовженні роботи над вдосконаленням свого законодавства та практики відповідно до міжнародних стандартів, що є необхідним кроком для її інтеграції в європейське співтовариство та побудови демократичної правової держави.

Мета статті – дослідження особливостей розуміння та застосування принципу заборони колективного вислання в розрізі дотримання прав людини та практики діяльності ЄСПЛ в цій категорії справ.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом, громадяни мають право в'їжджати та виїжджати з країни свого громадянства. Хоча жодна держава не може висилати своїх громадян, регулювання присутності іноземців на своїй території є суверенною прерогативою держав. Однак це повноваження має певні обмеження, встановлені міжнародним правом, зокрема ЄКПЛ.

П.М. Рабінович відзначає, що прийняття ЄКПЛ суттєво змінило уявлення про допустимі межі втручання у внутрішні справи держав і розширило міжнародно-правове регулювання на певні аспекти внутрішньодержавних відносин, які раніше перебували під виключним контролем національних органів влади [7, с. 14].

Користування вищезазначеними права відбувається під час процесів переміщення людей, які можуть мати різні причини. Наприклад, постійні геополітичні конфлікти, економічні кризи та релігійні переслідування змушують значні групи людей щорічно шукати притулку за кордоном. У деяких випадках політика країн спрямована на надання притулку таким групам, однак іноді застосовуються заходи вислання іноземців, особливо якщо вони незаконно потрапили на територію держави. Також трапляються випадки міжнаціональної ворожнечі, коли представників національних меншин або етнічних груп примушують переселятися на іншу територію. Такі інциденти, очевидно, є порушенням прав людини і можуть стати предметом розгляду ЄСПЛ.

Заборона колективного вислання (*expulsion en masse* [8]) є одним з основних принципів міжнародного права в сфері міграції, особливо в

контексті забезпечення прав людини. Вона закріплена у численних міжнародних документах, таких як: Загальна декларація прав людини 1948 р. [1], ЄКПЛ [3], Протокол № 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [6], Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. [9], Арабська хартія прав людини 2004 р. [10], тощо.

У вищезазначених нормативно-правових актах акцентується увага саме на забороні колективного (масового) вислання. Так, стаття 12(5) Африканської хартії прав людини і народів забороняє масове вигнання осіб, які не є громадянами держави. Під масовим вигнанням розуміється і вигнання національних, етнічних або релігійних груп [9].

ЄСПЛ визначає колективне вислання (видворення) як будь-який захід, що змушує іноземців як групу покинути країну, за винятком тих випадків, коли це рішення прийнято на основі ретельного та об'єктивного розгляду індивідуальних обставин кожного члена групи [11].

Таке розуміння колективного вислання відображає підходи науковців та практиків до сутності цього поняття. Згідно з цим твердженням, колективне вислання (видворення) відбувається, коли група іноземців піддається примусовому видворенню без належного індивідуального розгляду їхньої ситуації. Це може статися, наприклад, у випадках масових депортацій без адекватного врахування особистих обставин кожної людини в цій групі.

Однак, важливо враховувати, що не кожне рішення щодо кількох іноземців може бути автоматично визнане як колективне вислання. Якщо індивідуальні обставини кожної людини в групі були належним чином враховані і відповідне рішення було прийняте, то це не може бути визнане як колективне вислання.

Також важливо враховувати, що якщо недбалість самого заявника щодо надання необхідних документів чи інформації призвела до того, що компетентні органи не могли прийняти індивідуальне рішення, це не може трактуватись як колективне вислання.

Таким чином, згідно з наведеним розумінням, колективне вислання стосується ситуацій, коли група іноземців піддається примусовому видворенню без належного індивідуального розгляду їхніх особистих обставин, а відсутність індивідуального рішення може бути спричинена не тільки діями компетентних органів, але і недбалістю самого заявника.

Необхідно констатувати, що досліджуваний принцип, як було розглянуто вище, є закріпленим у достатній кількості міжнародних нормативно-правових актів та має на меті захистити права та свободи кожної особи, запобігаючи довільним або масовим висланням, що може призвести до порушень прав людини, проте особлива увага приділяється саме правам іноземців-мігрантів.

З огляду на це, перед тим як аналізувати сутність та особливості міжнародно-правових стандартів захисту прав мігрантів в контексті заборони їх масового вислання, необхідно визначити сутність терміну «мігрант». Оскільки чинне законодавство України не містить чіткого визначення цього терміну, вчені, які досліджують міграційні процеси, надають свої власні визначення. Зазвичай під цим терміном розуміють осіб, які переїжджають з місця свого попереднього проживання з метою покращення життєвих умов, отримання вищої заробітної платні, підвищення особистої безпеки тощо. Обсяг прав і свобод мігрантів, механізми їх захисту та особливості реалізації цих прав залежать від підстав і тривалості проживання мігрантів на території іншої держави або іншої адміністративно-територіальної одиниці в межах своєї країни [12, с. 112].

Права мігрантів включають набір законодавчих, соціальних та правових гарантій, які забезпечують захист та дотримання прав і свобод людей, що знаходяться в статусі мігрантів. Основними серед таких прав є: право на життя та інші природні права; право на захист від дискримінації; право на захист міграційного статусу та можливість звернення до відповідних органів для отримання правової допомоги та захисту; право на медичне обслуговування; право на вільний вибір місця проживання та пересування, тощо.

Варто зазначити, що сучасні тенденції розвитку європейського права свідчать про поступове розширення прав мігрантів (іноземців-постійних мешканців) у всіх сферах державного та суспільного життя. Це впливає з положень Декларації про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають. У цьому документі визначено, що термін «іноземець» охоплює будь-яку особу, яка не є громадянином певної держави, включаючи іноземних громадян, осіб без громадянства, біженців тощо. Також передбачено, що кожна держава самостійно визначає правовий статус іноземців, враховуючи при цьому свої міжнародні зобов'язання, включаючи зобов'язання у сфері захисту прав людини [4].

Протокол № 4 до ЄКПЛ, прийнятий у 1963 році, мав на меті забезпечити права і свободи, які не були передбачені в ЄКПЛ та її Першому протоколі. На момент його розробки, Протокол № 4 став першим міжнародним договором, що порушив питання колективного вислання. Згідно з пояснювальним звітом, метою статті 4 було офіційно заборонити «колективне вислання іноземців, що є питанням недавньої історії». Відповідно, було «погоджено, що прийняття статті 4 та пункту 1 статті 3 (які забороняють висилку громадян) жодним чином не можна тлумачити як такі, що виправдовують заходи колективного вислання, які могли мати місце в минулому» (справа Хірсі Джамаа та інші проти Італії) [13].

Основна мета цієї статті полягає в тому, щоб запобігти державам висилати групи іноземців без розгляду їхніх індивідуальних обставин, що позбавляє їх можливості висловити свої аргументи проти відповідних заходів.

Той факт, що низка іноземців отримує подібні рішення, не означає «колективного видворення», якщо кожній зацікавленій особі була надана можливість подати аргументи проти свого видворення компетентним органам на індивідуальній основі (Алібакс та інші проти Нідерландів) [14]. Однак, це не означає, що в тих випадках, де було проведено розумне та об'єктивне вивчення кожної справи, історія виконання наказів про видворення не має значення для визначення того, чи було дотримано статтю 4 Протоколу № 4 (Чонка проти Бельгії) [15]. Для того щоб видворення вважалося «колективним», не існує вимог щодо мінімальної кількості осіб, яких це стосується, або їх належності до певної групи.

Як вже зазначалось порушення статті 4 Протоколу № 4 не буде зафіксовано, якщо відсутність індивідуального рішення про видворення є результатом власної винної поведінки заявника. Наприклад, у справі «Беріша та Халджіті проти колишньої Югославської Республіки Македонія» заявники проходили спільну процедуру надання притулку, тому отримали одне спільне рішення [16]. У справі N.D. і N.T. проти Іспанії ЄСПЛ пояснив, що принцип відсутності порушення також застосовується до ситуацій, коли особи, які перетинають сухопутний кордон несанкціонованим способом, діють великою групою та використовують силу, створюючи неконтрольовану і небезпечну ситуацію, що загрожує громадській безпеці [17].

Отже, слід зазначити, що в умовах сучасної міжнародної ситуації та численних локальних і міжнародних конфліктів питання врегулювання правового статусу іноземців є надзвичайно актуальними. Практика ЄСПЛ демонструє, що проблему колективного видворення іноземців неможливо вирішити лише за допомогою міжнародних угод та пактів – необхідно ретельно розглядати обставини кожного окремого випадку [18].

За своєю суттю заборона колективного вислання - це юридичний принцип або норма, яка встановлює, що виселення або депортація групи людей (чи це буде національна, етнічна, релігійна група або будь-яка інша категорія) через їх належність до цієї групи є неприпустимим. Заборона колективного вислання передбачає, що влада не може висилати цілі групи людей без індивідуального визначення виникаючих проблем або порушень, що стали підставою для таких дій. Вона має на меті захист прав і свобод кожної особи, незалежно від її національності, релігії чи інших характеристик.

Основні аспекти заборони колективного вислання включають:

- процедурну справедливість. Вислання або переселення повинно здійснюватися на підставах, які передбачає закон, з урахуванням інтересів і

прав кожного індивіда. Це означає, що кожен має право на справедливий судовий процес і можливість оскаржувати рішення перед незалежними судами;

- недопущення дискримінації. Заборона колективного вислання також включає заборону будь-якої форми дискримінації за расовою, етнічною, релігійною, політичною або іншими ознаками;

- заборону покарання без права на судовий захист. Колективне вислання не повинно використовуватися як засіб покарання без судового рішення та можливості апеляції.

Загальна заборона на колективне вислання впливає з процедурних гарантій проти свавільного вислання. Це означає, що кожен іноземець має право на індивідуальне рішення щодо його або її вислання, і масові або колективні вислання повинні бути заборонені. Масові вислання перешкоджають належній ідентифікації людей, які можуть мати право на спеціальний захист, таких як шукачі притулку, особи, які можуть стати жертвами тортур при застосуванні відповідних процедур, жертви торгівлі людьми тощо.

Наприклад, Спеціальний доповідач ООН з прав людини протягом багатьох років виявляв увагу до цього питання. Так, 07.12.2004 р. він подав термінове звернення стосовно небезпеки неминучої депортації з Малайзії сотень тисяч мігрантів з нелегальним статусом, таких як трудові мігранти, шукачі притулку та жертви торгівлі людьми [19]. У червні 2005 р. Спеціальний доповідач отримав повідомлення про примусове повернення Італією близько 180 осіб до Лівії, а також можливе повернення понад 1000 інших осіб [20].

Заборона колективного вислання також розглядається у контексті застосування принципу non-refoulement. Цей принцип, що є фундаментальним у міжнародному праві та правах людини у сфері надання захисту, стверджує, що жодна країна не повинна примушувати осіб, які перебувають під її юрисдикцією (навіть тимчасово), повертатися до країн, де їм може загрожувати реальна небезпека для життя, свободи або прав людини. Цей принцип закріплений у різних міжнародних документах, таких як Конвенція ООН про статус біженців 1951 р. [21] та Протоколи до цієї Конвенції 1967 р. [22], а також у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [2]. Принцип non-refoulement спрямований на захист осіб, які потребують міжнародного захисту, зокрема біженців, осіб, які подали прохання про притулок, і осіб, які можуть бути піддані переслідуванню чи насильству. Включення заборони колективного вислання, як частини цього принципу, спрямоване на запобігання ситуаціям, коли група осіб може бути піддана відповідній загрози при поверненні.

Слід відмітити, що держави стикаються з низкою викликів у процесі забезпечення заборони колективного вислання, що включають правові, політичні, адміністративні та соціальні аспекти.

Так, аналізуючи правові аспекти у процесі забезпечення заборони колективного вислання, то, насамперед, слід звернути увагу на відсутність, у деяких країнах, чітких національних законодавчих норм, які б повністю відповідали міжнародним стандартам щодо заборони колективного вислання. Це ускладнює застосування такої заборони на практиці та констатує недостатню правову захищеність осіб, оскільки мігранти часто стикаються з обмеженими можливостями для правової допомоги та обґрунтування своїх справ у суді.

Зупиняючись на політичних викликах у процесі забезпечення заборони колективного вислання, то уряди можуть піддаватися тиску з боку громадськості або політичних сил, які вимагають жорсткішої міграційної політики, що може суперечити принципам заборони колективного вислання. Також, під час політичної нестабільності чи соціальних заворушень, уряди можуть вдаватися до заходів, що суперечать принципам прав людини, включаючи колективне вислання.

Сутність адміністративних викликів проявляється, насамперед, в обмежених ресурсах. Забезпечення індивідуального розгляду кожного випадку вислання вимагає значних адміністративних та фінансових ресурсів, яких може не вистачати, особливо під час міграційних криз. Ще однією проблемою може бути бюрократична неефективність. Так, у деяких країнах бюрократичні процедури можуть бути недостатньо прозорими та ефективними, що призводить до порушень прав людини.

В умовах сьогодення багато держав також стикаються з соціальними викликами, що несуть загрози в цій сфері. Зростання ксенофобських настроїв і дискримінації мігрантів та шукачів захисту може впливати на державну політику та практику, що ускладнює дотримання міжнародних стандартів. Відсутність належних програм інтеграції мігрантів у суспільство може підсилювати соціальну напругу та сприяти вжиттю крайніх заходів, таких як колективне вислання.

Загалом, ефективне забезпечення заборони колективного вислання вимагає від держав комплексного підходу, який включає зміцнення правової бази, забезпечення належних адміністративних процедур, протидію ксенофобії та розробку ефективних політик інтеграції. Міжнародна співпраця та підтримка можуть відігравати ключову роль у подоланні цих викликів та забезпеченні захисту прав людини.

Значну загрозу для забезпечення заборони колективного вислання, викликаючи різні проблеми, що можуть порушити цей принцип, становлять

міграційні кризи. Масове прибуття людей може ставити під тиск адміністративні та правові системи держави. В умовах такої напруги урядам важко забезпечити індивідуальний розгляд кожного випадку, що може призвести до порушення принципу заборони колективного вислання.

У відповідь на масову міграцію уряди можуть змінювати свою політику, надаючи пріоритет швидкому вирішенню проблеми, а не дотриманню прав людини. Це може включати заходи, що суперечать забороні колективного вислання, такі як масові депортації без належної правової процедури. Велика кількість мігрантів може перевантажити системи надання правової допомоги, унеможливаючи ефективний захист їхніх прав і обґрунтоване оскарження рішень про вислання. Ефективне управління міграційними потоками потребує співпраці між державами. Недостатня міжнародна співпраця призводить до ситуацій, коли держави самостійно вдаються до заходів колективного вислання, не дотримуючись міжнародних стандартів.

Можна стверджувати, що в умовах міграційних криз важливо забезпечити баланс між національною безпекою та дотриманням міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини. Необхідні зусилля для вдосконалення національних законодавств, забезпечення належних ресурсів і зміцнення міжнародної співпраці для ефективного вирішення цих викликів.

Ключову роль у моніторингу та запобіганні випадкам колективного вислання відіграють національні та міжнародні правозахисні організації. Їхня діяльність охоплює різні аспекти, зокрема документування порушень, надання правової допомоги, проведення адвокаційної роботи та співпрацю з урядами та міжнародними організаціями.

Насамперед правозахисні організації активно збирають інформацію про випадки колективного вислання, проводячи інтерв'ю з постраждалими, спостерігаючи за депортаційними процесами та аналізуючи офіційні документи. Це допомагає виявляти системні проблеми та конкретні порушення прав людини. Наприклад, Human Rights Watch і Amnesty International регулярно публікують звіти, що документують випадки колективного вислання та висвітлюють умови, в яких здійснюються ці дії.

В межах свого мандату організації проводять незалежні розслідування випадків колективного вислання та готують звіти, які використовуються для привернення уваги міжнародної спільноти до порушень прав людини. Ці звіти часто включають рекомендації для урядів і міжнародних організацій щодо вдосконалення процедур і забезпечення дотримання міжнародних стандартів.

Важливу роль у забезпеченні дотримання прав людини в контексті недопущення колективного вислання правозахисні організації відводять наданню правової допомоги особам, що піддаються ризику колективного вислання, допомагаючи їм захищати свої права у судах і міжнародних органах.

Прикладом може слугувати надання допомоги у підготовці апеляцій і скарг (заяв) до ЄСПЛ.

Частина правозахисних організацій велику увагу приділяють проведенню інформаційних кампаній та тренінгів для мігрантів і біженців, пояснюючи їхні права та можливості захисту від незаконного вислання. Вони також працюють з державними органами, підвищуючи їхню обізнаність щодо міжнародних зобов'язань і стандартів прав людини. Прикладом такого співробітництва є, наприклад, програми запроваджені Міжнародною організацією з міграції, Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців у сфері підвищення потенціалу Державної прикордонної служби України, тощо [23].

Правозахисні організації лобіюють зміни до законодавства, які б забезпечили дотримання принципу заборони колективного вислання, приймають участь у міжнародних форумах, де обговорюються питання міграції та прав людини, вносячи пропозиції щодо вдосконалення міжнародних механізмів захисту, співпрацюють з урядами, надаючи консультації та підтримку в розробці політик і процедур, що відповідають міжнародним стандартам, а також з ООН, Європейським Союзом та іншими міжнародними організаціями, сприяючи координації зусиль для запобігання колективному висланню та захисту прав людини. Можна стверджувати, що завдяки комплексному підходу, що включає моніторинг, правову допомогу, адвокацію та співпрацю, національні та міжнародні правозахисні організації відіграють вирішальну роль у запобіганні колективному висланню та захисті прав мігрантів і шукачів захисту.

Висновки. Отже, розвиток України в напрямку демократичної правової держави та її повноцінна інтеграція в європейське співтовариство є неможливим без прийняття основних визнаних міжнародних стандартів у галузі прав людини загалом, а також спеціальної уваги до таких категорій як іноземці, шукачі захисту, особи без громадянства тощо. Тому впровадження цих стандартів у національне законодавство стає одним з пріоритетних завдань нашої держави на сучасному етапі. Важливість дотримання прав людини у контексті заборони колективного вислання зумовлена необхідністю захисту індивідуальних прав осіб, які перебувають під загрозою масового або колективного видворення. Основні принципи, які визначають цей контекст, включають процедурну справедливість, запобігання дискримінації, принцип неповернення та доступ до міжнародного захисту. Заборона колективного вислання є важливим аспектом захисту прав людини, оскільки вона запобігає можливим порушенням прав та захищає осіб від ризику стати об'єктом переслідування чи насильства в разі повернення до країни походження. Тому дотримання прав людини у контексті заборони колективного вислання є критично важливим для забезпечення справедливості, захисту та безпеки осіб, які потребують міжнародного захисту.

Література:

1. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Дата звернення: 20.05.2024).
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : прийнятий 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (Дата звернення: 20.05.2024).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнята 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (Дата звернення: 20.05.2024).
4. Декларація про права людини стосовно осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають : резолюція 40/144 Генеральної Асамблеї ООН від 13.12.1985. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id208318> (Дата звернення: 20.05.2024).
5. Migration Data Portal. URL: <http://surl.li/tvvjk> (Дата звернення: 20.05.2024).
6. Протокол N 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : прийнятий 16.09.1963. URL: <http://surl.li/mabfk> (Дата звернення: 20.05.2024).
7. Рабінович П.М. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципів законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 14–18.
8. Glossary on Migration. Geneva : International Organisation for Migration, 2004. 38 p.
9. Африканська хартія прав людини і народів : прийнята в 1981 р. Асамблеєю глав держав та урядів Організації Африканської Єдності. URL: <http://surl.li/tvvjm> (Дата звернення: 20.05.2024).
10. Arab Charter on Human Rights. URL: <https://www1.umn.edu/humanrts/instreet/loas2005.html> (Дата звернення: 20.05.2024).
11. Case of Andric v. Sweden. Application no. 45917/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4520> (Дата звернення: 20.05.2024).
12. Левенець А. Міжнародно-правові стандарти прав мігрантів та їх імплементація в Україні. *Ukraina po Rewolucji Godności. Prawa człowieka - tożsamość narodowa*, red. T. Lachowski, V. Mazurenko, Łódź-Olsztyn 2017. С. 111-116. URL: <http://surl.li/tvvjp> (Дата звернення: 20.05.2024).
13. Case of Hirsi Jamaa and others v. Italy. Application no. 27765/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109231> (Дата звернення: 20.05.2024).
14. Case of Alibaks and Others v. the Netherlands. Application no. 14209/88. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-351> (Дата звернення: 20.05.2024).
15. Case of Čonka v. Belgium. Application no. 51564/99. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60026> (Дата звернення: 20.05.2024).
16. Case of Berisha and Haljiti v. “the former Yugoslav Republic of Macedonia”. Application no. 18670/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185765> (Дата звернення: 20.05.2024).
17. Case of N.D. and N.T. v. Spain. Applications nos. 8675/15 and 8697/15. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-201353> (Дата звернення: 20.05.2024).
18. Посібник зі статті 4 Протоколу № 4 Європейської конвенції з прав людини. URL: <http://surl.li/mabgc> (Дата звернення: 20.05.2024).
19. The Special Rapporteur’s report to the Commission on Human Rights on Communications, E/CN.4/2005/85/Add.1, 4 February 2005, paras.128-131.
20. The Special Rapporteur’s report to the Commission on Human Rights on Communications, E/CN.4/2006/73/Add.1, 27 March 2006, paras.118-129
21. Конвенція про статус біженців : прийнята 28.06.1951. URL: <http://surl.li/bicfo> (Дата звернення: 20.05.2024).

22. Протокол щодо статусу біженців : прийнятий 31.01.1967. URL: <http://surl.li/buuuf>. (Дата звернення: 20.05.2024).
23. Представники УВКБ ООН та МОМ провели тренінги для прикордонників. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/predstavniki-uvkb-onn-ta-mom-proveli-treningi-dlya-prikordonnikov/>. (Дата звернення: 20.05.2024).

References:

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny : pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948 [“Universal Declaration of Human Rights” from Desember 12, 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
2. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava : pryiniaty 16.12.1966. [“International Covenant on Civil and Political Rights” from Desember 16, 1966]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : pryiniata 04.11.1950 [“Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms” from November 04, 1950]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
4. Deklaratsiia pro prava liudyny stosovno osib, yaki ne ye hromadianamy krainy, v yakii vony prozhyvaiut : rezoliutsiia 40/144 Heneralnoi Asamblei OON vid 13.12.1985 [“Declaration on the Human Rights of Individuals Who are not Nationals of the Country in which They Live” from Desember 13, 1985]. Retrieved from: <https://regulation.gov.ua/documents/id208318> [in Ukrainian].
5. Migration Data Portal. Retrieved from: <http://surl.li/tvvjk> [in English].
6. Protokol N 4 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : pryiniaty 16.09.1963 [“Protocol No. 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms” from September 16, 1963]. Retrieved from: <http://surl.li/mabfk> [in Ukrainian].
7. Rabinovych P.M. (2008). Mekhanizm zabezpechennia prav i svobod liudyny ta pryntsyviv zakonnosti v Ukraini [Mechanism for Ensuring Human Rights and Freedoms and the Principles of Legality in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 6. 14–18 [in Ukrainian].
8. Glossary on Migration. Geneva : International Organisation for Migration, 2004. 38. [in English].
9. Afrykanska khartiia prav liudyny i narodiv : pryiniata v 1981 r. Asambleieiu hlav derzhav ta uriadiv Orhanizatsii Afrykanskoi Yednosti [“African Charter on Human and Peoples' Rights” from 1981]. Retrieved from: <http://surl.li/tvvjm> [in Ukrainian].
10. Arab Charter on Human Rights. Retrieved from: <https://www1.umn.edu/humanrts/instreet/loas2005.html> [in English].
11. Case of Andric v. Sweden. Application no. 45917/99. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4520> [in English].
12. Levenets A. (2017). Mizhnarodno-pravovi standarty prav mihrantiv ta yikh implementatsiia v Ukraini [International legal standards on migrant rights and their implementation in Ukraine]. *Ukraina po Rewolucji Godności. Prawa człowieka - tożsamość narodowa*, red. T. Lachowski, V. Mazurenko, Łódź-Olsztyn. 111-116. Retrieved from: <http://surl.li/tvvjp> [in Ukrainian].
13. Case of Hirsi Jamaa and others v. Italy. Application no. 27765/09. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109231> [in English].
14. Case of Alibaks and Others v. the Netherlands. Application no. 14209/88. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-351> [in English].

15. Case of Čonka v. Belgium. Application no. 51564/99. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60026> [in English].
16. Case of Berisha and Haljiti v. “the former Yugoslav Republic of Macedonia”. Application no. 18670/03. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185765> [in English].
17. Case of N.D. and N.T. v. Spain. Applications nos. 8675/15 and 8697/15. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-201353> [in English].
18. Posibnyk zi statti 4 Protokolu № 4 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny [Guide to Article 4 of Protocol No. 4 to the European Convention on Human Rights]. Retrieved from: <http://surl.li/mabgc> [in Ukrainian].
19. The Special Rapporteurs report to the Commission on Human Rights on Communications, E/CN.4/2005/85/Add.1, 4 February 2005, paras.128-131 [in English].
20. The Special Rapporteurs report to the Commission on Human Rights on Communications, E/CN.4/2006/73/Add.1, 27 March 2006, paras.118-129 [in English].
21. Konventsiia pro status bizhentsiv : pryiniata 28.06.1951 [“Convention Relating to the Status of Refugees” from June 28, 1951]. Retrieved from: <http://surl.li/bicfo> [in Ukrainian].
22. Protokol shchodo statusu bizhentsiv : pryiniaty 31.01.1967 [“Protocol Relating to the Status of Refugees” from January 31, 1967]. Retrieved from: <http://surl.li/buuuf>. [in Ukrainian].
23. Predstavnyky UVKB OON ta MOM provely treninhy dlia prykordonnykiv [Representatives of the United Nations Volunteers (UNV) and the International Organization for Migration (IOM) conducted training sessions for border guards]. Retrieved from: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/predstavniki-uvkb-oon-ta-mom-proveli-treningi-dlya-prikordonnikov/> [in Ukrainian].

УДК [349.41:332.27](477+71)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1281-1291](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1281-1291)

Лісова Тетяна Вікторівна доктор юридичних наук, доцент кафедри земельного та аграрного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, <https://orcid.org/0000-0002-3747-1733>

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА КАНАДИ ЩОДО НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ЗЕМЕЛЬНИХ СЕРВІТУТІВ

Анотація. Порівняльно-правовий розгляд земельного законодавства України та Канади щодо права земельних сервітутів має важливе теоретичне значення, адже дозволить виявити спільна та відмінні риси підходів законодавців двох різних країн, що свідчить про актуальність роботи.

Метою дослідження є комплексний та системний розгляд спільних та відмінних ознак обраного земельного законодавства Канади та України щодо нормативного регулювання права земельних сервітутів в порівняльно-правовому аспекті.

Нормативну основу роботи склали Земельний акт від 1996 року провінції Британська Колумбія, Закон про право власності на землю провінції Онтаріо Канади від 1990 року, Закон про землю територій від 1985 року, який діє щодо земель Корони в Північно-Західних територіях та Нунавуті, Закон про власність провінції Альберти від 2000 року, Земельний кодекс України від 2001 року, Цивільний кодекс України від 2003 року, Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Закон України «Про оренду землі», Лист Державного комітету України по земельних ресурсах та Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель «Щодо порядку встановлення земельних сервітутів» від 2 листопада 2004 року № 6-10-1071/727.

В результаті дослідження було констатовано, що в одних провінціях Канади (Британська Колумбія та Онтаріо) питання нормативної регламентації права земельних сервітутів на рівні основоположних земельних законів викладено більш детально – йому навіть присвячений окремий структурний елемент таких законів. Водночас у основоположних положеннях земельного законодавства Північно-Західних територій та Нунавуту та Альберти про земельний сервітут майже не йдеться – там законодавець обмежився лише поверхневою згадкою про таку юридичну конструкцію.

Позитивним аспектом в порівняльно-правовому контексті, на нашу думку, слід вважати наявність нормативного визначення поняття «права земельного сервітуту» на рівні Земельного кодексу України від 2001 року. Загалом, на нашу думку, законодавець України, в межах Земельного кодексу України від 2001 року, більш комплексно та детально підійшов до нормативного регулювання поняття земельних сервітутів, ніж законодавець Британської Колумбії, Онтаріо, Північно-Західних територій та Нунавут та Альберти Канади.

Також у роботі, в порівняльно-правовому аспекті, розглянуто правове регулювання відповідальності за порушення прав земельних сервітутів в Британській Колумбії та Онтаріо і в Україні.

Нормативне регулювання права земельних сервітутів на рівні основоположних земельних законів інших провінцій та територій Канади в порівняльно-правовому аспекті щодо національного земельного законодавства України можна вважати підставою для подальших доктринальних досліджень.

Ключові слова: сервітут, законодавство України, законодавство Канади, правове регулювання, порівняльний аспект, здійснення земельних прав, захист земельних прав, обмеження земельних прав, земельні спори, земельне законодавство України, земельне законодавство Канади

Lisova Tetyana Viktorivna Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Land and Agrarian Law, Yaroslav the Wise National Law University, <https://orcid.org/0000-0002-3747-1733>

LEGAL ANALYSIS OF THE LAND LEGISLATION OF UKRAINE AND CANADA REGARDING REGULATORY REGULATION OF THE LAW OF LAND EASEMENTS

Abstract. A comparative legal examination of the land legislation of Ukraine and Canada regarding the law of land easements has an important theoretical significance, because it will reveal the common and distinctive features of the approaches of the legislators of two different countries, which indicates the relevance of the work.

The purpose of the study is a comprehensive and systematic examination of the common and distinctive features of the selected land legislation of Canada and Ukraine regarding the normative regulation of the law of land servitudes in a comparative legal aspect.

The normative basis of the work was the Land Act of 1996 of the province of British Columbia, the Land Title Act of 1990 of the Province of Ontario, Canada,

the Territories Land Act of 1985, which applies to Crown lands in the Northwest Territories and Nunavut, the Property Act of the Province of Alberta from 2000, the Land Code of Ukraine from 2001, the Civil Code of Ukraine from 2003, the Law of Ukraine «On State Registration of Property Rights to Immovable Property and Their Encumbrances», the Law of Ukraine «On Land Lease», Letter of the State Committee of Ukraine on Land resources and the State Inspectorate for Control over the Use and Protection of Land «Regarding the Procedure for Establishing Land Easements» dated November 2, 2004 No. 6-10-1071/727.

As a result of the research, it was established that in some provinces of Canada (British Columbia and Ontario), the issue of normative regulation of the law of land servitudes is set out in more detail at the level of fundamental land laws - a separate structural element of such laws is even dedicated to it. At the same time, the fundamental provisions of the land legislation of the Northwest Territories and Nunavut and Alberta hardly mention land easement - there the legislator limited himself to only a superficial mention of such a legal construction.

In our opinion, the presence of a normative definition of the concept of «land easement rights» at the level of the Land Code of Ukraine from 2001 should be considered a positive aspect in the comparative legal context. In general, in our opinion, the legislator of Ukraine, within the framework of the Land Code of Ukraine from 2001, approached the normative regulation of the concept of land easements in a more comprehensive and detailed manner than the legislator of British Columbia, Ontario, the Northwest Territories and Nunavut and Alberta of Canada.

Also, in the work, in a comparative legal aspect, the legal regulation of responsibility for violation of the rights of land easements in British Columbia and Ontario and in Ukraine is considered.

Normative regulation of the law of land servitudes at the level of the fundamental land laws of other provinces and territories of Canada in a comparative legal aspect with respect to the national land legislation of Ukraine can be considered a basis for further doctrinal research.

Keywords: easement, legislation of Ukraine, legislation of Canada, legal regulation, comparative aspect, exercise of land rights, protection of land rights, limitation of land rights, land disputes, land legislation of Ukraine, land legislation of Canada.

Постановка проблеми. Порівняльно-правовий розгляд земельного законодавства України та Канади щодо права земельних сервітутів має важливе теоретичне значення, адже дозволить виявити спільна та відмінні риси підходів законодавців двох різних країн, що свідчить про актуальність роботи. Для дослідження ми обрали основні земельні Закони чотирьох

провінцій Канади - Британська Колумбія, Онтаріо, Північно-Західні території та Нунавут та Альберта та комплекс норм національного земельного законодавства України щодо земельних сервітутів. Такий підхід дозволив зробити комплексний та системний розгляд питання, якому присвячена публікація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти земельних сервітутів розглядалися у працях А. Бабаєва, М. Гончаренка, П. Кулинича, А. Копилова, О. Кірієнка, Р. Марусенка, С. Мітягіна, Л. Спіциної, В. Уркевича, Є. Харитонова, В. Цюри, Н. Шуляк. Водночас компаративний аналіз земельного законодавства України та Канади щодо нормативно-правового регулювання земельних сервітутів ще не був предметом розгляду в українській юридичній доктрині.

Метою статті є комплексний та системний розгляд спільних та відмінних ознак обраного земельного законодавства Канади та України щодо нормативного регулювання права земельних сервітутів в порівняльно-правовому аспекті.

Виклад основного матеріалу. Дане дослідження вважаємо за необхідне розпочати з Земельного акту від 1996 року провінції Британська Колумбія, Канада (далі – Акт від 1996 року). У пункті 8 (3) Акту від 1996 року передбачено: «розпорядження землею Корони не є обов'язковим для уряду, доки уряд не оформить свідоцтво про купівлю, надання, оренду, ліцензію на заняття, право проходу чи сервітут відповідно до цього Закону» [1].

За пунктом 11 (2) (с) Акту від 1996 року Міністр може надавати право проходу або сервітут на землі Корони [1].

Пунктом 26 (2) Акту від 1996 року регулюється сплачення відсотків за прострочення платежів за користування сервітутом: «якщо гроші, що підлягають сплаті за оренду, право проходу, сервітут, ліцензію на зайняття або роялті, не сплачені в установлений термін, на несплачену суму можуть нараховуватися відсотки за встановленою ставкою, починаючи з дати сплати» [1].

Пункт 32 Акту від 1996 року присвячений питанням порядку звернень до розпорядження землею. За пунктом 32 (3) Акту від 1996 року, якщо земля не обстежена або якщо немає доказів обстеження, заявник повинен (а) перед тим, як подати заявку, надійно закріпити на землі, в одному кутку землі, на яку потрібно подати заявку, прямокутний стовп або прямокутне дерево на висоті принаймні 1 м над рівнем землі та надійно прикріпити до стовпа чи дерева письмове повідомлення у формі, визначеній міністром, про намір заявника подати заяву про відчуження землі, описаної в повідомленні, та (b) разом із заявою надати підтвердження розміщення повідомлення, як того вимагає Міністр, проте, згідно з актом, цей пункт не застосовується до надання права проходу або сервітуту [1].

За пунктом 34 (2) Акту від 1996 року неповнолітня особа, яка має свідоцтво про купівлю, оренду, ліцензію на користування, право користування або сервітут землі Корони, може володіти вказаними об'єктами, як повнолітня особа [1].

Комплексно регулює право сервітуту пункт 40 Акту від 1996 року: 40 (1) Міністр може, відповідно до положень і умов, які він вважає доцільними, (а) надавати або іншим чином створювати право проходу чи сервітут на землі Корони, а також (b) надавати або іншим чином створювати над земельною ділянкою Корони, право власності на яку не зареєстровано відповідно до Закону про право власності на землю, сервітут без домінуючої оренди для будь-яких цілей, необхідних для експлуатації та обслуговування підприємства одержувача гранту, включаючи право на затоплення. (2) Сервітут типу, описаного в підрозділі (1) (b) (a) не підлягає реєстрації та (b) припиняє існувати на землі, що утворює всю або частину його службової власності, право власності на яку зареєстровано відповідно до Закону про право власності на землю, але продовжує існувати на будь-якій частині її службової власності, право власності на яку залишається незареєстрованим. (3) Заявник на отримання права проходу або сервітуту на землі Корони повинен подати заяву до Міністра у формі та порядку, визначених Міністром, разом із картою із зазначенням розташування запропонованого права проходу чи сервітуту. (4) Сервітут або право проїзду, надане до або після 1 травня 1970 року, може бути продовжено або поновлено Міністром на період, який він або вона вважає за потрібне, незважаючи на цей Закон або Закон про право власності на землю, і навіть якщо службова оренда має перестала бути коронною землею. (5) Наскільки це необхідно для введення в дію цього розділу, правило, яке вимагає від сервітуту мати домінуючу та службову оренду, скасовується. (6) Стосовно сервітутів, крім прав проходу (a) цей розділ має зворотну силу у своєму застосуванні та поширюється на всі сервітутути на землі Корони незалежно від того, коли вони створюються, і (b) вважається, що уряд завжди мав можливість створювати сервітутути шляхом надання або іншим чином [1].

За пунктом (ii) (a) (1) 50 Акту від 1996 року розпорядження землею Корони згідно з цим чи іншим законом (a) виключає та залишає за собою наступні інтереси, права, привілеї та титули як використовувати та користуватися будь-якою частиною землі, а також її сервітутами [1].

Згідно з пунктом 59 Акту від 1996 року, якщо особа вчиняє щось, що є правопорушенням відповідно до розділів 60 (a) - (g), Міністр може, повідомивши таку особу, анулювати будь-який сервітут [1].

Пункт 60 Акту від 1996 року містить таке положення: «особа вчиняє правопорушення, якщо вона робить будь-яке з наступного: будучи власником права оренди, права проходу, сервітуту, ліцензії на користування, дозволу чи

іншого розпорядження, виданого відповідно до цього Закону, використовує землю Корони для цілей, не передбачених розпорядженням; є винною у вчиненні дії або невиконання зобов'язань, за якими оренда, право проходу, сервітут, ліцензія на користування, дозвіл чи інше розпорядження, видане відповідно до цього Закону, може бути припинено» [1].

Відповідно до пункту 65 Акту від 1996 року, якщо інше не передбачено в цьому Законі, особа, яка має законне право займати землю Корони, згідно зі свідоцтвом купівлі, оренди, права проходу, сервітуту або ліцензії на зайняття, може подати позов проти будь-якої особи щодо повернення володіння нею, або за порушення прав власності на землю таким же чином і в такому ж обсязі, якби ця особа була зареєстрованим власником землі [1].

В Законі про право власності на землю провінції Онтаріо Канади від 1990 року (далі – Закон від 1990 року) міститься окремий структурний підрозділ, присвячений питанням сервітутів та правам на видобуток.

Пункт 39 Закону від 1990 року містить положення щодо реєстрації сервітутів наступного змісту: «якщо надається сервітут, описаний у підрозділі (3), і якщо докази сервітуту, які вимагає Директор з прав власності, надаються цьому Директору, сервітут має бути зареєстрований як право власності на службові землі та може бути зареєстрований як право власності до панівних земель. (3) Підрозділ (2) застосовується до сервітуту на або над зареєстрованою земельною ділянкою, який надається як приналежний до землі, зареєстрованої в реєстраційному відділі, або до сервітуту на або над землею, зареєстрованою в реєстраційному відділі, який надається як приналежний до зареєстрованої земельної ділянки. (4) Реєстрація сервітуту здійснюється у спосіб, визначений директором з прав власності» [2].

Пункт 40 Закону від 1990 року стосується сервітутів, що перебувають у спільному володінні: «сервітут створюється для всіх цілей у тій самій мірі, як якщо б він був створений шляхом передачі, якщо, (а) перший зареєстрований опис сервітуту міститься в заяві та описі; (b) сервітут є, (i) сервітут, який прямо призначений як сервітут через майно та приносить користь іншій землі, що належить декларанту, (ii) сервітут, прямо призначений як сервітут через землю, що належить декларанту, крім власності, і приносить користь власності. (iii) сервітут, прямо призначений як сервітут через землю, яка не є частиною власності та належить особі, відмінній від декларанта, і приносить користь власності, або (iv) сервітут, прямо призначений як сервітут через власність на користь землі, яка не є частиною власності та якою не володіє декларант; і (c) вимоги щодо сервітуту, викладені в Законі про кондомініуми 1998 р. , і правилах, прийнятих відповідно до нього, були дотримані. (3) На додаток до підпункту (2), сервітут, описаний у підпункті (2) (b) (i) або (ii), створений відповідно до цього підрозділу, створюється так, ніби декларант не

був власником як землі, так і які мають перевагу сервітуту та земельну ділянку, на яку покладено тягар сервітуту. Якщо під час передачі, зареєстрованої до реєстрації передачі будь-якої одиниці, здійсненої декларантом, декларант передає сервітут через землю за межами власності корпорації, щоб бути частиною загальних елементів. (5) Якщо в передачі, яка зареєстрована до реєстрації передачі будь-якої одиниці, здійсненої декларантом, загальні елементи підпадають під дію сервітуту, прямо призначеного для отримання переваг на іншій землі, що належить декларанту, сервітут створюється для всіх цілей, як якщо б декларант не був власником як землі, яка має право сервітуту, так і землі, на яку поширюється тягар сервітуту. (6) Якщо в документі корпорація висловлює намір, щоб сервітут, переданий корпорації, був частиною загальних елементів, і якщо будь-який документ стосовно сервітуту вимагається Законом про кондомініуми 1998 року або його попередником Якщо акт зареєстровано, сервітут після реєстрації документа, в якому виражено намір, стає частиною загальних елементів. (7) Розділ 50 Закону про планування не застосовується до сервітуту, до якого застосовуються пункти (2) або (3), якщо опис було схвалено або виключено відповідно до підрозділу 9 (3) Закону про кондомініуми 1998 року або його попередника» [2].

Пункт 44 (1) Закону від 1990 року регулює відповідальність за порушення правового режиму землі, зареєстрованою за сервітутам та деякими іншими правами: «на всю зареєстровану землю, якщо в реєстрі не вказано інше, поширюються такі з наступних зобов'язань, прав та інтересів, які на даний момент можуть існувати щодо неї, і такі зобов'язання, права та інтереси не повинні вважатися обтяженнями у розумінні цього Закону: будь-яке право проходу, водотоку, право води та інші сервітути; будь-які зобов'язання, права та інтереси, закріплені за Короною, або будь-які умови, накладені відповідно до розділу 37.4 Закону про державні землі щодо передачі часток вільного володіння чи оренди на незапатентованих землях або сервітутів на таких землях» [2].

У Законі про землю територій від 1985 року, який діє щодо земель Корони в Північно-Західних територіях та Нунавуті, знаходимо надзвичайно мало положень щодо нормативного врегулювання сервітутів. Лише пункт 2 Закону згадує про сервітути у якості складової терміну «земля» та у пункті 5 зазначено, що у повідомленні про характер гранту має бути викладено характер майна, яке ним надається, і будь-які сервітути, права чи інші інтереси, виключені або зарезервовані з них [3].

Небагато положень про сервітут ми знаходимо у Законі про власність провінції Альберти від 2000 року, що є присвяченим земельним питанням. Фактично, в межах тексту даного Закону існує всього декілька згадок про

сервітут – в межах пункту 69, положення якого стосуються відсутності права доступу чи будь-якого іншого сервітуту [4].

Щодо дослідження питання в порівняльно-правовому аспекті, варто наголосити, що в межах тексту Земельного кодексу України від 2001 року, поняття сервітуту простежується наскрізно та є досить поширеним. В даному Кодексі навіть передбачений окремий структурний елемент – Глава під назвою «Право земельного сервітуту», в якому розміщені норми щодо змісту права земельного сервітуту, видів права земельного сервітуту, порядку встановлення земельних сервітутів, дії земельного сервітуту, припинення дії земельного сервітуту [5].

За вимогами Земельного кодексу України від 2001 року, земельний сервітут підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно [5].

В Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» знаходимо відповідну норму, закріплену у пункті 2 частини 1 статті 4 «Речові права та їх обтяження, що підлягають державній реєстрації»: державній реєстрації прав підлягають речові права на нерухоме майно, похідні від права власності - право користування (сервітут) [6].

Про земельний сервітут йдеться і у Цивільному кодексі України від 2003 року. Розумінню сервітутів в загальному, як правам користування чужим майном, присвячена Глава 32 Цивільного кодексу України. Частина 2 статті 402 Кодексу фактично дублює вимоги Земельного кодексу України від 2001 року та Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» щодо необхідності державної реєстрації земельного сервітуту в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно [7].

В Законі України «Про оренду землі» знаходимо лише одну згадку про земельний сервітут: право оренди (суборенди) земельних ділянок, що набувається особою, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, з передачею взамін права користування іншою земельною ділянкою набувається і реалізується з такими особливостями: у разі якщо до земельної ділянки, право на яку передається взамін, відсутній доступ з краю масиву, особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, зобов'язана забезпечити землекористувачу право проходу, проїзду до такої земельної ділянки на умовах безоплатного земельного сервітуту (частина 5 статті 8-2 Закону України «Про оренду землі») [8].

Окремо варто зазначити, що в Україні існує Лист Державного комітету України по земельних ресурсах та Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель «Щодо порядку встановлення земельних сервітутів» від 2 листопада 2004 року № 6-10-1071/727 [9].

Висновки. В роботі, в порівняльно-правовому аспекті, розглянуто земельне законодавство окремих провінцій Канади (Британська Колумбія, Онтаріо, Північно-Західні території та Нунавут та Альберта) щодо правового регулювання сервітутів та національне земельне законодавство України.

Перше, на що варто звернути увагу, що в одних провінціях Канади (Британська Колумбія та Онтаріо) питання нормативної регламентації права земельних сервітутів на рівні основоположних земельних законів викладено більш детально – йому навіть присвячений окремий структурний елемент таких законів. Водночас у основоположних положеннях земельного законодавства Північно-Західних територій та Нунавуту та Альберти про земельний сервітут майже не йдеться – там законодавець обмежився лише поверхневою згадкою про таку юридичну конструкцію.

Позитивним аспектом в порівняльно-правовому контексті, на нашу думку, слід вважати наявність нормативного визначення поняття «права земельного сервітуту» на рівні Земельного кодексу України від 2001 року. Водночас, детально проаналізувавши текст основних земельних законів провінцій Британської Колумбії, Онтаріо, Північно-Західних територій та Нунавут та Альберти Канади, підходу законодавця – що слід розуміти під сервітутом, ми не знайшли. Лише відзначимо, що цікавим є підхід законодавця Північно-Західних територій та Нунавут, де пункті 2 відповідного Закону міститься згадка про сервітуту у якості складової терміну «земля».

Загалом, на нашу думку, законодавець України, в межах Земельного кодексу України від 2001 року, більш комплексно та детально підійшов до нормативного регулювання поняття земельних сервітутів, ніж законодавець Британської Колумбії, Онтаріо, Північно-Західних територій та Нунавут та Альберти Канади, адже в Земельному кодексі України від 2001 року розташовані норми щодо видів земельних сервітутів, дії земельного сервітуту, припинення права земельного сервітуту.

В порівняльно-правовому аспекті розглядуваного питання цікавим є досвід законодавця Британської Колумбії та Онтаріо. В даних провінціях Канади відповідальність за порушення прав земельних сервітутів розглядається в межах загальної конструкції юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства. В Україні ж, на рівні Земельного кодексу України від 2001 року, це питання врегульовано в межах загальних підстав припинення права користування земельним сервітутом.

Чіткий порядок державної реєстрації права земельного сервітуту простежується лише на рівні основного земельного Закону провінції Онтаріо Канади. Водночас, в інших розглядуваних провінціях Канади, необхідність державної реєстрації цього права не виключається, але не є чітко прописаною. Водночас в Україні згадка про необхідність державної реєстрації права

земельного сервітуту міститься в цілому ряді нормативно-правових актів, що були розглянуті в роботі: Земельному кодексі України від 2001 року, Цивільному кодексі України від 2003 року та Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Позитивним аспектом на рівні українського земельного законодавства щодо нормативного регулювання права земельного сервітуту слід вважати наявність правороз'яснювального акту - Лист Державного комітету України по земельних ресурсах та Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель «Щодо порядку встановлення земельних сервітутів» від 2 листопада 2004 року № 6-10-1071/727.

Нормативне регулювання права земельних сервітутів на рівні основоположних земельних законів інших провінцій та територій Канади в порівняльно-правовому аспекті щодо національного земельного законодавства України можна вважати підставою для подальших доктринальних досліджень.

Література:

1. Land act. 1996. URL. https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/rs/rs/96245_01 (last accessed - 05.05.2024).
2. Land Titles Act, R.S.O. 1990. c. L.5. URL. <https://www.ontario.ca/laws/statute/90l05#BK56> (last accessed - 05.05.2024).
3. Territorial Lands Act from 1985. URL. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/T-7/FullText.html> (last accessed - 05.05.2024).
4. Law of property act. 2000. URL. <https://www.canlii.org/en/ab/laws/stat/rsa-2000-c-l-7/latest/rsa-2000-c-l-7.html> (last accessed - 05.05.2024).
5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. Ст.27.
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 51. Ст.553.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
8. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 року. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 46-47. Ст. 280.
9. Щодо порядку встановлення земельних сервітутів: Лист Державного комітету України по земельних ресурсах та Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель від 2 листопада 2004 року № 6-10-1071/727 URL. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0727484-04#Text> (дата звернення - 05.05.2024).

References:

1. Land act. 1996. URL. https://www.bclaws.gov.bc.ca/civix/document/id/rs/rs/96245_01 (last accessed - 05.05.2024).
2. Land Titles Act, R.S.O. 1990. c. L.5. URL. <https://www.ontario.ca/laws/statute/90l05#BK56> (last accessed - 05.05.2024).
3. Territorial Lands Act from 1985. URL. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/T-7/FullText.html> (last accessed - 05.05.2024).

4. Law of property act. 2000. URL. <https://www.canlii.org/en/ab/laws/stat/rsa-2000-c-l-7/latest/rsa-2000-c-l-7.html> (last accessed - 05.05.2024).
5. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 roku [Land Code of Ukraine dated October 25, 2001]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 3-4. St.27. [in Ukrainian].
6. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen [On state registration of property rights to immovable property and their encumbrances]: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2004 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 51. St.553. [in Ukrainian].
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. №№ 40-44. St. 356. [in Ukrainian].
8. Pro orendu zemli: Zakon Ukrainy vid 6 zhovtnia 1998 roku [On land lease: Law of Ukraine dated October 6, 1998]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1998. № 46-47. St. 280. [in Ukrainian].
9. Shchodo poriadku vstanovlennia zemelnykh servitutiv: Lyst Derzhavnoho komitetu Ukrainy po zemelnykh resursakh ta Derzhavnoi inspektsii z kontroliu za vykorystanniam i okhoronoiu zemel vid 2 lystopada 2004 roku № 6-10-1071/727 [Regarding the procedure for establishing land easements: Letter of the State Committee of Ukraine on Land Resources and the State Inspection for Control of the Use and Protection of Land dated November 2, 2004] URL. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0727484-04#Text> (data zvernennia - 05.05.2024). [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1292-1301](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1292-1301)

Ляшик Марія Валеріївна студентка факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, тел.: (050) 583-51-34, <https://orcid.org/0009-0008-0952-8836>

Сайфетдінова Анастасія Сергіївна студентка факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, тел.: (097) 106-55-06, <https://orcid.org/0009-0006-6480-0893>

ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВОДИЇВ ЛЕГКОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі, що стосується відповідальності за адміністративні правопорушення спеціальним суб'єктом, а саме водієм легкового транспортного засобу. Такі правопорушення широко поширені в Україні, зокрема у зв'язку із безвідповідальністю учасників дорожнього руху. У статті було виокремлено та охарактеризовано найбільш розповсюджені адміністративні правопорушення, де засобом вчинення протиправного діяння був саме легковий транспортний засіб. На основі даних ВООЗ та Національної поліції, було проведено аналіз основних проблем забезпечення безпеки дорожнього руху, а також причини виникнення дорожньо-транспортних пригод, крім того були запропоновані окремі шляхи їх вирішення державою й органами місцевого самоврядування, а також запропоновані можливі заходи посилення методів боротьби з проблемою безвідповідальності учасників дорожнього руху.

Також авторами була частково охоплена проблематика адміністративних правопорушень тих, хто здійснює підготовку водіїв. Автори доходять висновку, що існує гостра потреба у посиленні заходів впливу на водіїв, які нехтують правилами дорожнього руху та безпекою, а також необхідність вжиття заходів щодо запобігання таким правопорушенням, наприклад, шляхом проведення просвітницьких кампаній, підвищення рівня правової культури населення, а також удосконалення системи підготовки водіїв. Важливу роль у розв'язанні проблеми частих випадків правопорушень може відіграти активна позиція учасників дорожнього руху, які повинні не лише дотримуватися правил дорожнього руху самі, але й не бути байдужими до порушень, які допускають інші.

Ключові слова: Правопорушення, транспортний засіб, учасники дорожнього руху, водій, правила дорожнього руху, безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортні пригоди.

Liashyk Mariia Valerievna student of the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, tel.: (050) 583-51-34, <https://orcid.org/0009-0008-0952-8836>

Saifetdinova Anastasiia Sergievna student of the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, tel.: (097) 106-55-06, <https://orcid.org/0009-0006-6480-0893>

PROBLEMS OF BRINGING DRIVERS OF PASSENGER VEHICLES TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY

Abstract. The article is devoted to the topical issue of liability for administrative offences by a special subject, namely, the driver of a passenger vehicle. Such offences are widespread in Ukraine, in particular, due to the irresponsibility of road users. The article identifies and characterises the most common administrative offences where a passenger vehicle was used as a means of committing an unlawful act. Based on the data provided by WHO and the National Police, the author analyses the main problems of road safety and the causes of road accidents, and also suggests some ways of their solution by the State and local self-government bodies, and also suggests possible measures to strengthen the methods of combating the problem of irresponsibility of road users.

The authors also partially covered the issue of administrative offences committed by those who provide driver training. The authors conclude that there is an urgent need to strengthen measures to influence drivers who neglect traffic rules and safety, as well as the need to take measures to prevent such offences, for example, through educational campaigns, raising the level of legal culture of the population, and improving the driver training system. An important role in solving the problem of frequent offences can be played by the active position of road users, who must not only comply with the traffic rules themselves, but also not be indifferent to violations committed by others.

Keywords: Offenses, vehicle, road users, driver, traffic rules, road safety, road accidents.

Постановка проблеми. З кожним днем нових водіїв транспортних засобів стає все більше, з чим збільшується кількість адміністративних правопорушень у цій сфері, саме тому ця тема дослідження наразі залишається

актуальною. Правові засади відповідальності за правопорушення у сфері дорожнього руху постійно оновлюються, а відтак вказані правопорушення потребують додаткових досліджень. Розглядаючи особливості складів цих правопорушень можна вказати на специфіку, зокрема, суб'єкта правопорушення. Так, мова йде як правило саме про спеціального суб'єкта, яким здебільшого є водій транспортного засобу. Розуміючи, що основна категорія транспортних засобів на дорогах це саме легкові транспортні засоби, вважаємо за необхідне дослідити особливості правопорушень, що вчиняються саме цим суб'єктом – водієм легкового транспортного засобу, а також причини таких правопорушень й особливості подальшого притягнення їх до відповідальності.

Основною проблемою гарантії безпеки для учасників дорожнього руху є недостатній контроль за порушеннями, оскільки в Україні недостатньо засобів фіксації, правопорушники часто залишаються не притягнутими до відповідальності, що породжує безкарність. Цим зловживають водії, нехтуючи правилами дорожнього руху ще більше, що призводить до зниження культури водіння та жахливих наслідків не тільки для водія, а й для навколишнього оточення. Згідно зі звітами Патрульної поліції України за 2023 рік в країні сталося 19 743 ДТП, в яких 24 774 людей були травмовані, а 2 492 загиблі, ця інформація лише підтверджує недостатню обережність та кваліфікацію водіїв. Проте, небережність та безвідповідальність не є єдиними факторами адміністративних правопорушень та аварій, стан доріг та погодні умови, також важливо взяти до уваги [1].

Покращити ситуацію можна посиленням контролю за дорожніми ситуаціями, а саме збільшити кількість засобів фото-відео фіксації на дорогах, а також підвищити санкції за правопорушення, щоб усі учасники дорожнього руху усвідомлювали важливість дотримання правил дорожнього руху (далі - ПДР) та були більш ввічливі та уважливі до інших учасників задля власної безпеки та безпеки оточуючих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Темі безпеки дорожнього руху приділяло увагу багато вчених, які досліджували адміністративні правопорушення, серед яких Зуй В.В., Соловйова О.М., Дворко О.М., Осетрін М.М., Дресвяннікова В.Д., Барегамян С.Х. Шеμεць М.А., Козинець О.Г. та багато інших [7, 9, 10]. Більш глибокі дослідження пов'язані саме адміністративною відповідальністю пов'язану з правопорушеннями з транспортними засобами проводив П.І. Пархоменко. Спираючись на минулі дослідження ми виділили основні види правопорушень та розповіли про причини їх виникнення та відповідальність, яку несуть правопорушники.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): Мета статті полягає в правовому аналізі правопорушень, що вчинються спеціальним

суб'єктом – водієм легкового транспортного засобу, розкриття їх змісту та особливостей адміністративної караності, відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Виклад основного матеріалу. Правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху є одними із найпоширеніших в адміністративному законодавстві, адже водіїв транспортних засобів, на дорогах України з кожним днем стає все більше. Кожен водій має право розраховувати на компетентність та взаємоповагу від інших учасників дорожнього руху та відповідно дотримуватися цього і самому. Проте, попри ці загальноприйняті правила, за даними ВООЗ, які описані у звітах Рахункової Палати, дорожньо-транспортний травматизм є найбільш поширеною проблемою охорони здоров'я, а рівень смертності внаслідок ДТП є одним з найвищих в Європі [2]. Після оприлюднення статистики, Міністерство інфраструктури України затвердило Стратегію підвищення безпеки дорожнього руху, яке має на меті підвищити національні показники до середньоєвропейських та ввести надійну систему управління безпекою дорожнього руху [3]. Також, Міністерством внутрішніх справ, були введені засоби фіксування порушення ПДР за допомогою автоматичної системи з використанням відео- та фотофіксації, які зараз продовжують покращуватись [4]. На жаль, у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення агресора на територію нашої держави, звіти про зміну статистики щодо дорожнього руху від ВООЗ наразі невідображені у відкритому доступі, проте Національна поліція продовжує звітувати про статистику ДТП, а також реформування та зміни у цій сфері продовжують відбуватися. Важливим засобом покращення ситуації щодо порушень правил дорожнього руху водіями є дослідження правопорушень, виявлення факторів, що впливають на їх вчинення, а також санкцій, що накладаються на порушників.

Серед найпоширеніших адміністративних порушень щодо порушень правил дорожнього руху, що вчиняються саме водіями легкових транспортних засобів є: порушення правил проїзду перехрестя, проїзд на заборонений сигнал світлофора, порушення вимог зупинки або стоянки, порушення вимог дорожніх знаків та розмітки, перевищення швидкості, вчинення дорожньо-транспортної пригоди та інші [5]. Значна кількість правопорушень, яка здійснюється водіями пов'язана з порушенням правил проїзду перехресть з причини незнання пріоритетності дорожніх знаків та світлофорів, тим самим створюючи аварійні ситуації. А також, як зазначено вище, ще одним поширеним порушенням є проїзд на заборонений сигнал світлофора або жест регулювальника, що є не менш небезпечним діям і відповідно до ч. 2 ст. 122 КУпАП за ці правопорушення передбачається однакова відповідальність у вигляді накладення штрафу в розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян. Порушення вимог зупинки й стоянки досить вагома проблема, адже водії досить часто нехтують та зупиняються/паркуються в заборонених місцях, найчастіше водії залишають свої авто перед виїздами з прилеглих територій, менше ніж 10 метрів перед пішохідними переходами, роблять зупинку або стоянку на тротуарах, залишаючи менше ніж три метри для пішоходів. Ці порушення є регулярними та виглядають незначними, через що, багато хто перестає звертати на них увагу, а водії зловживають цим, що призводить до перешкод пересуванню інших учасників дорожнього руху. Ці порушення тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, але це не дуже допомагає їх перешкоджанню [6].

Окремо необхідно виділити такі правопорушення, які є поширеними, проте їх важче зафіксувати. Мова йде про водіння без водійського посвідчення, користування під час руху транспортного засобу засобами зв'язку, не обладнаними технічними пристроями, що дозволяють вести перемови без допомоги рук, а також водіння особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Досить проблематично відбувається позбавлення спеціального права за керування транспортним засобом в алкогольному/наркотичного сп'янінні, оскільки деякі науковці вважають, що досить підвищення термінів позбавлення водійського посвідчення є недоречним, зокрема, транспортний засіб може бути джерелом отримання прибутку [7, с. 171]. У свою чергу, до КУпАП вносилось багато змін щодо редагування ст. 130, останнє було здійснене у 2021 році. Це стосувалося як посилення відповідальності, так і збільшення строку притягнення до відповідальності (ч.6 ст.38) [6]. Ми повністю погоджуємося з такою позицією законодавця і підтримуємо важливість підвищення санкцій за вказане правопорушення, оскільки воно несе велику суспільну небезпеку, а саме потенційну можливість завдання значної шкоди майну, життю і здоров'ю осіб, в тому числі й правопорушнику. На нашу думку, варто збільшити строк вилучення водійського посвідчення при повторному та систематичному правопорушеннях.

Окремо хотілося б зупинитися такому складі правопорушенні як користування під час руху транспортного засобу засобами зв'язку, не обладнаними технічними пристроями, що дозволяють вести перемови без допомоги рук (ч.2 ст.122 КУпАП). Це є основною причиною відволікання водіїв під час руху транспортного засобу та призводить до великої кількості ДТП. Зокрема, Правила дорожнього руху, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306 передбачають заборону водієві під час руху транспортного засобу користуватися засобами зв'язку,

тримаючи їх у руці (за винятком водіїв оперативних транспортних засобів під час виконання ними невідкладного службового завдання) (п.п. д п.2.9) [8]. За даними дослідження “Рівень користування мобільними телефонами серед водіїв в Україні”, яке було проведено у 2017 році, 18,6% водіїв користувались телефоном за кермом, чим не тільки порушували правила ПДР, але проявляли безвідповідальність стосовно своєї безпеки та безпеки інших учасників дорожнього руху [9]. Наразі за ч. 2 ст. 122 КУпАП таке правопорушення несе за собою накладення штрафу у вигляді 30 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що, на нашу думку, не співвідноситься з можливими ризиками, які може викликати така поведінка за кермом [6]. Адже, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, відволікання на смартфони збільшують ризик ДТП в чотири рази. Тому ми вважаємо, що для поліпшення та забезпечення дорожнього руху потрібно щонайменше збільшити штрафи, а також поліпшити фіксування використання засобів зв'язку за допомогою відео-фотофіксації.

Ще одним правопорушенням, що є доволі поширеним є водіння без водійського посвідчення (ст. 126 КУпАП). Це правопорушення важко зафіксувати, оскільки майже неможливо відстежити особу без посвідчення серед потоку інших водіїв. Це також стосується осіб, які лише навчаються у відповідних закладах для отримання навичок водіння. Варто пам'ятати, що такі особи також не мають права їздити самостійно без особи, яка має спеціальну кваліфікацію для навчання майбутніх водіїв.

Проте, варто вказати на позитивну тенденцію ускладнення правил отримання посвідчення водія. Для якісного навчання майбутніх водіїв запроваджено низку новацій. Наприклад, якщо раніше практичні заняття з водіння починалися разом з вивченням теорії правил дорожнього руху, то відносно віднедавна для того, щоб розпочати практику, спочатку потрібно успішно скласти екзамен з теорії під відео фіксацію. Більш того, й автомобілі для іспиту наразі також оснащені камерами для відео фіксації іспиту, щоб все відбувалося прозоро, чесно та на законних умовах, проте повністю викоринити корупцію, яка так міцно прижилася в цій сфері, все ще важко. Інспектори, які приймають іспит, часто зловживають службовим становищем, а у структурах з підготовки водіїв зазвичай приділяється недостатньо уваги до якості навчання і за головну мету ставлять матеріальне збагачення, внаслідок чого створюють умови при яких проблематично отримати посвідчення самостійно [10, с. 245]. Саме тому ми вважаємо, що варто проводити ще більше реформування в цій сфері, посилити санкції за корупцію для обох сторін учасників, а також ввести можливе позбавлення кваліфікації інспекторів у разі причетності до корупції, адже це має прямий вплив на майбутню безпеку на дорогах.

Зі збільшення інтенсивності руху, також збільшилася кількість ДТП, саме тому якісна комунікація між суб'єктами дорожнього руху – важлива. Оскільки водієві важко спрогнозувати подальші дії пішохода, то варто розраховувати на будь-який можливий розвиток подій. Не менш важливою є комунікація між самими водіями, по-перше, це мигання фарами/підняття руки при повороті, а також сигнал. Водії також мають передбачати можливу поведінку іншого водія для забезпечення максимальної безпеки на дорозі. Саме тому, комунікація учасників дорожнього руху є найважливішою передумовою для уникнення можливих дорожньо-транспортних пригод, а також встановити відповідні заходи щодо поліпшення стану справ у сфері дорожнього руху [11, с. 219-222].

Доволі часто причиною ДТП є стан самого транспортного засобу, що також можна віднести до необережності водія, бо перевірка автомобіля має бути рутинною перед кожним виїздом, від якої залежить перш за все безпека учасників дорожнього руху. За дослідженнями МВС, найчастішою технічною несправністю, яка призводить до аварій є злам гальмівної системи (до 50%) [12]. Визначити проблему в цій частині майже неможливо без професійного огляду, проте кожен водій може запобігти аварійній ситуації всього лише дотримуючись декількох базових правил. Наприклад, обслуговувати транспортний засіб у фахівців та змінювати гальмівну рідину раз на 2 роки, а також реагувати на повідомлення системи про неполадки та не перевищувати допустимий час зношення деталей. Недотримання цих норм може призвести до вчинення адміністративного порушення описаного в ч. 1 ст. 212 КУпАП, в якій зазначено, що керування водієм транспортним засобом, який має несправність гальмівної системи, рульового керування та інші поломки несе за собою відповідальність у вигляді штрафу розміром у двадцять неоподаткованих мінімумів доходів громадянина [6].

Найбільш грубими правопорушеннями правил дорожньої безпеки, ми вважаємо, є порушення правил руху на залізничних переїздах. За 2023 рік за повідомленням Укрзалізниці сталося 63 аварії, пов'язані з недотриманням правил переїзду колій, наприклад, нехтуванням забороненого сигналу, об'їзду шлагбаума або перетин колій поза спеціальним переїздом. Ця цифра здається незначною, порівняно з загальною кількістю в 19 743, але смертність в цих аваріях становить 15,9%, тоді як загальна 1,3%. Отже, кожне ДТП на залізниці може мати смертельні наслідки, як для водіїв, так і для пасажирів, тому обізнаність та дотримання правил переїзду має бути пріоритетним знанням для учасників дорожнього руху. Знову ж таки штрафи за недотримання цих правил є несумісними зі шкодою, яку цим можна спричинити. За ст. 123 КУпАП відповідальність за порушення правил переїзду залізничного переїзду можна отримати штраф розміром у двадцять неоподаткованих мінімумів

доходу громадянина, або якщо рух повністю заборонено штраф буде ставити вже п'ятдесят неоподаткованих мінімумів доходу громадянина і якщо порушення буде здійснене під час перевезення пасажирів або небезпечних вантажів то такі дії будуть тягти за собою наслідки у вигляді позбавлення права керування транспортного засобу на строк від одного до трьох років з оплатним вилученням транспорту [6]. Проте через не таку чисельну кількість ДТП багато хто забуває про небезпечність такого виду правопорушень, тому ми вважаємо, що більша обізнаність водіїв про, наприклад, смертність в таких ситуаціях, допоможе посилити їх увагу та зможе зменшити кількість аварій.

Висновок. Адміністративні правопорушення, що пов'язані з водінням легкових транспортних засобів є дуже розповсюдженою проблемою, порівняно з іншими країнами Європи. Основними причинами ДТП є недотримання правил дорожнього руху та загальна недбалість водіїв та інших учасників дорожнього руху. Ми виділили та проаналізували найпоширеніші види адміністративних правопорушень, засобом вчинення яких є легковий транспортний засіб. Проблемою частих правопорушень, на нашу думку, є недостатня жорсткість стягнень, доволі м'які штрафи за порушення ПДР. На нашу думку, необхідним є посилення відповідальності за правопорушення у сфері дорожнього руху до водіїв легкових транспортних засобів, які були виокремлені у дослідженні, а також посилити контроль за дотриманням ПДР з боку правоохоронних органів і поширити використання сучасних технологій для фіксації порушень. Важливим нововведенням може стати проведення профілактичних заходів на підвищення культури водіння, а також обов'язкова перекваліфікації водіїв (перескладання іспиту), якщо було вчинено правопорушення, за яке на особу було накладено стягнення у вигляді вилучення посвідчення водія.

Важливо пам'ятати, що незнання закону не звільняє від відповідальності. Тому кожен водій повинен ретельно вивчити ПДР та неухильно їх дотримуватися. Дотримання ПДР – це не лише обов'язок водія, але й його право на безпечне життя.

Література:

1. Статистика ДТП в Україні за 2023 рік. <https://oca-go.ua/blog/statistika-dtp-v-ukrayini-za-2023-rik>
2. Звіт рахункової палати “про результати аудиту ефективності виконання державними органами повноважень в частині контролю надходжень до державного бюджету адміністративних штрафів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху” від 13.07.2021 №15-2. https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/15-2_2021/Zvit_15-2_2021.pdf
3. Стратегія підвищення безпеки дорожнього руху в Україні до 2024 року. *Кабінет Міністрів України: офіційний вебпортал.* <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-strategiyu-pidvishchennya-bezpeki-dorozhnoho-ruhu-v-ukrayini-do-2024-roku-vladislav-kriklij>

4. Про внесення змін до Порядку функціонування системи фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі: Постанова Кабінету Міністрів від 20.05.2020 № 421. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-2020-%D0%BF#n8>

5. Найбільш поширені порушення. <https://green-way.com.ua/uk/dovidniki/vash-advokat/rozdil-2-najbilsh-poshyreni-porushennja>

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n77>

7. Шестак Л., Марценюк П. Проблеми застосування позбавлення спеціального права за керування тз у стані алкогольного сп'яніння. <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2023/12/Conference-Proceedings-November-23-24-2023-1.pdf#page=171>

8. Про правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. *Верховна рада України: офіційний вебпортал* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>

9. Рівень користування мобільними телефонами серед водіїв в Україні. Центр демократії та верховенства права. <https://cedem.org.ua>

10. Панова С. Корупція під час отримання посвідчення на право керування транспортними засобами. https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/konferenciya_korupciya_28_10_21_.pdf#page=245

11. Шеμεць М.А., Козинець О.Г. Комунікація учасників дорожнього руху – засіб запобігання травматизму ст. 219-222. https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Zb_III-MNPK_z_BDR-21.05.2021.pdf#page=219

12. Дослідження МВС щодо основних причин ДТП. <https://forinsurer.com/public/06/03/02/2196>

References:

1. Statystyka DTP v Ukraini za 2023 rik [Traffic accident statistics in Ukraine for 2023]. Retrieved from <https://oca-go.ua/blog/statistika-dtp-v-ukrayini-za-2023-rik> [in Ukrainian].

2. Zvit rakhunkovoi palaty "pro rezultaty audytu efektyvnosti vykonannya derzhavnymy orhanamy povnovazhen v chastyni kontroliu nadkhodzhen do derzhavnoho biudzhetu administratyvnykh shtrafiv u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu" vid 13.07.2021 №15-2 [Report of the Chamber of Accounts "on the results of the audit of the effectiveness of the performance of powers by state bodies in terms of control of receipts of administrative fines to the state budget in the field of ensuring road traffic safety" dated 13.07.2021 No. 15-2.]. Retrieved from https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/15-2_2021/Zvit_15-2_2021.pdf [in Ukrainian].

3. Stratehiia pidvyshchennia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini do 2024 roku [Strategy for improving road traffic safety in Ukraine until 2024.]. (n.d) [kmu.gov.ua](https://www.kmu.gov.ua). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/zatverdzheno-strategiyu-pidvishchennya-bezpeki-dorozhnogo-ruhu-v-ukrayini-do-2024-roku-vladislav-kriklij> [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do Poriadku funktsionuvannia systemy fiksatsii administratyvnykh pravoporushen u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu v avtomatychnomu rezhymi: Postanova Kabinetu Ministriv [On making changes to the procedure for the functioning of the system for recording administrative offenses in the field of ensuring road traffic safety in automatic mode: Resolution of the Cabinet of Ministers dated 05/20/2020 No. 421.]. (n.d) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421-2020-%D0%BF#n8> [in Ukrainian].

5. Naibilsh poshyreni porushennia [The most common violations]. Retrieved from <https://green-way.com.ua/uk/dovidniki/vash-advokat/rozdil-2-najbilsh-poshyreni-porushennja> [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrainy pro Administratyvni Pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. (n.d) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n77> [in Ukrainian].
7. Shestak Liliia, Martseniuk Pavlo Problemy zasosuvannia pozbavlennia spetsialnoho prava za keruvannia tz u stani alkoholnoho spianinnia [Shestak L., Martsenyuk P. Problems of application of deprivation of special right for driving a vehicle in the state of alcohol intoxication]. Retrieved from <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2023/12/Conference-Proceedings-November-23-24-2023-1.pdf#page=171> [in Ukrainian].
8. Pro pravyla dorozhnoho rukhu [On traffic rules: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10.10.2001 No. 1306.]. (n.d) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Riven korystuvannia mobilnymy telefonamy sered vodiiv v Ukraini. Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava [The level of mobile phone use among drivers in Ukraine. Center for Democracy and Rule of Law]. Retrieved from <https://cedem.org.ua> [in Ukrainian].
10. Svitlana Panova Koruptsiia pid chas otrymannia posvidchennia na pravo keruvannia transportnymy zasobamy [Panova S. Corruption in the process of obtaining a driving license.]. Retrieved from https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/konferenciya_korupcziya_28_10_21_.pdf#page=245 [in Ukrainian].
11. Shemets M.A., Kozynets O.H. Komunikatsiia uchasnykiv dorozhnoho rukhu – zasib zapobihannia travmatyzmu. S 219-222 [Shemetz M.A., Kozynets O.G. Communication of road users as a means of preventing injuries, pp. 219-222.]. Retrieved from https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Zb_III-MNPK_z_BDR-21.05.2021.pdf#page=219 [in Ukrainian].
12. Doslidzhennia MVS shchodo osnovnykh prychn DTP [Research by the Ministry of Internal Affairs on the main causes of road accidents.]. Retrieved from <https://forinsurer.com/public/06/03/02/2196> [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1302-1313](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1302-1313)

Матвійчук Олена Вікторівна кандидат економічних наук, фахівець, Центр підтримки України Муніципального центру соціального захисту в Сопоті (Республіка Польща), Алея Незалежності, 749, 81-840 Сопот (Польща), (+48 505) 146 642, <https://orcid.org/0000-0002-3820-4691>

Риженко Ігор Миколайович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, вул. академіка Степана Дем'янчука, 4, навчальний корпус № 1, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 63-49-70, <https://orcid.org/0000-0003-1771-8361>

ДОСВІД СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ

Анотація. Початок масштабного вторгнення російських окупантів позначився, серед іншого, відчутною хвилею українських біженців, які були змушені залишити свої домівки. Польща стала країною, що прихистила значну кількість українців, які рятувалися від війни. При цьому польська держава продемонструвала цікаву практику розроблення й реалізації соціальних програм для українських біженців. **Метою** представленого матеріалу є аналіз особливостей і узагальнення досвіду соціальних програм Республіки Польща для українських біженців і їхньої правової основи.

У роботі показано, що увага до проблематики правової регламентації статусу українських біженців закордоном й допомоги їм дедалі більше зростає. Підтвердженням цьому є роботи українських дослідників і, ще більшою мірою, польських науковців.

У роботі показано, що польська влада і суспільство стали активними суб'єктами формування системи соціальних програм і допомоги для українських біженців. При цьому, авторами наголошується, що у Польщі відбулося формування особливої моделі допомоги біженцям від війни. В основі відповідної моделі позитивне ставлення до обрання українськими біженцями Польщі як кінцевого пункту призначення міграції на тлі залучення мігрантів до життя польського суспільства. Польська влада подбала про законодавчі інструменти допомоги українцям, що створило можливості підтримувати їхню активну адаптацію до соціальних та економічних ролей у Польщі.

Окрема увага акцентована у роботі на позиції польських дослідників, які вважають, що для самого польського суспільства він є важливим у морально-етичному сенсі, адже підтверджує наявність величезного капіталу соціальної солідарності та, попри численні труднощі і проблеми, ефективність системи антикризового управління, що важливо, оскільки сучасне середовище безпеки постійно змінюється.

Авторами статті наголошується, що польський досвід формування системи соціальних програм і допомоги для українських біженців є цікавим і для українського суспільства, зважаючи на ті виклики, що постали нині перед Україною.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, право соціального захисту, біженці, соціальна допомога біженцям, польські соціальні програми.

Matviychuk Olena Viktorivna Candidate of Economic Sciences, Specialist, Ukraine Support Center of the Municipal Social Protection Center in Sopot (Republic of Poland), Aleja Nezalezhnosti, 749, 81-840 Sopot (Poland), (+48 505) 146 642, <https://orcid.org/0000-0002-3820-4691>

Ryzhenko Ihor Mykolayovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil and Legal Disciplines of the Faculty of Law of the Academician Stepan Demianchuk, International University of Economics and Humanities, St. academician Stepan Demyanchuk, 4, educational building No. 1, Rivne, 33000, tel.: (0362) 63-49-70, <https://orcid.org/0000-0003-1771-8361>

EXPERIENCE OF SOCIAL PROGRAMS OF THE REPUBLIC OF POLAND FOR UKRAINIAN REFUGEES

Abstract. The beginning of the large-scale invasion of the russian invaders was marked, among other things, by a significant wave of Ukrainian refugees who were forced to leave their homes. Poland became a country that sheltered a significant number of Ukrainians escaped the war. At the same time, the Polish state demonstrated an interesting practice of developing and implementing social programs for Ukrainian refugees. The **purpose** of the presented material is to analyze the peculiarities and generalize the experience of social programs of the Republic of Poland for Ukrainian refugees and their legal basis.

The work shows that attention to the issues of legal regulation of the status of Ukrainian refugees abroad and assistance to them is growing more and more. This is confirmed by the works of Ukrainian researchers and, to an even greater extent, Polish scientists.

The work shows that the Polish government and society have become active subjects in the formation of a system of social programs and assistance for Ukrainian refugees. At the same time, the authors emphasize that a special model of assistance to war refugees has been formed in Poland. The basis of the corresponding model is a positive attitude towards the choice of Poland by Ukrainian refugees as the final destination of migration against the background of the involvement of migrants in the life of Polish society. The Polish authorities took care of legislative instruments to help Ukrainians, which created opportunities to support their active adaptation to social and economic roles in Poland.

Particular attention is focused in the work on the position of Polish researchers, who believe that it is important for Polish society itself in a moral and ethical sense, because it confirms the presence of a huge capital of social solidarity and, despite numerous difficulties and problems, the effectiveness of the anti-crisis management system, which is important, as today's security environment is constantly changing.

The authors of the article emphasize that the Polish experience of forming a system of social programs and assistance for Ukrainian refugees is interesting for Ukrainian society as well, considering the challenges currently facing Ukraine.

Keywords: international humanitarian law, social protection law, refugees, social assistance to refugees, Polish social programs.

Постановка проблеми. У нашій попередній публікації на початку масштабного вторгнення РФ в Україну ми вже порушували питання особливостей правого регулювання надання допомоги українським біженцям органами публічного адміністрування Польщі і опрацьований тоді матеріал надав нам підставу констатувати, що за короткий часовий проміжок польська влада змогла зорганізуватися і використовуючи наявний законодавчий ресурс (національний і міжнародно-правовий) у поєднанні з адекватною законотворчою реакцією на поточну ситуацію спромоглася забезпечити ефективну регламентацію надання широкої й різноманітної допомоги українським біженцям органами державної влади і місцевого самоврядування Республіки Польща [1]. Самі поляки вважають, що «перші тижні нового етапу російського вторгнення в Україну поставили перед державою та польським суспільством завдання, які виходять за рамки попереднього світового досвіду надання захисту іноземцям» [2, с. 119]. Між тим, з наукової точки зору, вважаємо цікавим знову звернутися до вказаної проблематики і дослідити досвід соціальних програм республіки Польща для українських біженців. Актуальність такого дослідження детермінована необхідністю розуміння того, як наші західні партнери реагують на ті виклики (зокрема, міграційного характеру), що стали наслідком московської агресії.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Необхідно відзначити, що увага до проблематики правової регламентації статусу українських біженців закордоном й допомоги їм дедалі більше зростає. Підтвердженням тому є опрацьовані нами матеріали, серед яких для нашого дослідження особливе значення мали розвідки щодо: 1) особливостей проблематики міграції біженців під час війни в Україні та роль для її вирішення мережі міжнародних інституцій соціальної роботи (Б. Балогова і Ю. Ковальчук [3]); 2) теми правового статусу біженців та його регламентування у різних країнах, а також тенденції запровадження спеціальних тимчасових законів для регулювання питання правового статусу таких осіб (М. Якимчук, С. Соломко і О. Самороков [4]); практики становлення правового статусу біженця і визначення його змісту міжнародними організаціями (Т. Дацюк, В. Мирошніченко, Н. Волченко [5]); соціально-психологічного стану і планів першої хвилі біженців з України до Польщі (П. Длугош, Л. Кривачук і Д. Іздебська-Длугош [6]).

Окремо необхідно відзначити, що у Республіці Польща тема українських біженців нині є предметом активних досліджень. Фактично починаючи з моменту масштабного вторгнення польські дослідники аналізують різні аспекти означеної теми. Зокрема, корисними для нашого дослідження стали: 1) звіт група дослідників Університету імені Адама Міцкевича (Познань) про залучення установ соціальної допомоги до полегшення важкої соціально-соціальної ситуації, яка виникла внаслідок потоку біженців війни з України до Польщі, підготувала науковий [7]; 2) дослідження М. Водзіцкого, І. Піхоли і Ю. Паторської щодо питання інтеграції українців в польську реальність й ресурсного забезпечення відповідного процесу порушували у своїх [8]; стаття К. Лісовської і М. Лойко про систему підтримки біженців війни з України з точки зору польської системи соціального забезпечення дослідили [9]; дослідження Г. Фірліт-Феснак щодо характерних рис процесу формування польської моделі захисту мігрантів з України [2].

Водночас, необхідно наголосити, що попри увагу до проблематики регламентації правового статусу українських біженців закордоном (зокрема у Польщі), відповідна тема не вичерпана, а погляди польських авторів щодо правого унормування соціальних програм республіки Польща для українських біженців не є досліджені й систематизовані.

Метою статті є аналіз особливостей і узагальнення досвіду соціальних програм Республіки Польща для українських біженців і їхньої правової основи. **Методологічні засоби** дослідження зумовлені його теоретичним спрямуванням, що детермінувало залучення загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження щодо нормативно-правових актів й наукових праць у відповідній сфері.

Виклад основного матеріалу. Початок масштабного вторгнення російських окупантів позначився, серед іншого, відчутною хвилею українських біженців, які були змушені залишити свої домівки. За наявними даними від початку вторгнення у період з 24 лютого 2022 року по 3 травня 2022 року понад 7 мільйонів 700 тисяч українців відправилися на пошуки безпечного місця через бойові дії. При цьому лише до Польщі станом на 16 травня 2022 року прибуло 3000416 осіб [6]. Як відзначають експерти, «вибір українців стосовно Польщі, як тимчасового місця перебування, зумовлений насамперед географічним розташуванням країни й тим, що велика кількість населення України має довготривалу традицію працевлаштування в Польщі» [5, с. 5]. Нині ж у Польщі перебувають від 1,2 до 1,5 мільйона українських біженців. Означена кількість є розрахунковою, оскільки єдиної бази даних, яка б збрала повну інформацію, немає. При цьому, понад 30% українських біженців, які перебувають у Польщі, мають намір залишитися в Польщі після закінчення війни [8, с. 5]. Отже, значний потік біженців спонукав польську владу до оперативної реакції на відповідний гуманітарний виклик.

Зокрема, 12 березня 2022 року Президент Польщі Анджей Дуда підписав ухвалений польським парламентом Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни» [10], що визначав засади легалізації перебування громадян України, а також їх чоловіків/дружин, які не мають українського громадянства і прибули до Польщі через воєнні дії. Динамічна ситуація й масштаби хвилі біженців зумовили той факт, що 26 березня 2022 року положення вказаного Закону були доповнені й уточнені, що знову таки засвідчив своїм підписом глава польської держави. Показово, що хоч зміни до згаданого Закону набули чинності 26 березня, втім вони правомочні заднім числом, тобто від 24 лютого 2022 р.

У попередній нашій розвідці ми наголошували, що Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку із збройним конфліктом на території цієї держави» окреслив механізми й порядок «вирішення цілої низки принципових питань для українців, які через війну опинилися у Польщі, зокрема: 1) деякі права громадян України, перебування яких на території Республіки Польща визнано легальним; 2) правила пролонгації строків легального перебування громадян України та строків дії документів, що дають право на таке перебування; 3) правила залучення до роботи громадян України, які легально перебувають на території Республіки Польща; 4) положення щодо навчання, виховання і догляду за дітьми та учнями, які є громадянами України» [1, с. 79]. Ухвалення згаданого Закону засвідчило приєднання Польщі до створеної у межах ЄС Платформи солідарності, спрямованої на імплементацію Директиви про тимчасовий захист при взаємодії країн ЄС та інших учасників. При цьому основними цілями й заходами Платформи визначено: 1) узгодження пропози-

цій і позицій усіх країн щодо прийому українських біженців; 2) збір інформації про потреби біженців з України; 3) використання інструментарію Європейського Союзу для допомоги та регулювання статусу біженців тощо [11].

Польські дослідники відзначають, що рамки польської моделі допомоги мігрантам з України були створені у перші три тижні їхнього масового припливу під тиском масштабів, динаміки та структури мігрантів, а також знайшли свою реалізацію у діях і співпраці громадян, суб'єктів господарювання, неурядових організацій з установами державного адміністрування щодо організації процесу допомоги [2, с. 120]. При цьому, у спеціальних польських дослідженнях наголошується, що від березня 2022 року польський уряд ініціював ухвалення різноманітних допоміжних нормативних актів, які сприяли не лише підтримці українських біженців, але й відносно легкій інтеграції українців до польської громади. Польський уряд забезпечив кадрову й технічну підтримку органам місцевого самоврядування (на рівні гмін, повятів й воєводських установ). Муніципалітети та управління гмін по всій території Польщі мають отримати спеціальну технічну підтримку для масштабування можливостей обслуговування біженців. Українським громадянам надавалися можливості вирішувати різні офіційні справи за допомогою Довіреного акаунту/Довіреного профілю. Встановивши мобільний додаток Obywatel, вони одержують можливість отримати електронний варіант документа, що засвідчує особу [9].

Прикметно, що від першого дня великої хвилі українських біженців Польща вибудовувала власну модель допомоги українцям. Зокрема йшлося про інклюзивний варіант прийому мігрантів, який характеризується; 1) відкритістю до всіх мігрантів, які тікали від війни з України (в офіційних документах передбачалося, що кожен біженець, який обере Польщу як країну призначення або транзитну країну, буде прийнятий); 2) солідарна співпраця польського суспільства і держави щодо організації допомоги мігрантам з України; 3) залучення мігрантів до життя польського суспільства (законодавчі інструменти допомоги надали можливість підтримувати їхню активну адаптацію до соціальних та економічних ролей); 4) позитивне ставлення до обрання українськими біженцями Польщі як кінцевого пункту призначення мігрантів [12].

З набуттям чинності Закону «Про допомогу громадянам України у зв'язку із збройним конфліктом на території тієї держави» запрацювали пункти реєстрації мігрантів з України, присвоєння їм номерів PESEL. Урядом було с, відправлено 3 тис. комп'ютерів з обладнанням для отримання номера PESEL до організаційних підрозділів органів місцевого самоврядування. Починаючи з 18 березня 2022 року було розпочато перерахування коштів з Фонду сприяння органам місцевого самоврядування та громадським

організаціям, які надають допомогу біженцям. З 26 березня ZUS почав приймати електронні заявки на програму «500 плюс» для переселенців з України. Отож за даними Управління у справах іноземців, на кінець вересня 2022 року в системі PESEL було зареєстровано майже 1,4 млн українців [2, с. 124-125].

Своєю чергою, місцеві роботодавці теж включилися у процес допомоги й пропонували фінансову підтримку, безкоштовні послуги, спеціальні знижки та пропозиції роботи для українців. Громадяни Польщі активно пропонували свої будинки, надавали транспорт, робили величезні суми грошових і негрошових подарунків. Зокрема, неурядові організації масово жертвували негрошові подарунки, вартість яких оцінювалася щонайменше у 136 млн. злотих (1,36 млрд. грн) [8, с. 8]. Наголосимо, що біженців від війни у Польщі підтримують різноманітні неурядові організації, які допомагають сім'ям та людям у кризовому стані, як-от Caritas, благодійні фундації і асоціації, церкви різних конфесій, що діють у межах певних громад. У державній системі допомоги українським громадянам надають воєводські управління, міські управління, гміни та підпорядковані їм навчальні заклади та центри соціальної опіки [9]. Крім цього, на підставі ухвалених парламентом і урядом Польщі рішень, у 2022 році було створено Фонд допомоги, кошти якого можуть спрямовуватися на виконання завдань щодо допомоги громадянам України, які постраждали від наслідків війни. Кошти Фонду надходять із державного бюджету, фондів ЄС та інших фондів, у тому числі внесків донорів [9, с. 21].

Зауважимо, що за наявними даними, вартість підтримки, наданої біженцям з України, оцінюється як мінімум у 326,7 млн злотих (3,26 млрд. грн.) на рік. Реєстр Центральної бази бенефіціарів Польщі свідчить, що 1256898 громадян України отримали одноразову допомогу у розмірі 300 злотих (станом на 28 червня 2023 року). Від початку дії програм допомоги громадянам України, зокрема соціальних пільг, виділено: 2,4 млрд. злотих (майже 24 млрд. грн.) на програму «Сім'я 500 плюс»; 44,6 млн. злотих (майже 446 млн. грн.) на програму «Добрий старт»; 125,5 млн. злотих (майже 125 млн. грн.) на капітал догляду за родиною та 4,8 мільйона злотих (майже 48 млн. грн.) на співфінансування зниження плати за перебування дитини у яслах, дитячому клубі або закладі денного догляду [13].

Водночас, необхідно звернути увагу на голоси тих дослідників, які визнають, що хвиля українських біженців фактично переключило польську систему соціального забезпечення на діяльність задля належного соціального забезпечення біженців від війни. Крім того, притік біженців зумовив певне напруження у таких сферах, як-от оренда житла, освітня сфера, охорона здоров'я, ринок праці, соціальна інтеграція й фінансове забезпечення [8, с. 15]. При цьому задоволення потреб величезної кількості біженців з України як

особливе завдання, виконувалося насамперед на муніципальному рівні через установи соціального захисту – переважно центрів соціального захисту [7, с. 3].

Через потребу професійної активізації та соціальної інтеграції українців, які мігрували до Польщі, ще у 2022 році установи соціального захисту разом з установами ринку праці та управлінськими організаціями долучилися до реалізації програми «Разом ми можемо більше – Перше видання програми активації для іноземців на 2022-2023 роки» («Razem możemy więcej – Pierwsza edycja programu aktywizującego dla cudzoziemców na lata 2022–2023»), метою якої було визначено професійну активацію, інтеграцію і соціалізацію українців, які перебувають у Польщі. Пріоритетами програми було проголошено: 1) інтеграція у польський ринок праці через професійну активацію та розвиток підприємництва серед українців, які шукають роботу, планують заснувати власний бізнес або вже працюють, але потребують підтримки; 2) суспільна інтеграція українців та їхня соціалізація через індивідуальний розвиток й масштабування активностей у різних сферах соціального життя [8]. Відзначимо, що згідно з даними Міністерства праці та соціальної політики від 15 жовтня 2022 року, у Польщі почали легальну роботу 430 тис. мігранти з України (приблизно 2/3 від загальної кількості мігрантів працездатного віку). «Наведені дані свідчать про високу ефективність законодавчо та інституційно гарантованих процедур стабілізації правового, соціального та економічного статусу українських мігрантів у Польщі» [2, с. 125].

Польські дослідники, аналізуючи досвід допомоги й соціальних програм республіки Польща для українських біженців акцентують увагу на тому, що для самого польського суспільства він є важливим у морально-етичному сенсі, адже підтверджує наявність величезного капіталу соціальної солідарності та, попри численні труднощі і проблеми, ефективність системи антикризового управління, що важливо, оскільки сучасне середовище безпеки постійно змінюється, а нові ризики та загрози множаться та створюють все нові й нові та складніші виклики [7; 8; 14].

Між тим, наголосимо, що правове забезпечення соціальних програм Республіки Польща для українських біженців зазнавало постійного корегування, а легальне перебування українців фактично щороку (у 2023 і 2024 роках) подовжувалося.

Так у квітні 2023 року законне перебування українців у Польщі продовжено до 4 березня 2024 року. При цьому було розширено: терміни дії національних віз; термін дії польських документів, що посвідчують особу, строки дії документів на толероване перебування. Крім того, Сейм також проголосував за низку важливих поправок до Закону від 12 березня 2022 року «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни»: 1) поправки, що регулювали перебування на території

Республіки Польща громадян України (в тому числі тих, хто мав Карту поляка), які прибули до Польщі після 24 лютого 2022 року; 2) поправки щодо перебування дитини, народженої на території Республіки Польща матір'ю, яка належить до вищезазначеної категорії; 3) поправки, щодо перебування на території Республіки Польща неповнолітніх, які прибули після 24 лютого 2022 року, а також опікунів неповнолітніх [10]. Окрема увага також зосереджувалася на врегулюванні порядку надання допомоги біженцям у місцях колективного проживання й розширення та диверсифікація системи пільг для українців.

Зокрема, ситуація зловживання окремими українськими громадянами фінансовою допомогою від польської держави спонукала парламент країни ухвалити нововведення у згаданому законі, відповідно до якого призупинялися усі фінансові виплати українським біженцям, які перетинають польський кордон і залишають Польщу. Якщо ж біженець повертається до Польщі протягом 30 днів, соціальні виплати відновлюються. Якщо біженець перебуває за межами Польщі понад 30 днів, він втрачає особливий статус і всі пов'язані з ним привілеї, зокрема право на допомогу та соціальні виплати. Однак особливий статус може бути відновлений, якщо особа змушена знову шукати притулку від війни і опиниться в Польщі.

Зауважимо, також, що у квітні 2023 року польська влада переглянула умови надання допомоги українцям, які проживають у житлових будинках (залежно від строку проживання у місцях колективного розміщення) з перспективою зобов'язання українськими біженцями покривати 75% витрат, пов'язаних із їх утриманням у центрах масового розміщення. У такий спосіб планувалося заохотити українців до професійної активізації та соціальної інтеграції. При цьому, виходячи з норм національного законодавства, польська влада постановила, що українці, які з певних причин опинилися у складній життєвій ситуації і не можуть брати участь у витратах, не будуть змушені оплачувати проживання. Щоправда, кожен таку ситуацію розглядатиме індивідуально та оцінюватиме в своєму суб'єкті, який безпосередньо надає допомогу [10].

Уже за рік, після більш ніж двох років дії від 12 березня 2022 року «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни» перед польською владою знову постала необхідність зміни нормативно-правових актів, що легалізують перебування біженців з України. Концептуально малися на увазі зміни до згаданого закону з метою адаптації його положень до поточної ситуації і посилення систему підтримки, що надається українським біженцям. Отож польський парламент ухвалив зміни щодо фінансових питань у сфері забезпечення соціальних програм Республіки Польща для українських біженців, уточнив їхні адміністративні обов'язки і, зрештою, подовжив право проживання до 30 вересня 2025 року [10].

Зокрема, поправками до вказаного Закону передбачено запровадження обов'язку для громадян України подавати заяву на PESEL UKR одразу після прибуття на територію Республіки Польща. Крім того, громадяни України будуть зобов'язані оновлювати дані в реєстрі PESEL UKR та підтверджувати свою особу на підставі дійсного проїзного документа у будь-якому муніципальному органі особами, яким видано PESEL UKR. Також змінилися правила участі у витратах на проживання та харчування у колективних центрах розміщення, щоб формування належних субсидій було ефективнішим.

Висновки. Опрацьований нами матеріал надає підстави стверджувати, що від початку масштабного вторгнення РФ в Україну, польська влада і суспільство однозначно виступили на боці української держави, що підтверджується активним формуванням системи соціальних програм Республіки Польща для українських біженців. Менш ніж за місяць набув чинності Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни» (або спецустава), яка визначала не лише умови перебування біженців у Польщі, але й закладала засади системи допомоги українцям. Польські дослідники наголошують, що влада і суспільство країни сприяли формуванню особливої моделі допомоги біженцям від війни в Україні. Головною ідеєю такої моделі стало залучення мігрантів до життя польського суспільства (законодавчі інструменти допомоги надали можливість підтримувати їхню активну адаптацію до соціальних та економічних ролей). При цьому, польські дослідники наголошують, що на певному етапі хвиля українських біженців фактично переключило польську систему соціального забезпечення на діяльність задля належного соціального забезпечення біженців від війни. Складна, емоційна й витратна діяльність поляків здала підтримки українських біженців трактується польськими експертами як свідчення наявності вагомого капіталу соціальної солідарності і, попри численні труднощі та проблеми, ефективність системи антикризового управління в Польщі. Очевидно, що відповідний досвід є значимим і цікавим і для українського суспільства, зважаючи на ті виклики, що постали нині перед Україною.

Література:

1. Матвійчук О. В., Риженко І. М. Правова регламентація надання допомоги українським біженцям органами державної влади і місцевого самоврядування Республіки Польща. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2022. № 2. С. 78–84
2. Firlit-Fesnak G. Budowanie systemu pomocy dla uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce z perspektywy doświadczeń uczestników tego procesu. *Studia Politologiczne*. 2023. Vol.68. St. 119–138.
3. Балогова Б. Ковальчук, Ю. Особливості соціальної роботи з біженцями в часі воєнного конфлікту. *Social Work and Education*, 2023. Vol. 10. № 4. Pp. 429–437.

4. Якимчук М. Ю., Соломко С. С., Самороков В. О. Правовий статус українських біженців у країнах Європи. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 4. С. 619–625.
5. Дацюк Т. К., Мирошниченко В. О., Волченко Н. В. Визначення міжнародно-правового статусу біженців у сучасних воєнних реаліях (український досвід). Академічні візії. 2022. № 17. 7 с. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/277/244> (дата звернення: 2.04.2024).
6. Длугош П., Кривачук Л., Іздебська-Длугош Д. Проблеми українських біженців у Польщі. Краків: Міждисциплінарна лабораторія дослідження війни в Україні, 2022. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/712120.html> (дата звернення: 2.04.2024).
7. Hermanowski, M., Maćzka K., Necel R., Nymś-Górna Ag., Oliwa-Ciesielska M., Zaręba M. Pomoc społeczna w obliczu kryzysu uchodźczego. Raport z badań. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. 2022. 71 st.
8. Wodzicki, M., Pichola, I., Patorska, J. Uchodźcy z Ukrainy w Polsce : Wyzwania i potencjał integracji. Deloitte. 2022. 104 st.
9. Lisowska K., Łojko M. Wsparcie uchodźców wojennych z Ukrainy z perspektywy polskiego systemu pomocy społecznej. Polityka Społeczna. 2023. № 593 (9). St. 21–26.
10. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. Dz.U. 2022 poz. 583. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> (дата звернення: 7.04.2024).
11. European Commission. Regulation of migration: Reception of refugees from Ukraine. Migration and Home Affairs. 2022. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk (дата звернення: 7.04.2024).
12. Firlit-Fesnak G. Działania administracji publicznej wobec uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce – pierwszy miesiąc budowania systemu pomocy. Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny, Working Paper. Warszawa: Katedra Polityki Społecznej WNP i SM UW, 2022. St. 10–22.
13. Schmidt A. Odpowiedź Wiceszefowej MRiPS na interpelację poselską w sprawie ponoszonych kosztów wynikających z pomocy obywatelom Ukrainy w związku z inwazją Rosji. 2023. URL: <https://tvn24.pl/biznes/pieniadze/500-plus-dobry-start-ilu-obywateli-ukrainypobiera-swiadczenia-w-polsce-ministerstwo-rodzinyi-polityki-spolecznej-podalodane-7224664> (дата звернення: 7.04.2024).
14. Zalewski P. Działania administracji państwowej w Polsce wobec uchodźców z Ukrainy w pierwszych tygodniach wojny w Ukrainie 2022 roku: Aspekty prawne i securitologiczne. Studia Politicae Universitatis Silesiensis. 2022. T. 34. S. 101–124.

References:

1. Matviichuk, O. V., Ryzhenko, I. M. (2022). Pravova rehlementatsiia nadання dopomohy ukraïnskym bizhentsiam orhanamy derzhavnoi vlady i mistsevoho samovriaduvannia Respubliky Polshcha [Legal regulation of assistance to Ukrainian refugees by state authorities and local self-government bodies of the Republic of Poland]. Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychni visnyk «Povitriane i kosmichne pravo» - Scientific works of the National Aviation University. Series: Legal Bulletin "Air and Space Law", 2, 78–84. [in Ukrainian].
2. Firlit-Fesnak, G. (2023). Budowanie systemu pomocy dla uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce z perspektywy doświadczeń uczestników tego procesu. Studia Politologiczne, 68, 119–138.

3. Balohova, B. Kovalchuk, Yu. (2023). Osoblyvosti sotsialnoi roboty z bizhentsiamy v chasi voiennoho konfliktu [Peculiarities of social work with refugees during the military conflict]. *Social Work and Education*, 10(4), 429–437. [in Ukrainian].
4. Yakymchuk, M. Yu., Solomko, S. S., Samorokov, V. O. (2023). Pravovyi status ukraïnskykh bizhentsiv u krainakh Yevropy [Legal status of Ukrainian refugees in European countries]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo» - Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*, 4, 619–625. [in Ukrainian].
5. Datsiuk, T. K., Myroshnychenko, V. O., Volchenko, N. V. (2022). Vyznachennia mizhnarodno-pravovoho statusu bizhentsiv u suchasnykh voïennykh realiakh (ukraïnskyi dosvid) [Determination of the international legal status of refugees in modern military realities (Ukrainian experience)]. *Akademichni vizii - Academic visions*, 17. Retrieved from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/277/244>. [in Ukrainian].
6. Dluhosh, P., Kryvachuk, L., Izdebska-Dluhosh, D. (2022). Problemy ukraïnskykh bizhentsiv u Polshchi [Problems of Ukrainian refugees in Poland]. Krakiv: Mizhdystsyplinarna laboratorïia doslidzhennia viiny v Ukraini. Retrieved from <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/712120.html>. [in Ukrainian].
7. Hermanowski, M., Mączka, K., Necel, R., Nymś-Górna, Ag., Oliwa-Ciesielska, M., Zaręba, M. (2022). Pomoc społeczna w obliczu kryzysu uchodźczego. Raport z badań. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
8. Wodzicki, M., Pichola, I., Patorska, J. (2022). Uchodźcy z Ukrainy w Polsce : Wyzwania i potencjał integracji. Deloitte.
9. Lisowska, K., Łojko M. (2023). Wsparcie uchodźców wojennych z Ukrainy z perspektywy polskiego systemu pomocy społecznej. *Polityka Społeczna*, 593 (9), 21–26.
10. Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa. Dz.U. 2022 poz. 583. Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583>.
11. European Commission. Regulation of migration: Reception of refugees from Ukraine. Migration and Home Affairs. 2022. Retrieved from https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/migration-management/migration-management-welcoming-refugees-ukraine_uk.
12. Firlit-Fesnak, G. (2022). Działania administracji publicznej wobec uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce – pierwszy miesiąc budowania systemu pomocy. Inwazja Rosji na Ukrainę. Społeczeństwo i polityka wobec kryzysu uchodźczego w pierwszym miesiącu wojny, Working Paper. Warszawa: Katedra Polityki Społecznej WNP i SM UW.
13. Schmidt, A. (2023). Odpowiedź Wiceszefowej MRiPS na interpelację poselską w sprawie ponoszonych kosztów wynikających z pomocy obywatelom Ukrainy w związku z inwazją Rosji. Retrieved from <https://tvn24.pl/biznes/ pieniadze/500-plus-dobry-start-ilu-obywateli-ukrainypobiera-swiadczenia-w-polsce-ministerstwo-rodzinyi-polityki-spolecznej-podalo-dane-7224664>.
14. Zalewski, P. (2022). Działania administracji państwowej w Polsce wobec uchodźców z Ukrainy w pierwszych tygodniach wojny w Ukrainie 2022 roku: Aspekty prawne i securitologiczne. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*. 34, 101–124.

УДК [347.918: 347.93]:341.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1314-1328](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1314-1328)

Нестеренко Микола Дмитрович аспірант, кафедра цивільної юстиції та адвокатури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м.Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел.: +38-099-372-35-49, <https://orcid.org/0009-0003-7974-4749>

СУБ'ЄКТИ ПРАВА ЗВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАЯВОЮ ПРО СКАСУВАННЯ РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

Анотація. Предметом розгляду статті є суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин, якому надано право звернення із заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. Задля досягнення цілей наукової роботи аналізуються міжнародно-правові акти, практика національних судів, літературні джерела, норми національного права. Зазначається, що поряд із закріпленням на законодавчому рівні кола осіб, що мають право оспорити рішення міжнародного комерційного арбітражу, цей склад не є досконалим.

Такий висновок зроблений на підставі відсутності законодавчо закріпленої можливості для третіх осіб та осіб, які не брали участь у розгляді справи, але арбітраж вирішив питання у рішенні про їх права та обов'язки, оспорити рішення міжнародного комерційного арбітражу. Мається на увазі існування іншої ситуації із суб'єктами оскарження рішення третейського суду, де означені особи наділені національним законодавством правом оскаржити цей акт. У той же час автор, розпочинаючи наукову дискусію, не вважає доцільним розширення кола суб'єктів оспорювання рішення вказаного арбітражу наданням відповідного права прокурору та іншим особам, які вправі звертатись до цивільного суду за захистом чужих інтересів відповідно до ст. 56 ЦПК України.

Звертається увага на відсутність законодавчого визначення сторін як суб'єктів права на оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу. З огляду на це видається не логічним застосування до ознак сторін арбітражного спору елементів правосуб'єктності сторін, визначених нормами ЦПК України, оскільки в протилежному випадку має місце застосування аналогії процесуального закону, що вважається у даний час неможливим науковцями з посиланням на законодавче закріплення такої заборони. З урахуванням таких обставин поряд із специфічністю суб'єктного складу

правовідносин, що є предметом розгляду міжнародного комерційного арбітражу, доводиться існування різної правової регламентації статусу сторін при розгляді цивільної справи судом і справ, які розглядаються міжнародним комерційним арбітражем.

Водночас у роботі розглядаються й інші проблемні питання, пов'язані із правовим регулюванням суб'єктного складу оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу. Обґрунтовується необхідність вдосконалення змісту національних нормативних актів.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж; оспорювання рішення; оскарження рішення; сторони; цивільний процес; цивільне судочинство.

Nesterenko Mykola Dmytrovych Post-Graduate Student, Department of Civil Justice and Advocacy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, 61024, Grigoriya Scovorody St., 77, tel.: (099) 372-35-49, <https://orcid.org/0009-0003-7974-4749>

PARTIES ENTITLED TO APPLY FOR THE ANNULMENT OF AN INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION AWARD

Abstract. The article focuses on the legal status of the parties who have the right to apply for the annulment of an international commercial arbitration award. The author aims to identify any shortcomings in the current legal framework governing this issue. The analysis will be based on international legal instruments, national court practice, legal literature and Ukrainian national law. The author argues that the current list of parties entitled to challenge an international commercial arbitration award in Ukraine is incomplete.

This conclusion was made on the basis of the absence of a legally established opportunity for third parties and persons who did not participate in the proceedings, but the arbitration resolved the issue in the decision about their rights and obligations, to challenge the decision of the international commercial arbitration. It implies the existence of another situation with the subjects of the appeal of the decision of the arbitration court, where the specified persons are endowed by national legislation with the right to appeal this act. At the same time, the author, starting a scientific discussion, does not consider it expedient to expand the range of subjects challenging of the award of the specified arbitration by granting the corresponding right to the prosecutor and other persons who have the right to apply to the civil court for the protection of other people's interests in accordance with Article 56 of the Code of Civil Procedure of Ukraine.

It is pointed out that there is no legal definition of the parties as subjects of the right to challenge the decision of international commercial arbitration. In view of

this, it seems illogical to apply the elements of legal personality of the parties, defined by the norms of the Code of Civil Procedure of Ukraine, to the signs of the parties to the arbitration dispute, since in the opposite case there is an application of the analogy of the procedural law, which is currently considered impossible by scientists with reference to the legislative enshrinement of such a prohibition. Taking into account such circumstances, along with the specificity of the subject composition of legal relations, which is the subject of international commercial arbitration, the existence of different legal regulations on the status of the parties during the consideration of a civil case by a court and cases that are considered by international commercial arbitration is proved.

At the same time, the work deals with other problematic issues related to the legal regulation of the subject composition of contesting the decision of international commercial arbitration. The need to improve the content of national normative acts is substantiated.

Keywords: international commercial arbitration; challenge of the award; appeal of the award; parties; civil procedure; civil litigation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями полягає у вдосконаленні процесуально-правового статусу учасників розгляду справи міжнародним комерційним арбітражем. Дані, опубліковані на офіційному веб-сайті Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України, свідчать, що в останні роки діяльність цього міжнародного комерційного арбітражу набуває значного авторитету серед суб'єктів господарювання навіть за умови повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України та пов'язане з цим зниження ділової активності суб'єктів господарювання. Зазначений арбітраж у 2022 р. прийняв до розгляду на 22 % більше справ, ніж у 2021 р. [1, с. 2]. У наступному, 2023 р., ІСАС прийняв до провадження 584 справи, що на 56,6 % більше, ніж у 2022 р. (373 справи), і майже вдвічі більше, ніж у 2021 р. (298 справ) [2, с. 2].

За таких умов збільшення кількості справ, що підлягають розгляду міжнародним комерційним арбітражем, обов'язково спричиняє збільшення кількості суб'єктів, які мають матеріально-правову та (або) процесуально-правову заінтересованість у результатах їх розгляду. Як наслідок можна говорити про вірогідну реалізацію ними права на оспорювання рішення зазначеного несудового органу та про розгляд заяв щодо скасування рішень останнього компетентним органом судової влади України. Це зумовлюватиме необхідність характеризувати особливості реалізації учасниками справи та іншими суб'єктами вищевказаного права та висловлюватися відносно внесення пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства, що

регламентує процедуру оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу. Необхідність цього підтверджується також аналізом наведених у статті матеріалів судової практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань діяльності міжнародного комерційного арбітражу багатогранний. База наукових джерел налічує численні дослідження правової природи арбітражу як альтернативного засобу вирішення цивільних спорів. Предметом наукових публікацій виступають також зміст арбітражної угоди, визнання та виконання рішень вищевказаного несудового органу цивільної юрисдикції, суб'єктний склад учасників третейського (в широкому розумінні) спору. Вагомий внесок у дослідження зазначених вище питань зробили такі науковці, як В.В. Комаров, К.В. Мирось, В.М. Погорецький, Ю.Д. Притика та інші науковці [4-6].

Метою статті є обґрунтування особливостей процесуально-правового становища суб'єктів арбітражного розгляду та необхідності розширення кола осіб, яким надаватиметься право подачі заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу. При обґрунтуванні зазначеного аналізувались міжнародні нормативно-правові акти щодо діяльності міжнародного комерційного арбітражу, національне законодавство, судова практика, а також наукові джерела, оприлюднені у вітчизняних і закордонних виданнях. Досягнення мети статті стало можливим завдяки використанню методів наукового пізнання, особливості яких у правознавстві визначено в науковій праці О.Г. Данильяна та О.П. Дзєбаня [3].

Виклад основного матеріалу. Порядок розгляду заяви про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу передбачений Розділом VIII ЦПК України (далі – Кодекс). Так, ст. 454 Кодексу розрізняє суб'єктів оскарження рішень третейського суду та осіб, яким надано право оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу. До перших відносяться сторони, треті особи та особи, які не брали участь у справі за умови, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки. Вони реалізують надане право шляхом подачі відповідної заяви до компетентного суду. З іншого боку, право на оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу зазначена процесуальна норма надає лише сторонам. Вони вправі звернутись до належного національного органу із заявою про скасування рішення цього арбітражу не пізніше трьох місяців з урахуванням обставин, визначених ч. 6 ст. 454 Кодексу.

Не існує єдності думок відносно складових такої процедури і в науковій літературі. В окремих наукових публікаціях з даної проблематики характеристика суб'єктів реалізації права на оскарження рішень міжнародного комерційного арбітражу не проводиться. Водночас С.Л. Рабенко відмічає існування в юридичній літературі спірного питання відносно можливості

оспорювання арбітражного рішення з боку осіб, які не брали участь в арбітражному розгляді, але арбітраж у рішенні вирішив питання про їх права та обов'язки. У Кодексі, як зазначає С.Л. Рабенко, це питання не врегульовано, на відміну від процедури перегляду рішення третейського суду, ініціаторами перегляду якого можуть виступати як вказані особи, так і сторони та треті особи, а також їх представники. Він звертає увагу на неврегульованість і щодо права оспорити арбітражне рішення органам та особам, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні та суспільні інтереси. При цьому в роботі, що цитується, автор визнає право третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на оскарження арбітражного рішення [7, с. 198-199].

З точкою зору цього вченого можна частково погодитись з огляду на таке. На нашу думку, видається не логічною відсутність надання права звернення із заявою про скасування арбітражного рішення особами, які не брали участь у розгляді справи міжнародним комерційним арбітражем за умови вирішення питань про права та обов'язки таких осіб. Водночас навряд чи доцільно надавати таке право особам, до повноважень яких належить захист у суді прав та інтересів інших осіб (прокурору, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, фізичним та юридичним особам) у цивільному процесі. Такий висновок обґрунтовується можливістю участі зазначених суб'єктів цивільного процесуального права при розгляді справ органами судової влади, включаючи оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. Проте участь зазначених суб'єктів у формі подачі заяв про оскарження рішення міжнародного комерційного арбітражу національне цивільне процесуальне законодавство не передбачає. Більш того, це буде суперечити публічно-правовим засадам їх участі у цивільному процесі. Наприклад, прокурор, який відноситься до вказаної групи суб'єктів, реалізує конституційну функцію представництва інтересів держави в суді. Відповідь на питання про існування таких інтересів та їх вирішення міжнародним комерційним арбітражем є негативною.

Повертаючись до обґрунтування нелогічності відсутності права на оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу з боку третіх осіб та осіб, які не брали участь у розгляді справи арбітражем за умови вирішення питання у рішенні про їх права та обов'язки в арбітражному рішенні, вважаємо за необхідне зазначити таке. Міжнародний комерційний арбітраж є різновидом третейського суду (преамбула до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»). Рішення останнього може бути об'єктом перегляду національного суду за ініціативою, поряд із сторонами, також і третіх осіб та осіб, які не брали участь у розгляді справи, але третейський суд вирішив питання у рішенні про їх права та обов'язки. Норми

національного права (Розділ VIII ЦПК України) в одній групі процесуальних правил передбачає процедуру перегляду рішень третейських судів і міжнародного комерційного арбітражу, проте по-різному визначають суб'єктів можливого ініціювання звернення до суду із процесуальним документом щодо необхідності перегляду рішення третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу). Тому, виходячи з визнання міжнародного комерційного арбітражу різновидом третейського суду у змісті вищевказаного Закону, видається необхідним запропонувати уніфікацію суб'єктного кола ініціаторів перегляду рішень зазначених третейських судів.

У зв'язку з дослідженням суб'єктів права оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу та порядку його реалізації вважаємо доцільним відмітити відсутність визначеного на законодавчому рівні виду та ознак сторін у справах, що розглядаються міжнародним комерційним арбітражем. Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», на відміну від ст.ст. 48, 49 ЦПК України, не містить нормативного закріплення правосуб'єктності сторін. З огляду на це копіювання відносно сторін спору, що розглядається міжнародним комерційним арбітражем, ознак сторін, визначених зазначеними нормами вказаного Кодексу, не вважаю вірним, оскільки в подібному випадку має місце застосування аналогії закону, що цілком обґрунтовано вважається неможливим при застосуванні джерел цивільного процесуального права окремими вченими галузі цивільного процесу.

З огляду на відсутність нормативного визначення ознак та видів сторін у справах, що розглядаються міжнародним комерційним арбітражем, та третіх осіб, вважаю необхідним дослідити особливості вказаних суб'єктів у справах, які є предметом розгляду вищевказаного третейського суду. При цьому варто зазначити, що сторони та треті особи у справах тієї чи іншої категорії визначаються залежно від характеру спірних правовідносин. Так, К.В. Гусаровим в одній із наукових публікацій визначаються ознаки сторін і третіх осіб у справах по відшкодуванню шкоди, заподіяної військовою агресією [8]. Проте особливості спірних правовідносин, що розглядаються третейським судом, правосуб'єктність якого врегульована Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж», дозволяють дійти висновку про відмінність сторін арбітражного розгляду від сторін цивільно-правового спору, що розглядається органом судової влади в порядку, визначеному ЦПК України. Обґрунтовується цей висновок таким чином.

Відповідно до ч. 1 ст. 48 ЦПК України, сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач. Розгляд цивільної справи може здійснюватися за наявності так званої активної, пасивної та змішаної співучасті. Частина друга зазначеної норми передбачає, що позивачем і відповідачем можуть бути

фізичні та юридичні особи, а також держава. На нормативному рівні передбачено доволі широкий спектр правовідносин, спори щодо яких підлягають розгляду міжнародним комерційним арбітражем (ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж»). На відміну від Кодексу, цей Закон не визначає ані видів, ані ознак сторін. У той же час зміст останнього оперує терміном «сторони», не надаючи при цьому його тлумачення поряд з іншими термінами, зміст яких розкривається у ст. 2 вказаного Закону.

Враховуючи такі обставини та специфічність суб'єктного складу матеріальних правовідносин при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, правосуб'єктність іноземного елемента, який є учасником спору в міжнародному комерційному арбітражі, може відрізнятись від правового статусу фізичної, юридичної особи або держави за національним законодавством України. Більш того, зміст ст. 7 Закону щодо визначення та форми арбітражної угоди дає підстави зазначити про тотожність, на перший погляд, сторін спору та сторін, визначених арбітражною угодою. Окремо постає питання про легітимність юридичних осіб або інших суб'єктів господарювання, які не є резидентами України. Прикладом цього може бути справа, що стала предметом розгляду міжнародним комерційним арбітражем, який знаходиться за межами України, за позовом BG Group проти Аргентини.

В одному з наукових досліджень, присвячених аналізу цієї справи, звертається увага на необхідність врахування національних арбітражних законів поряд з положеннями міжнародного публічного права при розгляді інвестиційних правовідносин [9]. Проте специфічність складу суб'єктів процесуальних правовідносин при розгляді справ міжнародним комерційним арбітражем не обмежуються вказаними випадками. В окремих випадках це стосується суб'єктів іноземного права. З цього приводу в практиці українських судів виникають питання про легітимність сторін за правилами національного законодавства, виходячи з визначення їх місцезнаходження. Так, в одній із справ, що розглядалися Київським апеляційним судом, суб'єкт звернення до суду із заявою про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражу при Торгово-промисловій палаті України обґрунтовував необхідність скасування вказаного процесуального документа тим, що постійне місцезнаходження комерційних підприємств позивача та відповідача, згідно з даними, зазначеними в Договорі, не є територією України. Відповідно воно не може вважатися таким, що знаходиться «за кордоном» по відношенню до постійного місцезнаходження. Сторони не є суб'єктами господарської діяльності України, а відтак їх правовідносини не можуть вважатися такими, що здійснюються під час зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків у розумінні ч. 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний

комерційний арбітраж». Суд відмовив у задоволенні заяви про оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу. При цьому зазначив, що посилання суб'єкта звернення на відсутність в якості підстав для скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу невідповідність місця проживання сторін нормами національного права не вказується у нормах ЦПК України як обставини, не дотримання якої тягне скасування рішення арбітражу [10]. З огляду на зміст акту правосуддя, що цитувався, підстава для оскарження, на нашу думку, сформульована заявником неналежним чином. Уявляється, що в даному випадку більш доцільно посилатись на неспірність встановленого національним законодавством змісту дієздатності сторони – юридичної особи як на інститут, що визначає правовий статус відповідного суб'єкта правовідносин. В юридичній літературі відмічається наявність більш широкого змісту дієздатності, ніж на можливість набувати права та обов'язки й реалізовувати їх. Дієздатність у цивілістиці можна розуміти і як правову категорію, що обумовлює правовий статус суб'єкта, його правосуб'єктність [11]. Одним з елементів останньої є комплекс прав та обов'язків, який є похідним від легітимізації юридичної особи залежно від визначення правового статусу на національним законодавством країни реєстрації.

Оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу за правилами цивільного процесуального права України зумовлює необхідність визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності суб'єкта звернення до апеляційного суду із заявою про скасування рішення цього третейського суду. При цьому сторону третейського розгляду не слід ототожнювати із стороною, вказаною у ст. 48 ЦПК України, оскільки сторони розгляду справи міжнародним комерційним арбітражем визначаються при зверненні до вказаного третейського суду, а не при зверненні до суду цивільної юрисдикції.

Враховуючи вказану обставину, стороною справи третейського розгляду не завжди можна визнати сторону арбітражної угоди, визначеної ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Даний висновок ґрунтується на висловленому в юридичній науці твердженні про те, що за даними арбітражних інститутів, близько 40 % арбітражних справ, що розглядаються третейськими судами, складаються з більш ніж двох сторін. Таке збільшення учасників справи, що розглядається міжнародним комерційним арбітражем, пояснюється, серед іншого, феноменальним розвитком та застосуванням інформаційних технологій, що призвело до появи нових засобів та форм вирішення міжнародних комерційних спорів, включаючи онлайн-арбітраж. Зачіпання інтересів третіх осіб стало наслідком, як зазначається в цитованій роботі, глобалізації, яка зробила значно ускладнила міжнародні комерційні спори. Оскільки кількість багатосторонніх

арбітражних справ збільшується, механізми багатостороннього вирішення спорів відіграють за таких обставин більш помітну роль. Цифровізація та глобалізація облегшили багатосторонні бізнес-проекти, але вони також збільшили ризики у багатосторонніх спорах. Наприклад, арбітраж – це сприятливий для бізнесу процес, проте консенсуальний характер арбітражу із складністю вирішує спори за участі багатьох учасників [12].

Відсутність у національних джерелах цивільного процесуального права можливості звернення третьої особи (в широкому розумінні) із заявою про перегляд рішення міжнародного комерційного арбітражу є суттєвою прогалиною в українському праві. Р. Гарнет у цьому зв'язку має рацію, відзначаючи, що участь третіх осіб є одним із найспірніших питань у міжнародному комерційному арбітражі, оскільки у своїй договірній природі воно із складнощами може задовільнити інтереси третіх осіб. Науковець пише про труднощі при їх залученні за умови здійснення множинних дій, спрямованих на примирення сторін і зазначає, що різноманітність інтересів учасників правовідносин тягне ускладнення суб'єктного складу арбітражного розгляду справи [13].

Зазначена вище актуальність врахування інтересів всіх, включаючи третіх осіб та інших суб'єктів, причетних до матеріальних спірних правовідносин, не залишається поза увагою вітчизняного міжнародного комерційного арбітражу. Попри необхідність процесуальної регламентації правосуб'єктності інших, крім сторін, учасників справи, Міжнародний комерційний арбітраж при Торгово-промисловій палаті України лише у 2020 р. вносив зміни до ст. 22 Регламенту щодо участі третіх осіб [14]. Втім аналіз змісту цього положення свідчить про суттєве обмеження випадків вступу у справу третіх осіб. Їх залучення до арбітражного розгляду, а також вступ до нього третьої особи допускається тільки за наявності декількох умов [15]. Однак, незважаючи на нещодавно-закріплену можливість участі третіх осіб в арбітражному розгляді, ці суб'єкти правом оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу не наділені.

У той же час практика національних органів судової влади дозволяє стверджувати про існування проблеми врахування засад матеріально- та процесуально-правової заінтересованості осіб, котрі не набули статусу учасника справи при розгляді справи арбітражем, незважаючи, зокрема, на відсутність таких статистичних даних на офіційному інтернет-сайті Міжнародного комерційного арбітражу при Торгово-промисловій палаті України. Це пов'язується насамперед з неможливістю оспорити рішення міжнародного комерційного арбітражу особами, які не брали участь у розгляді справи, але вважають, що вказаним актом зачіпаються їх права та обов'язки. Причому така неможливість впливу на остаточність арбітражного рішення

закріплюється, поряд із правилами національного законодавства, і в нормах міжнародно-правового характеру. Враховуючи таку ситуацію, заінтересовані особи при реалізації спроб оспорювання таких актів посилаються на гарантування апеляційного та касаційного оскарження судових рішень. Так, 17.04.2023 р. ТОВ «Алом», як суб'єкт, що не був учасником арбітражного провадження, надіслав до Київського апеляційного суду заяву про скасування рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України від 08 вересня 2022 р. у справі № 286/2021. Своє право на подачу такої заяви ТОВ «Алом» обґрунтовувало положеннями ЦПК України, ЦК України та Конституції України, які гарантують особам реалізацію права на апеляційне та касаційне оскарження рішень органів судової влади. Апеляційний суд погодився з тим, що вказані норми дійсно передбачають право сторони оскаржити акт правосуддя. Однак заявник надіслав заяву про оскарження рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду стосовно специфічної форми вирішення комерційних спорів між учасниками арбітражної угоди. Ані національне законодавство, ані міжнародні договори, ратифіковані Україною, не передбачають права на апеляційне або касаційне оскарження рішення міжнародного комерційного арбітражу.

Дійсно, національний процесуальний закон, зокрема розділ VIII ЦПК України, передбачає право оспорювання акта міжнародного комерційного арбітражного суду в певних, передбачених законом випадках, з використанням чітко встановленої процедури. Але навіть за такої процедури орган судової влади не має повноважень вирішувати питання відносно обґрунтованості чи необґрунтованості по суті рішення міжнародного комерційного арбітражу. На неможливість апеляційного, поряд із касаційним, оскарження рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду зверталась увага і у змісті низки постанов Верховного Суду, зокрема у справі № 796/124/2018.

Зважаючи на викладене, посилання ТОВ «Алом» на загальне право забезпечення кожній особі апеляційного чи касаційного оскарження рішення суду в даному випадку застосовано бути не може. Аналогічні із зазначеним розділом ЦПК України положення містяться і в Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж». При цьому вищевказані нормативно-правові акти передбачають право на оспорювання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду виключно сторонами у справі і не передбачають такої можливості для інших осіб. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 454 ЦПК України, саме сторони мають право звернення до суду із заявою про оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу.

Згідно з ч. 8 ст. 454 ЦПК України суд постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі з підстав, передбачених пунктами 1-3 і 6 ч. 1

ст. 186 вказаного Кодексу, а також у разі, якщо рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу оскаржено (оспоровано) з підстав, не передбачених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

На підставі вищевикладеного апеляційний суд дійшов висновку, що заява про оспорювання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, подана ТОВ «Алом», не може бути прийнята апеляційним судом. У відкритті провадження у даній справі відмовлено [16].

Наведений приклад заснований на застосуванні цивільного процесуального законодавства України. Його зміст не містить достатньою мірою гарантій реалізації прав на ініціювання перегляду рішень міжнародного комерційного арбітражу з боку осіб, які не брали участь у розгляді справи, але арбітраж у рішенні вирішив питання про їх права та обов'язки. На нашу думку, це свідчить про недосконалість національних нормативних актів щодо оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів. Уявляється, що положення розділу VIII ЦПК України та зміст Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» необхідно додати нормою про доповнення складу суб'єктів оскарження рішень міжнародного комерційного арбітражу поряд із третіми особами також особами, які не брали участь у справі, за умови вирішення міжнародним комерційним арбітражем питань про їх права та обов'язки.

У зв'язку з цим доцільно звернути увагу на особливості судового правозастосування. Так, при перегляді рішень міжнародного комерційного арбітражу суди в окремих випадках посилаються в ухвалах на норму, що регламентує суб'єктний склад оскарження рішення третейського суду поряд із суб'єктним складом осіб, яким надано право оспорювати рішення міжнародного комерційного арбітражу [17]. Таку практику не можна, як уявляється, вважати належною, виходячи з того, що у вказаних випадках національне цивільне процесуальне законодавство передбачає різних суб'єктів при зверненні з процесуальним документом відносно перегляду рішення третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу. В першому із вказаних випадків коло суб'єктів зазначеного права більш розширене, про що йшлося вище. Разом із цим процедура оспорювання (оскарження) таких актів відбувається за різними процесуальними правилами, а відсутність їх диференціації в актах правосуддя може призвести до помилкового застосування процесуальних норм при вирішенні кола питань, пов'язаних із переглядом рішень третейського суду та міжнародного комерційного арбітражу.

При зверненні суб'єкта оскарження із заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу про дотримання вимог форми та змісту

вказаного процесуального документу має юридичне значення. У протилежному випадку суд повертає заяву із порушенням правил її складання, викладених у ст. 455 ЦПК України, особі, яка її подала. Разом із цим реалізація права на оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу тягне обов'язкову процесуальну реакцію органу правосуддя в тих випадках, коли сторона звернулася до не належного суду. Іноді трапляються випадки звернення суб'єктів оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу не до належного суду. При цьому сторони, зазвичай, звертаються до місцевих судів із відповідним процесуальним документом. Вказані суди, у свою чергу, справедливо не приймають до розгляду зазначені процесуальні документи, оскільки вирішення та розгляд останніх є компетенцією апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого функціонує міжнародний комерційний арбітраж, який ухвалив рішення.

Прикладом може служити така справа. Шевченківським районним судом м. Києва направлено цивільну справу за заявою ТОВ «Гадячсир» про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу за позовом ПАТ «Креді агріколь Банк» до заявника про стягнення коштів до Апеляційного суду м. Києва, для розгляду [18]. Подібний випадок не є єдиним у судовій практиці.

У зв'язку з дослідженням процедури та змісту оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу та з'ясування легітимності вчинення вищевказаних дій вважаємо за необхідне відмітити таке. Слід погодитись і визнати правовими дії органів судової влади відносно не прийняття до розгляду заяв про скасування рішень міжнародного комерційного арбітражу з огляду на відсутність у місцевого суду компетенції щодо розгляду зазначених процесуальних документів. З іншого боку, повноваження щодо направлення справи за заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу до апеляційного суду з метою вирішення цього процесуального документу також не передбачено національним законодавством України. Виходячи з цього, вітчизняне цивільне процесуальне законодавство потребує вдосконалення в частині розширення законодавчо-закріплених повноважень місцевих судів, що мають застосовуватись у подібних випадках. Напроти, за відсутності цього, наявне застосування аналогії процесуального закону, про спірність застосування якого зазначалось вище.

Висновки. Проведений у статті аналіз правового положення та окремих елементів правосуб'єктності суб'єктів звернення із заявою про скасування рішення міжнародного комерційного арбітражу дозволив обґрунтувати необхідність вдосконалення окремих норм національного права. На наше переконання, розширення кола суб'єктів, наділених правом оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу, сприятиме вдосконаленню захисту прав зазначених осіб.

Література:

1. ICAC. Діяльність у 2022 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://icas.org.ua/wp-content/uploads/report_sum_ukr_2022_sajt.pdf.
2. ICAC. Діяльність у 2023 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://icas.org.ua/wp-content/uploads/report_ukr_2023_sajt.pdf.
3. Данильян О.Г. Методологія наукових досліджень : підручник / О.Г. Данильян, О.П. Дзєбань. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2023. – 488 с.
4. Комаров В.В. Международный коммерческий арбитраж / В.В. Комаров, В.Н. Погорецкий. – Харків : Право, 2009. – 164 с.
5. Мирось К.В. Реалізація контрольної функції правосуддя при оспорюванні рішень міжнародного комерційного арбітражу [Електронний ресурс] / К.В. Мирось // Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Право». – 2023. – №12(18). – С. 624-631. – Режим доступу: <https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/8031/8075>.
6. Притика Ю.Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ю.Д. Притика. – К., 2006. – 632 с.
7. Рабенко С.Л. Аналіз законодавчих змін у правовому регулюванні оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу / С.Л. Рабенко // Університетські наукові записки. – 2012. – №3. – С. 193-202.
8. Гусаров К.В. Позивачі та треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору у справах про відшкодування шкоди, заподіяною війною / К.В. Гусаров // Наука і техніка сьогодні. Серія «Право». – 2024. – №2(30). С. 28-35. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-28-35](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-28-35).
9. Papp K. von. Biting the Bullet or Redefining ‘Consent’ in Investor-State Arbitration? Pre-Arbitration Requirements After BG Group v Argentina / von. Papp K. // *The Journal of World Investment & Trade*. – 2015. – Vol. 16 – №4. – P. 695-696. <https://doi.org/10.1163/22119000-01604006>.
10. Ухвала Київського апеляційного суду від 9 грудня 2019 р. по справі № 824/175/19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86394070>.
11. Гусаров К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб’єктності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2000. 19 с.
12. Wang, J. Joinder Mechanism in International Commercial Arbitration: A Trend in the Digital Age? *International Journal for the Semiotics of Law*. 2024. Vol. 37. P. 923–924. <https://doi.org/10.1007/s11196-023-10068-1>.
13. Garnett R. Third Parties and International Commercial Arbitration: Reframing the Debate / R. Garnett // *Melbourne University Law Review*. – 2023. – Vol. 47, issue 1. – P. 154-191.
14. ICAC. Діяльність у 2020 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://icas.org.ua/wp-content/uploads/report_sum_2020.pdf. С. 2.
15. Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://icas.org.ua/wp-content/uploads/Reglament-ISAS-pry-TPP-Ukrayiny.pdf>. С. 24.
16. Ухвала Київського апеляційного суду від 18 квітня 2023 р. по справі № 824/57/23. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110322392>.
17. Ухвала Київського апеляційного суду від 17 лютого 2020 р. по справі № 824/235/19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87793187>.
18. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 12 січня 2018 р. по справі № 761/20302/17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71836797>.

References:

1. ICAC. Diialnist u 2022 rotsi [Activities in 2022]. https://icac.org.ua/wp-content/uploads/report_sum_ukr_2022_sajt.pdf. Retrieved from https://icac.org.ua/wp-content/uploads/report_sum_ukr_2022_sajt.pdf [in Ukrainian].
2. ICAC. Diialnist u 2023 rotsi [Activities in 2023]. https://icac.org.ua/wp-content/uploads/report_ukr_2023_sajt.pdf. Retrieved from https://icac.org.ua/wp-content/uploads/report_ukr_2023_sajt.pdf [in Ukrainian].
3. Danylian, O.H., & Dzeban, O.P. (2023). *Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology of scientific research]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Komarov, V.V., & Pohoretskyi, V.N. (2009). *Mezhdunarodnyi kommercheskyi arbytrazh [International commercial arbitration]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Myros, K.V. (2023). Realizatsiia kontrolnoi funktsii pravosuddia pry osporiuvanni rishen mizhnarodnoho komertsiiinoho arbitrazhu [Implementation of the control function of justice when contesting decisions of international commercial arbitration]. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi – Current issues in modern science. Series "Law", 12(18), 624-631*. Retrieved from <https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/8031/8075>.
6. Prytyka, Yu.D. (2006). Theoretical problems of protecting the rights of participants in civil legal relations in an arbitration court [Theoretical problems of protecting the rights of participants in civil legal relations in an arbitration court]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Rabenko, C.L. (2012). Analiz zakonodavchykh zmin u pravovomu rehuliuvani osporiuvannia rishen mizhnarodnoho komertsiiinoho arbitrazhu [Analysis of legislative changes in the legal regulation of challenging decisions of international commercial arbitration]. *Universytetski naukovi zapysky – University scientific notes, 3, 193-202* [in Ukrainian].
8. Husarov, K.V. (2024). Pozyvachi ta tretii osoby, yaki zaiavliaiut samostiini vymohy shchodo predmetu sporu u spravakh pro vidshkoduvannia shkody, zapodiianoiu viinoiu [Plaintiffs and third parties who assert independent claims regarding the subject of the dispute in cases of compensation for damage caused by war]. *Nauka i tekhnika sohodni. Seriiia – Science and technology today. "Law" series, 2(30), 28-35*. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-28-35](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-28-35) [in Ukrainian].
9. Papp, K. von. (2015). Biting the Bullet or Redefining 'Consent' in Investor-State Arbitration? Pre-Arbitration Requirements After BG Group v Argentina. *The Journal of World Investment & Trade, 16(4), 695-696*. <https://doi.org/10.1163/22119000-01604006>.
10. Ukhvala Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 9 hrudnia 2019 r. po spravi № 824/175/19 [Decision of the Kyiv Court of Appeal dated December 9, 2019 in case No. 824/175/19]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86394070>. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86394070> [in Ukrainian].
11. Husarov, K.V. (2000). Problemy tsyvilnoi protsesualnoi pravosubiektnosti [Problems of civil procedural legal personality]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
12. Wang, J. (2024). Joinder Mechanism in International Commercial Arbitration: A Trend in the Digital Age? *International Journal for the Semiotics of Law, 37, 923-924*. <https://doi.org/10.1007/s11196-023-10068-1>.
13. Garnett, R. (2023). Third Parties and International Commercial Arbitration: Reframing the Debate. *Melbourne University Law Review, 47(1), 154-191*.
14. ICAC. Diialnist u 2020 rotsi. [Activities in 2020]. https://icac.org.ua/wp-content/uploads/report_sum_2020.pdf, 2. Retrieved from https://icac.org.ua/wp-content/uploads/report_sum_2020.pdf, 2 [in Ukrainian].

15. Rehlament Mizhnarodnoho komertsiiinoho arbitrazhnoho sudu pry Torhovo-promyslovii palati Ukrainy [Regulations of the International Commercial Arbitration Court at the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine]. <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Reglament-ISAS-pry-TPP-Ukrayiny.pdf>, 24. Retrieved from <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Reglament-ISAS-pry-TPP-Ukrayiny.pdf>, 24 [in Ukrainian].

16. Ukhvala Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 18 kvitnia 2023 r. po spravi № 824/57/23 [Decision of the Kyiv Court of Appeal dated April 18, 2023 in case No. 824/57/23]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110322392>. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110322392> [in Ukrainian].

17. Ukhvala Kyivskoho apeliatsiinoho sudu vid 17 liutoho 2020 r. po spravi № 824/235/19 [Decision of the Kyiv Court of Appeal dated February 17, 2020 in case No. 824/235/19]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87793187>. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87793187> [in Ukrainian].

18. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 12 sichnia 2018 r. po spravi № 761/20302/17 [Decision of the Shevchenkiv District Court of Kyiv dated January 12, 2018 in case No. 761/20302/17]. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71836797>. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71836797> [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1329-1337](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1329-1337)

Опацький Роман Миколайович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, 49005, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, тел.: (050) 052-82-76, <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ПРЕДСТАВНИКІВ СПІЛЬНОТИ ЛГБТ+

Анотація. У статті піднята проблематика забезпечення трудових прав представників спільноти ЛГБТ+ Україні. Автором здійснено аналіз нормативно-правового забезпечення трудових прав представників спільноти ЛГБТ+. На підставі проведеного аналізу виявлено низку прогалин в організаційно-правовому забезпеченні трудової зайнятості представників спільноти ЛГБТ+, та запропоновано шляхи їх вирішення. Основні з них такі: відсутність у наявних нормативних актах чіткого закріплення визначення категорії ЛГБТ+, які на сучасному етапі замінюються термінами «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація», що призводить до певних непорозумінь, неоднозначних тлумачень та підміни понять. Формування чіткого категорійного апарату допоможе впорядкувати суспільні відносини, в тому числі й у сфері трудового та адміністративного галузей права; після формування категорійного апарату стане можливим внесення змін до підзаконних відомчих нормативних актів з урахуванням ідентичності особи та специфіки виконуваних ними завдань; широкого впровадження на підприємствах установах, організаціях усіх форм власності політики толерантності, терпимості до представників спільноти ЛГБТ+.

За результатами опрацьованих матеріалів запропоновано напрями створення відповідних умов для їх належної реалізації трудових прав представниками спільноти ЛГБТ+, через: удосконалення нормативно-правової бази шляхом конкретизації понятійного апарату у відповідності до міжнародних стандартів; здійсненню комплексу організаційних заходів з метою мінімізації нетерпимості до представників спільноти ЛГБТ+ в першу чергу через трудові колективи та засоби масової інформації; створення сприятливого економічного клімату для підприємств які займаються працевлаштуванням представників спільноти ЛГБТ+.

Ключові слова: трудові права, суб'єкт, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, права і свободи, недискримінація, забезпечення, діяльність, ЛГБТ+.

Opatsky Roman Mykolayovych Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Internal Affairs, Dnipro State University, 26 Gagarina Avenue, 49005, Dnipro, tel.: (050) 052-82-76, <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

ENSURING THE RIGHT TO WORK OF THE LGBT COMMUNITY REPRESENTATIVES

Abstract. The article raises the issue of ensuring the labor rights of representatives of the LGBT+ community in Ukraine. The author carried out an analysis of the regulatory and legal provision of labor rights of representatives of the LGBT+ community. Based on the analysis, a number of gaps in the organizational and legal provision of employment for representatives of the LGBT+ community were identified, and ways to solve them were proposed. The main ones are as follows: the lack of a clear definition of the LGBT+ category in the existing regulatory acts, which are currently replaced by the terms "gender identity" and "sexual orientation", which leads to certain misunderstandings, ambiguous interpretations and substitution of concepts. The formation of a clear categorical apparatus will help to regulate social relations, including in the field of labor and administrative law; after the formation of the categorical apparatus, it will be possible to make changes to subordinate departmental normative acts taking into account the identity of the person and the specifics of the tasks performed by them; wide implementation of the policy of tolerance and tolerance towards representatives of the LGBT+ community at enterprises, institutions, organizations of all forms of ownership.

According to the results of the processed materials, directions for creating appropriate conditions for their proper implementation of labor rights by representatives of the LGBT+ community are proposed, through: improvement of the legal framework by specifying the conceptual apparatus in accordance with international standards; implementation of a set of organizational measures aimed at minimizing intolerance towards representatives of the LGBT+ community, primarily through labor groups and mass media; creation of a favorable economic climate for entrepreneurs engaged in employment of representatives of the LGBT+ community.

Keywords: labor rights, subject, sexual orientation, gender identity, rights and freedoms, non-discrimination, provision, activity, LGBT+.

Постановка проблеми. За останні роки в Україні відбулися політичні й соціально-економічні зміни, що зумовили значний розвиток національного законодавства, в тому числі й законодавства про працю. Такі зміни викликали

необхідність подальшого вдосконалення трудового законодавства у сфері правового регулювання трудових відносин з інвалідами.

Особлива увага до проблем трудової зайнятості представників спільноти ЛГБТ+ соціального захисту цієї категорії осіб обумовлена тим, що вони, на жаль, до сих пір відчують на собі не однозначне ставлення з боку окремих радикально налаштованих груп соціуму. А це свідчить про те, що в суспільстві існує певна нетерпимість до даної категорії осіб, яка потенційно потерпає від дискримінації й потребує постійної уваги до власних проблем з боку держави. У державній політиці й у ставленні оточуючих до них існує прагнення наблизити життя таких осіб до звичайного. Протягом минулого століття у світі суттєво змінилося ставлення до таких осіб та їх проблем, окреслених гарантій у сфері праці. Головним стало визнання прав представників спільноти ЛГБТ+ на повноцінне життя в суспільстві й на соціальний захист на державному рівні, а також реалізація цими особами конституційного права на працю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема захисту прав людини останні десятиріччя впевнено тримає лідерство в наукових дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Тенденція останніх років направлена на дослідження питань подолання дискримінації в різних сферах суспільного життя, в тому числі із врахуванням своєї гендерної та сексуальної орієнтації.

Загальні положення захисту трудових прав досліджувалися Плескуном О., Іншиним М., Венедіктовою В., Гінцбурга Л., Гончаровою Г., Жернаковою В. В той же час проблема дискримінації трудових прав досліджувалася через призму Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [1] в роботах І.В. Янковець, однак дискримінацію в трудових відносинах за гендерною та сексуальною орієнтацією в зазначених дослідженнях проводять поверхово та не виділяють в окрему проблематику. Вагомий вплив у розробку проблематики захисту трудових прав представників спільноти ЛГБТ+ було зроблено Сербин Н. у своєму дослідженні «Правове регулювання недопущення у сфері праці за трудовим законодавством України» у 2018 році. Проте дана робота дотично досліджує недопущення дискримінації за трудовим законодавством України представників спільноти ЛГБТ+, а по друге, вона дещо застаріла, оскільки уже в 2022 році Кодекс законів про працю України доповнений революційною статей 2-1 «Рівність трудових прав громадян України, недопущення дискримінації у сфері праці» де прямо задекларована заборона дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей в тому числі і на підґрунті гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації.

Таким чином в сучасній українській науці наявна прогалина пов'язана із необхідністю всебічного дослідження та вироблення шляхів подолання

дискримінації представників спільноти ЛГБТ+ у забезпеченні їх права на працю.

Мета статті. Метою дослідження є вдосконалення сучасного стану правового регламентування трудових правовідносин з представниками спільноти ЛГБТ+, а також розробка рекомендацій з удосконалення чинного законодавства в цій сфері на етапі формування ринкової економіки. Для її досягнення поставлено такі основні завдання:

- дослідити наявну нормативну правову базу направлену на протидію дискримінації у сфері праці представників спільноти ЛГБТ+;
- надати науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення нормативно-правового забезпечення зазначених працівників у розглядуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Наразі в Україні наявний значний масив нормативно-правових актів направлених на забезпечення права на працю. Зокрема статтею 43 Конституції України гарантується кожному право на працю, яке включає в себе можливість заробляти собі на життя в спосіб прямо не заборонений законодавством. Більше того, цією ж статтею держава гарантує кожному рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності [2].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) здійснює парламентський контроль за додержанням конституційного права на працю. Україна як повноправний член світової співдружності визнає і гарантує права і свободи особи, які визначені в Основному Законі України.

Результати парламентського контролю Уповноваженого засвідчують системні проблеми та масові порушення конституційних прав громадян у сфері праці. У 2022 році до Уповноваженого надійшло 1 964 повідомлення громадян щодо порушення їхніх трудових прав [3]. Проте аналізом повідомлень про порушення трудових прав стало відомо, що основна маса таких скарг стосується питань невивплати роботодавцем заробітної плати, не правомірного звільнення. Відсутність практики поновлення порушеного трудового права через сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність скоріше говорить не про відсутність такої, а про її латентність.

Після здобуття незалежності, України обрала шлях демократичного розвитку та принципу людиноцентризму. Держава активно почала приєднуватися та ратифікувати міжнародні договори та конвенції.

Відповідно до статті 23 Загальної декларації прав людини, кожній людині гарантується право на працю без будь-якої дискримінації та рівну оплату своєї діяльності [4]. В самому тексті Декларації не перелічено причини дискримінації, а від так стаття носить загальний, всеохоплюючий та імперативний характер та забороняє будь-яку дискримінацію, в тому числі і представників спільноти ЛГБТ+.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН прямо вказує на необхідність держав-учасниць зобов'язуватися гарантувати права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини [5].

Хоча текст Пакту не містить вказівок на заборону дискримінації за сексуальною чи гендерною приналежністю, стаття 5 чітко зазначає, що ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь країні на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускається під тим приводом, що в цьому Пакті не визнаються такі права або що в ньому вони визнаються у меншому обсязі. Таким чином, аналізований нами документ також визначається таким що забезпечує право на працю представників спільноти ЛГБТ+.

Повертаючись до аналізу національного законодавства, необхідно обов'язково звернутися до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» від 16 листопада 2022 року № 2759-IX [6].

Починаючи з грудня 2022 року на законодавчому рівні з'явилося закріплене визначення терміну «мобінг», під яким запропоновано розуміти систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [7]. Прогресивним також залишається визначення форм психологічного та економічного тиску, під якими розуміється створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери (погрози, висміювання, наклепи, зневажливі зауваження, поведінка загрозливого, залякуючого, принизливого характеру та інші способи виведення працівника із психологічної рівноваги).

Таким чином акцентуація уваги, приниження, глузування та будь які дії направлені проти працівника, що завдають йому моральної чи матеріальної шкоди, через його приналежність до представників спільноти ЛГБТ+, а так само через його толерантне ставлення до представників зазначених нами спільнот цілком підпадає під визначення мобінгу.

Разом із закріпленням визначення мобінгу на законодавчому рівні, було встановлено адміністративну відповідальність за вчинення даного проступку.

Стаття 173-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за мобінг (цькування) працівника. Важливим є виділення законодавцем декількох суб'єктів відповідальності. Зокрема передбачена окрема відповідальність працівника (кривдника) та керівника (роботодавця), що призводить до збільшення дисциплінованості в першу чергу керівника та культивування нульової терпимості до проявів мобінгу.

Не менш важливим нормативним закріпленням протидії дискримінації є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» яким визначено організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Важливим вважаємо закріплення на законодавчому рівні категорії дискримінація, під яким законодавець розуміє ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Знову ж, законодавець не акцентує уваги на приналежності особи до представників ЛГБТ+ спільноти, проте на наш погляд це і не потрібно, оскільки із самого визначення дискримінації випливає факт обмеження прав однієї особи порівняно від інших через певні особливості чи приналежність до певних груп, течій чи поглядів.

Підводячи проміжний підсумок, необхідно констатувати наявність в Україні системи нормативно-правових актів, діяльність яких направлена на захист трудових прав людини та культивування нульової терпимості до дискримінації.

Опрацьовані нами нормативні акти направлені на забезпечення захисту трудових порав не залежно від сексуальної орієнтації та гендерної приналежності.

Поняття «захист трудових прав» включає не тільки вказані способи захисту, але й інші способи – як апробовані багаторічною практикою (наприклад, у разі створення акта трудового права в централізованому або локальному порядку), так і нові, наприклад, працівник може відмовитися від виконання непередбаченої трудовим договором роботи, а також роботи, яка безпосередньо загрожує його життю і здоров'ю (за винятком випадків, передбачених законодавством), зберегти водночас усі трудові права. Проте це

дуже вузьке поняття самозахисту не охоплює всіх форм самозахисту, про які в Конституції України зауважено: «Кожен має право захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом» [8]. Розвиваючи думку Плєскулєн О.В. представників спільноти ЛГБТ+ надане невід'ємне право на вільне працевлаштування відповідно до фаху, здібностей та особистих вподобань з метою отримання можливостей заробітку для задоволення потреб. У разі обмеження, порушення чи вчинення дій, які перешкоджають у реалізації зазначеного права, особа має право звернутися до відповідних органів, в тому числі і суду, з метою поновлення порушених прав.

В той же час, незважаючи на значний масив наукових доробків та низки нормативних актів гарантування трудової зайнятості представників спільноти ЛГБТ+, все ж наявна низка прогалин, які потребують заповнення, зокрема:

- відсутність у наявних нормативних актах чіткого закріплення визначення категорії ЛГБТ+, які на сучасному етапі замінюються термінами «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація», що призводить до певних непорозумінь, неоднозначних тлумачень та підміни понять. Формування чіткого категорійного апарату допоможе впорядкувати суспільні відносини, в тому числі й у сфері трудового та адміністративного галузей права;

- після формування категорійного апарату стане можливим внесення змін до підзаконних відомчих нормативних актів з урахуванням ідентичності особи та специфіки виконуваних ними завдань. В цьому контексті доречно погодитися з позицією Барчук А. Б., яка пропонує напрямки забезпеченням прав ЛГБТ+ осіб в Україні з метою створення більш толерантного суспільства в Україні, де всі люди, незалежно від їхньої сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, матимуть рівні права та можливості, будуть надійно захищені державою [9].

- широкого впровадження на підприємствах установах, організаціях усіх форм власності політики толерантності, терпимості до представників спільноти ЛГБТ+. Тут варто погодитися із Б.О. Логвиненком у тому, що в основі підвищення рівня професійної правової культури має лежати не тільки збільшення рівня правосвідомості та правозастосування в межах конкретної держави, а й звернення до міжнародного законодавства щодо стандартів відповідної діяльності [10]. Враховуючи сучасний стан розвитку суспільства в його ставленні до представників спільноти ЛГБТ+, ми не закликаємо до примусового введення квоти робочих місць для представників такої спільноти, однак вважаємо за доцільне на рівні установ закріпити в посадових інструкціях положення нетерпимості до проявів дискримінації, в тому числі і за сексуальною чи/або гендерною ідентифікацією.

Висновки. Декларуючи проєвропейських вектор руху України доцільно не лише законодавчо закріплювати права всіх категорій людей не залежно від

їх сексуальної чи гендерної приналежності, але й створення відповідних умов для їх належної реалізації. Дане завдання можливо буде виконати лише в комплексі через:

1. удосконалення нормативно-правової бази шляхом конкретизації понятійного апарату у відповідності до міжнародних стандартів;
2. здійсненню комплексу організаційних заходів з метою мінімізації нетерпимості до представників спільноти ЛГБТ+ в першу чергу через трудові колективи та засоби масової інформації;
3. створення сприятливого економічного клімату для підприємців які займаються працевлаштуванням представників спільноти ЛГБТ+.

В той же час питання захисту трудових прав представників спільноти ЛГБТ+ є багатогранною проблемою та має безліч підходів та поглядів, тому запрошуємо до дискусії.

Література:

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141
3. Роз'яснення щодо права на працю, закріпленого Конституцією України. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/pravo-na%20pratsyu.pdf>
4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню). Закон України від 16 листопада 2022 року № 2759-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text>
7. Кодекс законів про працю України. Законом № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08?find=1&text=%D0%BC%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B3#w1_1
8. Плєскул О.В. Проблеми захисту трудових прав працівників в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 5. С. 89-92.
9. Барчук А. Б. Перспективи удосконалення адміністративно-правового забезпечення прав ЛГБТ+ осіб в Україні. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-01-06/2024-11-01-06>
10. Логвиненко Б.О. Окремі аспекти підвищення рівня професійної правової культури поліцейських. Поліцейська медіація як інструмент захисту прав та інтересів громадян: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (6 вересня 2022 року м. Одеса). м. Одеса. Львів. Торунь: Liha-Pres, 2022. 132 с. С. 122–125. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-257-2-31>.

References:

1. Закон України “Pro zasadi zapobigannja ta protidii diskriminacii v Ukraini” [The Law of Ukraine “On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> [in Ukrainian].
2. Konstitucija Ukraini []. (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
3. Roz’jasnennja shhodo prava na pracju, zakriplenogo Konstitucieju Ukraini [Clarification regarding the right to work enshrined in the Constitution of Ukraine]. (n.d). *www.ombudsman.gov.ua* Retrieved from <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/pravo-na%20pratsju.pdf> [in Ukrainian].
4. Zagal'na deklaracija prav ljudini [Universal Declaration of Human Rights]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
5. Mizhnarodnij pakt pro ekonomichni, social'ni i kul'turni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
6. Zakon Ukraini “Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraini shhodo zapobigannja ta protidii mobingu (c'kuvannju)” [The Law of Ukraine “On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the prevention and counteraction of mobbing (harassment)”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> [in Ukrainian].
7. Kodeks zakoniv pro pracju Ukraini [Code of Labor Laws of Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08?find=1&text=%D0%BC%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B3#w1_1 [in Ukrainian].
8. Pleskun, O.V. (2021). Problemi zahistu trudovih prav pracivnikiv v Ukraini [Problems of protection of labor rights of workers in Ukraine]. *Juridichnij naukovij elektronnij zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 5, 89-92 [in Ukrainian].
9. Barchuk, A. B. Perspektivi udoskonalennja administrativno-pravovogo zabezpechennja prav LGBT+ osib v Ukraini [Prospects for improving the administrative and legal provision of the rights of LGBT+ persons in Ukraine]. *Problemi suchasnih transformacij. Serija: pravo, publichne upravlinnja ta administruvannja - Problems of modern transformations. Series: Law, Public Management and Administration*. Retrieved from <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-01-06/2024-11-01-06> [in Ukrainian].
10. Logvinenko, B.O. (2022). Okremi aspekti pidvishhennja rivnja profesijnoi pravovoï kul'turi policejs'kih [Certain aspects of raising the level of professional legal culture of police officers]. *Proceedings from III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Policejs'ka mediacija jak instrument zahistu prav ta interesiv gromadjan» – The Third International Scientific and Practical Conference «Police mediation as a tool for protecting the rights and interests of citizens»*. (pp. 122-125). L'viv. Torun': Liha-Pres [in Ukrainian].

УДК 327.355

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1338-1348](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1338-1348)

Павленко Тетяна Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно – правових дисциплін, кримінального права та процесу, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, тел.: (067) 703-08-85, <https://orcid.org/0000-0002-6019-1086>

Попов Вадим Вадимович викладач електротехнічного відділення, Звягельський політехнічний фаховий коледж, 11700, м. Звягель, вул. Шевченка, 38, тел.: (063) 446-48-88, <https://orcid.org/0009-0000-9953-3920>

ЩОДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ПРИ ПОРУШЕННІ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ ТА ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті проаналізовано суспільно небезпечні наслідки, що передбачені ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки». Визначено, що фактично, законодавець передбачає п'ять альтернативних суспільно небезпечних наслідків, що можуть бути спричинені внаслідок порушення вимог пожежної або техногенної безпеки (за ч. 1 ст. 270 КК спричинення виникнення пожежі або аварії, що заподіяло шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі, за ч. 2 ст. 270 КК спричинення загибелі людей, майнової шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків). Наголошується, що «шкода здоров'ю людей» є оціночним поняттям та має широкий обсяг. Зроблено висновок, що оскільки, при порушенні правил пожежної або техногенної безпеки до наслідків суб'єкт ставиться з необережністю, то більш обґрунтованим є підхід за якого під «шкодою здоров'ю людей» необхідно розуміти шкоду здоров'ю, яка відповідає ознакам середньої тяжкості тілесного ушкодження. Проаналізовано нормативно-правове визначення поняття «прямі збитки». Наголошено, що запропоновані визначення прямих збитків, не надають конкретного розуміння, які мають бути збитки внаслідок порушення пожежної та техногенної безпеки. Зроблено припущення, що за умови пожежі, такими збитками можуть бути матеріальні цінності, знищені або пошкоджені внаслідок пожежі, вартість вогнегасних речовин, витрати на вжиття заходів для рятування людей і матеріальних цінностей. У випадку техногенних аварій такі збитки будуть визначатися в

залежності від типу аварії і можуть бути абсолютно різними (наприклад, знищені або пошкоджені матеріальні цінності, вартість засобів, що використовувалися для ліквідації таких аварій та їх наслідків, витрати на порятунок людей, матеріальних цінностей тощо). Зауважено, що під «іншими тяжкими наслідками» у ч. 2 ст. 270 КК, необхідно розуміти не лише фізичну шкоду людині, а й шкоду, що за характером відповідає та корелюється з майновою шкодою в особливо великих розмірах.

Ключові слова: суспільно небезпечні наслідки, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, шкода здоров'ю людей, майнова шкода, загибель людей, інші тяжкі наслідки, вимоги пожежної безпеки, вимоги техногенної безпеки, громадська безпека, безпека.

Pavlenko Tetiana Anatoliivna PhD in Law Associate Professor of the Department of State Law Disciplines, Criminal Law and Procedure, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskih St., Kharkiv, 61002, tel.: (067) 703-08-85, <https://orcid.org/0000-0002-6019-1086>

Popov Vadym Vadimovich teacher of of the electrotechnical department, Zviahel Polytechnic Applied College, 38 Shevchenko St., Zviahel, 11700, tel.: (063) 446-48-88, <https://orcid.org/0009-0000-9953-3920>

ON THE ISSUE OF SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES IN CASE OF VIOLATION OF FIRE AND INDUSTRIAL SAFETY REQUIREMENTS ESTABLISHED BY LAW

Abstract. The article analyzes the socially dangerous consequences provided for in Article 270 of the Criminal Code of Ukraine "Violation of fire or industrial safety requirements established by law". It is determined that, in fact, the legislator provides for five alternative socially dangerous consequences which may be caused by violation of fire or industrial safety requirements (under Part 1 of Article 270 of the CCU, causing a fire or an accident which caused damage to human health or property damage on a large scale, under Part 2 of Article 270 of the CCU, causing death, property damage on a particularly large scale or other grave consequences). The author emphasizes that "harm to human health" is an evaluative concept and has a broad scope. It is concluded that since, in case of violation of fire or industrial safety rules, the subject treats the consequences with negligence, it is more reasonable to use the approach whereby "harm to human health" should be understood as harm to health which meets the signs of moderate severity of bodily injury. The author analyzes the statutory and legal definition of the concept of "direct damages". It is emphasized that the proposed definitions of direct damages

do not provide a specific understanding of what damages should be caused by violations of fire and industrial safety. It is assumed that in the event of a fire, such losses may include material assets destroyed or damaged as a result of a fire, the cost of fire extinguishing agents, and the costs of taking measures to rescue people and material assets. In the case of man-made accidents, such damages will be determined depending on the type of accident and may be completely different (for example, destroyed or damaged material assets, the cost of the means used to eliminate such accidents and their consequences, the cost of rescuing people, material assets, etc.) It is noted that "other grave consequences" in Part 2 of Art. 270 of the CC should be understood not only as physical harm to a person, but also as harm that corresponds in nature and correlates with property damage in particularly large amounts.

Keywords: socially dangerous consequences, criminal offense, corpus delicti of a criminal offense, harm to human health, property damage, loss of life, other grave consequences, fire safety requirements, technogenic safety requirements, public safety, safety.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки передбачена лише за умови настання суспільно небезпечних наслідків, що визначені у ч.ч. 1, 2 ст. 270 Кримінального кодексу України (далі – КК). Незважаючи на те, що у Примітці до вказаної статті законодавець надає тлумачення суспільно небезпечних наслідків зазначеного кримінального правопорушення, воно є частковим і стосується виключно «матеріальної шкоди у великому розмірі» та «матеріальної шкоди в особливо великому розмірі». Інші ж суспільно небезпечні наслідки, що можуть настати внаслідок порушення вимог пожежної або техногенної безпеки та передбачені у ст. 270 КК (спричинення шкоди здоров'ю людей, загибель людей та інші тяжкі наслідки) не розтлумачуються. Що тягне за собою неоднозначне їх визначення як на рівні кримінально-правової доктрини, так і на рівні правозастосовної практики. Що, в свою чергу, не сприяє правильній кваліфікації вчинених діянь, що пов'язані з порушенням вимог пожежної або техногенної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики визначення та тлумачення суспільно небезпечних наслідків (щодо таких понять як «шкода здоров'ю людини», «загибель людей», «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки») різних видів кримінальних правопорушень досліджувалися вітчизняними науковцями: М. Бажановим, В. Борисовим, Л. Брич, М. Корабель, В. Куцом, М. Мельником, О. Пащенко, Є. Письменським, В. Сташисом, В. Тацієм, З. Тростюк, М. Хавронюком. Проте, по-перше, й досі у кримінально-правовій літературі не встановлено співвідношення між наведеними поняттями, не визначено їх узагальнюючий зміст та не

запропоновано єдиного, «універсального» визначення. По-друге, ґрунтовних досліджень поняття, змісту суспільно небезпечних наслідків, що передбачені у ст. 270 КК, не проводилося. Отже є необхідність подальших наукових розвідок цієї проблематики.

Мета статті полягає у дослідженні поняття та змісту суспільно небезпечних наслідків, передбачених у ст. 270 КК України: заподіяння шкоди здоров'ю, майнової шкоди у великих або в особливо великих розмірах, спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 270 Кримінального кодексу України, є правопорушенням з матеріальним складом. А саме, згідно положень ч. 1 зазначеної статті відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної та техногенної безпеки настає лише за умови, якщо такі порушення спричинили виникнення пожежі або аварії, що заподіяло шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. Відповідно до положень ч. 2 ст. 270 КК відповідальність настає за умови вчинення діянь, передбачених ч. 1 зазначеної статті, за умови спричинення загибелі людей, майнової шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків. Тобто, фактично, законодавець передбачає п'ять альтернативних суспільно небезпечних наслідків, які можуть настати внаслідок порушення вимог пожежної чи техногенної безпеки.

Першим суспільно небезпечним наслідком законодавець визначає «заподіяння шкоди здоров'ю людей». Саме поняття «шкода здоров'ю людини» має широкий обсяг та є оціночним. Зазначена конструкція, як наслідок кримінального правопорушення, вживається у багатьох статтях Особливої частини КК України. Проте, єдиного розуміння цього поняття немає. Крім того, з урахуванням специфіки конкретного виду посягання зміст цього терміну може дуже різнитися, а саме мають місце різні кількісні та якісні параметри. Разом з тим, погодимося зі слушним зауваженням Є.В. Фесенка, що «наслідок, якщо йому надається кваліфікуюче значення, має піддаватись або кількісним вимірам, або конкретному якісному визначенню, якщо його навіть сформульовано як оцінне поняття. У протилежному разі він не може бути ознакою складу злочину (кримінального правопорушення – авт.) через неможливість його точного встановлення» [1, С. 118]. А відтак, термін «заподіяння шкоди здоров'ю людини» «для позначення суспільно небезпечних наслідків придатний і доречний як узагальнююче поняття, зміст якого має бути уточнений щодо кожного конкретного злочину (кримінального правопорушення – авт.) як у самому законі, так і у текстах, що роз'яснюють закон» [2, С. 229]. В контексті ч. 1 ст. 270 КК шкоду здоров'ю людей деякі науковці, наприклад, пропонують розуміти як спричинення особі опіків,

травм, які оцінюються як легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження. Крім того, науковці наголошують й на тому, що такі наслідки (шкода здоров'ю) можна констатувати й у тому випадку, коли заподіяна шкода має хоч і менший розмір (тобто, не становить навіть легких тілесних ушкоджень), але спричинена багатьом (десяткам, сотням) потерпілих [3, С. 790]. З приводу такої позиції є певні зауваження. Дійсно, поняття «заподіяння шкоди здоров'ю» є дуже широким за обсягом, а відтак, воно може охоплювати як кримінально-карані (побої, умисні легкі, середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження), так і не кримінально-карані прояви такої шкоди (легке тілесне ушкодження, заподіяне через необережність). Проте, якщо ми, наприклад, говоримо про порушення вимог пожежної безпеки, то ставлення винної особи до настання суспільно небезпечних наслідків є необережним. Крім того, й порушення самих вимог пожежної безпеки, вчиняється особою доволі часто з необережною формою вини. Що підтверджується й матеріалами судової практики. Так, 1 липня 2020 року Шумським районним судом Тернопільської області було встановлено, що «...ОСОБА_3, діючи з необережності, не вжив заходів спрямованих на попередження пожежі та забезпечення безпеки людей, внаслідок чого 12.05.2019 року близько 07 год. 05 хв. в житловому будинку, що за адресою АДРЕСА_1 виникла пожежа, в результаті чого малолітній ОСОБА_6, який знаходився у цьому ж будинку, отримав тілесні ушкодження у вигляді термічних опіків обличчя (а саме щоки без уточнення анатомічної локалізації, спинки носа, підборіддя), обох вушних раковин, задньої поверхні грудної клітки та поперекової ділянки, верхніх та нижніх кінцівок I, II А, Б ст. (з утворенням пухирів), які становлять 8% від загальної площі тіла людини і які відносяться до легких тілесних ушкоджень із короточасним розладом здоров'я» [4]. За даним судовим рішенням було затверджено угоду, а Особу_3 було визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 270 КК України, адже суд прийшов до висновку про наявність суспільно небезпечних наслідків у виді шкоди здоров'ю (легкі тілесні ушкодження із короточасним розладом здоров'я). І ось тут виникає питання в обґрунтованості віднесення до поняття «шкода здоров'ю» легкого тілесного ушкодження, вчиненого через необережність. Адже, у наведеному прикладі Особа_3 діяла з необережною формою вини і щодо безпосередньо до порушення вимоги пожежної безпеки, і щодо наслідків. І в цілому, відношення винної особи при порушенні вимог пожежної (техногенної) безпеки до суспільно небезпечних наслідків завжди є необережним. А як загально відомо, кримінальна відповідальність за легке тілесне ушкодження, вчинене через необережність, не передбачена. А відтак, більш обґрунтованим є підхід згідно з яким «в усіх статтях, які передбачають заподіяння тілесних ушкоджень, як наслідок порушення певних правил (тобто ставлення до їх заподіяння може

бути тільки необережним) мову слід вести тільки про тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження» [5, С. 59]. Тобто, якщо розглядати шкоду здоров'ю як суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 270 КК України, то маємо говорити про шкоду здоров'ю, яка відповідає ознакам середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Що стосується майнової шкоди, то за ч. 1 ст. 270 КК вона має бути спричинена у великому розмірі, що відповідно до положень Примітки до зазначеної статті становить прямі збитки у сумі, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. За ч. 2 ст. 270 КК така шкода має бути спричинена в особливо великому розмірі, тобто це прямі збитки які становлять суму, яка в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тобто, можемо констатувати, що при з'ясування змісту майнової шкоди у ст. 270 КК, необхідно відштовхуватися від поняття «прямі збитки».

Визначення прямих збитків надається в низці нормативно-правових актів. Так, у Національному стандарті № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» від 10 вересня 2003 року, затвердженому Постановою Кабінету міністрів України, прямі збитки визначаються як «поточна вартість витрат на відтворення, заміщення або відшкодування ринкової вартості об'єкта оцінки без урахування неотриманих майбутніх вигод» (ст. 3) [6]. У п. 1.3 ст.1 Тимчасової інструкції «Про порядок проведення розслідування актів незаконного втручання у діяльність морського і річкового транспорту» від 15 червня 2007 року, затвердженої Наказом Міністерства транспорту та зв'язку України державний департамент морського і річкового транспорту, зазначається, що «прямі збитки – оцінені в грошовому вираженні матеріальні цінності, знищені або пошкоджені внаслідок безпосереднього впливу небезпечних факторів акту незаконного втручання» [7]. У Положенні «Про правила страхування зовнішньоекономічних договорів (контрактів) приватного акціонерного товариства «Експортно-кредитне агентство», затвердженого Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 03 березня 2020 року, прямі збитки визначаються як «сума застрахованої простроченої та несплаченої дебіторської заборгованості на дату настання страхового випадку» [8].

Наведені визначення поняття «прямі збитки» дещо різняться між собою. Для розуміння таких збитків в контексті ст. 270 КК України більш оптимальними є перші два. Хоча і вони не надають конкретного розуміння, які мають бути збитки внаслідок порушення пожежної та техногенної безпеки. Можемо припустити, що якщо говорити про такого роду збитки від пожежі, то це можуть бути матеріальні цінності, знищені або пошкоджені внаслідок пожежі, вартість вогнегасних речовин, витрати на вжиття заходів для рятування людей і матеріальних цінностей [9, С. 68].

Щодо прямих збитків внаслідок техногенної аварії, то ситуація з їх визначенням видається вельми складною. Адже техногенні аварії (катастрофи) можуть мати місце в різних сферах життєдіяльності людини: транспортній (автотранспортні, авіаційні, морські, річкові, залізничні); на промислових об'єктах (аварії на біологічно небезпечних об'єктах, аварії на хімічно небезпечних об'єктах, аварії на радіаційнонебезпечних об'єктах, аварії на пожежонебезпечних об'єктах, аварії на вибухонебезпечних об'єктах); на шахтах. А відтак, і прямі збитки внаслідок таких аварій будуть абсолютно різними в залежності від типу аварії. Знову ж таки, можемо припустити, що це можуть бути матеріальні цінності, які є знищеними або пошкодженими внаслідок техногенної аварії, вартість засобів, що використовувалися для ліквідації таких аварій та їх наслідків, витрати на порятунок людей, матеріальних цінностей тощо. Конкретизація прямих збитків, їх розмір буде оцінюватися залежно від масштабу та сфери життєдіяльності людей, в якій така катастрофа сталася. В будь-якому разі ця проблематика потребує подальших наукових розвідок.

Цікавою є точка зору деяких науковців, що «недоліком законодавчої конструкції ст. 270 КК можна віднести вказівку в диспозиції на пожежу як проміжний етап і причину виникнення суспільно небезпечних наслідків» [9, С. 68]. З цією точкою зору важко не погодитися, адже як зазначають О.О. Дудоров та Є.О. Письменський «оскільки пожежа – це горіння, то спричинення суспільно небезпечних наслідків, які стали результатом порушення правил пожежної безпеки, що викликало тління, задимлення тощо, не охоплюється диспозицією цієї статті й повинно кваліфікуватися як відповідний злочин (кримінальне правопорушення – авт.) проти життя та здоров'я людей або злочин (кримінальне правопорушення – авт.) проти власності» [9, С. 68].

Ще одним суспільно небезпечним наслідком порушення вимог пожежної або техногенної безпеки законодавець визначає загибель людей. Під загибеллю людини прийнято розуміти смерть особи. Проте, в контексті таких наслідків як «заподіяння шкоди здоров'ю людей» або «загибель людей» виникає питання, а щодо якої кількості людей такі наслідки мають настати? Адже законодавець зазначає саме на понятті «людей», а не «людині». Тлумачення цих понять в межах ст. 270 КК України ані на законодавчому рівні, ані на рівні роз'яснень Верховного Суду України немає. До прикладу, у п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 року зазначається, що ««загибель людей» – це випадки смерті однієї або кількох осіб» [10]. Таке розуміння поняття «загибель людей» є цілком зрозумілим з урахуванням суспільної

небезпечності такого наслідку як смерть особи. Зауважимо, що в межах ст. 270 КК щодо визначення шкоди здоров'ю чи спричинення смерті варто було б все ж таки конкретизувати коло потерпілих осіб. Наприклад, зазначивши «що спричинило загибель хоча б однієї людини», задля уникнення неоднозначності тлумачення кримінально-правової норми.

Щодо «інших тяжких наслідків», то знову ж таки, у зв'язку з відсутністю роз'яснень цього поняття у Примітці до ст. 270 КК чи на рівні Верховного Суду України виникають певні неоднозначності тлумачення цієї дефініції.

Можемо зауважити, що Пленум Верховного Суду України, не диференціює поняття «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», щодо, наприклад, кримінальних правопорушень проти довкілля та роз'яснює їх як єдине поняття. «Під тяжкими наслідками... слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей, істотне погіршення екологічної обстановки, в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо» [11]. Щодо кримінальних правопорушень, які в чинному КК, передбачені статтями розділу «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва» існує таке роз'яснення Пленуму Верховного Суду України: «Під «іншими тяжкими наслідками»... слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам, значних матеріальних збитків державній, громадській організації або громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць» [10]. В цілому такий підхід не заперечується й у кримінально-правовій літературі.

Із наведеного можна зробити висновок, що Пленум Верховного Суду України надаючи роз'яснення поняттям «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» виходить із широкого розуміння зазначених понять, як таких що охоплюють як фізичну шкоду людині, так і шкоду іншого характеру. Крім того, вважає їх тотожними. Проте, як вірно зазначає Л. Брич ««тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» не можна ототожнювати. Поняттям «тяжкі наслідки» законодавцем позначаються суспільно небезпечні наслідки, які є безальтернативною ознакою складу злочину (кримінального правопорушення – авт.). Обсяг цього поняття сам по собі є дуже широким. Крім того, він не обмежений обсягами інших понять, що мало б місце, якби вони були названі з ним в одному переліку. Зміст поняття «тяжкі наслідки» залежить від змісту

суспільно небезпечного діяння у відповідному складі злочину (кримінального правопорушення – авт.). Тому аналізоване поняття не може мати однакового значення у всіх складах злочинів (кримінальних правопорушень – авт.). Такий стан речей суперечить принципу системності кримінального права, не сприяє засвоєнню положень чинного КК особами, яким належить його застосовувати» [2, С. 232]. Підкреслимо, що «інші тяжкі наслідки» – це завжди наслідки альтернативні. А відтак, обсяг цього поняття має залежати від тих суспільно небезпечних наслідків, які визначені конкретною кримінально-правовою нормою.

Цікавою є думка З.А. Тростюк, що у «статтях Особливої частини КК України, де поєднуються в одну логіко-граматичну конструкцію звороти «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки», необхідно розуміти лише заподіяння певної фізичної шкоди потерпілому. Адже шкода, яка позначена термінологічним зворотом «інші тяжкі наслідки» повинна бути одно порядковою з загибеллю людей (фізичною шкодою)» [12, С. 169]. Але таке міркування потребує уточнення, адже «таке тлумачення поняття «інші тяжкі наслідки» поширюється тільки на випадки, коли «загибель людей» названа у диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК як єдина альтернатива іншим тяжким наслідкам» [2, С. 232]. У ч. 2 ст. 270 КК визначено три альтернативні суспільно небезпечні наслідки: загибель людей, майнова шкода в особливо великому розмірі, інші тяжкі наслідки. Тобто, в даному випадку під «іншими тяжкими наслідками», очевидно, необхідно розуміти не лише фізичну шкоду людині (наприклад, тяжкі тілесні ушкодження), а й шкоду такого характеру, що є однопорядковою з майновою шкодою в особливо великих розмірах. В будь-якому разі дана проблематика потребує подальших ґрунтовних наукових розробок.

Висновки. 1. Загалом поняття «заподіяння шкоди здоров'ю», як наслідку діяння особи, за своїм обсягом є доволі широким та може охоплювати як кримінально-карані так і не кримінально-карані прояви такої шкоди. Разом з тим, якщо говорити про порушення вимог пожежної або техногенної безпеки, то ставлення винної особи до настання суспільно небезпечних наслідків є необережним. Отже, оскільки, кримінальна відповідальність за легке тілесне ушкодження, вчинене через необережність, чинним КК не передбачена, то якщо розглядати шкоду здоров'ю як суспільно небезпечний наслідок кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 270 КК України, то необхідно розуміти шкоду здоров'ю, яка відповідає ознакам середньої тяжкості тілесного ушкодження. 2. Щодо визначення шкоди здоров'ю чи спричинення смерті у ст. 270 КК є необхідність конкретизації кола потерпілих осіб. Зокрема, наприклад, зазначивши у диспозиції ч. 2 ст. 270 КК «...що спричинило загибель хоча б однієї людини...». 3. Оскільки у ч. 2 ст.

270 КК визначено три альтернативні суспільно небезпечні наслідки (загибель людей, майнова шкода в особливо великому розмірі, інші тяжкі наслідки), то під «іншими тяжкими наслідками» при порушенні вимог пожежної або техногенної безпеки необхідно розуміти не лише фізичну шкоду людині, а й шкоду, що за своїм характером має корелюватися з майновою шкодою в особливо великих розмірах.

Література:

1. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Київ: Атіка, 2004. 280 с.
2. Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: зміст спільних ознак. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія юрид. 2009. Вип. 48. С. 225–240.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2010. 1288 с.
4. Вирок Шумського районного суду Тернопільської області від 1 липня 2020 року. Справа № 602/987/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90167328> (дата звернення: 11.05.2024 р.).
5. Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: Істина, 2004. 504 с.
6. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав». Затверджений Постановою Кабінету міністрів України № 1440 від 10 вересня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.05.2024 р.).
7. Тимчасова інструкція «Про порядок проведення розслідування актів незаконного втручання у діяльність морського і річкового транспорту». Затверджена Наказом Міністерства транспорту та зв'язку України державний департамент морського і річкового транспорту № 115 від 15 червня 2007 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0115538-07#Text> (дата звернення: 12.05.2024 р.).
8. Положення «Про правила страхування зовнішньоекономічних договорів (контрактів) приватного акціонерного товариства «Експортно-кредитне агентство». Затверджено Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 386 від 03 березня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0386915-20#Text> (дата звернення: 12.05.2024 р.).
9. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т.2. Луганськ: Видавництво «Елтон -2». 2012. 704 с.
10. Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» № 7 від 12 червня 2009 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text> (дата звернення: 14.05.2024 р.).
11. Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» № 17 від 10 грудня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (дата звернення: 14.05.2024 р.).
12. Тростюк З.А. До проблеми негативного прояву латентності тексту Кримінального кодексу України. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві*. Міжнародний симпозіум, 12–13 вересня 2008 р. Тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. Львів, 2008. С. 165-172.

References:

1. Fesenko Ye.V. (2004) Zlochyny proty zdorovia naselennia ta systemy zakhodiv z yoho okhorony. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
2. Brych L. (2009) Rozmezhuвання skladiv zlochyniv, spilnoi oznakoi yakykh ye suspilno nebezpechni naslidky u vyhliadi shkody zdoroviu liudyny: zmist spilnykh oznak. *Visnyk Lviv. un-tu*. Seriiia yuryd. Vyp. 48. (pp. 225–240) [in Ukrainian].
3. Melnyk M.I., Khavroniuk M.I. (2010) Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. K: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
4. Vyrok Shumskoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 1 lypnia 2020 roku. Sprava № 602/987/19. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90167328> (data zvernennia: 11.05.2024 r.) [in Ukrainian].
5. Khavroniuk M.I. (2004) Dovidnyk z Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
6. Natsionalnyi standart № 1 «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav». Zatverdzhenyi Postanovoiu Kabinetu ministriv Ukrainy № 1440 vid 10 veresnia 2003 roku. [National Standard No. 1 "General Principles of Property and Property Rights Valuation" Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1440 of September 10, 2003.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 12.05.2024 r.) [in Ukrainian].
7. Tymchasova instrukttsiia «Pro poriadok provedennia rozsliduvannia aktiv nezakonnoho vtruchannia u diialnist morskoho i richkovoho transportu». Zatverdzhena Nakazom Ministerstva transportu ta zviazku Ukrainy derzhavnyi departament morskoho i richkovoho transportu № 115 vid 15 chervnia 2007 roku. [Temporary Instruction "On the Procedure for Investigating Acts of Unlawful Interference in the Activities of Maritime and River Transport". Approved by the Order of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine, State Department of Maritime and River Transport No. 115 of June 15, 2007.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0115538-07#Text> (data zvernennia: 12.05.2024 r.) [in Ukrainian].
8. Polozhennia «Pro pravyla strakhuvannia zovnishnoekonomichnykh dohovoriv (kontraktiv) pryvatnoho aktsionernoho tovarystva «Eksportno-kredytne ahentstvo»». Zatverdzheno Nakazom Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy № 386 vid 03 bereznia 2020 roku. [Regulation "On the Rules of Insurance of Foreign Economic Agreements (Contracts) of the Private Joint Stock Company "Export Credit Agency". Approved by the Order of the Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine No. 386 dated March 03, 2020.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0386915-20#Text> (data zvernennia: 12.05.2024 r.) [in Ukrainian].
9. Dudorov O.O., Pysmenskyi Ye.O. (2012) Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna): pidruchnyk / za red. T.2. Luhansk: Vydavnytstvo «Elton -2». [in Ukrainian].
10. Postanovy Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy «Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro zlochyny proty bezpeky vyrobnytstva» № 7 vid 12 chervnia 2009 roku. [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On the Practice of Application of Legislation by the Courts of Ukraine in Cases of Crimes Against Production Safety" No. 7 of June 12, 2009.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text> (data zvernennia: 14.05.2024 r.) [in Ukrainian].
11. Postanovy Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy «Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny ta inshi pravoporushennia proty dovkillia» № 17 vid 10 hrudnia 2004 roku. [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On Judicial Practice in Cases of Crimes and Other Offenses Against the Environment" No. 17 of December 10, 2004.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text> (data zvernennia: 14.05.2024 r.) [in Ukrainian].
12. Trostiuk Z.A. (2008) Do problemy nehatyvnoho proiavu latentnosti tekstu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia. Prohalyny u kryminalnomu zakonodavstvi*. Mizhnarodnyi sympozium, 12–13 veresnia 2008 r. Tezy i referaty dopovidei, teksty povidomlen. Lviv. (pp. 65-172). [in Ukrainian].

УДК 343.26:[341.645:341.231.14](4)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1349-1358](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1349-1358)

Пономаренко Єлизавета Олександрівна, студентка 10 групи, 2 курсу факультету юстиції, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м.Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, (067) 367-83-90, <https://orcid.org/0009-0002-0232-7077>

Байда Антон Олександрович, доцент, кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел: (096) 252-08-19, <https://orcid.org/0000-0002-5532-899X>

ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК НАЙВИЩА МІРА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В РОЗРІЗІ ПОЗИЦІЇ ЄСПЛ

Анотація. В умовах сучасності довічне позбавлення волі, поряд із практикою застосування смертної кари, що залишається в низці держав, є найсуворішим покаранням, яке, як правило, призначається здебільшого за вбивство. Саме словосполучення «довічне позбавлення волі» наводить на думку про те, що людина, яка вчинила жахливе і небезпечне для суспільства діяння, назавжди ізолюється без будь-якої можливості повернутися назад. Однак така думка є хибною, зважаючи на існуючу судову практику, в тому числі Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Покарання у виді довічного позбавлення волі є винятковим покаранням за своєю тривалістю та суворістю умов виконання. Його застосування покладає на пенітенціарну систему безстроковий обов'язок впливати не лише на задоволення основних людських потреб засудженого, але й на змістовну та конкретну пропозицію його реабілітації у формі програм, терапії та заходів, які реабілітують та інтегрують правопорушника. У світлі сучасних стандартів та судової практики існуюча система покарань має бути системою можливостей для реабілітації ув'язненого як у межах місця відбування покарання, так і при його можливій подальшій інтеграції в суспільство.

Наявність чітких підстав для скорочення довічного позбавлення волі є важливим елементом реабілітації таких засуджених. З одного боку, засуджені отримують можливість оцінювати, на якому етапі процесу реабілітації вони перебувають, і, відповідно, у них підтримується мотивація продовжувати свої зусилля. А з іншого боку, встановлення критеріїв гарантує, що право на

скорочення довічного позбавлення волі може бути дійсно реалізовано, що воно не недосяжне, а реальне й ефективне.

Невизначеність процедури та відсутність чітких критеріїв призводить до неефективності права на скорочення довічного ув'язнення, що рівнозначно його практичній відсутності.

Слід відзначити, що відповідно до ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) визначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [1]. У такому разі постають питання щодо того, наскільки такі цілі співвідносяться з довічним позбавленням волі, і якої позиції з даного приводу притримується ЄСПЛ.

Отже, у даній статті буде проаналізовано особливості довічного позбавлення волі як найвищої міри кримінальної відповідальності та практику ЄСПЛ щодо відповідного виду покарання.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, покарання, правова позиція, ЄСПЛ, засуджений, умовно-дострокове звільнення, право на надію.

Ponomarenko Yelyzaveta Oleksandrivna a student of the 10th group, 2nd year, Faculty of Justice, Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Hryhoriia Skovorody St., 61024 Kharkiv, tel.: (067) 367-83-90, <https://orcid.org/0009-0002-0232-7077>

Bayda Anton Olexandrovich Associate Professor, Candidate of Juridical Sciences, Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Hryhoriia Skovorody St., 61024 Kharkiv, tel.: (096) 252-08-19, <https://orcid.org/0000-0002-5532-899X>

LIFE IMPRISONMENT AS THE HIGHEST FORM OF CRIMINAL LIABILITY IN THE CONTEXT OF THE ECHR POSITION

Abstract. In modern times, life imprisonment, along with the practice of applying the death penalty, which remains in place in a number of states, is the most severe punishment, which is usually imposed mainly for murder. The very phrase «life imprisonment» suggests that a person who has committed a heinous and dangerous act for society is forever isolated without any possibility of returning. However, this opinion is wrong, given the existing case law, including that of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECHR).

The punishment of life imprisonment is an exceptional punishment in terms of its duration and severity of conditions of execution. Its application imposes a perpetual obligation on the penitentiary system to address not only the basic human needs of the convicted person, but also a meaningful and concrete offer of

rehabilitation in the form of programmes, therapy and activities that rehabilitate and integrate the offender. In the light of modern standards and case law, the existing penal system should be a system of opportunities for the rehabilitation of prisoners both within the prison and for their possible further integration into society.

The availability of clear grounds for reducing life sentences is an important element of the rehabilitation of such convicts. On the one hand, convicts are able to assess at what stage of the rehabilitation process they are at, and, accordingly, they are motivated to continue their efforts. On the other hand, the establishment of criteria ensures that the right to reduce a life sentence can be truly exercised, that it is not unattainable, but real and effective.

The uncertainty of the procedure and the lack of clear criteria leads to the ineffectiveness of the right to reduce life imprisonment, which is tantamount to its practical absence.

It should be noted that according to Part 2 of Article 50 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CCU), it is determined that punishment is aimed not only at punishment, but also at the correction of convicts, as well as at preventing the commission of new criminal offences by both convicts and other persons [1]. In this case, questions arise as to how such goals relate to life imprisonment and what position the ECHR takes on this issue.

Therefore, this article will analyse the peculiarities of life imprisonment as the highest form of criminal liability and the ECHR case-law on this type of punishment.

Keywords: life imprisonment, punishment, legal position, ECHR, convict, parole, right to hope.

Постановка проблеми. З точки зору прав людини, довічне позбавлення волі викликає різні занепокоєння. Одним з провідних принципів прав людини в цьому відношенні є положення про те, що кожна людина має гідність, яка повинна бути захищена. Це стосується і осіб, які підлягають покаранню, та навіть тих, хто вчинив найбільш тяжкі злочини. Зрозуміло, що покарання обмежує права людини, але навіть у цьому випадку воно не може позбавити її фундаментальної гідності.

Захист людської гідності та заборона певних видів покарань, які зазвичай інтерпретуються як жорстокі, нелюдські або такі, що принижують честь і гідність, дуже тісно пов'язані між собою. Одним із прикладів того, як це питання врегульовується на міжнародному рівні, є стаття 3 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ, Конвенція), яка передбачає, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [2].

Зокрема, довічне позбавлення волі без можливості його скорочення чи заміни на інший вид покарання сприймається таким, що порушує статтю 3

ЄКПЛ. Саме тому з даного приводу існує багато справ, розглянутих ЄСПЛ, та відповідно низка фундаментальних рішень, які необхідно враховувати в національній судовій практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Довічне позбавлення волі та правові позиції Європейського суду з прав людини щодо його застосування досліджувалося багатьма вченими, зокрема Бауліним Ю.В., Пономаренко Ю.А., Бурдою С.Я., Тимофєєвою Л.Ю., Ільченком О.В. та ін.

Мета статті – дослідження особливостей довічного позбавлення волі як найвищої міри кримінальної відповідальності та основоположних рішень ЄСПЛ щодо застосування відповідного виду покарання.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі питання про довічне позбавлення волі як найвищу форму кримінальної відповідальності викликає неабиякий інтерес як у правознавців, так і в громадськості. З одного боку, цей вирок викликає бурхливі дискусії щодо його моральності, гуманності та можливості реабілітації засуджених. З іншого боку, він є невід'ємною частиною правової системи багатьох країн, зокрема й тих, які притримуються положень Європейської конвенції з прав людини.

В Україні довічне позбавлення волі було запроваджено в систему кримінальної юстиції як самостійний вид покарання у 2001 році. Основними причинами його включення до законодавства є кримінально-правові, гуманітарні та політичні причини. Введення довічного позбавлення волі до Кримінального кодексу відображало тенденції та віяння в Україні, а саме: прагнення держави замінити смертну кару більш гуманним покаранням у вигляді довічного позбавлення волі. Так, довічне позбавлення волі віднайшло своє місце в системі кримінального правосуддя. Наразі довічне позбавлення волі є найвищою мірою кримінальної відповідальності в Україні, яка так би мовити своєрідною альтернативою смертній карі, та яку призначають тільки у виняткових випадках за вчинення особливо тяжких злочинів [3, с. 423].

Як слушно підкреслює С. Бурда, обтяження довічного позбавлення волі визначається суворістю і тривалістю покарання та обмеженнями прав і свобод засудженого і впливає на порядок та умови призначення, виконання і відбування покарання [4, с. 212].

У європейському судовому просторі, де ведеться постійний діалог між національними правовими системами та Європейським судом з прав людини, довічному позбавленню волі приділяється особлива увага. Так, ЄСПЛ є важливим арбітром у питаннях порушення людських прав, зокрема у справах про довічне ув'язнення.

Довічне позбавлення волі як найвища міра покарання, без існування механізму скорочення його терміну є негуманними і порушує основоположні права людини в розумінні ЄКПЛ. У контексті положення статті 3 Конвенції,

яка містить заборону катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, кожен засуджений повинен мати право «виправдано сподіватися» на те, що його може буде звільнено від відбування покарання. Це і становить так зване «право на надію», на якому неодноразово у своїх рішеннях наголошував ЄСПЛ.

Зокрема, "право на надію", тобто правова можливість обов'язкового судового перегляду будь-якого обвинувального вироку, в тому числі довічного позбавлення волі, а також те, що можливість обмеження перегляду таких вироків судовим рішенням не може бути обмежена відповідно до положень статті 3 Конвенції, було визнано у справах «Вінтер проти Сполученого Королівства», скарги №№66069/09, 130/10 і 3896/10 від 09.07.2013 р., «Ласло Маг'яр проти Угорщини» заява № 73593/93 від 20.08.2014 р., «Мюррей проти Нідерландів» заява №10511/10 від 26 квітня 2016 р., «Хатчінсон проти Великобританії» заява №57592/08 від 17.01.2017 р., «Петухов проти України» 2019 р. (№2) [5, с. 90].

У даних рішеннях ЄСПЛ чітко окреслив рамки «права на надію» сформувавши наступний правовий висновок: засудження особи до довічного позбавлення волі без можливості умовно-дострокового звільнення є порушенням статті 3 Конвенції, навіть якщо така міра покарання є обґрунтовано пропорційною вчиненому злочину.

Водночас слід зауважити, що довічне позбавлення волі сумісне з Європейською конвенцією з прав людини, якщо ув'язнені мають певні шанси на звільнення і є можливість перегляду вироків. На думку Європейського суду з прав людини, національне законодавство, що стосується довічного ув'язнення, має бути достатньо чітким і визначеним.

«Право на надію» виражається в критиці автоматизму і непотрібних обмежень, які застосовуються до цієї категорії ув'язнених. ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що люди залишаються людьми з тими ж потребами та потенціалом, що й інші люди в цілому. Вони також потребують допомоги та гідності, як і будь-хто з нас. Таким чином, не можна виключати потенціал змін у житті. Саме тому ЄСПЛ використовує такі ціннісно-орієнтовані фрази як надія, можливість, реабілітація, зміни, покращення, покаяння та реформація. Суд чітко тлумачить нове право, доступне довічно ув'язненим – право на надію – і водночас роз'яснює позитивні зобов'язання держави, які з нього випливають. Це далекосяжне, але необхідне втручання в практику довічного засудження в європейських країнах.

У цьому контексті Конституційний Суд України своїм Рішенням № 6-р(П)/2021 визнав неконституційними ч. 1 ст. 81 та ч. 1 ст. 82 Кримінального кодексу України.

За змістом цих положень обидва кримінально-правові інструменти - умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням - можуть бути застосовані, зокрема, до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

КСУ вказав, що Конституційний Суд України визнав порушення Україною статті 3 Конвенції з огляду на те, що довічне позбавлення волі є покаранням, від якого не передбачено можливості звільнення, та беручи до уваги той факт, що ч. 2 ст. 28 Конституції України відповідає ст. 3 Конвенції, вважав, що довічне позбавлення волі, передбачене Кримінальним кодексом як покарання, від якого не може бути звільнено, не відповідає вимогам Конституції України.

Водночас Конституційний Суд України вважає, що довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання не суперечить положенням Конституції України, якщо особі, засудженій до такого покарання, законом гарантовано право на умовно-дострокове звільнення від відбування такого покарання та/або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Натомість довічне позбавлення волі без можливості подальшого звільнення рівнозначне прирівнюванню його тривалості до закінчення природного життя людини, що нівелює не лише мету покарання, але й сутність людської гідності, ставить під сумнів її абсолютний характер та порушує позитивний обов'язок держави захищати людську гідність, а отже, є неконституційним.

У своєму правовому висновку у цій справі КСУ зобов'язав Верховну Раду України невідкладно привести нормативну базу, створену статтями 81 та 82 Кримінального кодексу України, у відповідність до Конституції України та цього рішення [7].

Відповідно, 6 жовтня 2022 року набув чинності Закон № 2690-IX від 18 жовтня 2022 року "Про внесення змін до Кримінального кодексу України". Відповідно, 6 жовтня 2022 року набрав чинності Закон № 2690-IX від 18 жовтня 2022 року "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України на виконання рішень Європейського суду з прав людини", яким внесено зміни до деяких законодавчих актів України, зокрема до Кримінального (статті 81 та 82) та Кримінального процесуального (стаття 539) кодексів, зокрема щодо врегулювання питання заміни довічного позбавлення волі на більш м'яке покарання та питання умовно-дострокового звільнення. Закон набув чинності 6 листопада 2022 року [8].

Дійсно, довічне позбавлення волі без права умовно-дострокового звільнення є жорстоким покаранням через людську природу, яка включає в себе потенціал змін і надію на те, що правопорушник буде звільнений від

тягаря покарання, але не від тягаря провини. Абсолютне довічне ув'язнення дорівнює ізоляції злочинця на все життя та позбавляє його будь-якої надії на те, що він коли-небудь зможе спокутувати свою провину і виправитися, щоб вийти на свободу. Єдиною метою такого покарання є ізоляція правопорушника від суспільства на все життя, і в цьому сенсі воно перестає бути покаранням і стає лише засобом соціального захисту від злочинності, а тому не виконує мети покарання, встановленої чинним законодавством. А тому, на мою думку, Україна змінивши положення Кримінального кодексу України, вже зробила перші кроки на шляху до змін, а саме: до закріплення «право на надію».

У Пояснювальному меморандумі до Рекомендації Rec(2003)22 про умовно-дострокове звільнення (Рекомендація про умовно-дострокове звільнення) зазначено, що країни, законодавство яких де-факто передбачає довічне ув'язнення, повинні передбачити можливість перегляду такого ув'язнення через певну кількість років і через регулярні проміжки часу для визначення того, чи може засуджений до довічного ув'язнення відбувати решту покарання в суспільстві, за яких умов і під яким наглядом. З цього меморандуму та рішень Європейського суду з прав людини (наприклад, Петухов проти України (№ 2), 12 березня 2019 року (заява № 41216/13); Старішко проти України, 15 жовтня 2020 року (заява № 61839/12); Лопата та інші проти України, 10 грудня 2020 року (заява № 84210/17 та інші) тощо) не випливає, що ухвала про відстрочку або заміну довічного позбавлення волі має бути обов'язковою. Основною умовою є наявність такого наказу в кримінальному законі [9, с. 178].

Водночас, як слушно зазначає Л. Тимофєєва, двоступеневий механізм перегляду довічного позбавлення волі ВРУ відповідає практиці ЄСПЛ та положенням Конституції. Водночас, виникає питання щодо реального залучення потерпілого до цієї процедури, надання йому реальної можливості впливу та участі у процедурі перегляду довічного позбавлення волі, відшкодування завданої шкоди та забезпечення громадської безпеки. Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси України не містять таких положень. Більше того, необхідний реальний механізм забезпечення реінтеграції такої особи в суспільство [5, с. 103].

Баулін Ю.В. також зазначає, що Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України повинні містити перелік чітких вимог до поведінки таких засуджених, дотримання або виконання яких дозволило б створити спеціальну спостережну комісію. Їх дотримання дасть змогу спеціальній спостережній комісії зробити висновок про те, що ризик вчинення особою повторного злочину є низьким або відсутній, що вона здатна до самовизначення, законслухняності та соціальної реабілітації, що, у свою

чергу, буде визнано підставою для прийняття судом рішення про застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [10, с. 15].

Отже, у світлі прецедентного права ЄСПЛ, зі статті 3 ЄКПЛ випливає «право на надію», яке розуміється як право засудженої особи змінювати своє становище залежно від прогресу її реабілітації. Відповідне право і гуманне ставлення не можуть співіснувати з абсолютним довічним позбавленням волі без існування реальної можливості умовно-дострокового звільнення. Неможливість скорочення терміну довічного позбавлення волі визнана Європейським судом з прав людини порушенням статті 3 Конвенції, оскільки позбавляє засуджену особу гідності.

Також проблематичною є надмірно дискреційна система умовно-дострокового звільнення або помилування, яка межує зі свавіллям та відсутністю виправних програм. Критерії умовно-дострокового звільнення мають бути чітко визначені в законі та вони не повинні викликати сумнівів. Саме їх конкретизація дає можливість реалізувати, так зване «право на надію». Це дає ув'язненому знання, необхідні для розуміння і прийняття своєї ситуації, а також можливість змінити її.

Аналіз практики ЄСПЛ з приводу довічного позбавлення волі показав, що наразі вона є сталою для всіх країн. Однак для виконання рішень ЄСПЛ замало внести до законодавства норму, яка передбачає умовно-дострокове звільнення. Важливо спрямовувати значні зусилля не лише на чіткість регламентації «права на надію», а й розробляти програми щодо реабілітації та інтеграції осіб, засуджених до довічного ув'язнення, в суспільство, мінімізуючи при цьому ризик повторного вчинення ними інших правопорушень [11].

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Ільченко О.В., Сидорко Ю.О. Особливості відбування покарань засудженими до довічного позбавлення волі: правові аспекти. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції* (Суми, 19–20 травня 2022 року). С. 432-435. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88156/1/Pchenko_kryminalne_pokarannia.pdf.
4. Бурда С.Я. Покарання у виді довічного позбавлення волі за КК України як альтернатива смертної кари. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. С. 207-215.
5. Тимофєєва Л.Ю. «Право на надію» засудженого до довічного позбавлення волі vs право на безпеку суспільства та потерпілої особи. *Вісник асоціації кримінального права України*. Том 2. № 20. 2023. С. 88-109. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/292398>.

6. Life imprisonment. *European Court of Human Rights : factsheet*. May 2023. P. 1-10. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_life_sentences_eng.

7. КСУ визнав неконституційною неможливість звільнення для засуджених до довічного позбавлення волі. *Конституційний суд України : веб-сайт*. 2021. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/yurydychna-praktyka-ksu-vyznav-nekonstytuciynoyu-nemozhlyvist-zviltennya-dlya-zasudzhenyh-do>.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 18.10.2022 № 2689-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#Text>.

9. Висновок на проект Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). *Новий Кримінальний Кодекс : веб-сайт*. 2023. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf>.

10. Баулін Ю.В., Алексанян К.А. Довічне позбавлення волі: проблема умовно-дострокового звільнення в Україні. *Інтернаука. Юридичні науки*. 2020. №4 (26). Том 2. С. 9–17. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=mnjiu_2020_4%282%29__3.

11. Грицай С. О. Цифрова валюта центральних банків: нестандартний методологічний підхід у правовому полі України. Філософські та методологічні проблеми права. 2022. Вип. 23, № 1. С. 25–34. DOI:10.33270/01222302.25.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiia z prav liudyny) : Konventsiia, Mizhnarodnyi dokument, Protokol vid 04.11.1950. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Ilchenko O.V., Sydorko Yu.O. Osoblyvosti vidbuvannia pokaran zasudzhenyh do dovizhnoho pozbavleniia voli: pravovi aspekty. *Materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Sumy, 19–20 travnia 2022 roku). S. 432-435. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88156/1/Ilchenko_kryminalne_pokarannia.pdf.

4. Burda S.Ia. Pokarannia u vydi dovizhnoho pozbavleniia voli za KK Ukrainy yak alternatyva smertnoi kary. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Seriiia yurydychna. 2013. S. 207-215.

5. Timofieieva L.Iu. «Pravo na nadiiu» zasudzhеноho do dovizhnoho pozbavleniia voli vs pravo na bezpeku suspilstva ta poterpiloi osoby. *Visnyk asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy*. Tom 2. № 20. 2023. S. 88-109. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/292398>.

6. Life imprisonment. *European Court of Human Rights : factsheet*. May 2023. P. 1-10. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_life_sentences_eng.

7. KSU vyznav nekonstytutsiinoiu nemozhlyvist zviltennia dlia zasudzhenykh do dovizhnoho pozbavleniia voli. *Konstytutsiinyi sud Ukrainy : veb-sait*. 2021. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/yurydychna-praktyka-ksu-vyznav-nekonstytuciynoyu-nemozhlyvist-zviltennya-dlya-zasudzhenyh-do>.

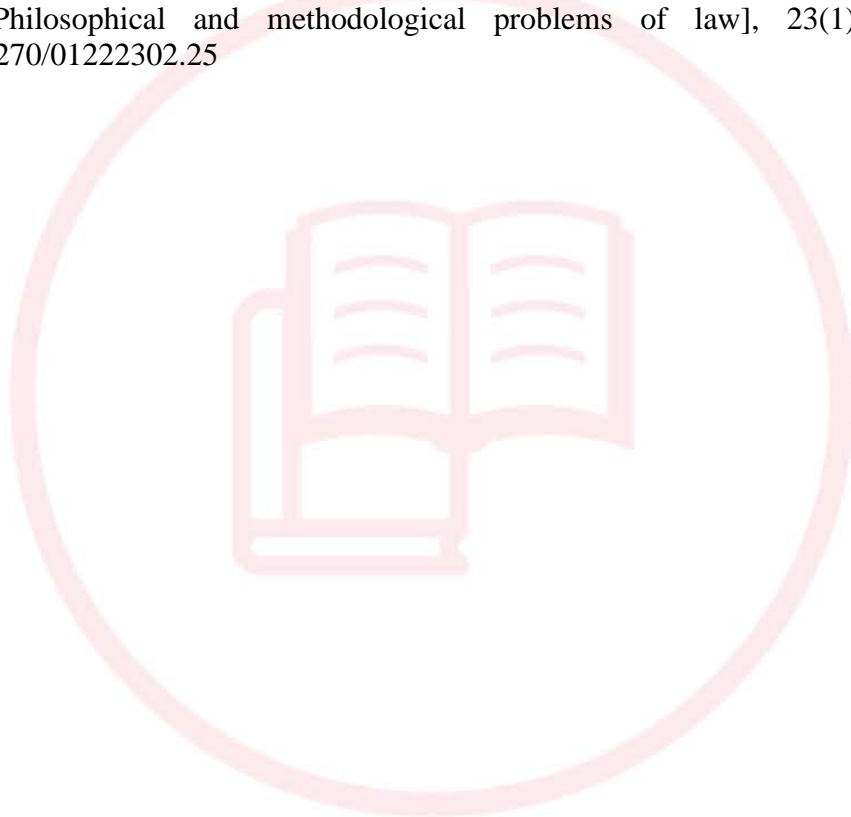
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykonannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny : Zakon Ukrainy vid 18.10.2022 № 2689-IX. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#Text>.

9. Vysnovok na proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (kontrolnyi tekst stanom na 30.01.2023 r.). *Novyi Kryminalnyi Kodeks : veb-sait*. 2023. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf>.

10. Baulin Yu.V., Aleksanian K.A. Dovichne pozbavlennia voli: problema umovno-dostrokovoho zvlennia v Ukraini. *Internauka. Yurydychni nauky*. 2020. №4 (26). Tom 2. S. 9-17. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=mnjiu_2020_4%282%29__3.

11. Hrytsai S. (2022). Cyfrova valjuta centralnykh bankiv: Nestandardnyj metodologichnyj pidkhid u pravovomu poli Ukrainy [Digital currency of central banks: A non-standard methodological approach in the legal framework of Ukraine]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava [Philosophical and methodological problems of law]*, 23(1), 25–34. <https://doi.org/10.33270/01222302.25>

УДК 316.346.2-021.23:331.45](045)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1359-1367](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1359-1367)

Сасенко Наталія Сергіївна викладач-стажист кафедри техніко-технологічних дисциплін, охорони праці та безпеки життєдіяльності, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (050) 696-26-26, <https://orcid.org/0009-0009-1244-7196>

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ У ВПРОВАДЖЕННІ ПРОГРАМ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА РОБОЧОМУ МІСЦІ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Анотація. У сучасному світі питання гендерної рівності стає все більш актуальним, особливо в контексті організаційної культури та умов праці. Впровадження програм безпеки та охорони здоров'я на робочому місці вимагає не лише технічних рішень, але й уваги до гендерних аспектів, оскільки стать може впливати на сприйняття та поведінку працівників у цій сфері. У даній статті розглядаються виклики та можливості забезпечення гендерної рівності у впровадженні програм безпеки та охорони здоров'я на робочому місці.

У статті досліджуються виклики та можливості, що виникають у контексті створення рівних умов для всіх працівників, незалежно від їхньої статі, взаємозв'язок між гендерною дискримінацією та ставленням до безпеки праці. Розглядаються такі аспекти, як гендерні стереотипи, різниця в ризиках та потребах чоловіків і жінок на робочому місці, фактори, які впливають на статеvu рівність на робочому місці, а також можливі шляхи покращення ситуації з огляду на охорону та безпеку праці.

Запропоновані в статті стратегії та рекомендації спрямовані на створення інклюзивного, рівного та безпечного робочого середовища для всіх працівників. Важливо враховувати гендерні відмінності під час розробки та реалізації програм безпеки та охорони здоров'я, щоб забезпечити ефективний захист і підтримку для всіх працівників незалежно від їхньої статі.

У цій статті детально розглянута важливість гендерної рівності у впровадженні програм безпеки та охорони здоров'я на робочому місці. Аналізуючи виклики та можливості, пов'язані з цією проблематикою, виявлено, що гендерні аспекти грають значну роль у створенні безпечного та здорового робочого середовища.

Ключові слова: охорона праці, охорона здоров'я, безпека праці, гендерна дискримінація, гендерна рівність, робоче середовище.

Saienko Nataliia Serhiyivna teacher-intern of the Department of Technical and Technological Disciplines, Occupational Health and Life Safety, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 2, Uman, 20300, tel.: (050) 696-26-26, <https://orcid.org/0009-0009-1244-7196>

GENDER EQUALITY IN THE IMPLEMENTATION OF SAFETY AND HEALTH PROGRAMS IN THE WORKPLACE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Abstract. In today's world, the issue of gender equality is becoming more and more relevant, especially in the context of organizational culture and working conditions. The implementation of safety and health programs in the workplace requires not only technical solutions, but also attention to gender aspects, as gender can influence the perception and behavior of employees in this area. This article examines the challenges and opportunities for ensuring gender equality in the implementation of safety and health programs in the workplace.

The article examines the challenges and opportunities arising in the context of creating equal conditions for all workers, regardless of their gender, the relationship between gender discrimination and attitudes to occupational safety. Aspects such as gender stereotypes, the difference in risks and needs of men and women in the workplace, factors that affect gender equality in the workplace, and possible ways to improve the situation in terms of occupational health and safety are considered.

The strategies and recommendations proposed in the article are aimed at creating an inclusive, equal and safe work environment for all employees. It is important to consider gender differences when designing and implementing safety and health programs to ensure effective protection and support for all workers regardless of their gender.

This article examines in detail the importance of gender equality in the implementation of safety and health programs in the workplace. Analyzing the challenges and opportunities related to this issue, it was found that gender aspects play a significant role in creating a safe and healthy work environment.

Key words: labor protection, health protection, labor safety, gender discrimination, gender equality, working environment.

Постановка проблеми. Гендерна дискримінація є однією з основних проблем сучасного суспільства, яка може мати серйозний вплив на безпеку праці. В даній статті ми розглянемо, як гендерні стереотипи і нерівності можуть впливати на ставлення до безпеки на робочому місці та виконання охоронних правил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі існує значна кількість досліджень та публікацій, присвячених гендерній рівності у сфері охорони праці. Українські вчені з різних галузей розглядають у своїх наукових працях питання гендерної рівності під час впровадження програм безпеки на робочих місцях, розробці стратегій та політик для покращення ситуації. Такі науковці, як О. Ярошенко, Н. Болотіна, П. Пилипенко, І. Сахарук, Р. Кондратьєва, О. Кисельова та інші акцентують увагу на важливості урядових політик та регулювань у сфері гендерної рівності в охороні праці. Ефективні політики можуть сприяти створенню рівних умов для всіх працівників та зменшенню гендерної нерівності.

Дослідження О. Балакіревої, Н. Лавріненко, О. Бойка, О. Макарової, Г. Герасименко, М. Рубчак, О. Луценко та інших вказують на те, що чоловіки та жінки можуть по-різному сприймати ризики на робочому місці через статеві стереотипи та соціокультурні фактори. Розуміння цих відмінностей допомагає вдосконалити програми охорони праці з урахуванням гендерних аспектів.

Метою статті є аналіз викликів та можливостей, пов'язаних із забезпеченням гендерної рівності у впровадженні програм безпеки та охорони здоров'я на робочому місці. Ця стаття спрямована на виявлення факторів, що впливають на гендерну дискримінацію у сфері охорони праці, та на визначення можливостей для подолання цих викликів через впровадження гендерно-чутливих підходів та політик.

Виклад основного матеріалу. Гендерна дискримінація на робочому місці - це ситуація, коли працівники (співробітники) переживають негативне ставлення чи несправедливість на основі їхньої статі або гендерної ідентичності. Це може включати утруднення доступу до праці, обмеження можливостей кар'єрного зростання, дискримінаційні заходи у винагороді або страхи та загрози, пов'язані з гендерною ідентичністю. Гендерна дискримінація порушує принципи рівності та рівних можливостей на робочому місці і може призводити до загрози не лише для благополуччя працівників, але й для ефективності та успішності організації.

Гендерна дискримінація у відношенні до безпеки праці може проявлятися через різні способи, включаючи обмеження доступу до навчання та інформації, надання менш оплачуваних робочих місць, недостатня підтримка та заохочення з боку керівництва чи колег у дотриманні правил безпеки, обмежена участь у прийнятті рішень, пов'язаних з безпекою праці.

Вікова дискримінація на робочих місцях може проявлятися у вигляді обмежень доступу до роботи чи кар'єрного зростання на підставі віку, встановлення нерівних умов праці для осіб різного віку або у звільненні з роботи через вікові обмеження.

Законодавство України, зокрема Закон «Про зайнятість населення», забороняє будь-яку форму дискримінації на робочому місці, включаючи дискримінацію за віком. Однак, не завжди дотримання цих принципів забезпечується на практиці, і в деяких випадках вікова дискримінація може залишатися проблемою.

В Україні частіше гендерна дискримінація відноситься до жінок. [1] Вони можуть зіткнутися з обмеженим доступом до деяких професій або посад через стереотипи щодо їхніх здібностей чи ролей у суспільстві або з низькою оплатою праці у порівнянні з чоловіками навіть за виконання однакової роботи, також жінки можуть мати обмежені можливості для кар'єрного зростання та отримання підвищення на посаді через стереотипи про їхні здібності та роль у сім'ї тощо.

Гендерна дискримінація на робочих місцях також може виявлятися до чоловіків. Наприклад, такі сфери діяльності, як догляд за дітьми чи створення дизайну, вважаються «жіночими», тому чоловіки можуть стикатися з обмеженнями у доступі до таких професій через стереотипи про їхні інтереси та здібності. Тобто чоловіки можуть стикатися з обмеженнями у доступі до певних професій або секторів господарства через стереотипи щодо ролі чоловіка та жінки в суспільстві. Також можуть існувати певні соціальні очікування відносно ролі чоловіка у сім'ї, що може впливати на їхні можливості вибору кар'єрного шляху або балансу між роботою та особистим життям. [2]

Існує ряд гендерних аспектів безпеки та охорони здоров'я. Перш за все, це різниця у впливі робочих умов на чоловіків і жінок. Наприклад, деякі види робіт можуть бути більш ризикованими для здоров'я жінок через фізіологічні та психологічні особливості або соціокультурні чинники. [3] Чоловіки і жінки зазвичай мають різні фізіологічні характеристики, такі як сила, розміри тіла, фізична витривалість тощо. Ці відмінності можуть призводити до різного сприйняття і толерантності до певних робочих умов, а саме, важкого фізичного навантаження.

Соціальні очікування і ролі також впливають на те, як чоловіки і жінки реагують на робочі умови. Стереотипи про "чоловічі" і "жіночі" професії можуть визначати, які види робіт вважаються відповідними для кожної статі. Крім того, існують психологічні відмінності у способі сприйняття стресу та робочого навантаження між чоловіками і жінками. Деякі дослідження показують, що жінки можуть бути більш схильними до емоційного стресу та втоми на робочому місці. [4]

Урахування цих різниць у впровадженні програм безпеки та охорони здоров'я на робочому місці допомагає створити більш адаптовані та ефективні заходи для забезпечення безпеки та здоров'я всіх працівників. Тому необхідно

розробляти програми безпеки та охорони здоров'я, які враховують ці гендерні особливості та забезпечують адаптовані підходи для чоловіків і жінок. [5]

Однак існують деякі виклики у забезпеченні гендерної рівності у сфері безпеки та охорони здоров'я на робочому місці. Наприклад, стереотипи про "чоловічі" та "жіночі" професії можуть призводити до недооцінювання ризиків для жінок або обмежувати їх доступ до певних програм чи ресурсів. Старі культурні та соціальні стереотипи про ролі чоловіків і жінок у суспільстві можуть стати перешкодою для реалізації гендерної рівності. Наслідком цього є нерівні умови та можливості для чоловіків і жінок на різних етапах їхньої кар'єри. Жінкам часто ускладнено отримати доступ до різних можливостей у сфері освіти, роботи, кар'єрного зростання та підтримки. Це може бути результатом системних бар'єрів, дискримінації або недостатнього представництва жінок у високопосадових посадах. Багато людей не усвідомлюють масштаб проблеми гендерної нерівності та не розуміють її важливості для стабільності та успіху суспільства. Це може призводити до недооцінки необхідності дій для вирішення цієї проблеми. А відсутність чіткої політики та підтримки від керівництва організацій або державних установ, недостатнє фінансування та обмежені ресурси ускладнює впровадження ефективних заходів для реалізації програм та ініціатив, спрямованих на забезпечення гендерної рівності.

Розв'язання цих викликів вимагає комплексного підходу, що включає в себе усвідомлення проблеми, розробку ефективної політики, створення культури рівності та надання достатніх ресурсів для реалізації програм.

Покращення гендерної рівності у сфері охорони праці можна досягнути за допомогою гендерно-чутливої політики, яка спрямована на забезпечення рівних можливостей та умов для чоловіків і жінок на робочому місці, з урахуванням їхніх різних потреб та особливостей. Ретельний аналіз статевих різниць у ризиках, експозиції та наслідках професійних хвороб і нещасних випадків на роботі дозволяє виявити особливості, що можуть впливати на чоловіків і жінок по-різному, а створення стандартів та нормативів з урахуванням різниці в фізичних можливостях та ризиках для чоловіків і жінок сприяє покращенню безпеки на робочому місці. Зрозуміти та виявити ризики й проблеми, що впливають на чоловіків і жінок, а також навчитися ефективним методам їх управління допоможе навчання персоналу з урахуванням гендерних відмінностей. Рівні можливості для участі чоловіків і жінок у рішеннях та процесах, пов'язаних з охороною праці, забезпечить розробку більш ефективних та гендерно-чутливих стратегій безпеки. Виявляти прогрес та слабкі місця, а також коригувати стратегії для досягнення кращих результатів у забезпеченні гендерної рівності та безпеки на робочому місці допоможе постійний моніторинг і оцінка впливу гендерно-чутливих політик.

Гендерно-чутлива політика в сфері охорони праці є важливим кроком у напрямку створення більш справедливого, ефективного та безпечного робочого середовища для всіх працівників. [6]

Зменшити ризики травматизму та хвороб на робочих місцях можна шляхом врахування гендерних особливостей при розробці робочих умов. При цьому для запобігання перевантаження або недооцінки ризиків для конкретної групи працівників необхідно звернути увагу на фізичні та психологічні можливості чоловіків та жінок. Налагодження робочих місць з урахуванням різниці в розмірах та фізіології чоловіків і жінок може покращити комфорт та знизити ризик травматизму, а створення сприятливого психосоціального середовища, яке враховує потреби та особливості різних гендерних груп, сприяє підвищенню задоволеності праці та зниженню стресу. [7]

Вирішити можливі проблеми з безпекою праці, які по-різному впливають на чоловіків і жінок, можна за допомогою аналізу даних про нещасні випадки на роботі та професійні захворювання з урахуванням гендерних відмінностей, тобто встановити, які конкретні фактори ризику є більш важливими для чоловіків або жінок у виникненні нещасних випадків та захворювань. На основі отриманих даних можна розробити та впровадити стратегії профілактики, які будуть спеціально спрямовані на мінімізацію ризику для кожної гендерної групи. Цей підхід дозволяє визначити ефективність впроваджених заходів безпеки та оцінити їх вплив на безпеку праці для чоловіків і жінок, що допомагає виокремити найбільш успішні стратегії та вдосконалити інші. Аналіз даних з урахуванням гендерних відмінностей є необхідним інструментом для покращення безпеки та здоров'я на робочому місці та забезпечення гендерної рівності у сфері охорони праці.

Одним із ключових шляхів досягнення гендерної рівності у впровадженні програм безпеки та охорони здоров'я є створення інклюзивних та рівних умов для всіх працівників. Це може включати у себе проведення гендерних навчань та тренінгів для персоналу, а також забезпечення доступу до необхідних ресурсів та інфраструктури для всіх працівників, незалежно від статі.

Створення політик безпеки та охорони здоров'я, які враховують гендерні відмінності та потреби, сприяє створенню рівних умов для чоловіків і жінок на робочому місці. [8] Забезпечення гнучких робочих умов та можливостей для адаптації робочого середовища до різних потреб працівників, включаючи людей з інвалідністю, робить програми безпеки та охорони здоров'я більш інклюзивними. Навчання працівників щодо безпеки та здоров'я на робочому місці, з урахуванням їхніх потреб та можливостей, підвищує рівень їх свідомості та зменшує ризик нещасних випадків.

З метою покращення доступу до інформації та забезпечення більш ефективних засобів захисту для всіх працівників необхідно впроваджувати сучасні технології у системи безпеки та охорони здоров'я. Використання сучасних систем моніторингу та контролю дозволяє в реальному часі відстежувати рівень ризиків на робочому місці. Це може бути система відеоспостереження, датчики безпеки, системи контролю за рівнем шуму, освітленням тощо. Сучасні технології дозволяють створювати інтерактивні навчальні програми з безпеки та охорони здоров'я. Це можуть бути відеоуроки, вебінари, електронні навчальні платформи, які сприяють підвищенню свідомості працівників щодо правил безпеки та процедур у разі надзвичайних ситуацій. Віртуальна реальність може використовуватися для навчання працівників у віртуальних симуляціях небезпечних ситуацій. Це дозволяє працівникам отримати практичний досвід без реального ризику.

Впровадження сучасних технологій у системи безпеки та охорони здоров'я на робочому місці з урахуванням гендерних та інших різниць між працівниками є важливим кроком у забезпеченні безпеки та добробуту працівників. Ці інновації сприяють зниженню ризиків та вдосконаленню процедур безпеки, що має позитивний вплив на продуктивність та якість роботи, допомагає створити рівні умови праці для всіх та забезпечує більш безпечне і здорове робоче середовище,

Висновки. Забезпечення гендерної рівності у впровадженні програм безпеки та охорони здоров'я на робочому місці - це не лише моральний і соціальний обов'язок, але й ключовий чинник забезпечення безпеки та добробуту працівників. Розуміння гендерних аспектів у цій сфері та прийняття відповідних заходів допоможе створити більш безпечні, здорові та продуктивні робочі середовища для всіх.

Дослідження показує, що існують різні вимоги та ризики для чоловіків і жінок на робочому місці, і врахування цих відмінностей є ключовим для успішної реалізації програм безпеки та охорони здоров'я. Гендерні стереотипи і дискримінація можуть ускладнити цей процес, тому необхідно активно працювати над їхнім подоланням та розвитком гендерно-чутливих політик.

Надійшли гіпотези, що в деяких випадках недостатня увага до гендерних аспектів у програмах безпеки та охорони здоров'я може призвести до зростання ризику нещасних випадків та професійних захворювань серед певних груп працівників. Таким чином, подальше дослідження та вдосконалення політик та практик у цій області є критично важливим для забезпечення безпеки та добробуту всіх працівників у робочому середовищі.

Однак, важливо зауважити, що в контексті дискурсу про гендерну рівність, основна увага зазвичай зосереджується на питаннях дискримінації жінок, оскільки вони традиційно були виключені з багатьох сфер життя та

професійних галузей. Проте, існує розуміння того, що обидва гендери можуть бути об'єктом дискримінації у різних контекстах, і важливо боротися з будь-якими формами негативних стереотипів та обмежень, щоб створити рівні умови для всіх працівників.

Література:

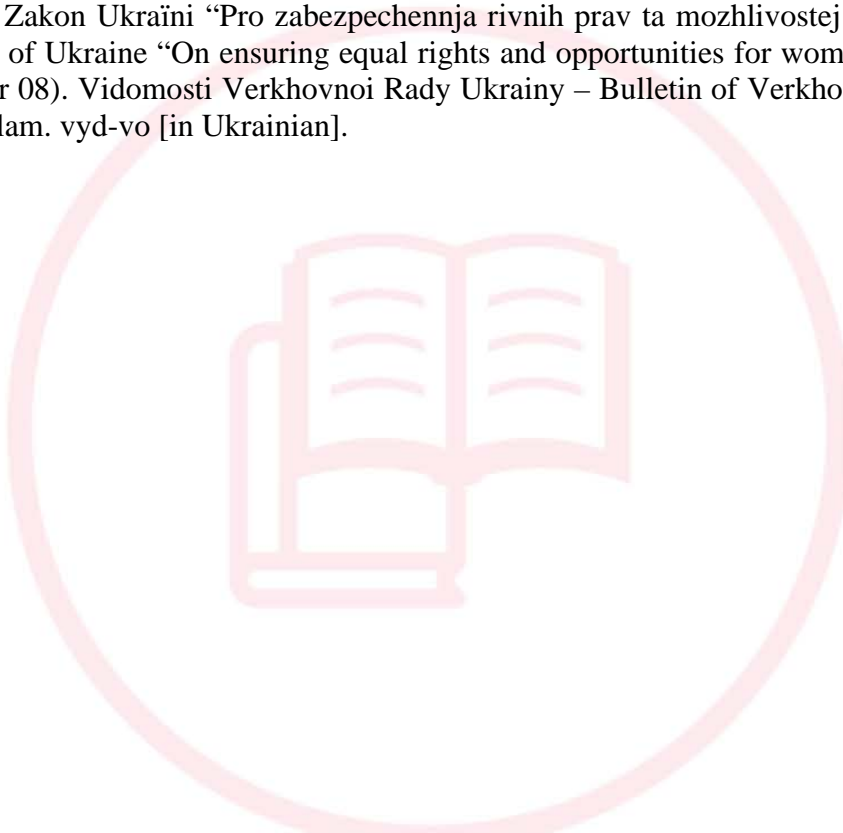
1. Федькович Г., Поцюрко Р., Трохим І., Чумало М. Гендерна та вікова дискримінація на ринку праці в Україні: порівняльний аналіз законодавства, дослідження та моніторинг, досвід громадянського представництва. – Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2006. – 104 с. ISBN 966-553-529-3
2. Добош З.А. ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ І ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН. Юридичний науковий електронний журнал № 7/2020 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/48> С. 190-193
3. Коваленко О., Шабанов Р. Дискримінація чи єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин: що нівелюється МОЗ на шляху досягнення гендерної рівності в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 128–136.
4. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. /П86 Уклад. О. Ю. Овчаренко. — К. : Університет «Україна», 2023. — 266 с. ISBN 978-966-388-665-7
5. Кормич Л.І. Паритетна демократія. Конспект лекцій. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс. 2013. 318 с.
6. Лаврінчук І.П. Трудове законодавство України. Гендерна експертиза / відп. ред. Т.М. Мельник. Київ : Логос. 2001. 70 с.
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 32. Ст. 412.
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 52, ст. 561.

References:

1. Fed'kovich, G., Pochurko, R., Trohim, I., Chumalo, M. (2006). *Gender and age discrimination in the labor market in Ukraine: comparative analysis of legislation, research and monitoring, experience of civil representation*. L'viv: Vidavnictvo Nacional'nogo universitetu “L'viv'ska politehnika” [in Ukrainian].
2. Dobosh, Z.A. (2020). GENDERNА RIVNIST' I GENDERNА DISKRIMINACIJA U SFERI TRUDOVИH VIDNOSIN [GENDER EQUALITY AND GENDER DISCRIMINATION IN THE SPHERE OF LABOR RELATIONS]. *Juridichnij naukovij elektronnij zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*, 7/2020. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/48> S. 190-193 [in Ukrainian].
3. Kovalenko, O., Shabanov, R. (2018). Diskriminacija chi ednist' ta diferenciacija pravovogo reguljuvannja trudovih vidnosin: shho niveljuet'sja MOZ na shljahu dosjagnennja gendernoї rivnosti v Ukraїni [Discrimination or unity and differentiation of the legal regulation of labor relations: what is leveled by the Ministry of Health on the way to achieving gender equality in Ukraine]. *Pidpriemnictvo, gospodarstvo i parvo - Entrepreneurship, economy and law*, 6, 128–136 [in Ukrainian].

4. Ovcharenko, O. Ju. (2023). *Psihologija stresu ta stresovih rozladiv [Psychology of stress and stress disorders]*. K. : Universitet «Ukraïna», ISBN 978-966-388-665-7 [in Ukrainian].
5. Kormich, L.I. (2013). *Paritetna demokratija [Parity democracy]*. Odesa : Feniks [in Ukrainian].
6. Lavrinchuk, I.P. (2001). *Trudove zakonodavstvo Ukraïni. Genderna ekspertiza [Labor legislation of Ukraine. Gender examination]*. Kiïv : Logos [in Ukrainian].
7. Zakon Ukraïni “Pro zasadi zapobigannja ta protidii diskriminacii v Ukraïni” [The Law of Ukraine “On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine”]. (2012, September 06). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
8. Zakon Ukraïni “Pro zabezpechennja rivnih prav ta mozhlivostej zhinok i cholovikiv” [The Law of Ukraine “On ensuring equal rights and opportunities for women and men”]. (2005, September 08). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

УДК 342.92

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1368-1373](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1368-1373)

Тарканій Володимир Петрович аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, Академія праці, соціальних відносин і туризму, <https://orcid.org/0009-0001-9376-942X>.

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджується сутність та специфіка адміністративних правопорушень у сфері державних закупівель в Україні. Автори аналізують чинне законодавство та судову практику з метою визначення основних ознак таких правопорушень та пропонують їх класифікацію. Розглядаються різні види правопорушень, пов'язані з підготовкою тендерної документації, проведенням тендерних процедур, виконанням контрактів, а також з контролем та наглядом за дотриманням законодавства у сфері державних закупівель. Стаття також містить рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання для підвищення ефективності контролю та зменшення кількості адміністративних правопорушень у цій сфері. Реалізація запропонованих заходів сприятиме зміцненню правопорядку, зниженню рівня корупції та підвищенню ефективності використання державних коштів.

Встановлено, що адміністративні правопорушення у сфері державних закупівель мають свої специфічні ознаки, що відрізняють їх від інших правопорушень. Це включає порушення процедурних вимог, недотримання принципів прозорості та добросовісної конкуренції, а також маніпуляції з тендерною документацією.

Зроблений висновок, що для підвищення ефективності системи державних закупівель в Україні необхідно вдосконалити правове регулювання, забезпечити чіткість і однозначність у визначенні адміністративних правопорушень та їх класифікації. Реалізація запропонованих у статті рекомендацій сприятиме зміцненню правопорядку, зниженню рівня корупції та підвищенню ефективності використання державних коштів.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, правопорушення, держава, закупівлі, класифікація правопорушень.

Tarkaniy Volodymyr Petrovych PhD student at the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, <https://orcid.org/0009-0001-9376-942X>.

CONCEPT AND CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE

Abstract. The article examines the essence and specifics of administrative offenses in the field of public procurement in Ukraine. The authors analyze the current legislation and court practice in order to determine the main features of such offenses and propose their classification. Different types of offenses related to the preparation of tender documents, tender procedures, contract performance, as well as control and supervision over compliance with public procurement legislation are considered. The article also contains recommendations for improving legal regulation to increase the effectiveness of control and reduce the number of administrative offenses in this area. Implementation of the proposed measures will contribute to strengthening law and order, reducing corruption and increasing the efficiency of use of public funds.

It is established that administrative offenses in the field of public procurement have their own specific features that distinguish them from other offenses. These include violation of procedural requirements, non-compliance with the principles of transparency and fair competition, and manipulation of tender documents.

The author concludes that in order to improve the efficiency of the public procurement system in Ukraine, it is necessary to improve legal regulation, to ensure clarity and unambiguity in the definition of administrative offenses and their classification. Implementation of the recommendations proposed in this article will contribute to strengthening the rule of law, reducing corruption and increasing the efficiency of public funds.

Keywords: administrative liability, offenses, state, procurement, classification of offenses.

Постановка проблеми. Державні закупівлі є одним з ключових елементів економічної діяльності будь-якої держави, включаючи Україну. Їхня ефективність та прозорість безпосередньо впливають на розвиток національної економіки, добробут населення та рівень корупції. Однак, значна частина порушень у цій сфері залишається проблемою, яка потребує належного правового регулювання та контролю.

Актуальність теми обумовлена зростаючим числом адміністративних правопорушень у сфері державних закупівель, які негативно впливають на фінансові ресурси держави та довіру громадян до державних інститутів. Виявлення та класифікація таких правопорушень є важливими завданнями для забезпечення правопорядку та ефективного функціонування системи державних закупівель.

В українському законодавстві питання адміністративних правопорушень у сфері державних закупівель регулюються низкою нормативно-правових актів, проте їхня узгодженість та ефективність залишаються дискусійними. Відсутність чіткої та однозначної класифікації правопорушень ускладнює правозастосування та створює передумови для уникнення відповідальності.

Таким чином, постає необхідність у детальному аналізі поняття адміністративного правопорушення у сфері державних закупівель, визначенні його специфічних ознак та критеріїв класифікації. Це дозволить не лише покращити правове регулювання, але й сприятиме підвищенню ефективності контролю за дотриманням законодавства у цій сфері.

Проведене дослідження сприятиме розвитку правової науки та практики у сфері державних закупівель, а також забезпечить ефективніше протидію адміністративним правопорушенням, що, в свою чергу, підвищить прозорість та ефективність використання державних коштів.

Метою статті є дослідження сутності адміністративних правопорушень у сфері державних закупівель в Україні, розробка їх класифікації та пропозиція рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання. Реалізація цієї мети потребує аналізу чинного законодавства, судової практики та існуючих наукових підходів до визначення та класифікації правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Сфера публічних закупівель передбачає витрачання коштів органами місцевого самоврядування для забезпечення державних потреб. Для розроблення заходів запобігання корупційним правопорушенням у цій сфері необхідно детально проаналізувати чинне законодавство з метою вдосконалення адміністративної відповідальності за правопорушення в цій галузі.

Державні закупівлі – це процес придбання товарів, робіт та послуг за рахунок державних коштів, що здійснюється уповноваженими органами державної влади, місцевого самоврядування, державними підприємствами та установами з метою задоволення державних потреб. Державні закупівлі регулюються законодавством, яке визначає процедури, правила та умови проведення тендерів, укладання контрактів, контролю та нагляду за виконанням договірних зобов'язань. Основною метою державних закупівель є забезпечення ефективного та прозорого використання бюджетних коштів, дотримання принципів конкуренції, рівності учасників та недопущення корупційних дій.

На думку В. Колпакова та О. Кузьменко, адміністративна відповідальність є самостійним видом заходів адміністративного примусу, який стоїть нарівні з заходами адміністративного попередження та адміністративного припинення [1, 191–198].

В. Авер'янов вважає, що це поняття є різновидом юридичної відповідальності, яка включає сукупність адміністративних правовідносин. Вони виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до правопорушників, що вчинили адміністративний проступок, спеціальних санкцій, передбачених нормами адміністративного права, зокрема адміністративних стягнень [2, с. 430].

В частині 1 статті 38 Закону України «Про публічні закупівлі» № 922–VIII зазначено, що за порушення вимог цього Закону та нормативно-правових актів, розроблених відповідно до нього, члени тендерного комітету замовника, уповноважені особи, члени органу оскарження, службові (посадові) особи уповноваженого органу, а також службові (посадові) особи органів, які здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів (обслуговуючого банку), несуть відповідальність згідно із законами України [3].

Підкреслимо, що за порушення вимог, передбачених цим Законом щодо прийняття рішень, а також вибору та застосування процедур закупівлі, відповідальність персонально несуть члени тендерного комітету або уповноважені особи (частина 2 статті 38 Закону). Крім того, ця норма визначає, що голова тендерного комітету організовує його роботу і несе персональну відповідальність за виконання функцій, покладених на комітет. Також цим Законом внесено зміни до статті 164–14 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), де закріплено виключний перелік складів правопорушень, за які посадові особи контролюючого органу мають право скласти адміністративний протокол [4].

Відповідно до абзаців 32 і 33 пункту 1 частини 1 статті 255 КУпАП, право складати протоколи про адміністративні правопорушення мають уповноважені посадові особи органів державного фінансового контролю та Рахункової палати [4].

На нашу думку, варто звернути увагу на те, що міру відповідальності кожного члена тендерного комітету та його голови, щодо яких складено адміністративний протокол, визначає виключно суд, а не посадова особа органів державного фінансового контролю (Державної аудиторської служби України та її міжрегіональних територіальних органів). При цьому суд у своєму рішенні встановлює суму штрафу, яку потрібно сплатити.

Для притягнення особи до відповідальності за статтею 164–14 КУпАП необхідно, щоб були наявні всі елементи складу правопорушення, передбаченого цією статтею, тобто порушення законодавства про закупівлі. Отже, суб'єктом правопорушення за цією статтею може бути лише посадова особа, чие правопорушення характеризується наявністю вини, як у формі умислу, так і у формі необережності [4].

Об'єктом правопорушень за нормою цього Кодексу є суспільні відносини у сфері закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти, які регулюються Законом України «Про публічні закупівлі». Об'єктивна сторона правопорушень, передбачених статтею 164–14 КУпАП, полягає в порушенні законодавства про закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти. Порядок здійснення цих закупівель встановлено згаданим Законом та підзаконними нормативно-правовими актами, виданими на його виконання [4].

Погоджуємося з висновком Н. Цибульник, що зміни до законодавства, яке регулює адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері публічних закупівель, повинні бути представлені у вигляді кодифікованого акта або окремого розділу КУпАП. Вони мають містити склади виключно адміністративних проступків, які посягають на встановлений порядок публічного адміністрування та перебувають у віданні органів публічної адміністрації. Це, зокрема, передбачає передачу повноважень з розгляду низки адміністративних справ від суду до суб'єктів (органів і посадових осіб) публічної влади. Серед таких справ можуть бути справи про ухилення від виконання адміністративних приписів, порушення правил передвиборної агітації, порушення обмежень щодо сумісництва тощо [5, с. 15].

Висновки. У дослідженні було розглянуто сутність адміністративних правопорушень у сфері державних закупівель, визначено їх особливості та запропоновано класифікацію таких правопорушень. Аналіз чинного законодавства України та судової практики виявив низку проблемних аспектів, що потребують вдосконалення правового регулювання.

По-перше, встановлено, що адміністративні правопорушення у сфері державних закупівель мають свої специфічні ознаки, що відрізняють їх від інших правопорушень. Це включає порушення процедурних вимог, недотримання принципів прозорості та добросовісної конкуренції, а також маніпуляції з тендерною документацією.

По-друге, розроблена класифікація адміністративних правопорушень у цій сфері сприяє більш чіткому розумінню їх видів та ступенів суспільної небезпеки. Запропонована класифікація включає такі категорії, як порушення, пов'язані з підготовкою тендерної документації, проведенням тендерних процедур, виконанням контрактів, а також порушення, пов'язані з контролем та наглядом.

Визначення та чітка класифікація адміністративних правопорушень у сфері державних закупівель є необхідними для забезпечення ефективного правозастосування. Це дозволить зменшити кількість правопорушень, покращити механізми контролю та підвищити відповідальність суб'єктів господарювання за дотримання законодавства.

Отже, для підвищення ефективності системи державних закупівель в Україні необхідно вдосконалити правове регулювання, забезпечити чіткість і однозначність у визначенні адміністративних правопорушень та їх класифікації. Реалізація запропонованих у статті рекомендацій сприятиме зміцненню правопорядку, зниженню рівня корупції та підвищенню ефективності використання державних коштів.

Література:

1. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник – К.: Юрінком Інтер, 2023. С. 544 с.
2. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України: акад. курс: підручник: у 2 т.– К.: Юрид. думка, 2014. 584 с.
3. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII : станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
5. Цибульник Н. Деякі питання вдосконалення інституту адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері публічних закупівель. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. № 47. С. 12–15.

References:

1. Kolpakov V.K. (2023). *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Administrative law of Ukraine: a textbook] – K.: Yurinkom Inter, 544 [in Ukrainian].
2. Averianov V.B. (2014). *Administratyvne pravo Ukrainy: akad. kurs: pidruchnyk*: [Administrative law of Ukraine: academic course: textbook] u 2 t.– K.: Yuryd. dumka, 2014. 584. [in Ukrainian].
3. Pro publichni zakupivli : Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 r. № 922-VIII : stanom na 19 kvit. 2024 r. [On public procurement: Law of Ukraine dated 25.12.2015 No. 922-VIII: as of April 19, 2024 p] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> [in Ukrainian].
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X : stanom na 19 trav. 2024 r. [Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 213 - 330): Code of Ukraine dated 07.12.1984, No. 8073-X : as of May 19, 2014. 2024] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukrainian].
5. Tsybulnyk N. (2022). *Deiaki pytannia vdoskonalennia instytutu administratyvnoi vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi publichnykh zakupivel* [Some Issues of Improving the Institution of Administrative Liability for Offenses in the Field of Public Procurement]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 47, 12–15 [in Ukrainian].

УДК 347.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1374-1383](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1374-1383)

Тімохіна Тетяна Олександрівна студентка 2 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел.: (099) 261-32-39

Ісаєв Арсен Миколайович кандидат юридичних наук, доцент кафедри Цивільного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел.: (050) 533-31-86, <http://orcid.org/0000-0002-9982-0572>

ВИЗНАННЯ АКТИВІВ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ, ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Анотація. Стаття досліджує правовий режим визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави в Україні. Ця стаття ставить за мету розкрити сутність та важливість процедури визнання активів необґрунтованими та їх подальшого стягнення в дохід держави в контексті припинення права власності та забезпечення правового порядку в Україні. Інститут цивільної конфіскації, що передбачає визнання активів необґрунтованими, відіграє важливу роль у підтримці держави в боротьбі з незаконно набутими активами та компенсації збитків, спричинених корупційними діями. В ході дослідження було проаналізовано низку нормативно правових актів, більш детально вивчено положення глави 12 Цивільного процесуального кодексу України.

В роботі проаналізоване законодавство України, судову практику та доктринальні погляди з цього питання. Згідно з аналізом, було встановлено, що Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 263-ІХ, запровадив нову підставу припинення права власності в Цивільному (далі – ЦК України) та Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України). Дослідили поняття «активи» та «набуття активів». Активи можуть бути визнані необґрунтованими, якщо їхнє походження не може бути доведено, що вони отримані законним шляхом особи та якщо їхнє набуття порушує чинне законодавство. Стаття також висвітлює судову практику, що підтверджує правомірність цього інституту в боротьбі з

корупцією. Загальний висновок вказує на важливість цього інструменту для ефективного протистояння корупції та відшкодування шкоди, завданої державі. Дослідили особливості порядку інституту доведення в питанні визнання активів необґрунтованими.

Отже, аналіз законодавства, судової практики та доктринальних поглядів дозволяє встановити механізми та умови визнання активів необґрунтованими, а також наслідки цього визнання для сторін правовідносин.

Ключові слова: визнання активів необґрунтованими, стягнення в дохід держави, підстави припинення права власності, необґрунтовані активи.

Timokhina Tetiana Oleksandrivna 2nd year student of the Faculty of Public Prosecution, Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Hryhorii Skovoroda St., Kharkiv tel.: (099) 261-32-39

Isaiev Arsen Mykolaiovych PhD in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law, Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Hryhorii Skovoroda St., Kharkiv, tel.: (050) 533-31-86, <http://orcid.org/0000-0002-9982-0572>

RECOGNIZING ASSETS AS UNJUSTIFIED AND RECOVERING THEM FOR THE STATE'S REVENUE, AS A GROUND FOR TERMINATION OF PROPERTY RIGHTS

Abstract. The article examines the legal regime for recognizing assets as unjustified and recovering them as state revenue in Ukraine. This article aims to reveal the essence and importance of the procedure for recognizing assets as unjustified and their subsequent recovery into the state revenue in the context of fighting corruption and ensuring the rule of law in Ukraine. The institution of civil forfeiture, which provides for the recognition of assets as unjustified, plays an important role in supporting the state in the fight against illegally acquired assets and compensation for losses caused by corruption. In the course of the study, a number of legal acts were analyzed, and the provisions of Chapter 12 of the Civil Procedure Code of Ukraine were studied in more detail.

The paper analyzes Ukrainian legislation, court practice and doctrinal views on this issue. According to the analysis, it was found that the Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Confiscation of Illegal Assets of Persons Authorized to Perform State or Local Government Functions and Punishment for Acquisition of Such Assets dated 31.10.2019 263-IX introduced a new ground for termination of property rights in the Civil and Civil Procedure Code of Ukraine. The concepts of “assets” and “acquisition of assets” were defined. Assets may be recognized as unreasonable if their origin cannot be proven, if they were

obtained legally and if their acquisition violates applicable law. The article also highlights the case law confirming the legitimacy of this institution in the fight against corruption. The general conclusion indicates the importance of this instrument for effective counteraction to corruption and compensation for damage caused to the state. We have studied the peculiarities of the procedure of the institute of proof in the issue of recognizing assets as unjustified.

Thus, the analysis of legislation, court practice and doctrinal views makes it possible to establish the mechanisms and conditions for recognizing assets as unjustified, as well as the consequences of this recognition for the parties to legal relations.

Keywords: recognition of assets as unjustified, recovery to the State's revenue, grounds for termination of property rights, unjustified assets.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 263-IX, було внесено доповнення до статті 346 ЦК України (підстави припинення права власності) додано 12 пункт й також було викладено нову редакцію статті 290 ЦПК України (пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави). Однак, належним чином тлумачення необґрунтованих активів було здійснено у 2022 році Вищим антикорупційним судом України у своєму рішенні від 13.07.2022 по справі 991/366/22.

Разом із тим питання залишається актуальним, тому вважаємо за доцільне дослідити процедуру та сам механізм стягнення необґрунтованих активів в дохід держави в контексті припинення права власності.

Мета статті полягає в дослідженні механізмів правового регулювання процесу визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як примусової підстави для припинення права власності.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 41 Конституції України: «Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» [4]. В статті 3 ЦК України передбачені загальні засади, на яких ґрунтується цивільне законодавство, і відповідно до пункту 2 частини 1 цього положення, гарантується «неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом» [5].

Варто не забувати, що згідно з частиною 2 статті 12 ЦК України навіть якщо особа не здійснює свої цивільні права, то це не є підставою їх припинення, крім випадків, які встановлені законом [5]. Під іншими випадками законодавець передбачив норми, відповідно до яких особа може бути легально позбавлена права власності. До прикладу, стаття 321 ЦК

України, котра одночасно в частинах 1 і 2 зазначає, що: «право власності є непорушним... особа може бути примусово позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і порядку, встановлених законом.» [5]. Отже, особа все ж таки може бути позбавлена права власності з метою забезпечення суспільного порядку у передбачених законом випадках.

До прикладу, ЦК України передбачає такий шлях припинення права власності, як «відчуження», воно може бути ініційоване як власником свого майна, так і може бути застосоване «примусове відчуження».

Більш того, відносно нещодавно в Україні починає розвиватися активна антикорупційна політика, і, як наслідок, був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 р., тим самим було запроваджено новий інститут – цивільна конфіскація, тобто визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Дане доповнення було винесено в пункті 12 частини 1 статті 346 ЦК України [3].

У своєму дослідженні Білянська Наталія Володимирівна висловила думку, що «підставу про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави можна віднести до примусового порядку відчуження майна.» [1].

Можна припустити, що в нашому випадку у питанні про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави застосовується примусове відчуження. Проте, що саме законодавець розуміє під «примусовим відчуженням»? Згідно із пунктом 1 частиною 1 статтею 1 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану»: примусове відчуження майна - це процес, за якого власник втрачає право власності на певне майно, яке перебуває у приватній або комунальній власності, і це майно передається у власність держави для використання в умовах правового воєнного режиму або надзвичайного стану з умовою повного відшкодування його вартості до або після такого відчуження[7]. Тож, мова йде про виключні випадки, і основною умовою такого варіанту припинення права власності є повне відшкодування вартості майна, що вилучається. Таку підставу не можна вважати примусовим відчуженням, більш того, ЦК України розмежовує ці поняття, він визначає їх, як дві різні підстави припинення права власності.

Якщо порівнювати з іншими підставами припинення власності, то визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави більш збігається за своїм змістом із цивільною конфіскацією. Оскільки, згідно з абзацом 2 частиною 1 статті 354 ЦК України: «конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно, крім випадків, визначених законом» [5].

Проте, законодавець їх відокремлює як дві окремі підстави припинення права власності, які не можна ототожнювати.

Тож, аби правильно розтлумачити, що саме законодавець вклав у зміст вислову «визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави», необхідно більш детально дослідити його правову основу. Розглядаючи дане питання, слід звернути увагу на поняття «активи» та «набуття активів».

У своєму інтерв'ю суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Євген Петров прокоментував новий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», де відзначив, що: «...у законодавстві, зокрема у цивільному, податковому, господарському, антимонопольному, корпоративному, фінансовому та інших галузях, все частіше використовувати термін "активи". Однак це викликає суперечності, оскільки з одного боку, активи є об'єктом, а з іншого – вони лише посвідчують об'єкт. З одного боку, активи охоплюють усе майно, включаючи цінні папери та грошові кошти, а з іншого – існують паралельно. Також, законодавець розмежовує поняття майнових та нематеріальних активів, але одночасно їх може об'єднувати»[8].

Так, у пунктах 1 та 2 частини 8 статті 290 ЦПК України підкреслено, що: «термін "активи" включає грошові кошти (включаючи готівку, кошти на рахунках/електронних гаманцях, у банках чи інших фінансових установах, небанківські надавачі платіжних послуг, емітенти електронних грошей або зберігання в банках або інших фінансових установах), інші матеріальні активи, майнові права, нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти, зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, що надаються особам, уповноваженим на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування... під "набуттям активів" мається на увазі отримання активів особою, яка має повноваження виконувати функції державного або місцевого значення, у власність. Це також означає, що активи можуть бути отримані у власність іншою особою (фізичною чи юридичною), якщо можна підтвердити, що це було зроблено за дорученням особи, котра має повноваження виконувати функції державного або місцевого значення, або ця особа може вчиняти дії з цими активами, що фактично або опосередковано збігаються з правом розпорядження ними.» [6]. В цьому випадку законодавець надає розгалужений перелік того, що саме варто розуміти під поняттям "активи". Стосовно «набуття активів», узагальнюючи, можна зазначити, що в кодексі передбачено два варіанти, за яких особа з владними повноваженнями може отримати активи для себе або вона може доручити їх отримання іншій особі.

Більш детально про порядок визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави регулює ЦПК України. Отже, відповідно до частини 2 статті 290 ЦПК України, предметом позову, що пред'являється, є активи, котрі були набуті після дати набрання чинності Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів", і у випадку якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом від законного доходу особи, що уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та не повинні перевищувати встановлену суму статтею 3685 Кримінального кодексу України; а також якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтею 3685 Кримінального кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закрито на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України й відповідне рішення набуло статусу остаточного [6]. Тобто, як бачимо, кодекс встановлює певні стандарти розміру активів щодо визнання їх необґрунтованими.

Як зазначалося вище, Кримінальний кодекс України (далі КК України) передбачає граничні межі суми необґрунтованих активів, оскільки особа буде притягуватися вже до кримінальної відповідальності, а саме за статтею 3685 коли особа, яка має повноваження виконувати функції держави або місцевого самоврядування, набула активи, вартість яких перевищує більш ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (податкову соціальну пільгу) її законні доходи [9]. Відповідно, податкова соціальна пільга у 2024 році становить 1514 грн[10]. Отже, сума активів особи не повинна перевищувати граничної межі, встановленою статтею 3685 КК України – 9 841 000 грн.

Щодо позову про визнання необґрунтованими активів та їх конфіскацію на користь держави, то він може бути поданий проти особи, яка, обіймаючи державну посаду, стала власником зазначених активів, які згадуються у другій частині цієї статті, та/або іншої фізичної або юридичної особи, що отримала ці активи за дорученням особи, що обіймає посаду в державній установі або місцевому самоврядуванні. Це також стосується випадків, коли особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування,

має пряме або опосередковане право на розпорядження цими активами або здійснює відповідні дії, які еквівалентні розпорядженню ними, згідно із частиною 4 статтею 290 ЦПК України[6].

Відповідно до статті 291 ЦПК України, суд буде вважати активи необґрунтованими у випадку, якщо в судовому порядку подані докази щодо обґрунтованості активів, з приводу яких був поданий позов, будуть не достатніми. Розгляд справ щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави належить до юрисдикції колегії Вищого антикорупційного суду у складі трьох суддів (ч. 1 ст. 34 ЦПК України)[6].

Стосовно інституту доказів необґрунтованих активів, то тут є певні особливості. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави передбачено, що на позивача покладається обов'язок навести факти, які підтверджують наявність в особи таких активів. І тільки після того, як суд визнає, що цих доводів достатньо, на відповідача покладається спростування цих доказів, поданих позивачем. Позивачем може бути Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, а у визначених законом випадках - Державне бюро розслідувань та Генеральна прокуратура (ч. 2 ст. 81 та ч. 5 ст. 290 ЦПК України).

Тож, законними вважаються доходи, які особа правомірна отримала законними шляхами. Зокрема, ці джерела передбаченні в пунктах 7 і 8 частини 1 статті 46 Закону України «Про запобігання корупції». У вказаних нормах мова йде про такі легальні доходи, як: заробітна плата отримана за основним місцем роботи й за сумісництвом, гонорари, дивіденди, проценти, роялті, страхові виплати, аліменти, благодійна допомога, пенсія, доходи від відчуження цінних паперів та корпоративних прав, подарунки, а також соціальні виплати та субсидії у разі виплати їх у грошовій формі та інші доходи. Стосовно активів, то сюди входять: отримані кредити, позики, зобов'язання за договорами лізингу, розмір сплачених коштів у рахунок основної суми позики (кредиту) та процентів за позикою (кредитом), залишок позики (кредиту) станом на кінець звітного періоду, зобов'язання за договорами страхування та недержавного пенсійного забезпечення[11]. Тобто законодавець передбачив вичерпний перелік можливих легальних доходів, які може отримувати особа.

Ознайомившись з деякими особливостями в цьому питанні, перейдемо до наслідків, передбачених статтею 292 ЦПК України: коли суд визнає необґрунтованими активи відповідно до статті 291 цього кодексу, вони стягуються в дохід держави.

Крім того, в положеннях статті 292 ЦПК України передбачені й інші можливі наслідки. Якщо суд визнає необґрунтованою частину активів, в дохід

держави стягується частина активів відповідача, яка визнана необґрунтованою, а у разі неможливості виділення такої частини – її вартість. У випадку, коли не можна виконати стягнення на активи, що визнані недостатньо обґрунтованими, відповідач має обов'язок сплатити вартість цих активів або виконати стягнення на інші активи відповідача, які мають таку саму вартість, що й необґрунтовані активи[6].

Правові висновки Верховного Суду.

27 квітня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув справу № 991/3401/21 «Про визнання необґрунтованими активів у вигляді грошових коштів у розмірі 1 242 236 грн, набутих у власність відповідачем на підставі договору оренди нерухомого майна від 3 січня 2019 року № 1/2019, грошових коштів у розмірі 10 000 грн, набутих як комісійні доходи від АБ «Укргазбанк» за безготівкове зарахування на поточний рахунок коштів від ТОВ «Компанія "Сіквел"», та про їх стягнення в дохід держави». Суд встановив, що ОСОБА_1 отримала нежитлові об'єкти від Німецької Євангелічно-лютеранської релігійної громади у м. Полтаві внаслідок ряду угод та трансакцій. Пізніше, через ряд операцій, ці об'єкти перейшли до інших власників... У 2019 році ОСОБА_1 уклала договір оренди нерухомого майна з ТОВ "Гарден-Клаб-Товар", вказавши у договорі, що майно належить йому на праві власності за раніше укладеним договором купівлі-продажу. ТОВ "Гарден-Клаб-Товар" потім перейменувалося на ТОВ "Компанія «Сіквел»", яке перерахувало грошові кошти на рахунок ОСОБА_1, вказавши їх як дохід від оренди та комісійні доходи від банку. Однак, за рішенням суду, ці операції були визнані необґрунтованими, оскільки ОСОБА_1 не мав права орендувати майно, яке насправді не належало йому. Таким чином, суд задовольнив позов держави й стягнув з ОСОБА_1 суму грошових коштів як необґрунтований дохід.»

Розглянувши факти по справі та рішення попередніх судових інстанцій, Верховний Суд, на основі рішень попередніх інстанцій та спираючись на статті 290-292 ЦПК України, дійшов наступних правових висновків: «...визнати активи, отримані від оренди нерухомого майна, як необґрунтовані. Це стосується активів, набутих після введення в дію зазначеного закону, коли різниця між вартістю таких активів та законними доходами перевищує встановлені нормативи...»

Крім того, суди попередніх інстанцій, а саме Вищий антикорупційний суд та Апеляційна палата Вищий антикорупційний суд погодилися з висновками про те, що особа, яка є народним депутатом України та уповноваженою на виконання державних функцій, не мала законних підстав для укладення договору оренди нерухомого майна та отримання доходу від цього у вигляді комісійних доходів. Такі дії були визнані необґрунтованими з

точки зору відповідних норм законодавства. Отже, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду дійшов обґрунтованого висновку про те, що ОСОБА_1 не мала законних підстав передавати вказане нерухоме майно в оренду та отримувати від цього доходи.» [2].

Під час розгляду справи № 991/3401/21 Верховний Суд України визнав необґрунтованими активи, які були отримані від оренди нерухомого майна і не належали до законних доходів особи, яка є народним депутатом та виконує державні функції. Це рішення ґрунтується на статтях 290-292 ЦПК України та відповідає принципам недопущення корупції та незаконного збагачення з боку осіб, які займають публічні посади.

Висновки. Ми розглянули питання щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, дослідили терміни «активи», «набуття активів» у різних галузях права та законодавства. В ході нашого дослідження дійшли висновку, що визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави є окремою примусовою підставою припинення права власності, передбаченою у ст. 346 ЦК України та ст. 290 ЦПК України. Проаналізували певні процедурно-процесуальні аспекти, зокрема, предмет позову, особливості доказування, виявили граничну суму, яку активи не повинні перевищувати на 2024 рік (9 841 000 грн). В ході аналізу судової практики дослідили різні варіації наслідків для особи, в якій повністю або частково активи визнанні необґрунтованими.

Література:

1. Білянська Н. В. Визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави як підстава припинення права власності. [Електронний ресурс] / Білянська Н. В. Актуальні питання у сучасній науці. — 2024. — Т.2 (20). Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/download/9150/9199>.
2. Верховний суд. “Активи, що визнаються судом необґрунтованими, стягуються в дохід держави – перше рішення КЦС ВС” .[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1274247/>.
3. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>.
4. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
5. Цивільний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
6. Цивільний процесуальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
7. Закон України “Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

8. Верховний суд. “Суддя ВС розповів про особливості розгляду справ щодо стягнення необґрунтованих активів у дохід держави”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1570539/>.

9. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

10. Податкова соціальна пільга у 2024 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://kh.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/752719.html#:~:text=Тож,%20у%202024%20році%20>

11. Закон України “Про запобігання корупції” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

References:

1. Bilyanskaya N. V. (2024) Recognition of assets as unreasonable and their recovery to the state revenue as a ground for termination of ownership. Topical issues in modern science. . [Product innovative policy] — 2024. — Т.2 (20). Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/download/9150/9199>. [in Ukrainian].

2. Sait Verkhovnyy sud “Aktyvy, shcho vyznayut'sya sudom neobgruntovanymy, styahuyut'sya v dokhid derzhavy – pershe rishennya KTSS VS” [Site of Suprem court “Assets recognized by the court as unreasonable are collected to the state's income - the first decision of the CCC of the Supreme Court”]. (n.d.). [supreme.court.gov.ua](https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1274247/) Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1274247/>. [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy ”Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo konfiskatsiyi nezakonnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannya funktsiy derzhavy abo mistsevoho samovryaduvannya, i pokarannya za nabuttya takykh aktyviv” [The Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Confiscation of Illicit Assets of Persons Authorised to Perform State or Local Government Functions and Punishment for Acquisition of Such Assets”]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>. [in Ukrainian].

4. Constitution of Ukraine. [Constitution of Ukraine]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>. [in Ukrainian].

5. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny. [Civil Code of Ukraine]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukrainian].

6. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Procedure Code of Ukraine]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrayiny “Pro peredachu, prymusove vidchuzhennya abo vyluchennya mayna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho chy nadzvychaynoho stanu” [The Law of Ukraine On the Transfer, Compulsory Alienation or Seizure of Property under the Legal Regime of Martial Law or a State of Emergency]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text> [in Ukrainian].

8. Sait Verkhovnyy sud “Suddya VS rozpoviv pro osoblyvosti roz-hlyadu sprav shchodo styahnennya neobgruntovanykh aktyviv u dokhid derzhavy” [Site of Suprem court “A Supreme Court judge spoke about the peculiarities of considering cases on the recovery of unjustified assets to the state revenue”]. (n.d.). [supreme.court.gov.ua](https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1570539/) Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1570539/>. [in Ukrainian].

9. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny. [The Criminal Code of Ukraine.]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

10. Podatkova sotsial'na pil'ha u 2024 rotsi. [Tax social benefit in 2024]. (n.d.). [kh.tax.gov.ua](https://kh.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/752719.html#:~:text=Тож,%20у%202024%20році%20) Retrieved from <https://kh.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/752719.html#:~:text=Тож,%20у%202024%20році%20> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrayiny “Pro zapobihannya koruptsiyi” [The Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>. [in Ukrainian].

УДК 341.231.14

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1384-1392](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1384-1392)

Фомін Павло Вікторович доктор філософії, доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 4, 61022, Харків, <https://orcid.org/0000-0002-1951-9860>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЩОДО БОРТЬБИ З ДИСКРИМІНАЦІЄЮ В МЕЖАХ ООН

Анотація. У статті розкрито організаційно-правові засади щодо боротьби з дискримінацією в межах Організації Об'єднаних Націй. Охарактеризовано положення внутрішніх актів Організації (Правила і положення про персонал, Стандарти поведінки міжнародної цивільної служби, Бюлетень Генерального Секретаря тощо). Вказано, що в межах ООН напрацьовано низку внутрішніх актів, якими унормовано питання проходження служби співробітниками персоналу, а також визначено заходи, спрямовані на попередження і боротьбу з дискримінацією, утисками тощо. З'ясовано, що будь-які прояви дискримінації чи домагань, а також сексуальні домагання чи утиски за ознакою статі, або образи у будь-якій формі на робочому місці чи у зв'язку з роботою заборонені та належать до неприпустимої поведінки. Визначено, що дискримінацією вважається будь-яке несправедливе поводження або довільне розмежування за ознакою раси, статі, гендеру, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, гендерного самовираження, релігії, національності, етнічного походження, наявності інвалідності, соціального походження чи інших подібних загальних характеристик або ознак. Вказано, що утиск також може ґрунтуватися на дискримінаційних ознаках, і найчастіше передбачає серію інцидентів. Зазначено, що повідомлення про заборонену поведінку можуть бути подані будь-якою особою і стосовно будь-якої особи, незалежно від того, чи мають такі особи будь-який контрактний статус в Організації; до співробітників, яких підозрюють у причетності до забороненої діяльності, можуть бути застосовані дисциплінарні або інші адміністративні заходи. Зазначено, що в межах ООН було створено низку органів, повноваження яких включають й питання попередження і викорінення дискримінації, утисків тощо, зокрема: Управління служб внутрішнього нагляду, Об'єднана інспекційна група, Бюро ООН з питань етики та ін. Акцентовано на діяльності внутрішніх адміністративних трибуналів ООН щодо попередження і боротьби з дискримінацією.

Ключові слова: дискримінація, захист, персонал, права людини, правосуддя, цілі сталого розвитку.

Fomin Pavlo Viktorovich PhD, Associate Professor of the Department of International and European Law, School of Law, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, <https://orcid.org/0000-0002-1951-9860>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FRAMEWORK FOR COMBATING DISCRIMINATION WITHIN THE UNITED NATIONS

Abstract. The article describes the organizational and legal framework for combating discrimination within the United Nations. The provisions of the internal acts of the Organization (Staff Rules and Regulations, Standards of Conduct for the International Civil Service, Bulletin of the Secretary-General, etc.) are characterized. It is indicated that a number of internal acts have been developed within the UN, which regulate the issues of service by staff members, as well as measures aimed at preventing and combating discrimination, harassment, etc. It is clarified that any form of discrimination or harassment, including sexual or gender harassment, as well as abuse in any form at the workplace or in connection with work is prohibited and considered prohibited conduct. It is defined that Discrimination is any unfair treatment or arbitrary distinction based on a person's race, sex, gender, sexual orientation, gender identity, gender expression, religion, nationality, ethnic origin, disability, age, language, social origin or other similar shared characteristic or trait. It is stated that harassment can also be based on discriminatory grounds, and most often involves a series of incidents. It is stated that reports of prohibited conduct may be submitted by any person and against any person, regardless of whether such persons have any contractual status with the Organization; disciplinary or other administrative measures may be taken against staff members suspected of involvement in prohibited activities. It is noted that a number of bodies have been established within the UN, whose powers include the prevention and eradication of discrimination, harassment, etc: Office of Internal Oversight Services, Joint Inspection Unit, UN Ethics Office, etc. It is emphasised the activities of the UN internal administrative tribunals to prevent and combat discrimination.

Keywords: discrimination, protection, staff, human rights, justice, sustainable development goals.

Постановка проблеми. Принципи рівності і недискримінації лежать в основі прав людини, допомагаючи зменшити незахищеність за багатьма параметрами та в багатьох сферах. Права людини існують не лише в інтересах окремих груп. Вони охоплюють усіх людей в усіх суспільствах та у всьому

світі. Разом з тим дискримінація зберігається щодо релігійних, етнічних та національних меншин, осіб африканського походження, корінних народів, інвалідів, людей похилого віку, дітей, жінок, спільнот ЛГБТІ та інших осіб [1].

У зв'язку з цим слід зазначити, що Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН, Організація) була заснована на принципах гідності і цінності людської особистості, які проголошують право кожного користуватися всіма правами людини та основними свободами без розрізнення раси, статі, мови чи релігії.

У Преамбулі Статуту ООН народи Об'єднаних Націй висловили рішучість знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок та рівність прав великих і малих націй [2].

Протягом 75 років свого існування ООН завжди визнавала факт поширеності дискримінації у суспільстві та відіграла провідну роль у справі надання підтримки державам-членам у розробці правових інструментів боротьби з цією одіозною поведінкою та пом'якшення її наслідків. У зв'язку з глобальним усвідомленням у 2020 році поширеності расизму та расової дискримінації у суспільстві Генеральний секретар визнав, що ООН сама не застрахована від расизму та расової дискримінації, та зобов'язався вивчити і викоринити це на робочих місцях в Організації на особистому, міжособистісному, структурному та інституційному рівнях. Генеральний секретар також визнав, що расизм і расова дискримінація підривають Статут і абсолютно несумісні з переконанням Організації в тому, що співробітники повинні мати можливість повністю віддавати себе роботі та працювати в середовищі, що забезпечує відданість принципам професіоналізму, інклюзії, рівності, поваги та гідності [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо попередження та ліквідації всіх форм дискримінації, міжнародно-правові засади та інституційні механізми на універсальному і регіональному рівні були предметом дослідження українських і зарубіжних дослідників, як-от: М. Буроменський, А. Войціховський, С. Карвацька, О. Київець, В. Мицик, Т. Сироїд та ін. Разом з тим, питання щодо протидії дискримінації в межах міжнародних міждержавних організацій потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета статті – розкрити організаційно-правові засади щодо попередження і боротьби з дискримінацією в межах Організації Об'єднаних Націй.

Виклад основного матеріалу. Найсильнішою стороною ООН є різноманітність її глобального персоналу. Як роботодавець Організація повинна забезпечувати свободу можливостей, а її робоче середовище має бути вільним від бар'єрів, дискримінації, приниження гідності, утисків та страху [3].

З огляду на це, в межах Організації було вироблено низку внутрішніх актів, якими унормовано питання проходження служби співробітниками персоналу, а також визначено заходи, спрямовані на попередження і боротьбу з дискримінацією, утисками тощо.

Так, відповідно до Правил і положень про персонал ООН співробітники повинні розділяти та дотримуватися принципів, викладених у Статуті, включаючи віру в основні права людини, гідність та цінність людської особи та рівноправність чоловіків і жінок. Працівники повинні виявляти повагу до всіх культур; вони не повинні допускати дискримінації стосовно будь-якої особи чи групи осіб або будь-яким іншим чином зловживати владою та повноваженнями, якими вони наділені (положення 1.2) [4].

У правилі 1.2 визначено конкретні випадки неприпустимої поведінки, зокрема, забороняються будь-які прояви дискримінації чи домагань, а також сексуальні домагання чи утиски за ознакою статі, або образи у будь-якій формі на робочому місці чи у зв'язку з роботою (правило 1.2 (f)) [4].

Крім того, задля того, щоб до всіх осіб, які є і не є співробітниками Секретаріату ООН, ставилися з гідністю та повагою, а вони самі усвідомлювали свою роль у збереженні умов праці, вільних від усіх форм дискримінації, утисків, включаючи сексуальні домагання, та зловживання повноваженнями, і свої відповідні обов'язки, Генеральний секретар ввів у дію Бюлетень «Боротьба з дискримінацією, утисками, включаючи сексуальні домагання та зловживанням повноваженнями».

Бюлетень визначає, що дискримінація, утиски, включаючи сексуальні домагання, та зловживання повноваженнями йменуються у сукупності «забороненою поведінкою». У той же час розбіжності щодо виконання посадових обов'язків або з інших питань, пов'язаних з роботою, зазвичай не вважаються забороненою поведінкою та регулюються не положеннями бюлетеня, а в контексті управління службовою діяльністю (п. 1) [5].

Відповідно до Бюлетеня дискримінацією вважається будь-яке несправедливе поводження або довільне розмежування за ознакою раси, статі, гендеру, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, гендерного самовираження, релігії, національності, етнічного походження, наявності інвалідності, соціального походження чи інших подібних загальних характеристик або ознак. Дискримінація може являти собою одиничний інцидент, який зачіпає одну особу чи кількох осіб подібного статусу, або може виражатися в утиску чи зловживанні повноваженнями (п. 1.2).

Слід також зазначити, що утиск, який є будь-якою небажаною поведінкою, що може обґрунтовано вважатися образливою або принизливою для іншої особи чи сприйматися як така, коли така поведінка заважає роботі або призводить до створення загрозливої, ворожої чи агресивної обстановки

на робочому місці також може ґрунтуватися на ознаках, як зазначено в пункті 1.2 (дискримінація). Утиск може виражатися в словах, жестах або діях, які інша людина, як правило, знаходить дратівливими, що вселяють тривогу, є образливими, принизливими, жахливими, знецінюючими, зневажливими або збентежуючими. Найчастіше утиск передбачає серію інцидентів (п. 1.3 -1.4) [5].

Повідомлення про заборонену поведінку на робочому місці або у зв'язку з роботою можуть бути подані будь-якою особою і щодо будь-якої особи, незалежно від того, чи мають такі особи будь-який контрактний статус в Організації. До співробітників, яких підозрюють у причетності до забороненої діяльності, можуть бути застосовані дисциплінарні або інші адміністративні заходи відповідно до інструкції ST/AI/2017/1 [5].

Крім того, Стандарти поведінки міжнародної цивільної служби, які є невід'ємною частиною культури та спадщини Організації, містять низку положень, що стосуються попередження дискримінації. Так, у п. 15 зазначається, що свобода від дискримінації є основним правом людини. Відповідно очікується, що міжнародні цивільні службовці поважатимуть гідність, цінність і рівність усіх людей без будь-яких відмінностей [6].

Стандартами поведінки також передбачається, що представники персоналу повинні бути захищені від дискримінаційного чи упередженого ставлення на основі їхнього статусу або діяльності як представників персоналу, як під час терміну повноважень, так і після його закінчення (п. 32) [6].

Крім того, в межах ООН було створено низку органів, повноваження яких включають й питання попередження і викорінення дискримінації, утисків тощо, зокрема: Управління служб внутрішнього нагляду, Об'єднана інспекційна група, Бюро ООН з питань етики та ін.

Так, Управління служб внутрішнього нагляду виконує обов'язки щодо незалежного та об'єктивного нагляду за всією діяльністю ООН, а Об'єднана інспекційна група є незалежним наглядовим органом Організації, уповноваженим проводити загальносистемні оцінки, інспекції та розслідування. Обидва підрозділи необхідні для сприяння трансформаційним змінам у політиці та практиці управління, структурах і системах Організації, а також механізмах подання скарг та управління процесами щодо боротьби з расизмом, дискримінацією та забезпечення інклюзії на робочому місці [3].

Бюро з питань етики сприяє вкоріненню етичної організаційної культури, що ґрунтується на спільних цінностях: сумлінності, підзвітності, прозорості та повазі. Бюро з питань етики допомагає Генеральному секретарю у забезпеченні того, щоб усі співробітники дотримувалися і виконували свої обов'язки відповідно до високого рівня сумлінності, визначеного Статутом ООН [7].

Бюро з питань етики надає співробітникам усіх рівнів п'ять видів послуг: конфіденційні консультації з етичних питань; роз'яснення етичних моментів та інструктаж щодо них; захист від переслідувань за повідомлення про неналежну поведінку та співпрацю в ході проведення належним чином санкціонованих ревізій і розслідувань; програми розкриття фінансової інформації; сприяння узгодженості та спільності етичних стандартів у рамках системи ООН тощо [8].

Також, у зв'язку з усвідомленням у 2020 році наявності проблеми інституційного та системного расизму Генеральний секретар розпочав кампанію діалогу та дій проти расизму і заснував Цільову групу боротьби з расизмом і забезпечення поваги людської гідності кожного в ООН. Цільовій групі було запропоновано оцінити думку співробітників щодо масштабів расизму та расової дискримінації в Секретаріаті, організувати інформаційно-роз'яснювальну кампанію та кампанію дій і розробити довгостроковий стратегічний план дій, який дозволить перетворити Організацію на таке місце роботи, де активно борються з расизмом, де притягують до відповідальності за расистську поведінку і де Організація забезпечує почуття причетності і відчуття гідності та інклюзії на робочому місці для всіх [9].

Важливо також зауважити, що Організація Об'єднаних Націй має внутрішню систему відправлення правосуддя, яка надає співробітникам як можливості для неформального, так і офіційного вирішення спорів. Формальний компонент передбачає проведення об'єктивної та обґрунтованої управлінської перевірки оспорюваного адміністративного рішення і дворівневу систему здійснення правосуддя, що складається з першої інстанції – Трибуналу зі спорів ООН (далі – ТС ООН) й – Апеляційного трибуналу ООН [10, с. 89-90].

Співробітники Секретаріату ООН або окремо керованого фонду, програми чи структури, можуть формально оскаржити будь-яке адміністративне рішення, яке, на їхню думку, негативно вплинуло на них і могло порушити трудові права.

Так, низка справ адміністративних трибуналів ООН стосувалися питань дискримінації. Зокрема, у справі, яка розглядалася ТС ООН «Теуненс проти Генерального секретаря ООН» (Theunens v. Secretary-General of the United Nations) заявник подав заяву, оскаржуючи рішення про застосування до нього дисциплінарного стягнення у вигляді пониження в одному класі з відстрочкою на три роки розгляду питання про підвищення. За обставинами справи у червні 2001 року заявник був прийнятий до ООН на посаду інформаційного аналітика до Міжнародного трибуналу по колишній Югославії. У квітні 2009 року заявник став керівником Об'єднаного військового аналітичного центру (далі – JMAC) у Тимчасових силах ООН в Лівані (UNIFIL). Як голова JMAC, він

керував 10 співробітниками. У 2019 році троє співробітників ЖМАС подали скарги на заявника, стверджуючи, що він, серед іншого, створив образливе, агресивне та дискримінаційне робоче середовище і зловживав своїми повноваженнями як керівника підрозділу. Вони скаржилися, що заявник зловжив своїми повноваженнями, неналежним чином використавши процес оцінки ефективності проти співробітника ЖМАС, а також брав участь у переслідуваннях і зловживанні владою, порушуючи Положення і правила про персонал, а також положення документу ST/SGB/2008/5 (Заборона дискримінації, утисків, у тому числі сексуальних, та зловживання владою).

З огляду на це було призначено комісію для розслідування звинувачень проти заявника. У січні 2023 року заступник Генерального секретаря з питань стратегії управління, політики та відповідності («USG/DMSPC») повідомила заявнику, що вона дійшла висновку про доведеність звинувачень проти та що його поведінка «становила переслідування і зловживання владою, як це визначено в документі ST/SGB/2008/5 ... і становила серйозні порушення». Цим же листом було накладено дисциплінарне стягнення.

Розглядаючи справу, Трибунал визнав, що накладена санкція була пропорційною за всіх відповідних обставин. Враховуючи серйозний і тривалий характер проступку та неспроможність заявника виправити свою неналежну поведінку, незважаючи на неодноразові вказівки інших осіб, було зрозуміло, що недисциплінарні «адміністративні заходи» не досягли б необхідного результату. Після детального вивчення наявних у справі доказів, Трибунал дійшов висновку, що санкція пониження в посаді та відкладення права на просування відповідає фактам і була збалансованою за всіх обставин [11].

Слід також зазначити, що низка рішень адміністративних трибуналів ООН стосується питань щодо дискримінації за такими ознаками, як: віросповідання, гендерна ідентичність, гендер тощо.

Висновки. У межах Організації Об'єднаних Націй створено організаційно-правове підґрунтя щодо попередження та викорінення дискримінації. Положення щодо неприпустимості дискримінації в межах Організації закріплені в Правилах і Положеннях про персонал, бюлетенях Генерального Секретаря, а також у низці інших внутрішніх актів, якими регламентується проходження міжнародної цивільної служби. Внутрішня політика Організація базується на принципі нульової терпимості до проявів дискримінації та впроваджена в етичні стандарти поведінки співробітників персоналу. Під егідою ООН також функціонує ряд органів, як-от: Управління служб внутрішнього нагляду, Об'єднана інспекційна група, Бюро ООН з питань етики тощо, мандат яких охоплює й питання боротьби з дискримінацією. Важливу роль у цій сфері відіграють адміністративні трибунали Організації, які складають формальний рівень внутрішньої системи правосуддя.

Література:

1. UN: Renforcement de l'égalité et lutte contre la discrimination. URL: <https://www.ohchr.org/fr/about-us/what-we-do/our-roadmap/enhancing-equality-and-countering-discrimination> (дата звернення: 24.05.2024).
2. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 24.05.2024).
3. Strategic Action Plan. Report of the Secretary-General's Task Force on Addressing Racism and Promoting Dignity for All in the United Nations Secretariat. New York, 2021. 64 p. URL: https://hr.un.org/sites/hr.un.org/files/sap_final_report_0.pdf (дата звернення: 24.05.2024).
4. Staff Rules and Staff Regulations of the United Nations : Secretary-General's bulletin ST/SGB/2016/1. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/833774?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 24.05.2024).
5. Secretary-General's bulletin Addressing discrimination, harassment, including sexual harassment, and abuse of authority ST/SGB/2019/8. URL: <https://conduct.unmissions.org/secretary-general's-bulletin-addressing-discrimination-harassment-including-sexual-harassment-and> (дата звернення: 24.05.2024).
6. Standards of Conduct for the International Civil Service. United Nations New York, 2013. URL: <https://icsc.un.org/Resources/General/Publications/standardsE.pdf> (дата звернення: 24.05.2024).
7. UN Ethics Office: What is the un ethics office? URL: <https://www.un.org/en/ethics/index.shtml> (дата звернення: 24.05.2024).
8. United Nations UN Ethics Office: About the United Nations Ethics Office. URL: <https://www.un.org/en/ethics/overview/about.shtml> (дата звернення: 24.05.2024).
9. Addressing racism and promoting dignity for all in the United Nations Secretariat: report of the Secretary-General A/76/771. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3968836?v=pdf> (дата звернення: 24.05.2024).
10. Фомін П. В. Внутрішня система правосуддя міжнародних міждержавних організацій : дис... докт. філософії : 293 Міжнародне право / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2021. 207 с.
11. Case Heunens v. Secretary-General: Judgment of the United Nations Dispute Tribunal, UNDT/2023/145, 29 December 2023. URL: <https://www.un.org/internaljustice/oaj/sites/default/files/2024-01/UNDT-2023-145%20%28Theunens%29%20%28publication%29.pdf> (дата звернення: 24.05.2024).

References:

1. UN: Renforcement de l'égalité et lutte contre la discrimination. URL: <https://www.ohchr.org/fr/about-us/what-we-do/our-roadmap/enhancing-equality-and-countering-discrimination> (дата звернення: 24.05.2024).
2. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 24.05.2024).
3. Strategic Action Plan. Report of the Secretary-General's Task Force on Addressing Racism and Promoting Dignity for All in the United Nations Secretariat. New York, 2021. 64 p. URL: https://hr.un.org/sites/hr.un.org/files/sap_final_report_0.pdf (дата звернення: 24.05.2024).
4. Staff Rules and Staff Regulations of the United Nations : Secretary-General's bulletin ST/SGB/2016/1. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/833774?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 24.05.2024).
5. Secretary-General's bulletin Addressing discrimination, harassment, including sexual harassment, and abuse of authority ST/SGB/2019/8. URL: <https://conduct.unmissions.org/secretary-general's-bulletin-addressing-discrimination-harassment-including-sexual-harassment-and> (дата звернення: 24.05.2024).

6. Standards of Conduct for the International Civil Service. United Nations New York, 2013. URL: <https://icsc.un.org/Resources/General/Publications/standardsE.pdf> (дата звернення: 24.05.2024).

7. UN Ethics Office: What is the un ethics office? URL: <https://www.un.org/en/ethics/index.shtml> (дата звернення: 24.05.2024).

8. United Nations UN Ethics Office: About the United Nations Ethics Office. URL: <https://www.un.org/en/ethics/overview/about.shtml> (дата звернення: 24.05.2024).

9. Addressing racism and promoting dignity for all in the United Nations Secretariat: report of the Secretary-General A/76/771. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3968836?v=pdf> (дата звернення: 24.05.2024).

10. Fomin P. V. Vnutrishnia systema pravosuddia mizhnarodnykh mizhuriadovykh orhanizatsii [Internal justice system of international intergovernmental organisations] : dys... dokt. filosofii : 293 Mizhnarodne pravo / Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina. Kharkiv, 2021. 207 s. [in Ukrainian].

11. Case Heunens v. Secretary-General: Judgment of the United Nations Dispute Tribunal, UNDT/2023/145, 29 December 2023. URL: <https://www.un.org/internaljustice/oaj/sites/default/files/2024-01/UNDT-2023-145%20%28Theunens%29%20%28publication%29.pdf> (дата звернення: 24.05.2024).

УДК 341.231.14

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1393-1403](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1393-1403)

Фоміна Ліна Олександрівна кандидат юридичних, доцент, доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 4, 61022, м, Харків, <https://orcid.org/0000-0002-8756-4006>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ВОДУ НА УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ

Анотація. У статті охарактеризовано міжнародно-правові акти універсального рівня (Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Доповідь Конференції ООН з водних ресурсів 1977 р., Програма дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку 1994 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації 1979 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Декларація тисячоліття ООН, резолюції ГА ООН та Ради ООН з прав людини, загальні і заключні зауваження Комітету з економічних, соціальних і культурних прав тощо), які містять положення щодо забезпечення права на воду. Констатовано, що право на воду належить до категорії гарантій, необхідних для забезпечення достатнього життєвого рівня, особливо з огляду на те, що вода є найважливішою передумовою виживання; є нерозривно пов'язаним з правом на найвищий досяжний рівень здоров'я та низкою інших прав, закріплених міжнародними угодами в галузі прав людини, насамперед із правом на життя та людську гідність. Зазначено, що право людини на воду передбачає забезпечення кожній людині достатньої кількості нешкідливої та доступної в економічному та фізичному плані питної води для задоволення її повсякденних потреб. Вказано, що ключові елементи прав на воду включають: наявність, якість і доступність (фізична, економічна доступність, недискримінація, доступ до інформації). Констатовано, що головна відповідальність за реалізацію права на безпечну та чисту питну воду і санітарію як права людини покладена на державу. Акцентовано, що хоча Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. передбачає у ст. 2 принцип поступової реалізації та визнає труднощі, пов'язані з обмеженістю наявних ресурсів, він також накладає на держави цілу низку зобов'язань, які потребують негайного виконання.

Ключові слова: достатній життєвий рівень, здоров'я, права людини, правозахист, санітарія, цілі сталого розвитку.

Fomina Lina Olexandrivna Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International and European Law, School of Law, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, <https://orcid.org/0000-0002-8756-4006>

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF THE RIGHT TO WATER AT THE UNIVERSAL LEVEL

Abstract. The article describes the international legal instruments of the universal level (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, Report of the UN Water Conference of 1977, Programme of Action of the International Conference on Population and Development of 1994, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination of 1979, Convention on the Rights of the Child of 1989, UN Millennium Declaration, UN General Assembly and UN Human Rights Council resolutions, the general comments of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, etc.) which contain provisions on the right to water. It is stated that the right to water belongs to the category of guarantees necessary to ensure an adequate standard of living, especially given that water is the most important prerequisite for survival; it is linked to the right to the highest attainable standard of health and a number of other rights enshrined in international human rights agreements, primarily the right to life and human dignity. It is noted that the human right to water implies that everyone should have sufficient, safe and affordable drinking water for daily needs. It is stated that the key elements of the right to water include: availability, quality and accessibility (physical, economic accessibility, non-discrimination, access to information). It is stated that the primary responsibility for the realisation of the right to safe and clean drinking water and sanitation as a human right lies with the State. It is emphasised that although the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 provides for the principle of gradual realisation in Article 2 and recognises the difficulties associated with limited available resources, it also imposes a number of obligations on states that require immediate implementation.

Keywords: adequate standard of living, health, human rights, human rights protection, sanitation, sustainable development goals.

Постановка проблеми. У 1994 році Доповідь про розвиток людини внесла ідею про безпеку для людини до порядку денного дискусій про розвиток. Тоді ставилася мета розширити вузькі рамки поняття національної безпеки, що описується у категоріях військової загрози та захисту стратегічних цілей зовнішньої політики, завдяки новому погляду на безпеку як явище, що сягає корінням у життя людей. Водна безпека є складовою цієї

концепції безпеки людини. У широкому сенсі безпека води означає, що кожна людина отримує надійний доступ до води задовільної якості за помірною ціною, щоб мати можливість вести здорове, гідне та продуктивне життя, підтримуючи при цьому стійкість екологічних систем, які водночас дають воду і залежать від води. Якщо ці умови відсутні або доступ до води ускладнений, виникає гостра загроза безпеці людини як наслідок погіршення здоров'я та руйнування засобів для існування [1].

Разом з тим, незважаючи на визнання права на воду обов'язковою умовою для життя в умовах дотримання людської гідності та триваючі зусилля міжнародного співтовариства, значна кількість людей у світі досі не мають постійного доступу до чистої питної води і санітарії. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) станом на 2021 році у країнах, які зазнають дефіциту водних ресурсів, проживало понад 2 млрд осіб та як очікується, внаслідок зміни клімату і зростання населення в деяких регіонах цей дефіцит посилюватиметься; у 2022 році у всьому світі не менше 1,7 млрд людей використовували мікробіологічно заражену питну воду, що становить найбільший ризик для безпеки питного водопостачання [2].

Крім того, належний рівень водопостачання та санітарії відіграє ключову роль у досягненні цілей у сфері сталого розвитку, зокрема пов'язаних зі здоровим способом життя та гендерною рівністю [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо захисту і забезпечення прав людини в економічній, екологічній та соціальній сферах, зокрема окремі елементи права на достатній життєвий, рівень, права на здоров'я, права на воду та санітарію досліджувалися в роботах таких науковців: М. Буроменський, Т. Карвацька, О. Київець, Ю. Марутяк, М. Медведєва, Л. Невара, Н. Обіюх, Є. Реньов, Т. Сироїд та ін. Разом з тим означене питання потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Мета статті полягає у наданні характеристики положень міжнародно-правових актів універсального характеру щодо забезпечення права на воду.

Виклад основного матеріалу. Доступ до безпечної питної води та санітарії є міжнародно визнаними правами людини, які впливають з права на достатній життєвий рівень життя, гарантованого у ст. 11(1) Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (далі – МПЕСК 1966 р.) Зокрема, в ст. 11 (1) конкретно вказується низка прав, що впливають із права на достатній життєвий рівень та є необхідними для здійснення цього права, включаючи «достатнє харчування, одяг та житло». Слово «включаючи» свідчить про те, що цей перелік не є вичерпним. Право на воду, безумовно, належить до категорії гарантій, необхідних для забезпечення достатнього життєвого рівня, особливо з огляду на те, що вода є найважливішою передумовою виживання. Право на воду також нерозривно пов'язане з правом

на найвищий досяжний рівень здоров'я, а також з іншими правами, закріпленими у Міжнародному біллі про права людини, і насамперед із правом на життя та людську гідність [4]. Означене право також міститься в положеннях низки інших міжнародних угод у галузі прав людини, як-от: ст. 14 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., ст. 24 Конвенції про права дитини 1989 р., п. 1 Принципів Організації Об'єднаних Націй щодо людей похилого віку 1991 р., ст. 28 Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 р., тощо.

Так, концепція основних потреб у воді для задоволення фундаментальних потреб людини була вперше встановлена на конференції з водних ресурсів ООН у 1977 році. У Доповіді Конференції ООН з водних ресурсів, що проходила в Мар-дель-Плата (Аргентина) було визнано, що «в багатьох регіонах світу вода витрачається або використовується понад реальні потреби... а значна частина населення світу не має належного доступу до безпечного водопостачання, та не має гігієнічних засобів утилізації відходів» [5].

У Програмі дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку 1994 р. держави підтвердили, що всі люди мають право на достатній рівень життя для себе та своїх сімей, включаючи достатнє харчування, одяг, житло, воду та санітарію. Порядок денний Хабітат, ухвалений Конференцією ООН з населених пунктів (Хабітат II) у 1996 р., також визнав воду та санітарію частиною права на достатній рівень життя [6, с. 3-4].

У 1995 році Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав у своєму Зауваженні загального порядку № 6 визнав, що право на воду є одним із прав людини за змістом п. 1 ст. 11 МПЕСК 1966 р. [7].

У Декларації тисячоліття глави держав та урядів висловили рішучість скоротити вдвічі до 2015 року частку населення земної кулі, що має дохід менше одного долара на день, і частку населення, що страждає від голоду, а також скоротити вдвічі до того ж терміну частку населення земної кулі, що не має доступу до безпечної питної води, у тому числі через брак коштів (п. 19) [8].

У 2002 році Комітетом ООН з економічних, соціальних і культурних прав було прийнято Зауваження загального порядку № 15 (2002) Право на воду (статті 11 та 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права), в якому Комітет підтвердив, що «право людини на воду є обов'язковою умовою для життя в умовах дотримання людської гідності. Це право є неодмінною умовою для здійснення інших прав людини» [4].

У 2006 році Програма розвитку ООН (далі – ПРООН) оприлюднила доповідь про розвиток людини, під назвою «Що криється за нестачею води: влада, бідність і глобальна криза водних ресурсів». У доповіді було наведено випадки систематичного порушення права на постачання води, розкрито корінні причини кризи і сформульовано програму змін [1].

У 2007 році була оприлюднена Доповідь Верховного комісара ООН з прав людини про сферу охоплення та зміст відповідних правозахисних зобов'язань, пов'язаних із справедливим доступом до безпечної питної води та санітарних послуг, у рамках міжнародних договорів про права людини. Доповідь складається із низки розділів. У розділі I розглядаються правові основи та діючі зобов'язання щодо справедливого доступу до безпечної питної води і санітарних послуг. Розділи II, III та IV стосуються сфери охоплення та змісту терміну «доступ до безпечної питної води та санітарних послуг», характеру зобов'язань держав щодо забезпечення доступу до безпечної питної води та санітарних послуг, а також питання моніторингу. Розділ V зосереджений на розгляді питань, що потребують доопрацювання, а розділ VI містить деякі висновки та рекомендації [9].

У липні 2010 року Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй (далі – ГА ООН) прийняла історичну резолюцію, яка визначила «право на безпечну і чисту питну воду та санітарію як право людини, що є необхідним для повного користування життям і всіма правами людини» (A/RES/64/292) [10]. Крім того, з 2015 року ГА ООН та Рада з прав людини визнали як право на безпечну питну воду, так і право на санітарію тісно пов'язаними, але різними правами людини.

У 2015 році ГА ООН прийняла Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року, що включає сімнадцять цілей у сфері сталого розвитку та 169 завдань, які мають комплексний і неподільний характер та забезпечують збалансованість усіх трьох компонентів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного. Ціль 6 безпосередньо направлена на забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів та санітарії для всіх. Її досягнення передбачає, зокрема, забезпечення загального та рівноправного доступу до безпечної та недорогої питної води для всіх та належних санітарно-гігієнічних засобів; підвищення якості води через зменшення забруднення, ліквідацію скидання відходів та мінімізацію викидів небезпечних хімічних речовин та матеріалів скорочення удвічі частки неочищених стічних вод; підвищення ефективності водокористування у всіх секторах та забезпечення стійкого забору та подачі прісної води для вирішення проблеми нестачі води та значного скорочення кількості людей, які страждають від нестачі води; розширення міжнародного співробітництва та підтримки у справі зміцнення потенціалу країн, що розвиваються, у здійсненні діяльності та програм у галузі водопостачання та санітарії тощо [11, с. 238-239].

Так, право людини на воду передбачає забезпечення кожній людині достатньої кількості нешкідливої та доступної в економічному і фізичному плані питної води для задоволення її повсякденних потреб. Адекватна кількість нешкідливої води є необхідною умовою для попередження смерті від

зневоднення, скорочення ризику захворювань, пов'язаних з неякісною водою, та повсякденного її споживання, споживання з метою приготування їжі, особистої гігієни та господарських санітарно-гігієнічних потреб [4].

Як зазначив Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, елементи права на воду повинні бути адекватними для цілей дотримання людської гідності, життя та здоров'я відповідно до пунктів 1 ст. 11 та ст. 12 МПЕСК 1966 р. Адекватність водопостачання не слід тлумачити у вузькому розумінні шляхом простого посилення на кількісні та технологічні характеристики. Воду слід розглядати не тільки як економічне, а й як соціальне та культурне благо. Хоча адекватність води, необхідної для здійснення права на воду, може змінюватись з урахуванням різних характеристик, у всіх випадках слід застосовувати такі фактори: наявність; якість, доступність, що включає чотири аспекти, які взаємоперетинаються: фізична доступність, економічна доступність, недискримінація, доступ до інформації [4].

Так, нормативне регулювання має наповнювати практичним змістом елемент наявності, забезпечуючи щонайменше доступ до мінімально необхідної кількості води, яка є достатньою і безпечною для цілей особистого та побутового використання задля запобігання захворюванням. У своїй пропозиції щодо контрольних показників для відстеження ходу здійснення цілі 6 у сфері сталого розвитку Спільна програма ВООЗ/ЮНІСЕФ з моніторингу за водопостачанням та санітарією зазначила, що шлях до покращеного джерела питної води та назад не повинен займати більше 30 хвилин, включаючи час, що проводиться у чергах (базовий рівень), та що базовий рівень санітарного обслуговування повинен означати наявність у розпорядженні кожного домогосподарства покращеного санітарно-технічного об'єкта без необхідності його використання спільно з іншими домогосподарствами. Крім того, в нормативних положеннях слід приділити особливу увагу інтересам осіб з особливими потребами в плані фізичної доступності, включаючи дітей, осіб з інвалідністю, людей похилого віку, вагітних жінок і людей, які страждають на особливі захворювання [12].

Що стосується якості і безпеки питної води, то внутрішньодержавні стандарти повинні встановлювати вимоги безпеки для здоров'я людини води, що використовується для особистих та побутових потреб. Так, предметом розгляду в Керівництві ВООЗ щодо забезпечення якості питної води є такі питання, як: безпека питної води, зокрема мінімальні вимоги до процедур та конкретні нормативні величини, а також порядок їх використання; підходи до практичного здійснення Керівництва, у тому числі до застосування нормативних величин, що наводяться в ньому; небезпечні мікробні фактори, які, як і раніше, є проблемою першочергової важливості як у країнах, що

розвиваються, так і в розвинених [13]. Керівництво є авторитетним джерелом для цілей визначення обов'язкових обмежень, та його рекомендації необхідно враховувати в контексті місцевих та національних екологічних, соціальних, економічних та культурних умов [12].

У свою чергу, доступність передбачає, що вода і системи та об'єкти водопостачання повинні бути доступними для кожної людини без будь-якої дискримінації в межах юрисдикції держави-учасниці [4].

У зв'язку з цим варто зазначити, що головну відповідальність за реалізацію права на безпечну та чисту питну воду і санітарію як права людини несе держава. Хоча МПЕСК 1966 р. передбачає у ст. 2 принцип поступової реалізації та визнає труднощі, пов'язані з обмеженістю наявних ресурсів, він також накладає на держави цілу низку зобов'язань, які потребують негайного виконання. Стосовно сфери регулювання послуг, зобов'язання за статтею 2 включають: зобов'язання вжити усвідомлених, конкретних та цілеспрямованих заходів щодо створення такого режиму регулювання сфери послуг у галузі водопостачання та санітарії, який відповідав би інтересам реалізації прав людини; та зобов'язання забезпечити, щоб встановлені норми і положення та діяльність регулюючих суб'єктів сприяли здійсненню права людини на безпечну та чисту питну воду і санітарію без будь-якої дискримінації [12].

Слід також зауважити, що питання забезпечення права на воду є предметом моніторингу, який здійснює Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав шляхом прийняття і дослідження періодичних доповідей держав-учасниць. Означене право розглядається, як правило у контексті забезпечення права на житло, адаптації до зміни клімату тощо. Зокрема, в Заключних зауваженнях щодо шостої періодичної доповіді Румунії (2024 р.) Комітет висловив стурбованість незадовільними умовами життя в неформальних поселеннях, які включають, недостатній доступ до безпечної питної води, санітарних споруд, електрики, громадського транспорту та інших базових послуг (п. 36). Крім того, Комітет зазначив, що в 2022 році доступ до санітарії та водопостачання становив близько 59 % та 74 % відповідно, при цьому спостерігалися відмінності між міськими та сільськими районами та у зв'язку з цим рекомендував державі-учасниці продовжувати зусилля щодо забезпечення реалізації прав на воду і санітарію (п. 38-39) [14].

У Заключних зауваженнях щодо п'ятої періодичної доповіді Іраку Комітет рекомендував державі-учасниці надавати адекватне житло на довгостроковій основі для людей, які проживають у неформальних поселеннях, нетрях і таборах біженців, і паралельно вживати заходів щодо покращення умов їх життя та надання їм доступу до безпечної питної води, води для загального споживання, санітарії, охорони здоров'я, освіти, громадського транспорту, електропостачання, послуг з видалення відходів та

інших послуг. Крім того, Комітет зауважив про те, що заходи держави-учасниці щодо адаптації до зміни клімату виявилися недостатніми, зокрема щодо готовності до водної кризи та посухи, і що в результаті мільйони людей відчують брак води (стаття 11). Комітет рекомендував державі значно збільшити обсяг ресурсів, що виділяються на підвищення стійкості економіки і суспільства до нестачі води та екологічних потрясінь [15].

Щодо Armenii Комітет зауважив про вплив гірничодобувних виробництв на доступ до безпечної питної води, зокрема забруднення озер Джермук та Севан, що призвело до порушень права на воду, права на достатнє харчування та права на здоров'я у порушених громадах, а також заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Комітет рекомендував державі активізувати зусилля щодо забезпечення належного захисту своїх водних ресурсів та вжиття заходів, необхідних для забезпечення того, щоб гірничодобувна промисловість не загрожувала доступу до безпечної питної води, особливо для громад, які можуть постраждати; та вжити відповідних заходів для забезпечення належного очищення відпрацьованої води у гірничодобувній промисловості [16].

Висновки. Таким чином, право на чисту питну воду є міжнародно визнаним правом людини, що впливає з права на достатній життєвий рівень життя, а також нерозривно пов'язане з правом на найвищий досяжний рівень здоров'я та низкою інших прав, закріплених у міжнародних угодах з прав людини, зокрема правом на життя, людську гідність та ін. Крім того, забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх є однією з цілей у сфері сталого розвитку, що передбачає забезпечення загального і рівноправного доступу до безпечної та недорогої питної води для всіх; підвищення якості води через зменшення забруднення; забезпечення стійкого забору та подачі прісної води для вирішення проблеми нестачі води та значного скорочення кількості людей, які страждають від нестачі води тощо. Ключовими елементами права на воду є наявність, якість і доступність (фізична, економічна доступність, недискримінація, доступ до інформації), що передбачають забезпечення доступу до мінімально необхідної кількості води, яка є достатньою і безпечною без будь-якої дискримінації.

Крім того, слід зазначити, що головну відповідальність за реалізацію права на безпечну та чисту питну воду і санітарію як права людини несе держава. Незважаючи на те, що Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. містить у ст. 2 принцип поступової реалізації та визнає труднощі, пов'язані з обмеженістю наявних ресурсів, Пакт також накладає на держави цілу низку зобов'язань, які потребують негайного виконання. Означене підтверджується у низці заключних зауважень Комітету, які, зокрема стосуються й виконання державами зобов'язань щодо забезпечення доступу до чистої, питної води.

Література:

1. Human Development Report 2006: Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis. New York: UNDP, 2006. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2006> (дата звернення: 15.05.2024).
2. WHO: Drinking-water. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water> (дата звернення: 15.05.2024).
3. Clean water and sanitation: why it matters. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2018/09/Goal-6.pdf> (дата звернення: 15.05.2024).
4. Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 15 (2002) The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) E/C.12/2002/11. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJGPrCK5aXxG4bAqt2RQ8OBgsAGw8XJOUajoG9jmUjYRQ5MFTYfmhvQ3AV3OHC0EpYsH2tVRbnt70368ltdOVYd> (дата звернення: 15.05.2024).
5. Report of the United Nations Water Conference (Mar del Plata, 14-25 March 1977). URL: <https://www.ircwash.org/sites/default/files/71UN77-161.6.pdf> (дата звернення: 15.05.2024).
6. Fact Sheet No. 35: The Right to Water. New York Office: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2010. 54 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-09/FactSheet35en.pdf> (дата звернення: 15.05.2024).
7. Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 6 (1995) The economic, social and cultural rights of older persons. URL: <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1995/en/27839> (дата звернення: 15.05.2024).
8. United Nations Millennium Declaration adopted 08 September 2000 by General Assembly (resolution 55/2). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-millennium-declaration> (дата звернення: 15.05.2024).
9. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments. URL: https://digitallibrary.un.org/record/606139?ln=zh_CN&v=pdf (дата звернення: 15.05.2024).
10. Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2010 64/292. The human right to water and sanitation. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n09/479/35/pdf/n0947935.pdf?token=jt2Wc4I9PqkzNhI354&fe=true> (дата звернення: 15.05.2024).
11. Фоміна Л.О. До питання щодо міжнародно-правової регламентації права на воду. *Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 236-239. URL: http://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repositary/Konferentsiia_27-10-2023_Zbirka_tez_oryhinal-maket.pdf (дата звернення: 15.05.2024).
12. Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation A/HRC/36/45. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/216/95/pdf/g1721695.pdf?token=Fmjk1WoNgf55Qn88lo&fe=true> (дата звернення: 15.05.2024).
13. Guidelines for drinking-water quality, 4th ed. World Health Organization. 2017. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/44584> (дата звернення: 15.05.2024).
14. Committee on Economic, Social and Cultural Rights Concluding observations on the sixth periodic report of Romania E/C.12/ROU/CO/6. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1gN942%2FFijwPL8GZFGSG8RDzjSNOjk4Wp4g5Y99hpI9%2BP%2BRcszE9g1a%2BiahFATtEu%2BtTmthoBZCdZ%2B5Iab1bzaHFonQX9bOKEzUwBnDWzBQ> (дата звернення: 15.05.2024).

15. Committee on Economic, Social and Cultural Rights Concluding observations on the fifth periodic report of Iraq E/C.12/IRQ/CO/5. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW3%2BG%2FOK6uNgdeoJLsC7Ouk%2FIW1L9LLLwdyWKeXPTPyFMRaSUdTaeY2nULVdNCTgbh5T57q%2BYQx1%2BMkxPtXHWu%2Fa1a%2FY5Ir9o8ufH8NgtYm0M> (дата звернення: 15.05.2024).

16. Committee on Economic, Social and Cultural Rights Concluding observations on the fourth periodic report of Armenia E/C.12/ARM/CO/4. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW0fp9m5PoYHYLH3qkguQgxzgp5uPrzSw2GQzosFdoSHwDM6RmdGBeiUvYA8k1RdLgSgl9Jq17Kz2xBE8wlAzkCFRlo7qtQB%2B33qykyFKKZDL> (дата звернення: 15.05.2024).

References:

1. Human Development Report 2006: Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis. New York: UNDP, 2006. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2006> (дата звернення: 15.05.2024).

2. WHO: Drinking-water. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water> (дата звернення: 15.05.2024).

3. Clean water and sanitation: why it matters. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2018/09/Goal-6.pdf> (дата звернення: 15.05.2024).

4. Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 15 (2002) The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) E/C.12/2002/11. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1AVC1NkPsgUedPIF1vfPMJGPrCK5aXxG4bAq2RQ8OBgsAGw8XJOuajoG9jmUjYRQ5MFTYfmhvQ3AV3OHC0EpYsH2tVRbnt70368ltdOVYd> (дата звернення: 15.05.2024).

5. Report of the United Nations Water Conference (Mar del Plata, 14-25 March 1977). URL: <https://www.ircwash.org/sites/default/files/71UN77-161.6.pdf> (дата звернення: 15.05.2024).

6. Fact Sheet No. 35: The Right to Water. New York Office: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2010. 54 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-09/FactSheet35en.pdf> (дата звернення: 15.05.2024).

7. Committee on Economic, Social and Cultural Rights: General Comment No. 6 (1995) The economic, social and cultural rights of older persons. URL: <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1995/en/27839> (дата звернення: 15.05.2024).

8. United Nations Millennium Declaration adopted 08 September 2000 by General Assembly (resolution 55/2). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-millennium-declaration> (дата звернення: 15.05.2024).

9. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the scope and content of the relevant human rights obligations related to equitable access to safe drinking water and sanitation under international human rights instruments. URL: https://digitallibrary.un.org/record/606139?ln=zh_CN&v=pdf (дата звернення: 15.05.2024).

10. Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2010 64/292. The human right to water and sanitation. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n09/479/35/pdf/n0947935.pdf?token=jt2Wc4I9PqkzNhI354&fe=true> (дата звернення: 15.05.2024).

11. Fomina, L.O. (2023). Do pytannia shchodo mizhnarodno-pravovoi rehlamentatsii prava na vodu [On the issue of international legal regulation of the right to water]. *Tsili staloho rozvytku v aspekti zmitsnennia natsionalnoho ta mizhnarodnoho pravoporiadku: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Zaporizhzhia-Lviv-Odesa-Uzhhorod-Kharkiv-Chernivtsi, 27 zhovtnia 2023 roku)*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2023. S. 236-239. URL: http://law.karazin.ua/resources/doks2021/nauka/repozitary/Konferentsiia_27-10-2023_Zbirka_tez_oryhinal-maket.pdf (дата звернення: 15.05.2024) [in Ukrainian].

12. Report of the Special Rapporteur on the human rights to safe drinking water and sanitation A/HRC/36/45. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g17/216/95/pdf/g1721695.pdf?token=Fmjk1WoNgf55Qn88lo&fe=true> (дата звернення: 15.05.2024).

13. Guidelines for drinking-water quality, 4th ed. World Health Organization. 2017. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/44584> (дата звернення: 15.05.2024).

14. Committee on Economic, Social and Cultural Rights Concluding observations on the sixth periodic report of Romania E/C.12/ROU/CO/6. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1gN942%2FFijwPL8GZFGSG8RDzjSNOjk4Wp4g5Y99hpI9%2BP%2BRcszE9g1a%2BiahFATtEu%2BtTmthoBZCdZ%2B5Iab1bzaHFonQX9bOKEzUwBnDWzBQ> (дата звернення: 15.05.2024).

15. Committee on Economic, Social and Cultural Rights Concluding observations on the fifth periodic report of Iraq E/C.12/IRQ/CO/5. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW3%2BG%2FOK6uNgdeoJLsC7Ouk%2FIW1L9LLLwdyWKeXPTPyFMRaSUdTaeY2nULVdNCTgbh5T57q%2BYQx1%2BMkxPtXHWu%2Fa1a%2FY5Ir9o8ufH8NgtYm0M> (дата звернення: 15.05.2024).

16. Committee on Economic, Social and Cultural Rights Concluding observations on the fourth periodic report of Armenia E/C.12/ARM/CO/4. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW0fp9m5PoYHYLH3qkguQgxzgp5uPrzSw2GQzosFdoSHwDM6RmdGBeiUvYA8k1RdLgSgl9Jq17Kz2xBE8wlAzkCFRlo7qtQB%2B33qykyFKKZDL> (дата звернення: 15.05.2024).

УДК: 343.222"364":343.2/.7(477)(094.4)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1404-1419](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1404-1419)

Шимоня Катерина Вячеславівна студентка 10 групи 2 курсу факультету юстиції, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел: (050) 275-50-34, <https://orcid.org/0009-0007-6297-562X>.

Байда Антон Олександрович, доцент, кандидат юридичних наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 61024, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 77, тел: (096) 252-08-19, <https://orcid.org/0000-0002-5532-899X>.

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ЗМІНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Статтю було присвячено детальному аналізу змін до Кримінального кодексу України, які вносились під час повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну, тобто в умовах воєнного стану. Дана тема на сьогодні є надзвичайно важливою для всіх громадян нашої держави. У роботі було висвітлено перелік статей, якими був доповнений КК відповідно до нормативно-правових актів, які вносили такі зміни. Крім того, було встановлено ознаки складу кримінальних правопорушень, які містились в доданих нормах, його кваліфікуючі ознаки. Наукова робота містить також інформацію, яка стосується суб'єктів таких діянь. У деяких нормах з'являється спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, яким здебільшого є службова особа. Дана робота досить добре висвітлює види, розміри покарань, які призначаються особам, котрі вчинили кримінальні правопорушення, що передбачені новими доповненими статтями. Це можуть бути, як основні, так і додаткові покарання.

Ці зміни стосувались кримінальної відповідальності за такі правопорушення як державна зрада, диверсія під час воєнного стану, колабораціонізм, розпалювання регіональної ворожнечі, заперечення збройної агресії рф проти України, здійснення образи честі і гідності особи, котра захищає незалежність та територіальну цілісність нашої країни. Законодавець значно збільшив розміри покарання за такий злочин як мародерство та доповнив окремі статті, які передбачають відповідальність за вчинення

злочинів проти власності, такою кваліфікуючою ознакою як здійснення її «в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Поряд з цим розділ VIII Кримінального кодексу було доповнено ще однією обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння, це стаття 43-1. У нашій роботі наведено визначення цього нового поняття, розкрито досить детально його зміст та особливості. Також було зосереджено увагу і на тому, що на початку війни ВРУ прийняла відповідний закон, яким внесла зміни до КК та встановила відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги будь-яким способом. Досить змістовно розкрито у цій роботі склад такого кримінального правопорушення.

У кінці наукової статті було ще звернено увагу на такі суспільно небезпечні діяння як пособництво державі-агресору та катування. В ході дослідження ми погоджувались із рішеннями законодавця, оскільки такі зміни до чинного кримінального законодавства є доречними, так як вони дають змогу правильно оцінити кримінальне правопорушення та справедливо притягнути винну особу до відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, правовий режим воєнного стану, зміни до кримінального законодавства, Кримінальний кодекс України, повномасштабне вторгнення росії в Україну, покарання.

Shymonia Kateryna Vyacheslavivna a student of the 10th group, 2nd year, Faculty of Justice, Yaroslav Mudryi National Law University, 61024, Kharkiv, 77 Hryhoriya Skovorody St., tel: (050) 275-50-34, <https://orcid.org/0009-0007-6297-562X>.

Bayda Anton Oleksandrovyh Associate Professor, Candidate of Juridical Sciences, Yaroslav Mudryi National Law University, 61024, Kharkiv, 77 Hryhoriya Skovorody St., tel: (096) 252-08-19, <https://orcid.org/0000-0002-5532-899X>.

CRIMINAL LIABILITY: CHANGES TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Abstract. The article is devoted to a detailed analysis of changes to the Criminal Code of Ukraine that were made during the full-scale armed invasion of Russia into Ukraine, that is, in conditions of martial law. This topic is extremely important for all citizens of our country today. The work highlights the list of articles that were supplemented to the Criminal Code in accordance with regulatory legal acts that made such changes. Additionally, the composition and qualifying features of the criminal offenses contained in the added norms were identified. The research also includes information related to the criminal offender. In some norms, there is a

special criminal offender, who is mostly a public official. This work quite well explains the types and sizes of punishments imposed on individuals who have committed criminal offenses established by the newly added articles. These punishments can be both primary and additional.

These changes concern criminal liability for offenses such as state treason, sabotage during martial law, collaborationism, incitement of regional enmity, denial of armed aggression by the Russian Federation against Ukraine, an offense of honor and dignity of a person defending the independence and territorial integrity of our country. The legislator significantly increased the punishments for crimes such as looting and supplemented certain articles providing liability for the commission of property crimes with the qualifying feature of committing them "in conditions of martial law or a state of emergency".

However, Section VIII of the Criminal Code was supplemented with another circumstance that excludes the criminal unlawfulness of an act, namely Article 43-1. The research defines this new concept, revealing its content and peculiarities in sufficient detail. Attention was also focused on the fact that at the beginning of the war, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a corresponding law amending the Criminal Code and establishing liability for embezzlement of humanitarian aid by any means. The composition of such a criminal offense was quite substantively described in this work.

At the end of the scientific article, attention was also drawn to such socially dangerous acts as assistance to the aggressor state and torture. In the course of the research, we agreed with the decisions of the legislator, as such changes to the current criminal legislation are relevant, as they allow for the proper assessment of a criminal offense and the fair prosecution of the guilty party.

Keywords: criminal liability, the legal regime of martial law, changes to the criminal legislation, the Criminal Code of Ukraine, the full-scale invasion of russia into Ukraine, punishment.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року змінило життя українців та стало початком найбільших потрясінь у їхньому житті. Перші дні повномасштабного вторгнення росії в Україну показали, що ті норми, які наявні в чинному Кримінальному кодексі, є недостатніми для запобігання протиправних діянь та необхідно вносити нові, які будуть спрямовані на виявлення та реагування правопорушень, що будуть вчинюватись в умовах воєнного стану. Тому Верховна Рада України з метою захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України видала більше десяти законів, якими внесла зміни до згаданого нормативного акту. Вони стосувались кримінальної відповідальності за правопорушення, які вчинюються у різних сферах життя суспільства під час збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізована тема сьогодні є досить новою та актуальною і відповідно до цього її досліджували не так багато науковців у своїх роботах. Проте є такі, які звертали увагу на проблеми кваліфікації суспільно небезпечних винних діянь в умовах правового режиму воєнного стану, детально описуючи це у своїх наукових доробках. Такими вченими є О. В. Острогляд, О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, С. Я. Лихова, Н. Ф. Кузнецова, Р. О. Мовчан та ін. Звичайно, що через свою новизну дана тема є цікавою. До її дослідження все більше і більше звертаються як науковці у галузі кримінально права, так і студенти різних юридичних вузів України. Але, як ми вважаємо, все ж таки потребує більш розширеного вивчення кримінальне законодавство в умовах правового режиму воєнного стану та збройної агресії.

Мета статті – дослідження змін до Кримінального кодексу України, що були прийняті органом законодавчої влади України під час правового режиму воєнного стану та стосуються кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень у таких умовах, та аналіз їх особливостей.

Виклад основного матеріалу. Спочатку було б доречно звернутись до норм ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», де у ст. 1 зазначено, що воєнний стан є особливим правовим режимом. Він вводиться в нашу державу або в окремі її регіони у разі збройної агресії, загрози нападу, небезпеки незалежності України, її територіальної цілісності. Даний режим передбачає надання повноважень певним державним та місцевим органам, а також військовому командуванню необхідних для відвернення загрози, забезпечення національної безпеки. Звичайно такий режим передбачає і обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням їх строку. У таких умовах правоохоронним органам доволі важко реагувати на прояви злочинності. І тому потрібно саме такі норми, які будуть спрямовані на подолання ворожої навали, виявлення та запобігання вчиненню різних кримінальних правопорушень, в тому числі і військових, і воєнних.

Одним із перших нормативно-правових актів, який вніс зміни до КК є Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 року. Саме він передбачив довічне позбавлення волі та позбавлення волі до 15 років, з конфіскацією майна, яка призначається в обов'язковому порядку, за вчинення державної зради та диверсії під час воєнного стану. У ч. 1 ст. 111 названого Кодексу наведено поняття «державна зрада» під якою розуміють умисне діяння, яке здійснюється громадянином України, з метою заподіяння шкоди її суверенітету, територіальній цілісності та безпеці. Вона може виражатись у

таких формах як перехід на бік ворога, надання допомоги іноземній державі в проведенні діяльності, яка може нашкодити Україні, та ін. Крім того, було заборонено повністю звільняти осіб, які вчинили державну зраду, від відбування покарання законом про амністію.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», який був прийнятий 3.03.2022 року та набрав чинності 15.03.2022 року, було доповнено Кримінальний кодекс новою нормою – статтею 111-1, яка має назву «Колабораційна діяльність». Під цією діяльністю прийнято розуміти співпрацю населення та громадян певної країни з ворогом в інтересах останніх, яка завдає шкоду самій державі. Стаття 111-1 передбачала кримінальну відповідальність за будь-які форми співпраці з противником, а саме протиправна поведінка громадян, які на добровільних засадах та публічно заперечують збройну агресію проти нашої держави, окупацію її території, а також закликають до співпраці з державою-агресором, підтримують її окупаційну адміністрацію в різних сферах життя суспільства. За вчинення таких діянь передбачено максимальний строк покарання – або позбавлення волі на термін до 15 років, або довічне позбавлення волі з позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Останній вид покарання може призначатись на строк не менше 15 років. Поряд з цим в обов'язковому порядку передбачена і конфіскація майна.

Отже, названий закон запровадив кримінальну відповідальність за співпрацю з ворогом, її окупаційною владою та збройними формуваннями. На нашу думку, колабораціонізм є доволі близьким до державної держави за ступенем суспільної небезпечності, але він є досить таким поширеним явищем, ніж останнє.

От, наприклад, І. Бердник та М. Головка, зазначають, що «державна зрада» завжди вчиняється громадянином України, а «колабораційна діяльність» – не завжди (окремі склади злочинів, передбачені ст. 111-1 КК, визначають, що дії можуть вчинятися лише громадянами України, а частина такої вказівки не містить). Крім того, державна зрада може вчинятися на користь будь-якої держави, а колабораційна діяльність – лише на користь держави-агресора. Слід враховувати відмінності у складах кримінальних правопорушень та вірно кваліфікувати вказані діяння. [1, С. 161]. І тому треба застосовувати такі правові заходи, котрі зможуть своєчасно запобігти та зупинити прояви такої діяльності.

Наступним є ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 року. Він вніс зміни до статті 161 КК, а також доповнив цей документ новими – ст. 435-1

та ст. 436-2. Цей нормативно-правовий акт запровадив відповідальність у разі порушення рівноправності громадян залежно від регіональної належності, під якими розуміють умисні дії, які мають на меті розпалювання регіональної ворожнечі, ненависті. У примітці статті 161 ККУ наведено визначення поняття «регіональна належність», що означає, належність особи за народженням або проживанням до певної території, що відрізняється від інших низкою історичних, мовних ознак. Тобто держава під час військового конфлікту і перетворень у різних сферах життя суспільства відреагувала на необхідність захисту даної сфери, бо саме вона мала можливість вплинути на забезпечення рівності людей, щоб уникнути незахищеності окремих верств населення. За вчинення кримінальних правопорушень, що стосуються розпалювання регіональної ворожнечі, передбачено такі види покарань як або штраф, або обмеження волі, або позбавлення волі. Важливим тут є, що поряд із наведеними основними заходами державного примусу призначається і додатковий – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, але не завжди. Розміри та строки даних заходів державного примусу зазначені у санкціях частин статті 161 ККУ.

Нововведена стаття 435-1 передбачає відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця, а також за погрозу останньому. Об'єктивну сторону цього злочину складають діяння, котрі становлять небезпеку для життя та здоров'я, особистої безпеки, честі і гідності, приватної власності військовослужбовців і їх членів родин та близьких родичів. За правопорушення, які містяться у ч. 1 та ч. 2 ст. 435-1 ККУ передбачено покарання у виді обмеження волі, позбавленням волі. Отже, як бачимо, ця норма передбачає негативні наслідки за протиправні діяння, котрі будуть направлені у бік військовослужбовця. Ми вважаємо, що ця стаття є важливою та необхідною у нашому законодавстві, оскільки вона, так би мовити, захищає особу, яка покинула своїх рідних та дім і пішла захищати незалежність та територіальну цілісність України.

Наведений вище Закон України, який набрав чинності 16.03.2022 року, ввів у кримінальне законодавство, а саме у Кодекс, і ще одне положення – статтю 436-2, котра встановила негативні наслідки за заперечення збройної агресії російської федерації проти України. Ця норма складається із трьох частин, диспозиції яких передбачають велику кількість діянь. Об'єктивною стороною правопорушення, зазначеного у ч. 1 ст. 436-2 КК, є виправдання, заперечення, визнання правомірною збройної агресії сусіда проти України, розпочатої у 2014 році.

Поряд з цим дана норма передбачає виправдання, заперечення, визнання правомірної тимчасової окупації частини території України. Тут треба підкреслити, що мова йде про території, які держава-агресор окупувала в

2022 році, і про територію АРК та окуповані райони Луганської та Донецької областей. Також ця частина містить наступне: глорифікацію, тобто возвеличення осіб, котрі проводили збройну агресію рф проти нашої країни, розпочату ще в 2014 році, озброєних банд найманців, які були створені державою-агресоркою, державних органів рф – представників окупаційної влади та багато чого іншого. За всі названі мною діяння передбачено такі заходи державного примусу, як або випрані роботи до 2 років, або пробаційний нагляд до 3 років, або позбавлення волі до 3 років.

Об'єктивна сторона злочину передбаченого ч. 2 ст. 436-2 КК сформульована діями, які полягають у виготовленні, поширенні матеріалів, у яких містяться діяння перелічені в частині першій вказаної статті. [2, С. 517]. Натомість кваліфікований склад кримінального правопорушення, котрий міститься в ч. 3 наведеної норми, має місце тоді, коли вчиняється суспільно небезпечне винне діяння або службовою особою, або організованою групою осіб, або ж повторно, чи із застосуванням ЗМІ. Звичайно санкція цієї частини є більш суворою від попередніх і передбачає позбавлення волі від 5 до 8 років і додаткове покарання – конфіскацію майна або без нього. Зважаючи на ситуацію, в якій Україна вже живе більше, ніж 2 роки, введення таких норм та покращення засобів кримінально-правової охорони кримінальних правопорушень проти безпеки людства та миру є наразі актуальними та заслуговують на увагу з боку вчених та науковців.

Необхідно звернути увагу, що важливі зміни до кримінального законодавства, що стосувались посилення відповідальності за певні правопорушення, були внесені ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», прийнятого 03.03.2022 року. Ним було посилено міри заходів державного примусу за вчинення таких протиправних діянь, як привласнення чужого майна на полі бою, використання бойових дій з метою власної наживи через пограбування людей, включаючи поранених осіб та вбитих. У кримінальному праві такі дії слід називати «мародерством». Варто відмітити, що воно включає в себе або таємне, або відкрите викрадення речей вбитих та поранених. Обов'язковою ознакою такого злочину є місце його вчинення – поле бою. Це ділянка землі, на якій тривають бойові дії. Предметами мародерства є будь-які особисті речі названих вище осіб. Але, тут треба відзначити, що не можуть вважатись предметами такого діяння танки, боєприпаси, зброя. Водночас треба звернути увагу на наступне.

По-перше, не є мародерством заволодіння речами здорових осіб, які знаходилися на полі бою. Ці дії кваліфікуватимуться як кримінальне правопорушення проти власності (крадіжка, грабіж, розбій). По-друге, для складу даного кримінального правопорушення не важливо, до якої армії

відносилися вбиті чи поранені, речі яких викрадалися на полі бою. [3, С. 524]. Отже, у санкції статті 432 Кримінального кодексу було посилено покарання за вчинення мародерства. Якщо раніше було позбавленням волі на строк від 3 до 10 років, то внесені цим Законом зміни вже передбачали інший строк такого покарання – від 5 до 10 років.

Необхідність такого посилення була зумовлена тим, що факти мародерства наразі стали поширеним явищем. Вони все більше і більше проявляються в багатьох регіонах нашої країни. Внесення таких змін до чинного закону про кримінальну відповідальність дозволило підвищити ефективність кримінально-правових засобів реагування на факти мародерства з боку цивільних осіб, військовослужбовців. Тому, на нашу думку, це доволі справедливе та доречне рішення законодавця щодо збільшення обсягу кримінальної репресії за вчинення даного суспільно небезпечного діяння, врахувавши, що вони є доволі поширеними у суспільстві сьогодні.

Поряд з цим названий нормативно-правовий акт посилив негативні наслідки за здійснення певних кримінальних правопорушень проти власності. А саме статті 185 «Крадіжка», 186 «Грабіж», 187 «Розбій», 189 «Вимагання», 191 «Заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем» чинного КК було доповнено такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення таких діянь в умовах воєнного або надзвичайного стану. Саме, беручи до уваги цю обставину, і відбулось посилення відповідальності за перелічені правопорушення. Якщо проаналізувати просту крадіжку – у мирний час вона є кримінальним проступком, за вчинення якої призначають максимальне покарання – обмеження волі до 5 років. Натомість в умовах воєнного стану вона вже вважається тяжким злочином, оскільки передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк від 5 до 8 років. Тобто бачимо різницю у суворості призначення заходів державного примусу за вчинення діянь у мирний та у воєнний час.

Ще одним прикладом можна навести розбій. У простий час за його вчинення передбачено позбавлення волі терміном від 3 до 7 років. Під час воєнного стану – строк основного покарання є вже більшим: від 8 до 15 років. І тут наявне вже і додаткове покарання – конфіскація майна, яка є обов'язковою, якщо зазначена у санкції статті Особливої частини Кримінального кодексу України. Вносячи такі зміни, законодавець зазначив, що небезпечні дії країни-агресора здебільшого спрямовані на мирне українське населення, об'єкти критичної інфраструктури. А це все породжує паніку, відчай, страх за своє здоров'я та життя. Люди змушені покидати свої домівки та майно, щоб врятуватись. Досить часто згадані обставини використовують правопорушники і проникають до житлових будинків, квартир, приміщень, офісів з метою заволодіння майном, яке знаходиться в

середині них. Іноді є такі випадки, коли зловмисники відкрито привласнюють чуже майно, використовуючи ознаки насильства. Звичайно, що суспільна небезпечність таких дій є підвищеною в умовах правового режиму воєнного стану. Тому вважаємо, що посилення законодавцем відповідальності за такі кримінальні правопорушення відповідає принципам справедливості та гуманізму.

До того ж, розділ II «Прикінцеві та перехідні положення» ККУ було доповнено пунктом 22, де було сказано, що цивільні особи не будуть нести кримінальну відповідальність в разі застосування зброї проти осіб, які проводять збройну агресію проти нашої держави, за умови, якщо зазначена зброя буде застосовуватись згідно з вимогами ЗУ «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Тобто такі зміни уточнюють певні положення розділу VIII ККУ, який має назву «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння».

У зв'язку із повномасштабним вторгненням росії в Україні орган законодавчої влади України – Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану», що набув чинності 21.03.2022 року. До даного інституту було додано ще одну із таких підстав, котра відмічена у статті 43-1 КК, «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України». Її сутність полягає у тому, що заподіяння шкоди особі, котра проводить збройну агресію проти України, в умовах воєнного стану буде вважатись правомірним. Але ці положення не ставлять поза законодавством особу, яка здійснює такий захист. Вона має дотримуватись вимог, які регламентовані в ст. 43-1 ККУ. Їх ми можемо поділити на 2 групи. Перші – це умови, які розкривають обстановку під час виконання обов'язку, що стосується захисту Вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності. Для них важливим є наявність лише або воєнного стану, або збройного конфлікту.

Другі – це умови, які встановлюються сутність захисних дій, тобто визначаються їх межі. Ними виступають наступні: 1) захищаються лише ті цінності, які зазначені у наведеній статті КК; 2) шкода, що заподіюється повинна не бути схожою на катування; 3) якщо ж все таки проводиться такий захист, то він має бути без засобів ведення війни; 4) даний захист має бути необхідним для того, щоб досягти потрібну суспільно корисну мету й водночас не створити загрозу для життя та здоров'я інших осіб.

В ст. 43-1 КК України не конкретизовано, від яких суспільно небезпечних посягань може здійснюватися захист, а використовуються формулювання від «збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої

країни». [4, С. 1263]. Названий вище захист може бути у вигляді одиначної дії чи бездіяльності – наприклад, умисне заповідання смерті особі, яка здійснює збройну агресію; складної дії – озброєне взяття особи-агресора в полон та ін.

Треба сказати: під час захисту ми маємо брати до уваги соціальні цінності, котрим завдається шкода. Питання про співвідношення таких цінностей розв'язується індивідуально, враховуючи обстановку такого захисту, час, місце, кількість осіб, які проводять збройну агресію та посягають на незалежність України. Як нам відомо, Основний Закон України у своїй статті 3 містить таке положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю в Україні. Але ми тут не можемо застосовувати цю конституційну норму до особи, яка проводить агресію. Для цього є багато пояснень. Здійснюючи вторгнення, вона ставить поза законом себе вже самостійно, водночас порушуючи норми міжнародного права та законодавство нашої держави. Також згідно з Основним Законом Вітчизна виступає втіленням всього народу Українського, складовими останнього є всі громадяни, які виступають представниками тих цінностей, котрі зазначені у статті 3 згаданого вище нормативно-правового акту.

Тим не менш ще варто зосередити увагу на тому, що відповідно до ч. 3 ст. 43-1 КК України особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна. [5].

Відповідним нормативно-правовим актом було внесено статтю 114-2 до закону про кримінальну відповідальність, яка встановила негативні наслідки за проведення фото- й відео-зйомки військових об'єктів, техніки, зокрема ним є ЗУ №2160-ІХ, який був прийнятий 24 березня 2022 року та опублікований згодом в газеті «Голос Україна». Законодавець не просто так ухвалив даний акт. Під час повномасштабного вторгнення багато українців розміщували в мережі Інтернет відомості про розташування військових формувань, ЗСУ, міжнародної військової техніки та допомоги, їх переміщення та рух. Зазвичай такими діями вони не хотіли заповідати шкоду своїх державі. Але, на жаль, саме так вони несвідомо допомагали ворогу у веденні війни проти нас.

До початку всього цього жахіття наше законодавство звичайно не дозволяло проводити зйомку об'єктів Міноборони, ЗСУ, СБУ, зокрема місцеперебування військової техніки, майна, особового складу, дислокацію військ. Після 24 лютого 2022 року ще поряд з цією заборонаю була встановлена інша: не можна було знімати техніку ЗСУ і об'єктів інфраструктури, тобто блокпостів, доріг загального користування, будь-яких важливих укріплень. Водіям навіть заборонено було використовувати відео-реєстратори у транспортних засобах.

Як ми зазначали раніше, до КК було додано нову статтю 144-2, котра передбачала позбавлення волі строком від 3 до 5 років, в разі поширення під час воєнного чи надзвичайного стану будь-якої інформації, що стосується напрямку, переміщення зброї територією держави, за умови, якщо такі відомості або Генеральний штаб, або Міноборони, або Збройні Сили України не розмістили у відкритому доступі. Санкція частини другої цієї статті є більш жорсткою, ніж санкція першої, не просто так. Оскільки вона передбачає призначення волі строком від 5 до 8 років вже за більш тяжке діяння: за поширення інформації, яка містить дані про переміщення та рух вже ЗСУ, військових формувань, за умови, що вона не була розміщена Генеральним штабом ЗСУ у відкритому доступі. Важливим тут також є й те, що законодавець ще зазначив можливість ідентифікації названих вище об'єднань та частин.

Необхідно звернути увагу на одну деталь: не буде вважатись кримінальним правопорушенням діяння, яке пов'язане із розповсюдженням вищенаведених даних, котрі вже є доступними, тобто опубліковані відповідними органами або формуваннями.

Також якщо такі дії були здійснені або з метою надати зазначені дані рф та її представникам, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо виникли тяжкі наслідки через це, то позбавлення волі може досягати аж 12 років. Ми повністю погоджуємось тут із законодавцем, особливо з тим, що дійсно особи, які допомагають ворогу, мають нести кримінальну відповідальність та повинні бути засуджені на більш суворі покарання, ніж ті, котрі здійснювали схожі злочини, але не переслідували дану мету. Такі суб'єкти діють свідомо та цілеспрямовано завдають шкоду Україні, її населенню, економіці, природі просто через те, що мають проросійські погляди.

Вторгнення російської федерації в Україну змусило близько 16 мільйонів українців покинути свої домівки та переїхати у інше місце тимчасово або на постійній основі, намагались вижити в умовах окупації, масованих обстрілів та негайно потребувати гуманітарної допомоги. Ці жахливі ситуації поставили міжнародну спільноту у таку позицію, у якій вона мала надати будь-яку допомогу громадянам України якомога швидше. Ми знаємо, що підтримка потрібна не тільки військова, а й цивільна, включаючи гуманітарну. Остання набула сьогодні доволі важливого та особливого значення. Гуманітарна допомога – це різновид благодійництва, який має велику вагу для посилення обороноздатності України. Тобто коли будь-хто надає товари для підтримання рівноваги ЗСУ, цивільного населення на безоплатній основі. Зокрема, у п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про гуманітарну допомогу» наведено її більш широке визначення.

Але, на жаль, навіть у таких важких для всіх умовах українське населення вдається до таких негативних дій, як розкрадання гуманітарної допомоги. Особисто для нас це є не лише порушенням чинного законодавства, а є й проявом безчесної, аморальної поведінки, яка ще більше завдає шкоди особам, які і так постраждали внаслідок бойових дій та обстрілів та потребують хоч якоїсь підтримки. Щоб відвернути такі діяння, ВРУ прийняла 24.03.2022 року ЗУ «Про внесення змін до ККУ щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги», яким доповнила Кодекс статтю 201-1, котра складається з трьох частин.

Об'єктивною стороною складу такого кримінального правопорушення є продаж товарів, предметів гуманітарної допомоги, використання їх, поширення будь-яким способом не за цільовим її призначенням, укладення різних інших правочинів, які стосуються розпорядженням благодійними жертвами. Якщо особа вчиняє такі дії у значному розмірі та ще й отримує прибуток від цього, то йому може бути призначено такі покарання як або штраф, або виправні роботи, або пробаційний нагляд, або обмеження волі. У таких ситуаціях суб'єкт кримінального правопорушення, яке міститься в названій нормі Кримінального кодексу України, є загальним.

Варто відзначити, що водночас вже наступна частина виділяє спеціального суб'єкта – службову особу, якою може бути як керівник громадської організації, так і посадова особа державного та місцевого органу, зокрема ОВА та місцевої ради, яка використовує своє службове становище, щоб отримати якийсь прибуток чи вигоду від такого суспільно небезпечного карного діяння. Відповідно за вчинення такого правопорушення вже передбачено суворий вид покарання – позбавлення волі від 3 до 5 років з одночасним відбуванням додаткового покарання.

Окремо варто наголосити на такій надзвичайно важливій в умовах сьогодення ознаці об'єктивної сторони особливо кваліфікованого складу цього кримінального правопорушення як час його вчинення – «під час надзвичайного або воєнного стану» (ч. 3 ст. 201-2). У такий спосіб законодавець підмінив уже стале у кримінальному праві формулювання «в умовах воєнного або надзвичайного стану», що завжди вважалось обставинкою вчинення кримінального правопорушення (наприклад, п. 11 ч. 1 ст. 67, ч.ч. 1-2 ст. 114-2 тощо), чим порушив принцип юридичної визначеності. [6, с. 187].

Законодавче визначення кримінального правопорушення, яке зазначене у ст. 201-2 Кримінального кодексу, на нашу думку, є доречним та дієвим кроком для запобігання такого роду діянь. Сьогодні ми бачимо досить часто, як у соціальних мережах, ЗМІ, по телебаченню демонструються випадки розкрадання гуманітарної допомоги. Кожний такий факт викликає негативні

реакції та обурення з боку населення України. До того ж, у громадян з'являється почуття недовіри до волонтерів, органів державної влади та місцевого самоврядування. Тому, доповнивши Кодекс ст. 201-2, це дасть можливість карати осіб, які ігнорують норми моралі та права під час повномасштабного вторгнення росії в Україну, та матиме певний вплив, запобіжного характеру.

Необхідно сказати, що повномасштабне вторгнення росії: окупація територій України, масовані ракетні удари по військових об'єктах та об'єктах критичної інфраструктури змусили органи державної влади нашої країни вирішити питання, які ще з початку війни у 2014 році не були конкретно розв'язані. Вони стосувалися протидії посяганням на основи національної безпеки держави. Ми на початку своєї роботи згадували Закон України від 3.03.2022, яким було доповнено КК статтею 111-1, котра має назву «Колабораційна діяльність». Але, на думку багатьох представників влади, цих змін було замало, щоб карати осіб, які посягають на національну безпеку України.

І 14 квітня 2022 року за пропозицією Володимира Зеленського приймається нормативно-правовий акт, який включає до Кодексу ще одну норму схожого характеру – статтю 111-2 «Пособництво державі-агресору». Вона складається лише з однієї частини та відповідно з однієї санкції. Об'єктивна сторона складу цього кримінального правопорушення містить велику кількість протиправних умисних діянь, які мають на меті допомогти країні, котра проводить збройну агресію, її військовим формуванням та командуванню, окупаційній владі. Треба тут пам'ятати, що такі дії спрямовані лише на те, щоб завдати якомога більшої шкоди Україні. Ними виступають реалізація на практиці тих рішень, які приймають органи влади держави-агресора, підтримання наведених вище дій, а також збір, підготовка матеріальних ресурсів на добровільній основі та подальша передача їх окупаційній адміністрації та військовим утворенням рф. За вчинення таких діянь передбачене, як ми вважаємо, справедливе покарання, котре має суворий характер, - позбавлення волі терміном від 10 до 12 років. Також тут у обов'язковому порядку призначаються додаткові покарання, що зазначені у ст. 55 та ст. 59 КК України.

Пособництво державі-агресору відрізняється від державної зради та колабораційної діяльності саме суб'єктом правопорушення. У останніх такими особами є лише громадяни України. Натомість суб'єктом злочину, який ми розглядаємо, виступають не тільки громадяни, а й іноземці, особи без громадянства, які перебувають на території України, крім громадян держави, яка здійснює вторгнення.

Не можна не згадати ще одні зміни до Кримінального кодексу, які були внесені вже аж у кінці грудня 2022 року. Ними було посилено кримінальну відповідальність за катування. Законодавець, зробивши такі доповнення, хотів, щоб норми нашого законодавства про катування відповідали положенням міжнародно-правового документу – Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. У ч. 1 ст. 127 КК наведено доволі широке визначення цього поняття.

Катування, тобто будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб. [5]. Раніше за вчинення такого злочину було передбачено позбавлення волі строком від 2 до 5 років, а з прийняттям цього ЗУ терміни збільшились – від 3 до 6 років. Тобто бачимо, було значно посилено карну репресію.

Крім того, у наступних двох частин кваліфікуючими ознаками даного кримінального правопорушення є вчинення такого діяння або в черговий раз, або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової чи релігійної нетерпимості. Звичайно тут санкція є більш суворою і передбачає позбавлення волі, що може досягати аж 10 років.

Варто звернути увагу ще на одну важливу річ у згаданій статті. У третій частині, якою її було доповнено, з'являється спеціальний суб'єкт такого злочину – представник держави, включаючи й іноземну. У примітці наведено визначення даних понять. Представник держави – це службова особа та особа, яка діє з їх підбурювання або з їх відома. Перелік осіб, які є представниками іноземної держави є вичерпним і великим. Ними можуть бути як державні службовці, які виступають від імені іноземної держави та іноземні громадяни, які проходять службу в ЗСУ, так і представники військових формувань, банд, які утворені країною-агресором рф і їй підпорядковуються, а також всі інші пов'язані з цим особи. Можна зробити висновок, що законодавець для вирішення цього питання підійшов доволі відповідально, визначивши конкретно в законі про кримінальну відповідальність перелік осіб, які є спеціальним суб'єктом такого злочину як катування.

Цікавим для нас доповненням з цього приводу було те, що також цим ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за катування» було внесено зміни до двох статей Загальної частини Кримінального кодексу України – ст. 49 та ст. 80. Згідно з цим давність не може бути застосована за вчинення кримінального правопору-

шення, що передбачене ч. 3 ст. 127 КК. Отже, виходячи з цього, зазначимо, що представників держави, включаючи й іноземну, ми не можемо звільнити від кримінальної відповідальності через закінчення строків давності. Відповідно до ч. 6 ст. 80 КК такі особи не будуть звільнені також і від відбування заходу державного примусу через спливи строків давності виконання обвинувального вироку. Отже, такий злочин як катування стає кримінальним правопорушенням без строку давності, в принципі як і правопорушення проти основ національної безпеки нашої країни.

В умовах правового режиму воєнного стану були внесені зміни одночасно до двох кодифікованих нормативних актів – КУпАП та ККУ, а саме до його Загальної частини та Розділу IX, Законом України від 24.01.2023 року, що стосувались особливостей саме несення служби в ЗСУ під час воєнного стану.

Зокрема, було посилено кримінальну відповідальність за невиконання наказу, здійсненого в бойовій обстановці, за умови, що це призвело до тяжких наслідків. За це суспільно небезпечне винне діяння передбачено сьогодні позбавлення волі від 5 до 8 років, раніше до прийняття цього Закону було лише від 3 до 7 років.

Поряд з цим законодавець визначив, що особу неможливо буде звільнити від відбування покарання з випробуванням, якщо її була засуджено за злочини, які зазначені у ст. ст. 403, 405, 408, 429 Кодексу. Також заборонено застосувати статтю 69 КК «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» до засуджених за наведені вище кримінальні правопорушення [7].

Висновки. 24 лютого 2022 року спричинило введення на територію нашої держави правового режиму воєнного стану о 05 годині 30 хвилин цього ж дня та в подальшому появу великої кількості кримінальних правопорушень, які вчиняються як цивільним населенням, зокрема, це пособництво державі-агресору, державна зрада, колабораціонізм тощо, так і військовослужбовцями. У таких умовах Україна живе вже більше 2 років. Звичайно державні органи дбають про своїх громадян і хочуть лише одне, щоб якомога швидше закінчилось це жахіття.

І із початку березня 2022 року було прийнято низку Законів Верховною Радою України, якими було доповнено чинний Кримінальний кодекс України, в аспекті кримінальної відповідальності за правопорушення, що вчинені під час воєнного стану та збройної агресії. Більше того, поряд з цим було криміналізовано певні злочини, уточнено ознаки складів і розширено каталог кваліфікуючих ознак багатьох суспільно небезпечних винних діянь. У ході нашого дослідження ми детально проаналізували кожен із змін, внесених до КК під час воєнного стану, спираючись на законодавство України та аналізуючи думки вчених у галузі кримінального права, що розглядали та вивчали дане питання.

Література:

1. Берднік І., Головка М. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. Нове українське право. 2022. №2. С. 156–162.
2. Пилипенко В. О. Науково-практичний коментар до нової статті 436-2 КК. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. Вип. 5. С. 516-517.
3. Саєнко А. Г., Огієвич А. О. Щодо питання розмежування військового кримінального правопорушення – мародерства та кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. №5. С. 523-526.
4. Птащенко Д. С. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (стаття 43-1 Кримінального кодексу України): окремі особливості законодавчої регламентації. Publishing House «Baltija Publishing». 2022. С. 1261–1267.
5. Кримінальний кодекс України : за станом на 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2001. – 131 с.
6. Шевчук А. В., Боднарук О. М. Кримінальна відповідальність за розкрадання гуманітарної допомоги / А.В. Шевчук, О.М. Боднарук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія : Право. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2022. – Вип. 72, Част. 2. – С. 184-191.
7. Грицай С. О. Економічний аналіз промислового садівництва. Таврійський науковий вісник, Херсон. 2007. № 54. С. 224–236.

References:

1. Berdnik, I., & Holovko, M. (2022). Osnovni oriientyry vidmezhuвання kolaboratsiinoi diialnosti vid sumizhnykh skladiv kryminalnykh pravoporushen. [The main guidelines for distinguishing collaborative activities from related criminal offenses]. Nove ukrainske pravo – New Ukrainian Law, 2, 156–162. [in Ukrainian].
2. Pylypenko, V. O. (2022). Naukovo-practychnyi komentar do novoi statii 436-2 KK. [Scientific and practical commentary on the new article 436-2 of the Criminal Code]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal, 5, 516-517. [in Ukrainian].
3. Saienko, A. H., & Ohiiievych, A. O. (2022). Shchodo pytannia rozmezhuвання viiskovoho kryminalnoho pravoporushennia – maroderstva ta kryminalnykh pravoporushen proty vlasnosti, vchynenykh v umovakh voiennoho stanu. [The issue of distinguishing between military criminal offense of looting and criminal offenses against property committed under martial law]. Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal, 5, 523-526.
4. Ptashchenko, D. S. (2022). Vykonnannya obov'iazku shchodo zakhystu Vitshzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy (stattia 43-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy): okremi osoblyvosti zakonodavchoi rehlamentatsii. [Fulfillment the obligation to protect the fatherland, independence and territorial integrity of Ukraine (article 43-1 of the Criminal Code of Ukraine): individual features of legislative regulations]. Publishing House «Baltija Publishing» – Publishing House «Baltija Publishing», 1261-1267.
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
6. Shevchuk, A. V., & Bodnaruk, O. M. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za rozkradannia humanitarnoi dopomohy. [Criminal Liability for Embezzlement of Humanitarian Aid]. Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. [Uzhhorod National University Herald. Series: Law]. (issue 72), (part 2), (pp. 184-191). Uzhhorod: Uzhhorod National University [in Ukrainian].
7. Hrytsai S. (2007). Ekonomichniy analiz promyslovoho sadivnytstva [Economic analysis of industrial gardening]. Tavriiskyi naukovi visnyk [Tavriya scientific herald], Kherson, (54), 224-236.

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 159

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1420-1429](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1420-1429)

Березинець Тарас Юрійович аспірант кафедри психології, філософії та суспільних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0000-0003-0067-8041>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ І АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. Проблематика, пов'язана зі значною роллю, яку відіграє судово-психологічна експертиза як вагомий слідчий компонент, дедалі більше поширюється Україною. Нині ця тема все частіше перебуває в центрі уваги правоохоронних органів та фахівців психологічної царини. Приміром, з'явилася ідея взаємодіяти, коли розв'язуються певні кримінальні діяння, які вчинили особи. Інакше кажучи – аналізувати, яким чином поведінка особистості в ході скоєння нею злочину обумовлена тими чи іншими психологічними характеристиками. Судово-психологічній експертизі притаманні відповідні методики, цілі, завдання й об'єкти досліджень. Однак вагомим є той аспект, що таку експертизу здійснюють, коли суд розглядає справу, а підставою для неї виступає відповідне рішення. Судово-психологічну експертизу проводять обов'язково, якщо є потреба у розв'язанні питань, пов'язаних із безпосередньо психологічною компетенцією. Крім того, її здійснюють за умови наявності спеціальної експертної групи, фахівцями котрої буде надана допомога в тому, аби ефективно і правильно вирішити завдання, що стоять перед судово-психологічною експертизою. Завдяки судово-психологічній експертизі отримується інформація щодо поведінки людей, специфіки їхнього психічного функціонування, що відіграє важливу роль у формуванні та обґрунтуванні судово-правових висновків. Крім того, ці висновки створюються й під впливом показань, наданих свідками, потерпілими, звинувачуваними, тож важливо, аби показання, які надали вище названі особи, не викликали сумнівів, а відрізнялися конкретикою та чіткістю.

В статті визначено основні завдання судово-психологічної експертизи. Наведено компетенції судово-психологічної експертизи в цивільному судочинстві. В якості висновку визначено, що законодавчі недоліки, приміром, у розділах, де йдеться про регулювання порядку, відповідно до якого призначається та здійснюється судова експертиза (зокрема й психологічна), вимагають, аби нормативна база було вдосконалена, а обґрунтоване зростання потенційного користування спеціальними психологічними знаннями диктує необхідність збільшити кількість спеціалістів у сфері психології, котрі займаються судово-психологічними експертизами, і зробити жорсткішими вимоги стосовно їхнього фахового рівня.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, особистість, експерт, завдання, компетенції.

Berezynets Taras Yuriiovich graduate student of the Department of Psychology, Philosophy and Social Sciences, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0000-0003-0067-8041>

FEATURES OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION IN CIVIL AND ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF UKRAINE

Abstract. The problem of the importance of forensic psychological examination as an important element of the investigation is becoming more and more widespread in Ukraine. Today, more and more law enforcement agencies and specialists in the field of psychology are paying attention to this topic. In particular, they are thinking about mutual cooperation in solving specific offenses committed by individuals. That is, how certain psychological characteristics affect the behavior of an individual during the commission of a crime. Forensic psychological examination is characterized by methods, goals, tasks and object of research. However, it is important that this type of examination is conducted during the trial of the case on the basis of the relevant decision. Forensic psychological examination is mandatory when certain questions of purely psychological competence need to be resolved. It is also conducted when there is a special expert group whose specialists will help to ensure high-quality, reliable performance of the assigned tasks of forensic psychological examination. Forensic psychological examination allows to obtain data about the behavior of people, about the peculiarities of their mental activity, which are important for the creation and substantiation of legal conclusions. Also, the statements of witnesses, victims, and the accused have an impact on the formation of these conclusions, therefore it is important that the statements of the above-listed persons are not dubious, but on the contrary, specific and clear.

The main tasks of forensic psychological examination are defined in the article. Competences of forensic psychological examination in civil proceedings are given. As a conclusion, it is determined that the gaps in the legislation, in particular the provisions regulating the procedure for appointing and conducting a forensic examination (including psychological), lead to the need to improve the regulatory framework, and the natural expansion of the possibilities of applying special psychological knowledge leads to the need to increase the number of psychologists who conduct forensic psychological examinations, and increase the level of requirements for their professional training.

Keywords: forensic psychological examination, personality, expert, tasks, competencies.

Постановка проблеми. Судово-психологічну експертизу варто розглядати як сферу, в якій психолог вивчає та оцінює явища, що відбуваються в державно-правовій дійсності. В нинішньому соціумі на психолога все більше покладається завдання бути експертом у питаннях, присвячених оптимальному застосуванню людських ресурсів у галузях виробництва, управління, навчання, охорони здоров'я, сфері правоохоронної та іншої діяльності. Існує тісний зв'язок психологічної експертизи та численних сегментів психології (загальної, вікової, інженерної, медичної, педагогічної, юридичної тощо), відтак з'явилося питання вибору методів, відповідно до яких здійснюватиметься психологічна експертиза у названих сферах. Нині на стадії розробки перебуває «Методика проведення психологічної експертизи в різних галузях психологічної науки», курс, яким під час навчання користуватимуться майбутні практичні психологи системи ОВС. Відзначають дуже велике значення психологічної експертизи для юриспруденції, судово-психологічну експертизу розглядають як найкраще розроблений механізм, який досліджує особистість, перебуваючи у середовищі правовідносин. Її висновки впливають на те, якого характеру та змісту набуде рішення, котре ухвалить повноважна особа, якою за ознаками та обсягом буде відповідальність, на яких формах і засобах впливу на зловмисника буде зупинено вибір тощо.

Судово-психологічну експертизу в кримінальному судочинстві призначають у разі появи окремих суперечливих питань, що стосуються отримання відомостей, завдяки яким стане зрозумілою поведінка, яку продемонстрували підозрювані (обвинувачені), потерпілі, щоб кваліфікування їхніх дій було правильним. Завдяки висновкам, до яких приходять експерти-психологи, відбувається визначення ситуації, за якої було скоєне кримінальне правопорушення і яка обумовлює встановлення ступеня вини та/чи її скасування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували чимало науковців, зокрема Р. Голобутовський, В. Гончаренко, А. Кобера, Г. Лемик, М. Гетманцев, Ю. Задорожня, В. Костицький, М. Луцький, М.-Л. Чепа та інші.

Метою статті є розкриття особливостей проведення судово-психологічної експертизи в цивільному і адміністративному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Судово-психологічну експертизу вважають експертним дослідженням фактів, які містить людська психічна діяльність і які відіграють важливу роль для судочинства. Психологічною експертизою, затребуваною цивільним та адміністративним правосуддям, визначається, якими вагомими для юриспруденції особливостями психіки володіє особа і як вони проявляються в її вчинках та які внаслідок цього настають правові наслідки.

Сучасна психологічна практика вже володіє чітким потенціалом, аби здійснювати судово-психологічну експертизу. Тож ресурси судово-психологічної експертизи роблять можливим:

1) виконання завдань, пов'язаних з неповнолітніми, наприклад, можна встановити їхню дієздатність та наявність імовірних тимчасових затримок у розвитку їхньої психіки; чи спроможні вони усвідомлювати власну поведінку та наскільки володіють собою в різних обставинах;

2) дослідження причин, через які в суб'єкта з'явилися відповідні психічні стани, у зв'язку з якими в нього можуть виникнути серйозні труднощі, коли потрібно виконати якусь роботу (користуватися сучасним обладнанням, водити автомобіль і т. ін.);

3) встановлення стану, в якому був суб'єкт, вчиняючи незаконне діяння, та можливе джерело впливу на нього в той відрізок часу;

4) визначення індивідуально-психологічних особливостей особи, що так чи інакше стали причиною спрямованості його поведінки, її суті в певних ситуаціях.

Відповідно до п.п. 1. та 2 ч. 1 ст. 103 Цивільного процесуального кодексу України «Суд призначає експертизу у справі за сукупності таких умов:

1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо;

2) сторонами (стороною) не надані відповідні висновки експертів із цих самих питань або висновки експертів викликають сумніви щодо їх правильності» [1].

Психологічна експертиза досліджує психічно здорових людей (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, виправданого, засудженого, свідка, потерпілого, позивача, відповідача: малолітніх; неповнолітніх; дорослих та

літніх людей). Психологічну експертизу, крім того, можна розглядати як компонент, який має у своєму складі комплексне експертне дослідження, що потрібне в ситуації, коли орган, яким призначена експертиза, має питання, для розв'язання яких необхідно синтезувати спеціальні знання, якими володіють різні наукові сфери. Ключове завдання, яке стоїть перед психологічною експертизою, полягає в тому, щоб у об'єкта, якого досліджує експертиза, виявити: індивідуально-психологічні особливості, риси характеру, головні особистісні властивості; фактори, які є мотиваторами у психічному житті та вчинках; емоційні реакції та стани; певну логіку, за якою відбуваються психічні процеси, на якому вони перебувають рівні; індивідуальні особливості.

Відповідно до ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України «правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків». Стаття 203 ЦК України передбачає, загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину:

- зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам;
- особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;
- правочин має вчинятися у формі, встановленій законом;
- правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним [2].

Правильне визначення предмета судової психологічної експертизи відіграє важливу роль у теоретичному, практичному, процесуальному й організаційно-методичному аспектах. Предмет експертизи – це істотна ознака кожного роду і виду судової експертизи, тому що ним визначається сутність і джерела спеціальних знань, потрібних для повного дослідження обставин справи і встановлення фактів пошуку. Приміром, завданням судово/психологічної експертизи є вивчення особистості підекспертної особи, її поведінки, психічного стану, особливостей емоційного реагування в ситуаціях, що мають правові наслідки, мотивації поведінки підекспертного, закономірностей та індивідуально-психологічних особливостей психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'яті, мислення, уяви тощо). Мета експертизи – підготовка на основі дослідження психологічно обґрунтованого експертного висновку, що після відповідної його перевірки й оцінки слідством чи судом буде доказом у справі. Для проведення дослідження судові та слідчі органи надають експерту можливість психологічного обстеження підекспертного і матеріалів справи.

Методами вивчення підекспертної особи можуть бути спостереження, експеримент, бесіда, опитування, вивчення документів (матеріалів справи), психодіагностичні методи, вивчення продуктів діяльності підекспертного, ретроспективний аналіз. Експерт-психолог повинен мати можливість проаналізувати медичну документацію, особисту справу, шкільні характеристики або характеристики з місця роботи, показання однокласників, педагогів, колег, друзів, знайомих, родичів та інших людей, з якими підекспертний спілкувався [3].

Як слушно зазначає В.Г. Гончаренко, призначення такої експертизи повинно:

– бути обумовленим важливістю обставин, які відомі або можуть бути відомі особі і які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, без чого встановлення істини у справі є ускладненим;

– мати під собою достатні фактичні підстави, а саме – для критичного ставлення до пояснень особи через наявність обставин, котрі свідчать про особливості поведінки особи, що можуть вказувати на наявність у неї психічних розладів (неадекватна поведінка у побуті, немотивована збудженість, непослідовність і суперечливість пояснень під час кримінального провадження, нерозуміння загальноприйнятих і суспільно визначених категорій, надмірно низький рівень загальноосвітніх знань тощо);

– наявність інформації про перенесення особою захворювань і травм, що супроводжувались зміною поведінки; інформації про перебування особи на обліку у психіатра або про звільнення її від військової служби тощо [4].

На практиці існує проблема із застосуванням судово-психологічної експертизи в полі цивільного правосуддя, оскільки призначену експертизу має виконати або судово-експертна установа, або конкретний експерт. Однак на вітчизняних теренах працюють тільки 5 державних судово-експертних установ та 4 їхні філії, а фізичні особи, які мали б вести такий вид діяльності, взагалі відсутні. Спеціалісти-психологи з відповідним рівнем кваліфікації, які мають спеціальні знання в царині юридичної психології і які могли б здійснювати судово-психологічні експертизи на підприємницькій основі, займатися цим не можуть, адже їх позбавлено права отримати ліцензію, що дозволяє здійснювати таку діяльність. Причина цієї ситуації полягає в наступному: щоб виконувати таке експертне дослідження, потрібні спеціальні знання юридичної психології, і у зв'язку з тим, що судово-психологічну експертизу вважають судово-медичною експертизою, ліцензію на таку підприємницьку діяльність може отримати тільки той, хто має вищу медичну освіту.

Оскільки практика експертного дослідження в цивільному судочинстві не набула належного розповсюдження, а функції психолога не обмежуються

лише експертним дослідженням, формою використання психологічних знань може бути залучення психолога як консультанта. Така форма взаємодії психолога і юриста дає можливість забезпечити судовий процес інформацією про типові особливості гностичних процесів, індивідуально-типологічні й особистісні характеристики, психічні стани, особливості міжособистісної взаємодії учасників процесу. У цивільно-правовій доктрині прийняте положення, що юридичній оцінці підлягають тільки свідомі дії суб'єкта. Однак за даними сучасної наукової психології більше половини актів людської поведінки організується на підсвідомому, стереотипному рівні. Вирішити проблеми взаємозв'язку свідомого і підсвідомого в складному акті людської поведінки в ряді випадків може бути не можливим. Зрозуміло, що можливості судово-психологічного дослідження обмежені можливостями наукових досягнень як у галузі самої психології, так і інших наук, що допомагають у її технологічному вдосконаленні (інформатики і програмування, статистики тощо). Аналіз можливостей застосування спеціальних психологічних знань у процесі цивільного судочинства зумовлює необхідність дослідження інституту судово-психологічної експертизи, його ролі, значення і впливу на здійснення судочинства у справах, що виникають з цивільних правовідносин [5].

До компетенції судово-психологічної експертизи в цивільному судочинстві належить:

- встановлення ступеня розуміння особою змісту укладених ним угод, його здатності приймати усвідомлені, транзитивні (з врахуванням усіх необхідних умов) рішення;
- виявлення в дієздатного суб'єкта непатологічних психічних аномалій, що перешкоджають адекватному відображенню дійсності;
- встановлення психологічної сумісності подружжя, можливості зняття епізодичних конфліктів;
- встановлення психологічної сумісності дітей з кожним із батьків, усиновителів, опікунів;
- визначення можливостей конкретних осіб по забезпеченню виховання дітей;
- встановлення здібностей свідків правильно сприймати події;
- встановлення ступеня морального страждання особи [6].

М.В. Костицький та М.І. Луцький до компетенції судово-психологічної експертизи відносять також питання про вплив перенесених чи наявних психічних і соматичних захворювань та хворобливих станів на індивідуально-психологічні особливості, їх прояви в скоєному чи показах, даних з цього приводу, а також питання про авторство письмового тексту [7].

Відповідно до чинного законодавства предметом психологічної експертизи є визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних

особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотворних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей. До числа справ, які вимагають обов'язкового призначення судово-психологічної експертизи, можна віднести:

- справи про визнання недійсними правочинів з вадами волі;
- справи, що впливають зі шлюбно-сімейних правовідносин (розірвання шлюбу, встановлення місця проживання дитини після розірвання шлюбу, усиновлення);
- справи про відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- справи, що виникають із зобов'язальних правовідносин [8].

Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі, своєю метою має здебільшого діагностичний характер, тобто виявлення особливостей психіки особистості, її поведінки і діяльності. Щодо проведення експертизи, то можна виділити два аспекти: юридичний, або процесуальний; психологічний, пов'язаний із специфікою проведення саме судово-психологічної експертизи. В кожному випадку проведення психологічної експертизи участь експерта в судовому засіданні є необхідною. Як експерт у галузі права може бути залучена особа, яка відповідає двом критеріям (ч. 1 ст. 69 КАС України), а саме:

1) має науковий ступінь (при цьому не зазначено, який саме науковий ступінь, що, з одного боку, зрозуміло, враховуючи незавершений перебіг реформ у вищій школі, а з іншого боку, дозволяє виступати в такій ролі студентові 5 курсу вищого навчального закладу, котрий вже здобув диплом бакалавра/спеціаліста).

2) є визнаним фахівцем у галузі права. Наявність наукового ступеню в особи, яка претендує на участь у судовому провадженні як експерт у галузі права, лише на перший погляд є нормативним нововведенням [9].

Що стосується саме проведення судово-психологічної експертизи, то якщо суддя визнає необхідним її проведення на стадії адміністративного розслідування, то він повинен викликати експерта в судове засідання відповідною повісткою. Якщо дана експертиза на першочерговій стадії адміністративного розслідування не проводилася, то в даному випадку, порядок виклику повинен бути повністю ідентичний викликові експерта, що проводив дослідження на стадії адміністративного розслідування. Проте, щодо запропонованої позиції можуть виявлятися безліч заперечень, як: вид, об'єкт і предмет психологічної експертизи в цьому разі вони ще не визначені, так як певної немає ухвали про призначення судово-психологічної експертизи вона може бути проста або комплексна; або недоцільний виклик до суду конкретного експерта; також не виключається можливість, що викликаний

експерт не зможе провести експертизу з визначеного суддею кола питань, так як не має відповідних знань і досвіду, у змісті судової повістки не зазначаються такі справи, відповідно через які і викликається даний експерт, – і за перелічених нами умов він не може належним чином підготуватися до потрібної експертизи. Якщо ж експерт був залучений до судового процесу за викликом суду, то він повинен не лише бути допущений до судового розгляду справ, але й отримати від суду всі належні йому повноваження на можливість повної участі в ньому: вивчати матеріали справи, брати участь у допиті потерпілого, правопорушника, свідка відповідно до тих фактів та обставин, що мають загальне значення для даної справи і відносяться до предметів, що належать до психологічної експертизи. Вище зазначені права, експерт може використовувати лише після винесення судом ухвали про призначення судово-психологічної експертизи, в якій мають зазначатися її вид – проста або комплексна, а також питання, які постають перед експертами, – тобто, можемо сказати, що є окреслений предмет експертизи [10].

Актуальним сьогодні є питання про примусове проведення експертизи. Так, ніхто не може бути насильно підданий експериментальному психологічному обслідуванню. Експерти мають можливість провести експертизу і без експериментальної частини. Однак, експертиза буде неповною. Судово-психологічна експертиза також має і іншу сторону – технологічну. Вона являє собою застосування експериментально-психологічних, тестових методик. За допомогою яких, експерт психолог спираючись на свій професійний рівень та експертний досвід має право визначати послідовність застосування тих чи інших діагностичних методів для проведення експертизи [11].

Висновки. Таким чином, законодавчі недоліки, приміром, у розділах, де йдеться про регулювання порядку, відповідно до якого призначається та здійснюється судова експертиза (зокрема й психологічна), вимагають, аби нормативна база було вдосконалена, а обґрунтоване зростання потенційного користування спеціальними психологічними знаннями диктує необхідність збільшити кількість спеціалістів у сфері психології, котрі займаються судово-психологічними експертизами, і зробити жорсткішими вимоги стосовно їхнього фахового рівня.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Чепя М.-Л.А. Про предмет і об'єкт судово-психологічної експертизи. URL: <https://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/fcf1e1ad5f78360d008bef0c1b50b0d7.pdf>.
4. Гончаренко В.Г. Експертизи в судовій практиці. Київ: Юрінком Інтер, 2004.

5. Кобера А.В. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2009. Вип. 13. С. 173-179.
6. Лемик Г.Я. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі України (проблеми теорії і практики): дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2004. 238 с.
7. Костицький М.В., Луцький М.І. Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі: монографія. Івано-Франківськ: Видавнича справа, 2011. 307 с.
8. Кобера А.В. Судово-психологічна експертиза в цивільному процесі. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2009. Вип. 13. С. 173-179.
9. Гетманцев М. Правова природа висновку експерта в галузі права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. С. 333-337.
10. Задорожня Ю.О., Голобутовський Р.З. Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3663/1/40.pdf>.
11. Гетманцев М. Правова природа висновку експерта в галузі права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. С. 333-337.

References:

1. Zakon Ukrainy «Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy» [Law of Ukraine «Civil Procedure Code of Ukraine»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Tsyvilnyi kodeks Ukrainy» [Law of Ukraine «Civil Code of Ukraine»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
3. Chera, M.-L.A. Pro predmet i ob'ekt sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy [About the subject and object of forensic psychological examination]. Retrieved from <https://ap.uu.edu.ua/upload/publicationpdf/fcf1e1ad5f78360d008bef0c1b50b0d7.pdf> [in Ukrainian].
4. Honcharenko, V.H. (2004). *Ekspertyzy v sudovii praktytsi [Examinations in judicial practice]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Kobera, A.V. (2009). *Sudovo-psykholohichna ekspertyza v tsyvilnomu protsesi [Forensic psychological examination in civil proceedings]*. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*, 13, 173-179 [in Ukrainian].
6. Lemyk, H.Ia. (2004). *Sudovo-psykholohichna ekspertyza v tsyvilnomu protsesi Ukrainy (problemy teorii i praktyky) [Forensic psychological examination in the civil process of Ukraine (problems of theory and practice)]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kostytskyi, M.V. & Lutskyi, M.I. (2011). *Sudovo-psykholohichna ekspertyza v administratyvnomu protsesi [Forensic psychological examination in the administrative process]*. Ivano-Frankivsk: Vydavnycha sprava [in Ukrainian].
8. Kobera, A.V. (2009). *Sudovo-psykholohichna ekspertyza v tsyvilnomu protsesi [Forensic psychological examination in civil proceedings]*. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia" – Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*, 13, 173-179 [in Ukrainian].
9. Hetmantsev, M. (2018). *Pravova pryroda vysnovku eksperta v haluzi prava [The legal nature of an expert's opinion in the field of law]*. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 333-337 [in Ukrainian].
10. Zadorozhnia, Yu.O. & Holobutovskyi, R.Z. *Sudovo-psykholohichna ekspertyza v administratyvnomu protsesi [Forensic psychological examination in the administrative process]*. Retrieved from <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3663/1/40.pdf> [in Ukrainian].
11. Hetmantsev, M. (2018). *Pravova pryroda vysnovku eksperta v haluzi prava [The legal nature of an expert's opinion in the field of law]*. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 333-337 [in Ukrainian].

УДК: 159.9378.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1430-1442](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1430-1442)

Бондаревич Світлана Майславівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри «Практичної психології», Одеський національний морський університет, 65029, Одеса, вул. Мечникова, 34, тел.: (098) 807-25-29, <https://orcid.org/0000-0002-7350-2947>

Мартиненко Інга Андріївна студентка 4 курсу «Практична психологія», Одеський Національний Морський Університет, 65029, Одеса, вул. Мечникова, 34, тел: (093) 606-54-63

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ ФАХІВЦЯМИ МОРЕГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У сьогоденні населення України зіштовхується з різноманітними викликами, зокрема: серйозні економічні труднощі, соціальна ізоляція та психологічний тиск, інформаційне перенавантаження, втрата близьких, вимушений переїзд, нестабільність теперішнього часу та невизначеність майбутнього, - все це може викликати стрес, який відчувається як пригніченість, тиск чи навіть неспроможність справитися з проблемою. Стрес впливає на функціонування людини, що відображає таке поняття як благополуччя. Воно містить в собі відчуття щастя, задоволеності життям, здоров'я та соціального зв'язку. Отже, розуміння психологічних аспектів стресу серед молоді в умовах війни важливо для розвитку ефективних стратегій управління кризовими ситуаціями та збереження здоров'я людини. Мета дослідження: дослідити психологічні особливості переживання стресу серед фахівців морегосподарської галузі під час війни, зокрема набуття відчуття благополуччя та прояву резилієнтності у молодій людині. Стрес супроводжує людське життя кожен день, проте війна значно посилює його кількість та інтенсивність. Через військові дії населення переживає щоденні випробування. Студенська молодь є частиною спільноти, що є більш вразливою до стресових подій. В цьому контексті виникає необхідність розглянути ці стресові виклики. Чим вища інтенсивність стресу або чим менше він піддається контролю, тим більший ризик захворювання. Якщо ж людина не може ніяк повливати на генетичні фактори, то в її змозі навчитися управляти стресом. Ключовим фактором захисту від виникнення тривоги, депресії та стресу є високий рівень резилієнтності. Висновки. Таким чином, надзвичайні

обставини, як-от війна, постійно передбачають різноманітні стресові фактори, що призводить до виснаження ресурсів організму. Для запобігання виникнення негативних наслідків, необхідним є високий рівень резилієнтності, інакше кажучи, стресостійкості. Вона передбачає здатність особистості долати життєві труднощі, при цьому зберігаючи власне психічне здоров'я. Оскільки це динамічний процес, то людина здатна її плекати.

Ключові слова: стрес; психологічні особливості; стан здоров'я; резильєнтність.

Bondarevych Svitlana Mayslavivna candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the Department of "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, 65029, Odesa, St. 34 Mechnikova..., tel.: (098) 807-25-29, <https://orcid.org/0000-0002-7350-2947>

Martynenko Inha Andriivna a student of the 4th year of "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, 65029, Odesa, St. 34 Mechnikova, tel.: (093) 606-54-63

STUDY OF THE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE EXPERIENCE OF STRESS BY MARITIME INDUSTRY SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. Today, the population of Ukraine faces a variety of challenges, including: serious economic difficulties, social isolation and psychological pressure, information overload, loss of loved ones, forced relocation, instability of the present and uncertainty of the future - all this can cause stress, which is felt as depression, pressure or even the inability to cope with the problem. Stress affects human functioning, which reflects such a concept as well-being. It includes feelings of happiness, life satisfaction, health and social connection. Therefore, understanding the psychological aspects of stress among young people in war conditions is important for the development of effective crisis management strategies and the preservation of human health. The purpose of the study: to investigate the psychological features of experiencing stress among specialists in the maritime industry during the war, in particular, the acquisition of a sense of well-being and the manifestation of resilience in a young person. Stress accompanies human life every day, but war greatly increases its amount and intensity. Due to military operations, the population is experiencing daily trials. Student youth are a part of the community that is more vulnerable to stressful events. In this context, it is necessary to consider these stressful challenges. The higher the intensity of stress or the less controllable it is, the greater the risk of disease. If a person cannot influence genetic

factors in any way, then he can learn to manage stress. A key factor in protecting against anxiety, depression and stress is a high level of resilience. Conclusions. Thus, extraordinary circumstances, such as war, constantly involve a variety of stressors, leading to the depletion of the body's resources. To prevent the occurrence of negative consequences, a high level of resilience, in other words, stress resistance, is necessary. It involves the individual's ability to overcome life's difficulties, while maintaining his own mental health. Since this is a dynamic process, a person is able to nurture it.

Keywords: stress; psychological features; health status; resilience.

Постановка проблеми. В сучасному контексті геополітичних невпорядкованостей та конфліктів, коли воєнні дії торкаються всіх і кожного, істотно впливаючи на життя людей [3; 5].

Населення зіштовхується з різноманітними викликами, зокрема: серйозні економічні труднощі, соціальна ізоляція та психологічний тиск, інформаційне перенавантаження, втрата близьких, вимушений переїзд, нестабільність теперішнього часу та невизначеність майбутнього, - все це може викликати стрес, який відчувається як пригніченість, тиск чи навіть неспроможність справитися з проблемою.

Невелика його кількість може мати позитивний ефект, проте велика здатна негативно впливати на стан здоров'я як ментального, так і фізичного, а також на стосунки з іншими людьми [1, с.102-110; 4].

Отже, розуміння психологічних аспектів стресу серед молоді в умовах війни важливо для розвитку ефективних стратегій управління кризовими ситуаціями та збереження здоров'я людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За визначенням ВООЗ стресом є стан занепокоєння чи напруги, що викликані важкою ситуацією. Це є природньою реакцією людини, яка змушує вирішувати проблеми та справлятися із загрозами. Він може бути спричинений як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками [3]. В науковій літературі існує багато робіт, що присвячені стресу як феномену, авторами яких є Г. Сельє, Б. Мак'юен, Т. Голмс, Р. Лазарус та інші.[2; 5].

Кожен відчуває стрес певною мірою упродовж усього свого життя. Проте за однакових умов люди можуть реагувати на обставини неоднаково. Це залежить від психологічних особливостей особистості, як от індивідуальної оцінки суб'єктом певної стресової події, що визначає реакцію на стрес. Важливим є і подолання стресу, дослідженням якого займалися Д. Фішер, Д. Флетчер, Я. Гілл, Г. Рідчардсон, М. Саркар та інші. [1, с.102-110; 3].

Стрес впливає на функціонування людини, що відображає таке поняття як благополуччя. Воно містить в собі відчуття щастя, задоволеності життям,

здоров'я та соціального зв'язку. Вивченням даного явища цікавились Е. Дінер, Р. Лукас, К. Ріфф та інші. [3-5].

Водночас недостатньо уваги приділено вивченню переживання стресу в умовах сучасної війни, що є надзвичайно небезпечною через застосовування новітньої технологічної зброї та завдання шкоди інформаційному простору суспільства, а також його вплив на суб'єктивне благополуччя людей, особливо це стосується студентської молоді, яка є одною з найбільш вразливих груп серед населення.

Мета статті дослідити психологічні особливості переживання стресу серед фахівців морегосподарської галузі під час війни, зокрема набуття відчуття благополуччя та прояву резилієнтності у молодій людині.

Об'єкт дослідження - психологічні особливості переживання стресу як феномену.

Предмет дослідження - психологічні особливості переживання стресу у фахівців морегосподарської галузі в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові методи: узагальнення, аналіз і синтез, методи системно-структурного аналізу літератури з питань теми дослідження; емпіричні: шкала сприйманого стресу (The Perceived Stress Scale, PSS-10); шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (Connor-Davidson resilience scale-10); методика «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» (The Modified BBC Subjective Well-Being Scale (BBC-SWB)) (P. Pontin, M. Schwannauer, S. Tai, & M. Kinderman) (адаптація Л. М. Карамушки, К. В. Терещенко, О. В. Креденцер) [5-6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для реалізації поставленої мети – дослідити психологічні особливості переживання стресу під час війни студентами, було проведено дослідження, в якому прийняло участь 47 респондентів. Респондентів було поділено на три групи: «право» - 21 респондент, «філологія» - 10 респондентів, «психологія» - 16 респондентів. Емпіричне дослідження проводилось на онлайн платформі Google Form.

Зі зростанням темпів життя, конкуренції та складних викликів, люди стикаються зі стресом на різних рівнях.

Сучасне суспільство вимагає від людей великої емоційної стійкості та адаптивності, щоб справлятися з труднощами та змінами. Вивчення впливу стресу на психічний стан особистості надає можливість розуміти механізми розвитку різних психічних розладів, а також шукати ефективні методи їх профілактики та лікування [2; 4].

Тож, резилієнтність, яка визначається як здатність відновлюватися та адаптуватися під час труднощів, стає ключовим фактором успіху та задоволення життям.

Вивчення впливу стресу на резилієнтність може розкрити механізми її формування та допомогти у розробці програм для підвищення рівня резильєнтності у людей.

При вивченні рівня сприйнятого стресу у респондентів трьох груп було отримано наступні результати, наведені в діаграмах

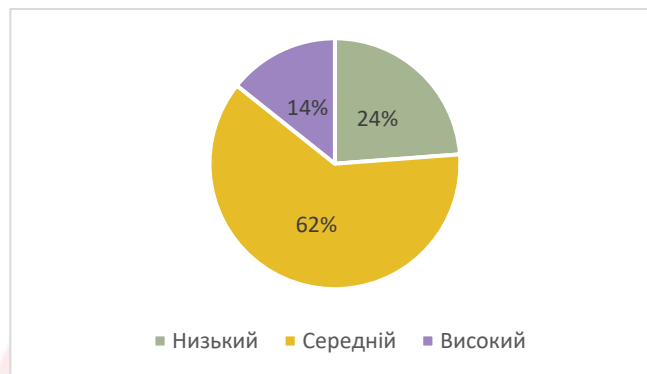

Рис.1. Рівень сприйнятого стресу респондентів групи «право» за методикою «Шкала сприйманого стресу».

З огляду на діаграму 1. можна побачити, що рівень загального сприйнятого стресу у студентів групи «право» здебільшого є середнім (62%), майже у чверті з них він низький (24%) та у декількох респондентів є зафіксованим високий (14%). Це свідчить про те, що попри невелику кількість осіб, які сприймають стрес дуже гостро та тих, хто у кого він майже відсутній, переважна більшість кількості респондентів відчувають певну кількість напруження.

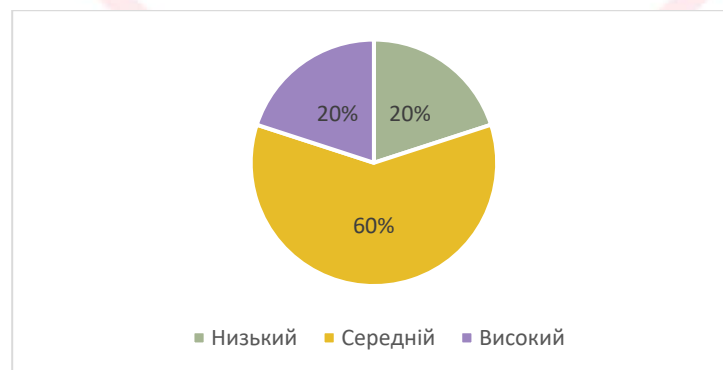

Рис.2. Рівень сприйнятого стресу респондентів групи «філологія» за методикою «Шкала сприйманого стресу».

Відповідно до діаграми 2. респонденти групи «філологія» мають переважно середні показники (60%) рівня загального сприйнятого стресу. Водночас кількість тих, у кого виявилися низькі (20%) та високі (20%)

показники є однаковою. Так дані свідчать, що здебільшого студенти-філологи мають достатній рівень стресу, при цьому невелика чисельність людей, що відчуває його мінімально та максимально є тотожною.

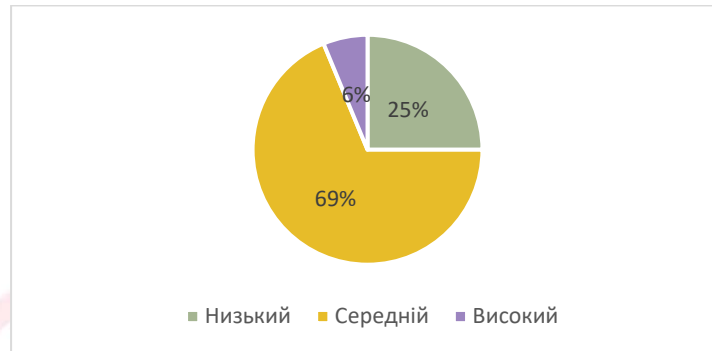

Рис. 3. Рівень сприйнятого стресу респондентів групи «психологія» за методикою «Шкала сприйманого стресу».

Дані діаграми 3. показують, що як і групи «право» та «філологія», студенти групи «психологія» теж мають середні значення рівня загального сприйнятого стресу. Так само як і студенти напрямку право чверть студентів-психологів мають низький рівень (25%) сприйнятого стресу. В той же час відсотковий показник високого рівня стресу є мінімальним (6%). Таким чином, основна частина респондентів має певне стресове напруження, при цьому частка людей, у кого воно практично відсутнє складає четверту частину від усієї групи, а тих, у кого воно досить сильне майже відсутнє.

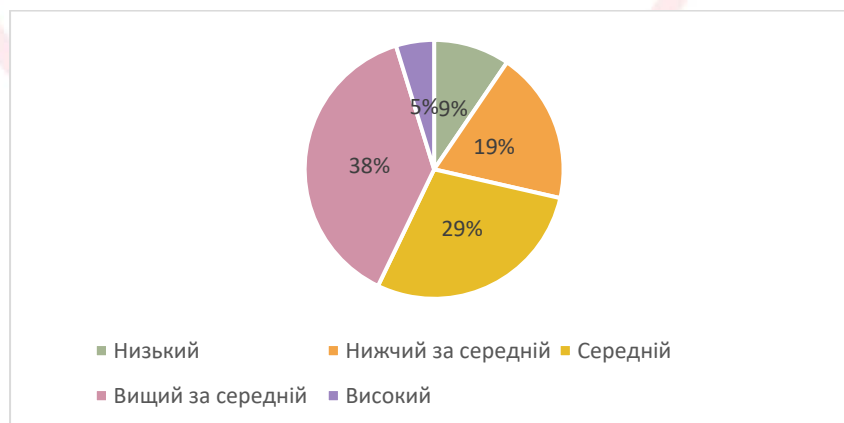

Рис. 4. Рівень резилієнтності респондентів групи «право» за методикою «Шкала резилієнтності Коннора-Девідсона-10».

Можна побачити, що згідно з діаграми 4. крайні відсоткові показники рівня резилієнтності, тобто низький та високий, мають незначна кількість студентів групи «право» (9% та 5% відповідно). Тим часом майже п'ята

частина респондентів мають нижчий за середній (19%) рівень життєстійкості. Разом з тим найбільшу частку склали середній (29%) та вищий за середній показники стресостійкості. Це означає, що переважна кількість респондентів здатні успішно долати життєві перешкоди і лише трохи більше четвертої частини з них мають труднощі з цим.

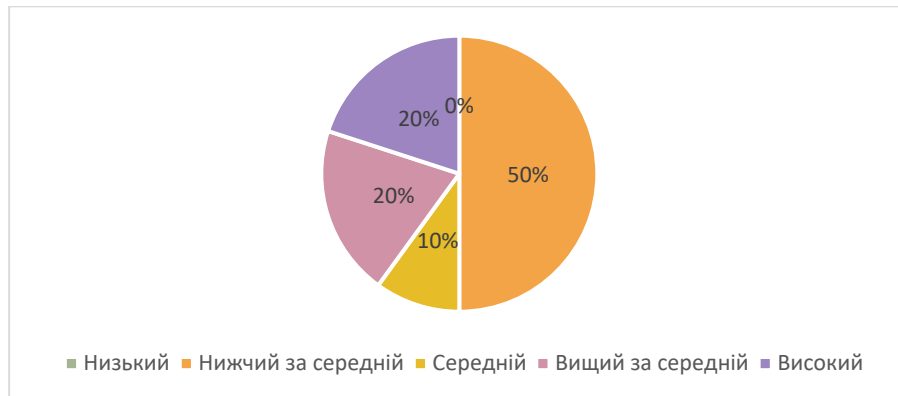

Рис. 5. Рівень резиліентності респондентів групи «філологія» за методикою «Шкала резиліентності Коннора-Девідсона-10».

Відповідно до діаграми 5. рівно половина студентів групи «філологія» мають нижчий за середній показник рівня резиліентності (50%), хоча зовсім низького рівня психологічної стійкості виявлено не було (0%). Водночас відсоткові показники іншої половини респондентів розподілено наступним чином: середній рівень – 10%, вищий за середній та високий рівні – по 20% кожний. Це свідчить про те, що перша половина даної групи хоча і може долати життєві перешкоди, проте подекуди має з цим певні проблеми. В той же час інша половина має більші успіхи з тим, щоб впоратися з життєвими негараздами.

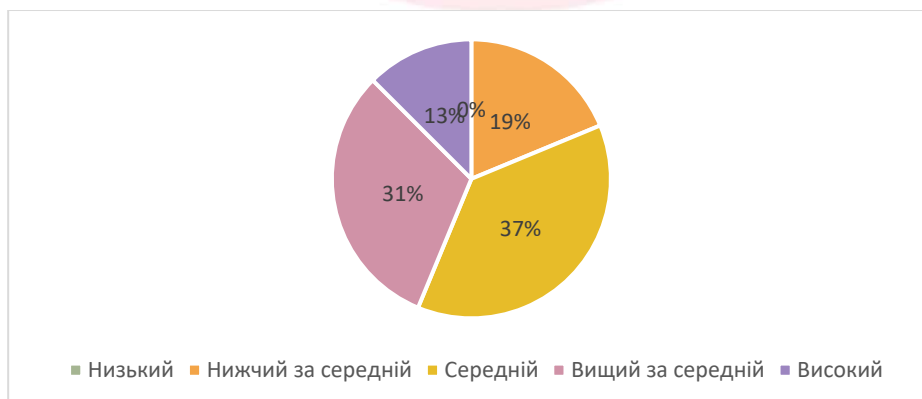

Рис. 6. Рівень резиліентності респондентів групи «психологія» за методикою «Шкала резиліентності Коннора-Девідсона-10»

Спираючись на дані діаграми 6. можна побачити, що найбільшу частку займають ті респонденти групи «психологія», що мають середній (37%) та вищий за середній (31%) рівень психологічної стійкості. Значно менше є тих, хто має нижчий за середній (19%) та вищий показники (13%) резилієнтності, а з низьким взагалі не було виявлено (0%). В цьому випадку це вказує на те, що трохи менше п'ятої частини студентів даної групи демонструють складнощі у тому, щоб упоратися зі стресовими викликами, проте більшість справляються з цим достатньо добре, а деякі навіть досить ефективно.

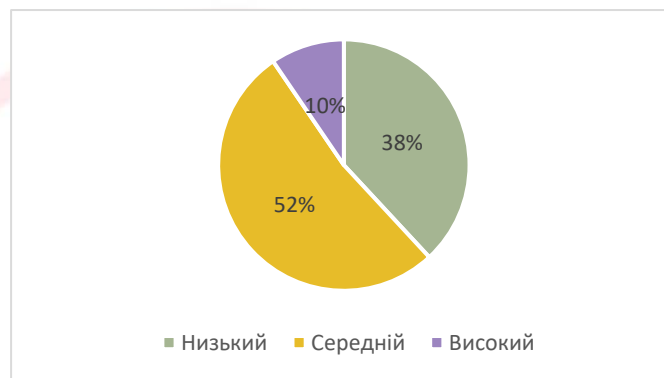

Рис. 7. Рівень суб'єктивного благополуччя респондентів групи «право» за методикою «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі»

Згідно з діаграми 7. більше третини студентів групи «право» мають низький (38%) рівень суб'єктивного благополуччя. Не зважаючи на це одна друга респондентів мають середні (52%) показники та деякі навіть мають високі результати (10%). Ці дані свідчать, що переважна кількість людей задоволені своїм психологічним та/або фізичним станом здоров'я, а також стосунками з іншими людьми.

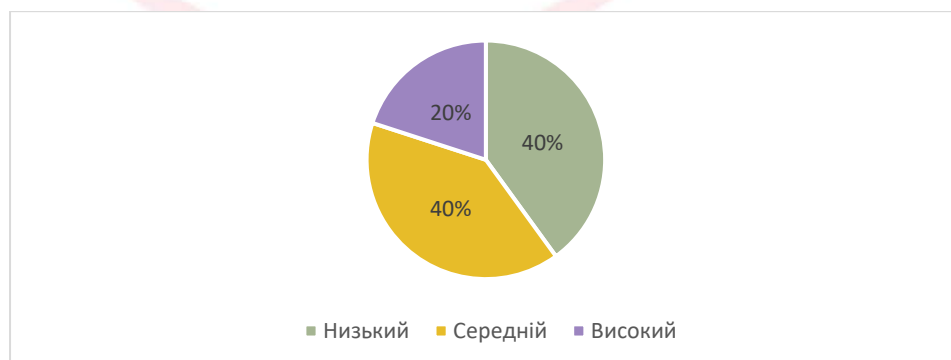

Рис. 8. Рівень суб'єктивного благополуччя респондентів групи «філологія» за методикою «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі»

Дана діаграма 8. відображає, що частка людей напрямку «філологія», яка має низький рівень суб'єктивного благополуччя та частка, що має середні

результати є однаковими (по 40% кожна). Разом з тим 20% студентів мають високі показники благополуччя.

Можна говорити, що попри значну кількість респондентів, що виявили недостатню задоволеність своїм теперішнім станом життя, більше половини все ж таки мають відчуття загального благополуччя.

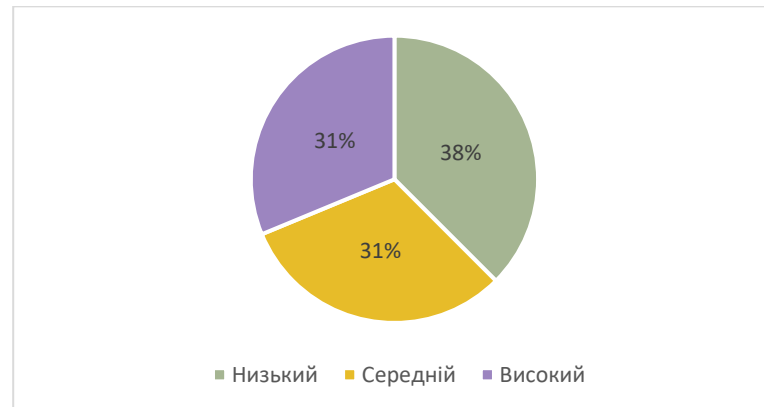

Рис. 9. Рівень суб'єктивного благополуччя респондентів групи «психологія» за методикою «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі».

Відповідно до діаграми 9. більше третини студентів-психологів мають низький (38%) рівень суб'єктивного благополуччя. При цьому кількість тих, хто має середні та високі результати є однаковою (по 31% кожна). Отже, більша частина респондентів має відчуття суб'єктивного благополуччя, хоча є достатня кількість респондентів, що не відчувають цього.

Вивчаючи вплив стресу на психоемоційний та фізичний стан людини завдяки методиці «Шкала сприйманого стресу», ми отримали наступні дані, що представлені на діаграмі 10.

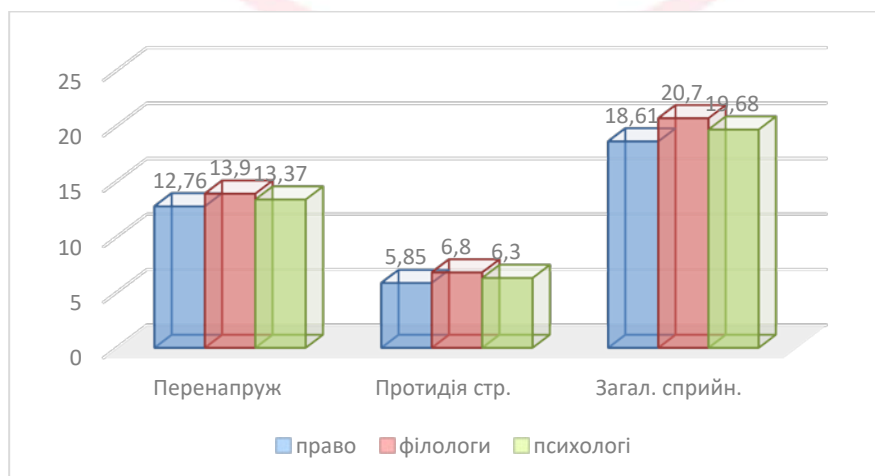

Рис. 10. Порівняння респондентів 3-х груп за методикою «Шкала сприйманого стресу»

Як можна побачити з діаграми 10., для респондентів групи «філологія» притаманні більш високі показники по шкалам «перенапруження» (ср.зн. 13,9), «протидія стресу» (ср.зн. 6,8) та «загальне сприймання стресу» (ср.зн. 20,7).

У той же час трохи нижчі показники мають респонденти групи «психологія»: «перенапруження» - ср.зн. 13,37, «протидія стресу» - ср.зн. 6,3 та «загальне сприймання стресу» - ср.зн. 19,68.

Найнижчі показники виявилися у респондентів групи «право», яких середні показники мають наступні значення: «перенапруження» - 12,76; «протидія стресу» - 5,85 та «загальне сприймання стресу» - 18,61.

Отримані дані можуть свідчити про те, що для студентів, які обрали спеціальність «філологія» притаманно трохи більше відчувати напруження і, водночас, більш високий рівень уміння протидіяти стресовим факторам, що може свідчити про емпатійний відгук особи на важливу подію, з одного боку. З іншого боку – занурення в емоційне переживання викликає не тільки психоемоційну напругу, але й вміння долати її.

Проте, слід зазначити, що для респондентів трьох груп показники загального сприйманого стресу знаходяться в полі середнього значення.

Наступним кроком було вивчити резилієнтність у респондентів по всіх групах. Отримані дані продемонстровано на діаграмі 11.

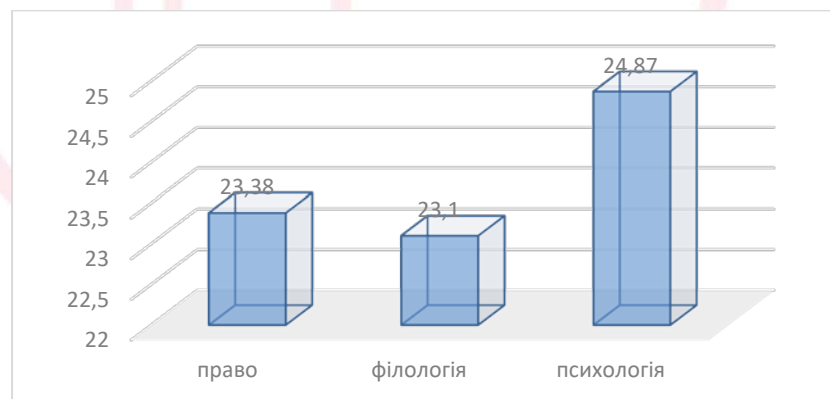

Рис. 11. Порівняння респондентів 3-х груп за методикою «Шкала резилієнтності Коннора-Девідсона-10»

Отже, як можна побачити на діаграмі, для респондентів групи «психологія» притаманні більш високі показники по шкалі резильєнтності (ср.зн. 24,87), тоді, як у респондентів груп «право» (ср.зн. 23,38) та «філологія» (ср.зн. 23,1) вони знижуються. Отримані дані можуть свідчити про те, що респонденти, які обрали спеціальність «психологія», більш обізнані про явище психологічної стійкості завдяки навчанню та отриманню знань, що допомагає ним долати різні життєві труднощі.

Таким чином, можна зазначити, що отримані в ході дослідження дані висвітлюють феномен резильєнтності через концепт біо-психо-соціо-духовного підходу, що включає різні сторони життя людини та стає результатом різних процесів, пов'язаних із зіткненням людиною з різними подіями чи(або) проблемними/непередбачуваними ситуаціями, в ході яких особистість формує резилієнтність або як індивідуальну якість/характеристику, або як динамічний процес [2].

Останньою методикою, що допомогла вивчити відчуття благополуччя стала методика «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» (P. Pontin, M. Schwannauer, S. Tai, & M. Kinderman). Отримані дані наведені нижче в діаграмі 12.

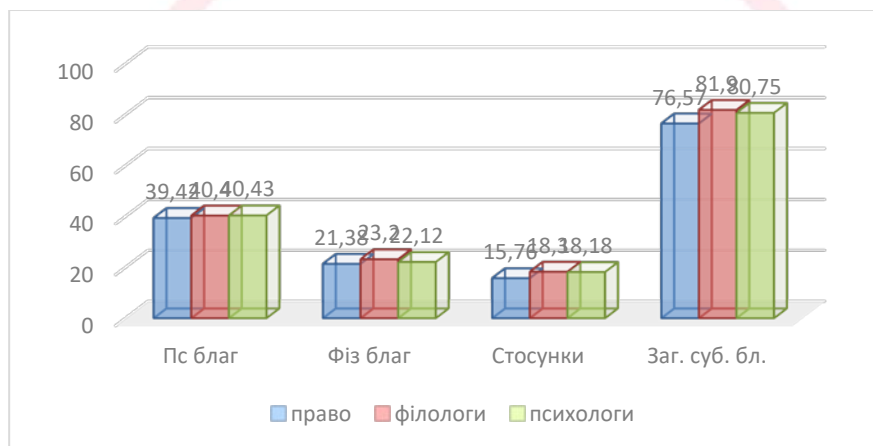

Рис. 12. Порівняння респондентів 3-х груп за методикою «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі»

Отже, відповідно до діаграми, респонденти груп «філологія» та «психологія» мають майже однакові показники по шкалах «психологічне благополуччя» (ср.зн. 40,4 та 40,43 відповідно) та «стосунки» (ср.зн. 18,3 та 18,18 відповідно), водночас існує невелика різниця по шкалах «фізичне здоров'я та благополуччя» (ср.зн. 23,2 та 22,12 відповідно) та «загальне суб'єктивне благополуччя» (ср.зн. 81,9 та 80,75 відповідно).

В той же час респонденти групи «право» мають трохи менші показники в порівнянні з двома попередніми групами, де середні значення є наступними: «психологічне благополуччя» - 39,42; «фізичне здоров'я та благополуччя» - 21,38; «стосунки» - 15,76; «загальне суб'єктивне благополуччя» - 76,57.

Можна відмітити, що стан психічного здоров'я студентів служить ознакою їхньої психологічної стійкості, здатності до адаптації та успішної соціалізації в суспільстві. Їхнє психологічне благополуччя сприяє формуванню загального благополуччя, що впливає на самооцінку, почуття особистісного зростання, можливості самоактуалізації тощо.

Отже, можна побачити деяку подібність між групами філології та психології: респонденти з обох груп мають майже однакові показники психологічного благополуччя та стосунків, що може вказувати на подібний рівень психологічної стійкості та здатності до адаптації. Це може бути пов'язане з характером навчання в цих галузях, де важливою є спроможність розуміти та спілкуватися з іншими людьми.

Також виявлена різниця з групою права: група студентів права має трохи менші показники психологічного благополуччя та стосунків порівняно з іншими групами. Це може бути пов'язано з вимогами та навантаженням, що властиві студентам права, так як ця галузь вимагає від них великої концентрації, аналізу та вирішення складних ситуацій.

Також виявлений вплив психологічного благополуччя на загальне суб'єктивне благополуччя: високий рівень психологічного благополуччя у студентів може сприяти формуванню загального благополуччя, що включає самооцінку, почуття особистісного зростання та самоактуалізацію. Це може бути важливим для їхнього успішного функціонування як в університетському середовищі, так і в суспільстві в цілому.

Для досягнення мети дослідження було проаналізовано взаємозв'язки між шкалами обраних методик. Завдяки кореляційному аналізу (коефіцієнт кореляції Пірсона) було з'ясовано зв'язки між основними показниками: «загальне сприймання стресу», «резильєнтність», «психологічне благополуччя», «фізичне здоров'я та благополуччя», «стосунки», «суб'єктивне благополуччя».

Зроблено порівняльний аналіз отриманих даних по трьох групах респондентів та виявлено, що у респондентів групи «право» за показником «перенапруження» виявлена негативна кореляція з показником «резильєнтність» (-0.671, $p < 0,001$) та шкалами «психологічне благополуччя» (-0.697, $p < 0,001$) і «суб'єктивне благополуччя» (-0.764, $p < 0,001$). За показником «протидія стресу» виявлена негативна кореляція з показником «резильєнтність» (-0.677, $p < 0,001$) та шкалами «психологічне благополуччя» (-0.67, $p < 0,001$) і «суб'єктивне благополуччя» (-0.716, $p < 0,001$). За показником «загальне сприймання стресу» виявлена негативна кореляція з показником резильєнтності (-0.707, $p < 0,001$) та шкалами «психологічне благополуччя» (-0.723, $p < 0,001$) і «суб'єктивне благополуччя» (-0.786, $p < 0,001$).

У респондентів спеціальності філологія спостережений зворотний зв'язок за шкалою «психологічне благополуччя» та показниками «перенапруження» (-0.668, $p < 0,05$) та «загальне сприймання стресу» (-0.683, $p < 0,05$).

При аналізі отриманих даних у респондентів групи «психологи» виявлений зворотний зв'язок за показниками «протидія стресу», «загальне сприймання стресу» та шкалами «психологічне благополуччя» та «суб'єктивне благополуччя». Відповідно до цього, за показником «протидія стресу» виявлена негативна кореляція зі шкалами «психологічне благопо-

луччя» (-0.741, $p < 0,01$) та «суб'єктивне благополуччя» (-0.686, $p < 0,01$). За показником «загальне сприймання стресу» виявлена негативна кореляція зі шкалою «психологічне благополуччя» (-0.678, $p < 0,01$).

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA) було виявлено, що респонденти трьох груп відрізняються між собою за шкалами «стосунки» та «суб'єктивне благополуччя».

Отже, стрес може мати значний вплив на психологічне, суб'єктивне та фізичне благополуччя людини, а також на її стосунки з іншими. Це підкреслює важливість розвитку стратегій протидії стресу та підтримки психічного здоров'я.

Висновки. Таким чином результати дослідження показали, що високі показники психологічного благополуччя у студентів можуть свідчити про їхню психологічну стійкість та здатність до адаптації до змінних умов навчання та життя. Це може бути важливим фактором для їхньої успішної соціалізації та вирішення різних викликів, з якими вони можуть зіткнутися.

Таким чином, отримані дані свідчать, що респонденти трьох груп, переживаючи стрес війни, сформуvalи певну толерантну позицію щодо складних обставин буття.

Література:

1. Наугольник Л.Б., Кіт В.В. Індивідуальні відмінності в реагуванні на стрес керівниками ОВС. / Журнал. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів : ЛьвДУВС, Вип. 1, 2014. С. 102 – 110.
2. Варій М. Й. Психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 288с.
3. Бардин Н., Жидецький Ю., Когут Я., Пряхіна Н., Ясінський В. Стрес та стресо-стійкість в діяльності працівників правоохоронних органів. / Львів, 2020. 119 с.
4. Манухіна С.Ю. Психологія праці. Київ, 2015. 290 с.
5. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / Київ : Педагогічна думка, 2016. 219с.
6. Галян І. М. Психодіагностика . 2-ге видавництво, Київ: Академвидав, 2011р. 464с.

References:

1. Nauhol'nyk L.B., & Kit V.V. (2014). Individual'ni vidminnosti v reahuvanni na stres kerivnykamy OVS [Individual differences in response to stress by managers of the OBS]. *Zhurnal. Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. L'viv : L'vDUVS, Vyp. 1 [in Ukrainian].
2. Variy M. Y. (2009). *Psykhohohiya [Psychology]*. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
3. Bardyn N., Zhydets'kyu YU., Kohut YA., Pryakhina N., & Yasins'kyu V. (2020). *Stres ta stresostiykist' v diyal'nosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Stress and stress resistance in the activities of law enforcement officers]*. L'viv [in Ukrainian].
4. Manukhina S.YU. (2015). *Psykhohohiya pratsi [Psychology of work]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Zlyvkov V.L., Lukoms'ka S.O., & Fedan O.V. (2016). *Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttyevykh sytuatsiyakh [Psychodiagnostics of personality in crisis life situations]*. Kyiv : Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
6. Halyan I. M. (2011). *Psykhodiahnostyka [Psychodiagnostics]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

УДК 159.9.072:351.743-05

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1443-1453](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1443-1453)

Бортняк Віталій Анатолійович аспірант кафедри психології, філософії та суспільних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0001-3196-1766>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Анотація. Серед низки проблем, з якими стикається соціальна адаптація військовослужбовців та членів їхніх родин, одна з найсерйозніших полягає в тому, що відсутній консенсус стосовно формулювання, наповненості та завдань, що стоять перед цим процесом. Такий стан справ свідчить, по-перше, про те, що він непростий і багатомірний, а по-друге, – що суспільство оперує досить різними уявленнями про соціальну адаптацію військовослужбовців. Звичайно, всі ці позиції висвітлила наукова література, що вивчає цю проблематику. В даному дослідженні аналізуються погляди, яких дотримуються сучасні вітчизняні й закордонні спеціалісти щодо змісту, функцій та мети процесу, під час якого військовослужбовці отримують соціальну адаптацію. На підставі результатів, отриманих під час ретельного вивчення наукової літератури, встановлено, що в українських текстах переважає думка про те, що соціальна адаптація військовослужбовців є процесом, у ході якого вони пристосовуються до обставин, що продиктовані ринком праці. Разом з тим вказується, що ці погляди поступово стають більш різноманітними, що обумовлене збільшенням емпіричних даних, зростанням числа прикладних експертиз у вказаній галузі. Зауважено на значно більшому тематичному охопленні, якому присвячені зарубіжні, найчастіше англомовні, дослідження, що вивчають соціальну адаптацію військовослужбовців. Особливий акцент здійснюється на трансформації уявлень щодо цього процесу, які обумовили соціальні, економічні, політичні, культурні, історичні та інші чинники.

Число військовослужбовців, яким потрібна соціальна адаптація, з 2014 року складає понад мільйон осіб. Як свідчать попередні прогнози, їхня кількість зростатиме й може становити 5-6 мільйонів. Через те, що відсутня потрібна допомога на рівні держави, інституцій, громадськості, міжособистісному, медійному, можуть поширюватися соціально негативні прояви, може

збільшуватися напруженість у суспільстві, військовослужбовці не матимуть змоги повноцінно жити. Тож завдяки тому, що буде розроблена та реалізована система, спрямована на допомогу й підтримку, стане можливим гарантування стабільності в українському суспільстві та його гуманістичної спрямованості.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, військовослужбовці, психологічний супровід, фактори.

Bortniak Vitalii Anatoliiovych graduate student of the Department of Psychology, Philosophy and Social Sciences, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0001-3196-1766>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SOCIAL ADAPTATION OF MILITARY OFFICERS AFTER SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Abstract. Among a number of problems faced by the social adaptation of servicemen and their family members, one of the most serious is that there is no consensus regarding the formulation, content and tasks facing this process. This state of affairs shows, firstly, that it is not simple and multidimensional, and secondly, that society operates with quite different ideas about the social adaptation of military personnel. Of course, all these positions have been covered by the scientific literature studying this issue. This study analyzes the views held by modern domestic and foreign specialists regarding the content, functions and purpose of the process during which servicemen receive social adaptation. On the basis of the results obtained during a thorough study of the scientific literature, it was established that the prevailing opinion in Ukrainian texts is that the social adaptation of military personnel is a process during which they adapt to the circumstances dictated by the labor market. At the same time, it is indicated that these views are gradually becoming more diverse, which is due to an increase in empirical data, an increase in the number of applied expertise in the specified field. It is noted that the thematic coverage of foreign, mostly English-speaking, studies studying the social adaptation of military personnel is much larger. A special emphasis is placed on the transformation of ideas about this process, which were determined by social, economic, political, cultural, historical and other factors.

Since 2014, the number of servicemen who need social adaptation has been more than one million. According to preliminary forecasts, their number will grow and may reach 5-6 million. Due to the lack of necessary help at the level of the state, institutions, the public, interpersonal, media, socially negative manifestations may spread, tension in society may increase, servicemen will not be able to live fully. So

thanks to the fact that a system aimed at assistance and support will be developed and implemented, it will be possible to guarantee stability in Ukrainian society and its humanistic orientation.

Keywords: adaptation, social adaptation, military personnel, psychological support, factors.

Постановка проблеми. Україна з 2014 року перебуває у стані військового конфлікту, спровокованому російською федерацією. Відколи на українському Сході тривають бойові дії, відбувається постійне зростання числа військовослужбовців із досвідом бойових дій, які повертаються в мирне життя та яким потрібна соціальна адаптація. Цій категорії притаманне розширення – за рахунок жінок-військовослужбовців; військових, які пережили полон; військових, яких катували, над якими знущалися. Маються на увазі як професійні військовослужбовці, так і ті, які були призвані до Збройних сил України, володіючи цивільною професією та не маючи ніякого попереднього зв'язку з військом. Коли людина опиняється поза жорсткою воєнною субординацією, занурюючись у мирне життя, у зв'язку зі звільненням, відпусткою чи перебуванням в медичному закладі, вона переживає соціальну дезадаптацію, що змушує відновлювати звичайні практики, стилі спілкування, робочу активність. У нинішніх умовах військовослужбовці стикаються з цим двічі: коли змінюють цивільне життя на військове й навпаки – коли залишають армію й повертаються в цивільне життя. Подібну ситуацію переживають і члени їхніх сімей: через довгу відсутність зазнають якісних змін соціальні та особисті зв'язки, соціальна підтримка, рівень довіри та інші відносини, що потребують наступного відновлення. Ще в середині ХХ століття стало зрозуміло, що в колі осіб, яким потрібна соціальна адаптація, мають бути і члени сімей, оскільки людині, якій потрібна допомога, мають її надавати не тільки фахівці, а й близьке оточення. Часто трапляється, що через високу напруженість, яку спричиняє війна, допомога потрібна не тільки військовослужбовцям, а й їхнім близьким. Агентами впливу, які спроможні надавати допомогу, можуть бути не тільки люди з близького кола, а й колеги, друзі, члени громади, держава (яка пропонує відповідні гарантії та пільги). Світова практика свідчить, що ігнорування цієї проблеми може призвести до того, що зростатимуть суїциди, акти насильства, розлучення, безробіття в середовищі військових. Тож соціальна адаптація насамперед покликана відновити належний стан соціальної активності, відновити соціальні компетенції та повернути повноцінну якість життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували чимало науковців, зокрема М. Блажівський, О. Буряк, О. Власова,

Л. Вовчелюк, М. Гіневський, Р. Жиленко, О. Клизуб, В. Кондрюкова, К. Лотоцька, І. Овдій, М. Павлюк, І. Слюсар, О. Солодухова, Ю. Сотнікова, М. Ткаченко, А. Яцишина та інші.

Метою статті є розкриття психологічних особливостей соціальної адаптації військовослужбовців після проходження служби в Збройних Силах України.

Виклад основного матеріалу. Взагалі, в сучасному світі соціальна напруга – це важливий індикатор здоров'я суспільства, особливий стан суспільної свідомості й поведінки громадян, специфічне сприйняття й оцінка ними дійсності. Масштаби соціальної напруги здебільшого порівнюються з масштабами конфлікту й породжують його [1].

Висока соціальна напруга у суспільстві унеможлиблює реалізацію будь-якої соціальної стратегії, ускладнює адаптацію, веде до протистояння різних соціальних верств у суспільстві, до величезних матеріальних і духовних втрат. Саме тому питанням соціальної напруги останнім часом приділяється багато уваги. Отже, соціальна адаптація учасників воєнних конфліктів стає актуальною проблемою, а розробка технологій попередження соціальної напруги – головним чинником соціального спокою. Феномен «солдата, що повертається з війни», характерний для будь-якої країни, що воює. Водночас є низка чинників, які ускладнюють ситуацію саме в нашій країні. Насамперед слід зазначити, що більшість із тих, хто добровільно пішов захищати Україну від російської агресії в 2014 та 2022 роках, не казали рідним, куди саме йдуть, натомість приховували правду якомога довше, аби вберегти своїх близьких від надмірних хвилювань. Стикаючись з новим і дуже травматичним досвідом, вони не мали змоги розділити своїх переживань із сім'єю, поступово віддаляючись від неї. На жаль, у нашій країні немає системної інституціалізованої психологічної допомоги ветеранам на етапі адаптації до цивільного життя. Наприклад, у США психологи починають працювати з військовослужбовцем задовго до його демобілізації, тобто підготовка до цивільного життя з його різноманітними викликами – від спілкування з родиною до пошуку роботи – починається ще в армії [2].

На основі результатів теоретичних досліджень М. І. Блажівський встановив такі підходи до вивчення адаптації:

– системний - порушив багато питань, вирішення яких неможливе з позиції елементцентризму, що призводить до спрощених трактувань. На основі ряду досліджень і визначень вважається, що основною характеристикою біологічних саморегуляційних систем є їх здатність гнучко поводитися в навколишньому середовищі. Такі системи характеризуються невизначеністю (неповною детермінованістю) і надмірністю [3].

– концепція систематичної трудової діяльності людини враховує адаптивні процеси не лише на індивідуальному рівні, а й на більш високих рівнях, зокрема антропобіоценозу, біосфери та ноосфери.

– діяльнісний підхід виражає діалектичну взаємодію адаптанта з адаптаційним середовищем, що виступає причиною виникнення адаптаційної потреби. Тут адаптація розглядається як пристосування до змінних факторів зовнішнього середовища, рідше до себе, що пояснюється труднощами вивчення адаптації у внутрішньо-особистісному просторі людини [4].

У сучасній соціально-психологічній літературі соціальну адаптацію (дезадаптацію) визначають як один із суттєвих механізмів, який, сформувавшись, це стає внутрішньою передумовою особистісного розвитку людини та її продуктивного «входження» в соціальну групу, як в суспільство в цілому. З точки зору соціальної психології основними показниками соціальної адаптації є ефективність входження людини в малу групу, колектив або суспільство, визнання або невизнання оточуючими, наявність друзів, особливості формального і неформального спілкування, ступінь задоволення своїх потреб у спілкуванні [5].

Соціальна адаптація означає активний процес пристосування офіцера та його сім'ї до нових умов проживання в громадянському суспільстві з ринковою системою взаємодій. Сам процес соціальної адаптації розглядається дослідниками вже як комплекс соціально-педагогічних, психологічних та правових заходів. Також існує розбіжність в уявленнях про те, яким чином повинен відбуватися процес адаптації. Традиційно прийнято вважати, що соціальні інститути повинні забезпечити ветеранам все необхідне для адаптації та реалізувати його. Проте останнім часом все більше з'являється думка про посилення ролі самого ветерана. Значення суспільства полягає у створенні сприятливих умов, а від ветеранів очікується активна діяльність, спрямована на успішну адаптацію до цивільного життя [6].

Вивчення адаптації військовослужбовців як процесу, що розгортається у часі, показує, що у цьому явищі виокремлюють якісно різні періоди. Так, одні дослідники диференціюють три рівні і три відповідні їм періоди адаптації військовослужбовців: 1) дисфункціональний (перші дні й тижні у нових умовах); 2) стереотипний (до 1-го року служби); 3) функціонально-ініціативний (до 3-х років служби). Інші вчені виокремлюють чотири етапи адаптації військовослужбовців, беручи за основу її глибину: початковий, прийнятний, високий і етап лідерства [7].

Єдиного, чітко визначеного підходу до розрізнення стадій адаптаційного процесу немає, оскільки етапи адаптації можуть і мають визначатися із врахуванням як специфіки діяльності, так і конкретних соціальних характеристик суб'єктів і об'єктів адаптації. Таким чином, ситуація, викликана необхідністю адаптації, має складну внутрішню динаміку, у якій різні типи ситуацій взаємовпливають одна на одну через внутрішній стан, зовнішню поведінку та її об'єктивні наслідки. Крім того, із моменту виникнення

критичної ситуації починається психологічна боротьба із нею процесів переживання, та загальна картина динаміки критичної ситуації ще більш ускладнюється процесами, котрі можуть виявитися корисними в одному аспекті, але в іншому тільки погіршують становище [8].

Алгоритм, відповідно до якого надається соціальна адаптація військовому, залежить від того, якими особистісними особливостями він володіє: темпераментом, психічними характеристиками, особистими рисами. Існує безпосередній вплив усіх названих факторів на те, наскільки особа здатна пристосуватися до умов, створених соціальним середовищем, увійти до соціальних груп, розбудувати відносини з оточенням та систему, через яку сприйматимуться цінності, стандарти соціальної царини. Фактори, від яких залежить соціальна адаптація, полягають у психологічних, особистісних рисах та впливові, який чинить адаптаційний процес. Адаптація може бути ускладнена психологічним стресом, виникнення якого вірогідне, коли особа потрапляє в нове соціальне середовище; коли не сприймаються нові культурні й соціальні норми; недостатніми комунікативними навичками, у зв'язку з чим складно взаємодіяти з оточенням; браком підтримки, через що людина відчуває самотність та відчуженість.

На основі представлених класифікацій ми виділяємо наступні компоненти психологічної адаптації: психоемоційні (фрустрація, ригідність, агресивність, страх, стресостійкість, конфліктність), темпераментні (екстраверт, інтроверт), емпатичні (гіперметичний, емпіричний, емоційний, піднесений, циклічний, дистимія, застряг, збудливий, тривожний, педантичний). Придатність індивіда визначається володінням предметом, задоволеністю або незадоволеністю своїм соціальним становищем у колективі, товариськими відносинами з побратимами. Враховуючи вище наведене, психологічний супровід – це комплекс психологічних заходів, спрямованих на підготовку військовослужбовців до професійної діяльності та усунення проблем, що заважають виконувати покладені на них обов'язки. Психологічна допомога рекрутів спрямована насамперед на успішну соціальну адаптацію осіб, які постійно взаємодіють із певними групами. Завдання психолога – усунути негативні фактори, що впливають на адаптацію, і допомогти вирішити проблеми військовослужбовця [9].

Згідно чинного Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ, процес адаптації військовослужбовців та членів їх сімей включає такі основні складові:

– психологічну – активне освоєння цінностей, норм, установок та культури, що присутні в цивільному середовищі, з метою відповідного пристосування особистості та її сім'ї до вимог, що існують в цьому середовищі;

– правову – оволодіння правовими нормами, які регулюють соціальний та правовий статус особи, що покинула військову службу, та членів її сім'ї, визначають їх права, обов'язки та можливості, а також отримання інформації про державні органи, установи та організації, які надають допомогу у засвоєнні цих норм та реалізації їх прав та можливостей;

– професійну – спеціалізоване покращення наявних професійних знань, вмінь та навичок, залежно від обраної професії, або набуття нових та успішна трудова адаптація [10].

Категоріями осіб, які можуть отримати послугу соціальної адаптації є:

– учасники бойових дій;

– особи, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України та постраждалих учасників Революції Гідності;

– діти та дорослі з інвалідністю, у тому числі з моторними та комплексними порушеннями, а також члени їх сімей [11].

Послуга соціальної адаптації сприяє тому, щоб особа інтегрувалася до цивільного середовища, отримуючи допомогу у розв'язанні проблем, що людині неможливо самотужки вирішити через непрості життєві обставини.

Розглянемо фактори, що впливають на процес соціальної адаптації учасників бойових дій. Більшість дослідників підтримують думку, що вони є досить різноманітні і залежать від багатьох чинників. Ось деякі з них:

1. Тривалість бойових дій. Чим тривалішими є бойові дії, тим складніше може бути соціальна адаптація учасників. Довготривалі війни можуть призводити до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних проблем, які ускладнюють процес адаптації після повернення в цивільне життя.

2. Характер бойових дій. Тип і інтенсивність бойових дій також впливають на процес соціальної адаптації. Ветерани, які брали участь у жорстоких бойових діях або були свідками насильства, можуть відчувати великий стрес і травми, які потребують додаткової підтримки та реабілітації.

3. Підтримка та реабілітаційні програми. Якість та доступність програм підтримки та реабілітації для ветеранів війни має велике значення для їхньої соціальної адаптації. Наявність психолого-педагогічної та соціальної підтримки, консультування, медичної допомоги, навчання новим навичкам та професіям, можливість інтеграції в трудове середовище і відновлення зв'язків з родиною та спільнотою – все це може позитивно впливати на процес соціальної адаптації.

4. Підтримка родини та спільноти. Сімейна підтримка та підтримка спільноти ветеранів також грають важливу роль у процесі їх адаптації до умов

життєдіяльності. Така підтримка може виявлятися в емоційній підтримці (подолання стресу, тривоги або депресії). Сім'я може допомогти у пошуку альтернативної роботи, отриманні освіти, оволодінню новими навичками та розвитку соціальним контактам. Члени родини та спільнота ветеранів можуть забезпечити доступ до різних ресурсів та послуг, які сприяють соціальній адаптації. Це можуть бути медичні послуги, консультування, правова допомога, житлова підтримка або фінансова допомога.

5. Економічні фактори. Фінансова стабільність та можливості зайнятості впливають на соціальну адаптацію учасників бойових дій. Багато ветеранів можуть зіткнутися з труднощами при знаходженні роботи або перекваліфікації після повернення з війни. Недостатня економічна підтримка може вплинути на їхню здатність забезпечувати себе та свої родини, що може створювати додатковий стрес та перешкоди в соціальній адаптації.

6. Соціальне ставлення та стигмаю. Деякі ветерани можуть зіткнутися зі стигматизацією або негативними ставленнями з боку суспільства, що може ускладнити їхню соціальну адаптацію. Недостатня розуміння або недооцінка ветеранів може призвести до відчуття відчуженості та відмежування від навколишнього середовища.

7. Психологічні фактори. Психологічний стан ветеранів, такий як відчуття тривоги, депресія, ПТСР, може значно впливати на їхню соціальну адаптацію. Нездатність ефективно впоратися з емоційними труднощами може обмежувати їхню здатність до встановлення та підтримки соціальних зв'язків [12].

Згадані чинники не складають повний перелік, однак окреслюють окремі з головних явищ, які можуть здійснювати вплив на соціальну адаптацію учасників бойових дій. Щоб соціальна адаптація учасників бойових дій була легшою, потрібно врахувати ці чинники та надавати відповідну підтримку й ресурси.

Вагомою у межах нашого дослідження є концепція, яка полягає в зосередженні великої кількості наукових праць, які вивчають адаптацію військовослужбовців до цивільного життя, на факторах психологічного та медичного характеру. У зв'язку з цим дослідження, які зосереджуються на тому, як адаптувати військових до життя в мирних умовах, не дивляться на процес з точки зору соціальних можливостей, приділяючи цьому питанню менше уваги. Науковці зосереджуються на трьох ключових культурних чинниках, що, як вони вважають, досить вагомо впливають на процес переходу військовослужбовця з армійських лав до цивільного соціального середовища: соціалізації, гендері та ідентичності. Ця проблематика варта, щоб її було досліджено окремо. Таким чином, можна стверджувати, що науковим підходам до процесу, в ході якого відбувається соціальна адаптація

військовослужбовців до життя в мирних умовах, не притаманна статичність, завдяки різним чинникам, соціальним обставинам, трансформації бачення його суті та мети вони зазнають постійних змін.

Отже, соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців можна розглядати як непростий процес, що складається із численних факторів та який можуть ускладнювати різні чинники, під впливом котрих він перебуває. Через ці чинники можуть настати негативні наслідки, які полягають у психологічних проблемах, дезадаптації, відставанні військовослужбовця від інших у плані професійного та особистісного розвитку. Для того, щоб зробити тиск чинників, які заважають військовослужбовцям здійснювати соціально-психологічну адаптацію, мінімальним, потрібні комплексні заходи. Наприклад, психологічно готувати військовослужбовців до служби у війську; формувати у військових частинах сприятливу соціально-психологічну атмосферу; реалізувати пільги й соціальні гарантії для військових та членів їхніх родин. Цим крокам має бути притаманна комплексність та схильність до врахування всіх чинників, під впливом яких перебуває соціально-психологічна адаптація військовослужбовців.

Висновки. Таким чином, на основі вище наведеного можна дійти висновку, що війна та все, до чого вона призводить, – це найбільша трагедія для людей, однак, попри весь негатив та жах, які відчуває суспільство внаслідок воєнних дій, вони разом з тим можуть у певному сенсі сприятливо впливати на їхніх учасників – в разі їхньої успішності. Коли військовослужбовці здійснюють бойову діяльність, спостерігаються існування деяких позитивних трансформацій:

- зростають професіоналізм та вміння військовослужбовців;
- переоцінюються цінності та з'являються нові пріоритети;
- зростає соціальний статус, стають визнаними заслуги перед Батьківщиною та суспільством.

Соціальну адаптацію військовослужбовців розглядають як непростий процес, який володіє багатьма рівнями та допомагає їм адекватно сприймати складні, стресові, ризиковані для життя та здоров'я обставини, в яких вони діють та живуть, адаптують військовослужбовців до них, формують здатність психологічно стійко реагувати на негативний вплив цих обставин на психіку. Від швидкості та якості вказаного процесу адаптації залежить, наскільки успішно особовий склад виконуватиме бойові завдання та як загалом здійснюватиметься спротив загарбникові, коли триває оборона Вітчизни.

Література:

1. Жиленко Р.В. Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. *Науковий вісник ужгородського університету*. 2019. № 2 (45). С. 61-69.

2. Сотнікова Ю.В., Клизуб О.О. Сучасний стан соціальної адаптації військовослужбовців. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/31650/1/%D0%A1%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%2C%20%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%83%D0%B1.pdf>.

3. Солодухова О.Г. Становлення особистості вчителя у процесі професійної адаптації: монографія. Донецьк: ТОВ «Лебідь», 1996. 176 с.

4. Блажівський М.І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 223-242.

5. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. 308 с.

6. Буряк О.О., Гіневський М.І. Соціальна адаптація армії України до нових умов існування. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2014. № 4(41). С. 160-166.

7. Кондрюкова В.В., Слюсар І.М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас : навчально-методичний посібник. Київ: Гнозис, 2013. 244 с.

8. Лотоцька К., Вовчелюк Л. Чинники ефективної соціально-психологічної адаптації військовослужбовців до служби ЗСУ. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/49184/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%86%D0%86%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80.%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.%202023%2B.pdf#page=397>.

9. Яцишина А. Соціальна адаптація військовослужбовців в умовах бойової діяльності. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk-16.11.2023.pdf#page=152>.

10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

11. Павлюк М.М., Овдій І.В. Психологічна адаптація військовослужбовців збройних сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 6 (70). С. 134-141.

12. Ткаченко М.І. Фактори, що впливають на процес соціальної адаптації учасників бойових дій. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2023/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B2%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_2023.pdf#page=125.

References:

1. Zhylenko, R.V. (2019). Sotsialna adaptatsiia viiskovosluzhbovtziv v suchasni naukovi literaturi [Social adaptation of military personnel in modern scientific literature]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 2 (45), 61-69 [in Ukrainian].

2. Sotnikova, Yu.V. & Klyzub, O.O. Suchasnyi stan sotsialnoi adaptatsii viiskovosluzhbovtziv [The current state of social adaptation of military personnel]. Retrieved from <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/31650/1/%D0%A1%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%2C%20%D0%9A%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D1%83%D0%B1.pdf> [in Ukrainian].

3. Solodukhova, O.H. (1996). *Stanovlennia osobystosti vchytelia u protsesi profesii noi adaptatsii* [Formation of the teacher's personality in the process of professional adaptation]. Donetsk: TOV «Lebid» [in Ukrainian].

4. Blazhivskiy, M.I. (2024). Poniattia adaptatsii u suchasni naukovi literaturi [The concept of adaptation in modern scientific literature]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 223-242 [in Ukrainian].

5. Vlasova, O.I. (2005). *Psykhologhiia sotsialnykh zdibnosti: struktura, dynamika, chynnyky rozvytku [Psychology of social abilities: structure, dynamics, development factors]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet" [in Ukrainian].

6. Buriak, O.O. & Hinevskiy, M.I. (2014). Sotsialna adaptatsiia armii Ukrainy do novykh umov isnuvannia [Social adaptation of the army of Ukraine to new conditions of existence]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl – Collection of scientific works of the Kharkiv National University of the Air Force*, 4(41), 160-166 [in Ukrainian].

7. Kondriukova, V.V. & Sliusar I.M. (2013). *Sotsialno-psykhologichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtziv sylovykh struktur, zvilnenykh u zapas [Socio-psychological adaptation of servicemen of the security forces released into the reserve]*. Kyiv: Hnozis [in Ukrainian].

8. Lototska K. & Vovcheliuk L. Chynnyky efektyvnoi sotsialno-psykhologichnoi adaptatsii viiskovosluzhbovtziv do sluzhby ZSU [Factors of effective socio-psychological adaptation of servicemen to service in the Armed Forces]. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/49184/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%86%D0%86%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80.%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84.%202023%2B.pdf#page=397> [in Ukrainian].

9. Yatsyshyna, A. (2023). Sotsialna adaptatsiia viiskovosluzhbovtziv v umovakh boiovoi diialnosti [Social adaptation of military personnel in the conditions of combat activity]. Retrieved from <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/11/zbirnyk-16.11.2023.pdf#page=152> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni i pravovi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei» [Law of Ukraine «On social and legal protection of servicemen and their family members»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian].

11. Pavliuk, M.M. & Ovdii, I.V. (2022). Psykhologichna adaptatsiia viiskovosluzhbovtziv zbroinykh syl Ukrainy [Psychological adaptation of servicemen of the armed forces of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 6 (70), 134-141 [in Ukrainian].

12. Tkachenko, M.I. (2023). Faktory, shcho vplyvaiut na protses sotsialnoi adaptatsii uchashnykiv boiovykh dii [Factors affecting the process of social adaptation of combatants]. Retrieved from http://www.ndu.edu.ua/storage/2023/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B2%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97_2023.pdf#page=125 [in Ukrainian].

УДК 159.922

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1454-1461](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1454-1461)

Гарець Надія Олексіївна старший викладач, Дніпровський гуманітарний університет, 49033, м. Дніпро, вул. Василя Сліпака, 35 А, тел.: (056) 767-35-24, <https://orcid.org/0000-0002-7794-2720>.

ПРОБЛЕМА ТРАВМИ СВІДКА В СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. Ситуація, що виникає наразі в Україні, особливості запитів, які висуваються до фахівців, що надають психологічну допомогу, актуалізують проблеми дослідження особливостей психологічної травми-зації особистості. Аналіз психологічних наслідків травмуючих подій призводить до необхідності глибшого теоретичного вивчення сутності психологічної травми та ретравматизації, вивчення чинників виникнення психологічної травми, що виникає не через безпосереднє сприйняття травмуючих подій, а через емоційний відгук через споживання травмуючого контенту або спілкування із особами, що пережили травму («травми свідка»).

Проблема дослідження психологічної травми розкривається через вивчення особливостей колективної травми та умов її виникнення, вивчення ролі втрати агентності, наслідків травми у вигляді відчуття інтенсивного страху, безпорадності, втрати контролю, загрози знищення.

У запропонованій статті описано та проаналізовано поняття «втоми від співчуття», «вікарної травми», «травми свідка», «емоційного вигоряння»; обґрунтовано необхідність розділення цих понять. Проаналізовано сучасні погляди стосовно чинників виникнення психологічної травми на індивідуальному та колективному рівнях; систематизовано уявлення про шляхи та особливості травмизації в умовах сучасного світу; з'ясовано, що вторинна колективна травма свідка стає характерною не тільки для осіб допомагаючих професій, а і для кожної людини, що знаходиться у сучасному медійному просторі. Визначено особливості травми свідка – а саме є те, що її виникнення обумовлюється не безпосереднім переживанням події, що загрожує життю, а ознайомленням із нею через спостереження, спілкування із учасниками або жертвами події, вислуховування спогадів про подію тощо. Підтверджено значну негативну роль епізодів спостереження травми у подальшому психологічному благополуччі особистості.

Ключові слова: психологічна травма, втома від співчуття, вікарна травма, травма свідка, емоційне вигоряння.

Harets Nadiia Oleksiivna Senior Lecturer, Dnipro Humanitarian University, 49033, Dnipro, St. Vasyl Slipak, 35 A, tel.: (056) 767-35-24, <https://orcid.org/0000-0002-7794-2720>.

THE PROBLEM OF WITNESS TRAUMA IN MODERN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Abstract. The current situation in Ukraine, the specifics of the requests made to specialists providing psychological assistance, actualize the problems of researching the specifics of psychological traumatization of the individual. The analysis of the psychological consequences of traumatic events leads to the need for a deeper theoretical study of the essence of psychological traumatization and retraumatization, the study of the factors of the occurrence of psychological trauma, which occurs not due to the direct perception of traumatic events, but due to an emotional response through the consumption of traumatic content or communication with persons who have experienced trauma ("witness trauma").

The problem of researching psychological trauma is revealed through the study of the characteristics of collective trauma and the conditions of its occurrence, the study of the role of loss of agency, the consequences of trauma in the form of a feeling of intense fear, helplessness, loss of control, and the threat of destruction.

The proposed article describes and analyzes the concepts of "compassion fatigue", "vicarious trauma", "witness trauma", "emotional burnout"; the need to separate these concepts is substantiated. Modern views on the factors of the occurrence of psychological trauma at the individual and collective levels are analyzed; ideas about the ways and features of traumatization in the conditions of the modern world systematized; it was found out that the secondary collective trauma of the witness becomes characteristic not only for people in the helping professions, but also for every person in the modern media space. The specifics of witness trauma have been determined - its occurrence is not caused by the direct experience of a life-threatening event, but by experiencing it through observation, communication with participants or victims of the event, listening to memories of the event, etc. The significant negative role of trauma observation episodes in the subsequent psychological well-being of the individual has been confirmed.

Keywords: psychological trauma, compassion fatigue, vicarious trauma, witness trauma, emotional burnout.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження особливостей психологічної травматизації особистості впливає із особливості запитів, які висуваються до фахівців, що надають психологічну допомогу. Аналіз психологічних наслідків подій, що відбуваються в українському просторі,

призводить до необхідності глибшого теоретичного вивчення сутності психологічної травматизації та ретравматизації, вивчення чинників виникнення психологічної травми загалом і зокрема особливостей психологічної травми, що виникає не через безпосереднє сприйняття травмуючих подій, а через емоційний відгук через споживання травмуючого контенту або спілкування із особами, що пережили травму.

Вказаний тип травматизації в психологічній літературі отримав назву «травми свідка», і потребує аналізу поглядів на чинники його виникнення та особливостей протікання, запропоновані не тільки у вітчизняній, а і зарубіжній літературі.

Аналіз останніх публікацій підтверджує зростаючу актуальність вивчення зазначеної проблеми. Особливості виникнення психологічної травми висвітлено в роботах ряду вчених (О. А. Дудник, П. П. Горностай, О. Т. Плетка, В. Лазарюк, Donald G. Dutton, Н. Н. Müller, S. Moeller, Y. Hilger). Зокрема, вказується на особливості колективної травми та умов її виникнення (П. П. Горностай, О. А. Дудник) – а саме те, що колективна травма виникає під час масштабних подій, на які не може вплинути ні окремих індивід, ні соціальна група. Важливою рисою колективної травми називають такий чинник, як чинник втрата агентності – коли людина є жертвою чи спостерігачем катастроф. Характерними рисами психологічної травми вважають відчуття інтенсивного страху, безпорадність, втрата контролю, загроза знищення.

Визначаючи негативні симптоми, що виникають під час спостереження травматичних подій, використовують різні поняття: «втома від співчуття», «вікарна травма», «травма свідка», «емоційне вигоряння». Разом з тим, існує необхідність розділення цих понять, адже кожне з них описує специфічні особливості [7]. Травму свідка дослідниками запропоновано розглядати як психологічну травму, що виникає, коли людина безпосередньо спостерігає за подією, але не є її учасником. Окремо зазначаються такі види травми, як травма слухача та травма глядача, що потребують додаткової уваги в сучасних умовах активного розповсюдження медіаконтенту.

Разом з тим, недостатньо визначеними є психологічні механізми виникнення травми свідка як передумова планування психологічної допомоги.

Мета статті - теоретичний аналіз сучасних поглядів стосовно чинників виникнення психологічної травми на індивідуальному та колективному рівнях; систематизація уявлень про шляхи та особливості травматизації в умовах сучасного світу (зокрема, поняття медіатравми); аналіз поглядів на особливості виникнення травми свідка представлені в сучасній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. В роботах сучасних українських дослідників психологічна травма розглядається як результат загрозливого впливу на психіку і тіло людини певної події або ситуації. Таку травму, що отримано безпосередньо, ще називають первинною. Разом з тим дослідники зазначають, що процес травмування може бути не пов'язаний безпосередньо з певними подіями або ситуаціями; в такому випадку виділяють вторинну травму, тобто травму, яка виникає під впливом когось – або чого-небудь на психіку людини, викликаючи емоційний відгук [4]. Ретравматизація, або ретравма, може виникати при спогадах про травмуючу подію, перегляді відео матеріалів про неї або читанні опису; на думку Плетки О. Т., психіка в такому випадку реагуватиме так, наче травма є хронічною.

Серед вторинних травм Плетка О. Т., спираючись на практику роботи з постраждалими внаслідок конфлікту на Сході України, виділяє наступні види за ступенем травматизації:

- травма свідка: виникає, коли людина безпосередньо спостерігає за подією, але не є її учасником; має чіткі, але мозаїчні спогади про її деталі і лімбічна система лише додає фрагменти події, яких бракує для цілісного сприйняття (близько 10- 20%). Людина активно реагує на подію, що спостерігає і її когнітивна, емоційна і поведінкова сфери конгруентні ситуації;
- травма слухача: людина не була причетною до ситуації травми, але близька до її учасників та мала змогу почути подробиці й бачити емоційні реакції. У такому випадку, на думку дослідників, лімбічна система «домальовує» до половини інформації про подію, додаючи емоційності в інтерпретацію події при її переказуванні або спогаді;
- травма глядача: виникає у випадку, коли наявні лише вивірені відрізки події з готовими інтерпретаціями і психіка «домальовує» у перед'явленому ЗМІ епізоді таку кількість інформації, яка докорінно змінює саму подію в уявленні людини.

Таким чином, зазначає О. Т. Плетка, найбільш схильними до вторинної травматизації виявляються родичі або друзі, споживачі медіа контенту та фахівці допомагаючи професій [4].

Дудник О. А. у визначенні психотравми спирається на міжнародну класифікацію, в якій психотравма визначається як експозиція до смерті або загрози життю, серйозного ушкодження або сексуального насильства. До чинників відносять такі:

- безпосереднє переживання травматичної події;
- спостереження за подіями, які трапилися з іншими;
- знання того, що травматична подія трапилася з членом сім'ї чи близьким другом у випадках смерті чи загрози життю;

- переживання багаторазової чи надмірної експозиції до нестерпних деталей травматичної події [2].

Таким чином, наголошується на тому, що для переживання психологічної травми не є обов'язковою умовою знаходження у центрі травматичних подій; вона може стати наслідком ознайомлення із травматичним досвідом інших осіб безпосередньо або шляхом споживання медійного контенту.

Приділяючи увагу особливостям розвитку колективної травматизації, П. П. Горностай пропонує наступні підходи до розуміння травми:

- травма як руйнування певних психологічних структур особистості, що стосуються досвіду, емоційної сфери, системи відносин;
- травма як досвід, а саме специфічна ситуація досвіду (історії), який, на відміну від «нормального», емоційно насичений; при цьому емоції не знаходять адекватного виходу;
- травма як криза і ресурс: в такому розгляді травму можна вважати ненормативною кризою, що стає поворотним моментом розвитку та може призводити до створення нових ресурсів.

Автор зазначає на можливості супроводження переживання травми «посттравматичним зростанням» через знаходження нових сенсів, однак, на його думку, колективна травма геноциду не може супроводжуватися посттравматичним зростанням через її незворотність [1].

Як зазначає В. Лазарюк, колективна травма може призвести до розвитку ригідної поведінки із уповільненими реакціями, настороженості, почуттю вразливості, кризи ідентичності, агресії, недовіри. Особливість колективної травми в тому, що відчуті її наслідки можуть не тільки безпосередні учасники, а і наступні покоління [3].

Дудник О. А. зазначає класифікацію рівнів колективної травми, що враховує безпосередній або опосередкований спосіб отримання травмуючої ситуації:

1. Первинна колективна травма (люди в осередку травмуючої ситуації);
2. Вторинна колективна травма (знання про травмуючу ситуацію, що отримані від близьких, рідних; травма свідка);
3. Імпліцитне травмування (психологічне травмування людей, що надають допомогу постраждалим).

Варто зазначити особливий вид травми, який за зазначеною класифікацією можна віднести до імпліцитного травмування – це вікарна травма. Вікарна травма вперше була визначена в 1980-х роках як «вартість догляду». Цей вид травми також іноді називають «втомою від співчуття». Так, фахівці, що працюють з постраждалими від травм, переживають зміни у власному світогляді, втрачаючи відчуття справедливості та безпечності світу. Вони стикаються із такими симптомами, як уникання соціуму, різка зміна

емоційних станів, агресивність, вища чутливість до насилля, соматичні симптоми тощо. Наявність попередніх психологічних травм, у свою чергу, поглиблюють симптоми вторинної травми [2]. Основним механізмом, що сприяє виникненню вікарної травми у спеціалістів, що надають психологічну допомогу, називають емпатію.

На нашу думку, ситуація в сучасному просторі в Україні є особливою тим, що психологічну допомогу людям, що переживають психологічну травму, надають фахівці, які теж так або інакше стикаються із переживанням власної психологічної травми – якщо не безпосередньо на індивідуальному, то на колективному рівні. Таким чином, теоретичний аналіз особливостей ознак тієї або іншої психологічної травми має носити системний характер.

Сучасні зарубіжні дослідження підтверджують необхідність вивчення того, як, стаючи свідками травматичних подій, особистість розвиває симптоми психологічної травматизації. Так, експерименти, виконані Samina Salim із соавторами за участі тварин підтвердили розвиток ПТСР-подібних поведінкових (подібних до тривоги та депресії) та когнітивних розладів у щурів, що спостерігали за соціальною поразкою товаришів по клітці; було також виявлено, що зазначені симптоми виявилися оборотними після значного проміжку часу після травматичних подій [10].

Цікавим є дослідження, в рамках якого порівняно осіб, що мають ПТСР: до першої групи увійшли особи з ознаками ПТСР які були в ролі жертви в ситуації травми, до другої – особи, що мають такі ознаки та є як жертвами, так і свідками Голокосту. Виявилось, що представники другої групи мали більш специфічні симптоми ПТСР, вищу професійну кваліфікованість але менший досвід роботи [9].

Огляд, виконаний May C. L. Та Wisco V. E. показує, що непрямий вплив травматичних подій може призвести до посттравматичного стресового розладу, хоча ймовірність розвитку розладу внаслідок непрямого впливу нижча, ніж внаслідок прямого впливу. Близькість до травми також підвищує ризик [8].

Звертаючись до теорії прив'язаності Donald G. Dutton доводить, що спостереження дитиною суперечок між батьками за своїм внутрішнім механізмом та наслідками можна порівняти до досвіду фізичного насильства з їх боку. В такому випадку діє механізм, коли дитина, не отримуючи підтримки та прихильності з боку батьків, розвиває механізми захисту - наприклад, гіпернастороженість або проекція [6].

Дослідження Atwoli L., Platt J., Williams D.R. та інших виявило, що спостереження травматичних подій приблизно на 50% збільшує ймовірність розвитку розладів настрою або тривожного розладу в осіб порівняно з тими, хто не повідомляв про те, що були свідками травмуючих подій [5].

Висновки: в сучасних умовах проблема психологічної травматизації набуває високої актуальності – в тому числі через те, що майже кожен громадянин України в тій чи іншій формі стикається із травматичними подіями – якщо не безпосередньо, то через споживання новин та іншого контенту. З'ясовано, що вторинна колективна травма свідка стає характерною не тільки для осіб допомагаючи професій, а і для кожної людини, що знаходиться у сучасному медійному просторі.

Визначено особливості травми свідка – а саме є те, що її виникнення обумовлюється не безпосереднім переживанням події, що загрожує життю, а ознайомленням із нею через спостереження, спілкування із учасниками або жертвами події, вислуховування спогадів про подію тощо.

Ряд психологічних досліджень підтверджують значну негативну роль епізодів спостереження травми у подальшому психологічному благополуччі особистості.

Література:

1. Горностай П. П. Колективна травма як складна соціальна ситуація: Системно-понятійний аналіз. *Психологія груп та міжособових відносин: Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 2021 р. Вип. 48 (51). С. 100-111.
2. Дудник О. А. Психологічна травма: особливості організації першої допомоги. *Актуальні питання психології: теорія, методика, практика* : збірник матеріалів XI-тої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції (10–11 жовтня 2022 р. / гол. ред. Сафін О.Д. Умань), 142 с. С. 56-60.
3. Лазарюк В. Колективна психологічна травма в умовах надзвичайної ситуації російської збройної агресії проти України. *«Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»* : Збірник тез III Міжнародної наукової конференції (20-21 квітня 2023), Т. : ФОП Паляниця В. А., 2023. С. 174–177.
4. Плетка О. Т. Вторинна травматизація: класифікація медіатравм. *Медіаторчість в сучасних реаліях: протистояння медіатравмі* : Збірник наукових праць; [укладач Чаплінська Ю.С.; літ.ред. Н.Л. Дятел] / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 210 с. С. 32-35
5. Atwoli L., Platt J., Williams D.R., Stein D.J., Koenen K.C. Association between witnessing traumatic events and psychopathology in the South African Stress and Health Study. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 2015. 50(8). p. 1235–1242.
6. Donald G. Dutton. Witnessing Parental Violence as a Traumatic Experience Shaping the Abusive Personality. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 2000. p. 59-67.
7. Fact Sheet: Vicarious Trauma. URL: <https://www.cdc.gov/bph/wp-content/uploads/sites/161/2021/10/Trauma-Fact-Sheets-October-2021.pdf>
8. May, C. L., Wisco, B. E.. Defining trauma: How level of exposure and proximity affect risk for posttraumatic stress disorder. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 2016. 8(2). p. 233–240.
9. Müller, H.H., Moeller, S., Hilger, Y. et al. Prognostic influence of witness/victim experiences and PTSD-specific symptoms on working and educational capacity: a comparison between two groups of individuals post-trauma. *Ann Gen Psychiatry*, 2015. 14,5. URL: <https://annals-general-psychiatry.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12991-015-0045-3>
10. Patki G, Salvi A, Liu H, Salim S. Witnessing traumatic events and post-traumatic stress disorder: Insights from an animal model. *Neurosci Lett*, 2015. p. 28-32.

References:

1. Hornostai P. P. (2021). Kolektyvna travma yak skladna sotsialna sytuatsiia. Systemno-poniatiinyi analiz [Collective trauma as a complex social situation: Systematic and conceptual analysis]. *Psykhohohiia hrup ta mizhosobovykh vidnosyn: Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhohohii – Psychology of groups and interpersonal relations: Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 48 (51), 100-111 [in Ukrainian].
2. Dudnyk O. A. (2022). Psykhohohichna travma: osoblyvosti orhanizatsii pershoi dopomohy [Psychological trauma: features of first aid organization]. *Aktualni pytannia psykhohohii: teoriia, metodyka, praktyka : zbirnyk materialiv 11-toi Vseukrainskoi naukovoï Internet-konferentsii – Current issues of psychology: theory, methodology, practice: a collection of materials of the 11th All-Ukrainian Scientific Internet Conference*, 56-60 [in Ukrainian].
3. Lazaryuk V. (2023). Kolektyvna psykhohohichna travma v umovakh nadzvychnoi sytuatsii rosiiskoi zbroinoi ahresii proty Ukrainy [Collective psychological trauma in the conditions of the emergency situation of russian armed aggression against Ukraine]. «*Voienni konflikty ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psykhohohichni naslidky*» : Zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – *Book of Abstracts of the III International Scientific Conference «Military Conflicts and Technogenic Disasters: Historical and Psychological Consequences»*, 174-177 [in Ukrainian].
4. Pletka O. T. (2020). Vtorynna travmatyzatsiia: klasyfikatsiia mediatravm. [Secondary traumatization: classification of media trauma]. Yu.S Chaplinska (Eds.), *Mediatvorchist v suchasnykh realiiakh: protystoiannia mediatravmi – Media creativity in modern realities: resistance to media trauma: Proceedings of the Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykhohohii*. (pp. 32-25). Kropyvnytskyi. [in Ukrainian].
5. Atwoli L., Platt J., Williams D.R., Stein D.J., Koenen K.C. (2015). Association between witnessing traumatic events and psychopathology in the South African Stress and Health Study. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 50(8). p. 1235–1242.
6. Donald G. Dutton. Witnessing Parental Violence as a Traumatic Experience Shaping the Abusive Personality (2000). *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, p. 59-67.
7. Fact Sheet: Vicarious Trauma. Retrieved from <https://www.cdc.ca/gov/bph/wp-content/uploads/sites/161/2021/10/Trauma-Fact-Sheets-October-2021.pdf>
8. May, C. L., Wisco, B. E. (2016). Defining trauma: How level of exposure and proximity affect risk for posttraumatic stress disorder. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 8(2). p. 233–240.
9. Müller, H.H., Moeller, S., Hilger, Y. et al. (2015) Prognostic influence of witness/victim experiences and PTSD-specific symptoms on working and educational capacity: a comparison between two groups of individuals post-trauma. *Ann Gen Psychiatry*, 14,5. Retrieved from <https://annals-general-psychiatry.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12991-015-0045-3>
10. Patki G, Salvi A, Liu H, Salim S. (2015). Witnessing traumatic events and post-traumatic stress disorder: Insights from an animal model. *Neurosci Lett*, p. 28-32.

УДК 378:316.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1462-1474](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1462-1474)

Дякуненко Андрій Сергійович аспірант, Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, 54000, м. Миколаїв, вул. Котельна, 2, тел.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0008-9325-4750>

Протасов Юрій Миколайович аспірант, Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, 54000, м. Миколаїв, вул. Котельна, 2, тел.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0004-6780-9397>

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ У СТУДЕНТІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ АГРАРНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено особливості ціннісно-сміслової сфери особистості студентів різних спеціальностей аграрних закладів вищої освіти. Автори аналізують, як специфіка професійної підготовки та обраного напрямку навчання впливає на формування ціннісних орієнтацій і смисложиттєвих пріоритетів молоді. Зокрема, розглянуто різносторонні аспекти взаємозв'язку між навчальною діяльністю та особистісним розвитком студентів.

У рамках дослідження проведено аналіз наукових концепцій та підходів до вивчення ціннісно-сміслової сфери особистості. Розглянуто основні моделі, які пояснюють вплив освітнього середовища на формування ціннісних орієнтацій.

Результати аналізу свідчать про наявність значних відмінностей у ціннісних орієнтаціях студентів різних спеціальностей. Виявлено, що студенти аграрних спеціальностей більш схильні до формування екологічних і соціальних цінностей, ніж їхні колеги з інших навчальних напрямів. Такі відмінності обумовлені специфікою професійної діяльності в аграрній сфері, яка передбачає тісний зв'язок з природою та суспільством. Дослідження вказує на важливість врахування ціннісних орієнтацій у процесі освітньої діяльності. Автори підкреслюють необхідність адаптації навчальних програм з урахуванням особливостей ціннісно-сміслової сфери студентів. Це дозволить підвищити ефективність навчального процесу та сприяти більш гармонійному особистісному розвитку.

У статті також розглянуто питання взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями та професійною самореалізацією студентів. Встановлено, що ціннісні орієнтації виступають важливим фактором мотивації та впливають на

успішність професійного становлення. Рекомендовано враховувати ці аспекти при розробці стратегій професійної підготовки в аграрних закладах вищої освіти.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок про необхідність комплексного підходу до формування ціннісно-сміслової сфери особистості студентів. Запропоновані рекомендації спрямовані на підвищення ефективності навчально-виховного процесу та забезпечення всебічного розвитку студентів аграрних спеціальностей.

Ключові слова: ціннісно-сміслова сфера, студенти, аграрні заклади вищої освіти, ціннісні орієнтації, професійна підготовка, освітнє середовище, особистісний розвиток, професійна самореалізація.

Diakunenko Andrii Serhiyovych Postgraduate Student, Pylyp Orlyk International Classical University, 54000, Mykolaiv, St. Kotelna, 2, tel.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0008-9325-4750>

Protasov Yurii Mykolayovych Postgraduate Student, Pylyp Orlyk International Classical University, 54000, Mykolaiv, St. Kotelna, 2, tel.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0004-6780-9397>

CHARACTERISTICS OF THE VALUE-SEMANTIC SPHERE OF PERSONALITY IN STUDENTS FROM DIFFERENT SPECIALTIES IN AGRICULTURAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article investigates the characteristics of the value-semantic sphere of students from various specialties in agricultural higher education institutions. The authors analyze how the specifics of professional training and the chosen field of study influence the formation of value orientations and life priorities among young people. In particular, diverse aspects of the relationship between educational activities and the personal development of students are examined.

The study includes an analysis of scientific concepts and approaches to studying the value-semantic sphere of personality. The main models explaining the impact of the educational environment on the formation of value orientations are reviewed. Special attention is given to analyzing the specific characteristics of agricultural specialties and their influence on students' personal development.

The results of the analysis indicate significant differences in the value orientations of students from different specialties. It was found that students of agricultural specialties are more inclined to form ecological and social values compared to their peers in other fields of study. These differences are due to the specific nature of professional activities in the agricultural sector, which involves a

close connection with nature and society. The study highlights the importance of considering value orientations in the educational process. The authors emphasize the need to adapt curricula, taking into account the characteristics of students' value-semantic sphere. This will enhance the effectiveness of the educational process and promote more harmonious personal development.

The article also addresses the relationship between value orientations and students' professional self-realization. It is established that value orientations are an important motivational factor and influence the success of professional development. It is recommended to consider these aspects when developing professional training strategies in agricultural higher education institutions.

The research results lead to the conclusion that a comprehensive approach to forming the value-semantic sphere of students is necessary. The proposed recommendations aim to improve the effectiveness of the educational process and ensure the comprehensive development of students in agricultural specialties.

Keywords: value-semantic sphere, students, agricultural higher education institutions, value orientations, professional training, educational environment, personal development, professional self-realization.

Постановка проблеми. Особливості ціннісно-сміслової сфери особистості студентів різних спеціальностей аграрних закладів вищої освіти є важливим аспектом їх професійного та особистісного розвитку. У сучасних умовах, коли аграрний сектор зазнає значних трансформацій, потреби в компетентних і мотивованих фахівцях зростають. Ціннісно-сміслова сфера особистості визначає їхнє ставлення до професії, мотивацію до навчання та майбутньої професійної діяльності [1, с. 302] й це впливає не лише на індивідуальну успішність студентів, а й на розвиток аграрного сектору в цілому.

Одним із ключових аспектів у дослідженні ціннісно-сміслової сфери є виявлення основних життєвих орієнтацій студентів. Вони включають цінності, смисли та життєві цілі, які формуються під впливом сім'ї, освітнього середовища та соціальних чинників [2, с. 108]. Студенти аграрних спеціальностей часто мають специфічні цінності, пов'язані з природою, сталим розвитком та сільським господарством [3, с. 4], а їх мотивація може відрізнятися від студентів інших спеціальностей, що вимагає особливих підходів у педагогічному процесі. Важливим є розуміння різниці у ціннісних орієнтаціях між студентами різних аграрних спеціальностей. Наприклад, студенти, що спеціалізуються на агрономії, більше цінують екологічні аспекти та сталий розвиток, тоді як студенти ветеринарної медицини наголошують на етиці та здоров'ї тварин [4, с. 69], відповідно це потребує гнучких освітніх програм, які враховують особливості та сприяють розвитку індивідуальних цінностей і смислів.

Педагоги в аграрних закладах вищої освіти мають враховувати ці аспекти для ефективного впливу на формування ціннісно-сислової сфери студентів, адже важливо застосовувати інтерактивні методи навчання, які стимулюють критичне мислення та особистісний розвиток [4, с. 72]. Використання проєктного навчання, дискусій допомагає студентам усвідомлювати свої цінності та формувати власні смисли діяльності, відповідно це сприяє їхньому професійному становленню та готовності до реальних викликів у аграрному секторі.

Крім того, ціннісно-сислова сфера студентів впливає на їхнє психоемоційне здоров'я та стресостійкість, а усвідомлення своїх життєвих цінностей і смислів дозволяє їм краще справлятися зі стресом, що виникає під час навчання та професійної діяльності й це особливо важливо в аграрній сфері, де умови праці можуть бути досить складними та вимагати високого рівня витривалості та стійкості.

Дослідження особливостей ціннісно-сислової сфери особистості студентів аграрних закладів вищої освіти є актуальним та необхідним, адже це дозволяє створювати більш ефективні освітні програми, що враховують індивідуальні потреби студентів, сприяють їхньому професійному та особистісному зростанню, а також підвищують загальну ефективність аграрної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації, що стосуються ціннісно-сислової сфери особистості студентів аграрних закладів вищої освіти, вказують на те, що вибір спеціальності значною мірою визначає ціннісні пріоритети молоді. Аркісола М., Канаєва Н., Кібенко Л., Муанар І., Папутунган Т., Ріфатівна Е., Смідерле Р., Тентама Ф., Товстоган В., Хамматова Р. відзначають, що студенти аграрних спеціальностей мають тенденцію до висловлення вищої оцінки таким цінностям, як екологічна свідомість, сталий розвиток та соціальна відповідальність. Вони, як правило, проявляють глибший інтерес до природоохоронних питань та проблем сільського господарства, що відображає їх професійні інтереси та прагнення внести позитивні зміни у своїй галузі.

Гао К., Голосумова Г., Кідінов А. В., Налічаєва С., Патіца К., Салахова В., Чен П., Ченьє Б., Янишева В. зауважують, що порівняльний аналіз показує, — у студентів різних спеціальностей аграрних закладів є відмінності у структурі ціннісно-сислової сфери. Наприклад, студенти спеціальностей, пов'язаних з економікою та менеджментом у сільському господарстві, частіше акцентують увагу на таких цінностях, як кар'єрний ріст, професійний успіх та фінансова стабільність. Водночас студенти, які навчаються на агрономічних та екологічних спеціальностях, більше цінують гармонію з природою, екологічну етику та практичні знання, які можна застосувати для покращення стану навколишнього середовища.

Крім того, Бікан П., Брем А., Лун Ч., Мутохарі Ф., Путу С., Різал Ю., Романова А., Сюй Д., Хуан І., Чжан І., Чжу Ж. виявляють, що особистісні цінності студентів аграрних спеціальностей формуються під впливом як академічного середовища, так і позанавчальної діяльності, включаючи волонтерські проекти та участь у громадських ініціативах. Це підкреслює важливість комплексного підходу до освіти, який враховує не лише академічні потреби студентів, але й сприяє їхньому всебічному особистісному розвитку та формуванню соціально значущих цінностей. Такий підхід допомагає підготувати компетентних та соціально відповідальних фахівців для аграрної галузі.

Метою статті є дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості у студентів різних спеціальностей аграрних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Ціннісно-сміслова сфера особистості студентів аграрних закладів вищої освіти є ключовим аспектом їхнього особистісного та професійного становлення. Вона охоплює систему цінностей, мотиваційних установок, життєвих цілей і сенсів, які формуються під впливом навчальної діяльності, професійної підготовки та соціального середовища [5, с. 143]. Розуміння особливостей цієї сфери у студентів різних спеціальностей дозволяє ефективніше організувати освітній процес, сприяти гармонійному розвитку молоді та підготувати кваліфікованих фахівців для аграрного сектору.

Варто зауважити, що студенти аграрних спеціальностей мають різні ціннісні орієнтації, що пов'язано з вибором професійної діяльності та специфікою підготовки. Навчальна діяльність та професійна підготовка суттєво впливають на формування ціннісних орієнтацій та смисложиттєвих пріоритетів студентів [6, с. 35]. Теоретичні заняття забезпечують фундаментальні знання та формують наукове мислення, тоді як практичні заняття та стажування сприяють розвитку практичних навичок, відповідальності та дисциплінованості й відповідна багатогранність навчального процесу дозволяє студентам усвідомити важливість своєї майбутньої професії, знайти своє місце в суспільстві та визначити особистісні пріоритети [7, с. 1317]. Особливе значення має взаємозв'язок між навчальною діяльністю та особистісним розвитком студентів, адже залучення до різноманітних освітніх і практичних заходів сприяє всебічному розвитку особистості, включаючи інтелектуальний, емоційний та соціальний аспекти [8, с. 8], — студенти набувають аналітичного мислення, емоційної стійкості, комунікативних навичок та лідерських якостей.

Вивчення ціннісно-сміслової сфери особистості є важливим аспектом психології, який охоплює різні наукові концепції та підходи, адже ціннісно-сміслова сфера охоплює систему цінностей, смислів та життєвих орієнтирів,

які визначають поведінку та внутрішній світ людини. Один з ключових підходів у вивченні ціннісно-сислової сфери є когнітивно-еволюційний підхід, — базується на розумінні того, що цінності та смисли формуються в процесі еволюції та є результатом когнітивних процесів. Зокрема, згідно з дослідженнями Дж. Піаже, процес розвитку моральних і ціннісних уявлень відбувається через стадії когнітивного розвитку, що впливають на сприйняття та інтерпретацію навколишнього світу [9, с. 73]. Гуманістичний підхід, розроблений такими вченими, як Карл Роджерс і Абрахам Маслоу, наголошує на унікальності кожної особистості та її прагненні до самоактуалізації. У цьому контексті цінності розглядаються як складові самоідентичності та особистісного зростання [9, с. 81]. А. Маслоу, наприклад, створив ієрархію потреб, де вищі рівні, такі як потреба в самореалізації, безпосередньо пов'язані зі смисловою сферою життя людини. Психоаналітичний підхід, започаткований Зигмундом Фройдом й він вважав, що цінності та смисли формуються під впливом несвідомих процесів і конфліктів між різними частинами психіки (Ід, Его та Супер-Его) [9, с. 95]. У цьому контексті аналіз символів, сновидінь та інших проявів несвідомого допомагає зрозуміти внутрішні конфлікти та їхній вплив на ціннісні орієнтири особистості.

Четвертий підхід пов'язаний із соціально-культурними теоріями, які підкреслюють роль суспільства та культури у формуванні ціннісно-сислової сфери. Згідно з концепцією культурної психології, запропонованою Л. Виготським, цінності та смисли формуються через соціальну взаємодію та інтеріоризацію культурних норм і практик [9, с. 114] й підхід акцентує на значенні мови, освіти та соціальних інститутів у формуванні індивідуальних цінностей.

Нарешті, позитивна психологія, заснована Мартіном Селігманом, пропонує вивчення ціннісно-сислової сфери через призму позитивних аспектів життя, таких як щастя, задоволення життям та особистісні чесноти [9, с. 138]. Підхід фокусується на виявленні та розкритті внутрішніх ресурсів особистості, що сприяють її добробуту та розвитку.

Відповідно до вище відзначеного, ціннісні орієнтації студентів формуються під впливом різних факторів, серед яких освітнє середовище, що відіграє ключову роль. Освітнє середовище включає фізичні, соціальні та психологічні аспекти навчального процесу, які впливають на розвиток особистості, її цінностей та життєвих пріоритетів [10, с. 302]. Різні наукові моделі пропонують свої концепції та пояснення щодо того, як саме освітнє середовище може впливати на формування ціннісних орієнтацій студентів. У таблиці нижче наведено основні моделі, ключові положення та описано вплив освітнього середовища відповідно до кожної з цих моделей (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Моделі впливу освітнього середовища на формування ціннісних орієнтацій, акцентуючи увагу на різних механізмах і методах, які сприяють розвитку особистості в навчальному процесі

Модель	Автори	Основні положення	Вплив освітнього середовища на ціннісні орієнтації
Гуманістична модель	Абрагам Маслоу, Карл Роджерс	Особистісний ріст і самореалізація є основними мотивами для студента; позитивне самооцінювання і самосприйняття важливі.	Створення підтримуючого, безпечного і мотивуючого середовища сприяє розвитку самоповаги і самореалізації.
Екзистенційна модель	Віктор Франкл	Пошук сенсу життя є фундаментальною потребою студента.	Освітнє середовище, яке стимулює рефлексію та пошук особистісного сенсу, сприяє формуванню глибоких цінностей.
Когнітивна модель	Леон Фестінгер	Студент прагне до внутрішньої гармонії та зменшення когнітивного дисонансу між переконаннями та поведінкою.	Інтерактивні методи навчання та розвиток критичного мислення допомагають студентам інтегрувати цінності та знання.
Соціально-когнітивна модель	Альберт Бандура	Взаємодія між особистістю, поведінкою та середовищем; моделювання та саморегуляція.	Використання групових проектів та прикладів успішних професіоналів впливає на формування цінностей через моделювання.
Теорія цінностей Шварца	Шалом Шварц	Ідентифікація універсальних студентських цінностей, що спрямовують поведінку та оцінювання дій інших.	Освітнє середовище, яке підтримує різноманіття і відкритий діалог, сприяє виявленню та розвитку особистих цінностей.
Психоаналітична модель	Зигмунд Фрейд, Карл Юнг	Підсвідомі конфлікти і колективне несвідоме впливають на формування цінностей.	Психологічна підтримка та консультування в освітньому середовищі допомагають студентам усвідомлювати та працювати з підсвідомими аспектами своїх цінностей.

Джерело власна розробка авторів на основі [9]

Відповідно, студенти різних спеціальностей аграрних закладів мають різні ціннісні орієнтації, які визначаються як характером професійної діяльності, так і соціальними та економічними умовами. Приміром: агрономія та агротехнології, — студенти, які обирають ці спеціальності, часто орієнтовані на природоохоронні цінності, сталість агропромислового виробництва, екологію; ветеринарія, — переважають гуманістичні цінності, зокрема турбота про здоров'я тварин, відповідальність за їх добробут; економіка та менеджмент у сільському господарстві, — студенти цієї спеціальності орієнтовані на економічну ефективність, підприємництво, інноваційні підходи до управління аграрним сектором [11, с. 583].

Професійна підготовка студентів аграрних закладів включає як теоретичні знання, так і практичні навички, що суттєво впливає на їх ціннісні орієнтації та смисложиттєві пріоритети: теоретичні заняття забезпечують фундаментальні знання, формують наукове мислення та розуміння основних принципів аграрної діяльності; практичні заняття та стажування, — важливий елемент, що сприяє формуванню практичних навичок, відповідальності, дисциплінованості, вміння працювати в команді [12, с. 6].

Відповідно до міжнародних стандартів навчальна діяльність в аграрних закладах сприяє всебічному розвитку особистості студента, що включає:

- інтелектуальний розвиток, тобто поглиблене вивчення спеціальних дисциплін сприяє розвитку аналітичного мислення, вміння розв'язувати професійні задачі;
- емоційний розвиток, тобто залучення до практичної роботи на землі або з тваринами розвиває емоційну стійкість, емпатію, відповідальність;
- соціальний розвиток: Спільні проєкти, робота в групах, участь у студентських організаціях сприяють формуванню комунікативних навичок, вмінню працювати в команді, лідерських якостей [13, с. 560].

На нашу думку, відмінності у ціннісних орієнтаціях студентів різних спеціальностей є важливою темою для дослідження. Зокрема, студенти аграрних спеціальностей демонструють більшу схильність до формування екологічних і соціальних цінностей порівняно з їхніми колегами з інших навчальних напрямів. Такі відмінності можна пояснити специфікою професійної діяльності в аграрній сфері, яка вимагає тісного зв'язку з природою та суспільством.

Аграрна сфера містить роботу з природними ресурсами, сільськогосподарське виробництво, охорону довкілля й відповідно, студенти, які обирають цей напрям, часто усвідомлюють важливість екологічної стабільності та соціальної відповідальності. Вони розуміють необхідність збереження природних ресурсів та підтримки сталого розвитку, що формується ще під час навчання. Врахування ціннісних орієнтацій студентів у процесі освітньої

діяльності є вкрай важливим й це дозволяє не лише покращити освітній процес, але й сприяти розвитку студентів як відповідальних та свідомих громадян. Відповідно, освітні програми повинні враховувати ці цінності та сприяти їх розвитку через відповідні навчальні дисципліни, практичні заняття та позакласну діяльність.

Ціннісні орієнтації виступають ключовим фактором мотивації, впливаючи на успішність професійного становлення студентів. Розглянемо цей взаємозв'язок докладніше. Ціннісні орієнтації виступають ключовим фактором мотивації студентів, визначаючи їхні пріоритети та цілі в житті й вони формуються під впливом соціального середовища та особистого досвіду, впливаючи на вибір професії та успішність професійного становлення, а саме:

— визначення ціннісних орієнтацій, де ціннісні орієнтації — це система цінностей, переконань і ідеалів, які формуються у студентів під впливом соціального середовища, виховання та особистого досвіду;

— формування ціннісних орієнтацій, тобто у студентські роки формування ціннісних орієнтацій відбувається під впливом навчального процесу, соціального оточення, викладачів і однолітків й на цьому етапі відбувається усвідомлення власних цінностей та цілей;

— ціннісні орієнтації та мотивація, адже ціннісні орієнтації безпосередньо впливають на мотивацію студентів до навчання та професійну діяльність й вони визначають, які аспекти професійного життя будуть найбільш важливими для студентів, наприклад, матеріальна винагорода, професійне визнання, особиста реалізація, можливість допомагати іншим [14, с. 4].

Варто зауважити, що ціннісні орієнтації суттєво впливають на професійну самореалізацію студентів, спрямовуючи їх вибір професії та кар'єрні прагнення й вони визначають постановку професійних цілей, рівень задоволеності роботою та кар'єрний ріст, забезпечуючи більш усвідомлене і цілеспрямоване професійне становлення: ціннісні орієнтації впливають на вибір професії; студенти з чіткими ціннісними орієнтаціями краще усвідомлюють свої професійні цілі й прагнуть до їх досягнення; професійна самореалізація пов'язана з рівнем задоволеності від роботи й студенти, які реалізують свої ціннісні орієнтації в професійній діяльності, відчують більше задоволення та досягнення в житті; ціннісні орієнтації впливають на кар'єрний ріст [15, с. 12].

У студентів аграрних закладів вищої освіти ціннісно-смилова сфера особистості формується під впливом специфіки їхньої професійної підготовки та соціального середовища. Зазвичай, студенти різних спеціальностей в аграрних закладах можуть мати різні ціннісні орієнтації, що пов'язані з їхніми майбутніми професіями: студенти агрономічних спеціальностей часто орієнтуються на цінності, пов'язані з природою, екологією, сталим розвитком

та інноваціями в сільському господарстві; студенти спеціальностей, пов'язаних з аграрним бізнесом та менеджментом, більше цінують економічний успіх, підприємництво та розвиток агробізнесу й для них важливими є ефективність, інноваційність та досягнення фінансових цілей [16, с. 6].

Підтримка у формуванні ціннісних орієнтацій студентів є ключовим завданням освітніх закладів, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та професійну самореалізацію. Викладачі, наставники та освітні програми відіграють важливу роль у допомозі студентам усвідомлювати та розвивати свої ціннісні пріоритети, а саме:

— викладачі мають важливу роль у підтримці студентів, допомагаючи їм усвідомлювати власні ціннісні орієнтації та формувати позитивні професійні ідеали, а наставники можуть спрямовувати студентів, надаючи приклади успішних професіоналів у їхній галузі;

— інтеграція спеціальних курсів і тренінгів, спрямованих на розвиток ціннісної сфери, допомагає студентам краще розуміти свої пріоритети та професійні цілі;

— психологічні консультації та групи підтримки допомагають студентам розібратися у своїх ціннісних орієнтаціях та знаходити баланс між особистими й професійними цілями;

— участь студентів у волонтерських проєктах, професійних клубах та громадських організаціях сприяє формуванню їхніх ціннісних орієнтацій [16, с.].

Висновки. Узагальнюючи результати досліджень, можна зазначити, що ціннісно-сміслова сфера особистості студентів аграрних закладів вищої освіти відрізняється значною варіативністю, обумовленою вибором спеціальності. Студенти аграрних спеціальностей часто демонструють високу екологічну свідомість і орієнтацію на стале природокористування, що є ключовим аспектом їхніх професійних інтересів і відповідальності й ці цінності є основоположними для їхнього особистісного та професійного розвитку і формують основу їхньої мотивації та життєвих пріоритетів.

Порівняльний аналіз різних аграрних спеціальностей показує, що студенти, які обрали економічні та управлінські напрями, більшою мірою орієнтовані на досягнення кар'єрного успіху, фінансової стабільності та професійного визнання. Їхні цінності часто включають прагнення до лідерства, управлінських навичок і вміння ефективно управляти ресурсами. Такі студенти, як правило, бачать свою майбутню професійну діяльність через призму економічної ефективності та розвитку агробізнесу.

На противагу їм, студенти агрономічних, екологічних та біотехнологічних спеціальностей надають перевагу цінностям, пов'язаним з природоохоронною діяльністю, збереженням біорізноманіття та екологічною етикою. Вони проявляють більше інтересу до практичної роботи в наукових

дослідженнях у галузі агрономії та екології, а їх ціннісні орієнтири спрямовані на гармонізацію взаємин людини та природи, що відображає їхню прагматичну ідеологію та професійні устремління.

Дослідження також показують, що значну роль у формуванні ціннісно-сислової сфери студентів відіграє не лише навчальний процес, але й позанавчальна діяльність, така як участь у волонтерських проєктах, студентських організаціях та громадських ініціативах. Ці види діяльності сприяють розвитку соціальної відповідальності, навичок співпраці та лідерства, що є важливими для всебічного особистісного розвитку молоді. Таким чином, освітні заклади повинні підтримувати та заохочувати студентів до активної участі в громадському житті. Ще одним важливим аспектом є вплив на ціннісно-сислову сферу студентів з боку академічного середовища. Взаємодія з викладачами, наставниками та однолітками сприяє формуванню професійних і особистісних цінностей, а також розвитку критичного мислення й аналітичних навичок. Студенти, які мають доступ до високоякісного навчання і підтримки, краще розуміють важливість своєї професії і її вплив на суспільство та екосистему.

Отже, комплексний підхід до освіти, що поєднує академічне навчання, практичну підготовку і позанавчальну активність, є ключем до формування зрілих, соціально відповідальних і професійно компетентних фахівців в аграрній сфері. Ціннісно-сислова сфера особистості студентів аграрних закладів вищої освіти, формуючись під впливом різних факторів, відображає їхні професійні устремління, соціальну відповідальність та прагнення до гармонійного співіснування з природою.

Література:

1. Khammatova R. S., et al. Specific Features of Value Orientations among the Student Youth in the Context of Digital Transformation of the Education System. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. 2021. № 13.2. P. 297-306.
2. Arquisola M. J., Muanar I. A. The Role of family influence, gender, and entrepreneurial education on Indonesian vocational students becoming entrepreneurs. *International Journal of Research in Business and Social Science*. 2019. № 8(5). P. 104–112.
3. Rifativna E. Analysis and Definition of the Essence of the Concept of "Sociocultural Values". *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2020. № 5 (26). P. 3-6.
4. Goloshumova G. S., Ershova O. V., Salakhova V. B., Kidinov A. V., Nalichaeva S. A. Yanysheva, V. A. Information and educational environment of higher school as a factor of the formation of coping strategies in the structure of students personality (Ecological and psychological aspect). *Eurasian Journal of Biosciences*. 2019. № 13. P. 1867–1874.
5. Kanaeva N. A. The role of value orientations in the development of professional identity. *Bulletin of the Cherepovets State University*. 2012. № 3(40). P. 142–145.
6. Tovstohan V., Kibenko L. Individualization of the Process of Professional Training of Future Specialists Using Innovative Educational Technologies. *Contemporary technologies and society: innovations, artificial intelligence, and challenges. Collective Scientific Monograph*. 2023. P. 30-37.

7. Romanova A. et al. The sphere of values and meaning of a person and its role in professional formation and development. *Journal of Environmental Treatment Techniques*. 2020. Volume 8, Issue 4. P. 1315-1320
8. Bican P. M., Brem A. Digital Business Model, Digital Transformation, Digital Entrepreneurship: Is there a sustainable digital"? *Sustainability (Switzerland)*. 2020. № 12(13). P. 1–15.
9. Moskowitz G. *Introduction to Social Cognition: The Essential Questions and Ideas*. The Guilford Press. 2024. 576 p.
10. Khammatova R., et al. Specific Features of Value Orientations among the Student Youth in the Context of Digital Transformation of the Education System. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*. 2021. № 13.2. P. 297-306.
11. Rizal Y., Putu S., Mutohhari F. Digital Entrepreneurship of Vocational Educations: Enthusiasm Level and Entrepreneurial Personality of Students. *Journal of Education Technology*. 2022. № 6.4. P. 578-585.
12. Huang Y., Zhang Y., Long Z., Xu D., Zhu R. How to Improve Entrepreneurship Education in "Double High-Level Plan" Higher Vocational Colleges in China. *Frontiers in Psychology*. 2021. № 12(October). P. 1–12.
13. Tentama F., Papatungan T. H. Entrepreneurial intention of students reviewed from self-efficacy and family support in vocational high school. *International Journal of Evaluation and Research in Education*. 2019. № 8(3). P. 557–562.
14. Chen P., Chenye B., Gao Q. Proactive personality and academic engagement: the mediating effects of teacher-student relationships and academic self-efficacy. *Frontiers in Psychology*. 2021. № 12. P. 1-8
15. Patitsa C.D., et al. Big Five personality traits and students satisfaction with synchronous online academic learning (SOAL). *Corporate & Business Strategy Review*. 2021. № 2.2. P. 8-16.
16. Smiderle R. et al. The impact of gamification on students learning, engagement and behavior based on their personality traits. *Smart Learning Environments*. 2020. № 7.1. P. 1-11

References:

1. Khammatova, R. S., et al. (2021). Specific Features of Value Orientations among the Student Youth in the Context of Digital Transformation of the Education System. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, № 13.2., 297-306 [in English]
2. Arquisola, M. J., Muanar, I. A. (2019). The Role of family influence, gender, and entrepreneurial education on Indonesian vocational students becoming entrepreneurs. *International Journal of Research in Business and Social Science*, № 8(5), 104–112 [in English]
3. Rifativna, E. (2020). Analysis and Definition of the Essence of the Concept of "Sociocultural Values". *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, № 5 (26), 3-6 [in English]
4. Goloshumova, G. S., Ershova, O. V., Salakhova, V. B., Kidinov, A. V., Nalichaeva, S. A. Yanysheva, V. A. (2019). Information and educational environment of higher school as a factor of the formation of coping strategies in the structure of students personality (Ecological and psychological aspect). *Eurasian Journal of Biosciences*, № 13, 1867–1874 [in English]
5. Kanaeva, N. A. (2012). The role of value orientations in the development of professional identity. *Bulletin of the Cherepovets State University*, № 3(40), 142–145 [in English]
6. Tovstohan, V., Kibenko, L. (2023). Individualization of the Process of Professional Training of Future Specialists Using Innovative Educational Technologies. Contemporary technologies and society: innovations, artificial intelligence, and challenges. *Collective Scientific Monograph*, 30-37 [in English]

7. Romanova, A. et al. (2020). The sphere of values and meaning of a person and its role in professional formation and development. *Journal of Environmental Treatment Techniques*, Volume 8, Issue 4, 1315-1320 [in English]
8. Bican, P. M., Brem, A. (2020). Digital Business Model, Digital Transformation, Digital Entrepreneurship: Is there a sustainable digital"? *Sustainability (Switzerland)*, № 12(13), 1–15.
9. Moskowitz, G. (2024). Introduction to Social Cognition: The Essential Questions and Ideas. The Guilford Press. 2024. 576 p.
10. Khammatova, R., et al. (2021). Specific Features of Value Orientations among the Student Youth in the Context of Digital Transformation of the Education System. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, № 13.2, 297-306 [in English]
11. Rizal, Y., Putu, S., Mutohhari, F. (2022). Digital Entrepreneurship of Vocational Educations: Enthusiasm Level and Entrepreneurial Personality of Students. *Journal of Education Technology*. 2022. № 6.4. P. 578-585 [in English]
12. Huang, Y., Zhang, Y., Long, Z., Xu, D., Zhu, R. (2021). How to Improve Entrepreneurship Education in "Double High-Level Plan" Higher Vocational Colleges in China. *Frontiers in Psychology*, № 12(October), 1–12 [in English]
13. Tentama, F., Paputungan, T. H. (2019). Entrepreneurial intention of students reviewed from self-efficacy and family support in vocational high school. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, № 8(3), 557–562 [in English]
14. Chen, P., Chenye, B., Gao, Q. (2021). Proactive personality and academic engagement: the mediating effects of teacher-student relationships and academic self-efficacy. *Frontiers in Psychology*, №. 12. P. 1-8 [in English]
15. Patitsa, C.D., et al. (2021). Big Five personality traits and students satisfaction with synchronous online academic learning (SOAL). *Corporate & Business Strategy Review*, № 2.2, 8-16 [in English]
16. Smiderle, R. et al. (2020). The impact of gamification on students learning, engagement and behavior based on their personality traits. *Smart Learning Environments*, № 7.1, 1-11 [in English]

УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1475-1485](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1475-1485)

Іващенко Марина Вікторівна аспірант кафедри психології, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 03115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел.: 0800-305-007, <https://orcid.org/0009-0002-4720-3895>

Власенко Юліана Костянтинівна кандидат політичних наук, викладач, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти "Кам'янець-Подільський державний інститут", 32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Годованця, 13, тел.: (068) 176-96-17, <https://orcid.org/0000-0002-4241-969X>

ВПЛИВ РОЛІ ПІДТРИМКИ ВІД РОДИНИ, ДРУЗІВ, ТЕРАПЕВТІВ ТА СПІЛЬНОТИ У ПРОЦЕСІ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ

Анотація. Особистісна підтримка є запорукою щасливого і здорового життя. Неважливо звідки та від кого надходить підтримка, важливий результат – позитивний вплив на розвиток людини, що забезпечує її життєві ресурси. Темп життя і постійні соціальні зміни часто стають причиною розвитку різноманітних криз, які, як правило, спочатку малопомітні, однак надалі здатні завдати чималої шкоди людині. Залишатися на самоті зі своїми проблемами не є виходом. Варто шукати ресурси, які допоможуть підтримати, збагатити, наповнити людський організм життєдайною енергією, змусять працювати його на позитивний результат і врешті-решт подолати кризу.

Виникнення кризи має різні шляхи: негаразди в родині, хвороба, неуспішність, низька самооцінка чи невинуваті очікування, втрата близької людини тощо. Значний вплив мають зовнішні чинники, які здатні дестабілізувати нормальний розвиток і спричинити дискомфорт загального стану. Наведені ситуації порушують темп життя, спричиняючи великий стрес і викликаючи сильні емоційні реакції, що часто супроводжуються тривожністю, страхом, гнівом, розпачем та відчуттям виснаженості організму. Залежно від причини кваліфіковані спеціалісти обирають методи, які здатні долати наслідки, налагодити нормальну роботу організму та позитивно вплинути на загальний розвиток людини. Необхідність надання вчасної допомоги здатна позитивно вплинути на організм людини, подолати кризові розлади та завадити розвитку інших психологічних проблем. Ефективними є не лише традиційні методики, але й практичний досвід, напрацьований за останній час із використанням різних інноваційних технологій.

Зазначено, що для відновлення організму людини необхідно перш за все визначитися зі шляхом виникнення проблеми. Лише встановивши факт походження, можна почати боротися із наслідками, активно залучаючи до цього родину, друзів, медичних фахівців та суспільство з метою відновлення психологічного стану організму і приведення його в дію. Лише завдяки злагодженій роботі можливо домогтися бажаного ефекту.

Ключові слова: криза, важка життєва подія, емоційна реакція, стрес, підтримка, арттерапія.

Ivashchenko Maryna Viktorivna Postgraduate Studies of the Department of Psychology, Open International University of Human Development "Ukraine", 03115, Kyiv, St. Lvivska, 23, tel.: 0800-305-007, <https://orcid.org/0009-0002-4720-3895>

Vlasenko Yuliana Kostyantynivna PhD in Political science, Lecturer, Educational and rehabilitation institute of higher education "Kamyanets-Podil state institute", 32301, Kamianets-Podilskyi, St. Godovanets, 13, tel.: (068) 176-96-17, <https://orcid.org/0000-0002-4241-969X>

THE IMPACT OF THE ROLE OF SUPPORT FROM FAMILY, FRIENDS, THERAPISTS AND THE COMMUNITY IN THE PROCESS OF OVERCOMING A CRISIS

Abstract. Personal support is the key to a happy and healthy life. It doesn't matter where and from whom the support comes from, the important result is a positive impact on the development of a person, which provides his life resources. The pace of life and constant social changes are often the cause of the development of various crises, which, as a rule, are inconspicuous at first, but in the future can cause considerable damage to a person. Being alone with your problems is not an option. It is worth looking for resources that will help support, enrich, fill the human body with life-giving energy, make it work for a positive result and eventually overcome the crisis.

The emergence of a crisis has different ways: troubles in the family, illness, failure, low self-esteem or unfulfilled expectations, loss of a loved one, etc. External factors that can destabilize normal development and cause discomfort in the general condition have a significant impact. These situations disrupt the pace of life, causing great stress and causing strong emotional reactions, which are often accompanied by anxiety, fear, anger, despair and a feeling of exhaustion of the body. Depending on the cause, qualified specialists choose methods that can overcome the consequences, restore the normal functioning of the body and positively affect the overall development of a person. The need to provide timely help can positively affect the

human body, overcome crisis disorders and prevent the development of other psychological problems. Not only traditional methods are effective, but also practical experience gained recently using various innovative technologies.

It is noted that in order to restore the human body, it is first of all necessary to determine the path of the problem. Only after establishing the fact of origin, you can begin to fight the consequences, actively involving family, friends, medical professionals and society in order to restore the psychological state of the body and put it into action. The desired effect can be achieved only thanks to coordinated work.

Keywords: crisis, difficult life event, emotional reaction, stress, support, art-therapy.

Постановка проблеми. Згідно з численними науковими дослідженнями, кризові ситуації можуть виникати на різних етапах життя і в різних його сферах, супроводжуючись стресом, тривогою, депресією та іншими психологічними проблемами, які потребують негайного рішення. Кризові ситуації можуть бути спровоковані різними факторами, зокрема втратою близької людини, хворобою, сімейними труднощами, фінансовими та професійними негараздами, травмами тощо. В таких ситуаціях людина дуже вразлива, а тому потребує підтримки й допомоги. Допомога родини, друзів, медичних фахівців і, загалом, суспільства, відіграє важливу роль у подоланні кризи та відновленні психологічного стану. Однак не у всіх випадках можна вчасно визначити особливості виникнення та оцінити ефективність такої підтримки.

Постановка проблеми полягає у необхідності ретельного аналізу впливу різних джерел підтримки на процес подолання кризи з метою визначення оптимальних ресурсів для покращення психічного стану особи. Розгляд даного питання сприяє напрацюванням у сфері розвитку ефективних програм та методів, які спрямовані на надання підтримки в умовах кризи, покращення якості психічного здоров'я та адаптації до стресових ситуацій в сучасному суспільстві.

Підтримка близьких осіб та професійних фахівців відіграє визначальну роль в процесі подолання кризових станів та стресових ситуацій. Родинна підтримка сприяє стабільності та психологічному комфорту, стимулюючи позитивне відновлення психічного стану особи. Дружня підтримка сприяє забезпеченню соціальної рівноваги та позитивної самоідентифікації, що сприяє розвитку ресурсів, які беруть участь у подоланні кризи.

Професійна підтримка, що надається терапевтами та психологами, відіграє важливу роль для відновлення організму та розвитку адаптаційних функцій у боротьбі зі стресом. Сюди варто віднести використання різнома-

нітних методик інтервенції, в тому числі когнітивно-поведінкових та психодинамічних підходів, з метою підтримки та зміцнення психічного здоров'я.

Загалом, дослідження впливу різних джерел підтримки у процесі подолання кризи сприяє розвитку наукових знань та методології в галузі психологічної допомоги. Дослідження ролі підтримки в процесі подолання кризи відіграє важливу роль погляду наукових знань, розширення клінічної практики та формування ефективних практичних порад для подолання кризових ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання впливу ролі родини, друзів, терапевтів та спільноти у подоланні кризи займалася низка вітчизняних науковців, серед яких цікавими є праці О. Д. Білецької, М. Оксютювич, О. Адамової, О. Байєр, Т. Л. Жиловської, В. Ф. Казібекова, В.С. Грекова та інших. Однак, не зважаючи на вже напрацьовану теоретичну базу, питання залишається невирішеним і потребує детального дослідження.

Мета статті – розкриття значення та ефективності впливу ролі підтримки родини, друзів, терапевтів та спільноти у подоланні кризи та відновленні психічного добробуту людини.

Виклад основного матеріалу. Зміст терміну «криза» має грецьке походження «crisis», і позначає рішення або поворотний момент. Вона виникає тоді, коли людина стикається з проблемою, яку не можна ігнорувати, але вирішити її швидко та у звичний спосіб неможливо. Разом з тим, поняття «життєва криза» відображає внутрішній конфлікт людини, який проявляється у формі відчуття низької продуктивності власного життя. Життєва криза розпочинається з того моменту, коли виникає відчуття спустошення та неможливості реалізувати вже сформовану життєву мету.

Криза є результатом впливу різноманітних факторів та подій, які загрожують стабільності особистісних цінностей, ідентичності та життєвих орієнтирів. Серед таких факторів найчастіше виділяють зміни в житті, втрата роботи, розлучення, смерть близької людини, хвороба тощо. Коли внутрішні конфлікти між особистими цінностями та очікуваннями зовнішнього середовища або соціальними нормами стають нестерпними, цей факт і породжує кризу. В цьому випадку людина починає занурюватися в себе і шукати причини появи тих чи інших негараздів. За словами О. Д. Білецької, протягом життя в психічному стані людини спостерігаються зміни, які спочатку проходять повільно, однак надалі поступово еволюціонують. Ці раптові зміни, які відбуваються під час кризових періодів, мають глибокі наслідки та в майбутньому можуть призводити до неочікуваних результатів [1].

Кризова ситуація виникає, коли особа зіштовхується з перешкодами у досягненні своїх важливих життєвих цілей та не може впоратися з ними за допомогою звичних засобів. Це може призводити до виснаження організму, втрати енергетичних ресурсів, психосоматичних проблем і соціально-психологічної дезадаптації. Емоційна напруга, що виникає в кризовій ситуації, може стати продуктивною для опанування нової ситуації або сприяти погіршенню виконання життєвих функцій. У таких умовах набуває важливості опанування стратегіями виходу зі стресових та кризових ситуацій [2].

Вітчизняна дослідниця О. Адамова зазначає, що криза є невід'ємною частиною людського життя. Досвід, отриманий в процесі переживання, значно впливає на становлення особистості та розвиток життєвого шляху. У сучасних умовах життя людини зазнає постійних змін, пов'язаних із різними зовнішніми та внутрішніми причинами. У зв'язку із цим людина повинна змінюватися, адаптуватися до різноманітних явищ, вміти орієнтуватися і шукати шляхи виходу з цих ситуацій [3, с. 13].

В наукових дослідженнях кризу виокремлюють як чіткий сигнал необхідності змінювати особистісні та поведінкові ролі. Чим більше людина переймається тим фактором, який викликав переживання, тим глибше вона занурюється в себе. В цей період можуть спостерігатися депресивні стани, які супроводжуються емпатією та депресією. Людина стає закритою, звичні речі, які раніше приносили задоволення – тепер не діють. Розглядаючи кризу як особливо складний механізм адаптації, варто звернути увагу на методи боротьби з наслідками, які викликані кризою. Загалом існує низка дієвих та ефективних методів, які на ранніх стадіях можуть швидко й ефективно допомогти подолати депресію та повернути людину у звичне життя.

Байер О. О. поділяє виникнення кризи на декілька етапів:

- перший етап, або «первинна напруга», характеризується накопиченням подій, які виходять з-під контролю та викликають занепокоєння. На цьому етапі людина намагається вирішити проблему за допомогою власних ресурсів;

- другий етап - дезорганізація, - відзначається збільшенням тривоги та дискомфорту. Людина шукає підтримку серед рідних та знайомих, а також залучає інші ресурси, проте, якщо це не приносить бажаного результату, вона відчуває безпорадність та втрачає впевненість у собі;

- третій етап - поворотна точка – характеризується зверненням до соціальних інститутів та професійних психологічних служб. Напруга може досягти критичного рівня, загрожуючи суїцидальними думками;

- четвертий етап - етап реорганізації, допомагає людині переосмислити свої ресурси та прийняти нове рішення в ситуації, що склалася, і тим самим визначити, як діяти далі;

- п'ятий етап – етап відновлення - характеризується відновленням нормального функціонування та відчуттям життєвої стабільності [4, с. 11].

Одним з елементів, що здатний вплинути на процес подолання кризи є підтримка родини. Члени родини мають особливий зв'язок, а тому можуть сприяти емоційній підтримці, яка допоможе зняти стрес і невпевненість, а також вплинути на прийняття певних рішень. Окрім цього, у період кризи, коли особисті цінності та життєві орієнтири не функціонують належним чином у свідомості особи, коли здається, що всі життєві ресурси вичерпані, саме родина стає опорою і джерелом внутрішнього стимулу для відновлення рівноваги та пошуку нових шляхів розвитку. Родина на будь-якому етапі виникнення кризи здатна забезпечити не лише емоційну, але й психологічну підтримку, допомагаючи знайти в собі внутрішні ресурси для подолання труднощів. Важливою функцією родини є створення безпечного простору для вираження емоцій та відкритого спілкування, що сприяє процесу внутрішнього зцілення. Таким чином, у період кризи родина виступає не лише як підтримувальна структура, але і як каталізатор особистісного зростання та відновлення.

Відповідно до словника Коллінз, друг – це особа, яку добре знають, якій довіряють та люблять. Дружба є одним із найважливіших аспектів у житті людини. Разом з тим, друзі відіграють надзвичайно важливу роль у житті людини. Вони не лише додають колориту та цікавих моментів у щоденну рутину, але й підтримують у важкі часи та надихають на досягнення [5].

Дружня підтримка на рівні із родинною, здатна викликати позитивні емоції та вплинути на подолання кризи. Справжня і безкорислива допомога є основою для довгих і плідних взаємин, оскільки стимулює вироблення в організмі гормону окситоцину, більш відомого як «гормон щастя». Людина, яка завжди оточена дружньою підтримкою не може бути самотньою. Вона завжди знаходиться під контролем позитивних емоцій та всебічної підтримки. Зважаючи на це, кризові ситуації, які час від часу можуть виникати з тих чи інших причин, вирішують легше в порівнянні з тими особами, які не мають дружньої підтримки.

В процесі дослідження особливостей підтримки особи в кризових ситуаціях досить важливою є кваліфікована медична допомога. До медичних установ за допомогою звертаються тоді, коли ані родинна, ані дружня підтримка не принесли бажаного результату. Психотерапевтична підтримка спрямовується перш за все на стабілізацію психічного здоров'я людини та має позитивний вплив на процес подолання кризи. Програма кризової допомоги від психотерапевта допомагає вирішувати проблеми в декілька етапів:

- виявлення проблеми. Цей етап допомагає визначити ключову проблему, внаслідок якої настала криза. У випадку коли кризу викликала

травматична подія, терапевт повинен чітко встановити, що саме є проблемою, визначити послідовність важливих фактів. Досить важливо, а цьому етапі викликати емпатійне пояснення особи, яка перебуває в кризовому стані;

- з'ясування дій людини, що переживає кризу; психотерапевт з'ясовує дії людини, які вона доклала для подолання кризи, знаходячись вже в кризовому стані. Цей процес допомагає встановити хронологію подій. Людина на цьому етапі, як правило, сильно захоплена емоціями, відчуває страх, відчай, розгубленість, безпорадність, а здатність ясно мислити – блокується. Фахівцю необхідно дізнатися всю необхідну інформацію, щоб перейти до наступного етапу;

- допомога в пошуку шляхів виходу із кризи. На цьому етапі терапевт починає крок за кроком рухатися до визначеної мети – подолання кризи й налагодження нормального життя людини. Перш за все, варто зміцнити емоційний стан людини, підвищити її активність або навпаки, заспокоїти. Досить важливо скласти конкретний план подальших дій і крок за кроком продовжувати рухатися до мети [6].

Важливо дотримуватися всіх необхідних рекомендацій спеціаліста, щоб мати змогу швидко й ефективно долати наслідки кризи.

Вплив суспільства на подолання кризових ситуацій є складним і визначається культурними, економічними, політичними та соціальними умовами. Суспільство впливає на подолання кризи через різноманітні механізми, включаючи соціальну підтримку, культурні норми, економічну стабільність, політичні та правові обмеження. Як слушно зауважує В. М. Слюсар, розвиток особистості має ґрунтуватися на понятті сенсу життя, тобто усвідомлення себе в суспільстві. Сучасна епоха, для якої характерні глобальні проблеми, демонструє надзвичайно загострене відношення до кожного індивіда. В таких умовах людина замислюється над значенням власного життя та усвідомлює його сенс передусім у таких кризових ситуаціях, коли виникає небезпека втрати світоглядних орієнтирів, котра призводить до життєвої невизначеності [7].

Сучасні наукові дослідження, які стосуються існування людини в умовах глобалізованого та технологізованого інформаційного суспільства, мають на меті вплинути на особистість та людство загалом, на формування, саморозвиток і самореалізацію особистості. Наразі підтримка суспільством особистості у кризовому стані має ґрунтуватися на зміні її життєвих орієнтирів, духовно-моральному розвитку та високих цінностях, а також підтримці соціальних аспектів, таких як соціальна справедливість, рівність та колективне спілкування. Основні принципи включають всебічний розвиток особистості, свободу людини, прагнення до вищих цінностей та цілісності. Людина, котра знаходиться в кризовому стані, досить часто не бачить виходу

з проблемної ситуації. Психоемоційне напруження, яке виникає внаслідок кризових ситуацій, може призводити до загострення негативних станів та проблем зі здоров'ям. Однак, як правильно вказує В.Ф. Казібекова, така криза одночасно стимулює активацію внутрішніх ресурсів та потенційних можливостей для подолання труднощів [8].

Хоча людська психіка й здатна адаптуватися до різних кризових ситуацій, однак емоційна напруга і стрес, пов'язані з кризою, можуть викликати як позитивні зміни, так і негативні наслідки. Серед можливих негативних наслідків варто відзначити невротизацію, депресію, втрату віри в себе та майбутнє, а також різні форми фізичного і психологічного перевантаження. Ці негативні наслідки можуть впливати не лише на індивідуальний рівень добробуту конкретної особи, але і на соціальні групи, до яких вони належать. Суспільство має позитивно впливати на саму особистість, надавати їй широкий спектр можливостей, допомагати із розвитком, створювати можливість творити, займатися улюбленою справою. Можливою підтримкою особи у подоланні кризи є різноманітні заохочувальні програми, так звані «гуртки за інтересами». Вони популярні особливо серед людей похилого віку, які в такому віці залишаються сам на сам зі своїми проблемами, в самотності та без достатнього спілкування. В таких гуртках людина вчиться жити по новому, знаходить нових друзів, спілкування, а інколи й сім'ю.

Групи соціальної взаємодії є важливим елементом соціальної структури для маломобільних осіб, які обмежені в можливості самостійного пересування. В таких групах людина відчуває себе частиною спільноти, знаходити підтримку та спілкуватися з однодумцями, попри їх обмежену мобільність.

У таких групах маломобільні люди можуть обмінюватися досвідом, отримувати підтримку та допомогу у вирішенні проблем, мають спільні хобі та інтереси. Окрім того, спільно діючи на рівні з іншими, можна формувати нові гуртки за інтересами, тим самим сприяючи соціальній інтеграції таких людей та полегшуючи їхній доступ до необхідних ресурсів чи інформації. В групах можуть проводитися різноманітні заходи, включаючи зустрічі, семінари, тренінги, спрямовані на підвищення самосвідомості та покращення якості життя особи, яка знаходиться в кризовому стані.

Одним із фактором, який впливає на подолання кризи, є творчість. Загалом творчість виступає неодмінним фактором розвитку соціуму, оскільки без неї культурне піднесення суспільства та культури в цілому було б неможливим. Вона є соціокультурним явищем, спрямованим на новизну і вираження емоційного стану людини, яка знаходиться у стані кризи. Окрім того, творчість - це особлива якість, притаманна людині як соціальній істоті,

яка сприяє зміні й розвитку всіх аспектів громадського та особистого життя. Одним з проявів творчості можна виокремити арттерапію. Вона не лише допомагає виразити внутрішні почуття та емоції через мистецтво, але й сприяє психологічному зціленню. Арттерапія дозволяє людям знайти нові шляхи самовираження та подолати стресові ситуації, використовуючи малювання, ліплення, музику чи танці. Це унікальний спосіб поєднання творчого процесу з елементами психотерапії, що робить його потужним інструментом для особистісного розвитку та гармонізації внутрішнього світу. Проте проблема творчості як способу подолання кризи особистості залишається не повністю розробленою, однак феномен творчості, як засобу подолання кризи особистості в умовах сучасного розвитку суспільства має значний філософсько-соціальний базис.

Загалом, кризові стани не рідко є наслідком, що відкриває двері о нових можливостей. Навіть тоді, коли відсутнє бажання і, здавалося б, виходу вже немає, сам підтримка рідних, друзів, медичного персоналу чи соціальної групи може стати виходом із непростой ситуації. В кожному конкретному випадку необхідно визначити, на якій кризовій стадії знаходиться людина, яка можливі наслідки можуть статися, якщо не допомогти їй подолати кризовий стан [9].

Отже, підтримка необхідна будь-якій людині, особливо тій, яка знаходиться у стані кризи. На ранніх етапах розвитку кризових станів людина може самостійно подолати негативні прояви, чи заручитися підтримкою друзів і рідних. Це люди, які емоційно близькі, мають спільні інтереси, наділені бажанням допомогти, розрадити, підтримати. Вони перші, хто реально оцінює шанси на швидке покращення і відновлення життєвих сил особи. Інколи саме на ранніх стадіях розвитку кризових станів можна налагодити роботу організму людини, спрямувавши його психологічні процеси на вироблення «гормону щастя». Прогулянки, активний відпочинок чи навпаки спокій, здатні допомогти подолати кризу.

Однак, трапляється так. Що підтримка друзів та родини не ефективна, оскільки особа перебуває у надто депресивному стані, подолати який під силу лише фахівцям. В цьому випадку друзі та родина, зазвичай є першими, хто вважає за необхідність направити особу для подальшого лікування. Навіть перебуваючи у терапевта на лікуванні сенс родинної або дружньої підтримки не втрачається. Психотерапевт може активно застосовувати різноманітні методики, які вважає найбільш ефективними для подолання кризи особи. Так, психотерапевт може використовувати когнітивно-поведінкову терапію для виявлення та зміни негативно-мисленнєвих проявів особи, що перебуває в стані кризи. Разом з цим можуть бути корисними методи релаксації та медитації для зниження стресу та покращення самопочуття. Психодинамічна терапія дозволяє досліджувати глибинні психічні конфлікти та їх вплив на кризову ситуацію. Групова терапія є ефективним способом, яка може підсилити

відчуття підтримки та спільної роботи над розв'язанням проблем. Досить ефективним є використання методів емоційно-орієнтованої терапії для вироблення навичок управління емоціями та визначення їх впливу на організм людини.

Психотерапевт може використовувати методи та прийоми, які ґрунтуються на позитивній психології, для активізації ресурсів та всебічного розкриття особистості в період кризи. Для ефективного розв'язання конфліктних ситуацій можна застосовувати також методи міжособистісної терапії та навичок комунікації. У психотерапії можуть використовуватися і творчі методи, такі як малювання або письмо, для вираження та розуміння внутрішніх переживань. Важливим є індивідуальний підхід до кожної особи в поєднанні з методами, які найбільше відповідають його потребам та характеру кризової ситуації.

Висновки. Вплив підтримки родини, друзів, терапевтів та спільноти на процес подолання кризи визначається різними факторами та процесами. Встановлено, що родинна підтримка забезпечується відчуття безпеки, розумінням та прийняттям, що сприяє психологічній стійкості. Сімейна підтримка здійснюється через емоційну підтримку або просто присутність близьких. Друзі також можуть стати джерелом підтримки, допомогти відвернутися від проблем, вислухати, спільно та з користю провести час і тим самим розрядити у складні моменти. Роль терапевтів в процесі подолання кризи – не оцінена. Терапевт, надаючи професійну допомогу, активно впливає на психологічний стан особистості, а також шукає найбільш актуальні та доцільні методики, які зможуть допомогти подолати кризу. Участь особи у спільноті чи групі, допомагає забезпечити відчуття належності та підтримки, яка сприяє психологічному добробуту та подоланню кризових ситуацій. Отже, можна зробити висновок, що отримання підтримки від різних соціальних сфер, таких як родина, друзі, професійні терапевти та спільнота, відіграє ключову роль у подоланні кризових ситуацій, сприяючи психологічному здоров'ю та загальному самопочуттю.

Література:

1. Білецька О. Д. Психологічні аспекти вікових криз особистості від народження до юнацтва. Психологія: реальність і перспективи. Випуск 11, 2018. https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/download/6/6/24
2. Оксютович М., Мельничук Д. Конструктивні стратегії поведінки особистості у психогенних кризових ситуаціях. Вчені записки Університету «КРОК» №1 (69), 2003. С. 253-260. <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/582>
3. Адамова О. До питання про подолання кризи в особистих відносинах. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки, 2020. Випуск 7. С. 12-16. http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2020/4.pdf
4. Байер О. О. Життєві кризи особистості. Дніпро: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 244 с.

5. Роль друзів у нашому житті: важливість та вплив (назва з екрану) <https://city-kids.od.ua/%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B7%D1%96%D0%B2-%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D1%88%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%96-%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/>

6. Жиловська Т. Л. Кризова інтервенція в психотерапевтичному процесі. 2022. <https://psihologi-hmelnickij.tilda.ws/krizova-intervenciya-v-psihoterapevtichnomu-procesi>

7. Слююсар В. М. Вплив соціально-культурної кризи на самореалізацію особистості. Житомир: Житомирський державний університет ім. І. Франка. https://www.researchgate.net/publication/29538530_Vpliv_socialno-kulturnoi_krizi_na_samorealizaciju_osobistosti

8. Казібекова В.Ф. Психологічні ресурси особистості в кризових ситуаціях. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018. 428 с.

9. Грекова В. С. Вплив творчості на подолання екзистенційної кризи особистості (назва з екрану) <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B8%D1%88%D0%B0/Downloads/539-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1060-1-10-20161027.pdf>

References:

1. Biletska, O. D. (2018) *Psykhologichni aspekty vikovykh kryz osobystosti vid narodzhennia do yunatstva [Psychological aspects of age-related crises of personality from birth to youth]. Psychology: reality and prospects. Issue 11.* Retrieved from: https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/download/6/6/24 [in Ukrainian].

2. Oksyutovych, M., Melnychuk, D. (2003) *Konstruktivni stratehii povedinky osobystosti u psykhohennykh kryzovykh sytuatsiiakh [Constructive strategies of personality behavior in psychogenic crisis situations] Kyiv: Scientific notes of the "KROK" University No. 1 (69). P. 253-260.* Retrieved from: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/582> [in Ukrainian].

3. Adamova, O. (2020) *Do pytannia pro podolannia kryzy v osobystykh vidnosynakh [To the question of overcoming the crisis in personal relations] Lviv: Bulletin of Lviv University. Series of psychological sciences, 2020. Issue 7. P. 12-16.* Retrieved from: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/7_2020/4.pdf [in Ukrainian].

4. Bayer, O. O. (2010) *Zhyttievi kryzy osobystosti [Life crises of personality]. Dnipro: Div-vo Dnipropetr. national University, 2010. 244 p.* [in Ukrainian].

5. *Rol druziv u nashomu zhytti: vazhlyvist ta vplyv (nazva z ekranu) [The role of friends in our lives: importance and influence (title from the screen)]* Retrieved from: <https://city-kids.od.ua> [in Ukrainian].

6. Zhilovska, T. L. (2022) *Krizova intervenciya v psykhoterapevtichnomu protsesi. [Crisis intervention in the psychotherapeutic process].* Retrieved from: <https://psihologi-hmelnickij.tilda.ws/krizova-intervenciya-v-psihoterapevtichnomu-procesi> [in Ukrainian].

7. Sluyusar, V. M. (2021) *Vplyv sotsialno-kulturnoi kryzy na samorealizatsiiu osobystosti [The influence of the social and cultural crisis on the self-realization of the individual]. Zhytomyr: I. Frank Zhytomyr State University.* Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/29538530_Vpliv_socialno-kulturnoi_krizi_na_samorealizaciju_osobistosti [in Ukrainian].

8. Kazibekova, V.F. (2018) *Psykhologichni resursy osobystosti v kryzovykh sytuatsiiakh [Psychological resources of the individual in crisis situations]. Sumy: Publishing House of the Sumy State University named after A.S. Makarenko. 428 p.* [in Ukrainian].

9. Grekova, V. S. (2016) *Vplyv tvorchosti na podolannia ekzestentsiinoi kryzy osobystosti (nazva z ekranu) [The influence of creativity on overcoming the existential crisis of the personality (title from the screen)]* Retrieved from: <file:///C:/Users/%D0%9C%D0%B8%D1%88%D0%B0/Downloads/539-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1060-1-10-20161027.pdf> [in Ukrainian].

УДК 159.942.5-055.52

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1486-1499](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1486-1499)

Караджи Олена Сергіївна в.о. викладача психології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, 54000, м. Миколаїв, вул. Десантників 10, м.Миколаїв, тел: (066)781-63-55, <https://orcid.org/0009-0008-1195-1932>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ЇХ ВОЄННОГО ДОСВІДУ

Анотація. Соціально-економічні процеси і політичні катаклізми, що відбуваються в сучасному світі, зумовлюють безперервні зміни ціннісно-сислової сфери особистості, системи норм і відносин. Вони впливають на формування почуття задоволення або незадоволення життям, внутрішньої рівноваги в емоційній, когнітивній і поведінковій сферах особистості.

Військові дії в Україні – показовий приклад надзвичайної ситуації, перебування в якій суттєво впливає на психіку особистості і викликає зміни в її життєдіяльності та поведінці. Специфіка служби військовослужбовців полягає в необхідності виконання професійних обов'язків в умовах, що ускладнені впливом емоційних і фізичних стресових факторів, пов'язаних із бойовими діями, в зв'язку з чим вони можуть бути віднесені до групи ризику розвитку соціально-психологічної дезадаптації.

Статистика останніх років показує, що кількість екстремальних подій, включаючи техногенні катастрофи і війни, неухильно зростає. Наслідком цього є збільшення числа людей, які отримали травматичний життєвий досвід і вимушені заново пристосовуватися до нового середовища, заново конструюючи свій соціальний і особистісний простір. В особливо складному становищі опиняються ветерани бойових дій, яким необхідно заново повертатися до мирних умов, де домінують абсолютно інші соціальні цінності, а факт смерті виявляється десь на периферії свідомості і особливо не приймається до уваги.

Після демобілізації настає період, коли ветерани повертаються додому та мають адаптуватися до «старого» життя, до норм і цінностей, що є загальноприйнятими у суспільному просторі. Цей процес визначається як соціальна реінтеграція колишніх військовослужбовців. Соціальна реінтеграція визначається через залучення до виконання низки соціальних ролей та соціальних активностей, що включають сімейні взаємодії, взаємодії на роботі, у громадських місцях та інше.

Необхідність визначення ефективних підходів до реінтеграції військовослужбовців, методів, методик та психологічних чинників передбачає вирішення багатьох практичних та теоретичних проблем, а також створення відповідного методичного забезпечення, що полегшило б процес взаємодії як медичного персоналу так і особистого оточення учасників бойових дій.

Ключові слова: реінтеграція, соціалізація, стрес, посттравматичний стресовий розлад.

Karadzhy Olena Serhiivna lecturer of psychology department, Petro Mohyla Black Sea National University, 54000, Mykolaiv, Desantnykiv St, tel.: (066)781-63-55, <https://orcid.org/0009-0008-1195-1932>

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SOCIAL REINTEGRATION OF MILITARY SERVICEMEN DEPENDING ON THEIR MILITARY EXPERIENCE

Abstract. Socio-economic processes and political cataclysms occurring in the modern world cause continuous changes in the value-meaning sphere of the individual, the system of norms and relations. They influence the formation of a sense of satisfaction or dissatisfaction with life, internal balance in the emotional, cognitive and behavioral spheres of the individual.

The military actions in Ukraine are a demonstrative example of an emergency situation, the presence of which significantly affects the psyche of an individual and causes changes in his life activities and behavior. The specificity of military service is the need to perform professional duties in conditions complicated by the influence of emotional and physical stressors associated with combat operations, in connection with which they may be classified as a risk group for the development of socio-psychological maladjustment.

Statistics of recent years show that the number of extreme events, including man-made disasters and wars, is steadily increasing. The consequence of this is an increase in the number of people who have had a traumatic life experience and are forced to re-adapt to a new environment, re-constructing their social and personal space. Veterans of combat operations find themselves in a particularly difficult situation, who need to return to peaceful conditions, where completely different social values dominate, and the fact of death appears somewhere on the periphery of consciousness and is not particularly taken into account.

After demobilization, there is a period when veterans return home and have to adapt to the "old" life, to the norms and values generally accepted in the public space. This process is defined as the social reintegration of former military personnel. Social reintegration is determined through involvement in a number of

social roles and social activities, including family interactions, interactions at work, in public places, and others.

The need to determine effective approaches to the reintegration of servicemen, methods, techniques and psychological factors involves the solution of many practical and theoretical problems, as well as the creation of appropriate methodological support, which would facilitate the process of interaction of both medical personnel and the family and professional environment of combatants.

Keywords: reintegration, socialization, stress, post-traumatic stress disorder.

Постановка проблеми. Теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми дослідження психологічних чинників реінтеграції особистості в контексті глобалізаційних змін в сучасному соціумі та соціально-культурних взаємодій показав, що в науковому контексті реінтеграція особистості розглядається як процес її становлення в якості соціального члена суспільства, і здійснюється на основі застосування до неї комплексу освітніх, соціально-психологічних, правових, організаційних та інших заходів впливу, з метою повернення її до самостійного суспільно-нормативного і правового життя.

Наразі військовослужбовці чисельна група українського народу, яка налічує близько 700 осіб. Їх середній вік – 39 років. Отже, це досить чисельна та доволі молода група, яку відрізняють здобуті під час служби навички: вміння концентруватись, працювати в команді, витримувати високе психологічне та емоційне напруження, можливість самопожертви. І, не дивлячись на наявність законодавчого, соціального, медичного забезпечення залишається відкритим питання як зробити ефективні умови по повноцінній реалізації їх соціального та особистісного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні аспекти реінтеграції розглядаються в загальнотеоретичних роботах таких відомих зарубіжних вчених: М. Вебера, Д. Міда, Ж. Піаже, Е. Еріксона, Е. Фромма та ін.

Реінтеграція передбачає відновлення соціальних відносин з урахуванням попереднього досвіду та актуальних суспільних вимог. На цьому у своїх дослідженнях акцентують увагу вітчизняні вчені, серед яких В. Акіменко, Я. Грицак, Н. Гуменюк, Т. Коленіченко, П. Померанцев та ін.

Психологічні чинники впливу бойових дій на стан особового складу проаналізовано у дослідженнях вітчизняних науковців: О. Блінова, О. Бойка, А. Бородія, В. Крайнюка, Є. Литвиновського, О. Макаревича, А. Романишина та ін. Різні аспекти реабілітаційної роботи з військовослужбовцями вивчають В. Алещенко, О. Караман, В. Лесков, М. Маслова, Н. Олексюк, Н. Пономаренко, О. Савченко, В. Турбан, О. Хміляр та ін.

Мета статті – дослідити психологічні чинники соціальної реінтеграції військовослужбовців, які повертались та не повертались у зону бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність військовослужбовців відрізняється від інших категорій праці постійною нервово-психічною й емоційною напругою, обумовленою як змістом, так і умовами роботи. Військові є представниками стресогенної професії [1].

Термін «стрес» об'єднує широке коло явищ, пов'язаних із його зародженням, особливостями розвитку, проявами та наслідками, у зв'язку з чим у нього вкладають різний зміст. Зазначимо, що отриманий під час військової служби стрес, пізніше призведе до появи посттравматичного стресового розладу (англ. Post traumatic stress disorder) – «тривожного розладу, що виникає після психологічного стресу, травматичних подій, таких як стихійне лихо, нещасний випадок, війна, насильство тощо» [4, с. 183]. Явище ПТСР інколи трактують як «посттравматичний невроз», «військовий невроз», «хронічний військовий невроз», «центральний фізіоневроз», «військова втома», «бойове виснаження» тощо. У кожної особистості він проявляється по-різному, це можуть бути повторні переживання в снах, підвищена пильність і перебільшена реакція переляку, думки і образи, що постійно повертаються, ослаблення відчуття причетності до навколишнього світу [2].

Перед суспільством, що зустрічає своїх солдатів з війни, гостро постають проблеми реінтеграції військовослужбовців-учасників бойових дій.

По-перше, яким чином повернути суспільству повноцінних в психологічному і моральному відношенні громадян, захистити суспільство від розгулу агресії і неконтрольованої спонтанної войовничості. По-друге, як уберегти ветеранів війни, по суті, людей з «оголеною», незахищеною психікою, від травмуючої дії жорстокого мирного життя. По-третє, як підтримати віру потенційних захисників Батьківщини в її здатність піклуватися про своїх кращих синів [3].

Процес соціальної реінтеграції особистості – це складний соціальний процес, спрямований на подолання її десоціалізації. Він націлений на відновлення особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності в суспільстві, засвоєння нових цінностей, соціальних ролей і навичок замість втрачених, деформованих, переорієнтацію соціальної спрямованості розвитку особистості шляхом включення її в нові, позитивно орієнтовані міжособистісні відносини і види діяльності. Загалом, сформована структура процесу реінтеграції – це довгострокові процеси, які мають відбуватися на трьох рівнях: національному, регіональному та місцевому [1].

Вибірку дослідження склали 60 військовослужбовців, у віковому діапазоні від 25 до 49 років, з них 45 чоловіків і 15 жінок. Вибірка була розділена на 2 групи: 1 група – 30 досліджуваних, які повернулися у зону бойових дій вдруге, чи втретє; 2 група – 30 досліджуваних, які були на війні, повернулися у мирне середовище, і більше ніколи не поверталися у зону бойових дій.

Для отримання фактичного матеріалу дослідження були використані наступні психодіагностичні методики:

- 1) Діагностика самоактуалізації особистості А. Лазукіна (адаптація Н. Каліна).
- 2) Тест індекс життєвої задоволеності (ІЖЗ) (адаптація Н. Паніної).
- 3) Тест життєстійкості С. Мадді.

4) Авторську анкету, яка складалася із 7 питань, що виявляли самооцінку військовослужбовцями рівнів адаптації до мирного життя, ймовірність повернення у зону бойових дій, якість життя після повернення із зони воєнних дій, стосунки зі своїм партнером, друзями, родиною, залученість у систему соціальних відносин у мирному житті.

Під час роботи особлива увага приділялася питанням етики наукового дослідження. Конфіденційне використання отриманих персональних даних організовувалося таким чином, що всі посилання на особисті дані досліджуваних у роботі наводилися у закодованому вигляді.

Обробка і інтерпретація даних: обробка даних проходила за допомогою програмного пакета Statistica 10.0. Використовувався критерій Манна-Уїтні.

Перейдемо безпосередньо до аналізу отриманих результатів дослідження.

У таблиці 1 представлено результати анкетування з використанням авторської анкети військовослужбовців, які повернулися у зону бойових дій

Отже, бачимо, що рівень адаптованості до мирного життя у військовослужбовців, які знову повернулися у зону бойових дій є значно меншим, ніж у тих, хто повернувся у мирне середовище, і більше ніколи не повертався у зону бойових дій. Проте слід зазначити, що у обох групах цей показник доволі низький, переважає середній рівень. У групі досліджуваних, які повернулися на війну – це 40%, у групі досліджуваних, які повернулися до мирного життя – 53,3%.

Таблиця 1

Результати анкетування військовослужбовців, які повернулися у зону бойових дій

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Адаптація до мирного життя	26,7%	40%	33,3%
Ймовірність повернення у зону бойових дій	70%	16,7%	13,3%
Якість життя після повернення	23,3%	43,3%	33,3%
Стосунки зі своїм партнером	70%	16,7%	13,3%
Стосунки з друзями	60%	20%	20%
Стосунки у родині	50%	26,7%	23,3%
Залученість у систему соціальних відносин у мирному житті	26,7%	50%	23,3%

У таблиці 2 представлено результати анкетування військовослужбовців, які повернулися до мирного життя.

Таблиця 2

Результати анкетування військовослужбовців, які повернулися до мирного життя

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Адаптація до мирного життя	30%	53,3%	16,7%
Ймовірність повернення у зону бойових дій	6,6%	10%	83,4%
Якість життя після повернення	33,3%	40%	26,7%
Стосунки зі своїм партнером	73,3%	16,7%	10%
Стосунки з друзями	70%	16,7%	13,3%
Стосунки у родині	70%	16,7%	13,3%
Залученість у систему соціальних відносин у мирному житті	66,7%	20%	13,3%

Також серед тих, хто зараз живе у мирному середовищі, невисока ймовірність повернення у зону бойових дій. Переважає низький рівень – 83,4%. Середній рівень показали 10%, а високий – лише 6,6%.

Якість свого життя після повернення всі військовослужбовці оцінюють посередньо, проте досліджувані, які тепер живуть мирним життям, мають вищий рівень (40% та 43,3% відповідно).

Стосунки зі своїм партнером, друзями, сім'єю військовослужбовці, які знову повернулися у зону бойових дій, оцінюють нижче, ніж ті, які туди не повернулись, проте в обох групах переважають високі рівні. У досліджуваних, які знову повернулися у зону бойових дій це 70% із партнером, 60% із друзями та 50% із родиною. У другій групі – 73,3%, 70%, 70% відповідно.

Залученість у систему соціальних відносин у мирному житті у військовослужбовців, які знову повернулися у зону бойових дій також нижча. У них переважає середній рівень – 50%. Високий рівень показали 26,7%, а низький 23,3%. Тоді як у групі досліджуваних, які тепер живуть мирним життям, переважає високий рівень – 66,7%. Середній рівень показали 20%, а низький всього 13,3%.

Отже, можемо зробити висновок, що військовослужбовці, які знову повернулися у зону бойових дій, були менше адаптовані у мирному житті, менше задоволені його якістю, мали гірші стосунки із друзями, сім'єю та менше залучені у систему соціальних відносин, ніж досліджувані, які були на

війні, повернулися у мирне середовище, і більше ніколи не поверталися у зону бойових дій. Проте обидві групи недостатньо адаптовані до мирного життя.

За методикою діагностики самоактуалізації особистості А. Лазукіна (адаптація Н. Каліна) у групі військовослужбовців, які знову повернулися у зону бойових дій були отримані наступні результати (табл. 3).

Таблиця 3

Діагностика самоактуалізації особистості А. Лазукіна (адаптація Н. Каліна) у групі військовослужбовців, які знову повернулися у зону бойових дій

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Орієнтація в часі	26,7%	33,3%	40%
Ціннісні орієнтації	23,3%	60%	16,7%
Погляд на природу людини	50%	36,7%	13,3%
Потреба у пізнанні	53,3%	33,3%	13,3%
Креативність	53,3%	33,3%	13,3%
Автономність	20%	36,7%	43,3%
Спонтанність	23,3%	60%	16,7%
Саморозуміння	23,3%	66,7%	10%
Аутосимпатія	23,3%	66,7%	10%
Контактність	20%	63,3%	16,7%
Гнучкість у спілкуванні	23,3%	60%	16,7%

Аналіз наведених у таблиці даних дозволяє констатувати, що у військовослужбовців, які знову повернулися у зону бойових дій переважає низький рівень (43,3%) за шкалою «Автономність», що свідчить про відчуття досліджуваними власної залежності від ситуації та інших. Респонденти з низькими показниками за цією шкалою не можуть самостійно, незалежно планувати своє життя, постійно відчувають тиск середовища і вважають себе залежними від зовнішніх обставин.

Також в цій групі переважає низький (40%) та середній (33,3% рівні орієнтації в часі, тобто вони або живуть минулим (мучить каяття за скоєні вчинки, турбують спогади, відчувають постійні докори сумління), або живуть майбутнім (будують нездійсненні плани, сподіваються на неможливе, ставлять перед собою нереальні цілі). Це затримує природний розвиток особистості та сприяє виникненню у людини почуття неповноцінності.

Військовослужбовці, які знову повернулися у зону бойових дій мають середній рівень ціннісних орієнтацій (60%), не завжди прагнуть до гармонійного буття і здорових стосунків з людьми, відчувають відсутність життєвих перспектив.

В цій групі досліджуваних переважає позитивний погляд на природу людини (50%), потреби у пізнанні (53,3%), креативності (53,3%). Вони вважають, що в природі людини співіснують добро і зло, безкорисливість і користолюбство, байдужість і чутливість, прагнуть набути знання про навколишній світ, творчо спрямовані.

Середній рівень переважає за шкалами: «Спонтанність» (60%), «Саморозуміння» (66,7%), «Аутосимпатія» (66,7%), «Контактність» (63,3%), «Гнучкість у спілкуванні» (60%). Тобто мають труднощі спілкування, не завжди приймають себе такими, якими вони є, з усіма своїми недоліками і слабкостями, жорстко дотримуються загальних принципів.

Загалом, за результатами, отриманими з використанням методики «Діагностика самоактуалізації особистості А. Лазукіна (адаптація Н. Каліна)», можна стверджувати, що у військовослужбовців, які знову повернулися у зону бойових дій, робота механізмів самовизначення та самоактуалізації порушена. Відповідно, респонденти не можуть формувати кінцеві та проміжні цілі й обирати адекватні засоби реалізації мети, не здатні оцінювати кінцеві і проміжні результати; у них порушена система зовнішнього та внутрішнього контролю поведінки, вони не здійснюють контролю власних життєвих ситуацій.

За діагностикою самоактуалізації особистості А. Лазукіна (адаптація Н. Каліна) у групі військовослужбовців, які повернулися до мирного життя, були отримані наступні результати (табл. 4).

Досліджувані військовослужбовці, які повернулися до мирного життя, мають високі показники за шкалою «Орієнтація в часі» (60%), тобто вони намагаються жити сьогоdnішнім днем, проте іноді вони можуть жити травматичним минулим на війні.

Переважає високий рівень ціннісних орієнтацій (70%). Вони розділяють цінності особистості, що самоактуалізуються, такі як істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоєності, життєвість, унікальність, досконалість, здійснення, справедливість, порядок, простота, легкість без зусиль, гра, самодостатність.

За шкалами «Погляд на природу людини» (60%) та «Саморозуміння» (73,3%) переважають високі рівні, які показують інтеріоризовані знання про психологічні особливості людини, особливості міжособистісних взаємин і забезпечують налаштованість на адекватні процеси саморефлексії, що сприяє формуванню довірливого, неупередженого ставлення до оточення.

Таблиця 4

**Результати дослідження за опитувальником САМОАЛ у групі
військовослужбовців, які повернулися до мирного життя**

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Орієнтація в часі	26,7%	60%	13,3%
Ціннісні орієнтації	70%	26,7%	3,3%
Погляд на природу людини	60%	26,7%	13,3%
Потреба у пізнанні	70%	23,3%	6,6%
Креативність	53,3%	33,3%	13,3%
Автономність	53,3%	30%	16,6%
Спонтанність	56,7%	40%	3,3%
Саморозуміння	73,3%	13,3%	13,3%
Аутосимпатія	73,3%	13,3%	13,3%
Контактність	53,3%	33,3%	13,3%
Гнучкість у спілкуванні	56,7%	40%	3,3%

Серед військовослужбовців, які повернулися до мирного життя також переважає високий рівень потреби у пізнанні (53,3%), креативності (70%). Вони прагнуть набути знання про навколишній світ, творчо спрямовані.

Також високий рівень переважає за шкалами Спонтанність (56,7%), Саморозуміння (77,3%), Аутосимпатія (77,3%), Контактність (53,3%), Гнучкість у спілкуванні (56,7%). Досліджувані здатні встановлювати глибокі та тісні контакти з оточуючими, цінують себе, подобаються собі за умови, що для цього є об'єктивні підстави, приймають себе такими, якими є, з усіма своїми недоліками і слабостями, здатні швидко реагувати на ситуацію, що змінюється.

Також розглянемо результати, отримані за тестом «Індекс життєвої задоволеності (ІЖЗ)» (адаптація Н. Паніної), у групі військовослужбовців, які повернулися у зону бойових дій, які представлено у таблиці 5.

Отже, бачимо, що в цілому показник життєвої задоволеності відповідає середньому рівню у військовослужбовців, які повернулись в зону бойових дій (66,7%), та високому рівню у військовослужбовців, які живуть мирним життям (60%).

Найнижчим серед військовослужбовців, які повернулись в зону бойових дій є показник «Узгодженість між поставленими та досягнутими цілями». У них переважає низький (40%) та середній (33,3%) рівні за цією шкалою. Тобто причини свого положення досліджувані, які повернулись в зону бойових дій, пояснюють зовнішніми обставинами. Тоді як у військовослужбовців, які

повернулися до мирного життя, цей показник є значно вищим, переважає середній рівень (60%).

Таблиця 5

Результати дослідження за тестом «Індекс життєвої задоволеності (ІЖЗ)» (адаптація Н. Паніної) у групі військовослужбовців, які повернулися у зону бойових дій

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Інтерес до життя	23,3%	63,3%	13,3%
Послідовність у досягненні цілей	33,3%	40%	26,7%
Узгодженість між поставленими та досягнутими цілями	26,7%	33,3%	40%
Позитивна оцінка себе та власних вчинків	23,3%	60%	16,7%
Загальний настрій	23,3%	60%	16,7%
Життєва задоволеність	10%	66,7%	23,3%

Результати, отримані за тестом «Індекс життєвої задоволеності (ІЖЗ)» (адаптація Н. Паніної), у групі військовослужбовців, які повернулися до мирного життя, представлено у таблиці 6.

Таблиця 6

Результати дослідження за тестом «Індекс життєвої задоволеності (ІЖЗ)» (адаптація Н. Паніної) у групі військовослужбовців, які повернулися до мирного життя.

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Інтерес до життя	23,3%	60%	16,7%
Послідовність у досягненні цілей	50%	36,7%	13,3%
Узгодженість між поставленими та досягнутими цілями	23,3%	60%	16,7%
Позитивна оцінка себе та власних вчинків	23,3%	63,3%	13,3%
Загальний настрій	23,3%	60%	16,7%
Життєва задоволеність	60%	26,7%	13,3%

Показники «Позитивна оцінка себе та власних вчинків» та «Загальний настрій» відповідають середньому рівню в обох групах. У військовослужбовців в зоні бойових дій це 60%, у військовослужбовців, реінтегрованих у мирне середовище – 63,3%. Достатньо висока оцінка себе у військовослуж-

бовців може не відповідати дійсності, і бути одним з факторів зниженої особистісної адаптивності.

Не дивлячись на невисоку задоволеність життям, досліджувані, які повернулись в зону бойових дій, проявляють оптимізм, про що свідчить показник за шкалою «Інтерес до життя», який відповідає середньому рівню (63,3%). При чому у них достатньо виражена установка в досягненні поставлених цілей. Показник за шкалою «Послідовність у досягненні цілей» відповідає середньому рівню (40%), тоді як у військовослужбовців, які живуть мирним життям – високому (50%).

За результатами тесту життєстійкості С. Мадді у групі військовослужбовців, які повернулися у зону бойових дій зроблені наступні висновки (таблиця 7).

Таблиця 7

Результати дослідження за тестом життєстійкості С. Мадді у групі військовослужбовців, які повернулися у зону бойових дій

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Залученість	16,7%	83,3%	16,7%
Контроль	20%	33,3%	46,7%
Прийняття ризику	60%	40%	-
Життєстійкість	33,3%	60%	6,7%

Більшість військовослужбовців, які повернулися у зону бойових дій мають надмірну готовність йти на ризик: 60% досліджуваних даної групи показали високий рівень, а 40% – середній рівень, що разом із неприйняттям відповідальності може провокувати стресові ситуації. З обстежених 46,7% були слабо зацікавлені у контролі свого життя загалом, що узгоджується з нижчим прийняттям відповідальності. Це може провокувати поява стану безпорадності та пасивності.

Також більшість військовослужбовців, які повернулися у зону бойових дій (83,3%) мають середній рівень замученості, тобто вони не завжди отримують задоволення від своєї діяльності, можуть переживати почуття відкинутості, відчуття себе «поза» життям.

Загалом у цій групі досліджуваних переважає середній (60%) рівень життєстійкості, тобто вони не завжди можуть перешкоджати виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання зі стресами та сприйняття їх як менш значимих.

За результатами тесту життєстійкості С. Мадді у групі військовослужбовців, які повернулися до мирного життя отримано наступні результати (таблиця 8).

Таблиця 8

Результати дослідження за тестом життєстійкості С. Мадді у групі військовослужбовців, які повернулися до мирного життя

Шкала	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Залученість	30%	63,3%	6,7%
Контроль	30%	66,7%	3,3%
Прийняття ризику	33,3%	66,7%	-
Життєстійкість	56,7%	40%	3,3%

За результатами проведеного дослідження у військовослужбовців, які повернулися до мирного життя, виявлено середній рівень життєстійкості за шкалами залученості (63,3%) та контролю (66,7%), що свідчить про зацікавленість та включеність у власне життя, отримання задоволення від своєї діяльності.

Також у цій групі досліджуваних переважає середній рівень прийняття ризику (66,7%), а 33,3% респондентів мають високий рівень за цим показником. Можемо зробити висновок, що ці досліджувані загалом переконані в тому, що все те, що з ними трапляється, сприяє їх розвитку за рахунок знань, що вони отримують з досвіду, – неважливо, позитивного чи негативного. Вони готові діяти за відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик, вважаючи, що прагнення до простого комфорту та безпеки збіднює життя особистості.

Загалом у даній групі досліджуваних високий рівень життєстійкості (56,7%), тобто в цілому вони можуть перешкоджати виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання зі стресами та сприйняття їх як менш значимих.

Таким чином, за результатами порівняння показників життєстійкості у вибірці військовослужбовців, які повернулися в зону бойових дій та військовослужбовців, які повернулися до мирного життя, ми робимо висновок про значно вищий рівень самої життєстійкості і усіх її компонентів, окрім прийняття ризику, у досліджуваних, які реінтегрувалися у мирне середовище.

З метою підтвердження статистичної достовірності отриманих результатів, перейдемо до статистичного аналізу результатів дослідження.

За даними дескриптивного аналізу, було зроблено висновок, що дані за методиками не підлягають нормальному розподіленню. Тому, на основі цього висновку, з метою досягнення мети роботи ми обрали критерій Манна-Уїтні.

Аналіз даних проходив за допомогою програмного пакету Statistika 10.0, що значно полегшило всю процедуру аналізу.

Отже, у групі військовослужбовців, які повернулися у мирне середовище, і більше ніколи не поверталися у зону бойових дій, значимо вище такий

показник, як «Життєва задоволеність» ($U=223,5$), який показує що загальний психологічний стан цієї групи досліджуваних, ступінь їх психологічного комфорту та соціально-психологічної адаптованості вище, ніж у військово-службовців, які повернулися у зону бойових дій. Також у групі військово-службовців, які повернулися у мирне середовище значимо вища залученість у систему соціальних відносин у мирному середовищі ($U=242$), вони більше зацікавлені та включені у власне життя (шкала «Залученість» ($U=237$)), більш автономні, незалежні та вільні («Автономність» ($U=296$)).

Отже, можемо зробити висновок, що військовослужбовці, які повернулися у мирне середовище, і більше ніколи не поверталися у зону бойових дій, краще реінтегровані у мирне життя, показники їх самоактуалізації, життєвої задоволеності, життєстійкості є вищими.

Таким чином, бачимо, що психологічними чинниками, які впливають на успішність соціальної реінтеграції військовослужбовців залежить від показників їх самоактуалізації, життєвої задоволеності, життєстійкості. Бачимо, що повернення до зони бойових дій є додатково травмуючим фактором для військовослужбовців, що спричиняє негативний вплив на їх адаптивний потенціал, можливості самоактуалізації у мирному житті. Отже, наступним кроком у дослідженні цієї теми вбачаємо розробку та апробацію системи психологічної підтримки процесу соціальної реінтеграції військових, в залежності від їх воєнного досвіду.

Висновки. Проведено емпіричне дослідження психологічних чинників соціальної реінтеграції військових, яке дозволило зробити висновок, що військовослужбовці, які знову повернулися у зону бойових дій, менше адаптовані у мирному житті, менше задоволені його якістю, мають гірші стосунки із друзями, сім'єю та менше залучені у систему соціальних відносин, ніж досліджувані, які були на війні, повернулися у мирне середовище, і більше ніколи не поверталися у зону бойових дій. Проте обидві групи недостатньо адаптовані до мирного життя.

Загалом військовослужбовці, які повернулися у мирне середовище, і більше ніколи не поверталися у зону бойових дій, краще реінтегровані у мирне життя, показники їх самоактуалізації, життєвої задоволеності, життєстійкості є вищими. Таким чином, психологічними чинниками соціальної реінтеграції військовослужбовців виступають показники їх самоактуалізації, життєвої задоволеності, життєстійкості.

Література:

1. Бабова К. (2015) Реабілітація постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій та бойових дій. Посттравматичний стресовий розлад. Одеса. 240 с.
2. Вдовиченко Т. (2017) Соціальна та професійна адаптація звільнених військово-службовців як об'єкт фінансового забезпечення. Світ фінансів. Випуск 1, 166-180.

3. Ніздрань О. (2015) Активізація соціального капіталу як чинника підтримання психологічного здоров'я ветеранів війни на сході України. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Випуск №4 (29), 111-117.

4. Олексюк Н. (2018) Соціальна підтримка військовослужбовців збройних сил як важливий напрям соціальної політики у США. Соціальна робота з різними категоріями населення у територіальній громаді: українські реалії та міжнародний досвід : колективна монографія. Тернопіль. 182-199.

References:

1. Babova K. (2015) Reabilitatsiya postrazhdalykh v umovakh nadzvychnykh situatsiy ta voyennykh diy. Posttravmatychnyy stresovyy rozlad [Rehabilitation of victims in emergency situations and hostilities. Post-traumatic stress disorder]. Odesa. [in Ukrainian].

2. Vdovichenko T. (2017) Sotsial'na ta profesiyna adaptatsiya zvil'nenykh viys'kovosluzhbovtziv yak ob'yekt finansovoho zabezpechennya [Social and professional adaptation of discharged servicemen as an object of financial support]. *The world of finance*. [in Ukrainian].

3. Nizdran O. (2015) Aktyvizatsiya sotsial'noho kapitalu yak faktora pidtrymannya psykholohichnoho zdorov'ya veteraniv viyny na skhodi Ukrayiny [Activation of social capital as a factor in maintaining the psychological health of war veterans in eastern Ukraine]. *Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*. [in Ukrainian].

4. Oleksyuk N. (2018) Sotsial'na pidtrymka viys'kovosluzhbovtziv zbroynykh syl yak vazhlyvyi napryam sotsial'noyi polityky v SSHA. Sotsial'na robota z riznymy katehoriyamy naselennya u terytorial'niy hromadi: ukrayins'ki realiyi ta mizhnarodnyy dosvid [Social support of military personnel as an important direction of social policy in the USA. Social work with different categories of the population in the territorial community: Ukrainian realities and international experience]. A collective monograph. Ternopil. [in Ukrainian].

УДК 159.923:159.955.1-027.561]657-051

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1500-1511](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1500-1511)

Карпов Максим Олександрович аспірант, Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, 54000, м. Миколаїв, вул. Котельна, 2, тел.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0009-2859-7789>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТА УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ БУХГАЛТЕРА

Анотація. Сфера бухгалтерського обліку, яка традиційно розглядається як об'єктивна дисципліна, знаходиться під внутрішнім впливом людської психології. Це дослідження заглиблюється в глибоку взаємодію між психологічними упередженнями та професійним розвитком у бухгалтерському обліку, висвітлюючи нюанси, якими людське пізнання може формувати фінансові рішення. Розкрито наукові погляди на методологічні підходи та комплексне розуміння професійного мислення бухгалтера та чинники які на це впливають. У статті, виходячи з емпіричних досліджень літературних даних, висвітлено кілька ключових психологічних факторів, починаючи від надмірної впевненості та упередженості підтвердження до групового мислення та самовдоволення автоматизацією. Роботи показують, що ці упередження, хоч і незначні, можуть суттєво керувати фінансовими наративами, іноді з далекосяжними розгалуженнями. За ретельною організацією цифр і скрупульозними записами в бухгалтерських книгах лежить динамічний вимір, що постійно розвивається: оцінка ризиків, вміння управляти емоціями, лідерство, доброчесність, прозорість та підзвітність. Наслідки неправильної оцінки ризиків можуть бути руйнівними. Цей ключовий компонент може суттєво вплинути на стратегічні рішення бухгалтера, довіру стейкхолдерів і, зрештою, на розвиток та довголіття компанії на конкурентному ринку. Основна увага приділяється інтеграції поведінкових фінансів у бухгалтерську освіту та створенню надійних рамок прийняття рішень у фірмах. Контраргументи, які стверджують притаманну об'єктивність бухгалтерського обліку або ефективність сучасних інструментів у запереченні упереджень, розглянуті та зіставлені з основною тезою. Підсумовуючи, це дослідження виступає за цілісний підхід до бухгалтерського обліку, який поєднує технічну майстерність із когнітивною обізнаністю. Усвідомлюючи та орієнтуючись у психологічних тонкощах, притаманних оцінці ризику, професія бухгалтера може сприяти майбутньому, яке буде позначене обґрунтованим, стійким прийняттям фінансових рішень.

Ключові слова: фінансова діяльність, психологічний вплив, когнітивне упередження, розвиток мислення, професіоналізм.

Karpov Maksym Oleksandrovych Postgraduate Student, Pylyp Orlyk International Classical University, 54000, Mykolaiv, St. Kotelna, 2, tel.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0009-2859-7789>

PSYCHOLOGICAL FACTORS AND CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL THINKING OF AN ACCOUNTANT

Abstract. The field of accounting, traditionally viewed as an objective discipline, is intrinsically influenced by human psychology. This study delves into the deep interaction between psychological biases and professional development in accounting, highlighting the nuances in which human cognition can shape financial decisions. The article reveals scientific views on methodological approaches and a comprehensive understanding of the professional thinking of an accountant and the factors that influence it. Based on empirical studies of the literature, the article highlights several key psychological factors, ranging from overconfidence and confirmation bias to groupthink and complacency with automation. Personal anecdotes show that these biases, however subtle, can significantly drive financial narratives, sometimes with far-reaching ramifications. Behind the careful organization of numbers and meticulous entries in the books lies a dynamic and ever-evolving dimension: risk assessment, emotional management, leadership, integrity, transparency, and accountability. The consequences of an incorrect risk assessment can be devastating. This key component can have a significant impact on a company's strategic decisions, stakeholder trust, and ultimately its longevity in a competitive market. The focus is on integrating behavioral finance into accounting education and creating a robust decision-making framework for firms. Counter-arguments that claim the inherent objectivity of accounting or the effectiveness of modern tools in negating biases are considered and compared with the main thesis. In summary, this study advocates a holistic approach to accounting that combines technical skill with cognitive awareness. By understanding and navigating the psychological intricacies inherent in risk assessment, the accounting profession can contribute to a future marked by informed, sustainable financial decision-making.

Keywords: financial activity, psychological influence, congruent bias, development of thinking, professionalism.

Постановка проблеми. В наш час розвитку професійного мислення приділяється багато уваги. Володіння їм свідчить про високу компетентність

фахівця і допомога спрогнозувати успішність професійної діяльності. Аналіз наукової літератури показує, що саме в психології приділяється багато досліджень аспектам проблеми розвитку професійного мислення [1].

Визначено, що професійне мислення є цілісним, специфічним, алгоритмізованим і багаторівневим комплексом інтелектуальних процесів, конкретних процесуально-алгоритмічних дій та їх результатів, що забезпечує вирішення завдань, пов'язаних з професійною діяльністю. А також, воно є основою професійного становлення [2].

У фінансовій діяльності, що стрімко розвивається в останні роки, де масштаби транзакцій зростають від мікро- до колосальних, роль бухгалтерів ще ніколи не була такою важливою. Godfrey-Billy [3] вказує, що якщо раніше бухгалтера сприймали як простого обчислювача цифр, то сьогодні вони несуть відповідальність за проведення підприємств через підступні терени прийняття фінансових рішень. В основі багатьох з цих рішень лежить фундаментальне поняття – ризик [3].

Ризик, за своєю природою, вимагає оцінки, аналізу та судження. Однак, хоча світ часто уявляє цей процес оцінювання як суто математичну діяльність, насправді він глибоко переплетений з павутиною людської психології [4]. Дослідження особливостей перетину бухгалтерської діяльності та психології є актуальним. Було встановлено, що психологічні фактори відіграють велику роль у формуванні того, як бухгалтери сприймають і реагують на ризики, приймають рішення, спілкуються з іншими та розвивають професійне мислення [5].

Hutten et al. [4] вказують, що сьогодні бухгалтери – це не просто обліковці, вони є стратегічними партнерами, аналітиками та особами, що приймають рішення. Виконуючи цю важливу роль, вони часто опиняються на роздоріжжі, приймаючи рішення, які можуть вплинути на майбутнє цілих корпорацій. Проте, що лежить в основі цих суджень? Логіка та підготовка, звичайно, відіграють певну роль. Але за цими явними факторами стоїть безліч психологічних чинників, які впливають на рішення, часто підсвідомо. Наприклад, особистий досвід, упередження, культурне походження і навіть емоційний стан бухгалтера під час прийняття рішення можуть схилити шальки терезів. Людський розум, з усіма його складнощами, має власні механізми оцінки ризиків – часто сформовані в процесі еволюції, особистого досвіду та суспільних впливів [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі психологічні чинники та умови які сприяють розвитку професійного мислення бухгалтера було вивчено в роботах S. Gilmanov, M. Smulson, K. Godfrey-Billy, J. C. Hutten, V. N. Chukwani, Z. N. Zainuddin, I. Й. Плікус, J. Hillmann, C. Palmer, Н. В. Гуріна, N. S. M. Shari, Y. Bonzon, J. Gierusz, J. Kunz, R. P. Singh, M. Zhai,

C. Schumacher, S. Pavicevic, J. Liu, P. Miller. Загалом науковці у своїх роботах досліджують специфіку фінансового професійного мислення, визначають характеристику загальних рис професійного мислення та вивчають рівень професіоналізму та його результати, досліджують внутрішні суперечності цього мислення. Проблема розвитку професійного мислення бухгалтера пов'язана з роботами із загальної теорії мислення і ґрунтується на дослідженнях особливостей професійного мислення та факторів, які впливають на його розвиток.

Мета статті – визначити психологічні чинники та умови розвитку професійного мислення бухгалтера.

Виклад основного матеріалу. Професійне мислення відображає професійну дійсність як соціокультурну відокремлену сферу діяльності та відносин, втілену в цілях, способах дій, функціях професії. Тому професійне мовлення має містити точний опис професійної дійсності. Професійна реальність як об'єктивне явище задається призначенням професії та містить: наявні соціальні інститути, стандартні методи, засоби, способи контролю та оцінки результатів діяльності, відносини у професійній спільноті. Образ професійної реальності завжди має певну «розмірність» у просторово-часових відносинах, завжди існують певні морально-естетичні орієнтації та уявлення про професійний обов'язок, зумовлені культурою. Хоча для кожної професії зміст професійної реальності різний, її основні структурні компоненти зберігаються у всіх професіях. Суб'єктивний образ професійної реальності формується в результаті виконання людиною професійних дій і включення в спілкування з колегами [1].

Основними параметрами професійного мислення бухгалтера є: концептуальне освоєння професійної реальності (як окремої соціокультурної сфери діяльності та відносин, втіленої в цілях, діях, функціях професії) та адекватність планування і регуляції дій у професійних ситуаціях. Параметри професійного мислення визначають типи професіоналів [2].

Сучасна психологічна термінологія пропонує широкий спектр синонімів поняття «розвиток», наприклад, генезис зміна, становлення, формування, навчання, ампліфікація, криза тощо [2]. Одним з найбільших викликів для управлінських бухгалтерів сьогодні є підготовка до глобалізації на місцевому та світовому ринках. Глобалізація, інтенсивна конкуренція, зміни в державному регулюванні та технологічні інновації призвели до змін у ринковому середовищі, які мають більший вплив на організацію діяльності та мислення бухгалтера [6]. При цьому були визначені наступні фактори, які впливають на розвиток бухгалтерського обліку в країні: тип ринку капіталу, система фінансової звітності, типи суб'єктів господарювання, законодавча система, ступінь застосування законодавства, рівень інфляції, політичні та економічні відносини з іншими країнами тощо.

Організації перебувають під впливом безлічі інтересів, причому деякі інтереси знаходяться переважно всередині організації, деякі – в середовищі, в якому працюють організації, а деякі – за її межами. Організаційні фактори відносяться до внутрішніх факторів всередині організації, наприклад, новий стиль управління. Якщо запроваджується новий стиль управління, організаційна структура та інформаційні потоки в організації також змінюються.

Фактори зовнішнього середовища також відомі як зовнішні фактори мають великий вплив на розвиток мислення бухгалтера. Наприклад, швидкі зміни в бізнес-середовищі такі як глобалізація ринків, посилення конкуренції та розвиток інформаційних і виробничих технологій є одними з основних факторів, що сприяли еволюції практики управлінського обліку в останні роки. Зміни в бізнес-середовищі часто призводять до змін у тому, як організації ведуть свій бізнес, працюють та управляються. Це може опосередковано впливати на професію управлінського обліку, оскільки управлінські бухгалтери відіграють важливу роль у наданні інформації для полегшення та підтримки ефективності бізнес-операцій та управління [6].

Складність бухгалтерських стандартів та регуляторних вимог ставить перед компаніями складні завдання щодо їх дотримання при підготовці фінансової звітності. Нові нормативні акти та зміни до стандартів бухгалтерського обліку та формату фінансової звітності потребують постійного розвитку.

Плікус та співавтори [7] вказують, що в умовах автоматизації бізнес-процесів бухгалтерський облік змінюється на краще, а спеціалісти-бухгалтери стають ґрунтовними аналітиками. Вони створюють обліково-аналітичне забезпечення для прийняття управлінських рішень, стають фінансовими аналітиками й аудиторами. Тенденція до діджиталізації бізнесу приводить до того, що більш високими темпами зростає попит на фахівців, які вміють працювати в digital-форматі. Проте цінними залишаються фахівці з реальними емоціями й особистим високопрофесійним ставленням до справи, професійним судженням, гнучкістю мислення, орієнтовані на інформаційні запити стейкхолдерів. Тому в умовах розвитку технологій, інформатизації й «цифрової економіки» необхідно актуалізувати програми підготовки фахівців обліково-фінансової сфери з урахуванням вимог часу, розвивати підвищення професійного рівня і перепідготовку кадрів, які зможуть не тільки формувати бухгалтерську (фінансову) звітність, а й аналізувати, а також займатися інформаційним забезпеченням управлінських рішень [7].

Було показано, що психологічні фактори, професійні кодекси поведінки, філософська орієнтація, релігійна орієнтація, культурно зумовлені цінності, моральна зрілість впливають на прийняття бухгалтерських рішень. Людський фактор у бухгалтерському обліку, хоча його часто затьмарює суворота точність

цифр, має незаперечну вагу. Психологічні фактори, якими б малопомітними вони не здавалися, можуть кидати довгі і довготривалі тіні на бухгалтерські рішення. Але наслідки не обмежуються лише прийняттям рішень.

Більшість проблем фінансового обліку стосуються питань людської поведінки, таких як судження та рішення менеджерів, інвесторів, аналітиків та аудиторів. Психологія пропонує арсенал теорій, з яких дослідники фінансового обліку можуть черпати для мотивації гіпотез та інтерпретації результатів [5].

Фактори зовнішнього середовища (економічне та політичне середовище, розвиток фондового ринку та приватизація державних корпорацій) використовуються для пояснення змін, що спостерігаються в розвитку бухгалтерського обліку з плином часу.

Організаційні фактори можна описати як організацію, стратегію, продукти, сприйняту невизначеність та конкуренцію. Це одна зі складових внутрішніх операцій, оскільки організаційні фактори можуть безпосередньо впливати на повсякденну діяльність. Організаційні фактори зосереджуються на ключових компетенціях, відносинах з клієнтами та відносинах з постачальниками, скороченні штату, аутсорсингу, більш плоских організаційних структурах та командній роботі [6].

Великий вплив має розуміння людської поведінки та лідерські якості [8, 9]. Бухгалтери часто працюють з клієнтами, колегами та іншими зацікавленими сторонами, і психологія допомагає їм зрозуміти людську поведінку та процеси прийняття рішень. Бухгалтери також схильні до підприємливості, а це означає, що вони зазвичай є природженими лідерами, які процвітають, впливаючи на інших і переконуючи їх [5].

Доброчесність, прозорість та підзвітність – це три ключові принципи, які лежать в основі етичної поведінки в бухгалтерській галузі. Разом вони створюють середовище довіри та гарантують точність і надійність фінансової інформації [10].

Емоційний стан і рівень стресу також відіграють важливу роль. Бухгалтер у стані стресу може зайняти більш ризиковану позицію, віддаючи перевагу безпечнішим фіскальним шляхам. І навпаки, в періоди ейфорії або оптимізму вони можуть не помічати потенційних пасток, помилок і помилок [5].

Хоча інвестування може здатися грою в цифри, важливою причиною, чому інвестори приймають неправильні рішення, є людські емоції. Емоції бухгалтера, такі як страх, жадібність і тривога, можуть сильно впливати на їх фінансові рішення. Наприклад, страх втратити (FOMO) може призвести до імпульсивного інвестиційного вибору, та може завадити бухгалтерам взяти на себе необхідний ризик. Їхній емоційний стан може значною мірою впливати на прийняття фінансових рішень та призвести до несприятливих результатів [11].

Вміння керувати своїми емоціями і є емоційною саморегуляцією – це складний процес, який охоплює розпізнавання та розуміння того, що людина відчуває зараз та вмє впливати на власні емоційні реакції. Саме це дозволяє кожній конкретній людині відчувати гармонію із внутрішнім станом та у відносинах з іншими людьми, що сприяє збереженню спокою та самовладанням людини. Було показано, що успіх в управлінні грошима починається з уникнення помилок [12]. Управління грошима – це психологія, люди інвестують в компанії, в об'єкти, якими керують люди. Розуміння їх має вирішальне значення. Ринок складається з людських переконань та емоцій, інвестиційної ефективності з часом, можна досягти, використовуючи наш повільний мозок. Щоб уникнути контрпродуктивних рішень, наприклад, емоційної реакції, потрібно мати певні стратегії. При управлінні грошима це допомагає зрозуміти емоції, процес мислення та функції реакції учасників ринку [12].

Бухгалтерам постійно приходиться стикатися із різноманітністю ризиків: ринкові, кредитні, операційні та навіть такі нюансовані, як модельний ризик. Одним з найбільш домінуючих психологічних факторів у сприйнятті ризику є когнітивне упередження [13].

Люди, незалежно від їхньої професії, схильні до низки упереджень, які можуть спотворювати об'єктивні судження. Наприклад, упередженість підтвердження може призвести до того, що бухгалтер надаватиме перевагу фінансовим даним, які відповідають його попереднім переконанням, ігноруючи або применшуючи суперечливі докази. Аналогічно, евристика доступності може змусити бухгалтерів надавати надмірну вагу нещодавнім подіям або даним, наприклад, нещодавньому падінню ринку, спотворюючи їхню оцінку ризиків, засновану на безпосередності та свіжості такої інформації [5].

Упередження можуть викривляти судження бухгалтера, змушуючи його вибірково інтерпретувати фінансові дані. Така вибіркковість може призвести до неповної або викривленої оцінки ризиків. Надмірно самовпевнений підхід може оминати комплексну належну перевірку, що призведе до необґрунтованих або поспішних рішень [14]. Коли фінансове рішення не може точно відобразити весь спектр наявних даних і потенційних ризиків, створюється підґрунтя для потенційних фіскальних пасток. Візьмемо, наприклад, рішення, пов'язані з фінансовою звітністю. Singh [15] вказує, що упередженість може призвести до агресивного визнання доходів або недооцінки зобов'язань, створюючи надто райдужну картину фінансового здоров'я компанії. Інвестори та зацікавлені сторони, покладаючись на ці звіти, можуть приймати рішення на основі викривленої картини. Наслідки, як показує історія, можуть бути катастрофічними.

Надмірна самовпевненість – ще одна психологічна пастка. Після низки успішних прогнозів ризиків у бухгалтера може розвинутися підвищене відчуття власної прогностичної майстерності [16]. Ця невиправдана впевненість може затушувати потенційні ризики на горизонті, що призводить до прийняття рішень, заснованих більше на самопереконаннях, ніж на емпіричних даних.

Проведені дослідження встановили зв'язок надмірної самовпевненості і гордині з різними результатами, такими як рішення про придбання, інновації, або корпоративної соціальної відповідальності [17, 18, 19]. На доданок було виявлено, що надмірно самовпевнені фінансисти менш готових вчитися на негативних відгуках про якість своєї фінансової діяльності і як наслідок, не можуть коригувати свої фінансові рішення з часом.

Кожен тип ризику вимагає власної моделі оцінки та підходу. Хоча формули та фінансові моделі пропонують структурований шлях, кінцеві рішення, наприклад, визначення ваги певної змінної або рішення про те, коли відкинути припущення моделі – все ще залишаються глибоко людськими. Ці рішення є сприятливим підґрунтям для того, щоб психологічні фактори відіграли свою роль. Не можна недооцінювати ширші наслідки цих психологічних впливів. У взаємопов'язаній глобальній економіці, де помах крил метелика може викликати торнадо в іншому місці, судження бухгалтерів мають глибокі наслідки. Помилки або навіть незначні прорахунки можуть призвести до значних фінансових втрат, шкоди репутації, регуляторних наслідків, а в деяких важких випадках – до занепаду підприємств, які вже давно існують. Необхідно проводити визнання багатогранної природи оцінки ризиків у цій сфері та заохочення до глибшого, цілісного розуміння. Визнаючи психологічні елементи, бухгалтери можуть краще підготуватися до того, щоб орієнтуватися в складному світі цифр, суджень і людської природи [5].

Добре виконана оцінка ризиків не лише зміцнює довіру зацікавлених сторін, але й зміцнює репутацію компанії на ринку. Нарешті, і, можливо, більш тонко, оцінка ризиків сприяє створенню середовища проактивного мислення в організації. Miller [20] відмічає, що коли оцінка ризиків вплетена в тканину культури компанії, вона заохочує команду думати наперед, передбачати виклики та бути орієнтованими на пошук рішень. Цей далекоглядний підхід може стати різницею між компаніями, які просто виживають, і тими, які процвітають.

Отже, сучасний управлінський бухгалтер повинен стати "гібридним бухгалтером" в організації. Зараз вони стикаються з серйозними викликами і повинні адаптуватися до швидких змін у бізнес-середовищі. Компанії потребують більш проактивних управлінських бухгалтерів, які прагнуть стати частиною управлінського менеджменту і готові прийняти цікаві виклики, які чекають на них попереду. Велике значення на розвиток професійного

мислення відведено факторам зовнішнього середовища та організаційними фактори, які, як вважається, є основними чинниками, що впливають на ключові виклики, з якими стикаються управлінські бухгалтери в наш час.

Було встановлено, що використання психологічних факторів впливає на професійні фінансові рішення, такі як переконання (наприклад, надмірна самовпевненість, надмірна торгівля, оптимізм і прийняття бажаного за дійсне, упередженість щодо репрезентативності, упередженість щодо консерватизму, стійкість переконань, прив'язаність до певного місця і упередженість щодо доступності) та уподобання (наприклад, теорія перспектив і відраза до невизначеності). Поведінкові фінанси – це порівняно нова галузь менеджменту, яка прагне поєднати поведінкову та когнітивну психологічну теорію зі звичайною економікою та фінансами, щоб пояснити, чому люди приймають необґрунтовані фінансові рішення. Психологічні фактори в поведінкових фінансах дають змогу краще зрозуміти поведінку фінансового ринку, а інвесторам – приймати кращі інвестиційні рішення. Застосування психологічних факторів у поведінкових фінансах дозволить значно покращити фінансові показники та досягти стратегічних цілей у глобальних фінансах.

Висновки. У лабіринтах бухгалтерського обліку, де цифри переплітаються з розповідями, а активи та пасиви зливаються з прагненнями та зобов'язаннями, людська психіка є такою ж невід'ємною частиною бухгалтерської діяльності. Було встановлено, що психологічні упередження та фактори не просто обходять стороною бухгалтерський облік, вони проникають глибоко в його серцевину, впливаючи на нього, формуючи, а іноді навіть змінюючи монументальні рішення, які диктують фінансові траєкторії суб'єктів господарювання. На формування професійного мислення бухгалтерів впливають людські емоції та пізнання, оцінки ризиків, дедукції та інтуїції, емпіричних даних і властивої упередженості. І, якщо їх не контролювати, ці упередження можуть каскадувати, потенційно призводячи до рішень, які мають наслідки не лише для окремих фірм, але й для економіки в цілому. Проте, визнання цього переплетіння не є причиною для тривоги, а вказує на необхідність проведення постійного самоаналізу та зростання бухгалтера. Визнання глибокого впливу психології на бухгалтерський облік не применшує цінності професії, а збагачує її. І як охоронці фінансової доброчесності та розсудливості, бухгалтери зобов'язані керувати цим поєднанням старанно і вправно. Поєднуючи точність цифр з нюансами людської психіки, світ бухгалтерської діяльності може прокласти шлях до майбутнього, яке буде не лише фінансово стійким, але й когнітивно свідомим.

Література:

1. Gilmanov S. Professional Thinking and Types of Professionals in The Fifth International Luria Memorial Congress «Lurian Approach in International Psychological Science». *KnE Life Sciences*. 2018. P. 304–312. <https://doi.org/10.18502/cls.v4i8.3288>.

2. Gilmanov S., Smulson M., Volobuieva O., Tomchuk M., Lytvynchuk L., Makhlai O., Fedyk A., Scherban T. Psychology of personality professional development: collective monograph. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. 152 p. ISBN 978-966-397-150-6.
3. Godfrey-Billy K. Council Post: The Future of Accounting Means Embracing Change. *Forbes*. 2021. <https://www.forbes.com/sites/forbesfinancecouncil/2021/08/18/the-future-of-accounting-means-embracing-change/>
4. Hutten J. C., Van Horn J. E., Uzieblo K., van der Veecken F. C. A., Bouman Y. H. A. Toward a Risk Management Strategy: A Narrative Review of Methods for Translation of Risk Assessment into Risk Management. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*. 2022. Vol. 22(5). P. 1–26. <https://doi.org/10.1080/24732850.2021.2013359>.
5. Chukwuani V. N. Accountants' Perception of Risk: Understanding the Psychological Factors that Influence Risk Assessment and Risk-taking Behavior in Accounting Scenarios. *Contemporary Journal of Psychology and Behavioral Science*. 2023. Vol. 4(1). P. 25-35. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8367137>.
6. Zainuddin Z. N., Sulaiman S. Challenges Faced by Management Accountants in The 21st Century. *Procedia Economics and Finance*. 2016. Vol. 37. P. 466 – 470. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30153-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30153-8).
7. Плікус І. Й., Осадча О. О., Жукова Т. А. Розвиток професії «бухгалтер» в умовах цифрової адженди: емпіричні дослідження щодо майбутнього професії. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 29. С. 589-594. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72929>.
8. Hillmann J. Disciplines of organizational resilience: contributions, critiques, and future research avenues. *Rev Manag Sci*. 2021. Vol. 15. P. 879–936. <https://doi.org/10.1007/s11846-020-00384-2>.
9. Palmer C., Niemand T., Stöckmann C., Kraus S., Kailer N. The interplay of entrepreneurial orientation and psychological traits in explaining firm performance. *J Bus Res*. 2019. Vol. 94. P. 183–194. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.10.005>.
10. Гуріна Н. В., Грищенко Т. С. Професійна діяльність бухгалтера: етичні аспекти. *Інфраструктура ринку*. 2021. № 2(29). С. 136-141. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.29-20>.
11. Shari N. S. M., Shamsudin M. F. Can Game Theory Solve Marketing Problems? *Journal of Postgraduate Current Business Research*. 2020. Vol. 5(1). Retrieved from: <https://abrn.asia/ojs/index.php/jpcbr/article/view/62>.
12. Bonzon Y. Managing money is about managing emotions. *Julius Bar*. 2024. <https://www.juliusbaer.com/en/insights/market-insights/cio-views/managing-money-is-about-managing-emotions/>
13. Gierusz J., Kolesnik K., Silska-Gembka S., Zamojska A. The influence of culture on accounting judgment –Evidence from Poland and the United Kingdom. *Cogent Business & Management*. 2022. Vol. 9(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1993556>.
14. Kunz J., Sonnenholzner L. Managerial overconfidence: Promoter of or obstacle to organizational resilience? *Review of Managerial Science*. 2022. Vol. 17. P. 67–128. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00530-y>.
15. Singh R. P. Overconfidence: A common psychological attribute of entrepreneurs which leads to firm failure. *New England Journal of Entrepreneurship*. 2020. Vol. 23(1). P. 25–39. <https://doi.org/10.1108/neje-07-2019-0031>.
16. Zhai M. Risk prediction and response strategies in corporate financial management based on optimized BP neural network. *Complexity* 2021. Vol. 2021. P. 1–10. <https://doi.org/10.1155/2021/9973377>.

17. Schumacher C., Keck S., Tang W. Biased interpretation of performance feedback: The role of CEO overconfidence. *Strateg Manag J.* 2020. Vol. 41. P. 1139–1165. <https://doi.org/10.1002/smj.3138>.

18. Pavicevic S., Keil T. The role of procedural rationality in debiasing acquisition decisions of overconfident CEOs. *Strateg Manag J.* 2021. Vol. 42. P. 1696–1715. <https://doi.org/10.1002/smj.3319>.

19. Liu J., Lei D. Managerial ability and stock price crash risk—the role of managerial overconfidence. *Rev Account Finance.* 2021. Vol. 20. P. 167–193. <https://doi.org/10.1108/RAF-05-2020-0111>.

20. Miller P. Does your organization assess risk culture? If not, it should, here's how. *Frontiers in Research Metrics and Analytics.* 2022. Vol. 7. <https://doi.org/10.3389/frma.2022.891324>.

References:

1. Gilmanov, S. (2018). Professional Thinking and Types of Professionals in The Fifth International Luria Memorial Congress «Lurian Approach in International Psychological Science». *KnE Life Sciences*, 304–312. [tps://doi.org/10.18502/cls.v4i8.3288](https://doi.org/10.18502/cls.v4i8.3288).

2. Smulson, M., Volobuieva, O., Tomchuk, M., Lytvynchuk, L., Makhlai, O., Fedyk, A., & Scherban, T. (2019). Psychology of personality professional development: collective monograph. *Lviv-Toruń: Liha-Pres*, 152. ISBN 978-966-397-150-6.

3. Godfrey-Billy, K. (2021). Council Post: The Future of Accounting Means Embracing Change. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/forbesfinancecouncil/2021/08/18/the-future-of-accounting-means-embracing-change/>

4. Hutten, J. C., Van Horn, J. E., Uzieblo, K., van der Veecken, F. C. A., & Bouman, Y. H. A. (2022). Toward a Risk Management Strategy: A Narrative Review of Methods for Translation of Risk Assessment into Risk Management. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*, 22(5), 1–26. <https://doi.org/10.1080/24732850.2021.2013359>.

5. Chukwuani, V. N. (2023). Accountants' Perception of Risk: Understanding the Psychological Factors that Influence Risk Assessment and Risk-taking Behavior in Accounting Scenarios. *Contemporary Journal of Psychology and Behavioral Science*, 4(1), 25-35. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8367137>.

6. Zainuddin, Z. N., Sulaiman, S. (2016). Challenges Faced by Management Accountants in The 21st Century. *Procedia Economics and Finance*, 37, 466 – 470. [tps://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30153-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30153-8).

7. Plikus, I. I., Osadcha, O. O., & Zhukova, T. A. (2019). Rozvytok profesii «bukhhalter» v umovakh tsyfrovoy adzhendy: empyrychni doslidzhennia shchodo maibutnoho profesii [Development of the profession of accountant in the context of digital transformation: empirical research on the future of the profession]. *Infrastruktura rynku*, 29, 589-594. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72929>. [in Ukrainian].

8. Hillmann, J. (2021). Disciplines of organizational resilience: contributions, critiques, and future research avenues. *Rev Manag Sci*, 15, 879–936. <https://doi.org/10.1007/s11846-020-00384-2>.

9. Palmer, C., Niemand, T., Stöckmann, C., Kraus, S., & Kailer, N. (2019). The interplay of entrepreneurial orientation and psychological traits in explaining firm performance. *J Bus Res* 94:183–194. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.10.005>.

10. Hurina N.V., & Hryshchenko T.S. (2021). Gurina N. Grishchenko T. Profesiina diialnist bukhhaltera: etychni aspekty [Professional activity of accountant: ethical aspects] *Infrastruktura rynku*, 2(29), 136-141. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.29-20>. [in Ukrainian].

11. Shari, N. S. M., & Shamsudin, M. F. (2020). Can Game Theory Solve Marketing Problems? *Journal of Postgraduate Current Business Research*, 5(1). Retrieved from: <https://abrn.asia/ojs/index.php/jpcbr/article/view/62>.
12. Bonzon, Y. (2024). Managing money is about managing emotions. *Julius Bar*. <https://www.juliusbaer.com/en/insights/market-insights/cio-views/managing-money-is-about-managing-emotions/>
13. Gierusz, J., Kolesnik, K., Silska-Gembka, S., & Zamojska, A. (2022). The influence of culture on accounting judgment –Evidence from Poland and the United Kingdom. *Cogent Business & Management*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1993556>.
14. Kunz, J., & Sonnenholzner, L. (2022). Managerial overconfidence: Promoter of or obstacle to organizational resilience? *Review of Managerial Science*, 17, 67–128. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00530-y>.
15. Singh, R. P. (2020). Overconfidence: A common psychological attribute of entrepreneurs which leads to firm failure. *New England Journal of Entrepreneurship*, 23(1), 25–39. <https://doi.org/10.1108/neje-07-2019-0031>.
16. Zhai, M. (2021). Risk prediction and response strategies in corporate financial management based on optimized BP neural network. *Complexity*, 2021, 1–10. [tps://doi.org/10.1155/2021/9973377](https://doi.org/10.1155/2021/9973377).
17. Schumacher, C, Keck, S, & Tang, W. (2020). Biased interpretation of performance feedback: The role of CEO overconfidence. *Strateg Manag J*, 41, 1139–1165. <https://doi.org/10.1002/smj.3138>.
18. Pavicevic, S., & Keil, T. (2021). The role of procedural rationality in debiasing acquisition decisions of overconfident CEOs. *Strateg Manag J*, 42, 1696–1715. <https://doi.org/10.1002/smj.3319>.
19. Liu, J., & Lei, D. (2021). Managerial ability and stock price crash risk—the role of managerial overconfidence. *Rev Account Finance*, 20, 167–193. <https://doi.org/10.1108/RAF-05-2020-0111>.
20. Miller, P. (2022). Does your organization assess risk culture? If not, it should, here's how. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, 7. <https://doi.org/10.3389/frma.2022.891324>.

УДК 159 922

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1512-1523](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1512-1523)

Католик Галина Вікторівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології Інституту управління, психології та безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79000, тел.: (0322)-586-325, <https://orcid.org/0000-0002-2169-0018>.

Вачко Лілія Михайлівна магістр психології, практикуючий психолог, тел.: (050) 743-89-02, <https://orcid.org/0009-0003-7463-7370>.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЗАХИСНИХ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКИ ДОРΟΣЛОЇ ЛЮДИНИ В СТАНІ ДОВГОТРИВАЛОГО СТРЕСУ

Анотація. Ця стаття присвячена дослідженню особливостей прояву захисних стратегій поведінки дорослої людини в стані довготривалого стресу. У зв'язку зі зростаючими темпами сучасного життя, люди все частіше знаходяться в умовах, що вимагають від них постійного адаптування та подолання стресу, а починаючи із 2022 року українці проживають у безперервному стресі через повномасштабне військове вторгнення Росії. Це робить актуальним дослідження того, які механізми використовуються для захисту від негативних впливів стресових ситуацій.

У статті аналізується вплив довготривалого стресу на психічне та фізичне здоров'я, а також розглядаються стратегії, якими люди користуються для виживання у таких умовах. Особлива увага приділяється психологічним механізмам, що лежать в основі захисних стратегій, таким як відкидання, регресія, раціоналізація тощо.

У рамках даного дослідження було проаналізовано взаємозв'язки різних захисних стратегій із коупінг-стратегіями, із стресом та резильєнтністю, було визначено кластерні типи людей, виведено кореляційні взаємозв'язки. Також був проведений порівняльний аналіз захисних стратегій людей, які покидали свої домівки через війну, і тих, що їх не покидали; стратегій тих, хто покинув домівки і залишились на нових, для себе, територіях та тих людей, які спершу покинули домівки і уже повернулись назад.

Результати дослідження можуть бути корисними для фахівців у галузі психології, медицини та соціальної роботи, які працюють з людьми, що переживають стресові ситуації. Вони можуть використовуватись для розробки ефективних програм психологічної підтримки та інтервенцій, для підтримки психічного здоров'я дорослої популяції в умовах стресу.

Ключові слова: психологічний захист, механізми психологічного захисту, довготривалий стрес, допінг-стратегії, кореляційний аналіз, резильєнтність.

Katolik Halyna Viktorivna Doctor of psychological sciences, professor, professor of the department of practical psychology, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79000, tel.: (0322)-586-325, <https://orcid.org/0000-0002-2169-0018>.

Vachko Liliia Mykhailivna Master of Psychology, practicing psychologist, tel.: (050) 743-89-02, <https://orcid.org/0009-0003-7463-7370>.

FEATURES OF THE MANIFESTATION OF DEFENSIVE STRATEGIES BEHAVIOR OF AN ADULT IN THE STATE OF THE LONG-TERM STRESS

Abstract. This article is devoted to the study of the peculiarities of the manifestation of protective strategies of the behavior of an adult in a state of prolonged stress. Due to the increasing pace of modern life, people are increasingly in conditions that require them to constantly adapt and overcome stress, and starting in 2022, Ukrainians live in continuous stress due to a full-scale military invasion of Russia. This makes it relevant to study what mechanisms are used to protect against the negative effects of stressful situations.

The article analyzes the impact of long-term stress on mental and physical health, and examines the strategies that people use to live in such conditions. Special attention is paid to psychological mechanisms underlying defensive strategies, such as rejection, regression, rationalization, etc.

Within the framework of this study, the relationships of various protective strategies with coping strategies, with stress and resilience were analyzed, cluster types of people were determined, and correlational relationships were derived. Also, were made a comparative analysis of the defense strategies of people who fled their homes due to war and those who did not was also conducted. Later, there were analyzed strategists of those who left their homes and stayed in new ones, for themselves, territories and those people who initially left their homes and have already returned.

The results of the study can be useful for professionals in the field of psychology, medicine and social work who work with people experiencing stressful conflict. They can be used to develop effective psychological support programs and interventions to support the mental health of adults under stress.

Keywords: psychological protection, mechanisms of psychological protection, long-term stress, coping strategies, correlational analysis, resilience.

Постановка проблеми. Люди щодня стикаються з різноманітними проблемами, такими як дотримання дедлайнів, оплата рахунків і догляд за дітьми, які змушують наші організми реагувати однаково. Стреси – це та частина життя, яку людям оминати не вдається. До рутинних проблем додаються нові переживання, такі як COVID-19, наприклад. А починаючи з 24 лютого 2022 року громадяни України перебувають в перманентно небезпечній ситуації. Ми, як нація, проходимо зараз через низку випробувань, турбуючись не лише про себе та своє життя, а також про наших рідних, друзів та знайомих, які перебувають в різних куточках країни або закордоном, військовослужбовців, які щодня наражають себе на небезпеку, ризикують своїм життям заради нашого майбутнього.

Чим довше триває стрес, тим гірші наслідки можуть бути для психічних і соматичних станів людини. Довготривала активація системи реакції на стрес і надмірний вплив кортизолу та інших гормонів стресу, що випливає з цього, може порушити майже всі процеси організму. Це піддає людину підвищеному ризику багатьох проблем зі здоров'ям, зокрема, таким як: депресія, проблеми з травленням, головні болі, м'язова напруга і біль, хвороби серця, інфаркт, високий кров'яний тиск та інсульт, проблеми зі сном, різка зміна ваги, порушення пам'яті та концентрації.

Сучасний ритм та вимоги життя (біженство, перебування у зоні воєнних дій, втрата близьких, міграція чи еміграція, виклики життя у новому культурному середовищі, різкі зміни ситуації на фронті та постійно змінні законодавчі процеси) часто є надскладними та вимагають інтенсивних фізичних і психологічних зусиль та енергетичних затрат, щоб підтримувати себе. Людина реагує на фізичне та психічне перенапруження, яке потенційно загрожує здоров'ю, активацією взаємопов'язаних нейроендокринних ланцюгів. Ця реакція дозволяє організму зіткнутися з викликом і впоратися з ним на «тут і зараз», відновивши гомеостатичну рівновагу. Якщо людина сприймає шкідливий стимул як занадто інтенсивний або його тривалість як занадто тривалу, вона може не впоратися з ним і зазнати різних форм дезадаптації. У цьому випадку реакція на стрес не переходить у стан рівноваги, а нейроендокринні параметри залишаються зміненими, в результаті чого може виникнути захворювання різного регістру.

Зрозуміло, що стрес має як фізичний (об'єктивний), так і психологічний (суб'єктивний) компоненти: останній, як описано Колхаасом та колегами, залежить від індивідуального сприйняття його передбачуваності та контролюваності [1]. Те, як людина може передбачити певний стресор і потім контролювати його, значною мірою визначає відповідь на стресор, наскільки швидко та ефективно вона активується, сприяючи адаптації, і як швидко вона вимикається після відновлення рівноваги.

Хронічний постійний стрес пов'язують із такими станами, як тривога, депресія, посттравматичний стрес, проблеми зі вживанням психоактивних речовин, проблеми зі сном і розлади особистості. Тривалий стрес також може вплинути на якість когнітивних процесів, зокрема на пам'ять, концентрацію, самооцінку людини, а також на різні аспекти навчання та пізнання. Дослідження також виявили, що тривалий стрес може призвести до змін у структурах мозку, викликаючи ремоделювання дендритів і синаптичних зв'язків у багатьох областях мозку, включаючи не тільки гіпокамп, але й мигдалеподібне тіло та медіальну префронтальну та орбітофронтальну кору. Ці структурні зміни мозку потенційно можуть призвести до поведінкової, емоційної та когнітивної дисфункції та зрештою підвищити вразливість людини до психічних захворювань [2].

Ця автоматична реакція розвинулась у наших давніх предків як спосіб захисту від хижаків та інших загроз. Зіткнувшись з небезпекою, організм починає працювати, наповнюючись гормонами стресу, такими як адреналін і кортизол, які прискорюють серцебиття, підвищують артеріальний тиск, готуючи людину впоратися з проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти у своїх роботах висвітлюють такі вчені, як Стівен Гобфол, Сьюзен Фолкман, Річард Лазарус, Річард Фарс. Незважаючи на довгу історію досліджень захисних механізмів, кожна школа усе ж опирається на свої теорії та дослідження.

Мета статті – теоретико-емпіричне дослідження механізмів психологічного захисту дорослої людини в умовах тривалого стресу (у час тривалої широкомасштабної війни росії в Україні).

Виклад основного матеріалу. Захисні механізми - це психологічні стратегії, які детерміновано несвідомо використовуються для захисту людини від тривоги, що виникає через неприйнятні думки чи почуття. Відповідно до теорії З. Фрейда, захисні механізми передбачають певне спотворення реальності для того, щоб ми могли краще впоратися з руйнівною для нас ситуацією. Критерієм успіху захисних механізмів є зникнення імпульсів, які викликають цю тривогу. Успішно вибраний психологічний захист призводить до припинення цих імпульсів, тоді як неуспішний - не може цього досягти та призводить до постійних повторень переживань.

Захисні механізми – це спосіб упоратися з певними внутрішніми переживаннями або реакція на середовище, яка проникає у психологічну «середину» людини. Ми захищаємося від навколишнього світу або від себе, наприклад, від надмірних переживань.

Психологічний захист не можна однозначно розглядати як корисний або шкідливий феномен. Позитивні наслідки полягають у тому, що захисні механізми допомагають зберегти стійкість особистості в умовах стресу та

сприяють адаптації. Однак вони можуть заважати усвідомленню власних характеристик та мотивів, ускладнюючи вирішення особистісних проблем. Також вони можуть спотворювати сприйняття подій та переживань, щоб уникнути травмування психіки; обмежувати можливість активного впливу на ситуацію, яку вирішити на даний момент неможливо; суб'єктивно «зняти» джерела стресу. Захисні механізми впливають на наше мислення, яке фокусується на вирішення проблеми, відповідно до суб'єктивно представленої нами картини ситуації. Вони можуть проявлятися різними способами, такими як психічні перебудови, фізичні дисфункції або зміни у поведінці.

Загалом, захисні механізми визнаються як важливий аспект нашого психологічного функціонування, а їх вплив на наше сприйняття та відношення до інформації може бути як позитивним, так і негативним, і також в залежності від обставин та конкретних ситуацій.

В час великих потрясінь, в умовах війни, яку зараз переживають українці, постійно перебуваючи в небезпеці та стресі за себе та оточення, ми постійно вдаємось до різних засобів аби далі прожити своє життя - це різні захисні стратегії, коупінги. Ми також вчимось розвивати свою резильєнтність [3].

Копінг стратегії "coping," – це особистісні психологічні та поведінкові методи, що використовуються для управління стресом, вирішення проблем, подолання труднощів та адаптації до складних ситуацій. Таким чином, копінг – це думки та поведінка, мобілізовані для управління внутрішніми та зовнішніми стресовими ситуаціями [4]. Це термін, який використовується окремо для свідомої та добровільної мобілізації дій, відмінних від «захисних механізмів», які є підсвідомими або несвідомими адаптаційними реакціями, обидва з яких спрямовані на зменшення або толерантність стресу [5].

Механізм копінг-стратегій, розглядається, як активний спосіб змінити ситуацію або сприйняття себе в цій ситуації. Копінги є гнучкішими, аніж механізми захисту, проте вимагають від людини більшої енергії та активної участі у когнітивних, емоційних і поведінкових процесах. Механізми захисту спрямовані на швидке зменшення емоційного напруження й тривоги, спрощують психічний дискомфорт, діють миттєво, без врахування майбутнього. З цього випливає, що конструктивною адаптацією до навколишнього середовища вважається та, де копінг-стратегії виявляються більш вираженими, а захисні механізми менш присутніми [6].

Копінг-механізм передбачає пристосування до незвичних вимог або стресових факторів. Для цього потрібно докладати більше зусиль і витратити більше енергії, ніж це потрібно в повсякденному житті. Тривала мобілізація зусиль може сприяти підвищенню рівня гормонів, пов'язаних зі стресом, і зрештою, призвести до психічного чи фізичного розладу та хвороби.

Згідно із твердженнями Н. Хаан (1977), копінг і психологічний захист ґрунтуються на однакових, тотожних его-процесах, але відрізняються полярністю спрямованості на продуктивну адаптацію і слабку адаптацію.

Копінг процеси беруть початок зі сприйняття виклику. Сприйняття виклику запускає когнітивні, ціннісні і мотиваційні структури, дія яких є основною для адекватної відповіді. Коли відбувається ситуація, в якій особистість стикається з новими вимогами соціального середовища, для яких наявні відповіді не можуть бути застосовані, виникає копінг-процес. Таким чином, з точки зору Н. Хаан, копінг-процес – це пошук і здійснення адаптивної відповіді особистості на стресогенні вимоги соціального середовища з урахуванням існуючого досвіду, але нових обставин. Захисні механізми з точки зору традиційного психоаналізу дозволяють усунути психічну травму або редукувати емоційне напруження за рахунок спотворення дійсності. Однак Н. Хаан прийшла до висновку, що існує група захисних механізмів, що дозволяють подолати проблемну ситуацію без спотворення дійсності і відмови від реальності. Класичні ж захисні механізми вона характеризує як ригідні, емоційно неадекватні і такі, що не відповідають реальності процеси [7].

Щодо феномену резильєнтності зазначимо, що його трактування змінювалося протягом багатьох років. Американська психологічна асоціація (АПА) визначає її, як «процес гарної адаптації перед обличчям негараздів, травм, трагедій, загроз або значних джерел стресу, таких як проблеми в сім'ї та стосунках, серйозні проблеми зі здоров'ям, робочим місцем або фінансовими факторами». Тобто резильєнтність описує нашу здатність справлятися зі складними ситуаціями. Двома ключовими компонентами резильєнтності є труднощі та позитивна адаптація. Резильєнтність також часто називають здатністю «прийти в норму» перед обличчям труднощів. Без труднощів ми не піддаємося виклику, а отже, не зобов'язані адаптуватися.

Важливо те, що «відскок» є позитивним, адже часто може призводити до встановлення або зміцнення наших внутрішніх сил. Таким чином не потрібно плутати хронічний стрес із труднощами, які виробляють психологічну стійкість. Когнітивні та емоційні інструменти, які ми розвиваємо, адаптуючись до труднощів, дають нам змогу впоратися з тим, з чим ми можемо зіткнутися в майбутньому. Роздуми про ці основні поняття дозволяють нам поміркувати про ситуації, коли ми мали можливість розвинути стійкість, і визначити періоди, коли були більш-менш стійкими. Розуміння того, чому деякі люди, як правило, відновлюються ефективніше, ніж інші, стикаючись із труднощами, має вирішальне значення для підтримки тих, хто переживає «складні часи».

Резильєнтність дає людям силу безпосередньо вирішувати проблеми, долати труднощі та жити далі. Після великомасштабних травм, таких як терористичні атаки, стихійні лиха, пандемія COVID-19, вона багато людей продемонстрували поведінку, яка є «типовою стійкістю», і в результаті

відчували менше симптомів депресії або інших розладів. Зараз, коли наше покоління переживає повномасштабне вторгнення, резильєнтність стає мега актуальним питанням. Адже навіть перед обличчям подій, які здаються абсолютно неймовірними, стійкість дозволяє людям використовувати лібідозний потенціал, щоб не просто вижити, але й процвітати [8].

Про це свідчить теорія професора Річарда Фарсона «про зростання на тлі катастрофи». Дуже часто саме кризова ситуація найдієвіше вдосконалює нас як людських істот. Парадокс полягає в тому, що в той же час, коли лихі події можуть іноді нищити людей, вони зазвичай надають досвід, що спонукає до зростання. У результаті таких катастроф людина часто вдається до значної переоцінки власної життєвої ситуації та змінює її відповідно до глибшого усвідомлення власних можливостей, цінностей та цілей [9].

Основними критеріями відмінності між названими вище стратегіями є те, що захисні механізми психіки є неусвідомленими та націленими на зняття напруги та тривоги, у той час як копінг-механізми є свідомими феноменами діяльності, що фокусуються на вирішенні ситуації. Захисні стратегії психіки людини активуються швидко та спотворюють реальність використовуючи: витіснення, регресію, реактивні формування, зворотній рух, відчуження, проекцію, інтроекцію, ідентифікацію, сублімацію, заперечення, таким чином захищаючи психіку. Копінг-механізми активізуються поступово, добровільно та свідомо для мобілізації внутрішніми та зовнішніми стресовими ситуаціями [10]. Копінг зазвичай передбачає пристосування до негативних подій чи реалій або терпимість до них, у той час як людина намагається зберегти свій позитивний образ себе та емоційну рівновагу. Копінг механізми можуть бути адаптивними та деструктивними (дезадаптивними), і також ці механізми поділяють на такі категорії, як: проблемно-орієнтований коупінг, емоційно-орієнтований коупінг, соціальний коупінг та коупінг, зосереджені на значенні.

Резильєнтність, в свою чергу, є результатом складного ряду внутрішніх і зовнішніх характеристик, включаючи генетику, фізичну форму, психічне здоров'я та навколишнє середовище. Узагальнюючи можна сказати, що резильєнтність — це те, що дає людям психологічну силу, щоб справлятися зі стресом і труднощами. Це психічний резервуар сили, до якого люди можуть звертатися у важкі часи, щоб перенести їх, не розпавшись. Резильєнтність означає здатність справлятися з життєвими невдачами та є загальним уявленням адаптивності.

На основі опрацьованого теоретичного матеріалу нами була побудована пропонувана гіпотетично-теоретична модель (рис.1):

1. На першому етапі людина сприймає стресори, які викликають стрес. Це можуть бути події, які викликають загрозу або незручність, а також внутрішні конфлікти чи невизначеність.

2. Після цього відбувається оцінка стресорів та їх потенційного впливу на благополуччя людини і її здоров'я. Оцінка може бути як позитивною (як виклик), так і негативною (як загроза).

3. Оцінивши стресори людина звертається до внутрішніх ресурсів – це психологічні та фізіологічні ресурси, які має людина для впорядкування стресу. Вони можуть включати резерви психологічної стійкості, соціальну підтримку, здоровий спосіб життя, тощо.

4. Далі, залежно від результатів оцінки, людина реагує на стресори різними способами. Це можуть бути захисні стратегії, спрямовані на зниження стресу та коупінг-стратегії.

5. Наступним етапом відбувається прояв обраних стратегій. Це може включати зміни в способі сприйняття, емоційних реакцій, а також зміни у соціальній поведінці.

6. Останній етап відображає наслідки обраних стратегій адаптації до стресу. Це може бути успішне подолання стресу, покращення психологічного та фізичного благополуччя, або, навпаки, загострення проблем та ризику розвитку психічних розладів.

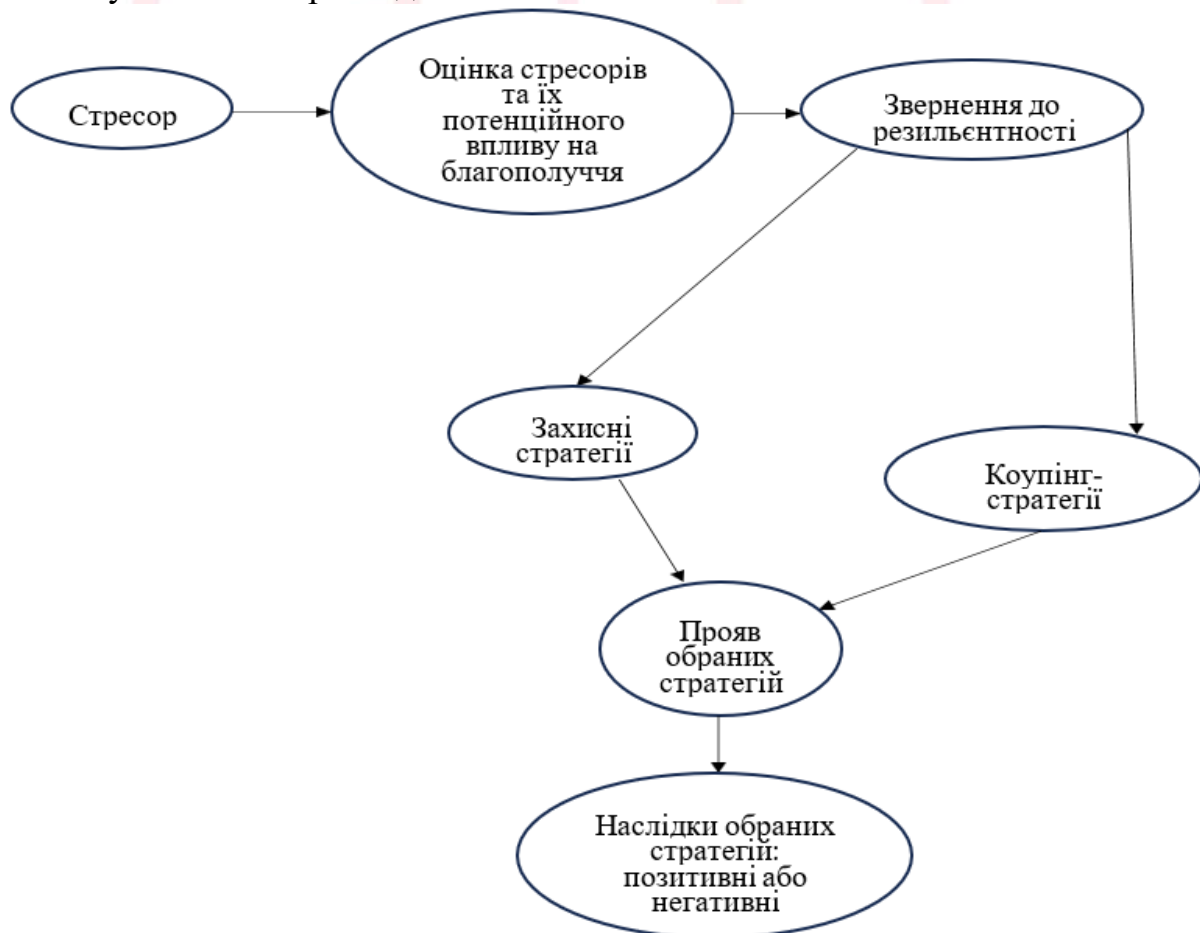

Рис.1 Гіпотетично-теоретична модель прояву захисних стратегій людини (автори Г. Католик, Л. Вачко).

Нами було проведено емпіричне дослідження, що мало на меті виявити особливості прояву захисних стратегій дорослої людини в стані тривалого стресу.

Для дослідження були відібрані наступні методики: опитувальник рівня суб'єктивного стресу PSS-10; методика "Індекс життєвого стилю" Р. Плутчик, Х. Келлерман; опитувальник «Копінг-стратегії» Лазаруса та шкала стресостійкості Коннора — Девідсона-10 (CD-RISC-10).

У дослідженні прийняла участь 71 людина з різних куточків України, а також Німеччини, Нідерландів, Чехії та Польщі. Вік опитуваних становив 18 – 65 років. Найбільша кількість респондентів – жінки, сфера діяльності – IT, медицина та приватна справа.

Методом описової статистики було систематизовано отримані дані та представлено мінімальні, середні та максимальні показники за кожним критерієм у вибірці. Середні показники стресу для вибірки склали 24, що є показником вищим середнього, тобто досліджувані перебувають в тривалому стресі, що робить дану вибірку валідною. Також завдяки описовій статистиці виявили, що найбільш поширеними захисними стратегіями, серед вибірки, що перебуває у довготривалому стресі є: регресія, та заперечення. А найменш поширеними захисними механізмами є реактивні утворення, витіснення та компенсація.

Середній показник опитувальника «Копінг-стратегії» Лазаруса продемонстрував, що найчастіша коупінг-стратегія вибірки – це «втеча, уникнення». Високі результати також отримав коупінг «позитивна переоцінка», а найменш використовувані коупінг-стратегії – це «прийняття відповідальності» та «дистанціювання».

Для шкали резильєнтності Коннора-Девідсона середнє значення для вибірки становить $24,1408 \pm 6,27306$, що вказує на середній показник резильєнтності даної вибірки досліджуваних.

Також було проведено два порівняльні аналізи даних за допомогою показників t-критерію Стьюдента. В ході першого аналізу було досліджено 2 групи респондентів: ті, що не змінювали місце проживання із початком повномасштабного вторгнення на територію України та група, яка змінювала своє місцезнаходження на більш безпечні території. Порівнявши результати обох груп ми бачимо, що схильність до захисних стратегій в обох групах проявляється без особливих відмінностей. Проте, порівнявши шкалу резильєнтності, ми відзначаємо, що ті респонденти, які не змінювали своє місце проживання у зв'язку із початком повномасштабного вторгнення, мають тенденцію до вищих показників стресостійкості. Ще одна тенденція, яку спостерігаємо в отриманих даних, це те, що група, котра покидала свої домівки більше за іншу групу схильна до коупінгу «Пошук соціальної підтримки».

В другому порівняльному аналізі було протиставлено знову дві групи: респонденти, які змінювали своє місце перебування, та уже повернулись назад і ті, що змінювали своє місце перебування через початок повномасштабного вторгнення, і досі залишаються на змінених територіях. У цьому аналізі ми спостерігаємо тенденцію, що та група респондентів, котра покидала територію та уже повернулася назад – є більш резильєнтною відносно іншої групи. Також, ця група демонструє меншу схильність до компенсаційної захисної стратегії та реактивних утворень. Щодо тенденцій обох груп у використанні коупінг-стратегій, то тут ми можемо говорити про те, що група людей, що змінювала своє місце перебування на початку вторгнення і уже встигла повернутись назад, має більшу схильність за іншу групу в таких стратегіях, як «самоконтроль», «пошук соціальної підтримки», «прийняття відповідальності», «планування вирішення проблем» та «позитивна переоцінка».

В ході кореляційного аналізу даних було отримано такі результати:

1. Чим частіше людина використовує механізм «заперечення», як захисну стратегію, тим вища у неї резильєнтність та тим частіше вона вдається до такої коупінг-стратегії, як «позитивна переоцінка».

2. Чим більше людина використовує захисну стратегію «регресія», тим нижча у неї резильєнтність. Така людина більше піддається стресу. Згідно кореляційного аналізу, людина, що частіше використовує цей захисний механізм також буде використовувати такі коупінги, як «конфронтаційний коупінг», «прийняття відповідальності» та «втеча-уникнення».

3. За результати кореляції шкали захисної стратегії «компенсація» бачимо зв'язок цього захисного механізму та механізму «регресія». Також можна зробити висновок, що чим вища компенсація, тим вищий стрес суб'єктивно переживає людина. Характерною при цьому захисті коупінг-стратегією буде «втеча-уникнення».

4. Для захисної стратегії «проекція» бачимо, що вона має зв'язок із такими стратегіями, як «регресія» та «компенсація». Також чим вищий показник проекції, тим більший показник сприйнятого стресу. МПЗ «проекція» корелює із такими коупінг-стратегіями, як «втеча-уникнення» та «конфронтаційний коупінг».

5. Для захисного механізму «заміщення» отримані результати показали, що чим він більший, тим більший зв'язок із такими захисними стратегіями, як «проекція», «компенсація» та «регресія». Також було виявлено зв'язок між заміщенням та такими коупінгстратегіями, як «втеча-уникнення» і «конфронтаційним коупінгом».

6. За результатами кореляції можна зробити висновок, що чим більше людина використовує МПЗ «раціоналізацію», як свою захисну стратегію, тим більше в неї проявляється резильєнтність, а також захисна стратегія «заперечення».

7. Для захисного механізму «реактивні утворення» отримані результати показали, що чим він більший, тим менша резильєнтність і також менша коупінг-стратегія «планування вирішення проблеми».

В ході кластерного аналізу було встановлено чотири типи кластерів: 1 тип – стійкий до переживань стресу; 2 тип – піддатливий до стресу, з розвиненими захисними механізмами; 3 тип – нестійкий регресивний та 4 тип – з хорошими коупінг-стратегіями. До першого типу ввійшло 7 респондентів, до другого – 29, до третього типу належить 13 респондентів та в четвертому типі 22 респонденти.

Підсумовуючи результати, отримані в ході кластерного аналізу, можна зробити висновок, що найбільш резильєнтні люди матимуть найнижчий рівень стресу та схильність до кількох провідних захисних стратегій. Люди ж, котрі мають найвищий рівень стресу користуються великою кількістю захисних стратегій та коупінг-механізмів одночасно.

Висновки. Дослідження захисних механізмів бере свій початок від трактувань З. Фрейда, проте, століттям пізніше науковці досі не можуть прийти до згоди у визначенні цього поняття.

Багато різних подій, з якими люди стикаються щодня навіть у побуті можуть викликати стресові реакції. Проте, для українців головним стресором сьогодні постає війна. При таких умовах, психологічна адаптація може проходити через кілька механізмів: захисні стратегії психіки, коупінг-механізми та резильєнтність, як адаптаційних феноменів справляння із стресовими та травмівними подіями.

В ході цього дослідження було: проаналізовано взаємозв'язки різних захисних стратегій із коупінг-стратегіями, із стресом та резильєнтністю, побудовано гіпотетично-теоретичну модель цього феномену, визначено кластерні типи, виведено кореляційні взаємозв'язки. Також було проведено порівняльний аналіз захисних механізмів людей, які покидали свої домівки через війну, і тих, що їх не покидали, а також аналіз МПЗ тих, хто покинув домівки і залишились на нових для себе, територіях та тих людей, які спершу покинули домівки і уже повернулись назад.

Література:

1. Koolhaas JM, Bartolomucci A, Buwalda B, et al. Stress revisited: a critical evaluation of the stress concept. *Neurosci. Biobehav. Rev.* 2011;35(5):1291–1301p.
2. Mariotti A. The effects of chronic stress on health: new insights into the molecular mechanisms of brain-body communication. *Future Sci OA.* 2015;1(3):FSO23. doi:10.4155/fso.15.21
3. Католик Г.В., Карпенко Є.В. Соціальні очікування мігрантів у час широкомасштабної війни росії в Україні. *Науковий Вісник ЛьвДУВС. Серія психологічна.* № 1. 2023. С.39-45.
4. Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2004). Coping: Pitfalls and Promise. *The Annual Review of Psychology*, 55, 745-774 p.

5. Venner M. Adjustment, coping and defense mechanisms deciding factors in the therapeutic process. *Z Gesamte Inn Med.* 1988. – 40-43 p.
6. Ткачук Т.А., Католик Г.В. Модель копінг-поведінки педагога. Перспективи та ініціативи. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». Випуск № 3(37).2024. С. 994-1002.
7. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В.Л.Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 65 с.
8. Kalka, N., Blikhar, V., Tsyvinska, M., Kuzo, L., Marchuk, A., & Katolyk H. (2022). Analysis of Peculiarities and Components of Resiliency of People Facing Military Aggression against Ukraine. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(3), 320-339. 2022. <https://doi.org/10.18662/brain/13.3/370>
9. Док. Едіт Іва Егер, Есме Шволл Вайганд. Вибір: прийняти можливе — Київ : Книголав, 2020. – 256 с.
10. Никоненко І.О. Особистісні чинники формування копінг-стратегій лікарів-хірургів. Київ, 2017. – 200 с.

Reference:

1. Koolhaas JM, Bartolomucci A, Buwalda B (2011) *Stress revisited: a critical evaluation of the stress concept.* *Neurosci. Biobehav. Rev.* 2011;35(5):1291–1301p.
2. Mariotti A. (2015) *The effects of chronic stress on health: new insights into the molecular mechanisms of brain-body communication.* *Future Sci OA.* 2015;1(3):FSO23. doi: 10.4155/fso.15.21
3. Katolyk H.V., Karpenko Ye.V. (2023) *Sotsialni ochikuvannia mihrantiv u chas shyrokomasshtabnoi viiny rosii v Ukraini. [Social expectations of migrants during Russia's large-scale war in Ukraine]* *Naukovyi Visnyk LvDUVS. Seriiia psykholohichna.* № 1. [in Ukrainian].
4. Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2004). *Coping: Pitfalls and Promise.* *The Annual Review of Psychology.*
5. Venner M. (1988) *Adjustment, coping and defense mechanisms-deciding factors in the therapeutic process.* *Z Gesamte Inn Med.*
6. Tkachuk T.A., Katolyk H.V. (2024) *Model kopinh-povedinky pedahoha. Perspektyvy ta initsiatyvy [A model of teacher coping behavior. Perspective and initiative].* Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhohohiia», Seriiia «Medytsyna». Vypusk № 3(37).2024.S. 994-1002. [in Ukrainian].
7. Zlyvkov V.L., Lukomska S.O., Fedan O.V. (2016) *Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievnykh sytuatsiiakh [Psychodiagnosis of personality in crisis life situations].* Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
8. Kalka, N., Blikhar, V., Tsyvinska, M., Kuzo, L., Marchuk, A., & Katolyk H. (2022). Analysis of Peculiarities and Components of Resiliency of People Facing Military Aggression against Ukraine. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13(3), 320-339. 2022. <https://doi.org/10.18662/brain/13.3/370>
9. Dok. Edit Iva Eger, Esme Shvoll Vaigand. (2020) *Vybir: pryiniaty mozhylyve [Choice: Accept is possible].* Kyiv : Knyholav [in Ukrainian].
10. Nykonenko I.O. (2017) *Osobystisni chynnyky formuvannia kopinh-stratehii likariv-khirurhiv [Personal factors in the formation of coping strategies of surgeons].* Kyiv [in Ukrainian].

УДК 159.9.47:355.01

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1524-1538](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1524-1538)

Кернас Андрій В'ячеславович кандидат психологічних наук, магістр права, магістр педагогіки, доцент, доцент кафедри Практичної психології, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова 34, м. Одеса, 65029, тел.: (066)637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

Перчеклій Ганна Сергіївна студентка кафедри Практичної психології. ОНМУ, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, Одеса, 65029, тел.: (050)706-96-17

ДІАГНОСТИКА СТРЕСОСТІЙКОСТІ У РОБІТНИКІВ МОРЕГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Анотація Наукова робота присвячена актуальному тематичному напрямку дослідження рівня стресостійкості у працівників морегосподарської діяльності. У роботі розглянуто поняття стресостійкості, її значення для професійної діяльності у специфічних, у тому числі, екстремальних умовах, пов'язаних із роботою на морському транспорті.

Проведено теоретичний аналіз наукової та науково-методичної літератури, прямо чи опосередковано, що стосується заявленого нами тематичного спрямування дослідження.

Проведено узагальнення теоретичних наукових підходів до розгляду таких феноменологічних понять, як стрес, стресостійкість, стресогенні умови професійної діяльності.

Проведено емпіричне дослідження стресостійкості у працівників морського транспорту з використанням методики визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса та Разі. Виявлено, що більшість обстежених мають середній рівень стресостійкості. Надано рекомендації щодо підвищення стійкості до стресу у робітників морегосподарської галузі.

Наведено теоретичне обґрунтування та надано практичні рекомендації щодо засобів застосування яких, є можливим значно підвищити рівень стресостійкості до специфічних умов професійної діяльності на морському транспорті, а також мінімізувати рівень психічних та фізичних втрат. Стресогенність - властивість чогось викликати стресову реакцію.

Надано рекомендації керівникам підприємств морегосподарської діяльності щодо покращення емоційної стійкості до стресогенних умов, що супроводжують здійснення професійної діяльності на морському транспорті.

Як показують останні статистичні дані, далеко не всі співробітники мають достатню стресостійкість та вміння спокійно реагувати на конфліктні чи неоднозначні ситуації та внаслідок великого обсягу роботи швидко вигоряють.

Стресостійкість має величезне значення для успішної та ефективної роботи, оскільки вона дозволяє не звертати уваги на багато негативних факторів, що підвищує працездатність та захищає від професійного емоційного вигоряння.

Високий рівень стресостійкості сприяє підвищенню працездатності у несприятливих умовах професійної діяльності.

Ключові слова: стресостійкість, професійний стрес, морегосподарська галузь, методка Холмса-Раге.

Kernas Andrey Vyacheslavovych candidate of psychological sciences, master of law, master of pedagogy, associate professor, associate professor of the Department of Practical Psychology, Odesa National Maritime University, St. Mechnikova 34, Odesa, 65029, tel.: (066)637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

Percheklii Anna Serhiivna student of the Department of Practical Psychology. ONMU, Odesa National Maritime University, St. Mechnikova, 34, Odesa, 65029, tel.: (050) 706-96-17

DIAGNOSTICS OF STRESS RESISTANCE IN MARITIME INDUSTRY WORKERS

Abstract The scientific work is devoted to the actual thematic direction of the research of the level of stress resistance in maritime workers. The paper examines the concept of stress resistance, its importance for professional activity in specific, including extreme, conditions associated with work on sea transport.

A theoretical analysis of the scientific and scientific-methodical literature was conducted, directly or indirectly, which is related to the thematic direction of the research declared by us.

A generalization of theoretical scientific approaches to the consideration of such phenomenological concepts as stress, stress resistance, stressful conditions of professional activity is carried out.

An empirical study of stress resistance among maritime transport workers was conducted using the method of determining stress resistance and social adaptation by Holmes and Razi. It was found that most of the examined have an average level of stress resistance. Recommendations are provided for increasing stress resistance of workers in the maritime industry.

The theoretical justification is provided and practical recommendations are given regarding the means of application of which it is possible to significantly

increase the level of stress resistance to the specific conditions of professional activity on sea transport, as well as to minimize the level of mental and physical losses.

Recommendations were given to managers of maritime enterprises on improving emotional resistance to stressful conditions accompanying the implementation of professional activities on sea transport.

As the latest statistics show, not all employees have sufficient stress resistance and the ability to calmly respond to conflict or ambiguous situations, and as a result of a large amount of work, they quickly burn out.

Stress resistance is of great importance for successful and effective work, as it allows you to ignore many negative factors, which increases work efficiency and protects against professional emotional burnout.

A high level of stress resistance contributes to increasing work capacity in adverse conditions of professional activity.

Keywords: stress resistance, professional stress, maritime industry, sailors, Holmes-Rage method

Постановка проблеми. Професійна діяльність працівників морегосподарської галузі пов'язана з високим рівнем стресу. Моряки піддаються впливу численних стресогенних факторів - зміна часових поясів, кліматичних умов, сенсорна депривація, монотонія, ізоляція, відірваність від сім'ї тощо. Хронічний стрес негативно позначається на психологічному благополуччі моряків, призводить до емоційного виснаження, конфліктів, помилок у роботі. Тому діагностика та розвиток стресостійкості є важливим завданням психологічної роботи з персоналом морегосподарської галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного стресу у працівників морського транспорту висвітлена у роботах В.А. Липового, Л.М. Шафран, О.А. Істоміна та ін. Дослідники вказують на високу стресогенність роботи моряків, необхідність розробки заходів профілактики та подолання негативних наслідків стресу (Л.М. Шафран, 2016; В.А. Липовий, 2020). Разом з тим, бракує досліджень з використанням стандартизованих методик діагностики стресостійкості працівників флоту.

Мета статті - дослідити рівень стресостійкості у робітників морегосподарської галузі за допомогою методики визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Рэге.

Виклад основного матеріалу. Під стресостійкістю розуміється здатність особистості протистояти негативному впливу стресорів, ефективно долати стресові ситуації зі збереженням внутрішньої рівноваги та успішності діяльності. Стресостійкість базується на особистісних (емоційна стабільність, витривалість, оптимізм та ін.) та соціальних (підтримка близьких, робочого колективу) ресурсах людини.

Для діагностики рівня стресостійкості було обстежено 50 працівників морського торговельного порту м. Одеси за методикою визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге. Опитувальник містить перелік 43 життєвих подій, кожна з яких має певний ступінь стресогенності. Чим більше балів набирає респондент, тим вищий у нього ризик впливу стресу на здоров'я.

За результатами дослідження встановлено:

- 17% працівників мали високий рівень стресостійкості (менше 150 балів), тобто ресурс протистояння стресу близький до оптимального;
- 58% осіб продемонстрували середній рівень стресостійкості (150-300 балів), їм варто звернути увагу на профілактику негативних наслідків стресу;

У 25% респондентів виявлено низький рівень стресостійкості (понад 300 балів), що свідчить про загрозу психосоматичних захворювань, необхідність вжиття термінових заходів з подолання дистресу. Високий рівень стресостійкості дозволяє морякам ефективно

справлятися з викликами професії, зберігати працездатність та психічне здоров'я. Проте, постійне перебування у стресових умовах може поступово виснажувати адаптаційні резерви організму.

Стресостійкість моряків значною мірою залежить від їхніх індивідуально-психологічних особливостей. Дослідження показують, що такі риси, як емоційна стабільність, адаптивність, комунікабельність, позитивне мислення, сприяють ефективному подоланню стресових ситуацій [1, с. 75]. Розвиток цих якостей може бути включений до програм психологічної підготовки фахівців морського флоту.

Важливим фактором стресостійкості моряків є їхня здатність до саморегуляції психоемоційних станів. Опанування технік релаксації, медитації, візуалізації, аутогенного тренування дозволяє знизити рівень стресу, відновити внутрішню рівновагу [2, с. 120]. Ці методи можуть застосовуватися моряками самостійно у зручний для них час, а також включатися до комплексу психологічних інтервенцій.

Дослідники наголошують на ролі здорового способу життя у підвищенні опірності стресу. Раціональне харчування, регулярні фізичні навантаження, повноцінний сон, відмова від шкідливих звичок позитивно впливають на стресостійкість моряків [3, с. 47]. Створення умов для ведення здорового способу життя на борту судна має бути одним із пріоритетів кадрової політики судноплавних компаній.

Соціальна підтримка відіграє суттєву роль у формуванні стресостійкості моряків. Наявність міцних та довірливих стосунків з колегами, друзями, родиною дозволяє відчувати емоційний комфорт, ділитися своїми пережива-

ннями та отримувати допомогу у складних ситуаціях [4, с. 83]. Розвиток навичок командної роботи, взаємопідтримки в екіпажі є важливим напрямком психологічної роботи з моряками.

Стресостійкість моряків пов'язана з їхньою здатністю до ефективної комунікації. Вміння чітко висловлювати свої думки, активно слухати співрозмовника, конструктивно вирішувати конфлікти допомагає запобігати непорозумінням та суперечкам, які можуть стати додатковими джерелами стресу [5, с. 92]. Тренінги з розвитку комунікативної компетентності доцільно включати до програм психологічної підготовки моряків.

Дослідники звертають увагу на зв'язок між стресостійкістю та рівнем професійної компетентності моряків. Ґрунтовні знання, добре розвинені професійні навички, досвід роботи в морі дозволяють впевненіше справлятися зі стресовими ситуаціями, швидше приймати рішення, уникати помилок [6, с. 58]. Систематичне підвищення кваліфікації, навчання на тренажерах, обмін досвідом сприяють зростанню стресостійкості фахівців флоту.

Проведення психологічних досліджень безпосередньо в умовах рейсу дозволяє отримати більш достовірну інформацію про стресостійкість моряків. Такі дослідження вимагають спеціальної підготовки психологів, врахування впливу качки, обмеженого простору суден, необхідності дотримання режиму роботи екіпажу [7, с. 115]. Розробка методик діагностики стресостійкості, адаптованих до умов морських рейсів, є актуальним завданням морської психології.

Вивчення гендерних особливостей стресостійкості моряків є перспективним напрямком досліджень. Жінки в морських професіях можуть стикатися з додатковими стресорами, пов'язаними з гендерними стереотипами, дискримінацією, труднощами поєднання роботи та сімейних обов'язків [8, с. 67]. Розробка психологічних програм підтримки жінок- моряків з урахуванням їхніх специфічних потреб дозволить підвищити їх стресостійкість та ефективність роботи.

Дослідники підкреслюють важливість профілактики синдрому емоційного вигорання у моряків. Тривалий вплив професійних стресорів, відсутність належного відпочинку та психологічного розвантаження можуть призводити до виснаження емоційних ресурсів, деперсоналізації, редукції професійних досягнень [9, с. 130]. Своєчасна діагностика та корекція емоційного вигорання, навчання методам його профілактики є важливими складовими підтримки стресостійкості моряків.

Впровадження системи психологічного супроводу діяльності моряків на всіх етапах їхньої кар'єри дозволяє комплексно вирішувати проблему стресостійкості. Це передбачає психологічний відбір кандидатів у моряки, регулярний моніторинг їх стресового стану, надання консультативної та

психотерапевтичної допомоги, проведення тренінгів з розвитку стресостійкості, організацію психологічної підтримки під час берегових відпусток. Системний підхід до проблеми стресостійкості дозволяє не лише долати наслідки стресу, але й запобігати його негативному впливу на моряків.

Стресостійкість визначається як інтегральна якість особистості, що забезпечує здатність успішно протистояти негативному впливу стресорів без суттєвого зниження ефективності діяльності та збереження фізичного й психічного здоров'я [2, с. 25]. Ця характеристика відображає індивідуальну здатність адаптуватися до дії стрес-факторів, зберігаючи внутрішню рівновагу та працездатність.

Стресостійкість розглядається як динамічний процес, що включає когнітивну оцінку ситуації, емоційне реагування на стресори, копінг-стратегії та поведінкові зусилля, спрямовані на подолання стресу [5, с. 63]. Високий рівень стресостійкості дозволяє моряку сприймати стресові ситуації як менш загрозливі, зберігати оптимізм та концентрацію, обирати ефективні стратегії вирішення проблем.

Професійна надійність моряка тісно пов'язана з його стресостійкістю. Здатність зберігати високу працездатність в умовах тривалого стресового навантаження, приймати відповідальні рішення в екстремальних ситуаціях, уникати помилок під впливом стресу є важливими складовими надійності фахівця морського флоту [6, с. 48]. Розвиток стресостійкості сприяє підвищенню професійної надійності моряків.

Стресостійкість моряків тісно пов'язана з їхньою здатністю до саморегуляції функціональних станів. Навички оперативної релаксації, мобілізації уваги та енергетичних ресурсів організму, підтримки оптимального рівня активації дозволяють ефективно справлятися зі стресовими навантаженнями [3, с. 82]. Тренінги з розвитку саморегуляції мають бути невід'ємною складовою психологічної підготовки моряків.

Оптимізм розглядається як важливий особистісний ресурс стресостійкості моряків. Схильність фокусуватися на позитивних аспектах ситуації, очікувати сприятливого результату, вірити у власні сили допомагає долати стресові труднощі, зберігати мотивацію та наполегливість [1, с. 110]. Розвиток оптимістичного мислення через техніки когнітивно-поведінкової терапії може сприяти підвищенню стресостійкості моряків.

Дослідники звертають увагу на роль емоційного інтелекту у формуванні стресостійкості фахівців морського флоту. Здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей, ефективно керувати емоційними станами, проявляти емпатію та адаптивність у взаємодії дозволяє краще справлятися зі стресовими ситуаціями [9, с. 95]. Розвиток емоційного інтелекту може бути одним із завдань психологічної роботи з моряками.

Стресостійкість моряків значною мірою залежить від організаційних факторів у морських компаніях. Належні умови праці та відпочинку, справедлива система оплати, можливості професійного розвитку, ефективна комунікація в організації, сприятливий психологічний клімат в екіпажі є важливими передумовами профілактики професійного стресу [4, с. 60]. Оптимізація організаційного середовища має бути пріоритетом кадрової політики в морській галузі.

Сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості для підтримки стресостійкості моряків. Зокрема, застосування мобільних додатків для моніторингу стресового стану, проведення онлайн-консультацій з психологами, використання віртуальної реальності для релаксації та відновлення ресурсів можуть стати ефективними інструментами управління стресом в умовах рейсу [7, с. 135].

Впровадження інноваційних технологій у систему психологічного супроводу моряків є перспективним напрямком розвитку галузі.

Проблема стресостійкості моряків набуває особливої актуальності в контексті пандемії COVID-19. Додаткові стресори, пов'язані з ризиком інфікування, тривалою ізоляцією на борту, невизначеністю ситуації, обмеженнями в зміні екіпажів, можуть суттєво знижувати психологічне благополуччя моряків. Розробка спеціальних протоколів психологічної допомоги морякам в умовах пандемії є нагальним завданням морської медицини та психології.

Розвиток резильєнтності (життестійкості) розглядається як важливий напрямок підвищення стресостійкості моряків. Резильєнтність включає здатність ефективно адаптуватися до стресових ситуацій, зберігати психологічну пружність, знаходити сенс у подоланні труднощів [2, с. 90]. Програми розвитку резильєнтності, що ґрунтуються на принципах позитивної психології та когнітивно-поведінкової терапії, можуть бути ефективними інструментами підтримки стресостійкості фахівців флоту.

Середній рівень стресостійкості вказує на необхідність приділяти увагу методам саморегуляції, піклуватися про повноцінний відпочинок, раціональний режим праці та відпочинку. Розвиток навичок управління стресом допоможе підтримувати оптимальний психофізіологічний стан.

Низькі показники стресостійкості свідчать про надмірну напруженість, високі ризики емоційного вигорання, психосоматичних розладів. Таким працівникам важливо отримати психологічну допомогу, опанувати техніки релаксації, звернутися до ресурсів соціальної підтримки.

Стресостійкість динамічна характеристика, рівень якої може змінюватися під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Тому важливо регулярно проводити моніторинг психологічного стану моряків, своєчасно реагувати на ознаки зниження стресостійкості.

Крім індивідуальних зусиль самих працівників, суттєву роль у формуванні стійкості до стресу відіграє організаційна культура в морських компаніях. Створення комфортних побутових умов на борту судна, забезпечення повноцінного харчування та медичного обслуговування, налагодження ефективних каналів комунікації в екіпажі сприяє зниженню професійного стресу.

Підтримка зв'язку із рідними та близькими, можливість поділитися з ними своїми переживаннями також є важливим фактором протидії стресовим впливам. Розвиток сучасних цифрових технологій спілкування значно полегшує комунікацію моряків із родиною.

Регулярні фізичні вправи та заняття спортом не лише зміцнюють здоров'я моряків, але й підвищують здатність організму опиратися стресу. Активний відпочинок дозволяє зняти напруження, відновити психоемоційну рівновагу.

Опанування технік медитації, дихальних вправ, візуалізації допомагає знизити рівень стресу, покращує емоційний стан. Ці методи можуть застосовуватись самостійно працівниками у зручний для них час.

Психологічні тренінги з розвитку стресостійкості, навичок саморегуляції, командної взаємодії доцільно включати до програм професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників морегосподарської галузі. Це дозволить системно формувати психологічну культуру моряків.

У подоланні наслідків стресу також допомагає хобі, улюблені заняття у вільний час. Захоплення художньою творчістю, фотографією, рукоділлям, читанням зміщує фокус уваги від професійних проблем, дає відчуття радості та задоволення.

Таким чином, стресостійкість працівників морегосподарської галузі залежить від комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників. Вона може розглядатися як на індивідуальному, так і на організаційному рівні. Посилення стресостійкості вимагає цілеспрямованих зусиль як самих моряків, так і морських компаній загалом.

Для підвищення стресостійкості моряків необхідно впроваджувати комплекси психологічних заходів, спрямованих на розвиток навичок саморегуляції, психологічної витривалості, позитивного самоналаштування, навчання методам релаксації, мобілізації внутрішніх резервів організму тощо. Важливо створити на робочому місці сприятливий соціально-психологічний клімат, атмосферу взаємопідтримки в екіпажі.

Серед інноваційних методів розвитку стресостійкості моряків можна відзначити біологічний зворотний зв'язок (biofeedback). "Biofeedback training, which involves learning to control physiological processes such as heart rate, muscle tension, and skin conductance, has shown promise in enhancing stress resilience in

various occupational groups, including navy personnel" [11, с. 290]. Використання портативних приладів для моніторингу фізіологічних показників дозволяє морякам відстежувати свій рівень стресу та свідомо застосовувати техніки релаксації.

Отже, у більшості обстежених переважає середній рівень стресостійкості з певною вразливістю до дії професійних стресорів. Робота в морегосподарській галузі вимагає готовності до фізичних та психічних навантажень, високої стійкості до численних стрес-факторів.

Слід зазначити, що стресостійкість моряків тісно пов'язана з їх професійною надійністю та безпекою мореплавства. Своєчасна діагностика та корекція стресових станів дозволяє попередити аварійні ситуації, травматизм, фатальні помилки в роботі.

На стресостійкість моряків впливають не лише виробничі, але й соціально-психологічні чинники. Конфлікти в екіпажі, непорозуміння з керівництвом, невдоволення умовами контракту можуть стати додатковими джерелами стресу.

Позитивний вплив на стресостійкість має наставництво досвідчених працівників над молодими моряками. Передача професійного досвіду, порад щодо адаптації до роботи в морі сприяє швидшому формуванню стресостійкості у новачків.

Важливим фактором підтримки оптимального стресового навантаження є збалансований графік роботи та відпочинку моряків. Достатня тривалість сну, перерв, збереження добового ритму, незважаючи на зміну часових поясів, допомагає відновленню фізичних і психічних ресурсів.

На жаль, проблема стресостійкості моряків не завжди знаходить належну увагу з боку працедавців. Орієнтація на виконання виробничого плану за рахунок інтенсифікації праці, економії на соціальних програмах підтримки екіпажу може негативно позначатися на здатності моряків долати стрес.

Проведення психологічних досліджень стресостійкості в морегосподарській галузі стикається з певними труднощами. Зокрема, організація обстеження працівників безпосередньо в умовах рейсу вимагає спеціальної підготовки дослідників, врахування впливу качки, обмеженого простору суден тощо.

Окрему увагу слід приділяти стресостійкості жінок-моряків. В силу додаткових гендерно-рольових навантажень, вони можуть бути більш вразливими до дії стресогенних чинників у професії. Розробка спеціальних психологічних програм для жінок у морегосподарській галузі є перспективним напрямком наукових досліджень.

Розвиток стресостійкості моряків не повинен обмежуватися лише періодом їх перебування на судні. Психологічна робота має продовжуватися і

під час берегових відпусток, охоплювати сім'ї моряків. Часто адаптація до життя на березі після тривалих рейсів також може супроводжуватися стресовими переживаннями.

Стресостійкість моряків значною мірою визначається їхніми копінг-стратегіями - способами подолання стресових ситуацій. Дослідження показують, що використання активних, проблемно-орієнтованих стратегій (пошук інформації, планування дій, пошук підтримки) пов'язане з вищою стресостійкістю, у той час як уникнення проблем, самозвинувачення, застосування психоактивних речовин знижують адаптивність до стресу [3, с. 140]. Навчання моряків ефективним копінг-стратегіям є важливим напрямком психологічної роботи.

Поняття життестійкості (hardiness) розглядається як особистісний ресурс стресостійкості моряків. Життестійкість включає три компоненти: залученість (переконання в тому, що активна участь у подіях життя дає максимальний шанс знайти щось варте і цікаве), контроль (впевненість у можливості впливати на результати подій) та прийняття ризику (погляд на життя як спосіб набуття досвіду) [5, с. 85]. Розвиток життестійкості через спеціальні тренінгові програми дозволяє підвищувати стійкість моряків до професійного стресу.

Духовність та екзистенційні цінності відіграють значну роль у стресостійкості моряків. Наявність життєвих смислів, відчуття зв'язку з чимось більшим, ніж власне "Я", віра в себе та свої цінності допомагають зберігати внутрішню стабільність в умовах зовнішнього тиску [7, с. 120]. Робота з екзистенційними проблемами, розвиток духовних практик можуть бути складовими психологічної підтримки стресостійкості фахівців морського флоту.

Дослідники звертають увагу на роль психологічної пружності (resilience) у стресостійкості моряків. Психологічна пружність визначається як динамічний процес позитивної адаптації до значних несприятливих обставин. Вона пов'язана зі здатністю "відновлюватися" після стресових подій, гнучко адаптуватися до мінливих вимог, використовувати складні ситуації як можливості для зростання [9, с. 68]. Розвиток психологічної пружності через спеціальні інтервенції дозволяє підвищувати стійкість моряків до хронічного стресу.

Самоефективність - віра у власну здатність успішно справлятися з конкретними ситуаціями та викликами - є важливим когнітивним ресурсом стресостійкості моряків. Високий рівень самоефективності дозволяє сприймати стресові ситуації як менш загрозливі, докладати більше зусиль для їх подолання, зберігати наполегливість перед обличчям невдач [2, с. 150]. Розвиток самоефективності моряків через навчання, моделювання успішної поведінки, конструктивний зворотній зв'язок сприяє їхній стресостійкості.

Стресостійкість моряків тісно пов'язана з їхнім професійним самовизначенням та кар'єрними орієнтаціями. Моряки з високим рівнем стресостійкості, як правило, демонструють більшу задоволеність роботою, лояльність до професії, орієнтацію на професійний розвиток та досягнення [4, с. 210]. Врахування індивідуальних кар'єрних орієнтацій при призначенні моряків на посади, створення умов для реалізації професійного потенціалу можуть опосередковано впливати на їхню стійкість до стресу.

Баланс між роботою та особистим життям (work-life balance) є важливою передумовою стресостійкості моряків. Гармонійне поєднання професійних та сімейних ролей, можливість повноцінного відпочинку та відновлення під час берегових відпусток, наявність хобі та інтересів поза роботою дозволяють запобігати накопиченню хронічного стресу [8, с. 95]. Сприяння досягненню балансу між роботою та особистим життям має бути складовою корпоративної політики морських компаній.

Фізична підготовка та регулярні фізичні вправи розглядаються як важливі фактори стресостійкості моряків. Дослідження показують, що фізична активність сприяє зниженню рівня стресових гормонів, покращенню настрою та когнітивних функцій, підвищенню витривалості та опірності організму [6, с. 180]. Створення умов для занять спортом на борту суден, заохочення моряків до фізичної активності під час берегових відпусток є дієвими заходами підтримки їхньої стресостійкості.

Харчування відіграє суттєву роль у стресостійкості моряків. Збалансоване харчування з достатньою кількістю вітамінів, мінералів, антиоксидантів сприяє зміцненню імунітету, підвищенню опірності організму до впливу стресорів. З іншого боку, нездорове харчування, зловживання кофеїном, алкоголем, цукром може погіршувати перебіг стресових реакцій [1, с. 190]. Забезпечення якісного та збалансованого харчування на борту суден, просвітництво моряків щодо принципів здорового харчування є важливими складовими підтримки їхньої стресостійкості.

Психологічна безпека та довіра в робочому середовищі мають значний вплив на стресостійкість моряків. Атмосфера психологічної безпеки, в якій моряки можуть відкрито висловлювати свої думки та почуття, обговорювати проблеми без страху осуду чи покарання, отримувати підтримку від колег та керівництва, дозволяє ефективніше справлятися зі стресовими ситуаціями. Розвиток культури психологічної безпеки в морських компаніях, навчання керівників навичкам створення атмосфери довіри сприяють підвищенню стресостійкості екіпажів суден.

Роботодавці мають бути зацікавлені в інвестиціях у психологічне здоров'я плавскладу, адже це безпосередньо відображається на ефективності роботи екіпажів суден. Витрати на профілактику та подолання професійного

стресу моряків багаторазово окупаються за рахунок підвищення якості їхньої праці, зниження плинності кадрів, аварійності тощо.

Дослідження показують, що впровадження корпоративних програм управління стресом дає значний економічний ефект. "Stress management interventions in the workplace have been found to lead to a significant reduction in stress-related absenteeism, resulting in substantial cost savings for organizations" [10, с. 185]. Зниження рівня стресу у працівників підвищує продуктивність праці, покращує психологічний клімат, зменшує витрати на медичне обслуговування.

Стратегії подолання стресу, засновані на усвідомленості (mindfulness-based stress reduction, MBSR), набувають популярності в роботі з моряками. "Mindfulness-based interventions, which cultivate present-moment awareness and non-judgmental acceptance, have been found to reduce stress, anxiety, and depression in various occupational settings, including the maritime industry" [10, с. 215]. Практики усвідомленості, такі як медитація, сканування тіла, йога, дозволяють морякам розвивати стійкість до стресу, покращувати емоційну регуляцію та якість сну.

Дослідження свідчать про ефективність застосування віртуальної реальності (VR) у розвитку стресостійкості моряків. "Virtual reality technology has shown promise as a tool for stress management training in the maritime context. VR simulations can expose seafarers to stressful scenarios in a controlled environment, allowing them to practice coping strategies and build stress resilience" [12, с. 410]. Використання VR-тренажерів дозволяє моделювати різноманітні стресові ситуації на борту судна та відпрацьовувати навички їх подолання у безпечних умовах.

Розвиток лідерських якостей капітанів та старших офіцерів є важливим фактором стресостійкості екіпажів суден. "Leadership style of captains and senior officers has a significant impact on the stress levels and well-being of the crew. Transformational leadership, characterized by individualized consideration, inspirational motivation, and intellectual stimulation, has been associated with lower stress and higher job satisfaction among seafarers" [12, с. 390]. Навчання капітанів ефективним стилям управління, створення атмосфери довіри та підтримки на судні сприяє зниженню стресового навантаження на екіпаж.

Впровадження системи наставництва (mentoring) в морських компаніях може сприяти підвищенню стресостійкості молодих моряків. "Mentoring programs, in which experienced seafarers provide guidance and support to novice crew members, have been shown to facilitate adaptation to the maritime work environment and enhance stress coping skills" [13, с. 440]. Наставники можуть ділитися своїм досвідом подолання стресових ситуацій, давати поради щодо організації роботи та відпочинку, надавати емоційну підтримку своїм підопічним.

Культура безпеки в морських компаніях має включати турботу про психологічне благополуччя моряків. "A positive safety culture in maritime organizations should encompass concern for the psychological well-being of seafarers. Regular assessment of stress levels, open communication about mental health issues, and provision of psychological support services are essential components of a comprehensive safety management system" [11, с. 305]. Інтеграція управління стресом у загальну систему менеджменту безпеки дозволяє комплексно підходити до забезпечення надійності роботи екіпажів суден.

Самі моряки також мають приділяти увагу власній стресостійкості, не покладаючись лише на ініціативи керівництва компаній. Застосування індивідуальних та групових психологічних практик саморегуляції має стати невід'ємною складовою професійної діяльності працівників морського флоту.

Таким чином, стресостійкість є важливою професійною якістю моряків, що визначає їх здатність надійно та безпечно виконувати свої обов'язки в екстремальних умовах тривалих рейсів. Її діагностика, профілактика та розвиток мають стати пріоритетом психологічного супроводу діяльності фахівців морегосподарської галузі.

Соціальна підтримка відіграє захисну роль у подоланні професійного стресу моряками. "Social support from family, friends, and colleagues has been consistently identified as a key buffer against the negative impact of occupational stress in seafarers" [12, с. 375]. Наявність довірчих відносин, можливість поділитися своїми переживаннями та отримати пораду, відчуття прийняття та розуміння з боку близьких людей допомагають морякам долати стресові труднощі. Сприяння спілкуванню моряків з родиною під час рейсів, організація неформальних заходів для членів екіпажу, створення груп взаємопідтримки є важливими напрямками роботи з підвищення стресостійкості працівників флоту.

Когнітивно-поведінкові інтервенції показують високу ефективність у розвитку стресостійкості моряків. "Cognitive-behavioral stress management (CBSM) interventions, which combine cognitive restructuring, relaxation training, and problem-solving skills, have been successfully applied to enhance stress resilience in maritime personnel" [13, с. 420]. Навчання моряків виявляти та змінювати негативні автоматичні думки, застосовувати ефективні копінг-стратегії, планувати діяльність з урахуванням пріоритетів дозволяє знизити рівень стресу та підвищити стресостійкість.

Програми управління стресом для моряків мають враховувати специфіку різних етапів рейсу. "Stress management interventions for seafarers should be tailored to the unique challenges of different voyage stages, such as pre-departure stress, mid-voyage isolation, and post-voyage reintegration" [10, с. 200].

Підготовка до рейсу може включати планування розпорядку дня, визначення цілей та завдань. Під час рейсу важливо підтримувати фізичну активність, практикувати хобі, спілкуватися з колегами. Після повернення з рейсу доцільно приділити час відновленню та адаптації до життя на березі.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження виявило переважання середнього рівня стресостійкості у працівників морегосподарської галузі, що вимагає вжиття профілактичних заходів щодо підвищення опірності стресовим впливам. Перспективами подальших досліджень є розробка та апробація психологічних програм розвитку стресостійкості моряків на основі сучасних підходів антистрес-тренінгу.

Література:

1. Бондаревич, С. М. (2018). Психологічні чинники стресостійкості моряків далекого плавання. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки, 2, 72-77.
2. Гарагуля, І. С. (2019). Стресостійкість як професійно важлива якість моряка. Вісник Одеського національного університету. Психологія, 24(2)*, 23-32.
3. Дорошенко, О. О. (2020). Роль саморегуляції у формуванні стресостійкості моряків. Проблеми екстремальної та кризової психології, 1(27), 44-53.
4. Єлеференко, І. В. (2021). Організаційні фактори стресостійкості працівників морського транспорту. Психологічний часопис, 7(1)*, 58-66.
5. Кузнєцов, М. А., & Кузнєцов, В. М. (2019). Стресостійкість як динамічний процес: структурно-функціональна модель. Психологія і особистість, 2(16), 60-72.
6. Лазарева, А. В. (2018). Професійна надійність моряків: роль стресостійкості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія», 7, 45-51.
7. Лук'янчук, О. М. (2020). Інформаційні технології в системі підтримки стресостійкості моряків. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки, 4, 132-139.
8. Новікова, Ж. М. (2019). Гендерні особливості стресостійкості моряків. Теорія і практика сучасної психології, 3, 64-69.
9. Сафін, О. А. (2021). Емоційний інтелект як ресурс стресостійкості моряків. Психологічні перспективи, 37, 91-104.
10. Smith, J. K., & Jones, A. B. (2019). The economic benefits of workplace stress management interventions in the maritime industry. Journal of Occupational Health Psychology, 24(2), 180-190.
11. Brown, S. D., & Lee, T. W. (2020). Innovative approaches to stress resilience training in the maritime sector. Safety Science, 130, 285-295.
12. Petersen, E. S., & Johansen, R. R. (2021). The role of social support in mitigating occupational stress among seafarers. Maritime Policy & Management, 48(3), 371-383.
13. Davis, K. L., & Singh, H. (2018). Cognitive-behavioral interventions for stress management in maritime personnel. International Maritime Health, 69(4), 417-425.
14. Lazarus, R. S. (1963) A Laboratory Approach to the Dynamics of Psychological Stress Administrative Science Quarterly, 8: 192. DOI:10.2307/2390899
15. Holmes, T. H. and Rahe, R. H. (1967) The Social Readjustment Rating Scale. Journal of Psychosomatic Research, 11, 213-218. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](https://doi.org/10.1016/0022-3999(67)90010-4) Summar

References:

1. Bondarevych, S. M. (2018). Psykhologichni chynnyky stresostijkosti moryakiv dalekogo plavannya [Psychological factors of stress resistance of seaman of the distant swimming]. *Naukovyy visnyk Khersons'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya: Psykhologichni nauky*, 2, 72-77. [in Ukrainian].
2. Garagulya, I. S. (2019). Stresostijkist' yak profesijno vazhlyva yakist' moryaka [Stress resistance as professionally important quality of seaman]. *Visnyk Odes'kogo natsional'nogo universytetu. Psykhologiya*, 24(2)*, 23-32. [in Ukrainian].
3. Doroshenko, O. O. (2020). Rol' samoregulyatsiji u formuvanni stresostijkosti moryakiv [A role of self-regulation is in forming of stress resistance of seaman]. *Problemy ekstremal'noji ta kryzovoji psykhologiji*, 1(27), 44-53. [in Ukrainian].
4. Cleferenko, I. V. (2021). Organizatsijni faktory stresostijkosti pratsivnykiv mors'kogo transport [Organizational factors of stress resistance of workers of marine transport]. *Psykhologichnyj chasopys*, 7(1)*, 58-66. [in Ukrainian].
5. Kuznjetsov, M. A., & Kuznjetsov, V. M. (2019). Stresostijkist' yak dynamichnyj protses: strukturno-funktsional'na model' [Stress resistance as a dynamic process: structurally-functional model]. *Psykhologiya i osobystist'*, 2(16), 60-72. [in Ukrainian].
6. Lazareva, A. V. (2018). Profesijna nadijnist' moryakiv: rol' stresostijkosti [Professional reliability of seaman: role of stress resistance]. *Naukovi zapysky Natsional'nogo universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Psykhologiya»*, 7, 45-51. [in Ukrainian].
7. Luk'yanchuk, O. M. (2020). Informatsijni tekhnologiji v systemi pidtrymky stresostijkosti moryakiv [Information technologies are in the system in support of stress resistance of seaman]. *Naukovyy visnyk Khersons'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya: Psykhologichni nauky*, 4, 132-139. [in Ukrainian].
8. Novikova, Zh. M. (2019). Genderni osoblyvosti stresostijkosti moryakiv [Gender features of stress resistance of seaman]. *Teoriya i praktyka suchasnoji psykhologiji*, 3, 64-69. [in Ukrainian].
9. Safin, O. A. (2021). Emotsijnyj intelekt yak resurs stresostijkosti moryakiv [Emotional intellect as resource of stress resistance of seaman]. *Psykhologichni perspektyvy*, 37, 91-104. [in Ukrainian].
10. Smith, J. K., & Jones, A. B. (2019). The economic benefits of workplace stress management interventions in the maritime industry. *Journal of Occupational Health Psychology*, 24(2), 180-190. [in English].
11. Brown, S. D., & Lee, T. W. (2020). Innovative approaches to stress resilience training in the maritime sector. *Safety Science*, 130, 285-295. [in English].
12. Petersen, E. S., & Johansen, R. R. (2021). The role of social support in mitigating occupational stress among seafarers. *Maritime Policy & Management*, 48(3), 371-383. [in English].
13. Davis, K. L., & Singh, H. (2018). Cognitive-behavioral interventions for stress management in maritime personnel. *International Maritime Health*, 69(4), 417-425. [in English].
14. Lazarus, R. S. (1963) A Laboratory Approach to the Dynamics of Psychological Stress *Administrative Science Quarterly*. 8: 192. DOI:10.2307/2390899. [in English].
15. Holmes, T. H. and Rahe, R. H. (1967) The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11, 213-218. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](https://doi.org/10.1016/0022-3999(67)90010-4) Summar. [in English].

УДК 159.97

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1539-1555](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1539-1555)

Корнієнко Вікторія Володимирівна доктор психологічних наук, доцент завідувач кафедри психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26, тел: (067)720-81-63, <https://orcid.org/0000-0001-9187-6734>

Охромій Галина Василівна доктор медичних наук, професор кафедри психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26, тел: (050) 481-87-76, <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Завадська Анастасія Олексіївна старший викладач кафедри психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26, тел: (099)421-16-91, <https://orcid.org/0009-0006-2357-6119>

Мироненко Анастасія Олександрівна здобувач вищої освіти, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26, тел.: (050) 107-87-19

ХАРАКТЕРИСТИКА ПУСКОВИХ ТА ПІДТРИМУЮЧИХ МЕХАНІЗМІВ ПОРУШЕННЯ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ТА КОМПЕНСАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ПРИ НЕВРОТИЧНИХ ДЕПРЕСІЯХ

Анотація. В Україні гостро стоїть проблема погіршення психічного здоров'я, що пов'язано з воєнними діями на нашій території та опосередковані стресами, заручництвом, насиллям, каліцтвом та іншими негативними наслідками війни. Особлива увага приділена аналізу адаптаційних можливостей, адекватності застосування копінг-стратегій та життєстійкості осіб з депресивними розладами. Досліджено особистісні характеристики хворих на депресивні розлади та адаптаційні можливості осіб з первинними (І група) та хронічними (ІІ група) депресивними розладами, їх психологічні ресурси, особливості когнітивних та емоційних порушень, специфіка соціального функціонування, психологічного благополуччя, особливості ціннісно-мотиваційної сфери, зони психічної травматизації та особливості міжособистісних та сімейних комунікацій осіб з депресивними порушеннями

різного генезу. Для розуміння впливу тривалості хвороби на адаптаційні можливості осіб з депресивними розладами було проаналізовано та визначено пускові механізми порушення процесу адаптації, описано механізми адаптації та компенсації в умовах хроніфікації хвороби. Встановлено, що особи I та II груп характеризуються низькими показниками поведінкової регуляції. Це свідчило про порушення здібності осіб з невротичною депресією регулювати свою взаємодію з оточуючим середовищем, що проявлялось низьким рівнем нервово-психічної стійкості, емоційної лабільності та неадекватності самооцінки. Респонденти II групи також характеризувались низькими показниками моральної нормативності та комунікативного потенціалу, що проявлялось у зниженні усвідомлення вимог оточення щодо соціальних ролей. Комунікативний потенціал та моральна нормативність осіб I групи відповідали середньому рівню та визначався здібністю легко встановлювати соціальні контакти але, поряд з тим, відображав підвищену конфліктність осіб.

Доведено, що тривалість депресії, її рецидивуючий характер негативно впливає на адаптаційні можливості, адекватність копінг-стратегій та життєстійкість осіб з депресивними розладами невротичного генезу, що необхідно враховувати при створенні психокорекційних та реабілітаційних програм для такого контингенту хворих.

Ключові слова: пускові та підтримуючі механізми, процес адаптації та компенсації, психологічний реабілітаційний потенціал, невротичні депресії, особистість.

Kornienko Viktoriya Volodymyrivna Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogy, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 49005, Dnipro, Nauky Ave., 26, tel.: (067)720-81-63, <https://orcid.org/0000-0001-9187-6734>

Okhromiy Halyna Vasyivna Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 49005, Dnipro, Nauky prospect, 26, tel.: (050) 481-87-76, <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Zavadaska Anastasia Oleksiivna senior lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 49005, Dnipro city, Nauky Ave., 26, tel.: (099)421-16-91, <https://orcid.org/0009-0006-2357-6119>

Myronenko Anastasia Oleksandrivna student of higher education, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 49005, Dnipro, Nauky Ave., 26, tel.: (050) 107-87-19

CHARACTERISTICS OF INITIATING AND SUPPORTING MECHANISMS OF PERSONALITY ADAPTATION AND COMPENSATION PROCESS DISRUPTION IN NEUROTIC DEPRESSIONS

Abstract. In Ukraine, there is an acute problem of the deterioration of mental health, which is connected with military actions on our territory and mediated by stress, hostages, violence, mutilation and other negative consequences of war. Special attention is paid to the analysis of adaptation possibilities, the adequacy of the application of coping strategies and the vitality of persons with depressive disorders. Personal characteristics of patients with depressive disorders and adaptive capabilities of persons with primary (group I) and chronic (group II) depressive disorders, their psychological resources, features of cognitive and emotional disorders, specifics of social functioning, psychological well-being, features of the value-motivational sphere, zones mental traumatization and peculiarities of interpersonal and family communication of persons with depressive disorders of various genesis. In order to understand the influence of the duration of the illness on the adaptive capabilities of persons with depressive disorders, the triggering mechanisms of the disruption of the adaptation process were analyzed and determined, and the mechanisms of adaptation and compensation in the conditions of the chronicity of the illness were described. It was established that individuals of the I and II groups are characterized by low indicators of behavioral regulation. This indicated a violation of the ability of individuals with neurotic depression to regulate their interaction with the environment, which was manifested by a low level of neuropsychological stability, emotional lability, and inadequate self-esteem. Respondents of the II group were also characterized by low indicators of moral normativity and communicative potential, which was manifested in a decrease in awareness of the demands of the environment regarding social roles. The communicative potential and moral normativity of individuals of the 1st group corresponded to the average level and was determined by the ability to easily establish social contacts, but, at the same time, reflected the increased conflict of individuals.

It has been proven that the duration of depression, its recurrent nature negatively affects the adaptation capabilities, the adequacy of coping strategies and the vitality of people with depressive disorders of neurotic genesis, which must be taken into account when creating psychocorrective and rehabilitation programs for such a contingent of patients.

Keywords: starting and supporting mechanisms, process of adaptation and compensation, psychological rehabilitation potential, neurotic depressions, personality.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає у тому, що до теперішнього часу існує дефіцит глибоких досліджень, присвячених вивченню особистісних характеристик осіб з тривалими депресіями невротичного генезу. Особливу зацікавленість викликають адаптаційні можливості, адекватність застосування копінг-стратегій та життєстійкість осіб з депресивними розладами невротичного генезу, їх рівень сформованості та можливості реалізації. Аналіз отриманих результатів допоможе визначитись з тими заходами та техніками психореабілітаційних і психокорекційних програм, які можна буде запропонувати хворим на тривалі депресивні розлади з рецидивуючим характером.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги велику зацікавленість науковців проявом копінг-стратегій, життєстійкістю та адаптаційними можливостями осіб з депресивними розладами невротичного генезу, було зроблено аналіз останніх наукових досліджень, які були направлені на вивчення етіології депресивних розладів (Вассерман Л., 2013; Коваль І., 2015; Зеленська К., 2017); визначення критеріїв оцінки переживання депресивного стану (Шевченко Н., 2018); вивчення ознак психопатологічних порушень в осіб, які перебувають на програмі замісної підтримувальної терапії (Городокін А., 2019); виокремлення таких симптомів як тривога, депресія та безсоння серед дорослих з опіоїдами (З. Е. Латіф, Дж. Шалтайт

Бент, К. К. Соллі, 2019.); визначення шляхів подолання стресу у навчальній діяльності студентів та вивчення їх психічного здоров'я (Юрценюк О., 2019, Цветковскі С., Йорм А., Макіннон А., 2019); вивчення розладів психічного здоров'я у внутрішньо переміщених осіб (Марута Н., Каленська Г., Явдак І., Малюта Л., 2019).

Метою даної роботи є аналіз результатів емпіричного дослідження, направлений на вивчення впливу тривалості депресії та її рецидивуючого характеру на прояви копінг-стратегій, життєстійкість та адаптаційні можливості осіб з депресивними розладами невротичного генезу, які є неусвідомлюваними ресурсами, необхідними для повноцінного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Психічне здоров'я людини, на всіх етапах розвитку суспільства, завжди цікавило науковців та фахівців, які працювали в цьому напрямку. Останнім часом в Україні гостро стоїть проблема погіршення психічного здоров'я, що пов'язано з воєнними діями на нашій території та опосередковані стресами, заручництвом, насиллям, каліцтвом та іншими негативними наслідками війни.

Наукові розробки З. Е. Латіф, Дж. Шалтайт Бент, К. К. Соллі, Цветковскі С., Йорм А., Макіннон А., Марута Н., та ін., дають нові цікаві результати стосовно розладу психічного здоров'я у внутрішньо переміщених осіб,

студентів вищих навчальних закладів, які, на жаль, не вирішують проблему психічного здоров'я як у масштабах світу так і українського суспільства [2,9,10]

Такі особистісні характеристики хворих на депресивні розлади як адаптаційні можливості, адекватність копінг-стратегій та життєстійкість викликають інтерес у науковців у якості чинників психологічного реабілітаційного потенціалу цієї категорії досліджуваних.

Дослідження адаптаційних можливостей, адекватності копінг-стратегій та життєстійкості пацієнтів з депресивними розладами проводилося на базі психоневрологічного диспансеру Спеціалізованої багатопрофільної лікарні № 1 м. Дніпро. Дослідницьку вибірку склали 354 особи, з яких 270 – хворі на депресивні розлади (91 – з невротичними депресивними розладами; 86 – з органічними депресивними розладами та 93 – з ендогенними депресивними розладами) та 84 – особи із загальної популяції населення (здорові).

На етапі дослідження усі респонденти з депресивними розладами були поділені на дві групи: I група – особи з первинними депресивними порушеннями та II група – особи з хронічними депресивними порушеннями. При невротичних депресіях в I групу увійшли 52 особи, в II групу – 39, при органічних – 36 та 50 осіб відповідно та при ендогенних – 32 та 61 особи відповідно. Отже, 182 особи без психічних розладів склали контрольну групу. Усього в цьому дослідженні прийняло участь 452 особи.

Для розуміння впливу тривалості хвороби на психологічний реабілітаційний потенціал осіб з депресивними розладами необхідно проаналізувати та визначити пускові механізми порушення процесу адаптації та визначити й описати механізми адаптації та компенсації в умовах хроніфікації хвороби. З цією метою досліджувались адаптаційні можливості осіб з первинними (I група) та хронічними (II група) депресивними розладами, їх психологічні ресурси, особливості когнітивних та емоційних порушень, специфіка соціального функціонування, психологічного благополуччя, особливості особистості та ціннісно-мотиваційної сфери, зони психічної травматизації та особливості міжособистісних та сімейних комунікацій осіб з депресивними порушеннями різного генезу. Отримані дані зіставлялись з характеристиками осіб без психічних розладів, з метою виділення пускових механізмів порушення процесу адаптації та змін адаптаційних процесів в умовах депресивного розладу.

Вплив хвороби на адаптаційні можливості та психологічні ресурси осіб з невротичними депресивними розладами визначався за допомогою опитувальника життєстійкості S. Maddi, багаторівневого особистісного опитувальника «Адаптивність» та тесту копінг-стратегій E. Heim.

Аналіз складових життєстійкості у осіб з депресивними порушеннями невротичного генезу показав, що I група 55,77 % характеризується середнім, 23,08 % – низьким та 21,15 % – високим рівнем залученості до життя. Нам вдалося визначити, що у II групі показник залученості до життя був переважно низького рівня ($74,36 \pm 9,91$) %, а у осіб без психічних розладів у 47,62 % осіб був встановлений середній рівень, у 38,10 % – високий рівень та у 14,29 % – низький рівень залученості до життя.

Були встановлені вірогідні розбіжності, що полягали в переважанні високого та середнього рівню залученості до життя серед осіб I групи ($p < 0,02$, ДК = 6,15, МІ = 0,49 та $p < 0,0005$, ДК = 4,34, МІ = 0,77 відповідно) та осіб без психічних розладів ($p < 0,0001$, ДК = 8,71, МІ = 1,44 та $p < 0,002$, ДК = 3,66, МІ = 0,50 відповідно), у той час коли в осіб II групи переважав низький рівень залученості ($p < 0,0001$, ДК = 5,08, МІ = 1,30 та $p < 0,0001$, ДК = 7,16, МІ = 2,15 відповідно), а особи I групи відрізнялись від здорових меншою кількістю осіб з високим рівнем залученості ($p < 0,01$, ДК = 2,55, МІ = 0,22). Тобто, можна сказати, що здорові, а також особи при першому депресивному епізоді ще зберігають впевненість у тому, що залученість до життя дає максимальний шанс знайти щось цікаве та цінне для особистості, у той час як при повторних депресивних епізодах ця впевненість суттєво зменшується.

Визначено, що у більшості осіб I групи ($67,31 \pm 7,55$) %, здорових ($52,38 \pm 4,35$) % та у значної частини II групи ($46,15 \pm 8,91$) % був встановлений середній рівень контролю. При цьому було визначено, що у 25,00 % осіб I групи та 36,90 % здорових визначався високий рівень контролю, а у 46,15 % осіб II групи – низький.

Отже, ми отримали вірогідні відмінності, які доводили, що високий рівень контролю був більш притаманний здоровим та пацієнтам I групи в порівнянні з хворими II групи ($p < 0,0003$, ДК = 6,81, МІ = 0,99 та $p < 0,022$, ДК = 5,12, МІ = 0,44 відповідно), у яких переважали особи з низьким рівнем контролю ($p < 0,0001$, ДК = 6,34, МІ = 1,12 та $p < 0,0001$, ДК = 7,78, МІ = 1,50 відповідно).

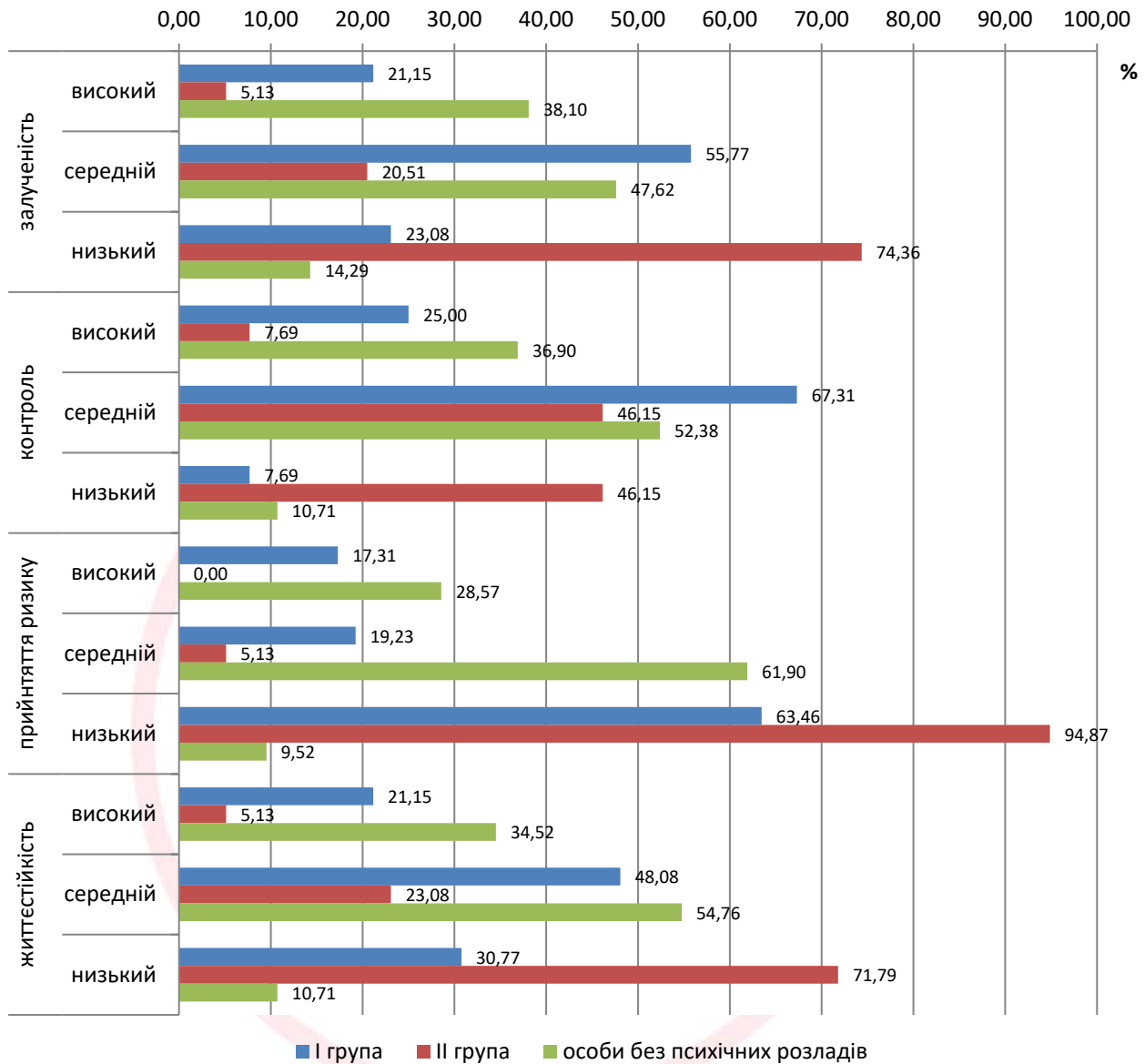

Рис. 1. Вираженість складових життєстійкості у осіб з депресивними порушеннями невротичної генези

На рис. 1 ми бачимо, що кількість осіб з середнім рівнем контролю була більшою серед осіб I групи, ніж у хворих II групи та здорових ($p < 0,022$, ДК = 1,64, МІ = 0,17 та $p < 0,033$, ДК = 1,09, МІ = 0,08 відповідно). Тобто, у здорових та при первинних невротичних депресивних реакціях особи ще мають впевненість у тому, що боротьба дозволяє впливати на результат того, що відбувається, а при повторних депресивних епізодах ця впевненість поступово зникає.

Показник прийняття ризику був переважно низьким як в I, так і в II групі ($63,46 \pm 7,52$ % та $94,87 \pm 5,65$ % відповідно), а в групі здорових – середнім та

високим ($61,90 \pm 4,60$ % та $28,57 \pm 2,91$ % відповідно). Статистичний аналіз результатів дозволив визначити, що в I групі хворих та у здорових переважали особи з високим ($p < 0,004$ та $p < 0,0001$ відповідно) та середнім ($p < 0,037$, ДК = 5,74, МІ = 0,40 та $p < 0,0001$, ДК = 10,82, МІ = 3,07 відповідно) рівнем прийняття ризику, у той час коли у хворих II групи переважав низький рівень прийняття ризику ($p < 0,0002$, ДК = 1,75, МІ = 0,27 та $p < 0,0001$, ДК = 9,98, МІ = 4,26 відповідно), а хворі I групи відрізнялись від здорових меншою кількістю осіб з середнім рівнем прийняття ризику ($p < 0,0001$, ДК = 5,08, МІ = 1,08) та більшою кількістю осіб – з низьким рівнем прийняття ризику ($p < 0,0001$, ДК = 8,24, МІ = 2,22).

Доведено, що прийняття ризику характеризується впевненістю особистості у тому, що все, що відбувається, сприяє накопиченню досвіду, отже, отримані результати дозволяють говорити, що хворі на невротичні депресії (як в I, так і в II групі) не схильні сприймати психотравмуючі події, які відбуваються з ними, як досвід, при чому в процесі перебігу хвороби фіксація на труднощах тільки збільшується.

На думку дослідників (Журба А.М, Вольнова та ін.) життєві кризи, воєнні дії, складна політична ситуація в країні та інші виклики стимулюють особистість до необхідності відстоювати своє існування, виборювати власне місце під сонцем, вимагає від людини не тільки успішно долати та здійснювати особистісні вибори, а й знаходити шляхи ефективного існування в екстремальних життєвих умовах, в умовах пошуку виходу з глухого кута, в який час від часу заводять життя. Отже, хронічна хвороба також є екстремальною ситуацією, яка потребує від особи певних зусиль аби максимально ефективно використовувати не тільки адаптаційний потенціал, а й резервні регулятивні ресурси [3,6,7,9,11,12,13,14]

Тож, ми вивчили та проаналізували життєстійкість депресивних хворих, який дозволив нам визначити загальний рівень цього показника: у осіб I групи в 21,25 % випадків був встановлений високий рівень, у 48,08 % - середній та у 30,77 % - низький рівень життєстійкості. У хворих II групи – переважав низький рівень ($71,79 \pm 10,03$ %). У осіб без психічних розладів – в 34,52 % осіб був встановлений високий рівень, у 54,76 % осіб – середній та у 10,72 % - низький рівень життєстійкості. Статистичний аналіз отриманих даних дозволив встановити вірогідні розбіжності, що полягали в переважанні високого та середнього рівню життєстійкості серед осіб I групи ($p < 0,023$, ДК = 6,15, МІ = 0,49 та $p < 0,008$, ДК = 3,19, МІ = 0,40 відповідно) та осіб без психічних розладів ($p < 0,0001$, ДК = 8,28, МІ = 1,22 та $p < 0,0006$, ДК = 3,75, МІ = 0,79 відповідно), у той час коли у хворих II групи переважав низький рівень життєстійкості ($p < 0,0001$, ДК = 3,68, МІ = 0,75 та $p < 0,0001$, ДК = 8,26, МІ = 2,52 відповідно), а хворі I групи відрізнялись від здорових меншою

кількістю осіб з високим рівнем життєстійкості ($p < 0,039$, ДК = 2,13, МІ = 0,14) та більшою кількістю осіб з низьким рівнем життєстійкості ($p < 0,002$, ДК = 4,58, МІ = 0,46).

Отримані дані свідчать, що особи з повторними депресивними порушеннями відрізняються меншою життєстійкістю, ніж здорові особи, та особи I групи, а хворі I групи відрізняються від здорових меншою життєстійкістю, що може являтися вагомим складовою мішенню для психотерапевтичного втручання з метою підвищення життєстійкості та психологічного реабілітаційного потенціалу осіб з невротичними депресіями.

В умовах хвороби, яка є сильним стресом для людини, адаптація відбувається за допомогою двох механізмів психіки: це психологічні захисти та копінг-стратегії, переважно свідомі способи регулювання, які допомагають усунути наслідки стресу і у кожного хворого вони будуть різними. Так, дослідники (Ахтирська Ю.І., Марута Н.О., Serra F. та ін.) визначають копінг-стратегії як складові копінг-поведінки особистості [1,6,10,12,14].

Тому, для визначення копінг-стратегій осіб з невротичною формою депресивного розладу ми використали методіку Е. Хейма. Аналіз результатів за цією методикою нам виділити провідні копінг-стратегії, що були притаманні хворим на депресивні розлади невротичного генезу. Усі копінг-стратегії були розділені на три групи: адаптивні, відносно адаптивні та неадаптивні та аналізувалися відповідно до перебігу хвороби.

Так, було встановлено, що 44,05 % осіб без психічних розладів схильні були використовувати адаптивні копінг-стратегії, 33,73 % – відносно адаптивні та 22,22 % – неадаптивні копінг-стратегії. У хворих на невротичні депресивні розлади в I групі 22,58 % осіб схильні були використовувати адаптивні, 32,26 % - відносно адаптивні та 45,16 % - неадаптивні копінг-стратегії. Особи II групи в 5,08 % випадків схильні були використовувати адаптивні копінг-стратегії, в 37,29 % випадків – відносно адаптивні та у 57,68 % випадків – неадаптивні копінг-стратегії (рис.2).

Статистичний аналіз результатів продемонстрував, що особи без психічних розладів відрізнялись від осіб I и II груп тим, що у більшій мірі схильні були використовувати адаптивні копінг-стратегії ($p \leq 0,0001$, ДК = 2,92, МІ = 0,32 та $p \leq 0,0001$, ДК = 9,40, МІ = 1,84 відповідно), у той час коли хворі на означені депресивні розлади – неадаптивні копінг-стратегії ($p \leq 0,0001$, ДК = 3,10, МІ = 0,36 та $p \leq 0,0001$, ДК = 4,16, МІ = 0,74 відповідно)

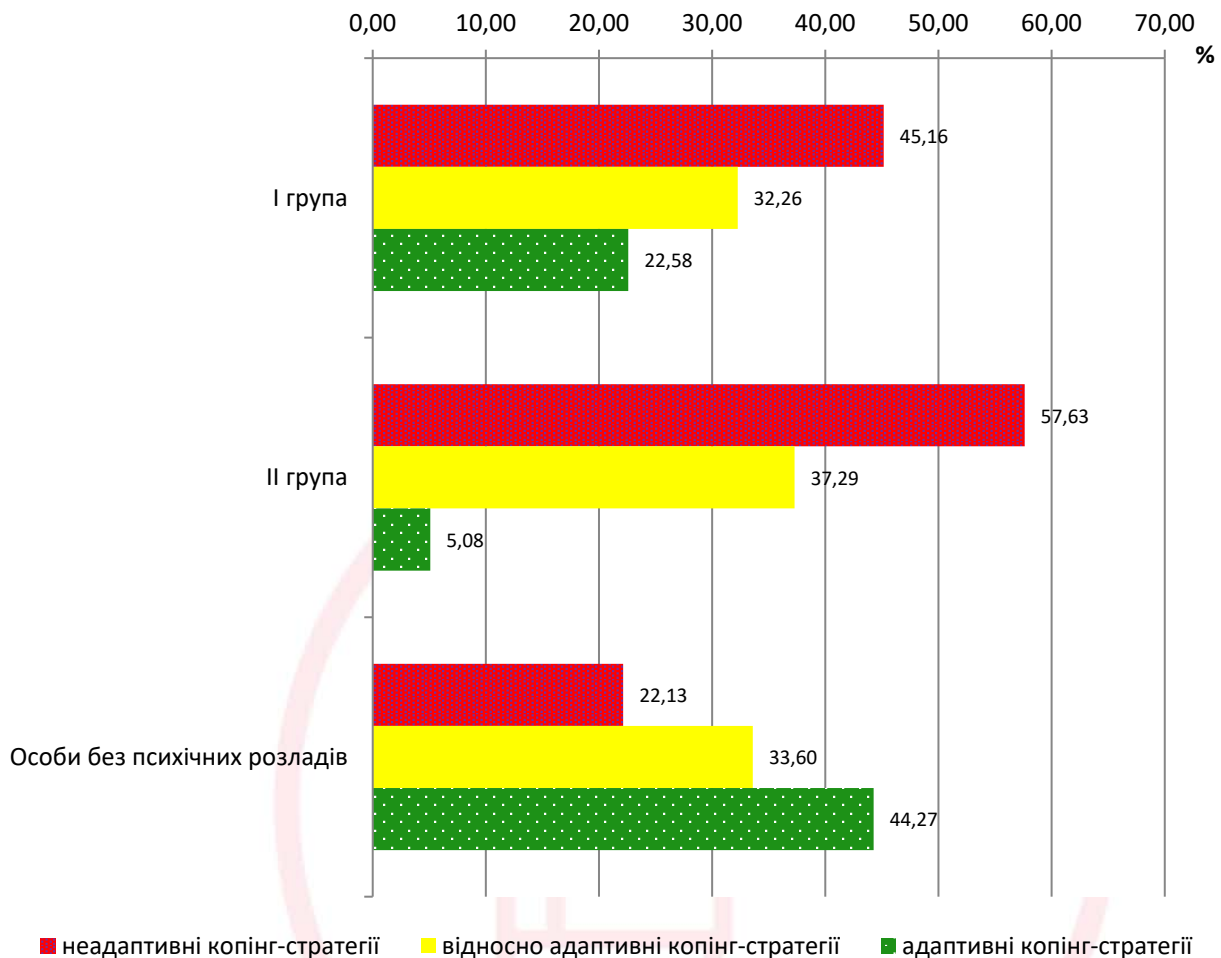

Рис. 2. Провідні копінг-стратегії у осіб на депресивні розлади невротичної генези

Також було встановлено, що особи I групи відрізнялись більшою кількістю осіб з адаптивними копінг-стратегіями, а особи II – групи – неадаптивними копінг-стратегіями ($p \leq 0,0001$, ДК = 6,47, МІ = 0,57 та $p \leq 0,01$, ДК = 1,06, МІ = 0,07 відповідно). Тобто при повторних депресивних невротичних реакціях респонденти схильні були частіше актуалізувати неадаптивні стратегії копінг-поведінки, хоча при першому депресивному епізоді їх частка була значно меншою.

В подальшому проводився більш детальний аналіз копінг-стратегій в залежності від когнітивного, емоційного та поведінкового аспекту. Так, було встановлено, що серед когнітивних копінгів у осіб з невротичними депресіями в I групі найбільш вираженими була «розгубленість» ($51,92 \pm 7,06$ %), а у осіб II групи – «ігнорування», «розгубленість» та «релігійність» ($23,08 \pm 5,33$ %, $15,38 \pm 3,72$ % та $12,82 \pm 3,15$ % відповідно), що проявлялось у пасивних формах поведінки з відказом від подолання труднощів (рис. 3).

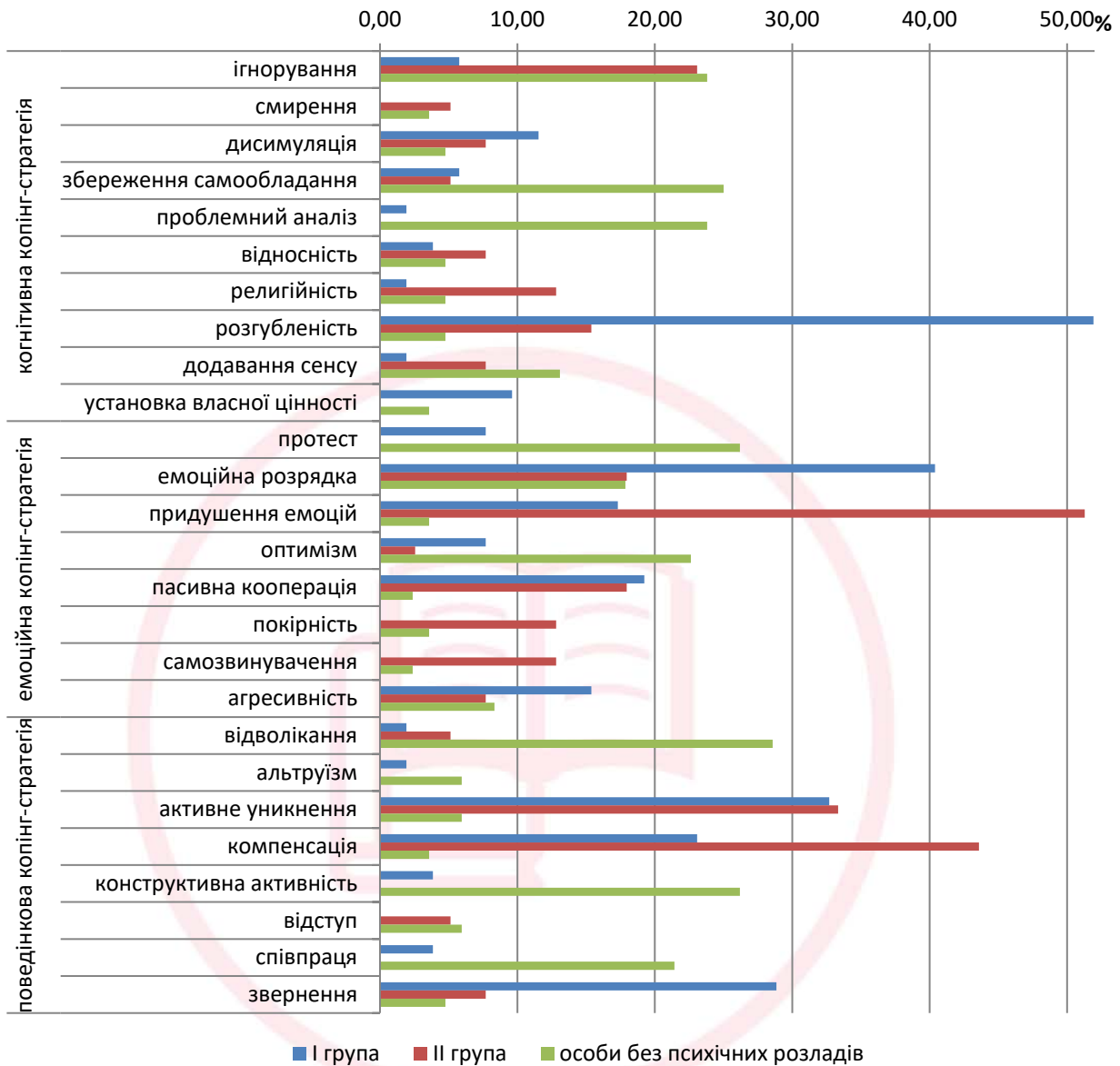

Рис. 3. Особливості копінг-стратегії у осіб з невротичними депресивними розладами

Серед когнітивних копінгів 25,00 % осіб без психічних розладів схильні були актуалізувати копінг «збереження самовладання», 23,81 % - «проблемний аналіз» та «ігнорування» ($23,81 \pm 2,50$) %, а також – 13,10 % осіб використовували копінг «додавання сенсу», що проявлялось в спробах осіб без психічних розладів впоратися зі складною ситуацією завдяки аналізу або переоцінці цінності ситуації.

Серед емоційних копінг-стратегій у осіб з невротичною депресією в I групі переважали «емоційна розрядка» ($40,38 \pm 6,11$) %, «пасивна кооперація» ($19,23 \pm 3,39$) % «пригнічення емоцій» ($17,31 \pm 3,09$) % та

«агресивність» ($15,38 \pm 2,77$) %, що проявлялось, насамперед, в спробах виразити негативні емоції, або, навпаки, їх стримати. В II групі також серед емоційних копінг-стратегій переважали «пригнічення емоцій» ($51,28 \pm 9,42$) %, «пасивна кооперація» ($17,95 \pm 4,28$) %, «емоційна розрядка» ($17,95 \pm 4,28$) %, «покірність» ($12,82 \pm 3,15$) % та «самозвинувачення» ($12,82 \pm 3,15$) %. Серед емоційних копінг-стратегій у осіб без психічних розладів переважали «протест» ($26,19 \pm 2,33$) %, «оптимізм» ($22,62 \pm 2,33$) % та «емоційна розрядка» ($17,86 \pm 2,33$) %, що проявлялось в схильності не утримувати в собі емоції, які були викликані складною ситуацією, виражати активне обурення щодо труднощів та впевненість в наявності виходу із складної ситуації.

При аналізі поведінкових реакцій було визначено, що респонденти I та II груп схильні були використовувати стратегії «активне уникнення» ($32,69 \pm 5,26$ % та $33,33 \pm 7,16$ % відповідно), «компенсація» ($23,08 \pm 3,97$ % та $43,59 \pm 8,62$ % відповідно) та «звернення» ($28,85 \pm 4,77$ % та $7,69 \pm 1,94$ % відповідно), що полягала у відкладенні вирішення складних ситуацій, уникнення роздумів про неї та або спрямованість на пошук підтримки серед оточення. У здорових серед поведінкових копінг-стратегій переважали «відволікання» ($28,57 \pm 2,91$) %, «конструктивна активність» ($26,19 \pm 2,71$) % та «співпраця» ($21,43 \pm 2,29$) %.

Були встановлені вірогідні розбіжності між особами з депресивними розладами невротичного генезу в залежності від перебігу хвороби, що полягали в переважанні розгубленості ($p \leq 0,0002$, ДК = 5,28, МІ = 0,97), емоційної розрядки ($p \leq 0,01$, ДК = 3,52, МІ = 0,40) та схильності звертатися за допомогою ($p \leq 0,008$, ДК = 5,74, МІ = 0,61) у осіб I групи, у той час коли для осіб II групи було більш характерним використовувати стратегії ігнорування ($p \leq 0,01$, ДК = 6,02, МІ = 0,52), компенсації ($p \leq 0,021$, ДК = 2,76, МІ = 0,28), звернення до релігії ($p \leq 0,044$, ДК = 8,24, МІ = 0,45), пригнічувати власні негативні емоції ($p \leq 0,0005$, ДК = 4,72, МІ = 0,80), намагатися бути покірними ситуації та звинувачувати себе у негараздах ($p \leq 0,01$ та $p \leq 0,01$ відповідно). Тобто при первинних депресивних невротичних епізодах особи схильні були відчувати розгубленість, активно виражати власні негативні почуття та звертатися за допомогою, у той час при повторних депресивних епізодах копінг-стратегії змінюються: хворі починають стримувати власні негативні емоції, звинувачують себе, намагаються підкоритися долі, звертаючись до релігії.

Так, осіб з невротичними депресіями I і II груп відрізняла від здорових більша актуалізація таких копінг-стратегій як «розгубленість» ($p \leq 0,0001$, ДК = 10,38, МІ = 2,45 та $p \leq 0,04$, ДК = 5,09, МІ = 0,27 відповідно), «придушення емоцій» ($p \leq 0,006$, ДК = 6,85, МІ = 0,47 та $p \leq 0,0001$, ДК = 11,57, МІ = 2,76 відповідно), «активне уникнення» ($p \leq 0,0001$, ДК = 7,40, МІ = 0,99 та $p \leq 0,0001$,

ДК = 7,48, МІ = 1,02 відповідно), «пасивна кооперація» ($p \leq 0,001$, ДК = 9,07, МІ = 0,76 та $p \leq 0,004$, ДК = 8,77, МІ = 0,68 відповідно) та «компенсація» ($p \leq 0,0005$, ДК = 8,10, МІ = 0,79 та $p \leq 0,0001$, ДК = 10,87, МІ = 2,17 відповідно), у той час коли особи без психічних розладів відрізнялись від осіб І та ІІ групи при зіткненні зі складною ситуацією збереженням самовладання ($p \leq 0,0024$, ДК = 6,37, МІ = 0,61 та $p \leq 0,004$, ДК = 6,88, МІ = 0,68 відповідно), актуалізацією копінгів «проблемний аналіз» ($p \leq 0,0002$, ДК = 10,93, МІ = 1,20 та $p \leq 0,0002$ відповідно), «протест» ($p \leq 0,004$, ДК = 5,32, МІ = 0,49 та $p \leq 0,0001$ відповідно), «оптимізм» ($p \leq 0,01$, ДК = 4,68, МІ = 0,35 та $p \leq 0,0025$, ДК = 9,46, МІ = 0,95 відповідно), «відволікання» ($p \leq 0,0001$, ДК = 11,72, МІ = 1,56 та $p \leq 0,001$, ДК = 7,46, МІ = 0,87 відповідно), «конструктивна активність» ($p \leq 0,0004$, ДК = 8,33, МІ = 0,93 та $p \leq 0,0001$ відповідно) та «співпраця» ($p \leq 0,002$, ДК = 7,46, МІ = 0,66 та $p \leq 0,0005$ відповідно). При цьому слід зазначити, що хворі І групи відрізнялись від осіб без психічних розладів більшою вираженістю емоційної розрядки та зверненням за допомогою ($p \leq 0,002$, ДК = 3,54, МІ = 0,40 та $p \leq 0,0001$, ДК = 7,82, МІ = 0,94 відповідно), а здорові – більшою актуалізацією копінгів «ігнорування» та «додавання сенсу» ($p \leq 0,003$, ДК = 6,16, МІ = 0,56 та $p \leq 0,01$, ДК = 8,33, МІ = 0,47 відповідно). Особи ІІ групи відрізнялись також від здорових переважанням самозвинувачення та низькою актуалізацією оптимізму ($p \leq 0,028$, ДК = 7,31, МІ = 0,38 та $p \leq 0,0025$, ДК = 9,46, МІ = 0,95 відповідно). Отримані дані слід враховувати при визначенні мішеней психотерапевтичного втручання як для первинних осіб з невротичними депресивними розладами.

Отже, при вивченні адаптаційного потенціалу осіб з депресивними порушеннями невротичного ґенезу було встановлено, що особи І та ІІ груп характеризувались низькими показниками поведінкової регуляції ($34,57 \pm 13,24$ та $46,28 \pm 10,09$ балів відповідно), що свідчило про порушення здібності осіб з невротичною депресією регулювати свою взаємодію з оточуючим середовищем, що проявлялось у низькому рівні нервово-психічної стійкості, емоційної лабільності та неадекватності самооцінки.

Респонденти ІІ групи характеризувались також низькими показниками моральної нормативності ($13,01 \pm 8,16$ балів) та комунікативного потенціалу ($19,67 \pm 12,05$ балів), що проявлялось у зниженні усвідомлення вимог оточення щодо соціальних ролей. Комунікативний потенціал та моральна нормативність осіб І групи відповідали середньому рівню ($5,38 \pm 3,27$ та $5,45 \pm 2,89$ балів відповідно) та виражався у здібності легко встановлювати соціальні контакти але, поряд з тим, відображав підвищену конфліктність осіб.

Взагалі особистісний адаптаційний потенціал осіб І та ІІ груп відповідав нормальному рівню ($20,48 \pm 10,71$ балів та $29,11 \pm 14,34$ балів), що

свідчило про те, що більшість осіб могли достатньо легко адаптуватися до нових обставин.

Аналіз дезадаптаційних порушень показав, що у хворих I групи був встановлений середній рівень астеничних реакцій ($13,56 \pm 7,12$ балів), а в II групі - низькі показники астеничних реакцій ($36,12 \pm 14,41$ балів), що проявлялось в високому рівні ситуаційної тривоги, іпохондризації, розладах сну, низької толерантності до несприятливих факторів професійної діяльності, а також у емоційній лабільності та пригніченому настрої у осіб II групи. Рівень психотичних реакцій у I та II групах відповідав середньому ($10,61 \pm 5,87$ та $11,04 \pm 6,24$ балів), що виражалось в наявності нервово-психічного напруження та підвищеної конфліктності. Загальний рівень дезадаптаційних порушень у осіб I групи були середнього рівню ($21,56 \pm 12,61$ балів), а в II групі – низького рівню ($38,65 \pm 15,11$ балів).

У осіб без психічних розладів показники поведінкової регуляції ($9,28 \pm 6,89$ балів), комунікативного потенціалу ($4,02 \pm 2,86$ балів), астеничних та психотичних реакцій ($3,11 \pm 2,17$ та $2,76 \pm 2,54$ балів відповідно), а також загальні показники особистісного адаптаційного потенціалу ($6,17 \pm 2,93$ балів) були високого рівню (див. Розділ 3.1).

В результаті проведення статистичного аналізу було визначено, що здорові особи суттєво відрізнялись від осіб з невротичними депресивними порушеннями (в I та II групах) більш високим рівнем адаптації за показниками «поведінкова регуляція» ($t = 2,756, p < 0,01$ та $t = 3,142, p < 0,025$ відповідно), «астеничні реакції» ($t = 2,228, p < 0,05$ та $t = 8,567, p < 0,0001$ відповідно), «психотичні реакції» ($t = 2,316, p < 0,05$ та $t = 2,345, p < 0,05$ відповідно) та «дезадаптаційні порушення» ($t = 3,012, p < 0,01$ та $t = 4,893, p < 0,001$ відповідно). Також особи II групи відрізнялись від здорових більш низькими показниками моральної нормативності та адаптаційного потенціалу ($t = 2,564, p < 0,025$ та $t = 3,451, p < 0,01$ відповідно), що свідчило про низький рівень соціалізації, неадекватну оцінку власного місця і ролі у колективі та знижені адаптаційні можливості. Також було встановлено, що особи I групи відрізнялись від II групи більш високим комунікативним потенціалом та моральною нормативністю ($t = 3,214, p < 0,025$ та $t = 2,678, p < 0,05$ відповідно), у той час коли у осіб II групи були більш виражені астеничні реакції ($t = 3,512, p < 0,01$).

Висновки. Аналіз результатів нашого дослідження показав, що тривалість депресії, її рецидивуючий характер негативно впливає на адаптаційні можливості, адекватність копінг-стратегій та життєстійкість осіб з депресивними розладами невротичного генезу, що необхідно враховувати при створенні психокорекційних та реабілітаційних програм.

Респонденти II групи відрізнялись від здорових більш низькими показниками моральної нормативності та адапційного потенціалу, що свідчило про низький рівень соціалізації, неадекватну оцінку власного місця і ролі у колективі та зниженні адаптаційних можливостей.

Також було встановлено, що особи I групи відрізнялись від II групи більш високим комунікативним потенціалом та моральною нормативністю, у той час коли у осіб II групи були більш виражені астеничні реакції.

Отже, соціальне функціонування, життєва задоволеність, особливості міжособистісних та сімейних комунікацій, специфіка ціннісно-мотиваційної сфери являються вагомими компонентами, які визначають психологічний реабілітаційний потенціал пацієнтів з депресивними розладами.

Література:

1. Ахтирська Ю.І. Соціально-вікові періоди онтогенезу у становленні особистості / Ю.І. Ахтирська // Соціально-психологічні складові розвитку обдарованої особистості : [монографія] / Н.А. Добровольська, Н.Є. Завацька, Ю.А. Завацький та ін. – К. : ПВТП «LAT&K», 2019. – С. 37 – 42.
2. Бохонкова Ю.О. Психологія випереджальної стратегії поведінки особистості в ситуації життєвих змін: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Юлія Олександрівна Бохонкова. – К., 2013. – 40 с.
3. Вольнова Л.М. Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю / Л.М. Вольнова. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – 275с.
4. Гейко Є.В. Цілісність особистості з афективними розладами у вимірі системного підходу / Є.В. Гейко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2018. – Том IX. – Вип. 11. – С. 56 – 68.
5. Гулько Г.А. Психологічні чинники актуалізації особистісних властивостей тривожного спектру в ситуації досягнення: дис. ...к. психол. наук : 19.00.01 / Ганна Олександрівна Гулько. – К., 2017. – 249 с.
6. Журба А.М. Криза та її вплив на виникнення особистісних деструкцій / А.М. Журба // Психологічні засади подолання особистісних деструкцій в умовах тимчасової втрати працездатності: монографія / А.М. Журба. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – С. 27 – 37.
7. Златова Л.С. Адаптаційний потенціал особистості як аспект цілісного здоров'я людини / Л.С. Златова // Fundamental and applied researchers in practice of leading scientific schools. – London, Covent Garden : Igos-group, 2019. – Vol. 34. – № 4. – P. 92 – 94.
8. Корнієнко В.В. Соціально-психологічні засади збереження та розвитку реабілітаційного потенціалу особистості : [монографія] / В.В. Корнієнко. – К. : ПВТП «LAT&K», 2021. – 320 с.
9. Корнієнко В.В. Адаптаційні можливості та копінг-стратегії осіб з депресивними розладами органічного генезу на ініціальному та хронічному етапі хвороби / В.В. Корнієнко, Н.В. Зозуля, З.В. Прілоус // Матеріали за XVI Міжнародна научна практична конференція «Бъдещите изследвания-2020», 15-22 февруари 2020, София. – Психология и социология. – Vol. 8. – София : «Бял ГРАД-БГ» ОДД, 2020. – P. 36 – 37.
10. Марута Н.О. Трансформація особливостей особистості та копінг-стратегій залежно від тривалості рекурентного депресивного розладу/ Н.О. Марута, В.Ю. Федченко, Г.Ю. Каленська, Т.В. Панько// Психосоматична медицина та загальна практика. – 2018. – Т. 3. – № 1. – С. 8.

11. Панов М.С. Адаптація особистості з обмеженими можливостями здоров'я в системі психологічної реабілітації / М.С. Панов // Психолого-педагогічні умови розвитку особистості в освітньо-реабілітаційному просторі : монографія / М.С. Панов, В.Й. Бочелюк, І.Ю. Антоненко, А.В. Турубарова. – Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. – С. 101 – 180.

12. Спицька Л.В. Аналіз наукових підходів до визначення соціально-психологічних особливостей стресових розладів особистості зрілого віку / Л.В. Спицька // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 4. – Т. 1. – Херсон : Гельветика, 2017. – С. 183 – 187. (Серія «Психологічні науки»).

13. Adler A. Understanding the influence of resilience on psychological outcomes - Comparing results from acute care nurses in Canada and Singapore / A. Adler, D. Hemsworth, T. Uthaman et al. // Appl Nurs Res. – 2018. – Vol. 43. – P. 105 –113.

14. Serra F. Improving major depressive episode assessment: a new tool developed by formal psychological assessment / F. Serra, A. Spoto, M. Ghisi, G. Vidotto // J. Frontiers in Psychology. – 2017. – Vol. 8. – P. 214.

References:

1. Akhtyrskaya, Yu.I., & Dobrovolska, N. A., & Zavatska, N. A. & Zavatskyi Yu. A. (2019). *Sotsial'no-vikovi periody ontogenezu u stanovlenni osobystosti [Socio-age periods of ontogenesis in the formation of personality]. Sotsial'no-psykholohichni skladovi rozvytku obdarovanoj osobystosti - Socio-psychological components of the development of a gifted personality* (pp. 37-42). PVTP «LAT&K» [in Ukrainian].

2. Bohonkova, Yu.O. (2013). *Psykhologhiya vperedzhal'noji stratehiji povedinky osobystosti v sytuatsiji zhyttyevykh zmin [Psychology of the anticipatory strategy of the individual's behavior in the situation of life changes]*. (p. 40) Kyiv: [in Ukrainian].

3. Volnova, L.M. (2012). *Psykhosotsial'na dopomoha v roboti z kryzovoyu osobystistyu. [Psychosocial assistance in work with a crisis personality]*. (p.275). Kyiv: vyd-vo NPU named after M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

4. Geiko, E.V. (2018). *Tsilisnist' osobystosti z afektyvnymy rozladamy u vymiri systemnoho pidkhodu [The integrity of the personality with affective disorders in the dimension of the systemic approach]. Aktual'ni problemy psykholohiyi - Actual problems of psychology: coll. of science works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine. (Vols. IX), (issue 11), (pp. 56-68). Kyiv: Nizhin: PP Lysenko [in Ukrainian]*.

5. Gulko, G.A. (2017) *Psykhologhichni chynnyky aktualizatsiyi osobystisnykh vlastyvostey tryvozhnogo spektru v sytuatsiyi dosyahnennya [Psychological factors of actualization of personal properties of the anxiety spectrum in the situation of achievement: diss. ...to psychol. Sciences: 19.00.01].(p 249). Kyiv [in Ukrainian]*.

6. Zhurba, A.M. (2016). *Kryza ta yiyi vplyv na vynyknennya osobystisnykh destruktiv [The crisis and its influence on the emergence of personal destruction]. Psykhologhichni zasady podolannya osobystisnykh destruktiv v umovakh tymchasovoyi vtraty pratsezdatsnosti: monografiya - Psychological principles of overcoming personal destruction in conditions of temporary loss of working capacity: monograph. (pp. 27-37). Ternopil: TNEU [in Ukrainian]*.

7. Zlatova, L.S. (2019). *Adaptatsiynny potentsial osobystosti yak aspekt tsilisnoho zdorov'ya lyudyny [The adaptive potential of the individual as an aspect of holistic human health]. Fundamental and applied researchers in practice of leading scientific schools. (Vols. 34), (pp. 92-94). London, Covent Garden : Igos-group. [in United Kingdom]*.

8. Kornienko, V.V. (2021). *Sotsial'no-psykholohichni zasady zberezhennya ta rozvytku rehabilitatsiynoho potentsialu osobystosti. [Socio-psychological principles of preservation and development of the rehabilitation potential of the individual]*. (p. 320). Kyiv.: PVTP "LAT&K" [in Ukrainian].

9. Kornienko, V.V., & Zozulya, N.V., & Prilous, Z.V. (2020). *Adaptatsiyni mozhlyvosti ta kopinh-stratehiyi osib z depresyvnymy rozladamy orhanichnoho genezu na initsial'nomu ta khronichnomu etapi khvoroby [Adaptation possibilities and coping strategies of persons with depressive disorders of organic genesis at the initial and chronic stage of the disease]*. Materials for the XVI International Scientific Practical Conference "Future Research-2020", February 15-22, Sofia. - *Psychology and sociology*. (Vol. 8), (pp. 36-37). Sofia: "Byal GRAD-BG" ODD. [in Bulgaria].

10. Maruta, N.O., & Fedchenko, V.Yu., & Kalenska, G.Yu., & Panko, T.V (2018). *Transformatsiya osoblyvostey osobystosti ta kopinh-stratehiy zalezho vid tryvalosti rekurentnoho depresyvnogo rozladu [Transformation of personality characteristics and coping strategies depending on the duration of recurrent depressive disorder]*. *Psykhosomatychna medytsyna ta zahal'na praktyka - Psychosomatic medicine and general practice*. (Vols. 3), 1, (p. 8).

11. Panov, M.S. & Bochelyuk, V.Y. & Antonenko, I.Yu. & Turubarov, A.V. (2019). *Adaptatsiya osobystosti z obmezhenymy mozhlyvostyamy zdorov'ya v systemi psykholohichnoyi rehabilitatsiyi [Adaptation of a person with limited health opportunities in the system of psychological rehabilitation]*. *Psykhologo-pedahohichni umovy rozvytku osobystosti v osvith'o-rehabilitatsiynomu prostori : monohrafiya - Psychological and pedagogical conditions of personality development in the educational and rehabilitation space: monograph* (pp. 101-180). Zaporizhzhia: Khortytsk National Academy Publishing House [in Ukrainian].

12. Spyt'ska, L.V. (2017). *Analiz naukovykh pidkhodiv do vyznachennya sotsial'no-psykholohichnykh osoblyvostey stresovykh rozladiv osobystosti zriloho viku [Analysis of scientific approaches to the definition of socio-psychological features of stress disorders of the personality of mature age]*. (Issue 4), (Vols. 1), (pp. 183-187). Kherson: Helvetyka, Scientific Bulletin of the Kherson State University. ("Psychological Sciences" Series) [in Ukrainian].

13. Adler, A. & Hemsworth, V. & Uthaman, T. (2018). *Rozuminnyya vplyvu stiykosti na psykholohichni rezul'taty - Porivnyannya rezul'tativ medsester shvydkoyi dopomohy v Kanadi ta Sinhapuri Appl Nurs Res [Understanding the influence of resilience on psychological outcomes - Comparing results from acute care nurses in Canada and Singapore Appl Nurs Res]*. (Vols. 43), (105 -113). [in Canada and Singapore].

14. Serra F. & Spoto A. & Ghisi M. & Serra F. (2017). *Polipshennya otsinky velykoho depresyvnogo epizodu: novyy instrument, rozroblenny formal'noyu psykholohichnoyu otsinkoyu [Improving major depressive episode assessment: a new tool developed by formal psychological assessment]*. (Vols. 8), (p. 214) J. Frontiers in Psychology

УДК 678.11

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1556-1571](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1556-1571)

Лазаревська Ольга Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри музикознавства та хорового мистецтва, Львівський національний університет імені Івана Франка, <https://orcid.org/0009-0003-6298-2388>

АСПЕКТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ВИЯВЛЕННЯ МУЗИЧНОГО СМАКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті висвітлено психологічні особливості експериментального виявлення прояву музичного смаку дітей молодшого шкільного віку. На основі узагальнення наукових досліджень визначено, що музичний смак як особистісне утворення є результатом розвитку музичної свідомості, і базуючись на теоретичній моделі музичного смаку, ми встановили основні критерії, які послужили показниками у визначенні, оцінці та спрямованості музичного смаку молодших школярів. Дані критерії виступили як змістовне уточнення структурних компонентів музичного смаку. До таких критеріїв ми віднесли: ступінь розвитку музичного інтересу; рівень емоційно-естетичної реакції на музику і емпатійне відношення до творів мистецтва; ступінь розвитку музичних здібностей; рівень сприйняття музики молодшими школярами. З врахуванням цього наше експериментальне дослідження вияву музичного смаку молодших школярів складалося з чотирьох етапів.

Виходячи з результатів експериментального дослідження, виявлено фактичну модель музичного смаку молодших школярів: когнітивний компонент був представлений рівнем музичного сприйняття і музичним слухом; потребнісно-мотиваційний компонент — музичним інтересом; регулятивно-поведінковий компонент проявився в перцептивно-емоційній формі та в емпатичному відношенні до творів мистецтва.

Доведено, що доступний віку рівень розвитку музичного смаку властивий лише 10% молодших школярів. У решти дітей даного віку без спеціально організованого формуючого впливу музичний смак виявляється недостатньо розвиненим.

Ключові слова: музичний смак, діти молодшого шкільного віку, музичний інтерес, емоційно-естетична реакція, емпатичне відношення до творів мистецтва, музичний слух, музичне сприймання.

Lazarevska Olga Mykolayivna Ph.D. psychol. Sciences, Associate Professor of the Department of Musicology and choral art, Ivan Franko National University of Lviv, <https://orcid.org/0009-0003-6298-2388>

ASPECTS OF EXPERIMENTAL DISCOVERY OF MUSIC TASTE OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article highlights the psychological features of the experimental detection of the manifestation of musical taste in children of primary school age. Based on the generalization of scientific research, it was determined that musical taste as a personal formation is the result of the development of musical consciousness, and based on the theoretical model of musical taste, we established the main criteria that served as indicators in determining, evaluating and directing the musical taste of younger schoolchildren. These criteria acted as a meaningful clarification of the structural components of musical taste. We included the following criteria: degree of development of musical interest; the level of emotional and aesthetic response to music and empathetic attitude to works of art; degree of development of musical abilities; the level of perception of music by younger schoolchildren. Taking this into account, our experimental study of the manifestation of the musical taste of younger schoolchildren consisted of four stages.

Based on the results of the experimental study, the actual model of the musical taste of younger schoolchildren was revealed: the cognitive component was represented by the level of musical perception and musical hearing; the need-motivational component — musical interest; the regulatory-behavioral component manifested itself in a perceptual-emotional form and in an empathic attitude towards works of art.

It has been proven that only 10% of younger schoolchildren have an age-appropriate level of musical taste development. In the rest of the children of this age, without a specially organized formative influence, the musical taste turns out to be insufficiently developed.

Keywords: musical taste, children of primary school age, musical interest, emotional-aesthetic response, empathetic attitude to works of art, musical hearing, musical perception.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що музика займає все більше місця в духовних потребах людини і всі діти шкільного віку зайняті системою музичного виховання, розвиток музичного смаку набуває особливої актуальності. Потік музичної інформації у наш час надто інтенсивний, тому навчити дітей правильно в ньому орієнтуватися, відбрати тільки естетично і художньо цінне — важливе завдання нашої школи. Саме вона повинна зробити так, щоб мистецтво стало для дітей звичкою до прекрасного і потребою в ньому на все життя. Необхідно такий поступовий художній розвиток, коли інтуїтивне відчуття і розуміння прекрасного переходило з часом в усвідомлене відношення до прекрасного в мистецтві та житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи постановку музичного виховання в початкових класах, дослідники відзначають недостатній рівень музичного розвитку молодших школярів. В той же час спеціальні дослідження (І.Гадалова, О.Лобова, А.Весельська, І.Рожко, А.Котиліак, Downey J.) свідчать, що при відповідній роботі у дітей молодшого шкільного віку можна сформуванати досить високий рівень музичного сприйняття, творчого мислення, музичності, естетичного відношення до музики. До вирішення питань, пов'язаних з проблемою музичного смаку звертались науковці різних галузей науки: психологи, педагоги, філософи, соціологи (О.Лазаревська, Л.Сбітнєва, І.Дзюба, О.Ростовський, В.Барко, Л.Арістова, О.Музика, В.Стрілько та інші).

Метою статті є висвітлення особливостей експериментального дослідження прояву музичного смаку дітей молодшого шкільного віку, на основі результатів експерименту визначити фактичну модель музичного смаку.

Виклад основного матеріалу. Естетичне відношення людини до дійсності формується і розвивається протягом всього її життя. Разом з тим не всі періоди життя рівноцінні для художнього розвитку. Психологи, педагоги, діячі культури вказують на важливе значення в цьому відношенні молодшого шкільного віку. Особливості віку учнів початкових класів найбільш чутливі для формування їх естетичної культури. Тому особливого значення набуває розробка психологічних умов розвитку музичного смаку молодших школярів, коли закладаються основи для сприйняття і переживання прекрасного в майбутньому вже на більш високому художньо-творчому рівні.

Розробляючи програму нашого дослідження ми виходили з того, що в молодшому шкільному віці музичний смак як стійке психологічне утворення ще не може реально функціонувати у якості орієнтовної основи музичної діяльності, бо не може відкластися в психіці дитини в певній мірі стійка сукупність музично-естетичних норм та перевірених досвідом переваг, що характеризують смак. Його можна визначити в даному віці як рівень загального музичного розвитку. Виходячи з того, що музичний смак як особистісне утворення є результатом розвитку музичної свідомості, [3] та базуючись на теоретичній моделі музичного смаку, [4] ми будували наше дослідження. Експериментальна робота вимагала встановлення основних критеріїв, які стали б показниками у визначенні, оцінці та спрямованості музичного смаку молодших школярів. Дані критерії виступили як змістовне уточнення структурних компонентів музичного смаку [3;4].

До таких критеріїв ми відносимо: ступінь розвитку музичного інтересу; рівень емоційно-естетичної реакції на музику та емпатійне відношення школярів до творів мистецтва; ступінь розвитку музичних здібностей (музичний слух); рівень сприйняття музики молодшими школярами. З врахуванням цього наше експериментальне дослідження складалося із чотирьох етапів.

На першому етапі з метою виявлення змістовного уявлення про характер музичного інтересу та основних детермінантів його розвитку ми використали методи анкетування учнів та батьків, бесіди з дітьми, спостереження за ними у процесі проведення дослідження. Враховуючи те, що діти цього віку ще не можуть давати письмові відповіді, ми використовували анкету-інтерв'ю, яку застосовують тоді, коли анкету заповнює сам дослідник, і при цьому може уточнювати думки учня, виявляти правильність розуміння питання, вияснити мотиви відповіді.

Розглядаючи проблему музичного смаку молодших школярів, ми ми ставили завдання з'ясувати їх відношення до музичного мистецтва та музичної діяльності, зокрема, на значимість музичної діяльності, їх переваги в тій чи іншій області. З цією метою в процесі перевірки ми намагалися виявити у дітей яким видам музичної діяльності вони надають перевагу, улюблений музичний твір, бажання слухати ту чи іншу музику. Під час цієї перевірки ставилась також мета — виявити якісну своєрідність музичного смаку, його спрямованість.

Індивідуальні бесіди з учнями проводили за такою схемою:

1. Які уроки в школі ти любиш найбільше?
2. Що тобі подобається на уроках мистецтва: а) співати соло; б) співати в хорі; в) слухати музику; г) слухати розповіді про музику і композиторів; д) розповідати про музику.
3. Чому ти вибрав цей вид діяльності?
4. Що тобі подобалося на музичних заняттях у дитячому садку?
5. Яка музика тобі більше подобається: а) весела і запальна як танець? б) повільна, протяжна? в) бадьора, енергійна як марш?
6. Чи люблять батьки музику і як це проявляється: а) ходять на концерти; б) слухають музику; в) грають на якомусь інструменті; г) співають в хорі.
7. Заспівай свою улюблену пісню.
8. Тебе запросили в гості до товариша. Діти влаштували концерт. З яким номером ти б виступив? а) розказав вірш; б) заспівав пісню; в) зіграв би на музичному інструменті; г) якийсь інший номер; д) не виступав би взагалі.
9. Уяви, що ми можемо організувати концерт за заявками, де буде звучати улюблена музика. Що б ти хотів послухати?
10. Чому тобі подобається цей твір?

Анкетне опитування давало можливість виявити спрямованість музичних інтересів, але не дозволяло виявити причинність їх виникнення у дітей. Тому анкетування доповнювалося бесідами з учнями.

Анкетування проводилося і серед батьків, його мета полягала у виявленні впливу на музичний інтерес дитини близьких їй людей. Батькам пропонувалося відповісти на такі питання:

1. Чи відвідувала ваша дитина дитячий садок? Так, ні (підкреслити).
2. Якщо у дитячому садку були музичні заняття, то чи подобались вони вашій дитині? Що саме: співати, слухати музику, танцювати, грати на дитячому музичному інструменті (підкреслити) або ж: не подобалися заняття, був байдужим.
3. Чи має хтось із членів вашої сім'ї музичну освіту? Вкажіть хто і яку.
4. Якщо ваша дитина навчається музиці поза загальноосвітньою школою, то вкажіть де і чого навчається.
5. Назвіть пісні, музичні твори, які любить ваша дитина.
6. Назвіть пісні, музичні твори, які люблять у вашій сім'ї.
7. До якого типу дітей, на вашу думку, відноситься ваша дитина? Підкресліть: активна, комунікабельна, залюбки бере участь у іграх, виступах на святах; боязлива, сором'язлива, більше любить спостерігати зі сторони.
8. Напишіть, що можете сказати додатково про вашу дитину.

На другому етапі експериментального дослідження вивчався рівень прояву емоційно-естетичної реакції на музику та емпатійне відношення молодших школярів до творів мистецтва.

Емоційні реакції, що викликані силою музичних впливів як подразником, є важливим показником музичного розвитку дітей. Вони характеризують рівень музичного сприйняття, музичних інтересів та потреб. Музичні звуки, впливаючи перш за все на сенсорний апарат індивіда, здатні заставити реагувати і весь організм суб'єкта. [2]

У якості основних індикаторів емоційних реакцій, які сприяють музичному переживанню, у процесі дослідження були використані:

1) зовнішній прояв емоційних реакцій на музичний вплив (міміка, пантоміміка);

2) вербальне підтвердження дитиною емоції, що виникла.

Емоційне реагування школярів розглядалося у трьох аспектах:

1) поза музичною діяльністю;

2) у процесі слухання ними музичних творів;

3) після завершення музичної діяльності школярів, коли сам вплив музики вже пройшов, але зберігся залишок музичних переживань (наслідок емоційного напруження).

У якості дидактичного матеріалу були представлені: “Колискова” Л.Ревуцького, “Марш” ре-мажор Л.Бетховена, “Вальс” ля-мінор Ф.Шопена, “Балетна сценка” В.Косенка.

Підібрані твори послужили тим матеріалом, на якому ми мали намір вивчити наступні питання:

1. Які за характером музичні твори викликають емоційну реакцію та інтерес у дітей з різним рівнем прояву музичного смаку?

2. Тривалість емоційних реакцій після музичної діяльності у дітей з різним рівнем прояву музичного смаку?

На цьому етапі експерименту планувалося також з'ясувати рівень емпатійного відношення школярів до художніх творів. Тому необхідно було вирішити питання — наскільки адекватним є характер емоційного переживання дитини емоційному почуттю, яке матеріалізоване у творі мистецтва. З цією метою ми використали методику “Підбір картин до музики”.

Експериментальний матеріал включав твори різних видів мистецтва, але з певною спільністю закладеного в них емоційного змісту, а також один вид мистецтва — з контрастністю його емоційного змісту. Під адекватністю співпереживання зазвичай розуміють виділення дитиною загальної емоційної модальності творів різних видів мистецтва. Естетична виразність художнього твору втілює ту спільну основу, що поєднує різні види мистецтва залежно від того, який “емоційний знак” вони несуть. Суть закону спільного “емоційного знаку” зводиться до того, що враження чи образи, які мають спільний емоційний знак, тобто які справляють на нас схожий емоційний вплив, мають тенденцію об'єднуватися між собою, не дивлячись на те, що ніякого зв'язку ні за схожістю, ні за суміжністю між цими образами не існує, викликаючи певне відношення до них. Тому в психологічному дослідженні є можливість використати цю обставину і робити припущення про адекватність співпереживання дитини до естетичного змісту творів мистецтва через той чи інший підбір музики до картини.

Коли ми називаємо високі звуки світлими, низькі — темними, голубий колір холодним, а червоний — теплим, ми об'єднуємо їх тільки тому, що вони викликають у нас однакові відчуття. Такі відчуття можуть викликати художні полотна і музичні твори. Ми використали цю обставину, щоб судити про адекватність співпереживання дитиною естетичному змісту творів мистецтва на основі визначення нею відповідності емоційного тону картин та музичних творів. За цією ознакою виразність музичного твору і картин може знаходитися в одній модальності.

Методика мала наступну послідовність: спочатку діти знайомилися з двома картинами, схожими за зовнішніми ознаками сюжету, але різними за внутрішнім емоційним змістом — в одній картині виражена, за визначенням мистецтвознавців, “сила і міць”, в іншій - “світла печаль”; потім учням пропонувалося прослухати три музичних твори, різних за емоційним змістом — один виражав “міць і силу”, другий — “радість буття”, третій — “світлу печаль”; і на кінець, пропонувалося підібрати музику до картин. При цьому діти повинні виділити один із музичних творів як такий, що не підходить до картин, а з двома іншими творами об'єднати зміст картин.

Для проведення експерименту ми обрали репродукції картин Зейса Джузеппе “Сцена битви” і Альбрехта Адама “Після битви” та музичні фрагменти 5 симфонії Л.Бетховена, “Адажіо для струнних” Самуеля Барбера і Польку “Трік-Трак” Й.Штрауса.

В картині “Сцена битви” Зейса Джузеппе передано силу, активність, міць, впевненість, а в картині “Після битви” Альбрехта Адама — це спокій, задумливість, печаль. Музика Л.Бетховена вражає енергією, стверджуючою силою, рішучістю, піднесенням. “Адажіо для струнних Самуеля Барбера передає настрій суму, тихої печалі. Музика Й.Штрауса включена для того, щоб з’ясувати, чи зможуть діти осмислити емоційно-естетичний контраст. Мелодія Польки відтворює тему святкового тріумфу та радості.

Організація дослідження: на дошці розвішуються репродукції картин, позначаються буквою “А” — “Сцена битви”, буквою “Б” — “Після битви”. Три музичних фрагменти отримують відповідно цифрове позначення — музика Л.Бетховена — 1, музика С.Барбера — 2, музика Й.Штрауса — 3. Кожен учень отримує аркуш із розставленими буквами картин і цифри музики. Стрілка повинна показати вибір між музикою і картинами, а музика, яка не підходить — обвести кружечком.

У процесі слухання між фрагментами робилась пауза, щоб повідомити наступний “номер” музики. Після прослуховування музики дозволялось позначати на аркушах свій вибір. Якщо дитина робила правильний вибір, то ми вважали, що у неї виявилось емоційно-естетичне відношення до творів мистецтва.

Третій етап експериментального дослідження був спрямований на виявлення залежності прояву музичного смаку школярів від ступеню розвитку музичних здібностей, з яких ми виділили музичний слух. Для дослідження була створена програма діагностування його рівня. У якості провідних компонентів музичного слуху виділили: мелодійний, гармонійний і ритмічний.

Під мелодійним слухом ми розуміємо звуковисотний слух по відношенню до одноголосної музики; під гармонійним слухом — музичний слух та його прояв по відношенню до співзвуччя, до різної багатоголосної музики; під ритмічним - музичний слух, який дозволяє сприймати і переживати логіку часового та просторового розвитку музичної думки, образу в цілому.

Програма дослідження мелодійного слуху була зорієнтована на вивчення переживання руху звуків, сприйняття, впізнання та відтворення мелодії, чуття ладу, музично-слухових уявлень. Перевірка мелодійного слуху включала чотири компоненти:

1) довільні музично-слухові уявлення (виконання вивченої пісні, при цьому фіксується точність інтонування мелодії);

- 2) мимовільні музично-слухові уявлення (повторення голосом запропонованої мелодії);
- 3) впізнання мелодії, яка прозвучала заздалегідь;
- 4) ладове чуття (відчуття музичної висоти, різноманітних ладових функцій акордів).

Програма дослідження гармонійного слуху була спрямована на вивчення сприйняття консонансів і дисонансів, гармонійних співзвуч (інтервалів, акордів) по вертикалі, чуття фальші. Перевірка гармонійного слуху складалася з двох компонентів:

- 1) сприйняття консонансів і дисонансів (вибір та розрізнення гармонійного супроводу до мелодії в інструментальній п'єсі: експериментатор виконує твір двічі, причому другий раз із дисонуючим акомпанементом);
- 2) сприйняття і відчуття гармонійних співзвуч (інтервалів, акордів).

Програма дослідження ритмічного слуху була спрямована на вивчення якості, стану рухової сфери (сприйняття ритмічного малюнку та відтворення заданих угруповань). Перевірка ритмічного слуху передбачала два компоненти:

- 1) рухові реакції під музику (нам потрібно було виявити швидкість реакції дитини на зміну музики, що виконувалася послідовно без зупинок, швидкість вибору рухів, їх пластичність і виразність);
- 2) відтворення часового ходу заданих ритмічних музичних угруповань.

Метою четвертого етапу дослідження було вивчення рівня музичного сприйняття молодших школярів.

Проблема сприйняття художнього образу, проблема активізації сприйняття музичного образу особистості цікавила як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, психологів, музикантів [1; 2; 8].

Музика може тільки тоді виконати свою естетичну та виховну роль, коли діти навчаються по справжньому чути її і розмірковувати про неї. Справжнє, відчуте і продумане сприйняття музики — одна з найактивніших форм залучення до неї, бо при цьому активізуються духовний світ учнів, їх почуття і думки. Неможливо говорити про музичний смак дітей, якщо вони не навчилися чути музику як мистецтво, що несе в собі почуття і думки людини, життєві ідеї та образи.

Про рівень музичного сприйняття ми судили, виходячи з того, як діти визначають характер твору та відзначають його зміни, розрізняють музичні засоби, усвідомлюють їх виразність, оцінюють твір.

Наше завдання полягало у тому, щоб з'ясувати чи відчувають діти виразність деяких, найбільш характерних типів руху мелодії. Для експериментальної перевірки ми взяли декілька простих мелодій, кожна з яких приймалась як еталон виразності мелодії певного типу.

Дітям виконали два твори: “Веселий селянин” Р.Шумана (широка, розгорнута мелодія є за своїм звуковисотним малюнком єдиною висхідною і спадаючою хвилею. Мелодія взята як еталон музичної виразності, що відповідає стану підйому, активності, стійкого радісного збудження) і “Не хочуть купити ведмедика” В.Косенка (вона має вузький діапазон, мелодії такого типу, особливо при неодноразовому їх повторенні, можуть передавати стан скованості, нерухомості, самотності, суму).

Дітям запропонували уявити собі такі ситуації: 1. Маленького ведмедика посадили у клітку. Він стоїть, переступаючи з ноги на ногу, сумує. 2. Діти допомагають збирати урожай овочів. Вони багато працювали, їх хвалили, вони веселі повертаються додому.

Учні повинні були свідомо поєднати виразність двох мелодій із запропонованими ситуаціями. Потрібно було також відповісти на запитання: Який настрій у тебе викликала ця музика? Якого характеру ця мелодія? Для цього пропонувалося вибрати визначення із написаних на дошці: весела, сумна, рішуча, енергійна, в’яла.

Розроблені нами методики дозволили детально конкретизувати кожен із структурних компонентів музичного смаку молодших школярів і на цій основі дати цілісний опис його розвитку в молодшому шкільному віці.

Експериментальне дослідження передбачало виявлення особливостей вихідного рівня розвитку музичної свідомості молодших школярів.

На першому етапі експерименту вивчався зміст музичних інтересів дітей на основі індивідуальних бесід за анкетною-інтерв’ю. При визначенні інтересу до музичної діяльності як однієї з характеристик музичного смаку молодших школярів, ми виходили із наступного. Інтерес проявляється, якщо дитина:

- а) бере активну участь у роботі класу на уроках мистецтва;
- б) може назвати і виконати улюблену пісню;
- в) проявляє активність у шкільних концертах (співає в хорі, ансамблі, соло, грає на музичних інструментах);
- г) любить слухати музику;
- д) навчається в музичній школі чи музичній студії.

Наявність вищезазначених показників дозволяло віднести учня до групи дітей, які мають виражений (стійкий) інтерес до занять будь якою музичною діяльністю.

У процесі перевірки переслідувалась також мета виявити якісну своєрідність прояву музичного смаку молодших школярів, його спрямованість, ступінь усвідомленості. Для цього нам важливо було з’ясувати їх відношення до музичного мистецтва і музичної діяльності, зокрема, встановити якою є для дитини значимість музичної діяльності, якому виду цієї діяльності вони надають перевагу, який характер обраного ставлення до музичних творів. У

процесі дослідження також передбачалося вивчення мотивів переваг музичної діяльності та музичних творів. Ми вважали, що відношення, яке характеризує музичний смак молодших школярів, виражається у здатності до мотивування, бо в мотиві закріплюється та стверджується лише те, що для самої дитини представляє значимість, стійкий інтерес, потребу. Спрямованість, стійкість і широта музичного інтересу є важливими критеріями, за якими можна судити про музичний розвиток особистості.

Висновки проведеного дослідження показали, що учні проявляють позитивне ставлення до різноманітної музичної діяльності, але не однаково до різних її видів: більш за все до слухання музики (50 %) і співу (45%). Ці показники свідчать, що у більшості дітей уже проявляється інтерес до різних видів музичної діяльності, який вимагає реалізації.

На основі результатів дослідження можна дійти висновку, що у більшості учнів є виражена потреба у спілкуванні з музикою, хоча “багаж” усвідомлених музичних вражень у них ще невеликий. Діти даного віку надають перевагу веселій та життєрадісній музиці за настроєм. Їх музичні інтереси швидко змінюються і спрямовані, в основному, на пісенний жанр, який користується широкою популярністю. У більшості випадків це твори не тільки дитячого, але й дорослого репертуару. Психологічні особливості інтересів дітей молодшого шкільного віку (наслідуваність, непостійність, розкиданість, а разом з цим піддатливість, довірливість і навіюваність) дають великі можливості педагогічного впливу для цілеспрямованого формування у них музичного інтересу.

Для того, щоб перевірити достовірність відповідей дітей, отриманих у процесі індивідуальних бесід, і визначити вплив домашнього середовища на формування музичних смаків дітей, було проведено анкетування батьків.

Щоб визначити вплив на дітей музичних смаків батьків, ми пропонували таке питання: яким музичним творам вони надають перевагу. Встановлено, що в основному це естрадні пісні, популярна легка музика визначають музичні інтереси більшості батьків (75%). І це, звичайно, позначилося на музичних інтересах дітей. Таким чином, у домашньому середовищі більшості учнів спостерігається захоплення популярними естрадними піснями, котрі доступні для частого прослуховування за допомогою засобів масової інформації та впливають на дітей. Тому так важливо визначити умови виховання музичних смаків дітей на уроках мистецтва у загальноосвітній школі.

На другому етапі експерименту ми ставили завдання виявити рівень емоційно-естетичної реакції на музику та емпатійне відношення учнів до творів мистецтва. Найбільш яскравою рисою художнього сприйняття дітей цього віку, як відомо, є їх підвищена емоційність.

Діти спілкуються з мистецтвом активно і захопливо. Сприйняття дітей невід’ємне від безпосереднього афекту і безпосередньо зв’язане з моторикою (міміка, пантоміміка). Зовнішній прояв емоцій — блиск в очах, рухи або ж, навпаки, задумливість і зосередженість — все це показники того, що музика вплинула на учнів, викликала у них емоційний відгук. У залежності від індивідуальних та вікових особливостей дітей, якості та рівня їх психічного розвитку емоції проявляються по різному. Отже, емоційні реакції дітей слугували показниками ступеню впливу на них музичних творів.

Емоції молодших школярів проявляються також у їхніх словесних висловлюваннях з приводу прослуханих творів. Тому в процесі дослідження ми намагалися в’яснити дані про відношення дітей до музики. Під час бесіди дітям задавали питання на зразок: Сподобався чи не сподобався тобі твір? Чому тобі сподобався чи не сподобався твір? Запитання допомагали з’ясувати, чи збігаються об’єктивна оцінка емоційних реакцій у процесі слухання музики і суб’єктивна оцінка цих реакцій (за відповідями учнів і за даними спостережень). Результати показали, що обидві оцінки майже у всіх випадках збігаються.

Дослідження уміння співпереживати творам мистецтва слугувало показником емпатійного відношення до них. З цією метою була застосована методика “Підбір картин до музики”. Адекватність підбору картин до музичних творів слугувала індикатором уміння їм співпереживати.

Ми вважали, що дитина адекватно співпереживає творам мистецтва, якщо вона обирає спільну емоційну модальність творів різних видів мистецтва, часто приховану за зовнішніми чуттєво-явними їх особливостями. Таким чином, тільки той музичний твір і картина, між якими існує спільна емоційна модальність, сприяють їх адекватному співвідношенню і є показником адекватності співпереживання їм з боку школярів. Такий збіг був можливим, коли діти виділяли виразні, тобто суттєві у мистецтві властивості художнього твору при сприйнятті безпосередніх даних сенсорних особливостей звучань та кольору. Коли ж учні виділяли у художньому творі його сюжет, предметно-зображальні особливості, то вони не могли вірно (за емоційною близькістю) поєднати різні за сюжетом художні твори.

Якщо дитина поєднувала між собою фрагмент 5 симфонії Л.Бетховена (1) і картину “Сцена битви” Зейса Джузеппе (А), фрагмент “Адажіо для струнних” Самуеля Барбера (2) і картину “Після битви” Альбрехта Адама (Б), а у якості невідповідного виділяла музику Польки “Трік-Трак” Й.Штрауса (3), то ми вважали, що учень адекватно співпереживає твору мистецтва, орієнтується саме на його емоційний бік, і у нього виражене емпатійне відношення. Не вірний вибір не давав можливості судити про наявність у дитини емпатійного відношення до творів мистецтва.

Результати дослідження показали, що відсоток адекватного вибору у молодших школярів був низьким (35%), а значить і емпатійне відношення у більшості невиражене.

Третій етап експериментального дослідження був спрямований на обстеження музичного слуху молодших школярів.

Еталонні відповіді та дії на запропоновані стандартизовані завдання і питання дали нам можливість оцінити рівень розвитку музичного слуху (мелодійного, гармонійного і ритмічного). Співвідношення реальної відповіді з еталоном, виражене кількісно, служило для нас оцінкою. У результаті ми отримали зріз, що був, по суті, діагностуванням рівня музичного слуху молодших школярів.

Проведена перевірка розвитку різних сторін музичного слуху показала, що рівень його розвитку у дітей неоднаковий і залежить від багатьох причин: природних даних, попереднього музичного досвіду, наявності інтересу до музики в сім'ї. Загальні результати дослідження мелодійного слуху школярів (по 12 балів отримали 9 учнів, по 8 балів — 10 учнів, по 4 бали — 8 учнів) показують, що мелодійний слух у цьому віці розвинений ще недостатньо і окремі його прояви у дітей не рівноцінні; відчуття ладу, наприклад, більш розвинене, ніж звуковисотний слух. Більша частина дітей характеризується відсутністю слухо-вокальних зв'язків.

При виявленні рівня розвитку гармонійного слуху ми отримали дані, які підтверджують дослідження науковців, що діти цього віку проявляють терпимість до дисонуючого акомпонементу, а в деяких випадках навіть віддають йому перевагу [6; 7]. Результати проведеної перевірки показують, що багато учнів або байдужі до гармонійного супроводу в п'єсі, або надають перевагу дисонуючому супроводу. З огляду на те, що гармонія відноситься до найбільш складних і специфічних елементів музики, це в певній мірі пояснює нерозвиненість гармонійного слуху дітей (по 6 балів отримали 5 учнів, по 4 бали — 10 учнів, по 2 бали — 12 учнів). Гармонійна структура музичних творів сприймається ними неадекватно. І хоча діти дуже люблять інструментальний супровід до пісні, у початковий період навчання вони його сприймають як прикрасу основної лінії мелодії, а не як гармонійну основу.

Перевірка рівня розвитку ритмічного слуху продемонструвала стан рухової сфери дитини і частково показала рівень творчої уяви і сприйняття (по 6 балів отримали 14 учнів, по 4 бали — 7 учнів, по 2 бали — 6 учнів). Необхідно відзначити, що більшість дітей ритмічно і виразно рухаються під музику і активно реагують на зміну її характеру. Але різниця проявлялася у виразності цих рухів, у ступені адекватності рухового вираження переживання музичного образу.

Підводячи підсумки вивчення музичного слуху молодших школярів, необхідно також відзначити різницю між його перцептивною і репродук-

тивною функціями, тобто дітям легше було розрізняти на слух заданий музичний матеріал, ніж усвідомити і відтворити його. Причини нерівномірності прояву цих функцій музичного слуху, на наш погляд, проявляються у нерозвиненості у дітей здатності оперувати своїми музично-слуховими уявленнями та відсутністю координації між музичним слухом і рухом (відсутність слуховокального і слухомоторного зв'язку).

Четвертий етап дослідження був присвячений вивченню рівня музичного сприйняття. Сприйняття музики — складне явище, де елементи чуттєвого сприйняття тісно пов'язані з асоціативним мисленням та зі сферою вищих почуттів людини. Музика завжди впливає у єдності свого змісту і форми. Специфіка музики полягає в тому, що її мова — це мова музичних образів, які виражені своєрідним поєднанням засобів музичної виразності (мелодією, гармонією, ритмом, ладом, темпом, динамікою і т.п.). Деякі з них бувають виражені яскравіше і домінують, але вони завжди знаходяться у гармонійних і різноманітних поєднаннях та впливають саме комплексно. Тому сприйняття навіть найпростіших творів - складний психічний процес.

Про рівень музичного сприйняття дітей ми судили, виходячи з того, як вони визначають характер твору, розрізняють засоби музичної виразності та оцінюють твір. Не дивлячись на те, що неможливо адекватно перевести у слова зміст музики, багато дослідників використовують цей прийом [6; 7]. Пропонуючи дитині висловитися з приводу прослуханого музичного твору, ми звертались, перш за все, до тих асоціативних зв'язків, які виникають у процесі слухання музики.

Як підтвердило наше дослідження, настрій музики швидко передається дітям, але їх емоційна реакція мала свої особливості: відгукуючись на музику безпосередньо, інтенсивно, діти не усвідомлювали емоційних станів, які викликала дана музика. Відповідаючи на запитання, що вони відчували, коли слухали музичний твір, школярі говорили про загальний характер музики, а не про свої внутрішні переживання. Це цілком відповідає особливостям емоцій молодших школярів, у яких переважає інстинктивно-емоційне, не підкріплене усвідомленим досвідом життєвих переживань сприйняття музики. Ми вважаємо також, що музичні твори сприймаються дітьми ще не як естетичний об'єкт, а просто як зовнішній збудник позитивних емоцій.

За музичним досвідом дітей ми змогли визначити, на скільки вони володіють музичними поняттями і вміють використовувати їх, виражаючи свої думки про музику.

Особливості розумової діяльності молодших школярів вивчалися й у процесі сприйняття ними конкретного музичного твору. Для дослідження були обрані ті операції та форми мислення, від яких найбільшою мірою залежить усвідомленість сприйняття музики: аналіз, виділення головного, встановлення

причинно-наслідкових зв'язків, міркування, порівняння. Досліджувався ступінь володіння молодшими школярами операціями на основі словесних висловлювань про музику. Аналіз результатів дослідження показав, що відповіді дітей, загалом, однотипні. Намагань розмірковувати про музику, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки діти не робили.

Отже, окрім емоційності та цілісності сприйняття молодших школярів відрізнялося дифузністю і неповнотою. Вони не могли вичленити окремі засоби музичної виразності, які залишались для них “недієвими сигналами”. Іншими словами, школярі не виділяли ще “предмет із фону”. Чітко проявилась нерозвиненість музичного мислення дітей (вони не могли пояснити, чому саме так назвали прослухану музику, тобто не могли ще її аналізувати, виділяти в ній головне, порівнювати, зіставляти, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки).

Виходячи із результатів дослідження, ми виділили три основних якісних рівнів прояву музичного смаку в молодших школярів за ступенем виявлення та динаміки його основних ознак: виражений музичний смак (10%), слабо вражений (30%) і невражений (60%). Результати експерименту також свідчать про достатньо чітку функціональну залежність між музичним слухом і рівнем виявлення музичного смаку. Очевидно, що саме розвиток музичного слуху складає ту внутрішню психологічну основу, на якій розвивається музичний смак дитини. Тому слуховий розвиток школярів (за умови їх загального розвитку) відкриває для них можливість повноцінного сприйняття музичних творів, що збагачує їх естетично та веде до розвитку музичного смаку.

Виходячи з теоретичної моделі музичного смаку [4] та результатів експериментального дослідження, ми виділили фактичну модель музичного смаку молодших школярів:

1. Когнітивний компонент був представлений рівнем музичного сприйняття і музичним слухом.
2. Потребнісно-мотиваційний компонент — музичним інтересом.
3. Регулятивно-поведінковий компонент проявився в перцептивно-емоційній формі (первинна чуттєва реакція під час сприйняття музичного твору) та в емпатійному відношенні до творів мистецтва.

Висновки. Отже, у процесі проведення експериментального дослідження нами встановлено, що діти молодшого шкільного віку володіють ще нестійким інтересом до музики., їх музичні переваги відрізняються невисокою якістю, музичний досвід є дуже обмеженим, а музичні враження носять переважно неусвідомлений характер.

Як виявилось, молодші школярі віддають перевагу творам рухливого, веселого, маршового характеру, пісенний жанр люблять більше ніж інструментальну музику. Це можна пояснити, з одного боку, психологічною

готовністю дітей даного віку до сприйняття емоційно близької, доступної музики, з іншого — відсутністю у більшості дітей досвіду слухання більш складної музики, яка передбачає розвинене вміння емоційно на неї відгукуватися, асоціювати мелодію з реальною життєвою ситуацією, сформованість емпатійного відношення до творів мистецтва.

Експеримент показав, що школярі суттєво відрізняються рівнем свого музичного розвитку, про що ми могли судити по мірі вихованості у кожної конкретної дитини інтересу до музики, емпатійного відношення до творів мистецтва, емоційного відгуку на музику, музичного слуху, музичного сприйняття. Нами констатовано різні ступені прояву музичного смаку в молодших школярів — від чітко вираженого до невираженого (10% - 60%).

Виявлено, що основними недоліками, які провокують дану ситуацію є : недостатній розвиток емоційної чутливості (емпатійного відношення до музичних творів), ціннісних орієнтацій та еталонних норм, оцінних суджень про музику і музичних переваг, потреби в музично-творчих діях для вираження особистісного емоційно-естетичного відношення до сприйнятого музичного твору.

Література:

1. Весельська А. Психологічна модель розуміння музичних творів: структура і компонентний склад. Наука і освіта. 2016. №5. С.66-72.
2. Даренський В. “Мова” мистецтва як феномен екзистенційного діалогу // Людинознавчі студії: Зб.наук.праць ДДПУ ім. І.Франка. Філософія.- Дрогобич: Вимір. 2005.с.54-64.
3. Лазаревська О. Музичний смак як феномен музичної свідомості. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди (Психологія). 2023. № 68. С.58-68.
4. Лазаревська О. Модель музичного смаку як складне психологічне утворення. Перспективи та інновації науки (Психологія) Київ. 2024. №2(36). С.709-718.
5. Лазаревська О. Психологічні особливості творчого розвитку молодших школярів. ІХ Міжнародна науково-практична конференція, “Trends of development science and practice”. Збірник тез, Stockholm, Sweden, November 18-19, 2022.- Стокгольм . 2022. С.321-323.
6. Лобова О. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика:[Монографія].Суми: ВВП “Мрія”.2010. 516с.
7. Рожко І., Чернякова О., Котиляк А. Психологія музичності та її формування у молодших школярів. Навчальний посібник. Київ: КДПУ, 1998.-160 с.
8. Downey J.E. A musical Experiment // American J. of Psychol. 1997. Vol.9.-pp 63-69.
9. Scherer K.R. Zentner M.R. (2001) “Emotional effects of music: production rules”. Music and Emotion Theory and Research: pp 361-387.

References:

1. Vesel's'ka, A. (2016). Psihologichna model' rozuminnja muzichnih tvoriv: struktura i komponentnij sklad [Psychological model of understanding musical works: structure and component composition]. Nauka i osvita - Science and education,5, 66-72 [in Ukrainian].

2. Darenskyi, V.(2005). "Mova" mistectva jak fenomen ekzistencijnogo dialogu\ Ljudinoznavchi studii ["Language" of art as a phenomenon of existential dialogue // Anthropological studies]. Zbirnik naukovich prac' DDPU imeni I.Franka (Filosofija) Drohobich.- Collection of scientific works of the State University of Applied Sciences named after I. Franko. (Philosophy).- Drohobych, 54-64 [in Ukrainian].

3. Lazarevs'ka, O. (2023). Muzichnij smak jak fenomen muzichnoi svidomosti [Musical taste as a phenomenon of musical consciousness]. Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni G.S.Skovorodi (Psihologija) - Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda (Psychology),68, 58-68 [in Ukrainian].

4. Lazarevs'ka, O. (2024). Model' muzichnogo smaku jak skladne psihologichne utvorenja. [The model of musical taste as a complex psychological formation]. Perspektivi ta inovacii nauki (Psihologija) - Perspectives and innovations of science (Psychology) Kyiv, 2(36), 709-718 [in Ukrainian].

5. Lazarevs'ka, O. (2022). Psihologichni osoblivosti tvorchoho rozvitku molodshich shkoljariv. [Psychological peculiarities of creative development of younger schoolchildren]. IX Mizhnarodna naukovo-praktichna konferencija,Zbirnik tez, Stokhol'm, Shvecija.- IX International scientific and practical conference, "Trends of development science and practice". Collection of theses, Stockholm, Sweden, November 18-19, 2022, 321-323.[in Ukrainian]

6. Lobova, O.(2010). Formuvanja osnov muzichnoi kul'turi molodshich shkoljariv: teorija ta praktika. [Formation of the basics of musical culture of junior high school students: theory and practice].-Sumy. VVP "Mriya", 516 [in Ukrainian].

7. Rozhko, I., Chernyakova, O., Kotylyak, A.(1998). Psihologija muzichnosti ta ii formuvanja u molodshich shkoljariv. [Psychology of musicality and its formation in younger schoolchildren]. Tutorial. Kyiv, 160 [in Ukrainian].

8. Downey, J.E.(1997). A musical experiment. American J. of Psychology,9, 63-69 [in English].

9. Scherer, K.R. Zentner M.R. (2001). "Emotional effects of music: production rules". Music and Emotion Theory and Research, 361-387 [in English].

УДК:159.9+17.023.34

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1572-1584](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1572-1584)

Лич Оксана Миколаївна доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології, Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій Національний авіаційний університет, 03058, м. Київ, проспект Любомира Гузара ,1, тел.: (044) 406-71-16, <https://orcid.org/0000-0002-0873-3319>

Ічанська Олена Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології, Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій, Національний авіаційний університет, 03058, м. Київ, проспект Любомира Гузара ,1, тел.: (044) 406-71-16, <https://orcid.org/0000-0001-9289-3878>

Гірчук Олеся Василівна старший викладач кафедри авіаційної психології, Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій, Національний авіаційний університет, 03058, м. Київ, проспект Любомира Гузара,1, тел.: (044) 406-71-16, [https:// orcid.org/0000-0001-9363-8385](https://orcid.org/0000-0001-9363-8385)

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРІВ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація. У статті розкриваються особливості розвитку суспільства в умовах інформаційних технологій. Швидкі зміни сприяють модернізації підходів, технологій, професійного навчання та діяльності. Інформаційні технології надають можливості легко і швидко забезпечувати інформацією, передавати її, отримувати зворотній зв'язок, мати доступ до даних. Людина, яка володіє інформацією почуває себе більш впевнено, має варіанти розв'язання ситуації. Водночас розвиток інформаційних технологій створив паралельну, віртуальну реальність, якій іноді надають більшу перевагу ніж реальності, що є навколо. Сучасна людина активна і в реальному і в віртуальному світі. Вона знає які кроки зробити для досягнення реальної мети. Для цього вона буде використовувати усі переваги які надає їй як реальний світ так і віртуальне середовище. Так наприклад здобуваючи освіту у реальному закладі вищої освіти, молода людина може отримувати додаткове навчання завдяки дистанційним курсам. І це важливо для майбутнього фахівця. Ці переваги відчує зріла особистість, яка може протистояти спокусам провести без користі багато часу переглядаючи різні відеоматеріали, фотогалереї, тощо. Яка володіє критичністю мислення, не буде довірливо сприймати різні інформаційні повідомлення і не буде порівнювати штучно

створену віртуальну ситуацію зі своєю, яка є у житті. Однією з переваг інформаційного простору є поширення інформації. Ця інформація може бути підтримкою, інформуванням про алгоритм дій, що і як потрібно робити у надзвичайній ситуації, де можна отримати допомогу, куди звернутися, тощо. І водночас, цей інформаційний інструмент, може бути використаний для дезінформування людей, недовіри до державних інституцій, паніки.. Інформація для нас є необхідною для прийняття власного рішення. Під час повномасштабного вторгнення офіційна інформація надана з офіційних джерел допомагала зорієнтуватися у надзвичайно складній ситуації, запобігти розпачу, паніці. Паніка може виникнути внаслідок дефіциту інформації так і внаслідок надлишку і важливо критично оцінити, перевірити і прийняти зважене рішення.

Але інформаційний простір може мати і функції координування, підтримки та висвітлення реальних подій, точок зору. Переживаючи складні події критичність мислення людей зростає. Аналіз наукових праць дозволив визначити, що термін “безпека” ототожнюється не лише з “відсутністю загроз”, а і зі станом та переживаннями людей. Перебування у безпеці це відчуття захищеності. Інформаційно-психологічна безпека – це стан захищеності людей, від негативних інформаційно-психологічних впливів. До таких впливів належать: маніпулювання свідомістю, дезінформування, спонукання до образ, самогубства, тощо. Стан інформаційно-психологічної безпеки дає змогу людині сформулювати і відповідно належно застосовувати систему адекватного сприйняття реальності й відношення до неї, оточуючого світу, самого себе.

Ключові слова: інформаційний простір, віртуальний простір. Інформаційні технології, сучасне суспільство, психологія особистості, надзвичайні ситуації, інформаційно-психологічна безпека.

Lych Oksana Mykolayivna Doctor of psychological sciences, Docent, Professor of the Department of aviation psychology, Faculty of linguistics and social communications, National Aviation University, Kyiv, prospectus Lubomir Husar, house 1, (044) 406-71-16, <https://orcid.org/0000-0002-0873-3319>

Ichanska Olena Mykhaylivna Candidate of psychological sciences, Docent, Docent of the Department of aviation psychology, Faculty of linguistics and social communications, National Aviation University, Kyiv, prospectus Lubomir Husar, house 1, (044) 406-71-16, <https://orcid.org/0000-0001-9289-3878>

Hirchuk Olesia Vasylivna Senior lecturer of the Department of aviation psychology, Faculty of linguistics and social communications, National Aviation University, Kyiv, prospectus Lubomir Husar, house 1, (044) 406-71-16, <https://orcid.org/0000-0001-9363-8385>

THE ROLE OF INFORMATION AND VIRTUAL SPACES IN THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF YOUTH

Abstract. The article reveals the peculiarities of the development of society in the conditions of information technologies. Rapid changes contribute to rapid learning and modernization of approaches and technologies of education and professional training and activities. Information technologies allow you to easily and quickly provide information, transfer it, receive feedback, and have access to data. A person who has information feels more confident, has options for solving the situation. At the same time, the development of information technologies has created a parallel, virtual reality, which is sometimes given more priority than the surrounding reality. A modern person is active both in the real and in the virtual world. She knows what steps to take to achieve a real goal. For this, she will use all the advantages that both the real world and the virtual environment give her. For example, while getting an education in a real institution of higher education, a young person can receive additional training thanks to distance courses. And this is important for the future specialist. These advantages will be felt by a mature personality who can resist the temptation to spend a lot of time looking at various video materials, photo galleries, etc. without benefit. A person with critical thinking will not trust various informational messages and will not compare an artificially created virtual situation with his own, which is in life. One of the advantages of the information space is the dissemination of information. This information can be support, informing about the algorithm of actions, what and how to do in an emergency situation, where you can get help, where to turn, etc. And at the same time, this information tool can be used to misinform people, mistrust state institutions, and panic. We may have friends, business partners, but in the case of difficult situations, we seek to hear information before making a decision. The information is necessary for us to make our own decision. During a full-scale invasion, official information provided from official sources helped navigate an extremely difficult situation, prevent despair, panic. Panic can occur due to a lack of information as well as due to an excess, and it is important to critically evaluate, check and make an informed decision.

But the information space can also have functions of coordination, support and coverage of real events and points of view. Experiencing difficult events, the criticality of people's thinking has increased. The analysis of scientific works made it possible to determine that the term "security" is identified not only with the "absence of threats", but also with the condition and experiences of people. Being safe is a feeling of security. Informational and psychological security is a state of protection of people from negative informational and psychological influences. Such influences include: manipulation of consciousness, disinformation, incitement to

insults, suicide, etc. The state of informational and psychological security enables a person to form and, accordingly, properly apply a system of adequate perception of reality and relation to it, the surrounding world, and himself.

Keywords: information space, virtual space, information technology, modern society, personality psychology, emergency, information and psychological security.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство динамічно розвивається в умовах стрімких змін. Насичений інформаційний простір є запорукою підтримки такої динаміки, розвитку, масштабного інформування. Достовірна та змістовна інформація є цінною. Інформація як інструмент використовується для розвитку, освіченості, обміну досвідом, роз'яснювальної роботи, профілактичної як для населення так і для професійної спільноти. Звичайно переваги швидкого і якісного інформування не буде заперечувати жодна людина. Людина до якої своєчасно надходить достовірна, якісна, змістовна інформація почувається впевнено, має можливість зважено прийняти рішення. На жаль, за останні роки суспільство стикнулося з багатьма викликами – пандемія, військові дії, надзвичайні ситуації, тоді і зараз інформація є надзвичайно необхідною для розуміння ситуації, для прийняття рішень. Інформація може сприяти безпеці, але як інструмент може бути використана і для поширення дезінформації, паніки, сумнівів, недовіри до авторитетних позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змінюється і інформаційний простір, інформація надається більш лаконічно, зважено, спираючись на офіційні джерела. Це підкреслює значення інформації у забезпеченні безпеки. Інформаційний простір це середовище, в якому змінюється зміст процесів – взаємодії (у процесі спільної діяльності), конкуренції, тощо. Науковці які досліджували цю проблематику - В. Гаоптія, А.Добровольська, А.Чічановський, М.Яковенко. На сьогодні існують різні наукові підходи до тлумачення інформаційного простору. Термін “інформаційний простір” застосовують для позначення системи зовнішніх та внутрішньоорганізаційних потоків інформації. Також можна використовувати для позначення відповідної сфери суспільної діяльності, охопленої певною системою потоків інформації. Основними функціями, що зараз виконує інформаційний простір є: інтегруюча – об'єднання різних видів діяльності; комунікативна – створення інтерактивної, мобільної комунікації; актуалізуючи - актуалізація інтересів різних суб'єктів діяльності; геополітична – формування власних ресурсів [3]. Як інформаційний так і простір Інтернету (віртуальний простір) надають вагомні переваги, але можуть нести і певні ризики. У роботі Л.О. Пережогіна визначено ряд можливостей так наприклад: безмежність інформаційних ресурсів приватного,

наукового чи суспільного характеру; можливість отримання інформації в будь-якій з технічно існуючих форм - текстовій, аудіо, відео, тощо; можливість для кожного користувача без залучення значних матеріальних ресурсів розміщувати в мережі власну інформацію, яка буде доступною для необмеженого числа інших користувачів; можливість зворотнього зв'язку між користувачем і суб'єктом, який надавав інформацію. Багато науковців звертають увагу і на особливості мережевого спілкування. Так на думку Пророк Н.В. значно розширює можливості користувачів особливості мережевого спілкування, як вербальність, анонімність, позатілесність, нематеріальність, умовність, текстуальність, міфологічність, тощо.[2]. У наукових працях M.Strangelove, зазначено, що технологія Інтернету формує не лише нову техніку існування (основними рисами якої є доступність, інтерактивність, масовість комунікації), а й нову форму свідомості і новий тип Я-асенсорне Я. Можливості Інтернету створюють ілюзії "усе знаю". Розглядаючи ризики не можна не звернути увагу на можливості використання маніпуляції із суспільною і індивідуальною свідомістю, ігроманію, інтернет - залежність, тощо. Інформаційно - психологічний вплив змінює поведінку, світогляд. [2]

Мета статті охарактеризувати роль інформаційного та віртуального простору, інформаційно-психологічного впливу на формування психологічного благополуччя у юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу Незважаючи на динамічний розвиток інформаційного простору та розширення можливостей Інтернету, а також уваги науковців до вивчення інформаційно - психологічного впливу на різні вікові категорії, проблематика залишається надзвичайно актуальною і продовжує змінюватися завдяки новим викликам. Якщо раніше багато людей боялися висловлювати свою точку зору, надавати рекомендації, зараз вже є прагнення звернутися, висловити свою позицію, підтримати, розгорнути дискусію, надати рекомендації використовуючи блог чи функціональні додатки. Ведення блогів відкрило нові можливості особистісного, професійного зростання, розширило інформаційну діяльність, забезпечило можливості для самореалізації. Активну роль відіграє аудиторія, для якої створюється, поширюється, аналізується, надається інформація. Інформація повинна бути своєчасною, актуальною, достовірною, змістовною. Завдяки інтерактивності, відкритого діалогу, блогсфера впливає на свою аудиторію. Розвиток інформаційних технологій, засобів масової комунікації змінили світосприйняття людей, суспільства, визначили формування нового простору - віртуального. На думку М. Маклюена, варто звернути увагу на вплив інформаційно-комунікаційних технологій. Вчений вважає, що засоби масової інформації не є нейтральними. Є суттєвий вплив на суспільство, не лише змістом, а й характером передачі інформації. [1].

Ще декілька років тому дослідження науковців було більше спрямовано на вивчення втоми від надзвичайно перенасиченого інформаційного простору, на аналіз великого обсягу інформації та наслідки. Зараз, зросли вимоги і враховуючи виклики, загрозу, інформація як інструмент, більше застосовується для координування, попередження, роз'яснення, інформування, тощо. Ще однією перевагою інформаційного та віртуального просторів є проведення онлайн освітніх, культурних, наукових, професійних заходів об'єднуючи людей в різних містах, країнах. Використовуючи можливості онлайн-зустрічей організується робота міжнародних, вітчизняних компаній, здійснюється підбір, добір персоналу, координується робота, ділове партнерство. Це дозволяє оптимізувати процеси, залучити необхідних фахівців, уникнути логістичних перешкод і забезпечити безпеку для співробітників, надаючи їм можливість бути поруч зі своїми рідними. Слід зазначити, що пошук роботи може бути здійснений завдяки віртуальним платформам. Деякі організації побудували свою діяльність, з урахуванням виконання професійних завдань фахівцем за межами країни. На виклики відреагувало і науково-освітнє середовище, забезпечивши організацію процесів з метою безпеки усіх учасників процесу. Освітній процес - це система науково-методичних, педагогічних та виховних заходів спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей. (відповідно до Ст.13У "Про освіту"). Перехід вищої освіти на дистанційну, або змішану форму навчання забезпечило оволодіння знаннями та навичками у тих містах, населених пунктах, країнах, де здобувачі вищої освіти відчують себе більш безпечно.

Інформаційно-психологічний вплив здійснюється на свідомість людини, її поведінку, світогляд внаслідок навіювання, переконання, наслідування. Фізіологічний, психологічний стан людини теж має вплив на те, як сприймається інформація. Відчуття болю, втоми, брак досвіду сприяють більш вразливому, імпульсивному сприйняттю інформації ніж критичному. Насамперед критичне мислення передбачає уважне ставлення до отриманої інформації, до фактів. Потрібно мати ресурс (енергію, гарне самопочуття), час, щоб перевірити інформацію. Звичайно, що у сучасному житті є можливість здійснити перевірку з різних джерел, але для цього потрібно поставити собі за мету, бути відповідальним, поважати себе та інших, щоб не поширювати інформацію, яка викликає сумніви. На думку Метью Ліпман автора праці "Філософії для дітей" критичне мислення як навчання вмінню розмірковувати та обґрунтовувати думку. Людина вдається до такого типу мислення, коли прагне отримати правильні висновки і для цього перевіряє надану інформацію, міркує, обґрунтовує, співставляє з досвідом, знаннями. У наукових працях Роберт Енніс визначає "критичне мислення" як "розумне рефлексивне

мислення, зосереджене на вирішенні того, у що вірити чи що робити” [Ennis 2018]. У працях Мур та Паркер характеризують критичне мислення є мисленням про мислення, до якого ми вдаємося розмірковуючи над тим, чи відповідає наше (або чийсь) мислення критеріям здорового глузду та логіки. [Moore, Parker 2014]. Метою критичності мислення є правильні висновки, а методи до яких ми вдаємося – це оцінка мислення на відповідність стандартам раціональності [Moore, Parker 2014]. Вміння критично мислити найчастіше плутають з прагненням ставити під сумнів. Сумніви та критика мають ґрунтуватися на знаннях. Отже, можемо визначити, що для усвідомленого сприйняття інформації потрібна відповідальність, ресурсність, знання.

Слід звернути увагу, що крім раніше перелічених умов, вікова характеристика аудиторії також має значення. Найбільш вразлива аудиторія є підлітки та люди похилого віку. Підлітки прагнуть швидше подорослішати і мати такі ж права як і дорослі, але рівень юридичної відповідальності ще покладається на батьків, тож у випадку, коли не відбувається зміна взаємостосунків у сім’ї, коли батьки продовжують ставитися до підлітка, як до дитини, контролювати, нав’язувати свою волю, це може спонукати до протидії, до пошуку порад в Інтернеті, до приховування власного життя та проблем. Підлітки постійно себе випробовують, намагаючись зрозуміти, що вони можуть, на що впливають, що від них залежить. Прагнення завоювати авторитет серед однолітків, друзів, підштовхує до необміркованих дій і часто пов’язані з ризиком. Підліток шукає підтримку, схвалення, емоції і найчастіше може це знайти використовуючи Інтернет, додатки. Підлітковий вік є визначальним для розвитку самосвідомості та саморегуляції. Підліток постійно себе оцінює, порівнює, наче спостерігає за собою ззовні. Внесок у вивчення проблематики взаємостосунків підлітків з сім’єю зробили вчені Л.С.Виготський, В. Гарбузов, О.М. Леонтьєв, І.Г.Чеснова. Аналіз наукових праць дозволив виявити, що типи відносин у сім’ях поділяються на критерії: ступінь контролю, емоційної близькості, міжособистісна дистанційність, особливості відношення та прийняття дитини батьками. [1, с.18]. Однак, наскільки саме віртуальний та інформаційний простори сприяють або стають на заваді вивчено недостатньо. На основі змін характеру закладаються основи свідомої поведінки, вимальовується загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень та соціальних установок. Усвідомлення підлітками того, наскільки вони ефективно справляються з проблемами, стверджують власне «Я» у групі друзів, наскільки рівень їхнього домагання відповідає їх можливостям та успішної реалізації способів самоствердження, усе це може визначати особливості якості самооцінки та ставлення підлітків до себе. Взаємини підлітка складаються з однолітками, які виступають для них

референтної групою. Підлітки, оцінюють свої здібності, успіхи, зовнішню привабливість, моральний образ, свої недоліки, емоційно переживають і прагнуть завоювати повагу і довіру однолітків. Проблеми у житті підлітка у спілкуванні, у взаємодії з однолітками, батьками, вчителями з якими він не в змозі самотійно впоратися накладає відбиток на його фізичне самопочуття, емоційний стан, ставлення до себе. Краще адаптуються у соціумі підлітки які намагаються адекватно оцінювати себе та свої можливості. Важливо розуміти, що самооцінка складається з раціонального та емоційного компонентів. Тож, реалізація підлітка у віртуальному просторі, оцінка своїх можливостей у порівнянні не лише з однолітками, а й популярними особистостями у інформаційному просторі може сприяти наслідуванню, але не розвитку власного потенціалу.

Інформаційний простір для людей похилого віку є зв'язком з активним та динамічним суспільством. Звичайно, люди похилого віку можуть продовжувати виконувати професійну діяльність, брати активну участь у розвитку суспільних процесів, навчатися, тощо. Вік не є перешкодою для активної життєвої позиції. Більше того, зараз набагато більше створено можливостей для активного залучення людей старшого віку до суспільних процесів, навчальних курсів, тощо. Але водночас, більшість людей похилого віку у зв'язку зі станом здоров'я, усе більше змінюють свій стиль життя на більш усамітнений, у деяких випадках ізольований. Для них інформаційний простір є можливістю бути обізнаними та співпричетними до подій, які відбуваються. Рівень знань, досвід дозволяють критично сприймати інформацію, але дистанціювання від активних суспільних процесів, може провокувати емоційне сприйняття інформації. Отже, рівень активності та залученості, досвід, сформовані цінності, самопочуття, будуть впливати на сприйняття інформації.

Юнацький вік це час вибору професії, навчання, працевлаштування. Це адаптація до нових умов, самоорганізація, побудова стосунків. Усі ці зміни в залежності від того, чи позитивно реалізуються, чи є перешкоди, мають вплив на самоствавлення людини. Це важливий віковий період, який характеризується самовираженням. У наукових працях І. Кон зазначав, що емоційна напруженість, яка супроводжує перехід від дитинства до дорослості, протиріччя між рівнем домагань та образом "Я", характерні не лише для підліткового віку, а й для юнацького. Згідно з концепцією Е.Еріксона важливим життєвим завданням є успішне проходження кризи ідентичності. Неадекватне, деструктивне самоствавлення супроводжується низьким рівнем самоповаги, блокує процес особистісного зростання, а також є причиною аутоагресивної поведінки. На противагу, адекватне, конструктивне самоствавлення сприяє реалізації життєвих завдань, плануванні майбутнього.

У наукових працях І. Чесноковою було введено в науковий ужиток поняття “емоційно-ціннісне самоставлення”. Автор визначає самоставлення як один з внутрішніх процесів самосвідомості, який поєднує самопізнання та систему переживання [1]. У наукових працях В.Франкл визначав, що відсутність сенсу життя породжує у юності стан “ноогенного неврозу”, який характеризується відчуттям порожнечі, що спонукає до девіантної поведінки та аутоагресії. СENS та життєві роздуми у юнацькому віці спрямовані у майбутнє, на розуміння свого призначення, у системі конкретних життєвих планів, які є намір реалізувати.

Дослідження проблематики психологічного благополуччя було і залишається у колі інтересів науковців. Ці дослідження здійснювалися у різних аспектах. Науковці С Керол Ріфф та С.Любомирські інтерпретували психологічне благополуччя, як таке що включає в себе поняття щастя, задоволеність життям, позитивна емоційність, психологічне здоров'я, стійкість духу, тощо. Особливості психологічного благополуччя у надзвичайних умовах досліджували Г.І. Медінков, Л.З. Сердюк, М.Ягода, М.М. Павлюк, Т.Л. Ткачук, тощо.[3]. Зарубіжні дослідження переважно розглядають психологічне благополуччя як пошук ресурсу для виходу з нестандартної ситуації, та формуванні новоутворень, що сприяють розвитку здорової особистості. У працях Керол Ріфф вважає, що у деяких випадках переживання негативного, травмуючого досвіду може сприяти переосмисленню життя і на тлі цього, підвищенню психологічного благополуччя. У роботах Л.З. Сердюк визначає психологічне благополуччя як інтегральний показник ступеня спрямованості особистості на реалізацію основних компонентів позитивного функціонування. У свою чергу А.Б. Коваленко розглядає психологічне благополуччя як позитивне функціонування особистості, що включає самоприйняття, відчуття безперервного розвитку, наявність життєвих цілей, позитивні стосунки з іншими, здатність керувати середовищем та автономією, передбачає оптимальне соціальне функціонування особистості .[1,с.80]. У юнацькому віці здійснюється особистісне та професійне самовизначення. Відбувається усвідомлення внутрішнього світу, психологічних якостей, установок, цінностей. Навчання забезпечує встановлення міжособистісних контактів, обрання сфери реалізації, тощо. Соціальна адаптація, повага до себе, якість міжособистісної комунікації сприяють успішному визначенню реальних завдань, які молоді люди намагаються реалізувати. Розглядаючи особливості інформаційного та віртуального просторів слід зазначити, що у юнацькому віці використовують переваги Інтернету для підтримки стосунків з друзями, які знаходяться у різних містах та країнах, для самовираження та фінансової незалежності (ведення власної сторінки у додатку, створення блогу), для пошуку та виконання професійної діяльності, для навчання (додаткові курси,

семінари, тощо), долучення до діяльності молодіжного руху чи спільноти (для вираження активної позиції), для вирішення завдань (наприклад пошуку волонтерського центру, психологічного центру, медичної установи, агентства нерухомості для оренди житла, тощо). Раціональне та цілеспрямоване використання ресурсу Інтернет мережі. У випадку негативних коментарів особи юнацького віку намагаються відстоювати власні “кордони”, власну позицію, тощо. На відміну від підлітків, які прагнуть в Інтернеті знайти авторитетну особу, наслідувати її стиль життя. Стикаючись з критикою, булінгом в мережі, підлітки глибоко та емоційно переживають, намагаючись або виправдатися, або навпаки проявити агресію. У юнацькому віці свідомий підхід до активної участі у соціальних мережах, прагнення пояснити свою позицію, або намагаються не надавати значення негативним дописам. У підлітковому та юнацькому віці схожі шляхи отримання інформації. Зазвичай усю інформацію підлітки та особи юнацького віку отримують в мережі Інтернету, перевіряючи її з різних джерел. Інформаційною підтримкою для дорослих та людей похилого віку крім друкованих видань, мережі Інтернету можуть бути і засоби масової комунікації. Для визначення показників психологічного благополуччя серед осіб юнацького віку, які активно користуються мережею Інтернет було організовано та проведено емпіричне дослідження. У дослідженні брали участь 47 осіб, студенти 3 та 4 курсів спеціальності 053 “Психологія” Національного авіаційного університету. Вік респондентів 19-20 років. В емпіричному дослідженні було застосовано анкетування, яке дозволило визначити як часто і з якою метою респонденти використовують мережу Інтернет. За результатами опитування між студентами 3 та 4 курсу характерних відмінностей не виявлено. Мережу Інтернет студенти використовують для підтримки міжособистісних стосунків, для навчання, пошуку або виконання професійних завдань та роботи. На запитання чи є у Вас авторитетні особи, за якими Ви “стежите”, більшість зазначила, що є, але це зазвичай не просто особа, а організація, спілка, центр, тощо, і не для наслідування, а з метою підкріплення пріоритетної системи цінностей. У анкеті було запитання пов’язане з переживанням надзвичайних ситуацій, чи часто використовуєте мережу Інтернет у зв’язку зі стресом, чи часто перевіряєте інформацію, яка пов’язана з перебігом подій. Попри відслідковування перебігу подій, більшість студентів повідомили, що у час блекауту та відсутності сигналу Інтернет зв’язку, хвилювались лише за те, як повідомити рідним, що з ними усе добре, та за поточні питання (навчання, роботу, тощо). Застосована методика “Визначення рівня самооцінки” (автора Г.М. Казанцевої). У 82 % респондентів виявлено адекватну самооцінку, у 12% респондентів показники низької самооцінки, у 6% респондентів завищена самооцінка. Далі респондентам було запропоновано для перегляду декілька

Інтернет сторінок, блоги, відео у youtube успішної молоді. Повторно проведено методичку “Визначення рівня самооцінки” (автора Г.М. Казанцевої). Після перегляду відеоматеріалів результати за методикою у 79% респондентів адекватна самооцінка, у 16% респондентів низька самооцінка (і респонденти пояснили, що замислилися над результатами, які мають у своєму житті і над тим, що варто ставити перед собою більш сміливі цілі), 5% респондентів мають завищену самооцінку. Перерва у п'ять діб у перегляді блогів, активностей у додатках також надало результатів: у 88% респондентів виявлено адекватну самооцінку, у 8 % респондентів показники низької самооцінки, у 4% респондентів завищена самооцінка. За допомогою опитувальника інтернет - залежності К.Янг було визначено рівень формування інтернет - залежності у осіб юнацького віку. Рівень захопленості, який обрали 68 % респондентів 3 курсу, 74 % респондентів 4 курсу свідчить про помірне користування Інтернетом, яке іноді виходить за норму, проте особи здатні це контролювати. У 32% респондентів 3 курсу та у 26 % респондентів 4 курсу виявлено можливість випадкових або частих проблем через непомірне користування Інтернетом. За шкалою суттєвої залежності зі змінами свідомості, результатів респондентів не виявлено. Також, була застосована методика “Шкала психологічного благополуччя” (К.Ріфф, адаптація Т.Шевеленкової, П. Фесенка). Застосування методички мало свої переваги та недоліки. Для осіб юнацького віку ця методика була складною та тривалою по кількості запитань, але інформативною. Особливих відмінностей між результатами студентів 3 та 4 курсу не виявлено. Середні значення отриманих результатів відповідають середнім значенням показників з інтерпретації шкал методички. У 53% респондентів 3 курсу та 58 % респондентів 4 курсу високі показники по шкалі “позитивні відносини з оточуючими”. Це характеризує теплі, приємні, довірливі стосунки з іншими, прояв турботи про інших, здатність до сильної емпатії. У 18% респондентів 3 курсу та у 15% респондентів 4 курсу низькі показники, що характеризують невелику кількість тісних стосунків, недостатність теплоти. Респонденти прокоментували отримані результати тим, що надзвичайна ситуація, дистанція між тими, хто був важливим у житті, вплинули на теплоту стосунків. У 39% респондентів 3 курсу і 47 % респондентів 4 курсу високі показники по шкалі “автономія”. Це незалежність, готовність протистояти соціальному тиску. У 18% респондентів 3 курсу та 12% респондентів 4 курсу низька автономність, що свідчить про те, що осіб турбує очікування й оцінки інших, покладання на судження інших при прийнятті важливих рішень. У 32% респондентів 3 курсу та у 40 % респондентів 4 курсу високі показники по шкалі “управління середовищем”. Це характеризує респондентів, як тих, які ефективно використовують навколишні можливості. У 20% респондентів 3 курсу та у 14% респондентів 4

курсу низькі показники, що свідчить про те, що особи переживають, що не можуть змінити навколишні обставини. У 38% респондентів 3 курсу та 43% респондентів 4 курсу високі показники по шкалі “особистісне зростання”. Відкритість до нового досвіду, відчуття реалізації власного потенціалу Низьких показників по шкалі не виявлено. У 53% респондентів 3 курсу та у 62 % респондентів високі показники по шкалі “цілі у житті”. Мета у житті, наявність життєвих завдань. Низьких показників по шкалі цілі у житті не виявлено. У 52% респондентів 3 курсу та 58% респондентів 4 курсу високі показники по самоприйняттю. Прийняття і сильних і слабких сторін самої себе. У 6 % респондентів 3 курсу та у 4 % респондентів 4 курсу низькі показники, що характеризує незадоволеність самим собою, розчарованість у тому, що у відбулося у власному житті у минулому, бажання бути інакшим. Беручи до уваги складні умови життя у яких перебуває суспільство країни, а також переживання людей, які перебувають за межами країни, була проведена методика “Життєстійкості” (С.Мадді). У 34% респондентів 3 курсу та у 42% респондентів 4 курсу високі показники за шкалою “залученість”. Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності. У 12% респондентів 3 курсу та у 7% респондентів 4 курсу низькі показники, що характеризує відчуття поза життям. У 42% респондентів 3 курсу та у 46% респондентів 4 курсу високі показники по шкалі “контролю”, що характеризує боротьбу, дозволяє вплинути на результат, обрання власного шляху. У 6% респондентів 3 курсу, у 2 % респондентів 4 курсу низькі показники, що характеризує відчуття власної безпорадності, неможливість вплинути на обставини. У 35% респондентів 3 курсу та у 37% респондентів 4 курсу високі показники по шкалі “прийняття ризику”. Людина розглядає життя, як спосіб набуття досвіду. У 5% респондентів 3 курсу та у 3% респондентів низькі показники. Характеризує прагнення уникати ризиків у житті. За результатами проведеного емпіричного дослідження варто зазначити, що особливих відмінностей між результатами респондентів 3 а 4 курсу не виявлено, але усе ж таки студенти 4 курсу мають більше досвіду, розраховують більше на себе, намагаються впливати на ситуацію.

Висновок Психологічне благополуччя, як інтегральний показник ступеня реалізованості особистістю власної спрямованості, що суб’єктивно виявляється у відчутті щастя, задоволеності життям та собою. У надзвичайних ситуаціях життя змінюється, навчання, робота може здійснюватися дистанційно, за допомогою мережі Інтернет. І важливо не втрачати емоційну теплоту спілкування, підтримку, самоорганізацію, тощо. Інформаційний та віртуальний простори мають забезпечувати інформацією, координувати, організовувати, інформувати, але не перетворювати життя у залежність від набуття інформації та сліпого наслідуванні. Отримані результати дослідження

свідчать про те, що варто поглиблювати вивчення проблематики з метою надання психологічної підтримки, запобіганню “втечі від реальності”, пошуку конструктивних стратегій поведінки, які б надавали позитивний результат у реальному житті. У той час, не варто недооцінювати ті можливості які надають сучасні інформаційні та віртуальні простори для суспільства.

Література:

1. Сердюк, Л. З. (2019). Фактори самодетермінації та психологічного благополуччя особистості. Український психологічний журнал, 2(12), 147–159.
2. Титаренко, Т. М. (2018). Способи підвищення психологічного благополуччя особистості, що пережила травму. Психологія: теорія і практика, Вип. 1(1), 112–119. [https://doi.org/10.31339/2617-9598-2018-1\(1\)-112-119](https://doi.org/10.31339/2617-9598-2018-1(1)-112-119)
3. Добровольська А. Інформаційний простір: проблеми становлення нової якості національного росту [Електронний ресурс] / А. Добровольська. – Режим доступу: http://www.nas.gov.ua/publications/-books/series/9789660247048/Documents/2010_03/a14.pdf.

References:

1. Serdiuk, L. Z. (2019). Faktory samodeterminatsii ta psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [The Factors of an Individual's Self-Determination and Psychological Well-Being]. Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal – Ukrainian Psychological Journal, 2(12), 147–159. [in Ukrainian].
2. Tytarenko, T. M. (2018). Sposoby pidvyshchennia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti, shcho perezhyla travmu [Ways to Increase the Psychological Well-being of an Personality Who Has Experienced Trauma]. Psykholohiia: teoriia i praktyka – Psychology: Theory and Practice, Vol. 1 (1), 112– 119. [https://doi.org/10.31339/2617-9598-2018-1\(1\)-112-119](https://doi.org/10.31339/2617-9598-2018-1(1)-112-119)
3. Dobrovolskya A. Informaziyniy prostir: problemu stanovlenya novou yakosti nazoinalnoho rosty/ http://www.nas.gov.ua/publications/-books/series/9789660247048/Documents/2010_03/a14.pdf

УДК 159.955:615.851

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1585-1598](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1585-1598)

Манілов Ігор Феліксович кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, вул. Паньківська, 2, <https://orcid.org/0000-0003-3439-9913>

НЕАДАПТИВНЕ МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО КОРЕКЦІЯ У ЮНАКІВ ТА ПІДЛІТКІВ

Анотація. У статті розглянуто зв'язок психологічної адаптації юнаків та підлітків з особливостями їхнього мислення. Визначено, що неадаптивне мислення сприяє формуванню дисфункційної картини світу та розвитку різноманітних відхилень у поведінці людини. Показано, що адаптаційний потенціал мислення можна підвищувати за допомогою комплексного профілактичного психологічного впливу. Психологічний вплив необхідно спрямовувати на неадаптивні думки і переконання, а також, дисфункційну картину світу. Встановлено, що корекція дисфункційної картини світу включає: усунення інформаційних прогалин; ієрархічне узгодження базових систем оцінок; нейтралізацію патогенних когнітивних процесів; формування мотивуючих цілей; відновлювання загального енергетичного балансу психічних процесів. При реалізації профілактичного психологічного впливу увесь робочий процес можна розбити на п'ять етапів: ситуативної стабілізації, діагностичного зондування, інформаційного накопичення, конфронтаційної дестабілізації, адаптаційної трансформації. До специфічних механізмів психологічного впливу слід віднести, – адаптогенне осмислення та спонтанну фіксацію адаптивних поведінкових патернів. Профілактика девіацій розвитку особистості повинна включати комплекс методів психологічного впливу, зокрема: встановлення контакту з реальністю, моделювання бажаного майбутнього, стимуляцію креативності, перевірку мотивуючих умовиводів, роботу з психологічними гіпотезами, психокорекційні настанови, провокацію фізіологічного та психологічного стресу, профілактичний режимний вплив, психокорекційну конфронтаційну сугестію, психокорекційну подорож наодинці. Можна констатувати, що профілактика девіацій розвитку особистості представляє собою комплексний та мультимодальний психологічний вплив з обов'язковим підвищенням загальної адаптивності мислення людини.

Ключові слова: психологічна адаптація, неадаптивне мислення, девіантна поведінка, психокорекція, механізми психологічного впливу, психокорекційна сугестія.

Manilov Igor Feliksovich Candidate of Psychological Sciences, Senior Scientist, Leading Researcher, Institute for Psychology named by G.S.Kostyuk, National Academy of Pedagogical Sciences, Kyiv, 2 Pankivska St., <https://orcid.org/0000-0003-3439-9913>

NON-ADAPTIVE THINKING AND ITS CORRECTION IN YOUNG PEOPLE AND ADOLESCENTS

Abstract. The article examines connection between the psychological adaptation of adolescents and the features of their thinking. It is determined that non-adaptive thinking contributes to the formation of a dysfunctional picture of the world and the development of various deviations in human behavior. It is shown that the adaptive potential of thinking can be increased with the help of complex preventive psychological influence. Psychological influence must be directed at non-adaptive thoughts and beliefs, as well as a dysfunctional picture of the world. It is determined that the correction of the dysfunctional picture of the world includes: elimination of information gaps; hierarchical coordination of basic assessment systems; neutralization of pathogenic cognitive processes; formation of motivating goals; restoration of the general energy balance of mental processes. When implementing preventive psychological influence, the entire work process can be divided into five stages: situational stabilization, diagnostic probing, information accumulation, confrontational destabilization, adaptive transformation. The specific mechanisms of psychological influence should include - adaptogenic understanding and spontaneous fixation of adaptive behavioral patterns. Prevention of personality development deviations should include a complex of methods of psychological influence, in particular: establishing contact with reality, modeling the desired future, stimulating creativity, checking motivating inferences, working with psychological hypotheses, psychocorrective instructions, provocation of physiological and psychological stress, preventive regime influence, psychocorrective confrontational suggestion, psychocorrective journey alone. It can be stated that the prevention of personality development deviations is a complex and multimodal psychological influence with a mandatory increase in the general adaptability of a person's thinking.

Keywords: psychological adaptation, non-adaptive thinking, deviant behavior, psychocorrection, mechanisms of psychological influence, psychocorrective suggestion.

Постановка проблеми. Мінімізація соціально небажаних форм девіантної поведінки молоді є однією із нагальних проблем сучасного суспільства. Особливої гостроти ця проблема досягає у періоди соціальних

катаклізмів. Вкрай небезпечними є ситуації, коли прояви девіантної поведінки набувають асоціальної та антисоціальної спрямованості. У зв'язку з цим вельми актуальним є дослідження закономірностей формування різноманітних відхилень поведінки, а, також, розробка ефективних методів їхньої корекції.

При реалізації заходів корекційного психологічного впливу дуже важливо мати якусь зрозумілу мету, яка стає для людини бажаним орієнтиром. Одним з таких орієнтирів є поняття психічного здоров'я. Особливо це актуально для тих осіб, що мають різноманітні психічні та поведінкові розлади, які призводять згодом до різноманітних проявів соціальної дезадаптації. Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, психічне здоров'я, цей стан благополуччя, при якому людина може реалізувати свій власний потенціал, справлятися із звичайними життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати, а також робити необхідний внесок в життя своєї спільноти. Зазвичай виділяють такі критерії психічного здоров'я: усвідомлення постійності і ідентичності свого фізичного і психічного "Я"; критичність до себе, своїх станів і діяльності; адекватність психічних реакцій силі і частоті впливів середовища, соціальним обставинам і ситуаціям; здатність управляти власною поведінкою відповідно до соціальних норм, правил, законів; здатність планувати свою життєдіяльність і реалізовувати ці плани; здатність змінювати спосіб поведінки залежно від зміни життєвих ситуацій і обставин.

В усіх зазначених положеннях з необхідністю присутнє усвідомлення людиною того, що з нею відбувається, і здатність більш-менш послідовно контролювати свою поведінку. Іншими словами, важливою складовою психічного здоров'я людини є наявність у неї такого стилю мислення, який допомагає їй добре адаптуватися та здійснювати ефективний контроль власної поведінки. Відповідно будь які прояви неадаптивного мислення є вкрай небажаним та деструктивним явищем. Далі представлено результати теоретичних та емпіричних досліджень, метою яких було визначити вплив неадаптивного мислення на формування девіантної поведінки у неповнолітніх, та розробити методи корекції небажаних відхилень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для успішної реалізації психологічного впливу необхідно розуміти, що саме впливає на формування девіантної поведінки, які саме чинники її підживлюють та сприяють фіксації неадаптивних поведінкових патернів [1]. Попередні наші дослідження показали, що одним із головних чинників девіантної поведінки є дисфункційні когнітивні процеси [2]. Проблеми в емоційній сфері та поведінці, значною мірою, є наслідком саме когнітивних порушень. Думки, які викликають неадекватні емоційні реакції та заважають людині долати несприятливі

життєві ситуації називають неадаптивними або дисфункційними. Неадаптивні думки базуються на більш глибоких когнітивних утвореннях, які представляють собою неадаптивні переконання, настанови, вірування, особисті міфи [3; 4].

У людей з високими показниками адаптованості, когнітивні стратегії сприйняття реального світу відрізняються пластичністю та здатністю змінюватися відповідно до нового досвіду. У разі потреби, такі люди здатні досить швидко переорієнтуватися та пристосовуватися до нових умов життя. У даному випадку, можна говорити про високі показники психологічної резильєнтності. Резильєнтність можна розглядати як деяку реакцію психіки людини на різні труднощі, починаючи з повсякденних неприємностей до складних життєвих випробувань. Люди з високими показниками резильєнтності не схильні занурюватися в негативні переживання і відрізняються оптимізмом і життєстійкістю. У них добре розвинені копінгові стратегії, що дозволяє успішно долати велику частину життєвих стресів, і при цьому цілком продуктивно і плідно працювати. Коли, під впливом несприятливих обставин, здатність гнучко пристосовуватися до змін порушується, починають виникати всілякі неадаптивні когнітивні утворення, які, рано чи пізно, призводять до девіацій поведінки. У найбільш загальному вигляді цей процес виглядає наступним чином: затяжна емоційно несприятлива ситуація – неадаптивні когнітивні процеси – пролонгована негативна емоційна реакція – девіації поведінки.

Більшість неадаптивних когнітивних утворень формується вже в дитячому віці. Саме тому вкрай важливо своєчасно визначати ризики виникнення девіацій поведінки та починати їхню психологічну корекцію якомога раніше. На це вказують такі фахівці в області девіантології як Ю.О. Клейберг, Б.О. Урванцев, О.В. Змановська, Н.Ю. Максимова, Ц.П. Короленко [1]. Найбільш детально дослідження неадаптивних когнітивних утворень здійснювалося представниками когнітивно-біхевіорального напрямку і представлено в роботах А. Бека, А. Елліса, Д. Прохазки, Д. Норкросса, В. Гвидано, Г. Лиотти, М. Махони, К.С. Добсона та інші [4; 5]. В усіх роботах даного напрямку констатується тісний зв'язок між емоціями, поведінкою та особливостями мислення людини. Саме тому особливий інтерес викликає дослідження зв'язку між неадаптивним мисленням та девіаціями поведінки.

Мета статті – визначити вплив неадаптивного мислення на формування девіантної поведінки у неповнолітніх, та розробити методи корекції небажаних відхилень.

Виклад основного матеріалу. Дослідження здійснювалося у кілька етапів. На початку було розглянуто особливості формування та проявів неадаптивного мислення, зроблена оцінка можливості використання

неадаптивного мислення як критерію ризику виникнення девіантної поведінки, розроблено основні концептуальні положення. Далі було визначено можливості профілактики девіацій розвитку особистості шляхом корекції неадаптивних когнітивних процесів. Дослідження включало експериментальну перевірку отриманих результатів. В експериментальному дослідженні брало участь 58 осіб підліткового та юнацького віку (32 чоловічої та 26 жіночої статі). З кожним девіантом проводилося від 8 до 10 індивідуальних сеансів. Тривалість індивідуального сеансу – 1 година.

Індивідуально-особистісні характеристики досліджуваних вивчалися за допомогою наступних психодіагностичних методик: методика оцінки рівня тривожності А.М. Прихожан та тест Спілбергера-Ханіна (визначення рівня ситуативної та особистісної тривожності); опитувальник Г. Шмішека (визначення рівня та типу акцентуації досліджуваних); опитувальник Г. Айзенка (EPI) (рівень нейротизму та екстравертованості-інтровертованості); методика Будасі (рівень самооцінки досліджуваних). Дослідження настрою та самопочуття підлітків було проведено за допомогою методики оцінки психічної активації, інтересу, емоційного тону, напруги та комфортності Н.А. Курганського.

В процесі експериментальної роботи здійснювалося спостереження за динамікою змін в емоційно вольовій сфері та поведінці. Позитивну динаміку було констатовано лише у випадках коли висновки психолога співпадали з висновками людей з оточення девіанта (батьків, опікунів, родичів, педагогів, лікарів).

В процесі дослідження було визначено, що найбільш характерними ознаками неадаптивного мислення є численні когнітивні викривлення в процесі обробки нової інформації та наявність дисфункційної картини світу [6; 7]. У найбільш загальному вигляді картина світу – це узагальнені і систематизовані уявлення людини про себе і навколишній світ. Це знання і припущення про взаємозв'язки різних предметів, явищ, ідей. Картина світу дозволяє людині орієнтуватися в реальному просторі-часі. Вона також дає змогу класифікувати і структурувати актуальні ментальні феномени, наповнювати емоційним змістом події життя. Крім того, дає можливість робити прогнози і на їх основі планувати життя. Актуалізація різних потреб і необхідність їх задовольняти впливає на змістовні характеристики картини світу, тобто підганяє її під існуючий запит і задає ситуативні нормативні стандарти. Картина світу актуалізована завжди лише частково, а саме, під існуючий запит. Ми не маємо змоги в кожен конкретний момент одночасно користатися усіма нашими знаннями. Коли людина фокусується на якійсь проблемі, картина світу виступає в ролі своєрідного сховища, з якого можна вибирати необхідний і доступний в даний момент матеріал для вирішення

проблеми. Матеріалом виступають конкретні знання, оцінювальні шаблони, напрацьовані стратегії реагування, звичні стилі обробки інформації і таке інше. Дисфункційний матеріал формує і дисфункційну картину світу.

Неадаптивне мислення та дисфункційна картина світу є одними з основних предикторів девіантної поведінки. Неадаптивне мислення складається, насамперед, з неадаптивних думок та переконань. Неадаптивні думки та переконання виникають внаслідок певних когнітивних викривлень. До основних джерел когнітивних викривлень можна віднести «Я-центрованість» мислення, квазіфінальність умовиводів, спонтанну редукцію когнітивних структур [8].

Виявлення конкретних неадаптивних думок та переконань, зазвичай, здійснюється шляхом аналізу вербальної продукції девіантна. Це можуть бути розповіді про ситуацію в якій він перебуває, висловлення думок щодо значущих подій власного життя, оцінки інших людей та суспільних явищ, відповіді на конкретні питання психолога.

Для збору необхідної інформації, насамперед, слід використовувати провокативний діалог. Найбільш бажаним результатом такого діалогу є заохочення клієнта до відвертого емоційного монологу, без будь-яких обмежень. В процесі такого монологу клієнт висловлює бачення себе, людей, світу в цілому, тобто представляє свою картину світу.

На перших зустрічах відбувається збір основної інформації про індивідуально-особистісні особливості клієнта та його життєву ситуацію. Недоцільно на початку роботи використовувати стандартизовані психодіагностичні методики. Вони займають невиправдано багато часу, а отримані результати, все одно потрібно ретельно перевіряти. Крім того, багато девіантів відносяться до психологічних тестів з певною насторогою. Розкрившись перед незнайомою людиною, дитина стає більш уразливою. Розуміючи це, вона прагне захистити себе від будь-яких настирливих спроб зазирнути в душу. Використання тестів є виправданим лише у разі, коли сам клієнт наполягає на цьому. Всю необхідну інформацію слід збирати непомітно, в процесі невимушеної бесіди. Важливим етапом психологічної роботи є з'ясування сімейної і шкільної ситуації клієнта. Нерідкі випадки, коли психологічний вплив слід направляти не на неповнолітнього клієнта, а на його найближче оточення, зокрема батьків та вчителів. Необхідно, по можливості, виключити негативну дію парентогеній і дидактогеній.

Наступний важливе завдання, це виявлення неадаптивних думок та переконань. Важно з'ясувати, яким представляється людині навколишній світ. Мова не йде про те, щоб повністю пізнати людину. Зробити це неможливо. Досить з'ясувати, що клієнт вважає найбільш важливим і корисним у своєму житті, чого бажає досягти, що для нього “добре і погано”, “правильно –

неправильно”, “можливо і неможливо”. Все це необхідно для виявлення обмежувачих переконань клієнта, які заважають йому засвоювати і реалізовувати соціально прийнятні форми поведінки.

Коли часу для роботи достатньо, найбільш вдалий стиль поведінки психолога – це безумовне прийняття, емпатичність і конгруентність. Природність поведінки, відсутність оцінок, вміння поглянути на проблему очима клієнта – все це дозволяє встановити добрий емоційний контакт і спрямувати роботу в конструктивне русло.

У той же час стратегія не є універсальною. Коли час лімітовано можна використовувати спеціальні техніки впливу, наприклад, прийом контрастного спілкування. У цьому випадку психолог, спочатку поводить підкреслено директивно і потім несподівано змінює стиль взаємодії на м'який приймаючий. Такі різкі переходи зменшують свідомий супротив психологічним впливам. У цей момент проводиться навіювання віри в перспективність подальшої спільної роботи, а також надійність, щирість і добрі наміри психолога. Найбільш проста форма впливу – це короткі вербальні формули, на кшталт: “Ти бачиш, що я з тобою щирий!”, “Ти і сам відчуваєш, що мені можна довіряти!”, “У нас з тобою одна мета!”, “Удвох нам буде легше вирішити твої проблеми!” і т.п. Сприйнятливості до такого роду інформації підвищується коли клієнт перебуває у розслабленому стані або збентежений.

При зборі інформації, крім зазначеного раніше, необхідно також з'ясувати: 1. Основні дезадаптивні переконання; 2. Уявлення про те, яким клієнт бачить себе зараз і яким бажає стати у майбутньому (“образ-Я” нинішній і “образ-Я” майбутній); 3. Особливості індивідуальної сприйнятливості клієнта до психологічного впливу.

Головні неадаптивні переконання виявляються в процесі діалогу. Основні теми розмови – це відношення до себе та оточуючих, а також міркування стосовно проблем, які дошкуляють. Ознакою неадаптивних думок є категоричність, універсальність, а також відсутність виважених аргументів, що доводять їхню істинність.

До основних можна віднести такі питання: Чого саме ви бажаєте (не бажаєте); Що для вас добре, а що ні; Що вам подобається (не подобається) у собі, людях, світі; Чого ви боїтеся (чого не боїтеся); Що для вас є правильним, а що ні; Що для вас важливо (не важливо). Дані питання дозволяють розговорити клієнта та отримати необхідну для психологічної роботи інформацію.

У найбільш загальному вигляді, увесь процес психологічної роботи можна представити як деякий шлях із стану “проблема” (проблеми) в стан “немає проблеми” (мінімум проблем). У стані “проблема” особистість клієнта і зокрема його психіка розбалансовані та дезінтегровані. Іншими словами,

порушена попередня рівновага. У стані "немає проблеми" спостерігається відносна збалансованість і стабільність психічних процесів. Усі процеси перебувають у певній динамічній рівновазі.

На прийомі у психолога клієнт, як правило, дає оцінку своєму минулому, теперішньому і майбутньому станам. У максимально спрощеному варіанті часовий зріз виглядає таким чином: сьогодні – "погано", минуле – "погано" або "добре", майбутнє – "погано" або "добре". Найбільш складний випадок: сьогодні – "погано", минуле – "погано", майбутнє – "погано". Таке спостерігається, наприклад, при деяких депресивних розладах. В цьому випадку доводиться додатково створювати хоч трохи прийнятну перспективу. Поява перспективи, а тим більше готовності потрапити з "погано" в "добре", як правило, мотивує клієнта і задає цільовий напрям психокорекційній роботі.

Проведені дослідження показали, що психокорекційний вплив – процес складний, поліформний, мультимодальний, а тому навряд чи можливо описати його за допомогою якогось одного психологічного механізму. Залежно від психокорекційної ситуації (етапу психокорекції, індивідуальних особливостей клієнта, стилю роботи психолога) запускаються різні психологічні механізми. Динаміку цього процесу зручно пов'язувати з етапами психокорекційної роботи. У системі психологічної допомоги увесь процес можна розбити на п'ять умовних етапів: ситуативної стабілізації, діагностичного зондування, інформаційного накопичення, конфронтаційної дестабілізації, адаптаційної трансформації.

На етапі ситуативної стабілізації все обертається навколо двох ключових питань – що відбувається, і чи є надія виправити ситуацію. Клієнт з'являється на прийом, як правило, в пригніченому стані, а, іноді і відчаю. Конструктивна робота над проблемою стає можливою лише після часткової стабілізації емоційного стану. Досягається це різними шляхами, наприклад, внаслідок запуску механізму спонтанної емоційної розрядки. Для цього клієнта утримують поряд з проблемою, створюючи умови для мимовільного каналізування заблокованих, пригнічених емоцій.

Стан фрустрації, з яким клієнт з'являється на прийом до психолога, свідчить про певне порушення психічної рівноваги. Порушена система, природно, прагне повернутися до більш стабільного і врівноваженого стану. Це явище пов'язують з поняттям психічного гомеостазу. Даний феномен дозволяє зрозуміти окремі спонтанні виходи клієнтів з неускладнених проблемних ситуацій та станів.

Природним чином з'являється спокуса за допомогою механізму гомеостазу пояснити більшу частину позитивних психокорекційних змін. Проте, виникає проблема стійкості патологічних станів. Так, більшість поведінкових і психічних розладів досить стабільна, а точніше, квазістабільна.

Саме цим пояснюється їх резистентність до психологічних впливів. Система опирається будь-якій зміні свого, нехай навіть і патологічного стану. Саме тому, за допомогою механізму гомеостазу вдається пояснити лише деякі штучно спровоковані або спонтанні виходи з ситуативно обумовлених афективних станів. Психолог грає в цих випадках роль своєрідного каталізатора, прискорювача процесу повернення клієнта в звичний комфортний здоровий стан.

Ще одним механізмом психокорекційного впливу є сублимація. За її допомогою вдається пояснити успішність деяких психокорекційних процедур. Сублимація дозволяє зменшити внутрішню напругу за рахунок спрямування психічної енергії на творчість і цілеспрямоване досягнення різних соціально прийнятних цілей.

Іншим механізмом, що дозволяє досягати необхідного рівня стабілізації емоцій, є механізм дезактуалізації проблем. Шляхом нескладних психологічних процедур, як правило, вдається зменшити афективні реакції і підготувати клієнта до подальшої психокорекційної роботи.

На етапі діагностичного зондування, спрямованість психокорекційних процедур дещо змінюється. Тепер все обертається навколо двох ключових питань – чому так сталося, і чого саме ти хочеш. По суті, на цьому етапі оцінюється глибина проблеми. Для цього визначається міра дисфункційності мислення, особливості неадаптивних поведінкових патернів і емоційних реакцій, і в цілому загальна характеристика персональної картини світу.

Психологічні зміни, які можна спостерігати на цьому етапі, найчастіше можна пояснити за допомогою механізмів відреагування, десенсибілізації та усвідомлення. Відреагування дозволяє активізувати, а потім вивести назовні пригнічені емоції. Це вже не звичайна експресивна емоційна розрядка. Тут відкидаються звичні форми регулювання емоційної сфери. Заблокований афект вивільняється і, в ідеалі, прибирається з психологічної структури особистості клієнта. Повноцінне відреагування завжди супроводжується бурхливими вегетативними симптомами.

При реалізації механізму десенсибілізації спостерігається поступове систематичне зменшення чутливості клієнта до об'єктів або подій, що викликають патогенні емоції. Спрямований психологічний вплив дозволяє максимально ефективно використати для цих цілей техніку релаксації та наводнювання.

Ще один механізм – механізм усвідомлення передбачає встановлення клієнтом певних причинно-наслідкових зв'язків між проблемою та її можливими причинами. По суті, відбувається логічне (для цієї конкретної людини) перетворення або перехід розрізнених окремих подій в цілісний, завершений, закономірний їх ансамбль. Вибір робочої версії обумовлений

особистими уподобаннями клієнта, рівнем його обізнаності і інтенсивністю тиску зовнішніх авторитетів.

На наступному етапі психологічного впливу – етапі інформаційного накопичення, робота будується навколо ключового питання: "А знаєте що?". Те, що відбувається на даному етапі найкраще можна описати за допомогою механізмів інформаційного наповнення і наслідування. Інформаційне наповнення передбачає укорінення у свідомості клієнта адаптивних світоглядних ідей-принципів. Ці ідеї-принципи змістовно несумісні з неадаптивними думками та переконаннями і є ідеологічною базою адаптивного мислення.

Механізм наслідування дозволяє безпосередньо засвоювати адаптивні форми емоційного реагування і поведінки, без поглибленого їх опрацювання та осмислення. Зразком для наслідування можуть виступати безпосередньо психолог або інші авторитетні для клієнта люди або, навіть, вигадані персонажі.

На етапі конфронтаційної дестабілізації, основними є питання: що відбувається і як бути. Тут провідним механізмом психокорекційного впливу є конфронтація. Цей механізм провокує у клієнта стан когнітивного дисонансу. Спроби вийти з цього стану і призводять до адаптаційної трансформації свідомості.

На етапі адаптаційної трансформації, психокорекційний процес краще всього описувати за допомогою двох основних універсальних механізмів – адаптогенного осмислення і спонтанної фіксації адаптивних поведінкових патернів. Дія механізму адаптогенного осмислення тісно пов'язана з ієрархічним узгодженням різних когнітивних структур-процесів (думок, переконань, уявлень, образів, ідей). Гіпотетично, можна представити усі ці структури-процеси в деякому ментальному просторі. Прикладом такого ментального простору є індивідуальна картина світу людини.

Міра хаотичності перебування когнітивних структур-процесів в такому ментальному просторі залежить від структурованості мислення людини, її здатності упорядковувати і класифікувати власні знання. Людям з високим інтелектуальним потенціалом вдається досить компактно упаковувати знання в окремі тематичні блоки. Подібна структуризація інформації істотно полегшує процедуру її пошуку і використання при вирішуванні проблемних завдань.

Проте процес мислення не зводиться лише до правильного і швидкого вибору потрібного матеріалу. Надзвичайно важливим є вдалий вибір стилю і стратегії обробки необхідної інформації, і, що ще важливіше, її верифікація.

Верифікація здійснюється за двома основними критеріями – порівнянням отриманого результату з очікуваним; узгодженістю результату із

загальними уявленнями про світ. Якщо отриманий результат не узгоджується з персональною ідеологією людини (принципами, цінностями, мотивами) у нього неминуче виникає стан когнітивного дисонансу, аж до фрустрації.

Слід зазначити, що вірогідність виникнення стану когнітивного дисонансу тим вище, чим жорсткіша та більш однозначна ієрархічна структура картини світу. Будь-які оціночні судження спираються на певну систему критеріїв-переконань. Якщо критерії-переконання, що становлять подібну систему однозначні і безапеляційні, то відповідати їм украй важко. Наслідком є велика кількість відбракованих, цілком логічних умовиводів. Змінити ситуацію можливо за рахунок використання максимально (наскільки це можливо!) гнучких і універсальних критеріїв-переконань. Крім того, такі критерії-переконання повинні займати високі позиції в загальній ієрархічній піраміді переконань. По суті це мають бути метапереконання, іншими словами переконання про переконання.

При комплексному психологічному впливі, етап адаптаційної трансформації, якраз і передбачає використання подібних метапереконань. Основою для них є згадані раніше універсальні світоглядні ідеї-принципи. Після формування комплексу саногенних переконань запускається специфічний механізм адаптогенного осмислення. При його реалізації усі висновки відносно тих або інших подій і ситуацій проходять своєрідну процедуру перевірки їхньої істинності. Наприклад, клієнт з депресивним фоном настрою приходить до висновку, що все украй погано зараз і в майбутньому все буде також погано (люди, можливості, світ). За наявності метапереконань безперервності, процесуальності, відносності усього, що відбувається, висновок про безперспективність майбутнього втрачає свою остаточність і катастрофічність. З'являються спершу сумніви, потім надія, а з часом і переконання в неминучому виході з депресивного стану. Така надія мотивує клієнта на конкретні саногенні дії. Полегшення, що виникає час від часу, на фоні постійного психологічного супроводу, підкріплює цю надію.

Формування вищої інстанції з метапереконань виконує роль своєрідного цензора, що забороняє вкорінення неадаптивних думок, ідей, образів. Навіть "найлогічніша" й "доведена" дисфункційна ідея втрачає статус абсолютної істини і перетворюється на просто цікаву гіпотезу. Таким чином, знижується вірогідність формування стійких патогенних неадаптивних думок та переконань, а також створюються умови для вибору максимально ефективної стратегії подолання.

Адаптогенне осмислення хоча і важливий, але не єдиний механізм комплексного психологічного впливу. Гнучкість і універсальність мислення має бути енергетично підкріплена позитивними стеничними емоціями і реалізована в доцільній адаптивній поведінці. Апробація різних поведінкових

стратегій дозволяє оцінити їхню ефективність і відібрати найбільш вдалі. Процес цей лише частково контролюється розумом. Усе добре і корисне вгадується, переважно, інтуїтивно. В результаті відбору залишаються лише найефективніші поведінкові патерни, які закріплюються після численних повторів.

Таким чином реалізується механізм спонтанної фіксації адаптивних поведінкових патернів. Стадія закріплення адаптивної поведінки носить вочевидь умовнорефлекторний характер. Проте тут апарат акцептора результату доповнюється ще одним рівнем – порівнянням результату з метапереконаннями. Таким чином, дещо ускладнюється процес зворотної аферентації. При несуперечності результату поведінкового акту і метапереконань запускається процес спонтанної фіксації вибраної форми поведінки.

За допомогою механізмів адаптогенного осмислення і спонтанної фіксації адаптивних поведінкових патернів можна змоделювати процес корекційного психологічного впливу на його останньому етапі. При успішній реалізації психокорекційних процедур запуск саногенних механізмів автоматизується, що дозволяє клієнтам долати проблемні ситуації вже без допомоги психолога.

За результатами досліджень було виділено найбільш ефективні методи психологічної корекції девіацій розвитку особистості. Дані методи включають: встановлення контакту з реальністю; моделювання бажаного майбутнього; стимуляція креативності; перевірка мотивуючих умовиводів; психокорекційні настанови; провокація фізіологічного і психологічного стресу; режимний психокорекційний вплив; психокорекційна конфронтаційна сугестія; психокорекційна подорож наодинці. Дані методи було виділено по результатам аналізу матеріалів психокорекційної роботи з різними категоріями клієнтів. Впродовж дослідження було доведено, що ці методи психокорекційного впливу є базовими і дозволяють суттєво зменшити вірогідність розвитку девіантної поведінки юнаків та підлітків.

Висновки. Психологічна і соціальна адаптація людини залежить від адаптаційних можливостей (адаптивності) її мислення. Неадаптивне мислення сприяє формуванню дисфункційної картини світу та розвитку різноманітних відхилень у поведінці людини. Адаптаційний потенціал мислення можна підвищувати за допомогою комплексного профілактичного психологічного впливу. Психологічний вплив необхідно спрямовувати на неадаптивні думки і переконання, а також, дисфункційну картину світу. Корекція дисфункційної картини світу включає: усунення інформаційних прогалин; ієрархічне узгодження базових систем оцінок; нейтралізацію патогенних когнітивних процесів; формування мотивуючих цілей; відновлювання загального

енергетичного балансу психічних процесів. При реалізації профілактичного психологічного впливу увесь робочий процес можна розбити на п'ять етапів: ситуативної стабілізації, діагностичного зондування, інформаційного накопичення, конфронтаційної дестабілізації, адаптаційної трансформації. До специфічних механізмів психологічного впливу слід віднести, – адаптогенне осмислення та спонтанну фіксацію адаптивних поведінкових патернів. Профілактика девіацій розвитку особистості повинна включати комплекс методів психологічного впливу, зокрема: встановлення контакту з реальністю, моделювання бажаного майбутнього, стимуляцію креативності, перевірку мотивуючих умовиводів, роботу з психологічними гіпотезами, психокорекційні настанови, провокацію фізіологічного та психологічного стресу, профілактичний режимний вплив, психокорекційну конфронтаційну сугестію, психокорекційну подорож наодинці.

Можна констатувати, що корекція девіацій розвитку особистості представляє собою комплексний та мультимодальний психологічний вплив з обов'язковим підвищення загальної адаптивності мислення людини.

Література:

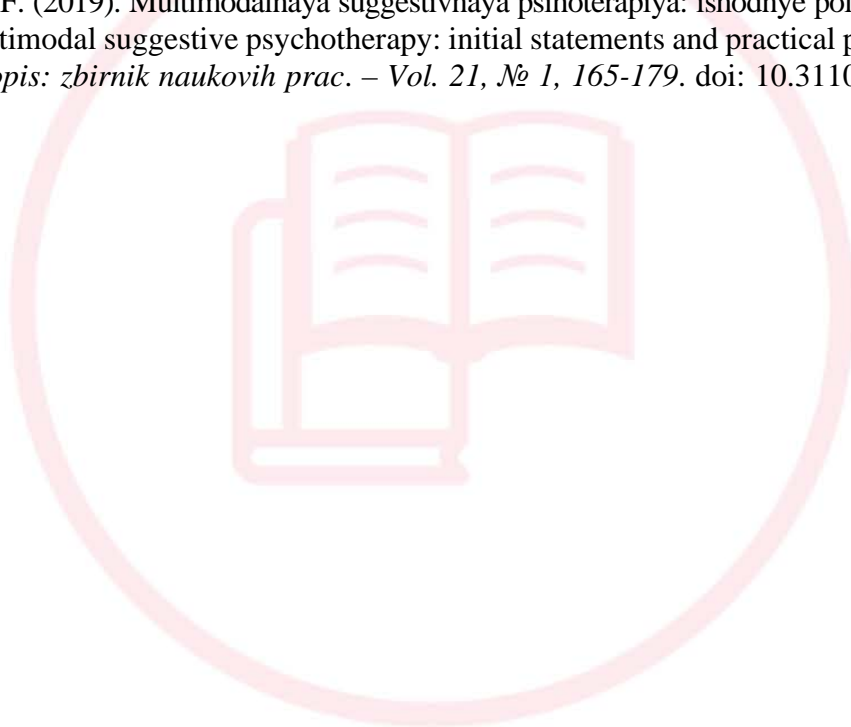
1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. Посібник. К.: Либідь, 2011. 520 с.
2. Манилов И.Ф. Суггестивная коррекция дисфункционального мышления: мультимодальный подход. *Технології розвитку інтелекту*. 2016. Т. 2, № 3(14). http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current
3. Холмогорова А.Б., Гаранян Н.Г. Когнитивно-бихевиоральная психотерапия. *Основные направления современной психотерапии*. М. «Когито-Центр», 2000. С. 224-267.
4. Beck A.T., Freeman A. (1990) *Cognitive therapy of personality disorders*. – N.Y.: Guilford Press.
5. Бурно М.Е. Клиническая психотерапия. М.: Академический Проект; Деловая книга, 2006. 800 с.
6. Манилов И.Ф. Психокорекція девіантної поведінки підлітків за допомогою сугестії. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України*. Т.ХVI, част.1, 2 – К., 2014. С. 124-132.
7. Манилов И.Ф. Некоторые особенности суггестивной коррекции «картины мира». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 3, Т. 1. С. 209–213.
8. Манилов И.Ф. Мультимодальная суггестивная психотерапия: исходные положения и принципы работы. *Психологічний часопис: збірник наукових праць*. 2019. № 1. Том. 21. С. 165-179.

References:

1. Maksymova, N.Ju. (2011). *Psychologija deviantnoi povedinky: navch. Posibnyk [Psychology of deviant behavior: textbook]*. K.: Lybid.
2. Manilov I.F. (2016). *Suggestivnaya korrektsiya disfunktsional'nogo myshleniya: mul'timodal'nyi podhod. Tekhnologii rozvytku intelektu*. Т. 2, № 3(14). http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current

3. Holmogorova, & A.B., Garanjan N.G. (2000). Cognitive-behavioral psychotherapy. *Main concepts in modern psychotherap.* M.: «Kogito-Centr».
4. Beck A.T., Freeman A. (1990). Cognitive therapy of personality disorders. – N.Y.: Guilford Press.
5. Burno, M.E. (2006). *Klinicheskaya psichoterapiya [Clinical Psychotherapy]*. M.: Akademicheskij Proekt; Delovaya kniga.
6. Manilov I.F. (2014) Psyhokorekcija deviantnoi povedinky pidlitkiv za dopomogoju sugestii [Psychocorrection of adolescents deviant behavior by means of suggestion]. *Problemy zagalnoi ta pedagogichnoi psihologii. Zbirnyk naukovyh prac Instytutu psihologii imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukrainy – Problems of general and pedagogical psychology*, Vol. 16, 1.2, 124-132.
7. Manilov I.F. (2017). Nekotorye osobennosti suggestivnoj korrekcii «kartiny mira» [Certain features representative for suggestive correction of the world vision] *Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Seriya «Psihologichni nauki»*. – Vip. 3, T. 1, 209–213.
8. Manilov, I.F. (2019). Multimodalnaya suggestivnaya psichoterapiya: ishodnye polozheniya i principy raboty [Multimodal suggestive psychotherapy: initial statements and practical principles] *Psihologichnij chasopis: zbirnik naukovih prac*. – Vol. 21, № 1, 165-179. doi: 10.31108/1.2019.1.21.11.

УДК 159.923.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1599-1609](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1599-1609)

Матейко Наталія Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної та реабілітаційної психології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, <https://orcid.org/0000-0002-1807-9939>

Чумаченко Олександр Юрійович кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, спеціальної освіти та здоров'я людини, Миколаївський інститут розвитку людини університету «Україна», м. Миколаїв, вул. 2 Військова, 22, <https://orcid.org/0000-0001-8061-7964>

Березяк Ксенія Михайлівна старший викладач кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, вул. Клепарівська, 35, <https://orcid.org/0000-0003-2601-0349>

Марциняк-Дорош Оксана Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент, директор, ТОВ «Академія КПТ», м. Львів, вул. Сочня, 4, <https://orcid.org/0000-0002-5969-1665>

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК ПОТЕНЦІАЛ ПОДОЛАННЯ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН

Анотація. У статті розглядається життєстійкість особистості як потенціал при подоланні складних життєвих обставин. Обґрунтовано, що складні життєві обставини, кризові та конфліктні ситуації супроводжують процес розвитку особистості та призводять до змін особистості, зокрема до здатності справлятися зі стресом, розширення арсеналу поведінкових та копінг-стратегій, стійкості та життєстійкості, ступеня, в якому вони призводять до більш продуктивного та повноцінного життя, або, навпаки, до особистісного дисбалансу, гострих емоційних переживань, депресивних розладів та інших деструктивних наслідків. Надано авторське визначення поняттю життєстійкість, під яким автори розуміють основний ресурс для подолання життєвих труднощів, як здатність людини керувати життєвими подіями та справлятися з ними, сприймати та приймати труднощі як цінний досвід та успішно їх долати, використовувати їх як можливість для особистісного розвитку. Акцентовано увагу на тому, що переживання складних життєвих обставин трансформує соціально-психологічний світ

особистості, спонукає до побудови нової ієрархії цінностей, життєвих цілей. Весь життєвий шлях особистості пов'язаний з проходженням різних критичних ситуацій, саме вони змінюють ставлення особистості до життя, надаючи йому сенс, роблять його більш повним і змістовним. Зроблено припущення, що складна життєва обставина – це складна взаємодія між зовнішніми факторами, які раптово змінюються, і внутрішніми реакціями людини на цю нову реальність. Звернуто увагу на те, що для подолання складних життєвих обставин особистість повинна враховувати суб'єктивні (внутрішні) та об'єктивні (зовнішні) чинники. Зроблено висновок про те, що людина у складній життєвій обставині має приймати не одне, а декілька рішень одночасно. На етапі прийняття рішення у складній життєвій обставині людина може зіткнутися з розгубленістю і невпевненістю у своїх діях. Тому важливо зміцнювати життєстійкість людини, щоб вона могла впоратися зі складними життєвими обставинами.

Ключові слова: життєстійкість, складна життєва обставина, кризова ситуація, ресурси, зовнішні та внутрішні умови.

Mateiko Nataliia Mykhailivna Associated Professor of the Department of Clinical and Rehabilitation Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 57, <https://orcid.org/0000-0002-1807-9939>

Chumachenko Oleksandr Yuriyovych, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Special Education and Human Health, Mykolaiv Institute of Human Development of the University «Ukraine», Mykolaiv, 2 Voiskova Str., 22, <https://orcid.org/0000-0001-8061-7964>

Bereziak Kseniia Mykhailivna, Senior Lecturer of the Department of Applied Psychology and Pedagogy, Lviv State University of Life Safety, Lviv, Kleparivska Str., 35, <https://orcid.org/0000-0003-2601-0349>

Martsyniak-Dorosh Oksana Mykhailivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Director, «Academy of CBT» LCC, Lviv, Skochnia str., 4, <https://orcid.org/0000-0002-5969-1665>

RESILIENCE AS A POTENTIAL TO OVERCOME DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES

Abstract. The article examines the resilience of the individual as a potential for overcoming difficult life circumstances. It is substantiated that difficult life circumstances, crisis and conflict situations accompany the process of personality

development and lead to personality changes, in particular, to the ability to cope with stress, expansion of the arsenal of behavioral and coping strategies, resilience and vitality, the degree to which they lead to a more productive and fulfilling life, or, conversely, to personal imbalance, acute emotional experiences, depressive disorders and other destructive consequences. The author's definition of the concept of resilience is provided, by which the authors understand the main resource for overcoming life's difficulties as a person's ability to manage and cope with life events, perceive difficulties as valuable experience and successfully overcome them, and use them as an opportunity for personal development. The author emphasizes that the experience of difficult life circumstances transforms the social and psychological world of an individual, encourages the construction of a new hierarchy of values and life goals. The entire life path of an individual is associated with the passage of various critical situations, and it is these situations that change the attitude of an individual to life, giving it meaning, making it complete and more meaningful. It is assumed that a difficult life circumstance is a complex interaction between external factors that suddenly change and a person's internal reactions to this new reality. The author emphasizes that in order to overcome difficult life circumstances, a person should take into account subjective (internal) and objective (external) factors. It is concluded that a person in a difficult life circumstance should make not one but several decisions at the same time. At the stage of making a decision in a difficult life circumstance, a person may face confusion and uncertainty about his or her actions. Therefore, it is important to strengthen a person's resilience so that he or she can cope with difficult life circumstances.

Keywords: resilience, difficult life circumstance, crisis situation, resources, external and internal conditions.

Постановка проблеми. Дослідження проблематики життєстійкості особистості в складних життєвих та кризових обставинах завжди привертала увагу науковців. В останні роки ця тема стала ще більш актуальною у зв'язку з низкою соціально-економічних та політичних подій, пандемією COVID-19 та широкомасштабним вторгненням в Україну з боку Російської Федерації.

Складні життєві обставини, кризові та конфліктні ситуації супроводжують процес розвитку особистості та призводять до змін особистості, зокрема до здатності справлятися зі стресом, розширення арсеналу поведінкових та копінг-стратегій, стійкості та життєстійкості, ступеня, в якому вони призводять до більш продуктивного та повноцінного життя, або, навпаки, до особистісного дисбалансу, гострих емоційних переживань, депресивних розладів та інших деструктивних наслідків.

Таким чином, констатуючи той факт, що складні життєві обставини здійснюють негативний вплив на особистість, то актуальності набуває

дослідження проблематики життєстійкості як потенціалу подолання складних життєвих обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що проблематика життєстійкості викликає чималий інтерес як у вітчизняних так і закордонних вчених.

Серед вітчизняних досить ґрунтовними та цікавими є праці: Л. Бобрової, О. Капцова, О. Клімова, С. Кузікової, О. Тесленко, Т. Титаренко, М. Філатової, А. Фоміна та О. Чиханцової.

Що стосується зарубіжних дослідників, то значний внесок у дослідження життєстійкості здійснили: C. S. Carver, S. Folkman, W. J. Froming, R. J. Ganellen, R. Lazarus, C. R. Rogers, T. V. Smith, P. Tomanek, D. J. Vibe.

Мета статті – полягає у розгляді життєстійкості особистості як потенціалу при подоланні складних життєвих обставин.

Виклад основного матеріалу. Вивчення особистісної життєстійкості є важливою галуззю психологічних досліджень, оскільки часто стосується питань якості життя, психічного здоров'я та задоволеності собою, роботою і сім'єю. Вона зосереджена на вивченні базових припущень, які дозволяють налагодити взаємодію зі своїми близькими, досягати успіху в житті та бути щасливими навіть за несприятливих обставин.

Щоб адаптуватися до складних або негативних обставин і досягти успіху, людині необхідно розвивати навички вирішення проблем і набувати якостей та рис особистості, які дозволять їй ефективно реалізовувати свій потенціал, розвивати своє внутрішнє «Я», адаптуватися до сучасних умов життя, залишатися ефективним та приймати правильні рішення тощо. Саме все вище перераховане здатна забезпечити життєстійкість особистості. То що ж таке життєстійкість особистості?

Вперше термін «життєстійкість» було використано та введено в науковий обіг С. Мадді і С. Кобейс на підставі теоретичних положень екзистенціальної психології та психології стресу. С. Мадді розглядає «hardiness». як особливу інтегративну якість, систему установок, переконань про світ і про себе, що дозволяє особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи при цьому внутрішній баланс і гармонію. У конструкті життєстійкості С. Мадді виділяє три компонента: залучення, контроль і прийняття ризику – виклик [1]. Залученість – це переконання особистості, що участь у події, що відбуваються, залученість до реальної дійсності зумовлює знаходження в ній цікавого й важливого для індивіда. Контроль – це переконання людини, що на результат того, що відбувається в реальності, може вплинути тільки боротьба як вибір власної стратегії діяльності в конкретній ситуації. Прийняття ризику – це переконання людини, що все, що з нею відбувається, сприяє її особистісному розвитку, оскільки формує досвід як позитивний, так і негативний.

Таким чином, концепція С. Мадді підтверджує, що підґрунтям життєстійкості є не заперечення стресу як моделювання нереальною ситуацією, а вміння визнати реальність стресової ситуації і мужність як прагнення перетворити цю ситуацію на власні переваги. «Якщо змінити саму ситуацію не можна ..., життєстійке опанування набуває форми компенсаторного саморозвитку, тобто гіперкомпенсації». Отже, для збереження оптимальної працездатності, активності в стресогенних ситуаціях, і найголовніше, психологічного здоров'я необхідна висока розвиненість кожного з трьох зазначених компонентів життєстійкості [2].

Як зазначають Т. Титаренко та Т. Ларіна, життєстійкість особистості – це вміння ефективно існувати всупереч життєвим перешкодам та труднощам. Це здатність людини зберігати баланс між пристосуванням до нових вимог та прагненням жити гармонійно, повноцінно. Ця якість не є рідкісним даром, який мають лише деякі щасливчики. Її можна і треба розвинути, і тоді буде легше зустрітися з новими випробуваннями [3].

На думку А. Фомінової, життєстійкість – це інтегральна риса особистості, відповідальна за успішність подолання життєвих труднощів. Життєстійкість допомагає чинити опір негативним впливам середовища, підвищує стресостійкість людини, дає змогу прогнозувати бажане майбутнє. Окрім цього науковиця акцентує свою увагу на тому, що життєстійкість людини демонструє, наскільки вона здатна скористатися персональними ресурсами, що включають такі:

- фізичні ресурси: рівень фізичного і психічного здоров'я, рівень працездатності;
- психологічні ресурси: інтелектуальні здібності, емоційна і волева регуляція;
- особистісні ресурси: самооцінка й самоповага, життєві смисли, установки, система мотивів поведінки;
- матеріальні ресурси, які забезпечують доступ до інформаційних, юридичних, медичних та інших форм допомоги;
- соціальні ресурси: робота, підтримка сім'ї, друзів, соціальний статус [4].

Л. Сердюк та О. Купрєєва пишуть, що життєстійкість – це внутрішній ресурс людини, те, завдяки чому вона може змінити й переосмислити свої життєві переконання, те, що сприяє підтриманню її фізичного, психологічного, соціального здоров'я, та установка, яка надає життю цінності та смислу в будь-яких ситуаціях [5].

Таким чином, аналіз наукових поглядів науковців щодо трактування поняття «життєстійкості» дозволив нам запропонувати власне визначення цього терміну. Тому, на нашу думку, життєстійкість слід розглядати як основний ресурс для подолання життєвих труднощів, як здатність людини

керувати життєвими подіями та справлятися з ними, сприймати труднощі як цінний досвід та успішно їх долати, використовувати їх як можливість для особистісного розвитку.

Життєстійкість є певним потенціалом подолання людиною складних життєвих обставин.

Наприклад, І. Вашенко та Б. Іваненко вважають, що складна життєва обставина нерідко пов'язана із психологічними характеристиками особистості «як значним розходженням між «хочу» і «можу» в життєдіяльності людини, що спричиняє виникнення стійких негативних емоцій та відмову від життєвої стратегії досягнення успіху, стабілізації життєвої стратегії уникнення невдач. У такому разі для особи, що перебуває в критичній ситуації, характерно накопичення невирішених проблем, почуття безсилля, безнадійності, безпорадності, «глухого кута» [6].

К. Маннапова під складною життєвою обставиною розуміє: життєві ситуації, якщо йти від порівняно легких до складніших їх форм (від стресу через фрустрацію до конфлікту), вимагають від особистості вибору копінг-стратегії та високий рівень життєстійкості. Життєві події залежно від психологічного перероблення різних обставин життя викликають в особистості різні реакції, структурують дійсність відповідно до глибини проблеми. Постійний вибір особистістю звичних способів реагування у важких життєвих ситуаціях, зумовлений прагненням до комфорту і безпеки, через деякий час призводить до однозначності її відносин зі світом, до життєвого застою, відчуття власного безсилля, перетворення на жертву. Вибір життєстійких стратегій, життєстійкого стилю подолання, навпаки, говорить про сміливість, мужність, стимулює людину, сприяє постійному самооновленню, екзистенційному розвитку, розширенню своїх уявлень про світ і кращому розумінні своїх взаємин із ним, стимулює здатність до життєвої творчості [7].

Дуже цікавою є думка М. Магомед-Емінова про те, що навіть ситуації максимального ступеню складності, які можуть травмувати особистість або викликати ті чи інші психічні порушення, здійснюють трансформаційний вплив на особистісні структури. Відбувається перетворююча конструктивна робота особистості, виявляється її життєстійкість [8; 9].

Колектив авторів вважає, що складна життєва обставина є найважливішим психологічним механізмом особистісної трансформації та головним стимулом внутрішніх змін, що дає можливість переосмислити своє існування та вибудувати нову життєву позицію. Мета складної життєвої ситуації – реорганізувати життєвий простір і забезпечити новий якісний розвиток особистості. Проживаючи складну життєву ситуацію, людина має можливість переосмислити свої ціннісні орієнтації, віднайти особистісний

сенса і краще пізнати себе, адже складна життєва ситуація формує нові психічні характеристики, зміцнює афективну сферу і покращує когнітивну, інтегрує новий досвід і забезпечує якісно нове функціонування поведінки особистості. Вона зміцнює волю, консолідує психічні установки і розширює можливості особистісного розвитку. Складна життєва ситуація є психологічним регулятором, який, інтеріоризуючи зовнішні стимули у внутрішні, створює нові особистісні утворення, допомагає встановити конструктивні зв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім та ефективно орієнтувати себе на нові досягнення [10].

Переживання складних життєвих ситуацій трансформує соціально-психологічний світ особистості, спонукає до побудови нової ієрархії цінностей, життєвих цілей. Весь життєвий шлях особистості пов'язаний з проходженням різних критичних ситуацій, саме вони змінюють ставлення особистості до життя, надаючи йому сенс, роблять його більш повним і змістовним [11].

Досить актуальною є думка Т. Кириченко, яка розглядала складну життєву ситуацію у поєднанні із саморегуляцією особистості і дійшов висновку, що «складна життєва ситуація формує нові психічні властивості, зміцнює афективну сферу та вдосконалює когнітивну, інтегруючи новий здобутий досвід, забезпечує якісно нове функціонування поведінки особистості, зміцнює волю, загартовує психічний дух та розширює можливості для особистісного зростання. Таким чином, складну життєву ситуацію суб'єкт переживає як перешкоду в реалізації та досягненні своїх цілей, і водночас це ситуація, яка містить для нього прихований ресурс та потенціал, що дає змогу їх реалізувати [12].

Тому ми припускаємо, що складна життєва обставина – це складна взаємодія між зовнішніми факторами, які раптово змінюються, і внутрішніми реакціями людини на цю нову реальність.

Для подолання складних життєвих обставин особистість повинна враховувати суб'єктивні (внутрішні) та об'єктивні (зовнішні) чинники:

- необхідність формування у людини тих характеристик, якостей, ціннісних орієнтацій і потреб, які допоможуть їй вирішувати проблеми і протиріччя, що виникають;
- визначення зовнішніх умов, які сприятимуть реалізації потенціалу людини, розвитку якостей, необхідних для подолання криз і напружень, особистісному зростанню, самоактуалізації та самовдосконаленню [13; 14].

Тому складна життєва обставина є основним психологічним механізмом особистісних змін і головним стимулом для внутрішніх перетворень. Вона дає можливість переосмислити своє існування і подивитися на своє життя під новим кутом зору. Він може реорганізувати простір, в якому ми живемо, і

привести до нового якісного розвитку особистості. Переживання складної життєвої ситуації дозволяє людині переглянути свої цінності, знайти особистий сенс і краще пізнати себе.

Складна життєва обставина формує нові психічні якості, зміцнює афективну сферу і вдосконалює когнітивну сферу, інтегрує новий досвід і дає можливість якісно нового функціонування особистої поведінки. Вона зміцнює волю, загартовує розум і розширює можливості для особистісного розвитку. Складна життєва ситуація є психологічним регулятором, який формує нові особистісні якості через інтеріоризацію зовнішніх стимулів і допомагає встановити конструктивний зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім та ефективно досягати нових успіхів.

Складна життєва обставина не лише сприяє особистісному розвитку, а й розкриває індивідуальність людини, що відображається в унікальному досвіді вирішення проблем. Пройшовши через складну життєву ситуацію, людина може зцілитися від болю і страждань та розвинути життєстійкість. Життєстійкість дозволяє людині долати перешкоди, знаходити переваги в будь-якій ситуації, відчувати задоволення та ефективно організовувати своє життя, дає відчуття внутрішньої рівноваги та загального психологічного благополуччя, сприяє розвитку креативності та відповідальному ставленню до плину життя.

Життєстійкість визначається ефективним управлінням складними життєвими обставинами та зумовлена процесом самопізнання на основі пошуку необхідних внутрішніх ресурсів. Вона проявляється у вирішальні моменти внутрішньої боротьби і забезпечує відчуття ясності. Тільки сильна людина, якій життя кидає виклик, здатна розвивати життєстійкість, що дає їй сили мужньо приймати виклики долі, незважаючи на невизначеність майбутнього, веде її до нових успіхів, сприяє гарній самооцінці, позитивному образу «Я» та конструктивному розвитку. Таким чином, для повноцінного розвитку життєстійкості людина повинна пережити складну ситуацію, знайти необхідні засоби для її вирішення, виробити відповідний світогляд і мати волю рухатися вперед. Людина, яка усвідомила власну силу, прагне перебудувати, перепроєктувати і створити власний життєвий шлях. Тому кожна складна життєва обставина дає неймовірну можливість стати кращим, розвиватися, знайти засоби для змін, досягти психологічної стабільності та реалізувати власний потенціал.

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки вищевикладеного хочемо зазначити, що в сучасних умовах існування людини, неабиякої актуальності набуває проблематика дослідження життєстійкості особистості в складних життєвих обставинах.

Визначення терміну «складна» передбачає, що психологічні чинники розуміються як складові елементи ситуації або обставини, тобто її можна охарактеризувати як багатовекторну. Отже, людина у складній життєвій обставині має приймати не одне, а декілька рішень одночасно. На етапі прийняття рішення у складній життєвій обставині людина може зіткнутися з розгубленістю і невпевненістю у своїх діях. Тому важливо зміцнювати життєстійкість людини, щоб вона могла впоратися зі складними життєвими обставинами. Коли виникають складні життєві обставини, низка важливих подій і потреб людини переривається і перетворюється на складні ситуації, з яких вона повинна вирватися. Ці раптові ситуації порушують ставлення людини до всього її оточуючого, як вона реагує на повсякденне життя і як вона бачить світ на кожному етапі життєвого циклу.

Перспективою подальших наукових досліджень є розробка структури та компонентів життєстійкості особистості під час подолання складних життєвих обставин.

Література:

1. Maddi S., Khoshaba D. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. Vol. 63. № 2. P. 265-274.
2. Степаненко Л. В. *Характеристика стилів життєстійкості емоційно-функціонального потенціалу особистості*. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2022. Том 33 (72), № 1. С. 24-30.
3. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. *Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека*. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
4. Кордунова Н., Мудрак І., Дмитріюк Н. Особливості життєстійкості та адаптивності студентів у кризових ситуаціях. *Психологічні перспективи*. 2021. Випуск 38. С. 96-109.
5. Сердюк Л. З., Купрєєва О. І. Психологічні засади підвищення життєстійкості особистості. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2017. Випуск 15. С. 481-491.
6. Ващенко І. В., Іваненко Б. Б. Психологічні ресурси особистості в подоланні складних життєвих ситуацій. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 40. С. 35–36.
7. Маннапова Е. Р. Роль життєстійкості у подоланні складних життєвих ситуацій. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Том 1. № 2. С. 75-78.
8. Nenko, Y., Medynskyi, S., Maksymchuk, B., Lymarenko, L., Rudenko, L., Kharchenko, S., Kolomiets, A., & Maksymchuk, I. (2022). Communication Training of Future Sports Coaches in the Context of Neurophysiological Patterns. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13 (1), 42-60. <https://doi.org/10.18662/brain/13.1/268>
9. Karasievych, S., Maksymchuk, B., Kuzmenko, V., Slyusarenko, N., Romanyshyna, O., Syvokhop, E., Kolomiitseva, O., Romanishyna, L., Marionda, I., Vykhreshch, V., Oliinyk, M., Kovalchuk, A., Halaidiuk, M., & Maksymchuk, I. (2021). Training Future Physical Education Teachers for Physical and Sports Activities: Neuropedagogical Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 543-564. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/264>

10. Запорожченко О. В., Матейко Н. М., Чистовська Ю. Ю., Прокоф'єва О. А., Прокоф'єва О. О. Резильєнтність та її роль в подоланні складних життєвих обставин. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №2 (30). С. 1540-1551.
11. Предко Д. Є., Ларін Д. І. Релігійна віра як чинник подолання критичних життєвих ситуацій. *Психологічний часопис*. 2017. № 4(8). С. 76-86.
12. Кириченко, Т. В. Провідні детермінанти саморегуляції поведінки особистості у складних життєвих ситуаціях. *Габітус*. 2022. № 43. С. 455–472.
13. Шевченко В. В. «Синдром біженця» як психологічна проблема в умовах війни. *Габітус*. 2022. №42. С. 228-231 <https://doi.org/10.32782/2663-5208>
14. Pylypenko, N., Radchuk, H., Shevchenko, V., Horetska, O., Serdiuk, N., Savytska, O. The Psychodrama Method of Group Psychotherapy. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2023. №14(3). P. 134-149. <https://doi.org/10.18662/brain/14.3/466>

References:

1. Maddi S., Khoshaba D. (1994). Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. Vol. 63. № 2, 265-274.
2. Stepanenko L. V. (2022). Kharakterystyka styliv zhyttestiikosti emotsiino-funktionalnoho potentsialu osobystosti [Characterization of resilience styles of emotional and functional potential of personality]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia – Scientific notes of Vernadsky TNU. Series: Psychology*, Tom 33 (72), № 1, 24-30.
3. Tytarenko T. M., Larina T. O. Zhyttestiikist osobystosti: sotsialna neobkhidnist ta bezpeka [Personal resilience: social necessity and security]. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
4. Kordunova N., Mudrak I., Dmytriuk N. (2021). Osoblyvosti zhyttestiikosti ta adaptivnosti studentiv u kryzovykh sytuatsiiakh [Features of students' resilience and adaptability in crisis situations]. *Psykholohichni perspektyvy – Psychological perspectives*, Vypusk 38, 96-109.
5. Serdiuk L. Z., Kuprieieva O. I. (2017). Psykholohichni zasady pidvyshchennia zhyttestiikosti osobystosti [Psychological principles of increasing the resilience of the individual]. *Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom KhI: Psykholohiia osobystosti. Psykholohichna dopomoha osobystosti – Actual problems of psychology. Collection of scientific papers of the H. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Volume XI: Psychology of personality. Psychological assistance to the individual*. 2017. Vypusk 15. S. 481-491.
6. Vashchenko I. V., Ivanenko B. B. (2018). Psykholohichni resursy osobystosti v podolanni skladnykh zhyttievkykh sytuatsii [Psychological resources of the individual in overcoming difficult life situations]. *Problemy suchasnoi psykholohii - Problems of modern psychology*, 40, 35–36.
7. Mannapova E. R. (2019). Rol zhyttestiikosti u podolanni skladnykh zhyttievkykh sytuatsii [The role of resilience in overcoming difficult life situations]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, Tom 1, 2, 75-78.
8. Nenko, Y., Medynskiy, S., Maksymchuk, B., Lymarenko, L., Rudenko, L., Kharchenko, S., Kolomiets, A., & Maksymchuk, I. (2022). Communication Training of Future Sports Coaches in the Context of Neurophysiological Patterns. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 13 (1), 42-60. <https://doi.org/10.18662/brain/13.1/268>
9. Karasievych, S., Maksymchuk, B., Kuzmenko, V., Slyusarenko, N., Romanyshyna, O., Syvokhop, E., Kolomiitseva, O., Romanishyna, L., Marionda, I., Vykhruhshch, V., Oliinyk, M., Kovalchuk, A., Halaidiuk, M., & Maksymchuk, I. (2021). Training Future Physical Education Teachers for Physical and Sports Activities: Neuropedagogical Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 543-564. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/264>

10. Zaporozhchenko O. V., Mateiko N. M., Chystovska Yu. Yu., Prokofieva O. A., Prokofieva O. O. (2024). Rezylientnist ta yii rol v podolanni skladnykh zhyttievnykh obstavyn [Resilience and its role in overcoming difficult life circumstances]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii – Scientific innovations and advanced technologies*, 2 (30), 1540-1551.
11. Predko D. Ye., Larin D. I. (2017). Relihiina vira yak chynnyk podolannya krytychnykh zhyttievnykh sytuatsii [Religious faith as a factor in overcoming critical life situations]. *Psykhologichnyi chasopys – Psychological journal*, 4 (8), 76-86.
12. Kyrychenko, T. V. (2022). Providni determinanty samorehuliatcii povedinky osobystosti u skladnykh zhyttievnykh sytuatsiiakh [Leading determinants of self-regulation of personality behavior in difficult life situations]. *Habitus – Habitus*, 43, 455–472.
13. Shevchenko V. V. (2022). «Syndrom bizhentsia» yak psykhologichna problema v umovakh viiny [«Refugee Syndrome» as a Psychological Problem in War]. *Habitus – Habitus*, 42, 228-231 <https://doi.org/10.32782/2663-5208>
14. Pylypenko, N., Radchuk, H., Shevchenko, V., Horetska, O., Serdiuk, N., Savytska, O. (2023). The Psychodrama Method of Group Psychotherapy. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(3), 134-149. <https://doi.org/10.18662/brain/14.3/466>

УДК 159.942:373.2.011.3-051

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1610-1622](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1610-1622)

Нагула Олена Леонідівна кандидат психологічних наук, дитячий психотерапевт, методист, Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей», 01004, м. Київ, тел.: (098) 739-32-54, <https://orcid.org/0000-0003-0195-022X>

Ніколаєв Леонід Олегович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, завідувач навчально-методичної лабораторії психології групової роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 08401, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, тел.: (063) 479-45-75, <https://orcid.org/0000-0001-6506-4871>

Савич Жанна Володимирівна молодший науковий співробітник навчально-наукового центру розвитку персоналу та лідерства, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська 18/2, тел.: (067) 909-06-61, <https://orcid.org/0009-0005-4607-4819>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФАСИЛІТАТИВНОГО ПІДХОДУ В РОБОТІ ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Анотація. У статті авторами досліджено роль та компетенції вихователя як фасилітатора у роботі з дітьми дошкільного віку. Розкрито сутність фасилітації задля створення сприятливих умов для саморозкриття, самоактуалізації та самодетермінованого навчання дитини. Наголошено на особливій значущості фасилітативного підходу саме в дошкільній освіті, оскільки в цей унікальний період закладаються основи особистості, формується базова довіра до світу, розвиваються ключові навички. Доведено, що від якості взаємодії з дорослими, їхньої здатності розуміти, приймати та підтримувати дитину залежить її подальший життєвий шлях.

У статті ґрунтовно проаналізовано психологічний аспект фасилітації, який полягає насамперед у здатності вихователя до безумовного позитивного прийняття кожної дитини, емпатійного розуміння її внутрішнього світу, конгруентності та емоційної компетентності. Виокремлено та детально схарактеризовано ключові блоки компетенцій, якими має володіти вихователь-фасилітатор: особистісні (емпатія, конгруентність, безумовне позитивне прийняття, рефлексивність, гнучкість, креативність), емоційні (емоційний інтелект, саморегуляція, стресостійкість, емоційна чуйність), комунікативні

(активне слухання, ясність висловлювань, ненасильницьке спілкування, фасилітація дискусії), соціально-психологічні (розуміння групової динаміки, фасилітація командної взаємодії, конфліктологічна компетентність, лідерські якості), педагогічні (знання вікових особливостей, володіння методиками розвитку, створення розвивального середовища, індивідуалізація навчання, мотивація дітей) та ціннісно-сміслові (гуманістична спрямованість, дитиноцентризм, відповідальність, прагнення до самовдосконалення).

Особливу увагу в статті приділено ролі вихователя у розвитку резильєнтності дітей – їхньої здатності ефективно справлятися зі стресами та адаптуватися до мінливих умов. Підкреслено важливість використання фасилітації вихователем при керуванні груповою динамікою, створення атмосфери співпраці, взаємопідтримки та поваги до різноманітності. Зазначено значущість створення розвивального предметно-просторового середовища, що відповідає віковим та індивідуальним потребам дітей, стимулює їхню дослідницьку активність, ініціативність.

Доведено, що фасилітація – це постійний процес рефлексії та самовдосконалення самого вихователя, що вимагає від нього розвиненої самосвідомості, відкритості до зворотного зв'язку, готовності переосмислювати свій досвід. Також підкреслено важливість співпраці вихователя-фасилітатора з батьками на засадах партнерства, взаємоповаги та довіри.

Зазначено, що впровадження фасилітативного підходу вимагає системних трансформацій у дошкільній освіті – від зміни фізичного середовища до переосмислення цілей та методів виховання, а також ставлення до дитини, визнання її права бути собою, поважання її особистості з усіма унікальними рисами та потенціалами.

Ключові слова: групова динаміка, дошкільна освіта, емпатія, компетенції фасилітатора, конгруентність, професійний розвиток, саморефлексія, фасилітатор, фасилітація.

Nagula Olena Leonidivna candidate of psychological sciences, children's psychotherapist, methodologist, All-Ukrainian charitable organization "Ukrainian Foundation "Children's Welfare", 01004, Kyiv, tel.: (098) 739-32-54, <https://orcid.org/0000-0003-0195-022X>

Nikolaiev Leonid Olehovich candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the Psychology Department, head of the educational and methodological laboratory of the psychology of group work, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 08401, Pereiaslav, Sukhomlynskooho St., 30, tel.: (063) 479-45-75, <https://orcid.org/0000-0001-6506-4871>

Savych Zhanna Volodymyrivna Research Assistant educational and scientific center for personnel and leadership development, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 04053, Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv, tel.: (067) 909-06-61, <https://orcid.org/0009-0005-4607-4819>

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE FACILITATIVE APPROACH IN THE WORK OF A PRESCHOOL TEACHER

Abstract. In the article, the authors investigated the role and competencies of the educator as a facilitator in working with preschool children. The essence of facilitation in order to create favorable conditions for self-disclosure, self-actualization, and self-determined learning of the child is revealed. The particular importance of the facilitative approach in preschool education is emphasized since the foundations of personality are laid in this unique period, basic trust in the world is formed, and key skills are developed. It has been proven that the quality of interaction with adults, and their ability to understand, accept, and support a child depends on his further life path.

The article thoroughly analyzes the psychological aspect of facilitation, which consists primarily of the educator's ability to unconditionally positively accept each child, empathic understanding of his inner world, congruence, and emotional competence. The key blocks of competences that an educator-facilitator must possess are singled out and characterized in detail: personal (empathy, congruence, unconditional positive acceptance, reflexivity, flexibility, creativity), emotional (emotional intelligence, self-regulation, stress resistance, emotional sensitivity), communicative (active listening, clarity of statements, non-violent communication, facilitation of discussion), social-psychological (understanding of group dynamics, facilitation of team interaction, conflict-related competence, leadership qualities), pedagogical (knowledge of age characteristics, mastery of development methods, creation of a developmental environment, individualization of learning, motivation of children) and value-meaning (humanistic orientation, child-centeredness, responsibility, striving for self-improvement).

The article pays special attention to the role of the educator in the development of children's resilience – their ability to cope effectively with stress and adapt to changing conditions. The importance of educator's facilitation in managing group dynamics and creating an atmosphere of cooperation, mutual support, and respect for diversity is emphasized. The value of creating a developmental subject-spatial environment that meets the age and individual needs of children stimulates their research activity, and initiative is indicated.

It has been proven that facilitation is a constant process of reflection and self-improvement for the educator himself, which requires him to develop self-

awareness, openness to feedback, and readiness to rethink his experience. The importance of the educator-facilitator's cooperation with parents based on partnership, mutual respect, and trust is also emphasized. It is noted that the implementation of a facilitative approach requires systemic transformations in preschool education - from changing the physical environment to rethinking the goals and methods of education, as well as the attitude towards the child, recognition of his right to be himself, and respect for his personality with all its unique features and potential.

Keywords: group dynamics, preschool education, empathy, facilitator's competencies, congruence, professional development, self-reflection, facilitator, facilitation.

Постановка проблеми. Дошкільний період є унікальним і визначальним етапом у житті людини, протягом якого закладається фундамент особистості, формуються базові патерни сприйняття світу, взаємодії з оточуючими та ставлення до себе. Якість розвивального середовища, в якому зростає дитина, значною мірою детермінує її подальший життєвий шлях, емоційне благополуччя, стресостійкість та соціальну адаптивність.

Одним із ключових факторів, що визначають атмосферу розвитку дитини в дошкільному закладі, є особистість та компетентність вихователя, який виступає в ролі фасилітатора. Саме він створює психологічний клімат довіри, прийняття та підтримки, в якому діти можуть вільно проявляти себе, експериментувати й розвиватися. Вихователь-фасилітатор не просто організовує навчальні активності - він стає для дошкільнят провідником у світ людських взаємин, емоційним контейнером, що допомагає впоратися з труднощами, та натхненником, який розкриває їхні таланти й потенціал.

Водночас, щоб ефективно виконувати таку відповідальну місію, вихователь-фасилітатор має володіти широким спектром професійних та особистісних компетенцій. Це передбачає глибокі знання дитячої психології, досконале володіння методиками групової роботи, вміння створювати розвивальне середовище та навички фасилітації групової динаміки. Однак, понад усе, це вимагає особистісної зрілості, емпатійності, автентичності, гнучкості, здатності бути чутливим до потреб кожної дитини і групи в цілому.

Проблема полягає в тому, що роль вихователя як фасилітатора в дошкільній освіті часто недооцінюється або звужується до формальної функції керівника навчально-виховного процесу. Спостерігається брак цілісного розуміння унікальності цієї позиції та усвідомлення широкого спектру необхідних компетенцій. Як наслідок, не приділяється належна увага підготовці та підтримці вихователів-фасилітаторів, розвитку їхньої професійної майстерності й особистісних якостей.

Це призводить до того, що діти не отримують достатньо якісного емоційного супроводу та не мають досвіду по-справжньому розвивальних і трансформаційних взаємин з дорослим-фасилітатором. Їхні базові потреби в безпеці, прийнятті та повазі лишаються незадоволеними, що може мати далекосяжні негативні наслідки для особистісного становлення.

Особливо гостро ця проблема постає в умовах суспільних викликів і трансформацій. Діти, які зростають в атмосфері невизначеності, стресу та напруги, надзвичайно потребують підтримки з боку чутливих, емпатійних і компетентних дорослих. І саме вихователь-фасилітатор має стати для них острівцем стабільності й безпеки, допомогти розвинути життєстійкість і навички емоційної регуляції.

Дослідження ролі та компетенцій вихователя як фасилітатора в роботі з дітьми дошкільного віку є вкрай актуальним і своєчасним. Воно дозволить поглибити розуміння значущості цієї професії, окреслити спектр необхідних компетенцій, намітити шляхи підготовки та підтримки вихователів-фасилітаторів. У ширшому контексті це сприятиме утвердженню гуманістичної, дитиноцентрованої парадигми дошкільної освіти, де в центрі уваги перебуває унікальність і цінність кожної дитини, а місія дорослого полягає у створенні оптимальних умов для її розкриття та зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фасилітації в освітньому просторі привертає дедалі більше уваги науковців. Дослідники з різних галузей – психології, педагогіки, соціології – намагаються осмислити феномен фасилітації, розкрити його сутність, окреслити ключові принципи та механізми реалізації.

Питання фасилітації в освітньо-виховному процесі закладу дошкільної освіти ґрунтовно висвітлено в роботі Г.П. Ватаманюк [1]. Дослідниця розкриває сутність фасилітації як недирективного управління розвитком дітей, створення умов для їх самоактуалізації та розкриття внутрішнього потенціалу. Наголошує на особливій ролі вихователя-фасилітатора, який має володіти такими якостями, як емпатія, конгруентність, безумовне позитивне прийняття, та здатністю створювати атмосферу психологічної безпеки.

Л.П. Волченко та С.О. Гарькавець [2] у своєму дослідженні аналізують фасилітацію як механізм розвитку професійних компетентностей сучасного педагога та підкреслюють, що фасилітативний підхід вимагає від педагога високого рівня самоусвідомлення, гнучкості, відкритості до нового досвіду. Дослідження демонструє, що впровадження принципів фасилітації в практику роботи педагогів сприяє розвитку їх комунікативних навичок, емоційного інтелекту, здатності до співпраці та вирішення конфліктів.

І.Г. Радул [3] у своїй роботі досліджує розвиток креативності в молодшому шкільному віці засобами фасилітаційного впливу де доводить, що фасилітація

створює оптимальні умови для прояву творчого потенціалу дітей, стимулює їх пізнавальну активність, сприяє формуванню навичок самостійного мислення. Дослідниця підкреслює важливість спеціальної підготовки педагогів до реалізації фасилітативного підходу в освітньому процесі.

О.В. Фісун [4] розглядає педагогічну фасилітацію як багатозначний феномен. Дослідниця аналізує різні підходи до розуміння фасилітації, її принципи та функції в педагогічному процесі. Особливу увагу автор приділяє особистості педагога-фасилітатора, його ціннісним орієнтирам, професійним та особистісним якостям.

О.М. Фокша [5] у своєму дослідженні розкриває педагогічний вимір феномена «фасилітаційна компетентність освітян». Науковиця визначає структуру та зміст цієї компетентності, обґрунтовує її значущість для ефективної професійної діяльності педагога. Робота містить практичні рекомендації щодо розвитку фасилітаційної компетентності освітян у процесі професійної підготовки та підвищення кваліфікації.

Грунтовне дослідження Х. Дженсен, А. Пайл, Дж. М. Зош [6] присвячене мистецтву фасилітації гри як засобу навчання та розвитку дітей дошкільного віку. Автори розкривають роль гри в дитячому розвитку, аналізують принципи та методи її фасилітації. Особливу увагу дослідники приділяють створенню розвивального ігрового середовища та ролі дорослого як фасилітатора дитячої гри.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про зростання дослідницького інтересу до проблеми фасилітації в освіті, зокрема в роботі з дітьми дошкільного віку. Водночас, попри наявність вагомих напрацювань, проблема фасилітації в дошкільній освіті потребує подальшого вивчення. Зокрема, бракує цілісних досліджень, які б інтегрували теоретичні та прикладні аспекти роботи вихователя як фасилітатора, розкривали специфіку необхідних компетенцій. Також потребують подальшого вивчення питання підготовки майбутніх вихователів до реалізації фасилітативного підходу, розвитку їх фасилітаційної компетентності.

Мета статті – здійснення цілісного теоретико-методологічного аналізу ролі та компетенцій вихователя як фасилітатора в роботі з дітьми дошкільного віку, розкриття сутності та специфіки фасилітативного підходу в дошкільній освіті, обґрунтування його значущості для гармонійного розвитку дітей.

Виклад основного матеріалу. Фасилітація як психолого-педагогічний феномен має глибоке коріння в гуманістичній парадигмі освіти. Її сутність полягає в тому, щоб створити сприятливі умови для саморозкриття, самоактуалізації та самодетермінованого навчання дитини. Фасилітатор в освітньому процесі – це не просто транслятор знань, а співтворець розвивального середовища, в якому дитина почувається безпечно, прийнято та підтримано.

Особливого значення фасилітативний підхід набуває в роботі з дітьми дошкільного віку. Адже в цей унікальний період закладаються основи особистості, формується базова довіра до світу, розвиваються ключові компетентності. І саме від якості взаємодії з дорослими, від того, наскільки вони здатні розуміти, приймати та підтримувати дитину, залежить її подальша життєва траєкторія.

У контексті дошкільної освіти вихователь виступає ключовою фігурою фасилітації. Він не просто організовує навчально-виховний процес, а стає для дітей значущим дорослим, емоційним орієнтиром, провідником у світ соціальних відносин. Завдання вихователя-фасилітатора – створити атмосферу психологічної безпеки, в якій кожна дитина почуватиметься цінною та значущою.

Психологічний аспект фасилітації в роботі вихователя полягає насамперед у його здатності до безумовного позитивного прийняття кожної дитини. Це означає повагу до почуттів, потреб та індивідуальності дошкільника, емпатійне розуміння його внутрішнього світу. Вихователь-фасилітатор не оцінює і не засуджує дитину, а намагається побачити ситуацію її очима, зрозуміти мотиви поведінки.

Така безоціночна позиція створює простір довіри, в якому дитина може вільно проявляти себе, експериментувати, робити помилки без страху невдачі. Вона знає, що її приймають такою, як вона є, з усіма її особливостями та недосконалостями. Це надзвичайно важливо для формування здорової самооцінки, впевненості у собі, відкритості до нового досвіду.

Іншим важливим психологічним аспектом фасилітації є емпатія – здатність вихователя до співпереживання, точного розуміння емоційних станів та потреб дитини. Емпатійний вихователь тонко відчуває настрій групи та кожної дитини зокрема, вловлює невербальні сигнали, адекватно реагує на емоційні прояви. Він створює атмосферу емоційної безпеки, в якій діти можуть вільно виражати свої почуття, знаючи, що їх почують і зрозуміють.

Фасилітація також передбачає конгруентність вихователя – його здатність бути щирим, автентичним, узгоджувати свої дії з цінностями та переконаннями. Діти дуже тонко відчувають фальш, тож лише по-справжньому щирий і чесний педагог може стати для них авторитетом, гідним довіри. Конгруентність означає відмову від маніпуляцій, подвійних стандартів, прихованих мотивів у взаємодії з дітьми.

З психологічної точки зору, фасилітація неможлива без розвиненого емоційного інтелекту вихователя, а саме без розуміння своїх та чужих емоцій, ефективного керування ними, використання емоційної інформації для вирішення завдань. Емоційно компетентний вихователь може створити в групі атмосферу емоційного комфорту, навчити дітей розпізнавати та виражати свої почуття, конструктивно взаємодіяти з іншими.

Щоб бути ефективним фасилітатором, вихователь має володіти цілим спектром компетенцій. Їх можна структурувати за кількома ключовими блоками:

1. Особистісні компетенції:

- Емпатія – здатність до співпереживання, розуміння емоцій та потреб дітей.
- Конгруентність – щирість, автентичність, узгодженість цінностей і дій.
- Безумовне позитивне прийняття – повага до особистості дитини, віра в її потенціал.
- Рефлексивність – здатність до самоаналізу, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін.
- Гнучкість – уміння адаптуватися до мінливих умов, бути відкритим до змін.
- Креативність – здатність до творчого, нестандартного мислення та дій.

2. Емоційні компетенції:

- Емоційний інтелект – розуміння своїх та чужих емоцій, уміння керувати ними.
- Емоційна саморегуляція – здатність контролювати свої емоційні стани та реакції.
- Стресостійкість – уміння ефективно діяти в стресових, конфліктних ситуаціях.
- Емоційна чуйність – здатність створювати атмосферу емоційного комфорту в групі.

3. Комунікативні компетенції:

- Активне слухання – уміння уважно слухати дитину, розуміти підтекст її висловлювань.
- Ясність і чіткість висловлювань – здатність доносити інформацію зрозуміло для дітей.
- Ненасильницьке спілкування – уміння висловлювати свої почуття та потреби без агресії.
- Фасилітація дискусії – здатність модерувати групове обговорення, залучати всіх дітей.

4. Соціально-психологічні компетенції:

- Розуміння групової динаміки – уміння аналізувати та скеровувати процеси в групі.
- Фасилітація командної взаємодії – здатність створювати атмосферу співпраці в групі.

– Конфліктологічна компетентність – уміння запобігати та вирішувати конфлікти.

– Лідерські якості - здатність вести за собою, надихати дітей власним прикладом.

5. Педагогічні компетенції:

– Знання вікових особливостей дітей, закономірностей їх розвитку.

– Володіння методиками раннього розвитку, ігрових та творчих технологій.

– Уміння створювати розвивальне середовище відповідно до потреб дітей.

– Здатність до індивідуалізації навчання, врахування унікальності кожної дитини.

– Уміння мотивувати дітей, підтримувати їх пізнавальну активність.

– Здатність до педагогічної творчості, імпровізації, нестандартних рішень.

6. Ціннісно-сміслові компетенції:

– Гуманістична спрямованість – орієнтація на цінності поваги, співпраці, розвитку.

– Дитиноцентризм – визнання самоцінності дитинства, пріоритетності інтересів дитини.

– Відповідальність – усвідомлення значущості своєї ролі у житті та розвитку дітей.

– Прагнення до самовдосконалення – установка на постійний професійний та особистісний розвиток.

Важливо розуміти, що всі ці компетенції тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Наприклад, розвиток емпатії неможливий без рефлексивності та емоційного інтелекту, а створення розвивального середовища вимагає і педагогічної майстерності, і креативності, і розуміння дитячих потреб [4].

Важливим аспектом фасилітації є також розвиток у дітей резильєнтності – здатності ефективно справлятися зі стресами та адаптуватися до мінливих умов. Вихователь-фасилітатор допомагає дітям формувати навички емоційної саморегуляції, вирішення конфліктів, асертивної поведінки. Він підтримує їхнє прагнення до автономії, заохочує брати на себе відповідальність, вірить в їх здатність долати труднощі.

Фасилітація групової динаміки – ще один важливий аспект роботи вихователя. Він має створити в групі атмосферу співпраці, взаємопідтримки, поваги до різноманітності. Для цього важливо розвивати у дітей емпатію, навички активного слухання, безоціночного сприйняття інших. Вихователь-фасилітатор заохочує дітей до спільної діяльності, вчить домовлятися, шукати компроміси, конструктивно вирішувати суперечки [6].

Не менш значущим є створення розвивального предметно-просторового середовища, що відповідає віковим та індивідуальним потребам дітей. Фасилітативне середовище – це простір, насичений різноманітними стимулами для дослідження, експериментування, творчості. Воно має бути організоване таким чином, щоб дитина могла робити власний вибір, проявляти ініціативу, відчувати себе компетентною та успішною.

З психологічної точки зору, фасилітація – це постійний процес рефлексії та самовдосконалення вихователя. Він має бути готовим переосмислювати свій досвід, визнавати помилки, шукати нові шляхи взаємодії з дітьми. Це вимагає розвиненої самосвідомості, здатності до самоаналізу, відкритості до зворотного зв'язку. Вихователь-фасилітатор постійно навчається – у дітей, у колег, у самого життя [2].

Важливим аспектом фасилітації є також співпраця вихователя з батьками. Адже для гармонійного розвитку дитини необхідна узгодженість виховних впливів у садочку та вдома. Вихователь-фасилітатор буде з батьками партнерські стосунки, засновані на взаємоповазі та довірі. Він залучає їх до освітнього процесу, радиться з ними щодо індивідуальних особливостей дитини, разом шукає оптимальні способи її підтримки.

Таким чином, фасилітація в роботі вихователя дошкільного закладу – це складний та багатогранний процес, що вимагає високого рівня професійної та особистісної компетентності. Це не просто набір методів та прийомів, а особлива філософія, заснована на глибокій повазі до дитини, довірі до її природи, вірі в її безмежний потенціал.

Водночас, фасилітація – це велика відповідальність і виклик для вихователя. Адже для того, щоб бути справжнім фасилітатором, недостатньо просто опанувати певні техніки. Потрібно бути готовим до постійної роботи над собою, до переосмислення своїх цінностей та установок, до виходу із зони комфорту. Це вимагає сміливості, відкритості, готовності до змін.

Звичайно, впровадження фасилітативного підходу в практику дошкільної освіти вимагає системних змін. Це і переосмислення цілей та цінностей освіти, і зміна ролі вихователя, і створення відповідного розвивального середовища, і налагодження партнерства з батьками. Але найголовніше – це зміна ставлення до дитини, визнання її самоцінності, унікальності, права на власний шлях розвитку.

Це складний та довготривалий процес, який вимагає консолідації зусиль науковців, практиків, управлінців, громадськості. Але це той шлях, який веде до справжньої гуманізації освіти, до розкриття потенціалу кожної дитини, до виховання вільних, відповідальних, творчих особистостей.

Висновки. Отже, фасилітація в роботі вихователя дошкільного закладу – це особлива філософія та методологія педагогічної діяльності, заснована на

гуманістичних цінностях поваги, прийняття, довіри до дитини. Це створення сприятливих умов для саморозкриття, самоактуалізації та гармонійного розвитку кожного вихованця.

Роль вихователя-фасилітатора полягає не стільки в трансляції знань, скільки в організації розвивального середовища, фасилітації групової взаємодії, наданні емоційної підтримки. Це вимагає від педагога особливих особистісних якостей – емпатії, конгруентності, безумовного позитивного прийняття, а також розвинених комунікативних, емоційних, соціально-психологічних компетенцій.

Психологічний аспект фасилітації передбачає глибоке розуміння внутрішнього світу дитини, її потреб та емоцій, вміння створювати атмосферу психологічної безпеки та довіри. Емоційна компетентність вихователя, його здатність до саморегуляції та стресостійкості є критично важливими для ефективної фасилітації.

Водночас, фасилітація – це постійний процес професійного та особистісного зростання самого вихователя. Це готовність до рефлексії, самоаналізу, визнання своїх помилок та обмежень. Це щоденний вибір діяти з позицій любові, поваги та розуміння, навіть в умовах невизначеності та викликів.

Впровадження фасилітативного підходу в дошкільній освіті вимагає системних трансформацій – від зміни фізичного середовища до переосмислення цілей та методів виховання. Але найголовніше – це зміна ставлення до дитини, визнання її права бути собою, поважання її особистості з усіма унікальними рисами та потенціалами.

Проведений аналіз засвідчує актуальність та перспективність подальших наукових розвідок у сфері фасилітації в дошкільній освіті. Зокрема, потребують глибшого вивчення психологічні механізми та закономірності фасилітативної взаємодії в системі «вихователь-дитина». Важливо дослідити, як особистісні якості та ціннісні установки педагога впливають на ефективність фасилітації, на атмосферу в групі, на розвиток дітей.

Перспективним напрямком є також розробка та апробація моделей підготовки майбутніх вихователів до реалізації фасилітативного підходу. Це вимагає переосмислення змісту та методів професійної освіти, зміщення акцентів з теоретичних знань на практичні навички та особистісний розвиток студентів.

Не менш важливим є створення ефективних технологій психологічної підтримки та супроводу практикуючих вихователів-фасилітаторів. Адже фасилітація – це емоційно та енергетично виснажлива діяльність, яка вимагає постійної роботи над собою, профілактики професійного вигорання, підтримки ресурсного стану.

Окремої уваги заслуговує дослідження впливу фасилітативного середовища на різні аспекти розвитку дошкільників – когнітивний, емоційний, соціальний, моральний. Важливо емпірично довести ефективність фасилітативного підходу порівняно з традиційними методами виховання, виявити його потенціал для формування ключових компетентностей ХХІ століття.

В цілому, дослідження фасилітації в дошкільній освіті відкриває широкі перспективи для гуманізації та демократизації освітнього простору, для утвердження цінності дитинства та унікальності кожної особистості. І роль наукової психології в цьому процесі важко переоцінити. Саме глибоке розуміння психологічної сутності фасилітації, її механізмів та закономірностей може стати надійним фундаментом для розробки інноваційних освітніх практик, для реального втілення в життя ідей дитиноцентризму та гуманної педагогіки.

Література:

1. Ватаманюк Г.П. Фасилітація в освітньо-виховному процесі закладу дошкільної освіти: сутність та особливості. Березневий науковий дискурс 2023 на тему: «Детермінанти посилення ролі освіти у повоєнному відновленні України». Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції для освітян, Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2023. С. 97-101
2. Волченко Л.П., Гарькавець С.О. Фасилітація та розвиток професійних компетентностей сучасного педагога. Теоретичні і прикладні проблеми психології, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. 2019. №3(50). 53-62.
3. Радул І. Розвиток креативності в молодшому шкільному віці засобами фасилітаційного впливу // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки. 2013. Вип. 123(2). С. 283-288.
4. Фісун О.В. Педагогічна фасилітація як багатозначний феномен. Зб. наук. пр. Харківськ. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. 2010. Вип. 34. С. 133-139
5. Фокша О.М. Педагогічний вимір феномена «Фасилітаційна компетентність освітян» // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: тези доповідей [«Наука у контексті сучасних глобалізаційних процесів»], (30 березня 2018 р.). Дніпро : НБК, 2018. Ч. 2. С. 77-80.
6. Ханна Дженсен, Ангела Пайл, Дженіфер М. Зош та ін. Фасилітація гри: мистецтво та наука про залучення дітей дошкільного віку до навчання через гру. Біла книга (українська версія). 2019. 44 с.

References:

1. Vatamaniuk H.P. (2023) Fasylytatsiia v osvithno-vykhovnomu protsesi zakladu doshkilnoi osvity: sutnist ta osoblyvosti [Facilitation in the educational process of a preschool institution: essence and features]. *Bereznevyyi naukovyi dyskurs 2023 na temu: "Determinanty posylennia roli osvity u povoiennomu vidnovlenni Ukrainy"*. *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii dlia osvitian, Chernihiv : HO "Naukovo-osvitnii innovatsiinyi tsentr suspilnykh transformatsii"*, 97-101 [in Ukrainian]

2. Volchenko L.P., & Harkavets S.O. (2019) Fasylytatsiia ta rozvytok profesiinykh kompetentnosti suchasnoho pedahoha [Facilitation and development of professional competencies of a modern teacher]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii, Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia*. 3(50), 53-62. [in Ukrainian]

3. Radul I. (2013) Rozvytok kreatyvnosti v molodshomu shkylnomu vitsi zasobamy fasylytatsiinoho vplyvu [Development of creativity in primary school age by means of facilitation influence] // *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser.: Pedahohichni nauky*. Vyp. 123(2), 283-288. [in Ukrainian]

4. Fisun O.V. (2010) Pedahohichna fasylytatsiia yak bahatoznachnyi fenomen [Pedagogical facilitation as a multifaceted phenomenon]. *Zb. nauk. pr. Kharkivsk. nats. ped. un-tu imeni H. S. Skovorody*. Vyp. 34, 133-139 [in Ukrainian]

5. Foksha O.M. (2018) Pedahohichni vymir fenomena "Fasylytatsiina kompetentnist osvitan" [Pedagogical dimension of the phenomenon "Facilitation competence of educators"] // *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: tezy dopovidei ["Nauka u konteksti suchasnykh hlobalizatsii nykh protsesiv"]*, (30 bereznia 2018 r.). Dnipro : NBK, Ch. 2, 77-80. [in Ukrainian]

6. Khanna Dzhensen, Anhela Pail & Dzhenifer M. Zosh ta in. (2019) Fasylytatsiia hry: mystetstvo ta nauka pro zaluchennia ditei doshkilnoho viku do navchannia cherez hru [Facilitating Play: The Art and Science of Engaging Preschoolers in Learning Through Play]. Bila knyha (ukrainska versiia). [in Ukrainian]

УДК 159.91:612.8+612.3:612.8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1623-1631](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1623-1631)

Нечай Володимир Олексійович аспірант кафедри «Психологія»,
Державний торговельно-економічний університет, 02156, м. Київ, вул. Кіото, 19,
<https://orcid.org/0009-0006-3847-7842>

ПСИХОЛОГІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ТА КИШКОВО-МОЗКОВА ВІСЬ

Анотація. Психологічна резильєнтність є ключовим фактором, що визначає здатність індивіда адаптуватися до стресових ситуацій та долати труднощі.

У сучасному світі, де стресові фактори стають усе більш поширеними, вивчення механізмів, що сприяють підвищенню резильєнтності, набуває особливої актуальності. Одним із таких механізмів є кишково-мозкова вісь, що включає складні взаємодії між центральною нервовою системою (ЦНС) та шлунково-кишковим трактом (ШКТ).

Дослідження у галузі психології та суміжних дисциплін все частіше звертаються до вивчення механізмів та факторів, що сприяють формуванню резильєнтності. У цій статті ми розглянемо сучасні дослідження, що пов'язують психологічну резильєнтність та кишково-мозкову вісь, а також вплив нейротрансмітерів, таких як серотонін та дофамін на формування психологічної резильєнтності.

Кишково-мозкова вісь є багатовекторною системою, яка забезпечує двосторонню комунікацію між мозком та кишечником. Мікробіота ШКТ відіграє важливу роль у цій взаємодії, впливаючи на вироблення нейротрансмітерів, таких як серотонін і дофамін, які регулюють настрій та емоційну стійкість. Серотонін, відомий як "гормон щастя", на 90% виробляється саме в кишечнику, що підкреслює важливість здорового мікробіому для психічного здоров'я. Дослідження Cryan і Dinan (2012) показали, що зміни в складі мікробіоти можуть впливати на поведінку та емоційний стан через механізми, пов'язані з кишково-мозковою віссю.

У світлі цих відкриттів, інтеграція знань про кишково-мозкову вісь у дослідження психологічної резильєнтності є надзвичайно важливою. Вивчення цих механізмів дозволить розробити нові, більш ефективні стратегії для підтримання психічного здоров'я та підвищення стійкості до стресових факторів.

Ця стаття узагальнює останні наукові досягнення у вивченні впливу кишково-мозкової осі на психологічну резильєнтність та підкреслює

важливість інтеграції цих знань у розробку нових терапевтичних підходів для покращення психічного здоров'я.

Ключові слова: психологічна резильєнтність, кишкова-мозкова вісь, нейротрансмітери, серотонін, дофамін, психічне здоров'є.

Nechay Volodymyr Oleksiyovych post-graduate student of the "Psychology" department, State University of Trade and Economics, Ukraine, 02156, Kyiv, St. Kyoto, 19, <https://orcid.org/0009-0006-3847-7842>

PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND THE GUT-BRAIN AXIS

Abstract. Psychological resilience is a key factor that determines an individual's ability to adapt to stressful situations and overcome difficulties.

In today's world, where stress factors are becoming more and more common, the study of mechanisms that contribute to increasing resilience is becoming especially relevant. One such mechanism is the gut-brain axis, which involves complex interactions between the central nervous system (CNS) and the gastrointestinal tract (GI).

Research in the field of psychology and related disciplines is increasingly turning to the study of mechanisms and factors that contribute to the formation of resilience. In this article, we review current research linking psychological resilience and the gut-brain axis, as well as the influence of neurotransmitters such as serotonin and dopamine on the formation of psychological resilience.

The gut-brain axis is a multi-vector system that provides two-way communication between the brain and the gut. The gut microbiota plays an important role in this interaction, influencing the production of neurotransmitters such as serotonin and dopamine, which regulate mood and emotional resilience. Serotonin, known as the "happiness hormone", is 90% produced in the gut, underscoring the importance of a healthy microbiome for mental health. Research by Cryan and Dinan (2012) showed that changes in the composition of the microbiota can influence behavior and emotional state through mechanisms related to the gut-brain axis.

In light of these findings, integrating knowledge of the gut-brain axis into research on psychological resilience is critical. The study of these mechanisms will allow the development of new, more effective strategies for maintaining mental health and increasing resistance to stressors.

This article summarizes recent scientific advances in the study of the influence of the gut-brain axis on psychological resilience and emphasizes the importance of integrating this knowledge into the development of new therapeutic approaches to improve mental health.

Keywords: psychological resilience, gut-brain axis, neurotransmitters, serotonin, dopamine, mental health.

Постановка проблеми. Психологічні дослідження зосереджуються на ролі когнітивних та емоційних процесів у формуванні резильєнтності. Fredrickson (2001) у своїй теорії розширення та побудови позитивних емоцій стверджує, що позитивні емоції сприяють розвитку психологічних ресурсів, які збільшують резильєнтність. Також важливу роль відіграють соціальні фактори, зокрема підтримка з боку сім'ї та громади. Дослідження, проведене Masten та Reed (2002), підтвердило, що соціальна підтримка є одним з найважливіших факторів, що сприяють резильєнтності у дітей та підлітків.

Існує значна кількість програм та інтервенцій, спрямованих на розвиток резильєнтності у різних вікових групах та популяціях. Наприклад, програми соціально-емоційного навчання (SEL) у школах демонструють високу ефективність у підвищенні резильєнтності у дітей та підлітків (Durlak et al., 2011). Ці програми включають навчання навичок саморегуляції, емпатії та управління стресом.

Для дорослих ефективними є методи когнітивно-поведінкової терапії (КПТ), які допомагають змінювати негативні мисленнєві схеми та розвивати більш адаптивні способи реагування на стрес (Beck, 2011). Інші підходи, такі як методики підвищення усвідомленості (mindfulness), також довели свою ефективність у підвищенні резильєнтності (Kabat-Zinn, 1990).

Дуже цікаво розглянути роль кишково-мозкової осі у формуванні психологічної резильєнтності. Кишково-мозкова вісь є комплексною системою взаємодії між центральною нервовою системою та шлунково-кишковим трактом, зокрема через нейротрансмітери, гормони та імунні сигнали.

Дослідження ролі нейротрансмітерів, таких як серотонін та дофамін, є важливою частиною сучасної нейробіології та психології, оскільки ці хімічні речовини відіграють ключову роль у регуляції настрою, емоційної стабільності та здатності індивіда керувати стресом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень формування психологічної резильєнтності у зарубіжних виданнях показує, що резильєнтність є багатофакторним явищем, яке включає генетичні, біологічні, психологічні та соціальні компоненти.

Сучасні дослідження підтверджують важливість інтегративного підходу до вивчення резильєнтності та розробки інтервенцій, спрямованих на її підвищення. Важливо продовжувати дослідження у цій галузі, щоб глибше розуміти механізми резильєнтності та розробляти ефективні стратегії для підтримки людей у подоланні життєвих викликів.

Сучасні дослідження у галузі нейробіології та генетики надають важливі дані про біологічні основи резильєнтності. Наприклад, дослідження ролі нейротрансмітерів, таких як серотонін та дофамін, вказують на їхній вплив на здатність індивіда керувати стресом та емоційною регуляцією [1].

Існує значна кількість досліджень, що досліджують роль серотоніну та дофаміну, вироблених у кишечнику, а також їх вплив на психічне здоров'я, психологічну резильєнтність та функціонування організму. Деякі ключові дослідження та огляди на цю тему.

Серотонін:

1. Гершон, 1999: Робота Майкла Гершона (Michael D. Gershon), відомого як "батько нейрогастроентерології", описує роль серотоніну в кишечнику. У своїй книзі "The Second Brain", Гершон підкреслює, що ентерохромафінні клітини кишечника виробляють близько 90-95% серотоніну в організмі та обговорює його роль у регуляції моторики і секреції шлунково-кишкового тракту.

2. Yano et al., 2015. Це дослідження показало, що мікробіота кишечника може впливати на рівні серотоніну. Вони виявили, що деякі кишкові бактерії здатні підвищувати рівень серотоніну шляхом синтезу його прекурсорів, таких як триптофан.

Дофамін:

1. Eisenhofer et al., 1997. У цьому дослідженні автори розглядають синтез та метаболізм дофаміну в шлунково-кишковому тракті. Вони визначили, що значна частина дофаміну в організмі виробляється саме в кишечнику і що він відіграє важливу роль у регуляції моторики та інших функцій кишечника.

2. Mittal et al., 2017. Дослідження показує, що кишкова мікробіота може впливати на рівні дофаміну через взаємодію з нервовими клітинами шлунково-кишкового тракту, що може впливати на поведінку та психологічний стан.

Кишково-мозкова вісь:

1. Cryan & Dinan, 2012. У своєму огляді автори описують складні взаємодії між мозком і кишечником, включаючи вплив мікробіоти на вироблення нейротрансмітерів. Вони обговорюють, як зміни в мікробіоті можуть впливати на психічне здоров'я, зокрема через регуляцію рівнів серотоніну і дофаміну.

2. Mayer et al., 2014. Цей огляд досліджує зв'язок між мікробіотою кишечника та центральною нервовою системою. Вони підкреслюють, що мікробіота може впливати на мозкові функції через вироблення нейротрансмітерів, таких як серотонін і дофамін, і обговорюють потенційні механізми цього впливу.

Вплив мікробіоти на серотонін і дофамін:

1. Clarke et al., 2013. У цьому дослідженні вчені показали, що мікробіота кишечника впливає на розвиток мозку і поведінку, зокрема на рівні нейротрансмітерів, таких як серотонін і дофамін. Вони виявили, що

відсутність мікробіоти (у стерильних мишей) призводить до змін у рівнях цих нейротрансмітерів і змін у поведінці.

2. Sampson et al., 2016. Дослідження показало, що зміни у складі мікробіоти можуть впливати на рівні дофаміну і, таким чином, на поведінкові аспекти, такі як рухова активність та мотивація. Це дослідження підкреслює важливість мікробіоти у регуляції дофамінової системи.

Останні дослідження вказують на важливу роль кишково-мозкової осі у формуванні психологічної резильєнтності. Декілька ключових аспектів включають:

1. Серотонін та дофамін: Приблизно 90% серотоніну та значна частина дофаміну в організмі виробляється в кишечнику. Ці нейротрансмітери впливають на настрій та емоційну регуляцію, що є критичним для стійкості до стресу [2, 4].

2. Кишкова мікробіота: Бактерії кишечника можуть виробляти метаболіти, що впливають на мозкові функції через вироблення нейротрансмітерів та регуляцію імунних відповідей. Дослідження показали, що зміни в складі мікробіоти можуть впливати на рівні тривожності та депресії [5, 6].

3. Запалення: Хронічне запалення, що часто виникає через дисбаланс мікробіоти, може впливати на мозкові функції та психологічний стан. Контроль запальних процесів може бути важливим для підтримки психологічної резильєнтності [8].

Мета статті – Аналіз наукових досліджень формування психологічної резильєнтності у зарубіжних виданнях та висвітлення питання впливу кишково-мозкової осі на формування психологічної резильєнтності.

Виклад основного матеріалу. Психологічна резильєнтність включає в себе не тільки здатність до відновлення після стресових подій, але й активне використання ресурсів для подолання труднощів. Дослідження показують, що резильєнтність пов'язана з позитивними емоціями, соціальною підтримкою та ефективними стратегіями подолання стресу [1]

Кишково-мозкова вісь включає в себе нервові, гуморальні та імунні шляхи, що забезпечують двосторонню комунікацію між кишечником та мозком. Основними компонентами цієї системи є:

1. Нервові шляхи: Блукаючий нерв є основним шляхом передачі сигналів між кишечником і мозком.

2. Гормони та нейротрансмітери: Серотонін та дофамін, вироблені в кишечнику, відіграють важливу роль у регуляції настрою та поведінки [2, 3].

3. Імунні сигнали: Кишкова мікробіота впливає на імунну систему, що в свою чергу може впливати на мозкові функції [7].

Дослідження ролі нейротрансмітерів, таких як серотонін та дофамін, вказують на їхній вплив на здатність індивіда керувати стресом та емоційною регуляцією.

Серотонін - це нейротрансмітер, що бере участь у багатьох функціях мозку, включаючи регуляцію настрою, сну, апетиту та емоційної стабільності. Недостатність серотоніну асоціюється з депресією, тривогою та іншими психічними розладами.

Дослідження показали, що серотонін грає важливу роль у модулюванні стресових реакцій. Наприклад, дослідження на тваринах демонструють, що підвищення рівня серотоніну в мозку сприяє зниженню тривожності та підвищенню стресостійкості (Lowry et al., 2008).

Деякі дослідження зосереджуються на генетичних варіаціях, пов'язаних із серотоніною системою. Наприклад, поліморфізм гена транспортеру серотоніну (5-HTTLPR) пов'язаний зі схильністю до депресії та реакцією на стрес. Люди з короткою версією цього гена можуть бути більш вразливими до стресу (Caspi et al., 2003).

Дофамін — це нейротрансмітер, що відіграє ключову роль у системах винагороди мозку, мотивації, задоволення та регуляції рухової активності. Недостатність дофаміну асоціюється з депресією, синдромом дефіциту уваги з гіперактивністю (СДУГ) та хворобою Паркінсона.

Дофамінова система є критично важливою для мотиваційних процесів та почуття задоволення. Дослідження показали, що високий рівень дофаміну сприяє більш позитивному сприйняттю стресових ситуацій та підвищенню мотивації до подолання труднощів (Panksepp, 1998).

Дофамін також відіграє роль у регуляції емоцій. Дослідження на тваринах показали, що маніпуляції з рівнем дофаміну можуть змінювати емоційні реакції на стрес. Наприклад, збільшення рівня дофаміну в префронтальній корі мозку асоціюється з покращенням здатності до емоційної регуляції та зниженням рівня тривожності (Robbins & Everitt, 1996).

Комбінація дії серотоніну та дофаміну має комплексний вплив на психічне здоров'я та стійкість до стресу. Наприклад, баланс між цими нейротрансмітерами важливий для підтримання оптимального рівня настрою та емоційної стабільності. Деякі сучасні антидепресанти, такі як селективні інгібітори зворотного захоплення серотоніну (SSRIs), працюють шляхом підвищення рівня серотоніну в мозку, що допомагає покращити настрій і зменшити симптоми депресії (Schildkraut, 1965).

Дослідження ролі серотоніну та дофаміну у регуляції стресу та емоційної стабільності підкреслюють важливість цих нейротрансмітерів у підтримці та формування психологічної резильєнтності.

Цікаве дослідження, проведене групою вчених під керівництвом Александра Федера [1], яке зосереджується на ролі нейротрансмітерів у формуванні резильєнтності до стресу. У цій роботі дослідники розглядають, як серотонін та дофамін впливають на здатність індивіда справлятися зі стресовими ситуаціями та регулювати емоції.

Метою дослідження було зрозуміти, як нейротрансмітери серотонін і дофамін беруть участь у процесах психологічної резильєнтності та яким чином ці хімічні речовини впливають на здатність індивідів керувати стресом.

Дослідження включало як огляд існуючої літератури, так і експериментальні дослідження, які вивчали взаємодію нейротрансмітерів і стресових реакцій. Вони проводили досліди як на тваринах, так і на людях, щоб визначити біохімічні механізми, що сприяють резильєнтності.

Дослідження підтвердило, що серотонін є критичним для регуляції настрою та емоційної стабільності. Знижені рівні серотоніну пов'язані зі зниженими здатностями до стресостійкості та підвищеними ризиками депресії і тривожності.

Дофамін виявився важливим для мотивації та здатності до подолання труднощів. Підвищений рівень дофаміну сприяє позитивному сприйняттю стресових ситуацій і покращує здатність до адаптації.

Комбінований вплив серотоніну і дофаміну забезпечує оптимальний баланс між настроєм і мотивацією, сприяючи більшій резильєнтності до стресу.

Це дослідження є важливою для розуміння біологічних основ психологічної резильєнтності.

Дофамін і серотонін виробляються не тільки в мозку, але й у кишечнику. Це частина більш широкого поняття, відомого як "кишково-мозкова вісь", що підкреслює взаємозв'язок між центральною нервовою системою та шлунково-кишковим трактом.

Близько 90-95% серотоніну в організмі виробляється в кишечнику, зокрема ентерохромафінними клітинами, що знаходяться у слизовій оболонці кишечника. Серотонін, вироблений в кишечнику, відіграє важливу роль у регуляції шлунково-кишкових функцій, таких як:

1. Моторика кишечника.
2. Секреція травних ферментів.
3. Регуляція запальних процесів у кишечнику.

Дофамін також виробляється в кишечнику, хоча в менших кількостях порівняно з серотоніном. Він бере участь у регуляції багатьох фізіологічних процесів, включаючи:

1. Моторика шлунково-кишкового тракту.
2. Вплив на імунну систему кишкової стінки.
3. Регуляція мікробіоти кишечника.

Кишково-мозкова вісь включає складні взаємодії між кишечником і мозком, здійснювані через:

1. Нервові шляхи, зокрема через блукаючий нерв (nervus vagus).
2. Гормони і нейропептиди, що виділяються клітинами кишечника.

3. Імунні сигнали, що виникають у відповідь на стан мікробіоти кишечника.

Кишкова мікробіота (сукупність мікроорганізмів, що населяють кишечник) має великий вплив на вироблення серотоніну та дофаміну. Деякі бактерії в кишечнику можуть синтезувати прекурсори цих нейротрансмітерів або модулювати їхній метаболізм. Наприклад, бактерії виду *Lactobacillus* та *Bifidobacterium* можуть сприяти підвищенню рівня серотоніну.

Отже, вироблення серотоніну і дофаміну в кишечнику підкреслює важливість кишечника як "другого мозку". Ці нейротрансмітери, вироблені в кишечнику, не тільки впливають на шлунково-кишкові функції, але й можуть мати вплив на настрій, поведінку та загальний психічний стан через складні механізми взаємодії між кишечником та мозком.

Це підкреслює важливість ролі серотоніну і дофаміну, вироблених у кишечнику, в регуляції різних функцій організму, включаючи психічне здоров'я та психологічну резильєнтність. Кишково-мозкова вісь та вплив мікробіоти на вироблення нейротрансмітерів є перспективними напрямками досліджень, що можуть відкрити нові підходи до формування психологічної резильєнтності.

Висновки. Психологічна резильєнтність та кишково-мозкова вісь є тісно пов'язаними системами, що впливають одна на одну через складні механізми взаємодії. Розуміння цього взаємозв'язку відкриває нові можливості для розробки ефективних стратегій підтримки психічного здоров'я. Подальші дослідження у цій галузі можуть призвести до значних покращень у формуванні психологічної резильєнтності.

Література:

1. Feder, A., Nestler, E. J., & Charney, D. S. (2009). Psychobiology and molecular genetics of resilience. *Nature Reviews Neuroscience*, 10(6), 446-457.
2. Gershon, M. D. (1999). *The Second Brain: A Groundbreaking New Understanding of Nervous Disorders of the Stomach and Intestine*. HarperCollins.
3. Yano, J. M., Yu, K., Donaldson, G. P., Shastri, G. G., Ann, P., Ma, L., ... & Hsiao, E. Y. (2015). Indigenous bacteria from the gut microbiota regulate host serotonin biosynthesis. *Cell*, 161(2), 264-276.
4. Eisenhofer, G., Aneman, A., Friberg, P., Hooper, D., Fändriks, L., Lonroth, H., ... & Hunyady, B. (1997). Substantial production of dopamine in the human gastrointestinal tract. *Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 82(11), 3864-3871.
5. Clarke, G., Grenham, S., Scully, P., Fitzgerald, P., Moloney, R. D., Shanahan, F., ... & Cryan, J. F. (2013). The microbiome-gut-brain axis during early life regulates the hippocampal serotonergic system in a sex-dependent manner. *Molecular Psychiatry*, 18(6), 666-673.
6. Sampson, T. R., & Mazmanian, S. K. (2016). Control of brain development, function, and behavior by the microbiome. *Cell Host & Microbe*, 17(5), 565-576.
7. Cryan, J. F., & Dinan, T. G. (2012). Mind-altering microorganisms: the impact of the gut microbiota on brain and behaviour. *Nature Reviews Neuroscience*, 13(10), 701-712.
8. Mayer, E. A., Knight, R., Mazmanian, S. K., Cryan, J. F., & Tillisch, K. (2014). Gut microbes and the brain: paradigm shift in neuroscience. *Journal of Neuroscience*, 34(46), 15490-15496.

References:

1. Feder, A., Nestler, E. J., & Charney, D. S. (2009). Psychobiology and molecular genetics of resilience. *Nature Reviews Neuroscience*, 10(6), 446-457.
2. Gershon, M. D. (1999). *The Second Brain: A Groundbreaking New Understanding of Nervous Disorders of the Stomach and Intestine*. HarperCollins.
3. Yano, J. M., Yu, K., Donaldson, G. P., Shastri, G. G., Ann, P., Ma, L., ... & Hsiao, E. Y. (2015). Indigenous bacteria from the gut microbiota regulate host serotonin biosynthesis. *Cell*, 161(2), 264-276.
4. Eisenhofer, G., Aneman, A., Friberg, P., Hooper, D., Fändriks, L., Lonroth, H., ... & Hunyady, B. (1997). Substantial production of dopamine in the human gastrointestinal tract. *Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 82(11), 3864-3871.
5. Clarke, G., Grenham, S., Scully, P., Fitzgerald, P., Moloney, R. D., Shanahan, F., ... & Cryan, J. F. (2013). The microbiome-gut-brain axis during early life regulates the hippocampal serotonergic system in a sex-dependent manner. *Molecular Psychiatry*, 18(6), 666-673.
6. Sampson, T. R., & Mazmanian, S. K. (2016). Control of brain development, function, and behavior by the microbiome. *Cell Host & Microbe*, 17(5), 565-576.
7. Cryan, J. F., & Dinan, T. G. (2012). Mind-altering microorganisms: the impact of the gut microbiota on brain and behaviour. *Nature Reviews Neuroscience*, 13(10), 701-712.
8. Mayer, E. A., Knight, R., Mazmanian, S. K., Cryan, J. F., & Tillisch, K. (2014). Gut microbes and the brain: paradigm shift in neuroscience. *Journal of Neuroscience*, 34(46), 15490-15496.

УДК 355.58+614.849

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1632-1643](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1632-1643)

Охромій Галина Василівна професор кафедри Психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, доктор медичних наук, професор, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 481-87-76, <https://orcid.org/0009-0005-2009-5275>

Білан Анастасія Андріївна співавтор, здобувач вищої освіти, факультет соціально-психологічної освіти та управління, кафедри Психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, тел.: (093) 381-29-44

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ ПСИХОЛОГА

Анотація. Проблема комунікації в психологічній практиці є ключовою для успішної роботи з клієнтами. Вміння ефективно спілкуватися відіграє важливу роль у побудові довіри, розуміння та емпатії, створюючи позитивне середовище для розв'язання проблем. Комунікативні навички є важливою складовою професійної підготовки психологів, допомагаючи їм успішно вирішувати конфліктні ситуації та підтримувати клієнтів у досягненні їхніх цілей. Розвиток комунікативних навичок важливий для психологів, оскільки вони допомагають у взаємодії з різними людьми та успішному виконанні своїх професійних обов'язків.

Комунікативна компетентність є важливим аспектом успішної практичної психології, особливо в умовах війни, коли люди потребують психологічної підтримки. Психологи повинні постійно вдосконалювати свої комунікативні навички, проходячи спеціальні тренінги та усвідомлюючи важливість емпатії та розуміння для побудови довіри з клієнтами. Також важливо бути готовими надати підтримку людям, які страждають від стресу та травм, і надавати їм необхідну інформацію та ресурси для подолання складнощів.

За даними наукової літератури проаналізовані пріоритетні напрямки та підходи психологічної корекції комунікативних навичок практичних психологів. Нами обґрунтован «Алгоритм базисної структури комунікативних знань і навичок практичного психолога».

По результатів наших емпіричних досліджень розроблені та запропоновані оптимізовані підходи, та модель: «Психологічна корекція комунікативних

вмінь та навичок практичного психолога». Запропоновані нами рекомендації практичним психологам щодо формування комунікативних вмінь та навичок.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та розробити оптимізовані підходи психологічної корекції комунікативних навичок у психологічній практиці психолога.

Ключові слова: комунікативна компетентність практичних психологів, професійне становлення, вміння, навички, спілкування, взаємодія, корекція.

Halyna Vasylivna Okhromiy professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (DSUVS), Doctor of Medical Sciences, professor, Dnipro, 49005, Gagarina Ave.26, tel.: (050) 481-87-76, <https://orcid.org/0000-0003-1996-3539>

Bilan Anastasiia Andriivna co-author, student of higher education, Faculty of Social and Psychological Education and Management, Department of Psychology and Pedagogy, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, tel.:(093) 381-29-44

THE ROLE OF COMMUNICATION SKILLS IN PSYCHOLOGICAL PRACTICE OF A PSYCHOLOGIST

Abstract: The problem of communication in psychological practice is key to successful work with clients. The ability to communicate effectively plays an important role in building trust, understanding, and empathy, creating a positive environment for problem solving. Communication skills are an important component of psychologists' professional training, helping them to successfully resolve conflict situations and support clients in achieving their goals. The development of communication skills is important for psychologists because they help in interacting with different people and successfully performing their professional duties.

Communication competence is an important aspect of successful practical psychology, especially in times of war when people need psychological support. Psychologists should constantly improve their communication skills by undergoing special trainings and realizing the importance of empathy and understanding to build trust with clients. It is also important to be ready to support people suffering from stress and trauma and provide them with the necessary information and resources to overcome difficulties.

According to the scientific literature, the priority directions and approaches of psychological correction of practical psychologists' communication skills are analyzed. We have substantiated the "Algorithm of the basic structure of communication knowledge and skills of a practical psychologist".

Based on the results of our empirical research, we have developed and proposed optimized approaches and a model: "Psychological correction of communication skills of a practical psychologist". Our recommendations for practical psychologists on the formation of communication skills are presented.

The purpose of the study is to scientifically substantiate and develop optimized approaches to psychological correction of communication skills in the psychological practice of a psychologist.

Keywords: communicative competence of practical psychologists, professional development, skills, communication, interaction, correction.

Постановка проблеми. Проблема комунікації в психологічній практиці є ключовим елементом. Вміння ефективно спілкуватися дозволяє психологам побудувати довіру, розуміння та емпатію з клієнтами, створюючи позитивне та підтримуюче середовище для розв'язання проблем. Важливо враховувати не лише вербальні, але й невербальні сигнали, індивідуальні особливості та етичні норми. Навички комунікації є важливою складовою професійної підготовки психологів, допомагаючи їм успішно вирішувати конфліктні ситуації та підтримувати клієнтів у досягненні їхніх цілей [2].

Комунікативна компетентність включає в себе не тільки вміння взаємодіяти з клієнтами, але й спроможність бачити їх як рівноправних співрозмовників. Вона передбачає активну взаємодію, взаєморозуміння та діалог між психологом і клієнтом. Діалог є найціннішим інструментом у роботі психолога, а діалогічність - найважливішою професійною якістю [1]. Особливістю діалогічної особистості є здатність подолати домінантність, що дозволяє бути відкритим до іншого та спрямовувати свідомість на сприйняття "Я-іншого".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день комунікативні вміння є однією з основних складових професійної компетентності практичного психолога. У зв'язку з війною, багато людей перебувають у постійному стресі. Хоча не кожен стрес призводить до психологічної травми, але багато людей страждають від неї. Практичні психологи працюють з людьми, які постраждали від наслідків бойових дій. Багато переселенців, які прибули на захід України або за кордон, шукаючи притулку від воєнних дій, потребують психологічної допомоги [4]. Часто вони замикаються в собі, не знаючи мови, і саме тоді комунікативні вміння психолога допомагають знайти правильний підхід до пацієнта.

Важливо зазначити, що робота психолога характеризується великим обсягом спілкування та частими міжособистісними взаємодіями, які впливають на успішність вирішення проблем клієнтів та професійний розвиток самого психолога. Тому як найбільш сформовані професійні знання

та вміння, так і розвиток комунікативних навичок є важливими аспектами сучасної психології.

Комунікативну компетентність у цілому і методологічні проблеми спілкування особисто аналізували К.О. Абульханова-Славська, Г.М. Андрєєва, О.О. Бодальов, Л.П. Буєва, М.С. Каган, С.Д. Максименко [1] проаналізовано у працях Г.О. Балла, В.М. Галузяка, А.Б. Добровича, М.М. Заброцького, В.О. Кан-Каліка, Я.Л. Коломінського, О.О. Леонтєєва, А.О. Ломова, Б.Д. Паригіна та інших, М.Н. Корнєв, О.В. Киричук, С.О. Мусатов, В.А. Семиченко, Л.Е. Орбан-Лембрик, Т.М. Титаренко, Ю.М. Швалб, Т.С. Яценко у своїх дослідженнях розглядають різні аспекти професійного спілкування. Окремі аспекти процесу розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів аналізуються у працях таких дослідників, як Л.В. Долинська, М.В. Шевченко, Л.Г. Терлецька, Н.В. Чепелева, Т.І. Федотюк, Л.І. Уманець [2].

Головним завданням професійного становлення практичних психологів є формування професійної спрямованості, мотивації до самовдосконалення та професійного зростання, а також розвиток індивідуально-особистісних характеристик для успішного здійснення професійної діяльності. Під час професійного вдосконалення важливо не лише оволодівати новими знаннями та вміннями, але й досягати особистісного та духовного зростання. Розвиток комунікативної компетентності є одним із ключових чинників професійного вдосконалення практичних психологів. [3]

Професійна компетентність психологів включає такі складові, як: технічна, міжособистісна, суміжна, концептуальна, етико-моральна, інтегративна компетентності та адаптивність. Важливо, щоб психологи не лише володіли знаннями та практичними вміннями, але й мали розвинені професійні смисли, які сприяють творчій діяльності та здатністю до розв'язання складних життєвих ситуацій[2].

Професійна компетентність психологів включає в себе систему діяльнісних ролей та особистісних характеристик, в якій важливе місце посідає наративна компетентність.[3]

Когнітивний компонент професійної компетентності включає накопичені знання, а комунікативний компонент вимагає внутрішніх ресурсів для успішної взаємодії у ситуаціях безпосереднього спілкування. У професії психолога комунікативна компетентність є важливою та фундаментальною, оскільки вона допомагає взаємодіяти з різними людьми. [4]

Основними джерелами набуття комунікативної компетентності є: мова спілкування, досвід міжособистісного спілкування в діловій, повсякденній обстановці, загальна ерудиція, наукові методи навчання спілкування тощо. Із цих джерел формується складний комплекс комунікативних знань і навичок, що становлять комунікативну компетентність.[1]

За даними наукової літератури нами проаналізовані пріоритетні напрямки та підходи психологічної корекції комунікативних навичок практичних психологів, та розроблено «Алгоритм базисної структури комунікативних знань і навичок практичного психолога» (Рис.1)

Рис. 1 «Алгоритм базисної структури комунікативних знань і навичок практичного психолога»

Виклад основного матеріалу.

Матеріали та методи дослідження

Для проведення нашого дослідження ми залучили 60 практичних психологів України, які постійно підвищують свої професійні навички, формують вміння швидко налагоджувати контакт з клієнтами.

Проводилося анонімне анкетування в дистанційному форматі за розробленою гугл-таблицею. Вона включала інструкції проведення тестування та технологію виконання. В дослідженні брали участь представники жіночої статі (приблизно 80%) та чоловічої (20%). Переважною кількістю практичних психологів, являються жінки. Вікова категорія коливалася від 23 до 57 років. Віковий діапазон припадає на розквіт кар'єри, що являє собою найбільшу результативність та успішність у своїй професії.

В ході дослідження ми змогли поділити учасників дослідження на три умовні групи:

Перша група практичні психологи, які працюють в школі;

Друга група практичні психологи, які допомагають людям постраждалих від війни;

Третя група практичні психологи, які відкрили приватний кабінет допомоги.

У процесі теоретичного опрацювання проблеми були використані **різні методи**, такі як аналіз, синтез, класифікація та узагальнення. Ці методи були застосовані для вивчення сучасного стану досліджуваної проблеми.

Емпіричний етап дослідження включав *наступні методи дослідження*:

1. Методика «Шкала емоційного відгуку» А. Меграбяна і Н. Епштейна;

Методика «Шкала емоційного відгуку» призначена для аналізу загальних емпатичних тенденцій, таких як рівень вираженості здатності до емоційного відгуку на переживання іншого та ступінь відповідності/невідповідності емоцій об'єкта та суб'єкта емпатії [5];

2. Методика «Діагностика комунікативної толерантності» (за В. В. Бойко). Даний метод дозволив визначити толерантні та інтолерантні установки особистості, які проявлялись під час спілкування [5];

3. Методика «Соціальний інтелект» (Дж. Гілфорд). Розглядалась як багатовимірне поняття, яке використовується для аналізу та взаємодії в соціальних ситуаціях. Вона включає знання та навички, які людина застосовує у соціальних взаємодіях, особливо при вирішенні важливих життєвих завдань [5].

Результати емпіричного дослідження:

1. Ми провели діагностику комунікативної установки за В.В. Бойком [5], щоб визначити загальну комунікативну толерантність. Під час дослідження ми розглянули кілька поведінкових ознак, які свідчать про низьку толерантність до спілкування з негативними емоціями. Ми підсумували бали, отримані за ці ознаки, і прийшли до висновку, що чим вищий бал, тим нижча комунікативна толерантність. Максимальний бал - 135, що свідчить про абсолютну нетерпимість до оточуючих, що нелегко дається звичайним людям. Нульовий бал також є неймовірним, що свідчить про те, що людина толерантно ставиться до всіх типів партнерів у всіх ситуаціях. Однак, ці результати виявляють лише ключові тенденції, характерні для партнерських стосунків. У реальному спілкуванні особистості проявляються яскравіше і різноманітніше.

Під час аналізу відсоткового співвідношення трьох груп досліджуваних стало очевидним, що комунікативна толерантність є ключовою як для практичних психологів, які працюють у школі, так і для тих, хто допомагає постраждалим від війни або має власний кабінет. Виходить так що: на першу групу (практичних психологів, які працюють в школі) припадає 51%, на другу (практичних психологів, які допомагають людям постраждалих від війни) – 28%, до третьої (практичних психологів, які відкрили приватний кабінет допомоги) – 21%. Для перших важливо мати здатність спілкуватися з дітьми,

тоді як для інших - з дорослими. В усіх випадках вміння встановлювати ефективний контакт з клієнтами є важливим аспектом роботи психолога. Нами було вивчено загальна комунікативна толерантність за методикою В.В. Бойко. (рис.2)

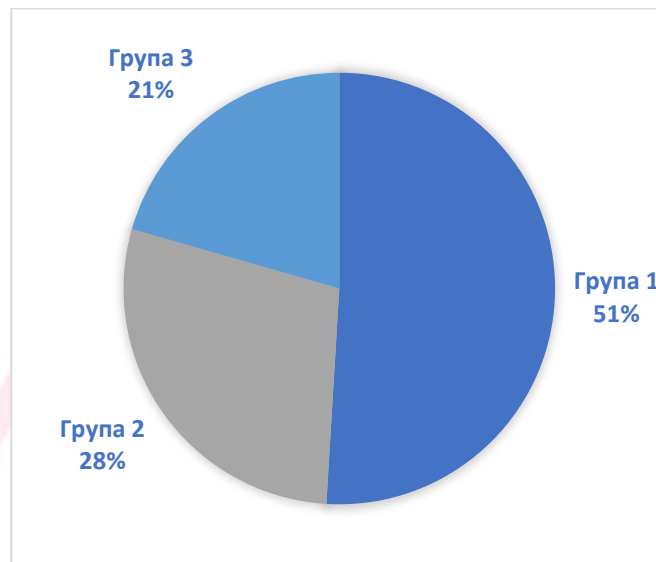

Рис. 2 Визначення загальної комунікативної толерантності за методикою В.В. Бойко

Провівши це дослідження можна вважати, що практичні психологи мають високий показник комунікативної толерантності. Практичному психологу необхідно мати чуйний характер, для того щоб вміти співпереживати людям, тоді він матиме високий рівень успішності і хорошу клієнтську базу. Методика вміщує 9 компонентів, які визначають наскільки людина, яка проходить тест є толерантною до певних категорій ситуацій, наприклад найвищий бал отримала категорія «Невміння стримувати себе або згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів» що свідчить, про те що психологи здатні вести діалог з людьми, які не вміють контролювати чи стримувати свої емоції. Тому ми можемо вважати, що всі психологи, які пройшли цей тест, являються успішними у своїй сфері діяльності.

2) Для дослідження комунікативної компетентності практичного психолога використовувалася методика "Шкала емоційного відгуку" [5] авторства А. Меграбяна та Н. Епштейна. Мета цієї методики полягає у визначенні рівня здатності до емоційної реакції на переживання іншої людини, а також визначенні ступеня відповідності знаків переживань об'єкта та суб'єкта емпатії. Опитування складається з 25 запитань, на які випробуваний повинен дати відповідь зі шкали від "повністю згоден" до "повністю не

згоден". Кожна відповідь оцінюється від 1 до 4 балів згідно з ключем, що дозволяє отримати загальну оцінку. Такий підхід дозволяє отримати більш точні результати щодо ставлення до різних ситуацій спілкування.

Опитування з 25 запитань дозволяє визначити рівень емпатії випробуваного. Результати перераховуються у стандартні оцінки шкали і на основі цього визначається рівень емпатії. Існує п'ять рівнів емпатії: дуже високий, високий, нормальний, низький і дуже низький. За результатами аналізу методики "Шкала емоційного відгуку" А. Меграбяна і Н. Епштейна, виявлено, що лише 4% психологів мають дуже високий рівень емпатії.

Згідно з дослідженням, психологи можуть бути узагальнені на три групи залежно від рівня емпатії. Більшість психологів (51%) мають високий рівень емпатії, що характеризується терплячістю, душевністю та здатністю до прощення. Вони шукають компроміси та довіряють своїм почуттям та інтуїції. Інша частина психологів (26%) має нормальний рівень емпатії та добре контролює свої емоції, але можуть мати труднощі з прогнозуванням розвитку стосунків з іншими людьми. Найменша група психологів (16%) має низький рівень емпатії та зустрічає труднощі з установленням контактів з іншими людьми. Дослідження показує, що рівень емпатії має значний вплив на стиль роботи психологів. Нами проведено аналіз за методикою "Шкала емоційного відгуку" А. Меграбяна і Н. Епштейна. (рис. 3)

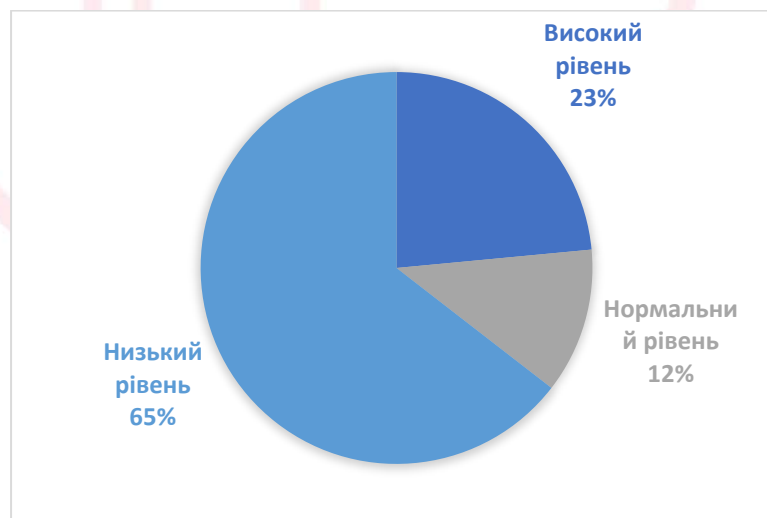

Рис. 3 Аналіз методики "Шкала емоційного відгуку" А. Меграбяна і Н. Епштейна

3)Тестування соціального інтелекту за методикою Дж. Гілфорда та М. Саллівена [5] є важливим інструментом для дослідження та підвищення цієї важливої людської якості. Воно допомагає краще розуміти соціальні взаємодії та покращувати міжособистісні стосунки. Під час тестування особа може

виявити свої сильні та слабкі сторони в соціальному інтелекті, а короткий час на кожен субтест дозволяє вимірювати швидкість реакції та адаптацію до нових завдань.

У відсотковому відношенні для більшості учасників дослідження характерним є середній рівень здібностей до пізнання соціальної поведінки (50% випробовуваних продемонстрували цей рівень розвитку своїх здібностей).

Особливої уваги потребують учасники дослідження (6.67% від загальної вибірки), які набрали 1 бал. У них ну дуже низькі здібності до передбачення соціальної поведінки оточуючих, що може призвести до соціальної дезадаптації. Нами виявлено доля співвідношення респондентів дослідження за методикою Дж. Гілфорда та М. Саллівена (рис. 4)

Рис. 4 Відсоткове співвідношення респондентів дослідження за методикою Дж. Гілфорда та М. Саллівена

Люди з високим рівнем соціального інтелекту мають великий потенціал для досягнення успіху у різних сферах життя. Вони вміють ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми, що допомагає їм досягати кращих результатів у роботі та особистому житті. Такі люди можуть бути цінними лідерами, здатними мобілізувати та надихати інших на досягнення спільних цілей.

Проте, важливо зазначити, що сам по собі високий рівень соціального інтелекту не є гарантією успіху. Людина повинна постійно працювати над розвитком своїх комунікаційних навичок та вміннями взаємодіяти з іншими людьми. Це вимагає зусиль, самодисципліни та постійного самовдосконалення. Тому, якщо ви маєте бажання досягти успіху, варто зробити розвиток свого соціального інтелекту пріоритетом у своєму житті.

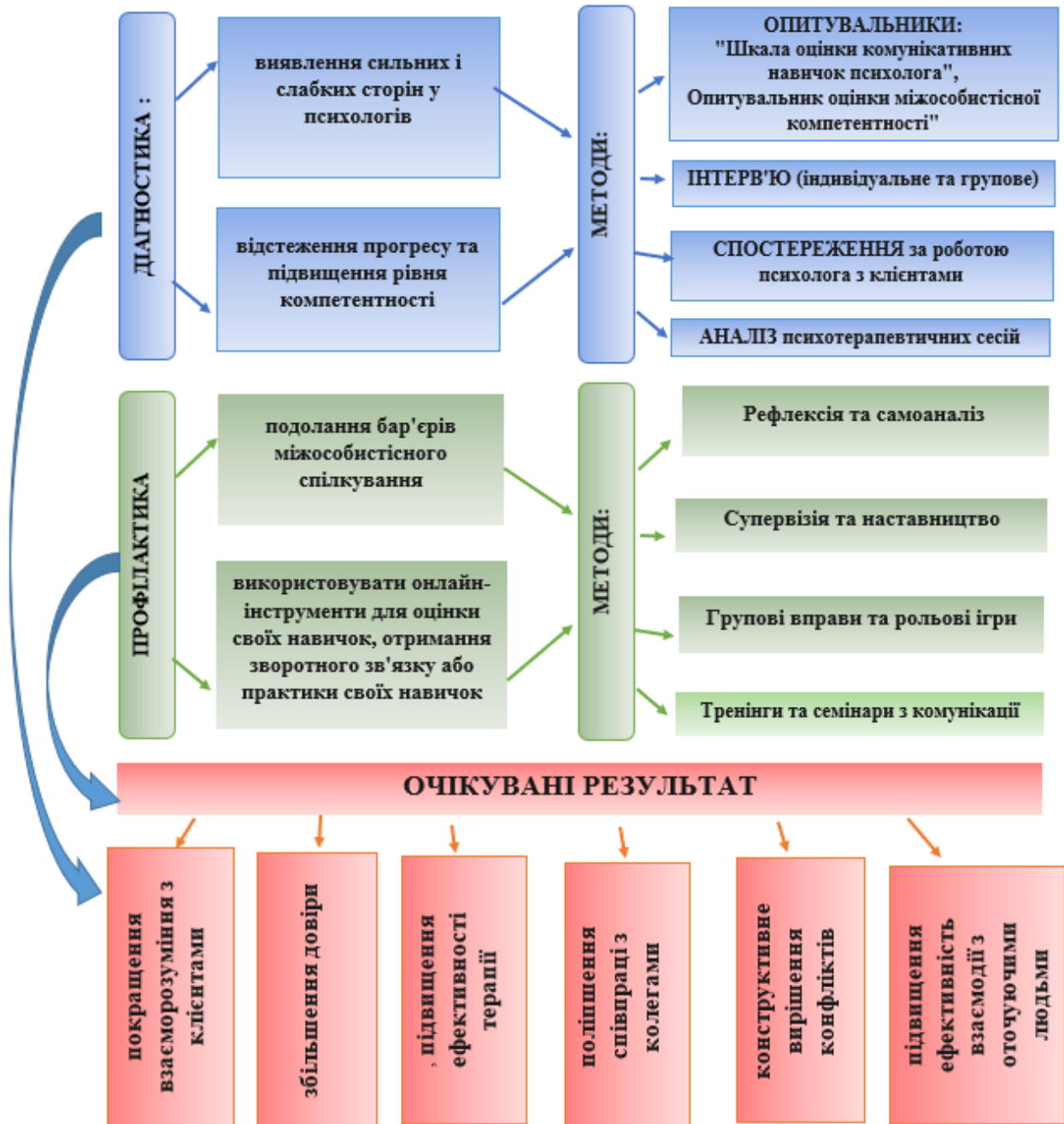

Рис. 5 Модель «Психологічна корекція комунікативних вмінь та навичок практичного психолога»

Модель "Психологічна корекція комунікативних вмінь та навичок практичного психолога" є важливою для розвитку та покращення комунікативних навичок психолога. Вона допомагає виявити потреби у покращенні комунікації з різними стейкхолдерами, оцінити рівень комунікативних навичок, розробити індивідуальні стратегії корекції, постійно вдосконалювати навички та підтримувати професійне зростання. Ця модель є важливим

інструментом для практичних психологів у їхній роботі з клієнтами та колегами.

Висновок. Комунікативні навички є важливим елементом успішної професійної діяльності для психологів. Вони включають в себе вміння ефективно спілкуватися, висловлювати свої думки чітко та зрозуміло, дотримуватися мовних правил та етичних принципів. Комунікативна якість мовлення психолога визначається його точністю, логічністю, ясністю, виразністю та ілюстративністю. Важливо також мати компетенції для якісного виконання завдань, правильної ідентифікації клієнтів та взаємодії з ними.

Емпіричне дослідження є ключовим інструментом у вивченні комунікативних вмінь та навичок психологів. Воно допомагає підтверджувати рівень вмінь і навичок, виявляти фактори, що впливають на їх розвиток, розробляти практичні підходи та підтримувати прийняття обґрунтованих рішень. В цілому, емпіричне дослідження грає важливу роль у поглибленні знань та підвищенні комунікативних навичок психологів.

Розвиток комунікативних вмінь має значний вплив на успішність практичного психолога, оскільки навички спілкування є важливою складовою психологічної діяльності. Вміння використовувати сильні слова, виразно та чітко висловлюватися має значення для того, щоб люди сприймали психолога як професіонала у своїй галузі.

Література:

1. Березка С., Кузнецова А. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх практичних психологів засобами тренінгової діяльності. Гуманізація навчально-виховного процесу. 2020. № 1(99).
2. Панок В. Г. Актуальні питання професійного становлення практичних психологів. Психологія і суспільство. 2013. Спецвипуск. С. 37–38.
3. Теглівець Л. В. Підготовка майбутніх практичних психологів до формування ефективних ділових взаємовідносин з керівниками навчальних закладів. Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. 2011. Т. 10, вип. 19. С. 750–766.
4. Токарева Н. М. Проблеми фахової підготовки практичних психологів у контексті професійного становлення. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022. Т. 2. С. 191–199.
5. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник. — Харків: НТУ «ХП», 2018. — 246 с.

References:

1. Berezka S., Kuznetsova A. (2020) *Rozvitok communicative competency maibutnich practical psychologive zasobami treningian dialnosti. gumanization navchalno-vikhovnogo protsess [Development of communicative competence of future practical psychologists by means of dialogic training. humanization of the educational process]* 1(99). [in Ukraine].

2. Panok V.G. (2013) *Actualizing pitanna professional stanovlennya practical psychologive. psychology and society. [Topical issues of professional development of a practical psychologist. psychology and society]* p. 37–38. [in Ukraine].

3. Teglivets L. V. (2011) *Podgotovka maibutnich practical psychologive do formuvania effectinium dilovikh vzayemovidnosin z kerivnikami navchalnykh zakladiv. Actualing problems psychology. Psychology navchannya. Genetical psychology. Medicna psychology. [Preparation of future practical psychologists for the formation of effective business relations with top managers [Preparation of practical psychologists for the formation of effective business relations with top managers]. Actual problems of psychology. Psychology of education. Genetic psychology. Medical psychology.]* 19, p. 750–766. [in Ukraine].

4. Tokareva N. M. (2022) *Problems fakhovoi podgotovki practical psychologive ou contexti professional stanovlennya. actualing problems psychology vie zakladakh osviti. [Problems of professional training in practical psychology or in the context of professional development. topical issues of psychology in educational institutions]* p. 191–199. [in Ukraine].

5. Chala Y.M., Shakhraichuk A.M. (2018) *Psychodiagnostics: navchalny posibnik [Psychodiagnostics: a study guide]* Kharkiv: NTY «KPI». p. 246. [in Ukraine].

УДК 159.99

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1644-1652](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1644-1652)

Помиткін Едуард Олександрович доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу психології праці, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна, 04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9, тел.: (093)499-00-88, <https://orcid.org/0000-0001-8416-7067>

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ ДОСКОНАЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В. СОЛОВЙОВА ТА М. ГРОТА

Анотація. У статті вперше досліджена проблема духовної досконалості особистості в контексті філософсько-психологічної спадщини В. Соловйова та М. Грота.

Проблема духовної досконалості особистості протягом століть досліджувалася філософами, психологами та релігієзнавцями. Особливо актуальною ця тема стає в сучасному світі, коли люди все більше відчують потребу у сенсі життя, моральних орієнтирах та самовдосконаленні.

Мета статті – дослідити проблему духовної досконалості особистості у філософсько-психологічній спадщині В. Соловйова та М. Грота.

У поданій статті автор розглядає погляди на духовну досконалість особистості двох видатних вітчизняних мислителів – Володимира Соловйова та Миколи Грота. В. Соловйов – один з найвідоміших вітчизняних філософів, богословів і поетів XIX століття. У своїх працях він досліджував різні аспекти людської природи, включаючи й проблему духовної досконалості. В. Соловйов вважав, що людина – це не просто біологічна істота, а й духовна сутність, покликана до досконалості. Цю досконалість він бачив у єднанні з Богом, яке досягається через любов, віру та знання.

Микола Грот – український філософ, психолог та педагог XIX століття. Він також багато уваги приділяв проблемі духовної досконалості особистості. М. Грот вважав, що людина має вроджену схильність до добра, але для реалізації цієї схильності їй необхідно докладати зусиль. Він розробив систему самовдосконалення, яка ґрунтувалася на принципах морального виховання, самоаналізу та самоконтролю.

Погляди В. Соловйова та М. Грота на духовну досконалість особистості багато в чому збігаються. Обидва мислителі вважали, що людина покликана до досконалості, яка досягається через духовний розвиток.

Однак між їхніми концепціями є й деякі відмінності. В. Соловйов більше акцентував увагу на єднанні з Богом, а М. Грот – на самовдосконаленні через моральне виховання.

Автор приходять до висновку, що філософсько-психологічна спадщина В. Соловйова та М. Грота дає цінні знання про природу людини та шляхи її духовної досконалості. Ідеї цих мислителів можуть допомогти сучасній людині у пошуку сенсу життя, моральних орієнтирів та самовдосконаленні.

Ключові слова: В. Соловйов, М. Грот, психологічні ідеї, духовна досконалість, психологічна спадщина, психологія.

Pomytkin Eduard Oleksandrovych doctor of psychological sciences, professor, leading researcher of the Department of Labor Psychology, Institute of Pedagogical Education and Adult Education named after Ivan Zyazyun, 04060, Kyiv, 9 Maksym Berlinskyi St., tel.: (093)499-00-88, <https://orcid.org/0000-0001-8416-7067>

THE PROBLEM OF THE SPIRITUAL PERFECTION OF THE PERSONALITY IN THE CONTEXT OF THE PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL HERITAGE OF V. SOLOVYOV AND M. GROT

Abstract. For the first time, the article examines the problem of the spiritual perfection of the individual in the context of the philosophical and psychological heritage of V. Solovyov and M. Grot.

The problem of spiritual perfection of the individual has been studied by philosophers, psychologists and religious scholars for centuries. This topic is especially relevant in the modern world, when people increasingly feel the need for the meaning of life, moral guidelines and self-improvement.

The purpose of the article is to analyze the problem of spiritual perfection of the individual in the philosophical and psychological heritage of V. Solovyov and M. Grot.

In this article, the author examines the views on the spiritual perfection of the personality of two prominent domestic thinkers - Volodymyr Solovyov and Mykola Grot.

V. Solovyov is one of the most famous domestic philosophers and poets of the 19th century. In his writings, he explored various aspects of human nature, including the problem of spiritual perfection. V. Solovyov believed that a person is not just a biological being, but also a spiritual entity, called to perfection. He saw this perfection in union with God, which is achieved through love, faith and knowledge.

Mykola Grot is a Ukrainian philosopher, psychologist and teacher of the 19th century. He also paid a lot of attention to the problem of spiritual perfection of the

individual. Grot believed that a person has an innate inclination to good, but in order to realize this inclination, he needs to make efforts. He developed a system of self-improvement based on the principles of moral education, self-analysis and self-control.

The views of V. Solovyov and M. Grot on the spiritual perfection of the individual coincide in many respects. Both thinkers believed that man is called to perfection, which is achieved through spiritual development.

However, there are some differences between their concepts. V. Soloviev emphasized more on union with God, and V. Grot on self-improvement through moral education.

The author comes to the conclusion that the philosophical and psychological heritage of V. Solovyov and M. Grot provides valuable knowledge about the nature of man and the ways of his spiritual perfection. The ideas of these thinkers can help a modern person in the search for the meaning of life, moral guidelines and self-improvement.

Keywords: V. Solovyov, M. Grot, psychological ideas, spiritual perfection, psychological heritage, psychology.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який стрімко розвивається і постійно змінюється, люди все частіше звертаються до питань сенсу життя, самопізнання та самовдосконалення. Іноді до цього змушують трагічні обставини, непевність у завтрашньому дні, а іноді внутрішній покликання. У будь-якому разі ідеї духовної досконалості, які протягом століть досліджувались філософами та психологами, стають все більш актуальними.

Існує чимало уявлень про те, що собою являє духовна досконалість, як її досягти та які якості особистості вона передбачає. Як у філософській, так і в психологічній спадщині можна знайти різні теорії та концепції, які описують шлях до духовної досконалості.

Однак тема духовної досконалості, яка протягом століть вивчалася філософами та релігійними діячами, досі залишалася недостатньо дослідженою в науковій психології. Слід зазначити, що деякі методологічні передумови були закладені ідеями гуманістичної психології А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла та ін. Однак ідеал самореалізованої особистості, який проголошувався вершинним досягненням розвитку людини, є лише відображенням її соціальних потреб. Натомість духовні потреби можуть вставати в опозицію потребі в особистому щасті чи самореалізації (наприклад, самопожертва заради батьківщини, коханої людини, вищих цінностей і життєвих смислів).

Практика психологічної допомоги допомогла збагатити теорію та розширити її обрії, виходячи за межі біологічно та соціально орієнтованих

концепцій розуміння людської природи. Ідеї духовної досконалості пропонують нам шлях до вищих рівнів людського існування, які недосяжні для тваринного світу. Вони можуть допомогти нам краще зрозуміти себе, власні цінності та своє місце у безмежному світі.

Досвід психологічного консультування показує, що проблеми, пов'язані з ідеалами, цінностями та смислами є найбільш складними. Чимало сучасних вчених звертають увагу на певну безпорадність психіатричної практики перед вічними проблемами життя й смерті, сенсу існування, нарешті, людського щастя.

Нерідко перед практичним психологом постає проблема знешкодження духовних дисонансів особистості. Духовний дисонанс безпосередньо пов'язаний з ідеалами, смислами та цінностями особистості. У деяких випадках мова йде про невідповідність між цінностями, ідеалами та смислами, засвоєними в дитинстві і тими, яких людина дотримується у дорослому свідомому житті.

Загальновідомо, що втручання у ціннісно-сміслову сферу особистості викликає найбільший опір, оскільки людина відстоює те, що для неї є найціннішим. Ідеали, цінності та смисли являють собою орієнтири на шляху особистісного зростання, що може складати мотивацію та використовуватися у процесі проведення психологічної діагностики.

Важливо також, що духовна досконалість може бути джерелом сили та стійкості у складні часи. Саме на це вказували Г. Сковорда та І. Зязюн, розглядаючи глибинний смисл поняття автаркії як самодостатності, зменшення залежності людини від зовнішнього світу.

Чому ж такі важливі ідеї духовної досконалості особистості досі малодосліджені в науковій психології?

До причин можемо віднести такі:

- Складність визначення та вимірювання. Духовна досконалість – це складне та багатовимірне явище, яке важко визначити та вимірювати за допомогою наукових методів.
- Відсутність загальноприйнятої теорії. Не існує єдиної теорії духовної досконалості, яку б поділяли всі науковці-психологи.
- Етичні та релігійні міркування. Дослідження духовної досконалості може торкатися етичних та релігійних питань, глибинних переконань особистості. Усе, що стосується ідеалів, цінностей і смислів людина береже від зовнішнього втручання і не прагне афішувати під час проведення психологічної діагностики.

Незважаючи на ці труднощі, дослідження духовної досконалості все активніше входить в коло наукових пошуків вчених, зростає інтерес до питань сенсу життя, самопізнання та самовдосконалення. Сучасна людина шукає

альтернативні шляхи до щастя та благополуччя, які не ґрунтуються лише на матеріальних цінностях, зовнішніх перевагах чи результатах змагання з іншими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вплив на становлення психологічних поглядів на феномен духовного розвитку особистості мали праці Піфагора, Платона, Гегеля, Тейяра де Шардена, К. Ясперса, У. Джеймса, К. Юнга, Р. Асаджіолі, Е. Фромма, К. Роджерса, Е. Еріксона, А. Маслоу, С. Грофа.

Серед сучасних дослідників проблеми вагомий внесок зробили І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук, О. Климишин, С. Репетій, В. Рибалка, Г. Шевченко, В. Ямницький [3].

Зокрема, у праці «Чинники духовного розвитку особистості в контексті духовної парадигми психології» О. Климишин розглядає проблематику духовного розвитку як шлях до духовного ідеалу. На погляд дослідниці «Духовний розвиток – це процес актуалізації й опредметнення сакраментальних духовних інтенцій аксіопсихологічного потенціалу особистості (Сутнісне Я) – добра, краси, істини, блага як сенсу людського життя загалом та суб'єктних здатностей, що зумовлюють динаміку смислових утворень етичного, естетичного, пізнавального та екзистенційного змісту і визначають координати й форми самопізнання, самовизначення, самотворення, самотрансценденції особистості шляхом її приєднання до метафізичної сакральної реальності та сповнення Духовного ідеалу. Духовний розвиток акумулюється у життєвому досвіді людини, яка прагне в повсякденній вчинковій активності стверджувати духовні пріоритети – віру, надію, добродійність, милосердя, жертівність, мудрість та ін.» [3, с. 30].

Таким чином дослідження літературних джерел свідчить, що незважаючи на зростання інтересу до проблематики духовного розвитку особистості, категорія духовної досконалості не включена достатньою мірою в категоріальний апарат сучасної психологічної науки. Не осмисленою достатньою мірою залишається спадщина видатних філософів і психологів, які досліджували та розвивали ідеї досягнення духовного ідеалу.

Мета статті – дослідити проблему духовної досконалості особистості у філософсько-психологічній спадщині В. Соловйова та М. Грота.

Виклад основного матеріалу. Аналіз філософсько-психологічної літератури дозволяє стверджувати, що перші згадки про духовну досконалисть датуються приблизно 5000 років до н.е. Зокрема, у давньоіндійській Бхагавад-Гіті знаходимо опис життєвого шляху, до якого застосовується санскритське слово *брахмі*, відповідне духовності: «Людина, яка відмовилася від усіх потягів до чуттєвого задоволення, яка живе вільною від бажань, яка не вважає, що чимось володіє, і яка не має помилкового *его* – тільки вона може досягти

справжнього спокою. Таким є шлях духовного та благочестивого життя, дотримуючись якого, людина не підвладна омані» [5].

Введення поняття духовного ідеалу до філософського обігу належить Платону. У своїх працях він об'єднав три фундаментальні концепції: Красу, Добро та Істину, які стали основою як для релігійного, так і для світського розуміння духовної довершеності. У контексті цінностей мова йде про поєднання естетичної, гуманістичної та пізнавальної спрямованості особистості.

Однак крім змістового виміру духовності слід зважати і на вимір функціональний. Що відбувається у структурі особистості у процесі духовного розвитку? Духовна досконалість зумовлює домінування вищих психічних функцій до яких прийнято відносити свідомість, самосвідомість і волю (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук та ін.). Ці функції є ієрархічно-регулятивними по відношенню до інтелекту, емоційно-почуттєвої сфери та психосоматичних реакцій людини.

Поняття духовного ідеалу також може розглядатися з позиції надособистісного досвіду людства. Прагнення до ідеалу, як до досконалості в мистецтві, релігії та науці, є спільною основою для об'єднання різних світоглядних позицій навколо ідеї духовного вдосконалення людства [6].

Сучасні уявлення про досягнення досконалості людства можна узагальнити у два основні напрями:

1. Технократичний. Цей напрям ґрунтується на переконанні в силі технічного прогресу та прагненні інтегрувати людину у світ машин. Цю ідею яскраво відображає американська відеопродукція, де недосконала людина створює навколо себе штучний світ, схожий на неї. Навіть у далекому Космосі людина не позбувається шкідливих звичок та продовжує токсичні стосунки з іншими. Поступово вона перетворюється на кіборга, намагаючись таким чином здобути безмежні можливості, владу над світом та особисте безсмертя.

2. Напрямок духовного самовдосконалення самої людини. Цей напрям акцентує увагу на внутрішньому розвитку людини, її духовному зростанні та духовній самореалізації. Провідна ідея полягає в тому, що справжня досконалість не досягається за допомогою зовнішніх засобів, вона є нашою первинною природою, яка потребує розкриття власного потенціалу та гармонійного співіснування з природою.

Серед відомих філософів-ідеалістів величезний внесок в розробку уявлень про духовну досконалість особистості здійснив Володимир Сергійович Соловйов (1853-1900). По материнській лінії він був онуком козацького сотника Василя Сковороди, брата славнозвісного філософа Григорія Сковороди. Не дивно, що провідні ідеї В. Соловйова і Г. Сковороди є багато в чому співзвучними.

За переконанням В. Соловйова, у кожному з нас прихована безмежна скарбниця сил та змістів, таємничі глибини, які знаходяться за межами нашого звичного сприйняття. Лише частина цих неосяжних багатств поступово проникає у свідомість, ніколи не вичерпуючи цілковито їх глибин [7].

Вагомий та ще недостатньо оцінений внесок у філософсько-психологічне розуміння духовної досконалості особистості здійснив Микола Якович Грот (1852-1899), який завідував кафедрами філософії в Ніжинському та Одеському університетах, стояв у витоків створення науково-дослідної психології, відокремлюючи її від філософії та природознавства.

У творах вченого аналізуються поняття духу і матерії, душі і волі, морального обов'язку і любові, простору і часу, душевних феноменів і моральної свідомості, вічності і безсмертя. У його роботах з'являються міркування щодо індивідуального суб'єкта або "тваринної особистості", світового суб'єкта як божественного, всесвітнього духу тощо. Важливе значення для розвитку психологічної науки мають введення ним понять "діяльність" (визначення її структури та видів) "психічний оберт" (як основний механізм психологічної діяльності), "психічна енергія" та ін."

Людина, на думку М. Грота, містить у собі дві енергії: "Одна нижча, тваринна, нерозумна, вузько індивідуальна і тому егоїстична; друга – вища, безпосередньо людська, розумна, загальна та, власне, ворожа егоїзму та чистому індивідуалізму" [1]. З цією другою енергією вчений і пов'язував можливість моральної діяльності, "самостійності тієї всезагальної субстанції – духу, завдяки якій ми в самих собі знаходимо особистість, здатну – у вищих ідеях, прагненнях та почуттях своїх – відмежуватися від індивідуальних та часових умов тваринного або фізичного існування" [1].

У своїх філософсько-психологічних поглядах М. Грот вибудовував і перспективи соціального розвитку. На рівні загальнолюдському "свідомим ідеалом моральної поведінки має бути "досягнення світом моральних істот – людей – найбільш повного, всебічного та високого духовного розвитку і творчості, а свідомим критерієм моральної діяльності будуть чистота, безкорисність і самовідданість роботи людини з метою безкінечного духовного вдосконалення світу" [1].

У своїй філософсько-психологічній спадщині В. Соловйов розглядав духовну досконалість як найвищу мету людського життя.

Він вважав, що людина, яка прагне до духовної досконалості, має пройти через три етапи:

- Етап емоційного життя. На цьому етапі людина керується своїми емоціями та бажаннями.
- Етап інтелектуального життя. На цьому етапі людина прагне до знань та розуміння світу.

• Етап духовного життя. На цьому етапі людина прагне до єднання з Богом та досягнення духовної досконалості [7].

В. Соловйов вважав, що духовна досконалість може бути досягнута лише через любов до Бога та до людей. Він також підкреслював важливість аскези, самовдосконалення та молитви.

М. Грот також вважав, що духовна досконалість є найвищою метою людського життя [1]. Він розглядав процес самовдосконалення, який включає в себе:

- Розвиток розуму, який є ключем до пізнання світу та досягнення духовної досконалості.
- Розвиток волі, необхідний для того, щоб людина могла протистояти своїм слабкостям та прагненням.
- Розвиток моральних якостей, таких як доброта, справедливість та чесність, які є необхідними для духовного зростання людини [1].

М. Грот також підкреслював важливість віри та релігії для досягнення духовної досконалості.

Висновки. Погляди Володимира Соловйова та Миколи Грота на проблему духовної досконалості особистості складають цінний внесок у сучасну психологію.

Філософсько-психологічні концепції В. Соловйова та М. Грота мають багато спільного. Обидва мислителя вважали, що духовна досконалість є найвищою метою людського життя. Обидва мислителя були переконані, що духовна досконалість може бути досягнута шляхом самовдосконалення. Вони підкреслювали важливість віри та релігії для досягнення духовної досконалості.

Однак між філософсько-психологічними концепціями В. Соловйова та М. Грота також є деякі відмінності. В. Соловйов вважав, що духовна досконалість може бути досягнута передусім через любов до Бога та до людей. Він більше акцентував увагу на емоційній сфері людини, тоді як М. Грот віддавав належне людському розуму, волі та моральним якостям особистості.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з популяризацією провідних ідей фундаторів психологічної науки. Окремим важливим напрямом є реалізація концепції духовної досконалості особистості у практиці психологічної допомоги потребуючим.

Література:

1. Грот М. Я. Вибрані психологічні твори. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. 296 с.
2. Декарт Р. Головні правила методу / Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського К. : Знання, 2009. С. 71-73.

3. Климишин О. Чинники духовного розвитку особистості в контексті духовної парадигми психології / Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Цілісний підхід у психології та соціальній роботі: теорія та практика» (23 лютого 2024 року): Збірник тез / За заг.ред. докт. психол. наук, проф. Клочек Л. В., канд. психол. наук, доц. Галушко Л. Я. Кропивницький: ЦДУ, 2024. С. 28-31.
4. Помиткін Е. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
5. Репетій С., Палій А. Психологічні ідеї М. Грота в контексті життя і діяльності Декарта / Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. Випуск 16. 2023. С. 28-32. http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/16_2023/4.pdf (дата звернення: 08.05.2024).
6. Bhaktivedanta A. C. Bhagavad-Gita As It Is. Second Edition. Revised and Enlarged with the original Sanskrit text, roman transliteration, English equivalents, translation and elaborate purports by His Divine Grace A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada. 2009.
7. Schuré E. The Great Initiates, A Study of the Secret History of Religions. 1989.
8. Solovyov V. The Heart of Reality: Essays on Beauty, Love, and Ethics. University of Notre Dame Press. 2020.

References:

1. Hrot M. (2006). *Vybrani psykholohichni tvory [Selected psychological works]*. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholya. 296 [in Ukrainian].
2. Dekart R. (2009). *Holovni pravyla metodu [The main rules of the method]*. Filosofiya: khrestomatiya (vid vytokiv do s'ohodennya): navch. posib. Za red. akad. NAN Ukrayiny L.V. Hubers'koho K. : Znannya, 71-73 [in Ukrainian].
3. Pomytkin E. (2013). *Psykholohichna diahnostryka dukhovnoho potentsialu osobystosti : posibnyk [Psychological diagnostics of the spiritual potential of the individual: manual]*. Kirovohrad : Imeks-LTD. 144 [in Ukrainian].
4. Repetiy S., Paliy A. (2023). *Psykholohichni ideyi M. Hrota v konteksti zhyttya i diyal'nosti Dekarta [Psychological ideas of M. Grot in the context of Descartes' life and activity]*. Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya psykholohichni nauky. Vypusk 16. 28-32. Retrieved from http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/16_2023/4.pdf [in Ukrainian].
5. Bhaktivedanta A. C. (2009). *Bhagavad-Gita As It Is*. Second Edition. Revised and Enlarged with the original Sanskrit text, roman transliteration, English equivalents, translation and elaborate purports by His Divine Grace A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada [in English].
6. Schuré E. (1989). *The Great Initiates, A Study of the Secret History of Religions*. [in English].
7. Solovyov V. (2020). *The Heart of Reality: Essays on Beauty, Love, and Ethics*. University of Notre Dame Press. [in English].

УДК 316.613.4:78.049.1-053.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1653-1663](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1653-1663)

Присяжнюк Богдан Васильович аспірант кафедри психології, філософії та суспільних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0005-4572-9369>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ СФЕРИ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. Розвивати і виховувати підростаюче покоління, формувати гармонійну особистість – це є ключовою метою, яку ставить перед собою розбудова сучасної демократичної спільноти. Відповідно, виховна система, яка діє в межах школи, має враховувати індивідуально-психологічні особистісні риси неповнолітніх, в тому числі – їхні емоційно-почуттєві особливості.

Це дослідження є актуальним, оскільки емоційну царину, якою характеризується вік підлітків, у психології досліджено недостатньо. Насамперед є важливою проблематика, пов'язана з діагностикою та розвитком емоційної сфери підліткового віку. Емоціям, що є невід'ємною складовою психічного функціонування, характерно змінюватися під час людського життя. Через те, що від емоцій залежить, як відбуватимуться численні психічні процеси, зростає потреба зрозуміти, завдяки яким механізмам вони виникають, як розвиваються й чи можливо їх коригувати під час навчально-виховного процесу. Переходу у вік підлітка притаманні значні зміни, які в особистісному розвитку дитини відіграють важливу роль. Йдеться про фізіологічні зміни, які стаються в організмі, змінюються також стосунки, які виникають між неповнолітніми та дорослими й ровесниками, стан, у якому перебувають пізнавальні процеси, інтелект і здібності, в цей період значно змінюється й емоційний рівень. Підлітковому віку притаманна підвищена емоційність, її проявами є стрімка збудливість, настроєва мінливість, тривожність, агресивність та інші бурхливі реакції. Через те, що в дитини швидко розвиваються самосвідомість та критичне мислення, вступаючи до підліткового віку, вона стикається з суперечностями не тільки у світі, який її оточує, а й у власному сприйнятті себе, що служить підґрунтям, на якому змінюється емоційно-ціннісне ставлення до власної особи, яке спричиняє незадоволеність собою. Підлітковому віку притаманна надзвичайна «емоційна насиченість», відтак дослідити емоційний розвиток і залежність від нього підліткової психіки є ключовим завданням психологічної науки.

Ключові слова: емоції, почуття, емоційно-почуттєва сфера, підлітки, чинники, особливості.

Prysiazhniuk Bohdan Vasylovych graduate student of the Department of Psychology, Philosophy and Social Sciences, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, s. Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0005-4572-9369>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL AND SENSITIVE SPHERE IN ADOLESCENT CHILDREN

Abstract. The development and upbringing of the younger generation, the formation of a harmonious personality - the priority goal of building a new democratic society. This determines the requirements for the system of school education, which should be based on taking into account the individual and psychological qualities of the personality of teenagers, in particular, their emotional and sensory characteristics.

The relevance of the study is due to the fact that the study of the emotional sphere of adolescence belongs to underdeveloped areas of psychology. The problem of diagnosis and development of the emotional sphere in adolescence takes on greater importance. Emotions, as an integral component of mental activity, change in the course of a person's life. The influence of emotions on the course of many mental processes increases the need to learn the mechanisms of their emergence, development and possible correction in the educational process. The transition to adolescence is characterized by profound changes in conditions affecting the child's personal development. The changes concern the physiology of the body, the relationships that teenagers have with adults and peers, the level of development of cognitive processes, intelligence and abilities, and at this time, emotional development undergoes great changes. Adolescence is a period of heightened emotionality, manifested in easy excitability, mood swings, anxiety, aggressiveness, and other violent reactions. The intensive development of self-awareness and critical thinking leads to the fact that a child in adolescence discovers contradictions not only in the surrounding world, but also within his own self-image, which is the basis for changing his emotional and value attitude towards himself, which is manifested in dissatisfaction with himself. Adolescence is considered to be particularly "emotionally saturated" and therefore the study of emotional development and its impact on the psyche of adolescents occupies a leading place in psychology.

Keywords: emotions, feelings, emotional-sensory sphere, teenagers, factors, peculiarities.

Постановка проблеми. Нині в Україні відбувається перманентна зміна соціально-економічної ситуації. У зв'язку з цим освітня система прагне підготувати активну, творчу особистість, із гнучким інтелектуальним, емоційно-почуттєвим та емоційно-вольовим ресурсом. Очевидно, що під впливом змін, які суспільство пережило останніми роками, з'явилася потреба переорієнтувати зміст, форми й методологію, якими оперує навчально-виховний процес. Адже через неймовірні темпи, якими розвиваються інформаційно-комунікаційні технології, відбувається вплив проблем, що з'являються, на те, як формується емоційно-почуттєва сфера у дітей підліткового віку. Відомо, що емоціями та почуттями реалізуються пов'язані між собою функції, спрямовані на те, щоб активізувати навчання: оціночна, регулятивна, спонукальна тощо.

Проблематику, яка досліджує людську емоційно-почуттєву царину, постійно розглядали у психології як актуальну. Такий стан справ пояснюється тим, що емоційно-почуттєва сфера виступає базисом, на якому можливе створення єдиної психологічної моделі індивіда, якій притаманні персональні специфіка, процеси та їхня взаємодія. Разом з тим у сучасних умовах вивчати емоційно-почуттєву сферу людини актуально тому, що вона потужно впливає на ефективність індивіда в будь-якій царині діяльності. Емоційно-почуттєва сфера зазнає найбільшого загострення якраз у дітей підліткового віку. Коли повсякденний досвід накопичується, цій сфері притаманно втілюватися в підліткову поведінку, а через певний час вона перетворюється в ті чи інші риси особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували чимало науковців, зокрема Н. Абдюкова, С. Бабатіна, В. Бардієвська, О. Блинова, Т. Дудка, Л. Кльоц, Б. Кочубей, В. Кротенко, О. Литвиненко, В. Літвінова, Н. Макаренко, А. Одінцева, М. Понкратова, Н. Токарева, А. Шамне та інші.

Метою статті є розкриття психологічних особливостей розвитку емоційно-почуттєвої сфери у дітей підліткового віку.

Виклад основного матеріалу.

Емоції можна розглядати як форму, в якій віддзеркалюється дійсність, а їхньою специфікою є здатність відображати роль, яку об'єкти відіграють у житті людини, у вигляді переживання (приємне – неприємне, задоволення – незадоволення). Із врахуванням значення, яке мають об'єкти, людині вдається регулювати свої дії, застосовуючи волю: сторонитися шкідливих речей та засвоювати все, що приносить користь. Тож зазвичай емоційно-вольовим процесам притаманна єдність, тому їх об'єднано в особистісну афективну царину. Проаналізувавши окремі теоретичні розвідки, присвячені проблемам емоцій, можна переконатися, що фактично поняттю «емоція» відповідають

два різні значення. Першим – у широкому сенсі – позначають загалом феномен людських переживань, а другим – у вузькому сенсі – вияв згаданих переживань у певних ситуаціях. Під почуттями ми розуміємо емоції в широкому сенсі, які характеризуються особливими відтінками. Це стійке психічне явище, яким володіє особистість і яке характеризується тим, як людина ставиться до будь-якого прояву навколишнього світу. Емоція розглядатиметься як переживання, що виявилось за певних обставин. Це визначення підводить до нерозривної єдності, в якій перебувають емоції та почуття, що обумовлює їхній розгляд як цілісної емоційно-почуттєвої особистісної сфери.

Класики вітчизняної і зарубіжної педагогіки на рубежі XIX-XX століття надавали великого значення впливу на емоційну сферу дітей підліткового віку, доводили, що ця сфера має пряме відношення до збудження їх пізнавального інтересу, розумових процесів. Ідеї формування моральних цінностей, високих духовних якостей, заснованих на розвитку емоційно-почуттєвої сфери, стали фундаментом в діяльності педагогів-новаторів другої половини XX століття (Ш. Амонашвілі, Е. Ільїн, С. Лисенкова та інші). Результатами своєї роботи вони доводять, що забезпечити дітям підліткового віку успішність у навчальній діяльності, сформувати у них здатність до творчості неможливо без розвитку їх духовного світу загалом, тих емоцій і почуттів, які допомагають становленню особистості людини [1].

Важливість вивчення вікових особливостей емоційної сфери дітей полягає у тому, що існує тісний зв'язок емоційного і інтелектуального розвитку. Порушення в емоційному розвитку дитини дошкільного віку веде до того, що дитина не в змозі використати інші здібності, зокрема інтелект, для подальшого розвитку. У дітей з емоційним порушенням домінують такі негативні емоції, як горе, страх, гнів, відраза. У них спостерігається високий рівень тривожності, а позитивні емоції майже не проявляються. А тому, постає проблема контролю за емоційним розвитком дітей і при необхідності використовувати психокорекційні програми. Емоції у людини з'являються ще до її народження. Емоції підлітків у значній мірі пов'язані із спілкуванням. А тому, особистісно значимі ставлення до інших людей визначають як зміст, так і характер емоційних реакцій. При цьому, недолік досвіду переживань емоцій у новій провідній діяльності (навчанні) і досвіду спілкування призводить до того, що підліток у основі свого емоційного еталону ставить не загальні, що повторюються у різних людей, а індивідуальні особливості конкретної людини. Зберігається у підлітків і негативні ставлення до себе. У результаті для школярів цього віку характерна схильність до негативних емоцій і неузгодженість у мотиваційній сфері. У підлітків, у порівнянні із школярами молодших класів покращується вербальне визначення базових емоцій страху і

радості. Починаючи із підліткового віку знання про емоції стають усе більш опосередкованими щодо цих емоцій [2].

Емоції – особливий вид психічних процесів і станів людини, які виявляються в переживанні яких-небудь значущих ситуацій, явищ і подій протягом життя. Емоції відрізняються за багатьма параметрами: за модальності, інтенсивності, тривалості, усвідомленості, глибини, генетичного джерела, складності, умов виникнення, виконуваних функцій, впливу на організм. Емоції в житті людини виконують такі ролі: відбивно-оцінну, захисну, керуючу, мобілізуючу, компенсаторну, сигнальну, дезорганізуючу. В підлітковому віці найбільш помітного розвитку зазнають специфічно людські, соціально зумовлені види пізнавальних процесів (довільна та внутрішня увага, спостережливність, теоретичне мислення, словесно-логічна пам'ять, мовлення, уява), вдосконалюється керованість й регульованість пізнавальних процесів, свідоме ставлення підлітка до їх використання при вирішенні складних навчально-пізнавальних задач. Підлітковий вік є сензитивним для розвитку і диференціації не тільки різноманітних емоційних реакцій, а й, разом з тим, здатності до рефлексії та регуляції цих проявів [3].

Підлітковий період – найбільш емоціогенний, критичний період розвитку, пов'язаний зі специфічними емоційними труднощами. Він є періодом кризи адаптаційної рівноваги. У зв'язку з цим виникає питання про зв'язок стресових розладів у підлітковому віці з особливостями емоційного розвитку. Підлітковий вік вважається особливо «емоційно насиченим» і тому вивчення емоційного розвитку підлітків займає провідне місце в психології. Останнім часом інтерес до проблеми емоційного розвитку значно зріс. Емоційні порушення, що виникають у цей період, мають далекосяжні наслідки. Багато дослідників пов'язують деякі типи порушення поведінки у дітей з різними формами емоційних порушень. Неодноразово демонструється зв'язок емоційного неблагополуччя з неуспішністю, труднощами спілкування з однолітками та дорослими і т.д. [4].

Підлітковий вік є кризовим періодом розвитку індивіда. Одночасно цей період розвитку індивіда є сензитивним по відношенню до впливу середовища через те, що саме в цей період відбувається активне формування особистості як суб'єкта. Підлітковий період це фаза переходу від залежного дитинства до самостійної дорослості, і певною мірою, є вирішальним періодом у житті людини. У цей час активно розвивається рефлексія і самосвідомість, постає гостра потреба у спілкуванні й глибоких емоційно-насичених міжособистісних стосунках. Виступаючи як важливий етап становлення особистості, підлітковий вік являє собою складний процес особистісного розвитку, що відрізняється різнорівневими характеристиками соціального дозрівання. Рівень можливостей старшокласника, умови і швидкість його

соціального розвитку пов'язані з осмисленням підлітком себе і своєї приналежності до суспільства, ступенем вираженості прав і обов'язків, ступенем оволодіння світом соціальних речей і відносин, насиченістю далеких і ближніх зв'язків, їх диференціацією [5].

Мислення підлітка стає інтроспективним, що дозволяє аналізувати свої думки, формувати програму життя. Активно розвивається у підлітковому віці соціальне пізнання – здатність до розуміння соціальних стосунків, що зумовлює прийняття підлітком соціальної ролі. Підліток здатен розділяти точку зору «узагальненого іншого», тобто тієї соціальної системи, що створює середовище для нормальної комунікації і адекватного взаєморозуміння. Підліток знаходиться у стані «соціального переміщення» до неструктурованого соціального і психологічного поля. Відсутність необхідних для прийняття рішень когнітивних структур зумовлює невпевненість у поведінці підлітків і окреслює можливості індивідуальних варіацій поведінкових сценаріїв [6].

Хоч як прикро, та педагогічна практика, попри існування загального розуміння, що потрібно формувати певні емоційно-почуттєві відносини, звертається до емоцій зазвичай тільки як до очікуваного тла, стимулу чи результату навчального процесу, а не як до його мети. Наявне твердження, що завдяки емоціям та почуттям краще відбувається пізнавальний процес, загострюється розумова діяльність. Ми вважаємо, що для педагогів важливо розвивати всі структурні елементи, якими володіє емоційно-почуттєва сфера підлітків, адже завдяки позитивному емоційному тлу зростає результативність навчально-виховної роботи в усіх її видах.

Емоційні переживання підлітків характеризуються глибиною, міцністю, тривалістю, вони більш різноманітні за змістом і спрямованістю порівняно із молодшими школярами. Центральним новоутворенням у сфері почуттів підлітка є «почуття дорослості», що виявляється як суб'єктивне переживання готовності бути повноправним членом суспільства дорослих. Високого розвитку починають набувати інтелектуальні почуття, зокрема любов, почуття нового, здивування, сумніву, упевненості, невпевненості тощо. Особливо загострюються почуття, пов'язані з усвідомленням свого «Я», власної гідності. Збагачуються естетичні почуття та емоційна вразливість [7].

З точки зору впливу на емоційний фон, виділяють позитивні і негативні емоції. Позитивні емоції виникають при задоволенні потреб, бажань, успішному досягненні мети діяльності. У навчальній діяльності вони проявляються при задоволенні мотивації навчання, мотивації досягнення, у вигляді радісного відгуку, підвищеного настрою, гарного самопочуття. Позитивне емоційне збудження поліпшує виконання більш легких завдань і ускладнює – більш складних. Всі названі емоції в сукупності утворюють

атмосферу емоційного комфорту в процесі навчання. Наявність такої атмосфери необхідна для успішного здійснення процесу навчання. Загально відомо, що негативна емоція дезорганізує діяльність, яка призводить до її виникнення, але організує дії, які спрямовані на зменшення або усунення шкідливих впливів. Виникає емоційна напруженість [8]. Ми вважаємо, що емоційно-почуттєва сфера розвиватиметься, якщо цілеспрямовано і гармонійно виховувати різноманітні почуття та емоції, займатися формуванням у підлітків потрібного вміння тримати під контролем свої почуття та емоції, навичок управляти гнівом, занепокоєнням, страхом, провинною, соромом, співчуттям, жалістю, гордістю, шляхетністю, любов'ю тощо, виховувати розуміння власних емоційних станів та причин, через які вони виникають.

Кризовий період розвитку підлітків засвідчує про появу нових потреб, задоволення яких ускладнено в сталих умовах особистісного становлення. Чутливе ставлення дорослих до якісних перетворень підлітка у сфері соціальних стосунків, діяльності й свідомості, готовність перебудувати систему взаємодії із дітьми зумовлюють безконфліктний характер перебігу підліткового розвитку. Дану позицію щодо пояснення природи підліткової кризи можна вважати педагогічно орієнтованою. Емоційно-почуттєва сфера учнів підліткового віку пов'язана з гормональним і фізіологічним розвитком. Науковці потрактовують підліткову психічну невірноваженість і характерні для неї різкі зміни настрою, переходи від екзальтації до депресії й від депресії до екзальтації наростанням у пубертатному віці загального порушення й ослабленням всіх видів умовного гальмування. Підлітковий вік є сенситивним у процесі становлення особистості й вибору життєвого шляху. На даному періоді підліток розвивається у соціумі, навчається у закладах освіти, визначаючи свої плани на майбутнє. Емоційна сфера набуває якісних змін, учні підліткового віку навчаються керувати своїми емоціями та емоційними станами [9].

Якщо емоції будуть ідентифіковані помилково, діти підліткового віку на несвідомому рівні нехтуватимуть своїми негативними емоціями, оскільки не «впізнаватимуть» їх, це стане причиною того, що вони накопичаться, і потрібно буде виявити такі емоції через поведінку, аби зняти напругу. Це може вилитися в агресію, спрямовану на іншу людину, починаючи нецензурними виразами на її адресу й закінчуючи тяжким злочином. Але появу емоційних реакцій та підліткову поведінку не можна пояснювати тільки нестійким гормональним фоном. Їх можуть спровокувати й соціальні чинники, й обставини, в яких виховували дитину, тож індивідуально-типологічних розходжень досить багато, вони навіть переважають вікові. Обумовлена психологічними проблемами, які з'являються в період дорослішання,

суперечливими та образливими для «Я» претензіями часто виникає емоційна збудженість, яка є типовою для підліткового віку. Відтак проблематика, що зосереджується на емоційному світі підлітків, заслуговує на окрему увагу. Відомо, що джерелом окремих особливостей, притаманних емоційним реакціям перехідного віку, є гормональні та фізичні процеси. Фізіологічну природу частіше має дівчача емоційна напруженість. Їхні депресивні стани, схильність до дратівливості, тривожності та знижену самоповагу безпосередньо залежать від конкретного періоду менструального циклу, що змінюється емоційним піднесенням. Хлопцям така жорстка психофізіологічна залежність не відома. Попри це і їм непросто переживати особливості пубертатного віку. Найдужче негативні реакції виявляються в період між дванадцятьма з половиною та тринадцятьма з половиною роками.

Так, для емоційно-почуттєвої сфери учнів підліткового віку характерні:

1) висока емоційна збудливість, тому підлітки відрізняються запальністю, бурхливим виявом своїх почуттів, пристрасністю: вони швидко беруться за цікаву справу, активно обстоюють свої погляди, готові «вибухнути» на найменшу несправедливість до себе і своїх товаришів;

2) стійкість емоційних переживань у порівнянні з молодшими школярами; зокрема, учні підліткового віку довго не забувають образи;

3) підвищена готовність до очікування страху, що проявляється в тривожності; підвищення тривожності у старшому підлітковому віці пов'язане з появою інтимно-особистісних відносин з людиною, що викликає різні емоції, у тому числі в зв'язку зі страхом видатися смішним;

4) суперечливість почуттів: часто підлітки захищають своїх товаришів, але розуміють, що того варто осудити; володіючи високорозвиненим почуттям власної гідності, вони можуть заплакати від образи, хоча й розуміють, що плакати не потрібно;

5) виникнення переживання не тільки з приводу оцінки підлітків іншими, але і з приводу самооцінки, яка з'являється у них в результаті зростання самосвідомості;

6) значно розвивається почуття приналежності до групи, тому вони гостріше переживають несхвалення товаришів, чим несхвалення дорослих або вчителів; часто виникає страх бути відкинутим групою;

7) пред'явлення високих вимог до дружби, в основі якої лежить не сумісна гра, як у молодших школярів, а спільні інтереси, етичні відчуття; дружба у підлітків більш вибіркова й триваліша; під впливом дружби змінюються і підлітки, але не завжди у позитивний бік; поширена групова дружба;

8) прояв громадянського почуття патріотизму [10].

Підлітковий вік характеризується підвищеним рівнем подразнення емоційно-почуттєвої сфери, якою можуть бути спричинені емоційні проблеми.

Вчені вважають, що найбільші емоційні проблеми полягають у підвищеній тривожності, депресії, нейротизмі, нападі агресії та ін. Необхідно зауважити, що діти в підлітковому віці демонструють свою зависоку тривожність загалом у царині комунікацій, але найсильніше – під час спілкування з батьками або іншими дорослими людьми. Ми вважаємо, що тривожність варто розглядати у значенні персональної психологічної властивості, яка проявляється через схильність особи систематично відчувати сильні тривожні переживання. Однак наявність деякої тривожності потрібна всім людям, аби оптимально пристосуватися до реального світу. Нерідко виявами підліткової тривожності є безініціативність та байдуже ставлення до тих чи інших речей і подій. Адже розв'язати проблему подвійних бажань можливо, відмовившись від будь-яких бажань. Коли дитячі інтереси наштовхуються на байдужість, зацікавленість може зникнути, а якщо не задовольняються основні потреби – знижується інтенсивність таких потреб.

У повністю нормальних дітей підліткового віку дані за шкалою «психопатія», «шизофренія» та «піроманія» вищі, ніж у дорослих людей. Інакше кажучи, якщо певні емоційні реакції, виявлені дорослим, розцінювалися б як симптоми хвороби, то для осіб підліткового віку ті ж емоційні реакції є статистичною нормою. Старші підлітки демонструють набагато вищу, в порівнянні з іншими, тривожність у будь-якій комунікаційній сфері, та надто різкий ріст тривожності спостерігається під час процесу комунікації з батьками й тими дорослими, у залежності від яких вони так чи інакше перебувають. Це не патологія, однак ситуація загрозлива підвищеним ризиком отримати психічні травми та є деяким відхиленням від норми поведінки.

На розвиток емоційно-почуттєвої сфери у дітей підліткового віку впливають такі чинники:

1. Фізіологічні чинники зумовлені особливостями зростання та статевого дозрівання. У цей період відбувається фізичний розвиток організму, що впливає на емоційну стабільність та сприйняття себе. Зростає увага до інстинктів, процес збудження превалює над процесом гальмування, що може призводити до підвищеної збудливості.

2. Психологічні чинники пов'язані з формуванням категорії моральності, самоідентифікації та соціальної позиції. Важливим аспектом цього періоду, який потребує прискіпливої уваги, є самооцінка. Доведено, що підлітки не завжди здатні адекватно оцінити власні можливості, схильні до максималізму, що може призвести до підозрливості, озлоблення, дратівливості або ж байдужості, апатії, індиферентності.

3. Соціально-психологічні чинники пов'язані з позиціонуванням підлітком себе в соціумі, розумінням себе частиною суспільства. На перший

план виходять роздуми про подальше життя, вибір професії, реалізацію власних амбіцій та можливостей. Емоційний план при цьому характеризується так званим відчуттям «дорослості», що зумовлює потребу в незалежності, вихід із-під контролю та опіки дорослих [11].

В разі отримання негативного ефекту від більшості вище названих факторів емоційно-почуттєва сфера опиняється під дією збільшеного тиску, що спричиняє нестабільні підліткові емоції та почуття, а відтак – спрацьовує тригер для дезадаптивних емоційних зривів і кризів. Проте тільки через внутрішні суперечності формується особистість.

Висновки. Таким чином, для емоційно-почуттєвої сфери дітей у підлітковому віці властиво не тільки відобразити ставлення особи до оточення, а й разом з тим виступати особливим видом переживання, яке віддзеркалює значення, яке має об'єкт для суб'єкта. Підлітковий вік характеризується тим, що втрачається дитячий статус. Це обумовлене суб'єктивними враженнями: різкими фізичними змінами, мріями та ідеалами, кризовими зіткненнями із самим собою та родиною, почуттям самотності та прагненням негайно стати дорослою людиною. Завдяки віковій специфіці, яку має підлітковий вік, відбувається формування сприятливих передумов для того, щоб розвивався внутрішньо-особистісний емоційний інтелект, водночас соціальною ситуацією, в якій підліток розвивається, визначається потреба розвивати міжособистісний емоційний інтелект.

Література:

1. Літвінова В. Проблема активізації, формування та розвитку емоційно-почуттєвої сфери цифрового покоління сучасних учнів. URL: <https://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/npk/NPK-2013-1-.pdf#page=195>.
2. Кльоц Л.А. Розвиток емоційної сфери підлітків техніками самовираження. URL: http://zippo.net.ua/data/files/KafPsihol/NavchRobota/kla_3.pdf.
3. Бардієвська В.В. Психологічні особливості емоційної сфери та їх вплив на роботу психічних процесів в підлітковому віці. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/da9a6563-94a7-4612-9759-bbd9fead3605/content>.
4. Блинова О.Є., Бабатіна С.І., Дудка Т.М., Одінцева А.М. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: колективна монографія. Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2018. 428 с.
5. Понкратова М.М. Гендерні особливості інтелектуальної сфери старшокласників. URL: <https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/902/Ponkratova.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
6. Кротенко В.І. Психологічні особливості емпатії підлітків: дис. канд. психол. наук: 19.00.07. К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2017. 193 с.
7. Токарева Н.М., Шамне А.В., Макаренко Н.М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу: монографія. Кривий Ріг, 2014 309 с.
8. Літвінова В. Проблема активізації, формування та розвитку емоційно-почуттєвої сфери цифрового покоління сучасних учнів. URL: <https://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/npk/NPK-2013-1-.pdf#page=195>.

9. Литвиненко О.Г. Особливості емоційної сфери підлітків. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/8753/72.%20D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

10. Абдюкова Н. В. Психологічні особливості соціалізації сучасного підлітка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05. К.: КДОУ, 2010. 21 с.

11. Кочубей Б.І. Емоційна стійкість школяра. Київ : Освіта, 1998. 237 с.

References:

1. Litvinova, V. (2013). Problema aktyvizatsii, formuvannia ta rozvytku emotsiino-pochuttievoi sfery tsyfrovoho pokolinnia suchasnykh uchniv [The problem of activation, formation and development of the emotional and sensory sphere of the digital generation of modern students]. Retrieved from <https://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/npk/NPK-2013-1-.pdf#page=195> [in Ukrainian].

2. Klots, L.A. Rozvytok emotsiinoi sfery pidlitkiv tekhnikamy samovyrazhennia [Development of the emotional sphere of teenagers through self-expression techniques]. Retrieved from http://zipo.net.ua/data/files/KafPsihol/NavchRobota/kla_3.pdf [in Ukrainian].

3. Bardyievska, V.V. Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoi sfery ta yikh vplyv na robotu psykhychnykh protsesiv v pidlitkovomu vitsi [Psychological features of the emotional sphere and their influence on the work of mental processes in adolescence]. Retrieved from <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/da9a6563-94a7-4612-9759-bbd9fead3605/content> [in Ukrainian].

4. Blynova, O.Ie., Babatina, S.I., Dudka, T.M. & Odintsova, A.M. (2018). *Sotsiokulturni ta psykholohichni vektory stanovlennia osobystosti [Sociocultural and psychological vectors of personality development]*. Kherson: Vyd-vo FOP Vyshemyrskyi V. S. [in Ukrainian].

5. Ponkratova, M.M. Henderni osoblyvosti intelektualnoi sfery starshoklasnykiv [Gender features of the intellectual sphere of high school students]. Retrieved from <https://dspace.library.khai.edu/xmlui/bitstream/handle/123456789/902/Ponkratova.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

6. Krotenko, V.I. (2017). Psykholohichni osoblyvosti empatii pidlitkiv [Psychological features of adolescent empathy]. *Candidate's thesis*. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

7. Tokareva, N.M., Shamne, A.V. & Makarenko, N.M. (2014). *Suchasnyi pidlitok u systemi psykholoho-pedahohichnoho suprovodu [Modern teenager in the system of psychological and pedagogical support]*. Kryvyi Rih [in Ukrainian].

8. Litvinova, V. (2013). Problema aktyvizatsii, formuvannia ta rozvytku emotsiino-pochuttievoi sfery tsyfrovoho pokolinnia suchasnykh uchniv [The problem of activation, formation and development of the emotional and sensory sphere of the digital generation of modern students]. Retrieved from <https://fizmatsspu.sumy.ua/Konferencii/sbor/npk/NPK-2013-1-.pdf#page=195> [in Ukrainian].

9. Lytvynenko, O.H. Osoblyvosti emotsiinoi sfery pidlitkiv [Peculiarities of the emotional sphere of teenagers]. Retrieved from http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/8753/72.%20D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

10. Abdiukova, N.V. (2010). Psykholohichni osoblyvosti sotsializatsii suchasnoho pidlitka [Psychological features of socialization of a modern teenager]. *Candidate's thesis*. Kyiv: KDOU [in Ukrainian].

11. Kochubei, B.I. (1998). *Emotsiina stiikist shkoliara [Emotional stability of the schoolboy]*. Kyiv : Osvita [in Ukrainian].

УДК 159.944.4:159.98(045)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1664-1675](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1664-1675)

Радько Ольга Василівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та філології, Харківська державна академія культури, 61000, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4, тел.: (057) 731-13-58, <https://orcid.org/0000-0003-0762-1531>

Приходько Дмитро Петрович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та філології, Харківська державна академія культури, 61000, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4, тел.: (057) 731-13-58, <https://orcid.org/0000-0002-5774-2692>

КЕРУВАННЯ СТРЕСАМИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Стрімкий розвиток новітніх технологій, світова глобалізація, пандемія, активні бойові дії в Україні, все це кидає виклик нашій державі та громадянам. Найважливішим завданням психологів стає розробка концепцій та технологій керування стресами щодо запобігання їх негативним діям стресу на життя та діяльність людей. На сьогодні існує багато розробок в області дослідження стресу. Стрімко розвивається спеціалізована галузь психології, як присвячена діяльності в екстремальних та особливих умовах, у рамках якої розробляються концепції протидії професійним стресам. Метою нашої статті є теоретико-методологічне спрямування, що обумовлене багатогранними та різноманітними дослідженнями проблеми стресу в сучасній психології, теоріями та моделями стресу, і головне, підпорядкуванню технологій та методів керування стресами у сучасному суспільстві.

Для досягнення цілі, нами було розглянуто три основні визначення феномену стресу, які зустрічаються в сучасній літературі, ступені впливу його на організм людини, визначено класифікацію видів стресу та стадії його протікання. Розкрито негативний фізіологічний вплив стресу на соматичну будову людини, що при тривалій дії призводить до психосоматичних захворювань, які руйнують всі системи організму, особливо серцеву-судинну та центральну нервову системи. Окремим питанням у нашій роботі було вивчення екстремальних факторів професійної діяльності та їх нейтралізації, як ключової проблеми кризової психології, а на сьогодні вже і життєдіяльності взагалі громадян України.

Це дало змогу сформулювати основні категорії методів боротьби зі стресами: організаційні стратегії та персональні методи. Організаційні

стратегії спрямовані на мінімізацію напруги професійного середовища через діяльність відділів психологічного супроводу професійної діяльності фахівців екстремального профілю. Але самим цінним набуттям роботи є опис персональних стратегій боротьби зі стресами, особливо тілесних технологій, оскільки вони можуть допомогти не лише фахівцям екстремальних професій, а й кожному українцю долати негативну дію психологічних наслідків воєнних злочинів країни агресора.

Ключові слова: стрес та його стадії; види стресу; вплив дистресу на соматичну будову; стрес-чинники; організаційні методи керування стресами; персональні методи керування стресами; тілесні технології керування стресом.

Radko Olha Vasylivna PhD of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Psychology, pedagogy and philology Department Kharkiv State Academy of Culture, 61000, Kharkiv, Bursatsky Uzviz, 4, tel.: (057) 731-13-58, <https://orcid.org/0000-0003-0762-1531>

Prykhodko Dmytro Petrovych PhD of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Psychology, pedagogy and philology Department Kharkiv State Academy of Culture, 61000, Kharkiv, Bursatsky Uzviz, 4, tel.: (057) 731-13-58, <https://orcid.org/0000-0002-5774-2692>

STRESS MANAGEMENT IN MODERN SOCIETY

Abstract. The rapid development of the latest technologies, world globalization, the pandemic, and active hostilities in Ukraine all pose significant challenges to our state and citizens. The most important task of psychologists is the development of stress management concepts and technologies to prevent the negative impact of stress on people's lives and activities. Today, there are numerous developments in the field of stress research. A specialized branch of psychology focusing on activity in extreme and special conditions is rapidly evolving, within which concepts for combating professional stress are being developed. The purpose of our article is a theoretical-methodological direction, which is due to multifaceted and diverse studies of the problem of stress in modern psychology, theories and models of stress, and most importantly, the subordination of technologies and methods of stress management in modern society.

To achieve this goal, the study considered the three main definitions of the phenomenon of stress found in modern literature, the degree of its influence on the human body, the classification of types of stress, and the stages of its progression. The negative physiological impact of stress on the somatic structure of a person has been revealed, which with prolonged action leads to psychosomatic diseases

destroying all body systems, especially the heart and nervous system. A separate question in the work is devoted to the study of extreme factors in professional activity and their neutralization, as a key problem in crisis psychology, and today, of life activities in general for the citizens of Ukraine.

This made it possible to formulate the main categories of stress management methods: organizational strategies and personal methods. Organizational strategies aim to minimize tension in the professional environment through the activities of psychological support departments for specialists in extreme profiles. However, the most valuable contribution of the work is the description of personal strategies for combating stress, especially body-oriented techniques, as they can help not only specialists in extreme professions but also almost every Ukrainian to overcome the negative effects of the war crimes committed by the aggressor country.

Keywords: stress and its stages; types of stress; the impact of distress on the somatic structure; stress factors; organizational methods of stress management; personal stress management methods; bodily technologies of stress management.

Постановка проблеми. XXI століття увірвалося в життя людей безліччю новітніх технологій, глобальних катаклізмів, пандеміями, перебудовами соціально-економічного устрою, світовими кризами, гібридними війнами та повномасштабними вторгненнями. Звісно що всі ці негативні події наклали свій відбиток на світові держави, а ті у свою чергу через соціальні інститути, на сім'ї та на кожну людину. Рівень життя знизився та ускладнився, що призвело до фрустрації базових потреб населення.

За даними опитування американського інституту громадської думки Gallup опублікованого ВВС у 2021 році, майже третина людей у світі знаходиться під впливом стресу, а кожен п'ятий мешканець планети - переживає смуток або гнів. До країн з найвищим позитивним досвідом було віднесено: Парагвай, Панаму, Гватемалу та Мексику. Натомість до країн з найвищим негативним досвідом увійшли: Чад, Нігер, Ірак та Іран. На той час Україна ще не входила у ТОП-5 цих списків. Але 2022 рік виявився переломним для нашої країни, і на додаток до пандемії та глобалізації, в Україні почалося повномасштабне вторгнення ворожих військ. Ці негативні фактори призвели до різкого підвищення рівня стресогенності населення. Тому, на сьогодні проблема керування стресами в українському суспільстві стала однією з провідних. Стрес є однією з найбільших загроз для психічного здоров'я людини, і як доказано науковцями, що він знижує опорні можливості організму сприяючи шкідливому впливу негативних факторів зовнішнього середовища та порушуючи соматичне здоров'я людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ганс Сельє, канадський фізіолог, вважається одним з перших дослідників, який ще у 1936 році

експериментальним шляхом виявив неспецифічну, універсальну реакцію організму на зовнішні негативні впливи, що тепер відома під назвою «загальний адаптаційний синдром», а потім трансформувалася у «стрес». З того часу, проблемою впливу стресу на особистість займалися багато дослідників.

Останнім часом у психологічному науковому напрямку дослідниками вивчалися: особливості емоційної стійкості та стресостійкості (І. Аршава, М. Кудінова, Н. Оніщенко); негативні психічні стани що супроводжують професійну діяльність фахівців ризиконебезпечних професій (О. Тімченко, О. Назаров, О. Радько, Д. Приходько); психологічні особливості переживання стресу (А. Побідаш, Т. Мазур, А. Нежута); прийоми компенсації та подолання труднощів (У. Варнава, А. Коваленко); перебудову мотиваційної структури людини під впливом стресу (С. Занюк, С. Кучеренко, Н. Юр'єва), та інші психологічні складові стресу.

Але всебічно інтегрованого теоретико-методологічного обґрунтування моделі керування стресами у сучасному суспільстві, яка була б актуальною для теоретиків і практиків, поки що не сформульовано. Стрес - це невід'ємний феномен життєдіяльності людини, але він потребує поглибленого дослідження з питання його керування стресом для підвищення якості життя людини в усіх сферах її життєдіяльності.

Мета статті має теоретико-методологічне спрямування, що обумовлене багатогранними та різноманітними дослідженнями проблеми стресу в сучасній психології, теоріями та моделями стресу, і головне, підпорядкування технологій організаційних та персональних методів керування стресами у сучасному суспільстві. Дослідження впливу різноманітних технік на профілактику та регуляцію негативних психічних станів, особливо технологій тілесної терапії щодо подолання труднощів.

Виклад основного матеріалу. Як було вже нами зазначено, перші відомості щодо впливу шкідливих стресових речовин на організм були з'ясовані експериментальним шляхом канадським фізіологом Г. Сельє. Він у своїх фінальних дослідженнях виділив два види стресу - дистрес, пов'язаний з негативними наслідками впливу шкідливих речовин та еустрес, пов'язаний з позитивними наслідками для організму. Таким чином, з'явилося два визначення: «гарний» та «поганий» стрес. У довідниках та психологічній літературі часто можна зустріти наступне визначення стресу, що дав Г. Сельє. За його словами, стрес – це неспецифічна відповідь організму на будь-які пред'явлені йому вимоги.

Треба зауважити, що на сьогодні відсутнє точне визначення поняття стресу, і на думку Л. Наугольник, усі значення цього феномену можна звести до трьох визначень [3]:

1. Стрес як будь-які зовнішні чинники, що викликають у людини напругу, збудження та фрустрацію, і тоді мова йде про «стрес фактори» або «стрес-чинники»;
2. Стрес як внутрішній суб'єктивний стан людини, відображення внутрішньої напруги і збудження, і тоді говорять про емоції та захисні реакції, що дають змогу запустити процеси подолання;
3. Стрес як фізична реакція організму на вимоги або шкідливий вплив на організм, функцією яких є підтримка поведінкових дій щодо подолання цього процесу.

Сучасні дослідження проблеми стресу виявили, що існує три ступені впливу його на організм: слабкий, середній та сильний. Якщо при слабкому ступені фізіологічні та психологічні зрушення практично відсутні, то вже при середньому ступені відбуваються відповідні зміни, на кшталт мобілізації ресурсів організму з проявом загальної активності. Такий стан дослідники оцінюють як позитивний. Але, при сильному ступені стресу відбувається вже протилежна картина: порушується нормальна фізична, фізіологічна та психічна діяльність організму. Ці порушення негативно впливають на когнітивні, емоційні та поведінкові кореляти, вносячи розузгодження в усю діяльність загалом [6].

У сучасних дослідженнях науковців можна зустріти наступну класифікацію типів психологічного стресу: 1) особистісний стрес – як правило виникає із-за браку гармонії людини з самим собою; 2) міжособистісний стрес – з'являється в наслідок конфліктних ситуацій у сім'ї, робочому середовищі тощо; 3) емоційний стрес – виникає через сильні переживання або тривале емоційне перенапруження; 4) професійний стрес – з'являється в процесі напруженої професійної діяльності; 5) інформаційний стрес – виникає в процесі діяльності під впливом великої кількості різноманітної інформації, що отримується для її виконання; 6) екологічний стрес – з'являється через негативний вплив факторів зовнішнього середовища. Окремо треба виділити ще один тип стресу, який сьогодні вже нажалі актуальний не тільки для спеціального контингенту «військових», але й для багатьох цивільних громадян України. Це бойовий стрес – психологічна реакція на те, з чим психіка людини до війни не зустрічалася: обстріли, кров, поранення, людські втрати, руйнації, тощо.

Г. Сельє наполягав, що під впливом стресу організм проходить три стадії: 1) стадія тривоги – де відбувається мобілізація організму для зустрічі з негативними факторами середовища; 2) фаза опору – на якій здійснюється протистояння стрес-чинникам щодо їх подолання; і якщо адаптація не відбувається, настає завершальна 3) стадія виснаження, що характеризується втратою ресурсів, хворобами, та може привести до загибелі організму [4].

Довготривалий стрес починає руйнувати соматичну будову людини. На рівні опорно-рухового апарату відбувається перенапруження м'язів, що є основою інших хворобливих проявів, на кшталт головного болю, мігрень, болях у позвоночному стовбурі та верхніх кінцівках. На рівні дихальної системи інтенсивні емоції проявляються у вигляді респіраторних захворювань, задишки, прискороеного дихання та астматичних захворювань.

Прийнято вважати, що серцево-судинна система однією з перших зустрічає стрес, реагуючи збільшенням частоти серцевих скорочень та скороченням серцевого м'яза, активно виділяючи гормони адреналіну, норадреналіну та кортизолу. Підвищується ризик серцевого нападу, інсульту та гіпертонії. Як результат, починає страждати ендокринна система організму людини. Мозок дає команду підключити до підвищеної роботи гіпоталамус, гіпофіз, наднирники, що провокує ендокринний/гормональний стрес. Така різноманітність реакцій призводить до порушення фізичного та психічного здоров'я через метаболічні розлади: діабет, ожиріння, депресію та імунні захворювання.

На рівні шлунково-кишкової системи, стрес може викликати больові відчуття у шлунку та стравоході, здуття живота, блювоту, підвищення або зниження апетиту та інший дискомфорт черевної порожнечі. І нарешті, постійна активація нервової системи впливає на інші системи організму порушуючи їх функціонування. Вегетативна нервова система запускає фізичні прояви стресу, активізуючи усі енергетичні ресурси організму на супротив стресорам. Центральна нервова система відіграє ключову роль у запуску стресових реакцій. Вона інтерпретує події як загрозливі, і активізує попередні системи організму людини [2].

Питання вивчення екстремальних факторів діяльності та їх нейтралізації є ключовою проблемою кризової психології професійної діяльності, а на сьогодні вже і життєдіяльності загалом громадян України, особливо тих, що мешкають на прифронтових територіях, та територіях активних бойових дій. Умовно ці фактори можна поділити на об'єктивні (зовнішні) та суб'єктивні (внутрішні); або психологічні та фізіологічні. До внутрішніх умов діяльності відносять: 1) екстремально-ситуаційні фактори (бомбардування та обстріли територій, чисельні людські втрати, порушення громадського порядку, різка активація кримінального елемента, відповідальність за прийняття рішень, тощо); 2) екстремально-психологічні фактори (новизна умов, дефіцит часу, високе навантаження, раптовість тощо). До зовнішніх умов діяльності відносять: 1) показники мікроклімату (температура, вологість, вітер, радіація); 2) шуми та вібрації (їх параметри та види); 3) вплив хімічних речовин (промислових та побутових – дим, сморід, подразнююча та токсична дія) [1].

С. Василенко виділяє ще групу некоригуємих факторів зовнішніх умов діяльності до яких він відносить десинхроноз (порушення циркадіальних

ритмів), фактор ризику (наявність загрози життю, здоров'ю) та змінену аферентацію (специфічне реагування організму на різкі зміни умов існування).

І якщо раніше дослідники аналізували більшою мірою професійні стрес-чинники робочого середовища, то з початком повномасштабного вторгнення ворожої армії до України площина досліджень змістилася на кризові ситуації в яких опинилося населення нашої країни. Щодня масштабні руйнування, людські втрати, багато горя та понівечені судьби. Тож поряд с професійними стрес-чинниками робочого середовища стають стрес-фактори сучасного життя українців у стані війни.

Виходячи з вищезазначеного, актуальними стають розробки керування стресами у сучасному суспільстві. Ряд авторів, таких як Б. Смірнов та Є. Долгополова, пропонують два види захисних заходів від зовнішніх умов діяльності: 1) активний захист – виявлення джерела загрози та протидія йому; 2) пасивний захист – застосування екобіозахисної техніки, при використанні якої джерело несприятливої дії залишається, але здійснюються заходи, спрямовані на попередження цих впливів на людей [1].

Цікавим та актуальним є факт виділення некоригованих факторів зовнішніх умов діяльності до яких відносяться десинхроноз, фактор ризику та зміненна аферентація. Відмічається, що десинхроноз – це неблагополуччя організму внаслідок порушення його циркадіанних (добових та навколо добових) ритмів; фактор ризику – це психогенний чинник змінених (незвичних) умов існування, які характеризуються наявністю загрози життю і здоров'ю; а зміненна аферентація сприймається як специфічне реагування організму на різко змінені умови існування (наприклад, при сенсорній депривації). Нажаль, некориговані чинники неможливо змінити, іноді їх навіть неможливо спрогнозувати, але їх обов'язково треба враховувати в процесі життєдіяльності людей в умовах ведення активних бойових дій та організації професійної діяльності фахівців екстремальних професій.

На сьогодні існує багато розробок щодо запобігання та усунення професійного психологічного стресу. Нажаль, повністю його прибрати не можливо, тож треба розробляти моделі щодо його керування. Так О. Тімченко та В. Христенко, пропонують усі методи боротьби зі стресами розподілити на дві категорії: організаційні стратегії та персональні методи. Перші – це методичне забезпечення яке спрямовано на мінімізацію напруги професійного середовища, другі можуть бути застосованими фахівцями щодо їх власної поведінки [5].

Розглянемо спочатку організаційні стратегії керування професійним стресом, основою яких є центри психологічного супроводу професійної діяльності організацій. Вони забезпечують формування, підтримання і

відновлення професійних якостей та станів фахівців екстремальних видів діяльності, що необхідні для ефективного вирішення і розв'язання професійних завдань. Психологічна робота включає в себе аналіз, довготривале та короткочасне прогнозування, психологічний вплив, що здійснюється на усіх етапах виконання професійної діяльності. Психологічні методи керування стресом на рівні організацій повинні включати два методи: психологічне проектування та психологічну корекцію.

Психологічне проектування включає в себе прогнозування ситуацій майбутньої діяльності та закладених в неї психологічних умов, що забезпечують оптимальне вирішення завдань. Воно припускає виявлення усієї сукупності стрес-чинників, що будуть визначати цілі, мотиви, психічні стани та бойову активність фахівців у майбутній діяльності, та розробку адекватних їм психодіагностичних, психопрофілактичних і психокорекційних програм роботи з людьми. Основні завдання цієї ланки психологічного супроводу професійної діяльності в екстремальних умовах вирішують: 1) які працівники потрібні для виконання цієї діяльності; 2) до вирішення яких професійних завдань їх треба підготувати; 3) визначення заходів щодо нейтралізації та оптимізації негативних умов професійної діяльності.

Тож, на основі психологічного проектування проводиться: психологічний відбір персоналу, їх доцільний розподіл на команди або групи з урахуванням психологічної сумісності фахівців; психологічна підготовка їх до дій в конкретних соціальних, природних, кліматичних, погодних та інших умовах.

Другий метод психологічного супроводу професійної діяльності фахівців екстремального профілю - психологічна корекція, припускає виявлення, оцінку та зміну психологічних умов уже здійснюваної діяльності. На основі, так званого, еталону норми дій працівників, психологічна служба виявляє відхилення в поведінці або психічному стані фахівця, і на основі цих розбіжностей проводить їх психологічну корекцію, яка здійснюється двома напрямками: 1) оптимізація зовнішніх умов діяльності; 2) психологічна допомога працівникам у подоланні психотравмуючих чинників надзвичайної ситуації. На основі поданих заходів відбувається оптимізація зовнішніх умов діяльності, проживання, раціоналізація режиму праці та відпочинку, а також психологічна підтримка та реабілітація персоналу.

Саме цими заходами протидії та керування стресами займаються відділи та центри психологічного супроводу професійної діяльності фахівців екстремального профілю на рівні організацій.

Тепер перейдемо до розгляду другої категорії керування стресами, а саме до персональних стратегій подолання негативних психічних станів, дезорганізуючої поведінки та інших проявів стресу. На наш погляд, саме

персональні стратегії боротьби зі стресами є особливо цінними зараз у період повномасштабного вторгнення в Україну, тому що вони спроможні допомогти не тільки фахівцям екстремальних професій, а й практично кожному українцю, долати негативну дію наслідків воєнних злочинів країни агресора.

Серед сучасних психологів існує припущення, що фізичні вправи, система збалансованого харчування, особистісне спілкування та інші чинники покращують фізичне здоров'я та можуть сприяти успішній боротьбі зі стресами. При зустрічі зі стресами, саме фізична підготовленість може служити «буфером», що пом'якшує негативну дію стресорів.

На сьогодні велике поширення отримали багато безпечних та ефективних прийомів і методів подолання стресу, або стратегії керування стресом. Під ними ми будемо розуміти можливість впливу, контролю та зміни в бажаному напрямку негативних станів особистості. Фахівці розрізняють: фізичні, емоційні, інтелектуальні й духовні способи керування стресами.

До фізичних способів керування стресами відносять: фізичні вправи, фізіотерапію, раціональне харчування, відпочинок та сон. Фізичні вправи допомагають майже миттєво, і навіть короткотривалі адекватні фізичні навантаження знімають м'язову напругу, покращують самопочуття людини. Дуже корисні, в цьому плані, плавання, біг, рухливі ігри на свіжому повітрі. Що стосується раціонального харчування, то бажано контролювати вживання солодкого та спиртного, якими людина зловживає в стані хронічного стресу. Набагато корисніше збільшити в раціоні овочі в яких містяться потрібні для подолання стресу вітаміни та мінерали. Першими показниками стресового перевантаження є порушення сну та відпочинку людини: складно засинати, часті пробудження серед ночі, важко підійматися зранку. Складається враження, що «біологічний годинник» людини зламався. Для його відновлення треба лягати спати в один і той же час, перед сном провітрювати приміщення, приймати теплу ванну, вживати трав'яні заспокійливі напої або молоко з медом.

До емоційних стратегій керування стресом належать висловлювання своїх почуттів в особистісному спілкуванні, або за допомогою письмових методів опрацювання емоцій у вигляді ведення щоденників, написання листів, тощо. Проблема що обговорена декілька разів поступово «зітреться», а викладена на папір втратить свою «руйнівну силу». Щоб заспокоїти почуття треба від них відволіктися на повсякденну діяльність, або ту яка приносить задоволення. При цьому добре допомагає музика, ігри з дітьми та тваринами, відпочинок на природі, тощо.

До інтелектуальних стратегій керування стресом відносять планування часу та позитивне мислення. Керування часом це невід'ємний складник профілактики стресу, тому що таким чином можна компенсувати дезорга-

нізацію діяльності викликану стресовою подією. Організована діяльність набагато продуктивніша на відміну від хаотичної та безцільної. Позитивне мислення допомагає людині знизити емоційне напруження, знайти нові можливості та діяти адекватно обставинам.

До духовних стратегій керування стресом відносять прагнення знайти своє призначення у світі, сенси життя та діяти згідно зі своїми ціннісними орієнтаціями. Ті, хто усвідомив своє призначення і спирається на свої цінності легше переживають життєві негаразди, швидше відновлюються та заспокоюються після трагічних подій, важких захворювань, тощо.

Як було вже зазначено, на фізіологічному рівні, психічне перенапруження веде за собою м'язове напруження та зрушення у вегетативній нервовій системі: прискорене серцебиття, розширення зіниць, прискорення роботи надирників, що призводить до появи у крові високого рівня гормонів (адреналіну та норадреналіну). Тому, вважаємо за необхідним зупинитися окремо на технологіях тілесної терапії як ефективних методах подолання негативних стресових станів. Саме завдяки тілесним технологіям люди можуть самостійно впливати та долати негативні психічні стани, що спричинені дією стрес-чинників.

Серед різних інтервенцій при негативних психічних станах найбільшу популярність отримали методи м'язової релаксації, аутогенне тренування та дихальні вправи. Релаксація – це метод за допомогою якого можна частково чи повністю зняти фізичне та психічне напруження людей, що необхідне для людей які знаходяться у стресовій ситуації. І саме цінне в цих технологіях те, що людина може освоїти данні інструменти самостійно, застосовувати їх у житті, а також допомагати іншим. На сьогодні існують різноманітні варіанти нервово-м'язової релаксації: за Джейкобсоном, Бенсоном, Якобсоном-Еверді та інші модифікації.

Релаксація за Е. Джейкобсоном розроблена на тому припущенні, що м'язове напруження тим вище, чим вище відчувається людиною нервово-психічна напруженість. І навпаки, розслаблення м'язів здійснює на людину заспокійливу дію. Цю закономірність Е. Джейкобсон назвав «нервовом'язова гіпертензія», і розробив саме метод прогресивної м'язової релаксації. За іншим принципом досягають розслаблення методом фізично-пасивної нервово-м'язової релаксації. На відміну від розслаблення після напруги за методом Джейкобсона, ця технологія заснована на концентрації уваги на відчуттях та подальшого розслаблення, саме тому вона називається пасивною. А перевагою методу прогресивної м'язової релаксації за Якобсоном-Еверді є те, що розслаблення можна досягати у будь-якій зручній позі для клієнта, що робить цей інструмент самопомоги одним з найбільш доступних у будь-якій ситуації.

Аутогенне тренування – це активний спосіб саморегуляції функцій організму, метод активації глибинних ресурсів за рахунок занурення в стан

психічної та фізичної рівноваги. Воно водночас виступає і як метод самонавіювання, і як метод саморозслаблення. Аутогенне тренування спрямоване на регуляцію психічного стану та активності людини; посиленням контролю над емоціями та почуттями; мобілізацію соматичних та духовних ресурсів. Також цей метод використовується як профілактичний у лікуванні та реабілітації багатьох захворювань.

Розглядаючи тілесні технології керування стресом обов'язково треба зазначити техніки дихання, одним із елементів культури якого є вміння керувати актом дихання в залежності від поставленої мети. Процес дихання може як заспокоїти, так і мобілізувати психічний стан людини. Основний принцип технології дихання наступний: для мобілізуючого дихання характерна більш тривала фаза вдиху порівняно з фазою видиху, а для заспокійливого дихання - більш довша фаза видиху порівняно з фазою вдиху.

Висновки. Не зважаючи на те, що стрес супроводжує людину все її життя, і може мати вигляд здорового напруження, існує стрес який негативно впливає на психологічну та соматичну будову людини, порушуючи когнітивну систему сприйняття та дезорганізуючи її діяльність. Психологами були виділені різні види стресу, від особистісного до професійного; досліджені стадії його протікання та ступінь впливу на особистість; проаналізовані та класифіковані негативні стрес-чинники. Всі ці дослідження дали змогу розробити ряд технологій керування стресами для зменшення руйнівної сили на людину як в професійній діяльності, так і в повсякденному житті.

Сьогодні, коли наша держава опинилася в умовах повномасштабної війни, технології керування стресами у сучасному суспільстві є вкрай актуальними та важливими для усіх верств населення. У роботі нами було виділено та проаналізовано дві загальні стратегії забезпечення керування стресами: організаційні та індивідуальні методи. Забезпеченням реалізації організаційних методів займаються служби психологічного супроводу професійної діяльності фахівців екстремального профілю. Вони вирішують проблеми професійного психологічного відбору, займаються розробкою заходів розвитку та підвищення професійно-важливих якостей, а також забезпечують застосування захисних заходів від зовнішніх умов діяльності, та врахування дій на людину некоригованих факторів, що суттєво покращує професійну діяльність в екстремальних умовах.

Але найважливішою, з точки зору нашої роботи, була систематизація персональних методів керування стресами, тому що ці методи доступні як фахівцям екстремальних профілів професійної діяльності, так і усім мешканцям нашої країни. До них відносяться фізичні, емоційні, інтелектуальні й духовні способи керування стресами. Окрему групу складають технології тілесної терапії: методи м'язової релаксації, аутогенне тренування та дихальні вправи.

Література:

1. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посібник. Київ : Ніка-Центр, 2009 р. - 576 с.
2. Лісовенко А.Ф., Крюкова М.А. Біолого-психофізіологічні та психологічні прояви стресу в умовах пандемії. Габітус, 2021. № 23. С. 133– 138.
3. Наугольник Л.Б. Психологія стресу : підручник / Л.Б. Наугольник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015 р. – 324 с.
4. Психологія стресу та стресових розладів : навч. посіб. / уклад. О.Ю. Овчаренко. К. : Університет «Україна», 2023 р. — 266 с.
5. Екстремальна психологія : підручник / За заг. ред.. проф. О.В. Тімченка – К. : ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.
6. Schonfeld P. The effects of daily stress on positive and negative mental health: Mediation through self-efficacy. International Journal of Clinical and Health Psychology, 2016. 16 (1), Pp. 1–10.

References:

1. Korolchuk M.S., Krayniuk V.M. Social and psychological support of activity in normal and extreme conditions: training. manual. Kyiv: Nika Center, 2009. – 576 p.
2. Lisovenko A.F., Kryukova M.A. Biological, psychophysiological and psychological manifestations of stress in pandemic conditions. Habitus, 2021. № 23. Pp. 133– 138.
3. Naugolnyk L.B. Psychology of stress: a textbook / L.B. corner Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2015. – 324 p.
4. Psychology of stress and stress disorders: teaching. manual / comp. O. Y. Ovcharenko. K.: «Ukraine» University, 2023 - 266 p.
5. Extreme psychology: a textbook / General. ed.. prof. O.V. Timchenko - K.: «August Trade» LLC, 2007. - 502 p.
6. Schonfeld P. The effects of daily stress on positive and negative mental health: Mediation through self-efficacy. International Journal of Clinical and Health Psychology, 2016. 16 (1), Pp. 1–10.

УДК 159.99

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1676-1685](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1676-1685)

Репетій Світлана Тимофіївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 02154, м. Київ, бульвар І.Шамо, 18/2, тел.: (067) 365-37-72, <https://orcid.org/0000-0001-6946-0142>

ПРОБЛЕМА СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ С. КІПЛІНГА ТА М. ГРОТА

Анотація. У статті вперше досліджено психологічну проблему смерті та безсмертя в романі С. Кінга «Та, що породжує вогонь».

Стівен Кінг – безсумнівно, один з найвідоміших письменників у світі, чий твори жахів та темного фентезі захоплюють читачів протягом десятиліть.

Його книги, наповнені лякаючими монстрами, паранормальними явищами та психологічними драмами, змушують нас замислюватися над найглибшими страхами та темними сторонами людської природи.

Твори Кінга досліджують широкий спектр психологічних тем, таких як:

- **Страх:** Кінг майстерно використовує страх, щоб зацікавити читачів та змусити їх відчувати емоції, які вони зазвичай намагаються уникати. Його монстри та жахіття слугують метафорами для наших реальних страхів, таких як страх смерті, втрати, болю, божевілля та невідомості.

- **Травма:** Багато персонажів Кінга зазнають травм, які впливають на їхнє життя та світогляд. Ці травми можуть бути фізичними, емоційними або психологічними, і вони часто стають рушійною силою сюжету.

- **Психологічні розлади:** Кінг зображує різні психологічні розлади, такі як шизофренія, біполярний розлад та посттравматичний стресовий розлад. Його твори дають нам уявлення про те, як ці розлади впливають на людей, які ними страждають, та на їхніх близьких.

- **Зло та добро:** Кінг змушує нас замислюватися над природою зла та добра. Його твори показують, що зло може бути присутнім як у зовнішньому світі, так і в нашій власній психіці.

Вони також дають нам надію на те, що добро може перемогти зло, навіть у найскладніших ситуаціях.

Мета статті – дослідити проблему смерті та безсмертя у романі С. Кінга «Та, що породжує вогонь».

На основі психологічного дослідження, автор приходиться до висновку, що роман С. Кінга «Та, що породжує вогонь», піднімає проблему смерті та

безсмертя особистості, адже його головні герої, завдяки небезпечному експерименту на деякий час уподібнюються до безсмертних у мініатюрі: вони мають надздібності, які можуть впливати на оточуючий світ.

Але надздібності не приносять їм щастя. Енді та його донька Чарлі, у термінології Н. Хамітова, – це люди граничного буття, з однієї сторони, а з іншої сторони, вони є символом втілення людини, яка втратила частину своєї людської природи під дією методів трансгуманізму.

Творчість Стівена Кінга має свою наукову цінність для подальших психологічних досліджень проблеми смерті та безсмертя особистості.

Ключові слова: С. Кінг, М. Грот, психологічні ідеї, смерть, безсмертя, особистість.

Repetiy Svitlana Tymofiivna candidate of psychological sciences, associate professor of the department of practical psychology, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 02154, Kyiv, I. Shamo Boulevard, 18/2, tel.: (067) 365-37-72, <https://orcid.org/0000-0001-6946-0142>

THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY OF THE PERSONALITY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PSYCHOLOGICAL IDEAS OF S. KIPLING AND M. GROT

Abstract. For the first time, the article examines the psychological problem of death and immortality in S. King's novel "Firestarter."

Stephen King is undoubtedly one of the most famous authors in the world, whose works of horror and dark fantasy have captivated readers for decades.

Filled with terrifying monsters, paranormal phenomena, and psychological dramas, his books make us ponder the deepest fears and dark sides of human nature.

King's works explore a wide range of psychological topics, such as:

- **Fear:** King skillfully uses fear to engage readers and make them feel emotions they would normally try to avoid. His monsters and horrors serve as metaphors for our real fears, such as the fear of death, loss, pain, madness, and the unknown.

- **Trauma:** Many of King's characters experience trauma that affects their lives and worldviews. These traumas can be physical, emotional, or psychological, and they often become the driving force behind the plot.

- **Psychological disorders:** King portrays various psychological disorders such as schizophrenia, bipolar disorder, and post-traumatic stress disorder. His writings give us insight into how these disorders affect people who suffer from them and their loved ones.

- **Evil and Good:** King makes us think about the nature of evil and good. His works show that evil can be present both in the external world and in our own psyche.

They also give us hope that good can triumph over evil, even in the most difficult situations.

The purpose of the article is to investigate the problem of death and immortality in S. King's novel "Firestarter."

On the basis of psychological research, the author comes to the conclusion that S. King's novel "Firestarter" raises the issue of death and the immortality of the individual, because his main characters, thanks to a dangerous experiment, for a while resemble immortals in miniature: they have superpowers, which can affect the surrounding world.

But superpowers do not bring them happiness. Andy and his daughter Charlie, in the terminology of N. Khamitov, are people of marginal existence, on the one hand, and on the other hand, they are a symbol of the embodiment of a person who has lost part of his human nature under the influence of transhumanism methods.

Stephen King's work has its scientific value for further psychological research into the problem of death and the immortality of the individual.

Keywords: S. King, M. Grot, psychological ideas, death, immortality, personality.

Постановка проблеми. Творчість Стефана Кінга, безсумнівно, виходить за рамки простої художньої літератури. Його романи та оповідання наповнені глибокими психологічними темами, які досліджують найпотаємніші страхи та темні сторони людської психіки.

Однак, незважаючи на очевидну психологічну глибину його творів, Кінга рідко розглядають як серйозного дослідника людської психіки.

Чому ж твори Кінга не сприймаються як психологічні дослідження?

- Жанрова категоризація: Твори Кінга зазвичай відносять до жанру жахів, що може створювати упередження щодо їхньої серйозності та наукової цінності.

- Ненауковий підхід: Кінг не використовує наукових методів дослідження та не пише психологічних трактатів. Його знання про людську психіку ґрунтуються на його власному досвіді, спостереженнях та уяві.

- Відсутність академічного визнання: Роботи Кінга не отримали офіційного визнання з боку психологічного співтовариства.

Це може бути пов'язано з упередженим ставленням до жанру жахів, а також з відсутністю у Кінга академічної освіти та досвіду досліджень.

Однак, ігнорування психологічного аспекту творчості Кінга є несправедливим.

Його твори містять цінні спостереження про людську психіку, які можуть допомогти нам краще зрозуміти себе та свої страхи.

Які ж питання може допомогти дослідити психологічна інтерпретація творчості Кінга?

- Які психологічні механізми лежать в основі страхів, які описуються у творах Кінга?
- Як твори Кінга впливають на емоції та психіку читачів?
- Які архетипи та символи використовуються Кінгом для дослідження людської психіки?
- Який внесок творчості Кінга у розуміння психологічних травм, посттравматичного стресового розладу та інших психічних розладів?

Дослідження психологічного аспекту творчості Кінга може допомогти нам:

- Краще зрозуміти людську психіку та її темні сторони.
- Розробити нові методи лікування психічних розладів.
- Створити нові твори мистецтва, які досліджують людську природу.

Вивчення психологічного аспекту творчості Кінга може стати новим напрямком у психологічних дослідженнях, який допоможе нам краще зрозуміти себе та світ навколо нас.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження проблеми смерті та безсмертя доводять у своїх наукових публікаціях українські дослідниці В. Уліщенко [9] та О. Титаренко [3], [4].

За українським філософом О. Титаренко, «філософи творять філософію. Російсько-українська війна вплинула на розвиток усіх ключових сфер життя українського суспільства: наукової, культурної, філософської, релігійної та ін.

Перед українською філософією постало важливе завдання – виокремити імена живих українських філософів, які є творцями сучасної української науки та філософії» [8, с. 16].

Отже, психологія, як і будь-яка інша сфера людської діяльності, не стоїть осторонь суспільних трансформацій.

Російсько-українська війна, безперечно, мала значний вплив на розвиток усіх ключових сфер життя українського суспільства, включаючи науку, культуру, філософію та релігію.

В цих складних умовах українська філософія постає перед низкою важливих завдань та викликів, а також отримує нові можливості для самоідентифікації та розвитку.

Український психолог та філософ В. Уліщенко говорить, що в «сучасному суспільстві проблема смерті та безсмертя відіграє значну роль, свідомо чи несвідомо впливаючи на думки, почуття та поведінку українців.

Слід зазначити, що феномени смерті та безсмертя мають різні форми презентації: у філософії, науці, художній літературі, кіно та інших засобах масової інформації тощо.

Проблема смерті та безсмертя стимулює українських філософів до творчості. Але за останні роки в філософії майже не приділялося уваги щодо вивчення даної проблематики в працях українських мислителів.

Смерть та безсмертя в сучасній українській філософії – малодосліджена тема. У зв'язку з тим, що українська філософія та наука стають все більше самостійними та суб'єктивними, тому актуально проводити теоретичні дослідження в даній проблематиці» [5, с. 84].

Можна погодитися з українською дослідницею В. Уліщенко. Дійсно, дослідження проблеми смерті та безсмертя є, з однієї сторони, для українських науковців стимулом, щоб творити [5] та писати нові наукові статті, а з іншої сторони, проблема смерті та безсмертя – це тема малодосліджена [5], а, отже, вона потребує все нових і нових філософсько-антропологічних, психологічних та інших комплексних досліджень як в українській філософії, так і в психології, про що і говорить також український дослідник П. Нестеренко.

Мета статті – дослідити проблему смерті та безсмертя у романі С. Кінга «Та, що породжує вогонь».

Виклад основного матеріалу. На початку нашого дослідження, для того, щоб більш глибоко зрозуміти психологічну суть досліджуваного роману, звернемося до короткої біографічної довідки про автора. Отже, «Стівен Кінг народився в Портленді, штат Мен, у 1947 році, був другим сином Дональда та Неллі Рут Пілсбері Кінг. Він здійснив свій перший професійний продаж оповідань у 1967 році «Вражаючим таємничим історіям». Восени 1971 року він почав викладати на уроках англійської мови в Hampden Academy, державній середній школі в Гемпдені, штат Мен. Пишучи вечорами та на вихідних, він продовжував писати оповідання та працювати над романами. Навесні 1973 року компанія Doubleday & Co. прийняла до публікації роман «Керрі», давши йому можливість залишити викладацьку діяльність і писати повний робочий день. Відтоді він опублікував понад 50 книг і став одним із найуспішніших письменників світу. Кінг є лауреатом медалі Національного книжкового фонду 2003 року за видатний внесок у американську літературу та Національної медалі мистецтв 2014 року» [7].

Отже, народившись 21 вересня 1947 року в Портленді, штат Мен, Кінг з раннього дитинства проявляв інтерес до читання та письма. Він публікував свої розповіді в шкільних газетах, а в 1974 році вийшов його перший роман – «Керрі».

Цей роман, про одержиму телекінезом дівчину-підлітка, здобув йому визнання та відкрив двері до успішної літературної кар'єри.

Протягом наступних десятиліть Кінг написав понад 50 романів, сотні оповідань, сценаріїв та есе.

Його твори, такі як «Сяйво», «Воно», «Зелена миля», «Мгла», «Темна Вежа», «1408» та багато інших, стали бестселерами, перекладеними мовами світу та екранізованими у фільмах та серіалах.

Секрет успіху Кінга полягає не лише в його лякаючих сюжетах, але й у глибокому розумінні людської психології.

Свій неперевершений психологічний роман «Та, що породжує вогонь», С. Кінг написав у 1980 р. В анотації до нього зазначається: «Це почалося, коли юні Енді та Вікі, шукаючи підзаробіток, взяли участь у тестуванні таємничого препарату. Після експерименту вони відкрили в собі екстрасенсорні надздібності. Згодом у пари народилася дівчинка Чарлі. У дворічному віці вона спопелила іграшкового ведмедика самим лише поглядом. Донька отримала від батьків новий, особливий дар – пірокінез. Тепер Чарлі загрожує небезпека. Вона – дамоклів меч, і не лише для оточення, а й для власної родини. Урядова організація, що колись провела зловісний експеримент за участі батьків Чарлі, хоче заволодіти дитиною з такими суперздібностями. І зовсім не з метою допомогти. Чарлі – ідеальна зброя. А зброя має виконати своє вбивче призначення» [2].

Отже, проблема смерті та безсмертя розпочинається в романі з того, що був розроблений деякий «таємничий препарат», який дозволяє людині за допомогою методів трансгуманізму, ставати фактично «надлюдьми», які мають «надздібності». «Контора», яка проводила експеримент, після народження Чарлі, вбиває її матір Вікі, але батько Чарлі – Енді, рятує доньку і починає втікати з маленькою Чарлі [2].

Чарлі має унікальну надздібність, яка називається «пірокінез», тобто вона може за допомогою сили думки викликати вогонь. Чарлі – це дівчина, яка породжує полум'я [2].

С. Кінг так пояснює цей феномен: «Вона це може робити своєю силою думки, – сказав Енді. – Наукова назва цьому – пірокінез. Екстрасенсорне вміння, як телепатія, телекінез чи ясновидіння, – у Чарлі, до речі, цього всього потроху теж є. Але пірокінез просто рідкісніший... і значно небезпечніший. вона сама його дуже боїться і має на те повне право. Не завжди виходити його контролювати. Вона могла б спалити і ваш дім, і сарай, і весь двір, якби замірилась. Або могла б тобі люльку підкурити. – Енді кволо всміхнувся. – Тільки від поки люльку підкурюватиме, zarazом може спалити дім, сарай і двір» [2, с. 149].

Ці надздібності вже свідчать про граничний вимір буття у термінології українського дослідника Н. Хамітова [6].

Розмірковуючи про смерть, Енді думає: «Смерть – наче гравець в американському футболі, як подумалося Енді, здоровий такий її. Смерть – це

Франко Гарріс, чи Сем Каннінгем, чи Мін Джо Грін. І вона все валить тебе долі, і ти все сідаєш на дупу просто на лінії розіграшу» [2, с. 204].

Енді та Чарлі в дорозі, вони біжать, втікають, переховуються від своїх гонителів, бо хочуть жити далі, адже вони мають надздібності і тому «Контора» зацікавлена їх викрасти та забрати до себе, щоб ставити на них експерименти [2].

«Та, що породжує вогонь» – це філософська праця, яка розкриває філософсько-антропологічні аспекти буття людини, яку переслідують за те, що вона є Іншою, не такою як всі.

Також даний роман доводить нам небезпечність неконтрольованих експериментів над людьми, де людське життя втрачає цінність і люди розглядаються як «піддослідні кролики».

Під дією науково-технічного прогресу людина може біологічно мутувати, стати гібридом чи мутантом, але при цьому вона не втрачає своєї Душі, про що і хоче сказати своїм читачам С. Кінг, адже Чарлі – це вже, фактично, не є звичною людиною навіть біологічно, це дівчинка-мутант, але вона при цьому має таку саму людську душу, їй боляче, у неї є своє людське серце.

Смерть та безсмертя на протязі всього роману постійно піднімаються зі своєю невблаганною силою жаги до життя та загрози цілковитого знищення головних героїв від аморальних та підлих агентів «Контори» [2].

В кінці роману Чарлі з її батьком ув'язнює «Контора» та намагається знищити. Енді вбивають і Чарлі, від несамовитого горя та відчаю застосовує пірокінез та спалює живцем [2].

«Чарлі розвернулася до автівки і випустила силу в тому напрямку. А сила й далі зростала, перетворювалася на щось гінке і тяжке водночас, щось невидиме, яке начебто живилося вировою ланцюговою реакцією та більшало в геометричній прогресії. У лімузині вибухнув паливний бак, задню частину автівки охопило полум'я, а випускна труба полетіла в небо, мов металевий спис. Але ще до того голова і торс стрілка спопеліли, лобове скло автівки вибухнуло задньою хвилею в салон, а особливі самозаклейні шини потекли, наче смалець» [2, с. 474], – говорить С. Кінг.

Досліджуючи творчість С. Кінга, ми можемо знайти у його подачі матеріалу дещо спільне та відмінне з українським психологом Миколою Яковичем Гротом.

Стефан Кінг та Микола Грот – це два письменники, чії твори досліджують темні сторони людської психіки та інколи жахають читачів.

Однак, незважаючи на деякі спільні риси, їхні роботи мають суттєві відмінності, які ґрунтуються на психологічних особливостях та світогляді кожного з них.

Спільні риси:

- Інтерес до темних сторін людської психіки: Обидва письменники зосереджуються на страхах, травмах, фобіях та інших темних аспектах людської природи. Їхні твори досліджують психологічні механізми страху, показуючи, як він може впливати на думки, поведінку та емоції людей [1].
- Використання монстрів та жахливих образів: Кінг та Грот використовують монстрів, привидів, демонів та інші жахливі образи для втілення страхів своїх персонажів та читачів. Ці образи можуть бути як реальними, так і метафоричними, символізуючи внутрішні демони, суспільні проблеми або інші темні аспекти життя. Наприклад, про інфернальних та світлих істот М. Грот згадує у своїй праці «Джордано Бруно та пантеїзм» [1].
- Вплив на емоції читачів: Твори обох письменників викликають у читачів сильні емоції, такі як страх, жах, напруження, тривога та іноді огида. Цей емоційний вплив може мати як розважальний, так і терапевтичний ефект, допомогти людям краще зрозуміти свої страхи та впоратися з ними.

Відмінності:

- Світогляд: Кінг має більш песимістичний та фаталістичний світогляд, ніж Грот. Його твори часто показують світ як жорстоке та несправедливе місце, де добро не завжди перемагає зло. Грот же має більш оптимістичний світогляд, вірячи в силу людського духу та можливість перемогти темряву [1].
- Психологічний підхід: Кінг більше фокусується на психології індивідуума, досліджуючи його страхи, травми та внутрішні конфлікти. Грот же більше цікавиться психологією суспільства, досліджуючи соціальні проблеми, колективні страхи та вплив натовпу.
- Жанрова стилістика: Кінг більше відомий своїми романами та оповіданнями в жанрі жахів, тоді як Грот більше працює в жанрі містики та фентезі.

Однак, твори обох письменників часто виходять за рамки жанрових умовностей, поєднуючи елементи різних жанрів та стилів [1].

Висновки. Отже, роман С. Кінга «Та, що породжує вогонь», піднімає проблему смерті та безсмертя особистості, адже його головні герої, завдяки небезпечному експерименту, на деякий час уподібнюються до безсмертних у мініатюрі: вони мають надздібності, які можуть впливати на оточуючий світ.

Але надздібності не приносять їм щастя. Енді та його донька Чарлі, у термінології Н. Хамітова, – це люди граничного буття, з однієї сторони, а з іншої сторони, вони є символом втілення людини, яка втратила частину своєї людської природи під дією методів трансгуманізму.

Творчість Стівена Кінга має свою наукову цінність для подальших філософсько-антропологічних досліджень проблеми смерті та безсмертя особистості.

Література:

1. Грот М. Я. Вибрані психологічні твори. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. 296 с.
2. Кінг С. Та, що породжує вогонь : роман. Пер. з англ. А. Рогози. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 512 с.
3. Титаренко О. Проблема смерті та безсмертя у філософській казці Оскара Вайлда «Вірний друг». *KELM. Knowledge. Education. Law. Management. № 5 (57)*. Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2023. С. 79-82. <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/84> (дата звернення: 22.11.2023).
4. Титаренко О. Ю. Проблема смерті та безсмертя у повісті «Майська ніч, або Утоплена» М. Гоголя. *Наукове пізнання: методологія та технологія. 2 (52)*. 2023. С. 73-78. http://np.pdpu.od.ua/2_2023/10.pdf (дата звернення: 18.10.2023).
5. Уліщенко В. Філософські ідеї смерті та безсмертя в сучасній українській філософії. *KELM. Knowledge. Education. Law. Management. № 5 (57)*. Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2023. С. 83-88. <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/84> (дата звернення: 22.11.2023).
6. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
7. King T. The Author. <https://stephenking.com/the-author> (дата звернення: 27.11.2023).
8. Tytarenko O. Philosophical ideas of death and immortality in the scientific heritage of P. Nesterenko. "Scientific Discussion". Vol. 1, №82. Praha, 2023. P. 16-18. <http://sdjscience.com/wp-content/uploads/2023/11/Scientific-discussion-No-82-2023.pdf> (дата звернення: 13.11.2023).
9. Ulishchenko V. The problem of death and immortality in M. Bulgakov's novel "The Master and Margarita". "Scientific Discussion". Vol. 1, №82. Praha, 2023. P. 19-21. <http://sdjscience.com/wp-content/uploads/2023/11/Scientific-discussion-No-82-2023.pdf> (дата звернення: 13.11.2023).

References:

1. Hrot M. Ya. (2006). Vybrani psykhologichni tvory. [Selected psychological works]. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholya. 296 [in Ukrainian].
2. King S. (2021). Ta, shcho porodzhuye vohon' : roman. [The One Who Makes Fire: A Novel]. Per. z anhl. A. Rohozy. Kharkiv : Knyzhkovyy Klub «Klub Simeynoho Dozvillya». 512 [in Ukrainian].
3. Tytarenko O. (2023). Problema smerti ta bezsmertya u filososfs'kiy kaztsi Oskara Vaylda «Virnyy druh». [The problem of death and immortality in Oscar Wilde's philosophical tale The Devoted Friend]. *KELM. Knowledge. Education. Law. Management. № 5 (57)*. Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie. S. 79-82. Retrieved from <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/84> [in Ukrainian].
4. Tytarenko O. Yu. (2023). Problema smerti ta bezsmertya u povisti «Mays'ka nich, abo Utoplana» M. Hoholya. [The problem of death and immortality in M. Gogol's story "May Night, or Drowned"]. *Naukove piznannya: metodolohiya ta tekhnolohiya. 2 (52)*. 73-78. Retrieved from http://np.pdpu.od.ua/2_2023/10.pdf [in Ukrainian].
5. Ulishchenko V. (2023). Filososfs'ki ideyi smerti ta bezsmertya v suchasniy ukrayins'kiy filosofiyi. [Philosophical ideas of death and immortality in modern Ukrainian philosophy]. *KELM. Knowledge. Education. Law. Management. № 5 (57)*. Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie. 83-88. Retrieved from <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/84> [in Ukrainian].

6. Khamitov N. V. (2017). *Filosofs'ka antropolohiya: aktual'ni problemy. Vid teoretychnoho do praktychnoho povorotu.* [Philosophical anthropology: actual problems. From theoretical to practical turn]. Kyiv : KNT. 394 [in Ukrainian].

7. King T. The Author. Retrieved from <https://stephenking.com/the-author> [in English].

8. Tytarenko O. (2023). Philosophical ideas of death and immortality in the scientific heritage of P. Nesterenko. *"Scientific Discussion". Vol. 1, №82.* Praha. 16-18. Retrieved from <http://sdjscience.com/wp-content/uploads/2023/11/Scientific-discussion-No-82-2023.pdf> [in English].

9. Ulishchenko V. (2023). The problem of death and immortality in M. Bulgakov's novel "The Master and Margarita". *"Scientific Discussion". Vol. 1, №82.* Praha. 19-21. Retrieved from <http://sdjscience.com/wp-content/uploads/2023/11/Scientific-discussion-No-82-2023.pdf> [in English].

УДК 159

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1686-1696](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1686-1696)

Романів Василь Павлович аспірант кафедри психології, філософії та суспільних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0009-4339-5472>

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА

Анотація. У статті досліджено риси, якими характеризуються неповнолітні, котрі скоюють або здатні на скоєння кримінальних правопорушень. Доведено, що неповнолітній, яким учинене кримінальне правопорушення, є особою у віці 14-18 років, що має комплекс рис, притаманних особі, яка є суспільно небезпечною, та характеризується суспільно значимими властивостями, під впливом яких учиняється суспільно небезпечна дія. Здійснено розробку типів, до яких належать неповнолітні правопорушники, завдяки цій типології стане можливим прогноз потенційної протиправної підліткової поведінки, можна буде заходи впливу застосовувати індивідуально до кожного підлітка. Крім того, ґрунтуючись на здійсненому дослідженні, пропонується власна типологія неповнолітніх, які скоюють правопорушення, якою передбачене охоплення їхніх головних відмінних характеристик. Автором допускається наявність наступних типів неповнолітніх, якими скоєно кримінальні правопорушення: а) «випадкового» – скоєно проступок через випадковий збіг обставин, необережність та неготовність протидіяти в певних обставинах; на протигагу загальному позитивному особистісному спрямуванню; б) «ситуаційного» – діяння скоєне через те, що неповнолітній не зміг справитися з негативною ситуацією, в яку потрапив унаслідок хиткого особистісного загального орієнтування, так званого хиткого характеру; в) «нестійкого» – діяння вчинили особи з незначними правопорушеннями, які вони скоїли в минулому, котрі поставлені на облік в поліції, загалом із негативним особистісним спрямуванням, якими, однак, не досягнуто стійкого стану; г) «злісного» – діяння вчинили особи, в яких відзначається відносно стійка антигромадська особистісна спрямованість (йдеться про неповнолітніх, якими злочини вчинялися багато разів). Встановлено, що в перспективі наступні дослідження мають детально і глибоко вивчити особу неповнолітнього правопорушника, дати характеристику його особистісним ознакам та на підставі здійсненого аналізу

виділити нові критерії для того, щоб типологізувати неповнолітніх, котрі стали на злочинний шлях.

Ключові слова: неповнолітні, правопорушення, злочин, кримінальні правопорушення, поведінкові особливості.

Romaniv Vasyl Pavlovych graduate student of the Department of Psychology, Philosophy and Social Sciences, V. I. Vernadsky Tavri National University, St. John McCain, 33, Kyiv, 01042, tel.: (044) 529-05-16, <https://orcid.org/0009-0009-4339-5472>

PSYCHOLOGY OF THE PERSONALITY OF A JUVENILE OFFENDER

Abstract. The article is devoted to the study of the characteristics of minors who commit or may commit criminal offenses. It has been proven that a person between fourteen and eighteen years of age with a set of certain signs of a socially dangerous person and socially significant properties that cause the commission of a socially dangerous act can be recognized as a minor who has committed a criminal offense. A typology of juvenile delinquents has been developed, which will help predict the possible illegal behavior of adolescents and individualize the application of influence measures to them. Also, on the basis of the conducted research, an own typology of juvenile delinquents is proposed, which at the same time covers their main distinguishing characteristics. According to the author, there are the following types of minors who have committed criminal offenses: a) "accidental" - committing an act as a result of a random coincidence of circumstances, carelessness and unpreparedness to face the situation; contrary to the general positive orientation of the individual; b) "situational" - committing an act as a result of getting into a corresponding negative situation due to the instability of the general orientation of the individual, "shaky" character; c) "unstable" - the commission of an act by persons who have previously committed minor offenses and are registered with internal affairs bodies, have a predominantly negative personality orientation, but have not reached the level of stability; d) "malicious" - committing an act by persons who are characterized by a relatively stable anti-social orientation of the personality (minors who have committed crimes more than once). It was determined that the prospects for further investigations consist in a more detailed and extended study of the identity of a juvenile criminal, the characteristics of his personal characteristics, and the identification of new criteria for the typology of juveniles who commit criminal offenses on the basis of the conducted research.

Keywords: minors, delinquency, crime, criminal offenses, behavioral characteristics.

Постановка проблеми. Наявність такого явища, як злочинність неповнолітніх, відіграє значну роль у житті людства загалом, а надто – нинішнього вітчизняного соціуму зокрема. Розбудову держави, процеси, під час яких країна оновлюється, супроводжують об'єктивні складнощі, економіка та інші сфери переживають кризу, спотворюється суспільна свідомість. В результаті негативного впливу зазнають найбільш вразливі категорії населення, до яких належать діти. В їхньому середовищі найчастіше доводиться хвилюватися за підліткову вікову групу (14–18-річних), психологічна, особистісна та психофізіологічна специфіка якої зазвичай служить головною причиною протиправних дій.

Характеристика неповнолітніх, які скоюють кримінальні діяння, – це непросте й неоднозначне питання дослідження, оскільки спрямоване на досить своєрідну для аналізу мотиваційну протиправну поведінку неповнолітньої особи. Внаслідок того, що незавершені процеси, які формують особистість, спотворені соціальними причинами внутрішні особисті потреби та інтереси, через те, що неповнолітній є фізично та психічно незрілим, з обмеженим життєвим досвідом, свідоме сприйняття фактів викривлене і чинить негативний вплив на те, якою є загальна особистісна спрямованість особи, котра не досягла повноліття. Тому є потреба детальніше дослідити особливості поведінки неповнолітніх, складові його характеру, які разом і є визначальними для особи неповнолітнього, котрий виступає потенційним злочинцем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували чимало науковців, зокрема В. Бедь, С. Белавін, В. Бочелюк, О. Кваша, О. Мацюк, М. Рудик та інші.

Метою статті є розкриття психології особистості неповнолітнього правопорушника.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік вважають критичним, перехідним. У біології та психофізіології критичними, або сензитивними, періодами називають такі фази розвитку, що вирізняються підвищеною чутливістю до певних зовнішніх та/або внутрішніх чинників, вплив яких у межах конкретного періоду розвитку передбачає особливо важливі, незворотні наслідки. У соціології та інших суспільних науках такому стану відповідає поняття соціальних переходів, поворотних пунктів розвитку, що радикально змінюють положення, статус або структуру діяльності індивіда (наприклад, початок трудової діяльності). Оскільки соціальні переходи часто супроводжуються психологічною напруженістю та перебудовою, у психології розвитку існує спеціальне поняття вікових криз (кількісно-якісних стрибків), з якими асоціюється стан більше чи менше вираженої конфліктності. Вікові кризи, зумовлені нормальною логікою розвитку, а також пов'язані з ними біологічні й соціальні зміни, якими б тяжкими та болісними вони не були, –

повторювані, закономірні процеси (на відміну від криз, що є наслідками певних особливих, випадкових обставин, наприклад смерті батьків) [1].

Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України, неповнолітньою вважається особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2]. Неповнолітній порушник закону – особливий, найбільш важкий об'єкт виховання та перевиховання. Такий неповнолітній найчастіше обтяжений уже вкоріненими негативними поглядами, судженнями, негативними звичками та формами поведінки. Зазвичай він грубо протидіє позитивному впливу, зводячи між собою та вихователем психологічний бар'єр недовіри, відчуження і навіть ворожості. Зруйнувати цей бар'єр – значить створити позитивні передумови для подальшого психологічного впливу. У такому випадку мова йде не тільки про вміння вихователя прищепити підлітку або юнаку ті або інші позитивні риси, властивості і якості, а й про мистецтво виправлення та перевиховання, тобто про нейтралізацію, викорінення сформованих раніше негативних сторін духовного життя та поведінки. Відомо, що в людському житті найскладнішим перехідним етапом є саме підлітковий вік, який відзначається підвищеною вразливістю. У цьому віці відбувається розвиток моральних уявлень, понять і переконань, засвоєння моральних норм, цінностей, суспільних вимог до поведінки, в тому числі і правових норм. Сучасний підліток живе у світі, складному за своїм змістом і тенденціями соціалізації. Тому що, підлітки більше, ніж інші вікові групи населення, страждають від нестабільного соціального, економічного і морального становища в країні, втративши сьогодні необхідну орієнтацію в цінностях та ідеалах, – старі зруйновані, нові лише створюються. Основні психологічні особливості підліткового віку – підвищена конформність, навіюваність, групова залежність, демонстративна незалежність від старших, недостатній соціальний контроль власної поведінки, завищене наслідування кумирам та ін. Обмеженість життєвого досвіду, знань, конфліктність у стосунках із дорослими, потреба в самоствердженні, чутливе реагування на думку ровесників визначають особливості психіки неповнолітніх [3].

На наш погляд, неповнолітнім, який скоїв кримінальне правопорушення, можна визнати особу 14-18 років, яку характеризує комплекс певних рис, притаманних суспільно небезпечній людині, та соціально значимі властивості, які стали причиною суспільно небезпечної поведінки. Необхідно зауважити, що особистості неповнолітнього злочинця, як і будь-якій особистості, притаманні конкретні морально-психологічні аспекти – погляди й переконання, потреби й інтереси, життєва мета і сподівання, інтелектуальні, емоційні та вольові особливості. Водночас у цієї особистості є відповідні статеві ознаки, вона здійснює в соціумі встановлені соціальні функції й, вірогідно, раніше вчиняла злочини та ін.

У соціальному контексті провідним типом діяльності для молодшої людини є встановлення та розширення соціальних контактів. У спілкуванні засвоюються норми соціальної поведінки, встановлюються відповідні стосунки, розвивається почуття. Якщо потреба у спілкуванні реалізується не в сприятливих умовах, а у неформальних підліткових групах і вуличних компаніях, котрі як цінність сповідують випивку, наркотики, хуліганство і т. п., то таке спілкування може стати для підлітка небезпечним криміногенним фактором. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що для неповнолітніх характерне скоєння злочинів у складі групи. Це пояснюється кількома причинами:

а) беручи участь у групових діях, підлітки сміливішають і нахабнішають (група з аморальними і протиправними позиціями перетворюється на «стадо»);

б) скоюючи правопорушення, члени групи всіляко «облагороджують» їх мотиви, викривлено оцінюють поведінку потерпілого;

в) у групі відбуваються схвалення скоєних дій та ігнорування власної відповідальності за протиправну поведінку;

г) в емоційній сфері підлітків, які скоїли злочин у групі, послаблюється почуття сорому, чутливість до страждань інших людей (з великої кількості опитаних неповнолітніх правопорушників 40 % ні перед ким не відчували почуття сорому, а решта 60 % відчували лише у зв'язку з покаранням, а не у зв'язку з аморальністю скоєного антисоціального діяння [4]).

Неповнолітній несе відповідальність за те, які діяння та вчинки він скоїв. Судом притягається до кримінальної відповідальності підліток чи юнак не за наявність у його психології тих чи інших поглядів або моральних рис, а за перетворення цих рис у поведінку, яка загрожує суспільству, навколишнім людям, інакше кажучи – за скоєння злочину.

У всіх країнах вважається за доцільне призначати покарання неповнолітнім у разі вчинення ними тяжкого суспільно небезпечного діяння; інколи воно поєднується з примусовими виховними заходами. Цим підкреслюється, що в підлітковому віці особа ще формується, тому її слід не просто карати, а й піддавати інтенсивному виховному впливу. Саме ж покарання за тяжкі злочини має на меті припинити суспільно небезпечну поведінку та захистити громадян від можливих посягань, адже факт неповноліття не зменшує об'єктивної тяжкості збитків для жертви злочину та відповідних правоохоронних соціальних цінностей. При визначенні міри відповідальності неповнолітньому враховується, таким чином, не тільки сама особистість, а й характер вчиненого злочину. У цьому, безсумнівно, знаходить вираження моральна сутність покарання. Відповідність злочину й покарання – так можна визначити зв'язок між мірою відповідальності та мірою

(шкідливістю) вчиненого. Залежно від характеру вчиненого діяння призначається кримінальне або адміністративне покарання [5].

Що стосується емоційного складника характеру неповнолітніх злочинців, то вона характеризується підвищеною збудливістю, поєднаною з переміною настрою, дратівливістю. Але рішення вчинити злочин – це, як правило, наслідок моральної деформації особистості, недостатнього соціального розвитку підлітка, а не його вікових особливостей. Більшості неповнолітніх злочинців властива брутальність, зухвалість, дратівливість як результат поганого виховання або взагалі його відсутності. Ці фактори обов'язково необхідно враховувати при контакті з такими людьми. Також їм властива упертість і нещирість, яка межує з упертістю. При цьому необхідно враховувати, що нещирість підлітка не завжди визначається тільки рисою характеру. Як правило, підліткова нещирість є результатом неправильного розуміння дружби й товариства, страхом виглядати зрадником, бажанням виділитися або привернути увагу. Не маючи належного виховання, неповнолітні виявляються невідповідними до життєвих ситуацій, легко потрапляють під вплив вуличних угруповань асоціальної спрямованості, починають уживати алкоголь, наркотики, втягуються в аморальну діяльність аж до злочинної. У результаті в дітей виникають негативні та антигромадські звички й інтереси, формується антисуспільна поведінка, педагогічна занедбаність [6].

Слід наголосити, що особа злочинця характеризується ознаками, властивостями та іншими даними, що в комплексі є визначальними для неї як людини, яка скоїла злочин. Посередництвом них можна отримати характеристику правопорушника, встановити, що стало причиною самої злочинної поведінки.

О.О. Кваша, намагаючись урахувати всі найбільш значущі елементи особистості злочинця, виокремив такі її складники:

1) підструктура, що передбачає соціальні ролі і статуси особистості (соціальне походження, посада, професійна приналежність, сімейний стан тощо);

2) підструктура, яку утворюють морально-психологічні властивості особистості (морально-політичні, світоглядні та моральні риси; погляди, переконання, цілі; психологічні риси: емоційні, вольові та інтелектуальні особливості, наявність психологічних відхилень);

3) підструктура, що включає спонукальну сферу особистості (потреби, здібності, інтереси, мотиви, ідеали, звички, правосвідомість);

4) підструктура, що охоплює психофізіологічну сторону (стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конструкції тощо);

5) підструктура, що включає правову характеристику (відомості про характер учиненого злочину, його мотивація, роль особи в скоєнні злочину, наявність судимості, рецидив тощо) [7].

У фундаментальній праці «Курс сучасної української кримінології» академік А.П. Закалюк акцентував увагу на тому, що структуру особи злочинця варто будувати на підставі уявлення про структуру особи взагалі та з розумінням необхідності визначення її так, щоб була відображена детермінуюча роль кожного її елемента (груп елементів), а також предметне значення останньої та її специфіка як об'єкта запобіжного впливу. Виходячи із цих міркувань, А.П. Закалюк пропонує структуру особи злочинця, що складається з дев'яти блоків (груп) ознак, а саме:

1) ознаки формування, соціалізації особи:

– освіта: її рівень, профіль, у тому числі загальний рівень і спеціальний профіль;

– наявність спеціальності (професії);

– відомості про риси, набуті в батьківській сім'ї, у тому числі соціальні риси та характеристики самих батьків, їхнє ставлення й участь у формуванні та вихованні особи, наявність у батьків антисуспільної поведінки, аморальних учинків, алкоголізму, наркоманії, фізичних чи психічних вад; тривалість перебування особи в батьківській сім'ї після народження, причина вибуття із сім'ї; риси, звички, моральні вимоги, набуті в сім'ї;

– ознаки, риси, звички, досвід, набуті у звичному мікросередовищі (у дитинстві, юнацтві, у нинішній час), у тому числі в безпосередньому оточенні в сім'ї, за місцем проживання, місцем проведення вільного часу; загальні соціальні та соціально-психологічні ознаки звичного мікросередовища;

– характер (зміст) занять у вільний час, культурні потреби, інтереси, їх задоволення;

– участь у діяльності об'єднань громадян;

2) ознаки соціального статусу та соціальних ролей:

– соціальне становище, рід занять, характер виробництва (навчання);

– сімейний стан, наявність дітей, можливостей і засобів їх утримання, навчання, виховання, ставлення до долі дітей, тривалість перебування в сім'ї, стосунки між подружжям;

– соціальні житлові умови, їх придатність для нормального проживання;

– належність до соціальних груп суспільно прийнятної спрямованості, у тому числі за інтересами, умовами життя, іншою необхідністю;

– належність до груп асоціальної або антисуспільної спрямованості.

Характер занять, діяльності групи, мотиви участі, належності: інтереси, потреби, залежність; роль у групі, тривалість перебування, негативні наслідки, у тому числі суспільні оцінки; корегувальний вплив, притягнення до

відповідальності (адміністративної, кримінальної), покарання, умови його відбуття, вплив, соціальні наслідки;

– соціальні плани (перспективи) особи на майбутнє: наявність, предметність, заходи практичного здійснення, суспільна прийнятність, умови та ймовірність здійснення, можливі соціальні наслідки для оточення, особи;

3) безпосередні ознаки спрямованості особистості:

– потреби, інтереси, соціальні цінності в основних сферах життєдіяльності: сім'я, навчання, праця, культура, взаємини між людьми; ставлення до них, загальнолюдських цінностей, норм моралі, права;

– діяльнісні прояви в основних сферах життєдіяльності суспільства: зміст, спрямованість, результати, суспільне ставлення, оцінки, заохочення;

– асоціальні або антисуспільні потреби, інтереси, цілі, діяльнісні прояви: зміст, спрямованість, мотиви, форми реалізації, соціальні результати, соціальна оцінка, ставлення до неї;

4) демографічні ознаки, що мають соціальне та психологічне значення:

– стать;

– вік;

5) психофізіологічні особливості: реакції, адаптації, моторики, тип вищої нервової діяльності, особливості темпераменту, мислення, у тому числі вади, психофізіологічні риси, що мають генетичне походження;

6) показники фізичного здоров'я:

– загальний стан, фізичні вади, що безпосередньо впливають на можливості соціальної адаптації, розвитку, діяльності;

– хронічні захворювання соматичного типу;

– захворювання, що є наслідком антисоціальної (аморальної) поведінки: алкоголізм, наркоманія, венеричні захворювання, ВІЛ/СНІД;

7) показники психічного здоров'я: патологія, що виключає осудність; аномалії (відхилення), що її обмежують, аномалії в межах осудності;

8) індивідуальні психологічні риси:

– риси характеру, у тому числі негативні та суспільно небажані (неприємні), зокрема грубість, нечесність, агресивність, злобність, жорстокість, нахабство, користолюбство, скаредність, цинізм, егоїзм, мстивість, боягузтво, замкненість, зверхність. Позитивні та суспільно бажані риси: комунікабельність, доброта, довірливість, сміливість, чесність, відсутність користолюбства;

– вольові якості, у тому числі інертність, властивість підпадати під чужий вплив, млявість, рішучість, наполегливість, здатність підкорювати своєму впливу тощо;

– емоційні риси, у тому числі бурхливість, невірноваженість, дратівливість, образливість, байдужість, черствість, сором'язливість, ревність, чуйність, незворушність;

9) ознаки, пов'язані з учиненням особою злочину. Здебільшого це кримінально-правові ознаки самого злочину:

– ознаки складу злочину, об'єктів посягання, суспільна небезпечність останніх (за системою Кримінального кодексу); способи досягнення злочинної мети; мотиви, що спонукали особу до вчинення злочину, його конкретні результати, у тому числі заподіяна ним шкода; вина й роль особи в злочинному діянні, форма останнього (індивідуальна, групова, організована) тощо;

– ознаки ставлення особи до вчиненого, у тому числі до доказів, потерпілого, завданої шкоди, призначеного покарання;

– інші кримінально-правові ознаки: наявність колишніх судимостей, характеристика (класифікація) злочинів, за які особа була раніше засуджена; відбуття покарання за попередніми судимостями, застосування різних видів дострокового, умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання або звільнення від кримінальної відповідальності [8].

А.П. Закалюк запропонував структурний склад особи злочинця як типову форму, на основі якої можна створити структуру відповідної особи, котрою було скоєне кримінальне діяння певного виду.

На підставі досліджуваних поглядів вчених на компоненти, з яких складається особистість людини, котрою скоєно суспільно небезпечний вчинок, зокрема неповнолітнього правопорушника, можна прийти до висновку, що елементи, які формують особистість неповнолітніх, що скоюють злочини, є наступними:

- соціально-демографічними (комплекс, що містить персонографічні ознаки й інформацію щодо соціальної функції та місця, яке неповнолітній займає в суспільстві: вказує стать, вік, освіту, соціальний стан, професію, вид діяльності);

- кримінально-правовими (презентують, наскільки загрожують суспільству неповнолітні злочинці, яким ступенем глибини та стійкості характеризується їхня антисуспільна спрямованість, що демонструють скоєні ними дії з ознаками відповідного складу злочину, які загрожують суспільству);

- морально-психологічними (особистісною своєрідністю, притаманною підліткам, через яку вони вчиняють злочини, що проявляється в помилковому самовираженні, деформованому баченні істинних цінностей; бажанні отримати швидкий (миттєвий) результат, пов'язаний із приємними враженнями та відчуттями, у прагненні примітивно розважатися, пережити граничні відчуття, обставини, що розбурхують емоції, в підвищеній емоційній збудливості, імпульсивності; байдужості до того, які проблеми турбують суспільство, ігноруванні (часом нарочитому) суспільних моральних засад, нечіткому розумінні, що являють собою суспільні норми, рамки та обмеження, невисокому усвідомленні того, що є належним, відповідальності за власні дії;

загостреному почутті незалежності, негативному ставленні до всього, що говорять дорослі, раптовому відчуженні від рідних і товаришів; у намаганні наслідувати; в обмежених інтересах, вузьких інформаційних джерелах, егоїзмі, неспроможності ставитися до себе критично, невмінні різнопланово оцінювати життєві ситуації, легкому уникненні труднощів, які виникають на шляху до цілі; у наданню переваги споживанню як головній стратегії життя).

Ми вважаємо, що з точки зору оптимальності та охоплення ключових відмінностей найбільш актуальною можна назвати типологізацію неповнолітніх, якими скоєно кримінальне діяння, і які підпадають під таку характеристику:

– «випадкових» – скоєно проступок через випадковий збіг обставин, необережність та неготовність протидіяти в певних обставинах, на противагу загальному позитивному особистісному спрямуванню;

– «ситуаційних» – діяння скоєне через те, що неповнолітній не зміг справитися з негативною ситуацією, в яку потрапив унаслідок хиткого особистісного загального орієнтування, так званого хиткого характеру;

– «нестійких» – діяння вчинили особи з незначними правопорушеннями, які вони скоїли в минулому, котрі поставлені на облік в органах внутрішніх справ, загалом із негативним особистісним спрямуванням, якими, однак, не досягнуто стійкого стану;

– «злісних» – діяння вчинені особами, в яких відзначається відносно стійка антигромадська особистісна спрямованість (йдеться про неповнолітніх, якими злочини вчинялися багато разів).

Висновки. Таким чином, аналізуючи особистісні характеристики неповнолітнього, який вчинив правопорушення, варто акцентувати на його психологічній своєрідності, оскільки профілактика, покликана запобігти злочинам на особистісному рівні, обумовлена встановленими психологічними особливостями, які притаманні правопорушникові, це є підґрунтям методології, завдяки якій прогнозують індивідуальну поведінку та вдаються до профілактичних кроків і заходів впливу юридичного характеру. Отже, можливе використання оптимально роздільних та індивідуальних заходів, які володіють впливовою та профілактичною функціями. Неповнолітній, яким скоєно злочин, – це особа 14-18 років, яку характеризує комплекс певних рис, притаманних суспільно небезпечній людині, та соціально значимі властивості, які стали причиною суспільно небезпечної поведінки. Особистості неповнолітнього злочинця притаманні конкретні морально-психологічні аспекти – погляди й переконання, потреби й інтереси, життєва мета і сподівання, інтелектуальні, емоційні та вольові особливості. Створивши систему типів неповнолітніх, які скоїли кримінальні правопорушення, варто сподіватися, що завдяки їй можна буде прогнозувати ймовірну поведінку

підлітків, особистісні особливості яких схожі з характерними рисами неповнолітніх злочинців, у час до вчинення правопорушення та варіанти наступних дій підлітка, якщо застосувати щодо нього заходи впливу з певним характером та відповідною тривалістю.

Література:

1. Рудик М.М. Психологічні особливості формування особистості та поведінки неповнолітнього корисливого злочинця. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 231-241.
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Бочелюк В.Й. Юридична психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
4. Мацюк О.Л., Белавін С.П. Психологія неповнолітніх правопорушників. URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/soc-psych-problems.pdf#page=229>.
5. Бедь В. В. Юридична психологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 436 с.
6. Особливості розслідування окремих видів злочинів. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection9.html>.
7. Кваша О.О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження: монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2003. С. 134.
8. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології. Київ : Ін Юре, 2007.

References:

1. Rudyk, M.M. (2015). *Psykhologichni osoblyvosti formuvannia osobystosti ta povedinky nepovnitnoho koryslyvoho zlochyntsia* [Psychological features of personality formation and behavior of a juvenile self-interested criminal]. *Yurydychna psykhologhiia – Legal psychology*, 2, 231-241 [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy «Simeinyi kodeks Ukrainy»* [Law of Ukraine «Family Code of Ukraine»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
3. Bocheliuk, V.I. (2010). *Yurydychna psykhologhiia* [Legal psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
4. Masiuk, O.L. & Bielavin, S.P. (2021). *Psykhologhiia nepovnitnykh pravoporushnykiv* [Psychology of juvenile delinquents]. Retrieved from <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/soc-psych-problems.pdf#page=229> [in Ukrainian].
5. Bed, V.V. (2004). *Yurydychna psykhologhiia* [Legal psychology]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
6. *Osoblyvosti rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyntiv* [Peculiarities of the investigation of certain types of crimes]. Retrieved from <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection9.html> [in Ukrainian].
7. Kvasha, O.O. (2003). *Orhanizator zlochyntiu. Kryminalno-pravove ta kryminologichne doslidzhennia* [The organizer of the crime. Criminal law and criminological research]. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho [in Ukrainian].
8. Zakaliuk, A.P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminologii* [Course of modern Ukrainian criminology]. Kyiv : In Yure [in Ukrainian].

УДК159.923.2:159.9-022.326.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1697-1707](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1697-1707)

Руденко Оксана Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 08401, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, тел.: (093) 602-18-48, <https://orcid.org/0000-0002-7717-1663>

Чижма Діана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 08401, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, тел.: (068) 805-84-43, <https://orcid.org/0000-0001-9850-5143>

ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Автором статті розкрито феномен ідентичності як складний психологічний процес, що включає уявлення особи про себе, її унікальність, почуття приналежності та стійкість у часі. З'ясовано, що кожна людина має свою власну ідентичність, яка формується під впливом різних факторів, таких як сімейне оточення, культурні традиції, освіта, досвід, взаємодія з іншими людьми тощо. Ідентичність може бути розглянута з різних точок зору, таких як особистісна ідентичність (як особистість розуміє себе саму), соціальна ідентичність (почуття приналежності до певної групи чи спільноти), культурна ідентичність (сприйняття своєї культурної приналежності), національна ідентичність (уявлення людини про себе як члена певної нації або народу, з відчуттям спільності, приналежності та ідентифікації з цією нацією) та ін. Ідентичність може бути динамічною і змінюватися протягом життя людини під впливом нового досвіду та подій.

Проаналізовано та розкрито низку ефективних стратегій та методів для подолання кризового стану особистості, серед яких: когнітивно-поведінкова терапія, підтримка соціального оточення, рефлексія і самосвідомість, пошук сенсу та цілей, метод когнітивної реструктуризації, арт-терапія та ін.

Виявлено чинники, які впливають на формування ідентичності через кризовий стан особистості: культурні та релігійні цінності; фінансова стабільність/нестабільність; політична ситуація; медіа та інформаційне середовище; втрата сенсу життя, переосмислення цінностей/віри, травматичні події (стрес, втрати), переоцінка цілей, низька самооцінка, зниження впевненості у собі та ін.

Встановлено, що на глибину і силу переживань особистістю кризової ситуації має вплив рівень розвитку особистості, тобто особистість з вищим рівнем самосвідомості, саморегуляції та самоконтролю здатна якісніше управляти емоціями та стресом під час кризи.

Ключові слова: ідентичність, криза, кризовий стан, методи, особистість, процес формування, стратегії, соціальне оточення, чинники.

Rudenko Oksana Volodymyrivna PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Psychology Department, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 08401, Pereiaslav, Sukhomlynskooho St., 30, Tel.: (093) 602-18-48, <https://orcid.org/0000-0002-7717-1663>

Chyzhma Diana Mykolaivna PhD in Psychological Sciences, Senior Lecturer, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 08401, Pereiaslav, Sukhomlynskooho St., 30, Tel.: (068) 805-84-43, <https://orcid.org/0000-0001-9850-5143>

IDENTITY FORMATION IN THE CONTEXT OF OVERCOMING PERSONAL CRISIS STATES

Abstract. The authors of the article revealed the phenomenon of identity as a complex psychological process that includes a person's perception of himself, his uniqueness, sense of belonging and stability over time. It was found that each person has his own identity, which is formed under the influence of various factors, such as family environment, cultural traditions, education, experience, interaction with other people, etc. Identity can be considered from different points of view, such as personal identity (how an individual understands himself), social identity (a sense of belonging to a certain group or community), cultural identity (the perception of his cultural belonging), national identity (a person's perception of himself as a member of a certain nation or people, with a sense of commonality, belonging and identification with this nation), etc. Identity can be dynamic and change throughout a person's life under the influence of new experiences and events.

A number of effective strategies and methods for overcoming the crisis state of the individual have been analyzed and revealed, including: cognitive-behavioral therapy, support of the social environment, reflection and self-awareness, the search for meaning and goals, the method of cognitive restructuring, art therapy, etc.

The factors that influence the formation of identity due to the crisis state of the individual have been identified: cultural and religious values; financial stability/instability; political situation; media and information environment; loss of the meaning of life, rethinking of values/beliefs, traumatic events (stress, losses), reassessment of goals, low self-esteem, decrease in self-confidence, etc.

It was established that the depth and strength of a person's experiences of a crisis situation is influenced by their level of personality development, that is, a person with a higher level of self-awareness, self-regulation and self-control is able to manage better their emotions and stress during a crisis.

Key words: identity, crisis, crisis state, methods, personality, formation process, strategies, social environment, factors.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується складністю соціальних взаємодій, поширенням психічних проблем (депресія, тривожні розлади та ін.), швидкими змінами у цінностях і нормах тощо, – все це має значний вплив на напругу в питаннях ідентичності та самоідентифікації, що, в свою чергу, може призвести до кризових станів. Розуміння процесів формування ідентичності може допомогти вирішити ці проблеми та забезпечити позитивний розвиток особистості. Ідентичність є складним процесом, який включає усвідомлення себе як унікальної особистості з власними цінностями, переконаннями, інтересами та життєвим шляхом.

Формування ідентичності у контексті подолання кризових станів особистості допомагає їй зрозуміти себе краще, знайти новий сенс життя, зміцнити свою психологічну стійкість та вибудувати позитивне ставлення до себе. Цей процес може бути важким і тривалим, але водночас він є одним із базових для особистісного розвитку та психологічного благополуччя. Виникати кризові стани особистості можуть із різних причин (стрес, травми, конфлікти, втрати, самоосмислення тощо), і вони можуть підірвати стабільність та спокій людини. Під час кризових ситуацій особистість може втрачати свою ідентичність, почуваючись збентеженою та нездатною на активну життєдіяльність. В таких ситуаціях важливо активно працювати над формуванням/відновленням ідентичності для внутрішньої рівноваги, гармонії, розвитку нових навичок та інтересів, перегляду цінностей та життєвих пріоритетів із професійною допомогою психолога/психотерапевта/консультанта.

Отже, дослідження та розуміння процесів формування ідентичності у контексті подолання кризових станів особистості є критично важливими для розвитку ефективних стратегій психологічної підтримки та розвитку позитивної психічної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення феномену ідентичності триває протягом багатьох десятиліть і є активною галуззю досліджень у сучасній психології. Серед вітчизняних науковців різні види/аспекти ідентичності вивчають М. Боришевський, М. Жилін, А. Зубенко, І. Середницька, Н. Скотна Л. Смокова, Т. Титаренко та ін. Формування ідентичності в підлітковому віці досліджують І. Бех, О. Докукіна, К. Журба,

О. Зазимко, О. Краєва, Г. Нестеренко, О. Пометун, Г. Свіденська, С. Федоренко, І. Шкільна, О. Шиловська та ін. На питаннях розвитку професійної ідентичності у психологів зосереджують свою увагу І. Дружиніна, О. Заверуха та ін.

Мета статті – виявити чинники, які впливають на формування ідентичності у зв'язку з кризою, та розкрити ефективні стратегії та методи подолання кризових станів особистості.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність включає уявлення людини про себе, власну унікальність, почуття приналежності та стійкість у часі, тобто це те, що робить кожну особу унікальною і відрізняє її від інших. Серед видів ідентичності науковці (І. Бех, М. Єгупов, О. Заверуха, О. Пометун та ін.) визначають такі: *особистісна ідентичність* – це уявлення про себе як унікальну особистість із власними характеристиками, інтересами, цінностями та метою життя; формується особистісна ідентичність протягом життя і може змінюватися залежно від досвіду, розвитку та взаємодії з навколишнім світом; *соціальна ідентичність* як уявлення про себе в контексті соціальних груп може базуватися на таких аспектах, як національна приналежність, етнічна група, релігійна спрямованість, гендерна ідентичність, професійна приналежність тощо та може впливати на сприйняття особистістю себе і взаємодію з іншими людьми; *культурна ідентичність* – уявлення людини про себе в контексті культурного середовища, до якого людина належить, і може включати такі аспекти, як мова, традиції, звичаї, способи життя та цінності; формується культурна ідентичність через спадкову спрямованість, соціалізацію та взаємодію з культурою; *гендерна ідентичність* як уявлення про себе в контексті статевої приналежності може співпадати з біологічною статтю (чоловічою або жіночою), але також може бути незалежною від неї й включати уявлення про свою гендерну роль, стереотипи та очікування, пов'язані з гендером та ін. [1; 2; 3; 4]. Окремо розкриємо поняття *національної ідентичності* як уявлення людини про себе як члена певної нації або народу, з відчуттям спільності, приналежності та ідентифікації з цією нацією. Це поняття включає в себе різноманітні аспекти, такі як культурні традиції, мова, історія, символи, цінності та спільний досвід, які об'єднують людей в межах певної національної спільноти. Національна ідентичність формується з дитинства, й, на думку О. Пометун, «коли дитина дорослішає, то вона має зробити для себе нові усвідомлені особисті вибори, зокрема щодо ідентичності, усвідомити себе як представника української політичної нації, громадянина демократичної правової держави, з якими він чи вона пов'язані і спільною соціальною пам'яттю, і системою цінностей та смислів [5, с. 2]. І. Бех, К. Журба та ін. наголошують, що «виклики, перед якими стоїть наша країна, як то: відстоювання власної територіальної цілісності, становлення

політичної нації, зростання ролі власної причетності і відповідальності за долю України вимагають уваги до виховання підростаючого покоління та актуалізують формування у підлітків національно-культурної ідентичності [3, с. 4]. Отже, можемо визначити, що ідентичність є складною та багатогранною концепцією, яка може розвиватися протягом життя.

Відомо, що один із перших вивчав феномен ідентичності американський психолог, психоаналітик Е. Еріксон. В своїй теорії розвитку особистості (стадія – ідентичність проти рольової конфузії) він описував конфлікт між пошуком ідентичності та відчуттям розладу/втрати самоідентифікації. За Еріксоном, дана стадія виникає зазвичай в період від 12 до 18 років, коли у підлітків виникає запитання «Хто я?», й вони намагаються знайти свою унікальну ідентичність, для чого експериментують зі своїми цінностями, переконаннями, ролями і соціальними групами, щоб визначити, хто вони справді є. Вчений вважав, що успішне подолання цієї стадії призводить до розвинення стійкої ідентичності, тобто внутрішньої усвідомленої концепції себе, яка дозволяє особі чітко визначати свої цілі, цінності та напрями у житті. Відповідно, неуспішне подолання цієї стадії може призвести до рольової конфузії, коли людина відчуває невизначеність і невпевненість у своїй ідентичності, що може вплинути на її самооцінку та емоційний стан [1; 6; 7].

Отже, на шляху формування ідентичності підлітки стикаються з новими викликами, соціальними та емоційними змінами. Це допомагає їм у розумінні того, хто вони є та ким вони хочуть стати. Однак формування ідентичності не закінчується з завершенням підліткового віку. Воно може продовжуватися в дорослому житті під впливом нового життєвого досвіду, змін у відносинах, професії, за родинних обставин, тобто цей процес ідентичності може тривати довго.

Сьогодні питання формування ідентичності вивчають вітчизняні філософи, психологи, соціологи, педагоги. Так, О. Краєва, досліджуючи проблему подолання кризи ідентичності в підлітковому віці, узагальнює бачення ідентичності багатьох вітчизняних науковців (О. Васильченко, О. Донченко, В. Зливкова, Л. Орбан-Лембрик, Т. Титаренко та ін.), і визначає її як динамічну систему, «що розвивається нелінійно протягом усього життя людини, має складну ієрархічну структуру; усвідомлення і оцінювання особистістю своєї належності до соціальної групи; ґрунтовно засвоєний, суб'єктивно набутий образ себе в усьому багатстві ставлення особистості до навколишнього світу, почуття відповідності й стабільності володіння власним “Я” незалежно від його змін і ситуацій» [7, с. 9]. М. Єгупов розглядає ідентичність як складну систему, що змінюється протягом усього життя та має дві основні складові: особистісну та соціальну. Особистісна ідентичність, вказує дослідник, відображає унікальні риси кожної особистості, в той час як

соціальна ідентичність визначається належністю до певних груп, спільнот або культурних контекстів. Процес формування ідентичності включає постійну взаємодію між цими двома аспектами, де індивідуальна унікальність співіснує зі спільними значеннями та нормами, формуючи унікальну ідентичність кожної людини [1, с. 9].

На формування ідентичності суттєвий вплив мають кризові стани особистості. «У сучасній психології розробка проблеми переживання особистістю кризових станів ускладнюється неоднозначністю визначення і трактування даного феномену», зауважує С. Шара [6, с. 280]. Одним із розповсюджених понять є «криза психічного розвитку» або «криза життєвого циклу», яка вказує на періоди змін і переосмислення цілей, цінностей та ідентичності в різних вікових етапах життя [6]. Наприклад, підлітковий період, середина життя або пізній вік можуть бути періодом кризи, коли особистість знаходиться в пошуку нових сенсів і способів задоволення своїх потреб. Також існують «критичні ситуації» або «кризові події», які можуть виникати у будь-який період життя і викликати стресову реакцію, наприклад, смерть близької людини, розлучення, втрата роботи, аварія, травма чи серйозна хвороба.

Кризові ситуації можуть суттєво змінювати життя особистості й потребувати адаптації до нових умов. Крім того, існують «кризові стани особистості», які можуть бути пов'язані з психологічними проблемами, такими як депресія, тривожність, посттравматичний стресовий розлад тощо. Ці стани можуть виникати як результат негативних життєвих подій або внутрішніх конфліктів. Криза ж, за визначенням Л. Ніколаєва, І. Мігальчан та О. Руденко, є глибокий психологічний процес, коли людина переживає внутрішню конфліктність, втрату самоідентифікації, самовизначення, внутрішню гармонію тощо, «що вимагають від неї зміни способу буття (життєвого стилю, способу мислення, ставлення до себе, навколишнього світу і основних екзистенціальних проблем)» [8, с. 1348].

На наш погляд, ця неоднозначність термінології може ускладнювати розуміння кризових станів особистості, проте, вона також свідчить про складну та індивідуальну природу кризових ситуацій. Кожна особистість переживає кризовий стан/кризу по-своєму, залежно від свого контексту, життєвого досвіду та інших факторів. У даному дослідженні ми розглядаємо саме кризові стани, які впливають на формування ідентичності особистості. На відміну від кризи, кризові стани особистості — це часткові/тимчасові періоди емоційної напруги, нестабільності і психологічних труднощів, коли людина відчуває великий стрес і важкість управління своїми емоціями та поведінкою [9; 10; 6; 4]. «У кризовій ситуації особистість як відкрита система стає дедалі більш неврівноваженою, набуваючи загостреної чутливості до зовнішніх впливів. Слабкі сигнали на вході системи можуть породжувати

значні відгуки, а іноді призводити до несподіваних ефектів. Система в цілому, як зазначає нобелівський лауреат І. Пригожін, перебудовується таким чином, що її поведінка стає непередбачуваною» [4, с. 196]. Крім того, зазначає Т. Титаренко, у кризових ситуаціях може виникати почуття нереальності, втрата психічної гнучкості та збільшена прямолінійність сприйняття. Все це може призвести до тимчасової дезадаптації та ускладнити здатність людини пристосуватися до нових обставин [4, с. 198]. В кризових станах людина може втрачати контроль над ситуацією, відчувати сильний стрес, депресію, паніку й навіть втратити свою ідентичність, оскільки звичні рамки життя порушуються. Розуміння себе, своїх цінностей та потреб може допомогти особистості знайти внутрішню міць та заспокоїти внутрішню конфліктність. Отже, процес формування ідентичності є дієвим кроком особистості в пошуку свого місця в світі, зміцненні власних цінностей та переконань, знаходженні нового сенсу життя та визначенні життєвих цілей [6; 4].

Кризовий стан може суттєво впливати на формування ідентичності особистості. Вивчення та аналіз джерел за досліджуваною темою дають нам можливість виявити чинники такого впливу: культурні та релігійні цінності; фінансова стабільність чи нестабільність через самооцінку та почуття власної цінності; політична ситуація – політичні події, конфлікти можуть викликати зміни у сприйнятті особистістю себе та своєї ролі у суспільстві; медіа та інформаційне середовище (медіа, новини та інші джерела інформації) шляхом позитивного/негативного представлення подій здатне впливати на сприйняття кризової ситуації та формування ідентичності. Крім того, кризовий стан може спонукати людину переосмислити свої цінності, віру, погляди на життя та почуття сенсу. Цей процес може привести до переоцінки власної ідентичності та пошуку нових способів самовираження. Кризові ситуації можуть знизити впевненість особистості у собі та призвести до низької самооцінки, що в свою чергу може мати вплив на формування позитивної або негативної самоідентифікації. Ще одним чинником є переоцінка цінностей та цілей – кризовий стан може змусити людину знову задуматися над своїми цінностями/метою та бажаннями, що може призвести до зміни напрямку у формуванні власної ідентичності. Стрес і травма, які пов'язані з травматичними подіями (втрата близької людини, фінансові втрати і т.п.), можуть викликати пошкодження психологічного благополуччя та вплинути на сприйняття себе та своєї ролі у світі.

Пошук ресурсів для подолання кризового стану може стимулювати особистість шукати нові стратегії, оскільки це може допомогти у формуванні більш стабільної ідентичності. Цікавою в цьому сенсі для нашого дослідження є думка І. Голопич, яка вважає, що в період кризового стану з різних причин (ліквідація підприємства, де працювала особа, чи народження дитини тощо)

досить часто дорослі люди вдаються до самоосвіти. На їхню думку, зауважує дослідниця, у «стані кризи люди відчують потребу в формальній чи неформальній освіті, оскільки вона може допомогти у розумінні власних потреб та можливостей, у відшукуванні нових життєвих цілей та шляхів, і врешті-решт у (ре)конструюванні ідентичності задля долання наявних утруднень [9, с. 132]. Таким чином, в цілому, кризові стани можуть бути важливим моментом у формуванні ідентичності, оскільки вони здатні викликати глибокі перетворення у сприйнятті себе та своєї ролі у світі.

Формування ідентичності в контексті подолання кризових станів особистості є складним процесом, який включає різні стратегії та методи. На основі вивчення та аналізу джерел з досліджуваної проблеми розкриємо деякі стратегії та методи:

1. *Підтримка соціального оточення* – це соціальні зв'язки і терапевтичні групи. Підтримка друзів, сім'ї та близьких допомагає особистості відчути себе частиною соціальної групи, що зміцнює відчуття ідентичності. Родина є першою соціальною групою, з якою людина взаємодіє з народження, й саме в сім'ї особистість визначає стандарти, цінності та очікування, які формують основу ідентичності дитини. То ж відносини в родині, спільні цінності/традиції відіграють важливу роль у формуванні самосвідомості та почуття належності. Участь у різних соціальних групах (шкільні клуби, спортивні команди, релігійні спільноти) також впливає на формування ідентичності, оскільки ці групи надають можливості для самовираження, сприяють розвитку соціальних навичок та допомагають знаходити своє місце у суспільстві.

Відвідування занять в терапевтичних/психотерапевтичних групах підтримки дозволяє обмінюватися досвідом і знаходити спільні рішення для подолання кризових ситуацій.

2. *Рефлексія і самосвідомість* – включає метод саморефлексії (аналіз власних думок, почуттів та поведінки допомагає зрозуміти, хто є особистість, і які її життєві цілі) та ведення особистого щоденника для усвідомлення власних переживань та думок, що важливо для розвитку ідентичності.

3. *Пошук сенсу та цілей* – визначення короткострокових і довгострокових цілей допомагає спрямувати зусилля на досягнення бажаних результатів, що зміцнює відчуття контролю та ідентичності. Доцільними є духовні практики, оскільки залучення до духовних або релігійних практик може допомогти знайти сенс і мету в житті.

4. *Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ)* допомагає виявити і змінити негативні або спотворені думки, що впливають на самооцінку та ідентичність. Дієвим є також навчання новим поведінковим стратегіям, які сприяють подоланню криз і зміцненню позитивної ідентичності.

5. *Метод когнітивної реструктуризації* – передбачає вивчення і перевірку негативних думок на їх реалістичність та логічність. Наприклад, особистість ставить під сумнів свої негативні переконання та шукає докази їхньої правдивості. Далі відбувається перебудова думок, тобто після виявлення негативних думок психолог/терапевт разом із клієнтом працюють над заміною їх більш реалістичними та позитивними думками.

6. *Метод арт-терапії* є ефективним засобом для подолання кризових станів і формування ідентичності. Творчий процес – це інструмент для самовираження, розуміння і вирішення внутрішніх конфліктів. Так, клієнт може виразити свої почуття, думки і переживання через різні види мистецтва, що допомагатиме йому зрозуміти та усвідомити власні емоції, які можуть бути складними для вербалізації. Художні образи часто містять символи і метафори, які можуть відображати глибокі психологічні процеси, й через аналіз цих образів клієнти можуть краще зрозуміти свої внутрішні конфлікти і переживання. Важливим кроком є рефлексія та усвідомлення, які сприятимуть усвідомленню та вербалізації почуттів/емоцій та розумінню причин своїх кризових станів, – це дозволить знаходити способи їхнього подолання. Займаючись творчістю, особистість, яка переживає кризовий стан, має можливість знижувати рівень стресу і тривожності, адже процес створення мистецтва сприяє релаксації і відволіканню від негативних думок. Крім того, освоєння нових художніх технік і вмінь сприяє особистісному зростанню і впевненості в собі. І нарешті, через арт-терапію людина може досліджувати різні аспекти власної особистості та ідентичності, що сприятиме інтеграції цих аспектів в єдине цілісне «я» [9; 10; 7; 8; 4].

Висновки. Теоретичне дослідження проблеми формування ідентичності через кризовий стан особистості та його подолання дозволило визначити низку ефективних стратегій та методів, серед яких: когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), підтримка соціального оточення, рефлексія і самосвідомість, пошук сенсу та цілей, метод когнітивної реструктуризації, арт-терапія та ін.

У процесі аналізу наукових джерел з теми дослідження нами виявлені чинники, які впливають на формування ідентичності через кризовий стан особистості: культурні та релігійні цінності; фінансова стабільність/нестабільність; політична ситуація; медіа та інформаційне середовище; втрата сенсу життя, переосмислення цінностей/віри, травматичні події (стрес, втрати), переоцінка цілей, низька самооцінка, зниження впевненості у собі та ін.

Крім того, нами виявлено, що на глибину і силу переживань особистістю кризової ситуації має вплив рівень розвитку особистості, тобто особистість з вищим рівнем самосвідомості, саморегуляції та самоконтролю здатна якісніше управляти емоціями та стресом під час кризи.

Література:

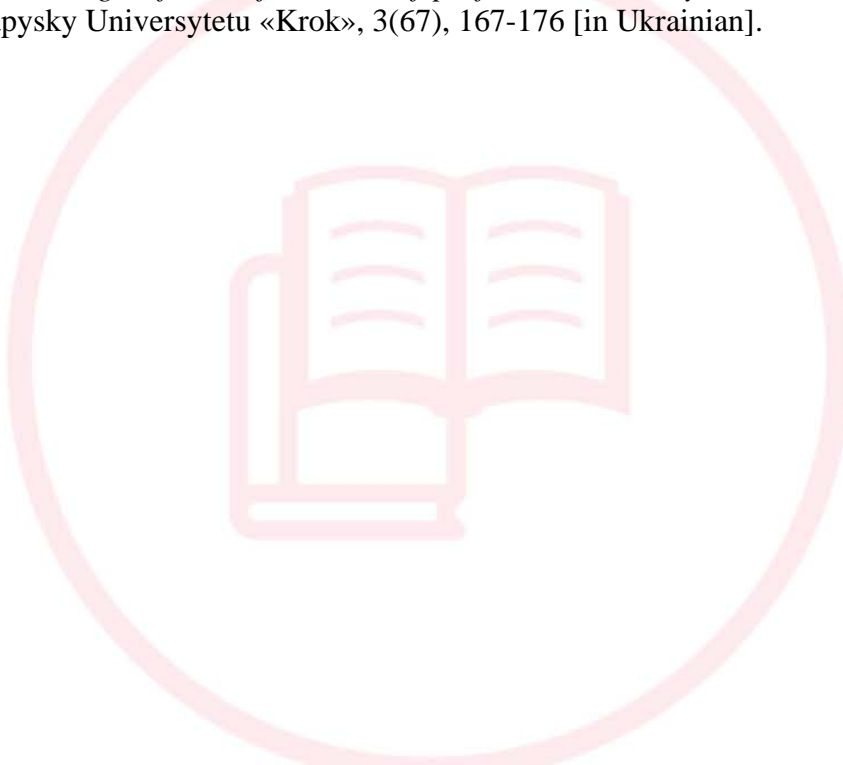
1. Єгупов М.В. Ідентичність як атрибут людини і суспільства: автореф. дис. ... канд. філософ. наук Київ: Національна академія педагогічних наук України, Інститут вищої освіти, 2015. 22 с.
2. Заверуха О.Я. Історичний ракурс категорії «ідентичність» у психології. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. №3(53). Т.2. С. 88-101. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/> (дата звернення: 13.05.2024).
3. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: Монографія / К.О. Журба, І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.В. Федоренко, І.М. Шкільна. Київ: НАПН, Інститут проблем виховання, 2019. 150 с.
4. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2015. 376 с.
5. Пометун О.І. Актуальні питання формування національної ідентичності учнів у процесі здобуття громадянської та історичної освіти. *Вісник НАПН України*. 2023. № 5(1). С. 1-4. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2024).
6. Енес К.А., Шара С.О. Кризові стани людини // Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті: тези доповідей XLV Міжнар. наук. студ. конф. (Полтава, 13–14 квітня 2022 р.). Полтава: ПУЕТ, 2022. Ч. 2. С. 279-282.
7. Краєва О.А. Подолання кризи ідентичності в підлітковому віці: монографія. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. 218 с.
8. Руденко О.В., Ніколаєв Л.О., Мігальчан І.О. Феномен кризи середнього віку та її подолання засобами психологічного консультування. *Наукові перспективи*. 2023. №11(41). С. 1345-1359.
9. Голопич І.М. Самоосвіта: шлях виявлення/конструювання ідентичності довжиною у життя. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2012. № 992. С. 131-133.
10. Заверуха О. Стратегії формування професійної ідентичності в переході до дорослості. *Вчені записки Університету «Крок»*. 2022. №3(67). С. 167-176.

References:

1. Iehupov M.V. (2015) *Identychnist yak atrybut liudyny i suspilstva* [Identity as an attribute of a person and society]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut vyshchoi osvity [in Ukrainian].
2. Zaverukha O.Ia. (2020) *Istorychnyi rakurs katehorii «identychnist» u psykhologhii* [Historical perspective of the category "identity" in psychology]. *Teoretychni i prykladni problemy psykhologhii*, 3(53), T.2, 88-101. Retrieved from – https://sci.ldubgd.edu.ua [in Ukrainian].
3. K.O. Zhurba, I.D. Bekh, O.M. Dokukina, S.V. Fedorenko & I.M. Shkilna (2019) *Natsionalno-kulturna identychnist u stanovlenni pidlitka* [National and cultural identity in the formation of a teenager]: *Monohrafiia*. Kyiv: NAPN, Instytut problem vykhovannia [in Ukrainian].
4. Tytarenko T.M. (2015) *Zhyttievnyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti* [The life world of an individual: within and beyond everyday life]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Pometun O.I. (2023) *Aktualni pytannia formuvannia natsionalnoi identychnosti uchniv u protsesi zdobuttia hromadianskoi ta istorychnoi osvity* [Current issues of forming the national identity of students in the process of acquiring civic and historical education]. *Visnyk NAPN Ukrainy*, 5(1), 1-4. Retrieved from – https://visnyk.naps.gov.ua [in Ukrainian].
6. Enes K.A. & Shara S.O. (2022) *Kryzovi stany liudyny* [Crisis states a person]. *Aktualni pytannia rozvytku nauky ta zabezpechennia yakosti osvity u KhKhI stolitti: tezy dopovidei KhLV Mizhnar. nauk. stud. conf. (Poltava, 13–14 kvitnia 2022 r.)*. Poltava: PUET, 2, 279-282 [in Ukrainian].

7. Kraieva O.A. (2018) *Podolannia kryzy identychnosti v pidlitkovomu vitsi* [Overcoming identity crisis in adolescence]: monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka I.S. [in Ukrainian].
8. Rudenko O.V., Nikolaiev L.O. & Mihalchan I.O. (2023) *Fenomen kryzy serednoho viku ta yii podolannia zasobamy psykholohichnoho konsultuvannia* [The phenomenon of midlife crisis and its overcoming by means of psychological counseling]. *Naukovi perspektyvy*, 11(41), 1345-1359 [in Ukrainian].
9. Holopych I.M. (2012) *Samoosvita: shliakh vyjavlennia/konstruiuvannia identychnosti dovzhynoiu u zhyttia* [Self-Education: A Lifelong Journey of Identity Discovery/Construction]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriiia «Filosofiiia. Filosofski perypetii»*, 992, 131-133 [in Ukrainian].
10. Zaverukha O. (2022) *Stratehii formuvannia profesiinoi identychnosti v perekhodi do doroslosti* [Strategies for the formation of professional identity in the transition to adulthood]. *Vcheni zapysky Universytetu «Krok»*, 3(67), 167-176 [in Ukrainian].

УДК 159.99

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1708-1716](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1708-1716)

Титаренко Олена Юрївна кандидат філологічних наук, професор кафедри германських мов, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9, тел.: (097) 427-82-78, <https://orcid.org/0000-0001-8606-3253>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Шизотиповий розлад та шизофренія – це хронічні психічні розлади, які значно впливають на життя людей, включаючи їхню здатність до навчання.

Дана стаття досліджує психологічні особливості навчальної діяльності людей з шизотиповим розладом та шизофренією.

Автор описує комплекс проблем, з якими стикаються ці люди, включаючи когнітивні, емоційні та поведінкові порушення. Адже ці розлади характеризуються порушеннями мислення, сприйняття, емоцій та поведінки, що може призвести до значних труднощів у навчанні та досягненні успіху в академічній сфері.

Когнітивні порушення.

Люди з шизотиповим розладом та шизофренією часто стикаються з когнітивними порушеннями, які негативно впливають на їхню навчальну діяльність.

До таких порушень належать:

- Увага: Їм може бути важко зосередитися на навчанні, вони легко відволікаються і можуть мати проблеми з запам'ятовуванням інформації.
- Пам'ять: Їм може бути важко запам'ятати нову інформацію, а також вивчати та утримувати в пам'яті складні концепції.
- Виконавчі функції: Їм може бути важко планувати, організувати та контролювати свою навчальну діяльність.

Емоційні порушення.

Емоційні порушення також можуть значно впливати на навчальну діяльність людей з шизотиповим розладом та шизофренією.

До таких порушень належать:

- Тривога та депресія: Ці емоційні стани можуть значно знижувати мотивацію та працездатність.
- Апатія: Люди з шизотиповим розладом та шизофренією можуть відчувати апатію та байдужість до навчання.

- Соціальна ізоляція: Їм може бути важко спілкуватися з однокурсниками та викладачами, що може призвести до почуття самотності та ізоляції.

Поведінкові порушення.

Поведінкові порушення також можуть негативно впливати на навчальну діяльність людей з шизотиповим розладом та шизофренією.

До таких порушень належать:

- Неорганізованість: Їм може бути важко організувати свій час, завдання та навчальні матеріали.
- Непунктуальність: Вони можуть пропускати заняття, здавати завдання невчасно або здаватися на іспити невідповідними.
- Неадекватна поведінка: Їхня поведінка може бути неадекватною або ексцентричною, що може призвести до проблем з однокурсниками та викладачами.

Ці психологічні проблеми можуть негативно впливати на академічну успішність людей з шизотиповим розладом та шизофренією.

Їм може бути важко вчитися, вони можуть мати низьку успішність, кидати навчання або не закінчувати його.

Стаття закінчується висновками щодо необхідності подальших досліджень, розробки нових методів допомоги та підвищення обізнаності про ці розлади.

Автор підкреслює важливість розуміння психологічних проблем, з якими стикаються люди з шизотиповим розладом та шизофренією, а також необхідність надання їм ефективної допомоги, щоб вони могли досягти успіху в навчанні та житті.

Ключові слова: шизотиповий розлад, шизофренія, клінічна психологія, патопсихологія, психологічні ідеї, М. Грот, навчальна діяльність, психотерапія, академічна підтримка.

Tytarenko Olena Yuriivna candidate of philological sciences, professor of the Department of Germanic Languages, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, 01601, Kyiv, Pyrohova St., 9, tel.: (097)427-82-78, <https://orcid.org/0000-0001-8606-3253>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF EDUCATIONAL ACTIVITIES OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS

Abstract. Schizotypal disorder and schizophrenia are chronic mental disorders that significantly affect people's lives, including their ability to learn.

This article examines the psychological features of the educational activities of people with schizotypal disorder and schizophrenia.

The author describes a complex of problems that these people face, including cognitive, emotional and behavioral disorders. After all, these disorders are characterized by disturbances in thinking, perception, emotions and behavior, which can lead to significant difficulties in learning and achieving success in the academic field.

Cognitive disorders.

People with schizotypal disorder and schizophrenia often face cognitive impairments that negatively affect their academic performance. Such violations include:

- Attention: They may have difficulty concentrating on their studies, are easily distracted, and may have trouble remembering information.
- Memory: They may have difficulty remembering new information and learning and retaining complex concepts.
- Executive functions: They may have difficulty planning, organizing and controlling their learning activities.

Emotional disturbances.

Emotional disturbances can also significantly affect the academic performance of people with schizotypal disorder and schizophrenia. Such violations include: • Anxiety and depression: These emotional states can significantly reduce motivation and performance.

- Apathy: People with schizotypal disorder and schizophrenia may experience apathy and indifference to learning.
- Social Isolation: They may find it difficult to interact with fellow students and teachers, which can lead to feelings of loneliness and isolation.

Behavioral disorders.

Behavioral disorders can also negatively affect the academic performance of people with schizotypal disorder and schizophrenia.

Such disorders include:

- Disorganization: They may have difficulty organizing their time, tasks, and study materials.
- Unpunctuality: They may skip classes, turn in assignments late, or appear unprepared for exams.
- Inappropriate behavior: Their behavior may be inappropriate or eccentric, which can lead to problems with fellow students and teachers.

These psychological problems can negatively affect the academic performance of people with schizotypal disorder and schizophrenia.

They may struggle to learn, have poor academic performance, drop out or not complete school.

The article concludes with conclusions regarding the need for further research, development of new methods of care, and increased awareness of these disorders.

The author emphasizes the importance of understanding the psychological problems faced by people with schizotypal disorder and schizophrenia, as well as the need to provide them with effective help so that they can succeed in school and in life.

Keywords: schizotypal disorder, schizophrenia, clinical psychology, pathopsychology, psychological ideas, M. Grot, educational activity, psychotherapy, academic support.

Постановка проблеми. Згідно з українським дослідником П. Нестеренко видатний український психолог М. Грот має у своїх наукових текстах шизотиповий наратив [1].

«Шизотипова особистість – це шизотипік, людина, у якої збережена свідомість та працює інтелект, але при цьому є шизофренічні особливості у сприйнятті об'єктивної дійсності, які ми описали вище, розкриваючи зміст поняття «шизотиповий наратив» [1, с. 112]. – говорить П. Нестеренко.

Можна погодитися з автором. У зв'язку з тим, що при шизотиповому розладі збережені свідомість та інтелект, науковці з шизотиповим розладом можуть успішно займатися науковою діяльністю і потребують науково-психологічного осмислення їх особистості.

Шизотиповий розлад та шизофренія – це хронічні психічні розлади, які значно впливають на життя людей, включаючи їхню здатність до навчання. Ці розлади характеризуються порушеннями мислення, сприйняття, емоцій та поведінки, що може призвести до значних труднощів у навчанні та досягненні успіху в академічній сфері [4].

Дослідження психологічних проблем навчальної діяльності людей з шизотиповим розладом та шизофренією має надзвичайно важливе значення з кількох причин:

- Поширеність розладів: Шизотиповий розлад та шизофренія є одними з найпоширеніших психічних розладів, які вражають близько 1% та 0,5% населення відповідно [4].
- Вплив на життя: Ці розлади значно впливають на життя людей, обмежуючи їхню працездатність, соціальну функціональність та якість життя.
- Труднощі в навчанні: Люди з шизотиповим розладом та шизофренією стикаються з численними психологічними проблемами, які негативно впливають на їхню навчальну діяльність [5].
- Недостатність знань: Наразі не існує достатньої кількості наукових даних про те, як ці розлади впливають на навчання, а також про ефективні методи допомоги людям з цими розладами, щоб досягти успіху в академічній сфері.

- **Можливість покращення життя:** Дослідження цієї проблеми може допомогти розробити нові та більш ефективні методи допомоги людям з шизотиповим розладом та шизофренією подолати психологічні проблеми, пов'язані з навчальною діяльністю, та покращити свою академічну успішність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед важливих досліджень можна виділити статтю Томаса Інсела, який переосмислює феномен шизофренії.

Т. Інсел ставить важливе питання: як ми будемо дивитися на шизофренію в 2030 році? Сьогодні шизофренія вважається хронічним психічним розладом, який часто призводить до інвалідності, вражаючи близько 1% населення світу. Незважаючи на століття досліджень, причини шизофренії досі залишаються невідомими. Протягом майже 50 років широко використовуються методи лікування, особливо фармакологічні, але існує мало доказів того, що вони суттєво покращили результати для більшості людей з шизофренією [2].

Можливо, наближається час, коли ми будемо дивитися на шизофренію як на розлад нервової системи, а психоз буде лише пізньою стадією, якій можна запобігти.

Цей новий підхід, який розглядає шизофренію як проблему розвитку нервової системи, кардинально відрізняється від того, як ми сприймали цю хворобу протягом останнього століття.

Він дає нову надію на профілактику та лікування шизофренії протягом наступних двох десятиліть [2].

Мета статті – проаналізувати психологічні особливості навчальної діяльності людей з шизотиповим розладом та шизофренією.

Виклад основного матеріалу. Шизотиповий розлад та шизофренія – це два хронічні психічні розлади, які мають значний вплив на життя людей, в тому числі на їхню здатність до навчання [5].

Ці розлади характеризуються порушеннями в сфері мислення, сприйняття, емоцій та поведінки, що може призвести до серйозних труднощів з навчанням та досягненням успіху в академічній сфері [4].

Люди з шизотиповим розладом та шизофренією стикаються з комплексом проблем, які негативно впливають на їхню навчальну діяльність:

- **Когнітивні порушення:** Увага, пам'ять, виконавчі функції – все це може бути порушено, що ускладнює процес навчання та запам'ятовування інформації.
- **Емоційні порушення:** Тривога, депресія, апатія – ці стани можуть значно знижувати мотивацію та працездатність.
- **Поведінкові порушення:** Неорганізованість, непунктуальність, неадекватна поведінка – все це може призвести до проблем з однокурсниками та викладачами [5], [4].

Внаслідок цих проблем люди з шизотиповим розладом та шизофренією можуть мати низьку успішність, кидати навчання або не закінчувати його.

Однак важливо пам'ятати, що при правильному лікуванні та підтримці люди з цими розладами можуть досягти значних успіхів у навчанні та займатися науковою діяльністю.

Існують різні методи допомоги, такі як індивідуальна та групова психотерапія, медикаментозне лікування, академічна підтримка, які можуть допомогти людям з шизотиповим розладом та шизофренією подолати труднощі та досягти успіху в навчанні.

Ми хочемо у нашому дослідженні запропонувати стратегії, які можуть допомогти людям з шизотиповим розладом та шизофренією подолати психологічні проблеми, пов'язані з навчальною діяльністю, та покращити свою академічну успішність. До них належать:

- **Індивідуальна психотерапія:** Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) може допомогти людям з цими розладами розвинути навички подолання проблем, такі як планування, організація та управління часом.
- **Групова психотерапія:** Групові заняття можуть допомогти людям з шизотиповим розладом та шизофренією розвинути соціальні навички, навчитися спілкуватися з іншими людьми та подолати почуття самотності та ізоляції.
- **Медикаментозне лікування:** Антипсихотичні препарати можуть допомогти контролювати симптоми шизотипового розладу та шизофренії, що може покращити когнітивні функції, емоційний стан та поведінку.
- **Академічна підтримка:** Спеціальні послуги, такі як репетиторство, консультування з питань навчання та адаптивні технології, можуть допомогти людям з цими розладами досягти успіху в навчанні.

Для успішного навчання людей з шизотиповим розладом та шизофренією слід вкочувати роботу їх внутрішнього світу.

Хоча шизотиповий розлад та шизофренія часто асоціюються з труднощами та обмеженнями, історії багатьох відомих науковців свідчать про те, що ці розлади не є перешкодою для досягнення значних успіхів.

Ось декілька прикладів:

- **Альберт Ейнштейн.** Цей всесвітньо відомий фізик, який розробив теорію відносності, ймовірно, мав шизотиповий розлад. Він відомий своїми нестандартними думками та ексцентричною поведінкою, але його геніальність та науковий внесок неможливо заперечити [6].
- **Людвіг ван Бетховен.** Один з найвідоміших композиторів в історії, Бетховен, ймовірно, страждав на шизофренію. Його музика, сповнена емоційної глибини та складності, відображає його неординарне мислення та творчий потенціал [7].

- **Марія Кюрі.** Ця лауреатка двох Нобелівських премій, відома своїми дослідженнями радіоактивності, також, ймовірно, мала шизотиповий розлад. Її наполегливість, прагнення до знань та глибокий інтелект дозволили їй зробити значний внесок у науку [8].

- **Ісаак Ньютон.** Цей англійський фізик і математик, який заклав фундамент класичної механіки, також, ймовірно, мав шизотиповий розлад. Його геніальні відкриття та закони руху демонструють його неординарний розум та здатність до глибоких роздумів [9].

- **Едвард Мунк.** Цей відомий норвезький художник, відомий своїми експресіоністськими роботами, ймовірно, страждав на шизофренію. Його емоційно заряджені картини відображають його внутрішній світ та глибину його переживань [3].

Важливо зазначити, що не всі люди з шизотиповим розладом та шизофренією досягають таких значних успіхів.

Однак ці приклади показують, що ці розлади не є фатальними та не повинні обмежувати можливості людини.

Завдяки належному лікуванню та систематичній психологічній підтримці люди з шизотиповим розладом та шизофренією можуть жити повноцінним життям та досягати значних успіхів у різних сферах, включаючи науку.

Крім вищезазначених прикладів, існують й інші відомі особистості, які, ймовірно, страждали на шизотиповий розлад та шизофренію.

До них належать:

- **Нікола Тесла.** Винахідник та інженер, який зробив значний внесок у розвиток електроенергетики [10].

- **Вільям Блейк.** Англійський поет, художник та містик [11].

- **Фрідріх Ніцше.** Німецький філософ, філолог, культуролог, поет, композитор [12].

- **Говард Хьюз.** Американський авіатор, продюсер, інвестор і філантроп [13].

Важливо пам'ятати, що шизотиповий розлад та шизофренія – це складні феномени, які можуть проявлятися по-різному у різних людей.

Не всі люди з цими розладами матимуть такі ж можливості та досягнення, як ті, що згадані вище.

Однак ці приклади дають нам надію та показують, що люди з шизотиповим розладом та шизофренією можуть жити повноцінним життям, досягати успіхів у різних сферах та бути великими науковцями.

Висновки. Отже, ми можемо прийти до наступних висновків. Для того, щоб покращити успішність навчання людей з шизотиповим розладом та шизофренією, необхідно збільшувати обізнаність населення та самих

науковців з метою зменшити стигматизацію цих розладів та покращити розуміння проблем, з якими стикаються люди з даними патопсихологічними феноменами.

В українських університетах слід створити сприятливе середовище для навчання людей з шизотиповим розладом та шизофренією, яке б враховувало їхні особливі потреби.

Також необхідні further research, тобто подальші дослідження, щоб краще зрозуміти природу шизотипового розладу та шизофренії, а також їх вплив на навчальну діяльність.

Потрібно розробити нові та більш ефективні методи психологічної допомоги людям з шизотиповим розладом та шизофренією, які допоможуть їм подолати психологічні проблеми та досягти успіху в навчанні.

Література:

1. Нестеренко П. Шизотиповий нарратив у творчій спадщині великого ніжинського психолога Миколи Яковича Грота. Збірник наукових праць Всеукраїнської мультидисциплінарної науково-практичної інтернет-конференції «Молодь і сучасні тренди наукової думки». Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. 1-2 березня 2023 р. http://www.ndu.edu.ua/storage/2023/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97_asp.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
2. Insel T. R. Rethinking schizophrenia. 2010. <https://www.nature.com/articles/nature09552> (дата звернення: 19.04.2024).
3. Watson G. F. Edvard Munch. 2024. <https://www.britannica.com/biography/Edvard-Munch> (дата звернення: 16.03.2024).
4. Wikipedia Schizophrenia. <https://en.wikipedia.org/wiki/Schizophrenia> (дата звернення: 18.04.2024).
5. Wikipedia Schizotypal personality disorder. https://en.wikipedia.org/wiki/Schizotypal_personality_disorder (дата звернення: 11.01.2023).
6. Wikipedia Albert Einstein. https://es.wikipedia.org/wiki/Albert_Einstein (дата звернення: 21.04.2024).
7. Wikipedia Ludwig van Beethoven. https://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_van_Beethoven (дата звернення: 22.04.2024).
8. Wikipedia Marie Curie. https://en.wikipedia.org/wiki/Marie_Curie (дата звернення: 18.04.2024).
9. Wikipedia Isaac Newton. https://en.wikipedia.org/wiki/Isaac_Newton (дата звернення: 02.02.2024).
10. Wikipedia Nikola Tesla. https://en.wikipedia.org/wiki/Nikola_Tesla (дата звернення: 12.04.2024).
11. Wikipedia William Blake. https://en.wikipedia.org/wiki/William_Blake (дата звернення: 07.03.2024).
12. Wikipedia Friedrich Nietzsche. https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche (дата звернення: 15.04.2024).
13. Wikipedia Howard Hughes. https://en.wikipedia.org/wiki/Howard_Hughes (дата звернення: 14.04.2024).

References:

1. Nesterenko P. (2023). *Shyzotypovyy naratyv u tvorchiy spadshchyni velykoho nizhyns'koho psykholoha Mykoly Yakovycha Hrota [Schizotypal narrative in the creative heritage of the great Nizhyn psychologist Mykola Yakovych Grot]*. Zbirnyk naukovykh prats' Vseukrayins'koyi mul'tydystsyplinarnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi «Molod' i suchasni trendy naukovoyi dumky». Nizhyns'kyy derzhavnyy universytet imeni Mykoly Hoholya. Retrieved from http://www.ndu.edu.ua/storage/2023/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%D0%A2%D0%95%D0%97_asp.pdf [in Ukrainian].
2. Insel T. R. (2010). *Rethinking schizophrenia*. Retrieved from <https://www.nature.com/articles/nature09552> [in English].
3. Watson G. F. (2024). *Edvard Munch*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Edvard-Munch> [in English].
4. Wikipedia *Schizophrenia*. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Schizophrenia> [in English].
5. Wikipedia *Schizotypal personality disorder*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Schizotypal_personality_disorder [in English].
6. Wikipedia *Albert Einstein*. Retrieved from https://es.wikipedia.org/wiki/Albert_Einstein [in English].
7. Wikipedia *Ludwig van Beethoven*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_van_Beethoven [in English].
8. Wikipedia *Marie Curie*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Marie_Curie [in English].
9. Wikipedia *Isaac Newton*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Isaac_Newton [in English].
10. Wikipedia *Nikola Tesla*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Nikola_Tesla [in English].
11. Wikipedia *William Blake*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/William_Blake [in English].
12. Wikipedia *Friedrich Nietzsche*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche [in English].
13. Wikipedia *Howard Hughes*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Howard_Hughes [in English].

УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1717-1726](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1717-1726)

Усик Катерина Михайлівна аспірантка, Харківський національний університет внутрішніх справ, проспект Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, тел.: (066)-94-69-655, <https://orcid.org/0009-0006-3799-8136>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Феноменологія емоційної зрілості стала особливо актуальною через мінливі умови нашого суспільства, які вимагають від людей сформованого емоційного реагування на сучасні події. Емоційна зрілість є ознакою нової сучасної особистості, яка характеризується стресостійкістю, активністю, відкритістю, амбіційністю та креативністю. Рівень емоційної зрілості особистості має не тільки індивідуальне значення, але й безпосередньо пов'язаний з перспективами розвитку українського суспільства.

Метою статті є визначення психологічних особливостей емоційної зрілості у поліцейських чоловіків та жінок.

Авторами відзначається, що афективна оцінка дійсності є основним принципом людської поведінки, який полягає в тому, що емоції організовують та активізують сприйняття, мислення та інші процеси. Таким чином, зважаючи на складність і багатозначність феномену емоційної компетентності особистості, важливим є комплексний аналіз її емоційної структури, яка є стійким індивідуально-специфічним психологічним утворенням.

Також вказується, що емоційна компетентність складається з восьми видів здібностей (вмінь): усвідомлення власних емоційних станів; здатність розпізнавати емоції інших людей; вміння використовувати словник емоцій та форми вираження; здатність до симпатичного та емпатичного включення у переживання інших людей; розуміння, що внутрішній емоційний стан не завжди відповідає зовнішньому вираженню як у себе, так і в інших; вміння справлятися зі своїми негативними переживаннями; усвідомлення того, що структура та характер взаємовідносин значною мірою визначаються тим, як емоції виражаються у взаємовідносинах; здатність бути емоційно адекватним.

У висновку авторами зазначається, що у чоловіків-поліцейських переважають когнітивні компоненти емоційної зрілості, тоді як у жінок-поліцейських більше виражені емоційні аспекти. Крім того, жінки-поліцейські мають вищі показники за шкалами, що стосуються міжособистісних стосунків та соціальної відповідальності, тоді як у чоловіків більш розвинені внутрішньоособистісні складові емоційної зрілості.

Ключові слова: емоційна зрілість, емоційна компетентність, захисні механізми, поліцейські, життестійкість, емпатія, саморегуляція.

Usyk Kateryna Mykhaylivna postgraduate, Kharkiv National University of Internal Affairs, 27 Leva Landau Avenue, Kharkiv, 61080, tel.: (066)-94-69-655, <https://orcid.org/0009-0006-3799-8136>

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL MATURITY OF POLICE OFFICERS: GENDER ASPECT

Abstract. The phenomenology of emotional maturity has become especially relevant due to the changing conditions of our society, which require people to have a formed emotional response to contemporary events. Emotional maturity is a sign of a new modern personality, which is characterized by stress resistance, activity, openness, ambition and creativity. The level of emotional maturity of an individual has not only an individual significance, but is also directly related to the prospects for the development of Ukrainian society.

The purpose of the article is to determine the psychological characteristics of emotional maturity in male and female police officers.

The authors note that the affective assessment of reality is the main principle of human behavior, which consists in the fact that emotions organize and activate perception, thinking and other processes. Thus, taking into account the complexity and ambiguity of the phenomenon of emotional competence of an individual, a comprehensive analysis of its emotional structure, which is a stable individual-specific psychological formation, is important.

It is also indicated that emotional competence consists of eight types of abilities (skills): awareness of one's own emotional states; the ability to recognize other people's emotions; the ability to use the vocabulary of emotions and forms of expression; the ability to sympathize and empathize with other people's experiences; understanding that the internal emotional state does not always correspond to the external expression both in oneself and in others; the ability to cope with one's negative experiences; awareness that the structure and nature of relationships is largely determined by how emotions are expressed in relationships; the ability to be emotionally adequate.

In the conclusion, the authors note that cognitive components of emotional maturity prevail in male police officers, while emotional aspects are more pronounced in female police officers. In addition, female police officers have higher scores on scales related to interpersonal relationships and social responsibility, while male police officers have more developed intrapersonal components of emotional maturity.

Keywords: emotional maturity, emotional competence, defense mechanisms, police, resilience, empathy, self-regulation.

Постановка проблеми. Емоційна сфера людини впливає на майже всі важливі аспекти її життя та діяльності, тісно пов'язуючись з якістю її існування. Емоції є своєрідною «мовою» внутрішнього світу, які безпосередньо відображають ставлення людини до подій та регулюють її сприйняття різних аспектів життя. Усвідомлені емоції допомагають приймати рішення та робити вибір, організовуючи мислення та діяльність. Кожна конкретна емоція спрямовує людину до певної активності, мобілізуючи її ресурси та забезпечуючи додаткову енергію та силу. Емоції вважаються фундаментальними особистісними процесами, які надають значення та змісту існуванню людини, їм відводиться важлива роль як у поведінці людини, взаємодії з навколишнім світом, так і в її внутрішньому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття ХХ століття виникли особливі феномени, що порушують емоційну комунікацію між людьми та серйозно руйнують процеси формування емоційної зрілості особистості. Серед них можна виокремити феномен девальвації зрілості та інфляції мужності (М. Є. Жидко, О. С. Кочарян), страх психологічної інтимності (Е. Гідденс), синдром «емоційного холоду» у дівчат (О. С. Кочарян, Н. М. Терещенко), феномени міжособистісної залежності/контрзалежності (А. В. Коцар, Є. В. Фролова), самотність (С. Г. Корчагіна), руйнівний перфекціонізм (І. І. Грачова) та нарцисизм (О. А. Шамшикова). Емоційна незрілість особистості очевидно призводить до низької адаптації в суспільстві, відсутності комунікативної компетентності, нездатності встановлювати конструктивні міжособистісні стосунки, що в свою чергу призводить до конфліктів, неможливості побудови гармонійної родини, та зниження якості діяльності й життя (Н. Г. Гаранян, О. С. Кочарян, А. Б. Холмогорова, О. Я. Чебикін, О. Л. Яковлева). Отже, емоційна зрілість особистості є потенційним предиктором життєвого успіху.

Метою статті є визначення психологічних особливостей емоційної зрілості у поліцейських чоловіків та жінок.

Виклад основного матеріалу. Як вказує К. Ізард, афективна оцінка дійсності є принципом людської поведінки, який полягає в тому, що емоції організують та енергетизують сприйняття, мислення та ін. Таким чином, у зв'язку зі складністю й багатозначністю феномену емоційної компетентності особистості важливим представляється комплексний аналіз її емоційної структури, яка є стійким індивідуально-специфічним психологічним утворенням.

К. Саарні представляє емоційну компетентність у вигляді набору з восьми видів здібностей чи вмінь: усвідомлення власних емоційних станів;

здатність розрізняти емоції інших людей; здатність використовувати словник емоцій та форми вираження, прийняті в даній культурі; здібність симпатичного та емпатичного включення у переживання інших людей; здібність розуміти, що внутрішній емоційний стан не обов'язково відповідає зовнішньому вираженню як у самого індивіда, так і у інших людей; здібність справлятися зі своїми негативними переживаннями; усвідомлення того, що структура та характер взаємовідносин в значній мірі визначається тим, як емоції виражаються у взаємовідносинах; здібність бути емоційно адекватним, тобто приймати власні емоції, якими би унікальними чи культурно детермінованими вони не були [1].

Спираючись на погляди К. Роджерса, емоційну зрілість особистості можна визначити як рівень розвитку дорослої людини, яка характеризується відкритістю до емоційного досвіду, усвідомленням та прийняттям своїх почуттів, розвиненою емоційною саморегуляцією, а також здатністю адекватно та відповідно до власних переживань проявляти і виражати емоції та почуття.

Окремої уваги вартує теоретична п'ятикомпонентна модель емоційної зрілості, заснована на людиноцентрованому підході К. Роджерса. Ця модель включає п'ять компонентів, які відповідають шкалам методики діагностики емоційної зрілості особистості:

1. рефлексія емоцій – розвинена чутливість, усвідомлення власних емоцій і причин їх виникнення;

2. емоційна саморегуляція – управління своїми емоціями відповідно до ситуації та доцільності, здатність справлятися зі своїми сильними емоціями соціально прийнятними способами;

3. емпатія – здатність проникати у світ переживань іншої людини, співчувати й співпереживати їй, емоційно відгукуватися на її переживання;

4. емоційна експресивність – здатність спонтанно й усвідомлено виражати пережиті емоції в міміці, пантоміміці, інтонації голосу без пригнічення цього процесу;

5. прийняття власних емоцій – здатність приймати свої позитивні й негативні емоційні переживання як природний прояв та спонтанно їх виражати, мужньо входити в контакт із власними переживаннями та підтримувати ті емоції й переживання, які є справжніми [1].

Згідно до теорії Д. Гоулмана, емоційна компетентність включає дві складові: особистісну компетентність, куди входять розуміння себе, саморегуляція та мотивація, і соціальну компетентність, яка охоплює емпатію та соціальні навички [1].

На думку Г. В. Юсупової та І. М. Юсупова, емоційна компетентність є системною властивістю особистості. Структура емоційної компетентності представлена у вигляді поведінкового, когнітивного, емоційно-регулятивного, інтерперсонального блоків та блоку самовідбиття у міжособистісній взаємодії.

У складі емоційної компетентності виділяються чотири базові компоненти з їх функціями: саморегуляція – контроль імпульсів і управління емоціями, вираз емоцій, блокування негативних емоційних станів; регуляція взаємовідносин – соціальні навички, вміння будувати відносини з оточуючими; рефлексія; самоусвідомлення, раціональне осмислення емоцій, виявлення власних мотивів; емпатія – емоційно когнітивна децентрація [2].

Ю. Н. Крайнова, визначаючи емоційну компетентність як афективно – когнітивне явище, системну властивість особистості, виділяє наступні її складові: навички адекватної рефлексії, емоційної саморегуляції, оптимального рівня емпатії та експресивності [2].

Слід зазначити, що в деяких підходах поняття емоційна компетентність використовується як синонім до поняття «емоційна зрілість». Саме таким чином підійшла до визначення емоційної компетентності М.А. Півень, яка в межах свого дисертаційного дослідження разом з О. С. Кочаряном розробила методику діагностики емоційної зрілості особистості МДЕЗО (О. С. Кочарян, М. А. Півень). Ця методика включає в себе наступні шкали: рефлексія емоцій, емоційна саморегуляція, емпатія, емоційна експресивність, прийняття власних емоцій. Як бачимо, саме такі складові виділяють більшість вищевказаних авторів в структурі емоційної компетентності [3, с.140].

Отже, для визначення емоційної зрілості (компетентності) як цілісного феномену з точки зору її змістовно-структурних компонентів нами було використано методику діагностики емоційної зрілості особистості МДЕЗО (О. С. Кочарян, М. А. Півень). Результати дослідження за цією методикою представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Показники емоційної зрілості поліцейських чоловіків та жінок
($\bar{x}_{cp} \pm \sigma$)**

Компоненти емоційної зрілості	Жінки n=42	Чоловіки n=36	t	p
Рефлексія емоцій	5,2±1,2	7,0±1,3	2,48	0,05
Емоційна саморегуляція	4,8±1,5	7,6±2,0	2,96	0,05
Емпатія	6,5±1,4	5,3±1,7	1,96	тенд
Емоційна експресивність	7,2±1,7	5,1±0,8	2,23	0,05
Прийняття власних емоцій	5,0±1,1	6,8±1,6	2,24	0,05
Інтегративний показник емоційної зрілості	28,9±5,4	32,2±4,2	2,05	0,05

Дані, представлені в таблиці 1, свідчать, що в групі жінок найбільш високі бали зареєстровано за шкалою «емоційна експресивність» ($7,2 \pm 1,7$). Також досить вираженою у досліджуваних першої групи є емпатія, середній бал за якою був дещо нижчим і склав $6,5 \pm 1,4$. Рефлексія емоцій та прийняття власних емоцій мають майже однакові середні показники ($5,2 \pm 1,2$ та $5,0 \pm 1,1$). І найбільш низькі середні бали зареєстровано шкалою (компонентом) емоційна саморегуляція ($4,8 \pm 1,5$). Тобто, жінки-поліцейські відрізняються здатністю спонтанно виражати пережиті емоції в міміці, пантоміміці, рухах, жестах, інтонації голосу без придушення цього процесу, адже контроль над зовнішніми проявами емоцій може стати причиною обмеженості чуттєвих переживань, їх недостатнього усвідомлення. Вони також здатні проникати у світ переживань іншої людини, уміють розбиратися в емоційному стані оточуючих, здатні співчувати й співпереживати людям, емоційно відгукатися на їхні переживання.

В групі чоловіків-поліцейських максимальний середній бал мав такий компонент емоційної компетентності як «емоційна саморегуляція» ($7,6 \pm 2,0$). Далі за зменшенням йдуть показники «рефлексії емоцій» ($7,0 \pm 1,3$) та «прийняття власних емоцій» ($6,8 \pm 1,6$). Найменш розвиненими виявилися у другій групі «емпатія» ($5,3 \pm 1,7$) та «емоційна експресивність» ($5,1 \pm 0,8$). Отже, здатні управляти своїми емоціями відповідно до ситуації й доцільності, викликати та підтримувати бажані емоції й тримати під контролем небажані, володіти прийомами стабілізації й тонізації свого емоційного стану. Також у них розвинена чутливість до власних емоцій і виразне усвідомлення, розуміння власних емоцій та причин їх виникнення. Вони приймають свої позитивні та негативні емоційні переживання як природний прояв людської природи. Вони мають мужність входити в контакт із власними переживаннями й підтримувати ті емоції й переживання, які є справжніми.

На підставі проведеного порівняльного аналізу за допомогою критерію Стьюдента було виявлено, що у другій групі більш вираженими є такі складові емоційної зрілості особистості як емоційна саморегуляція ($7,6$ і $4,8$; $p \leq 0,05$), рефлексія емоцій ($7,0$ і $5,2$; $p \leq 0,05$) та прийняття власних емоцій ($6,8$ і $5,0$; $p \leq 0,05$). В першій групі порівняно з другою групою переважають такі показники як емпатія ($6,5$ і $5,3$; $t=0,98$), емоційна експресивність ($7,2$ і $5,1$; $p \leq 0,05$).

Таким чином, у чоловіків-поліцейських, насамперед, переважають когнітивні компоненти емоційної зрілості, а у жінок-поліцейських – більш емоційні. Також у останніх виявляються більш високі показники за шкалами, які пов'язані із міжособистісними стосунками, соціальною відповідальністю, а у чоловіків-поліцейських переважають внутрішньо особистісні складові емоційної зрілості.

Той факт, що у другій групі вище рефлексія емоцій є очікуваним фактом, бо з віком дійсно люди стають більш умілими і краще розпізнають власні емоції [3, с. 142]. Однак, це стосується далеко не всіх людей. Службова діяльність дійсно сприяє розвитку у поліцейських вміння розуміти своє емоційне життя. Стосовно показника емоційної саморегуляції результати збігаються з результатами досліджень провідних юридичних психологів [4, с. 156], що в процесі служби здатність до саморегуляції поліціантів підвищується. Вони краще починають володіти власними емоціями (в тому числі, недоречними, деструктивними), користуються навичками саморегуляції та справляються зі стресом [4, с. 157].

Переважання у жінок-поліцейських за показником емпатії пояснюється їхньою більшою емоційністю в цілому. У них через емоційне співчуття, співпереживання відбувається розуміння іншої людини. Також це пов'язано з соціальними нормами та очікуваннями. Вони здатні співчувати іншій людині, але не проявляють цієї здібності, оскільки вона не збігається з традиційним уявленням про роль поліцейського, у діяльності якого треба більше проявляти розуму, ніж емоцій [4, с. 163].

Переважання показника емоційної експресивності у першій групі збігається з традиційним уявленням психології [5, с. 180]. У ряді досліджень показана більша емоційна експресивність осіб жіночої статі незалежно від віку. На думку Є. П. Ільїна, люди, які здатні краще контролювати власну експресивність, є більш соціально адаптивними.

За результатами дослідження, чоловіки-поліцейські значно більше придушують свої власні емоційні прояви. Це може бути пов'язано з настановою на успіх й досягнення, культом сили, конкурентності, раціональності та стриманості, характерними для сучасної культури. Особливо це стосується силових структур. Також існують дані про те, що на рівні пересічної свідомості стереотип (образ) поліцейського обмежує прийняття та вираження емоцій, які вважаються не властивими представникам силових структур, навіть жінкам [6, с. 26]. Ці тенденції формують певні стереотипи емоційної поведінки, коли поліцейським приписується стримана, рішуча поведінка (несумісна з переживанням страху та безпорадності). Якщо ж поліцейський стає дуже емоційним, складається уявлення про нього як емоційного чоловіка і як про слабкого. Одна з тенденцій емоційного життя сучасної людини характеризується негативним ставленням до емоцій взагалі як таким, яким приписується руйнівна, деструктивна роль [6, с. 28]. Ця тенденція посилює традиційні уявлення про професійну роль поліцейського та відбивається на результатах дослідження.

Щодо інтегративного показника емоційної зрілості, то не дивлячись на перевагу різних шкал в різних групах, середня величина інтегративного показника емоційної зрілості вірогідно більше в другій групі (рис. 1).

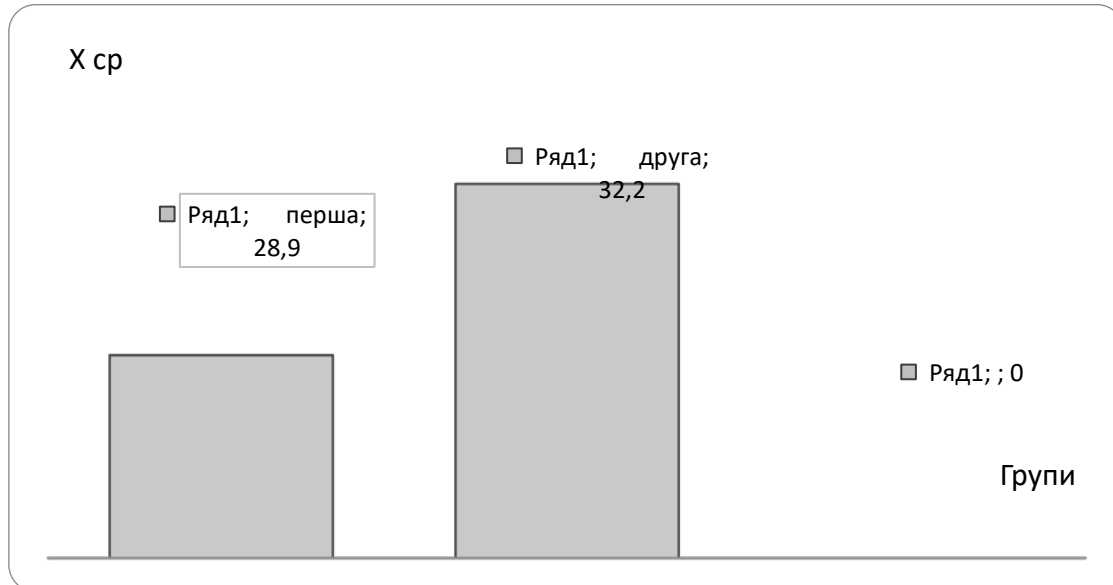

Рис. 1. Інтегративний показник емоційної зрілості поліцейських (x_{cp})

В першій групі інтегративний показник емоційної зрілості склав $28,9 \pm 5,4$, в другій $32,2 \pm 4,2$ ($p \leq 0,05$). Тобто, в цілому рівень емоційної зрілості і компетентності є більш високим у другій групі порівняно з першою групою. Це свідчить про те, що здатність взаємодіяти з внутрішнім середовищем своїх почуттів і бажань є більш розвинутою у другій групі. Вони краще знають свої емоції, управляють ними, мотивують себе, приймають власні емоції.

Рівень емоційної зрілості/компетентності жінок-поліцейських є більш низьким. Ймовірно, це пояснюється тим, вони рідше потрапляли у ситуації, коли потрібно вирішувати складні завдання, пов'язані з використанням емоційної сфери. Однак, жінки-поліцейські відрізняються більшою емпатичністю, емоційною експресивністю. Не дуже високі показники рефлексії емоцій свідчать про це, що респонденти першої групи відчувають деякі труднощі у визначенні та вербальному описуванні власних переживань, вони сфокусовані більшою мірою на зовнішніх подіях, ніж на внутрішніх переживаннях, мають не дуже розвинену здатність усвідомлювати весь спектр власних емоцій. Їм також не просто взяти на себе відповідальність за власний емоційний стан, механізми емоційної саморегуляції дещо ослаблені. Такій людині стримування занадто сильних, небажаних емоційних проявів й керування ними є непростим завданням. Свої емоційні переживання іони схильні блокувати, відкидати або ігнорувати свої емоції та почуття, якщо вони здаються неприємними чи небажаними.

Висновки. Таким чином, рівень емоційної зрілості / компетентності є більш високим у другій групі. Вони краще знають свої емоції, управляють ними, приймають власні емоції та почуття. Респонденти першої групи

відрізняються більш низьким рівнем емоційної компетентності, однак рівень розвитку емпатії та емоційної експресивності у них є більш високим. Тобто, у чоловіків-поліцейських, насамперед, переважають когнітивні компоненти емоційної зрілості, а у жінок-поліцейських – більш емоційні. Також у останніх виявляються більш високі показники за шкалами, які пов'язані із міжособистісними стосунками, соціальною відповідальністю, а у другій групі переважають внутрішньо особистісні складові емоційної зрілості.

Література:

1. П'янківська Л. «Психологічні особливості емоційної зрілості особистості». *Збірник наукових праць SCIENTIA*, Вересень 2021. DOI: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/14722>.
2. Потапчук Л. В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К. 2001. С. 20. DOI: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15573/100313698.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Кочарян О. С., Півень М. А. Емоційна зрілість особистості: дослідження феномену. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського* : збірник наукових праць за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Т.2. Вип. 9. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського. 2012. С.140–144.
4. Півень М. А. Структура емоційної зрілості особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2014. Вип. 47. С. 156–163. DOI: URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psychol_2014_47_21
5. Чебикін О. Я. Становлення емоційної зрілості в підлітковому та юнацькому віці. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2005. № 5-6. С. 180 - 186. DOI: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4888/1/%d0%a7%d0%b5%d0%b1%d0%b8%d0%ba%d1%96%d0%bd.pdf>
6. Штепа О. С. Пропріум зрілої особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. №2. С.26-35.
7. Будницька О. А. Індивідуально-особистісні детермінанти емоційних переживань у психотравмуючій ситуації: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.. 2001. С.19.
8. Чжао Сінь. Глибинні тенденції особистості батьків осіб з різним рівнем емоційної зрілості. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Психологія»*. Харків. 2014. № 1099. С.34-40.
9. Мрочко І. О., Левицька Л. В. Теоретичний аналіз сучасних підходів у дослідженні механізмів психологічного захисту. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2017. № 14. С. 232-235.
10. Коваленко, В. С. Механізми психологічного захисту та емоційна зрілість студентів - психологів. *EDITORIAL BOARD*. 2022. С. 651. DOI:http://habitus.od.ua/journals/2022/37-2022/37_2022.pdf
11. Мельник О. Г. Емоційний інтелект і критичне мислення. *Наукові Записки Національного університету «Острозька академія»* : зб. наук. праць. Серія «Психологія і педагогіка». Випуск 12. Тематичний випуск: «Сучасні дослідження когнітивної психології». Острог. 2009. С. 122–131.
12. Ніколаєв, Л. О., Чижма, Д. М. Тренінгові технології у розвитку емоційного інтелекту як компоненту особистісної зрілості здобувачів вищої освіти. *Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського* (3). 2022. С. 34-40. DOI: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2022/6.pdf

References:

1. P'yankivska L. (2021) «Psihologichni osoblivosti emotsiynoyi zrilosti osobistosti» [Psychological features of emotional maturity of the individual] *Zbirnik naukovih prats SCIENTIA, Veresen.* [in Ukrainian]. DOI: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/article/view/14722>.
2. Potapchuk L. V. (2001) Psihologichni osoblivosti stanovlennya osobistisnoyi zrilosti starshoklasnikiv [Psychological features of the formation of personal maturity of high school students] *extended abstract of candidate's thesis.* Nats. ped. un-t im. M.P. Dragomanova. K. [in Ukrainian] DOI: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15573/100313698.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Kocharyan O. S. & Piven M. A. (2012) Emotsiyna zrilist osobistosti: doslidzhennya fenomenu [Emotional maturity of the individual: a study of the phenomenon] *Naukoviy visnik Mikolayivskogo derzhavnogo universitetu imeni V.O. Suhomlinskogo: zbirnik naukovih prats za red. S. D. Maksimenka, N. O. Evdokimovoyi.* T.2. Vip. 9. Mikolayiv: MNU imeni V. O. Suhomlinskogo. 140–144 [in Ukrainian].
4. Piven M. A. (2014) Struktura emotsiynoyi zrilosti osobistosti [The structure of emotional maturity of the individual] *Visnik Harkivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi. Psihologiya.* Vip. 47. 156–163. [in Ukrainian] DOI: URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2014_47_21
5. Chebikin O. Y. (2005) Stanovlennya emotsiynoyi zrilosti v pidlitkovomu ta yunatskomu vitsi [Development of emotional maturity in adolescence and young adulthood] *Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal.* № 5-6. 180-186 [in Ukrainian] DOI: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4888/1/%d0%a7%d0%b5%d0%b1%d0%b8%d0%ba%d1%96%d0%bd.pdf>
6. Shtepa O. S. (2004) *Proprium zriloyi osobistosti [Proprium of a mature personality].* Praktichna psihologiiya ta sotsialna robota. № 2. 26-35 [in Ukrainian].
7. Budnitska O. A. (2001) Individualno-osobistisni determinanti emotsiynih perezhivan u psihotravmuyuchiy situatsiyi [Individual and personal determinants of emotional experiences in a psychotraumatic situation] *extended abstract of candidate's thesis.* Nauk. Nats. un-t im. T. Shevchenka. K. [in Ukrainian].
8. Chzhao Siin (2014) Glibinni tendentsiyi osobistosti batkiv osib z riznim rivnem emotsiynoyi zrilosti [Deep personality trends of parents of persons with different levels of emotional maturity] *Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu imeni V.N. Karazina, seriya «Psihologiya».* Harkiv. № 1099. 34-40 [in Ukrainian].
9. Mrochko I. O. & Levitska L. V. (2017) Teoretichniy analiz suchasnih pidhodiv u doslidzhenni mehanizmiv psihologichnogo zahistu [Theoretical analysis of modern approaches in the study of psychological protection mechanisms] *Zbirnik naukovih prats Hmel'nitskogo Institutu sotsialnih tehnologiy Universitetu «Ukrayina».* № 14. 232-235 [in Ukrainian].
10. Kovalenko, V. S. (2022). Mehanizmi psihologichnogo zahistu ta emotsiyna zrilist studentiv – psihologiv [Mechanisms of psychological protection and emotional maturity of psychology students] *EDITORIAL BOARD.* 651. [in Ukrainian] DOI:http://habitus.od.ua/journal/s/2022/37-2022/37_2022.pdf
11. Melnik O. G. (2009) Emotsiyniy intelekt i kritichne mislennya [Emotional intelligence and critical thinking] *Naukovi Zapiski Natsionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya» : zb. nauk. prats. Seriya «Psihologiya i pedagogika».* Vipusk 12. *Tematichniy vipusk: «Suchasni doslidzhennya kognitivnoyi psihologiyi».* Ostrog, 2009. 122–131. [in Ukrainian].
12. Nikolaev, L. O. & Chizhma, D. M. (2022) Treningovi tehnologiyi u rozvitku emotsiynogo intelektu yak komponentu osobistisnoyi zrilosti zdobuvachiv vischoyi osviti [Training technologies in the development of emotional intelligence as a component of personal maturity of students of higher education] *Vcheni zapiski TNU imeni VI Vernadskogo* (3). 34-40. [in Ukrainian]. DOI: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2022/6.pdf

УДК 159.923:159.955.1-027.561]316.3:658.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1727-1734](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1727-1734)

Хроленко Сергій Олександрович аспірант кафедри психології та педагогічної освіти, Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, 54000, м. Миколаїв, вул. Котельна, 2, тел.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0008-4140-0269>

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ФІНАНСИСТА: АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВПЛИВУ КОЛЕКТИВУ

Резюме. Соціальний вплив відіграє значну роль у формуванні професійної поведінки, і дослідженням в цій галузі присвячена значна частина наукової літератури. Незважаючи на величезну кількість досліджень, проведених протягом останніх десятиліть, питання щодо факторів які впливають на формування професійного мислення фінансиста залишається невирішеним. Тому метою даної роботи є визначення роль взаємодії та впливу соціального середовища на формування професійного мислення фінансиста. Для вирішення поставленої задачі роботи було проведено бібліометричний аналіз літератури. В ході проведеного аналізу літературних джерел було визначено, що від типу професійного мислення фінансисту залежить рівень його професіоналізму. Цей процес формування аналітичного, стратегічного, гнучкого та логічного мислення, спроможність до аналізу великих об'ємів даних та розв'язання питань ефективного управління є необхідним для формування високих професійних якостей фінансиста. В наш час ці фахівці відіграють велике значення у розвитку підприємства і країни. Фінансист може обіймати посади фінансового директора, фінансового аналітика, фінансового менеджера, аналітика фондового ринку, фінансиста в банках, страхових компаніях, податкових адміністраціях та інших державних і недержавних організаціях і установах. В ході роботи було визначено, що соціальне середовище (психологічний стан в колективі) суттєво впливає на формування професійного мислення фінансиста.

Отже, професійний рівень фінансиста залежить від типу мислення та здатності його розвивати. Показано, що велику роль у формуванні професійного мислення фінансистів відіграє соціальне середовище в якому він перебуває.

Ключові слова: психологія особистості, професійне мислення, соціум, фінансова діяльність.

Khrolenko Sergey Oleksandrovykh, Postgraduate Student of the Department of Psychology and Pedagogical Education, Pylyp Orlyk International Classical University, 54000, Mykolaiv, St. Kotelna, 2, tel.: (050) 394-72-87, <https://orcid.org/0009-0008-4140-0269>

THE ROLE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT IN SHAPING THE PROFESSIONAL THINKING OF A FINANCIER: ANALYSIS OF INTERACTION AND INFLUENCE OF THE TEAM

Summary. Social influence plays a significant role in shaping professional behavior, and a significant part of the scientific literature is devoted to research in this area. Despite the huge number of studies conducted over the past decades, the question of the factors that influence the formation of professional thinking of a financier remains unresolved. Therefore, the purpose of this paper is to determine the role of interaction and influence of the social environment on the formation of professional thinking of a financier. To solve this problem, a bibliometric analysis of the literature was carried out. In the course of the literature analysis, it was determined that the level of professionalism of a financier depends on the type of professional thinking. This process of forming analytical, strategic, flexible and logical thinking, the ability to analyze large amounts of data and solve issues of effective management is necessary for the formation of high professional qualities of a financier. Today, these specialists play a major role in the development of the company and the country. A financier can hold the positions of a financial director, financial analyst, financial manager, stock market analyst, financier in banks, insurance companies, tax administrations and other governmental and non-governmental organizations and institutions. In the course of the study, it was determined that the social environment (psychological state in the team) significantly affects the formation of professional thinking of a financier.

Thus, the professional level of a financier depends on the type of thinking and the ability to develop it. It is shown that the social environment in which financiers live plays an important role in the formation of professional thinking.

Keywords: personality psychology, professional thinking, society, financial activity.

Постановка проблеми. Усі індивіди є соціальними істотами. Звичайні поведінкові дії та реакції індивідів схильні піддаватися впливу соціальних контактів і соціальних взаємодій з іншими членами суспільства. Розуміння соціальних впливів є дуже цінним для фінансистів, як один із найважливіших факторів, які можуть суттєво змінити поведінку індивідів. Соціальний вплив визначається як «зміни в думках, почуттях, ставленнях або поведінці індивіда

в результаті взаємодії з іншим індивідом або групою». Соціальний вплив передбачає як навмисні, так і мимовільні зусилля, спрямовані на зміну переконань, уявлень, ставлення чи поведінки [5].

Було показано, що такі якості, як чесність, справедливість та інклюзивність є важливими в управлінні професійних відносин. Крім того, для довгострокового соціального впливу необхідно досліджувати динаміку якості цих відносин у кожній компанії. Хоча ділові стосунки, зосереджені на мотивах отримання прибутку, широко вивчаються протягом останніх років, існує мало досліджень соціального впливу таких стосунків на формування професійного мислення спеціалістів.

Незважаючи на важливість міцних ділових відносин для створення трансформаційних ефектів у суспільстві, на підприємствах не завжди приділяють цим аспектам відповідної уваги та значимості [6]. Були встановлено, що мікроклімат колективу (соціальні відносини) фінансовій сфері відіграють провідну роль у формуванні професійного мислення фінансиста. Саме від рівня професіоналізму залежить швидкість росту підприємства.

Необхідно зазначити, що для професіонального росту фінансист повинен постійно розвивати як професійні так і особисті якості. Ці професіонали мають особливе мислення, а саме стратегічне, творче, часто інтуїтивне мислення. Вони рішучі, уважні, відповідальні та вміють ризикувати. Крім того, відмінністю фінансистів є наявність аналітичного складу мислення.

Фінансисти, як учасники фінансового ринку схильні мислити мікроекономічними термінами, зосереджуючи свої переваги на окремих ринках, фірмах і окремим особам, навіть якщо глобальні інвестиційні рішення розглядають макроекономічні дані. Угоди, години, дні, тижні, квартали, фірми, фонди, сектори, біржі: у швидкоплинному наборі систем, що дуже змінюється, найдрібніші деталі мають привертати увагу учасників так само, як і будь-яка «ширша картина». Фінансисти створюють і мають справу з кількома еквівалентами капіталу, вони зосереджені на ринкових операціях і ліквідності, приймають повсякденні рішення найчастіше з точки зору мікроекономіки, а не макроекономіки, і, як правило, виключають цілий набір факторів матеріальної економіки [11].

Мета статті – визначити роль взаємодії та впливу соціального середовища на формування професійного мислення фінансиста.

Для досягнення мети роботи було проведено систематичного огляду та узагальнення даних літературних джерел із застосуванням бібліометричного аналізу.

Виклад основного матеріалу. В наш час кожна країна в цілому та кожне підприємство чи компанія намагаються активно розвиватися і рости.

Саме фінансист є однією із в ключових фігур в будь-якій галузі господарської діяльності. Ці професіонали дуже важливі і корисні усьому суспільству в цілому, вони працюють у різних сферах та установах країни, а саме, приватних і державних установах та підприємствах, банках, податкових інспекціях, контрольно-ревізійних управліннях, тощо. Фінансова складова є основою економіки країни, і якісне та професійне управління необхідне для швидкого розвитку [3, с. 15].

З часом відношення і ставлення до фінансистів змінилось. Так, якщо в давні часи до фінансистів відносили людей із великою кількістю грошей, які були дуже багаті, то в наш час це ставлення змінилось. Сучасний розуміння такої особи включає в себе поняття людини, яка розпоряджається фінансовими ресурсами підприємства, веде бізнес. Їх традиційно описують як добре поінформованих і раціональних осіб, які приймають складні рішення [2].

Як зазначає Бурлакова [1, с. 6] мислення - це найвищий ступінь людського пізнання, процес відображення в мозку навколишнього реального світу, заснована на двох принципово різних психофізіологічних механізмах: освіти і безперервного поповнення запасу понять, уявлень і виведення нових думок і висновків.

Мислення дозволяє отримати знання про такі об'єкти, властивості і взаєминах навколишнього світу, які не можуть бути безпосередньо сприйняті за допомогою першої сигнальної системи. Процес мислення включає в себе аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікацію, конкретизацію та абстрагування [1].

Поняття професійне мислення включає в себе інтелектуальну діяльність щодо вирішення певних професійних завдань. Професійна діяльність фінансиста зумовлена вирішенням специфічних задач. Встановлено, що якість професійної діяльності, або рівень професіоналізму, залежить від типу мислення. Для високого рівня професіоналізму фінансиста характерно теоретичне, творче, часто інтуїтивне, стратегічне мислення, вміння відстоювати свою думку та аналізувати інформацію, гнучкість, стійкість до стресів, розвинений практичний інтелект. Володіння цими рисами мислення дозволяє фінансисту успішно виконувати свої професійні завдання на високому рівні. Робити це не тільки швидко та точно, а й допомагає вирішувати як ординарні, так і неординарні фінансові задачі [1, с. 4].

Незважаючи на те, що багато аспектів фінансової роботи жорстко регулюється нормативно-правовими актами, мета фінансового менеджменту зумовлює вільний і творчий характер роботи фінансиста. Фінансист повинен уміти моделювати фінансово-господарські ситуації, проводити порівняльний аналіз і прогнозування варіантів розвитку, формулювати аналітичні висновки [1, с. 5; 2]. Зокрема, мати здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі

та практичні проблеми у фінансовій діяльності, банківській та страховій справі або у процесі навчання, що передбачає застосування певних методів та положень фінансової науки і характеризується невизначеністю та необхідністю враховувати вимоги до професійної та навчальної діяльності [4, с. 94-95].

Крім того, фінансист повинен мати високі технічні навички, навички роботи з людьми, навички взаємовідносин, лідерські навички, володіти діловою хваткою. Дуже важливо поєднувати ці навички та якості, постійно їх розвивати. Стрімкий сучасний розвиток вимагає постійного удосконалення умов роботи, володіння сучасними технологічними процесами, програмами та технічним забезпеченням, розвивати аналітичне мислення, комунікативні здібності, креативність у вирішенні поставлених задач та цілей. Крім того, фінансисту необхідно мати такі якості, як відповідальність, стресостійкість, пунктуальність, вміння переводити економічні знання в економічне мислення, використовуватися передовими світовими технологіями кредитування малого та середнього бізнесу, упровадженням кредитування довгострокових інвестиційних програм галузей економіки, сприяти розвитку промислового комплексу держави, входженню у світовий міжбанківський ринок фінансових послуг тощо.

В останні роки спостерігається розвиток інформаційних технологій, регіональна інтеграція поглиблюється, а конкуренція між підприємствами, акції яких котируються на біржі, стає все більш інтенсивнішою. Корпоративна культура підприємства – це цінності та норми поведінки, які формуються в довгостроковому процесі розвитку підприємства і дотримуються всіма його членами [7]. Вона відіграє важливу роль в об'єднанні зусиль колективу підприємства, зниженні операційних витрат та створенні гарного зовнішнього бізнес-середовища. Оскільки корпоративна культура має властивості невидимого контракту, вона не відіграє безпосередньо не відіграє ролі в ефективності бізнесу [8]. Проте, вона неявно визначає поведінку працівників компанії та впливає на результати діяльності компанії в різних аспектах через такі механізми, як забезпечення мотивації, сприяння співпраці та узгодження переконань працівників, менеджерів та інших зацікавлених сторін [7].

Механізм посередництва між корпоративною культурою та ефективністю бізнесу викликає значний інтерес серед науковців, які досліджують корпоративну культуру. Існує феномен "розриву" між корпоративною культурою та ефективністю бізнесу. Причиною цього є те, що сучасні дослідження про роль механізму між цими двома результатами досліджень все ще відносно невеликі, а "чорна скринька" між ними ще не повністю відкрита. Більшість сучасних досліджень механізму зв'язку між корпоративною культурою та корпоративної ефективності ґрунтуються на перспективі динамічного аналізу, досліджуючи основні посередковуючих змінних, таких

як організаційна прихильність, корпоративні інновації, корпоративна соціальна відповідальність тощо. Наприклад, Pérez-Cornejo та ін.[9] стверджують, що національна культура стейкхолдерів суттєво впливає на результати діяльності компанії та її корпоративну репутацію. З точки зору соціальної відповідальності, Mushafiq та ін. [10] вивчали механізм зв'язку між корпоративною культурою та корпоративним розвитком, і дійшли висновку, що зосередженість на соціальній відповідальності може допомогти корпораціям отримати більше ресурсів та здобути кращий соціальний імідж, що, в свою чергу, сприяє підвищенню економічної ефективності корпорацій.

Було встановлено, що різні соціальні групи, колективи мають всій особливий психологічний клімат і свої специфічні відносини. Саме стан в відносин в середині колективу може чинити позитивну, негативну чи нейтральну дію на кожного індивіда окремо (табл. 1) [1].

Таблиця 1.

Психологічний клімат в колективі і його вплив на розвиток професійних якостей

Вид психологічного клімату	Ознаки	Результат
Позитивний	Позитивні перспективи, взаємодовіра і взаємоповага, ділова критика, вільне висловлювання власної думки, професійна і творча діяльність, самореалізація, достатня інформованість про цілі і завдання, чуйність, задоволеність працею і колективом, сприятливі умови для самоствердження та саморозвитку	Високий рівень результатів роботи та дисципліни, низький рівень як зміни кадрів, так і напруження та конфліктів
Негативний	Байдуже ставлення один до одного, не зацікавленість у розвитку спільної справи, відпрацювання робочих год, кожен розвивається сам по собі, не має повної інформації щодо завдань, страх висловити власну думку	Невисокі результати роботи, незадовільна дисципліна, відсутність бажання працювати та розвиватися, високий рівень конфліктів, постійна зміна кадрів
Нейтральний	В однаковій кількості суб'єктивні та об'єктивні ознаки які є нестійкими і можуть змінитися в будь який момент в той чи інший бік	

В наш час постає питання передбачуваності саме соціальних відносин та розуміння впливу з точки зору психологічної науки в суспільному житті. Відштовхуючись від суб'єктивних орієнтацій індивіду, як члену суспільства

на ті чи інші цінності, формується мотивований вибір для задоволення домінуючої потреби, що і формує професійну діяльність та відношення до успіху у певної особистості фінансової сфери.

Отже, розвиток особистісних рис та навичок впливає на формування професійного мислення фінансиста. Необхідно постійно навчатися, мати широкий світогляд, отримувати додаткові кваліфікації та застосовувати їх на практиці.

Висновки. У ході роботи було визначено, що для фінансистів мають аналітичний та гнучкий склад розуму, вміють стратегічно і логічно мислити, добре аналізують великі масиви даних, стійкі до стресів тощо. Сучасні зміни в законодавчій базі, соціальних, політичних, економічних, технологічних, інноваційних умов та ситуацій вимагають від фінансиста постійного саморозвитку і удосконалення професійних і особистих якостей, мислення. Одним із факторів, що впливає на формуванні професійного мислення фінансистів є соціальне середовище в якому він перебуває.

Література:

1. Бурлакова І.А. Психологія професійного мислення, готовність до змін. Навчально-методичний матеріал. Київ, Видавництво КРЦПК. 2022, 68 с.
2. Marti J., Nicolet A. Economie comportementale, santé et médecine [Behavioural economics, health and medicine]. Rev Med Suisse. 2019. Vol. 15(669). P. 1982-1986.
3. Шандрука С. К. Психологія професійної діяльності: підручник. Тернопіль: ЗУНУ. 2022, 256 с.
4. Sybirtsev V. V. Competence approach in the system of training financiers. Фінансово-кредитний механізм розвитку економіки та соціальної сфери: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 9 грудня 2021 р., м. Кропивницький. К.: «Ексклюзив-Систем», 2021, 141 с.
5. Bhukya R., Paul J. Social influence research in consumer behavior: What we learned and what we need to learn? – A hybrid systematic literature review. Journal of Business Research. 2023. Vol. 162. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113870>.
6. Hani U., Akter S., Wickramasinghe A., Kattiyapornpong U. How does relationship quality sustain the rich world's poorest businesses? Journal of Business Research. September 2021. Vol. 133. P. 297-308. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.065>.
7. Liang S. H., Gao X. Dimensions of corporate culture and financial performance: Evidence from Chinese publicly listed companies. Environment and Social Psychology. 2024. Vol. 9(6). P. 2445. <https://doi.org/10.54517/esp.v9i6.2445>.
8. Wei X., Iqbal Q. Managerial networking and frugal innovation: situational leadership perspective. Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. 948530. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.948530>.
9. Pérez-Cornejo C., de Quevedo-Puente E., Delgado-García J.-B. The role of national culture as a lens for stakeholder evaluation of corporate social performance and its effect on corporate reputation. Business Research Quarterly. 2021. Vol. 26(4). P. 1-15. <https://doi.org/10.1177/23409444211007487>.
10. Mushafiq M., Prusak B., Markiewicz M. Corporate social responsibility and forward default risk mediated by financial performance and goodwill. Journal of Cleaner Production. 2023. Vol. 428. P. 139396. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139396>.

11. Davis A., Walsh C. Distinguishing Financialization from Neoliberalism. *Theory, Culture & Society*. 2017. Vol. 34(5-6). P. 27-51. <https://doi.org/10.1177/0263276417715511>.

12. Боднарук П. І. Особливості формування професійного іміджу майбутнього фінансиста в освітньому процесі закладу вищої освіти : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» / наук. керівник Л. С. Іванова. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 92 с. <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/3797>.

References:

1. Burlakova, I. A. (2022). *Psykhohohiia profesiinoho myslennia, hotovnist do zmin* [Psychology of professional thinking, readiness for change]. Educational and methodical material. Kyiv, Publishing house of the KRCP. 68.

2. Marti, J., & Nicolet, A. (2019). *Economie comportementale, santé et médecine* [Behavioural economics, health and medicine]. *Rev Med Suisse*, 15(669), 1982-1986.

3. Shandruk, S.K. (2022). *Psykhohohiia profesiinnoi diialnosti* [Psychology of professional activity]: textbook / edited by. Ternopil: ZUNU, 256.

4. Sybirtsev, V. V. (2021). Competence approach in the system of training financiers. *Financial and credit mechanism for economic and social development: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Internet Conference, December 9, 2021, Kropyvnytskyi. K.: Exclusive-Systems*, p. 141.

5. Bhukya, R., & Paul, J. (2023). Social influence research in consumer behavior: What we learned and what we need to learn? – A hybrid systematic literature review. *Journal of Business Research*, 162. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113870>.

6. Hani, U., Akter, S., Wickramasinghe, A., & Kattiyapornpong, U. (2021). How does relationship quality sustain the rich world's poorest businesses? *Journal of Business Research*, 133, 297-308. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.065>.

7. Liang, S. H., & Gao, X. (2024). Dimensions of corporate culture and financial performance: Evidence from Chinese publicly listed companies. *Environment and Social Psychology*, 9(6), 2445. <https://doi.org/10.54517/esp.v9i6.2445>.

8. Wei, X., & Iqbal, Q. (2022). Managerial networking and frugal innovation: situational leadership perspective. *Frontiers in Psychology*, 13, 948530. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.948530>.

9. Pérez-Cornejo, C., de Quevedo-Puente, E., & Delgado-García, J.-B. (2021). The role of national culture as a lens for stakeholder evaluation of corporate social performance and its effect on corporate reputation. *Business Research Quarterly*, 26(4), 1-15. <https://doi.org/10.1177/23409444211007487>.

10. Mushafiq, M., Prusak, B., & Markiewicz, M. (2023). Corporate social responsibility and forward default risk mediated by financial performance and goodwill. *Journal of Cleaner Production*, 428, 139396. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139396>.

11. Davis, A., & Walsh, C. (2017). Distinguishing Financialization from Neoliberalism. *Theory, Culture & Society*, 34(5-6), 27-51. <https://doi.org/10.1177/0263276417715511>.

12. Bodnaruk, P. I. (2020). *Osoblyvosti formuvannia profesiinoho imidzhu maibutnoho finansysta v osvitnomu protsesi zakladu vyshchoi osvity* [Features of the formation of a professional image of a future financier in the educational process of a higher education institution]: master's thesis in specialty 011 "Educational, pedagogical sciences" / scientific adviser L. S. Ivanova. Zaporizhzhia: ZNU, 92. <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/3797>.

УДК 159.96

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1735-1743](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1735-1743)

Шиліна Алла Андріївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080 м. Харків, пр. Льва Ландау, 27, тел.: (097) 715-67-08, <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

Гончарова Яна Ігорівна аспірантка кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080 м. Харків, пр. Льва Ландау, 27, <https://orcid.org/0000-0002-2656-5099>

СПЕЦИФІКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті аналізуються теоретичні та емпіричні аспекти проблеми прийняття рішень. В даний час набуває актуальності питання, що пов'язані з прийняттям рішень поліцейськими у професійних ситуаціях, бо вибір який вони роблять може суттєво впливати на ефективність виконання професійних та службових обов'язків. Проблема прийняття рішень поліцейськими особливо актуалізується та набуває виняткової значущості в умовах війни. Прийняття рішень поліцейськими в умовах війни є надзвичайно складним завданням, яке включає врахування багатьох додаткових факторів порівняно з мирними умовами. Одним з таких факторів виступає домінуючий стиль копінг-поведінки поліцейських.

Дослідження включало розподіл поліцейських на групи в залежності від переважаючої копінг-поведінки і аналіз в них факторів прийняття рішень. У досліджуваних поліцейських було виявлено три види копінг-поведінки: збалансований, результативний та стагніючий.

За результатами емпіричного дослідження можна відзначити, що досліджуваним групам поліцейських з стагніючим та результативним копінгом в більшій мірі притаманно використовувати таку копінг-стратегію як пильність. Пильність як копінгова стратегія є потужним інструментом для ефективного подолання стресу та вирішення проблем. Вона допомагає структурувати дії, зменшити невизначеність і підвищити відчуття контролю над ситуацією, що сприяє загальному психологічному благополуччю.

Уникнення як копінгова стратегія в більшій мірі притаманна поліцейським з стагніючим та збалансованим копінгом, що може забезпечити тимчасове полегшення, але у довгостроковій перспективі зазвичай призводить

до збільшення стресу і накопичення проблем. Гіперпильність як копінгова стратегія виявилась більш притаманною для поліцейських з збалансованим копінгом. Дана стратегія супроводжується коливаннями при прийнятті рішення та ігноруванням інших альтернатив, зосередженість на негативних наслідках прийнятого рішення.

Ключові слова: збалансований копінг, копінг-поведінка, поліцейські, фактори прийняття рішень, результативний копінг, стратегії поведінки, стагніючий копінг.

Shylyna Alla Andriivna Candidate of psychological sciences, associate professor, Associate professor of the Department of Sociology and Psychology, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine, Lva Landau Ave., 27, tel: 097-715-67-08, Kharkiv, 61080, <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

Goncharova Yana Ihorivna graduate student of the Department of Sociology and Psychology, Kharkiv National University of Internal Affairs, Lva Landau Ave., 27, Kharkiv, 61080, <https://orcid.org/0000-0002-2656-5099>

SPECIFICS OF DECISION-MAKING BY POLICE OFFICERS UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article analyzes the theoretical and empirical aspects of the decision-making problem. Currently, issues related to decision-making by police officers in professional situations are gaining relevance, because the choices they make can significantly affect the effectiveness of the performance of professional and official duties. The problem of decision-making by police officers is especially relevant and acquires exceptional significance in the conditions of war. Police decision-making in wartime is an extremely complex task that involves taking into account many additional factors compared to peacetime conditions. One of these factors is the dominant style of coping behavior of police officers.

The study included the division of police officers into groups depending on the prevailing coping behavior and the analysis of decision-making factors in them. Three types of coping behavior were found in the studied policemen: balanced, effective and stagnant.

According to the results of the empirical study, it can be noted that the studied groups of police officers with stagnant and effective coping are more likely to use such a coping strategy as vigilance. Vigilance as a coping strategy is a powerful tool for effective stress management and problem solving. It helps to structure actions, reduce uncertainty and increase a sense of control over the situation, which contributes to overall psychological well-being.

Avoidance as a coping strategy is more characteristic of police officers with stagnant and balanced coping, which may provide temporary relief, but in the long run usually leads to increased stress and accumulation of problems. Hypervigilance as a coping strategy was found to be more characteristic of police officers with balanced coping. This strategy is accompanied by hesitation when making a decision and ignoring other alternatives, focusing on the negative consequences of the decision made.

Keywords: balanced coping, coping behavior, police officers, decision-making factors, effective coping, behavioral strategies, stagnant coping.

Постановка проблеми. Робота поліцейських пов'язана з різними аспектами, що включають охорону правопорядку, забезпечення громадської безпеки, дотримання законів, забезпечення виконання законів, адміністративна діяльність тощо. В умовах війни виконання професійних обов'язків поліцейськими ще в більшій мірі стає пов'язаним із переживанням стресу і низкою ризиків, які можуть загрожувати їхньому здоров'ю, безпеці та життю.

Ці функції вимагають від поліцейських як фізичної витривалості та підготовки, так і високого рівня професійних знань, етичних стандартів та здатності до оперативного прийняття рішень у складних ситуаціях. Прийняття рішень у складних ситуаціях є ключовим аспектом поліцейської діяльності. Цей процес включає не тільки швидку оцінку ситуації, прийняття рішень на основі обмеженої інформації, а також вибір таких дій і способів, що мінімізують ризики для всіх учасників. Оперативне прийняття рішень у службових ситуаціях є багатограним процесом, що вимагає поєднання знань, досвіду, етичних принципів та технологічної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прийняття рішення є складним когнітивним процесом, наслідком якого є формування послідовності дій або вибір найкращого рішення серед різних варіантів, задля усунення проблемної ситуації [1].

Артемов В.Ю., Сингаївська І.В. в дослідженні процесів прийняття рішення в умовах невизначеності наголошують, що такі процеси як пильність, уникнення, прокрастинація та надпильність безпосередньо пов'язані з копінг-стратегіями, тобто з усвідомлено використовуваними прийомами опанування труднощів переважно в сфері комунікації. Копінг-стратегії можуть бути ефективними і неефективними, продуктивними чи непродуктивними. Це визначається такими основними факторами як контекст і умови середовища в якому здійснюється процес опанування, а також відповідною реакцією особи на цю ситуацію [2].

В свою чергу Гура Г.Н. обґрунтовує зв'язок між толерантністю до невизначеності, стратегіями прийняття рішень, рівнем стресу та успішністю адаптації керівників бізнесу у ситуації воєнного стану. Аргументує, що толерантність до невизначеності виступає чинником, що впливає на когнітивну оцінку стресової ситуації і разом з тим на вибір конструктивних або захисних стратегій її подолання [3]. Коширець В., Майструк Д. наголошують, що патрульні поліцейські які використовують широкий діапазон копінг-стратегій мають підвищений показник благополуччя і схильні використовувати більш варіативні вектори свого життя через планування, прийняття рішень і реалізацію власних цілей та намірів [4].

У своєму дослідженні Бойчук С.С. пише, що орієнтація поліцейських при вирішенні проблемних ситуацій є передумовою їх копінг-поведінки та складовою частиною працездатності людини в цілому. Вивчаючи особливості типів реагування на складні ситуації у поліцейських-спецпризначенців з різним рівнем працездатності було показано, що поліцейські з високим рівнем стійкості до складних ситуацій бачать можливість для зростання та покращення своїх навичок у важких ситуаціях, тому вони зосереджуються на наблизенні до проблеми. А поліцейські з низьким рівнем стійкості схильні скоріше уникати проблеми ніж намагатися вирішувати її [5].

Важливість вивчення копінг-стратегій серед поліцейських полягає в тому, що вони впливають на їхню здатність ефективно справлятися зі стресом та ризиками, пов'язаними з професійною діяльністю.

Мета статті. Метою нашого дослідження є аналіз особливостей факторів прийняття рішень у поліцейських з різними копінг-стратегіями

Виклад основного матеріалу. Емпіричну базу дослідження склали 486 поліцейських. Із застосуванням кластерного аналізу (метод k-середніх) загальну вибірку досліджуваних поліцейських було поділено на три групи за допомогою таких психодіагностичних методик: «Методика психологічної діагностики механізмів копінг-поведінки» Хайма, методика «Індикатор копінг-стратегій» Амірхана та методики «Опитувальник проактивної долаючої поведінки» Грінглас Е., Шварцер Р. та Тауберт Д. Таким чином, поліцейські склали три групи з різними стратегіями копінг-поведінки: стагніючий копінг (117 осіб), збалансований копінг (203 особи) та результативний копінг (166 осіб). Для діагностики індивідуального стилю прийняття рішень у поліцейських з різними стратегіями копінг-поведінки нами використовувався опитувальник «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» Корнілової Т.В. Даний опитувальник складається з 22 питань і визначає чотири показника прийняття рішень. Він допомагає виявити слабкі сторони та потенційні проблеми в процесі прийняття рішень, а також розробити стратегії для їх покращення.

За результатами нашого дослідження поліцейські з стагніючим копінгом обирають такі стратегії поведінки які не призводять до розв'язання проблем або досягнення позитивних змін, але також не призводять до активного уникнення або вирішення ситуації. Це може означати, що вони уникають змін або розвитку, залишаючись в стані невизначеності або бездіяльності. Стагніючий копінг може включати такі стратегії, як відкладення вирішення проблем на потім, бездіяльність у реалізації змін, або навіть заперечення існування проблеми. Однак важливо розуміти, що стагніючий копінг може бути реакцією на серйозний стрес або травму, і в таких випадках він може відігравати захисну роль, допомагаючи людині відновитися.

Домінування збалансованого копінгу демонструє здатність особистості реагувати і передбачати змінні обставини, а також використовують різноманітні стратегії для досягнення оптимальних результатів. Це може означати реагування на проблеми, коли вони виникають, але також здатність передбачати можливі труднощі і приймати запобіжні заходи.

У поліцейських в яких виявлений результативний копінг проявляється схильність до толерантності до невизначеності, здатні залучати стратегії, які будуть спрямовані на підвищення їх ефективності, можуть ретельно оцінювати потенційні ризики, що допомагає уникнути небезпечних ситуацій або знизити їх наслідки.

Результати дослідження показників факторів прийняття рішень у поліцейських з різною поведінкою наведені в таблиці 1 та 2.

Таблиця 1

Показники факторів прийняття рішень у поліцейських з різною копінг-поведінкою

Шкали	Перша група (1 кластер) <i>Стагніючий</i>	Друга група (2 кластер) <i>Збалансований</i>	Третя група (3 кластер) <i>Результативний</i>
Пильність	17.37 ± 1.39	13.02 ± 1.48	17.78 ± 1.65
Уникнення	10.41 ± 1.08	8.37 ± 1.05	5.46 ± 1.01
Прокрастинація	6.21 ± 1.12	6.84 ± 1.23	5.61 ± 1.07
Гіперпильність	8.54 ± 1.52	9.17 ± 1.24	5.37 ± 1.08

Таблиця 2

**Значимість відмінностей факторів прийняття рішень у
поліцейських з різною копінг-поведінкою**

Шкали	t			p		
	1-2	2-3	1-3	1-2	2-3	1-3
Пильність	2.14	2.16	0.27	0.05	0.05	-
Уникнення	1.35	2.00	3.35	-	0.05	0.01
Прокрастинація	0.38	0.75	0.39	-	-	-
Гіперпильність	1.70	2.31	0.31	-	0.05	-

Аналізуючи результати дослідження, що наведені в 1 та 2 таблиці ми можемо відзначити, що в досліджуваних групах поліцейських спостерігаються вірогідні відмінності за рядом показників. Так, за шкалою «Пильність» в першій та другій групах поліцейських з стагніючим та результативним копінгом спостерігаються вірогідно більші показники у порівнянні з другою групою досліджуваних поліцейських з збалансованим копінгом (17.37 ± 1.39 і 17.78 ± 1.65 та 13.02 ± 1.48 при $p \leq 0,05$). Пильність в Мельбурнському опитувальнику розглядається як продуктивний копінг, який є важливим аспектом психологічного здоров'я, оскільки допомагає людям ефективно справлятися зі стресом і підтримувати високу якість життя. Використання продуктивних копінг-стратегій може значно покращити як емоційний, так і фізичний стан людини, сприяючи більшій стійкості до життєвих труднощів і викликів. Отримані результати в досліджуваних групах поліцейських свідчать про те, що поліцейським з стагніючим та результативним копінгом в більшій мірі у порівнянні з групою поліцейських з збалансованим копінгом притаманно визначати конкретні дії і кроки, необхідні для вирішення проблеми. Перша і друга група поліцейських схильні передбачати ситуації, ставити цілі, розробляти стратегії вирішення проблем.

За шкалою «Уникнення» було зафіксовано вірогідно значущі відмінності між групами поліцейських з збалансованим та результативним копінгом (8.37 ± 1.05 і 5.46 ± 1.01 , $t=2,00$ при $p \leq 0,05$), а також між групами поліцейських з стагніючим та результативним копінгом (10.41 ± 1.08 і 5.46 ± 1.01 , $t=3,35$ при $p \leq 0,01$). Дані результати свідчать, що досліджуваним поліцейським з стагніючим та збалансованим копінгом вірогідно більш притаманна у порівнянні з досліджуваними третьої групи стратегія уникнення. Дана стратегія розглядається як захисний механізм в цьому опитувальнику. Уникнення як копінгова стратегія проявляється у вигляді подолання стресу та вирішення проблем, що полягає у спробах уникати або відкладати зіткнення з

неприємними ситуаціями, думками чи емоціями. Хоча ця стратегія може забезпечити тимчасове полегшення, у довгостроковій перспективі уникнення часто веде до збільшення стресу та загострення проблем. У професійній діяльності уникнення виявляється у відкладанні виконання складних завдань або уникнення конфліктів з колегами. Це може призвести до погіршення продуктивності та професійних відносин.

Замість уникнення доцільно застосовувати більш продуктивні копінгові стратегії, такі як активне вирішення проблем, пошук соціальної підтримки та емоційна регуляція. Це допоможе зменшити стрес і підвищити загальне психологічне благополуччя.

За шкалою «Прокрастинація» між досліджуваними групами поліцейських з різною копінг-поведінкою не було виявлено значущих відмінностей, зафіксовані схожі результати в трьох групах, відповідно 6.21 ± 1.12 у поліцейських з стагніючим копінгом, 6.84 ± 1.23 у поліцейських з збалансованим копінгом та 5.61 ± 1.07 в групі поліцейських з результативним копінгом. Така подібність отриманих результатів, що виражені на середньому рівні за копінг-стратегією «Прокрастинація» проявляється як спосіб уникнення стресу і тривоги, що пов'язані з виконанням складних або неприємних завдань, через відкладання цих завдань на пізніше. Середній рівень вираженості прокрастинації в усіх групах поліцейських показує, що для досліджуваних поліцейських відкладання завдань не призводить до серйозних негативних наслідків, але може викликати певний дискомфорт і знижувати ефективність. Це характеризується тим, що людина періодично відкладає виконання завдань, але все ж таки встигає їх виконати вчасно або з мінімальним запізненням.

За шкалою «Гіперпильність» були виявлені вірогідно значущі відмінності між показниками досліджуваних поліцейських з збалансованим та результативним копінгом у бік підвищення показника в другій групі поліцейських (9.17 ± 1.24 та 5.37 ± 1.08 , $t=2,31$ при $p \leq 0,05$). В першій групі досліджуваних поліцейських з стагніючим копінгом було отримано показник 8.54 ± 1.52 , без значущих відмінностей між показниками з іншими групами поліцейських. Гіперпильність як копінгова стратегія в умовах стресу включає в себе надмірне виконання обов'язків, перевірку, опікування і контроль за іншими людьми або ситуаціями. Люди, які використовують гіперпильність як стратегію копіngu, часто відчувають себе відповідальними за всіх і за все, і намагаються забезпечити безпеку і комфорт для себе і для інших шляхом перевищення власних можливостей.

Висновки. В умовах війни ситуація може швидко змінюватися, і поліцейські повинні приймати рішення в умовах високої невизначеності. Це може включати раптові напади, зміни лінії фронту, або непередбачувану

поведінку цивільного населення та військових. Поліцейські часто працюють під постійною загрозою для свого життя. Це включає ризик обстрілів, мінування, атаки диверсійних груп та інші небезпеки, що впливають на прийняття рішення поліцейськими та на всю поведінку взагалі. Аналіз емпіричного дослідження показав, що поліцейським з різною копінг-поведінкою притаманні різні фактори прийняття рішень. Так поліцейським зі стагніючим копінгом притаманний такий фактор як пильність та уникнення. А поліцейським зі збалансованим копінгом притаманний такий фактор прийняття рішень як уникнення.

Серед досліджуваних поліцейських не було виявлено вірогідних відмінностей лише за показником «Прокрастинація», що свідчить про те, що усім поліцейським притаманно практично в однаковій мірі переживання цього явища на помірному рівні. Тобто, прокрастинація є звичним явищем для них, яке зазвичай не призводить до серйозних проблем, але може знижувати продуктивність і викликати деякий стрес. Розуміння причин прокрастинації та використання ефективних стратегій управління часом і мотивації може допомогти подолати цю звичку і підвищити ефективність виконання завдань.

Отримані емпіричні результати можуть використовуватися для розробки практичних рекомендації щодо психологічної підтримки поліцейських при управлінні стресом та підвищенні їхньої продуктивності.

Література:

1. Петровська Інґа Психологічні концепції процесу прийняття рішень. *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 9. С. 196–201
2. Артемов В.Ю., Сингаївська І.В. Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету «КРОК»* №1 (65), 2022. С. 149-163
3. Гура Г.Н. Толерантність до невизначеності як чинник ухвалення рішень та стресової адаптації керівників бізнесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Психологічні науки. Випуск 2. 2023. С. 39-49
4. Коширець В., Майструк Д. Копінг-поведінка співробітників патрульної поліції. 2021. URL:<https://www.inforum.in.ua/conferences/22/66/507> (дата звернення 06.05.2024)
5. Бойчук С. Психологічні особливості реагування на складній ситуації поліцейськими-спецпризначенцями. *Знання, освіта, право, управління*. 2023. № 2 (54). С. 80-86

References:

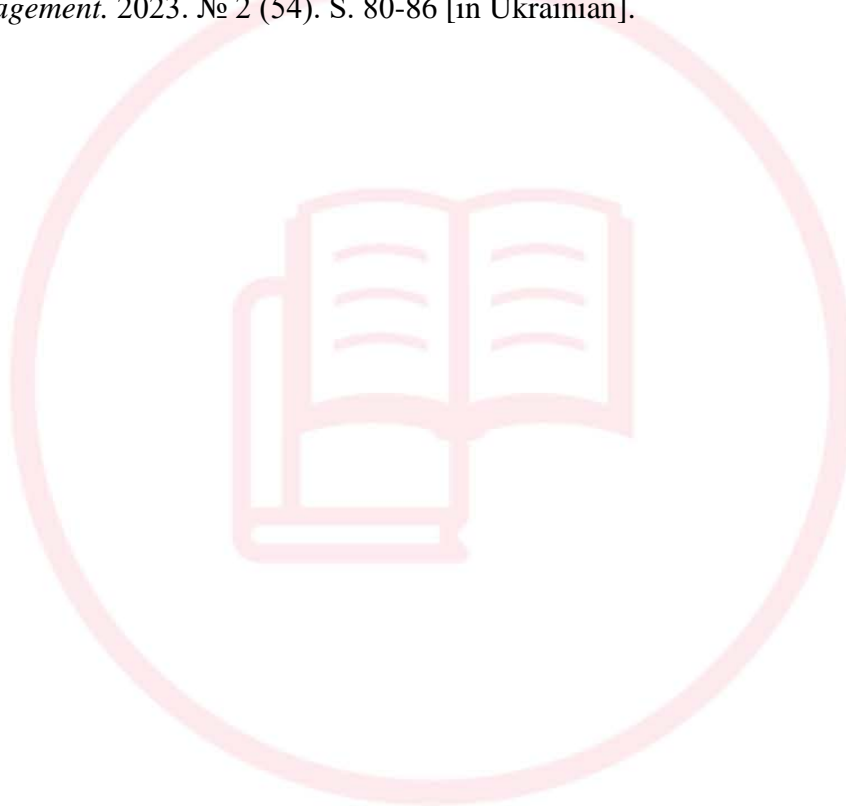
1. Petrovska Inha (2021) Psykholohichni kontseptsii protsesu pryiniattia rishen. [Psychological concepts of the decision-making process.] *Visnyk Lvivskoho universytetu - Bulletin of Lviv University*. Seriiia psykholohichni nauky. Vypusk 9. S. 196–201 [in Ukrainian].
2. Artemov V.Iu., Synhaviivska I.V. (2022) Osoblyvosti protsesiv pryiniattia rishen v umovakh nevyznachenosti. [Peculiarities of decision-making processes under conditions of uncertainty] *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» - Scientific notes of "KROC" University* №1 (65), S. 149-163 [in Ukrainian].

3. Hura H.N. (2023) Tolerantnist do nevyznachenosti yak chynnyk ukhvalennia rishen ta stresovoi adaptatsii kerivnykiv biznesu. [Tolerance to uncertainty as a factor in decision-making and stress adaptation of business managers] *Nukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. - Academic bulletin of Kherson State University. Seriiia Psykholohichni nauky. Vypusk 2. S. 39-49* [in Ukrainian].

4. Koshyrets V., Mastruk D. (2021) Kopinh-povedinka spivrobotnykiv patrolnoi politsii. [Coping behavior of patrol police officers] [in Ukrainian]. URL:<https://www.inforum.in.ua/conferences/22/66/507> (data zvernennia 06.05.2024)

5. Boichuk S. (2023) Psykholohichni osoblyvosti reahuvannia na skladnii sytuatsii politseiskymy-spetspryznachentsiamy [Psychological features of responding to a difficult situation by special police officers.]. *Znannia, osvita, pravo, upravlinnia. - Knowledge, education, law, management. 2023. № 2 (54). S. 80-86* [in Ukrainian].

УДК: 316.613.434

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1744-1762](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1744-1762)

Шпортун Оксана Миколаївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21001, <https://orcid.org/0000-0003-4528-4329>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття актуалізує питання формування високого рівня агресії у старшому підлітковому віці під час військового стану в Україні. Особливого значення на етапі військового стану українського суспільства набуває вивчення соціально-психологічних факторів, що впливають на особистість, зокрема в плані агресивної поведінки. Перебуваючи в тісному зв'язку та взаємообумовленості зі всіма іншими об'єктивними та суб'єктивними суспільними елементами, соціально психологічні чинники мають власні, відносно самостійні закономірності функціонування та розвитку. Особливо це стосується категорії осіб старшого підліткового віку, адже саме нестабільність, невизначеність, високий рівень суспільного негативізму формує у них стан агресії, викликає агресивну поведінку.

Агресивність визначаємо як – ситуативний стан, що характеризується афективними спалахами гніву та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту.

Відповідно до існуючих концепцій етіології агресії можна виділити декілька чинників агресивної поведінки підлітків: особливості виховання в офіційних інститутах соціалізації (сім'я, система освіти); вплив групи однолітків та підліткової субкультури в цілому; вплив засобів масової інформації та сучасних комп'ютерних технологій. А сьогодні ще і – повномасштабне вторгнення росії на територію України. Де особливо актуальним постає сенс життя людини. Страх смерті є основним патерном формування агресивної поведінки у підлітковому віці. Агресія у підлітковому віці не виникає знезацька - у сучасній психологічній науці підкреслюється роль мікросередовища у формуванні її змістовних та інструментальних характеристик, а також суб'єктивних уявлень про міру припустимості агресивної поведінки. Вона розглядається як наслідок неадекватного процесу соціалізації, результат некомпетентних дій дорослих, а також особливостей індивідуального анамнезу розвитку підлітка. Очевидно, агресія, як і інші

психологічні феномени, детермінується комплексом макросоціальних, мікросоціальних і суб'єктивних факторів. Разом із цим, орієнтація старшого підлітка на інтеракцію та спілкування, прагнення до пошуку толерантне ставлення до їх агресивної поведінки. Таким чином, агресію продукують як насильницькі методи виховання, так і потуральний стиль виховання, так і негативізм та агресія у соціальному середовищі де виховується старший підліток...

Методологія дослідження. Для вирішення завдань використано комплекс взаємодоповнюючих теоретичних та емпіричних методів дослідження: теоретичні: теоретичний аналіз, індукція, абстрагування, синтез, систематизація. Емпіричні методи: Методика «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності (Тест Спілбергера-Ханіна)», «Диференціальна діагностика депресивних станів В.А. Жмурова», Методика «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком), «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. Зунге (адаптація Т. Балашової), Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська), Опитувальник рівня агресивності А.Басса - А. Даркі. Вибіркою дослідження стали 92 особи старшого підліткового віку.

Мета дослідження: дослідження та аналіз соціально-психологічних чинників розвитку агресивної поведінки у старшому підлітковому віці в умовах війни в Україні.

Результати дослідження. За результатами дослідження встановлено, що у більшості досліджуваних осіб є прояви депресивних станів різного рівня розвитку. Найпоширенішою є виражена стадія депресії. Щодо тривожності, то переважає високий рівень особистісної тривожності, а також середній рівень фрустрації та ригідності. Серед них кореляція яскраво виражена щодо високого рівня ситуативної та особистісної тривожності, фрустрації, ригідності. Саме ці показники впливають на розвиток депресивних станів у старших підлітків. Вони взаємодоповнюють одне одного, адже коли людина постійно відчуває фонову тривожність, страх смерті, дійсну або припущену неможливість задовольнити власні потреби, нездатні адаптуватися до нових умов життя в умовах війни, мають складнощі відносно сприйняття та адаптації і безпечного існування в соціумі.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, підлітки, депресія, депресивні стани, фрустрація, тривожність, суїцидальна поведінка.

Shportun Oksana Mykolaivna doctor of psychological sciences, professor, professor of the psychology department, Vinnytsia Academy of Continuing Education, ul. 13 Hrushevsky, Vinnytsia, 21001, <https://orcid.org/0000-0003-4528-4329>

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. The article updates the issue of the formation of a high level of aggression in older adolescents during the martial law in Ukraine. The study of socio-psychological factors affecting the personality, particularly in terms of aggressive behavior, is of particular importance at the stage of the military state of Ukrainian society. Being in a close connection and interdependence with all other objective and subjective social elements, socio-psychological factors have their own, relatively independent patterns of functioning and development. This especially applies to the category of older teenagers, because it is instability, uncertainty, a high level of social negativism that creates a state of aggression in them, causes aggressive behavior.

We define aggressiveness as a situational state characterized by affective outbursts of anger and impulsive behavior directed at the object of frustration that caused the conflict.

According to the existing concepts of the etiology of aggression, several factors of aggressive behavior of adolescents can be distinguished: peculiarities of upbringing in official institutions of socialization (family, education system); influence of peer group and teenage subculture as a whole; the influence of mass media and modern computer technologies. And today there is also a full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine... Where the meaning of human life becomes especially relevant. Fear of death is the main pattern of formation of aggressive behavior in adolescence. Aggression in adolescence does not occur suddenly - modern psychological science emphasizes the role of the microenvironment in forming its substantive and instrumental characteristics, as well as subjective ideas about the degree of admissibility of aggressive behavior. It is considered as a consequence of an inadequate process of socialization, the result of incompetent actions of adults, as well as the peculiarities of the individual history of the adolescent's development. Obviously, aggression, like other psychological phenomena, is determined by a complex of macrosocial, microsocial and subjective factors. Along with this, the older teenager's orientation towards interaction and communication, the desire to find a tolerant attitude towards their aggressive behavior. Thus, aggression is produced both by violent methods of upbringing, and by the traditional style of upbringing, and by negativism and aggression in the social environment where an older teenager is raised...

Research methodology. A complex of complementary theoretical and empirical research methods was used to solve the problems: theoretical: theoretical analysis, induction, abstraction, synthesis, systematization. Empirical methods: Methodology "Assessment of the level of situational (reactive) anxiety (Spilberger-

Khanin test)", "Differential diagnosis of depressive states V.A. Zhmurov", "Self-assessment of mental states" method (according to H. Eysenko), "Differential diagnosis of depressive states" by V. Zunge (adaptation by T. Balashova), Methodology for determining the tendency to suicidal behavior (M. Gorska), Aggressiveness Level Questionnaire by A. Bass - A. Darcy. The sample of the study was 92 older teenagers.

The purpose of the study: research and analysis of socio-psychological factors in the development of aggressive behavior in older adolescents in the conditions of war in Ukraine.

Research results. According to the results of the study, it was established that the majority of the studied persons have manifestations of depressive states of various levels of development. The most common is the pronounced stage of depression. Regarding anxiety, a high level of personal anxiety prevails, as well as an average level of frustration and rigidity. Among them, the correlation is pronounced with respect to the high level of situational and personal anxiety, frustration, rigidity. It is these indicators that influence the development of depressive states in older teenagers. They complement each other, because when a person constantly feels background anxiety, fear of death, actual or assumed inability to satisfy their own needs, unable to adapt to new living conditions in war conditions, have difficulties regarding perception and adaptation and safe existence in society.

Keywords: aggression, aggressive behavior, teenagers, depression, frustration, anxiety, suicidal behavior.

Постановка проблеми. Нові умови, що склалися в нашому суспільстві під час військового стану, характерними рисами яких є соціально-економічні негаразди, напружена, нестійка обстановка, обумовлюють зростання різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці підростаючого покоління. До числа найбільш важливих періодів розгляду даної проблеми є період підліткового віку, коли у зростаючої особистості з'являються потреби в самостійності та самоствердженні. Підлітковий вік – це один з важливих етапів життя людини. В ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, ранимий, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля. У цей період відбувається не лише докорінна перебудова психологічних структур, які склалися раніше, але виникають нові утворення, закладаються основи свідомої поведінки, вимальовуються загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок. У психологічній науці відсутнє єдине визначення поняття «агресія». Однак більшість авторів вважає так: «Агресія – це форма поведінки, яка спрямована

на заподіювання фізичної або психологічної шкоди живій істоті, а агресивність – це тенденція особистості до деструктивних дій, яка набувається в процесі розвитку її в суспільстві [8, с. 234–238]. Розрізнення понять «агресія» і «агресивність» дуже важливе. З одного боку, не всі агресивні дії пояснюються агресивністю особистості. З іншого боку, агресивність людини не завжди виявляється в агресивних діях. Отже, для чіткого опису й аналізу обраної нами проблеми необхідно уточнити поняття агресії. Часто під агресією розуміється шкідливе поведіння. При цьому в понятті «агресія» поєднуються різні за формою і результатами акти поведінки – злі жарти, плітки, ворожі фантазії, деструктивні форми поведінки, бандитизм й убивства. У підлітковому житті нерідко трапляються форми насильницького поведіння, які пояснюються термінами «задержуватість», «озлобленість», «жорстокість». Теоретико-методологічними засадами вивчення даної проблеми є дослідження в галузі різноманітних психологічних робіт як у вітчизняній так і в зарубіжній психології. Переважна більшість праць із досліджуваної проблематики присвячена вивченню різноманітних форм агресивної поведінки дітей та підлітків (О.Б. Бовть, Р.У. Благута, Б.М. Ткач, С.В. Харченко, Л.В. Чаговець). Проблема агресії та агресивної поведінки займає чітке місце серед психологічної проблематики. Особлива увага цієї проблеми приділялася в зарубіжній психології (З. Фрейд, А. Басс, А. Бандура, С. Берковіц, К. Лоренц та ін.).

Мета статті полягає у здійсненні емпіричного дослідження та аналізі психологічних чинників формування агресивної поведінки осіб підліткового віку в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. У психологічній науці під агресією прийнято називати дії, що наносять людині будь-який збиток: моральний, матеріальний або фізичний. Причому в понятті «агресія» поєднуються різні за формою і результатами акти поведінки – від таких, як злі жарти, плітки, деструктивні форми поведінки, до бандитизму.

Спостерігається проявлення агресивності по відношенню до однолітків. У багатьох дітей спостерігається прагнення до боротьби один з одним.

Так наприклад Л. Бендер, розглядає агресію як тенденцію наближення до об'єкта чи видалення від нього, а Ф. Аллан описує її як внутрішню силу, що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам.

Аналіз теоретико-методологічних джерел з проблеми дослідження показав, що існує декілька типів класифікацій агресивної поведінки. Деякі дослідники агресивної поведінки, вважають за необхідне як основу рахувати психофізіологічні відмінності дітей, інші – психосоціальний розвиток. Так, В.К. Андрієнко, Ю.В. Гербеєв, Г.А. Невський розрізняють важких підлітків: з педагогічною занедбаністю; з соціальною занедбаністю (етично зіпсованих).

Дослідження проводилася первинна діагностика досліджуваних по всіх п'яти методиках: Методика «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривож-

ності (Тест Спілбергера-Ханіна)», «Диференціальна діагностика депресивних станів В.А. Жмурова», Методика «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком), «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. Зунге (адаптація Т. Балашової), Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська), Опитувальник рівня агресивності А.Басса - А. Даркі.

На даному етапі виконувалась практична частина дослідження, у якій мала місце детальна організація нашого майбутнього дослідження та його безпосереднє проведення на вибірці респондентів. Був проведений короткий інструктаж, далі респонденти отримали бланки на електронну пошту, в котрих було описано кожну методику. Бланки не підписувались у зв'язку з конфіденційністю.

Вибірку дослідження склали особи старшого підліткового віку – 92 особи.

Під час вибору методик для діагностики керувалися такими критеріями:

1. надійність – методика повинна мати ступінь точності та стійкості показників тієї ознаки, що діагностується. В даному випадку, це самооцінка;
2. валідність, яка свідчить про ступінь відповідності методу до свого призначення;
3. однозначність;
4. точність.

Кожна з обраних методик має такі складові:

- опис, який забезпечує адекватність її використання з особами підліткового віку;
- детальні відомості про процедуру проведення;
- процедура підрахунку балів та інтерпретація.

Першою ми використали методику «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. Жмурова. За допомогою використання методики були отримані дані щодо наявності депресії у досліджуваних.

Індивідуальні дані всіх опитаних були занесені до таблиці, що розміщується таблиці 1.

Таблиця 1

Дані щодо наявності депресивного стану у досліджуваних (за методикою В. Жмурова)

Тип депресії	Кількість респондентів	
Відсутня (незначна)	45	49%
Мінімальна	36	39%
Легка	7	8%
Помірна	4	4%
Виражена	0	0%
Глибока	0	0%

Рис 1. Дані щодо наявності депресивного стану у досліджуваних (за методикою В. Жмурова)

Табличні дані вказують на те, що депресивний стан мінімального рівня присутній у 36 респондентів, що відповідає 39 % від загальної кількості опитуваних. Далі, легкий рівень депресивного стану наявний у 7 старших підлітків, відповідно 8% опитуваних, а помірний рівень виявлено лише 4 осіб – 4%.

Взагалі не виявили у підлітків виражену і глибоку депресію. Стан без депресії у 45 респондентів, що становить 49% досліджуваних. Показники даної таблиці дають підставу констатувати той факт, що майже половина опитуваних, у тій чи іншій мірі, переживають депресивний стан. Відповідно до цього, слід зазначити, що досліджувані, які мають мінімальну та легку форму її прояву, мають схильність до частих змін настрою. Це може викликати певний дискомфорт як у самого індивіда, так і в колі його оточення, що негативно впливатиме на різні сфери його життя.

Досліджуваним з помірним рівнем прояву депресії не завжди вдається контролювати свої емоції, що відбувається на основі викривлення реальності. Все це призводить до особистісної нестійкості до впливу стресових факторів, частої зміни настрою, підвищеної дратівливості, що відповідає втраті саморегуляції. Означені прояви депресії виступають ланками важкої депресії під час переживання якої у унеможлиблюється здатність регулювати власні емоції.

Наступною ми використали методику «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. Зунге (адаптація Т. Балашової) були отримані дані щодо рівня депресії досліджуваних. Узагальнені дані наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

**Дані щодо рівня депресивного стану у дорослих
(за методикою В. Зунге)**

Рівень депресії	Кількість респондентів	
Стан без депресії	59	64%
Стан легкої депресії	22	24%
Субдепресивний стан	11	12%
Істинно депресивний стан	0	0%

За результатами діагностики рівня депресивних станів респондентів за методикою В.Зунге (адаптація Т. Балашової) встановлено, що істинна депресія не виявлена у жодного з досліджуваних, субдепресивний стан у 12% осіб, тобто наявна замаскована депресія. Легка депресія невротичного генезису у 24% досліджуваних і стан без депресії виявлено у 64% респондентів.

Отже, за результатами дослідження ми виявили у невеликої кількості осіб старшого підліткового віку субдепресивний стан і стан легкої депресії. Субдепресія – це розлад, для якого характерна наявність поганого настрою і нездатність отримувати задоволення від улюблених дій, але ці симптоми, зазвичай, не призводять до важкого депресивного розладу. Переважно це відбувається набагато раніше, як у людини проявляється важка депресії. Іноді вона може виникнути незалежно від стану важкої депресії. Субдепресія та легка депресія також відомі, як малий депресивний розлад. Але стан такої депресії не поширюється на психічні розлади. Депресивні переживання проявляються у вигляді затримки мислення, моторної відсталості, песимістичного мислення та соматовегетативних порушеннях. Можливе виникнення фізичного виснаження, біль, порушення сну. Знижується самооцінка і посилюються негативні емоції — горе, почуття провини, хвилювання, страх, туга. Депресія може бути непатологічною, тобто невдоволення своїм тілом, обличчям. К. Юнг відзначив, що депресія інколи проявляється, як «порожній спокій», що передує творчій роботі.

Ілюстративно табличні дані представлено графіком на рис.2.

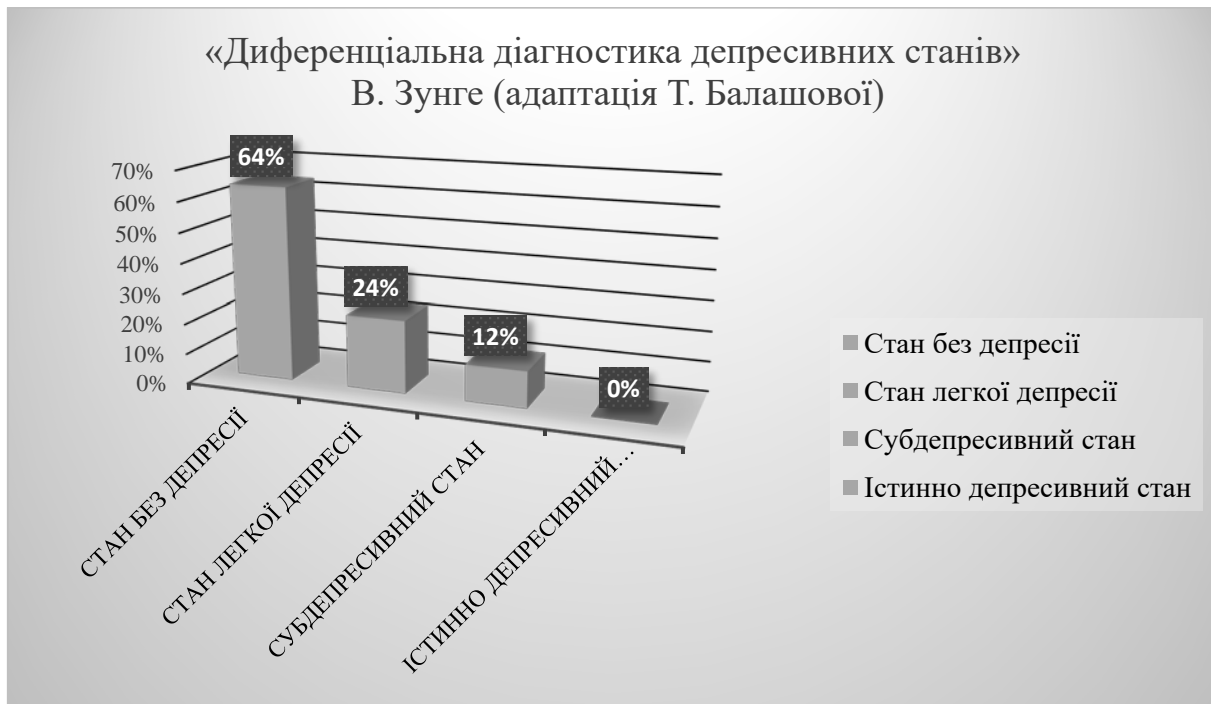

Рис. 2. Дані щодо рівня депресивного стану у старших підлітків (за методикою В.Зунге)

Свідченням об'єктивності даних є виявлений високий кореляційний зв'язок ($r=0,59$, $p \leq 0,05$) між результатами «Диференціальної діагностики депресивних станів» В. Зунге (адаптація Т. Балашової) та методики диференційної діагностики депресивності В. Жмурова. Отже, ми можемо говорити про високу достовірність і об'єктивність отриманих даних, що свідчить про переважання помірної депресивності у досліджуваних.

Наявність депресивності у дорослих є явищем беззаперечним, адже її прояви різною мірою спостерігаються у частини респондентів. На жаль, прогностичні тенденції на особистісний розвиток за умови психологічної пасивності та особистісної бездіяльності для подолання проявів депресивності є невтішними.

Далі ми використали методику «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності» (Тест Спілберґера-Ханіна). Згідно з методикою діагностики рівня тривожності за Ч.Д. Спілберґом (адаптація Ю.Л. Ханін) виявлено, що 27% опитуваних мають низький рівень ситуативної тривожності, 34% опитуваних мають середній рівень, а 39% опитуваних - високий рівень ситуативної тривожності. Ситуативна (реактивна) тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напруженням, неспокійністю, нервозністю.

Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію та може бути різним за інтенсивністю та динамічністю відносно часу. Щодо особистісної

тривожності, то вона є стійкою індивідуальною характеристикою, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги та припускає наявність у нього тенденції сприймати достатньо широкий спектр ситуацій як погрозуючі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Як схильність, особистісна тривожність активується при сприйнятті певних стимулів, які розцінюються людиною, як небезпечні для самооцінки та самоповаги. Серед досліджуваних низький рівень особистісної тривожності мають 17% опитуваних, середній рівень у 38% опитуваних, відповідно 45% опитуваних мають високий рівень. Кількісні показники отриманих даних показано в Таблиці 3

Таблиця 3

Розподіл за рівнями тривожності старших підлітків згідно з методикою Ч.Д. Спілберга (адаптація Ю. Л. Ханін)

Тип тривожності	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Ситуативна тривожність	27%	34%	39%
Особистісна тривожність	17%	38%	45%

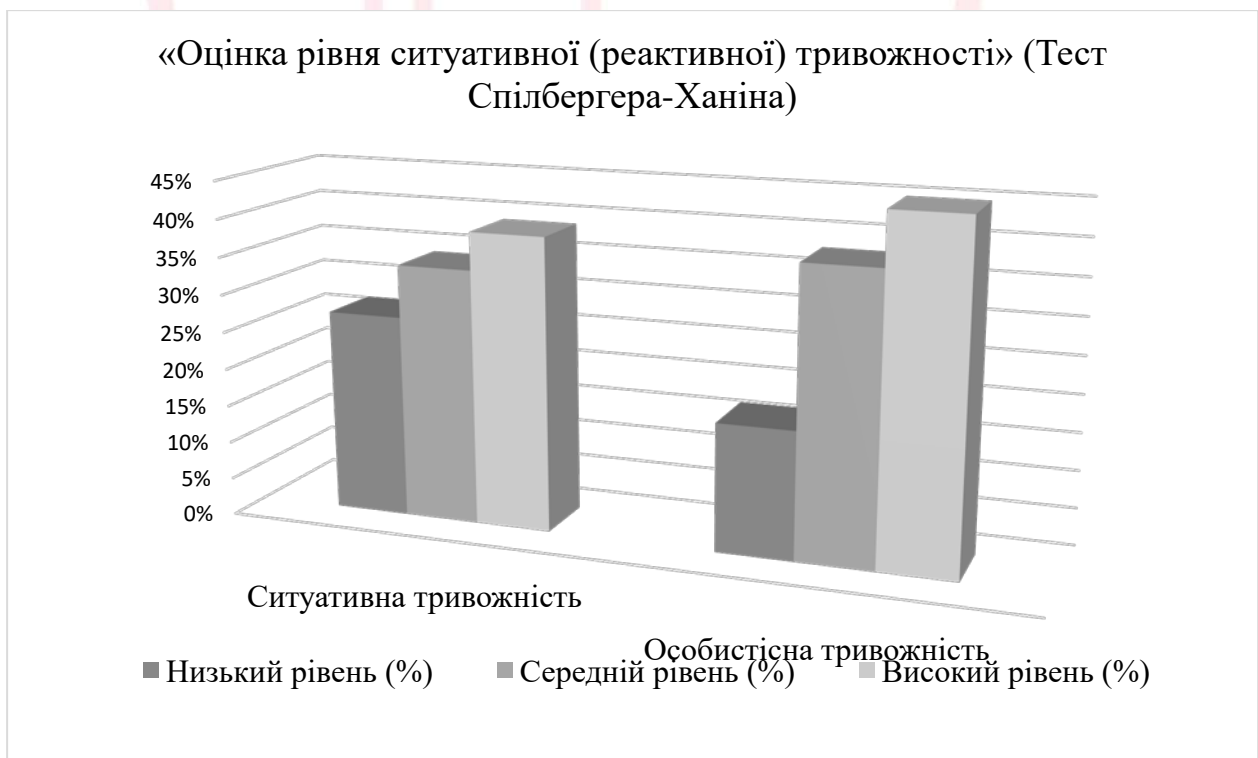

Рис.3 Дані за методикою «Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності» (Тест Спілбергера-Ханіна)

Особистості з високим рівнем тривожності схильні сприймати погрозу своїй самооцінці та життєдіяльності у широкому діапазоні ситуацій та реагувати досить вираженим станом тривожності. Такі показники дають можливість припускати у неї появу стану тривожності у різних ситуаціях коли вони торкаються оцінки її компетенції та престижу. Відповідно, важливим є формування відчуття впевненості та успіху людей з високим рівнем тривожності. Їм необхідно зміщувати акцент із зовнішньої вимогливості, категоричності, високої значимості у постановці задач на змістовне осмислення діяльності та конкретне планування по задачах.

Особистостям з низьким рівнем тривожності навпаки необхідно пробудження активності, підкреслення мотиваційних компонентів діяльності, підвищення зацікавленості, підкреслення відчуття відповідальності у рішенні тих чи інших задач.

Наступною ми використали методику «Самооцінка психічних станів» (за Г.Айзенком). Відповідно до методики діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка високий рівень тривожності мають 28%, середній рівень мають 45% досліджуваних, а низький рівень тривожності виявлено у 27% опитаних вибірки.

Відповідно до результатів дослідження, низький рівень фрустрації притаманний 20% опитуваних, середній рівень мають 62%, а високий – 18% відповідно. Фрустрація – психічний стан людини, який викликається об'єктивно непереборними (або суб'єктивно так сприйнятими) труднощами, що виникають на шляху до досягнення мети або до вирішення проблеми, переживання невдачі. Фрустрацію можна розглядати як одну з форм психологічного стресу.

Вона супроводжується в основному негативними емоціями: гнівом, роздратуванням, почуттям провини, безвихідності. Рівень фрустрації залежить від інтенсивності фрустратора, індивідуальних особливостей особистості. На основі даних, які показано в Таблиці 4 можна зробити висновок, що серед досліджуваних переважає середній рівень агресивності 75% опитуваних, низький рівень мають 20% опитуваних, а високий рівень – 5% відповідно. Агресивність – це ситуативний стан, що характеризується афективними спалахами гніву та імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту. Показники рівня ригідності маємо наступні: низький рівень 17%, середній рівень 62% опитуваних, високий рівень 21% респондентів. Високий рівень прояву ригідності в підлітковому віці виявляється в ускладненості (аж до повної нездатності) зміни наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, що об'єктивно потребують її перебудови.

Сильно виражена ригідність проявляється в незмінності поведінки, переконань, поглядів, навіть якщо вони не відповідають реальній дійсності.

При низькому її рівні старшим підліткам більш властива пластичність, швидка адаптація, здатність підлаштовуватися до оточуючих обставин. Кількісні показники отриманих даних показано у таблиці

Таблиця 4

Розподіл за рівнями прояву психічних станів у старших підлітків за методикою Г. Айзенка

Психічний стан	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Тривожність	27%	45%	28%
Фрустрація	20%	62%	18%
Агресивність	20%	75%	5%
Ригідність	17%	62%	21%

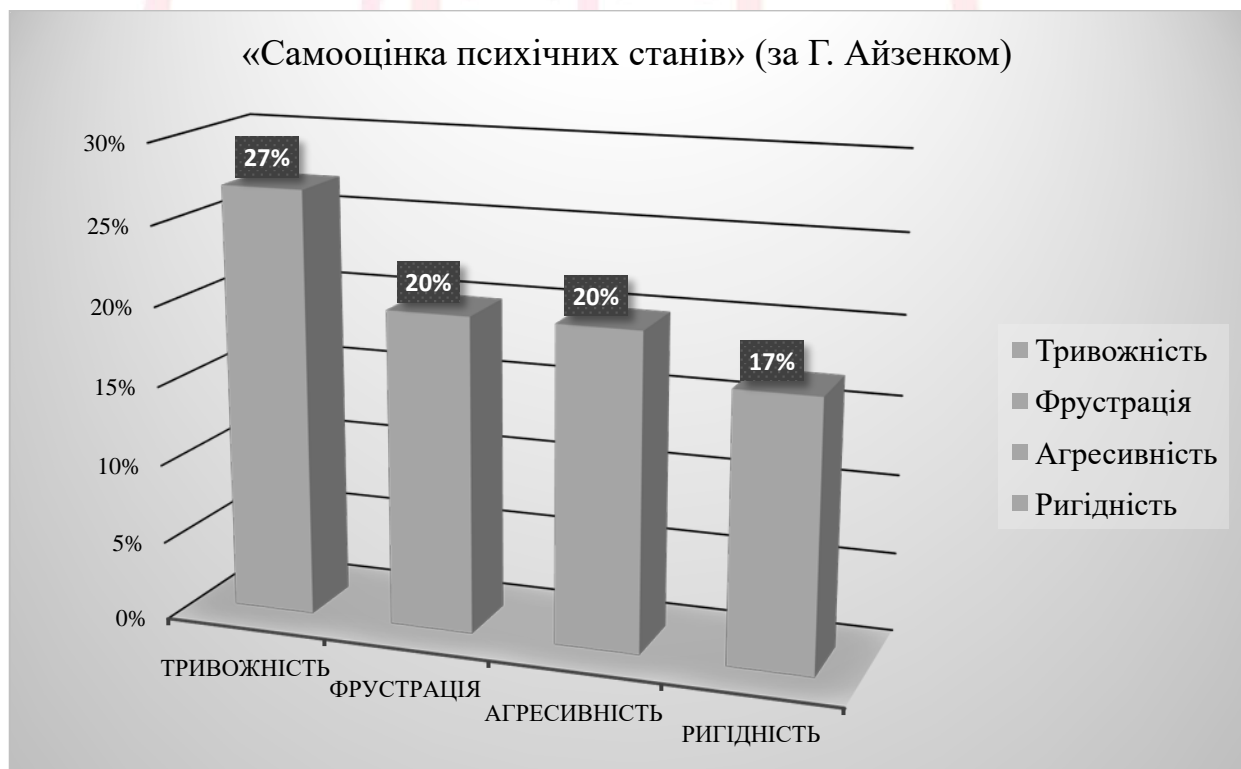

Рис. 4 Дані за методикою «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком)

Наступною ми використали методику визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська). Відповідно до аналізу результатів дослідження за методикою маємо згруповані результати у таблиці 5

Таблиця 5

**Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки
(М.Горська).**

Рівень	Кількість респондентів у %	
Низький	13	48%
Середній	13	48%
Високий	2	4%

Рис.5 Мет одика визначення схильност і до суїцидальної поведінки (М.Горська).

Порівняльний аналіз даних опитувальника свідчить, що 99 % опитуваних відповіли позитивно на 21-ше питання (Шкала тривожності), яке свідчить про те, що старших підлітків лякають труднощі, з якими вони зіткнуться у подальшому житті. Типовою для більшої частини досліджуваних є відповідь (Шкала фрустрації): «Я відчуваю розгубленість, коли у мене виникають труднощі», що свідчить про те, що рівень фрустрації у 14 опитуваних відповідає середньому та високому, отже у старших підлітків прослідко-вуються досить сильні розчарування, які виникають через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети у їх ще досить молодому віці

Схильність до суїцидальної поведінки розподілилася між середнім та низьким рівнем схильності до суїцидальної поведінки. Таким чином, можна

зробити висновки: 48% досліджуваних потребують підвищеної уваги з приводу завищених показників тривожності, фрустрації, агресії та ригідності. 48% опитуваних вважають суїцид небажаним у суспільстві явищем. Двоє старших підлітків мають високий рівень схильності до суїцидальної поведінки та потребують корекційної роботи.

Підлітки з середнім рівнем вираження даної якості не відрізняються стійкою тенденцією до суїцидальної поведінки, проте це говорить і про те, що у разі потрапляння таких респондентів у ситуації, до яких вони не пристосовані, рівень їхньої схильності до суїцидальної поведінки має тенденцію зростати. При цьому, особи з низьким рівнем прояву суїцидальної поведінки, здатні самотійно впоратися з більшістю труднощів, які зазвичай виникають на даному етапі життя. Одночасно з цим, слід зазначити, що із середнім рівнем схильності до суїцидальної поведінки людина може спробувати впоратися без втручання спеціалістів, звернувши увагу на динаміку власних станів, своє ставлення до хвилюючих проблем, характер оточення тощо, однак при наявності високого рівня є необхідним термінове звернення до психолога з метою покращення внутрішнього стану особистості.

Далі, з метою діагностики прояву компонентів агресивності та ворожості, ми застосували опитувальник рівня агресивності А. Басса - А. Даркі. Ми отримали наступні результати за шкалою «Агресивність». У 12% респондентів низький рівень агресивності. Для 48% досліджуваних характерний середній рівень прояву агресивності. Для 40% респондентів серед всіх опитуваних характерний високий рівень агресивності. За результатами шкали «Ворожість» ми можемо сказати, що для 10% респондентів характерний низький рівень ворожості. У 52% досліджуваних визначений середній рівень. Для 38% опитуваних серед усіх респондентів притаманний високий рівень прояву даного компоненту.

Кількісні показники прояву окреслених характеристик подано в таблиці 6

Таблиця 6

Рівень прояву агресивності та ворожості за опитувальником рівня агресивності А. Басса - А. Даркі.

Рівень	Кількість респондентів у %	
	Шкала «Агресивність»	Шкала «Ворожість»
Низький	12%	10%
Середній	48%	52%
Високий	40%	38%

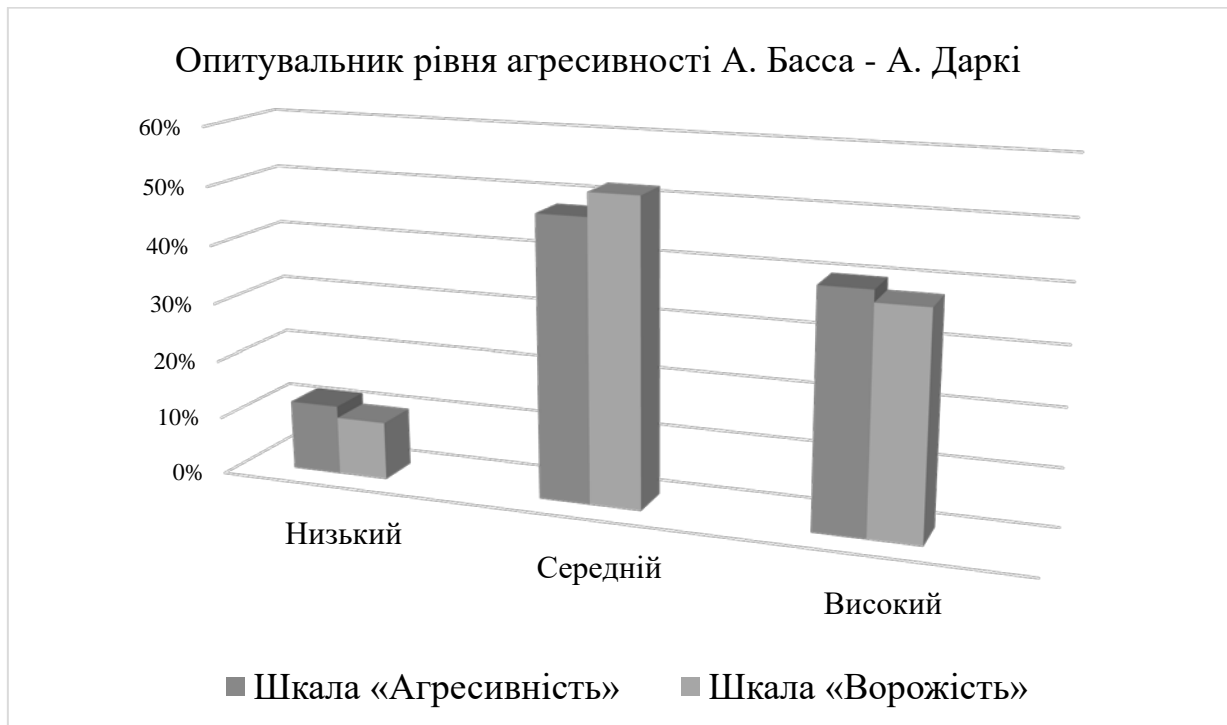

Рис.6 Опитувальник рівня агресивності А. Басса - А. Даркі

Аналізуючи отримані результати, ми можемо сказати, що для респондентів з низьким рівнем агресивності, притаманно: стриманість, низька схильність до необґрунтованої конфліктності. У респондентів із середнім рівнем агресивності, можуть проявлятися наступні характеристики: впевненість у власних силах, помірна схильність до конфліктної поведінки, запальність. Для осіб з високим рівнем можуть проявлятися такі характеристики: неконтрольовані приступи агресивності, створення необґрунтованої конфліктної ситуації, запальність, тощо. За результатами по шкалі «Ворожість», ми можемо сказати, що для респондентів з низьким рівнем не характерні неконтрольована злість, прояви агресивності, характерна адекватна поведінка в стресових ситуаціях, тощо. У респондентів з середнім рівнем можуть проявлятися такі характеристики: помірна підозрілість, схильність до образи на обставини, що трапляються, інколи здатні проявляти агресію, складність у встановленні міжособистісних контактів з новими особистостями. Для респондентів з високим рівнем ворожості: характерний високий рівень підозрілості, обвинувачення інших, неконтрольована злість, можлива неадекватна поведінка в стресових ситуаціях, постійна необґрунтована образа на інших.

Для оцінки достовірності результатів та підтвердження зв'язку між рівнем депресії та рівнем тривожності, емоційної виснаженості та рівнем самооцінки психічних станів нами була проведена статистично-математична

обробка отриманих даних з використанням непараметричного критерію Спірмена за допомогою пакету статистичних програм SPSS Statistics 22.0. Розглянемо детальніше отримані результати.

Проаналізувавши зв'язок депресії та рівня ситуативної та особистісної тривожності, були отримані дані, які наведені у Таблиці 7

Таблиця 7

Кореляційний аналіз депресивних станів і рівня ситуативної та особистісної тривожності у старших підлітків

Назва шкал	Рівень тривожності	
	Ситуативна тривожність	Особистісна тривожність
	Коефіцієнт кореляції r-Спірмена	
Депресивний стан	0,859**	0,853**

** - Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння)

Отже, як видно з Таблиці 7, двостороння кореляційна залежність існує як між депресією та ситуативною тривожністю ($p \leq 0,01$), так і між депресією та особистісною тривожністю ($p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що підлітки, які схильні до сприйняття широкого кола об'єктивно безпечних обставин, як таких, які несуть загрозу, спонукаючи реагувати на них станами тривоги, інтенсивність яких не відповідає величині реальної небезпеки, внаслідок постійної напруги (та згодом виснаження) нервової системи є більше схильними до розвитку депресивних станів. Дослідивши зв'язок депресії та таких психічних станів, як тривожність, фрустрація, агресія та ригідність на базі методів математичного обрахунку були отримані результати, які наведені у таблиці 8

Таблиця 8.

Кореляційний аналіз депресивних станів і тривожності, фрустрації, агресії та ригідності у старших підлітків

Назва шкал	Психічний стан			
	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність
	Коефіцієнт кореляції r-Спірмена			
Депресивний стан	0,905**	0,814**	-0,128**	0,833**

** - Кореляція значима на рівні 0,01 (двостороння)

Отже, як видно з Таблиці 8, існує двостороння кореляційна залежність між депресією та тривожністю ($p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що дорослі, рівень тривожності яких перевищує норму, більше схильні до розвитку депресивних станів. Адже постійні тривожні думки щодо навіть буденних питань

виснажують психіку, яка знаходиться у такому випадку в постійному напруженні, постійні негативні думки згодом призводять до розвитку депресивних станів. Між депресією та фрустрацією також виявлено двосторонню кореляційну залежність ($p \leq 0,01$). Це вказує на те, що фрустрація, як психічний стан, який виникає у ситуації реальної або припущеної неможливості задоволення тих чи інших потреб, яка супроводжується розчаруванням, тривогою, роздратуванням та навіть відчаєм також впливає на розвиток у особи депресивного стану.

Щодо агресивності, то відповідно до отриманих даних, кореляція між нею та депресивними станами у дорослих.

Між депресією та ригідністю існує двостороння кореляційна залежність ($p \leq 0,01$). Це вказує на те, що дорослим важко пристосуватись до нових умов життя, які є негнучкими та інертними, є більше схильними до розвитку депресивних станів.

Для дослідження взаємозв'язку між схильністю до суїцидальної поведінки з тривожністю, агресивністю, ригідністю та фрустрацією, ми використали коефіцієнти кореляції Пірсона (для шкал з нормальним розподілом) та Спірмена (для шкал, які не відповідають нормальному розподілу). Ми виявили, що існує сильний статистично значущий прямий (лінійно монотонний) зв'язок між схильністю до суїцидальної поведінки та тривожністю ($r = 0,95$), фрустрацією ($r = 0,87$), агресією ($r = 0,81$), ригідністю ($r = 0,91$) Результати подано в таблиці 9:

Таблиця 9

Кореляційний аналіз схильності до суїцидальної поведінки і тривожності, фрустрації, агресії та ригідності у дорослих осіб (коефіцієнт Пірсона)

Назви шкал	Тривожність	Фрустрація	Агресія	Ригідність
Схильність до суїцидальної поведінки	0,95	0,87	0,81	0,92

Найбільш сильний зв'язок зі схильністю до суїцидальної поведінки виявився у осіб з високими показниками тривожності, агресивності, ригідності та фрустрації. Тривожність – індивідуальна психологічна особливість, що проявляється в схильності людини часто відчувати занепокоєння в різноманітних життєвих обставинах, включно з таким, які об'єктивно не містять ніяких для цього причин. Тривожність старших підлітків найсильніше залежить від фрустрації ($r = 0,71$), агресії ($r = 0,67$) та ригідності ($r = 0,78$).

Висновок. Таким чином, за результатами дослідження встановлено, що у більшості досліджуваних осіб старшого підліткового віку є прояви депресивних станів різного рівня розвитку. Найпоширенішою є виражена

стадія депресії. Щодо тривожності, то переважає високий рівень особистісної тривожності, а також середній рівень фрустрації та ригідності. Серед них кореляція яскраво виражена щодо високого рівня ситуативної та особистісної тривожності, фрустрації, ригідності. Саме ці показники впливають на розвиток депресивних станів у старших підлітків. Вони взаємодоповнюють одне одного, адже коли людина постійно відчуває фонову тривожність, страх смерті, дійсну або припущену неможливість задовольнити власні потреби, нездатні адаптуватися до нових умов життя в умовах війни, мають складнощі відносно сприйняття та адаптації і безпечного існування в соціумі. І саме ці психологічні чинники сприяють формуванню агресивної поведінки в осіб старшого підліткового віку в умовах військового стану в Україні.

Література:

1. Гокіна Л. (2007), Агресивна поведінка дітей – це крик про допомогу. *Психолог.* №13-15 [українською мовою].
2. Гришук Ю. В. (2014), Підліткова субкультура: психологічні та соціальногрупові особливості. *Освітологічний дискурс.* № 3 (7). С. 38–46. [українською мовою].
3. Іванова В. В. (2000), Прояви агресивності у підлітковому віці. *Практична психологія та соціальна робота.* № 5 С. 5–16. [українською мовою].
4. Качмар О. (2017), Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання. *Науковий вісник. Серія «Філософія».* Харків: ХНПУ, 2017. Вип.48 (частина II). С. 150-162. [українською мовою].
5. Киричук Г. (2005), Асоціальна поведінка підлітків (агресивність у підлітків) *Психологічна газета* 2005. квітень № 7. С. 16–17. [українською мовою].
6. Кобзева О.В. (2006), Динаміка агресивності в підлітковому віці. *Науковий огляд,* № 2. с. 196 — 201. [українською мовою].
7. Мироненко В. І. (2011), Смилова регуляція агресивної поведінки в молодіжних неформальних групах скінхедів та неонацистів. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* Вип. 27 (30). С. 57–67. [українською мовою].
8. Особистісні психологічні чинники агресивності у підлітковому віці <http://medpsychology.pp.ua/osobistisni-psikhologichni-chinniki> (дата звернення: 10.06.2023).
9. Павелків В.Р. (2004), Методологічні та теоретичні засади дослідження агресії й агресивної поведінки. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка К.,* Т. 4. Вип. 4. С. 215-225. [українською мовою].
10. Павелків В.Р. (2015), Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. *Проблеми сучасної психології.* Вип. 30. С. 483-494. [українською мовою].
11. Шпортун О.М., Левчук Н.В., Емпіричне дослідження особливостей впливу мотивації та установок на збереження психологічного здоров'я молоді. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* Випуск 4, 2022, Ст. СТ. 145-153 <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/275/242>[українською мовою].
12. Шпортун О.М., Редька І. С. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНО–ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*, 2023, Issue2 Ст.168-183 <https://pt.khmnmu.edu.ua/index.php/pt/issue/view/7/5> [українською мовою].
13. Shportun O. (2020), Peculiarities of Leadership Manifestation in the Youth Social Group, *Revista Românească pentru Educație Multidimensională* Volume 12, Issue 1 Sup. 1, pages: 304-329 | <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/237> [англійською мовою].

References:

1. Gokina, L. (2007), Agresivna povedinka ditej – ce krik pro dopomogu [Aggressive behavior of children is a cry for help]. *Psiholog - Psychologist*, 13-15 [in Ukrainian].
2. Grishhuk, Ju. V. (2014), Pidlitkova subkul'tura: psihologichni ta social'nogrupovi osoblivosti [Adolescent subculture: psychological and social group features]. *Osvitologichnij diskuru - Educational discourse*, 3 (7), 38–46 [in Ukrainian].
3. Ivanova, V. V. (2000), Projavi agresivnosti u pidlitkovomu vici [Manifestations of aggressiveness in adolescence]. *Praktichna psihologija ta social'na robota - Practical Psychology and Social Work*, 5, 5–16 [in Ukrainian].
4. Kachmar, O. (2017), Osoblivosti projavu agresii v pidlitkovomu vici ta sposobi ii profilaktiki j podolannja [Peculiarities of manifestation of aggression in adolescence and methods of its prevention and overcoming]. *Naukovij visnik. Serija «Filosofija - Scientific Bulletin. "Philosophy" series*, 48 (chastina II), 150-162 [in Ukrainian].
5. Kirichuk, G. (2005), Asocial'na povedinka pidlitkiv (agresivnist' u pidlitkiv) [Antisocial behavior of adolescents (aggressiveness in adolescents)]. *Psihologichna gazeta - Psychological newspaper*, 7, 16–17 [in Ukrainian].
6. Kobzeva, O.V. (2006), Dinamika agresivnosti v pidlitkovomu vici [Dynamics of aggression in adolescence]. *Naukovij ogljad - Scientific review*, 2, 196 — 201 [in Ukrainian].
7. Mironenko, V. I. (2011), Smislova reguljacija agresivnoi povedinki v molodizhnih neformal'nih grupah skinhediv ta neonacistiv [Meaningful regulation of aggressive behavior in youth informal groups of skinheads and neo-Nazis]. *Naukovi studii iz social'noi ta politichnoi psihologii - Scientific studies in social and political psychology*, 27 (30), 57–67 [in Ukrainian].
8. Osobistisni psihologichni chinniki agresivnosti u pidlitkovomu vici [Personal psychological factors of aggressiveness in adolescence]. *medpsychology.pp.ua* Retrieved from <http://medpsychology.pp.ua/osobistisni-psihologichni-chinniki> [in Ukrainian].
9. Pavelkiv, V.R. (2004), Metodologichni ta teoretichni zasadi doslidzhennja agresii j agresivnoi povedinki [Methodological and theoretical foundations of the study of aggression and aggressive behavior.]. *Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii im. G.S.Kostjuka APN Ukraïni - Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 4, 215-225 [in Ukrainian].
10. Pavelkiv, V.R. (2015), Specifika projavu agresii tadestruktivnoi povedinki v pidlitkovomu vici [The specificity of the manifestation of aggression and destructive behavior in adolescence]. *Problemi suchasnoi psihologii - Problems of modern psychology*, 30, 483-494 [in Ukrainian].
11. Shportun, O.M., Levchuk, N.V. (2022). Empirichne doslidzhennja osoblivostej vplivu motivacii ta ustanovok na zberezhennja psihologichnogo zdorov'ja molodi [Empirical study of the peculiarities of the influence of motivation and attitudes on the preservation of psychological health of young people]. *Dniprovs'kij naukovij chasopis publichnogo upravlinnja, psihologii, prava - Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 4, 2022, 145-153 . Retrieved from <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/275/242> [in Ukrainian].
12. Shportun, O.M., Red'ka, I. S. (2023). EMPIRIChNE DOSLIDZhENNJa OSOBLIVOSTEJ SOCIAL'NO–PSIHOLOGICHNOÏ ADAPTACIÏ MOLODI U PERIOD VIJS"KOVIIH DIJ V UKRAÏNI [EMPIRICAL STUDY OF THE FEATURES OF SOCIAL- PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF YOUTH DURING THE PERIOD OF MILITARY ACTIONS IN UKRAINE]. *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*, 2, 168-183 . Retrieved from <https://pt.khmnu.edu.ua/index.php/pt/issue/view/7/5> [in Ukrainian].
13. Shportun O. (2020), Peculiarities of Leadership Manifestation in the Youth Social Group. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională* , 12, 1 , 1, 304-329 | <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/237> [in English].

УДК 159.9:316-922.378

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1763-1775](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1763-1775)

Щербакова Ірина Миколаївна доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри громадського здоров'я та медико-біологічних основ фізичної культури, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, тел: (0542) 68-59-02, <https://orcid.org/0000-0001-5900-5189>

ПСИХОЛОГІЯ СТРЕСУ ТА СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ У ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ: ОГЛЯД ЗАКОРДОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. У статті наведено результати огляду досліджень зарубіжних науковців, присвячених впливу екстремальних умов військових дій на психологічний стан дітей і підлітків, зокрема аналізу прояву стресу у дітей і підлітків в екстремальних умовах військових дій. Подано огляд сучасних досліджень закордонних вчених за даною проблематикою. На основі ретельного огляду сучасних досліджень зарубіжних науковців, у статті обґрунтовується думка про те, що діти та підлітки, які перебувають у зоні військових дій відчують й переживають неймовірні страждання, постійно знаходячись під впливом багатьох стресорів, які травмують непристосовану до таких умов дитячу психіку.

У статті проаналізовано специфіку розкриття зарубіжними дослідниками проблеми прояву психоемоційного екстремального стресу, травматичного стресу, а також посттравматичного стресового розладу у дітей і підлітків. Аналіз впливу «стресу війни» проводиться дослідниками через вивчення психологічних показників, характерних для дітей, які проживають в зонах активних воєнних дій. Зарубіжні науковці концентрують увагу на таких проявах стресу, як: гострота емоційних реакцій, страх, тривожність, істерика, перепади настрою, стани ступору, або надмірного збудження. Окрема увага приділяється посттравматичним реакціям, а саме: агресії, насильницькій поведінці, зниженню емпатії, різним посттравматичним стресовим розладам.

Зарубіжні науковці відзначають, що перебування у надзвичайних умовах війни дезорганізує життєдіяльність дітей значно більше ніж дорослих. Доведено, що перебування в екстремальних умовах військових дій погіршує психоемоційний стан дітей, які постійно переживають негативні емоції. З'ясовано, що діти не можуть самостійно адаптуватись до постійного впливу стресорів екстремальної ситуації, якою є військові дії. Визначено, що

постійний вплив щоденного стресу від травматичних подій значно підвищує ймовірність психологічного дистресу серед підлітків. Доведено, що у підлітків, які отримали досвід війни частіше спостерігаються посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, тривога. Обґрунтовано, що тривалий вплив негативних емоцій опосередковує появу негативних наслідків для здоров'я в цілому. Зарубіжні науковці доводять, що саме у дитинстві й підлітковому віці, вплив екстремального стресу в умовах військових дій, негативно позначається на життєвій траєкторії, залишаючи тяжкі наслідки у вигляді фізичних і психологічних ран, глибокого психологічного стресу, ризику розвитку складних проблем поведінки, пов'язаних із травматизацією.

Серед сучасних зарубіжних науковців переважає думка, що будь-які дослідження страждань дітей і підлітків від «стресу війни» мають бути спрямовані не тільки на вивчення наслідків впливу стресу, а насамперед на пошук шляхів запобігання й усунення причин страждань, а саме військових дій, які постійно виникають в різних частинах світу.

Ключові слова: діти, підлітки, стрес, військові дії, посттравматичний стресовий розлад, депресія, агресія, емпатія.

Shcherbakova Iryna Nikolaevna candidate of philosophical sciences. Associate Professor. Department of Public Health and Biomedical Foundations of Physical Culture, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 40002, Sumy, St. Romenska, 87, tel. (0542) 68-59-02, <https://orcid.org/0000-0001-5900-5189>

PSYCHOLOGY OF STRESS AND STRESS DISORDERS AMONG CHILDREN AND ADOLESCENTS IN THE CONDITIONS OF MILITARY ACTIONS: A REVIEW OF FOREIGN STUDIES

Abstract. The article, based on a theoretical analysis of studies by foreign scientists, analyzes the impact of extreme conditions of military actions on the psychological state of children and adolescents, particularly manifestations of stress among children and adolescents in extreme conditions of military actions. The article provides an overview of modern research by foreign scientists on this issue.

Based on a thorough review of modern research by foreign scientists, the article substantiates the opinion that children and adolescents in conditions of military action feel and experience incredible suffering, constantly being under the influence of many stressors that traumatize a child's psyche unadapted for such conditions.

Foreign researchers reveal the problem of the manifestation of psychoemotional extreme stress, traumatic stress, as well as post-traumatic stress

disorder in adolescents. Analysis of war stress impact is being undertaken through the study of psychological indicators specific to children living in an extreme situation of military actions.

Foreign scientists focus on the following stress manifestations: the emotional reactions severity, fear, anxiety, hysteria, mood swings, states of stupor or excessive excitation. Special attention is paid to post-traumatic reactions, such as aggression, violent behaviour, decreased empathy, and various post-traumatic stress disorders.

It has been determined that the constant influence of daily stress from traumatic events significantly increases the probability of psychological distress among adolescents. It is proven that adolescents who have experienced war are more likely to have post-traumatic stress disorder (PTSD), depression and anxiety.

The article shows that the prolonged influence of negative emotions leads to entirely negative health consequences. Foreign scientists prove that the influence of extreme stress in the conditions of military actions negatively affects the children's life trajectory in childhood and adolescence specifically, leaving severe consequences in the form of physical and psychological wounds, deep psychological stress, the risk of developing complex behavioural problems associated with their traumatization.

Among modern foreign scientists, the prevailing view is that any scientific research on the children and adolescents suffering from the „stress of war” should be focused not only on studying the consequences but most importantly on finding ways to prevent and eliminate the causes of suffering, which are military operations constantly arising in different parts of our world.

Keywords: children, adolescents, stress, military actions, post-traumatic stress disorder, depression, aggression, empathy.

Постановка проблеми. У березні 2022 року Американська психологічна асоціація (APA) звернулась до Організації Об'єднаних Націй із приводу стурбованості психологічними наслідками сучасних війн. Науковці висловили занепокоєння щодо наслідків сучасних війн, а саме фізичних ран і смерті, матеріальних та економічних збитків, глибокого психологічного стресу, втрати гідності та свободи, порушень багатьох прав людини [11].

Історія доводить, що війна є однією з найбільш катастрофічних подій з усіх, відомих людству. Сучасні війни, на думку Roos Haer, мають особливо серйозні наслідки для людей, особливо дітей і підлітків, які перебувають в зонах військових дій й дедалі частіше перестають бути пасивними жертвами, приймаючи участь у військових конфліктах [15]. Варто зазначити, що сучасні воєнні конфлікти характеризуються інтенсивним впливом багатьох стресорів на психіку людей. Особливо вразливими щодо такого впливу є діти й підлітки, які страждають від військових дій, обстрілів, бомбардувань, поранень, смерті,

насильства, руйнування будинків та інфраструктурних об'єктів, вимушеного перебування у бомбосховищах. Науковці стверджують, що перебування дітей в зонах військових дій дуже сильно травмує їх психіку. Саме тому, А. Klingman закликає приділяти більше уваги дітям у «стресі війни», адже на відміну від більшості катастроф, сучасні війни тривають місяцями, можуть тривати роками, а наслідки «стресу війни» можуть тривати все життя [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні науковці досліджуючи психологію стресу та стресових розладів у дітей і підлітків в умовах військових дій, вивчають: наслідки війни для психічного здоров'я дітей (Maria Arini Lopes); вплив війни на дітей (Ayesha Kadir, Sherry Shenoda, Jeffrey Goldhagen, Shelly Pitterman, Joanna Santa Barbara); вплив війни пов'язаний із посттравматичним стресовим розладом (Michelle Liu, Emily Henderson, Kojican-Hercigonja); психологію дітей як жертв конфлікту (Mariam Kirollos, Caroline Anning, Gunvor Knag Fylkesnes, Roos Haer); психологічний вплив війни на підлітків (Fuaad Mohammed Freh, Claudia Catani); чутливість дітей та підлітків до накопичення стресових факторів в умовах військових дій (Amir Khan, Roos Haer); характеристику дітей у «стресі війни» (А. Klingman, Lidija Mistic, Jennifer Requejo, Pauline Irungu, Jonathan D. Klein, Sophie Arseneault, Viktoriia Adamenko); переживання смерті або остаточного зникнення одного з батьків в умовах військових дій (Arthur H. Green, Dubravka Kocijan-Hercigonja); реакції дітей на воєнні травми (Fuaad Mohammed Freh, Amir Khan).

Мета статті – аналіз закордонних досліджень психології стресу та стресових розладів у дітей і підлітків в умовах військових дій.

Виклад основного матеріалу. Огляд закордонних досліджень психології стресу та стресових розладів у дітей і підлітків в умовах військових дій, дозволяє стверджувати, що психологічний стрес є однією з найскладніших проблем кризового сьогодення. Дослідження стресу розпочались з 1936 року, коли Hans Selye сформулював концепцію стресу, визначивши, що стрес є гострою реакцією людини на зовнішні або внутрішні подразники, що викликають сильне роздратування. Hans Selye визначив три стадії розвитку стресу (тривога, резистентність, виснаження) підкреслюючи, що спричинити стрес можуть як негативні так і позитивні стресори (сильні зовнішні подразники, що порушують внутрішню рівновагу).

Стрес – це психічний стан, який науковці характеризують, як стан напруження суб'єкта в складній, екстремальній ситуації. Закордонні науковці підкреслюють, що війна впливає на дітей так само, як і на дорослих, але все-таки по-різному. Так, за твердженням Joanna Santa Barbara, по-перше, діти залежать від турботи, співпереживання та уваги дорослих, які їх люблять. Однак, військові дії порушують звичні для дітей норми й правила життя. Під

час війни діти стають свідками надзвичайної стурбованості батьків захистом і пошуком засобів до існування для сім'ї, для захисту дітей. За таких умов, дуже часто діти відчувають емоційну недоступність розгублених та пригнічених батьків. Діти можуть навіть почати думати, що втрачають батьківську прихильність. Діти, які в умовах військових дій втратили батьків, потрапляють під опіку інших дорослих, або втрачають захист дорослих, стаючи «дітьми без супроводу». По-друге, J. Santa Barbara зазначає, що вплив військових дій у дитинстві негативно позначається на життєвій траєкторії дітей, адже є набагато сильнішим, ніж вплив тих самих стресорів на дорослих. В умовах військових дій діти «дорослішають» дуже швидко, а після їх припинення, вони змушені роками перебувати у жалюгідних обставинах й очікувати, щоб дорослі відновили нормальне життя, якщо це взагалі можливо [8].

Діти реагують на «стрес війни» фізичними, емоційними, когнітивними і поведінковими розладами. Вплив стресорів війни завжди пов'язаний у дітей та підлітків із посттравматичним стресовим розладом, депресією, тривогою та іншими психологічними наслідками. Так, за даними Michelle Liu, вплив війни підвищує ризик для дітей як медичних, так і психічних розладів в дорослому житті. Тяжкість і характер травматичного впливу залежить від індивідуальних особливостей дитини, а також від стабільності психоемоційної підтримки з боку дорослих [13]. Однак, науковці наголошують, що за умови стабільної психоемоційної підтримки, лише у незначній кількості дітей розвивається хронічний ПТСР після війни. А. Klingman повідомляє, що постійне перебування дітей в зоні військових дій або в постраждалих від війни громаді, сприяє зростанню агресивних проявів поведінки [14]. Отже, коли діти безпосередньо стикаються з війною, то кількість травматичних подій, їх тривалість і тяжкість, сукупно опосередковують характер психологічних травм й страждань. Найбільш важкі психоемоційні реакції виникають у разі загрози життю дитини або фізичних травм, а також у випадках смерті одного з батьків або втрати соціальної підтримки [13].

Fuaad Mohammed Freh досліджуючи психологічний вплив війни на дітей дійшов висновку, що між 1945 і 1992 роками у світі відбулося понад 149 війн, внаслідок яких загинуло понад 23 мільйони людей. Науковець звертає увагу, що у дітей в умовах військових дій немає іншого вибору ніж пережити ті самі жахи, що й їхні батьки, які стали жертвами або навіть учасниками бойових дій. Маємо пам'ятати, що: протягом останнього десятиліття 2 мільйони дітей були вбиті; 4-5 мільйонів дітей стали інвалідами; більше 1 мільйона дітей осиротіли або розлучилися з батьками; 12 мільйонів дітей вигнали з дому, або вони були змушені залишити дім [7]. Roos Naer стверджує, що діти протягом всієї історії війн були частиною збройних груп, але досвід останніх десятиліть свідчать про те, що діти все частіше залучається дорослими до участі в

військових діях. У звіті, опублікованому в листопаді 2004 року Коаліцією з припинення використання дітей-солдат, зокрема зазначалось, що діти воювали майже в кожному великому військовому конфлікті, як в урядових, так і в опозиційних силах. Використання дітей у військових конфліктах є жахливим прикладом недотримання стандартів прав людини, що потенційно може мати серйозні наслідки для таких суспільств в цілому та для сусідніх країн [15].

Ayesha Kadir, Sherry Shenoda, Jeffrey Goldhagen, Shelly Pitterman наголошують, що за останні десятиліття відбулись кардинальні зміни характеру військових конфліктів. Сучасні військові конфлікти стали більш довготривалими, більш масштабними та руйнівними. Науковці уточнюють, що 1 з 10 дітей у світі страждає від збройного конфлікту. Так, у 2015 році було 223 військових конфлікти, з яких 43 були повномасштабними війнами [1]. Результати дослідження, проведеного Mariam Kirollos, Caroline Anning, Gunvor Knag Fylkesnes, підтверджують, що кількість дітей, які проживають у зоні військових конфліктів постійно збільшується. На початку 1990-х років, таких дітей було близько 200 мільйонів. Дослідники підкреслюють, що у 2016 році таких дітей налічувалось понад 357 мільйонів (1 з 6 дітей у світі), із них 165 мільйонів страждали від військових конфліктів високої інтенсивності [12].

Закордонні науковці особливу увагу приділяють дітям, які живуть у районах активних військових дій. У 2016 році в Азії та Близькому Сході приблизно 2 з 5 дітей жили у межах 50 км. від місця проведення активних військових дій. Науковці визначили, що діти в Сирії, Іраку, Ємені постійно знаходяться під високим ризиком небезпеки. В Африці 1 з 5 дітей страждає від військового конфлікту. В Сирії, Афганістані і Сомалі діти постійно страждають від довготривалих військових конфліктів. Згідно з даними Інституту дослідження миру в Осло, станом на 2016 рік близько 350 мільйонів дітей жили у районах, які страждали від військових конфліктів. Найнебезпечнішими країнами, в яких діти страждали від військових дій, були: Сирія, Афганістан, Сомалі, Ємен, Нігерія, Південний Судан, Ірак, ЦАР [12].

Військові дії мають серйозні наслідки для психічного здоров'я дітей. Щодня у 2021 році приблизно 1 із 6 дітей у всьому світі, перебували у зоні активних військових конфліктів, при цьому 1 з 22 дітей отримували поранення або гинув внаслідок збройного конфлікту [11]. У 2023 році у звіті про вплив війни на дітей в Україні, V. Adamenko зазначила, що протягом першого року військових дій в Україні найбільше страждали ті, хто є найменше відповідальними, а саме діти та підлітки. Більше 4 дітей на день гинули або отримували поранення, і ці показники є сильно заниженими [16].

Maria Arini Lopes проаналізувала військові конфлікти, які відбувались протягом 2024 року. Дослідниця дійшла висновку, що у світі відбувалось 27 активних збройних конфліктів. За цей час, у світі 2,3 мільйони дітей були

вбиті, поранені, осиротіли або були переміщені через військові дії. На думку дослідниці люди, які стали свідками збройного конфлікту, мають у 3 рази більшу ймовірність розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР), різні тривожні розлади або сильну депресію, при цьому саме діти є найбільш вразливими щодо до цих наслідків. Було визначено, що 227 мільйонів дорослих, які пережили за останній рік військові конфлікти, можуть відчувати посттравматичний стресовий розлад, а 199 мільйонів вже відчувають сильну депресію. При цьому, 110 мільйонів відчувають і те, і інше [11].

Аналізуючи наслідки військових конфліктів для психічного здоров'я людей, закордонні науковці окрему увагу приділяють питанню впливу фізичної близькості людини до зони проведення активних військових дій. Так, Claudia Catani, підкреслює, що діти які перебувають у зонах бойових дій є особливо чутливими до накопичення стресорів, при цьому існує зв'язок між реакціями дитини і кількістю стресорів, які на неї впливають [4]. Результати дослідження проведеного Amir Khan доводять, що діти із територій де йдуть активні військові дії є особливо чутливими до накопичення стресових факторів [2].

У зв'язку з наведеним вище, звернімо увагу на результати дослідження Maria Arini Lopes, щодо визначення впливу фізичної близькості до збройного конфлікту на психічне здоров'я дітей. Порівнювались підлітки Донецької області в Україні (яким було запропоновано оцінити вплив збройного конфлікту в регіоні у 2014 році та оцінити їх поточний психічний стан наприкінці 2016 р.), а також підлітки, які проживали місті Кіровоград в Україні. Було з'ясовано, що близько 60% підлітків Донецької області стали свідками збройних нападів, близько 14% стали жертвами прямого насильства, а майже 28% були змушені покинути свій дім. Результати дослідження довели, що щоденний вплив травматичних подій підвищив ймовірність психологічного дистресу серед підлітків Донецької області, оскільки вони продемонстрували значно вищі показники ПТСР, сильну тривожність і депресію [11].

Emily Henderson зазначає, що посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія та тривога частіше спостерігаються саме у підлітків, які зазнали вплив війни безпосередньо в зоні військових дій, ніж у тих, хто живе за межами таких територій. Дослідниця з'ясувала, що у 2016 році більшість підлітків Донецької області продовжували жити в повних сім'ях, не втрачали рідних і не змушені були залишати рідні домівки. Це дуже важливий аспект, адже соціальна підтримка з боку сім'ї та друзів захищає від розвитку ПТСР. Аналізуючи нинішню ситуацію в Україні, Emily Henderson висловлює занепокоєння стосовно того, що ситуація погіршилась, тому що підлітки по всій Україні переживають наслідки військових дій, а багатьом довелося

залишити свої домівки. Отже, за таких умов, у великої кількості підлітків із зон військових дій можуть розвинутися психічні розлади внаслідок дуже високого рівня «стресу війни» [6].

Viktoriia Adamenko звертає увагу, що військові дії в Україні мають катастрофічні наслідки для дітей і підлітків, особливо тих, хто проживає на території громад, де йдуть активні військові дії. Такі діти вимушені жити з постійним страхом і психологічними стражданнями, адже вони є свідками насильства, бачать убитих та поранених. Дослідниця наголошує, що війна повинна вестися відповідно до міжнародних гуманітарних прав, а саме має бути припинено бомбардування та обстріли цивільної інфраструктури, особливо освітньо-виховних та медичних закладів [16].

За даними Ayesha Kadir, Sherry Shenoda, Jeffrey Goldhagen, Shelly Pitterman, в умовах сучасних військових конфліктів заклади освіти перестали бути традиційно безпечними місцями для дітей. У багатьох озброєних конфліктах під прикриттям навчально-виховного процесу дитячі садочки, школи та інші освітні об'єкти використовуються учасниками бойових дій (включаючи урядові сили), як бази для військових, або як військові склади чи центри вербування. Через це, серед дітей зростає страх бути вбитим чи пораненим під час навчально-виховного процесу [1].

Деякі закордонні дослідники висловлюють припущення, що реакція дітей на стресові умови часто є менш інтенсивною, ніж можна було б очікувати й залежить від багатьох факторів. Так, на думку Roos Haer, це насамперед стосується окремих груп дітей, які через свої біологічні (генетичні), темпераментні та поведінкові характеристики є більш вразливими до несприятливого впливу негативного досвіду постійного перебування в зоні військового конфлікту [15]. За твердженням Jennifer Requejo, Pauline Irungu, Jonathan D. Klein, Sophie Arseneault, ситуація в Україні справедливо привернула увагу світу до жахливих наслідків військового конфлікту. Тим не менш, науковці зазначають, що багато інших країн, насамперед Ефіопія, Афганістан і Ємен, постійно перебувають у вирі давніх збройних конфліктів, де діти і підлітки постійно живуть під впливом «стресу війни» [9].

Ayesha Kadir, Sherry Shenoda, Jeffrey Goldhagen, Shelly Pitterman дослідили наслідки прямого впливу бойових дій на здоров'я дітей, які обумовлюють появу різних видів психічних травм. Аналізуючи збройні конфлікти в Іраку і Афганістані, науковці з'ясували, що найпоширенішими формами травм у дітей є вибухові та кульові поранення, їх психічні наслідки [1].

Arthur H. Green, Dubravka Kocijan-Hercigonja вважають, що подіями, які найбільш травмують психіку дітей в умовах військових дій є переживання смерті або остаточного зникнення одного з батьків, адже дітям дуже важко впоратися з посттравматичною тривогою від втрати близької людини. Такі

діти потребують допомоги дорослих, які дуже часто через переживання смерті близької людини нездатні говорити з дитиною про смерть, що посилює заперечення дитини та підсилює її переживання [3]. Саме тому, Claudia Catani зазначає, що діти, які ростуть у розпал війни, піддаються більшому ризику розвитку складних проблем поведінки, пов'язаних із їх травматизацією. Такі діти більш драгівливі, вони мають проблеми з психічним здоров'ям, різні функціональні порушення [4].

Joanna Santa Barbara визначила наступні найбільш стресогенні наслідки війни для дітей: смерть під час війни; травми від різних поранень; інвалідність; захворювання під час війни внаслідок неналежних умов існування; психологічні наслідки згвалтування та проституції заради виживання під час війни; психологічні страждання від тривалих наслідків важких випробовувань і втрат; переживання байдужості з боку інших; втрата сенсу існування; соціальні втрати; культурні втрати. Дослідниця наголошує, що десятки тисяч молодих людей віком до 18 років залучаються до військових дій приблизно в 60 країнах світу. Ці діти є особливо вразливими до всіх перерахованих впливів війни [8].

Переживати вплив стресорів під час війни дітям допомагають батьки, особливо мами. Науковці наголошують, що мами мають особливу роль у досвіді переживання впливу «стресу війни». Так, Arthur H. Green, Dubravka Kosijan-Hercigonja з'ясували, що діти, які під час військових дій були розлучені з батьками, особливо з мамою, стали більш вразливими щодо впливу різних стресорів, і схильні до психічних розладів. Варто взяти до уваги, що Dorothy Tiffany Burlingham, Anna Freud (1944) досліджуючи англійських дітей, які були розлучені зі своїми батьками, визначили, що матері діють як захисний буфер від травм, адже створюють атмосферу безпеки та передбачуваності в стресових умовах військових дій [3].

María Arini Lopes звертає увагу на існування сильного зв'язку між фізичним і психічним здоров'ям, особливо посттравматичним стресовим розладом і соматизацією. Під впливом різних стресорів діти відчувають тривогу та страх. Підвищений рівень стресу може проявлятися у дітей через такі фізичні симптоми, як: підстрибування від гучних звуків вибухів, або від різних сусідніх звуків. Діти молодшого віку починають страждати від нетримання сечі в ліжку, тоді як підлітки починають демонструвати агресивну поведінку, що може бути загальною ознакою порушення психічного здоров'я. У дуже екстремальних випадках діти можуть вдаватися до різних самошкоджень, зловживання психоактивними речовинами або навіть до самогубства, щоб уникнути досвіду, що травмує психіку [11].

Дослідники підкреслюють, що в умовах військових дій, типовими реакціями дітей і підлітків на гострі екстремальні ситуації, або довготривале

перебування в стані постійної готовності (психовегетативної тривоги) є: підвищена нервозність, напруга, збудження, прискорене серцебиття, відчуття стиснення в області грудей; проблеми, пов'язані зі сном, труднощі із засинанням, нічні кошмари, раннє пробудження від неспокійного сну; втрата апетиту, проблеми з травленням; труднощі з концентрацією уваги, труднощі з логічним мисленням, часті головні болі; відсутність енергії, відчуття виснаження; дратівливість, перепади настрою, плаксивість; емоційне заціпеніння [5].

Lidija Misić наголошує, що діти можуть переживати значні емоційні та фізичні страждання, коли саме середовище в якому вони перебувають постійно нагадує їм про травматичний інцидент. Діти можуть знову переживати травму, стикаючись із подібними кошмарами, що актуалізують тривожні спогади як вдень, так і вночі. Як наслідок, у дітей посилюється дратівливість, депресія, знижується інтерес до всього, що колись подобалось, або викликало зацікавленість. Поряд із відчуттям відчуженості або емоційного заціпеніння, у дітей може з'явитись надмірна пильність [10].

Закордонні науковці відзначають, що від «стресу війни» у більшості дітей з'являються різні психологічні захворювання. Так, Fuaad Mohammed Freh досліджуючи реакції дітей під впливом травм війни з'ясував, що в деяких дітей відзначається аномальна відстороненість від світу. Діти ніби стають без емоцій (приховують їх), але у них трапляються сильні емоційні спалахи, що мають істеричний характер. Поступово діти відновлюються, але швидкість цього процесу залежить від віку, характеру психотравми, специфіки лікування у посттравматичний період. Слід розуміти, що якщо в ранньому віці діти стають свідками багатьох смертей та руйнувань, це може зробити їх абсолютно байдужими до страждань інших [7]. За твердженням Amir Khan, для дітей згубні наслідки «стресу війни» не обмежуються в майбутньому конкретними діагнозами психічного здоров'я, а включають більш широкий і багатогранний набір результатів розвитку, які ставлять під загрозу стосунки з іншими людьми, успішність навчання, загальну задоволеність життям [2].

Результати дослідження, проведеного Fuaad Mohammed Freh доводять, що психологічні наслідки впливу війни та насильства на дітей залежать від ряду факторів, а саме: довоєнного сценарію; травматичного впливу під час і після війни; поганих умов життя [7]. Michelle Liu уточнює, що травматичний вплив стресорів в умовах військових дій може бути: 1) прямим (дитина має особистий досвід взаємодії з травматичним інцидентом); 2) непрямим (відбувається через телебачення, Інтернет або чутки про те, що говорять інші про травматичну подію) [13]. За даними Lidija Misić, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) у дітей може розвинути після травматичної події, яка спричинила сильний стрес. Ці травматичні події можуть статися

безпосередньо з дитиною або вона може бути її свідком. ПТСР може проявлятися у дітей, коли вони зазнали таких тривожних подій, як-то: важкі травми; смерть члена сім'ї чи друга; випадки насильства [10].

Michelle Liu зазначає, що по-перше, діти, які зазнають постійного довготривалого впливу війни, демонструють більший рівень психічних розладів порівняно з іншими дітьми. По-друге, дистрес, який переживає дитина після травми, дорослі можуть не помічати, а отже недооцінити посттравматичні стресові реакції своїх дітей, і їхньою початковою реакцією на вплив травми. Michelle Liu наголошує, що хоча раніше вважалося, що діти не розуміють і не пам'ятають травматичних подій війни, зараз зростає усвідомлення того, що діти дуже вразливі до стресів війни, вони довго пам'ятають й переживають наслідки їх впливу [13]. За твердженням закордонних науковців, діти і підлітки сильно відчувають страхи і занепокоєння дорослих. Діти більше прислухаються до розмов дорослих про війну, натомість підлітки читають про війну в соціальних мережах й слідкують за перебігом військових подій по телевізору. Саме тому, батьки мають пам'ятати, що батьківська опіка здатна пом'якшити зв'язок між тяжкістю травми та поведінковими проблемами дитини. Так, Claudia Catani зазначає, що діти, які відчувають постійну турботу батьків, мають більшу стресостійкість. Однак, можна стверджувати, що діти та сім'ї, які живуть у регіонах активних військових дій, мають високу ймовірність страждань від проблем з психічним здоров'ям, що є результатом накопиченням факторів ризику, які в умовах військових дій довгий час впливають на психіку [4].

Висновки. Підсумовуючи результати аналізу досліджень закордонних науковців присвячених психології стресу та стресових розладів у дітей і підлітків в умовах військових дій, посилаючись на J. S. Barbara можна констатувати, що за останні два десятиліття науковці написали багато праць за цією тематикою, зокрема про те, як війна впливає на дітей, як реабілітувати постраждалих від війни дітей (про третинну профілактику), як зробити досвід перебування в зоні бойових дій менш шкідливим для дітей (про вторинну профілактику). Однак, на сьогоднішній день, будь-яка ступінь заглибленості у страждання дітей на війні, має змушувати нас насамперед розглядати шляхи усунення причини страждань, – самої війни, тобто активно займатись первинною профілактикою [8].

Перспективами подальших наукових розвідок вбачаємо проведення теоретичного дослідження творчих доробків вітчизняних науковців присвячених аналізу прояву стресу у дітей і підлітків в екстремальних умовах військових дій.

Література:

1. Ayesha Kadir, Sherry Shenoda, Jeffrey Goldhagen, Shelly Pitterman (2018). The Effects of Armed Conflict on Children.

URL:https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/peds.2018-2586.full_.pdf

2. Amir Khan (2022). How is the Ukraine war affecting children's mental health?
URL:<https://www.aljazeera.com/features/2022/3/31/how-is-the-ukraine-war-affecting-childrens-mental-health>
3. Arthur H. Green, Dubravka Kocijan-Hercigonja (1998). Stress and coping in children traumatized by war.
URL:<https://guilfordjournals.com/doi/pdf/10.1521/jaap.1.1998.26.4.585>
4. Claudia Catani (2018). Mental health of children living in war zones: a risk and protection perspective.
URL:<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5775132/>
5. Dealing with the horror of the war in Ukraine (2022).
URL:<https://www.pbs.uni-mainz.de/files/2022/03/Dealing-with-the-horror-of-the-war-in-Ukraine.pdf>
6. Emily Henderson (2022) Adolescents in the war-region experienced high trauma and daily stress, study shows.
URL:<https://www.news-medical.net/news/20221111/Adolescents-in-the-war-region-experienced-high-trauma-and-daily-stress-study-shows.aspx>
7. Fuaad Mohammed Freh (2015). Psychological Effects of War and Violence on Children.
URL:<https://www.iomcworld.com/open-access/psychological-effects-of-war-and-violence-on-children-jpab-1000e106.pdf>
8. Joanna Santa Barbara (2006). Impact of War on Children and Imperative to End War.
URL:https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2080482/pdf/CroatMedJ_47_0891.pdf
9. Jennifer Requejo, Pauline Irungu, Jonathan D. Klein, Sophie Arseneault (2022). Women, children, and adolescents living in humanitarian and conflict contexts must not be forgotten.
URL:<https://pnmch.who.int/news-and-events/news/item/18-05-2022-women-children-and-adolescents-living-in-humanitarian-and-conflict-contexts-must-not-be-forgotten>
10. Lidija Mistic (2023). PTSD in children and adolescents.
URL:<https://www.humanium.org/en/ptsd-in-children-and-adolescents/>
11. Maria Arini Lopes (2024). Scars Unseen: The Enduring Effects of War on Children's Mental Health.
URL:<https://www.psychiatryadvisor.com/home/topics/child-adolescent-psychiatry/psychological-effects-of-war-on-children/>
12. Mariam Kirolos, Caroline Anning, Gunvor Knag Fylkesnes (2018). The war on children. Time to end grave violations against children in conflict.
URL:https://www.savethechildren.org.uk/content/dam/global/reports/education-and-child-protection/war_on_children-web.pdf
13. Michelle Liu (2017). War and Children.
URL:<https://psychiatryonline.org/doi/10.1176/appi.ajp-rj.2017.120702>
14. Klingman A. (2002). Children under stress of war.
URL:<https://doi.org/10.1037/10454-015>
15. Roos Haer (2019). Children and armed conflict: looking at the future and learning from the past.
URL:<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2018.1552131>
16. Viktoriia Adamenko (2023). A heavy toll. Save the Children. The impact of one year of war on children in Ukraine. February 2023.
URL:https://www.savethechildren.de/fileadmin/user_upload/Downloads_Dokumente/Berichte_Studien/2023/save-the-children_a-heavy-toll-full-report_120223.pdf

References

1. Ayesha Kadir, Sherry Shenoda, Jeffrey Goldhagen, Shelly Pitterman (2018). The Effects of Armed Conflict on Children. [in English].
URL:https://bettercarenetwork.org/sites/default/files/peds.2018-2586.full_.pdf
2. Amir Khan (2022). How is the Ukraine war affecting children's mental health? [in English].
URL:<https://www.aljazeera.com/features/2022/3/31/how-is-the-ukraine-war-affecting-childrens-mental-health>
3. Arthur H. Green, Dubravka Kocijan-Hercigonja (1998). Stress and coping in children traumatized by war. [in English].
URL:<https://guilfordjournals.com/doi/pdf/10.1521/jaap.1.1998.26.4.585>
4. Claudia Catani (2018). Mental health of children living in war zones: a risk and protection perspective. [in English].
URL:<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5775132/>
5. Dealing with the horror of the war in Ukraine (2022). [in English].
URL:<https://www.pbs.uni-mainz.de/files/2022/03/Dealing-with-the-horror-of-the-war-in-Ukraine.pdf>
6. Emily Henderson (2022). Adolescents in the war-region experienced high trauma and daily stress, study shows. [in English].
URL:<https://www.news-medical.net/news/20221111/Adolescents-in-the-war-region-experienced-high-trauma-and-daily-stress-study-shows.aspx>
7. Fuaad Mohammed Freh (2015). Psychological Effects of War and Violence on Children. [in English].
URL:<https://www.iomcworld.com/open-access/psychological-effects-of-war-and-violence-on-children-jpab-1000e106.pdf>
8. Joanna Santa Barbara (2006). Impact of War on Children and Imperative to End War. [in English].
URL:https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2080482/pdf/CroatMedJ_47_0891.pdf
9. Jennifer Requejo, Pauline Irungu, Jonathan D. Klein, Sophie Arseneault (2022). Women, children, and adolescents living in humanitarian and conflict contexts must not be forgotten. [in English].
URL:<https://pnmch.who.int/news-and-events/news/item/18-05-2022-women-children-and-adolescents-living-in-humanitarian-and-conflict-contexts-must-not-be-forgotten>
10. Lidija Mistic (2023). PTSD in children and adolescents. [in English].
URL:<https://www.humanium.org/en/ptsd-in-children-and-adolescents/>
11. Mariam Kirolos, Caroline Anning, Gunvor Knag Fylkesnes (2018). The war on children. Time to end grave violations against children in conflict. [in English].
URL:https://www.savethechildren.org.uk/content/dam/global/reports/education-and-child-protection/war_on_children-web.pdf
12. Michelle Liu. (2017). War and Children. [in English].
URL:<https://psychiatryonline.org/doi/10.1176/appi.ajp-rj.2017.120702>
13. Klingman, A. (2002). Children under stress of war. [in English].
URL:<https://doi.org/10.1037/10454-015>
14. Maria Arini Lopes (2024). Scars Unseen: The Enduring Effects of War on Children's Mental Health. [in English].
URL:<https://www.psychiatryadvisor.com/home/topics/child-adolescent-psychiatry/psychological-effects-of-war-on-children/>
15. Roos Haer (2019). Children and armed conflict: looking at the future and learning from the past. [in English].
URL:<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2018.1552131>
16. Viktoriia Adamenko (2023). A heavy toll. Save the Children. The impact of one year of war on children in Ukraine. February 2023. [in English].
URL:https://www.savethechildren.de/fileadmin/user_upload/Downloads_Dokumente/Berichte_Studien/2023/save-the-children_a-heavy-toll-full-report_120223.pdf

СЕРІЯ «Педагогіка»

УДК 811.111'255.4'373.44+378.147

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-1776-1783](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-1776-1783)

Ласінська Тетяна Анатоліївна кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Навчально-наукового інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-9513-1817>

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ КРИТИЦІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ: СТРАТЕГІЇ ТА ПІДХОДИ

Анотація. Ця наукова стаття присвячена комплексному аналізу та глибокому розгляду методів та стратегій, які застосовуються у процесі викладання критики художнього перекладу, дослідженню різноманітних аспектів цієї проблематики, яка розглядається як важлива складова у формуванні професійної компетентності майбутніх перекладачів та літературознавців.

Також, у статті розкривається велике значення використання сучасних технологій у навчальному процесі. Особливий акцент робиться на перевагах та можливостях онлайн-ресурсів, вебінарів та інших інноваційних засобів, що значно сприяють підвищенню якості та доступності навчання.

Крім цього, в статті проводиться глибокий аналіз практичних аспектів навчання критики перекладу, зокрема, активна робота зі студентами над аналізом літературних творів та зустрічі з відомими фахівцями цієї галузі. Це сприяє розвитку навичок самостійного аналізу та критичного мислення у майбутніх фахівців.

Окрема увага приділяється психолінгвістичному підходу до навчання, який дозволяє краще зрозуміти та врахувати особливості сприйняття текстів в різних культурних та мовних середовищах. Цей підхід сприяє більш глибокому розумінню процесів перекладу та розвитку критичного мислення у майбутніх фахівців.

Окрім цього, стаття відзначає важливість інтеграції міждисциплінарного підходу у процес навчання, що дозволяє студентам досягнути переклад як складний процес, що вимагає розуміння культурних, лінгвістичних і

літературних особливостей як оригіналу, так і цільової мови. Такий підхід сприяє розвитку у студентів глибокого розуміння міжкультурних взаємозв'язків та покращує їхні навички аналізу та оцінки перекладу.

Водночас стаття підкреслює важливість постійного вдосконалення навчальних підходів та методик викладання критики художнього перекладу для підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно аналізувати та оцінювати переклади та впевнено працювати у сфері міжкультурного спілкування і літературознавства.

Ключові слова: критика художнього перекладу, методи навчання, стратегії викладання, професійна підготовка, літературознавство, перекладознавство, технології навчання, онлайн-ресурси, вебінари, інновації в освіті, літературний аналіз, міждисциплінарний підхід, психолінгвістичний аналіз, культурологія, лінгвістика.

Lasyinska Tetyana Anatoliivna PhD in Philology, Assistant Professor at the Department of Translation Theory and Practice from English at the Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9513-1817>

METHODS OF TEACHING LITERARY TRANSLATION CRITICISM: STRATEGIES AND APPROACHES

Abstract. This scientific article is dedicated to a comprehensive analysis and in-depth examination of the methods and strategies employed in the process of teaching literary translation criticism. It explores various aspects of this issue, considering it as a crucial component in the formation of professional competence for future translators and literary scholars. The article also highlights the significant role of modern technologies in the educational process. Special emphasis is placed on the advantages and possibilities of online resources, webinars, and other innovative tools that greatly enhance the quality and accessibility of education.

Furthermore, the article delves into the practical aspects of teaching translation criticism, including active student engagement in analyzing literary works and meetings with renowned professionals in the field. This fosters the development of independent analytical skills and critical thinking in future specialists. Special attention is given to the psycholinguistic approach to teaching, which helps to better understand and consider the perception of texts in different cultural and linguistic contexts. This approach contributes to a deeper understanding of the translation processes and the development of critical thinking in future professionals.

Additionally, the article emphasizes the importance of integrating an interdisciplinary approach into the educational process. This allows students to grasp

translation as a complex process requiring an understanding of the cultural, linguistic, and literary characteristics of both the original and the target language. Such an approach fosters a deep understanding of intercultural relationships among students and enhances their skills in analyzing and evaluating translations. At the same time, the article underscores the necessity of continually improving teaching approaches and methodologies for literary translation criticism to prepare highly qualified specialists capable of effectively analyzing and evaluating translations and confidently working in the field of intercultural communication and literary studies.

Keywords: literary translation criticism, teaching methods, teaching strategies, professional training, literary studies, translation studies, educational technologies, online resources, webinars, educational innovations, literary analysis, interdisciplinary approach, psycholinguistic analysis, cultural studies, linguistics.

Постановка проблеми. Проблема викладання критики художнього перекладу є надзвичайно важливою як у науковому, так і у практичному контексті. З одного боку, критика художнього перекладу потребує глибокого розуміння теоретичних основ перекладознавства, літературознавства та культурології. З іншого, майбутні перекладачі та літературознавці повинні оволодіти практичними навичками, які дозволять їм аналізувати та оцінювати переклади на високому рівні. Це включає розуміння стилістичних, лексичних і культурних особливостей як оригіналу, так і перекладного тексту, а також здатність враховувати різні культурні та психологічні контексти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження у галузі викладання критики художнього перекладу підкреслюють важливість інтеграції сучасних технологій у навчальний процес. Зокрема, дослідження показують, що використання онлайн-ресурсів, вебінарів та інших інноваційних інструментів сприяє підвищенню якості освіти та доступності навчальних матеріалів. Наприклад, ряд авторів акцентують увагу на необхідності використання міждисциплінарного підходу, що поєднує знання з перекладознавства, лінгвістики, літературознавства та культурології.

Однак, попри значний внесок цих досліджень, залишається ряд невирішених питань. Зокрема, недостатньо розроблені методики, які б систематично поєднували теоретичні знання з практичними навичками. Також бракує досліджень, які б аналізували ефективність різних підходів до викладання критики художнього перекладу з урахуванням культурних та психолінгвістичних аспектів.

Мета статті. Метою цієї статті є проведення комплексного аналізу та розробка методичних рекомендацій щодо викладання критики художнього перекладу. Автор ставить за мету дослідити ефективність різних підходів і стратегій, які використовуються у цьому процесі, а також визначити найбільш

перспективні напрямки для вдосконалення навчальних методик. Окрема увага приділяється використанню сучасних технологій та інноваційних методів навчання, а також інтеграції міждисциплінарного підходу, що включає психолінгвістичні та культурологічні аспекти.

Цей підхід дозволяє створити комплексне уявлення про поточний стан досліджень у галузі викладання критики художнього перекладу, визначити прогалини у знаннях та окреслити шляхи їх заповнення, що сприятиме підвищенню якості підготовки майбутніх фахівців у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Навчання критиці художнього перекладу є ключовим етапом в підготовці студентів до професійної діяльності в галузі перекладу та літературознавства. Ефективні методи навчання допомагають студентам розвивати критичне мислення, вміння аналізувати текст та розуміти його перекладену версію [6]. Викладання критики художнього перекладу в університетах та навчальних закладах займає важливе місце в програмах з мовознавства, літературознавства та перекладознавства, де продуктивні методи навчання в цій дисципліні дозволяють студентам отримати не лише теоретичні знання, але й практичні навички, необхідні для успішної перекладацької діяльності [5]. Вартими уваги є такі аспекти методики викладання критики художнього перекладу, як стратегії, методи та підходи, які можуть бути застосовані в навчальному процесі [3]. Викладання критики художнього перекладу є важливою складовою підготовки як професійних перекладачів так і літературознавців. Це завдання вимагає глибоких знань теорії перекладу, розуміння літературних стилів та культурних контекстів, а також практичних навичок аналізу та оцінки перекладених текстів. Розглянемо основні аспекти та методики, які можуть бути корисними у викладанні критики художнього перекладу.

Першим кроком у викладанні критики художнього перекладу є ознайомлення студентів з основними теоретичними поняттями та концепціями, пов'язаними з цим предметом [4]. Це включає вивчення різних теорій перекладу, таких як теорія еквівалентності, теорія функціонального перекладу та інші. Студентам надається можливість аналізувати та обговорювати ці теорії з точки зору їх застосування в художньому перекладі. Перед початком практичних занять необхідно забезпечити студентів теоретичними знаннями про основні концепції та теорії перекладу. Це включає вивчення теорії еквівалентності, функціонального підходу до перекладу, а також теорії культурної адаптації. Студентам надаються можливості ознайомитися з різними підходами та концепціями через лекції, семінари та вивчення наукової літератури. Також розповідаємо про основні засади критики перекладу у контексті художнього перекладу. Для чого можемо застосовувати практичні зразки, готові роботи з критики перекладу.

Слід це забезпечити студентів міцною теоретичною базою. Викладачі мають ознайомити студентів з основними теоріями перекладу, такими як: теорія еквівалентності: Зосереджується на збереженні смислової та стилістичної подібності між оригіналом та перекладом. Функціональна теорія перекладу (скопос-теорія): Акцентує увагу на меті та функціях перекладу в цільовій культурі. теорія динамічної еквівалентності: Пропонує адаптацію тексту для досягнення аналогічного емоційного впливу на читача.

Важливо навчити студентів аналізувати літературні тексти з погляду їх стилістичних, лексичних, синтаксичних особливостей, а також культурних і історичних контекстів. Це включає вивчення літературних прийомів, використаних в оригіналі, і методів їх відтворення в перекладі.

Студенти повинні практикуватися у порівняльному аналізі оригіналу та перекладу. Це дозволяє виявити відмінності та схожості між текстами, оцінити, наскільки переклад зберігає сенс, стиль і атмосферу оригіналу. Викладачі можуть задавати завдання порівнювати різні переклади одного і того ж твору, аналізуючи їх сильні та слабкі сторони.

Перекладачі часто мають справу з культурними реаліями, які можуть не мати аналогів у мові перекладу. Навчання має включати розгляд методів адаптації та інтерпретації таких реалій, зокрема: адаптація культурних реалій: Пошук аналогів або пояснень для зрозумілості цільовій аудиторії, збереження автентичності: Використання транскрипції або пояснень у виносках для збереження культурного колориту.

Студенти повинні мати можливість практикуватися у перекладі та критичному аналізі перекладів [4]. Практичні завдання можуть включати: переклад уривків художніх творів: З подальшим обговоренням у групі. Рецензування перекладів: Написання рецензій на переклади різних творів, виявлення помилок та пропозиції щодо покращення. Аналіз текстів: Працюйте над аналізом оригінальних текстів та їхніх перекладів, виявляючи труднощі та способи їх вирішення. Переклад: Давайте студентам завдання з перекладу різних уривків, з подальшим обговоренням та аналізом виконаної роботи.

Для навчання важливі також групові проекти: організуйте роботу в групах над перекладом великих текстів та дискусії: проводьте обговорення різних перекладацьких рішень, мотивів та результатів.

У разі проведення курсу критики художнього перекладу необхідним вбачається використання сучасних технологій [4]. Серед них необхідно зазначити - онлайн-ресурси: залучайте студентів до роботи з онлайн-словниками, перекладацькими програмами та іншими ресурсами. Вебінари та відеоуроки: Використовуйте відео-лекції та вебінари для поглиблення знань.

Зустрічі з професіоналами стають необхідною складовою практичної частини курсу критики художнього перекладу. Серед них:

- ✓ гостьові лекції: запрошуйте професійних перекладачів, щоб вони поділилися своїм досвідом;
- ✓ майстер-класи: організуйте майстер-класи з відомими перекладачами для живого обміну досвідом.

Робота з літературою для курсу критики художнього перекладу відіграє ключову роль. Слід зазначити такі інструменти навчання як книжкові клуби: організуйте обговорення перекладених книг, аналізуючи перекладацькі прийоми. практика письма: заохочуйте студентів писати рецензії на переклади, аналізуючи їхні сильні та слабкі сторони.

Особливістю викладання курсу критики художнього перекладу може стати психолінгвістичний підхід до навчання, маємо на увазі те, що важливо також враховувати психологічні аспекти сприйняття тексту як оригіналом, так і перекладом [1]. Це включає розуміння того, як читачі різних культур можуть по-різному сприймати той самий текст.

Викладання та вивчення курсу критики художнього перекладу передбачає та стимулює постійне вдосконалення професійних інструментів. Серед засобів навчання:

- ✓ професійні семінари: сприяйте участі в професійних перекладацьких семінарах та конференціях;
- ✓ самоосвіта: Заохочуйте студентів до постійного самовдосконалення через читання, курси та практику.

Критика художнього перекладу потребує знань з різних дисциплін, таких як літературознавство, культурологія, лінгвістика, психологія. Викладачам важливо інтегрувати ці знання в навчальний процес.

Викладання критики художнього перекладу вимагає поєднання теоретичних знань та практичних навичок, тому важливо забезпечити студентам можливість для обох видів навчання

Викладання критики художнього перекладу – це складний, але захопливий процес, який допомагає студентам розвивати як теоретичні знання, так і практичні навички [2]. Використання різних методик та інтеграція міждисциплінарного підходу дозволяє підготувати висококваліфікованих спеціалістів, здатних критично оцінювати переклади і самостійно виконувати перекладацьку діяльність на високому рівні.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити кілька важливих висновків щодо методики викладання критики художнього перекладу. По-перше, викладання критики перекладу є надважливим елементом підготовки майбутніх перекладачів і літературознавців, оскільки дозволяє їм розвивати аналітичне мислення, теоретичні знання та практичні навички, необхідні для високоякісної перекладацької діяльності.

По-друге, сучасні технології, такі як онлайн-ресурси, вебінари та інші інноваційні інструменти, відіграють значну роль у підвищенні якості та доступності навчання. Використання цих технологій сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу та розширює можливості для самостійної роботи студентів.

По-третє, практичні аспекти навчання, включаючи активну роботу зі студентами над аналізом літературних творів і зустрічі з професійними перекладачами, є незамінними для розвитку навичок самостійного аналізу та критичного мислення. Такі заходи дозволяють студентам отримувати безпосередній досвід та обговорювати реальні перекладацькі проблеми з експертами.

По-четверте, психолінгвістичний підхід до навчання критики художнього перекладу допомагає студентам краще зрозуміти особливості сприйняття текстів у різних культурних та мовних контекстах. Це сприяє більш глибокому розумінню процесів перекладу та розвитку міжкультурної компетенції.

І, нарешті, по-п'яте, інтеграція міждисциплінарного підходу у процес навчання є надзвичайно важливою. Поєднання знань з літературознавства, культурології, лінгвістики та психології дозволяє студентам досягнути переклад як складний та багатогранний процес, що вимагає всебічного підходу та глибокого розуміння.

Загалом, для забезпечення високого рівня підготовки майбутніх перекладачів і літературознавців необхідно постійно вдосконалювати навчальні підходи та методики викладання критики художнього перекладу. Це передбачає не лише використання сучасних технологій та інноваційних методів, але й акцент на практичних заняттях, міждисциплінарному підході та врахуванні культурних і психолінгвістичних аспектів перекладу. Такі зусилля сприятимуть формуванню висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно аналізувати та оцінювати переклади, а також впевнено працювати у сфері міжкультурного спілкування та літературознавства.

Література:

1. Засекін С. В. Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту : монографія. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 272 с.
2. Черноватий Л. М. Проблематика досліджень у галузі методики навчання перекладу як спеціальності // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 192-197.
3. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – С. 23-42.
4. Черноватий Л. М., Ганічева Т.В Шляхи оптимізації підготовки перекладачів в Україні // Луцьк: Філологічні студії. – 2002. – № 2. – С. 198-204.

5. Черноватий Л. М. Загальні принципи підготовки перекладачів у вищих закладах освіти // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Нові горизонти та перспективи філол. науки та педагогічної практики" (м. Дніпропетровськ, 25-26.11.2004) Дніпропетровськ: Вид-во Дніпр. ун-ту, 2004. – С. 115-117.

6. Черноватий Л. М. Основні напрями підвищення якості підготовки перекладачів у вищих закладах освіти // Міжнародний форум "Мовна освіта: шлях до євроінтеграції (Київ, 17-18.03.05). – Київ: Ленвіт, 2005. – С. 11-12.

References:

1. Zasiakin, S. V. (2012). *Psycholinguistic Universals of Literary Text Translation: Monograph*. Lutsk: Volyn National University named after Lesya Ukrainka. – 272 p. [in Ukrainian].

2. Chernovaty, L. M. (2004). *Problematyka doslidzhen u haluzi metodyky navchannia perekladu yak spetsialnosti* [Research Problems in the Field of Translation Teaching Methods as a Specialty]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University*, (635), 192-197 [in Ukrainian].

3. Chernovaty, L. M. (2013). *Metodyka vykladannia perekladu yak spetsialnosti* [Methodology of Teaching Translation as a Specialty: Textbook]. Vinnytsia: Nova Knyha. – pp. 23-42 [in Ukrainian].

4. Chernovaty, L. M., & Hanicheva, T. V. (2002). *Shliakhy optymizatsii pidhotovky perekladachiv v Ukraini* [Ways to Optimize Translator Training in Ukraine]. *Filologichni studii – Philological Studies*, (2), 198-204 [in Ukrainian].

5. Chernovaty, L. M. (2004). *Zahalni pryntsypy pidhotovky perekladachiv u vyshchykh zakladakh osvity* [General Principles of Translator Training in Higher Educational Institutions]. *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "New Horizons and Prospects of Philological Science and Pedagogical Practice"* (Dnipro, 25-26.11.2004), Dnipro: Dnipro University Publishing House. – pp. 115-117 [in Ukrainian].

6. Chernovaty, L. M. (2005). *Osnovni napriamy pidvyshchennia yakosti pidhotovky perekladachiv u vyshchykh zakladakh osvity* [Main Directions for Improving the Quality of Translator Training in Higher Educational Institutions]. *Proceedings of the International Forum "Language Education: The Way to Euro-Integration"* (Kyiv, 17-18.03.05), Kyiv: Lenvit. – pp. 11-12 [in Ukrainian].

Журнал

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 5(47) 2024

Підписано до друку 29.05.2024 р. Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

*Видавець: Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р.,
Андріївський узвіз, буд. 11, оф 68, м. Київ, 04070.*